

Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
International Journal of Basque Linguistics and Philology

XLIII: 1-2 (2009)

BEÑAT OIHARTZABALI GORAZARRE

FESTSCHRIFT FOR BERNARD OYHARÇABAL

Ricardo Etxepare, Ricardo Gómez, Joseba A. Lakarra
(arg. / eds.)

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”
International Journal of Basque Linguistics and Philology
(ASJU)

Sortzaileak / Fundadores / Founded by
Manuel Agud (†) - Luis Michelena (†)

Zuzendariak / Directores / Directors
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU) - Ibon Sarasola (JUMI, UPV/EHU)

Argitaratzailea / Editor
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU)

Idazkaritza / Redacción / Board

Gidór Bilbao (JUMI, UPV/EHU)
Iñaki Camino (JUMI, UPV/EHU)
Ricardo Gómez (JUMI, UPV/EHU)
Joaquín Gorrochategui (JUMI, UPV/EHU)
Iván Igartua (JUMI, UPV/EHU)

Miren Lourdes Oñederra (JUMI, UPV/EHU)
Javier Ormazabal (JUMI, UPV/EHU)
Iñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU)
Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)
Koldo Zuazo (JUMI, UPV/EHU)

Idazkaritza arduradunak / Coordinadores / Editor's Adjunts
Iñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU) / Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)

Aholku Batzordea / Consejo Asesor / Advisory Board

Jacques Allières (Toulouse) (†)
Patxi Altuna (Deustu, Donostia) (†)
Jesús Antonio Cid (Complutense)
Lyle Campbell (Utah)
Joan Coromines (Barcelona) (†)
María Teresa Echenique (Valencia)
Ricardo Etxepare (Iker, CNRS)
Jon Franco (Deustu, Bilbo)
Jean Haritschelhar (Bordele III)
José Ignacio Hualde (Urbana, Illinois)
Bernard Hurch (Graz)
Jon Juaristi (Alcalá)
Itziar Laka (UPV/EHU)

Jesús María Lasagabaster (Deustu, Donostia)
Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)
Jon Ortiz de Urbina (Deustu, Bilbo)
Beñat Oyharçabal (Iker, CNRS)
José Antonio Pascual (Carlos III)
Georges Rebuschi (Paris III)
Rudolf P. G. de Rijk (Leiden) (†)
Patxi Salaberri (UPNA)
Iñaki Segurola (Orotariko Euskal Hiztegia)
Larry Trask (Sussex) (†)
Juan Uriagereka (Maryland)
Myriam Uribe-Etxebarria (UPV/EHU)
Charles Videgain (Iker / UPPA)

ASJU 1954an sortutako Euskal Linguistika eta Filologiazko nazioarteko aldizkaria da, “Julio Urkixo” Euskal Filologi Mintegi-Institutuak (JUMI) argitaratua, eta iker-eremu horietatik edo horietarako ere interesgarri izan daitezkeenatik goi mailako artikulu, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero bi zenbaki ateratzen dira (orotara 750 bat orrialde). ASJU-k badu, orobat, *GEHIGARRI* sail bat, non artikulu formatuaz gorako lanak argitaratzen diren, epe jakinik gabe (ikus zerrenda zenbakiaren amaieran).

Originaleri buruzko harremanetarako ikus bitez bukaerako EGILEENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako: Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua, Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU es una revista internacional de Lingüística y Filología Vasca fundada en 1954 y publicada por el Instituto-Seminario de Filología Vasca “Julio Urquijo” (JUMI). Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y afines, y otros de interés para los mismos. En la actualidad es de periodicidad semestral (unas 750 páginas). Sin regularidad preestablecida, ASJU publica en sus ANEJOS trabajos de formato superior al de un artículo (véase la lista al final del volumen).

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU is an International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954, and published by the “Julio de Urquijo Seminar of Basque Philology” Institute (JUMI). It publishes highquality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in two issues per year (up to a total of 750 pages). Longer works are published as SUPPLEMENTS to the regular issues of the ASJU (see the list at the end of the issue).

For correspondence about papers see the INFORMATION FOR AUTHORS at the end of this issue. For subscriptions and order: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
International Journal of Basque Linguistics and Philology

XLIII: 1-2 (2009)

BEÑAT OIHARTZABALI GORAZARRE

FESTSCHRIFT FOR BERNARD OYHARÇABAL

Ricardo Etxepare, Ricardo Gómez, Joseba A. Lakarra
(arg. / eds.)

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

- © Ricardo Etxepare, Ricardo Gómez, Joseba A. Lakarra
- © The authors / Egileak
- © «Julio Urkixo» Basque Philology Seminar
«Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia
- © Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua

ISBN: 0582-6152

Depósito legal / Lege gordailua: BI - 794-07

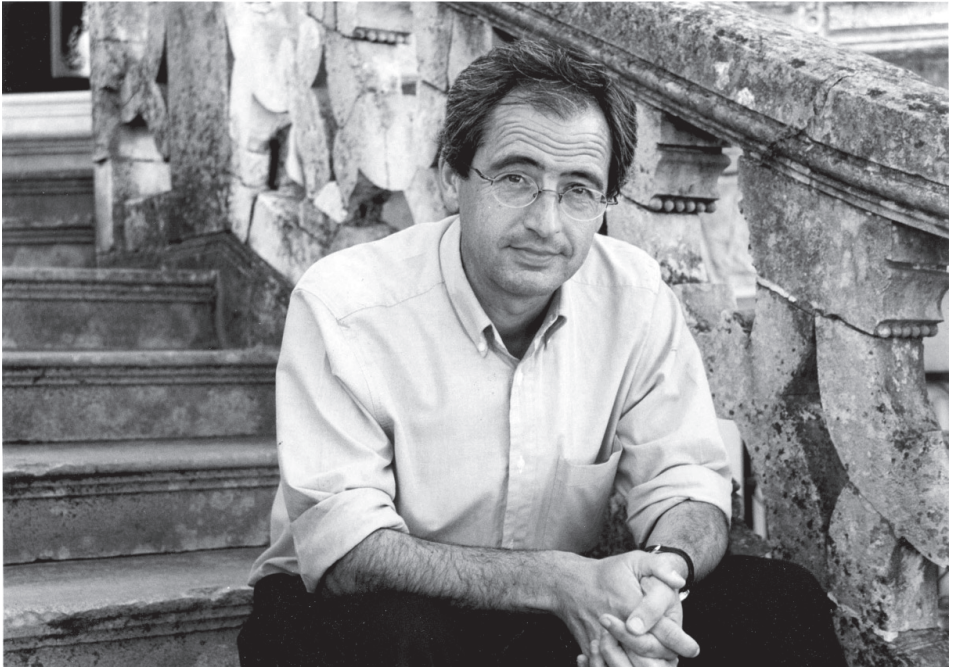
Fotocomposición / Fotokonposizioa: Ipar, S. Coop.
Zurbaran, 2-4 (48007 Bilbao)

Impresión / Inprimatzea: Itxaropena, S.A.
Araba kalea, 45 (20800 Zarautz-Gipuzkoa)

AURKIBIDEA / INDEX

XABIER ALBERDI LARIZGOITIA, Kalkoen tipologia eta eragina gaurko euskarazko neologian	1
GONTZAL ALDAI, Aoristo Perifrástico, perfectivo y pluscuamperfecto: Leizarraga <i>vs.</i> La-zarraga	19
IZASKUN ALDEZABAL ROTETA, MARÍA JESÚS ARANZABE, ARANTZA DÍAZ DE ILARRAZA, AINARA ESTARRONA, NEREA EZEIZA, LARRAITZ URÍA, Corpusen etiketatze linguistikoa.	37
XABIER ALTZIBAR ARETXABAETA, <i>Amodioaren martirra</i> (1900-1901), foiletoi-nobela ezezaguna	51
AURELIA ARCOCHA-SCARCIA, Martin Goyhetche-ren alegien peritestuan: “nota” eta “hitz-tegui”	67
XABIER ARTIAGOITIA, Jabetza-genitiboaren sintaxia eta erkatze anizkuna.	97
GOTZON AURREKOETXEA, Euskalkien dialektotasunaz.	119
MIREN AZKARATE, <i>Du contrat social-etik gizarte-hitzarmenera</i> , edo nominalizazioen eragina diskurtso berezituetan.	137
K. JOSU BIJUESCA, <i>Filotearen</i> lehen itzulpenen <i>electio verborum</i> -erako hurbiltze saioa	159
JON CASENAVE, Francisque Michel eta euskal literaturaren historia.	173
JESÚS ANTONIO CID, Metamorfosis parnasianas de <i>Atharratze Jauregian</i> : Albert Glatigny, 1868	181
JEAN-BAPTISTE <i>BATTITU</i> COYOS, Errealitate soziolinguistikoaren deskribapena eta irudikatzea-hiru aldagairekiko modeloak.	193
GORKA ELORDIETA, ARITZ IRURTZUN, The prosody and interpretation of non-exhaustive narrow focus in Basque	205
AGURTZANE ELORDUI, IGONE ZABALA, Euskara Batuaren garapen lexiko-diskurtsiboa: batasunetik aniztasun funtzionalerantz.	231
ANTTON ELOSEGI ALDASORO, <i>Gailuren</i> bilakabidea garai bateko testuetatik oraingoetara . .	247
IRANTZU EPELDE, Maileguen erabilera ekialdeko eskuizkribu batean.	261
MICHEL ETCHEBARNE, Cas locatifs et cas grammaticaux en damana	283
JAVIER ETXAGIBEL, Inflexio kanporatze gertakariak euskaraz	295
URTZI ETXEBERRIA, Euskal artikulua bultza ditzakeen interpretazioez.	315
RICARDO ETXEPARE, MYRIAM URIBE-ETXEBARRIA, Hitz hurrenkera eta birregituraketa euskaraz	335
BEATRIZ FERNÁNDEZ, JON ORTIZ DE URBINA, JOSU LANDA, Komunztadurarik gabeko datiboen gakoaz.	357
PATXI GOENAGA, Hauta-galderez	381
RICARDO GÓMEZ, Eredu latindarraren eragina euskal deklinabidearen XIX. mendeko deskribapenetan	405

BILL HADDICAN, A note on Basque participles	423
JEAN HARITSCHELHAR, Toberak Baigorri 1973an	435
BITTOR HIDALGO, Erlatiboak iparraldean <i>Haur prodigoaren</i> 141 itzulpenetan.	447
JOSÉ IGNACIO HUALDE, OIHANA LUJANBIO, Goizuetako azentuaz zerbait gehiago: oharrena .	485
BERNHARD HURCH, «Emakume-bahitzea» eta lege fonetikoak Georg von der Gabelntzen <i>Hizkuntza arrotzak jasotzeko eskuliburua</i> -ren ingurukoak	503
ORREAGA IBARRA MURILLO, <i>-(e)la</i> morfemaz osaturiko esaldien erabilera gaurko euskal- dun gazteen mintzairan	517
IVÁN IGARTUA, Euskara hizkuntza zeltikoa zenean: oharra XVIII. mendeko uste genetikoek .	531
JON KORTAZAR, Jokin Zaitegiren poesia	539
ITZIAR LAKA, ADAM ZAWISZEWSKI, KEPA ERDOZIA, Euskal Gramatika prozesatzen: hasta- penetako zenbait emaitza	553
JOSEBA A. LAKARRA, Adabakiak /h/-aren balio etimologikoaz	565
ANE LOIDI GARITANO, Klotildaren miraria <i>Klobis</i> pastoralean.	597
JUAN KARLOS LOPEZ-MUGARTZA IRIARTE, <i>Oybarçal</i> eta Santa Graziko beste toponimo eta oikonimo batzuk 1838 eta 1914ko katastroen arabera (grafia arazoak ebazten)	615
JESUS MARI MAKAZAGA EIZAGIRRE, Elgoibarko eta Debabarreneko hizkeren kokapenaz gehiago.	635
MARI JOSE OLAZIREGI, Basque Writing in the Iberian Context: Brief Notes on the Trans- lations of Basque Literature	657
MIREN LOURDES OÑEDERRA, Ohar batzuk bokal batez: zubereraren [y]	663
MAITE ORONOZ, ARANTZA DÍAZ DE ILARRAZA, KOLDO GOJENOLA, Erroreak automatikoki detektatzeko tekniken azterlana eta euskararentzako aplikazioak.	679
ROSA MIREN PAGOLA, XVIII. mendeko gutun baten azterketa soziala eta linguistikoa.	707
ELIXABETE PÉREZ GAZTELU, Erdal aurritzien irtenbideak <i>Zehazki</i> hiztegian (eta II)	721
GEORGES REBUSCHI, On the polysemy of the suffix <i>-ke</i> in the history of Northern Basque.	745
MILAN REZAC, On the unifiability of repairs for the Person Case Constraint: French, Basque, Georgian and Chinook	769
JOSEP DEL RIO, ITZIAR ADURIZ, Erreterriako euskararen kokagunea.	791
IÑIGO RUIZ ARZALLUZ, Literaturaren zertarako, itzulpenak eta hizkuntzaren auzia Orixe- rengan	805
PATXI SALABERRI ZARATIEGI, JUAN JOSE ZUBIRI LUJANBIO, Euskal deituren jatorria eta etxe izengoitiak	819
ITZIAR SAN MARTIN, Derived nominals from the nominal perspective	831
ANA M. TOLEDO LEZETA, Hizkuntzak eta aldaerak euskal narratibaren sorreran	847
KOLDO ULIBARRI, <i>Viva Jesus</i> dotrinaren azterketa bibliografia materialaren arabera	861
BLANCA URGELL, Martin Harrieten hiztegiak: eraketari buruzko zenbait berri	873
RUBEN URIZAR, IÑAKI ALEGRIA, JUAN CARLOS ODRIOZOLA, NEREA EZEIZA, Euskarazko hitz anitzeko unitate lexikalen tratamendu konputazionala.	891
ANDRÉS URRUTIA BADIOLA, Dominique Dufau (1880-1956) notario senperraren testu juridikoak euskaraz: lexikoa eta itzultze-lana.	909
VIDAL VALMALA, On the position of central adverbial clauses	951
XARLES VIDEGAIN, <i>Pintatu</i> (Etxepare 1545): ‘edan?’	971
PIARRES XARRITON, Hazparneko bertsolari xurien eta gorrien arteko azken uztarrak.	979
NATALIA M. ZAIKA, Les textes de Cerquand. Les contes qui n’existent pas	985
MIKEL ZALBIDE, Interferentzia, hitzun garbien galera eta mintzaldaketa: Hiriart-Urrutiren garaiko zenbait korrelato	1003

Zaldi Eroren argazkia / Photograph by Zaldi Ero

ATARIKOAK

Nik behintzat aithortzen dut
Zure zordun garela,
Gure ilhunbetik khentzeko
Zuzia zu zarela. (...)
Eskaldunak hel bekizkit
Haren ohoratzerá,
Zeren eskara eman duen
Erdararen gañera.

(Hirigoiti, xvii. m.)

Laurogeiko hamarkadaren hasieratik Beñat Oihartzabal ikertzaile eta irakasleak sintaxiaren hainbat alderdi, morfologiaren zenbait, dialektologia eta soziolinguistikaren beste hainbeste, hizkuntz ideien historiografiaren asko, euskal literaturaren garrantzitsuak, testu-kritika, hizkuntzaren historia eta haren egoera eta estatusa... aztertu ditu. Ehunetik gora sarrera dira ondoko haren bibliografia zientifikoan agertzen diren lan bikainak eta, are azken urteotakoetan ere, Beñat Oihartzabalek —hasi eta hogeita hamar urte geroago— bai hizkuntzalari-zangoaren, bai filologo-zangoaren gainean darama bere jarduna, trebe eta zuhur, gutxik ohi (eta ahal!) bezala, bidenabar.

Era askotarikoak dira Beñatek onduak: liburu osoak —pastoralaren azterketaz eta edizioaz zein erlatiboez eta bestelako esaldi motez—, liburu zatiak, artikulak eta oharrak, Euskal Herrian eta atzerrian argitaratuak, gehienetan bere kabuz baina usu lagunekin elkarlanean emanak ere; hauetan ezin ahanztu *Euskal Gramatika Lehen Urratsak*, talde lan handiena. Aurki argitaratuko den Euskal Atlas Linguistikoa ere jarri zuen bere aldetik.

Bibliografietan biltzen direnak ez dira, jakina, Beñatek hiru hamarkadotan egindako guztiak: 1984tik CNRS-eko ikerlari eta hamar urte geroago ikerketa-zuzendari erakunde berean, azken hamabi urteotan Baionako Iker-UMR5478 gunearen buru izan da. Euskaltzaindian ere hainbat kargu izan du (Iker Sailburu eta Euskaltzainburuordez landa) lehenik urgazle eta gero (1990ean) osoko kide bilakatu zenetik. Berak aitzindari batez esan bezala, “ordea, ez da horretan ahitzen kontua, zeren, orok dakigunaz, idazlan edo hitzaldi horietako anitzen gibelean gordetzen baitira

PREFACE

Since the early eighties, the scientific work of professor and researcher Bernard Oyharçabal has attained prominence in a vast number of areas, ranging from theoretical syntax and morphology, to dialectology and the history of grammatical thinking, as well as Basque literature, sociolinguistics, the history of the Basque language and philological criticism. His large bibliographical production is a clear testimony of the variety and the importance of his contribution to Basque studies. His rich trajectory in the academic world shows a rare capacity to address both linguistic and philological issues, to integrate a wide and profound knowledge of the Basque textual tradition with the most recent thinking in grammatical theory or the history of grammatical ideas. This ability to transit from one area to the other is a characterizing feature of his work, and something he has done masterfully, casting light in many ill understood problems, and opening the way to many fruitful research avenues.

His works encompass articles, chapters and books, in the Basque Country and abroad, but also the direction of important collective publications, such as EGLU (the descriptive grammar of the Basque Academy) or the monumental linguistic atlas, which should finally see the light within this year.

Many of Bernard Oyharçabal's achievements of course, are not registered in bibliography. He is a professional researcher at the CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) since 1984, and Directeur de Recherche since 1994. During the last 12 years he has been the head of the research center IKER (UMR5478), devoted to Basque linguistic and textual studies, and in whose creation he has been directly engaged. The research center brings together professors and researchers from the University Michel de Montaigne (Bordeaux 3), the University of Pau and of the regions of the Adour (UPPA) and CNRS, and it is nowadays the major reference for linguistic and textual studies in the continental side of the Basque Country. Besides, he has occupied several functions at the Royal Academy of the Basque Language, including the Vice-Presidency of the Academy. He is a full member since 1990.

Bernard Oyharçabal's academic and scientific achievements are all the more remarkable as they must be understood against the background of the social situation of the Basque language and the Basque speaking community three decades ago: Bernard Oyharçabal has been a determined and enlightened fighter for the rights and the chances of the Basque language in the French Basque Country. He belongs

oren jale bezain gogo higagarri diren antolamenduzko lanak, euskalgintza kasik osoki egituragabekoa zen garaietan hasiak, eta azken garaian euskalaritzak maila akademikoan izan duen bilakaeraren lekuko direnak. Bestalde, beste asko badira oraino Iparraldeko kultura elkarteetan euskal ikerketen sustatzeko eta antolatzeko eginak, maila apalagokoak, ez bibliografietan agertzekoak izanagatik, batere ez gutiestekoak”.

Beñat Oihartzabal amiñi bat ezagutzen duenak badu haren jendartekotasunaren eta izaera gozoaren berri, eztabaida garratzak baino elkarrizketa aberatsen aldekoago, haren eiteak ezarian-ezarian erakarri, argitu eta urgatzi du bat baino gehiago euskal ikerketetan.

Aldez eta moldez beste hainbat euskaldun, euskaltzale eta euskalarik bezala —eta are horrelako deus ez baina gure hizkuntzaz interesatua den jende samaldak legez— Beñatekiko gure zorra gogoan izan dugu IKER zein *ASJU*-ko kideek eta argitaratzaileoi begitandu zitzaigun horren aitorten gisa aitzakia ona izan zitekeela haren hirurogei urtebetetzea liburu hau prestatzeko haren gorazarretan. Dozenaka lankide, lagun eta adiskidek nahi izan diote Oihartzabali beren lan baten eskaintza egin, dela lapurtar maisuak jorratu dituen alorretan, dela handik hara ere. Har ezazu, Beñat, gure esker onaren erakusgarri eta etorkizunean emango dizkiguzun opari ugarien pizgarri.*

---

* Argitaratzaileok gure esker ona adierazi nahi diogu lagundu gaituen hainbat lankide eta adiskideri eta, bereziki, bibliografiaren lehen zirriborroa eskuratu zigun Aurelia Arkotxari eta ingelesezko hainbat laburpen zuzendu dituen John Tynani.

to a generation that had to worry not just about science, but also about setting up an academic structure that would sustain it. Something we must recall even today.

People who know Bernard Oyharçabal have got to appreciate his kindness and his accessibility, his absolute lack of presumption (a difficult virtue in the academic world), his will to entertain a fruitful dialogue rather than a harsh discussion. Many are those who have profited from his knowledge and his good-will. As others who find themselves in the latter group, the members of ASJU and of IKER, including the editors of this volume, feel indebted to Bernard Oyharçabal, and we thought his 60th birthday could be a good excuse to show it. Dozens of colleagues and friends have happily accepted our invitation to contribute a piece of work to celebrate this occasion. Some of those works follow in the footsteps of his own contributions, some others try new horizons. Let all of them be so many expressions of gratitude to his work and his character. And a stimulus for important future additions.*

---

* The editors would like to thank all those who helped in preparing and editing this volume. Special thanks go to Aurelia Arkotxa, who helped us with Bernard Oyharçabal's bibliography and to John Tynan, who helped us correct many of the English abstracts.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

Beñat Oihartzabal / Bernard Oyharçabal*

1. Ibilbide akademikoa / Academic career

- Zuzenbide metriza / Degree in Law (Paris X, 1972ko ekaina / june 1972).
- Hizkuntzalaritza metriza / Degree in Linguistics (Paris VII, 1981eko ekaina / june 1981).
- Euskal Ikasketetako Doktoradutza / PhD in Basque Studies (Bordele III, 1982ko Ekaina / Bordeaux III, june 1982).
- Estatu doktoradutza letretan-Hizkuntzalaritza / Doctorat d'Etat-Lettres, Linguistique (Paris VII, 1987ko maiatza / may 1987).
- 01/10/1984 Centre National de la Recherche Scientifique-ko ikerlaria / Research position at the Centre National de la Recherche Scientifique.
- 1989 Centre National de la Recherche Scientifique-eko brontze dominarekin sarritatua / He is awarded the bronze medal of the Centre National de la Recherche Scientifique.
- 01/10/1994 Directeur de Recherche erakunde berean / Directeur de Recherche in the same institution.
- 01/01/1999-01/12/2010 IKER-UMR 5478 ikerketa gunearen zuzendari / Director of IKER-UMR5478.

2. Bibliografia akademikoa / Academic works

- ASJU *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'. International Journal of Basque Linguistics and Philology*, Donostia-San Sebastián, 1954-1955, 1967-
- BMBB *Bulletin du Musée Basque*, Baiona, 1924-43, 1964-

- 1982 «La perte de l'ergatif chez les enfants non bascophones de 1ère langue et scolarisés en basque», *Langage et Société* 18, 19-49.
- 1983 «Deux pastoraliers du 19ème siècle», *BMBB* 101, 109-119.

---

* Directeur de Recherche CNRS, UMR 5478 (CNRS, Université de Bordeaux 3, Université de Pau), *Euskarari eta Euskal Testuei Buruzko Ikerketa Gunea-Centre de Recherche sur la Langue et les Textes basques-Research Center for the Study of the Basque language and texts*, Baiona/Bayonne.

- 1983 «Euskarazko erlatiboez oharño bat», in *Piarres Lafitte-ri Omenaldia*, Iker 1, Euskaltzaindia, Bilbo, 517-528.
- 1983 «Le préfixe *ba-* d'assertion positive en basque», *BMBB* 102, 161-190.
- 1984 «*Ba-* baiezko aurritzia», *Euskera* 29/1, 351-371.
- 1985 «Behako bat ezezko esaldieri», *Euskera* 30, 104-115.
- 1985 «Gustave Guillaume et les études basques: correspondance avec G. Lacombe», *BMBB* 107, 1-30.
- 1985 *Les relatives en basque*, Collection ERA 642 (UA 1028), Laboratoire de linguistique formelle - Département de recherches linguistiques, Université de Paris 7, Memoire de Maîtrise de Sciences du Langage, 162 or.
- 1985 *Zuberoako herri teatroa, Antropologiaren Euskal bilduma*, Donostiako Bigarren Antropologia Jardunaldien Agiriak, Haranburu argitaletxea, Donostia, 93 or.
- 1985 (askoren artean / collective work), *Euskal gramatika. Lehen urratsak-I*, Euskaltzaindia, Iruñea, 518 or.
- 1986 «Erlatibakuntza: perpaus erlatiboaren egitura» in P. Goenaga (arg. / ed.), *Euskal sintaxiaren zenbait arazo*, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, 130-153.
- 1986 «Pierre Lafitte: le lexicographe», Numéro spécial du *BMBB. Hommage à Pierre Lafitte*, 112-114, 125-132.
- 1987 *Etude descriptive de constructions complexes en basque: propositions relatives, temporelles, conditionnelles et concessives*, Université de Paris 7, Atelier de publication des thèses de l'Université de Lille 3, Thèse de Doctorat d'Etat, 759 or.
- 1987 (askoren artean / collective work), *Euskal gramatika. Lehen urratsak-I (Eranskina)*, Euskaltzaindia, Bilbo, 207 or.
- 1987 (askoren artean / collective work), *Euskal gramatika. Lehen urratsak-2*, Euskaltzaindia, Bilbo, 525 or.
- 1988 «Operatzaile isila euskarazko perpaus erlatiboetan», *ASJU* 22/1, 93-97.
- 1988 «La Pastorale Souletine. Édition Critique de *Charlemagne*», *ASJU* 22/3, 701-812.
- 1989 «Izen ordain espletiboak eta euskal aditzaren morfologia», in P. Salaburu (arg. / ed.), *Sintaxi teoria eta euskara*, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 109-120.
- 1989 «Licéité des pronoms nuls et typologie», *Verbum* 12/3 [tipologiari eskainitako ale berezia / Special volume on typology], 321-338.
- 1989 «La Pastorale Souletine. Édition Critique de *Charlemagne* (II)», *ASJU* 23/1, 205-274.
- 1989 «La Pastorale Souletine. Édition Critique de *Charlemagne* (III)», *ASJU* 23/2, 533-608.
- 1989 «La Pastorale Souletine. Édition Critique de *Charlemagne* (IV)», *ASJU* 23/3, 819-896.
- 1989 «Pro-drop and the Resumptive Pronoun Strategy», in K. M. Maracz & P. Muyskens (arg. / eds.), *Configurationality. The typology of asymmetries*, Foris, Dordrecht, 62-83.
- 1989 «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», *ASJU* 23/1, 59-73. (Berrargit. in / Also published in) R. Gómez & J. A. Lakarra (arg. / eds.), *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak*, *ASJU*-ren Gehigarriak / Supplements of *ASJU* 15, Donostia-San Sebastián, 91-105. Reed. as «Les premières grammaires

- basques» izenburupean ere publikatua, *BMBB*, numéro spécial du 25ème anniversaire, 452-472.
- 1990 «Euskarazko kazetaritzaren lehen entseia: A. Chaho-ren *Euskal Herriko Gaseta* (1848)», in E. Perez Gaztelu & P. Urkizu (arg. / eds.), *Patxi Altunari omenaldia*, Mundaiz, Donostia, 191-206.
- 1990 «La Pastorale Souletine. Édition Critique de *Charlemagne* (fin)», *ASJU* 24/1, 209-299.
- 1990 (askoren artean / collective work), *Euskal gramatika. Lehen urratsak-3. Lokailuak*, Euskaltzaindia, Bilbo, 121 or.
- 1991 «Beñat Oihartzabalen Euskaltzaindian sartzeko mintzaldia», *Euskera* 36/3, 733-742.
- 1991 «Note sur les antécédents romantiques de la théorie de la passivité du verbe dans les études euskariennes», *ASJU* 25/3, 965-975.
- 1991 *La pastorale souletine. Edition critique de Charlemagne. ASJU-ren Gehigarriak / Supplements of ASJU* 16, Donostia-San Sebastián, 431 or.
- 1991 «Théorie des pronoms nuls et diversité linguistique: bilan», in J. A. Lakarra & I. Ruiz (arg. / eds.), *Memoria L. Mitxelena Magistri Sacrum. Pars altera, ASJU-ren Gehigarriak / Supplements of ASJU* 14, Donostia-San Sebastián, 867-898.
- 1992 «Elizanburu kondatzailearen euskara», *Euskera* 37/1, 231-245.
- 1992 «Euskararen mugez egin lehen mapak (1806-1807)», in *Luis Villasanteri omenaldia*, Iker 6, Euskaltzaindia, Bilbo, 349-366.
- 1992 «Lehenbiziko inkesta geo-linguistikoak Euskal Herrian frantses lehen Inperioren denboran: ipar aldean bildu dokumentuak», in *Nazioarteko Dialektologia biltzarra. Agiriak. Euskaltzaindia, Bilbao 1991.X.21-25*, Iker 7, Euskaltzaindia, Bilbo, 285-298.
- 1992 «Structural and Inherent Case Marking: Ergacusativity in Basque», in J. A. Lakarra & J. Ortiz de Urbina (arg. / eds.), *Syntactic Theory and Basque Syntax, ASJU-ren Gehigarriak* 27, Donostia-San Sebastián, 309-342.
- 1993 «Euskara batuari iparraldetik behatuz», *Jakin* 76, 79-89.
- 1993 «Notion d'objet et cas absolutif en basque», *Le Gré des langues* 5, 30-51.
- 1993 «Oihenart eta euskal letrak», *Jakin* 74, 11-32.
- 1993 «Pastoralen jatorriari eta noizkotasunari buruzko ikerketak», *Egan*, 69-83.
- 1993 «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au xviième siècle», *Histoire Épistémologie Langage* 15/2, 97-124 eta / and *ASJU* 27/1, 265-284.
- 1993 «Verb Agreement with Nonarguments: On Allocutive Agreement», in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg. / eds.), *Generative Studies in Basque Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 89-114.
- 1994 «Contribution de la comparaison typologique à une analyse des rapports ergativité- (in)transitivité en basque», in J. B. Orpustan (arg. / ed.), *La langue basque parmi les autres*, Izpegi, Baigorri, 115-147.
- 1994 «Les documents recueillis lors des enquêtes linguistiques en Pays Basque durant la période révolutionnaire et le Premier Empire», in J. B. Orpustan (arg. / ed.), *La révolution française dans l'histoire et la littérature basques du XIXème siècle*, Izpegi, Baigorri, 62-119.
- 1994 (askoren artean / collective work), «Eratopenaz», *Euskera* 39/3, 1039-1058.

- 1994 «Hikako adizkeren paradigmaren aurkezpena», *Euskera* 39/3, 969-981.
- 1994 «Oihenart, euskal gramatikarien aitza», in *Oihenarten Laugarren Mendurrena*, Iker 8, Euskaltzaindia, Bilbo, 27-47.
- 1994 «La pastorale souletine», in P. Bidart (arg. / ed.), *Le Pays de Soule*, Izpegi, Baigorri, 337-354.
- 1994 (askoren artean / collective work), *Euskal gramatika. Lehen urratsak-4. Junta-gailuak*, Euskaltzaindia, Bilbo, 256 or.
- 1995 «Euskararen mugak hego aldean 1807.ean: Eugène Coquebert de Montbret-en arxiboetan gelditu dokumentuak», in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg. / eds.), *Euskal Dialektologiako Kongresua (Donostia, 1991ko irailak 2-6)*, ASJU-ren Gehigarriak / Supplements of ASJU 28, Donostia-San Sebastián, 241-253.
- 1995 «Hizkuntza atlasa dela eta», *Euskera* 40/2-3, 1033-1038.
- 1995 (& G. Rebuschi), «Les formes allocutives du basque: carrefour de la morphologie, de la syntaxe et de l'énonciation», in J. Bouscaren, J.-J. Franckel & S. Robert (arg. / eds.), *Langues et langage. Mélanges offerts à Antoine Culioli*, PUF, Paris, 157-172.
- 1996 «Euskara batua eta euskalkiak», *Euskera* 41/3, 511-515.
- 1996 «Euskararen Hizkuntza Atlaseko soinuak CD-ROMen aurkezpena, Bizkaiko Foru Diputazioan egin», *Euskera* 41, 355-357.
- 1996 «Euskararen Hizkuntza Atlas: zenbait ezaugarri», *Euskera* 41, 359-360.
- 1996 «Hitz eratorriak Materreren *Doctrina christiana* delakoan (1617)», *Lapurdum* I, 37-71.
- 1996 (hizkuntzaren zuzendaritza eta berrikusketa / linguistic director and revisor), askoren artean / collective work, *Dictionnaire mini. Mini hiztegia: euskara-frantsesa, français-basque*, Lur, Donostia, 510 or.
- 1997 «Euskalkietako hitzen morfologia finkatzerakoan agertzen den arazo batez», *Euskera* 42/1-2, 363-364.
- 1997 «Hiru aditz aurizki zahar 16. mendeko testuetan», *Lapurdum* II, 45-62.
- 1997 «Pertsona izenorde indartuen erabilera erreflexiboa Leizarragaren idazlanetan», in *Federiko Krutwig-en omenez*, Iker 10, Euskaltzaindia, Bilbo, 259-278.
- 1997 «La situation de la langue basque en Pays Basque Nord», *Lapurdum* II, 29-43.
- 1998 «A. Abbadiaren euskal gramatikari buruzko ideiak eta ordu arteko euskal gramatikagintza», in *Antoine d'Abbadie 1897-1997. Congrès International. Eusko Ikaskuntza. Ezohizko Kongresua. Euskaltzaindia. XIV. Biltzarra. (Hendaye-Sare 1997)*, Euskaltzaindia & Eusko Ikaskuntza, Bilbo & Donostia, 431-451.
- 1998 «Analyse des infinitives adnominales en basque», *Lapurdum* III, 37-51.
- 1998 «Compte-rendu de *The history of Basque* (R. L. Trask, Routledge, xii + 458)», *Lapurdum* III, 317-333.
- 1998 «A propos de la langue basque», in D. Laborde (arg. / ed.), *La question basque*, L'Harmattan, Paris, 41-55.
- 1999 «Droits linguistiques et langue basque: diversité des approches», in C. Clairis, D. Costaoeuc & J.-B. Coyos (arg. / eds.), *Langues et cultures régionales de France. Etat des lieux, enseignement, politiques. Actes du Colloque 11-12 juin 1999, Université Paris V- René Descartes*, L'Harmattan, Paris & Montréal, 52-68.
- 1999 «Euskarazko irakaskuntzaren historia: ororen eskolen ondotik, frantses iraultzaren garaiko eskola liburuxka bat», *Lapurdum* IV, 81-105.

- 1999 «Noizkoak diren Zuberoako pastoralei dagozkien lehen dokumentuak», *Euskera* 44/1, 69-88.
- 1999 «Les prologues auctoriaux des ouvrages basques des 16ème et 17ème siècles», *Lapurdum*, Numéro spécial 1, *Les lettres basques au temps d'Axular (1600-1650)*, 39-93.
- 1999 «La situation démolinguistique de la langue basque», in P. Blanchet & R. Breton (arg. / eds.), *Les langues régionales de France: un état des lieux à la veille du XXIe siècle - The Regional Languages of France: an Inventory on the Eve of the XXIst Century*, Peeters, Louvain-la-Neuve, 32-53.
- 1999 (askoren artean / collective work), *Euskal gramatika. Lehen urratsak-5. Mendeko perpaus jokatuak-1. Osagarriak, erlatiboak, konparaziozkoak*, Euskaltzaindia, Bilbo, 499 or.
- 1999 (askoren artean / collective work), *Euskal Herriko ohiko mintzamoldeen antologia*, ale bat, 4 CD audio, eta CD-Rom bat, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 2000 «Note à propos des formes jussives préfixées en *b-* du basque», *Lapurdum* V, 223-235.
- 2000 «A propos de l'ergativité: le cas du basque», *Cahiers du CERES* 120, Série Linguistique, Centre de Publication universitaire, Tunisia, 237-250.
- 2001 «Ecrits basques et diglossie dans le Labourd du xviième siècle: au sujet de l'interprétation de la dédicace d'Etcheberri de Ciboure à C. du Rueil (1627)», in *Eugène Goyhenetche. Omenaldia-Hommage*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 201-214.
- 2001 «Statut et évolution des lettres basques durant les xviième et xviiième siècles», *Lapurdum* VI, 219-287.
- 2001 «Zenbait gogoeta euskarak letra hizkuntza gisa izan duen bilakaeraz», *Litterae Vasconicae - Euskeraren Iker atalak* 8, 9-46.
- 2002 «Kausazio aldizkatzea euskal aditzetan», *Lapurdum* VII, 271-294.
- 2002 «A propos d'un usage prédicatif particulier des pronoms personnels intensifs en basque», in M. Aurnague & M. Roché (arg. / eds.), *Hommage à Jacques Allières: Romania et Vasconia*, Atlantica, Biarritz, 235-246.
- 2002 «L'unification orthographique et morphologique du basque standard», in D. Caubet, S. Chaker & J. Sibille (arg. / eds.), *Codification des langues de France*, L'Harmattan, Paris, 123-140.
- 2002 «De l'usage de l'étrangeté syntaxique: les structures agrammaticales dans la versification basque du xviième siècle», in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg. / eds.), *Erramu boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Supplements of *ASJU / ASJU-ren Gehigarriak* 44, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 479-498.
- 2003 (arg. / ed.), *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, Supplements of *ASJU / ASJU-ren Gehigarriak* 46, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- 2003 «Kor atzizkiaz», in J. M. Makatzaga & B. Oyharçabal (arg. / eds.), *Euskal gramatika eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian. Gramatika gaiak*, Iker 14 (I), Euskaltzaindia, Bilbo, 357-383.
- 2003 «Lexical causatives and causative alternation in Basque», in B. Oyharçabal (arg. / ed.), *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, Supplements of *ASJU / ASJU-ren Gehigarriak* 45, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 222-253.

- 2003 «Relative clauses», in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg. / eds.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 762-823.
- 2003 «Research in Basque morphosyntax over the last decade 1987-1997», in J. Gorrochategui (arg. / ed.), *Basque and (Paleo)Hispanic Studies in the wake of Michelená's work*, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Vitoria-Gasteiz, 169-198.
- 2003 «Tense, Aspect, Mood», in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg. / eds.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 249-284.
- 2003 (& J. M. Makazaga) (arg. / eds.), *Euskal gramatika eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian. Gramatika gaiak*, Iker 14 (I), Piarres Lafitteren jaioturtaren mendeurrenkari eginiko nazioarteko biltzarren aktak. Euskaltzaindia, Bilbo, xiii + 459.
- 2004 «Euskaltzaindiaren corpusez», *Euskera*, 49/1, 43-55.
- 2004 «Place de *Sainte Elisabeth de Portugal* (1750) dans l'histoire des tragédies traditionnelles en langue basque», *Lapurdum* IX, 181-214.
- 2004 «Au sujet de l'histoire de la langue basque et de ses apparentements», argitalpen elektronikoa / electronic publication, Euskal Kultura Institutuak egina, Baionan, *Histoire des Populations, gènes et langues* debatearen kariaz, <http://www.eke.org/euskara/linguistika/hizkuntza_eta_genetika/>.
- 2005 «Etude des populations et comparaison linguistique de longue distance: le cas du basque», argitalpen elektronikoa / e-publication, Euskal Kultura Institutuak egina, Baionan, *Histoire des Populations, gènes et langues* debatearen kariaz, <http://www.eke.org/euskara/linguistika/hizkuntza_eta_genetika/berezitasun_genetikoak_aplikazioak>.
- 2005 «Euskaltzaindia Frantziako legedian», *Euskera* 50/1, 31-37.
- 2005 «La langue basque en Labourd au début du xviie siècle à travers le témoignage de P. de Lancre», in J.-R. Courouau (arg. / ed.), *Les voix de la nymphe aquitaine. Ecritures, langues et pouvoirs. 1550-1610*, Centre Matteo Bandello, Toulouse, 137-155.
- 2005 «Tokiz kanpoko numero komunztadura», in P. Etxeberria & H. Knörr (arg. / eds.), *Nerekin yaió nun. Txillardegiri omenaldia*, Iker 17, Euskaltzaindia, Bilbo, 399-412.
- 2005 (askoren artean / collective work), *Euskal gramatika. Lehen urratsak-6. Mendeko perpausak-1. Baldintzazkoak, kontzesiozkoak, denborazkoak, moduzkoak, kausazkoak, helburuzkoak*, Euskaltzaindia, Bilbo, xvi + 334.
- 2006 «DSaren barneko zenbait ordena kontu», in B. Fernandez & I. Laka (arg. / eds.), *Andolin gogoan. Essays in Honour of Professor Eguzkitza*, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 741-755.
- 2006 «Lardizabalen gramatikaren iturri, ezaugarri eta helburuak», in J. A. Rodríguez Ranz (koord. / ed.), *Gramática Vascongada escrita por don Francisco Ignacio de Lardizabal... Facsimile edizioa*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia-San Sebastián, 269-280 eta /and *Euskera* 51/1, 105-118.
- 2006 «Testuen historia dela eta: Duvoisinien literatura iruzurrak eta santa Jenobebaren koplak», *Lapurdum* XI, 281-290.
- 2006 (& P. Darlu), «Distribution des patronymes et structure des populations dans les Pyrénées occidentales», *Lapurdum* XI, 137-165.

- 2007 «Basque light verb constructions», in J. A. Lakarra & J. I. Hualde (arg. / eds.), *Studies in Basque and Historical Linguistics in memory of R. L. Trask - R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz* (= ASJU 40/1-2, 2006), Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 787-805.
- 2007 «Les conceptions naturalistes de Julien Vinson au sujet de la langue basque», *Histoire Epistémologie Langage* 29/2, 61-89.
- 2008 «Aurelia Arkotxaren sarrera-hitzaldiari egin ihardespena», *Euskera* 53/1, 61-67.
- 2008 «Une instruction en langue basque du XVIIIème siècle», in H. Lieutard & M.-J. Verny (arg. / eds.), *L'école française et les langues régionales*, Presses universitaires de la Méditerranée, Université Paul Valéry, Montpellier, 61-93.
- 2008 «Naturalist conceptions about agglutinative languages: Vinson's ideas about Basque and linguistic Darwinism», in X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (arg. / eds.), *Gramatika jaietan: Patxi Goenagaren Omenez, ASJU-ren Gehigarriak* 51, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 665-690.
- 2008 «Ohar bat literatura historiografiaz: B. Echepare Erdi-Aroko autore?», in *Jean Haritschelhar-i omenaldia*, Iker 21, Euskaltzaindia, Bilbo, 491-521.
- 2008 (& A. Arcocha-Scarcia), «El siglo XVI: las primicias de las letras vascas», in M. J. Olaziregi (arg. / ed.), *Studies in Basque classical literature*, Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno. Bertsio elektronikoa, lau hizkuntzatan egina / electronic publication in four languages, <<http://www.basqueliterature.com/basque/historia>>.
- 2009 (& A. Arcocha-Scarcia), «El siglo XVII: desarrollo y edición de las letras vascas septentrionales», in M. J. Olaziregi (arg. / ed.), *Studies in Basque classical literature*, Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno. Bertsio elektronikoa, lau hizkuntzatan egina / electronic publication in four languages, <<http://www.basqueliterature.com/basque/historia>>.
- Agertzekoa / in press, «Aldaketaren aldaerak XVII. mendeko bertsugintzan», *Lapurdum* XIII.
- Agertzekoa / in press, «Argument structure building: Dative Applicative Heads in Basque», in M. Duguine, S. Huidoro & N. Madariaga (arg. / eds.), *International Workshop on Argument Structure and Syntactic Relations, Vitoria-Gasteiz (23-25 mai 2007)*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
- Agertzekoa / in press, «Basque adjectives and DP structure», in U. Etxeberria, R. Etxepare & M. Uribe-Etxebarria (arg. / eds.), *Noun Phrases and Nominalizations in Basque*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
- Agertzekoa / in press, «Esquisse d'une typologie des publications en langue basque au XVIIe et XVIIIe siècles», *Hommage à M. Goyenetche*, Eusko Ikaskuntza, Donostia - San Sebastián.
- Agertzekoa / in press, «La langue basque ou euskara», texte de présentation générale de la langue basque pour le *Dictionnaire de langues* en préparation sous la direction d'A. Peyraube.
- Agertzekoa / in press (& G. Aurrekoetxea & X. Videgain), *Euskal Herri Hizkeren Hizkuntz Atlas*a, lehen alea, 269 galdera, mapak eta CD-Rom-a, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Agertzekoa / in press (& I. Epelde), «Code switching and borrowing: the case of Basque-French contact situation», in Fr. Gregersen & J. Company (arg. / eds.), *Proceedings of the 5th International Conference on Language Variation in Europe, Copenhagen (25-27 juin 2009)*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.

- Agertzekoa / in press (& I. Epelde), «Code switching en las variedades orientales del vasco», in Fr. Gregersen & J. Company (arg. / eds.), *Proceedings of 27th AESLA International. Revista Española de Lingüística Aplicada*-ren ale berezia.
- Agertzekoa / in press (& R. Etxepare), «The absence of Person/Case Constraints in Early Lapurdian Basque», in J. Gorrochategui, J. Lakarra & B. Urgell (arg. / eds.), *Koldo Mitxelena katedraren II. nazioarteko biltzarra*, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Vitoria-Gasteiz.
- Agertzekoa / in press (& R. Etxepare), «Hautazko datibo komunztadura ekialdeko zenbait hizkeratan», *Lapurdum XIII*.

3. Bestelako lanak / Other works

- 1985 (& A. Erkoreka), *Medikuntza antropologia*, Haranburu, Donostia-San Sebastián, 93 or.
- 1992 (berrikuslea / revisor), A. Camus, *Sisyforen mitoa*, X. Kintanaren itzulpena, Klasikoak, Bilbo, 177 or.
- 1993 (itzultzailea / translator), J.-J. Rousseau, *Gizarte hitzarmena*, Klasikoak, Bilbo, 184 or.
- 1996 «Aditzen argumentu egituraz», *Berba*, Donostia.
- 1997 «Préface», in *Essais de linguistique basque*, G. Rebuschi-ren lanen bilduma, *ASJU*-ren Gehigarriak / Supplements of *ASJU* 35, Universidad del País Vasco - Euskal Herriko Unibertsitatea, Donostia-San Sebastián.
- 1998 «Aitzin hitza», in E. Zulaika Ijurko, *Ioanes Leizarragaren aditza*, Deustuko Unibertsitatea.
- 2000 «André Martinet (1908-1999)» [Hil berria / Obituary], *Euskera* 45/1, 457-463.
- 2000 «Ohiko euskal mintzamoldeen antologiaren aurkezpena», *Euskera* 45/1, 439-441.
- 2003 «*Iker 14*. Aurkezpena. Pirinio-Atlantikoetako Departamenduko Kontseilu Orokorren Baionako egoitzako ekitaldia», *Euskera* 48/2, 1185-1186.
- 2003 (& J. M. Makatzaga), «Aitzin hitza», in *Euskal gramatika eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian. Gramatika gaiak*, *Iker 14* (I), Euskaltzaindia, Bilbo, xi-xiii.
- 2007 «Jean Haritschelharren omenaldia», *Euskera* 52/3, 1095-1097.
- 2008 «Jean Haritschelharren idazlanen aurkezpena: bibliografian agertzen ez diren lanak ere ahantzi gabe...», in *Jean Haritschelhar-i omenaldia*, *Iker 21*, Euskaltzaindia, Bilbo, xiii-xxxix.

KALKOEN TIPOLOGIA ETA ERAGINA GAURKO EUSKARAZKO NEOLOGIAN

Xabier Alberdi Larizgoitia

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In this work the concept of calque is defined and a clear conceptual difference between the terms calque, loan and interference is established. A typology is then offered in which the following categories are proposed: semantic, lexical, lexical-syntactic, phraseological, morphosyntactic and discursive calques.

In the existing bibliography on Basque, many mistaken or unacceptable calques (which are derived from Castilian or French interference) tend to be insistently signalled. In this article, however, the importance and the enriching nature of the calque in Basque when creating neologisms are highlighted, and not only in the field of specialty languages.

To be specific, the importance that the acceptable calques belonging to the lexical level have in Basque is highlighted. Also, some of the criteria that must be taken into account when deciding on the acceptability of a calque are indicated, and insistence is made on the idea of the calque not only as a means, but also as a mechanism for creating neologisms.

1. Atarikoak¹

Lan honetan kalkoen tipologiari jardun behar dudanez gero, ezinbestekoa da, beste ezer baino lehen, kalkoaren kontzeptua zedarritzea, eta mailegutzatik eta interferentziatik bereiztea.

Mailegutza terminoak, adiera hertsian, kanpoko elementu —gehienetan, lexiko— baten transferentzia oso edo erabatekoa adierazten du; eta, beraz, kanpoko adierazle bat eta adierazi bat “inportatzea” edo hartzea esan nahi du (Gómez Capuz 1998: 18-43). *Kalko* eta *kalkatze* terminoak, berriz, zentzu honetan erabiliko ditut: kalkatzeak esan nahi du kanpoko elementu bat “itzulpen bidez kopiatzea” eta “ordeztea”; bestela

---

¹ Lan hau UPV/EHUk finantzatu duen UE08/05 «Inguruko erdaren interferentzia eta kalkoak hedabideetako hizkeran» ikerketa-proiektu biurtekoaren emaitzetariko bat da. Bihotzez eskertzen diet neure lankide eta adiskide Julio Garcia eta Xabier Altzibarri, lan hau osatzeko eta orrazteko eman didaten laguntza paregabea. Eskerrik zintzoena adierazi nahi diot, orobat, neure adiskide Iñaki Ugarteburu zenari, laguntza eskerga —eta bera bizi zelarrik eskertu gabea— eman baitzidan lan honen hasieran.

esanda, imitazioz, eta hizkuntza hartzailearen adierazleak edo elementuak erabiliz, kanpoko hizkuntzaren elementu baten esanahia erreproduzitzea.² Gai honi buruzko literaturan (Haugen 1950, Deroy 1956/1980: 223), honelako aurkakotasunen bidez aurkeztu ohi da *mailegutza/kalkatzea* kontzeptuen arteko bereizkuntza: *inportatzeal ordeztea, mailegutza osoa/partziala*.

Interferentziaren kontzeptua, berriz, zabalagoa da; Ipar Amerikako hizkuntzalari-tradiziotik datorkigu eta hizkuntzen arteko ukipen-gertakarien berri emateko sortu zen. Estrukturalismoaren ikuspegitik, honela definitzen du Weinreich-ek interferentzia (1953/1968/1974): “The term interference implies the *rearrangement of patterns* that result from the introduction of foreign elements into the more highly structured domains of language, such as the bulk of the phonemic system, a large part of morphology and syntax, and some areas of the vocabulary (kinship, color, weather, etc.)”. Interferentziak, beraz, *berregituratzea* esan nahi du eta ez soilik inbentariara elementu solteak ekartzea: alde batetik, kanpo-elementuak transferitzen edo eskualdatzen dira hizkuntza hartzaileara; bestetik, analogia dela medio, identifikatu egiten dira hizkuntza-sistema bietako elementu batzuk eta, identifikazio horren ondorioz, berregituratu egiten dira hizkuntza hartzaileko azpistema batzuk. Izatez, termino neutroa da hizkuntzalaritzaren eremuan.³ Baina orobat erabili da *interferentzia* terminoa, beste ikuspegi batetik, hitzun elebidunen hizkuntza-gaitasun eskasari lotuta (García Yebra 1989: 353), eta, orobat, atzerriko hizkuntzen ikaskuntzaren eremuan, errakuntzaren ideari lotuta (ikus Domínguez 2001).

Nahasketa terminologiko eta kontzeptual handia dago gaurko testu-liburuetan. Bereziki, ez dira bereizten behar bezala kontzeptu hauek: kalkatzea/mailegatzea; mailegu semantikoa / kalko semantikoa; kalko lexikoa / kalko semantikoa; kalkoa/interferentzia... Ukipenean dauden hizkuntzen arteko eragin-trukeak aztertzeko modu edo ikuspuntu asko daude, eta denak dira zilegi, baina, hurbilketa zeinahi dela ere, ezinbestekoa da zehaztasun terminologiko eta kontzeptuala.

Esan bezala, kalkoen tipologiara mugatzen da nire azterlan hau, mailegutza- eta interferentzia-gertakariak alde batera utzita. Dena dela, nahikoa hedatua dago beste ikuspegi bat, zeinaren arabera kalkoak mailegutza-gertakarien artean sailkatzen baitira (Gomez Capuz 1998, 2005). Azken ikuspegi horrekin bat dator UZEI (2002: 50), non kalkoak *itzulpen bidezko mailegutzat* jotzen baitira: “Maileguen artean aipatzeak dira, era berean, kalkoak. Kalkoak mailegu bereziak dira: hizkuntza batek beste hizkuntza bateko hitza edo esamoldea itzuliz sortzen dituen unitate linguistikoak dira. Gisa honetakoak dira, esaterako, *segurtasun-indarrak, argi berdea eman, gastuak estali, etab.*”.

² Gaztelaniaz *calco* hitz bakarria erabiltzen da, baina, kontzeptualki, alde batetik, prozesua edo mekanismoa (ingl. *loan translation*), eta, bestetik, prozesuaren emaitza (ingl. *translation loan word*) bereizi behar ditugu. Lan honetan, *kalko* deituko diot emaitzari, eta *kalkatze* nahiz *kalkoaren mekanismo edo prozesua* itzuliak erabiliko ditut prozesua izendatzeko. Hizkuntzaz hizkuntza erabiltzen diren termino edo izendapenei buruz zerbait jakin nahi duenak, Gómez Capuz (1998: 56-58) ikus dezake.

³ Honela definitzen du Payrato-k (1985: 58): «Una interferència, en sentit ampli, és un canvi lingüístic (= una innovació, una pèrdua, una substitució) que té lloc en una llengua A (o registre), i que és motivat directament per la influència d'una llengua B (o d'un altre registre de la mateixa llengua, si així s'especifica).»

Horago esan dudanez, interferentzia terminoari gaitzespen-konnotazio eta are denotazioak erantsi zaizkio zenbait erabileremutan. Eta antzeko zerbaitek gertatu da *kalko* terminoarekin: berez termino neutro eta deskriptibo hutsa bada ere, sarritan erabiltzen da *kalko oker* zentzuan (Garzia 2005: 16). Hainbesteraio kutsatu zaio *kalko* hitzari gaitzespen-kutsua, ezen gure artean gutxitan aipatzen baita lexiko-sorkuntzarako baliabideen artean; are gehiago, kalkoa aipatzekotan, errezelo, tentu eta erre-serba askorekin aipatzen da neologiaren esparruan: “Azken urteotan nagusitzen ari den baliabidea da [kalkoa], eta terminoak sortzeko baliabide egokia izan daiteke, baldin eta zuhur eta zuzen jokatzeko bada” (UZEI 2002: 50).

Kontua da egungo euskarazko terminogintzan etengabe jotzen dugula kalkora, bereziki, kalko semantikora (*infra* 2.1.), kalko lexikora (*infra* 2.2.) eta fraseologikora (*infra* 2.4.). Alegia, neologia-mekanismo guztiz emankorra da kalkoa egungo euskarari: hiztegi orokorrak eta bereziki espezializatuak arakatu besterik ez dago jokaera horretaz jabetzeko.

Hain zuzen ere, kalkoen egungo emankortasuna azpimarratzera dator nire azterlana: gure artean, sarritan aipatzen eta aztertzen dira kalko okerrak; gutxitan, ordea, kalko “onargarriak”.⁴ Kalkoen sailkapen bat, tipologia bat eskainiko dut eta, horrekin batera, kalko mota bakoitzak zer-nolako emankortasuna duen aztertzeko abiapuntua jarri nahi dut.

Interferentzia- eta mailegutza-gertakariak aztertzean, oso hedatua dago (ez bakarrik gure artean, baita hemendik kanpo ere) nahasketa terminologiko eta kontzeptuala. Hona adierazpen nahasgarri bat (Terminologia Batzordea 2004): “Mailegua eta kalkoa errealitate berriak izendatzeko baliabideak dira; dena den, kontuan hartzea da hizkuntzak badituela bestelako baliabideak (eratorpena, hitz-elkarketa, zabalkuntza semantikoa, eta abar)”. Alegia, eratorpenari, hitz-elkarketari eta zabalkuntza semantikoari (!) kontrajartzen zaizkio kalkoa eta mailegua, erreparatu gabe kalko lexikoa, esaterako, eratorpenaren (*kartesiari*, *erakarle*) edo elkarketaren bidez (*zerga-paradisua*, *biraketa-ardatz*, *elektroi-erakarle*) gauzatzen dela eta kalko semantikoa, berriz, zabalkuntza semantikoa⁵ gauzatzeko moduetako bat dela.

Esandakoaren harira, ohar bat egin nahi nuke kalkoaren kontzeptua neologian hobeto kokatzeko. Kalkatzea eta kalkoa, sarritan, neologiarako mekanismo edo eragile dira, baliabidea baino areago: *trenbide*, esaterako, kalkoaren mekanismoak eraginda sortua da (kalko lexikoa), baina hitz-elkarketa baliatuz.

⁴ Teorian, onargarritzat joko dugu kalko bat, baldin hizkuntza hartzailean ordezeko baliabide kidekorik ez badauka edo hutsune bat betetzera badator («aberasgarria» bada), gramatikaren eta morfologiaren arabera bada, baldin itzultzen den esanahia nazioartekoa bada (edo, euskararen kasuan, gutxienez, gaztelania eta frantsesa bat badatoz), eta, azkenik, kalkatzearen ondorioz hizkuntza hartzailearen unibertso lexiko-semantikoa «zaratarik» edo kontraesanik sortzen ez bada. Praktikan, ordea, kalko guztiek ez baitituzte betetzen aurreko baldintza guztiak, erabilerari kasu egin behar zaio kalko bat onartzen den erabakitzeke: hiztegi eta corpusetako emaitzak erabakigarri gertatzen dira gehienetan.

⁵ Zabalkuntza semantikoaren kontzeptua zabalago edo abstraktuagoa da, eta, besteak beste, kalko semantikoaren mekanismoa dela bide gauzatzen da (informatikako ingl. *mouse* > eusk. *sagu*); baina, beste batzuetan, barne-bilakaeraren ondorioz gertatzen da zabalkuntza semantikoa, inongo eredurik kalakatu gabe (*lepo* ‘sama’ > ‘jantziaren atala, lepoa inguratzen duena’ > ‘mendi arteko igarolekua’).

2. Kalkoen tipologia eta eragina gaurko euskarazko neologian

2.1. Hitzen esanahia: kalko semantikoak eta zabalkuntza semantikoa

Deiturak berak aditzera ematen duenez, hitzaren esanahiaren mailan eragiten du kalko semantikoak. Kalko lexikoan bezalatsu (*infra* 2.2. atala), kanpoko ereduaren “barne-forma” (alderdi immateriala, alegia) imitatzen edo kopiatzen da: kalko lexikoan, morfologia-egitura; eta, kalko semantikoan, esanahia. Baina kalko semantikoan, kalko lexikoan ez bezala, ez da hitz konposatu berririk sortzen, baizik eta aldatu egiten da hizkuntza hartzailean lehendik ere baden hitz baten esanahia. Honako adibide hauetan ikus daitekeenez, oro har, zabaldu egiten da hitzaren esanahia (*zabalkuntza semantikoa*):

- (1) a. ingl. *conventional* (*weapon*) 1 ‘konbentzional’; 2 ‘atomikoa ez dena’
b1. fr. *conventionnel* 1 ‘konbentzional’ >
b2. fr. *conventionnel* 1 ‘konbentzional’; [ingl.. >] + 2 ‘atomikoa ez dena’⁶
- (2) a. ingl. *butterfly* 1 ‘mitxeleta’; 2 ‘igeriketa-estiloa’
b1. fr. *papillon* 1 ‘mitxeleta’ >
b2. fr. *papillon* 1 ‘mitxeleta’; [ingl.. >] + 2 ‘igeriketa-estiloa’
- (3) a. gazt. *puente* (‘jai-eguna’) > eusk. *zubi*
b. gazt. *estrella de cine* > eusk. *zinema izar*
c. gazt. *puerta, portería* (futbola) > eusk. *ate*
- (4) a. ingl. *mouse* (Informatika) > gazt. *ratón* / eusk. *sagu*
b. gazt. *eje de rotación* (Matematika) > eusk. *biraketa-ardatz*

Horagoko adibideetan ez dugu zalantza izpirik euskarazko esanahi edo erabileren berritasunaz, baina zenbat eta txikiagoa den lerratze semantikoa, orduan eta zalantza handiagoa izango dugu jakiteko ea esanahi berria kanpoko eredu batek eragindakoa ote den ala barne-bilakaera semantiko baten ondorioz garatu ote den.⁷

Kalko semantikoaren eta lexikoaren arteko bereizkuntza zertan den ikusi ondoren, azter ditzagun kalko semantikoaren baldintzak eta mekanismoa. Baldintzei bagozkie, autore askok azpimarratzen dutenez, bi hitzek —eredu-hitzak eta kalkatuak— oinarri edo tasun semantiko komun bat izan behar dute (izan ere, hiztun elebidunak, kode desberdinetako bi hitz erdi-sinonimo aurrean baditu, joera du haien eremu semantikoak berdintzeko). Gusmani-k (1983: 12-14), ukipenean dauden bi hizkuntzetako baliokide teorikoen arteko kidekotasan semantiko erabatekorik ezari egozten dio kalko semantikoaren mekanismoa: interferentzia-egoeretan, hiztun elebidunak bi unitate lexikoen testuinguru-erabilerak berdintzeko joera du; alegia, bi

⁶ Euskaraz ere *arma konbentzional* dakar *Zehazkik* (*convencional* sarrera).

⁷ Betz-ek (*apud* Gómez Capuz 1998: 71-72) bi multzotan sailkatzen ditu mailegutza-gertakariak: a) «aberasgarriak» (*bereichend*), kanpoko eraginari zor zaizkionak, bereziki aldaketa edo jauzi semantikoa barne-bilakaera baten bidez esplikatzerik ez dagoenean; b) «garapenezkoak» (*entwicklend*), mailakako barne-bilakaera semantiko baten ondorio direnak. Dena dela, euskararen kasuan, terminologiaren eremuan batik bat, kalko semantiko asko eta asko «aberasgarriak» dira (alegia, kanpo-eredu batek eragindakoa), nahiz eta jauzi semantikoa guztiz «natural» edo logikoa den (adibidez, *biraketa-ardatz*).

hizkuntzetako zeinu biak zeinu konplexu baten bidez bateratzeko joera du (*polisemia indotta* esapidea darabil, “eragindako polisemia”).

- (5) a. eslav. *cvet* 1 ‘argia’; 2 ‘mundua’
 b1. errum. *cvet* 1 ‘argia’ >
 b2. errum. *cvet* 1 ‘argia’; [eslav. >] + 2 ‘mundua’

Tipologiari dagokionez, Haugen-ek (1950), mailegutaz ari dela, hiru mailegu semantiko mota bereizten ditu (*semantic loan*): a) analogoak, bi hizkuntzetako hitzen artean antzekotasun formal eta semantikoa badago (*infra* 6); b) homologoak, antzekotasun semantikoa baino ez dagoenean (*infra* 7); c) homofonoak, antzekotasun formal hutsa dagoenean (*infra* 8):

- (6) Analogoak
 a. ingl. *paper* 1 ‘papera’; 2 ‘txostena’
 b1. fr. *papier* 1 ‘papera’ >
 b2. fr. *papier* 1 ‘papera’; [ingl. >] + 2 ‘txostena’
- (7) Homologoak⁸
 a. ingl. *hawk* 1 ‘gabiraia’; 2 ‘jokaera gogorreko politikari ausarta’
 b1. fr. *épervier* 1 ‘gabiraia’, ‘hegazti harraparia’ >
 b2. fr. *épervier* 1 ‘gabiraia’; [ingl. >] + 2 ‘jokaera gogorreko politikari ausarta’
- (8) Homofonoak
 a. ingl. *grocery* 1 ‘janari-denda’
 b1. Estatu Batuetako port. *grosseria* ‘zakarkeria’
 b2. Estatu Batuetako port. *grosseria* 1 ‘zakarkeria’ [ingl. >] + 2 ‘janari-denda’

Gómez Capuz-ek (1998: 75), Haugen-en mailegutza-tipologia oinarritzat harturik, bereizkuntza kontzeptual hau aurkezten du:

- (9) a. Mailegu semantikoa (analogoak): antzekotasun formal eta kontzeptuala dagoenean.
 b. Kalko semantikoa (homologoak): antzekotasun kontzeptuala baino ez dagoenean, eta, beraz, kalkoetan bezalatsu, lexema itzuli beharra dagoenean.

Aurreko bereizkuntza (9a/9b) aspalditik bide dago errotua hizkuntzalaritza frantsesean eta erromanikoan, eta, bereizkuntza horren arabera (Deroy 1956/1980: 216), guztiz desegokia litzateke kalkoaren kategoriaren barruan sailkatzea “mailegu semantikoa”. Alemaniako zenbait hizkuntzalarik, berriz, bestelako ikuspegia dute eta mailegu semantikoaren eta kalko semantikoaren arteko antzekotasunak azpimarratzen dituzte (Höfler 1989: 116-117), bereziki transferentzia-mekanismoari dagokionez: bi kasuetan, eredu-hizkuntzako hitz batek hizkuntza hartzaileko hitz (kon-

⁸ Euskarazko adibide pare bat ematera mugatuko naiz: *zutabe* erabiltzen da gaur kazetaritzan (gazt. *columna*); eta Jean Etxeparek, esaterako, *industriako arranoak*, *bankuetako saiak* eta *politikako miruak* metaforak darabiltza *Beribilez* lanean: *Industriako arranoak*, *bankoetako saiak*, *negozioko apalatzak*, *theatretako gau-ainharak*, *politikako miruak*, *zer aztaparrak dituzten orok*, *zer bekokia eta zer hegalek!* Ikus daitekeenez, metaforan oinarrituta, esanahi berriak eskualdatzen dira hizkuntza batetik bestera.

tzeptualki soilik nahiz kontzeptualki eta formalki) kidekoari eskualdatzen dio bere adieretako bat, metafora edo analogia bidez.

Nolanahi ere, badirudi desberdintasun nabarmen bat dagoela mailegu semantikoaren eta kalko semantikoaren artean (Gómez Capuz 1998: 76): kalko semantikoak (ingl. *butterfly* > fr. *papillon* ‘igeriketa-estiloa’), oro har, kontzientzia- eta artifizialtasun-maila handiagoa eskatzen du eta itzulpengintzan gertatzen da maiz; hitz sustraikideen arteko edo paronimoen arteko mailegu semantikoak (ingl. *paper* > fr. *papier* ‘txostena’), aldiz, naturalagoa dirudi, kontzientzia-maila txikiagoa eskatzen du eta, hori dela eta, maiz gertatu ohi da hitzun elebidunen artean (ikus Gómez Capuz 2005: 35).

Lexikologiako eta terminologiako eskuliburu gehienetan aldaketa semantiko eta, bereziki, zabalkuntza semantiko aipatu ohi da lexiko-sorkuntzarako baliabide semantikoaren artean. Euskaraz, honelako adibideak aipatu ohi dira:

- (10) simetria-ardatz, Konkorde-ren isatsa, elektroï-talka, eratzun trukakor, erro kubikoa...
- (11) Gurutze Gorria, kafe ebakia...

Zabalkuntza semantikoan nolabaiteko “ahaidetasuna” dago jatorrizko adieraren eta zabalkuntzazko adieraren artean eta ahaidetasun hori erlazio logikoetan (metonimian, bereziki), analogian (antzekotasunean, metaforan) edota asimilazioan oinarritu ohi da (objektu baten izena objektu horren forma berri bati emateari esaten zaio asimilazioa). Dena dela, askotan berez edo barne-bilakaeraren ondorioz gertatzen da zabalkuntza semantiko hizkuntza batean, eta ez nahitaez kalko semantikoaren mekanismoaren ondorioz. Zabalkuntza semantiko, kontzeptu zabalago edo abstraktuagoa da, eta, besteak beste, kalko semantikoaren mekanismoa dela bide gauzatzen da.

Neologiako baliabide emankorrenetako bat da zabalkuntza semantiko, oro har, edozein hizkuntzatan,⁹ eta, zer esanik ez, are emankorragoa da diglosia-egoeran dauden hizkuntzen neologian.¹⁰ Gutxitan esaten da, ordea, nahiz eta ageriko kontua den, baliabide semantiko horren atzean kalkoa —kalko semantiko— ezkutatzen dela. Bestela esanda, diglosia-egoeran dauden hizkuntzetan, eredu-hizkuntzen eraginez jotzen da zabalkuntza semantikora lexiko- eta termino-sorkuntzan; alegia, kalko semantikoaren mekanismoaren ondorioz gertatu ohi da zabalkuntza semantiko: hizkuntza hartzailearen ondareko hitz bati, eredu-hizkuntza batean kideko hitz batek duen esanahi berri bera ematen zaio; baina, gehienetan aldaketa semantiko ez da gertatzen berez, beste hizkuntza batean gertatutako aldaketa kalkatuz baizik.

Gaurko euskaraz, esaterako, *indar* hitza erabiltzen dugu, kalko semantikoz, *segurtasun-indarrak*, *indar armatuak*... moduko esapideetan, bai eta fisikan ere (*grabitate-indar*, *flotazio-indar*, *indar nuklear*...). Izan ere, guztiz logiko eta bidezkoa da

⁹ Gómez Capuz-ek dioenez (2005: 39), «En el fondo, los calcos siempre han sido un mecanismo neológico muy eficaz para adoptar las innovaciones extranjeras relativas a un determinado campo técnico (filosofía, religión, telecomunicaciones, informática, deportes)...»

¹⁰ *Terminologia-lanaren metodologiako eskuliburuan* esaten denez: «Gisa honetakoak dira, esaterako, *segurtasun-indarrak*, *argi berdea eman*, *gastuak estali*, etab. Azken urteotan nagusitzen ari den baliabidea da [kalkoa], eta terminoak sortzeko baliabide egokia izan daiteke, baldin eta zuhur eta zuzen jokatzeko bada.» (Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila 2002: 50).

auzo-hizkuntzetan erabiltzen diren analogiak, lizentziak eta malgutasuna euskaraz ere baliatzea (ikus Sarasola 1997: 81): ezin ukatuzkoa da analogiak, irudizko zentzuak eta metaforek hizkuntza-aldaketan duten eragina.¹¹

Terminologiako irizpideen arabera, nazioartekotasunaren bermea¹² izan behar du kalko batek —hizkuntza hartzailearen sistema gramatikalaren arabera izateaz gainera— onargarria izateko (Terminologia Batzordea 2004: 8). Adibidez,

(12) [Informatika]

- a. eusk. *disko gogor*, gazt. *disco duro*, fr. *disque dur*, ingl. *hard disk*
- b. eusk. *posta elektronikoa*, gazt. *correo electrónico*, fr. *courrier électronique*, ingl. *electronic mail*

Bestalde, baztertzeo kalkoak izango dira, ez bakarrik euskararen gramatika urratzen dutenak, baizik hizkuntza hartzailearen unibertso semantikoa “zarata” sortzen dutenak edota ondareko esanahi-sareekin talka egiten dutenak: hala, txirrindularitza, *haize-babes* proposatu da eta *haizemaile* baztertu; arrazoi beragatik proposatu da *zinta erabiligabe* eta ez *zinta birjin (Terminologia Batzordea 2004); *arotzia metaliko* proposatu da eta ez *zurgintza metaliko* [Zehazki].

2.2. Hitzen morfologia: kalko lexikoak (*aurreikusi*, *burdinbide*, *telefono-linea...*)

Kalkoaren mekanismoak hizkuntzaren maila askotan du eragina, baina hiztegiaren mailan eragiten du gehien. Hiztegiaren mailako kalkoei *Lehnbildung* izena ematen zaie alemanez (Lewandowski 1990), eta lan honetan *kalko lexiko* deitura erabiliko dut halako emaitzak izendatzeko.¹³ Funtsean, honetan datza kalko lexikoaren mekanismoa: beste hizkuntza bateko —sorburu-hizkuntzako— hitz baten barne-egitura, eskema edo barne-forma itzultzen da xede-hizkuntzara. Adibidez,

- (13) a. ingl. *freethinker* > gazt. *librepensador*
- b. gazt. *prever* > eusk. *aurreikusi*
- c. gazt. *ferrocarril* / fr. *chemin de fer* > eusk. *burdinbide*
- d. gazt. *línea telefónica* > eusk. *telefono-linea*

2.2.1. Kalko lexikoak: prozesua, mekanismoa eta baldintzak

Beste hizkuntza bateko hitz bat kalkatzen denean, ez da kopiatzen kanpoko hitzaren azala edo adierazlea (osagai fonetikoa, alegia), bi alderdi hauek baizik: a) eredu-hitzaren morfologia-egitura; b) eredu-hitzaren esanahia. Hala, filologia eta

¹¹ Nabarmentzekoa da, orobat, antzinako hitzen berrezarpenean (gast. *azafata*, eusk. *oreka*) kalkoaren mekanismoak duen eragina. Izan ere, eredu-hizkuntzako pieza lexikoen eremu semantikoa imitatuz plazaratzen dira hitz zaharberriak.

¹² Hala ere, nabarmentzekoa da, terminologiaren arloan batez ere, ingelesaren indarra eta nagusitasuna.

¹³ Gaztelaniaz, *calco léxico*, *calco estructural* edo *calco del esquema* ordain edo itzulpenak proposatzen ditu Gómez Capuz-ek (1998: 56), eta *calco del esquema* (*Uebersetzungslehnwort*) darabil Lázaro Carreter-ek (1981).

hizkuntzalari askoren lanetan ageri da, era batera edo bestera, kalkoaren ikuspegi “humboldtarra”, zeinaren arabera, kalkatzea, funtsean, hitzaren barne-forma kopiatzea baita (Gómez Capuz 1998: 58-59). Werner Betz-en arabera, kalkoari buruzko Alemaniako ikerketen aitzindariaren arabera, esaterako, kalko lexikoa zera da: hizkuntza batek, kanpoko eredu batek eraginda, bere baitatik eratutako hitz berria.

Beraz, kanpoko hitz bat kalkatzean, sorburu-hizkuntzako edo eredu-hizkuntzako hitz konplexu bat “berregiten” du hizkuntza hartzaileak, baina bere baliabide formalak erabiliz (Gómez Capuz 1998: 61).¹⁴ Alegia, kalkoaren prozesuak kanpoko hitzaren egitura aztertzea eskatzen du lehenik, eta, ondoren, haren osagaiak ordeztzea.

Gauzak horrela, Roberto Gusmani-k dioenez (1983: 8-11), bi baldintza bete behar ditu kanpoko ereduak:

- (14) a) morfema bat baino gehiago izatea (polimorfematikoa izatea) edo erraz zati-tzeko moduko egitura izatea;
 b) gainera, esanahi deskriptiboa izatea, hots, osagaien “batuketaz” ondorioztatze-ko moduko esanahia izatea.

Laburbilduta, morfologikoki eta semantikoki unitate lexiko motibatua edo gardena izatea da kanpoko ereduak bete behar duen baldintza oinarrizkoa. Baldintza bikoitz horrek erraztu egingo du kalkoaren mekanismoa. Kalkatzea, beraz, honetan datza (Gusmani 1983): hizkuntza hartzaileak, sintesi bidez eta bere baitako unitateen bidez, kanpoko ereduaren motibazio semantikoa eta egitura (berregina) dituen hitz berri bat sortzea. Hona adibide bat, aipaturiko motibazio bikoitzaren erakusgarri:

- (15) gr. *eu-logein* > a. lat. *bene-dicere* b. it. *bene-dire* c. gzt. *ben-decir*

Hizkera teknikoko hitz konposatu deskriptiboetan bete ohi da garbien gardentasun formal eta semantikoaren baldintza, baina baita hiztegi orokorrean ere:

- (16) a. fr. *automobile* > eusk. *beribil* c. gzt. *descasarse* > eusk. *desezkondu*
 b. gzt. *subrayar* > eusk. *azpimarratu*

Horago ikusi dugunez, nazioartekotasunaren baldintza aipatu ohi da maileguak eta kalkoak onartzeko orduan, baina irizpide hori ez da beti betetzen, eta halakoetan agerian geratzen da gaztelaniaren morrontza:

- (17) a. gzt. *bebé probeta* > *probeta-ume* [Elhuyar]
 b. ingl. *test-tube baby* > *saio-hodiko ume* [Zehazki, *bebé probeta*]
 (18) a. gzt. *nivel de alcoholemia* > *alkoholemia-maila*
 b. ingl. *blood alcohol level* > *odoleko alkohol maila* [Zehazki, Elh.]
 (19) a. gzt. *guardaespaldas* > eusk. *bizkartzain* [Hiztegi Batua]
 b. fr. *garde du corps* > ingl. *bodyguard* >
 b1. eusk. *gizazain, bizkartzain* (Beh.) [Zehazki]
 b2. eusk. *bizkartzain, gizazain* [Elh.]

¹⁴ Bat datoz funtsezko ideia horrekin, besteak beste, Humbley (1974: 62), Payrató (1984: 54) eta Lewandowski (1990, s.v. *Lehnprägung*).

Hitz bat kalkatzea, orain arte esandakoetatik ondoriozta daitekeenez, hitza itzulzea da, nolabait. Eta, hain zuzen ere, hori dela eta, “itzulpen bidezko mailegutzat” hartu ohi da kalkoa definizio askotan.

Zenbait kasutan, ordea, blokeatuta geratzen da itzulpenaren bidea. Horixe geratzen da, adibidez, esapide eta lokuzio idiomatiko batzuen kasuan (ingl. *long drink* > # gazt. *bebida larga* / # eusk. *edari luze*), eta eredu-hitzari dagokion itzulpenak lehendik ere hizkuntza hartzailean bestelako esanahia duenean (ingl. *count-down* “atzera-kontu” > al. *Abzählen* “kontaketa”).

Gorago ikusi dugun moduan (*supra* 15), konposatua —elkartua edo eratorria— edo polimorfematikoa behar du izan kalko lexikoaren mekanismoa eragiten duen kanpoko hitzak, bestela ez baitago itzulpenerako biderik. Eredu-hitzaren izaera polimorfematikoaren baldintza azpimarratzen dute, modu lausoan zein esplizituki, kalkoaren femomenoa aztertu duten hizkuntzalari gehienek (Gómez Capuz 1998: 62-64). Hona zenbait adibide adierazgarri:

- (20) a. gr. *prolepsis* [pro-lepsis] > lat. *anticipatio* [anti-cipatio]
 b. lat. *expressio* [ex-pressio] > al. *Ausdruck* [Aus-druck]
 c. ingl. *basketball* [basket-ball] > eusk. *saskibalo* [saski-balo]
 d. ingl. *weekend* [week-end] > eusk. *asteburu* [aste-buru]
 e. fr. *autoroute* [auto-route] > eusk. *autobide* [auto-bide]
 f. gazt. *reorganizar* [re-organizar] > eusk. *berrantolatu* [ber(r)-antolatu]

Gómez Capuz-ek (1998: 66) formulazio semiotiko bana ematen die mailegu lexikoari eta kalko lexikoari, bien arteko desberdintasunak agerian jartzeko.

(21) Mailegua:

$$L2 \rightarrow L1 \text{ para } P2 (E+C) (\text{entre } T \text{ y } T')$$

Hau da, mailegu lexikoaren kasuan kanpoko hizkuntza batetik (L2) eskualdatzen da hitz bat (P2) hizkuntza hartzailean (L1). Maileguzko hitzak adierazlea (E = *expresión*) eta adierazia (C = *contenido*) ditu, eta prozesua T eta T' aldien artean gauzatzen da.

(22) Kalko lexikoa:

$$P2 (E2 + C) \text{ de } L2 \rightarrow P1 (E1 + C) \text{ de } L1 \text{ en } T'$$

$$P1 = \emptyset \text{ en } T$$

Kalko lexikoaren kasuan, mailegutzan ez bezala, bi hitz desberdin ditugu teorian (P2 eta P1), eta ez hitz eskualdatu bakar bat (P2), eta, gainera,

- esanahiaren aldetik edo kontzeptualki baliokide dira eredu-hitza eta kalko lexiko berria;
- eredu-hitza eta kalko lexikoa desberdinak dira adierazpen materialari dagokionez (E1, E2), baina kidekoak edo analogoak morfologia-egiturari dagokionez;
- hizkuntza hartzailean hitz konposatu edo lexia konplexu bat sortzen da (P1), kalkoa gauzatu arte konposatu gisa existitzen ez zena.

Kalko lexikoa, kalko semantikoarekin batera, hizkuntzaren garapenerako eta berrikuntzarako baliabide edota mekanismo eraginkor eta emankorra da. Ez da harritzekoa, beraz, zenbaitetan, kalko lexikoaren ondorioz, hizkuntza-aldaketa, eta, zehatzago, morfologia-aldaketa gertatzea. Eratorbidean, esaterako, *-tzaille* atzizkia dugu al-

daketa horren erakusgarri (ikus Elosegi 2007): tradizioaren arabera, izen-sortzaile gisa eta erreferente bizidunekin erabili izan da gehienbat; baina aspaldi honetan, espezialitate-hizkeran batik bat —eta, nire ustez, kanpoko eredu-hizkuntzen eraginez—, izenondoak eratzeke eta tresna- edo baliabide-izenak sortzeko erabiltzen da (*paper xurgatzaile*, *substanzia koloratzaile*, *organo zupatzaile*, *hodi-uzkurtzaile*). Elosegiren interpretazioaren arabera, *-tzaile* erator-atzizkiaren aspaldiko balio bat aktibatua da orain, espezialitateko hizkeren beharkizunek akuilatuta.

2.2.2. *Kalko lexikoen tipologia*

Germaniar filologia-tradizioaren barruan, guztiz zehatz eta aberasgarria da W. Betz-en tipologia, zeina, funtsean, ereduarekiko mendekotasun formal eta kontzeptualean oinarritzen baita. Ereduarekiko fideltasun-maila handienetik hasita, ondoko hiru azpisail nagusi hauek bereizten dira kalko lexikoen artean.

a) *Hitzez hitzeko kalko lexikoa* (*Lehnübersetzung*), ereduarekiko fideltasunik handiena erakusten duena, eredia zehazki eta osagaiz osagai itzultzen duena; Lewandowski-k dioenez (1990), ereduko morfema bakoitza hizkuntza hartzaileko morfe-marik hurbilenaren bidez itzultzen da.

- (23) a. lat. *accidens* > al. *Zufall*   b. ingl. *basketball* > eusk. *saskibalo*
 c. ingl. *calendar year* > eusk. *egutegi(-)urte* (gazt. *año civil*) [Zehazki]

b) *Kalko lexiko hurbila edo akastuna* (*Lehnübertragung*), ereduko hitz konposatuaren osagaiak modu libreago batez itzultzen dituena; Lewandowski-k dioenez (1990), ereduko atal edo osagai bat baino ez da itzultzen.¹⁵

- (24) a. lat. *patria* > al. *Vaterland* ('aitaren lurra')
 b. lat. *paeninsula* (gazt. 'casi-islà') > al. *Halbinsel* ('erdi-uharte')
 c. gazt. *camión cisterna* > eusk. *isurkari(-)kamioi*, *erregai(-)kamioi*
 d. gazt. *año fiscal* > eusk. *zerga(-)urte*

c) *Kanpoko eredu batek sorrarazitako kalko lexikoa* (*Lehnschöpfung, creación inducida*): hitz sortu berriak beregaintasun formala du, baina kanpoko eredu baten eraginez sortua da hizkuntza hartzailean. Kalko lexikoaren aldaerarik libreena da. Hain librea, ezen Gusmanik uste baitu kalko lexikoaren kategoriatik kanpo geratzen dela. Izan ere, halako hitzetan ez da betetzen kidekotasun formal eta kontzeptualaren baldintza, eta, baliokideen kategoria dakarkigute gogora:

- (25) a. fr. *automovil* > al. *Kraftwagen*   b. fr. *cognac* > al. *Weinbrand*
 c. fr. *milieu* > al. *Umwelt*

¹⁵ Lewandowski-ri jarraituz, hiru arrazoiengatik gertatzen da kalko hurbila. a) Kalko asimetrikoa dela bide: literalki itzultzen da konposatuaren atal bat, eta libreki gainerakoa (lat. *paeninsula* gazt. 'casi-islà' > al. *Halbinsel* 'erdi-uharte'; ingl. *self-service* 'auto-servicio' > fr. *libre-service*). b) Kalko laburtua dela bide (gazt. *calco contraído*): hitz bakun baten bidez itzultzen da konposatua (ingl. *living-room* > Kanadako fr. *vivoir*; ingl. *hit parade* > fr. *palmarès*; ingl. *script-girl* > gazt. *anotadora*); nolana ere, azpimultzo honek kalko hurbila baino areago baliokidetza esplikatzeko balio du. c) Kalko hedatua dela bide (gazt. *calco expandido*): hitz konposatu baten bidez itzultzen da ereduko hitz bakuna (lat. *patria* > al. *Vaterland* 'aitaren lurra'; ingl. *hit parade* > fr. *palmarès*). Dena dela, baliokidetza ere esplikatzek du azken azpimultzoari dagokion azalpenak.

Kalko lexikoaren tipologiari eskainitako atal hau amaitzeko, sail berezi bat aipatu beharra daukat: *hibridoak* (Gómez Capuz 2005: 42). Halako hitz hibridoetan (eusk. *boxeolari*, *futbolari*, *eskaneatze*; *gau-klub*, *izotz-hockey*, *belar-hockey*...) aldi berean gertatzen da mailegutza eta kalkatzea: inportatua edo bere horretan harturikoa da hitzaren morfema bat (*boxeo-*, *futbol-*, *eskanea(tu)-*; *-klub*, *-hockey*); eta kalkatua beste bat (*-lari*, *-lari*, *-tze*; *gau-*, *izotz-*):

- (26) a. *boxeolari* (< *boxeador* | *boxer*), *futbolari* (< *footballer* | *futbolista*), *eskaneatze* (< *scanning* | *escaneo*)
 b. *gau(-)klub* (> *night club* / *club de noche*), *izotz(-)hockey* (< *ice hockey* / *hockey sobre hielo*), *belar(-)hockey* (< *field hockey* / *hockey sobre hierba*)

2.3. Hitzen joskera: kalko lexiko-sintaktikoak

Hiztegiko pieza lexiko batzuek —aditz askok, eta adjektibo eta izen jakin batzuek, esaterako— badute berezitasun bat beste hitz batzuen aldean: joskerarekin uzarturik egotea eta joskeran eragitea. Alegia, hitz batzuek argumentu-egitura dute eta joskera jakin bat eskatzen dute (27). Zenbaitetan, bada, kalko semantikoarekin batera hitzen joskera ere kalkatu ohi da, hitzen konplementazioa, alegia. Esate baterako, Hiztegi Batuaren eta literatura-tradizioaren arabera, *behatu* aditzari, ‘begiratu’ adieran, *dio* erregimena dagokio,¹⁶ baina gaurko prosan (ikus *ZTC*) gaztelaniazko *observar*-en ordain gisa nahikoa hedatua dago (*zerbait behatu (du)* erabilera eta are beselakoak ere (28)).¹⁷

- (27) a. *Observar (algo)*: (...) *observar los movimientos de los astros* [DRAE: *observar*]
 b. *Observar (que)*: *Es curioso observar que en el índice temático...* [CREA]
- (28) a. (*Zerbait*) *behatu (du)*: *Zulo beltzaren ingurua urrutitik beha daiteke* [Elh. *behatu*: ‘observar, examinar’]
 b. (*Zerbaiten*) *behaketa egin*: *bakterioen behaketa egin mikroskopioaz* [Zehazki: *observar*]
 c. (*Zerbaiti*) *behatu (dio)*: *bakterioei mikroskopioz behatu* [Zehazki: *observar*]
 d. *(-e)la behatu (du)*: (...) *erraila ezkerrekoa baino gebiago higatzen dela behatu da, oro har noski* [ZTC]

Berez, kalko morfosintaktikoen artean aipatu ohi dira halako kalkoak (*infra* 2.5.). Baina, kontuan harturik kalko mota honetan morfosintaxia eta hiztegia elkarrekin

¹⁶ OEHN zehazten denez: (...) «[*behatu*] Suele ir acompañado de dativo o alativo: sólo Leizarraga emplea el alativo en todos los casos; en el resto lo más frecuente es el dat., no usándose el alativo con nombre o pronombres personales (...), y quedando limitado sobre todo a nombres de lugar. Hay tbn. algún ej. con absoluto (en Axular, J. B. Elizanburu, etc.); con locativo en Pouvreau y en *Andre-dena Mariaren Ilhabethea*.»

¹⁷ Itxura guztien arabera, *adostu* aditzaren erabilera iragankorra dugu beste adibide egoki bat: (*zerbait*) *adostu*, «(zerbait) hitzartu» adieran. OEHNren eta EHnren arabera, behintzat, berria dirudi erabilera horrek, eta litekeena da gaztelaniazko *consensuar*, *acordar* eta antzeko aditzen eraginez zabaldu izana. *-ra jolastu* izan litekeena kalko lexiko-sintaktikoaren beste adibide bat: *soldadutara*, *aitortzetara*, *X haustera*, *lapur-polizietara*... *jolastu*.

uztarturik daudela, zuhurragoa iruditu zait hiztegiaren mailan kokatzea, aparteko azpisail batean. Deituraren bat erabiltzekotan, *kalko lexiko-sintaktikoa* proposatzen dut (28) modukoak izendatzeko.

Dena dela, kalko mota honek, oro har, nahikoa emankortasun urri eta mugatua du gaurko euskarazko neologian. Alegia, neologia-baliabidetzat jo badaiteke ere, ez da erabiltzen modu sistematikoan, ezta hurrik eman ere, euskara gaurko premia berrietara egokitzeko.

2.4. Hitz multzo eginak edo finkatuak: kalko fraseologikoak

Definizioz, hizkuntza bakoitzak “bere” esapide eta fraseologia-banakoak ditu;¹⁸ eta, beraz, halako elementuak ezin dira hitzez hitz itzuli hizkuntza batetik bestera. Nolanahi ere, horrek ez du esan nahi hizkuntza batzuetako esapideen artean forma-parallelismorik gerta ez daitekeenik; izan ere, sarritan gertatzen da hizkuntza bateko eta besteko esapideak formaren eta irudizko zentzuaren aldetik bat etortzea (*kolorea jan* ‘higatu’, *hitzak jan* ‘ez ahoskatu’...).

Hiztegiaren mailan kokatuak daude esapideak, eta era askotakoak ditugu. Diskurtsorearen garapenari loturiko testu-antolatzaileak, anaforak eta antzekoak alde batera utziz gero (2.6. atalean aztertuko baititugu halakoak: *era berean* testu-antolatzailea, adibidez), fraseologia-banako mota nagusi hauek bereiziko ditugu (Altzibar 2002, 2004): a) lokuzioak (*ziria sartu, adarra jo, antzarak ferratzera bidali*...); b) kolokazioak (*auzia erabaki, martxan/abian jarri, agerian jarrilutzi, gerra piztu, adiskide min, istilu larri, aldeko iritzia, kontrako iritzia*...; *argi eta garbi esan, garbi mintzatu*...; *txerri zikin, langile porrokatu; larriki zauritua*...); c) hizketa-formulak (*Zer moduz?; Ondo esan beharko; Zer duzu?; Izan ongi; Sentitzen dut; Kontuak atera; Hor dago gakoa; Bai horixe!*...) eta paremiak (*Lan lasterra, lan alferra*).

Kalko fraseologiko asko eta asko, okerrak dira (**eta abar luze bat / eta abar, *ilea hartu / adarra jo*...; **eskolara faltatu / eskola huts egin, *(zerbaitek) atentzioa deitu / atentzioa eman*...). Hala ere, uste baino askozaz ere gehiago dira kalko fraseologiko onargarriak. Aski da gaur egungo hiztegi elebidunak azaletik arakatzea honelakoak ikusteko: *soldata izoztu, aipu-markak ireki/itxi, (norbait) poltsikoan izan, alderdiz aldatu* (es *cambiar de chaqueta, en to change sides*), *goitik behera ireki* (es *abrir en canal, fr ouvrir de haut en bas*)...¹⁹

Beharbada, kalko fraseologikoen artean aparteko azpisail bat bereizi behar genuke, eratorri edo elkartuak ez diren bestelako hitz multzo eginak eta izendapenari lotuak sailkatzeko: *izadi hil* (fr. *nature morte*) modukoak sailkatzeko, alegia. Izan ere, halako kalkoak erdibidean daude eta, agian, *lexiko-fraseologiko* izenez bataia genitzake: alde batetik, izendatu beharrari lotuak daude (lexikoak dira);

¹⁸ Hona fraseologia-banakoaren bereizgarri batzuk (Corpas 1997): a) maiztasuna (maiz ageri dira elkarrekin konbinatuta, banako edo unitate gisa); b) instituzionalizazioa (konbentzional bihurtuak, etengabe erreproduzituak, hiztegian erregistratuak); c) egonkortasuna (finkatuak egotea, espezializazio semantikoa); d) idiomatikotasuna; e) aldakortasuna (finkotasun erlatiboa). Bestalde, fraseologia-banako guztiak ez dituzte ezaugarri horiek guztiak betetzen, eta, irizpide horren arabera, nolabaiteko mailaketa ezar daiteke haien artean.

¹⁹ Sarasolaren *Zehazki* hiztegitik jasoak dira adibideak.

eta, bestetik, *adiskide min* kolokazioaren pareko egitura dute (fraseologikoak dira).

Kalko fraseologiko gehienak adierazlearen mailakoak dira; hots, hizkuntza hartzaileko hitzak konbinatuz eta eredu-hizkuntza imitatuz esapide berri bat eratzen dutenak: *soldatak izoztu, ordainketak etetea...*

Egiteko dago oraindik fraseologia-banako berri kalkatu eta onargarrien azterketa, baina auzo-hizkuntzetako esapide ugari kalkatu —eta gerora ere kalkatuko— ditugulakoan nago.²⁰

2.5. Kalko morfosintaktikoak

Sail honetan sartzekoak dira morfosintaxiarekin zerikusia duten era guztietako kalkoak: izen-sintagmaren mailakoak (zenbatzaileak, mugatzailea...); aditz-sintagmaren mailakoak (aspektu- eta denbora-balioak, aditz-perifraziak...); nahiz perpausaren mailakoak (kasu-markak, postposizioak, koordinazioa, menderakuntza...).

Hizkuntza baten osagai guztien artetik sintaxiaren maila da, seguru asko, iragazgaitzena kanpoko eragin eta interferentziekiko. Neologian, esate baterako, printzipioz baztertu egiten dira mailegu sintaktikoak (Terminologia Batzordea 2004: 3). Gainera, kontuan harturik euskara tipologikoki oso bestelakoa dela auzo-hizkuntzen eta kultura-hizkuntzen aldean, espero izatekoa da, oro har, mailegu sintaktiko gutxi gertatzea (*mailegu* hitza, zentzurik hertsian harturik, inportazioaren zentzuan, alegia).

Kalko sintaktikoak, berriz, maizago gertatu izan dira euskaraz, lehen eta orain. Kalkatzea, gorago azaldu denez, kanpoko elementuen esanahiak hizkuntza hartzailearen formen bidez “itzultzea” denez gero, kalko sintaktikoa honela gauzatu da gehienetan: antzekotasun funtzionala dela eta, eredu-hizkuntzako forma baten balioa edo funtzioa eransten zaio hizkuntza hartzaileko formari edo egiturari. Kasu horretan, mekanismoari dagokionez, erabateko paralelismoa dago kalko semantikoaren eta kalko sintaktikoaren artean: “esanahia” edo “barne-forma” itzultzen da, baina adierazle berririk sortu gabe. Adieraziaren mailako gertakaria da, beraz (Sala 1998: 182-185). Esaterako, gaia adierazteko (*OEH*: “acerca de, sobre”) *-en inguruan* postposizioa erabiltzea dugu kalko sintaktiko mota horren erakusgarri bat:

- (29) (...) *hizkuntzaren inguruan* egina zegoen eta egiten ari zen ikerlana baizik (*OEH*: *inguru*).

Bestalde, inoiz edo behin gertatzen da kalkatzearen ondorioz egitura edo adierazle berriak sortzea. Euskaraz, horrelako gutxi ditugula uste dut. Beharbada, *zein(a)* (...) *bait- (-n)* egitura jo genezake adierazlearen mailako kalko sintaktikotzat. Beste adibide bat, *-gatiko* atzizkia dugu (*heriotzagatiko baimen* eta horren antzeko beste batzuk ematen ditu Euskaltermek): kasu horretan ere, itxura denez, euskararen gramatika-baliabide bat aktibatu da, espezialitate-hizkeren beharkizunek eta, zenbaitetan,

²⁰ Sarasolak aspaldi zioenez (1997: 76): «Dena dela, hiztegi elebidunetan, erdal esapideen kontuan, esapide horien kideak gure tradizioan bilatzen baino areago, euskal ordainak asmatzen ari garelako susmoa dut.»

beharkizun ustelek eraginda; izan ere, oso tradizio urrikoa da baliabide hori²¹ eta gehienetan erraz asko eman daitezke halako esapideak beste era batera.²²

Esandakoetatik eta hona ekarri ditudan adibide urrietatik ondoriozta daitekeenez, hizkuntza zaharberritzeko orduan, emankortasun apal eta mugatua dute euskararen kasuan kalko sintaktikoek. Izan ere, kalko morfosintaktiko gehienak okerrak izan ohi dira (ik. Garzia 2005) eta ez dira onartzekoak terminologian.²³

2.6. Kalko diskurtsiboak

Azken sail honetan sartuko ditut hiztegiaren eta gramatikaren maila gainditzen duten kalkoak, baliabide diskurtsibo komun edo hizkuntza-arteak alde batera utzita: hau da, era batera edo bestera, diskurtsuaren mailan koka daitezkeenak, baina hizkuntzaz hizkuntza aldatzen direnak. Bereziki, konexioaren, kohesioaren edota modalizazioaren mailako kalkoak ditugu aztergai sail honetan (testu-antolatzaileak, anaforak, eta abar).

Kalko diskurtsibo gehienak ere, adieraziaren mailakoak dira: gehienetan, eredu-hizkuntzako forma baten imitazioz, balio edo erabilera diskurtsibo berri bat ematen zaio hizkuntza hartzaileko forma edo esapide bati. Kalko okerrak izaten dira, oro har, baina badira kalko diskurtsibo hedatu batzuk, gaurko prosan erabiliak, hala nola *era berean* esapidea: gehienbat, konparazio-esapide gisa erabili izan da tradizioan (ikus *OEH*); baina azken hamarkadetan ikaragarri zabaldu da testu-antolatzaile gisa (ikus *EPG*), testu batzuetan *orobat*, *berebat* eta antzeko partikulak ia desagerrarazteraino.²⁴

Berrikuntzak berrikuntza, ez dirudi kalko diskurtsibo onargarriak²⁵ —betiere, ‘diskurtsibo’ izenondoa testu-antolatzaile, anafora eta antzeko elementuetara mugatuz— asko direnik edo zeregin garrantzitsua jokutzen dutenik gaur egungo euskaran.²⁶

3. Ondorio gisa

1. Kalkatzeak esan nahi du kanpoko elementu bat “itzulpen bidez kopiatzea” eta “ordeztea”; bestela esanda, imitazioz, eta hizkuntza hartzailearen adierazleak edo

²¹ Nahiz eta Leizarragaz geroztik dokumentatua dagoen (*Kristengatikoko hersturetan, Biandagatikoko skandaloa, ene zuengatikoko aflikzioneakgatik*).

²² Euskal Herriko Unibertsitateko Euskara Zerbitzuak bere webgunean argitaratzen dituen Ehulkuaren aholkuetan —*gatikoko* aholkua— ikus daitekeenez (ikus webgunearen helbidea bibliografian).

²³ Terminologia Batzordearen txostenean (2004) azaltzen denez, «Baztertzeko kalkoak izango dira: (...) 4.2.1. Euskararen sistema gramatikala urratzen duen elementu-konbinazioz eratutako kalkoak. *Motor fueraborda* kalko gisa hartu nahi izanez gero, *motor karel-kanpo** ez da onartzekoa. Sistemaren arabera eratutako *karel(ez) kanpoko motor* hobetsiko da.»

²⁴ Gaurko prosan, uste baino hedatuago dago *A, B eta C bezalako materialak* egitura, adibideak emateko; baina kalko okertzat jotzen da.

²⁵ Zer esanik ez, asko dira —eta haietariko batzuk, aski hedatuak— kalko diskurtsibo okerrak: *gero* aditzondoaren ordeztasun sistematikoki *ondoren* erabiltzea, sistematikoki *honela* testu-antolatzaile gisa erabiltzea, *baita ere esan nahi dut* moduko emendiozko egiturak erabiltzea, eta abar.

²⁶ Azterketa honetatik kanpo utzi ditut *maiztasunezko* kalko deiturikoak, hizkuntzaren maila guztietan eragiten dutelako eta kalkoen tipologian sail beregain bat osatzen ez dutelako.

elementuak erabiliz, kanpoko hizkuntzaren elementu baten esanahia erreproduzitzea. Kalkatzearen ondorioa edo emaitza da kalkoa, eta lan honetan kalko mota nagusi hauek bereizi ditut: hiztegiaren mailakoak diren kalko semantikoa (*zinema-izar, sagu*), lexikoa (*aurreikusi, burdinbide, telefono-linea*), lexiko-sintaktikoa (*jokaera behatu da*) eta fraseologikoa (*soldatak izoztu, ordainketak etete*); kalko morfosintaktikoa (*zenbait gogoeta Xren inguruan, zeina bait-*); eta kalko diskurtsiboa (*era berean testu-antolatzailea*).

2. Euskal ikasketetan maizenik kalko okerrak aipatu eta aztertu izan dira eta horiek dator, beharbada, kalkatzeari egotzi ohi zaion konnotazio peioratiboa. Kalkatzea, ordea, neologismogintzan eta terminogintzan erabili izan den —eta erabili behar den— baliabide edota mekanismo guztiz emankorra da edozein hizkuntzatan; eta, are gehiago, euskaraz eta euskara bezalako hizkuntzetan: alde batetik, kalko lexikoaren izaera deskriptiboa ezin hobeto doakio espezialitate-hizkerek duten izendatu beharrari; kalkatzea, bestetik, gehiegizko mailegutza (azalekoa, behintzat) saihesteko modu bat da.

3. Euskara zaharbertzeko orduan, hiztegiaren mailako kalkoak dira, nire ustez, eraginkorren eta erabilienak: bereziki, kalko semantikoa, lexikoa eta fraseologikoa. Azterketa sakonagoak behar dira, baina susmoa dut kalko morfosintaktiko eta diskurtsibo onargarrien emankortasuna askozaz ere apalagoa dela.

4. Kalkatzea eta kalkoa, sarritan, neologiarako mekanismo edo eragile dira, baliabide baino areago: *irenbide*, esaterako, kalkoaren mekanismoak eraginda sortua da (kalko lexikoa), baina hitz-elkarketa baliatuz. Nahasketa kontzeptual handia da, nire ustez, kalkoa eta mailegua, adibidez, eratorpenari, hitz-elkarketari eta zabalkuntza semantikoari kontrajartzea, erreparatu gabe kalko lexikoa eratorpenaren edo elkarketaren bidez gauzatzen dela eta kalko semantikoa zabalkuntza semantikoa gauzatzeko moduetako bat dela.

5. Hitzak eta hitz multzoak kalkatzeko orduan, zenbait gomendio eta irizpide hartu behar dira kontuan: a) euskal ondare lexikoan —idatzian zein mintzatuan—, bila gabiltzan kontzeptua edo esanahia izendatzeko hitz edo termino egokirik ez aurkitzea; b) euskararen gramatikaren eta morfologiaren arabera izatea kalkoa; c) kalkatzen edo itzultzen den esanahiaren nazioartekotasuna (halakorik ezean, guztiz komenigarria da, gutxienez, frantsesa eta gaztelania bat etortzea); d) hitza edo esapidea kalkatzearen ondorioz euskararen unibertso lexiko-semantikoan “zaratarik” edo kontraesanik ez sortzea.

Bibliografia

- Altzibar, X., 2002, «Hizketa formula ohikoak», in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. Lakarra (arg.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P.G. de Rijk*, ASJU-ren Gehigarriak, XLIV, 53-71.
- , 2004, *Kolokazioak euskaraz. Zer axola duten kazetaritzan*. Interneteko helbide honetan: <<http://www.argia.com/kazetaritza2004/xabieraltzibar.pdf>>.
- Corpas, G., 1997, *Manual de fraseología española*, Gredos, Madril.
- Deroy, L., 1956/1980, *L'emprunt linguistique*, Paris.
- Domínguez Vázquez, M. J., 2001, «En torno al concepto de interferencia», Interneteko helbide honetan argitaratua: <<http://www.ucm.es/info/circulo/no5/dominguez.htm>>.

- Elosegi, A., 2007, «-tzaile atzizkia. Espezialitate-testuetako erabilera berriak», in I. Ugarteburu & P. Salaburu: *Espezialitateko Hizkerak eta Terminologia II. Euskara estandarra eta espezialitate hizkerak*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.
- Euskal Herriko Unibertsitateko Euskara Zerbitzua, 2006-2009, *Ehulkuren aholku guztiak*, <http://www.euskara-errektoreordetza.ehu.es/> > *Ehulku* > *Ehulkuren aholkuak*.
- Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila, 2002, *Terminologia-lanaren metodologiako eskuliburua*, Eusko Jaurlaritza, Vitoria-Gasteiz.
- Garzia, J., 2005, *Kalko okerrak*, Eusko Jaurlaritzaren Argitapen Zerbitzu Nagusia, Vitoria-Gasteiz.
- García Yebra, V., 1989, *Teoría y práctica de la traducción*, Gredos, Madril [2. argitaraldia].
- Gómez Capuz, J., 1998, *El préstamo lingüístico*, Anejo n.º XXIX de la Revista *Cuadernos de Filología*, Universitat de València, Valentzia.
- , 2005, *La inmigración léxica*, Arco/Libros, Madril.
- Gusmani, R., 1981-83, *Saggi sull'interferenza linguistica*, Casa Editrice, Florencia. 2 lib.
- Haugen, E., 1950, «The Analysis of Linguistic Borrowing», *Lg* 26, 210-231.
- Höfler, M., 1989, «Le traitement des emprunts par substitution lexématique dans la lexicographie historique française», *Travaux de Linguistique et de Philologie* XXVII, Strasbourg-Nancy, 115-125.
- Humbley, J., 1974, «Vers une typologie de l'emprunt linguistique», *Cahiers de lexicologie*, 25, 46-70.
- Lázaro Carreter, F., 1981, *Diccionario de términos filológicos*, Gredos, Madril [3. argitaraldia].
- Lewandowski, T., 1986, *Diccionario de lingüística*, Cátedra, Madril.
- , 1990, *Linguistisches Wörterbuch*, I-III lib., Quelle und Mayer, Heidelberg [5. argitaraldia].
- Olmo, C. del, 1999, «Oratoria, akatsak, itzulpengintza eta kalkoak», *Senex* 21.
- Payratò, Ll., 1984, «Barberismes, manlleus i interferències. Sobre la terminologia dels contactes interlingüístics», *Els Marges* 32, 45-58.
- , 1985, *La interferència lingüística (comentaris i exemples català-castellà)*, Curial / P.A.M., Bartzelona.
- Sala, M., 1998, *Lenguas en contacto*, Gredos, Madril.
- Sarasola, I., 1997, «Euskal hiztegi-gintzaren eta terminologiaren inguruan», in *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*, IVAP-UZEI, Donostia.
- Terminologia Batzordea (Euskararen Aholku Batzordearen Terminologia Batzorde-atal Berezia), 2004, «Maileguak eta kalkoak terminologia-lanean», Interneteko helbide honetan argitaratua: <http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/es/contenidos/informacion/6503/es_2415/adjuntos/MAILEGUAK%20ETA%20KALKOAK040422.pdf>.
- UZEI, 2002, *Terminologia-lanaren metodologiako eskuliburua*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Vitoria-Gasteiz.
- Weinreich, U., 1953/1968/1974, *Languages in Contact: Findings and Problems*, Mouton, La Haya (*Lenguas en contacto. Descubrimientos y problemas*, Universidad Central de Venezuela, 1974).

Hiztegi eta corpusen laburdurak

- CREA* REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CREA) [en línea]. *Corpus de referencia del español actual*. <<http://www.rae.es>> [2009-03-20].
- EH* Sarasola, I., 2007, *Euskal hiztegia*, Elkar, Donostia.
- Elh.* Elhuyar, *Elhuyar hiztegia*, Internet: <http://www.euskara.euskadi.net/r59-15172x/eu/hizt_el/index.asp>.
- EPG* Euskal Herriko Unibertsitatea, 2001-2009, *Ereduzko Prosa Gaur*. <<http://ehu.es/euskara-orria/euskara/ereduzkoa>>.
- HB* Euskaltzaindia, *Hiztegi Batua*, Interneteko idatzaldia: <<http://www.euskaltzaindia.net/hiztegiatua>>.
- OEH* Michelena, L., 1987-2005, *Diccionario general vasco-Orotariko euskal hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Zehazki* Sarasola, I., 2005, *Zehazki. Gaztelania-euskara hiztegia*, Alberdania, Donostia.
- ZTC* *Zientzia eta Teknologiaren Corpora (ZTC)*: <<http://www.ztcopusa.net/>>.

Hizkuntzen laburdurak

- al.: alemana
errum.: errumaniera
eslav.: eslaviera
eusk.: euskara
gazt.: gaztelania
gr.: grekoa
ingl.: ingelesa
it.: italiera
lat.: latina
port.: portugesa

AORISTO PERIFRÁSTICO, PERFECTIVO Y PLUSCUAMPERFECTO: LEIZARRAGA VS. LAZARRAGA

Gontzal Aldai

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In this paper I compare the use of the Old Basque (archaic) Periphrastic Aorist (har nezan 'I took') and of the Past Perfect-Perfective or Modern Perfective (hartu nuen 'I took') in the 16th century writers Leizarraga (from Labourd) and Lazarraga (from Alava). While the Periphrastic Aorist in Leizarraga is already well known among scholars (having given rise to various disputes), the use of the same verb form in the newly found manuscript by Lazarraga is extremely interesting in order to compare it with Leizarraga's use. My main conclusions from this comparison are the following: a) Leizarraga shows a more systematic usage of the Periphrastic Aorist to express a typical perfective (main-clause narrative); this may be due to a conscious attempt to achieve a written formal register. b) Conversely, Lazarraga is more conservative regarding the use of the Periphrastic Aorist in subordinate temporal clauses conveying "narrative anteriority", e.g. When Jesus ente-red Capernaum, a centurion came to him.

1. Introducción

Vuelvo en este artículo a examinar el apasionante tema del llamado Aoristo del euskera arcaico. No será probablemente ésta la última vez que visite este asunto, además de por lo interesante y complejo que es, porque creo que hay documentación antigua que todavía podría proporcionar algún dato novedoso más sobre la historia de la pérdida del Aoristo. Adelanto ahora que estoy preparando otro escrito sobre el uso arcaizante que hace el labortano Haraneder (San-Juan-de-Luz, siglo XVIII) del Aoristo Perifrástico en algunas (pocas) oraciones subordinadas.

Pero no va a ser éste el tema del presente trabajo. En este artículo comparo el uso del Aoristo Perifrástico (*har nezan* 'cogí') y del Perfectivo Moderno (*hartu nuen* 'cogí') en los dos autores más importantes a este respecto: el labortano Leizarraga y el alavés Lazarraga, ambos del siglo XVI. Esta comparación nos servirá para verificar algunas hipótesis que ya he presentado anteriormente (sin haber estudiado todavía el manuscrito de Lazarraga) sobre la competición que se daba en el siglo XVI entre el Aoristo Perifrástico y el Perfectivo Moderno para la expresión del pasado perfectivo, del pluscuamperfecto y de otros significados relacionados. Igualmente, de la comparación entre nuestros dos autores arcaicos, presentaré algunas conclusiones tentativas sobre la historia del uso del Aoristo y de su pérdida, incluyendo la recurrente pregunta sobre si el Aoristo era empleado en el habla normal.

Podríamos añadir en esta introducción que un estudio exhaustivo del Aoristo en Leizarraga y Lazarraga equivale prácticamente a un estudio general sobre el tema. Esto es así, no sólo porque no hay otros autores que utilicen el Aoristo con tanta profusión, sino también porque los demás textos que presentan ejemplos de Aoristos —que afortunadamente no son pocos textos— o bien no están escritos en prosa (sino que son refranes o poesías), o bien presentan ejemplos de un uso ya muy disperso y fosilizado. En otras palabras, el descubrimiento del texto de Lazarraga ha sido un hallazgo fabuloso para confrontar (entre otras muchas cosas) el uso que Leizarraga hace del Aoristo.

2. Competición entre Aoristo Perifrástico y Perfectivo Moderno

Las hipótesis más importantes que he presentado en otros trabajos sobre el Aoristo y su relación con el Perfectivo Moderno son las siguientes:

- Lo que se suele llamar Aoristo vasco son en realidad dos formas verbales, el Aoristo Sintético (*nekarren* ‘traje’) y el Aoristo Perifrástico (*har nezan* ‘cogí’), que seguramente se encontraban en una época remota en distribución complementaria según el tipo de verbo, y que constituían en un tiempo anterior a nuestros primeros textos la principal manera de expresar pasado perfectivo y narrativo. (Cf. Aldai 1998: 381).
- El Aoristo Perifrástico no es una rareza idiosincrásica de Leizarraga (cf. Trask 1997: 237-238), sino una forma verbal que fue un día habitual y común a todas las variedades del euskera, pero que (desgraciadamente) ya estaba en recesión para el siglo XVI, cuando lo encontramos en los textos arcaicos. (Cf. Aldai 2002: 266, Aldai 2006: 25).
- La distribución de auxiliares que (aproximadamente) encontramos en euskera moderno (*izan / edun* en indicativo y *-di- / -za-* en no-indicativo) no puede tomarse como algo atemporal e intrínseco al vascuence de todas las épocas. En realidad, esta distribución modal es relativamente reciente: En el siglo XVI el euskera terminó de establecer una oposición de modo basada en la elección de auxiliares, después de que en el sistema perifrástico de indicativo los auxiliares estativos (*izan / edun*) se habían hecho mayoritarios mientras que los auxiliares dinámicos (*-di- / -za-*) habían quedado en franca minoría. Estos últimos acabaron por ser desplazados del indicativo y confinados al no-indicativo, creándose así un paradigma muy uniforme. (Cf. Aldai 1994, Aldai 2002: 288-290).
- Los dos Aoristos del euskera fueron desplazados en su uso de pasado perfectivo (fundamentalmente) por el Perfectivo Moderno (*hartu nuen* ‘cogí’). Esta forma verbal y el Presente Perfecto (*hartu du*), íntimamente relacionadas entre sí, son construcciones de un origen que podríamos llamar “europeo”, las cuales se extendieron como un fenómeno de área por gran parte del continente a lo largo de la Alta Edad Media. (Cf. Dahl 1990: 7, Trask 1997: 237, Aldai 2006: 27).
- El equivalente formal a *joan nintzen / hartu nuen* en las lenguas europeas del entorno expresa un pluscuamperfecto y su fuente de gramaticalización es transparente: Estas formas están gramaticalizadas como resultativos pasados, por medio de un verbo de posición (*ser, estar*) o de posesión (*haber, tener*) en

pasado y un participio de pasado pasivo (resultativo). Nuestro Perfectivo Moderno (*joan nintzen / hartu nuen*), por lo tanto, también tendría en origen un valor de resultativo pasado. Más tarde adquiriría el significado de pluscuamperfecto, como en las demás lenguas del entorno, para finalmente (algo antes del siglo XVI) evolucionar hacia la esfera del perfectivo hasta desplazar a los Aoristos vascos de ese valor. (Cf. Bybee et al. 1994: Ch. 3, Aldai 2002).

- Lo que nuestros textos arcaicos atestiguan (sobre todo Leizarraga y, afortunadamente ahora también, Lazarraga) es una competición entre los Aoristos vascos (principalmente el Aoristo Perifrástico) y el Perfectivo Moderno, por la esfera del pasado perfectivo (y del pluscuamperfecto). No hace falta insistir que en esta competición el Perfectivo Moderno salió ganador.

En anteriores trabajos, y sobre todo en Aldai (2002), he mostrado que los datos del uso que hace Leizarraga del Aoristo Perifrástico y del Perfectivo Moderno (y de otras formas relacionadas, e.g. el Perfectivo Doble-Compuesto *joan izan nintzen / hartu ukan nuen*) se adaptan muy bien a una explicación basada en la teoría de la gramaticalización y en la tipología lingüística. Concretamente, la hipótesis más importante en esta explicación es que el Perfectivo Moderno evolucionó desde un pluscuamperfecto (o “perfecto-en-el-pasado”) hasta un perfectivo (y narrativo) pasando por diversos contextos o significados intermedios, entre los que sobresalen los siguientes:

- “pasado-en-el-pasado”,
- situaciones de “resultado invertido”,
- “marco temporal concluido” (cf. Squartini 1999, para la terminología),
- perfectivo remoto,
- (perfectivo pasivo),
- (“pretérito anterior”).

También hay otro tipo de contextos que examiné en Aldai (2002: 253-258) y que merecen un estudio especial. Me estoy refiriendo al perfectivo con significados más o menos modales, como no-evidencial, citativo, ficcional, etc. Al hilo del perfectivo ficcional, hay que añadir que además del Perfectivo Moderno (*hartu nuen*), su análogo el Presente Perfecto (*hartu dut*) también competía en el siglo XVI por la esfera del pasado perfectivo. Es éste un tema interesantísimo, pero que necesitará más investigación y al que dedicaré, pues, otro artículo posterior.

En lo que sigue examino con detalle algunos de los contextos anteriormente mencionados, empezando por una exploración más detenida del contraste general entre pluscuamperfecto y perfectivo. A continuación hago un resumen de lo que (en Aldai 2002) hallé en Leizarraga para cada uno de los contextos estudiados. Y finalmente hago la misma investigación para el texto de Lazarraga, comparándolo así con Leizarraga.

3. Perfectivo vs. pluscuamperfecto

Si el lector receloso con las hipótesis aquí defendidas pretende, para convenirse, encontrar en nuestros textos arcaicos una distribución tan obvia y evidente que muestre al Aoristo Perifrástico empleado sólo como perfectivo y al Perfectivo Mo-

derno sólo como pluscuamperfecto, ya puede hacerse a la idea de que difícilmente se convencerá con la evidencia que se le va a presentar. Esto es así por dos motivos principales: a) como ya he indicado arriba, para el siglo XVI (desgraciadamente) el Perfectivo Moderno ya estaba bastante consolidado en su nueva acepción de perfectivo; y b) tal vez más importante, no es tan sencillo distinguir (no en teoría sino en el uso) un pluscuamperfecto de un perfectivo.

3.1. Pluscuamperfecto

El pluscuamperfecto contiene fundamentalmente dos acepciones principales: el perfecto-en-el-pasado y el pasado-en-el-pasado (cf. Comrie 1976: 56). La primera acepción (junto con su similar el resultativo pasado) constituye el significado más prototípico y más tangible del pluscuamperfecto. Sin embargo, el pasado-en-el-pasado es un significado que se da más a menudo en los textos (al menos en los textos que aquí se han utilizado), pero que desafortunadamente expresa un valor mucho más cercano al perfectivo y es por tanto menos distinguible de éste.

El pluscuamperfecto es comúnmente definido como el significado que expresa una acción o situación pasada (P) que ocurrió con anterioridad a un punto de referencia (R) que también tuvo lugar en el pasado. También debe mencionarse que el pluscuamperfecto es más bien “backgrounding” (Hopper 1979: 40), es decir suele servir de “background” descriptivo a otra acción pasada más narrativa o “foregrounding” que normalmente va expresada por un perfectivo. En principio, parece claro que el significado de pluscuamperfecto que se acaba de definir es fácil de distinguir del perfectivo o del pasado común. Además de su contraste “backgrounding” / “foregrounding”, en el perfectivo no hay ningún punto de referencia intermedio. Es decir, el pluscuamperfecto expresaría un tiempo relativo, mientras que el perfectivo expresa un tiempo absoluto o deíctico (Comrie 1985: 36, 65; Squartini 1999: 56). Sin embargo, que el pluscuamperfecto no es un significado muy central lo prueba el hecho de que bastantes lenguas no lo tienen gramaticalizado como una forma independiente; algunas de estas lenguas lo incluyen dentro del perfectivo o del pasado. Incluso hay autores que proponen que el pluscuamperfecto podría ser considerado un significado marcado frente al pasado perfectivo, el cual sería el significado no marcado para esta esfera del tiempo pretérito y que de alguna manera podría englobar al pluscuamperfecto.

Pero hay más: Como acabo de indicar, debemos distinguir entre perfecto-en-el-pasado y pasado-en-el-pasado. El perfecto-en-el-pasado sólo indica que la acción expresada por el pluscuamperfecto tiene un resultado o está terminada para el momento indicado por el punto de referencia intermedio (R), sin situar esa acción en el tiempo de una manera muy específica. En el pasado-en-el-pasado, por su parte, la acción que se expresa, (P), está también terminada en el momento de referencia intermedio (R), pero además la acción (P) se sitúa de una manera específica en el tiempo anterior a R.

3.2. Pluscuamperfecto en castellano moderno

Los siguientes ejemplos del castellano nos servirán para discernir entre perfecto-en-el-pasado y pasado-en-el-pasado:

- (1) Ejemplos de Pluscuamperfecto (castellano) como perfecto-en-el-pasado:
 a. *La película **ya se había terminado** cuando yo llegué.*
 b. *Yo llegué cuando **ya se había terminado** la película.*
 c. *Pedro llegó a las 5. Para entonces **ya había ocurrido** el accidente.*
- (2) Ejemplo de Pluscuamperfecto (castellano) como pasado-en-el-pasado:
Pedro llegó a las 5. El no presenció el accidente. En realidad, el accidente había ocurrido a las 4 en punto.

De la comparación de los ejemplos (1c) y (2), se aprecia que el pasado-en-el-pasado (2) está más cerca del valor de perfectivo. Esto es así porque (2) sitúa la acción de una manera más específica o más déictica, de tal forma que el punto de referencia intermedio (R) —en estos dos casos, “las 5 en punto”, momento de la llegada de Pedro— pierde algo de importancia en (2) mientras que es fundamental (es la referencia esencial) en (1c). Así, en castellano, el perfectivo (el Pretérito Indefinido) sería bastante aceptable en (2); pero para los hablantes que emplean el Pluscuamperfecto comúnmente, el Pretérito Indefinido no sería aceptable en (1c):

- (3) Pretérito Indefinido (castellano) como perfecto-en-el-pasado:
 Pedro llegó a las 5. Para entonces **ya ocurrió el accidente.*
- (4) Pretérito Indefinido (castellano) como pasado-en-el-pasado:
 ? *Pedro llegó a las 5. El no presenció el accidente. En realidad, el accidente ocurrió a las 4 en punto.*

En (2) he presentado un ejemplo de pasado-en-el-pasado en el que un adverbio de tiempo (“a las 4 en punto”) sitúa y delimita la acción (P) de una manera específica o definida. En otras ocasiones no hace falta un adverbio temporal para delimitar la acción en el tiempo. Esto es frecuente en oraciones subordinadas, donde (al menos en el discurso escrito) es quizá más común encontrar pluscuamperfectos que en oraciones principales como las ilustradas arriba. En oraciones subordinadas es normal hacer referencia a una acción ya introducida previamente en el discurso que ha ocurrido antes de la acción que se expresa en la oración principal. En estos casos, a menudo, la acción expresada por el pluscuamperfecto está bien delimitada en el tiempo, por ser conocida, incluso cuando no está acompañada de un adverbio temporal. Los ejemplos (5)-(7) ilustran este tipo de situaciones. Son ejemplos de pluscuamperfectos en oraciones de relativo y en completivas de estilo indirecto que (por hacer referencia a situaciones conocidas en el discurso escrito) están más cerca de un pasado-en-el-pasado que de un perfecto-en-el-pasado. En estos casos, por consiguiente, el Pretérito Indefinido del castellano es relativamente aceptable, especialmente si la acción más antigua es sólo un poco anterior en el tiempo a la segunda acción (la principal). De todas formas, todavía tenemos que el Pluscuamperfecto es la forma más adecuada:

- (5) a. *Juan no entendió lo que María había dicho*
 b. ? *Juan no entendió lo que María dijo*
- (6) a. *Pedro hizo lo que le habían mandado (hacer)*
 b. (?) *Pedro hizo lo que le mandaron (hacer)*

- (7) a. *José declaró a la policía: “Yo no vi nada”*
 b. *José declaró a la policía que no había visto nada*
 c. (?) *José declaró a la policía que no vio nada*

3.3. Pluscuamperfecto en euskera moderno

Centrándonos ahora en el euskera, las cosas son tal vez más complicadas en esta lengua que lo que se acaba de exponer (y se necesitaría llevar a cabo tests que midan el nivel de aceptación de las oraciones implicadas). En cualquier caso, el euskera moderno no tiene una construcción gramaticalizada específicamente para el pluscuamperfecto (cf. Aldai 1998: 380). Lo que sí existe en euskera moderno es un Resultativo Pasado: *ikusia nuen* o *ikusita neukan*; *etorria nintzen* o *??etorrita nengoan* (cf. Haase 1992, Aldai 2002: 76-80). El Resultativo Pasado del euskera (como su correspondiente Resultativo Presente *ikusia dut* o *ikusita daukat*; *etorria naiz* o *??etorrita nago*) sólo se utiliza en acciones pasadas que tienen un resultado claro y apreciable, bien como resultativos típicos bien como experienciales. Si no existe tal condición, los resultativos vascos son muy difíciles o imposibles de aceptar. Es por ello que, aunque el Resultativo Pasado se pueda usar como un pluscuamperfecto en muchos casos de perfecto-en-el-pasado, es muy difícil de tolerar en los casos de pasado-en-el-pasado. Esto es ilustrado en los ejemplos de (8) y (9), paralelos a los ejemplos castellanos de (1) y (2) respectivamente:

- (8) Ejemplos de Resultativo Pasado (vasco) como perfecto-en-el-pasado:
 a. *Filma amaituta zegoen ni heldu nintzenean.*
 b. *Ni heldu nintzen filma amaituta zegoenean.*
 c.1. *??Peru 5etan heldu zen. Ordurako istripua gertatuta zegoen.*
 c.2. *? Peru 5etan heldu zen. Ordurako istripua gertatua zen.*
 d.1. *Peru 5etan heldu zen. Ordurako dantzaldia amaituta zegoen.*
 d.2. *Peru 5etan heldu zen. Ordurako dantzaldia bukatua zen.*

En (8a) y (8b), vemos cómo el Resultativo Pasado se puede emplear como perfecto-en-el-pasado (pluscuamperfecto) con verbos tales como *amaitu* ‘terminar’ que implican un resultado evidente. Con verbos más puntuales, como (8c) *gertatu* ‘ocurrir’ donde el resultado no es tan obvio, el uso del Resultativo Pasado es menos aceptable (especialmente el del resultativo (8c1) con *-ta* y *egon* ‘estar’ o *euki* ‘tener’). Sin embargo, los Resultativos Pasados (8d) de *amaitu* o *bukatu* ‘acabar’ son más aceptables como pluscuamperfectos (perfecto-en-el-pasado) en contextos exactamente paralelos a los de *gertatu* ‘ocurrir’ en (8c). En cualquier caso, la aceptación del Resultativo Pasado es bastante más complicada en los casos de pasado-en-el-pasado ilustrados en (9), y paralelos a los ejemplos castellanos de (2):

- (9) Ejemplos de Resultativo Pasado (vasco) como pasado-en-el-pasado:
 a. *??(*)Peru 5etan heldu zen. Berak ez zuen istripua ikusi. Egia esan, istripua 4etan gertatua zen.*
 b. *??(*)Peru 5etan heldu zen. Berak ez zuen dantzaldia ikusi. Egia esan, dantzaldia 4etan amaitua zen.*

Tanto en (9a) con el verbo *gertatu* ‘ocurrir’ como en (9b) con el verbo *amaitu* ‘terminar’, el Resultativo Pasado es muy poco aceptable en su posible empleo como

pasado-en-el-pasado. En realidad, a falta de un estudio más preciso (cuestionarios o técnicas psicolingüísticas), yo diría que para expresar un pasado-en-el-pasado el Perfectivo Moderno de (10) es bastante más aceptable que el Resultativo Pasado de (9):

- (10) Ejemplos de Perfectivo Moderno (vasco) como pasado-en-el-pasado:
- a. *Peru Setan heldu zen. Berak ez zuen istripua ikusi. Egia esan, istripua 4etan gertatu zen.*
  - b. *Peru Setan heldu zen. Berak ez zuen dantzaldia ikusi. Egia esan, dantzaldia 4etan amaitu zen.*

Lo mismo ocurre en otros tipos de oraciones —sobre todo subordinadas— donde el pluscuamperfecto es más cercano a un pasado-en-el-pasado. En estos casos, y sobre todo si no hay un resultado evidente, el euskera prefiere utilizar el Perfectivo Moderno al Resultativo Pasado. Así, contrariamente a los ejemplos de (5)-(7) del castellano, donde el Pluscuamperfecto es preferido en completivas de estilo indirecto, el euskera prefiere el Perfectivo Moderno antes que el Resultativo Pasado:

- (11) a. ??(*) *Jonek ez zuen ulertu Mariak esanda zeukana*
 b. *Jonek ez zuen ulertu Mariak esan zuena*
- (12) a. ?? *Peruk egin zuen agindua ziotena*
 b. *Peruk egin zuen agindu ziotena*
- (13) a. *Josek poliziarari adierazi zion: “Nik ez nuen ezer ikusi”*
 b. ??(*) *Josek adierazi zion poliziarari ez zuela ezer ikusia*
 c. *Josek adierazi zion poliziarari ez zuela ezer ikusi*

Como acabo de mencionar, si el verbo en cuestión (o mejor, todo el predicado) no implica un resultado evidente, el Resultativo Pasado del euskera es especialmente difícil de aceptar, y en esos casos es sólo el Perfectivo Moderno el que hace las veces de pluscuamperfecto:

- (14) a. *Īnakik esan zuen ostiralean: “Atzo Joni deitu nion”*
 b. **Īnakik esan zuen ostiralean Joni deitua ziola ostegunean*
 c. *Īnakik esan zuen ostiralean Joni deitu ziola ostegunean*

Resumiendo, la diferencia entre perfectivo y pluscuamperfecto, aunque muy clara en teoría, no es siempre tan evidente en la práctica. Sobre todo en algunas oraciones subordinadas (y, como veremos, también en nuestros ejemplos del euskera arcaico) no es siempre fácil distinguirlos; y en cualquier caso hay veces en que el perfectivo aparece como no-marcado, válido casi para cualquier caso.

3.4. Marco temporal concluido

La diferencia entre perfecto-en-el-pasado y pasado-en-el-pasado se puede interpretar como un contraste en el grado de relevancia del punto de referencia intermedio (R). En el perfecto-en-el-pasado, el punto de referencia intermedio es la información esencial; mientras que en el pasado-en-el-pasado, (R) está mucho más difuminado, porque el foco de atención ha saltado en buena medida al momento de la acción pasada (P), el cual está más especificado y realzado. Por eso he argumentado arriba que el pasado-en-el-pasado es más cercano al perfectivo.

Si se difumina aún más la relevancia del punto de referencia intermedio (R), hasta hacerlo prácticamente imperceptible, llegamos a un tipo de situación que se suele llamar “marco temporal concluido” (cf. Dahl 1985: 146-149, Squartini 1999: 55-60). La acción expresada en un marco temporal concluido es prácticamente un perfectivo común, pero tiene la peculiaridad de que existe un punto de referencia muy sutil entre el momento actual y el momento de la acción pasada (P). Este punto de referencia sutil está a menudo indicado solamente en el contexto, de manera que por él sabemos que la acción (P) ocurrió en un marco que no es ya parte del marco en el que se sitúa el momento actual. Un “perfectivo remoto” podría constituir un ejemplo de una acción en un “marco temporal concluido”: ver ejemplos (15)-(18).

De lo anterior se sigue que la expresión de una acción en un marco temporal concluido puede hacerse perfectamente por medio de un perfectivo. Sin embargo, algunas lenguas utilizan o pueden (además del perfectivo) utilizar también el pluscuamperfecto para este tipo de situaciones. Además, el marco temporal concluido es una situación típica por medio de la cual un pluscuamperfecto extiende su campo de aplicación y llega a utilizarse en la esfera del perfectivo. Ejemplos de este tipo han sido reportados para el hindi-urdu y el armenio (cf. Comrie 1985: 69) e incluso para algunos dialectos del italiano (cf. Squartini 1999: 58). Es este tipo de extensión semántica lo que yo propongo que ocurrió también en euskera tardo-medieval para que un antiguo pluscuamperfecto llegara a la postre a constituirse en la expresión más común del perfectivo en euskera moderno.

En realidad, incluso en castellano moderno no es imposible aceptar ejemplos de acciones en un marco temporal concluido expresadas mediante el Pluscuamperfecto (además de poderse expresar con el Pretérito Indefinido). Ahora bien, los ejemplos de Pluscuamperfecto castellano en un marco temporal concluido aparecerían sólo en oraciones subordinadas, las cuales son más propicias a implicar cierto punto de referencia intermedio. En oraciones principales es muy difícil aceptar el Pluscuamperfecto sin una mención implícita del punto de referencia intermedio.

Imaginemos ejemplos del Nuevo Testamento. En el contexto del Nuevo Testamento, donde se narra principalmente la vida de Jesucristo, cualquier referencia al Antiguo Testamento, por ejemplo a los profetas, puede ser tomada como perteneciente a un marco temporal concluido. Sin embargo, en castellano, utilizar el Pluscuamperfecto en una oración principal como (15), sin ningún tipo de mención previa a un punto de referencia intermedio (R) sería muy poco aceptable. Es decir, por ejemplo, si hay mención a otra acción pasada pero más reciente, (R), donde se repita la acción (P) llevada a cabo por los profetas en tiempo remoto (como en (16) más abajo), el uso del Pluscuamperfecto sería aceptable. Pero en caso contrario, como en (15), no lo sería:

- (15) a. *El profeta Elías dijo que ...*
 b. ??(*) *El profeta Elías había dicho que ...*

- (16) *Jesucristo dijo x. El profeta Elías **ya** había dicho lo mismo ...*

No obstante, la misma acción remota, sin mención previa a una acción similar acaecida en un pasado más reciente, podría más fácil expresarse en Pluscuamperfecto

si se encontrara en una oración subordinada, especialmente en una oración de relativo:

- (17) a. Como *dijo* el profeta Elías, ...
 b. ? Como *había dicho* el profeta Elías, ...
- (18) a. Deberá cumplirse lo que *dijo* el profeta Elías
 b. (?) Deberá cumplirse lo que *había dicho* el profeta Elías

4. Predicción: perfectivo y pluscuamperfecto en el siglo XVI

Como hemos visto arriba, a la hora de adelantar una predicción sobre la distribución entre el Aoristo Perifrástico y el Perfectivo Moderno del euskera en el siglo XVI, hay que tener en cuenta que nos topamos con las siguientes dificultades: a) por un lado, el Perfectivo Moderno estaba ya relativamente consolidado en el siglo XVI como perfectivo; y b) por otro lado (como he argumentado en la sección anterior) pasado-en-el-pasado y perfectivo no son tan fáciles de distinguir, con lo que tampoco es imposible que el Aoristo Perifrástico se utilizara (residualmente) como pasado-en-el-pasado (pluscuamperfecto). Tenemos, por tanto, que ambas construcciones, Aoristo Perifrástico y Perfectivo Moderno, podían en principio emplearse en las dos acepciones: como pluscuamperfecto y como perfectivo.

Sin embargo, dejando aparte estas dificultades (que no se pueden obviar), la predicción general que se sigue de las hipótesis asumidas en este trabajo nos dice que en el siglo XVI el *Aoristo Perifrástico* debería expresar mayormente un *perfectivo* (su significado original); mientras que el *Perfectivo Moderno* (antes de haber desplazado al Aoristo Perifrástico de aquel valor, y de haber sido desplazado a su vez por el Pasado Resultativo de alguno de sus valores originales) debería estar todavía en correlación con el significado de *pluscuamperfecto*. Como he presentado arriba, la relación del Perfectivo Moderno con el pluscuamperfecto no es en absoluto extraña. Es más; incluso en euskera actual el Perfectivo Moderno se puede todavía emplear como pluscuamperfecto, al menos en su valor de pasado-en-el-pasado.

5. Comprobando las predicciones: perfectivo y pluscuamperfecto en Leizarraga

Pasando ya de las predicciones a los datos, la situación que el texto de Leizarraga (1571) presenta para la esfera del pasado perfectivo es la siguiente: Leizarraga emplea casi siempre el Aoristo Perifrástico (y algunas pocas veces el Aoristo Sintético) para expresar el pasado perifrástico más prototípico, es decir para la función narrativa neutra; pero no usa, en general, el Aoristo para otro tipo de contextos similares pero que no tienen exactamente el valor de narrativo neutro.

5.1. Perfectivo prototípico en Leizarraga (1571)

En la tabla 1 presento los datos que recogí en Aldai (2002) del Evangelio de San Mateo en Leizarraga, referentes al perfectivo (narrativo) no-ficcional, y además en oraciones no pasivas. Como he dicho más arriba, no voy a estudiar en el presente

artículo lo que llamo el perfectivo o narrativo ficcional (ver de todas formas la Sección 9). Sí diré al menos que para Leizarraga consideré como “narrativo neutro” los pasajes referentes a la vida de Jesucristo (la mayoría de la narración); consideré como “narrativo ficcional” los pasajes que incluyen las parábolas contadas por Jesús a sus apóstoles; y consideré como “marco temporal concluido” los pasajes referentes a los profetas o a otros protagonistas del Antiguo Testamento.

No he mencionado hasta el momento que el criterio para asignar cada ejemplo de Leizarraga a uno u otro significado o contexto semántico de los que he estudiado en la discusión precedente se basó principalmente en las categorías y el cuestionario de Dahl (1985: 183-184, 198-206) y en las definiciones de Bybee et al. (1994: 316-324). Ver también Aldai (2007: 277).

Como puede apreciarse en la tabla 1, la proporción del Aoristo Perifrástico en la expresión del perfectivo es abrumadora en Leizarraga: más del 90% de los ejemplos de narrativo neutro son expresados mediante un Aoristo Perifrástico. Incidentalmente, sólo un ejemplo de los 115 Aoristos Perifrásticos que expresan perfectivo está contenido en una oración subordinada; algo esperable teniendo en cuenta el carácter de oración principal “foregrounding” del perfectivo: cf. Hopper (1979: 39). En la Sección 9 haré una discusión sobre el empleo tan frecuente del Aoristo Perifrástico en la escritura de Leizarraga y su posible relación con la lengua hablada.

Por otro lado, hay que indicar que el Aoristo Sintético sólo presenta un ejemplo en la tabla 1. Se debe tener en cuenta aquí que los verbos sintéticos en euskera tienen muy baja frecuencia de tipo, y que muchos de ellos son verbos estativos y no dinámicos, con lo que su uso perfectivo no es muy habitual.

Total	126
Aoristo Sintético	1
Aoristo Perifrástico	115 (91.3%)
Perfectivo Moderno	2
Perfectivo Doble-Compuesto	7
Otras construcciones	1

Tabla 1

Perfectivo (no-ficcional no-pasivo) en Leizarraga

Debo señalar finalmente que las construcciones con auxiliares estativos (*izan* ‘ser’ o *edun* ‘haber’), es decir el Perfectivo Moderno, el Perfectivo Doble-Compuesto y el Presente Perfecto, son una minoría en la tabla 1: entre todos ellos no llegan a sumar un 10% del total. Conviene remarcar que de estos pocos perfectivos con auxiliares estativos casi la mitad corresponden a verbos intransitivos con concordancia de dativo. (Por algún motivo, quizá relacionado con su baja frecuencia, parece que las formas con concordancia de dativo de *edin y las formas con concordancia de dativo de *izan* tienen cierta tendencia a ser confundidas entre sí). Otro puñado de los pocos ejemplos de perfectivos con auxiliares estativos corresponden a construcciones pasivas (no incluidas en la tabla 1).

5.2. Pluscuamperfecto en Leizarraga (1571)

Sin embargo, Leizarraga emplea construcciones con auxiliares estativos, bien el Perfectivo Moderno, bien su similar el Perfectivo Doble-Compuesto, y no el Aoristo Perifrástico para expresar los siguientes significados:

- pluscuamperfecto (perfecto-en-el-pasado y pasado-en-el-pasado),
- marco temporal concluido,
- pretérito anterior (ver la Sección 7),
- perfectivo pasivo.

Total	13
Aoristo Sintético	0
Aoristo Perifrástico	0
Perfectivo Moderno	2
Perfectivo Doble-Compuesto	10
Pasado Resultativo	1
Otras construcciones	0

Tabla 2

Pluscuamperfecto y “marco temporal concluido” en Leizarraga

Como se aprecia en la tabla 2, los Aoristos no aparecen en Leizarraga empleados como pluscuamperfectos (tanto perfecto-en-el-pasado como pasado-en-el-pasado) ni tampoco para expresar una acción correspondiente a un marco temporal concluido (pasajes referentes a los profetas o a otros protagonistas del Antiguo Testamento). En todos los ejemplos recogidos se utilizan construcciones con auxiliares estativos, y la forma que mayormente se emplea es el Perfectivo Doble-Compuesto. Conviene añadir aquí que, al contrario que en el caso del perfectivo, la inmensa mayoría de los ejemplos recogidos de pluscuamperfectos (o indicando un marco temporal concluido) corresponden a formas verbales en oraciones subordinadas: fundamentalmente oraciones de relativo y también alguna completiva.

En resumen, las predicciones presentadas anteriormente se cumplen perfectamente (quizás hasta demasiado bien) en el texto de Leizarraga. El perfectivo es expresado mayormente por el Aoristo Perifrástico (con auxiliares dinámicos), mientras que el pluscuamperfecto se expresa principalmente por construcciones con auxiliares estativos (sobre todo el Perfectivo Doble-Compuesto).

6. Comprobando las predicciones: perfectivo y pluscuamperfecto en Lazarraga

Paso ahora a examinar el uso del Aoristo Perifrástico en Lazarraga para confrontarlo con lo hallado en Leizarraga. Como discutiré más abajo, dado el carácter especial del texto de Leizarraga (texto sagrado y traducido de otra lengua), el manuscrito de Lazarraga se nos presenta como un texto más neutro y más sencillo, donde el uso escrito del Aoristo podría tal vez representar más fielmente su empleo en el habla real.

6.1. Perfectivo prototípico en Lazarraga (c. 1567)

En la tabla 3 presento los datos recogidos sobre perfectivo en la parte novelada del manuscrito de Lazarraga. No incluyo en ellos (igual que había hecho con Leizarraga) los contextos que llamo perfectivo ficcional ni perfectivo pasivo. En el perfectivo ficcional incluyo las partes narrativas que están escritas en verso, donde Lazarraga sigue contando en pasado las andanzas de sus personajes pero de una manera más poética y utilizando rima (ver la Sección 9). Dentro de lo que llamo perfectivo pasivo, sólo he encontrado en la novela de Lazarraga un ejemplo de pasiva refleja: *egin zan* ‘se hizo’ (1142, 4). Es decir, en la tabla 3 se incluyen todos los ejemplos (no-pasivos) de perfectivo que narran en prosa la trama central de la novela.

Total	133
Aoristo Sintético	2 (1.5%)
Aoristo Perifrástico	27 (20.3%)
Perfectivo Moderno	104 (78.2%)
Perfectivo Doble-Compuesto	0
Otras construcciones	0

Tabla 3

Perfectivo (no-ficcional no-pasivo) en Lazarraga

Como se aprecia en la tabla 3, para expresar el perfectivo neutro, Lazarraga utiliza el Aoristo Perifrástico en mucha menor medida que Leizarraga. En la novela de Lazarraga sólo se encuentran 27 ejemplos del Aoristo Perifrástico (y 2 Aoristos Sintéticos) como perfectivos típicos, por un total de 133. Es decir, solamente alrededor de un 20% de los perfectivos normales son Aoristos Perifrásticos en Lazarraga; mientras que Leizarraga presentaba alrededor de un 90% de Aoristos Perifrásticos en los mismos contextos (tabla 1). Eso sí: al igual que en Leizarraga, todos menos uno de los Aoristos Perifrásticos en la tabla 3 se encuentran en oraciones principales (aunque incluyo entre éstas algunas oraciones relativas explicativas o ilativas —apositivas— con *zein*, tan profusamente utilizadas por Lazarraga). La excepción es una oración relativa especificativa (restrictiva): *entzun egien guztiai* (1142, 7) ‘a todos los que le oyeron’ (cf. Cantares de la Quema de Mondragón, Mitxelena 1964: 83, *zein erre ez zitezan* ‘los que no se quemaron / habían quemado’).

Queda claro, por tanto, que la construcción más habitual en Lazarraga para la expresión del perfectivo típico es ya el Perfectivo Moderno, con casi un 80% del total de ejemplos de perfectivo neutro.

Ya que el Aoristo Perifrástico es minoritario en Lazarraga como perfectivo, convendría examinar en qué contextos aparece con más frecuencia. A este respecto, tres observaciones saltan a la vista: a) De los 27 casos de Aoristos Perifrásticos como perfectivos en Lazarraga, sólo 4 (14.8%) son transitivos (todos ellos con el auxiliar *egin*). Por el contrario, de los 104 casos de Perfectivo Moderno como perfectivos, 69 (66.3%) son transitivos. b) De los 27 casos de Aoristos, 10 (37.0%) pertenecen al verbo *joan* ‘ir’ (*joan zidin* ‘fue’, 9 ejemplos; *joan zitezzen* ‘fueron’, 1 ejemplo). Sólo otros 5 ejemplos de perfectivo del verbo *joan* son Perfectivos Modernos (*joan*

zan 'fue', 2 ejemplos; *joan zirean* 'fueron', 3 ejemplos). c) Varios de esos 27 casos de Aoristos (al menos 4) son perfectivos incoativos —expresan el ingreso a un estado— y casi todos ellos presentan un orden invertido entre auxiliar y verbo principal: e.g. *zitezen espantadu* 'se asombraron' (1144, 8-9; 1147v, 11).

6.2. Pluscuamperfecto en Lazarraga (c. 1567)

La tabla 4 ofrece los datos relativos al pluscuamperfecto en la parte novelada del manuscrito de Lazarraga.

Total	15
Aoristo Sintético	0
Aoristo Perifrástico	1
Perfectivo Moderno	14
Perfectivo Doble-Compuesto	0
Pasado Resultativo	0
Otras construcciones	0

Tabla 4

Pluscuamperfecto en Lazarraga

Como se puede apreciar en la tabla, la inmensa mayoría de pluscuamperfectos en Lazarraga están expresados por una construcción con auxiliares estativos: el Perfectivo Moderno. Al igual que en Leizarraga, ni el Aoristo ni el Pasado Resultativo aparecen prácticamente como expresión del pluscuamperfecto (sólo hay un ejemplo de Aoristo Perifrástico: ver más abajo). Se debe mencionar que el Perfectivo Doble-Compuesto (el cual es bastante frecuente en los textos orientales, y presenta en ellos una distribución y unos significados muy parecidos al Perfectivo Moderno) es muy poco empleado en textos occidentales, en beneficio del Perfectivo Moderno.

También como en Leizarraga, los ejemplos de pluscuamperfectos en Lazarraga corresponden a formas verbales en oraciones subordinadas (del tipo de las estudiadas en los ejemplos (11)-(14), Sección 3.3): 7 en oraciones de relativo, 4 en completivas, y otros 4 en otros tipos de subordinadas. A continuación doy algunos de estos ejemplos:

- Oraciones de relativo: *Sirenac agaz eguin eben caso guchia* 'el poco caso que Sirena había hecho con él' (1142, 10); *Silviac eguin eusan promeseaz* 'con la promesa que Silvia le había hecho / le hizo' (1142v, 12); *Sirenac esan eben bervaac* 'las palabras que Sirena había dicho / dijo' (1143, 15-16); *eroan çituan musicoay* 'a los músicos que había llevado' (1144v, 21); *Sirena eta Silbia eroan evenac* 'los que se habían llevado a Sirena y Silvia' (1153, 20); *Narbaezec aen contra emun eben sentençiea* 'la sentencia que Narváez había dado en su contra' (1153v, 24); *Marteren mandatariac aguindu eustena* 'lo que les había mandado el enviado de Marte' (1154v, 16).
- Completivas: *Silveroc ecusiric çala Sirena enojadu* 'viendo Silvero que Sirena se había enojado' (1142, 2); *bacarric gueratu çala ecusen orduan* 'en el momento

en que vio que se había quedado solo' (1151, 9); *ecusiric bacarric gueratu çala, bere Silvia бага* 'viendo que se había quedado solo, sin su Silvia' (1151, 20); y *esan eusaen nola emazteagaz joan çidin jardin batera* 'le dijeron que se había ido con su mujer a un jardín' (1143v, 21), que es el único pluscuamperfecto claro en la novela de Lazarraga expresado mediante un Aoristo Perifrástico.

7. Pretérito anterior en Leizarraga (1571)

Además del perfectivo ficcional, al cual planeo dedicar otro artículo posterior, hay otro contexto en la esfera del perfectivo y del pluscuamperfecto que merece una sección propia. Se trata del significado que llamaré "pretérito anterior". Llamo pretérito anterior al significado o contexto que expresa una acción en el pasado presentándola de una manera narrativa o "foregrounding" (es decir, no sirve de típico "background" descriptivo a una acción perfectiva) pero que está sintácticamente representada en una oración subordinada temporal, y que sucede inmediatamente antes que otra acción perfectiva (que le sigue en el discurso narrativo). El ejemplo (19) ilustra este tipo de contexto:

(19) *Cuando Jesús hubo entrado en Cafarnaún, se acercó a él un centurión*

La forma *hubo entrado* (que es ya obsoleta en castellano moderno) expresa un pretérito anterior. Este significado se parece en parte a un perfectivo porque indica una acción específica, definida, y que avanza en la exposición del discurso narrativo. Pero en parte está también cerca del pluscuamperfecto porque indica una acción pasada que ocurrió con anterioridad a otra acción pasada. Por lo tanto, podemos predecir que en estos contextos pueden competir tanto Perfectivos (20a) como Pluscuamperfectos (20b) o incluso construcciones especializadas como la de (19) arriba.

(20) a. *Cuando Jesús entró en Cafarnaún, se acercó a él un centurión*
 b. ? *Cuando Jesús había entrado en Cafarnaún, se acercó a él un centurión*

Similarmente a lo que hemos visto antes para los pluscuamperfectos en oraciones subordinadas (relativas, completivas, etc.), cuanto más cercanas en el tiempo estén las dos acciones pasadas, más fácil de aceptar será el Perfectivo en la más antigua: cf. (21).

(21) *En el (mismo) momento en que J. entró en C. se acercó a él un centurión*

La tabla 5 presenta los datos relativos a contextos de "pretérito anterior" en el Evangelio de S. Mateo en Leizarraga. Es decir, en la tabla 5 se contabilizan las formas verbales que son usadas en las oraciones subordinadas del siguiente tipo (Mt 8, 5):

(22) *Eta sarthu zenean Jesus Capernaumen, ethor zedin harengana zentener bat*

Como se puede apreciar en la tabla, todos los ejemplos de pretérito anterior encontrados corresponden a construcciones con auxiliares estativos: bien el mayoritario Perfectivo Moderno (como en el ejemplo (22) arriba), bien su similar el Perfectivo Doble-Compuesto. En realidad, sólo uno de los Perfectivos Doble-Compuestos de la tabla 5 debe ser considerado estrictamente como tal: *entzun ukhan zuenean* 'cuando lo hubo oído' (Mt 4, 12); ya que los otros cuatro ejemplos corresponden a oraciones

pasivas donde el uso del participio extra *izan* es norma común en cualquier contexto: e.g. *egotzi izan zenean* ‘cuando hubo sido expulsado’ (Mt 9, 33).

Total	17
Aoristo Sintético	0
Aoristo Perifrástico	0
Perfectivo Moderno	12
Perfectivo Doble-Compuesto	5

Tabla 5

Pretérito anterior en Leizarraga

8. Pretérito anterior en Lazarraga (c. 1567)

Como comparación con el uso en Leizarraga, en la tabla 6 ofrezco las formas verbales que son empleadas como “pretérito anterior” en la novela de Lazarraga.

Total	19
Aoristo Sintético	5
Aoristo Perifrástico	14
Perfectivo Moderno	0
Perfectivo Doble-Compuesto	0

Tabla 6

Pretérito anterior en Lazarraga

Queda absolutamente claro de la comparación de las tablas 5 y 6 que Leizarraga y Lazarraga ofrecen usos diametralmente opuestos para la expresión del pretérito anterior. Mientras Leizarraga emplea construcciones con auxiliares estativos para estos contextos (mayoritariamente el Perfectivo Moderno), Lazarraga utiliza los Aoristos, bien el Aoristo Perifrástico (con auxiliares dinámicos) bien el Aoristo Sintético.

Nótese también que Lazarraga usa dos tipos de expresiones distintas en estos contextos. Una utiliza la palabra *orduan* ‘en el momento en que’ (ej. *Silveroc au ençun eguiian orduan* ‘en el momento en que Silvero oyó esto’: 1152, 17), mientras que la otra es simplemente una subordinada temporal en *-nean* (ej. *ugaçabari liçençia escatu equio-nean* ‘cuando hubo pedido licencia a su amo’: 1146, 10). A pesar de que las oraciones del tipo *orduan* puedan parecerse más a un perfectivo y menos a un pluscuamperfecto que las del tipo *-nean*, a la postre todas estas oraciones se comportan de igual manera en cuanto a la forma verbal que utilizan: todas ellas presentan un Aoristo en Lazarraga.

9. Conclusiones

Como he indicado en la introducción, el hallazgo del texto manuscrito de Lazarraga nos proporciona un medio extraordinario de verificar el uso del Aoristo que

ya conocíamos por Leizarraga (y por otros textos, aunque mucho menos relevantes a este respecto). Así, en las secciones precedentes he cotejado el empleo del Aoristo Perifrástico y del Perfectivo Moderno (y de otras formas relacionadas) en los textos de Leizarraga y Lazarraga. Es fundamental para llevar a cabo esta comparación, distinguir entre varios contextos dentro de la esfera de significado en que nos movemos. La distinción principal que conviene tener en cuenta aquí es el contraste entre perfectivo y pluscuamperfecto. Desgraciadamente, este contraste no es siempre evidente, y es particularmente oscuro en algunas oraciones subordinadas (bastante frecuentes en nuestros textos).

En cualquier caso, los resultados que he obtenido en esta comparación son los siguientes:

- El perfectivo más neutro (narrativo no-ficcional) está expresado de manera bastante distinta en nuestros dos autores: Leizarraga emplea mayoritariamente (cerca del 90% de las veces) el Aoristo Perifrástico para expresar el perfectivo típico; Lazarraga, por su parte, aunque también utiliza aquí algo más de un 20% de Aoristos, prefiere ya el Perfectivo Moderno para esa función (la más relevante para el estudio del Aoristo).
- Para expresar el pluscuamperfecto, sin embargo (incluyendo aquí el “marco temporal concluido”), los dos autores presentan empleos parecidos, aunque tampoco iguales: Ambos utilizan casi exclusivamente formas con auxiliares estativos, bien el Perfectivo Moderno bien su similar el Perfectivo Doble-Compuesto. No obstante, Leizarraga utiliza con profusión este último para la función de pluscuamperfecto, mientras que Lazarraga no lo hace (aunque hay que hacer notar que el Perfectivo Doble-Compuesto es mucho menos común en los dialectos occidentales; de ahí que no aparezca en Lazarraga).
- Finalmente, para la expresión del pretérito anterior, otra vez encontramos grandes divergencias en el uso de cada autor: Leizarraga emplea mayormente el Perfectivo Moderno; Lazarraga, en cambio, utiliza los Aoristos para expresar el pretérito anterior.

Trato ahora brevemente de la difícil cuestión sobre la historia de la pérdida del Aoristo y sobre si su uso era normal en el habla del siglo XVI. De la comparación entre Leizarraga y Lazarraga, y específicamente de la comparación entre el modo en que ambos expresan el perfectivo típico, o sea el narrativo no-ficcional, debemos concluir que en este punto Leizarraga se presenta como más arcaizante que Lazarraga, puesto que aquél utiliza el Aoristo Perifrástico casi sistemáticamente para la función narrativa neutra, mientras que éste prefiere ya el innovador Perfectivo Moderno.

¿Qué implicaciones tiene esta conclusión para nuestra comprensión del Aoristo en el habla del siglo XVI? Como he dicho en más de una ocasión, el Aoristo Perifrástico debió de ser una forma verbal absolutamente común y general al euskera y a todos sus dialectos en algún tiempo. Sin embargo, de la comparación de Leizarraga y Lazarraga sólo hay tres conclusiones posibles respecto a su uso en el siglo XVI: O bien había ya importantes diferencias dialectales respecto al Aoristo, o bien Leizarraga utilizó conscientemente una forma arcaizante, o bien los textos reflejan una combinación de estos dos factores. Creo que la respuesta al enigma del

Aoristo en Leizarraga es la última de las posibilidades mencionadas: nos encontramos ante la combinación de al menos dos factores. Leizarraga es arcaizante; pero seguramente en Pamplona-Iruñea y en Vitoria-Gasteiz estaba más adelantada la pérdida del Aoristo. Además podríamos añadir que el uso más o menos consciente de una forma arcaizante es en realidad reflejo de un factor seguramente nuevo entonces en euskera: las diferencias de registro entre la lengua hablada y la lengua escrita. El peso que se quiera dar a cada uno de estos factores en la explicación depende ya de las predilecciones de cada uno.

Desde luego, Leizarraga usaba el Aoristo en su habla corriente, lo mismo que lo usaban Etxepare, el recopilador de los *Refranes y Sentencias* de 1596, o nuestro Lazarraga (sobre todo el Aoristo intransitivo). Otra cosa es la proporción en que lo empleaban con respecto al Perfectivo Moderno (y el Perfectivo Doble-Compuesto). Seguramente todos ellos utilizarían ya en mayor proporción el Perfectivo Moderno en un registro coloquial. Sin embargo, es razonable pensar que Leizarraga fue el escritor del siglo XVI que más conscientemente intentó utilizar un registro formal para la lengua escrita. De ahí su uso (algo) arcaizante de la lengua: es decir, de ahí su uso casi sistemático del Aoristo Perifrástico. En realidad, el problema que nos atañe no parece diferir mucho de otras situaciones similares de opcionalidad y competición entre formas verbales casi sinónimas, una innovadora y otra arcaizante, una coloquial y otra formal, como se ha dado por ejemplo en francés entre el *Passé Composé* y el *Passé Simple*.

Para terminar, hay que recalcar que para llegar a hacer una comparación del empleo del perfectivo típico en Leizarraga y Lazarraga, ha sido necesario distinguir el perfectivo típico (el narrativo neutro) de otros significados relacionados pero en parte distintos: el pluscuamperfecto, el pretérito anterior, etc. Esta distinción no es siempre fácil y sólo profundizando en nuestro conocimiento sobre los contrastes de tiempo-aspecto-modo podrá llegar a hacerse más completa. Diré, al menos, que para la expresión del *pluscuamperfecto* Leizarraga y Lazarraga utilizan construcciones parecidas, formadas con auxiliares estativos. Esto refuerza la hipótesis de que el Perfectivo Moderno fue un pluscuamperfecto en origen. En cuanto al *pretérito anterior*, Lazarraga se nos presenta aparentemente más conservador a este respecto, pues utiliza los Aoristos para esa función subordinada, mientras que (paradójicamente) Leizarraga se muestra innovador para este contexto. De esta manera, el contraste entre pretérito anterior y perfectivo está prácticamente invertido en los dos autores: mientras en Lazarraga casi siempre tenemos, respectivamente, Aoristo-Perfectivo Moderno, en Leizarraga encontramos Perfectivo Moderno (o Perfectivo Doble-Compuesto)-Aoristo. Por último queda la cuestión del *narrativo ficcional* y su relación con el Presente Perfecto, a la que se debería dedicar otro artículo. Es éste un tema muy interesante también, aunque algo oscuro en este momento. Como indiqué en Aldai (2002: 258), parece que este uso ficcional (o no) del Presente Perfecto debería distinguirse del empleo moderno que hacen los dialectos vasco-franceses del Presente Perfecto como perfectivo remoto. Este último provendría de una influencia reciente del francés, mientras que aquél (si se confirma de hecho) parece tener raíces profundas en la poesía épica medieval: al menos en los cantares épicos castellanos y en las baladas arcaicas vascas.

Referencias

- Aldai, G., 1994, «Euskal aditz sistema zaharraz: aspektu oposaketatik modu oposaketara», *Enseiukarrean* 10, 67-82.
- , 1998, «A propósito del Aoristo vasco», *FLV* 30, 377-386.
- , 2002, *The grammaticalization of present and past in Basque*. Doctoral dissertation. Dept. of Linguistics, University of Southern California.
- , 2006, «Lehenaldi perfektiboko formak XVI. mendeko euskaran». In J. A. Lakarra & J. I. Hualde (eds.), *Studies in Basque and historical linguistics in memory of R. L. Trask*, 23-34. Anejos de *ASJU*: Bilbao / San Sebastián.
- , 2007, «Discreteness and non-discreteness in the design of tense-aspect-mood». In M. Miestamo & B. Wälchli (eds.), *New challenges in Typology*, 271-291. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Bybee, J., R. Perkins & W. Pagliuca, 1994, *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago / London: University of Chicago Press.
- Comrie, B., 1976, *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: Cambridge U. P.
- , 1985, *Tense*. Cambridge: Cambridge U. P.
- , 1986, «Tense in indirect speech», *Folia Linguistica* 20, 265-296.
- Dahl, Ö., 1985, *Tense and aspect systems*. Oxford / New York: Blackwell.
- , 1990, «Standard Average European as an exotic language». In J. Bechert, G. Bernini & C. Buridant (eds.), *Toward a typology of European languages*, 3-8. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Haase, M., 1992, «Resultative in Basque», *Función* 11-12, 225-256.
- Hopper, P., 1979, «Some observations on the typology of focus and aspect in narrative speech», *Studies in Language* 3, 37-64.
- , 1982, «Aspect between discourse and grammar: An introductory essay for the volume». In P. Hopper (ed.), *Tense-Aspect: between semantics & pragmatics*, 3-18. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- & S. Thompson, 1980, «Transitivity in grammar and discourse», *Lg* 56, 251-299.
- Mitxelena, K., 1964, *Textos Arcaicos Vascos*. Reimpreso en facsímile en Anejos de *ASJU* XI, San Sebastián, Diputación Foral de Guipúzcoa, 1990.
- Nedjalkov, V. P. (ed.), 1983, *Typology of resultative constructions*. English translation (1988) edited by Bernard Comrie. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- & S. Jaxontov, 1983, «The typology of resultative constructions.» In Nedjalkov (ed.), 3-62.
- Squartini, M., 1999, «On the semantics of the Pluperfect: Evidence from Germanic and Romance», *Linguistic Typology* 3, 51-89.
- Trask, R. L., 1997, *The history of Basque*. London / New York: Routledge.

CORPUSEN ETIKETATZE LINGUISTIKOA

I. Aldezabal, M. J. Aranzabe, A. Diaz de Ilarraza, A. Estarrona, N. Ezeiza, L. Uria

(IXA Taldea, Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In this article, we shall comment on the steps that have to be taken to give a linguistic label to a corpus and the difficulties that appear in this process. Our main objective was to highlight the importance of the labelling when preparing a corpus that is useful for linguistic research, and the need to establish criteria and to take the decisions that this entails. We also explain how semi-automatic methods are applied and how the manual revision that guarantees the quality of the corpus is carried out. Once the corpus has been revised and labelled, it will be useful both for carrying out linguistic analyses and for improving or assessing the linguistic tools and resources, and also for channelling automatic study.

1. Sarrera

Garai batean arrotz samarra zitzaigun *corpus* hitza, egun, ezagun bilakatu da orotariko hizkuntza-aztertzaileen artean. Areago, hizkuntza-aztertzaileon aldarrikapen orokorra da *erreferentziatzko euskal corpus* baten beharra, hasi Euskaltzaindia (Oyharçabal 2004, Sagarna 2007) eta UZEItik (Urkia 2008) hizkuntza-teknologiaren alorrean gabiltzanera (Ixa taldea & Elhuyar Fundazioa 2007).

Esan dezagun, baina, laburki, zer den corpus bat eta zer den erreferentziatzkoa izatea. Leech-en (1997) hitzak hartu ohi dira corpusaren definizioaren aitzindari:

a body of language material which exists in electronic form, and which may be processed by a computer for various purposes such as linguistic research and language engineering.

Alegia, corpus bat, izatez, testu-bilduma huts batek osa badezake ere, berez adierazten duena da euskarri elektronikoan dagoen hizkuntzaren zati handi bat, hizkuntzaren azterketara eta hizkuntza-teknologiak garatzera bideratuta.

Hizkuntzaren zati hau, gainera, ez da edonolakoa izatea komeni, baizik eta, esan dugun bezala, erreferentziatzkoa. Urkiak (2008), EAGLEsen¹ estandarrek ematen duten definizioan oinarrituta, ederki adierazten du zer den erreferentziatzko corpusa:

Hizkuntza, bere osotasunean hartuta, erakusteko diseinatuta egon behar du corpusak: hizkuntzaren aldaera esanguratsuak adierazteko besteko tamaina eta kalitatea behar du.

---

¹ EAGLES (Expert Advisory Group on Language Engineering Standards): <<http://www.ilc.pi.cnr.it/EAGLES96/>>.

Hizkuntzaren aldaera esanguratsuak, corpusaren tamaina eta corpusaren kalitatea aipatzen dira hitzotan. Baina zehatz dezagun apur bat zer esan nahi duen horrek, eta azpimarra dezagun benetan zerk ematen dion corpus bati benetako balioa. Aldaera esanguratsuak emango dizkigu delako hizkuntzan ekoitzi diren orotariko testuak, gaiak eta erregistroak dituen bilduma batek. Tamainari dagokionez, esan ohi da milioi bat hitzeko corpusa dela azterketetarako gutxienekoa. Eta kalitateari dagokionez, testu-bilduma jaso izan den moduak du garrantzia (zuzenketa ortografikoak, adibidez), baina batez ere *corpusaren etiketatzeak*. Azken honek ematen dio, hain zuzen, corpus bati benetako balioa. Jo dezagun, berriz ere, Leech-en hitzetara:

Corpus annotation is widely accepted as a crucial contribution to the benefit a corpus brings, since it enriches the corpus as a source of linguistic information for future research and development.

Etiketatu beharrak berekin dakar alde zuzeneko corpusa prestatu beharra. Testuak ondo kodetuta egon behar du: esanahi bat duten formatuzko adierazleak modu esplizitu batean ezarri behar dira —paragrafo hasiera-bukaerak, letra lodia/etzana..., akats ortografikoak identifikatuta...—. Honetarako lengoia estandar aberats bat erabiltzeko berebiziko garrantzia du, alde batetik, ondorengo aukerak zabaltzen dituelako (kontsultasistema, datu-erazketa...) eta bestetik, hizkuntzen arteko konparaketak eta azterketak ahalbidetzen dituelako. Eta, egun, egokien jotzen den estandarra XML-TEI lengoia da (Artola et al. 2002). Honenbestez, testuaren alde zuzeneko kodeketa eta etiketatze linguistikoa eskutik doaz, eta honi ere merezitako garrantzia eman behar zaio.

Behin testua kodetuta, gure aztergai izango diren elementu linguistikoak bereizi behar dira, eta horretarako, testua *tokenetan* banatu behar da; hots, zuriunetik zuriunera doan karaktere-segida oro banan-banan jarri behar da. Honi *tokenizazioa* deitzen zaio eta edozein etiketatze linguistikoren aurreko prozesua da (Ezeiza 2002); horrexegatik deitzen zaio aurreprozesua. Artikuluan, maila linguistikoak aipatzerakoan erabiliko dugun kontzeptua izango da.

Bestalde, etiketatze linguistikoaren prozesu osoan baliabide eta tresna konputazionalak erabiltzen dira (datu-base lexikalak, analizatzaile morfologikoak, analizatzaile sintaktikoak, etab.). Baliabide linguistikoak ezagutza linguistikoaren bidez eraikitzen dira eta tresnek, horiek baliatuz, prozesua automatizatzen dute, horrela etiketatze-lana erruz arinduz. Zenbaitetan, testuetatik ikasitako datu estatistiko hutsak ere erabiltzen dira (Ezeiza 2002), modu guztiz automatikoan. Etiketate-lanaren zati bat eskuz eta bestea automatikoki egiteari *etiketatze erdi-automatikoa* esaten zaio. Ondoren, eta corpusak kalitatea izango badu, eskuzko orrazketa beti da beharrezkoa, egon litezkeen akats eta hutsuneak osatzeko eta, era berean, baliabide eta tresna horiek aberasteko eta ebaluatzeko. Honek agerian uzten du etiketatze linguistikoak dakarren lanaren tamaina, eta corpus bat garatzerakoan atazarik garrantzitsuenetakoa izanik, gutxiak ematen diote behar duen garrantzia. Horretara dator, hain zuzen, hemen aurkezten dugun lana: corpus bat etiketatzeak duen garrantzia azpimarratzen, baina batez ere zeregin horrek ekartzen dituen zailtasunak, beharrezko irizpide/erabakiak eta etorkizunerako beharrak plazaratzen.

Ikus ditzagun, bukatzeko, euskaraz zein corpus ditugun eta zein ezaugarri dituzten. Horretarako Elhuyarren (Areta et al. 2008) zerrenda gurerako ekarriko dugu eta zenbait datuekin eguneratu (Aranzabe 2008). Horretaz gain, hemen idatzizkoak bakarrik zerrendatuko ditugu:

Corpusa	Egilea	Data	Mota	Asmoa	Tamaina	Etiketatzea
<i>Orotariko Euskal Hiztegiaren testu corpusa</i> (OEHTC)	Euskaltzaindia	1984-2005	orokorra	deskriptiboa	6 M hitz	ez
<i>XX. mendeko euskararen corpus estatistikoa</i> (XXMECE)	Euskaltzaindia UZEI	2002	orokorra orekatua lagindua	deskriptiboa	4,6 M hitz	automatiko eta eskuz: SGML
<i>Ereduzko Prosa gaur</i> (EPG)	EHU eta Donostiako Udala	2007	orokorra	ereduzkoa	25,1 M hitz	lema eta ezaugarri morfologiko batzuk automatikoki
<i>Zientzia eta Teknologiaren Corpusa</i> (ZTC)	IXA Taldea (EHU) eta Elhuyar Fundazioa	2002-2008	berezia (zientzia eta teknologia), orekatua, lagindua	deskriptiboa	bertsio berrienerako 8,5 M hitz; hortik 2 M inguru orekatuak	egiturazkoa eta linguistikoa: automatikoki eta eskuz. XML TEI-P4
<i>Klasikoen Gondaitua</i> (KG)	Susa literatura argitaletxea		berezia: euskal literatura klasikoa	deskriptiboa	11,9 M hitz	lematizatua? TEI
<i>Ibinagabettia Proiektua</i> (IP)	Susa literatura-argitaletxea	2000-2004	berezia: literatura al-dizkarien gordailua	deskriptiboa	451 aldizkari ale; 7.949 artikulua	linguistikoa: lematizazioa
<i>Euskararen Prozesamendurako Erreferentziako Corpusa</i> (EPEC)	IXA Taldea (EHU)	Maila linguistikoaren arabera	orokorra XXMECEko eta <i>Egunerikoko</i> testu-zatiak	deskriptiboa	300.000 hitz	Morfologikoa Sintaktikoa Semantikoa: Izenak (Euskal Wordnet); rol tematikoa, oraintsu hasita Pragmatika (testu-zati batzuetan): anafora, diskurso-markatzaileak

1. taula

Euskaraz dauden idatzizko corpusak eta euren ezaugarriak

Ikusten denez, hauetako corpus batzuk gordinak dira eta beste batzuk informazio linguistikoarekin hornituak. Horietatik Ixa taldea garatzen ari den *Euskararen Prozesamendurako Erreferentzia Corpora* (EPEC) da maila morfologikotik harantz etiketatuta dagoen bakarra. Eta guk artikulu honetan, hain zuzen, berau hartuko dugu langai, edozein corpus etiketatzerakoan izan dezakegun problematikaren eredu. Aztertuko dugu nola dagoen osatua, zein maila bereizten ditugun, eta etiketatzerakoan topatu ditugun fenomeno batzuen aurrean nola jokatu dugun. Zehazki, eta lana mugatzearen, maila guztietan eragina izan duten hitz anitzeko adierazpideak nola etiketatzen joan garen erakutsiko dugu.

Artikuluko atalak, honenbestez, honelaxe antolatu ditugu: 2. atalean EPEC corpora deskribatu dugu, 3. atalean corpus hau prozesatzeko jarraitzen ditugun urratsak azaldu ditugu, 4. atalean etiketatzerakoan izan ditugun arazoak, eta 5. atalean, ondorio gisa, dauden etorkizuneko lan eta beharrak.

2. EPEC corpora

EPEC corpora euskara estandarrean idatzitako 300.000 hitzek osatzen duten testu-bilduma da. Testu-bilduma honen zati bat *XX. mendeko euskararen corpus estatistikotik* hartu da, eta beste bat *Euskaldunon Egunkariatik*.

XX. mendeko euskararen corpus estatistikoa urtetan euskararen erreferentzia-corpusatzat hartu da eta 4.658.036 testu-hitzek osatzen dute. UZEI Terminologia eta Lexikografia zentroak (<http://www.uzei.com>) egin du. Corpus honek XX. mendean argitaraturiko euskal testuak biltzen ditu, eta testuok garaia, euskalkia eta testu-mota irizpideen arabera sailkatuta daude. Hala, lau garai nagusitan banatzen dira (1900-1939, 1940-1968, 1969-1990, 1991-1999), sei euskalki desberdin (bizkaiera, gipuzkera, zuberera, lapurtera-nafarrera, euskara batua, eta sailkatu gabeak) eta hamalau testu-mota (saio-artikuluak, administrazio-idazkiak, ikasliburuak, saio-liburuak, literatur prosa, poesia, antzerkia, bertsoak, ikerketa-lanak, haur- eta gazte-literatura, ahozko jardunen transkripzioak, liturgia, egunkariak eta aldizkariak). Liburu eta aldizkarietako artikulu bakoitzak egileari (edo egileei) buruzko informazioa du eta euren izenburua. Corpus honetatik 48.000 testu-hitz hartu dira EPEC osatzeko; zehazki, euskara batuan idatzitako azken garaiko testuak hartu dira, 1991-1999 bitartekoak, alegia.

EPEC corpusaren bigarren zatia *Euskaldunon Egunkariaren* 1999ko urtarriletik 2000ko maiatza bitarteko ale guztiek osatzen dute. Hauek ere euskara batuan idatzitakoak dira.

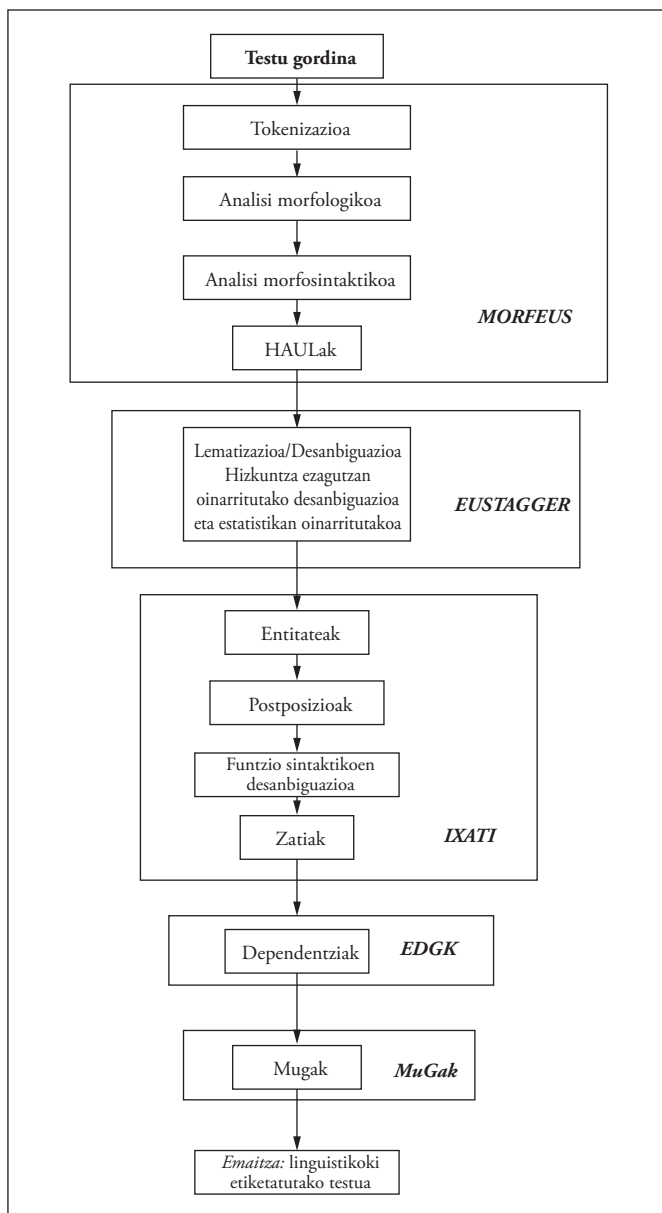
Urkiak (2008) esan bezala, erreferentzia-corpusak hizkuntza bati buruzko informaziorik osatuena eman behar du; gure kasuan, EPEC erreferentzia-corpusa dela diogunean, euskararen prozesamendurako hainbat tresna garatzeko eta hobetzeko erabiltzen den eta erreferentziatzat dugun corpora dela ulertu behar da.

3. EPEC corpusaren kodeketa eta mailaketa

EPEC linguistikoki etiketatzen ari garen corpora da; hots, corpuseko hitzak informazio linguistikoaz hornitzen ari gara. Horniketa horretarako Ixa taldean garatu diren tresnak erabiltzen ditugu: *Morfews* (Alegria et al. 1997), *Eustagger* (Aldezabal et

al. 2007a), *Ixati* (Alegria et al. 2006, Aduriz et al. 2006a, Aduriz et al. 2008), *EDGK* (Aranzabe 2008) eta *MuGak* (Aduriz et al. 2006b).

1. irudian dago ikusgai corpusei ezartzen zaien prozesatze linguistikoaren eskema:

1. irudia

Etiketatzeko prozesuaren eskema

Labur esanda, testu baten analisi-prozesuan honako urrats hauek egiten dira:

- Aurreprozesua edo tokenizazioa: sarrerako testu batean puntuazio-markak, zenbakiak, laburtzapenak eta antzeko beste edozein karaktere hitz ortografikoetatik bereizten dira; hots, analisi morfologikoan sarrera gisa erabiliko diren unitateak bereizten dira.
- Analisi edo segmentazio morfologikoa: hitz barruko osagaiak banatu eta bakoitzari dagokion informazio morfologikoa (eta hainbat kasutan sintaktikoa ere) eransten zaio; hau da, testuko hitza dagokion lema-, kategoria-, azpikategoria-, kasu- eta numero-informazioaz hornitzen da. Hitzen segmentazio-analisi hau *Euskararen Datu-Base Lexikaleko* (EDBL) informazioa (Aldezabal et al. 2001) baliatuta egiten da.

Hona, 2. irudian, segmentazioak ematen duen irteera:

ikuskizunekiko

ikuskizun [[Sarrera_ikuskizun--0][IZE][ARR][BIZ_-] + [ekin[DEK] [MUG] [P] [SOZ] [FS1 @ADLG]] + [ko[DEK] [MUG] [S] [GEL] [FS1 @IZLG>] [FS2 @<IZLG]]

2. irudia

ikuskizunekiko hitzaren analisia segmentazio mailan

- Analisi morfosintaktikoa: analisi morfologikotik hurrengo urratsetarako informazio esanguratsua *goratzen* edo hautatzen da (nahiz eta informazio guztia beste leku batean ere gordetzen den). Adibidez, 2. irudiko analisian bi deklinabide-kasu (SOZ eta GEL) eta mugatasun (P eta S) ditugu eta horietatik bakarra (azkena) *goratzen* da. Morfosintaxiaren helburua da, hain zuzen, eremu bakoitzeko balio bakar bat izatea.
- Hitz Anitzeko Unitate Lexikalen (HAUL) tratamendua: hitz-forma solteen analisitik haratago, elkarren mendeko diren hitz-konbinazio edo hitz anitzeko unitate lexikalak ezagutzen dira urrats honetan. Esate baterako, testuan *hala eta guztiz ere* aurkitzean, ezin ditugu hitzak independenteki interpretatu, elkarren ondoan daudenean beren funtzioa aldatzen baita.
- Lematizazioa/Desanbiguazioa: hitz batek dituen analisi aukeretatik zuzena markatzen da (okerrak baztertuz), testuinguruari erreparatuta. Desanbiguazioa, batetik, hizkuntza-ezagutzan oinarritutako murriztapen-gramatika (MG) baten bidez (Aduriz 2000) egiten da eta, bestetik, estatistikan oinarrituta (Ezeiza 2002).
- Entitateak: Hitz Anitzeko Unitate Lexikalen antzera, denbora-esapideak, zenbakizko esapideak eta izen bereziak (pertsone-, toki- eta erakunde-izenak) ezagutzen dira urrats honetan. Adibidez, *2004ko urtarrilaren 7an, berrehun eta hogeita zazpi, Juan Jose Ibarretxe*.
- Postposizio-lokuzioak: atzizki-postposizioak eta elementu beregainak osatzen duten multzo osoa unitate bakartzat hartu ondoren, horien ezagutza egiten da urrats honetan. Adibidez, *Lanez kanpoko harremanak dituzte* esaldiko -z

kanpoko postposizio-lokuzioa non hasten den eta non bukatzen den zehazten da.

- Funtzio sintaktikoen desanbiguazioa: anbiguoak diren etiketa sintaktikoen desanbiguazioa gauzatzen da MG gramatikako erregela sintaktikoen bitartez.
- Zatiak: elkarrekin sintaktikoki erlasionaturik dauden hitz multzoak atzematen dira. Esaterako, *Pentsamenduak iraungi egin ziren oinotsen aurrean* esaldian hiru zati hauek ezagutuko dira: i) *pentsamenduak*, ii) *iraungi egin ziren*, eta iii) *oinotsen aurrean*. Analisi hau *analisi sintaktiko partziala* izenarekin ere eza-gutzen da.
- Dependentsiak: esaldia osatzen duten hitzen arteko lotura gauzatzen da. Hitz hauek binaka lotuz, esaldiaren dependentsia-zuhaitza lortzen da. Halaber, zuhaitz hauek esaldi baten egitura, hau da, esaldiko hitzen arteko lotura, hierarkikoki adierazten dute. Honi, Hizkuntzalaritza Konputazionalan *analisi sintaktiko osoa* deritzo.
- Mugak: perpausen arteko amaiera-mugak esleitzen dira MG bitartez. Adibidez, *Gorka lanean dago eta Jon harantz doa* esaldian, bi perpaus ditugu. MuGak (Aduriz et al. 2006b) esaldi honetako bi perpausak bereizten ditu, *eta* bien arteko mugarria dela adieraziz.

Hemendik aurrerako mailak ez daude prozesamendu-kate honen barruan oraindik. Hala, aparteko modulu gisa tratatzen dira oraingoz.

Maila semantikoari dagokionez, batetik, corpuseko izenak *Euskal WordNet*-eko adierekin etiketatu dira (Pociello 2008), eta, bestetik, egun, rol tematikoen mailan etiketatzen ari gara (Aldezabal 2007b).

Diskurtsoaren tratamenduari dagokionez, esaldia gaudituz, paragrafoa eta paragrafoan agertzen diren elementuen arteko erlazioa aztertzen ari gara. Zehazki, anafora pronominalaren azterketari (Ceberio et al. 2008) eta diskurtsoko markatzaileak ezagutzeari ekin zaio (Iruskieta et al. 2008).

Esan dugun bezala, prozesu guztia aplikatu ondoren, eskuzko orrazketa beharrezkoa da kalitatea bermatzeko, baina orrazketa hau prozesuaren edozein puntutan lortzen den informazioaren gainean egin daiteke (Aduriz et al. 2004, Aduriz et al. 2006a). Maila bakoitzean nola aritu jakiteko, behar-beharrezkoa da etiketatze-eskuburuak egitea, gida-lerro moduan. Horixe egin dugu, hain zuzen, orain arte landutako mailekin (Agirre et al. 2005, Aduriz et al. 2006b, Aldezabal et al. 2007a, Aldezabal et al. 2007c, Aduriz et al. 2008). Barne-txosten horietan ageri dira zehatz-mehatz kasu orokor zein partikular bakoitzerako emandako irtenbideak. Eta tesi-lan ugariren muina ere izan dira (<http://ixa.si.ehu.es/Ixa>), ez bakarrik eskuzko orrazketa-rako, baita, eta batik bat, tratamendu automatikorako ere.

4. Etiketate linguistikoan izandako arazoak

Etiketate lanari ekiterakoan ez dira gutxi izan topatutako arazoak eta hartu beharreko erabakiak.

Hasteko, eta prozesamendu erdi-automatikoari dagokionez, urrats hauek guztiek zein *hurrenkera* hartu beharko luketen ez dago erabat finkaturik oraindik, ez guztietan behintzat. Esaterako, postposizio-lokuzioak etiketatzeko analisi morfosintaktikoen emaitza hartzen da abiapuntutzat. Horrezaz gain, desanbiguazio morfo-

logikoa (Aduriz 2000) gauzatu ondoren aplikatzen da gramatika, hau da, esaldiko hitz bakoitzeko analisi bakarra (zuzena behar lukeena) lortutakoan.

Halaber, dependentzien bidez gauzatzen den analisi sintaktiko osoak ezinbestekoa du postposizio-lokuzioak egoki detektatuak izatea. Hala ez balitz, zenbait postposizio-lokuzioren osagaiak adabegi desberdinetan azalduko lirateke. Ostera, dependentzia-zuhaitza zuzena izan dadin, postposizio-lokuzio osoak adabegi berean egon behar du, eta hori bakarrik da posible postposizioak aurretiaz markatuz gero.

Edota perpausen amaiera-mugak ezagutzeko corpuseko esaldien dependentzia-zuhaitzak eginak baleude, hainbat errore edo hutsune konponduko lirateke. Baina egia da, era berean, esaldia osatzen duten hitzen arteko dependentzia bidezko loturak hobetzeko mugak zeintzuk diren jakitea garrantzitsua dela. Zein izan daiteke, beraz, analisi katearen hurrenkerarik egokiena? Posible al da gramatika hauek elkar elikatzea? Areago, modulu batzuk behin baino gehiagotan aplikatu daitezke (zenbait hitz, desanbiguatu aurretik eta beste zenbait, desanbiguatu ondoren, adibidez). Honako hau sakonki aztertu beharreko gaia da.

Hasiera-hasierako beste buruhauste bat izan da sarrera lexikal guztiak barne hartuko dituen *etiketa-sistema* bat aukeratzea, eta behin sistema aukeratuta, sarrerak modu koherente batean sailkatzea. Izan ere, jo dezagun gure etiketa-sisteman ez dugula onomatopeia (*damba...*) kategoriatzat hartu, eta ezta postposizio-lokuzioko hitz beregaina ere (*aurre, atze, at...*). Zein kategoria da, bada, egokiena horrelako elementu linguistikoak sailkatzeko?

Nola sailkatu hiztegiaren kategoria argirik ez duten elementuak (*are, harik*)?

Edota hitz bat berez izen gisa erabiltzen bada oro har, baina tarteka adjektiboaren lekuan ere ager badaiteke (*teknikari mekanikaria*), zer egin: bi sarrera eman lexikoan, edo sarrera bakarra eta gero sintaxiko erregelen bitartez nolabait konpondu?

Jakina denez, adjektiboak izenik gabe ere ager daitezke ((*ume*) *txikiek egiten dituzte horrelako gauzak*). Horrelakoetan zer egin? Bi sarrera eman (izen eta adjektibo bezala); sintaxian erregelak egin adieraziz adjektiboek bakarrik ere izen sintagma bat osatzeko gaitasuna dutela nahiz eta izenik ez egon eta izen hori eliditutzat jo?

Kategoriatik harantz, sintaxian gaudela, zein izango da gure azterketa-eremua? Esaldia? Eta zer da esaldia? Nola mugatu behar dugu zehatz-mehatz esaldia?

Behin esaldiaren mugak definitu ditugula, zein elementu linguistiko etiketatuko ditugu: bakarrik agerian daudenak ala eliditutakoak ere bai? Hots, *Etorri da* moduko esaldi batean, *da*-k islatzen duenari jarraiki, HURA moduko zerbait agerian jarri eta etiketatuko dugu? Edo hori beste pauso eta maila baterako utziko dugu?

Puntuazio-markei dagokienez, esanguratsuak direnak (*eta* juntagailuaren funtzioa betetzen duen koma, esaterako) etiketatzeri mugatuko gara ala guztiak markatuko ditugu? Nola?

Etiketatzeko sintaktikoa soilik gauzatuko da ala sintaxiarekin batera semantika eta diskurtso-egiturak ere etiketatuko dira?

Nola jokatu behar da corpusean agertzen diren esaldi okerrekin?

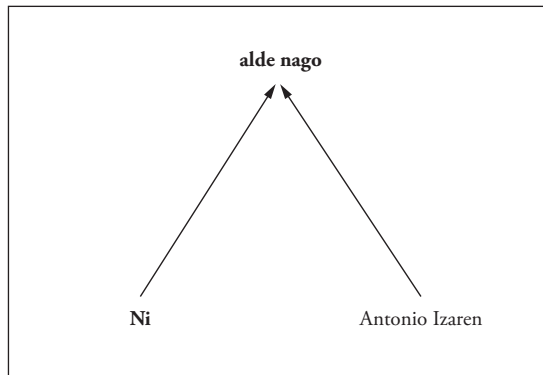
Baina gure lana mugatze aldera, esan bezala, jo dezagun kate osoan zehar eragina duten egitura adierazgarri batzuk aztertzeri: hitz anitzeko adierazpideak (entitateak, postposizio-lokuzioak eta HAULak). Hauek, sintaxiari begira, unitatetzat hartu ohi dira eta horretarako eman ditugu elementu horiek analizatzeko urratsak. Beraz, hitz

anitzeko unitatetzat jotzen direnak sintaxiari begira ere osorik lantzea izan da gure irizpide nagusia.

Hala eta guztiz ere, arazoak sortzen dira, alde batetik, horrelakoak aldi berean suertatzen direnean, bestetik, aditzak direnean eta, azkenik, gure tresnek ezagutzen ez dituztenean:

(1) Ni Antonio Izaren alde nago

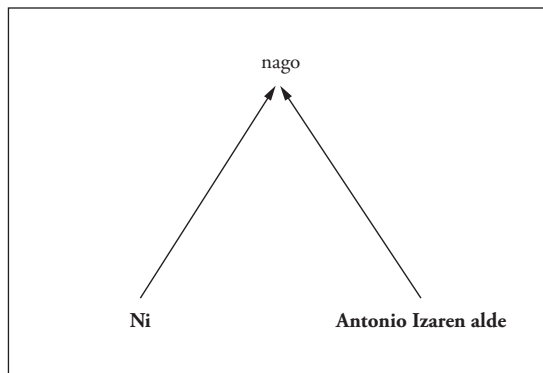
(1) adibidean dauzkagu: entitate bat (*Antonio Iza*), postposizio-lokuzio bat (*-en alde*) eta HAULA bat (*alde egon*). Horrelakoetan, nola jokatu behar da sintaxia aztertzeari begira: lehendabizi HAULA unitatetzat hartu eta gero zuhaitza eraiki (3. irudia)?

3. irudia

Ni Antonio Izaren alde nago esaldiaren dependentzia-zuhaitza I

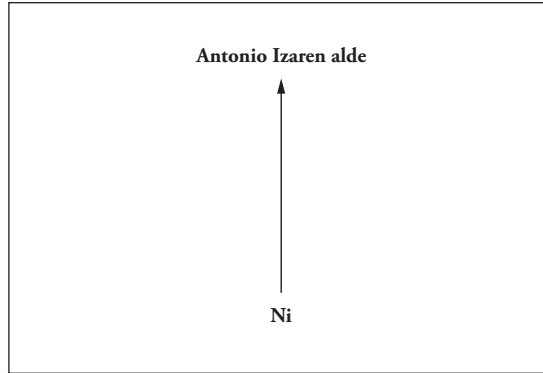
Edo lehendabizi postposizioa unitatetzat hartu eta zuhaitza eraiki (4. irudia)?

4. irudia

Ni Antonio Izaren alde nago esaldiaren dependentzia-zuhaitza II

Edo biak batera unitate konplexutzat hartu eta horrekin zuhaitza eraiki (5 irudia)?

5. irudia

Ni Antonio Izaren alde nago esaldiaren dependentzia-zuhaitza III

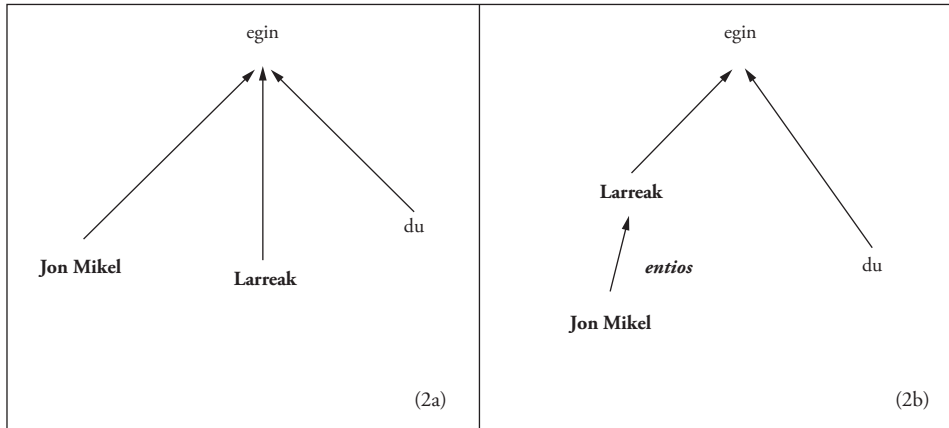
Hartzen den erabakia hartzen dela, esaldiaren zuhaitza modu batera edo bestera eraiki eta interpretatzen dugu. Horrelakoan aurrean gure erabakia izan da lehendabizi HAULA kontsideratzea eta honek mendekotasunen bat badu unitatetik kanpo (*-en alde egon*), genitiboari aditz konposatuaren modifikatzaile funtzioa jartzea. Hala, (1) adibideko esaldian, *alde egon* aditzaren mende dagoen *Izaren* hitza modifikatzailea da (3. irudia).

Aditz HAULen kasuan, osagarriaren bat inplikaturik egon ohi da (*lo egin, suak hartu...*). HAUL oso gisa analizatuz gero, aditzarekiko komunztadura galdu egiten da: laguntzaile iragankorra hartzen dutelarik, objektua/subjektua ez da inondik ageri. Kasu hauetan gure erabakia izan da guztiak unitate moduan analizatzea eta aditzaren barruan dagoen osagaiaren funtzioa aditzean bertan kodetuta agertzea.

Aztergai dugun (1) adibidean, 3., 4. eta 5. irudietako zuhaitzetan ageri den moduan, *Antonio Iza* osorik ezagutu da. Gerta daiteke, ordea, gure tresnek ez ezagutzea eta banaturik agertzea. Hots, nahi genukeen analisia ez izatea. Honek eskatzen du orrazketa-prozesuaren barruan aukera edukitzea guk nahi dugun analisi hori txertatzeko. Honek, aldi berean, hutsune horiek beteko duten etiketa lagungarriak sortzea eskatzen du.

Esaterako, (2) *Jon Mikel Larreak egin du* adibidean, entitateen ezagutzaileak *Jon Mikel* entitate bat bezala analizatu du, eta *Larrea* beste entitate bat bezala. Emaitza hori abiapuntutzat hartuta, 6. irudiko (2a) zuhaitza izango genuke, eta hau ez litza-teke bat etorriko erabakitakoarekin. Hori dela eta, *entios* izeneko etiketa sortu, *Jon Mikel*-ekin lotu eta orrazketaren ondoren, 6. irudiko (2b) zuhaitza eraikiko litza-teke.

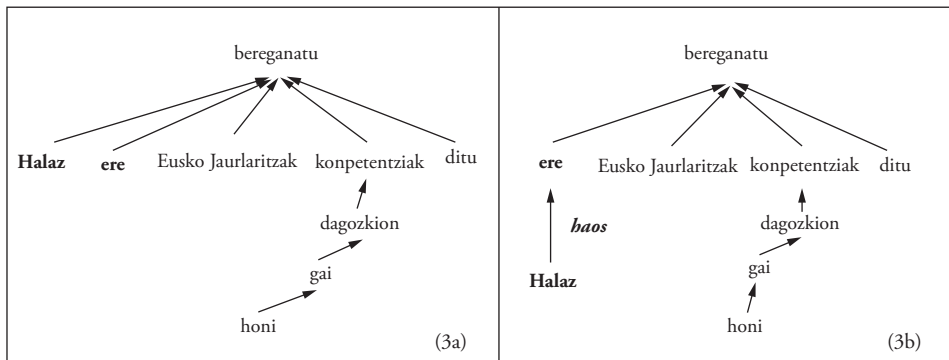

6. irudia

Jon Mikel Larreak egin du esaldiaren dependentzia-zuhaitza

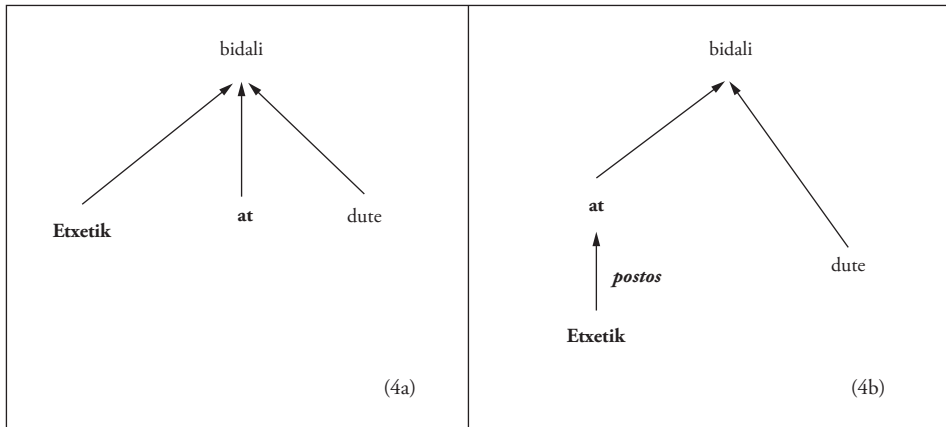
Ildo beretik, HAULA banatuta badator, adibidez, 7. irudiko (3a) analisiko *Halaz ere, eta gure ustez (etiketatze egokiagoa lortzeko) lotuta egon behar badu, haos etiketaren bidez bateratu egingo da. Horren emaitza da 7. irudiko (3b) analisia.*

7. irudia

Halaz ere Eusko Jaurlaritzak gai honi dagozkion kompetentziak bereganatu ditu esaldiaren dependentzia-zuhaitza

Postposizio-lokuzioen kasuan ere, *postos* etiketaren bidez solte datorren osagai hori postposizio-lokuzioari dagokiona dela adierazi nahi da. Horrelakoetan orain arteko egituren antzera jokatu da (4) *Etiket at bidali dute* esaldiari dagokion 8. irudian ikus daitekeen moduan.

8. irudia

Etiketarik at bidali dute esaldiaren dependentzia-zuhaitza

Edozein etiketatze-prozesutan horrelako kasuak aurreikusi eta irtenbide bat ematea behar-beharrezkoa da. Dena den, kontuan hartu behar da askotan erabakia ez dugula hartu soilik ikuspegi linguistikotik, baizik eta ondoren egingo den analisi automatikoa ere aintzat hartu dugula.

5. Ondorioak

Aipatuak ditugu corpusen zertarakoak: hizkuntzaren azterketa eta hizkuntza-teknologiaren garapena. Adibide konkretuetara joaz, corpus linguistikoki etiketatuak dagoeneko erabiliak izan dira perpaus erlatibo motak aztertzeko (egun garabidean), ikasleen akatsak (komunztadura, postposizioak...) detektatzeko (Ornoz 2009), egitura sintaktikoen maiztasunak ateratzeko (Agirre et al. 2009). Azken batean, aztertu nahi den fenomeno linguistikoari begira etiketatu behar da corpusa, eta hori aztertzea oso inportantea da, horrek baldintzatzen baitu corpusa diseinatze eta etiketatze modua.

Bestalde, ikuspegi konputazionaletik, ikasketa automatikorako ere erabili izan da, hala nola, kategoria-desanbiguaziorako (Ezeiza 2002), mugak esleitzeko (Alegria et al. 2008), analisi sintaktikoa egiteko (Bengoetxea & Gojenola 2007).

Linguistikoki etiketatutako corpusen beharra ezin ukatuzkoa da, eta baita honek berarekin dakarren lana ere: denbora, giza baliabide asko eta tresneria konputazionalen garapena. Horrelako proiektu bat aurrera aterako bada, babes ekonomikoa eta elkarlana ezinbestekoak dira, eta zalantzarik gabe, euren balioa areagotu egingo da guztion eskura jarrita, alegia, guztiok erabiltzeko moduan.

Benetako erreferentziatzeko euskal corpus batetik urrun samar bagaude ere, pauso handiak eman ditugu eta beste hizkuntza landuagoen bide beretik goaz, edo, bederen, saiatzen gara. Horretantxe ahalegindu beharko ginateke aurrerantzean ere.

Bibliografia

- Aduriz, I., 2000, *EUSMG: Morfoloġiatik sintaxira Murriztapen Gramatika erabiliz. Euskaren desanbiguazio morfoloġikoaren tratamendua eta azterketa sintaktikoaren lehen urratsak*. Doktoretza-tesia, Filologia eta Geografia-Historia Fakultatea. UPV/EHU, Gasteiz.
- , Aranzabe, M. J., Arriola, J. M., Díaz de Ilarraza, A., Gojenola, K., Oronoz, M. & Uria, L., 2004, «A Cascaded Syntactic Analyser for Basque», *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing*, Springer, Berlin, 124-135.
- , —, Arriola, J. M., Atutxa, A., Díaz de Ilarraza, A., Ezeiza, N., Gojenola, K., Oronoz, M., Soroa, A. & Urizar, R., 2006a, «Methodology and steps towards the construction of EPEC, a corpus of written Basque tagged at morphological and syntactic levels for automatic processing», in A. Wilson, P. Rayson, D. Archer (arg.), *Corpus Linguistics Around the World* (Language and Computers 56), Netherlands: Rodopi, 1-15.
- , Arrieta, B., Arriola, J. M., Díaz de Ilarraza, A., Izagirre, E. & Ondarra, A., 2006b, *Muga Gramatikaren Optimizazioa*. Barne-txostena. UPV/EHU/LSI/TR 09-2006.
- , Aldasoro, E., Aldezabal, I., Aranzabe, M. J., Arriola, J. M., Ceberio, K., Estarrona, A., Iruskieta, M., Lersundi, M., Pociello, E., Uria, L. & Urizar, R., 2008, *Euskarazko post-posizio-lokuzioen tratamendu konputazionala*. Barne-txostena. UPV/EHU/LSI/TR 07-2008.
- Agirre, E., Aldezabal, I., Etxeberria, J., Izagirre, E., Mendizabal, K., Pociello, E. & Quintian, M., 2005, *EUSEMCOR: euskarako corpusa semantikoki etiketatze eskuliburua; editatze-, etiketatze- eta epaitze-lanak*. Barne-txostena. UPV/EHU/LSI/TR 23-2005.
- , Atutxa, A., Labaka, G., Lersundi, M., Mayor, A. & Sarasola, K., 2009, «Use of rich linguistic information to translate prepositions and grammar cases to Basque», *XIII Conference of the European Association for Machine Translation EAMT 2009*, 58-65, Barcelona.
- Aldezabal, I., 2007, «Estudio preliminar para la creación de Euskal Propbank», in I. Castellón, A. Fernández (arg.), *Perspectivas de análisis de la unidad verbal*, SERES, Barcelona.
- , Ansa, O., Arrieta, B., Artola, X., Ezeiza, A., Hernández, G. & Lersundi, M., 2001, «EDBL: a General Lexical Basis for the Automatic Processing of Basque», *Proceedings of the IRCS Workshop on Linguistic Databases*, Philadelphia (AEB).
- , Ceberio, K., Esparza, I., Estarrona, A., Etxeberria, J., Iruskieta, M., Izagirre, E. & Uria, L., 2007a, *EPEC (Euskararen Prozesamendurako Erreferentzia Corpusa) segmentazio-mailan etiketatze eskuliburua*. Barne-txostena. UPV/EHU/LSI/TR 11-2007, 01-45.
- , Aranzabe, M. J., Arriola, J. M., Díaz de Ilarraza, A., Estarrona, A., Fernández, K., Iruskieta, M. & Uria, L., 2007c, *EPEC (Euskararen Prozesamendurako Erreferentzia Corpusa) dependentziekin etiketatze eskuliburua*. Barne-txostena. UPV/EHU / LSI / TR 12-2007.
- Alegria, I., Artola, X. & Sarasola, K., 1997, «Improving a Robust Morphological Analyser using Lexical Transducers», in R. Mitkov, N. Nicolov (arg.), *Recent Advances in Natural Language Processing. Current Issues in Linguistic Theory (CILT) series 136*, John Benjamins, Amsterdam, 97-110.
- , Arregi, O., Ezeiza, N. & Fernandez, I., 2006, «Lessons from the Development of a Named Entity Recognizer», *Procesamiento del Lenguaje Natural 36*, 25-37.
- , Arrieta, B., Carreras, X., Díaz de Ilarraza, A. & Uria, L., 2008, «Chunk and Clause Identification for Basque by Filtering and Ranking with Perceptrons», *Revista del Procesamiento del Lenguaje Natural 41*, 5-12.

- Aranzabe, M. J., 2008, *Dependentzia-ereduan oinarritutako baliabide sintaktikoak: zuhaitz-bankua eta gramatika konputazionala*. Doktoretza-tesia. Euskal Filologia Saila, UPV/EHU, Leioa.
- Areta, N., Gurrutxaga, A. & Leturia, I., 2008, «Begiratu bat corpus-baliabideei», *BAT Soziolinguistika aldizkaria* 62.
- Artola, X., Díaz de Ilarraza, A., Ezeiza, N., Gojenola, K., Hernández, G. & Soroa, A., 2002, «A Class Library for the Integration of NLP Tools: Definition and implementation of an Abstract Data Type Collection for the manipulation of SGML documents in a context of stand-off linguistic annotation», *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation*, Las Palmas de Gran Canaria.
- Bengoetxea, K. & Gojenola, K., 2007, «Desarrollo de un analizador sintáctico estadístico basado en dependencias para el euskera», *XXIII Congreso de la SEPLN*, Universidad de Sevilla, Sevilla.
- Ceberio, K., Aduriz, I., Díaz de Ilarraza, A. & García, I., 2008, «Erreferentziakidetasunaren azterketa eta anotazioa euskarazko corpus batean», in X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika Jaietan. P. Goenagaren omenez, ASJU-ren Gehigarriak* LI, UPV/EHU, Bilbo.
- Ezeiza, N., 2002, *Corpusak ustiatzeko tresna linguistikoak. Euskararen etiketatzaile sintaktiko sendo eta malgua*. Doktoretza-tesia, Lengoaia eta Sistema Informatikoak Saila, UPV/EHU, Donostia.
- Iruskieta, M., Díaz de Ilarraza, A. & Lersundi, M., 2008, «Análisis de los marcadores del discurso para el euskera: denominación, clases, relaciones semánticas y tipos de ambigüedad», *XXVI Congreso Internacional de AESLA*, Almería.
- Ixa taldea & Elhuyar Fundazioa, 2007, «Testu-corpusak: ezaugarriak, eraketa eta tresnak», in M. Jose Arrieta (koord.), *Hizkuntza, komunikazioaren eta teknologiaren garaian*. IVAP Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea, Vitoria-Gasteiz.
- Leech, G., 1997, «Introducing Corpus Annotation», in R. Garside, G. Leech & T. McEnery (arg.), *Corpus Annotation. Linguistic Information from Computer Text Corpora*. Longman, 1-18.
- Oronoz, M., 2009, *Euskarazko errore sintaktikoak detektatzeko eta zuzentzeko baliabideen garapena: datak, postposizio-lokuzioak eta komunztadura*. Doktoretza-tesia, Lengoaia eta Sistema Informatikoak Saila, UPV/EHU, Donostia.
- Oyharçabal, B., 2004, «Euskaltzaindiaren corpusez», *Euskera* 49-1, 43-55.
- Pociello, E., 2008, *Euskararen ezagutza-base lexikala: Euskal WordNet*. Doktoretza-tesia, Euskal Filologia Saila, UPV/EHU, Leioa.
- Sagarna, A., 2007, «Euskara eta informazioaren teknologiak. Egungo egoeratik etorkizunera begira», *Euskera* 52-3, 843-858.
- Urkia, M., 2008, «Euskararen erreferentzia-corpusaren beharraz» in *Euskalgintza XXI. mendari buruz. XV. Biltzarra. Azkue eta Urkixoren omenez, Bilbon, 2001-9-17/19an*. Iker saila, 19, 307-312.

AMODIOAREN MARTIRRA (1900-1901), FOILETOI-NOBELA EZEZAGUNA

Xabier Altzibar Aretxabaleta

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In this article we present an old Basque newspaper serial. This serial was unknown to this day, despite having been published in 1900-1901, and it constitutes the only such work in Basque. We focus on four aspects of this newspaper serial about an eternal triangle that mixes history and fiction: the author and the original novel, its translation and its publication as a serial, the most important features of the genre and the novel itself, and its value and inadequacies as a piece of translated work. As a result, we know now that the serial Amodioaren martirra (“The Martyr of Love”) is an adaptation of a novel by Ernest Daudet, characterized by its monarchism and its counterrevolutionary ideology, and that the author tried to adapt the language typical of that genre to the Basque language.

Sarrera

Amodioaren martirra izenburu zuela, eta *Dolores, emaste bat berthutes bethea* azpi-izenburu, eleberri bat argitaratu zen euskaraz 1900-1901 urteetan, *Eskual-herria* kazetan.¹ Foiletoi (fr. *feuilleton*, gazt. *folletín*) erara, hau da, zatika, agerraldika edo emanaldika atera zen.² Eleberri aski luze hau euskal nobelaren sorrera garaikoa da: Daskonagerreren *Atheke gaitzeko oihartzunak* itzulpena (1870) baino 30 urte eta Agirrerren *Auñemendiko lorea* (1898) baino bi urte geroagokoa, azken hau baita lehen euskal eleberri originaltzat hartua, bere adiera osoan (bazterrean uzten ditugu luzeraz nahiz izaeraz nobelatatzat hartuak izateko kondizio guztiak betetzen ez dituztenak: *Pia-rres Adame, Bein da betiko* eta zenbait kondaira).

Ez dakigu zenbatek irakurri zuten *Amodioaren martirra* duela mende bat eta gehiago, baina kontua da harrezkero haren aipamenik ez dela euskal bibliografietan.

---

¹ *Le Pays basque-Eskual-herria: journal républicain hebdomadaire* (1898-1914). Kazeta elebiduna, Lewy d'Abartiaguek (1866-1945) zuzendua. Baionan ateratzen zen. *Eskual-herria* izenez ezagunagoa da. Baionako Hiri Bibliotekan 1904 artekoa kontsulta daiteke; ia osorik, BnF-n (Paris). Ez bedi nahas *Euskal-Erria* Donostiako aldizkariarekin (1880-1918).

² *Feuilleton* kazeta baten beheko aldeari deitzen zitzaion, albiste eta iritzietatik marra batez bereizita agertzen zenari. 1836-1840an eleberriak nagusitu ziren toki horretaz (Queffélec 1989: 11-12). Hor zatika argitaratu ohi ziren nobelei deitzen zaie fr. *feuilleton-roman*, *roman-feuilleton*, eusk. *foiletoi-nobela*.

Egia esateko, hain huts ugarirekin argitaratu zen non nekez irakur baitzitekeen. Nolanahi ere, *Eskual-herria* kazetak frantses literaturako eleberri hau eskaini zuen euskaraz, jatorrizkoa argitaratu zenetik hogeitahamaika urtera. Horregatik guk, ehun urte eta gehiago biblioteketako zoko ilunean lo egon den nobela honen balioaz jabetuta, gure ondarekotzat hartu eta berreskuratzeko asmoz, testua berreraiki eta irakurgarri egin dugu, ahalaz deus aldatu gabe, argitaratzeko prest utziz.

Artikulu honetan, ikertu ditugun lau arlo azalduko ditugu laburki eta adibide gutxirekin, ezinbestean: 1. Egilea nor eta jatorrizko nobela zein den, itzultzaileari buruzko argitasun batzuekin. 2. *Amodioaren martirra* itzulpena ala moldapena den, moldatzaileak nola egokitu zuen jatorrizko nobela foiletoki estilo eta tekniken arabera, eta nola argitaratu zuen kazetak. 3. Nobelaren argumentua, egitura, pertsonaiak eta lekuak, kontalariaren kontatzeko era, gaia eta ideologia, eta generoa. 4. Itzulpenak erakusten dituen hautuak, balioak eta eskasiak literatura eta hizkuntza aldetik.

Euskarazko adibideetan, dagokien atala erromatar zenbakiz adieraziko dugu, kazetaren agerraldi-zenbakia eta eguna jarri ordez. Frantsesezko adibideen orrialdeak *Dolorès* 1879ko edizioakoak dira. Aipamen edo adibideok egungo ortografian ematen ditugu, itzultzailearen euskara eta ahoskera errespetatuz eta hutsak zuzenduta.

1. Itzultzailea, egilea eta jatorrizko eleberria

1.1. *Eskual-herria* astekariak osorik argitaratu zuen *Amodioaren martirra*, 1900/03/17an hasi eta 1901/10/05ean bukatuz. Ez dakigu itzultzaileak astekarirako espreski itzuli ote zuen ala orduko itzulpena egina ote zegoen. Hamaikagarren emanalditik aitzina sinatuta agertzen da, lehenbizi D. Elissetche eta gero Delissetche, salbu lehen hamar emanaldietan, azkenekoan eta bitarteko batzuetan.

Nor zen D. Elissetche edo Delissetche delakoa, kazetak ez baitu haren berri ematen, argitalpenaren orrialdeetan behintzat? Elissetche, Elicetche, Delissetche grafiazko deitura, ugarria da Nafarroa Behereko hainbat herritan, baita Lapurdiko zenbaitetan, eta Hegoaldean Elizetxe ere bai, Baztanen eta inguruan. Eleberrian Baiona eta Ortzaze aipatzen dira, buhameen egon-leku gisa (I), baina hori sinatzaileak bere burutik erantsia da, duda gabe paraje horiek ezagutzen zituelako. Oraindik ez dugu zilatu nor zen Delissetche edo Elissetche hori, baina, nobela bat euskaraz itzultzeko, nor-bait ikasia izango zen.

1.2. Egilearen izenik ez du aipatzen kazetak. Ernest Daudet (1837-1921) da *Amodioaren martirra*ren egilea. Eta jatorrizko eleberria, *Le Roman d'une jeune fille (1770-1794)* (Paris: Charpentier, 1869; 376 or., in-18; 2. ediz., Paris: Charpentier, 1876, in 18, 3⁵ libera). 1879ko edizioan egileak izenburua aldatu zion: *Dolorès* (Paris, E. Plon et C., 1879, 274 or., in-16; hurren edizioa ere izenburu eta orrialde kopuru berarekin: Paris, E. Plon, Nourrit et C, 1885; beste edizio bat ere izan bide zuen argitaletxe berean, data gabe). Euskarazko azpi-izenburuak (*Dolores, emaste bat berthutes bethea*) 1879ko ediziotik edo hortik aurrerakoetatik mailegatua dirudi. *Amodioaren martirra* izenburua E. Daudeten beste obra batetik hartua da: *Un martyr d'amour* (Paris, E. Dentu, 1867?, 1878, 1883). *Le Roman (...)* eta *Dolorès*en aipatu edizioetan gutzietan testua berbera da, deus aldatu gabe, eta beraz obra bat eta bera

da, nahiz sareko informazio-iturri batzuetan bi balira bezala agertzen den.³ BnF-n eta sarean ere (BnF Gallica) kontsulta daitezke 1869 eta 1879ko edizioak.

Amodioaren martirra E. Daudeten edizio horietakoren batetik itzulia dela uste dugun arren, ezin dugu erabat baztertu itzultzaileak foiletoi erako edizioen batetik itzuli edo moldatu izana, edo antzerkirako egokitutakoren batetik, zeren Daudeten garaiko frantses idazleek arruntki beren nobelak foiletoi eran argitaratzen baitzituzten kazeta edo aldizkarietan, liburu gisa baino lehen. Oraingoz ezin dugu baztertu gaztelaniazko itzulpenen batetik moldatua izana ere.

Beraz, E. Daudetek bere mendean lauzbost aldiz gutxienez argitaratu zuen hizpide dugun obra, liburu gisa, eta, agian, beste zenbait aldiz foiletoi eran. Nobela ospetsua izan bide zen. Gaztelaniaz itzuli zuten (*Dolores*, 1886), baita ingelesez (*Which? Or, Between two women*, 1893).⁴ Baina E. Daudeten izenpean ageri den ingelesezko itzulpen honetan korapiloa guztiz desberdin askatuta ageri da, hau da, bukaera zoriontsuarekin, eta kapitulu bat gehituta (ik. 3.1.). E. Daudetek berak hala aldatu ote zuen nobelaren beste bertsioaren batean? Ingelesezko itzulpeneko bukaera baimendu ote zuen?

Ulegarria da *Eskual-herriak* edo itzultzaileak jatorrizko obraren izenburua aldatu izana, itzulpenetan ohikoa denez. Pentsa daiteke ere, egile jatorraren obran bi izenburu koherentziaz batuta (amodioaren martirra Dolores da), kazetak bere burua babestu nahiko zuela, agian. Baina zergatik kazetak ez zuen jarri ezta aipatu egilearen izena eta, ordez, bai ustezko itzultzailearena (alta, ez lehen 10 ataletan, ez azkenean, ez bitarteko lautan)? Zergatik aldatu zituen jatorrizko eleberriko pertsonaien izenak, ikusiko dugunez? Ez ote zen izango euskarazko itzulpena argitaratu zen urteetan egilea oraindik bizi eta beti idazten ari zelako, baimenik eskatu ez zitzaielako eta itzulpen eskubideak zor zitzaizkielako hari eta argitaratzaileari, batak eta besteak beren itzulpen eta berrargitalpen eskubideak, atzerrian bederen, aldarrikatzen baitzituzten 1879ko edizioan?

1.3. Louis-Marie Ernest Daudet (1837-1921) Alphonse Daudet (1840-1897) idazlearen anaia zaharra izan zen. Alphonse Daudet *Lettres de mon moulin* (1866), *Tartarin de Tarascon* (1872) eta hainbat obra ospetsuren egilea da. Daudet anaiak Nimes hirian sortuak ziren, nahiz gero, literato izan nahirik, Parisen jarri. Ernest anaia zaharrak biografia liburu batean kontatu zituen bi anaien ibilerak literatura arloan (*Mon frère et moi, souvenirs d'enfance et de jeunesse*, 1882). Alphonse semea eta Ernesten iloba, Léon Daudet (1867-1942), kazetari, polemista eta politikari ospetsua izan zen: monarkikoa eta aberkoia, antisemita eta antialeman, 1908an *l'Action Française* sortu zuen, Ch. Maurras eta besterekin batera, kazetaren idazleburu izanik. Familiako beste bi ere idazle izan ziren: Julia Daudet (1844-1940) eta Lucien Daudet (1878-1946).

Ernest Daudet kazetari politikoa eta nobela eta historia-liburuen egilea izan zen. Erregetiar eta bonapartistekiko harremani esker kargu ofizialak izan zituen II. Inperioan, baita Errepublikan *xuriaren* urteetan: Senatuan kabinete-buru (1865-1870) eta

³ Esaterako, Wikipedia-n, biographie.net-en eta *Dictionnaire biographique Imago Mundi*-n.

⁴ Gaztelaniaz: Madrid, Eduardo Mengibar (arg.), 1886. Itzultzailea: J. D. Ingelesez: N. York: W. L. Allison Comp., 1893; copyright: T. B. Peterson & Brothers, 1887; Laura E. Kendall-ek itzulia. Ingelesezkoa, sarean irakurgai (Project Gutenberg).

kazeta ofizialen arduradun. 1870 ondoren, *Estafette* monarkikoaren eta *Petit Moniteur-en* (1887) idazleburu izan zen eta Errepublikaren kontrako jarrera hartu zuen bere idazlanetan.

Hamar bat nobela argitaratu zituen 1870 baino lehen eta hirurogei bat geroago. Haietako ugarik, bai eta aipatueneak, aldi hartako foiletoi-aleberrigile askorenek bezala, emazte izena dute izenburuko: *Madame Robernier* (1879), *Gisèle Rubens* (1887), *La Carmélite* (1883), *La Baronne Amalti* (1877). Beste eleberrri batzuk ere aipatuak dira: *Le Crime de Jean Malory* (1877) eta *Le Prince Pogoutzine* (1869). Historia obra ugari ere argitaratu zituen, dokumentazio lan handia eginda. Aipagarriena, *Histoire de l'émigration*, 1886an hasia.⁵ Idazle oso ugaria eta jario errazekoa izan zen, baita analitikoa ere. Haren obra argitaratu guztiak ez daude zehatz eta zuzen jasoak sarean.⁶ Arrakastatsua izan bide zen, haren nobela franko formatu herrikoi eta merkean (18koan) eta edizio merkeko bildumetan salgai baitziren.⁷

E. Daudetek *Le Roman d'une jeune fille (1770-1794)*, hori baita *Amodioaren martiraren* jatorrizko eleberria, II. Inperioko azken urtean publikatu zuen; beraz, boterean zela. Nobela horretako gertaerak eta parajeak egilearen sorterrikoak dira, parte bederen; aipatu biografia liburuan ere bere arbasoei Iraultza, Inperio eta erregeen garaietan gertatuak kontatzen ditu eta, hain zuzen, haien arrastoa ageri da hizpide dugun eleberrian. Eleberrigile eta ikerlari gisa, ongi ezagutzen zituen bere sorlekuko jende, bazter eta gertaera historikoak. Kontalariaren ikuspuntua eta ideologia ere egilearenak berarenak dira; arbasoengandik zetorkion erregetiar joera. A. Pontmartin (1811-1890), Avignon-eko kazetari eta kritikari legitimistak, E. Daudeten eleberrri horretako pertsonaiak, paraje xarmagarriak, bertute eta heroismo giroa goraiatu zituen (Pontmartin 1865-1881: 265-267).

2. Frantses eleberritik euskarazko foiletoira

2.1. *Eskual-herriaren* argitalpena itzulpen laburtua eta librea da, edo, zehatzago esanda, moldaera laburtua. Moldatzaileak jatorrizko nobela moztu zuen, zati handi bat kenduz: 274 orrialdetatik 80 bat, beraz nobelaren laurdena gutxienez. Izan ere, jatorrizkoaren 15 kapituluetatik hiru osoak ezabatu zituen (VI.a, VII.a eta X.a, ik. 9. oharra) eta beste kapitulu batzuetatik ere erditsua edo zati handia. Kendu zituen Iraultza garaiko Nimeseko eta batez ere Pariseko gertaeren kontaketa eta terrore-gi-

⁵ Hona Daudeten beste historia liburu batzuk: *Cardinal Consalvi* (1866), *L'Agonie de la Commune* (1874), *La France et les Bonaparte* (1874), *Le Ministère de M. de Martignac, sa vie politique et les dernières années de la Restauration monarchique* (1875) —azken hau ageriki monarkiaren aldekoa, Akademiak sariztatu zuena—, *Histoire de la Restauration* (1882), *La Terreur Blanche* (1878), *Histoire des conspirations royalistes du Midi sous la Révolution (1790-1793)* (1881).

⁶ Wikipedia entziklopedian eta biographie.net-en zerrendatuak ageri dira E. Daudet-en 67 eleberrri, 45 historia-liburu, 2 teatrolan, 3 oroimen liburu. Baina nobelen zerrenda nahasia da eta ez da zehatza, pare bat gutxienez falta dira: *Un martyr d'amour* (1867 (?), 1878, 1883) eta *Les Persécutées* (Plon et C. argitaletxeak zerrendan jarria, *Dolorès* edizioan, 1879).

⁷ *Dolorès* (1879) Plon et C. argitaletxe ospetsuaren bilduma merke batean saldu zen: «Bibliothèque de romans à 1 franc le volume». Edizio horretan E. Daudeten beste nobela batzuk ere, berriak, iragarri zituen argitaletxeak, *Ponson du Terrail*, *Xavier de Montépin* eta beste foiletoi-nobelagile ospetsuenekin batera.

roaren deskripzioa, halaber Robespierren agintepeko sistema judizialaren kritika, eta preso aristokraten azken egunen deskripzioa —haien fribolitate eta heroismoarekin— (1879: 231). Eduki ideologikodun beste zer batzuk ere kendu zituen: buhameen irudi itsusgarriak, ohoin eta putreak bezala beti sakeatzaile banden ondotik agertzen baitziren (1879: 104). Beraz, moldatzaileak kritika politiko-ideologikoa daukan parte handi bat ezabatu zuen, protagonista nagusien arteko amodio istorioa garrantzitsuagoa zelakoan. Eta bestalde, paisaia deskripzio franko laburtu zituen. Hartara, nobela irakurterrazagoa bihurtu nahi zuen, duda gabe. Hala ere, politika eta deskripzioen zamaz arintzean, istorioa erdi hankamotz utzi zuen, kendutako zati batzuk beharrezkoak baitziren (ik. 3.3.).

Baina, beste alde batetik, moldatzaileak, bere burutik ariz, aldatu edo gehitu zituen ideologia arloko xehetasun franko, errepublikanoen kontrakoak. Adib.: “Les paysans de Cévennes sont descendus sur la ville” (1879: 89) → “Cevenesetako ohoinak eta errepublikanoak jautsi dira hirirat” (XXIV). Moldatzailearen aldaketa batzuetan nabari da euskarazko bertsoiak erlijio kutsu handiagoa duela jatorrizkoak baino: “Dolores était une âme héroïque” (1879: 274, azken hitzak) → “Dolores saïndu handi bat zen” (LIII). Gehitu zituen ere buhameei buruzko argitasunak, haien etorrera Euskal Herrira (I) eta haien hizkuntza nahasia (“erdi español eta erdi eskuara”, II). Batzuetan jatorrizko testua bihurtu zuen, adib. Fouquier-Tinville akusatzailearen ordez (1879: 262) Robespierre ezarriz (XLIX).

E. Daudeten eleberraren izenburua eta pertsonaien izenak ere aldatu zituen moldatzaileak. Azpi-izenburua ezarri zion, esan dugunez.⁸ Pertsonaia guztien izenak aldatu zituen, Doloresena izan ezik; ez itxura, jatorrizko nobelakoan ordez euskal izen ohikoak edo sinbolikoak jarri baitzituen: Piarres, Salbador, Dominika (ik. 3.3.). Eta kendu zituen bigarren mailako beste pertsonaia batzuk (Florian zalduna, Beaufort andre markesa).

Itzulpena ez da askotan zehatza, ezta arretaz egina; itzultzaileak batzuetan testua hein bat aldatzen du, edo ez du jatorrizkoaren testua jarraitzen (ik. 4.2.). Jatorrizkoaren forma literarioa ere aldatzen du, kontaera elkarrizketa forman emanez, eta elkarrizketa, kontaera forman. Alta, beti frantsesezko testuaren mintzamolde erretrikoari ihes egiten dio, itzulgingururik gabe mintzatuz.

2.2. Moldatzaileak E. Daudeten nobela foiletoi estilora egokitu eta foiletoi tekniken arabera atalkatu zuen. Agerpen erritmoa gehiegi luzatu zuen, agian: 53 agerraldi edo ataletan emana izan zen, urte eta erdian (foiletoi noblek arruntki 3-6 hilabeteko iraupena izaten zuten): azken aurreko kapitulua arte ia astero atera zen, baina 11 emanaldiren eskasean 3 hilabeteko etenaldia izan zuen, eta, azken bi emanaldiak falta zirela, berriz ere hilabete batekoa. Etenaldien zergatia ez dugu ezagutzen (itzulpena bukatu gabe ote zegoen?).

Foiletoi-idazkeraren lege nagusia irakurlearen gogoia atxikitzea baita, emanaldi bakoitzaren bukaeran suspentsea edo ustekabea gertatzeko moduan antolatu zuen testua, eta ez jatorrizko nobelaren erritmoaren arabera, nahiz horretarako nobelako elkarrizketa batzuk moztu behar izan zituen, edo eszena bat edo beste amaitu gabe

⁸ Bigarren azpi-izenburu bat ere jarri zioten, *Buhamuac*, beti beste idazpuru bien ondotik ageri dena; berez lehen kapituluaren izenburua zen, baina oharkabea, emanaldi guzietan gelditu zen azpi-izenburu gisa.

utzi. Eta berdin hurren kapitulua ustekabeokarekin abiarazten du. Ondorioz, beti ez datoz bat jatorrizko eleberriko kapituluaren bukaera eta dagokion euskarazko atalarena, ezta foiletoiko parte baten amaiera eta atalarena. Nolanahi ere, ez dago diferentzia larririk jatorrizko eleberraren testutik euskarazko moldaerara.

2.3. *Eskual-herriaren* argitalpena moldiztegiko hutsez bete da, eta, puntuazioari eta ortotipografiari dagokienez, arretarik gabe egina. Moldatzaileak edo inprimategiko langileek ez zituzten zuzen jaso toki- eta pertsona-izen batzuk: Vaucuelas, Bancaire, Concorvita → Vauquelas, Beaucaire, Corcovita (forma zuzenak). Elkarriketak jarraian eman zituzten (solaskide bakoitzaren jardunaren hasiera-bukaeren markarik gabe), tarreak aurreztu beharrez. Nobelaren egitura ukitzen duten hutsak ageri dira (parte batzuen izenburuak errepikatuak edo nahastuak daude, ik. 3.2.), baita hizkuntzazkoak (ik. 4.2.); zalu eta arin itzulia izan zelako seinale. Ondorioz, testua lerroalde askotan ez da ulergarria. Ordea, XLIII. ataletik (1901/05/18ko agerralditik) aitzina, hiru hilabeteko geldialdiaren ondoren, irar-huts gutxiago ageri da, testua artatuagoa da, eta, ortografia, hein bat modernoagoa (*ç*, *qu* kenduak dira eta haien ordez leku, hitz eta forma zenbaitetan *z-*, *-z-* / *-c-*, *-k-* eta *-g-* erabiliak).

3. Argumentua, egitura, pertsonaiak eta tokiak, kontalaria eta ikuspuntua, gaiak eta ideologia, generoa

3.1. 1770 martxoan Dominika, iheska, bere haur sortu berria besoetan, Chamondrineko jauregira heltzen da; hil aitzin, galde egiten die jauregikoei haurra Dolores deitarazteko, altxatzeko eta hartarik emazte on bat egiteko. Dolores jauregian hazia da, Piarres sehiak artaturik, eta giristinoki hezia, markesen seme Salbadorrekin batera. Doloresek eta Salbadorrek elkar maite dute anai-arrebak bezala.

Salbador, 18 urterekin, gortera doa. Jakiten du Dolores ez dela haren arreba, eta Doloresek ere bai. Lau urteren buruan, jauregira itzultzen delarik, Salbador Doloresez maitemindua, harekin ezkondu nahi du, baina aita markesak bere semearentzat leinua jasoko zuen andere nobleren batekin ezkon zedin nahi baitzuen, Doloresek, Salbadorri erantzuna emateko epea luzatu egiten dio, eta artean, aita markesak, aukera ona du bere xedea betetzeko, zeren haren adiskide Mirandol kondeak bere ondasunak eta alaba aita markesari gomendatzen baitizkio. Kondearen alaba, Eusebia, jauregira dator eta Doloresen lagun egiten da. Eusebia Salbadorrez maitemintzen da eta Doloresek karmelitetara joatea erabakitzen du, harik eta Salbador eta Eusebia ezkondu artio. Baina errepublikanoek eta ohoinek markesa hiltzen dute eta gaztelua erretzen. Hil aitzin, markesak Salbadorri juramentu eginarazten dio Eusebiarekin ezkonduko dela.

Salbador eta Eusebia Londresen aterbeturik egoten dira bizpahiru urtez. Eusebia adiskide batzuen etxean utzirik, Salbador Parisera itzultzen da Maria Antonieta erregina libratzeko xedetan, Eusebiari hitzemanaz harekin ezkonduko dela bere mandatua egin ondoan. Baina Eusebiak jakiten du ekintzaile horiek atxilotuak direla eta Londresetik Parisera joaten da Salbadorren bila. Bitartean, Dolores Piarresekin Parisera heltzen da, eta Vauquelas errepublikano buruzagiaren etxean jartzen dira bizitzen. Gau batez, Salbador, iheska dabilela, Dolores dagoen etxean sartzen da ustekabean, baina etxeko jaun errepublikanoak salatuta, Salbador eta Dolores presondegira eramank dira.

Lau urteren buruan berriz elkarrekin direlarik, Salbadorrek amodioz errekeritzen du Dolores baina honek Eusebiaren berri galdetzen dio Salbadorri. Bata bestetik bereizten dituzte kartzela banatan ezarriz, eta Dolores dagoen ganberara emazte bat ekartzen dute, Vendéetik: Eusebia hain zuzen. Doloresek jakiten du Eusebia Salbadorren bila etorri dela, eta Salbadorrek Eusebiarekin ezkontzeko promesa egina zuela. Doloresek lasaitzen du Eusebia, esanez, gezurrez, Salbadorren indiferentzia haren alderako amodioa zela, bizirik irteten badira hura (Dolores) atzerriko komentu batera joango dela; eta Salbadorri bere hitza betetzeko eskatzen dio. Berriz biltzen dira kartzela berean Eusebia, Salbador eta Dolores. Piarresek plan bat zuen prestatua Salbador eta Dolores libratzeko eta Versailles inguruan gordeleku batean elkarrekin trankil bizitzeko, baina Doloresek esaten dio Salbadorri Eusebiarekin joan da dila. Salbadorrek ezetz. Robespierrek akusatuen artean Eusebiaren izena irakurririk, eta hau han ez egonik, Doloresek Eusebiaren kontrako akusazio-agiria jasotzen du, eta gero Salbadorrez despeditzen da. Hurrengo egunean tribunalaren aitzinean presentatzen da eta kondenatua da. Berriz Salbadorrekin eztabaida bizia izan ondoren, adiskideak kontsolatzen ditu eta konfesatzen da. Piarresi manatzen dio Salbadorri eta Eusebiari ez esateko Eusebiaren ordezkari sakrifikatzen dela. Dolores bakarrik ez uzteko, harekin batera hiltzea erabakitzen du Piarresek. Doloresek 22 urte zituen.

Salbador eta Eusebia, salbokondukoaz baliatu eta Versailles inguruko gordelekura joan ziren. Eusebiaren amodioa hazi eta garbitu egin zen, Doloresen oroitzapena biziagotu ahala; orduan sakrifizio handi bat egiteko gai zen eta Salbadorri libere osoa uzten zion. Ezkondu eta Ingalaterrara joan ziren, eta geroxeago Luisianara, Eusebiak ondasunak baitzituen han. Handik hamar urtera berriz itzuli ziren Frantziara; orduko bazituzten bi haur, eta biziki zoriontsu ziren. Salbadorrek berriz eraiki zuen bere sorlekuko jauregi errea eta mendearen hondarrean han egin zuten senar-emazteek beren egoitza. 1819an Parisen zela, Salbadorrek jakiten du Eusebiaren ordezkari hil zela Dolores. Neguko gau luzeetan bere haurrei gaztetasuneko istorioa kontatzen, esaten zien: “Zuen izeba Dolores saindu handi bat zen”.

Esan dugu ingelesezko itzulpenean bukaera arras desberdina dela (ik. 1.2.). Izan ere, Bridoul-ek (Martinek) Robespierrekin tratua eginik, Dolores eta Coursegol (Piarres) errugabe jotzen dituzte, gero biak Philippe (Salbador) eta Antoinette Mirandolekin (Eusebia) elkartzeko dira, eta honek, Doloresen etsenplua hartuta, berekoi izateari utzi eta Philipperekin ezkontzeari uko egin ondoan, Philippe eta Dolores ezkondu egiten dira eta Coursegol aberasten. Izan ere, bukaera zoriontsuko nobelak geroagoko nobela sentimentalean ohikoak dira.

3.2. *Amodioaren martirra* 53 emanaldi edo ataletan agertu zen. Atal edo episodio horiek parte edo kapituluetan multzokatuak dira. Ohartarazi behar da VIII. kapitulutik aitzina izenburuak errepikatzen edo nahasten direla. Guk 12 kapitulu bereizi ditugu eta hala ezarri gure edizioan, bakoitza bere izenburuarekin. Beraz, jatorrizko eleberriko 15 kapituluak 12ra ekarri zituen moldatzaileak (ik. 2.1.).⁹

⁹ Hona jatorrizkoaren 15 kapituluak: I, Les Bohémiens; II, Le château de Chamondrin; III, L'enfance de Dolorès; IV, Le chapitre des amours; V, Où l'histoire se mêle au roman; VI, Paris en 1792; VII, Le citoyen Jean Vauquelas; VIII, Un épisode de l'émigration; IX Le rideau qui tremble; X, Les exploits de Coursegol; XI, La Conciergerie; XII, Antoinette de Mirandol; XIII, Les combats de l'amour; XIV, Le coup de foudre; XV, Le dernier adieu.

Lehen hiru parteek egoera zoriontsua kontatzen dute: Doloresen jatorria (“Buhamuak”) eta haurtzarora (“Chamondrineko jauregia”, “Doloresen haurtasuna”). Ondorengo bederatziek, korapiloa: amodioaren piztea eta lehen gatazka (“Amodioen kapitulua”), Frantziako Iraultzak protagonistei eragindako harat-honatak, presondegian bukatzeraino (“Historia nahasten da berriari”, “Desertorrak”, “Erridau bat hihitzen da”), protagonisten arteko amodio-gatazka Doloresek Eusebiaren onetan bere burua sakrifikatu arte (“Presondegia”, “Eusebia de Mirandol”, “Amodioaren gerla”, “Argia”, “Adio”). Azken parte honek Doloresen eta Piarresen gillotinatzea kontatzen du, eta partearen azken atalak Salbadarren eta Eusebiaren bizi berria, eta nola Dolores gogoratzen duten; hau da, korapiloaren askatzea.

3.3. Amodiozko triangelu honetako protagonista nagusia Dolores da, martiri gaztea, eta harekin batera Salbador. Hirugarren protagonista, Eusebia, pasiboagoa da: nobleziako neskato gaztea, bihotz onekoa eta maitekorra, xaloa, bihotz hauskorrekkoa. Bigarren mailako pertsonaiak ugariak dira: Chamondrineko markesa; Piarres herritarra, jauregian hazia, Dolores eta Salbadarren babesle eta laguntzailea, Doloresi “amodio paternala” ziona (XXII). Mailaz apalagoak dira: Mariana, markesaren emaztea, herritar jatorri apalekoa; Martin, Piarresen lagun, babesle eta laguntzailea, errepublikano itxurak egitera behartua; Vauquelas, errepublikano buruzagia eta negozio gizona; eta, euskarazko moldaeran —ez jatorrizko frantsesezkoan—, Robespierre bera, gizon hitsa, gizakien bizitzaren jaun eta jabea, inozenteak gillotinara igortzailea.

Esan behar da bigarren mailako pertsonaia batzuek duten rola ez dela behar bezainbeste agertzen euskarazko moldapenean. Adib., Piarres eta Martinen arteko elkar-laguntza isilak, eta Martinek Vauquelas eginiko xantaiak eusten diote Salbadarren esperantzari (Doloresekin ezkontzea), eta jatorrizko eleberrian garrantzitsuak dira pertsonaia horiek, baina euskarazko moldapenean elkarren arteko joko horren berririk ez da ia agertzen. Jatorrizko eleberrian Bridoul-ek (Martinek) Coursegol-en (Piarresen) lekua eta rola hartzen du, Salbador eta Eusebia lagunduz Dolores hiltzean (1879: 266); euskarazko moldapenean Martin hori ez da ageri une horretan.

Garaia eleberriaren jatorrizko izenburuan jarritako datak adierazten du: 1770-1794. Frantses Iraultzaren aitzineko eta ondoko jazoeretan kokatua dago; salbu azken atala, hau Napoleonen eta monarkia berrezarriaren garaian. Lehen bost kapituluak Frantzia hegoaldeko Nimes inguruan gertatzen dira: Remoulins hiri txikian, Gardon uhaitzaren ondoan, hor omen zegoen Chamondrin jauregia ere, Languedoc eta Probentzako zaharrenetakoa (1879: 21); Arlès, hango karmelitetan sartu baitzen Dolores; Avignon, Montpellier, Beaucaire, Cévennes, etab. Gertaera eta paraje kontrastak: xarmagarriak hasieran, lazgarriak gero. Hor sortu eta hazi baitziren protagonistak Iraultza baino lehenagoko denbora zoriontsuetan, hor gertatu ere izugarrizko borrokak Iraultza ondoan.

Ondorengo zazpi kapituluak Iraultza ondoko Parisen, Konserjeriako eta Madeloneteko presondegi ospetsuetan kokatzen dira, Iraultza gertalekutzat daukaten eleberri ugaritan ohi bezala. Baita Londresen, erbesteratuen hiriburuan, Salbador eta Eusebia han babestu ziren aldietan (7. eta azken kapit.).

Lekuak bezala, pertsonaia eta pertsona- eta toki-izen batzuk topikoak eta sinbolikoak dirateke. Topikoak Dolores eta Dominika, buhame jatorriko emakume

pertsonaiak. Dolores izeneko literaturalanak ez dira gutxi frantsesez ere (Bouilhet, d'Ennery, etab.) eta Dominika buhameen erregina da Barbier-en *Antxitxarburuko buhamiak 1905ean* istorioan (*Gure Herria*, 1931). Dolores eta Salbador izenak simbolikoak ere badira. Dolores (gazt. 'minak') emakume sufrituaren eredia da; Salbadorri izena berriaz ezarri zioten, Chamondrindarren leinua salbatuko eta altxatuko zuelakoan (VII).

3.4. Kontalaria orojakilea da: geroaz ohartarazten du, geroa iragartzen du; adib., Doloresen martiri rola Iraultzako gertakarietan (XIII). Pertsonaien jokaera argitzen du eta epaitzen ere bai; esaterako, fideltasunaren balioa aipatuz, ez du onesten Salbadorren jokaera, Eusebiari eginiko promesak ahanzi zituelako (XXXVI). Bere ideiak eta sentimenduak agertzen ditu. Bere informazioaren arabera eta bere ikuspegi ideologikotik begiratuta kontatzen du. Irakurleekin komunikatzen da; haien galderi aurreratu eta erantzun nahi die (XXXVI), foiletoietako kontateknikak baitira. Pertsonaia "onen" larruan sartzen da, baita irakurleenean. Batzuetan herriko jende xehearren larrutik eta ikuspuntutik kontatzen du.

Bestelako kontatze era aldarrikatu zuten errealistek eta naturalistek. Zolak nobelagile naturalistek pertsonaien larruan sartu gabe eta haiek epaitu gabe kontatu behar zutela zioen (1881: 128-129). Hari jarraituz, Pardo Bazánek idatzi zuen naturalista eta errealista modernoek Flaubert imitatzen dutela, kontaera inpersonala eginez, eta ez dutela sentimendurik agertzen, ez kontakizuna digresio edo arrazoiketa bidez eteten, Daudetek izan ezik (Pardo Bazán 1883).

3.5. *Amodioaren martirraren* gaia Salbador eta Doloresen arteko amodio gatazkatsua eta ezinezkoa da. Doloresek uko egiten dio Salbadorren amodioari aitaorde markesari zion fideltasunagatik, baita Eusebiaren alderako adiskidantza, karitatea eta urrikalmenagatik:

ez tzuen urostatuna nahi aita bezala maite zuen hari errespetua galdurik: ez eta ere Eusebiaren bihotz ezta penaturik. (XXXIX)

Eusebiaren onetan jokatu, Doloresek uste du egunen batez Salbadorrek Eusebia maiteko duela. Doloresen jokabideak —barne-gatazkaz betea, maitaleak ikusten eta amodioz errekeritzen duen bakoitzean— haren bertute gizagaindikoak agertarazten ditu:

garbitasuna ['kastitatea'], sakrifizioa, bere buruari egiten zuen kasu gutia, ezin erranezko kuraiak, phasatu baitziuzten jendearen indarrak. (XIII)

Doloresek bere burua sakrifikatzen du, etsi onez:

(Salbadorri) —Hiltzen niz Jainkoak manatu dautalaketz. Erresinatzen niz. Eta erresinazione hori ene kuraia ttipiaren proba balin bada, nahi nuke etsenplu horrek hire arima azkar dezan. (L)

Kristau bertuteak dira Doloresenak. Buhame jatorrikoa eta oso ederra zen, baina gazteluan jasotako hezkuntza eta irakaspeni esker "arima, gorphutza bezain ederra zuen" (XIII). Kristau amodio idealistaren sinboloa da, eta pertsonaia erromantikoa. Salbador ere idealista eta erromantikoa da, noblea izanik ere amodioa gizarte-klaseen interesen gaintetik ezartzen duelako, baita bizia arriskatzen erreginaren alde. Doloresi

dion amodioa ia esperantzarik gabea da; aitak bere interesengatik sakrifikatu duela uste du.

(Salbador) —Eta zer egiten dautate ene loriak, izenak eta ene aitaren nahiak! Deus ez zaut interesatzen —zion bizitasunekin Salbadorrek—. Sorthu niz hokolostetan ofreitua izaiteko ez deuskeria batzuentzat? (XXI)

Baina Salbador errealistagoa bihurtuko da. Gainerako pertsonaia nagusiak ere kristau erlijioan heziak eta politikan lege zaharrekoak dira (markesa, Eusebia, Piarres...). Gatazka dago legezaharreko balioen (Jainkoa, erregea, etxea, izena, ohorea, fortuna, leialtasuna) eta legeberrikoen artean (libertatea eta berdintasuna —amodio kontuan ere—, lana, aberria). Gatazka horretan beti legezaharreko balioak nagusi geldituko dira, eta horrek eragotziko du, parte bederen, Salbador eta Doloresen arteko amodioa. Salbadorrek, bere hitza ez betetzeko, historiaren aldakuntzek (nobleziaren eta Chamondrineko gazteluaren suntsipena) eta egoera berriak ekarritako askatasuna argudiatzen du, baina arrazoi horiek ez dute Dolores den gutienik aldentzen bere aitaordeari dion leialtasunetik. Eta Salbador, Doloresen amodioa erdietsi ezinean, egoerari jarriko zaio, Dolores hil eta gero Eusebiarekin ezkonduz.

Hona beraz amodiozko triangulu bat, Frantziako Iraultza eta Terrore garaian kokatua. Salbador eta Doloresen arteko amodioa dramatiko da; istorioa historiaren fikzioak bihurtzen du tragiko. Bien arteko amodio ezinezkoa da, balioen hierarkian fideltasuna amodioaren gaineratik ezarria baitago, halaber noblekideen arteko interes eta harremanak herritarrekiko gaineratik. Hona kristau idealismoa eta aristokraziaren “errealismoa” elkarrekin ezkondurik. Ikuspegi hau sendotzen du ere herriarren eta aristokraten arteko harreman onak eta burges eta errepublikanoen kritikak. Herritarrak (Dolores, Piarres, Martin) nobleak bezain estimagarriak dira (XXII); gainera, erlijioaren ikuspegitik begiratuta, bertutetsuagoak, eta, haien artean, emakumeak bertutetsuenak. Ordea, errepublikanoei buruzko ikuspegia ezin hitsagoa da, pertsonaia farregarriak dira: Vauquelas, burges lukurrerua; Robespierre, munstro odolgosea (XLV). Hala bada, Dolores, Madalen Larralde bezala, Iraultzak, fikzioz edo manipulazioz, martiri eginiko neska gazteen lerroan kokatzen da. Ohargarri da *Amodioaren martirra* kazeta errepublikano batek publikatu zuela.¹⁰

Beraz, nobela hau moralista da, garaiari dagokionez (ik. 3.6.2.), kritika historikopolitiko eta soziala daukana. Historiaren ikuspegi hein bat ezkorra adierazten du (bukaera zorigaiztokoa, bertutea eta sufrimendua hemen behean eta garaitia beste munduan), nahiz etorkizunari atea erdi zabalik uzten dion: “geroa ez baita gaixtoentzat, eta ez superbioentzat” (LI), fr. “l’avenir n’est pas aux violents et aux audacieux” (1879: 267). (Ohar bedi erlijioaren ukitua euskarazko moldaeran). Beste ideia batzuk ere agertzen dira nobelan, erromantizismoaren eraginez: jatorriaren garrantzia eta harekiko interesa; amodioaren ikastea edo inimizazioa; bizia eta bizidunak, naturaren imitazio; natura, sendimenduen kokaleku (XV); irakaspenak “naturalezaren handitasuna neurtzeko sua” pizten du (IX), hots, zientzia, erlijioaren ikuspegitik begiratuta.

¹⁰ 1909an *Le Pays basque-Eskual-herriak* artikulua publikatu zuen, J. Daudé delako batek sinatua, Robespierre defendituz erregetiarren kontrako jokabideagatik, baita *Patrie Française*-ko Daudet (Léon) eta gisakoen maisukeria gaitzetsiz (102, 1909/02/21). Parisen Robespierreri egitekoa zen oroitarrirako harpidetzan ere parte hartu zuen kazetak.

3.6. *Amodioaren martirra* foiletoi-nobelaren barruan kokatuz, lau puntu azalduko ditugu laburki: generoaren sorrera eta garapena; genero ezaugarriak eta jasotako eraginak; azpigeneroa edo mota; eta foiletoi-nobelari buruzko jokabidea aldi hartako euskal kazetetan.

3.6.1. Nobela (fr. eta eusk. herrikoian *roman*; hau da, nobela luzea) literatura genero nagusi bilakatu zen foiletoiari esker. 1836an agertu zen foiletoi-nobela, Frantzia, uztailleko Monarkiaren (1830-1848) hasieran, kazeta gehienak foiletoi-nobelak publikatzen hasi baitziren, prezio merkeagoan, ale-, irakurle- eta diru-sarreraren kopurua gehitzeko (Queffélec 1989: 3-8). Balzac hartzen da foiletoi-nobelaren aita-tzat (*La vieille fille*, 1836, *La Presse* kazetan argitaratua; izenburu horren oihartzuna dakarkigu E. Daudeten nobelaren 1869ko edizioak), gero Suek bere arrakastarekin hedatu zuen (*Les mystères de Paris*, 1842; *Juif errant*, 1844), ondoren Dumas nagusitu zen (*Les trois mousquetaires*, 1844; *Le comte de Monte-Cristo*, 1844-1846), eta gerotzik idazle gehienek, handiek barne (Flaubert, Zola, G. Sand, Maupassant...) foiletoi eran argitaratu zituzten lehenik beren nobelak; gainera, liburu formatokoak baino merkeagoak ziren. Foiletoi eran ez ezik, zabalkunde handiko liburu-bildumetan ere hasi ziren nobelak ateratzen, eta merke; hala publikatu zuten *Dolorès* (ik. 7. oharra). Aurki *foiletoi-nobela* terminoak konnotazio negatiboa hartu zuen (literatura txarra, jende arruntarentzakoa, etab.), egun ere baduena, nahiz ukaezinezkoa den telebistan arrakasta izugarria duela. III. Errepublikatik aitzina, *nobela herrikoia* ere (fr. *roman populaire*) esaten zaio, elite-literatura ez delako.

3.6.2. Foiletoi-nobelari dagozkion ezaugarriak ageri dira *Amodioaren martirran*: gertaeren erreberritze ziklikoa; egoera dramatiko ugari, are egiantzekotasunik gabekoak, korapiloaren batasunari eusteko asmoz; Ongiaren eta Gaizkiaren arteko borroka; esajerazioa, eta beste. Esandako ezaugarri gehienak, melodramaren eta antzerkiaren eraginezkoak.

Protagonistak gertaldi edo egoera berera itzultzen dira hiru aldiz, baina hiruretan trenkatua da Dolorès eta Salbador elkarrekin betiko izateko esperantza, Eusebiaren agertzea dela kausa. Bestalde, egoerak korapilatu egiten dira kasualitatezko edo gertaera ugariren bidez, baita laguntzaile rola duten pertsonaien bidez (bereziki Piarres, *deus ex machina* bezalakoa baita).

Ongiaren eta Gaizkiaren arteko borroka dago foiletoi-nobletan. Melodrama antzerkiaren eredura, hasieran, gizatalde talde baten egoera harmoniatsua agertu ohi da, mehatxu batek, edo familiak gorde duen sekretu baten haustea desegingo duena; gero, ordena horren haustea, eta bukaeran, ordenaren berrezartzea. Heroiek edo protagonistek, kasu honetan Dolorèsek, ordezko familiak izan ohi dituzte, funtsean komunitate harmoniatsua den ideala baitago foiletoi-nobelan. Ongia, ordena horren defentsa da; Gaizkia, hori haustera datorrena. Heroiak bertutetsuak izan ohi dira. Foiletoi-nobela gero eta moralistagoa da II. Inperioan eta III. Errepublikan: ordena moral baten defentsa adierazten du, eta bereziki familia-ordena moral batena. Gero, foiletoi kontserbadoreetan ohikoa denez, *Amodioaren Martirran* manikeismo ideologikoa dago: Ongia, monarkia; Gaizkia, Iraultza.

Esajerazioa ere nabaria da, adib. Salbadorren maitasun adierazpenetan edo kontalariaren tonuan (XIII). Melodramatik eta komedia sentimentaletik hartuak dira beste ezaugarri batzuk ere: esaterako, errugabeak bidegabeki jazarriak izatea eta erretorika enfatiko eta negartsua (Queffélec 1989: 81). Dolorès bitima errugabea da, eta

haren mintzamoldea motza eta zorrotza, pertsonaiaren zuzentasun eta fermtasunari dagokionez. Komedia sentimentalaren aldaera den komedia negartsutik (fr. *comédie larmoyante*, gazt. *c. lacrimógena*) sentiberatasuna eta patetismoa hartzen ditu foiletoi-nobelak. Gurean pertsonaia nagusiak usu “nigar marrumaz” edo “nigarrez kireski” ari dira (gizonezkoak ez gutxiago andrezkoak baino), Salbadorri eta Doloresi “bihotza xehatzen” zaie (XXXVIII).

Beraz, *Amodioaren martirrak* foiletoi erromantikoaren ezaugarri franko ditu: nobelaren kontzepzio dramatiko eta efektua bilatzea; bigarren mailako pertsonaia ugari, gizarte maila guztietakoak, heroi gehienak nobleak izanik hala ere (sortzez edo izatez); eta idazkera bizkorra (hiperboleak eta errepikatzeak).

3.6.3. E. Daudeten nobela II. Inperioko foiletoi-nobela historikoan kokatzen da gehienbat. Frantses erromantikoek nobela historikoa garatu zuten monarkiaren berrezartze garaian (1815-1830), W. Scott eta F. Cooper-en eredura. Aipagarriak dira Balzac, V. Hugo eta, geroago, Dumasen obrak. Nobela historikoaren garapenak nobela literatura mailara jasotzen lagundu zuen. Historiaz jabetzeko modu apalago-tzat hartua izan zen nobela, jende arruntarentzat eskuraerrazagoa (Queffélec 1989: 10). II. Inperioren bukaeran nobela historikoak ugaritu ziren, baina kalitate aldetik apaldu: historia kokagune bitxia besterik ez zen, motibo pribatuko ekintzak edo historiari kanpoko intrigak kontatzeko (Queffélec 1989: 50). Dena dela, *Amodioaren martirra* Daudeten nobelako historia kontuak eta deskripzioak kenduak dira, esan dugunez. Aipatu dugu ere burgesiaren bizioak kritikatuak direla; ordea, III. Errepublikaz geroztiko foiletoi nobeletan burgesiaren bertuteak eta aristokrazia-rekiko bitoria goraipatuko dira (Queffélec 1989: 88). Gero, ikaskuntza edo formazio-nobelatik ere badu zerbait. Lehen lau kapituluetan barne-sendimenduen sorrera eta garapen prozesuak deskribatzen dira; bestalde, Dolores eta Salbadorren haurtasun eta gaztetasunaren istorioa iniazio istorioa ere bada. Ohitura nobelatik ere badu zerbait, ohituren behatzea baitago.

Bestenaz, foiletoi-nobeletan ez da harrigarria emakumea protagonista izatea. E. Daudeten hogeitahamar bat nobelak, gutxienez, emakume izena edo emakumea dute protagonista. Martiri femeninoa duen azpi-genero bat ere badago.

3.6.4. Foiletoi-nobelak arrakastatsuak izan ziren XIX. mendean, I. Mundu Gerra arte, frantsesez, gaztelaniaz, etab. Publiko zabalarentzat idatziak eta argitaratuak ziren, berdin kulturaz jantzi gabekoentzat, baina batez ere emakumeek irakurtzen zituzten, XIX. mende bukaeratik hasita. Euskal Herriko kazeta eta aldizkari batzuek foiletoi-eleberrien aldea hartu zuten, beste batzuek kontrakoa. *Eskual-herriak* zenbait argitara zituen; hasiera-hasieratik P. Lotiren *Ramuntcho*, eta aurki, harekin batera *Amodioaren martirra*. Honen azken atalaren ondoan beste foiletoi bat publikatzen hasi zen: *Atheka gaitzeko oihartzunak* (hau, *Eskual-herriak* baino lehenago *Californiako Eskual-Herriak* osorik argitaratu zuen 1895ean). Zergatik, ordea, *Eskual-herria* errepublikarrak Errepublikaren kontrako nobela bat publikatu zuen euskaraz, erregetiar batena? Pentsatzekoa da kazetaren jokabidearekin bat ez zetozen euskaldun eta foiletoi irakurleak biltzeko eta kazeta zabaltzeko asmoz egingo zuela.

Ordea, *Eskualduna* kazeta *xuriak*, mendearen hondarrean, *roman* direlakoan kontra jo zuen 1889-1890 urteetan behin eta berriz, eta, noski, ez zuen halakorik publikatu. M. Elizanburuk (Fr. Innocentius), aipatu kazetan eta gero bere liburue-

tako batean, Sue-ren *Mystères de Paris* eta A. Dumas eta G. Sand-enak gaitzetsi zituen, Elizak debekatuak zirelako. Idazle aipatu horiek ez ezik, neska gazte “irakurtzalesa”, “izilka roman deitzen omen diren liburuak leitzen dituztenak” ere ezin zituen irentsi. Fraide idazlearen komentarioak aurreiritzi *matxistez* beteak dira; funtsean, neska gazteok kulturaz maila goragoak zirelako eta beren estatusa goratu nahi zutelako.¹¹

Halatsu mintzo dira beste bi artikulu, “emazte gazeta irakurtzalesa tzar” haien, kazeta *tzarren* —Euskal Herrikoak barne— eta bereziki roman direlakoen kontra, “zeren heiek ere izpiritu gaixto edo tzar batzuek eginak baitira” (1890; 1891).¹² *Eskualdunaren* jarreraren arrazoa klerikalismoa da, zeren, urte batzuk lehenago, haren aitzinekoa eta hein batez aitzindaria izan zen *Le Vrai Basque* monarkikoak (1886) bat edo beste publikatu baitzuen, eta *Semaine de Bayonne* monarkikoak ugari, beti frantsesez noski. Nolanahi ere, artikuluotan ageri da foiletaien irakurleen artean asko edo gehienak emakumeak zirela Euskal Herrian ere.

Geroago, 1911n, *Eskualdunak Piarres Adame* argitaratu zuen. Hau 25 urte lehenago errepublikar kazetetan argitaratua izan zen (*La Nivelle*, 1886; *Reveil Basque*, 1887-1888; liburu gisa, Pauen, 1888). Hegoaldean Azkuek bere eta besteren hainbat eleberrri, kontakizun eta antzerkilan argitaratu zituen, foiletoi eran, *Euskalzale* eta *Ibaizabal* aldizkarietan: *Auñamendiko lorea*, 1898; *Bein da betiko*, 1898; *Matxin mungiarra*, 1899, etab. Hauek guztiak foiletoi generoak diren edo ez, beste kontu bat da.

4. Itzulpena: hautuak, balioak eta eskasiak literatura- eta hizkuntza-aldetik

4.1. Literaturari dagozkion balioen artean, aipagarritzat dauzkagu elkarrizketa dramatikoak, irudiak, klixe literarioak eta hitanoa. *Amodioaren martirra*, itzulpena izanik ere, hantsa hartzeko betarik gabe irakurtzen da. Salvador eta Doloresen arteko elkarrizketa dramatiko adierazpen bizikoez —nobelaren parte handiena betetzen dutenak— eragiten dute emozio hori, baita amodio gaiak, solaskideen mintzamolde zuzenak eta atal bakoitzaren bukaerako ustekabeak.

Irudi ugariak pertsonaien eta bereziki Doloresen izakera, jokaera edo sentimenduak deskribatzen dituzte. Horiek itzultzerakoan, moldatzaileak foiletoi estiloan ohikoak ziratekeenak ekarri zituen euskal literaturara: Dolores “kanpoan hazi eta handitu zen, arbola bat bezala” (XIII); Doloresen histura “adixkiderik gabe, berak maite zituen guziak galduak, haren gaztetasuna bazohan lore iguzkia ezin ikhusizko

¹¹ (Euskal Herriko biblioteketara Errepublikako gobernua igorri liburuei buruz) «Badire autor horarik zenbait, zoinen izkribu guziak, bainan guziak, kondenazioaren azpian direnak. / Ez dut izendatuko biga baizik, biak gure denborakoak; hek dire: Alexandre Dumas eta Georges Sand. / Azken hau emazte filosofoa eta tzar bat zen (...)» («Eskual-Herriko usayak zer ziren orai duela hirur hogoi urthe» (II), *Eskualduna* 89, 1889/02/01. *Lehenagoko eskualdunak zer ziren*, 1889; Klasikoak, Bilbo, 1993, IX «Irakurtzaleak eta irakurtzalesak», 56-65). «Nik ere erran nahi dut ez dezazketala begien bistan sofri neskato gazeta irakurtzalesak eta gutiago oraino hetarik zenbait itsusi, izilka edo gordeka *roman* deitzen omen diren liburuak leitzen dituztenak. Gizon gazte guziek yakin behar lukete halako neskatxak hobego direla hartzeko baino uzteko» (Nouvelles du Pays: «Eskual-Herriko usayak...» (III), *Eskualduna* 90, 1889/02/08).

¹² *Eskualduna* 186, 1890/12/05 Variétés: «Egungo iracurtzale eta irakurtzalesa eskualdunendako» (II). «Un nouveau livre basque», *Eskualduna* 235, 1891-11-27, in *Jean Hiriart-Urruti, Ni kazetagilea naiz*. Bilbo: Labayru Ikastegia-BBK Fundazioa, 2004, 581-582.

bat bezala” (XXIX). Halaber Salbadorren poza deskribatzen duten irudiak, gortetik etxerako bidean:

Bizkitartean, ezagutzen zuen hain ontsa bide hura! Arbolak beren adarrak aphaltzen zuiztela (sic) bidearen gainera, iduri zuten irri ezti bat egiten zakotela, lagun xahar batzuek bezala. Iguzkiak iduri zuen argi gehiago egiten zuela haren festekarazteko. (...). (XV)

Itzultzaileak frantses edo gaztelaniazko literatura idatziko klixe literario ugari ekarri ditu euskal literaturara, foiletoi nobeletakoak batez ere. Batzuk inguruko erdaren kalko herts(egi)ak, beste batzuk euskararen usain handiagokoak. Adib. (klixeok letra etzanez): (Piarresek) “*behatzen* zuen jujer *aire desafiador* batekin” (XLVIII; “son regard audacieux sembla défier les juges”, 1879: 256); “*karesatzen* *nuen* oraino zuen uros ikhusteko *esperantza*, (...)” (XLVII); “*Zeruak!...posible ditakea* ni ... a! (VIII; fr. “Ciel! s’écria-t-il, serait-ce possible?”, 1879: 27); “*Haren desirak manuaik ziren*” (XIII; adierazpide egina, nobelan behin eta berriz errepikatua); “hautatua zena, haren *destinua konplitu* behar zuena Salbador zela uste zuen” (XVII; fr. “l’être désigné (...) pour réaliser sa destinée (...)”, 1879: 59); “*leithzan ene bihotzean*; han ikhusiko dun hire izena” (L).

Itzultzaileak hitanoa erabili ohi du elkarrizketan, hierarkia eta kidekotasun harremanak adierazteko. Hitanoz mintzo zaio aita markesa bere semeari edo Doloresi, edo jendarmeen burua Salbadorri, baina ez alderantziz. Hitanoz elkarrekin Dolores eta Salbador, elkarrekin haziak baitziren; ordea, Eusebiarekiko harremanetan ez da nabari halako kidesunak (Eusebia eta Salbadorren artean zuka). Hitanoz ere Dolores bere buruari, edo Doloresi bere bi bozak, kasu honetan hitano femeninoa (XVIII). Dena dela, balioestekoa dateke giza-harremanak hitanoaren bidez markatzeko hautua, aristokrazia nagusi den gizarte-giro batean.

4.2. Hizkuntza aldetik, honako hauek aipatuko ditugu: idatzizko, euskalkiko eta ahozko erreferentziak; frantsesaren usain nabarmen(egi)a; itzulpenaren eskasiak; inprobisazioa, hitzordena eta sintaxi arloan; hitz ugaritasuna eta mailegatzeko joera, lexikoan.

Itzultzaileak bazekien euskaraz idazten: grafien erabilera erregularrak haren ahoskera islatzen du (adib. *ph-*, *-ph-*, *th-*, *-th-*, *kh-*, *-kh-*), idazten zekielako seinale. Aipatu ditugu XLIII. ataletik aitzina testuan nabari diren aldakuntza eta hobekuntzak (ik. 2.3.). Testuak nolabaiteko batasuna erakusten du ortografian, hitzen forman, sintaxian eta hiztegian. Ordea, komarik gutxi ageri da, itzultzaileak ez du jartzeko ohiturarik, ez enumerazioetan, ez aposizioan, ezta etena markatzeko. Behin, Axularren oihartzuna nabaritu dugu, nahiz moldatzailea ez den euskararen tradizio literarioaren jabe den idazle bat:

Bainan denbora airean joiten da zeren eta geroago uste dugun hura gutien ustean presente baita eta phensatu gabe phasatua. (X). Fr. Mais le temps vole; ce qui nous effrayait peu, parce que c’était l’avenir, c’est-à-dire l’éventualité, devient à son tour le présent, c’est à dire la réalité. (1879: 36)

Euskalki marka nabarmenak ageri dira nobelan. Hitz eta formetan: *afó* ‘aho’, *ofé* ‘ohe’, *fartitu*, *hirundu* ‘urrundu’, *iran* ‘igo’. Fonetismoetan: maizkara *ua* → *ia* (*ezkondia*); *ue* → *ie* (*ditien* ‘dituen’); *-ea* → *-ia-* (ez erregularlari: *erregeren aldian* ‘al-

dean'); *ez + z-*: *etz-* (*etzela, etzitzakon*); *h-*: *hon*. Adizkietan: *hiz, zira, zeen* 'zien', *detak, -iro-* erroa (*ez tziola sofri* 'ez zezakeela sufri'), *xauri* ('zatoz' zuka). Morfologian: *-er* datibo pluralaren marka. Euskalki-marka horiek agian Baigorri edo inguruko euskararenak izan daitezke, batez ere lexikoari dagokionez; forma batzuk Lapurdi mendebalde edo ekialdekoak ere izan daitezke, idatziaren eraginez agian.

Erdarazko eredu idatziak izan arren, baita euskarazko batzuk ere, herri euskara eta herri estilotik edo ahozko kontatera estilotik anitz du, agian itzultzaileak erreferentzia nagusizat —*ez bakartzat*— ahozko euskara hartzen zuelako seinale: adib., herri fonetismoak, herri-euskarako hitz mailegatuak eta perpaus juntatuak, aipatu euskalki hitz eta adizkiez gainera.

Euskarazko testuak frantsesezko testuaren eragin eta usain nabarmenegia du hiztegian, sintaxian eta hitzordenan. Moldatzaileak frantsesezko literatura mota hau ezagutzen zukeen. Baita, agian, gaztelaniazkoa, pertsonaia izenak eta gaztelaniatiko hitzak ugariak direlako. Erdararen maileguak nabarmenak dira hitz (*ecutatu, procuratu*), leku izen eta abarretan.

Itzulpena edo moldaera ez da zehatza ezta hizkuntzari dagokionez landua, askotan. Areago, maiz arretarik gabe egina dela ezagun da, morfologia eta joskeran huts franko ageri baitira: ergatibo marka (*-k*) ahazten du, subjektua zein den ez dago argi, komunztadura desegokiak, anakolutoak, inkoherentziak hitanoaren erabileran, oharkabean eginiko hutsak, pertsonaia batzuen izenak bi formaz emanak, etab. Baina testua euskaraz moldatzeko ahalegina ere nabari da: “—Adio ez, sarri artio— ihardetsi zuen Piarresek” (XLVII); fr. “—Non pas adieu!, répondit Coursegol. Au revoir!” (1879: 252).

Hitzordena eta sintaxiari dagokienez, itzultzaileak anitzetan heldu zaion bezala itzultzen du: hitz-multzoka, aditza aitzina igorritz, maiz erdal joskerak mailegatzu edo joskera asimetrico, bihurri, bortxatu eta trakets samarrak ugari moldatuz —nahiz ez izan okerrak eta batzuek are estilo nahia adierazi—. Nabarmena da perpaus erlatiboak erabiltzeko joera —jatorrizko frantsesezkoan ez bezala—, eta erlatibo- eta kausa-joskeren ugaritasuna eta haietako batzuen ezohikotasuna.

Hiztegian bi ezaugarri aipatuko ditugu. Bata, hitzen ugaritasuna, sinonimia eta hitz eta adizki formen aldaera ugariak. Baditu gutxienez 1.400 bat hitz eta esapide, desberdinak, aldaerak alde bat utzita. Bestea, frantsesetik eta gaztelaniatik hitzak mailegatzeko joera nabarmena.

Azken hitz

Amodioaren martirra hizkuntza, kultura eta ideologia desberdinen arteko trukaketaren erakusburu da. Baita euskal literaturak foiletoi-nobelaren uholdean parte hartzeko saioarena. Esperantza dugu aurki argitaratua izanen dela, nornahik zuzenean ezagut dezan. Hala ere, 1901etik hona nobela honen arrastoaren galtzeak zer pentsatua eman behar liguke.

Esker anitz zuei, A. Arejita, J. Casenave, E. Larre eta B. Oihartzabal, artikulu honetarako nahiz nobelaren ediziorako eman dizkidazuen iritziengatik.

Bibliografia

- Daudet, E., 1869, *Le Roman d'une jeune fille (1770-1794)*. Paris: Charpentier.
- , 1879, *Dolorès*. Paris: E. Plon et C.
- , 1893, *Which? Or, Between two women*. N. York: W.L. Allison Comp.
- Elizanburu, M., 1993 [1889], *Lehenagoko eskualdunak zer ziren*. Bilbo: Ibaizabal.
- Eskualduna*, 1889, 1890.
- Pontmartin, A., 1865-1881, «Nouveaux samedis». Série 8. Paris: Michel Lévy frères; sarean irakurgai.
- Quéffelec, L., 1989, *Le roman-feuilleton français au XIXe siècle*, Paris. Presses Universitaires de France, Que sais-je?
- Le Pays basque-Eskual-herria: journal républicain hebdomadaire* (1898-1914).
- Pardo Bazán, E., 1883, *La cuestión palpitante*.
- Zola, E., 1881, *Les romanciers naturalistes*.

Laburdurak

BnF: Bibliothèque national de France.

MARTIN GOYHETCHE-REN ALEGIEN PERITESTUETAN ZEHAR: “NOTA” ETA “HITZTEGUI”

A. Arcocha-Scarica

(Université Michel de Montaigne-Bordeaux 3 - IKER CNRS UMR5478)

Abstract*

The object of this study, which comes as a completion of past analysis, consists of studying the “notes” (notak) and entries in the “small dictionary” (Hitztegui chumea) appearing in the peritextuality of the large corpus of work written by the fabulist Martin¹ Goyhetché’s (Urrugne 1791-1859) apologues. Goyhetché translated/adapted French fabulists of the XVII and the XVIII centuries, La Fontaine and Florian respectively, into Lapurdian variety Basque. Only part of this text-corpus of work is known (the textual edition of La Fontaine’s Fables in Basque: Bayonne 1852), the rest (110 of Florian’s Fables and 27 by La Fontaine) is still unpublished and totally unknown to researchers to this day.

Martin¹ Goyhetchek (Urruña 1791-1859) La Fontaineren eta Florianen alegiez egin itzulpenen alor peritestaletan (Genette 1987: 10-11)² kokatuko da lan hau. Hain zuzen, “notetan”,³ eta 1852ko Lafontaineren alegien itzulpenen edizioaren bukaeran den «Hitztegi chumea»-n. Helburua da alegia inprimatueta eta ineditoetan diren nota horien eta «Hitztegui»ko sartzeen biltzea, iturriak seinalatuz. Erabiltzen ditudan iturriak lau dira:⁴

---

* Lan hau modu berezian eskaintzen diot Beñat Oyharçabali Antton Abbadari esker Pariseko Richelieu liburutegian zaindua den Martin Goyhetcheren zirriborro autografoen zama elkarrekin ukan genuen solasaldi baten ondorioz 2000ko urrian deskubritu bainuen.

¹ «Martin» Goyhetché ez «Léonce» Goyhetché, errua heldu da Jon Bilbaorengandik, *Eusko Bibliographia* 1974: 99. Erru berdina in *Enciclopedia General del País Vasco, Literatura*, t. I, 1978: 703 eta bertsiu digitalizatuan: «Fableac edo aleguac Lafontenetaric berechiz hartuac, Leonce (sic) Goyhetché (fak-similea). Hordago, 1978. Klasikoen Gordailuan: <http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/G/Goietxe_Fableak.htm>. Neronek, hastapen batean Bilbaoren *Eusko Bibliographian* eta *Enciclopedia General del País Vasco*-n fidaturik, erru bera egin nuen in “Florianen fableac Goyhetché apheçac franxesetic esorarara pherxutan itçuliac”, Iker14, Euskaltzaindia, Bilbo, 2003.

² Ik. Genette, *Seuils* 1987: 11: “Un élément de paratexte (...) a nécessairement un emplacement, que l’on peut situer par rapport à celui du texte lui-même: autour du texte, dans l’espace du même volume, comme le titre ou la préface et parfois inséré dans les interstices du texte, comme les titres de chapitres ou certaines notes; j’appellerai péritexte cette première catégorie spatiale, certainement la plus typique». A. Compagnon-ek epitestua «perigrafia» (*pérygraphie*) deitzen du.

³ Goyhetchek berak erabiltzen duen terminoa da «nota», ik. «Yupiterrec» sartzean dioena: «Ikhus, Yupiter eta Yupiñen gañean, hirur hogoigarren flableari (sic) iratchiki notac» (LAF 1852: 140).

⁴ Lan honetaz agertzen diren eskuizkribuzko notak *Avant-texte* edo «Aitzin-testu»koak dira, erran nahi da inprimatzeko presten diren bertsioreko kopia garbian direnak. Ez naiz okupatu hemen aurreko idatzaldiez.

- i. *Fableac edo aleguiac Lafontenetic berechiz hartuac, eta Goyhetche apheçac franxesetic escoarara berxutan itçuliac* (Baiona 1852);
- ii. *Lafontenen fableena. Liburu Çazpigarrena* in *Celtique et Basque* 163 BnF (datarik gabe);
- iii. *Florianen Fableac Goyhetche apheçac franxesetic escoarara pherxutan itçuliac* in *Celtique et Basque* 162 BnF (datarik gabe);
- iv. «Hitztegui chumea liburu huntan empletatuac diren usayaz campoco hitz batçuen endelgutan», in *Fableac edo aleguiac...* (Baiona 1852).

I. Goyhetcheren “Notak” eta “Hitztegui chumea”

I.1. Notak

Goiago erran bezala, Goyhethek «notak» deitzen ditu 1852ko edizioan zenbaki batez markatzen dituen hitzak. Anotatuak diren hitzak gehienetan sustantiboak dira, gehienetan greko-erromatar mitologiako pertsonaien izenak (“Yupiter”, “Morfeo”), Orienteko lurraldeetako berezitasun geografikoak eta kulturalak (“Pacha”), animalia exotikoak (“dromaderoa”), zientzia tresna berriak (“microscopa”)... Herri ttipi euskaldunetako eta euskal kanpainetako irakurle guti eskolatuarentzat arrotzak diren hitzak dira. Horregatik du Goyhethek, alegiak itzultzeaz gain, anotatze lan pedagogiko luze eta astun hori bururaten: baitaki nor duen irakurlea. Goyhetcheren irakurleak irakurtzen badaki, ez dakigu zer neurritan badakien idazten, baina oro har hein apaleko ikasketak ditu eginak, garai hartako eta aurreko garaietako iparraldeko euskal hezkuntzaren berezitasunak erakusten duen bezala (Oyharçabal 1999, 2007).⁵ Goyhethek arta anitzez egin anotatze-lan horren hatzak zirriborroetan ikus daitezke: 1852ko edizioan La Fontaineren alegien itzulpenen zirriborroetan, eta inprimatu ez ziren Florianen eta La Fontaineren itzulpenen zirriborroetan. Zirriborroen notak Goyhethek, *in margine*, testu inguruan den zurian kokatuak dira (ik. ikonografia). 1852ko bertsio inprimatuan, noten azalpenak alor peritestualean, *in margine*, testupean den zurian, ezarriak dira.

Zirriborroen idatzaldiek erakusten dituzte Goyhetcheren ahaleginak eta zalantzak zeintzuk izan ziren notei dagokienez. Adibidez, inprimatze-aitzineko bertsioan egiten dituen hautuak zeintzuk diren.⁶ Goyhetcheren kezka (pedagogikoa) beti berdina da: irakurle xehearengan oihartzuna ukatea.

I.2. «Hitztegui chumea»⁷

Goyhethek, notez gain, “Hitztegui” bat gehitzen du 1852ko edizioaren bukaran. Hiztegiaren generoak eskatzen duen bezala, alfabetikoki ordenatua da. Laburra

⁵ XVII., XVIII. eta XIX. mende hastapeneko Frantzia aldeko Euskal Herriko hezkuntzaren berezitasunez, ik. B. Oyharçabal: “Euskarazko irakaskuntzaren historia ororen eskolen ildotik, iraultzaren frantses garaiko eskola liburuxka bat”, *Lapurdum IV, Hommage au Professeur Jean Haritschelhar*, <<http://artxiker.ccsd.cnrs.fr>>; ik. ere Oyharçabal (2007).

⁶ Ik. ikonografian “Eguia eta aleguia edo fablea”-ren 1. eta 2. idatzaldiak. Bestalde, ik. “Haurra eta data-ondoa” alegian gertatzen dena: titulu bat anbiguoegia delarik, zinezko arazo lexikal bat badaitekeelako, kanbia dezake titulua justu inprimatzeko momentuan. Ik. urrunago *in supra*.

⁷ Eskuizkribuan ez da agertzen.

denez «Hitztegui chumea» deitzen du. «Hitzteguiak» linguistikoki duen funtzio didaktikoa Goyhetchek azpimarratzen du titulu esplikatiboan: *Hitztegui chumea liburu huntan emplegatua diren usayaz campoco hitz batçuen endelgutan*. Parez-pare testuaren argitzeko gisan, eman ditu berak bere alegietan «usaiaz kanpo enplegatzen» dituen hitzen «endelguak» sartze bezala, eta azalpenetan irakurleak «usaian enplegatzen» dituen formak.

«Hitztegui chumea»-n diren «hitzak» interesgarriak dira Goyhetcheren lan eta hautu linguistikoen lekuko onak baitira. Are gehiago, ikusiz sartze gehienak aditz trinko jokatuak direla. Goyhetchek salatzen du hor euskal aditzaren trinkotasunari kausitzen dion espresibitate linguistikoa: aditz trinkoa bildua da, sintetikoa, neurtitzari indar espresiboa eta fonikoa ematen die eta ondorioz indar poetikoa. Argi da Goyhetchek irakurlearen «endelguaren» errexteko —baina behar bada aditz trinkoaren erabilera irakurle horren baitan sustatzeko ere— ematen duelarik «usaian enplegatzen» den ekibalente perifrastikoan, beti silaba batez edo anitz gehiagoz luzea delarik hau, galtzen dela indar poetikoa ondoko etsenplu hauetan ikusten den bezala:

bademaitçut: ematen dauçut/bademaizcun: ematen dauzkigun/bademate: ematen dutel/bademo: ematen diol/bademo: ematen diot/baderra: erraten dul/baderrakegu: erran deçakegu edo badiokegul/baderraket: erran deçaket/baderraicu: erraten darocul/baderraitçut: erraten dauçut/baderro erraten diol/baguiñerro: erraten baguiñeço/bahakharnat: ekhartcen daunat/baididuritçoke: iduri baidakioke (LAF HC 1852: 137-138).

«Hitztegi chumea»-n badira ere, aditz trinkoez gain, beste hitz guti batzuk sustantibo, adberbio, adjektibo, Goyhetchek gipuzkeratik hartuak batzuetan («morroña»; «alaia») edo *via* gipuzkera gazteleratik («tortilla»).

Ikusteko erabilera zenbatekoa izan den korpusean, hots 1852ko edizioan, artikulua honetan eman dudana «Hitztegui chumea»-ren bertsioan parentesien artean agerrarazi dut hitz edo aditz trinko jokatuaren frekuentzia. Ohartzen da bat, gehienetan aldi batez edo bitan agertzen diren forma jokatuak direla, ez ohidurazkoak, beraz. Aditz jokatu batzuen frekuentzia anitza apologoaren narrazio «patroiak» berak du esplikatzeko: pertsonaien zuzeneko mintzatzeak inportantzia handia duenez apologoetan, erran aditza *derro* aditz trinko jokatuaren forman 30 aldiz agertzen da, adibidez.

Goyhetcheren lanez interesatzen direnek hemen agertzen ditudan ohar peritestaletan parte bat 1852ko *Fableac edo aleguiac* edizioaren faksimilean aurkitzen ahal dituzte: 1. inprimaturik in «Klasikoak Hordago 1978»; 2. «Liburutegi Digitalan» <<http://www.kultura.ejgv.euskadi.net>>.

Gainerako notak, iturri ineditoetarik heldu direnez (CB 162; CB 163), lehen aldiz agertzen dira artikulua honetan.

I.3. La Fontaine euskaraz Goyhetcheren lumapean (LAF. 1852; CB 163)

Goyhetchek, La Fontaineren alegietan hautaketa bat egin ondoan egin dituen euskal itzulpenak, «Forec eta Lasserrec Imprimatuac» Baionan agertu ziren 1852an titulu honekin: *Fableac edo aleguiac Lafontenetaric berechiz hartuac, eta Goyhetchec apheçac franxesetic escoarara berxutan itçuliac*. Obra inprimatuan sei «liburu» edo sail

badira⁸ eta jadanik seinalatu bezala (Arcocha-Scarcia 2003a, 2003b, 2006, 2007), lan horrez gain egin zuen Goyhetchek beste itzulpen-sail bat, garbira pasatua zuena eta inprimatzea pentsatzen zukeena. Ineditoak diren BnFeko CB163 funtsean dira gaur 1852ko edizioaren zirriborroekin. Ez dute datarik eta autoreak eman titulu honekin dira: *Lafontenen fableena. Liburu Çazpigarrena*.

Ez dakigu zergatik zazpigarren «liburu» hori ez zen 1852ko edizioan sartu. Dena den, CB163an diren 1852ko edizioaren zirriborroak etsaminatuz ikus daiteke «Tabla edo fableen causi-bidea»-n⁹ sei «liburu» edo kapitulu aipatzen direla, ez zazpi. Beraz inprimatzeko prozeduran ez zen sartu «zazpigarren liburua». Lehenago baztertua zukeen Goyhetchek, edo geroago egina. Galdera irekia dago. Ahatik, delako «Tabla»-ren zirriborroan ez dago ere aipatua bizkitartean inprimatuko den «Hitztegui chumea». Pentsa daiteke inprimategira joan aitzineko azken momentuetan, edo inprimategiko lan garaietan gehitu zukeela Goyhetchek.

Goyhetchek 1852ko *Fableac edo aleguiac*-en atarian den “Aitcin-solhasac publicoari” deitu peritestuian dio haren helburua dela Archuren eta Iturriagaren etsenpluen segitzea lapurtarrez alegiak aterez. Zergatik alegiaren forma narratiboa hauta? Euskaldun irakurle kristauak euskarazko Ebangelioen bertsioetan kausitzen dituen, eta errexi irakurten dituen, parabolan gisako “condaira labur”-ak direlako alegiak, hots, apologoak. Eta apologoetan zilegi den bezala, alegiek “moral a edo iracaxpen cembait bere baithan cerratua” dutenez, haiez gogoeta egin dezakeelako irakurle horrek.¹⁰

Irakurle asmatu hori, argi da Lapurdikoa dela eta Goyhetcherendako zubereraren eta gipuzkeraren ondotik orain euskalki berri batez, hain zuzen lapurteraz alegien editatzea euskararen aberastasunaren eta oparotasunaren seinalea dela, nolabait hizkuntzaren kozinatzeke errezeta berri bat balitz bezala (“Aitcin-solhasac publicoari” deitu sarreran sukaldaritzarekin egiten dituen konparaketetarik jalgitzen den epiku-reismoa nabarmena da).

Bizkitartean, Goyhetchek anbizio gehiago du ene ustez. Haren «itxoite horizon-tean»¹¹ (daitezke ere beste iparraldeko irakurleak Nafarroa-Beheroak eta bereziki Archu irakurritz eskasia batekin gelditu daitezkeen Zuberoako alegiazaleak,¹² ahan-

⁸ Alegien itzulpenetan Goyhetchek ez du La Fontaineren sailkapena segitzen. Lafontaineren 12 liburuetan hautatu alegiekin eraikitzen ditu berak 6 «liburu» edizio inprimaturako alegia nondik hartua duen beti seinalaturaz, adibidez: «Fable VI.a / (6e du LIVRE VIII.e) Emaztekiac eta secretua» (Goyhetchek 1852: 148-150).

⁹ Liburua inprimatzerakoan «causi-bidea» kendu du “aurki-bidea” ezarriz. Hona nola agertzen den peritestu horren titulua bertsio inprimatuan: «Tabla edo fableen aurki-bidea».

¹⁰ “Batec baino guehiagoc galde deçakete: baiña cer da fablea edo aleguia? Galde hau naturalena da ezdakienaren ganic. Baiña gauça ez hain errecha esplicatceco dakienarentçat ere: eta ascotan guerthatcen baita gauça bat cembatenaz chehatcenago, eta hambatenaz dela, arguitu behar bidean goibeltcenago; (...) erranen diotet beraz hobe dutela berec ikhusi; eta aski dutela eracurtcea atencione eta gostorekin ondoan dathorcen fable horiec bururen buru: *eta laster endelgatuco dute fableac divela Ebanyelioco parabola edo comparantcen idurico condaira labur batçu, carloac fruitua eta açalac mamia beçala, morala edo iracaxpen cembait bere baithan cerratua dakhartenac: eta hau fableguilleac fable bacotcharen ondotic eçartcen obi du. Baiña hau baino hoberic bere cascotic edo bihotcetic eracurleac atbera uste badu, cillegui çaiço eguitea*” (LAF 1852: vj).

¹¹ Ik. in Lejeune *horizon d'attente*.

¹² Bereziki Archuren alegien hizkuntza pobrea delako, alegiak gehienbat, nahiz ez bakarrik, haurrendako pentsatuak direlako, bi hizkuntzetakoak direlako, ez euskara hutsean eginak.

tzi gabe Urruñatik hamar bat kilometrotan bakarrik diren Gipuzkoakoak, hain zuzen Iturriagaren irakurleak... «Hitztegui chumea»-n diren gipuzkerazko formek, nahiz guti izan, erakustera ematen dute mugaz bestaldeko irakurlea ere gogoan duela Goyhetchek.

Publiko hori «jende eginez» osatua da, helduez, hauek ditzaketeelako alegiek duten botere didaktikoa uler osoki. Hain zuzen, Goyhetchek lerro anitzetan azpimarratzen du alegiak ez direla bakarrik haurrentzat eginak, hauek alegiak “ikhasten dituzte[la] lorietan eta condatcen, baiña perroketaren pare, mamiaz edo moralaz casu guti” eginez (“Aitcin-solhasac publicoari”). Bai, Goyhetcheren ustez, alegiek duten botere didaktikoa helduen baitan da hobekienik gauzatzen kondaketan gordea duten irakaspena bizitza-gidari baita, “bicitceco helantça ascotan bali dakioketena hux cembait ebitatceco edo berthute cembait praticatceco.” (“Aitcin-solhasac publicoari”).

Alegietan, batean bilduak, agertzen dira Goyhetche apaizaren, Goyhetche euskaltzalearen eta Goyhetche epikuriarraren helburu didaktikoak.

I.4. Florian euskaraz Goyhetcheren lumapean (CB 162)

ii. *Florianen Fableac Goyhetche apheçac franxesetic escoarara pherxutan itçuliac*

Goyhetcheren lana ez zen Lafontaineren alegia hautatu batzuen itzultze-adaptatzean mugatu. Hain zuzen, gorago idatzi bezala, XIX. mendean Frantzian Lafontaine-kin batera arras famatua zen Florian (1755-1794) alegiagilearen piezak ere itzuli baitzituen lapurtarrera.

Pariseko BnFeko CB 162 funtsean Goyhetcheren alegiez aurki daitekeen bigarren eskuizkribu-zama honen erretoa 1941an seinalatzen zuen Lafittek azken aldiz:

il a laissé en outre *une traduction manquante* en vers de Florian, et de nombreux cantiques: on admire l'étendue de son vocabulaire et sa connaissance des «verbes forts» (Lafitte 1941: 49-50).

Geroztik, 1941etik gaur arte euskal literatura historiografietan funts hori ez da aipatua izan (ik. Mitxelena, Villasante, Orpustan, Kortazar, Urkizu, Salaberri, Aldekoa...).

1914an, Lafittek eman berria baino 27 urte lehenago beraz, lehen gerla mundialaren hastapenetan, Saint-Etienne-ko infanteriara destinatua izana den Lacombe kaporalak Martin Landerretcheri bidaltzen dio gutun bat, Goyhetcheren eskuizkribuzko funtsa aipatuz eta bereziki Goyhetchek Florianen alegiez egin euskal itzulpenak:

[...] Quant aux fables de la Fontaine traduites par Goyhetche est-ce le ms. auto. de l'auteur? Ce serait intéressant à vérifier, quoique l'ouvrage ait été imprimé? S'agit-il au contraire d'autres fables que celles-là? Je me souviens d'avoir parcouru à la Bibliothèque Nationale un ms de fables de *Florian inédites*¹³ traduites par le même Goyhetche.¹⁴

¹³ Lacombe azpimarratua.

¹⁴ Euskaltzaindiko Azkue Liburutegiko Lacombe funtsean den kahier baten arabera, Lacombe berak Florianen alegia andana bat kopiatu zukeela Parisen pentsa dezakegu. Kahierrak “Florian” titulua du soilik azalean, bertze xehetasunik gabe. Ondoko aipamen hau agertzen delarik: «Fables de Florian traduites en langue basque par M. l'abbé Goyhetche. Copie terminée le 10 juillet 1890». Ik. Arcocha-Scaricia (2003a), (2003b: 35-36).

I.5. Florianen alegien eta Goyhetcheren iturriez galdera

BnFeko CB 162 funtsean bi atal badira: 1. Inprimatzeko prest den Florianen alegien euskarazko itzulpen/adaptazioen aitzin-testu ineditoa, *Florianen Fableac Goyhetche apheçac franxesetic escoarara pherxutan itçuliac* titulua duena; 2. Bigarren atal bat 126. orrialdean hasten dena. Leku eta data bat aurki daitezke hor: «*Urrugne le 28 avril 1851.*» Azken atal horretan bukatu arte Florianen eta La Fontaineren alegien aurreragoko idatzaldietako zirriborroak —batzuetan orri berean La Fontaineren eta Florianen alegiak elkarren ondotik kopiatuak— agertzen dira.

Dirudienez, La Fontaineren eta Florianen eskuizkribuzko bertsoiak garai berekoak dira, hain zuzen 1851-1852 inguruko urteetakoak, kontuan hartuz 1852ko La Fontaineren alegien itzulpenekin egiten duen edizioa.

Zein frantseseko edizioez baliatu ote zen Goyhetche Florianen itzulpenen egiteko? Galdera horri erantzun nahiz, Florianen alegien hiru bertso ezberdin konparatu ditut, bi 1851 baino lehenagokoak Goyhethek erabil zitzaizkeenak, beste bat Goyhetche hil eta gerokoa baina, berredizioa denez, aitzineko edizio batean irakur zitezkeena:

1. *Œuvres Complètes de M. de Florian. Nouvelle Edition; Augmentée de la Vie de l'Auteur, de Guillaume Telle, et autres ouvrages inédits, et ornée de figures, dessinées et gravées par les meilleurs Artistes de Paris, Tome septième. Fables et Pièces diverses.* Chez Fr. Dufart, Imprimerie-Librairie. 1803. [Edizio honetan diren 101 alegiek ez dituzte Goyhethek ematen dizkien ordenu eta zenbaki berdinak; Goyhethek itzuliak dituen 9 alegia ez dira edizio honetan aurkitzen; aldiz, Florianen *De la fable* sarrera eta *Épilogue*, Goyhethek itzultzen ez dituenak agertzen dira].
2. *Œuvres de Florian, de l'Académie Française, etc. Nouvelle Edition, ornée d'un portrait et de vingt-quatre gravures. Tome sixième. Fables, contes en vers, poésies diverses.* A Paris, chez P. C. Briand, éditeur, rue des Fossés-s.-Germain-des-Prés, n.º 21, de l'Imprimerie de Rignoux. 1824. [Edizio honetan *De la fable* sarrera" eta *Épilogue* agertzen dira; denetara 110 alegia badira, Goyhetcheren edizioan bezala].
3. *Fables de Florian, suivies de son Théâtre, précédées d'un Jugement par la Harpe Et d'observations littéraires par M. de Sainte-Beuve De l'Académie française. Vignettes par Grandville.* Paris. Garnier Frères, Libraires-Éditeurs, rue des Saints-Pères, 6, et Palais Royal, 215, 1874. [Edizio honetan, Florianen *De la fable* ez da agertzen, aldiz bai Sainte-Beuven *Les fables de Florian*; Florianen *Épilogue* agertzen da; denetara 109 alegia dira eta ez 110, III. Liburukiko 21. alegia, *L'Amour et sa mère*, falta delako].

Beraz, Goyhethek ez du 1803ko edizioa erabili. Haren eskuizkribua 1824eko edizioarekin konformitatean da alegien kopuruari dagokionez eta liburuaren banatzeari dagokionez (alegiak bost liburutan banatuak dira, 1824ko edizioan bezala, liburu bakoitzak 22 alegia dituela); baina ez dira aurkitzen euskarazko bertsoan ez Florianen *De la fable* eta ez *Épilogue*. Denetara beraz, 110 alegia dira.

Urcintcha, ora eta acheria-ren jatorrizko bertsio frantsesa
Grandville biñetagleak ilustratua
Fables de Florian... Paris 1874

II. Edizio-oharrak

II.1. Noten eta “Hitztegui chumea”-ren presentatze moldea

Molde honetara agertuko dira notak: lehenik, alfabetikoki bilduak, diren bezala hartuak testutik, izena eta atzizkia bereizi gabe eta ondotik Goyhetchek eman azalpena. Gero, nik gehitu ditut noten testuingurua kakotxen artean, eta iturria, alegiaren tituluarekin eta “liburu”-ekin. Beraz ordenua hau izanen da: 1. Goyhetchek hautatu duen nota; 2. Goyhetchek nota horretaz eman duen azalpena; 3. nik gehitu notaren testuingurua, kakoen artean testu-zatia zitatus; 4. nik gehitu iturriak: alegiaren titulua eta “liburua”.

“Hitztegui chumea” agertzen da Goyhetchek hautatu moldean. Nik gehitu ditut 1852ko edizioaren iturria eta hitzen okurrentziak LAF 1852 liburuan, paren-

tesien artean. Adibidez: “DERROLARIC: *Erraten diolaric*. LAF HC 1852: 329. (1)”, erran nahi du okurrentzia bat aurkitzen dela korpusean, *derrolaric* aditz trinkatu jokatuarendako. Okurrentzien bilatzeko baliatu naiz bertsio informatiko honen iturriaz: “*Fableac edo aleguiac Lafontenetic berechiz hartuac*, Leonce Goyhetche (fak-similea). Hordago, 1978. Klasikoen Gordailuan”: <<http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/G/GoietxeFableac.htm>>. ¹⁵

II.2. Eskuizkribuen transkripzioaz

— Ortografia

- Goyhethek erabili sistema ematen dut aldatu gabe.

— Maiuskulen erabilera

- Maiuskulen erabilera gaurkotu dut. Goyhethek ezarri dituen maiuskuletan atxiki ditut bakarrik alegietan diren pertsonaien (animalia, landare, jende, alegoria)¹⁶ ponte-izenenak, deiturenak, eta pertsonaiari lotu tituluenak.¹⁷ Gainerako aldietan maiuskulak kendu ditut minuskulak ezartzeko. Aldiz, Goyhethek ponte-izenetan maiuskularik ez duzelarik ezartzen, adibidez “*piarresentçat*”, “*bettiri*” eta “*peillo*”¹⁸ idazten duzelarik, nik “*Piarresentçat*”, “*Bettiri*” eta “*Peillo*” idazten dut.
- Eskuizkribuetan neurtitz hastapenak gehienetan maiuskulekin dira baina ez sistematikoki. Aldiz, 1852ko bertsio inprimatuan neurtitz hastapenak sistematikoki maiuskulekin hasten direlako nik sistematikoki neurtitz hastapenak maiuskulekin agertuko ditut;
- Tituluetan: maiuskula hastapenean ezarri dut, gainerako hitzak minuskuletan.

— Irakurketa arazoak

- Eskuizkribuetan baditudalarik hitzaren irakurtzeko arazoak, hitza kortxeten artean ezartzen dut [ ] ; hitza lerroen artean edo lerroan berean gehitua delarik horrela agerrarazten dut < >.

— Hitz barratuak

- Eskuizkribuetan Goyhethek barratzen dituen hitz edo esaldiak agerrarazten ditut barraturik: “*Sabant, esaultore oficiale*”.

II.3. Iturrien nomenklaturaz

- LAF. 1852: *Fableac Edo Aleguiac Lafontenetic Berechiz Hartuac, Eta Goyhetche Apheçac Franxesetic Escoarara Berxutan Itçuliac*. Baiona, 1852;

¹⁵ Bertsio digitalizatu horretan ez dira aurkitzen ez «notak» eta ez «Hitztegui chumea».

¹⁶ Adibidez, “Eguia”: ik. in *Florianen fableac...*, *Liburu-lehena, fable 1.^a* (CB 162).

¹⁷ BICHIR: Turcoen monarken lehen ministroa. “Sultanac deitzen du, casco berecia, / Bere Bichir Acheria, / Çahar yakin eta politicaria.” (*Lehoina* 23 Lib. VII). LAF. CB163 BNF.

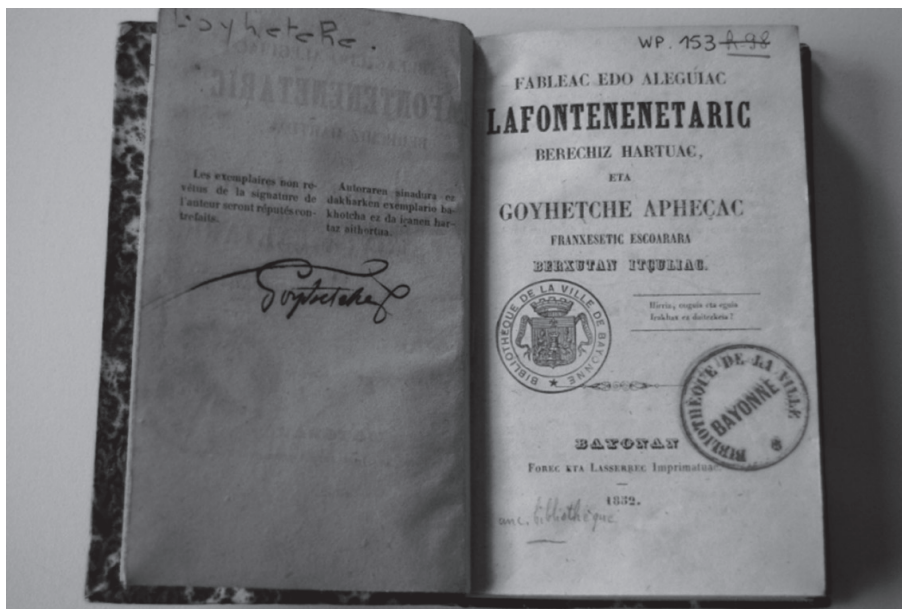
¹⁸ Ik. “Yupiñec” notan (LAF. 1852: 111).

- LAF HC 1852: «Hitztegui chumea» in *Fableac Edo Aleguiac Lafontenetarik Berechiz Hartuac, Eta Goyhetche Apheçac Franxesetic Escoarara Berxutan Itçuliac*. Baiona, 1852;
- LAF. CB163 BNF: *Celtique et Basque 163* funtsean diren La Fontaineren 27 alegia ineditoen itzulpenak. Goyhethek *Lafontenen fableena*. *Liburu Çaz-pigarrena* deitu sailean bilduak dira denak;
- FLO. CB 162 BNF (1851 ing.): *Celtique et Basque 162* funtsean diren Florianen 110 alegia ineditoen itzulpenak. Aurreko idatzaldi bateko orri batek «1851» data dakar baina ez daiteke jakin alegiei lotua den ala ez. Iduriz, Goyhethek hasi eta segitu ez duen gutun pribatu baten zirriborroa baliatu du alegiaren idazteko (ik. Iconografia: “idatzaldi 1” eta “idatzaldi 2”). Nola ez daitekeen jakin modu seguruan Florianen alegiei lotua den ala ez zuzenki data hori, «1851 ing.» (“1851 inguru”), ezarri dut.

III. La Fontainen alegien itzulpenez diren notak

AGASAC: Agasa, phicaren icen goitia. “Etcen gur agasac deus ez çakienic” (*Arranoa eta phica* 20 Lib. IV); LAF. 1852: 181.

ANNIBALE:¹⁹ Annibal yeneral carthagoarra, duela bi milla urthe pasatuac, Espainiac Italiara, erromatarrei guerla eguitera iragan cena, eta hamabi urthez Erroma ikharan iduki

Fableac edo aleguiac Lafontenetaric berechiz hartuac, eta Goyhetche apheçac franxesetic escoarara berxutan itçuliac (Baiona 1852).

Baionako Liburutegi Munizipala WP 153

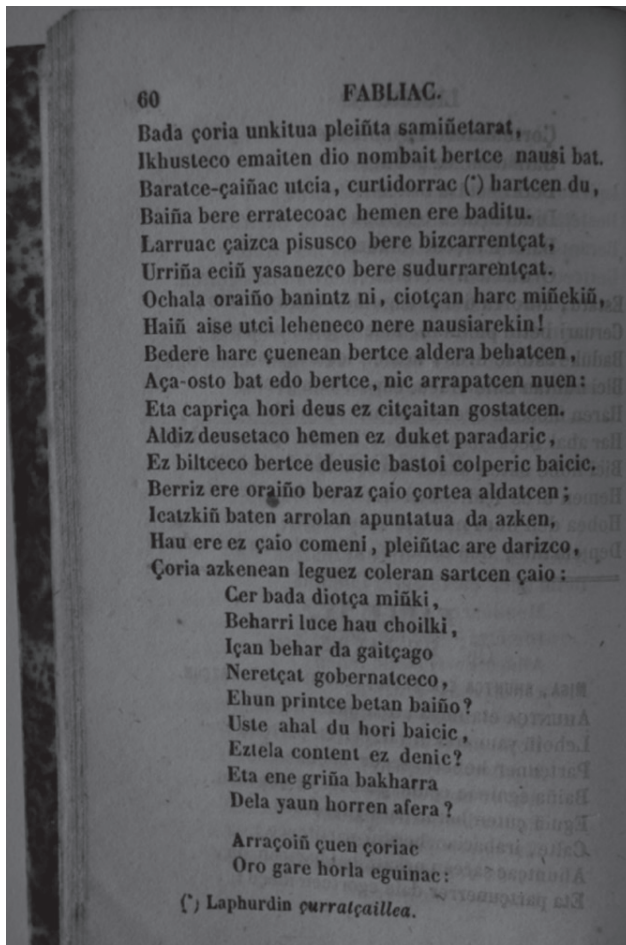
¹⁹ “Annibale” / «Annibal».

- çuena. «Diduritçait hemen ikhusten dudala / Annibale yenerala» (*Acheri anguelesa* 1 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- APOLONEN GANAT: Apolon, paganoen artean yainco oracle emaillea, edo ethorkiçunaren eta gauça gordeen aguertçaillea. “Gan cen Apolonen ganat / Arguitasun escatcerat” (*Oraclea eta impioa* 7 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- ARISTOTEN: Aristote, antigoaco filosofo bat, arraçoinatceco moldea sabantki eracuxi çuena. “Cer othe penxa-molderic / Dukegu har gure hoberic / Aristoten fabricatic?” (*Sagüac eta untza* 24 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- ARITHMETICA: chifra edo carculetan yakindea. “Batec, martchantanta hura cen, / Arithmetica çakien” (*Martchantanta, aitorensemea, artçaina eta erregue-semea* 22 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- ARLEKIÑEC: Arlekino, cen duela berrehun bat urthe, comediaco treitadore eta hirri eraguille ospe handico bat. “Handic lurrera eroria, / Eguiten du hillarena, / Fite errepitzuarena. / Arlekinec nihoiz eztu / Haiñbertce destu, ez yusta eguiñ içatu” (*Acheria eta indi-oillas-coac* 18 Lib. VI): LAF. 1852: 308.
- ATROPOSEC: Bertce munduan hirur Parketaric bat, lurreco guiçon bacotcharen bicia pica-tcen duena, paganoen ustean. “Bertce traficari gucién gaínean, / Neptunoc eta Atropo-sec / cerga biltçaille handiec, / Berea pasatu çuketen ascotan:” (*Guiçonon eskergabetasuna et*²⁰ *inyusticia fortunaren aldera* 17 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- AYUTETAN: Suberoa aldera, *ayutari* erraten diote *labamendia*. “Bisitari, conçeillari, eta gau-beillaritan, / Arno fiñ, licur, chocolat, eta maçapanetan, / Hambat aise badoaco, nola purga, ayutetan” (*Orkhatz eria* 3 Lib. III): LAF. 1852: 100.
- BAKHUSEN: Bakhus, arnoaren eta debochkerien jaincoçat paganoen demboran eçagutua eta adoratua. “Bakhusen debot on batec çaramatçan galtcera / Bere osasuna, centçua, baita are bolxa bera” (*Edaillea eta bere emaztea* 5 Lib. III): LAF. 1852: 102.
- BELEROFON: [Goyhetcek azalpenik gabe utzia]. “Mende cembait duela hartz menditar bat bacen / Ceina bere amac erdi milicatu baitçuen; / Oihan urrun batetan Çoriac eçarria, / Bakhar bici cen hartan Belerofon berria” (*Hartza eta baratcecoia* 16 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- BELISEREN: Belisero, greken emperadore bat <baten> yeneral ospatua; bere azken egunetan, eske, omen, çabillana. “Itçuriac nekhez ya ya bilhuzgorri / Martchant bat, noble bat, artçain bat, Printce bat, / Casic Beliseren yaxiac çorterat:” (*Martchantanta, Aitorensemea, Artçaina eta Erregue-semea* 22 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- BICHIR: Turcoen monarken lehen ministroa. “Sultanac deitcen du, casco berecia, / Bere Bichir Acheria, / Çahar yakin eta politicaria” (*Lehoina* 23 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- BIDASOAREN: Ibaia, Frantcia Espaiñiatic separatcen duena, çoinaren uretaco irlachca batean bi gortheac billdu baitciren, Behobia deitcen den, Urruñaco cartierari bisabis. “Luis hamalaurgarrena, / Eta Philip laurgarrena, / Bidasoaren uretan, / Irlachca ospatu batetan, / Elkhar-ganatcen direla” (*Bi ahuntçac* 21 Lib. IV): LAF. 1852: 184.
- BIRYILIO: Duela laster bi milla urthe, poeta edo pherxuguilleric ospatuena. “Eta behin be-thicotçat: / Çakhartçala berme guero / Biryilio eta Cicero” (*Escolierra, nagusia eta baratce baten yabea* 10 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.

²⁰ Hemen “et” gehienetan “eta” erabiltzen duelarik Goyhetcek.

- BLASONA: Yakintça, nobleciaren ethorki eta tituluac eracuxten dituena. "Bai are blasona ere / Eçagutcen baitut ongui, / Nahi dut escola ideki" (*Martchanta, aitorensemea, arçaina eta erregue-semea* 22 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- CARTESIANO: Descarte filosofo handiaren discipuluec çaducaten bere nausiaren ondotic, bestiac ez cirela mecanica hux baicen, arloya baten pare. "Cartesiano bat orai gogor bedi / Sinhexten gure untz hori / Dela makina bat, edo muntra iduri!" (*Saguac eta untza* 24 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- CETRO: Erregue edo emperadoreec, thronuan yartcen direnean, escuan daocaten cigor urrezcobat, duten podorearen marca beçala. "Asto-çaiñ bat behiñ cetro bat escuan" (*Asto cardoz cगतua, eta asto gatcez cगतua* 17 Lib. VI): LAF. 1852: 305.

*Fableac edo aleguiac Lafontenetaric berechiz hartuac,
eta Goyhettec apheçac franxesetic escoarara berxutan itçuliac* (Baiona 1852).
"curtidorrac" nota

- CICERO: Erromaco paganoen artean, escribatçaille eta pletiariric perfetena. “Eta behin be-thicotçat: / Çakhartçala berme guero / Biryilio eta Cicero” (*Escolierra, nagusia eta baratce baten yabea* 10 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- CODARIC: Leguezco billduma, edo legueac daduzcan liburua. “Eta causa orotan segui / Turcoen moda baledi / Ez laite bertce codaric” (*Listorrac eta erleac* 23 Lib. IV): LAF. 1852: 190.
- COLOMBOC: Christobal Colomb, untci capitaiñ ospatua, duela laster hirur mende eta erdi americaco leihorra descubritu çuena. “Eta hetaco usantcez, / Ikhusico ditutçunez, / Çare çu probetchaturen. / Colomboc hala eguiñ çuen / Etçaiteken hambat igurikitceco / Segur aurkitcea hementche Colombo” (*Apoarmatua eta bi abateac* 25 Lib. V): LAF. 1852: 255.
- CURTIDORRAC: Laphurdin çurratçaillea. «Baratçe-çaiñac utcia, curtidorrac hartcen du» (*As-toa eta bere nausiac* 8 Lib. II): LAF. 1852: 60.
- DESPENXARA: Cuarto edo cerrateguia sukhaldeari datchacona, eta çoiñtan eçartcen baitire mahaineco behar gauçac, yanari eta adari eta gaiñeraticoac. “Brigantac eror-ahala / Bacematçan bazterrea, / Goratceco despexara / Hobeki lana etçoaken, / Erdiac bederen erori baitciren” (*Acheria eta indi-oillascoac* 18 Lib. VI): LAF. 1852: 309.
- FILOMELA: Rochinoleta. «Oihan batera yo çuen / çointan filomela cantaz baitçagoen» (*Filomela eta eta Prône* 4 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- FILOMELA: Rochiñoletaren bertce icena. “Filomela eguiaz ezta aprendiz baicic / Çure aldean eçarriric / Lambert bera chitcen duçu” (*Lehoiña, chiminoa eta bi astoac* 13 Lib. VI): LAF. 1852: 294.
- FLORAREN: Flora paganoen ustean, loreen yainco[sa].²¹ “Ez urrun hainitz handic bacen yaun çaharsco bat / Baratceentçat hainitz çuena maithagune, / Floraren aphez cena, bai Pomonena ere” (*Hartza eta baratcecoia* 16 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- FORTUNA: Yaincosa ontasan emailea, bainan ixua. “O Fortuna! du erraten / Templu bat duinat aguintcen” (*Oxoa eta ibiztaria* 21 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- FORTUNAREN: Tresor eta aberaxtasun emaille yaincosa. “Guiçonen eskergabetasuna et in-yusticia fortunaren aldera” (*Guiçonen eskergabetasuna etinyusticia fortunaren aldera* 17 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- FRIYIACO GATHIBOA: Esopo. “Ezta puchantça hazcarric / Eztenean batasunic. / hunen suyetean da aditcecoa / Friyiaco gathiboa!” (*Agudea eta bere haurrac* 8 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- GASTER:²² Estomaca edo sabela, greken languaiatic hartua. “Gaster yaunac dakhar haren imayina” (*Sabela eta membroac* 25 Lib. IV): LAF. 1852: 193.
- GORTHE PLENIERA: Azpico gucien biltçar yenerala. “Illabethe bethe batez, / Erreguec nahi çuela / Iduki gorthe pleniera” (*Lehoiñaren gorthea* 18 Lib. IV): LAF. 1852: 175.
- HARENA²³ [ARRANOARENA]: Paganoec arranoa çaocaten Yupiterren hegaztin faborita beçala. “Yupiter han goiccoa / Yainco ororen gaiñecoa, / Ardura omen da eneatcen, / Ocupatua den arren / Mundoaren gobernatcen. / Ni cerbitçari harena,²⁴ / Oroc ongui dakitena, / Noiz edo noiz naski enea naiteke / Nere nausiaren pare” (*Arranoa eta phica* 20 Lib. IV): LAF. 1852: 181).

²¹ Kopiaren kalitatea txarra baina seguraski “yaincosa”.

²² Italikoz idatzia.

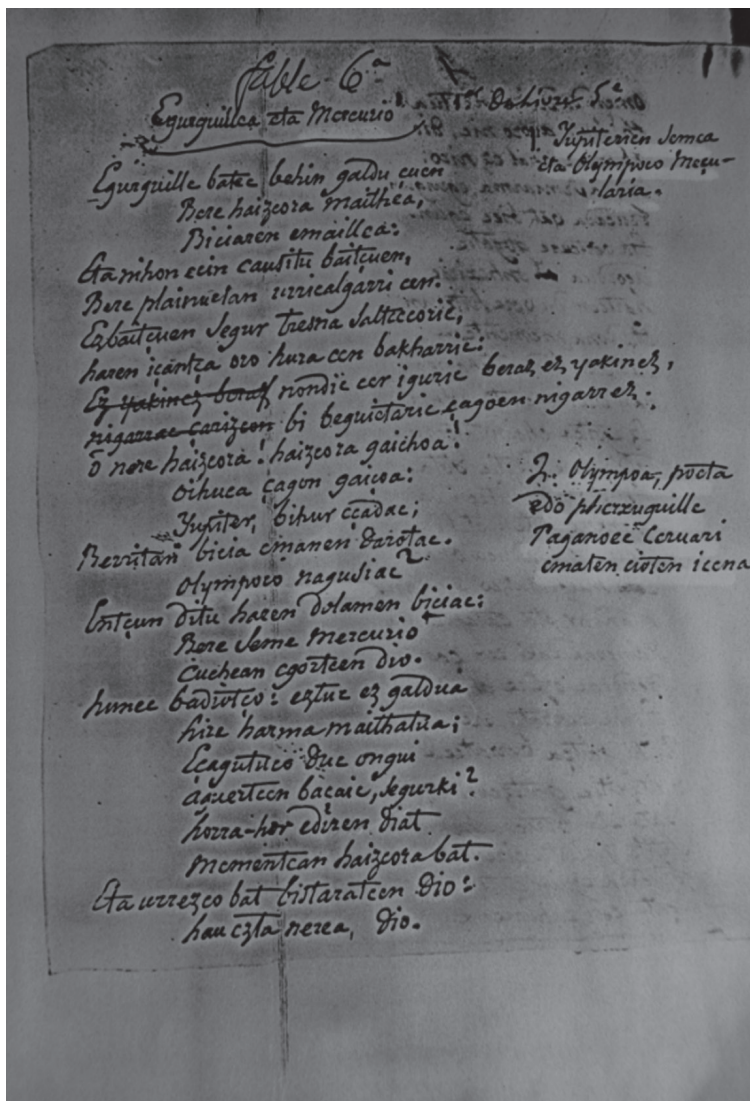
²³ Nota honen funtzioa ez da irakurlearentzat iluna den hitz baten azaltzea, baizik eta testu zati baten azterketaren egitea beste kasutan gertatzen zaion bezala.

²⁴ “harena”, “arranoaren”-dako.

- HYEROGLIFAC:** Figura mysteriozcoac. “Trumpatu bat, bedariac, / Çartaco eresia eta hari braçac / Ez baitcetçaken harc ahantz niholere, / Ez utz esplicatu gabe, / Çuhur baten ganat egun batez gan cen, / Argui cerbait hortico bill othe ceçaken. / Eta erran cioen hunec berehala: / Hyeroglifac cirela” (*Erhoa çuburtcia saltcen* 1 Lib. V): LAF. 1852: 197.
- HYPERBOLA:** Mintçatceco molde bat, gauçac diren baino haguitz guehiagoco condatcen dituena. “Hunec uste çuen beraz hyperbola / cillegui citçaiela” (*Goardari desleyala bere gueçurraz galdua* 25 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- IKHATZ-USAIN-DUNA:** Yainco-ukhatçaille beçala errea içateco lanyerean çabillana. “Yentil bat, aphur bat ikhatz-usain-duna / Yaincoric sinhexten ere etçuena” (*Oraclea eta impioa* 7 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- LAFONTENEN:** Lafontene sorthu cen Château-Thierry deritçon Frantciaco hiri batean, 1621an. Hau içatu da fableguille gucietan perfetena. Sortcez izpiritu ederrenaz eta abe-raxenaz dohatua, eta iragan fableguille gucién obren leitiraz neurritua, eguiñ içan ditu fableac nombre handian, yakiniñec berec gusturic handienarekin eracurtcen dituztenac, eta haren icenari ospe secularcoa eman diotenac. Esopo sorthu cen bi milla eta laur ehun urtheren ingurua duela, Friyia deitcen den lehenagoco asiaco errexuma batean, *Amorio* ceritçon herri chume batean: sorthu cen gorphutcez arras desgraciataua, moldegaitz eta ixusia; ordaiñez izpirituric ederrenaz, çorrotcenaz, eta hedatuenez dohatua. Hura da fableguille lehena, eta bertce içatu diren gucién modela eta printcea (*Gau-aiñhara eta bi andreyerrac* 7 Lib. VI): LAF. 1852: 277-278.
- LAMBERT:**²⁵ Franxes musicari ospatuenetic bat. “Filomela eguiaz ezta apendiz baicic / Çure aldean eçarriric / Lambert bera chitcen duçu” (*Lehoiña, chimino eta bi astoac* 13 Lib. VI): LAF. 1852: 295.
- LARHUNEC:** Escual-herrico mendi gorenetic bat: dituena bere inguruan, Urruña, Ascañ eta Sara, frantciaco aldetic, eta Berra, espaiñacotic. “Nic aldiz gothorki hauçoa hedoién / Daducat nere copeta: / Larhunec nola capeta / Ekhe-arraioac ditut bara-razten” (*Haritça eta sesca* 16 Lib. IV): LAF. 1852: 172.
- LOREEN ERREGUIÑA:** Arroza. “Çoinaren aldean loren erreguiña / Baitcen, cion, choilki baratchuri miña” (*Lehoiñaren gorthea* 18 Lib. IV): LAF. 1852: 177.
- MENAYERIACOAC:** Menayeria da establimentu handi bat, Parisen eta asco bertce hiri handitan aurkitcen dena, ceinetan hazten eta arthatcen baitire, munduco toki urrunetic bilduricaco animale arraro eta salbayenac. “Duda gabe eguiñen çutzen ohoreac / Hec menayeriacoac” (*Epherra eta oillarra* VIII Lib. 6): LAF. 1852: 279.
- MERCURIO:** Yupiterren semea eta Olympoco meçularia. “Mercurioco aldiz escain eta ezeman” (*Egurguillea eta Mercurio* Lib. 6 VII): LAF. CB163 BNF.
- MICROSCOPAREKIN:** Microscopa da beriña edo largabista bat, gauçaric ttipienac haguitz larritcen dituena; eta beguiz ecin ikhusiac ere, errechki ikhus-arazten. “ceinec ezbaitute naski / nihoiz, nihon deus ikhusi / Microscoparekin baicic” (*Goardari desleyala bere gueçurraz galdua* 25 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- MILICATU:** Luçatuz hauciac, partidac tchupatu, chucatu. “Yuyec, claro errateco, / Ordu luke khechatceco. / Ala, oraindic ez othe du, / Aski hartça milicatu?” (*Listorrac eta erleac* 23 Liburu IV): LAF. 1852: 189.

²⁵ L'abbé Lambert, Goyhetcheren garaikidea zen frantses musikaria, musiko liturgiko-egilea eta harmonizatzailea zena bereziki, dateke.

Lafontenen fableena. Liburu Çazpigarrena
 «Mercurio» eta «Olympoco» notak
 CB 163, Bibliothèque nationale de France

MITISEC:²⁶ Latíñez, ezta, malxoá. “Huntaz net segur çaudete / Oro escuraco çarete / Eguia erran çuen: badu antce asco / Gure yaun Mitiseç, bigarren aldico, / Hec yoca eta trum-patceco” (*Gathua eta arratoiñ çaharra* 22 Lib. V): LAF. 1852: 249.

²⁶ Ikus in La Fontaine “Il prophétisait vrai: notre maître Mitis” (*Le chat et le vieux rat*). La Fontaine-ren alegian katuak, “Mitis”-ez gain beste anitz izen baditu, Rodilard, *l’Alexandre des Chats, l’Attila*,

- MOGOLAT: Tartaroen herria. “Guiça Mogolat da heltcen / Erraten diote hemen” (*Fortunaren ondotic dabillana, eta ohean dagoelatic igurikitcen duena* 18 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- MORFEOC YAUREGUIAREN / PORTALIA UNKITU ÇUEN:²⁷ Oro barnean loric sotillenean sarthuac çauden. *Bi adiskideac* 14 Lib. VI): LAF. 1852: 297.
- MORFEOREN: Morfeo, paganoen jainco falxoetaric bat, loaz eta gauazco errepausuz cargatua cena. “Gau batez bacotcha çagoela lotan / Morfeoren besoetan” (*Bi adiskideac* 14 Lib. VI): LAF. 1852: 297.
- NEPTUNOC: Ixasoco yaincoa paganoen arabera. “Bertce traficari gucien gainean, / Neptunoc eta Atroposec / cerga biltçaille handiec, / Berea pasatu çuketec ascotan” (*Guiçonen esker-gabetasuna et inyusticia fortunaren aldera* 17 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- OLYMPOCO: Olympoa, poeta edo pherxuguille paganoec ceruari ematen cioten icena. “Olympoco nagusiac / Entçun ditu haren dolamen biciac” (*Egurquillea eta Mercurio* 6 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- PARCA: Parcac, hiruxo ciren, ceinac bertce munduan, paganoen arabera, hari baitciren mundu huntaco bici gucien, bat iruten, bertcea çuntzaren biltcen, et hirugarrena, Atropos, çuntzaren picatcen: pica-aldi bacotchean lurrean norbait hiltcen cen. «Parca beltza, eta hunen / haiztur latzac nekhez lotcen citçaiçcoten» (*Oxoia eta ihiztaria* 21 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- PERSACO:²⁸ Asiaco Erresuma bat orai Mahometen erliyionecoa. “Persaco sal-erosle bat / ~~eiñh~~ Cioala behin negociatcerat” (*Goardari desleyala bere gueçurraz galdua* 25 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- POMONA: Pomona, fruituen Yaincosa. “Ez urrun hainitz handic bacen yaun çaharsco bat / Baratceentçat hainitz çuena maithagune, / Floraren aphez cena, bai Pomonena ere” (*Hartza eta Baratcecoia* 16 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- PROÑE:²⁹ Pandionen alaba, ainharara chanyatua içatu cena. «Proñe-ainharac behin lehen / Bere tokia utzi çuen» (*Filomela eta Prône* 4 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- SULTAN: Icena, Turcoen emperadoreari ematen çaiona. “Sultan Leoparrac lehen / Hainitz guerthacari onen bidez, omen” (*Lehoina* 23 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- SURATEN: Lebante aldeco Indietaco hiri aberax bat. “Fortunac baditu, omen, / Bere templuac Suraten” (*Fortunaren ondotic dabillana, eta ohean dagoelatic igurikitcen duena* 18 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.

[vrai] *Cerbère, le Galand, le Général des Chats...* Goyhethek, La Fontainek katuari ematen dizkion izenetan, ez ditu denak itzultzen, atxikiko ditu bakarrik bere kondaketaren tentsio dramatiko-komikoarentzat ongi direnak, izen bat garaiкотzen duelarik komikotasuna handitzeko (Alexandre → Bonaparte): *Rodilard* («Rodilardo»), *l’Alexandre des Chats* («gathuen Bonaparte»), *l’Attila* (ez du ezartzen itzulpenean), *vrai Cerbère* (ez du ezartzen itzulpenean), *Galand* (ez du ezartzen itzulpenean), *Général des Chats* («gathuen yenerala[ri]»). Apologoaren komiko-erregistroaren handitzeko «Mitis» izena atxikitzen du etimologia latinoa emanez. Zergatik? Goyhetcheren irakurleak eskola handiak eginak ez dituzte, ez baita badaezpada latinista (ik. in op. cit. Oyharçabal 1999). Irakurleak irri egin dezan, haren eta autorearen artean «pakto» bat behar baita, testu-konplizitate bat. Hain zuzen, katuaren deituraren erran nahia-*ren* (*mitis* = ezitia, latinez) eta ekintza krudelaren artean den desorekak komikotasuna sorrarazten du: arratoi guziak, salbu zaharrena, janen baititu hain izen ezitia duen Mitisek.

²⁷ Goyhethek hemen, irakurle arruntarendako testuak ukan dezakeen iluntasuna argitzen du.

²⁸ Frantsesez *Perse*.

²⁹ Ik. *Philomèle et Procné* frantses bertsoian. Ik. «Philomela» sartzea. Ortografia ezberdinak: «Proñe» / »Prône» / «Proiñe».

- Tereo: Mende çaharretaco erregue bat, ezcondua Proïñe Filomelaren aizparekin; eta hau bekhatura behartu çuelakotz, içatu ciren gambiatuac, Proïñe enadara, Filomela rochiñoletara eta Thereo³⁰ bas-oillarrera. Ordutic rochiñoletari ematen çαιο maiz icena Filomela. “Entçun eçaçu hobeki / Cantatcera noatçuna: / Hura da Tereo, eta hirrixa harrena. / Tereo cer? hura dea cembait yaki / On çaiena mirueri?” (*Mirua eta rochinoleta* 15 Lib. V): LAF. 1852: 231.
- Titanen Garhaileari: Yupiterri. Titanac ciren yigante batçu lehenago Paganoen ustearen arabera, ceruari asaut eman ciotenac, mendiac elkharren gaiñca eçarriz. Baiña Yupiterrec ihurtçuri colpeca chahutu cituen eta egotci bere mendien azpian. Horrengatic da deithua fable huntan: Titanen bentçutçaillea. “Pasaier batec ikharan / Tempesta baten erdian, / Ciotçan aguiñdu behin ehun idi / Titanen garhaileari” (*Yupiter eta pasaiera* 10 Lib. VI): LAF. 1852: 285.
- Turcoen Guerlez: Cruçadac hameca eta hamabigarren mendetan. «Ez naiz ni orhoit seguric / Eguinic gurekin çuc egon-aldiric, / Turcoen guerlez guerostic / Erraçu, cer gogo duçu?» (*Filomela eta Prône* 4 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- Urrezco Mendecotara: Hastapeneco dembora inocent hec, çoinetan guiçonac ezcurrer eta baratcecariez baitciren bici. “Eta hec nahico tugu / Aleguiñaz obligatu / Yanari simple hetara / Urrezco mendecotara!” (*Oxoa eta artçainac* 19 Lib. V): LAF. 1852: 241.
- Yaponen: Erresuma puchant bat Chinaren Nord-estean. «Fortuna Andrea Yaponen / Hari cela bere dohainen isurtcen:» (*Fortunaren ondotic dabillana, eta ohean dagoelatic iguriki-tcen duena* 18 Lib. VII): LAF. CB163 BNF.
- Yubantciaco Uretan: Ithurri bat, çoiñen urec baitçuten, çahartua berriz gaztetceco berthutea. Baiñan ithurria, nihoiz poeten edo berxolarien cascoan baicic içatu eztena. “Goiz-arrax maiñatcen gare / Yubantciaco uretan” (*Alargun gaztea* 2 Lib. VI): LAF. 1852: 266.
- Yunon: Yupiter, paganoen yainco gucien nausiaren esposa eta betan arreba. “Paona lehen behiñ Yunon yaincosari / Pleiñi citçaiion samiñki” (*Paona Yunoni pleintaca*. 13 Lib. V): LAF. 1852: 226.
- Yupiñec: Yupiñ, Yupiterri trebentziaz emaiten cioten icena. Hala nola, Piarresentçat erraiten baitugu: Bettiri edo Peillo. “Yupiñec orduan leguez baderroie” (*Iguelac erregue-galdez* 10 Lib. III): LAF. 1852: 111.
- Yupiterrec: Ikhus, Yupiter eta Yupiñen gaiñean, hirur hogoigarren flableari (sic) iratchiki notac. “Yupiterrec lehen borda bat baçuen, / Errentan çoiña eman nahi baitçukeien” (*Yupiter eta bordaria* 2 Lib. IV): LAF. 1852: 140.
- Yupiterren Hegaztina: Arranoa. “Yupiterren hegaztina, / Hedoietaco erreguiña, / Behiñ bele batec ikhusi çuen / Cikiro bici bat goiera eramaten” (*Belea, arranoa imitatu nahia* 18 Lib. V): LAF. 1852: 235.
- Yupiterri: Jupiter,³¹ pagahotasuneco [sic] jainco falxo gucien nausia. “Eman ciren Yupiterri oro betan oyhuca” (*Iguelac erregue-galdez* 10 Lib. III): LAF. 1852: 110.

³⁰ «Tereo» / «Thereo»

³¹ «Yupiter» / «Jupiter».

V. NOTAK 3: *Florianen Fableac Goyhetché apheçac franxesetic escoarara pberxutan itçuliac* (CB 162)

- ALCAMENAREN: Alcamena, Herculesen ama. “Alcamenaren semea / Mercimenduz bethea” (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ALHAREN: Alha, Turcoec yainco soberanoari ematen dioten icena. “Alharen probidentcia / çoin den adoragarria!” (*Derbicha, bele-emea eta falcoina* 11 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ALTEÇA: Printceri ematen çaioten titulua ceinac erran nahi baitu goratasuna. “Cer çure alteça hemen / dugu beraz ikhusico / Yauxia gu ganaraino [?]”³² (*Chiminoa eta leoparra* 1 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ANGORA: Gathu mota baten icena. “Andere batec maitheki / Angora eder bat nasaike / Bazcatcen çuen pochinez / Çuzken delicatuenez” (*Gathua eta Arratoinac* 17 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ARISTOTEC: Aristote, duela bi mila³³ eta berreunbat urthe Greciaco philosopho ospatuenetaric bat. «Aristotec greco gazte / Bere escolan cituenei / Maiz erraten [çaiotena]»³⁴ (*Herbia, bere adiskideac eta bi bas-abuntzac* 7 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ARSENICA: Poçoïña. «Sartcen du escribianian³⁵ / Presa³⁶ on bat arsenica» (*Autorra eta saguac* 20 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ASIACO: Asia da munduaren *bortz*³⁷ çathi handietaric bat: bertce laurac dire: Uropa, Africa, America eta Oceania. “Asiaco toki yentil batçuetan / Elefantac dire ohore³⁸ handitan” (*Elefant churia* 14 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ATABLE EGUITEA:³⁹ Atable eguiteta da othuruñtaça on eguiteta. “Bestia titchacabeez / Aireco edo lurecoez / Eguiten çuen masacre, / Guero gurentki atable!” (*Gathua eta catalochá*⁴⁰ 16 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- BARBETA:⁴¹ Çacur mota bat, ille hartci-duna. “Barbeta batez plainua / Içatu cen aditua” (*Çacur ttikia* 8 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- BATCHILLEROAC: Batchillerco edo bachiliercoa, da escoletan ardiexten den lehen gradua. “Bi bachelier gazte doctor baten etchean, / Eguin-ahalac eguin hari ciren lanean” (*Bi batchilleroac* 8 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- BENUS: Benus, maithantça eta axeguïn lohien yaincosa. “Martese, Minerba, baita Benus bera / yin ceizcan besarcaterá” (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- BERE PUTÇUTIC EGUIA...: Filosofo paganoec ikhusiric yende artean etcela gueçur, trampa bengantça eta bicioric baicen, exituric guiça-naturaleçaz, asmatu çuten eguia goan cela

³² Ene kopian ez da ongi ikusten galde-ikurra den, ala harridurazko-ikurra.

³³ Hemen «mila».

³⁴ Irakurketa dudazkoa.

³⁵ Hemen, mublea da, ik. frantsesez *écritoire* (gazteleraz *escritorio*).

³⁶ Ik. “presa” edo «prisa» in *OEH* «Toma; taza, cantidad que se toma. “Prise de tabac” *VocBN*. “Kafe-prisa, une tasse de café” Lh. «Xokolat-presa, une tasse de chocolat» Ib.».

³⁷ «bortz» gainetik berriz idatzia.

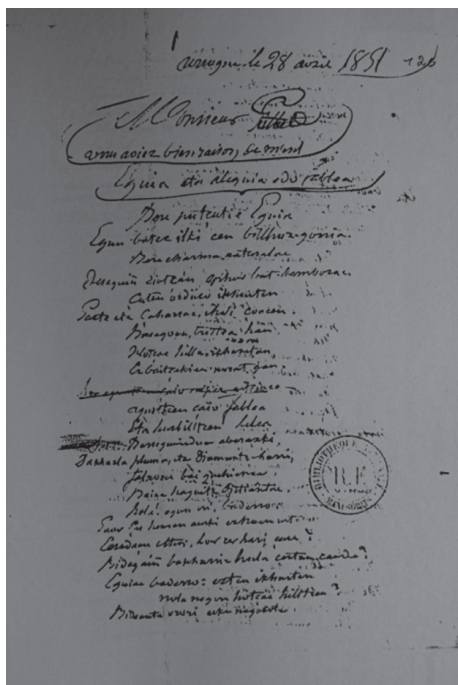
³⁸ Irakur «ohore handitan», Goyhetchek hastapenean idatzi gogo zukeen «ohoretan».

³⁹ Ik. frantses expresioa: *À table!*

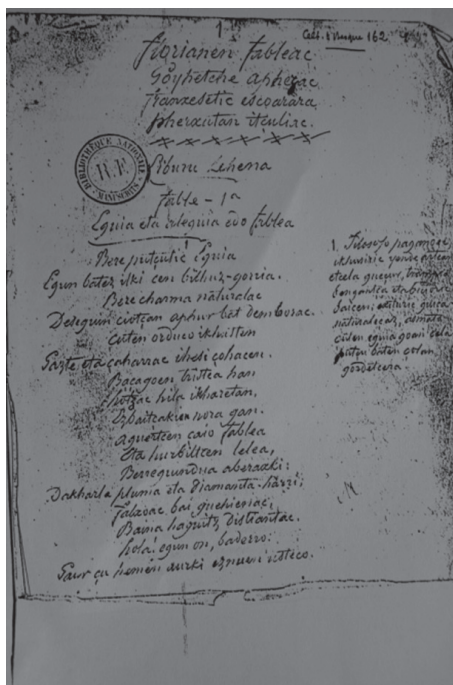
⁴⁰ Ik. gazteleraz *catalejo* «de ‘catar’, ver, y ‘lejos’) m. Anteojo para mirar a larga distancia.” (María Moliner, *Diccionario del uso del español*). Frantsesez *lunette*. Ik. Florian *Le Chat et la lunette*.

⁴¹ Ik. frantsesez *barbet*. Ik. Florian in *Le petit chien*.

1. idatzaldia

2. idatzaldia

Eguia eta aleguia edo fablea (BnF CB162): *Eguia eta aleguia edo fablea* (BnF CB162)

putçu baten çolan gordetçera. “Bere putçutic Eguia / Egun batez ilki cen bilhuz-gorria” (*Eguia eta aleguia edo fablea* 1 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

BILTÇAR PLENIERA: Conxeillari gucien oste osoa. “Egun batez bildu çuen bere aldera / Yfernu beltzetan biltçar pleniera” (*Herioa* 9 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

BISIR-HANDIA: Lehen ministroa. “Gure soldanac du choilki / Bisir-handia egorri / Mahomet profeta-ganat / Ordre bat eramaterat” (*Pacha eta derbicha* 7 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

BRACONERO:⁴² Oficioz ihiztaria. “Bada hango çaiñac ere / Baçarraizcon erne bethi / Bracconero ausartari” (*Gathua eta catalocha* 16 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

CALIFA: Turcoen artean lehen buruçaguiari eman içatu çaioen icena. “Califa Almamunec Bagdad deithatcen cen hirian” (*Califa* 8 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

⁴² Hemen, “braconero” ez da gaurko frantsesean *braconnier*-ek duen zentzuan ikusi behar, baizik eta “ehiztari”-ren zentzuan, Goyhetchek ongi azpimarratzen du “braconero”-a “oficioz ihiztaria” dela. Ik. *braconnier*-en etimologia: “1. 1228 dr. médiév. «exercer le droit de braconnage» (*Reconais. féod. de Jean, Sire de Mareuil ds Du Cange, s.v. braconagium*), très rare en a. fr.; 2. 1718 chasse (*Ac.*). Dér. de l’a. fr. *bracon*, v. *braconnier*; le sens 2 peut être issu de *dresser un bracon, cf. *chien braconné* «chien bien dressé», xvie s. *Alector Romain* dans Littré.» (Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, CNRTL <<http://www.cnrtl.fr/etymologie/braconnier>>.

- CHLORIS-EN: Chloris, andere publico guiča-çale bat. «Sagu-casta gaitzexiac: / Ez guerlari handi, ez hunen gloria, / Ez ospexu bictoria, / Ez-çaiteken hunec deusic / Errespeta ceçakenic / Guehiago / Chloris-en buketa ttipiño bat baino» (*Autorra eta saguac* 20 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- CICERON BERRIA: Erromanoen demboraco mintçatçaille ederrena. «Diduritçait cerbait dudala ikhusten: / Bainan ez dakit hargatic / Cerc nauen trabatcen garbi ikhustetic. / Discurxa horiec hec çaduzcatela, / Ciceron berria, hastean beçala / Net elokentki mintçocen» (*Chiminoa lanterna-mayica escuetan* 7 Lib. II): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- COKETA: Coketaz aditcen da nescatcha bere buruaren prinpiñatceaz, eta bide hortaz agrador-razteaz hurren choilki ocupatua dena; orobat griseta⁴³ deithatcen dena. “Andere Caticha, gazte eta pullita, / Oroz-gainetic coketa, / Lotcen ciçaion lanari, / Diot, bere aphaintceari” (*Coketa eta erlea* 13 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- CONFUTCEC:⁴⁴ Confutce, Chinaco filosofo, legueguile çuhur ospe handicoa. “Lagunari eguin diokeçun onac / Eztitcen dauzkitçu dituzketçun penac. / Confutceç erran du hori: / Garraizcon guciac haren doctrinari” (*Ixua eta perlesiatua* 20 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- CONSTANTINOPEAN: Turcoen hiri capitala. “Biaya luze bat eguin duenean, / Cofrettoa besa-pean, / Goiz batez gure guçona / Hartua bere eximena, / Sartcen çaitçu bada Constantioplean” (*Pacha eta derbicha* 7 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- CORNACAC: Cornaca⁴⁵ da elefantaren çain eta tratatçaillea. “Ah! Cornacac derro: humillegui çare” (*Elefant çhuria* 14 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- CRESUS: Cresus, duela bi milla eta bortz ehun urtheren ingurua, Lydiaco Erreguea, tresor biltçaille eta metatçaille ospatua (*Guिçonttoa eta tresorra* 4 Lib. II): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- CROCODILA: Animale bat da, urean edo leihorrean berdin bici dena, ezcata lodi batez gorphutz hurren gucia estalia duena, guçonac berac irexten dituena. “Crocodila icigarri bat / Dathorkiote alderat, Yauziric betbetan uretic camporat” (*Crocodila eta colaca* 11 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- DATA: Data, fruitu bat da amendaren iduricoa, Africaco toki [khaldatueta]⁴⁶ ethortcen dena. «Ithurri baten aldean haurrac hor du aurkitcen / Data-ondo bat ceina fruituz cena estalia baitcen» (*Haurra eta data-ondoa*⁴⁷ 22 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- DERBICHA: Turkoen arteco penitent. “Arabiaco lurretan / Aurkitcen cen ordu hartan / Derbicha çuhurrenari, / Cacha huntan, derro, bada / Perla eta diamanta / Preciatueneratic” (*Pacha eta derbicha* 7 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

⁴³ Ik. frantsesez gaur zaharkitua den *grisette* hitza: “1. (1660 «fille vêtue de grisette») (...) Jeune fille de condition modeste ouvrière dans les maisons de couture, de moeurs faciles et légères” (*Petit Robert* hiztegia).

⁴⁴ Frantsesez *Confucius*, gazteleraz *Confucio*.

⁴⁵ Ik. frantsesez *cornac* hitza: «emprunt. au port. *Cornaca*, du cingalais *kūrawanāyaka*. 1. Celui qui est chargé des soins et de la conduite d’un éléphant» (*Petit Robert* hiztegia).

⁴⁶ Eskuizkribuan ez da ongi irakurtzen. Ene irakurketa, hain zuzen «Africaco toki khaldatueta» egokia baldin bada, «toki berotueta» da (ik. latinez *caldus*, gazteleraz *caldo*: «bero»).

⁴⁷ Aitzineko idatzaldian (CB 162) Goyhetchek *Haurra eta amenda-ondoa* ezartzen du, seguraski beldurrez irakurleak Florianek erabiltzen duen *datier* hitza, *data-ondoa* itzuliz ez duela ulertuko. Halere, ikusten da, azkenean, inprimatzeko prestatzen duen bertsiio garbiagoan, euskaraz “data-ondoa” ren erabiltzeko deliberrua hartu duela, azalpenean ongi azpimarratzen duen bezala “data” ez baita “amenda”, baizik eta “amendaren *iduricoa*”. Deliberuaren hartzearekin batera doa notaren gehitzea. Notak zehaztasuna ekartzen du, eta anbiguitatea apaltzen du inprimatzeko prestatzen ari duen idatzaldian.

- DERBICHA: Derbicha, Turcoen artean yende artetic urruntcen eta erretiramenduan othoitzezco eta penitentciazco bici bat ceramatenen ermitau guisa batçuen icena. “Derbicha bat, hox, hitz batez erraterat, / Cidan amoina galdez, / Eta othoitzez” (*Derbicha, bele-emea eta falcoina* 11 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- DIALECTICA: Chuchen bai-ta sotilki arraçoinatcen eracuxten duen yakindea. “Çoin dudan madaricatcen / Doctor urguillus batçuen / Abillecia ilhauna, / Dialectica deitcen dena” (*Bi acherien haucia* 3 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- DILEMNA: Arraçoïnemendu mota bat. “Dilemna hau da segura / Ez hori, yaun escoliera, / Nausiac derro biciki: / Uste dut banaiezen⁴⁸ çu beçain acheri” (*Bi acherien haucia* 3 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- DIPLOMA: Titulua. “Acheri batez da hemen kestione; / Argumentari handiaz, / Fin-gabeco hitzuntciaz; / Eta ceïnac eracuxten / Erretolica baitçuen; / Çuelaric hortaraco / Diploma cemona dretcho” (*Bi acherien haucia* 3 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- DOFIÑA: Ixasoco arrain handi bat, idukia guiçonon adiskidetçat. “Dofiña baten gainean baço hazen costara” (*Lamurra eta bere Ama* 19 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- DRAMA: Theatraco peça, guchienean pherxutan dena. «Hainitz errencura çuen author bat-ec, / Çaduzcatela saguec / Haren obra hoberenac / Erdi-janac. / Cembat nahi çetçan armarioz chanya / Eta arteac oro heda, / Gathu onac ere guarda; / Deusec ez-çuen balio: / Prosa, pherxu, drama, istorio <edo> istorio, / Guciac ciren hasiac» (*Autorra eta saguac* 20 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- DROMADEROA: Dromaderoa, Africaco animale bat, larría, hazcarra, oincari ecin akitua, guizonen⁴⁹ cerbitzuraco guciz preciatua. “Rhinocero batez gazte ta hazcarrac / Dromaderoari cerron behin: errac / Othoi, anai, certaco den / Hain myristua gu bien / Zoriac eguin zortea” (*Rhinoceroa eta dromaderoa* 4 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ENTCICLOPEDIA: Dakintça gucien bilduma. “Entciclopedia / Huntan da gucia” (*Charlatana* 14 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- EPICURO:⁵⁰ [azalpenik gabe].
- ERRETOLICA: Dakintça, ederki mintçatcen ~~in~~ eracuxten duena. “Acheri batez da hemen kestione; / Argumentari handiaz, / Fin-gabeco hitzuntciaz; / Eta ceïnac eracuxten / Erretolica baitçuen; / Çuelaric hortaraco / Diploma cemona dretcho” (*Bi acherien haucia* 3 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ESCOT:⁵¹ Escot, Ecotiaco dialectari edo arraçoïnari ospatua bere sotiltasunaz. “Utziric Aristoteles⁵² / Bai eta Escot sotillaren / Argumento simpleguiac” (*Bi batchilleroac* 8 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- FALCOINA: Falcoina, basa hegatzina, lehenago yende handi eta nobleec ihiztatceco escolatcen çutena. “Eta ordu berean, hedoi en aldetic / Falcoïn bat yauxten da mokhua bethe-ric” (*Derbicha, bele-emea eta falcoina* 11 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

⁴⁸ Goyhetcek lehenik idatzi du «banaicen», eta gero «c» barratuz, «banaizen».

⁴⁹ Gehienetan Goyhetcek idazten du «guiçon», ez «guizon».

⁵⁰ Ikusten den bezala, “Epicuro”-k ez du azalpenik *in margine*. Goyhetcek nota horri “3” zenbakia eman dio, baina nota horretan “Pythagoras” sartzearen azalpena da aurkitzen.

⁵¹ Jean Dunsou Scott, Eskozian sortua, «doktore sotil» (docteur subtil) deitua. <www.archive.org/stream/.../franceautempsd03vaub_djvu.txt>

⁵² «Aristoteles» / «Aristote».

- FILOSOFIAC: Florian hemen duda gabe, mintço da filosofia eguiazcoaz ceina ez baita bertceric baicen Ebanyelioa; filosofo eguiazcoac eta christau ona dire biac bat. “Leen bertcelaco filosofoac çoin gocho eta maltcho diren, hirur hogoi urthe hautaco errebolucione odolxuec eracuxten darocute” (*Filosofoa eta Gau-aiñhara* 15 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- FORTUNA: Yaincosa ixu, tresor ta ontasun emaillea. “Fortunari lotcen çaio, / Eta hula erraten dio” (*Pan-yaincoa eta Fortuna* 14 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- HERCULES: Hercules, duela bi milla eta sei ehun bat urthe, bere gorphutzeco indar, eta eguintça estranioez, [yankuaren]⁵³ pare, ospatua cena paganoen artean. “Hercules ohore hautaz çoratu” (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- IBERIACO: Mende iraganetan Espainiari ematen citçaion icena. “Laster, laborariac aguinduciona / Philipeç ardiexten du guduan gaiña. / Eta Iberiaco thronuan yarria, / Ahantzi ez çuen ez harc laboraria” (*Castillaco laboraria* 8 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- KHIMERA: Aireco gauça bat, ilusione bat. «Ez dela baicic khimera: / Eta ilusione horieç mazenic / Dathorzela urguillutic» (*Chartala* 15 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- LAMURRA:⁵⁴ Lamurraren icena ematen diogu, amodio profano eta likixari, amodio garbi eta çucenezcotic berechecotçat. “Lamurra citçaion yayo uretic bere aldean” (*Lamurra eta bere ama* 19 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- LORÑON:⁵⁵ Lorñona da catalocha ttiki bat, bereciki theatretan usatcen dena. “Horra egun batez non duen atzematen / Muble luche, beltch bat, bere bi burutan / haren estonimendutan / fixatuac dituen / Net garbiac bi berina. / Hura cen lorñon hetaric / Theatretaraco asmatuetic” (*Gathua eta catalocha* 16 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- LYNTCHA:⁵⁶ “Badohaco orduan nahiz harrapatu; / Baina yaincoac colpez traça du çanayatu: / Bihurtcen çaio aldizca / Oxo eta acheri, chimino eta lyntcha” (*Cortesanoa eta Proteo-yaincoa* 11 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- MARGOTA:⁵⁷ Phicaren icengoitia. “Bere senharraz cenean Margota çampatua / hauçoagana cioan lasterrez damutua” (*Phica eta paloma* 14 Lib. II): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- MARTESE: Martes,⁵⁸ guerlaco yaincoa. “Martese, Minerba, baita Benus bera / yin ceizcan besarcatera” (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- MECENA:⁵⁹ Mecena, duela bi mila⁶⁰ urthe, Augusto Erromaco emperadorearen lehen ministroa, dakinxu pherxuguile eta escribaile izpirituxuac ohoratcen eta laguntcen cituena. “Pintore, ~~oficia~~ escultore / Sabant, ~~escultore~~ oficial, / Yende izpirituxu guciez gaindia, / Ceinec lehian baitçuten / Hitz ederrez balacatcen, / Eracuxten deseñuac, ~~eracuxten~~, / Eracuxten liburuac, ~~eracuxten~~, / Entçuten ere abisac / Harc eman nahi çaitzenac; /

⁵³ Irakurketa dudazkoa.

⁵⁴ Ik. frantsesez *l'amour*. Ik. Florian: *L'Amour et sa mère*.

⁵⁵ Ik. frantsesez *lorñon*.

⁵⁶ Ik. frantsesez *lynx*.

⁵⁷ Ik. frantsesez *margot* pikaren zentzuan: “II. Pop. Pie. *Autrefois ces braves savetiers n'avaient que des pies (...). Les portiers ont suivi le mouvement: ils ont remplacé la margot par le perroquet ou la perruche* (Kock, *Ni jamais*, 1835, p. 14). *Le vol des piverts, des margots et des merles* (Rollinat, *Névrozes*, 1883, p. 171).» *Trésor de la Langue Française informatisé* (Le), URL: <<http://atilf.atilf.fr/tdf.htm>>. Ik. *La pie et la colombe in Fables de Florian* (1874: 60)

⁵⁸ “Martese” / “Martes”.

⁵⁹ Frantsesez *mécène*.

⁶⁰ Hemen «mila», beste batzuetan «milla», adibidez in *Hercules Olympoan* 6 Lib. III. FLO. CB 162.

- Deithatcen çutela Mecena handia” (*Basurdea eta rochiñoleta* 3 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- MINERBA: Minerba, çuhurtciaren eta jakitatearen yaincosa, ceinari conxacrataua baitcen untza paganoen demboran (*Arranoa eta untza* 21 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- MINERBA: Minerba, çuhurtcia eta yakitatearen yaincosa. “Guiça Martese, Minerba, baita Benus bera / yin ceizcan besarcatera” (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- MINOS: Minos, paganoen fedean, yuye lehen-azkena, bertce munduan arima guciac yuyatcen dituen (Yupiter eta Minos 7 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- MINOSEN: Minos, lehenago paganoen ustearen arabera, bertce munduan onen eta gaitztoen yuye soberanoa. “Minosec, ez baitceçaken / ya bere oficioaren / Yasan carga nekhezcoa” (*Minosen balentça* 14 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- NEMBROD⁶¹ BERRIAC: Nembrod, mende çaharretan ehiztari eta guerlari ospatua. “Han gure Nembrod berriac / Hara huna erne beguiac” (*Gathua eta catalocha* 16 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- NILAREN: Eyiptoco ybai ospatua bere igaitçaz hango lurrac guicentcen dituen, eta sor-arazten abundantciaric mirexgarriena. “Nilaren ~~egu~~ heguien egun batez lehen” (*Crocodila eta colaca*⁶² 11 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- OLYMPOAN: Olympoa, paganoen cerua. “Hartua Olympoan içatu cenean” (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- OZPINA: Arranoa. «Ozpina dabilçan chori ospatua / Banderiça batez gorthean beltztua, / Ceruco egoitçatic urrun khasatua» (*Arranoa eta untza* 21 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PACHA: Turkian probintcietaco buruçagui[ara].⁶³ “Africano baten-ganic / Daducat ikhasia nic, / Turkian Pacha bat behin / Cacha ciguillatu precios batekin / Citçaiola gan arraiki” (*Pacha eta derbicha* 7 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PAN: Pan, lehenago paganoen demboran, artçainen eta hauki behatcen çaizcoten gucien yaincotçat, poeta edo pherxuguillec asmatua. “Yabal eçac, derro Pani / Senti duken changrin hori” (*Pan-yaincoa eta Fortuna* 14 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PANTHERAC: Africaco eremu harexutan, basa-bestia cruelenetic bat. “Baina lehoin⁶⁴ centçudunac / Beldurtcen cituen hartz eta pantherac” (*Lehoiña eta leoparra* 22 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PARKEAN: Parkea da, yaureguien inguruan içaten ohi den barrendegui bat ihizatceraco. “Yauregui bateco parkean yarri cen” (*Gathua eta catalocha*⁶⁵ 16 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PERRUCHA: Perroket emea. “Perrucha, cardinalea / Eta ttarina simplea, / Hauc ere beha çorrotzki / Çagoz(?)con⁶⁶ arlekinari” (*Arlekin-arropa* 4 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

⁶¹ Ik. frantses forman *Nemrod* (*Genesis* 10, 9)

⁶² Ik. Florian *Le crocodile et l'esturgeon*.

⁶³ Irakurketa dudazkoa.

⁶⁴ «lehoinaren» / «lehoinari».

⁶⁵ Frantsesez *lunette*. Ikus “Le chat et la lunette” in *Fables de Florian* (1874: 26).

⁶⁶ Barratua den hitz-zatia ez da ikusten kopian.

- PHENIÇA: Pheniça, Antigoaco pherxuguille edo poeten arabera, cen hegaztin bat bere arraçatic bakhoitza eta hil ondoan, bere hauxetatic berriz phitzten cena. “Arabiaco lurretic / Ethorria trumpaturic, / Pheniça gure oihanetan, / Egun eder batez cen ikhusi betbetan” (*Pheniça* 13 Lib. II): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PHILOMELA:⁶⁷ Rochinoletaren bigarren izena. “Philomela! guri eta maithagarriac / Egun ederrac yitean” (*Rochinoleta eta paona* 5 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PLATON: Platon, filosofo grecoa, duela bi mila eta berreun urthe bici cena, eta filosofo yentil gucietan, bere izpiritu çorrotz eta hedatu, bai eta bere dotrina ederra-gatic ospatuena; eta Dibinoa deithatua. “Baçarraizcoia Zenonen dotrina herxiari? Edo Epicuro baten escola laçoari? Pithagora bati edo Platon Dibinoari?” (*Sabanta eta Bordaria* 1 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PLUTUS: Plutus, tresor eta abariciaren yaincoa. “Baina Plutus, hirriz-hirriz / Besta hartan parte nahiz, / Harroki çaio hurbiltcen” (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PROSA: Pherxutan ez-den escribua. «Hainitz errencura çuen author batec, / Çaduzcatela saguec / Haren obra hoberenac / Erdi-janac. / Cembat nahi çetçan armarioz chanya / Eta arteac oro heda, / Gathu onac ere guarda; / Deusec ez-çuen balio: / Prosa, pherxu, drama, istorio <edo> istorio, / Guciac ciren hasiac» (*Autorra eta saguac* 20 Lib. V.): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PROTEO: Paganoec bere[n]⁶⁸ millaca yaincoen artean baçuten hau ere, Proteo deitzen çu-tena ceren hartzen baitcituen nahi cituen itchura diferent guciac, eta baitcen ecin sesitua ez mintçatua, berac nahi ez baçuen. “Erresuman aguertu içurritea cen, / Eta hunen furia yabal ez-çaiteken / Yainco-Proteoc bere abis dibinoa / Non ez-çuen ematen haren gaine-coa. / Yainco hau, guciac badakitena ongui, / Bici gaitzeco da eta ethorcorra guti” (*Cortesanoa eta Proteo-yaincoa* 11 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- PYTHAGORAS:⁶⁹ duela bi mila eta hirur ehun urtheen ingurua, Grecian bere dakintasan handi eta morala garbia-gatic haguiz famatua. “Baçarraizcoia Zenonen dotrina herxiari? Edo Epicuro baten escola laçoari? Pithagora bati edo Platon Dibinoari?” (*Sabanta eta bordaria* 1 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- RHINOCEROA: Africaco basa-bestia bat urean eta leihorrean berdin bici dena, larria, ezca-tatua eta sudurraren gaineco aldean dakharren adar zorrotzagatic, latzgarria. “Rhino-cero batec gazte ta hazcarrac / Dromaderoari cerron behin: errac / Othoi, anai, certaco den / Hain myristua gu bien / Zoriac eguin zortea” (*Rhinoceroa eta dromadero* 4 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ROLINEN:⁷⁰ Rolin, Françiaco istorio escribatçaille ospatuena eta çuhurrena. “Çaharren hori hari cen Rolinen eracurtcen” (*Cartazco gaztelua* 12 Lib. II): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- SEGUANAREN: Sena, Parisco arribera. “Horrela mintço guinela, / Sentitcen ez-guinduela, / Aurkitu guinen betbetan / Seguanaren heguietan” (*Peisanta*⁷¹ eta ybaia 6 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

⁶⁷ Ik. *Philomèle et Procné* frantses bertsioan. Ik. in Goyhette, «Proñe» sartzea.

⁶⁸ Ez da ongi irakurtzen kopian.

⁶⁹ “Pithagora” / “Pythagoras”.

⁷⁰ Charles Rollin (Parise 1661-1741), frantses historiagile eta irakaslea, xviii. mendean historia zaharraz eta pedagogiaz liburu ugariren autorea.

⁷¹ Ik. frantsesez *paysan*. Ik. Florian in *Le paysan et la rivière*.

- SOLDAN: Turcoen artean printze⁷² soberanoen izena. “Hauzoco paonetan ederrena cena / Soldan fierra” (*Rochinoleta eta paona* 5 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- SOLDANAC: Turcoen lehen buruçaguiari ematen çaión icena. “Gure soldanac du choilki / Bisir-handia egorri / Mahomet profeta-ganat / Ordre bat eramaterat” (*Pacha eta derbi-cha* 7 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- SYRIACO: Eyiptoaren hauçoco erresuma aberax bat orai Turco handiaren meneco dena. “Syriaco erresuma guciç aberaxa” *Cortezanoa eta Proteo-yaincoa* 11 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- TALAPINEC:⁷³ hola dire deithatcen Siam-go eta Pegu⁷⁴-co erresumetan, yainco-falxoén apheçac. “Gure Talapinec hori erran dute, hortaz duda hortaz ezdaiteke” (*Elefant churia* 14 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- TRAYEDIA: Theatraco pheça bat, beira egoileac, batean ikharaz bethetcen, bertcean nigarrez, haur tropa bat beçala, atchikitcen dituen. “Colaca onest bat han aurkitcen cena / Trayedia hura ikhusi çuena, / Latztua tretu hortara / Badioa gordetcera / Ur handiaren çolarara” (*Crocodila eta colaca* 11 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- TYRCIS: Tyrcis, duela bi mila urthe munduan cen artçain bat, pherxuguille orducoez ha-guitz ospatua. “Soinean gibeciera,⁷⁵ / Escu batean cigorra, / Eta bertcean çhits chirola, / Buruan ere çakharla / Chapel⁷⁶ churi biribila, / Berdez net chingolatua / Cocoxera amarratua: / Penxa çaçue guciç, / Cer aire eta cer gracia / çukeien hola eçarria / Gure Tyrcis berri hunec!” (*Donkichot* 20 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- ULYSEREN: Ulyse, duela bi milla eta çazpi ehun urthe, Africaco printce gazte bat, biayetan urez eta lurez ibilli cena, moral eta politica ardiexi nahiz. “Çoin erresumetara, edo çoin printceren gorthera / Goan içatu çaren nihoiz justicia ikhastera / Ulyseren exemplura?” (*Sabanta eta bordaria* 1 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- YUNON: Yupiterren espos eta arrega. “Yin ceizcan besarcetcera / Are Yunon berac ere” (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- YUPINEC: Yupin, Yupiterri trebenteciaz ematen çitçaión icena: nola erraiten baita Piarresentçat Betiri edo Peillo. «derro Yupinee ordu berean» (*Hercules Olympoan* 6 Lib. III): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- YUPITER: Paganoen arabera yainco guciç nausia (*Yupiter eta Minos* 7 Lib. V): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).
- YUPITERREC MAITHE DUEN ÇUHAITZARI: Haritza, paganoen demboran Yupiterri conxecratua. “Çoin haicen pleiñigarria / Belhar hain apha hazia! / Cerron egun batez Chirac

⁷² Beste anitz kasutan «printce» idazten du Goyhetchek.

⁷³ Ik. frantsesez *talapoin*: «Nos talapoins l'ont dit, ainsi la chose est sûre» (*L'éléphant blanc*, in *Fables de Florian* 1874: 25). Ikus frantsesez *talapoin*: «[Pour les Européens du xviie et du xviiie s.] Prêtre bouddhiste de Birmanie ou du Siam; *péj.*, moine, prêtre. *Un groupe de chamans chinois, et de talapoins de Stam* (Volney, *Ruines*, 1791, p. 203). *Ces pays où les fakirs, les bonzes, les santons, les caloyers, les marab outs, les talapoins et les derviches pullulent jusqu'au fourmillement vermineux* (Hugo, *Misér.*, t. 1, 1862, p. 615).» (in *Le Trésor de la Langue Française informatisé-TLFI*).

⁷⁴ Ik. (frantses moldean idatzia) *Pegu* (Hamsavati)-ko hiri eta erreinu desagertuak. ix. mendetik aitzina «Pegu» europarrek erabiltzen duten izena da. xi. mendean Pagan Birmaniako eskualdearen menpe erortzen da eta 1757an Alaungpaya errege birmanoak arrasatzen du. Ik. URL: <<http://www.universalis.fr/encyclopedia/T3C>>.

⁷⁵ Ik. frantsesez *gibecière*.

⁷⁶ Testuko «Xapel xuri»-a, ez da gaur «boneta» edo «txapela» deitzen duguna. Ik. frantsesez *chapeau* (gaztelerez *sombrero*). Ik. «txapel» «zapel», «txapela», «tzapel» in *OEH*.

~~Charpotari~~ Chendanari: / Lurrean herrestatcea / Duc bethi hire çortea; / Hire guirttina tchar eta ikharan bethi, / Apenas çaitetek lur-barnetic ilki: / Nerea aldiz gora / Hedoina hauçora / Yuntatua ohorezki / Yupiterrec maithe duen çuhaitzari, / Ygaten nauc glorioski” (*Chira eta charpota* <Chendana>⁷⁷ 15 Lib. I): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

ZENONEN: Zenon, Greciaco filosofo bat, duela bi mila⁷⁸ eta berreunbat urthe, bere dotrina orduco garbi eta herxiaz ospatua”. “Baçarraizcoia Zenonen dotrina herxiari? Edo Epicuro baten escola laçoari? Pithagora⁷⁹ bati edo Platon Dibinoari?” (*Sabanta eta bordaria* 1 Lib. IV): FLO. CB 162 BNF (1851 ing.).

VI. HITZTEGUI CHUMEA: «Hitztegui chumea liburu huntan empletuac diren usayaz campoco hitz batçuen endelgutan» (LAF 1852)

A

ABORO: *Guehiago*. LAF HC 1852: 327. (22).⁸⁰

ALAIÀ: *Phoça-aleguera*. LAF HC 1852: 327. (1)

ALEGUIÑA: *equin-abala*. LAF HC 1852: 327. (2)

ARAOZ, ARAUZ: *Iduriz, aparantçiaz*. LAF. HC 1852: 327. (ARAOZ:1 / ARAUZ:3)

ATCHATCHO: *Cuchean, istant berean*. LAF. HC 1852: 327.(1)

B

BACEMAN: *Ematen çuen*. LAF HC 1852: 327. (1)

BACEMATÇAN: *Ematen cituen*. LAF HC 1852: 327. (1)

BACEMON: *Ematen cion*. LAF HC 1852: 327. (2)

BACERRATENAC: *Erraten çutenac*. LAF 1852: 327. (1)

BADAKHAR: *Ekhartcen du*. LAF HC 1852: 327. (5)

BADAKHARZTE: *Ekhartcen dituzte*. LAF HC 1852: 327. (2)

BADAKHART: *Ekhartcen dut*. LAF HC 1852: 327. (1)

BADAKHARTZ: *Ekhartcen ditu*. LAF HC 1852: 327. (2)

BADAKHARTE: *Ekhartcen dute*. LAF HC 1852: 327. (2)

BADAGOT: *Egoten*, edo *Guelditcen çait*. LAF HC 1852: 327.(1)

BADEMA: *Ematen du*. LAF HC 1852: 327. (3)

BADEMAITÇUT: *Ematen dautçut*. LAF HC 1852: 327. (0)

BADEMAIZCUN: *Ematen dauzkigun*. LAF HC 1852: 328. (1)

BADEMATE: *Ematen dute*. LAF HC 1852: 328. (1)

BADEMO: *Ematen dio*. LAF HC 1852: 328. (4)

BADEMOT: *Ematen diot*. LAF HC 1852: 328.(1)

BADERRA: *Erraten du*. LAF HC 1852: 328. (8)

BADERRAKEGU: *Erran deçakegu* edo *badiokegu*. LAF HC 1852: 328. (2)

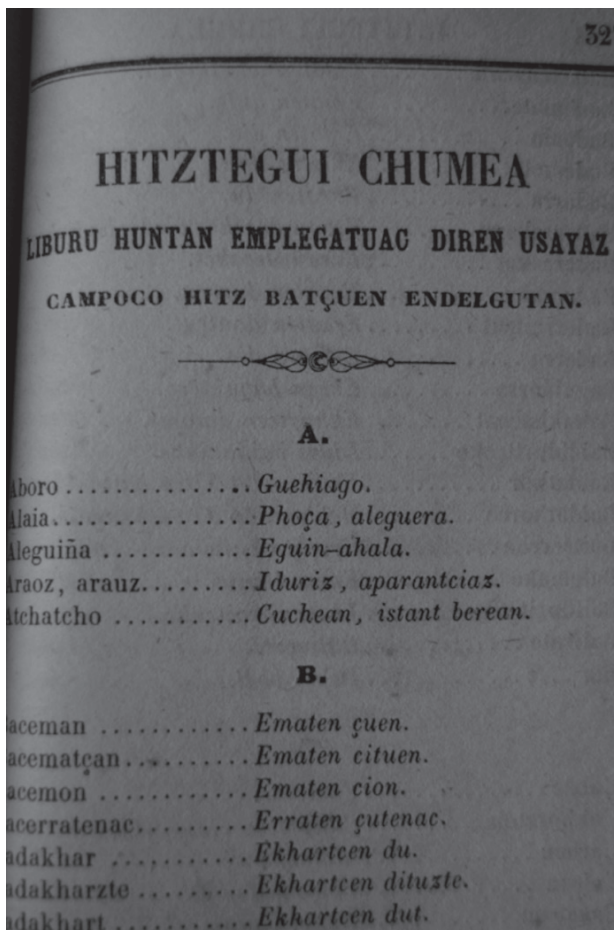
BADERRAKET: *Erran deçaket*. LAF HC 1852: 328. (2)

⁷⁷ «charpota» barratu gabe bi lerroen artean gehitua da «chendana».

⁷⁸ Hemen “mila”. Alegia berean gorago «milla» idazten du.

⁷⁹ “Pithagora” / “Pythagoras”.

⁸⁰ Parentesien artean: okurrentziak.

Fableac edo aleguiac Lafontenetaric berechiz hartuac, eta Goybetche apheçac franxesetic escoarara berxutan itçuliac (Baiona 1852).

“Hitztegui chumea”

Baionako Liburutegi Munizipala WP 153

- BADERRAICU: *Erraten darocu*. LAF HC 1852: 328. (1)
 BADERRAITÇUT: *Erraten dautçut*. LAF HC 1852: 328. (1)
 BADERRO: *Erraten dio*. LAF HC 1852: 328. (27)
 BAGUIÑERRO: *Erraten baguiñeço*. LAF HC 1852: 328. (1)
 BAHAKHARNAT: *Ekhartcen daunat*. LAF HC 1852: 328. (1)
 BAIDIDURITÇOKE: *Iduri baidakioke*. LAF HC 1852: 328. (0) [*Badiduritçoke* in “Bufona eta arrainac”]
 BAIDATHOR: *Heldu*, edo *Yiten baita*. LAF HC 1852: 328. (1)
 BAIDATHORCO: *Heldu*, edo *Yiten baitçaiio*. LAF HC 1852: 328. (1)
 BAITCERRON: *Erraten baitcion*. LAF HC 1852: 328. (1)
 BALEMAKE: *Eman leçake*. LAF HC 1852: 328. (1)

- BALIDURITÇUKE: *Iduri litçaitçuke*. LAF HC 1852: 328. (0)
 BALIROTE: *Baliôte*. LAF HC 1852: 328. (0)
 BIZ: *Dela, bedi*. LAF HC 1852: 328. (6)

C

- ÇAIZTE: *Çaizcote*. LAF HC 1852: 328. (1)
 ÇAKHORZTELA: *Ekhartcen ciotçatela*. LAF HC 1852: 328. (1)
 ÇAROEN: *Cioten*. LAF HC 1852: 328. (1)
 CEICAN: *Cioçaken*. LAF HC 1852: 328. (1)
 CEMACON: *Eman cioçan*. LAF HC 1852: 328. (0)
 CEMAKIDAKENIC: *Eman cieçakedanic*. LAF HC 1852: 328. (1)
 CEMOKETENIC: *Eman ceçoketenic*. LAF HC 1852: 328. (1)
 CEMON: *Ematen cion*. LAF HC 1852: 328. (2)
 CEMOTET: *Ematen ciotet*. LAF HC 1852: 328. (1)
 CERRALA: *Erraten çuela* edo *cioela*. LAF HC 1852: 328. (3)
 CERRAN: *Erraten çuen* edo *cioen*. LAF HC 1852: 329. (11)
 CIDURIÇON: *Iduritcen ciçaiçon*. LAF HC 1852: 329. (4)
 CINDURIELA: *Iduri cinduela*. LAF HC 1852: 329. (0)

D

- DAIZTE: *Diotçate*. LAF HC 1852: 329. (0)
 DAKHAR: *Ekhartcen du*. LAF HC 1852: 329. (4)
 DAKHARCO: *Ekhartcen dio*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DAKHARLA: *Ekhartcen duela*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DAKHART: *Ekhartcen dut*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMADAN: *Eman deçadan*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMAICUNIC: *Ematen daucunic*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMAICUTE: *Emaiten daucute*. LAF HC 1852: 329. (0)
 DEMAITAN: *Ematen dautan*. LAF HC 1852: 329. (2)
 DEMAITÇUKET: *Eman dieçaçuket*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMAIZKIGU: *Ematen dauzkigu*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMAKE: *Eman deçake*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMALA: *Eman deçala*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMANA: *Ematen duena*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMO: *Ematen dio*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMOÇUEKETE: *Eman dieçocueke*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DEMOTÇAN: *Eman ditçon*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DERRA: *Erraten du*. LAF HC 1852: 329. (21)
 DERRAIELA: *Erraten diotela*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DERRAICU: *Erraten daucu*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DERRAKIOTEN: *Erran dakioten*. LAF HC 1852: 329. (1)
 DERRO: *Erraten dio*. LAF HC 1852: 329. (30)
 DERROIE: *Erraten diote (batec cembaitei)*. LAF HC 1852: 329. (2)
 DERRALARIC: *Erraten duelaric*. LAF HC 1852: 329. (1)

DERROLARIC: *Erraten diolaric*. LAF HC 1852: 329. (1)

E

ERKHATCEA: *Comparatcea*. LAF HC 1852: 330. (0)

ETCEITÇATEN: *Etcioçaten*. LAF HC 1852: 330. (0)

EZ-BAITCIRAUKEN: *Ez baitçeçaken irau*n. LAF HC 1852: 330. (1)

EZ-ÇATHORCOLARIC: *Heldu edo Yiten etcitçaiolaric*. LAF HC 1852: 330. (0)

EZ-DEMOTEN: *Ez dioten ematen*. LAF HC 1852: 330. (1)

EZ-DEMAITÇUKET: *Ez dieçaçuket eman*. LAF HC 1852: 330. (1)

EZ-DERRAT: *Eztut erraten*, edo *Ez diot*. LAF HC 1852: 330. (1)

EZ-NERRAKE: *Ez neçake erran*. LAF HC 1852: 330. (1)

G

GARABIC: *Bathere, niholere*. LAF HC 1852: 330. (9)

GATHORZ: *Heldu edo Yiten gare*. LAF HC 1852: 330. (1)

GATHORZKITÇU: *Heldu edo Yiten gaizkitçu*. LAF HC 1852: 330. (1)

GUIRADE (berxutan): *Gare*. LAF HC 1852: 330. (1)

H

HER: *Heier, heiki, hekieri*. LAF HC 1852: 330. (6)

HERENA: *Hirur-garrena*. LAF HC 1852: 330. (1)

HIRO: *Heçake*. LAF HC 1852: 330. (1)

I

IÑOIZ: *Nihoiz*. LAF HC 1852: 330. (10)

İPHİNI: *Eçarri, plaçatu*. LAF HC 1852: 330. (0)

İRTEN: *Ilki, athera*. LAF HC 1852: 330. (1)

L

LIÇATEKELA: *Laitekela*. LAF HC 1852: 330. (1)

LIDURIKETE: *Iduri lukete*. LAF HC 1852: 330. (1)

LIRONIC: *Leçakenic*. LAF HC 1852: 330. (1)

M

MORROIÑA: *Mutico gaztea*. LAF HC 1852: 331. (1)

N

NATHOR: *Heldu edo Yiten naiz*. LAF HC 1852: 331. (1)

NERRAKEN: *Erran neçaken*. LAF HC 1852: 331. (1)

NİRO: *Neçake*. LAF HC 1852: 331. (4)

T

- TIPUSTEAN: *Betbetan, ustecabeen*. LAF HC 1852: 331. (1)
 TONTORROAN: *Goi-goiean, punta-puntan*. LAF HC 1852: 331. (1)
 TORTILLA: *Omeleta, arraulce yoac*. LAF HC 1852: 331. (1)

Bibliografia

- Arcocha-Scarcia, A. (Arkotxa, A.), 2003a, «Florianen fableac Goyhetche apheçac franxese-tico escoarara pherxutan itçuliac.», A. Arkotxa, L. Otaegi (arg.), *Iker* 14, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 2003b, «Manuscris relatifs aux fables de La Fontaine et de Florian traduites et adaptées du français au basque labourdin par Martin Goyhetche (1791-1859), *Lapurdum* 8, Baiona, 25-83 URL: <<http://lapurdum.revues.org/index799.html>>.
- , 2006, «Alegia euskarazkoa Frantziako Euskal Herrian 19. mendean. Bi etsenplu: Archu (1848), Goyhetche (1852)», in *Ikuspegi soziokulturala Euskal Herriko hezkuntzan, I. Hezkuntzaren gaineko berbaldiak*, arg. B. Bilbao, G. Ezkurdia, K. Perez, argitalpen zerbitzua, UPV/EHU, Bilbo, 43-50.
- , 2007, «Fables traduites en basque en Pays basque de France au XIXe siècle: Archu (1848) Goyhetche (1852)», in H. Lieutard et M.-J. Verny, ed. *L'école française et les langues régionales, XIXe-XXe siècles*, Presses universitaires de la Méditerranée, collection «Études occitanes», Université Paul-Valéry, Montpellier III, Montpellier.
- Canvat, K., 2004, «Les dispositifs textuels d'orientation axiologique dans la fable», *Skholë*, hors-série 1, 11-19, URL: <<http://www.recherche.aix-mrs.iufm.fr/publ/skhole/pdf/04.H51.11-19.pdf>>.
- Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, CNRTL, CNRS, ATILF, <<http://www.cnrtl.fr/etymologie/braconner>>.
- Encyclopedia Universalis en ligne, URL: <<http://www.universalis.fr/encyclopedie/T3C>>.
- Ferreira, A. (u.g.): «De fabula confabulemus: la matrice classique des Fables de la Fontaine», URL: <<http://www.ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/5821.pdf>>.
- Florian, J.-P. C. (de), 1803, *Œuvres complètes de M. de Florian. Nouvelle édition, Augmentée de la Vie de l'Auteur, de Guillaume Tell, et autres ouvrages inédits, et ornée de figures, dessinées et gravées par les meilleurs Artistes de Paris. Tome septième: Fables et Pièces diverses*. A Paris, Chez Fr. Dufart, Imprimeur-Libraire.
- , 1823, *Œuvres de Florian, de l'Académie Française etc. Nouvelle édition, ornée d'un portrait et de vingt-quatre gravures. Tome Premier. Vie et éloge de Florian*. Galatée.-Estelle. Chez P. C. Briand, Editeur, Paris.
- , 1824, *Œuvres de Florian, de l'Académie Française etc. Nouvelle édition. Tome Quatrième: Jeunesse de Florian. Guillaume Tell.- Eliézer. Mélanges de Littérature et de Poésies; Tome Sixième: Fables, contes en vers, poésies diverses; [Tome Treizième]: Œuvres diverses.-Correspondance*. Chez P. C. Briand Editeur, Paris.
- , 1874, *Fables de Florian, suivies de son Théâtre, précédées d'un Jugement par la Harpe Et d'observations littéraires par M. Sainte-Beuve de l'Académie française. Vignettes par Grandville*. Garnier Frères, Paris.
- Genette, G., 1987, *Seuils*, éditions du Seuil, Paris.

- Goyhetché, M., 1852, *Fableac edo Aleguiac Lafontenetaric berechiz hartuac, eta Goyhetché Apheçac franxesetic escoarara berxutan itçuliac*. Forec eta Lasserrec Inprimatuac, Bayonan. [Baionako Liburutegi Munizipala WP 153].
- , 1852, «*Fableac edo aleguiac Lafontenetaric berechiz hartuac*, Leonce Goyhetché (faksimilea). Hordago, 1978. Klasikoen Gordailuan». <<http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/G/GoietxeFableak.htm>>.
- Hadjadj-Aoul, M., 2009, «Les fables de La Fontaine et leurs sources orientales», *Synergies Algérie* 5, 243-250, URL: <<http://www.ressources-cla.univ-fcomte.fr/gerflint/algerie5/hadjadj-aoul.pdf>>.
- La Fontaine, J. (de), 1881, *Fables de La Fontaine avec des notes littéraires et grammaticales. Une vie de l'auteur et une notice sur la fable et les principaux fabulistes par M. Ch. Aubertin*, Belin Frères, Paris.
- Lafitte, P., 1941, *Le Basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule. Conférence donnée au Musée Basque de Bayonne le 3 avril 1941*. Collection *Aintzina*, Baiona.
- Michelena, L., 1987-2005, *Diccionario general vasco-Orotariko euskal hiztegia*, 16 t., Ediciones Mensajero, Bilbao-Bilbo.
- Moliner, M., 2001, *Diccionario de uso del español*, Editorial Gredos, Madrid.
- Nouveau Petit Robert* (Le), «Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française», Dictionnaires Le Robert, Paris.
- Orpustan, J.-B., 1996, «La fable dans la littérature basque». Conférence donnée le 14 octobre 1995 à la Faculté Pluridisciplinaire de Bayonne. *Lapurdum* 1, Baiona.
- Oyharçabal, B., 2007, «Une instruction en langue basque au XVIIIe siècle», in H. Lieutard et M.-J. Verny (arg.), *L'école française et les langues régionales, XIXe-XXe siècles*, Presses universitaires de la Méditerranée, collection «Études occitanes», Université Paul-Valéry, Montpellier III, Montpellier.
- , 1999, «Euskarazko irakaskintzaren historia ororen eskolen ildotik, iraultzaren frantses garaiko eskola liburuxka bat», *Lapurdum* 4, «Hommage au Professeur Haritschelhar», Baiona, 81-106, URL: <<http://www.artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-00000097/fr>>.
- , 2001, «Statut et évolution des lettres basques durant les XVIIIe et XIXe siècles», *Lapurdum* 6, Baiona, 219-287, URL: <<http://lapurdum.revues.org/index1211.html>>.
- Trésor de la Langue Française informatisé* (Le) (TLFi), URL: <<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>>.
- Vandendorpe, C., 1991, «De la fable au fait divers», *Les cahiers de recherche du CIADEST*, n.° 10, Montréal, URL: <<http://www.lettres.uottawa.ca/vanden/faitdiv.htm>>.
- , 1989, «Apprendre à lire les fables. Une approche sémio-cognitive.», URL: <http://www.home.ican.net/~galandor/littera/syn_van4.htm>.
- Welfringer, A., 2007, «Poétique d'un sous-genre critique: l'explication de fable de La Fontaine», dans «Complication de texte: les microlectures», *Fabula LHT (Littérature, histoire, théorie)*, n.° 3, 1 septembre 2007, URL: <<http://www.fabula.org/lht/3/Welfringer.html>>.

Eskuizkribuak:

- Celtique et Basque 162, Bibliothèque nationale de France: *Florianen Fableac Goyhetché Apheçac franxesetic escoara pherxutan itçuliac* (datarik gabe).
- Celtique et Basque 163, Bibliothèque nationale de France: *Lafontenen fableena. Liburu Çazpigarrena* (datarik gabe).

JABETZA-GENITIBOAREN SINTAXIA ETA ERKATZE ANIZKUNA

Xabier Artiagoitia

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

After characterizing the so called possessive genitive as a case mark on nominal DP arguments, this article proposes that Basque structural genitive case is checked in the specifier of the head possessive, right below DP. This position attracts both subject and object genitives thus creating a multiple specifier configuration. As a result, Basque multiple genitive constructions display the features described by Richards (2001) for multiple A-specifiers (superiority, lack of scope ambiguity) and provide the basis to analyze several word order restrictions observed in Eguzkitza (1993); moreover, the derived order SO(X)N shows Person Case Constraint effects. The main consequences are that: (a) DP raising is pervasive in Basque noun phrases; and (b) we confirm that UG allows multiple case (here genitive) checking but disallows multiple person checking (Boeckx 2003, Jeong 2004, Ormazabal & Romero 2007, Rezac 2008).

0. Sarrera*

Artikulu honetan, jabetza-genitiboen agerrera, banaketa eta zilegiztatzea aztertuko ditut. Kasu genitiboa D eta Q buruen artean datzan *posesibo* (De Wit 1997)¹ buru funtzionalak ezartzen duen egiturazko kasu tasuna dela argudiatuko dut; bigarren kasu genitibo bat, izenaren inguruan IS biluzietan agertzen dena, berezko kasutat joko dut. Nire proposamenaren berrikuntza nagusia, hala ere, hauxe da: *posesibo* buru horrek kasua bai genitibo subjektuari bai genitibo osagarriari ezartzen diela aldi berean, espezifikatzaile anitzeko egitura sortzen duelarik. Genitibo anitzeko konfigurazio honek lagunduko digu *Pertsona-Kasuaren Murrizketa* (Bonet 1991) hobeto ulertzen: euskarak Jeong-en formulazioa hobestera garamatza: “two DPs cannot be [+person]/[+animate] if they check that feature against the same functional head” (Jeong 2004: 419); bestetik, *Pertsona-Kasuaren Murrizketa* sintaxi mailako hurbiltasun efektu batera laburbiltzen bada (Rezac 2008), egiaztatzen dugu *posesibo* burua-

---

* Haren jakinduria zabala ez ezik, Beñatek berezkoak dituen jendetasuna eta dotorezia ere eredu izan dira beti niretzat. Horregatik, ohore handia da omenaldi honetan parte hartzea. Honako hau Artiagoitia (2009) lanaren laburpena da eta EHU07/13 eta FFI2008-05135/FILO ikerketa proiektuen babespean egin da.

¹ *Posesibo* edo *Kmz* (Szabolcsi 1994, Ihsane 2001, Kiss 2002) eta *F* ere (Pearce 1998) erabiltzen dira.

ren eta osagarriaren arteko $\varnothing$ -erlazioa [+pertsona] den subjektuak eragotz dezakeela. Proposamenaren beste ondorio bat hau da: Artiagoitia (2000: 55-6) lanean aditzera ematen denaren kontra, DS-ren barruko jabetza-genitibo osagarriak ez daudela ize-naren ondo-ondoan, goragoko posizioan baizik.

Nire abiapuntua edo oinarria aurreko zenbait lanetan (Artiagoitia 2002, 2004, 2008) garatu dudan determinatzaile-sintagmaren egitura izango da, honela laburbil daitekeena:

- (1) euskarazko determinatzaile-sintagmaren egitura²
 $[_{DS} [_{POS} [_{QS} XS [_{FS} [_{IS} I] \dots Adj] Q] Pos] D]$
 (non XS = neurri sintagmak eta QSak, numeralak barne)
- (2) a. liburu hauek = $[_{DS} [_{IS} liburu] [_{D} hauek]]$
 b. liburu bi hauek = $[_{DS} [_{QS} [_{IS} liburu] [_{Q} bi]] hauek]$
 c. {hainbat, kutxa bete} liburu = $[_{DS} [_{QS} [_{XS} \{hainbat \dots\}] [_{IS} liburu] [_{Q} \emptyset]] [_{D} \emptyset]]$
 d. bost liburu(-ak) = $[_{DS} [_{QS} [_{QS} bost] [_{IS} liburu]] [_{D} (-ak)]]$

Egitura honetan izenaz gain D eta Q buru funtzionalak aurkitzen ditugu;³ adjektiboak, halakorik izatekotan, IS osagarriaren ondoren ageri diren buru funtzionaltzat har daitezke Cinque (1994)-Scott (2002) ikuspegiari jarraituz edo IS-ri egindako buru-adjunkzioztat. *Posesibo* burua, berriz, artikulua honen gai nagusia da.

Artikulua honela atondu dut: lehen atalean euskarazko genitiboek posesiboen tipologia duten lekua aztertuko dut, funtsean [DS + deklinabide-atzizkia] egituradunak direla esateko. Bigarren atalean, genitiboen agerteraren eta banaketaren aurkezpen xumea egingo dut. Hirugarren atalak, berriz, erakutsiko du IS soil edo biluzietan osagarriaren interpretazioa duen genitibo bakarrarentzako lekua baino ez dagoela. Lau garren atalak, bere aldetik, proposamenaren muina garatuko du: hainbat argudiok erakutsiko duten moduan, DS genitiboek IS-tik atera eta QS-ren gaintik dagoen espezifikatzaileko mugida egiten dute, espezifikatzaile anitzeko konfigurazioa sortuz.

1. Euskarazko genitiboen ezaugarriak

Kokatze aldera, euskarazko jabetza-genitiboen azterketa konparatiboari ekitean, komeni da zenbait egiaztapen argi uztea:

- DS arruntetan euskarak ez dauzka bi jabetza-genitibo edo posesibo;
- euskal genitiboak ez dira determinatzaile mota bat;
- izenordain posesiboek ez daukate *sendo/ahul* partiketaren araberako formarik;
- euskarazko genitiboak DS + *kasua* itxurakoak dira;
- ko leku-genitiboarekiko aldea kategoriala da neurri batean.

a. *DS arruntetan euskarak ez dauzka bi jabetza-genitibo edo posesibo*. Posesiboen tipologia, sarritan sintetikoak eta perifrastikoak berezi ohi dira, hizkuntza berean (esaterako ingelesez) biak batera gauzatzen direlarik:

² Ikus Oyharçabal (2006) antisimetriari jarraitzen dion euskal DS-ren ikuspegi baterako.

³ Eguren (2006) Num eta Q bereizten ditu; nik biak parekotzat jo izan ditut; nolahi ere, nire iritzia da (Artiagoitia 2006), bereizketarik bada, euskaraz NumS horrek QS-ren gaintik behar duela.

- (3) a. Rome's destruction of the enemy (genitibo saxoia = sintetikoa)
 b. the destruction of the enemy (*of*-genitiboa = perifrastikoa)
 c. the enemy's destruction

Eta ez hori bakarrik, (3b-c) adibideek erakusten dutenez, izenarekin erlazio tematiko berdina daukan argumentua berdin ager daiteke batera zein bestera.⁴ Antzera gertatzen omen da alemanez (Lindauer 1998), subjektuak eta objektuak, biek batera, genitiboan agertzeko aukera dutelako berezitasunarekin.⁵

- (4) a. Kolumbus Entdeckung *Amerikas*
 b. Kolumbus Entdeckung *von Amerika*
 (Colonen Amerikaren aurkikundeak) (Lindauer 1998: 122)

Genitibo mota bi hauek zergatik diren zilegi, bakoitzak zein posizio hartzen duen izen-sintagmaren barnean, eta zein kasu motari dagokion, eta abar sarritan izaten da eztabaida-iturri; Lindauer-ek (1998), esate baterako, kasu genitiboaren erkaketa posizio bakarrera murrizteko ahaleginean izenaren aurreko genitiboa funtsean adjektibo-sintagma dela aldarrikatzen du. Erromantze hizkuntzetan, bestalde, genitibo sintetikoa izenordainetara mugatzen da eskuarki, baina hor ere nabarmena da genitibo biek kokapen bana dutela (D gunearen inguruan bata eta izenaren ostean bestea) eta izenaren osagarriak ere gauzatu ahal direla izenordain posesibo modura (Cinque 1980, Longobardi 2001).

Euskaraz, ez dago horrelako bikoizketarik. Dauden genitiboak, posesiboari, subjektuari eta osagarriari dagozkienak, antzera gauzatzen dira eta itxura berekoak dira denak:

- (5) a. Bonaparteren euskalkien sailkapena
 b. {Colonen, Euskal Herriko arrantzale batzuen} itsasontziak
 c. Artetaren Pitxitxiren erretratua

Genitibo hauek guztiek [DS + (*r*)*en*] egiturari jarraitzen diote eta, beraz, nekez jo daitezke adjektibo-sintagmatzat.

b. *Euskal genitiboak ez dira determinatzaile mota bat*. Frantsesez, gaztelaniaz eta ingelesez ez bezala, posesiboak, are izenordain posesiboak, eta determinatzaileak ez daude banaketa osagarrian euskaraz:

- (6) a. nire liburu {-a, hau}   b. nire liburu {bi, bat}   c. nire hainbat liburu

baina bai arestian aipaturiko hizkuntza askotan (cf. Schoorlemmer 1998, besteak beste):

- (7) a. (*le) mon livre (frantsesa)
 b. (*el) mi libro (*hala ere*: {un/*el*} libro mío) (gaztelania)
 c. (*the) my book (inglesa)
 d. (*het) mijn boek (neerlandera)

Ezaugarri hau determinatzaile-sintagma osoa zehaztua izatearekin lotu ohi da; hizkuntzotan posesiboen goiko posizioa determinatzaileena bezalakoa izan ohi da

⁴ Halere, bada «affectedness constraint» deritzon murriztapen bat. Ikus Longobardi (2001: 564-hh).

⁵ Murriztapen desberdinak daude, hala ere, baterako eta besterako. Genitibo prenominala gaurko alemanean izen berezietara mugatzen omen da; ikus baita De Wit and Schoorlemmer (1996) ere.

eta hartara, (7a-d) sintagmak ezinezkoak dira perpaus existentzialetan. Euskaraz, zehaztutasuna edota determinatzailearen agerrera independenteak dira jabetza-genitiboaren agerreratik (Artiagoitia 1998, 2004), eta honek lehen begiratuan behintzat euskara beste era bateko hizkuntza batzuekin (italiera, katalana, bulgaria, errumaniera) berdintzen du.

c. *Izenordain posesiboek ez daukate sendo/ahul partiketaren araberako formarik.* Aurreko ezaugarriaren haritik, Schoorlemmer-ek posesiboek forma sendo bereziak hartzea izen-elipsiarekin lotzen du, euskaraz inondik inora ikusten ez duguna:

(8)	a.	mon livre	<i>baina</i>	b'.	Ton livre à toi, pas le <i>mien</i>
	b.	mi libro	<i>baina</i>	d'.	tu libro, no el <i>mío</i>
	c.	my book	<i>baina</i>	a'.	Your book, not <i>mine</i>
	d.	mijn boek	<i>baina</i>	c'.	Jouw boek, niet <i>mijnes</i>
	e.	nire liburua	<i>eta</i>	e'.	zure liburua, ez <i>nire</i> a

Alegia, izenaren elipsiak ez du posesibo berezirik eskatzen (elipsiarekin edo gabe) ohikoa den artikulua baizik. Egia da hainbat hizkeratan badirela izenordain posesibo anaforikoak, Aresti-Linschmann legeari jarraitzen dioten *bere* sailekoak (Sarasola 1979). Honek, dena dela, erlazio gutxi dauka beste hizkuntza batzuetarako proposatu izan diren *sendo/ahul* (Cardinaletti 1998, Ihsane 2003) partiketekin. Izan ere, euskarazko izenordain posesibo guztiak sendoak lirateke; koordinatu daitezkeelako, kontrastiboak izan daitezkeelako, eta elipsietan ager daitezkeelako (cf. arestiko (8e) adibidea):

- (9) a. Nik ez dut nire edo gure “erruduntasunaz” ezertxo ere esan
 b. nire liburua aukeratu dute, ez zurea.   c. liburu hau gurea da.⁶

d. *Euskarazko genitiboak DS + kasua itxurakoak dira.* Euskarazko genitiboek itxura sintagmatikoa dute eta, alde horretatik, jabetza-genitiboa determinatzaile-sintagma osoa osagarritzat hartzen duen deklinabide-atzizkitzat hartzeak dirudi arruntena. Deklinabide-atzizki hori hemen kasu-markatzat hartuko dut nolabaiteko tradizioa daukan ikuspegi bati jarraituz (Goenaga 1984, 1991, 1997, 2003; Eguzkitza 1993, 1997; Elordieta 2001). Batetik, argumentu-sare osoa duen perpaus bat eta izen-sintagma bat erkatzeak iradokitzen duelako jabetza-genitiboa perpausetako ergatibo eta absolutiboaren kide dela:

- (10) a. Zumetak bere azken artelanak erakutsi ditu.
 b. Zumetaren bere azken artelanen erakusketa

Bestetik, *-ko* atzizkiak ezin duelako jabetza-genitibodun osagarririk hartu, ergatibo, absolutibo eta datibo kasu-markadunik hartu ezin duen moduan:

- (11) a. Zumetak/ etxeak + *-ko*   → *Zumetako/*etxeako
 b. Zumeta/ etxea + *-ko*   → *Zumetako/ *etxeako
 c. Zumetari / etxeari + *-ko*   → *Zumetariko / *etxeariko
 d. Zumetaren / etxearen + *-ko*   → *Zumetarenko / *etxearenko

⁶ Kasu guztietan zilegi da pertsona izenordain indartua, nire hizkeran behintzat.

Ezaugarri honek, beraz, jabetza-genitiboa kasu-markekin berdintzen du.

e. *-ko leku-genitiboarekiko aldea kategoriala da neurri batean*. Denok dakigunez, bada bigarren genitibo bat euskaraz, *-ko* atzizki edo postposizioarekin egiten dena:

(12) *Gasteizko Artium museoa*

Jabetza-genitiboaren eta leku-genitiboaren arteko aldeak ez dauka zerikusirik lehenago aipatu dugun *sintetiko/perifrastiko* bereizketarekin, beste zerbaitekin baizik. Goenaga (2003) eta Artiagoitia (2006) lanetan oinarrituz, honela laburbil daiteke genitibo bien arteko lan banaketa:

(13) *Euskarazko DS-ren barneko osagaiak*

a. DS kategoriako argumentuek *-(r)en* marka hartu ohi dute;

b. Gainerako (PostS, IS, QS, Adb-S, KonpS...) osagai adnominalek *-ko* atzizkia hartu ohi dute.

Hots, (10)-eko bikoteak gogora dakarren moduan, DS kategoriako izenaren argumentuek *-(r)en* hartzen dute; *-ko* ikusten dugu gainerakoan. *Gainerakoan* honek denetarik egoerak ostentzen ditu eta ez da harritzekoa anabasa horretan gramatikalariek egitura batzuk beste batzuen kalterako nabarmendu izana. Esaterako, Eguzkitzak (1993) azpimarratu du *-ko* genitiboak izen-sintagma barneko adjuntuak sortzen dituela baina ez subjektu edo osagarri argumentuak:

(14) Arabako zortzi urteetako zapone oneko ardoa (Eguzkitzaren 42. adibidea)

Honetan bat dator, itxura baten behintzat, lehenago beste batzuek (cf. Goenaga 1980, de Rijk 1988, 1993) diotenarekin: *-ko* atzizkia DS-ren barruko edozein postposizio-sintagmari gehitzen zaiola, edo, termino tradizionalagoetan, *adizlagunak izenlagun* bihurtzen dituela. Baina (adizlagunetatik datozen) *izenlagun* guztiak ez dira berdinak:

(15) a. Eskolara hurbildu zara / Eskolarako hurbilketa⁷
b. Segoviatik ihes egin nuen / Segoviatiko ihesa

(14)-ko *-ko* izenlagunak, adjuntuak diren neurrian, errepikakorrak izan badaitzke ere, ez da berdin gertatzen (15)-ekoekin. Izan ere, *eskolara* eta *Segoviatik* aditzek hautatutako Post-S osagarriak badira, antzera esan genezake, izenaren alorrean, *eskolarako* eta *Segoviatiko* sintagmez.⁸ Areago: (13)-ko bereizketa zuzena dela Eguzkitzak berak aipatzen dituen perpaus osagarriek (ikus haren 20. oinoharra!) berresten dute: berauek ere *-ko* hartzen dute izenaren osagarri direlarik:⁹

(16) a. [Elvis bizirik dagoela] entzun dut. b. [E. bizirik *dagoelako* zurrumurrua] entzun...

⁷ Dakigunez, inesiboaren kasuan arrastorik ez da gaurko euskaran:

(i) a. Donostian egon nintzen b. Donostiako egotaldia

Baina *-n* hori nabarmena da galdetzailen gutxienez (cf. *no-n-go egotaldia?*). Hartara, ohikoa da *Donostiako* bezalakoetan *Donostiango* ezkututzen dela esatea.

⁸ Hori bai, azterkizun da Post-S osagaien kasuan *zergatik* den beharrezkoa *-ko* eranstea

⁹ *-en* ere posible da, eskuineko estraposizioaren ondorioz konpletiba arrunta posible den era berean:

(i) a. [Elvis bizirik *dagoen* zurrumurrua] entzun dut. b. zurrumurrua entzun dut [E. bizirik *dagoela*]

Beraz, *-ko* sintagmak izenaren osagarri ere izan daitezke.

Bestalde, Zabalak (1999) eta, bereziki, Goenagak (2003) diotenez, badira *-ko* itxurako osagarria beren-beregi eskatzen duten izenak. Goenagak *eskola*, *laborategi irakasle/irakasle* bezalakoak aipatzen ditu:

(17) fisikako {ikaslea, irakaslea, laborategia, eskola, departamendua }

Alabaina, hizkuntzalari biek ontzat ematen dute *-ko* osagarriok halako zapore *generikoa* dutela, eta interpretatu ohi direla determinatzailerik gabeko izen-sintagma bat balira bezala, IS osagaia balira bezala hain zuzen.¹⁰ Beraz, DS osagaririk ez, normala da *-ko* agertzea; (13)-ko banaketak zuzena dirudi.

Azkenik, nolakotasunezko izenlagunetan ageri den *-ko* aipatu behar dut:

(18) a. adineko jendea (= [_{IS} I] + *-ko*)   b. aho biko ezpata (= [_{QS} IS-Q] + *-ko*)
 c. bihotz oneko laguna (= [_{FS/IS} I-Adj] + *-ko*)
 d. *bihotz on honetako laguna ([_{DS} I-Adj-D] + *-ko*)

Eguzkitzak (1993), Trask-en (1985) lan baten haritik, eta Zabalak (1999) iradoki dute (18)-ko adibideetan *-ko* atzizkia hain zuzen ere DS ez den osagai bati gehitzen zaiola; bestela esanda, osagai hori IS hutsa (=18a), QS (=18b) edo [I-Adj] osagaia (=18c) (alde batera utzita nola aztertzen den) izan liteke, baina ez DS oso bat (=18d) inondik inora ere. Goenagak (2003), hala ere, zalantzan ipini du ikuspegi hau eta zenbait nolakotasunezko izenlagunetan DS-raino islatzen den egitura bat badela argudiatu du. Hona hark emandako adibide bat (ibidem: 283):

(19) *kolore honetako* koadernorik ez dut aurkitzen   (= [_{DS} kolore hau] + *-ko*)

Nik neuk ez dut hain argi honelako izenlagunen azpian egiazki DS eta ez Post-Sintagma osagai bat ulertu behar ote den; baina jo dezagun Goenagak arrazoi duela: bistan da honelako (=19ko) ustezko DS osagaiak adjunktuek direla, eta ez izenaren argumentuak. Beraz, Goenagari (19)-ko izenlagunetan arrazoi emanda ere, ez dugu (13)-ko ikuspegia zertan aldatu: DS kategoriako adjunktuek ere (hots, argumentu ez direnek) *-ko* hartuko dute, eta kito; alegia, DS kategoriako nolakotasunezko izenlagunak bete-betean sartzen dira bigarren multzoan.¹¹

Laburpen modura, esan liteke (13)-ko orokorpenaren argitara genitibo bien arteko lan banaketak kategoria banaketa bat islatzen duela funtsean: DS vs beste kategoria guztiak; edo kasurik txarrean, kategoria eta harreman tematikoaren banaketa islatzen duela: DS argumentuak vs gainerako osagaiak. Banaketa hau, dena dela, oso ezaguna da gramatika teoriarik: determinatzaile-sintagmek duten kasu abstraktuaren beharra (*Kasu Iragazkia* funtsean) gogora dakarren banaketa da hain zuzen ere.¹²

¹⁰ Goenagaren arabera, *fisikaren irakaslea* posible da, baina beste zerbait esan nahi du, irakasle horrek fisika zientzia osoa, hasi eta buka, azalduko balu bezala.

¹¹ De Rijk-ek (1991), berriz, nolakotasunezko izenlagunetan beti [PostS] + *-ko* egitura ikusten zuen.

¹² Gaurko euskara idatzian *-kol-(r)en* alternantziak ikusten dira eta nekezago da hor egiazko lan banaketarik sumatzea. Esaterako, *Berria*-ko (2008/08/28) artikuluko beretik daude jasota honako biak:

(i) Athleticen entrenatzailea / Athleticen entrenatzailea

Egunkari berean ez dira falta izaten «X saioaren /saioko aurkezlea» bezalako bikoteak. Honen aurrean, autoritaren argumentua datorkit burura; hona zer dioen Mitxelena *Urtia eta Sendia Galeko*

2. Genitibo sintagmak DS-ren barruan: proposamen baterantz

Atal honetan jabetza-genitiboaren hurrenkeraren berri eman nahi duen proposamena aurkeztuko dut, geroxeago, laugarren atalean, egokituko dudana. Nolanahi ere, jabetza-genitiboaren azterketa egokirako, badirudi egoera guztiak hartu beharko ditugula aintzat: jabetza-genitibo bakarra dagoenean eta, ohikoa ez bada ere, bi daudenean. Jabetza-genitibo bakarra dagoelarik, itxura batean nahiko goian aurkitzen dugu:

- (20) a. Jonen atzoko txistea   b. Mirenen bi autoak
       c. Sanzen atzera egiteko erabakia   d. Libanoren su-etenerako plana

Hots, badirudi posesibo arrunta (20a-b) *-ko* modifikatzaileen eta zenbatzaileen ezkerretara kokatzen dela; berdin esan liteke jabetza-genitiboaren subjektu delarik (20c-d), modifikatzaile horiek osagarri (20c) izan edo ez (20d).

Arestiko adibideetan, *-ko* sintagmak jabetza-genitiboaren ezkerretara ere ager daitezke, baina nabardurekin:

- (21) a. atzoko Jonen txistea   b. atzera egiteko Sanzen erabakia
       c. su-etenerako Libanoren plana

Nabardura da (20)-eko adibideak nolabait neutroak diren bitartean (21)-koek multzo zabalago batera bidaltzen gaituztela edo, bestela, foku-interpretazioa eragiten dutela: *atzoko Jonen txistea*-k iradokitzen du badirela Jonen txistea ez diren atzoko beste txiste batzuk; (21b)-n ere aditzera ematen da izan litezkeela atzera egiteko beste erabaki batzuk Sanzen hartutakoak ez direnak eta, zeharka, erabakia Sanzena eta ez beste batena dela azpimarratzen da; (20c)-k, agian adibiderik argiena, iradokitzen du Libanoren planaz gain beste plan batzuk direla. Nolanahi ere den, nabardura hauek ikusita, argi dago (20)-ekoak direla hurrenkera arruntak, eta (21)-ekoak *-ko* sintagmen ezkerretarako mugidaz sortutakoak.¹³

Genitiboaren eta (izenaren aurreko) zenbatzaileen arteko hurrenkeraren gaira bueltatzen bagara, argi eta garbi ikusten da lehenak zenbatzaileen aurretik behar duela, zeinahi interpretazio duelarik:

- (22) a. irakaslearen {hainbat, hiru} erretratu   b. *{hainbat, hiru} irakaslearen erretratu

kitzikariak adibidearen harira: «Guztiok badakigu, arteka-marteka ahazten bazaigu ere, *-(r)en* dela atzizki zuzen bakarra horrelakoetan. Euskalki guztietan, nik uste, labur-surrean ez gabiltzanean elkarte moldez jotatuz, *artoaeren ereilea* esaten da, *kateen birrintzailea*, *kristauen salataria*, eta abar eta abar» (Mitxelena 1988: 172). Bestetik, ez da idatzita dagoen oro ontzat eman behar: egunkari bereko ale batean (2008/10/23), prostutuzioaren inguruko txosten baten egilea auzetean, hura *azterlaneko egile* (sic) dela adierazten da. Horrelakoak ez dituz gramatikaltzat hartuko edo, kasurik txarrean, *nongo* parafrasi bat ezkutatu dutela suposatuko nuke. Oro har, ontzat emango dut (13).

¹³ *Scrambling* itxura du mugida honek. Anbiguitatea saihestea ere izan dezake helburutzat:

- (i) a. Liga Arabiarrek erabat babestu du *su-etenerako Libanoren plana*. (Berria, 2006/08/08)
       b. Liga Arabiarrek erabat babestu du *Libanoren su-etenerako plana*.

Oker ez banago, (ib) adibidea neutroagoa da, baina [*Libanoren su-etenerako*] *plana* interpretatzeko arriskua dago, plana norena diren argitu gabe. Kazetariak, (ia) hautatuaz, argitasuna lortzen du, baina garbi uzten ere su-eten horretarako Libanoren plana ez diren beste batzuk badirela (Estatu Batuen eta Frantziarena, esaterako, berria hedatu zen uanean).

Jabea, subjektua eta osagarria onartzen dituen *erretratu* bezalako izen baten kasuan, *irakaslearen* berdin izan liteke hiruretarik edozein. Ohikoa den bezala, IS eta AS osagaien paralelismoa azkeneraino eramaten badugu, pentsatu beharrekoa da (22a) adibidearen eratorpena honelako zerbeit izango dela:

- (23) [_{DS} ... irakaslearen_i [_{QS} {hainbat, hiru} [_{IS} ...t_i ... erretratu]] ... D]
(non t_i = subjektu, objektu edo posesibo-jabe posizioa den)

Hots, izenaren argumentua izan edo egiazko posesiboa izan, genitiboa IS islapenaren barnean sortuko litzateke (Schoorlemmer 1998, Longobardi 2001, Alexiadou et al. 2007) eta, ondoren, goragoko posizio batera mugituko litzateke. Testuinguru honetan haxe egiaztatzen dugu: subjektu eta osagarri diren jabetza-genitibo bi daudelarik ere, murriztapen berdinekin egiten dugula topo eta biak agertzen direla deslekuar, zenbatzaileen ezkerretara, eta are *-ko* sintagmen ezkerretara:

- (24) a. Picassoren zezenaren lau irudiak (*Picasso* egiletzat hartuta)
b. Arestiren Espriuren poemen zenbait itzulpen
c. Peruren Mirenen igerilekuko argazkia (Zabala 1999: 150)¹⁴
[d. Europako ministroen familiako argazkia (ibidem: 129)]

Bi jabetza-genitibo ez dira ohikoak, noski, baina bi genitiboren bitxitasuna gainditu daiteke testuinguru egokian; ezinezkoa da, ordea, zenbatzaileak genitiboaren aurretik kokatzea.

Laburbilduta: subjektua eta osagarria ageri dituen determinatzaile-sintagma batean biek zenbatzaileen ezkerretara behar dute, QS-ren gainetik. Bestetik, *-ko* adjunktuen kokapen arrunta osagarriaren eskuinera eta izenaren ondoan da, (24c-d) adibideen arabera behintzat. Datuok pentsarazten digute bai genitibo subjektuak bai genitibo osagarriak beren kasua nahiko goian, IS osagaitik kanpo eta QS-ren gainetik dauden posizio sintaktikoetan, erkatzen dutela. Arestiko (23)-rekin batera, honelako eratorpenetan pentsatu behar dugu orduan:

- (25) a. Picassoren_i zezenaren_j [_{QS} lau [_{IS} t_i t_j erretratu]]-ak
b. [Arestiren_i Espriuren poemen_j [_{QS} zenbait [_{IS} t_i t_j itzulpen]] ageri dira ...
c. Peruren_i Mirenen_j igerilekuko [_{IS} t_i t_j argazki]-a
d. Europako ministroen_i familiako [_{IS} t_i argazki]-a

Bai osagarria bai subjektua euren jatorrizko posiziotik aldentzen badira, galdera berehala sortzen da: nora mugitzen dira? Posizio sintaktiko berdinerara mugitzen dira ala buru biren espezifikatzaile banatara mugitzen dira?

Galdera hauei ekin aurretik, baina, genitiboaren bigarren agerrera bat iradokitzen duen beste datu bat gehitu behar da: datua IS biluziek ematen digute. Hara:

- (26) a. Batzordeak Miren *irabazle* (*a, *bat) jo du.
b. Amaia *arduradun*(*a, *bat) jarri dute bulegoan.

¹⁴ Eguzkitzak (1993) honakoa ematen du hurrenkera normaltzat:

(i) Riberaren El Pradoko eskalearen irudia (S-Adjunktua-O-I)

Nire informatzaileek, hala ere, nekez hartzen dute *El Prado* irudiaren kokapentzat, eta eskalearen kokapena dela ulertzea jotzen dute. Puntu honetan Zabalaren datuek fidagarriagoak dirudite.

Letra etzanez adierazitakoak izen predikatuak dira, baina IS osagai garbiak inolako determinatzailearik onartzen ez duten neurrian. Halakoetan, zilegi da jabetza-genitiboa:

- (27) a. Batzordeak Miren *hauteskunderen* irabazle jo du.
 b. Amaia *erdarazko testuen* arduradun jarri dute bulegoan.

Baina jabetza-genitibo hauek ezin dira QS baten gaineko posizio batekin lotu, izen predikatuok printzipioz IS mailaraino baino ez direlako proiektatzen. Beraz, honako baieztapenak izango dira gure abiapuntua:

- (28) a. Euskarazko osagarri eta subjektu genitiboak DS-ren barnean QS-tik gora mugitzen dira;
 b. bada beheragoko beste genitibo posizio bat IS biluzietan.

Hurrengo ataletan D eta Q artean datzan *posesibo* buruarekin lotuko ditut osagarri eta subjektu genitiboak, baina aldi berean IS-ren barneko genitibo bat, berezkoa printzipioz, badela ere aldarrikatuko dut. Bigarren honetatik hasiko naiz.

3. IS biluziek jabetza-genitibo bakarra izan dezakete

Datuek argi eta garbi erakusten dute IS biluzietan jabetza-genitibo bakarra dela posible, eta beronek osagarriaren interpretazioa daukala. Bi IS mota aztertuko ditut jarraian: euren predikatu izaeragatik IS soil modura ageri direnak eta predikatu izan ez arren, erlaziozko izena den eta artikulurik gabe ageri den *berri* izena.

3.1. IS predikatuak

Predikatu argiak diren IS osagaietan argi eta garbi ikusten da genitiboa zilegi dela, baina eskuarki izenaren osagarriari dagokion interpretazioarekin:

- (29) a. Jonen beldur naiz (cf. Joni beldur diot)
 b. ... egizue hau nire oroigarri (= ni oroitzeko)
 c. Ciberria Jaialdia hasi berri da Bilbon, kultura zibernetikoaren erakusgarri (= kultura zibernetikoa erakusteko)

Jonen beldur predikatuan Jon da beldurraren iturria edo gaia, ez genuke Jonen duen beldurra inoiz ulertuko. Mezako *nire oroigarri* formularen ere *ni oroitzeko* ulertzen dugu, eta (29c) adibidean antzera dira kontuak. Genitibo horiek osagarri direna *bere burua* anafora bihurkaria hor posible izateak erakusten du:

- (30) a. neure buruaren beldur naiz
 b. ... egizue hau zeuen buruaren oroigarri
 c. Bere idazlan guztiak gorai patu zituen, bere buruaren erakusgarri.

3.2. *Berri* izenaren berri

Berri izena interes handikoa da osagarriarekin bai baina determinatzailearik gabe argumentu gisa funtzionatzeko gaitasuna daukaten izen bakarretarikoa delako “x-ren

berri izan, jakin, eman, entzun,...” bezalako aditz-sintagmetan. Hona hemen literatur tradizioko bi adibide:

- (31) a. Nork ez du *Irlanda gaxoaren berri?* (Ldi IL-167)
 b. Badaki ordea Gorostiaga jaunak *bere buruaren berri* jakiteko, euskal izaera izkutuaz jabetzeko, badagoela lasterbide bat, jakintza bidea baino eroso eta atseginagoa: euskal poesiaren bidea (KM MEIG II-45)¹⁵

Guri, nolanahi ere, honexek ardura digu: determinatzailearik gabeko *berri* guztien genitiboak *berri* horren edukia edo gaia ematen digu, ez berriaren emalea edo subjektua. Eredu honi jarraitzen ez dioten adibideak zeharo ezgramatikalak dira:

- (32) a. ETBk El Correo-ren berri eman zuen.   b. ETBk El Correo-ren berria eman zuen.
 c. Lehenik, ETB-ren suetenaren berria entzun nuen.
 d. * Lehenik, ETB-ren suetenaren berri entzun nuen.

Oker ez banago, (32a) adibidearen interpretazio bakarra da ETB-k El Correori lotutako edo El Correo gaitzat hartutako informazioaren bat eman zuela, baina ez El Correoren beraren berri bat eman zuenik; (32b) adibidea, ostera, ambigua da eta goiko irakurketa ez ezik ETBk El Correok emandako berria, El Correo egile edo iturritzat duen berria, eman zuela ere uler daiteke. Era berean, ohikoa ez bada ere, *berri* izenak onartzen du aldi berean subjektua eta osagarria gauzatzea, baina horretarako ezinbestekoa da egitura DS-raino proiektatzea (=32c); IS hutsezko egituran (=32d) jabetza-genitiboak *berri*-ren osagarria baino ezin du izan. Hartara, bigarren froga bat badugu pentsatzeko ISetan jabetza-genitibo bakarra dela posible, eta berau osagarriari dagokiola.¹⁶

4. DS eta kasu genitiboa: espezifikatzaile anitzeko proposamenaren garapena

Atal honetan jabetza-genitiboen azterbidea garatuko dut: lehendabizi, jabetza-genitiboen igoyeraren aldeko argudioak xehetuko ditut eta jabetza-genitibo biak, sub-

¹⁵ *Berri* argumentu dena bi faktorek bermatzen dute: *berri* ez den beste izen batek DS islapena behar luke; eta, areago, *berri*-k berak honela funtziona dezake beste modifikatzailearen bat gehituz gero:

(i) *Ettxepareren bizitzaren berri urri bezain zehatzak* eman dizkigute, beste zenbaiten artean, Jaurgainek, Huartek, Urkixok, Gil Reicher andreak... (KM MIH-282)

¹⁶ Prolatiboak ere hirugarren froga eman lezake, bere osagarria IS mailaraino soilik proiektatzen den neurrian. Egia esan, [DS_{genitiboa} – izena]-tzat osagaietan, genitiboak osagarriaren interpretazioa edukitzen du sarritan, edo erlaziozko izen baten hautapenaren nola edo halako ondorio da:

(i) a. *Bere iritzien* sostengutzat eta *irakurleen* argibidetzat dakartzkien habeak, behar bezain sendoak eta oraingoak ez izateaz gainera, badirudi saiheska hautatu eta erabili dituela (KM, MIH-394)
 b. Olerki onen ondoren, *Pernandoren* oroigarritzat Erriko-etxearen arpegian jarritako arria agertu erazi zuan alkatearen alaba lirain batek (Mujika, PAm-10)
 c. Elizetxe batean ezin bizi ditekerek, beatak *Txerrenen* alabatzat daduzkan gizon txaldar, narrats, lotsagaberik, sinespena galdu duen gizonik (Azkue, *Ardi galdua* - 28)

Hots, hor *bere iritzia*k sostengatzeko, *irakurleak* argitzeko, *Pernando* oroitzeko... lirateke parafrasi egoikiak; *alaba* izateak berez eskatzen du norbaiten alaba izatea. Hala ere, datuak ez dira guztiz gardenak hainbat kasutan, eta beraz prolatiboa hurrengo batean aztertzeke utzi dut.

jektua eta osagarria, *posesibo* buruaren espezifikatzaile anitzeko konfigurazioan daudela proposatuko dut. Ondoren, erkatze anizkuneko egitura horren aldeko argudioak aurkeztuko ditut: lehenik erakutsiko dut nola nire proposamenak bat egiten duen Richards'en espezifikatzaile anitzeko teoriarekin eta nola egitura horrek izen-sintagmaren barneko hurrenkerez Eguzkitzak emandako datu batzuk hobeto interpretatzen laguntzen digun; beste argudioa, indartsuagoa, Pertsona-Kasu Murrizketaren inguruko datuek emango digute: jabetza-genitibo bi izatea ez da posible biak [+pertsona] direlarik eta datu horrek berak salatzen du biak buru beraren kontra erkatzen dutela euren pertsona-tasuna.

4.1. Genitiboak QS-ren gainean daude

Dagoeneko egiaztatu dugu genitibo bakarra dela posible IS barruan, eta zilegi direla bi DS barruan. Eta argitu ere argitu dugu subjektuari eta objektuari dagokien gune sintaktikoak QS gainetik behar duela. Aurreko adibide esanguratsuenak errepikatuta ematen ditut:

- (33) a. irakaslearen {hainbat, hiru} erretratu
 b. $[_{DS} \dots irakaslearen_i [_{QS} \{hainbat, hiru\} [_{IS} \dots t_i \dots erretratu] \dots D]$
 c. Picassoren zezenaren lau irudiak
 d. $[_{DS} \dots Picassoren_j zezenaren_j [_{QS} \text{lau } [t_i t_j \text{ irudi}]] \dots [_D \text{-ak}]]$

Igoeraren aldeko argudio nagusia horixe dugu hain zuzen: izenaren argumetuak Istik kanpo eta QS-ren gainetik agertzen direla. Erantzun beharreko galdera hau da: zein dira genitibo bi horiek biltzen dituzten islapenak? Bat edo bi dira? Hasteko, QS-ren gaineko buru funtzional baten existentzia justifikatzen ahaleginduko naiz; ondoren genitibo biren kokapena zein izan daitekeen azalduko dut.

Batetik, hizkuntzen arteko ebidentzia aipa daiteke D eta Q arteko *posesibo* burua justifikatzeko: zehaztutasuna eta posesiboak lotuta ez dauden hizkuntza askotan, genitiboak determinatzailearen azpitik (eta QS-ren gainetik) kokatu ohi dira:

- (34) a. katalana: les seves nouvelles de Nabokov (Picallo 1991: 284)
 b. italiara: il mio libro (Schoorlemmer 1998: 58)
 c. bulgariera: edin negov prijatelj (ibidem: 59)
           bat bere lagun
           ‘bere lagun bat’
 d. hungariera: (a) Mari kalap-ja-i (Szabolcsi 1994: 180)
           art Mari.nom kapela.kmz.pl
           ‘Mariren kapelak’
 e. maoriera: tā Hōne patu-nga o te wahine (Pearce 1998: 427)
           art .gen hil-keta gen art andre
           ‘Honeren andrearen hilketa’

Zehaztutasuna eta posesiboak elkarren eskutik doazen hainbat hizkuntzatan, posesiboari emandako azaleko kokapena, berriz, D gunea edo [espez, D] gunea izaten da. Izenordain posesiboek D gunea bete ohi dutela esaten da; gainontzeko sintagma genitiboek bigarrena:

- (35) a. ingelesa: Mary's (*the) book / my (*the) book
 b. germaniera: (*die) Kolumbus Entdeckung von Amerika (Lindauer 1998: 122)
 'Kolumbusen Amerikaren aurkikunde'
 c. gaztelania, frantsesa: (*los) mis tres libros, (*les) mes trois livres

Hala ere, halakoetan posesiboak D-ren ingurura beheragoko posizio batetik igotzen direla esan ohi dute ikertzaileek (Picallo 1994, Cardinaletti 1998, Schoorlemmer 1998, Alexiadou et al. 2007). Hizkuntzetan barrena, beraz, posesiboak D-ren azpiko lehen buruari lotuta ageri dira.

Euskararen barnetik, ez da hain erraza *D/DS* eta *Posesibo/PosS* bereizten: nabarrena da jabetza-genitiboa eta determinatzailea zein bere aldetik doazela eta genitiboa zilegi dela D gunea hutsik dagoenean (cf. hasierako 6b-c adibideak), artikulurik edo erakuslerik gabe. Jabetza-genitiboa QS-ren gainetik dagoenez, honek, printzipioz, bidea zabaltzen du jabetza-genitiboa D-rekin zerikusirik ez duen buru baten espezikatzailean dela esateko:

- (36) $[_{DS} [_{XS} \text{nire} [_{QS} \{\text{bost, hainbat}\} \text{liburu} [_Q \emptyset]] X] [_D \emptyset]]$ X = posesibo

Zeharkako datu horrek berrespena aurkitzen du juntaduran, zilegi baita posesiboa eta IS osagaiak biltzen dituzten baina determinatzaileak kanpoan uzten dituzten juntagaiak aurkitzea:

- (37) a. [[zure liburu] eta [ene artikulu]-ak] ekarri ditut (B. Oyharçabal, k. p.)¹⁷
 b. Atzo aipatu zenituen [[zure bi liburu] eta [nire hiru disko]-ak] desagertu egin dira.

Datuok ez dira agian hain erabakigarriak, baina euskararen barnean ere posesibo-sintagma eta DS bereiz daitezkeelako frogatzat hartuko ditut.¹⁸

Aurreko ebidentzia edo arrazoi hauek guztiak ikusita badirudi euskarazko DS-tan bi genitiboren agerrera honelatsu azaldu beharko genukeela:

- (38) $[_{DS} [_{PosS} S, O [_{QS} QS [_{IS} \dots t_s, t_o, I] Q] Pos] D]$ ¹⁹
-

Edo diagrama-ARBOLA bat eginda:

¹⁷ Nire aspaldiko lan batean aurkitu dut Beñaten adibide hau, haren zorrotzasunaren lekuko; hain zuzen ere, bertan egiten nuen proposamenerako problematikoa zen datua eta konpondu gabe utzi nuen.

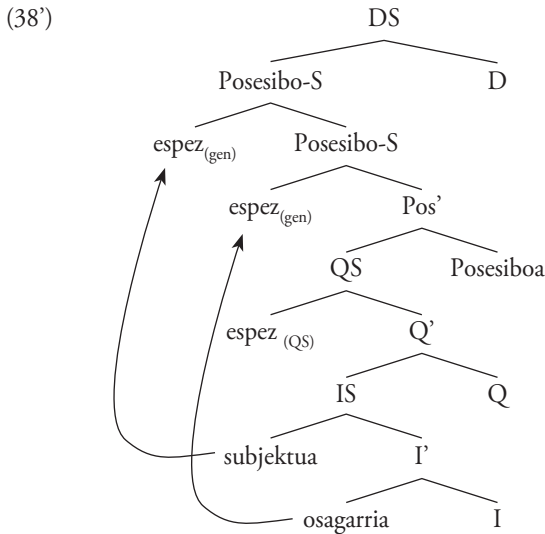
¹⁸ Froga ahula agian, zeren beste batzuetan jabetza-genitiboa determinatzailearen gainetik dagoela dirudi:

- (i) [zure [bi liburuak] eta [hiru diskoak]]

Ez da kontu berria juntaduraren alorrean datu kontraesankorrak aurkitzea: ikus Goenaga (1991) eta, batez ere, Amundarain (1997: 292-hh & 368-hh) eztabaida baterako. Amundarainek dioenez, juntaduraren ohiko ikuspegian juntagaiak egiazko osagaiak badira ere, beste zenbait kasutan, bereziki izenlagunekin, badirudi partekatutako osagai-segidak juntatzen direla onartu behar dela; (i) adibidea azken tankera honetakoa litzateke nire ustez.

¹⁹ Azterbide alternatiboa subjektua posizio batera eta osagarria beste batera mugitzen direla esatea da, baina, hurrengo azpiatalean ikusiko dugunez, (38)-eko azterbideak dirudi zuzenena.

Proposamen honek kontu handiz ibiltzea eskatzen du, euskararenak jokabide bixia dirudien neurrian: batetik, genitibo bikoitzak ezagunak dira literaturan zehar, baina normalean posizio edo konfigurazio sintaktiko bana izaten dute (cf. ingelesa, gaztelania). Areago: bigarren posizio bat izatea izenaren mugidarekin ere lotu izan da zenbait hizkuntzatan; hona hemen, esaterako, Lindauerren eta De Witen proposamenak germaniera eta neerlanderarako:

- (39) a. [Kolumbus _[Det] $\emptyset$] [_[K_{mz}S] [_{[K_{mz}} Entdeckung]_i]... [_{[F_S} Amerikas t_i] [_{[I_S} t_{sub} t_i t_{osag}]]]]]
 "Kolumbusen Amerikaren aurkikundea" (Lindauer 1998: 119)
 b. [_{[D_S} [_[Posesibo-S] Jans [_[Pos] verwoesting]_i] [_{[Num_S} van de stad [_[Num] t_i] [_{[I_S} t_{sub} t_i t_{osag}]]]]]]]
 "Jonen hiriaren suntsitzea" (de Wit 1997: 37)

Hots, hizkuntza bi horietan subjektuak eta osagarriak espezifikatzaile-posizio batan kasua jasotzea izenaren mugidak egiten omen du zilegi, perpausetan osagarria AS-tik ateratzea aditzaren mugidak zilegi egiten duen bezalatsu (cf. *Holmberg-en orokorpena*, Chomsky 1995). Baina euskaraz, ez dago izenaren inolako mugidarik, berau *in situ* geratzen da, izen-adjektiboen eta zenbatzaileen arteko hurrenkerak agerian uzten duen moduan:

- (40) a. Umearen [_{[Q_P} bost [_{[Q'} erretratu txiki polit]]] hauek
 b. Umearen [_{[Q_P} erretratu txiki polit [_[Q] bi]]] hauek

Izenaren kokapena ez da aldatzen, eta ez da ezer harrigarririk honetan, euskarak morfologia ahula duelako izen-sintagmaren alorrean, numero eta genero komunztadurarik gabea, eta normalean izenaren mugida morfologia aberatsarekin lotu izan da (Cinque 1994, 2003). Hirugarrenez, euskaraz genitibo subjektua eta osagarria, biak, ageri dira bata bestearen ondoren, eta erabat isomorfikoak dira gainera. Eta azkenik, ezin dugu ahaztu euskarak beste posizio sintaktiko bat gordetzen duela genitiborako, IS osagaien barruan, hau ere beste genitiboaren berdina dena.

Beraz, badirudi espezifikatzaile bikoitzeko egitura honek justifikazio enpiriko sendoa behar duela. Horrexeri ekingo diot hurrengo azpiatalean.

4.2. Espezifikatzaile anitzeko egituraren aldeko argudioak

Espezifikatzaile anitzeko egiturak oinarri sendoa daukala esateko, bizpahiru datu multzo aurkeztuko ditut: bateko, Richards-ek (2001) espezifikatzaile anitzeko egiturarako ematen eta aurreikusten dituen datuek bat egiten dute euskarazko jabetza-genitiboen jokabidearekin; hari beretik, Eguzkitzak (1993) SOI eta OSI hurrenkerez emandako datuen berrikuspenak S eta O osagaiak egituraren bateratsu daudela iradokitzen du; azkenik, jabetza-genitibo bi daudenean euren arteko pertsona-murrizketak daudela egiaztatzeak (Pertsona-Kasu Murrizketaren ondorioak sumatzeak azken batean) salatzen du genitibo horiek buru beraren espezifikatzaile banatan daudela.

4.2.1. A-espezifikatzaile anizkoitzen ezaugarriak eta DS-ren barneko hurrenkerak

Aurreko atalean garatu dudana proposamenaren arabera, (38)-ekoa bezalako eratorpen sintaktikoan pentsatu behar da; *posesibo* buruak honelako ezaugarriak edukiko lituzke:

(41) *posesiboa*, (n-) ugenitiboa *, $\mu\phi$ -tasunak

non * sinboloak tasun sendoa adierazten duen eta, beraz, erakarrirako DS argumetuen mugida eragiten duen. Hemen alde batera utziko dut genitibo anizkoitzen jatorriaren eztabaida: *posesibo* buru funtzionalaren ezaugarri parametrikoa den (Ura 1996) parentesi arteko *n* horrek aditzera ematen duen moduan, edo [-interpretagarria] den tasun bat ez ezabatzearen ondorio den (Chomsky 1995), edo besterik gabe, kasu eta pertsona tasunek erkatzeke unean duten ezberdintasun orokorraren ondorio den (Boeckx 2003). Besterik gabe jabetza-genitiboak espezifikatzaile anitzeko konfigurazioan daudelako ideia indartzen ahaleginduko naiz.

Euskarazko jabetza-genitibo anizkoitzek Richards-ek (2001) hizkuntzalariak espezifikatzaile anitzeko konfigurazioez esandakoa puntuz puntu jarraitzen dutela litzateke azpimarratu beharrekoa. Richards-ek bai A-mugida bai A'-mugidaren arloko argudio enpiriko zabalak ematen ditu buru beraren espezifikatzaile anizkoitzek goragotasunari men egiten diotela eta modu sistematikoan bidezidor kabiratuak sortzen dituztela erakusteko; hots, buru berak sintagma bat baino gehiago erakartzen duenean espezifikatzaile anitzeko konfigurazio batera, gorago dagoen sintagmak gorago espezifikatzailean amaituko du eta beheago dagoenak behegoko espezifikatzailean. Fenomeno hau ez da arrotza euskaraz NZ-mugidan: galdetzaile bi batera aurreratzen direnean, goragotasuna errespetatzen da:

(42) a. *Nork zer* erranen du orduan?   b. *Nork zer* uste duzu errango duela orduan?
 c. *Zer nork erranen du?   d. *Zer nork uste duzu errango duela orduan?
 [(a-b) adibideak Oyharçabal (1988: 96) lanetik hartuak]

Ikuspegi honetatik, euskarazko jabetza-genitiboa ez da salbuespena; egiaztatu dugun moduan, DS barruko hurrenkera arrunta *SO-X-I* dugu, argumentuen jatorrizko hierarkiari eusten dion hurrenkera hain zuzen:

(43) a. Picassoren_i zezenaren_j (lau) [t_i t_j erretratu]-ak
 b. Peruren Mirenen igerilekuko argazkia (Peru = egilea edo jabea; Miren = erretratua)

Datuak, hala ere, konplikatukoak dira jabetza-genitiboaren alorrean, zeren SOI hurrenkeren alboan OSI hurrenkerak ikusten baitira, Eguzkitzak (1993: 170) erakutsi zuen moduan:

- (44) a. Cortazar-en Poe-ren itzulpena   b. Poe-ren_i Cortazar-en _i itzulpena

Eguzkitzak topikalizaziotzat jo zuen (44b) adibidea eta, interpretazioari dagokionez, ñabardura hau ezarri zion: Cortazarrek egindakoaz gain badirela Poeren bestelako itzulpenak (“diren Poeren itzulpen guztietatik norena eta Cortazarrena hartzen dugu hizpide” esango bagenu bezala). Gutxi gorabehera, ñabardura interpretatibo hau bat dator lehenago (20-21) adibideez esandakoarekin. Hala ere, mugidaren jomugarekin (Eguzkitzak [espez, D] posizioa zela zioen) ados egon litekeen arren, badira zantzuak (44b)-koa A-motako *scrambling* mugidatik hurbilago dela pentsatzeko, A'-motako topikalizazio-mugidatik baino. Esaterako: jabetza-genitiboko osagarri anaforikoek ezin dute halako mugidarik egin, ohiko topikalizazioan ikusten denaren kontra:

- (45) a. [Velázquez-en bere buruaren bi irudiak] ikusgai daude museoan.
 b. *[Bere buruaren_i Velázquez-en _i bi irudiak] ...
 c. Veláquezek bere burua margotu zuen.
 d. bere burua, Veláquezek margotu zuen.

Datu hau garrantzitsua da: batetik iradokitzen du OSI hurrenkera A-motako *scrambling*a izan daitekeela (uztardurarako behar den konfigurazioa desegiten delako ezin du osagarri anaforikoak goragoko posizio batera mugitu), eta bestetik erakusten du osagarriaren berezko lekua subjektuaren eskuinera izan behar dela, SOI dela hurrenkera arrunta. Alegia, egia da ez dakigula seguru SOI hurrenkeran SO osagaiak buru beraren edo biru biren espezifikatzailean dauden, baina, zeharka bada ere, datuak egiaztatzen du SO-X-I dela hurrenkera neutroa (Richards-en azterbidetik espero daitekeen moduan) eta O-S-X-I hurrenkera bi eragileren ondorio dela guxtienez: igoera eta *scrambling*.²⁰

Richards-ek (2001) deskribatzen duen bigarren ezaugarria sotilagoa da: hark dioenaren arabera buru beraren espezifikatzaile banatan dauden zenbatzaileek jatorrizko konfigurazioan zuten besarkadurari eusten diote. Datua nahiko lausoa da oro har eta berdin gertatzen da euskaraz ere. Nolanahi ere, hiztun gehienek jotzen dute honelako DSetan anbiguitateak txartzat edo bitxitzat hartzera:

- (46) DVD honek *ume guztien ipuin baten kontaketa* jasotzen du.

Alegia, jabetza-genitibo biak batera buru beraren espezifikatzaileetara mugitzekoan, zenbatzaileen interpretazioa hasierakoaren berdina litzateke: beraz, subjektuak objektua o-komandatzen duenez, interpretazioak honelakoak lirateke:

- (46') a. interpretazio arrunta ($\forall > \exists$): ume bakoitzari buruz esan liteke ipuin bat behintzat kontatu duela.

²⁰ Artiagoitiak (2009) OSI hurrenkera *scrambling* motakoa dela erakusteko argudio gehiago ematen ditu, Elordietak (2001) ABS-DAT eta DAT-ABS alternantziak azaltzeko ematen dituenetan inspiratuak.

- b. interpretazio nekeza ($?? \exists > \forall$): bada ipuin jakin bat ume guztiek kontatu dutena.

Ohartzekoa da perpaus mailan, subjektuak eta osagarriak buru biren espezifikatzaile bana betetzen dutenez, anbiguitatea dela arruntena:

- (47) DVD honetan ume guztiek ipuin bat kontaktzen dute ($\forall > \exists, \exists > \forall$)

Hau da, azaleko posizioa edo jatorrizkoa hartu, litekeena da zenbatzaile bata bestea o-komandatzea edo alderatziz (Hornstein 1995), eta hortixek sortzen da interpretazio biren aukera.²¹

Hirugarrenik, Richards-en azterbideak Eguzkitzaren datu bitxi bat azaltzeko aukera ere ematen du: modu marjinalan bada ere, zilegi dira euskaraz posesiboa eta subjektu-osagarria, baina ez da posible halakoetan osagarria subjektuaren aurretik agertzea:

- (48) a. (?) Monzonen Leizarragaren Bibliaren itzulpena (=P-S-O-I)
b. * Monzonen Bibliaren Leizarragaren itzulpena (=P-O-S-I; Eguzkitza 1993: 170)

Eguzkitzak (1993) argudiatzen zuen posesiboa [espez, D] gunean zuzenean sortzeko azaltzen duela zergatik ez den posible P-O-S-I hurrenkera: osagarriak orduan ezin zuen gune hori bete. Baina Richards-en azterbidean analisi gogobetegarriagoa aurkitzen dugu: izan ere, egun ohikoa den moduan (cf. Longobardi 2001, Alexiadou et al. 2007), posesiboa IS-ren inguruko proiektzioan sortzen badugu, batetik espero izatekoa da goragotasuna errespetatuaz hurrenkera ezmarkatua [PSO]-I izatea, egiaz den bezala, hiru genitiboak *posesibo* buruaren espezifikatzaile hirukoitzean kokatuta:

- (49) $[_{DS} [_{PosS} \text{Monzonen}_i \text{Leizarragaren}_j \text{Bibliaren}_k \dots [_{IS} t_i t_j t_k \text{itzulpen}]]\text{-a}]$
-

Eta bestetik, badakigu zergatik ez den gramatikala *P-O-S-I hurrenkera: *posesibo* buruak berak hiru argumentuak aldi berean erakartzen baditu, hasierako o-komando erlazioak azaleratu behar direlako goragotasuna errespetatuaz; hots, ezinezkoa da, Richards-en teorian behintzat, hurrenkera okerra deribatzea. Labur esanda, orduan, euskarazko genitibo egiturek Richards-en A-espezifikatzaile anitzeko teoriarekin bat egiten dute: teoria horrek aurreikusten du, bestelako erakarlerik ezean, S eta O osagaiak, buru beraren espezifikatzailean daudelarik, nahiko hurrenkera zurruna izango dutela: ikusi dugun moduan, hala da *scrambling* mugida gertatzen denean izan ezik.²²

²¹ Kontua korapilatsua da, berez. Ikus Mendia (2009) zehaztasunetarako.

²² Egia esan, ezerk ez du galarazten P-S-O hurrenkeretan, osagarria posesiboaren aurrera mugitzea. Datuak nahiko marjinalak dira *scrambling*-ik gabe ere, baina nago osagarriaren mugidarekin ez dela aparteko zailtasunik erantzen, interpretazio argia lortu ahal bada:

- (i) a. (?) Von Thyssen-en Velázquez-en erregearen irudia (ekarriko dute Bilbora)
b. (?) erregearen/ Von Thyssen-en Velázquez-en t_i irudia (ekarriko dute Bilbora)

(ib) sinestea errazteko, erregea Velázquezek ez ezik beste artista batzuek pintatu dutela suposatu behar da. Irakurlearen esku uzten dut (ia-b) adibideen artean kontrasterik baden epaitzea.

Azkenik, espezifikatzaile anizkoitzen proposamenarekin bat datorren beste datu esanguratsu bat emango dut: DS-ren hasierako erakusleen portaera. Mendebaleko euskararen bereizgarria da erakusleak sintagma amaierako artikularekin (hurbila edo ez) komunztatzen duela:

- (50) *Mendebaleko euskara*
 a. hau neska gazteau / hau neska gaztea
 b. hónek neska gazteok / hónek neska gazteak (Artiagoitia 2008)

Artiagoitia (1998, 2008) lanetan hasierako erakusleok [espez, D] posizioan direla eta D posizioako artikularekin *espezifikatzaile-buru* harremanean direla argudiatu dut. Zuzena bada, eta *scrambling* mugida [espez, D] gunerako dela onartuta, azterbide honek aurreikusten du mendebaleko erakusleak bateragarriak izango direla SOI hurrenkerarekin baina bateraezinak OSI hurrenkerarekin, honelakoetan osagarria eta erakuslea posizio beraren alde lehiatzen direlako. Aurreikuspena bete egiten da eta bateraezinak dira hasierako erakusleak eta OSI hurrenkerak:

- (51) a. * hónek bere emaztearen_i Riberaren t_i irudiok
 b. hónek Riberaren bere emaztearen irudiok

Eskematikoki adierazita:

- (52) *Mendebaleko euskara*
 a. * erakuslea-Osagarria-S-t_{osagarria}-I-Det
 b. √ erakuslea-SO-I-Det

Bestela esanda, Eguzkitzaren jatorrizko SOI eta OSI datuen berrinterpretazioaren argitara, *subjektua-objektua* egitura multzoa [espez, D] gunea libre dagoelarik bakarrik apur daitekeela egiaztatzen dugu. Baina egiaztapen honek, zeharka, iradokitzen du proiektzio beraren espezifikatzaile bana betetzen dutelako ideia, Richards-en azterbidearen arabera, zuzena izan daitekeela.

4.2.2. *Pertsona-Kasua*ren *Murrizketak* eta [+pertsona] *genitiboak*

Jabetza-genitibo osagarria eta subjektua buru sintaktiko berberaren espezifikatzaile banatan daudela proposatzeak aurreikuspen interesgarria egiten du: *Pertsona-Kasua*ren *Murrizketa* delakoaren eragina sumatuko dugula behar bezalako baldintzak sortzen direnean. Baldintzok hauexek liriateke: buru berak ezin duela tasun morfosintaktiko berdina (pertsona) bi bidez erkatu. Halako eragozpenik ez da inoiz sortzen bi DS argumentuk euren tasun morfosintaktikoak bi proiektiotan erkatzen dituztenean:

- (53) a. nik zu ikusi zaitut
 b. *Zuk ni etsaiari saldu naiozu (Ormazabal & Romero 2007: 316)
- (54) a. My {description, portrait, vision, examination} of you
 b. Tu {descripción, necesidad, retrato} de mí

Arestiko (54a) bezalakoetan ez da arazorik sortzen subjektuak eta osagarriak, zeinek bere aldetik, beren kasu eta pertsona tasunak buru funtzional banarekin (Dnb eta a/v) erkatzen dituzten neurrian; (54b) bezalako adibideak, berriz, *Pertsona-Kasuaren Murrizketaren* ondorio gisa ikusten dira:

(55) Pertsona-Kasuaren Murrizketa (Bonet 1991):

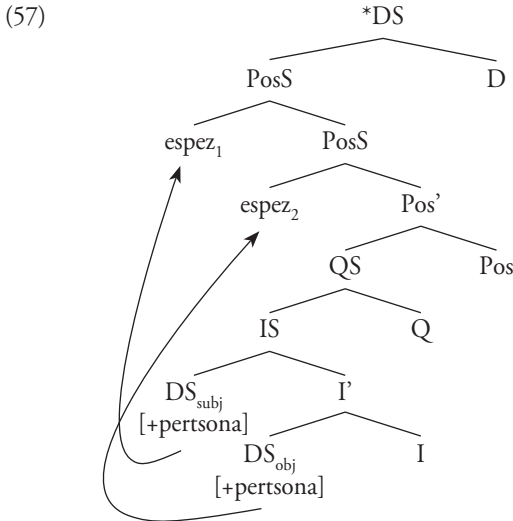
*DATIBO*rik bada, orduan *ACC/ABS* argumenduak 3.pertsonakoa behar du

Murrizketa hau gaur egungo sintaxi teoriaren eztabaidagai iturria da: Ormazabal & Romero (2007) lanak, esaterako, argudiatu du murrizketa hau sintaktikoa dela funtsean, kasu eta morfologia gauzapenetik independentea, eta proposatzen du osagarri-komunztaduraren murriztapen batera laburbiltzen dela: bi [+bizidun] osagarri ezin dute aditz konplexuarekin komunztatu. Artikulu honetan, ez gabiltza osagarriez hausnarrean, berdin gauzatzen diren subjektu eta osagarriez baino, eta alde horretatik interes handiagokoak izan daitezke azterbide orokorrakoak: Boeckx (2003) eta Jeong (2004) lanek, esaterako, defendatzen dute tasun anitzeko erkatze egoeretan zilegi dela sintagma batek baino gehiagok kasu berdina erkatzea, kasua helburuaren tasun formal hutsa den neurrian (eta modu simetrikoan erkatu daitezkeen neurrian); baina, autore horien arabera, ez da zilegi sintagma batek baino gehiagok pertsona-tasun berdinak erkatzea, pertsona-tasunak helburuaren tasun interpretagarriak direlako eta modu asimetrikoan erkatzen direlako (hurbilenak baino ezin ditu behin erkatu). Jeong-en (2004) hitzetan, ezin dira bi [+pertsona] (edo [+bizidun]) DS izan eremu berean. Ildo beretsuan, Rezac-ek (2008) argudiatu du PKM delakoaren ondorioak buru edo *zunda* (*probe* ingelesez) berak *pertsona-komunztatu* harremana DS helburu birekin aldi berean ezarri nahi duenean sortzen direla: lehenak bigarrenarekiko komunztadura harremana eteten edo eragozten du, baldin eta lehenak bigarrena o-komandatzen badu.

Arazorik ez da genitibo biak eremu bitan gauzatzen direnean (cf. 54-ko adibideak) eta zunda/buru birekin komunztatzen direnean: goiko genitiboa *posesibo* buruarekin lotu ohi da eta beheko genitiboa beheragoko buru batekin (Izenarekin edo izenari lotutako *i* “i txikia” buru funtzionalarekin). Nolanahi ere den, guri dagokigunez, subjektua eta osagarria *posesibo* buru beraren espezifitzaile banatan daudenez, gure aurreikuspena da bi DSak ezin direla [+pertsona] izan. Test polita lehen eta bigarren pertsonak ematen digute, biek [+pertsona] tasuna dutelako. Testuinguru honetan oso esanguratsua da honako adibideen arteko kontrastea:

(56) a. (?) nire pailazo baten bi erretratuak	/ (?) nire euskalki baten deskribapena
b. (?) artista baten nire bi erretratuak	/ (?) artista baten nire deskribapena
c. * nire zure bi erretratuak	/ * nire zure deskribapena
d. *zure nire bi erretratuak	/ * zure nire deskribapena

Alegia, (59a-b) adibideak bitxiak dira oro har subjektu eta osagarri diren jabetza-genitibo bi erreskadan bitxiak direlako, baina lehen eta bigarren pertsonako edozein subjektu-osagarri konbinaziok gaintitzen du bitxitasunaren muga, eta zeharo ezgramatikala da. Arbola-diagrama batean:

Gauzak horrela, euskarazko jabetza-genitibo biak, subjektua eta osagarria, buru beraren eremuan daudela, eta buru beraren espezifikatzaile anitzeko egitura bat sortzen dutela aldarrikatzea sinesgarritasun handiko hipotesia da.²³

5. Ondorioak

Artikulu honetan proposatu dut euskarazko DS-en barnean bai subjektuak bai osagarriak *posesibo* buru funtzionalaren espezifikatzaileako igoera egiten dutela, espezifikatzaile anitzeko konfigurazio bat sortuaz. Erkatze anizkuneko konfigurazioa PKM delakoaren ondorioak ikusteak baieztatzen du, bai eta hurrenkera murriztapen batzuen azterketak ere (*P-S-O* hurrenkera ezmarkatua, zenbatzaileek mugidaren aurreko besarkadurari eustea, *scrambling*-a eta beronen interakzioa erakusleekin).

²³ Eztabaida honen harian, interes handikoa da euskarazko izenordain elkarkari eta bihurkarien jokabidea. Jakina denez, lehen eta bigarren pertsonako elkarkari eta bihurkariak hirugarren pertsona singularraren jokabide sintaktikoa eduki ohi dute:

- (i) a. Zuk ispiluan zeure burua ikusi {duzu / *zaituzu}
- b. Guk kalean {elkar, bata bestea} sarritan agurtu {dugu / *gaitugu}

Datu hau oharkabean pasatu ohi da gramatikan, baina Rebuschik (1991), esaterako, nahiko argi uzten du, «x-en burua» bihurkariet dagokienez, sintaxian hirugarren pertsona dena posesibotik datorren indizeari esker bihurtzen dela lehen edo bigarren pertsona Forma Logikoan. Pentsatzekoa da antzeko analisia behar dela elkarkarien alorrean: horiek sintaktikoki hirugarren pertsona singular modura jokatzen dute, baina LF mailan, lehen eta bigarren pertsonaren erreferentzia izan dezakete. Gauzak horrela, ez da harritzekoa PKM delakoaren aztarnarik ez sumatzea anafora genitiboetan:

- (ii) a. [gure bata bestea] erretratuak] inprimatu nahi ditut.
- b. [gure elkarren amodioa] han handitu den denboran... (P. Larzabal, *Gerla urte*)
- c. Epaimahaiari gustatu egin zaio [(zure) zeure buruaren {kritika, defentsa}]

Pertsona-identitatea LF mailan soilik gauzatzen duten adibide hauek onak izateak argi uzten du Pertsona-Kasuaren Murrizketaren ondorioak guztiz sintaktikoak direla eta ez interpretaziozkoak edo semantikoak; ondorio honek bat egiten du Ormazabal & Romero (2007) lanaren ildorekin, noski.

Proposamenak iradokitzen du Gramatikal Unibertsalak kasua n-aldiz esleitu dezaketen buruak permititzen dituela, baina buru hauek behin baino ezin dituzte $\varnothing$ - edo pertsona-tasunak erkatu, Jeong-ek (2004) defendatzen duen bezala.

Euskarak egiturazko kasu genitiboa setatia izan daitekeela erakusten du: DS argumentu orok igo ahal, eta *behar*, du determinatzaile-sintagmen barnean.²⁴ Salbuespen bakarra IS etenak edo biluziak dira, hirugarren atalean iradoki dudanez. Halakoetan jabetza-genitiboa osagarriaren interpretazioari lotzen zaio soilik. Jabetza-genitibo hauek azken baliabide modura, *posesibo* buru funtzionalik ezean ezarriak dirudite eta, itxura batean, Chomskyk (1986) berezko kasu genitiborako emandako ezaugarriak betetzen dituzte: izenaren argumentu zuzena den osagarria baino ezin da agertu. Nolanahi ere, ez da izenaren eta genitiboaren arteko ondokotasun baldintza ikusten;

- (58) a. Miren (*ustezko) hauteskundeen (ustezko) irabazle agertu da
 b. Olatu hauetako bakoitza harrotu eta ezerezten duenean, [*bere buruaren* une hartako argazki] gertatzen da (KM, MEIG III, 136)

Adger-ek (2003) esandakoaren bidetik, litekeena berezko jabetza-genitibo hau *i* “izen txikia” buruaren mende egotea, eta horrexek azaltzea, nola edo hala, zergatik ez den osagarria izenaren ondo-ondoan ageri. Baina gai honen ingurukoak hurrengo baterako utzi beharko ditugu.

Aipamen bibliografikoak

- Adger, D., 2003, *Core Syntax. A Minimalist Approach*, Oxford: Oxford U. P.
 Alexiadou, A. & C. Wilder (arg.), 1998, *Possesors, Predicates and Movement in the Determiner Phrase*, Amsterdam: John Benjamins.
 —, L. Haegeman & M. Stavrou, 2007, *Noun Phrase in the Generative Perspective*, Berlin: Mouton de Gruyter.
 Amundarain, I., 1997, *Juntadura eta elipsisia euskaraz*, UPV/EHUko doktorego tesia.
 Artiagoitia, X., 1998, «Determinatzaile Sintagmaren Hipotesia Euskal Gramatikan», *Uztaro* 27, 33-61.
 —, 2000, *Hatsarreak eta Parametroak lantzen*, Gasteiz: Arabako Foru Aldundia & UPV/EHU.
 —, 2002, «The functional structure of the Basque noun phrase», in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Bilbo: Supplements of ASJU, 73-90.
 —, 2006, «Euskarazko izen-sintagma: arkitektura eta egitura funtzionala», UPV/EHUko eskuizkribua.
 —, 2008, «Some arguments for complement-head order in Basque DPs», in X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagaren omenez*, Bilbo-Donostia: ASJU-ren Gehigarriak, 71-92.
 —, 2009, «Genitive case in Basque and multiple checking», UPV/EHUko eskuizkribua.

²⁴ Alde horretatik, *zaramaren Espainiako maitaleak* bezalako adibideez Artiagoitia (2000: 55-6) lanean esan nituenak oker daude: halakoak gramatikalak dira eta osagarri diren jabetza-genitiboak ez daude izenaren ondo-ondoan. Bitxiak izatekotan, interpretazio arazoengatik (edo osagaien luzeragatik) izan daiteke, baina ez arrazoi gramatikalengatik.

- Boeckx, C., 2003, «Symmetries and asymmetries in multiple feature checking», in C. Boeckx and K. K. Grohman (arg.), *Multiple Wh-Fronting*, Amsterdam: John Benjamins, 17-26.
- Bonet, E., 1991, *Morphology after syntax: Pronominal clitics in Romance*, MIT PhD dissertation.
- Cardinaletti, A., 1998, «On the deficient/strong Opposition in Possessive Systems», in Alexiadou eta Wilder (arg.), 17-54.
- Chomsky, N., 1986, *Knowledge of Language*, New York: Praeger.
- , 1995, *The Minimalist Program*, Cambridge MA: MIT Press.
- Cinque, G., 1994, «On the evidence for partial N-movement in the Romance DP», in G. Cinque (arg.), *Paths towards Universal Grammar. Essays in honor of Richard S. Kayne*, Washington DC: Georgetown U. P., 85-110.
- (arg.), 2002, *Functional Structure in DP and IP. The Cartography of Syntactic Structures, Volume 1*, Oxford: Oxford U. P.
- , 2003, «The dual source of adjectives and XP vs N-raising in the Romance DP», NELS 34 jardunaldietan aurkezturiko txostena.
- Coene, M. & Y. D'hulst (arg.), 2003, *From NP to DP. Volume II: The expression of possession in noun phrases*, Amsterdam: John Benjamins.
- Collins, C. & M. Baltin (arg.), 2001, *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Oxford: Blackwell.
- Eguzkitza, A., 1993, «Adnominals in the Grammar of Basque», in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 163-187.
- , 1997, «Kasuak eta postposizioak: deklinabidea eta postposiziobidea», *Hizpide* 40, 39-52.
- Elordieta, A., 2001, *Verb Movement and Constituent Permutation in Basque*, LOT series 47, Utrecht. Leiden University PhD dissertation.
- Euskaltzaindia, 1985, *Euskal gramatika. Lehen urratsak (I)*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1993, *Euskal gramatika laburra: perpaus bakuna*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- Goenaga, P., 1980, *Gramatika bideetan*, Donostia: Erein.
- , 1991, «Izen sintagmaren egituraz», in J. A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, Donostia: UPV/EHU, 847-865.
- , 1997, «Euskal Gramatika», in *LUR entziklopedi tematikoa. Hizkuntza eta Literatura*, Donostia: Lur.
- , 2003, «-EN eta -KO atzizkiez berriro», in J. M. Makatzaga eta B. Oyharçabal (arg.), *Euskal Gramatikari eta literaturi buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian Iker* 14 (1), Bilbo: Euskaltzaindia, 279-303.
- Hornstein, N., 1995, *Logical Form. From GB to Minimalism*, Oxford: Blackwell.
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina (arg.), 1991, *Generative Studies in Basque Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins.
- Ihsane, T., 2003, «A typology of possessive modifiers», in Coene & D'hulst (arg.), 23-42.
- Jeong, Y., 2004, «Asymmetries in Multiple Case Assignment», in V. Chand et al. (arg.), *WCCFL 23 Proceedings*, Somerville MA: Cascadilla Press, 413-421.
- Kiss, K., 2002, *The Syntax of Hungarian*, Cambridge: Cambridge U. P.
- Lindauer, P., 1998, «Attributive Genitive Constructions in German», in Alexiadou & Wilder (arg.), 109-140.
- Longobardi, G., 2001, «The structure of DPs: some Principles, Parameters and Problems», in Collins & Baltin (arg.), 562-601.

- Mendia, J. A., 2009, «Cuantificación, estructura oracional y orden de palabras en euskera», UPV/EHUko eskuizkribua.
- Mitxelena, K., 1988, *Euskal Idazlan guztiak VI. Hizkuntzalaritzaz I*, Bilbo: Euskal Editoreen Elkarte.
- Ormazabal, J. & J. Romero, 2007, «The Object Agreement Constraint», *NLLT* 25, 315-347.
- Oyharçabal, B., 1988, «Operatzaile isila euskarazko perpaus erlatiboetan», *ASJU* 22.1, 93-97.
- , 2006, «DSaren barneko zenbait ordena kontu», in B. Fernández & I. Laka (arg.), *Andolin Eguzkitza gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, Bilbao: UPV/EHU, 741-755.
- Pearce, E., 1998, «The syntax of genitives in the Maori DP», *Canadian Journal of Linguistics* 43, 411-434.
- Picallo, C., 1991, «Nominals and nominalizations in Catalan», *Probus* 3.3, 279-316.
- , 1994, «Catalan possessive pronouns: the Avoid pronoun principle revisited», *NLLT* 12, 259-299.
- Schoorlemmer, M., 1998, «Possessors, articles, and definiteness», in Alexiadou & Wilder (arg.), 55-86.
- Rebuschi, G., 1991, «Basque pronouns and Relativized Locality», in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 115-144.
- Rezac, M., 2008, «The syntax of eccentric agreement: the Person Case Constraint and absolute displacement in Basque», *NLLT* 26, 61-106.
- Richards, N., 2001, *Movement in Language. Interactions and Architectures*, Oxford: Oxford U. P.
- Rijk, R. de, 1988, «Basque Syntax and Universal Grammar», *Euskara Biltzarra. II Euskal Mundu-Biltzarra I*, Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 69-88.
- , 1993, «Basque hospitality and the suffix *-ko*», in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 145-162.
- Sarasola, I., 1979, «Nire/neure, zure/zeure literatur tradizioan», *Euskera* 25.2, 431-446.
- Schoorlemmer, M., 1998, «Possessors, articles, and definiteness», in Alexiadou & Wilder (arg.), 55-86.
- Scott, G.-J., 2002, «Stacked Adjectival Modification and the Structure of Nominal Phrases», in Cinque (arg.), 91-120.
- Szabolcsi, A., 1994, «The Noun Phrase», in F. Kiefer & K. E. Kiss (arg.), *The Syntactic Structure of Hungarian. Syntax and Semantics* 27, New York: Academic Press, 179-274.
- Trask, R. L., 1985, «-ko atzizkia euskaraz», *Euskera* 30.1, 165-173.
- Ura, H., 1996, *Multiple Feature-Checking: A Theory of Grammatical Function Splitting*, MIT PhD dissertation.
- Wit, de P., 1997, *Genitive Case and Genitive Constructions*, University of Utrecht PhD dissertation.
- & M. Schoorlemmer, 1996, «Prenominal arguments in Russian, German and Dutch», *ZAS Papers in Linguistics* 5, 184-202.
- Zabala, I., 1999, «Izen-sintagma konplexuak: adjektiboen eta izenlagunen segidak» in J. C. Odriozola (arg.), *Zenbait gai euskara teknikoaren inguruan*, Bilbo: UPV/EHU, 107-157.

EUSKALKIEN DIALEKTOTASUNAZ

Gotzon Aurrekoetxea

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea - EHHA, Euskaltzaindia)

Laburpena

The writer deals with the issue of the distribution and classification of the Basque dialects from a scientific point of view by analysing the theoretical approaches of the last few years from a critical perspective. In the process, the author establishes certain important conceptual boundaries: the methodology used when determining the dialects, the function of the diachronic and synchronic approaches, the criteria and the methodology applied for determining the number of dialects, the value of the distinctness of dialects, the language border issue, the homogeneity of the dialects and the nature of the geolinguistic coherence. Two types of dialectologies are distinguished throughout the article: the traditional dialectology based on isoglosses and a diachronic perspective; and the contemporary dialectology which is discussed through synchrony and uses statistical classifying procedures. He ends by placing the future of dialectology in the use of new technologies and methodologies.

1. Sarrera

Aspaldi izan dut gogoan gai honi buruz zertxobait idazteko. Gaia burura etortzen izan zaidan bakoitzean Axularren gomendioari muzin eginez, behin eta berriz atzertuz eta gibelatuz joan izan naiz.

Baina Caminoren (2004) lan bat berrirakurtzean, han aipatzen diren gauza askotxorekin bat etorri ez eta, arrapiztu zait gogoia eta ondoko lerroak idazteari ekin diot.

Oro har, diodan, oso urrun kokatzen dudala nire burua gorago aipatu artikuluan azaltzen duen marko teorikotik. Izan ere, “dialektologia” eta “dialektologiaren metodologiaz” ari denean “dialektologia mota bat” eta “dialektologia mota baten metodologiaz” diharduela irizten baitiot. Dialektologiaren ezaugarriak aipatzen dituenean, dialektologia mota baten ezaugarritzak direla esango nuke nik, dialektologia egiteko bide bat eta metodologia bat baino gehiago dagoelako, honezkero jada oso ondo demostratuta dagoen kontua baita.

Baina ez naiz metodologia orokorrez arituko hemen, hizkerak eta dialektoak banandu edo sailkatzean ditugun ikuspuntu desberdinez baino.

2. Hizkeren banatzeko eta sailkatzeko metodologiaz

Hizkeren edo dialektoen sailkapenerako metodologia aukeratzean historian zehar molde desberdinak erabili direla ukazinezko errealitatea da. Hemen bi mota aipatuko ditugu: dialektologia tradizionala edo ohiko dialektologia eta dialektologia sinkronikoa.

Dialektologiaren hasieran eta isoglosa kontzeptuarekin bat eginik, gramatika historikoaren garaitan eta hizkuntzalaritza diakronikoaren irizpideak jarraituz, ezaugarri zenbaitek markatzen dituen isoglosetan oinarrituz aritu izan da dialektologia tradizionala. Hizkuntza batzuetatik besteetara eta ikertzaile batzuegandik besteengana ezaugarri kopurua aldatzen den arren, denetan antzeko molde eta arteak erabili izan dira dialektoak detektatzeko, eta hauen banaketa eta konparaketa egiteko. Metodologia hau gehienetan isofono edo isomorfoetan oinarritu da. Ezaugarri asko erabilizetik bakar batzuetan oinarritzeraino heltzen da kasuistika.

Dialektoen banaketa egiteko molde honen jarraitzaile asko izan dira euskal dialektologian, L. L. Bonaparteren sasotik hasiz eta gaur egunera arte. Izatez, denek antzeko irizpideak erabili dituzte, zehaztasun maila diferente eta datu desberdinetan oinarrituz, baina prozedura bertsuak erabiliz. Bonaparte printzearen metodologia eta K. Zuazok (1998) erabili duena berdintsuak dira: ezaugarri batzuk aukeratu eta ezaugarri horien isoglosak hizkera edo euskalkien mugatzat hartuz egin da euskalkien banaketa.

Dialektologia tradizionala, hemengo zein kanpoko, isoglosetan oinarritutako dialektologia da. Isoglosa izan da hizkerak edo eremuak bereizteko duen lanabes bakarra.

Isoglosetan oinarritutako dialektologiak bere mugak dituela gauza ezaguna da. Hala ere, metodologia honek badu abantaila bat: ez dela formazio handia behar hizkuntzalaritzan eta formazio gutxi izanik ere erraz baliatu daitekeela.

Batetik, datu gutxi batzuekin erabil daiteke. Ez da behar corpus handirik biltzerik. Ezaugarri gutxi batzuekin abian ezarri liteke prozedura. Eta maiz oso ezaugarri gutxiarekin egiten da lan. Arlo honetan paradigmaticoa da katalan hizkuntzaren dialektoen banaketa 3 ezaugarriaren arabera burutu zena (Veny 1992) eta oraindik ere baliagarritzat jo izan dena sarri.

Bestetik, ezaugarri horiek ikertzaileak hautatzen ditu. Hautaketa horrek oinarri sendoak izan ohi ditu ikusmolde filologikotik begiraturaz, hizkuntzaren bilakaera kontuan izaten baita. Baina aukeraketa subjektiboa denez, arriskua izaten du ikertzaileari komeni zaionaren edo ezagutzen duenaren edo eremuak erraz marrazteko baliagarri zaizkionaren arabera egiteko. Jokamolde atomista hau ohikoa da dialektologia tradizionalaren ikusmoldearen arabera lan egiten dutenen artean. Hizkuntza ezaugarriez osatzen den sistema bezala ulertzen dute; batak bestearekin loturarik ez duten ezaugarri andana batez osatuta balego bezala. Ezaugarri isolatuak bakoitzak bere erara eta besteekiko harremanik gabe funtzionatuko balute bezala. Plano desberdinetan kokatzen diren ezaugarriak elkarrekin bilduz (sistematikoak eta ez sistematikoak, fonologikoak eta fonetikoak...) aritzen dira lanean.

Baina hizkuntza sistema konplexua da, zeinetan unitate guztiak harremanetan dauden eta guztien arteko harremanek osatzen duten.

Hirugarrenik, ezaugarrien artean halako haztapen baten aldeko izaten dira, ezaugarri batzuei garrantzi handiago emanez, beste batzuen aldean. Askok izan dira gure artean honetaz mintzatu direnak, K. Mitxelena (1988: 15-16) ondokoa idatzi zuenetik:

Es claro, en efecto, ya a primera vista, que las concordancias o las discrepancias entre los dialectos no pueden ser simplemente contadas, puesto que unas pueden ser más importantes y más profundas que otras, sino que habrán de ser ponderadas de alguna manera.

Horien artean, eta humanitateetako arlo honetan ari den bat aipatzearen, Camino azaltzen da (2004: 72):

Hizkera bat besteatarik bereizteko eta euskalkien artean kokatzeko, ezaugarri guztiek ez dute garrantzi bera (...).

Bai Mitxelena eta baita Camino ere, eta ezaugarrien arteko haztapenez ari diren filologoak, filologian kokatzen dute euren burua, hizkuntzalaritza historikoan, alegia.

Ez dut zalantzarik ikuspuntu diakronikotik begiratuta ezaugarri batzuek beste batzuek baino garrantzi handiagoa dutela hizkuntzaren bilakaeran. Eta ulertzen dut ere, hizkeren azterketa marko teoriko horretatik oratuz gero, ezaugarri horiek besteek baino pisu handiagoa izatea.

Marko honetan oinarritutako dialektologia tradizionalaren ekarria handia izan da historian zehar. Besteak beste, eta guri interesatzen zaigunera mugatuz, gai izan da dialekto-guneak detektatzeko eta dialektoen banaketa onargarriak zehazteko. Oro har, egin diren banaketek jarraitzaile asko izan dituzte eta denbora luzean izan dira onartu eta erabiliak.

Ondorioz, esan dezakegu dialektologia tradizionala egokia dela hizkera edo dialektoen ezaugarri nagusienak zein diren zehazteko. Orobat, darabilen metodologia ezinbestekoa dela hizkerak ikusmolde diakronikotik ikertzeko. Halaber, hizkuntzalaritza historikoak behar-beharrezkoak dituen datuak biltzeko.

Hala ere, eta ahulune edo gabeziak aipatzera pasatuz, noizbehinka datuak biltzean ezaugarri bat betetzen duten datuen ondoan, horren aurka daudenak ere bildu izan dira. Caminok, adibidez, bere tesian sinkopadun eta gabeko adibideak jaso ditu (1997: 303). Dialektologia tradizionalaren metodologian “polimorfismo” hitza sortu da halako kasuak azaltzeko, bi aldaeretatik aukeratzea “libre” dagoela esanez eta aldaera “libretzat” joz.

Datu kontrajarriak lortzen direnean, bi forma edo aldaeren arrazoa edo zergatiaz galdetu eta jatorria bilatu ordez, maiz bata ala bestea eman izan dira “ontzat”, dialekto edo hizkera horretako aldaera hobetsizat joz. Caminok esate baterako aezkeraz joera nagusia despalatalizatzea duela aipatuz, euskalki hau zaraitzueraren aurrez aurre jartzen duen arren (*idem*, 163), aezkeraren deskribapena egiten duenean *Larrañeta*, *Peñagáin*, *alliko* eta abar aurkitzen dira (*ibidem*, 333). Horrelako adibide asko aurkitzen dira dialektologia tradizionalako argitalpenetan, ezaugarriak aukeratzekoan zehaztasuna galtzen da eta hizkeretan ematen diren joera nagusienak (maiztasunez gehien agertzen diren kasuak) hartzen dira kontuan, gainerakoak gutxietsi edo alboratuz.

Honen aurrean biltzen diren datu guztien balioa azpimarratu behar da, datu guztiak errealak, egiazkoak, diren ber balio bera baitute. Are gehiago, datu kontrajarriak agertzen direnean eta erabiltzen den metodologia ez denean gai hauen azalpen zientifikoa emateko.

Bestalde, ezaugarri baten inguruan araua zein den jakiteko sarri ez da datu nahikorik bildu edo behintzat ez dira sistematikoki bilduak izan; adibidez, hizkera batean bustiduraren estatusa eta indarra aztertu nahi bada, metodologia berezi batez bildu behar dira behar-beharrezko diren datuak. Ez da aski bustiduraren estatus eta egoera zein den jakiteko behar diren arau eta egoera guztiak biltzen ez dituzten datuekin.

Baina maizegi agian bestelako kasuak dira ikusten: araua zehazteko behar baino datu gutxiagorekin hartu izan dira maiz molde horretako erabakiak. Gainera, badira kasuak zeinetan metodologia desberdinez bildutako datuak uztartu eta bildu ere diren.

Hizkeren eta dialektoen banaketa eta sailkapenetan aritzen diren ikertzaileek, gaur egun nagusiki, irizpide sinkronikoak eta gainerako zientzietan entitateak banandu eta sailkatzean erabiltzen diren prozedurak erabiltzera jotzen dute, sistema sailkatzaile automatizatuak erabiliz. Ikerketa talde indartsuenek, hala nola Salzburgo Unibertsitatekoak (ikus Goebel 1976...) edo Groningen-ekoak (Heeringa & Norbonne 2001) oso programa informatiko ahaltsuak sortu dituzte hizkuntzaren bariazio geolinguistikoa ikertzeko eta hizkeren sailkapena egiteko. Baina ez dira bi gune horiek bakarrik prozedura automatizatuak erabiltzen dituztenak, beste hainbat eta hainbat ikergunetan ari baitira antzeko prozedurak erabiltzen.

Euskararen kasuan ere irizpide sinkronikoetan oinarrituz bada prozedura automatizatuak erabiltzen duenik ere. Horietako bat EUDIA ikerketa taldea da, zeinek Hans Goebel-en ekimenaz Salzburgo Unibertsitatean erabiltzen den VDM programa informatikoa erabiltzen duen, taldea sortu aurretik eta askoz ere modu prekarioan Aurrekoetxeak abiatutako bideari jarraikiz (Aurrekoetxea 1992, 1995, 2005). Egun E. Bourciezek, 1895 urte inguruan, Gaskoinan bildutako testuen artean euskarazko 150 testutan oinarrituz Ipar Euskal Herriko hizkeren sailkapena burutu dute (Aurrekoetxea 2008b, 2009a, Aurrekoetxea & Videgain 2009).

Prozedura estatistikoak erabiliz hizkeren zein dialektoen arteko desberdintasunak kuantifikatzeko aukera dugu. Eta hizkeren arteko desberdintasunak edo distantziak neurtu ahal ditugunez, hizketa batetik bestera zein desberdintasun edo distantzia den zehatz daiteke. Garrantzi handikoa da hizkeren arteko desberdintasuna kuantifikatu ahal izatea, puntu batetik abiatuz hizkera bat beste bat baino linguistikoki hurbilago ala urrunago den jakin ahal izateko. Era bakarra da hizkerak edo dialektoak asko ala gutxi desberdintzen diren jakiteko.

Metodologia honek ez du hizkeren arteko desberdintasuna modu objektiboagoz zehazten bakarrik, jada hizkeren artean dagoen desberdintasuna zenbakitan ematen du. Honek hizkerak euren arteko desberdintasunaren arabera sailkatu ere egin ditzakegula esan nahi du. Eta ondorioz, beraien arteko mugak kuantifikatu, D. Philips-ek (1983) erabilitako isoglosa kuantitatiboaren kontzeptua erabiliz.

Prozedura automatizatuen bidez datuen analisi multidimentsionala eginez hizkeren banaketa ez ezik, hizkeren sailkapena ere egiten da. Hau da, hizkerak hierarkia baten barnean koka daitezke eta hierarkia horretan hizkerak berdintasunen arabera euren artean bilduz joaten dira, aztertzen diren hizkera guztiak hierarkia batean kokatuz (ikus dendrograma 125. orrialdean).

Sistema tradizionalak edo ohiko dialektologiak erabiltzen dituen prozedura hizkerak banatzera heltzen den bitartean, prozedura sailkatzaile kuantitatiboekin hizkerak bananduz gain, euren arteko hierarkiak zehazten dira eta hierarkia horretan hizkuntza desberdintasunen araberako hizkera multzoak eraikitzen dira.

Baina metodologia berri honek ongi garatua izan dadin datu-kopuru handiak behar ditu, ez gutxi batzuk. Ezinbestekotzat jotzen da datu-corpus handiak biltzea. Corpus hori behar bezala eratu ondoren abiatzen da datuen estatistika automatizatu eta hizkeren arteko desberdintasunen analisia.

Datu-corpusak bildu ostean datuon hizkuntza analisia behar da egin. Edozein bilketatan biltzaileak hizkuntzaren gainazalean diren datuak biltzen ditu. Datu hauek ezaugarri fonologiko eta fonetikoak biltzen dituzte; hizkuntzan sistematikoak direnak eta ez direnak. Hizkeren arteko desberdintasuna hizkuntzari dagozkion unitateetan oinarritu nahi bada, hots hizkuntzaren sisteman oinarritzen bada, gainazaleko datuetatik abiatuz azpiko egituran zein unitate dagoen jakiteko bildutako datuen analisi linguistikoa egin behar da. Hau da, hizkeren arteko konparaketa edo erkaketa hizkuntzaren egiturari edo sistemari dagokion mailan egin behar da, sistematikoak diren datu edo unitateak bakarrik hartuz eta ez ezaugarri guztiak nahasian.¹

Hizkeren arteko ezaugarrikako konparaketa egitean atomismoan erortzeko arriskua izaten da, hizkuntzaren plano desberdinetan kokatuta azaltzen diren ezaugarriak nahasian emanaz (Gaminde 2002: 4).

Irudi du ezaugarri batek beste batek baino garrantzi handiago duela esaten dutenak (maiztasun handiagoa dutelako, esate baterako) “hizkuntzaren” planoan aritu ordez “hizketaren” planoan ari direla. Hizkuntzaren sistemako unitatea izan ala ez izan ez da maiztasun kontua, sistema horrek behar-beharrezko duen unitatea baizik. Eta behar-beharrezkoa izango da sistema horretan beste unitate batez aldatu arte. Orobat, sistemako unitatea den ber gainerako unitateak bezainbat balioko duela esan behar da. Aldiz, hizketaren planoan kokatuz, unitate batzuk behin eta berriz errepikatzen dira eguneroko jardunean eta beste batzuk oso bakan baino ez.

Hizkuntza unitateetan oinarritutako hizkeren arteko konparaketa zuzena egiteko hizkeren sistemak hartu behar dira kontuan eta sistemen arteko konparaketa egin (Dalbéra 1984: 541): “Le point central sur lequel nous insisterons est que les écarts ne peuvent se mesurer de manière valide et significative, à notre sens, qu’entre des systèmes.” Eta (*idem*):

Sans la double exigence que nous venons de développer, à savoir que tout élément de distance soit un trait haut placé dans la hiérarchie des traits différenciateurs de systèmes et, d’autre part, que sa pertinence différentiative soit avérée dans l’espace linguistique considéré.

Horretarako hizkeretako sistema guztiak bilduko lituzkeen makrosistema bat eraiki behar da eta makrosistema horren barnean egin hizkeren arteko konparaketa edo erkaketa. Hori bera dio beste behin aipatuko dudana J.-Ph. Dalbérek ere (*idem*, 545):

Cette base de comparaison stable, à construire, peut se concevoir comme le réseau de relations maximal susceptible de sous-tendre les réseaux de relations constitutifs des systèmes singuliers dans l’espace considéré, c’est-à-dire ce que l’on pourrait appeler le ‘macrosystème’.

Ondoren Frantziako Alpes-Maritimes lurraldeko hizkerak sailkatzeko makrosistema fonologiko eta morfologikoak eraikitzen ditu; fonologikorako 15 unitate bezleize aukeratzen ditu eta 17 makrosistema morfologikorako.

Oso garrantzitsua da makrosistema hau iraunkorra izan dadin hizkerak konparatzeko erabiltzen den prozedura osoan. Aldatzen den marko batean egiten bada hizke-

¹ Gai hau sakonago aztertu da Aurrekoetxea (2009b)-n eta Clua, Lloret & Valls (2009); EUDIA taldea sortzen ari den corpusa kontsultatzeko ikus Aurrekoetxea, Odriozola & Sánchez (2009).

ren konparatze lana hizkeren arteko neurketarako neurgailu bera erabiltzea bermatuko luke. Horrela hizkeren arteko desberdintasunak edo distantziak konparagarriak izango dira. Eta horrela bakarrik izango dugu emaitzen behar-beharrezko fidagarritasuna.

3. Ikuspuntu diakronikoa vs sinkronikoa

Dialektoak banatzean irizpide desberdinak erabili izan dira orain artean, bai gure artean, bai kanpoan ere.

Gurera bakarrik mugatuz, bada joera bat irizpide diakronikoak gogoan izaten dituen. Joera honen arabera ikuspuntu diakronikotik aztertzen da euskalkien banaketa eta horrela, besteak beste, ezaugarri kontserbatzaile eta berritzaileen artean bereizketak egiten dituzte, besteak beste. Edo gorago aipatu ezaugarrien haztapena kontuan hartu behar dela defendatzen du.

Baina molde honetako dialektologiaren aurrean, esan behar da badela diakronikoa ez den dialektologia bat ere. Beste irizpide batzuk eta beste metodologia bat erabiltzen duen dialektologia, alegia: dialektologia sinkronikoa.

Dialektologia sinkronikoak hizkera baten hizkuntza sistema deskribatzen eta aztertzen du: hizkera baten inbentario fonologiko, morfologiko eta sintaktikoa ikertzen du ezer baino lehen, ondoren hizkera horretan ezagutzen diren eta funtzionatzen duten arau fonologikoak eta hauen aplikazio arauak ikertuz.

Molde askotan egin daitezke monografia dialektal sinkronikoak. Oso eskuragarri diren hiru adibide baino ez, argitaratu direnen hurrenkeran: lehena, K. Rotaetxeren Ondarroako hizkerari buruzkoa (1978); bigarrena, P. Salabururen Baztango hizkerari buruzkoa (1984); eta hirugarrena, Elordieta, Elordieta & Hualderen Lekeitiori buruzkoa (1995). Hirurak desberdinak, baina hirurak sinkronia hutsean.

Agian norbaiti teorikoegiak irudituko zaizkio, eta baliteke nor edo nork dialektologiaz kanpokotzat jotzea ere. Baina esango nuke asko dugula hor dialektologok zer ikasi gure jarduna hobetzeko.

Ez dago soberan gogoratzea diakronian oinarritutako metodologia hau gurean indartsu dagoen arren, ez dela jada nazioartean erabiltzen direnetarik nagusiena, ezta jarraitzaile gehien dituenetakoa.

4. Nola erabaki dialekto kopurua?

Dialektologia tradizionalak ez du erakusten, erabilitako hizkuntza ezaugarriez gain, zein irizpide erabiltzen duen dialekto guneak identifikatu eta zehaztean. Ez L. L. Bonapartek, ez gurean molde honetan egin den azkena aipatzearen, K. Zuazok, ez dute euskalkien kopurua zein irizpideren arabera erabaki duten azaltzen. Bonaparte printzeak 9 euskalki bereizi zituen bitartean K. Zuazok 5 baino ez ditu bereizi.

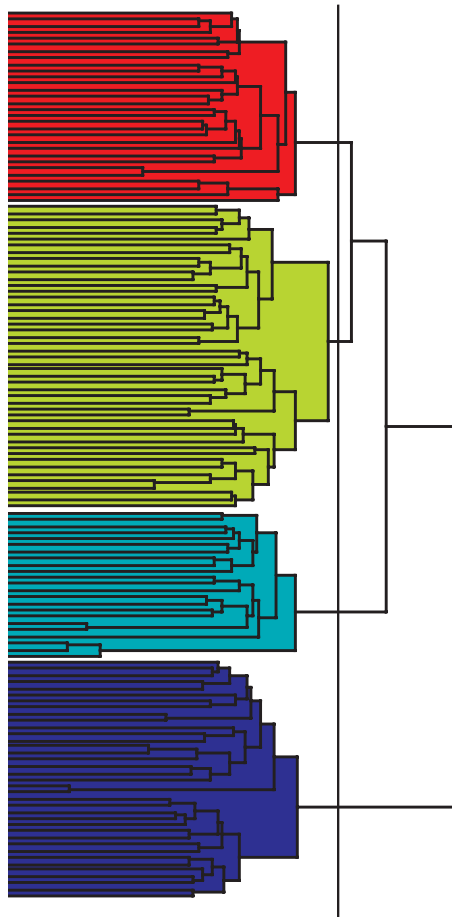
Penintsulako beste bi eremutako kasuak aipatzearen, berdin esan daiteke katalanaren kasuan: A. M. Alcoverrek ezaugarri gutxi batzuekin katalanaren dialektoak banandu zituenean ez zuen azaldu zergatik baliatu zen ezaugarri gutxi horiez eta horiez bakarrik, gainerako guztiak alboratuz. Galegoari dagokionez, Zamora Vicentek bi ezaugarri erabili zituen bitartean, Carballo Calerok bederatzi erabili zituen; berrikiagotan, Fernández Reik (1990) 81 erabili ditu.

Badirudi dialektologoak baduela sen bat, eta sen horrez gidaturik, bere buruan darabilkion banaketa gauzatzeko ezaugarri argi batzuk erabiliz burutzen duela.

Baina halako jokamoldearen aurrean irakurleak ez du ikertzaileak ateratako emaitzarekin fidatzea besterik, erabilitako ezaugarrien ontasun eta kopuruaren egokitasunetik landa.

Prozedura estatistiko-sailkatzaileak erabiliz eta analisi multidimentsionaletan oinarrituz, aldiz, arazoari irtenbide objektiboagoak bilatzen zaizkio. Izan ere, era honetako analisisietako prozeduren artean aurkitzen den dendrograma oso lagungarria izaten da eremu edo hizkuntza bateko dialekto multzoak identifikatu eta zehazteko. Horrelako lanen artean kokatzen dira Aurrekoetxea (1992, 1995, 2008b, 2009a) eta Aurrekoetxea & Videgain (2009) ikerketa-lanak (ikus dendrograma eta mapa orrialde honetan eta 132.ean).

Baina prozedura estatistiko-sailkatzaileek hizkeren artean diratekeen hierarkiak zehaztera heldu bada ere, ez da oraindik zehazterik izan dendrogramaren zein mailatan kokatzen diren “dialekto” dei daitezkeen entitate edo gunek, eta zein mailatik beherantz jada ez den “dialekto” hitza erabili behar.

Dendrograma honetan lau multzotan banandu dira hizkerak, eskalaren puntu batean markatuz multzo kopurua (eskuineko marra bertikalarekin adierazten dugu zein puntutan egin den mozketeta). Baina beharbada lautan banandu ordez bost multzotan banatzea logikoagoztat jo beharko genuke, marraren maila pixka bat jaitsiz (ezkerre-rantz eramanez marra). Eta horrela, multzoen gorengo gunea ia multzo guztiek berdindurik, maila berean edo antzekoagoan, izango lukete. Zeren lautan bananduz bigarren multzoak gainerakoak baino maila jasoagoan baitu goren bilgunea.

Bestalde, badirudi hizkera hauek hiru multzotan banatzea ez dela ikuspegi hone-tatik egokiena, maila desberdinetan kokaturik dauden multzoak bereiziko genituzke eta: lehenak (gorri eta orlegia batean hartuko lituzke) eta gainerako beste biak multzo desberdinetan.

Dendrogramak eskaintzen dituen baliabideak egokiro erabili behar ditu ikertzai-leak eta ez nolana. Kasu honetan dendrogramak eskaintzen dituen datuak modu egokian interpretatuz zuzenena eremu horretako hizkerak lau multzotan banatzea dela esan genezake: hiru multzo maila ber-berean kokatzen dira eta laugarrena pixka bat goragoan.

Irakurketa horrez gain, beste hau ere egin daiteke: hizkerak bost multzotan bana-tzea. Horrela eginez gero, lau multzo maila berean eratuta aurkituko lirateke eta bos-garrena pixka bat beherago.

Ikusten denez, garrantzi handia du dendrogramak eskaintzen dituen datuak ondo interpretatzeak, hain zuzen ere eremu dialektalaren zatiketa edo banaketa hor eraba-kitzen delako. Eta garrantzi handikoa da eremuan zehar zenbat dialekto dauden eta zenbat dialektoz hitz egin behar den ez delako garrantzirik gabeko gauza.

Dena den, gorago esan bezala, ez da dena erabakia, dialektoen dialektotasuna neurtzeko ez delako oraindik neurri zehatzik ipintzerik izan dendrogramako eska-lan.

5. Dialekto izateko baldintzak edo dialektoen nortasunaz

Sail honetan erantzunak baino galderak gehiago dira. Izan ere, oso puntu garran-tzitsua, funtsezkoa esango nuke, dugu aurrean dialektoez eta hauek zehazteko bitar-tekoetz ari garenean. Hala ere, galdera batzuk erantzuten ere ahaleginduko naiz, bi-garren partean.

Derradan hasteko, eremu bat edo gune dialektal bat dialektotzat hartzeko ezaug-arriak zehazten ez diren bitartean egiten diren banaketak behin-behinekotzat jo beh-ar direla uste dudala.

Zein dira gune dialektal bat dialektotzat hartzeko baldintzak? Edo zein norta-sun maila izan behar du eremu dialektal batek dialektotzat hartzeko? Eta nortasuna diogunean, gainerako eremuetatik bereizten dituen ezaugarriez ari gara. Baina, zerk ematen dio nortasuna dialekto bati? Zein ote da dialekto izateko behar-beharrezkoa den gutxiengo nortasun maila? Eta nola neurtzen da nortasun hori?

Inoiz esan da gune dialektal batek ezaugarri propioak behar dituela izan dialek-totzat hartzeko. Beharrezko ditu eta hala izanik, zenbat ezaugarri propio behar ditu? Eta ez ote da posible ezaugarri propiorik ez duen dialektorik?

Bide beretik, zilegi liteke esatea dialekto bat ondokoa baino dialektoagoa dela? Edo nortasun handiagoa duela? Inoiz esan izan da zuberera eta bizkaiera euskalki be-

reziak direla, gainerakoetatik gehien aldentzen edo bereizten diren euskalkiak direlako. Ondorioz, gainerakoak baino euskalkiago ote dira?

Dialekto batek aski desberdin izan behar omen du ingurukoarekin erkatuz. Zientifikoak izan nahi badugu neurgailu bat asmatu beharko genuke desberdintasun maila hori edo dialektotasun edo nortasun maila hori neurtzeko. Eta horretan jarriz, nola neurtzen da desberdintasuna, modu kualitatiboz ala kuantitatiboz?

Kalitatea neur daitekeela edonork dakien kontua da. Baina ba ote kualitatiboki neurtzeko biderik? Nire ustez ezaugarri kualitatiboak neurtzeko bide bakarra modu kuantitatiboa da.

Eta kuantitatibo terminoa erabiltzen hasiz gero, zein desberdintasun maila edo zein distantzia linguistiko behar da bi eremu dialektalen artean bi dialekto direla esateko, ala berdin dio?

Eta galderekin amaitzeko, dialekto batek izan behar duen barne kohesioa ez ote da kontuan hartzekoa?

Azkenetik hasiz saia gaitezene itaunoi erantzunak ematen. Nola azter dialekto baten barne kohesioa? Gorago ikusi dendrograman eremu dialektal bakoitzaren kohesioa azter daiteke modu erraz batean: zenbat eta ezkererago bildu hizkerak euren arteko kohesioa handiagoa da; aldi berean zenbat eta eskuinerako bildu are eta kohesio maila txikiagoa izango du. Dendrograman agertzen den goitik beheranzko ezkerreko marrak adierazten du gorritz, urdin argiz eta urdin indartsuz marraztutako multzoek adierazten dituzten eremu dialektalek kohesio bera dutela, hain zuzen ere eskalako maila berean biltzen direlako hirurak. Aldiz, urdin indartsuz marraztutako multzoa bitan bananduko balitz, bigarren multzoak kohesio dialektal handiagoa duela ikusiko genuke.

Nortasun kontzeptura pasatuz, kohesio kontzeptuarekin erkatzerik edo lotzerik den galdetu beharko genioke geure buruari. Itxura batean eta lehen hurbilketa gisa, badirudi zenbat eta kohesio handiagoa izan hizkeren multzo batek nortasun maila ere handiagoa izango duela. Eta aldi berean, gainerakoetatik dibergenteen izateko ezaugarriak biltzen dituela. Kohesioak, nortasunak eta distantzia linguistikoak nola-baiteko lotura badutela erakusten du honek.

Barne kohesioaz gain, eremuen arteko distantzia linguistikoak ere neur daitezke prozedura estatistiko-kuantifikatzaileak erabiliz. Zenbakietara jo gabe, eta gaia azaletik bakarrik aztertuz, talde gorri eta orlegiaren artean dagoen distantzia linguistikoa txikiagoa da gorri eta urdin argiaren artekoa baino; hain zuzen ere, gorria orlegiarekin arinago biltzen da urdinekin baino. Eremu osoa lau multzotan banandu ostean hurbilen diren multzoak gorria eta orlegia dira; ondoren hiru multzo bihurtu ostean, gorri-orlegi multzoaren eta urdin argiaren artean dagoen distantzia linguistikoa txikiagoa da gorri-orlegi multzoaren eta urdin indartsuaren artean baino.

Honek esan nahi du, hierarkia batean jarriz eta eremua bi multzotan bananduko balitz, multzo urdin indartsua batetik eta bestetik gorri, orlegi eta urdin argiaz koloreztatua dauden multzoek osatuko luketena aurkituko genituzkeela.

6. Hizkuntza muga

Dialektoak zedarriztatzean ezinbestekoa dugu muga dialektalaz jardutea. Gai honetaz arduratu diren ikertzaileen zerrenda luzea da oso, bai gure inguruan, bai

kanpoan ere. Beste askoren artean Davis, Houck & Upton (1997) dialektologia ikerketek dialektoen mugak zehaztean izandako arazoak eta huts orokorra aipatzen dute.

Ohiko dialektologian muga dialektala isoglosa bala bat gertatzen den lekuan kokatu izan da. Marko hau erabiliz egin diren dialektoen banaketari begirada bat ematen badiogu, mota edo maila desberdinetako muga dialektalak ikusiko ditugu: batzuk oso ezaugarri gutxi batzuekin hautatuak izan diren bitartean, beste batzuk isoglosa kopuru handiagoa erabiliz egin izan dira. Baina beti ere ikusmolde filologikotik begiratuz eta isoglosen artean garrantzi desberdina emanik batzuei eta besteei.

Hala ere, mota honetako dialektologia ez da heldu mugen tipifikatze zehatz bat egitera. Gehienik ere muga dialektala detektatzera heldu da. Ez da lan makala, hala ere, oso urrats garrantzitsutzat hartu behar baita hizkuntza muga bat detektatzea.

Noiz edo noiz tipifikatze aldera jo izan da, muga bortitz eta muga leunak bereiziz. Hala, gure literaturan zuberera eta behe nafarreraren arteko muga bortitzzat jo izan da, baina lapurtera eta behe nafarreraren artekoa muga leuntzat; sarri muga non den ere zehaztea zailtzat joz. Halakoetarako sortu da trantsizio-eremu kontzeptua, hain zuzen ere.

Dialektologia estatistiko-sailkatzaileak, aldiz, beste molde zehatzagorik ezean, hizkuntza mugen tipifikatze kuantitatiboak proposatu ditu. Horietako bat isoglosa kuantitatiboa da.

Isoglosa kuantitatiboa bi hizkeren arteko desberdintasun guztiak kontuan hartuz eta desberdintasun horiek kuantifikatuz lortzen da. Beronen adierazpideetan molde desberdinak erabili izan dira: mugaren garrantzia zenbaki batez adieraztea da horietako bat; isoglosaren lodiera eta koloreak erabiliz ere adierazi izan da maiz. Eta molde desberdinak erabiliz ere egin izan da (besteak beste, Aurrekoetxea 1995, Goebel 1983..., Philips 1983). Gaur egun marraren loditasunaz gain koloreak ere erabiltzen dira mugaren desberdintasuna adierazteko (besteak beste, Aurrekoetxea 2009a: 318-319, Goebel 1992: 472, 2003: 98, 2006: 31...).

Urrunago joanez, bada aspaldiko proposamen bat muga linguistikoen tipifikatze zehatz bat egiten duena. Henri Guiterrek (1971) muga dialektaletako desberdintasunak kuantifikatuz guneak bereizi zituen: horrela, 0-20 desberdintasun biltzen zuen mugak hizkera bereko herriak bilduko zituen, 21-30 desberdintasunetako mugak hizkera desberdinak bereiziko zituen, 31-50 desberdintasunetako mugak azpidialektoak, 51-80 desberdintasunetako mugak dialekto desberdinak, 81-98 desberdintasunetakoak familia bereko hizkuntzak eta 99-100 desberdintasunetakoak familia desberdinetako hizkuntzak.

Proposamen berritzailea izanik ere, orain artean ez du jarraitzaile kopuru handirik bildu. Hala ere, proposatze hutsak balio handia du eta nola edo halako irtenbidea eman behar zaiola uste izanik, gaia berrartu eta ahalegin berezia egitekoaren aldeko naiz.

Izan ere, dialektoak bereizteko edonolako edo mota desberdinetako mugak erabiltzea ez dirudi modu zientifikoena denik. Bide beretik sakonduz, uste dut edonork ulertzen duela ohiko bizkaiera eta gipuzkeraren arteko muga, eta ohiko gipuzkeraren eta ohiko goi-nafarreraren artekoak ez direla berdinak. Eta gauzak horrela, zilegitasun osoz galde genezake ea maila desberdintasun hori ez ote den kontuan izan behar, eta ea ohiko gipuzkera eta ohiko goi-nafarreraren artean dagoen muga dialektala

aski handia den bereizten duenari dialekto deitzeko; aspaldiko zein berriagoak diren banaketa lanetan aipatutako dialektoen mugen inguruan muga berdintsuak diren, muga horiek bereizten dutena zer den eta abar.

Jakina, gaia ez dugu gaindituko horretako neurgailu bat asmatzen ez den bitartean. Neurgailurik gabe gauden bitartean ez dugu tresna nahiko indartsurik egiten diren banaketen aurrean iritzi sakonik emateko. Bide horretatik da interesgarri H. Guiterren proposamena. Eta horixe bera da arrazoa, neurgailu onargarria asmatzen ez den bitartean egiten diren banaketa eta sailkapenak behin-behinekotzat jotzeko.

Proposamen honekin lot daiteke berrikiagotan W. A. Kretzschmar-ek (1999: 277 eta 282) teknologia berrien erabileraz esaten duena. Kretzschmar-ek dialektologiaren erronken artean teknologia berrien erabilera dagoela aipatu ostean funtsezkotzat jotzen du hizkuntza analisiaren atarian egin beharreko analisi kuantitatiboa.

Beraz, argi dago dialektologiak ere, bere ikerketetan aurreratu nahi badu, baliabide berriak sortu behar dituela teknologia berriak erabiliz.

7. Hizkeren edo dialektoen homogeneotasunaz

Ezaguna da, inoiz izan bada ere, jada ez dagoela hizkera edo dialekto homogeneorik, euskararen kasuan behintzat. Dialektoen homogeneotasuna gizarte tradizional batean kontzeptu eusgarri edo defendagarria zen, eta hala egin izan da maiz.

Ohiko dialektologiaren hipotesia hizkerak homogeneoak direlako ustean oinarritzen da. Hots, hizkeren barnean ez dagoela hizkuntza bariatorik. Mota honetako dialektologiaren arabera bariazio edo aldaketa hizkeren artean edo hizkeren bilakaerara gertatzen dela. Hots, bariazio diakronikoa eta bariazio diatopikoa baino ez ditu kontuan hartzen.

Egia esan, dialektologiaren sorrerako gizartean hizkerek barne kohesio handia zuten, gizarte tradizionala gertatu ohi bezala. Seme-alabek gurasoen formazioa jasozten zuten, beraien langintzan aritzen ziren, beraien ohiturak jarraitzen zituzten, beraien sinesmenak gordetzen zituzten eta beraien kosmogonia zuten.

Halaxe gertatzen zen euskal gizarte tradizionalan ere: guraso eta seme-alaben arteko hizkera desberdintasun gutxi zegoen eta esan daiteke ea hizkuntza mota bera ekoizten zutela.

Baina garaiak aldatu egin dira, gizartea osorik aldatu da. Ez euskal gizartea bakarrik. Jada seme-alabek jasotzen duten hezkuntza oso desberdina da, ez dute jada gurasoen lanbideetan lan egiten, gurasoen ohitura asko folklore bihurtu dira haien zati, eta gurasoen harreman mota bera ere guztiz aldatu da.

Gauzak horrela, hizkuntzari dagokionez ere, asko aldatzen da belaunaldi batetik bestera eta ez da hizkuntza mota bera ekoizten. Esaten dugunaren frogara asko biltzen ari EUDIA ikerketa-taldea burutzen ari den “Euskararen atlas sozio-geolinguitikoa (EAS)” ikerketa-proiektuaren datuetan (Aurrekoetxea & Ormaetxea 2006). Proiektua bere osotasunean oraindik garatu ez bada ere, baditugu jada lehen emaitzak eta belaunaldi batetik bestera hizkuntza uste baino gehiago aldatzen dela egiazta dezakegu.

Bizkaiko Dima herriko datuak eskutan, adibidez, hau esaten genuen (Aurrekoetxea 2008a: 25): “Hiru parametroak (lexikoa, sintaxia eta morfologia) kontuan

hartuz % 42 kasutan erantzun desberdinak bildu dira. Honek adierazten du belau-naldi batean hizkuntza heren bat aldatu dela.” Eta (*idem*):

Hirugarren ondorioa, hizkera honek eta oro har hizkera guztiek, bizi duten hizkuntza egoeraz hausnarketa handia egin behar dela. Hizkera honetan hizkuntza sistematik erakusten duen barne kohesioa oso urria, pobrea da.

Otxandioko datuetan % 23,2ko desberdintasuna agertzen da belaualdi heldu eta gaztearen artean (Ormaetxea 2008: 261); Aramaion ere % 23,2 (Ormaetxea 2009). Bolibar eta Etxebarriko datuetan laurden bat (Ezenarro 2008: 83). Ondorioz, lehen emaitzen argira, esan daiteke gaur egun eta euskararen kasuan laurden bat aldatzen dela helduen belaualditik gazteenera.

Une honetan azalduko ez ditugun kontsiderazioez gain, emaitza hauek erakusten digute zehaztasunaren izenean hitz egin nahi bada jada ezinezko zaigula barne aldaerarik gabeko hizkerez hitz egitea. Emaitza hauek kontuan hartuz, gaur egun belaualdi batetik bestera laurden bat aldatzen bada ez dugu zilegitasunik hizkera horren aldaera bat jaso eta hizkera osoaren ordezkotza emanik hitz egiteko.

Gehien bat ere hizkera horren aldaera batez hitz egin beharko genuke, hizkera horren “jatorrizko” aldaeraz edo Belmannek (1998: 23) izendatu zuen “base dialect” eta guk “oinarrizko dialekto” edo “oinarri dialektala” bezala itzuli dugunaz; hau da, dialektologia tradizionalako hiztun “egoki” edo “on”ek ekoizten duten hizkera motaz.

Baina jakinik aldaera hori dela beharbada gutxien entzuten dena, kalean presentzia gutxien duena eta zenbait txokotan baino gordetzen edo irauten ez duena, nekez eman dakioke ezaugarri horiek biltzen dituen aldaerari hizkeraren ordezkaria, ikuspuntu soziolinguistikotik bederen.

Ondorioz, hizkerak konparatzean eta sailkatzean faktore hau kontuan hartu beharrekoa dela deritzot, hizkera horien gaur egungo errealitatea islatu nahi bada behintzat. Horrela, faktore soziologiko edo soziolinguistikoko bakoitzaren araberrako dialektoen mapa eraikitzea zilegizkotzat jo behar da. Eta inoiz ere egin behar ez dena zera da: faktore soziolinguistikoko desberdinak dituzten hiztunen datuak nahasiz hizkeren konparaketa egin.

Dialekto edo hizkera baten barneko hiztunen artean homogeneotasunik ez denez, hiztun horien artean hitz egiteko forma desberdinak kontuan izanik, galde genezake zeinek ordezkatzeko duen fidelen eta zintzotasun handienaz hizkera: zaharren, helduen ala gazteen hizkera edo eredu mota, batetik; hiztun “ikasien” edo formaziorik gabeko hiztunen eredu, e.a., bestetik.

Ikuspuntu soziolinguistikotik hizkera baten barnean denbora berean erabiltzen diren hizkuntza ezaugarri desberdinak nola gauzatzen diren jakitea da interesgarri. Faktore sozialen araberrako ikerketak hizkuntza aldaketa zein egoeratan eta zein norabidetan gauzatzen ari den argitzen du. Homogeneotasunik gabeko hizkera batean oso garrantzitsua da ikertzea zein diren hizkuntza ezaugarri orokorrenak, zein diren galduz doazen ezaugarriak eta zein diren sortzen ari diren aldaerak. Honelako ikerketa batek bakarrik eman lezake hizkera baten irudi “erreal” edo egiazkoagoa, hizkera horretako estratu sozial ordezkagarrien hizkuntza ereduak aurkituko lituzkeelako.

Ohiko dialektologian ez da zaharren hizkera baino kontuan izan. Ikusmolde filologiko edo tradizionala biltzen duen horri berez duen garrantzia kendu gabe, gaur

egun, eta soziolinguistikari esker, bada aukera hizkera bateko hiztun desberdinek erabiltzen dituzten hizkuntza forma desberdinak jaso ostean hizkera baten ezaugarri edo eredu tradizionalaren formak zein egoeratan aurkitzen diren ikertzeko eta ondorioz “betiko” forma horietarako faktore sozialetako hiztunek zein atxikimendu erakusten duten zehazteko.

Ez ikuspuntu beretik baina antzeko gauza aztertu zuen Jean Séguy Okzitaniako tolosarrak bere ALGko VI. liburukiko azken mapetan (1973). Honek Gaskoinako herrien artean *gasconharen* ezaugarri peto-petoenak zein eremutan gordetzen ziren jakin nahi izan zuen. Horretarako ezaugarriak aukeratu ondoren ALG-ko mapetan bilduak zituen datuekin *gasconharen* mapa burutu zuen. Séguy-ren lan hau gogoan izanik Santiagoko Unibertsitatean emandako hitzaldi batean honela nioen (argitaratu gabeko txostena):

El concepto de ‘dialecticidad’ expuesto aquí no está muy alejado del “campo gradiente de la gasconidad” utilizado por Jean Séguy en su VI volumen del ALG. El concepto de dialecticidad entendemos por la capacidad de cada variedad, localidad o individuo para conservar los rasgos de su dialecto en la comunicación diaria con sus vecinos. Cuanto más rasgos conserve y utilice en su comunicación más grado de dialecticidad tendrá. Este concepto se puede equiparar a la salud de la variedad dialectal, entendiéndola ésta como la utilización de los rasgos y características lingüísticas propias de la localidad o dialecto.

Séguy, bistan da, ez zen hizkera bereko hiztun desberdinen hizkuntza ekoizpezez ari, gaskoiaren eremuko hizkera desberdinetan gauzatzen zen hizkuntzaz baino. Baina oro har, gauza bera edo ideia bera da eskuarteak daukaguna: hark ohiko edo ‘betiko’ gaskoiaren ezaugarriak zein hizkeratan gordetzen ziren hobekien aztertu zuen eta, gordetze maila hori kontuan izanik, egin zuen bere gaskoitasunaren mapa.

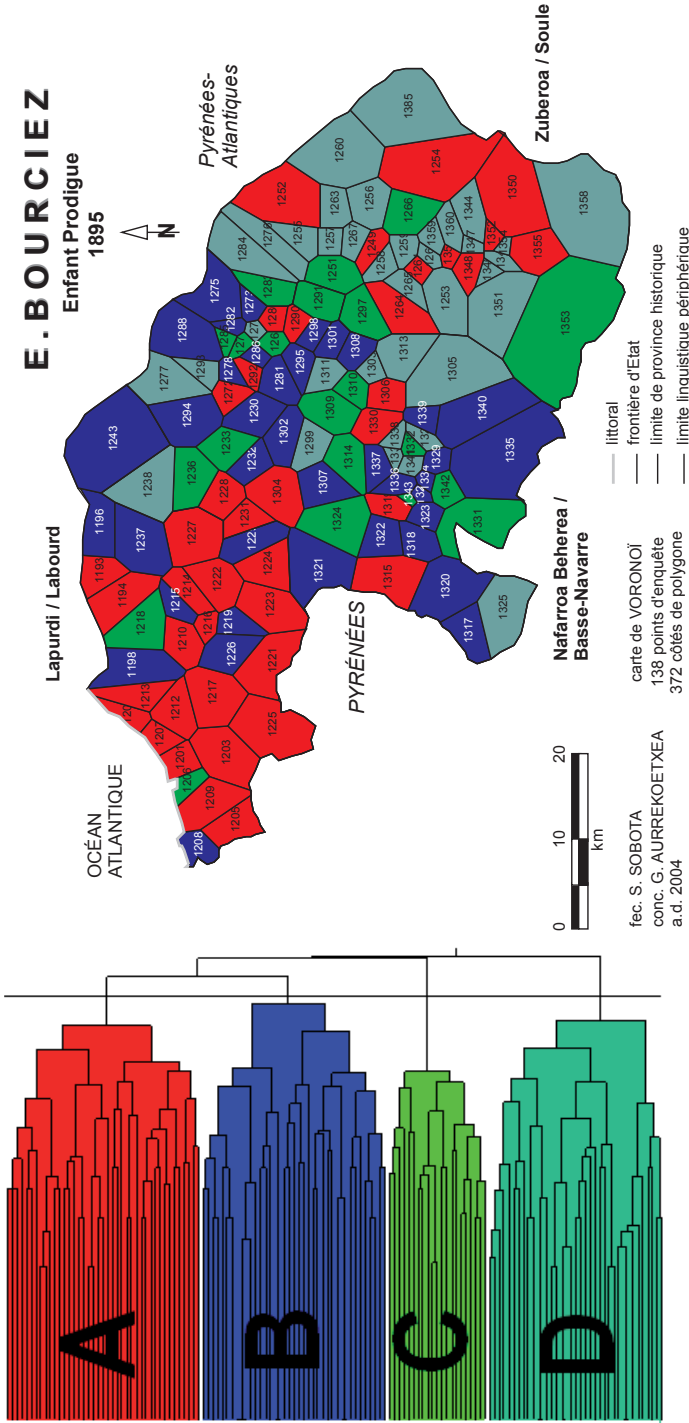
Guk aldiz, eremu geografikoari dagozkion desberdintasunak kontuan izan ordez, faktore sozialei dagozkienak hartu ditugu kontuan eta hizkera baten barnean kokatu ondoren hizkera horren ‘betiko’ ezaugarriak zein faktore sozialetako hiztunek eta zein gradutan gordetzen dituzten ondoren aztertu dugu.²

8. Koherentzia geolinguistikoa

Eremu geolinguistikokoak zedarriztatzean sor litekeen beste arazo bat koherentzia geolinguistikoa da. Dialektoa kontzeptu diatopikotzat hartzen denean ezinbestekoa da eremu geografiko batean kokatzea. Dialektoen banaketa tradizioaletan dialekto izateko ezinbesteko ezaugarritzat jo izan da. Hala ere, honetaz arduratu izan direnen artean ez da behar beste sakondu eta ez da aipatzen zein diren eremu horren ezaugarri gutxiak.

Aipagarri diren beharrezko ezaugarrien artean ezinbestekoa den eremu geografiko horren gutxiengo hedaduraz ere ez da zehaztasunik eskaini orain artean. Honen harira, onartzerik ba ote hizkuntza ezaugarri berak biltzen dituzten baina eremu geografikorik marrazten ez dituzten hizkeren artean dialekto bat osatzen dutela esatea?

² Hans Goebel-ek (1976: 176) ere erabili izan du «dialecticité» terminoa hizkuntza ezaugarriez mintzatzean.

Structuration géographique des caractéristiques syntaxiques
 Corpus: 16 cartes syntaxiques
 Indice de similarité: RIW
 Algorithme Ward

I. mapa

Ohiko dialektologian jarraitu den metodologiak ezinezko egiten du arazo hau. Dialektologoak “nahi” dituen isoglosak aukeratzean, eremu geografiko garbiak marrazten ez dituzten isoglosak baztertu egiten ditu eta ondorioz eremu argi-argiak ez badira ere, aski txukunak ateratzen dira. Molde honetako dialektologiak hizkuntza ezaugarriak hizkuntzaren sisteman duten betebeharrari begiratu ordez eremu geografikoari begiratuz aukeratu izan ditu.

Aldiz, eremu geografikoa kontuan izan gabe, soilik hizkuntza sistemari dagozkion ezaugarriak, makrosistema batean bildurik (Tuillon 1994), aintzat harturik, corpusetan oinarritutako dialektologian gerta liteke hizkuntza ezaugarri multzo bat duen hizkera andana bat izatea, baina hauek ez izatea koherentzia geografikorik; hots, geografikoki oso zatikatuta agertzea, eremurik osatu gabe.

Bourciez bildumako euskal testuetan agertzen diren ezaugarri sintaktikoekin erakitako mapan gertatzen da, adibidez, esaten ari garena (1. mapa). Mapa hau eraikitzean analisi multidimentsionala erabili da eta maparekin batera ematen da analisi horrek eskaintzen duen dendrograma. Dendrograman lau multzotan banandu dira hizkerak eta lau multzo horiek islatzen dira mapan.

Mapan ikus daitekeenez ez da eremu geografiko argirik azaltzen. Lau multzoak aski sakabanaturik azaltzen dira. Eta lau multzo egin ordez eremua bitan bananduko bagenu ere ez genuke koherentzia geografiko handia duen eremurik aurkituko, nahiz kasu horretan A eta B multzoetako hizkerak ugariago izan maparen ezker aldean eta C eta D multzoetakoak maparen eskuinaldean.

Baina hain muturreko adibidea erabili ordez, maizago gertatzen da era honetako dialektologia egitean ezaugarri linguistiko jakinak biltzen diren eremu geografiko batean, bestelako ezaugarriak ere biltzen dituzten hizkerak aurkitzea eta geografikoki koherentzia txikia duten eremuak sortzea. Halako kasuetan hizkera horiek zein dialektotzat hartu beharko liriteke, inguratuta dagoen hizkerak osatzen duten dialektotzat ala bere ezaugarriak dituztenekotzat?

Berrirori hitz egin beharko genuke gorago aipatu den homogeneousotasun kontzeptuaz. Eta galdetu zein mailatako homogeneousotasuna eskatu behar zaion dialekto bati.

9. Ondorioak

Hizkeren eta dialektoen sailkapen sakon eta onargarria egiteko baldintzak aipatu dira artikuluan zehar, dialektologiaren ibilbide luzean jarraitu diren metodologia eta prozedura desberdinek zer ekarri egin dioten gaiari azalduz.

Ohiko dialektologiak jokatu duen zeregina handia eta garrantzitsua izan dela aitortuz gain, beste mota batzuetako ikerketak abiatu beharraz mintzatu gara, haren ezintasunak gainditu eta hizkuntza barietateko tresna zehatzagoak eskainiz.

Eskuz eta ezaugarri gutxi batzuekin aritu ordez corpusetan bildutako datu kopuru handiez baliatzea eta prozedura automatizatuak erabiltzea proposatu da. Ezen ez dugu gaian aurreratuko ez badira sistema estatistiko-kuantifikatzaileak erabiliko. Horren adibide dendrograma eta mapa bat aurkeztu dira.

Behin sailkatzeko metodologia berriak eta teknologiak eskaintzen dituen baliabideak erabiliz jarraitu behar da sakontzen, teoria eta aplikazio konkretuak uztartzu. Gaur ez gaude dialektoen dialektotasuna aztertzeke gertu, baina beharbada aski da gaia planteatzea eta jarraitu beharreko bide markatzea.

Garaia da hizkuntza desberdintasuna kuantifikatzeko eta huts egingo dugu merkatuan diren aplikazio informatikoak erabili ordez duela mende bat erabiltzen ziren moldeak erabiltzen jarraitzen badugu.

10. Bibliografia

- Aurrekoetxea, G., 1992, «Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa», *Uztaro* 5, 59-109.
- , 1995, *Bizkaieraren egituraketa geolinguistikoa*, UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua, Leioa.
- , 2005, «Nafarroako euskararen sailkapenaz», in P. Etxebarria & H. Knörr (arg.), *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*, Euskaltzaindia, Bilbao, 109-124. <<http://artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-00072381/en/>>.
- , 2008a, «Bariazio soziolinguistikoa Dimako euskararen», *Euskalingua* 12, 17-26.
- , 2008b, «Different patterns of geolinguistic structure», in G. Blaikner-Hohenwart, E. Bortolotti, R. Dranceschini, E. Lörincz et al. (arg.), *Ladinometria. Festschrift für Hans Goebel zum 65. Geburtstag*, Universität Salzburg / Freie Universität Bozen..., Salzburg, 9-18.
- , 2009a, «Iparraldeko hizkeren sailkapena», *ASJU XXXVIII-1*, [2004], 287-331.
- , 2009b, «EHHA-tik euskalkien mapa berrirantz» (agertzeko), in *Euskaltzaindiaren XVI. biltzarreko agiriak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , I. Odriozola & J. Sánchez, 2009, «EDAK: a Corpus to Analyse Linguistic Variation», in P. Cantos & A. Sánchez Pérez (arg.), *A Survey on Corpus-Based Research / Panorama de investigaciones basadas en Corpus*, Aelinco, Universidad de Murcia, 489-503.
- & J. L. Ormaetxea, 2006, «Euskararen atlas sozio-geolinguistikoa» ikerketa-proiektua», *Euskalingua* 9, 157-163.
- & X. Videgain, 2009, «Le projet Bourciez: traitement géolinguistique d'un corpus dialectal de 1895», *Dialectologia* 2, 81-111. <<http://www.publicaciones.wb.es/revistes/dialectologia2/>>.
- Bellmann, G., 1998, «Between Base Dialect and Standard Language», *Folia Linguistica* XXXII-1/2, 23-34.
- Camino, I., 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 2004, «Irizpide metodologikoak egungo euskal dialektologian», *Euskera* XLIX, 67-102.
- Clua, E., M. R. Lloret & E. Valls, 2009, «Análisis lingüístico y dialectométrico del Corpus Oral Dialectal (COD)», in P. Cantos & A. Sánchez Pérez (arg.), *A Survey on Corpus-Based Research / Panorama de investigaciones basadas en Corpus*, Aelinco, Universidad de Murcia, 1033-1045.
- Dalbéra, J.-Ph., 1984, «Hierarchie des traits différentiels et evaluation des distances dans un espace dialectal», in *Actes 1. colloque international A.I.O.*, Southampton, 541-549.
- Davis, L., Ch. L. Houck & C. Upton, 1997, «The question of dialect boundaries: the SED and the American atlases», in A. Thomas (arg.), *Issues and Methods in Dialectology*, Linguistics Department, University of Wales, Bangor, 271-283.
- Elordieta, G., A. Elordieta & J. I. Hualde, 1995, *The Basque dialect of Lekeitio*, ASJU-ren Gehigarriak 34, UPV/EHU-GFA, Donostia.
- Ezenarro, A., 2008, «Etxebarria eta Bolibarko bariazio linguistikoa», *Uztaro* 67, 59-84.

- Fernández Rei, F., 1990, *Dialectología da lingua galega*, Xerais, Vigo.
- Gaminde, I., 2002, «Bizkaiko euskararen ezaugarri fonologiko batzuen inguruan», *Euskalingua* 1, 4-14.
- Goebel, H., 1976, «La dialectométrie appliquée à l'ALF (Normandie)», in A. Várvaro (arg.), *XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza. Atti*, G. Macchiaroli, Naples; J. Benjamins, Amsterdam, 165-195.
- , 1983, «Matrices, distances et interpoints. Étude dialectométrique sur les isoglosses quantitatives (avec application à l'ALF)», *Cahier des Annales de Normandie* 15, 113-137.
- , 1992, «Problèmes et méthodes de la dialectométrie actuelle (avec application à l'ALS)», in G. Aurrekoetxea & X. Videgain (arg.), *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Iker 7, Euskaltzaindia, Bilbo, 429-476.
- , 2003, «Regards dialectométriques sur les données de l'Atlas linguistique de la France (ALF): relations quantitatives et structures de profondeur», *Estudis romànics* XXV, 59-96 (+24 mapa).
- , 2006, «Sur le changement macrolinguistique survenu entre 1300 et 1900 dans le domaine d'oïl. Une étude diachronique d'inspiration dialectométrique», *Linguistica* XLVI, 1-37.
- Güter, H., 1971, «Atlas et frontières linguistiques», in G. Straka & P. Gardette (arg.), *Les dialectes romans de France à la lumière des atlas régionaux* (col. de Strasbourg, 1971), Paris, 61-109.
- Heeringa, W. & J. Nerbonne, 2001, «Dialect Areas and Dialect Continua», in D. Sankoff, W. Labov & A. Kroch (arg.), *Language Variation and Change*, Cambridge U. P., New York, vol. 13, 375-400.
- Kretschmar, W. A., 1999, «The Future of Dialectology», in *Dialectal Variation in English: Proceedings of the Harold Orton Centenary Conference 1998*. Leeds Studies in English New Series Vol. 30, [ed., with K. Wales], 271-287.
- Mitxelena, K., 1988, *Sobre historia de la lengua vasca* (2 libururu), ASJU-Gen Gehigarriak 10, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Ormaetxea, J. L., 2008, «Otxandioko hizkera: adinaren araberako bariazioa», *FLV* 108, 149-262.
- , 2009, «Linguistic differences between generations in Basque», ICLaVE 5 (Copenhagen, 2009) biltzarrean onartutako txostena.
- Philps, D., 1983, «Automating Linguistic Atlases», in *Actes de la 6e conférence internationale 'Computers & the Humanities'*. State University of North Carolina, Raleigh, 488-511.
- Rotaetxe, K., 1978, *Estudio estructural del euskera de Ondarroa*, Leopoldo Zugaza, Durango.
- Salaburu, P., 1984, *Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: Fonetika eta fonologia* (2 libururu), Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Séguy, J., 1973, *Atlas linguistique de la Gascogne*, vol. VI, CNRS, Paris, 2530 eta 2531 mapak.
- Tuailon, G., 1994, «Frontières linguistiques: réalité ou commodité pour le confort de l'esprit», in Associação Portuguesa de Linguística, *Varição linguística no espaço, no tempo e na sociedade*, Edições Colibri, 271-280.
- Veny, J., 1992, «Fronteras dialectales», in G. Aurrekoetxea & X. Videgain (arg.), *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra*, Iker 7, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Zuazo, K., 1998, «Euskalkiak, gaur», *FLV* 78, 191-233.

DU CONTRAT SOCIAL-ETIK GIZARTE-HITZARMENERA, EDO NOMINALIZAZIOEN ERAGINA DISKURTSO BEREZITUETAN

Miren Azkarate

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, Euskaltzaindia)

Abstract

Any language, and particularly minority languages, in order to survive, need to extend their use to all specialized fields. Nominal structures and deverbal nouns being one of the main features of specialized texts, it has been argued by some linguists that, as specialized discourse is being developed in Basque, a considerable increase is to be expected in the productivity of morphological rules of deverbal noun formation; it has been even pointed out that, depending on the type of specialized text, certain deverbal suffixes will be more productive than others. Without denying the place nominalizing strategies have in specialized texts, other linguists warned against the abuse of such strategies, especially when dealing with not highly specialized texts, because of the acceptable noun-phrase structures in Basque, much more limited than in other surrounding languages. In this article, through the analysis of juridical and odontological terminology, it will be argued that the distinction between event nominals and result nominals is crucial; and that nominalized sentences are perfectly valid in Basque as equivalents of deverbal nouns denoting an event or an action, being particularly productive the structure ‘[(nominalized sentence) + -tzeko] + noun’ to translate terms which, in English or in Romance languages, have the structure ‘noun + preposition + deverbal noun’. As a last point, it will be suggested that the kind of semantic verbs used in each specialized field is the clue to understand the differences in productivity of the deverbal suffixes according to the type of specialized text.

0. Hizkuntza-plangintza eta terminologia

Inork gutxi eztabaidatuko du euskara Europako hizkuntza txiki edo gutxituen artean dagoela. Eta horrek esan nahi du euskarak etorkizunean bizirik iraun eta garatzea nahi badugu, beste hizkuntza askotan bezala, bi modutako normalizazio-lana dagoela egin beharra: corpusari dagokiona, eta statusari dagokiona. Beste hitz batzuetan esanda, hizkuntzaren aldaera estandarra lortzeko ahalegina, eta, horrekin batera, euskararen erabilera bizitzako arlo guztietara hedatzeko ahalegina. Bigarren honek, aldi berean, hizkuntza horretarako prestatzea eskatzen du, jakina.

Corpusaren normalizazioa 1968an hasi zela onartzen dugu, Euskaltzaindiaren esutik, Arantzazun. Hizkuntzaren arlo ugariak aztertu eta batasunerako, aldaera estan-

darrerako bidean jartzen dihardu ordutik Euskaltzaindiak, batez ere Batzordeen lana oinarri hartuaz. Batasunerako arauak eman aurretik, baina, dugun tradizioan —literatura tradizioan— oinarrituaz, azterlan sakona dago egin beharra. Horretan jardun zuen *Lexiko Irizpideak Finkatzeko Batzordeak* laurogeiko hamarkadako azken urteetan eta laurogeita hamarreko lehen urteetan, Morfologiaren arloa harturik aztergai eta, arlo horren barruan, hitzak sortzeko baliabideak —hitz-elkarketa eta eratorpena—. Euskararen normalizazioaren ikuspuntutik, deribazio-morfologiaren esparruan asko aurreratu badugu ere, ez ditugu gai batzuk nahi beste landuak; hauen artean, zalantzarik gabe, aditzoinari erantsirik, ‘gertaera- eta emaitza izen’ deitzen ditugunak sortzeko baliatzen ditugun atzizkien jokamoldea. Besteak beste, nolako aditzoinak eskatzen dituzten *-era*, *-keta*, *-pen* edo *-kuntza* bezalako atzizkiek.

Normalizazio-lan hori egiteko, eta oraindik eginkizun dagoenerako, hizkuntzalaritzaren teorian azken hogeita hamar urte hauetan eginiko azterketak izan ditugu bide-erakusle. Laurogeigarren hamarkadaren hasieratik, aditzen azpikategorizazioaz, herentziaz, argumentu-egituraz, paper tematikoez edo aditzen sailkapen semantikoez¹ argitaraturiko lanek bide eman diote ikertzaile bati baino gehiagori, gaurko hizkuntzalaritza teorikoak baliatzen dituen azterbideak aplikatuaz, ikerlan teorikoa egiteko,² batetik, eta, horri esker, hainbat atzizkiren erabilera zuzena argitzeko, bestetik. Zer esanik ez, azken urteetan sortutako hainbat hitz eratorriren zuzentasunaz erabakiak hartu ahal izateko erabakigarriak izan dira azterketa hauek.

Corpusaz gain estatusaz ere arduratu beharra badela esan dugu hasieran. Hein batean, hizkuntza guztiek izaten dute behar hori; gure gizartean Osasun arloan, Informatikan, Zientziaren arlo ugarietan... egiten diren aurkikuntzak kontuan izanik, esparru horietan guztietan espainolez, frantsesez, nederlandez edo alemanez jardun nahi bada, horretarako behar diren terminoak sortu beharko dira (eta horrek corpusera garamatza berriro). Alde honetatik, xx. mendean zehar indar hartu du Terminologiak eta honen gaineko azterketek. Hari beretik, Osasunaz, Zuzenbideaz, Biologiaz, Fisikaz edo Hizkuntzalaritzaz jarduteko erabiltzen diren hizkeren ezaugarriak ere ikertu dira; *espezialitate-hizkera* edo *xede berezietarako hizkera* deitzen diegu halakoei.³

Autore asko izan dira, hizkuntza-plangintzaren barnean, terminologia ere bate-ratu eta arautu beharraz jabetu direnak. Bereziki nabarmena da behar hori hizkuntza gutxituen kasuan, Frawley-k (2003: IV, 227) dioen bezala:

Terminological methods have been applied in language planning in various countries and language communities. Language planners realized early on that, in order to survive, a language needs modern terminology for all specialized fields. Terminology work has been extended to minority languages and to new specialized fields without preexisting terminology in the local languages.

Hau da, tradizioan oinarrituaz, aldaera estandarra prestatzeaz gain, euskara bezalako hizkuntza *gutxitu* batek, bizitzaren edozein arlotan erabili ahal izateko di-

¹ Gure artean, ikus daitezke Oihartzabal (1992), (2003), Artiagoitia (2000), Alberdi (2003) edo Etxepare (2003). Beste hizkuntza batzuetarako, Levin (1993), Campos (1999).

² Ikus, besteak beste, Artiagoitia (1995), Gràcia Cabré, Varela, Azkarate (2000), Pérez Gaztelu, Zabala, Gràcia (2004), Oihartzabal (arg.) (2003), Azkarate (2008).

³ Xede berezietarako hizkeren edo espezialitate-hizkeren ezaugarriez, eta halakoez izan duten tratamenduz ikus daitezke Elozei (2002: 34 e.h.).

tuen hutsuneak edo mentsak ere bete behar dira (Zabala eta Elordui 2006). Eta bizitzako edozein arlo aipatzen dugunean, hein handi batean, arlo espezializatu ez gara; oraintsu arte euskararentzat ezezagunak ziren arloez: dela Administrazioa, goi mailako irakaskuntza, Zientzia, Teknika, Zuzenbidea, Hedabideak (eta horrek berarekin dakarrena, kiroletako, gizarteko, politikako, ekonomiako... gaiez jardun beharra), etab.

Corbeil-ek (1997: 35) argi eta garbi aitortzen du euskara biziberritzeko lanek, hizkuntzaren estandarizazioa eta espezialitate-hiztegiak ondu eta eguneratzea dakarrela berarekin ("la terminologie joue un rôle déterminant dans l'aménagement linguistique d'un pays"). Quebec-en edo Norvegian ere hizkuntza egokitzeko ahaleginen artean, terminologia-egokitzapenak leku handia hartu du (Vachon-l'Heureux 1997 eta Myking 1997), ezin baitaiteke hizkuntza-normalkuntzarik egin terminologia-egokitzapen lanik gabe. Hala ere, hizkuntza batean eta bestean eginiko terminologia-lanak ez direla maila berekoak aitortzen dute hizkuntzalariek. Cabré-k, esaterako (1992: 42-43), bi terminologiagintza-mota bereizten ditu, bata kontzeptu eta terminoen normalizazioei begira egiten dena; bestea, hizkuntza-plangintzarekin zerikusia duena. Bigarren honek, hizkuntza eremu guztietan erabili ahal izateko prestatu eta, ondoren, hizkuntzaren erabilera alor horietara zabaltzea du helburu. Terminologian helburu hauen arabera diharduen herrialdeak neologia egiten du; zientzia eta teknologia-sortzaile direnek, ostera, terminoak bildu eta arautzean oinarritzen dute beren terminologia-jarduera.⁴ Azken batean, hizkuntza gutxi batzuk, gizarte teknologikoki aurreratuetakozko hizkuntzak, izan dira historian zehar goi mailako lanbideetako hizkerak garatu dituztenak. Eta hizkuntza hauetan bakarrik garatu dira xede berezietarako hizkerak.

Bide beretik, Elosegik (2002: 52-55), hiru multzo handitan banatzen ditu munduko hizkuntzak, multzo bakoitzeko hizkuntzen garapen-maila, espezialitate-hizkeren arazoan arabera sailkatuz: "Lehen bi multzoetako hizkuntzetako LSPak⁵ aztertzen direlarik, zientzia orokorra egiten den bezala, hirugarren multzokoei buruzko lanak ia beti izaten dira egoera larritik ateratzeko eta normalizaziora iristeko saioak".

Erdiko bidea hautatzen du Corbeil-ek (1997: 37-38). Lau arrazoi aipatzen ditu hizkuntzalari honek terminologia lantzerantz eraman gaitzaketenak; beste hitz batzuetan esanda, lau helburu desberdin izan ditzakegu terminologiara hurbiltzean: hiztegiaren normalizazio teknikoa; itzulpengintza (jatorrizko hizkuntzako termino jakin bat, beste hizkuntza batera ahalik eta zehatzen itzultzea helburu duena); "dokumentu"-helburua (testu jakin baten edukiaren berri zehazkien eman dezaketen terminoak identifikatzea) eta helburu soziolinguistikoa. Azken hau izango litzateke nagusiki euskararen kasua; hizkuntza gutxitu izanik, arlo guztietara hedatzeko prestatzeko helburua. Eta honek esan nahi du gure hizkuntza propioan terminologia prestatu, normalizatu, hedatu eta ezartzea. Aldi berean, helburu hau duten hizkuntzetan bi zereginen arteko konpromisoa aurkitu behar izaten da: hizkuntza horren arauen arabe-

⁴ «Els països amb llengües no dominants i subsidiàries tecnològicament exerceixen una activitat terminològica que es basa en la neologia. Així, la pràctica terminològica d'aquests països és una pràctica neològica. Altres països, en canvi, productors de ciència i tecnologia en la llengua pròpia, exerceixen una activitat terminològica de recopilació i de regularització». Ikus, halaber Gomez (2008: 99).

⁵ *Language for Specific Purposes*.

rako terminoak ezartzearen eta arlo jakin bateko aditu guztiek partekatzen duten terminotik inolako beharrik gabe ez aldentzearen arteko konpromisoa, alegia (Myking ere bat dator ikuspegi honekin, 1997: 227).

Labur bilduz, Euskara Biziberritzeko lanaren barruan ezinbestekoa dugu terminologiagintza; baina lan hori ez da izango inguruko hizkuntza “nagusietan” egiten denaren parekoa, corpusaren eta statusaren normalizazioaren bidetik doana baino; beste hizkuntza batzuetan sorturiko terminoak egokitu eta, askotan aurkituko dugun proposamen-aniztasunaren aurrean, termino bakar, normalizatu hobesteko lana, alegia, hizkuntza bera *noranhiko* bihurtu ahal izateko. Bestalde, goraxeago esan bezala, oraindik euskararen deskribapenean hainbat auzi guztiz ikertu gabe ditugunean ari gara testu teknikoak sortzen, espezialitate-hizkerak ontzen. Eta argitzeko ditugunen artean ‘gertaera’- eta ‘emaitza-izenak’ sortzeko baliatzen ditugun *-era*, *-keta*, *-dura*, edo *-kuntza* atzizkien jokamoldea ondo finkatu gabe izateak badu bere garrantzia ondorengo lerroetan ikusiko dugunez.⁶

1. Espezialitate-hizkerak eta nominalizazio-egiturak

Artikulu eta saio bat baino gehiago idatzi da espezialitate-hizkeren ezaugarrien gainean. Testu “arrunten” pareko ote diren, zertan bereizten diren... Cabrék (1992: 140), testu espezializatuek izaten dituzten ezaugarrien artean jasotzen ditu ondokoak: hautaketa lexikoa, egitura jakin batzuen maiztasuna, sistema linguistiko orokorreko egitura batzuen presentzia / absentsia.⁷ Eta espezialitate-hizkera eta testuetan lexikoak duen garrantzia azpimarratzeaz gainera, bai kuantitatiboki eta bai kualitatiboki, nominalizazioen eta forma nominalen nagusitasuna azpimarratu dute, beste askoren artean, Sager, Dungworth eta McDonald-ek (1980: 219),⁸ Cabrék (1992: 137), Albentosa y Moyak (2000: 465),⁹ Elosegik¹⁰ (2002), Ensunza, Etxebarria eta Iturbek (2008) edo Gomezek (2008). Guztiek aitortzen dute aho batez nominalizazioak garrantzi eta leku berezia duela hizkera berezietan eta terminogintzan.

Bat datoz halaber autore gehienak beste honetan ere: zenbat eta abstrakzio- edo espezializazio maila garaia goa, hainbat eta urrunago egongo dela testu bat hizkera arruntetik. Izan ere, abstrakzio maila edo espezializazio maila apaleko testuetan, zaila da espezialitate-hizkeraz hitz egin ahal izatea: hizkera orokorraren eta bereziaren arteko

⁶ «As specialised discourse is being developed in Basque, a considerable increase is to be expected in the productivity of morphological rules of deverbal noun formation (...) In the case of Basque, sometimes there is an overproduction of derivation rules due to the lack of fluid networks which would help to establish a variant within the discourse community» (Zabala eta Elordui 2006: 911).

⁷ Ensunza, Etxebarria eta Iturbek (2008: 213-225), hizkuntza tekniko-zientifikoaren ezaugarrien artean, besteak beste, honakoak aipatzen dituzte: kultur erroden hitzen ugaritasuna, maileguen ugaritasuna, siglen ugaritasuna, edo egitura gramatikalekin «selektibo» izatea.

⁸ «In short, nominal groups are the most appropriate vehicle of condensed linguistic expression for scientists and technologists who are trained to perceive and consequently to speak about the physical world in terms of concepts, processes and quantifiable units».

⁹ «El léxico de los textos especializados científicos y técnicos se distingue del propio de otro tipo de textos porque posee una terminología propia en la que abundan los sustantivos y especialmente los sintagmas nominales, en comparación con cualquier otra categoría».

¹⁰ Elosegi (2002: 389): «espainierazko hizkera juridikoan, esan ohi da, izenak kendu dio bere tokia aditzari».

mugak lausotu egiten baitira (Elosegi 2002: 46). Areago, testu-moten arabera zein atzizki den emankorrena ere aztertu izan da azken urteetan. Bide honetatik, Lersundik, Zabalak eta Elorduik (2008), nominalizazioak eta nominalizazio horiek zein testu edo diskurtso motatan erabiltzen diren aztertzen duen ikerketa-ildoari heltzen diote.¹¹

Azterketa horien arabera, gaztelaniaz erregistro tekniko eta semitekno modernoetan atzizkirik emankorrenak *-ado* eta *-aje* dira; *-ción* izan daiteke emankorrenetakoa erregistro zientifikoetan, eta *-zón* atzizkia, berriz, nekazaritza eta nabigazioaren esparruetan. Ildo honi jarraiki, Zabala eta Elorduiren (2006), eta Lersundi, Zabala eta Elosegiren abiapuntua hauxe da (2008: 491): nominalizazio-estrategien emaitza informazioaren trinkotzea eta abstrakzioa dira; beraz,

nominalizazio-estrategiak ezinbestekoak dira jakintzaren garapenerako nahitaezkoa den diskurtso abstraktua aurrera eramateko. Hori dela eta, testu berezietuek areago usiatzen dituzte normalizazio-estrategiak testu orokorrek baino eta, testu berezietuen artean ere, testu mota bakoitzean (burokratikoak, teknikoak, zientifikoak...) mota jakin bateko estrategiak eta baliabide nominalak nagusitzen dira.¹²

Horregatik azaltzen dute testu berezietuek aditzetiko izenen dentsitate handiagoa testu orokorrek baino.

Euskaraz ere beharrezkoak ditugu aditzetiko izenak diskurtso abstrakturako eta jakintza-alor desberdinetako diskurtsoa sortzeko. Eta euskara azken urteetan alor ugaritara hedatu eta askotariko testu orokor eta berezituak sortu direnez gero, espero izatekoa da euskara, oro har, gero eta nominalizatzaileago bihurtzen joatea. Eta espero izatekoa da, era berean, aditzetiko izen berri horiek askoz ere maiztasun handiagoa izatea testu berezietuetan testu orokorretan baino.

Hipotesi hauek egiaztatzeko, aditzetiko izenen maiztasuna erkatu dute bi hiztegitan lehenik (Sarasolaren *Euskal Hiztegia*, tradizioaren adierazletzat harturik, eta Elhuyarren *Euskal Hiztegi Modernoa*, euskararen azken urteetako garapenaren adierazletzat harturik), testuetako neologismoak finkatu ahala hiztegitan jasotzen direlako; eta ondoren, hiztegiatako emaitzak, bi corpusetako datuekin alderatu dituzte:¹³ *Zientzia eta Teknologiaren Corpusa*, corpus berezitua, eta *Ereduzko Prosa Gaur*, corpus orokorraren prentsako testuez eta liburuetako testuez osaturikoa.¹⁴

Horretaz gain, atzizkien emankortasunaren balioak neurtu zituzten, sarrerak eta adiera kopuruak konparatuaz, neologia semantiko-funtzionalaren joeren berri izateko. Ondorio nagusiak labur bilduz:

— Corpusetako datuak hiztegien datuekin konparatuz ikus daiteke *Zientzia eta Teknologiaren* corpus berezituko lema-kopurua askoz ere handiagoa dela hiz-

¹¹ Ikus, besteak beste, Gallegos (2003) eta Iturrioz (2000).

¹² Artikulu honetako aztergai nagusia izan ez arren, horixe bera lantzen dute Ensunza, Etxebarria eta Iturbek (2008), zientzia eta teknikarako euskararen berezitasunak, eta nolako baliabideak landu behar diren inguruko hizkuntzetako egiturei ordain egokia emateko.

¹³ «Garapen lexiko-diskurtsibo azkarreko uneetan espero izatekoa da corpusetan askoz ere handiagoa izatea prozesu neologikoen emankortasuna hiztegitan islatzen dena baino. Corpusen azterketatik hainbat datu lor ditzakegu: a) prozesu neologikoetan atzizki desberdinek duten emankortasuna eta b) atzizkien banaketa morfopragmatikoa testu moten eta erregistroen arabera» (496).

¹⁴ www.ei.ehu.es eta www.euskara-erretoreordetza.ehu.es (hizkuntza baliabideak > bestelako baliabideak) webguneetan kontsulta daitezke corpusok.

- regietako sarrera kopurua baino, eta *Ereduzko Prosa Gaur* corpuseko lema kopurua baino.
- *Euskal Hiztegi Modernoaren* eta *Zientzia eta Teknologiaren* corpusaren artean dagoen aldeak agerian uzten du zein den hiztegitan kodifikatuta ez dauden neologismoen kopurua.
  - *Ereduzko Prosa Gaur* bi motatako testuez osaturik dagoenez (prentsakoak eta liburuetaoak), bi azpicorpusak ere konparatu dituzte autoreek, agerian utziaz, euren iritziz, liburuetan diskurtso abstraktuak leku gehiago betetzen duela eta aditzeko izenen behar handiagoa dagoela prentsako testuetan baino.
  - Bi corpusak elkarren artean alderatuaz, ostera, *Zientzia eta Teknologiaren* corpusean bakarrik azaltzen diren lehen kopurua oso handia da. Beraz, egileen ondorioa da diskurtso berezitua garatzeko aditzetiko izenen behar handiagoa dagoela mota desberdinetako diskurtso orokorra garatzeko baino.
  - *Ereduzko Prosa Gaur* corpusean, atzizkiek azaltzen dituzten emankortasunaren balioak parekoak dira atzizki guztietarako. *Zientzia eta Teknologiaren* corpusak, ostera, *-era*, *-keta* eta, batez ere, *-tze* atzizkiak gehiago ustiatzen ditu (baina *-dura*, *-men*, *-mendu*, *-tza* eta *-zio* atzizkien emankortasuna handiagoa da *Ereduzko Prosa Gaur* corpusean, *Zientzia eta Teknologiaren* baino).
  - Azkenik, *Zientzia eta Teknologiaren* corpusa alorretan bereziaz,¹⁵ ikusi dute zenbait alorretan *-zio* atzizkia nagusitzen dela, eta, beste batzuetan, berriz, *-keta*.¹⁶

Nominalizazioen ugaltzea hizkuntza jakin bateko abstrakzio eta espezializazio-mailaren ezaugarritzat hartzen duen ikerketa-ildo honen ondoan, ordea, ezin dugu ahortzi sarreraren esandakoa. Euskara bezalako hizkuntza txikiak zordun dira terminologia-kontuetan; eta horietan, maiz, testu espezializatuak *sortu* ordez, itzuli edo egokitu egiten dira. Eta horrek baditu arriskuak eta izan ditzake bere morrontzak. Mitxelenak (1984), *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*-ri eginiko sarreraren amaieran bi gai ukitzen ditu, zein baino zein kontuan hartzekoagoak. Batetik, erdaraz (erdaretan) hitz bat (edo termino bat) baino gehiago egoteak nahitaez eskatzen ote duen euskaraz ere hala izatea. Ezetz uste du hizkuntzalari errenteriarak. “La unificación del euskera” izeneko hitzaldia eman ondoren, euskaraz hori adierazteko *batasuna* erabiltzen zuela oharturik, entzuleetako batek besteari esandakoaz egiten duen iruzkinak argi erakusten du zein den Mitxelenaren (1988: 44)¹⁷ pentsamoldea:

(...) ea *unificación* eta *unidad* ez ote ziren desberdinak, izan zen haren argudioa. Baina, euskaraz ari banaiz, zer axola zait nik hitz bakar baten bitartez adierazten dudana, edozeinek uler dezakeelarik, erdarazko batez, biz ala ehunez ematen den adizteraz?

¹⁵ Biziazen Zientziak (BZ), Lurraren Zientziak (LZ), Bestelakoak (Ekonomia, Arte-teknologiak, Antropologia...) (BS), Orokorra (OR), Materia eta Energiaren Zientziak (Fisika eta Kimika) (ME), Teknologiak (Teknologia Mekanikoa, Teknologia Elektrikoa / Elektronikoa, Telekomunikazioak, Informatika, Aeronautika) (TE), Zientzia Zehatzak (Matematika eta Logika) (ZZ).

¹⁶ *-zio* (BZ, LZ, BS eta OR); *-keta* (ME, TE eta ZZ).

¹⁷ Sarrera 1984koa izan arren, 1988ko berrargitalpenetik hartu dut aipua. Garai hartako lehen lana osatzen duen heinean, beste hiztegi honen sarreraren ere irakur daiteke hitzaurre bera: I. Sarasola, 2007, *Euskal Hiztegia*, Elkar.

Hala ere, egia da beharrezkoa izaten zaigula beste hizkuntza bateko hitz desberdinei euskaraz ere ordain desberdinak ematea. Zenbat eta gehiago urrundu lexiko aruntetik eta hurbilago ibili terminologiatik, are garrantzitsuago izaten da terminologiak bere ezaugarritzat aldarrikatzen duen “zehaztasuna” gordetzea (Sarasolak “oso badaezpadazko” kontutzat daukana, hizkuntza bateko eta besteko terminoak alderatuaz, adibide konkretuen bidez defendatuaz bere iritzia, 1997: 78-79). Mitxelenak ez dio itzuri egiten *unidad* eta *unificación*-en arteko bereizketa hori euskaraz ere agertzeari. Eta hari horri heldurik dakar bereziki azpimarratu nahi dudana puntua (Mitxelena 1988: 45):

Egia da (...) delako *unificación* goitar hori azaldu daitekeela euskaraz. Aski genuke, adibidez, *batze* edota nik neronek usatu izan dudana *bateratze*. Honek ere badu, ordea, bere koska: norbaitek esan omen du hizkuntza landuetan *-te*, *-tze* bezalako gramatika-atzizki arrunt batek ordezkari hoberik eta berezirik izan ohi duela.

Tira, ingelesa aski landua eta ikasia da eta *-ing* ez dabil hain urruti gure atzizkitik. Hala guztiz, ordea, barra-barra erabiltzen dute *-ing*. Tituluak, eta titulu ezagunak, baik ez aipatzearren, *Advancement of Learning* F. Bacon-ena da, *Human understanding* David Humengandik dator, *A study of writting* I. Gelb-ena da.

Aipua aski luzea izan arren, oso-osorik ekarri nahi izan dut hona, auzia zertan den behar bezala zehazteko oso abiapuntua baliagarria baita. Izan ere, jakintza-alor desberdinak garatzeko hizkuntza batek aditzetiko izenak behar dituela defendatzeaz gain, Lersundik, Zabalak eta Elorduik (2008: 497) diote, Iturrioz (2000) jarraiki, aditz-izenak agertzea diskurtso berezitua garatzeko lehen urratsa baino ez dela:

Geroko urratsak dira aldaketa semantikoaren bitartez lehengo lexemek edota lexema berriek adiera berriak lortzea, eta lexemak osatzeko erabiltzen diren atzizkien emankortasunak genero, erregistro edota tradizio diskurtsiboen arabera banaketa azaltzea.

Geroko urrats horien erakusgarri, *sarrera* lema izan dituen aldaketa semantikoak dakartzate testura (‘ekintza’ eta ‘ondorioa’ adieraz gain, musika-, hiztegi-gintza- edo Ekonomia- eta Informatika-arloetako termino ere bihurtu baita). Ikuspegi honetatik, nominalizazio-eskalaren lehen estadioari dagokio *-tze* atzizkia, atzizki horren bidez sorturiko izenek ‘ekintza’ edo ‘prozesua’ besterik ezin baitute adierazi; eta, beraz, nekez onartzen dute esanahi berriak.¹⁸

Badira, bestalde, azken urteetan nominalizazio-egituren gehiegikeriaz kezkatuak agertu diren autoreak. Ez testu tekniko edo espezializatueta bakarrik; askoz arruntagoa eta hedatuagoa den diskurtso jaso, estandarrean, nominalizazioek leku handia hartzen dute. Eta, haien eraginez, euskaraz ere Ekonomian, Teknologian, Mekanikan, Telekomunikazioetan, Informatikan edo Aeronautikan ez ezik ohikoagoak zaizkigun alorretako diskurtsoan (edo hortik kanpo, bestelakoetan batez ere) ari zaizkigu gailentzen aditzetik sorturiko izenak.

Alberdi eta Sarasola (2001) eta Garzia (1997, 2005) bat datoz honetan:

- a) Auzia ez da, oro har, gramatikaltasunaren mailan planteatzen, estiloarenean baizik

¹⁸ Kontuan hartzekoa da, hala ere, Iparraldeko euskarek *-era* atzizkiaren ordez *-tze* erabiltzen dutela. Eta, beraz, hainbat euskaldunentzat *sartze* izenak, *sarrera*-ren adierak har ditzakeela.

- b) Beraz, nominalizazio-egitura beharrezkoa den aztertu beharko da lehenik, ala aukeran dugun perpaus-egitura / izen-egitura. Garziak (2005: 86) oroitarazten du munduan badirela *nominalizazio* deritzon prozedura gramatikalaz baliatzen diren hizkuntzak eta halakorik ez dutenak; eta, lehenengoan artean, nominalizazio-egiturek hartzen duten esparruari, indarrari eta maiztasunari dagokionez ere aldeak badirela. Horrexegatik, auzia honetan datza, “erdaraz nominalizazioetara jotzen den kasuetatik zeinetan den egokia euskaraz ere berdin jokatzea”. Beraz, (1) – (3) adibideetan, a. ala b. egitura, zer hautatu nahi dugun
- (1) a. sindikatu baten sorkuntzarako baldintza bakarra
b. sindikatu bat sortzeko baldintza bakarra
- (2) a. neurri horien artean, hiru milioi eta erdi euro baino gehiagoko zenbatekoa *seiehun ibilgailu ezkuturen erosketarako*; 1.3 milioi euro beste *berrehun eta berrogeita hamar ibilgailuren segurtasunaren hobekuntzarako*; *egoitzen berrindartzea*; *zaintzarako sistema elektronikoen hobekuntza*; *inhibitzaile berrien erosketeta (...)*
b. neurri horien artean, hiru milioi eta erdi euro baino gehiagoko zenbatekoa *seiehun ibilgailu ezkutu erosteko*; 1.3 milioi euro beste *berrehun eta berrogeita hamar ibilgailuren segurtasuna hobetzeko*; *egoitzak berrindartzeko*; *zaintzarako sistema elektronikoak hobetzeko*; *inhibitzaile berriak erosteko (...)*
- (3) a. gaur izango da mahai horren osaketa
b. gaur osatuko dute mahai hori
- c) Izen-egitura hautatzea ez da hiztegi eta morfologia kontu hutsa, egitura osoa aldatzen da; perpaus-egituratik, izen-sintagmaren egiturara aldatzea dakar berearekin. Inguruko hizkuntzetan preposizioen jokia funtsezkoa izanik, izen-egitura erraz hedatzen da eskuinaldera (eta baita ezkeraldera ere behar izanez gero). Euskara, ordea, ez da preposiziodun hizkuntza, eta izen-egitura hedatzeko askoz muga zorrotzagoak ditu.¹⁹ Beraz, euskaraz “naturalak” diren egituren alde egin beharko litzateke, nominalizazioa aukeratuz gero.
- d) Alberdi eta Sarasola (2001), eta Garzia (2005) bat datoz euskaraz “naturalak” diren egiturak zein diren zehaztean ere, (4) – (5) adibideetakoak:

(4) Eguraldiaren (inoizko) aldaketak

(5) Ikasleentzako liburuen sorkuntza

Egitura konplexuagoetan, eta oro har gehienetan, bi bide nagusi dira zuhurrenak euskaraz halakoak egoki emateko:

— edo *-t(z)e aditz-izenarekin moldatzea*

¹⁹ Gazteleraz gutziz ohikoa da *la creación urgente de un club para jubilados en el barrio* egiturako sintagma. Baina euskaraz *!!!jubilatuentzako klub baten auzoko premiazko sorkuntza / auzoan jubilatuentzako klub bat lehenbailehen sortzea* (Garzia 2005: 86). Ildo beretik, hizkuntza naturaletik «urrun dauden» egiturek hizkuntza tekniko-zientifikoa sortzen duten kezka jardun dute Ensunza, Etxebarria eta Iturbek (2008) edo Odriozolak (2001).

— edo, aditzetik eratorritako izenari eutsi bai, baina izenaren osagaiak *perpau* *erlatibo* baten biltzea (edo haren molde laburturen batean)

- e) Izen-sintagmaren hedapena oso mugatua izateaz gain, beste arrazoi batzuk ere ematen dituzte Alberdik eta Sarasolak (2001: 225) eta Garziak (1997, 2005) nominalizazio-egiturekin tentuz ibiltzeko:

— nominalizazioek, askotan, egitura pasiboetara behartzen dutelako.²⁰

— perpau nagusian aditz “hutsak” (eduki semantiko eskasekoak: *izan da, gertatu da...*) erabiltzera bultzatzen dutelako (Ikus 3a).

— *Haren / bere* portzentaje handi bat nominalizazio-egituretan agertzen direlako.

Honek guztiak ez du esan nahi, ordea, hizkuntzalari hauek nominalizazioak erabiltzearen aurka daudenik, abstrakzioari uko egin behar zaiola uste dutenik. Garziak (2005: 88) dioen bezala,

Gakoa, bistan da, aditzean oinarrituriko sintaxi arruntetik izenean oinarrituriko nominalizazio-bide horretara itsu-itsuan ez jotzea da (...) Duda handirik gabe esan daiteke horixe dela euskal prosak une honetan duen behaztoparri nagusia.

2. Hiru adibide: zuzenbideko terminologia, odontologiakoa eta zuzenbideko testu baten itzulpena

Euskara terminologia-sortzaile ez, baizik egokitzaille, moldatzaile izan arren, azken urteetan tesi bat baino gehiago irakurri da gure unibertsitateetan alor bateko edo beste terminologia aztertuaz. Egia da askotan erdal testuen euskal itzulpenetan atzemandako terminoak direla; edo testuetatik hartuak izan ordez, erdal glosategiren baten itzulpena osatzen duen termino-zerrenda.

Nolanahi ere, lan horiek corpus jakin, konkretuak aztertu dituztenez, egokiak izan daitezke espezializazio-testuak garatu ahala, aditzetik sorturiko izenak ugalduz joan behar dutela defendatzen dutenen ikuspegia (Zabala eta Elordui 2006; Lersundi, Zabala eta Elordui 2008) eta nominalizazioak bai, baina perpau-egiturak nahitaez baztertu gabe aldarrikatzen dutenena (Alberdi eta Sarasola 2001, Garzia 1997, 2005) alderatzeko. Zenbat bider ageri diren egitura nominalak, aditzetik izenak sortzeko baliatzen ditugun atzizkien emankortasuna nolakoa den, *-tze* atzizkiak sorturiko izenek zein leku duten, edo perpau nominalizaturik ageri den... Eta horretarako, hizkera juridikoa aztertzen duen Elosegiren (2002) doktore-tesia hautatu dut batetik (lexiko arruntetik termino bat baino gehiago hartzen duena), eta Odontologiako terminologia lantzen duen Gómezen (2008) lana bestetik.²¹ Eta, azkenik, Jean Jacques Rousseau-ren *Du Contrat Social* eta Beñat Oihartzabalek eginiko itzulpena alderatuko ditut.²²

²⁰ Ez dira, ordea, euskal autoreak horrelako arriskuez jabetu diren bakarrak. Beste hitz batzuetan esanda, ez da hizkuntza txiki edo gutxituen arazoa bakarrik. Gómezek (2008: 115-116) ere ohartarazten du ingelesaren eraginaz osasun-zientzien hizkerari dagokionez, espainieraz gerundioen edo egitura pasiboan erabilera gehiegizkoak dakarren eragin txarraz.

²¹ Puntu berberak aztertu ez arren, eta datuak ere beti modu berean eman ez arren, 1. puntuan azaldutakoak zenbateraino berresten diren ikusteko baliagarri izan daitezke.

²² Zehazkiago, Lehen liburuko bederatzi kapituluaren itzulpena.

2.1. Zuzenbideko euskal hizkera

Elosegi (2002), zuzenbideko euskal hizkera berezia aztertzean, espainierazko terminoetatik abiatu da *euskal segmentu baliokideak* (EUSB) aztertzeko. Lau garai bereizi ditu azterturiko corpusean, bi zatitan banatuaz 1980az gerozko *Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkarietako* testuak (1980-89 / 1990-1997); azken bi hauek dira, jakina, emankorrenak. 1980-1997ko aldiko datuak dira, beraz, kontuan hartuko ditudanak, orain arte esandakoak berresteko edo kontrako datuak aurkezteko.

Elosegiren azterketaren emaitzak labur bilduz:

1. Euskal segmentu baliokideak (EUSB) gehien-gehienak izen-sintagma dira:

	EUSB	IS	Ez-IS
1980-89	1284	1195	89
1990-97	1021	907	114

I taula

2. Izen-sintagma horien barne-egitura aztertuaz, izen elkartuak eta izenlagun + izen egitura dira multzo nagusiak (Alberdi eta Sarasolak 2001 eta Garziak 1997, 2005, “naturalizat” dituztenak):
  - a. 1980-89 tartean, 1195 izen sintagmetatik, 464 dira izen elkartuak, eta 498 izenlagun + izen egiturakoak (164 izen bakunak, eta 53 izen + izenondo osatuak).
  - b. 1990-97 tartean, ostera, 907 izen sintagmetatik: 272 izen elkartu, 379 izenlagun + izen (130 izen bakun, 121 izen + izenondo).
3. Atal berezia eskaintzen die Elosegik (2002: 329-330) aditz-izena buru duten izen sintagmei. Horietatik,
  - a) batzuk benetako izentzat eman daitezke

(6) <i>birgizarteratze</i>	reinserción
(7) <i>egozte</i>	despido
(8) <i>jakinarazte</i>	notificación
(9) <i>legehauste</i>	delito
(10) <i>errollderatze</i>	inscripción registral
(11) <i>zahar-saritze</i>	jubilación
(12) <i>prozesatze</i>	procesamiento
  - b) beste batzuetan, aditz-izenek beren izaera bikoitza agertzen dute, eta aditz-izenak argumentuak (kasu-markadun sintagma) zein adberbioak ditu ondoan (hau da, perpaus-egitura dugu, nahiz erdaraz izen-sintagma izan)

(13) <i>legeak bete-erazte</i>	ejecución de la legislación
(14) <i>errekurtoa jartze</i>	interposición de recurso
(15) <i>Eusko Legebiltzarra deusezte</i>	disolución del Parlamento
(16) <i>erregistroan sartze</i>	inscripción registral ²³

²³ Ikus (10), terminologia guztiz normalizatu gabe egoteak dakarren bitasunaren (edo hirutasunaren) erakusgarri. Baina, hala ere, bietan *-tze* atzizkiaren aukera.

(17) <i>berriro gizarteratze</i>	reinserción social
(18) <i>zerbitzutik aldenteze</i>	separación del servicio
(19) <i>bete gabe uzte</i>	incumplimiento ²⁴

Egitura hau oso emankorra dela dio Elosegik eta, gainera, azken garaietan erabilera areagotu egiten dela.

- c) Izenlagun moduan ere ager daiteke aditz-izena, aditz-izena + *-ko* + IS egituran:

(20) <i>itzultzeko eskubide</i>	derecho de reversión
(21) <i>indargabetzeko epe</i>	plazo de prescripción
(22) <i>jendaurrean jartzeko izapide</i>	trámite de información pública
(23) <i>indargabetzeko xedapen</i>	disposición derogatoria
(24) <i>hartzeko eskubide</i>	derecho pasivo
(25) <i>zigortzeko ahalmen</i>	potestad sancionadora
(26) <i>atzera egiteko eskubide</i>	derecho de desistimiento
(27) <i>elkarreak sortzeko eskubide</i>	derecho de asociación

Horrelako egiturak ere gero eta ugariago erabiltzen dira testu juridikoetan, Elosegiren azterketaren arabera.

4. Elosegiren (2002: 337) ondorioetako bat da, beraz, azterturiko euskal termino juridikoetan ugalduz doala aditz-sintagmaren presentzia, dela aditz-izena buru duen ISetan, dela aditz-izena izenlagun baten buru duten egituretan. Ondorioen atalean ere baieztapen bera ageri da (Elozegi 2002: 514):

Aditz-sintagmek agerpen ugari daukate euskarazko segmentu baliokideetan, hala terminoaren egitura nagusi gisa nola izen-sintagma direnen osagai modura (...) hori da, hain zuzen ere, corpus honetako EUSB (euskarazko segmentu baliokideen) ezauzgarri bat, inguruko hizkuntzetako terminologien aldean, bederen. Horren arrazoi nagusia gure ustez bilatu behar da erdarazko terminoetan aditzetik eratorritako izenek daukaten presentzia ugarian. Jakina denez, nominalizaziorako joera ez dago oso garrantzia euskaraz.

5. Elosegik (2002: 389-398), atal oso bat eskaintzen die bere tesian aditzoiari eransten zaizkien atzizkiei, taula batean emanaz garai bakoitzean atzizki bakoitzarekin sorturiko terminoen kopurua

	-tze	-keta	-men	-pen	-kuntza	-era	-dura	-tza	-kizun
1980-89	20	43	34	70	20	7	4	6	10
1990-97	8	29	16	56	30	11	5	2	12

II taula

6. Aditzoin berari aditz-izena eratzeko atzizki bat baino gehiago ezartzen zaion kasuak azpimarratzen ditu (2002: 396-398), “formalki desberdinak diren hizkak, baina esanahiaren aldetik nahiko bereizkaitzak izaten direnak”:

²⁴ Testu osoagoa beharko litzateke egitura behar bezala ulertzeko. Pentsatzekoa da *el incumplimiento de esta orden* (...), edo modu horretako egiturak direla euskaraz honela eman daitezkeenak, *agindu hori bete gabe uztea(k)*...

akuraketa akurapen	aldaketa aldakuntza	antolaketa antolakuntza antolamendu	aprobetxamendu aprobetxaketa
bahiketa bahikuntza bahitura	ebazpen ebazte	hauspen hauste	haztaketa haztatze
heziketa hezikuntza	iharduketa ²⁵ ihardutze	ikuskaketa ikuskapen	izendaketa izendapen
oharpen ohartarazpen	jazarkuntza jazarpen	ordezkaketa ordezkatze	sailkapen sailkatze
salaketa salakuntza	saleroketa saleroste	sorospen soroketa	ustiaketa ustiakuntza

III taula

7. atal honen labur-bilduma gisa, egileak zer eskaintzen du,
- espero zitekeenaren arabera, oso ugaria da aditz-izenen erabilera corpuseko euskal terminoetan, nominalizaziorako joera hizkera tekniko guztien, eta oso bereziki zuzenbide-hizkeraren ezaugarri den heinean;
  - euskaraz aditza baliatzeko joera gaztelaniaz baino askoz markatuagoa izan arren, *-pen / -men, -keta*, edo *-kuntza* atzizkiez osaturiko izenak ere ugariak dira;
  - atzizkien erabilera ugari horretan,

kasu askotan atzizki bata edo bestea aukeratzeko arrazoia ez da oso gardena, ez baita argi atzematzen haiez osaturiko hitzen arteko desberdintasun semantikoa. Izan ere, oinarri berari atzizki ezberdinak erantsiaz erdal adigai bakarraren baliokide ugari eraten da (Elosegi 2002: 510)

Lexikogintzan oro har gertatu dena, azken batean.

8. Zalantzak eta erdal terminoak baliokide bat baino gehiago izateak, ordea, ez dira aditza oinarri duten terminoetan bakarrik gertatzen. Corpuseko 880 espainierazko terminoek, 2.858 itzulpen-baliokide dituzte (2002: 487), eta horrek esan nahi du espainierazko termino batzuek, euskal sintagma baliokide bat baino gehiago dutela.²⁶ Eta honek adierazten du Zuzenbidearen arloan euskal terminologia guztiz normalizatu gabe zegoela 1997an.

2.2. Odontologiako terminologia

Gómezek (2008: 335) aztertutako 2336 terminoetatik, %92 izenak edo izen-sintagmak dira. Beraz, odontologiako testuen estiloan ere izen-egiturak dira nagusi.

²⁵ Gaur *jarduketa* eta *jaridute* idatziko genituzkeen arren, testuetako grafia errespetatu dut.

²⁶ Ikus, esaterako, espainierazko *ordenamiento jurídico* terminoak corpusean eman dituen 16 euskal baliokideak; edo erdal legeak izendatzeko ordain askotarikoak: *Ley de Procedimiento administrativo*-ren 8 ordainak, *Ley sobre Régimen del Suelo y Ordenación Urbana*-ren 10 baliokideak, etab. (Elosegi 2002: 498). Alderantziko kasuak ere badaira, gutxi izan arren: euskal terminoak, espainierazko termino baten baino gehiagoren ordain direnak, alegia (489-492).

Izen-sintagmen barne-egiturari dagokionez, 1213 termino horietatik, 520 hitz bakarrekoak, *monolexikoak* dira; 416, izen elkartuak; eta 1213, sintagma egiturakoak.²⁷ Eta sintagma-egiturakoen artean berriro ere gehienak egitura “naturalekoak”: 693 izenlagun + izen motakoak; eta 448, izen + izenondo osatuak (erdiak baino gehiago erdal adjektibo erreferentziala duten sintagmen ordainak).²⁸

Terminoak	Eratorkiak	Izen elkartuak	IS
2336	392	416	1213

IV taula

Gómezek ez die atal berezirik eskaini aditz-izena buru duten izen sintagmei, baina bai halako egitura duten sintagmak aztertu. Beraz, datu horiek Elosegik eginitako aurkezpenaren arabera moldatuaz:

- a) Odontologiako terminologian ere badira *-tze* atzizkiak sorturiko izenak:

(28) <i>ahosabai aldeko betetze</i>	obturación palatina
(29) <i>ahosabai herste</i>	oclusión palatina
(30) <i>hortzen bategite</i>	fusión de los dientes
(31) <i>hortz-baginen galtze</i>	pérdida de dientes
(32) <i>ateratze</i>	extracción
(33) <i>edoskitze</i>	lactancia
(34) <i>leuntze</i> ²⁹	alisado, pulido
(35) <i>zigilatze</i> ³⁰	sellado
(36) <i>eskuilatze bertikal</i>	cepillado vertical

- b) Perpau nominalizatuaren egitura dutenak (16 adibide bildu ditu guztira Gómezek 2008: 396-397):

(37) <i>endodontzia libratze</i>	desobturación de endodoncia
(38) <i>protesi finkoa jasotze</i>	elevación de prótesis fija
(39) <i>hortzak hondatze</i>	deterioro dental
(40) <i>hortzen gainaldea prestatze</i>	preparación de superficie dental
(41) <i>hortz bizigabeak zuritze</i>	blanqueamiento de dientes no vitales
(42) <i>hortz berriz errotze</i>	reimplante dentario
(43) <i>masailezurra hauste</i>	fractura del maxilar
(44) <i>aurpegia desitxuratze</i>	desfiguración facial

- c) *-tzeko* + IS egitura duten terminoak (horrelako 28 termino bildu ditu Gómezek, 2008: 390-391):

²⁷ Kopuruak ematean, Elosegik eta Gómezek ematen dituztenak ekarri ditut hona. Gerta daiteke okerrren bat egotea, baina, nolana ere, balio dute portzentajeen nondik norakoaz jabetzeko.

²⁸ Ensunzak, Etxebarriak eta Iturbek (2008: 249-273) euskara tekniko-zentifikoan oso emankortzat daukate «izena + adjektibo erreferentziala» motako unitate lexikala, kapitulu oso bat eskainiaz beren lanean egitura honi.

²⁹ Baita *leunketa* ere adiera berean.

³⁰ Eta *zigilaketa*.

(45) <i>isolatzeko tresneria</i>	material aislante
(46) <i>babesteko periodonto</i>	periodonto de protección
(47) <i>tartratoa kentzeko ultrasoinu</i>	ultrasonido para detartraje
(48) <i>hortzak ateratzeko gela</i>	sala de extracción dental
(49) <i>ezpain-ertzak alboratzeko tresna</i>	separador labial
(50) <i>aho-hortzak miatzeko teknika</i>	técnica de exploración bucodental

Bestalde, hitz bakarreko 520 terminoetatik, ia 400 eratorriak dira (170 eratorri bere gain eta beste 222 hitz elkartu bateko osagai direnak), eta aditzetik ‘gertaera’ eta ‘emaitza’ izenak sortzeko baliatzen ditugunei dagokienez, V taulan ageri da atzizki bakoitzaz sorturiko izenen kopurua:

-tze	-keta	-men	-pen	-kuntza	-era	-dura	-tza	-kizun
38	39	1	14	5	7	22	0	1

V taula

Odontologiako terminoetarako Gómezek ematen dituen datuok Elosegirenekin alderatuaz (II taula), nabarmen ikusten da *-men / -pen* atzizkiaren indarra terminologia juridikoan, nahiz *-keta* ere emankorra den. Odontologian, ostera, *-keta* eta *-tze ez* dabilta hain urrun. Hein batean datu hauek bat datoz Lersundi, Zabala eta Elosegik diotenarekin: *Zientzia eta Teknologiaren* corpusak *-era*, *-keta* eta, batez ere, *-tze* atzizkiak gehiago ustatzearekin, eta *Ereduzko Prosa Gaur* corpusean *-men* eta *-mendu*-ren emankortasuna handiagoa izatearekin. Bestalde, espero izatekoa da testu juridikoetan ohikoagoak izatea predikatu psikologikoak, edo *esatea*, *pentsatzea*... adierazten duten aditzak, *-men / -pen* atzizkiaren azpikategorizazioari dagokion bezala; eta Odontologian, aldiz, aditz transitiboak, *-keta*-ren azpikategorizazioari dagozkionak (Azkarate 2008).

Eta Odontologian ere terminologia guztiz finkatu gabe dugunez, ez da harritze-koa euskaraz ordain bat baino gehiago aurkitzea erdal termino bakarrarentzat:³¹

galera	murtzikatze	zigilatze	urradura
galtze	mastikazio	zigilaketa	abrasio
‘pérdida’	‘masticación’	‘sellado’	‘abrasión’
		‘sealing’	
leuntze	giltzadura	hantura	trastorno
leunketa	artikulazio	inflamazio	alterazio
‘pulido’	‘articulación’	‘inflamación’	anomalía
‘polishing’			nahasmendu
			‘alteración’
zuritze	biratze	betetze	bategite
zuriketa	biraketa	buxadura	fusio
‘blanqueamiento’	‘rotación’	‘obturación’	‘fusión’

VI taula

³¹ Garbizaletasunaren (garbizalekeriaren?) eta nazioarteko terminoen arteko tira-birak gurean bakarrik gertatzen direla uste duenak, ikus beza Mykin (1997: 235-238).

Baina ohargarria da, ia testuinguru beretan askotan bikotea *-tze / -keta* atzizkiez sortutako izenek osatzea, edo *-tze / -dura*, *-tze / -era*; azken batean *-tze / gainerako* atzizkiak. Horrek berak adierazten du adiera ‘gertaera’, ‘prozesua’ dela (eta ez ‘emaitza’). Oso argi ikusten da hori (51) – (53) adibideetan (ez da, beraz, harritzekoa ingelesez *-ing* aurkitzea),

- (51) a. *hortz endodontziatuaren zuriketa*
 ‘blanqueamiento de diente endodonciado’
 ‘bleaching of endodontically treated tooth’
- b. *hortz bizigabeak zuritze*
 ‘blanqueamiento de dientes no vitales’
 ‘bleaching of non-vital tooth’
- (52) a. *betetze konplexu*
 ‘obturación compleja’, ‘complex filling’
- b. *buxadura arrunt*
 ‘obturación simple’, ‘single filling’
- (53) a. *hortz-haginen galtze*
 ‘pérdida de dientes’, ‘loss of teeth’
- b. *hortzen galera*
 ‘pérdida de dientes’, ‘loss of teeth’

2.3. Du Contrat Social / Gizarte Hitzarmena

Terminoak azken batean testuetan erabiltzen direnez, zerrenda hutsak aztertzea baino egokiagoa izaten da testuak hartzea eta ikustea terminoa nolako sintagman edo nolako perpausan dagoen txertatua (ik. 24. oharra). Horregatik ekarri nahi dut hirugarren adibidetzat Rousseuren *Du Contrat Social*³² eta Beñat Oihartzabalek eginiko itzulpena. Testu juridikoa, beraz, testu espezializatua; aldi berean, giza eta gizarte-zientzien alorrekoa (beraz, Elosegik aztertutako terminologiatik askoz hurbilago dagoena). Ez dut testu osoa aztertu, eta horregatik ez dut gertaera- eta emaitza-izenak sortzeko atzizkien emankortasunaz daturik emango. Hala ere, nahiz aurreko bi kasuetan baino datu gutxiago izan, lehen liburuko bederatzi kapituluetan frantsesezko testuan *changement*, *recherche*, *renonciation*, *forme d'association* edo *l'usage du droit de la guerre* moduko izen eta sintagmak nolako testuingurutan ageri diren ikusi eta Oihartzabalek horiek euskaratzean zein hautu egin duen ikusteari jakingarri iritzi diot.

Oihartzabalek aukeraturiko egituren azterketa xume bat eginaz, eta Elosegiren eta Gómezen datuen arabera moldatuaz adibideak:

- a) Batzuetan, frantsesez aditzetiko izena azaldu arren, aditz-egituraz baliatzen da Oihartzabal perpausa euskaratzean:
- (54) a. Il y a là bien des mots équivoques qui auroient *besoin d'explication*
 b. Badira hor hitz nahasgarri asko, *argitu behar lirakeenak*

³² Rousseau, Jean Jacques, 1762, *Du Contrat social* (Gallimard, 1964).

- (55) a. Le droit du premier occupant, (...) ne devient un vrai droit qu'après l'établissement de celui de propriété
 b. lehen egoilearen eskubidea, (...) *jabegoaren eskubidea jarri ondoan* baizik ez da egiazko eskubide bilakatzen
- b) *-tze* atzizkiaz osaturiko perpaus nominalizatuak, aditzaren argumentuak genitibo markaz (edo bestelako kasu-markarekin) ageri direla:
- (56) a. les enfants, *exempts de l'obéissance* qu'ils devoient au pere, le pere *exempt des soins* qu'il devoit aux enfants, rentrent tous également dans l'indépendance
 b. *aitaren obeditzerik ez* duten haurrak, hala nola *haurrez arta hartzerik ez* duten aitak, oro beren gain molde berean jartzen dira³³
- (57) a. la fin de la guerre étant *la destruction de l'Etat ennemi* (...)
 b. gerlaren helburua *Estatu etsaiaren suntsitzea* izanki (...)
- (58) a. *son existence absolue et naturellement indépendante* peut lui faire envisager ce qu'il doit à la cause commune comme une *contribution gratuite*
 b. *mugarik gabe eta naturalki bere gain bizitzeak* pentsaraz diezaioke hainari, kausa komunari zor diona *dohainikako ordainketa* dela
- (59) a. car l'impulsion du seul appetit est esclavage, et *l'obéissance à la loi qu'on s'est prescrite* est liberté
 b. ezen gutizia hutsaren berezko oldeari esklabogoa dagokio, eta *bere buruari emanikako legearen obeditzeari*, aldiz, libertatea
- (60) a. ce *passage de l'état de nature à l'état civil* produit dans l'homme un *changement* très remarquable
 b. *naturelezazko estatutik estatu zibilera inagata* horrek arras *aldakuntza* ohar-garria ekartzen du gizona baitan
- (61) a. *l'usage du droit de la guerre* ne suppose aucun traité de paix
 b. *gerlako zuzenbidearen baliatzeak* deusetan ez du bake hitzarmenik suposatzen
- c) Beste batzuetan *-tze* aditz-izena dugu, izen balioan, ondotik izenondoren bat duela:
- (62) a. c'est donc un *échange inique* de lui faire acheter au prix de sa liberté sa vie
 b. *trukatze bidegabekoa* da hainari bizian truk libertatearen erosaraztea
- (63) a. de quelque manière que se fasse *cette acquisition* (...)
 b. nolakoa nahi baita izan dadin *eskuratze horren* egin molde (...)
- d) *-tzeko* + IS egiturak
- (64) a. je veux chercher si dans l'ordre civil il peut y avoir quelque *regle d'administration legitime et sûre* (...) Dans cette *recherche*...
 b. ordena zibilean *administratzeko arau segur eta legitimorik* izan daitekeenentz aztertu nahi nuke (...) *Ikerketa* horretan...

³³ Adibide honetan bertan, *indépendance* izena ordezkatu beharrean, aditz-sintagma osoa hartzen du Oihartzabalek: *rentrent tous également dans l'indépendance | oro beren gain molde berean jartzen dira*.

- (65) a. a l'égard du *droit de conquête*, il n'a d'autre fondement que la loi du plus fort
 b. *konkistatzeko eskubideak* ere indartsuenaren eskubidea du oinarri bakarra
- (66) a. la force est la liberté de chaque homme étant *les premier instruments de sa conservation...*
 b. gizon bakoitzak *bere buruaren kontserbatzeko dituen lehenbiziko tresnak* indarra eta libertatea baitira...³⁴
- (67) a. on voit par cette formule que *l'acte d'association* renferme un engagement réciproque du public avec les particuliers
 b. formula horren bidez ikusten da, *elkartzeko aktari* badatxekiola publikoak eta gizabanakoek elkarri ematen dioten hitza³⁵
- (68) a. je suppose les hommes parvenus à ce point où les obstacles qui nuisent à *leur conservation dans l'état de nature...*
 b. demadan gizonak halako pundura helduak direla, non, *bere buruen naturalezako egoeran atxikitzeko* dituzten *eragozpenek...*
- e) Azkenik badira *-men/-mendul/-pen, -tza, -keta* edo *-kuntza* atzizkia osaturiko izenak ere. Lehen liburuko kapituluei dagokienez behintzat, nabarmena da *-men / -pen* atzizkiaren emankortasuna³⁶ (Elosegik azterturiko corpuseko datuekin bat datorrena, biak ere testu juridikoak baitira). Bestalde, oro har, ez da 'gertaera' soila aditzetiko izen hauek adierazten dutena:
- (69) a. l'homme est né libre, et par-tout il est dans les fers (...) Comment ce *change-ment* c'est-il fait?
 b. gizona libro sortu da, eta orotan burdinetan dago (...) Nola gertatu da *mu-dantza* hori?
- (70) a. ils aiment leur servitude comme les compagnons d'Ulysse aimoient leur *abrutissement*
 b. beren morroitza hala maite dute, nola Ulysesen lagunek beren *zozomendua*
- (71) a. qu'y gagnent-ils, si les guerres que son ambition leur attire, (...), si les *vexations* de son ministere les désolent plus que ne feroient leurs dissensions?
 b. zer irabazi dute hauek hortik, baldin despotaren handi-nahikeriak sorrarazi gerlek, (...), haren ministerioaren *nardamenduek*, makur gehiago egiten badizkie beren arteko liskarrek baino
- (72) a. il n'y a nul dédomagement possible pour quiconque renonce à tout. Une telle *renonciation* est incompatible avec la nature de l'homme
 b. ez dago orori uko dagionari inolako ordainik ematerik. Horrelako *ukamena* ez da gizonaren naturalezarekin bateragarri³⁷

³⁴ Garziak (2005) egitura konplexuagoa duten izen-sintagmak ordezkatzeko gomendatzen duen bi-deetako bat: osagaiak erlatibozko perpaus batean biltzea.

³⁵ *engagement reciproque* = *elkarri ematen dioten hitza*, erlatibozko perpausa, izen bakuna buru duena.

³⁶ (69) – (76) adibideez gain, *abertimendu* «avertissement» eta *hautapen* «élection» bi bider; gehi (58) adibideko *ordainketa*, (60)ko *aldakuntza*, (64)ko *ikerketa* eta (68)ko *eragozpen*.

³⁷ Frantsesezko *nul dédomagement possible* izen sintagmaren ordain, *inolako ordainik ematerik* perpaus nominalizatua.

- (73) a. je n'y vois point un peuple et son chef; c'est si l'on veut *une aggrégation*, mais non pas une association
 b. ez dut populu bat bere buruzagiarekin ikusten; *jende metaketa* da, nahi bada, ez jende elkarte bat
- (74) a. selon Grotius un peuple est donc un peuple avant de se donner à un roi. Ce *don* même est un acte civil, il suppose une *délibération publique*
 b. Grotiusentzat, beraz, populu bat populu da jada errege bati bere burua eman aitzin. *Emaitza* hori bera akta zibila da, eta *deliberamendu publikoa* suposatzen du
- (75) a. les clauses de ce contrat sont tellement déterminées par la nature de l'acte, que *la moindre modification* les rendrait vaines et de nul effet
 b. hitzarmen horretako klausulak hain dira aktaren naturalezari josiak, non *den gutieneko aldatetak*³⁸ hutsal eta ondorioz gabeko bihurturaz bailitzake
- (76) a. paradoxe qui s'explique aisément par la *distinction* des droits que le souverain et le propriétaire ont sur le même fond
 b. paradoxa hau errazki esplikatzen da subiranoak eta jabeak funts beraren gainean dituzten eskubideen arteko *bereizkuntzari* esker

Beraz, egia izanik ere Zabala eta Elorduik (2006: 911) diotena, aditzetiko izenek aukera ematen dutela aditzak adierazten duen ebentualitate edo gertaerako alderdi bat baino gehiago fokalizatzeke (egilea, lekua, tresna edo baliabidea, etab.), eta gertaera- eta emaitza-izenek gertaera bera osorik edo horren atal bat fokalizatzen dutela, badirudi Oihartzabalen itzulpenean joera nabarmena dela gertaera adierazteko *-tze-*ren hautua egiteko; eta emaitza edo ondorioa adierazteko, berriz, gainerako atzizkiena (*-men/-pen*, *-kuntza*, *-dura*, *-keta...*).

3. Ondorio gisa

Erabat garaturik edo normalizaturik dauden inguruko hizkuntzetan gertatzen denaren antzera, euskarak ere badu beharra espezialitate-hizkerak landu eta garatzeko. Espezialitate-hizkera horietan, ukaezina da nominalizazioen eragina; autore guztiek aitortzen dute nominalizazio-egiturek eta, lan honetan aztertutako gaiari dagokionez, aditzetiko izenek duten garrantzia.

Auzia, baina, ez da nominalizazioei debekua ezarri edo jatorrizko hizkuntzan aditzetiko izena dugunean besterik gabe euskaraz ere bide beretik jotzea. Eta 'jatorrizko hizkuntzan' diot jakinik ez dela nahitaezkoa itzultzen jardutea; euskaraz sortzen ari garelako ere, sarritan (beti ez esatearren) izaten dugu burmuinean 'iltzaturik' erdal estandar jasoaren eredu.

Labur bilduz, esan dezakegu ez bakarrik espezialitate-hizkerak garatzean, testu arruntagoetako estandarra lantzean ere, komeni dela honako puntuak gogoan hartzea:

³⁸ Horren ondoan, (60) adibideko *aldakuntza* «changement».

- a) testu edo diskurtso bakoitzaren espezializazio-maila zein den, kontuan izanik espezializazio-maila apaleko testuetan hizkera orokorraren eta bereziaren arteko mugak lausotu egiten direla (Elosegi 2002);
- b) hizkera orokorrerako eta espezializazio-maila apaleko testuetarako aditzetiko izenak ez dira askotan aukerarik egokiena euskaraz (1-3 adibideak);
- c) espezializazio-maila handiagoko testuetan diskurtso abstraktuak leku gehiago betetzen du eta, horren ondorioz, nominalizazioak ugariagoak izango dira (Zabala eta Elordui 2006, Lersundi, Zabala eta Elordui 2008);
- d) hala ere, jatorrizko erdal testuari estuegi loturik ibili ordez, diskurtsoa sortzean askatasunez jokatzeko asmatu behar da, Oihartzabalen itzulpeneko adibideetan (2.3. puntua, bereziki 54-55 adibideak) ikusi dugun bezala. Horrelako jokamoldea errazagoa izango da, oro har, giza eta gizarte zientzien arloan, zientziaren eta teknikaren alorrean baino;
- e) espezializazio-hizkerak izanik ere, ezinbestekoa da 'gertaera' bera, 'emaitza, ondorioa' ala 'gertaera' zein 'emaitza' adierazi behar den jakitea. 'Gertaera' balioa argi dugunean, perpaus nominalizatuak balia ditzakegu, nahiz erdaretan aditzetiko izena izan (13-19, 37-44, 56-61 adibideak);
- f) *-tze* atzizkiak osaturiko aditz-izena ere balia dezakegu, Mitxelenak aldarrikatzen zuen bezala (6-12, 28-36, 62-63 adibideak);
- g) bereziki baliagarria gertatzen da '*-tzeko* + izena' (izen-sintagma, nahiago bada) egitura, erdal 'izena + preposizioa + aditz-izena' egituraren ordain (20-27, 45-50, 64-68 adibideak);
- h) zalantzarikoa da 'gertaera' adierazteko, *-tze* atzizkia baztertuaz, *-keta*, *-kuntza* edo bestelakoren bat hobesteak diskurtsoaren abstrakzio-mailan aurrera egiten laguntzen duela esatea (51-53 adibideak). Egia da *-keta* edo *-dura* atzizkiak osaturiko izenek 'gertaeraz' gain bestelako balioak ere har ditzaketela. Baina testu bakoitzean funtsezkoa besterik da gure iritziz: 'gertaera' balioa adierazi behar den ala beste zerbaite;
- i) e) – h) puntuetan esandakoak berdin balio du testu juridikoetan zein odontologiakoetan. Eta pentsa daiteke edozein espezializazio-testutara heda daitezkeen baieztapenak direla.
- j) azkenik, Elosegiren, Gómezen eta Oihartzabalen lanetan atzizki desberdinen emankortasuna zein den ikusirik, eta kontuan izanik bi kasutan testu juridikoez ari garela, eta bestean, aldiz, testu eta terminologia "teknikoez", etorkizunerako iker-ildo interesgarria da zinez Lersundi, Zabala eta Elordui (2008) iradokitzen dutena: espezializazio-arloaren arabera, testu-mota bakoitzean zein atzizki diren emankorrenak. Ondorengo lanetarako lehen baieztapen edo aurreikuspen moduan: espezializazio-arlo bakoitzean zein aditz-mota erabiltzen den ugariarik, horixe da gakoa. Aditz trantsitiboak, predikatu psikologikoak, kausatibo/inkoatibo alternantzia duten aditzak..., eta mota bakoitzak nolako rol tematikoak dituen. Hitz batean, testu-mota bakoitzeko aditzen sailkapen semantikoa da giltzarria.

Bibliografia

- Albentosa, J. I., Moya, A. J., 2000, «La reducción del grado de transitividad de la oración en el discurso científico en lengua inglesa», *RSEL* 30 (2), 445-468.
- Alberdi X., 2003, «The transitivity of borrowed verbs in Basque: an Outline», in Oihartzabal (arg.), 23-46.
- & Sarasola, I., 2001, *Euskal estilo libururantz. Gramatika, estiloa eta hiztegia*. Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Artiagoitia, X., 1995, «-garri atzikiaren izaera bikoitzaz. Zergatik den *maitagarria* bezain *mingarria*», *ASJU* 29/2, 355-405.
- , 2000, *Hatsarreak eta parametroak lantzen*, Arabako Foru Aldundia-EHU, Gasteiz.
- & J. Lakarra (arg.), 2008, *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren omenez*, ASJU-ren Gehigarriak LI.
- Azkarate, M., 2008, «Gertaera- eta emaitza-izenak». In Artiagoitia & Lakarra (arg.), 93-106.
- Cabré, M. T., 1992, *La Terminologia. La teoria, els mètodes, les aplicacions*, Barcelona, Empúries.
- Campos, H., 1999, «Transitividad e intransitividad», in I. Bosque & V. Demonte (arg.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Espasa, Madrid, 1519-1574.
- Corbeil, J. Cl., 1997, «La terminologie: une discipline au service d'objectifs multiples», in *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*, Donostia, UZEI-IVAP, 35-51.
- Elosegi, A., 2002, *Zuzenbideko euskal hizkera berezia. Lege-corpus itzuli bateko terminologiaren azterketa linguistikoa eta terminologikoa*, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Ensunza, M., Etxebarria, J. R., Iturbe, J., 2008, *Zientzia eta teknikarako euskara. Zenbait hizkuntza-baliabide*, Udako Euskal Unibertsitatea (2. argitalpena).
- Etxepare, R., 2003, «Valency and argument structure in the Basque verb», in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 363-425.
- Frawley, W., 2003 (ed. in chief), *International Encyclopedia of Linguistics*, 2nd edition, 4 vol., New York, Oxford: Oxford U. P.
- Gallegos, A., 2003, *Nominalización y registro técnico. Algunas relaciones entre morfopragmática, tradiciones discursivas y desarrollo de la lengua en español*. Doktoretza-tesia, Albert-Ludwigs-Universität.
- Garzia Garmendia, J., 1997, *Joskera lantegi*. Donostia: IVAP-HAEE.
- , 2005, *Kalko okerrak. Ikasmaterialen Abolku Batzordea. Estilo-liburuaren bigarren atala*. Euskara Zerbitzua. Hizkuntza Prestakuntza, 12. Vitoria-Gasteiz, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
- Gómez Sánchez, A. F., 2008, *Creación de neologismos en euskera. Análisis descriptivo de la terminología de la odontología en lengua vasca y propuestas para la formación de términos en los ámbitos de especialidad*, doktore-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Gràcia, L., Cabré, T., Varela, S., Azkarate, M. (arg.), 2000, *Configuración morfológica y estructura argumental: léxico y diccionario*. UPV/EHU, Argitalpen Zerbitzua.
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina (arg.), 2003, *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Iturrioz, J. L., 2000, «Diversas aproximaciones a la nominalización. De las abstracciones a las macro-operaciones textuales», *Función* 21-24: 1, 32-140.

- Lersundi M., Zabala I., Elordui A., 2008, «Aditzetiko izenen emankortasunaren azterketa morfopragmatikoa euskarazko corpus orokor eta berezietan». In Artiagoitia & Lakarra (arg.), 491-506.
- Levin, B., 1993, *English verb classes and alternations: a preliminary investigation*, University of Chicago Press, Chicago.
- Mitxelena, K., 1984, «Hauta-lanerako Euskal Hiztegia-ren aurkezpena», in I. Sarasola, *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*, Donostia, I, 11-23 or. (K. Mitxelena, *Euskal Idazlan guztiak VII*, Klasikoak 27, Euskal Editoreen Elkarte, 1988, 25-45 or.).
- Myking, J., 1997, «Standardization and Language Planning of Terminology: the Norwegian Experience» in *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*, Donostia, UZEI-IVAP, 227-248.
- Odrizola, J. C., 2001, «Euskara eta nazioarteko arauak: erabilera orokorra, erabilera berezituak eta erabilera gainberezituak», *Euskara* 46 (2. aldia), 149-187.
- Oihartzabal, B., 1992, «Structural Case and Inherent Case Marking: Ergacusativity in Basque», in J. Lakarra eta J. Ortiz de Urbina (arg.), *Syntactic Theory and Basque Syntax*, ASJU-ren Gehigarriak 27, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 309-342.
- , 1993 (euskaratzailea), *Gizarte-hitzarmena*, Klasikoak, Bilbo.
- , 2003, «Lexical causatives and causative alternation in Basque» in Oihartzabal (arg.), 223-253.
- , 2003 (arg.), *Inquiries to the Lexicon-Syntax Relations in Basque*, ASJU-ren Gehigarriak 46, EHU-Gipuzkoako Foru Aldundia, Bilbao eta Donostia,
- Pérez Gaztelu E., Zabala I., Gràcia L., 2004 (arg.), *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*. Universidad de Deusto.
- Sager, J. C., Dungworth, A., McDonald, P., 1980, *English Special Languages: Principles and practice in Science and Technology*, Wiesbaden, Brandstetter Verlag KG.
- Sarasola, I., 1997, «Euskal hiztegiintzaren eta terminologiaren inguruan» in *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*, Donostia, UZEI-IVAP, 69-86.
- Vachon-l'Heureux, P., 1997, «Standardization, normalisation et officialisation en aménagement terminologique au Québec», in *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*, Donostia, UZEI-IVAP, 187-225.
- Zabala, I. & Elordui, A., 2006, «Specialised Discourse and the Linguistic System of Basque», in B. Fernandez & I. Laka (arg.), *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo, 233-249.

FILOTEAREN LEHEN ITZULPENEN ELECTIO VERBORUM-ERAKO HURBILTZE SAIOA

K. Josu Bijuesca

(Universidad de Deusto/Deustuko Unibertsitatea)

Abstract

This research paper explores the elocutive quality of the electio verborum or word choice in the two earliest Basque versions of the Introduction to the Devote Life by saint Francis of Sales, due to Silvain Pouvreau (Paris 1664) and to Johannes de Haraneder (Toulouse 1749). The style of the literary production by Sales has been described by Fumaroli as related to Christian atticism, which evolved from the ciceronian genus subtile or plain style of elocution. Cicero claims that the electio verborum in the plain style is characterized by the use of words mostly in their proper sense, even if words used in figurative or metaphorical sense are also welcome. Assuming this, the paper studies these Basque translations by exploring first the use of words in their proper sense (according to the following division: (1) loanwords, (2) neologisms created from Basque roots, and (3) native or assimilated Basque words), and turning then to words used in a figurative sense.

0. Sarrera¹

Filotea izenaz ezagunagoa den *Introduction à la vie dévote*, xvii. mendearen hasieran San Frantses Saleskoak idatzia, garai hartatik eta xix. mendera bitarteko euskal itzultzaileen artean Eliza katolikoaren lanik estimatuenetarikoa izan da. Itzulpen kopuruari adituz gero, behar bada Kempisen *Imitatio Christi* soilik egon liteke Saleskoaren aurretik.

Esku artean dugun egitasmo honen corpora osatzen dutenak lehen bi euskal itzulpenak dira: 1664an Silvain Pouvrearen eskutik itzulia eta 1749an Joannes Haranederrek berriro ere euskaratutakoa. Euskal herri penintsularrera etorrita, 1821ean Jose Cruz de Tolosaren itzulpena argitaratu zen Tolosan, sei aldiz behintzat argitaratua (Villasante 1979: 249), edo zazpi, Daranatzan arabera. Euskal literaturaren aztertzaile honek berak Baionan 1827an argitaratu omen zen beste itzulpen baten berri ematen du baina itzultzailearen izena aipatu gabe: “Perrin mentionne une autre tra-

---

¹ Lan hau *Edición digital múltiple de la Philotea de san Francisco de Sales. Metodología para la edición de textos múltiples mediante etiquetado. (Proyecto Andrés de Poza)* ikerkuntza egitasmoaren emaitzen artean dago. Carmen Isasik zuzentzen duen Andres de Poza Egitasmoak Eusko Jaurlaritzaren diru laguntza jaso du (HU2007-23).

duction basque de la Philotée, parue chez Cluzeau, à Bayonne, en 1827” (Daranatz 1925: 63).

Filotearen euskarazko lehen bi itzulpenak EuskalERRI kontinentalarekin loturiko bi idazlek egin izana lurralde horrek Kontrarreforma edo Erreforma katolikoaren garaian bizi zituen gorabehera historikoengatik azaldu izan da. Erromako Elizak bere hegemonia sendotzeko premia sentituko zukeen urte gutxi lehenago Erreforma kalbinistaren eragina bizi izan zuen lurralde hartan. Nafarroako erregina Joana Albretekoak berak sustatu zuen Erreformaren zabalkundea 1560an fede berria besarkatu ondoren. Zabalkundea errazteko asmoz Johannes Leizarragakoari Testamentu berria eta Calvinoren Dotrina euskara zituzala agindu zion, bai eta honek agindua burutu ere.

EuskalERRI kontinentalean eta batez ere Lapurdin XVII. mendean ekoitziriko lan eta itzulpen erromazaleen kopuru mardula nekez izango zitzaiokeen arrotz garaiko beste esperientzia erlijioso bati: Pierre de Lancre inkisidoreak zuzenduriko sorginkeria auziei. Auzi horien eraginez Baionako eliz barrutiaren egoitzan apaizteriaren eta herri xehearen trebakuntza espirituala hobetzeko premia larria ulertuko zuketan. Izan ere, kezka hori Elizek orokorrean eta Erromakoak bereziki Trentoko Kontzilioaz geroz behintzat bereganatua zuten, eta Eliza katolikoaren Erreforma mugimenduen oinarrian zegoen.

Hala ere, harrigarria da Lapurdi bezalako lurralde zehatz batean XVII. mendean horrenbeste lan katoliko sortu eta euskaratu izana, esate baterako Saleskoarena bera, Kempisena edo Lorentzo Scupoliren *Combatimento spirituale* delakoa (Pouvreauk eta Haranderrek itzulia hori ere) dotrina eta katixima ugarirekin batera. Ugaritasun hori azalgaitza litzateke gogoan hartuko ez balitz Beñat Oihartzabalek oraintsu emandako xehetasun zuhurra: bazela eremu horretan, EuskalERRIko beste lurraldeetan eta bereziki EuskalERRI penintsularrean ez bezala, euskaldun gehienbat elebazarrez osaturiko irakurle talde bat gizarte mailari dagokionez ez jatorri xeheenekoak ez eta jasoenekoak ere. Irakurle talde horrek elizaren babespeko herri eskoletan ikasi omen zuen euskaraz irakurtzen inguruneko erromantzeek, frantses nahiz okzitanoak, bitarteko egin gabe. Gizarte talde landuenek soilik menderatzen zuten latinak berak ere ez zukeen bitarteko egingo. Esandakoarekin batera beste arrazoi batek ere erlijio gaidun lanen euskaratzea erraztuko zukeen: Frantziako erreinuaren herri eta eliz agintari zentzibaitentzat euskara hizkuntza arrotza zenez, ortodoxiaren aldetik bat ere susmagarriak ez ziren lanak itzultzea erraztu omen zuen (Oihartzabal 2001: 6-13). Aipaturiko gorabehera horiek guztiak gogoan hartzea lagungarri dugu *Filotearen* lehen euskal itzulpenak zein girotan sortu ziren hobeto ulertzeko.

Deskribatu berri dugun egoera horrek lan talde berezi baten euskarazko berridazketa erraztuko zukeela esan liteke: Eliza katolikoaren interesak sustatuko litzuketen lanena hain zuzen ere, Eliza mezenasgoari ekiten zion erakundea izanik, “entendido éste [mecenazgo] como algo similar a los poderes (personas, instituciones) que pueden impulsar o dificultar la lectura, escritura y reescritura de la literatura” (Lefevre 1997: 29). Izan ere, Baionako elizbarrutiko apezpikuak izan ziren XVII. mendeko euskal literaturaren klasiko lapurtarren idazketa babestu zuten mezenasak (Axularren *Gero* horren lekuko), bai eta aipaturiko lan arrotzen itzulpen edo berridazketa ere, Saleskoaren *Filotea* besteak beste.

Euskarazko berridazketa edo itzulpen horiek sarritan euskaraz idatzitako lanak baino beranduagoak badira ere, ez dago zalantzarik haien jatorrizko bertsoiak eredu izan zituztela idazle euskaldunek, batez ere gogoan izanik erlijio gaiko litera-

tura nagusi dela XVII. mendeko euskal letretan eta euskal literaturaren lehen loraldia gai horren eskutik etorri dela. Zentzuzkoa da pentsatzea erlijio gaiko literatura hori dela XVII. mendeko polisistema literarioaren gunean dagoena. Even-Zohar-en ideiak bere eginez, Maria Guglielmik darabilen polisistema nozioak (alegia, testu literarioak nahiz semiliterarioak, jatorrizkoak nahiz itzulpenak elkarrekin bizi diren sistema multzoa) bide ematen du literatura itzuliari eginkizun eraginkorra onartzeko polisistemaren gunearen beraren modelizazioan ere, literatura itzulia gai baita literatur sistema horren tradizioarekin interakzioa izateko kultur eredu berriak proposatzen dituen heinean. Even-Zohar-ek berak batez ere ondorengo hiru kasutan ikusten du itzulpenaren sormenerako gaitasuna kultura batean: a) polisistema bat gorpuztu ez denean, oraindik “gaztea” delako, eratzen ari delako; b) literatur tradizio bat “periferikoa” edo “ahula” denean, edo bai bata eta bai bestea denean; c) literatura horretan birak, krisiak edota hutsuneak daudenean (Guglielmi 2002: 311).

Aipaturiko hiru kasuok bat egiten dutela XVII. mendeko euskal literatura idatzian esan liteke: a) oso gaztea dela oraindik, batez ere inguruko literatura erromantzeen parean, izan ere horixetatik elikatzen da, hein batean behintzat, itzulpen eta imitazioen bitartez; b) botere eta kultura gune indartsuekin loturiko literatura horiekiko periferikoa dela, literatura frantses eta batez ere gaztelaniazkoarekiko, gune horiexek behin eta berriz adierazten dutenez euskara barbaroen hizkuntza dela aldarrikatzean; c) erlijio guduen eta sorginkeria auzien krisiak bizi dituela eta Erreforma katolikoaren errestituzio mugimenduak dakarren biran murgildurik dagoela, Baionako elizbarrutiko apezpikuen aldetik harrera ezin hobea aurkituko duen ekoizpen literarioari berari esker, hein handi batean. Horixe da, hain zuzen ere, Silvain Pouvreuren edo Matteredren itzultzaile zereginari dagokion testuingurua. Testuinguru horretan harrera berezia izan zuen XVII. eta XIX. mende bitartean zenbait aldiz euskaraturiko *Introduction à la vie dévote*, frantsesez Frantses Salesko saboiarrak idatziak.

Silvain Pouvreauk *Filotea*rako berariaz sortutako sarrera paratestua latinez idatzirik eskaintza gutun batean datza, Alejandro VII. aita santuari zuzendua. Eskaintza hori idazten duenean, Pouvreau jakitun da aita santua Saleskoaren miresle handia dela, haren beatifikazio prozesua bultzatuz erakutsi duen bezala. Ez nolanahi, santu saboiarren kanonizazioa Pouvreuren itzulpen hau agertu eta urtegarrenera burutu zen.

Sarrera horretan Pouvreauk bere itzulpenaren zioa halako lanen premian oinarritu du. Gai sakratuei buruzko euskal liburuen kopurua urria denez euskaldunak horietaz elkarrekin mintzatzeko, euren artean erabiltzeko eta bide horretan sarkontzeko, zenbait lan itzuli dituela argudiatzen du, zein bere estiloan, ahal izan duen bezain argi. Ondorengo lanok itzuli dituela aitortzen du: Richelieu kardinalaren Doctrina kristaua; Tomas de Kempisen Kristoren Imitazioari buruzko liburutxo eta Saleskoaren *Filotea*, bai eta azken honen maistratzat jotzen duen *Il combattimento spirituale*, Lorenzo Scupoli apaizak idatzia.

Aipagarria da euskaratutako lanen zerrenda horretan agertzea ez soilik 1656an argitaraturiko Richelieuren *Doctrina* eta *Filotea* bera, baizik eta Scupoliren liburu ospetsua ere, 1665an argitaratua, bai eta Kempisen tratatua, xx. menderarte argia ikusi gabekoa. Pouvreauk 1659an datatu zuen azken honen itzulpena baina dirudienez *Filotea* 1664an agertu arte jarraitu zuen Kempisenarekin, nahiz eta ez zen inoiz heldu azken eskua ematera (Satrustegi 1979: 14-15). Hortaz, bere burua euskaldun berritatzat badu ere, euskaratzaile kontzientzia irmoa duela erakusten du *Filotearen* sarreran Pouvreauk.

Pouvreuren *Filotea* plazaratu eta ia mende bat igarota, Haranederrek haren itzulpenaren berri duela aitortzen du baina lehen itzultzailea izenez aipatu beharrean zeharretara baino ez du egiten: “Eguia da bada, Diocesa huntaco Jaun Apezpicu cen batequiñ Parisco partetatic Bayonarat ethorri içan cen Jaun Apez bateg, Escaldunei cerbitçu errendatu nahiz, Escara ahal çaquien beçala ikhassiric, Liburu hau, eta berce cembeit ere Escararat itçuli izan cituela, eta Parissen imprima araci”. Euskaratzaile arrotzaren balizko mugetan, hain zuzen ere, oin hartu dute Haranederrek bere itzulpen berria defendatzeko argumentu garrantzitsuenetariko batzuek, eta horiekin batera, Parisen inprimaturiko ale haietatik gutxi baino ez zirela heldu euskaldunen eskuetara:

Ordean Escar[a] gaitz batean itçuliac direnaz landan, hequien exemplatio [sic] guti herri hautarat ethorri içanez edo bertcela, gutiac dire orai Liburu hec dituztenac, eta hañitçac içan nahi luquetenac. Haiñen desira laudagarria contentatceco bada, eta gucientçat hain nessessario den Devotioneraco bidea guciei escuetan emateco, huna non den Philotea, edo Devotioneraco Introductionea San Fransez de Sales Genevaco Aphespicu gucz famatuac eguiña, Escara garbiago batetarat, edo orai Escaldunac minço diren molderat itçulia. (Salesko 1749: iii-iv)

Bide batez, hitz ematen die euskaldunei Scupoliren lana ere itzuliko duela: “Ordean [Salesko] Saindu handi haren sentimenduc eta ispiritua Escaldunec hobequi eçagut deçatentçat; promes ematen çai, hunen ondoan berehala ematen çajiotela Gudu ispirituala deitcen den Liburutto bat, Aphespicu handi harc haiñitç preçatcen çuena, eta arima Jaincotiar guciei bethi irakurtcea, eta berequien erabilteca gomentatcen ciotena”. Honetan ere Pouvreaux urratutako bidetik dabilela erakusten du *Filotearen* bigarren itzultzaileak.

Honenbestez, Haranederren “Iracurtçailleari avisua” deitu sarreran itzulpen berri hau elkarri estuki loturiko irizpide bitan oinarritu dela aldarrikatzen da: lehenengo eta behin *puritas* edo garbitasunean, euskaratzaileak bere burua elokuzioaren bertute hori zaintzeko prestuago ikusten baitu euskaldun zaharra denez gero, Pouvreaux arrotza ez bezala, zeinak arrotza izateagatik hain zuzen ere joera handiagoa izan zezakeen okerbiderako, barbarismo eta solezismoetan erortzeko; eta bigarrenik bere garaiko hizkuntz usadioan, erretoriko erromatarrek *consuetudo* edo *usus* deitzen zuten hartan, horixe izanik garbitasuna zuzentzen duten lau oinarrietatik nagusiena *vetustas*, *auctoritas* eta *ratio*arekin batera (Kintiliano 1.6.1). Asmo horrek bultzatuko zukeen Haraneder bere garairako ia mendea betetzear zegoen lehen itzulpena eguneratzera, epe horretan zenbait hitz eta egitura zaharkituak gelditu zirelakoan, eta hortaz usadiotik kanpo. Hitz hautaketa edo *electio verborum* delakoaren azterketarako hurbilpen honek bide emango digu neurtzeko, azaletik baino ez bada ere, zenbateraino aipaturiko oinarri teoriko horiek bat egiten duten berridazketaren praktikatik sorturiko emaitzarekin.

Ondoren *Filotearen* lehen itzulpen bietan *electio verborum* edo hitz hautaketa nola gauzatzen den arakatuko da. Jakina denez, *electio verborum* delakoak elokuzioaren hiru bertuteei eragiten die: *puritas*, *perspicuitas* eta, zeharka bada ere, *ornatusari*, edo garbitasun, ulergarritasun eta apaindurari hurrenez hurren. Saleskoaren idazkera estilo apalaren bilakabidetik sortutako atizismo kristauari dagokiola esan da, estilo horren ezaugarri dela Zizeronek *neglegentia diligens* gisa deskribatu zuena, arduragabekeria zaindu bezalako bat alegia (Fumaroli 2002: 556). Zizeronez gero, estilo horretan berbarik gehienak berezko zentzuan erabili ohi dira, nahiz eta ez zaizkion

arrotz zentzu traslatizioan edota erabat metaforikoan erabilitakoak ere (*Orator* 23.76-24.81). Batez ere berezko zentzuan erabilitako hitzak izango ditugu mintzagai, eta azkenean metaforikoei hurbilduko gatzaizkie.

Berezko zentzuan erabilitako berbak direla eta, kasuistika anitza ageri da euskaratzaileen aukeretan. Aniztasun hori erabat murriztu ezina bada ere, ondorengo joera nagusiak azaleratzen dira:

1. Mailegu baten bitarteko itzulpena

Garai honetako euskal literaturaren lanek, original nahiz itzulpenek, bat egiten dute latin edo erromantzetiko mailegu ugariren erabileran. Ohiko jarduera hori XVI eta XVII. mendeetako idazle eta itzultzaileek onargarrizat bazuten ere, jarduera horrekin berak gero eta gatazka handiagoa sortuko du elokuzioaren *puritas* edo garbitasunaren kontzientziarekin XVIII. mendetik aurrera.

Ez dira mailegutzat jotzen latin edo erromantzetiko berbak aspalditik euskarara egokiturikoak. Horien artekoak dira, esate baterako, *Filotearen* itzultzaileek ere darabiltzaten ondorengo hauek: “arima” (“âme”), “ifernu” (“enfer”), “parabisu” (“paradis”), “bek(h)atu” (“peché”), “meça saindua” (“tres-sainte messe”), “sainduac” (“saints”).

Halaber, jatorrizko bertsioko hitzen kutsu teknikoak itzulpenean ere gorde nahi denean, itzultzaileek hitz horiexei eutsiko diete. Erromantzearen bitartez heldutako berbak badira ere, sarritan haien latinezko jatorri kultua agerian dute. Pouvreaux berak maiz jotzen du maileguetara, berak itzultitako beste lan batzuetaz azpimarratu izan denez (Arejita 2006: xvi). Honelakoak ditugu ondorengo hitzok:

Sales	Pouvreau	Haraneder
Devotion	devocione	devotione
propietez et excellences	Proprietatea eta excellencia	Proprietatea edo excellencia
creation	Creacioneaz	Creacionearen
confession general	confessione generala	Confessione generala
protestation authentique	protestacione seinalatua	Protestacionea
meditation	Meditacione	Meditacionea
exercices	Esserciçaz	Exercicioaz
examen	Examenaz	Examenaz
Obeissance	Obediencia	Obediencia
chasteté	Castitatea	Castitatea
iugement	Iugeamendua	Jujamenduz
vertus	Vertuteen	Vertuten
communier	Errecebitu	Communiatu
Frequente communion	Maizco errecebitceaz	Maiz comunitatceaz

Pouvreuren zutabeari dagokionez, taulako azken bi kasuek bereziki aipatu beharrekoak dira, “communier” aditza itzultzeko *consuetudo* edo usadioak hobetsitako aukerari eutsi beharrean beste mailegu bat hautatu baita. Izan ere, Pouvreau da “errecebitu” aditzari adiera hori atxikitzen dion idazle bakarra, eta berak ere *Filotean* soilik jotatzen du hala (Mitxelena 1987-2005: s.v. “errezibitu” eta “errezibitze”).² Osera, haren *Imitatio Christiren* itzulpen xx. mendera arte argitaratu gabekoan (baina 1659an datatuan) ohiko mailegua erabili zuen, Haranederren zutabean ageri den mailegu bera (Mitxelena 1987-2005: s.v. “komuniatu”).

Maileguen harrera dela eta bat egiten badute euskaratzaile biek, zenbait kasutan Pouvreau eta Haraneder elkarrengandik alden du ere egiten dira. Lapurtarrak, gogoan nonbait erdibituta jatorrizko bertsiorekiko eta euskararen garbitasunarekiko leialtasunen artean, maileguari ondare-hitz bat edo neologismo bat gehitzen dio eta hala sinonimoen bikotez osaturiko multzoak sortzen ditu, jatorrizko bertsiotan ez bezala, itzultzaile horren estiloaren ezaugarri izateraino:

Sales	Pouvreau	Haraneder
Resolutions	Erresolucionez	Gogocundez edo erresolucionez
conclusion	conclusionea	Conclusionea edo çarratcea
patience	Paciencia	Pairagunez edo passicienz
amourettes	Amurusqueriez	Amuruzqueriez edo adisquidetasun sensuracoetz
Mauvaises inclinations	Inclinacione gaixtoetaric	Inclinacione edo jaidura gachtoetaric

Noiz edo noiz Haranederrek ñabardura teknikodun berbak itzultzeko bikoteak erabiltzen ditu baina Saleskoaren jatorrizkoa ere kutsu kultuko mailegu batez ordezkatzeko duela:

Sales	Pouvreau	Haraneder
Purgation	purgacione	Garbitcetic / garbiqueta edo purificatione / garbiquetaz edo purificatzeaz
retraicte	Bakartce edo aparta	Bakhartasun edo separatione

Gogoan izanik Haranederren berridazketa begirune eta errespetuzko tratua mezezi duen testu baten gainean egin dela, eta itzulpenean ere jarrera hori ahal den heinean gorde nahi dela, “purgation” hitzaren ordezkoa azaltzeko arrazoia hitz horrek garai honetarako zuen adiera fisiologikoa izan liteke. Itzultzailearen iritziz berba horrek testuaren gai serioari dagokion *decorum*arekin talka egingo luke. Landuchioren hiztegian eta Leizarragaren Testamentu Berriaren itzulpenean ditugu hitzaren lehen lekukoak (Mitxelena 1987-2005: s.v. “purgazio”).

² Hiztegietatiko aipuetan, liburuki eta orrialde zenbakiak jarri ordez, sarrera hitza eman da s.v. (*sub verbum*) laburduraren ondoren.

“Retraicte” hitzaz den bezainbatean, Leizarragaren Ebangelioak dira lekuko haren *komun, eskusau* adieraz (Mitxelena 1987-2005: s.v. “retreit”). Beraz, oraingoan ere litekeena da euskaratzaile biek *decorum* agatik saihestu izana jatorrizko hitza. Saleskoak bilatutako esanahia anbiguotasunik gabe adierazi nahi izango dute ondarezko berba bat eta mailegu bat uztartuz, horretarako hitz bikote bana sortu behar izan badute ere jatorrizkoan horrelakorik ez zegoen tokian.

Inoiz edo behin Haranederrek Saleskoaren jatorrizkoa berridazten du haren esanahia biribilagoa egiteko asmoz, nahiz eta jatorrizkotik hurbilago dagoen *Pouvreau*-rena ere bere egiten duen:

Sales	Pouvreau	Haraneder
Humilité plus interieure	Barrenagoco humiltasunaz	Humiltasun perfetagoaz eta barrenecoaz

Bestalde, *Pouvreau* bere itzulpenean ondarezko hitzen bat erabiltzen duenean ere, Haranederrek lehen euskaratzailearen aukera gogoan hartu bai baina jatorrizkotik hurbilago legokeen beste mailegu batekin uztartzen du, gorago aipatu dugun jatorrizkoarekiko eta garbitasunarekiko leialtasun bikoitzaren irizpidearen arabera. Horien adibide ditugu ondorengo kasuok:

Sales	Pouvreau	Haraneder
Mesdisance	Gaizquierranez	Gaizqui irauntsiez edo medisencias
necesité	Premia	Necessitateaz edo premiaz / beharraz edo nessessitateaz
Iugemens temeraires	Iugeamendu arinez	Yuyamendu arinez, atrebituez

Azken adibide honi dagokionez, Haranederrek aukeraturiko mailegua ez da jatorrizkoan Saleskoak eman duena, baina oraingoan ordezkapenerako arrazoia ez litzaiteke *decorumean* bilatu behar, *consuetudo* edo usadioan baizik, izan ere ordezkaturiko hitzak (“temeraires”) ez baitu talka egiten gaiaren seriotasunarekin. Beste alde batek, mailegu bat gehitu behar izateko arrazoia euskarazko ondare hitza (“arinez”) jatorrizkoaren erabateko ordaintzat ez jotzea izan liteke.

2. Neologismo baten bitarteko itzulpena

Berezko zentzua duten ondarezko hitzak hautatzean, *Pouvreau*k urratutako bi-deari jarraitu dio Haranederrek ere kasu ugarian. Dena den, ondarezko hitzen itxura duten horietatik asko neologismotzat jo beharrekoak dira. Halakoetan, *Pouvreau* izan da euskarak elkarketarako eta eratorpenerako dituen baliabideak ustiatu dituena. Horretarako *ratio*ak eskaintzen duen metodo analogikora jo du beti ere *puritas* edo garbitasunaren alde, *consuetudo* edo usadioarekin talka egiteko arriskuan bada ere (Kintiliano 1.6.4 eta 1.6.16 eta Lausberg § 465). Horixe erakusten digute ondorengo adibideok:

Sales	Pouvreau	Haraneder
Bienseance	Ederquitasun	Onguiquiçunaz edo ederquitasunaz
aspirations	Hatzgorapenez	Hats-gorapenez edo aspirationez

Pouvreau bera izatea “ederquitasun” berbaren lehen lekukoa eta ia bakarra Haranederrez gain (Mitxelena 1987-2005: s.v. “ederkitasun”) aski adierazgarria da, hitzaren sortzailea dela erakusten baitigu. *Hats-gorapen* hitzak hedapen zabalagoa izan du baina oraingoan ere lehen agerpenak Pouvreauren lanetan daude (Mitxelena 1987-2005: s.v. “hasgorapen”), beraz aurrekoaren pareko kasua dugu hau ere.

Adibide biotan Haranederren egitekoa Pouvreauren proposamenari sinonimo bat gehitzera mugatzen da. Lehenengoa (“onguiquiçunaz”) Pouvreaurena bezain garbia da, bai eta harena bezain zalantzazkoa usadioaren aldetik, Larramendiren zenbait berbari gertatzen zaion bezala. Izan ere, Larramendi da Haranederren aurretiko lekuko bakarra hitz horri dagokionez (Larramendi 1745: s.v. “acomodar [Lo que puede assi acomodarse]” eta Mitxelena 1987-2005: s.v. “ongikizun”). Bigarren adibidean Haranederrek Saleskoarengandik jasoriko mailegua gehitu dio Pouvreauren neologismoari.

Pouvreauk neologismoak txertatzen dituenen bere itzulpenetan, hiztegian gaturiko planteamendu teorikoak praktikara eramaten ari da. Hiztegian, hain zuzen ere, ugari dira ondarezko erro batean oinarriturik sortutako hitzak euskal morfologia eta eratorbidearen ezagutzari esker landu izan direnak. Printzipio hori bere hiztegirako eredu gisa erabilitako César Oudinen *Tesoro de las dos lenguas* bildumatik ikasiko zukeen Pouvreauk, Joseba Lakarrak argitu duen bezala:

Iturrian (Oudin-engan) zituen gero berean oinarritzat ikusten ditugun hitz-familia; usu iturriarenak progotxatuaz eraikitzen ditu bereak eta, iturriak bezala, morfologiaren eta eratorpenaz dakiena baliatzen du hitz-familia horietan kokatzen dituen berak, zaharrak eta berriak ematean. (Lakarra 1996: 20)

Hitz berriak sortzeko jarduera hori dela eta, Pouvreau Larramendiren aintzindarizat jo daiteke zalantzarik gabe (Lakarra 1996: 28). Haraneder, bere aldetik, neologismoekiko zaletasun berri hori berresten ageri zaigu bere itzulpenean.

3. Ondarezko hitz baten bitarteko itzulpena

Ondarezko hitzak ere ageri dira Pouvreauk itzulpenerako aukeratu dituenen artean —jatorrizko hitzari dagokiona baino esanahi orokorragoa badu ere euskarazkoak—, eta Haranederrek Pouvreauren aukerari eutsi izan dio batzuetan. Halakoe-tan jatorrizkoa zehazki itzultzeko mailegu bat erabili beharko litzateke. Horietakoa dugu “othoiztu” aditza ondorengo adibidean:

Sales	Pouvreau	Haraneder
Honorer et invoquer	Ohoratu eta othoiztu	Ohoratu eta othoiztu

Dena den, Haranederrek Pouvreauren aukerak baztertu ere egin ditu, garbiak izanagatik, usadioan duten adieraz erabili ez direnean, eta, beraz, bortxaz bezala txer-

tatuta ageri badira itzulpenean, ondorengo zerrendako lehen eta bigarren adibi-deetan ikusten denez. Eta hirugarrenean Pouvreuren aukera baztertzeko arrazoia XVIII. menderako zaharkituta gelditu den hitz bat (“antche”) ematea izan liteke, ga-raiko *consuetudo* edo usadioari ez dagokiona alegia:

Sales	Pouvreau	Haraneder
pour faire progres	aitcinatceco	Hotx emateco
Bonne renommée	Aipamen ona	Omen ona edo fama ona
Briefve methode	Antche laburra	Methoda edo molde laburra

Ondorengoetan ere Pouvreuren ondarezko hitz garbiak aldatu-rik ageri dira Haranederrenean beste ondarezko hitz batzuen orde-z, lehenarenak arkaikoak liratekeela-koan bigarrenaren garairako. Hortaz, Haranederrek hitz garbi baina garaikideak jarri ditu haien tokian:

Sales	Pouvreau	Haraneder
aimer	Onetsten	Maita-arazten
Loisibles mais dangereux	Sori baina perillos	Chilhegui bainan perilsu

Halaber, talka egingo lukete usadioarekin Haranederrek bazter utzitako Pouvreuren ondorengo aukerek:

Sales	Pouvreau	Haraneder
renouveler	Berriztatu	erreberritu
ainsy	Hala ere	Horrelatsu

Orotariko Euskal Hiztegiaren arabera, “berriztatu” eta “erreberritu” hitz marka-tuak dira lurraldeari dagokionez: lehena “propio de la tradición meridional [...]”; al norte sólo se encuentra en Pouvreau”, eta bigarrena ordea “propio de la tradición septentrional” litzateke (Mitxelena 1987-2005: s.v. “berriztatu” eta “erreberritu” hurrenez hurren). Oraingoan ere Haranederren iritzian Pouvreuren aukerak, gar-bia izanik ere, ez luke aintzakotzat hartuko itzulpenak jomuga dituen irakurle lapur-tarren usadioa. Eta bigarren adibideak ere usadioa urratuko luke hein batean, zeren *hala ere*, zentzu literalean ulertuz gero jatorrizko “ainsy”-ren orde-zko onargarri izan litekeen arren, lokailu adbertsatibotzat erabili ohi da, “sin embargo, a pesar de todo” esanahiaz (Mitxelena 1987-2005: s.v. “hala ere”). Hortaz, berriro ere Pouvreauk ez luke aintzakotzat hartuko usadioaren araua.

Amaitzeko, Haraneder inoiz ezbaian ageri da aukera biren artean, Pouvreuren hautu garbi eta usadioaren araberkoa alde batetik, eta kutsu kultua duen mai-legu bat bestetik, noiz batera eta noiz bestera makurtzen dela, ondorengo adibideok erakusten dutenez:

Sales	Pouvreau	Haraneder
Traicter des affaires	Eguitecoac erabilli	Eguitecoac erabili
affaire	eguiteco	actione

Haranederrek Pouvreaurena baino itzulpen garbiagoa egin duela aldarrikatu du sarreran baina euskaldun berriak hautaturiko “eguiteco[ac]” ondare-hitzak ez du bat ere arazorik sortzen ez garbitasunaren aldetik ez eta usadioarenetik ere: “En los autores septentrionales (ya desde Leizarraga) se encuentra a menudo con un significado que se acerca más a «asunto» (cf. fr. *affaire*)” (Mitxelena 1987-2005: s.v. “egiteko”).

Berezko zentzuan erabilitako hitzen atala alde batera utzita, zentzu traslatizioan erabilitakoei ekiteko unea dugu, azaletik baino ez bada ere. *Filotean* gehiegi erabiltzen ez diren berba horien *electioari* dagokionez, aipagarria da *floka* euskaratzaile bien itzulpenetan. Zentzu traslatizio eta erabat metaforikoa Saleskoaren jatorrizkoan bertan dago, non hitz hori erabiltzen baita meditazio saio baten ondorengo hausnarketa deboten multzoa izendatzeko. Itzultzaileek literalki itzuli dute jatorrizkoa, bai eta haren zentzu metaforikoa gorde ere. Euskaratzaile biek erabilitako hitza Midiko erromantzeetatik jasoriko mailegua da (Agud eta Tovar 1989-1995: s.v. “floka”) eta, dirudienez, erabat onartua zen XVII. menderako ez baitu usadioarekiko arazorik sortzen.

Aurrekoaren parekoa da hein batean Saleskoaren liburuan bildurik den Testamentu Zaharretiko narrazio baten hariari lotutako adibidea: Mikalek, Dabid senarra Saulen jazarraitik salbatzeko asmoz, *terafim* edo famili idoloen irudiak haren ohean sartu ditu Saulen zerbitzariak Dabid dela ohean datzana pentsa dezaten (1 Sam 19, 11-16). Pasarte hori erabili du Saleskoak itxuraz soilik debotak direnen simul gisa, baina benetan ez dira debozioaren estatua eta mamuak baino:

Sales	Pouvreau	Haraneder
des statues et fantomes de devotion	devocionearen itchurac	devotionearen fantasma, eta itchurapen batçu

Pouvreauk Saleskoaren hitz biak “itchurak” berba bakarrera murriztu eta berorren bitartez jaso du jatorrizkoaren adiera metaforikoa (“imagen, retrato, escultura, figura”) hitzaren adiera nagusiak (“aspecto, apariencia, forma”) metaforikoa ahuldu eta zentzu propioa nabarmendu egiten badu ere (Mitxelena 1987-2005: s.v. “itxura”). Haranederrek estukiago eusten dio zentzu metaforikoari jatorrizko hitzetatik bat hautatzean, “fantasma”, baina Pouvreaurengandik ere hurbil dago “itchurapen” hitzaren bitartez, honek ere bere baitan biltzen baititu adiera propioa (“apariencia, aspecto; (mera) apariencia, simulacro”) eta metaforikoa (“imagen, símbolo”) (Mitxelena 1987-2005: s.v. “itxurapen”). Horrenbestez, euskal itzulpenetan jatorrizkoaren zentzu metaforikoa erabat desagertu ez bada ere, behintzat ahulduta gelditu da, batez ere Pouvreaurenean.

Filotearen euskarazko lehen itzulpen bien *electio verborumari* buruzko ondorio sendoak ateratzeko bertsio bietako lexikoa sistematikoki hustu beharra legoke. Gure azterketaren jitea bestelakoa denez, jarraian aterako diren ondorioak etorkizuneko

ikerkuntza sakonagoek berretsi, gaitzetsi edo ñabartuko dituzten hipotesi soiltzat jo beharko dira.

Euskarazko bertsioren estiloa *electio verborum*az den bezainbatean gutxi asko Saleskoaren jatorrizkoari dagokiona bera da, non Zizeronen estilo sotil edo apalean oinarrituriko frantses atizismo kristauaren elokuzio soila gailentzen baita. Hala ere, jatorrizkoa eta euskarazko itzulpenak aurrez aurre jarriz gero bataren eta besteen arteko alde txikiren bat atzeman liteke euren ehundura elokutiboan. Saleskoaren jatorrizkoan nagusi ematen du ondarezko lexikoak, nahiz eta ez zaien uko egiten mendeetan zeharreko erabilerari esker egokituak eta onartuak dauden kultismoei. Horien artekoak dira, esate baterako, *abjection*, XIV. mendeaz geroztiko lekukoak dituen hitza, eta *dévotion* bera ere, lan osoaren giltzarri eta ardatz, XII. mendetik hona erabilia frantsesez. Gainera ez da aipagarria neologismoen garrantzia edota horiekiko arreta berezia idazlearen aldetik.

Jatorrizkoan ez bezala, Pouvreauren bertsiotan ugariagoak lirateke maileguak, eta ez soilik usadioak tradizioz onartuak, baizik eta berriki jasotakoak ere. Halaber, eta agian garbitasunaren bertute elokutiboari eraso egingo liokeen mailegu gehiegikeria saihesteko asmoz hain zuzen, neologismoak ere jatorrizkoan baino ugariagoak dira. Izan ere, Pouvreau da horietako askoren lehen lekukoa eta batzuetan bakarra. Jokabide horren bitartez itzultzaileak agerian utzi du *ratio*aren prozedura analogikoak ustiatzeko gaitasuna hizkuntzaren ezagutzari esker, *consuetudo* edo usadioarekin talka egiteko arriskupean bada ere.

Haranederrek, bere aldetik, zenbait aldiz ondarezko lexikoa hautatzeko irizpide zuzenagoa erakutsi du bere ingurune geografikoari eta garaiari dagokionez (gogoan izan “renouveler” eta “ainsy” hitzen itzulpenaz esandakoa), baina era berean ez die muzinik egiten mailegu berriei eta neologismoen erabilera ugaritu egin du, usadioaren kaltetan. Paradoxikoki, usadioari egokituago dagoen euskararen erabileran datza Haranederren argumentua bere itzulpena Pouvreaurena baino hobetzat jotzeko baina praktikan usadioaren irizpidea ondarezko hitzentzat soilik da eraginkor, eta ez neologismoentzat, batzuek oso bizitza laburra edota mugatua izan baitute hiztegiatik kanpo.

Zentzu traslatizioan erabilitako hitzak direla eta, euskal itzulpenek noiz jatorrizkoa zaintzen dute, noiz jatorrizkoaren zentzu metaforikoa esplizituki jasotzen duen adieradun hitzak hautatzen dituzte eta horren ondorioz metafora ahuldu egiten da.

Filotearen originalaren eta euskal ordainen arteko itzulpenean esplizitazioa, konpentsazioa eta murrizketa bezalako baliabide linguistikoak aurki daitezke, baina hala ere itzulpengintza berridazketa prozesuen artean txertatzen duen Lefevereren iritzian, “un análisis descriptivo de traducciones en un nivel meramente lingüístico ni siquiera empieza a hacer justicia a la complejidad del fenómeno”. Eraginkorrago deritzo oinarri ideologikoaren arakatzeari: “la ideología dicta la estrategia básica que el traductor va a utilizar, y por tanto también dicta las soluciones a problemas relacionados tanto con el «universo de discurso» del original (objetos, conceptos, costumbres del mundo que le era familiar al escritor del original) como con la lengua en la que está escrito el original” (Lefevre 1997: 137 eta 59 hurrenez hurren).

Diskurtsoaren unibertsoarekin zerikusia duten arazoetara etorrira, Lefevereren ideologiari buruzko iritzia erabilgarri izan liteke “retraicte” edo “purgation” bezalako berben itzulpenari aurkitutako ordezkioak azaltzeko. Halaber, neologismoak erabil-

tzeko joera berria ideologiaren aldetik azal liteke, eta batez ere hizkuntzari buruzko ideologiatik. Eta ez soilik jatorrizko hizkuntzari buruzko ideologiatik baizik eta helburu hizkuntzari buruzkotik ere. Etengabeko barbarismo salaketei erantzun nahirik, EuskalERRI penintsularreko apologisten literatura euskararen garbitasuna eta perfektzioa aldarrikatzen aritu zen XVI. mendetik aitzin, baina bertute horiek gauzatuko litzuzkeen euskal elokuzio eredu bat gauzatzeko ahalegin irmorik egin gabe.

Aitzitik, literatur tradizio aski sendoago zuen EuskalERRI kontinentaleko idazle batzuk jabetu ziren, dirudienez, literatur hizkuntza zainduagoa behar zela, eta horrekin batera maileguak pixkanaka ondarezko osagaiez sorturiko neologismoek ordezkatu behar zituztela. Maileguei uko egin ez bazien ere, litekeena da Pouvreau izatea lehena garbitasunaren bertute elokutiboa gauzatuko lukeen prosa gauzatzen. Zeregin horretarako Oihenartek poesian sorturiko ereduak zeukan, 1657ko *Les Proverbes basques recuellis par le Sr. D'Oihenart, plus les Poésies basques du mesme auteur* lanean aurkeztua. Agerikoa da Pouvreauk eta Oihenartek maileguen erabilera mugatzeko kezka bera zutela hizkuntza garbiago baten mesedetan. Horixe adierazten du biengan araka daitekeen neologismoak sortzeko joerak, eta horren lekuko da Pouvreauk zuen nahia Oihenarti bere hiztegiaren berri emateko (ikus Mujika 2003: 19, Azkarate, Mitxelena eta Oihartzabalen Oihenarti buruzko zenbait ikerkuntza lanetan oin hartuta). Arrazoiz esan izan da Oihenart garbizale zela, *puritasaren* aldeko. Alde batetik hitz zaharrekiko zuen kezka *vetustas* delako garbitasunaren irizpidea iradokitzen du. Beste batetik jakina da Oihenarten euskararen hitz berriek ez ezik analogiaren arabera sortutako adizkiek nolako garrantzia duten. Alde honetatik Oihenart garbitasunaren beste irizpide baten baliabideak erruz ustiatzen ari da, *ratioarenak* hain zuzen ere.

Oihenarterena ez bezala, Pouvrearen jarduera lasaiagoa begitantzen zaigu neologismoetara mugatzen den heinean. Baina biak dira XVIII. mendetik aurrera gero eta gehiagok begi onez hartuko duten joera garbizalearen aitzindari. Haraneder bera dugu horren lekuko, Pouvrearen *Filotean* aurkitutako neologismo ugariei Larramendiren *Diccionario Trilingüetik* bildutakoak gehituko baititzkie.

Ezaguna da elokuzioaren eta hizkuntzaren beraren garapen ildo honek XIX eta XX. mendeetako idazle garbizaleengan bizi izan zuen bilakabidea, *puritasaren* irizpideen arteko oreka galduta: *ratioari* erabateko nagusitasuna emanaz *usus* edo *consuetudo* delakotik gero eta gehiago urrundu ziren. Eta ezaguna da ere idazle horietako askorentzat garbitasunaren bertute elokutiboa beste maila batzuetako garbitasunaren ikur zela, hizkuntzari buruzko ideologia eta ideologia politikoa sarritan elkarren eskutik baitzetozen. Tubalismoa, vascocantabrisma edota jatorrizko monoteismoa eta kristautasun goiztiarra bezalako “mito horiek argi erakusten dute baita ere fedea eta hizkuntza hasiera-hasieratik uztartuta daudela (*Euskaldun fededunen haziak argi daude*)” (Altuna 2003: 146). Ibilbide honetan, zilegi da pentsatzea *Filotearen* lehen euskal itzulpenek euren ekarria egin ziotela euskaldun fededunaren ideologiari fedearen aldetik ez ezik hizkuntz eredutik, edo behintzat *electio verborum*arenetik, ere bai.

Lan aipatuak

Agud, M. eta Tovar, A., 1989-1995, *Diccionario etimológico vasco*, ASJU-ren Gehigarriak, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia. 7 liburuki.

- Altuna, B., 2003, *Euskaldun fededun. Euskaldun ona izateko modu baten historia*, Alberdania, Irun.
- Arejita, A., 2006, «Silvain Pouvreau xvii. mendeko euskal idazlea», in Richelieu Cardinala, *Guiristinoaren dotrina*, Labayru Ikastegia eta Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, Bilbo, vii-xvi.
- Daranatz, J.-B., 1925, «Traductions Basques de la “Philothée”», *RIEV* 16, 56-64.
- Fumaroli, M., 2002, *L'âge de l'éloquence*, Droz, Geneva.
- Guglielmi, M., 2002, «La traducción literaria», in A. Gnisi (arg.), *Introducción a la literatura comparada*, Crítica, Bartzelona, 291-345.
- Kintiliano, 1999, *Institutionis oratoriae libri XII. Sobre la formación del orador. Doce libros*, Universidad Pontificia, Salamanca. 4 liburuki.
- Lakarra, J., 1996, «Lexiko berrikuntza euskal hiztegi-gintza zaharrean: zenbait ikergai», *Uztaro* 19, 3-40.
- Larramendi, M. de, 1745, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín*, Bartolomé Riesgo y Montero, Donostia. 2 liburuki.
- Lausberg, H., 1966-1969, *Manual de retórica literaria*, Gredos, Madril. 3 liburuki.
- Lefevre, A., 1997, *Traducción, reescritura y la manipulación del canon literario*, Colegio de España, Salamanca.
- Mitxelena, K. (zuz.), 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo. 16 liburuki.
- Mujika, J. A., 2003, «Hitzaurrea», in A. Oihenart, *Euskal atsotitzak eta neurtitzak*, P. Altunak eta J. A. Mujikak paratua, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 15-46.
- Oihartzabal, B., 2001, «Statut et évolution des lettres basques durant les xviième et xviiième siècles», *Lapurdum* 6, 219-287.
- Salesko, F., 1664, *Philotea eta Chapeletaren Andra Dana Mariaren ohoretan devocionerequin erraiteco antcea*, itzul. S. Pouvreau, Claude Audinet, Paris.
- , 1749, *Philotea edo devocioneraco bide erakusçaillea*, itzul. J. de Haraneder, Joannes-Françes Robert, Tolosa Okzitania.
- , 1934, *Introduction à la vie devote*, 1619koaren arg. fak., Mame, Tours eta Droz, Paris.
- Satrustegi, J. M., 1979, «Hitzaurrea», in S. Pouvreau, *Iesusen Imitacionea*, Hordago, Donostia, 7-18.
- Villasante, L., 1979, *Historia de la literatura vasca*, Aranzazu, Oñati.
- Zizeron, 1992, *El orador*, CSIC, Madril.

FRANCISQUE MICHEL ETA EUSKAL LITERATURAREN HISTORIA

Jon Casenave
(CNRS IKER, UMR5478)

Abstract

In 1857, Francisque Michel published his well known Le Pays Basque. In this voluminous book, he provided an extensive and detailed introduction to Basque literature. Despite the fact that the book has been widely quoted in subsequent accounts of Basque literature, little is normally said about the contents of Francisque Michel's introduction, even less about the methodology he followed. In this paper, I address these two issues.

1. Liburuaren edukia

Euskal Herriari buruz, frantsesez egin den lehen monografia sakona da, Francisque Michel-en *Le Pays Basque. Sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*. Azpituaren arabera, erran daiteke aurkezpen orokorra dela eta, besteak beste, ondoko gaiak aipatzen ditu: jendea, hizkuntza, bizimoldeak, literatura eta musika. Edukia zehazkiago aipatu nahi bada, ondoko kapitulu izenburuak altza daitezke aurkibidean:

- I. Le Pays Basque.
- II. L'escuara ou la langue basque.
- III. Les proverbes basques.
- IV. Représentations dramatiques chez les Basques.
- V. Les amusements du peuple basque.
- VI. Les contrebandiers basques.
- VII. Les Bohémiens du Pays Basque.
- VIII. Superstitions du Pays Basque:
  - XI. Pêches et découvertes des Basques dans les mers du Nord; émigrations de ce peuple dans l'Amérique du Sud.
  - X. Mœurs, usages, costumes des Basques.
  - XI. Poésies populaires des Basques.
- XII. Musique basque.
- XIII. Bernard d'Echepare.
- XIV. Arnauld Oihenart.
- XV. Pierre d'Axular.
- XVI. Bibliographie basque.
- XVII. Conclusion.

Aurkibideak argiki erakusten du Francisque Michelek ez duela bereizten sorkuntza literarioa bere kontestutik. Azalpen historiko batekin abiatzen da, euskal jendearen aurkezteko eta xehetasun geografikoak eta soziologikoak (jende kopuruak eskualdeka, etab.) ematen ditu. Euskarari buruzko oharrekin jarraitzen du bere aurkezpena, garai hartan bil zitezkeen xehetasun fidagarrienak emanez. Sorkuntzaren ulertzeko behar diren beste ohar anitz ematen ditu ere, hala nola bizi eta pentsa moldeak baita ere dibertitzeko ohidurak. XIX. mendeko poesian erabiliak diren zenbait gai —emigrazioa adibidez— gainez gain aipatzen ditu, berak hautatu dituen bertsoetan landuak baitira hain zuzen (ad.: «Chants de Montevideo»).

Ohar frango beraz, gaur egun etnologia eta antropologia sailetan ager daitezkeenak: buhameak edo agoteak, sinesteak eta sorginen gaia, tradizioak, etab. Horien artean, zenbait urte berantago —XIX. mende hondarrean— kanpoko idazleek eta margolariak erabili dituzten errepresentazio eta irudietan aurkitzen dira, pilota eta kontrabanda (ad. *Ramuntcho* 1897) besteak beste, baita zezen lasterrak ere, «euskal topikoetatik» garai berrean baztertua izan den nortasun ezaugarri bat. XX. mendeko bigarren partean «Historia kulturala» deitua den sailean nasaiki sartzen da, beraz, Francisque Michel, bere helburu nagusiaren betetzeko, euskaldunen sorkuntza literarioaren aipatzeko hain zuzen.

2. Literaturaren aurkezpena

Gai zerrendatik beretik, garbi uzten du Francisque Michelek literaturaren sailak oro aurkeztu nahi dituela: Herri literaturan garatu direnak, hots, ahozko literaturan sailkatzen direnak: kantuak, antzerki mota popularrak (asto lasterrak, pastoralak, tobera-mustrak), atsotitzak. Bestalde, idatziari lotuak direnak, erran nahi baita, liburuaren kulturaren sartzen direnak.

Atsotitzekin abiatzen du euskaldunen literaturari buruzko aurkezpena. Gai horretaz kapitulu berezi bat osatzen du, Garibay,¹ Oihenart² eta Voltaire-ren³ bildumetan oinarrituz nagusiki eta horietatik adibide asko aukeratuz.

Laugarren kapituluan («Représentations dramatiques chez les Basques»), herri antzerki motak xeheki aurkezten ditu, maskarada edo tobera-munstren bezalako ikusgarrien antolatze moldeak erakutsiz eta beste Europako eskualdeetan aurkitzen diren iduri handiko antzezlanak konparagaitzat hartuz.

Pastoralak xehekiago aipatzen ditu, aurkezpen historiko bat eginez eta generoaren egokitzeko beren kulturari euskaldunek egin dituzten aldaketak erakutsiz. Xehetasunak ematen ditu antzerkien edukiaz, argumentua kondatuz, ondoko lau obrentzat: *Clovis*, *Marie de Navarre*, *Napoléon empereur* eta *Les Quatre fils d'Aïmon*.⁴

XVI eta XVII. mendeetako hiru autore nagusiek (Dechepare, Oihenart eta Axular) badute bedera monografia bat eta, bakoitzarentzat, obraren aurkezpena eskaintzen du Francisque Michelek.

¹ E. Garibay, *Memorias* liburutik jalgiak diren atsotitzak. Francisque Michelek publikatu zituen Oihenarti buruz egin zuen liburuaren emendakin bezala.

² A. Oihenart, *Proverbes basques recueillis par Arnauld Oihenart suivis de poésies basques du même auteur*, 1657. Francisque Michelek liburuaren berrargitalpen bat egin zuen 1847an.

³ Voltaire, *Tresora birour lengoiaetaqua francesa, espagnola eta basquara*, 1642.

⁴ Autoreak ezarri dituen bezala emanak dira hemen, nahasketa handi batean kronologiaren aldetik.

Ondotik «euskal bibliografia» deitzen duen kapituluan, euskaraz idatzi duten idazleen obren erreferentziak biltzen ditu. Ordurako bil zitezkeen datuen parte handiena ezarriak dira kronologiaren arabera: erlijioaz ari direnak eta besteak. Azken sail honetan, alegiak aipatzen ditu (Archu, J. A. eta B. Mogel, Goyhette) baita gizarte gaien tematikan (antropologian, etnologian) sartzen diren obra bakar batzuk ere (ad. Iztuetaren *Guipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira*).

3. Kantu bilduma

Bainan kantuen kapitulua da, dudarik gabe, osatuena. Berrehun orrialde baino gehiago baditu eta, 1994ko berrargitalpenean P. Lafittek dioenez, badirudi liburu oso baten gaia bazela parte horretan. Hogei orrialdetako sartze historiko baten ondotik, kantuak ematen ditu. Horrela sailkatzen ditu: «Chants historiques; Chansons politiques; Légendes poétiques, Chants funèbres Romances; Chants de Montevideo; Mes Méditations; Chansons morales; Satires; Chansons diverses».

Bilketa horrek alde guziz onak baditu. Lehen aldia da horrelako bilduma nasaia argitaratzen dela. Garai berean, A. Xahok kantu horietarik anitz agerrarazi zituen *Ariel* aldizkarian eta *Biarritz et ses alentours*⁵ deitu liburuan. Eta Francisque Michelen kantu horietarik frango hartu zituen bere liburuan sartzeko. Bainan, kopuruaren aldetik baita ere argitalpenaren zehaztasunari begira, ez da dudarik premia handiagokoa dela Francisque Michelena Xahorena baino.

«Poésies populaires des Basques» kapitulu horretan badugu korpus zabal bat, XIX. mendean eta ondokoan ere oinarri bezala agertu dena. Francisque Micheli esker «multzo koherente» bat bezala agertu zen lehen aldirako euskal kantu bilketa hori, beste eremu kulturaletan egin zirenen hein berekoa: Grezian, Alemanian, Frantzian, Lituanian, etab.

Halarik ere, gaurko irakurle eta ikerle batentzat, arazo zenbait sortzen ditu Francisque Michelen bildumak. Lehenik, ikusi behar da bigarren eskuko lana dela: bilketa beste batzuegandik hartua du autoreak. Hain zuzen, azpimarratu behar da berak zehazki ematen dituela oin-oharretan erabili dituen iturriak. Gauza bera erran daiteke itzulpenarentzat, nahiz berak hein batean landua zuen euskara, besteen lanetik ari da. Eta ez da batere garbi hautaketa zenbatetaraino berea den.

Iturrien problemarekin segitzeko aise konturatzen gara informatzaileak ez direla denak kalitate berekoak. Horietarik zenbait faltsukerian ari izan dira hala nola Garay de Monglave,⁶ *Altabiscarko kantuen* adibide famatua lekuko. Halarik ere, orduko euskaltzale ezagutuak hartu ditu informatzaile eta laguntzaile bezala, ondoko pundoan ikusiko dugun bezala.

Kantuen parte horretan aurkitzen dugun arazo handiena sailkatzeko moldetik heldu zaigu, eta hori bi maila ezberdinetan. Nahasketa handia bada erabiltzen di-

⁵ *Biarritz entre les Pyrénées et l'océan* (1850), delakoan, korpus mugatu bat baizik ez du argitaratu Xahok. Bere kantutegia eskuizkribu bezala gelditu zen eta xxgarren mende ondarrean publikatua izan da P. Urkizuren eskutik: *Agusti Chahoren kantutegia*, Ed. Susa, 2006.

⁶ Garay de Monglaveren argitalpena 1834koa da. Bere liburuan (234-235. or.) Francisque Michelen bere dudak azaltzen ditu dokumentuari buruz, arrazoin tekniko batzuegatik bainan ez du kantuen aspaldikotasunaz dudatzen.

tuen sailen aldetik: “Légendes poétiques”, “Chansons morales”, “Romances” edo “Satires” sailak guziz onargarriak dira, beste eremu kulturaletan erabiltzen baitira eta ongi aztertzen eta justifikatzen baititu bilduman egileak berak. Aldiz, ez da gauza bera erraten ahal “Chants de Montevideo” edo “Mes Méditations” sailentzat, besteak beste. Lehenean, 1853an Urruñan ospatu ziren Euskal Pestetan⁷ aurkeztu ziren obra zerrenda murriz baten gainean oinarritzen da kantu tradizio baten osatzeko, gainera funtsezko batzuk batzertzen dituelarik (J. M. Hiribarren).⁸ Gisa berean, “Ene gogue-tac” (Mes méditations) Camoussarry-ren olerki bakarrarekin —aukera argitu gabe— sail bat irekitzen du, horretan berean uzten duena.

Genero edo sailen arazoaz gain edo, hobe erranez, hari osoki lotua, nahasketa kronologikoak traba nagusi batzuk ekartzen ditu gaurko irakurlearentzat: “Chants historiques” deitu sailean, adibidez, “Beotibarreko gudua” Erdi aroko gertakari bat kondatzen duena ezarria da XVIII. mendeko “Belzunce bizcondea”-ren ondoan “Nacioneco besta” Frantses iraultzaren denborakoa.

4. Erreferentzien sistema

Guretzat doi bat ez ohikoa izanik ere, berehala ohar gaitzeko egiazko ikerketa lana dela Francisque Michelek argitaratu duena. Ezaugarriak non-nahi badira eta lehenlehenik ikusi behar da askotan oinarritzko testuak —euskarazkoak— ezar-tzen dituela liburuan eta, horietarik zenbaitzuk, ineditoak⁹ direla. Atsotitz asko ematen ditu euskaraz itzulpenarekin ere, ezker eta eskuin bildu dituen kantuen testuak. Indar bera egiten du hiru idazle («Bernard D’echepare», «Arnauld Oihe-nart», «Pierre d’Axular») klasikoen idazlanak aztertzen dituelarik, olerki eta prosen zati luze batzuk ezarriz. Euskarazko testuarekin batean, frantses itzulpena ematen du. Pastoralentzat ere, euskarazko zatiak artekatu daude egiten dituen laburpe-netan.

Hizkuntzari buruzko oharrak ere aurki daitezke, adibidez, kantuan erabilia den euskalkia. Bestalde, adierazpen frango ezartzen ditu euskarazko prosodiaz edo me-trikaz eta prosarentzat ere ohar frango egiten ditu. Konparazione, Axularren prosa aipatzen duelarik Sarako idazleak ezagutu zituen oztopoak komentatzen ditu ortogra-fia, hiztegegintza eta joskera sailetan, besteak beste.

Askotan edo ahal duelarik, testuaren autorea zititzen du, hala nola «Chants de Montevideo» sailetik hartutako adibidean: «La seconde pièce qui a pour auteur un certain Martin Eguiateguy...». Francisque Micheli esker dira lehen aldirako izen deitura batzuk agertzen: «Les vers qui suivent sont d’un jeune prêtre de Ciboure nommé Camoussary». Bainan, askotan, kantuak argitaratzen ditu egilearen izenik gabe. Ezinbestekoa baldin bada eresi zaharren kasuan (*Urrutiko anderea*), doi bat harrigarria da Etxahun-Barkoxeren bertsoak erabiltzen dituelarik: “Oficio cerbaiten critica” (Subertorra - Oi, laborari gachoa...), “Arçañe negligentiac” (Belhaudico bor-tian) edo “Eihartxe ta Miñau”,¹⁰ izenbururik gabe emaiten duena. Francisque Michel

⁷ “Euskal Pestak”, Antoine d’Abbadiek antolatuak.

⁸ J. M. Hiribarren, *Montebideoco berriak*, 1853.

⁹ Ad. Jean-Baptiste Camoussarry, «Ene gogue-tac».

¹⁰ Ikus, *L’Oeuvre poétique de Pierre Topet-Etxahun*, J. Haritschelhar, Euskaltzaindia, 1970.

berak dio Archuren bildumatik hartu dituela kantu horiek eta harritzekoa da biltzai-leak ez diola koblakariaren izenik eman. Gainera, “Bibliographie” deitzen den azken kapituluan, «Pierre Topet dit Etchaoun» bi aldiz aipatzen du inprimategi batean argitaratu dituen bertso-paper batzuentzat. Bainan, badirudi ez zuela loturarik egiteko molderik izan bildu zituen informazioen artean.

Gisa berean, biltzailearen izena edo haren aurkitzeko ukan duen bitartekaria eta iturria, tokiko jendea izaki (Chaho, Duvoisin, etab.) zehazki ematen ditu. Gauza bera, kanpotik heldu diren bidaiari eta jakintsunen (Bladé, Boucher de Perthes, etab.) idazlanak erabiltzen dituenean. Sorpresarik gabe, garai hartako euskaltzale eta ikertzaile ezagunen deiturak agertzen zaizkigu: Archu, Antoine d’Abbadie, Belzunce, Chaho, Darrigol, Duvoisin, Harriet, Inchauspe, etab. Bainan beste zenbait badira ezezagun egiten zaizkigunak: Bordachar, Mauleko apez bat eta Laphitzondo, Donazaharreko gizon gazte bat, Bordeleko lizeoan ari zena. Bere aldetik, 1994an liburua berrargitaratu zuenean, P. Lafittek bi izen azpimarratzen ditu laguntzaile hurbilen artean: Duvoisin eta Etcheverry, Heletako errieta.

Adibide baten emateko, aipa dezagun *Marie de Navarre* pastoralaren kasua. Egi-learen izenik ez da, bainan aipatzailearena ematen du baita harengandik antzerkiaren edukiaz bildu dituen xehetasunak ere. J. P. Duvoisinek argitaratu zuen artikulu bat izan du iturri eta datu zehatzak ematen ditu, nota batean: «Album pyrénéen, mars 1841, pp. 90-102». Artetik errateko, erran dezagun garai hartako euskal argitalpen-tan ez zela horrelakorik maiz ikusten. Agusti Chahoren liburuetan adibidez, idazleak ez ditu bere iturriak aipatzen.

Erreferentzien sail honekin bukatzeko, erran dezagun aurkezten dituen dokumen-tuen azterketa sakona egiten duela ere, haien sailkatzeko indar handi bat eginez. Har dezagun berriz pastoralei buruz proposatzen duen sailkapena. Bildu dituen hogeita lau antzerki-lanak horrela banatu ditu: gai biblikoak (*Moïse, Abraham*, etab.); gai mitologikoak (*Bacchus, Alexandre*, etab.); gai historikoak (zaharrak: *Clovis, Charlemagne*, etab.; modernoak: *Napoléon*, etab.).

Antzerki bakoitza aipatzen duelarik, orduko kritika literarioak lantzen zituen kriterioak erabiltzen ditu maisuki. Saio horren adibide gisa aipa dezagun generoen erabilera: idatziaren eremua bereizten du ahozko tradizioetik eta, idatziaren baitan, olerkaritza prosatik. Bestalde, aurkezten dituen obren azterketa lantzen du tradizio li-terarioaren arabera, kriterio garbi eta ezagunak baliatuz, adibidetzat eman dezakegu-larik pastoralentzat ikertzen dituen puntuak: gaia, egitura dramatikoak, pertsonaien bilakaera, etab. Alde horretarik, ikusi behar da Francisque Michel lehena izan dela horrelako hedapen handiko xedea erakutsi duena euskal literaturaren ikerketa mai-lan.

Azterketaz gain, konparaketak erabiltzen ditu erreferentzia gisa. Adibide ugari bada eta horretan ez luzatzeko, nabarienak baizik ez ditugu emanen. Antzerkien-tzat, Bretañan, Artois eta Roussillon eskualdetan, baita Alemaniako eta Austriako parte batzuetan ere egiten diren antzerki popularrak —pastoralak edo asto lasterrak bezalakoak— aipatzen ditu. Pastoralentzat, Erdi Aroko «Misterioek» eta “La Bi-bliothèque bleue” bildumak hedatu gaiek ukan zuten eragina zitazten du, besteak beste.

Kantuentzat, Grezia zaharreko Homerorekin hasten da eta latindarren (Birgilio, Horazio, etab.) poesiekin segitzen du. Erdi Arotik iraganez geroz, XVIII. eta XIX. men-

deetako kantu bilketeraino joaten da, Ossian-en¹¹ kantuak, Bretainako,¹² Bohemiako edo Greziako¹³ kantuak erakartzen ditu konparagai bezala. Bere garaiko biltzaile famatuenen izen-deiturak atxematen ditugu *Le Pays Basque* liburuan: C. Fauriel, J. Grimm, G. de Nerval, etab.

Idazlan argitaratuentzat, jakitate ber bera aurkitzen dugu bai idazleen aldetik (Marie de France, Pétrarque, Marot, Cervantes, Shakespeare, François de Sales, Bossuet, etab.) baita argitaratzaileen aldetik (euskal testuen argitaratzaileen erreferentziak¹⁴ xeheki emanak dira: urtea, edizioa, hiria, etab.) ere.

Erran gabe doa, lehen aldia zela horrelako lan dokumentatua agertzen zela euskal literaturari buruzko ikerketa batean. Oihenarten mailako zehaztasuna aurkitzen dugu orrialde horietan eta garbi dago ofizioko biltzaile baten egiteko moldea erakusten duela sail horretan Francisque Michelek.

5. Euskal literaturaren aurkezpenari buruzko zenbait ohar

Plangintza orokorra ikusi eta, erraten ahal dugu autorea ez dela gure ikuspegi modernotik —literaturaren soziologiatik— oso urrun. Begien bistakoa da sorkuntza literarioa ez duela bere ingurumenetik bereizi nahi. Doi bat ahantzia baldin badugu ere, oroitu behar da XIX. mendeko literaturaren historialariek gizarte konkretu bartzuei lotu nahi izan zutela sorkuntza literarioa: *De la littérature* (1800), G. de Staël, *Histoire littéraire de l'Italie* (1811), P. Ginguené, etab.

Francisque Michel gizarte-gaien bitartez sartzen da euskal antzerkien tradizioan edo kantuenan, eta, kapitulu batean baino gehiagotan, XX. mendeko bigarren partean deitu izan den “historia kultural”-aren eremuan ari da.

Francisque Michel (1809-1887), Claude Fauriel (1772-1844) frantses filologo eta konparatistaren ikaslea izan zen J. J. Ampère (1800-1864) eta F. Ozanam (1813-1853) bezalako konparatistekin batean. Beraz, XIX. mendeko frantses eskola konparatistaren garrantzi handiko partaidea zen. Euskal Herria ez da izan autoren horren ikerketa eremu bakarra. Anitz erresumatan (Algerian, Ezkozia, Italian, etab.) ibili zen dokumentu biltzen eta ikerketa egiten. 1838an, Bordeleko Unibertsitatean izendatua izan zen Kanpoko literaturei buruzko klase baten emateko. Bordelen egon zen denboran, ikerketa sakonak argitaratu zituen landu zituen sail guzietan¹⁵ eta, liburu hori argitaratu baino lehen, bi lan garrantzitsu egin zituen Euskal Herriari buruz, lehena 1847an Oihenarti buruz¹⁶ eta bigarrena agoten gaiaz.¹⁷ Bi idazlan horientzat egin zituen ikerketak erabili ditu *Le Pays Basque* horren ondoko hiru partetan: «Proverbes basques», «Les Bohémiens du Pays Basque», «Arnauld Oihenart».

¹¹ James Macpherson, *Fragments of Ancien Poetry collection in the Highlands of Scotland and translated from the Galic or Erse language*, 1760.

¹² Hersart de la Villemarqué, *Barzaz-Breiz*, Paris, 1839.

¹³ Claude Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1824.

¹⁴ Ikus «Bibliographie» kapitulua.

¹⁵ Ikus, P. Lafitte, «Préface», in *Le Pays Basque*, Francisque Michel, Elkar, 1994.

¹⁶ Oihenart (Arnauld), *Proverbes basques suivis de poésies basques du même auteur*, 1657. Francisque Michelen berrargitalpena, 1847.

¹⁷ Francisque Michel, *Histoire des races maudites de France et d'Espagne*, 1847.

Beraz, ez da harritzeko *Le Pays Basque* liburua guziz landua agertzen baldin bada erreferentzien aldetik baita metodologia zientifikoari begira ere. Francisque Michelek garbiki bereizten ditu bi sorkuntza eta adierazpen mota: oralitatearena eta idatziarena. Denbora berean, euskal kultura, bi parte ezberdinetan banatzen du: herrikoia / jantzia.

Bi bereizketa horiek garai hartakoak ziren, dudarik gabe, baina berehala gehitu behar da Ginguéné edo Fauriel bezalako adituek ez zutela herriarena bestearen peko uzten. Haientzat, kultura bakoitzak bazituen bere ezaugarri historikoak, soziologikoak eta estetikoak eta, oro har, herriarena bestearen parean, hura bezain gora, ezartzen zuten, Staël anderearen ildotik uste baitzuten Europako kulturaren erreberitzeko molde bat bazela sorkuntza hezigabe horren bitartez. Honekin bukatzeko, erran daiteke garaiko kriterio kritikoak erabili zituela Francisque Michelek, toki nasaia ematen ziolarik sorkuntza herrikoari. Beraz, ez da dudarik bere tokia bazuela *Le Pays Basque* liburuak garaiko argitalpen nagusien artean.

METAMORFOSIS PARNASIANAS DE *ATHARRATZE JAUREGIAN*: ALBERT GLATIGNY, 1868

Jesús Antonio Cid

(Instituto U. Menéndez Pidal, Univ. Complutense)

Abstract

The ballad «The lady of the palace of Tardets» was employed and rewritten by the poet and theatrical author Albert Glatigny, in a historical drama that was published in Bayonne in 1866. We examine the circumstances in which the work, never produced, was composed, within the context of the peculiar nature of the author's trajectory. The plot is based in the story of the major Pés de Puyanne and the confrontation of the city of Bayonne with the nobility of Labourd during the XIVth century, a story that Glatigny knew from H. Taine's Voyage aux Pyrénées (1858). The text of the ballad is based in the French translation by Francisque Michel in Le Pays Basque (1857), freely adapted by Glatigny in the classical stanza of alexandrine quatrains, very much in use among the parnasian poets of the time, and employed here in masterly fashion.

0. De nuevo sobre la proyección exterior de *Atharratze Jauregian*

En un anterior trabajo hemos seguido el rastro bibliográfico de un singular texto de la balada vasca *Atharratze Jauregian*, recogido en 1847 por el naturalista y antropólogo Louis Armand de Quatrefages de Breau. El texto tuvo el honor de aparecer publicado en francés e inglés cuatro veces entre 1853 y 1862 en revistas y libros de general divulgación, en el mejor sentido del término, con el aval de ilustres estudiosos y escritores: Jean-Jacques Ampère y Charles Dickens, además del propio Quatrefages.

Una versión distinta de la misma balada, la publicada por Francisque Michel en 1857, tuvo también pocos años después un insospechado eco al ser utilizada en una obra teatral, y reconvertida en poema francés a la última moda por obra y gracia de uno de los más eximios representantes de lo que ha dado en llamarse el “malditismo” literario. He creído que este nuevo e insólito avatar de la proyección de una composición popular vasca en el contexto de la literatura culta europea bien merecía una pequeña indagación, aunque sólo fuera para señalar el contraste con el desinterés, y la desinformación, que el género específico de la balada oral narrativa ha padecido en el País Vasco hasta fechas muy cercanas.

1. Albert Glatigny, poeta, actor y autor dramático

Albert Glatigny (1839-1873) pasa por ser un astro de segundo orden dentro de la escuela o movimiento literario del “Parnasse” francés. Su fatalidad fue precisamente

esa, ser segundo después de Théodore de Banville, su maestro y mentor, aunque algún crítico dio por sentado que no existen diferencias apreciables en cuanto a calidad literaria entre el maestro y el discípulo. La adscripción parnasiana de Glatigny debe matizarse en el sentido de que aunque sus modelos sean Gautier, Leconte de Lisle y sobre todo Banville, mantuvo estrechas relaciones cordiales, literarias y personales, con Victor Hugo, Baudelaire, Verlaine y Mallarmé (que le debió la publicación de sus primeros poemas), entre muchos otros, Flaubert incluido. Desde el Romanticismo al Simbolismo, Glatigny resume en su corta vida una confluencia de escuelas y estéticas más permeables entre sí de lo que a veces nos presentan con rigidez excesiva las síntesis de la historia literaria francesa y los manuales al uso.

La no muy extensa obra poética de Glatigny tiene en la actualidad pocos lectores o estudiosos, y de ellos son menos los entusiastas que los indiferentes o detractores. La sentencia, citada hasta la saciedad, de Verlaine, “Je veux en arriver —une fois mon système bien établi dans ma tête—, à la facilité de Glatigny, sans naturellement sa banalité, mais avec de tout autres procédés”, ha condicionado una estimación crítica negativa, que por otra parte fue ya la más generalizada en vida del autor, pese a puntuales y encendidos elogios de algunos amigos, incluido el mismo Verlaine. En Glatigny se apreciaba, en efecto, su suma facilidad para la imitación de modelos directos, pero también se subrayaba la inmadurez y trivialidad de un pensamiento poético que no llegó a cristalizar en plena originalidad, tal vez por una vida demasiado a salto de mata y una muerte prematura. Ello no significa que no puedan espigarse en *Les Vignes folles* (1860) y, sobre todo, en *Les Flèches d'or* (1864) varios poemas que en nada desmerecen, sino muy al contrario, de la media de sus más célebres contemporáneos; y las invectivas de *Le fer rouge* (1870) y *Gilles et Pasquins* (1872) todavía pueden depararnos más de una agradable sorpresa.

En lo que sí hay absoluto acuerdo es en la curiosidad y fascinación que el personaje Glatigny suscitó en todos quienes lo conocieron, y son varios los que dejaron testimonio de su aprecio y afecto (Anatole France, Catulle Mendès, Émile Kuhn, Pierre Berton, etc.). Su existencia miserable de poeta famélico y bohemio incorregible, su autodidactismo, sus andanzas como cómico ambulante o su capacidad para improvisar en público sobre rimas forzadas, lo convierten en un singular representante de la excentricidad máxima en la vida literaria francesa, siempre un tanto solemne, de su tiempo. Es posible, sin embargo, que la leyenda del Glatigny bohemio deba atenuarse algo. En su correspondencia con Banville, al menos, aparece el escritor que tomaba completamente en serio su actividad y carrera literaria, que se preocupa por erratas o por la escansión de los versos, que esboza proyectos editoriales y está al tanto —y con opinión propia— de todas las interioridades que se cocían en los cenáculos, periódicos y revistas, o escenarios teatrales, y en la gran feria de los prestigios, y a quien no le eran en absoluto indiferentes los aspectos materiales de las bellas letras, a pesar de la mala fortuna con que se desenvolvió en ese terreno.

La afición al teatro le llevó a abandonar la casa familiar en su primerísima juventud, enrolado en “troupes” que actuaban en distintas ciudades de Francia, Bélgica y hasta Alemania. Glatigny desempeñó funciones varias, entre ellas la de “souffleur” o apuntador, y pronto empezó a representar papeles como actor, sin demasiado éxito según testimonios de los coetáneos, debido a su aspecto físico (“C’était un grand et maigre garçon à longues jambes terminées par de longs pieds. Ses mains, mal em-

manchées, étaient énormes...”, “tout en os et en angles... taillé comme à coups de serpe, en façon d'épouvantail”), su marcado acento normando y problemas de dicción. La actividad como “cabotin”, o farandulero, fue la más constante y su único *modus vivendi* durante largos periodos, y le llevó a escribir para el teatro; compuso así prólogos declamatorios para la presentación de las compañías en que actuó o en inauguraciones de teatros (una curiosa reactualización de las antiguas “loas” de la comedia clásica), y también obras teatrales propiamente dichas. Una comedia estrenada, y silbada, en Vichy (*Vers les Saules*) fue publicada en 1864; y en 1868 aprovechó Glatigny una prolongada estancia en Bayona para escribir e imprimir dos nuevas obras, entre ellas la que aquí nos ocupará. En sus últimos años Glatigny puso todas sus esperanzas en la representación en París de alguna obra antigua, *Le bois*, con la que por fin conoció el éxito, y otras nuevas como *Le singe* (publicada en 1872), y sobre todo la que sería su última obra, *L'illustre Brizacier*, publicada ya póstumamente en 1873 (nueva edición, y primera completa, en 1906).

2. Glatigny en Bayona, 1867-1868

Louis Labat evocó en un artículo de 1888 al paso de Glatigny por Bayona, con recuerdos directos, todavía muy vivos veinte años después, completados con documentación de la prensa local. La troupe Hermant, en la que entonces trabajaba Glatigny, llegó a la capital del Adour en septiembre de 1867 para hacer allí toda la *saison* teatral hasta marzo del año siguiente. Glatigny, al margen de hacer de apuntador y representar papeles en dramas como *Les Trois Mousquetaires*, donde hizo de Athos, se convirtió en personaje muy popular en Bayona, gracias a sus sesiones de improvisador poético y a la compañía de su perro “Toupinel” con el que compartía almuerzo en el café Farnie. Este “exil de misère” de seis meses en Bayona, en los que Glatigny llegó a trabajar como descargador de barcos en los muelles del puerto, no fue del todo improductivo para las letras. El uno de enero de 1868 estrenó *Le bois*, representando él mismo uno de los papeles de este duo dramático-mitológico en verso, con moderado éxito y sin que lograra que la obra alcanzase más que una reposición. La obra se imprimió en la misma Bayona (chez Lasserre, rue Orbe) y es hoy una de las mayores rarezas bibliográficas del autor.

Glatigny decidió probar fortuna al mismo tiempo con un drama histórico de tema local. En la Biblioteca municipal encontró materia para *Pés de Puyane, maire de Bayonne*, drama en prosa en tres actos, cuyo estreno se anunció en los periódicos para fines del mismo enero de 1868. Glatigny, sin embargo, remitió el día 30 a *Le Courrier de Bayonne* una nota en la que informaba que no habría tal estreno:

Monsieur le Rédacteur,

Le drame de *Pés de Puyane*, que vous avez eu l'obligeance d'annoncer, ne sera pas joué. La pièce paraîtra à la Librairie Centrale de Bayonne et je ferai connaître, dans la préface, les motifs qui me décident à perdre en partie, au point de vue de la publicité, une oeuvre qui m'a coûté trois semaines d'un travail incessant et pénible. Le détail de ces mesquineries sera peut être intéressant en tête de ce drame sur lequel le rideau ne doit pas se lever, *par aujourd'hui* du moins.

Agréez, etc.

ALBERT GLATIGNY

En el prefacio de la obra impresa no se proporcionan, como ya lo advierte Labat, esas revelaciones sobre las “mesquineries” que impidieron el estreno. Glatigny se limita a decir que se vio obligado a “retirer le manuscrit au directeur à qui il était primitivement destiné”, y que había introducido modificaciones profundas en el último acto. Puede conjeturarse que el director con quien habían surgido discrepancias era el de la misma troupe Hermant de la que Glatigny formaba parte. El poeta no renunció a estrenar su obra, y una vez que la compañía terminó su estancia en Bayona y prosiguió su gira en Pau y Mont-de-Marsan, para disolverse poco después, Glatigny regresó a Bayona. Una asociación de aficionados, la “Société Thalie”, había decidido poner en escena la obra. Todo estaba dispuesto, incluida la edición de la obra, para estrenarla el 2 de mayo, pero en la víspera la súbita indisposición de uno de los actores dio al traste definitivamente con las ilusiones de Glatigny. El poeta prosiguió sus andanzas de farandulero en Marsella y Niza, para pasar a Córcega, en donde sería confundido con un célebre asesino y encarcelado durante varios días a principios de 1869. La experiencia le sirvió, al menos, para escribir en verso y en prosa (*Le jour de l'an d'un vagabond*, Niza 1869) una crónica sarcástica del episodio. Glatigny regresaría a Bayona a fines de 1872, con la esperanza de mejorar su maltrecha salud, pero no insistió ya en la idea de estrenar su drama, ni lo hizo en los pocos meses de vida que le quedaban.

Glatigny no consideraba *Pés de Puyane* como obra menor. En su correspondencia con Banville hace varias menciones del drama que muestran cierta autocomplacencia:

En cherchant un sujet de pièce locale pour mon bénéfice à Bayonne, j'ai mis la main sur un bon drame mouvementé et vivant que je vas faire jouer avant la fin du mois (p. 616)

Más adelante informa a su maestro que trabajaba en una refundición, en verso, de la obra:

Je refais en dix actes, rimés avec sonorité, le drame que je vous ai envoyé et qui, tel qu'il est, bâclé à la diable, a réussi (p. 619).

Je refais *Pés de Puyane* en vers. Il aura six tableaux. J'avais été obligé de le bâcler en quatre jours (p. 622).

A la obra se refieren también, muy probablemente, los versos de un poema que remite desde Tarbes:

Je lis, je rime et rimaille
Maille à maille
Et vers par vers je bâtis
Un long et superbe drame
Dont la trame

A des fils bien assortis (p. 625) [*Mercure de France*, 15-III-1923]

Ya en 1869 Glatigny pensó en estrenar la obra en París, pero a partir de la versión en prosa, y pide a su maestro que la ofrezca a cualquier teatro, autorizando que la obra fuese arreglada a voluntad. El problema estaba en localizar un ejemplar de la edición bayonesa. Glatigny pensó de inmediato en un gran coleccionista, Jules Claretie, quien sería su futuro bibliógrafo:

Claretie a un exemplaire de *Pés de Puyane*. Vous direz de vous le prêter. Dites à Pagès qu'il aura toute liberté de remaniement. Il y a un fond à coup sûr (*Mercure de France*, 1923, p. 75)

Je vous écris comme je peux [a causa de una ceguera transitoria] au sujet d'une idée qui me vient. Montrez à Berton fils mon drame de *Pès de Puyane*, afin qu'il voie s'il peut l'arranger ou le faire arranger pour n'importe quel théâtre. S'il n'a pas le temps, qu'il le donne à qui il voudra. Si on pouvait me le caser, même à Beaumarchais! (*ibid.*, p. 76)

Claretie vous a-t-il remis *Pès de Puyane* pour Pagès? (24 nov.; *ibid.*, p. 77)

Finalmente, de regreso a su casa familiar, Glatigny encuentra un ejemplar:

Voici un *Pès de Puyane* retrouvé chez mon père. Donnez-le à Pagès et qu'il taille, et qu'il coupe et surcoupe, dévisse et 'Dupontavisse' à son aise. Il trouvera des renseignements dans le commencement du *Voyage aux Pyrénées* de Taine (*ibid.*, p. 369).

Sorprende que no aluda nunca más a la refundición en verso del drama, a la que tanto tiempo y entusiasmo había dedicado. Es posible que fuera una de las dos obras que Glatigny utilizó, a falta de leña, como calefacción, en momentos de pobreza y depresión extrema antes de volver a París y Normandía:

Je me suis chauffé ce matin avec deux superbes drames qui eussent été refusés partout, et le volume *Chansons d'Été* flambra ce soir (*ibid.*, p. 77).

En cualquier caso, en ninguna de sus formas el drama histórico llegó a representarse. Muy poco tiempo después de haber encontrado el ejemplar, y al margen de que los empresarios teatrales no parecieran mostrarse muy interesados, tenía lugar la invasión prusiana y el final del segundo Imperio, todo un cierre de época para la precedente vida literaria parisina. Un Glatigny ya muy politizado que había dejado bien atrás la musa crapulosa, dedicó sus finales y mermadas energías a ajustar cuentas con Napoleón III, en trenos de "nouveaux châtiments" a lo Victor Hugo (*Le fer rouge*), y a otros proyectos en los que no tenía ya cabida su drama bayonés ambientado en el siglo XIV.

De *Pès de Puyane* sólo sobrevive, pues, la edición bayonesa de 1868 que reflejaría una presunta representación a cargo de una compañía de aficionados; representación que, como sabemos, nunca llegó a realizarse.

3. Vascos y gascones, o montescos y capuletos

En *Pès de Puyane* el modelo confesado por el propio autor es el *Romeo and Juliet* de Shakespeare, y no sólo para su desenlace:

Quant à la fin de la pièce, j'ai pris au rebours l'admirable dénouement de *Roméo et Juliette*. Où Shakespeare fait réconcilier le passé sur la tombe de l'avenir, j'ai pensé qu'il serait bon de fonder la paix de l'avenir sur les désastres et les rancunes du passé. Les pères ont combattu, les enfants doivent s'aimer. La haine n'est pas un mal héréditaire. Ce rêve, qui sera une réalité pour ceux qui viendront après nous, l'abolition des frontières, a dû être rêvé avant nous (Préface).

Sébastien, hijo de Pés de Puyane, y Cattalin, hija del señor de Urtubia, se aman. Su próxima boda permite augurar el final de un largo periodo de hostilidad entre los gascones de Bayona y los vascos de Labourd. Desgraciadamente, la disputa sobre los derechos aduaneros en el tránsito de mercancías por la ciudad vuelve a desencadenar la violencia, pese a los propósitos pacificadores de Ellorio, señor de Urtubia, y Martin Bañez, señor de Saint-Pée. El alcalde Pés de Puyane, apoyado por los burgueses de Bayona,

decide llevar hasta las últimas consecuencias la defensa de los derechos de su ciudad. Aprovechando la fiesta de Saint Barthélemy, en la que los nobles labortanos se reúnen en el castillo de Miots, el alcalde, sirviéndose del gitano Zungali como espía y delator, prende a los nobles y los encadena a los arcos del puente de Proudine sobre el río Nive para que al subir la marea comprueben hasta dónde llegaba la jurisdicción de Bayona. Cattalin, que asiste horrorizada a la muerte de su padre y los demás, rechaza a Sébastien en tanto hijo del asesino. Tras un nuevo recrudecimiento de violencias, el arbitraje de Bernard-Ezi d'Albret está a punto de obtener la paz, pero Cattalin exige la muerte de Pés de Puyanne en compensación de la de su padre. El propio Pés, atormentado por su crimen, da la razón a Cattalin, toma un veneno y muere, no sin antes pedir a su hijo y a Cattalin que con su joven amor anulen para siempre los odios de sus padres.

Los sucesos históricos, de 1341, en que se basa el drama, eran bien conocidos. Labat indica que Glatigny se inspiró en los "Annales de Bayonne", pero su fuente directa y única, además de confesada en una de las cartas a Banville, era una obra muy reciente: el *Voyage aux Pyrénées* de Hyppolite Taine.

Esta obra de Taine, publicada en 1858, era refundición de un libro juvenil, el *Voyage aux Eaux des Pyrénées*, de 1855. En la correspondencia con su madre, en carta escrita en Biarritz (27-IX-1856), Taine explica la génesis de la inserción del episodio sobre Pés de Puyane en la nueva edición de su obra. Tras hacer una amable descripción de la ciudad de Bayona, que veía como "une ville assez proprette, moitié espagnole", indica:

J'ai passé deux heures à la bibliothèque. Le bibliothécaire, avec une extrême complaisance, m'a fourni une pile de livres et documents sur un joli petit massacre du xive siècle qui pourrait faire une nouvelle dans la deuxième édition du voyage aux Pyrénées. Malheureusement, pour la faire bonne, il faudrait avoir vu tuer cinq ou six hommes, et je ne sais pas si je l'écrirai. (p. 144)

Taine sí escribió finalmente la "nouvelle" sobre Pés de Puyane, que constituye una larga adición (págs. 14-27) en la edición definitiva de su *Voyage*, obra bien mediocre pese a su gran celebridad, sobre todo a partir de las ediciones ilustradas por Gustave Doré desde la tercera de 1859. El episodio es, en efecto, una sucesión de *masacres* en las que Taine amplificó por su cuenta, y de forma harto imaginativa, los datos más bien sucintos que proporcionaban los historiadores bayoneses (como Bailac, 1827) que Taine pudo consultar en sus dos horas de biblioteca.

En cualquier caso, en el *Voyage* de Taine encontró Glatigny todos los elementos históricos necesarios para el trasfondo y ambiente de su drama. Claro es que son de su propia cosecha los amores de Sébastien de Puyane y Cattalin de Urtubie, el final efectista con el suicidio del arrepentido alcalde y su apelación póstuma a la concordia entre gascones y vascos, y un sin fin de detalles (como los extraños nombres que reciben los señores de Urtubia y Saint-Pée). De especial relevancia es el personaje del gitano Zungali, a la vez espectador y desencadenante de la tragedia, pura invención de Glatigny. El bohémien y artista, despreciado tanto por los burgueses de Bayona como por los arrogantes vascos, es el arquetipo de una marginalidad con la que Glatigny se sentía sin duda alguna identificado. El marginado sabrá tomarse su revancha, convirtiéndose en el necesario catalizador para la mutua destrucción de quienes lo desprecian. Nada más claro que sus palabras al final del primer acto: "Basques et Bayonnais, autant d'ennemis pour moi. L'un me venge de l'autre" (p. 18).

4. “Atharratze Jauregian” en el prelude de la tragedia

El segundo acto de *Pés de Puyanne* se subtitula “La Saint-Barthélemy”. Los nobles labortanos celebran la fiesta de Villefranque en el castillo de Miots. Asiste a la fiesta el hijo del alcalde, Sébastien (que tendrá un romántico coloquio con Cattalin), y todos creen definitivamente resueltos los enfrentamientos con la ciudad de Bayona. Sólo resta celebrarlo y acudir después a un partido de pelota. Súbitamente hace su entrada Zungali, acompañado de otra gitana, Dominica. El objetivo de Zungali es dar la señal para que irrumpa Pés de Puyane con sus hombres armados. Es él quien ha enviado de forma anónima un mensaje al alcalde: “Pés de Puyane, fais quand tu peux, tu ne sais pas quand besoin sera!”. Este es el momento de sorprender a los labortanos, cuando más desprevenidos están. En un soliloquio el gitano da rienda suelta a sus resentimientos que por fin van a tener cumplida satisfacción:

ZUNGALI: C'est cela! amusez-vous! criez vive Saint-Barthelemy. Je vais faire le signal convenu et prévenir Pés de Puyane. Ah! mon bon seigneur Ellorio! vous aviez cru qu'on oubliait comme cela les insultes subies? Que non pas! Il y avait là quelqu'un pour attiser le feu des vieilles discordes. On ne prend pas garde à un Bohémien. A quoi bon! On lui donne un coup de pied en passant et tout est dit. Le misérable prend son mal en patience; il reçoit tous les soufflets et tous les coups de pied que l'on veut, mais il va de l'un à l'autre [...] On va se battre; il y aura pillage, et le bon Zungali aura sa part du butin (p. 27).

Hasta que llegue la hora, Zungali y Dominica entretienen a la concurrencia cantando canciones del país, que eligen de un amplio repertorio:

[p. 24]

[Acto II, escena IV]
[...](*Zungali s'approche.*)

ELLORIO.

Que nous veux-tu toi, maître drôle?

ZUNGALI.

Je viens pour égayer la compagnie avec le récit d'une complainte du pays, composée sur des rimes ingénieusement agencées suivant l'ancienne mode de ceux qui, les premiers, ont fait sortir de l'*escuara* la fleur de la gaie science.

ELLORIO.

Commence ton récit. Nous écoutons.

ZUNGALI.

Vous dirai-je le *Chant d'Altabiscar*, ou la *Défaite des hommes du Nord au col d'Ibañeta*, ou bien encore la *Bataille de Beotibar*?

CATTALIN

Oh! non, pas de récits de bataille; une complainte amoureuse plutôt.

ZUNGALI.

Alors, je vous dirai *La Fiancée de Tardets*, histoire véritable et touchante, que pourront vous redire les vieilles gens de ce pays.

[p. 25]

ELLORIO.

Allons drôle, commence.

ZUNGALI.

Oui, Monseigneur; ensuite, Dominica vous chantera une chanson sur un air de la Basse- Navarre.

La Fiancée de Tardets.

Au manoir de Tardets deux beaux citrons jaunissent :
Ongriagaray vient pour en demander un.
On lui répond d'attendre! Il faut bien qu'ils finissent
De mûrir. Revenez une autrefois, beau brun!

Mon père vous m'avez exilée et vendue,
Exilée en Espagne! Ah! si je possédais
Ma mère encor! du moins je serais entendue;
Je serais mariée à Salles de Tardets.

Habillez-vous de vert, ô ma sœur! je vais mettre,
Moi, le grand voile blanc que vous mettrez aussi,
Quand votre époux, hélas! devra vous apparaître,
Hélas! quand comme moi vous partirez d'ici!

Lorsque vous rentrerez à la maison, mon père,
Vous aurez du chagrin et, lambeau par lambeau,
Votre cœur s'en ira. Cela me désespère —
Car vous aurez couché votre fille au tombeau.

Regardez, ô ma sœur! la fenêtre de Salles;
Dites d'où vient le vent? Ou du Sud ou du Nord ?
Si c'est le vent du Nord, que sur ses ailes pâles
Il porte à mon ami mon cœur à demi mort ?

La cloche de Tardets a sonné d'elle-même :
Mademoiselle Claire a quitté le manoir,
Son cheval est sellé d'or: Elle? oh ! qu'elle est blême!
Et tous, grands et petits, sont habillés de noir!

CATTALIN

Oh ! la triste légende ! Ne sauriez-vous rien qui fût moins sombre.

[p. 26]

DOMINICA

Pardon, Madame, moi je sais de plus gaies chansons.

AIR BASQUE: *Choria caiolan.*

I.

Avril nous revient. J'entends
Des cris joyeux dans les branches.
Ris aux cieux éclatants
Doux printemps!
Doux printemps!
Foulant au bois les pervenches

J'aperçois des formes blanches!
 Avril,
 Avril
 Nous est revenu d'exil.

II.

En ce mois naît une fleur,
 Violette sous la mousse,
 Et je tombe en langueur !
 O mon cœur !
 O mon cœur !
 Que cette plante qui pousse
 Fait une blessure douce !
 L'amour,
 L'amour
 En avril est de retour !

ELLORIO.

A la bonne heure, au moins! voilà qui nous ragaillardit, ma jolie chanteuse !

CARDAVERAZ

Allons maintenant au jeu de paume. Le vainqueur recevra le prix des blanches mains de Cattalin. (*Tous sortent.*)

En una obra teatral en prosa, la introducción de dos composiciones versificadas sucesivas, una recitada y otra cantada, buscaba sin duda alguna un efecto climático, justo en el centro del segundo acto e inmediatamente antes de que se inicie la tragedia. El autor hizo sus cálculos, y no debió de serle fácil encontrar poemas que satisficieran al mismo tiempo la necesidad de introducir la “couleur locale”, un mínimo ajuste a la situación teatral, y sus propias exigencias de poeta de oficio y especialmente riguroso en el manejo del verso.

Glatigny recurrió en este caso a otra obra reciente y también muy conocida: *Le Pays Basque. Sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*, 1857, de Francisque Michel. Allí, y sólo allí, pudo encontrar reunida la erudición que maneja Zungali sobre el *Chant d'Altabiscar* (236-238), la *Bataille de Beotivar* (243), la *Fiancé de Tardets* (265-266) y la melodía de *Choria caiolan* (544).

El indudable instinto poético de Glatigny le hace rechazar, fictivamente gracias a las preferencias antiheroicas de Cattalin, el canto de Altabiscar y el fragmento de Beotivar. En cuanto a *Choria caiolan* es fácil advertir que la versión cantable francesa, producto bastante feliz de la minerva de Glatigny, no tiene la menor semejanza con el texto de la canción vasca. El canto primaveral del presunto “air basque” que entona Dominica responde bien a la demanda de una canción alegre, en tanto que el lamento original sobre el pájaro enjaulado que echa de menos su libertad no se ajustaba mucho ni poco al contrapunto deseado a la “triste légende” anterior sobre la novia de Atharratz.

La versión de *Atharratze Jauregian* es, en cambio, notablemente aproximada y respetuosa, a partir de la traducción francesa de Michel, aunque el poeta parnasiano no

aspira en modo alguno a una exacta literalidad que, por otra parte, el texto de Michel tampoco merecía.¹

Glatigny utiliza una estrofa clásica, el *quatrain* de versos alejandrinos, con pausa medial (6+6), y con rimas cruzadas (ABAB) y alternancia de rimas femeninas y masculinas. La estrofa tuvo amplio uso entre los parnasianos, y forma parte del repertorio métrico habitual en Glatigny.

A esa estrofa y al alejandrino somete con evidente acierto la materia prima que le proporcionaba Michel. Líneas que eran demasiado cortas en el texto de Michel se expanden.

Así:

Ongriagaray en a demandé un ⇔ Ongriagaray vient pour en demander un
Oui, et exilée, hélas! en Espagne ⇔ Exilée en Espagne! Ah! si je possédais...

Las excesivamente largas se abrevian:

Mais à la maison vous rentrerez avec des grands chagrins ⇔
Vous aurez du chagrin et, lambeau par lambeau...

Glatigny recurre a encabalgamientos impensables en Michel:

On lui répond d'attendre! Il faut bien qu'ils *finissent*
De mûrir. Revenez une autre fois, beau brun!

---

¹ Transcribo, para facilitar el cotejo, la traducción de F. Michel:

Dans le manoir de Tardets deux citrons ont jauni,
Ongriagaray en a demandé un.
Réponse lui est faite qu'ils ne sont pas encore mûrs,
Mais que sitôt mûr l'un sera à lui.

— Mon père, vous m'avez vendue comme une génisse,
Oui, et exilée, hélas! en Espagne.
Si j'avais ma mère en vie, mon père, comme vous,
Je serais mariée à Salles de Tardets.

Soeur, revêtez la robe verte (de l'espérance),
Moi aussi je revêtirai la robe de satin blanc.
Déjà voilà qu'arrive aussi votre futur époux,
Vous quittez joyeuse votre maison natale.

Père, nous partirons tous ensemble;
Mais à la maison vous rentrerez avec de grands chagrins,
Le coeur chargé, les yeux noyés de larmes,
Et après avoir descendu votre fille dans la tombe.

Soeur, maintenant allez vers la fenêtre de Salles,
Observez quel vent souffle du nord ou du sud.
Si c'est le vent de nord, mes compliments à Salles
Et que tantôt il vienne chercher mon corps inanimé.

—Les cloches de Tardets tintent d'elles-mêmes :
Mademoiselle de Sainte-Claire doit partir demain.
Le cheval qu'elle monte est sellé d'or;
Mais grands et petits de là-bas s'habillent de noir.

Exilée en Espagne! Ah! si je possédais
 Ma mère encor! du moins je serais entendue

Se evitan prosaísmos:

Mon père, vous m'avez vendue *comme une génisse* ⇔
 Mon père, vous m'avez exilée et vendue.

Se adjetiva con mayor riqueza, y así de los “Deux citrons ont jauni” de Michel pasamos, con mejor ritmo, a “Deux beaux citrons jaunissent”; o se busca una expresión más ‘elevada’, aunque sea a costa de alejarse del original:

Si c'est le vent du Nord, que sur ses ailes pâles
 Il porte à mon ami mon coeur à demi mort.

De las líneas de la traducción literal de Michel sólo una queda intacta al pasar por el tamiz de Glatigny. Una línea en la que, sin duda por puro azar, a Michel le había salido un alejandrino perfecto:

Je serais mariée à Salles de Tardets.

En definitiva, Glatigny dignifica a su manera el poema popular. No lo trata como una antigualla arqueológica, ni lo estima como incompatible con la poesía moderna. Sin traicionarlo más que en la medida justa, *Atharratze Jauregian* puede leerse ahora en clave parnasiana, y la balada no sólo no pierde nada esencial sino que gana algo al cambiar de voz.

Para concluir, creo que en una hipotética apreciación global de la recepción de la balada vasca en otras lenguas y literaturas habría de considerarse como un hecho afortunado el que un poeta (el cantor de “Les antres malsains”) que había hecho ya espléndidas —en mi opinión— recreaciones de la muerte de Roldán, y de romances como *El Cid y el conde de Saboya*, *La Infanta encantada* y *Albaniña* (en *Les Flèches d'or*), estimara que también *Atharratze Jauregian* tenía un lugar de excepción bajo el sol, vestido a la francesa, en la época de Baudelaire, Verlaine... y Albert Glatigny.

Bibliografía

- [Bailac, J. B.], 1827, «Un Bayonnais», *Nouvelle chronique de la ville de Bayonne*, Bayonne: Duhart-Fauvet.
- Chabanne, J., 1948, *La sainte bohème: Albert Glatigny* (Paris: B. Grasset).
- Cid, J. A., 2009a, «Reconstruyendo la balada: *Atharratze Jauregian*, de Quatrefages a Dickens; y del valor de los testimonios “indirectos”», en prensa.
- , 2009b, «Re-deconstruyendo la balada: *Atharratze Jauregian*», en prensa.
- France, A., 1879, «Albert Glatigny», en *Le Genie latin* (Paris: Calmann-Lévy, 1919). Reproduce, con cambios la «Notice» a *Oeuvres de Albert Glatigny. Poésies complètes* [sic] (Paris: A. Lemerre).
- Glatigny, A. 1868, *Pés de Puyane, maire de Bayonne: Drame en 3 Actes. Representé sur le Théâtre de Bayonne, le 2 Mai 1868 par la Société Thalie* (Bayonne: Librairie Centrale).
- , 1868, *Le Bois. Comédie en un acte, en vers* (Bayonne: Librairie Centrale).
- , 1860, *Les Vignes folles. Poésies* (Paris: A. Bourdilliat).
- , 1864, *Les Flèches d'or. Poésies* (Paris: F. Henry).

- , 1869, *Le jour de l'an d'un vagabond*, Paris: L'Eclipse.
- , 1870, *Le Fer rouge. Nouveaux Châtiments*, Bruxelles: Briard.
- , 1872, *Gilles et Pasquins*, Paris: A. Lemerre.
- , 1923, *Lettres à Theodore de Banville*, ed. Guy Chastel (Paris: Mercure de France) [Utilizo la edición previa publicada en la revista: *Mercure de France*, CLXII-CLXIII, núms. 594 (15-III-1923), pp. 601-630; 595 (1-IV-1923), pp. 61-83; y 596 (15-IV-1923), pp. 369-398].
- Kuhn, E. [Job Lazare], 1878, *Albert Glatigny, sa vie, son oeuvre*, Paris: Bécus.
- Labat, L., 1889, «Albert Glatigny. Six mois de Bohème», *Bulletin de la société des sciences et arts de Bayonne*, 1888, premier semestre, pp. 109-124. El artículo fue reimpresso al año siguiente, con algunas adiciones, en *La Nouvelle Revue*, año XI, tomo LX, sept.-oct., pp. 568-579.
- Michel, F., 1857, *Le Pays Basque. Sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*, Paris: F. Didot.
- Reymond, J., 1936, *Albert Glatigny. La vie, l'homme, le poète. Les origines de l'École parnassienne*, Paris: Droz) [Sigue siendo, en cuanto a datos, a pesar de algunas sorprendentes omisiones y, peor aún, de una muy deficiente capacidad analítica, la obra básica sobre Glatigny].
- Souriau, M., 1929, *Histoire du Parnasse*, Paris: Spes).
- Taine, H., 1855, *Voyage aux Eaux des Pyrénées*, Paris: Hachette; 2.ª ed., refundida por completo: *Voyage aux Pyrénées* (Paris: Hachette, 1858); 3.ª ed., ilustrada por Gustave Doré, 1859, y varias reimpressiones posteriores.
- , 1904-1907, *H. Taine, sa vie et sa correspondance*. Vol. II: *Le critique et le philosophe, 1853-1870*, Paris: Hachette).

ERREALITATE SOZIOLINGUISTIKOAREN DESKRIBAPENA ETA IRUDIKATZEA-HIRU ALDAGAIKIKO MODELOAK

Jean-Baptiste Battittu Coyos

(CNRS IKER, UMR5478)

Abstract

Like other sciences, sociolinguistics tries to offer some objective and rational understanding of a part of reality. Before proceeding to explain, and then predict, the effects of the reality studied, we must first set out to describe it. For this purpose, sociolinguistics has created analytical categories and descriptive schemas.

In this article, we focus on those models or schemas which are made up of three basic elements or components. Those three-sided models are quite widespread in sociolinguistics. They make up a long list. We comment on some of the most significant ones.

Sarrera: Soziolinguistika eta errealitatea-Ohar epistemologiko batzuk

A theory is a conceptual scheme which organizes a relatively small number of propositions, which, taken together, explain a relatively wide range of human behavior (...). The initial construction of a theory *follows* the discovery of behavioral regularities, which in turn depends upon the formulation of descriptive classifications (Cooper 1989: 56-57).¹

Aipatzen dudan definizio hori gizarte-zientzietan aplikatzen da, giza-portaeraz ari baita. Soziolinguistikari aplikagarria da beraz, soziolinguistikak, adiera zabalean, bi ikuspegiaren arteko elkarreragina aztertzen baitu: hizkuntzen erabilera eta gizarte-testuingurua, haien arteko koberazioa. Era orokorrean, hizkuntzaren eta gizartearen arteko erlazio-tipo denak ditu aztergai, diziplinarietako ikerketa markoan (hizkuntzalaritza eta soziologia lehenik, baina ere historia, geografia, etnologia, psikologia, hezkuntza, zientzia politikoa, literatura...).

Soziolinguistika, beste zientziak bezala, errealitatearen zati baten ulermen objektibo eta arrazoizkoa ematen saiatzen da. Errealitatea azaldu, adierazi baino lehen, eta bigarren urrats batean behar bada aztertua den errealitatearen ondorioak auresan baino lehen, deskribapena dugu. Errealitatearen deskribapena da lehen etapa. Horitarako, helburu horrendako, soziolinguistikak kategoria analitikoak sortzen ditu, eskema deskriptiboak eraikitzen ditu. Ikerketaren lehen urratsetan, beraz, galdera hori agertzen zaio soziolinguistari: errealitate soziolinguistikoa deskribatu nahian nola irudikatu, errealitate hori esplikatuz eta teorizatu baino lehen?

---

¹ Cooper da *follows* hitza hizki etzanetan eman duena.

Testu honetan hiru elementu edo osagaiz osatuak diren modeloei, irudikapenei, eskemei interesatuko gatzazkie. Triptiko horiek, nahiz modelo deskribatzaileak, nahiz modelo teorikoak, aski hedatuak dira soziolinguistikan; hoiien zerrenda luzea da. Esanguratsu batzuk hautatuko ditut, ohargarri batzuk.

I. Soziolinguistikaren aztergaien hiru mailak: Hizkuntza, norbanakoa, taldea / komunitatea

William Mackeyren arabera *elebitasunaren* kontzeptua hiru maila desberdinetan aztertu behar da: «Toutes ces principales dimensions du bilinguisme —distribution, stabilité et fonction— affectent l'individu, la langue et le groupe» (1976: 37). Beste era batez errana, elebitasuna norbanakoaren baitan, hizkuntza talde / komunitatean eta kontaktuan diren bi hizkuntza hoietan azter daiteke, bi hizkuntza erabilerak hiru eremu desberdinetako bakoitzean eragina duelako.

Mackeyek egiten duen maila bereizketa hori, nire ustez, biziki garrantzitsua da eta soziolinguistikaren ikerketa beste alorre aplikagarri zaie. Hiru maila horiek ez ditugu nahasi behar eta elebitasunetik at soziolinguistikaren alor anitzetan aplika daiteke: hizkuntza-politika eta hizkuntza-plangintza, hizkuntza-ikaskuntza eta irakaskuntza, bariazio eta aldaketa linguistikoa, hizkuntzei buruzko jarrerak eta irudikapenak, etab.

Norbanakoaren ezagutza, erabilera, portaera, jarrera, irudikapen linguistikoak oro gizarte-testuinguruan gertatzen dira. Soziolinguistikaren xedea horien ulertzea da, eta horretarako, hiztunaren (norbanakoa), hizkuntzaren eta gizartearen dimentsioak hartzen ditu kontuan.

Noski, «talde» (*groupe*) nozioa aski hedatua da. Ikertua den taldea familia bateko kideak izan daiteke, auzo bateko biztanleria, eskola edo klase bateko ikasle-komunitatea, enpresa bateko lankideak, adin-multzo oso bat, komunitate dialektala, herri bateko hizkuntza-komunitate osoa, Munduan zehar hizkuntza baten hiztunak beren desberdintasunean, etab.

Hirugarren aldagaia, hizkuntza bera da. Hemen ere ikerketa landa hedatua da: gizarte-aldagai lotua den hizkuntzaren bariazioa eta haren bilakaera, corpus-plangintza, hizkuntza-ukipena, interferentzia motak, maileguak/kalkoak, pidginak eta kreolerak, hizkuntzen sorkuntza eta heriotza (alfabeto sortzea, estandarizazioa, hizte-gigintza, neologismoa...), etab.

Beraz, bai, sail metodologikoan *norbanakoa*, *taldea*, *hizkuntza* bereizketa hirukoitza baligarria baino behar-beharrezkoa dela erran dezakegu. Hiru ikuspuntu horietatik errealitate soziolinguistikoa begira eta uler dezakegu; gehiago ere, hiru ikuspuntu horietatik begiratu beharko genuke errealitate hori deskribatzeko, esplikatzeke eta ondoko urratsean teorizatzeke edo eragiteke.

II. Bi edo hiru plangintza mota: *Corpus planning*, *status planning* eta *acquisition planning*

1969an Heinz Klossék bi plangintza mota, *corpus* eta *status planning* delakoak, bereiztu zituen *language planning* alor delakoan, hots, hizkuntza-plangintzan: corpus-

plangintza eta status-plangintza beraz. Kontzeptu-bereizketa hori onartua izan da eta era batez ikertzale denek baliatzen dute. Aipa dezagun, adibidez, Joshua Fishmanek erraten duena bere azken liburuan: «Language planning is subdivisible into two large components: status planning and corpus planning» (2006: 9).

II.1. *Corpus-plangintza*

Corpus-plangintzak hizkuntzaren forma bera du helburu, bereziki hizkuntzaren forma gizartearen bizi moldeari, bere beharrei moldatzeko: alfabetoaren sortzea, ortografiaren finkatzea, hiztegiak, xede berezietarako hizkuntzak, hizkuntzaren estandarizazioa, modernizazioa, etab. Gizarte-beharrei erantzuteko hizkuntza tresnatzen da. Charles Fergusonek corpus-plangintza hiru zatitan bereizi ditu² eta Cooperek oroitarazten dizkigu: «The traditional primary categories are *graphization*, *standardization*, and *modernization*... In addition, I suggest a fourth major category, *renovation*» (1989: 125).

Era batez corpus-plangintzarekin Mackey-ren «hizkuntza» alorra aurkitzen dugu berriz, baina orain ekintza-eremu gisa, lantzeko material gisa, ez aztergai gisa.

II.2. *Status-plangintza*

Status-plangintzak hizkuntzaren funtzioak helburu ditu. Hizkuntza-komunitate batean, hizkuntzaren funtzioak eragiteko martxan jartzen diren ahaleginek plangintza hori osatzen dute: hizkuntzaren legezko estatutua, haren lekua administrazioan, justizian, hezkuntzan, ekonomian, komunikabideetan, etab. Sail hortan Mackey-ren «norbanakoa» eta «taldea», norbanakoa taldean, aurkitzen ditugu, ekintza-eremu gisa, hizkuntzaren funtzio berri sortzeko, indarrean diren funtzioak indartzeko.

Fishmanen ustez: «(...) corpus planning is full of intimations of status planning goals and aspirations. There is no (and there can be no) sharp division between these two pursuits» (2006: 124). Corpus-plangintzaren eta status-plangintzaren bereizketa hain zehatza ez dela bistakoa da. Har dezagun irakaskuntza, adibidez. Herri-hizkuntza baten irakaskuntzak tresna pedagogiak behar ditu, ortografia bat hizkuntza idatzia izan dadin. Hizkuntza hori, gutxi gorabehera, estandarizatu behar da ere, irakaskuntza herrixkatik at, ibarretik at, eskualdean, herri osoan hedatu behar baldin bada. Hots, hizkuntza irakatsia izateko eta irakaskuntza-hizkuntza izateko moldatua, tresnatua izan behar da. Beraz, bai corpus-plangintza eta status-plangintza nahastekatuak ez baldin badira, osoki estekatuak dira eta bata bestearekin joaten da.

II.3. *Acquisition planning: Jabetze-plangintza*

1989an Robert Cooperek publikatu duen *Language Planning and Social Change* liburuan beste alor bat, beste plangintza mota bat emendatu zuen, «a third focus of

² «Language development», in J. Fishman, C. A. Ferguson eta J. das Gupta (arg.), *Language Problems of Developing Nations*: 27-35.

language planning» (33. or.): *acquisition planning*. Beraz, *corpus, status* eta *acquisition planning* bereizten zituen (31-34. or.). «Acquisition planning (...) refers to organized efforts to promote the learning of a language» (157. or.). Azken hori «jabetze-plangintza» edo «eskuratzeko-plangintza» itzuli da euskaraz. Cooperen hitzetan jabetze-plangintzak hiru helburu ditu: «(a) acquisition of the language as a second or foreign language (...) (b) reacquisition of the language by populations for whom it was once either a vernacular (...) (c) language maintenance, as in the efforts to prevent erosion (...)» (1989: 159).

Bi arrazoi aitzinatzen zituen *plangintza* berri hori gehitzeko. Bat, «considerable planning is directed toward *language spread*, i.e. an increase in the users or the uses of a language or language variety, but not all planning for language can be subsumed under the rubric of status planning (...) when it is directed toward increasing the number of users —speakers, writers, listeners, or readers— then a separate analytic category for the focus of language planning seems to me justified» (1989: 33).

Bigarrenik, «the changes in function and form sought by status and corpus planning affect, and are affected by, the number of a language's users (...). New users may influence the language through language contact», *ibid.* Beraz, haren ustez, «since function, form, and acquisition are related to one another, planners of any one should consider the others», *ibid.* Horiek lirateke jabetze-plangintza berezi hori sortzeko arrazoiak.

Urranago status-plangintzaren eta jabetze-plangintzaren helburu propioak bereizten ditu berriz: «Status planning is an effort to regulate the *demand* for given verbal resources whereas acquisition planning is an effort to regulate the *distribution* of those resources» (1989: 120).

Ez dakit argudioak hain onak diren, «konbentzigarriak» diren. Azkenean zein dira corpus-plangintzan edo status-plangintzan sartzen ez diren hizkuntza-ikas-kuntza eta irakaskuntzaren, hizkuntza-jabetzearen alorrak? Gorago azpimarratu dut hezkuntza status-plangintzan sartzen dela, hizkuntzaren funtzio bat dela. Cooperrek ere William Stewarten *educational* funtzioa aipatzen du zerrendatzen dituen hizkuntza-funtzioetan (1989: 108). Hizkuntza irakasgai izan dadilako eraman den lana corpus-plangintzan sartzen da; irakasgaien lexikoa sortzea, pedagogia tresna, ikas-materiala sortzea corpus-plangintzan sartzen dira. Cooper bera ohartzen da: «Determining media of instruction for school systems is perhaps the status-planning decision most frequently made, the one most commonly subject to strong political pressures» (1989: 109). Badakigu hezkuntza eta bereziki hizkuntz(ar)en irakaskuntza, nahiz haurrei, nahiz helduei, hezkuntza-politiken, hizkuntza-politiken alor garrantzitsua bilakatu dela, gero eta gehiago munduko herri guzietan, nahiz mendebaldekoetan nahiz ekialdekoetan. Eta irakaskuntza hizkuntza gutxituen aldeko kudeatzen diren politiken tresna garrantzitsuena bilakatu da ere, hizkuntza gutxitu hoi berreskuratzeko.

II.4. Bi edo hiru *plangintza* alor? *Laugarren atal* bat?

Bere *Ahuldutako Hizkuntza Indarberritzea: teoriak zer dio?* artikuluan gotorrean Mikel Zalbidetik beste laugarren atal bat emendatu du, beste «hurbilbide» bat bere hitzetan, *community fostering* delakoa. *Community fostering* da «hizkuntza ahulari be-

launez belauneko iraupen-bidea bermatzea eta hiztun-elkarteari bere neurriko esparru berriak zabaltzea» (Zalbide 2003). Fishmanen *Reversing Language Shift* modeloari lotua da (RLS, Fishman 1991, 2001). RLS hori «hizkuntza indarbertzea» euskaratu du Zalbidek, HINBE sigla ematen duena. «Hizkuntza-lerrakuntzaren alderantzikatzea» edo «hizkuntza-aldaketaren alderantzikatzea» proposatu nuen (Coyos 2008: 83). Halere, itzulpen hoberena «hizkuntza-ordezkapenaren alderantzikatzea» da nire ustez, Euskalterm Terminologia Banku Publikokoa.

Orduan, bi edo hiru plangintza desberdin bereizi behar genituzke? Eta zer pentsa laugarren hurbilbide horrez eta non kokatu? Azkenean iduritzen zait «hiztun, idazle, entzule, irakurle berri sortzea» (Cooper 1989: 33), hots hizkuntza-jabetzea, status-plangintzan sar / egon daitekeela, baina hortan hizkuntza gutxituen kasuan alor nagusia izanez. Hiztunik gabe hizkuntzarik eta hizkuntza-funtziorik ez da, teorikoa gelditzen da; beraz hiztuna status-plangintzaren *sine qua non* baldintza da, hiztun erreala ala birtuala, ahalezkoa, hori baita plangintzaren helburua, xede-talde edo xede-norbanako gisa.

Fishmanen RLS modeloak ekintza-metodo bat eskaintzen du bereziki, diagnostik abiatzen dena eta beraz deskribapena baztertzen ez duena. Corpus-plangintza eta status-plangintza kontzeptuak baliatzen ditu; aldiz ez du *acquisition planning* delakoarena erabilten.³ Fishmanekin soziolinguistika egiazko giza-zientzia aplikatua bilakatzen da, hizkuntza mehatxatuen aldeko berreskuratzeko egitaraua ematen duena. «While many scholars complain about threatened and endangered languages in the world today, Fishman has turned his conceptualization of language maintenance and language shift into a program of social action» diote Ofelia Garcíak eta Harold Schiffmanek (2006: 25).

Bere aldetik, Cooperek eskaintzen duen hizkuntza-plangintza triptikoa marko deskriptibo aski orokorra da, soziolinguistikaren kontzeptu orokor nagusietan sartzen dena. Noski, bere balioa aztertzeke, neurtzeke, zehazteke da. Halere ez dut uste «corpus-plangintza, status-plangintza, eskuratze-plangintza» triptiko hori baztertzeke dela. Den bezala baliagarria dela uste dut, baliatzen duenak ala ez duenak zehazten baldin badu zein den bere marko teorikoa hizkuntza-plangintzaz mintzatzen denean. Bi edo hiru plangintza hoiien lekuari buruzko eztabaidarekin soziolinguistika zientzia enpiriko, deskribatzaile agertzen zaigu. Ez da zientzia zehatza, ezagutza objektibo eta sistematikoa ematen baldin badu ere gero eta gehiago. Egiazko zientzia baino jakintza-arloa da, gero eta aurreratuago dena.

Azken oharra: Cooper-ena Mackey-ren triptikoari hurbilduz, delako paralelismoa agertzen zaigu, paralelismo metodologikoa. Alde batetik corpus-plangintza (Cooper) eta bestetik hizkuntza (Mackey) baditugu, status-plangintza (erabilerak, funtzioak hizkuntza-komunitatean, Cooper) eta taldea (Mackey) bestetik, jabetze-plangintza (hizkuntzaren ikastea, hiztun berri sortzea, Cooper) eta norbanakoa (Mackey) azkenik.

---

³ Fishmanek dio: «The other major type of language planning, *corpus planning*, is probably of equal or greater vintage than the status planning (...)» (2006: 3).

III. Hizkuntzen ikastea: *Motibazioa / ezagutza / erabilera* (Txepetxen modelo)

Txepetxen lanak, *Un futuro para nuestro pasado...* liburuak bereziki (1987), arrakasta handia lortu du Euskal Herrian eta, batez ere, «motibazioa / ezagutza / erabilera» triptiko famatuak. Txepetxek triptiko hori Commins eta Faginen 1954eko *Principles of Educational Psychology*-tik etortzen dela erraten digu (1987: 109). Bereganatu du eta garatu. Jokatzeko modu hori ibilera arrunta da giza- eta gizarte-zientzietan. Ikerlariak ikusmolde, formula, kontzeptu bat beste bati hartzen dio, batzutan beste diziplina batean hartua; birformulatzen du, bere definizioa aldatzen edo hedatzen du, bere aplikazio-eremua lekualdatzen du. Eta hola bere jakintza-arlorako tresna berri bat sortzen du.

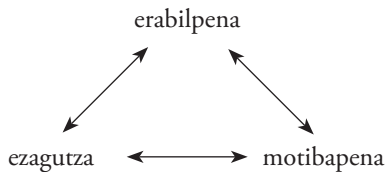
III.1. «*Motibazioa, ezagutza, erabilera*» triptikoaren eztabaidatze hasiera

«*Motibazioa / ezagutza / erabilera*» triptikoa hizkuntzen ikaskuntzari aplikatzen zaio, nahiz ama-hizkuntzarenari (lehen hizkuntza), nahiz bigarren hizkuntzarenari. Hiruak «hizkuntzen jabetzearen eta ikastearen baldintzak» dira (*las condiciones de adquisición y aprendizaje de las lenguas*, 1987: 33). Beraz, modelo horrek hizkuntza-jabetzea lehenik, baina ere irakaskuntza, pedagogia, elebitasuna ukitzen ditu, besteak beste.

Lehen hizkuntzaren ikaskuntza prozesua, Txepetxen arabera, fase eta eragiketa hoienez bitartez garatzen da eta ordena honetan: erabilpena → ezagutza → motibapena. «El niño comienza a hablar cuando empieza a usar el idioma» esaten digu Txepetxek (1987: 38), «el aprendizaje lingüístico natural consiste así en un recorrido que avanza desde el uso hasta la motivación» (1987: 43).

Bigarren hizkuntzaren ikaskuntza, aldiz, prozesu horren bitartez garatzen da Txepetxen ustez: motibapena → ezagutza → erabilpena.

Beste artikulu batean saiatu naiz erakusten ibilbide (*recorrido*, Txepetx 1987: 38) edo zirkuitu (*circuito*, 1987: 43) bat baino hiru polo elkarreragileko egitura zirkularra litzatekeela (Coyos 2008: 81-82). Hiru eragile horiek bata bestearekin harremanetan direla azpimarratu dut eta, beraz, holako eskema genukeela. Hizkuntza-ikaskuntza mota denari aplikagarria zaie (lehen, bigarren hizkuntza izan dadin, edo gehiago).

Saiatu naiz erakusten ere nola lehen hizkuntzaren ikaskuntzaren kasuan «erabilpena → ezagutza → motibapena» prozesua ez osoa zela eta nola beste fase bat, «murgiltzea», gehitu behar daitekeen. Murgiltze fase hori beharrezkoa da eta besteak baldintzatzen ditu, lehenbiziko etapa da. Murgiltzerik gabe haurra ez da mintzatzen hasiko. Bere gurasoak, ingurune linguistikoa imitatu nahi ditu. Murgiltzeak motibapena baldintzatzen eta bermatzen du. Murgiltzeak mintzatzeko gogoia eragiten du, mintzatzeko iturburua da. Era batez, familiako testuinguruan, murgiltzea bera

da motibapena. Eta beraz lau fase, lau aldagai, lau eragile genituzke: murgiltzea lehenik, motibapena, ezagutza eta erabilpena; edo, bederen, lehen aldagai hori bes-teen *sine qua non* baldintzatat eman beharko genuke.⁴

III.2. «Motibazioa, ezagutza, erabilera» triptikoa hizkuntza-plangintzetan Euskal Herrian

«Motibazioa, ezagutza, erabilera» modelo hori, erran dudan bezala, biziki arrakastatsu izan da Euskal Herrian eta oraino ere erabilia da hizkuntza-plangintza ekintza desberdin batzutan. Txepetxek hiru oinarritzko eragile horiek (*los tres factores básicos*, 1987: 35) hizkuntza jabetzeari eta hizkuntza ikasteari aplikatzen baldin bazaizkie ere, testuinguru desberdinetan erabiliak dira. Hona hiru adibide.

2000an Etxabarriko (Bizkaia) EIKA Koop enpresak euskararen erabilera bultzatzeko plana martxan jarri du. «Motibazioa, erabilera, ezagutza, hiru faktore horietan oinarritzen da EIKAKo Euskara plana. Hizkuntza bizia eta BIZIRIK nahi dute.⁵ Horretarako motibazioa, erabilera eta ezagutza indartzeko eginbeharrak arautzen dituzte» erraten da (Soziolinguistika Klusterra 2007: 4). Hizkuntzaren bizia enpresan hiru eragile horietan oinarritzen dela erraten da (*ibid.*), eta honela hizkuntzaren ikas-tea eragiteko ordez Txepetxen teorian bezala, hiru faktoreak euskara enpresa batean hizkuntza baten erabilera bultzatzeko erabiliak dira.

Bigarren adibidean, aski konparagarria, ohartzen gara Txepetxen hiru eragileak erabiliak direla ere, baina beste era batez, beste «programa» batzuen artean. 2003an Elgoibarko (Gipuzkoa) IMH, Makina Erremintaren Institutuak hizkuntza-plan bat abiatu du. Plana «zazpi programatan» oinarritzen da: «erabilera, ezagutza, motibazioa, erakundetzea, komunikazioa, finantzazioa eta jarraipena. Programen helburu nagusia bakarra da: euskararen erabilera sustatzea. Helburu nagusia lortzeko, ordea, sail bakoitzari dagozkion azpi-helburu xumeagoak beharrezkoak dira euskara planak modu egokian aurrera egingo badu» (Soziolinguistika Klusterra 2009: 8). Beraz hemen erabilera, ezagutza eta motibazioa ez dira eragiletzat hartuak, baina helburu gisa, indartzeko diren sailak euskararen erabilera erakundean bultzatzeko. Nire ustez, triptikoaren azken erabilera hori egokiago da teoriaren eta metodologiaren aldetik. Erakundearen hizkuntza-plangintzaren oinarri metodologiko gisa hartua da, beste alor (*programa*) batzuen artean, euskararen erabilera bultzatzeko xedearekin.

Hona orain hirugarren adibidea. 2006an Ipar Euskal Herriko Euskararen Erakunde Publikoa (EEP) sortu berri den egitura publikoak triptiko hori bere hizkuntza-politika proiektuaren printzipio orokorretan hartu du, oinarri teoriko gisa.⁶ Triptikoaren aurkezpena «Hizkuntza politika proiektuaren eraikitzearen oinarrian dauden printzipio orokorrak» eranskinean emana da. Baina beste printzipio teo-

⁴ Txepetx bera ohartzen zen: «El niño aprende un idioma en la medida en la que se ve expuesto a un uso abundante del idioma a lo largo de un periodo suficiente de tiempo (...) En la adquisición primaria del lenguaje el uso lingüístico empieza como uso *recibido*: como lenguaje escuchado a los adultos y a otros niños» (1987: 53).

⁵ «Bizirik» hitza maiuskulaz emana da testuan.

⁶ Ikus printzipio orokorrak 2006ko urriaren *Hizkuntza politika aitzinproiektuaren* gehigarrian eta 2007ko azaroaren 8aren *Euskararen Erakunde publikoaren aurkezpena*: 13-14. or.

rikorik ez da proiektuan, triptikoa da erreferentzia bakarra. Egia da euskararen irakaskuntza eta lehen ikaskuntza EEP-ren proiektuaren lehentasuntzat emanak direla; proiektua *Hizkuntza politika proiektua* «*Hiztun osoak helburu, haur eta gazteak lehentasun*» deitua da. Proiektuaren oinarritze teorikoaren gutxiegitasuna agertzen zaigu, oinarritze hori Txepetxen hizkuntza-ikasteko triptikoari mugatua baitzaio. Aldiz Fishmanen ekarpena, adibidez, ez da aipatua aldi honetan. Jakin behar da 2000an, lehen aldikoz, dokumentu publiko batean haren izena agertu zela, Hitzarmen berezian (*Convention spécifique Pays Basque 2001-2006*). Dokumentu honen 8. orrialdean erraten da: «Euskal Herriko Antolaketa eta Garapen Eskemaren elaborazioaren kariaz 1997an, euskara berreskuratzeko plana eraikitzeke Joshua Fischman-en (*sic*) aldarrikapenak baliatu izan dira».⁷ Euskal Herriko Antolaketa eta Garapen Eskema hori bi dokumentutan aurkezten da, 1996ko «Norabide orokorrak» testuan eta 1997ko «Programmes opérationnels» delakoan.⁸

Aipatu ditudan hiru hizkuntza-plangintza proiektu hoietan argi da euskararen erabilera dela helburua, nahiz enpresa, nahiz erakunde edo eskualde batean. Ikastea da, dudarik gabe, baliabidea ezagutza sortzeko edo indartzeko, erabilerarekin batera. Baina erabilera ez da ezagutza; azkena lehenaren *sine qua non* baldintza dela erran dezakegu. Ondorioz, eta analisi hau zuzen bada, triptikoaren arrazoï objektiboa desbi-deratua da.

Hemen ikusten dugu nola soziolinguista baten modelo teorikoak aplikazio konkretua bereganatzen duen eta nola modeloa ikerleak kokatzen duen lekutik at baliatua den.

IV. Beste hiru aldagairekiko modelo gehiago

Sarreran erran dut hiru elementu edo osagairekiko eskematizio edo modeloa he-
datuak direla soziolinguistikan. Hona beste bi gehiago.⁹

Hizkuntza-politiken hiru partaideak. Nozio hori Porcher-i eta Faro-Hanouni mailegaten diet. «Les trois pôles majeurs d'une politique linguistique sont le commanditaire, le prestataire et le destinataire» (2000: 151) idazten dute. Nire nahia da modelo hori zehaztea, «polo»-ren ordez «partaide», «aktore» nozioak erabiliz. Hizkuntza-politiken parte-hartzaileak hiru direla erran dezakegu, hiru aktore ditugula hizkuntza gutxituen kasuan edo bi bakarrik, botere publikoa eta gizartea. Alde batetik elkarteak, erakunde pribatuak egile / eragile direnak baditugu, bestetik botere publikoak komanditario / ordaintzaile direnak (eragile ere kudeatzen dituzten alor publikoetan, administrazioan eta hezkuntzan bereziki) eta, bistan da, gizartea onu-

⁷ «L'élaboration du Schéma d'Aménagement et de Développement du Pays Basque en 1997 a été l'occasion de bâtir un plan de réappropriation de la langue basque en prenant appui sur les préconisations formulées par Joshua Fischman (*sic*)».

⁸ «Proposatzen den analisi soziolinguistikoa aski motza zen, baina erran behar da lehen aldia zela dokumentu ofizial batean euskararen aldeko politikarako hausnarketa batzuk agertzen zirela» (Coyos 2008: 83).

⁹ Eranskinean Euskararen Aholku batzordeko XXI. mende hasierarako hizkuntza politikaren oinarriak txostenean aurkitu ditudan hiru aldagairekiko nozio, modelo edo irudikapenak ematen ditut (Oinarrizko txostena, 2008/04/29).

raduna dena (egile da ere bai, hizkuntza biziartzten, erabilten edo, alderantziz, baztertzten, uzten baitu). Hiruen parte-hartzea beharrezkoa da. Bataren edo bestearen konpromisoa falta bada, hizkuntza-plangintzaren arrakasta zalantzan dago.

Ipar Euskal Herriko kasuan euskal elkarteek akuilu paperaz gain bitarteko papera badute, gizartearen eta podere publikoen artekoa. Aitzindaritzza papera izan dute ere, euskararen aldeko lan egiten duten egitura batzuk sortuz, hizkuntza-plangintzaren eremuak idekiz. Duela gutxi botere publikoek hizkuntza-politika beregaindu dute Euskararen Erakunde Publikoaren koadroan, elkarteak politika publikoaren eragileak bilakaraziz.

Bukatzeko nola ez aipa, eta hau da azken triptikoa izanen, nola soziolinguistika hizkuntza-bariazioari interesatu zaion, hiru bariazio mota bereiziz sinkronian: *bariazioa diastratikoak* gizar-te-taldeekin korrelazioan direnak, *bariazioa diatopikoak* lekuekin korrelazioan direnak eta *bariazio diakronikoak* adin-taldeekin korrelazioan direnak.

Bukaera gisa

Artikulu honen helburu nagusia ez zen hiru zenbakiari buruzko fetixismo mota agerraraztea. Errealitate soziolinguistikoaren deskribatu eta ondotik esplikatu nahian, soziolinguistek modelo deskribatzaile edo teoriko sortzen dituzte. Aurkezpe-nean zehar ohartu gara modelo hoietan hiru aldagairekin asmatu direnak ugari direla.

Zer pentsa horiez? Aurkakotasun bitarreko modeloak ez direla gai errealitate hori irudikatzeko? Kasualitate osoa dela? Balizko hirurako joera hori sistemen oreka egonkoraren bileraren ondorioa litzatekeela? Edo ez dakit zer ere?

Hiru aldagairekiko modelo soziolinguistikoaren garrantziari buruzko galdera hori, esanahirik baldin balu, epistemologoaren eskuetan emateko litzateke.

Erreferentzia bibliografikoak

- Cooper, R. L., 1989, *Language Planning and Social Change*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Coyos, J.-B., 2008, «Hizkuntza-politika Ipar Euskal Herrian: nondik nora? Ibilbidearen azterketa», *Bat Soziolinguistika aldizkaria* 67, 79-102.
- Euskararen Aholku batzordea, 2008ko apirilak 29, «Oinarrizko txostena», *XXI. mende hasierarako hizkuntza politikaren oinarriak*, Eusko Jaurlaritza, <http://blog.euskara21.euskadi.net/uploads/file/Oinarrizko_Txostena.pdf>.
- Euskararen Erakunde Publikoa, 2006ko abendua, *Hizkuntza politika proiektua «Hiztun osoak helburu, haur eta gazteak lehentasun»*, <<http://www.mintzaira.fr/eu/hizkuntza-politika-proiektua.html>>.
- Euskal Herriko Garapen Kontseilua, 1996, «4. atala Hizkuntz antolaketa (Norabide orokorrak, 1996/10/26)», *Euskal Herriko antolaketa eta garapen eskema*, Baiona, polikopiak, <<http://www.lurraldea.net/bibliodocs/PB2010/schema.pdf>>.
- Euskal Herriko Hautetsien Kontseilua, 1997, «4. batzordea, Hizkuntz antolaketa (Programmes opérationnels, 1997/03/22)», *Euskal Herriko antolaketa eta garapen eskema*, Baiona, <<http://www.lurraldea.net/bibliodocs/PB2010/schemaDO.pdf>>.

- Fishman, J. A., 1991, *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*, Multilingual Matters, Clevedon/England.
- , 2001, *Can Threatened Languages be saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*, Multilingual Matters, Clevedon/England.
- , 2006, *Do Not Leave Your Language Alone - The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah (New Jersey).
- García, O., Peltz, R. & Schiffman, H., 2006, *Language Loyalty, Continuity And Change: Joshua A. Fishman's Contributions to International Sociolinguistics*, Multilingual Matters, Clevedon.
- Mackey, W. F., 1976, *Bilinguisme et contact de langues*, Klincksieck, Paris.
- Porcher, L. & Faro-Hanoun, V., 2000, *Politiques linguistiques*, L'Harmattan, Paris.
- Sánchez Carrión, «Txepetx», J. M., 1987, *Un futuro para nuestro pasado: claves de la recuperación del euskara y teoría social de las lenguas*, San Sebastián.
- Soziolinguistika Klusterra, 2007, *Euskararen Normalizazio Kasu Aurreratua - EIKA, langune euskalduna*, elehirudun, Soziolinguistika Klusterra, Andoain.
- , 2009, *Euskararen Normalizazio Kasu Aurreratua - IMH, Makina Erremintaren Instituta*, elehirudun, Soziolinguistika Klusterra, Andoain.
- Zalbide, M., 2003, *Ahulduiako Hizkuntza Indarberritzea: teoriak zer dio?*, 2003/07/07, <http://www.erabili.com/zer_berri/muinetik/1056974834>.

Eranskina: XXI. mende basierarako hizkuntza politikaren oinarriak txostena

Euskararen Aholku batzordearen 2008ko apirilaren 29ko XXI. mende basierarako hizkuntza politikaren oinarriak «oinarriko txostena» aipatu nahi nuke orain. Testu hortan ere ohargarria da nola hiru osagarrirekiko nozio, kontzeptu, ideia, irudikapen erabiliak diren. Hemen aipatuko baizik ez ditut, aztertu gabe.

- Hizkuntzaren biziberritzearen hiru eragileak: «Soziolinguistikaren etxean onarpen zabala duen printzipioaren arabera, ondorengo hirurok dira hizkuntza baten —edozein hizkuntzaren— biziberritze prozesuaren arrakasta bermatzeko nahitaez gertatu behar diren faktoreak: lege-marko egokia, hizkuntza normalizazioa ahalbidetzeko behar bestekoa izango dena; hizkuntza politika eraginkorra eta baliabideak; herritarren atxikimendua eta hizkuntzaren aldeko jarraia eta konpromisoa» (23. or.).
- Hizkuntzaren aldeko hiru jarrerak: «Marko legalak hiru oinarri nagusi ditu:
  - Eskubide linguistikoen aitortzea.
  - Progresibotasuna: ezin da dena kolpean egin; han-hemengo egoera ez da homogenoa
  - Ez neutraltasuna: euskararen normalizazioa du helburu» (27. or.).
- Hizkuntzaren etorkizuneko hiru oinarriak: «Euskararen etorkizunerako go-goan izatekoak:
  - Erabilera da etorkizunaren giltzarria, baina Legeak ezin du bermatu, hiritarrek baizik.
  - Euskara sinbolo bat bada ere, hizkuntza da oren gainetik
  - Lehenespenean politika bat sustatu beharra dago» (33. or.).
- Erabileraren hiru baldintzak: «Baina erabilerak, ezagutzaz gain eta aldi berean, gutxienez beste bi baldintza ere betetzea du: erabiltzeko borondatea eta erabilerak aukera» (36. or.). Hiru zatiko baldintzaren hori errepikatua da 43. orrialdean beste era batez, gaitasunak ezagutzaz ordezkatzen duela: «Ezinbesteko hiru

- baldintza etorkizunari begira: • Euskara erabiltzeko gaitasun izatea • Euskara erabiltzeko aukerak izatea • Euskara erabiltzeko borondatea izatea». Azken triptiko hori Txepetxenari aski hurbil zaio, berdina ez izanik ere.
- Txostenaren egileen araberako hiru «mugak»: «Ditugun mugak: • Euskararen beraren errealitatea • Euskarak gizartean duen pisua • Euskal gizarte osoaren borondate eta ahalmena» (42. or.).
  - Hizkuntza politikaren alderdi politikoa: «Hizkuntza politika demokratiko bategi: • Ahulena babestu behar du • Ezagutza bermatu behar dio ezagutzen ez duenari • Kohesio tresna bihurtu behar ditu hizkuntzak» (56. or.).
  - Zergatik ikasi ez duten hizkuntza haien seme-alabek ikasi dezatela nahi dute gurasoek: «Prozesu horrek agerian jarri ditu hiru gauzok uztartzearen eragin ginkortsuna: gurasoen eskubidea hizkuntza aukeratzeko haien seme-alabek hezi daitezten, eskola-erkidego bakoitzaren hezkuntza-proiektuan jasotako hizkuntza-helburuak, eta ofizialak diren bi hizkuntzetan derrigorrezko eskolaldia-
ren amaieran lortu beharreko gutxieneko komunikazio-gaitasuna».

Uf! Txosten horren egileek bederatzai aldiz eta zazpi nozio, kontzeptu edo helburu desberdin irudikatzeko gutxienez hiru zatiko modeloak erabili dituzte.

THE PROSODY AND INTERPRETATION OF NON-EXHAUSTIVE NARROW FOCUS IN BASQUE

Gorka Elordieta^a and Aritz Irurtzun^b

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea and Universitat de les Illes Balears)^a

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)^b

Abstract

In this paper we analyze the intonational properties of a type of focus construction that has not been discussed in the literature on focus in generative grammar. We refer to a type of answers to wh-questions in which the constituent that fills the variable does not do so exhaustively, that is, it does not provide an exhaustive answer because the speaker cannot commit to asserting that the other potential alternative candidates to fill the variable are cancelled. The type of narrow focus usually discussed in the literature is one in which a constituent fills the variable of the question exhaustively, with a concomitant cancellation of the rest of the focal alternatives. We call these types of narrow focus Non-Exhaustive Narrow Focus (NENF) and Exhaustive Narrow Focus (ENF), respectively. In our experiment, we measured peak scaling and alignment of accents in the subject and the verb in ENF and NENF utterances. The results show that NENF is distinguished from ENF in having a pitch accent on the verb with a higher F0 value, almost as if the verb were focalized. In fact, we compared the intonational patterns of NENF with Verum Focus constructions, in which the event expressed by the verb is focalized, and there were no significant differences in the verbal peaks in NENF and VF. As for subjects, only one of the three speakers had higher peaks in NENF, but another speaker showed categorical peak delay in NENF. The paper offers a semantic analysis of the differences between ENF and NENF, by claiming that NENF is a split focus construction, in which both the subject and the polarity (or rather, the pairing between the subject and the polarity) constitute the focus of the utterance.

1. Introduction*

In this paper, our objective is to analyze the nature and prosodic properties of a type of focus construction that has not been discussed so far in the literature on fo-

---

* It is our pleasure to deliver this paper in honor of our colleague Beñat Oyharçabal, to whom Basque linguistics and philology owes so much. The content of the present article is part of the material presented at the workshop *Experimental Studies on Intonation: Phonetic, Phonological and Psycholinguistic Aspects of Sentence Prosody* (University of Potsdam, January 5-7, 2009), the workshop *Mapping Asymmetries: Phonology, Syntax and Information Structure* (Thessaloniki, April 3-5, 2009), the confer-

cus in generative grammar. In fact, usual analyses of the semantics of questions *à la* Hamblin (1973) and Karttunen (1977) propose that an answer to a wh-question like (1b) picks up one proposition of the denotation of the question (1a) (which is the set of propositions obtained by the substitution of the wh-phrase by contextually available alternatives that match it in semantic type). This gives the question an answer.

- (1) a. Who loves Paula?
 $\{\text{love}(x, p) \mid x \in E\} = \{[[\text{Mary loves Paula}]], [[\text{John loves Paula}]], [[\text{Peter loves Paula}]], [[\text{Sarah loves Paula}]], [[\text{George loves Paula}]] \dots\}$
 b. Mary loves Paula.
 $\{\text{love}(m, p)\} = [[\text{Mary loves Paula}]]$

However, there are other cases where an answer to a wh-question may provide such a proposition but without answering the question fully. E.g., (1a) could be answered as in (1b) but implying that there might be other potential lovers of Paula, for which the speaker has no evidence; i.e., the open set denoted by the question is not cancelled by the answer. This type of answers could be paraphrased as *I know that Mary loves Paula, but I'm not saying Mary is the only one loving Paula; there could be more people besides Mary that love Paula*. We refer to this type of answers as Non-Exhaustive Narrow Focus (NENF), opposed to Exhaustive Narrow Focus (ENF).

In this paper, we will present evidence from Northern Bizkaian Basque showing that NENF is encoded intonationally. In answers to subject wh-questions, the subject does not receive main prominence in NENF, unlike in ENF. In this language, ENF on the subject is signaled through strict peak alignment on the stressed syllable followed by pitch compression, without an accent on the verb. With NENF on the subject, however, the verb does show a pitch accent, although downstepped with respect to the one in the subject. The presence of a pitch accent on lexically unaccented participial verbs such as the ones in our corpus is only expected when the verb is the narrow focus of the utterance, not when the subject is. The most common type of answer to a subject wh-question is one with ENF on the subject, in which the subject gets nuclear stress. However, in NENF answers there is an additional tonal gesture on the verb. But then, the interest of NENF constructions lies not only on the differences with ENF, but also on the similarities with another type of construction in which the subject is not narrow focus but the verb is, namely *verum* focus constructions (VF). In VF, it is the polarity, which is expressed in the inflection, which is the focus of the sentence (cf. the dialogue in (2)).

- (2) A: - I'm not sure whether Mary loves Paula.
 B: - Mary *does* love Paula.

---

ence *Phonetics and Phonology in Iberia 2009* (Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, June 17-18, 2009), and the *Workshop on Prosody and Meaning* (Barcelona, September 17-18). We are grateful to the audiences at those events for positive feedback. This work was made possible by funding from the Basque Government to the *Research Group in Theoretical Linguistics/HiTT* (ref. GIC07/144-IT-210-07) and by funding from the Spanish Ministry of Science and Innovation to the Consolider-Ingenio 2010 research project "Bilingualism and cognitive neuroscience" (ref. CSD2007-00012).

As said, here we will concentrate on the differences and similarities between ENF and NENF on the one hand and NENF and VF on the other through an experimental study of the intonational contours of these constructions in Northern Bizkaian Basque. This investigation is part of a broader project that aims at comparing NENF with other constructions with which in principle it has partial similarities. These would be constructions with an information structure in which the subject bears a pitch accent but is not the narrow focus of the utterance, such as broad focus sentences and sentences with the subject as a topic or as given information. Additionally, we aim to study whether the differences between ENF and NENF in answers to subject *wh*-questions also hold in multiple *wh*-questions, of the type *Who saw whom?*, so this type of sentences were also included in the experimental database (cf. section 3 and the appendix). Finally, since our hypothesis is that NENF is a subtype of narrow focus construction existing in all languages (thus part of grammar and human language), our ongoing project also includes Spanish and French as test languages. The relevance of our study lies in the fact that the intonational properties of NENF have not been analyzed so far in the literature on the prosodic correlates of focus.

In section 2 we present the semantic frame where we set our discussion. We give an overview of the semantics of interrogatives and present the notions of complete and partial answers (which correspond to ENF and NENF, respectively). In section 3 we present the methodology of our experimental study based on Northern Bizkaian Basque. Section 4 presents the results of the experiment and section 5 is devoted to their discussion and analysis. Finally, in section 6 we discuss some issues for further research.

2. The semantics of questions

In order to clarify the type of cases that we will be focusing on in this paper, we will start by introducing the ‘Alternative Semantics’ approach to the interpretation of interrogatives, as proposed in works like Higginbotham and May (1981) or Groenendijk and Stokhof (1982). These authors have argued that a question like (3) demands two pieces of information in order to be *completely* answered, (3i) and (3ii):

- (3) Who read *Gramatika bideetan*?
 (i) Who read *Gramatika bideetan*?
 (ii) Who did not read *Gramatika bideetan*?

That is, in order to know the answer to question (3) it will not be enough to know what satisfies the variable in the question; rather, the answer also has to provide in some way the negative information of (3ii) in order to be a satisfactory answer.

This intuition is clearer if we look at questions in embedded contexts like the one in (4):

- (4) Patxi knows who read *Gramatika bideetan*.

In order for the sentence in (4) to be truthfully uttered, Patxi has to know (within a restricted domain of discourse) who read *Gramatika bideetan* and who did

not, that is, he has to know how to split the group of the potential readers into the group of people that did read *Gramatika bideetan* and the group of people that did not read it. As an illustration, imagine the following situation:¹ there is a group G of potential readers of *Gramatika bideetan*, where $G = \{\text{Jon, Xabier, Myriam, Pablo, Gorka, Aritz}\}$, and the actual readers of *Gramatika bideetan* form a subset R of G , where $R = \{\text{Jon, Xabier, Myriam, Pablo}\}$. Even if Patxi knows that Jon, Xabier, Myriam and Pablo did read *Gramatika bideetan*, if he does not know whether the rest of the members of G (Gorka, Aritz) read *Gramatika bideetan* or not, he will not actually know who read *Gramatika bideetan*, i.e., he will not really know who constitutes the set R . In other words, in order for (4) to be true, Patxi has to know that the people he knows that read *Gramatika bideetan* is all the people that read it, but that is tantamount to knowing who read it and who did not read it.

Thus, a way of formulating this double requirement of a question in set-theoretic terms is to assume that a question creates a partition of the world into mutually exclusive states of nature, where a “partition” is defined as in (5), taken from Lahiri (2002):

(5) *Partition*

X is a partition on a set S iff X is a set of non-empty sets such that (i) $\cup X = S$, and (ii) for any $Y, Z \in X$, if $Y \neq Z$, then $Y \cap Z = \emptyset$

Under this approach, then, a question like (6a) would create a partition like the one in (6b), a set of propositions where each of them is a complete specification of possible states of nature:

(6) a. *Who read Gramatika bideetan?*

b. If $p_1, \dots, p_n$ are the people in the world, then
 [[who read *Gramatika bideetan*]] = {
 that $p_1, \dots, p_n$ read *Gramatika bideetan*
 that p_1 read *Gramatika bideetan*, $p_2, \dots, p_n$ did not read *Gramatika bideetan*
 that p_2 read *Gramatika bideetan*, $p_1, \dots, p_n$ did not read *Gramatika bideetan*
 that p_1, p_2 read *Gramatika bideetan*, $p_3, \dots, p_n$ did not read *Gramatika bideetan*
 ...
 that $p_1, \dots, p_n$ did not read *Gramatika bideetan* }

It can be seen that each of the propositions in the set in (6b) is mutually exclusive with the others, because each of the propositions specifies for all the potential readers (p_1, p_n) whether they read it or not.

Thus, assuming that this is the correct characterization of the import of a question, we can now formulate two different types of answers: ‘complete answers’ and ‘partial answers’. Following Lahiri (2002), we can define them as follows:

(7) *Complete Answer*

A proposition p is a complete answer to a question Q iff p is compatible with exactly one $q \in Q$, i.e., iff there is exactly one $p \in Q$ such that $p \cap q \neq \emptyset$.

¹ N.B. The names and incidents portrayed in this example are purely fictitious and any resemblance to the names, character, or history of real people is merely coincidental and unintentional.

(8) *Partial Answer*

A proposition p is a partial answer to a question Q iff p is incompatible with at least one $q \in Q$, *i.e.*, iff there is at least one $p \in Q$ such that $p \cap q = \emptyset$.²

So, having defined the notions of complete answer and partial answer, the next question is the following one: how do we obtain a complete answer form an answer such as (10), a response to a previous question (9)?

(9) Who drank wine?

(10) Nagore drank wine.

In principle, sentence (10) only seems to provide a partial answer to question (9), the positive information expressed by the proposition [[that Nagore drank wine]]. The negative side of the necessary information to complete the answer is missing, *i.e.*, who did not drink wine. Following Irurtzun (2007), we will assume that, pragmatically, question-answer interpretations are two-sided processes of a gricean reasoning (*cf. i.a.* Grice 1975, Horn 2004). Grice (1975) proposed a set of ‘maxims of conversation’, which we can list in (11):

(11) *Gricean Maxims of Conversation**Quantity:*

- (i) Make your contribution as informative as is required (for the current purposes of the exchange).
- (ii) Do not make your contribution more informative than is required.

Quality:

Supermaxim: Try to make your contribution one that is true.

- (i) Do not say what you believe to be false.
- (ii) Do not say that for which you lack adequate evidence.

Relation: Be relevant.

Manner:

Supermaxim: Be perspicuous.

- (i) Avoid obscurity of expression.
- (ii) Avoid ambiguity.
- (iii) Be brief (avoid unnecessary prolixity).
- (iv) Be orderly.

According to Irurtzun (2007), a typical answer to a wh-question like (9) implies as a first step a *partial* answer interpretation that provides the informativity of the

² Other approaches like the ‘Structured Meanings’ approach of Krifka (1999) assume an exhaustifying operator to the same end:

ASSERT(M, A, c) (a sentence with meaning M and alternatives A in a context c is asserted):

— the speaker claims M (in c).

— for every alternative $M' \in A$, $M' \neq M$, the speaker explicitly does not claim M' (in c).

content or, in Gricean terms, ‘what is said’ by the proposition expressed by the sentence, i.e., that Nagore drank wine. This meaning is obtained *via* the standard compositional semantics. But this positive information is not sufficient to obtain a complete answer, that is, who did and did not drink wine. The first submaxim of the maxim of quantity (‘make your contribution as informative as is required (for the current purposes of the exchange)’) would be violated if just the propositional meaning of an answer like (10) were taken into account. However, the violation of the first submaxim of quantity is allowed in order to avoid violating the third submaxim of manner (‘be brief’). In other words, a typical answer to (9) has the shape of (10) so as to avoid having to give an explicit and complete answer like (12), which is improper:

(12) # Nagore drank wine and the rest of the people did not.

The ‘negative’ part of information that is necessary as a complement of the propositional meaning of the answer in (10) in order to obtain an exhaustive or complete answer (namely, that the rest of the people in the relevant universe of participants *did not* drink wine) is left implicit for the hearer to infer. The complete answer is thus obtained by a conventional implicature, encoded by the typical ENF intonation (nuclear accent on the subject followed by postfocal pitch compression). This is, we suggest, the normal course of events in question-answer pairs.

Nevertheless, there are also other cases where we might cancel overtly and explicitly the *completeness* implicature brought by an answer, and these are the cases of NENF we will analyze. For instance, let us look at the question-answer pair in (13)-(14), repeated from (9)-(10):

(13) Who drank wine?

(14) Nagore drank wine.

The answer in (14) can be uttered in two different ways intonationally. The first possibility is that it expresses ENF on the subject, in which the subject *Nagorek* exhausts the variable introduced by the wh-phrase *who*. The interpretation of this utterance would proceed along the path of the calculation of propositional meaning and conventional implicature outlined above. But the sentence that constitutes the answer in (14) could represent another type of answer, one in which the subject *Nagorek* does not provide an exhaustive answer. In contrast to the answer with ENF on the subject, the speaker might want to express that, as far as (s)he knows, *Nagore* drank wine, but (s)he cannot commit herself to saying that only *Nagore* and nobody else drank wine. That is, the speaker wants to convey the meaning that other people may or may not have drunk wine, too. We believe that this information is conveyed through a special type of intonation contour, different from the one of ENF and which we will describe in section 4 taking Northern Bizkaian Basque as a case study. This type of intonation contour may differ from one language to another, but in Northern Bizkaian Basque (and in French and Spanish) it involves the presence of a pitch accent on the verb, which is absent in ENF, and for some speakers, a continuation rise or peak delay in the accent on the subject. This type of answer constitutes an instance of NENF on the subject and this type of construction is the one we explore in this paper.

Let us illustrate a case of NENF with another example. Let us assume that we are in a classroom situation where we assigned the students some homework. If one asks the question in (15), a given student who finished her homework but does not know whether her fellows did can answer (16) truthfully, with the intonation contour used to signal NENF (which in English would involve a higher pitch on the auxiliary than in ENF):

- (15) Who finished the homework?
 (16) I did.

In such a situation, it is clear that there is no commitment for the completeness of the answer, and we observed that this difference in interpretation is marked intonationally. In order to test the veracity of our observation, we designed an experiment so as to analyze the intonational differences between both types of answers (ENF and NENF). This experiment is reported in section 3.

3. Methodology

In order to assess empirically the differences and similarities in intonational contours between ENF, NENF and VF in Northern Bizkaian Basque, we designed a production experiment consisting of sets of questions and answers with different information structure. The utterances conveying ENF and NENF on the subject were answers to wh-questions of a hypothetical interlocutor, which would trigger the intended information structure. The VF utterances were statements reacting to a preceding statement by a hypothetical interlocutor. In order to achieve complete comparability, the answers expressing ENF, NENF and VF were identical at the written level, that is, they contained exactly the same words in the same word order. This would guarantee that only prosody and intonation would be responsible for expressing the difference, if any. The pairs of sentences in (3)-(5) (repeated below as (17)-(19)) constitute examples of the design of the experiment (the rest of the question-answer pairs illustrating ENF, NENF and VF are included in the appendix). The answer in (17) represents ENF on the subject, the answer in (18) expresses NENF on the subject, and the answer in (19) expresses VF. Since the question-answer pairs are identical for ENF and NENF, after NENF answers we added an expression in parenthesis that guided the speaker to utter the sentence with the intended meaning. In the case of (18), the expression says (... *nik dakitxela, baiña beste batzuk be igual edan dabe ardaua*) '(... as far as I know, but other people may also have drunk wine)'. Additionally, we prepared the subjects for NENF by telling them about the difference in meaning with ENF. In order to avoid artificially increased or decreased levels of prominence, we did not highlight the constituents bearing narrow focus in any sense.

- (17) [ENF on subject, *Nagore*]
 A: *Nok eran dau ardaua?*
 who.ERG drink AUX wine.ABS
 'Who has drunk wine?'
 B: *Nagorek eran dau ardaua.*
 Nagore.ERG drink AUX wine.ABS
 'Nagore has drunk wine.'

(18) [NENF on subject, *Nagore*]

A: *Nok eran dau ardaua?*

Who.ERG drink AUX wine.ABS

‘Who has drunk wine?’

B: *Nagorek eran dau ardaua (nik dakitxela, baiña beste batzuk be igual edan dabe ardaua)*

Nagore.ERG drink AUX wine.ABS

‘Nagore has drunk wine (as far as I know, but other people may also have drunk wine)’

(19) [VF]

A: *Nagorek ardaua erango ebala esan eban, baiña ez dakitx eran badau.*

Nagore.ERG wine.ABS drink.FUT AUX-C say AUX but NEG know drink

badau.

AUX

‘Nagore said she would drink wine, but I don’t know if she has’

B: *Nagorek eran dau ardaua.*

Nagore.ERG drink AUX wine.ABS

‘Nagore has drunk wine’.

The data set analyzed for this paper is limited to these constructions, but this corpus is part of a more general corpus, since we wanted to compare the intonational contours of ENF, NENF and VF with sentences representing other types of information structure, such as sentences with broad focus and sentences with the subject bearing given information and the object bearing narrow focus. Hence, the production experiment also consisted of question-answer pairs that should trigger utterances with the intended meaning (cf. the appendix). Also, we wanted to see whether the differences between ENF and NENF in answers to subject wh-questions also hold in multiple wh-questions, of the type *Who saw whom?*, so this type of sentences were also included in the experimental database (cf. the appendix). In all, we had seven information structure conditions: ENF, NENF, VF, Broad Focus, Subject as given information, Multiple ENF and Multiple NENF, with three dialogues for each type. The subjects of our experiment were presented with the dialogues in paper, the interviewer (one of the authors) read the questions or statements triggering the answer, and the subjects had to read the answers in as natural a style as possible. There were two repetitions of this scheme, per subject. Three native speakers of Northern Bizkaian Basque were recorded, one male and one female from the town of Lekeitio and one female from the town of Markina, in their late thirties and early forties. In total, 126 utterances were recorded (7 sentence types × 3 answers × 2 repetitions × 3 speakers). For this paper, we only report results on ENF, NENF and VF, that is, 54 utterances, a small number but sufficient in our opinion to reveal differences in intonational contours among the three types of information structure constructions.

In order to compare the different types of information structure sentences, we measured the F0 maximum (in Hz) in the subject, the F0 maximum (in Hz) in the verb, the difference in Hz between the F0 maxima in the subject and the verb, and peak alignment with the lexically accented syllable, in the subject and the verb.

Finally, it is worth mentioning that the results and conclusions reported in this paper on the basis of the experiment on Northern Bizkaian Basque is only part of a broader project that aims at studying the prosodic and intonational aspects of NENF in natural languages. Currently, we have carried out experiments in Spanish and French with the same methodology as the one for Northern Bizkaian Basque.

4. Results

First of all, let us show representative F0 contours of ENF, NENF and VF sentences, respectively, all by speaker AE. The utterances chosen are all renditions of sentences (17)-(19) presented above. For ease of reference, the subject and the verb are segmented in syllables, and the pitch accents in the subject and the verb are marked in the figures. In the legends under each F0 contour, the accented syllables (i.e., the syllables bearing a pitch accent) are presented in boldface. If no pitch accent is produced or perceived, no pitch accent is marked.

4.1. Exhaustive Narrow Focus (ENF) on the subject

As can be observed in Figure 1, the accented syllable in the subject (i.e., *go*) displays the most prominent accent in the utterance, which in the variety of Northern Bizkaian Basque spoken by this speaker (that of the town of Lekeitio) is assigned to the penultimate or final syllable, depending on whether the word is lexically accented or not, respectively. In Northern Bizkaian Basque, words can be lexically accented or lexically unaccented, as in Tokyo Japanese (cf. Beckman 1986, Pierrehumbert and Beckman 1988, Haraguchi 1991, Kubozono 1993, among others, for Tokyo Japanese; cf. Hualde 1989, 1999, Hualde, Elordieta and Elordieta 1994, Elordieta 1997, 1998, 2003, Jun and Elordieta 1997, among others, for Northern Bizkaian Basque). The pitch accent is realized as a fall from a high tone on the accented syllable to the end of the word, and is characterized as H*+L in Autosegmental-Metrical terminology by Hualde et al. 1994, Elordieta 1997, 1998, Jun and Elordieta 1997, among others). The subject *Nagorek* 'Nagore (erg.)' is a lexically accented word and thus gets penultimate stress. Participial verbs in Northern Bizkaian Basque are not lexically accented, and only get an accent if they are focalized, or a future participle or an imperfective participle is added to them, which is not the case of the verb *eran*, in the utterance in Figure 1. That is why no pitch accent is marked on the participial verb. Auxiliaries are not lexically accented either unless they contain the morpheme for second and third person plural subjects, *-e*, which is not the case of the auxiliary *dau* in the utterance in Figure 1. Hence, no pitch accent is marked for the auxiliary, either. The postverbal object *ardaua* is a lexically unaccented word, and lexically unaccented words will not get an accent unless they appear immediately preceding the verb or are uttered in isolation (cf. the above references for Northern Bizkaian Basque). That is why no pitch accent is marked for the object *ardaua* 'wine'.

After the subject bearing the main prominence of the utterance, the pitch range is compressed substantially, as can be observed in Figure 1. The material following the

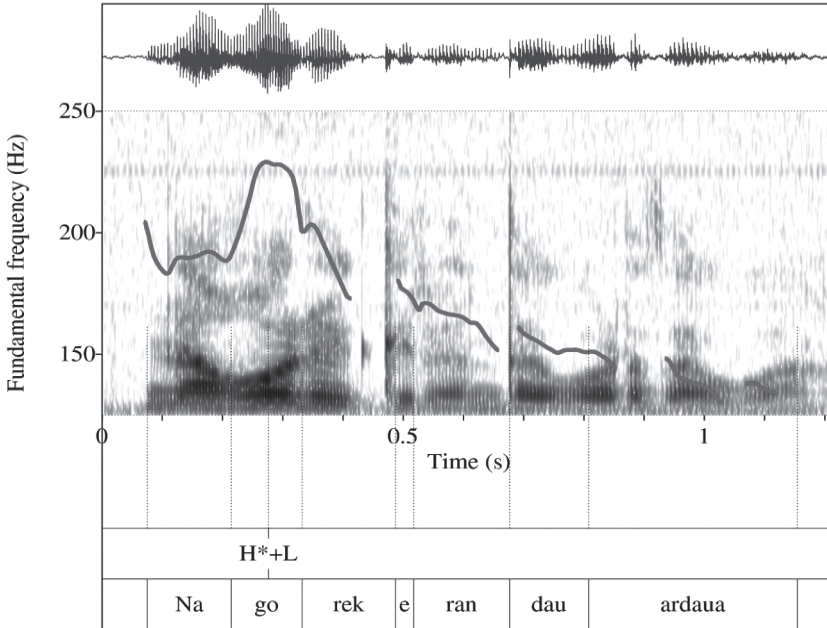

Figure 1

Representative F0 contour of an utterance with ENF on the subject:

Nagorek eran dau ardaua
 Nagore-ERG. drink AUX wine-ABS
 'Nagore has drunk wine'

subject is pronounced in a narrow pitch range, and presents a low or descending intonational contour until the end of the utterance. Thus, in ENF utterances there is a big difference in F0 between the highest F0 value in the subject, obtained in the accented syllable of the subject, and the highest F0 value in the participial verb.

4.2. Non-Exhaustive Narrow Focus (NENF) on the subject

In cases of NENF on the subject, the general pattern observed is one in which the participial verb displays a pitch accent, unlike in ENF. Figure 2 is an illustrative example of a NENF utterance in Northern Bizkaian Basque. There, the pitch contour of the participial verb *eran* is substantially different from the comparable ENF utterance in Figure 1. Unlike the descending movement in the participial verb in Figure 1, in Figure 2 the trajectory that the pitch curve follows in *eran* changes from a descending movement after the subject to a rising movement on the accented syllable. This is an unmistakable sign of the presence of a pitch accent on the participial verb, that is, of a H*+L pitch accent. The H* tone is responsible for the rise in pitch on the second

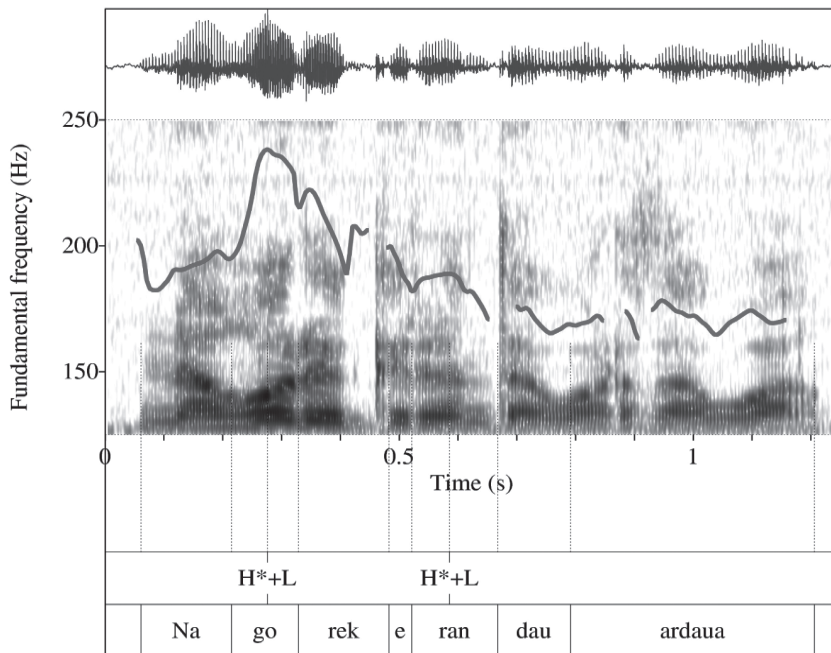

Figure 2

Representative F0 contour of an utterance with NENF on the subject:

Nagorek eran dau ardaua
 Nagore-ERG. drink AUX wine-ABS
 ‘Nagore has drunk wine’

syllable of the participial verb, the accented syllable. Thus, the pitch level of the participial verb is higher than in ENF, although down stepped with respect to the one in the subject. These differences between ENF and NENF for pitch height on the second syllable of the participial verb can be observed in the bar graphs in Figures 4-6, one for each speaker.

The interesting aspect of the presence of this pitch accent is that it appears on a word (the participial verb) that, as explained in the previous subsection, does not bear a lexical pitch accent; if it receives a pitch accent, it is because it bears narrow focus. But the participial verb should not be the narrow focus of the utterance, given that the previous question bears such a load on the subject. This is a crucial difference with ENF that we will discuss in section 5.

Another difference between ENF and NENF is observed in the subject, albeit subject to inter-speaker variation and hence not as solid and general as the one observed for the verb. Although in NENF the subject displays a H*+L pitch accent on the accented syllable, i.e., the penultimate syllable *go*, for one of the speakers the subject has a higher pitch in the accented syllable in NENF than in ENF (speaker AE). For another speaker (IS) there is peak delay on the subject in NENF, that is, the ac-

cent falls on the final syllable rather than on the penultimate one. This difference is categorical, that is, all peaks are aligned with the accented syllable in ENF and all peaks are aligned with the postaccentual syllable in NENF. It must be pointed out that both aspects, a higher F0 value in the subject and/or peak delay in the subject, are found for the other two languages studied in our ongoing project, French and Spanish, subject to speaker variation (cf. Elordieta and Irurtzun 2009).

4.3. *Verum Focus* (VF)

Figure 3 illustrates a case of VF. In these constructions, the polarity of the event is the focus of the sentence, and is intonationally realized on the participial verb, through a pitch accent. The subject also displays a pitch accent, and the pitch accent on the verb appears downstepped with respect to it. Unlike in the comparison between NENF and VF, no speaker had any differences in pitch height between VF and ENF or NENF. However, as in NENF, speaker IS also presented peak delay in VF constructions, although non-categorically; 83.30% of accentual peaks were aligned with the posttonic syllable.

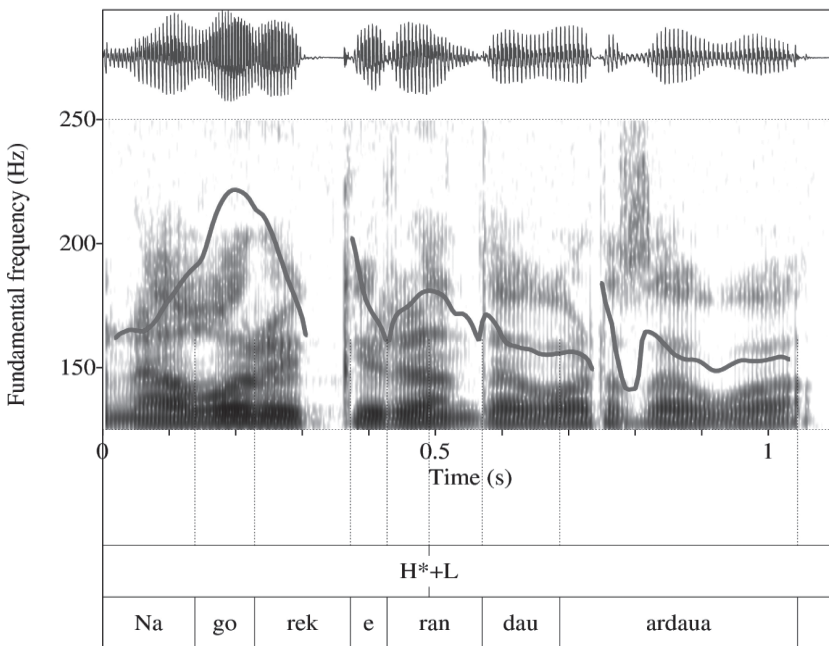

Figure 3

Representative F0 contour of an utterance with VF:

Nagorek eran dau ardaua
 Nagore-ERG. drink AUX wine-ABS
 'Nagore has (indeed) drunk wine'

4.4. A comparison of subject and verb peak heights in ENF, NENF and VF

4.4.1. Verb peak heights

The bar graph in Figure 4 presents F0 peak heights of accents in the verb in the three conditions, ENF, NENF and VF. The results for each speaker are presented independently.

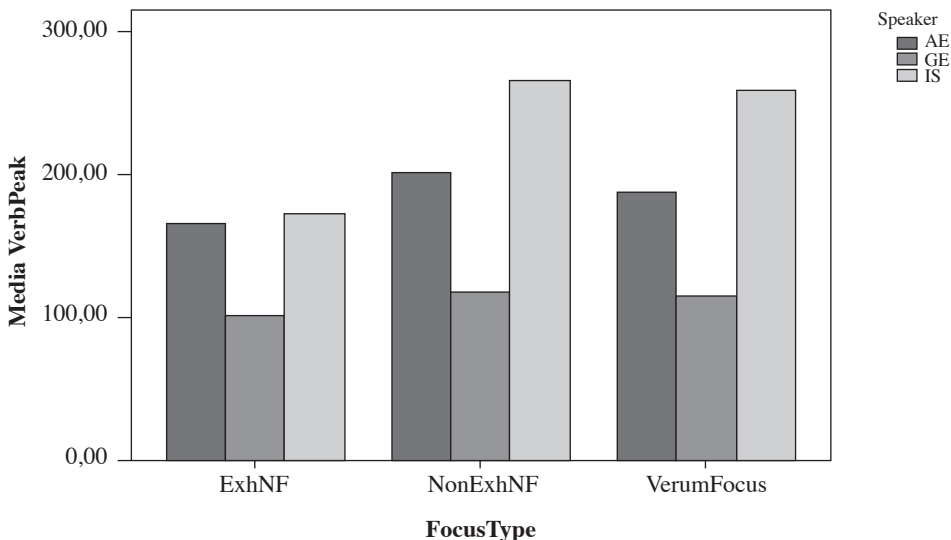

Figure 4

Graph showing average F0 maxima in verb across focus types, per speaker

The bar graphs in Figure 4 show what Figures 1-3 already revealed, namely that verb F0 peaks are lower in ENF than in NENF and VF. In ENF, the compression of the pitch range after the focalized subject is responsible for such low F0 values in the periphrastic verb. In fact, no pitch accent and hence no F0 peak can be perceived in the verb in ENF. However, in order to be able to compare values of F0 maxima in the participial verbs across focus types, we measured the highest F0 value in the participial verb in ENF and took that value for the purposes of the comparison with the values in NENF and VF. The reduction in pitch range after the subject is not observed in NENF and VF, and hence the F0 maxima values are higher in this type of sentences. The average F0 heights for verb peaks in the different focus types were, for the three speakers together: ENF 146.42 Hz; NENF 194.87 Hz; VF 183.12 Hz.

A one-way ANOVA with 'Verb peak height' as dependent variable and 'Focus type' as independent variable showed that there is a significant effect of the latter on the dependent variable. ($F(2, 49) = 3.722$, $p = .031$), with significant differences between ENF and NENF ($p = .031$) but not between ENF and VF ($p = .142$) or between NENF and VF ($p = .811$). As already expressed in section 4.2, it is interesting to note that the intonational pattern of verbs in NENF is so different from ENF,

despite the fact that both types of sentences express answers to the same *wh*-question on the subject. This will be an important aspect to be discussed in the discussion section. In fact, the F0 maximum in the verb in NENF is so high that it is even higher than in VF, where supposedly the verb carries the narrow focus of the utterance. Nevertheless, the F0 maxima in the verb in NENF and VF are relatively similar, as the F0 measurements and the *p* value indicate.

There is a significant effect of the factor 'Speaker' on verb peak heights ($F(2,49) = 68.303$, $p < .001$), with differences between all speakers at significance levels of $p < .001$. Speaker AE had the following values: 165.25 Hz for ENF, 200.96 Hz for NENF, and 187.88 Hz for VF. Speaker GE had the following values: 101.94 Hz for ENF, 117.30 Hz for NENF, and 115.37 Hz for VF. Speaker IS had the following values: 172.06 Hz for ENF, 266.35 Hz for NENF, and 259.65 Hz for VF.

A multivariate general linear analysis revealed an interaction between the two factors studied, 'Focus Type' and 'Speaker', for F0 peak heights in the verb ($F = 16.395$, $p < .001$). As Figure 4 shows, the three speakers do not have the same differences in verb peak heights across the three conditions: speaker GE has smaller differences between ENF and NENF/VF than speakers AE and IS, the latter being the speaker with the biggest difference in F0 values. Despite the differences in average values for F0 maxima in the verb, all speakers had statistically significant differences between ENF and NENF at $p < .001$. And a statistical analysis by speaker showed that all speakers had significant differences between ENF and VF as well, at $p < 0.001$ for Speakers GE and IS and $p = .023$ for Speaker AE. On the other hand, none of the speakers had significant differences between NENF and VF, as the general results already showed. The individual results by speaker thus show that F0 values in the verb accents are significantly higher in NENF or VF than in ENF. As already pointed out above, this contrast is expected for the comparison ENF-VF, as the verb is focalized in VF, but not for the comparison ENF-NENF, given that the triggering *wh*-question does not set the verb as narrow focus, but the subject. In principle, in both cases the verb would constitute given information, as the answer contains the verb repeated from the question. This is an issue we discuss in section 5.

4.4.2. Subject peak heights

The bar graph in Figure 5 presents F0 peak heights of accents in the subject. As in Figure 4, the results are presented per speaker.

As can be observed, the differences in F0 values are much smaller or hardly perceptible across focus types than in the verb. The average F0 heights for subject peaks in the different focus types were, for the three speakers together: ENF 211.72 Hz; NENF 217.69 Hz; VF 209.99 Hz.

Unlike for verb peaks, a one-way ANOVA showed that there is no significant effect of the factor 'Focus Type' on subject peak heights ($F = 0.056$, $p = .945$).

There is a clearly significant effect of the factor 'Speaker' ($F = 1513.093$, $p < .001$), with differences between all speakers at significance levels of $p < .001$. Speaker AE had the following values: 217.16 Hz for ENF, 231.53 Hz for NENF, and 222.77 Hz for VF. Speaker GE had the following values: 146.61 Hz for ENF,

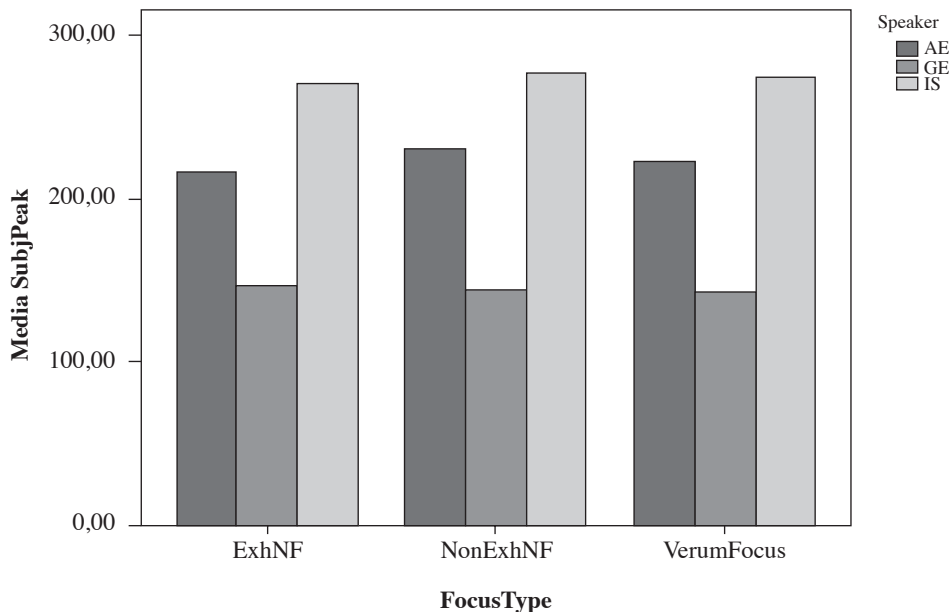

Figure 5

Graph showing average F0 maxima in subject across focus types, per speaker

144.68 Hz for NENF, and 143.56 Hz for VF. Speaker IS had the following values: 271.39 Hz for ENF, 276.87 Hz for NENF, and 276.94 Hz for VF.

There was no interaction between the two factors studied, 'Focus Type' and 'Speaker', for F0 peak heights in the subject ($F = 2.275$, $p = .077$). The differences in F0 values for the accents in the subject across focus types are not statistically significant for two of the three speakers, although the difference between ENF and NENF is significant for Speaker AE ($p = .004$). Interestingly, however, Speaker IS makes use of tonal alignment to establish differences in pitch accents across focus types. As already advanced in sections 4.2-4.3, this speaker shows peak delay for subject accents in NENF and VF, especially in NENF. In this focus type, all peaks are aligned with the posttonic syllable, and in VF they are aligned with the posttonic syllable in 83.30% of the cases. In none of the tokens in ENF does Speaker IS show peak delay. In other words, the peaks are strictly aligned with the accented syllable, i.e., the penultimate syllable in ENF (100% of the cases), but they are aligned with the postaccental syllable, i.e., the final syllable in NENF and VF (100% and 83.30% of the cases, respectively). This is hence a solid contrast, as well as an interesting one, because peak delay is observed for some NBB speakers to signal given or topic information in contrastive narrow focus cases (i.e., corrective focus), as Ito, Elordieta and Hualde (2003) showed. Speaker IS shows that it is possible to find peak delay in NBB in contexts of non-contrastive narrow focus as well. The use of peak delay for VF by Speaker IS would be justified from the information structure point of view

because in VF the subject is given information, but in NENF the subject is not supposed to be given information, but narrow focus. The triggering question demands the variable represented by the subject wh-particle *nok* 'who' to be filled. Thus, Speaker IS introduces another prosodic cue that contributes to make NENF distinct from ENF, and more similar to VF. In verb accents, this speaker establishes the distinction through F0 scaling, but in subject accents she does it through peak alignment. More speakers would be necessary in order to draw an estimate of how frequent in NBB the use of peak delay is to distinguish ENF and NENF.

4.4.3. *Differences between subject peak and verb peak*

We thought of measuring the differences in F0 maxima between the subject and verb accentual peaks within each utterance (that is, the F0 falls from the peaks in the subjects to the peaks in the verbs) as another cue distinguishing the different focus types. Given the differences in F0 maxima in subject and verb accents in ENF, NENF and VF, it would be interesting to see if the falls in F0 from the pitch accent in the subject to the one in the verb in the same utterance are of different sizes in the three focus types. The prediction is that in ENF the fall will be bigger than in NENF and VF, since in ENF the subject is the constituent bearing the main prominence in the utterance and the verb is in the region with depressed pitch range, whereas in NENF and VF the verb appears with a clear pitch accent and the F0 maxima in the verb are higher than in ENF. The prediction is borne out. The average values in Hz of the differences between subject peaks and verb peaks for each focus type were, for the whole set of data (i.e., the three speakers together): 65.30 Hz for ENF, 22.82 Hz for NENF, and 26.87 Hz for VF. Observe Figure 6 for values per speaker.

'Focus Type' had an effect on the F0 falls between subject and verb ($F(2,49) = 23.029$, $p < .001$), with significant differences between ENF and NENF and ENF and VF (both at $p < .001$), and non-significant differences between NENF and VF ($p = 0.835$). That is, the F0 falls from the accent in the subject to the accent in the verb are statistically similar in NENF and VF. On the other hand, 'Speaker' did not turn out to have an effect on F0 falls between subject and verb. That is, the differences in F0 falls were not statistically significant depending on the speaker. Nonetheless, there was an interaction between the two independent variables 'Focus Type' and 'Speaker' ($F = 16.018$, $p < .001$). Speaker AE had the following F0 falls: 51.91 Hz for ENF, 30.56 Hz for NENF, and 34.89 Hz for VF. Speaker GE, in turn, had the following F0 falls: 44.67 Hz for ENF, 27.38 Hz for NENF, and 28.18 Hz for VF. Speaker IS had 99.32 Hz for ENF, 10.51 Hz for NENF, and 17.28 Hz for VF. Thus, Speaker IS has the clearest differences in F0 falls from subject to verb between ENF on the one hand and NENF and VF on the other. But the differences between the F0 falls in ENF and the F0 falls in NENF and VF were significant for all speakers at $p < .001$, with the only exception of Speaker AE for the difference between ENF and VF, with a p value of .023. And there were no significant differences in F0 falls between NENF and VF for the three speakers. That is, the F0 falls are statistically similar in NENF and VF.

To sum up the results of the experiment, ENF is unambiguously distinguished from NENF intonationally. The differences are clearer in the verb; the participial

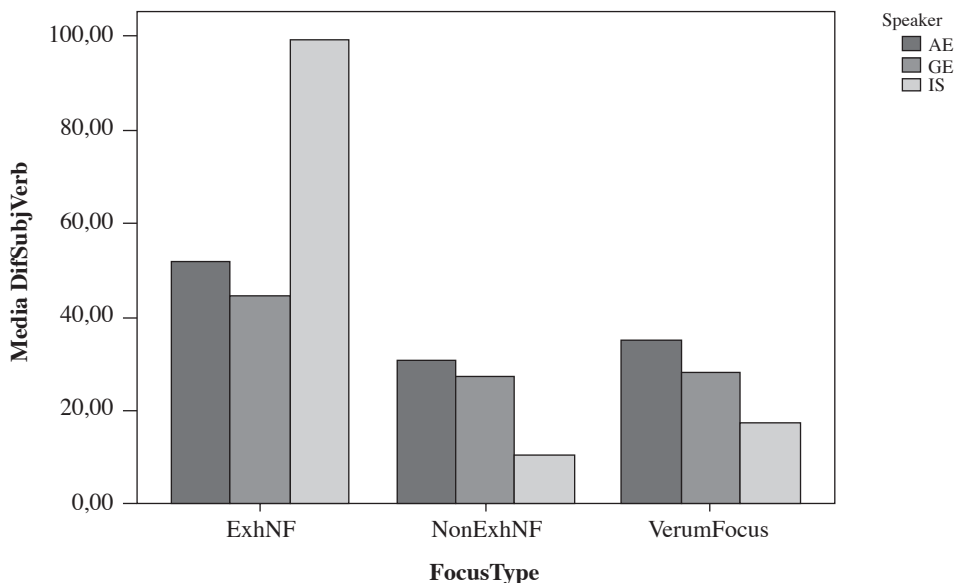

Figure 6

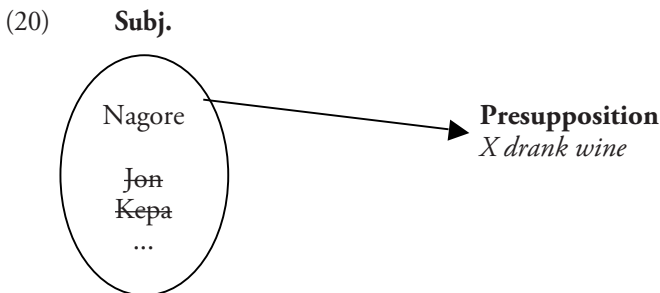
Graph showing average F0 falls or differences in F0 between subject and verb across focus types, per speaker

verb in ENF is in the postfocal region, with a depressed pitch range, and there is virtually no pitch accent on it. In NENF, on the other hand, there is a clear pitch accent on the participial verb, and thus the F0 level is higher in NENF than in ENF. ENF and VF are also distinguished in the verb along the same lines. This is expected, since in VF the verb is focalized. What is not expected is the F0 height in the verb in NENF, since the triggering question does not set narrow focus on the verb, but on the subject. And curiously enough, ENF and NENF are less clearly distinguished in the subject. As in the verb, one of the speakers produces higher peaks in NENF than in ENF (thus having significantly higher subject and verb peaks in NENF than in ENF). Another speaker recurs to peak alignment rather than scaling to make a distinction between ENF and NENF. She always has peak delay in NENF, but never in ENF, and the interesting aspect of this fact is that peak delay is used by some speakers in NBB to signal topic or given information. The other speaker does not make a difference between ENF and NENF in the subject. As a consequence of the differences in subject and verb peak heights across focus types, the F0 falls from the subject's highest F0 point to the verb's highest F0 point are also significantly different in ENF and NENF, being much bigger in ENF than in NENF, due to the higher F0 value in the participial verb in NENF. Another important result is that NENF and VF do not appear as distinct focus types in NBB, as no significant differences were found in verb or subject peak height (and hence on F0 falls). We will discuss these results in the next section.

5. Discussion and analysis

We saw so far that the main prosodic difference between ENF and NENF is that in NENF there is an ‘extra’ pitch accent on the polarity-bearing verb, one that is not expected by the question. On the other hand, the semantic difference between ENF and NENF is the following: in an ENF answer to a preceding subject *wh*-question like (18A), the constituent in the subject fills the variable of the question exhaustively. The rest of the focal alternatives are cancelled by a conventional implicature encoded with the ENF intonational contour, as explained in section 2. In NENF, on the other hand, speakers convey the meaning that they cannot provide an exhaustive answer for the question that calls for narrow focus on the subject. That is, they express the meaning that the constituent they provide in the answer is not necessarily the only one satisfying the property expressed by the question, as they cannot commit to asserting that the other alternatives are cancelled.

Our proposal for formalizing the semantic difference between ENF and NENF is couched in the framework of Alternative Semantics of Rooth (1985, 1992). As we said before, according to this approach, a focused phrase brings about two types of meanings: an Ordinary Semantic Value (which is the standard denotation of the phrase) and a Focus Semantic Value, which is obtained with a substitution of the phrase with alternative values that match it in semantic type. Thus, in an ENF sentence, the constituent in subject position (e.g. *Nagore*) is associated to the property described by the question (i.e., the ‘open proposition’ that someone drank wine). The rest of the alternatives raised by the focal feature on the subject (Jon, Kepa, etc.) are cancelled as potential satisfiers of that property *via* the aforementioned conventional implicature that provides the complete answer. This is shown in (20), as a representation of the semantics of the ENF answer in (17B):

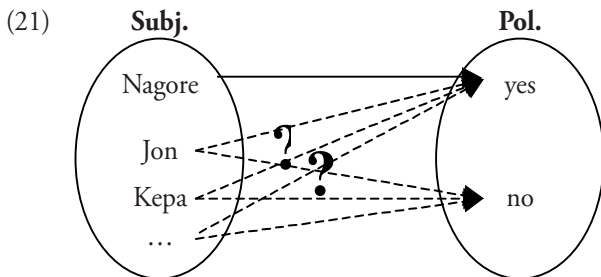

In NENF, on the other hand, speakers only commit to asserting that the subject satisfies the property described by the question, in fact, they actually express that they are not in a situation to clarify whether all other alternative values also do.

Now, the question is: how is this expressed overtly in grammar? As (17)-(18) show, ENF and NENF answers have the same words and the same word order. So they are homophonous at the segmental level. Our claim is that prosody disambiguates the two types of constructions. ENF is conveyed by main prosodic prominence on the constituent that answers for the variable in the question followed by a reduction in pitch range. NENF is conveyed by prosodic prominence on the subject but without reduction or compression of pitch range in the following region. Actu-

ally, the participial verb (which expresses the event of the sentence) appears with a clear pitch accent, as the results of the experiment have revealed. In fact, the pitch value obtained on the verb in NENF utterances is similar to the one observed in VF constructions, where the polarity of the event denoted by the verb is the narrow focus of the utterance. We would like to propose that the F0 peak that we observe in the verb in NENF utterances is a prosodic correlate of having an extra focal feature in the polarity in these constructions. We also claim that in NENF utterances like (18B) we have a *split focus* construction where neither the subject nor the polarity marker is the focus of the sentence but rather the pair <Subject, polarity> is.³

Our idea is that having this extra focal feature brings about alternative values not only in the subject, but also in the polarity, whose alternative values are the positive polarity and negative polarity ('yes/no', for short). Thus, for a question like (17A) or (18A), in a NENF answer like (18B) a speaker only asserts that Nagore drank wine. This is obtained by having a focal feature in the subject (raising the alternative values just as in (20)) but also by a second focal feature on the polarity marker, which raises its alternative value (i.e., no). In a NENF sentence like (18B) we assert that *Nagore* is associated with the positive polarity, but having alternative values for both subjects and polarities brings about the question as to how to pair the rest of them, and we propose that in NENF it is precisely the openness of the other pairings that is being conveyed. That is, in a NENF sentence we assert that the phrase that substitutes the variable in the question is paired with the polarity expressed by the verb (i.e., <Miren, yes>), but we do not close other potential pairs (e.g., <Jon, yes/no>, <Kepa, yes/no>, <Itziar, yes/no>, <Amaia, yes/no>, etc). This is represented in the Venn-diagrams in (21):

Moreover, we can bring forth morphosyntactic evidence in support of the view that NENF answers are split foci of the <Subject, Polarity> sort. In Basque there are two types of verbs: synthetic verbs, where the verbal root appears sandwiched within inflectional morphology (aspectual and temporal markers, as well as agreement morphology), and periphrastic verbs, which show a lexical verb with aspectual markers and a separate auxiliary verb with temporal and agreement morphology. There are some verbs that can only appear in one of the two forms, but there are also some verbs that allow both synthetic and periphrastic forms. One such verb is the verb *ekarri* 'to bring'. See for example the verbal forms in (22a-b):

³ See Irurtzun (2007) for an analysis of answers to multiple-wh questions as *split foci*.

- (22) a. *dakart*
bring.1sgERG.3sgABS.PRES
'I bring it'
- b. *ekartzen dut*
bring.IMPV AUX.1sgERG.3sgABS.PRES
'I bring it'

Now, there is a positive polarity particle *ba-* (cf. *bai* 'yes') which is required in VF constructions with synthetic verbs. Syntactically, it sits in a higher functional projection (cf. Laka's 1990 Σ P) and procliticizes to synthetic verbs. This can be observed in (24a), as an answer to (23). The lack of this particle in *verum* focus constructions with synthetic verbs brings about ungrammaticality, as shown in (24b):

- (23) *Azkenean, Jonek ekarriko al du ardoa?*
'In the end, will Jon bring the wine?'
- (24) a. *Bai, ba-dakar.*
yes BA-bring.3sgERG.3sgABS.PRES
'Yes, he is bringing it'
(*lit.*, 'Yes, he does bring it.')
- b. **Bai, dakar.*
yes bring.3sgERG.3sgABS.PRES
'Yes, he is bringing it'
(*lit.*, 'Yes, he does bring it.')

Our analysis of NENF explained above is that this type of narrow focus introduces a focal feature on the polarity of the event, expressed by the verb. Thus, both NENF and VF present focus on the verb (paired with focus on the subject, in NENF). The prediction would thus be that NENF constructions with synthetic verbs will require the particle *ba-*. This prediction is borne out: the proclitic particle *ba-* is also mandatory in NENF sentences. Thus, a subject wh-question with a synthetic verb like *jakin* 'to know' in (25) (which appears inflected as *daki*) can receive an ENF or a NENF answer. The ENF answer appears without the particle *ba-* ((26b)), and the NENF answer needs to have the particle *ba-* attached to the synthetic verb.

- (25) *Nork daki errusiera?*
'Who knows Russian?'
- (26) a. *Nik ba-dakit.*
I BA-know.1sgERG.3sgABS.PRES
'I do' (*lit.*, 'I know')
- b. *Nik dakit.*⁴
I know.1sgERG.3sgABS.PRES
'I do' (*lit.*, 'I know')

Returning to our discussion, the interesting theoretical question that arises is whether ENF and NENF are two distinct types of narrow focus constructions, that is, two types of categories of information structure. Given the difference in meaning conveyed by the two types of constructions and the different prosodic patterns that serve to convey them, it would have to be concluded that indeed they are two types of narrow focus constructions. If what we are suggesting proves correct, it will have the interest and the relevance of discovering or putting light on a hitherto unstud-

⁴ In some dialects of Basque, focalized pronouns adopt the so-called intensive form (cf. Trask 2003: 152-4). In the case of (26b), the intensive form of the subject pronoun bearing ENF would be *neuk*. Interestingly, the pronoun in the NENF case (26a) cannot appear in the intensive form and has to appear in the ordinary, non-intensive form. The conclusion would thus be that the intensive forms are restricted to ENF.

ied type of narrow focus construction whose main characteristic is being a split focus composed by the phrase that stands for the *wh*-phrase and the polarity marker.

However, it is nonetheless also true that the results obtained from our experiment did not reveal intonational differences between NENF and VF constructions. The accentual peak height values in the subject and the verb were not significantly different between the two types of constructions. The speaker that used peak delay in the subject's pitch accent to distinguish ENF and NENF (i.e., having peak delay in 100% of the NENF utterances and 0% of the ENF utterances) did not distinguish NENF and VF, substantially at least; in VF, 83.30% of the cases had peak delay in the subject as well, and that is a significantly high number, smaller than 100% but undoubtedly high. So, given these results, would we have to conclude that NENF and VF are not intonationally distinct categories, in Northern Bizkaian Basque at least? Or that they are distinct categories but we have not managed to find yet where the differences lie? Or perhaps the differences between NENF and VF are gradient rather than categorical? These are interesting questions, for which we have no answer at the moment. We will suggest possible avenues for trying to answer these questions in the following section.

6. Issues for further research

There are certain aspects that have to be worked out in future work so as to make the conclusions drawn from this study more solid and reliable. First of all, a more complete analysis of pitch accents would be necessary. The results of our experiment regarding scaling and alignment of pitch accents in the subject showed that one of the three speakers does not make a distinction between ENF and NENF either in scaling or alignment. One of the other two speakers has significantly higher values for NENF than for ENF, and the other speaker makes a distinction between these two types of foci through strict alignment in ENF and peak delay in NENF. However, it would be worth measuring the alignment and scaling of the trailing L tones of the bitonal H*+L pitch accents. The words in subject position in our corpus receive penultimate accent, and the L tones are phonetically aligned with the end of the accented syllable or the following one, i.e., the final syllable. Given the compression of pitch range in ENF, it seems reasonable to expect lower L tones in ENF than in NENF. And in fact this is what can be observed in Figures 1 and 2. Since the L tone is part of the pitch accent in the subject, any differences in scaling and/or alignment of L tones should be taken as differences in the pitch accent in subject position.

Second, it would be necessary to collect more data than the 56 utterances of the present study, in order to draw statistically sound generalizations. The small number of tokens was sufficient to reach interesting preliminary conclusions, but they should be complemented with additional data.

Third, other tests would be necessary in order to elucidate how categorical or gradient these contrasts or distinctions between ENF, NENF and VF are, in the form of perceptual experiments.

Fourth, a complete comparison of peak scaling and alignment in the pitch accents in the subject and the verb in the other types of sentences should be carried out. That is, an analysis of the other types of sentences that we have designed in our

broader project: broad focus, subject as topic or given information, and answers to multiple wh-questions.

Fifth, it would be worth extending the analysis to cases of object focalization. That is, to compare tonal alignment and scaling values in sentences with ENF and NENF on the object, or with the object as topic or given information. Any similarities or differences with the findings obtained for subject focalization would advance our knowledge of the prosodic patterns of NENF in general.

Finally, and as stated in the introduction to this paper, the present study is only part of a broader, more ambitious project that aims at analyzing the intonational properties of NENF in other languages, and how these patterns differ from those in other types of sentences with a different information structure. We have already collected and analyzed for French and Spanish the same amount of data as the one for the present work (cf. Elordieta and Irurtzun 2009), but plan to extend the project to other languages. In this respect, English seems a good test language; it is our impressionistic observation that in this language NENF and ENF in the subject are distinguished not in F0 scaling or alignment in the subject or the verb, but in the F0 level at the end of the utterance, with NENF ending in a rising intonation. Thus, perhaps in this language NENF is realized prosodically through the use of boundary tones at the right edge of utterances.

References

- Beckman, M., 1986, *Stress and non-stress accent*, Foris, Dordrecht.
- Elordieta, G., 1997, «Accent, tone, and intonation in Lekeitio Basque», in F. Martínez-Gil and A. Morales-Front (eds.), *Issues in the phonology and morphology of the major Iberian languages*, Georgetown U. P., Washington, D.C., 3-78.
- , 1998, «Intonation in a pitch accent variety of Basque», *ASJU* 32: 511-569.
- , 2003, «Intonation», in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 72-113.
- and A. Irurtzun, 2009, «Non-exhaustive answers to wh-questions as split foci», paper presented at the *Workshop on Prosody and Meaning*, Barcelona, september 17-18, 2009.
- Grice, P., 1975, «Logic and conversation», in P. Cole and J. L. Morgan (eds.), *Syntax and semantics vol. 3: Speech acts*, Academic Press, New York, 41-58.
- Groenendijk, J. and M. Stokhof, 1982, «Semantic analysis of wh-complements», *Linguistics and Philosophy* 5-2: 175-233.
- Hamblin, C. L., 1973, «Questions in Montague English», *Foundations of Language* 10: 41-53.
- Haraguchi, S., 1991, *A theory of stress and accent*, Dordrecht: Foris.
- Higginbotham, J. and R. May, 1981, «Questions, quantifiers and crossing», *The Linguistic Review* 1: 41-80.
- Horn, L. R., 2004, «Implicature», in L. R. Horn and G. Ward (eds.), *The Handbook of pragmatics*, Blackwell, Oxford, 3-28.
- Hualde, J. I., 1989, «Acentos vizcaínos», *ASJU* 23: 275-325.
- , 1999, «Basque accentuation», in H. van der Hulst (ed.), *Word prosodic systems in the languages of Europe*, Mouton de Gruyter, Berlin, 947-993.
- , G. Elordieta and A. Elordieta, 1994, *The Basque dialect of Lekeitio*, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, Bilbao and San Sebastián.

- and J. Ortiz de Urbina (eds.), 2003, *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York.
- Irurtzun, A., 2007, *The Grammar of Focus at the Interfaces*, PhD. dissertation, UPV/EHU.
- Ito, K., G. Elordieta and J. I. Hualde, 2003, «Peak alignment and intonational change in Basque», in M.-J. Solé, D. Recasens, and J. Romero (eds.), *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*, Causal Productions Pty Ltd., Barcelona, 2929-2932.
- Jun, S.-A. and G. Elordieta, 1997, «Intonational structure of Lekeitio Basque», in A. Botinis, G. Kouroupetroglou and G. Carayiannis (eds.), *Intonation: Theory, models and applications*, ISCA, Athens, 193-196.
- Karttunen, L., 1977, «Syntax and semantics of questions», *Linguistics and Philosophy* 1: 3-44.
- Krifka, M., 1999, «At least some determiners aren't determiners», in K. Turner (ed.), *The Semantics/Pragmatics Interface from Different Points of View*, Elsevier, Oxford, 257-291.
- Kubozono, H., 1993, *The organization of Japanese prosody*. Kurosio, Tokyo.
- Lahiri, U., 2002, *Questions and answers in embedded contexts*, Oxford U. P., Oxford.
- Laka, I., 1990, *Negation in syntax: On the nature of functional categories and projections*, PhD. Dissertation: MIT.
- Pierrehumbert, J. and M. Beckman, 1988, *Japanese tone structure*, MIT Press, Cambridge.
- Rooth, M., 1985, *Association with focus*, PhD. dissertation: UMass.
- , 1992, «A theory of Focus Interpretation», *Natural Language Semantics* 1: 75-116.
- Trask, R. L., 2003, «The Noun Phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names», in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 113-170.

Appendix: Types of utterances recorded

- a) Broad Focus: all utterances are answers responding to an out-of: the blue question:

Q: *Ze pasa da?*
 what.ABS happen AUX
 'What has happened?'

A1: *Ainarak liburua erun dau.*
 Ainara.ERG book.ABS take AUX
 'Ainara has taken the book.'

A2: *Nagorek ardaua eran dau.*
 Nagore.ERG wine.ABS drink AUX
 'Nagore has drunk wine'

A3: *Mirarik lorak bialdu dotzos Ainhoari.*
 Mirari.ERG flower.ABS.PL send AUX Ainhoa.DAT
 'Mirari has sent flowers to Ainhoa'

b) Exhaustive Narrow Focus on the subject

Q1: *Nok erun dau liburua?*
 who.ERG take AUX book.ABS
 'Who has taken the book?'

A1: *Ainarak erun dau liburua.*
 Ainara.ERG take AUX book.ABS
 'Ainara has taken the book.'

Q2: *Nok eran dau ardaua?*
 who.ERG drink AUX wine.ABS
 'Who has drunk wine?'

A2: *Nagorek eran dau ardaua.*
 Nagore.ERG drink AUX wine.ABS
 'Nagore has drunk wine.'

Q3: *Nok bialdu dotzos lorak Ainhoari?*
 who.ERG send AUX flower.ABS.PL Ainhoa.DAT
 'Who has sent flowers to Ainhoa?'

A3: *Mirarik bialdu dotzos lorak Ainhoari.*
 Mirari.ERG send AUX flower.ABS.PL Ainhoa.DAT
 'Mirari has sent flowers to Ainhoa.'

c) Subject as Topic or given information

Q1: *Ser erun dau Ainarak?*
 what.ABS take AUX Ainara.ERG
 'What has Ainara taken?'

A1: *Ainarak liburua erun dau.*
 Ainara.ERG book.ABS take AUX
 'Ainara has taken the book'

Q2: *Ser eran dau Nagorek?*
 what.ABS drink AUX Nagore.ERG
 'What has Nagore drunk?'

A2: *Nagorek ardaua eran dau.*
 Nagore.ERG wine.ABS drink AUX
 'Nagore has drunk wine'

Q3: *Ser bialdu dotzo Mirarik Ainhoari?*
 what.ABS send AUX Mirari.ERG. Ainhoa.DAT
 'What has Mirari sent to Ainhoa?'

A3: *Mirarik lorak bialdu dotzos Ainhoari.*
 Mirari.ERG flower.ABS.PL send AUX Ainhoa.DAT
 'Mirari has sent flowers to Ainhoa'

d) Plural question, exhaustive

Q1: *Klasekuak ser erun dabe?*
 classmate.ERG.PL what.ABS take AUX
 'What have the classmates taken?'

A1: *Ainarak liburua erun dau, Mirenek dirua, eta Amaiak baloia.*
 Ainara.ERG book.ABS take AUX Miren.ERG money.ABS and Amaia.ERG ball.ABS
 ‘Ainara has taken the book, Miren has taken the money, and Amaia has taken the ball’

Q2: *Kuadrillakuak ser eran dabe?*
 friend.ERG what.ABS drink AUX
 ‘What have the friends drunk?’

A2: *Nagorek ardaua eran dau, Amagoiak limonadia, eta Irenek ura.*
 Nagore.ERG wine.ABS drink AUX Amagoia.ERG lemonade.ABS and Irene.ERG water.ABS
 ‘Nagore has drunk wine, Amagoia has drunk lemonade, and Irene has drunk water’

Q3: *Biarrekuak ser bialdu dotze Ainhoari?*
 fellow worker.ERG.PL what send AUX Ainhoa.DAT
 ‘What have her fellow workers sent to Ainhoa?’

A3: *Mirarik lorak bialdu dotzos, Unaiiek bomboiak, eta Gabik dirua.*
 Mirari.ERG flower.ABS.PL send AUX Unai.ERG bonbon.ABS.PL and Gabi.ERG money.ABS
 ‘Mirari has sent her flowers, Unai has sent her bonbons and Gabi has sent her money.’

e) Non-Exhaustive Narrow Focus

Q1: *Nok erun dau liburua?*
 who.ERG take AUX book.ABS
 ‘Who has taken the book?’

A1: *Ainarak erun dau liburua.*
 Ainara.ERG take AUX book.ABS
 ‘Ainara has taken the book.’

Q2: *Nok eran dau ardaua?*
 who.ERG drink AUX wine.ABS
 ‘Who has drunk wine?’

A2: *Nagorek eran dau ardaua.*
 Nagore.ERG drink AUX wine.ABS
 ‘Nagore has drunk wine.’

Q3: *Nok bialdu dotzos lorak Ainhoari?*
 who.ERG send AUX flower.ABS.PL Ainhoa.DAT
 ‘Who has sent flowers to Ainhoa?’

A3: *Mirarik bialdu dotzos lorak Ainhoari.*
 Mirari.ERG send AUX flower.ABS.PL Ainhoa.DAT
 ‘Mirari has sent flowers to Ainhoa.’

f) Plural question, non-exhaustive

Q1: *Klasekuak ser erun dabe?*

classmate.ERG.PL what.ABS take AUX

'What have the classmates taken?'

A1: *Ainarak liburua erun dau.*

Ainara.ERG book.ABS take AUX

'Ainara has taken the book.'

Q2: *Kuadrillakuak ser eran dabe?*

friend.ERG what.ABS drink AUX

'What have the friends drunk?'

A2: *Nagorek ardaua eran dau.*

Nagore.ERG wine.ABS drink AUX

'Nagore has drunk wine.'

Q3: *Biarrekuak ser bialdu dotze Ainhoari?*

fellow worker.ERG.PL what send AUX Ainoa.DAT

'What have the fellow workers sent to Ainhoa?'

A3: *Mirarik lorak bialdu dotzos.*

Mirari.ERG flower.ABS.PL send AUX

'Mirari has sent flowers to her.'

g) *Verum* Focus: Two assertions in a conversation

A1: *Ainarak liburua erungo ebala esan eban, baiña ez dakitx erun*

Ainara.ERG book.ABS take.FUT AUX-C say AUX but NEG know take

badau askanian

AUX finally

'Ainara said she would take the book, but I don't know if she has, finally'

B1: *Ainarak erun dau liburua.*

Ainara.ERG take AUX book.ABS

'Ainara has (indeed) taken the book.'

A2: *Nagorek ardaua erango ebala esan eban, baiña ez dakitx eran*

Nagore.ERG wine.ABS drink.FUT AUX-C say AUX but NEG know drink

badau askanian

AUX finally

'Nagore said she would drink wine, but I don't know if she has, finally'

B2: *Nagorek eran dau ardaua.*

Nagore.ERG drink AUX wine.ABS

'Nagore has (indeed) drunk wine'.

A3: *Mirarik lorak bialduko eutzalala Ainhoari esan eban, baiña*

Mirari.ERG flower.ABS.PL send.FUT AUX-C Ainhoa.DAT say AUX but

ez dakitx bialdu badotzos askanian

NEG know send AUX finally

'Mirari said she would send flowers to Ainhoa, but I don't know if she has, finally'

B3: *Mirarik bialdu dotzos lorak Ainhoari.*

Mirari.ERG send AUX flower.ABS.PL Ainoa.DAT

'Mirari has (indeed) sent flowers to Ainhoa.'

EUSKARA BATUAREN GARAPEN LEXIKO-DISKURTSIBOA: BATASUNETIK ANIZTASUN FUNTZIONALERANTZ

Agurtzane Elordui eta Igone Zabala

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In the decade of the sixties, the main concern of the experts in Basque language was how to unite the speech community. However, after forty years of Standard Basque, the objective is to develop a language that is well adapted to each register. The lexis is the key in the functional development that the adaptation to each register requires, and that is exactly what we shall study in this work. We shall analyse, from the point of view of functional diversity, the methodology of the Standard Basque Dictionary, the purpose of which is to organize the standard Basque lexicon. We reach the conclusion that Standard Basque has taken certain steps to get closer to the functional variability desideratum. However, we have also detected methodological practices that may be an obstacle in this functional development. As a result, we draw up the outline of the methodological changes that would be required to accommodate linguistic norms to the variation at the register level.

0. Sarrera*

Euskararen estandarizazio prozesua xx. mendearen bigarren erdian jarri zen abian, eta mende erdi horren barruan euskarak erregistro formaletan erronka handiei egin behar izan die aurre: hezkuntza-sisteman irakaskuntzaren behikulaziorako hizkuntza izateari, batetik, eta informazioaren eta komunikazioaren gizarateak ekarri dituen komunikazio-egoeren dibertsifikazio-beharrei, bestetik. Erronka horiei aurre egin nahian, estandar sortu berria hainbat erabilera-esparru berritan erabiltzen hasi da, eta esparru horietako erregistro-eskakizunei egokitzeko baliabide lexiko eta diskurtsiboez hornitu behar izan da. Gertaera horien ondorioz, estandarizazioan bereizi ohi diren prozesuak, hasiera-hasieratik gainezarri dira euskararen kasuan: aldi berean gertatu dira Euskara Batuaren kodifikazioa, ezarpena eta esparruz esparruko elaborazio funtzionala edo modernizazioa. Aldiberekotasun horrek zaildu ditu nabarmenki prozesu horietan guztietan egin behar diren corpus-normalizaziorako jarduerak, eta atzeratu du euskarak ezinbesteko duen aniztasun funtzionalera heltzeko irizpideak adostea eta sendotzea.

---

* Lan honek hiru egitasmo lotzen ditu 2008 urtean aurrera eramandako GARATERM proiektua (EJIE07/07), 2009 eta 2010 urteetan aurrera eramango den EBALUA (EHU 08/53) proiektua eta 2007-2010 urte-tartean gauzatzen ari den RICOTERM-3 (HUM 2007-65966-021 FILO) proiektua.

Baina ahaleginak egin egin dira, zalantza handirik gabe. Lan honen lehen atalean azalduko dugunez, 1968an euskararen estandar baturako oinarriak jarri zirenetik hona, Euskaltzaindiak urrats sendoak eman ditu euskara estandarren hizkuntza-ereduaren inguruko gogoetan: zenbaitetan abiatu du gogoeta hori eta, beste askotan, bideratu du euskararen corpusaren normalizazioan diharduten beste erakunde eta aditu batzuek hasitako eztabaida.

Hirurogeiko hamarkadan euskararen estandarizazioaren kezka nagusia zen euskal komunitatea nola trinkotu, nola batu; azken hamarkadetan, aldiz, estandarizazio prozesuaren erronka nagusia da nola lortu nonahi, noiznahi eta zernahirako erabil daitezkeen euskara, testuinguruak eta helburu komunikatiboak bereizten dituen euskara, alegia. Gaur egun, hor dago hizkuntza-ereduaren inguruko eztabaidaren muina: zein urrats eman behar dira euskara egokia lortzeko, erregistroz erregistro euskarak egin behar duen egokitze hori bideratzeko eta ez oztopatzeke?

Eztabaida horri heldu-leku askotatik ekin dakiok eta guk nahiago izan dugu batasunerako arautik beretik hastea, arau akademikoak baitira aniztasun funtzionalaren erreferentzia-ardatza. Lan honetan hurrengo galdera hau erantzuten saiatu gara: Batasunerako Euskaltzaindiak proposatu duen araudiak, onartu eta bideratzen du aniztasun funtzionala? Gure azterketan Euskaltzaindiak plazaratu duen azken arauan jarri dugu arreta, arau lexikoan, edo Hiztegi Batuan. Bi arrazoi nagusik eraman gaituzte erabaki horretara: batetik gogoan izan dugu lexikoa erregistroz erregistroko aldakortasunaren gakoetako bat dela eta, beraz, Hiztegi Batuak arreta berezia jarri behar duela aldakortasun horretan. Bigarren arrazoia, gaiaren gaurkotasuna izan da. Estandarraren gramatikalizazioarekin lotutako urrats garrantzitsuenak aspaldian eman ziren eta, espero zitezkeen bezala, garaiko kezka eta testuinguruetatik abiatuta eman ziren arau horiek. Azken hamarkada hauetan, aldiz, lexikalizazioa da euskararen kodifikazioaren arreta-gune nagusia eta hiztegiaren kodifikazioak ezin ditu saihestu oraingo kezkak eta erronkak: hiztegiaren kodifikazioan ezin da ahaztu euskararen garapen funtzionalak ezinbestekoa duen hiztegi-aberastasuna.

Gure azterketan, aniztasun funtzionalera hurbiltzen gaituzten aurrerapausoak hauteman ditugu Hiztegi Batuan, baina baita, gure ustez, bide horretan oztopo izan daitezkeen praktika metodologikoak ere. Bien inguruan arituko gara lan honen bigarren atalean eta, bide batez, saiatuko gara azaltzen gure ustez erregistroz erregistroko aniztasuna kontuan hartzen duen batasunerako arautzeak ezinbestez ekarri behar dituen zenbait aldaketa metodologiko.

1. Batasunetik aniztasun funtzionalerantz

1968an euskararen estandar baturako oinarriak jarri zirenetik hona, urrats sendoak eman ditu Euskaltzaindiak euskara estandarren hizkuntza-ereduaren inguruko gogoetan. Hurrengo atalean hizkuntza-ereduaren gogoeta horretan batasunetik aniztasun funtzionalera Euskaltzaindiak egin duen ibilbidearen gida-lerro nagusiak azalduko ditugu: hizkuntza-ereduaren gogoeta piztu duten kezkak, corpus-normalizazioan ezarri diren helburuak eta helburu horietara heltzeko ezarri diren irizpide nagusiak, hain zuzen.

1.1. Euskara batzea euskal komunitatea trinkotze aldera

xx. mendearen erdialdean euskararen komunitatea hainbat komunitatetan zatikaturatuta zegoen, eta komunitate horietako hiztunen arteko komunikazioa errazteko eta bideratzeko, eta horrela euskal komunitatea trinkotzeko, hil ala bizikotzat hartu zen hiztun guztientzat balio zezakeen erreferentziazko hizkuntza-eredu bat izatea, estandar batu bat izatea alegia.

Halako hizkuntza-eredu bat finkatzeko saio ugari egon ziren euskararen historian zehar xvi. mendetik (ik. Zuazo 1988, 2005), baina 1968ra arte ez zen lortu estandar horren kodifikaziorako oinarritzko irizpideak finkatzea. Hirurogeiko hamarkadan, eta bereziki 1968an, Arantzazuko Biltzarrean, ezarri ziren estandarren grafizaziorako eta gramatikalizaziorako irizpideak. Mitxelenak (1968) proposatutako irizpide soziolinguistiko eta linguistikoetatik abiatuta aukeratu zen Euskara Baturako eredu konposizionalaren profila, eta irizpide horietan oinarritu ziren Euskaltzaindiak geroko hamarkadetan estandarerrako hartutako erabakiak ere (Villasante 1994).

Mitxelenaren irizpideetan bi ardatz nagusi bereiz daitezke: batetik, irizpide soziolinguistikoak, bereziki komunitatearen trinkotzearekin lotuak eta, bestetik, irizpide historikoak. Irizpide soziolinguistikoek izan zuten lehentasuna euskararen estandarizaziorako hautapen-fasean, batez ere eredu konposizionala erabakitzeko orduan eta eredu horren profila definitzeko orduan ere. Mitxelenak proposatu bezala, euskararen trinkotze prozesua aurrera eramateko epizentrotzat erdiko euskalkiak (gipuzkera, lapurtera eta goi-nafarrera) hartu ziren. Bestalde, euskal komunitatearen trinkotzerako eragozpenik handiena iparraldearen eta hegoaldearen artean zegoen haustura zen, eta horri erreparatu behar zion Euskara Batuaren diseinuak.

Irizpide historikoek garrantzi handia izan zuten kodifikazioaren lan teknikoa egiteko unean. Mitxelenak argi ikusten zuen euskara batu idatzia euskarak tradizio idatzian landutako baliabide diskurtsiboetatik abiatu behar zela: «Euskara idatziaz ari garenez gero, hedadura zabalago hori hitzek euskal-literaturan euskal-irakurgaietan, duten eta izan dutena da» (Mitxelena 1968). Baina, hala ere, euskal komunitatea trinkotzeak zuen erabateko lehentasuna Mitxelenaren batasunean. Literatur tradizioaren ekarpenean ere irizpide diasistemikoak ezarri behar zuen iparra: literatur tradizioan eginiko aukeren artean hizkuntzaren egitura globalizatzaileei eman behar zitzaizkien lehentasuna. Mitxelenak 1968an euskararen estandarizaziorako proposatu zuen ardatz berritzaileena ere, ildo horretatik zihoan: antzinako euskararekin loturiko ardatzak euskara bat eta batua zen garaiko euskara hartzen zuen erreferente garrantzitsutzat (Mitxelena 1979, Villasante 1994).

1.2. Euskara Batua, tradizioaren bideetatik

Laurogeita hamarreko hamarkadarako ortografia eta oinarritzko morfologia (aditz-jokadura eta izen-sintagmaren jokadura) finkatzeko gomendio-multzoak emanak zeuden. Hori zen garai hartan Euskara Batua, idazketa-eredu bat, besterik ez (Oyharçabal 1993). Joskerarekin eta lexikoarekin loturiko gomendio eta arauak hamarkada horretan ematen hasi ziren. Ordurako euskara estandarra ezarrita zegoen normalizaziorako gako diren erabilera-eremuetan, alegia, irakaskuntzan, administrazioan eta komunikabideetan, neurri handiagoan edo txikiagoan eta, hain zuzen, esparru horie-

tan izandako erabileraren ebaluazioak ekarritako kezka berriek gidatu zuten urte horietako corpusaren normalizazioa. Garai hartan, euskararen kalitatearen eztabaidak zuzentasunean jarri zuten arreta, gramatika-zuzentasunean nagusiki. Euskaltzaindiak 75. urteurrena ospatzeko 1994an Leioan egin zuten biltzarrean eta, urte berean, Euskaltzaindiko Jagon Sailak euskararen erabilera zuzenari buruz egin zituen jardunaldiak, agerian geratu zen euskararen batasunak ez ezik, euskararen erabilera zuzenak ere kezkatzen zuela Euskaltzaindia.

Euskaltzaindiak 1994an Leioan egin zuten biltzarra, eta bereziki joskerari begira Gramatika Batzordeak eginiko proposamenak, Euskara Batuaren ezarpenaren ebaluaziotik abiatuta egin ziren, eta ezarpenaren hasierako diagnosiak agertzen zuten egoera kezkarriari erantzutea zuten helburu. Une hartako kezka Euskara Batuaren esparrua gainditu eta euskara osora zabaldu zen: «hemen auzian dagoena ez da batasuna, hizkuntza bera baizik» esaten digu Salaburuk biltzar hartan batasunaren erronka berriak aldarrikatzeko orduan (Salaburu 1994: 682). Tradizio idatzi eta mintzatutik urruntzen zen Euskara Batua, eta Euskaltzaindiak, batasuna bideratzeko arauak ez ezik, hiztunen gaitasun ezaren ondorioz zabaltzen zihozaren egitura ez-gramatikalak zuzentzeko arauak ere proposatu behar zituen (Gramatika Batzordea 1994). *Arautegi Berrian* estandarren gramatikalizaziorako eman ziren arau zuzentzaile horietan, beraz, irizpide historikoek eta haietan tradizio idatziak hartu zuten lehentasunezko lekua. Era berean, Hiztegi gintza Batzordeak aurrera eramandako *Orotariko Euskal Hiztegia (OEH)* hartu zen abiapuntu nagusitzat 1995etik kaleratzen hasi zen Hiztegi Baturako ere (Aduriz 1994, Salaburu 2008, besteak beste).

Baina Euskara Batuaren erabileraren diagnosiak bestelako gogoetak ere ekarri zituzten laurogeita hamarreko hamarkadan: Euskara Batuaren jatortasun eta bizitasun falta horien artean nabarmena. Jatortasun faltak, euskararen estandarizazioaren hasieratik bizirik izan den gogoeta berpiztu zuen: euskalkiek Euskara Batuari egin ziezaioketen ekarriaren inguruko gogoeta hain zuzen. Horren adibide argiak dira 1996an Aitzolen mendeurrena ospatzeko Jagon Sailak antolatutako jardunaldiak. Jardunaldi horietan Beñat Oyharçabalek azpimarratzen du beste behin ere Euskaltzaindiak hizkuntza-ereduaren garapenean euskalkiek izan behar duten ekarriaz duen iritzia: «Hiztegiaren aldetik hitz guztiak, euskalki guztietakoak, onartzen dituela, euskal altxorrekoak diren ber, inongo hitzik baztertu gabe» eta muga mota bera edo bertsua ikusten duela estilistikako kontuetan ere: Euskararen joskera errespetatzen den puntutik, nork bere esku baitu adierazpideak eta esamoldeak euskalkitik hartzeko aukera.

Urrunago doa Euskaltzaindia Euskara Batuaren eta euskalkien arteko hartu-emanaz egindako adierazpenetan, berariaz aldarrikatzen baitu Euskara Batuko eta euskalkietako adierazpideek, idatzizkoek nahiz ahozkoek, elkarren aberasgarri izan behar dutela: euskalkietako formek berezko bidea izan behar dutela Euskara Batuko baliabideen artean, besteak beste, hiztegian, syntaxian eta esapideen arloan (Euskaltzaindia 2004: 4).

Laurogeita hamarreko hamarkadan, beraz, Euskara Batuaren hizkuntza-ereduak bi ezaugarri zituen jomugan: zuzena eta jatorra izan behar zuen. Idatzizko tradizioa eta euskalkietako ahoz ahoko tradizioa ziren erreferentzia-ardatz nagusiak.

1.3. Euskara Batua nonahi, noiznahi eta zernahirako

Irizpide berri bat sartu da azken hamarkada honetan euskararen kalitatearen eztabaidan: euskarak zuzena eta jatorra behar du, baina baita egokia ere. Hala esaten digu Jagon saileko Joxe Ramon Zubimendik (1997), lehenagotik kazetaritzaren testuetarako proposatutakoa jasoz (Zubimendi eta Esnal 1992). Egokitasunaren ezaugarria aldarrikatu beharrak hamarkadaren amaierako kezka bati erantzuten dio beste behin ere, euskarazko testuen komunikagarritasunik ezari hain zuzen ere. Euskara Batuak komunikatiboa izan behar du, behar komunikatiboetara egokitzen den euskara. Eta horretarako malgua izan behar duela esaten digu Zubimendik: «mailaz mailako errejistroak eta lekuan lekuko berezitasunak onartu eta bideratzeko bezain malgua», aniztasun funtzionalaren ikuspegitik, oinarrizko ideia bat gaineratzen du «funtsezko batasunak ez baitu galarazi behar aniztasun oparoa (erregistro, berezitasun eta estilo ezberdinen emankortasuna)» (Zubimendi 1997: 708).

Ikuspegi berri horrek bere isla izan du Euskaltzaindiaren arautegian eta erakundearen zenbait sailek, bereziki Jagon Sailak, abian jarri dituzten ekimenetan. Arautegian adibide, gure ustez, eredugarria ematen digu Euskaltzaindiak 1998an *Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua* gizarteratzen duenean. Aniztasuna hizkuntzaren biziturriztat jotzen du arau honek, eta lehenengo eta behin ahoskeraren arau zainduak euskararen aniztasunean izan behar duen lekua zedarritzen ahalegintzen da.¹ Euskara Batuaren barruan ahoskera modu bat baino gehiago egon daitekeela onartzen du eta azpimarratzen du hizketa, oro har eta Euskara Batuaren barruan ere, testuinguruari (egoera, gaia, entzulearen ezaugarriak, hizketa-lagunen arteko distantzia) egokitu behar zaiola.

Erregistroz erregistro Euskara Batuak izan behar duen egokitzeaz eta Euskara Batua eta euskalkiek izan beharreko osagarritasun funtzionalaz gogoeta egitea da, bestalde, Euskaltzaindiko Jagon Sailaren gaur egungo zeregin garrantzitsuenetako bat, oraindik orain batez ere aldakortasunaren ardatz dialektalaz aritu bada ere. Horren adibide aipagarria da Jagon Sailak Euskal Herriko Ikastolen Konfederazioarekin batera argitaratu berri duen lana (Barrios et al. 2008).

Atalaren ondorio gisa esan daiteke, beraz, 1968tik Euskaltzaindiak abian jarri edo bideratu duen hizkuntza-ereduaren inguruko gogoetak kezka soziolinguistikoak izan dituela beti pizgarri eta motor nagusi: hirurogeiko hamarkadan euskal komunitatea nola trinkotu, nola batu zen kezka nagusia. Azken hamarkada hauetan, nola erantzun eraginkortasunez egun euskarak irabazi dituen erabilera-esparru guztietako komunikazio-egoeren eskakizunei, euskara batzen duen idazkera-eredutik abiatuta eta, ahozko eta idatzizko tradizioa ere aintzat hartuta. Gaur egun, hor dago hizkuntza-ereduaren inguruko eztabaidaren muina: zein irizpide teoriko eta metodologiko lehenetsi behar dira Euskara Batuak mailaz mailako erregistroen eta lekuan lekuko berezitasunen arabera egin behar duen egokitze hori bideratzeko eta ez oztopatzeko?; zein irizpide teoriko eta metodologiko lehenetsi behar dira funtsezko batasunak euskarak ezinbesteko duen aniztasun oparoa ez galarazteko?

¹ Ikus. 87. arauko *Ahoskeraren aniztasuna eta arauen malgutasuna: Arauak nola ulertu behar diren* atala.

2. Aniztasun funtzionala ahalbidetzen duen batasuna

Galdera zailak dira aipatu horiek, eta oraindik orain ezinezkoa zaigu guztiei batera eta sendoki erantzutea. Urratsez urrats joan behar da gogoeta honetan, eta guri euskararen batasunerako eta kodifikaziorako Euskaltzaindiak proposatu duen arauditik hastea iruditu zaigu zentzuzkoena. Hurrengo hauek dira, gure ustez, Euskara Batu egokira heltzeko ezinbestez erantzun behar ditugun abiapuntuko galderak: Batasunerako Euskaltzaindiak proposatu duen araudiak, onartu eta bideratzen ditu aniztasun dialektala eta funtzionala? Garapen hori bideratzeko bezain malguak dira batasunerako arauak?

Gure azterketak Euskaltzaindiak argitaratu duen azken araudian jarriko du arreta, araudi lexikoan, hain zuzen. Lexikoak aldakortasun handia azaltzen du erregistroz erregistro eta, horregatik, Hiztegi Baturako ematen den araudiak arreta berezia jarri beharko luke, gure iritziz, aldakortasunean: aldakortasun dialektalean eta funtzionalean. Ardatz funtzionalean, hizkuntzaren hiztegiak esparru askotariko komunikazio-alarretako gaiei eta gai horietara hurbiltzeko askotariko moduei erantzuteko baliabideak izan behar ditu, baita diskurtsoa solaskideen aditutasun mailaren arabera eta komunikazio-egoeraren formaltasun mailaren arabera egokitzeko baliabideak ere. Ardatz dialektalean, bestalde, hartzailearen ezaugarri dialektalei erantzun behar die aldakortasunak: jatorri geografiko eta soziala eta adin desberdinetako hartzaileen hiztegi-premiei erantzun behar die.

Estandarraren kodifikazioaren eta elaborazio funtzionalaren artean egon behar duen harremanaren inguruko gogoeta honek interes handiagoa du gaur egun lexikoan gramatikaren beste atal batzuetan baino. Izan ere, une honetan urrats berriak ematen ari da Euskaltzaindia Hiztegi Batuaren araugintzan: Hiztegi Batuaren bigarren itzulian abiatu da, 55.000 sarrerako helmuga ezarri duelarik (Salaburu 2008) eta, *Euskaltzaindiaren Hiztegian*, Hiztegi Batuak lehen 20.000 sarrerak gramatika-informazioz, adieraz eta definizioz hornitzeko asmoa du (Sarasola 2007).

Une honetan, beraz, beharrezkoa ikusten dugu guztion aho-lumetan dagoen egokitasunak ezinbestez eskatzen duen hiztegi-aberastasunaz gogoeta egitea, baita hiztegi-aberastasun hori Hiztegi Batuak tratatzen duen moduz ere. Bi alderdi interesatu zaizkigu bereziki: batetik, erabileraren deskripzioan esparruz esparruko berezitasunak onartzeko eta bideratzeko egin diren ahaleginak (corpusen eta sarreren hautapenean, batez ere) eta, bestetik, hiztegi-aldakortasunaren kudeaketarako ezarri diren irizpideak (tradizioa, egungo erabilera, iparralde-hegoalde lotura...). Azterketa honetan, aniztasun funtzionalera hurbiltzen gaituzten aurrerapausoak hauteman ditugu, baina baita, gure ustez, bide horretan oztupo izan daitezkeen praktika metodologikoak ere. Bien inguruan arituko gara hurrengo ataletan.

2.1. Hiztegi Batua aniztasun funtzionalaren mesedetan

Euskara administrazioan, komunikabideetan eta maila guztietako esparru akademikoetan ezarri da azken hamarkadetan 1968an ezin aurreikus zitekeen sendotasunarekin. Denominazio berrien premia eta adierazpide berrien bilaketa dira hiztegiaren garapenaren motorrak, eta zalantza-izpirik ez dago motor horiek etengabe aritu direla lanean euskarak bere historia osoan baino erabilera-esparru berri gehiago irabazi dituen berrogei urte hauetan.

Alor horietan guztietan ikusi da Euskara Batua ardatz dialektalean garatzeko beharra. Komunikabideetako komunikazio-egoeretan hartu-eman arrakastatsua izateko, adibidez, ezinbesteko ikusi da xede-taldearen soslai dialektala kontuan hartzea: hartzaile potentzialaren adin taldea eta bereziki jatorri geografikoa izan dira gogoan (Larrinaga 2004, Berria 2006, besteak beste). Kasu batzuetan, xede-talde zabalena da helburua (Euskadi Irratiko albistegietan, esaterako). Horrelako kasuetan geografikoki markatuak diren formak saihestu dira eta forma orokorrenak lehenetsi. Baina beste kasu batzuetan, bereziki tokian tokiko komunikabideen kasuan, ezaugarri geografikoetara hurbiltzea izan da helburu nagusia, hartzaile horientzako ulergarritasuna eta konplizitatea ziurtatu nahian. Komunikabideetako hartzailearen parte-hartze zuzenarekin areagotu da azken joera hori (Etxebarria 1994), eta oraindik gehiago areagotuko da telebistaren digitalizazioak eta multimedia euskarrien erabilerak dakartzaten aldaketekin.²

Komunikabideetan egokitze horren aldeko apustu garbia egin dute. Erabilera-eremu bietan defendatzen da hiztegi mailan Euskara Batuaren filosofia irekiari jarraitzeko interesa: «Euskara batua ez da hizkera itxia eta zurruna. Hiztun bakoitzak bere hizkerako hitz, lokuzio, esapide eta egiturekin aberats dezake» (EITBren Hizkuntza Funtsak, Larrinaga 2004). Administrazioaren munduan ere euskalki batetako eta besteko hitzak eta joskerako egiturak erabiltzea ontzat ematen dute: «Argi izan behar dugu Hiztegi Batua euskalki guztietako hitzek osatzen dutela: *barik* esaterako, *gabe* bezain batua da, nahiz eta Bizk. (bizkaierazkoa) marka duen. Ona da gure hiztegia hornitzeko (...)» (HAEE-IVAP 2005), eta tokian tokiko administrazioetan lexikoa hartzailearen soslai geografikoari egokitzea defendatzen dute.

Azkenik, mundu akademikoari dagokionez, egun zalantzarik ez dago progresiboa izan behar duela eskolan, bereziki eremu euskaldunagoetan, ikasleak diskurtso orokor informaletik diskurtso formal espezializaturako egin behar duen iragateak. Eta ikasleek aukera nahikoa izan behar dutela etxetik daramatzaten baliabideetatik hasita, formaltasun eta espezializazio maila desberdinetako erregistroak identifikatzeko eta garatzeko (Elordui 2006, Barrios et al. 2008). Zeregin horretan Euskara Batuaren barruan tokian tokiko aldaerak garatzeko urrats garrantzitsuak eman dira, eta oraindik ere urrats asko eman behar dira.

Ardatz funtzionalean, Euskara Batuak erronka erraldoiei egin behar izan die aurre azken hamarkadetan. Mundu modernoaren denetariko jakintza-alorretako kontzeptu eta objektuetarako denominazioak sortu behar izan dira. Formaltasun eta espezializazio maila desberdinetako egoerarako askotariko adierazpideak garatu behar izan dituzte euskal hiztunek eguneroko bizitzan, komunikabideetan, administrazioan eta esparru akademikoetan euskaraz jardun ahal izateko. Hiztegiaren aberaste hori egiteko hizkuntza guztietan ohikoak diren bideak erabili dira: hizkuntzaren hiztegi-ondareko elementuei esanahia zabaldu, espezializatu edota orokortu; maileguak hartu; eraketa morfologikoa (eratorpena eta hitz-elkarketa) edota sintagmatikoa baliatu. Gure lexikoaren aberaste azkar honetan neologia formal eta semantikoa inoiz baino gehiago erabili behar izan dituzte hiztegiak, itzultzaileak, idazleak eta irakasleak.

Hiztegi Batuak kontuan hartzeko ekarpenak egin ditu euskararen garapen dialektal eta funtzional horretan euskalkiek egin behar duten ekarria egituratzeko eta

² Ikus aldaketa horietaz Amezaga & Arana (2008).

bermatzeko. Lehenengo eta behin, eta espero zitekeenez, Hiztegi Batuan ahalegin berezia egin da hartzaile potentzial zabalena xede hartzen den kasuetarako, hots, geografikoki ez markatuak, orokorrenak, diren formei lehenetsua eman behar zaien kasuetarako. Hiztegi Batuaren helburu nagusietako bat da horrelako kasuetarako aukera batu egokien berri ematea.³ Baliabide lexiko orokorren kodifikazioa funtsezkoa da aldakortasunaren antolakuntzan laguntzeko, aldakortasuna egituratzen duen erreferentzia-ardatza eskaintzen baitu.

Bestalde, informazio ugari ematen du Hiztegi Batuak hitzen hedapen geografikoaz eta hainbat kasutan, ez beti, hitz horien esanahiaz ere (BESTA iz. *Ipar.* eta *Naf.* 'jaia'; BESTAINEZ lok. *Zub.* 'bestela'; EZKO 2 izond. *Bizk.* 'hezea'; OSOTORO *Gip.* 'osoki'; FRUTA iz. *Heg.*; JABAL *Ipar.*; KRISTANDADE *Bizk.*). Lexikoaren ezaugarri geografikoen inguruko informazio horrek lagundu ahal dio bere ekoizpena hartzaileen profil dialektalari egokitu nahi dion igorleari, kasuan kasurako behar diren baliabide lexikorik egokienak aukera ditzan. Bestalde, hiztegi-elementu horien esanahia eskaintzeak informazio baliotsua ematen dio bere euskalkikoak ez diren baliabideak deskodifikatu behar dituen hartzaileari ere.⁴

Ardatz funtzionalean ere, bere ekarpena egin du Hiztegi Batuak. Erregistroen eta erabilera-alorren inguruko informazioa eskaintzen du: batetik, formaltasun eta adierazkortasun maileri buruzkoa (GAITZERIZKO iz. *Jas.*; EXKAX izond. *Adkor.*; GONAZALE izond. *Lgart.*) eta, bestetik, zenbait hitzen kasuan, jakintza-alorrei buruzkoa ere ematen digu (MAGNITUDE *Fis.*; DIFERENTZIAL 1 iz. *Tekno.* (ibilgailuen mekanismoa). 2 izond. *Mat.*: *kalkulu diferentziala*; EBAKETA iz. *Mat., Log.*; NUMERO *Gram.*). Bestalde, hiztegi-aldakortasunaren kudeaketarako ezinbestekoa den informazioa eskaintzen digu Hiztegi Batuak, hiztegi-elementuek ekoizpen berrietan duten erabileraren berri ematen digunean: adibidez, zaharkituta edota gutxi erabilitako hitzak markatzen dituenen (NARRITAMENDU *Zah.*; NIKETZ *g.er.*: *mila goraintzi, niket, atezainari*; BETIRAUNDE iz. *g.g.er.* 'betikotasuna').

Azkenik esan behar da aldakien banaketa dialektal eta geografikoen deskribzioa egiten duenean ez ezik, aldakiak mugatzen dituenen ere, ekarpen handia egiten duela Hiztegi Batuak aniztasun funtzionala lortze aldera, beti ere kontuan hartuta hiztegi-aniztasun sistematikoa dela xedea, ez edonolako aldakortasuna. Une honetan euskarak bizi duen asistematikotasunaren harmonizazioak abiapuntu sendoa behar du eta, ildo honetatik ere, ekarri garrantzitsua egiten du Hiztegi Batuak. Horren

³ Aukera batu egokia markatzeko h. (hobe) ikurra erabiltzen du Hiztegi Batuak euskalki-markaren ondoren. Marka hori nahasgarria da, ordea, erabiltzaileentzat askotan. Izan ere, batzuetan ez dago garbi «hobe» zeri dagokion: hobe estilo zainduari begira? hobe xede-talde orokorrei begira? hobe euskara batua erabiltzen den edozein testuingurutarako?

⁴ Hala ere, ez dirudi ekoizpena hartzaileen profil dialektalari egokitzen laguntzea denik Hiztegi Batuan xedean artean; Euskaltzaindiak berak (Hiztegi Batua, 482) esaten digunez, «euskalki hitz» horien erabilera mugatuaz ohartarazi du dialekto marka horien bidez. Ez da akademiaren helburua hiztegi batuan barruko aukera geografikoak harmonizatzea. Hori argi ikusten dugu informazio dialektala gizarterako duen moduan. Ez dira beti jasota egoten Hiztegi Batuan beste dialekto edota eremu geografikoe-tan erabiltzen diren sinonimoak edota erdisinonimoak, eta jasota badaude ere, ez daude elkarren ondoan jarrita (erremolatxa *Heg. Beta vulgaris*; **eratziki**, eratzikitzen. *Ipar.*, du ad.). Horrela, berea ez den dialekto baten baliokidea bilatu nahi duen erabiltzaileak ez dauka modurik baliokide hori aurkitzeko, aldez aurretik forma ezagutzen ez duenez gero (poxelagarri *Ipar.*).

adibide adierazgarrienak hiztegi arau ortografikoak dira (gaiso* e. GAIXO; hanitz* e. ANITZ; mobitu*e. MUGITU; neumonia* e. PNEUMONIA; odi* e. HODI). Arau horiek balio handikoak dira erredundantzia asistematika ordenatzeko eta mesedegarriak dira, beraz, aniztasun funtzional sistematikoa bideratzeko. Era berean, komunikazio-arazoei azkar eta eraginkortasunez erantzun behar dieten hiztun talde batzuen (zientzialariak, kazetariak, merkatariak, hiztun arruntak...) bat-bateko sorrera neologikoa mugatzeko Euskaltzaindiak egiten dituen proposamenek (adibidez, bulegogizon* e. BULEGARI; artxibari* e. ARTXIBOZAIN; espia* e. ESPIOI) ere, ezinbestekotzat ditugu aldakortasun asistematikoko hori ordenatze aldera.

Laburbilduz, Hiztegi Batuak sarrerei buruz eskaintzen duen informazio sozio-pragmatikoa (hiztegi-baliabideen hedapen geografiko eta pragmatiko-funtzionala) eta aldakortasun asistematikoa antolatzeke egiten dituen aukerak eta kodifikatzen dituen arauak funtsezkoak dira euskararen erregistroz erregistroko garapena eta finkapena posible izan daitezela.

2.2. Hiztegi Batuak aniztasun funtzionala ez oztopatzeko zenbait aldaketa metodologiko

Aipatu ditugun onura horiek guztiak, eta zurrerik gehiago, aitortu behar zaizkio Hiztegi Batuari. Ezin da ukatu hiztegi honek bere ekarpena egiten duela aniztasun funtzionala ordenatzeko xedean. Nolanahi ere, ez dirudi hiztegiaren elaborazio-prozesuaren urrats guztietan (deskripzioan eta araugintzan) aniztasun funtzionala gogoan izan denik. Hortik datoz, gure iritziz, zenbait alderdi metodologikotan antzematen ditugun hutsuneak, ekarpen hori mugatu eta garapen funtzionala oztopatu ere egin lezaketanak. Hori saihesteko, ikuspegi funtzionala lehenetsi beharko litzateke, gure ustez: bai kodifikazioaren aurretiko deskripzioan (corpusen zein sarreraren hautapenean, eta sarrera horien erabileraren deskripzioan ere), eta bai kodifikazioan irizpide desberdinei ematen zaien lehentasunetan ere.

Hiru ataletan antolatuko dugu gure gogoeta: a) hiztegia aberasteko egin den sarreraren eta adieren hautapenean eta sarrera horietan ematen den informazioan; b) erreferentziatzat hartzen diren corpusen hautapenean eta c) hiztegi-aldakortasuna kudeatzeko lehenesten diren irizpideetan.

a) Sarreraren eta adieren hautapenari dagokionez, zalantzarik ez dago aurretik kodifikatutako baliabide lexikoak izan behar zirela Hiztegi Batuaren abiapuntua eta, zentzu horretan, kodifikazioan Euskaltzaindiaren lehen eginkizuna zela tradizio idatziko hiztegi-ondarea aztertzea eta lehenago emandako arau lexikoak berrikustea. Horixe egin du Euskaltzaindiak Hiztegi Batuaren lehen itzulian (Euskaltzaindia 2000: 481).⁵ Erabaki metodologiko horri zentzuzkoa deritzugu duela zenbait hamarkada hasi zen Hiztegi Batuaren lehen itzuliaren elaborazioan. Baina

⁵ Salaburuk (2008) Hiztegi Batuaren lehen itzuliaren (2000) iturriak zerrendatzen ditu: *Batasunerako Hiztegia* (1968); *H letraren ortografi arauak* (1979), *Zortzi urte arteko Ikastola Hiztegia* (1975), *Matematika Hiztegia* (1978), *Merkatalgo Izendegia* (1984), Maileguzko hitz berriei buruz Euskaltzaindiaren erabakiak (1986). Iturri horietaz gain, *Orotariko Euskal Hiztegia (OEH)* eta *XX. mendeko corpusa* edo egungo *Euskararen Bilketa-lan Sistematikoa (EEBS)* (maiztasun handieneko 5.200 lemak) ere erabili dituzte Hiztegi Batuaren lehen itzuliaren sarrerak erabakitzeko.

ezin da ukatu prozedura kontu horrek eragin handia duela Hiztegi Batuaren egungo erabilgarritasunean eta ezinbestez hiztegiaren garapenean. Izan ere, egunero bizitzan ezinbestekoak ditugun milaka hitz, adiera eta erabilera ez daude islatuta hiztegian.

Nolanahi ere, bigarren itzulian, gure ustez, salto kualitatiboa eman behar zuen Euskaltzaindiak sarreren eta adieren iturriei begira. Erabateko lehentasuna eman behar zien erabiltzaileek egun dituzten beharrei. Egia da Iturenen 2000. urteko bileran egin zen eztabaidaren ondoren erabaki zela Hiztegi Batuan egun edozein erabiltzailek behar dituen kontzeptu moderno eta espezializatu batzuk sartu behar zirela (Urrutia 2005: 54). Baina 2007an oraindik orain unibertsitateko jakintza-alorren kasuan berrehuna berba nabarmenenak biltzen hastea da helburua, beti ere unibertsitateko terminologia biltzea helburu duen batzordearen buru Xabier Kintanaren arabera (Kintana 2007: 276).

Edozelan ere, aipatu premia eta lan talde horiek ez ditu aipatzen ere une honetan Hiztegi Batuak 2. itzuliaren batzordearen burua den Salaburuk Hiztegi Batuaren bigarren itzuliaren helburuez eta iturriez hitz egiten digunean (Salaburu 2008: 56-57). Guztiz alderantziz, argi azaltzen digu Salaburuk Hiztegi Batua batez ere iturri historikoetan oinarritzen dela eta iturri horiek direla sarreren hautapenean ardatz nagusiak gaur egun ere: «Ez haietan bakarrik baina batez ere haietan, eta zehazkiago esateko *OEH*k eskaintzen dituen datuetan. Hor ager daitezke gaur egun hilik egon daitezkeen sarrerak, eta bestetik, idazleek behar dituzte eguneroko jardueran hitz berriak, egungo gizarte modernoa etengabe eskatzen dizkien hitz eta sarrera berriak esan nahi dut. Eta hitz hauek ez daude *OEH*-n».

Erabaki metodologiko hori dela-eta, bigarren itzulian Hiztegi Batuak jomugan dituen 35.000 sarrera berriak aukeratzeko orduan, berriro ere *OEH*ra jotzen du nagusiki (12.000 sarrera inguru) eta neurri txikiagoan *xx*. mendeko corpusera (9.800 sarrera inguru). Gainerako sarrerak osatzeko Sarasolaren *Euskal Hiztegian* oinarritu da Euskaltzaindia (Salaburu 2008: 58).

Hiztegi Batuan behar duen hitza aurkitzen ez duen erabiltzaileak beste hiztegi edota corpus batera jo dezake argibide bila edo, bestela, bere sena erabiliz konpon dezake hiztegi-baliabide horren falta. Baina ondorio larriagoak izan ditzake zenbait sarrerak adiera eta erabilera guztiak zehaztuta ez izateak. Izan ere, Hiztegi Batuaren sarrera asko eta asko bukatu gabe daude eta osatzen doaz bigarren itzulian. Adibidez, *akabatu* aditzaren sarrera honelakoa zen 2000 urteko argitalpenean: «AKABATU, akaba, akabatzen *du* ad. 'hil'. 2008. urtean, sareko Hiztegi Batua kontsultatuz gero, aldiz, honela kodifikatuta aurkituko dugu sarrera: «AKABATU, akaba, akabatzen. 1 *du* ad. 'animaliak bortxaz hil'. 2 *da/du* ad. 'amaitu, bukatu'. 3 *du* ad. 'azken ukituak egin'». Hiztegiaren erabiltzaileak pentsa lezake hiztegian zehaztuta ez dauden adiera edota erabilerak baztertzen ari dela Hiztegi Batua. Adibidez, 2000ko arauaren aplikazioak ekar lezake *akabatu* aditzaren zenbait adiera, oraingo itzulian onartuta daudenak, zuzentzea eta erabileratik baztertzea. Izan ere, arauaren halako interpretazio batera eramaten gaituzte Hiztegi Batuak berak ematen dituen argibideek: «Orobat, beharrezko ikusi denean, hitzen erabilera zuzenaz ere egin dira oharrak, zuzenean nahiz zeharka. Esaterako, *akabatu*-ri 'hil' adiera ezarri zaionean, uste dugu irakurle zuhurrak horrenbestez 'amaitu' adieran onartzen ez dela ulertuko duela. Hiztegi honek, arau kontu guztiak bezala, letra eta espiritua du. Esan gabe doa Hiz-

tegi Batu hau ontzean erabili dugun filosofia dela, batez ere, euskaldunek aintzat hartzea nahi genukeena» (Euskaltzaindia 2000: 484).

Euskararen garapen funtzionala ez oztopatzeari begira, oso garrantzitsua iruditzen zaigu azpimarratzea Hiztegi Batua bukatu gabe dagoela, eta oso arriskutsua deritzogula hiztegiaren zehaztuta dagoen “letraz” harantzago doan “espiritua” edo “filosofia” erabiltzea, horren bitartez euskarak garatu duen edo gara lezakeen bide bat mozteko arriskua egon daitekeenean, edo egon ote daitekeen jakin gabe. Euskaltzaindiak berak esaten digunez, argi geratu beharko litzateke «Hiztegiaren jasotzen ez diren hitzei buruz (...) Euskaltzaindiak ez dituela oraingoz onartzen, baina ezta gaitzesten ere.» (Euskaltzaindia 2000: 481). Baina baieztapen hori osatu beharko litzateke adierei eta erabilerei dagokienez ere: Hiztegiaren jasotzen ez diren adierei eta erabilerei buruz ere, Euskaltzaindiak ez ditu oraingoz onartzen, baina ezta gaitzesten ere.

b) Arau lexikoak eman ahal izateko Hiztegi Batuko lan-taldeak erabiltzen dituen corpusak esplizituki azaltzen dira hiztegi honen sarrerako argibideetan: tradizio idatziko eta egungo erabileraren berri ematen diguten *OEH* eta *EEBS* corpusak. Oraingo erabilera, beraz, kontuan hartzen da Hiztegi Batuko lehen itzulian, eta bigarrean. Baina erabakietan ez dirudi pisu bera ematen zaienik *OEH*ri eta *EEBS*ri. Honela mintzatzen da, adibidez, Pello Salaburu *EEBS*ren inguruan (Salaburu 2008: 58): «xx. mendeko corpus-ari dagokionez, erran beharra da corpus hori ez dela erreferentziazkoa, aleatorioa baita, estatistikoa, nahi bada. Ez da kontuan izan testuen kalitatea, erabiltzen den euskararen kalitatea, testuak beste irizpide batzuen arabera hautatu baitira. Horrek ere bere mugak ditu, nahiz holako corpusak egitea aski arrunta den bertze hizkuntzetan ere».⁶

Honelako baieztapen batek agerian uzten du teoriaran oraingo erabileraren berri eman behar zuen *EEBS*a gutxietsita dagoela hiztegi arautzen duen batzordean. Egungo erabilera egiaztatzeko, *Ereduzko Prosa Gaur* corpusa nahiago dute. Salaburu-*ren* (2008: 56) hurrengo deskripzioa nahikoa argigarria da zentzu horretan: «Gaur egungo prosa *Ereduzko Prosa Gaur* izeneko EHUk bildu duen corpusean (<http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/ereduzkoa/>) oinarritzen da. Komenigarria denez zertaz hitz egiten ari garen garbi izatea, esan beharra da corpus hau 2000-2006 urteetako epean argitaratu diren liburu eta prentsako artikuluetan oinarritzen dela. Corpus aukeratua da, txukun idatzitako testuak biltzen ditu, modernoa da, eta orotara 25 milioi inguru hitz biltzen ditu».

Baieztapen horretan ondo islatzen da egungo erabilera tratatzeko Hiztegi Batuak duen modua: aldeztu aurretik ereduak hartzen diren testuetan agertzen diren formak, adierak eta erabilerak bakarrik hartzen dira kontuan. Ibon Sarasolak diseina-

⁶ Azpimarratu behar dugu corpusen hizkuntzalaritzan «erreferentziazko corpusak» ez direla definitzen Salaburu-*ren* egiten duen bezala testuen kalitatearen arabera. Hona hemen Sinclair-en (1996) definizioa: «A reference corpus is one that is designed to provide comprehensive information about a language. It aims to be large enough to represent all the relevant varieties of the language, and the characteristic vocabulary, so that it can be used as a basis for reliable grammars, dictionaries, thesauri and other language reference materials. The model for selection usually defines a number of parameters that provide for the inclusion of as many sociolinguistic variables as possible and prescribes the proportions of each text type that are selected. A large reference corpus may have a hierarchically ordered structure of components and subcorpora».

tutako *Ereduzko Prosa Gauren* batez ere literatura-ekoizpen ereduzkoak, itzulpen ereduzkoak eta kazetaritzako testu ereduzkoak biltzen dira. Ereduzko corpus horretan ez-ikusia egiten zaio euskararen erregistroen garapenerako Euskaltzaindiak berak (Barrios et al. 2008) funtsezkotzat hartzen duen erabilera-esparru bateko ekoizpenari, esparru akademikoetako ekoizpenari hain zuzen. Lehen hezkuntzatik unibertsitatetara doazen irakaskuntza maila desberdinetan berrogei urte hauetan egin diren ekoizpenak, deskripzioaren prozesutik bertatik kontuan ez hartzea erabaki da.

Jarrera hori zuzenean islatzen da 2000ko Hiztegi Batuaren zenbait sarreratan eskaintzen den erabileraren deskripzioan, araua bera eman aurretik eskaintzen den deskripzioan alegia. Esate baterako, *lengoaia* sarrera honela dago kodifikatuta Hiztegi Batuan: «LENGOAIA *Zah.* h. mintzaira, hizkuntza». Arauaren lehen zatian agertzen den informazioak (*Zah.*) oraingo erabileraren deskripzioa behar luke izan, ezin da besterik izan. Baina deskripzio horrek ez ditu nonbait kontuan hartzen *EEBS* corpusean azaltzen diren 134 agerpenak, ez eta guztiok dakigun bezala, informatikaren alorreko testuetan, adibidez, hitz horrek erabilera handia duela.⁷ Hiztegi-sarreraren honetan, deskripzio oker baten bidez ezkutuko preskripzioa ere egiten da, alegia, azaldu gabe zaharkituztat hartzen dira egungo erabileretan ondo sustraitutako zenbait erabilera. Antzeko zerbait esan dezakegu *karratu* sarrerari buruz. Honela kodifikatuta dator Hiztegi Batuan: «KARRATU *Ipar.* izond. ‘koadroa’». Baina corpusetara jo beharrik ere ez dugu jakiteko hegoaldean, esparru akademikoan, orain arte behintzat, *erro karratu*, *ixa karratu*, *zentimetro karratu*, eta horrelako adierazpideak baino ez direla erabili.

Hiztegiaren sarrera horietan esparru akademikoan egon den garapenari ez-ikusia egiten zaio. Baztertze hori, gure iritziz, behar den azterketa eta diagnosia egin gabe egin da; aurreiritzietan oinarrituta eta esparru horietan nahikoa esperientzia linguistikoa izan gabe. Hiztegi-elementu berri horien deskripzioa egin ondoren, haietako asko baztertzea erabaki lezake, seguruenik, Euskaltzaindiak: hiztegi-elementuek bete behar dituzten baldintza minimoak betetzen ez badituzte, adibidez. Baina deskripzio horretan, inolako zalantzarik gabe, asko izango dira egungo premiei erantzuten dieten formak, esanahiak eta erabilera berriak, eta horiek aniztasun funtzionalean egin duten eta egin dezaketen ekarpena funtsezkotzat jotzen dugu egokitasuna eta erregistro erregistroko aniztasun funtzionala helburu duen estandarizazio prozesu batean.

Euskaltzaindiak oso kontuan hartu beharko lituzke, bestalde, horrelako erabakiek izan dezaketen kostu soziolinguistikoa. Lehen hezkuntzatik unibertsitatetara doazen irakaskuntza maila desberdinak gakoak izan dira eta dira euskararen estandarizazio prozesuan: euskal hiztunen kopuru handiena gaur egun 24 adinera arteko tar-tean⁸ kokaturik dago (Eusko Jaurlaritzaren Kultura Saila 2008). Hiztun hauetako zati handi batek ikasketa guztiak egin ditu euskaraz, eta denetarikoa gai akademikoei buruzko *inputa* jaso du esparru akademikoan. Hiztun hauen erreperitorio linguis-

⁷ *ZT* corpusean 79 agerpen ditu *lengoaia* hitzak, eta Salaburuk (2008) ereduzkotzat jotzen duen *Ereduzko prosa gaur* corpusean 91 ageraldi ditu.

⁸ Hona hemen IV. Inkesta Soziolinguistikokoaren (Eusko Jaurlaritzaren Kultura Saila 2008) datuak: Gaur egun, 16 eta 24 urtekoen artean elebidunak % 57,5 dira eta 25 eta 34 urtekoen artean % 44,5. Elebidunen ehunekorik txikiak, aldiz, 35 urtetik gorakoen artean daude, elebidunen ehunekoak EAEko batez bestekoaren azpitik dago, bereziki 50 eta 64 urteko helduen artean (% 21,2).

tikoaren zati handienetako bat osatzen dute esparru akademikoan izan duten esperientzia linguistikokoaren bitartez bereganatu dituzten elementu horiek guztiak.

Esparru akademikoetako erabilera kontuan ez hartzeak, beraz, hainbat hitzetarako dakar ehunka mila hitzunen ezagutza lexikoa aintzat ez hartzea eta Hiztegi Batuak ematen duen deskripzioa okerra eta nahasgarria izatea. Horrek ziurtasun eza eragiten du hitzunen eta, bestalde, corpus-normalizazioaren jardun osoari eragiten dio. Izan ere, ez dugu ahaztu behar Hiztegi Batua erreferentziazko hiztegia dela erabilera-esparru zainduetan ari diren erabiltzaileentzat eta abiapuntutzat hartzen dutela lexikoaren garapena kudeatzeko sortu diren batzorde guztiak eta, oro har, euskararen kalitatearen kontrolerako sortu den batzorde-sareak (EIMA, EHUko Euskara Zerbitzua, Terminologia Batzordea, besteak beste). Hiztegi Batuak duen eragina, beraz, ez da mugatzen erabilera orokorretara; guztiz alderantziz, erabateko eragina du esparru espezializatuen lexikoaren garapenean ere.

c) Hiztegi-aldakortasuna kudeatzeko lehenesten diren irizpideetan ere, aldaketa nabarmena ekarri beharko luke, gure ustez, aniztasun funtzionala bideratu nahi duen Hiztegi Batuak. Hiztegiaren aurkezpenean (Euskaltzaindia 2000) azaltzen zaigunez, euskal komunitatea trinkotzea —bereziki iparraldeko eta hegoaldeko komunitateen arteko haustura linguistikoa ez areagotzea— eta batuaren hiztegia tradizioaren bideetatik eramatea dira aldakortasuna kudeatzeko orduan ezarri diren helburu nagusiak. Tradizioaren gaiari helduko diogu azken atal honetan, hori lehenetsi baita Hiztegi Baturako aldaerak proposatzeko orduan (Salaburu 2008).

Tradizioa gidari izan behar da euskararen kodifikazioan eta oro har estandarizazioan. Horretan ez dugu guk ere zalantzarik. Guztiz bat gatoz Mitxelenarekin defendatzen duenean Euskara Batuaren abiapuntua tradizioan erabilitako baliabide lexiko eta diskurtsiboak izan behar direla. Baina, Mitxelenak berak gogorarazten digunez, ezin dugu ahaztu hizkuntza bizia hitz berrien premian dela beti, eta areago berrogei urtean inoiz ez bezalako garapen funtzionala bizi izan duen gurea bezalako hizkuntza. Garapen funtzionalean gertatzen den lehian tradizio idatziko hitz askok eta askok, eta hitzak eratzeko euskarak dituen arauak ere lehiatu dute, eta emaitza batzuk eman dituzte oraingo erabileretan. Une honetan, testuinguru guztietara egokitzen den euskara jomugan dugularik, garrantzi handia eman beharko litzaioke emaitza horien deskripzioari. Egia da garapen lexiko-diskurtsibo honi hasiera eman aurretik hitzun guztiok tradizio idatziko hitz guztiak ezagutu izan bagenitu, agian, garapenaren emaitza bestelakoa izan zatekeela, baina oraingo unean beren bidea egin ez duten hitzen aldeko gurutzadak abiatzeak euskararen garapen eta egonkortze funtzionalari mesede gutxi egiten diola uste dugu. Emankorragoa litzateke gure iritziz, une honetan, oraingo ekoizpen estrategikoetan azaltzen den hiztegiaren deskripziotik abiatzea, eta tradizioarena erkaketa-corpus bezala erabiltzea, arauari begira askotariko informazioa baliatze aldera.

Proposamen hori bereziki kontuan hartzekoa da esparru akademikoetako eta askotariko esparru espezializatuetakoa lexikoaz dihardugunean. Erabilera-esparru berri hauetakoa baldintza semantiko-pragmatikoak tradizio idatziko testuak sortu zirenekoak ez bezalakoak dira, eta horrek berez dakar tradizioko hiztegi-baliabideak oso labur geratzea, eta garapen funtzionala tradizioaren bideetatik urruntzea. Esparru hauetan tradizioak ezin du eduki esparru orokorretan duen pisu bera (Mendiguren

Bereziartu 1996, Azkue et al. 2001, Elozegi 2002, Gurrutxaga et al. 2004, besteak beste).

Ondorio gisa esan daiteke, beraz, tradizio idatziaren eta egungo erabileraren irizpideen aplikazioak berez eskatzen duela azterbide egokiak erabakitzea. Arau estandarrek, erregistroz erregistroko aniztasuna helburu badu, ezinbestekoa du hiztegi-elementu batek tradizioan ez ezik erabilera berrietan ere dituen formak, adierak eta, zalantzarik gabe, erabilerak deskribatzea. Eta horrek ezinbestez dakar egokitze metodologikoa. Erregistroen garapena helburu duten irizpide soziolinguistiko eta pragmatikoak integratu behar lirateke Hiztegi Batuaren lan-prozeduran: erreferentzia-corpusak aukeratzeko orduan, corpusen aldakien artean lehenetsunak jartzeko orduan eta, zer esanik ez, tradizioa eta oraingo erabilera aztertze bideetan ere.

3. Ondorioak

1968an euskararen batasunerako Mitxelenak proposatu zituen hastapeneko irizpideak onartu zirenetik hona, ibilbide luze eta korapilatsu baina, aldi berean, oparoa egin du Euskara Batuak. Berrogei urte hauetan, eta bereziki euskarak irabazi dituen erabilera-esparru berrietan, komunikazio-eskakizun berriei erantzun behar izan zaie eta, horretarako, baliabide lexiko eta diskurtsibo berriez hornitu behar izan da euskara: neologia formal eta semantikoa baliatu dira inoiz baino gehiago eta, askotan, euskalkietako baliabideak berrantolatu behar izan dira komunikazio-eskakizun horiei erantzuteko.

Euskaltzaindia Euskara Batuaren ezarpenari begira izan da beti, eta hain zuzen ere ezarpenaren diagnosiek piztu dute maiz Akademiak gidatu duen kalitatearen inguruko eztabaida: laurogeita hamarreko hamarkadan, euskararen zuzentasun eta jatoritasun falta ziren kezka nagusiak eta, azken hamarkada honetan, aldiz, euskararen komunikagarritasunik eza. Euskara komunikatiboa izateko, euskara egokia behar da: askotariko komunikazio-eskakizunen premiei egokitzen zaien euskara. Kalitatearen azken ezaugarri horretan, hain zuzen, jarri dugu arreta lan honetan, eta arau akademikoa aniztasunaren erreferentzia-ardatz nagusia delarik, hurrengo galdera honi erantzuten saiatu gara: Batasunerako Euskaltzaindiak proposatu duen araudiak, onartu eta bideratu egiten du erregistroz erregistro garatu den eta gara litekeen aniztasun funtzionala?

Euskaltzaindia azkenaldi honetan lantzen ari den arauan, arau lexikoan, oinarritu dugu gure azterketa. Gure ondorioa izan da Hiztegi Batuak funtsezko ekarpena egin duela aldakortasun dialektal eta funtzionala ordenatzeko xedean. Nolanahi ere, hiztegiaren elaborazio-prozesua aztertu dugunean, antzeman ditugu garapen funtzionalaren helburuari laguntzeko saihestu beharko liratekeen zenbait arazo metodologiko, gure ustez ekarpen hori mugatu eta garapen funtzionala oztopatu ere egin lezaketenak. Euskararen garapen lexiko-diskurtsiboa bideratzeko, harmonizatze eta, batez ere, ez oztopatzeko, funtsezkotzat jotzen dugu estandarren arautzeak ikuspegi funtzionala aintzat hartzea. Hiztegi Batuaren lan-prozeduran irizpide soziopragmatikoen falta hauteman dugu bai corpusen aukeraketan, bai hiztegi-sarreraren, adieren eta erabileraren hautapenean eta deskribzioan, eta bai tradizioaren eta oraingo erabileraren azterbideetan ere.

4. Bibliografia

- Aduriz, J. A., 1994, «Hiztegi Batua Lantzeko irizpideak: aurkezpen-hitzak», *Euskera* 39, 1087-1110.
- Amezaga, J. & E. Arana, 2008, «Telebistaren digitalizazioa eta euskara», *Hedabideak eta Euskara Plangintza, Bat Soziolinguistika Aldizkaria* 68, 37-49.
- Azkue, I., E. Etxebarria, A. Gurrutxaga, A. Mujika & S. Barandiaran, 2001, «Nolako hiztegi batua behar du XXI. mendeko euskaldunak?», in *Euskaltzaindiaren Nazioarteko XV. Biltzarra* (Bilbo-Baiona).
- Barrios, M., E. Osa, I. Muñoa, I. Elorza & K. Boan, 2008, *Zenbait orientabide erregistroen trataeraz*, Bilbo: Euskaltzaindia, Jagon Saila.
- Berria, 2006, *Estilo Liburua*, Andoain: Berria.
- EITB, 2005, *EITBrako hizkuntza funtsak* (EITBren administrazio kontseiluak 2005ean onartua).
- Elordui, A., 2006, «Eskolaren hizkuntza-eredua harreman-sareen trinkotzearen ikuspegitik», *Unibertsitate aurreko hizkuntza ereduaren balorazioa eta proposamenak, Bat Soziolinguistika Aldizkaria* 60, 141-160.
- Elosegi, A., 2002, «Euskara zientifikoa Natur Zientzietan: sena eta sonaren artean orekan», *Ekaia* 16, 135-146.
- Etxebarria, I., 1994, «Hizkuntz egokitasuna Euskal Telebistako saioretan», *Euskera* 39, 267-270.
- Euskaltzaindia, 2000, *Hiztegi Batua. Euskera* 45:2. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 2004, «Adierazpena: Euskalkien erabileraz irakaskuntzan, komunikabideetan eta administrazioan», 137 araua, in <<http://www.euskaltzaindia.net/arauak>>.
- Eusko Jaurlaritzako Kultura Saila, 2008, *IV Inkesta Soziolinguistikoa*, in <http://www.euskara.euskadi.net/r332288/es/contenidos/noticia/albis17_366_mapa_09_04/eu_soziolin/adjuntos/IV.%20Inkesta%20Soziolinguistikoa.pdf>.
- Gramatika Batzordea, 1994, «Gramatika Batzordearen Jardunaldiak», *Euskera* 39, 833-968.
- Gurrutxaga, A., S. Jauregi & A. Mujika, 2004, «Zuzenketen Kudeaketa eta Hizkuntz Zerbitzuak», *Senez* 27, 163-190.
- HAEE-IVAP, 2005, *IVAPeko estilo-liburua*, Vitoria-Gasteiz: HAEE-IVAP.
- Kintana, X., 2007, «Zientzia, teknologia eta kultura hitzak Euskaltzaindiaren hiztegiaren bigarren itzulian» in *Euskaltzaindiaren XV. Barne Jardunaldiak, Euskera* 52:1, 275-277.
- Larrinaga, A., 2004, «Hizkuntzalariak telebistagintzan», *Senez* 27, 145-151.
- Mendiguren Bereziartu, X., 1996, «Euskararen hizkuntz ereduaz eta kalitateaz zenbait goeta», *Euskera* 41, 583-604.
- Mitxelena, K., 1968, «Ortografia», *Euskera* 13, 203-219.
- , 1979, «Euskal hitzen jatorri eta itxura desberdinaz» in *SHLV* 341-348.
- Oyarçabal, B., 1993, «Euskara batuari iparraldetik behatuz», *Jakin* 76, 79-89.
- , 1996, «Euskara batua eta euskalkiak», in *Aitzolen Mendeurrena eta II. Jagon Jardunaldiak, Euskera* 41, 511-515.
- Pettrirena, P., 1994, «Euskararen erabilera zuzena Euskaldunon Egunkariaren ikuspegitik: arloz arlo», *Euskera* 39, 263-266.
- Salaburu, P., 1994, «Euskara Batuaren egungo premiak», *Euskera* 39, 675-695.
- , 2008, «Hiztegi Batua zertan den», in I. Ugarteburu eta P. Salaburu (arg.), *Espezialitate Hizkerak eta Terminologia-III: Espezialitate-hizkeren didaktika eta komunikazioa*, Leioa: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua, 55-74.

- Sarasola, I., 2007, «Euskaltzaindiaren Hiztegia egitasmoa» in *Euskaltzaindiaren XV. Barne Jardunaldiak*, *Euskera* 52:1, 177-187.
- Sinclair, J., 1996, *EAGLES Preliminary recommendations on Corpus Typology*, in <<http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/corpusyp/corpusyp.html>>.
- Urrutia, A., 2005, «Hizkuntza orokorra-xede berezietarako hizkerak Hiztegi Batuaren zeregina», *Uztaro* 55, 49-60.
- , A. M. Azkarate & X. Kintana, 2001, «Hiztegitzaz» (separata), *Euskera* 46.
- Villasante, L., 1994, «Euskara Batuaren filosofiaz», *Euskera* 39, 647-673.
- Zuazo, K., 1988, *Euskararen batasuna*, Euskaltzaindia. *Iker* 5.
- , 2005, *Euskara Batua. Ezina ekinez egina*. Donostia: Elkar.
- Zubimendi, J. R., 1997, «Euskararen kalitatea: zuzentasuna eta egokitasuna», *Euskera* 42, 705-709.
- & P. Esnal, 1992, *Idazkera-liburua*, Eusko-Jaurlaritza.

GAILUREN BILAKABIDEA GARAI BATEKO TESTUETATIK ORAINGOETARA

Antton Elozegi Aldasoro

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

*In this article, we wish to explain the distinct evolution undergone by the suffix *gailu* in the texts included in the historical and actual corpora. This evolution shows peculiar properties, for *gailu* has evolved from being a simple suffix to being a noun included as an independent entry in the dictionary. It is also singular with regards to its geographical distribution. What used to be a lexical resource of the French Basque area is now used more frequently (and more productively) in texts from the southern Basque Country. Within the current uses, it has largely become a normal resource in scientific and technological speeches, while the other uses have almost disappeared. We give evidence of all this based on the corpuses Orotariko Euskal Hiztegia, XX. Mendeko Euskararen Corpusa, Ereduzko Prosa Gaur and Zientzia eta Teknologiaren Corpusa.*

Sarrera*

Gaurko egunean bukaeran *gailu*¹ duten hitz ugari erabiltzen dira, bereziki Hegoaldean, eta oso modu nabarmenean zenbait espezialitate-hizkeratan. Gainera, begibistakoa da oso morfologia-prozesu emankorra eragiten duela. Bestela esanda, badi-rudi hitzuna oso era gardenean ikusten duela prozesua.

Horrez gain, esan daiteke kasu gehien-gehienetan *gailu*ekin osatutako hitzen² esanahian formula hau betetzen dela: Xgailu >> X-tzeko tresna; baina, aurreko baieza-

---

* Lan hau Euskal Herriko Unibertsitateak EHU 06/16 ikerkuntza-egitasmoari eman dion diru-laguntzari esker egin da. Nire esker ona agertu nahi diot egitasmoaren zuzendari Txankar Odriozolari aztergai honi buruz emandako aholku mamitsuengatik eta artikulua goitik behera berrikusten laguntzeagatik. Eta baita Izaskun Aldezabali aditzen sailkapenari buruz emandako argibideengatik.

¹ Lan honetan *gailu* erabiliko dugu gutxienez hiru forma-aldaera (-*ailu*, -*tailu*, -*gailu*) dituen eta atzizkia zein izen beregaina izan daitekeen osagai honi erreferentzia egiteko. Bestalde, osakeran *gailu* duten hitzak eratorritzat edo hitz-elkartetzat har daitezkeenez *gailudun* hizperria asmatu dugu erreferentzia erraztearren.

² -*ailu* / *tailu* / *gailu*-z osatutako hitzak aztertzerakoan, bukaeran letra horiek, baina atzizkia izan gabe, daramatzaten hainbat hitz kausitu ditugu. Gainera, atzizkidunak eta besteak bereiztea lan zaila izan da, hainbat direlako tresna- edo baliabide-izenak. Hona, beste jatorrikoak direlakoan alde batera utzi ditugun hitzen zerrenda, eta azalpena: *adailu*, *angailu* ('angarilla'), *aparailu* / *lapailu* ('aparejo/aparato'), *atrapailu* ('trebejos'), *dailu* ('sega'), *dildailu* ('colgante'), *dornallu* ('apero'), *gurtallu* / *burtallu*, *kanderailu* ('candelero', 'Candelaria') *mozorkallu*, *tarapailu* (*taratulu*, 'taladro'), *mailu* ('martillo'), *kardailu*, *adreillu* ('ladrillo').

tapen intuitiboak aski argiak diren bezala, baieztza dezakegu oraingo garaitik eta He-goaldetik urrats bat kanpora eginez gero asertzio haiek zalantzan jarri edo ukatu egin behar ditugula.

Artikulu honen asmoa da intuizioak erakusten digun hori benetako den baieztatzea eta ahal den neurrian *gailu* morfema horren bilakabideari buruzko xehetasunak eta azalpenak ematea.

Horretarako, corpusetan oinarrituriko azterbide diakronikoari ekingo diogu. Hiru aldi egin ditugu: lehenengo aldia, euskal testuak hasten direnetik XIX. mendeko azken herena arte doa; bigarren aldiak, gutxi gorabehera ehun urte ditu, XIX. mendeko azken herenetik XX. mendeko azken herenera arte. Hirugarrenak, 1969tik 2008 arte.

Esan bezala, corpusetan, erabilera idatziaren isla fidela direlakoan, oinarrituriko lana da hau. Lehen garairako *Orotariko Euskal Hiztegia (OEH)*; bigarreneko *OEH* bera eta *XX. Mendeko Euskararen Corpusa (XXEC)* baliatu ditugu, eta oraingo garaiari dagokionez, *XXEC*, *Ereduzko Prosa Gaur (EPG)* eta *Zientzia eta Teknikaren Corpusa (ZTC)* izan dira iturri.

Aurreko gramatikariek *gailuri* buruz esandakoa, eta bereziki Azkueren “igarki-zunak” aztertu ondoren, garai bakoitzean eta corpus bakoitzean dauden *gailuren* agerpenak aztertu ditugu zenbait alderditatik: zer gramatika-kategoriatakoak diren *gailurekin* osatutakoak; zer diren oinarriak; aditza denean, zer aditza mota lehen eta zer orain. Esanahiari ere arreta berezia eman diogu, oso esangura jakineko hitzak moldatzen baitira azken garaian. Eta azkenik, garai bakoitzean *-gailu* zein *-garri* oinarri berari lotzen zaizkionean sortutako hitzetan gertatzen diren aldaketak hartu ditugu aztergai ondorioak atera baino lehen.

1. *Gailuri* buruz esandakoak

Aztergai hartu dugun honek ez du, dakigunez, azterketa monografikorik merezi izan baina esan behar da Azkuek bere *Morfologian*, 18, 97 eta 99 orrialdeetan idatzitakoak abiapuntu ezin hobea eskaintzen duela artikulu honen helburuetarako. Are gehiago, gure ondorioak ere iragarri zituela esan genezake.

Honako puntu hauetan laburbiltzen dira Azkuek idatzitakoak:

- *-ailu* da oinarriko forma, eta *-gailu*, *-kailu* haren aldaerak. Mitxelenak (Villasante 1974: 78) Villasanteri egindako oharrean gauza bera baieztatzen du, jatorri latino duela erantsiz,
- ez du beti *tresna* esanahiko hitza osatzen ez eta izena eratortzen ere. Batzuetan, izenondo eratorriak (*gosailu*, *gozailu*) eraten ditu,
- *-gailuk* nolabaiteko eragile (bizigabe)a adierazten duten hitzak sortzen ditu,
- ekialdeko euskalkietakoa da, erabilerarik ez du bizkaieraz, eta bi hitzetan bakarrik azaltzen da gipuzkeraz,
- modu orokorrean, G eta B euskalkietan, *-garri* erabiltzen da *-gailu*-ren ordez,
- norbaitek erabiliko balu *gailu* hitza *aparato*-ren ordain gisa, sumatzen diren oharkabeko bilakabidea oharritu gaiztatzea besterik ez luke egingo.

Beste hainbat autorek ere luze edo laburrago idatzi dute atzizki honetaz. Horrela, Lhandek (1926: 1) hiztegiaren sarreran hiru atzizki ikusten ditu; lehenak *-ailu* / *allü* formak hartzen ditu, eta izen-eratorlea da, beste biek *-gailu* / *gallü* eta *-kailu* / *-ka-*

llü ekintza baterako balio dutena adierazten dute; Hiztegian, ordea, *-gailuk* ez bestek dauka azpisarrerara, *gai* hitzarekin lotua. Bide beretsutik Lafittek (1962: 32), Yrizarrek (1971: 142) eta Agud-Tovar-ek (1991: 194) baliabidea, kausa edo gaia adierazten duten hitzak sortzen dituela diote.

Villasantek (1974: 76, 78) luzexeago tratatzen du atzizki hau, Azkuek esandako puntu asko berretsiz, bereziki Iparraldekoa dela eta Hegoaldeko herri-hizkeretan *-garrri*, *-ki eta -kin* erabiltzen direla haren ordeaz, eta, askok tresna edo aparatuak izendatzeko erabiltzen dutela.

Azkaratek (1991: 49), bide beretik, Iparraldekoa izan dela azpimarratzen du, *-garrri* eta *-ki* Hegoaldeko haren ordaintzat emanaz. Azkuek *Morfologian* “iragarritakoa” neurri batean baieztatuz, bi adibide multzo egiten ditu: ohikoak eta berriak, tresna edo aparatu berriak izendatzen dituztenak. Beste aldetik, honako formula honetan laburbiltzen du atzizkitzat jotzen duen *-gailuren* jokabidea: [+I, +konkretua -biziduna + baliabidea].

Mikel Lersundiren (2004) tesiak, hiztegi berrietako agerpen eta definizioak dituela aztergai, baliabide edo instrumentuak izendatzen dituzten izenak eratzen dituela dio, eta hartaz osatutako hitzen definizioen arabera, gehien-gehienetan tresnak direla.

2. Zer ematen duten corpusek

2.1. Lehen garaia: hasieratik XIX. mendearen azken herena arte

2.1.1. *-gailuz* eratutako hitzak, haien kategoria

Hizpide dugun garaian (1562-1876), *OEH*ren arabera, hainbat idazlek³ erabili zituzten *gailudun* hitzak. Denak, bat izan ezik (Larramendiren Hiztegia), Iparraldeko autoreak.

Hona (1) aurkitu ditugun guztien zerrenda:⁴

(1)

apartagailu	edergailu	gaindigailu	juntagailu	orhoitgailu
asperkailu	dildailu (Lar)	gordailu	lokailu	pensakailu (Lar)
bazkailu	dastailu	hershailu	mozorkailu (Lar)	pisugailu
berdagailu	emendailu	irrigailu	ongailu	tirakailu
berretgailu	estekailu	jostailu, dostailu	begi-ordethaillu	

Garai hartan, izenak⁵ dira, oro har, *-gailuz* osaturikoak. *OEH*ko adibideen arabera, bi izan daitezke salbuespenak: *jostailu* izen kategoria garbikoaren ondoan, ageri dira izenaren laguntzaile doazen eta ‘burlesco’, ‘festivo’ esanahia duten adibide batzuk.

³ Leizarraga izan zen *-gailu* atzizkia moldezko letratan ipini zuen lehena, eta ziurrenik, autore gehienek erabili duten hitzarekin eman zion hasiera: *gordailu*. Oihenartek ere erabili zuen hitz bera.

⁴ Zerrenda honetan, eta aurreragoko zerrenda eta kopuruetan, *gailudun* desberdinen berri besterik ez dugu ematen. Hau da, ez dugu aztertu corpusetan agertzen diren horien erabilera ez maiztasuna; hala eta guztiz ere, zerrenda honetan (Lar) marka jarri diegu Larramendiren hiztegian, eta beste inon ez, irakur daitezkeen ale batzuei.

⁵ Etxeberri Sarakoak, xviii. mendean atzizki hori modu ohartu eta sistematikoan —ia terminologikoan— gramatikako adigai berriak izendatzeko erabili zuenean, zalantzarik gabeko izen kategoria eman zien horrela eratutako hitzei (*apartagailu(zko)*, *berretgailu*, *emendailu*, *juntagailu*, *lokailu*).

2.1.2. Aditzoinen kategoriak eta ezaugarriak

-gailu atzizkiak aditzoinak edo aditzoinak izan daitezkeen⁶ hitzak (2) aukeratzten ditu. Hemen ere, salbuespenen bat aurkitu badugu ere, zalantzarik gabe baieztatu daiteke arauz aditzoina dela atzizkiari aurretik erantzen zaiona eta hortaz, honako hau dela *-gailuz* osaturiko hitzen egitura: [[josta_{ad}]-gailu_i]

(2)

aparta	dasta	esteka	herts	lot	pentxa
bazka	emenda	gaindi	josta/dasta	on	pisu
berda	eder	gorde	junta	orde	tira

*Pisugailu/pizugailu*ri buruz esan behar da *pisutu* —eta ez *pisatu*— aditzak hainbat agerpen dituzenez, itxura guztiz arau orokorrekoa dela. Kasu batean (*irrigailu*), oinarria aditzoin gabe izena da, baina aditz-lokuzioko izena. Jokabide hori bat dator Artiagoitiari (1995) *-garri-ri* buruz ari dela esaten duenarekin, alegia, onartu beharrekoa dela izen soilaz eta aditz arinez osaturiko esapideek aditz soilek bezala jokatzen dutela eratorpen-oinarri gisa, tartean izena baizik ageri ez delarik.

Bada Axularren adibide bat, *begi-ordethaillu*, analisi zailekoa, baina *-gailu* atzizkiaren askoz geroko bilakabideari buruz, interesgarria dena. Ez dakigu *ordetu* aditza duen oinarrian, edo [[*begi-orde*]_i [*tailu*]_i] osaera duen, *OEHN* iradokitzen den bezala, baina aditza balitz oinarria, azken garaiotan oso emankorra izan den egitura baten aurrekaria izango genuke.

Aditzoin horiek, gehienak, bi argumentukoak, *nor-nork* aditzak, ditugu: *bazka(tu)*, *eder(tu)*, *esteka(tu)*, *gaindi(tu)*, *gorde*, *junta(tu)*, *lo(tu)*, *on(du)*, *pentxa(tu)*. Bada bat, gutxienez (*asperkailu*-ren esanguran) *nor-nori* aditza zena: *asper(tu)*.

Beste batzuk, argumentu bakarrekoak (garai hartan bederen), beti ezergetiboak: *afaldu*, *jostatu*, *apartatu*.

Aspektuari dagokionez, lorpena edo gauzaketa adierazten dute; ez dago egoera adierazten duen aditzik eta *josta(tu)* izan daiteke jarduera adierazten duen bakarra.

2.1.3. Gailudun hitzen esanahiak

-gailu atzizkiak osatutako hitzen esanahia, gehienetan oinarriko aditzak adierazten duenaren egilea / eragilea (*gaindigailu*, *emendagailu*, *irrigailu*, *oroigailu*) da edo (V)-tzeko baliabidea (*apartagailu*, *edergailu*, *estekagailu*), baina azken hauek ez dira tresna-izenak. *Pisugailu*, *lotailu* edo *estekailu* izango lirateke tresnaren definiziora gehien hurbiltzen direnak, baina zehazki hori izendatu gabe. *Jostailu* hitzak, zenbait adibidetan izenondoa bada ere, eragilea xurgatu duela esan daiteke.

Badira aditzaren ekintzaren gaia adierazten dutenak (*bazkailu*, *dastailu*, *gordailu*).

Beste zenbait, berriz, *OEHN*ko adibideen arabera, ekintza/ondorio-izenak direla esan daiteke (*asperkailu*).

⁶ (2)ko zerrendako *berda(tu)* eta *tira(tu)* aditzak *berdagailu*/*ferdailu* eta *tirakailu* izenen oinarri izan badaitezke ere, ez dugu batere argi hitz horien osagai direnik. Larramendik dakarren *dildailu*ri dagokionez, *OEHN* ez du jasotzen horren oinarri izan daitekeen *dildatu* aditzik; uste izatekoa da beste osaera batetara delako.

Azkenik, badira batzuk formalki *aditzoin* + *gailu* osaera izan dezaketen arren, *berdagailu*, esate baterako, zeinetan nekez azal daitekeen eratorriaren eta oinarritzko aditzaren arteko harremana, esanahia ‘barazki berdea’ baita.

Laburbilduz, esan daiteke lehen mendeetako *gailu* atzizkiak eragile- / baliabide-izenak sortzen dituela gehienbat; eragile edo baliabide horietako gutxi batzuk baizik ez direla tresnak eta eratorri batzuk, proportzioan ez hain gutxi, arau horretatik aldentzen direla, izenak ez direlako, edo gaia edo beste zerbait adierazten dutelako.

2.2. XIX. mendeko azken herenetik XX. mendeko azken herenera arte

2.2.1. -gailuz eraturako hitzak eta haien kategoriak

Ehun urte gutxi gorabeherako honetan, produkzio idatziaren emendioarekin batera, baina ez modu nabarmenean, ugaritu egiten dira *-gailu* atzizkiak osaturiko hitzak: 68 desberdin aurkitu ditugu. Aurretik sortuek, gehienek bederen, bizirik diraute, eta hainbat berri sortzen dira. Horrez gainera, lurraldeari dagokionez, orokortu egiten da *-gailu* atzizkiaren erabilera, idazle batzuen artean bederen, eta beste aldetik, aurrerago aztertuko ditugun berrikuntza batzuk gertatzen dira erabileran. Aurreko garaian bezala, *OEH* denez iturri nagusia⁷ hiztegi hartako adibideak eta definizioak baliatu ditugu, gehienetan, *-gailuz* eraturako hitz ulergaitz batzuk aztertzeko.

Oro har esan daiteke izenak (eratorriak edo izen elkartuak) direla osagai hori duten hitz gehien-gehiak, baina badira salbuespenak. Azkuek (1925: 97), aipatu den bezala, esan zuen *-gailuz* osaturiko batzuk, izen gabe, izenondotzat eman behar direla. Hark aipaturiko *gozailu* eta *gosailuz* gainera, 3 aurkitu dugu garai honetako corpusetan: *ohorailu*, *oihalgailu* eta *espantagailu*. Azken biok, izenondo edo izen gisa jokatzen dutela esan behar da. Beranduago azalduko badugu ere, aurrera dezagun horietako gehienak *-garridunen* eite osoa dutela.

Izen kategoriako *gailudunen* artean gehien-gehiak izen eratorriak dira, baina ondorengo puntuan jasotako lau kasutan izen-elkarteak dira.

2.2.2. Oinarriaren kategoria eta ezaugarriak

Garai honetan, aurrekoan bezala, aditzoina dugu gehien oinarrian, baina salbuespen gehiago agertzen denez, begira ditzagun lehenik ez aditzoina izena baizik direnak:

(3)

erestailu	baratzekailu	behargailu
soinugailu	edarigailu	lantailu
artailu	koloretigailu	
	zurgailu	

Eresi, *soinu*, *arte*, *baratze*, *edari*, *kolorete* eta *zur* izen arruntak ditugu, gauzen erreferente hutsak, baina zerrendaturiko bi (*behargailu*, *lantailu*) aditz-esapideetan parte hartzen duten izenak dira. Edozein modutan, alde handiz, aurreko garaian bezala, aditzoinak dira *-gailuri* eransten zaizkionak.

⁷ Gutxi batzuen berri Azkueren bidez soilik dugu, eta beste batzuk *XXMECn* eta ez *OEHn* aurkitu dira.

Aditzoin horietako gehienak (6), bi argumentukoak dira, baina badira, halaber, argumentu bakarrekoak (4), bai ezakusatiboak (*behaztopa, etzan*), bai ezergatiboak (*ibili*).

(4)

aldagailu	bultzailu	iratzargailu	moztailu
baragailu	entzungailu	kantagailu	pizgailu
betegailu	gantzugailu	lokailu	sendagailu

Badira, halaber, aditz psikologiko gutxi batzuk, bi (*abusa[tu], espanta[tu]*), lehen taldekoak eta beste bi (*mirets[i], jasan*), bigarrenekoak.

Aspektuari gagozkiola, lorpen- edo gauzaketa-aditzak dirudite gehien-gehienek, baina bada jarduera-aditz bat bederen: *ibilgailu*.

2.2.3. Gailudun hitzen esanahiak

Aurreko garaian bezala, garai honetako hitz gehienek esanahiak oinarriko aditzak adierazten duenaren eragilea (*iratzargailu, irrigailu, oroigailu*) edo (V)-tzeko baliabidea (*berregingailu, bizigailu, gantzugailu, sendagailu*) dira; baina aurrekoan ez bezala, tresna-izena adierazten dutenak ugari dira: *aldagailu, entzungailu, karrakailu, moztailu, neurgailu, tunkailu, zartagailu, ziztailu...*

Oinarriko aditzaren gaia xurgatzen dutenak ere zertxobait ugaritu egiten dira; horrelakoak baitira, testuinguruek erakusten dutenez, ondokoen esanahiak: *kantagailu, kontagailu, erosgailu, salgailu, milizkailu* eta *ikusgailu*.

Oinarriko aditzaren ekintza edo ondorioa esanahia beste zenbaitetan aurkitzen dugu: *abusagailu, agergailu, asperkailu, preparailu*.

Eragile / baliabidea xurgatu dutenen artean, tresna-izenen artean zehatzago esateko, badira oinarriko aditzaren gaia heredatzen duten hitz-elkarte sintetiko batzuk, hala nola: *musika jogailu, pipa pizgailu, hitz hargailu* edo *ile moztailu*.

2.3. Azken 40 urteotako corpusen emaitzak

2.3.1. -gailuz eratutako hitzak, haien kategoria

Aurreko garaietan emankortasun mugatuko baliabide gisa agertu bazaigu ere, azken garai honetan oso ugariak dira corpusetan jasotako *gailudun* berriak, eta hainbat berrikuntza azaltzen dira haien egituraz den bezainbatean.

Gailudun hitz desberdinei⁸ dagokienez, hauek dira aurkitutako kopuruak: *XX. Mendeko Euskararen Corpusean* 182, *Ereduzko Prosa Gaur-en* 115 eta *Zientzia eta Teknologiarenean Corpusean* 431. Garai honetan, euskara batuaren garaian, euskaraz ekoizten diren testuen kopurua izugarri handitzen bada ere, *-gailuren* emankortasuna modu nabarmenean bizkortzen dela begi bistakoa da. Horren adierazgarri da *XXMCn*

⁸ Corpusetako bilaketa-moduak direla eta, hitz elkarteei dagokienez, loturik edo marratxoz idatzitakoak bakarrik jaso ahal izan ditugu. Dena den, kontuan izanda hitz-elkartek *ZTCn* agertzen direla gehienbat, eta corpus horretan jasotako idazki-generoetan marratxoa erruz erabiltzen dela, uste dugu ez direla asko ihes egin digutenak. Bestalde, erabilitako metodologian ez da kontuan hartzen corpusek eskaintzen dituzten horien erabilera-maiztasunari buruzko kopururik.

1900-1968 bitartean 26 *gailudun* desberdin bakarrik agertzen direla, eta 1969-1999 aldian berriz, 193.

Corpus guztietan, aurreko garaietan ez bezalako erabatekotasunez, izenak dira, argi eta garbi, adierazgarri ez den salbuespenezko izenondo bakar batekin.⁹ Izen horietako gehienak izen eratorri soilak dira, baina hurrengo puntuan (2.3.2) aztertuko dugun bezala, ugari dira hitz-elkarte baten barruan azaltzen direnak.

2.3.2. Oinarriaren kategoria eta ezaugarriak

Aditzoinak dira, gehienetan,¹⁰ *-gailuk* hartzen dituen oinarriak, nahiz eta desberdintasun handiak azaldu corpus batetik bestera aditzoin ez direnen portzentean: ZT Corpora da aditzoinaz beste oinarriak ugarien onartzen dituen, XXMC bigarren, eta EPG gutxien dituen.

Aurreko garaietan Hegoaldeko autore jakinen batzuen lumetan soilik agertzen ziren *gailu* izentzat harturik eratutako izen-elkarteak baina garai honetan, eta bereziki XXMCn eta ZTCn, ugari dira (5) osaera horretakoak.

(5)

diskogailu	larraildigailu	puregailu	uzta-gailu
irratigailu	memoria-gailu	segurtasun-gailu	
kilometrogailu	musikagailu	urrutikuskingailu	
langargailu	pintza-gailu	urrutizkingailu	

Bestalde, horrelako izen arruntez gainera, azpikategoria berriko oinarriak agertzen dira garai honetan: nominalizazioak (*aginte-gailu*, *errententzio-gailu*, *salbamendugailu*, *metatze-gailu*) eta izen ebentibo ez-deberbalak (*kontrol-gailu*).

Aditzoin + gailu osaerako hitzari ezkerrean izen osagarri bat lotuz sorturiko elkarreak (6) arrunt ugaritzen dira garai honetan —aurreko garaian lau aldiz soilik agertzen zirela ikusi genuen—, eta oso bereziki ZTCn.

(6)

abiadura-neurgailu	larru-grapagailu	seinale-igorgailu
audio-hargailu	telebista-hargailu	gas- ihinztargailu
angelu-bihurgailu	aire-hezegailu	pultsu-irakurgailu
gezur-detektagailu	su-hilgailu	gas-sorgailu

Hein handi batean oinarrian aurkitzen ditugun aditzak bi argumentukoak dira, eta *nor-nork* motakoak. Garai honen beste ezaugarri bat, nabarmenagoa ZTCn eta XXMCn, maileguzko¹¹ aditzen ugaritasuna da.

⁹ *Diabru zamargailu*. Bizkaierazko testu batean aurkituriko hitz analizagaitz hori ez dugu uste adierazgarria denik.

¹⁰ Badira itxuraz oinarri harrigarriak hartzen dituztenak, *alderanzgailu* edo *batugailu*, adibidez, baina lehenaren esaldi berean *alderanztu* aditza irakur daitekeelarik, argi dago egileak eman nahi zion osaera, eta aditzoinen ordez partizipioa erabiltzeak ere ez du bestelako esanahirik.

¹¹ Hainbat kasutan aditz horiek nekez irakur daitezke *-gailu*rekin lotuta ez bada: *?konbertitu*, *?generatu*, *?komplementatu*.

Badira, bi argumentu gabe, oinarrian argumentu bakarreko aditzak dauzkatena (7)koak bezala:

(7)

bibragailu	distiragailu	ibilgailu	lehergailu
detonagailu	flotagailu	jausgailu	oszilagailu

Psikologikotzat jo daitezkeenei dagokienez, aurreko garaian agerturiko bi (*abusa-gailu*, *oroigailu*) besterik ez ditugu atzeman.

2.3.3. Aditzoin + gailu osaerako hitzen esanahiak

Azken berrogei urteotako corpusetan aurkitzen ditugun *gailudun* hitz gehien-gehienek, iruzkinduko ditugun salbuespenekoak kenduta, tresnak edo gailuak¹² izendatzen dituzte. Lehen agerpenaren arabera berritza jo ditzakegunen artean ez dugu salbuespenik aurkitu.

2.3.4. Azken garaiko corpusen arteko konparaketa

a) *Ereduzko Prosa Gaur*

Gehien-gehienetan, aditzoin hutsa da *gailudunen* oinarria. Badira batzuk, zeinetan *-gailu* atzizkiak eratorritako hitza aditzoinaren objektu funtzioa betetzen duen hitzarekin elkarturik (elkarte sintetikoa) agertzen baita: *kolpeleungailu*, *ontzigarbi-gailu*, *suitzalgailu*.

Eta badira ere, oso gutxi, exo-elkarte baten osagai direnak: *aerolabangailu*, *antisorgailu*.

Bakanka besterik ez ditugu atzeman oinarrian aditzoina ez beste zerbait dutenak, eta gainera, ez dira Hegoaldeko zientzia edo teknologiako testuetan agertzen, Iparraldeko kazetaritza edo literaturakoetan baizik: *aire-gailu*, *inguru-gailu*.

b) *Zientzia eta Teknologiaren Corpora*

Aditzoinak dira ZTCko *gailudunen* oinarri ugarienak, baina ez dira gutxi (30 desberdin) *gailu* izen bihurturik eraturitakoak; gainera, hainbat mota desberdinetakoak dira:

- izen arruntak: *irratigailu*, *larrialdi-gailu*, *langar-gailu*, *memoria-gailu*, *pintzagailu*, *pure-gailu*, *segurtasun-gailu*
- izen ebentibo ez deberbalak: *alarma-gailu*, *blokeo-gailu*, *kontrol-gailu*
- nominalizazioak: *aginte-gailu*, *aitzina-pen-gailu*, *argiztapen-gailu*, *salbamendu-gailu*, *ikuskatze-gailu*, *jasotze-gailu*

Oinarriko aditzaren gaia heredatuz, hitz-elkarte sintetikoak osatzen dituzten *gailudun* ugari agertzen dira (*aire-bezegailu*, *arropa-garbi gailu*, *berun-metagailu*,

¹² Gainera, ia salbuespenik gabe «gailu» horien euskal izenak erdarazko tresna edo makina baten izendapenaren kalko-itzulpenak izaten dira.

elektroi-jaurtigailu, huts-sorgailu) corpus honetan. Baina *gailudun* hitzari lotzen zaiona gaia gabe, indar-emailea (*gasolina-sorgailu*), edo tokia (*hiri-ibilgailu*), modua (*esekidura-garraigailu*) xedea (*turismo-ibilgailu*) edo beste edozein aldagai adierazten duena izan daiteke.

c) *xx. Mendeko Euskararen Corpusa*

Testu orokorrak eta espezializatuak biltzen dituen corpus horrek *EPGn* eta *ZTCn* arteko erdibideko joerak erakusten ditu, espero zitekeen bezala. *Gailu* izen bihurtuta eta beste izenei elkartuta 11 aldiz agertzen da; *ZTCn* baino gutxiago beti ere. *ZTCn* ugari agertzen diren nominalizazioaren eredu korrik ez dugu aurkitu.

3. -gailuk eta -garrik aditzoin bera hautaturik osaturiko hitzak

Azkuez geroztik beste hainbatek ere adierazi dute *-gailu* atzizkia Iparraldeko euskalkietan erabili dela gehienbat, eta zenbait kasutan, Hegoaldeko euskalkietan, *-garr* atzizkiak eraturiko eta esanahi bereko hitzak aurkitzen direla. *OEHN* egiazta daitekeen bezala, horrelako bikoteak maiz gertatzen dira, baina ez bakarrik banaketa geografiko haren arabera: euskalki berean ere aurkitzen dira horrelako hitz-pareak. Ondoko lerroetan, *-gailu* atzizkiaren azterketarako bereizi ditugun garaietan zer nolako *-gailu* / *-garr* bikoteak azaltzen diren aztertuko dugu.

3.1. Lehen garaian

Mende horietan *-gailuri* loturik agertzen diren aditzoin gehienak *-garr*-ri lotuta ere erabiltzen dira. Ondokoetan (8) agerpen-datak garai berean eta Iparraldeko autoreen izkribuetan agertzen direla egiaztatu dugu.

(8)

berregailu / berregarri	heskailu / hertsagarri	juntagailu / juntagarri
dastailu / dastagarri	gordailu / gordegarr	ongailu / ongarr
edergailu / edergarr	irrigailu / irrigarr	oroigailu / oroigarr
estekailu / estekagarr	jostailu / jostagarr	zerrailu / zerragarr

Azpimarratzekoa da bikote horiek ia erabateko sinonimoak direla: zenbait kasutan, *OEHN* berak batetik besterako bidaltze-oharra dakar, eta besteetan, adibideen testuinguruan egiazta daiteke esanahi-berdintasuna. Salbuespen argiena *zerragarr* hitza izango litzateke, *zerrailuz* bestelako esanahia baitu.

Beste *-garr*idun batzuk (*apartagarr*, *ordegarr*, *tiragarr*), *OEHN*ren arabera, beranduagokoak dira, eta horietako batzuetan esanahi-aldaketa nabarmenagoa da.

3.2. Bigarren garaian

XIX. mendeko azken herenetik XX. mendeko azken herenera arteko aldiaren (9)koen moduko bikote multzo handi bat aurkitu dugu. Hauetako gehienak ere, Iparraldeko autoreetan aurkitu ditugu eta ia erabateko sinonimoak direla esan daiteke.

(9)

agergailu / agergarri	espantagailu / espantagarri	jasogailu / jasogarri
azkargailu / azkargarri	ezagutgailu / ezaugarri	jostailu / jostagarri
behaztopagailu / behaztopagarri	hordigailu / hordigarri	kantagailu / kantagarri
berhagailu / berregarri	ikusgailu / ikusgarri	ongailu / ongarri
edergailu / edergarri	iratzargailu / iratzargarri	oroigailu / oroigarri
eragozgailu / eragozgarri	irrigailu / irrigarri	pizgailu / pizgarri

Horiek denak, *-gailuz* zein *-garriz* eratutakoak, izenak dira. Gehienetan, eratorriek oinarriko aditzaren egile /eragile argumentua xurgatzen dute: aditzak adierazten duena egiten edo eragiten duena adierazten dute. Oso gutxi dira tresna-izenak.

Beste zenbaitetan, *-garri* atzizkia aditzoin berari loturik agertzen zaigu, baina horrela eratutako hitzak guztiz bestelako kategoria eta esanahia duelarik. Ondoan (10), jasotako adibideetan bederen, *-garri* atzizkiak osatutakoak izenondoak dira, ez izenak.

(10)

ibilgailu / ibilgarri	erabilitailu / erabilgarri	zapalkillu / zapalgarri
begiragailu / begiragarri	milizkailu / milizkagarri	ziztailu / ziztagarri
entzungailu / entzungarri		

Garai honetan bikoteak oso ugariak badira ere, aurrekoan baino gehiago dira *-garriz* eratutako parekorik ez duten *gailudunak*. Horietako batzuk (*ekargailu*, *hargailu*, *idazkailu*, *igogailu*) tresna zehatzak izendatzeko hitz berriak dira.

3.3. Hirugarren garaiko EPG corpusean

Gailudunen erabileran, azken garaiko corpusen artean atzeman ditugun desberdintasunek kitzikatuta, berezirik aztertu ditugu *EPG*koak eta *ZTC*koak.

*EPG*n aurkitu ditugun 34 pareak beren testuinguruetan azterturik, nabarmen ageri da aurreko garaietan ez bezala, gehienetan aditzoin beraren gainean eraturiko *gailudunak* eta *-garri* atzizkidunak desberdinak direla. *Gailudunak*, salbuespenik gabe, izenak dira, eta gehienak (25/34) tresna bat izendatzen dute (*arnasgailu*, *elikagailu*, *flotagailu*, *kontagailu*, *neurgailu*). *-garri* atzizkiak osatutakoen kategoriak, berriz, aldagarriak dira, batzuetan izen, besteetan izenondo, baitira, eta esanahia, guztiz bestelakoa.

Gainerako bederatziotan (11) aldiz, *gailudunak* eta *-garri* atzizkiak osatutakoak izenak dira, eta oso antzeko esanahia dute. Aipatzekoa da horien erabiltzaile gehienak Iparraldeko kazetariak eta idazleak direla.

(11)

betegailu /-garri	edergailu /-garri	ongailu /-garri	osagailu /-garri
bizigailu /-garri	eztigailu /-garri	oroigailu /-garri	pizgailu /-garri
			sendagailu /-garri

Jostagailu / *jostagarri* pareak berriz, aurreko bi multzoen ezaugarriak partekatzen ditu, *jostagailu*-ren balio bikoitzari esker, tresna-izena zein ekintza-izena baita, testuinguruaren arabera.

3.4. Zientzia eta Teknologiako Corpusean

ZT Corpusean *-garri* atzizkiaz eratorritako 97 hitz desberdin topatu ditugu. Horiek eta corpus bereko aditzoin + *-gailu* osaerakoak erkatuz, 29 pare osatu ditugu.

Zerrenda horretako pare guztietan, (15)ko lauretan izan ezik, *gailudunen* eta *-garri* atzizkiaz osatutako hitzen balioa eta esanahia erabat desberdina da: *gailudunak* gailuak dira, eta *-garriz* eraturakoak ez dira gailuak.

(15)

apaingailu /	edergailu /	gozagailu /	oroigailu /
apaingarri	edergarri	gozagarri	oroigarri

Azpimarratzekoa corpus honetan 176 izanik *aditzoin* + *-gailu* osaerakoak eta 97 *aditzoin* + *garri* osaerakoak, gutxi, 29, direla bikoteak, eta dauden pareetan, aipaturako lau adibide horiek kenduta, guztiz desberdin funtzionatzen dutela bi atzizkiek.

4. *Gailu* izena

Lan honi hasiera emateko hartu ditugun Azkueren iragarle-hitzetan agertzen da *gailu* atzizki hutsa izatetik izen beregain ere izatera aldatzen ari zela.

Aldaketa horren lehen gauzatzeak izen-elkarte moduan gertatzen dira, ez *gailu* hitz beregaina dela. Azterturiko hiztegien eta corpusen arabera *gailu* izen bati elkarturik darabilten lehen autore ezagunak, Orixe, Olabide, edo Erkiaga, denak Hegoaldekoak, dira. *Gailu* hitz beregain eta soltearen lehen agerraldia, XXMCren arabera, 1973koa da, Erzibengoaren *Pedagogia gaur* liburuan.

Data horretatik aurrera, orokortuz doa erabilera hori. XX. Mendeko Euskararen Corpusean 40 aldiz agertzen da *gailu* izen beregain gisa, eta egungo hiztegi nagusietan¹³ *gailu* sarrera jasotzen da. Hiztegi batuan oraindik ez zaio sarrerarik eman.

Baina, ikusi dugun bezala, askoz ugariagoak dira hitz horrek elkarteetan duen erabilera. *Gailu* izenaren esanahia: ez da baliabide generikoa, baizik eta tresna fisikoa, eta zehazkiago esateko, Elhuyar hiztegiak, eta Euskaltermeko agerpen gehien-gehienek erakusten duten bezala, gatzelaniazko “dispositivo”-ren esanahi zehatza.

5. Azken garaian agertzen diren “molde zaharreko” *gailudunak*

Atal labur honetan, azterturiko corpusetan azken-azken urteotan jasotako adibide batzuen berri eman nahi dugu, aldaketak ez erabatekoak eta are gutxiago lurraldez berdin banatuak, ez direla erakuste aldera.

Abusagailu / *abusagailu* / *ausagailu* (‘jostaketa, dibertsio’) hitza, lehen aldiz nahiko berriki jaso,¹⁴ bizirik eta aski erabilia dela dirudi, egungo kazetaritzako eta literaturako hainbat adibide agertzen baitira EPGn eta XXMCn.

Berdagailu (‘barazki berde’), aurrekoa bezala, orain nagusi den *gailuren* esanahien arabera ulertezina, bizirik dirau Iparraldeko idazkietan.

Betegailu hitzak EPGn dituen bi agerpenek oso garbi erakusten dute *gailuk* erabilzaile batzuen eta besteengan izan dituen bilakabide desberdinak. Agerpen horietako

¹³ SEH (heg. markarekin), Elhuyar, 3000, Harluxet.

¹⁴ OEHren arabera xx. mendeko bigarren erdian.

bat (16a) Hegoaldeko idazle batena, Edorta Jiménez, da, eta “oraingo” *-gailu*-ren esanahi zehatza dauka; eta bestea (16b), 2001ekoa, *Herria* aldizkarikoa, *-garri*-ren baliokoa da.

(16a) Eta subfusilek, jotailu eta betegailu barik, ez zuten ezertarako balio.

(16b) Hor baduzu, nahikoa, ahusagailu, eta denbora betegailu.

Adibide horiek, eta *-gailu* / *-garri* bikoteak aztertzerakoan ikusi ditugun *bizigailu*, *goxagailu*, *ongailu*, *osagailu*, edo *pizgailu* bezalakoek, aditzera ematen dute lehenago hasitako eta azken berrogei urte hauetan azkarragotutako eboluzioa lurralde bati lotua gertatu dela, neurri handi batean bederen.

Horren adibiderik esanguratsuen, *EPGn* jasotako *agergailu* hitzari dagokiona da; izan ere, hitza erabili soilik ez, osaera ere azaldu egiten baitute Arbelbide anaiek *Eganen* agitaraturiko esaldi honetan:

(17) (...) agergailu ez duzue aurkituko histegietan bainan ulerterretxa da: agertu aditza gailu aitzizkia. (...) Segur baino segurrago beharrez, Jainkoari galdatzen dio bere bokazionearen bigarren agergailu bat.

6. Ondorioak

1. *Gailuren* bilakabidea aski berezia da bai lurraldearen araberako erabilerari buruz, bai atzizki/sarrera beregaina txandakaketari buruz.

1a) Banaketa geografiko-dialektalari buruz: hasieran Iparraldeko idazleetan bakarrik agertzen da, eta gaurko egunetan Hegoaldeko testu mota batzuetan da emankorrena.

1b) Atzizki izatetik izaera bikoitza (atzizkia eta izaena) izatera pasa da.

1c) Esanahiaz den bezainbatean, gehienetan hasieratik egun arte ‘baliabide’ esanahia izan bada nagusi, Hegoaldeko testu espezializatueta guztizko espezializazio-prozesua jasan du, *gailu* hitzak berak esan nahi duena, eta hori bakarrik esan nahi izatera iritsi arte.

2. *-garri* atzizkia erreferentzia-puntutzat harturik, prozesu dibergenteak izan dituztela egiaztatu dugu.

2a) Hogeigarren mendea arte *-gailu* eta *-garri*, biak aditzoina hautatzen zuten atzizkiak ziren, horrela eraturiko izen-pareak hein handi batean sinonimoak ziren. Egia da lehen unetik *-gailuren* balioak *-garrirenak* baino mugatuagoak zirela, baina hitz-pareak sortzen zirenean, ia balio berekoak ziren.

2b) Azken berrogei urteotako testu gehienetan bi atzizki horien emankortasunak elkarrengandik urruntzen diren bideetatik garatu dira: *-gailu* mota jakin bateko izenak eratzeko bakarrik erabiltzen den bitartean, *-garririk* gehienbat izenondoak eratzen ditu.

2c) Azken urteotan sorturiko *gailudun* berriek ez dute *-garriz* eratutako parekorik izaten, eta izatekotan, guztiz desberdinak dira.

3. Azkuek iragarritako bilakabidea guztiz burutu da, baina ez xx. mendearen hondar aldera arte.

3a) *Gailu* izen beregaina bihurtu da, testuetan bederen, eta tresnak (*gailuak*) izendatzeko (atzizki gisa zein izen gisa) erabiltzen da.

3b) Bilakabide hori oso lotuta doakio mota batzuetako testuen garapenari: orain berrogei urte Hegoaldean, bereziki, hasten den teknologiako eta zientzietako testuen ekoizpenari.

4. Desberdintasun nabarmenak agertzen dira Iparralde eta Hegoaldearen artean: Hegoaldean ia erabatekoa dirudi *gailuren* balio berriaren onarpena, baina Iparraldeko zenbait autoreren lekukotasunak erakusten duenez, hasierako esanahi multzoari berari eusten zaio kasu batzuetan.

Bibliografia

- Agud M. & A. Tovar, 1991, «Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca», *ASJU* 25:3, 194.
- Artiagoitia, X., 1995, «Garri atzizkiaren izaera bikoitzaz. Zergatik den maitagarria bezain mingarria», *ASJU* 29: 2/3, 305-406.
- Azkarate, M., 1991, *Irakaskuntza Proiektua*. UPV-EHU, argitaragabea.
- Azkue, R. M., 1905, *Morfología Vasca*, argitalpen berria, 1. lib., Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca.
- Lafitte, P., 1962, *Grammaire Basque*, Bayonne: Les Editions du Musée Basque.
- Lersundi Ayestaran, M., 2004, *Ezagutza-base lexikala eraikitzeke Euskal Hiztegiko definizioen azterketa sintaktiko-semanticoa. Hitzen arteko erlazio lexiko-semanticok: definizio-patroiak, eratorpena eta postposizioak*. Doktore Tesia. EHU. <[http://ixa.si.ehu.es/Ixa/Argitalpenak/Tesiak/1111396096/publikoak/tesi-txostena% 20eta% 20eranskinak.zip](http://ixa.si.ehu.es/Ixa/Argitalpenak/Tesiak/1111396096/publikoak/tesi-txostena%20eta%20eranskinak.zip)> [2009-04-26].
- Lhande, P., 1926, *Dictionnaire basque-français*, Paris, Gabriel Beauchesne Editeur.
- Makazaga, J. M. & B. Oyharçabal (arg.), 2003, «Piarres Lafitteren sortzearen mendemugako biltzarra». *Iker* 14 (I), Bilbo, Euskaltzaindia.
- Oyharçabal, B., 2003, «-kor atzizkiaz», Makazaga & Oyharçabal (arg.), 357-383.
- Villasante, L., 1974, *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oñate, EFA.
- Yrizar, P. de, 1971, «Concordancias morfológicas de la lengua vasca con las lenguas caucásicas y otras lenguas», *ASJU* 5, 115-173.

MAILEGUEN ERABILERA EKIALDEKO ESKUIZKRIBU BATEAN

Irantzu Epelde
(CNRS IKER, UMR5478)

Abstract

In this article I examine the use of borrowing in a Basque manuscript from the Bibliothèque Nationale in Paris. The manuscript is a cooking book, and it contains 28 recipes. We do not know who the author is, nor the year in which it was written (see the introductory section). Dialectwise, the text should be ascribed to the oriental dialects (Souletin in particular), and both the expressions and the naturalness of the turns of phrase employed by the author that Basque was his or her mother language. At the same time, the big number of French borrowed expressions in the text shows that the author was not afraid of making extensive use of foreign terms. Sometimes, those borrowings do not seem to obey the phonological and morphological rules of the Basque language. This feature of the text follows probably from the technical status of the material, and the fact that the text is a translation. In this paper, I present the list of borrowings employed by the author, and point out the extents to which those borrowings have undergone phonological and morphological accommodation to Basque.

1. Sarrera

Lan honetan aztergai duguna zubereraz idatzitako sukalde-liburuxka bat da, 29 orrialdetako eta, dakigula, inoiz argitara eman gabea. Eskuizkribua Pariseko Bibliothèque Nationale-ean dago, eta “Celtique et Basque 119” erreferentzia darama.¹ Egoera onean dago jatorrizkoa, eta ondorioz letra argi eta erraz ulertzeko moduan ageri da (faksimile ediziorako, ik. Epelde inprim.).

Testua, bere laburrean, euskara hizkuntza paisaian nagusi eta osoki naturala zeneko lekukotza bat da, eta alde horretatik orduko Zuberoako herri hizkerez argitasunik ekar dezake.² Oraingo honetan, halere, bide hori hartu beharrean, erdarak testuan duen presentziaz arduratuko naiz, eta, zehatzago, hizkuntza kontaktuak eragindako fenomeno nagusienetako batez: mailegutaz.

---

¹ Aurelia Arkotxa ikerle eta IKER-kideari zor diogu aurkikuntza. Eskerrik zintzoenak Aureliari, urteetan biblioteketako funts gordeak arakatzear hartu duen artagatik, eta, lan honi dagokionez, eskuizkribua aztertzeko eta argitaratzeko baimena eta kuraia eman izanagatik.

² Hainbat ezaugarriren baturak erakusten dute egilea hizkeraz zuberotarra zela: *ü* [y]-ren erabilerak, *u* + *a* bilkurako *u*-ren erabateko palatalizazioak (*buruan* > *burian*), *-on* > *-u*, *-ü* bilakaerak *oinhou* ‘tipula’ bezalako hitzetan, mugagabearen erabilerak *çarico duçu hour* bezalako egituretan, zuka erabiltzeak...

Maileguz eta frantsesezko itzuliz ongi betea dago testua. Lehenbiziko begi kolpetik nabarmen ikus dezake irakurleak hori. Hartan sukaldaritzako termino bereziak erabiltzen direnez, zenbaitetan euskaraz falta diren itemak izendatzera datoz mailegu horiek.³ Beste batzuetan, berriz, euskarazko ordainak eskueran izanda ere saihestu egiten ditu egileak, eta maileguz beldur gabe eta ausarki ordezkaten. Maiz irudipena da testua itzulpena izatea egon daitekeela horren azpian —itzultzaileak begien aurrean behar zuen jatorrizko erdal testua—, baina beste batzuetan besterik gabe garbizalekeriarik eza eta konplexurik eza erakusten dutela iruditzen zaigu. Guztiz segurua da euskarazkoa itzulpena dela, egileak berak aipatzen baitu pasarte batean: “Behiaren filetaren farsitceco maneria hao estuçü francian eçaguturiq içan lan hounen traducto-raq erakhoussi artecan (*sic*)” (‘behiaren azpizuna betetzeko modu hau ez da Frantzian ezagutu lan honen itzultzaileak erakutsi artean’). Jatorrizko bertsiorearen berririk, ordea, ez daukagu.

Bestalde, eskuizkribuko maileguren artean asko aspalditik euskarak beretuak dituen item lexikoak dira. Weinreich-ek (1953: 1) *interferentzia* esan zien halakoei, hizkuntzen arteko kontaktuak eragindako gertakariak azterbidean abiatu zireneko hastapen haietan. Geroagoko hizkuntzalari batzuen (ad. Clyne 2003: 72) iritziz, bereizi egin beharko lirateke mailegua barneratu artean gertatzen den bilakaera (*transference*) eta azken emaitza (*transfer*). Izan ere, hizkuntza batetik bestera iragate horretan kate maila bat baino gehiago dago; esate baterako, ez da beti gardena maileguren eta hizkuntza-lerratzeen (*code-switching*) arteko muga.⁴ Testuan, adibidez, badira euskaraz hasi eta frantsesez bukatzen diren errezeta-izen batzuk (ad. arraolcé à la Tripe 130,⁵ jambou à l’oseille 136), eta badira erabat frantsesez idatzi zituen beste errezeta-izen batzuk: *oeufs à la tripe* 136, *chou farsi* 136, *gigot à l’eau* 112, 136 (baina *gigota* 112, 113, *gigot erretiq* 121), *oeufs au vin doux* 132, *pain au lait* 119, 136...

Horiek euskarara aldatzeko zailtasunak eraginda hartuko zuen, seguru ere, frantsesez uzteko erabakia. 1864an idatzitako beste sukalde-liburu batean ere —*Escualdun cocinera, ceinarekin normahic cocina ona errechki eguin baiteçake*⁶— agertzen da zailtasun hori, eta, areago, egileak berariaz ohartarazten du irakurlea, liburua-aren hasieran datorren “abisua” delakoan (1. or.): “Liburu huntan hanitz gauça frances guisa icendatuac içanen dire, ezdaquiulacotz escuaraz icenac”. Luzeagoa da liburu horretan honelakoen zerrenda: *çopa à l’Italienne*, *çopa à la Condé*, *yigota à la braise* edo ilharrekin, *jambon glacé*, *oilasco à la Crapaudine*, *macallaua au Gratin*, *aça à l’Anglaise*, *arroltce farcituac à l’Espagnole*, *crema au Caramel*, *tarta à la Compote*, *ophilac à la gelée de Groseille*...

³ Euskarak latinari arrazoi berberagatik zor dizkion mailegu lexikoez mintzo da Etchebarne (2006: 12). Gai honetaz, ik. Mitxelena (1995).

⁴ Bereziki emankorra izan zen 90eko hamarkada bien arteko aldeaz idatzi diren lanetan, eztabaida handiko garai horretan ikertzaileek terminologia zehazteko eta bateratzeko premia ikusi zutelako (Treffers-Daller 2009: 66).

⁵ Testuaren lehen orriak 108 zenbakia darama, eta 136 azkenak. Hemen eskuizkribuko orrialde zenbakiak erabiliko ditut, faksimile edizioari jarraituz (Epelde, inprim.).

⁶ Liburuaren azalak honako erreferentzia hau dakar, tituluaren azpian: «Salcen da Bayonan, Cluzeau liburu eta paper marchantaren baithan Cilharguin carrican, 12 numeroan. 1864». Uste dugu garai beretsukoak izan daitezkeela bi liburua.

Gainerako elikagai-izen eta errezeta-izenburu guztiak euskaratu zituen, oro har frantses eta gaskoi jatorriko mailegu lexikoak ausarki sartuz. Horiek banaka zenbaitzean 118 item atera zaizkigu:

- Abondantqui 108, 125
 Amanda 115, 129
 Arraspatu 112, 119, 126 eta
   sucré arraspa 115
 Arrengatu 113
 Articulo 110
 Assaisounatu 110, 128 eta as-
   saisonnatu 114, 125
 Attensione 109, 110, 121, 123
 Aygardent 111
 Banil 117
 Billa (bi billa chocolat) 117
 Bletarraba 122
 Bola 113
 Bouchi 116, 120, 131 eta
   bouchinca 112
 Bouteilla 117, 123
 Briocha 119, 120
 Burra 116, 129, 117, 120,
   129
 Cabillou 116, 119
 Canéla 116, 119, canella
   122, 123, 134
 Cantitate (cantitativa) 120
 Cantou 115, 134
 Caosséraq 119
 Carrota 108, 113, 124, 125,
   128
 Casserola 108, 109, 110,
   111, 112, 113 eta cassé-
   rola 114, 116, 117, 118,
   119, 121, 123, 124, 125,
   126, 128, 129, 132, 133
 Cayen (sic) 108, cayer 108,
   135
 Chalota 131
 Charlotta 116
 Charpoyl 120, charpoil 108,
   122, 124
 Chipa 132
 Citron 134 eta çitrou 129
 Compota 125
 Créma 123, 124, 136
 Crema(tu) 109
 Cueillera 131, cuillerata 109,
   111, 112, 128, 130, 132
 Different 126
 Disposatu 115
 Dominant 120
 Ençalada 120
 Entrada 110, 111, 126
 Expériencia 124
 Farsitu 113, 124, 130 eta far-
   sidura 124, 125, 126, 131
 Fayçou 126
 Filet 124
 Finiment 108
 Finitu 123
 Fiscéla 124
 Foilla 108
 Forchéta 111, 112
 Forma 117
 Fournéu 109, 110, 111, 118,
   123, 133
 Fresq 111
 Frétatu 129 eta frotatu 129,
   130
 Fricando 111
 Fricassey 121
 Frigitu 112, 113, 116, 119,
   130, 131, 132
 Garnitu 108, 117, 124, 133
 Glaça 111 eta glaçatu 114
 Gobeléta 116, 131, gobe-
   tata 111, 125, 131
 Goustu 126
 Grillatu 125
 Hachatu 112, 120, 121, 125,
   128, 130, 131
 Imaginatu 123
 Imour 121
 Irangea 117, 123
 Jambon 112 eta jambou 114,
   115, 120, 125, 126, 127
 Jus 108, 113, 122, 124, 127,
   juz 109, 110, 114, 115
 Khambiatu 110, 129
 Khanatu 124
 Labela 131
 Libera 110, 115, 116, 129
 Limou 115, 122, 125, 131,
   132
 Manéra 114, maneria 124,
   manérias 'ganoraz' 113
 Marinada 111, 119
 Marmelada 116, 117
 Mineta 126, minéta 127
 Minuta 123, 134
 Mouchérou 109
 Mouléta 133
 Moyéna 110
 Muscada 122, 126, 133
 Nombre 108
 Numéro 108
 Objet 108
 Ordenatu 110
 Quinhou 108, 126 ouynhou
   112, 124, 128, 130, 132,
   ouinhu 125
 Paja 108
 Pala 127
 Passouer 109, 119, 124, 125,
   127, 131
 Pénible 123
 Persil 108, péresil 120, pere-
   sil 122, pérésil 124, 131,
   132
 Pessa 110, 128
 Pijou 128, 129
 Pilatu 115
 Piloir 115
 Pintou 134
 Plat 108, 111, 116, 118, 121,
   124, 128, 130, 133, 134
 Poularda 126
 Précautione 109
 Préparatu 119, 127
 Purificatu 123
 Quart 112, 117, 118, 120,
   122, 123
 Raspatu 122, 126, 131, 132
 Scéléri 108
 Séparatu 118
 Serbieta 113, 115, 118, 122,
   123, 134
 Serbutchatu 110, 111, 112,
   113, 114, 115, 118, 119,
   121, 122, 124, 125, 126,
   128, 129, 131, 134
 Siéta 108, 113, 130
 Sopa 128

Sucre 112, 115, 116, sucré	Tendre 120	Trancha 108, 112, 113, 128,
117, 118, 119, 123, 126,	Terrina 122, 123	133
128, 129, 130, 132, 133,	Thassa 119	Trempa (trempa) 109, 126
134, soucré 118, 122, su-	Torchou 114, 115	eta trempatu 112, 114,
cria 123, 129	Tourtiéra 116	115, 119, 122
Tabla 108	Traductora 124	Trossatu 114

Zerrendan gehienak substantiboak dira, eta horietatik ia denak elikagai edo sukaldeko ontzi izenak. Kontuan izanik liburuxkaren izaera teknikoa, itzultzaileak aldiandian beharrezko zituen hitz teknikoen bilduma inguruko erdaretatik edanez osatu zuen. Bigarren atalean ikusiko dugunez, gaskoi jatorrikoak dira mailegu horietako asko. 2006ko lan batean, zubererak Bearnoko gaskoi okzitanierari mailegatu dizkion hitzen zerrenda oparao aurkeztu zuen Jean-Baptiste Coyos-ek, eremu semantikoka antolatuta. Gaskoiak sentimenduen, kalifikatzaileen, ekintza-izen eta aditzen eta eguneroko tresna eta gauzen eremuei hitz asko eman dizkiela erakusten dute multzo horietan bildu zituen mailegu ugariak. Ordea, mailegutza ahulagoa bide da, esate baterako, familiaren, erlijioaren, denboraren eta espazioaren eremuetan (2006: 212-213 eta 216).

2. Maileguen egokitzapen fonologikoaz

Atal honetan alfabetoko hurrenkeraren arabera antolatu ditugu eskuizkribuan agertzen diren mailegu lexikoak, eta erregela fonologikoei erraparatu diegu, euskarak horiek bereganatzeko zein bitarteko erabili dituen erakutsi nahian. Hona, beraz, gertakari nagusien aurkezpena:

ABONDANTQUI 108, 125

Frantseseko *abondement* ‘ausarki, nasaiki’ aditzondoaren ordaina da. Ahoz nekez erabiliko zuten ziur aski garaiko euskaldunek, zeren euskarazko kide arruntak ditu zuberotarrez, eta esate baterako Lhanderen hiztegia ez dator.⁷

Egokitzapen fonologikoaren aldetik, fr. *o* > eusk. *u* (eskuizkribuan *ou* grafia-ekin) oso arunta izan da zubereraren historian kontsonante sudurkari aurreko inguruneetan (Gavel 1969 [1920]: 26), baina ez da zubereraz bakarrik gertatu (Mixelena 1990: 55): “No son exclusivamente suletinos, (...) sino también bajonavarros y labortanos, los ejemplos de *u* frente a guip. vizc. *o*. En líneas generales, se diría que el límite coincide con la frontera franco-española”. Bestalde, Haasek dio (1990: 407) gaskoi fonologiari dagokiola bilakaera hau, “gaskoinean *o* hertsu eta *o* azentugabeak *u* itzuli zirelako”. Horren gertakari indartsua izan da, euskarazko hitzetan ere bete baita:

Orozgainetik, elebitasuna ahultzen denean, gure kasuan gaskoia gal-tzen denean, periferiako fonologiaren parte bat erdigunekoak senditzen ahal da. Horrengatik hizlariak sendimendua badute, *muntatü* edo *kuntatü* hitzetan *u* fonema *o* baino euskarago dela. Azkenean erdal hitzen fonologiak

⁷ Batzuetan euskal eratorbidea erabiltzen zuten itzultzaileek erdal hitzak euskaratzeko baliabide gisa, nahiz sortzen zuten forma berriak ahoz tradizioz ez izan. Hain zuzen atzizki hau bera honela erabili izan zuen Leizarragak. Adibidez, *Heuskaldunei* ataleko *-ki-dun* formak hartzen baditugu: *klaroki*, *espezialki*, *expresuki*, *disolutoki*, *signalatuki*, *eternalki*, *dilijentki* eta abar. Beñat Oyharçabali zor diot ohar hau.

“egiazko” euskal hitzak lotzen ditu, horrengatik Iparraldeko euskalki batzutan *untxa* (edo *untsa*), *hun*, edo *zumbait* bezalako formak baditugu, horrengatik ere biarnes-eko fonologia azkarra da zuberotarrez eta *ü* fonemaren erabilera oso zabala da Amikuzeko euskalkiaren parte batetan (Haase 1990: 409).

AMANDA

amandasco 115, 129, amandaq 129

Frantsesezko *amande* ‘arbandola’ izenaren ordaina da. Gèze eta Lhanderen hiztegieta agertzen da (Lhanderenean *amanda* nahiz *arbandol* sarrerak azaltzen dira). Forma hau erabiltzen da gaur egun Iparraldean. Idatzizko lekukotasuna denez, ez dago jakiterik bigarren silabako *-an-* bilkura [á] ahoskatuko ote zuten, gaur egun mailegu berrietan maiz gertatzen den bezala (Jauregi & Epelde 2008).

ARRASPATU

arraspatuco doçu 112, 119, 126, sucré arraspatz 115

Lhanderen hiztegieta badatoz, bai izena eta bai aditza (‘birrindu’). Latinezko *raspa* bide da jatorrizko forma (Bloch eta Von Wartburg 1996: 533), baina euskarak bere-berea eta aspaldikoa du *r-* ingurunean bokal protesia eransteko erregela fonologikoa, euskalki guztiek batera dutena.⁸

Dena dela, liburuxka honen itzultzaileak hitz hasierako bokal protesirik gabeko forma ere badarabil hiruzpalau pasartetan (ik. *raspatu* sarrera). Hori da gaurko joera nagusia, mailegu berri guztiz gehienetan (protesirik gabeko gaur egungo adibide gehiago Epelde 2004 lanean, 64-65. or.). Gaia sakonago aztertu dutenek diote erregela honek fonologikoki emankorra izateari utzi diola (Haase 1992: 36, Trask 1997: 146). Palay-ren hiztegieta ere bi formak azaltzen dira: *arraspà* eta *raspà*. Pentsatzekoa da gaskoiari zor diola mailegu hau euskarak, frantsesez *râper* baita.

ARRENGEATU

arrenceaturiq 113

Gaur egun erabiltzen da *arranjatu* aditza ‘konpondu, antolatu’ (*OEH*-n⁹ *arranjatu*, *arrañatu*, *arrenjatu*, *erreniatu*), baita honetatik eratorritako izenak ere (*arranjamendu*, *arrenjamendu* eta abar). Gaskoieraz *arranjà* da Palayren arabera. Arestian azaldu dugun *r-* inguruneke bokal protesiarene beste adibide bat litzateke honako hau (frantsesez *arranger* da, baina *ranger* dokumentatuta dago hamabigarren mendetik; ik. Bloch eta Von Wartburg 1996, *rang* sarrera).

Hitz barruko kontsonante sudurkari ondoko *g-*ren ahoskerari dagokionez, ez daukagu jakiterik gaur egun bezala [ʒ] ahoskatuko zuten edo sabaiaurreko frikari ahostuna, hots, [ʒ]. Ik. *objet* sarrera.

ARTICULU

articulu hountan 110

Latineko *articulus*-etik heldu bide zaigun mailegu zaharra.

⁸ Garai bateko euskararen fonotaktikak ez zuen onartzen hitzak dardarkariz hastea (Mitzelena 1990: 155): «No hay palabras antiguas con *r* inicial: en préstamos *r-*, pronunciada siempre fuerte, va precedida de una vocal protética».

⁹ Mitxelena, Koldo & Ibon Sarasola. 1989-2005. *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia. (Aurrerantzean *OEH*).

ASSAISOUNATU¹⁰

assaisouna éçaçu 110, assaisonnaturiq 114, assaisonnatuco duçu 125, assaiso-natuco duçu 128

Euskarak aditzak beretzeko baliabide bizi-bizia du *-tu* atzizkiaren bitartez, guztiz emankorra gaur egun ere. Hau da adibide bat, nahiz euskara mintzatuan ez dudan entzun (alde horretatik aditzondoetako *-ki*-ren tankerakoa izan daitekeelakoan nago; ik. *aboundantqui* sarrera). Frantsesez *assaisonner* da ‘gatzpipertu’, hogeita hirugarren errezetan itzultzaileak berak azaltzen duen bezala (128. or.): “Éçarçu behar den hora araguiaren estalçéco, assaisonnatuco duçu sopa beçala, gaz eta piper appur éçarten duçulariq”.

ATTENSIONE

attensione 109, 110, attensionea 121, 123

Iparralde guztian bezala, erdal *-(t)ione-k -zione* eman du itzultzailearen hizke-ran. *Précautionia* (109) ere bide beretik eratutakoa da. Ikusten denez, hitz bukae-rako erdiko bokalak mugatzailea hartzen dueneko hiatus inguruneetan ez du beti berdin jokatzten: *attensionea vs précautionia*.

AYGARDENT

aygardent amignibat¹¹ 111

Gaurko zubereraz ere erabiltzen da edari-izen hau ‘pattarra, edari txuria’. Gas-koian du jatorria: *aigardént* ‘eau de vie’ (Coyos 2006: 212).

BANIL

banil amignibat 117

Frantsesezko ezpainhorzkari ahostuna ahoskabetzea (*v > b*) egokitzapen fonolo-giko arrunta izan da Iparraldean berriki arte, hots hori ez baitzen hiztun tradi-zionalen fonologia-sisteman. Fr. *vanille* > eusk. *banil* ‘banilla’ da horren adibide bat. Pentsatzen dut bilakaera hau —gorago hitz hasierako dardarkarien bokal protesiaz esan bezala— jadanik ez dela horren emankorra gaur egungo hiztun gazteen ezpainetan, eta mailegu berrietan ahostuna gordetzen dutela maiz, jatorri hizkun-zan bezala (Epelde 2008).

BILLA

bi billa chocolat 117

Frantsesezko *bille* [bij] ‘bola txikia’ hitzaren mailegu egokitua, batetik, bokal-arteko sabaiko albokariari dagokionez (ez baita desabaikaritu),¹² eta bestetik hitz bukaerako *-a-ri* dagokionez (frantsesez *-e* mutuz bukatzen diren hitzetan ohikoa da euskaraz *-a* eranstea; ik. 3. atala).

BLETARRABA 122

Frantsesezko *beterrave* (< lat. *beta*) ‘erremolatxa’ hitzaren ordaina da. *Beterrau* zein *beterraba* formetan gutxienez bizi da gaur egungo Iparraldeko hizkera ba-tzuetan (Epelde 2004: 74; *OEH*: *betarraba, betarraga, beterraba*).

¹⁰ Bokalki biltzetan frantsesezko grafiari eusten dio: *ai > e* eta *ou > u*.

¹¹ *Bat* zenbatzailea gehienetan izenari lotua idazten du. Deklinabide hondarkiak, aldiz, bereiz jar-tzen ditu askotan: *cassérolabat étan* (114). Beste batzuetan bi eratara idazten du: *passouer batetan* (109, 119, 124) baina horren ondoan *passouer bat étan* (125, 131).

¹² Honetaz ez daukagu ziur egoterik, berriz ere, testuaren izaera idatziagatik.

Lehen silabako albokaria latineko *blitum*-etik bide dator (Bloch eta Von Wartburg 1996: 69), eta *blette* forman hamaseigarren mendetik dokumentatuta dago frantsesez.

BOLA

bolabat 113

Frantsesezko *boule* 'bola' hitzaren ordaina da. Egokitzapenaren aldetik nabarmentzekoa da lehen silabako *u > o* (*bouteilla* hitzean ez bezala) eta frantsesez *-e* mutuz bukatzen diren hitzetako bukaerako *-a* (ik. 3. atala).

BOUCHI

bouchi çoumbayt 112, bouchincaq 112, bouchibat 116, 120, 131

Gaur egun erabiltzen da zubereraz *buxi* 'zattia', baita honen eratorriak ere (*buxiñi* eta abar).¹³ Testuan hitz elkarketan azaltzen da beti: *ourdaqui bouchi çoumbayt* (112), *çagar bouchincaq* (112), *canéla bouchibat* (116), *jambou bouchibat* (120), *ogui bouchibat* (131). Lhanderen arabera (ik. *boxi* eta *buxi* sarrerak) 'petit morceau' adierazten du, eta bearnesean du jatorria (bear. *bouci*). Hala dirudi: Palayk ere badakar, *bouci* forman, 'morceau, petit bout; bouchée'. *Buxibat* aldaera elkartuak (gaurko *poxi bat*) 'pixka bat' esan nahi du; hala, *canéla bouchibat* 'kanela pixka bat'. *Buxinka*-k, berriz, 'zati txikia' adierazten du; horrenbestez, "trempatuco dutuçu bédéraca orhen barnen çagar bouchincaq" dioelarik (112), 'trenpatuko dituzu banaka orearen barnean sagar puska txikiak' adierazten du.

BOUTEILLA

bouteillabat esné 117, bouteille erdibat hour 123

Frantsesezko *bouteille* [butɛj] 'botila' hitzaren ordaina da. Aurreko hitzean bezala, *ou* grafiak *u* adierazten du (Lhanderen hiztegian *butila* azaltzen da zubererarako). Ez dakit *ill-* bilkuran agertzen den palatalizazioa ebakiko zen edo ez; hain zuzen mailegu honetan despalatalizatu egin da Iparraldeko hizkera askotan (Gavel 1969 [1920]: 484).

Hitz bukaerako *-a*-ri dagokionez, bi adibideetan argi gelditzen da itzultzailearentzat mugagabeko forma *-a*-duna zela (ik. 3. atala).

BRIOCHA

briochabat 119, çoure briocha 120

Frantsesezko *brioche* hitzaren ordaina da. Nabarmentzekoa da hitz bukaerako *-a* itsatsia lehen adibidean (ik. 3. atala) eta txistukaria sabaiaurreko frikaria ebakitzea (afrikatu gabe), frantsesez bezala: [brjoʃ].

BURRA

burrax 116, 129, burra hortan 117, burré, burrés 120, 129

Frantsesezko *beurre* [bœʁ] hitzaren ordaina da. Euskara tradizionalan ez zegoenez [œ]-rik, zubererak [y] bilakatu du hots hori,¹⁴ ad.: *traktiür* (Peillen 1998: 38). Halere, *banil* hitzean azaldu dugun aldaketan bezalatsu, badirudi hitzun gaztegoen euskararen bilakaera hori ez dela horren emankorra (Epelde 2008). Ondorioz, sarritan frantsesezko [œ]-dun mailegu berriak bere horretan ahoskatzen dira (bilakaera berri hauek sor ditzaketen eragileez, ik. Oñederra 2009).

¹³ Jean-Baptiste Coyosi eskertu nahi diot zubereraren gainean emandako informazio lagungarria.

¹⁴ Eskuizkribuan *u* [y]-ri dagokio eta *ou* [u]-ri.

Kontsonante dardarkariari dagokionez, ez daukagu jakiteko modurik ubularra (gaur erabat nagusitu den ebakera) ahoskatuko zuen edo ez, testuaren izaera idatziazatik.

CABILLOU 116, 119

Gaskoiari mailegatu bide dio zubererak hitz hau: Palay-k *cabilhòt, -lhoù* “chevillon, petit bout de bois” (‘ziri txikia’) dakar, eskuizkribukoaren antzeko forma. Lhandek *cabillü* sarrera dauka zubererarako, hiru adiera hauekin: ‘1. chevillon. 2. bouchon. 3. bonde’. Bloch eta Von Wartburg-en etimologia hiztegia *cheville* hitzarekin lotzen da antzinako probentzaleko *cavilba* (1996: 128). Peillenek, berriz, *khabéilla* ‘xiria’ aipatzen du zubererarako (1998: 89).

Bestalde, erdal *-on* bilakatzearen ondoriozko *-u* sudurkaritua oso berea du zubererak hitz bukaeran (Mitxelena 1990: 137-153): *arrazû* ‘arrazoa’, *arrathû* ‘arratoia’... Ik. *cantou, citron, fayçou, jambon, limou, ouinhou, pijou* eta *torchou* sarrerak.¹⁵

CANÉLA

canéla 116, 119, canella 122, 123, 134

Frantsesezko *cannelle* ‘kanela’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

CANTITATE

cantitatie 120

Hitz bukaerako erdiko bokala ez da beti ixten mugatzailea hartzen dueneko hiatus inguruneetan (ik. *attensione* sarrera), baina kasu honetan disimilazioaz dator: “béna manériaz belhar hounen cantitatie”.

CANTOU

cantouréquin 115, 134

Kantoi hitzaren zubererazko ordaina da. Lhanderen hiztegia hiru forma bilzen dira (*kantu, kantoi* eta *kantoin*) eta lau adiera: ‘1. coin, angle. 2. pierre de taille. 3. tranche, bord, fil d’un instrument tranchant. 4. morceau. *Ogi kantoin, morceau de pain*’. Erdal *-on* > zub. *-u* sudurkaritua bilakaeraren adibide bat da. Gaskoieran bide du jatorria (Palay-k *cantoû* jasotzen du).

CAOSSÉRA

caosséraq 119

Gaur egun *kausera* erabiltzen da Lapurdiko partean (‘gari irin, arrautza, esne eta azukrez egindako oreka koipetan frijituz egiten den opil modukoa’). Lhanderen hiztegia *kausera* eta *kauxera* sarrerak jasotzen dira (bearn. *caucère*), eta Larrasquetenean *kausera* (1939: 156). Eskuizkribuan hitzez hitz dio “ogui bihotz horiq frigi assico tutçu caosséraq béçala”, ‘ogui bihotz horiek frijiazaraziko dituzu kauserak bezala’.

CARROTA 108, 113, 124, 125, 128

Frantsesezko *carotte* ‘azenarioa’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

CASSEROLA

casserolabaten 108, 109, 110, 111, 112, 113, cassérolabat étan 114, 116, 123, 124, 125, 126, 128, 129, cassérola horren barnia 117, cassérola batétan 117, 118, 119, 121, cassérolan barnen 125, cassérola 129, 132, 133

¹⁵ Itzultzaileak ez zuen sudurkaritzea dieresiaz markatzen, baina, Mitxelenaren adibideen haritik, pentsatzekoa da ebakera hori izango zela.

Frantsesezko *casserole* ‘kazola’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala). Hitz arrunta da sukaldeko ontzia izendatzeko. Aranartek eta Lafittek ere jasotzen dute¹⁶ (35. or.).

CAYER

cayen (*sic*) hounen 108, cayer hountaco 135

Frantsesezko *cabier* hitzaren ordaina da (ik. 3. atala). Lehenbiziko aldian agertzen den *cayen* formak hutsa behar du (*cayer* behar du).

CHALOTA 131

Frantsesezko *échalotte* ‘tipulatxa’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala). Nabarmen-tzekoa da sinkopa eta hitz hasierako txistukariaren ahoskera afrikaziorik gabea, ja-torri hizkuntzan bezala (afrikatua *tch* idazten du).

CHARLOTTA

charlottabat 116

Frantsesezko *charlotte* ‘azkenburuko mota’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala). Berriz ere aipatzekoa da hitz hasierako txistukariaren ahoskera afrikaziorik gabea.

CHARPOYL

charpoyl 120, charpoil 108, 122, 124

Gaskoierazko *charpot* ‘belar mota’ (fr. *thym*) hitzetik eratorritako forma (Coyos 2001: 411). Hitz hasierako txistukari frikaria gordetzen da honetan ere.

CHIPA 132

Gaskoierazko *chipe* ‘zarboa (arrain mota)’ hitzaren ordaina da. Hitz hasierako txistukaria afrikaziorik gabea da testuan, baina gaur egun afrikatua ebakitzen da [tʃipa] (Coyos 2001: 411). Hitz bukaerako *-a-z*, ik. 3. atala.

CITRON

citron 134 eta çitroubat 129

Frantsesezko *citron* ‘limoia’ hitzaren ordaina da. Zenbait mailegutan (ik. *cabillou* sarrera) azaltzen da erdal *-on* > zub. *-u*, *-ü* (sudurkaritua, ziurrenik, nahiz testuan tremarik gabe agertzen den). Chahok eta Gèzek ere *zitru* dakarte (Chahok *zitruñ* ere bai). Batzuetan, ordea, bitasuna ikusten da, ad. *citron* & *çitrou*, *jambon* & *jambou*. Ik. *limou* sarrera.

COMPOTA

compotabat 125

Frantsesezko *compote* ‘konpota’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

CRÉMA 123, 124, 136

Frantsesezko *crème* ‘krema’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

CREMATU 109

Frantsesezko *crémer* ‘kiskali’ aditzaren ordaina da. Testuan hitzez hitz dio: “eçarçu guisa hortan houriq gabé, fournéu ahalbéçayn bero batetan, cassérola hori.”¹⁷

¹⁶ Tournier-Lafitteren *Lexique Français-Basque* (1954) hiztegiaren bertsio laburtu modukoa da Aranart eta Lafitterena. Hitz erabilienak bakarrik sartu zituztela diote egileek sarrerako ohar batean (ohiko eremu semantikoan arabera antolatuta).

¹⁷ Puntuaren ondok askotan ez du letra larririk erabiltzen.

attensione casserola eztadin crema”, ‘ezar ezazu gisa horretan, urik gabe, su ahal bezain bero batean kazola hori. Kontuz kazola ez dadin erre’.

CUILLERA

cuilleratabat hour 109, 111, 112, 128, 132, cueillerata 130, 132, cueillerabat 131

Frantsesezko *cuiller* hitzaren ordaina da (ik. 3. atala). Aranart-Lafitteren hiztegian *kuillera* dator; Peillenek, berriz, *kuilléa* jasotzen du. Adibide guztietan, azkenekoan izan ezik, forma eratorria azaltzen da: *kuillera* + *-ta* (< *-tara*) ‘koilarakada’. Ik. *gobeleta* sarrera.

DIFFERENT

different bat 126

Frantsesezko *différent* izenondoaren ordaina da. Aspaldiko mailegua behar du; idazkerari erreparatzen badiogu, behintzat, pentsa genezake azken silabako *-enbilkura* ez zuela frantsesez bezala [á] ahoskatzen. Badirudi Iparraldean dokumentatzen dela bukaerako *-e* gabeko forma (OEH).

DISPOSATU

disposatuco 115

Frantsesezko *disposer* ‘ezarri’ aditzaren ordaina da. Testuan zehar gehienetan euskarazko ordaina (*eçarri*) erabiltzen du; horregatik pentsatzen dut itzulpenaren efektua izan daitekeela aukera hau (ik. *aboundantqui*).

DOMINANT 120

Frantsesezko *dominant* ‘nagusi’ hitzaren ordaina da. Behin bakarrik azaltzen da testuan.

ENÇALADA 120

Lhanderen hiztegian *entsalada* azaltzen da, gaur egungo forma (< fr. *en salade*). Euskarak osoki beretu du kontsonante sudurkariaren ondoko txistukariaren afrikazioa, eskuizkribuan (eta inguruko erdaretan) gertatzen ez dena (ad. *pentsatu*, *kontserba*...; gai honetaz sakonago, ik. Jauregi & Oñederra 2007). Egiazki testuan *ençalada chouri* hitz elkartua agertzen da, Lhandek ‘laitue cultivée’ aldatzen duena frantsesera. Ik. *expériencia* sarrera.

ENTRADA

entrada 110, 111, entradan 126

Gaskoierazko *entrade* izenaren ordaina da, Palay-ren arabera ‘plat de viande avec de la sauce’ (ik. 3. atala).

EXPÉRIENCIA 124

Frantsesezko *expérience* hitzaren ordaina da. Egokitzapenei dagokienez, aipatzeko moduko bi puntu daude: bata, egokitzapen fonologikorik eza erakusten duena, *-xp-* kontsonante multzoa gordetzea. Bestea, azken-aurreko silabako kontsonante sudurkariaren ondoko txistukariari dagokiona: frikaria da, orri berean agertzen den *francia* hitzean bezala (vs. *chercaçia*). Ik. *ençalada* sarrera.

FARSITU

farsitu (assa farsitu) 113, farsitceco 124, farsidura 124, 125, 126, 131, farsituriq 130.

Frantsesezko *farcir* ‘bete’ aditzaren eratorriak dira. Gaur egun ere erabiltzen da (OEH-n *fartzitu*).

FAYÇOU

fayçouan (ber fayçouan ‘era, gisa berean’) 126

Frantsesezko *façon* ‘modua, molde’ izenaren ordaina da. Lhanderen hiztegiari *fazoin* jasotzen da (gaur egungo forma). Testuan azaltzen den aldaera zubereraz ohikoa den *-on* > *-u*, *-ü* (sudurkaritua) bilakaeraduna da (ik. *cabillou* sarrera).

FILET

filetaren 124, filet hori 124, filet horren gagnia 124

Frantsesezko *filet* ‘azpizuna’ izenaren ordaina da (ik. 3. atala).

FINIMENT

finimentian 108

Finiment eta *finimentu* aldaerak dituen zubererazko hitza ‘bukaera, azkena’. Chahok jasotzen du. Aurkitu dudak hurbileneko forma *femimén* ‘achèvement, fin’ da, gaskoi hizkuntzakoa (Palay-k jasotzen du). Nabarmenezkoa azken silaba frantsesaren fonologiaren arabera [ã] bilakatu ez izana.

FINITURIQ 123

Frantsesezko *finir* aditzaren ordaina da.

FISCÉLA

fiscélabatez, fiscéla 124

Frantsesezko *ficelle* ‘listaria’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

FOILLA

paper foilla 108

Frantsesezko *feuille* ‘orria’ [føj] hitzaren ordaina da. Hitzez hitz dio “behi aspiquei trancha çoumbayt paper foilla beçain mehé piquéçacu”, ‘behi aspiki xerra zenbait paper orria bezain mehe ebaki ezazu’. Lhanderen hiztegiari *fula* aldaera dator ‘feuille de papier’. Ik. *burra*.

FORCHETA

forchétaquin (bi forchétaquin) 111, forchetabat équin 112

Frantsesezko *fourchette* ‘sardexka’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala). Lehen silabako *o* bokalari dagokionez, Aranartek eta Lafittek ere *forcheta* aldaera dakarte.

FORMA

forman 117

Behin bakarrik azaltzen da mailegu zahar hau testu osoan: “Çutiq idoquico duçu gasna holandaco baten forman” dio hitzez hitz.

FOURNÉU

fournéu 109, furneuin 110, fourneuin 111, 123, 133, fourneuen gagnen 118

Frantsesez *fourneau* ‘egur ikatzeko sua eta labea’ da baina hitz azkeneko bokal bilkurak pentsarazten digu gaskoieratik mailegatutako forma dela (gask. *fournèu*, Palay).

FRESQ

gobeletatabat hour fresq 111

Gaskoierazko *frésc* ‘fresko’ izenondoaren ordaina da (fr. *frais*).

FRÉTATU

Frétatu 129 eta frotatuco 129, frota içeçu 130

Lehenik azaltzen den *e-dun* aldaera gaskoierazko *fretà* ‘igurtzi’ aditzaren ordaina bide da (fr. *frotter*).

FRICANDO

fricandenetiç 111, fricandoaren 111

Frantsesezko *fricandeau* ‘frikandoa, gisatu mota’ hitzaren ordaina da (esp. *fricandó*).

FRICASSEY

oillasco fricasseyaren salça 121

Gaskoierazko *fricassèje* ‘frikandoa’ hitzaren ordaina da (fr. *fricassée*).

FRIGITU

frigi assicotuç 112, 119, 132, frigitu 113, 131, frigi assi duçunian 130, 131, frigi errassico 116, frigituriç 132

Lhanderen hiztegian *frijitu* eta *frikitu* aldaerak jasotzen dira. Larrasquetek, berriz, bearsenetik mailegatutako aditza dela dio (*friji* eta *frijit* aldaerak ematen ditu). Pentsa liteke bokalarreko *-g-* honen ebakera sabaiaurreko frikari ahostuna izan zitekeela, maileguetan bakarrik erabiltzen dena.

GARNITU

garnituc duçu 108, 117, 124, garnituriç 133

Frantsesezko *garnir* ‘hornitu, bete’ aditzaren ordaina da.

GLAÇA

glaça 111, glaçatcéco 114

Frantsesezko *glace* izenaren eta *glacer* ‘azukreztatu’ aditzaren ordainak dira (ik. 3. atala).

GOBELETA

gobelatatabat 111, 125, 131, gobelétabat 116, gobeleta 131

Frantsesezko *gobelet* [goble] ‘edalontzia’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala eta *cuillera* sarrera). Lhanderen hiztegian *gobelet* eta *godalet* aldaerak datoz. Bigarren hau jasotzen dute Aranartek eta Lafittek ere: ‘*verre*’ (35. or.).

GOUSTU 126

Latineko *gustum*-etik bide datorren mailegu zaharra da. Lhanderen hiztegian *gustu* nahiz *gostu* agertzen dira (azken hau da gaur egun nagusitu den forma).

GRILLATU

grilla assi 125

Frantsesezko *griller* ‘erre’ aditzaren forma arazlea da: *grillarazi* (ik. *bouteilla* sarrera).

HACHATU

hachatuco duçu 112, 120, 121, 130, ounça hachaturiç 125, 128, 131

Frantsesezko *hacher* [‘aʃe] ‘xehatu’ aditzaren ordaina da.

IMAGINATU

imaginatcen 123

Lhanderen hiztegian *imaxinatu* jasotzen da. Hirugarren silabako kontsonantea sabaiaurreko frikari ahostuna ebakitzen da gaur egun. Idazterakoan *-gi-*ren aldeko hautua egun izanak pentsarazten digu itzultzailearentzat ere hala zela.

IMOUR

imourra 121

Lhanderen hiztegian *imur* eta *imore* aldaerak datoz (fr. *humeur*). Hiztegieta aurkitu ez dudan adiera berezi bat du testuan: *süaren imurra*, hitzez hitz *çuyaren imourra* 'suaren berotasuna'.

IRANGEA

irangea lili amignibat 117, 123

Gaskoierazko *irànje* 'laranja' hitzaren ordaina bide da (Palay). Kontsonante sudurkariaren ondoko herskaria sabaiko ahostuna ebakitzen da gaur egun (*li-ranja*). *-Ng-* kontsonante bilkurarekin hori adierazi nahiko zuen, segur aski, itzul-tzaileak.

JAMBON

jambon 112 baina jamboubaten 114, jambou 114, 120, 125, 126, çouré jamboua 115, 127

Fr. *jambon* 'urdaiazpikoa' hitzaren ordaina da. Zubererazko *-on* > *-u*, *-ü* bilakaera emankorraren adibide ona da, nahiz hitz honi dagokionez ez izan sistematikoa. Ik. *citron*.

JUS

jusa 108, 113, bi cuillerata juz 109, 110, 114, 115, jusian 122, 124, 127

Gaskoierazko *jus* 'zukua' hitzaren ordaina bide da (frantsesez [ʒy]). Hitz hasierako herskaria sabaiko ahostuna ebakitzen da gaur egun.

KHAMBIATU

khambiatuco duçu 110, khambiatcia gatiq 129

Gaskoierazko *cambià* 'aldatu' aditzaren ordaina bide da (fr. *changer*). Hitz hasierako herskari hasperendunak ohikoak dira testuan zehar.

KHANATU

khanatuco duçu 124

Lhanderen hiztegian *khanatü* jasotzen da 'bildu, biribilkatu', eskuizkribuan bezala hitz hasierako herskari hasperendunarekin.

LABELA

labela puntaz 131

Latinezko *novacula*-tik bide datorren mailegu zaharra (ik. Lhande, *labela* sarrera). Lhanderen hiztegian *labela* eta *nabela* aldaerak datoz '1. aiztoa. 2. labana'.

LIBERA 110, 115, 116, 129

Frantsesezko *livre* 'libra (pisu neurria)' hitzaren ordaina da.

LIMOU 115, 122, 125, 131, 132

Gaskoierazko *limou* (Palay) hitzaren ordaina da 'limoia'. Nabarmentzekoa da hitz bukaerako *-on* > *-u* bilakaera. Ik. *citron*.

MANÉRA

manéra 114, maneria 124, manérias 'ganoraz' 113

Gaskoierazko *manère*-tik bide datorren mailegua da. *Maneria* 'modua' aldaera ere erabiltzen du itzulpenean.

MARINADA 111, 119

Frantsesezko *marinade* 'gatzuna' hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

MARMELADA 116, 117

Frantsesezko *marmelade* ‘konfitura’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

MINETA

minetetan 126, minétaq 127

Gaskoierazko *binèt* (Palay) hitzaren ordaina bide da (‘minatxa edo ardo motela, barrikako mahats lapari urarekin batean ardoa isuririk egina’).

MINUTA

minutabatez 123, minutabat 134

Frantsesezko *minute* hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

MOUCHÉROU

mouchérou çoumbayt 109

Palayren hiztegian jasotzen den *moucheroû* ‘perretxiko mota’ hitzaren ordaina dateke: “psalliotte champêtre d’automne, appelée aussi *bole-de-nèu*”.

MOULÉTA

moulétabat 133

Gaskoierazko *moulète* hitzaren ordaina da ‘arrautza egosteko modu jakina’ (ik. 3. atala).

MOYÉNA 110

Gaskoierazko *mouyén* ‘modua, bitartekoa’ hitzaren ordaina bide da (ik. 3. atala).

MUSCADA 122, 126, 133

Frantsesezko *muscade* ‘intxaur muskatua’ hitzaren ordaina bide da (ik. 3. atala).

NOMBRE

nombria 108

Frantsesezko *nombre* ‘kopurua’ hitzaren ordaina bide da (ik. 3. atala). Nabarmentzekoa da hitz bukaerako disimilazioa.

NUMÉRO

numérouac 108

Frantsesezko *numéro* hitzaren ordaina bide da. Hitz bukaerako disimilazioa nabarmendu behar da.

OBJET 108

“Bi objet hoyetças garnituco duçu casserolabaten sola” dio hitzez hitz (‘bi gauza horiekin beteko duzu kazola baten zola’). Pentsatzen dut hitz egokiago bat bilatu ezinean gertatu zela, kontuan izanik jakiak direla aipatzen dituen bi “objektuak” (behi azpikia eta urdaiazpikoa). Testu idatzia baita, ez daukagu jakiterik nola ahoskatuko zuen tarteko *j* hori: sabaiko frikari ahostuna (*jujatu* hitzean bezala), edo sabaiaurreko frikari ahostuna (*biologia* hitzean bezala); fr. [ɔbʒɛ]. Ik. *arrangeatu* sarrera.

ORDENATU

ordenaturiq 110

Lhanderen hiztegian hiru adiera hauek ditu mailegu zahar honek: “1. ordonner, conférer un ordre. 2. recevoir un ordre (sacrement). 3. ordonner, donner un ordre”. Eskuizkribuan ‘antolatua’ esanahia du.

OUINHOU

ouinhou trancha 108, bi ouynhou buru 112, ouynhou 124, 128, 130, 132, ouinhu 125, ouinhou 126, ouynhoua 130

Lhandek *uñbu* ‘tipula’ jasotzen du zubererarako (fr. *oignon*). Hitz bukaerako *-on* > *-u*, *-ü* bilakatzeaz, ik. *cabillou* sarrera.

PAJA

pajac 108

Frantsesezko *page* ‘orrialdea’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala). Testu idatzia denez, ez daukagu jakiterik bigarren silabako kontsonantea sabaiaurreko frikari ahostuna [ʒ] ebakiko ote zuten frantsesez bezala.

PALA

palabat 127

Aranartek eta Lafittek *suphala* (fr. *pelle*) jasotzen dute (35. or.). Testuan hitzez hitz dio “igaranen doçu palabat ouñça gorrituriq”, beraz sutegiko tresnari egiten dio erreferentzia (ik. 3. atala).

PASSOUER

passouer batetan 109, 119, 124, passouer bat étan 125, 131, passouer bat etara 127

Lhandek *passarra* (fr. *passoire*) ‘iraztontzia’ jasotzen du (ik. 3. atala).

PÉNIBLE

lan pénibliagoua 123

Frantsesezko *pénible* ‘astuna’ izenondoaren ordaina da. Aipatzeko modukoak dira bi bokal disimilazioak: *-ea* > *-ia*- eta hitz bukaerako *-oa* > *-ua*.

PERSIL

persil 108, péresil 120, peresil 122, pérésil 124, 131, 132

Frantsesezko *persil* ‘perrexila’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

PESSA

pessa 110, phessabat 128

Gaskoierazko *pèce* ‘haragi zatia’ hitzaren ordaina bide da (ik. 3. atala).

PIJOU

pijoubat 128, pijouaren 129, pijoua 129

Lhanderen hiztegian *pijo* eta *piju* ‘usoa’ aldaerak jasotzen dira zubererarako (fr. *pigeon* [piʒõ]). Bigarren silabako kontsonanteari dagokionez, *j* letra sabaiaurreko frikari ahostuna [ʒ] adierazteko erabiliko zuen.

Hitz bukaerako *-on* > *-u*, *-ü* bilakaeraz, ik. *cabillou* sarrera.

PILATU

pilatu 115

Frantsesezko *piler* ‘eho’ aditzaren ordaina bide da.

PILOIR

piloir bat étan 115

Frantsesezko *pilleur* ‘ehogailua’ hitzaren ordaina bide da.

PINTOU

pintoubat 134

Lhandek *pintü* eta *pintu* aldaerak jasotzen ditu zubererarako ‘pinta (eduki neurri zaharra, pitxerraren erdia balio zuena)’.

PLAT

plat 116, 130 plat bat étara 121, 128, 133 plat bat étan 124
 plata 108, 134, plat hao 111, 118, plat haren gagniala 134
 Frantsesezko *plat* [pla] hitzaren ordaina da ‘1. erretilua. 2. jakia’.

POULARDA

poulardabat 126
 Frantsesezko *poularde* ‘kapoia’ izenaren ordaina da (ik. 3. atala).

PRÉCAUTIONE

précautionia 109
 Frantsesezko *précaution* hitzaren ordaina da. Aditz elkartu gisa azaltzen da tes-tuan: “hartu duquécu précautionia”. Aipatzekoa da hitz bukaerako hiatuseko disimilazioa (-ea > -ia).

PRÉPARATU

préparatu 119, 127
 Lhanderen hiztegian jasotzen da, *preparatü* aldaeraren ondoan ‘prestatu’ (fr. *préparer*). Uste dut euskalki guztiek batera dutela aditz hau.

PURIFICATU

purifica dadin 123
 Latineko *purificare*-tik datorren mailegu zaharra ‘araztu’ (fr. *purifier*).

QUART

cuillérata quart bat ogui irin 112, hirour quart libéra sucré 117, 118, 120, 122, 123
 Frantsesezko *quart* [kar, kart] hitzaren ordaina bide da ‘laurdena’.

RASPATU

raspaturiq 122, 126, 131, 132
 Bloch eta Von Wartburg-en etimologia hiztegian (1996: 533) *rasper* aditza jo-tzen da frantsesezko *râper*-en aurretiagoko formatzat (hortik italierako *raspare*, es-painoleko *raspar* etab.).
 Fonologia egokitzapenaren aldetik, nabarmentzekoa da hitz hasierako bokal protesirik eza (ik. *arraspatu*).

SCÉLÉRI

scéléri amignibat 108
 Frantsesezko *céleri* hitzaren ordaina da ‘apioa, perrexil hezea’.

SÉPARATU

séparatuco 118
 Frantsesezko *séparer* aditzaren ordaina da. Behin bakarrik azaltzen da testuan: “çouré oppila erré datinian séparatuco çayçu cassérolaren baster étariq”. Eskuiz-kribuan, testuinguru bereko beste pasarte batean, honen euskarazko kideko bat agertzen da: *deslotu*. Hitzez hitz dio (121. or.): “oppila cassérolaren cayhessétariq deslotcen çaycunian, marca duqueçu eguinic déla”.

SERBIETA

serbieta thobatez 113, 115, 118, 122, serbietabat étan 123, 134, serbieta di-fferent 134
 Lhanderen hiztegian *zerbieta* (fr. *serviette*) jasotzen da, *mahaineko oihal*-en sinonimotzat. Testuan, berriz, ‘ahozapi’ esanahiarekin erabilia da.

Fonologia egokitzapenen aldetik nabarmentzekoa da $v > b$ ahoskabetzea eta hitz bukaerako *-a* (ik. 3. atala).

SERBUTCHATU

serbutchatu beyssauçu 110, 113, 114, 118, 126, serbutchéçaçu 121, 125, 126, serbutchatuco 111, 112, 115, 119, 122, 124, 125, 128, 129, 131, serbutchatcéco 124, 129, serbutchasséco 134

Zerbitzatu-ren kideko forma da zubereraz (fr. *servir*). Oso aditz erabilia da tes-tuan, errezeten bukaeran. Bigarren silabako [y]dun forma ohikoa bide da zubereraz (Lhandek ere *zerbütxatü* dakar).

SIÉTA

siétabatez 108, 113, siétabat étan 130

Gaskoierazko *siéte* ‘platera’ (& *assiéte*, Palayren arabera) hitzaren ordaina bide da (ik. 3. atala). Aranarten eta Lafitteren hiztegian ere bi formak jasotzen dira (35. or.): *azita*, *zieta*.

SOPA

sopa 128

Frantsesezko *soupe* ‘zopa’ hitzaren ordaina bide da (ik. 3. atala).

SUCRE

sucré amignibat 112, 115, 116, sucré 117, 118, 119, 123, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 134, soucré 118, 122, sucria 123, 129

Frantsesezko *sucré* ‘azukrea’ hitzaren ordaina da. Mugatzailedun *sucria* forma-tik atera daitekeenez, hitza *e-z* bukatua da, beraz ez da orain artean gehienetan bezala *e* mutua *a* bilakatu (ik. *tendre* sarrera).

TABLA

tablala 108

Table (des matières) ‘aurkibidea’ hitzari dagokion euskarazko forma (ik. 3. atala).

TENDRE

tendre 120

Frantsesezko *tendre* ‘samurra’ izenondoaren ordaina da. Gaur egun bukaerako *e-z* ebakitzen da, beraz ez da orain arte ikusitako kasu gehienetan bezala *e* mutua *a* bilakatu (ik. *sucré* sarrera).

TERRINA

terrinabat 122, 123

Frantsesezko *terrine* ‘terreina (sukaldeko ontzi mota)’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

THASSA

thassabat 119

Frantsesezko *tasse* ‘kikara’ hitzaren ordaina da (ik. 3. atala).

TORCHOU

torchoubat etan, torchou batez 114, 115

Frantsesezko *torchon* ‘eskutrapua’ hitzaren ordaina da. Lapurteraz *tortxoïn* era-biltzen da. Nabarmentzekoa da dardarkariaren ondoko txistukaria afrikatu gabea izatea eta *-on > -u* bilakaera gertatzea (ik. *cabillou*).

TOURTIÉRA

tourtiérabat, tourtiéran 116

Frantsesezko *tourtière* ‘ontzi mota’ izenaren ordaina da (ik. 3. atala).

TRADUCTOR

traductoraq 124

Frantsesezko *traducteur* ‘itzultzailea’ izenaren ordaina da. Hitz bukaerako *-eur* > *-or* bilakatu izana nabarmenduko nuke (ik. *burra* sarrera).

TRANCHA

trancha 108, 113, trancha çoumbayt 108, 112, 128, tranchatan 133

Frantsesezko *tranche* ‘xerra’ izenaren ordaina da (ik. 3. atala).

TREMPA

trempan (eçarri) 109, 126, trempatuco 112, 114, 115, 119, trempatcen 122

Frantsesezko *tremper* ‘beratu, beratzen jarri’ aditzaren ordaina da (ik. 3. atala).

TROSSATU

trossatuco duçu 114

Frantsesezko *trousser* ‘bildu’ hitzaren ordaina da. Testuan dio “[aza egosia] serbieta thobatez trossatuco duçu”, [‘aza] ahozapitxo batez bilduko duzu [ura kentzeko]’.

3. Erdal substantibo eta adjektiboak morfologikoki egokitzeko bitarteko batez

Iparraldeko euskaretan bizi-bizirik dagoen egokitzapen morfologiko bat azaldu nahi nuke laburki atal honetan: frantsesez kontsonantez (a. azpiatala) edo *e* mutuz (b. azpiatala) bukatzen diren substantiboetan eta adjektiboetan euskaraz sarritan *-a* eransteke joera. Uztaritzeokoak eta ahozkoak dira adibideak (Epelde 2004):

a. *brazeleta bat* ‘eskumuturrekoa’ (fr. *bracelet*), *estomaka* ‘urdaila’ (fr. *estomac*), *trikota bat* ‘jertsea’ (fr. *tricot*), *klianta bat* ‘bezeroa’ (fr. *client*), *kluba bat* (fr. *club*), *blonda bat* ‘ilehoria’ (fr. *blond*)...

b. *montra bat* ‘ordulari bat’ (fr. *montre*), *telefona bat* (fr. *téléphone*), *mikroba bat* (fr. *microbe*), *krabata bat* ‘gorbata’ (fr. *cravate*), *flexa bat* ‘gezia’ (fr. *flèche*), *bila* ‘behazuna’ (fr. *bile*), *grama bat* (fr. *gramme*), *trantxa’at tomate* ‘tomate xerra bat’ (fr. *tranche*), [autoko] *fara bat* ‘argi bat’ (fr. *phare*), *krexa bat* ‘1. Eguberrietako jaiotza. 2. haurtzaindegia’ (fr. *crèche*), *xeka bat* ‘txekea’ (fr. *chèque*)...

Eskuizkribuan ere *-a*-dun formak (46 adibide guztira) gailentzen zaizkie *-a* gabe-koei (11 kasu): *pajac* (108), *trancha coumbayt* (108), *casserolabaten* (108), *siétabatez* (108), *bi minutas* (109), *pessa ederbat* (110), *bi forchétarequin* (111), *hirour carrota* (113), *serbieta thobatez* (113), *tourtiérabat* eta *tourtiéran* (116), *charlotta bat* (116), *burra hortan* (117), *bi billa chocolat* (117)... Baina, esan bezala, horien ondoan badira hitz azkenean kontsonantea gordetzen duten kasu batzuk ere: *cayer hountan* (108), *bi objet hoyetças* (108), *passouer batetan* (109), *aygardent amignibat* (111), *piloir bat étan* (115), *plat bat étan* (116)...

Zubereraz azentuak bereizten ditu *-a-z* bukatzen diren hitz mailegatuen mugagabeko eta mugatu singularreko formak, Peillenek ohar honetan azaltzen duenez:

Si l'emprunt —comme il advient très fréquemment en gascon ancien— se termine en *-a*, pour distinguer la forme indéterminé: *-o* de la forme à l'absolutif [mugatu singularra]: *-a*, le souletin jouera sur l'accent: *arràga*, fraise, *arragà*, la fraise. Dans la même voie le souletin, lorsqu'il emprunte au français moderne, ajoute un *-a* terminal dès la forme indéterminée: faucheuse: *foxüsa*, fourchette: *furxèta*, cuillère: *küillèra* et pour l'absolutif joue de la même de l'accent, *foxüsà*, *furxetà*, etc. Dans ce même ordre d'idées l'accent et la phonétique nous permettent de distinguer le mot, intégré, emprunté, du mot "cité". Ex.: faucheuse: *foxüsà*. (Peillen 1998: 37-38)

Euskal hizkuntzalariak ez datoz bat euskarazko *-a* zehazki zer den definitzerakoan. Iritzi zabalduena izan da artikulua dela, baina berrikitan numero markatzen ere jo izan da (Artiagoitia 2002). Dena dela, ezin ukatuzkoa da maileguak egokitzeko bidean urrats bat gehiago dela, egokitzapen morfologiko osorako bidean pauso edo bitarteko bat gehiago.

4. Azken oharrak

Lexikoiaren eratzean guztiz esanguratsua da maileguak egokitzeko hizkuntza hartzaileak zein bitarteko —fonologiko, morfologiko nahiz morfonologiko— erabiltzen duen (euskararako, ik. Hualde 2000 eta Oñederra 2009). Hainbat arrazoiengatik, hiztunek inguruko hizkuntzetatik hitzak mailegatzen dituzte beraien inbentario lexikoan izan ditzaketen hutsuneak betetzeko («gap hypothesis» delakoa). Azken urteetan fonologialarien artean interes bizia piztu da maileguen egokitze bilakabideak aztertze eta deskribatzeko (kaleratzeaz dagoen *Loan Phonology* horren lekuko, zeinetan hainbat hizkuntza pareren kasuak¹⁸ bildu dituzten). Izan ere, L1 hizkuntzaren fonologia sinkronikoa aztertze interesaren dutenez ezin utzizko iturria da mailegutza ekartzen duena, haren bitartez ikus daitekeelako hots eta hots sekuentzia arrotzak nola txertatzen diren hizkuntza hartzailearen soinu egituran.

Bigarren atalean, laburki bada ere, eskuizkribu ezezagun honetako maileguetan txertatze horiek nola gauzatu diren erakusten saiatu naiz, bertako mailegu ugarietan. Hirugarrenean, berriz, Iparraldeko euskarak mailegu jakin batzuk morfologikoki egokitzeko bidean beretu duen mekanismo batez mintzatu naiz. Kanpoan geldituko ziren, seguru ere, hemen aipatu ez ditudan beste egokitze modu eta bateratze bitarteko batzuk. Frantsesetikako eta neurri handi batean gaskoieratikako mailegu horiek euskara zuberotarrak bere egiteko zein bide fonologiko, morfologiko edota morfonologiko erabili duen erakutsi beharrak nahitaez eraman nau oso gutxi ezagutzen dudan iker-eremu batera: etimologiak eta euskararen historiari emandako begiratu sakon batek bakarrik daukate argibidea ekartzea mailegu hauetako bakoitzaren nondik no-

¹⁸ Euskara-gaztelania barne (Oñederra 2009). Eskerrak eman nahi dizkiot, bihotzez, Lourdes Oñederrari bere laguntzagatik, eta bereziki kontaktu egoeretako gertakariez irakatsi didan guztiagatik.

rako zehatzaz. Lekukotasun idatzi berezi honetan mailegatutako itemak euskararen soinu eta gramatika egituraren arabera zenbateraino egokitzen diren ikusteko beste biderik ez da.

Euskarazko testuen tradizioa oparoa eta emankorra izan da elizako gaietan, baina urria bestelako gai teknikoetan. Salbuespenetako bat da eskuizkribu hau. Ez gara arduratu mailegu hitzen premia eragin dezaketen faktoreak aztertzeaz; alde batera utzi dugu motibazioen gaia (mailegatzeko motibazioez, ik. Matras 2009: 149-153). Ukipen egoeretan ezin saihestuzkoak dira fenomeno batzuk, eta batzuetan ez dago argi zergatik egiten duen hiztunak —itzultzaileak, kasu honetan— egiten duen aukera. Pasarte batean *deslotu* aukera dezake, beste batean *separatu*, batean *ezarri*, beste batean *disposatu* eta abar. Hizkuntza hartzailean paraleloak badiren kasuetan (*deslotu* vs *separatu*, *ezarri* vs *disposatu*) prestigio kontuak izaten dira tartean, paralelo horiek sekula ez direlako izaten pragmatikoki guztiz baliokide (hiztunari ez zaio iruditzen elkarrizketan “efektu bera” eragiten dutenik). Adibidez, ingelesak sukaldaritzako lexikoian aspaldi bereganatuak ditu frantsesetikako *mutton*, *poultry*, *pork* eta *beef* («prestige loans» direlakoak). Garai batean, frantses aristokraziaren goi mailako sukaldaritzara finarekin lotzen ziren haragi-izen horiek. Horiek mailegatu aurretik anglo-saxoitik eratorritako ordainak soilik zerabiltzan ingelesak: *lamb*, *chicken*, *pig* eta *ox*. Bereizkuntza semantiko bat gertatu zen orduan (eta oraindik ere badirau bereizkuntza horrek): jatorrizko hitzak animaliak izendatzeko erabiltzen dira, eta frantses maileguak haragi mota horiekin prestatzen diren jakiak izendatzeko.

Prestigiodun formen hornitzailea ez da beti soziolinguistikoki indartsuena den hizkuntza izaten (ingelesezko *mango* fruitu tropikalaren izena portugesezko *mangatik* mailegatua da,¹⁹ adibidez), baina maizenik hala gertatzen da. Gurean nabarmentki. Hizkuntzaz kanpoko eragileak erabakigarriak dira honetan:

The goals that speakers pursue when integrating foreign vocabulary items in conversation are oriented toward the communicative interaction and the effect that language use will have on the interlocutor. Those are shaped by the range of speakers' associations with each of the languages involved, and these associations in turn are determined by the roles and functions that the languages have in the social routines of the speech community. It is in this somewhat indirect and mediated way that social factors are involved in borrowing. (Matras 2009: 151)

Beñat Oyharçabalen bitartez izan nuen eskuizkribu honen berri. Hain zuzen maileguak nola tratatuak ziren erakusteko ekarri zidan egun batez. Harira zetorren egun haietan generabilen gaiarekin. Bereziki deigarri gertatzen zitzaion bertan azaltzen den mailegu kopuru handia, eta batez ere haien nolakotasuna. Hori da eskuizkribuaren berezitasuna, euskarazko hitzak alde batera uzten baditugu. Beñat omentzeko keinu apal-apala izan nahi du berak erakutsitako maileguak nola txertatzen —eta zein neurritaraino egokitzen— diren pixka bat polikiago ikusteko saio honek.

Esker-erakutsia alderdi askotatik zor diot, nik neuk, Beñat Oyharçabal maisuari. Omenaldi liburu honetan parte hartzen dutenek aipatu dituzte berak euskalaritzari egin dizkion ekarpen handienak —asko eta askotarikoak—, eta ez nuke lagunek

¹⁹ Eta hau era berean Asiako bi hizkuntza gutxitutatik, norabide honetan: tamil hizkuntzan *man-kay* > malaysieraz *mangga* > portugesez *manga* > ingelesez *mango*.

esana errepikatu nahi. Erantsi nahi nuke beste bat, zeren, zor dizkiogun egitateen artean bada bat, nire ustez, nahitaez ezagutu behar zaiona: ikasle gazteei eta ikerketaren bidean hasi berriei beren formazioa ahal bezain osoa izateko ematen dien bultzada sendoa. Asmo eta gogo onenaz eskaintzen dautzut lan hau.

Bibliografia

- Aranart, P. & P. Lafitte, 1941, *Vocabulaire français-basque. Les mots basques groupés d'après le sens*, Gure Herria, Baiona.
- Artiagoitia, X., 2002, «The functional structure of the Basque noun phrase», *ASJU* 44, 73-90.
- Bloch, O. & W. Von Wartburg, 1996, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Chaho, J. A., 1855, *Dictionnaire basque, français, espagnol et latin, d'après les meilleurs auteurs classiques et les dictionnaires des académies française et espagnole*, Baiona.
- Clyne, M., 2003, *Dynamics of language contact*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Coyos, J. B., 2001, «À propos de *Les emprunts de la langue basque à l'occitan de Gascogne*», *Lapurdum* 6, 391-419.
- , 2006, «L'apport lexical de l'occitan gascon béarnais au basque souletin: recherche des champs conceptuels», *Bulletin du Musée Basque* (ale berezia), 201-224.
- Egile ezezaguna, 1864, *Escualdun cocinera, ceinarekin nornahic cocina ona errechki eguin baiteçake*, Cluzeau, Baiona.
- Egile ezezaguna, 1889, *Cocinan icasteco liburua chit bearra famili gucietan lendabiccioa eusqueras*, Tolosa.
- Epelde, I., 2004, *Larresoroko euskara*, UPV/EHUko tesi argitaragabea.
- , 2008, «Impacto fonológico del contacto entre lenguas: francés y vasco en contacto», *Revista Española de Lingüística Aplicada* [inprimatzen].
- , inprim., «Herri hizkeren lekukotasunak biltzen: zubererazko eskuizkribu baten edizioa», *ASJU* 2008.
- Etchebarne, M., 2006, «L'emprunt lexical d'origine latino-romane en basque: une approche lexico-statistique». <http://artxiker.ccsd.cnrs.fr/docs/00/07/77/30/PDF/Emprunts_latino-romans.pdf>.
- Gavel, H., 1920, *Éléments de phonétique basque*, RIEV 12, Paris. Berrargitaratua, Bilbo 1969.
- Gèze, L., 1873, *Éléments de grammaire basque: dialecte souletin, suivis d'un vocabulaire basque-français & français-basque*, Baiona.
- Haase, M., 1990, «Erdal hitzen mailegatzea Iparraldeko euskaraz», *Euskera* 35, 405-415.
- , 1992, *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland. Die Einflüsse des Gaskognischen und Französischen auf das Baskische*, Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Hualde, J. I., 2000, «Patterns of correspondence in the adaptation of Spanish borrowings in Basque», in S. Chang, L. Liaw & J. Ruppenhofer (arg.), *General Session and Parasession on Loan Word Phenomena: Proceedings of Twenty-Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, february 12-15, 1999, Berkeley Linguistic Society, Berkeley, 348-358.
- Jauregi, O. & I. Epelde, 2008, «Bokal sudurkariak tentatzen», *Euskaltzaindiaren XVI. Nazioarteko Biltzarrean aurkeztutako txostena*, Iruñea, 2008.X.6-10 [inprimatzen].

- & M. L. Oñederra, 2007, «Phonetic and phonemic implications of nasal-sibilant sequences: Spanish vs. Basque». *Phonetics and Phonology of Iberia 2007-n aurkeztutako txostena*, Braga (Portugal), 2007.VI.23-25.
- Larrasquet, J., 1939, *Le basque de la Basse-Soule orientale*, Klincksieck, Paris.
- Leizarraga, J., 1571, *Jesus Krist Gure Iaunaren Testamentu Berria*, Arroxela.
- Lhande, P., 1926, *Dictionnaire basque-français et français-basque*, Gabriel Beauchesne, Paris.
- Matras, Y., 2009, *Language Contact*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Mitxelena, K., 1990 [1961], *Fonética histórica vasca*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- , 1995, «The Latin and Romance element in Basque», in J. I. Hualde, J. A. Lakarra & R. L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque Language*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 137-169.
- & I. Sarasola, 1989-2005, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Oñederra, M. L., 2009, «Early bilingualism as a source of morphological rules for the adaptation of loanwords: Spanish loanwords in Basque», in A. Calabrese & W. L. Wetzels (arg.), *Loan Phonology*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 193-210.
- Palay, S., 1974, *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes*, Paris.
- Peillen, D., 1998, *Les emprunts de la langue basque à l'occitan de Gascogne*, UNED, Madril.
- Tournier, A. & P. Lafitte, 1954, *Lexique français-basque*, Gure Herria, Baiona.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*, Routledge, London.
- Treffers-Daller, J., 2009, «Code-switching and transfer: an exploration of similarities and differences», in B. E. Bullock & A. J. Toribio (arg.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*, Cambridge U. P., New York, 58-74.
- Weinreich, U., 1953, *Languages in contact*, Mouton, The Hague.

CAS LOCATIFS ET CAS GRAMMATICaux EN DAMANA

Michel Etchebarne

(Univ. Paris IV)

Abstract

An Amerindian language spoken in the north of Colombia, Damana has a particularly rich series of locative cases. Its synchronic analysis also shows the links that exist between locative cases and grammatical cases. This state of affairs has a certain comparative interest. That does not mean that the etymological connection that joins locative and grammatical cases is the same in Basque as in Damana. The comparison with other languages would certainly provide other connections. Here, what may be interesting from the comparative point of view is to see how a linguistic possibility is instantiated in a natural language, and to draw some parallels.

0. Introduction

La présente étude recense les principales caractéristiques de cas locatifs et des cas grammaticaux en damana [dəməna]. Le damana est parlé dans la Sierra Nevada de Santa Marta, cordillère située au nord de la Colombie, à une quarantaine de kilomètres de la mer des Caraïbes, et dont le point culminant atteint 5.775 m. Le damana serait apparenté aux langues chibcha d'Amérique centrale (Panama, Costa Rica).

La richesse des cas locatifs du damana est à remarquer. Cette richesse a sans doute une relation avec le fait que la population parlant cette langue vit dans un environnement montagneux. Les quelque 3.000 Wiwas parlant le damana vivent en effet entre 900 et 2.500 m d'altitude, sur le versant nord-est du massif.

L'état de langue synchronique qui se donne à voir permet d'identifier les liens qui existent entre cas locatifs et cas grammaticaux. L'état de choses qui apparaît comporte donc un intérêt comparatif. Cela ne veut pas dire que la relation étymologique unissant cas locatifs et cas grammaticaux soit la même en basque qu'en damana. La comparaison avec d'autres langues fournirait d'autres relations. Ce qui, ici, peut être intéressant, du point de vue comparatif, c'est de voir comment un possible de langue s'est actualisé dans une langue naturelle, et d'établir quelques parallèles.

La présente étude consiste en une présentation simplifiée des cas locatifs et des cas grammaticaux de la langue damana. Les formulations que j'utilise restent délibérément proches de celles des sources utilisées.¹ Toute inexactitude figurant dans la présente synthèse m'est imputable.

---

¹ Trillos Amaya, María, 1995, *Deixis, tiempo y espacio en damana. El proceso y sus circunstancias en una lengua de la Sierra Nevada de Santa Marta*, Bogotá, Tercer Mundo editores; Trillos Amaya, María 1999, *Damana*, München, Lincom Europa.

On propose ensuite, pour comparaison, une série de phrases basques dont le sens est proche de celui des phrases damana présentées dans l'étude. Ces phrases ont été traduites en basque souletin, à partir du français, par deux informateurs de Soule que je remercie ici.

1. Cas locatifs en damana

Le paradigme casuel damana met l'emphase sur la notion de direction. Pour comprendre cet aspect de la langue, il convient de partir d'une notion de direction qui soit suffisamment abstraite, permettant une traduction dans tous les plans possibles: espace, temps, conditions logico-syntagmatiques.

Même si la notion de direction est très abstraite, elle a des usages concrets. Dans chaque expression, elle exhibe une nuance double, ou multiple, de la direction. Cette propriété du système permet ainsi de dénoter des nuances dans le degré d'intimité avec lequel les objets sont en relation. L'opposition contact/absence de contact représente une autre dimension du système. Le système permet donc d'exprimer le degré d'intimité avec lequel s'établit le contact, si contact il y a.

1.1. Cas exprimant l'action de se rapprocher

Ces cas décrivent le mouvement d'une entité qui se déplace en direction d'un point de référence. Le point de vue du locuteur se situe à l'origine du mouvement.

Directif (DIR)	<i>-rga</i>	rapprochement simple
Allatif-Inessif (ALL-INE)	<i>-mba</i>	rapprochement avec contact
Allatif 1 (ALL1)	<i>-ga</i>	ascension avec contact
Allatif 2 (ALL2)	<i>-rganzhe</i>	ascension
Allatif 3 (ALL3)	<i>-rganzhi</i>	descente

DIR. Signale une direction en ne considérant que le point de départ, sans manifester une idée claire de rapprochement, ni de contact.

- (1) *Julio-Ø nai-á te-rga*
 Julio-ABS aller-PERF parcelle-DIR
 «Julio est allé vers la parcelle»

ALL-INE. Dénote un mouvement continu ayant expressément pour but d'atteindre le point de référence. La trajectoire n'exige qu'un mouvement linéaire simple, sans montées ni descentes, et permet d'atteindre un point de référence et d'y entrer.

- (2) *na-Ø kinkum-á urraga-mba*
 il-ABS arriver-PERF maison-ALL-INE
 «Il est arrivé à la maison» (litt. «il est arrivé à-dans la maison»)

ALL1. Exprime un rapprochement prononcé, à la fois du point de vue objectif et subjectif: en se séparant d'un autre objet, en montant, en s'éloignant en même temps du spectateur et en se rapprochant du point de référence qui, dans ce cas, est une perspective à atteindre.

- (3) *Julio-Ø shimurrua-ga ijtun-unka*
 Julio-ABS sommet-ALL1 monter-VIRTUEL
 «Julio atteindra le sommet»

ALL2. Exprime l'idée d'abandonner le contact avec un point de référence et d'orienter le mouvement vers un autre point de référence.

- (4) *Julio-Ø ijtun-un shimurrua-rganzhe*
 Julio-ABS monter-DURATIF sommet-ALL2
 «Julio monte vers le sommet»

ALL3. Exprime l'idée d'abandonner le contact et de s'éloigner en descendant vers un point de référence sans intention claire de l'atteindre.

- (5) *Julio-Ø nak-un shimurrua-rganzhi*
 Julio-ABS venir-DURATIF sommet-ALL3
 «Julio vient du sommet»

1.2. Cas exprimant l'action de s'éloigner

Ces cas décrivent le mouvement d'une entité qui s'éloigne progressivement d'un point de référence. Le point de vue du locuteur se trouve impliqué dans la direction que prend ce mouvement (après le point de départ et en regardant vers le point de référence).

Ablatif 1 (ABL1)	-zhe	éloignement simple
Ablatif 2 (ABL2)	-muzhi	éloignement du contact
Ablatif 3 (ABL3)	-gamuzhi	éloignement avec descente
Ablatif 4 (ABL4)	-gamuzhe	éloignement ascendant avec contact

L'idée générale d'éloignement peut impliquer le locuteur. Certaines relations se définissent comme émanant de sa sphère, comme incluses dans son champ d'observation immédiat, alors que d'autres ne le sont pas. Il est possible que la langue oppose des relations pensées subjectivement, à d'autres qui ne le sont pas.

ABL1. Exprime un mouvement continu qui abandonne le contact avec un point de référence.

- (6) *Julio-Ø kinkum-á Kankuama-nzhe shaie*
 Julio-ABS arriver-PERF Atanquez-ABL1 hier
 «Julio est arrivé d'Atanquez hier»

Le même suffixe sert également de génitif avec des noms aliénables:

- (7) *chivo-nyina Leu-nzhe*
 chevreau-PL Leo-GÉN
 «Les chevreaux de Leo»

ABL2. Focalise l'attention sur le point de départ.

- (8) *Julio-Ø Guatapuri-muzhi iwa kinkum-á*
 Julio-ABS Guatapuri-ABL2 maintenant arriver-PERF
 «Julio est arrivé aujourd'hui depuis Guatapuri»

ABL3. Sans indiquer précisément le point duquel l'entité s'est séparée, exprime une idée d'éloignement avec descente.

- (9) *Julio-Ø iun-á marrua-gamuzhi*
 Julio-ABS descendre-PERF montagne-ABL3
 «Julio est arrivé d'en haut»

ABL4. Exprime l'éloignement d'un point en se dirigeant vers le bas et en établissant le contact avec le point d'arrivée.

- (10) *Julio-Ø shimurrua-gamuzhe kuhtan-unka*
 Julio-ABS sommet du pic-ABL4 descendre-VIRTUEL
 «Julio arrivera d'en haut (depuis le sommet même du pic)»

1.3. Cas exprimant l'action de parcourir

Ces cas décrivent le mouvement d'une entité qui se déplace à l'intérieur de l'espace de référence ou qui le traverse. Le point de référence peut être vu comme un espace ou comme une limite. La perspective est interne à la référence lorsque celle-ci constitue un espace et englobe l'avant et l'après de la référence quand celle-ci constitue une limite. Ce mouvement est exprimé à l'aide de verbes qui décrivent un déplacement linéaire ou non, en combinaison avec les marques de cas.

Locatif (LOC)	-ka	emplacement sans contact
Culminatif 1 (CUL1)	-kaki	parcours sans contact
Culminatif 2 (CUL2)	-mbaki	parcours avec contact
Perlatif (PER)	-mbangui	parcours avec contact
Ablatif-Allatif (ABL-ALL)	-mbunzhi	parcours avec contact

LOC. Décrit le point de référence comme un espace qui peut être ouvert ou fermé, tant dans l'espace que dans le temps. Pas d'idée d'éloignement ou de rapprochement. Indique en quels lieu, temps ou mode, se déterminent les procès auxquels il est fait référence. Peut aussi exprimer le terme d'un mouvement.

- (11) *Julio-Ø makum-a urraga-ka*
 Julio-ABS rester-PERF maison-LOC
 «Julio resta à la maison»

CUL1. Exprime seulement l'approche. La combinaison du LOC et du restrictif -ki permet de dénoter «jusqu'à».

- (12) *Julio-Ø kinkum-a te-kaki*
 Julio-ABS arriver-PERF parcelle-CUL1
 «Julio arriva jusqu'à la parcelle»

CUL2. Exprime l'approche avec contact. La combinaison de l'ALL-INE et du restrictif -ki permettent d'exprimer: «exactement jusqu'à».

- (13) *Julio-Ø nai-á dokuhsbui-mbaki*
 Julio-ABS aller-PERF rivière-CUL2
 «Julio marcha jusqu'à la rivière»

PER. Exprime alternativement l'éloignement et le rapprochement. La combinaison de l'ALL-INE et de l'identificatif permet d'exprimer: «au travers de» ou «passer par».

- (14) *Julio-Ø unzhangu-i Avingui-nbangui*
 Julio-ABS passer-ACTUEL Avingüi-PER
 «Julio passe par Avingüi»

ABL-ALL. Signale que l'entité se sépare du point de départ pour se diriger vers le point d'arrivée.

- (15) *Julio-Ø albai-mbunzhi nai-unka Bogota-umbunzhi*
 Julio-ABS Valledupar-ABL-ALL aller-VIRTUEL Bogota-ABL-ALL
 «Julio ira de Valledupar à Bogota»

2. Cas grammaticaux en damana

Absolutif	(ABS)	-Ø
Agentif	(AGT)	-ga / -ka
Datif	(DAT)	-ga
Bénéfactif	(BÉN)	-mba
Destinataire	(DEST)	-zhe

2.1. Absolutif

ABS. Marque l'actant unique du verbe intransitif et l'actant patient du verbe transitif.

- (16) *Dionelia-Ø dokuhshui-rga hom-un*
 Dionelia-ABS ruisseau-DIR baigner-DURATIF
 «Dionelia se baigne dans le ruisseau»
- (17) *Dionelia-ga bi-Ø bush-ka*
 Dionelia-AGT fiqué-ABS filer-FACTUEL
 «Dionelia file du fiqué»

2.2. Agentif

AGT. Signale l'actant agent d'un verbe transitif. Est la source de l'action et on peut lui attribuer la responsabilité du procès décrit par le verbe.

-ga marque l'agent quand celui-ci est représenté par un nominal, par un pronom de 1re personne, et par un pronom duel ou multiple:

- (18) *Julio-ga mununzhunga-Ø inesh-ka*
 Julio-AGT pâte sucrée-ABS vendre-FACTUEL
 «Julio vend de la pâte sucrée»
- (19) *ra-ga mununzhunga-Ø inesh-uga*
 je-AGT pâte sucrée-ABS vendre-FACTUEL+1SING
 «je vends de la pâte sucrée»

- (20) *nabi-ga munanzhanga-Ø inesh-kurra*
 nous-AGT pâte sucrée-ABS vendre-FACT+1PL
 «nous vendons de la pâte sucrée»
- (21) *mabi-ga munanzhanga-Ø m-inesh-kua*
 vous-AGT pâte sucrée-ABS AGT2-vendre-FACT+2PL
 «vous vendez de la pâte sucrée»

-*ka* marque l'agent quand celui-ci est représenté par les pronoms personnels de 2e ou 3e personnes:

- (22) *ma-ka munanzhanga-Ø m-inesh-ka*
 tu-AGT pâte sucrée-ABS AGT2-vendre-FACTUEL
 «tu vends de la pâte sucrée»
- (23) *na-ka munanzhanga-Ø Ø-inesh-ka*
 il-AGT pâte sucrée-ABS AGT3-vendre-FACTUEL
 «il vend de la pâte sucrée»

AGT peut également marquer un actant puissant dans des verbes intransitifs comme ceux qui expriment des procès psychiques où interviennent un agent et un datif ou seulement un agent:

- (24) *mena-ga Mario-Ø an-dun-ga*
 femme-AGT Mario-ABS DAT-plaire-FACTUEL
 «Mario plaît à la femme»
- (25) *mabi-ga mu-guan-gua*
 vous-AGT AGT-penser-FACTUEL2PL
 «vous (pl.) pensez»

2.3. Cas indirects

Les cas indirects (DAT, BÉN, DEST) marquent un objet indirect en établissant une certaine connexion ou réciprocité avec l'actant 1. Indiquent principalement l'existence d'un lien de réciprocité, souvent accompagnée d'une connexion constante, ou d'un état d'équilibre et de repos, entre les deux entités affectées par la relation causale.

DAT. Dénote le tiers actant.

- (26) *na-ga Dionela-ga munanzhanga-Ø ki-shan-a*
 je-AGT Dionela-DAT pâte sucrée-ABS OBLIQUE-acheter-PERF
 «j'ai acheté de la pâte sucrée à Dionela»

BÉN. Dénote le bénéficiaire du procès. Du fait de ses caractéristiques inhérentes, que sont le rapprochement et le contact, insiste aussi sur la réciprocité et sur l'état d'équilibre ou de repos.

- (27) *Dionela-ga a-kaw-i makhsala-Ø juliu-mba*
 Dionela-AGT PATIENT-offrir-ACTUEL vêtement-ABS Julio-BÉN
 «Dionela offre le vêtement à Julio»

DEST. Dénote l'entité à laquelle est destinée l'action exprimée par le verbe, correspond à la forme du génitif pour des objets.

- (28) *ra-ga unak-uga ingui zhinzhoma-Ø dionelan-zhe*
 je-AGT apporter-FACTUEL/je un livre-ABS Dionela-DEST
 «J'ai apporté un livre pour Dionela»

3. Correspondances entre cas locatifs et cas grammaticaux en damana

L'examen des formes montre qu'il existe des passerelles entre cas locatifs et cas grammaticaux. L'ordonnance du système donne à penser que les cas locatifs sont à l'origine des cas grammaticaux, et non l'inverse:

Como podrá haberse observado, algunas marcas de circunstantes son coincidentes con algunas marcas de actantes presentadas en los funcionales nominales [...]. Esta coincidencia induce a pensar que las marcas que señalan los circunstanciales son la fuente de las marcas de actancia que indican la función del nombre en la oración, lo que está evidenciando un sistema mucho más complejo que el que aquí se ha presentado y cuyo análisis se posterga.²

Afin de mieux percevoir ces correspondances, je juxtapose, ci-après, les cas locatifs (colonne de gauche) et les cas grammaticaux ayant la même forme que les cas locatifs correspondants (colonne de droite):

Cas locatifs		Cas grammaticaux	
Allatif 1 (ALL1)	<i>-ga</i>	Agentif (AGT)	<i>-ga</i>
Locatif (LOC)	<i>-ka</i>	Agentif (AGT)	<i>-ka</i>
Allatif 1 (ALL1)	<i>-ga</i>	Datif (DAT)	<i>-ga</i>
Allatif-Inessif (ALL-INE)	<i>-mba</i>	Bénéfactif (BÉN)	<i>-mba</i>
Ablatif 1 (ABL1)	<i>-zhe</i>	Destinataire (DEST)	<i>-zhe</i>

ALL1

Exprime un rapprochement prononcé, à la fois du point de vue objectif et subjectif: en se séparant d'un autre objet, en montant, en s'éloignant en même temps du spectateur et en se rapprochant du point de référence qui, dans ce cas, est une perspective à atteindre.

AGT

Signale l'actant agent d'un verbe transitif. Est la source de l'action et on peut lui attribuer la responsabilité du procès décrit par le verbe.

Peut également marquer un actant puissant dans des verbes intransitifs comme ceux qui expriment des procès psychiques où interviennent un agent et un datif ou seulement un agent.

² Trillos Amaya, 1999, p. 100.

LOC

Décrit le point de référence comme un espace qui peut être ouvert ou fermé, tant dans l'espace que dans le temps. Pas d'idée d'éloignement ou de rapprochement. Indique en quels lieu, temps ou mode, se déterminent les procès auxquels il est fait référence. Peut aussi dénoter le terme d'un mouvement.

ALL1

Exprime un rapprochement prononcé, à la fois du point de vue objectif et subjectif: en se séparant d'un autre objet, en montant, en s'éloignant en même temps du spectateur et en se rapprochant du point de référence qui, dans ce cas, est une perspective à atteindre.

ALL-INE

Dénote un mouvement continu ayant expressément pour but d'atteindre le point de référence. La trajectoire n'exige qu'un mouvement linéaire simple, sans montées ni descentes, et permet d'atteindre un point de référence et d'y entrer.

ABL1

Exprime un mouvement continu qui abandonne le contact avec un point de référence.

AGT

Signale l'actant agent d'un verbe transitif. Est la source de l'action et on peut lui attribuer la responsabilité du procès décrit par le verbe.

DAT

Dénote le tiers actant.

BÉN

Dénote le bénéficiaire du procès. Du fait de ses caractéristiques inhérentes, que sont le rapprochement et le contact, insiste aussi sur la réciprocité et sur l'état d'équilibre ou de repos.

DEST

Dénote l'entité à laquelle est destinée l'action exprimée par le verbe, correspond à la forme du génitif pour des objets.

4. Traductions en basque souletin (2009)

- (1) *Pette-Ø alorr-ealat бүрү-z joan da*
Pette-ABS champ-ALL tête-INSTR allé est
«Pette est allé vers le champ»
- (2) *Pette-Ø etxe-rat³ hel-tü da*
Pette-ABS maison-ALL arriver-PERF est
«Pette est arrivé à la maison»
- (3) *Pette-Ø joan da eta mendi gain-ealat heltü-ko da*
Pette-ABS allé est et montagne sommet-ALL arriver-FUT est
«Pette est parti et atteindra le sommet»

³ La nuance entre *-rat* et *-ra* n'est pas semble-t-il perçue de la même façon par tous les informateurs. Pour mon informatrice, *-ra* marque l'action d'aller vers un lieu où l'on n'est que de passage alors que *-rat* marque l'action d'aller vers un lieu où l'on est appelé à rester pendant un certaine durée ou à demeurer.

- (4) *Pette-Ø joan da eta mendi gain-ealat бүрү-z goiti*
 Pette-ABS allé est et montagne sommet-ALL tête-INSTR haut
joa-iten da
 aller-IMPERF est
 «Pette est parti et monte vers le sommet»
- (5) *Pette-Ø abia-tü da eta mendi gain-etik horr-a da*
 Pette-ABS démarrer-PERF est et montagne haut-ABL là-ALL est
 «Pette a démarré et vient du sommet»
- (6) *Pette-Ø atzo Atarratze-rik hel-tü da*
 Pette-ABS hier Tardets-ABL arriver-PERF est
 «Pette est arrivé de Tardets hier»
- (7) *Pette-ren abüüne-ak*
 Pette-GÉN chevreau-DÉT PL
 «Les chevreaux de Pette»
- (8) *Pette-Ø Atarratze-rik hel-tü da egün*
 Pette-ABS Tardets-ABL arriver-PERF est aujourd'hui
 «Pette est arrivé aujourd'hui de Tardets (en insistant sur le fait que c'est de Tardets qu'il est arrivé)»
- (9) *Pette-Ø gain-etik hel-tü da*
 Pette-ABS haut-ABL arriver-PERF est
 «Pette est arrivé d'en haut»
- (10) *Pette-Ø Orhi-rik abia-tü da eta hon-arat hel-tü-ko da*
 Pette-ABS Orhy-ABL démarrer-PERF est et ici-ALL arriver-FUT est
 «Pette est parti d'Orhy et arrivera ici»
- (11) *Pette-Ø etxe-n egon zen*
 Pette-ABS maison-INE rester était
 «Pette resta à la maison»
- (12) *Pette-Ø alorr-ealartino hel-tü zen*
 Pette-ABS champ-ALL TERMINATIF arriver-PERF était
 «Pette arriva jusqu'au champ»
- (13) *Pette-Ø erreka-alartino ebil-i zen*
 Pette-ABS rivière- ALL TERMINATIF marcher-PERF était
 «Pette marcha (exactement) jusqu'à la rivière»
- (14) *Pette-Ø Ahüzki-rik igara-iten da*
 Pette-ABS Ahüzki-ABL passer-IMPERF est
 «Pette passe par Ahüzki»
- (15) *Pette-Ø Atarratze-rik Maule-ra joan-en da*
 Pette-ABS Tardets-ABL Mauléon-ALL aller-FUT est
 «Pette ira de Tardets à Mauléon»

- (16) *Maijana-Ø erreka-n mainha-tzen da*
 Maijana-ABS rivière-INE baigner-IMPERF est
 «Maijana se baigne dans le ruisseau»
- (17) *Maijana-k ile-a-Ø ürü-tzen dü*
 Maijana-ERG laine-DÉT-ABS filer-IMPERF a
 «Maijana file de la laine»
- (18) *Pette-k honntu-Ø sal-tzen dü*
 Pierre-ERG bonbon-ABS vendre-IMPERF a
 «Pette vend des bonbons»
- (19) *(ni-k) honntu-Ø sal-tzen dü*
 (je-ERG) bonbon-ABS vendre-IMPERF ai
 «Je vends des bonbons»
- (20) *(gü-k) honntu-Ø sal-tzen dügü*
 (nous-ERG) bonbon-ABS vendre-IMPERF avons
 «Nous vendons des bonbons»
- (21) *(züe-k) honntu-Ø sal-tzen düzüe*
 (vous-ERG) bonbon-ABS vendre-IMPERF avez
 «Vous vendez des bonbons»
- (22) *(hi-k) honntu-Ø sal-tzen dük*
 (tu-ERG) bonbon-ABS vendre-IMPERF as
 «Tu vends des bonbons»
- (23) *(har-k) honntu-Ø sal-tzen dü*
 (il-ERG) bonbon-ABS vendre-IMPERF a
 «Il vend des bonbons»
- (24) *Pette-Ø emazte-ari gusta-tzen zaio*
 Pierre-ABS femme-DAT plaire-IMPERF il/lui/est
 «Pette plaît à la femme»
- (25) *(züe-k) pentsa-tzen düzüe*
 (vous-ERG) penser-IMPERF avez
 «Vous pensez»
- (26) *(ni-k) Maijana-ri honntu-Ø eros-i deiot*
 (je-ERG) Maijana-DAT bonbon-ABS acheter-PERF je/le/lui/avoir
 «J'ai acheté des bonbons à Maijana»
- (27) *Maijana-k arropa-Ø Pette-ri esken-tzen deio*
 Maijana-ERG vêtement/DÉT-ABS Pette-DAT offrir-IMPERF il/le/lui/avoir
 «Maijana offre le vêtement à Pette»
- (28) *(ni-k) libürü bat-Ø Maijana-rentako ekarr-i dü*
 je-ERG livre un-ABS Maijana-DEST apporter-PERF ai
 «J'ai apporté un livre pour Maijana»

Correspondances limitées aux quelques phrases présentées dans la note (damana > basque):⁴

Cas locatifs

damana	phrases	basque
ALL1	(3)	ALL
LOC	(11)	INE
ALL-INE	(2)	ALL
ABL1	(6)	ABL

Cas grammaticaux

damana		basque
AGT	(18) à (28)	ERG (DAT (24))
DAT	(26)	DAT
BÉN	(27)	DAT
DEST	(28)	DEST

---

⁴ Je me limite à mettre en parallèle les cas utilisés dans les phrases damana avec les cas utilisés dans les phrases basques traduites à partir du français. Il ne s'agit donc pas d'une mise en correspondance générale des fonctionnels en damana et en basque. S'agissant des cas damana, je reprends les dénominations utilisées par M. Trillos Amaya.

INFLEXIO KANPORATZE GERTAKARIAK EUSKARAZ

Javier Etxagibel

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

This article presents several processes of externalization of inflection of the kind described by Haspelmath (1993) that are found in the diachrony of Basque.

In the first part, we include the main points of the paper “The diachronic externalization of inflection” (Linguistics 31, 1993). In that paper, Haspelmath discusses several instances from various languages in which an inflectional affix which is between a stem and a non-inflectional affix is externalized and ends up outside the non-inflectional affix. Frequently, there are intermediate patterns (hybrid forms) where the inflectional affix occurs twice, both before and after the non-inflectional affix. The mechanism that accounts for such hybrid forms is pleonastic affixation. To explain that mechanism Haspelmath proposes a principle of speaker-conservatism in the diachronic process.

In the second part we focus in the Basque language, and describe some processes whose common trait is the presence of the hybrid forms. Each diachronic process is presented in a table where we include, for each pattern, all the dialect variations used by individual writers of the different literary dialects from the 16th to the 20th century. Following the table is a comment on the different dialectal forms found in that table.

The main consequences to be drawn from this analysis are the following: (i) hybrid forms have been considered only as a second hand resource by Basque writers; (ii) diachronically, between the different dialects, and, also inside a given dialect, we do not find any converging trends in the use of hybrid forms. The same thing occurs also in contemporaneous authors of the same dialect. Therefore, the use of hybrid forms seems to be only an individual option.

0. Sarrera*

J. Greenberg-ek (1963: 93) inflexio kanporatze (aurrerantzean: IK) gertakarien printzipioa ezarri zuen 28. Unibertsalean aldarrikatu zuenean deribazio hizkien

---

* Lan hau J. Lakarraren zuzendaritzapean 2006-2007ko doktorego ikastarorako egindako lan baten birmoldaketa da. Nire esker ona Josebari bere aholku, zuzenketa eta iradokizunengatik. Noski, bera ez da arduraduna lanean iradokitzen ditudan hipotesiez, ematen ditudan datuez, egiten ditudan baieztapenez eta egin ahal izan ditudan hutsagiteez.

lehentasuna inflexio hizkien aurretik erroarekiko kokapenaren ordenan. Ondoren, J. Bybee-k (1985: 4, 33) printzipio horri eduki teoriko bat eman zion proposatuz hizkien kokapena gauzatzen dela erroarekiko duten semantika adierazgarritasun-mailaren arabera. M. Haspelmathentzat (1993: 279-309) IK-a morfologia berrantolaketa bilakabide diakroniko baten emaitza da. Haspelmathen ikerlanean euskarazko adibide zenbait agertzeak bultzatu gaitu aztertzeraz euskal literaturan zehar horrelako bilakabide diakronikoak agertzen diren.

I. Haspelmathen ikerlanaren aurkezpena

Haspelmathek dioenez erro baten eta gramatikalizazioz berari lotuta dagoen elementu enklitiko aske baten artean txertatutako hizki baten kanporatzea gertatzen da morfologia hizki berrantolaketa diakroniko baten bitartez. Izan ere, munduko hizkuntza batzuetan badira horrelako gramatikalizazio prozesu zenbaitek bultzaturiko IK-ak: izenordain erakusle eta galdetzaileen sailetan, adizkietan eta justaposizioetan, hain zuzen ere. Zenbait kasutan forma zaharretatik berrietarainoko bilakabideetan bitarteko forma pleonastiko hibridoak agertzen dira.¹ Haspelmathentzat egitura hibrido horien existentziak, batetik, eta berrantolaketa bilakabideetan ematen diren alomorfia trataerak,² bestetik, IK gertakariaren izaera morfologikoa erakusten dute. Beraz, morfologia mekanismo baten aurrean gaude.

IK-aren zergatikoa

Haspelmath ados dago Bybeeren adierazgarritasun-mailaren lehentasunaren printzipioarekin. Hala ere, printzipio hori ez da guztiz hertsiki hartu behar, zeren eta, askotan, inflexioa barneratua duten formak ez dira soilik agertzen hizkuntza baten antzinako aldietan, baizik eta hizkuntza horren gaur egungo egoeran ere.

Murritzapenak inflexio kanporatze gertakarietan

Haspelmathek hiru murritzapen ezartzen ditu IK bilakabideetan: a) Norabide bakarrekoak izatea; barneko inflexio bat kanpora daiteke, baina kanpoan dagoen bat ezin da inoiz barneratu. b) Kanporatzea soilik inflexio morfologiari dagokio, ez era-

¹ Esate baterako, georgieraz *rame* —*ra* (galdetzailea) + *-me* (zehaztugabetasuneko marka)— izenordain zehaztugabearen deklinabidean:

antzinako egitura	bitarteko egitura	egitura berria
nom. <i>ra-me</i>		
dat. <i>ra-s-me</i>	<i>ra-s-me-s</i>	<i>ra-me-s</i>
ades. <i>ra-d-me</i>	<i>ra-d-me-d</i>	<i>ra-me-d</i>
gen. <i>r-is-me</i>		<i>ra-me-s</i>

² Adibidez, euskaraz *honixe* > *honexeri* bilakaeran datiboaren markaren kanporatzea gertakari sintaktiko bat izatekotan, forma berria ***honxei* izango litzateke *-ri* alomorfoa duen *honexeri* izan ordez.

torpen morfologiari. c) Bitarteko pleonasmok soilik inflexioei dagozkie, inoiz ez elementu enklitikoiei.

Kanporatzearen mekanismoa: pleonasmu afixazioa

Nahiz eta kanporatze batzuek analogia proportzionalaren bitartez azal daitezkeen, Haspelmathi ez zaio azalpenik egokiena iruditzen eta pleonasmu afixazioaren alde agertzen da. Horren arabera, kanporatze mekanismoak bi maila izango luke:

- a) Pleonasmu afixazioa: inflexioa erro eta enklitikoaren artean denean hitzaren gardentasun morfo-semanticoa ez da aski, eta hori saihesteko bidea pleonasmu afixazioa da. Bitarteko egitura pleonastikoak sortzeko zergatikoa hizkuntzek ez aldatzeko duten joeran datza. Izan ere, forma kanporatua bezalako edozein berrikuntza ezin da azkarregi gertatu; bestela, hiztun berritzaileei eta gainerakoei elkar ulertzea ezinezko izango litzaieke.
- b) IK-aren gauzatzea: bi aldiz markatutako egitura hibrido horiek ekonomia-aren printzipioaren kontra dira, batetik, eta oraindik nolabait inflexioa barneratua dute, bestetik, hots, ez dira egonkorak eta desagertu egin behar dira. Hala ere, ez dago argi desagerpen horretarako zein diren bideak; batzuetan, analogia da bidea, baina, beste kasu batzuetan, oraingo, zail da azaltzen.

II. Pleonasmu afixazioa euskarazko IK gertakarietan³

II.1. Aurrekariak

H. Gavel (1929: 188) izan zen lehendabizikoz forma pleonastikoen existentzia aipatu zuena. Izan ere, *X-bait* saileko modu aditzondoan gainean jarduterakoan adierazi zuen zubereraz erabiltzen zela “*nuntipaitik avec repetition pleonastique*”. Guk dakigularik, P. Lafitte (1944: 98) izan zen IK-aren hiru mailei buruz lehenbiziko berri zehatza eman zuena. Izan ere, *nahi* postposizioaren bidez eraikitako izenordain zehaztugabeak aztertzerakoan adierazi zuen euskal autoreengan hiru deklinabide

³ Egia esan, jatorrizko lanean Haspelmathen bilakabidearen hiru mailak dituzten kasuak ez ezik, bi maila dutenak ere bildu genituen. Jatorrizko lanaren hedadura handiegia izanik, oraingo honetan, soilik forma pleonastikoa dutenak aztertuko ditugu; gainerakoak ondoan aipatzen dira aurkezpen gisa:

- Izenordain zehaztugabeetan: *norkbait / norbaitek; nortzukbait / norbaitzuk; zeribait / zerbaiteri; zertarakobait / zerbaiterako; norekin nahi / nornahirekin;*
- Aditzondo konposatuetan: *nolakonahi / nolanahiko;*
- Erakusle indartuetan: *honixe / honexeri; horrixex / horrexeri; harixe / harrexeri; honetaraxe / honexetara; horretaraxe / horrexetara; harretaraxe / harrexetara; horregatixe / horrexegatik;*
- Erakusle indartuetatik eratorritako aditzondoetan: *hemendixe / hementxetik; hortixe / hortxetik; hemengoxe / bementxeko; hangoxe / hantxeko; honelakoxe / honelaxeko; horrelakoxe / horrelaxeko; halakoxe / halaxeko;*
- Beste aditzondo indartuetan: *orduantxe / orduxean.*

era aurki zitezkeela: a) izenordaina deklinatua zuena: *nori-nahi*; b) *nahi* deklinatua zuena *hi* izenordainaren deklinabidearen arabera, genitiboan izan ezik, alegia, *nor-nahi-ri*, baina, *nornahi-ren* (**nornahi-re); c) izenordaina eta postposizioa deklinatuak zituena: *nori-nahiri*, *noren-nahiren*. Lafittek zioenez *nahi* deklinatua zuten formak tankera egokien eta dotorentzat hartzen ziren. Arotçarenak (1951: 54) ere *Grammaire Basque (dialectes Navarro-Labourdins)* delakoan *nor-nahik*, *nork-nahik* eta *nork nahi* formak erabiltzen zirela adierazi zuen, azpimarratuz *nork-nahik* forma oso bakana zela. Azkenik, R. Etxeparek (2001: 111, 25. oh.) Nz-*bait* izenordain zehaztugabeen gramatikalizazio prozesuen gainean jarduterakoan aipatzen du euskaraz ere Haspelmathen forma pleonastiko zenbait agertzen direla: *nondikbaitik*, *norabaita*, eta *nonbaiten*, hain zuzen ere.

II.2. Ikerlanaren helburua

Aurrekari horien arabera, badirudi pleonasmoo afixazioa hala hiztunek nola idazleek erabilia izan dela *X-bait* eta *X-nahi* sailetan, hain zuzen ere. Berriz, IK gertakariaren hedapena —denboran eta espazioan— aztertu duen lanen bat ere ezagutzen ez dugunez, gure helburua izan da aztertzea euskal lekukotasunen diakronian agertzen diren forma pleonastikoa duten IK gertakariak, ez bakarrik aipatutako sailetan, baita *X-bera* eta erakusle indartuenetan ere.⁴

III. Metodologia

Azterketa aurkeztu baino lehen, erabilitako metodologia irizpideak jaso nahi izan ditugu:

- A) Corpora biltzerakoan *Klasikoen gordailuko Corpus arakatzaillea* eta *OEH* erabili ditugu. Horiez gain, *TAV*-ean, *ConTAV*-ean, eta J. Lakarrak *RS*-i buruz prestatutako edizio kritikoan agertzen diren hiztegitxoak ere ikuskatu ditugu. Ezer ez aipatzekotan, lekukotasunak *Klasikoen gordailuko* corpusetik atereak dira.
- B) Forma bakoitzeko aldaera guztiak *OEH*-n agertzen direnak dira.
- D) Bilakabide bakoitzaren formak mendez mende zein euskalkitan eta zein autorek erabili dituzten aztertu dugu. Azterketa bakoitzaren datu guztiak taula batean bildu ditugu. Euskalki eta azpieuskalkiak honako laburdurez

⁴ Horrek ez du esan nahi IK-a beste sailetan gertatzen ez denik. Esate baterako, I. Caminok (2003: 72) aipatzen du hego-nafarreraren ingurumarian pluraleko ahaleko adizkietako *-ke*-ren pleonasmoo erabilera, hala nola berak Latasan bildutako *dezakezuke*, eta XIX. mendeko Ezkabarteko Markirriaingo kristau ikasbidean *dezakeguke*. Horrez gain, Corpus arakatzaillean begiratuz gero, aurkitzen da *dezakezu*, *dezakegu*, etab. forma kanporatuez gain —beste idazle batzuen artean— Lizarragak *dezakezuke*, Duvoisinek eta D. Legazek *dezakeguke* / *dezaguke*, eta Iztuetak *dezaketekete* baliatu zituztela, hau da, euskal literaturan *-ke* ahaleko paradigmaren Haspelmathen bilakabidearen hiru formak aurkitzen dira, hori bai, kasu honetan hibridoek Haspelmathen 3. murriztapena bortxatuko lukete (ik. § I), baina, emaitza berarekin, hots, inflexioaren kanporatzearekin. Beraz, ematen du adizkietan ere badela gairik ikertzeko.

aipatzen dira: *a*: Arabako euskara; *b*: bizkaiera; *bn*: behe nafarrera; *e*: erronkariara; *g*: gipuzkera; *gn*: goi nafarrera; *l*: lapurtera; *z*: zuberera.

- E) Hibridoen egitasuna. Haspelmathen analisisan egitura hibridoak funtsezkoak izanik, komenigarritzat jo dugu corpusean bildutako hibridoen benetakotasuna egiaztatzea. Horretarako, agertutako forma hibrido bakoitzaren azterketa egin dugu kontuan hartuz zer nolako testuingurutan agertzen den. Forma hibridoren baten benetakotasunaz zalantzak direnean, edo haren erabilera berezitasunen bat azaldu behar denean, dagokion azterketaren atalean adierazten dira.

IV. Azterketa

Forma hibridoa duten bilakabide diakronikoak bi ataletan banatu ditugu:

- Lehenengoan ondo ezaugarritako IK-ak biltzen dira, izenordain zehaztugabeetan eta aditzondo konposatuetan gertatzen direnak, hain zuzen ere:
- Izenordain zehaztugabeetan

noribait / noribaiti / norbaiti; norknahi / norknahik / nornahik;
norinahi / norinahiri / nornahiri; noren nahi / noren nahiren / nornahiren
nori berari / norberari; nork bera / nork berak / nor berak

- Aditzondo konposatuetan

nondikbait / nondikbaitetik / nonbaitetik; norabait / norabaitera / nonbaitera
nonbait / nonbaiten; nondiknahi / nondiknahitik / nonahitik;
noranahi / noranahira / nonahira

- Bigarren atalean balizko IK-ak aztertu ditugu, erakusle indartuen genitiboek, hain zuzen ere:

onentxen / onentxe; horrentxen / horrentxe; harentxe / harentxen / haretxen

IV.1. Izenordain zehaztugabeetan

IV.1.1. *noribait / noribaiti / norbaiti*

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>nor-i-bait</i> noribait (1) nori bait (2)				<i>b</i> : J. A. Mogel (2) Añibarro (1) Zabala (1) J. J. Mogel (2) P. Astarloa (1)	<i>g</i> : Lizardi (1) Orixe (1)
<i>nor-i-bait-i</i> noribaiti (1) nori baiti (2)			<i>gn</i> : Lizarraga (1) (2)	<i>b</i> : Zabala (1)	

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>nor-bait-i</i>	<i>l:</i>	<i>l:</i>	<i>g:</i>	<i>b:</i>	<i>b:</i>
norbaiti (1)	Leizarraga (7)	Pouvreau (1)	Ubillos (1)	J. A. Mogel (1)	D. Agirre (1) (3)
norbaiti (2)		Aranbillaga (1)	<i>gn:</i>	Añibarro (3) (6)	Azkue (1)
norbaiteri (3)			Mendiburu (1)	Zabala (3) (5)	Kirikiño (1)
norbatteri (4)			Lizarraga (1)	J. J. Mogel (1)	Lauaxeta (2)
norbaisteri (5)			<i>l:</i>	Astarloa (1)	Otxolua (4)
norbeiteri (6)			Haraneder (1) (7)	Arrese Beitia (1) (3)	Eguzkitza (1)
norbeiti (7)				<i>g:</i>	Erkiaga (3)
nurbaiti (8)				Agirre (1)	Kamiñazpi (3)
				<i>bn:</i>	Barbier (1) (7)
				Iztueta (1)	Manezaundi (1)
				Uriarte (1)	<i>g:</i>
				Arana (1)	D. Agirre (1)
				Soroa (1)	Barriola (1)
				R. Artola (1)	Altzaga (1)
				Xenpelar (1)	Antia (1)
				Bilintx (1)	Zabala (1)
				Azkarate (3)	Labaien (1)
				Manterola (1)	Lizardi (1)
				Urruzuno (1)	Loramendi (1)
				Otaño (1)	Anabitarte (3)
				Txirrita (1)	<i>gn:</i>
				<i>l:</i>	Larreko (1)
				Duhalde (1)	Gurbindo (1) (3)
				Goietxe (1)	Izeta (3)
				Duvoisin (1)	<i>l:</i>
				Elizanburu (1)	Hiriart-Urruti (7)
				Joanategi (7)	Zerbitzari (7)
				<i>z:</i>	Exepare (1) (7)
				Xaho (8)	Decrept (7)
				Intxauspe (8)	Leon (1)
					Lafitte (1)
					Larzabal (1) (7)
					<i>z:</i>
					Constantin (1)
					Mirande (1)

- Bizkaieraz: Zabalak *Sermoiak*-en hiru formak erabili zituen: *noribait* / *noribaiti*/*norbaisteri*, *norbaiteri*. Egia esatera, forma hibridoa zalantzazkoa da.⁵ xx. mendeko lekukotasun guztiak forma berriarenak dira.
- Gipuzkeraz: oraindik, xx. mendean egitura zaharra eta berria agertzen dira.

⁵ Izan ere, *noribaiti* erabili zuen aldi bakarrean ematen du duplografia huts batengatik izan zela:

Prestadu deutzazu *noribaiti* diru edo gauzaren bat zor deutsu zerbait, saldu deutzazu epetan baitura zerbait (*Sermoiak II-4*: Jaungoikoaren Legeko [Bigarren] Aginduaren... Ikasbidea)

Hibridoa agertzen den testuingurua ikuskatuz, gerta liteke hurrengo hitzaren lehenengo silabak eragindako duplografia huts bat izatea: *noribait* + *diru* > *noribaiti* + *diru*. Horrez gain, *Sermoi* berebean *noribait* baliatu zuen. Ondorioz, oso zalantzazkoa da hibrido horren izaera.

- Goi nafarreraz: Lizarragak sistematikoki erabili zuen egitura hibridoa —20 al-diz bost liburutan, hain zuzen ere— xx. mendean forma kanporatua agertzen da soilik.
- Lapurteraz: xvi. mendetik aurrerantzean forma berria da lekukotzen den bakarra.

IV.1.2. *norknahi / norknahik / nornahik*⁶

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>nor-k-nahi</i> norknahi (1) nork nahi (2) nork nahi den (3) norknai (4) nork nai (5) nork-nai (6) nurk nahi (7)	<i>l</i> : Leizarraga (3)	<i>l</i> : Gazteluzar (1) <i>z</i> : Tartas* (3) Belapeire (2)	<i>g</i> : Larramendi(5) Kardaberaz (5) Ubillos (5) <i>gn</i> : Mendiburu (4) (5) (6) Mikelestorena (6) <i>l</i> : Larregi (2)	<i>b</i> : J. A. Mogel (5) Arrese Beitia (5) <i>g</i> : Agirre (5) Iztueta (5) <i>z</i> : Salaberri* (7)	<i>l</i> : Lafitte (2)
<i>nor-k-nahi-k</i> norknaiek (1) nurk-nahik (2)			<i>gn</i> : Lizarraga (1)	<i>z</i> : Xaho (2)	
<i>nor-nahi-k</i> nornahik (1) nor nahik (2) nor-nahik (3) normaik (4) nor naik (5) nor-naik (6) normaiek (7) nor naik (8) nur nahik (9)		<i>l</i> : Pouvreau (2)	<i>a</i> : Gamiz (5) <i>gn</i> : Mendiburu (4) Lizarraga (7)	<i>b</i> : Añibarro (5) <i>g</i> : Arrue (4) R. Artola (4) Urruzuno (4) <i>l</i> : Duhalde (2) Duvoisin (1) (3) Hiribarren (2) Zaldubi (3) Elizanburu (2) Mendiage (1) (2) Lapeire (6) Arbelbide (2) (3) <i>z</i> : Xaho (9) Arxu (9)	<i>b</i> : Azkue (4) <i>bn</i> : Barbier (1) Oxobi (2) Manezaundi (1) <i>g</i> : Lizardi (4) A. Zabala (4) Orixe (4) (6) Anabitarte (4) Barrenso (4) <i>gn</i> : Larreko (8) <i>l</i> : Hiriart Urruti (1) (2) Zerbitzari (3) Etxepare (1) Decrept (2) Leon (3) Larzabal (1) (3) <i>z</i> : Constantin (9) Mirande (3)

- Bizkaieraz eta gipuzkeraz: xix. mendean agertu ziren forma berriaren lehenbiko lekukotasunak, xx. mendeko guztiak forma berriarenak dira.

⁶ (*) marka dutenak *OEH*-tik atereak dira.

- Goi nafarreraz: Lizarragak egitura hibridoia (aldi batez) eta egitura berria (23 aldiz) erabili zituen. Zalantzakoa da egitura hibrido horren izaera.⁷
- Lapurteraz: xvii. mendean forma zaharra eta berria erabili ziren. xix. mendetik aurrerantzean forma berriari dagozkion lekukotasun guztiak.
- Zubereraz: xix. mendean hiru formak erabili ziren, Xahok forma hibridoia (aldi batez) erabili zuen. xx. mendean agertzen den forma bakarra berria da.

IV.1.3. *norinahi / norinahiri / nornahiri*

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>nor-i-nahi</i> nori nahi (1) nori nahi den (2) norinai (3) nori nai (4) nori-nai (5) nori nai duen (6) nuri nahi (7)		<i>l</i> : Axular (2) Pouvreau (2)	<i>g</i> : Larramendi (4) <i>gn</i> : Mendiburu (3) (4) (5) Lizarraga (4) (6) <i>z</i> : Maister (7) Egiategi (1)	<i>b</i> : Mogel (4) <i>g</i> : Agirre (3) (4) Lardizabal (4) (5) Arrue (5)	<i>b</i> : Basabe (5) <i>l</i> : Hiriart Urruti (1) <i>z</i> : Constantin (7)
<i>nor-i-nahi-ri</i> norinahiri (1) nori nahiri (2) norinaii (3)			<i>gn</i> : Lizarraga (3)	<i>l</i> : Duvoisin (1) Laphitz (2)	
<i>nor-nahi-ri</i> nornahiri (1) nor nahiri (2) nor-nahiri (3) nornairi (4) nor-nairi (5)		<i>l</i> : Pouvreau (2)		<i>b</i> : Zabala (5) <i>g</i> : R. Artola (4) <i>l</i> : Hiribarren (2) Zaldubi (2)	<i>bn</i> : Barbier (1) (2) Manezaundi (1) (2) <i>l</i> : Zerbitzari (3) Leon (3) Lafitte (3) Larzabal (1) (3)

- Bizkaieraz eta gipuzkeraz: xix. mendean forma zaharra eta berria agertzen dira. Bizkaieraz, xx. mendean forma zaharra agertzen da.
- Goi nafarreraz: Lizarragak forma zaharra (8 aldiz), eta hibridoia (3 aldiz) erabili zituen.
- Lapurteraz: xvii. mendean forma zaharra eta berria agertzen dira. Ostera, xix. mendean forma berriaren lekukotasunez gain, Duvoisinek (aldi batez), eta Lapitzek (bi aldiz) forma hibridoia erabili zuten. xx. mendean, berriro, forma zaharra eta berria agertzen dira.

⁷ Baliteke kopia huts bat izatea. Izan ere, hain handia izanik alde forma kanporatua eta hibridoaren arteko erabileraren maiztasunean, batetik, eta, kontuan hartuz forma hibridoia erabili zuen sermoi berberean forma kanporatua ere agertzen dela, bestetik, baliteke *norknaiek* idazlearen huts bat izatea:

Norknaiek daki San Pedoren barka signifkatzen duela Kristoren Eliza edo Kristio gendea (Sermo in Dominica 4° Pentecostem)

IV.1.4. *noren nahi / noren nahiren / nornahiren*

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>nor-en-nahi</i> noren nahi (1) norenai (2) nuren nahi (3)		ʎ: Harizmendi (1)	z: Egiategi (1) Maister (3)	g: Agirre (2)	
<i>nor-en nahi-ren</i> noren nahiren				ʎ: Laphitz	
<i>nor-nahi-ren</i> normahiren (1) nor nahiren (2) nor-nahiren (3) normairen (4)				g: Arrue (5) ʎ: Hiribarren (2) Arbelbide (2)	b: Azkue (4) bn: Manezaundi (1) g: Lizardi (4) Barrenoso (4) ʎ: Hiriart Urruty (1) (2) Zerbitzari (1) (2) Larzabal (1) (3)

— Gipuzkeraz: XIX. mendean forma zaharra eta berria agertzen dira. XX. mendeko lekukotasun guztiak forma berriarenak dira.

— Lapurteraz: XVII. mendean forma zaharra agertzen da. Berriz, XIX. mendean Laphitzek (aldi batez) forma hibridoa erabili zuen bitartean gainerakoek berria baliatu zuten. Azkenik, XX. mendean forma berria agertzen da bakarrik.

IV.1.5. *noriberari / norberari*

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>nor-i bera-ri</i> nori berari nori-berari				ʎ: Duvoisin	
<i>nor- bera-ri</i> norberari (1) nor berari (2) nor-berari (3)				b: J. A. Mogel (2) J. J. Mogel (2) Anonimoa (1) Uriarte (1) g: Uriarte (1) Iturzaeta (1) ʎ: Arbelbide (3)	b: Batxi (1) Kirikiño (1) g: D. Agirre (1) Lizardi (1) Labaien (1) ʎ: Leon (3)

Euskal idazlanetan ez da forma zaharraren lekukotasunik aurkitzen; euskalkiz euskalki ondoko gertaerak dira:

— Bizkaieraz eta gipuzkeraz: XIX. mendetik aurrerantzean idazle guztiak forma berria baliatu zuten.

— Lapurteraz: XIX. mendean forma berria, eta Duvoisinek (4 aldiz) erabilitako forma hibridoa agertzen dira. XX. mendeko lekukotasun bakarra forma berriarena da.

IV.1.6. *nork bera / nork berak / nor berak*

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>nork bera</i> nork bera				<i>g</i> : Anonimoa 1865koa <i>gn</i> : Legaz	
<i>nork bera-k</i> nork berak (1) nork-berak (2) nok berak (3) norkberak (4) nurk berak (5)	<i>b</i> : RS (3)		<i>gn</i> : Mendiburu (1) <i>l</i> : Baraziart (1) <i>z</i> : Egiategi (1)	<i>b</i> : J. A. Mogel (3) <i>g</i> : J. A. Mogel (1) Uriarte (1) Manterola (1) Aranburu (1) Artola (1) <i>l</i> : Duhalde (1) Duvoisin (1) (4) Zaldubi (1) (2) Joanategi (2) Arbelbide (1)	<i>l</i> : Lhande (1) Leon (1) <i>z</i> : Althabe (5)
<i>nor bera-k</i> norberak (1) nor berak (2) nor-berak (3) norperak (4) noberak (5)			<i>b</i> : Olaetxea (1) (5) <i>z</i> : Egiategi (1)	<i>b</i> : Añibarro (1) (5) Zabala (1) J. J. Mogel (2) (5) Astarloa (1) Arrese Beitia (1) (2) <i>g</i> : Urruzuno (4) Iturzaeta (1) <i>gn</i> : Bordel (2) <i>l</i> : Elizanburu (2)	<i>b</i> : D. Agirre (1) Azkue (1) (5) Batxi (1) Basabe (1) Kirikiño (1) Lauaxeta (1) Zamarripa (1) Otxolua (1) Eguzkitza (1) Erkiaga (1) Kamiñazpi (1) <i>g</i> : D. Agirre (1) Imaz (1) Labaen (1) Lizardi (1) (3) Anabitarte (1) Barrenso (1) Eizagirre (1) <i>l</i> : Leon (3) Larzabal (1)

- Bizkaieraz: XVI. mendean forma hibridoak agertzen da, XVIII. mendeko lekukotasun bakarra forma berriari dagokio; XIX. mendean forma hibridoak eta berria erabili ziren. Azkenik, XX. mendeko idazle guztiak forma berriaren alde agertu ziren.
- Gipuzkeraz: XIX. mendean hiru formak erabili ziren. XX. mendeko lekukotasun guztiak forma berriari dagozkio.
- Lapurteraz: XVIII. mendeko lekukotasun bakarra forma hibridoarena da. XIX eta XX. mendeetan forma hibridoak eta berria agertzen dira.

IV.2. Aditzondo konposatuetan

IV.2.1. *nondikbait* / *nondikbaitetik* / *nonbaitetik*

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>non-dik-bait</i> nondikbait (1) nondik-bait (2) nondibait (3)			<i>gn</i> : Lizarraga (1)	<i>g</i> : Íztueta (1)	<i>b</i> : Azkue (1) <i>g</i> : Lizardi (2) (3)
<i>non-dik-bait-e-tik</i> nundibaitetik (1) nundikpaitik (2) nundipaitik (3) nuntipaitik (4) nuntipaiti (5)			<i>z</i> : Mardo (4)	<i>b</i> : Arrese Beitia (1) <i>l</i> : Duvoisin ⁸ (2)	<i>l</i> : Lhande (3) <i>z</i> : Larrasket ⁹ (5)
<i>non-bait-etik</i> nonbaitetik (1) nonbaitetikan (2) nonbaitik (3) nonbaiterik (4) nonbeitik (5) nunbaitetik (6) nunbaitik (7) nunbeitik (8)		<i>l</i> : Etcheberri Ziburukoa (3)	<i>g</i> : Larramendi (4) <i>l</i> : Larregi (4)	<i>bn</i> : Etxamendi (7) <i>g</i> : Lardizabal Soroa (1) Urruzuno (2) (7) R. Artola (1) Arzak (3) (7) J. Artola (2) <i>gn</i> : Bordel (7) <i>l</i> : Goietxe (3) Hiribarren (3) Duvoisin (3) Elizanburu (3) Mendiage (3) Laphitz (3) Joanategi (5) Alberbide (3) <i>z</i> : Arxu (3) Otxalde (7)	<i>b</i> : D. Agirre (6) Zamarripa (1) R. Bustintza (1) Erkiaga (6) Kamiñazpi (6) <i>bn</i> : Barbier (6) (7) Oxobi (9) Etxepare L.(7) <i>g</i> : D. Agirre (6) Garitaonaindia (1) Altzaga (1) Txirrita (6) Anabitarte (1) Barrenso (6) Irazusta (6) <i>gn</i> : Larreko (3) Gurbindo (6) Iraizoz (1) Izeta (1) <i>l</i> : Hiriart Urruti (6) Zerbitzari (8) Lhande (3) (7) Etxepare (7) Lafitte (3) (7) Larzabal (6) (7) (8) Iratzeder (7) (8) <i>z</i> : Mirande (3)

— Bizkaieraz: XIX. mendean Arrese Beitiak forma hibridoa erabili zuen,¹⁰ XX. mendean forma zaharra eta berria agertzen dira.

⁸ OEH-n: *nundikpaitik* Duvoisinin hiztegitik hartua.

⁹ OEH-n: *nuntipaiti* Larrasketen hiztegitik hartua.

¹⁰ Ematen du Arrese Beitiak forma pleonastikoa erabili zuela bertso neurriari behartua:

Nun miñ bat leun ta zolia? Ai baletorkit *nundibaitetik* Musaren baten argia!
(*Ama euskeriaren liburu kantaria*: Milla Betiko Loraz Egiñiko Aroa Kalderon Ezillkorrari)

- Gipuzkeraz: XVIII. mendean Larramendik forma berria baliatu zuen; berriz, XIX. eta XX. mendeetan forma zahar eta berriaren lekukotasun zenbait agertzen dira.
- Lapurteraz: XVII. mendetik aurrerantzean idazle guztiak agertzen dira egitura berriaren alde, salbuespen bakarra Lhande da, forma berriaz gain hibridoa erabili baitzuen. Azpimarratzekoa da Duvoisin-en hiztegian forma hibridoa aipatzen bada ere, berak forma berria erabili zuela.
- Zubereraz: XVIII. mendean Mardok forma hibridoa (aldi batez) erabili zuen. Berriz, XIX. eta XX. mendeetako lekukotasun guztiak forma berriari dagozkie.

IV.2.2. *norabait / norabaitera / nonbaitera*

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>no-ra-bait</i> norabait (1) norabait (2) norapait (3) noratbeit (4) norapeit (5) nurapait (6)		<i>l:</i> Etcheberri Zi- burukoa (1) <i>z:</i> Oihenart (1)	<i>l:</i> Haraneder (4) <i>gn:</i> Lizarraga (3)	<i>b:</i> Zabala (1) Astarloa (1) <i>g:</i> J. B. Agirre (1) Lardizabal (1) Uriarte (1) Iraola (1) Artola (1) Uranga (1) S. Irure <i>l:</i> Goietxe (3) Hiribarren (3) Duvoisin (1) (2) (3) Zaldubi (5) Elizanburu (3) Laphitz (3) Joanategi (5) Webster (5) Arbelbide (2) (3)	<i>b:</i> D. Agirre (1) Azkue (1) Etxeita (1) Erkiaga (1) Kamiñazpi (1) <i>bn:</i> Etxepare (3) Barbier (3) (5) <i>g:</i> Barriola (1) Barrenso (1) Labaien (1) Lizardi (1) Orixe (1) Anabitarte (1) S. Mitxelena (1) Salaberria (1) <i>gn:</i> Etxamendi (5) Larreko (3) <i>l:</i> Hiriart Urruty (5) Zerbitzari (5) Etxepare (3) (5) Lafitte (3) (5) Larzabal (1) (3) (5) <i>z:</i> Constantin (6) Mirande (1)
<i>no-ra-bait-e-ra</i> norabaitera (1) norabaita (2)				<i>g:</i> Otaño (1)	<i>b:</i> D. Agirre (1) E. Bustintza (1) Erkiaga (1) Kamiñazpi (1) <i>g:</i> D. Agirre (1) S. Mitxelena (2)
nonbaitera (1) nonbaitara (2) nunbaitera (3) nunbaitara (4)				<i>b:</i> Arrese Beitia (1) <i>g:</i> S. Irure (1)	<i>b:</i> Etxeita (2) (4) Erkiaga (1) (3) Kamiñazpi (3) <i>g:</i> Barrenso (3) Villasante (3)

- Bizkaieraz: XIX. mendean forma zaharra eta berria erabili ziren; ostera, XX. mendean hiru formak erabili ziren.
- Gipuzkeraz: XIX. eta XX. mendeetan hiru formak erabili ziren. Azpimarratzeoak dira Otañok eta S. Mitxelenak egin zituzten hibridoen erabile-rak.¹¹
- Lapurteraz: XVII. mendetik aurrerantzean, mendez mende, egitura zaharrari atxiki zitzaizkion idazle guztiak.

IV.2.3. *nonbait / nonbaiten*¹²

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>no-n-bait</i> nonbait (1) nonbeit (2) nunbait (3) nunbeit (4) nunbaist (5)	<i>bn:</i> Etxepare (1) <i>l̄:</i> Leizarraga (2)	<i>l̄:</i> Pouvreau (1) <i>z:</i> Oihenart (1)	<i>g:</i> Larramendi (1) <i>gn:</i> Mendiburu (1) <i>l̄:</i> Haraneder <i>z:</i> Egiategi (1)	<i>b:</i> E. Azkue (5) Arrese Beitia* (1) <i>g:</i> Agirre (1) Bilintx (1) Iraola (1) <i>l̄:</i> Duvoisin (1) Elizanburu (1) (2) Laphitz (1) Arbelbide (1) <i>z:</i> Etxahun (1)	<i>b:</i> Etxeita (3) <i>bn:</i> Barbier (2) <i>g:</i> Altzaga (1) Orixe (1) Loidi (3) Altuna (3) <i>l̄:</i> Zerbitzari (4) Etxepare (3) <i>z:</i> Constantin (3)
<i>no-n-bait-en</i> nonbaiten (1) nonbaiten (2) nonbaitian (3) nunbaiten (4) nunbaiten (5) nunbaistan (6)				<i>b:</i> Zabala (2) * E. Azkue (6)* Arrese Beitia (1)* (2)* <i>g:</i> S. Irure (3)*	<i>b:</i> D. Agirre (1) (4) Kirikiño (4) Zamarripa (1)* Erkiaga (4) <i>g:</i> D. Agirre (1) (4) (5) Iruretagoiena (4) (5) Anabitarte (2) Eizagirre (4)

¹¹ Badirudi Otañok metrikak behartua baliatu zuela forma hibridoak:

Ta leku txiki edertu hura / eziñ zeikian aunditu / *norabaitera* joan beharrea / asko ziraden aurkitu (*Zerbait*, Ama euskara)

S. Mitxelenak forma zaharra (bi aldiz) eta pleonastikoa (aldi batez) erabili bazituen ere, ematen du azken hori aliterazio bat markatzeagatik edo, baliatu zuela:

/galduta illunpetan / *norabaita* irteteko / antzi-ametsetan

(*Arantzazu*, Jentil-Aroa)

¹² *nonbait/ nonbaiten* formen lekukotasunetako gehiengoak — «En algun lugar» leku aditzondo adierarekin— *OEH*-tik atereak dira, (*) marka dutenak Corpus Arakatzaitetik atera ditugu.

Dudarik gabe mendebaleko idazle askorentzat *nonbait* eta haren aldaerak garden-tasun gabe geratu ziren, hortik, forma pleonastikoaren erabilera. Euskalkien arabera ondoko datuak biltzen dira:

- Bizkaieraz eta gipuzkeraz: XIX. mendean hasi zen forma pleonastikoa agertzen, Arrese Beitiak, E. Azkuek, eta S. Irurek metrikagatik erabili bide zuten,¹³ eta XX. mendean bi formak erabili ziren.
- Lapurteraz: XVI. mendetik aurrera forma zaharrari eutsi zioten, mendez mende.

IV.2.4. *nondik nahi / nondiknahitik / non nahitik*¹⁴

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>non-dik-nahi</i>		<i>l:</i>	<i>gn:</i>	<i>b:</i>	<i>b:</i>
nondik nahi (1)		Pouvreau (1)	Mendiburu (5)	Añibarro (3)	Azkue (3)
nondik-nahi (2)		Aranbillaga (1)	Lizarraga (4)	Astarloa (10)	<i>bn:</i>
nondiknai (3)			<i>l:</i>	<i>g:</i>	Barbier (1) (2)
nondik nai (4)			Xurio (1)	Agirre (3)	Oxobi (8)
nondik-nai (5)			Haraneder (1)	Izueta (4)	<i>g:</i>
nondinai (6)				Gerriko(10)	Imaz (10)
nundik- nahi (7)				Lardizabal (5)	Lizardi (4)
nundik-nahi (8)				Soroa (10)	Orixe (6) (12)
nundikan nahi (9)				Arrue (5)	Anabitarte (3) (5)
nundik-nai (10)				Xenpelar (5) (6)	<i>l:</i>
nundikan-nahi (11)				Txirrita (10)	Exepare (7)
nundikan-nai (12)				<i>l:</i>	Leon (2)
				Duhalde (1)	
				Hiribarren (1)	
				Duvoisin (2) (11)	
				Harriet (11)	
				Elizanburu (1)	
				Arbelbide (2)	

¹³ Arrese Beitiak *nonbait* (6 aldiz) erabili zuen, eta aldi batez bana *nonbaiten* eta *nonbaitean*:

Asi gaitezen bada irakurten emen / Amaituko dot gero azkena *nonbaiten*
(*Ama euskeriaren liburu kantaria*: Martin-Illargi Eta Marta-Mimimi)

Íñoren ardurea pago adarrean / Dagoala esan zan nozbait *nonbaitean*

(Ib.: Anton Zoli)

Badirudi E. Azkuek *nunbaistan* metrikak behartua erabili zuela. Izan ere, idazlan bereborean 2 aldiz baliatu zuen *nunbaist*:

Baina Castron *nunbaistan* dagoz gizon putzak min zirrizdunak

(*Parnasorako bidea*: Castroko Arrantzariak)

S. Irurek 6 aldiz erabili zuen *nonbait* forma zaharra, eta hibridoak edota errimak behartua baliatu zuen:

Pasaitik Errenteri biyen bitartean, baserritxo bat on da bada *nonbaitian*

(*Bizi bedi euskera*)

¹⁴ (*) marka dutenak Corpus Arakatzaitetik hartuak dira; gainerako guztiak *OEH*-tik hartu ditugu.

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>non-dik- nabi-tik</i> nondik nahitik (1) nondik- nahitik (2) nundik- nahitik (3)				<i>l:</i> Duvoisin (1) (2) Harriet (2) Prop. 1893 (2)	<i>bn:</i> Barbier * (2) <i>l:</i> Larzabal * (3)
<i>non-nabi-tik</i> non-nahitik (1) nonahitik (2) non-naitik (3) nun-nahitik (4) nunahitik (5) nunnahtik (6) nun naitik (7) nunaitik (8)				<i>g:</i> Soroa (1) Azkarate (8) <i>l:</i> Duvoisin (1) Harriet (1)	<i>b:</i> Lauaxeta *(7) Ibiñagabeitia (4) <i>bn:</i> Manezaundi (4) <i>g:</i> D. Agirre (8) P. Errota (8) Lizardi (3) Etxaniz (7) Zubimendi * (8) Uztapide (5) Baserri (6) (8) Azurmendi (5) Lekuona (7) Eizagirre (6) Etxaide (7) S. Mitxelena (8) Gandiaga (4) (8) <i>l:</i> Larzabal * (1)

- Bizkaieraz: XIX. mendean forma zaharrekoak dira lekukotasun guztiak. Berriz, XX. mendeko idazleek forma zaharra eta berria erabili zituzten.
- Gipuzkeraz: XIX. eta XX. mendeetan forma zaharra eta berria erabili ziren.
- Lapurteraz: XVII. eta XVIII. mendeetan forma zaharra erabili zen; berriz, XIX. mendean hiru formak agertu ziren, eta XX. mendeko idazleak forma zaharraren eta berriaren artean banatuta agertu ziren.

IV.2.5. *noranahi / noranahira / nonahira*¹⁵

- Bizkaieraz: XIX. eta XX. mendeetako idazle bizkaitar guztiak forma zaharra erabili zuten.
- Gipuzkeraz: XIX. eta XX. mendeetako idazleen gehiengoa forma zaharrari atxiki zitzaion, Otañok eta Barrensorok forma zaharraz gain hibridoa erabili zuten, eta Basarriren lekukotasun bakarra hibridoa da.¹⁶

¹⁵ (*): *OEH*-tik hartuak; Duvoisinen lekukotasuna bere hiztegiari dagokio.

¹⁶ Otañok *noranaira* metrikagatik erabili zuen:

Baña etzera galduko / *Noranaira* joanik / Ez bazaizu aztutzen / Gaur emen esanik
(*Alkar*, Aita-Semeak)

Baserrik Otañok erabilitako lokuzio bera jarri zuen bertsoan:

Ate guziak zabal zabalik biok *noranaira* joanik
(*Kantari nator*, 34)

— Lapurteraz: XVI. mendetik aurrerantzean idazle guztiek forma zaharra baliatu zuten. Larzabal zaharraz gain berriaz ere baliatu zen, bera delarik euskal literatura osoan forma berria erabili zuen bakarra.

	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
<i>no-ra nahi</i> noranahi (1) nora nahi (2) nora-nahi (3) nora-nahi den (4) noranai (5) nora nai (6) nora-nai (7) noratnahi (8) norat nahi (9) norat-nahi (10) norat nahi den (11) norat-nahi den (12) nurat nahi beita (13)	<i>l:</i> Leizarraga (7)	<i>gn:</i> Beraiain (6) <i>l:</i> Axular (11) Harizmendi (2) Haranburu (2) Pouvreau (2) <i>z:</i> Tartas (9)	<i>g:</i> Kardaberaz (5) Ubillos (6) <i>gn:</i> Mendiburu (5) (6) Lizarraga (5) (6) <i>l:</i> Exeberri Sarakoa (4) Xurío (8) (9) Haraneder (1) Larregi (9) Baraziart (12) <i>z:</i> Maister (13) Egiategi (9)	<i>b:</i> J. A. Mogel (6) Añibarro (5) (6) B. Mogel (6) Astarloa (6) Uriarte (5) Arrese Beitia (6) <i>g:</i> Agirre (5) (6) (7) Iztueta (5) (6) Lardizabal (5) (6) (7) Iturriaga (5) Uriarte (5) R. Artola (5) Arrue (5) Beobide (5) Otaño (5) S. Irure (5) <i>l:</i> Goietxe (2) Duvoisin (3) (10) Zaldubi (2) Elizanburu (9) Mendiage (11) Laphitz (9) Daskonagerre (9) Joanategi (10) Lapeire (9) <i>z:</i> Intxauspe (8)	<i>b:</i> Azkue (5) D. Agirre (5) R. Buztintza (5) <i>bn:</i> Barbier (9) Manezaundi (1) <i>g:</i> Antia (6) Barriola (1) Altzaga (5) Arruti (5) Mujika (5) (6) Lizardi (5) (7) Orixe (5) Barrenso (5) Mitxelena S. (5) <i>gn:</i> Gurbindo (6) <i>l:</i> Hiriart Urruti (9) Decrept (9) (10) Leon (10) Larzabal (9) (10)
<i>no-ra nahi-ra</i> noranahira (1) noranaira (2)				<i>g:</i> Otaño (2) <i>l:</i> Duvoisin* (1)	<i>g:</i> Barrenso (2) Basarri *(2)
<i>non-nahi-ra</i> nunnahirat					<i>l:</i> Larzabal

IV.3. Balizko bilakabideak

IV.3.1. *harentxe / harentxen / haretxen:*

	XIX	XX
<i>har-en-txe</i> arentxe	<i>g:</i> Agirre	
<i>har-en-txe-en</i> arentxen (1) arrentxen (2)	<i>g:</i> Beobide (1) S. Irure (2)	<i>g:</i> Salaberria (1)

	XIX	XX
<i>har-e-txe-en</i> aretxen (1) arexen (2) arretxen (3)	<i>b:</i> Uriarte (1) Arrese Beitia (2) Zutagape (2) <i>g:</i> S. Irure (1) (3)	<i>b:</i> Azkue (1) Etxeita (2) Kirikiño (2) R. Bustintza (2) Kamiñazpi (1) <i>g:</i> Labaien (1) Lizardi (2) Barrenso (1) S. Mitxelena (1)

Azkuek (1923-25: I, 223-24) adierazi zuen hizkera batzuetan *-xe* /*-txe* atzizki indartzaileak daramatzaten hitzek *-k*, *-t*, eta *-n* enklitikoak hartzen ohi zituztela.¹⁷ Horren arabera, *arentxen arentxe*-ren enklitikodun aldaera izango litzateke. Hala ere, Larramendik (1729: 27) erakusle indartuen deklinabidean “*onentxená, orrentxená: de este mismo, de ese mismo*” genitiboaren formak aipatu zituen. Horren arabera, ematen du Larramendiren bukaerako *-n* ez zela enklitiko bat, baizik eta, genitiboaren marka: *onentxená < onentxe-en-a*. Hori horrela izanez gero, orobat gertatuko litzateke *onentxen / onetxen* eta *arentxen / aretxen* balizko bilakabideekin.

V. Ondorioak

V.1. Hibridoak euskal literaturaren diakronian

Esan daiteke hibridoen erabilera urria izan dela beste bi formenarekin alderatuz. Baliteke horren arrazoia euskal idazleentzat forma hibridoa bigarren mailako estilo baliabidea izatea. Izan ere, eta ikusi dugunez, poeta eta bertsolari zenbaitek hala nola S. Mitxelenak, Otañok, E. Azkuek, Arrese Beitiak, etab., soilik, metrikak edota erri-mak behartu zituztenean aintzakotzat hartu zituzten forma hibridoak. Hitz lauz ere Laffitek adierazi zuenez (ik. § II.1) forma hibridoak ez bide ziren dotoreenak euskal idazleen artean. Hala ere, badira salbuespenak idazlanak irakurleago edota entzuleria herrikoi bati zuzentzen zirenean. Izan ere, Lizarragak maiz erabili zituen *noribaiti*, eta *norinaii* bere *Sermoietan*; Duvoisinek ere bat baino gehiagotan baliatu zituen *nork berak* eta *nori berari Laborantzako liburuan*; ziurrenik, horrela islatzen zutelako ahozkoan arrunta bide zen pleonasmu horien erabilera.

Horrezaz gain, esanguratsua da agertutako pleonasmok —erakusle indartuen genitiboaren balizkoak izan ezik— *X-bait*, *X-nahi* eta *X-bera* sailei dagozkiela. Ikusi dugunez, Haspelmathen arabera, pleonasmu afixazioa sortzen da inflexioa erroaren aldamenean duen hitzaren gardentasun morfosemantikoa aski ez delako, eta ematen du hiru atzizkiak gardenak ez izateak¹⁸ eragingo lukeela haien bidez eraturtako eratorrien gardentasun morfosemantiko urria, eta, hortik, pleonasmu afixazioa.

¹⁷ Esate baterako, (B-bar-mu) *araxek, oraintxek; bantxet, hortxet, hulaxet* (Bn, L, S); *ementxen* Azpeitian, edo *ointxen* (B-g) eta Lekeition.

¹⁸ Izan ere, *bait*-ek aurrizki batean (Trask 1997: 197-198), edo perpaus erlatibo libreetan (Etxepare 2001: 93) izan dezake jatorri; *nahi*-k erromantzeetan bezala *nahi izan* aditzean du jatorri, eta *bera* ize-nordain bat da.

Deklinabideari dagokionez, pleonasma afixazioa ergatibo, datibo, genitibo, inesibo, adlatibo eta ablatiboan agertzen da.

V.2. IK-a eta euskalkiak

Orain arte ikusitakoaren arabera, euskal literaturan IK bilakabide diakronikoe-tako hiru mailen lekukotasun askotxo agertzen dira. Nolanahi ere, ezin da esan IK bilakabide lineal hutsak agertu direnik; aitzitik, euskalkiei dagokienez, halako ana-basa aurkitzen da hiru aldetan:

- a) Oro har, euskalkiz euskalki hiru formen erabilera ezberdinak eman dira. Esate baterako, lapurteraz xvi. mendetik aurrerantzean idazle guztiek *norbaiti* erabili dute. Berriz, xviii. mendean goi nafarreraz idatzi zuen Lizarragak ia sistematikoki *noribaiti* erabili zuen. Azkenik, xx. mendean bizkaieraz forma kanporatua bakarra izan bazen ere, gipuzkeraz oraindik *noribait* eta *norbaiti* erabili ziren (ik. § IV.1.1.1.).
- b) Euskalki berberaz idatzi zuten idazle garaikideen artean jarrera desberdinak agertzen dira. Adibidez, xix. mendean J. A. Mogelek *nor nai* erabili zuen bitartean Añibarrok *nor naik*-en alde jo zuen (ik. § IV.1.1.2.); Laphitzek *noren nahiren*, baina Arbelbidek eta Hiribarrenek *nor nahiren* (ik. § IV.1.1.4.), etab.
- c) Askotan, idazle berak forma ezberdinak erabili zituen. Esate baterako, Zabalak *noribait*, *norbaiteri* eta *norbaisteri* (ik. § IV.1.1.1.); Duvoisinek *nora-nahi*, *norat-nahi* eta *noranahira* (ik. § IV.1.2.2.2.), etab.

Horren guztiaren ondorioz, ezin dira lege orokorrak ondorioztatu, eta, soilik, muturreko joera bi nabarmen daitezke:

- a) Diakronian inflexio kanporatuari atxiki zaizkien euskalkiak:
Lapurteraz xvi. mendetik aurrerantzean idazle guztiek *norbaiteri* forma erabili zuten (ik. § IV.1.1.1.). Horrek iradokiko luke dagoeneko xvi. mendean IK-a gauzatua zela.
- b) Diakronian barneko inflexioei atxiki zaizkien euskalkiak:
nonbait zubereraz (ik. § IV.1.1.2.)
norabait, *nonbait* lapurteraz (ik. § IV.1.2.2. eta § IV.1.2.3.)

Laburbilduz, esan daiteke euskara idatzian Haspelmathen IK bilakabide diakronikoaren hiru mailetakoko lekukotasun asko agertzen dela. Hala eta guztiz ere, euskalkiz euskalki joera desberdinak agertzen dira, eta areago, euskalki baten barneko joerak ez dira bateratuak; aitzitik, badirudi, oro har, forma barneratu, hibrido eta kanporatuaren erabilera idazle bakoitzaren tokian tokiko hizkeraren edota bere senaren mende egon dela.

VI. Bibliografia

- Arotçarena, A., 1951, *Grammaire basque (Dialectes Navarro-Labourdin)*, Bayonne, Jakin Librairie. Berrarg. 1976.
- Azkue, R. M., 1923-25, *Morfología vasca*, Bilbo, Euskaltzaindia. Berrarg. faksim. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1969.

- Bybee, J. L., 1985, *Morphology, a study of the relation between meaning and form*, «Typological Studies in Language» vol. 9, Amsterdam / Philadelphia, J. Benjamins.
- Etxepare, R., 2001, «Nz-bait izenordain zehaztugabeen jatorriaz», *Lapurdum* VI, 93-117.
- Camino, I., 2003, *Hego-nafarrera*, Iruña, Nafarroako Gobernua.
- Gavel, H., 1929, *Grammaire basque*, tome I, Baiona, Imp. du Courrier.
- Greenberg, J., 1963, «Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements». In Greenberg (arg.), *Universals of language*. Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 73-113.
- Haspelmath, M., 1993 «The diachronic externalization of inflection», *Linguistics* 31, 279-309.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire basque*, Baiona. Bigarren arg. «revue et corrigée», Baiona, Ikas, 1962. Bigarren arg. faksim., Donostia, Elkar, 1978.
- Lakarra, J. A., 1996, *Refranes y sentencias (1596)*. *Ikerketa eta edizioa*, Bilbo, Bizkaiko Foru Aldundia & Euskaltzaindia.
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*, A. J. Villagordo, Salamanca. Berrag. faksim. Donostia, Hordago, 1979.
- Mitxelena, K., 1987, *Orotariko euskal hiztegia-Diccionario general vasco*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- Trask, R. L., 1997, *The history of Basque*, London, Routledge.

EUSKAL ARTIKULUAK BULTZA DITZAKEEN INTERPRETAZIOEZ

Urtzi Etxeberria
(CNRS IKER, UMR5478)

Abstract

This paper proposes a novel analysis for the Basque definite determiner [-a] where it is argued, in opposition to other scholars (cf. Artiagoitia 2002, 2006 where [-a] is argued to be a number marker when it gets the existential narrow scope interpretation), that the Basque definite determiner (despite its various interpretations) is just that, a definite determiner. Moreover, based on the behaviour of this element, this paper provides extra evidence in favour of the Neocarlsonian approach (cf. Chierchia 1998b, Dayal 2004) where the existential interpretation of bare nouns (BN) is shown to be dependent on the kind-level reading. This evidence should also be taken as proof against the so-called Ambiguity analysis (cf. Diesing 1992, Kratzer 1995, a.o.) or the property-based approach to BNs (cf. McNally 1995, Laca 1996, Dobrovie-Sorin & Laca 2003) where BNs' existential interpretation is argued to be non-dependent on any other reading. Furthermore, observing the different interpretations that the D can force in Basque —referential, kind, and existential—, this language is shown to be typologically in between English and French (as argued by Etxeberria 2005, 2007).

0. Sarrera*

Euskal hizkuntzalaritzan, determinazioa eztabaidagai klasiko bihurtu zaigu, nahiz eta ez den hizkuntzalari askok aztergai moduan hartu izan duen ikerketa gaia. Ikerketa hau interesgarri egiten duena [-a] euskal artikulua bete ditzakeen funtzio anitzak dira. Erabilera edo funtzioa anitz hau bi eremutan ikus daiteke: (i) beraren distribuzio sintaktikoan, (ii) bultza ditzakeen interpretazio posibleetan.

Euskal artikuluaaren distribuzio sintaktikoaren ikuspuntutik begiratuta, ohar gaitzen euskarako artikulua argumentu guztiekin nahitaez agertu behar duela esaldia

---

* Eskerrak eman nahi nizkieke Ricardo Etxepare, Ricardo Gomez eta Joseba Lakarrari Beñat Oihartzabalen omenaldi liburu honetarako artikulua idazteko gonbidapena luzatu zidatelako. Ikerketa hau ondorengo proiektuen laguntzari esker burutu ahal izan da: Eusko Jaurlaritzako GIC07/144-IT-210-07; Eusko Jaurlaritzako Hm-2008-1-10; CNRS-ko Fédération Typologie et Universaux Linguistiques-eko FR2559 proiektua; ANR-ko TSABL (ANR-07-CORP-033) proiektua eta MCI-ko FFI2008-00240 proiektua.

gramatikala izan behar bada.¹ Halere, ez da hau [-a] artikularen erabilera bakarra, predikatuekin ere agertu baitaiteke; kasu horietan partizipioaren edo izaera-maillako predikazioaren ('individual-level predicate') papera betetzen du, ez dugu halere lan honetan artikularen erabilera hau kontuan izango eta argumentu posizioan duen erabilerara mugatuko gara (ikus besteak beste Zabala 1993, 2003, Artiagoitia 1997, Eguren 2005, 2006, Matushansky 2005 analisi posibleetarako). Beraren presentzia beharrezkoa da baita ere kuantifikatzaile sendo deituekin ('strong quantifiers' Milsark-en 1977 lanaz geroztik), non artikulak kuantifikatzailearen dominioaren testuinguru murriztapena ageriko sintaxian gauzatzen duela argudiatu den (ikus Etxeberria 2005, 2007, 2009; Etxeberria & Giannakidou 2009).

Euskal artikulua, honek bultza ditzakeen interpretazio posibleen ikuspuntutik begiratuta berriz, normalean definitutasuna (estentsionala zein intentsionala —espezie irakurketa deitua; 'kind reading'—, ikus Etxeberria 2007, prestatzen) markatzen duela esan bagenezake ere, posible du baita ere, izen plural edo masa izenekin konbinatzen denean, irakurketa esistentziala deitua bultzatzea (ikus besteak beste Artiagoitia 2001, 2002, 2006; Etxeberria 2005, 2007, prestatzen).²

Lan honetan, euskal artikularen erabilera eta portaera aztertuta, beraren analisi berri eta berriztatzaile bat proposatzen da, non euskal artikulua (bultza ditzakeen irakurketa desberdinak gora behera) determinatzaile definitu (D) moduan tratatzen den beti. Lan honek gainera, teoria *neocarlsondarra* (NC) deituaren aldeko ebidentzia areagotzen du (Chierchia 1998, Dayal 2004, Zamparelli 2002a), non izen biluziek (IB) irakurketa esistentziala lortzeko aurretik espezie irakurketa lortzea beharrezkoa dutela defendatzen den. Hau Anbiguotasunaren analisiaren (Wilkinson 1991, Diesing 1992, Kratzer 1995, e.a.) edo Propietateetan oinarritzen den analisisaren (McNally 1995, Laca 1996, Dobrovie-Sorin & Laca 2003, e.a.)³ kontrako froga

¹ Determinatzaile indefinitu baten (ia) edo kuantifikatzaile ahul deitu baten (ib) (ikus Etxeberria 2005, 2008, prestatzen) presentziak ere gramatikaltasuna eman diezaioke esaldiari.

- (i) a. Mutil bat berandu iritsi zen.
- b. Mutil asko berandu iritsi ziren.

Lan honetan euskal artikuluan zentratuko garenez, esaten ari gara zera da: euskarak ez duela izen biluzirik onartzen argumentu posizioan. Azken baieztapen hau ez da erabat zehatza halere, zubereraz, izen biluziak erabili baitaitezke argumentu posizioan (zubereraz bakarrik ematen da fenomeno hau —gairai batean erabilera hau zabalduagoa zegoela (Lapurdi alderaino) dirudien arren; ikus Gandara & Santazilia 2007—); aukera hau objektu posizioan soilik eman daiteke.

- (ii) a. Bortuan ikusi dut **behi, ardi eta mando** (Coyos 1999: 232)
- b. Dembora da (...) içan deçadan **diru** (Bourciez 1895; Gandara & Santazilia 2007-tik hartua)
- c. **Sagar** ebatsi dü (Manterola 2006)

Lan honetan ez da erabilera hau kontuan hartuko eta izen artikulugabearen presentziak esaldiaren egramatikaltasuna bultzatzen duela onartuko da; ikus Etxeberria (prestatzen) analisi posible baterako. Eskerrak Maider Bedaxagar eta Battittu Coyosi zubererako datuekin laguntzeagatik.

² Irakurketa esistentzial hau irakurketa indefinitu ere deitu genezake; halere, badaude ageriko desberdintasun batzuk euskal artikulak (edo beste hizkuntza batzuetan izen biluziek, ingelesa edo espainola kasu) bultza dezakeen irakurketa esistentziala eta benetako indefinituek (e.g. *bat*) lortu dezaketen irakurketa esistentzialaren artean. Ikus 15. oinoharra.

³ Lan honetan ez da propietateetan oinarritzen den analisia kontuan izango. Analisi honek aurre egin beharko liekeen arazo batzuk Chierchia (1998)-n aurki daitezke.

moduan erabil daiteke. Azkenik, euskal artikulua lor ditzakeen irakurketa ezberdinak ikusirik, euskara tipologikoki ingelesaren eta frantsesaren tartean kokatzen dela erakutsiko da.

1. Artikuluaren erabilera eta bultza ditzakeen interpretazio posibleak

Euskal artikulua bakarrik ager ezin daitekeen morfema bat da; atziki baten moduan portatzen da, eta [-a] (singularreko forman) edo [-ak] (pluraleko forman) moduan gauzatzen da.⁴

- (1a) gizon-a
- (1b) gizon-ak

Mendebaldeko aldaeretan pluraleko [-ak] formarekin batera hurbileko plurala ere badugu: [-ok].⁵

- (2) gizon-ok

Onartu izan da, aurretik aipatu dugun bezala (ikus Laka 1993, Artiagoitia 1997, 1998, 2002, besteren artean), euskarari IB-rik ezin daitekeela argumentu bezala erabili eta artikulua presentzia ezinbestekoa dela esaldia gramatikala izango bada (ikus 1. oinoharra).⁶

Subjektu posizioan:

- (3a) Irakasle*(-a) berandu etorri zen
- (3b) Irakasle*(-ak) berandu etorri ziren

Objektu posizioan:

- (4a) Martxelek pilot*(-a) hartu zuen
- (4b) Martxelek pilot*(-ak) hartu zituen

⁴ Autore batzuren arabera, euskal artikulua plurala (-ak) elementu bakar baten moduan analiza daiteke (cf. Goenaga 1978, 1991, Euskaltzaindia 1993, Ticio 1996, Artiagoitia 1997, 1998, 2002, 2003, 2004, 2006, Rodríguez 2003, Trask 2003). Etxeberria (2005) lanean oinarrituz, lan honetan hartzen den bidea bestelakoa da —eta hau hartzen dut nik analisi zuzentzat; ikus baita ere Eguren 2006—; ikus 3.2.1 atala.

⁵ Gaur egungo euskarari hurbileko singularrik ez dugun arren, testu zaharretan posible da *-ori*, *-or*, *-au* edo *-o* bezalako formak aurkitzea. Gaur egungo bizkaieran singularreko *-o hemen bertan* bezalako kasuetan aurki daiteke (*hemen bertan* ere erabiltzen da gaur egungo bizkaieran).

⁶ Ohar zaitezke, euskarako [-a(k)] baiezko esaldietan erabiltzen den forma dela. Ezezko esaldietan, [-a] artikulua, beraren irakurketa esistentzian (ikus Etxeberria (pres.)) partitiboa den [-rik] formagatik aldatzen da (non komunztadura plurala ezin den erabili), esanahi definitua mantendu nahi ez bada behintzat.

- (ia) Jonek ume-a/-ak ikus du/ditu
- (ib) Jonek ez du ume-rik ikusi

Frantsesez ere antzeko zerbait gertatzen da, eta ezezko esaldietan [-rik] partitiboaren parekotzat hartu daitekeen [de] partitiboa erabiltzen da.

- (iia) J'ai vu les/des enfants
- (iib) J'ai ne pas vu d'enfant

Lan honetan ez dugu [-rik] partitiboa tratatuko; ikus de Rijk (1972), Ortiz de Urbina (1986), Etxepare (2003), Etxeberria (pres.).

Argumentu posizioan IB-rik agertu ezin badaiteke euskaraz, IB-ak erabili ditza- keten hizkuntzetan IB bidez adierazi daitekeena euskaraz nola adierazi ote daiteke- enaren galdera sortzen zaigu. Ingeleseztan eta beste hizkuntza germaniko batzutan, adibi- dez, izen pluralak eta masa izenak D-rik gabe erabili daitezke espezie irakurketak (5) zein irakurketa esistentzialak adierazteko (6).

- (5a) Fishes appeared 390 million years ago
arrain.pl agertu.lehen milioi urte.pl dela
- (5b) Silver has the atomic number 47
zilarra dauka D.sg atomiko zbkia.
- (6a) Garazi has eaten olives
Garazi aux jan oliba.pl
- (6b) Moles are ruining my parents' vegetable garden
sator.pl aux hondatzen nere guraso.pl.gen baratza

Fenomenora gerturatzearekin batera, euskal artikulua erabilera hizkuntza erromantzeetako edo ingeleseko determinatzaile definituaren erabilera baino za- balagoa dela ohar gaitezke:⁷ (3) eta (4)ko ohiko interpretazio erreferentzialaz gain beste hizkuntza batzutan, hala nola espainola edo ingelesa —ez ordea frantsesa, zein- nak ezin baitu IB-rik erabili koordinaziozko testuinguruetan ez bada; ikus Rooden- berg 2004—, IB-ak erabiliko genituzkeen testuinguruetan ere agertzen zaigu euskal artikulua. Hasteko, euskaraz, artikuludun izen bat (5) adibideko bezalako espezie mailako predikatu batekin ('kind level predicates', Carlson 1977; ikus baita ere Krifka et al. 1995) konbinatzen denean, izenak ohiko irakurketa espezifikoa (h.d. irakurketa definitu estentsionala) galdu eta espezie irakurketa hartzen du non deter- minatzaile sintagma (DS) osoak izenak denotatzen duen espeziari egiten dion erre- ferentzia (irakurketa intentsional bat bultzatuz, zeinak mundu eta egoera posible guztietan multzoaren pluralitate handienari egiten dion erreferentzia).⁸

- (7a) Dinosauru-ak aspaldi desagertu ziren.
- (7b) Nitrogeno-a ugaria da gure unibertsoan.

(7)ko adibideetan, *dinosauruak* eta *nitrogenoa* DS-ak ez diote dinosauru multzo jakin bati edo nitrogeno kantitate jakin bati erreferentzia egiten, baizik eta (lehenago adierazi dugun bezala) dinosauruen espeziari eta nitrogenoaren espeziari egiten die erreferentzia.

Erabilera honetaz aparte, euskarako DS definituak (pluralak eta masa izaeradu- nak) objektu zuzen posizioan agertzen direnean ez dute zertan (berriro ere) nahitaez multzo zehatz bati erreferentzia egin beharrik eta (6) adibideak adierazten duen in- terpretazio *esistentziala* deitua lortu dezakete (ikus Carlson 1977, besteak beste). Hau

⁷ Aurrerago saiaturako gara erabilera zabal honi azalpen bat ematen. Ikus 3.2.2 atala.

⁸ Hizkuntza erromantzeek ere determinatzaile definitua erabiltzen dute espezieen gaineko irakur- keta adierazteko. Espainoleko adibidea bakarrik eskaintzen dut hemen.

(i) [Los peces] aparecieron hace 390 millones de años.
'Lit.: D.pl arrain.pl agertu ziren duela 390 milioi urte'

da, (8)-ko adibideetan ez dugu zertan goxoki multzo jakin batez ez eta ardo kantitate jakin batez hizketan aritu beharrik.⁹

(8a) Amaiak goxoki-ak jan ditu.

(8b) Izarok ardo-a edan du.

Ohar zaitezte (8)-ko adibideetan DS objektuek ez dezaketela espezie irakurketa deitua lortu. Halere, irakurketa espezifikoa definitua bai da posible (8)-ko adibideetako DS objektuentzat, hau da, espainoleko glosak eskeiniko bagenitu (8a) eta (8b) bi modutara interpreta genitzake: (8a) ‘Amaia ha comido *caramelos*’ edo ‘Amaia ha comido *los caramelos*’ bezala; eta (8b) ‘Aritz ha bebido vino’ edo ‘Aritz ha bebido *el vino*’ bezala.

Kasu hauetaz aparte, DS definitu singular batzuk ere jaso dezakete interpretazio esistentzial deitua (9)-ko adibidean erakusten dugunez. Lan honetan pasaeran baino ez dira agertuko kasu hauek espazio arrazoiak direla eta, eta ez gara erabilera honentzako analisi bat ematen saiatuko; ikus Rodriguez (2003), Etxeberria (2005, prestatzen) edo Eguren (2006) analisi posibleetarako; ikus Manterola (2006) analisi diakroniko baterako.

(9) Julenek auto-a erosi zuen.

Esaldi hau ere, (8)-eko adibideak bezala, bi modutara interpreta daiteke: irakurketa posible bat Jonek auto jakin bat erosi dueneko da; adibidez, aurreko egunean aipatu zuen autoa: Citroën Bi Zaldi bat; bigarren irakurketa berriz ‘Julenek *auto bat* erosi du’ perpausaren gutxi gora beherako pareko bat litzateke non ez dakigun ze autotaz ari garen (*auto bat*-en irakurketa ez-espezifikoa pareko litzateke, beraz).

Halere, (8)-ko [izen zenbagarri+determinatzaile singular] sekuentziek (objektu zuzen posizioan) irakurketa esistentziala testuinguru jakin batzuetan lortzen dute bakarrik: testuinguru estereotipatu deituetan hain zuzen ere, non jabegotasunak ere baduen zeresanik: (10)-eko adibide guztiek jabegotasunaren kutsu ageriko bat dute, hau da, behin autoa/etxea erosita, auto hori eroslearena bihurtzen da, zerbait edukitzeak ere jabegotasunarekin erlazio hertsia du, eta baita zerbait gainean eramateak ere (e.g. txapela). Bistakoa da beraz DS singularreko hauek ez dutela irakurketa esistentziala pluralek eta masa izenek lortzen duten erraztasunarekin lortzen.

(10) auto-a/etxe-a erosi, senarr-a/emazte-a eduki, txapel-a eraman, etb.

Hizkuntza erromantzeetan (espainolez, frantsesez eta errumanieraz behintzat) (10)-eko adibideetako esamoldeek adierazten dutena adierazteko IB singularrak era-

⁹ Hizkuntza erromantzeek estrategia desberdinak erabiltzen dituzte euskaraz artikuludun DS-aren bitartez lortzen dugun irakurketa esistentziala lortzeko. Espainolez eta italieraz izen biluziak erabili daitezke testuinguru jakin batzuetan. Frantsesez aldiz, *des/du* determinatzaile partitiboa deitua erabili behar dute (italierak ere badu determinatzaile partitibo bat). Ikus besteak beste Chierchia (1998b), Zamparelli (2000, 2002a, 2002b), Kleiber (1990), Bosveld-de Smet (1997), Heyd (2003), Bosque (1996a, 1996b), Laca (1996). Ikus 3.2.2 atala ingeleseko izen biluziek, frantseseko determinatzaile partitiboek eta euskarako artikulua bultzatzen irakurketa esistentzialaren analisi bateratu baterako.

Sp.: Juan ha bebido [café].
Juan has drunk [coffee]
‘Juan has drunk coffee’

Fr.: Pierre a mangé [des sucreries].
Pierre has eaten [of-the sweets]
‘Pierre has eaten sweets.’

biltzen dira (ikus Bosque 1996 espainoleko datuen aurkezpen zabal batetarako; baita Dobrovie-Sorin, Bleam & Espinal 2005, Espinal & McNally 2007 ere analisi posibletarako).

(11) comprar coche/casa, tener marido/mujer, llevar sombrero, etb.

Ohar gaitezen baita normalean, euskaraz, objektu mailako predikatu baten objektu zuzen posizioan agertzen den [izen zenbagarri+determinatzaile singularra] sekuentzia batek irakurketa espezifikoak bakarrik lortzen duela, (10)-eko adibideetan gertatzen ez den bezala. Hau da, (12)-ko adibideetan liburu jakin batetaz, mutil jakin batez eta aldizkari jakin batez ari gara nahitaez, eta ezinezkoa da (10)-eko adibideentzako aipatu dugun irakurketa esistentzialik lortzea:

(12) liburu-a erosi, mutil-a ikusi, aldizkari-a irakurri, etb.

Orain arte, euskal artikulua erabilera zein den azaldu dugu. Ikusita euskaraz D-dun DS-ak behar ditugula beste hizkuntza batzuk IB-ak erabiliko lituzketen lekutan, hurrengo atalean ingeleseko eta hizkuntza erromantzeetako IB-ek lor ditzaketen irakurketak nola azal daitezkeen ikertu duten bi analisi garrantzitsuenak aurkeztuko ditugu (ikus 3. oinoharra). Behin hau eginda, hurrengo pausua euskarako datuak hoberen analisi hauetako zeinek azal ditzakeen begiratzea izango da.

2. IB-en irakurketak nola azaldu

2.1. Anbiguotasunaren analisia

Analisi honek IB-ak sistematikoki anbiguoak direla argudiatzen du: testuinguru batzutan espeziei egingo die erreferentzia; beste testuinguru batzutan berriz indefinitu ahul bezala portatuko dira —uztartua izan behar duen aldagai baten pareko izango direlarik— (ikus Wilkinson 1991, Diesing 1992, Gerstner & Krifka 1993).

Espezie denotazioa izango da IB-ek espezie-mailako predikatuekin konbinatzean erabiliko dena; (13a)-ko perpausak (13b)-ko forma logikoa izango du.

(13a) Fishes appeared 390 million years ago.

arrain.pl agertu.lehen milioi urte.pl dela

(13b) appear 390 million years ago (fish_k)

(14a) bezalako perpaus generikoetan berriz, IB-ak operatzaile generiko batek (Gn) uztartu behar dituen indefinitu ahul baten pare portatzen dira. Kuantifikaziorako hiruko egitura bat onartuz [Kuantifikatzailea [Murriztapena] [Besarkadura]], (14a)-n irakurketa generikoa jasotzen duen *dogs* izena murriztapenean agertuko da, (14b)-n adierazten den bezala (ikus Lewis 1975, Kamp 1981, Heim 1982).

(14a) Dogs bark at the moon.

txakur.pl zaunka ilargiari

(14b) Gn x [dogs(x)] [bark at the moon(x)]

Irakurketa esistentziala ere IB-aren portaera indefinitutik etorriko da. Kasu honetan, IB-ak kuantifikatzailearen besarkadura agertuko dira eta indefinituak sarraiztzen duen aldagaia itsiera esistentzialak dakarren kuantifikatzaile esistentzialak uz-

tartuko du, (15b)-n adierazten den bezala (ikus Heim 1982, Diesing 1992, Kratzer 1995).

- (15a) Cats are playing with the ball.
       katu.pl aux jolastu baloiarekin
 (15b) $\exists x$ [cats(x) & playing with the ball(x)]

2.2. Analisi neocarlsondarra

Analisi honetan, IB-ak espeziea adierazten duten izen bereziak izango dira beti (Carlson 1977, Chierchia 1998b, Dayal 2004). Masa izenak espezieak denotatzen dituzten e tipoko elementuak izango dira eta zuzenean konbina daitezke espezie mailako predikatuarekin.

- (16a) Nitrogen is abundant in our universe.
       nitrogeno da ugari gure unibertsoan
 (16b) abundant in our universe (nitrogen)

IB pluralek aldiz, $\langle e, t \rangle$ mailako elementu semantiko bezala sortzen dira eta espezie mailako predikatuen argumentu bilakatzeko e tipo semantikora aldatzen dira *nominalizazio* deitu operazioaren bitartez (*nom*), (18) adibidean deskribatua duzuen (eta 17b-n ‘ $\cap$ ’ bezala adierazia). Horrela, (17a)-ren forma logikoa (17b)-koa izango da.

- (17a) Fishes appeared 390 million years ago.
 (17b) appeared 390 million years ago ($\cap$ fishes)
 (18) $\text{nom}(\cap): \langle e, t \rangle \rightarrow e: \lambda P_{\langle e, t \rangle} \lambda s \text{ tx } [P_s(x)]$

(19)-ko bezalako objektu-mailako testuinguruetan berriz, predikatuak ezin zaizkie espezieak denotatzen dituzten izenei aplikatu, eta espezieak denotatzen ez dituzten objektuei aplikatu behar zaizkie.

- (19) Cats are playing with the ball.
       katu.pl aux jolasten baloiarekin

Ondorioz, operazio gehiagoren beharra izango da tipo semantikoen bat ez etortzea konpontzeko. Konponketa honek espeziearen aleen gainean zenbatuko duen kuantifikatzaile esistentzial bat sartzean datza. Horrela, IB-ak aldagai libre bat sartuko duten indefinitu bihurtzen ditugu *pred* operazioaren bitartez (*nom*-en kontrako operazioa); operazio hau predikatuak objektu-mailako argumentu bat behar duen guztietan erabili ahalko da.¹⁰ Aldi berean, tipo semantikoen aldaketa operazio honek kuantifikatzaile esistentzial bat sarrarazten du. Mekanismo orokor honi ‘Espezietik Eratorritako Predikazioa’ (Derived Kind Predication) (EEP) deitzen zaio.

- (20) *Espezietik Eratorritako Predikazioa* (Chierchia 1998b: 364):
       P objektuei aplikatzen bazaie eta k -k espezie bat denotatzen badu, orduan
        $P(k) \Leftrightarrow \exists x [\cup k(x) \wedge P(x)]$
        $\cup$, espezietik espezie horri dagozkion propietatera doan tipo-aldatzailea da (Pred).

¹⁰ Pred: e (espeziea) $\rightarrow \langle e, t \rangle: \lambda k_{\langle e \rangle} \lambda x [x \leq k]$: propietateen korrelatuak diren entitateei (espeziei) aplikatu eta entitate horri dagozkion propietatea bueltatzen duen funtzio bat da.

- (19') Cats are playing with the ball.
 Playing with the ball ($\cap$ cats)
 $\Leftrightarrow \exists x [\cup \cap \text{cats}(x) \wedge \text{playing with the ball}(x)]$ (EEP bidez)

Perpauus generikoetan, berriro ere tipo semantikoetan bat ez etortze bat dago, predikatuak ez baititu espezieak onartzen eta IB-ak horixe denotatzen baitu. Ondorioz, berriro ere $\cup$ aplikatu behar da aldagai libre bat duen indefinitu bat sortzeko, eta aldagai hau (21a)-ko perpauusak sarrarazten duen Gn operatzaileak uztartuko du (ikus Chierchia 1995).

- (21a) Dogs bark at the moon.
 txakur.pl zaunka ilargiari
 (21b) $\exists x [\text{dogs}(x) \ \& \ \text{bark at the moon}(x)]$

IB-en irakurketen berri ematen saiatu diren bi analisi nagusiak ikusita, hurrengo atalean euskarako datuetara bueltatuko gara. Lehenik eta behin, euskarako datuen berri emateko arazoak dituen analisi bat azalduko dut; eta azken partean, euskarako D-aren portaera teoria NC erabiliz azaldu daitekeela argudiatuko dugu, euskara, tipologikoki ingelesa eta frantsesaren tartean legokeen hizkuntza dela erakutsiz (irakurketa esistentzialesi dagokienez behintzat).

3. Euskal D-aren irakurketak eta beraren tipologia azaltzen

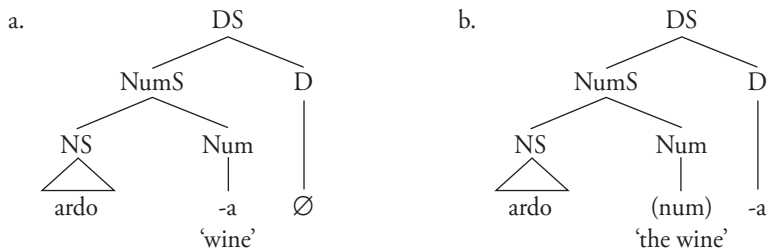
Artikulu honek egingo duen proposamena zehazki azaldu aurretik, Artiagoitia (2002)-ren analisia eta analisi honen arazo posible batzuk aurkeztuko ditugu.

3.1. Euskal D-aren aurretiko analisi bat: Artigoitia (2002)

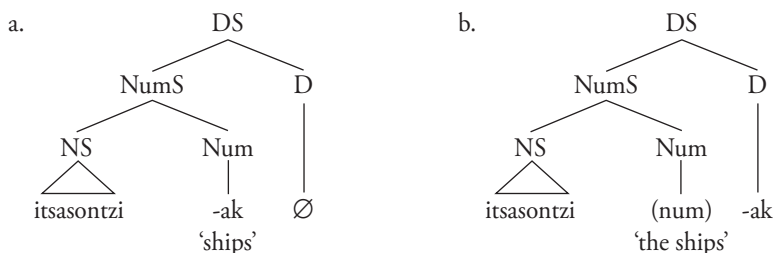
Artigoitia (2002)-ren analisia Longobardi (1994) analisisan oinarritzen da. Longobardiren arabera argumentu posizioan agertzen diren IB-ak D buruaren posizioa bete gabe duten DS osoak izango dira. Ondorioz, (i) IB-ek, besterik ezean, interpretazio esistentziala jasoko dute eta (ii) IB-en D bete gabeak lexikoki gobernatua egon behar du. Beste modu batetara esateko, D buru bete gabe bat barne-argumentu posizioan baino ez da posible izango.

Artigoitia (2002)-ko lanean, proposamen hau euskarara ekartzen saiatzen da euskarako D-dun izenek lortzen dituzten irakurketak ingeleseko eta hizkuntza erro-mantzeetako IB-en berdinak direla ohartuta. Aurrekoa eta euskarazko izenek numero markarik ez dutela seriooki hartuta, Artiagoitiak interpretazio esistentziala lortzen duten DS-ren egitura beste hizkuntzetako D-rik gabeko DS-en egituraren pareko dela ondorioztatzen du; D bete gabea izango da hain zuzen ere DS "definitua" esistentzialki interpretarazten duena. Ondorioz, euskal DS-ek, jasotzen duten irakurketaren arabera bi egitura izango dituzte. DS-ak irakurketa esistentziala jasotzen duenean, artikulua numero zehaztapenak baino ez ditu beteko; horrela, [-a/-ak] artikulua DS buruaren eta IS buruaren tarteko proiektzio funtzional bat beteko du, Artiagoitiak HSintagma deitzen duen Numero Sintagma proiektzio funtzional bat, (22a) eta (23a) adibideetan adierazten den bezala. Artiagoitiaren hitzetan: "some kind of Number-Phrase, i.e. the noun plus number inflection or the head that Longobardi (2000) simply calls 'H'" (Artigoitia 2002: 84). DS-ak irakurketa espezifiko bat jasotzen duenean, [-a/-ak] artikulua D buru posizioan agertuko litzateke (22b) eta (23b)-n adierazten denez.

(22) Singularra (Artiagoitia 2002: 84):

(23) Plurala (Artiagoitia 2002: 84):

Analisi honek baditu arazo batzuk halere: sor dezagun adibide bat masa izaeradun izen batekin, e.g. *garagardo-a* (ikus 9. oinoharra), objektu mailako predikatu baten objektu posizioan agertzen dena, (24)-n bezala. Egoera honetan, objektu posizioan agertzen den *garagardoa* DS-ak bi irakurketa lor ditzake: definitua edo esistentziala (ingeleseko eta espainoleko adibideak eskaintzen ditut; ohar zaitzete lehenengo irakurketan D erabiltzen dela bi hizkuntza hauetan, irakurketa esistentzialen IB erabiltzen den bitartean).

(24) Maiak garagardo-a edan zuen.

⇒ Espezifikoa: 'Maia drank *the wine*' / 'Maia ha bebido *el vino*'⇒ Esistentziala: 'Maia drank *wine*' / 'Maia ha bebido *vino*'

Irakurketa esistentzialean, Artiagoitiak [-a] ez du D bat bezala tratatzen, eta artikulua NumS-ren buruan kokatzen du numero markatzaile bezala funtzionaraziz, singularreko numero markatzaile bezala (cf. (22a)). Baina, hau al da benetan esan nahi duguna (24)-ko "garagardo"-ren irakurketa esistentzialarekin, hau da, benetan esan nahi dugu masa terminoak singularrak direla? Argiro, galdera honi eman beharreko erantzuna ezezkoa da.

Artiagoitiaren aurkako ebidentzia gisa, ohar zaitzete testuinguru batzutan (testuinguru estereotipatuak deituetan; ikus 1. atala) euskarako izen zenbagarri singularrek irakurketa esistentziala lor dezaketela. (25)-eko esaldiak ((10) adibidetik kopia-tua) irakurketa espezifiko bat edo esistentzial bat jaso ditzake:¹¹

¹¹ Espainolez IB singularrak erabiltzen dira (25)-en adierazia adierazteko.

(i) Juan ha comprado casa.
Juan aux erosi etxe

Bosque (1996)-k datu hauek azaltzeko predikatu konplexu bat sortuko duen aditzerako inkorporazio prozesu bat erabiltzen du (buruz buruko mugimendu baten bidez). Ikus Dobrovie-Sorin et al. (2006) antzeko azalpen berriago batetarako.

- (25) Julenek auto-a erosi zuen.
 ⇒ Espezifikoa: 'Julenek auto jakin bat erosi du'
 ⇒ Esistentziala: 'Julenek auto bat erosi du (ez dakigu zein)'

Ikusten dugunez, (25)-eko *autoa* DS-ak irakurketa esistentzial bat lortu dezake; baina irakurketa honetan ere bada alde argi bat (25) eta (24) adibideen artean. Bi DS objektuek irakurketa esistentziala jasotzen duten arren eta Artiagoitia jarraituz bi DS-etan agertzen den [-a] NumS-an kokatuko genukeen arren, (25) ez litzateke egia izango Julenek auto bat baino gehiago erosi dueneko testuinguru batean; beste modu batetara esateko, autoen kantitatea bat baino ezin liteke izan inolaz ere. Hau ez da horrela (24) adibidean, non ez zaigun axolik Maiak edan duen garagardo kantitatea. Gauzak horrela, Artiagoitiak erantzun beharreko galderak hauek lirateke: zer dela eta portatzen dira desberdin (24) eta (25)-eko DS singularrak (singularrak bada)? Eta nondik dator desberdintasun hau?

Hurrengo atalak bi galdera hauei erantzun bat ematen saiatuko dira, horretarako analisi sintaktiko eta semantiko berri eta berriztatzaile bat proposatzen delarik. Analisi honen arabera, masa terminoek —izen zenbagarriak ez bezala— ez dute inolako numero markarik. Are gehiago, euskarako D-a beti D-a izango dela argudiatuko dugu, baina tipo semantikoz aldatzeko garaian malgutasun handia izango duela defendatuz. Malgutasun hau izango da D-ak bultza ditzakeen irakurketa desberdinen berri ematea baimenduko diguna.

3.2. Analisi berri baterantz

3.2.1. Euskal D-aren analisi sintaktikoa

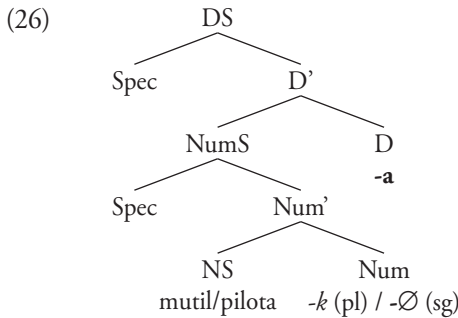
Lan honek masa izaeradun izenek numero morfologiarik ez dutela defendatzen du. Aditzarekiko eta beste elementu batzuekiko singularrean komunztatzea izen zenbagarriekin parekatzen dituen propietate bat bada ere, masak —izen zenbagarriak ez bezala— neutroak dira numeroari dagokienean (ikus Delfitto and Schrotten 1991, Doetjes 1997, Dayal 2004, Krifka 2004, beste askoren artean). Aditzarekin singularrean komunztatzea besterik ezeango komunztadura izango da. Are gehiago, orainarte ikusitakoaren arabera, masa izenak izen zenbagarri pluralak bezala portatzen dira lortzen dituzten irakurketei dagokienean. Hau da, semantikoki, masa izenek antzekotasun gehiago dituzte izen zenbagarri pluralekin izen zenbagarri singularrekin baino —singularreko komunztadura gora behera (ikus Link 1983, Gillon 1992, Higginbotham 1994, Chierchia 1998a, 1998b, Bosveld-de Smet 1998, Pelletier & Schubert 2002)—.

Ondorioz, izen zenbagarriak morfologikoki singular edo plural bezala tratatuko ditugun bitartean masa terminoek ez dute numero morfologiarik izango. Desberdintasun hau azaltzeko [-a] artikulua eta numero markatzaile izango diren [-Ø] (singu-

---

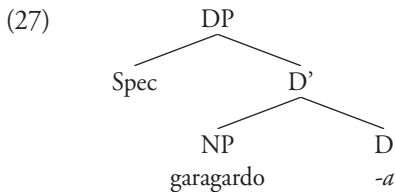
Rodriguez (2003)-k Bosqueren analisia ontzat hartzen du eta euskarara aplikatzen saiatzen da. Desberdintasun bakarra zera litzateke; euskaraz inkorporazio prozesu hau Forma Logikoan gertatu beharko litzatekela D-ren presentziak buruz-buruzko mugimendua blokatuko bailuke mugimendua ageriko sintaxian emango balitz. Dena den, FL-ak blokatze hau nola ekidingo lukeen ez dezaket ikus, D FL-an ere presente izango baita —euskarako D-a espletibo bat dela onartzen ez badugu behintzat—.

larrentzako) eta [-k] (pluralentzako) posizio sintaktiko desberdinetan sortzen direla proposatuko dugu (onarpen estandarrek diotenaren aurka; ikus Etxeberria 2005). (26) adibidean adierazten denez, numero markatzaileak NumS posizioan sortzen direla asumituko dugu, [-a] artikulua beti D izango dela eta DS-aren buruan sortzen dela asumituko dugun bitartean. Izen zenbagarri singularren singularitasuna ageriko syntaxian markatzen ez den arren, [-Ø] isileko numero markatzaile bat badutela asumitzen dugu (ikus Azkarate & Altuna 2001: 2. kapitulua, eta bertako erreferentziak);¹² hauxe izango da masa terminoetatik bereziko dituen hain zuzen ere.

Ohar zaitezte (26)-ko egiturak ez digula osagarrien azken ordena zuzenik ematen. Horretarako, [-k] plural markatzailea (eta [-Ø] singularrekoa) atzizkiak izango direla onartuko dugu. Ondorioz kategoriari eta fonologiari dagokionean, beste elementu baten beharra izango dute atzizki hauek,¹³ eta elementu hau artikulua izango da.¹⁴ Beraz, numero markatzaileen artikulua onorengo posiziorako mugimendua mugimendu morfologiko bat izango da (ikus Etxeberria 2005, 2007).

Masa terminoak berriz, numeroari dagokionean neutralak izanik, ez dute NumS-aren beharrik izango ondorengo egiturak erakusten duen bezala.

¹² Hauxe da aditz-laguntzaileen kasuan gertatzen dena. Plurala atzizki bidez markatzen den bitartean, singularrak ez du inolako markarik, ikus Hualde (2003).

Singular		Plural	
<i>doa</i>	'it/she/he is going'	<i>doa-z</i>	'they are going'
<i>dakigu</i>	'we know it'	<i>daki-zki-gu</i>	'we know them'
<i>nau</i>	'it/she/he has me'	<i>ga-it-u</i>	'it/she/he has us'

¹³ Klitikoak, atzizkiak ez bezala, fonologikoki baino ez dute beste elementu baten beharra, cf. Zwicky (1985).

¹⁴ Menpeko ezaugarri morfosintaktikoak hizkuntza askotan aurkitu ditzakegun gauzak dira; e.g. Amharic hizkuntzan, Kasu morfologiak artikulua presentziaren beharra du (Anderson 1985).

Proposamen hau aurreko atalean egindako galderak erantzuteko gai da: (24) eta (25) adibideen arteko desberdintasuna Numeroak jokatzeko duen erroren ondorio izango da; singularra denean, interpretazioa singularra baino ez daiteke izan eta hau da (25) adibideak erakusten duena non Julenek auto bakarra erosi behar izan duen esaldia egia izan behar bada. Aldiz, masa izenekin, euskarako D-ak ez du inolako numero zehaztapenik ezartzen (masa) izenaren gainean.

Analisi hau onartzeak emaitza positibo batzuk dakartza: (26-27) egiturek izen zenbagarri eta masa izenak desberdintzea ahalbidetzen du, analisi honetan masa terminoak neutralak baitira numeroari dagokionean (eta beraz, ez singularrak); honela gainera, Artiagoitiaren analisiak zuen arazoak arduratu beharrik ez dugu. Ohar zaitzete baita ere, Artiagoitia (2002)-k interpretazio esistentziala jasotzen duen [-ak] plurala NumS-an kokatzeko duela (ikus (23a)). Pluraltasun honek (28)-ko *garagardo* bezalako masa izen baten masa izaera ezabatzen du ((28)-n nahita nahi ez *garagardo* edalontzi/mota desberdinez ari gara). Gure analisiak ere ez du inolako arazorik datu hauen berri emateko, izan ere, non [-k] plural markatzailea NumS-an agertuko da *garagardo* izenaren masa izaera behar bezala ezabatuz.

(28) Maiak *garagardo-ak* edan zituen.

Artiagoitia jarraituz, masa terminoen irakurketa esistentzialerako [-a] NumS-an agertzen dela onartuko bagenu, honek (24)-ko *garagardo-a* izenaren masa izaera ezertzatu beharko luke, baina ez da horrelakorik gertatzen. Arrazoi nabariengatik, azken datu hauek denak arazoak dira Artiagoitiaren analisiarentzat; gure analisisan aldiz, [-a] D-ak ez du masa izenaren numero zehaztapenik ematen eta aipatu berri ditugun arazoak agertu ere ez litzaizkiguke egingo.

3.2.2. Euskal D-aren analisi semantikoa

Atal honetan analisi NC, non irakurketa esistentziala lortzeko bidean beharrezkoa den aurretik espezie irakurketa lortzea (ikus 2.2. atala), euskarako datuen berri emateko erabili daitekeela erakusten saiatuko gara. Lan honek proposatzen duen analisiaren abantailetakoa bat kasu guzti hauetan [-a] artikulua D bezala tratatzen dela da. Beste modu batetara esanda, beraren irakurketak gora behera euskarako D-ari analisi bateratu bat ematen diogu.

Gure analisiaren arabera euskarako D-a irakurketa erreferentziala eta espezie irakurketa bultzatzeko gai da (ikus e.g. Kleiber 1990, Zamparelli 2002a, Dobrovie-Sorin, et al. 2006 hizkuntza erromantzeen analisi baterako). Gauzak honela, euskal D-ak $\langle e, t \rangle$ tipo semantikoa duen elementu bat hartu eta e tipo semantikoko elementu bat bueltatuko du beti; *iota* tipo-aldatzailearen papera izango du irakurketa erreferentziala behar denean, (29)-ko adibidean bezala.

(29a) Neskak berandu etorri ziren. (=3b)

(29b) $iota$ (i): $\langle e, t \rangle \rightarrow e: \lambda P_{\langle e, t \rangle} \lambda x [P(x)]$

Bestalde, *nom* tipo-aldatzailearen papera beteko du (*iota*-ren bertsio intentsionala) espezie irakurketa behar denean, hau da, DS-a espezie-mailako predikatu batekin konbinatzen denean, (30)-en bezala.

(30a) Dinosauru-ak aspaldi desagertu ziren. (=7a)

(30b) nom ($\circ$): $\langle e, t \rangle \rightarrow e: \lambda P_{\langle e, t \rangle} \lambda s \lambda x [P_s(x)]$

Teoria NC zuzentzat hartuta, interpretazio esistentziala lortzeko bidean DS definituak beharrezkoa izan beharko du espezie irakurketa lortzea, h.d., irakurketa esistentzialerantzako bidean espezie denotazioa nahitaezko pauso bat izango da. Horrela, eta aurretik ikusi dugun bezala, predikatua espezieak denotatzen dituzten izenei aplikatu ezin zaienean, EEP (ikus (20)) beharrezkotzat hartzen da tipo batera-ezintasuna konpontzeko.

Hemen garatzen dugun hipotesiaren arabera, EEP-ak hizkuntza desberdinetan irakurketa esistentziala (besarkadura estuarekin; ikus 15. oinoharra) lortzen duten adierazpide nominalen eraiketa nola deribatu daitekeen erakusten digu; eta euskara tipologikoki ingelesaren eta frantsesaren tartean kokatzen dela erakutsi ahalko dugu: euskaraz eta frantsesez EEP-aren deribazioaren zati batzuk ageriko sintaxian egingo diren bitartean (beste batzuk ezkutuan ikusiko dugunez), ingelesez EEP-aren deribazio osoa ezkutuan egingo da. Frantseseko *des* (de les) / *du* (de le) eta euskarako esistentzialki interpretatutako [-a(k)] espezie bat denotatzen duen definitu baten gainean eratuak daudela izango da egin beharreko asuntzio gehigarri bat (ikus (7) adibidea).

Horrela, ingelesez, eta aipatu berri dugun bezala, (31) adibideko *books* izenaren deribazioa osoa ezkutuan emango da (ikus 2.2 atala). Lehenengo, *nom* tipaldatzaileak espeziea denotatzen duen *e* tipoko indibiduo bat sortuko du, gero *pred* tipaldatzaileak ⟨*e*, *t*⟩ predikatu tipoko elementu bat emango digu bueltan; azkenik kuantifikatzaile esistentzialak espeziearen aleen gainean zenbatuko du.

(31) Ane has seen [ships].

Ane aux ikusi txalupa.pl

Interpretazio esistentziala:

read (a, $\cap$ ships) $\Leftrightarrow \exists x [\cup \text{ship}(x) \wedge \text{see}(x)]$ (via DKP)

Frantseseko *des/du* determinatzailea preposizio partitiboaz gehi D-az osatuak daudela onartuz; frantsesez, (32)-ko *des bateaux* izenaren deribazioaren parte bat agerikoa izango da: *nom* eta *pred* ageriko sintaxian burutuko dira *les* eta *de* elementuen bitartez; ezkutuan egingo den deribazioaren partea irakurketa esistentziala emango duen kuantifikatzaile esistentzialaren sarrera izango da.

(32) Ane a vu [des bateaux].

Ane aux ikusi -etatik txalupa.pl

Interpretazio esistentziala:

lire (a, les bateaux_{*k*}) $\Leftrightarrow \exists x[\text{de les bateaux}_{\substack{k \\ k}}(x) \wedge \text{voir}(x)]$ (via DKP)

Azkenik, euskaraz, (33)-ko *itsasontziak* izenaren deribazioaren zati bat ageriko sintaxian egingo da baina ezkutuan ere utziko dira deribazioaren zati batzuk. Lehenengo, D-ak *e* tipoko espezie indibiduo bat sortzen du. Nahiz eta euskaraz agerian D-a baino ikusten ez dugun, ⟨*e*, *t*⟩ tipoko predikatu bat bueltatuko digun posposizio partitiboaren ezkutuko bertsio bat (frantseseko *de*-ren parekoa) dugula asumitzen dugu. Ezkutuko postposizio honen lana EEP-aren erdibidean geratzen da, ez baitigu kuantifikatzaile esistentzialik ematen. Kuantifikatzaile esistentzial hau izango da hain zuzen ere EEP-ak ematen diguna eta espeziazen aleen gaineko zenbaketa egitea ahalbideratuko diguna perpaus episodikoetan.

(33) Anek [itsasontzi-ak] ikusi zituen.

Interpretazio esistentziala:

ikusi (a, itsasontziak_k) $\Leftrightarrow \exists x[\text{itsasontziak}_k(x) \wedge \text{ikusi}(x)]$ (via DKP)

Interesgarria da momentu honetan frantseseko *des/du* eta euskarako esistentzialki interpretaturiko D-aren portaerak erkatzea. Hau eginda, segituan ohartzen gara bi elementu hauen arteko desberdintasuna zera dela, euskarako D-ak lortu ditzakeen irakurketa erreferentzial eta espezie irakurketa ezin ditzakeela frantseseko determinatzaile partitiboak lortu. Irakurketa esistentzian berriz, [-a(k)] eta *des/du* (i) ezin daitezke erabili perpaus generikoen objektu moduan (34-35); (ii) onargarriak dira egoera-mailako predikatuen objektu bezala (36-37); (iii) onargarriak dira baita ere aditzlagun atelikoekin konbinatzean (38-39). (Beheko adibideetan agertuko diren frantseseko adibide guztiak Bosveld-de Smet (1997)-tik hartuak dira.)

(34a) *Max adores des sucreries.

Max maite part.D gozo.pl

(34b) *Cet enfant déteste du lait.

hau ume gorroto part.D esne

(35a) Amaiak goxoki-ak maite ditut.

* *Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio generikoa

(35b) Ume honek esne-a gorroto du.

* *Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio generikoa

(36a) J'ai rencontré des amis ce matin.

nik topatu part.D lagun.pl hau goiz

(36b) Elle a goûté de la bière.

berak aux edan part D garagardo

(37a) Italiar lagun-ak topatu ditut gaur goizean.

* *Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio definitua

(37b) Anek garagardo-a edan du.

* *Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio definitua

(38a) Marie a cueilli des fraises pendant des heures.

Marie aux bildu part.-D marrubi.pl ordubetez

(38b) *Marie a cueilli des fraises en une heure.

Marie aux bildu part.-D marrubi.pl ordubete batean

(39a) Elenek marrubi-ak jaso ditu ordubetez.

√ *Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio definitua

(39b) Elenek marrubi-ak jaso ditu ordubete batean.

√ *Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio definitua

Eman dezagun orain atal honetan aurkezturiko analisiaren aldeko ebidentzia gehiago. (40)-ko esaldietan, DS definituak anbiguoak dira irakurketa definitu baten eta esistentzial baten artean.

(40a) Kepak satorr-ak hil ditu.

(40b) Idoiak oilasko-a jan du.

(40c) Angelek zurbil-zurbil dago mamu-ak ikusi dituelako

Gogoan baduzue, analisi NC-k aurreko adibideetako irakurketa esistentzialerako bidean espezie irakurketa nahitaezkoa dela asumitzen du. Honen iragarpena zera da: espezie irakurketa blokatzen den bakoitzean, irakurketa esistentziala ez da posible izango. Jakina da espezie denotazioek badutela osagarri intentsional bat espezia izen horren intentsioarekin erlazionatzea ahalbidetzen duena; osagarri intentsional hau blokatu daiteke (41) adibidean bezala designatzaile hertsia baten edo definitu posesibo baten bidez (ikus Chierchia 1998b).

(41a) Kepak [nere aitaren baratzako satorr-ak] hil ditu.

* *Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio definitua

(41b) Idoiak [bere amak azokan erositako oilasko-a] jan du.

* *Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio definitua

(41c) Angel zurbil-zurbil dago [kanposantuan dauden mamu-ak ikusi dituelako].

* *Interpretazio esistentziala Interpretazio esistentziala*

√ Interpretazio definitua

(41a-c) adibideetako adierazpen definituak kontestualki mugaturiko sator, oilasko eta mamu multzo bakar bati egin diezaiokete erreferentzia; hau da, DS definitu hauek erreferentzialki bakarrik interpreta daitezke, eta irakurketa esistentziala erabat ezinezkoa da. Ez hori bakarrik, (41)-ko DS-ak espezie irakurketarik lortu ezin dezaketenez, espezie-mailako predikatuekin konbinatzean emaitza ez-gramatikalak bultzatuko dituztela izango da iragarpena. Iragarpena erabat betetzen da.

(42a) # [Bizilagunaren etxeko sagu-ak] ohikoak dira hemen.

(42b) # [Amak azokan erositako ardo-a] zabaldua dago.

Espezie irakurketa lortzeko ezintasun hau analisi NC-ren aldeko eta Anbiguotasunaren analisiaren kontrako ebidentzia argia da. Izan ere, Anbiguotasunaren analisiaren arabera, espezie irakurketa blokatzeak ez luke eraginik izan behar irakurketa esistentzialarengan, baina argiro ikusi ahal izan dugunez (40-42) adibideetan, eragina garbia da.¹⁵ Hemendik, irakurketa esistentziala espezie irakurketatik deribatzen dela

¹⁵ Interpretazio esistentziala lortzen dutenean, euskarako DS definituak ez dira indefinitu soilak bezala portatzen eta besarkadura estua izango dute beti (indefinitu soilak ez bezala), ingeleseko IB-ek bezala.

eta analisi NC-k hizkuntzaz-hizkuntzako datuak azaltzeko gaitasuna baduela ondorioztatzen da. Euskararen gainean egin dezakegun orokortzapena hauxe da: euskarako DS definituek irakurketa esistentziala lortuko badute, aurretik espezie-mailako irakurketa lortzeko gaitasuna izan beharko dute.

4. Ondorioak

(i) Euskarako [-a] determinatzaile definitu bat denez DS-aren buruan sortuko da (beste hizkuntzetako D-arentzat asumitzen den bezala). Ez hori bakarrik, [-a] tesuinguru guztietan izango da D (*pace* Artiagoitia 2002), baina tipo-semantikoz aldatzeko gaitasun haundia izango du; propietate honek beraren irakurketa desberdinak azaltzeko aukera ematen digularik.

(ii) Masa terminoak numeroari dagokionean neutralak izango dira eta numero morfologiarik izango ez dutenez, ez dute NumS-aren beharrik izango (Delfitto & Schroten 1991, Doetjes 1997, Dayal 2004, Krifka 2004). Izen zenbagarriak berriz singularrak ala pluralak izango dira.

(iii) Euskarako objektu posizioako DS definituen irakurketa esistentziala espezie irakurketaren baitakoa izango da, hau analisi NC-ren aldeko ebidentziatzen hartu behar delarik (Chierchia 1998b, Dayal 2004, Zamparelli 2002a).

(iv) Euskara tipologikoki ingelesa eta frantsesaren tartean dago; ingelesak IB-ak erabiltzen ditu irakurketa esistentzialak lortzeko; frantsesak D eta *de* preposizio partitiboa (*de* + D) erabiliko ditu esanahi berdina adierazteko; euskaraz, D agerian izango dugu, ez ordea postposizio partitiboa.

Erreferentziak

- Anderson, S., 1985, «Inflectional morphology», in T. Shopen et al. (arg.), *Language Typology and Syntactic Description*. Volume 3, 150-201.
- Artiagoitia, X., 1997, «DP predicates in Basque», in A. Taff (arg.), *University of Washington Working Papers on Linguistics* 15, 161-198.
- , 2002, «The functional structure of Basque noun phrases», in X. Artiagoitia et al. (arg.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Vitoria-Gasteiz: ASJU-ren Gehigarriak (EHU-UPV), 73-90.
- , 2004, «Izen-Sintagmaren birziklatzea: IS-tik izenaren inguruko funtzio-buruetara». In: *Euskal Gramatika XXI Mendearen Atarian: Arazo Zaharrak, Azterbide Berriak* (P. Albizu eta B. Fernández arg.), 13-38. Arabako Foru Aldundia-UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz.
- Aurrekoetxea, G. & X. Bidegain, 2004, *Haur prodigioaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*. Bilbo: ASJU-ren Gehigarriak, XLIX.

(ia) # Nere aitak bi sator hil ditu ordubetez.

(ib) Nere aitak satorr-ak hil ditu ordubetez.

(ia) adibideko *bi sator* indefinituak besarkadura zabala baino ez dezake har *orbubetez* aditzlaguntzailearen gainetik [bi sator > adlg.]; lortzen dugun irakurketa bakarrean berdinak diren bi sator behin eta berriro hil ditu nere aitak, egoera nahiko berezi baten deskribapena beraz, hortik (gutxienez) pragmatikoki arraroa izatea. (ib) adibidea berriz erabat gramatikala eta zuzena da. Lortzen dugun irakurketan nere aitak sator desberdinak hil dituenekoa da eta DS definituak aditzlaguntzailearen azpiko besarkadura estua baino ez dezake har [adlg. > *satorrak*].

- Azkarate, M. & P. Altuna, 2001, *Euskal morfologiaren historia*, Donostia: Elkarlanean.
- Bosque, I., 1996a, *El sustantivo sin determinación*, Madrid: Visor Libros.
- , 1996b, «Por qué determinados sustantivos no son sustantivos determinados. Repaso y balance», in Bosque (arg.), 13-119.
- Bosveld-de Smet, L., 1997, *On mass and plural quantification. The case of French des/du-NPs*, PhD diss., University of Groningen.
- Carlson, G., 1977, *Reference to kinds in English*, PhD: UMass, Amherst.
- & F. J. Pelletier (arg.), 1995, *The generic book*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Chierchia, G., 1995, «Individual level predicates as inherent generics», in Carlson et al. (arg.), *The generic book*, Chicago: The University of Chicago Press, 176-223.
- , 1998a, «Plurality of mass nouns and the notion of “semantic parameter”», in S. Rothstein (arg.), *Events and Grammar*, Dordrecht: Kluwer, 53-103.
- , 1998b, «Reference to kinds across languages», *NLS* 6, 339-405.
- Coyos, B., 1999, *Le parler basque souletin des Arbailles: Une approche de l'ergativité*. Paris: L'Harmattan.
- Dayal, V., 2001, «Bare nominals: Non-specific and contrastive readings under scrambling», in S. Karimi (arg.), *Word Order and Scrambling*, Oxford: Blackwell.
- , 2004, «Number marking and (in)definiteness in kind terms», *L&P* 27, 393-450.
- Delfitto, D. & J. Schrotten, 1991, 'Bare plurals and the number affix in DP', *Probus* 3.2, 155-186.
- Diesing, M., 1992, *Indefinites*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Dobrovie-Sorin, C. & B. Laca, 2003, «Le noms sans déterminant dans les langues romanes», in Godard, D. (arg.), *Las Langues Romanes*. Paris: CNRS. 235-281.
- , T. Bleam & M. T. Espinal, 2006, «Bare nouns, number and types of incorporation», in S. Vogeleer & L. Tasmowski (arg.), *Non-definiteness and plurality*, Amsterdam: John Benjamins, Linguistics Today, 51-79.
- Doetjes, J., 1997, *Quantifiers and Selection. On the Distribution of Quantifying Expressions in French, Dutch and English*, The Hague: Holland Academic Graphics.
- Eguren, L., 2005, «Marcas de predicación en vasco», in *Andolin gogoan: Essays in Honour of Professor Eguzkitza* (B. Fernández eta I. Laka, arg.), 233-250. EHU-UPV, Bilbo.
- , 2006, «Non-canonical uses of the article in Basque», in *Proceedings of the 32nd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (M. J. Hauser et al., arg.). Berkeley Linguistics Society, Berkeley.
- Espinal, T. & L. McNally, 2007, «Bare singular nominals and incorporating verbs», in G. Kaiser and M. Leonetti (arg.), *Proceedings of the 3rd "ereus Workshop*. Universität Konstanz Arbeitspapier 122, 45-62.
- Etxeberria, U., 2005, *Quantification and domain restriction in Basque*, PhD diss., University of the Basque Country (UPV-EHU) & HiTT.
- , 2007, «Existentially interpreted definites», in Puig-Waldmuüller, E. (arg.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. 229-243.
- , 2008, «On quantification in Basque and on how some languages restrict their quantificational domain overtly», in Matthewson, L. (arg.), *Quantification: A crosslinguistic perspective*. Emerald, 225-276.
- , 2009, «Contextually restricted quantification in Basque», in Giannakidou, A. & M. Rathert (arg.), *QP Structure, Nominalizations, and the Role of DP*, Oxford: Oxford U. P. Oxford Studies in Theoretical Linguistics Series.

- (prestatzen), *Nominal expressions in Basque*, Ms. IKER-CNRS.
- & A. Giannakidou, 2009, *Contextual domain restriction across languages: Definiteness, indefiniteness, and the structure of QP*. Ms. IKER-CNRS & University of Chicago.
- Ettxepare, R., 2003, «Negation», in *A Grammar of Basque* (Hualde eta Ortiz de Urbina, arg.), 387-421.
- Euskaltzaindia, 1993, *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- Gándara, A. & E. Santazilia, 2007, *Zehaztapen batzuk artikulua erabileraz Bourciez korpusen*. Eskuizkribua. UPV-EHU.
- Gerstner, C. & M. Krifka, 1993, «Genericity», in J. Jacobs et al. (arg.), *Handbuch der Syntax*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Gillon, B., 1992, «Towards a common semantics for English count and mass nouns», *L&P* 15, 597-640.
- Goenaga, P., 1980, *Gramatika Bideetan*, Donostia: Erein.
- , 1991, «Izen Sintagmaren Egituraz», in Lakarra, J. (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Donostia: UPV/EHU. 847-865.
- Heim, I., 1982, *Semantics of definite and indefinite noun phrases*, PhD diss., MIT.
- Heyd, S., 2003, *L'interprétation des Syntagmes Nominaux en «des» et «de» en Position Sujet et Objet. Généricité, Habitualité et Incorporation Sémantique*, Doctoral dissertation, Université Strasbourg II-Marc Bloch.
- Higginbotham, J., 1994, «Mass and count quantifiers», *L&P* 17, 447-479.
- Hualde, J. I., 2003, «Verbs», in Hualde eta Ortiz de Urbina (arg.), 155-198.
- & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Kamp, H., 1981, «A theory of truth and semantic interpretation», in J. Groenendijk et al. (arg.), *Formal Methods in the Study of Language*, Amsterdam: Mathematisch Centrum, 277-322.
- Kleiber, G., 1990, *L'article LE générique. La généricité sur le mode massif*, Genève-Paris: Librairie Droz.
- Kratzer, A., 1995, «Stage level and individual level predicates», in Carlson eta Pelletier (arg.), 125-175.
- Krifka, M., 2004, «Bare NPs: Kind-referring, indefinites, both, or neither?», in O. Bonami and P. Cabredo-Hofherr (arg.), *Empirical Issues in Formal Syntax and Semantics 5; Selected Papers from C SSP 2003*.
- et al., 1995, «Genericity: An introduction», in Carlson eta Pelletier (arg.), 1-124.
- Laca, B., 1996, «Acerca de la Semántica de los "Plurales Escuetos" del Español», in Bosque, I. (arg.), *El Sustantivo sin Determinación. La Ausencia de Determinante en la Lengua Española*, Madrid: Visor Libros.
- Laka, I., 1993, «Unergatives that assign ergative, unaccusative that assign accusative», in J. Bobaljik and C. Phillips (arg.), *Papers on Case and Agreement I*, Cambridge, MA: MIT Working Papers in Linguistics, 149-172.
- Lewis, D., 1975, «Adverbs of quantification», in E. Keenan (arg.), *Formal Semantics of Natural Language*, Cambridge: Cambridge U. P.
- Link, G., 1983, «The Logical Analysis of Plurals and Mass Terms: A Lattice Theoretical Approach», in R. Bäuerle et al. (arg.), *Meaning, Use, and Interpretation of Language*, Berlin: Walter de Gruyter, 302-323.
- Longobardi, G., 1994, «Reference and proper names: A theory of N-movement in syntax and logical form», *LI* 25.4: 609-665.

- , 2000, «The Structure of DPs: Some Principles, Parameters, and Problems», in Collins, C. & M. Baltin (arg.), *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, London: Blackwell Publishers, 562-601.
- Manterola, J., 2006, «-a euskal artikulua definituaren gainean zenbait ohar», in *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask - R. L. Trasken oroitzapen-tan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz* (J. A. Lakarra eta J. I. Hualde, arg.), 651-676. Gipuzkoako Foru Aldundia-EHU, Donostia-Bilbo. (Supplements of ASJU).
- Matushansky, O., 2005, «Iraqi head seeks arms: Are bare nouns created equal?», Paper presented at the Bare Workshop, Utrecht.
- McNally, L., 1995, «Bare plurals in Spanish are Interpreted as Properties», in G. Morrill and R. Oehrle (arg.), *Formal Grammar*, Polytechnic University of Catalonia, Barcelona, 197-212.
- Milsark, G., 1977, *Existential Sentences in English*. Garland Publishing Inc., New York.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*. Foris, Dordrecht.
- Pelletier, F. J. & L. K. Schubert, 2002, «Mass expressions», in D. Gabbay & F. Guenther (arg.), *Handbook of Philosophical Logic*, vol. 10, Dordrecht: Kluwer, 265-350.
- de Rijk, R. P. G., 1972, *Studies in Basque Syntax: Relative Clauses*. PhD diss. MIT.
- Rodriguez, S., 2003, «Euskal artikuluen sintaxiaz», manuscript, University of the Basque Country.
- Roodenberg, J., 2004, «French bare arguments are not extinct: The case of coordinated bare nouns», *LJ* 35.2: 301-313.
- Ticio, E., 1996, «El morfema -a en vasco como marca de referencialidad», *Interlingüística VI*. AJL.
- Trask, L., 2003, «The Noun Phrase: Nouns, determiners, and modifiers; pronouns and names», in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 92-134.
- Wilkinson, K., 1991, *Studies in the semantics of generic noun phrases*, PhD diss., UMass.
- Zabala, I., 1993, *Predikazioaren teoriak gramatika sortzailean*. Ph.D. diss., University of the Basque Country (EHU-UPV).
- , 2003, «Nominal Predication: Copulative Sentences and Secondary Predication», in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 324-339.
- Zamparelli, R., 2000, *Layers in the Determiner Phrase*, Doctoral dissertation, University of Rochester.
- , 2002a, «Definite and bare kind-denoting noun phrases», in C. Beyssade et al. (arg.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2000*, Amsterdam: John Benjamins, 305-342.
- , 2002b, *Dei ex machina: A note on plural/mass indefinite determiners*, manuscript, Università di Bergamo.
- Zwicky, A., 1985, «Clitics and particles», *Lg* 61:2, 283-305.

HITZ HURRENKERA ETA BIRREGITURAKETA EUSKARAZ

Ricardo Etxepare^a eta Myriam Uribe-Etxebarria^b

(IKER-UMR5478)^a

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)^b

0. Abstract

*The analysis focuses on those varieties of Basque that admit the participial dependent to occur either before or after the modal verb. It is shown that in these varieties, the syntactic position of the participial dependent correlates with differences in its internal structure: whereas participial dependents can correspond to TPs when they are located to the right of the modal verb in Basque (a typically SOV language), they cannot correspond to anything more complex than a small *v* structure when they surface to the left of the modal verb. Our analysis of the internal structure of participial dependents also extends to issues concerning the basic word order of Basque. It is claimed that the analysis presented here requires the auxiliary to be generated to the left of the verb phrase, as the antisymmetry hypothesis would posit.*

1. Sarrera¹

Euskarak bezala SOV azpiko hitz hurrenkera eta menpeko perpaus jokatu gabeak dituzten hainbat hizkuntzatan, gauza ezaguna da batetik, perpaus jokatu gabeak aditz nagusiaren aurretik edo atzetik ager daitezkeela, eta bestetik, hitz hurrenkera horiek ezaugarri jakin batzuek galdatzen dituztela egitura aldetik. Wurmbrandt-ek (2001, 2005) hizkuntza germanikoentzat proposatzen duen sintesiari jarraitzen badiogu esate baterako, iduri luke bi egitura moeta nagusi badiorela hizkuntza horietan: aditz nagusia laguntzaile bat denekoa, menpekoa aditzaren aurrean baizik onartzen ez dutenak; eta aditz nagusia lexikoa den kasua, zeinetan menpekoa aurretik nahiz atzetik ager daitekeen. Bien arteko kontraste alemanierazko pare hauen bitartez erakuts daiteke (Wurmbrandt 2001: 292):

- (1) a. Weil der Hans der Maria helfen muss
zeren det Hans det Maria lagundu behar-du
«Zeren Hansek Maria lagundu behar baitu»
b. *Weil der Hans muss der Maria helfen
zeren det Hans behar-du det Maria lagundu
«Zeren Hansek Maria lagundu behar baitu»

---

¹ Laburki bada ere, lan honen egileok gure eskerrona eta miresmena agertu nahi diogu Beñat Oyharçabal, hizkuntzalaritzan eta bereziki euskararen sintaxian urtetan buruturiko lan baliotsuarengatik, izan ditugun (eta ditugun) elkarren arteko eztabaida mamitsuengatik, eta zorroztasunaren lagun beti erakutsi duen dotoreziagatik. Lan hau Eusko Jaurlaritzako GIC07/144-IT-210-07, HM-2008-1-10, HM-2009-1-1, MV-2008-2-18, Zientzia eta Teknologia Ministeritzako FFI2008-04786 eta TSABL (ANR-07-CORP-033) ikerkuntza proiektuen babespean burutu da.

- (2) a. Weil der Hans der Maria zu helfen versuchte
 zeren det Hans det Maria ptk lagundu saiatu-da
 “Zeren Hans Maria laguntzen saiatu baita”
 b. Weil der Hans versuchte der Maria zu helfen
 zeren det Hans saiatu-da det Maria ptk lagundu
 “Zeren Hans Maria laguntzen saiatu baita”

Honela, (1) kasuan, aditz nagusia laguntzaile huts bat da alemanieraz (*muss* modala), eta menpeko perpausa aditz jokatu-gabe baten bitartez adierazten da. (2) perpausuan aldiz, aditz nagusia aditz lexiko bat da (*versuchte* «saiatu»), eta mendeko perpausak badu areagoko egitura funtzionala: *zu* jokagabetasun partikula. Bigarren egitura hauek dira bakarrik menpeko perpaus jokatu-gabea aditz nagusiaren aurretik edo atzetik agertzea baimentzen dutenak. Datuek erakusten dute, batetik, perpaus jokatu-gabeek egitura bat baino gehiago izan dezaketela, eta bestetik, perpaus jokatu-gabearen kokapen libroak (aditzari buruz) egitura konplexuago eskatzen duela.

Euskaraz ere, gauza ezaguna da hizkera anitzetan birregituraketa aditzen baitakotzat jotzen diren formak bi modutara gauza daitezkeela. Har dezagun esate baterako Montoyak (2004: 235) Urdazubi eta Zugarramurdin jasotako ale hauek, *nahi* eta *behar* modu aditzekin:²

- (3) a. Eta jendea(k) nonbait egon bear du   b. Muntra oi bear nauzu jautsi
 (4) a. Angelesa perfekzionatu nai zuen   b. Nai zuen perfekzionatu angelesa

Lan honen helburuak aski apalak dira: lehenik, erakutsi nahi genuke perpaus jokatu-gabeak ez duela egitura bera aditz nagusiaren aurretik edo atzetik agertu. Aditzaren ondotik agertzen diren perpaus jokatu-gabeak egitura konplexuago baten jabe dira, egitura hori partizipio morfologian zuzenean ikusten ez bada ere. Argudioaren logika atal honetan era honetako izango da: fenomeno sintaktiko batek x egitura funtzionala galdatzen badu zilegiztatua izateko eta fenomeno hori bera posible bada menpeko perpausuan, ondorioztatuko dugu menpeko perpaus horrek horrenbesteko egitura funtzionala baduela. Fenomenoa posible ez bada, egingo dugu menpeko perpausak egitura funtzional hori falta duela. Arrazoibide honen ildotik, agerian geldituko da aditz nagusiaren eskuinean eta ezkerrean agertzen diren menpeko perpaus egitura aldetiko asimetria nabarmenak erakusten dituztela. Asimetria hauek ezeztape-nari, denborazko modifikazioari eta komuntadurari dagozkionak dira.

Lan honen bigarren xedea, eskuin-ezker agertzen zaizkigun perpaus jokatu-gabeen jatorrizko egitura zein den argitzen saiatzea da. Erakutsiko dugu menpekoaren aurre-

² (4a) guk erantsitako perpausa da, pare minimoa osatzeko asmoz. Hizkera horrek agertzen dituen era horretako hainbat etsenpluren kide zuzena da. Caminok (1997) ekialdekoztat dauka aditza librokori paratzeko aukera hau. Ekialdeko hizkera tipikoak ez diren beste batzuetan aurkitzen ahal dira, orobat. Esate baterako, Bidasoaldean, Irungo ale honek erakusten duen bezala (Alzola 1958, ikus, halaber, Sagarzazuk Irun eta Hondarribian jasotako lekukotasunak, 2005):

(i) Andre batek nai zuen apaiza bezala konfesanariyuan jarri

Kontuz ibili beharreko datuak dira hauek, halere. Alzolak jasotako Irungo testigantzei begiratuaz, ez da batera garbi aditz hauek beste inon egon daitezkeenik modu naturalean, eta ez dute beraz perpaus jokatu-gabeen distribuzioa argitzeko orduan zer esan handirik. Axolazko fenomenoak artikulu honetan ez da, beraz, aditzak menpekoen aurretik agertzea, baizik eta eskuin nahiz ezkerreko posizioa haizu izatea.

tik agertzen diren moduzko aditzak ez direla zuzenean hor sortuak izan, baizik eta hartzen duten posizio sintaktiko hori eratorria dela. Honek bete betean sartzen gaitu buru-norabidetasunaren auzian (ikus bereziki Arteatx eta beste 2008), eta zehazkiago, euskara oinarrian burua azken duen hizkuntza den ala (Kayne-ren hipotesiak nahiko lukeen bezala) burua lehen den. Gure analisiaren ondorioetako bat da laguntzailearen azpiko tokia euskaraz Aditz Sintagmaren ezker aldean dela.

Lan honetako eztabaida *nahi* eta *behar* aditz modalen ingurukoa izango da. Bada beste aditz sail bat, konparazio aditzena, ez-ohiko posizioa eskatzen duena menpeko perpausari buruz:³

(5) a. Nahiago dut garaiz iritsi	b. ??Garaiz iritsi nahiago dut
(6) a. Hobe nuke isilik egon	b. ??Isilik egon hobe nuke

Aditz hauek nahitaez menpekoaren aurretik agertu behar dute ordena ez-markatuan, eta ezaugarri komun ugari erakusten dituzte menpekoa eskuinean hartzen duten modu aditzekin. Esate baterako, batzuk zein besteak ezin dira zuzenean ezeztatu (ikus bigarren atala):

(7) a. *Ez dut behar etorri	b. *Ez dut nahiago joan

Bi egitura hauen ahaidetasun sintaktikoa begibistakoa bada ere, ez dugu ondoko lanean osoko azalpen bat eskeiniko. Bien arteko lotura zein den argitzea ondoko lanetarako uzten dugu.

2. Birregituraketa mailak eta menpeko perpaus jokatu gabek

Birregituraketa konfigurazioak honela defini daitezke modu intuitibo batean: bi aditz edukita perpaus bakar baten gisa portatzen diren egitura sintaktikoak ditugu. Adibide gisa, eman dezagun kasu klasiko bat, hizkuntza erromantzeetarik hartua, *kli-tikoen igoera* deitu denarekin lotua dena. *Klitiko bereziak* deitzen direnak inflexio sintagmari lotzen zaizkio (gaztelaniaz, esate baterako):

- (8) Lo hemos comprado (*lo)

(8) perpausaren aditzaren osagarri zuzena den klitikoa (*lo*), aditz jokatuari lotua agertzen zaigu, nahiz eta eskuarki, osagarri zuzenak aditz jokatuaren ondotik etortzen diren espainolez:

- (9) Hemos comprado el refrigerador

Klitikoak erakusten duen aditz jokatuarekiko lotura estu hori perpaus baten mugen barnean gertatzen da:

(10) a. Creo que lo he visto	b. *Lo creo que he visto

Klitikoa jokatu gabeko kontestuetan ere ager daiteke. Holakoetan, infinitiboari atzizki gisa lotzen zaio:

(11) a. Soy capaz de verte en la oscuridad	b. Puedo verte en la oscuridad

---

³ Observazio hau Beñat Oyharçabali zor diogu. Alde batera uzten ditugu orobat *ahal*, *posible* eta *ezin* modu adierazpideak.

Hala ere, jokatugabeko kontestuetan, klitikoa goiko aditzarekin lot daiteke auke-
ran. Posibilitate hori ez da jokatugabeko egitura guzietara hedatzen ordea:

- (12) a. *Te soy capaz de ver en la oscuridad   b. Te puedo ver en la oscuridad

Kontestu jokatugabeetan beraz, badira aditz biko egitura batzuk klitikoaren koka-
pen sintaktikoari dagokionez perpaus bakar bat bezala portatzen direnak (12b). Beste
batzuk, berriz, perpaus biko egitura gordetzen dutela ematen du, klitikoaren posi-
zioari begiratzen badiogu behintzat. Lehen kasua, birregituraketa konfigurazio bat
da. Bigarrena ez. Birregituraketa konfigurazioak perpaus bakarraren bestelako ezaug-
garriak ere baditu. Esate baterako, klitikoaren igoera ez da posible beheko perpausak
perpaus beregainaren beste ezaugarri hau ere badu, ezeztapena izatea alegia:

- (13) a. Quiere no verte más   b. ??Te quiere no ver más

Hau da, klitikoaren igoera ahalbidetzen duen kontestu sintaktikoak ez du posible
egiten beheko perpausak ezeztapenik izatea. Arazoa, berehala ikusiko dugun bezala,
ez da, maiz uste izan denez, klitikoaren mugimenduari lotua. Ezeztapena ezi-
nezkoa da baita klitikorik agertzen ez duten bestelako birregituraketa fenomenoekin
ere. Espainolezko ondoko egituretan (Aissen 1973) numero komunztadura posible
da menpeko perpaus jokatugabearen objektuarekin:

- (14) a. Con esta medida, se quieren evitar los problemas
b. Con este certificado, se pueden vender remedios caseros

Komunztadura erlazioek, egitura hauetaz aparte, perpaus barneko hedadura dute,
nahitaez:

- (15) a. *Se quieren que se eviten problemas   b. *Pueden que vengan

(14)ko perpausak beraz birregituraketa efektu bat erakusten dute. Perpaus ba-
karreko hedadura duen fenomeno bat (komunztadura) itxuraz dagokion perpaus-
etik harago heda daiteke, menpeko perpausko argumentu bat jo arte. Fenomenoa ez
dago klitikoaren igoerarekin lotua, baina hala ere, ezeztapena ezinezkoa da:

- (16) a. ??Se pueden no vender remedios caseros
b. ??Se quieren no arreglar los problemas

Konparatu (16)ko perpausak (17)koekin:

- (17) a. Se puede no vender remedios caseros (nadie esta obligado)
b. Se quiere no arreglar los problemas (y que estos se arreglen solos)

Birregituraketa konfigurazioek honenbestez perpaus bakarraren eitea erakusten
dute. Bi aditz izan arren, menpeko aditzak Forma Logikoan proiektatzen duen egi-
tura sintaktikoa ez da perpaus oso bati dagokiona. Egitate hau modu diferentetan
azaldu da: badira, Rizzirengandik hasita (1982), bi perpausetako azpiko egitura pro-
posatzen duten ikuspegiak. Hauetan, bada prozedura sintaktiko berezi bat ondorio
bezala menpeko egituraren urritzea ekartzen duena. Rizzi-ren formulazio klasikoan,
prozedura hori birregituraketa prozedura da, P(erpaus) kategoriaren ezabatzea ekar-
tzen duena menpeko perpausentzat (Evers-engandik hasita, [1975],
eta Baker-ek oraintsuago garatua, [1988]), menpeko perpausentzat aditzaren edo den-

borazko buruaren igoera da bi perpausak deribazionalki batzen dituen (Ormazabal 1990 euskararako). Beste hizkuntzalari batzuentzat, ordea, birregituraketa konfigurazioak ez dira eratorriak, diren direnean sortuak baizik. Hau da, ez dago arrazoirik pentsatzeko, aditz batek, ohiko Perpaus kategoriako osagai batez aparte, haren azpiko bestelako sintaxi egiturak ezin hauta ditzakeenik osagarri gisa. Hau da Rochette-k (1988) eta oraintsuago Wurmbrandt-ek (2001) hartzen duten bidea. Wurmbrandt-entzat, birregituraketa ez da fenomeno bakun bat, baizik eta aditz batzuek osagarri bat baino gehiago hautatzeko duten ahalmenaren ondorio. Honela, *saiatu* bezalako birregituratze aditz batek alemanieraz egitura bat baino gehiagoko osagarriak har ditzake. Kontsidera ditzagun ondoko pareak (Wurmbrandt 2001: 17-18):

- (18) a. dass [der Traktor und der Lastwagen zu reparieren] versucht wurden
 Konp det-Nom traktore eta det-Nom troka inf konpondu *saiatu* izan-pasiboa-3pl
 «Traktorea eta troka konpontzen *saiatu* zirela»
- b. dass es versucht wurde [den Traktor und den Lastwagen zu reparieren]
 Konp espl *saiatu* izan-pas-3s Det-ak traktore eta Det-ak troka inf konpondu
 «Traktorea eta troka konpontzeko *saiakera* bat izan zen»

Lehen kasuan, aditz nagusiak pasibo forma hartzen du, eta menpeko perpaus jokatu gabeko objektuak nominatibo kasua jasotzen du, normalki goiko perpauseko subjektuari dagokiona. Goiko predikatuak ez du subjektu kasudunik, eta beheko objektua da goiko Denbora buruak ezartzen duen kasua (nominatiboa) jasotzen duena. Hau aldeberean, bakarrik da posible beheko objektuak ez badu bere aldetik kasu akusatiboa jasotzen. Kasu akusatiboa aditz sintagmako kausazio aditz ttipiak ezartzen duenez (ikus Chomsky 1995), iduri luke aditz nagusiaren osagarriak proiektzio funtzional hori falta duela. Beste hitzetan esateko, menpeko perpaus jokatu gabea Aditz Sintagma simple bat da:

- (20) [_{AS} ... A⁰ ...] *saiatu*

(18b)ren kasuan berriz, *saiatu* pasibozko aditzak subjektu espletibo bat dauka (*es*), eta beheko perpauseko osagarriak kasu akusatiboa jasotzen du, hain zuzen ere aditzaren osagarriari dagokiona. Goiko forma pasibozkoa baita, kasua ezin daiteke goiko aditzetik etorri, eta ezinbestean beheko aditzaren gain eman behar dugu. Horrek esan nahi du kasu honetan *saiatu* birregituraketa aditzaren osagarria aurrekoa baino konplexuagoa dela, eta kausazio aditz ttipi bat eduki behar duela (kasu ezarketa ahalbidetzen duena):

- (21) [_{as}... [... A⁰ ...] a⁰] *saiatu*

Wurmbrandt-en ustez, *saiatu* bezalako aditz baten osagarriak denborazko adierazpide bat ere izan dezake, bazterrekotzat jo daitezkeen irakurketa batzuetan. Bere alemanierazko kasuak euskaraz molda daitezke. *Saiatu* aditzak normalki ez du denborazko modifikaziorik onartzen bere osagarri jokatu gabea:

- (22) (*)Jon bihar joaten *saiatu* da

Saiatu aditzak saio ekintza bat eta joate eventuren hasiera lotzen ditu, bi gertakari horiek aldebereko bilakatuaz. Gerta liteke hala ere, gertakari horien arteko erlazioak ez aldeberekotasunik eskatzea. Imajina dezagun esate baterako pasaportea

egin beharrean aurkitzen gara. Honek aurreko lan batzu eskatzen ditu: argazki bat eramatea, fitxa bat betetzea, pasaporte zaharra eramatea, eta aukeran bestelakoak. Behin lan horiek eginda, pasaportearen izapidetzea beste norbaiten esku gelditzen da, eta hura egitea egun batzuetako kontua izan daiteke. Horrelako egoera batean, saiatu gintezke, aurreko lan guztiak laster eginez, pasaporte eskuratu arteko denbora tartea laburtzen. Kontestu horretan, ez zaigu ezinezkoa iruditzen (23) bezalako zerbait:

- (23) ?Xabier [bihar bertan pasaporte eskuratzen] saiatu da, baina ez dakigu lortuko duen.

Kontestu horretan, *saiatu* aditzaren osagarriak denbora adierazpide bat izan dezake. Esan dugunaren arabera, alemanieraz birregituraketa efektuak erakusten dituzten egiturak era batekoak baino gehiagokoak izan daitezke. Hemen erakutsi dugunaren arabera, gutxienez hiru eratakoak:

- (24) a. [_{AS} ...A⁰...] saiatu   b. [_{aS...}[... A⁰...] a⁰] saiatu
 d. [_{DenbS} Denb⁰ [_{aS...}[... A⁰...] a⁰]] saiatu

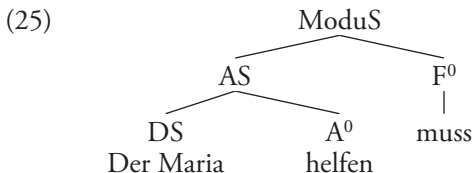
Euskarazko partizipiozko osagarrien kasuan, iruditzen zaigu antzeko zerbait esan daitezkeela. Gure analisiaren ondorioak zertxobait aurreratuaz, erakutsiko dugu eskuineraturiko partizipiozko osagarriak Denbora Sintagma mailakoak izan daitezkeela, eta ezkerrean agertzen direnak berriz ez direla kausazio aditz sintagmatik harago hedatzen.

3. Birregituraketa mailak euskarazko menpeko jokatugetan

Atal honetan aztertuko dugu partizipiozko osagarriek nola jokatzen duten lau prozedura sintaktikoren aitzinean. Prozedura sintaktiko horietako bakoitzak egituraren konplexutasuna neurtzeko bidea ematen digu. Lehena, bihurkaritzeari dagokio. Besteak, hurrenez hurren, ezeztapenari, denborazko modifikazioari eta komunztadurari dagozkionak dira.

3.1. Bihurkaritzea

Wurmbrandt-ek proposatutakoaren arabera, birregituraketa egitura sinpleenak aditz proiektzio bakardunak dira. Halakoetan, modu adierazpidea funtzio adizki bat da:⁴

⁴ A, aditz lexikoaren ordezkari; F, kategoria funtzional baten ordezkari. Jarraian, AS Aditz Sintagma izango da, a⁰ kausazio buru funtzionala da eta aS haren proiektzio nagusia.

Honen arabera, perpaus jokatu gabe hauek aditz ttipi bat izango lukete, eta hari itxekita, kanpo argumentu bat. Egitura hauek kontrol egiturak izango lirateke (menpekoa ilunduta ematen dugu, irakurketa laguntzeko):

(31) ...[[DP_{ERG} [[[PRO_{ERG} [DS A_{AS}] a⁰_{AS}] Part⁰_{PARS}] A⁰_{AS}] a⁰_{AS}]

Honek predikzio bat egiten du: bihurkaritzea posible izan beharko luke (31) bezalako zerbaitetan beheko aditz sintagman. Aditz sintagma horrek bi argumentu dituenez, bata kanpo argumentua eta bestea barnekoa, bihurkaritzearen oinarriko baldintza betetzen du (ikus Reuland eta Reinhart 1992, 1993, Reuland 2001). Reinhart eta Reuland arabera, bihurkaritzea predikatu baten koargumentuen artean sortzen den indizekidetasuna da. Predikatu sintaktiko batek bihurkaritze marka bat bada-rama, predikatu horren koargumentuek indize bera izan behar dute. *Predikatu sintaktiko* terminoa honela definitzen dute (1993: 678):

- (32) a. P buru batek osaturiko predikatu sintaktikoa P da, gehi P-ren argumentu sintaktiko guziak, eta P-ren kanpo argumentu bat (subjektu bat).
 b. P-ren argumentu sintaktikoak P-k theta-rola edo kasua ezartzen dien islapenak dira

(32)k mugatzen duen esparruan anafora batek uztartzaila bat izan behar du. (31)ko egiturari begiratzen badiogu, menpeko partizipioaren barneko bihurkaritzea posible izan beharko litzateke: a ttipiak (32)ko definizioko P gisa hartuta, kanpo argumentu bat dauka, eta [a-A] buru konplexuak berriz barne argumentu bat. Posible izan beharko luke erlazio bihurkari bat eratzea aS-ren barneko argumentuen artean goiko predikatu modala eta haren argumentua ukitu gabe. Euskararen bihurkari sistema hala ere, Reinhart eta Reulandek ingelesetik abiatuta aintzat hartzen dutena baino konplexuagoa da, bi bihurkaritze prozesu desberdin agertzen dituelako. Bate-tik, *X-ren burua* bezalako izenordain konplexuak (33a), eta bestetik aditz laguntzaileraren morfologian arrastoa uzten duen intransitibizazio prozesua (33b):

- (33) a. Jonek ispiluan bere burua ikusi du   b. Jon ispiluan ikusi da

(33b)k ordezkatzen duen estrategia arrasto bat uzten du ez bakarrik laguntzaileran, baita kanpo argumentuaren kasu-markatzean ere. (33b)k gainera, baldintza hertsia goak ezartzen ditu indizekidetasunez lotzen diren argumentuen artean: barne argumentuak absolutibo izan behar du bihurkaritzea posible izan dadin. Horrela, ezinezkoak dira (34b) eta (35b), (34a) eta (35a)tik, hurrenez hurren (Etxepare 2003: 381):

- (34) a. Bere buruarengan sinesten du   b. *Sinesten da

- (35) a. Bere buruari galdetu dio   b. *Galdetu da

Bihurkaritze estrategia hau beraz, bereziki argigarria gerta daiteke (30) bezalako perpaus baten partizipioko menpekoak egitura iragankorra duen ala ez jakiteko orduan. Bihurkaritzeak kasu honetan, menpeko perpausa jo behar luke, *behar* modu aditzak proiektatzen duen egitura bere horretan utziz. Predikzioa, gure intuizioen arabera, betetzen da. Har dezagun intransitibizazio estrategia bakarrik (cf. 36b,d) onartzen duen predikatu bat (36a):

- (36) a. Zerrendatik kendu dut
d. ??Zerrendatik nere burua kendu dut
- b. Zerrendatik kendu naiz

Eta koka dezagun lehengo birregituraketa kontestuan:

- (37) Zerrenda hortatik kendu behar/nahi nuke

Gure belarrietan, honek interpretazio bihurkaria izan dezake. Hau da, (37)k di-tuen interpretazio posibleen artean bada bat bihurkaritzat jo daitekeena: “X-k, X zerrendatua agertzen den tokitik X kentzeko nahia agertu du”. Bihurkaritzea beheko perpausean gertatzen da nahitaez, goiko perpauseko laguntzaileak iragan-korra izaten segitzen baitu, eta haren subjektua ergatiboa. Gauza bera gertatzen da perpaus jokatu gabea aditz nagusiaren ondotik badator:

- (38) Behar/nahi genuke zerrenda hortatik kendu

Datu hauek ondorio honetara eramaten gaituzte: hala eskuinean agertzen diren partizipiozko perpausak, nola ezkerrean agertzen direnak ere, aditz-egitura iragan-korra izan dezakete. Ezkerrean agertzen direnak, eskuinean agertzen direnak ez be-zala, AS sinpleak ere izan daitezke, kanpo argumenturik gabeak.

3.2. Ezeztapena

Eskuinaldean ala ezker aldean diren partizipiozko perpausen artean sortzen den lehen asimetria ezeztapenaren presentziarekin azaleratzen da. Eman ditzagun birregi-turaketa egitura sinple batzu (39a,b).⁸

- (39) a. Erosi behar nuke
b. Erosi nahi nuke

Ezeztapena posible da perpaus jokatu gabearen barnean, perpaus jokatu gabea adi-tzaren ondotik agertzen bada (40a), ez ordea bestela (40b):⁹

- (40) a. Nahi/Behar nuke [ez erosi]
b. *[Ez erosi] behar/nahi nuke

Datu hauek interpretatzeko modu bat da aditzaren eskuinean paratzen diren osa-garri jokatu gabeak aukeran egitura konplexuago baten jabe izan daitezkeela. Ezeztapena, Lakak nahi duen bezala (1990), Denboraren adierazpen sintaktikoa hautatzen badu perpaus egituraren, eskuineko menpekoak denbora markatzen duen perpausa izan behar du. Aldiz, arrazoibide berberaren arabera, ondorioztatzen dugu aditz nagusiaren ezkerrean agertzen zaigun perpaus jokatu gabeak ez duela denbora adierazpen sintaktikorik ekartzen, eta honenbestez, ez daitekeela ezeztapenarekin ager. Nola-bait esateko, egitura pobreegia du ezeztapenarentzat tokirik izateko. Bestelako azalpenak baztertzeke, erakus daiteke (40a)ko ezeztapena ez dela osagai-ezeztapena, perpaus mailako ezeztapena baizik. Osagai mailako eta perpaus mailako ezeztapenen arteko diferentziaren erakuspide gisa, har dezagun polaritatedun elementuen zilegiztatzea. Hauek, perpausean agertu ahal izateko, ezeztapenaren presentzia behar izaten dute:

- (41) a. *Inork erosi du
b. Inork ez du erosi

⁸ Perpaus hauen birregituratze izaeraz, ikus Ormazabal (1990).

⁹ Haddicanek (2008) datu bera aipatzen du.

Ezeztapenak ordea perpaus mailako besarkadura izan behar du. Eman dezagun ondoko kasua, ezeztapena aditzari lotzen duena (Laka 1990etik moldatua):

(42) Jonek du ez erosi

Kasu honetan, baieztapena erosketa-ezen inguruko da, eta ezeztapenak aditzaren gaineko besarkadura baizik ez du. Hau frogatzeko aski da ohartzea (42) bezalako perpaus batek ez duela baiezko kontrasterik onartzen, perpaus mailako ezeztapenak ez bezala:

- (43) a. Jonek ez du erosi, Mikelek erosi du
b. Jonek du ez erosi, #Mikelek erosi du

Honelako izaera duen ezeztapenak perpaus batek ez dezake polaritatedun elementu bat zilegiztatu, honek perpaus mailako ezeztapena behar baitu:

(44) *Inork (ere) du ez erosi

Menpeko perpausetako ezeztapenak berriz, polaritatedun elementuak zilegiztatzten ditu:

- (45) Nahi/behar nuke deus (ere) ez erosi (erosteko adikzio honetatik behingoz libratzeko)

Laburbiltzeko beraz: aditz nagusiaren eskuinean kokatzen diren menpeko perpaus jokatuabeek egitura aberatsagoa dute ezkerrean kokatzen direnak baino, ezeztapena, eta hura posible egiten duen egitura sintaktikoa, barnean hartzen dutelarik.

3.3. Denbora modifikatzaileak

Lakak proposatu bezala perpaus mailako ezeztapenak denborazko proiektzio sintaktiko bat hautatzen badu, denborazko proiektzio horren arrastoa agerian gelditu behar luke aberatsagotzat jo ditugun eskuinaldeko perpaus jokatuabeetan. Kontsidera dezagun hartara honako kontrastea:

- (46) a. Jonek atzo behar zuen gaur etxean egon
b. *Jonek gaur atzo etxean egon behar zuen
c. *Jonek atzo egon behar zuen gaur etxean
d. *Jonek atzo gaur etxean egon behar zuen

Eman dezagun Jonen egun batetik besterako asmoez ari garela. Atzo, Jonek, gaur etxean egoteko asmoa agertu zuen. Eztabaidan ari garelarik erabakitzeke noiz esan ote zuen Jonek gaur etxean egon behar zuela, norbaitek (46a) atera dezake: atzo da, eta ez beste ezein egun, Jonek gaur etxean egoteko beharra agertu zuen eguna. Kontestu berean, (46b,c,d) ezinezkoak dira. (46a)k bi denbora parametro desberdin erakusten ditu: bata perpaus nagusiarekin lotua (*atzo behar zuen*), eta bigarren bat menpeko gertakariarekin lotzen dena (*gaur etxean egon*). Hau da, hain zuzen ere, espero duguna aditz nagusiaren eskuinaldean agertzen diren perpaus jokatuabeek denborazko adierazpen bat badute: denborazko adierazpen hori modifikatua gertatzea denborazko aditzlagunen bitartez. Gauza bera ezinezkoa baita ezkerreko perpaus jokatuabeetan, ondorioztatzen dugu hauek ez dutela denbora adierazpenik ekartzen.

3.4. Komunztadura

Komunztadurak ere bi egituren arteko bereizketa egiteko bidea ematen digu. Perpaus jokatugabea ezkerrean duten kasuek baitezpadakoa dute komunztadura egitea:

- (47) a. Horrelakoak maizago ikusi nahi nituzke   b. *Horrelakoak maizago ikusi nahi nuke
 (48) a. Horrelako liburuak irakurri behar zenituzke
       b. *Horrelako liburuak irakurri behar zenuke

Perpaus jokatugabea aditz nagusiaren eskuinaldean denean berriz, komunztadura hautazkoa bilakatzen da:

- (49) a. Nahi nituzke horrelakoak maizago ikusi   b. Nahi nuke horrelakoak maizago ikusi
 (50) a. Behar zenituzke horrelako liburuak irakurri (horrek on egingo lizuke)
       b. Behar zenuke horrelako liburuak irakurri (horrek on egingo lizuke)

Ezkerretariko perpausen hautazko komunztadura datibo argumentura ere hedatzen da:

- (51) a. Zure gurasoei obeditu behar zenieke   b. *Zure gurasoei obeditu behar zenuke
 (52) a. Behar zenieke zure gurasoei obeditu   b. Behar zenuke zure gurasoei obeditu

Nola analizatu behar dugu asimetria hau? Komunztadura hautazkoa duten hiztunentzat proposatzen dugu menpeko perpaus jokatugabea egitura aldetik aberatsagoa izan daitekeela, eta kasu horretan komunztadura erlazioa ezinezkoa gertatzen dela. Eskuinaldeko perpaus jokatugabeek denborazko proiektzio funtzional bat izan baitezakete, eta ezeztapenarentzako lekua, emango dugu konfigurazio horrek urrutiegi uzten duela menpeko objektua harekin komunztadura posible izan dadin. Ikuspegi honetan, (49) eta (50)eko (a)-(b) etsenpluek bi egitura desberdin gauzatzen dituzte: bata ezker aldeko perpaus jokatugabeena, aS mailakoa; bestea aberatsagoa den bat, hipotesi hutsez Denbora Sintagma mailakoa, komunztadura galerazi egiten duena eta aditz nagusiaren ezker aldean ezinezkoa dena. Ikuspegi honetan, komunztadura ez da hautazkoa: egiturak dira desberdinak, eta horiek dira komunztadura aldizka baimendu eta galerazi egiten dutenak.

Beste aukera bat (49) eta (50)eko perpausak zinezko hautazko komunztadura fenomeno baten gisa tratatzea da. Etxeparek (2006, agertzekoa; baita Preminger 2009) erakutsi du zenbait hiztunek lokalitate erlazio jakin batzuen barnean urrunekoa dei daitekeen komunztadura egiten ahal dutela. Urruneko komunztadura hori Denbora Sintagma ez jokatueta barna egin daiteke eta guziz hautazkoa ematen du. Urruneko komunztadura fenomeno (53a,b) konparatuaz erakus daiteke:

- (53) a. Nobela luzeak irakurtzea gustatzen zaio
       b. Nobela luzeak irakurtzea gustatzen zaizkio

(53a)n, perpaus nagusiko laguntzaileak bere objektuarekin egiten du komunztadura. (53b)n, komunztadura menpeko perpausaren objektuarekin egiten dela ematen du. Etxeparentzat (2006), eta hari segituaz Premingerentzat (2009), urruneko komunztadura tarteko islapen funtzional baten bitartekaritza burutzen da. Etxepare-

rentzat, bitartekari hori menpeko perpauseko denbora adierazpidea da, aukeran numero tasun finkatugabeak (FGNumeroa) ukan ditzakeena:

$$(54) \left[\underbrace{\text{Lag}_{[\text{FGNumeroa}]}}_{\text{Lag}} \left[\text{AS} \dots \text{A}^0 \right] \underbrace{\left[\text{DenbS} \text{Denb}^0_{[\text{FGNumeroa}]} \dots \text{DS}_{[\text{Numeroa}]} \dots \right]}_{\text{DenbS}} \right]$$

(54)n, komunztadura ez da zuzenean menpeko objektuarekin gertatzen, baizik eta lehenbizi objektuaren eta menpeko perpausaren Denbora buruaren artean, eta azkenik, goiko laguntzailearen eta Denbora buruaren artean. Bada pisuzko arrazoi bat aukera hau baztertzeko ordea. Etxeparek erakusten duen bezala, urruneko komunztadura absolutibozko argumentu batekin gertatzen da bakarrik. Hartu urruneko komunztadura ahalbidetzen duen aditz bat, hala nola *aztertu* aditza:

(55) [Inbertsio batzuk egitea] aztertu ditugu

(55)ek erakusten duen urruneko komunztadura ezinezkoa da datibozko argumentuekin:

(56) *[Bolondresei laguntzea] aztertu ditugu/diegu

Bizkitartean, ikusi dugun bezala, eskuineraturiko perpausak erakusten duten hautazko komunztadura datibozko argumentuetara ere hedatzen da (cf. 52). Honen esan nahi du komunztadura posible den kasuetan ez dugula urruneko komunztadura deitu dugun hori, baizik eta ohiko komunztadura erlazioa ahalbidetzen duen eremu bat. Eremu hau aS-rekin lotzen dugu. Komunztadura ezinezkoa gertatzen den kasuak aldiz, perpaus oso baten antzekoa izan behar du. Konfigurazio horrek denbora buru bat bederen eduki behar luke. Horren aldeko ebidentzia dira (57) eta (58):

(57) a. *Atzo behar nizun gaur zuri lagundu   b. ?Atzo behar nuen gaur zuri lagundu

(58) a. *Beharko nizuke ez zuri gehiago lagundu   b. ?Beharko nuke ez zuri gehiago lagundu

(57)n menpeko perpausa Denbora Sintagma mailakoa da, barnean denborazko modifikatzaile bat agertzen baita, eta kondizio horietan datibozko komunztadura ezinezkoa da. Beste horrenbeste gertatzen da (58)n. Hemen menpeko perpausak ezeztapena agertzen du. Ezeztapenak denbora proiektzio bat hautatzen baitu, datibozko komunztadura ezinezkoa gertatzen da. Bestela esanda, menpeko partizipioak denborazko islapen bat duenean, perpausa perpaus oso bat bezala portatzen da komunztadura erlazioentzat.

3.5. Laburbilduaz

Orain arte erakutsi duguna laburbilduaz, aditz nagusiaren ezkerretara eta eskuinertara agertzen diren perpaus jokatu gabeek ez dute nahitaz egitura bera. Eskuinaldean agertzen direnek aditz modal lexiko baten osagarriak dira, eta denborazko buru bat onartzen dute. Ezkerrean agertzen direnak ezin dira izan kausazio aditz sintagma bat baino konplexuagoak. Honela jasotzen dugu orokorpena:

(59) a. $\left[\left[A^0_{AS} \right] a^0_{aS} \right] A^0$ Aditz nagusiaren ezkerrean
 b. $\left[\left[A^0_{AS} \right] F^0 \right]$

(65)en erakusten da ingelesaren konplementatzailea isildu daitekeela perpaus jokatua aditzaren osagarria denean (ikus Stowell 1981, Pesetsky 1995, Ormazabal 1995). (66)k erakusten du isiltze hori ezinezkoa dela aurreko aditza ere isildua badago. Deskriptiboki, elementu bat ez daiteke ezabatu isildutako osagai baten eskuinera. Bestela esanda, honako konfigurazioak ezinezkoak dira:

(67) * [$\emptyset_{\text{elipsia}}$ [$\emptyset \dots$]]

Badira esplikazio posible bat baino gehiago honentzat. Pesetskyk (1995) eta Ormazabalek (1995) argudiatzen dute isildutako konplementatzailea forma lotu bat bezala portatzen dela, gobernatzen duen aditzari iratxeki behar zaiolarik. Lightfoot eta Anderson-ek (2002) mugimenduaren aztarnetara zabaltzen dute galdakizun hau. Haientzat, aztarna guztiak afijoak dira, gobernatzen dituen ahizpa burura inkorporatu behar direnak.¹⁰ Ahizpa buru hori ez baita gauzatua delako etsenpluetan, afijoaren inkorporazioa ezinezkoa gertatzen da eta perpausa agramatikala.

Euskarara itzulita, baldintza berbera balia daiteke (61) eta (62) perpausen arteko kontrastea esplikatzeko, baldin eta perpaus jokatugabea aditz nagusiaren eskuinaldean agertzen den kasuak deribatuak badira, eta ez zuzenean sortuak. Eman ditzagun oinarritzko egiturak:

(68) a. [[[egina] izan] behar]...   b. [[[egina] $\emptyset$] behar]...

(69) a. [behar $_{\text{Infs}}$ luke [[[egina] izan] (behar)]...
       b. [behar $_{\text{Infs}}$ luke [[[egina] $\emptyset$] (behar)]...

Azpiko ordena (68)koa bada, isildutako laguntzailea (afijo bat, Pesetskyren analisibidea hartzen badugu) gobernatzen duen aditzera inkorpora daiteke. Aldiz, (69)ko ordena deribatua bada, eta hartarako *behar* aditz modala inflexioaz haratagoko leku batera mugitu badugu (ikus, halaber, ondoko atala), isilduriko laguntzaileak ezingo du bere afijo izaera inon ere asebate, ez baita afijo hori hartuko duen ahizpa buru lexikorik.

4.2. Hondarraren mugimendua

(69)koa bezalako deribazio batek isiltzeen ezina esplikatzeko balio digu, baina osatu beharrean gara. Laguntzailearen aitzinean agertzen dena adizki segida bat ere izan daiteke:

(70) a. Behar izan dugu presaka etorri   b. Nahi izan dugu lehenbaitlehen etorri

Nola azaltzen dugu ordena hau? Aurreko analisia gorde nahi badugu, biderik sinpleena da ematea mugitzen dena adizki hurrenkera horiek biltzen dituen osagai bat dela. Adizki hurrenkerak, kasu hauetan, modu adizkia eta aspektu adizkia hartzen ditu hurrenez hurren:¹¹

¹⁰ Guk, haien proposamenaren letrara jo gabe, PF-errepresentazioen ongi-eratzte erregelen gain emango genuke (67) bezalako zerbaiten ezina, xuxen zer izan daitekeen batere argi ez badugu ere.

¹¹ Ohart hemen adizkien arteko ordena *behar izan* dela, *ez izan behar*, eskuinean agertzen direnean bezala (cf. 69a). Haddicanekin (2001), asumituko dugu (69a)k aspektu sintagma erakarri duela modu proiektzioaren eremura.

(71) [_{ModS} behar [_{AspS} izan...]] du [_{XP} presaka etorri...]

Laguntzailearen aurretik agertzen den egitura zatiak denborazko morfema bat ere erakus dezake:

(72) [Beharko] du [presaka etorri...]

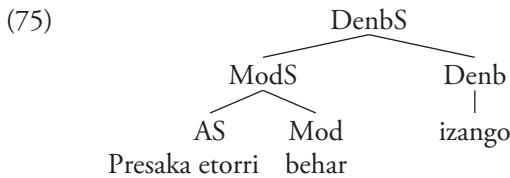
Asumituaz, denbora adierazpideak moduzkoen gainetik kokatzen direla perpaus egitura, honelako zerbait izango genuke:¹²

(73) [_{DenbS}[_{ModS} behar] -ko] du [_{YP} presaka etorri]

Egingo dugu (73) bezalako zerbaitek ez duela euskararen perpaus baten oinarrizko egitura gauzatzen. Aldiberean, euskararen oinarrizko hitz hurrenkera burua lehen izan edo azken, ez dago modurik zuzenean honelako egitura bat eratorzeko, mugitzen dena ez baita osagai bat. Aditza bukaeran izango lukeen abiaburuko perpaus baten bitartez erakuts dezakegu hori:

(74) [_{DenbS}[_{ModS}[_{AS} Presaka etorri] behar] izango] du

(74) bezalako perpaus batean, *behar* adizkiak AS hautatzen du, eta aldiberean Denbora buruak hautatua da:

(75)en, denbora adierazten duen morfema lotua laguntzaile espletibo¹³ baten sostengua du (*izan*), eta ez dago, *beharko* forma konplexuaren kasuan bezala, buru mugimendurako motibaziorik. Buru mugimendurik gertatzen ez bada, ez dago garbi nola erator genezakeen *behar izango* segida laguntzailearen aurrean jarriko lukeen ordena bat. Horrelako hitz hurrenkera bat, (76)koa, *behar* eta *izango* adizkiak batera lekuz aldatuko lituzkeen operazio baten bitartez bakarrik sor daiteke. Baina *behar izango* segidak ez du osagai bat ordezkutzen (75) bezalako egitura batean.

(76) Behar izan dugu presaka etorri

Buru mugimendua zilegi ez bazaigu, eta (76) bezalako hitz hurrenkera bat (75)eko azpiko egituratik zuzenean deribatzea posible ez bada, nola irits dezakegu (76) bezalako zerbait? Etxepare eta Uribe-Etxebarriak (2008) euskararen galdegaigunea perpaus egituraren toki batean baino gehiagotan egon daitekeela defendatzen dute. Zehazki, euskaraz bi galdegai posizio izango liriateke: bata perpausaren ezkerrean, laguntzaileak markatzen duen eremutik kanpoan, eta beste bat Aditz Sintagmaren eremuan edo haren ertzean, laguntzailearen azpitik kokatua dagoena (ikus baita Belletti 2005 ere). Bi posizio hauek ezezko perpausetan nabarmentzen dira:

¹² Ikus Demirdache eta Uribe-Etxebarria (2008) eta Cinque (1999) bestelako ikuspegi batentzat.

¹³ Ez da nahastu behar, gure ustez, aspektuzko *izan*-ekin.

- (77) a. JONEK ez du liburua erosi (ez Mirenek)
 b. Liburua ez du JONEK erosi (baizik eta Mirenek)

Lehen kasuan, galdegaiak ezeztapenaren gaineko besarkadura hartzen du, bigarrenean berriz haren azpikoa. Horrekin batera, gerta liteke, aukeran, galdegaia menpe-
 ratzen duen egiturak bere aldetik ere perpauseak gora mugitzea. Honela esplikatzeko
 dute Ortiz de Urbinak (1999) eta Etxepare eta Uribe-Etxebarriak (2008), itxuraz
 ezeztapenaren azpian agertzen den galdegaiak (intonazio jakin batez) ezeztapenaren
 gaineko besarkadura hartzea:

- (78) Jonek ez du erosi ZUK AIPATU ZENIDAN LIBURU HURA, eta ez hau

(78) perpausak honelako deribazio bat izango luke Etxepare eta Uribe-Etxebarria-
 ren arabera:

- (79) a. $[_{FokS} [ZUK AIPATU ZENIDAN LIBURUA]_i F^0 [_{EzezS} \text{pro ez du erosi } t_i]] \rightarrow$
 b. $[_{TopS} [_{EzezS} \text{pro ez du erosi } t_i]_k Top^0 [_{FP} [ZUK AIPATU ZENIDAN LIBURUA]_i F t_k]$

(79b)k hondarraren mugimendua erakusten du. Hondarra kasu honetan, galde-
 gaiaren mugimendua egin ondoren gelditzen den [-Galdegai] zatia da. Hon-
 darraren mugimendu hau topikalizazio klase bat bezala ikusten dute Etxepare eta
 Uribe-Etxebarriak (2008). Topikalizazioa aukerako operazio bat da, hiztunak egi-
 tea erabaki dezakeena, eta beraz ez da automatikoki gertatzen. Gure kasuetara itzu-
 liaz, (76) bezalako perpaus bat antzeko bidetik erator daiteke. Eman dezagun lehen-
 bizi galdegaia (kasu honetan *presaka etorri*) laguntzailearen azpiko galdegai posiziora
 mugitzen dela:

- (80) a. $[_{FokS} [_{AS} \text{presaka etorri}]_i F^0 [_{ModS} \text{nahi } [_{AspS} \text{izan } t_i]]]] \rightarrow$ laguntzailearen eransketa
 b. $[_{LagS} \text{du } [_{FokS} [_{AS} \text{presaka etorri}]_i F^0 [_{ModS} \text{nahi } [_{AspS} \text{izan } t_i]]]]] \rightarrow$ Hondarraren
 mugimendua

Behin mugimendu hori gertatuta, galdegaia ez den zatiak hondar-mugimen-
 dua jasan dezake, momentuz zehaztuko ez dugun proiektzio funtzional batera (ikus
 2.3. atala). Honek (76) bezalako hitz ordena deribatzen du:

- (81) $[_{XP} [_{ModS} \text{nahi } [_{AspS} \text{izan } t_i]]_k X^0 [_{LagS} \text{du } [[\text{presaka etorri}]_i F^0 t_k]]]]$

Gerta liteke hala ere, behin galdegaia mugituz gero, galdegaia dadukan osagaiak
 berak gora egitea, bigarren galdegai posiziora, garraio bidez. Kasu horretan Modu
 Sintagma osoa mugitzen da ezkerrean:

- (82) a. $[_{FokS} [_{AS} \text{presaka etorri}]_i F^0 [_{ModS} \text{nahi } [_{AspS} \text{izan } t_i]]]] \rightarrow$ laguntzailearen eransketa
 b. $[_{LagS} \text{du } [_{FokS} [_{AS} \text{presaka etorri}]_i F^0 [_{ModS} \text{nahi } [_{AspS} \text{izan } t_i]]]]] \rightarrow$ pied-piping
 d. $[_{FokS} [_{FokS} [_{AS} \text{presaka etorri}]_i F^0 [_{ModS} \text{nahi } [_{AspS} \text{izan } t_i]]]]_k F^0 [_{LagS} \text{du } t_k]]$

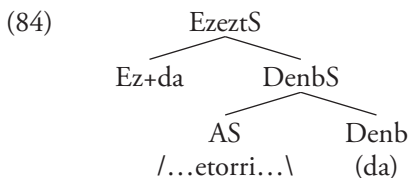
4.3. Laguntzailearen lekua perpausean

Goiko analisiak euskararen perpaus egituraren inguruko zenbait aitzin uste ondo
 errotu auzitan jartzen ditu. Analisia zuzena izateko, laguntzaileak ezohiko toki bat
 hartu behar du perpaus egituraren: Aditz Sintagmaren ezkerrean egon behar du, ez

eskuinaldean.¹⁴ Análisi alternatibo batek laguntzailea perpausaren hasierara mugituko luke. Honelako analisi baten eredia ezezko perpausen trataera klasikoan dago. Lakaren analisi ezagunean, laguntzailea perpausaren eskuinaldeko bere lekutik mugitzen da ezker aldean dagoen ezezko buruari adjunktatzeko. Forma Logikoak ezartzen duen baldintza bat da mugimendua behartzen duena (1990):

- (83) Forma Logikoan, Denborazko operadoreak perpausaren bestelako operadoreak o-komandatu behar ditu

(83)ko baldintzak denbora tasuna duen laguntzailea (*da*, behean) ezeztapen burura mugitzera behartzen du:

Lakak zenbait argudio ematen ditu ezeztapenak laguntzailearen gaineko posizio bat daukala erakusteko. Garbientako bat elipsiari dagokio:

- (85) [_{DenbS} Xabier etorri da], baina Mikel [_{EzeztS} ez [_{DenbS} pro-etorri da]]

(85)en, Denbora Sintagma osoa da desagertzen dena elipsiaren bidez, aurreko Denbora Sintagmarekiko parekotasunez. Ezeztapena ez dagoenez ezabatzen den zatian, hartatik kanpora egon behar du. Datua garbia da oso, baina datu horrek berak arazo bat ekartzen dio (84)ri: zergatik, laguntzailea ezeztapen burura mugi badaiteke, ez da posible (86) bezalako zerbait:

- (86) *Xabier etorri da, baina Mikel ez da

Kasu honetan, elipsia laguntzailearen mugimendua gertatu ondoren egiten dugu:

- (87) Mikel [_{EzeztS} ez+da [_{LagS} pro-(da)-etorri]]

Ez dago deus ere (86) galeraz dezakeenik, baina (86) ez da posible. (84)ko analisi berrikusteko abiapuntu bat laguntzailearen klitiko izaera gogoratzea izan daiteke. Gauza ezaguna da laguntzailea ez daitekeela euskaraz perpausaren hasieran izan:

- (88) *da oso polita

Laguntzailearen aurretik hari sostengua emango dion zerbait agertu behar da. Aurreko gauza hori galdegaia izan daiteke, aditz lexiko bat, edo baiezkotasuna zein ezezkoatasuna markatzen duen partikula bat (Ortiz de Urbina 1994):

- (89) a. JON da etorri   b. Etorri da   d. Ez da etorri

Laguntzailea ezkerrean duen azpiko ordena batetik abiatuta, ondokotasun fenomeno horiek laguntzailearen aurrean agertzen diren elementuen barne-batzetik era-

¹⁴ Era horretako analisiak proposatu izan dira hala ere. Ikus Elordieta (1997) eta Haddican (2004, 2008).

tortzen dira.¹⁵ Guk Haddicanen (2004, 2008) proposamena aintzat hartzen dugu. Hartan, laguntzailearen gainetik badira konplementatzaile eremu hedatu bati legozkiokeen bestelako proiektzio funtzionalak. Batak Haddicanek *Polaritate Burua* deitzen duena, ezeztapena erakartzen du ezezko perpausetan, eta baiezko partikula isil batek gobernaturiko Aditz Sintagma baiezkoetan:

- (90) a. $[_{PolS} \text{ ez Pol}^0 [_{LagS} \text{ da } [_{EzezS} \text{ ez Ezez}^0 [_{AS} \dots \text{ etorri}]]]]]$
 b. $[_{PolS} [_{BaiezkoS} \emptyset [_{AS} \dots \text{ etorri}]]] \text{ Pol}^0 [_{LagS} \text{ da } [_{BaiezkoS} \emptyset \text{ Baiez}^0 [_{AS} \dots \text{ etorri}]]]]]$

Bestea galdegaiari dagokiona da, Haddicanek Polaritate Buruaz harantzago ezarzen duena:

- (91) $[_{FokS} \text{ JON Fok}^0 [_{PolS} \text{ ez Pol}^0 [_{LagS} \text{ da } [_{EzezS} \text{ ez Ezez}^0 [_{AS} \text{ JON} \text{ etorri}]]]]]]]$

Galdegaiak, ezeztapenak bezala, laguntzailearen klitikotasuna ase dezake, behin perpausaren ezkeraldera mugituz gero. Baina zer gertatzen da galdegaia laguntzailearen azpiko posizio batera mugitzen bada, Etxeparek eta Uribe-Etxebarriak (76)ren tanke-rako kasuentzat proposatzen duten bezala? Behean errepikatzen dugu perpaus hori:

- (76) Behar izan dugu presaka etorri

(76) perpausaren tarteko emaitza, laguntzailea erantsi eta gero, (92)-ren bitartez irudika daiteke:

- (92) $[_{LagS} \text{ du } [_{FokS} [_{AS} \text{ presaka etorri}]_i \text{ F}^0 [_{ModS} \text{ behar } [_{AspS} \text{ izan } t_i]]]]]]$

(92) fonologikoki gaizki eraturtako perpaus bat da: laguntzaileak ez du bere ezkerrean elementu beregainik hari lotzeko. Kasu honetan galdegaiak atzean utzitako adizki segida da laguntzailearen aurreko posizio batera mugitzen dena, Haddicanek Polaritate Burua deitzen duenaren espezifikatzailea:¹⁶

- (93) $[_{PolS} [_{ModS} \text{ behar } [_{AspS} \text{ izan } t_i]]]_k \text{ du } [[\text{ presaka etorri}]_i \text{ F}^0 t_k]]$

Polaritate islapenerako mugimendu horrek ezeztapena erakartzen du bakarrik ezezko perpausetan. Horretarako beharrezkoa da ezeztapenaren jatorrizko lekua laguntzailearen azpikoa izatea (ikus Haddican 2004):

- (94) a. $[_{EzeztS} \text{ Ez } [_{LagS} \text{ du } [_{FokS} [_{AS} \text{ presaka etorri}] \text{ F}^0 [_{EzezkoS} \text{ ez Ezez}^0 [_{ModS} \text{ nahi } [_{AspS} \text{ izan} \dots]]]]]]]]$

Horregatik da ezinezkoa laguntzailearen aurrean agertzen diren modu aditzen zuzeneko ezeztapena:¹⁷

¹⁵ *Barne-batze* terminoaren bitartez Chomskyren *internal merge* terminoa itzultzen dugu.

¹⁶ Horretarako beharrezkoa da baiezkoetasuna markatzen duen partikula isilak modu aditza menperatu dezan.

¹⁷ *Nahi* modu adierazpidearekin paradigma ez da guziz berdina, (95d)-ren kidea posible baita:

- (i) Ez du nahi etorri

Nahi behar-etik bereizten da bestelako kontestuetan ere. Axolazkoa den bat honakoa izan daiteke:

- (ii) a. Jonek nahi duena da hil   (<Jonek hil nahi du)
 b. Jonek behar duena da hil   *(<Jonek hil behar du)

- (95) a. *Ez behar du etorri   b. *Behar ez du etorri   d. *Ez du behar etorri

(95)eko perpausek Polaritate Buruarekiko lehian diren bi osagairen mugimendu eskatuko luke: ezeztapenarena eta modu sintagmarena. Ezeztapena gertuago dagoenez Polaritate Sintagmatik, hura da erakarria dena. Modu Sintagmak ez du zertan mugitu beharrik beraz, eta ekonomiaz, ez da mugitzen.

4.4. Laburpena

Bigarren atal honek erakusten du, gure ustez, laguntzailearen aurretik agertzen diren adizki hurrenkerak, modua eta aspektua hartzen dituztenak, posizio horretara mugitu egiten direla beheragoko posizio sintaktikoetatik. Proposatzen dugun deribazioak Etxepare eta Uribe-Etxebarriak (2008) euskaran aurkitzen dituzten bi galdegai guneak baliatzen ditu, eta horrekin batera hondarraren mugimenduaren posibilitatea. Gure analisiak euskaraz laguntzailea ezkerrean egotea eskatzen du, eta horrela lan honek, zeharka bada ere, euskararen buru norabidetasunaren auzian burua lehen tipologiaren alde egiten du. Horretan, azken urteotan zenbait ikerlarik, hala nola Albizu (1994), Ormazabal, Uriagereka eta Uribe-Etxebarria (1994) eta bereziki Elordietak (1997) eta Haddicanek (2001, 2004, 2005, 2008), hartu duten biderei segitzen dio.

Bibliografia

- Aissen, J., 1973, «Shifty Objects in Spanish», in Cl. Corum, T. C. Smith-Stark eta A. Weiser (arg.), *Papers from the Ninth Regional Meeting*. CLS. Chicago: 11-22.
- Albizu, P., 1994, «Word order in Basque and its implications for a theory of focus». Eskuizkribua, USC.
- Alzola, N., 1994, *Euskaraz Irunen barrena*. Irun: Luma.
- Anderson, St. eta D. Lightfoot, 2002, *The Language Organ. Linguistics as Cognitive Physiology*. Cambridge U. P.
- Arteatx, I., X. Artiagoitia eta A. Elordietak (arg.), 2005, *Antisimetriaren hipotesia vs. Buru-parametroa: euskararen oinarrizko hitz hurrenkera ezbaian*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Aoun, J. eta beste, 1987, «Two Types of Locality», *LI* 18:537-577.
- Baker, M., 1988, *Incorporation*. Chicago: Chicago U. P.
- Belletti, A., 2005, «Extended doubling and the VP periphery», *Probus* 17:1. 1-36.
- Camino, I., 1997, *Aezkoako mintzoa*. Donostia: Elkar.
- Chomsky, N., 1981, *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- , 1995, *The Minimalist Program*. Massachusetts: MIT Press.
- Cinque, G., 1999, *Adverbs and Functional Heads. A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford: Oxford U. P.

Iduri luke *nahi*-k aditz izaera garbiagoa duela *behar*-ek baino. Gure analisisan horrek *nahi*-ren barne topikalizazioa ahalbidetzen du (ikus Belletti 2005 aSren ertzeko galdegai eta topiko guneez):

- (iii) a. $[_{FokS} [_{AS\dots} etorri] Fok^0 [_{ModS} nahi \dots]] \rightarrow Nabi$ topikalizatu
 b. $[_{TopS} nahi [_{FokS} [_{AS\dots} etorri] Fok^0 [_{ModS} nahi \dots]]] \rightarrow$ laguntzailea batu
 d. $[_{LagS} du [_{TopS} nahi [_{FokS} [_{AS\dots} etorri] Fok^0 [_{ModS} nahi \dots]]] \rightarrow$ ezeztapena batu
 e. $[_{PolS} Ez Pol^0 [_{LagS} du [_{TopS} nahi [_{FokS} [_{AS\dots} etorri] Fok^0 [_{ModS} nahi \dots]]]]$

- , 2006, *Restructuring and Functional Heads. The Cartography of Syntactic Structures*, volume 4. Oxford: Oxford U. P.
- Demirdache, H. eta M. Uribe-Etxebarria, 2008, «On the temporal syntax of non-root modals». In J. Lecarme eta J. Guéron (arg.), *Time and Modality*. Dordrecht: Springer. 79-114.
- Elordieta, A. 2001, *Verb Movement and Constituent Permutation in Basque*. Herbehereak: LOT Publications.
- Elordieta, G., 1997, *Morphosyntactic Feature Chains and Phonological Domains*. Doktorego tesia, University of Southern California.
- Etxepare, R., 2003, «Valency and Argument Structure in the Basque Verb». In J. I. Hualde eta J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*. Berlin: Mouton. 363-425.
- , 2006, «Long Distance Agreement in non-standard Basque». In J. A. Lakarra and J. I. Hualde (arg.), *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask*. (= ASJU 40), 1-2. 303-350.
- , agertzekoa, *Optional Agreement Phenomena in Basque*. Habilitazio eskuizkribua. Iker, Baiona.
- eta M. Uribe-Etxebarria, 2008, «On negation and focus in Spanish and Basque». In X. Artiagoitia and J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagaren Omenez*. Bilbo: UPV/EHU, 287-310.
- Evers, A., 1975, *The Transformational Cycle of Dutch and German*. Doktorego tesia, Utrecht-eko Unibertsitatea.
- Haddican, W., 2001, «Basque Functional Heads», *Linguistics in the Big Apple. CUNY/NYU Working Papers in Linguistics*.
- , 2004, «Sentence Polarity and Word Order in Basque», *The Linguistic Review* 21:2, 81-124.
- , 2005, *Aspects of Language Variation and Change in Contemporary Basque*. Doktorego tesia, New York University.
- , 2008, «Euskal perpausaren oinarritzko espez-buru-osagarri hurrenkeraren aldeko argudio batzuk». In Arteatx eta beste (arg.), 69-96.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax. On the Nature of Functional Projections and Projections*. Doktorego tesia, MIT.
- Montoya, E., 2004, *Zugarramurdi eta Urdazubiko euskara*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Ormazabal, J., 1991, «Modal verbs in Basque and head-movement». In J. A. Lakarra eta I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Oblatae. Pars Altera*. ASJUko Gehigarriak 14. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 835-845.
- , 1995, *The syntax of complementation: on the connection between syntactic structure and selection*. Doktorego tesia, UCONN.
- , J. Uriagereka eta M. Uribe-Etxebarria, 1994, «Word order and wh-movement: towards a parametric account», Glow 1994 Konferentzia emandako hitzaldia, «Hitz hurrenkera eta NZ mugida: azalpen parametrikoko baten bila» izenburuarekin argitaratua in Arteatx eta beste (2008).
- Ortiz de Urbina, J., 2002, «Focus of correction and remnant movement». In X. Artiagoitia, P. Goenaga eta J. A. Lakarra (arg.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf de Rijk*. ASJUko Gehigarriak 44. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 511-524.
- Pesetsky, D., 1995, *Zero-Syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Preminger, O., 2009, «Breaking Agreements», *LI-n agertzekoa*.

- Reinhart, T. eta E. Reuland, 1993, «Reflexivity», *LI* 24: 657-720.
- Reuland, E., 2001, «Primitives of Binding», *LI* 32: 439-492.
- Rizzi, L., 1982, *Issues in Italian Syntax*. Dordrecht: Foris.
- Rochette, A., 1988, *Semantic and syntactic aspects of Romance sentential complementation*.
Doktorego tesia, MIT.
- Sagarzazu, T., 2005, *Hondarribiko eta Irungo Euskara*. Irun, Alberdania.
- San Martin, I., 2002, *On subordination and the distribution of PRO*. Doktorego tesia, University of Maryland.
- Stowell, T., 1981, *Origins of Phrase Structure*. Doktorego tesia, MIT.
- Wurmbrandt, S., 2001, *Infinitives*. New York: Mouton de Gruyter.
- , 2005, «Verb clusters, verb raising and restructuring» In M. Everaert eta H. van Riemsdijk (arg.), *The Blackwell Companion to Syntax*. Oxford: Blackwell, 227-341.

KOMUNZTADURARIK GABEKO DATIBOEN GAKOEZ

Beatriz Fernández, Jon Ortiz de Urbina, Josu Landa

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, Universidad de Deusto/Deustuko Unibertsitatea, Ametzagaña)

Abstract

*This paper analyzes some of the factors accounting for dative agreement drop in 19th and 20th century Lapurdian writers. Following Fernández & Landa (2009), a distinction is made between cases where dative agreement is apparently optional and cases where it is either obligatory or impossible. After describing obligatory agreement with experimenter and possessive/interest datives, section 3 addresses the situation found in complex structures. 3.1 examines dative causees, whose complex syntactic and thematic properties account for some of the observed instances of agreement drop. On the other hand, in 3.2 we concentrate on datives thematically associated with the predicate in an intransitive copulative structure. Their failure to agree can result from the same agreement dropping factors examined before, but also from the absence of theta-transfer to the light predicate. In section 3.3 we turn to the transitive light predicate *egin*.*

0. Atarikoak¹

Asko eta askotarikoak dira Beñat Oihartzabal euskalari bikainak eman dizkigun gramatika lanak. Guztiak ederrak. Eta kasua eta komunztadura aztertzea horren gogoko dugun gramatikariontzat ezin utzizko aipamena izan dira euretariko batzuk gure ibilbide akademikoan. Are, datibo kasuaz eta komunztaduraz urteotan idatzi dituenak, bakarka batzuk (Oihartzabal 2007a, b) eta elkarlanean besteak (Etxepare eta Oihartzabal 2008a, b, c) gure zientzia jardun inoiz bakarti samarrari erantzun dotore eta jaso eman diote ezusteko dialogo harmoniatsuan. Dialogo horren zati bat da orain hirurok bihotzez eskaintzen dioguna, laster bere beste lanen batek argituko duelakoan gure begiak iluntzen dituen lausoa.

Lan honetan komunztadurarik gabeko datiboen gako batzuk jaso eta aztertu nahi ditugu, neurri batean Fernández & Landa (2009) lanean abiarazi genuen egitasmoari segida emanez eta datibo komunztadura galera aldagai sintaktikoaren hiru burutzapen nagusietatik bereziki bi arakatuz, alegia, ezinbesteko eta hautazko datibo komunztadura. Ezinbesteko komunztadura duten datiboen artean (1. atala) bate-tik esperimentatzaileak eta bestetik jabe datiboak eta datibo etikoak ditugula berre-

---

¹ Lan hau ondoko instituzio eta ikerketa proiektuen babesean egin ahal izan dugu: UPV/EHUren EHU06/20, Ministerio de Ciencia e Innovación FFI2008-00240/FILO eta Agence Nationale de la Recherche ANR-07-CORP-033.

tsiko dugu, oraingo honetan, egitura predikatiboetako datuak baliatuz. Ezinbesteko komunztaduradun datibo hauek guztiak egitura iragangaitz (1.1) zein iragankorretan (1.2) aztertuko ditugu. Jarraian (2. atala), hautazko datibo komunztadura izango dugu eztabaidagai, iragankortasuna ardatz harturik. Azkenik (3. atala) egitura konplexuagoetara hurbilduko gara. Alde batetik, egitura arazleak aztertuko ditugu (3.1). Egitura hauetako datiboak konplexuak dira bai euren harreman sintaktikoetan bai euren izaera tematikoan, eta horrek galeraren adibide batzuen azalpena eman diezaguke. Beste alde batetik (3.2), aditz kopulatibo iragangaitzetako adjektibo predikatiboekin lotzen ditugun bestelako datiboen komunztadura aukerak aztertuko ditugu. Erakutsiko dugunez, kasu konplexu horietan komunztadurarik eza besterik gabe galera aldagaiaren ondorioa izan daiteke edota bestela, datiboa mendeko predikatutik gora ez igotzeagatik sortutakoa. *Egin* bezalako predikatu iragankor arinak aztertuko ditugu amaieran (3.3). Lana burutzeko erabili dugun corpusean, Arbelbide, Duvoisin, Joanategi —XIX. mendea— eta Larzabal eta Leon —XX. mendea— idazle lapurtarren testuak arakatu ditugu.

1. Ezinbesteko datibo komunztadura

Fernández & Landa (2009) lanean —F&L (2009) aurrerantzean—, datibo komunztadura galeraren hiru burutzapenak (ezinbesteko, hautazko eta ezinezko komunztadura) arakatu genituen, eta predikatu jakin batzuen datiboak burutzapen bat ala beste izateko gako batzuk zehaztu genituen. Lan honetan ere ildo horretatik abiatuko gara berriro, bai corpora bera bai aztergai darabiltzagun egituren eremua zabalduz. Atal honetan ezinbesteko komunztadura erakusten duten datiboak aztertuko ditugu bai egitura iragangaitzetan (1.1) bai iragankorretan (1.2). Iragankortasuna atal honen ardaztat hartzeko arrazoia zera da: ezinbesteko datibo komunztaduradunen artean nekezago aurkituko ditu irakurleak datibodun iragankor eta inergatiboak. Aldiz, datibodun inakusatiboen artean, muga argi bat dago ezinbesteko eta hautazko komunztadura dutenen artean.

1.1. Egitura iragangaitzak

Ezinbesteko datibo komunztadura inon aurkituz gero, nagusiki egitura iragangaitzetan aurkitzen dela esan dugu arestian. Ez guztiekin, baina: tematikoki esperimentatzaileak edo jabe eta etiko diren datiboek² dute jokabide hau. Sintaktikoki, datibo/absolutibo oinarriko hurrenkera dutenak baino ez dira komunztadura halabarrez erakusten dutenak. Análisi batzuetako *goi-datiboak* dira hauek —Fernández (2007), McFadden (2004) ildotik—. Hauen artean, bi sail nagusi bereizi beharko genituzke, lehenago egin dugun bezala: predikatu psikologikoetako esperimentatzaileak alde batetik eta jabe datibo edota etikoak bestetik. Ezberdintasuna theta-rolaren arabera adierazten dugu hemen, baina rol hauek, teoriaren arabera, bestelako ezauzgarriekin lotu litezke. Esate baterako, theta-rolak alde batera utzi eta esan genezake

² *Datibo etiko* deitura erabiliko dugu nagusiki, inoiz *interes datiboarekin* tartekatuz. Ez dugu bien artean bereizketarik egingo.

badirela batetik predikatuen argumentu egituran zehaztuta dauden datiboak (esperimentatzaileak), eta bestetik, argumentu egituran zehazten ez badira ere, sintaktikoki gaineratzen diren datiboak (jabe datiboak/datibo etikoak). Dena den, oraingoa behintzat, ez da gure eginkizuna izango literaturan proposatu diren azterbide sintaktikoen artean egokiena zein den erabakitzea, deskribapen ahalik eta zehatz eta sendoa osatzea baizik.

1.1.1. *Datibo esperimentatzaileak egitura predikatiboetan*

F&L (2009) lanean erakutsi genuenez, *ahantzi*, *laket (izan)*, *gaitzitu*, *gertatu*,³ *gogoratu*, *damutu dolutu* eta *iruditu* bezalako predikatuetan, datibo esperimentatzaileek ez dute komunztadura urratzen, eta eremu enpirikoa zabaldu eta gero, aditzak ez ezik, bestelako predikatuak ere kontuan hartuz, berretsi egin daiteke orduan esan genuena.

Aipatu berri ditugun predikatuen periferian dago *laket (izan)*, zeren gramatika kategoriaren aldetik, *laketu* ez bezala, ez baita aditza, izen edota adjektiboa baino (OEHL XI: 221). Eta jakina, *laket* aditza ez bada, datibo komunztaduradun *izanen* adizkiak —*zait(ala)* gure ondoko adibidean— ez dira *izan* aditz laguntzailearenak, *izan* aditz nagusiarenak baizik: egitura predikatibo konplexua dugu hau, beraz.

- (1) Berriz ere diot Eskuara garbi eta zalhu hori zaitala niri *laket*. (Arb *Igand* 12)

Ñabardurak ñabardura, halako predikatuen datibo esperimentatzaileetan ere, goiko *ahantzi*, *gaitzitu* eta gainerako aditzen datiboetan bezala, komunztadura ezinbestekoa izatea espero dugu. Egitura predikatibo hauetarik zenbait goian aipaturako aditzei oso loturik daude formaz nahiz adieraz, hala nola, *gaitzi izan* edota *irudi izan*, *gaitzitu* eta *iruditu* aditzei, hurrenez hurren. Egile beraren ondoko adibideek biak erakusten dituzte, egitura predikatibo konplexua (a) eta aditz arrunta (b):

- (2) a. Ene anaiari ez zaio iduri holakorik gertatu dela. (Larz *Idazl* IV, 16)
b. Uste dut —eta jaun apezpikuari ere hala iduritzen zaio— hobe ginukela Matas ez hiltzea. (Larz *Idazl* IV, 160)

Bigarren adibidean (b) *iruditu* predikatuaren forma burutugabea dugu, lehenengoan (a), berriz, *idurik* ez du aspektu markarik erakusten, aditza ez delako hain zuzen. Gainerakoan, datiboa *iduri* horren argumentua izan arren, aditz jokatuaren komunztaduran markatzen da.

Ez dugu hemen argituko izen baten argumentua aditz nagusiari nola ‘eramaten’ zaion; azken finean *iruditu zaio* bezalako forma batean ere aditz nagusiarena den argumentua beste aditz batera eramaten da, beharbada egitura sintaktikoan sortzen diren antzeko mekanismoz baliatuz. Beherago erakutsiko dugunez (3), argumentuak aditza ez den kategoria batetik aditz nagusira eramate hori bera datibo komunztaduraren beste gako bat izan daiteke.

³ *Gertatu* salbuespen bakarra dauka komunztaduradun adibide andanaren ondoan Arbelbideren lanean: *Hori bera zen gertatu Jansenista heretikoeri* (Arb Erlis, 153). Iparraldeko hizkeretako foko egitura berezia dirudi. Analisia zein den datiboa eskumatara adjunktaturik dagoela pentsa daiteke. *Gertatu* aditzaz ikus F&L (2009), 23. oin-oharra.

Xehetasun itxuraz esanguratsu hauek guztiak alde batera, gure datuen arabera badirudi datibo esperimantatzaileak, oro har, aditz laguntzailean markatu behar direla. Ikusten denez, datiboen theta-rolen ildoari jarraitzen diogu deskribapen honetan ere, F&L (2009) lanean bezala. Horrek ez du esan nahi, jakina, komunztadurak theta-rolak zuzenean islatzen dituenik. Datiboak interpretazio semantiko ezberdinak dituzten gune sintaktikoetan gaineratu daitezke (Pylkkänen 2008), eta komunztadura gune sintaktikoekin lotzen da —eta zeharbidez theta-rolekin—. Edozein modutan ere, nabarmentzekoa da komunztadurarik gabe agertzen diren balizko kontra-adibideetan datiboaren theta-rola ez dela esperimantatzailea, bestelakoa baino. Hona dakargu horietako bat, gure oinarritzko corpusetik atera ez badugu ere, erakustea merezi duena:

- (3) Hori hala balitz, miserable heiek ez lukete guti iduri, xtorioan ikhusten dugun errege famatu bati. (Elsb *LehE* 54)

Elizanburuk askotan erabiltzen duen egitura berezia da hau, datibo komunztadurarik zaintzen ez duena. Baina kontuan izan adibide horretan datiboaz markatutako argumentua ez dela esperimantatzailea. *Idurik* gure adibidean ‘parecido, semejante’ adiera du (*OEH* IX: 149-150), eta datiboa bertan gaia da, ez esperimantatzailea. Orotarikoak dakartzan datibodun bi adibideetatik bat Duvoisinen ondokoa da, goikoaren oso antzekoa dena.

- (4) Neptunek igorri zuen jainko enganatzaille bat Ametsei iduria (Dv *Telem* 136)

Komunztadura eragiten duten beste datibo esperimantatzaile batzuk bilduko ditugu ondoko adibideetan, guztiak egitura predikatibokoak. Goian esan dugun moduan, egitura predikatibo hauetariko batzuk formaz nahiz adieraz antzekoak diren aditzak ere erakusten dituzte —*gaitzi izan* (a) eta *higuin izan* (b)— eta dagoeneko xehetasunez deskribatu dugun *irudi izan* predikatuek adibidez, *gaitzitu*, *higuindu* eta *iruditu*, hurrenez hurren. Sarri, baina —*atsegin izan* (c), edota *plazer izan* (d)— egitura predikatiboa baino ez dugu:

- (5) a. Eta hori, hainitz gaitzi zitzaion beren etxean zaukaten giristino hari. (Jnn *SBenoat* 87)
 b. Eta debruari higuin zaiona, giristino guzientzat ohoragarri dena! (Leon III, 10, 6)
 c. Martxeli Beltzaren emazte zena atsegin izan zitzaiola. (Larz *Idazl* IV, 13)
 d. Eizak egin, hire lantegian, bankoetako nausieri plazer ez zaioteken politika. (Larz *Idazl* III, 133)

Gure oraingo xedeetara begira ondoriorik ez badu ere —datiboa esperimantatzailea izatea baita orain axola diguna— kontuan izan egitura predikatibo hauetan, batzuetan izen bat dugula —*irudi* edo *plazer*— eta beste batzuetan izen nahiz adjektibo izan daitezkeen ale lexikoak —*atsegin* edo *higuin*, adibidez—. Guztietan, baina, salbuespenik gabe, komunztadura zaindu egiten da.

1.1.2. Gaineratutako datiboak: jabe datiboak eta datibo etikoak

Aurreko atalean eman ditugun datibo guztiek aditzaren edo predikatuaren argumentu egitura osatzen dute, eta hortaz beharrezkoak dira oinarritzko konfigura-

zioan —ikus Fernández eta Ortiz de Urbina (2008) xehetasun gehiagotarako—. ⁴ Bestelakoak dira predikatuaren argumentu egituran berez ez badaude ere, egitura horri gaineratzen zaizkion datiboak. ⁵ Hauetarikoak dira, esate batera, jabe datiboak edota oro har, datibo etikoak, eta lehenago ere hipotesi modura esan izan dugun bezala —ikus F&L (2009)— gaineratutako datibo hauek ere esperimentatzaileek bezala ezinbesteko komunztadura izatea espero dugu.

Bi datibo mota hauek oso hurbil daude elkarrengandik: interes datiboak berez edozein gertaera edota egoera datiboaz markatutako argumentuari garrantzizkoa zaiola adierazten du (*iluntzen ari zaigu*), eta jabetza datiboak perpausean dagoen beste osagaiaren jabea markatzeko erabiltzen da (*amona hil zait, begiak ilundu zaizkio*). Hala ere, askotan gertaera bat gure interesekoa da argumentu batekin jabetza erlazioa dugulako. *Jon asko hazi zait aspaldion* badiogu, Jonekin lotzen nauen interesa, jabetzatik etor daiteke neurri batean —ama eta seme-alaben artean jabetza harremana dagoela esan badaiteke behintzat—. Jabetza, beraz, interesaren kasu berezitatz har dezakegu. Nolanahi ere, biak batera ala biak berezita, jabetza edota interesa duen osagaia predikatuaren argumentu egiturari gaineratutakoa da, ez berezkoa.

Itzul gaitzen berriro ere aditzak diren predikatueta, gure oraingo corpuseko datuak baliatuz. Kasu hauek kontuan hartuz, ez dago zalantzarik jabetza besterenezineko datiboek komunztadura zaintzen dutela. Jo ondoko adibideetara. Hasierako bi adibideetan (a, b) gorputz atalak —*begiak, arpegia*— ageri zaizkigu eta hortaz, jabetza besterenezina adierazten dute jabe datibo hauek —*itsu hari eta Gallegor*—. Gainerako adibideetan (c, d, e) *gogoa, barnea* ditugu, eta gorputz atalak ez badira ere, hauek ere jabetza besterenezina adierazten dutelakoan gaude. Bestalde, goian esan dugunaren harira, izan gogoan *argitu, ilundu, belztu, hautsi* eta abarrak ez direla izatez berezko datiboa duten aditzak, eta datiboa nolabait gaineratzen zaiela egituran. *Argitu, ilundu, belztu* predikatuaren adibideak dakartzagu lehenengo eta behin, *hautsi, irakin, hil* ondoren.

- (6) a. Jadanik Frantziarat heldua zelarik, ikusi zuen eliza-athe batean sortzez itsu zen gizon bat; itsu hari argitu ziozkan begiak. (Jnn *SBi* 108)
- b. Beraz Gallegor, emazteak aipatzearekin, arpegia argitu zitzaion, behakoa piztu eta sudur-hegalak, plazerrez, daldaraka lotu. (Larz *Idazl* V, 121)
- c. Eta orduan, nahi-ta-ez, ilhundu eta belztu zitzaioten gogoa denei. (Jnn *SBi* 110)
- d. Gizon huni barnea hautsi zaio... (Larz *Idazl* II, 144)
- e. Jite bizia duenari erakitzen zaio barnea, baldin zerbait desgogorako manatzen badiote. (Arb *Bok* 204)
- f. Behin batez, beraz, ondo hetako gizon nekhatzaile bati hil zitzaion bere semea. (Jnn *SBenot* 91)
- g. Jenebiebari hil zitzaizkon aita eta ama, biak, hamabortz urthe baizik etzituelarik. (Jnn *SBi* 71)

Aurreko adibide guztietan, bada, datiboa beste osagai beregain batekin lotuta dago jabetza besterenezinaz, jabetza harremanen artean tipikoenetariko batez, hain zuzen.

⁴ Honek ez du esan nahi aditzen egitura lexikoan edota sintaktikoan ere esperimentatzaileak nolabait beste argumentuei gaineratzen ez zaizkienik. Nolanahi ere, gure deskribapenean garrantzizkoa da ezberdintasun hau azpimarratzea.

⁵ Halako datiboez ikus Etxepare (2003) eta Fernández eta Ortiz de Urbina (2008).

Bestalde, aditzak ez diren predikatuetera hurbiltzen bagara, antzeko komunztadura harremanak aurkituko ditugu. Jo dezagun orain datibo etikoetara. Halako datibokoak izan litezke, adibidez, *haizu izan*, *zilegi izan* edota *berdin izan*. *Haizu naiz*, *zara* formak ere ager daitezke lehen predikatuarekin, alegia, datiborik gabeko inakusatibo modukoak. Horietan, predikazio kopulatibo sinplea dugu, eta *haizu* kanpo argumentu batez predikatzen da, absolutibo argumentuaz alegia. Baina guretzat bereziki interesgarriak diren *haizu zaio* formetan, nolabaiteko predikatu inbertsoa aurkitzen dugu. Adjektiboa kasu honetan bi argumenturekin lotzen da: bata predikazioaren gaia da, absolutiboaz markatzen dena, konfigurazio sinpleetan bezala; bestea, *haizuren* interesduna, datiboaz markatzen dena. Ondorengo adibideetan ikusten denez, inbertsio egituren antzera, interes datibo honek subjektuen antzera jokatzen du, nominalizazioaren subjektuaren kontrolatzailea baita. Era berean, datibo honek, subjektutik hurbil dagoenak beharrezko komunztadura eragiten du:⁶

- (7) a. Artzain onari, haizu ez zaiona da bakarrik, bere ardien etsai bilakatzea edo hetarik baztertuz bizitzea. (Larz *Idazl* VI, 199)
 b. Beharbada, gauzak ez dira batere hola gertatuko, bainan bakotxari haizu zaio bere irudimena lanean ar-araztea. (Larz *Idazl* VII, 14)

Zilegi izan eta *berdin izan* aurrekoaren antzekoak dira, subjektu bizidunik ez onartzeak dakarren ondorioarekin: predikazio konfigurazio sinpleetan hirugarren pertsonako formak bakarrik topatzen ditugu —*zilegi*, *berdin da*—. Datibo argumentua edozein pertsonatakoa izan daiteke kasu bietan. Alabaina, datibo argumentuaren theta-rolak ez dira berdinak: *berdin zaio* diogunean, datiboa esperimantatzaile eta etikoaren artean dagoela dirudi, *zilegiren* datiboa, berriz, etikotik hurbilago dago. Edozelan ere, komunztadura beharrezkoa da bietan. Esate batera, Larzabalen *berdin izan* guztiak datibo komunztaduradunak dira.

- (8) a. Nahi izan zuen Zalantan antze hek gizon gutiri zillhegi izan zakitzoten. (Dv *Telem* 200)
 b. Zeruan ez bada, ez neskatzik eta ez zurrutako molderik, berdin zait neri zerurat edo debruetarat joan. (Larz *Idazl* III, 71)
 c. Beleari aldiz berdin zaio hil zapar usaindua. (Larz *Idazl* V, 89)

Aurkitzen zailxeagoak eta urriagoak dira *zilegiren* agerpenak, baina nolnahi ere, komunztaduradunak.

- (9) Zilegi othe zaio komentu baten buruzagiari, guphidestea eta bere komentutik urruntzea bokazione on eta egiazkoak? (Arb *Bok* 259)

Larzabalek berak sarritan erabiltzen du *dat/abs* konfigurazioa *izan* aditzarekin (*norbaiti zer izan*), *inporta izanen* zentzuan. Esanahi honi dagokion bezala, datibo esperimantatzaile/etiko horrek beti dauka islapena komunztaduran:

- (10) a. Aita, zuri zer zaizu, ni kanpoan izanik ere? (Larz *Idazl* I, 194)
 b. Zer zauk hiri, to! (Larz *Idazl* II, 104)
 c. Zuri edo neri zer zaigu? (Larz *Idazl* III, 57)

⁶ Duvoisinek ere baditu halako adibideak, argumentua agerian ez badago ere: *Haizu othe zautze azitatzea Erromar hiritar bat eta kondenatugabea?* (Dv Act 22, 25) edota *Haizu zait zuri hitz baten erratea?* (Dv Act, 21, 37) (OEH, I: 524).

Zer osagaia adibide hauetan baliteke osagai predikatibo bat izatea, eta absolutiboa ezkutuan dagoen beste osagai batetik etortzea. Baina, edozein modutan ere, datiboa esperimentatzaile/etikotzat jotzen dugu.

1.2. Egitura iragankorrak

Datibo komunztadura galera aztertzen dugunean, egitura iragankorrez ari gara, badirudi hautazkotasuna dela nagusi eta ez dagoela komunztadura halabehearrez zaintzen duen datiborik, baldin eta egitura iragankorrean ageri bada. Baina egia ere bada, literaturan hautazko komunztaduraz hitz egin izan denean, bereziki *eman* edota *erran* bezalako datibodun iragankorrak izan direla kontuan hartu direnak, alegia, tematikoki helburu edo iturburu diren datiboak —*behe-datiboak*—, eta salbuespenak salbuespen ez dagoela egitura hauetan bestelako datiboen ia aipamenik. Salbuespen ia bakarra, guk dakigula behintzat, Oihartzabal (2007a, b) da, ondoren ikusiko dugunez (1.2.2) —ikus baita Fernández eta Ortiz de Urbina (2008)—. Hori baino lehenago, iragangaitz eta iragankorrei buruzko eztabaida egingo dugu.

1.2.1. Iragangaitz eta iragankorren artean ezberdintasunik?

Predikatu iragankorretako datibo komunztadurari bete-betean ekin aurretik, predikatu iragangaitz⁷ eta iragankorren arteko diferentziarik ba ote dagoen galde liteke, edo benetan inongo diferentziarik aurkitzea espero genezakeen. F&L (2009) lanean lehenago eta orain ere ez dugu printzipioz halakorik espero. Dena den, goian azpimarratu dugun bezala, kontuan hartu beharra dago gako nagusia theta-rolak izan arren, datiboak gune sintaktiko batean baino gehiagotan azal daitezkeela, eta komunztadura gune sintaktiko horien islapena dela —zeharbidez baino ez, theta-rolena—. Hortaz, gune sintaktikoa bera har daiteke azalpenaren oinarritzat, eta ez horrenbeste theta-rola. Nabardura hau gogoan dugula, ez dugu espero iragankortasuna bera komunztadurarik gabeko datiboen gakoa izatea, iragankortasunari esker theta-rolen —eta hortaz, gune sintaktikoen— banaketa berezirik ez badago behintzat.

Ortiz de Urbinak berak ere (1995) ez zuen printzipioz inakusatibo eta iragankorren artean diferentziarik antzematen komunztadura galerari dagokionez, eta askoz ere lehenago, Inchauspe (1858) edota Gèzeren (1873) gramatiketara joz gero, esate batera, ez dirudi, argi eta garbi behintzat, inolako asimetriarik dagoela interpreta daitekeenik. Izan ere, Gèzeren gramatikatik atera dezakegun ondorio garbia da aditz iragankorrekin datibo komunztadura galtzen dela, baina ez dago horren argi, bere testua irakurrita, inakusatiboekin ere hala ez denik. Are lausoagoa da Inchausperen lanetik atera daitekeen irudia, berak ez baitu iragankortasuna aipatzen (1858: 433) ondoko hitzetan *l'usage permet d'exprimer ou de ne pas exprimer par le terminatif du verbe ce régime indirect*.⁸ Hala ere, ondoren ematen dituen adibideetan darabil-tzan bi aditzak *eman* eta *igorri* datibodun iragankorrak dira. Inchausperen adibideak

⁷ Tarteka *inakusatibo* hitza ere erabiliko dugu, *iragangaitzen* ordez.

⁸ Hala dio hitzez hitz: «Quant au régime indirect, lorsqu'il est exprimé par un nom ou un adjectif, l'usage permet d'exprimer ou de ne pas exprimer par le terminatif du verbe ce régime indirect» (Inchauspe 1858: 433).

dituzue ondokoak, (a,c) datibo komunztadurarik gabekoak dira eta (b,d) datibo komunztaduradunak:

- (11) a. Emán du Johániari makhilá bat
 b. Emán déyo Johániari makhilá bat
 c. Igórri dut lángiler pegár bat ardoú
 d. Igórri déyet lángiler pegár bat ardoú

Baina berez horrek ez du halabeharrez esan nahi aditz inakusatiboekin ere datibo komunztadura galtzen ez dela uste duenik. Hala, euskaraz, aditzak lehen eta bigarren pertsonako izenordainekin komunztadura egiten duela dio segidan, eta ondoko adibideak ematen ditu, *éman déiku* edota *lehéntu záik*, alegia, datibo komunztadura erakusten dutenak —pertsona izenordaina agerian eman gabe—. Eta berdin esan daitekeela dio *éman du goúri* edota *lehéntu da híri* adibideez —pertsona izenordaina agerian dagoelarik, datibo komunztadura ezabatzen dutenak—. ⁹ Lehen adibidean, *eman* datibodun aditz iragankorra agertzen da; bigarreanean, berriz, *lehentu* aditz inakusatiboa, eta hala izan arren, bietara agertzen da aditz laguntzailea, batean datibo komunztadura zaindus eta bestean datibo komunztadura urratuz.

Gèze irakurritz, beharbada errazago pentsa daiteke hautazko datibo komunztadura bereziki aditz iragankorrekin dugula. Izan ere, Gèzek (1873: 81) bereziki aipatzen ditu aditz iragankorrak, datibo komunztadura ezaba daitekeela dioenean, ¹⁰ eta gaiaz ezertxo ere ez du aipatzen iragangaitzez diharduenean. Jarraian dakartzan adibideak ere aditz iragankorrekoak dira:

- (12) a. Gizounari lurra emaiten du Jinfoac
 b. Gizounari lurra emaiten deyo Jinfoac
 c. Haurrer libriac eskentzen dutut
 d. Haurrer libriac eskentzen deitzet

Aditz iragangaitzez ari denean galeraren aipamenik ez egiteak inplizituki iragangaitzekin komunztadura galerarik ez dagoela pentsaraz liezaguke, baina Ortiz de Urbina (1995: 584) ohartarazten duenez, Gèzeren beraren beste ataletako adibideak Gèze (1873: 253 eta 26) argigarriak dira:

- (13) a. Nausiari mintzatu¹¹ niz¹²
 b. Jatia gizounari beharrezco da

Bietan aditz laguntzaile iragangaitza dugu, *izan* aditza, eta *ez* batak —*niz*— ez besteak —*da*— ez dute datibo komunztadura zaintzen. Honen aurrean, beraz, badirudi iragangaitzez ari delarik galera ez aipatzea ez dela ukapen inplizitu modura ulertu behar.

⁹ Hona hemen berriro ere bere hitzak: «Faisons observer toutefois que l'usage ne réprovoe pas l'expression des pronoms personnels lorsqu'ils sont régimes indirects; ainsi on dit: *éman du goúri*, *lehéntu da híri*, *igórri du éni*.» (Inchausepe 1858: 433).

¹⁰ «Lorsque le verbe transitif a par régime indirect un substantif, on peut indifféremment employer la conjugaison qui exprime le pronom indirect ou celle qui ne l'exprime pas [...]» (Gèze 1873: 81).

¹¹ Iragangaitz itxurako inergatiboa da *mintzatu*, irakurleak dakien moduan.

¹² *Nausiari mintzatu niz*-en ondoan, *nausia mintzatu dut* erabilera harrigarria jasotzen du *mintzatu* aditzerako Gèzek.

Oso bestela, Pikabeak (1993: 112) nahikoa argiro dio XIX. mendean maiztasun handiagoz gertatzen dela datibo komunztadura galera aditz laguntzaile iragangaitzetan, aditz laguntzaile iragankorretan baino. Uste horretakoa da behin *jarraiki*, *manatu*, *mintzatu*, *erran*, *eman*, *atxiki*, *ohartu* eta *lotu* aditzak aztertu ondoren. Baina, noski, analisi horretan predikatu gutxi batzuen jokabidea neurtzen da, ez, oro har, predikatu iragankor eta iragangaitzena. Hortik aparte, ez ditu bere lanean kontuan hartzen datiboen askotariko theta-rolak, eta hortik etor daiteke orokorpen, gure ustez, okerra.

Han-hemenka jasotako aipamen hauek guztiak eta gure iritzi nagusia alde batera, ez dugu ezta esan nahi iragankortasunak inongo zerikusirik ez duenik galerarekin, baina epifenomenotzat hartu beharko genukeela uste dugu, hau da, neurri batean bestelako faktoreen ondorio. Izan ere, gure ikuspuntutik, bada bi predikatu sorten artean nolabaiteko diferentzia bat: datibodun iragankorretan, alegia, *eman*, *erran* bezalakoetan, komunztadurak beti dirudi hautazkoa, hau da, nekezago aurki daitezke datibodun iragankorren artean, ezinbesteko komunztadura duten erakusgarriak. Oso bestela, datibodun inakusatiboen artean, lehenago ere —F&L (2009)— aldarrikatu dugun bezala, asimetria nabarmena da: *damutu* edota *dolitu* bezalakoek ezinbestean zaintzen dute komunztadura eta *jarraiki* edota *lotu*k, aldiz, hautazkoa dute zaintzea. Dena den, berriro ere diogu, epifenomenoa dela ematen du, galera aldagaia dituen burutzapenak —ezinbesteko, hautazko eta ezinezko komunztadura— ez baitzaizkio zor horrenbeste iragankor ala iragangaitz izateari, ez bada konfigurazio batean edo bestean jokoan dauden datiboen izaera tematikoari —eta horrek eragiten dituen ezberdintasun sintaktikoei—.

Azter ditzagun, bada, jarraian iragankorrak gure corpus berriaren argitan eta orain arte bezala nagusiki theta-rolak kontuan hartuz.

1.2.2. Ezinbesteko komunztaduradun datiboak, egitura iragankorretan nekez araka daitekeen aukera

Gorago ikusi dugunez, ezinbesteko komunztadura erakusten duten datiboen artean, esperimantatzaile datiboak ditugu batetik eta bestetik, jabetza/interes datiboak. Baldin eta datiboaren izaera bada datibo komunztadurari eragiten diona, eta ez horrenbeste egitura iragangaitz ala iragankorra izatea, lan honetan defendatzen dugun bezala, orduan halako datiborik izanez gero, komunztadura ezinbestean zaintzen duten horietakoa izatea espero dugu, egitura iragangaitza izan zein ez.

Kontua da, oro har, datibo hauek guztiak egitura iragankorretan aurkitzeko aukerak oso murrizak direla. Hasi gaitezen, adibidez, esperimantatzaileekin. Badira halako argumentuak egitura iragankorretan, jakina, baina ergatiboak (*nik hori gorrotatzen dut*) edo absolutiboak (*horrek ni kezkatzen nau*) dira; oso nekez aurki daitezke datibo esperimantatzaileak egitura iragankorretan. Halakoak dira gure ustez *guri ez digu axola* edo *guri inporta/ardura digu* bezalakoak. Nolanahi ere den, hauek nagusiki mendebaldeko aukerak dira eta, oker ez bagaude, behintzat, mendebaldean aurkitzen diren forma bakan horiek ez dira ekialdeko hizkeretan aurkitzen. Hizkera hauetan, goian ikusi dugun bezala, Larzabalen *berdin zait nerilzer zauk hiri?* bezalakoak dira batez ere aurkitzen ditugunak, alegia, egitura iragangaitzak, eta dagoeneko ikusi dugunez ezinbesteko komunztaduradunak.

Esperimentatzailerik ezean, interes datiboez galde genezake ondoren. Halako datiboak mendebaldeko hizkeretan, behintzat, izan badira, hiztunen juzkuetan aldakor-tasun handia sumatzen den arren —ikus Fernández & Ortiz de Urbina (2008)—. Oihartzabalek (2007b) inplizituki mendebaldeko aukera baino ez direla pentsarazten digu, mendebaldeko hiztunek datibo etikoak inergatiboekin erabil ditzaketela dio-nean —(2007a) lanekoa da (b) adibidea—:

- (14) a. ?Semeak gaizki bazkaldu dit eguerdian
b. ?Umeak hobeki lo egiten digu egun hauetan

Datuak zertxobait argitzearren, Piarres Xarrittoni¹³ goiko perpausak egokitu eta bere juzkuak eskatu dizkiogu:

- (15) a. Haurra ontsa bazkaldu zait
b. Haurrak ontsa lo egin daut

Gure datu-emaileak bi perpausak gramatikalak direla esan digu, eta Oihartzabalek berak (buruz buru) ere adierazi digu ondoren ekialdean ere halakoak badirela: (a) bezalako iragangaitzak sarri eta (b) bezalako iragankorrek ez horrenbeste. Zoritxarrez, gure corpus nagusia orain artean idatzizko testuek osatzen dutenez, eta Oihartzabalek (2007b) dioen modura, printzipioz halako datiboei dagokien aldaera lagunartekoa de-nez, ez aldaera jaso, nekez aztertu ahal izan ditugu halakoak gure corpusean.¹⁴

Goi-datiboen artean araka daitekeen azken aukera baino ez dugu, beraz, jabe datiboena, hain zuzen. Egia esan, lehengo datuak, Oihartzabalek etiko deiturapean biltzen dituenak, erraz sar litezke jabe datiboen multzoan, *gure semeaz edota gure haurraz* ari baikara. Ostean, nahiko harrigarria da egitura irangakorretan *bizarra moztu dit/ilea orraztu dit* bezalakorik ez aurkitzea. Halakoek muga dialektalik ez dutelakoan gaude: *kanpoko jabetza*¹⁵ oso fenomeno hedatua da munduko hizkuntzetan zehar, eta Oihartzabalen (2007a) datuak markatuak dira alde horretatik, bere iritziz, ez dira-eta onargarriak, mendebaldean, bederen, ontzat hartzen ditugun datibo etikodun ondoko adibideak:¹⁶

- (16) a. *Mariak anaiari ondoan bazkaldu dio
b. *Ikasleek irakasleari kanpoan jolastu diote
c. *Joni etxean afaldu diote adiskideek

Datuon ezgramatikaltasuna apur bat harrigarria da baita Oihartzabalek berak dabilen Pyllkkänenen (2008) eredu teorikorako ere. Pyllkkänenen (2008) sistemak auresaten duena da osagarriarik egon ezean, ezin daitekeela buru aplikatiborik gaineratu egituran. Hortik inergatibo eta inakusatiboen arteko kontrastea:

- (17) Joni etxean afaldu zaizkio adiskideak

¹³ Eskerrak eman nahi dizkiogu Piarres Xarrittoni bere juzkuengatik. Plazer bat da berez gure hazpandar maiteari aditzea eta plazer are handiagoa hizkuntzaz eta gramatikaz diharduenean.

¹⁴ Landa-lanaren premia erakusten du honek.

¹⁵ *Kanpoko jabetza* diogunean *external possession* adierazi nahi dugu —ikus Payne & Barshi (1999) beste askoren artean—.

¹⁶ Antzekoak dira baita Oihartzabalen (2007b) lanekoak ere: **Jonek Joanari etxean bazkaldu dio* eta **Jonek Joanari etxera jo dio*.

Baina osagarriarekin lotutako behe-aplikatibo burua Pylkkänenen sisteman semantikaren aldetik helburu/iturburu motakoa da; bestalde, etikoak, eta beharbada baita jabe datiboak ere,¹⁷ gertaera jakin bat argumentu bati dagokiola adierazteko erabiltzen dira, gorago daude egituran eta ez dute osagarriarekin zerikusirik. Beraz, guk goi-datibo deritzagunaren edo nahiago bada, goi-aplikatiboaren agerpenak iragankortasunarekin zerikusirik ez izatea espero genezake. Noski, litekeena da ipar-ekialdeko hizkeren eremuan buru aplikatibo hau ez erabiltzea, eta hortaz, datibo etikorik edo jabe datiborik ez egotea, baina goian esan dugun bezala Oihartzabalek erakusten du badirela honelakoak iragangaitzetan bederen.

Ikusten denez, gehiago aztertu beharreko eremua da hau, beraz, bai datuen aldetik bai azalpen teorikoen aldetik ere. Momentuz alde aurretik esan dezakegun gauza bakarra da baldin eta honelako datiborik badugu egitura iragankor batean, nekez aurkituko dugula *niri bizarra moztu du / niri ilea orraztu du* bezalako erakusgarririk ezta komunztadura galera zilegi den hizkeretan ere. Dena den, hipotesia da momentuz, eta hipotesia berresten duten datuak noiz jaso zain gaude orain.

2. Hautazko datibo komunztadura

Komunztadura ezinbestean zaintzen duten askotariko datiboak izan ditugu minztagai 1. atalean, eta hautazko datibo komunztadura eragiten duten gakoetara hurbilduko gara oraingo honetan. Orain arteko eztabaidan zehar, ezinbesteko datibo komunztaduradun konfigurazioen gakoiez jardun dugunean, hautazkotasunaren eremua ere mugatu dugu zeharbidez besterik ez bada. Theta-rol/gune sintaktikoaren araberrako sailkapenak egin ditugu, alde batetik datibo esperimantatzaileak eta jabe/interes datiboak (goi-datiboak) eta bestetik iturburu/helburu datiboak (behe-datiboak) bereiziz, eta azken rol hauek dira, hain zuzen, hautazko komunztaduraren eremura garamatzenak.

2.1. Datibodun iragankorrak

Dagoeneko erakutsi dugun bezala (1.2.2), datibo komunztadura galera erakusten duten euskalkietan nekez topatzen dira goi-datiboak egitura iragankorretan. Behe-datiboak dira egitura hauetan gehienetan aurkitzen ditugunak, helburu eta iturburu theta-rol-dunak alegia.

Datibodun iragankor tipikoenetan nolabaiteko ‘transferentzia’ adierazten da, egi-leak gaia (objektu, zerbitzu, mezu bat, etab.) helburuari iragaten dionean. Hauxe izaten da hizkuntzen artean datibodun iragankorren¹⁸ egitura tipikoa *eman, erakatsi, erakutsi, erran, eskaini, galdatu, iharduki, egin* bezalako predikatuekin. Helburudun predikatu hauetan sarri askotan gertatzen da datibo komunztadura galera, eta gainerrako predikatuekin bezala, seguruenik askotariko gakoan arteko interakzio konplexua da galera bera eta bere maiztasuna baldintzatzen dituztenak —informazio egitura, hitz ordena, argumentuaren isilpeko edo ageriko izaera, estiloa, etab.—. Guk mataza

¹⁷ Pylkkänenek berak behe-aplikatibotzat hartzen ditu gaztelaniaren jabe datiboak; ez gatoz bat horretan, baina albo batera utziko dugu auzi hau hemen.

¹⁸ Ingelesezt *ditransitive* izenez ezagutzen direnak.

honetan hari mutur bakar bati tenk egingo diogu, gainerakoak geroko utziz: sail honetako aditzek ere galerarako joera dutela berretsi besterik ez dugu egingo, idazletik idazlerra eta aditzetik aditzera aldakortasuna dagoela erakutsiz.

Ikus dezagun lehenik nola jokatzan duten aurreko predikatu prototipikoek datibo komunztaduraren aldetik. Idazlez idazle maiztasuna ezberdina bada ere, ez da arraroa *eman* datibo komunztaduragabea aurkitzea:

- (18) a. Betiri, ean emazteari errepusta emanen duzun!... (Larz *Idazl* I, 167)
 b. Akusa zaitzu hek eta zure burua, eta... guri bakea emazu... (Larz *Idazl* II, 36)
 c. Jainkoak giristino guzier baititu erakuspentzat eman (Leon *Imit* I, 18, 4)
 d. Eta ogi hori zuhau zira, bizirik den ogia, zerutik jautsia, munduari bizia emaiten duena. (Leon *Imit* IV, 2, 3)

Ihardetsira joz gero, ondo erakusten du predikatu honek corpus murriztuetatik ondorio sendoak ateratzeko zailtasuna. Leonen datuei begiraturaz gero, hasieran harritzekoa da predikatu honek komunztadura beti zaintzen duela ikustea... adibide bi besterik ez daudela ohartzen garen arte. Badirudi, beraz, ez dela kopuru esanguratsua orokorpenetarako. Corputa apur bat gehiago zabalduz gero, gure hipotesiarekin bat datorren irudia aurkitzen dugu. Larzabalek, esate baterako, 17 aletatik, 3tan erabiltzen du komunztadurarik gabeko forma:

- (19) a. Beti gauza bera ihardesten du, gure galde guziera... (Larz *Idazl* I, 171)
 b. Zure galdeari, jauna, ez dezaket berehala ihardets. (Larz *Idazl* III, 112)
 c. Galde hauieri nahi nuke ihardetsi buru-lan huntaz. (Larz *Idazl* V, 135)

Hau esanguratsuagoa da pentsatzen badugu oro har Larzabalek berak gehiagotan zaintzen duela datibo komunztadura Leonek baino. Azken honek datibodun perpausetatik % 57,35 kasuetan zaintzen du datibo komunztadura, % 42,65tan galtzen duen bitartean. Larzabalek, aldiz, % 63,53 adibidetan zaintzen du datibo komunztadura eta % 36,47tan galdu —ikus oin-oharreko webgunea—. ¹⁹

Kontuan izan ez dugula espero mota bereko predikatuen artean galera kopuruak antzekoak izatea. Esate baterako, Duvoisinin Biblian datibo komunztadura zaindu eta galtzen duten adibideen ehunekoak ondokoak dira, hurrenez hurren: % 67,01 eta % 32,99. Baina alez ale, difusio lexikoa gertatzen denean bezala, ezberdintasunak aurkituko ditugu: *eman* hurbilago dago batz besteko kopurutik —129 adibide komunztaduradun, eta 29 komunztaduragabe—, *erran* baino —46 komunztaduradun eta komunztadurarik gabeko 2. Maizago erabiltzen diren aditzetan datibo komunztadura zaintzen duten adibideen kopuruak altuagoak direla ematen du, eta galera adibideak gutxiago erabiltzen diren predikatuetatik datoz—.

2.2. Datibodun inergatiboak

Nahiko aparteko kasuak dira inergatiboak orain arteko eztabaidaren aldetik. Datibodun inergatiboak diogunean, Fernández & Ortiz de Urbina (2008) aditz ti-

¹⁹ <http://weblingua.ametza.com/cgi-bin/corsintax/dat-kmz.pl>. Ikus lan bukaerako aipamenean ondoren, erabilitako corpusari buruzko zertzeladak.

pologia eta izendegiari jarraitzen diogu, eta argumentu bakarrekoak izanik ere, ergatiboaz markatu eta datiboaz gaineratzen dioten egitura iragankorrez ari gara.²⁰

Gorago, 1.2.2 atalean esan dugunez, ez dago argi ipar-ekialdeko hizkeren eremuan halako predikatuei goi-datiborik gaineratu dakiekeenik. Era berean, ez da erraza ohiko behe-datiboak aurkitzea hizkera eremu honetan ergatibo/datibo konfigurazioan, nagusitzen den konfigurazioa absolutibo/datiboa delako —ikus Fernández (2008) eta Mounole (2008)—.

Begiratu aditza da, agian, paradigmaticoena. Ortiz de Urbinak (1995) lehenik eta Fernández & Ortiz de Urbinak (2008) bere ondotik, *quirky case* edo *kasu bitxia* deritzote *begiratu* eta bera bezalako predikatuen osagarriek daramaten datiboari.²¹ F&L (2009) lanean, xehetasunez aztertu genituen kasu bitxiko datibodun konfigurazioan agertzen diren predikatuak, baina hizkera eremua kontuan hartuta, han bildu genituenak nagusiki datibodun inakusatiboak ziren —ondoko atalean ekarriko ditugu gogora— ez inergatiboak. *Begiratu* dugu predikatu haietatik konfigurazio inergatibo —ergatibo/datibo— zein inakusatiboa —absolutibo/datibo— erakusten dituztenetako bat, eta idazle berak, Arbelbidek, adibidez, bietara darabiltza konfigurazio biak, komunztadurarekin eta komunztadurarik gabe. Datibodun inergatiboak dira lehenak:

- (20) a. Pintatzaile batek egin baleza imajina eder bat, alde guziz konplutua eta abantailatua; imajina hark, baldin ezagutzarik balu, nori lehenik behatu behar othe leraukaio? (Arb *Bok* 31)
- b. Buruzagi batek guzieren behatzen diote; akhulutzen ditu nagiak, gaztigitzen ditu obendunak; oro atzartasunekin zaintzen ditu eta bide onari jarraikarazten. (Arb *Bok* 238)
- c. Guk behatzen dugu xoilki oraiko atsekabeari, eta damustutzen gare, samintzen gare. (Arb *Bok* 222)
- d. Xutitu gabe eta hitzik ihardetsi gabe, begiak altxatzen ditu Sainduak eta behatzen du lehenik aitoronsemeari, gero gizon estekatuari. (Arb *Bok* 366)

Eta datibodun inakusatiboak ondokoak:²²

- (21) a. Guzien gainetik Jesus behatu zaio Eskualdunen Ama berezi-bereziari, Andredena Mariari. (Arb *Erlis* 32)
- b. Horrelako urguluari behatzen dena galduko da laster. (Arb *Bok* 277)

Esan gabe doa, datibo bitxikoak direla ez bi konfigurazioak —inergatiboa eta inakusatiboa— dituztelako, ez bada, predikatuak, *begiratu* adibidez, datiboaz markatzen duelako osagarria. Gainerakoan, kontuan izan *begiratu* eta oro har, datibo bitxiak erakusten dituzten aditzak sarri askotan absolutibo/datibo alternantziadunak direla (Fernández eta Ortiz de Urbina 2008). Izan ere, bitxia deritzagu predikatu hauen

²⁰ Ez ditugu hemen aztertuko, ez bada 3. atalean, *izena + egin* predikatu arineko inergatiboak ezta *eman* arinekoak ere.

²¹ Datibo bitxia *differential object marking* edo *osagarri markapen bereizgarriaren* argipean aztertzen dute Fernández eta Rezacek (2009).

²² Konfigurazio inakusatiboko *behaturen* erakusgarriak ez dira, beraz, *ia* Duvoisinena bakarrik, ikusten denez —vs. F&L (2009) eta *OEH* (IV: 464)—.

osagarriaren kasuari, izatez, egitura iragankor batean, osagarria absolutiboaz markatzea espero dugulako, ez datiboaz. Nabariak dira datibo komunztaduraren hautazkotasunaren erakusgarriak bai Duvoisinengan bai Leonengan. Predikatu hauetan datiboak agertzeak badauka nolabaiteko arrazoi semantikoa, osagarriak helburu kutsua du-eta: begiratzea begirada helburu batera zuzentzea da, eta helburu rolaekin hurbiltasun tematikorik badu, ez da harrigarria datibo hauek behe-datiboen antzera jokatzea.

Jazarrik ere *begiraturen* antzera, konfigurazio inergatibo eta inakusatiboa ditu, baina gure idazleen artean, dudarik gabe, nagusitzen dena inakusatiboa da,²³ eta itxuraz, inakusatiboekin komunztadura errazago aska daitekeen arren, ez dira falta komunztadurarik gabeko adibideak konfigurazio inergatiboan —(a,b) vs. komunztaduraduna (c)—.

- (22) a. Emaztekoa, non dire zuri jazartzen zutenak? nihork kondenatu zaitu? (Dv *Io* 8, 10)
 b. Ez duzu edo guti duzu jazartzen haragi biziari eta landetako uzteri, hala nola miru, belatx eta buzokak. (Lar *Idazl* V, 89)
 c. Huntaz orhoit zaite, etsaiak jazarri dioela Jaunari, eta populu zoro batek burhoztatu duela zure izena. (Dv *Ps* 74, 18)

Urriak dira hizkera hauetan, datibodun inergatiboak inakusatiboen aldean. Datibo bitxiez gain, F&L (2009) lanean, datibo aspektu datibotzat jotzen genituenetik, alegia, *ari (izan)*, *bermatu*, *jo*, *lotu*, *eman* eta abarretatik, konfigurazio inergatiboan agertzen den itxuraz bakarra *jo* da hizkera eremu honetan. Aipa ditzagun, bada, ondoren inakusatiboen hautazkotasunari buruzko zenbait zertzelada, xehetasunik nahi duenak, F&L (2009) lanera joko duelakoan.

2.3. Datibodun inakusatiboak

Datibodun inakusatiboetara hurbilduz gero, F&L (2009) lanean esandakoa berretsi egiten dute datu berriok. Hala ere, irudia ez da bat bera idazlez idazle aztertuz goazela. Leonek, esate baterako, galera kasu gutxi erakusten ditu inakusatiboetan. Badira komunztadurarik gabekak diren erakusgarriak, baina ezinezko komunztadura duten leku datiboak iruditzen zaizkigu —ikus baita Ortiz de Urbina (1995), Etxepare & Oihartzabal (2008a) eta bereziki Etxepare & Oihartzabal (2008b,c)—

- (23) Bihotza zorionak hanturik nere manamenduen bideari abia ziten lasterka. (Leon *Imit* III, 51, 2)

Datibo honek postposizio hutsa dirudi, adlatiboaren antzekoa. Bestalde, Duvoisinengan *hil* predikatuko datibodun adibide guztiak komunztaduragabeak izatea, eta hori printzipioz harrigarria da, harik eta datiboa etikoa ez dela konturatzen garen arte. Honakoak adibideetatik bi:

- (24) a. Oi Jauna, neretzat gurutzean hil zinen bezala, hil bedi nere bihotza lurrari, eta bizi bedi zu baithan. (Dv *LEd* 15)
 b. Munduari eta beren buruari hil ziren (Dv *LEd* 62)

²³ Idazletik idazlera diferentziak daude, goian beste predikatu batzuen harira esan dugun bezala.

Datibo etikoa gabe, zein aldetara hil adierazten duen theta-rol tematikoa da; dau-den 4 adibideak komunztaduragabeak dira, eta horrek datibo-postposizioekin koka-tuko lituzke, zalantzarik gabe.²⁴

Bestalde, *joan* eta *atxiki*, adibidez, alegia, datu kopuru esanguratsua duten inaku-satiboek beti zaintzen dute datibo komunztadura. Biak azpimarratzekoak dira, beti agertzen baitira *doako/datxekio* motako forma trinkoetan. Badirudi hau ez dela kasua-litate hutsa, Duvoisinengan ere *joan* guztiak komunztaduradunak baitira, eta gehie-nak forma trinkoa dutenak. Honek erakutsiko luke forma trinkoetan, predikatuak erakusten duen argumentuaren theta-rola helburu izanik ere, hobe zaintzen dela ko-munztadura forma perifrastikoetan baino (Ortiz de Urbina 1995).

Antzera esan daiteke *jarraiki* predikatuaz ere. Aurreko atalean erakutsi ditugun *begiratu* edota *jazarri* datibo bitxiko predikatuak bezala, *jarraikik* ere datibo bitxiaz markatzen du osagarria, eta hautazkotasuna erakusten du. *Jarraikirekin* ere, komunztaduradun forma gehienak trinkoak dira, perifrastrikoak ere egon badauden arren. Hona komunztaduraduna eta komunztadurarik gabea:

- (25) a. Jesus kurutzefikatuari jarraiki zaizkonak... (Leon *Imit* II, 12, 1)
 b. Jesusen urratser jarraiki diren bertze guziak! (Leon *Imit* I, 18, 2)

Bestalde, interesgarria da *egon* ere aztertzea. Duvoisinengan, Bibliatik kanpo aur-kitu ditugun komunztaduradun adibide guztiak *niri dagokit* motakoak dira, hau da, trinkoak, etikoak eta komunztaduradunak. Komunztadurarik gabeak, aldiz, datibo-postposizioak dira (*haizeari, zuri, hegoari egon*) edota ondoko atalean aztertuko di-tugun egitura konplexukoak (*zeruari eske egon, zerbaiti miretsia egon, zerbaiti ikaran egon, etab.*). Ez du aditz honek ohiko behe-datibo argumenturik datu sorta horretan. Baina beste helburu datibo asko daude Duvoisinen bestelako aditzen osagarrien ar-tean, eta horixetan aurkitzen dugu, berriro ere, hautazkotasuna:

- (26) a. Bere umei bezala bere azpiko guziei agertzen zen. (Dv *Telem* 48)
 b. Anbizione zoro bati eta atsegin guziei barraiatu (Dv *Telem* 97)
 c. Legeei bihurtzen balin bazarete. (Dv *Telem* 97)
 d. Zertako bada estekatzen zare diruari, egun bateko ontasanari? (Dv *LEd* 154)
 e. Baldiñ ez baituzue bakea eta zuzentasuna zuei heldu direnak entzuten, bakea eta zuzentasuna aspertuak izanen dira. (Dv *Telem* 172)

Ikusten denez, ñabardura batzuk baino ez dira hauek. Deskribapen osoa du irakurleak eskura gure lehengo lanean (F&L 2009), eta bertara jo dezake sail honen xehetasunak behar baditu.

3. Hautazko datibo komunztadura egitura konplexuetan

Lan honetan zehar, nagusiki predikatuen argumentu egiturari begiratu diogu hori delakoan datibo komunztadura galera azaltzeko erabil daitezkeen gako nagusietako bat. Predikatuen beraien argumentuak batzuk (esperimentatzaileak), eta oinarrizko

²⁴ Kontuan izan gaztelaniaz ezin litezkeela esaldi hauek itzuli datibo etikoei dagozkien klitikoek bi-dez: **(se) le murió al mundo*.

predikatu bati gaineratutako argumentuak besteak (jabe datiboak, interes datiboak, helburuak gehienetan), predikatuaren inguruko argumentuak dira guztiak. Baina askotan datiboak, predikatuari gaineratuta ere, egituraren beste osagai bati daude lotuta. Hau gorago aipatu dugun kanpoko jabetza fenomenoaren oso antzekoa da. Datibo askok zerbaiten ‘jabea’ zein den adierazten dute, eta hurbilketa teoriko batzuetan, datibo horiek beste sintagmetatik *ateratako* edota igotako osagaitzat hartzen dira. Ondokoan, esaterako, *Mikel* bizarraren jabea da, baina, espero litekeenaren kontra, ez da azaltzen izen horren sintagmari lotuta, baizik eta predikatu nagusiaren osagai modura:

(27) Mikeli_i [t_i bizarra] moztu diote

‘Ateratzea’ edo igoera ez da adibide honen interpretazio teoriko bakarra, ezta guk orain jorratuko duguna, baina gogora dakargu fenomeno orokorrago baten erakusgarria den heinean: predikatuarekin gabe, igoeraren bidez egituraren beste osagai batzuekin loturik dauden datiboak dira orain aztergai izango ditugunak. Lehenik (3.1), araziak aztertuko ditugu, ondoren izen, adjektibo edota bestelako osagaiekin loturiko datiboak —(3.2) eta (3.3)—.

3.1. Araziak eta egitura arazleak

Tetha-rol zein gune sintaktikoaren aldetik oso argumentu konplexuak dira araziak, bai araziaren beraren rola bai eta arazitako ekintzarena ere bateratzen baitituzte, oso egitura sintaktiko korapilatsuetan. Araziak beti komunztadura zaintzen dutelako hipotesia erabili dugu lehenago —ikus F&L (2009)—. Hipotesi hori, baina, ez dirudi berrets daitekeenik datuen eremua zabaldu eta xehetasunez aztertzen dugunean. Joanategiren egitura arazleetan, adibidez, komunztadura egi-ten ez duten adibideak ez dira gutxi, eta esanguratsua da, beraz, datibo komunztaduraren hautazkotasuna baita araziei dagokienez, lehenago uste genuenaren kontra. Ondoren, erakusgarri modura, Joanategiren testuetatik ateratako lagin txiki bat dago:

- (28) a. Jainko Jaunari, ezagutaraz zezala bazter guziei, zein zen handia San Benoaten botherea. (Jnn *SBen* 132)
- b. Jesus Jaunak, zerurat igatean, manatu zioten apostoluei berak predikatu zuen Ebanjelio hura bera ezagutaraz zezatela mundu guziari. (Jnn *SBi* 7)
- c. Eztei hetarat joan zen Jesus Jauna, nahi zuelakotz adiarazi mundu guziari, ezkontzako sakramendua ere saindua dela. (Jnn *SBi* 22)
- d. Lagunaren alderako karitate hori agertu zen oraino hobeki jende xeheari hainitz sofriarazi zuen gosete handi batean. (Jnn *SBi* 54)
- e. Erranarazi zuen beraz norbeiti Jenebiebaren berthuteak etzirela berthute-orde batzu baizik, eta, itxura eder hekien itzalean, bizitzerik itzusiena zaramala. (Jnn *SBi* 72)
- f. Ezta ongi zeruko loria galaraz dezazuen Jesusen soldadu batzuei, heiekin zenbeit egunez bizitzeko atseginarekin. (Jnn *SBi* 130)

Egia ere bada hauetako batzuetan (a, b) datiboa ez dela benetan arazia: Lehen adibideetan (a, b), *ezagutarazi* predikatuak erromantzearen ‘dar a conocer’-en an-

tzeko zerbaiten kutsua dauka (OEH VII: 600), eta datiboak helburuaren antz handiagoa dauka, araziarena baino. Oso litekeena da antzeko azalpena izatea baita (c) adibideko datibo komunztadura galerak, *adiaraziren* ondoko datiboak helburua dirudielako eta ez horrenbeste arazia. Eta ez da oso ezberdina komunztadura zaintzen ez duen Arbelbideren honako beste adibide hau ere:

- (29) Gehiago dena, Vanneko Jaun Aphezpikuak eskola girixtino guzietako irakasleri, Frera ala seroreri, manatu deraukote haurrak beren herriko mintzaiari jarraikaraz detzazten Erdarari bezala, artha ber-berarekin. (Arb *Igand* 36)

Egitura arazle honetan ere datiboa ez da arazia —*haurrak* da arazia—, *jarraiki* aditzaren helburu rola duen osagaia baizik.

Bestelako faktoreak ere egon litezke jokoan Joanategiren hizkeran araziek datibo komunztadurarik ez eragiteko, araziaren zehaztugabetasuna esate baterako. Ikusi besterik ez dago adibideen artean *norbeiti* edota (*soldadu*) *batzuei* bezalako araziak ditugula, eta hauek komunztadura ez zaintzeko arrazoia beharbada arazi izateari baino gehiago, zehaztugabeak izateari egotz dakiokeela —ikus Ortiz de Urbina (1995) eta Etxepare eta Oihartzabal (2008a)—. Ez da hori, jakina, Joanategiren hizkeran bakarrik dagoen ezaugarria. Duvoisinek ere antzeko adibideak ditu:

- (30) a. Hazaraz zazu halako bildotsa bertze ardi bati. (Dv *Lab* 271)
 b. Ardura Mentorrek erran izan deraut zer ospetan jarri den greken artean, eta bertzalde haro lasterrak haren izena iguzki aldeko jendaia guziei entzunarazi du. (Dv *Telem* 68)

Eta oso litekeena da beste idazle batzuegan ere hori bera aurkitzea, hau da, datibo komunztadurarik zaintzen ez duten argumentu zehaztugabeak, araziak izan zein ez.

Guk ez dugu ildo honi jarraitzerik orain, baina zehaztugabetasuna alde batera, argi dago araziak xehetasun handiz aztertu behar direla, oraindik ere badirelako adibideen artean azaldu ezin ditzakegun aleak —goiko sortan bakarra (28d) *jende xeheri hainitz sofriarazi zuen*—. Eta euskalkiak ez ezik, idiolektuak eurak ere kontuan hartu behar direla uste dugu. Izan ere, idazletik idazlera diferentzia esanguratsuak daude honi dagokionez. Adibidez, Leonen *Imitazionean* guztiek zaintzen baitute komunztadura:

- (31) Nekeak ahantz-araziko dauzkitzut. (Leon *Imit* III 51, 2)

Beraz, egitura arazleetako datiboek eremu ezin hobea osatzen dute galera alda-gaia hobe mugatzeko. Egitura arazleetako datiboak araziak izan daitezke eta mendeko predikatuaren subjektu diren heinean, askotariko theta-rolak izan ditzakete, baina egitura hauetako datiboek ez dute zertan araziak izan behar, mendeko predikatuaren helburuak ere izan daitezke edota bestelakoak.²⁵ Honek guztiak erakusten du zein konplexutasun handiko eremua den hau, eta, dudarik gabe, azterketa zehatz eta sakon baten beharra duela.

²⁵ Oso politik dira adibidez Duvoisinin *Goizdanik ixiltasunari laketarazi ninduten nire aitaren adiskideek* (Dv *Telem* 45) bezalakoak.

3.2. Beste egitura konplexu batzuk: adjektibo edota adberbioen datiboak

Araziak, lotu diren bi predikaturen argumentuak dira, *arazi* predikatuarenak be-
rarenak eta *arazirekin* elkartu den predikatuarenak. Itxuraz diferentek izan arren,
antzeko adibideak aztertuko ditugu hemen: *mendeko* osagai baten argumentua aditz
nagusaren inflexioan marka daiteke, bere jatorrizko eremutik atera eta egitura gora
igo balitz bezala. Izatez, nahiko egoera arrunta da hau goiko predikatua arina denean,
hau da, eduki semantiko handirik gabea.

2. ataleko kasuetan komunztadura hautazkoa izatea aukera dialektal bati zor zi-
tzaion, baina atal berri honetako hautazkotasuna ez da galera aldagai sintaktikoak
hizkera eremu jakin batean erakusten duen burutzapena, hizkuntzak berak, oro har,
zilegi duen hautua baino. Berez orain arteko lerroetan, hautazkotasuna galeraren
hiru burutzapenetatik bat dela adierazi dugu, hau da, oinarrian darabilgun ideia da
datibo komunztadura erakutsi behar luketen kasuetan komunztadura *galdu* egiten
dela nolabait. Orain, aldiz, hautazko datibo komunztadura dagoela diogunean, ez
dugu esan nahi komunztadura galdu denik ez bada, batzuetan, besterik gabe, ez da-
goela.

Hizkuntzak berak eskaintzen digun hautuari esker, igoerarik izan ezean, ko-
munztadurarik ez izatea espero dugu euskalki guztietan salbuespenik gabe. Alabaina,
baldin eta igoerarik badago, orduan datibo komunztadura islatzea espero dugu in-
flexioan, komunztadura galera ez duten euskalkietan bederen. Ikusten denez, hemen
badago arakatu beharreko eremu enpiriko bat, bereziki jakiteko nola jokatzen duten
igoera datibo hauek aztergai ditugun euskalki galera zaleetan. Horixe dugu helburu
atal honetan.

Egon predikatu kopulatiboa (beraz, loturazkoa, arina) datibo osagarri bat duen
predikatu batekin lotu daiteke: *aiher egon*, *beha egon*, *erne egon* eta *so egon* beza-
lako predikatuetan, adibidez, beharrezko datiboak ditugu, eta nagusiki komunzta-
durarik erakusten ez duten datiboak izaten dira. Esate batera, Leonen halako egitura
predikatiboak komunztadurarik gabeak dira beti. Jakina, eurak analizatzeko modurik
errazena igoerarik izan ez dela suposatzea da: mendeko osagaiaren (*aiher*, *beha*, *erne*,
so) datiboa ez zaio *egon* predikatuari atxikitzen,²⁶ eta hortik dator, hain zuzen, ko-
munztadurarik eza. Ikus ditzagun jarraian zenbait adibide:

- (32) a. Etsaiek inguratua zira, eskuin eta ezker zuri aiher daude. (Leon *Imit* III, 35, 1)
b. Grazia aldiz, bethiereko ontasuner beha dagola, lurrekoer ez da lotzen,
hauien galtzeak ez du histen, elhe makurrenek ez hasarretzen: bere ontasunak
eta zoriona Keruan ezarririk dauzkalakotz, deusik galtzen ez den zeruan.
(Leon *Imit* III, 54, 5)
c. Gudukatzeari erne zaude beraz, garaitu nahi baduzu. (Leon *Imit* III, 19, 4)
d. Hola deusek ezin inharrosia da eta den bezala dagoke, hoinbertze gertakarien
erdian niri so dagola, xedea laño. (Leon *Imit* III, 33, 1)

Antzeko adibideak aurki daitezke datibo komunztadura galera erakusten ez duten
euskalkietan, eta, beraz, komunztadura faltaren arrazoia bat bera izan daiteke eus-

²⁶ Aurreteorikoki darabilgu *atxiki*, ez *adjunktatu* teknikoaren ordeaz. Izango dugu inoiz honen guz-
taren inplementazio teorikoa egiteko parada.

kalki guztietarako, igoerarik eza alegia. Alabaina, zenbaitetan datibo komunztadura agertu egiten da baita galera erakusten duten hizkeretako idazleengan ere:

(33) Eta bere aldetik, Mimi, / saguer baiño erneago zagokion gasnari (Gy 120)²⁷

Kontuan izan beharra dago, forma trinkoan beharbada nekezago aurkituko ditugula komunztaduradun adibideak,²⁸ baina forma perifrastikoetan, bietara aurkitzen dugu komunztadura. Ondoko datuak bildu genituen F&L (2009) lanean, kasuistika osoaren erakusgarri modura:

- (34) a. Zure manamenduetan alhatuko dut gogoia, eta zure bideei begira egonen naiz (Dv Ps 118, 15)
 b. Ene populua ene itzulpenari begira egonen zaio (Dv Os 11, 7)
 c. begira egon nintzaioen, hegalak atheratuak izan zatzaizkoeneraino; eta jaiki zen lurretik, eta gizona bezala oinen gainera jarri zen, eta eman zioten gizon-bihotza (Dv Dan 7, 4)²⁹

Honelako datuen aurrean, beraz, ikertu beharreko beste eremu interesgarri bat zabaltzen da: zein neurritan dira ekialdeko euskalkietako komunztadurarik gabeko formak igoera ezaren ondorio, eta zein neurritan galera aldagaiarenak berarenak. Printzipioz, ez dirudi halako kasuetan, itxurazko antzekotasunengatik ere, ipar-ekialdeko datibo komunztadura galeraren zantzurik dugunik —idazleak eurak ere hizkera eremu honetakoak eta galera zaleak diren arren—. Hemen, gure ustez, igoera egitura izateak ala ez izateak baldintzatzen du komunztaduraren agerpena, eta hortaz, goiko adibide komunztaduragabea (a) datiboa goiko inflexioaren eremura ez igotzeari zor lekieke, ez hautu dialektal bati. Hortaz, ezin daitezke galera aldagaiaren erakusgarritzat erabili (*versus* Pikabea 1992).

Orobat, igoeradun ala igoerarik gabea izateak zerikusia izan dezake *izan* aditzeko egitura predikatibo batzuk erakusten duten komunztadura hautazkotasunarekin. Kontua da predikazio hauek komunztadurarik erakusten ez duten kasuetan, goian ikusi berri ditugunak ez bezala, datibo komunztadura galera zilegi den hizkera eremuan baino ezin daitezkeela onetsi, hala nola, ondokoak —ikus baita F&L (2009)—.

- (35) a. Bere nausitasunaren ahal osoz, eta nola ere baitio bere zerutikako zuhurtziak irakasten, hala-hala eta deus trabarik gabe, Erromako Aita-Sainduak trenkatzen ditu eta finkatzen Eliza guziari probetxos diren harat-hunatak. (Arb *Erlis* 173)
 b. Beren ezin kondatuzko untziez lotsagarri dira inguruetakoko jendaia guziei. (Dv *Telem* 45)

Dena den, aukera biak —komunztaduragabea eta komunztaduraduna— zilegi izan arren, badirudi badagoela nolabaiteko nahiagotasuna³⁰ hautatu ditugun idaz-

²⁷ Ikus baita F&L (2009): 25. oin-oharra.

²⁸ Hala dirudi, behintzat, gure orain arteko corpusa ikusirik.

²⁹ Datibo esplizitua izateak zerikusia handia izan lezake hemen komunztadura ez zaitzarekin —*berari begira gelditu zen* vs. *begira gelditu zitzaion*—. Gaiari buruzko bibliografian sarri aipatu izan da ageriko datiboa izanez gero, errazago askatzen dela datibo komunztadura —ikus Lafon (1951), Salaburu (1984), Euskaltzaindia (1985), Ortiz de Urbina (1995)—. Oro har aztertu beharreko auzia da hori.

³⁰ Susmoa dugu *egon* eta *izanen* artean diferentziak badirela. Batetik, *egonekin* nagusiki datibo komunztadurarik gabek dira orokortuak dauden formak eta *izanekin*, berriz, alderantziz; bestetik, *egone-*

leen artean, behintzat, komunztaduradun adibideak erabiltzeko. Hemen euretariko batzuk:

- (36) a. Amodioari deus ez zaio pizu, ez nekagarri (Leon III, 5, 4)
 b. Eta baldin haurrari gozo bazitzaion aitaren ikhustea eta aditzea (Arb *Bok* 115)
 c. Etzitzaion nekhe³¹ izatu gure Aita dohatsuari (Jnn *SBen* 38)
 d. Ez zaio ez orduan sobera misionestari sor-lekua utzirik eta hain urrun joanik. (Arb *Bok* 91)
 e. Sobra zaiote ukho egitea ohidura batzueri. (Arb *Erlis* 305)³²
 f. Hala ginuke xedea, zuri ontsa bazautzu segurik. (Larz *Idazl* II, 142)
 g. Ez da batere gaizki pentsatua, Jan Piarreri ontsa bazaio segurik. (Larz *Idazl* II, 178)
 h. Ethorkor izatu naiz ene Jainko Jaunaren hitzari, eta guziak egin ditut zuk manatu bezala. (Dv *Deut* 26, 14)

Duvoisinek bikote minimoa erakusten du:³³

- (37) a. Bainan ez dituzu berrerosariziko behiaren, ardiaren eta ahuntzaren lehen-sorthuak, Jaunari sainduetsiak zaikozkoelakotz. (Dv *Num* 18, 17)
 b. Egun hau gure Jainko Jaunari sainduetsia da. (Dv *Neh* 8, 9)

Berriro ere, gorago beste gai batzuetaz esan dugun moduan, xehetasun handiz azertu beharreko egiturak dira hauek. Honelakoetan datiboa zilegizatzen duena goiko predikatu kopulatiboa ala mendeko adjektiboa den ikusteko, adjektiboa nolabait predikatutik askatzen duten egituretara jo liteke. Honako egituren antzeko adibideak dauden bilatu beharko litzateke, beraz: *horri elizari probetxos deritzot, horri jende guztiari nekagarri deritzot*. Ezinezkoak balira, orduan datiboaren agerpena igoerak berak zilegizatuko luke, hau da, igo den argumentu bat goiko aditzari atxiki lekiok, buru aplikatibo baten bidez edo teoriak eskaintzen dituzten bestelako lanabesez. Eta orduan, komunztadurarik eza zinez lotu liteke ekialdeko galerarekin bakarrik. Guztiz onargarriak balira, aldiz, komunztadurarik ezak azalpen korapilatsuagoa izango luke, igoera ezak (mendebaldeko euskalkietan bezala) sor lezake, ala, igoz gero, ekialdeko euskalkietan, datibo komunztadura galerak.

Aurreko egituretan predikatua adjektiboa zen. Antzeko egiturak dira ondokoak, predikatu modura partizipioa dutenak, hain zuzen. Partizipioek perpausak sortzen dituzten neurrian (Ortiz de Urbina & Uribe-Etxebarria 1991) datiboak mendeko partizipiozko predikatuaren argumentuak izan daitezke, eta perpaus horiek adjektibozkoak diren heinean, goiko aditz kopulatiboaren eremura igo litezke datibo horiek. Hemen ere, lehenago esan dugun bezala, datibo komunztadura erakusten da

---

kin komunztadurarik ez duten formak nonahi dira gramatikal, *izanekin*, aldiz, galera zale diren hizkerezan baino ez.

³¹ *Nekhe* izena izateaz gain, «neketsu, nekeza» adierako adjektiboa ere bada —ikus Sarasola (2006) eta *OEH* (XII: 771)—.

³² Kontuz, hemen *ohidura batzueri* datiboa ez da-eta aditz kopulatiboan islatzen dena; *uko* osagaiekin loturik dago, hemen aipagai ditugun gainerako egituren antzera.

³³ Bikotearen analisisa hirukoitza izan daiteke: (a) igoerarik ez, (b) igoera gehi komunztadura, eta (c) igoera komunztadurarik gabe.

batzuetan eta bestetan ez. Komuntadurarik erakusten ez duten adibideak dira Duvoisinen honakoak:

- (38) a. Zeren naizen Nazarearra, erran nahi da ene amaren sabeletik Jainkoari kontsekratua naizela. (Dv *Iud* 16, 17)
- b. Eta orai horien gatik, hau dio Israelgo Jainko Jaunak hiri huni, zeintaz baitozue, arthikia izanen dela Babilonako erregeri, ezpatari, gosete eta izurriteari. (Dv *Ier* 32, 36)
- c. Bainan hekiek etzuten aditzen solas hori, eta hekien begiei itzalia zen. (Dv *Lc* 9, 45)

3.3. Egitura konplexuetan azkenak: izenen datiboak

Egitura konplexuei emandako gainbegirada honekin amaitzeko, azter ditzagun orain predikatu iragankor arinak. *Izanen* pareko predikatu iragankorrik arinena *edun bera izan liteke, eta lehengoan antz handia duten adibideak aurki daitezke, izen osagarria delarik —hortik iragankortasuna— datiboari agertzeko bidea ematen diona. Ondokoa izan liteke bat:

- (39) Eta ez dut hori zor nehorri (Larz *Idazl* III, 68)

Predikatu iragankor arin arruntenak, baina, *egin* eta *eman* dira, eta halakoetan ere mendeko izen batekin lotutako datiboak aurki ditzakegu. ‘Mendeko izenarekin lotutako datiboak’ nahiko modu zabalean diogu: baliteke mendeko izena bera izatea datibo argumentua zilegizatzen duena, edo, oso bestela, datiboa halaberrez sortzen bada predikatu bati atxikiz, orduan igoeraren ondorio izatea.

Egin predikatuarekin hasteko, *min egin*, *deiadar egin*, *keinu egin*, *kalte egin*, *otoitz egin*, *uko egin*, *ihes egin* bezalako formetan datiboa izen zehaztugabearekin lotzeko arrazoi semantiko sendoak daude. Honek ez du esan nahi bestelako datiboak ezin ager daitezkeenik beraiekin batera, etikoak kasurako —ikus 1.2.2—. Baina orain mintzagai ditugun kasuetan, badirudi mendeko izenaren eremu tematikoarekin dagoela lotuta datiboa, *eginek* berak ‘ekintza’ren antzeko eduki semantiko arina duen bitartean. *Ihes egin* predikatuan, kasurako, iturburu/etiko rola *ihes* izenetik dator semantikoki. Kasu honetan, gainera, datiboa *egin* aditzak zilegizatzen duela ematen du, *zuri ihesa* nahiko zalantzarria baita. Beste adibide batzuetan, komunikazio kasuetan esaterako (*deiadar*, *keinu*, *otoitz egin*, etab.) komunikazio mota adierazten duen izenaren helburua da datiboa. Gaitzagoak dira aztertzen *min*, *kalte* egin bezalakoak, baina oraingoan nahikoa dugu interes datiboak direla suposatzearekin, beharbada *min egin* eta *kalte egin* predikatu konplexu osoari gaineratzen zaizkionak. Honekin guztiarekin hauxe esan nahi dugu, egitura hauetako datiboak egiturak eurak bezain konplexuak direla, eta ezin direla besterik gabe *egin* predikatuarekin zuzenean lotu, datiboak beste edozein predikatu lexikorekin lotu litezkeen moduan. Egitura hauetan komuntadura hautazkoa dela ematen du, zentzu oso zabal batean: askotan agertzen dira komuntadurarik gabeko datiboak horrelakoetan. Beti bezala, askoz gehiago landu beharko litzateke euskalki eremu hau, hautazkotasun hori predikatu konplexu bakoitzarekin zein neurritan gertatzen den argitzeko. Bihoaz adibide batzuk eremu honen aldakortasunaren erakusgarri:

- (40) a. Baleazarri beren erregeri bezala agur egiñ zioten ta orotan oihu egiñarazi zuten. (Dv *Telem* 114)
 b. Zure zorigaitzari amor egiten diozu! (Dv *Telem* 23)
 c. Ihintz handiak luzara kalte egiten dio gizentzekotan ez-den ardiari. (Dv *Lab* 272)
 d. Hunela irakhasen darokute lanari hotz-ematen ahal dugunean ezin dukegunekotzat, eta dugunean begiratzen ez dukegunekotzat. (Dv *Dial* 27)
 e. Baiñan hartaz artarik etzuen izan baizik eta ere bere aitaren alderako eginbidei hutsik egin etzezan amoreagatik, eta pairatuki bere zorigaitza jasaitera erakarri izan zuen. (Dv *Telem* 113)

Egile berberarekin pare minimoak (a, c vs. b, d) ere aurki daitezke:

- (41) a. Hanitzer idorra zaiote hitz hau: Uko egiozu zure buruari, har kurutzea eta jarrai Jesusi. (Leon II, 12, 1)
 b. Nekez du gizonak uko egiten bere buruari. (Leon II, 9, 2)
 c. Kurutze bati ihes egiten badiozu, duda-mударik gabe bertze bat aurkituko duzu, orobat dorpeagoa. (Leon II, 12, 5)
 d. Zuri baino kalte gehiago egiten dio bere buruari, eta, nor nahi nahi izan dadin, Jainkoaren jujamenduari ez dezake ihes egin. (Leon III, 36, 2)

Eman predikatuak ere, komunztaduradun eta komunztadurarik gabeko erakusgarriak ditu; laburtzarren, *amor(e) emanen* adibideak baino ez ditugu aipatu:

- (42) a. Zure zorigaitzari amor egiten diozu! (Dv *Telem* 23)
 b. Den trabarik ttipienari amor emaiten diot eta erortzen niz. (Leon *Imit* III, 55, 3)
 c. Ez du lureko eztikerier amor emaiten: izaitekotz, neke eta lan bortitzenen ondolik dabil, Jesusen gatik. (Leon *Imit* II, 9, 3)
 d. Uste zuen guziek haren lehia erhoi amor eman behar ziotela. (Dv *Telem* 41)

Amai dezagun esanez azken atal honetan aztertutako egiturek eremu berriak irekitzen dituztela datibo komunztadura galeraren auzian, eta eremu berri hauetan ere theta-rola, seguruenik, gako inportantea izango dela, baina ez bakarria. Azken honetan egitura konplexuei behatu diegu, komunztadura hautuen azterbide gehiago eskaintzen digutelako. Hurrengo urratsa izango da egitura konplexu hauetan ere aztertzea theta-rolak datibo komunztadura galeran edo besterik gabe komunztadurarik ezean izan dezakeen ahalmen azalgarria. Gure ustez, egitura sinpleagoetan berebiziko garrantzia duen gakoa dela erakutsi dugu, eta litekeena da egitura konplexuagoetan ere antzeko garrantzia izatea.

Aipamenak

- Etxepare, R., 2003, «Valency and argument structure in the Basque Verb». In Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 363-425.
 — & B. Oihartzabal, 2008a, «Dative structures in standard and north-eastern Basque», *Licensing conditions at the interface. International Encounter at the Summer Courses of the University of the Basque Country*. XXVI Uda-ikastaroak, Donostia, ekainak 23-24.

- & —, 2008b, «Locational datives and dative agreement in the Eastern Dialects of Basque», *European Dialect Syntax Meeting III*, Venezia, 2008 irailak 18-21.
- & —, 2008c, «Leku-datiboa ekialdeko zenbait hizkeratan», *Aldaketak, aldaerak, bariazioak euskarari eta euskal testugintzan*, IKER, abenduaren 12-13an.
- Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak I*. Iruñea: Institución Príncipe de Viana eta Euskaltzaindia. [Birrarg. Euskaltzaindia. 1991].
- Fernández, B., 2007, «High and low datives in Basque bivalent constructions», eskuizkribua, Rutgers.
- , 2008, «Quirky dative objects in Basque», *European Dialect Syntax Meeting III*, Venezia, 2008 irailak 18-21.
- & J. Landa, 2009, «Datibo komunztadura beti zaindu, inoiz zaindu ez eta batzuetan baino zaintzen ez denean. Hiru ahoko aldagaita, datu iturri bi, eta erreminta bat: Corsintax, Argitaratzeak: *Lapurdum*, Baiona.
- & J. Ortiz de Urbina, 2008, «Datiboa hiztegia», eskuizkribua, UPV/EHU eta Deustuko Unibertsitatea.
- & M. Rezac, 2009, *Datibo osagarri bitxiak eta Datiboaren Lekualdatzea*: ari nai diyo eta kanta egin nazu *bidegurutzean*, eskuizkribua, UPV/EHU eta Paris VIII.
- Gèze, L., 1873, *Éléments de grammaire basque. Dialecte souletin. Suivis d'un vocabulaire basque-français & français-basque*. Baiona: Imprimerie de Veuve Lamaignère [Birrarg. 1979. Donostia: Hordago.]
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina (arg.), 2003, *A grammar of Basque*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Inchauspe, 1858, *Le verb basque*. Baiona-Paris: Imprimerie de Veuve Lamaignère-Benjamin Duprat [Birrarg. 1979. Donostia: Hordago.]
- Lafon, R., 1951, «La langue de Bernard Dechape», *BAP* 7, 309-338.
- McFadden, Th., 2004, *The position of morphological case in the derivation: a study on the syntax-morphology interface*, doktorego tesia, University of Pennsylvania.
- Mitxelena, L. eta I. Sarasola, 1989-2005, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Mounole, C., 2008, «Evolution of the transitive verbs in Basque and apparition of datively marked patients», eskuizkribua, UPV/EHU.
- Oihartzabal, B., 2007a, «Argument Structure Building: Applicative Heads in Basque», Workshop on Argument Structure and Syntactic Relations jardunaldietan aurkeztutako lana, 2007/05/23-25, IKER, CNRS.
- , 2007b, «Basque Ditransitives», eskuizkribua, IKER, CNRS.
- Ortiz de Urbina, J., 1995, «Datibo komunztaduraren gainean.» In R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua (Donostia, 1991ko Irailak 2-6)*, ASJU-ren Gehigarriak XXVIII. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. 579-588.
- eta M. Uribechebarria, 1991, «Participial Predication in Basque», J. A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, ASJU-ren Gehigarriak, Donostia, 993-1012.
- , 2003, «Causatives.» In Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 592-607.
- Payne, D. L. eta I. Barshi, 1999, *External Possession*. Amsterdam: John Benjamins.
- Pylkkänen, L., 2008, *Introducing arguments*, doktorego tesia, MIT.
- Pikabea, J., 1993, *Lapurtera idatzia (XVII-XIX). Bilakaera baten urratsak*. Donostia: UPV/EHU & Kutxa Fundazioa.

Salaburu, P., 1984, *Arau fonologikoak. Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: fonetika eta fonologia (II)*. Bilbo: UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.

Sarasola, I., 2006, *Euskal biztegia*. Donostia: Elkar.

Klasikoen gordailua (KG). <<http://klasikoak.armiarma.com/>>.

Erabilitako corpusa:

Hustutako adibide guztia helbide honetan kontsulta daitezke:

<<http://weblingua.ametza.com/cgi-bin/corsintax/dat-kmz.pl>>.

Arb: ARBELBIDE, Jean Pierre

— *Bok: Bokazionea edo Jainkoaren deia*. Lille, 1887.

— *Erlis: Erlisionea: Euskal-Herriari dohazkon egiarik beharrenak*. Lille, 1890.

— *Igand: Igandea edo Jaunaren Eguna*. Lille, 1895.

Jnn: JOANATEGI, Bazilio

— *SBen: San Benoaten bizitzea*. Inazio Mujika Iraolaren edizioa (1887). Donostia, 1996.

— *SBi: Sainduen Bizitzea. Lehen zatia*. Baiona, 1890.

Dv: DUVOISIN, Jean Pierre

— *Bibliako obiko laburdurak: Bible Saindua*. (1858). Bilbo, 1973 (faksimilea).

— *Telem: Telemake: Ulizeren semearen gertakuntzak*. Elizabet Kruzetaren edizioa. (c. 1833). Donostia, 1997.

— *LEd: Liburu ederra*. (1856) Donostia, 1978 (faksimilea).

— *Dial: Dialogues basques*. London, 1857.

— *Lab: Laborantzako liburua*. (1858) Donostia, 1978 (faksimilea).

— *BaigLi: Baigorriko zazpi liliak*. Juan San Martinen edizioa (1884-1885). Donostia, 1987.

Leon: LEON, Leon

— *Imit: Jesu-Kristoren imitazionea*. Turnhout, 1929.

Larz: LARZABAL, Piarres

— *Idazl: Piarres Larzabalaren idazlanak (7 liburuki)*. Piarres Xarrittonen edizioa (1930-1988). Donostia, 1991-1998.

HAUTA-GALDEREZ

Patxi Goenaga

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract*

Grammars usually distinguish three kinds of interrogative sentences: a) WH questions; b) alternative questions and 3) polar or 'yes/no' questions. The aim of this paper is to contribute to the analysis of the last two types in Basque.

Basque has two disjunctive conjunctions, EDO and ALA. EDO is the unmarked option, for many speakers exclusively use only this conjunction. Other speakers reserve the use of ALA for alternative questions.

Sometimes, alternative questions clearly present the appearance of a conjunction of two (or more) clauses. But a different structure is more common: instead of two coordinated clauses, only a single clause that includes a disjunctive coordinated phrase as a constituent. This phrase usually occupies the focus position in the sentence. Despite their apparently different structure, these 'simple', interrogative structures can be derived from an ellipted form of the two sentence disjunction. There are a lot of arguments for this analysis: certain verb agreement phenomena, as well as the special intonation of these 'simple' constructions, or certain facts concerning subordination, for example.

A similar source is proposed for yes/no questions. In Basque, there are two different ways to construct such yes/no interrogatives. In one case, a particle (AL or -A) is present in the sentence. In other cases, we simply apply the typical rising intonation to the declarative sentence. In the first case, it is possible to admit an empty yes/no operator. But for the second, we propose the same structure as that proposed for alternative interrogatives. The main arguments for this analysis refer both to syntax (constraints on embedding) and intonation.

In this way, a unified analysis is obtained for all alternative questions.

When the yes/no question is built on the AL particle, probably there would be no need for any sentence conjunction. In this case we would simply be dealing with a special use of AL, a modal element originally endowed with an optative value.

Lan honetan galde-perpauzez jardungo dugu. Ohikoa da galde perpauzetan hiru mota bereiztea, adieraren arabera: a) zati- galderak, edo NZ galdera deituraz ere eza-gutzen direnak; b) galdera alternatiboak, guk hauta-galdera deituko ditugunak eta, c) *bai-ala-ez* galderak. Hemen azken biez arituko gara. Ez da gure asmoa galdera mota hauen behin-betiko azterketa egitea, zenbait argitasun eskaintzea baizik. Zati-

---

* Lan hau paratzeko, honako ikerketa proiektu laguntzak baliatu dira: UPV/EHUren EHU06/20, Ministerio de Ciencia e Innovación-en FFI2008-00240/FILO eta Agence Nationale de la Recherche-ren ANR-07-CORP-033.

galderen analisia baino zerbait konplikatua delakoan nago. Hauta-galderak batzuetan perpausoen juntadura gisa ematen ditugu. Gehienetan, hala ere, perpauza baino osagai txikiagoen juntadura moduan agertzen zaizkigu. Hauen azterketara hurbildu nahi dugu hemen. *Bai-ala-ez* erako galderak ere bide beretik azter daitezkeela aldarrikatuko dugu.

1. ALA juntagailua hauta-galderetan

Hauta-galderek juntadura taxua erakusten dute gehienetan. Juntadura horretako juntagailua euskaldun askorentzat ALA da. Beste askorentzat, berriz, EDO ere izan daiteke. Alegia, badira euskaldunak ALA eta EDO bereizten dituztenak bakoitzari bere betekizuna emanaz (ik. Villasante 1976: 24-27). Beste askorentzat, berriz, EDO-k bi lanak egin ditzake. ALA eta EDO juntagailu hautakariak dira:

- (1) a. Zure bila norbait joango da {ala/edo} zeure kasa etorriko zara? [+galderazko]
 b. Abuztuan {ala/edo} irailan hartuko dituzu oporrak? [+galderazko]

Baina:

- (2) Neu joango naiz {edo/*ala} bidaliko dut norbait. [-galderazko]

Menpeko perpauso gisa ere eman daitezke:

- (3) a. [[Zure bila norbait joango den] ala [zeure kasa etorriko zaren]] jakin nahi genuke.
 b. [Euskaraz, etxean ala eskolan ikasi duen] ez dakigu.

Menpeko perpauosok zehar-galderak dira. Bestalde, hauen ezaugarria da menpeko perpauseta)ko adizkiak menderagailuz hornituak agertu beharra: -(E)N edo -(E)NETZ, edo BA-, bizkaieraz. Dena dela, [... -(E)N ALA ... -(E)N] nahiz [... BA- + adizkia ALA ... BA- + adizkia] segidak ohikoak dira baina [... (-)ENETZ ALA ... -(E)NETZ], zilegi izanik ere, ez da erraz holako adibideak aurkitzea. Gehienetan adizki bakarreko perpauosak aurkitzen ditugu.

Bai-ala-ez erako galdera bakunetan euskalki batzuetan, gipuzkeraz bereziki, AL galde partikula ageri da. Hala ere, galde-partikula hau ez da ALA juntagailuarekin bateragarria:

- (4) a. Mikel etorriko (al) da?
 b. Mikel etorriko (*al) da ala zu (etorriko zara)?

AL partikula hau, bestalde, bitxi suertatzen da zehargalderetan:¹

- (5) Ez dakit [Mikel etorriko (*al) den]

Maiz, hauta-galdera hori bi zatitan ematen da:

- (6) a. Nork esan dizu?, Mikelek ala Josebak?
 b. Mikelek ala Josebak?, nork esan dizu?

¹ Ikus, hala ere, *EGLU II*, 511-512, non “*galdegin* edo honelako aditz nagusiren baten objektu diren” zilegiztat jotzen diren. De Rijk-ek (2008: 442) ere ideia horri eusten dio. Gipuztekin —dio— *bai-ala-ez* zehargalderetan AL partikula txertatzen dute, ‘galde egin’ adierako aditz baten mende doazenean, orduan benetako galderak baitira.

ALA-ren ondoren doan perpausa galderazkoa izan daiteke: gehienetan, NZ taxukoa da baina *bai-ala-ez* tankerakoa ere izan daiteke:

- (7) a. Mikel ala nor etorri da?
 b. Mikel etorri da, ala nor (etorri da)?
 c. Har ezazu hau. Ala beste hau nahiago duzu?

Holakoetan ez dago beti argi ALA-ren bi aldeetako osagaiak juntagaiak diren eta, horrenbestez, egiazki juntadurarik badugun. Batzuetan, badirudi juntagailua baino arago lokailu soila dela. Hori gertatzen da, adibidez, honako honetan:

- (8) Hemen oso ondo bizi gara. Ala gure irudipena besterik ez da?

Kasu honetan, zail da ALA juntagailutzat hartzea, baina dudarik ez da galdera bati sarbidea ematen diola.

Hau beste entonazio bat emanda ere gauza daiteke, idazkerari behar den aldaketa ezarriz:

- (8') Hemen oso ondo bizi gara, ala gure irudipena besterik ez da?

ALA, adierazpen perpaus baten ondoren ere joan daiteke, egiaztapena eskatzeko erabiltzen ditugun galderak osatuz:

- (9) Etxera zoaz, ala?

Honek perpaus bakuna dirudi, baina 'zintzilik' daraman ALA horrek zerbait ezabatu edo izan dela iradoki dezake, 'etxera zoaz, ala beste norabait zoaz?' esango bagenu bezala.

Eta besteen parean, honako hauek ere arruntak dira:

- (10) a. Etxera zoaz ala lanera?
 b. Etxera ala lanera zoaz?

Bi adibide hauetan hauta-galderak ditugu baina bi juntagaien perpaustasuna ez da begien bistakoa. Mugan gabilitza eta mugan ibiltzea beti izaten da konplikatua. Bestalde, galderez ari gara eta hauek solasarekin, diskurtsoarekin, oso loturik ikusten ditugu. Askotan, elipsiak ere sumatzen dira, auresuposizioek ere zeresan handia dute...

Hiru ataletan banatua emango dugu gure aztergaia: lehenbizi, perpausen junta-dura aztertuko dugu; ondoren, perpausa baino txikiago diren juntagaiez arituko gara eta azkenik, eztabaidagarriagoak izan daitezkeen *bai-ala-ez* galderez mintzatuko gara. Hauek ere jatorrian perpaus juntadura dutelako ideia defenditzen saiatuko gara.

2. Perpausak juntagai

Azter dezagun lehenbizi hauta-galdera bi perpaus osoren juntadura gisa ematen zaiguneko kasua, goiko (1a) gisako hauta-galderak, alegia. Har ditzagun, adibidez, honako bi perpaus hauek:

- (11) a. [[Azterketa gairitu nahi duzu] ala [denbora pasa zatoz]]?
 (zuzeneko galdera)
 b. Ez dakit [[azterketa gairitu nahi duzun] ala [denbora pasa zatozen.]]
 (zehir-galdera)

(11a)ko juntadura perpaus lokabe bat da, zuzeneko galdera bat. (11b)n, berriz, juntadura mendekoa da eta mendeko zehar-galdera honek, mendeko perpaus juntatu guztiek bezala, menderagailua behar du, -(E)N, kasu honetan.² Perpaus menderatuak, zehar-galderak izan nahiz bestelako osagarriak edo postposizio sintagmak izan, dagokien menderagailua agerian dutela eman behar dira. Eta bi perpausen juntadura baldin bada eta, horrenbestez, bi adizki baditu, juntagai bakoitzak erakutsi beharko du menderagailu hori, adizkiak agerian badira behintzat. Horrela, (12a) zuzena da, (12b) ez:

- (12) a. Ez dio inori esan [bilerara etorriko DEN ala etxean geldituko DEN].
b. *Ez dio inori esan [bilerara etorriko da ala etxean geldituko den]

Perpaus-juntadura honen aurrean zenbait galderari erantzun beharra dago, duten egituraren berri era egokian eman nahi baldin bada. Bi izango genituzke nagusiak: a) juntadura galderazkoa bada, nola eman daiteke juntadura honen galdetasunaren berri? eta b) juntagai ditugun perpausak, bakoitza bere aldetik galderazkoa al da? Hau, jakina, bi juntagaiek agerian behar duten -(E)N menderagailua ezinbestean agertu beharrarekin lotua dagoen zerbait izan liteke. Bigarren galdera honetatik hasiko gara.

2.1. Juntagai diren perpausen izaera

Errepara diezaiogun perpaus honi:

- (13) *Etxe honek zenbat balio du ala zenbat kostatzen da?
(cf. Etxe honek milioi erdi balio du ala gehiago kostatzen da?)

Juntadura honek ez du atarramentu onik. ALA-k ezin ditu, antza, jadanik galderazko diren juntagaiak juntatu. ‘Zenbat balio du?’ eta ‘zenbat kostatzen da?’ NZ galderak ditugu eta bien arteko hautua egitea helburu duen beste galdera bat sortzea (hauta-galdera, alegia) ez da bidezko.³

Galde hitzik gabekoetan, ordea, juntagaiak ez ote litezke izan bakoitza bere aldetik *bai-ala-ez* motako galdera?

- (14) Benetan ari zara ala adarra jo nahi didazu?

Hemen egiazki ez da galdetzen norbait benetan ari den ala ez edo norbaitek adarra jo nahi didan ala ez. Hemen hiztunak egiten duena da bi aukera eskaini (‘benetan ari zara’ edo ‘adarra jo nahi didazu’), bietako bat egia dela pentsatuz, eta solaskideari eskatzen dio bi aukera horien arteko hautua egiteko. Galdera hori egiteak esan nahi du bi aukera horien artean egiazkoa zein den erabaki behar duela solaskideak.

² -ENETZ nahiz BA- ere izan litezke, euskalkien arabera, baina hemen orokorra den menderagailua bakarrik hartuko kontuan.

³ Hala ere, zenbait baldintza betetzen direlarik, bigarren juntagaia behintzat izan daiteke galderazkoa, NZ galde hitza duena. Adibidez:

- (i) Etxea nahi duzu ala zer (nahi duzu)?

Hala ere, hemen ez dirudi egin behar den hautua ‘A ala B?’ denik, besterik gabe. Halako anakolutu moduko zerbait dukegu, beharbada. Ikus, hala ere, *Orotariko Euskal Hiztegi*ko ALA sarrera, eta baita Lafitte (1944: 225) ere.

ALA juntagailuak juntatzen dituen perpausak nolakoak dira, horrenbestez? Alegia, bi galdera juntatzen ditugu ala juntadura bera, oso-osorik, da galderazko? Perpaus bakoitzak -(E)N menderagailua daramanez, eta hau zehar galderen konplementatzailatzat hartu ohi denez, pentsa liteke ALA juntagailuak galderazko perpausak juntatzen dituela. Hala ere, gure ustez, bigarren aukera da zuzena. Alegia, juntadura bera da, osorik, galdera.

(13)ko adibidea gorabehera, beste argudio bat ere eman daiteke: *bai-ala-ez* erako zuzeneko galderak osatzeko euskalki batzuetan erabiltzen den AL galde partikula ezin da erabili ALA juntagailuarekin batera:

- (15) a. *Mikelek egin al du ala zuk egin al duzu?
[cf. Mikelek egin du ala zuk (egin duzu)?]⁴

Egia da lehen juntagaian OTE galde partikula dutenak ere badirela:⁵

- (16) a. bata eta bestea, (...) zinetan eta benetan argitara agertuak ote dira, ala ez. (Mitxelena, *Idazlan hautatuak*, 234)
b. Elizgizonak bakarrik ote dira Eliza ala elizgizonak eta beste zenbait? (Mitxelena, *Idazlan hautatuak*, 398)

Ohar gaitezen, nolnahi ere, lehenbizikoan juntagailuaren aurretik koma ezarri duela idazleak. Etena dugu, hortaz. Beraz, bi galdera izango genituzke hemen, elkarren ondoan emanak, bigarrenaren hasieran ALA ezarriz. ALA hau, or-

⁴ Perpausa beste modu batera antolatuz gero, (15)eko lehen juntagaiaren pareko litzatekeena galde perpausa izan daiteke AL eta guzti:

- (i) Mikelek egin al du? Ala zuk egin duzu?

Edo honako honetan:

- (ii) Nor etorri da? Ala ez da inor etorri?

Baina hemen, benetan, bi perpaus lokabe ditugu, galderazkoak, baina lokabeak. Eta ALA, juntagailu baino areago, lokailu dela esan beharko genuke (ik. Euskaltzaindia 1990).

Hala ere, hona hemen adibide hau:

- (iii) Lehen ere ahotan hartu ditugun hitz elkartuak, berezi behar ahal dira ala ez (Mitxelena, *Idazlan hautatuak*, 104)

Perpaus hau ontzat emateko ere, nire ustez, bi galdera ditugula onartu beharko litzateke, bi galdera lokabe. Entonazioa ere, nire euskaran honako honen antzekoa litzateke:

- (iv) Berezi behar al dira?↓ ala ez?↓

Eta ez:

- (v) Berezi behar al dira?↑ ala ez?↓

Dena dela, kontuan izan bedi (i) adibidea badaezpadakoa gertatzen dela bigarren perpausaren ALA-rekin batera AL partikula ere ezartzen badugu:

- (i') Mikelek egin al du? *Ala zuk egin al duzu?

⁵ Dena dela, AL eta OTE, biak 'galde partikulak' izanik ere, erabat desberdinak dira. OTE era guztietan galderetan ager daiteke, AL, aldiz, *bai-ez* erakoetan bakarrik:

- (i) a. Nork egin ote du? vs. b. *Nork egin al du?

dea, ez litzateke benetan juntagailu izango, lokailu baizik. Azalpen bera izan lezake (16b)k ere. Nire euskarak, nekez onartuko luke perpaus hori, etenik ezean behintzat.⁶

Ez dugu benetako juntaturarik, bi galde perpaus, bata bestearen segidan emanak, baizik. Perpaus bakoitzaren forma gorabehera, argi dago, egiazki, bi perpausen arteko juntadura dugunean, erantzun bakarra eskatzen dela, lehenbiziko juntagaia edo bigarrena ‘jasoz’. Alegia:

(17) Gurasoein bizi zara oraindik ala zure lagunaren etxera joan zara?

Hemen argi dago galdera bakarra dela, itxia, eta erantzunak ere bakarra izan behar duela. Hala ere, galdera bakar hori bi (edo gehiago, agian) perpausen juntadura gisa ematen dugu eta hauetako bakoitzak, gainera, bere menderagailua eramango du, -(E)N, -(E)NETZ nahiz BA-.

Huddleston & Pullum-ek (2002: 869) diote gure hauta-galdera hauen ingeles baliokideetan “we have two interrogative clauses but a single question”. Formari dago-kionez, hala dirudi. Ingelesezt argi dago bi juntagaiek hartzen duten itxura ‘perpaus interrogatiboarena’ dela:

(18) Is it genuine or is it a hoax?

Euskaraz ere, -(E)N, -(E)NETZ eta abarrak ere galde-perpausetan aurki ditzakegunak dira, baina ez dauzkagu bi galdera juntatu, galderazko juntadura bat baizik.

2.2. Galdetasunaren berri nola eman

Orain arte aipatu ditugunetan perpaus juntadura dugu, hautakaritza juntadura. Baina juntadura hori bi motatakoa izan daiteke: galderazkoa edo adierazpen soilezkoa:

- (19) a. Benetan ari da EDO adarra jo nahian dabil. [adierazpena]
 b. Benetan ari da ALA adarra jo nahian dabil? [galdera]

Bi perpausok aurreuposizio bera dute: ‘nor bait benetan ari da edo adarra jo nahian dabil’. (19a)n bi aukera horiek badirela baieztatzen da, besterik gabe. (19b)n ere bi aukera berak dira, lehen bezala, baina solaskideari galdera egiten zaio aukera

⁶ EGLU IV-an ere (156-157 or.) aipatzen da kontu hau. Esaterako, honako adibide hau eskaintzen zaigu, beste batzuen artean:

(i) Jesus Krist elkhiten deia zelutik, ala (...) han ere dago? (A. Belapeyre, *Katixima laburra*, 72)

Alegia, lehen juntagaian galde perpausa dugu (*elkhiten deia*, -A galderazkoarekin). Baina hor dugu koma ere. Horrenbestez, bi perpaus galderazkoen artean ageri den ALA hori ez litzateke benetan juntagailua, lokailua baizik. Eta bi perpausen erdian ageri bada ere, itxura guztien arabera, bigarren perpausaren atal dela esan genezake. Galdera bati hasiera ematen diola pentsa liteke.

Ote galde partikuladun adibideak ere jasotzen dira:

(ii) Zinez ote da zure eginbide mina, ala hortan ote da zure atsegina? (Xalbador, *Odolaren mintzoa*, 242).

Dena dela, gauzak horrela gertatzen direla azpimarratzera mugatzen da EGLU: “azpimarratzekoa da —dio— (...) *ala* juntagailua *ote*-rekin batera agertzea”.

horien artean bat lehenetsi dezan. Hortaz, galderari dagokion operatzaile bat izango dugu oraingoan jokoan:

(20) [GALD [[benetan ari da] ala [adarra jo nahian dabil]]]

Eta galde perpaus hau mendekoa denean, zehar-galdera alegia, orduan juntagai diren bi perpausetako adizkiek dagokien menderagailua eramango dute itsatsia: $-(E)N$, orokorrean, (edo $-(E)NETZ$ nahiz BA-).

(21) [GALD [[benetan ari DEN] ala [adarra jo nahian DABILEN]]] galdetu diot.

$-(E)N$ menderagailu hau KONP(lementatzaile)-tzat hartu ohi dugu. Hain zuzen, besteak beste, zehar-galdera jokatuena ezaugarritzat ematen da. Horrek esan nahi du bi juntagaiak galderazko direla? Ez nahi eta ez. Horrek esan nahi duena da bi juntagaiak tankera berekoak izan behar dutela eta bietako adizki jokatuak menderagailu jakin bat behar dutela. Menderagailu hori $-(E)N$ da, baina ez da beti zehar-galderen marka. Nolanahi ere, Ortiz de Urbinak (1999: 331) dioen bezala, Rizziren (1997) proposamenaren ildotik, zilegi zaigu bereiztea alde batetik konplementatzaile klitikoa ($-(E)N$, alegia), perpaus jokatuaren marka litzatekeena eta burua eskuinaldean izango lukeen Konplementatzaile Sintagmako osagai litzatekeena, eta bestetik, berriz, burua ezkerrean izango luketen Foko, Mintzagai eta Indar Sintagmak, non ostatu izango luketen operatzaileek.

Beste arazo bat ALA juntagailuaren hautapena ziurtatzea litzateke. Alegia, ALA juntadurak galderazkoa izan behar du, nolabait. Juntaduraren egitura ohikoa ez baizik X'-ren araberakoa izanez gero (Johanessen 1998: 108 eta hurr.), juntaduraren burua ALA juntagailua bera izango litzateke:

(22) [_{Junt-S} [_X benetan ari da] [_{Junt'} [_{Junt} ala] [_Y adarra jo nahian dabil]]]

Horrela, juntaduraren beraren galdetasuna edo galdegaitasuna ziurtatua egongo litzateke. Baina xehetasun hauek guztiak azterkizun utziko ditugu oraingoz.

3. Perpaus barneko osagaien juntadura

Juntagaiak perpausak ez ezik, perpausetik beherako osagaiak ere izan daitezke: kasu markaz hornitutako Determinatzaile Sintagmak, Postposizio Sintagmak, mendeko perpausak, predikatuak eta abar. Gehien erabiliak holakoak dira, gainera, eta ez, aurreko atalean hizpide izan ditugun perpaus juntadurak. Adibidez:

- (23) a. [_{DS} [_{DS} Itsasori] ala [_{DS} Izarori]] erregalatu diozue katakumea?
 b. [_{POS} [_{POS} Bilbon] ala [_{POS} Hernanin]] bizi zara orain?
 c. [_{Perpausa} [_{Perpausa} Gurekin etortzeko] ala [_{Perpausa} etxean geratzeko]] esan diozu?
 d. [_{AdjS} [_{AdjS} Merkea] ala [_{AdjS} garestia]] da etxea?
 e. [_A [_A Erosi] ala [_A alokatu]] egin duzu etxea?

Oraingoan, lehen ez bezala, perpausak barik perpaus-osagaiak ditugu juntagai, itxura batean behintzat. (23c)n bi perpaus ditugu, baina perpaus lokabe beraren osagai dira.

Bestalde, juntadura hauek aditzaren aurrean kokatzen dira, galdegai gisa. Perpausa, jakina, galderazkoa da. Hori da, hain zuzen, EDO [+/- GALD] eta ALA [+GALD] juntagailuen arteko diferentzia, honako adibide hauetan ongi ikusten ahal den bezala:

- (24) a. [Bihar ala etzi] joango zara Turkiara? / *Turkiara joango zara [bihar ala etzi]?
 b. [Bihar edo etzi], joango (al) zara Turkiara? / Joango al zara Turkiara [bihar edo etzi]?
 c. *[Bihar ala etzi], joango (al) zara Turkiara? / *Joango al zara Turkiara, [bihar ala etzi]?

Eta, jakina, galderarik ez bada, ALA-rentzat ere lekurik ez:

- (25) a. *Bihar ala etzi joango zara Turkiara.
 b. Bihar edo etzi joango zara Turkiara.

(24a) perpausean galderaren muina juntadura bera dugu: *bihar ala etzi?* Galdera honi dagokion erantzuna ez da ez «bai», ez «ez», «bihar» nahiz «etzi» baizik. Edo «inoiz ez» edo «bihar eta etzi», adibidez. [*Bihar ala etzi*] eta [*noiz*] baliokidetzat har litezke (*NOIZ joango zara Turkiara?*). Baina *noiz?* galderak erantzuna erabat zabalik utziko luke. Aldiz, *bihar ala etzi?* galdetzean, erantzuteko aukerak bitara mugatzen ditu galdegileak: *bihar ala etzi?*. Hots: hitzunik auresuposatzen du horiek direla aukera posible bakarrak bietako bat dela egia. *Noiz?* galdetzen dugunean, auresuposizio hori zabalagoa da: 'noizbait joango zara Turkiara'.

(24b)ren erantzun egokia, berriz, «bai» edo «ez» izango litzateke, galdera ez baita ez NOIZ joango zara?, ez BIHAR ALA ETZI joango zara?, baizik JOANGO ZARA ALA EZ ZARA JOANGO NOIZBAIT? Alegia: bihar edo etzi, joango zara, BAI ALA EZ?

Eta (24c), berriz, okerra da, bi hauta-galdera batean bildu direlako: *bihar ala etzi?*, eta *joango zara ala ez zara joango?* Eta erantzunik ere ezin eman.

Diferentzia horrexegatik, hain zuzen, (24)ko perpaus horien osagaiei beste hurrenkera bat ezarri diegunean, galdegaiari zor zaion kokagunea (adizkiaren aurrekoa) errespetatu gabe, ondorio desberdinak lortzen dira gramatikaltasunari dagokionez.

3.1. Juntaduraren egituraz

(23)an jaso ditugun perpausetik beherako juntadura hauen egitura, lehen begiratuan dirudien baino zertxobait konplikatuagoa da. Har dezagun honako perpaus hau:

- (26) Zuria ala gorria nahi duzu?

Honen parafrasitatzat eman litezke honako hauek:

- (27) a. Zuria nahi duzu ala gorria nahi duzu?
 b. Zuria nahi duzu ala gorria?

(27)ko parafraasiok jatorri berekoak baldin badira, hauen eratorpenak sortzeko bi-deak aski argia dirudi: oinarrian hauta-galdera dugu, eta juntagaiak, perpausak direla pentsa genezake:

- (28) [GALD [[zuria nahi duzu] ala [gorria nahi duzu]]]?

⁷ Perpaus bakunetan galdegaia eskuineraturik eman daitekeen bezala (*etorriko naiz GERO* modukoetan), ez-gramatikaltzat eman dugun adibide hau ere horrela interpreta liteke, entonazio bereziarekin, eta, horrenbestez, zuzena gerta daiteke:

(i) Turkiara joango zara, bihar ↑ ala etzi?↓

Baina ez da maizenik erabiltzen dugun esamoldea.

(27b) (27a)tik eratorritzat eman daiteke, elipsi bidez, arazo handiegarik gabe:⁸

(28') a. Zuria nahi duzu ala gorria ~~nahi duzu?~~ (=27b)

Bide honek aski zentzuzkoa dirudi (cf. Han & Romero 2004). Baina elipsia eskuineko perpausean ez ezik, ezkerrekoan ere aplika badaiteke (cf. Amundarain 2002), honako hau gertatuko zaigu:

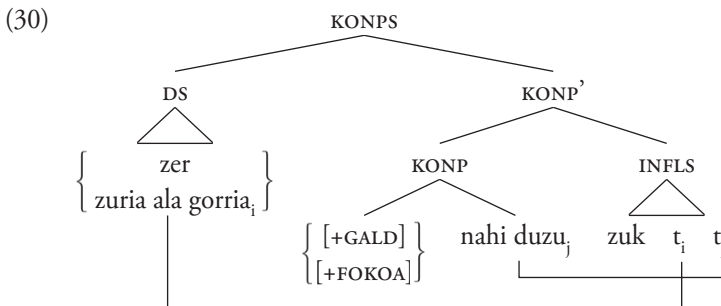
b. Zuria ~~nahi duzu~~ ala gorria nahi duzu? (= 26)

Hortaz, ezabaketa bide hau ere zilegi izanez gero, (26)ko perpausaren eratorpenaren berri emateko, bi aukera genituzke: a) perpausa bakuntzat hartzea, [_{DS} zuria ala gorria] perpaus bakun baten osagai dela onartuz. Hots:

(29) [_{DS} [_{DS} Zuria] ala [_{DS} gorria]] nahi duzu?

edo b) elipsi bidez eratortzea, (28'b)n bezala, alegia.

Nolanahi ere, kasu batean zein bestean, [zuria ala gorria] atalari galdegaiaren lekua ziurtatu behar litzaioke. Determinatzaile Sintagma juntatu hori jatorrizkoa dela onartuz, NZ galde hitzei dagokien leku berbera esleitu lekietan: bata zein bestea galderaren fokoa lirateke eta antzeko egitura osatuko lukete.⁹ Ohiko bidea litzateke onartzea galde perpaus hauen egitura honako honen antzekoa dela:

⁸ 'Arazorik gabe' diogu, ustezko ezabaketa horien emaitza begien bistan dagoelako. Alegia, hutsune horiek hor daude. Beste kontu bat da jakitea ea zein den ezabaketa horien berri emateko behar den 'tresneria' gramatikal egokia, juntaduran gertatzen bide diren elipsiei buruzko proposamen teorikoak ugari izan baitira (ik. Amundarain 2002 besteak beste).

⁹ Dena dela, euskaraz era honetako galderetan galde hitzek (ZER?) eta hauta-galderazko sintagmek (ZURIA ALA GORRIA?) modu bertsuan jokatzen dutela dirudien arren —batak eta besteak galdegai gunean agertu behar dute—, beste hizkuntza batzuetan antzekotasun hori ez da berdín gertatzen. Gaztelaniaz, esaterako, galde hitzek modu batera jokatzen dute (perpausaren ezker buruan kokatzen dira), baina hauta-galderen aurrean beste modu batera jokatzen du gaztelaniak, hauetan sintagma juntatuak eskuin aldean kokatzen baitira, foko gisa:

- a. ¿Dónde vives? / *¿Vives dónde?
(Non bizi zara? / *Bizi zara non?)
b. *¿En Madrid o en Paris vives? / ¿Vives en Madrid o en Paris?
(Madrilen ala Parisen bizi zara? / *Bizi zara Madrilen ala Parisen?)

Euskaraz galde hitzek eta galdegaiek kokagune bera hartzen dute, gaztelaniaz ez bezala.

Bigarren aukeran, berriz, bi perpaus juntatu beharko genituzke, (28)an bezala. Nolanahi ere, badirudi bi aukera horietako batek errazago konpon ditzakeela zenbait arazo, komunztadurarena, besteak beste.

3.2. Komunztadura arazoak

Komunztaduraren kontu hau aipatzen du Euskaltzaindiak (1994: 165-166) ere. Ahotan darabiltzagun juntadura hauek, sorreratik beretik, osagai bakar bat osatzen badute, juntagaiak ‘hirugarren pertsona’ deitu ohi ditugun horietakoak direnean, ez dago inolako arazorik: [*liburua ala diskoa*] moduko juntadura bat ‘3. pertsona singularra’ da eta kito:

(31) [Liburua ala diskoa] eskatu duzu?

Baina, juntagaiak pertsona edo numero desberdinekoak badira, adibidez, [*zu ala Mikel*] edo [*gizon honek ala polizia haiek*], orduan arazoak sortzen dira berehala:

- (32) a. Zu ala Mikel joango da? / *Zu ala Mikel joango zara? / ?Zu ala Mikel joango zarete?
 b. Mikel ala zu joango zara? / *Mikel ala zu joango da? / ?Mikel ala zu joango zarete?
 c. Gizon honek ala polizia haiek dute arrazoi? / *Gizon honek ala polizia haiek du arrazoi? / ?Polizia haiek ala gizon honek dute arrazoi?

Dirudienez, bigarren juntagaiaren arabera gertatzen diren komunztadurak onargarriagoak dira. Horrenbestez, gramatikaltasun epai hauek zuzenak badira, gauzak errazago azal litezke oinarrian perpaus juntadura daukagula onartuta, eta ez perpaus barneko osagaien arteko juntadura dugula aldarrikatuz. Kasu hauetan behintzat, perpaus juntadurari behar diren ezabaketak aplikatuz, azalean ageri zaigun egiturara iritsiko ginateke:

(33) [[Gizon honek ~~du~~ arrazoi] ala [polizia haiek dute arrazoi]]?

Praktikan, jakina, komunztadura arazo hauei ihes egiteko bideak badira, galdera bikoiztea adibidez:

- (34) a. Nork du arrazoi? Gizon honek ala polizia haiek?
 b. Gizon honek ala polizia haiek? Nork du arrazoi?

Hauetan ez daukagu komunztadura arazorik, galde hitzaren arabera koa izango baita komunztadura hori, eta arazoa egongo litzatekeen osagaian adizkirik ez baita ageri. Esamolde hauetan nolabaiteko aposizioa edo dugu. Dena dela, holakoan berri emateko ere bide errazagoa dirudi hauta-galderen oinarrian perpaus juntadura dugula onartzeak:

(34') a. Nork du arrazoi? Gizon honek (du arrazoi) ala polizia haiek (dute arrazoi)?

Hain zuzen, (34b)ren parafrasitatz eman daiteke honako hau ere:

- b. Gizon honek ala polizia haiek dute arrazoi? Nork?

Izan ere, pentsatzekoa da (34a)ko [*gizon honek ala polizia haiek*] osagaia, nahiz (34'b)ko [*nork*] soila, zerbait izatekotan, perpaus direla, eliptikoak badira ere, perpaus eliptiko baten ‘hondarrak’.

Perpauk honen eta beste mordoxka baten berri ere, denak baliokideak, erraz eman daiteke perpauk juntaturatik abiatuta. Determinatzaile Sintagmen juntadura oinarrikoa dela onarturik, arazo gehiago izango genituzke.

3.3. Entonazioa

Juntadura hauek duten entonazio bereziak ere leku berera garamatza. Har dezagun honako adibide hau:

(35) Kafea ala tea hartuko duzu?

Ustekko lehen juntagaiaren ostean eten bat gertatzen da. Gainera, goranzko entonazio nabarmena du lehenbiziko juntagai horrek.¹⁰

(35') Kafea ala ↑ tea ↓ hartuko duzu?

Eten horren ostean, halaber, tarteki gisa, iruzkinak txerta daitezke:

(36) Kafea, besteetan bezala, ala tea hartuko duzu?

Delako tarteki honen kokagunea, berez, perpauken artean dago:

(37) a. Kafea hartuko duzu, besteetan bezala, ala tea (hartuko duzu)?

b. *Kafea, besteetan bezala, hartuko duzu, ala tea (hartuko duzu)?

Hortaz, (36)ko [kafea] sintagma ez da, besterik gabe, Determinatzaile Sintagma bat, elipsia jasan duen perpauk baten hondarra baizik. Eta arrazoi beragatik, (35) perpauk ere oinarrian perpauk juntadura duela pentsatzeko eskubidea dugu:

(35'') [[Kafea hartuko duzu] ala [tea hartuko duzu]]?

Gauza bera gertatzen da perpauk horri beste taxu bat ematen diogunean ere:

(38) Kafea hartuko duzu, ↑ ala tea? ↓

Oraingoan, ordea, etena eta goranzko entonazioa pixka bat eskuinalderago gertatzen da, juntagai den lehenbiziko perpaukaren ondoren, hain zuzen.¹¹

¹⁰ Brucartek (1999: 2812) gaztelaniaz ari dela, honela dio: "Cuando el vaciado se da en estructuras coordinadas (...) es opcional colocar una inflexión entonacional inmediatamente antes del resto: Luisa fue a París y María, a Londres". Oin-oharrear, berriz, honela dio: "según Navas Ruiz (1962), la inflexión entonacional (o pausa) trasluce en los casos de elipsis la presencia de un verbo tácito". Euskaraz ere antzera dira gauzak, nonbait.

¹¹ Entonazio hau giltzarri gertatzen da hauta-galderak direnen (Escandell-ek 1999 "interrogativas disyuntivas" deitzen dituenen) eta galdera osoen juntaduraren artean bereizketa egin nahi bada ("interrogativas totales con disyunción", Escandell-en arabera). Gaztelaniaz entonazioaren bidez bereiz daitezke. Euskaraz, entonazioaz gainera ALA/EDO aukera ere hor dugu:

(i) a. Azken bi urteotan bekaduna izan zara ↑ ala lan kontratua izan duzu? ↓
b. Azken bi urteotan bekaduna izan zara → edo lan kontratua izan duzu? ↑

(ia) hauta-galdera dugu. Hiztunak auresuposatzen du bi erantzun izan daitezkeela, baina horietako bat bakarria egiazkoa. Adibidez, 'lan kontratua izan dut'. (ib)n, aldiz, galdetzen dena da ea egia den bekaduna izan zarela edo lan kontratua izan duzula. Honen erantzun posible bakarria 'bai' edo 'ez' da.

Perpauk hauen guztien entonazioa aintzat hartzen badugu, hortaz, zail egiten da (35)eko [*kafea ala tea*] jatorrizko osagaitzat hartzea.

3.4. Zehar galderen juntadura

Gorago, ondoko perpauk honen tankerakoei okerrak iritzi diegu:

(39) *Liburuak zenbat balio du ala nork idatzia da?

Baina beste honako hau, aldiz, zuzena da, dudarik gabe:

(40) Liburuak zenbat balio duen ala nork idatzia den galdetu du?¹²

(39) okerra baldin bada baina (40) zuzena, azken honen analisisa ezin daiteke izan (40'a), (40'b) baizik:

- (40') a. *[[Liburuak zenbat balio duen] ala [(liburua) nork idatzia den]] galdetu du?
 b. [[Liburuak zenbat balio duen] galdetu du] ala [[(liburua) nork idatzia den] galdetu du]?

Horra beste argudio bat, itxuraz perpausa baino 'beheragoko' juntadura hauen-tzat bigarren irtenbidea, elipsiarena, proposatzeko. Beraz, (40)ren jatorrian (40'') izango genuke:

(40'') [[Liburuak zenbat balio duen] ~~galdetu du~~] ala [[(liburua) nork idatzia den] galdetu du]?

Honako perpauk hauen arteko kontrasteak ere bide bera seinalatzen digu:

- (41) a. [Isildu eta lanean hasteko] esan dio. (cf. Isildu (zaitez) eta hasi zaitez lanean.)
 b. [Isiltzeko eta lanean hasteko] esan dio.
 (42) a. [Isildu edo lanean hasteko] esan dio. (cf. Isildu (zaitez) edo hasi zaitez lanean)
 b. [Isiltzeko edo lanean hasteko] esan dio.
 (43) a. *[Isildu ala lanean hasteko] esan dio? (cf. *Isildu (zaitez) ala hasi zaitez lanean)
 b. [Isiltzeko ala lanean hasteko] esan dio?

Bi agindu-perpauk ETA nahiz EDO juntagailuaren bidez juntatzea zilegi da, non-bait, goiko (41-42) adibideek erakusten diguten bezala, baina ALA-ren bidezko junta-dura, hauta-galdera alegia, ez da zilegi:

(43') a. *Isildu zaitez ala lanean has zaitez?

Euskaraz, ALA juntagailuaz gainera, entonazioa ere hor dugu. Gaztelaniaz, aldiz, bietan juntagailu bera erabiltzen denez, entonazioa da bereizketa egiteko modu bakarra:

- (ii) a. Este último año has estado de becario ↑ o has tenido contrato de trabajo? ↓
 b. Este último año has estado de becario o has tenido contrato de trabajo? ↑

¹² Perpauk hau ere juntagailuaren aurrean eten bat duela eta goranzko entonazioarekin ahoskatu behar da ongi ulertzeko:

- (i) Liburuak zenbat balio duen ↑ala nork idatzia den galdetu du?↓

Hala ere, (43b) zuzena bada, hemen ere agindu perpaus bat mendean duten bi perpausen arteko juntadura dugula onartu behar, hots:

(43') b. [[Isiltzeko] ~~esan dio~~] ala [[lanean hasteko] esan dio]?

Hortaz, badirudi ALA-k perpausak juntatzen dituela. Itxuraz perpaus ez diren beste juntadurak ere perpausen juntaduratik erator daitezke, horrenbestez.

3.5. ALA juntaduraren galdegaitasuna

Honako adibide hauetan ere, jatorrizko osagaia dirudien [*zuria ala gorria*] sintagma perpausen juntaduratik eratorri ezinik ez da:

- (44) a. [Zuria ala gorria] nahi duzula esan diozu?
b. [Zuria ala gorria] esan diozu nahi duzula?

Adibide hauek pentsarazi liezagukete egiazki [*zuria ala gorria*] osagai dela eta hala sortua dela, gainera, oinarri-oinarritik. Baina ondorio hori ez da ezinbestekoa. Elipsiaren bidetik ere iritsi gaitzke egitura horietara:

- (45) a. Zuria ~~nahi duzula esan diozu~~ ala gorria nahi duzula esan diozu?
b. Zuria ~~esan diozu nahi duzula~~ ala gorria esan diozu nahi duzula?

Juntaduran, oro har, gaikidetasuna eskatzen da. Eta elipsia gertatuko bada, areago. Gaikidetasun honen barnean sartzen da *mintzagai egiturek* paraleloak izan beharra. Hau nahitaezkoa da juntaduran gertatzen diren ezabaketak gertatuko badira. Hori argi ikusten da goiko adibideetan: kontrastean dauden osagaiak bakarrik uzten dira, nahitaez, agerian. Mintzagai/galdegai egituran maila bereko diren osagaiak jartzen ditugu kontrastean. Adibidez, honako hauetan bada kontrasterik, mintzagai/galdegai egituran paralelotasuna ere bai baita:

- (46) a. ZURIA eskatu zuen Mikelek ala GORRIA eskatu zuen Mikelek?
b. Mikelek, ZURIA eskatu zuen ala GORRIA eskatu zuen?

Ordea, ez du balio mintzagai egitura desberdineko perpausak juntatzeak:

- (47) *ZURIA eskatu zuen Mikelek ala gorria MIKELEK eskatu zuen?

Hemendik, paralelotasunik ez baita, ez dugu gauza handirik aterako.

Hortaz, hauta-galdera hauek agerian jartzen dute galdegaien kontrastea. Eta elipsiaren ondoren, galdegai horiek dira ALA juntagailuak juntatzen dituenak eta osagai bakar gisa agertzen zaizkigunak. Horrela azal liteke, modu errazean, zergatik agertzen diren juntadura hauek galdegai gunean, aditzaren aurre-aurrean.

Horrenbestez, emandako arrazoi guztiengatik, baieztza dezakegu [A ala B] moduko egiturak, nonbait, perpausa baino beheragoko osagai itxura izan arren, holakoek azpian perpaus juntadura dutela.

Perpausen juntaduratik abiatuta, gauzek errazago dirudite, elipsiaren bidea eskura dugun heinean. Bide hau da Han & Romerok (2004) eskaintzen dutena. Funtsean, galderei dagokien mugimendua (Larson 1985) eta juntaduran ohikoak izan ohi diren elipsiak (Schwartz 1999) konbinatuz lortzen bide dira hauta-galderak:

- (48) Did John drink coffee or tea?

(48) moduko hauta-galdera honako egitura honetatik eratorria litzateke:

(39') Q_i did t_i [John drink coffee or John drink tea]

Euskaraz ere, berdin.

4. *Bai-ala-ez* galderak

Orokorrean, hauta-galderetan [A ala B?] galdetzen dugu. *Bai-ala-ez* galderak ere, egiazki, [A ala B?] galdera kasu bat izango lirateke. Har ditzagun honako bi perpaus hauek:

- (49) a. Irakurri duzu Lertxundiren azken nobela ala ez (duzu irakurri)?
 b. Irakurri (al) duzu Lertxundiren azken nobela?

Bi perpausok, esanahiari dagokionez, baliokide ditugu, funtsean:¹³ bietan galdera bat dugu eta bietan baiaren eta ezaren arteko hautua egiteko eskatzen da. Horregatik, gramatikariek *bai-ala-ez galdera* deitzen diete (49b) bezalakoei. (49a) koei, berriz, *hauta-galderak*. Hala ere, (49)an bi galdera mota desberdin direla esan beharrean, bakoitza bere egiturarekin, biak galdera mota bera direla ere esan genezake eta bata bestetik eratorritzat eman. Denetarako proposamenak egin izan dira: Bolinger-ek (1978), Escandell-ek (1999) eta beste hainbatek, adibidez, bakoitza egitura beregaintzat hartzen dute, bata bestetik eratortzeko premiarik ez dute ikusten. Beste batzuek egitura beretik eratortzen dituzte bai hauta-galdera zein *bai-ala-ez* galdera. Adibidez, Karttunen-ek (1977: 5, 15) *bai-ala-ez* erako galdera hauek “syntactically ‘degenerate’ alternative questions” gisa kontsidera daitezkeela dio. Han & Romerok (2004), berriz, airean uzten dute kontua. Gure artean ohiko azterbidea onartu izan da, bai-ala-ez galdera hauek perpaus bakuntzat hartuz eta *bai-ala-ez* operatzaile isil bat aldarrikatuz (Ortiz de Urbina 1989 eta 1999, adibidez; Artiagotia 2000).

Galdera hauek ‘ala ez’ osagaia agerian dutenean, (49a) modukoetan, sintaktikoki hauta-galderak dira, garbi. Eta bi aldaeren artean (perpaus bakun tankera duenaren eta ‘ala ez’ erantsia duenaren artean) zenbaitetan nabari daitekeen alde semantikoa (ik. Bolinger 1978), juntagaietan dagoen material diferenteari egotzi lekiok, Han & Romerok (2004: 557) dioten bezala.

‘Ala ez’ eranskinik ez dugunean, bi aukera izan litezke, teoriarik behintzat:

- (49') a. [GALDERA [irakurri duzu Lertxundiren azken nobela] ala [ez duzu irakurri Lertxundiren azken nobela]]?
 b. [GALDERA [irakurri duzu Lertxundiren azken nobela]]?

Batean juntadura eta elipsia izango genuke. Bigarrean ez litzateke elipsiaren beharrik izango. Ezezko hautuaren interpretazioa semantikari utziko litzaioke (Karttunen 1977).

Badira, nolnahi ere, <juntadura + elipsia> formula hobestera eraman gaitzaketen argudio batzuk.

¹³ (49a)k, hala ere, izan dezake zakar puntu bat, (49b)k ez duena.

4.1. *Bai-ala-ez* galde-perpaua jokatuak eta jokatugabeak

Bai-ala-ez erako zehar-galderak adizki jokatua duenean, (50)eko aukera guztiak zilegi dira, perpaua bakun soil gisa emandakoa eta juntadura agerian duena:

- (50) a. Ez dakit [joango naizen]. / Ez dakit [joango naizen ala ez].
 b. Ez dakit [Bilbora joango naizen]. / Ez dakit [Bilbora joango naizen ala hemen geldituko naizen]. / Ez dakit [Bilbora joango naizen ala ez].

Aldiz, zehar-galdera jokatugabeetan ez daukagu holako aukerarik, ezinbestekoa da zehar-galdera perpaua juntadura gisa ematea:

- (51) a. *Ez dakit [joan]. / Ez dakit [joan ala ez].
 b. *Ez dakit [kontzertura joan]. / Ez dakit [kontzertura (joan) ala zinera joan]. / Ez dakit [kontzertura [joan ala ez (joan)]]. / Ez dakit [[kontzertura ala zinera] joan]. / Ez dakit [kontzertura joan ala zinera].
 c. *Ez dakit [autoa erosi].¹⁴ / Ez dakit [autoa (erosi) ala motorra erosi]. / Ez dakit [autoa erosi ala ez].

Perpaua jokatuak eta jokatu gabeak erakusten duten kontraste honek aditzera eman lezake *bai-ala-ez* erako galderak jatorriz ez direla bakunak, perpaua juntatuetatik eratorriak baizik. Azaldu beharko litzateke, hala ere, zergatik perpaua jokatugabeetan ez den zilegi bertsio laburtua, nolabait esateko. Arrazoa izan liteke [Ez dakit [kontzertura ala zinera] joan] modukoetan galdera izaera agerian dagoela. ALA juntagailuak zerbaitearako balio behar du. [Ez dakit [nora joan]] edo [ez dakit [joango naizen]] perpaua ere agerian dute galdetasuna. Aldiz, *[ez dakit autoa erosi] perpaua ez du horrelakorik.

4.2. Entonazioa

Bai-ala-ez galderen entonazio berezia maiz hartu dute hizkuntzalariek ahotan. Nabarmena da ALA juntaturako lehenbiziko juntagaiak, (52a), eta *bai-ala-ez* erako galde perpaua, (52b) (AL partikularik gabe ematen dugunean) oso antzeko entonazioa dutela. Batak zein besteak gorantz egiten dute amaieran. Holakoetan, gainera, juntadura agerian denean, juntagailuaren aurrean halako eten bat edo gertatzen dela ematen du:

- (52) a. Etxea hutsik dago ↑ ala norbait bizi da oraindik? ↓
 b. Etxea hutsik dago? ↑

Pentsa liteke (52b) etendako perpaua bat dela, eta bigarren atala isilpean utzi dela. Isilpean utzi arren, ordea, 'ala ez' balu bezala interpretatzen da. Goranzko entonazioa dugu, nolahi ere. Hortaz, elipsi moduren bat badela pentsa genezake. Goranzko entonazio horrek perpaua oraindik ere nolabait 'segitzen' duela adierazten du.

¹⁴ Perpaua hau zuzena izango da etenda ematen bada, ahozko hizkeran maiz gertatzen den bezala:

- (i) a. Ez dakit kontzertura joan...
 b. Ez dakit Bilbora joan...

Holako etenak, bestalde, maiz samar gertatzen dira bestelako perpausetan ere. Pentsa, esaterako, baldintzazkoekin zer gertatzen den:

- (53) a. Gazteago banintz!
 b. *Galdera*: Nork apurtu du leihoa?
Erantzuna: Jakingo banu.
 c. *Galdera*: Zer ordutan etorriko zara?
Erantzuna: Lanez nola nabilen.

Solas mailan holakoak gertatzea arrunta da, galderetan eta baldintzazkoetan bezelaki. Bestalde, (52b)ren entonazioa eta beste honena zeharo desberdina da:

- (54) Etxea hutsik al dago? ↓

Honetara itzuliko gara aurrerago.

4.3. Parafraasi erlazioa

Bai-ala-ez gisako galderak eta hauta-galderak jatorri bereko direla frogatzeko eman izan diren argudio nagusien artean parafraasi-erlazioa dugu. Bolinger (1978), hain zuzen, *bai-ala-ez* galderak hauta-galderak ez direla frogatzen saiatzen da eta zalantzan jartzen du bi perpausen arteko baliokidetasun semantiko hori. Horretarako, hamabi testuinguru desberdin hartzen ditu kontuan, zeinetan balizko kideetasun hori ez baita gertatzen. Horietako bat aipatzearen, seigarrena har dezakegu kontuan. Ingelesezt, *somelany* eta *often/ever* moduko bikoteetako kideek banaketa desberdina dute: polaritate negatiboa duten *any* eta *ever* ongi moldatzen dira ezezko aukera eskaintzen duten perpausetan. Aldiz, baiezkoa lerratzen diren *some* eta *often*-ek tupust egiten dute '*or not*' ezezko alternatiba horrekin:

- (55) a. Have you often been there? (galdera arrunta)
 b. ?Have you often been there or not? (galdera bitxia omen)
 c. Have you ever been there or not?

Often-ek baiezko erantzunari bide ematen dionez, kontraesanean sartzen da, nonbait, '*or not*' gehigarri horrekin.

Euskaraz, hitz horien pareko izan litezke *zerbait/ez* edo *maiz/inoiz*: Azken hitz-bikote hau kontuan hartzen badugu:

- (56) a. Maiz/inoiz izan zara Indian? (cf. *Izan zara maiz Indian? / Izan zara inoiz Indian?)
 b. Maiz izan zara Indian ala ez? (cf. *Izan zara maiz Indian ala ez?)
 c. Inoiz izan zara Indian ala ez? (= Izan zara inoiz Indian ala ez?)

Hortaz, pentsa liteke euskaraz ere ingelesezko kontu bertsua dugula. Hala ere, hitz hurrenkera aldatzen badugu, gauzak aldatu egiten zaizkigu:

- (57) a. *Izan zara maiz Indian ala ez?
 b. *Izan zara maiz Indian?

Baina *inoiz*-ekin egiten badugu proba, emaitza erabat zuzena da bi kasuetan:

- (58) a. Izan zara inoiz Indian ala ez?
 b. Izan zara inoiz Indian?

(56) eta (57) kontuan hartuta, bistan da hitz ordena desberdinak ondorioak dituela. Errepara diezaiogun (57)ko bikoteari. Ohartuko gara (57a) okerra bada, behar-bada, (57b) ere okerra delako izan daitekeela. Hitz-hurrenkera mintzagai-egituraren isipilu da. Gauzak horrela, *maiz*-ek, beste adberbio askok bezala (*sarri*, *askotan*, *ongi*...), galdegai izateko joera du eta ez du perpausaren baiezkotasuna fokalizatzeke aukerarik uzten, honako bikote honek salatzen duen bezala:

- (59) a. *Joaten zara maiz Indiarra.
b. *Joaten zara maiz Indiarra?

Inoiz-ek, berriz, bestela jokatzten du:

- (60) Joan zara inoiz Indiarra?

(56a) zuzena da, eta (57a) eta (57b) okerrak, azken perpaus hauetan *maiz ez* bilitzateke galdegaia izango. Kontua da, *MAIZ*-ek galdegai izateko joera badu, (56a)n joera hori errespetatu dela eta, horregatik, perpausa zuzena da. Aldiz, (57)an *MAIZ ez* da jadanik galdegai. Galdegaia, perpausaren baiezkotako-/ezezkotasuna izango litzateke. Hortaz, ez-gramatikala. *INOIZ*-ek, aldiz, *ez* du horrelako eskakizunik, nonbait. (56c) edo (60) modukoetan, *bai*-ri kontrajarririk *ez* dugu, *bai-ala-ez* galdera dugu alegia, eta *INOIZ* bezalako adberbioak ez du debekurik.¹⁵

MAIZ/INOIZ kontraste honen arrazoiak direnak direla, parafraisi erlazioak aski indar duela ematen du *bai-ala-ez* galderen azpian ere perpaus juntadura dugula esateko.

4.4. *Bai ala ez galderetako galdegaia*

Hauta-galderetan, oro har, bi proposizioen arteko hautua egiteko eskatzen zaio solaskideari. *Bai-ala-ez* galderetan aukera hori baiaren eta ezaren artean egin behar da. Hauta-galderetan, galdegaien arteko hautua aurkezten da, honako perpaus hauetan bezala:

- (61) a. *MIRENEK* eman zion Josebari pilota ala *MATTINEK* (eman zion)?
b. *PILOTA* eman zion Mirenek Josebari ala *PALA* (eman zion)?
c. *EMAN* egin zion Mirenek Josebari pilota ala *BOTA* (egin zion)?

Edo beste hauetan bezala:

- (62) a. Ura nahi duzu ala ez duzu ezer behar?
b. Ura ala ardoa nahi duzu?

Hauetan denetan, galderaren ‘gaia’ juntadura bera da: [A ala B].

¹⁵ Ohartu, hitz hurrenkera aski argia gertatzen dela euskaraz. Aditza hasieran dugularik, perpausaren baiezkotasuna fokalizatzen dugu. Aditzaren aurretik beste osagaien bat ezartzen badugu, berriz, hau da galdegaitzat hartzen duguna:

- (i) a. Etorri da Mikel (ala ez)?   (bai ala ez?)
b. Mikel etorri da (ala Joseba)?   (Mikel ala Joseba?)

Itxuraz perpaus bakun gisa agertzen zaizkigun *bai-ala-ez* galderetan ere hautu bera dugu:

(63) Eman zion Mirenek Josebari pilota?¹⁶

Izan ere, (63)an egin beharreko hautua honako hau da:

(63') Eman zion Mirenek Josebari pilota ala ez zion eman?

Oraingoan, baiaren eta ezaren arteko hautua dugu. (63) perpaus bakuna dugula ontzat emanez gero, ohiko azterbidea da onartzea badela operatzaile isil bat, 'bai ala ez operatzailea' (cf. Ortiz de Urbina 1989, 1994...). Horrela, (63) perpausak honako egitura izango luke:

(63'') [_{KonpS} Op [_{Konp'} [_{Konp} [+Q] [_{A+Infl} eman zion]_j] [_{InflS} Mirenek Josebari pilota t_j]]]

Adizkia trinkoa denean, isilpeko operatzaile hori, BA- gisa 'gauzatzen' omen da:

(64) a. Badakizu nire izena?

b. [_{KonpS} ba- [_{Konp'} [_{Konp} [+Q] [_{A+Infl} dakizu]_j] [_{InflS} pro nire izena t_j]]]

Agerian galde hitzik ez denez, galdegaia perpausaren baiezkotasuna denean A-1 (aditza lehenen) gisa gauzatua agertuko zaigu perpaus hori (Ortiz de Urbina 2008: 62). Zati-galderetan, aldiz, 'aditza bigarren' (A-2) gertatzen da, galde-hitza (*nori*) KONPS-ren espezifikatzaile gunera eta adizkia KONP-era mugitu ondoren:

(65) a. NORI eman zion Mikelek pilota?

b. [_{KonpS} Nori_i [+Q] [_{Konp'} [_{Konp} [+Q] [_{A+Infl} eman zion]_j] [_{InflS} Mikelek t_i pilota t_j]]]

Zati-galdera edo NZ-galdera deitzen direnetan, galde hitza eta galdegaia bat eta bera da.

Baina *bai-ala-ez* galderetan, adierazpenezkoetan bezalaxe, baiezkotasunaz edo ezezkotasunaz gainera, bestelako galdegai bat ere izan daiteke eta izan ohi da (ik. Artiagoitia 2000: 268-271). Alegia, goiko (63)ren parean, beste honako hauek ere zilegi dira, bakoitzak galdegai desberdina duela:

(66) a. MIRENEK eman (al) zion Josebari pilota?

b. PILOTA eman (al) zion Mirenek Josebari?

c. EMAN egin (al) zion Mirenek Josebari pilota?

Baina (63)an ez bezala, (66)koetan *bai-ala-ez* galdera ez ezik, badugu bakoitzean beste galdegai bat ere: batean MIRENEK, bestean PILOTA, eta hirugarrenean EMAN. Denetan dugu galdegaia. Ohiko azterbidea gaitzetsi gabe, hemen erakutsi nahi genukeena da perpaus juntaduran oinarritutako analisiak oso modu egokian bistaritzen dituela *bai-ala-ez* galdera hauen 'bai ala ez' hautua batetik, eta galdegaia bestetik. Gainera, denak hauta-galdera direla onartuz gero, lan honetan aipatu ditugun perpaus mota desberdin guztientzat analisi bateratu bat eskaintzeko gai izango ginateke.

¹⁶ Holako *bai-ala-ez* galderetan (eta adierazpenetan ere bai) hau izan ohi da ordena ohikoa, nahiz eta bestelakoak ere zilegi diren (cf. Artiagoitia 2000: 268). Adibidez:

(i) Mirenek Josebari pilota, eman zion?

(ii) Mirenek, eman zion pilota Josebari?

(63) eta (66)ko galdera guztiak *bai-ala-ez*-koak dira eta ‘ala ez’ gehigarria agerian dutela ere eman daitezke:

- (67) a. Eman zion Mirenek Josebari pilota ala ez?
 b. MIRENEK eman zion Josebari pilota ala ez?
 c. PILOTA eman zion Mirenek Josebari ala ez?
 d. EMAN egin zion Mirenek Josebari pilota ala ez?

Hala ere, (67a)n hauta-galderak berezko duen galdegaien arteko kontrastea baiaren eta ezaren artekoa soilik den bitartean, (67b, c eta d)ren kasuan, baiaren eta ezaren artekoa da, egia, baina beste galdegai bat ere barnean dela. Honako perpaus hauek lagunduko digute kontua argitzen:

- (68) a. Eman zion pilota ala ez zion eman?
 b. PILOTA eman zion ala ez? (= PILOTA eman zion ala ez zion PILOTA eman?)
 c. PILOTA eman zion ala PALA eman zion?

Lehenbizikoan, egin beharreko hautua ‘bai ala ez’ da, besterik gabe. Bigarrenean, aldiz, ‘pilota (BAI) eman ala pilota EZ eman’, eta hirugarrenan, ‘PILOTA ala PALA’. Lehenbizikoan, bi perpaus juntatu ditugu eta bien arteko diferentzia bakarra, eta kontrastea, BAI eta EZ-en artekoa da eta, horrenbestez, ALA juntagailuak bi galdegai hauen arteko hautua egitea eskatzen du. Bigarrenean, kontrastea osagai “zabalagoen” artean gertatzen da, baina orain ere, baiezkoko perpaus baten eta ezezko beste baten artean. Hirugarrenean, aldiz, baiaren eta ezaren arteko kontrastea barik, PILOTA eta PALA galdegaien artekoa da. Edonola ere, denetan bi proposizioen arteko hautua dugu. Baina hemen interesatzen zaiguna da (68a eta b) modukoetan bakarrik dela zilegi perpaus bakun gisa ematea edo ‘ala ez’ gisako jarraipena gehitzea. Hain zuzen, hauek dira ‘bai-ala-ez’ galdera deitzen direnak. Guk (68)ko guztiak hauta-galdera direla aldarrikatzen dugunez, esan behar dugu *bai-ala-ez* galdera deitu ohi direnek azpimultzo bat osatzen dutela eta baiezkoko eta ezezko proposizioen arteko kontrastea eskaintzen dutela. Juntaturaren bidea onartuz gero, aski erraz azal daiteke galdegaien kontu hau, juntagai bakoitzak berea baitu eta bateko eta besteko galdegai horiek kontrastean ematen ditugu. Bestalde, ustezko bigarren juntagaiaren erabateko elipsiak ere aski oinarri izango luke, holakoak baiaren eta ezaren arteko hautu gisa interpretatzen baititugu beti. Hots: ‘ala ez’ gehitzea onartzen dutenak bakarrik dira *bai-ala-ez* motako hauta-galderak “gehitzea” onartzen dutenak edo, hobeto esan, “ezabatzea” zilegi dutenak.

Gauzak horrrela, [*Etorri da Miren?*] eta [*Etorri da Miren ala ez?*] galderak balio-kide dira. Beraz, bidezko dirudi bientzat jatorri bera proposatzea: perpaus junta-dura + elipsia, alegia:

- (69) [[*Etorri da Miren*] ala [*ez da etorri*]]?

Perpaus hauen interpretazioa, gainera, beti horixe da: ‘X bai ala X ez?’.¹⁷ Hain zuzen, beti interpretazio horixe izateak egiten du zilegi aldarrikatzen dugun elipsia.

¹⁷ Dena dela, bada hemen arazo bat. Izan ere, galdera hauek ezezkoak ere izan daitezke:

- (i) Ez zenekien azpeitiarra nintzela?

Hemen isilpeko osagaiak kontrakoa izan behar duenez, baiezkoko izango da. Dena dela, normalean zergatik ematen dugun lehenbizi baiezkoko eta ondoren ezezkoak, aztertzea da. Ez hemen, noski. (i)eko perpaus ezeztatu horren interpretazioa zein den, zer auresuposatzen duen eta abar ere aztertu behar litzateke.

Gauza bera gertatzen da bestelako galdegaia duten *bai-ala-ez* galderekin ere, (66)koekin alegia. Hauetan ere, perpaus bakun itxurako galdera eta ‘ala ez’ juntagaia erantsirik daramana modu berean interpretatzen dira. Hortaz:

- (70) a. [[MIREN etorri da] ala [ez da MIREN etorri]]?
 b. [[MIREN etorri da] ala [ez da MIREN etorri]]?

Galdera hauek ere modu jakin batean interpretatzen dira eta, horrenbestez, hemen ere badu zilegitasuna elipsiak.

Aldiz, hiztunak *bai-ala-ez* galdera barik bestelako hauta-galdera osatu nahi duenean, bigarren juntagaia, osorik edo zati batean, gordetzea ezinbestekoa gertatzen da. Hots: bigarren juntagaia osorik ezabatzea hemen ezinezko gertatzen da:

- (71) a. [[MIREN etorri da] ala [KARMELE (etorri da)]] ?
 b. [[MIREN etorri da] ala [KARMELE (etorri da)]]?
 c. *[[MIREN etorri da] ala [KARMELE (etorri da)]]?
 d. [[MIREN etorri da] ala [KARMELE (etorri da)]]?

Miren etorri da? galdetzen duenak (ik. 71c) ez du zehazki Miren ala beste norbait etorri den galdetzen, *Miren etorri den ala ez* baizik. Hortaz, elipsia kasu hauetan bakarrik aldarrika dezakegu.

4.5. AL partikula daramaten *bai-ala-ez* galderak

AL partikula duten *bai-ala-ez* galderentzat, ordea, beste eratorbide bat eskaini behar dela dirudi. Badakigu *bai-ala-ez* galderetan AL partikula txertatzen dutela euskaldun askok, ezinbestekoa ez bada ere, eta debeku batzuk ere badituen arren:

- (72) a. Nire lana, MIRENEK ikusi al du? ↓
 b. Nire lana, MIRENEK ikusi du? ↑

(72a)k eta (72b)k, AL partikula gorabehera, entonazioa ere zeharo desberdina dute. Batean goranzkoa, bestean beheranzkoa edo. Nolanahi ere, goranzko entonazio honek iradokitzen digu juntadura “eten” edo egin dugula. Galdera mota honen jatorrian juntadura dugula aldarrikatzeko argudio gisa erabili dugu gorago:

- (73) Nire lana Mirenek ikusi du ↑ala X-k ikusi du?↓ (= 72b)

Baina entonazio kontua bakarrik ez da. Izan ere, (72a) bezalako galdera honek ez du ‘ala ez’ gisako jarraipenik onartzen. Orokorrean, AL partikula eta ALA juntagailua gaizki “ezkontzen” dira:

- (74) a. *Miren etorri al da ala ez?¹⁸
 b. Artikulua JONEK irakurri (*al) du ala ez du JONEK irakurri?

ALA-juntadurarik ez du onartzen. Hortaz, juntadurarik ez bada, elipsiaren beharrik ere ez dugu. Perpaus bakuntzat har litezke, horrenbestez. Baliteke AL horren sorburua AHAL izatea. ‘Hilgo ahal haiz’ modukoetan pentsatzea aski dugu. Partikula

¹⁸ Nire euskarari hala da. Egia da, hala ere, beste euskaldun batzuentzat hau ere zilegi dela.

modal bat litzateke, denborarekin balioz aldatu dena.¹⁹ AHAL hori indar ilokuti-boaren adierazpen delarik, denboraren poderioz, indar horren balioa aldatu dela esan nahiko luke: desio batetik, erantzun-eskarira, galderara alegia.

(72b)n juntadura izan genezake azpian, lan honetan aldarrikatu dugun bidetik. Hau onartuz gero zilegi litzateke perpaus bakoitzari bere galdegai gunea ere onartzea, juntadura bere osoan “harrapatuko” lukeen galdera guneaz gainera. Rizzi-k (1997) Konplementatzaile sistema nola egituratua dagoen azaltzeko ematen duen bidea onartzen badugu,²⁰ funtsean, honelatsu taxutua legoke perpaus juntadura hori:

- (72') a. [_{INDAR-S [+GALDERA]} [_{FOKO-S} [ikusi du Mirenek nire lana] (ala [ez du ikusi Mirenek nire lana])] [... [...]]]?
(= ikusi du ala ez du ikusi?)
- b. [_{INDAR-S [+GALDERA]} [_{FOKO-S} MIRENEK [ikusi du nire lana] (ala [ez du MIRENEK ikusi nire lana])] [... [...]]]?
(= MIRENEK ikusi du ala ez du MIRENEK ikusi?)
- c. [_{INDAR-S [+GALDERA]} [_{FOKO-S} NIRE LANA [ikusi du Mirenek] (ala [ez du NIRE LANA ikusi Mirenek])] [... [...]]]?
(= Mirenek NIRE LANA ikusi du ala ez du NIRE LANA ikusi?)

Rizziren proposamena ontzat emanez gero, perpaus hauetan guztietan bada Indar Sintagma bat, galdera bat egiten ari garela adierazten diguna. Gainera, galdera hori hauta-galdera bada, esan nahi du galderaren fokoa, galdegaia, egiazki, disjuntzio bat dela. Horrezaz gainera, aukerako mintzagaiez gainera, Foko Sintagma bat ere izango dugu: lehenbiziko kasuan foko hori, galdegaia, juntadura osoari legokioke. Baina (72'b eta c)n, galdegai diferentea dugu: batean [*Mirenek*], bestean [*nire lana*].

Analisi zehatza asko findu beharko litzateke, nolana ere. Zilegi litzateke pentsatzea *bai-ala-ez* galdera hauek perpaus bakunak direla onartuta hobeki egokitzen ahal zaizkiola Rizziren eskemari (ik. Ortiz de Urbina 2008). Baina kontua da, bestela ere, agerian perpaus juntadura duten hauta-galderak badirela. Adibidez:

- (75) Norbaitek esan dizu ala amets egin duzu?

Eta hauen berri eman nahi bada, beharko da goiko (72'a)ren antzeko zerbait. Alegia, hemen galdera bakar bat egiten dugu eta, horrenbestez, galdera horretan Indar Sintagma bakarraren azpian txertatu beharko ditugu gainerako osagaiak, baita junta-

¹⁹ Lafittek (1944: 99) dioen bezala: “La particule *ahal* placée entre la négation *ez* ou encore l’affirmation *ba* et la forme personnelle du verbe donne à la phrase une nuance d’interrogation rassurée à sens optatif”. Iparraldeko *-a* atzikia, berriz, hemen hizpide dugun *ala* juntagailuaren arrastoa izan liteke. Azkueren (1923: §408) arabera, *ala* honen beronen jatorria [*ahal+ -a*] izango litzateke.

²⁰ Ikuspegi honen arabera, konplementatzaile sistema zenbait buru funtzionalek eta hauen islapenek osatuko luketen gune bat izango litzateke. Gune horretan atal finko bat izango genuke, batetik Indar Sintagma deitzen denak eta bestetik Jokatusun Sintagmak (Ortiz de Urbina (2008) terminologiari jarraituz) osatua. Eta horrezaz gainera beste atal bat Topiko eta Foko buruek eta hauen islapenek osatua, premien arabera. Indar buruaren inguruak perpausa adierazpenezkoa, harridurazkoa, galderazkoa, erlatiboazkoa eta abar den adieraziko luke. Jokatusunean, berriz, perpausa jokatu den ala jokatugabea den jasoko litzateke gutxienez. Horrezaz gainera, topiko eta foko buruak izango genituzke. Hots: perpausak honako itxura orokorra erakutsiko luke:

(i) [INDARRA [(TOP*) [FOK [(TOP*) [JOK [INFL S]]]]]]

gai diren perpausak ere. Gauzak zehazki nola diren azterkizun utziko dugu, hala ere. Azterkizun utziko dugun bezala, eskema honen barruan, *bai-ala-ez* galderetan erabil daitekeen AL partikula, edo -A atzizkiaren izaera eta kokagune zehatza.

5. Laburbilduz

Euskaraz, EDO eta ALA ditugu juntagailu hautakari nagusiak. Bigarrena, *hautagaldera* deitu ditugunetan erabiltzen da. Lehenbizikoa, berriz, euskaldun askorentzat erabilgarri da bai hauta-galderetan bai adierazpen soiletan, galdera ez direnetan, alegia. Hauta-galderak perpaus juntatuen gainean eraikitzen direla defenditu dugu. Juntagaiak perpaus osoak izan litezke, nahiz eta ez den hau esamolderik ohikoena. Gure gramatiketan ere ez da gehiegi aipatzen holakorik, ez eta ere hauek zer egitura duten.

Behin perpaus juntaduraren premia onartuta, hemendik, elipsi bidez edo sortuko lirateke azalean perpausa baino beheragoko osagai direnen ALA juntadurak eta baita tarteko beste egitura asko eta asko ere. Komunztadura, entonazioa, perpausen menderakuntza eta holakoak argudio hartuta, frogatu uste izan dugu [*ardoa ala garagar-doa*] moduko osagaiak, juntadura soilak diruditen arren, perpausen juntaduratik eratorritzat har daitezkeela hauek ere.

Azkenik, *bai-ala-ez* galdera deitzen direnek ere jatorri bera lukete. Kontu honek eztabaidarako gai ugari eskaintzen du, baina hauen analisia bide beretik joan liteke. Horrela, hauta-galdera guztiak multzo berean sartuko genituzke, hots: analisi bate-ratua izango genuke. Hala ere, AL partikulaz baliatzen garenean, beharbada, perpaus juntadurara jo beharrik ez da. Kasu honetan AHAL partikula modalaren erabilera berezi baten aurrean egon gitezke. Hortaz, labur esateko, *etorri da inor?* modukoak eta *etorri da inor ala ez da inor etorri?* modukoak jatorri berekoak izango lirateke, baina *etorri al da inor?* jatorrizko egitura izan liteke, ez juntadurazkoa.

Ezker periferian metatzen diren osagaien teoria zuzena bada, badirudi hauta-galderen ezker buruan kokatzen dela [GALD] isilpeko operatzaile bat, juntadura osoaren galdetasunaren berri ematen diguna. Honen ondoren etorriko litzateke galdera honen fokoa, galdegaia alegia. Kasu honetan galdegai hori bi perpaus osoren juntadura izango litzateke. Dena dela, bide hau xehekiago aztertu beharko litzateke aurrerago.

Erreferentziak

- Amundarain, I., 2002, *Juntadura eta elipsia euskaraz*. Bilbo, UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Arteax, I., X. Artiagoitia & A. Elordieta (arg.), 2008, *Antisimetriaren hipotesia vs buru parametroa: euskararen oinarritzko hitz hurrenkera ezbaian*. Bilbao, UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua.
- Artiagoitia, X., 2000, *Hatsarreak eta parametroak lantzen*. Vitoria-Gasteiz, Arabako Foru Aldundia.
- Azkue, R. M.^a, 1925, *Morfología Vasca*. Bilbo [2. argitalpena: 1969, Edit. La Gran Enciclopedia Vasca.]
- Bolinger, D., 1978, «Yes-no questions are not alternative questions», in Hiz (arg.), 87-105.
- Bosque, I. & V. Demonte (arg.), 1999, *Gramática descriptiva de la lengua española*. Madril, Espasa.

- Brucart, J. M.^a, 1999, «La elipsis», in Bosque & Demonte (arg.), 2787-2863.
- Etxepeare, R. & J. Ortiz de Urbina, 2003, «Focalization», in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 459-516.
- Euskaltzaindia, 1987, *Euskal Gramatika Lehen Urratsak I*. Bilbo, Euskaltzaindia.
- , 1990, *Euskal Gramatika Lehen Urratsak III (Lokailuak)*. Bilbo, Euskaltzaindia.
- , 1994, *Euskal Gramatika Lehen Urratsak IV (Juntagailuak)*. Bilbo, Euskaltzaindia.
- Franco, J., A. Landa & J. Martin (arg.), 1999, *Grammatical Analysis in Basque and Romance Linguistics*. Amsterdam, John Benjamins.
- Haegeman, L. (arg.), 1997, *Elements of Grammar*. Dordrecht, Kluwer.
- Han, C. & M. Romero, 2004, «The Syntax of WHETHER/Q ... OR questions: ellipsis combined with movement», *NLLT* 22, 527-564.
- Hiz, H. (arg.), 1978, *Questions*. Dordrecht, Reidel Publishing Company.
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina (arg.), 2003, *A Grammar of Basque*. Berlin-New York, Mouton de Gruyter.
- Huddleston, R. & G. K. Pullum, 2002, *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge. Cambridge U. P.
- Johannessen, J. B., 1998, *Coordination*. Oxford, Oxford U. P.
- Karttunen, L., 1977, «Syntax and Semantics of questions», *Linguistics and Philosophy* 1, 3-44.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire Basque (Navarro-labourdin littéraire)*. Baiona, Librairie «Le Livre».
- Larson, R., 1985, «On the Syntax of Disjunction Scope», *NLLT* 3, 217-264.
- Mitxelena, L. & I. Sarasola, 1987, *Orotariko Euskal Hiztegia. Diccionario General Vasco I*. Bilbo, Euskaltzaindia, Mensajero, Desclée de Brouwer.
- Oihartzabal, B., 1984, «BA baiezko aurrizkia». *Euskera* XXIX: 1, 351-371.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*. Dordrecht, Foris.
- , 1999a, «Force Phrases, Focus Phrases and Left Heads in Basque», in Franco, Landa & Martin (arg.), 179-194.
- , 1999b, «Focus in Basque», in Rebuschi & Tuller (1999).
- , 2008, «Indar sintagmak, Foku sintagmak eta ezkeraldeko buruak euskarán», in Arteax, Artiagoitia & Elordieta (arg.), 51-67.
- Rebuschi, G. & L. Tuller, 1999, *The Grammar of focus*. Amsterdam, John Benjamins.
- Rijk, Rudolf P. G. de, 2008, *Standard Basque. A progressive Grammar*. London, The MIT Press, Cambridge Mass.
- Rizzi, L., 1997, «The fine structure of the left periphery», in Haegeman (arg.), 281-337.
- Schwarz, B., 1999, «On the Syntax of either ... or», *NLLT* 17, 339-370.
- Villasante, L., 1976, *Sintaxis de la oración compuesta*. Oñate, Editorial Franciscana Aranzazu.

EREDU LATINDARRAREN ERAGINA EUSKAL DEKLINABIDEAREN XIX. MENDEKO DESKRIBAPENETAN

Ricardo Gómez

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea - JUMI)

Abstract

This paper explores the traces of the influence of the Latin grammatical tradition on the 19th-century descriptions of the Basque declension. For the purposes of the paper I describe that influence according to the following features: (1) the two-way distinction between singular and plural, with no mention of the indefinite number or mugagabe, and (2) the adaptation of the Basque case system to the six Latin cases. In the first decades of the 19th century, authors like Astarloa, Humboldt and Darrigol proposed some new ways of describing the Basque declension, which achieved a considerable success. Nevertheless, the weight of the Latin model remained strong, and it is clear that most of the 19th-century Basque grammarians who followed the Latin model were directly influenced by Larramendi: Garay de Monglave, Blanc, Lardizabal and Ribáry. However, some of the authors discussed here do not reveal such an influence: Hiriart and Gèze.

0. Sarrera¹

Anton Abadiaren hizkuntz ideiak aztertzen ari zela, Beñat Oyharçabalek (1998: 442) hiru multzotan sailkatu zituen ordu arteko euskalariak deklinabideari buruz zituzten ikuspegiak:

- Itxuraz bederen, latinari jarraitzen zaizkionak, kasuen zerrenda eratzerakoan: Oihenart (1638), Micoleta (1653 [1880]), Urte (1712 [1896-1900]), Larramendi (1729).
- Astarloaren jokabidea onartzen dutenak kasu gramatikalak eta adberbialak bereizik: Astarloa (1803), Humboldt (1817), Lécuse (1826).
- Kasuak morfologiaren arabera bereziki zerrendatzen dituztenak: Harriet (1741), Darrigol (1827), Chaho (1836).

Lehen taldeko gehienak oso ongi aztertu dituzte Alberdik (1989) eta, batez ere, Oyharçabalek berak (1989, 1993, 1994); Astarloa eta Humboldten proposamenak, berriz, Alberdik (1989) eta Gómezek (1996, 2002, 2007) ikertu dituzte; eta hiru-

---

¹ Beñat Oyharçabal tesi-zuzendari, maisu eta adiskide maiteari eskaini nahi diot ekarpen hau. Lan honetan Joseba A. Lakarrak zuzendutako eta Espainiako Zientzia eta Berrikuntza Ministerioak finantzatutako «*Monumenta Linguae Vasconum* (III): crítica textual, lexicografía histórica e historia de la lengua vasca» (FFI2008-04516) ikerketa proiektuaren eta Eusko Jaurlaritzak finantzatutako «Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada» (GIC07/89-IT-473-07) taldearen laguntza izan dut. Nire eskerrona artikuluko honen zirriborroa irakurri eta zuzendu duten Borja Ariztimuño eta Joseba A. Lakarrari. Okerrak nire.

garren taldekoei buruz zerbait aurki daiteke Gómezen (2003a, 2007) lanetan. Gariaian garaiko mugak baditu ere, zerrenda honetan ez genuke ahaztu behar Campiónek bere gramatikako “Historia y crítica de la declinación bascongada” atalean (1884: 177-191) eskaini zuen goiko lan gehienen eta besteren baten analisi aitzindaria. Nolanahi ere den, euskal deklinabidearen historiografia osoa oraindik idatzi gabe dago eta iruditzen zait Oyharçabalek ezarritako sailkapena horretarako abiapuntu egokia izan litekeela.

Artikulu honen helburua, ordea, ez da hain handia, askoz xede apalagoa baitu: XIX. mendeko euskal gramatika-lanetan, eredu latindarrak deklinabidearen aurkezpenetan utzi zituen azken aztarnak agerraraztea. Pentsa liteke XIX. mendean euskal gramatikagintza latinaren eraginetik aske zela; izan ere, gramatika arrazionalistatik zetozen analisiak ordurako aski hedatuta zeuden, bereziki Iparraldeko gramatikarien artean (cf. Gómez 2007), eta, bestalde, Astarloa, Humboldt eta batik bat Darrigolen lanek latinarenaz bestelako ereduak eskaini zituzten euskararen kasu-sistema deskribatzeko, hasierako sailkapenean ikusi dugun bezala.

Hala eta guztiz ere, gauza ezaguna da Larramendiren eragina XIX. mendearen amaiera arte luzatu zela, hala euskara idatzian (cf., besteak beste, Pagola 1984, Lakarra 1985, Sarasola 1986) nola hiztegi-gintzan (cf. Sarasola 1998; Urgell 2000, 2002). Baina Larramendiren itzala ez zen nagusi gertatu euskal gramatikagintzaren esparruan, agian bertan ez dugulako hain nabarmenki kausitzen Urgellek (2000: xvii) euskal kulturaz aipatzen duen geldialdia. Izan ere, XIX. mendearen lehen hamarkadetan, esan bezala, Astarloaren *Apologiak* (1803), Humboldten *Berichtigungen und Zusätze*-k (1817) eta batik bat Darrigolen *Dissertation*-ek (1827), bere txikian, Larramendiz bestelako ereduak eskaini zituzten, bereziki Iparraldeko eta atzerriko euskalarien artean arrakasta izan zutenak. Horiek horrela, latinaren eragina nabarmena da oraindik Larramendiren itzalpean ondu ziren XIX. mendeko gramatiketan (Garay de Monglave 1828, Blanc 1854, Lardizabal 1856, Ribáry 1866 [1877]), baina baita, itxuraz bederen, itzal horretatik kanpo dauden beste zenbaitetan ere (Hiriart 1840, Gèze 1873). Artikulu honetan, aipatu gramatikari horiek euskararen kasu-sistema nola deskribatu zuten gaingiroki aztertuko dut eta bakoitzak proposatutako deklinabide-paradigmari arreta berezia eskainiko diot. Berariaz artikulutik kanpo utzi dut Añibarroren gramatika (ca. 1804), mende hasierako lana izanik oraingoz ez baitzuen Astarloa, Humboldt edo Darrigolen erreferentzia, Larramendirenari kontrajartzeko.

1. Latinaren ereduak

Eredu latindarra —“greko-latindarra” eta “klasikoa” ere deitua— Europako Mendebaldeko gramatika-tradizioaren oinarrian dago. Gómez Asenciok (2001) gaztelaniaren gramatikei buruz ohartarazi duen moduan, nekez aurki dezakegu euskal gramatikagintzan ere latinaren ereduaren eraginetik guztiz aske dagoen lanik edo autorerik. Izan ere, zeri deitzen diogu gramatika batek “latinaren ereduaren eragina” izateari? Eskuarki, halako baieztapenak egin izan dira, adibidez, euskal gramatika batean latinaren sei kasuak agertzen direnean, edo latinaren gramatiketan ohikoak diren aditz-denboren eta moduen sailkapenak erabiltzen direnean. Baina, era berean, *genitibo*, *numero*, *adjektibo*, *superlatibo*, *komunztadura*, *pertsona* edo *aditz-modu* bezalako adigai teorikoak eta terminoak erabiltzea ere latindar gramatikaren eraginaren barruan sartzen da, eta ez gara halakoez hain erraz ohartzen. Zernahi gisaz, artikulu

honetan aztertuko ditudan gramatikariei dagokienez, “latinaren ereduaren eragina” lehenengo adieran erabiliko dut eta, ondorioz, latinaren ereduaren eragina iritziko diot funtsean bi numero eta sei kasuko paradigma gordetzeari.

xix. mendea arte euskal gramatikagintzaren ekoizpena eredu klasikoaren menpe dago, Europako Mendebaldean bezala. Halakoxeak agertzen zaizkigu, esaterako, Oihenarten (1638/1656) eta Larramendiren (1729) lanak, garai hartako gramatikalanik garrantzitsuenak. Oso kasu bakanetan lortu zuten autoreok latinaren eta Berpizkundeko gramatikagintza arruntaren ereductatik aldentzea eta euskararen azterketa beregaina erdieste. Latinaren ereduari jarraitu zioten euskalariiek, ezinbestean, zailtasun nabarmenak izan zituzten euskal gramatikaren zenbait ezaugarri egoki deskribatzeko, baita sarriegi haietaz konturatzeko ere. Izen morfologiari dagokionez, eredu latindarrak muga aski estuak ezartzen zituen: bi numero —singularra eta plurala— eta sei kasuko deklinabidea eskaintzen zituen izenaren flexioa deskribatzeko. Hortaz, euskararen paradigma mugagabea, morfologia ergatiboa, partitiboa eta kasu adberbiak —leku-denborazkoak, instrumentala, destinatiboa, sozietiboa, etab.— azaltzea ez zaizkie erraz gertatuko euskal gramatikari zaharrei. Ildo honetan, Oyharçabalek (1993, 1994) ederki aztertu eta konparatu zituen Oihenarten eta Larramendiren lanek arazo haietako emandako irtenbideak: Funtsean, irizpide morfologiko edo formalari jarraituz, Oihenartek kasuen eta hizkien arteko bana-banako egokitasuna ezarri zuen (ik., halaber, Gómez 2007: xxxiii-xxxiv, 2008: 333). Larramendi, aldiz, irizpide funtzionalaz baliatu zen deklinabidearen paradigmatik eratzeko; hau dela eta, latinaren sei kasuak gordetzen saiatu zen, baina kasu bakoitzean ahalik eta euskarazko marka gehienak sartu zituen (ik., halaber, Gómez 1991, 2007: xlv-xlv).

2. Larramendiren deklinabide-paradigma

Atal honetan Larramendiren gramatikako lehenengo deklinabide-paradigmatik aurkeztuko ditut, hurrengo ataletan aztertuko ditugun autoreen analisiekin erkatu ahal izateko. Izan ere, xix. mendean latinaren ereduari jarraitu zioten autore gehienek, neurri handi batean, Larramendiren eskema hartu zuten aintzat. Areago, zenbaitek osoki hartu eta itzuli besterik ez zuten egin, berehala ikusiko dugunez. Hurrengo paradigmatik egoki ulertzeko, oroit bedi Larramendiren iritziz euskararen artikulua deklinatzen dela (cf. Gómez 2001, 2007: § 6); beraz, haren gramatikan agertzen diren aurreneko bi paradigmatik gainerakoen oinarri izango diren artikulua singular eta pluralarenak dira:

	SINGULAR.		PLURAL.
Nom.	<i>á, ác</i> — el, la.	Nom.	<i>ac</i> — los, las.
Gen.	<i>arén, aréna</i> — de, de el, de la.	Gen.	<i>en, ena, enac</i> — de los, de las.
Dat.	<i>arí, aréntzat</i> — a, para.	Dat.	<i>ai, entzat</i> — à, para los, las.
Acus.	<i>á</i> — el, la.	Acus.	<i>ac</i> — los, las.
Voc.	<i>ó, á</i> —	Voc.	<i>ó, á</i> —
Abl.	<i>aréquin</i> — con el, con la. <i>agátic</i> — por el, por la. <i>agábe</i> — sin el, sin la. <i>án, éan, agán</i> — en el, en la.	Abl.	<i>acquin</i> — con los, con las. <i>acgatic</i> — por los, por las. <i>acgabe</i> — sin los, sin las. <i>etan</i> — en los, en las.

(Larramendi 1729: 3-4)

3. Charpentier (1823)

Johann von Charpentier geologo saxoniarrak Baigorriko hizkeraren deskribapen bat utzi zigun eskuizkribu autografo batean, amaitu gabe gelditu zen Pirinioei buruzko monografia batean sartzeko asmoz. Eskuizkribua, Hurçek (2002) argitaratua, gramatika labur batez eta 1.400 bat sarrerako hiztegi batez osatuta dago; xehetasunetarako, ik. Hurch (2002: 113-124). Charpentierrek ez du bere lanean euskal iturririk aipatzen eta, beraz, ezin dugu ziur jakin aurreko gramatika-lanak ezagutzen zituen, nahiz eta Hurçek (2002: 123, 159. oh.) iradokitzen duen Humboldt (1817) ezagut zezakeela.

Deklinabidearen paradigmetan latinaren sei kasuak erabiltzen ditu, baina ez dugu Larramendiren kasu-sistemaren zantzurik aurkitzen, ez bada paradigmari emandako izenburuan (“Artikulu mugatuaren deklinabidea”):

Declination des bestimmten Artikels

	SINGULARIS			SINGULARIS	
NOM.	<i>Aitac–Aita</i>	der Vater		<i>Amac–ama</i>	die Mutter
GEN.	<i>Aitaren</i>	(man spricht <i>aitain</i>) des __		<i>Amaren</i>	(man spricht <i>amain</i>) der __
DAT.	<i>Aitari</i>	dem __		<i>Amari</i>	der __
ACC.	<i>Aita</i>	den __		<i>Ama</i>	die __
VOC.	<i>Aita</i>	oh __		<i>Ama</i>	oh __
ABL.	<i>Aitaganic</i>	von dem __		<i>Amaganic</i>	von der __
	PLURALIS			PLURALIS	
NOM.	<i>Aitec–Aitac</i>	die Väter		<i>Amec–Amac</i>	die Mütter
GEN.	<i>Aiten</i>	der __		<i>Amen</i>	der __
DAT.	<i>Aiter</i>	den __		<i>Amer</i>	den __
ACC.	<i>Aitac</i>	die __		<i>Amac</i>	die __
VOC.	<i>Aitac</i>	oh __		<i>Amac</i>	oh __
ABL.	<i>Aitenganic</i>	(man spr. <i>aitetaic</i>) von den		<i>Amenganic</i>	(m. spr. <i>ametaic</i>) von den

(Charpentier 1823 [2002: 126])

Eredu latindarrari jarraitzen dioten euskal gramatikari gehienek bezala —Mikolleta litzateke salbuespen ezagunena (cf. Alberdi 1989)—, Charpentierrek egungo absolutiboa eta ergatiboa nominatiboaren barruan sartzen ditu, subjektuek har ditzaketen kasuak baitira. Halarik ere, antzematen dien aktibo/pasibo bereizketak gidaturik, Charpentier ez bide da konturatzen nominatibo “pazientea” eta akusatiboa formalki berdinak direla; ohar bedi hautatu dituen adibideetan eraikuntza ergatiboek ez dutela ageriko objekturik (cf. Hurch 2002: 121):

Der NOMINATIV in *ac* u. *ec* ist handelnd, der in *a* und *ac* (im Plural) ist leidend. Z.B.

Aitac maitatcen du, der Vater liebt

Aitec ikhusten dute, die Väter sehen

Aita maitatu da, der Vater wird geliebt

Aitac ikhusi dire, die Väter werden gesehen.

(Charpentier 1823 [2002: 126])

Charpentierrek kasuak eta postposizioak bereizten ditu, bigarren sailean leku-denborazko atzizki batzuk (*an, etan; baithan; goa, koa; at, rat, tara; era, tera; eco; taco*) eta bestelakoren bat (*gabe, quin, z, gaindi*) sartuz (1823 [2002: 128-129]).² Irizpide hori buruan, aise ohartzen da ablatiboaren barnean kokatu duen *-ganik*, kasu-atzizkia baino, postposizioa izatetik hurbilago dagoela: “Der Ablativ *ganic* scheint eher eine Postposition, als eine wirkliche Casusendung zu seyn” (1823 [2002: 127]).

Artikulu mugatuaren eta izen berezien paradigmak aurkeztu ondoren, Charpentierrek artikulu mugagabeari eskainitako atal bat dakar (“Declination des unbestimmten Artikels”), bokatiboa ez gainerako kasuak agerraraziz:

NOM.	<i>Oguiric</i> , Brod	<i>Harag-uiric</i> , Fleisch	<i>Gasnic</i> , Käse	<i>Gatcic</i> , Salz
GEN.	<i>Oguieco</i> , __	<i>Haraguieco</i> , __	<i>Gasneco</i> , __	<i>Gatceco</i> , __
DAT.	<i>Oguiri</i> , __	<i>Haraguiri</i> , __	<i>Gasneri</i> , __	<i>Gatceri</i> , __
ACC.	<i>Oguiric</i> , __	<i>Haraguiric</i> , __	<i>Gasnic</i> , __	<i>Gatcic</i> , __
ABL.	<i>Oguitic</i> , __	<i>Haraguitic</i> , __	<i>Gasnitic</i> , __	<i>Gatcitic</i> , __

(Charpentier 1823 [2002: 127-128])

Hurhek ohartarazi bezala (2002: 122), deklinabide mugagabea erakusteko Charpentierrek izen zenbakitzak hautatzen ditu eta paradigma mugaturako, ordea, pertsona-izenak (*aita, ama*). Zernahi gisaz, Charpentier ez bide da konturatzen euskaran mugatu / mugagabe bereizketa ezin dela alemanez artikulu zehaztu / zehaztugabe bereizketarekin parekatu, paradigma bakoitzari ezarritako izenburuek aditzera ematen duten bezala.

4. Garay de Monglave (1828)

Eugène Garay de Monglave faltsutzaile ospetsuak gramatika izengabe bat aurkeztu zuen 1828an Parisen deitu zen Volney Sariara; eskuizkribua egun Frantziako Institutuan gordetzen da.³ Deklinabidearen aurkezpen orokorra “Le substantif” atalaren barruan dago eta eskuizkribuko 25-31. orrialdeak hartzen ditu. Hona hemen Garay de Monglaven ematen dituen lehenengo deklinabide-paradigmak, Larramen-direnetatik zuzen-zuzenean hartuak:

² Ez ditu postposizio guztiak zerrendatu nahi, bere ustez erabilienak direnak baizik: «Es giebt eine ziemlich große Anzahl von diesen Postpositionen; allein die am häufigsten vorkommenden sind folgende» (Charpentier 1823 [2002: 128]).

³ Beste lan batean (Gómez 2003b) 1829ko Volney Sariari eta bertan parte hartu zuten gramatikei buruzko xehetasunak eman nituen. Orduan adierazi nuen Garay de Monglavek, funtsean, Larramendiren eta Harrieten gramatiketarik kopiatu zuela. Orain gehitu ahal dut guxtienez D’Alembert eta Dideroten *Entziklopediatik* ere hartu bide zuela ezer. Esaterako, gramatikaren zatiketari dagokiona honela dator Garay de Monglaveren eskuizkribuan (1828: 25): «ce qui partage naturellement l’art de parler en deux parties *la lexicologie et la syntaxe*»; geroxeago lexicologia deskribatzen du: «La lexicologie consiste à expliquer tout ce qui concerne la connaissance des mots». Eta hauxe dakar *Entziklopediako* «Grammaire» artikulua (VII, 843): «ce qui partage naturellement le traité de la parole en deux parties, qui sont la *Lexicologie & la Syntaxe*»; eta geroxeago: «L’office de la Lexicologie est donc d’expliquer tout ce qui concerne la connaissance des mots». Garay de Monglaveren gramatikaren ediziorako uzten ditut iturri hauen eta aurki nitzakeen gainerakoen berri zehatza ematea.

Singulier.	Pluriel.
nominatif. <i>á, ác</i> , le la	nominatif. <i>ac</i> , les.
génitif — <i>arén, aréna</i> , du, de le, de la.	génitif — <i>en, ena, enac</i> , des.
datif — <i>arí, aréntzat</i> , à, au, pour.	datif — <i>ai, entzat</i> , ⁴ aux, pour les.
accusatif — <i>á</i> , le la	accusatif — <i>ac</i> , les.
vocatif — <i>ó, á</i> . —	vocatif — <i>ó, á</i> . —
ablatif — <i>aréquin</i> — avec le ou la	ablatif — <i>acquín</i> — avec les
<i>agátic</i> — par le ou la	<i>acgatic</i> — par les
<i>agábe</i> — sans le ou la	<i>acgabe</i> — sans les
<i>án, eán, agán</i> , dans ou en le ou la	<i>etan</i> , dans ou en les.

(Garay de Monglave 1828: 25-26)

Jarraian, Garay de Monglavek Larramendiren oharrak (1729: 4-7) errepikatzen ditu, inoiz edo behin ia hitzez hitz errepikatu ere. Halaber, hortik aurrera Larramendiren gramatikari hertsiki atxikitzen zaio, bai paradigmetan baita azalpenetan ere: *Jauna* izenaren paradigma, “De otros artículos del Nombre” atala (1729: 8-11), “Declinación del nombre acompañado” atalaren hasiera (1729: 15-16)⁵ eta “De los nombres propios, y de su declinación” atala (1729: 18-19) aurkitzen ditugu Garay de Monglaverenean frantsesera itzuli, egokitu edo laburtuak.

Baina eskuizkribuko 29. orrialdearen amaieratik 31.aren amaierara, berriz, iturria aldatzen du eta Harrieten nominatiboaren sei graduak kausitzen ditugu (Harriet 1741: 446-449), nahiz eta oraingoan Garay de Monglavek ahalegin bat egiten duen Harrieten paradigmak osatzeko. Ikus ditzagun, konparazio baterako, nola azaltzen diren lehenengo eta seigarren graduak bi gramatiketan:

Premier degré singulier.

Aita, aitac, pere le pere, *aitaren* du pere, &c. voyez page 8. & 11.

(Harriet 1741: 446-447)

Premier degré du nominatif.

Singulier. nominatif	<i>aita</i> le père
génitif —	<i>aitaren</i> du père
datif —	<i>aitari</i> au père
ablatif —	<i>aitarequin</i> du père ou avec le père

(Garay de Monglave 1828: 30)

⁴ Ezkizkribuan *entzac*.

⁵ Hemen sartzen du Garay de Monglavek izenari buruzko atal osoan aurki daitekeen pasarte original bakarra, itxuraz bederen (1828: 29): «On doit à ce dernier [= Baltasar Etxabe] une prosopopée originale, dans laquelle il reproche aux descendants des Espagnols, établis au Mexique, de n'avoir pas adopté la langue basque, mère de la castillane, pour se différencier de la mère-patrie. Le grammairien semble déjà présager dans cet écrit l'urgence d'une rupture politique. Malheureusement on ne répand pas aussi facilement une langue dans un pays qu'on y établit des académies et des collèges. On sait les vains efforts de Guillaume de Nassau [= Willem Frederik van Oranje-Nassau (1772-1843)] pour naturaliser le hollandais dans la Belgique, et l'on rit encore du fameux décret du docteur Francia [= José Gaspar Rodríguez de Francia (1766-1840)] ordonnant, sous peine de mort, à tout le Paraguay de parler la langue des sauvages guaranis».

Sixième degré.

Aitarenarenarenanganicacoarenarena, celui de celui de celui de celui de celui du père, &c.

(Harriet 1741: 449)

Sixième degré du nominatif.

Sing. nominatif	<i>aitarenarenarenanganicacoarenarena</i> , celui de celui de celui de celui de celui du père.
génit —	<i>aitarenarenarenanganicacoarenarenaren</i> , de celui de celui de celui de celui de celui du père.
dat. —	<i>aitarenarenarenanganicacoarenarenari</i> , à celui de celui de celui de celui de celui du père.
abl. —	<i>aitarenarenarenanganicacoarenarenarequin</i> , avec celui de celui de celui de celui de celui du père.

(Garay de Monglave 1828: 31)

Horrekin ixten du Garay de Monglaven substantiboari buruzko atala. Hurrengo orrialdeetan Larramendiren gramatikako atal gehiago kopiatzen ditu eta horietan ere deklinabide-paradigmak agertzen dira, izenordainenak kasu, 48. orrialdean aditzari buruzko atala hasi arte.

5. Hiriart (1840)

Hiriart eskola-maisu baionarrak oinarrizko gramatika didaktiko bat ondu zuen, helburu praktikoa garbi batekin: maisu-maistrei gramatikako eskolak prestatzen laguntzea (1840: v). Horregatik, hitzaurrean, euskara sakonkiago ezagutu nahi dutenei Lécuse eta Darrigolen gramatiketara jotzea gomendatu zien:

Si les Amateurs désiraient connaître un peu à fond les nuances de la Langue Basque, je leur conseillerais de recourir à la Grammaire de M. Lecluse, ainsi qu'à la savante dissertation de M. l'abbé Darrigol, ancien Supérieur du Grand Séminaire de Bayonne. (Hiriart 1840: iv)

Berez bi obra daude Hiriarten liburuaren barruan, bakoitzak oso ezaugarri desberdinak dituela: batetik, "Introduction à la Langue Française et à la Langue Basque" (i-xii eta 1-169. or.), funtsean deklinabide eta aditz paradigmez osatua; bestetik, "Grammaire française par demandes et par réponses, Faisant suite à l'Introduction à la Langue Basque et à la Langue Française, destinée spécialement pour les Écoles du Pays Basque" (171-219. or.), galde-erantzunen bidez antolatutako definizio eta "doctrina" gramatikalak biltzen dituena.

Euskararen izen morfologiari eskainitako zati handiengan, sei kasuko paradigmak aurkezten ditu Hiriartek (1840: 1-28). Hona hemen lehenengo biak:

NOM QUI COMMENCE PAR UNE CONSONNE.

Singulier.

NOMINATIF	le <i>Prince</i> ,	Princea <i>ou</i> Princeac.
GÉNITIF	du <i>Prince</i> ,	Princearen.
DATIF	au <i>Prince</i> ,	Princeari.
ACCUSATIF	le <i>Prince</i> ,	Princea.
VOCATIF	ô <i>Prince</i> ,	ô Princea.
ABLATIF	du <i>Prince</i> ,	Princeaz.

Pluriel.		
NOMINATIF	les <i>Princes</i> ,	Princeac ou Princec.
GÉNITIF	des <i>Princes</i> ,	Princen.
DATIF	aux <i>Princes</i> ,	Princei.
ACCUSATIF	les <i>Princes</i> ,	Princeac.
VOCATIF	ô <i>Princes</i> ,	ò Princeac.
ABLATIF	des <i>Princes</i> ,	Princez.

(Hiriart 1840: 1-2)

Bistan da, Hiriart frantsesetik abiatzen da paradigmak antolatzean, izena nola hasi eta zein genero dagokion, frantsesez artikuluek forma desberdinak hartzen baitituzte. Hala, kontsonantez hasitako izen maskulinoei dagokien paradigmaren ondoren, gainerako konbinaketak aurkezten ditu banan-banan. Ildo horretan oso argigarria da atal horri ezartzen dion izenburua (Hiriart 1840: 1):

DÉCLINAISONS / OU / MODÈLES / *Pour les différentes manières d'écrire, en Fran-çais et en Basque, les Noms tant Masculins / que Féminins, commençant par une Con-Isonne ou par une Voyelle, ou par une / H muette.*

Paradigma horien ondoan, Hiriartek ez du inolako oharrik egiten kasuen erabilerara azaltzeko. Baina hitzaurrean ergatibotasunari buruzko azalpen labur bat ematen du, eredu latindarrean oinarritzen diren beste euskal gramatika batzuetan dagoenaren antzekoa, aldeak alde (cf. Larramendi 1729: 4):

Dans une Proposition, un substantif terminé en *ac*, prouve qu'il est un sujet singulier d'un Verbe actif, tandis que la même terminaison en *ac*, pourra être le nominatif pluriel d'un verbe passif ou intransitif, etc. La terminaison *ec* remplit le rôle d'un sujet pluriel d'un Verbe actif. (Hiriart 1840: vii)

Hala eta guztiz ere, izen morfologiari buruzko orrialdeen amaieran Hiriartek ohar bat gaineratzen du, non bestelako ikuspegi bat aurkezten digun, hamabi edo hamahiru kasuko zerrenda posible dela adieraziz, baina kasuen izenik eman gabe:

OBSERVATION.

On doit avoir remarqué dans les exercices de cet Opuscule, que j'ai suivi, quant aux déclinaisons, le système de nos devanciers; mais on verra par les désinences du nom ce-après décliné, qu'on pourrait porter le nombre des cas au lieu de six, à douze ou treize; il est permis de désirer que quelque bon génie s'avise de nous imposer la dénomination et le nombre des cas à cet égard. (Hiriart 1840: 42)

Eta jarraian paradigma hau eskaintzen du:

DÉCLINAISON COMPLÈTE

Singulier.

Guiçon,	<i>Homme.</i>
Guiçona,	<i>l'Homme.</i>
Guiçonac,	<i>l'Homme.</i>
Guiçonaren,	<i>de l'Homme.</i>
Guiçonari,	<i>à l'Homme.</i>

Guiçonaz,	<i>de l'Homme.</i>
Guiçonnic,	<i>d'Homme.</i>
Guiçonaganic,	<i>de l'Homme.</i>
Guiçonagana,	<i>vers l'Homme.</i>
Guiçonabaithan	<i>dans ou chez l'Homme.</i>
Guiçonarentçat	<i>pour l'Homme.</i>
Guiçonarekin,	<i>avec l'Homme.</i>
Guiçoneraino,	<i>jusqu'à l'Homme.</i>

Pluriel.

Guiçonac,	<i>les Hommes.</i>
Guiçonec,	<i>les Hommes.</i>
Guiçonon,	<i>des Hommes.</i>
Guiçonoi,	<i>aux Hommes.</i>
Guiçonoz,	<i>des Hommes.</i>
Guiçonetaric,	<i>des Hommes.</i>
Guiçonengana,	<i>vers les Hommes.</i>
Guiçonenbaithan	<i>dans ou chez les Hommes.</i>
Guiçonentçat	<i>pour les Hommes.</i>
Guiçonekin,	<i>avec les Hommes.</i>
Guiçonetaraino,	<i>jusqu'aux Hommes.</i>

(Hiriart 1840: 42-43)

Goiko oharra eta paradigma ikusita, irudi luke Hiriartek ez zuela Darrigolen lana ezagutu, bertan aurki baitzitzakeen faltan hartzen zituen kasuen deiturak; alabaina, gorago ikusi dugunez, gramatikaren hitzaurrean Lécuse eta Darrigolen gramatikak aholkatzen dizkio euskal gramatikan sakondu nahi duenari.

6. Blanc (1854)

El Impossible vencido gramatikaren bigarren edizioa 1853an kaleratu zen eta hurrengo urtean S.-H. Blanc-ek frantsesezko bertsio bat argitaratu zuen, funtsean Larramendiren lanaren hala-holako itzulpena izanik.⁶ Ez du merezi gramatika honi buruz gehiegi sakontzea eta, beraz, Larramendirenekin erkatzeko lehenengo paradigmak hona aldatu besterik ez dut egingo:

	Singulier.		Pluriel.
NOM.	<i>á, ác,</i>	le, la.	<i>ác,</i> les.
GÉN.	<i>arén, aréna,</i>	du, de la.	<i>en, ena, enac,</i> des.
DAT.	<i>arí, aréntzat,</i>	au, à la, pour.	<i>ai, entzat,</i> aux, pour les.
ACC.	<i>á,</i>	le, la.	<i>ac,</i> les.
Voc.	<i>ó, á,</i>	ó.	<i>ó, á,</i> ó.
ABL.	<i>aréquin,</i>	avec le, — la.	<i>acquin,</i> avec les.
	<i>agátic,</i>	par le, par la.	<i>acgatic,</i> par les.
	<i>agábe,</i>	sans le, — la.	<i>acgábe,</i> sans les.
	<i>án, eán, agán,</i>	dans le, — la.	<i>etan,</i> dans les.

(Blanc 1854: 10)

⁶ Blancen lanaren kritika garaikideen artean, cf., esaterako, Vinsonen hau (1877: 118): «la traduction de Blanc, écourtée, est assez défectueuse et la correction du livre laisse beaucoup à désirer. Ainsi à la p. 102 on lit cette affreuse bourde: “le verbe *naizó naz*”; il fallait “*naiz* ou *naz*”; *ó* esp. vaut “ou” disjonctif français». Honen antzeko zerbait errepikatuko du Vinsonen bere bibliografian (1891-98: 51d).

7. Lardizabal (1856)

Franko idatzi da Lardizabalen gramatikak Larramendirenari zor dionaz eta zor horren arrazoiez; azkenak, nik dakidala, Mujika (2006) eta Oyharçabal (2006) izan dira. Deklinabidearen paradigmak eta oharrak aurkezterakoan, Lardizabalek Larramendirenak osatzen, egokitzen eta berrantolatzen ditu, gauza gutxi erantsiz. Hala, artikululu singularren eta pluralaren deklinabideari dagozkion paradigmekin, gipuzkerazko “artikuluei” bizkaierazkoak eta nafarrerazkoak gehitzen dizkie, desberdinak direnean; gainera, Larramendik ezarritako azentuak kentzen ditu eta itzulpenen antolamendua zertxobait zehazten du:

		NUMERO SINGULAR.		
		<i>Guipuzcoa.</i>	<i>Vizcaya.</i>	<i>Navarra.</i>
Nominativo	el, la	<i>a, ac</i>	(1)	
Genitivo	de el, de la	<i>aren</i>		
	lo de el, lo de la	<i>arena</i>		
	los de el, los de la . . .	<i>arenac</i>		
Dativo	á, á el, á la	<i>ari</i>		
	para el, para la	<i>arentzat . . . . . arentzaco . . . . . arendaco.</i>		
Acusativo	el, la	<i>a</i>		
Vocativo (sin artículo)		<i>a</i>		
Ablativo	con el, con la	<i>arequin . . . . . agaz . . . . . arequí.</i>		
	por el, por la	<i>agatic . . . . . agaiti . . . . . agatic.</i>		
	sin el, sin la	<i>agabe, abague . . abaga, abagatic . . agabe, abague.</i>		
	en el, en la	<i>an, ean, agan</i>		

		NUMERO PLURAL.		
Nominativo	los, las	<i>ac</i>		
Genitivo	de los, de las	<i>en</i>		
	lo de los, lo de las . . .	<i>ena</i>		
	los de los, los de las . .	<i>enac</i>		
Dativo	á, á los, á las	<i>ai</i>		
	para los, para las	<i>entzat . . . . . entzaco . . . . . endaco.</i>		
Acusativo	los, las	<i>ac</i>		
Vocativo (sin artículo)		<i>ac</i>		
Ablativo	con los, con las	<i>acquin . . . . . aecaz, acaz . . . . . aequí.</i>		
	por los, por las	<i>acgatic . . . . . acgaiti . . . . . acgatic.</i>		
	sin los, sin las	<i>acgabe, acbague . . acbaga, acbagatic . . acgabe, acbague.</i>		
	en los, en las	<i>etan, acgan</i>		

(Lardizabal 1856: 2)

8. Ribáry (1866 [1877])

Ferencz Ribáry hungariarrak, euskaraz ia ezer jakin gabe, euskal gramatika bat argitaratu zuen 1866an, bere ama-hizkuntzan idatzia, baina ezagunago bihurtu zen urte batzuk geroago Vinsonek prestatutako frantsesezko itzulpenari esker. Bestalde, Vinsonek itzulpena osatu zuen hitzaurre batekin, ohar sorta luze batekin eta biblio-

grafia eranskin batekin. Ribáryren datu-iturri nagusiak Larramendi eta Lardizabalen gramatikak izan ziren eta euskararen gaineko hausnarketetarako Mahn-en liburuxka (1875) erabili zuen, ordea.

Deklinabideari dagokionez, Ribáryk ere adierazten du euskararen kasu-markak artikuluari —zehazki, “le pronom démonstratif de la troisième personne, qui joue le rôle de l'article” (1866 [1877: 15])— eransten zaizkiola, Larramendik uste zuenaren antzera. Singularra eta plurala bakarrik bereizten dituzenez, Vinsonek ohar batean leporatzen dio mugagabeaz ez konturatzea:

16. C'est là une des plus sérieuses erreurs de M. R. Il y a au contraire en basque une double déclinaison, la *définie* qui consiste dans la suffixation de l'article décliné et qui a par conséquent un singulier et un pluriel, et l'*indéfinie* qui est produite par l'union directe au thème des particules dérivatives et n'est pas susceptible de pluralité. (Vinson 1877: 101)

Ribáry, lehenik, Larramendiren paradigmatan oinarritzen da, latinaren sei kasuak aurkeztuz:

	SINGULIER		PLURIEL	
Nominatif	<i>a, ak</i> “le”		<i>ak</i> “les”	
Génitif	$\left\{ \begin{array}{l} arén \\ aréna \\ arénak \end{array} \right.$		$\left\{ \begin{array}{l} en \\ ena \\ enak \end{array} \right.$	
Datif	<i>ari, aréncat</i>		<i>ai, encat</i>	
Accusatif	<i>á</i>		<i>ak</i>	
Vocatif	<i>á</i>		<i>á</i>	
Relatif	$\left\{ \begin{array}{l} arékin \\ agatik \\ agábe \\ án, eán, agán \end{array} \right.$	avec par sans dans	$\left\{ \begin{array}{l} akkin \\ akgatik \\ ak gabe \\ etan, akgan \end{array} \right.$	avec par sans dans

(Ribáry 1866 [1877: 16])

Larramendiren gramatikako ohar batzuk ere errepikatzen ditu. Alabaina, berehala, euskara eta mordvin hizkuntza uralikoa⁷ erkatzean, ikuspegia aldatzen du eta egun “kasu adverbial” deitzen ditugunetarik gehiago sartzen ditu paradigmaman, zeini bere deitura ematen diola:

	SINGULIER.	
<i>Nom.</i>	<i>ečea</i> ⁸ , <i>ečcak</i>	<i>kutś</i>
<i>Gén.</i>	$\left\{ \begin{array}{l} ečearén, ečearéna \\ ečearénak \end{array} \right.$	<i>kutt</i>
<i>Dat.</i>	<i>ečearí, ečearéncat</i>	<i>kutti</i>
<i>Accus.</i>	<i>ečea</i> (c'est-à-dire le nom.)	<i>kutt</i> (gén.)
<i>Sociatif</i>	<i>ečearékin</i> (avec la maison)	<i>kutt marhta</i>
<i>Causatif</i>	<i>ečeagatik</i> (par —)	<i>kutt pačk</i>
<i>Caritif</i>	<i>ečeagábe</i> (sans —)	—
<i>Locatif</i>	<i>ečeán, ečeagán</i> (dans —)	<i>kutt-esa</i>

⁷ Talde mordvinikoan bi dialekto daude, erzya eta moksha (ik, besteak beste, Raun 1988); zenbait bi hizkuntza bereiztat hartu dituzte, bakoitzak bere aldaera estandarra izanik.

⁸ Jatorrizkoan *ečea*.

PLURIEL.

<i>Nomin.</i>	eĉeak	kuttnä
<i>Gén.</i>	eĉeen, eĉeena, eĉeenak	kuttnen
<i>Dat.</i>	eĉeái, eĉeencat	kuttnendi
<i>Acc.</i>	eĉeak	kuttnen
<i>Soc.</i>	eĉeakkin	kuttnen marhta
<i>Caus.</i>	eĉeakgatak	kuttnen paĉk
<i>Carit.</i>	eĉeakgabe	—
<i>Loc.</i>	eĉeetan	kuttnen-esa

(Ribáry 1866 [1877: 17-18])

Ribáryk adierazten du euskal gramatikariek —frantses eta espainiarrek, dio berak— egun kasu adberbialak deitzen ditugunak ablatiboaren barruan sartu dituztela eta, ondorioz, ez dutela ulertu benetako erlazio-atzizkiak direla (1866 [1877: 18]). Aurreko gramatikariei leporatzen dien okerrari erantzuteko, erlazio-atzizkien honako taula hau proposatzen du:

ait “père”, *aitá* “le père”⁹

	SINGULIER.	PLURIEL.
<i>aitárekin</i>	avec le père	<i>áitakkin</i>
<i>aitagátik</i>	par le —	<i>áitakgatak</i>
<i>aitagábe</i>	sans le —	<i>áitakgabe</i>
<i>aitán, aitean</i>	} dans le —	<i>áitetan</i>
<i>aitagán.</i>		
<i>aitaz</i>	sur le —	<i>áitakaz</i>
<i>aitez</i>	avec le —	<i>áitakez</i>
<i>aitez</i>	du (ex) —	<i>áitakez</i> ¹⁰

(Ribáry 1866 [1877: 18])

Ribáry ez da hor gelditzen eta hurrengo orrialdeetan (1866 [1877: 19-20]) “erlazio-atzizki” eta postposizioen zerrenda luze bat ematen du, kasu adberbialak beste era batean antolatuz. Erlazio-hizki gehienei deitura bat jartzen die, bakoitzaren frantsezko itzulpenak gehitzen ditu eta inoiz hungarierazko ordainekin osatzen ditu; ondoren euskarazko adibideak eta haien frantseseko itzulpenak datoz. Aurkezpen hau gehiago ez luzatzearren, ez dut zerrenda osoa hona ekarriko; aldiz, interesgarria iruditzen zait haren aurretik zerrenda aurkezteko Ribáryk dioena:

⁹ Vinsonek paradigmaren oinarria zuzentzen du ohar batean (1877: 102): «Nous avons déjà vu que “père” est *aita* (note 17)». Eta aurreragoko ohar horretan hauxe dakar (1877: 101): «“Père” se dit *aita* et non *ait*; cf. *aita bat* “un père”; *aita* “le père” est pour *aita-a*, comme le prouve la variété dialectale *aitea* où l’*a* thématique est affaibli en *e* devant l’article *a*».

¹⁰ Oraingoan ere Vinsonek Ribáryren huts batzuk zuzentzen ditu ohar batean (1877: 102): «Le suffixe *z* dans son emploi le plus général marque l’instrumental.— *aitaz* est l’instrum. sing. déf. “par le père”; *aitez* l’indéfini “par père”; *aitez* est aussi la forme tronquée du défini pluriel “par les pères”.— *aitakaz* et *aitakez* n’existent pas».

Je vois, dans la partie de mes grammaires consacrée à la syntaxe, à propos de la préposition et de l'article français et espagnol *de, des* qui, nous le savons, ne sont pas seulement des expressions de génitif, mais correspondant dans les idiomes de notre famille [hots, uralikoak]¹¹ soit à divers suffixes relatifs, soit à divers mots de relations (postpositions), — que les grammairiens, ne sachant pas se reconnaître au milieu des suffixes analogues de la langue basque, les ont traités comme des postpositions et des adverbes. (1866 [1877: 18])

9. Gèze (1873)

Louis Gèze frantsesaren gramatikan eredu latindarraren eragin apalagoa aurkitzen dugu. Alde batetik, deklinabide mugagabea eta mugatua bereizten ditu (1873: 11)¹² eta, bestetik, guztira hamalau kasu aurkezten ditu. Zernahi gisaz, hamalau kasu horiek latinaren sei kasuko eskemari egokitzen dizkio: “Nous distinguons quatorze cas: trois nominatifs, un vocatif, deux génitifs, quatre datifs, deux accusatifs et deux ablatifs” (Gèze 1873: 7). Ohartarazi behar da nominatibo eta akusatibo “dubitatif” deitzen dituenak —partitiboa, alegia— mugagabean baizik ez dituela sartzen, espero bezala, eta bokatiboa, aldiz, mugatu singular eta pluralean. Horiek horrela, Gèze-ren paradigma mugagabean hamahiru kasu agertzen dira, eta mugatuetan hamabi.

Ondorioz, Gèzeren paradigmetan ikusmolde morfologikoaren eta eredu latindarraren arteko konbinaketa bat aurkitzen dugu, hurrengo tauletako lehen eta bigarren zuta-beetan aski ongi islatzen den bezala:

DÉCLINAISON INDÉFINIE		
<i>nominatif</i>	{	simple <i>gérren</i> , broche
		dubitatif <i>gerrénic</i>
	}	actif <i>gerrénc</i>
<i>génitif</i>	{	possesif <i>gerrénc</i>
		relatif <i>gerrénetaco</i>
<i>datif</i>	{	simple <i>gerréni</i>
		de situation <i>gerrénetan</i>
		de direction <i>gerrénetara</i>
	}	de changem ^t <i>gerrénetarat</i>
<i>accusatif</i>	{	simple <i>gérren</i>
		dubitatif <i>gerrénic</i>
<i>ablatif</i>	{	simple <i>gerrénc</i>
		de movem ^t <i>gerrénetaric</i>

¹¹ Garai hartan eta geroago ere ohi zenez, Ribáryk hizkuntza uralikoak altaikoen barruan sailkatzen zituen.

¹² Hala eta guztiz ere, orrialde batzuk gorago, numeroari buruz aritzean, beste hauxe dio: «Il y a en basque comme en français deux nombres, le singulier et le pluriel» (1873: 7).

DÉCLINAISON DÉFINIE

		Singulier	Pluriel
<i>nominatif</i>	{ simple	<i>gérrena</i> , la broche	<i>gerrenâc</i> , les broches
	{ actif	<i>gerrenâc</i>	<i>gerrenêc</i>
<i>vocatif</i>		<i>gerréna</i>	<i>gerrenâc</i>
<i>génitif</i>	{ possessif	<i>gerrenâren</i>	<i>gerrenén</i>
	{ relatif	<i>gerrenéco</i>	<i>gerrenétaco</i>
<i>datif</i>	{ simple	<i>gerrenâri</i>	<i>gerrenér</i>
	{ de situation	<i>gerrenían</i>	<i>gerrenétan</i>
	{ de direction	<i>gerreníala</i>	<i>gerrenétara</i>
	{ de changem ^t	<i>gerreníalat</i>	<i>gerrenétarat</i>
<i>accusatif</i>	simple	<i>gerréna</i>	<i>gerrenâc</i>
<i>ablatif</i>	{ simple	<i>gerrenâz</i>	<i>gerrenéz</i>
	{ de movem ^t	<i>gerrenétic</i>	<i>gerrenétaric</i>

(Gèze 1873: 12)

Nolanahi ere den, Gèze-k bereizten dituen kasuak latinaren eskemari egokitzean eta kasu bakoitzaren zeregina azaltzean, batez ere irizpide semantiko-funtzionala du buruan (1873: 7-10). Irizpide semantikoa bereziki nabarmena da genitiboaren eta ablatiboaren azalpenetan; irizpide funtzionala, aldiz, nominatibo eta akusatiboarenetan. Gramatikaren helburu didaktikoari dagokionez, sarri frantsesezko ordainak dira haren erreferentzia nagusiak, baina ez bakarrak. Datiboari buruzko azalpenetan, aipatu berri ditudan irizpide guztiak konbinatzen zaizkigu:

IV. Les datifs expriment les différents rapports marqués en général en français par la préposition *à*.

Le datif est dit simple quand il indique une simple transmission; ex.: je dis à l'homme, *gizounari erraiten dut*; tu donnes à l'enfant, *haurrari emaiten duzu*;¹³

Il est dit de situation quand il indique une situation, un temps; ex.: je suis à Bayonne, *Bayounan niz*; à midi, *eguerditan*;

Ce cas exprime aussi la préposition *dans*;

Il est dit de direction quand il indique mouvement vers un lieu, mais pour en revenir promptement ou ne faire qu'y passer; ex.: je vais à l'église (faire une petite prière), *elizala banoa*;

Il est dit de changement quand il indique mouvement vers un lieu pour s'y établir, ou du moins y faire un séjour; ex.: je vais à l'église (pour assister à tout l'office), *elizalat banoa*. (Gèze 1873: 8-9)

Artikulu honen helburua eredu latindarraren aztarnak erakustea besterik ez denez, ez dut Gèzek euskal deklinabideari buruz egiten duen analisi osoa azalduko. Amaitzeko, beraz, aipa dezadan laburki zer gehiago aurkitzen dugun Gèzeren gramatikan deklinabidearen inguruan: izen arrunten deklinabide-paradigmak (12-19. or.) eta aldaketa morfonologikoen edo *eufonien* zerrenda (19-20. or.), izen berezien deklinabide-paradigmak (20-21. or.) eta "Remarques" atala (22-26. or.). Azken ohar hauetan askotariko gaiak jorratzen ditu: bizidunen atzizki bereziak; *Jinco*, *etche* eta *erregue* izenen deklinabide berezia; noiz erabili behar den paradigma mugagabea,

¹³ Ohar bedi ez duela aditzetan komunztadura datiboa markatzen.

noiz mugatua eta noiz izen bereziena; frantsesezko *de* preposizioaren funtzioak; izenlagunen eraikuntza eta, azkenik, izen sintagmaren barruan gerta daitekeen mugatzailaren elipsia.

Bibliografia

- Abbadie, A. Th. & J. A. Chaho, 1836, *Études grammaticales sur la langue euskarienne*. Paris: A. Bertrand.
- Alberdi, J., 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», *ASJU* 23:2, 411-434 [berrargit. in Gómez & Lakarra (arg.), 1992, 67-90].
- Añibarro, P. A. [ca. 1804], *Gramática Bascongada*. L. Villasante (arg.), *ASJU* 3, 3-169, eta *ASJU*-ren Gehigarriak, 6, Donostia, 1970.
- Astarloa, P. P., 1803, *Apología de la lengua bascongada*. Madril: G. Ortega [berrargit. faksim. Bilbo: Amigos del Libro Vasco, 1983; Valentzia: Librerías «París-Valencia», 1993; Sevilla: Extramuros, 2009].
- Blanc, S.-H., 1854, *Grammaire de la langue basque, d'après celle du P. Manuel de Larra-mendi intitulée El imposible vencido*. Lyon-Paris: S. H. Blanc et Cie.
- Campión, A., 1884, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*. Tolosa: E. López [berrargit. faksim. Bilbo: LGEV, 1977, 2 lib.].
- Chaho, J. A., 1836, «Grammaire euskarienne», in Abbadie & Chaho, 1-184 [51-234].
- Charpentier, J. von, 1823, *Paradigmen Baskischer Declinationen und Conjugationen, nebst einem kleinen Wörterverzeichnis, in der zu Saint Etienne (Donostij) Hauptdorf des Tha-les von Baigorri bei Saint-Jean-Pied-De-Port üblichen Mundart* (Biblioteka Jagiellonska: Coll.ling.quart. 44). Krakovia [ik. Hurch (arg.), 2002: 111-172].
- Darrigol, J.-P., u.g. [1827], *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque, par un ecclésiastique du diocèse de Bayonne*. Baiona: Duhart-Fauvet.
- Gárate, J., 1933-34, «Correcciones y adiciones a la 1.ª Sección del segundo volumen de la obra intitulada el *Mithridates* sobre la Lengua Cantábrica o Vasca por Guillermo de Humboldt en Berlín año de 1817, en la Librería de Voss», *RIEV* 24, 460-487; 25, 87-126 [ik. Humboldt (1817)].
- [Garay de Monglave, E.], 1828, *Analyse raisonnée du système grammatical de la langue basque* (Archives de l'Institut de France: Prix Volney, 40H10). Paris: Eskuizkribu argitaraga-bea.
- Gèze, L., 1873, *Éléments de grammaire basque, dialecte souletin, suivi d'un vocabulaire basque-français & français-basque*. Baiona: V^{ie} Lamoignon [berrargit. faksim. Donostia: Hordago, 1979].
- Gómez, R., 1996, «La aportación de W. von Humboldt a la gramática vasca», *RIEV* 41:2, 607-622.
- , 2001, «Artículo y “artículo” en la tradición gramatical vasca», in Maquieira, Martínez Gavilán & Villayandre (arg.), 465-478.
- , 2002, «Astarloaren ekarpena euskal gramatikaren ikerketetan», *Euskera* 47:2, 857-867.
- , 2003a, «Darrigolen gramatikaz», *ASJU* 37: 1, 139-156.
- , 2003b, «Lau gramatika eta sari bat», in J. Gorrochategui (arg.), *Basque and (Paleo)Hispanic Studies in the wake of Michelena's work. Proceedings of the First Conference of the Koldo Mitxelena Chair*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU, 389-404.
- , 2007, *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*. Bilbo: UPV/EHU.

- & J. A. Lakarra (arg.), 1992, *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak* (ASJU-ren Gehigarriak, 25). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU.
- Gómez Asencio, J. J., 2001, «Lo latino en las gramáticas del español», in Maquieira, Martínez Gavilán & Villayandre (arg.), 2001, 35-54.
- Harriet, M., 1741, *Gramatica escuaraz eta francesez, composatua francez hitzcunça ikhasi nahi dutenen faboretan*. Baiona: Fauvet Alarguna eta J. Fauvet.
- Hiriart, A., 1840, *Introduction à la langue française et à la langue basque*. Baiona: Vve Cluzeau.
- Humboldt, W. von, 1817, *Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschnitte des zweiten Bandes des Mithridates über die Cantabrische oder Baskische Sprache*. Berlin: Vossische Buchhandlung [Garateren gazt. itz. (1933-34)].
- Hurch, B. (arg.), 2002, *Die baskischen Materialien aus dem Nachlaß Wilhelm von Humboldts. Astarloa, Charpentier, Fréret, Aizpitarte und anderes*. Paderborn: Schöningh.
- Lakarra, J. A., 1985, «Larramendiren hiztegitzaren inguruan», *ASJU* 19:1, 9-50.
- , 1987, «Lécluse-ren euskal gramatika. Euskalaritzaren historiako lanabesak (I)», *ASJU* 21:3, 813-916.
- & B. Urgell, 1988, «Lécluseren hiztegia. Euskalaritzaren historiako lanabesak (II)», *ASJU* 22:1, 99-211.
- Lardizabal, F. I., 1856, *Gramática vascongada*. Donostia: I. R. Baroja [berrargit. faksim. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2006].
- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca: A. J. Villagorde [berrargit. faksim. Donostia: Hordago, 1979].
- Lécluse, F., 1826, *Manuel de la langue basque*. Toulouse: J. M. Douladoure; Baiona: L. M. Cluzeau [berrargit. in Lakarra (1987) eta Lakarra & Urgell (1988)].
- Mahn, K. A. F., 1875, *Denkmaeler der Baskische Sprache*. Berlin: Dümmler [bada fr. itz. «Monuments de la langue basque. Avec une introduction que traite de l'étude de la langue basque et en même temps contient une description et caractéristique d'elle», *RIEV* 13 (1922), 562-568].
- Maquieira, M., M.ª D. Martínez Gavilán & M. Villayandre (arg.), 2001, *Actas del II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística, León, 2-5 de marzo de 1999*. Madrid: Arco/Libros.
- Mikoleta, R., 1653, *Modo Breue de aprender la lengua Vizcayna* (British Museum: Harl. 6314), Londres [ik. Zelaieta 1995].
- Mujika, J. A., 2006, «Lardizabalen gramatika. Larramendirenaren bertsio "didaktikoa"», in F. I. Lardizabal, *Gramática vascongada*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 283-301.
- Oihenart, A., 1638 [1656], *Notitia utriusque Vasconiae tum Ibericae tum Aquitanicae*. Paris: S. Cramoisy. Bigarren argit. emendatua, 1656 [bigarrenaren berrargit. faksim., J. Gorosterratzuren gazt. itz. eta R. Ciérvideren sarrera dituela, Vitoria-Gasteiz: Eusko Legebiltzarra, 1992].
- Oyharçabal, B., 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», *ASJU* 23:1, 59-73 [berrargit. in Gómez & Lakarra, arg. 1992, 91-105].
- , 1993, «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», *ASJU* 27:1, 265-284.
- , 1994, «Oihenart, euskal gramatikariaren aitzindaria», in *Oihenarten Laugarren Mendurrena* (Iker, 8). Bilbo: Euskaltzaindia, 27-47.

- , 1998, «A. Abbadieren euskal gramatikari buruzko ideiak eta ordu arteko euskal gramatikagintza», in *Antoine d'Abbadie 1897-1997. Congrès International. Eusko Ikaskuntza. Ezohizko Kongresua. Euskaltzaindia. XIV. Biltzarra. (Hendaye-Sare 1997)*. Hendaia & Bilbo: Eusko Ikaskuntza & Euskaltzaindia, 431-451.
- , 2006, «Lardizabalen gramatikaren iturri, ezaugarri eta helburuak», *Euskera* 51:1, 105-118.
- Pagola, I., 1984, «Neologismos en los Juegos Florales», *ASJU* 18:1, 53-160.
- Raun, A., 1988, «The Mordvin Language», in D. Sinor (arg.), *The Uralic Languages: Description, History and Foreign Influences*. Leiden & New York: Brill, 96-110.
- Ribáry, F., 1866 [1877], *Essai sur la langue basque*. Paris: F. Vieweg. Vinsonek hungarieratik itzulia eta oharrez osatua [Hungarierazko lehen edizioa: «A baszk nyelv ismertetése», *Nyelvtudományi közlemények* 5 (1866), 37-75, 426-474.]
- Sarasola, I., 1986, «Larramendiren eraginaz eta», *ASJU* 20:1, 203-215 [berrargit. in Gómez & Lakarra (arg.), 1992, 313-325.]
- , 1998. *Euskal hiztegegintza XX. mendea arte*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU. Katedrarako txosten argitaragabea.
- Urgell, B., 2000, *Larramendiren Hiztegi Hirukoitzaren osagaiez*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU. Doktorego tesi argitaragabea.
- , 2002, *Euskal Lexikografia*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU. Irakaskuntza proiektu argitaragabea.
- Urte, P. [1712], *Grammaire Cantabrique Basque* (Antso Jakituna Fundazioa: ZRV 3470), Vitoria-Gasteiz [ik. W. Webster (arg.), 1900].
- Vinson, J., 1877, «Avant-propos» eta «Notes complémentaires», in Ribáry 1866 [1877, x-xxv eta 99-119].
- , 1891-98, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*. Paris: Maisonneuve [berrargit. faksim. liburuki bakarrean, J. Urquijoren oharrekin eta K. Mitxelenaren sarrerarekin (*ASJU*-ren Gehigarriak, 9). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1984].
- Webster, W., 1900, *Grammaire Cantabrique Basque faite par Pierre d'Urte*. Bagnères-de-Bigorre: D. Barot.
- Zelaieta, A. (arg.), 1995, *Rafael Mikoletaren era llaburra*. Bilbo: AEK.

A NOTE ON BASQUE PARTICIPLES

Bill Haddican

(York University)

Abstract

This paper develops and extends a unified account of two different guises of participial affixes in Basque suggested in Haddican (2007). The affixes -tu/-il/-n/-Ø are traditionally described as “participial” affixes or perfective markers in view of the fact that on main verb complements of finite auxiliaries, they obligatorily cooccur with a perfective interpretation. Nevertheless, in non-finite embeddings, these affixes do not force perfective interpretation, and instead behave as infinitival markers. It is proposed that the affixes -tu/-il/-n/-Ø are merged as infinitival heads, and that the perfective guise of these elements involves raising of the verb root+/-tu/-il/-n/-Ø to a null perfective head. Indirect evidence in favour of this proposal comes from the behaviour of these affixes in central dialects.

1. Introduction*

In the Basque syntax literature, the affixes *-tu/-il/-n/-Ø* —which vary by verb class— are standardly described as perfective markers (Laka 1990, Ortiz de Urbina 1989, Zabala and Odriozola 1996) or participial affixes (San Martín and Uriagereka 2002) in view of the fact that on main verb complements of auxiliaries they force a perfective reading as reflected in the gloss in (1).

- (1) *perfective marker guise*
Opera-tu didate.
operate-TU AUX
‘They have operated on me.’

It has long been recognised, however, that some additional account is needed to explain the behaviour of *-tu/-il/-n/-Ø* in other non-finite environments. Crucially, on verbal complements of modals such as *nahi* ‘want’ in (2), and in other environments to be discussed below, the affixes *-tu/-il/-n/-Ø* need not cooccur with a perfective interpretation (Artiagoitia 1995, chapter 3, Alcázar 2002).

- (2) *infinitival guise*
Bazkal-du nahi dute.
lunch-TU want AUX
‘They want to eat lunch.’

---

* I am grateful to Xabier Artiagoitia, Ricardo Etxepare, Richard Kayne, Bernadette Plunkett and George Tsoulas for comments on this material. All errors are mine.

The goal of this paper is to develop and extend a unified account of these two guises of *-tu/-i/-n/-Ø*, first proposed in Haddican (2007). Specifically, *-tu/-i/-n/-Ø* are argued to be merged always and everywhere as infinitival heads. Finite perfective clauses such as (1), then, involve raising of the verb+*-tu/-i/-n/-Ø* to a null [+perfective] head. Evidence in favour of this proposal comes from central dialects including Oiartzun Basque, in which a class of non-agentive predicates determines a morphologically overt perfective head rather than the null variant of other dialects. In such cases, the overt perfective marker attracts the verb root+infinitival marker in a way parallel to the null perfective head in other environments and in other dialects.

The discussion will be organised as follows. In section 2 of this paper, I discuss the behavior of *-tu/-i/-n/-Ø* as perfective markers and infinitival markers, respectively. In section 3, I present a unified analysis of these two guises. In section 4, I present additional evidence in favour of this analysis in view of the distribution of *-tu/-i/-n/-Ø* in the central dialect of Oiartzun.

2. The dual identity of the affixes *-tu/-i/-n/-Ø*

The principal motivation for the participial approach to *-tu/-i/-n/-Ø* comes from the fact that on main verb complements of auxiliaries, they necessarily cooccur with a perfective interpretation, as reflected in the gloss in (3).

- (3) Ines-ek ikus-i du.
 Ines-ERG see-PERF AUX
 'Ines has seen (it).'

In this environment, *-tu/-i/-n/-Ø* are in complementary distribution with the affix *-t(z)en*, as in (4), which may have several different kinds of imperfective interpretations, including continuous and habitual readings as in (5) and (6).

- (4) Ines-ek ikus-ten du.
 Ines-ERG see-IMPERF AUX
 'Ines sees (it).'

(5) (Oyharçabal 2003) Zer irakur-tzen duzu hor? what read- IMPERF AUX there 'What are you reading there?'	(6) (Oyharçabal 2003) Egunero zazpitan jeiki-tzen naiz. everyday seven-at get up-IMPERF AUX 'Every day I get up at seven.'

In view of this distribution, Laka (1990), proposes that *-tu/-i/-n/-Ø* and imperfective *-t(z)en* are alternate values of a single aspectual head, Asp (cf. Zabala and Odriozola 1996). Nevertheless, the behavior of *-tu/-i/-n/-Ø* in other environments is problematic for an approach to these elements as perfective markers. One such environment is verb focus constructions involving the dummy verb *egin* as shown in (7).

(7) a. Error-i egin-Ø da etxea. fall-I do-PERF AUX house 'The house has FALLEN.'	c. Error-i egin-go da etxea. fall-I do-FUT AUX house 'The house is going to FALL.'
b. Error-i egi-ten da etxea. fall-I do-IMPERF AUX house 'The house FALLS.'	

In (7), *-i* appears on the focalized main verb, while aspectual markers such as the imperfective affix *-t(z)en* and future *-ko* are realized on the dummy verb, *egin*. Crucially, in sentences such as (7), the aspectual interpretation is invariably determined by the aspectual morpheme on the dummy verb, *egin*, as reflected in the glosses. Assuming Laka's AspP proposal and an analysis of *-tu/-i/-n/-Ø* as (always) perfective markers, then the data in (7) are perplexing since they seem to require the realization of different values of a single aspectual head on different items in a single clause. (See Haddican (2005) for evidence that these constructions are in fact monoclausal rather than biclausal.)¹

The behavior of *-tu/-i/-n/-Ø* on verbs under modals provides additional reason for skepticism toward the traditional analysis of these elements. In particular, verbs selected by the modals *ahal*, 'can,' *nahi*, 'want' and *behar*, 'need' obligatorily bear *-tu/-i/-n/-Ø* regardless of the perfectiveness of the action.²

- (8) Egun hartan esan zidan, egunero etor(r)-i nahi zuela.
 day that-on say AUX everyday come-I want AUX-COMP
 'That day she told me she wanted to come everyday.' (want>every)

Iterative/habitual readings of this kind are not possible in the past tense in the absence of a modal; instead, the imperfect affix *-t(z)en* is required.³

- (9) Egunero (*etor(r)-i/etor-t(z)en) zen.
 everyday (come-I / come-T(z)EN) AUX
 'She used to come everyday.'

Similarly, stative verbs like *jakin* 'to know (a fact)' and *ezagutu* 'to know (a person, place etc.)' need not have an "ingressive" interpretation under modals, as reflected in the gloss in (10).

- (10) Nere kardiologoak oso ongi ezagu-tu behar du bihotzaren anatomia.
 My cardiologist-ERG very well know-TU need AUX heart-GEN anatomy
 'My cardiologist has to know the anatomy of the heart very well.'

A third kind of environment in which *-tu/-i/-n/-Ø* do not behave as perfective markers is in future forms. These constructions consist of a future marker, *-ko*,⁴ stacked onto the verb root+*-tu/-i/-n/-Ø* as in (11).⁵

¹ If we do not adopt Laka's AspP proposal for Basque, and instead posit different merged position in the clausal functional sequence for these different aspectual heads (Cinque 1999), then this problem may not arise.

² However, see Artiagoitia (1995) for a different approach to *-tu/-i/-n/-Ø*.

³ I will remain agnostic as to whether «perfectiveness» and features like [+perfective] are grammatical primitives or not. (For a recent treatment of these issues see Demirdache and Uribe-Etxebarria 2000). For the purposes of the claims made here, it will suffice to observe that on complements of auxiliaries the affixes *-tu/-i/-n/-Ø* have aspectual properties absent in other environments.

⁴ In northern and eastern dialects, this affix is *-en*.

⁵ In this regard, the behavior of Basque *-tu/-i/-n/-Ø* is similar to infinitival markers in certain Romance varieties in which future forms are derived (diachronically, at least) by stacking a future morpheme on top of a verb root plus an infinitival marker as in (i).

- (i) Spanish
 cant(a)-r-é
 sing-Infinit.-Fut.1sg.
 'I will sing.'

- (11) Abes-tu-ko dut.
sing-TU-FUT AUX
'I will sing.'

Again, in these constructions, *-tu/-i/-n/-Ø* lack the aspectual properties of perfective heads discussed above. For example, stative *ezagutu*, 'to know (a person, place etc.)' need not have an "ingressive" interpretation as in (12).

- (12) Nire kardiologoak oso ongi ezagu-tu-ko du bihotzaren anatomia.
My cardiologist-ERG very well know-TU-FUT AUX heart.GEN anatomy
'My cardiologist, must know (lit. 'will know') the anatomy of the heart very well.'

Similarly, future forms with *-tu/-i/-n/-Ø* allow iterative and habitual interpretations as in (13) and (14) respectively.

- (13) Maiz etorr-i-ko da.
often come-I-FUT AUX
'She'll come often.'

- (14) Altua iza-n-go yaz, koxkortzen yaz-en-ean.
tall be-I-FUT AUX-PRES get older AUX-COMP-in
'You'll be tall when you're older.'

In certain environments, then, *-tu/-i/-n/-Ø* are not plausibly understood as perfective markers (Alcázar 2002, Artiagoitia 1995: chapter 3), but rather seem to behave as infinitival markers akin to Romance *-r*. In fact, the distribution of verbs + *-tu/-i/-n/-Ø* is similar in three other ways to infinitives cross-linguistically. First, the verb + *-tu/-i/-n/-Ø* is the citation form for the verb. While infinitives are commonplace as citation forms, an aspectually marked verb as a citation form, is less expected. Second, verbs + *-tu/-i/-n/-Ø* are also selected by certain prepositions and postpositions including *nahiz* 'despite' and *gabe* 'without.' (Other postpositions take a gerund complement headed by an affix *-t(z)* *en* homophonous with the imperfective affix discussed above.)

(15) <i>nahiz gaztea iza-n</i> despite young be-N 'despite being young.'	(16) <i>ikusi gabe</i> see-I without 'without seeing.'

Third, these constituents participate in short *wh*-movement, as in (17) (Ortiz de Urbina 1989).

- (17) Ez dakit zer abes-tu.
not know what sing-TU
'I don't know what to sing.'

In view of these facts, I will assume that on verbs under modals and in future constructions the verbal affixes *-tu/-i/-n/-Ø* are not plausibly understood as perfective markers, but rather as infinitival markers, on a par with Romance *-r*.⁶ The following

⁶ An alternative analysis suggested by Richard Kayne (p.c.) is that *-tu/-i/-n/-Ø* are akin to thematic vowels which precede the infinitival *-r* affix in Romance. Spanish, for example has the thematic vowels [a], [e] and [i] visible in infinitival forms such as *habl-a-r* 'to speak', *perd-e-r* 'to lose', and *decid-i-r* 'to

section proposes a unified account of *-tu/-i/-n/-Ø* in this guise, and their perfective doppelgänger.

3. A unified account

The fact that *-tu/-i/-n/-Ø* in these two kinds of environments have disparate sets of properties suggests the possibility that these elements are in fact different morphemes and that their homophony is accidental. One consideration that makes this approach unattractive, however, is the allomorphy of these elements. That is, the same classes of verbs take the same affixes —*-tu*, *-i*, *-n* or *-Ø*— regardless of whether *-tu/-i/-n/-Ø* appear in their infinitival marker guise or in their perfective marker guise. The open class affix is *-tu* as shown in (18), and three smaller classes of (typically older) verbs take the affixes *-i*, *-n* and *-Ø* as shown in (19)–(21)), respectively.

(18) a. Opera-tu didate. operate-TU AUX-PRES 'They have operated on me.' b. Opera-tu nahi didate operate-TU want AUX-PRES 'They want to operate on me.'	(19) a. Etor(r)-i da. come-I AUX-PRES 'She has come.' b. Etor(r)-i nahi du come-i want AUX-PRES 'She wants to come.'
(20) a. Ema-n didate. give-N AUX-PRES 'They have given it to me.' b. Ema-n nahi didate. give-N want AUX-PRES 'They want to give it to me.'	(21) a. Igo-Ø da. go up-Ø AUX-PRES 'He/she has gone up.' b. Igo-Ø nahi du. go up-Ø want AUX-PRES 'He/she wants to go up.'

This allomorphy, then, is mysterious if perfective *-tu/-i/-n/-Ø* and infinitival *-tu/-i/-n/-Ø* are underlyingly separate morphemes. In view of these facts, I will pursue an analysis of *-tu/-i/-n/-Ø* in these two environments as underlyingly one and the same element.

An immediate question for a unified approach to these two guises of *-tu/-i/-n/-Ø* is to determine which of these two guises corresponds to the underlying form and which is the derived form. That is, are *-tu/-i/-n/-Ø* merged as perfective morphemes which can behave as infinitival markers, or are they merged as infinitival markers which in certain environments take on properties of aspectual heads?

---

decide'. As noted by Kayne, Basque bears particular resemblance to French in that (most) «past participle» forms bear no other overt morphology than this thematic vowel.

(i) On a telefono. 'We have called.'	(ii) On a fini. 'We have called.'

In addition, many French gerunds do not have this vowel: *partir* 'to leave' vs. *partant* 'leaving'; *parler* 'to speak' vs. *parlant* 'speaking'. From this perspective, Basque might have a null infinitival affix in many of the environments discussed above. In the following discussion, I will set this possibility aside and treat *-tu/-i/-n/-Ø* as infinitival markers.

At first glance, certain similarities between the Basque facts presented here and the Frisian *participium pro infinitivo* (PPI) construction (den Dikken and Hoekstra 1997) recommend the former approach, namely that *-tul-i/-n/-Ø* are perfective markers which behave as infinitives in non-finite embeddings. In the Frisian example in (22), ‘do’ takes a participial affix despite the fact that it is the complement of the modal ‘want’ which normally takes an infinitival complement. As den Dikken and Hoekstra show, this participle is parasitic on the higher “true” participle, *wollen* ‘liked.’

- (22) Frisian (den Dikken and Hoekstra 1997)
 Hy soe it dien wollen ha.
 he would it do.PTC want.PTC have.INF
 ‘He would have liked to do it.’

Given that Basque *-tul-i/-n/-Ø* constituents participate in certain restructuring phenomena (Haddican 2005), and given that PPI (as well as *infinitivum pro participio*, IPP) is characteristic of restructuring predicates, a PPI analysis is immediately attractive in that it suggests a unified account of these different restructuring phenomena in both Basque and Frisian (whatever this may be). Nevertheless, two aspects of the Basque facts outlined above disfavour a PPI-style approach. First, *-tul-i/-n/-Ø* are not parasitic on a “true” perfective marker, unlike in Frisian. That is, *-tul-i/-n/-Ø* appear in non-finite embeddings even when the higher modal is interpreted non-perfectively.⁷ Second, *-tul-i/-n/-Ø* fail to behave semantically like perfective markers even outside of “restructuring” environments, such as with irrealis *-ko*.

Rather, parsimony seems to recommend the second approach, namely that *-tul-i/-n/-Ø* are underlyingly infinitival markers that, in some environments, may raise to adjoin to a null [+perfective] head. Specifically, on the assumption that *-tul-i/-n/-Ø* are always merged as perfective heads, then some account is needed for why these elements can lose their perfective interpretation when they appear under modals etc. In contrast, assuming that these elements are infinitival heads that raise to adjoin to a null perfective head on complements of auxiliaries, then no such special account is needed, on the view that infinitival markers contribute nothing to interpretation.

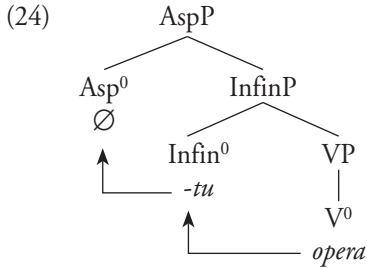
I propose that *-tul-i/-n/-Ø* in sentences like (1) (repeated below) are instead merged as infinitival heads that raise to adjoin to a higher, null perfective head in Asp⁰.⁸ I will assume that these infinitival heads are merged low in IP in a position that I will call InfinP (cf. Wurmbrand 2001, Cinque 2000, Kayne 1993).

- (23)=(1) *perfective marker guise*
 Opera-tu didate.
 operate-TU AUX-PRES
 ‘They have operated on me.’

⁷ As will be discussed below, modals never take the imperfect affix *-t(z)en*. Because of this, and because one value of these heads is *-Ø*, evidence from overt morphology in itself is insufficient to show absence of parasitism.

⁸ This proposal is similar in spirit to that proposed by Ortiz de Urbina (1992). The latter proposes that *-tul-i/-n/-Ø* are part of the verbal root and that perfective forms are constructed by adding a *-Ø* affix. In the case of imperfective forms, a rule deletes *-tul-i/-n/-Ø* from the root and adds *-t(z)en*. This proposal is cited in Zabala and Odriozola (1996: 238 fn.2). I have not seen Ortiz de Urbina’s manuscript.

This proposal is illustrated in (24), which derives the lower portion of (23), above.

A very similar derivation seems to be independently required for the overt irrealis/future affix *-ko*. As discussed above, future forms are constructed by stacking *-ko* onto the verb + *-tul-il-n/-∅*, as shown in (11), repeated below. Again, *-tul-il-n/-∅* in such constructions need not cooccur with a perfective interpretation.

- (25)=(11) *Abes-tu-ko* dut.
 sing-TU-FUT AUX
 'I will sing.'

By contrast, the imperfective marker *-t(z)en* does not attract the verb root + *-tul-il-n/-∅*, but rather the bare V. A derivation in which the imperfective marker attracted the verb root + *-tul-il-n/-∅* would produce the morpheme sequence in (26), which is unattested in most varieties.⁹

- (26) *Abes-tu-tzen dut.
 sing-TU-IMPERF AUX
 'I sing.'

One approach to these facts from the perspective of the present proposal is as a selectional difference: future/irrealis *-ko* and perfective *-∅* select for infinitival complements while imperfective *-t(z)en* selects for the verb root. From this perspective, future/irrealis *-ko* and perfective *-∅* might be thought of as tense/aspect modals like Spanish *ir* and or Catalan *anar*, which take infinitival complements.¹⁰

4. *-tu* in central dialects

The behavior the affix *-tu* in a set of central Basque dialects suggests additional support for the above analysis of *-tul-il-n/-∅*. In particular, on a class of state and

⁹ This description holds for standard usage. In *bertsolaritza* (improvisational sung verse) and in informal styles in certain dialects *-tul-il-n/-∅* + *-t(z)en* is attested as in (i). I am grateful to Ricardo Etxepare for bringing this fact to my attention.

(i) *Ikus-i-tzen* dut.
 see-*i-t(z)en* AUX-PRES
 'I see it.'

¹⁰ I owe this suggestion to Richard Kayne.

activity verbs including *izan* (copula), *egon* (locative and existential copula), *jakin* ‘know,’ *ibili* ‘walk,’ (also a semi-auxiliary) and *bizi* ‘live’ that standardly take only the affixes *-n* or *-i* in perfective environments, the affix *-tu* may also appear, stacked onto *-n/-i*. This dialectal contrast is illustrated in (27) and (28).

(27) Batua ez nuen arazorik iza- <i>n</i> NEG AUX problem have-N ‘I didn’t have problems.’	(28) Oiartzun Basque ez nuen arazorik iza- <i>n-du</i> NEG AUX problem have-N-TU ‘I didn’t have problems.’

In sentences like (28), then, the “participial marker” seems to double in these dialects, with a restricted set of verbs. Crucially, however, this “doubled” *-tu* affix is unavailable in non-perfective environments in which *-tu* is normally available. In particular, *-tu* in this guise may not appear in future forms, under modals.

(29) Future constructions Iza- <i>n</i> (*-du)-ko da. be-N-TU-FUT AUX-PRES ‘It will be.’	(30) Under modals Iza- <i>n</i> (*-du) behar du-PRES be-INFI-TU need Aux ‘She needs to have it.’

Similarly, a “doubled” *-tu* is excluded in imperatives and with prepositions.

(31) Imperatives Ego- <i>n</i> (*-du) lasai. be-INFIN-TU calm ‘Relax./Take it easy.’	(32) With <i>nahiz</i> , ‘despite’ <i>nahiz</i> gaztea iza- <i>n</i> (*-du) despite young be-INFIN-TU ‘despite being young’

The generalization, then, is that “doubled” *-tu* with this class of verbs is unavailable in precisely the same environments in which *-tul/-il/-n/-Ø* do not force a perfective interpretation.¹¹ From the perspective of the present proposal, then, these data suggest that in central dialects, a *-tu* affix homophonous with the infinitival marker *-tu* is available as a true perfective head. That is, in Oiartzun Basque, this class of state and activity verbs requires an overt *-tu* perfective marker rather than the null variant determined by other verbs.

Crucially, the infinitival markers *-n* and *-i* (in the case of *ibilittu*, ‘walk’ in other dialects) are preserved in these forms. If this account of *-tu* doubling is correct, then, these data suggest a case in which a verb root + infinitival marker raises to a morphologically overt perfective head. This, in turn, lends credence to the above proposal that, in other perfective environments in Oiartzun Basque and in all perfective environments in other dialects, the verb root+infinitival marker raises to adjoin to a null perfective head, as illustrated in (24).

¹¹ Preliminary evidence from historical texts suggests that these restrictions on doubling have been stable for at least the last two hundred years. In particular, in the writings of the native Oiartzuner Basque philologist Sebastian Mendiburu (1708-1782), doubling appears to be restricted to main verb complements of finite auxiliaries, as is the case today. In a sample selection (Chapters I-VII) of Mendiburu’s *Igande eta Festegunetarako Irakuraldiak* («Sunday and Holiday Readings») *egondulizandu* are categorically used in place of *egon/izan* as complements of non-finite auxiliaries and categorically excluded in environments in (29)-(32). A study of a larger sample of the historical record cross-dialectally might further illuminate the history of this phenomenon.

This analysis of *-tu* “doubling” crucially depends on the assumption that the affix *-n* is an infinitival affix and not part of the verbal root. In fact, *-n* has received different treatments in the literature in this regard. The principal evidence for treating *-n* as part of the verb root —unlike *-tu* and *-i*— concerns the behavior of *-n* with imperative and modal auxiliaries in eastern dialects. In these dialects, imperative and modal auxiliaries take the root form of verbs that in other environments take *-tu* and *-i*, as shown in (33).

- (33) Eastern dialects
 Gerta(-*tu) daiteke.
 happen AUX
 ‘It can happen.’

Crucially, in these dialects (and others), these same modals take verbs+*n*.

- (34) All dialects
 Ego-n daiteke.
 be-*n* AUX
 ‘He/she/it can be there.’

By contrast, in western varieties (including the central dialects discussed here), these modals take the verb root+*-tu/-i*.

- (35) Western dialects
 Gerta-tu daiteke.
 happen-TU AUX
 ‘It can happen.’

Nevertheless, evidence that *-n* is not part of the verb root but rather an affix of some kind comes from the fact that, like *-tu* and *-i*, it is absent (across dialects) in synthetic forms such as (36) (Laka 1990).

- (36) synthetic *egon* (locative and existential copula)
 z-e-go-en
 eph¹²-cm-root-past
 ‘he/she/it was (there).’

In addition, like *-tu* and *-i*, *-n* is in complementary distribution with *-t(z)en*.

(37) All dialects ego-ten LOC.COP-IMPERF	(38) All dialects *ego-n-t(z)en LOC.COP-<i>n</i>-IMPERF

These facts concerning synthetic verb formation and imperfective forms suggests that, in all dialects, *-n* cannot be part of the verb root, unless some rule of *-n* deletion applies in these environments. Moreover, given that *-n* in central and western

---

¹² I follow Albizu (2002) in using the terms «epenthetic prefix», and «class marker» for the two leftmost affixes in (36). The behavior of these elements does not bear on the present discussion. See Albizu (2002), Laka (1993) and Trask (1997) for further discussion of these elements.

dialects (unlike in Eastern dialects) is identical in distribution to the affixes *-i* and *-tu* (abstracting away from verb class restrictions), I will assume that, in these dialects at least, *-n* is a true infinitival marker on a par with *-i* and *-tu*. From this standpoint, then, *-tu* “doubling” in central dialects suggests additional evidence in favour of the derivation of perfective constructions proposed above.¹³

5. Conclusion

The goal of this paper has been to sketch a unified account of two different guises of the affixes *-tu/-i/-n/-Ø*. These elements are often treated as perfective markers in view of the fact that, on main verb complements of auxiliaries, these elements necessarily cooccur with a perfective interpretation. In other environments, however, these elements do not force a perfective reading and behave instead as infinitival markers. In this paper, I have argued that in both environments, the affixes *-tu/-i/-n/-Ø* are merged as infinitival heads. In perfective environments, however, these infinitival affixes are attracted to a null [+perfective] head. Evidence in favour of this proposal comes from central dialects including Oiartzun Basque in which a class of non-agentive verbs determines a morphologically overt perfective head, rather than the null variant determined by other verbs (and by all verbs in other dialects). In such cases, the overt perfective marker attracts the verb root + infinitival marker in a way apparently parallel to the null perfective head elsewhere.

---

¹³ A possible problem for the foregoing analysis is the availability for some speakers of Oiartzun Basque of a «doubled» *-tu* below a non-finite auxiliary *izandu*, as in (i).

- (i) (Speaker 30, cf. Fraile and Fraile 1996, Zuazo 1997)
 Gaztetz[ea] ond, e(g)on-*du* izan-*du* da [...].
 youth.center (be) be-PERF have-PERF AUX.PRES
 ‘There (has been/used to be) a youth center [...].’

Egon and *izan* may also (more commonly) appear without *-tu*, in this environment as in (ii).

- (ii) Oso politta egon-Ø izan-*du* dituk.
 very nice be-Ø have-PERF AUX.PRES
 ‘It used to be very nice.’

From the perspective of the present account of *egondu* and *izandu* in Oiartzun Basque and neighboring dialects, examples such as (i) seem truly akin the *participium pro infinitivo* (PPI) construction in Frisian, described by den Dikken and Hoekstra (1997), and discussed above. An example of this phenomenon is repeated in (iii).

- (iii) Frisian (den Dikken and Hoekstra 1997)
 Hy soe it dien wollen ha.
 he would it do.PTC want.PTC have.INF
 ‘He would have liked to do it.’

In (iii), the participle *dien*, «done» is parasitic on the higher «true» participle, *wollen* «liked». For the moment, and in the absence of better data on the Basque data, I will assume that the lower of the two *-tu*'s in (i) is parasitic as in the case of Frisian participles.

References

- Albizu, P., 2002, «Basque verbal morphology: redefining cases», in Artiagoitia, Goenaga, Lakarra (eds.), 1-19.
- Alcázar, A., 2002, *Aspectual Interpretation in Basque*. Ms. USC.
- Artiagoitia, X., 1995, *Verbal Projections in Basque and Minimal Structure*. Supplements of *ASJU*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , P. Goenaga & J. A. Lakarra (eds.), 2002, *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Supplements of *ASJU*, University of Basque Country, Bilbao.
- Cinque, G., 1999, *Adverbs and Functional Heads*. Oxford: OUP.
- , 2004, «“Restructuring” and Functional Structure», in A. Belletti (ed.), *Structures and Beyond. The cartography of syntactic structures*, Oxford U. P., New York.
- Demirdache, H. and M. Uribe-Etxebarria, 2000, «Primitives of Temporal Relations», in R. Martin, D. Michaels and J. Uriagereka (eds.), *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in honor of Howard Lasnik*, MIT Press, Cambridge, Mass. 157-186.
- Dikken, M. den, and Hoekstra, E., 1997, «Parasitic Participles», *Linguistics* 35, 1057-1089.
- Fraile, I. and Fraile, A., 1996, *Oiartzungo Hizkera*. Oiartzun: Mugarri.
- Haddican, B., 2005, «Two Kinds of Restructuring Infinitives in Basque», in J. Alderete, C. Han and A. Kochetov (eds.), *Proceedings of the 24th West Coast Conference in Formal Linguistics*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 182-190.
- , 2007, «On *egin*, do-support and VP focus in Central and Western Basque», *NLLT* 25: 735-764.
- Kayne, R., 1993, «Toward a Modular Theory of Auxiliary Selection», *Studia Linguistica* 47: 3-31.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax. On the Nature of Functional Categories and Projections*, Doctoral dissertation, MIT.
- , 1993, «The Structure of Inflection», in J. I. Hualde and J. Ortiz de Urbina (eds.), *Generative Studies in Basque Linguistics*, Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 21-70.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- , 1992, «Tenseless Verbal Forms in Basque», Ms. University of Deusto.
- Oyharçabal, B., 2003, «Tense, aspect and mood», in J. I. Hualde and J. Ortiz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*, Berlin, Mouton de Gruyter.
- San Martin, I. and Uriagereka, J., 2002, «Infinitival Complementation in Basque», in Artiagoitia, Goenaga, Lakarra (eds.), 597-609.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*, Routledge, London.
- Wurmbrand, S., 2001, *Infinitives: Restructuring and Clause Structure*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Zabala, I. and Odriozola, J. C., 1996, «On The Relation between DP and TP: The Structure of Basque Infinitivals», *Catalan Working Papers in Linguistics* 5: 231-281.
- Zuazo, K., 1997, «Oiartzungo hizkeraren kokagunea», *FLV* 42: 397-425.

TOBERAK BAIGORRIN 1973an

Jean Haritschelhar

(IKER UMR5478 / Bordele III / Euskaltzainburu ohia)

Abstract

This work presents an edition of an original and unpublished work by Piarres Lartzabal, staged in Baigorri in 1973, and entitled Kakola eta Papillot. Lartzabal's work belongs in the genre of traditional satirical pieces, known variously in the Basque Country as Tobera Mostrak or Asto Lasterrak.

Euskaldunak arraileria maite duela, aspaldian badakigu. Agertzen da nasaiki kantuetan, kantu egileak edo bertsolariak maite baitu jendearen jorratzen, haren akatsez irri egiten.

Jadanik, xvii. mendean Oihenart olerkaria lau karbariez trufatzen da, karbari lanak egarria dakarrelako.

Ora-gauan laur karbari
Karban hanxe ziren ari,
Egarriz borx' egun-eta, nehork ez hek urrikari.

Noizbait, ala diote elgarri,
Aho hoi en hezagarri,
Nonbait zerbait ezpadugu, galdu behar gara sarri.

Ez dira galduko, ukanen dute nasaiki pikozen eta arnoz, elgarren arteko gatazkak utzirik:

Noizbait, bakeak eginik,
Arno'ere orduko jinik,
Uxtia zedin, pikoekin, garhaitu gab'utzikinik.

xviii. mendean moda berriez trufatzen dira, bereziki emazteen jauntziez. Hona, adibidez, Robin Donibane Lohizuneko erretoraren bertsu bat:

Ikusazue Katixak
Zein gora tuen fontantxak,
Bada ez omen du beherago manatu kalendabuxak.

Salvat Monho-k iraultza garaian jorratuko ditu Bardozeko emazteak Baionara joan direlarik apez en salatzen. Aire berezi bat hautatu du kantu horrentzat:

Distrikerat!
Lehen gizonak joan badire
Distrikerat

Apezen akusatzerat
 Zenbat dontzeila izan ere
 Bardozetik joan omen dire
 Distrikerat.

Apaindurik
 Sartu omen dira Baionan
 Apaindurik,
 Zaia zikinak kendurik!
 Xingolak aintzin-gibeletan
 Mantelinak galtzar-azpitan
 Apaindurik.

Ez dira bakarrik emazte edaleak edo emazteen apaindurak aipatzen arrailarian sartzeko; “Eskara bastartaren kontra” agertzen dira koplak 1765ean, hain zuzen Donibane Lohizunen eta Ziburun erabiltzen duten mintzaira frantses hizkuntzaz kotsatua. Egia da Luis XIV.aren ezkontzaren ondotik Donibane Lohizune zela “Paris xume” idurikoa eta frantsesa ari zela sartzen donibandarren artean. Hona orduko ortografian bi bertso:

Paris-chume aiphamenaz osoqui hampatuac
 escaldunaren icenaz hurren ahalcatuac;
 bere hitzcuntçaz oraino dute arnegatuco,
 cilibokhata bat guero hainitez eguiteco.

Etsenplu gisa:

Moda berrian politqui erraten da tramblatu,
 vaisseau batec malhurusqui costan du echuatu,
 gouvernailleco guiçona gaixqui da hor aguitu,
 portuco pillotu ona ez ongui choasitu.

Nork ez ditu gogoan Jean-Baptiste Elissambururen bertsuak aipatzen dituelarik nola ari ziren trukian lau andre, hiru murtxurdin eta bertzea alarguna, iragan besta bigarrenean, kuiattoa edo xahakoa ondoan. Oroit gaiten ere 1855ean Antoine d’Abbadie Lore Jokoetako gaia izan zela: “Emazte edalea”.

Xingarketa zoatzilarik gazteak, etxez etxe, bazakiten etxekanderea lausengatzen emankorra izan zelakotz, baina deus ez zutelarik ukaiten, hona zer botatzen zuten:

Goazen goazen hemendik,
 Hemen ez duk xingarririk;
 Etxe huntako gazeiti xarrian sagiak umiak hazten tik.

Etxian eder aihotza...
 Etxekandere hortz motza,
 Su burdinaz hauts ditzazula sudur eta kokotsa.

Irri mota asko aurkitzen dira Etxahun-Barkoxeren kantuetan. “Ofizialenak” deritzan olerkian jorratzen ditu ofizialeak, baina ez nola nahika. Irriñoa sortzen da aipatzen duelarik taharnaria auzitan, jujea delarik igela eta lekukoak arrainak salatzen dutelarik bizi duten etxea (ura) tahanariak saltzen duela arnoarekin nahasiz.

Oi taharnari fidela!
 Jüje ezpaliz igela
 Arrañaak jakile har eta hek litzakie kundena
 Haien etxe lejitimua guri saltzen deikiela

Irri goxoa ere “Bi ama alhaba” kantuan alhabak galdegiten diolarik aita nor zuen; amaren ihardespena:

Hitzaz oküpü ondun hil ziña senharra
 Hamar hilabeteren bürin hi jin haurra.
 Harek egin obra,
 Hirur hortzekila!

Are gehiago aitortzen diolarik egüzaitarekin eginikako otorduak.

Hire egüzaita
 Zer gizun xarmanta!
 Hareki bürüz bürü jan diñagü zopa;
 Ordin danik badiñat bai nik bethi lotsa
 Hunki zeitan kota.

Hilabeteekin ere Etxahunek sortuko du irri karkaila, hain zuzen deitoratzen duelarik “Gaztalondoko neskatilek” bildu duten eritasuna.

Gaiazko zerenak nik entzütia badit,
 Eritzen düñtiala neskatila gaztik;
 Ta gero sendotzeko behar hilabetik,
 Hiru, lau, bost, sei, zazpi, zortzi, bederatzik.

Ez da dudarik irri zafla gero eta handiago doala zenbaki zerrendarekin.

Bainan ez da kantuetan bakarrik irri-parra egiten, badago Euskal Herrian antzerki mota asko irria eskaintzen dutenak.

Eskualde bakoitzak bere ohidura bereziak baititu, antzerki mota batzuk gai irringarriak hautatzen eta garatzen dituzte. Zuberoan bereziki aurkitzen ditugu Asto lasterrak, komedia ttipiak, gehienetan satirikoak jende batzuen jorratzeko idatziak, adibidez gizon zahar bat ezkontzen zelarik neskatxa gazte batekin edo alargun bat berriz ezkontzen zelarik. Herrietako gertakari batzu gaitzat hartuak dira eta, dirudianez, gizarte morala baten pean jarriak dira antzerkitxo horiek. Azkenean erromatarren esaera gogoratuz —*castigare mores ridendo*— irriak salatzen ditu gizartean gertatzen diren hutsak eta, denbora berean, zigortzen.

Pastoralaren parodiak dira Asto lasterrak, zaldien ordezt erabiltzen dira astoak delako mustran; jantzi bereziak dituzte jokolariek lekuko direla Hardoy zuberotar oihanainak eman zituen “Instrukzioeak” XIX. mendearen bukaeran, Hérelle-k argitaratuak *Gure Herria* agerkarian. Badakigu ere ez zela bakarrik euskara erabilia Asto lasterretan, frantsesa, gaztelera, biarnesa eta latina ere agertzen zirela irri sortzaile gisa.

Hortaz baliatu da Etxahun idatzi duelarik “Eihartxe eta Miñau” kantua, egiazko Asto lasterra bere “Aitzin pheredikia” bost hizkuntzez hornitua:

Sed libera nos a malo sit nomen Domini,
 Vamos a cantar un canto para divertir;
 Jan dügünaz gerozti xahalki huneti

Eta edan ardua Jüranzunekoti,
 Chantons mes chers amis,
 Je suis content pardi,
 Trinquam d'aquest bun bi
 Eta dezagun kanta khantore berri

Hala aurkezten nuen kantua, aipatzen nuelarik bost hizkuntzatako bertsoa: «En fait “Eihartxe eta Miñau” est un embryon ou un résumé de farce charivarique remarquablement introduit par cette strophe multilingue où la bonne chère (*xahalki huniti*) et le bon vin de Jurançon, sources de tous les vices étalés dans les farces, sont également louangés» (*L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun*, Euskera, Bilbao, 1969-1970, 289-290 or.).

Zuberoak ere eskaintzen ditu maskaradak, Ihauteri garaiko ohidura zaharra. Bi zatitan agertzen dira jokolariak, Gorriak alde batetik, Beltzak bertzetik, Jauna eta Anderea, Laboraria eta Laborarisa, herriko jende ospetsu eta ezagunak Gorrietan eta Buhame jauna bere taldearekin Beltzetan. Arratsaldean, herriko plazan, biltzen da jendea eta orduan Buhameek dute hitza. Alabainan, bi pheredikü entzuten dira, buhame jaunarena eta kautere gehienarena, Kabana izena daukalarik. Honek du, bereziki, irri eginarazten jorratzen baititu herri hartako jende batzu, herrian izan diren eskandalak. Kabanaren “pheredikia” aldatzen da, herriz herri baitabila maskarada eta, beraz, tokikoak dira, nahiz azpiegitura bera daukaten. Berrikitan bilduak izan dira pheredikü horiek. Garai batean, II. mundu gerlaren ondotik arrakasta guti ukan dute maskaradek, baina xx. mende erditsutan berpiztu delarik pastorala Etxahun-Iruriri esker, denbora berean berpiztu dira maskaradak. Urtero pastoral berri bat emaiten delarik Zuberoan eta gertatu da ere bi pastoral urte berean, urtero ere Zuberoako herri batek antolatzen du herriz herri doan maskarada.

Nafarroa Beherean tobera mustrak nagusitu dira. Zuberotar Asto lasterren ahai-deak dira, dena hasten baita galarrotsekin Nafarroan, zintzarrotsekin Zuberoan, horiekin gazteriak salatzen zuela herrian gertatu eskandala. Toberaren gaia da eskandalak galdegiten duen auzia, herriko plazan, taulen gainean jumatuko dena. Plazara heltzeko laguntzaileak ez dira eskas Baxe Nabarreko kabalkada delarik bere zaldun, zanpur, bolantekin, denak dantzari iragaiten direla herriko karriketan. Zaldi-karrosetan heldu dira gero jujeak, hobendunak, abokatak, uxerrak, hots auzitegiko jendeak ahantzi gabe jandarmak. Haien ondotik heldu dira “zirtzilak”, zuberotar “buhameen” kusiak, ofizialeen parodia eskaintzen dizkiotena ikusleei irri eginarazteko, baina ez dira mintzo Zuberoko buhameak mintzatzen diren bezala.

Auzia da libertimenduaren gaia. Antzerki ttipi bat eskainia da jujearen eta hobendunen arteko elkarrizketarekin, prokuradorearen salaketarekin eta abokatak aurkezten duen hobendunen aldeko mintzaldiari esker. Denbora berean bi bertsolarik, bat prokuradorearen alde, bertzea abokaten alde, beren iritzia emaiten dute, bertsu bakoitzak bilduz esku zarta ederrak, ikusleari gustatzen baitzaizkio bertsolarien azalpenak. Kondenatuak dira hobendunak eta dantzekin bururatzen dira toberak.

Bertsolari ezagutuenak XIX. mendean Oxalde eta Dibarrart ziren, hau Baigorriko xantrea izan baino lehen, xantrea izanez ez baitzuen erretoraren baimenik ukanen. Adibide baten emaiteko, huna Oxobik bildurik Oxaldek aurkeztu zuen mintzaldia Kanboko tobera batzuen hastapenean:

Perveriz, creveriz, zerveriz,
 Eskuaraz ala latinez, bardin trebe niz.
 Orai bainiz emaztegai bat harrapatzekotan,
 Ikusten nuzue debruen lanetan;
     Alabainan,
 Emazterik gabe ezin pasa lauetan hogoi urtetan.
 Lehenik miatuko niz Kanbo huntan,
 Hemen ez badut hatxemaiten Luhusoko errekan,
 Han ez badut egiten Bidarraiko mendietan,
 Han ez badut egiten entseatuko niz Bankan!
     Atx, kukuso batek ausiki nu hankan!
     Eta ene ezkontza debruek ereman!

Arraileria, hizkuntzen nahastea ere irri iturriak dira, denek zakitelarik zer izan zitekeen Oxalderen latina.

Elizak ez zituen batere maite holako ohidurak eta debekatzen zituen pastoralak ere lekuko dela Etxahun-Barkoxe neskatilek muntatu zuten pastoralaren debekatzeari aipatzen duelarik “Barkoxeko eliza” kantuan. Urdozako toberen ondotik, 1923an, Baigorriko erretorak erabaki zuen toberetan zikindu ziren dantzarien jauntziak ez zirela gehiago elizan sartuko eta hala izan zen Besta berriko ohidura ezabatuz.

Ezagutu ditudan toberak haurra nintzelarik, Irisarrikoak dira 1937an. Egiatzko azken toberak dira, egiatzko gaia aipatuz. Irulegin 1945ean apailatu zituzten toberak, baina debekatuak izan ziren, gaia zinez lazarria zelakotz.

Tobera mustren aro berri bat sortu da Baigorri 1946an. Alegiazko gai bat hautatu zen, horrek erran nahi baitu ez zela galarrotsik egin eta ez zela nehor mintzen. Oroit naiz tobera horietaz, zer arrakasta ukan zuten jendea bildu baitzen ausarki, sekulan Baigorri holakorik ez zuela ikusi; lekuko gisa mintzo naiz, parte hartu nuelakotz toberetan. Ohidura berri hori hedatu zen orduan, Luhusok ere eman zituela hamarkada horretan alegiazko gaiarekin.

Baigorriko auzapez nintzelarik, hirurogeita hamarreko hamarkadan, jin zitzaizkidan gazte batzuek erranez nahi zituztela toberak apailatu. Proposatu nien galdeginen niola euskaltzainkide nuen Piarres Larzabal apezari idatz zezan antzerki ttipi bat. Hartu ginuen Larzabalen testua, jokolariek ikasi zuten eta 1973ko abuztuan emana izan zen jende ostearen aitzinean.

Bazakien Larzabalek zer egin kasu horretan. Hasiz jende izenekin hor daude Kakola, Papillot, Xiriket anderea Donibane Lohizunetik etorria lekuko gisa, Zikitero eta bertze. Bazakien Larzabal antzerkigileak zer zen toberen giroa, irri mota guziki baliatuz. Bazakien ere ez dela euskara bakarrik toberetako hizkuntza, frantsesa, latina, gaztelera, hots hizkuntza arrotzek tobereri emaiten dizkieten gatz eta biperra.

Doala, sekulan agertu ez den Larzabalen obra ttipi hau, Beñat Oihartzabalen omenaldi honetan. Euskaltzain batek idatzia, bertze euskaltzain baten bitartez, euskaltzain gazteago bati eskainia.

TOBERA**Kakola eta Papillot****AUZITEGIAN****Presidenta**

Ni naiz auzitegi huntako Presidenta. Ikusiz bi eskontgai hauien arteko auzia zoin den seriosa, minkatsa eta irrisku handikoa, gure errepublikako presidentak ber-berak igorri nau auzi hunen xuritzerat. Huna berak eskutik eskurat eman dautan titulu-papera (*Irakurtzen du*):

Liberté, Egalité, Fraternité... Vue l'émotion suscitée dans le pays par le procès Kakola-Papillot. Vue la dégradation de la morale publique qu'il étale. Vues les complicités frontalières qui ne manquent pas d'exploiter cette situation pour attenter à la sécurité de l'Etat et à la continuité du régime...

Eta, jakin zazue hitz hauk guziak pizatuz izkiriatuak izan direla. Eta ez badituzue ontsa konprenitu, huna segida. Hau segur hobekiago konprenituko baituzue. Nerekin jin direla hunarat berrehun CRS. Eta hanbat gaxto hemen norbait oldartzen bada, oihuz, xixtuz edo bertze edozoin moldez, denek hain maite ditugun Liberté, Egalité, Fraternité horien kontra. Oldartzen denak irriskatzen ditu zombait pereka lepo zokoan eta gainerat amanda eta presondegia. Eta jakin zazue, nik, justizia, gisa hartarat eginen dutala. Beraz zuen onetan, atxikatzue ongi hetsirik zuen gostuz zirritu guziak. Gure lege zaharrak dion bezala, defendium est, por Dios y la Patria, durante lé proceso, tussare, kakare, todo tuti kuantu y xopinare tambien est defenditum, erran gabe, Dominix tecum.

Beraz populua egon bedi zintzo, errespeturekin eta ixil... Eta orain grefiera jaunak irakur dezala akusamendua.

II**Grefiera**

(Luma handi bat eskuan, luneta txar batzu ken-emanka dabilzkala, askotan ezin irakurtuz)

Affaire Kakola-Papillot

Article premier: Nous accusons le sieur Kakola et la particulière Papillot de pornographie avec les yeux et tout le saint Frusquin.

Article deux: Lehen artikulu horrek nahi du erran, hauek bieki, iragan igandean, karga bat ederra bildu zutela Izpegin... Eta etxerat heldu zirelarik, Aduanetarik goraxago, biak bide errekarat erori zirela... (*Irriz*). Nik ere bildu nuen, iragan igandean, zama bat ederra, bainan ez nintzen errekarat joan... Gizon den gizonak, jakin behar du xutik egoten.

Article deux: Ba, eta ahantzi dut erraiteko, biak arroilarat erori-ta, ez zirela han lokartu. Euri lantzurda izana gatik eta aire freskoa, ez omen zuten halere hotzik senditu (*Irriz karkailaka*).

Article deux: Nous accusons les ci-devant d'avoir, par leur attitude, occasionné des remous populaires, compromettant la sécurité de l'État et la paix publique dans cette zone frontalière. Alabainan norbait joan da gure guarder salatzerat jende pare bat ari zela hor gaindi zerri pasan. Guardak joan dira ikusterat, bainan jende pare trixte hunek ez ditu guardak utzi gorputzen miatzerat... Eta biek, zernahi zikinkeria erranez, offensant pour la dignité française, ihes egin dute lasterka Izpegiko leporat... Eta, han, espainol karabineroak beren laguntzerat deitu dituzte, oihu saminez ziotela: Au secours, au viol... au secours, au viol!... Eta dakigun bezala, Espainian, ikaragarriko errespetua baita pour la personne humaine et sa dignité morale, karabineroek berehala apuntatu dituzte beren baionetak eskopeta muturrean eta, kargado fuego, kargado fuego, orro eginez, tirokatu dituzte gure guardak.

Eta, horra nola bertzte gerla bat abantxu hasi zaukun hemen berean. Ez baiginuen bertzte beharrarik... nik badakit gero gurlaren berri... Je suis ancien combattant... (*Hasten da nigarrez, ahatzek bezalako orro batzu botatuz*). Ancien de Verdun. Ez! Gehiago! Ez... Holakorik ez! Holako gertakariari pentsatuz, ez naiz ni kapable akusamendu luze hunen aintzinat irakurtzeko... Badira oraino bertze hamar artikulu... Aski dituzue irakurtzea herriko etxeko afixa-lekuan... (*Orroz marrumaka erretiratzen da*)

III

Uxerra

(*Bizi-bizia agertuz eta mintzatuz...*)

Barkatu jaun grefiera... Ni naiz uxerra. Eta uxerra bezala, ez naiteke egon aipatu gabe, zuk ezin irakurtu ditutzun hamar artikulu horietarik bat. Hemen mintzo naiz Sécurité Sociale-aren izenean.

Jakin behar du populuak nola Kakola eta Papillotek, delako arroila hartan etzanik zirelarik, arrapatu zutela hotz-bero bat. Eta nola, mihikuak, bat eta bertzea eri kausitu zituen. Batek zuela "la pépie pernicieuse", zintzurreko min ezin sendatu bat eta bertzeak "des polypes angéliques", emazte min misteriozko bat.

Horiek zirela eta, mihikuak egin diozkate, bati hamabi bisita, bertzeari hamar, eta bakotxa izan dira hiru-na aldiz "spécialiste" baten ganat... Eta geroztik etxean daude "en convalescence".

Eta orai biek eskatzen dute "une pension à vie pour incapacité permanente". Eta horien "demande de pension" izan da "de la commune à l'arrondissement, de l'arrondissement à la région, de la région à la Capitale"... Hola egiten baitira gauzak Frantziako legez.

Eta, ba la commune, ba l'arrondissement, ba la Capitale-k ez ados izanik, egin dute denek "une contre-enquête"... Eta nola hortan ere ez baitziren denak ados, orai egiten ari gira une "sur-enquête".

Badakizue horiek guziak gostatzen direla. Eta ez erran horieri bien gostuz hainitz zerri, bazterretan gizontzen direla. Ez da hemen zerririk, horiek biak baizik. Eta

hunarat jina naiz Sécurité Sociale-aren izenean erraiterat zerri gizenduak behar dira gazitu... Erran nahi dut eta pentsatzen dut denek konprenitu nauzuela, horiek biak direla bakarrik hobendun eta bertze nehor ez... Horien hobena frantsesez deitzen dugu: "Dilapidation des deniers de l'État". Horra zertan den Frantzia... Guk, frantses onek, behar dugu ohointza horien guzien kontra fermu agertu... Fermu! Arretik erraiteko, jaun presidenta, pentsatzen dut laster kobratuko dutala inkesta huentzat zor dautazun dirua... Eta ez hiru ilabeteren buruan, azken inkestarentzat bezala. Orai, jende maiteak, argituak zirezte. Pentsatzen dut behar den kondenamendua eskatuko duzuela ohoin hauein kontra... Esperantza hunekin, Errepublikaren zerbitzari on, leial guziekin oihu egiten dut: "Vive la République, vive la France!"

IV

Uxerra

Eta orai, nere ondotik, mintzatuko zautzue, lehen lekuko bezala, Andere Xiriket, Donibane-Lohizuneko arrain-saltzale errespetagarria.

Xiriket

(Kasik hobe, gizon bat balitz emazte arropez beztitua)

Espres-espresa etorria naiz Donibanetik, "Pour témoigner" zikintsu zikin horren kontra. Uste nuen ni nintzela horren emaztegai bakarra. "Toujours il me disait" zu zare nere biziko emazteki bakarra... Ez dut behin ere ezagutu bertze emaztekirik eta ez ezagutu nahi ere... "Alors, j'ai appris par le journal" jadanik hiru aldiz alargundurik izana dela. Eta gañerat, bertze emazteki batekin dabillala, "en plus de moi"... Beñ erran nion: "Dis donc, puttu, egia da ez zarela sekulan bertze emazteki batekin ibili!... Il m'avait juré et tout, que non... Ezetz eta ezetz... Qu'il était encore vierge. Beñ bakarrik, quand il était jeune homme, etxeko arrosa ondoen gibelean gorderik, il avait fait muxu-muxu... Baiña pixka bat bakarrik eta sur la joue seulement (*Kakolari buruz itzuliz*). Ez dik balio ez neri behatzia hire korrokoña begi horiekin! Egun hartan, aperitifa ere pagatu nion. Parce que moi, je pourrais pas en dire autant. Bada borts urte alargundua naizela-ta... Mais j'étais contente de me remarier hoin garbi kontzerbatu donado batekin... Hola bildu nau bere saretarat, mutur zuri zikiñ horrek. Ni kontent nintzen eta, en moi-même, erraiten nuen: S'il est encore intact, je vais faire oui son éducation. Eta horra non ikusten duten en photo et tout, avec cette perrèque de fille, qui est avec lui... Segurki horetzat hobia dun! Bañan kasu ematen ahal dion hire buruari! Zeren-eta, geroztik hobeki ikasi ditiñat gizon xarmanta horren berriak... Bere lehen andria jotzen omen zuen taloa bezala. Eta azkenian hil zinan. Bigarrena ez zinan jotzen, bañan harek jotzen zinan hau. Eta hunek pozoñatu zinan hura... Avec la mort aux rats... Kafe-esnian nahasi-ta, gero sekulako tripako miñekin. Mihikua ekarri eta la grippe asiatique zuela-ta, fuera lurperat. Hirugarren andria berriz, bizirik erre zinan, ezantaz busti, krak su eman-eta. Gero egin ziteñan inkesta... Un accident gertatu omen zunan... Orai ikusiko zer gertatuko den laugarren andriarekin. Bañan, uste diñat, bat ala bertzea, elgar iduri zaretela. Bat urde eta bertzea zerri. Qui se ressemble s'assemble.

Ez du balio, jaun presidenta, hauk bien kondenatzea. Berdiñ batek bertzea laster hilen du... Zaude ordu arte beha... Aski duzu orduan, bizirik gelditu dena itsasorat botatzea arrañeri. Eta ez balinbatzare hortakotz kapable, guk eginen dugu lana... Aski duzu egortzea le colis nere adrezerat: rue de la Baleine, Saint-Jean-de-Luz. Eta hola bi zerri gutiago izanen dira lur hunen zikintzeko.

Eta ez bainaiz etorri Baigorriat bakarrik zikintsu zikiñ haukien gatik, bañan ere zueri deneri atuna saltzerat, atun gose dena, hurbil dadiela nere ganat... (*Oihuz*) Atun, atun! Atun frais!... Atun, atun!

V

Uxerra

Eta orai hurbil dadiela zikitero jauna, bigarren lekukoa.

Zikitero

(*Zakarki mintzo*) Deubrua sar balakio, nik ez dakit zer duen Donibanekeo arrantzari atso zantzail horrek hola oldartzeko gaur hemen auzituak diren bi presunen kontra. Nik ongi ezagutzen ditut Kakola jauna eta Papillot anderea. Ni, zikitero bainaiz, biak nere klientak ziren. Eta ni horietaz kontent naizen bezala, segur naiz horiek ere arras kontent direla nere zerbitzuez. Ez dira horiek joan, hemen zirezen bertze papo handi batzu bezala, mahaxelaren arrapatzerat, zikitero lana egiteko. Gu, konda ez bagine bezala! Nik, inguruko mahaxal guziak desafiatzen ditut, zoi-nek hobeki egin zikitatze lana. Nik berdin, réussite cent pour cent garantie, zikitatzen ditut zahar ala gazte, hiru edo lau zangotako, lumadun edo ilekun, adar gabe ala adardun... Nor da hemengo mahaxeletan, bertze hoinbertze egin dezakenik? Nere lana, beheiti ari balinbada zombait denbora huntan, badakit hori noren falta den. Hor, Mehain aldeko ustel bat, hasi zen nere kontra propaganda egiten. Nik zikitatuko zerrama baten ganik, ukan omen ditu zortzi zerri-kume... Eta hihhi eta ahaha nere bizkar! Eta, dena gezurrez! Ez dadiela nere eskuatarat eror. Irakutsiko baitiot nik zikitatuatarik ez dela umerik sortzen... Hori guzia, nere kontra propaganda egiteko. Nere ganik klienten urruntzeko. Deubru ustel zikina!

Eta gauza bera zaiote gertatzen gaur Kakola jauna eta Papillot andereari. Propaganda beren kontra, dena jeloskeriaz, gaxtakeriaz... Nere zikitatzeko moldea, basa eta xaharrekoa omen da... Orai hor omen dituzte pillurak, pintzetak, pikurak, nik dakita zer!... Bainan aitortzen ez dutana hauxe da: Beren molde berriekin haragiari kentzen diozkatela beren gustu eta indar naturalak. Ebaki, moztu, kendu... dira bakarrik molde naturalak zikitatzeko... Gaineratekoak ez dira zikinkeria batzu baizik.

Eta segur naiz jaun presidenta, hemen den jendeak ni bezela pentsatzen duela... Eta, horren seguretik jakiteko, galdatzen diotet hemen diren guzieri, beren eskua altxa dezaten, ez balinbadira nerekin ados. (*Doi bat ixildu ondoan*) Ikusten duzu, jaun presidenta, nehork edo kasik nehork ez du eskurik altxatu.

Beraz, oro ene zikitatzeko moldearen alde dira. Hortakotz galdatzen dautzut behelaha libra ditzatzun Papillot eta Kakola. Eskandala bat bailitake zuk horien kondenatzea populu guzia beren alde dutelarik.

VI

Uxerra

Orai, mintzatuko zautzue jaun Prokuradorea.

Prokuradorea

Iragan astean, Pariseko Gobernuak au complet bildu zen, auzi huntaz mintzatzeko. Eta nihaurre, Amerika Florida eskualdean bainintzen, gobernuak harat egorria afera serio baten zuzentzerat, Minixtroen buruzagi lehenak avion berezi bat bidali daut, manua emanez berehala itzul nadien Frantzirat hemengo auziaz okupatzeko. Eta jin naiz hunarat, gobernuaren izenean eta haren podore guziekin, gauzen trenkatzerat.

Nere lehen hitzak izanen dira zikitero jaunarentzat. Ez duzia lotsarik, zikitero jauna, mintzatu ziren bezala mintzatzeko? Zuk jali leak ez dira legezkoak, izter-leak baizik. Bakar-bakarra zira hemen agertu, Kakola-Papillot horien alde mintzatzeko. Nolz dezakezu deklaratu populu guzia beren alde dutela? Jende trixte horiek arrapatuak izan dira, denen agerian eta denak agerian, postura eskandalagarri batean. Horien gatik, abantxu sortu da hemen gerla bat, bere mobilisation générale, évacuation, champ de bataille eta gainerateko ondorio ikaragarri guziekin... Eta, zure arabera, horiek guziak deus ez dira, deus; zure grifa bakarra da lanjerrean dela zure zikitatzeko molde zaharra. Nun duzu adimendua? Nun duzu bihotza, zikitero jauna? Nihungo populutana, nihoizko mendetan, ez da izan barkamendurik holako krima ikaragarriarentzat. Ravailac-ek hil zuen Henri laugarrena. Haren krima, haukiena baino ttipiagoa zelarik, Ravailac-i, lehenik hil-puñala atxikitzen zuen eskua moztu zioten. Gero puskatu zuten eta erre. Berrikitara oraino, Afrika zentroan, Zinbunbun erregexkari jazarri den gizon bat arrastatu dute, gerrenean sartu, emeki erre ta harekin zikiro jatea egin.

Holako gaztiguak, sekulan baino beharragoak dira gure Frantzia gaixo huntan, zeren-eta, autoritate eskasez errekatzen ari baigira. Aristoteles, filosofus filosoforum, erran nahi baita filosofo guzien nausiak zion bezala: Sua hil nahi balin baduzu, hil su-emailea.

Bi kriminel haukien hiltzea da, nik eskatzen dudana gure gobernuaren izenean. Bai, hiltzea merezi dute. Gure erran zahar batek dio: Hobe dela jeneral zahar bat hila baino, asto zahar bat bizi. Ez dugu izanen pietaterik jende okaztagarri haukientzat... Ez diotegu utziko, ez-eta ere asto zaharraren bizia... Hil, hil eta hil, horra nere sententzia.

VII

Uxerra

Eta orai, mintza bedi akusatu haien abokata.

Abokata

Nere pentsamendua da, jaun prokuradorearen elek merezi dutela zikitatze on bat. Zertaz alabainan dira akusatuak Kakola jauna eta Papillot anderea?... Lurra ohe-

tzat eta zerua teilatu, gauza naturalak egin dituztela?... Eta gero zer!... Zer da ederragorik?... Ez ote dute gauza bera egiten gure mendietan marro ta ardiek, gure soroe-tan behi eta zezenek, gure etxe-inguruetan, oilo ta oilarrek? Guarden egitekoa ote da gauza horren debekatzea? Guardak, jendarmak, ez ginuen bertze beharragorik. Kakola-Papillotek egin dutena zikina balinbada, ni eta zu, jaun prokuradorea, eta hemen giren guziak, berdin zikinak gira. Zeren-eta oro mundurat jinak baigira holako egitate baten ondotik. Ez balinbaduzu nahi holakorik gerta dadin, aski duzu gobernuari eskatzea, oro, zu, ni et hemen giren guziak pasa gaiten zikiteron eskutarik.

Eta pentsatzen dut, jaun prokuradorea, holako lege bat heldu balitz, zu zintazkela, etsenplu emaile, lerroaren lehen buru, zikiteron aintzinean pasatzeko. Oxtian aipatu duzun Aristoteles handiak holaxet zion: Zikiro zikiriorum gobernu non zikiratum. Horrek erran nahi baitu, populua jarraitzea ardiesteko, gobernuak behar duela etsenplua eman. Eta gero zer gehiago? Beldur zireztea mugaz bertzaldetik jin dadien atakada bat?... Nun da Napoleonen denborako hemengotar Harispe jeneral famatua?... Nor ez da orroit haren orduko elez? Harek hauxet zion: Espainol armada guzia arrastatzeko, aski direla zonbait ehun Eskualdun ezartzea, lerro-lerro, gure mugan. Lerro-lerro eta armarik gabe... Ipurdiz Espainiari! Heien uzkerak aski direla espainol armada guzia Cadix-eraino ihesi igortzeko.

Ordu hetan ba, bazen autoritatea Frantzian eta errespetua gure mugetan. Ordu hetan, Frantziako gobernuak ez baitzuen Frantsesik hiltzerat kondenatzen. Etsai arrotzak baizik... Pentsatzen dut, jaun presidenta, ez duzula ehortzi nahiko la grandeur de la patrie... Bizirik eta libro utziko ditutzula gaurko bi akusatuak. Hola jokatuz, galtzale izanen dira gure etsaiak... Irabazle aldiz: la France!

VIII

Presidenta

Eta huna orai nere sententzia.

Auzi hunen gora-behera eta harat-hunat guziak ikerturik, beti orroituz que la justice doit être indépendante des influences du Pouvoir en place, zerua lekuko eta en mon âme et conscience, hauxe da nere deliberamendua.

Lehenik Kakola ezartzen dut zikiteron eskuetan, Zikiterori manua emanetz, ken ditzon bere ontasun guziak, dituenak eta ez dituenak... Hola Kakolak bakea emanen baitaiku bere ibilpide nahasiekin.

Bigarrenekorik, Kakola hola iditu eta gero, kondenatzen dut Papillot, Kakolarekin ezkontzerat, dibortzatzeko baimenarik gabe. Behi ñapuraren hezteko molderik hoberena baita, haren uztartzea idi batekin... Bizi ditela biak betikotz uztarri berari lotuak.

Pentsatzen dut populuak, gogo onez duela onhartuko nere sententzia eta berehala, ponduz-pondu, nere sententzia konplitua izanen dela.

Bertzerik gabe, auzi hau behin eta betikotz bururatua izan dadiela!

P. LARZABAL
1973ko apiril

ERLATIBOAK IPARRALDEAN *HAUR PRODIGOAREN* 141 ITZULPENETAN

Bittor Hidalgo

Abstract

The article attempts to analyze the comparative usage of the different relative clause types through the 141 translations of the parabola of the Prodigal son in the Bourciez collection. The equivalences of the relative clauses of the original in the Basque translations. The amount of relative clauses in comparison to the original. The distribution of left and right branching relative clauses. That of -(e)n and bait- relatives. And among the right branching relatives, that of zein... relatives, bait- relatives, -(e)n... relatives after an indefinite or a definite nominal head, and among the latter whether there is or there is not case agreement between the nominal head and the relative apposition. Also the occasional use of some modal -(e)la(rik) sentences instead of normal relatives. Always collecting the data territorially and comparing them with the data coming from previous analyses. Emphasizing above all the variability between translators and of each of the translators when using each of the different relative clause types. Also the comparison of the different types of relatives, with the supposed restrictive character of each of them.

0. Sarrera¹

Aurrekoetxea eta Videgainek 2004an argitaratu zituzten E. Bourciez-ek 1894-5ean bildu *Haur prodigo*-aren parabolaren 150 euskarazko itzulpen, Ipar Euskal Herriko errientei eskatuak, frantsesezko bertsiorezi batetik abiatuak, eta bakoitzaren inguruko hizkeraren fidel(ena) izateko eskaeraz. Eta bere mugetan, ezin baliagarriagoa da halako corpus bat.

Baditu arriskuak, abiapuntuko hizkeraren ezaugarriek hainbat bortxatu litza-keten neurrian itzultzaileek erakutsi euskararen ezaugarriak. Ez hainbeste seguru asko, xede hizkuntzak berez ez dituen ezaugarriak erakutsarazteraino, baina bai agian hizkuntzak dituen aukeren artean, batzuk ageriagoan erakutsarazi litzakeelako, bestela (askoz?) ezkutuagoan-edo geratu zitezkeenak, eta agian hain ohiko ez diren hitz, egitura, joskera, ordenak, ... agerraraziz. Hala, erlatiboen inguruko

---

¹ Artikuluan, NB = Nafarroa Beherea; Z = Zuberoa; L = Lapurdi; beti kokapen geografikoaz, ez bezere hizkeraz. Eskiulako itzulpena (Biarno, Oloroe) Z-Zuberoa-ren barne aipatzen dugu. Testuko atal ezberdinei dagozkien taulak Eranskinen biltzen dira.

azterketa honetako ondorioek ere, kontuan izan beharko dituzte baldintza akaso desitxuratzaille horiek.

Bereziki erlatiboei begira, zenbateraino sentitu liteke itzultzailea behartua egitura erlatibo bat erabiltzera jatorrizkoan halakoa delako? Edo alderantziz, halakorik ez erabiltzera jatorrizkoan ez bada? Edo, kontuan izanik jatorrizkoan erlatibo guztiak ematen direla izen ardatzaren ondotik, zenbateraino bultzatzen du horrek itzultzailea eskuineko erlatiboa erabiltzera, zeinahi motatakoa dela ere, ezkerreko ohiko eta —ia beti behintzat— aukerakoaren ordeztu? Edo jatorrizkoan esaldi buruan derri-gorrezko den izenordain erlatiboen erabilerak, zenbateraino animatzen du itzultzailea antzeko izenordain erlatiboa erabiltzera esaldi buruan euskaraz, ordeztu *-(e)n*... itxurazko zeinahi erlatibo motaren ordeztu? ...

Halakoak kontuan, corpusak ezin aukera konparatibo hobea ematen du itzultzaileen arteko bariazio intra- eta inter-pertsonalei begiratzeke, eta ere lurraldeen arteko. Horretan abiatuko gara.

0.1. Corpora zehazten

Argitaratu 150 bertsoetatik ez ditugu kontuan hartu 141 baino. Bi itzultzailek (Anhauze, NB eta Ozaze-Zühara, Z), ohi kanpoko itzulpena eskaintzen dute, jatorrizko testua hitzez hitz eta hitz ordena berean-edo itzuliz.² Ez dira kontuan hartu erlatiboen inguru. 1208 Hendaia, L-ko testua ere ez dugu kontuan hartu, parabola-ren beste bertso ez konparagarri baten itzulpena denez. Eta badira zenbait itzulpen elkarren kopia direnak eta soilik grafia aldatuak dituztenak. Halako 6 bikotetan erabaki dugu lehena baino ez hartzea kontuan: 1210-1211, 1273-1274, 1278-1279, 1298-1301, 1303-1305 eta 1349-1354. Eta nahiz bata bestearen kopia nabarmena izan, biak gorde ditugu 1268-1269 (Donapaleu, NB), gutxi badira ere badutelako grafiaz gainerako aldatuak bat —erlatiboetan ere—, kopiatzailearen hausnarketa-ren bat irudikarazten duena hauen inguru. Antzeko arazoiez mantendu ditugu 1249-1250, 1275 eta 1282, 1273-1274, edo 1258 eta 1265. Ez dugu hasieran beste kopia susmo zuzenik izan, nahiz izan litekeen. Eta badira bestelako nahasteak ere, Aurrekoetxeak eta Videgainek (2004, 2009) aitortu legean (1297 Pagola, Z-koa ez da Z-ko hizkeran egina, baizik NB-koan; ...). Horiezaz landa, 1300 Iholdi, NB-ko testua ere itzulpen berezia da, errientak berak aitortu bezala, euskaraz nahikoa aldatua, dotoretua eta apaindua, baina nahikoa fidela hala ere, eta kontuan hartu dugu azterketan. 1320 Banka, NB-koa ere bada pertsonal samarra, baina kontuan hartu gargarria.³

0.2. 6 erlatibo garbi jatorrizko frantsesezkoan: 7 euskal itzulpenetan (6 izen ardazdun; 1 libre)

6 esaldi erlatibo garbi dira frantsesezko jatorrizkoan: 5, izen ardatz baten ondorengo; erlatibo libre 1, izen ardatz isildukoa. Kurioski, itzulpenetan bada 7. esaldi bat

² Jada lehen sintagmaren itzulpen berak ere erakutsi legean, *un homme* itzultzeko, *batec guizon, bat guizon* ematen baitute.

³ Itzulpen, itzultzaile, jatorrizko testu eta beste xehetasun askotarako: Aurrekoetxea & Videgain (2004, 2009).

euskal itzultzaile gehienek erlatiboz emana, eta horrexegatik kontuan hartu duguna, nahiz jatorrian erlatiborik izan ez. Hala, 6 esaldi izen ardazdun hartuko ditugu kontuan, eta libre bat (hau 1. paragrafoko: “donnez-moi *ce que je dois avoir*”).

0.2.1. *Euskarazko izen ardazdun erlatiboen murrizgarritasuna frantsesezko jatorrizkoetan*

Agian eztabaidatu liteke izen ardazdun erlatiboen artean zenbateraino den bakoitza murrizgarri edo ez jatorrizkoan,⁴ hausnartzeko ere gero halako «balizko murrizgarritasun eskala batek» eraginik eduki ahal izan ote duen itzultzaileengan —eta kasuan nolakoa—, erlatibo egitura bat edo beste aukeratzeko garaian.⁵ Hala pentsatu litezke, nolabaiteko eskalan: 1-2-3 esaldi murrizgarrien; 4, ez hain murrizgarri edo; eta 5-6 bati ere murrizgarri ez edo. Segidan etzanetan erlatiboak, beren testu-aurrearekin:

1. Il avait quelquefois si grand faim qu’il aurait bien mangé *ces feuilles de chou et ces fruits pourris que mangent les porcs* [jatorrizko 3. paragrafoan. Guk *azena* deituko dugu, murrizgarriena edo].
2. Un soir, le ventre vide, il se laissa tomber sur un escabeau, regardant par la fenêtre *les oiseaux qui volaient légèrement* [4. par. Guk *txoriarena* deituko dugu].⁶
3. Vous pourrez aussi prendre des coqs, des canards, et amener *un veau bon à tuer*: ... [7. par. Guk *txahalarena* deituko dugu].⁷
.....
4. Il traversa beaucoup de landes, des bois, des rivières, et vint *dans une grande ville, où il dépensa tout son argent* [2. par. Guk *hiriarena* deituko dugu].⁸
.....
5. Puis il vit paraître dans le ciel la lune et les étoiles et se dit en pleurant: *Là-bas, la maison de mon père est pleine de domestiques qui ont du pain et du vin, des œufs et du fromage, tant qu’ils en veulent* [4. par. Guk *zerbitzariena* deituko duguna].⁹

⁴ Nahiz kontu hauek ez diren zeharo argiak izan ohi, txuri ala beltzekoak, ezta ere frantsesez edo hizkuntza erromantze edo VO motakoetan ere. Are ilunagoak euskaraz, nahiz Euskaltzaindia bera ere murgiltzen den eztabaidan (1999, 200-1). Esaldi erlatiboak agertu ohi diren inguru mugatu / ez-mugatu // murriztu / ez-murriztuen inguru, edota esaldi erlatiboen beraien rolag laguntzen duten izen ardatz hura murrizten, ikusi liteke hainbat aipamen in Hidalgo (2002b: 34-6; 2003: 26-35).

⁵ Nahiz euskaraz aspaldidanik zalantzan jarri duten balizko eragin hau ikastun gehienek (ik. De Rijk 1972: 150-6, Oihartzabal 1985: 13; 125-9, Euskaltzaindia 1999: 200-1; 235-40, Hidalgo 2002b: 34-6; 2003: 26-35).

⁶ Murrizgarria, zehazten duen neurrian, seme galduak ez ziela so egiten, esaterako, lurrian ziren txoriei. Ordea, aipatu *hegan egitearen* ezaugarria, hain da hegaztien berezko, zalantza ere egin liteke ezer zehazten ote duen.

⁷ Frantsesez erlatiborik gabe emana, baina osagarria —*bon à tuer*—, adjektiboz, preposizio sintagmaz edo erlatiboz emana izan, murrizgarria duda gabe, nahiz izen ardatza jatorrizkoan ere *un* zenbatzaile zehaztugabez emana izan.

⁸ Ezaugarriak erabat mugatzen ez badu ere zein hiri den —eta horren seinale honen *une* artikulua zehaztugabea jatorrizkoan—, bai ematen du honen identifikatzeko erreferentzia nagusi bat, nahiz ezaugarri hori —seme galduak bertan xahutuko duela bere diru guzia—, bertara iritsi eta gerokoa izaki, gehiago gertatzen den koordinazio narratiboa beste ezer baino areago.

⁹ Ez murrizgarria-edo, ezaugarriak ez baitu itxuraz murrizten zerbitzarien multzoa, nahiz hori gehiago dioskun logikak eta semantikak erlatibo motak baino (eta izen ardatzaren determinazio ezak).

6. Que tu le veilles ou non, il faudra que tu chantes toi aussi et que tu te réjouisses avec nous, parce que *ton frère qui était mort* est revenu à la vie [2. par. Guk *anaiaarena* deituko dugu].¹⁰

Bakoitzean aztertuko ditugu itzultzaileen irtenbideak, eta hauek konparatuko, aurretik aztertu 2.181 erlatibotako 2 corpus zabalagotako¹¹ antzeko esaldiekin (ik. Hidalgo 2002a-b, 2003, 2004, 2005a-b).

1. Azen erlatiboa (murrizgarriena) [*ces feuilles de choux et ces fruits pourris que mangent les porcs*]

—Erlatibo bidez: Itzultzaile guztiek ematen dute itzulpena erlatiboz (141; % 100); besteetan ez bezala.

—Osorik ezkerreko erlatibo bidez: 141etako 86k (% 61,0) [L-ko 34tik 25ek (% 73,5), NB-ko 68tik 41ek (% 60,3) eta Z-ko 39tik 20k (% 51,3)]. Proporzio txikiagoa, zenbat eta ekialderago. Nola:

(1) *urdek jaten tusten* aza hosto eta fruitu ustelac (Lehuntze, L)

—Erlatibo hautsiak: Ez du itzultzaile bakarrak ematen batere ezkerretiko erlatibo hautsirik¹² —ez hau, ez beste—, nahiz osagarri bakarrekoak ere ageri diren inoiz hautsirik —% 1,7— konparazio corpusetan.¹³

—Eskuineko erlatibo bidez: 141etatik 55ek (% 39,0). Hiru lurraldeetan dira gehiengo ezkerrekoak, baina eskuineko gehiago da zenbat eta ekialderago: L 9 (% 26,5); NB 27 (% 39,7); Z 5 (% 48,7). Guztietan ere proportzio altu(xe)agoa, osagarri labur bakarreko erlatiboen arterako, aurreko bi corpus zabalagoetan baino: % 18,2 eskuinetik; % 81,8 osorik ezkerreko erlatiboz (Hidalgo 2005).

—*Zein... bait-* erlatibo aposizioak: Eskuinetiko erlatiboa darabilten 55 itzultzaileetatik soilik 13k (guztien % 9,2 —% 2,5 konparazio corpusetan—) dakarte *zein... bait-* erlatiboa, segidakoaren antzera:

(2) aza osto hek eta fruitu usteldu hek *zoinak jaten baitituzte cherriek* (Ainhoa, L)

- 13etatik 1 L (L-koen % 2,9), 7 NB (% 10,3) eta 5 Z (% 12,8). Arexeago ekialderago.

¹⁰ Ez murrizgarriena edo, hasieratik aipatzen baita etxeko jaunak ez dituela bi seme baino, eta beraz etxean geratuak ezin izan beste anaia bakarra baino, etxetik alde egin zuena, izen ardatzaren aurreko *ton* genitiboak nahikoa determinatua ere.

¹¹ Batetik *1994ko corpora* deitu duguna (non laurden bat baino gutxixeago dagokien idatzizko testu klasikoak, eta hiru laurden-edo ahozko testigantzei —% 80 gaur eguneko zuzenekoak, eta % 20 XIX. mendetikoak—). Bestetik, *Medikantzako corpora* deitu duguna, M. Aranburu eta M. Bago Agirrek, Gipuzkoako mendebaleko Deba eta Itziarko medikuek 1899an argitaratu zuten *Erriko Jendeentzat Osasun Legeak eta Medikantzako Argibideak* liburuxka (xehetasunak: Hidalgo 1999).

¹² Esaldiko osagarriren bat, kasuan bakarra —*urdeek, txerriek*—, erlatibatutako aditzaren eta izen ardatzaren eskuinetik.

¹³ % 2,9 2 osagaikoetan; % 14,2 3koetan; % 22,4 4 osagaikoetan, eta are % 42,5 5 edo osagai gehiagokoetan (Hidalgo 2002a).

- 9 (% 69,2) izenordain mugatuz —*zoinak, zuñak*—. NB-ko 7ak, Z-ko 1, eta eman Ainhoa L-koa.

— Zuberoako beste 4ak (13etako % 30,8), izenordain mugagabez *-zuñ-*, segidakoaren antzera:

- (3) aza osto hurac eta früta hurac *zuin jaten beitiütie urdec* (Eskiula, Z)

- 13etako soilik 2k (% 15,4 —% 88,2 konparazio corpusetan—) tartekatzen du subjektua, osagarri bakarra, *zein...* izenordain eta aditzaren artean (Aldude, NB —segidan— eta Aloze, Z-koek *-zuñ-*):

- (4) aça osto eta fruitu usteldu hec *çoinac cherriec yaten baituste* (Aldude, NB)

— *-(e)n...* erlatibo aposizioak: 11 (guztien % 7,8 —% 9,4 konparaziokoetan—), segidakoaren antzeko:

- (5) aza hostuac eta fruitu usteldu hetarik *urdiäk yaten ditustenac* (Arrangoitze, L)

- 2 L (L-koen % 5,9), 8 NB (% 11,8) eta 1 Z (% 2,6).
- 11 esaldietatik 2k (% 18,2) ematen dute subjektua, osagarri bakarra, aditz, menderagailu eta determinantearen ondoren (biak NB-koak) (% 6,2 konparazio bi corpusetan —Hidalgo 2002b—):

- (6) aça hosto hec éta frutu ousteldu hec *yaten tuzténac ourdec*. (Arberatze-Zilhekoa, NB)

— Izen determinatuaren ondorengoak (denera): Eskuinetiko 55etik 24 (13 *zein...* + 11 *-(e)n...*), erlatiboen % 17,0 —% 11,8 konparazioko corpusetan [3 L (% 8,8), 15 NB (% 22,1), 6 Z (% 15,4)—].

— Izen ardatz determinatugabeen ondoko *-(e)n...* erlatiboak: Nabarmentzekoa, 31 itzultzailek ematen dituzte (% 22,0; konparazio 2 corpusetan osagarri bakarreko % 5,2), segidakoaren antzekoak:

- (7) aça hosto eta frouitou ousteldou *ourdec yaten ditouzten hec; ...* (Uztaritze, L)

- L-ko 6 (L-koen % 17,6), NB-ko 12 (% 17,6) eta Z-ko 13, gehixeago (% 33,3).
- 31tik bakarrak ematen du (% 3,2) esaldiko osagarri bakarra aditz, menderagailu eta determinatzailearen ondoretik (2 corpusetako halako esaldien % 4,2ren aldean —Hidalgo 2004—):

- (8) aza osto eta fruita usteldu *yaten tuztenac urdec* (Arnegi, NB)

— *-(e)n* edo *bait-* (*zein...*) erlatiboak elkarren ondoan denera: Itzultzaileen % 90,8k darabiltza, izen ardatzaren ezker edo eskuin, *-(e)n* atzizki bideko erlatiboak (L: % 97,1; NB: % 89,7; Z: % 87,2 —% 97,5 konparaziokoetan—). Soilik % 9,2k *bait-* (kasuan soilik *zein...* *bait-*) itxurako erlatiboak.

2. Txorien erlatiboa [murrizgarria(?)] [*les oiseaux qui volaient légèrement*]

Aipatu dugu nola erlatibo hau ere murriztaileztat jo litekeen, eta mugatutzat, nahiz emandako ezaugarria txorien nahikoa generikoa den, eterea edo poetikoa, eta ezer gutxi murrizten duen.

— Erlatiboen ordezeko: Eta agian horregatik 26 itzultzaileren kopuru esanguratsu batek (% 18,4) [4 L (% 11,8), 14 NB (% 20,6), 8 Z (% 20,5)], uko egiten dio esaldia erlatibo bidez emateari.

- 8k ez darabil batere aditzik erlatiboaren ordezk (L 1, 4 BN, 3 Z) [3k *hegal-daka* (adb.; ik. adibidea), 3k *hegaltazale* (adj.), 1ek *choriac airian* soilik, edo beste 1ek are soilik *choriac*]:

(9) *choriac hegaldaca ahinki* (Bunuze, NB)

- 9k aditzaren *-t(z)en* partizipio burutugabea darabilte erlatiboaren ordezeko (2 L, 2 NB, 5 Z), nola:

(10) *choriak arinki egaldatcen* (Donibane-Lohitzune, L)

- -(E)LA(RIK) moduzko atzizkia darabilte berriz erlatiboaren ordezeko beste 9 itzultzaile kontuan hargarriek (% 6,8) (L 1, 8 NB, zuberotarrik ez —esanguratsua—?; 7k *-(e)la* darabil, 2k *-(e)larik*):

(11) *choriac hegaldakatzen ari zirela arinki* (Amenduze, NB)

(12) *chorier arinki airian zoazalaric* (Ortzaize, NB)

- Agian pentsa liteke bi esaldi mota, moduzko eta erlatibo, hauen elkar ordezkatzeko funtzioaletik etorri ote litekeen euskal tradizioan zenbait testuingurutan suma litekeen *-(e)la(rik)* eta *-(e)n...* aposizio erlatiboen arteko ordezkatzea (ik. Hidalgo 2002b artikuluan aipatuak —4.10.—).¹⁴

— Erlatibo bidez: Hala ere 115 itzultzailek (% 81,6) eusten dio euskaraz erlatiboa emateari [30 L (% 88,2), 54 NB (% 79,4), 31 Z (% 79,5)] (osagarri bakarrekoa hau ere, konparazio datuak koadroan).

— Osorik ezkerreko erlatibo bidez: 115etako 65ek (% 56,5) [21 L (% 70,0), 31 NB (% 57,4), 13 Z (% 41,9), hainbat eta proportzio txikiagoa, dirudienez, zenbat eta ekialderago], nola:

(13) *arinki hegaldaca sabiltsan* chorieri (Urketa, L)

— Eskuineko erlatibo bidez: 115etik 50 (% 43,5) [9 L (% 30,0), 23 NB (% 42,6), 18 Z (% 58,1 nabaria).

— *Zein... bait-* erlatibo aposizioak: 36 itzultzailek darabil (eskuineko erlatiboa darabiltenen % 72,0; erlatiboa darabilten guztien % 31,3 [6 L (% 20,0), 19 NB (% 35,2), 11 Z (% 35,5)]), nola segidakoa:

(14) *chorier soïnac aïratsèn baïtsiren arinki* (Itsasu, L)

- 21 (% 58,3) izenordain mugatuz —*zoinak* ik. (14)— [L 5 (% 83,3), NB 16 (% 84,2); Z 0, adierazgarri].

¹⁴ Nolanahi hainbat urruti seguru asko, hegoaldean gaur egungo gazte eta euskaldun berrien artean, sumatu litekeen *-(e)la* atzizkiaren erabilera puztutik *-(e)n(a...)* aposizioaren ordezeko (espainierazko *que-*ren bikoiztasunaren eragin zuzen edo).

- Beste 15ak (% 41,7) [L 1 (% 16,7), NB 3 (% 15,8), Z 11k (% 100)] ize-nordain mugagabez *-zuñ-*:
  - (15) chorie, *zoin airatzen baitziren ahinski* (Donibane-Garazi, NB)
- 36etako 10ek (% 27,8 —% 88,2-edo konparazio corpusetan—) tartekatzen du osagarriren bat, *zein...* izenordain eta ondoko aditzaren artean [2 L (% 33,3), NB 7 (% 36,8), soilik 1 Z (% 9,1)], nola:
  - (16) choriér *çoinac airian baitzabiltzan arhinki* (Uhartre-Garazi, NB)
  - (17) tchorier *couign ahinki hegaltatzen beitziren* (Hauze, Z)
- *bait-* erlatiboak: 2 (1 NB, 1 Z; erlatiboen % 1,7; eskuinetikoen % 4,0; biak ere hautsiak):
  - (18) tchorier, *hegaltatzen beitzien arhinki* (Zalgize-Donetztebe, Z)
- *-(e)n...* erlatibo aposizioak: 5 baino ez (% 4,3) [3 L (% 10,0), 2 NB (% 4,1); Z 0], nola segidakoa:
  - (19) choriac *arinqui airatzen zienac* (Biriatu, L)
- 5etako 3 —ik. (19)— ardatz absolutiboaren ondoren, eta ondoko erlatiboare, bestela ezin bezala.
- 2 izen ardatz orde datiboan ematen dira (*txoriei...*). Eta batek (20) datiboan komunztatzen du erlatiboa. Besteak (21) absolutibo pluralean (EGLU-V-ek erakutsi legean —eta ez gomendatu—):
  - (20) chorièrr *çalhou hégalatcénn cirénèrr* (Ezterenzubi-NB)
  - (21) chorièrr *arinki yohan zienac* (Lehuntze, L)
- 5etako bakarrak (% 20) ez du aditza amaieran (% 6,2 konparazio corpusetan; Hidalgo 2002b):
  - (22) chori batçu *hegalatzen cirenac ahinzki* (Lasa, NB)
- Izen determinatuaren ondorengoak (denera): 50etik 43 erlatibo (36 *zein...* + 2 *bait-* + 5 *-(e)n...*; erlatiboen % 37,4 —% 11,8 konparazioko corpusetan—) [9 L (% 30,0), 22 NB (% 40,7), 12 Z (% 38,7)].
- Izen ardatz determinatugabeen ondoko *-(e)n...* erlatiboak: 7 itzultzailek ematen dute halakorik (% 6,1, zeinetako 6 zuberotar, Z-ko % 19,3 eta 1 NB, NB-ko % 1,8; ez da lapurtarrik), nola:
  - (23) tchori *arhinki hegaltatzen zirener* (Gotaine-Iribarne, Z)
- 7etako 5 ematen dira (% 71,4) goiko adibidea bezala esaldiko osagarri bakarra tartekatuz ardatza eta aditzaren tartean; eta 2 hautsirik (% 28,6 —% 2,8 konparazio corpusetan antzekoetan—), nola:
  - (24) tchori *hégalatzen zièner arhinzki* (Santa-Grazi, Z)
- *-(e)n* edo *bait-* (*zein...*) erlatiboak elkarren ondoan (denera): 38 itzultzailek (% 33,0) darabiltzate *bait-...* itxurako erlatiboak, aurrepartikulaz (36) edo gabe (2) [6 L (% 20,0), 20 NB (% 37,0), 12 Z (% 38,7)]. Beste 77k (% 67,0) darabiltza, izen ardatzaren ezker edo eskuinetik, modu bateko edo besteko *-(e)n* atzizki bideko erlatiboak [24 L (% 80,0), 34 NB (% 63,0), 19 Z (% 61,3)].

3. Txahalarena (murrizgarria) [*un veau bon à tuer*]

Ez da zalantzarik jatorrizko adjektibo konposatuak (*bon à tuer*) paper guztiz murriztailea duela txahal multzoan, eta hori bera du euskaraz ere, adjektiboz emana edo erlatiboz.

- Erlatibo (jokatu) bidez: Aipagarria, 141etik 86 itzultzailek (10tik 6k, % 61,0) jotzen du euskaraz erlatibo jokatua erabiltzera, jatorrizko frantseseko testuan ez bezala [eta antzera lurraldez lurralde: 19 L (% 55,9), 44 NB (% 64,71), 23 Z (% 59,0)]. Datuak hausnarrarazi liezaguke euskararen balizko zailtasunaz egitura erlatiboak erabiltzeko inguruko hizkuntza (S)VOen aldean (ik. 8.6. atala).
- Osorik ezkerreko erlatibo bidez: Erlatibo jokatua darabilen 86 itzultzailetik 34k [% 39,5 —% 78,7 konparazio corpusetan—; 11 L (% 57,9, ekialdean baino areago), 14 NB (% 31,8), 9 Z (% 39,1)], nola:

(25) *hiltceco on den* ahetce bat (Azkaine, L)

- Eskuineko erlatibo bidez: 52 itzultzailek [% 60,5 —% 21,3 konparazio corpusetan antzeko esaldietan—; 8 L (% 42,1, ekialdekoagoek baino proportzio txikiagoan), 30 NB (% 68,2), 14 Z (% 60,9)].
- *Zein... bait-* erlatibo aposizioak: Ohargarri, ez da batere *zein...* erlatiborik (% 100 *hiriaren*, % 31,3 *txorien*, are % 9,2 *azen* —murrizgarrienean—). Zergatik? Jatorrizkoan izenorde erlatiborik ez delako?
- *bait-* erlatiboak: Inork ez darabil *bait-* erlatiborik ere, baina hauek gutxi ageri dira oro har.
- *-(e)n...* erlatibo aposizioak: Eskuinetiko erlatiboa darabilten 52etatik 41ek [erlatiboa darabiltenen % 47,7 —% 10,7 konparazio corpusetan—; 6 L (% 31,6), 26 NB (% 59,1), 9 Z (% 39,1)], nola esaterako:

(26) *chahal bat, ehaiteko houn dena* (Bildoze, Z)

- 41etik 6k (% 14,6; 4 BN eta 2 Z) erlatibo hautsia darabilte —osagarriren bat aditz ondoretik—, nola:

(27) *ahaché bat on dena hiltzeko* (Azkarate, NB)

- Izen determinatuaren ondorengoak: 41 *-(e)n...* aposizioak (% 47,7 —% 14,7 konparaziokoetan—).
- Izen ardatz determinatugabeen ondoko *-(e)n...* erlatiboak: Eskuinetiko 52 erlatiboen 11 [guztien % 12,8 —% 4,8 konparaziokoetan—; 2 L (% 10,53), 4 NB (% 9,1), 5 Z (% 21,7, zabalxeagoa), nola:

(28) *aratze hiltzeko on den bat* (Haltsu, L)

- 11tik 1ek du erlatiboa hautsia (% 9,1 —% 2,8 konparaziokoetan—), osagarri bat aditz ondoretik ere:

(29) *arethe houndembat ehaiteko* (Atharratze-Sorholüze, Z)

- Erlatibo(-jokatu-)aren ordezkoi: *Txorien* erlatiboan —murriztaile baina etereo edo poetikoa— 26 itzultzailek (% 18,4) egiten zion uko euskaraz erla-

tibo jokatua erabiltzeari. *Txahalaren* esaldi ondo murriztaile honen aurrean berriz, frantses testuari lotuago-edo, 55ek (% 39,0) ez darabil erlatibo jokatuturik [eta antzera lurraldez lurralde: 15 L (% 44,1), 24 NB (% 35,3), 16 Z (% 41,0)].

- Baina soilik 6k (itzultzaileen % 4,3) ez darabil batere aditzik ezaugarria emateko (5ek adjektibo hutsa —nola adibidea—; 1ek hau ere ez) (*txorie-nean* 8 ziren —% 5,7— batere aditzik ez zerabiltenak):

(30) *assé bat éderra* (Donapaleu, NB)

- Aditz [erlatibo (?)] jokatugabea erlatibo jokatua ordezko: Erlatibo jokatua ez darabilten beste 49 itzultzailek [% 34,7 esanguratsua: 13 L (% 38,2), 20 NB (% 29,4), 16 Z (% 41,0)] darabil *-t(z)eko* aditz egitura [erlatibo (?)] jokatugabea,¹⁵ *on* adjektibo predikazioarekin batera.
- 32k [ADJEKTIBO + *-T(Z)EKO*] egitura [% 65,3; 10 L (% 76,9), 14 NB (% 70,0), 8 Z (% 50,0)], nola:

(31) *chahal bat houna erhaiteco* (Ündüreine, Z)

- Hala-moduzkoak 21. Eta 11k *bat* zenbatzailea adjektiboaren ondoren (3 L, 7 NB, 1 Z), nola:

(32) *chahal houn bat ehaiteco* (Aloze, Z)

- 17k [*-T(Z)EKO* + ADJEKTIBO] [% 34,7; 3 L (% 23,1), 6 NB (% 30,0), 8 Z (% 50,0 nabariagoa)], nola:

(33) *chahal bat ehaiteco houna* (Gamere-Zihiga, Z)

— *-(e)n* edo *bait-* (*zein...*) erlatiboak elkarren ondoan (denera): Zergatik darabilte erlatibo jokatua darabilten itzultzaile guztiek *-(e)n* bidezko erlatiboak, ardatzaren ezker (% 24,1) edo eskuin, izen determinatuaren (% 29,1) edo gabearen (% 7,8) ondoren —edo aditz jokatu gabeko-edo erlatiboak ere (% 34,7); eta soilik % 4,2 aditz gabeko egitura—, eta aldiz inork ere ez, *zein...* edo *bait-* erlatiborik? Zerikusi bide du jatorrizkoan izenordain erlatiborik ez eman izanak (bai *à* preposizio soila *-à tuer-*)?

¹⁵ Nahikoa egitura erlatibo argia gertatzen da [*-t(z)eko* + izen ardatza] (ik. Hidalgo 2005b), izen ardatzari artean burutu gabeko ezaugarriak eransteke garaian, [*-tako* / *-dako* / *-(r)iko* / *-(r)ikako*] edo partizipio soila + izen ardatza] egiturak erabiltzen diren bezala ardatzari ezaugarri burutuak eransteke («hor daukazu *jasotako* / *jasoriko* / *jasorikako* / jaso (+ $\emptyset$) arropa» vs. «hor daukazu *jasotzeko* arropa»). Nahasiago izan litezke erlatibo gisa sailkatzeko [*-t(z)eko* + ... + izen ardatza] edo [izen ardatza (+ ...) + *-t(z)eko*] egiturak, duten jatorria dutelarik ere, ia erabateko askatasun finala-edo eskuratu duten neurrian: «hor daukazu arropa gaur *jasotzeko* / «*jasotzeko* hor daukazu arropa». Baina berriro erlatibo aposizio jokatugabe lirateke honen antzekoak: hor daukazu arropa gaur *jasotzekoa*. Kasuan, *eraiteko txahala* / *txahala eraiteko* / *txahala eraitekoa*...

4. **Hiriaren erlatiboa (murrizgarria?)** [*dans une grande ville, où il dépensa tout son argent*]

Ohartzekoa esaldia. Nolabaiteko erlatibo murriztailea (*hiria* zein den zehazten lagundu lezakeen ezaugarria emanez, nahiz *une* zehaztugabez). Baina erlatiboak eman ezaugarria etorkizun narratiboa da (seme galduaren ondorengo jokabidea), jatorrizkoan koma emana ardatzaren ondoren, hau erlatibotik hainbat bereziz. Itzultzailearentzat bitxi edo narrazioaren zentzuaren aurkako izan liteke etorkizuneko ezaugarri hori ardatzaren aurretik ematea («diru guzia xahutuko duen hiri batera»). Bestalde, jatorrizko erlatiboaren izenordaina ez da *qu...* sailekoa, baizik *où* (*non*). Zernahirengatik, kontua da euskaraz erlatiboa darabilten 137 itzultzaileek (% 100; guztien % 97,2), darabilteela *zein...* [edo *non*] itxurako erlatiboa (konparazio corpusetan tamainako¹⁶ erlatiboen % 4,0k soilik —% 10,9 zeinahi tamainakoak; % 15,5 ere bai, soilik Medikantzako corpus idatzian; ik. Hidalgo 2003—); eta inork ere ez aldiz, 3 lurraldeetan ere, ez ezkerretiko ez eskuinetiko inolako *-(e)n* itxurako erlatiborik. Zer-gatik?

—Erlatibo bidez: 141 itzultzaileetatik 137k (% 97,2) darabil erlatiboa. Soilik 4 (% 2,8; 3 NB, 1 Z) gabe.

—Erlatiboen ordezkio: 4ek *han* adberbioz ordeztuz izenordain erlatiboa, hau esaldi nagusi bihurtuz:

(34) hiri handi batetara, *han chahutu cin béré diru guçia* (Aiherra, NB)

- 4 itzultzaile horietako 2k ez darabil batere *zein...* erlatiborik itzulpenean (Iholdi, NB —itzultzaile berezia—; Ezterenzubi, NB). Beste biek, bana (*txoriena* Aiherra, NB; *zerbitzariena* Pagola, Z).

—Osorik ezkerreko erlatibo bidez: Inork ere ez (% 0). Zer dela eta? Narrazioaren eragin? Partikula?

—Eskuineko erlatibo bidez: Erlatiboa darabilten 137 itzultzaileek (% 100).

—*Zein...* *bait-* erlatibo aposizioak: Erlatiboa darabilten 137 itzultzaileek (% 100).

- 11k ZOINTAN / ZUINTAN aurrepartikula mugagabez (% 8,0) [2 L (% 5,9), 6 NB (% 9,2), 3 Z (% 7,9)]:

(35) hiri handi baterat, *coïntan sahutu baitçuen bere diru gucia* (Larresoro, L)

- 126k berriz (% 92,0) *NON* / *NUN* galdetzailez [32 L (% 94,1), 59 NB (% 90,8), 35 Z (% 92,1)], nola:

(36) hiri handi bateta, *nun chahutu baitçiin bere diru gucia* (Lehuntze, L)

- *Non-*en artean Hazparne, L-koak *NUN* ETA eta Arruta-Sarrikota eta Garruze, NB-koek *NUN* ERE:

(37) hiri handi batetarat *NOUN* ETA *chahoutou baitzouen bere dirou gouzia*

¹⁶ 2 osagaikoak kasuan; luzera konparazioetan osagaitzat jo ditugu corpusetan *-(e)ko* eta *-(r)en* izenlagunetako bakoitza ere.

(38) hiri handi batetala NOUN ERE *despendiatou beytzien bere dihourou gouzia* (Arruta-Sar..., NB)

- Aurrepartikula darabilten 137etik 123k (% 89,8) ematen du aditza aurrepartikularen ondore justuan, goiko lau adibideetan bezala. Soilik 14k (% 10,2) aditza amaieran (konparazioetan % 30 tamainako-gutxi-etan —% 5,4k denak kontuan; Hidalgo 2003—; 1 *zointan* (Larraine, Z), eta 13 *non / nun*, bakarrik edo *eta* edo *ere* partikulekin) [4 L (% 12,5), 5 NB (% 8,47), 5 Z (% 14,29)], nola:

(39) hiri handi baterat NUN ERE *bere dihuria chahutu bitzien* (Garruze, NB)

— Izen determinatuaren ondorengoak denak. Denek emanez erlatiboa ardatz determinatuaren ondore justuan esaldi nagusiko beste osagairik tartekatu gabe. Ez hala *zerbitzarienean* (ik. 5).

5. Zerbitzariena [ez murrizgarria (?)] [(*pleine de domestiques qui ont du pain et du vin, des œufs et du fromage, tant qu'ils en veulent*)]

Erlatiboz emaniko ezaugarriak itxuraz ez du murrizten zerbitzarien multzoa, nahiz hori gehiago dioen logika eta semantikak, erlatiboak baino. *Zerbitzari* izen ardatzaren determinazio eza gorabehera, areago koma edo beste zeinuren faltan, aitzak izan litzake bestelako zerbitzariak ere (gaizki mantenduak ...). Ohartu bestalde, erlatibo luzea dela besteen aldean, gure konparazio corpusetako luzeenen pareko.

— Erlatibo bidez: 141etik 134 itzultzailek (% 95,0).

— Erlatiboen ordezko: 7k ematen dute ezaugarria erlatiborik gabe (% 5,0; 5 NB, 2 Z).

- 6k erlatiboa esaldi nagusi bihurtuko dute narrazioan, nola segidakoak:¹⁷

(40) mithilez betherik duçu eta *haïek badicie ogui eta ardou, araoutce eta gazna, nahi dien beçagn hainbeste* (Bildoze, Z)

- Banka, NB-koak berriz, -(E)LARIK bidezko esaldia darabil ordez (*txorienean* ere *-(e)la* moduzkoa):

(41) chéhiès bétéa da *doutélaric ogui, arno, arroulsé éta gashna nahi doutén béssambat*

— Osorik ezkerreko erlatibo bidez: 134tik soilik 2 (% 1,5 —% 21,8 konparazio corpusetan tamaina bereko esaldietan—), L-ko Arbona eta Senperekoak, biak hautsigabeak, nola segidakoa, azkenarena:

(42) béthéa da *ogui éta arno, arroltcéac éta gachna, nahi doutén béceombat doutén chéhiéz*

¹⁷ Hauen artean, Iholdi, NB-ko itzultzaile berezia. Ez darabil erlatiboa jatorrizkoaren parean, baina, ordain, beste erlatibo osorik ezkerretiko bat ematen du jatorrizkoan ez dena: «... , *éné aïaren étchéan dagoden séhi guziek* baduté zer jan...»

- Eskuineko erlatibo bidez: Eskuinetiko erlatiboa aldiz 132k (% 98,5 —% 78,2 konparaziokoetan—).
- *Zein...* *bait-* erlatibo aposizioak: 115 [% 85,8 —% 44,3 konparazio corpusetan tamaina bereko esaldietan—; 24 L (% 70,6), 56 NB (% 88,9); 35 Z (% 94,6)], nola segidako Arrangoitze, L-koak:
- (43) *bethia da sehis, soïnec baitute oguia eta arnoa, arroltciak eta gasna, nahi duten becimbat*
- 113k (% 98,3) ematen du aditza *zein...* menderagailuaren hurrena goiko adibidean bezala (—% 52,5 konparazio corpusetan tamainako esaldietan—. Soilik 2k ez (% 1,7), Domintxaine-Berroeta, Z —tarteetan—, eta Izura, NB-koak amaieran —soilik % 0,7k konparazio corpusetan tamainakoetan—:
- (44) *betheïc duc muthilez zuïnec ogui, ano, arroltce eta gasna beïtute nahi uten bezaïmbat*
- (45) *betheïc duc muthilez zuïnec ogui, arno, arroltce eta gasna nahi duten bezaïmbat baitute*
- Denetan ere ezin jakin itzultzaileak plurala darabilen edo mugagabea —*zoïnek / zuïnek* bera baita—.
  - Hazparne, L-ko itzultzaileak ZOÏNEK ETA darabil (*hiriarenean* ere NUN ETA itzultzaile berak):
- (46) *betia da moutilez ZOÏNEK ETA baitoute ogui, arno arroltce eta gasna nahi duten bezenbat*
- Arruta-Sarrikota, NB-koak ZUÏNEK EZE darabil (*hiriarenean*, NUN ERE eta *anaiarenean*, ZUIN ERE):
- (47) *zehiz bethia da ZOUÏNEK EZE beytoute oguia eta anoua, arrotziak eta gazna nahidouten bezain bezte*
- Ohargarri, 3 itzultzailek aldatzen dute erlatiboaren izen ardatza *etxe* izenera eta izenordain erlatiboa honekin komunztarazten (2 *non / nun*, 1 *zuñtan* —zuberotarrak—), nola Aiziritze, NB-koak:
- (48) *ETCHIA béthéric da magnatas noun béitouté oguia éta arnoua, arroltcé éta gazna, nahi duten bêçaïn bertcé*
- 115etako 91k (% 79,1) ematen du erlatiboa izen ardatzaren ondore justuan (ik. 43-6 adibideak), eta 24k (% 20,9) tartekatzen du esaldi nagusiko beste osagairen bat (ik. 47-8 adibideak).
- *bait-* erlatiboak: 3 [% 2,2; 1 NB (% 1,6), 2 Z (% 5,4)], 3ek aditza esaldi buruan, nola Barkoxe, Z-koa:
- (49) *betherik da mithilez, beitié ogi eta ardou, arraoutze eta gazna nahi dien bezaïgn besté*

— *-(e)n...* erlatibo aposizioak: 12 (erlatiboen % 9,0 -% 15,8 konparazio corpuse-tan tamaina berekoetan- [6 L (% 17,6), 6 NB (% 9,5); zuberotarrik ez]. Hala Donibane-Lohitzune, L-koa:

(50) *sehiz bethea da, oghi, arno, arrautze eta gasna, nahi bezinbat dutenak*

- 12etako 11k (% 91,7) ematen du, (50) bezala, erlatiboa absolutibo plura-lean (EGLU-V-ek erakutsi baina ez gomendatu legean), kasu komunztadura gabe ardatzarekin. Batek (% 8,3) komunztatua:

(51) *bethea da sehiz, nahi duten bezambat ogi eta arno, arrulze eta gasna, dutenez* (Baigorri, NB)

- 12etako 3k (% 25,0) ematen dute goiko 2ek bezala erlatiboaren aditza esaldiaren amaieran.
- 9k (% 75,0) hasieran (Larresoro, L-koaren gisa), edo tartean (Azkaine, L-koaren itxuran):

(52) *bethea da sehiez doudenac oguia eta arnoa arroltceac eta gasna nahi douden beçambat*

(53) *bada haimbertce sehi, oguia eta arnoä doudenac, eta arroltciac, eta gasna nahi duden becembat*

- 12etako 8k (% 66,7) ematen du erlatiboa izen ardatzaren ondore justuan (ik. 51-3 adibideak), eta 4k (% 33,3) tartekatzen du esaldi nagusiko beste osagaien bat (ik. 50 adibidea).

— Izen determinatuaren ondorengoak: 134tik 130 (% 97,0; 115 *zein...* + 3 *bait-* + 12 *-(e)n...*).

- 130etatik 29k (% 22,3; 24 *zein...*, 1 *bait-* eta 4 *-(e)n...* aposizioa) tartekatzen du esaldi nagusiaren osagaien bat izen ardatzaren eta ondoko erlatiboaren artean [6 L (% 25,0), 12 NB (% 21,4), 6 Z (% 17,1)], nola (47-8) edo (50) adibideetan.
- Beste 99ek (% 76,2) ematen dituzte elkarren segidan izen ardatza eta erlatiboa (43-46; 51-53).

— Izen ardatz determinatugabeen ondoko *-(e)n...* erlatiboak: 2 [% 1,5; 2 L (% 5,9)], nola:

(54) *bethea da sehi ogi eta arno, arroltze eta gasna nahi duten bezembat daucatenez* (Bardoze, L)

6. Anaiarena (ez murriztailea) [*ton frère qui était mort*]

Anaiarena da erlatibo ez murriztaileena. Areago *ton* genitiboz aurkeztua anaia bakarra.

— Erlatibo bidez: ematen du 141etik 134 itzultzailek (% 95,0).

— Erlatiboen ordezko: 7 itzultzailek [% 5,0; 2 L (% 5,9), 4 NB (% 5,9), 1 Z (% 2,6)] erlatiborik gabe.

- 4k esaldi nagusi batez emanen dute ezaugarria (*hire anaia hila zuian* itxurakoa); 1ek adjektibo —partizipio burutu— soilez (*hire anaia hila*), eta beste 1ek ezaugarriarik gabe (*hire anaia*).
- -(E)LARIK moduzkoaz Donaixti-Ibarre, NB-koak (berak hala ematen duen bakarra):

(55) *hire anaya hila zelaric*

— Osorik ezkerreko erlatibo bidez: 134tik 3 [% 2,2 —% 81,8 konparazioan—; 2 L (% 6,2), 1 NB (% 1,6)].

- L-ko 2ek ematen dute erlatiboa edutezko genitiboaren ondoren, segidakoaren antzera:

(56) *hire hillacen anaya* (Getaria, L)

- NB-koak, erlatiboa edutezko genitiboaren aurretik:

(57) *hil cen hiré anéa* (Aiherra, NB)

— Eskuineko erlatibo bidez: 134 itzultzaileetako 131 [% 97,8 —% 19,2 konparazioan—; 30 L (% 93,7), 63 NB (% 98,4); 38 Z (% 100,0)].

— *Zein... bait-* erlatibo aposizioak: Bitxi edo, esan ohi denerako, erlatibo guztiz ez murriztaile izaki, 134 erlatiboetatik —eta eskuineko 131etatik— soilik 21 dira *zein...* erlatibo [% 15,7 —% 2,5 bakarrik nolana konparazio corpusetan—; 3 L (% 9,4), 12 NB (% 18,5), 6 Z (% 15,8)], nola:

(58) *hire anaia zuina hila baitzen* (Ainhoa, L)

- 21etik 10 (% 47,6) *zoina / zuina* izenordaina mugatu singularrean goiko adibidean bezala [2 L (% 66,7), 8 NB (% 66,7), batere zuberotarrik ez (% 0,0)].
- 11k (% 52,4) *zoin / zuin* mugagabea [1 L (% 33,3), 4 NB (% 33,3), 6 Z —guztiak (% 100,0)—], nola:

(59) *hire aneya ZOUIN ERE hila beytzen* (Arruta-Sarrikota, NB)

- Azken hau da bakarra izenordain erlatiboari beste partikularen bat eransten diona (*ere* kasuan; itzultzaile berak ematen du hiriarena NUN ERE eta zerbitzariena ZUIÑEK EZE partikulaz).
- 21etik soilik 4k (% 19,0; 4ak Donibane-Garaziko kantonamendukoak —% 88,2-edo konparazio corpusetan—) ematen du erlatiboa hautsirik, osagarri bakarra aditzaren ondoretik, nola segidakoa):

(60) *hiré anaya zoïna baïtcén hila* (Uharte-Garazi, NB)

— *bait-* erlatiboak: 8 itzultzailek [erlatiboen % 6,0; 2 L (% 6,2); 2 NB (% 3,1), 4 Z (% 10,5)], nola:

(61) *hire anaya hila baitzen* (Larribarre, NB)

- 8 itzultzaileek ematen dute erlatiboaren osagarri bakarra (*hila* / *hilik*) amaierako aditzaren aurretik.
- Kasu bakarra da itzultzaileek *bait-* erlatiboa modu kontuan hargarrian darabiltena. Baina kasuan nahikoa erraz nahastu litezke *bait-* en erabilera erlatiboa eta kausala, soilik euskarazko testuari begiraturuz gero, edota kontuan hartuaz jatorrizkoan ere erlatiboa esaldi kausal baten barne ematen dela («*parce que ton frère qui était mort est revenu à la vie*»). Hori gertatzen da bereziki, *bait-* erlatiboa darabilten 8 itzultzaileetatik 6k, eta juntagailua darabilelarik erlatiboaren ondoren, hau aurreko *zeren-*i dagokion esaldi kausalari lotzeko. Nola esaterako:

(62) *zérén* hiré anaïa hilik BEITZÉN *éta* arajin BEÏTA bizila (Urđiñarbe, Z)

- *-(e)n...* erlatiboak (izen ardatz determinatu edo gabearen ondoren): 134 erlatiboetatik 102 dira ohargarri izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* erlatibo [% 76,1 —% 14,6 konparazio corpusetan—; 25 L (% 78,1), 49 NB (% 76,6), 28 Z (% 73,7)]. Nahiz *anaïa-k a* berezkoa izaki, eta sintagma absolutiboan emana, ezin jakin litekeen noiz ematen den erlatiboa ardatz determinatuaren edo gabearen ondoretik (salbu Ostankoa, NB-ko determinatugabea —ergatiboa darabil hondarki, eta atzizki gabe ardatza—):

(63) hire anáie *hil zéna* (Maule, Z)

(64) hire anaya *hila senac* (eman baïtou bisirat) (Ostankoa, NB)

- 102 itzultzailetako 21ek *hil* darabil partizipio burutu gisa, (57 edo 63)-n bezala, eta erlatiboa osagarri gabe. Beste 81ek aditzaren aurretik ematen dute *hila* / *hilik* osagarria esaldia hautsi gabe.

7. Erlatibo librea(-edo) [*ce que je dois avoir* (nahiz jatorrizkoan *ce* izenordaina izan ardatz)]

- Erlatiboen ordezeko: 9 itzultzailek ordezkatzten dute erlatiboa izen soil eta edutezko genitibo batez (*ene partia*, ... edo antzeko) [% 6,4; 2 L (% 5,9), 6 NB (% 8,8), 1 Z (% 2,6)], nola segidakoa:

(65) éman ézazou *éné zouzéna* (Bithiriñe, NB)

- *-(e)n...* erlatibo librea: Erlatiboa darabilten 132 itzultzailetatik, 119k (% 90,1) darabilte *-(e)na* bidezko erlatibo librea [30 L (% 93,7), 56 NB (% 90,3), 33 Z (% 86,8)].

- 119tik 69k ematen du erlatiboa batere osagarririk gabe, nola segidakoak:

(66) eman nezazu *ucan behar dudana* (Makea, L)

- 50ek osagarri batez, aditza beti amaieran —% 96,4 konparazio corpusetan—, nola hurrengoetan:

(67) émâzou *nic béhaoutana* (Beskoitze, L)

(68) emadazu *niri heldu behar zaitana* (Milafranga, L)¹⁸

¹⁸ Osagarridunetan, zenbaitetan, Milafrangakoan bezala, ezin bereizi da osagarria esaldi nagusiari dagokion ala erlatiboari.

- *-(e)n...* erlatibo aposizioa izen ardatz determinatuaren ondoren: Donapaleu, NB-ko itzultzaileetako bat, besteari testua kopiatu bide diona eta gero hainbatean zuzendu, da bakarra *-(e)na* erlatibo aposizioa ematen duena izen ardatz determinatuaren ondoren:¹⁹

(69) éni eman ene partia *behar duana*

- *Zer ere (...)* bait- erlatibo librea edo: Erlatiboa darabilten beste 12 itzultzailek [% 9,1; 2 L (% 6,2), 5 NB (% 8,1), 5 Z (% 13,1)] ematen dute hau ZER ERE izenordain erlatiboa erabiliz:

(70) emaduçu CER ERE *ukhan behar baitut* (Martxuta, NB)

- 12 itzultzaile horietako 11k darabil adibidean bezala *bait-* menderagailua aditzari aurre-erantsia.
- Etxarri, Z-koak, nahastu-edo egiten ditu *zer ere* izenordaina eta *-(e)na* aposizioa:

(71) éman éssassut SÉR-É *ukhan béharduna*

- 12 itzultzaileetatik 3k (% 25; L, NB, Z bana) ematen dute esaldi erlatiboaren *ukan* aditz partizipio nagusia menderagailua daraman aditz laguntzailearen ondotik esaldi hautsia-edo eraginez, nola:

(72) emâzut CER ERE *behar baitut ukhan* (Lekuine, L)

8. Jatorrizko izen ardazdun erlatiboak (eta erlatibo gabeak) euskaraz: Orotara

Koadroan, bateratuak, aztertutako 6 esaldi erlatibo ardazdunen datuak (ez libreenak). Ikusi bezala, itzultzaileek oro har bariazio handiz erabiltzen badituzte ere erlatibo aukera desberdinak esaldiaren arabera, eratorri liteke ikaspenik hauei orokortasunean begiratzetik ere.

8.1. Izen ardatzaren ezkerretiko (eta eskuinetiko) erlatiboak

- 747 erlatiboetatik soilik 190 (% 25,4) ematen dira osorik izen ardatzaren ezkerretik (*-(e)n* erlatibo arrunt edo), eta aldiz 557k izen ardatz honen eskuinetik (% 74,6), nahiz modu desberdinetan.
- Aurreko beste 2 corpus zabalago eta orekatuagoetako datuak ia alderantzizkoak-edo dira: % 69,6 ezkerretiko erlatibo; % 30,4 eskuinetiko (ere) erlatibo (ik. Eranskineko *h* oharra datuen zehaztasunerako).
- Datua izan liteke, eta seguru asko da oro har, itzultzaileen jatorrizko testuarekiko mendekotasun artifizialaren-edo adierazle. Nahiz pentsatu ere litekeen garaiko iparraldeko euskaldunek (edota seguru asko hegoko ekialdekoek ere) joera nabarmenago ote duten eskuinetiko erlatiboak erabiltzeko

¹⁹ Esango litzateke itzultzaileak, beste gabe, Donapaleuko beste itzultzailearen erlatiborik gabeko izen ardatz soila gordez («eni éman *ene partia*»), honi erantsi diola, beste gabe, beste 119 itzultzailek erlatibo libre bezala eman duten esaldi mota.

hego edo mendebaldeagokoe baino. Lurreldeka ere suma liteke halako zer edo zer.

Lurreldeka: Aldeak ez dira ikaragarriak, baina pentsatu liteke zenbat eta ekialdeago hainbat eta eskuinetiko erlatiboetarako joera nabarmenxeagoa aurkitzen dugula oro har. Horrela batez besteko % 74,6ren aldean, L: % 66,7; NB: % 75,7; Z: % 79,6. Eta proportzio beretan ez bada ere, mendebalde-ekialde joera hau errepikatzen da ia esaldiz esaldi edo, berezitasunak berezitasun (ik. segidan).

- Batez beste itzultzaileek 6 esalditik 1,35 ematen dute osorik ezkerretiko erlatiboz; eta lurreldez lurrelde zer edo zer gutxiago mendebaldetik ekialdera: L: 1,79; NB; 1,28; Z: 1,08.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira:

- Erlatibo murrizgarri batzuetan (*aza* eta *txorienean*) da ezkerreko erlatiboen proportzio altuena (% 61,0 eta % 56,5 hur. hur.), nahiz eskuinekoak ugariak izan, erditik hurbil (% 39,0 eta % 43,5).
- *Txahalaren* erlatibo ondo murrizgarrian berriz proportzio orokorrak alderantzizkoak dira, nahiz erdi eta erditik ere artean hurbil (ezkerretiko % 39,5; eskuinetiko % 60,5), eta L-n beste murrizgarrien batez bestekoen parekoagoak ere (% 57,9 ezkerretiko, % 42,1 eskuinetiko).
- *Hiriaren* leku erlatiboan (*non, zeinetan*), nahiz murrizgarri, erlatiboa ematen duten 137 itzultzaileek darabilte eskuinetiko (*zein...*) erlatiboa (itzultzaileen % 97,2).
- Erlatiborik ez-murrizgarrietan (*zerbitzariena, anaiarena*), erlatiboa ematen duten itzultzaileen soilik % 1,5 eta % 2,2k ematen dute hurrenez hurren ezkerreko erlatiboa.

8.1.1. Itzultzaileen arteko aldakortasuna ezkerretiko erlatiboak (edo eskuinekoak) ematean

- 141 itzultzaileetako 12k (% 8,5) ez darabil batere ezkerretiko erlatiborik 6 esaldiak itzultzeko. Lapurtar gutxiago proportzioan: 1 L (34tik; % 2,9), 7 NB (68tik; % 10,3) eta 4 Z (39tik; % 10,3).
- 141 itzultzaileetako 37k (% 26,2) 6 esalditik 5 ematen dute euskaraz eskuineko erlatibo bidez, hainbat eta gehiago ekialdeagoan: 6 L (% 17,6), 18 NB (% 26,5) eta 13 Z (% 33,3).
  - 10ek *azena* ezkerretik, 7k *txoriena* —3k hau erlatibo gabe—, eta 3k *txahalarena* —14k erlatibo gabe—.
- 141 itzultzaileetako 35ek (% 24,8) 6 esalditik 4 ematen dituzte euskaraz eskuineko erlatibo bidez. Lapurtar gutxiago proportzioan: 6 L (% 17,6), 20 NB (% 29,4) eta 9 Z (% 23,1).
  - 35etako soilik 12k ematen dituzte beste bi erlatiboak ezkerretik (7k *aza* eta *txoriena*; 3k *aza* eta *txahalarena*; eta 2k *txori* eta *txahalarena*).
  - 35etako 15ek 1 ematen dute ezkerretik (11k *azena*, 3k *txoriena*, 1ek *txahalarena*) eta beste 1 erlatiborik gabe (8k *txoriena*; beste 6k *txahalarena*; 1ek *hiriarena*).

- 35etako 8k ematen dituzte beste biak ezkerretiko erlatiborik gabe. 7k batera erlatiborik gabe (6k *txori* eta *txahalarena*; 1ek *txahalarena* eta *anaiarena*). Amenduze NB-koak *txahalarena* erlatiborik gabe ematen du, eta *txori*ena *-(e)la* atzizkiz.
- 141 itzultzaileetako 45ek (% 31,9) 6 esalditik 3 ematen dituzte eskuineko erlatibo bidez. Oraingoan nabarmen lapurtar gehiago proportzioan: 17 L (% 50,0), 16 NB (% 23,5) eta 12 Z (% 30,8).
  - 45 horietako 40k ematen dituzte eskuinetik modu batera edo bestera *hiriarena*, *zerbitzariena* eta *anaiarena*. 2k *hiriarena*, *txahalarena* eta *anaiarena*. 1ek *azena*, *zerbitzariena* eta *anaiarena*. Beste 1ek *hiriarena*, *zerbitzariena* eta *txahalarena*. Eta 1ek *hiriarena*, *zerbitzariena* eta *txori*ena.
- 141 itzultzaileetako soilik 9k (% 6,4) ematen dituzte 6 esalditik soilik 2 eskuineko erlatiboz. Orain ere nabarmen lapurtar gehiago proportzioan: 4 L (% 11,8), 4 NB (% 5,9) eta 1 Z (% 2,6).
  - 9etako 5ek ematen dituzte eskuinetik *hiriarena* eta *anaiarena*. Eta 4k *hiriarena* eta *zerbitzariena*.
- 141 itzultzaileetako soilik 3k (% 2,1) ematen dute 6 esalditik soilik 1 eskuineko erlatiboz, hirurak NB-koak. Baina batek *hiriarena* ematen du, beste batek *txori*ena, eta hirugarrenak *anaiarena*.

8.2. *Zein... erlatibo aposizioak*²⁰

- Eskuineko 557 erlatibo gehienak dira *zein...* erlatibo (322; eskuinekoen % 57,8; guztien % 43,1).

Lurraldeka: Aldeak ez dira ikaragarriak, baina zenbat eta ekialderago joera nabarmenxeagoa dute *zein...* erlatiboek. Horrela batez besteko % 43,1en aldean: L: % 37,2; NB: % 44,4; Z: % 46,1. Joera bertsua ageri da 4 esalditan —ñabarduraren batekin—. *Txahal* eta *hiriarena* bereziak dira (ik. segidan).

- Batez beste itzultzaileek aztertu 6 esaldietatik 2,28 ematen dituzte *zein...* erlatiboz. Lurraldez lurralde hainbat gehixeago zenbat eta ekialderago: L: 2,0; NB: 2,34; Z: 2,44.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira:

- Esaldirik murrizgarrienean(-edo) (*azen* erlatiboa) soilik % 9,2 dira *zein...* erlatibo (ezkerretiko % 61,0 arrunten-edo aldean, eta izen determinatu edo gabearen ondoko % 29,8 *-(e)n...* erlatiboen aldean).
- *Txorien* erlatiboan berriz, hau ere murrizgarri, maila apalxeagoan edo, % 31,3 dira *zein...* erlatiboak (ezkerreko % 56,5en aldean; izen determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* % 10,4ren aldean).

²⁰ 322tik L-ko 2 itzultzailek darabilte *zein...* + *-(e)n* -edo $\emptyset$ - egitura (lehen aldian), eta ez *zein...* bait- (cf. Aurrekoetxea, Iglesias & Videgain 2008).

- *Txahalaren* erlatibo ondo murrizgarrian berriz —jatorrizkoan à *tuer* preposizio esaldia—, ohartzekoa da eskuinetiko erlatiboa darabilten 52 itzultzaileetako inork ere ez darabilela *zein...* erlatiborik —jatorrizkoan ere ez izenordain erlatiborik—, nahiz ezkerrekoak soilik 34 izan (% 39,5). Eskuinetiko guztiak dira (erlatiboen % 60,5) izen ardatz determinatu edo gabearen ondorengo *-(e)n...* erlatibo.
- *Hiriaren* (*non, zeinetan*) leku erlatibo murrizgarrian, alderantziz, erlatiboa darabilten 137 itzultzaile guztiak darabilte lurralde guztietan *zein...* eskuinetiko erlatiboa —ez besterik— (itzultzaileen % 97,2).
- Erlatiborik ez-murrizgarriena berriz (*zerbitzariena, anaiarena*), guztiz alderantzizkoak dira bietan *zein...* erlatibo proportzioak, eta izen ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* multzoak:
  - *Zerbitzarienean* eskuineko % 98,5 erlatiboetatik, % 85,8 dira *zein...* erlatibo; soilik % 10,5 *-(e)n...*
  - *Anaiarenean* berriz, eskuineko % 97,8atik, soilik % 15,7 dira *zein...* erlatibo, eta % 76,1 *-(e)n...*
- Izenordain erlatiboaren mugatu / mugagabetasuna bereizi litekeen *aza, txori, anaiaren* esaldietan, 70etik 40 (% 57,1) ematen da mugatu (*zoina / zuina...*), eta 30 (% 42,9) mugagabe (*zoin / zuin...*).
  - Zuberotarrek ia beti darabilte izenordain mugagabea (22 *zein...* erlatibotik 21ean —% 95,5—).
  - 30 mugagabeetako 21 zuberotarrez gain 7 dira NB (38tik % 18,4); eta 2 L (10etik % 20,0).
  - *Hiriarenean* halako 137 erlatiboetatik 126 dira *non / nun* galdetzaille bidezkoak, eta 11 *zeintan / zointan* itxurakoak, denak mugagabeak; proportzio berdinetan hiru lurraldeetan. (Ezin *zerbitzarienean* mugatua eta gabea bereizi; eta *txahalarenean* ez da *zein...* erlatiborik).

8.2.1. Itzultzaileen arteko aldakortasuna *zein...* erlatiboak ematean

- 141 itzultzaileetako soilik 2k (% 1,4) ez darabil batere *zein...* erlatiborik 6 esaldiak itzultzeko: Iholdi NB-ko itzultzaile berezia (ezkerretiko 2 ematen dituen *-azena* eta *txori* eta 1 *anaia* izenaren ondoko *-(e)n...*; beste 3ak erlatibo gabe ematen ditu); eta Ezterenzubi NB-koa (ezkerreko 1 ematen du *-azena-* eta 4 izenaren ondoko *-(e)n...*: *zerbitzariena, txori, txahal* eta *anaia-rena*).
- Inork ez ditu 6 aukera posibleak ematen *zein...* erlatiboz (inork ez du *txahalarena* hala ematen) eta 141etako 6k (% 4,3) ematen dituzte beste 5 esaldiak *zein...* erlatiboz: 1 L —Ainhoakoa— (% 2,9), 3 NB (% 2,1) eta 2 Z (% 5,1). 1ek ematen du *txahalarena* ezker erlatiboz eta beste 4ek hau erlatibo gabe.
- 141etako 12k (% 8,5) 6tik 4. Lapurtar gutxixegok: 1 L (% 2,9), 8 NB (% 5,7) eta 3 Z (% 7,7).
  - 12ek *zein...* erlatiboz *hiria* eta *zerbitzariena*. 11k gainera *txori*, 10ek *anaiarena* eta 3k *azena*.

- Soilik 3k *azena* ezkerretik. 4k *txabalarena* erlatibo gabe, eta 16 dira izen ondoko *-(e)n...* erlatibo.
- 141etako 26k (% 18,4) 6tik 3. Zuberotar gehixeagok: 5 L (% 14,7), 11 NB (% 16,2) eta 10 Z (% 25,6).
- 26ek ematen dituzte *zein...* erlatiboz *hiriarena* eta *zerbitzariena*. 17k gainera *txoriarena*, 5ek *anaiarena* eta 4k *azena*. 26etatik soilik 1ek ematen ditu beste hirurak ezkerreko erlatiboz.
- 141etako 71k (% 50,4) 6tik 2. Berdintsu lurraldeka: 17 L (% 50,0), 35 NB (% 51,5), 19 Z (% 48,7).
- 71k *zein...* erlatiboz *hiriarena* eta 70ek *zerbitzariena*, eta soilik 1ek *zerbitzariena* izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* erlatiboz, eta honen orde *txoriarena zein...* erlatiboz.
  - 71 hauetatik hala ere 11k ez dute batere ezkerreko erlatiborik erabiltzen eta 21ek soilik 1.
  - 71etatik 2 zuberotarrek ematen dituzte beste 4ak izenaren ondoko *-(e)n...* erlatiboz; 9k 3; ...
- 141etako 24k (% 17,0) 6tik 1. Nabarmenago Lapurdin: 10 L (% 29,4), 9 NB (% 13,2) eta 5 Z (% 12,8).
- 24etatik 22k ematen dute *zein...* erlatiboz *hiriarena*. 1ek *zerbitzariena* eta beste 1ek *txoriarena*.
  - 24 hauetatik Ezpeleta L-koak ez du batere ezkerreko erlatiborik eta bai 5 izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* erlatibo. Beste 7k soilik ezkerretiko erlatibo bana darabilte (5ek *azena*, 2k *txoriarena*). ...

8.3. *Bait-* erlatibo aposizioak

- Eskuinetiko 557 erlatiboetako 13 baino ez dira halako (eskuinetikoen % 2,3; erlatibo guztien % 1,7).

Lurraldeka: Hain esaldi kopuru txikian ez da erraza joeretan asmatzea, baina orain ere nabariagoa da *bait-* erlatiboen erabilera Zuberoan, ekialdean. Batez beste teko % 1,7ren aldean: L: 2 (% 1,1 —eskuin erlatiboen % 1,6—); NB: 4 (% 1,1 —eskuinekoen % 1,5—); Z: 7 (% 3,4 —eskuinetikoen % 4,3—). Joera bertsua da *txori*, *zerbitzari* eta *anaiaren* erlatibo ez murrizgarrietan edo (besteetan ez da batere).

- Itzultzaileek 6 esaldi posibleetatik batez beste soilik 0,09 apala ematen dute *bait-* erlatiboz. Eskasago Lapurdi eta Nafarroa Beherean. Hiru aldiz kopuru handiagoa Zuberoan: L: 0,06; NB: 0,06; Z: 0,18.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira: Esaldi murrizgarrietan(-edo) (*aza*, *txahal* eta *hiriarena*) ez da batere. Nahiz *txorien* murrizgarri apalean-edo, 115 erlatiboetatik 2 (% 1,7; eskuinekoen % 4,0).

- Ez-murrizgarrietasunaren ere apal dira proportzioak: *Zerbitzarienean* 3 (134etako % 2,2; eskuinean % 2,3); *anaiarenean* 8, gehixeago (134 erlatibotik % 6,0; eskuinekoen % 6,2; L: % 6,2; NB: % 3,1; Z% 10,5).

8.3.1. Itzultzaileen arteko aldakortasuna bait- erlatiboak ematean

- 141etako 12k (% 0,9) darabil *bait-* erlatiboren bat (Martxuta NB-koak 2: *zerbitzari* eta *txori*).
- Beste 11etatik 8k ematen dute *anaiarena bait-* erlatiboz; 2k *zerbitzari*; eta 1ek *txori*.

8.4. Eskuinetiko erlatiboak elkarren pare: *zein...* (edo *bait-*) erlatiboak, eta izen ondoko *-(e)n...*

- Eskuineko 557 erlatibotik 335 dira *zein...* (edo *bait-*) erlatibo (eskuinekoen % 60,1; guztien % 44,8); eta 222, izen ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* (eskuinekoen % 39,9; guztien % 29,7).
- Aurreko 2 corpus zabalagoetan alderantziz-edo, *zein...* erlatiboak dira (ez zen *bait-* erlatiborik) eskuinetiko erlatiboen % 40,5; erlatibo guztien soilik % 10,9. Aldiz, izen ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* erlatiboak, eskuineko erlatiboen % 59,5 ziren; guztien soilik % 16,0.

Lurraldeka: Ez da alde handiegirik, baina *zein...* erlatiboak gehiago dira hainbat eta ekialderago erlatibo guztien proportzioari begira (eta Zuberoan *bait-* erlatiboak ere). Eta soilik eskuinetiko erlatiboek begira ere gehixeago dira *zein...* eta *bait-* erlatiboak ekialdeagoan, nahiz barexeago. Batez besteko % 44,8ren aldean —erlatibo guztiei begira; eskuineko erlatiboen % 60,1—: L: % 38,3 —eskuinekoen % 57,4—; NB: % 45,5 —eskuinekoen % 60,1—; Z: % 49,5 —eskuinekoen % 62,2—.

- Izen ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* erlatiboek dagokienez, ez da apenas alderik nabari lurraldeka erlatiboen kopuru osoari begira. Baina, soilik eskuinetiko erlatiboen proportzioari begira, hainbat eta gutxiago dira zenbat eta ekialderago. Hala, *-(e)n...* erlatiboen batez besteko % 29,7ko proportzioaren aldean —erlatibo guztiei begira; eskuineko erlatiboen % 39,9—: L: % 28,4 —eskuineko erlatiboen % 42,6—; NB: % 30,2 —eskuinekoen % 39,9—; Z: % 30,1 —eskuinekoen % 37,8—.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira:

- Esaldirik murrizgarrienean (-edo) (*azena*) eskuinetik emaniko 55 erlatiboetatik —guztien % 39,0—, soilik % 9,2 dira *zein...* erlatibo —eskuinekoen % 23,6— (ez da *bait-* erlatiborik), eta % 29,8 ardatz determinatu —% 22,0— edo gabearen —% 7,8— ondorengo *-(e)n...* erlatibo —eskuinekoen % 76,4—.
- *Txorien* erlatiboan, murrizgarri apal-edo, alderantzizko dira proportzioak. Eskuineko 50 erlatibotik —guztien % 43,5—, % 33,0 dira *zein...* —% 31,3— edo *bait-* erlatibo —% 1,7; eskuinekoen % 76,0—. Aldiz % 10,4 ardatz determinatu —% 4,3— edo gabearen —% 6,1— ondoko *-(e)n...* —eskuinetikoek % 24,0—.

- *Txahalaren* —à *tuer*— erlatibo berezi murrizgarrian ez da batere *zein...* (ez *bait-*) erlatiborik; eskuin 52ak (guztien % 60,5) dira ardatz determinatu —% 47,7— edo gabearen —% 12,8— ondoko *-(e)n...*
- *Hiriaren* leku erlatibo (*non, zeinetan*) murrizgarrian alderantziz, 137 erlatiboak dira *zein...* erlatibo (itzultzaileen % 97,2), eta inork ere ez darabil ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...*
- Erlatiborik ez-murrizgarrietan ere (*zerbitzari, anaiarena*), alderantzizkoak dira bietan *zein...* (edo *bait-*) erlatibo, eta ardatz determinatu edo gabearen ondoko *-(e)n...* erlatiboen proportzioak:
  - *Zerbitzarienean* eskuineko 132 erlatibotik (erlatiboen % 98,5), % 89,4 dira *zein...* —% 87,1— edo *bait-* —% 2,3—. Soilik % 10,6 ardatz determinatu —% 9,1— edo gabearen —% 1,5— ondoko *-(e)n...*
  - *Anaiarenean* berriz, eskuinetiko 131 erlatiboetatik (erlatiboen % 97,8), soilik % 22,1 dira *zein...* —% 16,0— edo *bait-* —% 6,1— erlatibo, eta aldiz % 77,9 izen ardatzaren ondoko *-(e)n...*

8.5. *-(e)n...* erlatiboak izen determinatuaren eta determinatu gabearen ondoren

- Eskuineko 557 erlatiboen 222 (% 39,9) ematen dira izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* erlatiboz (erlatiboen % 29,7 —beste 2 corpus zabalagoetan, eskuineko erlatiboen % 59,5; guztien % 16,0—).
- Izen ardatz determinatu eta gabearen artean bereizi ahal den 121 esaldietan,²¹ 69 dira (% 57,0) izen ardatz determinatuaren ondorengoak eta 52 (% 43,0) ardatz determinatu gabearen ondoren emanak.

Lurraldeka: Izen ardatz determinatu eta gabearen ondokoak kontuan, ez dago alde handirik lurraldeka (Lapurdin gutxixeago). Batez besteko % 29,7ren pare: L: % 28,4; NB: % 30,2; Z: % 30,1.

- Batez beste itzultzaileek 6 esaldietatik 1,57 ematen dute *-(e)n...* erlatiboz ardatzaren ondoretik; lurraldez lurralde proportzio berdintsuetan (Lapurdin gutxixeago): L: 1,53; NB: 1,59; Z: 1,59.
- Izen ardatz determinatu eta gabearen artean bereizi ahal den 5 esaldiak kontuan, alde handirik ere ez lurraldeka (Lapurdin gutxixeago). Batez besteko % 18,6ren aldean, L: % 17,1; NB: % 19,1; Z: % 19,1.
- Izen ardatz determinatuaren ondokoak askoz gehiago dira Lapurdi eta Nafarroa Beherean. Zuberoan askoz gehiago determinatu gabearen ondokoak: L: % 63,0 / 37,0; NB: % 70,0 / % 30,0; Z: % 29,4 / % 70,6.

Esaldien murrizgarritasunari (?) begira:

- Esaldirik murrizgarrienean (-edo) (*azena*) izen ondoko 42 *-(e)n...* erlatiboetatik —guztien % 29,8; % 9,2 *zein...* erlatiboren aldean—, soilik 11 dira de-

²¹ Beste 101etan, *anaiarenak*, absolutiboan emanak, ezin bereizi liteke *anaia* mugatu ala mugatugabe emana den *-a* itsatsiz.

- terminatu ondoko (% 26,2; erlatiboen % 7,8); eta 31 (% 73,8; erlatiboen % 22,0) determinatu gabearen ondorengo, lurraldez lurralde aipatu aldeekin.
- *Txahalaren* erlatibo ondo murrizgarrian berriz, alderantzizko proportzioak (lurraldez lurralde ere, nahiz alderen bat izan): izen ondoko 52 erlatibotik —guztien % 60,5; % 0,0 *zein...* erlatibo—, 41 dira determinatu ondoko (% 78,8; erlatiboen % 47,7), 11 (% 21,2; erlatiboen % 12,8) gabearen ondorengo.
  - *Hiriaren* lekuzko erlatibo (*non, zeinetan*) murrizgarrian berriz, ez da batere izen ardatz ondorengo *-(e)n...* erlatiborik. Erlatiboa darabilten 137 itzultzaileek (guztien % 97,2) darabilte *zein...* erlatiboa.
  - *Txorien* erlatibo, bera ere murrizgarrian, proportzio orokorrak parekatuxea-goak dira (nahiz oso desberdin lurraldez lurralde, aipatu ildoan): 12 erlatibotik —guztien % 10,4; % 31,3 *zein...* erlatiboren aldean—, 5 dira determinatuaren ondoko (% 41,7; erlatiboen % 4,3 —L: % 10,0; NB: % 4,1; Z: % 0,0—); eta aldiz 7 gabearen ondoko (% 58,3; erlatiboen % 6,1 —baina, L: % 0,0; NB: % 1,8; Z: % 19,3—).
  - *Zerbitzarien* erlatibo ez-murrizgarrian, *txahalaren* murrizgarriaren antz batera edo (nahiz askoz gutxiago izan), izen ardatzaren ondoko 14 erlatiboetatik —guztien % 10,4; % 85,8 *zein...* erlatiboren aldean—, 12 dira determinatuaren ondorengo (% 85,7; erlatibo guztien % 9,0), eta soilik 2 (% 14,3; erlatiboen % 1,5) determinatu gabearen ondoko (aipatu joerekin lurraldez lurralde).
  - *Anaiaren* ez-murrizgarrienean-edo 134 erlatiboen % 76,1 dira izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* —% 15,7 *zein...* eta % 6,0 *bait-* erlatiboren aldean—, gutxiexago ekialderago: L: % 78,1; NB: % 76,6; Z: % 73,7.

8.5.1. Itzultzaileen arteko aldakortasuna *-(e)n...* erlatiboak ematean izen ardatzaren ondoretik²²

- 141etik 1ek (% 0,7; Ezpeleta L) ematen ditu 5 esaldi ardatz ondoko *-(e)n...* erlatiboz (*hiria...*, *zein...*).
- 3k (% 2,1; 1 NB, 2 Z) 4: 3ek *txori*, *txahal* eta *anaiarena*. 2k *azena* ere, eta 1ek *zerbitzariena*.
- 141 itzultzaileetako 16k (% 11,3) 3na esaldi ematen dituzte [3 L (% 8,8), 7 NB (% 10,3), 6 Z (% 15,4)]: 16ek *anaiarena*, 13k *txahalarena*, 12k *azena*, 4k *txoriarena* eta 3k *zerbitzariena*.
- 141etako 52k (% 36,9) 2na [9 L (% 26,5), 32 NB (% 47,1), 11 Z (% 28,2); nabarmen gehiago baxenafar, baina ...]: 44k *anaiarena*, 28k *txahalarena*, 21k *azena*, 8k *zerbitzariena* eta 3k *txoriarena*.
- 141etako 50ek (% 35,5) esaldi 1na [17 L (% 50,0), 20 NB (% 29,4), 13 Z (% 33,3); nabarmen gehiago lapurtar, baina ...]: 38k *anaiarena*, 6k *azena*, 4k *txahalarena*, 1ek *zerbitzariena* eta 1ek *txoriarena*.
- 19k (% 13,5) ez du izen ondoko *-(e)n...* erlatiborik: 4 L (% 11,8), 8 NB (% 11,8) eta 7 Z (% 17,9).

²² Ez dugu bereiziko izen ondoko *-(e)n...* erlatibo hau izen determinatuaren edota determinatugabearen ondoren ematen den, soilik 121 esaldiren datuak ditugulako (*anaiarenean* ezin eta), eta xehetasun gehiago ere merezi ez duelakoan.

8.6. Erlatibo eta erlatibo gabe emandakoen proportzioak. Erabilera eskasa ala ugaria euskaraz?

Maiz postulatu izan da, *vox populi*, euskaraz erlatiboak gutxiago erabiltzen ote diren, behintzat gure inguruko bi hizkuntza erraldoi, kultur tradizio handikoen aldean. Ez dakigu hala den, baina hala balitz, izan liteke, edo euskararen berezko ezau-garriengatik, edo ondoko bi hizkuntzek baino kultur tradizio apalagoa garatu dugulako. Nik joera dut bigarrena uste izateko. Hidalgo (2002a)n egiten da hainbat ohar egitura erlatiboan maiztasunaz euskaraz, eta oso datu desberdinak jasotzen, estilo desberdinetako euskara testuen artean.²³ Artikulu honetan konparatu ditugu lehen aldiz zuzenean euskal testu batzuk eta hauen jatorrizko erdarazkoak. Konparaketa jakingarri gertatzen da eta ez dirudi euskaldunok izurik izan diogunik oinarritzko egitura erlatiboak erabiltzeko. Areago kontuan harturik zenbateraino aurkitu genitzakeen oinarritzko egitura erlatiboak txertatuak eta fosilduak euskal erabilera (itzulpenotan ere).

- Euskaraz 747 esaldi erlatibo jokatu izen ardazdun jaso ditugu, jatorrizko frantsesezko 705 (= 141 × 5) erlatibo jokatu ardazdunen ordain. Frantsesezkoan baino gehiago beraz: % 106,0.²⁴ Euskaraz erraztasun handiagoa ote dugu frantsesez baino erlatibo jokatueterako? *Vade retro!*

8.6.1. Nahikoa aztarna erlatibo gehiago euskal testuetan

Kontua da euskal itzultzaileek sakabanatzen dituztela tarteka beren euskal testuetan hainbat erlatibo jatorrizkoan batere ez direnak. Hala esaterako (baina izango dira gehiago guri ihes egin digutenak):

- Iholdi, NB-ko itzultzaile zainduak jatorrizkoan batere ez den erlatibo asmatzen du euskaraz. Eta, «Là-bas, *la maison de mon père est pleine de domestiques qui ont du pain et du vin*», emango du: «Hanchet, *éné aïtaren étchéan dagoden séhi guziek* baduté zer jan, zer edan».

²³ Ez hainbeste, uste ohi bezala, ahozko testu eta idatzizkoen arteko aldeaz, baizik eta antza, ahoz edo idatziz emanak izan, maila apalagoko eta jasoagoko testu moten artean. Hala jasotzen dira bertan, artikulu honetan aipatzen gatozen aurreko 2 corpusetako batean —1994koan— maila apaleko testuen artean: % 2,2 eta % 9,2 —esaldi erlatibo ehun esaldiko— xix. mendeko Cerquand eta Websterrren ipuin bildumetan; % 10 *Euskalkiz Euskalki* euskara apaleko ahozko bilduman; % 23,4 eta % 34,2 ETBko zuzeneko eztabaida saioetan —nahiz tartean hitzun batzuek % 63,6 eta % 70,8ko kopuruak ere eman—. Corpusean jasotako idazle klasikoek —Axular, J. A. Mogel, J. B. Agirre, Duvoisin, J. Etxepare—, batez beste % 37,6 —batzuek gutxiago, Axularrek % 60,0 ere ematen baitu—. 1994ko corpusean, batez beste, % 24,6. Eta hauen aldean konparagarri: Gaur eguneko prosa idatzizko proportzio apalak—edo —*Egunkaria*, *Argia*, A. Lertxundiren *Karla* nobela—: % 35,2; Mendibururen itzulpenetako % 94,4; eta hemen aipatzen gatozen 2. corpus ezagugarri *Medikantzakoaren* datu jakingarria: % 202,9.

²⁴ Bitxia baita nola jatorrizkoan preposizio esaldi baino ez dena («un veau bon à tuer»), 141 itzul-tzaileetako 86k euskaraz erlatibo jokatu bidez ematen duten, uste izatekoa denez alde aurretiko akordiorik gabe bere artean. Gainera beste 49 itzultzailek esaldi bera —aurreakordiorik gabe ere— erlatibo jokatu gabez—edo ematen du (ik. 3. atala eta Eranskinen *c* oharra), eta hauek ere kontuan hartuaz, euskaraz 796 erlatibo genituzke jatorrizko 705en aldean (% 112,9). Jatorrizko «un veau bon à tuer» erlatibo gabea konparagarrien artean hartuaz, itzultzaileek (8 × 141 =) 846tik 747 (% 88,3) emango zituzketen erlatibo jokatu bidez, eta 796 (% 94,1) erlatiboz, 49 jokatu gabeak ere kontuan.

- Ez hori bakarrik, jatorrizko *du pain* eta *du vin* partitiboak ere euskaraz aurrepartikula bidezko erlatibo jokatu gabez ematen ditu, ikusi bezala: *zer jan, zer edan*, esaldi horretan bertan.
- Jatorrizkoan edutezko genitibo batez baino ematen ez den son argent (hiriaren esaldi erlatiboaren barne: «une grande ville, où il dépensa tout son argent»), badira 141etik gutxienez 3 itzultzaile, «bere dirua» edo antzeko eman ordez, sintagma erlatiboz ematen dutenak: *zukeyen diru guzia* (Milafranga, L); *zeraucan diru guzia* (Bardoze, L); *ditien zos guciac* (Donapaleu, NB).

8.6.1.1. Erlatiboak kantitate konparatiboak emateko

- Jatorrizkoan kantitate konparazio dena *tant qu'ils en veulent* (*zerbitzarien* erlatiboan: «domestiques qui ont du pain et du vin, des œufs et du fromage, tant qu'ils en veulent»; jatorrizkoan ere egitura erlatiboa duena oinarrian), itzultzaile gehienek *-(e)n bezainbat / bezainbeste* egiturarekin itzultzen dute, baina 12k ere, gaur egun zuzenean erlatibozko egitura deituko genukeen moduren batez. Hala:
  - Erlatibo arruntez (1): *nahi duten oguia, arnoa, araultziac eta gasna* (Donaixti-Ibarre, NB)
  - *-(e)n guzia* determinante zenbatzaile orokorra ardatz duen erlatibo bidez (2): *nahi dien / duten guzia*. (Aintzila; Zaro; biak NB).
  - *-(e)na* erlatibo libre nominalizatuz (6): *nahi dutena* (Pagola, Z; Ezterenzubi, NB); *nahutena* (Bunuze; Hozta; Ahatsa-Altzieta-Bazkazane; hirurak NB); *nahi diéna* (Arrokiaga, Z).
  - *-(e)na* erlatibo libre nominalizatua eta *oro* zenbatzaile orokorra nahasiaz (3): *nahidiena oro* (Ürrüstoi-Larrabile; Atharratze; Lorraine; hirurak Z).
- Eta nolana, zer da oinarrian *-(e)n bezainbat / bezainbeste* egitura ere euskaraz erlatiboa baino?

8.6.1.2. den gutxieneko, den mendreneko egitura erlatiboa

- Lau autorek behintzat badarabilte *den gutieneko* (Urketa, L), edota oinarrian *den mendren(eko)* egitura erlatiboa duten *démendren* (Lekunberri, NB), *drémen dénéco* (Iholdi, NB), *dremenden* (Donaixti-Ibarre, NB), egiturak izenlaguna osatzeko: «nihork orai ès déssola éguin *dén goutiénéco* érachia bat»; edo: «éta ez dadiéla néhor atrébi honi *drémen dénéco* erréprochuric éguitérat».

8.6.1.3. Hainbat *-(e)n(a...)* erlatibo nominalizatu libre-edo sakabanatuta testuetan

- Lehuntze, L eta Bidarra, NB-ko itzultzaileek, jatorrizko moduzko *finissant* esaldia (eta are ondoko esaldi nagusia ere Bidarraikoak: «Le père était dans son jardin, finissant d'arroser ses fleurs: il visitait les pommiers et lesraisins»), lasai lotzen dituzte euskaraz erlatibo libre nominalizatuz: «*Aita* baatzian zuzun AKHABATZEN ZIINA *bere lilien ihistatcia* // Bere baratzian zen *aita*, *loren HURTATZEN ARI ZENA eta denbora berean so bat* EMAITEN ZUENA *sagar ondo eta mahatseri*».

- Iholdi, NB-ko itzultzaile bereziak, ere badarabil antzeko nominalizazioa: «sémé zar hori joaiten da herritic, arin eta aire urgoi batékin, néhori béhatu éré gabé éta *handiágo déna*, néhori ez adichkidé bati ez bertziari, pharté éman gabé béré chédéaz».
- Heleta, NB-ko itzultzaileak jatorrizko *comme* konparazioa ere («traitez-moi comme le dernier de vos valets») erlatibo libre nominalizatuz itzultzen du euskaraz: «eguizu nitaz *zure azken muthilaz eguiten duzuna*». Itzultzaile gehienek ematen dute [izen sintagma absolutiboa + *bezala*] itxurako egitura (Mugerre, L-koak bezala: «trata neçazu curé azken mutila bezala»); eta berdintsu eman zezaketen, Donibane-Lohitzune, L, edo Baigorri, NB-koak egiten duten bezala [izen sintagma absolutiboa + baldintza irrealá + *bezala*] egituraz, semearen ikuspuntua hartuaz: «içan çaité néré aldérat çouré asken moutilla banitz béçala / trata nezazú zúre asken mútila baninduçú bezala». Heletako itzultzaileak ordea aitaren ikuspuntua hartzen du, eta era berean eman zezakeen zeinahi itzultzailek ikuspuntu beretik «-(e)n gisa / maneran / moldean / moduan / bezala» edo antzeko egitura pseudo-erlatiboz: «trata nazazu zure azken mutila tratatzen duzun / tratatuko zenukeen gisa / ...».

8.6.1.4. -(e)n gisa egitura erlatiboa (?)

- Bide horretan aipatu litezke, Atharratze, Z-ko bi itzultzailearen *-(e)n gisa* egitura erlatiboak (edo pseudo-), jatorrizko *comme tu voudras* emateko: *nahi duk(e)ian gisa*. Itzultzaile gehienek ematen dute *nahi du(k)an bezala* moduzko egituraz, baina badirudi *bezala* partikula adberbialaren ordean berdina erabil zezaketela kasuan izen ardatz bat (*maneran, moldean / z, moduan / ra / z, gisa / ra / n / z...*) Atharratzekoen gisara, eta hala egitura erlatibo bete gisa hartu.²⁵
- Hauen artean aipatu behar ere Milafranga, L-ko itzultzaileak ematen duen *-(e)n bezala* egitura («Nahi dut maithatu ene haur gaichoá lehenago *maite nuen bezala*»), jatorrizko *comme avant* itzultzeko eta itzultzaile gehienek beste gabe *lehen bezala* edo antzeko ematen dutena.

8.6.1.5. Den(a...) ugariak testuetan

- *Tout* emateko («tout couvert de sueur et de poussière»), 52 autorek behintzat ematen dute *dena* (*da* + *-(e)n* + *a*), ondoko Mugerre, L-koaren itxuran: «bére séméa *dena* icerdiz eta herrautsez estalia».
- Berezi aipa liteke Donibane-Lohitzune, L-ko itzultzailearen hurrengo esaldia, non *dena* erlatiboa uler litekeen, aipatu 52 itzultzaileen pare, edota *etortzen dena* aditzaren parte, *semea*-ren aposizio: «Icusi zuenian bidiaen gainian, bere semia *etortzen dena* estalia izerdiz eta herrautsez».

²⁵ Nahiz hainbatek nahiago duen halakorik ez jo erlatibotzat, ustez halako sintagma korreferentzialik ez luketela isildurik erlatibatutako esaldian. Baina «zu *etorri zaren moduan* etorri naiz ni ere» bezalakorik, ulertzen den bezala ulertzen bada, beti da azpian dagokeelako, «zu *modu batean* etorri zara, eta ni ere *modu horretantxe*, zu *etorri zaren moduan* etorri naiz».

- Era berean Ezpeleta, L-koaren segidakoa, non *dena* erlatiboa uler litekeen, *guzia*-ren pareko edo, edota *etxea*-ren aposizio: «éné aïtaren etchia séhia bez thia *déna douténak oguia éta arnoa*»...
- Badira erlatibotik eratorritako *den(a...)* zenbatzaile orokorraren erabilera gehiago ere testuetan, ezin esan dezakegunik denak jasotzen ditugunik: «yuan zen herritic *dena* fantesia eta nehorì adioric erran gabe» (Donibane-Garazi, NB); «*dénac* élgarrétarat bildou dirénéän» (Banka, NB); «*denac* bildu direlaric» (Duzunaritze-Sarasketa, NB); «*Denac* despendatueta, içancen gochete handi bat» (Hendaia, L); «*denek* egin besta handi bat» (Biddarai, NB).

8.6.1.6. *Denborazko erlatibo izen ardazdun batzuk (?) (eta libre ugariak)*

Lau esaldi dira jatorrizkoan zuzenean denborazko: hiru *quand* partikulaz hasiak: «quand il faisait froid» (3. par.); «quand je voulus vous quitter» (5. par.); «Quand il vit venir ... son fils» (6. par.; esaldi buruan, aditz nagusia ondoretik duelarik); eta bat: «dès qu'ils furent rassemblés» (7. par.).

— Soilik azken hau emateko erabiltzen dituzte 8 itzultzailek erlatibozko esaldi izen ardazdunak. Donibane-Lohitzun eta Getari, L-ko bi itzultzaileek ematen dute *puntutik* ardatza, eta *ordutik* Irisarri NB-koak: *bildu ziren puntutik / ordutik* (baita beste 2 itzultzailek *orduko* izen ardatza ere, aditz jokatu gabez: *bildu orduko*). Eta beste 2k erabiltzen dute *ondoan* izen ardatz (nahiz erabilera aski adberbializatua duen *ondo* izenak), nola Ibarrola, NBkoak: «élgarrétalat *bildou ciren ondouan*» (eta beste 3 itzultzailek ere bai aditz jokatu gabez, *bildu ondoan* moduan).

- 59 itzultzailek ematen dute esaldia, oinarrian erlatiboa duen maila konparatiboa baliatuz (*bezain*) eta honek mailakatzen duen adberbioa: *bildu ziren bezain sarri* (30 + 1 aditz jokatu gabez); *bildu ziren bezain laster* (20 + 4 aditz jokatu gabez); *bildu ziren bezain fite* (4).
- Beste 66 itzultzailek ematen dute esaldia, oinarrian erlatibo libre ardatz gabea duten atzizkiz: *-(e)neko* (36); *-(e)nean* (28); *-(e)nekoztz* (1); *-(e)nekoztzat* (1).
- 3 itzultzailek erabiltzen dute pareko gertatzen den *-(e)larik* moduzko atzizkia (*bildu zirelarik*).

— Beste hiru *quand* esaldiak emateko berriz, itzultzailek ez darabilte inoiz izen ardazdun esaldirik, nahiz bai usuenik oinarrian erlatibo libre ardatz duen *-(e)nean* atzizkia (121, 104 eta 93 bider hur. hur. 3etan). (Eta hurrenez hurren 17, 7 eta 9 itzultzailek erabiltzen dute pareko gertatzen den *-(e)larik* moduzko atzizkia.) Hainbat dira ere *noiz* adberbioa aurre partikula erlatibo modura darabiltenak konbinaketa desberdinetan ia beti *bait-* menderagailuz): 9 soilik 1. esaldian; 28, 2.ean; eta 51 ere bai 3.ean (esaldien beren desberdintasun semantiko eta posizionalen eragin dirudienez).

- Hainbat dira *noiz* aurrepartikularen konbinaketa moduak (bakoitzaren kopuru bateratuz, eta hurr. hur. 3 esaldietako kopuruak): *noiz eta ere ... bait-*

(39; 4, 15, 20); *noiz ere ... bait-* (24; 3, 8, 13); *noiz eta ... bait-* (15; 1, 3, 11); *noiz ... bait-* (5; 1, 0, 4). Bai eta ere 5 aldiz behintzat *noiz (eta) (ere)* aurrepartikularen eta *-(e)nean* atzizkiaren konbinaketak (2. eta 3. esaldietan).

8.6.1.7. [-t(z)eko + *izen ardatza*] *egitura erlatibo jokatugabeak* (?),
 [*izen ardatza* + -t(z)eko] (?) (*eta kideko hainbat egitura*
 [*izen ardatza* + -(e)n subjuntiboa])

3. atalean (eta 17. oharrean) aipatu ditugu halako egiturak erlatibo jokatugabetzat har litezkeen-edo heinean. Kontua da jatorrizko «(... que j'aie de l'argent.) Il faut que je puisse m'en aller et que je voie du pays» (1. ler.) emateko, itzultzaile gehienek *behar* edo *ahal* aditzen hainbat konbinazio erabili bezala (Biriatu, L-ko segidakoaren antzekoak edo: «Behar dut gan ahal izan eta toquiac icusi»)...

— Beste hainbat itzultzailek *ahala* izena (edo antzeko) darabiltela absolutiboan, eta honen -t(z)eko ezaugarria normalean ondoretik emango badute ere, badira izen ardatzari aurretik lotuta ematen dutenak. Hala behintzat Donibane-Lohitzune, L, Buztintze-Hiriberri, NB (honek ardatzaren ondotik ere bigarren -t(z)eko ezaugarria), eta Atharratze, Z-koak (hurrenez hurren): «Béhar dout gátéco ahala ičan éta (béhar ditout) basterrak ikhousi. // Béhaïcít youaítéko ahala éta lékhou ikhoustéko. // Behartit jouaíteko ahalak kartiel zoumbaiten ikhous-tera». Ezpeleta, L-ko itzultzaileak ere antzera egiten du, kasuan on ardatzarekin: «Behar dut guateco on izan».

- Beste 9 itzultzailek darabil behintzat [izen ardatza + -t(z)eko] egitura, 8k segidako Uztaritze, L-ko itzultzailearen itxuran *ahal*-ekin: «Ahala behardut joaiteco»; Ezterenzubi, NB-koak antzera: «Béharcít mouaïéna youaítéco». Amorotze, NB-ko itzultzaileak aurreko esaldiko *diru* ardatzarekin lotzen du esaldia: «... ukhen dezadan dihururic aski juaiten ahal izaiteco bazter ikhustera». (Baina finean hala moduzkoak lirateke ere Bardoze, L-ko itzultzaileak darabilen -t(z)earen beharra-ren itxurako egiturak: «Badut hemendic yoai-tearen eta herri ikhustearen beharra».)

— Eta izan ere hala, beste 6 itzultzailek ere behintzat lotzen dute *diru* izen ardatzarekin honen ondoren emandako ezaugarria, -t(z)eko aditz jokatugabearekin izan ordez, ohiko -(e)n subjuntiboarekin, segidako Donibane-Garazi, NB-ko itzultzaileak egin antzera: «Ordu da izan nain ene burian nausi eta ukan dezaan dihuria, yuan ahal nain eta bazter ikus dezaan».

— Eta izan ere erlatiboen gisa kontsidera litezke, hala jatorrizkoan nola euskarazko itzulpenetan, subjuntiboz segidan ematen diren ardatza eta honen ezaugarriak: «Il est temps que je sois mon maître et que j'aie de l'argent». Ez gara kalifikazio eztabaidetan sartuko. Kontua da euskaraz esaldi horiek itzultzaile ia guztiek ematen dituztela antzeko egituraz [ordu / denbora / tenore edo antzeko izen ardatz + -(e)n ezaugarri subjuntiboa], Biriatu, L-koaren antzera: *Dembora da izan nadin nere naussi eta izan dezadan diru*.

- Eta gauza bera, edota areago, esan beharko genuke *amoreagatik* (*eta*) partikularen erabilerarekin gertatzen denaz eta honi lagundu ohi dion subjuntiboaz, finean helburuzko esaldi, oinarrian erlatibo baino ez direnak (*-(e)n amoreagatik*; cf. *pour l'amour de*; *por (a)mor de*), nahiz *-t(z)eko* esaldi jokatu gabeekin bezalaxe, izen ardatz honek zenbaitetan erabateko autonomia duen bereganatua eta esaldi hasieran agertzen den (batez ere Zuberoan, *OEH*), hemengo 4 adibideetan gertatu bezala (hiru Zuberoko, eta bat Oragarre, NBkoa), nola: «ukhen déçadan diharu çerbaït, *amorecatic jouan ahal nadin cartiel ikhoustéra*» (Ligitherei, Z).
- Halako antzeko egitura jokatu gabeak dira ere jatorrizko (3. par.): «(Il n'eut plus) de lit pour dormir la nuit, ni de feu pour se chauffer». Halakoak euskaraz itzultzaile gutiz gehienek ematen dituzte [izen ardatza + *-(t)zeko*] egitura bidez, Jatsu, L-ko itzultzailearen gisa: «Ez zuin guéhiau ohéik loïteko gaouaz, ez *souik béotéco*». Arrokiaga, Z-ko itzultzaileak ordea badarabil [*-(t)zeko* + izen ardatza] egitura (alderantzizkoaren ondoan nolana): «gaiaz estizu haboro *lo-theco oheric ez suic berotseco*».

8.6.1.8. *-dun atzizki erlatiboa erantsia duten erabilerak*

- 115 autorek darabiltzate *-dun* atzizkidun sintagmak (oinarrian *du* + *-(e)n* erlatibodunak, ezta?): *hobendun* (75), *ogendun* (29), *faltadun* (7), *kulpadun* (4) (cf. Aurrekoetxea & Videgain 2004).

8.6.2. *Jatorrizko erlatiboak erlatiboz ematen ez direnean*

- Denera itzultzaileek 846 aukera posibleetatik (jatorrizkoan hala ez den *txahalarena* ere kontuan), 50 aldiz egiten diote uko erlatiboa (jokatu edo jokatu gabea) erabiltzeari 6 esaldietan: % 6,3 (alde handi gabe 3 lurraldeetan: L: % 4,2; NB: % 7,7; Z: % 5,5; eta batez ere *txorienean* (etereoena edo): % 18,4).
- Batez beste itzultzaileek 6 esaldi posibleetatik 5,3 ematen dituzte erlatibo jokatuz —5,6 jokatu gabe ere kontatuz—. Berdintsu lurraldez lurralde: L: 5,4 (eta 5,8); NB: 5,3 (eta 5,6); Z: 5,3 (eta 5,7).

8.6.3. *Itzultzaileen arteko aldakortasuna erlatibo eta erlatibo gabe emandakoen artean*

- 141 itzultzaileetako 66k (% 46,8) ematen dituzte euskaraz 6 esaldiak erlatibo jokatuz. Proporzio bertsuetan lurraldez lurralde: 16 L (34tik; % 47,1), 32 NB (68tik; % 47,1) eta 18 Z (39tik; % 46,2).
- 141 itzultzaileetako 55ek (% 39,0) 6tik 5 ematen dituzte erlatibo jokatu bidez, alde handirik gabe lurraldez lurralde, nahiz gehixeago izan lapurtar: 15 L (% 44,1), 26 NB (% 38,2) eta 14 Z (% 35,9).
  - 36k ez dute erlatibo jokatuz ematen *txahalarena* (jatorrizkoan ere hala ez dena), 14k *txoriena*, 2k *zerbitzariena*, 2k *anaiarena*, 1k *hiriarena*.

- 141etako 18k (% 12,8) 6tik soilik 4 ematen dituzte erlatibo jokatzuz, alde handirik gabe lurraldeka, nahiz gehixeago —kopuru txikiotan— ekialdeagoan: 3 L (% 8,8), 8 NB (% 11,8), 7 Z (% 17,9).
  - 18tik 16k ez dute erlatiboz ematen *txahalarena* (jatorrizkoan ere ez) —2k bai—, 11k *txoriarena*, 4k *anaiarena*, 3k *zerbitzariarena*, 2k *hiriarena*.
- Iholdi NB-ko itzultzaile bereziak (% 0,7) 3 ematen ditu erlatibo gabe: *txahalarena*, *anaiarena* eta *hiriarena*; baina baditu bere hainbat erlatibo propio gorago aipatuak.
- Banka NB-ko itzultzaileak (% 0,7) 4 ematen ditu erlatibo gabe: *txahalarena* (jatorrizkoan ere ez dena), *zerbitzariarena*, *txoriarena* eta *anaiarena* (baina *hiriarena* erlatiboz).

9. Ondorioak

- Erlatibo kopuruak jatorrizkoen aldean:
  - Corpusean (ik. 8.6.) ez da itzultzaileen batere izurik euskaraz erlatiboak jatorrizkoan bezainbeste erabiltzeko. Izatez gerotan ere, alderantziz (jatorrizkoan erlatiboa ez den *txahalaren* esaldia, 86 itzultzailek (% 61,0) ematen du erlatibo jokatzuz, eta 49k (% 34,7) erlatibo jokatugabez edo).
  - Bestela ere, oinarritzko egitura erlatibo ugari ageri da euskaraz itzulpenetan jatorrizkoaren aldean.
  - Erlatibo isuri handiena *txoriarenean* da (% 18,4). Agian ezaugarriaren generikotasunari lotua?
- Ezkerretiko erlatiboak:
  - Gehixeago zenbat mendebalderago (10etik 7, 6 edo 5 lurraldeka), baina asko beti eskuinekoak ere.
  - Gehiago murrizgarrietasunetan (10etik 6, 5 edo 4 inguru, *aza*, *txori* eta *txahalarenean*), baina hauetan ere asko eskuineko (10etik 4, 5 edo 6). Eta inongo itzultzailek ez *hiriaren* lekuzko murrizgarrian.
  - Ez-murrizgarrietasunetan berriz (*zerbitzariarena*, *anaiarena*), oso gutxi (baina badira): itzultzaileen % 1,5 eta % 2,2 hurrenez hurren. Zuberotarrik batere ez, NB-koen % 1,6, eta L-koen $\approx$ % 6,0.
- Eskuinetiko erlatiboak:
  - Gehixeago zenbat eta ekialderago (10etik 3, 4 edo 5 lurraldeka), baina gehiago beti ere ezkerretik.
  - Ia bakarrak, erlatiborik ez-murrizgarrietasunetan (*zerbitzariarena* % 98,5; *anaiarena* % 97,8).
    - Eta erabatekoak *hiriaren* lekuzko erlatibo (*non*, *zeinetan*) ondo murrizgarrian (% 100).
  - Beste erlatibo murrizgarrietan, erdien inguru (*azena* % 39,0; *txoriarena* % 43,5; *txahalarena* % 60,5).

- Soilik *zerbitzari*en erlatiboan gertatzen da eskuinetiko 132 erlatiboetako 29an (% 22,0) tartekatzea esaldi nagusiko beste osagaien bat ardatza eta erlatiboaren artean. Izan hauek *zein...* (24), *bait-* (1), edo *-(e)n...* aposizio (4). Erlatibo luzeena, kasuan ardatza mendeko beste esaldi batean sartua duena ($\approx$ *zerbitzariz bete*a), eta horretatik seguru asko ezaugarria, euskarak bide eman bezala.

— *Zein...* erlatiboak:

- Zer edo zer gehixeago erabiliak zenbat eta ekialderago (baina denetan ere 10etik 4 inguru).
- Esaldi erlatiboen balizko murrizgarritasunak ez du batere argitzen erabilera:
  - *Bon à tuer* erabat murrizgarria emateko ez da batere *zein...* erlatiborik, ezkerreko % 39,5; izen ondoko *-(e)n...* % 60,5en aldean. Agian jatorrizkoak ere ez duelako izenordain erlatiborik?
  - *Azen* esaldi bestela murrizgarrienean(-edo) 10etik 1 (ezkerreko 6; 3 izen ondoko-*-(e)n...*).
  - *Hiriaren* leku (*non*, *zeinetan*) erlatibo —bere mailan— murrizgarrian, aukera bakarra da, besteen baztergarri. Agian erlatiboaren ezaugarria etorkizun narratibokoa delako?
  - *Txorien* erlatibo murrizgarri apalxeagoan-edo, 10etik 3 (ezkerreko 6; 1 izen ondoko *-(e)n...*).
- Ez-murrizgarrietan ere, elkarren kontrako joerak (ezkerreko $\approx$ % 2 eskasen aldean bietan ere).
  - *Zerbitzarienean* 10etik 8,5 *zein...* erlatibo, eta 1 izen ondoko *-(e)n...*
  - *Anaiarenean*, 10etik soilik 1,5 *zein...* erlatibo, eta 7,5 izen ondoko *-(e)n...*
- Izenordain erlatiboaren mugatu / mugagabetasuna bereizi litekeen *aza*, *txori*, *anaiaren* esaldietan, 70etik 40 (% 57,1) ematen da mugatu (*zoina / zuina...*), eta 30 (% 42,9) mugagabe (*zoin / zuin...*).
  - Zuberotarrek ia beti darabilte izenordain mugagabea (22 *zein...* erlatibotik 21ean —% 95,5—).
    - 30 mugagabeetako 21 zuberotarrez gain 7 dira NB (38tik % 18,4); eta 2 L (10etik % 20,0).
  - *Hiriarenean* halako 137 erlatiboetatik 126 dira *non / nun* galdetzaile bidezkoak, eta 11 *zeintan / zointan* itxurakoak, denak mugagabeak; proportzio berdinetan hiru lurraldeetan. (Ezin *zerbitzarienean* mugatua eta gabea bereizi; eta *txahalarenean* ez da *zein...* erlatiborik).
- 10etik 8an mendeko aditza izenordain erlatiboaren ondore justuan (*anaiarenean* alderantziz).

— *Bait-* erlatibo aposizioak:

- Gutxien erabiliak. Baina lau aldiz gehiago inguru Zuberoan ($\approx$ % 4), men-debalagoan baino ($\approx$ % 1).

- Ez da agertzen murrizgarrietasan; eta ez-murrizgarrietasan, apal (% 6 *anaiarenean*; Z: % 10,5).
  - *Txori* eta *zerbitzarienean* aditza beti esaldi buruan. *Anaiarenean* beti 2. postuan (amaieran).
- Eskuinetiko erlatiboak elkarren pare: *zein...* (edo *bait-*), eta izen ardatz ondoko *-(e)n...*
- Eskuineko erlatiboen artean 10etik 6 inguru dira *zein...* (edo *bait-*) erlatibo, eta 4 *-(e)n...*, alderik gabe lurraldeka (nahiz erlatibo guztien proportzioari begira, *zein...* erlatiboak (eta *bait-*ak Zuberoan), gehixeago diren ekialdeagoan (10etik 4-5 inguruko tartean hala ere beti).
  - Esaldien murrizgarritasunak ez du irizpiderik argitzen, eta denetarik aurkitu liteke: Batere *zein...* (edo *bait-*) erlatiborik ez murrizgarrian (*txahalarena*; 10etik 4 *-(e)n...* erlatibo). Edo alderantziz, batere *-(e)n...* erlatiborik ez lekuazo murrizgarrian (*hiriarena*; erlatibo guztiak *zein...*). Joera kontrajarriak, beste bi murrizgarrietan, biak labur, osagarri banakoak (*azena*: % 23,6 *zein...* vs. % 76,4 *-(e)n...*; aldiz, *txoriarena*: % 76,0 vs. % 24; ez dugu argi zerगतिक). Eta joera kontrajarriak ere ez-murrizgarrietan (*zerbitzariarena*, luzea —5 osagarri edo gehiago—: % 89,4 *zein...* vs. % 10,6 *-(e)n...*; aldiz, *anaiarena*, laburra —osagarri 1—: % 22,1 vs. % 77,9; agian du luzerak zerikusia).
- *-(e)n...* erlatiboak izen determinatuaren eta determinatu gabearen ondoren
- Erlatiboen 10etik 3 dira izen ardatzaren ondoko *-(e)n...* Berdintsu lurraldez lurralde.
    - Baina Lapurdi eta Nafarroa Beherean askoz gehiago dira ardatz determinatuaren ondokoak. Eta Zuberoan alderantziz, gabearen ondokoak: L: % 63,0 / 37,0; NB: % 70,0 / 30,0; Z: % 29,4 / 70,6.
  - Esaldien balizko murrizgarritasunak ez du irizpiderik argitzen: Oso proportzio handian ageri dira *anaia*ren ez murrizgarrian (% 76,1; % 15,7 *zein...*; % 6,0 *bait-*) eta *txahalaren* murrizgarri-jatorrian-erlatibo-gabe-an (% 60,5; % 0,0 *zein...*; % 0,0 *bait-*; askoz gehiago ardatz determinatuaren ondoko: % 47,7 vs. % 12,8). *Azen* murrizgarrietasan-edo proportzioa ere nabarmena da (% 29,8; % 9,2 *zein...*; baina multzoan askoz gehiago dira bitxiki ardatz determinatugabearen ondokoak: % 22,0 vs. % 7,8; hiru lurraldeetan ere: L: % 17,6 / 5,9; NB: % 17,6 / 11,8; Z: % 33,3 / 2,6). *Hiriaren* lekuzko murrizgarrian ez da batere (% 100 *zein...*). *Txorien* murrizgarri apalean berriz, % 10,4 (nahiz lurraldeka oso banaketa desberdinak erakutsi aipatu ildoan); beste % 10,4 *zerbitzari*en luze ez murrizgarrian-edo, baina lurraldeka oso modu desberdinean banatuak (% 0,0 Zuberoan...).
  - 10etik 9an mendeko aditza erlatiboaren amaieran (*zerbitzari*en luzean 10etik 4an-edo soilik).
- Komuntadura izen ardatz determinatuaren ondoko *-(e)n...* aposizioetan:
- 14 kasu aztergarrietatik (izen ardatza absolutiboz beste denetan) 12tan (% 85,7) ematen da *-(e)n...* aposizioa kasu komuntadurarik gabe abso-

lutibo singular edo pluralean, EGLU-Vek gomendatu nahi ez duen bezala (12tik 11tan *zerbitzarienean*, eta 2tik 1ean *txorienean*).

— *-(e)la(rik)* moduzkoa ardatz determinatuaren ondoko *-(e)n...* erlatibo aposizioaren ordezko:

- 11 bider (846 aukeretatik; % 0,13). *Txorien* erlatibo ezaugarri etereo edo generikokoa [*les oiseaux qui volaient légèrement*] 141 itzultzaileetako 9k (% 6,8). Bana *zerbitzari* eta *anaiarenean*. Ez murrizgarrietakoak-edo denak ere.

— Itzultzaileen arteko eta barneko aldakortasuna:

- Ikusi bezala, aipatu erlatibo aukeren artean badira joerak itzultzaileen artean. Ez ordea huts egin ezineko legeak. Ez gramatikal, ez pragmatiko. Gehiegi lirateke, alde batera zein bestera, delako legea beste moduren batera aplikatu duten itzultzaileak; eta batzuek esaldi batean eta beste batzuek bestean; eta hurrengoan alderantziz maiz.²⁶ Badirudi berriro hiztunaren askatasunaren aldarria dela garaile erlatiboan arteko erabilera aukera hauei dagokienean ere; eta hiztunak markatzen duela bere subjektibitatean, kasu bakoitzean aplikatzen duen aukeraren bidez, esaldiari eskainiko dion ñabardura gehigarria beste aukera posibleak ere ez erabiltzean.

— Esaldien balizko murrizgarritasunari (?) begira:

- Ezin da ondorio balio orokorrekoegirik eratorri, salbu esatea denetik-edo dela denean (eta agian corpuseko esaldi ez murrizgarrietan erabili direla gutxien ezkerretiko erlatiboak —% 2 inguru—, eta hauetan soilik agertzen direla *bait-* erlatibo aleak beste erlatibo mota guztien artean).

Bibliografia

- Aurrekoetxea, G. eta X. Videgain (arg.), 2004, *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*. ASJU-ren Gehigarriak, IL, EHU, Bilbo.
- eta —, 2009, «Le projet Bourciez: Traitement géolinguistique d'un corpus dialectal de 1985». *Dialectologia* 2, 81-11.
- , A. Iglesias eta X. Videgain, 2008, *Bourciez: Bildumako Euskal Atlas (BBBA-2): Gramatika* (= ASJU 39-1, 2005).
- Euskaltzaindia, 1999, «Perpaus Erlatiboak». In *EGLU V*. Gramatika Batzordea, Bilbo, 173-270.
- Hidalgo, B., 1999, «Hitz ordenaren estatistikak euskaraz», *ASJU* 33-2, 393-451.
- , 2002a, «Erlatibo hautsiak. Izen ardatzaren eskuin hedatzen diren erlatiboak euskaraz (I)», *FLV* 89, 27-80.

²⁶ Are *hiriarenean* ere (% 100 *zein...* erlatibo), edo *txahalarenean* (% 0,0 *zein...* erlatibo) —corpuseko datu absolutuenak—, ez da ezinezko irudikatzea lehena ezkerreko edo izen ondoko *-(e)n...* erlatiboz: “*bere diru guzia xahutu(ko) zuen hiri handi baterat // hiri handi bere diru guzia xahutu(ko) zuen baterat // hiri handi baterat bere diru guzia xahutu(ko) zuena / zuenerat*”. Edota bitxiago izanik ere, are *txahalarenean zein...* edo are *bait-* erlatiboz: “*txahal bat zein ona litekeen hiltzeko // txahal bat bailiteke ona hiltzeko*”.

- , 2002b, «-(e)n... erlatibo aposatuak. Izen ardatzaren eskuin ... (II)», *Uztaro* 42, 17-83.
- , 2003, «Zein (eta Bait-) erlatiboak. Izen ardatzaren eskuin ... (III)», *FLV* 92, 19-56.
- , 2004, «Izen ardatz determinatugabeen ondoko erlatiboak euskaraz. Izen ... (IV)», *Gogoa* 4-1, 121-174.
- , 2005a, «Eskuinetiko erlatiboak euskaraz, izen ardatzaren ondoretik (ere) hedatzen direnak (eta V). Ikuspegi orokorra», *FLV* 98, 79-105.
- , 2005b, «Erlatibo aukerak euskaraz. Ikasi eta irakatsi», *Hizpide* 59, 3-60.
- Oiharzabal, B., 1985, *Les relatives en basque*. Département de Recherches Linguistiques (D.R.L.), Université de Paris.
- , 1987, *Étude descriptive de constructions complexes en Basque: Propositions relatives, temporelles, conditionnelles et concessives*. Thèse de doctorat, CNRS.
- Rijk, R. P. G. de, 1972, *Studies in Basque Syntax: Relative Clauses*. Thesis. MIT, Cambridge, MA., *The Chicago Wich Hunt, Papers from the Relative Clause Festival*, Chicago Linguistic Society.
- , 1979, «Erlatiboak idazle zaharrengan», *Euskera* 25, 525-536.

ERANSKINA:

AZENA (osag. 1)	Erlatiborik GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^a	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
2 corpus/ _{2,18r}	—	% 100,0/ ₇₀₃	% 81,8/ ₅₇₅	% 18,2/ ₁₂₈	% 2,5/ ₁₇	% 0,0/ ₀	% 9,4/ ₆₅	% 5,2/ ₃₆
Iparralde/ ₁₄₁	% 0,0/ ₀	% 100/ ₁₄₁	% 61,0/ ₈₆	% 39,0/ ₅₅	% 9,2/ ₁₃	% 0,0/ ₀	% 7,8/ ₁₁	% 22,0/ ₃₁
Lapurdi/ ₃₄	% 0,0/ ₀	% 100/ ₃₄	% 73,5/ ₂₅	% 26,5/ ₉	% 2,9/ ₁	% 0,0/ ₀	% 5,9/ ₂	% 17,6/ ₆
Naf.Behe./ ₆₈	% 0,0/ ₀	% 100/ ₆₈	% 60,3/ ₄₁	% 39,7/ ₂₇	% 10,3/ ₇	% 0,0/ ₀	% 11,8/ ₈	% 17,6/ ₁₂
Zuberoa/ ₃₉	% 0,0/ ₀	% 100/ ₃₉	% 51,3/ ₂₀	% 48,7/ ₁₉	% 12,8/ ₅	% 0,0/ ₀	% 2,6/ ₁	% 33,3/ ₁₃

^a Aurreko 2 corpusetako 128 eskuinetiko (ere) erlatibo hauetan sartuak dira ondoren aipatu 118ak (17 *zein...* erlatiboak + 65 *-(e)n...* aposizioak (izen determinatuaren ondoren) + 36 *-(e)n...* erlatibo izen determinatugabearen ondoren emanak) gehi 10 erlatibo hautsi, ezkerretiko erlatibo izaki, artean osagarriren bat erakusten dutenak erlatiboak aditzaren, *-(e)n* menderagailuaren eta izen ardatzaren ondoretik ere (Hidalgo 2002: 42), Bourciez corpus honetan aurkitu ez ditugunak. Eta horretatik soilik eskuinetiko erlatibo bezala 118 horiek kontuak hartu izana ondoren —eta ez 128ak—, hauen arteko proportzio erlatiboak emateko, soilik ezkerretiko erlatiboekin batera —693 beraz—. *Txorienean* edo *anaiarenean* beste hainbeste.

TXORIENA (osag. 1)	Erlatiborik GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^b	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
2 corpus/ _{2,18r}	—	% 100,0/ ₇₀₃	% 81,8/ ₅₇₅	% 18,2/ ₁₂₈	% 2,5/ ₁₇	% 0,0/ ₀	% 9,4/ ₆₅	% 5,2/ ₃₆
Iparralde/ ₁₄₁	% 18,4/ ₂₆	% 81,6/ ₁₁₅	% 56,5/ ₆₅	% 43,5/ ₅₀	% 31,3/ ₃₆	% 1,7/ ₂	% 4,3/ ₅	% 6,1/ ₇
Lapurdi/ ₃₄	% 11,8/ ₄	% 88,2/ ₃₀	% 70,0/ ₂₁	% 30,0/ ₉	% 20,0/ ₆	% 0,0/ ₀	% 10,0/ ₃	% 0,0/ ₀
Naf.Behe./ ₆₈	% 20,6/ ₁₄	% 79,4/ ₅₄	% 57,4/ ₃₁	% 42,6/ ₂₃	% 35,2/ ₁₉	% 1,8/ ₁	% 4,1/ ₂	% 1,8/ ₁
Zuberoa/ ₃₉	% 20,5/ ₈	% 79,5/ ₃₁	% 41,9/ ₁₃	% 58,1/ ₁₈	% 22,6/ ₁₁	% 3,2/ ₁	% 0,0/ ₀	% 19,3/ ₆

^b Ik. *a* oharra.

TXAHAL- ARENA (2 osag.)	Erlatib. GABE	Erlatibo JOKA GABE-edo	Erlatibo JOKATUAK DENERA	EZKER. erlat. jok.	ESKUIN. erlat. jok. ^c	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
2 corpus/ _{2,18r}	—	—	% 100,0/ ₅₁₆	% 78,7/ ₄₀₆	% 21,3/ ₁₁₀	% 4,0/ ₂₀	% 0,0/ ₀	% 10,7/ ₅₄	% 4,8/ ₂₄
Iparralde/ ₁₄₁	% 4,2/ ₆	% 34,7/ ₄₉	% 61,0/ ₈₆	% 39,5/ ₃₄	% 60,5/ ₅₂	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 47,7/ ₄₁	% 12,8/ ₁₁
Lapurdi/ ₃₄	% 5,9/ ₂	% 38,2/ ₁₃	% 55,9/ ₁₉	% 57,9/ ₁₁	% 42,1/ ₈	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 31,6/ ₆	% 10,5/ ₂
Naf.Behe./ ₆₈	% 5,9/ ₄	% 29,4/ ₂₀	% 64,7/ ₄₄	% 31,8/ ₁₄	% 68,2/ ₃₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 59,1/ ₂₆	% 9,1/ ₄
Zuberoa/ ₃₉	% 0,0/ ₀	% 41,0/ ₁₆	% 59,0/ ₂₃	% 39,1/ ₉	% 60,9/ ₁₄	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 39,1/ ₉	% 21,7/ ₅

^c Aurreko 2 corpusetako 110 eskuinetiko (ere) erlatibo hauetan sartuak dira ondoren aipatu 98ak (20 *zein...* erlatiboak + 54 *-(e)n...* aposizioak (izen determinatuaren ondoren) + 24 *-(e)n...* erlatibo izen determinatugabearen ondoren emanak) gehi 12 erlatibo hautsi, ezkerretiko erlatibo izaki, artean osagarriren bat erakusten dutenak erlatiboak aditzaren, *-(e)n* menderagailuaren eta izen ardatzaren ondoretik ere (Hidalgo 2002: 42), Bourciez corpus honetan aurkitu ez ditugunak. Eta horretatik soilik eskuinetiko erlatibo bezala 98 horiek kontuak hartu izana ondoren —eta ez 110ak—, hauen arteko proportzio erlatiboak emateko, soilik ezkerretiko erlatiboekin batera —504 beraz—. *Hiriarenean* beste hainbeste.

HIRIARENA (2 osag.)	Erlatiborik GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^d	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
<i>2 corpus</i> / ₂₁₈₁ :	—	% 100,0/ ₃₁₆	% 78,7/ ₄₀₆	% 21,3/ ₁₁₀	% 4,0/ ₂₀	% 0,0/ ₀	% 10,7/ ₅₄	% 4,8/ ₂₄
Iparralde/ ₁₄₁ :	% 2,8/ ₄	% 97,2/ ₁₃₇	% 0,0/ ₀	% 100/ ₁₃₇	% 100/ ₁₃₇	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀
Lapurdi/ ₃₄ :	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₃₄	% 0,0/ ₀	% 100/ ₃₄	% 100/ ₃₄	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀
Naf.Behe./ ₆₈ :	% 4,4/ ₃	% 95,6/ ₆₅	% 0,0/ ₀	% 100/ ₆₅	% 100/ ₆₅	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀
Zuberoa/ ₃₉ :	% 2,6/ ₁	% 97,4/ ₃₈	% 0,0/ ₀	% 100/ ₃₈	% 100/ ₃₈	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀

^d Ik. c oharra.

ZERBITZARIENA (5 os. edo +)	Erlatibo GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^e	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
<i>2 corpus</i> / ₂₁₈₁ :	—	% 100,0/ ₃₁₆	% 21,8/ ₆₉	% 78,2/ ₂₄₇	% 44,3/ ₁₄₀	% 0,0/ ₀	% 15,8/ ₅₀	% 1,9/ ₆
Iparralde/ ₁₄₁ :	% 5,0/ ₇	% 95,0/ ₁₃₄	% 1,5/ ₂	% 98,5/ ₁₃₂	% 85,8/ ₁₁₅	% 2,2/ ₃	% 9,0/ ₁₂	% 1,5/ ₂
Lapurdi/ ₃₄ :	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₃₄	% 5,9/ ₂	% 94,1/ ₃₂	% 70,6/ ₂₄	% 0,0/ ₀	% 17,6/ ₆	% 5,9/ ₂
Naf.Behe./ ₆₈ :	% 7,3/ ₅	% 92,6/ ₆₃	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₆₃	% 88,9/ ₅₆	% 1,6/ ₁	% 9,5/ ₆	% 0,0/ ₀
Zuberoa/ ₃₉ :	% 5,1/ ₂	% 94,9/ ₃₇	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₃₇	% 94,6/ ₃₅	% 5,4/ ₂	% 0,0/ ₀	% 0,0/ ₀

^e Aurreko 2 corpusetako 247 eskuinetiko (ere) erlatibo hauetan sartuak dira ondoren aipatu 196ak (140 *zein...* erlatiboak + 50 *-(e)n...* aposizioak (izen determinatuaren ondoren) + 6 *-(e)n...* erlatibo izen determinatugabearen ondoren emanak) gehi 51 erlatibo hautsi, ezkerretiko erlatibo izaki, artean osagarriren bat erakusten dutenak erlatiboak aditzaren, *-(e)n* menderagailuaren eta izen ardatzaren ondoretik ere (Hidalgo 2002: 42), Bourciez corpus honetan aurkitu ez ditugunak. Eta horretatik soilik eskuinetiko erlatibo bezala 196 horiek kontuak hartu izana ondoren —eta ez 247ak—, hauen arteko proportzio erlatiboak emateko, soilik ezkerretiko erlatiboekin batera.

ANAIARIENA (osag. 1)	Erlatiborik GABE	Erlatiboak DENERA	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^f	Zein... erlat.	Bait- erlat.	-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
<i>2 corpus</i> / ₂₁₈₁ :	—	% 100,0/ ₇₀₃	% 81,8/ ₅₇₅	% 18,2/ ₁₂₈	% 2,5/ ₁₇	% 0,0/ ₀	% 9,4/ ₆₅	% 5,2/ ₃₆
Iparralde/ ₁₄₁ :	% 5,0/ ₇	% 95,0/ ₁₃₄	% 2,2/ ₃	% 97,8/ ₁₃₁	% 15,7/ ₂₁	% 6,0/ ₈	% 76,1/ ₁₀₂	
Lapurdi/ ₃₄ :	% 5,9/ ₂	% 94,1/ ₃₂	% 6,2/ ₂	% 93,7/ ₃₀	% 9,4/ ₃	% 6,2/ ₂	% 78,1/ ₂₅	
Naf.Behe./ ₆₈ :	% 5,9/ ₄	% 94,1/ ₆₄	% 1,6/ ₁	% 98,4/ ₆₃	% 18,5/ ₁₂	% 3,1/ ₂	% 76,6/ ₄₉	
Zuberoa/ ₃₉ :	% 2,6/ ₁	% 97,4/ ₃₈	% 0,0/ ₀	% 100,0/ ₃₈	% 15,8/ ₆	% 10,5/ ₄	% 73,7/ ₂₈	

^f Ik. a oharra.

DENERA	Erlatiborik GABE	Erlatibo JOKATUAK DENERA ^g	EZKER. erlat.	ESKUIN. erlat. ^h	Zein... erlat.	Bait-erlat.	-(e)n... determinatu eta det. gabeak DENERA	
2 corpus/ _{2,181} ⁱ	----	% 100,0/ _{2,181}	% 69,6/ _{1,518}	% 30,4/ ₆₆₃	% 10,9/ ₂₂₆	% 0,0/ ₀	% 16,0/ ₃₃₂	
Iparralde/ ₇₉₇ :	% 6,3/ ₅₀	% 93,7/ ₇₄₇	% 25,4/ ₁₉₀	% 74,6/ ₅₅₇	% 43,1/ ₃₂₂	% 1,7/ ₁₃	% 29,7/ ₂₂₂	
Lapurdi/ ₁₉₁ :	% 4,2/ ₈	% 95,8/ ₁₈₃	% 33,3/ ₆₁	% 66,7/ ₁₂₂	% 37,2/ ₆₈	% 1,1/ ₂	% 28,4/ ₅₂	
Naf.Behe./ ₃₈₈ :	% 7,7/ ₃₀	% 92,3/ ₃₅₈	% 24,3/ ₈₇	% 75,7/ ₂₇₁	% 44,4/ ₁₅₉	% 1,1/ ₄	% 30,2/ ₁₀₈	
Zuberoa/ ₂₁₈ :	% 5,5/ ₁₂	% 94,5/ ₂₀₆	% 20,4/ ₄₂	% 79,6/ ₁₆₄	% 46,1/ ₉₅	% 3,4/ ₇	% 30,1/ ₆₂	
							-(e)n... determin.	-(e)n... det. gabe
2 corpus/ ₂₃₂ ⁱ							% 11,6/ ₂₄₀	% 4,4/ ₉₂
Iparralde/ ₁₂₁ ⁱ							% 10,7/ ₆₉	% 8,0/ ₅₂
Lapurdi/ ₂₇ :							% 10,8/ ₁₇	% 6,3/ ₁₀
Naf. Behe./ ₆₀ :							% 13,5/ ₄₂	% 5,8/ ₁₈
Zuberoa/ ₃₄ :							% 5,6/ ₁₀	% 13,5/ ₂₄

^g Ez ditugu hemen zenbatu *txahalaren* erlatiboan itzultzaileek *-t(z)eko* egitura jokatu gabe bidez emandako 49 esaldiak.

^h Aurreko 2 corpusetako 663 eskuinetiko (ere) erlatibo hauetan sartuak dira ondoren aipatu 558ak (226 *zein...* erlatiboak + 240 *-(e)n...* aposizioak (izen determinatuaren ondoren) + 92 *-(e)n...* erlatibo izen determinatugabearen ondoren emanak) gehi 105 erlatibo hautsi, ezkerretiko erlatibo izaki, artean osagarriren bat erakusten dutenak erlatibozko aditzaren, *-(e)n* menderagailuaren eta izen ardatzaren ondoretik ere (Hidalgo 2002: 41 hh), Bourciez corpus honetan aurkitu ez ditugunak. Eta horretatik soilik eskuinetiko erlatibo bezala 558 horiek kontuak hartu izana ondoren —eta ez 663ak—, hauen arteko proportzio erlatiboak emateko, soilik ezkerretiko erlatiboekin batera.

ⁱ Azpialt honetako proportzioak lortzeko ez dira kontuan hartu *anaia*ren erlatiboan eskuratutako kopuru be-reizi gabeak.

GOIZUETAKO AZENTUAZ ZERBAIT GEHIAGO: OHARMENA

José Ignacio Hualde - Oihana Lujanbio

(University of Illinois at Urbana-Champaign - Soziolinguistika Klusterra)

Abstract

As we have shown in previous work, in the Basque dialect of Goizueta both the position of the stress and the tonal contour that the stressed syllable bears are lexically contrastive. In this paper we report on a perception test designed to examine the robustness of these contrasts. 40 native speakers of Goizueta Basque, including a balanced representation of both genders and two age groups, were asked to identify a number of recorded stimuli by selecting a picture. The stimuli included singular/plural pairs contrasting in tone as well as lexical minimal pairs (e.g. arrántza 'braying'/arrantzza 'fishing'). The percentage of correct identifications was very high for both age groups; in fact, slightly higher for the younger group. We conclude that pitch-accent contrasts are stable in Goizueta and serve to convey lexical and grammatical meaning. The Basque dialect of Goizueta has thus preserved prosodic contrasts that in all likelihood were once common in a much larger geographical area.

1. Sarrera

Gai honen inguruan argitaratu ditugun beste lanetan, saiatu gara erakusten Goizuetako azentueraren ikerketak daukan garrantzia, euskalaritzarako zein sistema prosodikoen tipologiarako. Doinu azentua euskarak daukan gauzarik berezietarikoak da eta, dudarik gabe, oso ezaugarri zaharra da. Honi gaineratzen badiogu orain arte kontserbatu den leku gehienetan, doinu azentua galtzen ari dela, argi dago euskalaritzaren lehentasunen artean ipini behar dugula bere ikerketa.

Doinu azentua oraindik ere bi eskualdetan mantentzen da: Bizkaiko kostaldean eta Nafarroako mendebaldean. Bi sistemek funtsezko desberdintasunak dituzte, nahiz eta lotura diakroniko garbia erakutsi. Goizuetan bai azentuaren kokagunea eta baita silaba azentudunak daraman tonua ere ezaugarri bereizgarriak dira. Azentua lehendabiziko (*átea* 'ahatea') edo bigarren silaban (*atéa* 'atea') joan daiteke eta silaba azentudunak goranzko zein beheranzko tonua eraman dezake. Hitz gehienetan singularrak goranzko azentua darama (*gizónari*) eta pluralak beheranzkoa (*gizónari*), baina badira singularrean eta pluralean mota bereko azentua daramaten hitzak ere. Era honetan, tonuak bereizkuntza lexikalak ere sortzen ditu, hala nola, *arrántza* 'astoaren arrantzza' eta *arrantzza* 'arrantzaleen arrantzza' edota *frutéroa* 'fruta-saltzaillea' eta *frutèroa* 'fruta-ontzia'. Goizuetako azentuaren ezaugarri fonetikoak Hualde, Lujanbio & Torreira (2008) (HLT) artikuluan aztertu genituen. Honetan Zubiri

(2000) izan genuen aurrekari. Beste lan batean (Hualde & Lujanbio 2008) azentu moten banaketa lexikala aztertu genuen. Erakutsi genuen bezala, banaketa hau, gaur egun Bizkaiko kostaldean dugun hitz azentudun eta azentugabeen arteko bereizkuntzarekin lotzen da modu argi batean. Oro har, Bizkaiko kostaldeko hitz azentudunek beheranzko azentua daramate Goizuetan. Bi azentu sistemak oso desberdinak dira (nahiz eta biak tonu lexikala erabili), baina banaketa lexikalak oso antzekoak. Goizuetako azentuera egoera zahar baten aztarna da beraz, garai batean Bizkaiko kostaldetik Nafarroaraino hedatzen zen doinu-azentuzko zubiaren lekukoa.

Azentuaren izaera fonetikoa aztertzeko lau hiztunen datuak aztertu genituen HLT lanean. Azentu mota bakoitzak hiztegian daukan banaketa zein den ikusteko, gutariko baten (O.L.) intuizioan oinarritu ginen. Orain arte erakutsi ez dugun gauza bat azentuera honen “osasuna” da. Galdera da ea doinu azentua hiztun bakan batzuek mantentzen duten, baina galtzen ari den, hau da, “arkaismo” bat den, ala oraindik ere osasuntsu dirauen Goizuetan. Honek badu bere garrantzia konturatzen bagara Oiarzunen ere duela guti honelako sistema bat erabiltzen zela, Jacobsenen (1972) oharrek argi utzi dutenez. Hamarkada guti batzuen buruan, Fraile & Frailek (1996) bakarrik aztarnak aurkitu zituzten eta, antza denez, gaur egun guztiz desagertu da doinu azentua herri horretan. Zein da, beraz, egoera Goizuetan? Galdera honi erantzuna emateko oharmen froga bat egin genuen 40 goizuetarrekin. Kontuan hartzen badugu Goizuetak 800 biztanle dituela, Goizuetako bizilagunen % 5ak parte hartu zuen gure esperimentuan. Oraingo ekarpen honetan, egin dugun azentuaren oharmen froga eta emaitzak aurkeztuko ditugu.

2. Metodologia eta hipotesiak

2.1. Estimuluak

Oharmen froga honetarako bi estimulu mota prestatu genituen, alde batetik soinu-zoko-estimuluak eta beste aldetik irudiak. Parte hartzaileen lana entzundako estimuluak identifikatzea zen, emandako irudien bidez.

Soinuzko estimuluak garatzeko, hasteko zerrenda bat osatu genuen azentuaz bereizten diren 8 bikote minimorekin:

(1) Bikote minimoak		
1. <i>arrántza</i> ‘astoarena’	vs.	<i>arrántza</i> (arrantzaleena)
2. <i>frutéroa</i> ‘fruta saltzailea’	vs.	<i>frutéroa</i> ‘fruta ontzia’
3. <i>ardikin</i> ‘ardiarekin’	vs.	<i>ardikin</i> ‘ardiekin’
4. <i>basón</i> ‘oihanean’	vs.	<i>bàson</i> ‘edalontzian’
5. <i>úmeri</i> ‘umeari’	vs.	<i>úmeri</i> ‘umeei’
6. <i>katúk</i> ‘katuak, ERG’	vs.	<i>katúk</i> ‘katuek’
7. <i>zakúrrian itxéa</i> ‘zakurraren etxea’	vs.	<i>zakúrrian itxéa</i> ‘zakurren etxea’
8. <i>láunana</i> ‘lagunarena’	vs.	<i>láunana</i> ‘lagunena’

Ikusten denez, bikote hauetan hitz batek goranzko azentua darama eta besteak beheranzkoa. Gainera, *basón/bàson* parean bakarrik, azentuaren kokagunea ere aldatzen da. Lehen eta bigarren bikoteak esanahi desberdineko hitzak dira. Beste sei bikoteetan hitz beraren singularra eta plurala ditugu.

Zerrenda honi gaineratu genizkion gure ustez desberdintzen ez diren beste bi bikote:

- (2) Homonimoak (?)
 9. *fòkari* 'fokari' eta 'fokei' (?)
 10. *mònori* 'monoari' eta 'monoei'

Zehazkiago, gutariko baten ustean, hiztun bezala daukan intuizioaz baliatuz, *mono* hitzak beheranzko azentua dauka beti, bai singularrean eta baita pluralean ere. Aldiz, *fòka* hitzaren kasuan, ez geunden hain ziur. Uste genuen posible zela hiztun batzuek singularra eta plurala bereiztea hitz honekin, beste hiztun batzuek (gaztea-goek) bereizten ez badituzte ere.

(1) eta (2)n erakutsitako hitzak galdera baten testuinguruan grabatu genituen, grabagailu digital batekin. Grabaketan bi hiztunek hartu zuten parte, elkarriketa moduan: Hiztun batek egiten zuen galdera eta beste hiztunak erantzuna ematen zuen. Grabatutako galderak eta erantzunak hauexek dira:¹

- (3) Grabatutako elkarriketak: galderak eta erantzunak
1A. Zer da hori?	arràntza (arrainena)
1B. Zer da hori?	arrántza (astoarena)
2A. Zer da hori?	frutèroa (fruta ontzia)
2B. Zer da hori?	frutéroa (fruta saltzailea)
3A. Non do?	ardíkin (sg)
3B. Non do?	ardìkin (pl)
4A. Non do?	bàson (edalontzian)
4B. Non do?	basón (oihanean)
5A. Zeñeri man dio?	úmeri (sg)
5B. Zeñeri man dio?	ùmeri (pl)
6A. Zeñek jan do?	katúk (sg)
6B. Zeñek jan do?	katùk (pl)
7A. Zeñen itxea da?	zakúrrian itxéa (sg)
7B. Zeñen itxea da?	zakùrrian itxéa (pl)
8A. Zeñena da kotxea?	láunana (sg)
8B. Zeñena da kotxea?	làunana (pl)
9A. Zeñeri man dio?	fòkari (sg)
9B. Zeñeri man dio?	fòkari (pl)
10A. Zeñeri man dio?	mònori (sg)
10B. Zeñeri man dio?	mònori (pl)

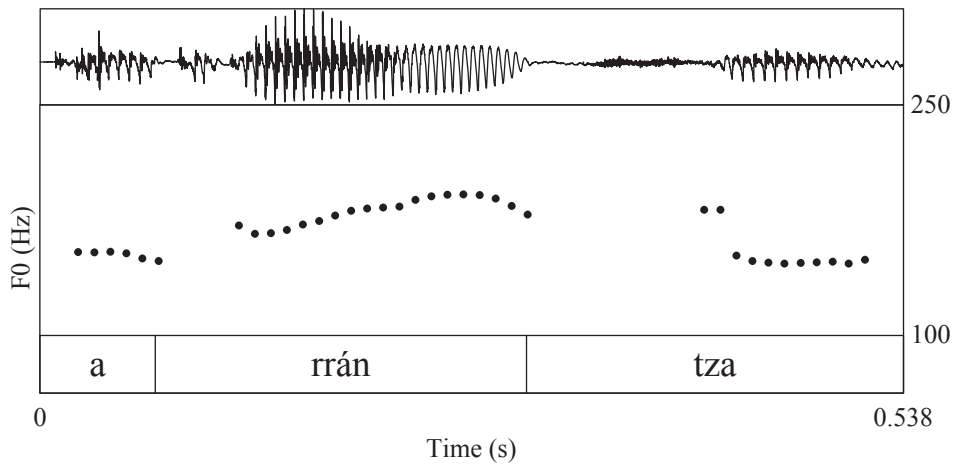
Bai galderak eta baita erantzunak ere Goizuetako hizkeran ahoskatu ziren. 9 eta 10 adibideetan ez dago azentuzko desberdintasunik A eta B erantzunen artean, grabaketa egin zuen hiztunak (O.L.) ez baitu bereizkuntzarik egiten hitz hauekin. Bi aukerak beheranzko azentuarekin grabatu ziren.

¹ Kontuan har *arrantza* eta *fruteroa* pareen kasuan bi esanahiak ez daudela hurrenkera berean (edo zutabe berean) (1)ean eta (3)an ((4)an ere ez).

Hogei “mini-elkarrizketa” hauekin bi entzutezko estimulu-zerrenda prestatu genituen A eta B taldeko galdera-erantzunak nahasiz era arbitrarioan:

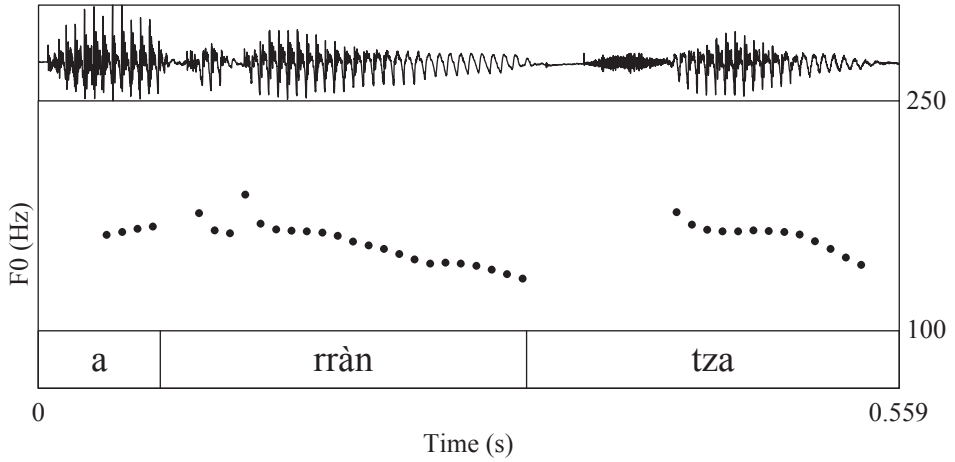
- (4) Entzutezko estimulu zerrendak
Lehen bertsioa	Bigarren bertsioa
1A	1B
2B	2A
3B	3A
4A	4B
5A	5B
6B	6A
7B	7A
8B	8A
9A	9B
10A	10B

Irudietan, grabatutako estimulu batzuen intonazioa (oinarrizko maiztasuna) ikus daiteke.

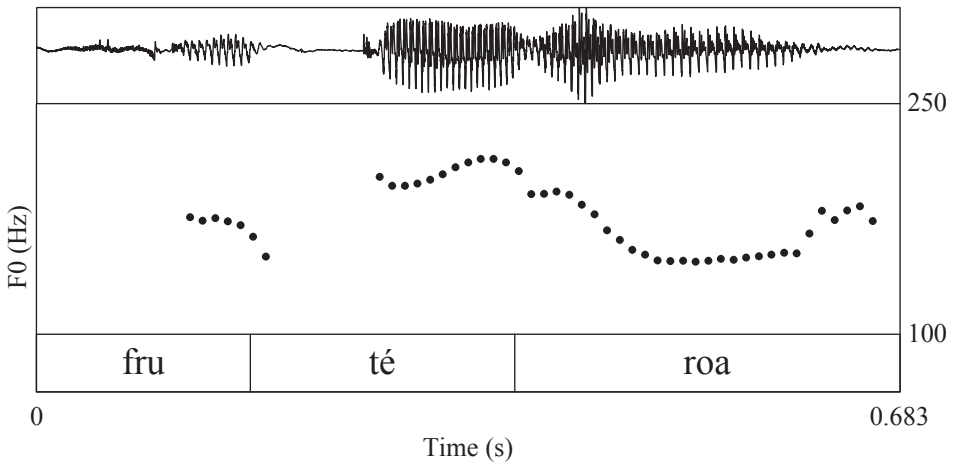
1. irudia

arrantza ‘(astoaren) arrantza’

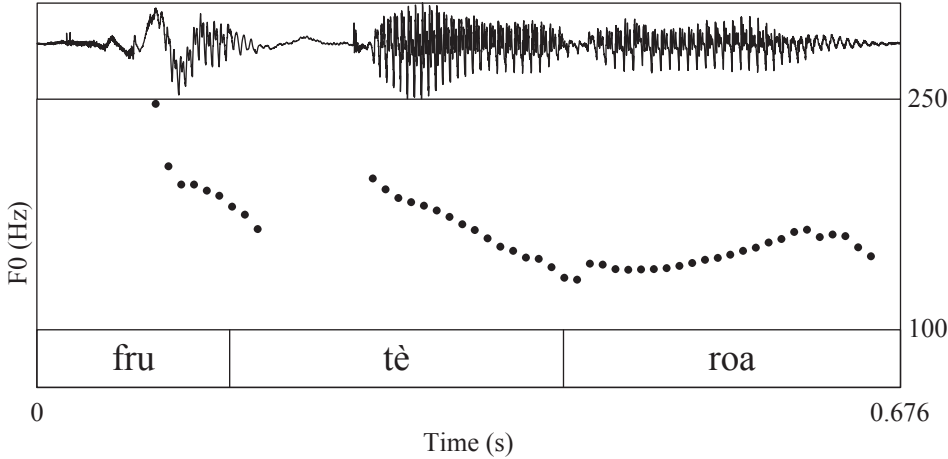
2. irudia

arràntza 'arrantzaleen arrantza'

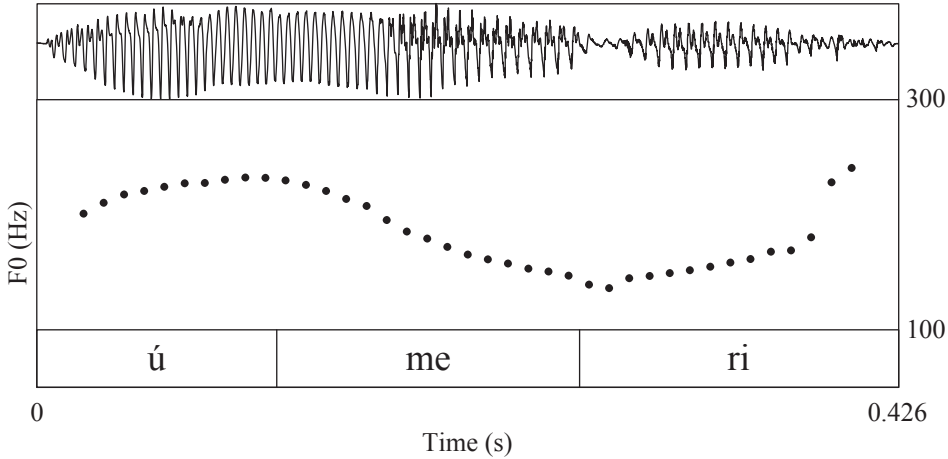
3. irudia

frutéroa 'fruta-saltzailea'

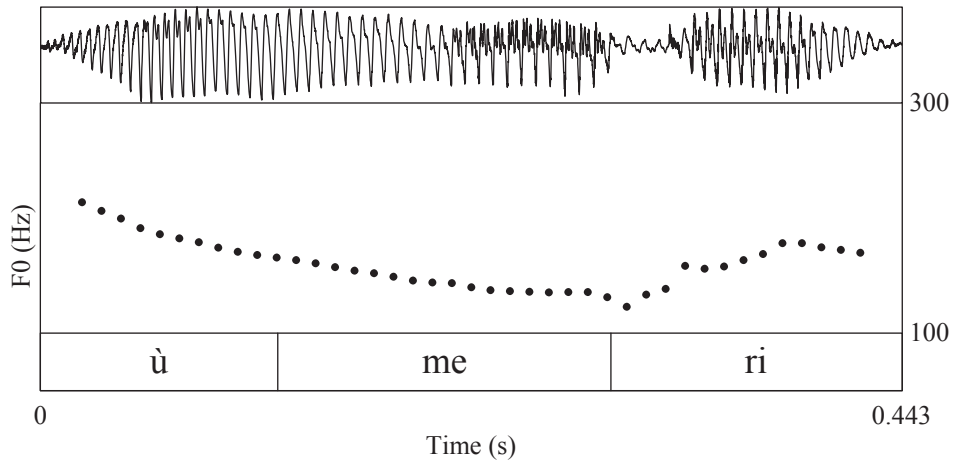
4. irudia

frutèroa 'fruta-ontzia'

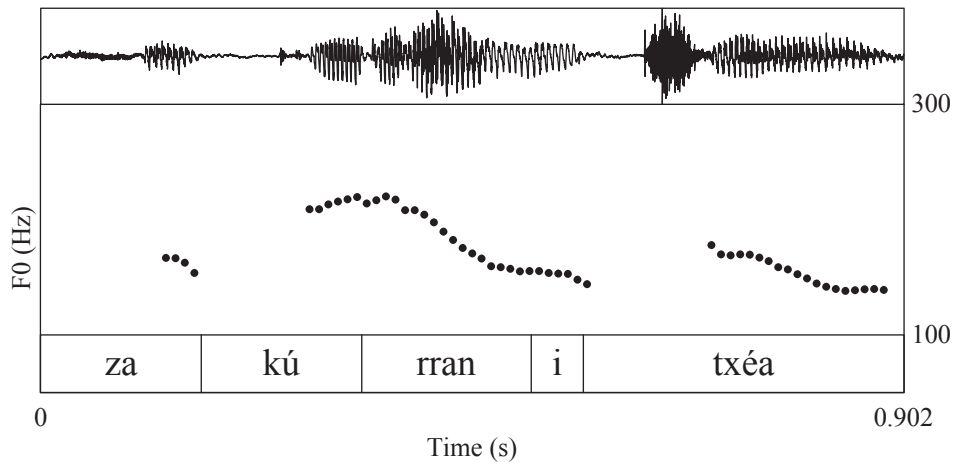
5. irudia

úmeri 'umeari'

6. irudia

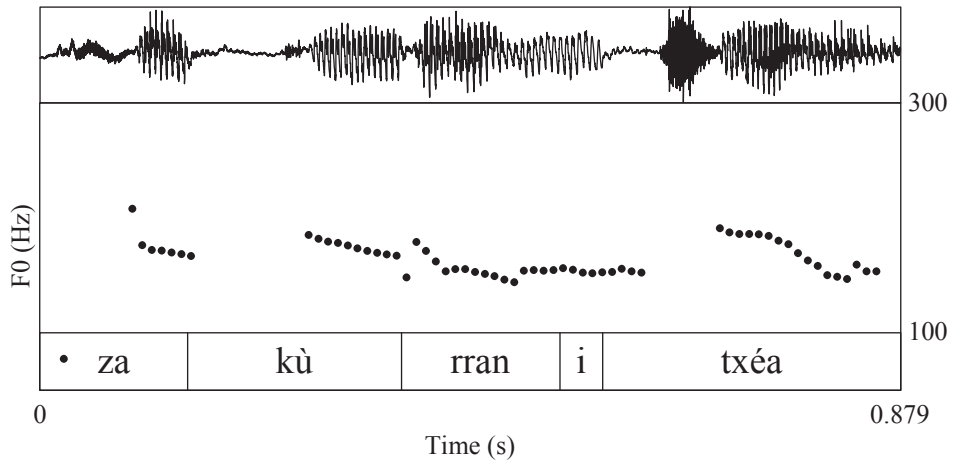
ùmeri 'umeei'

7. irudia

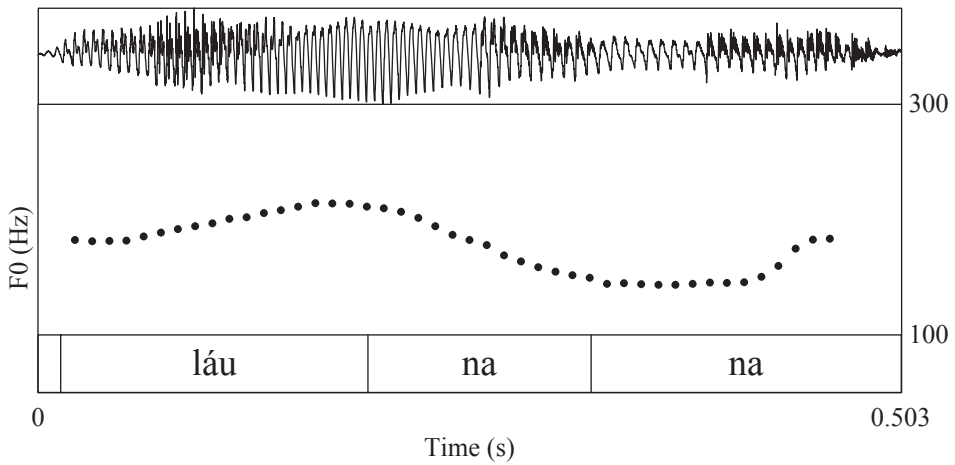
zakúrran itxéa 'zakurraren etxea'

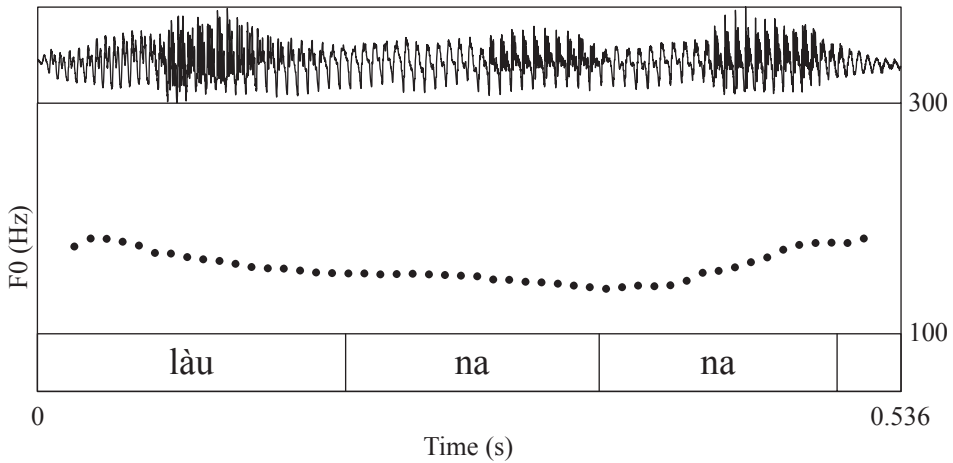
8. irudia

zakùrran itxéa 'zakurren etxea'

9. irudia

lágunana 'lagunarena'

10. irudia

làunana 'lagunena'

Entzutezko estimuluez gain, ikusteko estimuluak (marrazkiak) prestatu genituen. Hauek artikulu honen bukaeran ipini ditugu, eranskin bezala.

2.2. Parte-hartzaileak

Parte-hartzaile guztiak goizuetarrak ziren eta Goizuetan bertan egin zuten ohar-men froga. Gure helburua 40 lagun lortzea zen, 20 frogaren bertsio bakoitzerako. Arrazoi praktikoengatik, 18-65 adin tartea aukeratu genuen, parte-hartzaileak bi taldetan banatuz: "gazteak" (18-40) eta "helduak" (41-65). Adinen eta sexuen arteko oreka zaindu dugu. Parte hartu zuten hiztunak, datu demografikoen aldetik, hurrengo taulan erakusten den moduan banaturik zeuden:

	1. Bertsioa	2. Bertsioa
gizonezko gazteak	5	5
emakumezko gazteak	5	5
gizonezko helduak	5	5
emakumezko helduak	5	5
DENAK	20	20

1. taula

Parte-hartzaileen banaketa demografikoa

2.3. Hipotesiak

Gure hipotesia zen parte-hartzaileek, beti edo gehienetan behintzat, marrazki zuzena aukeratuko zutela lehen 8 estimuluetarako.

Adibide batean, *basón* ‘oihanean’ vs. *bàson* ‘edalontzian’, azentu motaz gain, azentuaren kokagunea ere aldatzen da. Kasu honetan, beraz, badira arrazoiak pentsatzeko esanahi desberdintasuna bereziki garbia izango dela eta oso parte-hartzaile gutik aukeratuko dutela irudi okerra. Jakin badakigu singularraren eta pluralaren arteko bereizkuntza duela guti galdu duten hizkera askotan beste mota honetako bereizkuntza lexikalak mantentzen direla (ikus, adibidez, Irurtzun 2003, Errenteriko hizkerari buruz).

Printzipioz ez dago arrazoirik auresateko *arrántzalarrántza* eta *frutéroalfrutèroa* bereizkuntza lexikalak pluralaren eta singularraren artekoa baino sendoagoa izango denik edo alderantziz.

Fokari hitzaren kasuan, pentsatu genuen beharbada “helduek” plural bezala ulertuko zutela beti, beraientzat singularrak goranzko azentua baldin badarama.

Monori hitza dela-eta, hipotesiaren arabera singularra eta plurala bereizten ez direnez, erantzunetan patroiz edo joera garbirik ez ikustea espero genuen.

2.4. Esperimentuaren prozedura

Parte-hartzaile guztiekin prozedura berbera jarraitu genuen. Hasteko, parte-hartzeko baimen-orria irakurtzeko eta sinatzeko eskatu genien.² Orri hori sinatu eta gero, marrazkidun orriak eman genizkion eta adierazi genion hamar elkarrizketa entzungo zituela eta kasu bakoitzean erantzuna identifikatu behar zuela eta paperean A edo B marrazkia aukeratu. Esan bezala, 20 lagunek lehen bertsioa entzun zuten eta 20 lagunek bigarrena.

3. Emaidzak

Hurrengo taulan lehen 8 estimuluei dagozkien emaitza orokorrak ematen ditugu. Parte-hartzaileak bi erantzunak markatu bazituen, erantzun oker bezala kontatu dugu. Irizpide estu hau erabili dugu bi aukerak markatzeak nolabait adierazten duelako parte-hartzaileak zalantzak izan zituela entzundako estimuluaren esanahiari buruz:

Lehen Bertsioa	Erantzun zuzenak	Bigarren bertsioa	Erantzun zuzenak
arrántza (arrain)	20/20 (% 100)	arrántza (asto)	18/20 (% 90)
frutéroa (saltzaile)	14/20 (% 70)	frutèroa (ontzia)	19/20 (% 95)
ardikin (pl)	18/20 (% 90)	ardíkin (sg)	15/20 (% 75)
bàson (edalontzi)	20/20 (% 100)	basón (oihan)	20/20 (% 100)
úmeri (sg)	19/20 (% 95)	ùmeri (pl)	19/20 (% 95)
katúk (pl)	18/20 (% 90)	katúk (sg)	20/20 (% 100)
zakúrnan itxea (pl)	19/20 (% 95)	zakúrnan itxea (sg)	20/20 (% 100)
láunana (pl)	18/20 (% 90)	láunana (sg)	20/20 (% 100)

2. taula

Emaidza orokorrak

² Baimen-orria euskaraz zegoen idatzita.

Goiko taulan ikusten denez, erantzun zuzenen ehunekoak oso altuak dira orokorrean. Horrek gure hipotesia baieztatu egiten du. Hipotetizatu bezala *bàson* eta *basón* estimuluekin ez dago errakuntzarik. Beste estimulu gehienekin ere, erantzun zuzenen portzentajea % 90 edo altuagoa da. Badira, dena den, bi salbuespen: *frutéroa* ‘fruta saltzailea’, grabaketaren lehen bertsioan, eta *ardikin* ‘ardiarekin’, bigarren bertsioan. Bi item hauekin badira erantzun oker gehiago. Horren arrazoia asmatzea zaila da, kontuan hartzen badugu bikotearen beste hitzarekin ez daudela hainbeste errakuntza. Gerta daiteke hitzun batzuek ‘fruta saltzailea’ / ‘fruta ontzia’ bereizkuntza ez ezagutzea. Noski, azalpen honek ez du balio esplikatzeko zergatik ditugun 5 erantzun oker *ardikin* hitzarekin. Beharbada, kasu honetan arrazoiak munduaren eza-gutza eta espektatibekin du zerikusia: normalagoa da norbait “ardiekin” egotea, “ardiarekin” baino.

Hirugarren taulan, parte-hartzaile bakoitzaren erantzun zuzenen kopurua ematen dugu:

“Gazteak”	Erantzun zuzenak (8tik)	“Helduak”	Erantzun zuzenak (8tik)
GG1	8	HG1	4
GG2	8	HG2	8
GG3	7	HG3	6
GG4	8	HG4	7
GG5	8	HG5	8
GG6	8	HG6	8
GG7	8	HG7	4
GG8	8	HG8	7
GG9	8	HG9	8
GG10	8	HG10	8
GE1	8	HE1	8
GE2	8	HE2	8
GE3	7	HE3	5
GE4	8	HE4	8
GE5	7	HE5	7
GE6	8	HE6	7
GE7	8	HE7	7
GE8	8	HE8	8
GE9	8	HE9	8
GE10	8	HE10	6

3. taula

Parte-hartzaile bakoitzaren erantzun zuzenen kopurua. Guztira badira 8 erantzun.

GG = gaztea eta gizonezkoa, GE = gaztea eta emakumezkoa, HG = heldua eta gizonezkoa, HE = heldua eta emakumezkoa

Hirugarren taulako datuek erakusten dute parte-hartzaile gehienek oso errore guti egin zutela. Ikusten denez, orokorrean “gazteek” “helduek” baino hobeki aukeratu zuten erantzun zuzena. Gazte guztiek edo erantzun zuzena aukeratu zuten beti edo, gehienez, akats bat egin zuten. “Helduen” artean, aldiz, badira erantzun oker gehiago

aukeratu zutenak. Dena den, helduen taldeko gehienek gazteek bezain ongi erantzun zuten. Emaitzak alderantzizkoak izan balira, hau da, gazteek huts gehiago egin balituzte, pentsa genezakeen bereizkuntza galtzen ari dela belaunaldi gaztean, beste leku askotan gertatzen ari den bezala. Baina gazte guztiak hain ongi erantzun dutenez gero, argi dago azentuzko bereizkuntzek bizirik dirautela Goizuetan. Bestetik, normala da gazteak zaharragoak baino trebeagoak izatea mota honetako ariketetan. Beraz, ondorioztatzen dugu parte-hartzaile “heldu” batzuen erantzun zuzenen kopuru txikia *performance error* bezala esplikatu behar dela. Ezin pentsatu dugu “heldu” batzuek ez dutela azentuzko bereizkuntza egiten, baina “gazte” guztiak, bai. Beste hipotesi bat izan daiteke zaharrek beste era batean egiten dutela bereizkuntza. Modu guztiz inpresionista batean jartzeko, askotan ematen du zaharrek gazteek baino gehiago “kantatzen” dutela; hau da, tonu gorakada eta beherakada handiagoak egiten dituztela. Hau horrela bada, beharbada estimulu batzuk anbiguoegiak ziren adin-talde honetako parte-hartzaile batzuentzat.

Ikus ditzagun orain azken bi pareen emaitzak. Hauek laugarren taulan ematen ditugu. Sg + pl erantzunen gehiketa partehartzaileen kopurua baino handiagoa da batzuk bi aukerak markatu zituztelako.

Estimulua	Erantzuna = sg	Erantzuna = pl
<i>fòkari-1</i>	11	9
<i>fòkari-2</i>	11	10
<i>mònnori-1</i>	14	8
<i>mònnori-2</i>	18	2

4. taula

fòkari eta *mònnori* estimuluei emandako erantzunak

Bi kasu hauetan, gure hiztunak singularra eta plurala ez ditu bereizten eta behe-ranzko azentuarekin ahoskatu zituen bi bertsioetan. Ikusten denez, *fòkari* hitzaren kasuan, singular eta pluraleko erantzunen kopuruak antzekoak dira. Esperimentua egin baino lehen pentsatzen genuen beharbada hiztun “helduek” plural bezala interpretatuko zutela hitz honen behe-ranzko azentua, baina hau ez da aurkitu duguna. Erantzunak oso antzekoak dira bi adin-taldeetan:

Estimuluak	gazteak		helduak	
	Erantz =sg	Erantz = pl	Erantz = sg	Erantz = pl
<i>fòkari-1</i>	7	3	5	5
<i>fòkari-2</i>	5	6	6	4

5. taula

fòkari estimuluei emandako erantzunak, adin-taldeka

Beraz, ondorio bezala ateratzen dugu hitz honekin singularra eta plurala ez direla bereizten Goizuetan. Ez normalean behintzat.

Mònorì hitzarekin aurkitzen duguna harrigarriagoa da, gure ustez. 4. taulan ikusten denez, parte-hartzaileek joera garbi bat erakutsi zuten singular bezala interpretatzeko, bereziki *mònorì-2* estimuluaren kasuan. Azalpena izan daiteke galdera singularrean zegoela (“nori eman dio?”). Azentuera anbigua bada, galderak emandako testuingurua erabil daiteke singular bezala interpretatzeko. Noski, hau *fòkari* hitzari ere aplikatzen zaio eta, esan bezala, hitz honekin erantzunak askoz orekatuagoak izan ziren. Arrazoiak izan daiteke hiztun batzuek *fòkari* esaten dutela singularrean. Badi-rudi posibilitate hau irekita utzi behar dugula.

4. Ondorioak

Gure esperimentuaren emaitzek erakutsi digute doinu-azentuzko bereizkuntzak, bai singularraren eta pluralaren artekoa eta baita hitz desberdinen artekoa ere, orokorrak direla Goizuetako euskaran. Behintzat oharmen mailan, hiztun guztiek, edo gehien-gehienek, tonu aldaketak nabaritzen dituzte hitzak desberdintzeko. Ez dirudi Goizuetako ezaugarri hau galtzeko arriskuan dagoenik, oraingoz. Gure oharmen frogan gazteek oso errore guti egin zituzten azentu bereizkuntzekin.

Euskaran desfonologizatze prozesu bortitz bat gertatzen ari da. Erdaraz egiten ez diren bereizkuntza guztiak galbidean daude leku askotan. Gernikan, adibidez, zaharrek *tt*, *tx* eta *tz* bereizten dituzten bitartean (*eitten*, *txakurre*, *atzo*), gazteek fonema bakar bat dute, *tz* (nesken artean *tz* da nagusitu dena: *eitzen*, *tzakurre*, *atzo*); zaharrek *s*, *x* eta *dx* frikariak bereizten dituzte (*oso*, *gixon*, *mendidxe*), baina gazteek bakarrik *s* erabiltzen dute (*oso*, *gison*, *mendise*). Bestaldetik, hitz hasierako *dx*-afrikatua, *y*-bihurtzen da gazteen ahotan (*dxast* > *yast*). Modu honetan, Gernikako zaharren *txoridxe*, gazteentzat *tzorise* da (ikus Gaminde, agertzeko). Aldaketa hauetan guztietan ondorioz, Gernikako belaunaldi berrien euskarak ez dauka gaztelaniak ez duen fonemarik (*tx* > *tz* bilakaerarako, kontuan har Bizkaiko gaztelanian ere bilakaera berbera dugula belaunaldi gazteen hizkeran, emakumezko hiztunengan behintzat).

Desfonologizatze egoera honetan, doinuazko eta azentuzko bereizkuntzak bereziki ahulak dira eta nabarmen galdu dira azken urte hauetan (ikus Zuazo 2008: 208-210). Euskal fonologia guztiz desagertu —edo gaztelania edo frantsesarekin bateratu— baino lehen, merezi du oraindik ere berezko eta berezi duena jasotzea eta ikertzea. Lan honetan beste pauso bat eman nahi izan dugu Goizuetako doinu-azentuen ikerketan, genekiena osatuz. Egin dugun oharmen frogaren ondorioz, badakigu Goizuetako azentuera bereziak oraindik bere funtzio fonologiko bereizgarria betetzen duela. Hurrengo urratsak izan behar du doinu-azentuzko bereizkuntzen azterketa erabileran, hizkera librean. Zein neurritan mantentzen dira bereizkuntza hauek solasaldi naturalean? Nola aldatzen da hitzen doinu lexikala intonazio desberdinekin (galderetan, aginduetan, galdegaiaren aurrean eta ostean, etab.)? Espero dugu horretaz zerbait esan ahal izatea hurrengo lan batean.

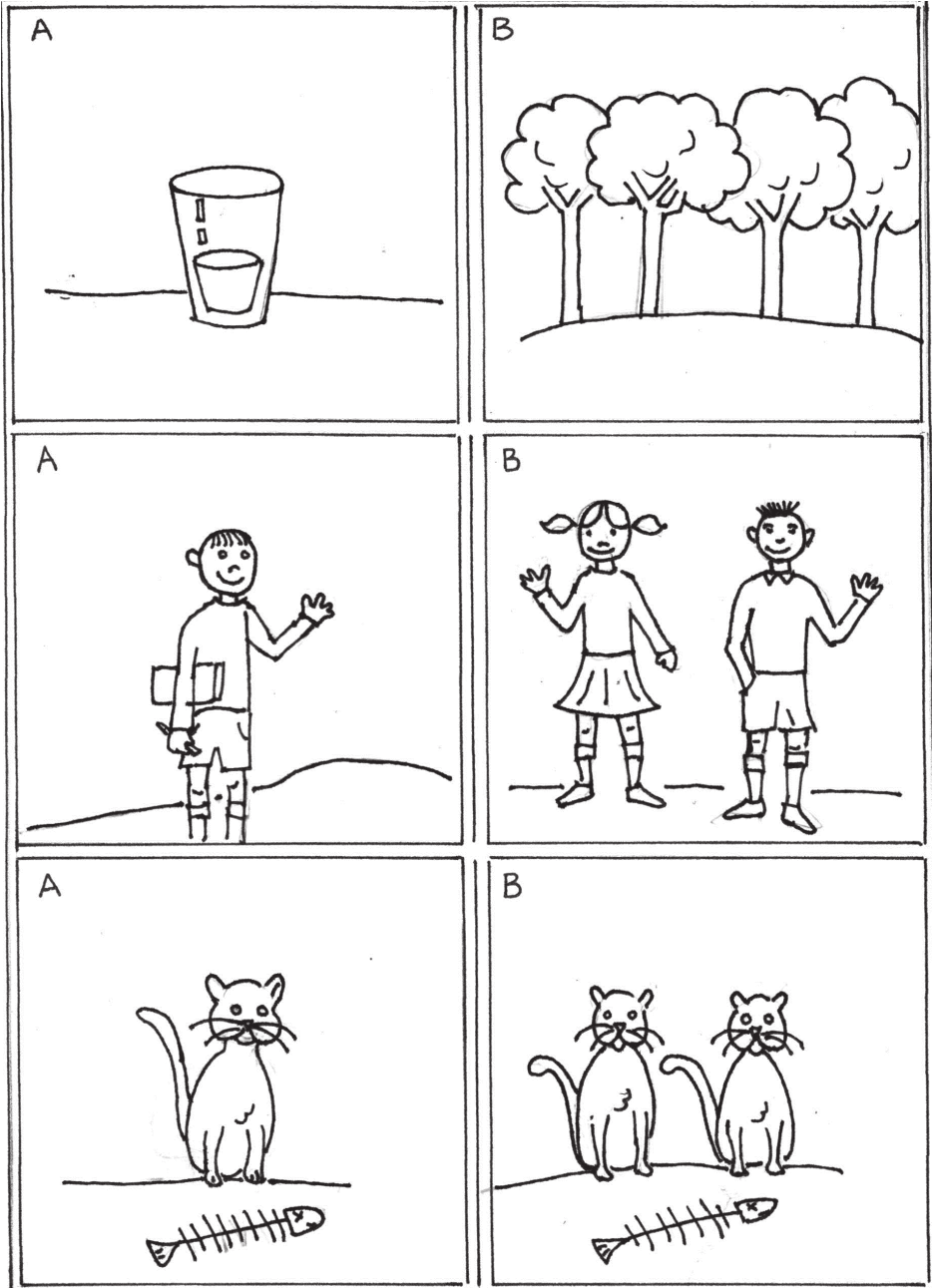
Bestaldetik, lehen esan bezala, badugu susmoa Goizuetako doinu-azentua gazteen artean mantendu arren, ez ote den lautzen edo apaltzen ari. Hau ikusteko zaharren eta gazteen ahoskera konparatu behar da.

Izan bedi lantxo hau Beñat Oihartzabalekin dugun zor intelektualaren erakusgarri apala. Artikuluxka honen gaia dela-eta, lehen egileak gogoan du, doktordutza lortu berri zuelarik, Beñaten interes bizia MITen eman zuen euskal azentuaren gaineko hitzaldi baten ondoren. Bigarren egileak Baionan izan zuen Beñat ezagutzeko aukera, Erasmus ikasle bezala Euskal Filologiako azken urtea egiten ari zenean. Berarekin hizketan ari zen batean, ikerketan aritzera animatu zuen, eta artikuluak idazten hasteko esan zion. Beharbada, haren hitzen ondorio ere bada artikulu hau.

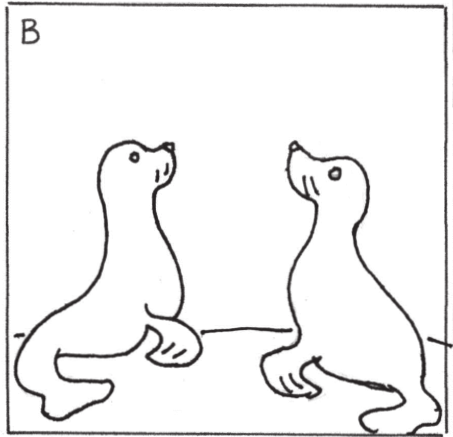
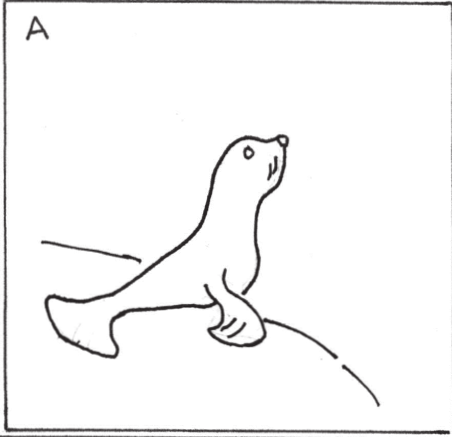
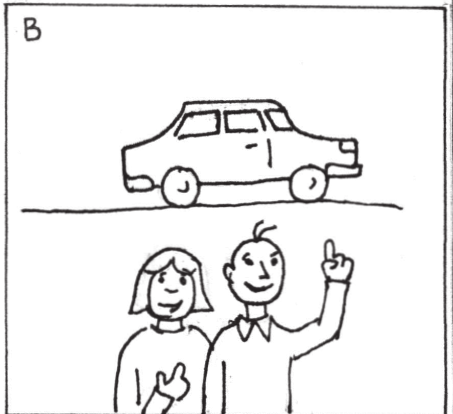
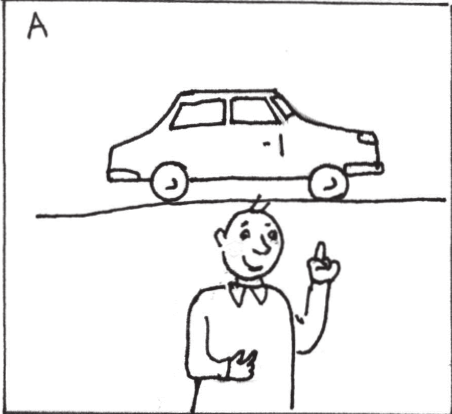
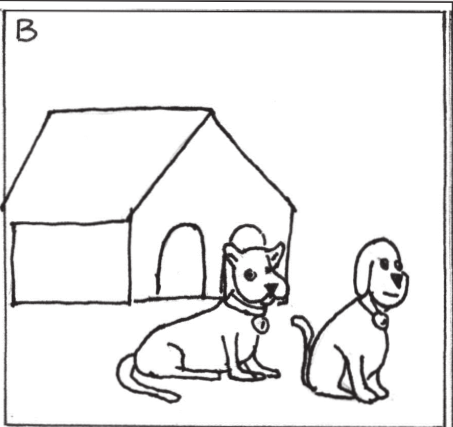
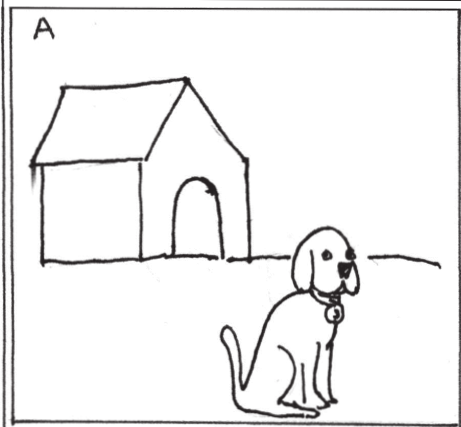
Bibliografia

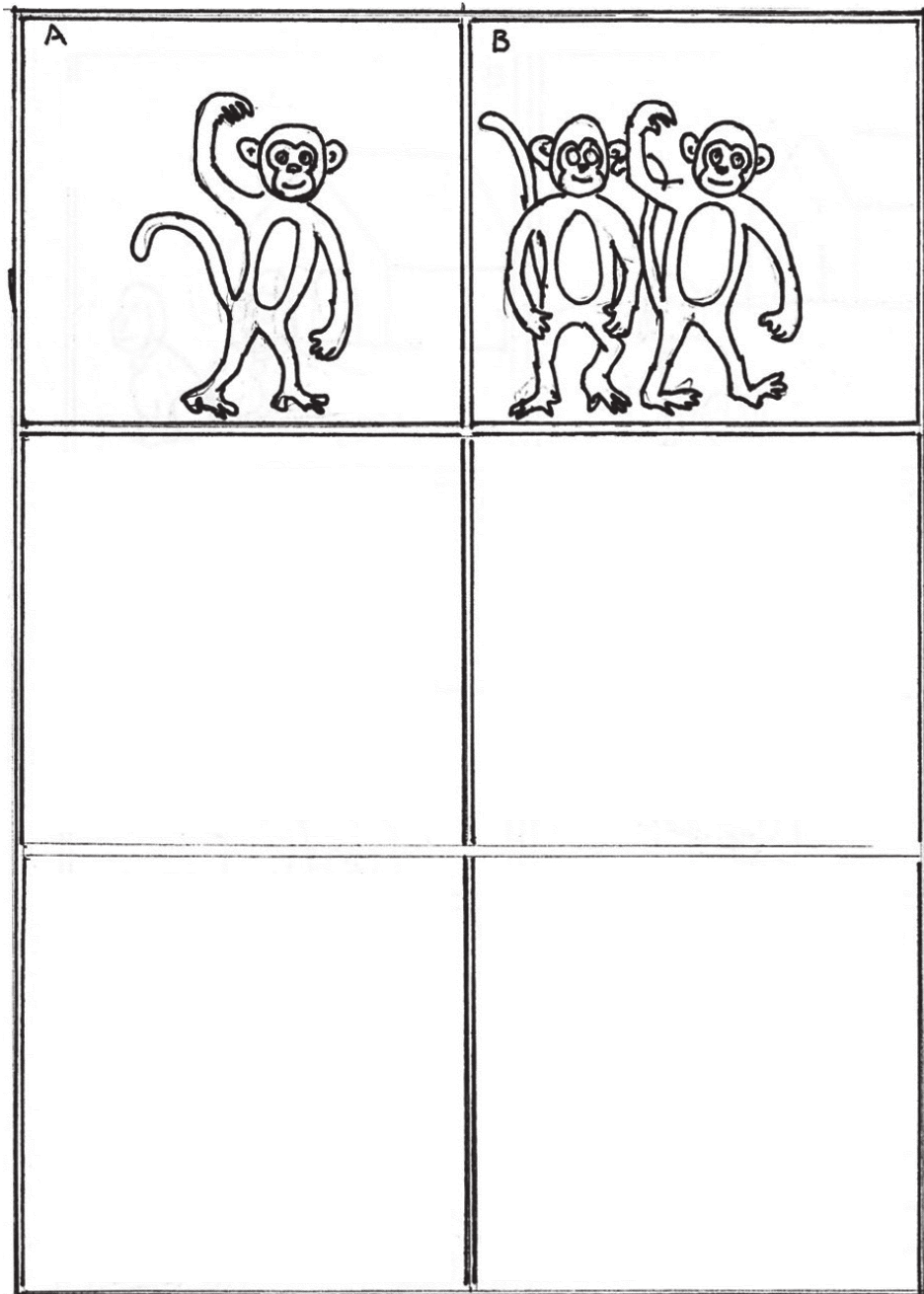
- Fraile, I. & A. Fraile, 1996, *Oiartzungo hizkera*. Oiartzun: Oiartzungo Udala.
- Gaminde, I. (agertzeko), *Bizkaiko gazteen prosodiaz: Euskaraz eta gaztelaniaz*. Bilbo: Mendebalde Kultura Alkartea.
- Hualde, J. I. & O. Lujanbio, 2008, «Goizuetako azentuera». In X. Artiagoitia & J. A. Larkarra (arg.), *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren omenez*, 377-394. *ASJU*-ren Gehigarriak, 51. Bilbo: UPV/EHU.
- & F. Torreira, 2008, «Lexical tone and stress in Goizueta Basque», *Journal of the International Phonetic Association* 38, 1-24.
- Irurtzun, A., 2003, «Stress on accent: Errenteria Basque revisited», *Proceedings of ICPhS 15*, Barcelona, 2075-2078. Causal Productions.
- Jacobsen, W., 1972, «Nominative-ergative synchretism in Basque», *ASJU* 6, 67-109.
- Zuazo, K., 2008, *Euskalkiak: Euskararen dialektoak*. Donostia: Elkar.
- Zubiri, J. J., 2000, «Arano eta Goizuetako hizkera». In K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, 85-120. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.

ERANSKINA

«EMAKUME-BAHITZEA» ETA LEGE FONETIKOAK
GEORG VON DER GABELENTZEN
HIZKUNTZA ARROTZAK JASOTZEKO ESKULIBURUA-REN
INGURUKOAK

Bernhard Hurch
(Universität Graz)

Abstract

In his late years Georg von der Gabelentz publishes a Handbook for collecting data from foreign languages. In his legacy we found one test-copy filled in by himself for Basque. As I show this handbook does not seriously reflect the state of data collection in his time and it literally reproduces word lists already used in his earlier publication on Basque and Berber. Also the Basque version already includes parallel word forms from Tuareg and Kabyl. Schuchardt, when reviewing the v.d. Gabelentz' Basque and Berber works, severely criticizes the sloppy methodological basis as well as the lack of knowledge of the relevant literature. The public and private discussion of the two scholars is documented in this contribution. V.d. Gabelentz at one point responds to Schuchardt's methodological criticism by mentioning that peoples which lack continuity in societal development may not be expected to present continuity in higher intellectual developments like regular sound changes.

1. Testuingurua

Ekarpen xume honen helburua ez da inola ere nire burua Gabelentz-en inguruko adituen artean kokatzea.¹ Nire asmoa XIX. mendean alemanez egindako euskalaritzaren adibide txiki bat ematea da, besterik gabe. Ildo horretan, lantxo hau abian dau den bi lan-egitasmorekin loturik dago: a) XIX. mendean pentsaera zientifikoa sortzearen inguruko ikerketarekin² eta b) alemanez garatutako euskalaritzaren, era berean

---

¹ Ez bedi gera aipatu gabe, bai hemen eta bai hizkuntzalaritzaren historiaren beste alderdi batzuetan nire berlingar jakintzakide eta adiskide maite Manfred Ringmacher-en iritzi aditua txit lagungarria gertatu zaidala eta nire ulermenerako erabakiorra. Nire esker ona agertu nahi diet, era berean, nire lanean babesa eman didaten guztiei, Claudia Math-i (Graz-eko Hizkuntzalaritza Institutua) eta Thomas Csánády-ri (Graz-eko Unibertsitatea) bereziki. Aurkezpen elektronikoa eta 1-3 irudiak erabiltzeko baimena Altenburg-eko Turingiar Artxibategi Publikoari eskertu behar dizkiot, Doris Schilling andreari, bereziki. Euskarazko itzulpena, Maria Jose Kerejetaren gaitasun filologiko eta itzulpenzkoari, prestasun eta adiskidetasunari zor diot.

² Proiektu honen helburua Schuchardten ondarearen, pertsonaia bera kokatzen den sarearen eta mendearen garapen ekonomiko eta sozialaren arteko harremanak sakonki aztertzea da. Ikus proiektu horren aurkezpen laburra Hurch (2009b)-n.

xix. mendekoa, nondik norakoak eguneratzearekin.³ *Handbuch zur Aufnahme fremder Sprachen* ('Hizkuntza arrotzak jasotzeko eskuliburua'; hemendik aurrera *Eskuliburua*) 1892koa da, Gabelentz dagoeneko Berlingen irakasle zen garaikoa. Aginduz egindako lantxo bat da, hizkuntzalari bakan honen *opera minora* direlakoan artean dagoena. Eta hemen lantxo horri buruzko ohar pare bat egitearen arrazoa *Thüringisches Staatsarchiv Altenburg* delakoan, Gabelentzen ondarean, euskaraz osatutako ale bat egotea da, seguru asko Gabelentzen beraren eskuz (ikus 2. eta 3. atalak). Ohar-txo horiek beren testuinguru historiko-zientifikoan kokatzen ahaleginduko naiz, lehenik, eta gero deskribapen labur bat egingo dut. Jakina, euskalaritzaren esparrua izango da interesgune nagusia eta horrekin batera, noski, Humboldtengandik hasi eta Schuchardtenganaino doan adar-sarea, zeinetan jakintzalari ospetsu multzo bat gailentzen den. Beraz, von der Gabelentzen euskal txangoa honen lanen esparruan eta xix. mendeko ikerketarenean kokatzea izango da nire zeregina.

2. Euskararen eskuliburua

Gabelentzek euskararen alorrera egin zuen txangoaz eta *Eskuliburua*-ren eskuz idatziriko euskal bertzioaz aritzea, xix. mendeko alemanezko euskalaritza sistematikoki eguneratzearen eginkizunari dagokio. Kürschner-ek (2009) eskuliburuaren deskribapen orokor bat eskaintzen du, eta baita sarrerako testuaren alderdi ideologiko batzuei buruzko zenbait ohar kritiko ere.⁴

Oro har, *Eskuliburua* ez da oso aberatsa, ezta bere euskal bertzioan ere. Gabelentzek ez du bertan egitasmoaren helburuari buruzko ezer mamidunik esaten. Eta horrela aukera bat galtzen du, gainera. Jakina, koloniei *Schutzgebiete*⁵ ('babes herri') esateak koloniekiko eta hango biztanleekiko trataera kulturala eta (itxuraz behintzat) integratzailea dakar berekin, eufemismoa zurrizteko. Ez dakigu eskuliburu hori zein neurritaraino erabili izan den inoiz.⁶ Hasteko, hizkuntzalariek urrutiko hizkuntzekin harremanetan jartzeko ia aukerarik ez dutela deitoratzen du. Eskualde haietan bizi direnen "gogoaz eta buru argitasunaz" fidatzen da jasotze-lanetarako, eta honela

³ Litekeena da Humboldtengandik Schuchardtenganaino doan aldian alemanez egindako euskalaritzak funtsezko ekarriak egin ez izana (Michelena 1973), hala ere, urte haietan aipatzea merezi duten jakintza gizon batzuek beren ekarpena egin zuten arlo horretan eta jarduera hori bere testuinguruan eta bere ondorio-ezean aurkeztea da kontua, historia bere osotasunean emateko. Uler bedi, beraz, *hommage xume* hau eginkizun horren atal gisa.

⁴ Gabelentzen «Sarrera»-ri (1-5. orrialdeei batik bat) Kürschner-ek egiten dion kritika are sakonagoa izan zitekeen eta hala izan beharko zuen. Hark izendatu besterik ez ditu egiten. «Hizkuntza landugabeen» kontzeptua gogo onez eta sarritan erabili ohi zuen Humboldt-ek, baina mendearen amaieran ezin zen jada inolako oharrik egin gabe erabili. Are zalantzarriagoa da, esate baterako, behin eta berriz egiten duen «basati»-en aipamena, hizkuntzalari garaikideek dagoeneko ez zerabilten hitz hori. Koloniei «babes herri» esatea (ikus hurrengo oharra), kasurik onenean ere eufemismo hutsa da, alde guztietan independentzia gerrak egiten ari ziren urte haietan.

⁵ Alemaniak zituen kolonien izen ofiziala.

⁶ Kürschner-ek (2009) Schmidt baizik ez du aipatzen eskuliburua erabili zutenen artean. Duela gutxi M. Ringmacher-ek jakinarazi dit Berlingo Liburutegi Latin-Amerikarrean eskuliburuaren hiru ale aurkitu dituela, Lemann-Nitsche etnologo alemanak Argentinako Patagoniako hizkuntzen datuekin beteak: Suaren Lurraldeko *Fona* hizkuntza, Patagoniako *Ahúndnki* hizkuntza eta Ipar Patagoniako *Uelche*-en *Gununa Künü* hizkuntza. Kürschner-ek dioenez, liburutegi publikoetan ez dago beste alerik.

laburbiltzen du helburua: “Honek jasotze-lana erraztu beharko lieke eta hizkuntzalaritzarako lan erabilgarri, fidagarri eta argiak hornitu beharko lituzke halako uniformetasunaren bidez” (Gabelentz 1892: 1). Toki berean dio: “gure babes herrietan ez dago hizkuntza bereziki zailik”. Baina baieztapen honek zuribiderik ez izateaz gainera, ez du *hizkuntza zail* kontzeptu bitxiaren azalpenik ere ematen.⁷

Eskuliburua egokitasun lexikoak jasotzera mugatzen da. Alde horretatik, garaiko beste antzeko testu asko baino atzerago dago asmoari dagokionez, baina baita antzinagoko beste proiektu batzuk baino atzerago ere.⁸ Hitz indoeuoparren klaseen arabera antolatuta dago eta —jakinaren gainean nahiz oharkabean— (gramatikalki) garrantzitsuak diren azpisailkapen asko ez du kontuan hartzen. Hori are harrigarriagoa gertatzen da Gabelentzek behin eta berriz erakusten baitu organismo ereduari buruzko ezagutza zehatzak dituela, izan ere “Ezer ez da organismo baten antzekoagoa giza hizkuntza baino. Han, kausazko eta egokitasunezko harremanen bidez loturik dago dena” (Gabelentz 1891: 15). Hemen, ordea, ondorio hau ateratzen du: “bere bizi adierazpen oro elkarrekiko eragin hortatik [dator]” (Gabelentz 1891: 10). Ez du flexio forma bakar bat ere jasotzen, baina ezta eratorzeko ahalbide sistematikorik ere (gogora bitez, esate baterako, aditz arazleak), aditz modurik (transitibotasuna eta hortik datozen tipologia gramatikalak), ekintzaren aspekturik edo *Aktionsart* (ekintza motarik), eta horien antzeko kategoria egozpenik ere. Gauza bera gertatzen da denborari, numeroari eta gramatikazko beste zehaztapen batzuei dagokienez ere. Baina lexiko huteszkoak diren erregulartasun garrantzitsuak ere falta dira: 50 zenbaki ingururi buruzko galdera esplizituak daude, baina ez sistema hogeitar zorrotzetan eginkizun garrantzitsua duen 400 zenbakiari buruzkorik.⁹ Horren antzekoa litzateke edute modu batzuk eta besteak jasotzearen kontua ere, edutezko izenordainei buruz galdeztzea erraza izanik oso informazio baliagarria jasoko baitzuen ahalegin berezirik egin gabe. Egitura horrek ezagun du zein den atzean dagoen asmoa, hau da, lexikoaren bidez egokitasun genealogikoak aurkitzea; metodo hori erabiliz ia ezinezkoa baita egokitasun tipologikorik aurkitzea.¹⁰

Euskal bertsioa, hizkuntza honen eta Ipar Afrikako hizkuntzen, bereziki bereberaren, arteko ahaidetasunari buruzko bi argitalpen aurrerago aipatuko direnak

⁷ Gabelentzek (1893: 593) euskarari buruz ildo berean egindako beste adierazpen batek Schuchardten kritikarako bidea emango du. Oraingo honetan hizkuntza indoeuoparrekin alderatzea izango da desadostasunaren iturria.

⁸ Esate baterako, baita hizkuntz laginak jasotzeko Bacmeister-en 1773ko galdeketa-zerrendak baino askoz atzerago ere. Haiek zabalkunde handia izan zuten hizkuntzekin aritu ziren misiolarien artean, besteak beste. Petersburgeko hizkuntza-bilduma hartan oinarritzen da, neurri handi batean. Txit irakasgarria gertatzen da milurteko baten ia laurdenean Bacmeister-ek gidari izan zituen oinarriak, hizkuntzen arteko desberdintasunei buruz zuen ezagutzaren berri ematen dutenak, aztertzea. Oro har, lan haiek XIX. mendeko hizkuntzalaritza konparatuaren hari gidarietako bat izan ziren.

⁹ Izan ere, 400-ek, 20 × 20 izanik, 20tik gorako lehendabiziko etimo beregaina eskaintzen baitu, sistema hamartarrean 100-ek edo 1000-k bezala.

¹⁰ Bestalde, Gabelentzi aipagarria iruditzen zaio Hizkuntzalaritzari dagokionez Gyarmathy-k hungariarraren eta suomieraren arteko ahaidetasuna «gramatikalki, formak alderatzearen bidez» frogatu izana (Gabelentz 1891: 26); hala ere, badirudi berari ez zaiola lexiko-etimologikoa ez den metodorik erabiltzea bururatzen. Bestalde, Gabelentz & Meyer-en (1893: 376) sarreran dagoeneko aipatzen ditu «antzekotasun gramatikalak» Melanesiako hizkuntzetan. Beraz, gai hori ez zitzaion erabat ezezaguna.

buruan zituela euskararekin ziharduen garaikoa da, zehazki. Ez du materiala zein iturritatik lortu duen aipatzen; hala ere, itxurari eta material horiekin geroago egin zuen argitalpenari begiratu, ondoriozta daiteke van Eys-en lanetan oinarritu zela soilik. Ez die hitz klase guztiei arreta bera eskaintzen. Seguru asko hortik atera behar den ondorioa da, berak erabilera zabalago baterako nahi zuela, hots, bere asmoa ez zela *Hizkuntza arrotzen datuak jasotze* hutsa. Beste egiaztapen argi eta garbi bat da, Gabelentzek *Eskuliburuaren* bertsio hau bere ikerketa euskal-berebreetarako zirriborro gisa landu zuela. 2. eta 3. irudietan ikusten den eran, lehendabizi euskal hitzak ematen ditu alemanezkoen ondoan, ondoren sarritan kabilierazko hitzak idazten ditu “kab” laburdura gehituz, eta gutxiagotan tuaregerazkoak “tuar” laburdurarekin. Hauek dira, hain zuzen ere, *Baskisch und Berberish* (Gabelentz 1893) lanean euskararekin alderatzen dituen bi hizkuntza nagusiak. Aurkezpen horrek ez du beti trinkotasun bera, baina lantxo osoan zehar mantentzen da 2. eta 3. irudietan ikusten den bezala: alemanezko hitz inprimatuek osatzen dute oinarritzko egitura, eta horien itzulpena eskuz idatzita dago, batzuetan aldaera eta guzti. Kabilierazko formen aurretik jatorria adierazten duen laburdura ezartzen du (esate baterako kabilierazko edo tuaregerazko forma bat euskarazko aldaeraren bati dagokionean). Esanahiari buruzko xehetasunak alemanez gehitzen dituenean libre geratzen den tartean ematen ditu, inprimaturiko oinarritzko fomen metodo berari jarraituz. Alemanezko hitzak *Kurrent* idazkeraz ematea eta arrotzak latindarrez (hemen, esate baterako, 78. puntuan) garai hartako ohiturari dagokio. Eskuz idatzitako alemanezko hitzak, adibide gisa balio dutenak, azpimarraturik ageri dira, gainera.

Honela dio 78.ak:¹¹

78. Erde lur, luur. <i>kab.</i> alud (Erdarten) Thon buztin Dammerde merla. <i>kab.</i> amadal <i>Schlamm</i> hidoi. istil.	<i>Scholle</i> luharzabil <i>Schmutz</i> lo(h)i, lokatsa

Hizkuntzen konparaziozko zirriborro hau asko zabalduko da euskararen ahaide-tasunari buruzko bigarren argitalpen luzeagoan. Gabelentz hil ondoren bere iloba Shulengur-ek 1894an argitartu zuen monografiak bi zati beregain ditu: zati orokor bat (1-91. orrialdeak, dagoeneko 1893an agertu zen *Baskisch und Berberisch* lanaren bertsio berrikusi eta asko zabaldua) eta “Euskara eta hizkuntza bereberek (kabiliera, tuarega, ghadamsi eta Šilha), egiptoera eta koptoera, eta beste hizkuntza kamitiko batzuk alderatzeko hiztegia” (94-286. or.). Hiztegi hau eskuliburuan darabilen metodo berberaren arabera osatua dago. Bien arteko bat-etortzea hain da handia xehetasun guztietan, non hiztegiaren antolaera orokorrean *Eskuliburu*ko zenbakera berbera baitarabil; zenbakiren batean edo bestean sarrera pare bat gehiago ageri da, eta horrelakoetan a, b, c... hizkien bidez egin dira gehitzeak; azkenik, sistematikoki, alemanezko sarrera daraman zutabearen ondoren dagoeneko aipatu diren 6 hizkuntzak ageri dira, bakoitza dagokion zutabearen. Hala ere, jatorrizkoaren ereduari eutsi ahal izateko atzerapauso bat egin behar izan du: Meyer & Gabelentz (1883) lanean ia hitz

¹¹ Aurkezpenaren azalpena: azpimarratua, jatorrizkoan bezala; Courier: jatorrizkoan inprimatua; Arial: jatorrizkoan *Kurrent* idazkera; Times: jatorrizkoan idazkera latindarra.

zerrenda bereberean oinarritu zen, eta zerrenda hori han agertu zen itxura horretan lehendabiziko aldiz.¹²

Beraz, azken batean, *Handbuch* delakoak ez dakar ezer berririk. Egitura bat da, Gabelentzek berak egitura hori dagoeneko erabilia zuen argitaratutako testu batean eta geroago ere erabiliko zuen, beste bietan eskuliburuan duenaz bestelako xedez izan bazen ere. Beraz galdera bat datorkigu burura ezinbestean, hau da, ea eskuliburua benetan *Hizkuntza arrotzen datuak jasotzeko* eskuliburua ote zen. Zenbait argudio horren aurka mintzo dira, eta horien artean, nagusiki, horrelako egitura bat, besterik gabe, ez dela hizkuntza arrotzei buruzko datuak jasotzeko egokia. Gabelentz bera ere ohartuko zen horretaz, bere lanak uste hori bermatzen baitu. Hitz zerrenda hauen jatorriaren kronologiak, horien erabilerak eta helburuak hizkuntza ezagun eta deskribatuak alderatzeko xedea adierazten dute. Kontua ez da beraz, inondik ere, hizkuntza arrotzak finkatzea, sarreran dioen eran, *hizkuntza ezagunen ahaidetasun lexikoak finkatzea* baizik. Eskuliburuaren 1892ko bertsioan ez dago, beraz, azkenean engainuzkoa gertatzen den sarrera gorabehera, hamar urte lehenago hizkuntza ozeanikoen eremuan ahaidetasunari buruzko eztabaidaren testuinguruan jasotzen ez zen hitz bakar bat ere, zerrenda alfabetikoa barne. Eta beraz galdera bakar bat geratzen zaigu erantzuteke, hain zuzen ere, zergatik argitaratu zuen Gabelentzek bere izenean hain eskuliburu badaezpadako eta nahasgarria.

Horrekin guztiarekin erabat aldatzen da euskal bertsioari buruzko ikuspegia, eta Gabelentz & Meyer (1883) eta Gabelentz (1893 eta 1894) lanen testuinguru berean kokatu behar da, hau da, hizkuntz ahaidetasun (historiko-) konparatiboaren ikerketaren ildoan, hain zuzen ere. Euskara ez da eskuliburuan *hizkuntza arrotza*, bereberearekin alderatzen den hizkuntza (ezaguna) baizik. Eskuliburuan euskarazko sarreak ematen ditu lehendabizi, eta kabilierazko eta tuaregerazko formak ondoren. Horretarako darabilen sistemak erakutsi du dagoeneko, bere ustez, eraginkorra dela. Eta dudarik gabe, metodo fidagarri baten bidez hizkuntz ahaidetasun jakin bat aurkitu eta zuritzea espero zuen. Guztiarekin ere, zuribidea txit eskasa gertatzen da eta metodologiaren aldetik, badaezpadakoa.

3. Gabelentz euskarari eta euskararen ahaidetasunari dagokionez

Asko idatzi da Humboldtten eraginari edota eraginik ezari buruz, eta baita haren mendearen hondarrean menturaz izan ziren beste bide-erakusle batzuei buruz ere. Xehetasunetan sartu gabe eta inor gutxiren protesta piztu gabe esan daiteke, lehenik eta behin, haren idatzien zabalkundea xx. mendeko kontua dela xix. mendekoa baino gehiago¹³ eta, bigarren, Georg von der Gabelentzek Humboldtten berri bazuela, harekin etxekotua zegoela eta Humboldtten ideia asko eguneratzen eta garatzen aritu zela (ikus

¹² Hemen ere aldeak gutxi dira, ondorengo aldaeretan gehitzen diren sarrera bakan batzuk besterik ez, zenbakirik ematen ez zaienak eta hizkien bidez bereizten direnak. Horrela ulertzen da bestela harri-garria gertatuko litzatekeena, esate baterako «Perlenmuschel» [perla-ostrea]-ren antzeko sarrerak agertzea; era horretako hitzek askoz garrantzi handiagoa dute Gabelentz & Meyer (1883)-en erabilitako hizkuntzetan euskarari eta bereberean baino.

¹³ Izan ere, Humboldtten *Gesammelten Schriften* (lan guztiak) direlakoan edizio handia (Albert Leitzmann editore dela) ez da hasiko 1903 arte. Kurt Mueller-Vollmer eta beste batzuek argitaraturiko *Schriften zur Sprachwissenschaft* direlakoan edizio proiektu zorrotzago eta zabalagoaren esparruan, zen-

honi buruz Ringmacher *s.d.*). Euskararen analisi gutxienik ere garatugabea garai hartako euskarari buruzko idatzien urritasunarekin lotu behar da (Humboldt 1817).¹⁴

xix. mendearen amaierako hizkuntzalaritzari gagozkiola, ikerlari sail bat aipatu ohi da txanda batean; horien artean daude, bien arteko alde ugariak gorabehera, Gabelentz eta Schuchardt ere. Neogramatikari esaten zaien eskolako paradigma historiko-konparatzaile sarritan mugatuarekiko begirada kritikoak, indoeuroparrak ez diren hizkuntzekiko interesak, planteamendu tipologikoez, hizkuntzen nahasketarekiko interesak eta kreolista sendotzen lan egin izanak elkartzen ditu.¹⁵ Beren lanetarako Humboldten ideiak onartu eta erabakitasunez erabili izanak ere lotzen ditu elkarrekin (ikus Ringmacher *s.d.* eta Hurch 2009a). Elkarriz bidalitako gutun sorta bat gordetzen da, ez oso ugaria. Schuchardten ondarean Gabelentzen bizitzaren azken hamar urteetako zazpi gutun daude.¹⁶

Gabelentzen euskararekiko hala-holako hurbilketa baten ondorioz —Schuchardt baitzen zalantzarik gabe Humboldten lanen jarraitzailea— hizkuntzalaritza-liskar bat izan zuten, Schuchardtek (1893) *Literaturblatt* aldizkariako Gabelentzen *Bas-kisch und Berberisch* (1893) lanari buruz idatzi zuen iruzkin bat zela medio.¹⁷ Gabelentzen lehen saio honek Schuchardten erabateko arbuioa aurkitu zuen. Azken honek, euskararen eta bereberearen ahaidetasunari buruzko oinarrizko tesia lehen batean baztertzen ez bazuen ere, inork egin ditzakeen ia hutsegite metodologiko guztiak egotzi zizkion xehetasun handiz: gaiari dagokion bibliografia egokia ez ezagutzea, hitz soilak eratorriekin alderatzea, hitz batzuek elkarrekin duten oinarri erromanikoaz ez ohartzea, eta abar. Schuchardt harriturik agertzen da jatorri beretik abiatuz dibergentzia fonetikoak gertatu ahal izatea Gabelentzek zer nolako arintasunez onartzen duen ikusita. Gabelentzek zenbait orrialdetan zehar arrazoitzen du aldaera-sorta (604-608. or.). Darabilen terminologia dela-eta (esate baterako *Lautbild*, soinuen irudia), batzuetan badirudi garai hartan berri-berriak ziren fonologiaren jatorriari buruzko jarrerak —alemanaren esparruan Jost Winteler, Mikolai Kruszewski, Jan Boudouin de Courtenay hizkuntzalarien bidez, baina baita Eduard Sievers-en bidez ere, hurbilago zitzaizkion neogramatikarien artean— barneratuak zituela, baina nahasmenak eta eboluzioaren ideiekiko mendekotasun ideologikoak lausotu egin zioten ikusmen-argitasuna. Hori nabarmena da aldaera ugarien (termi-

---

bait lanetan aipatzen da Humboldten lanen ezagutza urria xix. mendean. Baina hori ez da lan honen gai nagusia.

¹⁴ Euskararen historiaurreari eta protohistoriari buruzko lan hauen bidez Gabelentzek jakinaren gainean Humboldten (1821) bideari jarraitu nahi zion, argitu gabe geratuko da.

¹⁵ Inola ere «talde» gisa hartu behar ez den horretakoak dira zentzu zorrotzean hizkuntzalaritza esaten zaionaren historia osatzen duten izen batzuk, eragin handia izan dutenak eta aipatu gabe uztea merzei ez dutenak, esate baterako Otto Jespersen, Jan Boudouin de Courtenay, eta abar.

¹⁶ Wolf-en (1993: 175) zerrendaren arabera, gutunek 3204-3210 katalogo-zenbakiak daramatzate Graz-eko Unibertsitateko Liburutegian Funts Berezien artean aurkitzen den Schuchardten ondarean, eta 1882tik 1893ra doan aldikoak dira. Guztietan, baita beherago agertzen denean ere, hizkuntz nahasketaz (errusiera-txinera) eta kreoleraz (Eki Timor-ekoak batik bat) ari dira, nahiko tonu hotzean.

¹⁷ Dagoeneko aipatu den xix. mendeko arrazoibideei eta bitartekoei buruzko proiektuaren esparruan, nabarmentzekoa da, hemen bigarren mailako garrantzia badu ere, urte haietan eztabaida lastertasun harrigarritz gertatzen zela: Gabelentzek 1893ko ekainaren 22an eman zuen Berlingo Akademiaren aurrean izen bereko hitzaldia, hau berehala argitaratu zen saioen agirian, eta *Literaturblatts für germanische und romanische Philologie* aldizkariaren iraileko alean erantzun zion Schuchardtek bere ohar kritikoekin.

nologia berriaren arabera) eta zibilizazioak bere bilakaeran izandako aldien artean harreman bat finkatzen saiatzen denean. Behin baino gehiagotan darabil Gabelentzek (Gabelentz & Meyer 1883: 379, Gabelentz 1893: 606) “emakume-bahitzea”-ren irudia bizitzako aldaketen ezegonkortasunaren adierazpide gisa, eta horrek eragina izango luke egokitasun fonetikoaren erregulartasunean ere. Elkarren artean gainjartzen diren zirkuluen irudia, geroago eredu fonologikoetan neutralizazio, *overlapping* edota *Aufhebung phonologischer Gegensätze* esango zitzaiona, itxura batera ia egokitasun fonetiko guztiak posible diren kaos batean amaitzen da Gabelentzekin, baina, bestalde, eta Schuchardtek ohartarazten dion eran, benetan gertatzen diren batzuk falta dira. Neogramatikarien pentsaeraren eta ikerketaren alorrean iraun duen ezagutzarik izan bada, aldaketa fonetikoaren sistematikotasunarena izan da, eta era berean, garai hartan taxutzen hasia zen pentsaera tipologikoak elkarrekin bizi diren ezaugarri gramatikaletatik ustekabea eta apeta baztertu nahi zituzten. Iruzkina horretan Schuchardtek ez zion heldu bere ohiko gaietako bati; zenbait urte geroago egingo zuen, ordea, berebereari buruzko bere lanean *oinarrizko ahaidetasuna* eta *ahaidetasun historikoa* kontrajarriz.

Antza denez Gabelentzek kasu eman zion Schuchardten *Baskisch und Berberisch* lanari buruzko iruzkinari, metodoari eta edukiari buruzko kontrako argudioek lanaren seriotasunari buruzko zalantza sorrazteko adina indar baitzuten. Nolanahi dela ere badirudi Schuchardtek bere *Baskischen Studien I* bidali ziola Gabelentzi eta horrekin batera baita dagoeneko aipatu den *Baskisch und Berberisch* iruzkina ere. Gabelentzek 1893ko irailaren 5ean bidali zion erantzun-gutunean argi ikusten da benaz hartu zuela (ikus ondoko testua eta baita, beherago, gutunaren lehen orrialdearen irudia ere, 4. zenb.).¹⁸

Poschwitz bei Altenburg, S.
d. 5. Sept. 1893.

Hochgeehrter Herr College!

Herzlichsten Dank für Ihre interessanten Baskischen Studien I und zumal für Ihre Besprechung meines Aufsatzes. Diese kommt mir doppelt gelegen, da ich eben dabei bin, die Sache in Buchform auszuarbeiten. Sie hatte ich gar nicht bei den Basken gesucht, sonst hätte ich mich längst an Sie gewandt. Daß ich schon in Gèze und Giacomino Vorgänger hätte, erfahre ich nun erst und muß mir deren Arbeiten verschaffen, ebenso Ihre Besprechung des Giac. im Literaturbl. und Ihr Romanisch-Baskisches. Hätten Sie davon noch entbehrliche Exemplare, so wäre ich Ihnen sehr dankbar für deren Mittheilung. Jedenfalls bitte ich Sie, mir Zitat, Ort und Jahr des Giacomino'schen Buchs angeben zu wollen.

Ihre romanischen Erklärungen möchte ich doch nur zum kleinsten Theile annehmen, soweit sie nämlich ihrerseits auf ihren indogermanischen (lateinischen, keltischen pp) Ursprung erklärt sind (sic). Soweit Sie [2] dies nicht sind, ist mir die Priorität des Baskischen wahrscheinlicher.

Wo ein baskisches Wort zugleich in der eigenen Sprache seine Etymologie findet und im Berberischen ein durch genügende lautliche Analogien gestütztes Gegenbild hat, kann der Anklang zufällig sein. Ebenso gut kann aber auch die Volksetymologie ein allgemeines Wort einem neuen etymologischen Kreise zugeführt haben.

¹⁸ Graz-eko Unibertsitateko Liburutegian, Funts Bereziatan, Schuchardten Ondarean, gutun horrek 3210 inbentario zenbakia darama.

Sie sagen: meine Tabellen der baskischen Lautvertauschungen lassen nicht Weniges, darunter sehr Merkwürdiges beiseite. Was wäre das? Ich bin geflissentlich nicht viel weiter, wohl nicht überall so weit gegangen wie van Eys, wäre Ihnen aber sehr dankbar für Ergänzungen.

Ich sehe, Sie verfügen über reicheres Material als ich. Mich haben all meine in Berlin gethanen Nachforschungen nach etwaigen Vorgängern nicht zu Gèze und Giacomo geführt: weder in der königl. Bibliothek noch von meinen Collegen konnte ich etwas von Vorarbeiten Anderer erfahren, und in romanistischen Zeitschriften nachzu-|3|suchen, - wie konnte ich darauf verfallen?

Mir liegt vor der Hand daran, zweierlei nachzuweisen: 1.) den hamitischen Ursprung des Baskischen und 2.) die Thatsache, daß es in der Lautgeschichte der Sprachen nicht überall so reinlich hergegangen ist, wie angeblich bei den Indogermanen. Wissenschaftliche Apriorismen und Dogmatismen können Ihnen nicht verhaßter sein, als sie mir sind, und Sie sind mehr noch als ich ein Mann, der auf neuen Pfaden zu wandeln liebt.

In vorzüglichster Hochachtung

Ihr ergebenster

GvdGabelentz.

[Poschwitz bei Altenburg, S[axonia].

1893ko irailaren 5a.

Nire lagun txit agurgarria!

Mila esker zure *Baskische Studien I*-engatik eta, batez ere, nire artikularen iruzkinagatik. Aukera-aukeran datorkit, izan ere, liburu itxura emateko asmoz lantzen ari naiz une honetan. Inoiz ez zitzaidan zure izena euskararen kontuetan burura etorriko, bestela, aspaldi jo izango nuen zugana. Orain arte ez dut jakin aurrekoak izan ditudanik, esate baterako Gèze eta Giacomo, eta haien lanak eskuratu behar ditut, eta baita Giac[omino]-ri buruzko zure iruzkina ere, *Literaturbl[att]*-en argitaratua. Eta zure *Romanisch-Baskisches*. Oraindik azken horren alerik bazenu, asko eskertuko nizuke bat bidaltzea. Era berean, Giacomo-ren liburuaren aipamena, tokia eta urtea ematea eskatuko nizuke.

Guztiarekin ere, ez dut zure azalpen erromanikoen zati txiki bat baizik onartzen, izan ere, beren jatorri indoeuroparrak (latindarrak, keltak eta abar) argitzen baititu (*sic*). Halako ez direnei dagokienez, berriz, euskararen aukera iruditzen zait gertaerazena.

Euskal hitz baten etimologia hizkuntza horretan bertan aurkitzen denean eta aldi berean bereborean nahiko analogia fonetikotan oinarrituriko korrelatua duenean, antzekotasuna ustekabekoa izan daiteke. Baina litekeena ere da herri etimologiaren eraginez antzinako hitz komun bat beste eremu etimologiko batera igaro izana.

Zuk diozu: nire euskararen aldaketa fonetikoaren taulek alde bat uzten dituzte ez gutxi, eta batzuk oso nabarmenak. Zer esan nahi du horrek? Nahita ez naiz askoz urrutirago joan, seguru asko ez, denean, van Eys bezain urruti, baina asko eskertuko nituzke zure ohar gehigarriak.

Ikusten dudanez, nik baino material ugariagoa duzu. Berlinen aurreko posible guztien bila ibili naizenean ez ditut Gèze eta Giacomo aurkitu: ez dut aurreko lanen berririk izan ez Errege Liburutegian eta ezta nire ezagun hizkuntzalarien artean ere, eta, nola bururatuko zitzaidan erromanistikako aldizkarietan bilatzea?

Oraingoz bi eratako gauzak frogatu behar ditut: 1.) euskararen jatorri kamitikoa eta 2.) hizkuntzen historia fonetikoan gauzak ez direla, antza denez, indoeuroparretan

izan diren bezain garbiak izan alde guztietan. Ziur naiz ez dituzula jakintzan apriorismoak eta dogmatismoak nik baino gehiago gorrotatzen eta zu, ni baino are gehiago, bide berrietan barrena ibiltzea gogoko duzun gizona zara.

Adeitasunez agurtzen zaitu
Zure zerbitzari zintzo

GvdGabelentzek]

Gutun honek ez du, berez, iruzkin xherik behar. Gabelentzek oso modu orokorrean arbuiatzen ditu Schuchardten kontrako argudioak eta aitortzen du bibliografia egokia eta eztabaidaren egoera ez dituela ezagutzen. Egungo irakurlea txundituta geratuko da Gabelentzek erromanistikako aldizkarietan literatura egokia aurkitu ahal izatea hain harrigarri aurkitzeaz. Gutunak, oro har, Gabelentzek bi helburu dituela erakusten du; argi eta garbi adierazten ditu eta, gainera, aurrez erabakitako jarrera baten erakusle dira, gaiari buruz duen ezjakintasuna aitortu duen arren. Hala ere, hurrengo esaldian dio, jakintzako apriorismoak gorroto dituela.

1894an, bera hil ondoren, lehenago aipatu den aldaera zerbait xeheagoa argitaratu zen. Baina esan beharra dago han ere Gabelentzek ez duela ez bibliografia zientifiko egokirik eta ezta argitaratutako kritikarik ere aipatzen, erabili dituen iturriak baizik ez ditu aditzera ematen (berriz ere, van Eys). Sarreran aldaketa fonetikoaren esparru teorikoa mugatzen du nolabait (eta horrekin batera, hizkuntza ahaidetasunaren oinarriak). Funtsean, “denak balio du” printzipioari eusten dio. Baina horretarako beharrezkoa da proposatutako hitz-ekuazioak, gehienetan elkarrengandik oso urrun daudenak, arrazoitu ahal izatea. Neogramatikarien lege fonetikoaren gerriko estuari egindako kritikak ez dira *a priori* finkatutako helburuak lortzeko bidea baizik:

Wen aber seine Forschungen in entlegene Gebiete der Sprachenwelt führen, der kann es auch erfahren, dass die Menschen nicht allerwärts so sicher articuliren, wie angeblich bei uns zu Hause. [...] In einer solchen Gegend, in einem Sprachenkreise, wo feste Lautgesetze nur vereinzelt zu finden sind, wo recht eigentlich die Regelmäßigkeit in den Lautvertretungen die Ausnahme bildet, glaube ich mich diesmal zu befinden. Hier gilt es, entweder eine neue Methode der vergleichenden Untersuchung zu schaffen oder einfach auf die Forschung zu verzichten. Haben mich nun meine Bestrebungen nicht ganz fehlgeleitet, so haben sie in der Vorgeschichte der verglichenen Sprachen eine Entwicklungsphase blossgelegt, wo die Articulation unerhört frei und schwankend war. (Gabelentz 1894: 2).

[Ikerketek urrunagoko hizkuntzen alorrera garamatzatenean, gerta liteke gizakiek gure artean antza denez egiten den adinako arautasunez alde guztietan ez ahoskatzea. [...] Nire ustez, oraingo honetan horrelako egoera baten aurrean nago, lege fonetiko sendoak noizean behin baizik aurkitzen ez diren hizkuntza eremu batean, egokitasun fonetikoaren erregularatasuna berez salbuespena den eremu batean. Hemen, edota azterketa konparatibo baterako metodo berri bat sortu behar da edota, bestela, ikerketari uko egin behar zaio. Baina nire ahaleginek okerreko bidetik eraman ez banaute, alderatutako hizkuntzen bilakaeran aldi bat finkatu dut, zeinean ahoskera harrigarriro askea eta zalantzia baitzen.]

Inork ez du gaur egun tesi hori benaz defendatzen, eta aurretik ere, ez zuten ez Humboldtak eta ez honen ondorengoek ere defendatu. Aipu horrek ez du lege fonetikoaren onarpen espliziturik adierazten, aitzitik, toki berean eta lege horiei dagokien

nez dio “Hizkuntzen historiaren oinarritzat jotzen zena, historia horren ikerketaren oinarrietako bat baizik ez da”. Beraz, hizkuntza indoeuropar klasikoen ikerketari lege bereziak egozten dizkio, hizkuntza “landugabeen”-en aurrean. Azken horiek aztertuz zera ondorioztatzen da: “Lege fonetikoaren izaera ez zen nahitaezkoa, hautazkoa baizik” (Gabelentz 1894: 9). Lege fonetikoaren inguruko eztabaida boladan zegoen oso urte haietan, eta arbuio eta higuinak era askotara gauzatzen ziren. Euskara eta berebera alderatzean duen helburu bikoitza, aipatutako gutunean adierazten duen eran, hain nahasirik dago, ezinbestekoa gertatzen baita ohar kritiko bat egitea: euskararen eta bereberaren arteko egokitasun fonetikoak ez dira lege fonetikoaren araberrakoa; baina hizkuntza landugabeetan lege fonetikoek estatus sendorik ez dutenez, egokitasun fonetiko zabalagoetatik abia daiteke eta hortik hizkuntzen arteko ahaidetasuna ondoriozta daiteke, eta hau, berez, lege fonetikoaren aurkako argudioa da. Horrelako arrazoibidea eztabaidagarria da eta, oso borondate onekoa izanik ere, zirkularra.

Gabelentz ez zen inondik ere euskalaria, euskalaritzari ez zion ekarpenik egin, ez zuen benetako euskal gairik planteatu. Baina ez zuen horretarako asmorik ere.¹⁹ Ez zen ohartu eusk. *ethorkei* ‘jatorri, leinu’ *etor* erro batekin loturik dagoela, eta *-ki* eratorpen atzizkia daramala eta, beraz, ezin dela besterik gabe kabilierazko *þerga* edo *ðerga* ‘herri’ morfemabakarrarekin alderatu. Bere ezagutzaren iturria van Eys-en hiztegia eta gramatika dira (van Eys 1873 eta 1879), garai hartan alemanez egiten zen esparruan zabalduek, eta gehienetan etimologiari buruzko argibiderik ematen ez dutenak. Gabelentzek ez zuen haratagoko ikerketarik egin.²⁰ Antzaenez ez zuen dialektologiari buruzko bibliografia ezagutzen, eta haren urritasunaz kexatzen zen (Gabelentz 1894: 10), baina XIX. mendearen erdi alderako nahiko aurreratua zegoen (Gómez 2007). Euskararen eta erromantzeen gaia ere ez zegoen sistematikoki garatua ahaidetasunari dagokionez, eta hori harrigarria da 2000 urteko harreman ukaezina eta etengabearen ondoren. Gai horietan guztietan Gabelentzek ez zuen ulertu dagoeneko argitaratuta eta eskura zeuden Humboldtaren idatzien esanahi berezia. Bereberaren hipotesia ez da gerora euskararen ahaidetasunari buruzko eztabaidetan eta ezta lan orokorragoetan ere seriozki aztertu (ezta aspaldi samarrekoko diren batzuetan ere, Michelena (1964)-an, esate baterako). Badirudi Schuchardtek ez zuela *ahaidetasunaren* kontua berriro benaz hartu. Bere liburu guztien artean Graz-eko Unibertsitateko liburutegian dagoen alean noizean behin baizik ez dira aurkitzen zuzenketak, azpimarratzeak eta inprenta-hutsen zuzenketak. Eskuz egindako azpimarratze batzuk nahiko ironikoak dira, esate baterako, 10. orrialdekoa: “Egokitasun fonetikoak ustekabearen ondorio izan daitezke”.

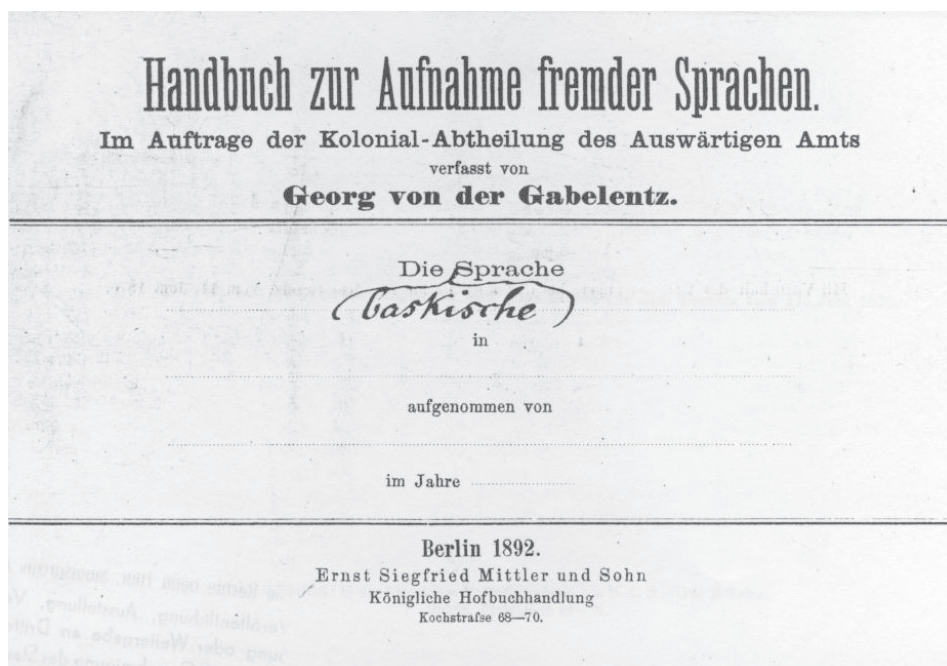
¹⁹ Beste argitalpen batzuetan ere euskarari buruzko aipamen benetan ilunak egiten ditu, inolako argibiderik eman gabe. Hemen, esate baterako (Gabelentz 1890: 785): «Herri ingeles-txinatar mestizo bategen, oso kultura jasoa izanik ere, belaunaldi askoren ahaleginaren ondoren emango zion itxura ingelesaren *pidgin* behartsuari bere Espirituaren adierazle egoki bihurtu arte. Eta txerokeek, zeinen hizkuntza ehiztari-herri batez mintzo den, beren kultur helburua beren ahaleginari esker iritsi baldin bazuten, hala egin genuen guk ere, behinola nekazari eta burges herria. Nork daki Bizkaiko Golkoan dagoeneko horrelakorik gertatu den. Finlandiar, estoniar eta livoniar sedentarioek, jatorriz bizitza nomadari zegozkion hizkuntzak izango zituzten, eta behar berrietara egokitzeke, helburu jasoagoen mailara igotzeko, zein bitarteko erabili dituzten aztertzea izango litzateke kontua».

²⁰ Izan ere, van Eysen hiztegia aurreko hiztegi klasikoaren bilduma da, alde horretatik guztiz baliagarria, baina ez du ezer berririk gehitzen. Bere iturriak ez dira, gainera, beti fidagarriak.

4. Bibliografía

- Bacmeister, H. L. Ch., 1773, *Objavlenie i prosenie kasajusčija do sobranija raznach jazыkov v primerach* [Nachricht und Bitte wegen einer Sammlung von Sprachproben]. St. Petersburg: Akademie der Wissenschaften.
- Eys, W. van, 1873, *Dictionnaire basque-français*. Paris: Maisonneuve.
- , 1879, *Grammaire comparée des dialectes basques*. Paris: Maisonneuve.
- Gabelentz, Georg von der, 1891, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. Leipzig: T.O. Weigel Nachfolger.
- , 1892, *Handbuch zur Aufnahme fremder Sprachen*. Berlin: Mittler.
- , 1893, «Baskisch und Berberisch», *Sitzungsberichte der königlich preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Phil.-hist.* Cl. vom 22. Juni 1893, 593-613.
- , 1894, *Die Verwandschaft des Baskischen mit den Berbersprachen Nord-Afrikas nachgewiesen von ___*. Hrsg. nach dem hinterlassenen Manuskripte durch Albrecht C. Graf von der Schulenburg. Braunschweig: Sattler.
- & A. B. Meyer, 1883, «Beiträge zur Kenntnis der melanesischen, mikronesischen und papuanischen Sprachen. Ein erster Nachtrag zu Hans Conon's von der Gabelentz Werke "Die melanesischen Sprachen"». In *Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*. Bd. VIII. Leipzig: Hirzel, 373-490.
- Gómez, R., 2007, *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*, Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea (Argitalpen Zerbitzua).
- Humboldt, W. von, 1817, «Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschnitte des zweyten Bandes des Mithridates über die Cantabrische oder Baskische Sprache». In: J. C. Adelung & J. C. Vater Adelung, *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*, Band 4, S. 275-360. Berlin: Vossische Buchhandlung.
- , 1821, *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der Vaskischen Sprache*. Berlin: Dümmler.
- Hurch, B., 2009a, «Humboldt qua Schuchardt». *Nuevos Extractos de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*. (Suplemento 18-G del Boletín de la RSBAP). Donostia-San Sebastián: 163-190.
- , 2009b, «Ein Netzwerk des Wissens: Einige Voraussetzungen zur Profilierung der Philologie». In *Das Potential europäischer Philologien. Geschichte, Leistung, Funktion*. Hg. Christoph König. Göttingen: Wallstein, 248-264.
- Kuerschner, W., 2009, «Georg von der Gabelentz' *Manual for Recording Foreign Languages* (1892)». In *Origins, Aims, Methods, Effects. Current Issues in Unity and Diversity of Languages. Collection of the Papers Selected from the CIL 18*, Published by Linguistic Society of Korea-Seoul: Dongnam Publishing Co., 3897-3920.
- Michelena, L., 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*. Donostia-San Sebastián: Auñamendi.
- , 1973, «Guillaume de Humboldt et la langue basque», *Lingua e Stile* VIII.1: 107-125.
- Ringmacher, M. (s.d.), «Der Humboldtianismus von Georg von der Gabelentz». Ms. Berlin.
- Schuchardt, H., 1892 «Anzeige von: Cl. Giacomino, Delle relazioni tra il basco e l'antico egizio», *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* 13, 426-430.
- , 1893, «Anzeige von: G.v.d.Gabelentz, Baskisch und Berberisch», *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* 14, 334-338.
- Wolf, M., 1993, *Hugo Schuchardt Nachlaß*. Graz: Leykam.

5. Irudiak²¹

1. irudia

Eskuliburuaren izenburu orrialdea

²¹ 1-3 irudien jatorrizkoak Altenburg-eko Thüringischen Staatsarchiv-en (Turingiar Artxibategi Publikoa) daude, G.IV.a.2. katalogo zenbakiarekin; 4. irudiko gutuna, Graz-eko Unibertsitateko Liburutegian, Funts Bereziatan, Schuchardten Ondarean, eta 3210 inbentario zenbakia darama.

40 III. Substantiva. D. Wetter. 74 bis 77. E. Erde. 78 bis 79.

14. Nebel *lambro. lano.*

75. Thau *azaros. intz, iruntz, ihi(n)tz* *¶ lab. azeris*

76. Regen *labariakor. bisots. euri, uri, zaparrada.*
lagal arri, harri (= sein). ¶ labarua, abarua. chif(?)her? chingor. inotari.
Regulozen ostrellakia. ¶ lab. abarui?

77. Überschwemmung *ode? ugode, hurode.*
¶ lab. igotz, kharrain, horma ¶ lab. qerak = fil ¶ lab. qerrain
(lab. agezur = fil. E. Erde.)

78. Erde *luur. luur. lab. alud.* *¶ lab. sail, ¶ lab. lukarzagibil.*
 (Erdarten) *¶ lab. buztin*
¶ lab. mirra. ¶ lab. amadal
¶ lab. hideri. istal. ¶ lab. lakti, lokatza

79. Land *erri, herri. ¶ lab. landa ¶ lab. gari? iri?*
(¶ lab. land(?) labaki.)

2. irudia

Eskuliburuaren 40. orrialdea

III. Substantiva. E. Erde. 80 bis 87. 41

80. Feld *zor(h)o, solo. ¶ lab. agrar, sahal, ¶ lab. alor*
 Garten *baratz* *¶ lab. taulen.*

81. Ebene *larraim, nabe, hordeki, zelhai.*

82. Ort *orde (lab. urbi = gut.) ¶ lab. ziri. ¶ lab. alde* *¶ lab. land*

83. Weg *bide, kharrika, lab. azerg. (une, gune, ¶ lab. agunim) ¶ lab. heretcha, herretta. xantzun. agrama.*
¶ lab. obris *¶ lab. endrezera (¶ lab. du?) inda, mehaka. ¶ lab. Zaldain. ¶ lab. labakia*
¶ lab. erreka, ixekia. ¶ lab. (h)ido.

84. Gränze *burax, chede, gede. eskas. marra. zedarr. mugorri, thini. ¶ lab. ubazzer*

85. Rand *baeter. ertz. ¶ lab. list.* *¶ lab. moshor, moshur, sumbi.*

86. Berg *hegi, mendi. hiau. tehi. ¶ lab. isull? zigi? ¶ lab. agemmun? ¶ lab. erpiti. toni. galyur, galdar*
¶ lab. aldapa. ike. malia. muno, patar. ¶ lab. erroitz, ¶ lab. koton, malhar.
¶ lab. meta, mura, mora, murto, mulko, mulho, mullo, mülle, mulka.

87. Wald *abe, habe. baso. inabarkhi. oihan. ¶ lab. bayant.*
¶ lab. bazter. xerthana.

3. irudia

Eskuliburuaren 41. orrialdea

Bask. Stud. ¹⁸⁶⁵ Pöschwitz bei Altdenburg, S.
 3210 J. S. Graph. 1893.

Gaijge afstufte farr Collage!

Geylusten Dacht für Ihre ientun,
 aPachen hab' ichun studien I und zümel
 für Ihre Geyngung unimel Auffatzel und
 kommt mir doppelt gelagen, da is eben da,
 bi bin, die Dacht in Caissem redigabriter
 die fatter is gar nicht bi den batten g'stuff,
 wab fatter is mir längst an die gewand,
 das is schon in Geze und Giacomino Hor,
 gängig fatten, wafan is mir erst mit wab
 mir denn Arbeiten woffaffan, wump Ihre
 Geyngung des Giac. im Libralitth. und
 die Romanist-Verfasser. fatter die dach
 wof K. wiffhollig fangung la, so wän
 is Ihre sehr dankbar für den Mit
 theilung. Jedensfell bitten is die, mir
 Titel, Ach und fater des Giacomino Ihre
 brief angabar zu wollen.

Ihre romanisthen fklärungen wiffen
 is doch aus zum Einigen fater am
 man, sowohl die wäntlich is fater auf
 Ihre wdogemanisthen (latinsiften, Galhi,
 Ihre pp) Ursprung wklad sind. Sowid die

4. irudia

Georg v.d. Gabelentzek Hugo Schuchardt 1893ko irailaren 5ean bidalitako gutuna

-(e)la MORFEMAZ OSATURIKO ESALDIEN ERABILERA GAURKO EUSKALDUN GAZTEEN MINTZAIAN

Orreaga Ibarra Murillo

(Universidad Pública de Navarra/Nafarroako Unibertsitate Publikoa)

Abstract

In this article, the analysis of sentences using the morpheme -(e)la is carried out, using as a reference the speech of young people. The objective is to study these sentences in oral language, for sentences constructed with -(e)la are more and more frequent in Basque and, little by little, we believe it is taking on different grammatical connotations. These sentences are made with the purpose of expressing astonishment, justifying something, responding and giving a pretext, among others.

0. Sarrera¹

Lan honen helburua da gazte euskaldunen mintzairaren elementu baten azterketa egitea, *-la* morfemarekin eraikitako esaldiena, hain zuzen ere. Iruñerriko gazteen elkarrizketen corpus batean oinarritu gara, eta harritu gaitu bereziki morfema honen ugaritasunak diskurtsoan. Gure xedea da, alde batetik, elementu honen ahozko erabilpena ulertzea, eta ikustea ea gordetzen duen erlaziorik hizkuntzaren erabilera kontzienteago batekin eta, aldi berean, honen joera linguistikoa zein den jakitea.

Los cambios sintácticos tienen muchos rasgos en común con los fonéticos. Ambos tipos de cambio se asientan en determinados contextos, asociados, con frecuencia, a elementos léxicos concretos. El cambio sintáctico parece seguir el modelo de curva en forma de S, lento-rápido-rápido-lento, que caracteriza el cambio fonético (Aitchison 1993: 110).

Honetarako ahozko *corpus* zabal bat bildu dugu, 15-25 urte bitarteko gazteen elkarrizketekin, osotara 40 gazteek parte hartu dutelarik. Grabaketak gazteek berek egin dituzte haien artean solas lasai era arduragabekoetan, beraz, ikertzailearen inolako presiorik edo baldintzarik gabe.

Euskarari dagokionez, gazte euskaldunen mintzaira berezitasun zehatz batzuk hartzen ari da. Eskolaren eta ahozko nahiz idatzizko hedabideen eragina, gazteen mugikortasuna eta bertze hiri eta herriekiko harremana, besteak beste, dira baldintzatzen duten faktore batzuk. Horrela ba, gazteen mintzaira aldatzen ari da, ezaugarri

---

¹ Lan hau MEC-eko FF12008-01844, *Origen y evolución de los dialectos vascos* izena duen ikerketa-proiektuaren barruan kokatzen da.

batzuk (morfoloġiko, sintaktiko eta fonetikoak) galduz, eta bertzeak atxikiz; eta hori gertatzen ari da herri euskaldunetan ere (cf. Íñigo 2007). Euskara estandarra goa edo batuagoa egiteaz gain, gazteleraren indarra oso nabarmena da; horrezaz gain, erabateko elebidunak dira gaurko gazteak, sortzen direnetik. Jakina denez, erkidego elebidunetan aldakortasunak eraman ditzake burutzapen berrietara oso modu arinean.

Bertzaldetik, kontuan izan behar dugu ahozko mintzaira dela gure xedea, eta alde horretatik, Ballyren aipamen hauek argiak dira: «La lengua oral era la única lengua digna de este nombre, de la cual la lengua escrita es una transposición o deformación» eta «El verdadero lenguaje nace en el habla, en la palabra, no en la letra».

1. Gramatikaren ikuspegia

Gramatikak arautzen du *-(e)la* atzizkiaren erabilera hainbat kasutan; lehenik, esaldi konpletiboetan, alegia, *zer* galderari erantzuten diotenak eta osagarri zuzenaren lekua hartzen dutenak: *Ondo dagoela esan du* modukoetan. Bigarrenik, *-la* ezezkoa galderetan *Ez dut esan Jon etxean dagoela* moduko esaldietan (ik. Zubiri 2000: 682, 687). Hirugarrenik, *-la* eta *egon* ustea adierazteko erabilitako egituretan (*Zu hemen? Etxean zeundela eta negoen!*) edo *-lakoan*-en baliokide direnetan.

Ohiko akatsak deritzon atalean, ordea, bi akats aipatzen dira: «Beste akats bat, erlatiboaren ordeztze *«-LA»* erabiltzean datza (**neska bat ezagutzen dut zurekin ikasi zuela*). Eta bertze kasu batean zenbaitetan, erdararen eraginez edo, *«-LA»* menperagailua behar ez den zenbait esapidetan erabiltzen da: (**Noski gaindituko dudala!*)» (Zubiri & Zubiri 2000: 689).

Bada *-la(rik)*-en erabilera bat, erdarazko gerundioaren antzekoa dena, eta denbora adierazteko erabiltzen dena. Formari dagokionez, aditz laguntzaileari *-la(rik)* erantsiz lortzen da, eta esanahiari dagokionez, aldibereotasuna adierazten du: adib. *Menditik zetorrela(rik) istripu bat izan zuen*. Kasu honetan ez dugu adibiderik eriden.

Nolanahi dela ere, euskaraz badira esaldi konpletiboak, erlatibozkoak eta zehar estilokoak. Eta hain zuzen ere, esaldi hauetan nahasketa handiak hasi dira sortzen. Eta hau ez da eremu honetako hizkeran soilik gertatzen, bertze ikertzaile batzuek Euskal Herriko bertze eremuetan antzeko adibideak bildu dituzte hango gazteen hizkeran. Honatx Portugaleteko irakasle batek bilduriko adibideak:

- *Eske uste dut badakit zer dela!* (Uste dut badakidala zer den!).
- *Andrea kalean ikusi duzula nire ama da* (Kalean ikusi duzun andrea nire ama da).
- *Badakizu gertatu dena?* (Badakizu zer gertatu den?).
- *Badakit zer dela* (Badakit zer den).
- *Etorri dela nire aita da* (Etorri dena nire aita da).
- *Mutila txikia etorri zela nire anaia da* (Etorri zen mutil txikia nire anaia da).

Jakina denez, gramatika arauemailearen ikuspuntutik (cf. Eusko Jaurlaritzako liburuxka), bada presioa erabilera horiek zuzentzeko.

Gure hipotesiaren arabera, gaztelaniaz *que* bakarra dago. Perpaus mota bakoitzeko partikula gehiago egon arren, egia da usuena *que* partikula dela. *Que* partikula hori, euskarazko *l-la/-*rekin lotzen dute hiztunek eta, hori dela eta, kasu guztietan erabiltzen dute, nolabaiteko transferentzia eginez. Nahiz eta euskaraz esaldi ezberdi-

nak osatzen diren: zehar estilokoak, konpletiboak, erlatibozkoak eta bertze batzuk. Dударik gabe, erkidego elebidunetan aldakortasun linguistikoaren ondorioz, erabilera berriak burutu daitezke. Izan ere, gazteleraz *que*-rekin osaturiko esaldiak ugaritu dira, eginiko azterketa batean ikus dezakegunez.²

Eta, oroz gain, kontuan hartu behar dugu diskurtsoan erabiltzen direla *-la* ezberdinak gramatikaren deskribapenarekin zerikusirik ez daukatenak.

Bertzaldetik, aldaketa semantikoa eta morfosintaktikoa nola gertatzen den zehaztea izan da hizkuntzalarien ardura, lehen eta orain. Horrela, bi forma semantikoki konbergenteak direnean, bien arteko aldakortasunak ekar dezake baten galera hizkuntza batean edo bertzean.

Jakina da aldaketa hauek erraz aztertzen direla diakronian zehar, zeinetan idatziriko agiriek erakusten ahal digute konbergentzia nola gertatu den, beti ere, testu idatzi bidez. Baina zailagoa suertatzen da era sinkronikoan frogatzea; horregatik, gure xedea da erkidego elebidun batean, eta denboraldi labur batean txandaketa hau ikeritzea.

Nolanahi dela ere datuak jasotzea, eta berauen ingurunea eta aldaketak kuantifikatzearena ez da lan xamurra. Horrezaz gain, esaldi edo diskurtso zati hauen esanahien zailtasuna ere hor dago. Lavanderak (1978) arazo hori argi planteatzen du, izan ere, aldaera fonologikoak berberak diren bitartean, aldaera morfosintaktikoak anitzetan desberdinak izaten dira.

2. Hizkuntz transferentziari buruz bi hitz

Lehenengo eta behin, transferentziari buruz kontzeptu pare bat adieraziko dugu. Hainbat egilerendako, Silva Corvalánendako, esaterako (1994: 4-5), transferentzia kontzeptuak bere baitan biltzen du hizkuntza batek bertze batean duen eragina: bakartze, orokortze eta galera (forma linguistikoaren murriztapena). Baita egitura hau-tagaien deuseztatzea ere: forma batzuen hedatzea, bertze batzuk murrizten diren al-dian, eta era berean, konbergentzia linguistikoaren bilakabideak. Eta hau gertatzen da hiztun elebidunek egiten duten berdintze joerarengatik.

Honenbertzez, transferentziaren kontzeptuak agramatikaltasunak suposatzen duena ekidingo luke. Laburbilduz, transferentzia da hizkuntza batek bertzean egiten duen eragina, eta, zehatzago, B hizkuntzan, A hizkuntzaren ezaugarri bat hedatzea.

Horrela ba, bi hizkuntza elkarrekin bizi direnean, transferentzia gertatzen da, alde batetik bertzera ezaugarriak pasatzen direnean. Gurea bezalako erkidego elebidunean, hizkuntzek elkartzeko joera izan ohi dute hainbat egitura paretsu eginez, beraz, hiztun elebidunak maiz askotan egitura linguistikoak berdintzeko joera erakusten du.

Konbergentzia sintaktikoan, a) alegia, hizkuntza batek bertzearekin duen eragina, bide ezberdinetik joan daiteke: konbergentzia zuzena eginez, ezaugarri sintaktikoak hizkuntza batetik bestera lekualdatzen dira, eta b) zeharkako konbergentzia, bi hizkuntzetan agertzen diren egitura batzuek hizkuntzetako baten egiturak ordeztan di-

² «La causa última de estos problemas no radica, creemos, en el verbo, ni en la expresión de la fuerza ilocutiva, sino en la conjunción. (...) Una solución sintáctica al problema de las estructuras con *que* inicial pasa, creemos, por desplazar el problema de la función del verbo a la función de la conjunción» (Hidalgo & Pérez 2002: 173).

tuzte. Azkenean hiztun elebidunek egitura linguistikoak berdintzeko joera erakusten dutelarik.

Konbergentziak antzeman dira tipologiaren aldetik ezberdinak diren hizkuntzen artean (adib. arabiera eta ingelesa). Honetan ingelesa hizkuntza boteretsua denak presio egiten du egitura linguistikoak berdinuz. Gaztelaniaz hitz egiten duen ingelesak entzuten ditugunean *¡Es todo!* esan ohi dute, ingelesaren *That's all!* esaldia itzulita. Ez da agramatikala, baina azpiko hizkuntza ingelesa daukan egitura bat ematen du aditzera.

Gramatika ukipenaren egoera batean esperatzekoak dira transferentziak. Bai Jakobsonek, bai Weinreichek (1996: 25) adierazi zuten hizkuntzak berarekin zerikusirik ez daukan egiturak onartzen dituela, bere eboluzio-joerekin bat datozenen barruk. Horren ondorioz, bi hizkuntzak zenbat eta antzekoagoak izan, gero eta aukera gehiago egongo dira elementuak batetik bestera lekualdatzeko. Ondorio gisa, Silva-Corvalánek dioenez (1996: 25), transferentzia da hizkuntza batek bertzean egiten duen eragina, eta honenbertzez, bakartze, orokortze eta forma hautagaien galera bilzen ditu bere barruan.

Bertzaldetik, erkidego elebidunetan aldaketa linguistiko hauek abiadura handiagoz gertatzen dira, eta errazago eta lasterrago ikusten dira erkidego elebakarretan baino:

It is more difficult to judge the importance of such variability synchronically in monolingual communities over a shorter period of time, although it may be clear that a similar situation for potential selection exists. However, in bilingual communities linguistics variability often leads to new constraints on usage very rapidly. This apparent compression of the processes of change makes them interesting for the study of the diachronic outcomes of semantic/syntactic variability (García 2001: 1).

3. Kasuen azterketa

Gure azterketa honetako datuak ahozko mintzairaren corpus batetik atera ditugu, elkarrizketa arduragabeko eta libreetan bildurikoak. Kontuan har bedi, testuak ahozko elkarrizketatik jasoak direnez, esaldi hauetan anitzetan agerian gelditzen dela hizkuntz txandaketa edo *code switching* delakoa; hori dela eta, gaztelania eta euskara elkarren artean nahaska agertzen dira, orain bat eta gero bertzea. Guk, gure aldetik, elkarrizketan agertu bezalaxe islatu ditugu.

3.1. Aztergai ditugun lehenak dira nolabaiteko aholkua eta arrazoia adierazten dutenak, eta hauek gazteen hizkeran *-la*-rekin osatzen dira. Gaztelera *que*-rekin hasitako esaldiak dira: *que quiero estar aquí, que te he dicho...* Euskara zuzenean *bait-* edo esaldiaren bukaeran *-(e)ta* jarritz osatu beharko lirateke, gramatika arauemailearen arabera. Alegia, juntagailu azalpenezkoa beharko litzateke honen ordean.

Gramatikak hauxe dio egitura honi buruz, agian akatsak ekiditeko edo: “Euskara batuan ohi dugun baino gehixeago baliatu beharko genuke baliabide honetaz erlatibo ez-murriztaileak egiteko” (Zubiri & Zubiri 2000: 721).

Hona kasu batzuk.

- 1) N- Niri galdetu zidan Claudia (sic), ea egin behar genuen dantzariak beste ateraldik bat, etorri behar *zela* bera, eta nik es dakit. (berak etorri behar baitzuen)

- 2) —Nik hurrengo urtean ez,... nik hurrengo urtean hemen... o sea, enteros. ... ni hurrengo urtean egon nahi *dudala* hemen! (¡que quiero estar aquí!)
- 3) —O sea menuda gracia, o sea... *dela* berayen arazoa pero tokatu zaielako (¡Que es su problema!)
- 4) I: argazki denda baten?...ez dakit
— Ez *dakidala* ze kale den pues... (¡que no sé qué calle es!)
— K: gurutze enparantzatik gertu dagoen denda bat ez dakit
- 5) —Dueloa oso potentea *izanen dela!*
- 6) Eta *etzutela!* (¿que no tenían?)
- 7) Eske gainera hori, esan zidaten beste egunean, bai, bai kanpora jun, kanpora jun! *Ikasten dela* pila bat, ta...bua! Da esperientzia super ona.
- 8) —Ya, gainera bada ezberdina. Han daude Haurreskolakoak eta hemen daudenak...*ez duela* zerikusirik.

Hurrengo hau da hiru nes karen arteko elkarrizketa, beronetan oharrarazten zaie lagunei “joan behar dutela lagun anitz autobusean” (que han ido dieciséis):

- 9) N.3- Badago “despedida de Mari”, gero, “despedida de la Yoli”, Zarautzen, ez?
N.1- Bai. N.3- Eta gero?...
N.1- Eta gero Leitzan kontzertuak, *joan direla*... hamasei edo...
N.2- Hoge. Hogeiren bat...
N.3- Hoge eta jarri dute autobusa, eh?

Eta gero, kontaktzen segitzen du, oharra edo abisua eginez, baina bertze aldetik, ematen du horrelako kontakizuna dela:

- 10) N.2- Baña bueno, si badaukate cena El Regi...
N.1- Badaukate afaria?
N.2- Ekaien eta gero etorri *behar direla* hona.

Kasu batzuetan, «que» konjuntzioa gaztelera zuzenean txertatzen da: *Baietz, baietz que nire amak kontatzen zidan lengo egunean zeudela pilo bat hortxe plazan eserita ta...*

3.2. Harridura adierazteko edo abisu edo oharren bat egiteko, euskara zuzenean -(e)ta bukaerarekin burutzen dira esaldiak. Edota, bertzela, ez da inolako atzizkirik jarri behar, izan ere euskaraz ez da adierazpen esaldia, kausazkoa baizik. Alberdi & Sarasolaren estilo liburuan (2001: 188), horrela aipatzen da: “**Kontuz platerarekin, beroa dagoela!* Hona hemen beste esamolde trakets bat. Hemen ere erdarazko *que* juntagailua dagoela ematen du okerraren iturrian”. Gazteen ahozko mintzoan, ordea, gaztelan bezala, *que*-rekin hasten diren esaldiek *¡que tengo frío!* gisakoek *-la* hartzen dute gazteen mintzairan:

- 11) Aber, ingelera daukadala! ¡Que tengo inglés!
- 12) Kontuz, min egingo zarela! ¡Cuidado, que te vas a hacer daño!
- 13) Bai grabatzen dudanean .. ¡nago grabatzen! .... Ez *dela* gezurra!
- 14) A: Hartzen zenuen hasieratik ya Iturrama.

B: Pero... egon nintzela zalantzan. Klaro! ez, ez da beraien arazoa, ze...etxe berri batean, o sea, dena berria...

A: Bueno, klaro!

- 15) B: O sea menuda gracia, o sea *dela* berayen arazoa pero tokatu zaielako baiña ez
 16) Eh! Utzi mobila, ez *dutela* saldo! (Que no tengo saldo!)
 17) Konplizidade bat sortu *dela!*
 18) Kaña asko sartzen ari *direla!*
 19) Eske ezin *daitekeela* izan.

3.3. Kasu hauetan nolabaiteko galdetze markaren funtzioa egiten du, beharrezkoa ez dena, beraz, erredundantea. Honen balioa euskarazko *ote* partikulararen antzekoa da. Kasu hauetan *-la*-ren agerpenak justifikazio bati erantzuten dio: elkarriketatzaileek konpartitzen dutenaren auresuposizioak, alegia, berak espero duenaren itxaropenak betetzen ote diren zain dago, hurrengo adibideetan bezala:

- 20) Aiba! *Bukatu dela!*?
 21) A-Ez, ni naiz Oberenakoa baina duela bi urtez laugarren mailan ezagutu ginenean pues, beraiek...
 B-Nola! *ezagutu zinetela* laugarren mailan!?
 22) Ordua *dela!*?

Hurrengo adibidean, hizketa gaia da “kaleko diru eskaleak”, eta batek galdetzen dio harriturik *-la* morfema erabiliz:

- 23) A: Ba neri etorri zitzaidan bat ta esan zidan: “eman dirua! es que estoy engan-chau a las drogas...” (...) Es que ez dakit zergatik ez dira joaten eta gelditzen...
 B: Ez *dizutela* eskatu inoiz? (= ¿Qué no te han pedido nunca?)
 A: neri bai
 24) B: bai? Ze... nik badakit hauek ez *dizutela* atera behar navaja...

3.4. Beste kasu batzuetan, erlatiboazko esaldien ordeaz, alegia, *-en* (+ mug., *-ena*), *-la-* morfemadunak erabiltzen ditugu. Gero eta desberdintasun gutiago dago bi “que” hauen artean eta hori dela eta ahozko korpuseko datuak oso ugariak dira; heldu anitzei entzun diegu honelakoak, hauetako batzuk irakasle, honenbertzez hedatuko den ezaugarria dateke hau.

Akatsak zuzentzeko egindako liburutxoan (Eusko Jaurlaritzza 2000: 30) bada atal-txo bat “Erlatiboazko esaldiak osatzerakoan” izenburuarekin, eta berorretan gisa honetakoak biltzen dira gero zuzentzeko: *Badakit txiste bat oso polita dela. Badut lagun bat oso ona dela.*

Alberdi eta Sarasolaren estilo liburuan (2001: 188) hauxe bera azpimarratzen da: “**Neska batzuk agurtu ditut zu ezagutzen zaituztela.* Horra beste esaldi trakets bat (...) bereziki euskaldun berrien artean, aski entzuten da”.

Era berean, IVAP-eko estilo-liburuak (cf. Arakama et al. 2005) euskarazko *-(e)la* osagarria nola ez den erabili behar adierazten du honako adibide honen bidez: **Goian badago bilera gela bat ez dela hain txikia*, eta bestelako azalpenik eman gabe, euskarazko ordain egokiak ematen ditu. Berariaz adierazi ez arren, argiro ikus daiteke adibide horren bidez, gaztelaniazko interferentzia-arazo bat dagoela, gaztela-

niazko *que / la cual* (*no es tan pequeña*) erlatiboa euskaratzean sorturiko nahasmen-duaren ondorio baizik ez baita. Azken batean, erlatibozko perpausetako hurrenkera bera ere gaztelaniazkoaren modukoa egiten dute, ahozkoan behintzat, idatzizkoan beste kontu bat da:

- 25) Eh nik ezagutzen dut bat *dela* Eibarrekoa.
- 26) Eta dago atariko proga *dela* idatzia eta gero ahozkoa hiru egun ezberdinetan?
- 27) A: Nor da hori? —Ipa, ipa, el punky bigarrenekoa.
b. Ah, bai, bai, bai.
C: *Daramala* una pantaloneta que pone aquí....
- 28) N: bai, eta nondik atera duzu? Eta nondik ateratzen dituzu hauek *daukatela* hemen plano? Ala! (...) dago superondo eta, ala eta...bestea...nerea da superitxusia!
- 29) Han, erregerik ospetsuenak izan ziren Amenophis III.a, Ramses II.a eta hirugarrena Hatshepsut, *zela erregina* bat.
- 30) Eee... seigarren mayakoei ematen diete argazki bat beraien argazki bat eta zapi bat Alaitz eskudoarekin bai, eta argazkian beti jartzen dute esaldi bat *dela*: «hizkuntz bat ez da galtzen ez dakitenak ez dutelako itz egiten baizik eta dakitenak ez dutelako hitz egiten»
- 31) gero yoaten da ortik...egitea tokatzen zaienai ze...o sea da como Unai, o sea olako bat dagola bizirik...lan egiten *duela*...
- 32) ...serieak ez dira egiten kanal batentzako, dira como... bazegon bat kapitulu *bat zela* exhibicionista
- 33) Eta dago “atariko proga” *dela* idatzia eta gero ahozkoa hiru egun ezberdinetan?
- 34) Han jartzen dituztelako, ba, Egipzio, Egipton edaten duten teak eta baita ere jartzen dituzte katxinbak, *direla erretzeko*...
- 35) Ba (pf) bakoitza yaten da bere royóra! ba, badago emen kuadriya bat *badáukala* bere lokal, ta or ba, ondo daude, baña besteok?
- 36) Eske adibidez, haurrak emen badute leku bat elkartzeko Luzargi *deitzen dela*, eta bueno, or jokuak dituzte eta orrela baña, klaro, guk ba... ara ezin gara yoan, eta
- 37) A-Segitzen du mutiyakin edo orain hasi da berriz?
B-Ze mutiya erraten tzu?
A-*Badula* kotxe hori bat?
- 38) Nik egin nion (grabaketa) nire amari *dela Beruetekoa*...
- 39) Ba... gelakoekin pues batzuekin, badaude bi *direla* supergaiztoak.
- 40) A- Egon nintzen Amaiarekin hitz egiten, pasa den ostiralean uste dut.
B- Ze Amaia?
C- Amaia Perez, *egon giñela* afaltzen berarekin eta galdetu nion que rollo había, ez? Eta hori. Momentuz geratzen *direla* ensaitzeko baiña...
- 45) Eta behin nire lehengusu bat *joan zela* kanpamendu batera eta *ezagutu zuela* nafar bat *hitz egiten zuela* nik bezain ondo...
- 46) Badugu lagun bat *dela* kamarero
- 48) eta joan zitzaion irakasleak *dela* superta! (oso zuzena, eskuarekin keinua eginez) (Eta joan zitzaion irakaslea oso zuzena dena)
- 49) A: eztaikit, supongo. Zegona Leirekin da erraten zuna Anderrek la del flekillo asi?
B: *badula* mesengerra?

Kasu honetan erlatibozko zentzua (*el de mi piso —que es italiano—*) eta abisua edo oharra emateko esaldia (*oye! el de mi piso que es italiano*) elkarturik agertzen dira:

50) Aizu, nere *pisokua dela* italiano Eh!

Honako hauetan ere zentzu erlatibozkoa eta konpletiboa elkartzen ari dira:

51) N1: Eta ni deitzen mundu guztia...al abuelo, Mikel, Pele, Javi...pa una puta vez...

N2: eta Josu? *Yoan zela*, ez dakit...eta ailegatu zen a un barrizal eta ezin atera, eta joan zen Angel bere biya...ezin zen atera, benetan.

52) N1: egon ziren orain dela bi aste edo. Nengoen ni hemen lanean, ostiral arratsaldean eta agertu ziren lau eta gaur *daukatela* ensaio eta gero despedida.

53) E- Nik ikusi dut jendea *jartzen duela* kamara bat bezala eta orduan kanpokoak...

Gazte batzuk hizketan, pertsona baten deskribapena egiteko:

54) N1: Bai, baina orain dauka ilea moztua

N2: ba...sartzen ziñen beti eta zegoen iskiña batean...

N3: Bai eta ilea horrela. Ba hori da!

N3: *Dela* txikia eta...

N1: Orain dauka ilea moztuta.

N2: ba orain ez diot aurpegia jartzen

55) Eta dago atariko proga *dela idatzia* eta gero ahozkoa hiru egun ezberdinetan?

56) Ze gertatzen da, beti o sea len ikasten genitun gauzak orain ez *dutela* balio ta orain gaizki daude esanak guztiak edo idazten dira aldrebes edo...

57) Eske adibidez, haurrak emen badute leku bat elkartzeko Luzargi *deitzen dela*, eta bueno, or jokuak dituzte eta orrela baña, klaro, guk ba... ara ezin gara yoan, eta...

Erran bezala, aldaketa hau ez da soilik Iruñeko gazteongan gertatzen. Berriki argitaraturiko artikulu batean, Bortziriko gazteek —etxean eta ikastolan egiten dutenek— *bait*-ez osaturiko erlatibozko esaldiak gutxitan erabiltzen dituztela aipatzen du Iñigok: “adib. (*Hor bizi da Martin, zakur ttiki bat baitu*) Adinekoen mintzaira arrunt samarra den egitura hau nik ez diet inoiz entzun haurrei eta gazteei” (Iñigo 2007: 299). Gure korpusean saiatu gara frogatzen ea *bait*-ez osaturiko esaldiak ba ote ziren, eta argi ikusi dugu korpus guztian ez zegoela egitura horretan osaturiko ezta esaldi bat ere esanahi horrekin.

3.5. Bertze kasu batzuetan, *-la*-ren agerpenak zerikusia du enuntziatuaren mo-
duarekin, alegia, berrindartze bat eskatzen du, morfema erredundantea balitz be-
zala:

69) A.- Zoragarriak dira, ez, hango etxeak... bai?

B.- Bai... Kaleak asfaltatu gabe eta, dena, oso gaizki...

A.- Ez *dizutela* hango kotxeei... argazkiren bat... ikusteko...?

70) A: Len bazeukan beste encanto bat.

71) I: Bai orain dena produktu komertziala biurtu da dena eta egiten dute abesti au údarako edo abesti au edo diska au.

A: Eta sortzen *dituztela* taldeak horretarako.

- 72) I: Nunbaiten agertzen da.
A: Uste dut “en Mis adorables vecinos”.
I: Bai, hori da.
A: *Asten dela...* bai!, izan zen orretako iragarki bat *ateratzen dela* baita ere Carlos Baute
- 73) K: ta... zer erosi dizu amak, kirola egiteko edo zer?
- 74) I: e? es nire uste *dela...* esekienes se erosi... eta ori naiko berria danes.. ta bera es daki ser den ta nola erabiltzen dan pues ori, *berria dela* ta yasta... apañau! Pero, pero...
- 75) K: a bai? eta?
- 76) I: esanes ee ETT batera eramateko kurrikuluma esdakit ser *esagutsen sula* tipa bat noseke aa... sartzen sen sartu bar esun tokian
K: eta?...
- 77) K: ya... baña norbait esagutzen badu da zu artzeko lenago ez?
I: bai
K: entxufe. Eta esan diozu esetz?
I: ez kurrikuluma ekarri bar *nula*, baña eske es dakit non dudan kurrikuluma galdu dut ta...
- 78) —Dira zazpi egun baña...
—Bai, ondo dago, baña...
—ondo aprobetxatuak.
—Bai, niretzat *ezdirela...* ondo aprobetxatuak zen beti dira berdin, eta... batzuetan aspertzen naiz.
—Bueno...
—Orduan, niretzat igual obeto izango *litzatekeela* ba... egun gutxiago izatea eta barietate geyago egotea, ez? Ez beti monotonia... berbera egotea.
- 79) Ah!, eta zu *ezenuela* batere pintatzen!
- 80) Egon ziren orain dela bi aste edo. Nengoen ni hemen lanean, ostiral arratsaldean eta agertu ziren lau eta gaur *daukatela* ensaio eta gero despedida.

Kasu batzuetan ugaritasun apartekoa aurkitzen dugu, uste dugu idiolektoaren arabera maiztasun handiagoa ala txikiagoa izan dezakegula. Kasu honetan, hiztun batzuek bertze batzuek baino gehiago erabiltzen zuten, hain zuzen ere unibertsitateko ikasle baten mintzo zatia da hau:

- 81) —a ez! ni altxatzen naiz *zazpi* terdietan eta ona da *ateratzen garella* biak eta laurdenetan, eta... ordu biak eta laurdenetan eta ikástolan *ateratzen direla* batetan eta gero *sartzen direla* iruetan eta orduan obeto da institutoa gero daukazulako arratsaldean denbora geyago eta yasta!
- 82) —eta geyago ikasi bear duzula somatu duzu edo?...
—bai geyago bai ikasi bear dut, baina gaiak dira, eeeee luzeagoak
—ta ze irakasgai berri dituzu?
—Natur, Gizarte, leen *zela* guztia eeee ingurune eta tutoritza
- 83) A- Eta orduan, zer da jaietatik interesgarrien iruditzen zaizuena?
B- Ba, nire *ustez dela*, ba... jende... jende berria ezagutzea, bai.
- 84) —Gazteon artean neskek eta mutillek elkarrekin ospatzen dituzue jaiak?
—Bai. Gaste gasteen artean, bai, baña, bai.

- Bai.
 —(Eg)oten *garela* parrandan eta orrela, bai, Ikusten da tabernan, ba ori, gazteak eta
- 85) —Lotsa. Eta jaiek ez dute desinibitzeko balio?
 —Bai, ba batzuetan bai itzegiten dugu euskeraz, e? Lagunekin! Pixka bat... *gaudela pozik*, ba... bai, baña...
- 86) —horrelako itxura bat kanpora... ikusten badut bera... kontua *doala* ongi ba... ikusten dugu beste modu batez ezin duelako horrelakoa izan.
- 87) —Edo norbait hasten da graciosilloa egiten eta bera hasten da... “ez *duela* graziarik” edo puntu oyek... ulertzen? O sea
 —Ni bai!
 —Nik hurrengo urtean ez, nik hurrengo urtean hemen o sea, enteros... ni hurrengo urtean egon nahi *dudala* hemen!
- 88) —...janaria eta edaria *ezin direla pasatu* aduanatik eta regletarako, osea, regla, hilekorako pastillak eta horrela *ezin direla pasatu*
- 89) Delako eee bueno! pena da altxatzen *garela*... zazpitan *altxatu bear garela* eta sartzen *garela* zortzi eta laurdenetan baina gero ateratzen gara...

3.6. *Bai*.....-*la* egiturak gaztelerazko *sí*.....*que* eta *noski*....-*la*, *claro que* egituraren parekoak dira. Euskara arautuan, erran dezagun, badira antzeko batzuk *bai*...-*la* egitura dutenak. Aditza *bai* partikularekin agertzen denean, -*la* atzizkia hartzen du, harridura perpausak sortzeko: *bai polita dela!* Eta gisa honetakoak ugari dira, *bai ondo!* eta *bai polita!* gisakoen orde; alegia, *bai* partikula izenondoaren edo aditzondoaren aurrean jarritz eratzen diren gisakoen orde:

- 90) —Pues... ni... nire amari *bai esan ziola* ta egun batean /ta... pues el primer dia *bai eman ziola* dirua ¿no?
 91) Hombre, noski egingo *detela!*

3.7. Hurrengo kasu hauetan -*la*-z osaturiko esaldiak erabiltzen dira zerrendaketa bat egiteko. Badirudi narrazio bat ari dela egiten, aditz eliptiko bat —*esan* aditza— balitz bezala. Hizkuntza mintzatuan, ugaritasun handia dauka -*la* honek; nolabaiteko harreman zehaztugabea ezartzen du aitzinetik errandako zerbaitekin. Gaztelaniaz antzera gertatzen da: *que no puedes pasar, que necesitas receta médica*.

Kasu gehienetan gaztelerazko *que* atono bat ordezkutzen du, esaldiaren hasieran dagoena, alegia, kontu kontari ari garenean badirudi -*la* atzizkia erabiltzeko joera dagoela. Kasu hauetan, -*la* honek ez du esaldirik lotzen, hizketa ekintza da, aurrekoari nolabaiteko jarraipena ematen diona:

- 92) —Momentuz fanfarrearekin ez dugu kontatu behar. Badaezpada ere ez dugu kontatu behar. Gero animatzen badira, eta etorri nahi *direla*...
- 93) —Ni... bi liburu, baita tapa bat bakoitzari, baina tapa bat bakoitzari igual bi tapa pues izango dira politak pero... es que... bost tapetatik, pues... da polita bat.
 —Bai?
 —Pasatu *dezakezula* igual bat destrangis, ahí gauza guztiekin, pero... paketea horrela ezetz... behar *duzula* “receta medica” bestela ez.
- 94) Baina... hori eskuko poltsan?
 pastak?

- ...janaria eta edaria *ezin direla* pasatu aduanatik eta regletarako, osea, regla, hilekorako pastillak eta horrela *ezin direla* pasatu.
- 95) ze... neri esan didate elektrizitate hori transformatzeko pues orduan *dela* ka-txarrito bat...
- 96) A.- “El Último Catón” liburuan agertzen da edo halako zerbaite...
B.- A! Bai! Bai
A.- Garbitzen *zituztela* oinak, ez dakit, iturri batean edo...
- 97) Badaukate afaria?
Ekaien (herri batean) eta gero etorri *bea direla* hona...
- 98) A-Puff!, ikusi duzu benta? (Hara joan behar dute lanera eta)
B: Bai, lengu asteburun
A: Eske eztaikit, aspaldi *ez dutela ikusten*, nere attak ikusi zun oain dela bi aste ta omen *daola* bastante retrasao.
- 99) —Bai? —*Pasatu dezakezula* igual bat destrangis, ahí gauza guztiekin, pero... paketea horrela
- 100) Gazteon artean neskek eta mutilek elkarrekin ospatzen dituzte jaiak? —Bai, Gaste gasteen artean, bai, baña, bai. —(*Eg)oten garella* parrandan eta horrela, bai, ikusten da tabernan, ba ori, gazteak eta...

Kasu hauetan erantzunaren beharra adierazten da, eta aldi berean, aurrean esan-dako zerbaitekin lotura:

- 101) A: Hori zer da? *dagoela* hitz egiten?
B: —bai—
- 102) N: Niri gustatzen zait... eta hoiiek zer, *badatozela*?
M: Eske Tenisen gaude...
Eske... non?
- 103) A: Hor bada museo bat.
B: Museo de Navarra.
C: Ze, ezkerretara?
A: Gero sartzen *zarella* Jarautan

3.8. Atal honetan aztertuko ditugu *que*-rekin eraikitzen diren gaztelaniazko hainbat esaldiren ordainak euskaraz: *La cosa es que. Y eso que. Para mí que. Fijo que no. La movida es que.* Horien kalko gisa adibide ugari aurkitu dugu gazteen mintzai-ran, eta denetan *-la* da perpaus osagarrien menderagailua, adierazpen perpausetan gertatzen den bezelaxe. Honela deskribatzen dira: “*Que* encabezador de estructuras comentadas. Entre sus posibles variantes formales figuran las expresiones: *que sí, por supuesto que, a buen seguro que*” (Hidalgo & Pérez 2002: 166).

La cosa es que, la pena es que...

- 104) —bueno *pena da altxatzen garella... zazpitan altxatu bea garella eta sartzen ga-rela* zortzi eta laurdenetan baina gero ateratzen gara...

Kasu honetan ezezko esaldi honetan ere txertatzen dute *-la*, kalko argi bat eginez eta, are gehiago, *ez ba...* *-la* egitura agramatikala osatuz:

- 105) Baña *gauza da* ensaiatzen *ez badutela...* (La cosa es que si no ensayan)

106) Gauza da ez *dakidala* zergatik laguntza eskaera hori buruan gelditu *zitzaidala*, eta kalean nindoala, nere lagun Karlosen etxera heldu nintzenean...

Y eso que...

111) Eta hori hemen ez *dagola* horrenbertzeko erraxtasunik euskara ikasteko ez?

Para mí que...

112) Ne ustez euskararen jatorria Donezteben *dagola* e? je, je.

Fijo que...

113) Pues hoiiek fijo ez *dirrela* agertzen.

Total que...

115) Total, *nengola* korrikan ta ikusi nuen kamara bat... que vergüenza!

La movida es que...

116) ya, baiña mobida da fanfarrean *dagoela* jendea lan egiten duena de todo tipo.

3.9. Gaztelaniazko *a que sí* eta *a que no* interferentziaren bidez, euskaraz *-la-z* osaturiko esaldiak ditugu. Euskaraz *baietz* eta *ezetz* erabili behar direla adierazten du IVAPeko estilo-liburuak zenbait adibideren bidez, bestelako azalpenik gabe (Arakama et al. 2005: 93): “*Baietz harrapatu txori hori bizirik! *Harrapatzen dudala txori hori bizirik! Ezetz egin pase hori berriz! *ez duzula egiten pase hori berriz!*”.

Argiro ikus daiteke emandako adibideen bidez, gaztelaniazko interferentzia-arazo bat dagoela, gatelaniazko *a que sí (pillo)* eta *a que no (haces)* euskaratzearen ondorioak baitira hauek.

Gisa berekoak dira, gaztelaniaren eraginez, **noski baietz / ezetz* eta **jakina baietz / ezetz* gisakoak; hauek ugaldtu dira gazteon artean; *-la* morfemarik ez dute, baina gaztelaniaren isla dira (gazt. *Por supuesto que...*, *claro que*). Hori dela eta IVAPeko estilo liburuak horiek baztertzea gomendatzen du, inguruko hizkuntzen eraginez sortuak baitira. Horien ordainetan *jakina!*, *bai, noski! noski bada!*, *bai, horixe!*; *ez, ez horixe!*, *bai, zera!* eta antzekoak erabiltzea proposatzen du.

4. Ondorioa

Honainokoa laburbilduz, *-la-z* osaturiko esaldiak gero eta gehiago ugaritzen ari dira gazteen mintzairan: harridura, justifikazioa, erantzuna eta aitzakia azaltzeko xedearekin. Bertzaldetik, gazteon artean grabaturiko ordu kopuruan, ez dugu *ote*, *bait-*, edo *eta* partikulen arrastorik aurkitu, arauzkoak eta arruntak lirartekeenak kasu haue-tan. Aldi berean, gaztelera *que*-rekin osaturiko esaldiak ere ugaritu dira, eginiko az-terketa batean ikus dezakegunez.³

³ Honatx emandako arrazoiak: «La causa última de estos problemas no radica, creemos, en el verbo, ni en la expresión de la fuerza ilocutiva, sino en la conjunción. (...) Una solución sintáctica al problema de las estructuras con *que* inicial pasa, creemos, por desplazar el problema de la función del verbo a la función de la conjunción» (Hidalgo & Pérez 2002: 173).

Gure ustez, fenomeno hau ez da gaztelera-euskararen konbergentzia edo interferentziaren ondorioa soilik, gaurko hizketa laxoaren ezaugarri bat baizik. Erabilera horretan oinarrituz, *-la-z* osaturiko esaldiak, poliki-poliki, ñabardura gramatikal ezberdinak hartzen hasi direlakoan gaude.

Izan ere guk uste dugu, eta bertze ikerketa batzuetan horrelaxe frogatu da, al daketa linguistikoa ugaritu dela erkidego elebidunetan; maiz, erkidego hauexetan areagotzen baita hau. Ondoren, erkidego hauek zabalduko dituzte beren forma berri-tzaileak ingurune sintaktiko eta semantiko berrietara. Bertzaldetik, hiztun elebidun hauen bigarren belaunaldian hiztun hauek anitzetan erregelak aldatu, eta horren ondorioz, murrizketa semantikoak ahazten dituzte. Horrela, pixkanaka, kontrastearen galera gertatzen has daitekeelarik, eta hauxe da, azken batean *-la-z* osaturiko esaldiekin gertatzen hasi dena.

5. Bibliografia

- Aitchison, J., 1993, *El cambio en las lenguas: ¿Progreso o decadencia?*, Ariel Lingüística.
- Alberdi, X. eta I. Sarasola, 2001, *Euskal estilo libururantz. Gramatika, estiloa eta hiztegia*, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Arakama et al., 2005, *Libro de estilo del IVAP*, Herri-Ardularitzaren Euskal Erakundea, Gasteiz.
- Cepeda, G. eta M. T. Poblete, 1997, «Los marcadores discursivos conversacionales en el habla», *Boletín de Filología (Universidad de Chile)* 36, 25-35.
- Consejo Asesor del Euskera del Gobierno Vasco, <<http://www.euskara.euskadi.net/r59>>.
- Eusko Jaurlaritza, 2000, *Kontuan izan! Akatsak zuzentzen*, Eusko Jaurlaritza.
- , 2004, *Euskararen kalitatea. Zertaz ari garen, zergatik eta zertarako*, Eusko Jaurlaritza Argitalpen Zerbitzua.
- García, M. E., 2001, «“Siempre and todo el tiempo”: Investigating semantic convergence in a bilingual dialect», *Theoretical Linguistics, Hispania* 84:2, 300-312.
- Hidalgo Navarro, A. eta M. Pérez Giménez, 2002, «“¿Que cuándo iréis al pueblo por fin?” Notas sobre “que” no pronominal introductor de estructuras interrogativas en el español hablado en Valencia», *Español actual vivo* 77-78, 164-172.
- Íñigo, P., 2007, «Bortzirietako hizkeraren zenbait berezitasun gaurko gazteen mintzairan», *Euskera* 52, 291-318.
- Lavandera, B., «Where Does the Sociolinguistic Variable Stop?», *Language in Society* 7, 171-183.
- Núñez Pero, S., 2006, «A propósito de vengas “venga, tío, un saludo y otros ejemplos”», *Actas del V Congreso de Lingüística General: Homenaje Al. Granada*, Granada Lingüística 1.
- Ormaetxea, J. L., 2008, «Otxandioko hizkera: adinaren araberako bariazioa», *FLV* 108, 249-262.
- Rodríguez, F. (arg.), 2002a, *Comunicación y cultura juvenil*, Ariel social.
- , 2002b, *El lenguaje de los jóvenes*, Ariel social.
- San Martín, J., 2000, *Lenguaje y cultura marginal. El argot de la delincuencia*, Cuadernos de Filología Anejo XXV, Facultad de Filología Universitat.
- Silva Corvalán, C., 1996, *Language contact and change: Spanish in Los Angeles*, Clarendon, London.
- Zubiri, I. eta E. Zubiri, 2000, *Euskal gramatika osoa*, Didaktiker, Bilbo.

EUSKARA HIZKUNTZA ZELTIKOA ZENEAN: OHARRA XVIII. MENDEKO USTE GENETIKOENZ

Iván Igartua

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea - JUMI)

Abstract

A widely held view throughout the 18th century was that the Basque language belongs to the Celtic branch of Indo-European. This belief was especially popular among French scholars. The largest comparative vocabulary of that time, Pallas' dictionary (published in S. Petersburg in 1786/87 and 1789), somehow reflects the assumption that Basque and the Celtic languages were genetically related, but introduces a significant modification: according to Pallas, only Basque dialects from the north (the French dialects, so to say) pertain to Celtic, whereas the southern Basque dialects (the Spanish ones) have nothing to do with Celtic and, consequently, not even with the Basque dialects spoken in France. It is these kinds of genetic suppositions and their possible sources that this brief paper deals with.

Le basque a partagé avec le celtique le privilège de faire dire à son sujet d'incomparables extravagances.

J. Q. Ampère,
Histoire littéraire de la France avant le douzième siècle,
(*apud* Miguel de Unamuno,
Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca,
1968 [1884]: 87)

1. Atarikoa*

Gizakia genealogista amorratua da, Don Cameron Allenek esan eta gero Léon Poliakovek aipatu zuen bezala.¹ Horregatik igarotzen du bere bizi guztia aitaren bila. Hizkuntzen harremanei dagokienez, aita bainoago senitarte osoa aurkitzeko ahaleginak egin izan dira hainbat kasutan, eta euskararena da hizkuntza isolatuetan kasurik seguruenek nabarmenena. Zail da zehazten zenbat hizkuntzarekin erkatu izan den euskara helburu genetikoan bila, hau da, euskararen eta beste hizkuntza baten edo

---

* Beñat Oihartzabalen omenaldirako lan edo ohar hau burutzeko, Espainiako Zientzia eta Berrikuntzarako Ministerioak emandako FFI2008-03816 zenbakidun ikerketa proiektuaz eta Eusko Jaurlaritzako GIC07/89-IT-473-07 taldeaz baliatu naiz neurri batean.

¹ Eta berriki Zabaltzak (2006: 139).

batzuen arteko ahaidetasuna frogatzeko asmoarekin. Baina askotxo, agian gehiegi, izan direla ohartzeko nahikoa da R. L. Trasken liburuaren (1997) atal bereziari begirada bat ematea. Traskenean eta beste egile batzuen lanetan ageri-agerian gelditzen dira saio zahar zein berri horien hutsune eta gabezia metodologikoak. Datozen lerroetan, dena den, ez dira euskararen jatorriaren bila eginiko konparaketak hizpide izango, baizik eta euskara eta hizkuntza zeltikoak ahaideak zirela pentsatzen zutenen ideiak edo, are zehatzago, usteak, neurri jakin batean haienak izan baitziren XVIII. mendeko hiztegi eleanitz handiaren (Pallas 1786/7 eta 1789) islatzen diren pentsamoldea eta eraginak.

2. Euskara hizkuntza zeltikoen artean: ideiaen nondik norakoak

Euskara hizkuntza indoeuroparretako bat izan daitekeela uste izan du hainbatek batez ere XIX. mendean (gerora, formakuntza eskaseko egoskorren eta nabarmenkeria paregabeak gogoko dituztenen —*freaky*en— esparru soilera mugatu da, beste alorretan legez, sasi-iritzi honen hedadura). Talde indoeuropar zehatz batzuekin ere lotu izan dute euskara, ez bakarrik duela bizpahiru mende. Hemen ere izan da kasu deigarri eta are lotsagarrikeria ere, XX. mendearen bukaeran armenieraren eta euskararen arteko ahaidetasuna aldarrikatzeaz gain frogatu nahi izan dutenen aldetik, hori bai, lehendabizi armeniera dagokion multzo indoeuroparretik erauzi eta gero. Sorreran, J.-A. Chahoren 1834ko “Comparaison du euskara avec le sanskrit” (*Journal de la Société Asiatique*) edo *Historie primitive des Euskariens-Basques* (1847) bezalako saio aitzindariak ageri dira, berehala —eta hizkuntzalari profesionalen kritikei esker—² hutsaren hurrengo bilakatuko zirenak.³

Euskara hizkuntza zeltikoekin lotzeko ideia XIX. mendea baino lehen sortu eta hedatzen hasi zen. XIX. mendeko ikertzaileen lanetan ustea nabarmenki zabaldua dago, Humboldtaren edo La Tour d’Auvergnereen kasuetan, esaterako. Morvanek (1996: 45) jaso duen bezala, J. Bladéren *Étude sur l’origine des Basques* (1869) lanean Dom Bu-

² Ik. dagoeneko Unamuno (1968 [1884]: 99): «[p]rescindiendo de Agustín Chaho, que pretendía ser el primero en haber señalado las relaciones supuestas entre el euskera y el sánscrito, al cual llama unas veces euskara indostánico; otras, erdara; otras, celtibérico del Oriente, dialecto de los tártaros y mil otros despropósitos, y cuyas doctrinas merecen poca fe por proceder más de un poeta que de un hombre de ciencia, y prescindiendo del sabio Humboldt, que en su carta a Wolf decía descubrir cada día más analogías entre el vascuence y el griego, esta opinión ha sido reciente y brillantemente sostenida por el docto y reverendo padre Fidel Fita y Colomé en su discurso de recepción en la Academia de la Historia». Beste egile batzuek mailegutzat hartu zituzten euskararen eta hizkuntza indoeuroparren arteko ustezko forma komunak; hara, esaterako, zer zioen H. de Charenceyk 1867an *izan* aditzaren jatorriari buruz: «Si même l’on admet que la syllabe *iz* constitue un radical verbal il est bien difficile de ne le pas rapprocher du radical sanscrit *as* (*asmi*, je suis) et de n’y voir un de ces emprunts sans nombre faits par l’Eskuara aux dialectes indo-européens» (De Charencey 1867: 14-15).

³ Hein batean harritzekoa da garai hartan atzemandako hitz pare ustez esanguratsuei Morvanek (1996: 44) oraindik ere ematen dien nolabaiteko garrantzia: «[c]eux [termes] qui restent valables appartiennent donc probablement à un fond commun du même type qui a donné à la fois le slave *reka* et le basque *erreka*, ou encore le basque *negu* qui dérive peut-être d’un prototype **sneg^w*», familier aux indo-européanistes». Ez dakit zein motatako funts komuna daukan buruan egileak, ezta ere hizkuntza desberdinen artean izan daitezkeen kointzidentzia lexiko ustekabeek uzten dien probabilitate tartea (erk. eusk. *ekarri* eta ingel. (*to*) *carry*, hemendik ondorioz bat ere ezin atera daitekeelarik, ez hauen arteko loturari ez balizko funts lexiko komun bati buruz).

Ilet izeneko baten 1744ko liburua aipatzen da, *Mémoire sur la langue celtique*.⁴ Bertan egileak euskara talde zeltikoan kokatzen du, beste dialekto zeltiarren parean. Gaurko ikuspegitik are deigarriagoa da orduko lanen batzuetan talde zeltiar osoarekin ez, baizik bretoierarekin bakarrik lotua ikustea euskara. Honen arrazoia XVII-XVIII. mendeetako Frantzia hedatu samar zegoen beste uste batean datza: hizkuntza guztien jatorria bretoieran bilatu behar zela eskatzen zuen hartan, hain zuzen, eta euskara —frantsesa bera, latina edo hebreera bezala— ez zen salbuespena. Le Brigant eta La Tour d’Auvergne zeltologoen obretan islatzen da ideia hau (*vid.* Tournour 1905: 177-179, *apud* Larrucea de Tovar 1984: 216), historian zehar beste hizkuntza askori aplikatu zaiena neurri batean edo bestean, eta, akabuan, arrakasta bertsuarekin (esparru zeltikotik atera gabe, ik. galesaren kasurako Morgan 1983).

Iraganeko lan lexikografiko zenbaitetan XVIII. mendeko ustekizunetara itzultzen gaituzten planteamendu hauek era gardenean azaleratzen dira. Normandiako *patois* ikertu zuen L. Du Bois lexikografoaren lanean (Du Bois 1856) honako sarrera hauek aurki daitezke:

ARRIE: crête de fossé, talus de fossé. D’*orée*, vieux mot qui a la signification de bord, rebord, comme le substantif latin *ora*. *Arrius*, que nous dérivons d’*arrie*, signifie obstacle, empêchement, qui s’oppose au passage. Suivant Du Cange, l’*aria* de la basse latinité est un lieu qui n’est ni labouré, ni cultivé. Roquefort dérive *arrie* du mot latin *restare*: s’arrêter, résister. On retrouve le radical celtique *art* dans le nom de la ville basque de *Biarritz* (double roche).

BÉ: bien. De *bene*. Les Basques disent *bey*.

HARÉE: averse de pluie. Du Celtique-Basque *vria*. En Roman, *orez*. L.

RAN: bélier. Du Celtique-Basque *arra*: mâle, ou mieux du grec ἄρρην, qui a la même signification.

Ematen dituen beste etimologia batzuetan “Celtique-Breton” bezalako esamoldeak erabiltzen ditu, “Celtique-Basque” izeneko hizkuntza zalantza gabe zeltikoen artean kokatzen zuela argi utziz. Du Boisena XVIII. mendearen amaieran eta XIX. mendean zehar nahiko hedatua zegoen ikuspegiaren beste adibide bat besterik ez da.

Euskararen eta hizkuntza zeltikoen arteko ahaidetasunaren uste honekin Unamuno gaztea, hoguei urte bete baino lehen, oso kritikoa azaldu zen hasiera-hasieratik, hizkuntzalaritzaren metodoetan serioski sinesten zutenen iritzia nolabait laburbilduz (cf. Unamunoren iritzien gainean Tovar 1980: 185):

[p]ero la opinión más infundada y caprichosa es la de los que han querido ver en los euscaldunes celtas. A los franceses, con la lijereza que les caracteriza, se les ha ocurrido, viendo en su patria dos tan peregrinos idiomas como el bretón y el vasco, declarar sin más su parentesco... ¿quién tomará por lo serio aquella fábula que nos cuenta Mr. Bruzen de la Martinière en su *Grand dictionnaire géographique* y que tenía la desfachatez de asegurar haber oído entenderse a un galés y un vizcaíno hablando cada cual en su idioma, cuando ni los españoles y los portugueses nos entendemos de palabra? (Unamuno 1968 [1884]: 102-103).

⁴ Dom Bullet lauso samar hau 1754tik aurrera Besançon edo Dijon hirian *Mémoires de la langue celtique* argitaratu zuen Jean-Baptiste Bullet baino ezin da izan. Hiru liburuki dauzkan obra honetan hamar mila bat euskal hitz (edo ustez euskarazko zirenak) bildu zituen, Lino de Aquesolok ezagutzera eman bezala (Aquesolo 1967: 145).

3. Euskalkien arteko bereizketa genetikoa (edo Pallasen hiztegien islatutako ikuspegi berezia)

Hizkuntzalaritzaren historiaren arduratzen diren eskuliburu gehienek, guztiak ez badira, tarte bat eskaintzen diote San Petersburgen 1786/7an eta 1789an argitaratu zen *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* izeneko hiztegi eleanitzari. Pallasen hiztegia bezala ere ezagutzen den lan horrek garrantzia berezia du lexikografiaren bilakabidean, Lorenzo Hervás y Panduroren saio garaikideekin alderatuz gero, Pallasenak askozaz material zabalagoa jaso baitzuen, alde batetik, eta hitzen eta hizkuntzen arteko konparaketa bultzatzeko tresna egokiagoa garatu zuelako, bestetik. Pallasena pizgarri izan zen, gainera, J. Ch. Adelung eta J. S. Vaterren lan zabalagoendako (haien *Mithridates* traktatuak munduko hizkuntzen deskribapena ekarri zuten, Hervás y Panduroren [1784, 1787] lanen ildotik). Eta, batez ere, hiztegi eleanitzean lehendabizikoz bildu ziren hainbat hizkuntzatako hitzak, hau da, zenbait hizkuntzaren kasuan Pallasena da hauek daukaten lehenbiziko testigantza idatzia.

Hizkuntzalaritzaren historiaren ikuspegitik azpimarratzekoa da, halaber, Pallasen hiztegiari Inmanuel Kant filosofoaren adiskide zen Christian Jacob Krausek 1787an egin zion iruzkina. Lan hartan, Pallasen hiztegiaren ahuldadeak aipatzeaz gainera (Haarmann 2001: 1085-1086), Krausek hizkuntzalaritza konparatuak etorkizunean izango zituen helburu eta betekizunak zehaztu zituen, XIX. mendeko jarduerak modu ordurako ezin argiagotan aurreratuz (cf. Kaltz 1985). Pallasen saio erraldoia hizkuntzen arteko konparaketa ahalbidetu eta ahaidetasunari buruzko galderak erantzuteko asmoarekin jarri zen abian, 1785eko maiatzaren 22ko “Avis au public” testuari kasu egiten badiogu. Han honako hitz hauekin definitzen ditu Pallasek bere ahalegiaren izaera eta xedeetako bat: “[c]ette vaste enterprise, qui pourra enfin conduire à résoudre le problème de l’existence d’une langue primitive, étoit réservée à notre siècle” (*apud* Adelung 1815: 50).

Hiztegi eleanitzari egindako aitzinsolasean Peter Simon Pallasek lanaren nondik norakoak zehaztu zituen, besteak beste. Hitzaurrea latinez eta errusieraz argitaratu zen. Bata ez da bestearen itzulpena, autonomia puntu jakin bat erakusten baitute biek, nahiz eta, funtsean, gai berak azaltzen diren. Metodologiaz ez zen gehiegi esan, baina argitu egin zen, bidenabar behintzat, hainbat hizkuntzaren hiztegiarekin nola jokatu zuten.

Hitzaurre horietan hizkuntza batzuen arteko hurbiltasunari buruzko ohar solteak ere eman zituen Pallasek. Kasu guztietan ez ziren intuizio zuzenegiak, segidan ikusiko den bezala, baina hitzak pilatzeaz gain Pallasek zeuzkan bestelako interes zabalagoen lekuko dira, inondik ere:

Linguae *Caucasicae* (108 ad 119.) omnes e vocabulariis manuscriptis depromptae sunt et praecipuum ornamentum collectionis nostrae. Quantumvis a reliquis omnibus linguis diversae videntur, aliqua tamen hinc inde affinitas harum aequae ac Lesgiensium dialectorum cum *Samojedica* lingua occurrit, quae etiam inter monticolae jugi inter Sibiriam et Mongoliam limitrophi cum exigua deviatione superest.

Lezgin hizkuntza, gaur egun, Kaukasoko ekialdekoen artean sailkatzen da (beraz ezin da aintzat hartu Pallasen hasierako bereizkuntza) eta hizkuntza samoiedikoak uralikoekin zati dira. Hauen eta kaukasokoekin (ez kartvelikoekin) arteko ahaidetasun lo-

turarik ez da, nik dakidala, makrokonparatista sutsuen lanik ausarteenetan ere aldarrikatu.

Euskararen kokapena, sailkapenaren ikuspuntutik, nahiko bitxia da Pallasen aitzinsolas honetan eta oro har hiztegian. Hizkuntzen zerrendan 15.a da: aurretik bretoniera du; atzetik, ordea, irlandera. Hizkuntza zeltikoen artean agertzea kasualitate hutsa izan zitekeen (ezin da balizko ordena alfabetiko baten ondorio izan), baina, hitzaurreetan esaten dena kontuan hartzen badugu, begibistakoa da Pallasek eta bere laguntzaileek euskara, edo euskalki batzuk behintzat, hizkuntza zeltikoekin lotzen zituztela:

Quae inter *Celticas* dialectos *Basconicae* titulo introducta est, non erit confundenda cum Vasconum Hispaniae lingua, a Celticis omnibus longe diversa; sed est illa quam in Gallia *le Basque* vulgo appellant.

Errasierazko bertsioan azalpena beste modu batera ematen da (gure itzulpena): “Hizkuntza zeltikoen artean aintzat hartu behar da *Baskoa*, Frantzian horrela deitua, eta ez Espainian *Vasquence* izenarekin ezagutzen dena, hizkuntza zeltikoekiko inongo antzik ez duena” (XXIII).⁵ Bereizketa honen balizko sorburuez arduratuko naiz orain, ez zuzenean euskalkien arteko halako banaketa zorrotzik iradoki lezaketenez augarriez, horrelakorik baldin dago, behintzat.

Ekialdeko euskararen sailkapenari buruz Pallasek adierazten duen iritziak aitzindaririk izan dezake, halako kasuetan urtebete lehenago Friedrich Christoph Nicolai idazle eta liburu-saltzaile alemaniarrek⁶ prestatu zuen *Tableau général de toutes les langues du monde avec un catalogue préliminaire des principaux dictionnaires dans toutes les langues et des principaux livres qui traitent de l'origine de toutes les langues, de leur étymologie et de leur affinité* (1785) izeneko lan zabalean oinarritu baitzen seguru asko. Nicolaiaren lanak, Pallasena bezala Ekaterina II.aren eskariz burutuak (Adelung 1815: 42, Wendland 1992: 493), argitaratu gabe dirau gaur arte eta, itxura denez, San Petersburgeko Biblioteka Nazionalean egon behar zuen arren, han ezin da aurkitu gaur egun. Nicolaiaren lanaren gainean urteetan (ia mendeetan) izan den azken berria Adelungek (1815: 43-48) bere liburuan jaso zuen haren frantseseko hitzaurrea da.⁷ Zenbaitek (ik. Kaltz 2004: 12. oinoh.) zuzenean galdutzat eman du Nicolaiaren eskuizkribua.

Hiztegi eleanitzaren zerrendako lehen 47 hizkuntzen hitzak biltzeko eginbeharra, Pallasek berak dioenez, S. Petersburgeko bibliotekan lan egiten zuen J. V. Bacmeister alemaniarrek hartu zuen bere gain (“[I]nguas Europaeae (1 ad 47.) in or-

⁵ Conrad Gessneren *Mithridates*-ean (1555) ekialdeko euskararen izen bera —frantsesetik hartua— atzeman daiteke (*le Basque*).

⁶ Nicolai eragin handi samarrek ilustratua izan zen XVIII. mendeko Alemanian. Haren idazlanen artean J. Goetheren *Werther*-i egindako parodia aipa daiteke (*Freuden des jungen Werthers*, 1775koa), bere garaian oso ezaguna izan omen zena. Pallasen kasuan bezala, harrigarria da neurri batean behintzat eguneroko interes eta zeregin profesioaletatik hain urruti zegoen gaiari (hizkuntzen datu-bilketa eta sailkapena, hain zuzen) heldu izana.

⁷ Hitzaurrean honela laburbiltzen du Nicolaik bere lanaren eduki nagusia: «[a]près avoir fait le *tableau général de toutes les Langues*, qui sont presque au nombre de 300, mon soin étoit de former un *Catalogue* de tous les dictionnaires et de tous les livres qui ont été écrits sur les langues» (*apud* Adelung 1815: 45). Lan zabala izan zen, Adelungen (*op. cit.*: 42) testigantzaren arabera, 346 orrialde hartu zituena.

dinem redegit celebris et diligentissimus Academiae Sub-Bibliothecarius et Assessor D. J. Bacmeister; reliquas omnes ipse curavi et maximam partem e vocabulariis manuscriptis, plerumque pluribus pro singulis linguis collatis, compilavi et variantes addidi voces”). Euskal datuak, beraz, Europako beste hizkuntza batzuenak bezala, haren ardurapean izan bide ziren hitz bilduman sartu baino lehen. J. V. Bacmeister Pallasen aitzindari izan zen H. L. Ch. Bacmeisterren senide omen zen (Fodor 1982: 231). Azken honek Pallasen hiztegirako ereduaz ezarri zuen 1773an, hitz bilduma eleantza (testuez hornitua) burutu baitzuen orduan (lau hizkuntzatan argitaratu zen Bacmeister honen lana: errusieraz, latinez, frantsesez eta alemanieraz; latinez *Idea et desideria de colligendis linguarum speciminibus* izenburua jaso zuen). I. Fodorren (1982: 238) ustez, gainera, H. L. Ch. Bacmeisterrek parte hartu zuen zuzenean *vocabularia comparativa* biltze eta argitaratze lanetan.

Pallasen lankideen artean Christian Gottlieb von Arndt filologoa ere izan zen, *Über den Ursprung und die verschiedenartige Verwandtschaft der europäischen Sprachen* (1818) lanaren egilea. Berriki Morvanek (1996: 34-35) bildutako informazioari esker badakigu, gainera, alemanieraz argitaratutako liburu haren oinarriak 1792rako ezarriak zeudela, *Idées sur l'origine et l'affinité des langues d'Europe* izeneko eskuizkribuan, hain zuzen. Court de Gébelinen pentsamoldearen eragina islatzeaz gain (hark mundu osoko hizkuntzen ahaidetasunaren sinesten zuen),⁸ hiztegi eleanitzetarako egindako lan konparatiboan du abiapuntu von Arndten traktatuak. Bada, dena den, harritzeko arrazoiren bat ere: Pallasen hiztegiaren adierazi bezala, haren egileek Frantziako euskalkiak hizkuntza zeltikoekin lotzen zituzten bitartean, von Arndten lanean lehendabizikoz (Morvan 1996: 34) ageri da euskara eta hizkuntza uralikoen (edo uralo-altaikoen) arteko ahaidetasunaren hipotesia. Ideiak desberdinak diren arren, azpimarratzekoa da ustekizun biak hiztegiaren sorrera prozesuarekin lotuak egotea. Hipotesi zeltikoaren kasuan, Pallasen originaltasuna, neurri batean behintzat, iparraldeko eta hegoaldeko euskal dialektoen arteko bereizketa genetikoan datza (“[q]uae inter *Celticas* dialectos *Basconicae* titulo introducta est, non erit confundenda cum Vasconum Hispaniae lingua, a Celticis omnibus longe diversa”, ik. *supra*). Ez zen hura, inondik inora, euskararen jatorria ikuspegi zeltomanotik tratatzeko erarik hedatuena.

Pallasen hiztegi eleanitza, aipatu bezala, H. L. Ch. Bacmeister eta F. Nicolaireren lanen oinarri teoriko zein metodologikoetan eraiki zela esan daiteke segurtasunez. Bacmeisterrena (1773) kopia eskaneatu batean ikusteko aukera izan dudanez,⁹ esan dezaket Pallasen aitzinsolasean ageri den ikuspegi genetikoak ez zuela haren lana abiapuntu bezala izan, han ez baita hizkuntzen ahaidetasunari buruzko iritziez eztabaidatzen, hiztegi eleanitzek edo, behintzat, hizkuntzen berri ematen duten lanek izan behar dituzten barne-egitura eta osagaiez baizik. Hortaz, Nicolaireren eskuizkribuan egon beharko luke falta dugun giltzak Frantziako euskarak bakarrik (“vasco-

⁸ Pallasen jardunean ere izan zuten Court de Gébelinen ideiek eraginik: «[e]n parcourant les ouvrages d'un Court de Gebelin, on reste souvent étonné des inductions lumineuses que l'auteur a su tirer de ce fond, et l'on ne peut s'empêcher de regretter que cet homme laborieux n'ait pu soumettre à sa méthode toutes les langues de la terre» («Avis au public», *apud* Adelung 1815: 48).

⁹ R. Monforte lankideari zinez eskertu nahi dizkiot S. Petersburgen egindako bilaketa eta eskaerak.

num Hispaniae lingua”-rekin zerikusirik ez omen zutenak) hizkuntza zeltikoekin lotzen duen iritziaren jarraipen osoa egiteko.

Bibliografia

- Adelung, F., 1815, *Catherinens der Grossen Verdienste um die vergleichende Sprachenkunde*, San Petersburg: Friedrich Drechsler.
- Aquesolo, L. de, 1967, «Un diccionario vasco inserto en *Mémoires de la Langue Celtique*, de Bullet (1755-1760)», *BAP* 23/2, 141-147.
- Bacmeister, H. L. Chr., 1773, *Idea et desideria de colligendis linguarum speciminibus / Nachricht und Bitte wegen einer Sammlung von Sprachproben Avertissement et invitation concernant un seul sujet à traduire en plusieurs langues /*, S. Petersburg: Imprimerie de l'Académie des Sciences.
- De Charencey, H., 1867, *Des affinités de la langue basque avec les idiomes du nouveau-monde*, Caen: Le Blanc-Hardel (berrinpr.: Nîmes: C. Lacour, 1997).
- Du Bois, L., 1856, *Glossaire du patois normand*, augmenté des deux tiers, et publié par M. Julien Travers, Caen: Typographie A. Hardel.
- Fodor, I., 1982, «The Redaction of the Vocabulary of Pallas», *Studia Slavica Hungarica* 28, 229-245.
- Gessner, C., 1555, *Mithridates. De differentiis linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*, Zürich, Froschauer (ed. elektr.: <http://atlas.enslsh.fr/toc.php?issueId=ctlf_000000001_1555_mon_51017_1>).
- Haarmann, H., 1977, «Vorwort», in P. S. Pallas (1977-78 [1786-89]), V-VII.
- , 2001, «Die großen Sprachensammlungen vom frühen 18. bis 19. Jahrhundert», in S. Auroux, E. F. K. Koerner, H.-J. Niederehe, K. Versteegh (arg.), *Geschichte der Sprachwissenschaften. History of the Language Sciences. Histoire des Sciences du Langage*, 2, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1081-1094.
- Hervás, L., 1784, *Catalogo delle lingue conosciute e notizia della loro affinità, e diversità (Idea dell'Universo, XVII)*, Cesena: G. Biasini.
- , 1787, *Vocabolario poliglotta, sopra più CL lingue (Idea dell'Universo, XX)*, Cesena: G. Biasini.
- Kaltz, B., 1985, «Christian Jacob Kraus' review of *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* ed. by Peter Simon Pallas (St. Petersburg, 1786). Introduction, translation and notes», *Historiographia Linguistica* 12/1-2, 229-260.
- , 2004, «Deutsche gründliche Kritik: Christian Jacob Kraus zu Pallas' Vergleichendem Glossarium aller Sprachen», <<http://www.berliner-klassik.de/projekte/publikationen/online/kaltz>>.
- Larrucea de Tovar, C., 1984, «José Celestino Mutis (1732-1808) and the Report on American Languages Ordered by Charles III of Spain for Catherine the Great of Russia», *Historiographia Linguistica* 11/1-2, 213-229.
- Morgan, P., 1983, «From a Death to a View: The Hunt for the Welsh Past in the Romantic Period», in E. Hobsbawm, T. Ranger (arg.), *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge U. P., 43-100.
- Morvan, M., 1996, *Les origines linguistiques du basque*, Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux.
- Pallas, P. S., 1977-78 [1786-89], *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*, Hamburg: Helmut Buske Verlag.

- Tourneur, V., 1905, *Esquisse d'une histoire des études celtiques*, Liège: H. Vaillant-Carmanne.
- Tovar, A., 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Madrid: Alianza editorial.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*, London: Routledge.
- Unamuno, M. de, 1968 [1884], «Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca», *Obras completas. IV. La raza y la lengua*, Madrid: Escelicer, 87-119.
- Wendland, F., 1992, *Peter Simon Pallas (1741-1811): Materialien einer Biographie*, Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Zabaltza, X., 2006, *Una historia de las lenguas y los nacionalismos*, Barcelona: Gedisa.

JOKIN ZAITEGIREN POESIA

Jon Kortazar

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In the year 1946, Jokin Zaitegi published the book of poems Goldaketan, through the publishing company “Pizkunde Euskal-Argitaratzalea” in Bolibar Irarkola in Mexico. This same publishing company had published Urrundik. Bake-oroi by Monzon and it would publish in the future Sopokel'en antzerkiak and Bidalien Egiñak by Zaitegi, Urrundik. (Guda oroi), also by Monzon, the translation of a work by Benavente, Abere indarra (Brute Force), written by Ibinagabeitia, another of Zaitegi's works titled Parantze'ko Elertiaren Edestia, and Gernika'tik Berlin zear New York'era and Euzkadi'ren Edestia by Jose Antonio Agirre.

As can be seen, it was a very special place in exile at a time when the Basque literary system was in a critical condition. That printer was the meeting place for the experts in Basque culture and Basque literature, and it was especially engaged in carrying out Zaitegi's literary projects.

1. Liburuaren izenburua

Kontu handiz irakurri beharko litzateke liburuaren izenburua, *Goldaketan* ez baita izenburu osoa. Hitz hori bakarrik hartzen badugu kontuan irizpide bi izango ditugu begien aurrean:

- a) Euskal ruralismoa. Eta hartara bultzatzen du neurri berean, azalean jarritako Artetaren irudiak. Euskal arimaren zertzelada izango litzateke horrela liburuaren agerbide nagusia. Baina, kontuz, zeren Arteta aukeratzeak modernitate puntu bat ere erakusten du. Ez da ahaztu behar zertzelada biografiako bat: Arteta Mexikon bizi zen garai hartan.
- b) Beste alde batetik, poesia lanarekin lotzen du izenburu horrek, lurra lantzearekin, bai, baina batez ere ehuntzearekin lotu den moduan, Jokin Zaitegik nahiago izan du euskal lurraekin lotu, horrela Lauaxetak eta Lizardik emandako bidearekin bat eginik.

Baina, alta, *Goldaketan* ez baita liburuaren izen osoa. Guztia irakurri beharko genuke: *Goldaketan. Atzerri, Euskelerri* konturatzeko pixka bat ahuldu egiten duela bere larreko usaina eta indartu deserriaren indarra, bera jartzen baitu Euskal Herriaren ondoan, eta beraz, hitzen arteko ordenak zerikusia izango luke gure irakurketa bideratzeko unean, nahiz eta Jokin Zaitegiren kasuan deserria bikoitza den. Borondatezkoa bata, Marneffen egingo duena jesuita ikasketak jarraitzen dituelarik, eta

Venezuelan ondoren jesuita lanak betez, eta behartua bestea San Salvador eta Guatemalan. 1936. urteko gerra aurrekoa lehena, gerra ostekoa bigarrena. *Goldaketan* bakarrik irakurritz gero, bat-batean izango dugu Jokin Zaitegik gerra aurreko poesia mugimendurekin egiten duela bat. Eta hala tokatzen zaio gainera. Jesuitetan ikasi, Loiolan Lauaxetarekin, V. Olerti Eguna irabazi “Tori nire edontzia” poemaren bidez, Aita Estefaniaren irakaskuntzan parte hartu eta honengandik ikasi Europako poesiaren bideak...

Atzerria aipatzen bada ere, bere pisua ez da handia liburuan. Gerra osteko poema gutxi ageri dira testuan. “Tori ene edontzia”rekin hasten da poema liburua, ondoren San Salvadorren eta Guatemalan gerra ostean idatzitako sei poema ageri dira. Liburuaren gorputza, baina, Venezuelako Méridan eta Caracasen eta batez ere Marneffen egindako poemez osaturik dago. Itxi, baina, Guatemalako hiru poema-rekin eta Marneffen idatzitako poema idiliko —larreko epopeiaren kutsua duena— batekin bukatzen da sorkuntzazko lana. Liburua bukatzeko itzulpenak datoz. Batzuk berriak, liburua argitaratu baino hiru urte lehenago idatzitakoak, beste batzuk ordea, Oñan eta Loyolan 20 urte lehenago idatzitakoak.

Deserriaren gaia egon badago poema liburuan, baina badirudi gerratea sortu aurretikoak direla. Hitzaurrean ere arrazoi abertzaleak aipatu aurretik “eginbidearen” arazoia adierazten ditu bere deserriatzea azaldu nahian.

Nire eginbideak betetzearren aberritik yoan bearra izan non.

Utzi nituen euzko-mendi maiteak, garo-usai zoragarria zerioten (*Goldaketan*, 9).

Garai hartan ohikoa zenez, ez baitzegoen aukera handiegirik liburuak normaltasunez argitaratzeko, idatziko guztiaren bilduma lana da *Goldaketan*, eta ikusi dugunez, bilduma edo biltegi usaina goitik behera du poema sorta horrek.

Iruditzen zait, beraz, lana aurrera eramateko hiru arlo desberdin banatu beharko genituzkeela Jokin Zaitegiren poetika aztertzeko orduan.

- a) Lehenik bere gailurra izan zen “Tori nire edontzia” poema.
- b) Bere sormen lanak.
- c) Itzulpen lanak.

2. “Tori nire edontzia”

Jokin Zaitegi ezaguna izan bazen gerra aurreko euskal poesiaren alorrean poema honegatik izan zen. 1934. urteko ekainaren 10ean Xabier Lizardiren omenez ospaturiko V. Olerti Egunean sari nagusia hartu zuen lan horrek. Bestela Zaitegiren lana euskal poesiaren eremuan oso eskasa zen. Poemaren batzuk argitaratuak zituen garaiko aldizkarietan baina ez zuen ospe handiegirik lortu. Poemak berak ere ez zuen Aitzolen arreta askorik piztu. Ohi zuenez, Jose Aristimuñok Euskal Olerti Eguneko sarituekin poema argitaratzerakoan sarrera luzea eskaini zion. Baina egunkarietan idatzitakoa erreparatu dut eta besteetan ez bezala, V. Olerti Eguneko poema honek ez du Aitzolenean oihartzunik utzi. Ostean Etxeberriaren “Bost lore” poemak hainbat ditu.

Jose Aristimuñok V. Olerti Eguna aipatzerakoan Xabier Lizardiren irudia betetzen du glosaz (1987: 70-72), Loramendiren omenez VI.a ospatzerakoan (1987: 245-249), aldiz, Jautarkol eta Orixe irabazleen lana aipatzen da, Juan de Arana,

Loramendiren poemei aipamen luzea egiten bazaie ere, III. Eguneko irabazle gisa. VII. Olerti Eguna ospatzen denean Lekeition, berriro aipatzen dira irabazleak, nahiz eta ondoren eta data txarrean (Uztailaren 18an) agerturiko artikulua batean (1987: 469-471), eta berriro gogoratzen delarik IV. Olerti Egunean saritutako “Bost lore” berriro gogoratzen delarik.

Zer dela eta ez zuen, nahiz eta sarrera lanean hainbeste loriatu, berriro gogoratu Zaitegi?

Aitzolek 1934-35. urteetan kezka bi zituen gogoan. Bata poesia irakurterazarena eta bestea koplazaharraren erabilpen poetikoarena. Poesia zaila idazten dela eta arrangura 1933. urtean hasi zuen Aitzolek. Hain zuzen ere IV. Olerti Eguneko irabazle gertatu zen Patxi Etxeberria urte horretan gertatu zen irabazle. Eta geroztik behin eta berriro argitaratuko du bere kezka:

No debe haber poesía sin claridad ni transparencia. Porque lo conceptual, lo esotérico, tanto de concepto como de expresión y de palabras, produce fatiga, cansancio, y muchas veces como consecuencia lógica, el hastío. Y donde todo eso se produce, no puede haber placer estético. Y sin placer estético no puede producirse la belleza en la imaginación de los lectores (1933-IV-21, 1987: 51).

Es muy cierto que en parte recae sobre no pocos escritores la culpabilidad de ese alejamiento del público euskaldún. Ellos lo han alejado con su euskera subjetivista (1934: XII-18).

Fáltales lo esencial: la frescura, la naturalidad de un euskera fluido, fácil, inteligible. Están escritos con fórmulas lingüísticas la mayor parte de las poesías [...] y nótese en ellos la ausencia de lo sencillo y natural, propio de un idioma vivo y palpante (1935-I-6, 1987: 142-3).

“Les” horren atzean 1934. urtean argitaraturiko hiru euskal liburu aipatzen dira, eta artean Euskal Olertiak IV, hain zuzen ere Zaitegiren poema batzen zuen alea. Hitzaurrean esandakoari, beraz, esaldi hau eta juzku hau ere gehitu behar zaio.

Bien sabemos que los poetas cultos no pueden tener ni la influencia ni la difusión de los vates populares. Sin embargo, se nota el desvío del pueblo hacia los vates cultos y literatos [...]

A fuer de imparciales, hay que atribuir su tanto de culpa a los mismos poetas. La casi generalidad de ellos se aferran a los cánones de un estilo, algo artificioso y no muy natural.

Aipua bada besteari atzean, erreskadan irakurritz gero garbi geratzen da, Aitzolek ideiak ez ezik hitzak ere errepikatu egiten dituela behin eta berri, gai hau aipatzerakoan.

Garrantzi handiagokoa da koplazaharrari ematen dion tokia poesia berria egiteko orduan. Koplazaharra, herri poesia lirikoa, izango litzateke bere aburuz poesia berri, eder, natural, irakurteraz egiteko bide nagusia.

Patxi Etxeberriak “Bost lore” poemari egiten duen koplazaharraren erabilpenaz hauxe dio: “Sólo nos satisface señalar una senda que debe ser restaurada y que es galana, bellísima y hermosa, además de ser nuestra” (1934-IV-21, 1987: 52).

Koplazaharra, beraz, euskal poesiak izadia ikusteko enbor gisa aurkeztuko du Aitzolek. Eta berez neurri bihurtuko du poetaren zeregina epaitzeko orduan. Jakina denez, 1933. urtean liburua argitaratzerakoan Hitzaurre gisa bere teoria estetikoan

mamituko du koplaz zaharraren inguruan. Atal bat da orduan “Eusko olerti-kera berezia (estetika)” lana, ondoren *Yakintza* aldizkarian atal hau era soltean berrargitaratu zuena. Ideia urte horietan, poetek herriarengana hurbiltzeko egin behar dutena adierazten duen ideiarekin batera behin eta berriro agertzen da.

1936ko uztailaren 18an agerturiko artikuluan —eta argitaratzen duen azken artikulua da, euskal egunkarietan, behintzat— berriro jotzen du koplaz zaharra euskal arimaren estetikako espresibide nagusi gisa aipatzera. Begira: “Existía en la poesía popular una joya inapreciable. Era ésta la expresión auténtica, conforme al genio del alma euskaldun, de la belleza” (1936-VII-18, 1987: 469-471).

Forma hori, euskal arimaren jeinuaren espresiomolde nagusi hori, koplaz zaharra besterik ez da, nahiz eta aipatua izan ez, baina hurrengo parrafoan argi geratzen da:

A los literatos españoles y franceses a quienes hemos tenido ocasión de manifestar esta peculiar estética de nuestra poesía popular han quedado (sic) profundamente maravillados de su originalidad, de su elegancia, de su enorme poder de expresión.

Al estudio de esta peculiar estética nos hemos dedicado, y dejamos ya nuestras ideas, todavía embrionarias, reflejadas en un trabajo literario euskaldun.

Ziurrenik lehen aipatu dugun “Euskal olerti-kera berezia (estetika)” litzateke aipatzen den euskaraz idatzitako lan hori. Eta oraindik argiago: “¿Se ajustarían los excelentes poetas líricos de hoy a recoger el estilo privativo euskaldun tal y como apareció en los koplaz zaharrak o habían de modificarlo, para tal vez afinarlo y elevarlo de rango?”.

Bere iritzian, Lauaxetaren lana ahaztuz, ez du euskal poeta batek ere joera hori erabili, euskal poeta gazteak heldu arte, eta haien artean Iñaki Otamendi eta Angel Sukia dira estetika berri horren jarraitzaileak. Zer esanik ez dago, gaur egun poeta ahaztuak direla eta Angel Sukia gogoan badugu beste lan batzuegatik dela. Hain zuzen ere horregatik goraitpatzen ditu Aitzolek:

Estos vates, los premiados en el VII Día de la Poesía Euskaldun, de Lekeitio, han bebido en las fuentes de esa genuina belleza nacional, se han asimilado de su espíritu, y el genio que latía en ella lo han transformado en poesías del más rancio abolengo euskaldun.

Ikusten denez, Aitzolek oso hizkera erromantikoa darabil: “genuina belleza”, “nacional”, “genio”, “alma”, “estilo privativo” (bide batez, egia ez dena), “peculiar estética”. Esaldi bakar batean esateko: “expresión auténtica, conforme al genio del alma euskaldun, de la belleza”.

Inguru giro honetan agertu zen Jokin Zaitegiren “Tori nire edontzia” poema.

Lanari buruz, oso bibliografia urria dago. Aitzolek *Eusko Olerkiak*. IV lanari jarritako hitzaurrea eta Joxemiel Bidadorrek egindako lanaren azterketa oraindik argitaratu gabea.

Aitzolek hiru ezaugarri nagusi jarri zizkion lanari:

- a) Iturriak: Homero eta Mistral. Batez ere Mistralen eragina da Aitzolek, eta haren bidea jarraiki Bidadorrek gehien aipatzen dutena. Aitzolentzako erraza zen Mistralen joera nabaritzea. Bidadorrek adierazten duenez, Estefaniaren eskolatan indartu eta bizitua. Gainera Aitzolek *Mireioren* laugarren kantuaren adibidea dakar, non antzeko joera bat erabiltzen den. Homeroren aipamena urrunagoa da, eta azken batean Zaitegik erabiltzen duen edontziaren eta Grezia

klasikoan pitxarrak dekoratzeko joeren artean dago. Inoiz, garbi zenez, aipatu da Virgilioren *Eneida* ere, Eneasen ezkutua eszena baten bidez dekoraturik baitago eta poemak dekorazioaren deskribapena egiten baitu. Azken batean, poemaren ezaugarri nagusiaren aurrean gaude: *ut pictura poesis* joeraren aurrean. Pintura hartzen da poesiaren gai, Horacioren bidea jarraiki.

- b) Euskal pertsonaiak agertzea: artzaina, arrantzalea, bertsolaria. Kasu honetan euskal arimaren deskribapenarekin lortzen du Aitzolek poemaren zeregina: “Euskalerriko artzai eta arrantzaleak ditu kantagai Zaitegi jaunak bere ‘Tori nire edontzia’n. Artzai eta arrantzalea izaki euskaldunetan gizonik yatorrenak gure odolaren bikaintasuna adierazteko”. Topos nazionalaren bidetik bidaltzen du, bada, Aitzolek poemaren irakurketa. “Bertso oien mamia orixe degu: gure-guretarren izaera kantatzea” (1986: 78).
- c) Edertasunaren zioa. Poemaren gunea eta gaia azaldu ondoren, Jose Aristimuñok poetaren balio nagusiak agertzen ditu: “Mamia sakona, goi indarrez betea izan bedi; azala, ordea, adi-erreza, leuna, irakurri utsakin irakurleak ulertu lezakena. Orduantxe gogoa poztutzen zaigu, edertasuna, nekerik gabe, atxitzeak lilurutzen baigaitu” (1986: 84).

Azken aipu horretan aurkitzen ditu Aitzolek Zaitegiren poemaren ezaugarri nagusiak. Ez dut ukatuko erretorika oso bigunez agertzen direla baieztapenak hor. Euskaltzaleak taldeak argitaratzen zituen aleetan ezin zuen Aitzolek gaizkirik esan. Baina, baina...

Garbi dagoena zera da, esaldi hori Aitzolek liburua argitaratzen denean esaten duenarekin parekatu behar dugula. Hain zuzen ere, “adi-erraza” deituriko idazkera laster bihurtuko du aipamen kritikagarri, garbi dagoenez Jokin Zaitegiren poesia mota hori ez delako berak nahi duena, eta horretan zorrotz epaituko du, neo-popularismoaren bidetik doana. “Balance literario euskeldun de 1935” artikulua entzute-tsuan Jose Aristimuñok gogor egingo du 1934. urtean argitaraturiko hiru euskal liburuen aurka. Bi Lizardirenak dira, *Umezurtz Olerkiak* eta *Itz lauz*. Hirugarrena *Eusko Olerkiak 1934* liburua da, hain zuzen ere “Tori nire edontzia” poema, urte hartako lehiaketako irabazle gisa gainera, agertu zuena.

Eta Aitzolen esaldia benetan gogorra da:

Sin embargo, estos tres tomos, a pesar de su indiscutible valor literario, no llegarán, casi podemos asegurarlo, a robustecer y vigorizar el euskera. Fáltales lo esencial: la frescura, la naturalidad de un euskera fluido, fácil, inteligible. Están escritos con fórmulas lingüísticas la mayor parte de las poesías [...] y nótese en ellos la ausencia de lo sencillo y natural, propio de un idioma vivo y palpante. Hay en estas poesías y escritos gran caudal de estudio, de trabajo, de decisión, y hasta de ingenio; pero domina en ellos el artificio sobre el arte, lo buscado sobre lo natural, lo retorcido sobre lo espontáneo. Y es hora de que todos lo advirtamos (1935-I-6, 1987: 142-3).

Beraz, zein da benetan Aitzolek uste duena poema honetaz? Nik esango nuke bigarren iritzi horrek gaina hartzen diola *Eusko Olerkiak, 1934* liburuan jarritako Hitzaurrean emandakoari. Zergatik baina? Hitzaurreko diskurtsoak oso zehaztugabea dirudi, poemari buruz baino gehiago poemaren gaiaren inguruan balebil bezala iritzi emaila, poema heldu horrez haren inguruko aipamenak eginez, ingurukoak eta ez sakonekoak. Beste alde batetik, beste hitzaurreak irakurtzen badira, askoz ere saiatua-

goa agertzen zaigu Aitzol, hemen hotzago aritzen dela dirudiela. Gainera, beste hitzaurreetan Aitzolek usu erabiltzen ditu aipaturiko poemaren pasarteak, eta hemen bakarra agertzen da, eta hasiera, besterik ez. Beraz “adi-erraza” bai, baina batetik euskal koplak zaharretik urrunduak eta freskotasunik gabekoa. Hitzaurrean bertan ere badago Zaitegiri emandako aholku esanguratsua: “Batasuna, berdintasuna, edertasuna dakarkigu gure gazte onen olerkiak. Bertso egokietan yantzia, alaere. Aukeran gogor-txoak; agian illuntxoak. Yo beza bertso leun, gozo, errezetara Zaitegik” (1986: 84).

“Adi-erreza” bai, baina era berean, “illuntxoak”.

Poemaren gunetik ihes dabilela esateko badira hainbat arrazoi, irakurketa arin baten frogak gisa erabili ditzakegunak: adibidez, ez konturatzea olerkariaren, eta beraz giroan zegoen joera nagusian, omenaldia zela poema osoa, ahots lirikoak olerkariari eskaintzen baitio edontzia.

Poemak zentzu honetan ardatz nagusi bi ditu: bata espresio maila bitan eratua da goela, eta irudi baten (kaikuan moldaturiko eszena baten) deskribapena dela testua, eta alde horretatik, *Eusko Olerkiak 1934* liburuko argitalpenean irudi batez lagunduta eman zen argitaratu poema, irakurleari poemak deskribatzen zuena adierazteko asmoz.

- a) Espresio maila bi. Testua, berez, maila extradiegetiko batez hasten da, joera klasikoa jarraituz, eta artzainaren eta arrantzalearen eszena maila intradiegetikoan agertuko litzateke. Maila estradiegetikoak, olerkariari zuzenduriko diskurtsoak hasi egiten du poema hiru ahapaldi eskaintzen zaizkiolarik maila horri. Dena dela gai gune bi daude maila estradiegetikoan, batetik olerkariari egindako eskaintza (1) eta ahots lirikoak lanari emandako gogoaren deskribapena (2-3). Eskaintzarekin batera ahots lirikoak artzainaren izaera hartu du eta lanaren eginkizuna ere kontatzen du: “Azaltzera noa gure lan-asmoa. / Belarra morrozten ardia dakusgu: / bildotsen pakea begi-biotzetan / izaki, ordeka erdiko aitzetan / exeririk aitzo-utsez egin dut”. Hurrengo zazpi ahapaldietan (3-10) artzainaren eszena zabaltzen da. Maila intradiegetikoa aukeratzen du deskripzioa egiterakoan ahots lirikoak. Eguzkia sartzerako, baseliza argitzen du, artzain gaztea txistu joka mendira doa ardi bila eta ondoren txabolana jartzen ditu eta han esnea jaisten du. Bertsolari zaharrari eskaintzen zaio ahapaldi bakar bat (11). Hiru ahapaldi eskaintzen zaizkio arrantzaleen aipamenari (12-15). Poemaren alde simetrikoki landuz, kaiku lantzeko emandako helburuak hartzen ditu gaitzat ahotsak (15-17): “Aurten, udaberriz, buka dizut lana. / Inguruko pago pertxentak orrimin, / ta nire barruan biotzak nekamin...”. Olerkariari egindako eskaintzaz (18) bukatzen da poema. Esanguratsua da azken ahapaldi hau, zeren poemaren joera klasikoa berriro jartzen du argitan: “Ikusten dezunez, edontzi onetan / eusko-bizikera eden nai izan dizut; / zure olerkien ordainez damatzut / edan zazun gogoz idatzi-aurrean”. Pintura, beti ere hitzaren zentzu zabalean erabilia, hitzaren ordezkari ematen da, eta Ceos-eko Simonides-ek adierazi zuen moduan pintura poesia mutua litzateke eta poesia hitz egiten duen pintura. Poeman irudi baten deskribapena egiten duten poetek bien arteko batasuna bilatu nahi izan dute eta horixe da, hain zuzen ere, Jokin Zaitegik poemaren bukaeran adierazten duena: olerkariaren poemaren ordainez, pintoreak (edontzia dekoratu duen artzainak) bere poema mutua eskaintzen dio.

- b) Bigarren zehaztapena aukeraturiko gaiarekin loturik dago. Hain zuzen ere arteen arteko elkarrizketa osatzen duen poema bat egiteko aukerarekin. Garbi dagoenez ez da bat ere arraroa, tradizioarekin lotua baina, pinturari edo irudi bati buruzko poesia egitea. Aitzolek berak aipaturiko hitzaurrean hainbat iturri jartzen dizkio poemari: Mistralen *Mireio*-rena da, agian, zehatzena, Homerorena askoz ere zehaztugabeagoa delarik. Horacio edo Virgilio ez dira agertzen Aristimuñoren zerrendan. Baina pintura eta poesiaren arteko lotura oso urrunekoa da. Joera desberdinak ezagutu dira Errenazimendutik hona, baina erromantizismoan eta Modernismoan indartu egin ziren arte bion arteko loturak. Gaia sakonki aztertu duen Enric Bou-k lau joera mota agertu ditu pintura eta poesiaren arteko harremanetan: a) Benetako arte lan baten harrera estetikoaren azterketa literaturan; b) ekfrasia: erreferentzia bisualaren hitzez egindako adierazpena, oso erabilia garai klasikoetan eta errenazimenduan, baina modernismoak ere askotan erabili zuena; c) pinturari egindako omenaldia; d) poesia bisuala. Garbi dago Jokin Zaitegiren poema ekfrasi bat dugula eta ez duela ezkututzen bere joera klasiko, neoklasiko edo parnasianoa, azken batean Aita Estefaniaren eskoletan agertzen dena. Bide hori Rubén Dariok ere erabili zuen bere *Azul* poema liburu ezagunean, eta hortik dator pintura eta literaturaren arteko elkarrizketaren beste adibide bat: hain zuzen ere Lauaxetak “Sevresko murkua” poeman egin zuena.

Pintura eta literatura Zaitegiren poema nagusian eta biak ala biak joera neoklasiko eta parnasianoaren haritik, ez Aitzolek 1933. urtetik aurrera bilatzen zuen neopopularismoaren bidetik. Dena dela, Jokin Zaitegi saiatu zen, garaian oso bizirik zegoen joera erromantiko eta idealistan sartzen, azken batean bere edontzian euskal arima adierazi nahi baitzuen hurrengoko bertsoek garbi adierazten dutenez:

Txatxarra izan arren, abenda odolez
Igortzi eta aren gogoaren atsez
Lurrindu baitizut nire oparia.

Edo, berriro bukaeran:

Barnean asmoak irakin dagio:
Gaiñeratu nitun oroipen goxoak,
Ipuin zarren ezti eta gogo-ikarak.

Saiatu zen bada, topos nazionalaren zertzeladak islatzen bere poeman, guztiz ego-kiak ez badira ere helburuen eta lorpenen arteko oreka. “Ipuin zaharrak” ez baitira agertzen inondik inora. Beraz, Jokin Zaitegi poema aurkezteko orduan jakitun da, poemak izan behar duela erabilpen sinbolikoa euskal nazionalismoaren barnean jasotzen ari den giro intelektualari erantzuteko. Horregatik aukeratzen ditu agertzen dituen tipoak: artzaina, bertsolaria, arrantzalea. Ikusi dugunez Aitzolek ere nabarmendu zuen joera garbi hori. Berriro gogoratuko ditugu haren hitzak: “Euskalerriko artzai eta arrantzaleak ditu kantagai Zaitegi jaunak bere ‘Tori nire edontzia’n. Artzai eta arrantzalea izaki euskaldunetan gizonik yatorrenak gure odolaren bikaintasuna adierazteko”.

Artzainaren gaiaren azpian Jokin Zaitegiren klasizismoa ezkututzen bada ere, Virgilioren *Artzain kantak* gogoan izanik, ezin dugu ukatu hiru tipoak aurkezterakoan

euskal irudi batekin, nazionalismoak bultzatzen zuen irudiarekin bat egin nahi zuela. Dena dela, kasu honetan ere Jose Aristimuñok egindako zertzeladetan badirudi bazuela zer ikasi poeta gazteak. Aitzolek luze jotzen du artzainen bizitzara eta etnografiak ekarritako datu berrietara poetak agerturiko munduari buruzko ohar zabalagoak egiteko asmoz.

Ikusi dugu hizkuntza aldetik, poesia aldetik, ez zuela atseginez utzi Aitzol Zaitegi-ren poemak. Pintura den aldetik, nola utzi zuen bada? Zer uste zuen Aitzolek pinturaz?

Tipoen agerbide horretan oso interesgarriak dira pinturaz Aitzolek egindako kritikak eta haiek ematen dituzten joera nagusiak. Oso artikulua gutxi dira, baina esanguratsuak, pinturak eraikuntza nazionalean edukiko zukeen tokia marrazteko asmoz Aitzolek ematen dituen iritziak. Artikuluak hauek dira: “Los pintores en el renacimiento vasco. (Una exposición y un homenaje)” (1934-I-20, 1987: 9-12), “La epifanía del rostro vasco. (El folklore en la pintura racial)” (1934-IX-9, 1987: 87), “¿Por dónde debe ir la pintura vasca? (El arte vasco y la influencia de la raza)” (1935-IX-4, 1987: 318). Lehendabizikoa Flores de Kaperotxipiren pinturaz ari da, eta badirudi Kaperotxipik inpresio berezia egin ziola, zeren *Yakintza* aldizkarian prentsan idatzitakoa sakondu egin zuen “El folklore en el arte” deituriko artikulua baten (*Yakintza*, 1934; 1986: 168-173).

Kaperotxipiz ari dela, Aitzolek berrindartu egiten du poesiaz eta euskal poesiaz zuen iritzi erromantikoa: Ez da nahiko pintorea euskalduna izatea edo euskal gaia tratatzea, oraindik beste baldintza bat bete behar du arte-lanak: errealitatea euskal arima kolektiboak ikusi duenez ikusi eta ikuspegi hori soilik euskal aho poesian gertatzen da. Beraz, baldintza horietara hurbiltzen bada egilea geroago eta arte euskaldunagoa egingo du:

Hay en estos cuadros un caudal artístico racial notorio. Es un cuadro vasco no porque lo sea el autor o porque solamente lo sea el paisaje o el tipo que se reproduce. Claro está que todo ello influye notoriamente.

Se requiere además que el espíritu que aliente en la obra artística y la inspiración que la cree se ajusten a los cánones estéticos del alma colectiva vasca (1986: 170).

Ikusten denez, euskal artea zer den adierazteko orduan, idealismoz josiak dauden iritziak agertzen ditu Aitzolek, ez baitago jakiterik zeintzuk diren, zehazki, euskal arima kolektiboaren kanon estetikoak. Aitzolek, ordea, laster emango du erantzuna:

Supongamos que puede, como ninguna otra manifestación artística exteriorizarnos la estética del alma colectiva euskaldun, la poesía popular. Esta es, ciertamente, lo más exquisito, vivo e intenso de colorido que un pueblo produce como obra artística (1986: 170).

Eta lehenago ikusi dugu nola urruntzen den Zaitegi euskal aho poesia herrikoitik. Pinturarekin jarraituz, Aitzolek bi iritzi nagusi agertzen ditu pintura dela eta:

- a) Pintura unibertsalistaren eta herrikoiairen arteko banaketa. Iritzi nagusia bere pentsakizunean. “Dialogaban sobre arte. Estos últimos [Kabanás-Erauzkin eta Olasagasti] más apegados al ‘universalismo’, al ecumenismo del arte. Aquellos [Lizardi, Orixe, Jauregi, Labayen] con una concepción más racial, más ‘parti-

cularista' de la emoción artística" (1934-I-20; 1987: 10). Eta berriz, 1935. urtean: "Hay un tópico, y sobre todo, en el arte pictórico que, en la mayoría de sus acepciones es totalmente falsa. El arte debe ser universal, se dice, sin que la mayoría de las veces se sepa a punto fijo qué es lo que con ello se quiere expresar" (1935-IX-4; 1987: 318). Aitzolek gaitzetsi egiten du errorrik gabeko pintura unibertsalista hori eta bilatzen du pinturak izan dezala loturaren bat arte herrikoiarekin.

- b) Pintoreek arte herrikoia ezagutuz ondoren egin dezakete arte unibertsala: "Sostenían los liberales [aurreko poetek] que el verdadero arte es el que nace de los veneros inagotables del alma popular, de tan enorme poder creativo [...] Aquella fuerte tendencia 'universalista', en los modos de expresión que huía de todo 'particularismo' ha perdido ya intensidad" (1934-I-20; 1987: 10). Ikusten denez, Aitzol ari da euskal izaerarekin lotzen den pintura bat bultzatzen eta bideratzen. Ez da azpimarratu behar zein urrun dagoen errealtatetik iritzi hau abangoardiako artea nagusi bihurtzen ari zen momentutik. Estetika kontserbatzailea da onartzen dena. Edo herri artearen eta arte unibertsalaren arteko zubia. Eta zubi horren irakasle aipatu gisa, J. Goebbels dakar Aitzolek bere lumara: "El arte, producto del esfuerzo humano individual y del medio ambiente tiende como toda actividad al universalismo pasando, sin embargo, por los prismas y medios ambientes personales y raciales. Esta es una condición esencial para que se de un arte vigoroso, personal, expresivo e inconfundible por su carácter [...] Nos produjo sobre este tema una gran impresión el discurso del doctor J. Goebbels, pronunciado en el acto inaugural del 'Reichskulturkammer'. Estrechando las relaciones entre el arte y la raza manifestaba el ministro de propaganda alemán: 'El arte no existe en su concepción absoluta, sino que nace de las entrañas del pueblo'" (1935-IX-4; 1987: 319).

Eta Zaitetik zer egiten zuen bada, artzaina, bertsolaria, arrantzalea ekartzen zitue-nean bere lanetara? Kaperotxipiren lana komentatzerakoan Aitzolek ere horrelako toposak aipatu zituen: Bertsolaria, aitaita eta ilobak, baserriko mutila, gorularia. Baina toposak ez dira nahiko, esan zuen Aitzolek. Jokin Zaitetik mantentzen duen joera klasikoa euskal herri poesiatik urruntzen da, ez da berak egiten duena, saiatu arren, herri arima jasotzen duen pintura. Poesian bezala, klasizismoa maitatuz, herri bidetik urrundu egin da Jokin Zaitegi eta joera "unibertsalista" k maitatu.

3. *Goldaketan liburua*

Jokin Zaitetik argitaratzen duen liburuak, lehen esan dugun bezala, bilduma itxura du zalantzarik gabe. Idatzitako guztia ematen du argitara? Ez dena, baina bai garai hartara arte egindakoa. Bilduma itxura horrek arazo batzuk badakartza irakurketaren aldetik. Adibidez, daten kontua da lehena. Poema gehientsuenek gerra aurrean idatziak dirudite eta gutxi batzuk Ameriketako bigarren egotaldian. Horrelako bilketa lanean, noski, poemaren data urtea oso esanguratsua da, pistak ematen dizkiolako irakurleari poemari nondik heldu, eta agian, posible delako garai bien arteko desberdintasun batzuk adieraztea.

Oztopoak oztopo, Jokin Zaitegiren poesiaren zenbait ezaugarri jarri ditzakegu liburuen deskribapena egiteko orduan.

- a) Teknika neoklasikoa oso nabarmena da idazlearenean. Itzulpeni buruzko sailean ikusiko dugunez, Zaitegik maite ditu, Estefaniaren irakaskuntzagarrik, poeta parnasianoak. Modernitatearen barnean poetarik klasiko zaleenak dira. Joera horrek adierazpide bi ditu liburuan. Batetik, Zaitegiren estetika, oro har, puntu biren artean mugitzen da. Alde batetik, Lizardiren bidearen erakustokia izango litzateke, eta bestetik, Orixeren poesia intelektualaren adibide. Sentimenduaren eta arrazoiaren artean mugitzen da, izadiaren analogia eta gogoaren mugimenduaren artean, Ilunabarra kantatuz, eta gogo ezin ahaztuz; natura sentituz eta gogoaren joan etorria adierazi nahiz. Puntu bien artean kokatzen delako izango litzateke interesgarria Jokin Zaitegiren poesia; egia esateko eta ikusi dugunez Aitzolek ez oso estimatua, baina Orixerengan oihartzuna zuen (Altuna 1990). Agian urrun bizi zelako ere, bide propioa egiten saiatu zen Jokin Zaitegi, ez erabat lotua Euskal Herriaren egiten zen joerari, nahiz eta Aita Estefaniaren ikasle izanik ezin zen askorik banandu ere; bere iturriak eta irakurketak jesuiten artean hezitako poetek egin zituzten berak dira. Garaikideekin konparatuz eta joera bien artean egon beharrenez izaerak nabarmenak badira ere, Jokin Zaitegik maite du neoklasizismoa eta puntu honetan egongo litzateke bere ezaugarriak nabarmenena. Bigarren ondorioa ere garbia da: liburuak badu oreka nahi bat, poema originalen hasieran eta bukaran poema nagusi bi jartzen baititu Jokin Zaitegik: aztertu dugun “Tori ene edontzia” eta “Eusko-Artzaiarena” poema epiko idilikoa. Poema nagusi bi dira, lirikatik neurri baten urruntzen direnak, edo behintzat sentimenduen deskripziotik urrun daudenak. Mundu baten deskribapenean kokatzen dira biak ala biak, eta joera klasikoa nabarmena da, nahiz eta ikusi dugunez, Zaitegi saiatzen den mundu hori euskal nazioaren itxuran kokatzen. Artzainaren irudiak mundu bi batzen ditu bere barnean, mundu klasikoko irudia eta euskal topos nazionalaren irudi garbia. Horatius asko itzuli zuen Zaitegik, eta horrela agertu *Goldaketan* liburuan. Baina Txomin Agirreren *Garoa* nobelaren semea ere bada Jokin Zaitegiren artzaina.
- b) Badirudi liburuak baduela han eta hemen egitura baten joera. Lehen-lehenik poemarik berrienak jartzen ditu egileak: San Salvadorren eta Guatemalan idatzitakoak. Poema horiek Jaungoikoaren gaia erabiltzen dute eta ondoren maitasuna, neska-mutilen arteko elkarrizketak aipatzen direlarik. Gero Marneffen idatzitakoak ageri dira, izadi girokoak, baserri girokoak (“Larratxoriak”, “Baserriko illunabarra”). Hortxe bukatuko du lehen zikloa. Bigarrena Panaman idatzitako “Gogo” poemarekin hasiko litzateke. Haren ostean datoz Marneffen gai berari buruz idatzitakoak, izadiaren orde z barne munduari lotzen zaio bada poeta, eta “barne”, “zorion” bezalako hitzak agertzen dira. Hirugarren poema zikloa San Salvadorren idatzitako “Alda-egaztiak” poemarekin hasten da. Ondoren atzerriko gaia tratatu du Zaitegik, eta berarekin batera Marneffen idatzitako poemarik beltzenak, eta negartienak jarri ditu batera: “Euskal-kanta atzerri”, “Giza-illunabarra”, “Gaztearen eriotza”. Agian, hauxe dugu ziklorik bereziena, zeren gai desberdinak aipatzen ditu poetak.

Neguaeren gaiarekin batera, gabon kantak biltzen ditu, baina atzerriaren gaia euskal gaiekin lotuaz, era berean. Azken ziklo batek izaditik eta sentimenduetatik pertsoneri buruzko poemetara eramango gaitu, tipo literarioekin lan egingo du, edo euskal mitologiarekin; agian, poemarik erromantikoenak dira: “Sorgin-orratzarena”, “Agure baten naiak”, “Miren’en alaba”, “Aurren yolasabestia”, “Olerkaria mendirik mendi”. *Goldaketan* liburua poema bilketa den aldetik ez du egitura sendo bat aurkezten, baina ezin da esan guztiz desorekatu dagoenik ere. Sail ongi definituen ordeztan, poema liburuan nabari dira tonu desberdinak, poema liburuaren egitura zizelkatzen, eta gaiak, batasun hariak eraiki nahian liburuaren barnean. Gainera, poema berriek ematen diete hasiera sailari eta ondoren datoz Marneffen idatzitakoak, poema zaharragoak.

- c) Balorazio bat egiteko orduan, aipatu beharko genuke poesia klasikotik hurbil aritzen denean, orduan ematen dituela bere onenak Jokin Zaitegiren poesiak, gogoari buruz ari denean, poesia intelektuala osatzen, sentimenduen munduan baino hobeki aritzen da idazlea, hango pausuak hobeto ezagutzen dituela, poesia, azken batean, goldaketa lana, lur langintza balitz bezala ezagutzen duelako.

4. Itzulpenak

Noiz edo noiz esana nuen Esteban Urkiaga Lauaxetaren (1905-1937) poema itzulpenak Aita Estefaniarekin eskolan egindako ariketen berri ematen zutela. Jokin Zaitegiren itzulpenek ere horixe uzten dute garbi. Poeta bien arteko kointzidentziak handiak dira itzulpen kontuetan. Batek zein bestek idazle berak eta poema antzekoak aukeratzen dituzte bere lana trebatzeko.

Gainera, Patxi Altunari esker (Altuna 1990) Aita Estefaniaren apunte eta programen berri izan dugu, eta, orduan, susmo hori indarturik agertzen da. Itzulpenak eskola lanaren emaitza dira, edo nahi izanez gero hezkuntza garai bateko emaitza. Hezkuntza prozesu batez hitz egiten badugu, onartu beharko genuke itzulpen honetan aurkitzen dugula idazle bakoitzaren gustu estetikoaren heziketa eta gorpuzkeraren berri.

Aita Estefaniak bazuen gustu estetiko nahiko nabarmena. Berak eskolan proposaturiko poemek badute sublimazio kutsu nabarmena, idealismoaren barnean kokatzen dira. Patxi Altuna gogoratuak biltzen duenez hauek ziren Estefaniaren eskolatan aipaturiko idazleak: Goethe, Mistral eta Longfellow, Schiller, Chenier, Novalis, Hölderlin, Keats, Leopardi, Heine, Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Rimbaud, Sully-Prudhomme, Carducci, Machadotarrak, Maeterlinck, Valéry, Maragall, García Lorca, eta Alberti (Altuna 1990: 21). Kontua da irakasle honek baloratu egiten dituela irakurketa guztiak eta ez dietela denei balio bera ematen. Estefaniak ez zituen askorik maite Rimbaud, Lorca edo Alberti. Ostean asko maite ditu Goethe, Mistral, Maragall, Sully Prudhomme, Carducci. Beraz, lekuko honek Estefaniaren oso irudi garbia ematen du eta irakurle gisa zirudien baino askoz ere kontserbatzaileago agertzen zaigu zerrenda komentatzerakoan.

Erromantizismoaren eta Parnasianismoaren aztarnak nabariak dira itzultitako poema hauetan. Eta garbi agertzen denez, erabatekoa da Luaxetak zein Zaitegik, Aita Estefaniaren gidaritzapean hartutako heziketa.

Lekuko horrek, baina, gainera zenbait poema zehatz aipatzen ditu: Goetheren *Hermann eta Dorotea*, Longfellow-en “Evangelina”, Chenier: “Giltzaperatua”, Sully-Prudhomme: “Lorontzi ausia”, Maragallen “Nausica”. Konturatzeko bagara, Lauaxetaren itzulpenetan bada *Hermann eta Dorotea*, badago “Lorontzi autsia”, eta gainera badago bere lanetan Chenierren eta Maragallen aztarnarik.

Baina orain pausu bat aurrera eman beharra dugu. Patxi Altunak Aita Estefaniak eskoletarako idatzitako zenbait apunte eman ditu argitara. Eta gorago aipatzen genuen sublimea eta ideala oso garbi agertzen direla eurretan. Gai nagusia: “Aspiración a lo infinito” da. Eta lau adibide ematen ditu Estefaniak:

“Excelsior y (L’Oda infinita?...) ”	Maragall
Excelsior	Longfellow
Ansia eterna. Rima (Bécquer)	Bécquer
Un como (?) contraste	
Cant espiritual	J. Maragall” (Altuna 1990: 94).

Ohartxo honek asko esaten du Aita Estefaniaren heziketa literarioaz eta bere jarraibideaz, eta gainera ikasleei erakutsitakoaz. Jokin Zaitegik emandako itzulpenak jorratzen baditugu laster ikusiko dugu garai bitakoak direla: Lehena Oñan sinatutakoa eta bestea Ameriketean. Baina alde bietan presente dago Estefaniaren irakaskuntza. Estefaniak aipaturiko poema bi ditugu itzuliak: “Excelsior”, Zaitegik “Goi-gorantza beti” izenez argitaratzen duena, eta Maragallen “Excelsior”, “Gorantzago” izenarekin itzultitakoa. Ikusten denez, Estefaniak proposaturiko “Aspiración a lo infinito” hark garrantzia zuen bere ikasleen artean. Gainera Sully-Prudhomme-ren “Lorontzi ausia” dago, eta Baudelaire-ren “Gizona eta itxaso”, Lauaxetaren oihartzuna garbia delarik horretan, eta bere “Itxasora!” gogora ekartzea besterik ez baitago.

Hirugarren alderdi bat jarraitu beharko bagenu, zera azpimarratu beharko genuke: Patxi Altunaren lekukoak, oharkabe, baina indarra ematen dio baieztapen bati:

Mallarmé también y le gustaba mucho, como todo lo parnasiano (Altuna 1990: 21).

Esaldi horretan giltza berezia dago: hain zuzen ere erromantikoak eta parnasianoak itzultzen baititu batez ere Zaitegik, Estefaniaren eskoletan ariketa moduan euskaraturiko poemak: Longfellow, Musset, erromantikoen artean, eta parnasianoen artean, Sully-Prudhomme, eta berria den Teophile Gautier, Baudelaire eta Coppé.

Oñan hasitako zaletasunak Ertameriketean bizirik dirau oraindik, zenbait poema gerra aurrean itzultitakoak baitira eta beste batzuk gerraostean Ameriketean, baina izenak ez dira askorik aldatu.

Egile baten izena bai aipatu behar dugula, bera aipatu gabe itxura ez delako garbi geratuko: Horazio. Haren hainbat poema ematen ditu euskaratuak bere liburua ixteko orduan.

Bibliografia

- Altuna, P., 1990, *José María Estefanía Zabala, S.J. (1889-1942). «Maestro de vascos»*. Ediciones Mensajero, Bilbo.
- Aristimuño, J. A., 1986, *Idazlan Guztiak. Obras Completas. 3. Literatura Inguruan*. Erein, Donostia.

- , 1987, *Idazlan Guztiak. Obras Completas. 6. Impulsor del renacimiento Cultural Vasco y Social Cristiano. Euskal Kultura Pizkundearen eta Kristau Gizartegintzaren Eragile II.* Erein, Donostia.
- Bidador, J., 2007, «Jokin Zaitegi», in J. Sabadell Nieto (zuz. orok.), *Cien años de poesía en catalán, gallego y vasco: pautas poéticas y perspectivas críticas.* Petter Lang, Zurich.
- Bou, E., 2001, *Pintura en el aire. Arte y Literatura en la Modernidad.* Pre-textos, Valencia.
- Zaitegi, Y., 1946, *Goldaketan. Atzerri, Euskelerri.* Pizkunde, Mexiko.

EUSKAL GRAMATIKA PROZESATZEN: HASTAPENETAKO ZENBAIT EMAITZA

Itziar Laka, Adam Zawiszewski, Kepa Erdozia

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea -
Max Planck Institute for Human Brain and Cognitive Sciences-Leipzig -
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

After a brief introduction to ERP methods in the study of language, we report some recent results from a set of experiments investigating morphosyntactic processing in Basque. First we report results from experiments that focus on word-order processing, with special attention to verb medial sentences, where subjects show no preference for either SVO or OVS orders, in contrast with the sharp asymmetry found in SOV versus OSV orders in previous work. Second, we report results from a set of conductural and ERP experiments targeted to explore object agreement, which suggest that it is neurocognitively distinct from subject agreement.

1. Sarrera: hizkuntzalaritza eta neurozientziaren arteko zubia eraikitzen

Azken hogei urteotan, (neuro)zientzia kognitiboak osatzen dituzten alorretan aurrerapen handiak egin dira giza hizkuntzaren oinarritzko diseinu-ezaugarriak zein diren eta hizkuntza garunean nola itxuratu eta prozesatzen den ulertzeko bidean. Ildo honi jarraiki, gure lanak hizkuntzalaritza teorikoa eta metodologia esperimentalak uztartzen ditu, hizkuntzaren ikerketan aurrera egiteko asmoz. Garunean mota desberdinetako hizkuntzak nola itxuratzen eta prozesatzen diren argitzen lagundu nahi dugu, gai hori argitzen den neurrian argituko baita zertan bereizten diren, bereizten badira, hizkuntzaren euskarri neuraletako eta prozesamenduko egitura edo mekanismo unibertsalak batetik, eta hizkuntzen ezaugarrien araberakoak diren gertakariak bestetik. Ikerketa-alor honek, beraz, hizkuntzalaritza teorikoaren eta hizkuntzaren neurokognizioaren ikerketaren arteko zubia eraikitzen laguntzeko xedea du.

Gizakion garuna eta nerbio-sistema askotariko informazioa prozesatzeaz arduratzen da. Hizkuntza bera, izan ere, mekanismo biologikoen bidez prozesatzen dugu. Belarrietatik edota begietatik sartzen zaigun hizkuntz informazioak sortzen dituen eragiketa kognitiboek gure garunaren lana islatzen dute. Hizkuntz eragiketaren euskarri fisikoak (sare neuralak) ezagutzeko eta ulertzeko sortzen ditugun modelook eta teoriak, bada, garunarekin uztartu behar ditugu, han baitu egoitza giza hizkuntzak. Hizkuntzari buruzko teoria zientifikoek egiten dituzten iragarpenak garunaren lanean nola gauzatzen diren aztertzeko gai izan behar dugu (Münte et al. 2000). Egungo hizkuntzalaritza teorikoa eta prozesamenduari buruzko hipotesiak eskutik

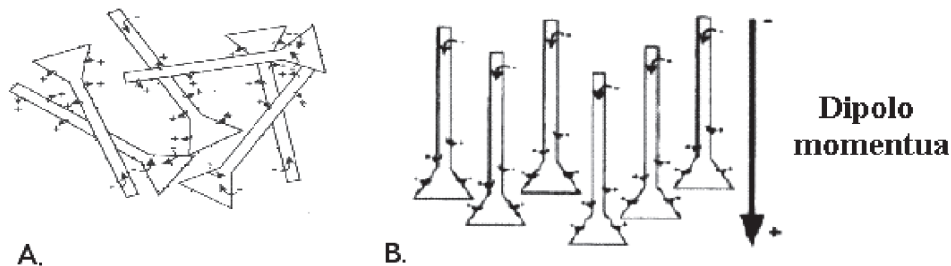
doaz beren helburuen atzetik. Izan ere, hizkuntz prozesamenduak hizkuntzaren itxurapen neurala eta erabilera azaldu nahi badu, hizkuntzaren ezagutza erabiltzen dugunean gertatzen diren prozesu kognitibo (Chomsky 1986) eta biologikoen berri eman beharko du (Grodzinsky 2003) nahitaez.

2. Jarduera elektrikoa gogo-funtzioen erakusgarri

Garuneko neurona taldeen jarduera post-sinaptikoek potentzia elektrikoaren aldaketak eragiten dituzte; potentzia elektrikoaren aldaketa horiek neurtzen badiugu, garunaren konputazioa aztertzeko bide bat daukagu. Karga elektrostatikoa materiaren oinarriko ezaugarri bat da; elektrikoki kargatutako gorputzak, protoiez, elektroiez, eta ioiez osatuta daude. Karga elektrikoak mugitzen direnean korrante elektrikoak sortzen dira (Münste et al. 2000). Korrante elektriko horiek zelulen barnerako eta kanporako isurian zehar erraz eroaten dira. Isuri horretan, elektrikoki kargatutako ioiak lerratzen dira, dipoloak osatuz.

Baina nola aldatzen da gure garuneko neurona multzoek sortzen duten korrante elektrikoak? Neurona gehienek antzeko funtzionamendua dute, ioien aurrean zelulamintza nahikoa iragazgaitza baita. Hala ere, sinapsien ondorioz neurotransmisoreek zenbait proteinen ioiak zelula mintzetan lerratatu eta neurona barrura igarotzen dituzte. Ioiek, zelulan sartzean, zelulen karga elektrikoaren polaritatea aldatzen dute; polaritate positiboa zuen dipoloari polaritate negatiboa ematen diote eta alderantziz. Ondorioz, buruko larru-azal gaineko elektrodoek antzematen dituzten dipoloen polaritate-aldaketak, neuronon jarduera post-sinaptikoaren ondorioa dira. Beraz, ioien kontzentrazio-maila neuronon mintzen artean igarotzean sortzen den korrante ioniko mikroskopiko primarioak sortzen ditu buru-azalean makro-elektrodoen bidez grabatzen diren potentzialak.

Buruko larru-azalean hautematen diren potentzialek generadore neuroelektrikoak sortzen dituzte, eta horiek dira dipoloak hain zuzen. Dipolo-eremuen indarrak eta norabideak zerikusia dute generadore neuroelektrikoak antzemateko orduan. Adibidez, dipoloak alde guztietarantz lerratzen badira, larru-azalean kokatzen den elektrodoak ezingo du jarduera neurofisiologikoa antzeman (1A irudia). Aldiz, dipoloak denak batera norabide berean lerratuz gero, korrante elektrikoa erraz hauteman ahalko da (1B irudia).

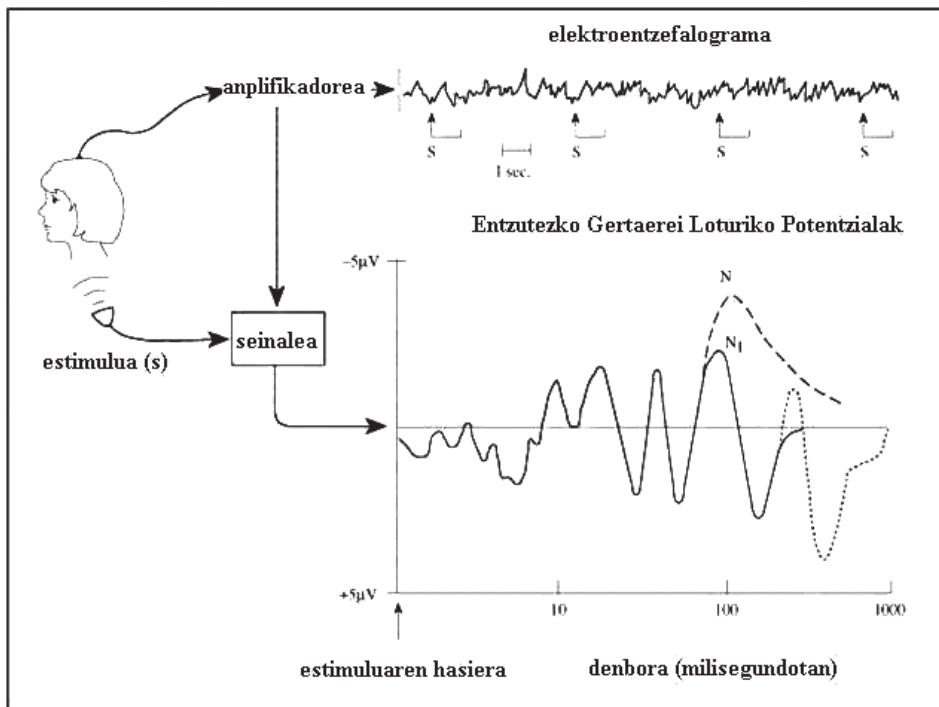

1. irudia

A, nahasian aktibatutako neuronek ez dute jaso daitekeen aktibaziorik sortzen. Aldiz B-n, neurona guztiak lerratuta aktibatzen badira, larru-azaleko elektrodoek grabatu dezakete korrante elektrikoa

Buruko larru-azalean kokaturiko elektrodoek neurona multzoek sortzen duten korrante elektriko lerratua grabatzen dutenean, elektroenzefalogramak (EEG) sortzen ditugu. Gertaerei loturiko potentzialak (ERP laburduraz aipatuko ditugunak, ingelesez duten izenetik *Event Related brain Potentials*) zentzumenen, edo gertaera kognitiboen eraginez denbora mugatuan sorturiko elektroenzefalogramak dira. ERPak, beraz, EEGatik eratortzen dira. Normalean, EEGek amplitude handiko uhinak erakusten dituzte eta ez dute gertaera jakin batekin erlaziorik, ERPeak ez bezala. ERPeak, beraz, estimulu jakin baten aurrean garunak ematen dituen erantzun elektro-fisiologikoak dira.

Elektrodoek jasotzen duten seinalea amplifikadore batetik igarotzen da eta digitalizatu egiten da seinale jarraikor baten itxurapenean. Seinale jarraikor hau EEGa da. Hautematezko gertaerek edota gertaera kognitiboek EEGan potentzia-aldaketak eragin ditzakete. Baina aldaketa hauek normalean oso txikiak direnez (+5 eta $-5 \mu\text{V}$ bi-

2. irudia

Buru-azalean elektrodo bat duen pertsona batek estimuluak jasotzen ditu denboran zehar. Buruko elektrodo horrek seinale bat bidaltzen dio amplifikadoreari eta honek EEGa sortzen du. EEG horretan markaturik geratu diren estimuluek eragin dituzten EEG zatiak hartzen dira, eta batzuek ERPa lortzen da. Ohituraz, ERP-literaturan polaritate negatiboa irudiaren goiko aldean irudikatzen da eta polaritate positiboa behekoan; y-ardatzean, denbora irudikatzen da, milisegundotan neurtua

tartekoak), ezinezkoa da EEGan zehar begibistako aldaketarik antzematea. Beraz, EEGan zehar, denbora jakinetan errepikatu diren gertaera konparagarriekin batatzeko egiten da, eta horrela EEGaren zatetatik boltaje jakineko uhinak lor daitezke (Fiebach et al. 2001). Uhin hauek dira ERPak edo gertaerei loturiko potentzialak izenarekin ezagutzen ditugunak (ikus 2. irudia); ikus bedi Erdozia (2009) areagoko xehetasunak argitzeko.

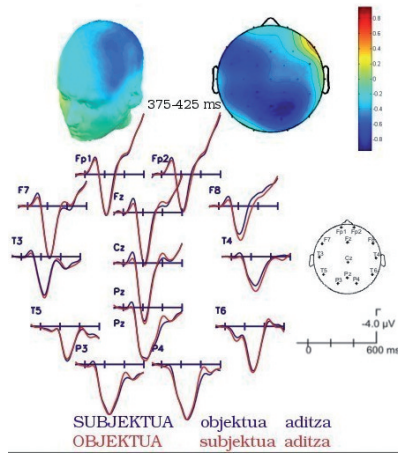
ERPek gertaera eta grabaketa unearen arteko erlazio guztiz estua erakusten dute; hau da, garuneko ekintzak gertatu ahala grabatzeko aukera ematen dute. ERP efektuek denborazko zehaztasun handia eskaintzen dute. ERP osagaiek uhinaren eta estimuluaren arteko desberdintasunak erakusten dituzte; hau da, kinada edo estimulua gertatu eta uhin desberdintzailearen artean dagoen denbora oso modu zehatzean erakusten digu. Gainera, ERPek polaritate, topografia, eta esperimentuarekiko sentiberatasuna erakusten dute; ERPetako uhinek polaritate positiboa ala negatiboa izan dezakete x-ardatzaren behelaldean ala goikaldean gertatzen badira. Topografiari dagokionez, hots, gertaera neurala non jazo den jakiteko, mikrovoltetan grabatzen den uhinen intentsitateak garuneko zein esparrutan gertatzen den ikus daiteke buruko larru-azalaren kokatutako makro-elektrodoen bidez. Azkenik, ERPak gertaerei lotuta daudenez, bi antzeko gertaera konparatzeko aukera ematen dute. Hau da, inguru esperimental batean bi baldintzen arteko desberdintasunak topatzeko sentiberatasun handia dute ERPek. ERPek gertaera edota estimulu/kinada jakinei loturiko EEGak direla azaldu dugu. Zer gertatzen da, bada, estimulu edo kinada hori hizkuntzazko gertaera bat bada? Lan honetan, euskararen hitz hurrenkera eta kasu-komunztadura prozesatzean gertatzen direnak ikusiko ditugu.

3. Euskararen hitz hurrenkerak eta ERPak

Euskal sintaxiari buruzko lan gehientsuetan (De Rijk 1969, Ortiz de Urbina 1989, Laka 1990, Artiagoitia 1995, Fernandez 1998, Elordieta 2001, beste batzuen artean), SOV hurrenkera duten perpausak islatzen dute euskararen hurrenkera kanonikoa, eta beste hurrenkerak (OSV, SVO eta OVS) sintaktikoki eratorriak dira. Hau egia bada, prozesamenduan antzeman beharko litzateke SOV dela prozesatzeko hurrenkerarik errazena, azkarrena, eta konplexutasun-zantzu elektrofisiologikorik sortzen ez duena. Aldiz, gainerako hurrenkerek (OSV, SVO eta OVS) prozesatze-ahalegin handiagoen zantzuak erakutsi behar litzateke.

Hurrenkera desberdinetan antolatutako perpausak euskaldunen garunetan sortzen dituzten erantzun elektrofisiologikoak aztertu ditugu ERP bidez. Lehenik euskarazko SOV eta OSV hitz hurrenkerak konparatu ditugu, aditza bukaeran duten hurrenkerak. Ondorioztatu dugunez, euskaldunek SOV hurrenkera irakurtzen dutenean beren garunek sortzen duten aktibitate elektrofisiologikoa desberdina da OSV hurrenkera irakurtzen dutenean sortzen dutenarekin konparatuta (3. irudia).

Objektuek subjektuek baino uhin negatiboagoak sortzea konplexutasun sintaktikoaren adierazgarritzat jo ohi da (Friederici 2002 edota Bornkessel & Schlewsky 2006). Perpaus hasierako negatibitate hau, beste hizkuntza batzuetan hurrenkera desberdinak konparatzean lortutako negatibitatearen guztiz antzekoa da (alemanez: Matzke et al. 2002; japonieraz: Hagiwara et al. 2007). Beraz, euskaldunen garunak areagoko prozesamendu-baliabideak darabiltza objektu bat bere ja-

3. irudia

Ezker Aurreko Negatibotasuna perpaus hasierako objektu posizioan. Ezkerreko aurreko elektrodoetan, 400 milisegundo inguruan uhin gorria negatiboagoa da uhin urdina baino.

Uhin gorriak, OSV baldintzaren objektua prozesatzean, garunak sortzen duen korrante elektrofisiologikoa irudikatzen du. Uhin urdina SOVko subjektuari dagokio. (300-500ms.

Tenporalean: Perpaus Mota x Hemisferioa x Aurre/Atze, $F(2,46) = 8.68$, $P < 0.005$)

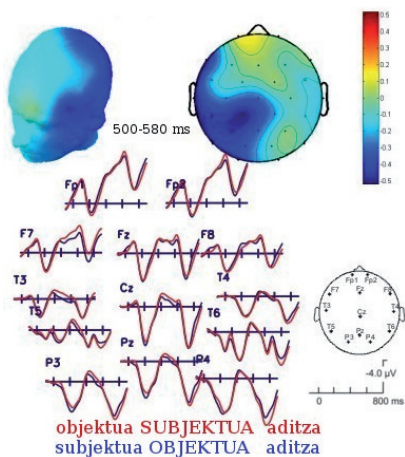
torrizko gune kanonikotik kanpo dagoenean. Bigarren osagai sintaktikoa konparatzean, beste negatibitate bat antzematen dugu, baina oraingoan subjektuari dagozkion uhinak dira negatiboagoak: uhin negatiboagoak sortzen ditu posizio kanonikoa mantentzen duen elementuak baino (ikus 4. irudia).

Hizkuntzarekin lotzen den beste erantzun elektrofisiologikoa bat P600 dugu, konplexutasun sintaktikoarekin lotzen dena (Kaan et al. 2000; Friederici 2002). Euskarazko OSV hurrenkeran, P600 osagaia ikus daiteke aditzaren gunean, SOV egitura kanonikoaren aditzgunearekin konparatzean (5. irudia).

Beraz, euskaraz SOV hurrenkera OSV hurrenkerarekin konparatzean, konplexutasun sintaktikoarekin lotzen diren ERP osagaiak erakusten ditu OSV hurrenkerak (negatibitatea eta P600). Ebidentzia psikolinguistikoak eta neurolinguistikoak, bada, erakusten du euskaraz SOV hurrenkera OSV baino sintaktikoki sinpleagoa dela, eta hori prozesamenduan islatzen dela zuzenean (Erdocia, Laka, Mestres, Rodriguez-Fornells 2009).

Aditza bukaeran duten hurrenkerak aztertu ondoan, aditza erdian duten hurrenkerak aztertu ditugu (SVO/OVS) (Erdocia, Laka, Rodriguez-Fornells 2009). Norberak gidatutako irakurketaren bitartez (Just et al. 1982), eta irakurri ondoren egindako ulermen-galderen erantzunen bitartez, SVO eta OVS hurrenkeren prozesamendua aztertu dugu. Helburuen arteko bat, subjektua hasieran duen hurrenkerak (SVO) objektua hasieran duen hurrenkera (OVS) baino konputazionalki errazagoa ote den jakitea da.

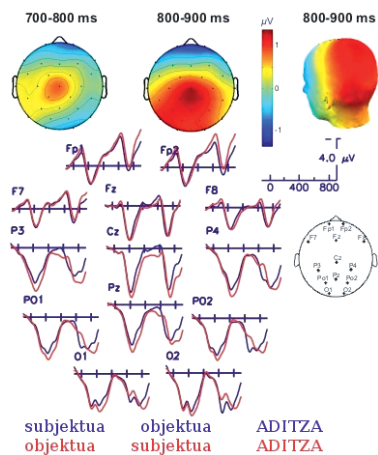
Esperimentu honetako materialak (1a) adibidekoak bezalako 100 perpaus ziren, SVO eta argumentu biak singularrekoak. Perpaus horiek abiapuntu harturik, bal-

4. irudia

Ezker aurreko negatibotasuna perpauseko bigarren osagarri posizioan. Subjektuari dagozkion uhinak (gorriz) negatiboagoak dira, objektuari (urdinez) dagozkion uhinak baino 400 eta 600 milisegunduko tartean.

(400-550 ms, Tenporalean: Perpaus Mota $\times$ Hemisferioa F (1,23) = 5.01, $P < 0.035$)

5. irudia

Erorritako perpausen aditzean konplexutasun sintaktikoa: P600. Egitura eratorrian (uhin gorria), elektroir-txanoko erdiko elektrodoetan positibitate handiagoa ikusten da egitura kanonikoan (uhin urdina) baino, 700-900 ms.ko tartean.

Efektu hau atzeko aldean kokatzen da (700-900 ms).

ParaSagital: Perpaus Mota $\times$ Aurre/Atze, F(4,92) = 7.92, $P < 0.0014$.

Mapa topografikoetan erraz ikus daiteke P600 efektuaren lokalizazioa

dintza experimental guztiak sortu ditugu: 100 perpau baldintza singularrean (1a), 100 anbiguoak (ez dakigu zein den singularra eta zein plurala) (1b), 100 perpau argumentu plurala dutenak (1c), 100 perpau SVO hurrenkera eta argumentu pluralekin (1d) eta 100 perpau OVS hurrenkera eta argumentu pluralekin. Denetara 500 perpau experimental, eta horiekin batera 100 perpau betegarri. 29 jaiotzetiko euskaldunek hartu zuten parte esperimentuan.

(1)	a.	Gizonak ikusi du emakumea	(SVO singularra)
	b.	Emakumea ikusi du gizonak	(OVS singularra)
	c.	Gizonak ikusi ditu emakumeak	(XVX anbigua)
	d.	Gizonek ikusi dituzte emakumeak	(SVO plurala)
	e.	Emakumeak ikusi dituzte gizonek	(OVS plurala)

Esperimentu honen emaitzek erakutsi dute ez dagoela alderik aditza tartean duten hurrenkera bi hauen artean. Bereziki, ez dugu inolako prozesamendu-abantailarik aurkitu subjektua lehenengo duen hurrenkeraren kasuan (SVO). Emaitza hauek, bada, bat datoz euskal sintaxian egindako aldarrikapen nagusiarekin, hots, SOV hurrenkeraz bestelako hurrenkera guztiak sintaxian eratorriak direla. Alemanieraz (SOV hizkuntza) egindako ikerketek SVO hurrenkeraren aldeko abantaila erakusten dute, euskaraz ez bezala. Bader eta Meng ikertzaileek (1999) erakutsi zuten hizkuntza germaniar honetan labirintu-perpauaren efektua eragiten zutela une batez anbiguoak ziren OSV hurrenkeradun perpauak, eta SOV interpretazioa hobesten zutela hiztunek. ERPak erabilia, Rösler et al. (1998) lanak erakutsi du SOV hurrenkera ez duten perpauak prozesatzeko zailagoak direla (ikus baita Bornkessel 2002, Schlesewsky et al. 2003 beste batzuen artean). Aditza erdian duten hurrenkeretan, ERP desberdinak erakusten dituzte SVO eta OVS hurrenkerek (Matzke et al. 2002). Beraz, euskarak eta alemanierak antzeko abantaila erakusten dute SOV hurrenkeraren alde, baina aditza erdian duten hurrenkeretan desberdinak dira: alemanieraz, subjektua lehenengo duten hurrenkerek abantaila daukate, baina euskaraz ez, euskaraz biek erakusten dute antzeko konplexutasun-maila. Oso litekeena da, gure ustez, alemaniera eta euskararen arteko alde hau beste ezaugarri tipologiko bati zor izatea; alemaniera V2 hizkuntza dugu, baina euskara ez. V2 hizkuntzetan, perpau nagusiak jokaturako aditza edo laguntzailea bigarren gunean darama, eta elementu horren aurretik maizen agertu ohi den osagai sintaktikoa subjektua da. Horrek esan nahi du alemanieraz SVO hurrenkera oso maiz gertatzen dela, euskaraz ez bezala.

4. Objektu-komunztadura prozesatzen

Lau esperimentu burutu ditugu euskarazko objektu-komunztaduraren prozesamendua aztertzeko, metodo desberdin bi erabiliaz: norberak gidaturiko irakurketa lehenengo esperimentuan, eta ERP metodologia gainontzekoetan —Zawiszewski et al. (prestatzen), Zawiszewski & Friederici (inprimategian)—. Lehenengo esperimentuan ikusi nahi genuen ea gai esperimentalek objektu-komunztadurako urraketak antzematen ote zituzten, eta urraketa horiek irakurketa denborei eragiten ote zieten. Bigarren esperimentu multzoak aztertzen du ea objektu-komunztaduraren urraketek sortzen dituen ERP zantzuak objektu-komunztaduran sortzen diren berberak

ote diren, ala ez. Lehenengo esperimentuan 32 lagunek parte hartu zuten, denak jaiotzetik euskaldunak. Denetara, 320 perpaus sortu genituen, 160 gramatikalak eta 160 ezgramatikalak (2) adibidean erakusten direnak bezalakoak:

- (2) a. Gaur zuk ni agurtu nauzu kalean.
- b. Gaur zuk ni agurtu *duzu kalean.

Lehenengo esperimentuaren emaitzek argi utzi zuten objektu-komunztaduraren urraketak (2b) irakurketa-denborak areagotzen dituela, ezgramatikaltasunak eragindako prozesamendu-karga erakutsirik. Ondoren, eta objektu-komunztaduraren korrelato neurofisiologikoak aztertzeo, ERPak erabili ditugu beste hiru esperimentuetan, prozesamenduaren urratsak unez unez aztertzea ahalbidetzen duen teknika baita hori.

Bigarren esperimentuan 20 jaiotzetiko euskaldunek parte hartu zuten. Material esperimentalak gorago deskribatutakoak ziren. Emaitzek erakutsi dute O-komunztadurak negatibitatea sortzen dutela atzealdeko elektrodoetan 300-450 milisegunduetara, eta baita konplexutasuna iragartzen duen P600 osagarria ere. Hirugarren esperimentuan O-komunztadura S-komunztadurarekin erkatu genuen zuzen-zuzenean eta aurkitu genituen erantzun elektrofisiologikoei zantzu berdinak erakutsi zituzten komunztadura mota bietan. Azken esperimentuan SOV eta OSV motako perpausak erabili genituen, hitz hurrenkerak O-komunztadurari eragiten ote dion ikertzeo asmotan. Jasotako datuek aurreko esperimentuan bildutakoekin bat datoz, hau da, O-komunztaduraren urraketek N400-P600 eredia erakusten dute, baina ez subjektu komunztaduraren urraketetan aurkitu ohi den LAN-P600 eredia (hainbat hizkuntzatan: ingelesa, alemaniera, italiara, finera, holandesa,...).

Friederici (2002) eta Schlesewsky & Bornkessel (2006) lanetan proposatzen den ereduaren arabera, LAN osagarria gramatikaren betebeharrak formalen urraketetan ondotik sortzen da. Eredu hauetan, komunztadura betebeharrak formalizatzen hartzen da; beraz, komunztadura mota guztien urraketek LAN eragin behar lukete. Hizkuntza prozesamenduaren beste eredu batzuek, desberdinak izaki komunztadurari egiten dioten lekuari dagokionean (Hagoort 2003 edo Ullman 2001, 2004 esaterako), antzeko iragarpena egiten dute, komunztadura mota guztiek antzera jokatu behar dutela, alegia. Halere, objektu-komunztadurak ez du LAN osagairik eragiten, eta aitzitik, N400 osagarriaren agerpena ezin azal daiteke eredu hauen arabera. Bestetik, gure azterketan O-komunztaduraren urraketetan aurkituriko N400 osagarria ezin daiteke lotu aurreikuspen semantikoen hausturarekin, ez baitago aditza eta objektuaren arteko talka semantikorik; ageri diren objektuak naturalak dira duten aditzerako. Halere, interpretaziorik gertagarriena litzateke esatea N400 horrek aurreikuspen morfologikoen haustura islatzen duela. Izan ere, Wicha et al. 2003 lanean, adibidez, gurea bezalako N400-P600 eredu bat aurkitzen dute alemanierazko genero-komunztaduraren urraketetan (*Der Häuptling*_{maskulino} *is kriegerisch, weil er*_{maskulino} */*sie*_{femenino} *gewinnen will*). Weckerly eta Kutas (1999) lanean ere adierazten da aurreikuspenen bortxaketek N400 sor dezaketela. Horixe izan daiteke gure ikerketan aurkitutako emaitzaren azken zioa: komunztadura eragiten duten argumentu biak aurkeztutakoan, parserrak objektuari dagokion komunztadura-marka aurkitzea aurreikusten du. Aurkitzen duen morfema beste bat dela ikusitakoan, N400 osagarria sortzen da.

5. Laburbilduz

Hizkuntzaren ezaugarri morfosintaktikoeak ba ote dute eraginik hizkuntza hori prozesatzeko garaian? Orain artean egin diren hizkuntzarteko ikerketek erakusten dute hizkuntz tipologiak izan baduela eraginik hizkuntz prozesamenduan. Honengatik prozesamendurako eredu neurokognitiboek geroz eta garrantzi handiagoa ematen diote aztertzen dituzten hizkuntzen ezaugarri tipologiko eta morfosintaktikoei (Bornkessel & Schlewsky 2006). Gure ikerketak, hizkuntz prozesamenduaren aurpegi unibertsal eta aldagarrien irudi orokor hori marrazten lagundu nahi du. Horretarako, aurretiaz ikertu ez den euskararen prozesamenduak sortzen dituen korrelato elektrofisiologikoak aztertzen ditugu. Euskararen ezaugarri tipologikoeak bereziki interesgarri egiten dute, ez baitira orain artean ikuspuntu neurokognitibo batetik aztertu hizkuntza ergatiboak, komuntzadura aniztunak eta morfologia itsaskari konplexua dutenak.

Lan esperimentalak iradokitzen digu euskaldunek SOV hurrenkera kanonikoa prozesatzen dutela erraztasunik handienarekin, eta gainerako aukerak, OSV, SVO eta OVS alegia, baliabide konputazional gehiago erabiltzen dituztela; hizkuntzalaritzan SVO ordenaz beste guztiak sintaktikoki eratorriak diren analisiekin bat egiten dute gure emaitza hauek. Nabarmena da euskarak aditza erdian duten hurrenkerean ez duela erakusten alemanieraz aurkitzen den “subjektua lehenik” prozesamendu-estrategiaren zantzurik. Litekeena da honen arrazoia euskararen ergatibotasunean funtsaturik egotea, euskaraz bai absolutiboak zein ergatiboak subjektu izan daitezkeen neurrian.

Objektu-komuntzaduraren prozesamendua lehen aldiz aztertu dugu, ez dago honi dagokionez beste hizkuntza batean egindako ikerketarik. Emaitzek erakusten dutenez, komuntzadura mota guziek ez dute korrelato elektrofisiologiko bera erakusten; izan ere, objektu-komuntzaduraren prozesamenduak N400 osagarria eragiten du, subjektukoak ez bezala. Gure emaitzek, bada, iradokitzen dute subjektu-komuntzaduraren ikerketetatik ez daitekeela besterik gabe gainerako komuntzadura mota guztietara extrapolatu, nahiz egungo eredu gehientsuek horrela egin. Oso litekeena da, gure emaitzak ikusita, subjektu- eta objektu-komuntzadurek prozesatze-mekanismo bereziak erabiltzea, eredu elektrofisiologikoei islatzen duten bereizkuntza alegia.

Eskerrak

Ikertzaileek BRAINGLOT, CSD2007-00012/CONSOLIDER-INGENIO 2010 (MICINN), SEJ2007-60751/PSIC (MEC), eta GIU06/52 (Eusko Jaurlaritzaren EHU) proiektuen babesa jaso dute.

Aipaturiko bibliografia

- Artiagoitia, X., 1995, *Verbal Projections in Basque and Minimal Structure*, Supplements of *ASJU* XXXVI.
- Baker, M. C., 2001, *Atoms of Language: The mind's hidden rules of grammar*. NY: Basic Books.
- Bornkessel, I., 2002, *The Argument Dependency Model: A neurocognitive approach to incremental interpretation* (vol. 28). Leipzig: MPI Series in Cognitive Neuroscience.

- & Schlesewsky, M., 2006, «The extendent argument dependency model: A neurocognitive approach to sentence comprehension across languages», *Psychological Review* 113 (4), 787-821.
- Chomsky, N., 1957, *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague.
- , 1981, *Lectures on government and binding*. Foris: Dordrecht.
- De Rijk, R., 1969, «Is Basque an S.O.V. language?», *FLV* 1, 319-351. Berrarg. in De Rijk, R. P. G., 1998, *De Lingua Vasconum: Selected Writings*. Supplements of *ASJU* XLIII.
- Elordieta, A., 2001, *Verb Movement and Constituent Permutation in Basque*. LOT Dissertation Series: University of Utrecht.
- Erdocia, K., Laka, I., Mestres-Missé, A. eta Rodriguez-Fornells, A., 2009, «Syntactic complexity and ambiguity resolution in a free word order language: behavioural and electrophysiological evidences from Basque», *Brain and Language* 109 (1), 1-17.
- , — eta Rodríguez-Fornells, A., 2009, «Processing Derived Word Orders in Basque», Peter de Swart eta Monique Lamers (arg.), *Case, Word Order, and Prominence: Psycholinguistic and theoretical approaches to argument structure*. Springer.
- Erdozia, K., 2009, «Burmuineko aktibitate elektrikoa hizkuntz gaitasuna neurtzeko», *Ekaia: Euskal Herriko Unibertsitateko zientzi eta teknologi aldizkaria* 22.
- Fernandez, B., 1998, *Egiturazko kasuaren erkaketa euskaraz*. PhD dissertation. UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua: Bilbo.
- Fiebach, C. J., Schlesewsky, M. & Friederici, A. D., 2001, «Syntactic working memory and the establishment of filler-gap dependencies: Insights from ERPs and fMRI», *Journal of Psycholinguistic Research* 30, 321-337.
- Friederici, A. D., 2002, «Towards a neural basis of auditory sentence processing», *Trends in Cognitive Sciences* 6 (2), 78-84.
- Grodzinsky, Y., 2003, «Imaging the Grammatical Brain», Michael A. Arbib (arg.), *Handbook of Brain Theory and Neural Networks*, 2. argitalpena. MIT Press: Cambridge, MA. 551-556.
- Hagiwara, H., Takahiro, S., Masami, I. & Imanaka, K., 2007, «A topographical study on the event-related potential correlates of scrambled word order in Japanese complex sentences», *Journal of Cognitive Neuroscience* 19, 175-193.
- Hagoort, P., 2003, «How the brain solves the binding problem for language: A neurocomputational model of syntactic processing», *Neuroimage* 20, S18-S29.
- Just, M. A., Carpenter, P. A. and Woolley, J. D., 1982, «Paradigms and Processes in Reading Comprehension», *Journal of Experimental Psychology: General* 111(2), 228-238.
- Kaan, E., 1997, *Processing subject-object ambiguities in Dutch*. Ph.D. Thesis: University of Groningen.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*. MIT Dissertation. MITWPL: Cambridge, MA.
- Matzke, M., Mai, H., Nager, W., Rüsseler, J. eta Münte, T. F., 2002, «The cost of freedom: An ERP-study of non-canonical sentences», *Clinical Neurophysiology* 113, 844-852.
- Müller, H. M., King, J. W. eta Kutas, M., 1997, «Event-related potentials elicited by spoken relative clauses», *Cognitive Brain Research* 5: 193-203.
- Münte, F. T., T. P. Urbach, E. Düzel eta M. Kutas, 2000, «Event related brain potentials in the study of human cognition and neuropsychology», F. Boller, J. Grafman eta G. Rizzolatti (arg.), *Handbook of Neuropsychology*. 2. argitalpena.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*. Foris: Dordrecht.

- , 2003, «Word Order», J. I. Hualde eta J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*. Mouton de Gruyter, Berlin: 448-459.
- Rösler, F., Pechmann, T., Streb, J., Röder, B. eta Hennighausen, E., 1998, «Parsing sentences in a language with varying word order: word-by-word variations of processing demands are revealed by Event-Related Brain Potentials», *Journal of Memory and Language* 38, 150-176.
- Schlesewsky, M. & Bornkessel, I., 2003, «Ungrammaticality detection and garden path strength: A commentary on Meng & Bader's (2000) evidence for serial parsing», *Language and Cognitive Processes* 18, 299-311.
- , — & Frisch, S., 2003, «The neurophysiological basis of word order variations in German», *Brain and Language* 86, 116-128.
- Ullman, M. T., 2001, «A neurocognitive perspective on language: the declarative/procedural model», *Nature Reviews Neuroscience* 2, 717-726.
- , 2004, «Contributions of memory circuits to language: the declarative/procedural model», *Cognition* 92, 231-270.
- Weckerly, J. eta Kutas, M., 1999, «An electrophysiological analysis of animacy effects in the processing of object relative sentences», *Psychophysiology* 36(5): 559-570.
- Wicha, N. Y. Y., Moreno, E. M. & Kutas, M., 2003, «Expecting gender: an event related brain potential study on the role of grammatical gender in comprehending a line drawing within a written sentence in Spanish», *Cortex* 39(3), 483-508.
- Zawiszewski, A. eta Friederici, A. D. (inprimategian), «Processing Object-Verb agreement in canonical and non-canonical word orders in Basque: Evidence from Event-related brain potentials».
- , Gutiérrez, E., Fernández, B. eta Laka, I. (prestatzen), «Processing object-verb agreement: behavioural and electrophysiological evidence from Basque».

ADABAKIAK /h/-AREN BALIO ETIMOLOGIKOAZ

Joseba A. Lakarra

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea - JUMI)

0. Abstract

In this work, after a brief overview on the main proposals about aspiration since Michelena's Fonética histórica vasca (§I), I claim for the etymological value of word internal different /hh/ on the basis of the analysis of different phenomena and arguments: the etymological nature of $h_1 < *h_3/*h_2$ (§II), the non-antibiatic nature of /-hh-/ , as opposed to what happened to their alleged equivalents /-gg-/ (§IV), the antiquity of /-hh-/ (unlike /-ii-/ 's case) in the —VihV— clusters (§V), the case of /-f-/ , [< w.h, according to Hualde] (§VI); in the same vein, I will deal with the alleged contradiction regarding aspiration shown by hire/eure (§III). I will analyze in §VII the case of two words (auhen and alfer), relating them to what has been discussed in previous sections; again, in both cases we are dealing with etymological /h/. Finally, I will offer some concluding remarks (§VIII), together with a word index (§IX). References will be offered at the end (§X).

Even though the existence of non-etymological internal /-hh-/ is well-known (recall phenomena related to composition), that does not prevent us from arguing the existence of etymological /-hh-/ , which according to Michelena would have different origins: 1) *-n- > -h-, 2) *f > h [plus Gascon -h- > Basque -h-], 3) Proto-Basque *h. In general, the phenomenon should be traced back to the ancient distribution of /-h-/ (and consonants which developed into /-h-/) and to the morphologization of phonological rules, and not to pure arbitrariness nor to merely prosodic reasons.

I. Sarrera*

Beñat Oihartzabali gogorik hoberenez egin nahi diodan opari xume honetan ez naiz hasperen gutxi batzuek baino arituko; ez naiz, esaterako, azterketa berezia mezezi duten leherkari hasperenduz arduratuko, ezta (zeharbidez baizik) ozen + /h/ taldeez, funtsean bokalarteko /h/ eskutada batera mugatzen naizelarik. Batek baino gehiagok dakikeenez, hasperen eskutada bat ez da lan diakroniko sendoa oinarritzeko bide hautua. Ezinbesteko iruditu zait, halere —euskarazko erro eta hitzen egitura zaharra eta honen bilakabidea buruan— hainbat malkar eta osinetan zehar abiatzea, neke eta hats-beherapenak arrisku ez eze bide-lagun nituelarik. Erdietsitakoa ez da frango larria (omenduaren deiturako /h/-az beraz ere ez dut argirik, zuzenean bede-

---

* Lan hau Madrilgo Ministeritzak lagundutako “Monumenta Linguae Vasconum III” (FFI2008-04516) Ikerketa-Egitasmoaren eta Eusko Jaurlaritzako GIC07/89-IT-473-07 Ikerketa Taldearen egitekoen artean kokatzen da. Zorretan nago Julen Manterolarekin abstractaren itzulpenagatik. Iván Igaruaren ohar beti interesgarriak jaso ditut, eta bat edo beste erabili ahal izan arren, asko da hurrengo lanetarako utzi behar dudana.

ren) eta baduke emendakin eta zuzenketa beharrik. Urrikal bekio Beñati asmoaren ona.

Lanak ondoko atalak ditu: sarreraren hasperenaren inguruko azken hamarkadetakoa ekarpen nagusiak ukitu eta gero (§I), aurreko lan batean hitz hasierako “*h* gehituez” egindako oharra laburtzen eta osatzen dira, barneko askok ere orain arte eman zaien ez bezalako azalpena dutela erakusten lagun dezaketelakoan (§II); gero, Mitxelenak “kontraesantzat” aurkeztu *hire/leure* bikotea azaltzen da, /h/-aren distribuzio erregularrak lehendik ez genekien ezer hor ez dela erakutsiaz (§III); /h/ ez dela /g/ bezala hiatoak hausteko gehitua eta harekin hedadura eta kronologia ezberdintasun larriak dituela markatzen dugu ondoren (§IV); *-VihV-* eruedetan ez dela /h/ gehiketaren kasu seguru bakar ohartu dugu eta bai, aldiz, /i/-ren seguru eta egiantzekoak (§V) eta Hualdek erakutsi *f < w.h* prozesuak /h/ zahar gehiagoren lekukotasuna ematen digula azkenik (§VI). §VII.ean *alfer* zabalagoaren ondoan Ekialdean *auber* eta *auger* zergatik ditugun eta baita *auben > **afen* ez bilakatzeko arrazoiak ere ematen dira. Ateratako ondorio nagusiak biltzen dira (§VIII)-n, eta §SIX-X.etan aztertutako hitzen bilduma eta erabilitako bibliografia ematen, hurrenez hurren.

Orohar, hitz barruko /h/-ek orain arte aitortu zaien baino balio etimologiko segurua eta birreraiketarako garrantzia larriagoa dutela aldarrikatzen da hemen, are —esan izan den baino kasu guttiagotan— jatorri segmentalik ez dutenetan. Baliteke, gainera, inoiz jatorriak behar ez zen segmentu eta kokaguneetan bilatu izana.

/h/-aren aitzinatutasunaz, jatorriaz, hedaduraz, iraupenaz, erorketaz edo sorreraz —hots, berreraiketarako hark izan lezakeen balio etimologikoaz— eztabaida eta irizti ezberdinak izan dira, are hizkuntzalaritza diakroniko “hertsian” bertan, euskara batu modernorako eredura edo bestetara jo gabe:

A lo que puedo juzgar, estamos muy lejos de que reine una opinión unánime acerca de su valor etimológico. Para unos representa algo que fue común en un tiempo a todos los dialectos, mientras que otros la consideran adventicia, una especie de creación tardía de algunas variedades de la lengua (Mitxelena 1950b: 190; ik. *FHV*, 208 ere eta hemen 83. oh.).¹

Aitzineuskara estandarrean Koldo Mitxelenak garbi asko ezarria utzi zuen hasperena, leherkari zenbaiten ezaugarri alofoniko izateaz landa —zehazki, gero desagertutako leherkari bortitzena hitz hasierako kokagunean—,² fonema beregaina ere bazela.

¹ *Fonética*-n dioskunez, “(...) en un caso determinado, cuando la etimología de la palabra vasca es desconocida, no se puede pasar de una simple opinión acerca del carácter primario o adventicio de la aspiración en ese término” (209). Uste dut usu (gogora Lakarra 2008c *hogen-ez* eta *hautatu-z*) are horrelako hitz baten etimologia —hots, azken jatorria— ezaguna denean ere, /h/-arekiko zalantza guztiak ez direla erabat uxatzen, funtsean hots honen agerraldi *guztiak* azaldu beharra ez baita erabateko egitekotzat hartu gehienetan. Lakarra (2008a)-n jardun dut zabal etimologi-azterketen egoeraz eta forma kanonikotik abiatutako analisisiek aurkezten dituzten zenbait abantailaz.

² Ez naiz arituko hemen gai honetaz, baina ezaguna da fenomeno honen lekukotza urria gorde dela; Lakarra (2006c)-n aipatu izan dugu leherkari ahoskabez hasitako aditz erroetan, ahoskabe horiek hasperendunak direla beti (*ekharri*, *etborri*, *ikhasi*, *ikhusi*) eta —hau lehenago ikusi zuen Mikel Martinezek— ez dela *h-z* hasitako aditz errorik (**-non-* batetik datorren *eho-z* eta honen eratorriez —**e-da-non*, **e-ra-non*— landa, jakina). Gertakari hauetarik lehenak aditz izen zaharren enborraren garapenari *antequem* bat ezarzen dio; bigarrenak erakusten du ez zela garai jakin batetik (III-IV. mendea?) aurrera horrelako aditz

Ezaguna da /h/ bat edo gehiago hitz berean aurki litekeela akitanieraz eta euskara zaharraren geografia osoan (Mendebala barne), Behe Erdiarora arte.³ Hor zehar inoiz edo behin norbaiti oraindik ere entzun edo irakur dakiokkeenaren aurka, Mitxelena oso garbi mintzatu zen Done Miliagako Rejako hasperenketa erregular eta ugariaz:

Se puede afirmar, además, con una verosimilitud que se acerca mucho a la certidumbre, que en territorio español extensas zonas de habla vasca, sobre todo de Alava y La Rioja, conocieron también la aspiración hasta el siglo XIII inclusive, por lo menos. Esto se evidencia por la *frecuencia y regularidad* con que aparece la letra *h* en la lista de pueblos alaveses conocida por la Reja de San Millán (*FHV*, 205; etzana nirea [JAL]).⁴

Lehen galera Hegoaldean pentsatu ohi da Nafarroan ematen dela x-xi. mendeko, inguruko erromantze *h*-gabearen eraginez eman ere;⁵ Iparraldean, Lapurdiko kostaldean xviii. mendeaz geroz (*FHV*, 205-206).

Mitxelenak erakutsi zuen lotura zela hasperenaren eta azentuaren artean; zehatzago, azentuak eskubitatik ezkerretarantz —ikus Lakarra (1996) eta, zabalago (2006a) eta Elordieta (inpr.)— izan duen lerradura luzean higitu eta hondatu egin dituela lehenagoko hasperen anitz, ez baita zilegi izan hizkuntzaren historiaren garai luzeetan azentuaren ondotiko hasperenik.⁶

Lau eratako /h/-ak hartu ohi dira balio etimologikotzat (*FHV*, 208):

- 1) bokalar-tekoak, aurreko *-n-* ahul edo soilen ordeko direnak;
- 2) zenbait mailegutako /f/ > /h/ batzuk hitz hasieran;
- 3) hor bertan, lehenagoko leherkari bortitzen bilakabide direnak eta,
- 4) hor edo beste nonbait, AE-ko /h/ gordeak (ik. 83. oh.).

Egia da Larry Trask zenak (1997) oso bestelako hurbilketa orokorra aurkeztu zuela; alegia, harentzat hasperenak, guztiak edo gehienak, azentuaren eraginez ziren sortuak eta, horrenbestez, hasperena ez zen gehiago fonema beregaina, segmentoz-gorako epifenomenoa baizik:

zahar gehiago sortu, ez baitzen hasieran leherkari bortitza (gero *h-*) zuten erroak aditz ez bilakatzeko arrazoirik, gainerako hots ez hasitako CVC oinarriak **e-* ezarriaz aditz bilakatzen jarraitu izan balute.

³ Bestek azaldu beharko horren alerik zergatik ez den azaltzen hor-hurbileko sei-zortzi mende lehenagoko omen diren Veleiako euskal idazkietan, nahiz <NAIA> (ez [A]NAIA) zein <IL TA> bezalakoetan eta <-A> “artikulu” ugarietan (cf. Rejako lekukotasunaz beherago §III); delako idazkun horien ia garaikide hertsiki diren Akitaniakoek ez dute batera laguntzen lan horretan; ik. Gorrotxategi (1984) eta lehenago Mitxelena (1954).

⁴ Lekukotasun zenbaitetarako ikus *Textos Arcaicos Vascos*-eko aurkezpena; orain hainbat irakurketaren (baina ez <h> horien) zuzenketarako ikus Peterson (2007).

⁵ Mirones Lozano-k (2009) “nabarmentzen du Erdi Aroko testigantza interesgarri bat, euskarazko bokalen arteko *H*-aren aspirazioari buruzkoa. Erabat arrotza den hizkuntza batetik dator testigantza: hebreera. xiv. mendeko bi eskuizkributan agertzen dira *Mehe* abizena duten beste hainbeste judu, eta abizen hori letra hebrearrez idatzita dago. Bi kasuetan dokumentua idatzi zuen juduak *Mehe* abizenaren *H*-a islatu zuen alfabeto hebreararen *hei* letraren bidez. Jatorrian, baita ziur aski Erdi Aroan ere, letra hebrear hori ahoskatzen zen kontsonante hasperendun gisa, garai horretatik gelditu zaizkigun testigantzen arabera” (aldizkariako laburpenetik hartua, 122. or.).

⁶ Dagoeneko markatu bezala (cf. Igartua 2002), bi leherkari ahoskabe dituzten hitzetan, egitekotan hasperendun lehena bilakatzen dela oinarri hartuaz (*khaka ez **kakha) oso argudio ahula da azentu zaharraren inguruan atera litekeena: maileguak dira horrelako guztiak eta ez gainera mailegu horien formarik zaharrenak ere. Hots, *bike* zein *bikhe* beti izango da *phike* nahiz *pike* baino zaharrago; Mitxelena ohartua zen honetaz (ikus *FHV*, 217, adibidez).

With just a tiny handful of possible exceptions, the Basque aspiration is not etymological — that is, *h* does not continue an earlier segment, and the aspirated plosives are not distinct in origin from the unaspirated voiceless plosives. Instead, the aspiration originated as a suprasegmental feature, possibly one correlated with the position of the word-accent in Pre-Basque. It is this suprasegmental origin which is chiefly responsible for the restricted distribution of the aspiration (Trask 1997: 158-159; etzana neurea; ikus 84. oh.).

Ondoren hasperenaren jatorri ez-etimologikoaren erakusgarri gisa mailegu dozenatxoa (*harea, ohore, hautatu, lehoin, Z anhua, makhila, harma, abate, haizkora, sorho, Z phiper, gerthu*) hasperenarekin damaigularik; halere, eta ez da ahazteko, “note in particular the regularity with which an aspiration represents the former position of a loss intervocalic *n*” markatzen du (159).

Ezaguna da Traskek atzeraka egin zuela bere 1985eko leherkarietako proposamenetik 1997ko liburuan, Mitxelenaren azalpen klasikoaren alde; /h/-ari eta hasperenketari dagokionez, ordea, haren datuak eta argudietaren parte on bat erabili arren, hurbilketa orokorra ezberdina dugu nabarmenki: Mitxelenak fonema beregain baten mugak eta galera-arrazoiak azaldu nahi ditu azentuaren bitartez; Traskek, aldez, hotsaren beraren sorrera, azken finean bestearen (azentuaren) epifenomeno gisa.

Azken hamarkadan Iván Igartuaren lanak (2002, 2006, 2008a-b) dira, zalantzarik gabe, hasperenaren inguruan euskal fonologia diakronikora aurrerapen handienak ekarri dituztenak. 2002ekoan gainerakoetan legez ikuskera tipologiko sendo batetik abiatuaz, hasperenaren distribuzio eta bilakabidea erroaren monosilabikotasunetik polisilabikotasunerako ibilbidearekin lotu zuen. Horrenbestez, hasperenaren distribuzioak logika berri bat hartzeaz landa —zergatik, esaterako, *hil, hotz, herri* baina *ilhotz* edo *ilherri?*— garatzen hasia zen erro teoria eta forma kanonikoaren azterketari bultzada nabarmena eman zion.⁷

Arestiko beste lan batean (2008a) Igartuak⁸ Mitxelenak eta ondokoek barne-ximiko handirik gabe generabilen *-n- > -h-* bilakabidearen zilegitasuna erakutsi du euskal fonologia diakronikorako tipologiaren aldetik egin zitekeen modurik egokienean, hots, prozesuaren une eta zertzelada ezberdinetarako beste hizkuntza hurbil edo urrutikoetarik paralelismoak bilduaz eta bilakabide osoaren logika ezarriaz.⁹ Honenbestez, ez da gehiago kontraesanik euskararen azterketa segmental hutsak esaten zigunaren eta beste hizkuntza batzuenak eskatzen omen zigunaren artean; egia esan,

⁷ Besterik da lan horretan proposatzen diren forma kanonikoaren (erro monosilabikoaren eta bisilabikoaren) kronologia absolutuak (eta horiei lotu periodizazioak) —ez erlatiboak— bere hartan onartzea. Lakarra (2009b)-n defendatu dut erro bisilabismoa ez akitaniera edo aitzineuskara modernoaren kontua, baizik eta erdiaroko euskararena dela, azken “mende ilunetako” konposaketa eta eratorpenak (eta mailegaketa eta fonosinbolismo ugariak) sortua. Mitxelenaren bisilabismo orokortua (cf. 1977b edo 1979) geroztikoa baino ezin izan liteke. Honetan ez nator bat Martínez Areta (2008) eta (2009)-rekin.

⁸ Badu 2008ko beste bat (Iruñeko Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarrean aurkeztutako komunikazioa, inprimategian) zeinetan euskararen eta Pirineoetako hizkuntzetako hasperenen arteko (sustrato) erlazioak aztertzen dituen.

⁹ Horren eranskin batean (Igartua 2008b) gehitzen ditu sundarenaz, indiz eta kinwaryanderaz diren beste zenbait. Ez da esan nahi arazorik ez dela falta, kasurako hemen ere argitzen ez diren *hebain, biguin* (cf. §VII *auben*) eta antzekoak, zeinetan dirudien (*berio* [*-n- > h-] eta *artzain* [*-n- > -n] bezalakoen aurka) *-n-* batek bi ordain dituela aldi berean: *h-* eta *-n-*.

ohore < *honore*, *ahate* < *anate*, SENI > *sehi* eta gainerako hainbaten aurrean ez zen erraz *-n-* > *-h-* ukatzea, nahiz eta Schuchardtek eta bestek gauzak nahasteko borondate eta trebezia handia agertu.¹⁰

Ondoko lerroetan saiaturiko gara euskal etimologiaren hainbat alderdiren garapen eskasak —bai datuen ezezagutza edo analisi desegokiengatik, bai hurbilketa orokor desbideratuengatik— hasperenaren inguruko ikerketan izandako ondorio kaltegarri zenbait¹¹ markatu eta konponbidean jartzen, nahiz eta konponketa horretarako adabaki batzuk baino ez aurkeztu hemen. Mitxelenaren hurbilketa orokorrari lotuko gatzazkio gehienbat, inoiz berak eraman zuen baino aitzinxeko eramaten ahaleginduaz; ikusi(ko) dugunez, hori da bide errentagarri bakarra, hizkuntz historialari batentzat, bistako arrazoiengatik: hura da, izan ere, etimologiak eta, beraz, azalpenak edo azalpen-bideak garatzen lagundu gaituena azken 50-60 urtetan¹² eta ez dut hura ordezkatzekorik ez hari alderatzekorik ezagutzen egungo egunean ere.¹³

II. $*h_3 > h_1$ eta $*h_2 > h_1$

Por lo que respecta a la posición inicial, la más importante a este respecto, se pueden hacer valer las siguientes razones: 1) *h-* aparece en préstamos sin justificación alguna. Así, entre otros, en lab. *harea* (...). 2) Falta la aspiración allá donde se esperaría encontrarla: Leiz. etc. *ume* cría, de **kume* (...). 3) No es raro que haya desacuerdo entre los distintos dialectos respecto a la aspiración inicial. En monosílabos el sul. parece haber generalizado *h-* (...). En palabras más largas, sul. *áizo*, Leiz. *auzo* ‘vecino’, lab. *hauzo* (...) (FHV, 209).¹⁴

¹⁰ Begibistakoa iruditzen zait Igartua zuzen ari dela arrazoi prosodikoak aldarrikatzen dituenen Mitxelenak “adventicia”-tzat eman zituen zenbait *h-* azaltzeko (*harma*-rena edo *harrapa*-rena, demagun). Alabaina, ez dut uste latin eta erromantzetiko *h-*dun maileguetan —ezta gehienetan eta, bereziki, zaharretan— hori izan denik zio nagusia: ez da halabehar hutsa *harea*-ren bigarren eta hirugarren silaben arteko hiatoan lehen *-n-* bat izana, *lehoi*, *herio*, *bodei* eta beste hainbatetan legez, noski (gogora testuan Trasken oharra *-h-* eta *-n-* > *o* fenomenoaz). Ikus Lakarra (2008c), non aldarrikatzen den jatorrizko lexikoaz artatutako azterketak *-n-* > *-h-* eta $*h_3/*h_2 > h_1$ bilakabideen bitartez *h-* askoren jatorria erakusten duela, horiekiko analogiak, gurutzaketak, gehi Igartuaren arrazoi prosodikoek azaltzen dituztelarik gainerakoak.

¹¹ Ez azkenik Schuchardtenak; ikus Mitxelena (1950a) Boudaren lepoan hari emandako zenbait egurkadaz; gero (1957b...) zuzenagoko eztenkadak ez dira falta, baina nabarmena da oraindik konparaketan zein birreraiketan Schuchardti zor zaizkion oinarritzko huts larri asko ez direla erabat saihestu.

¹² Trasken hiltzerakoan hasi-berritan edo utzi eta inork sarean eskegitako hiztegi etimologikoa ez da aurrerapen handiegia, zorigaitzez. Michel Morvan-ek 2009ko udazkenean jarria ez dakit penagarri ala barregarri gertatzen den, bai euskararekin inongo erlazio historiko ezagunik gabeko hizkuntzetako hitzekin egin “erkaketengatik”, baita barne-birreraiketarako jarri ahalegin eskasagatik (mailegu ez den guztia “obscur” dugu). Arestikoago da oraindik italiar amateur batek “ondutako” zenbait hitz dozenatakoa, zeinen bitartez euskara hizkuntza indoeuroparra dela ere frogatu uste duen; azkenik, euskara eta bere ama hizkuntza familiakotzat (oraingoan ez-indoeuroparrak, kasu) dituen jaun armeniar batek ere ateratu du (Lincolmen) liburu bat euskal etimologiako bere saioekin.

¹³ Erro zaharraz eta aitzineuskararen birreraiketazko gure ideien aurkezpen orokor baterako ikus Lakarra (2007b), (2008d) eta (2009a); Lakarra (2009c) eta (prestatzen-1/4) lanetan etorkizunean garatu nahi genukeen zenbait gaitarako. Etimologiaren balioaz eta beharraz hizkuntzalaritza historikoan Watkins (1990), Lakarra (2008a)-n aipatua.

¹⁴ Ikus VIII-ren hasieran aipu honen jarraipena. Mitxelenak oharrean eranstu du “ejemplos de *h* parásita se encuentran en muchísimas lenguas, si no en todas las que poseen ese fonema (...) Pero los ejemplos vascos resultan comparativamente muy numerosos. Eso no quiere decir, sin embargo, que algunas de las explicaciones que suelen ofrecerse en otras lenguas no tengan aplicación en nuestro caso.

Aurreko lan batean (Lakarra 2008c), hasierako *h*-dun zenbait hitzen etimologiak (pare bat dozenarena edo) ikertu genituen, horien bitartez hedatua den analisis oso bestelakoa garatzen joateko asmoz, hitz hasiera zaharretako fenomenoaren azterketaren eta alderdi horren egitura eta kronologiaren barnean. Nire ustez, *h*- horiek ez dira “arrazoirik gabe erantsiak” edo “etimologiaz kontrakoak” esan izan den bezala, baizik eta barneragotik, dela bigarren silabaren hasieran ($*h_2$), dela hirugarrenarenean ($*h_3$), ziren hasperen bilakatu eta horra (h_1) heldu diren $*-n-$ zahar batzuk ditugu: hots, Mitxelena /h/ etimologiko sailetarik ezagunenaren ($*-n- > -h-$) adibide garbiak dira hark bildu *ahate*, *ohore*, *ahal* edo *ohol*-en antzera (ez gehiago eta ez gutxiago), nahiz eta —hauek ez legez— ezkerreztatze erregela bat ezarri zaien ondoren. Horrenbestez, *harea* ez eze *habuin*, *hagin*, *hautatu* eta *hogen*-ek ere *h*- horiei dagokienez (eta behin baino gehiagotan gainerako soinueta ere) azalpen egokiagoa jasotzen dute, lehenagoko halabehar hutsean gelditu gabe. Lehen gutxi baziren “*h*- ez-etimologikoak”, orain ez da *harma* eta eskutada txiki bat baino.¹⁵

Halere, ene ustez, aurreko ikerketaren akatsik larriena “*h*- erantsi” horren azterketa soinu hori luketen mailegu zenbaitetara mugatzea izan da; nabarmena da, batetik, esparru horretan ia ezinezko zela bestelako azalpenik, ez bada “euskaraz beren erdarazko jatorrian ez bezalako *h*- bat dute” tautologikoa. Baina, bestetik, *harea*-ren egitura bera edo bertsua dute edo izan dute *herio*, *hodei*, *hoge* zein *hebain*, *higuin* eta are —*mutatis mutandis*— *haran* eta *hara-gi* edo *heura-gi*-k, orain arte harekin eta gainerako maileguekin batera ikertu ez diren arren; nola aipatuko ere, jakina, artean horien etimologiaz ezer ezagutu gabe? (gogora Mitxelena lehen oharreko aitorra).

Aipatu lan horretako IV-V. ataletan, hurrenez hurren, $*h_3 > h_1$ eta $*h_2 > h_1$ erregelen adibide mordoa erantsi nuen,¹⁶ dela maileguetarik, dela jatorrizko lexikotik; horietan guztietan jatorrizko $*-n-$ edo gero (asimilazioz, esaterako) $-n-$ (eta $-h-$) bilakatu zen beste hots bat aurkitu dugu [cf. *hautatu* eta *hogen*]. Ondoren hVCVn egituraren bezala, *herro* eta *herri*-n *h*- barneko $-n-$ batetik (ez nahita nahiez $*-n-$ batetik) sortu dela ikusi genuen, hots berak, jatorrizko kokagunetik eskubiratuaz $-nr-$ taldea osatu eta horko $-rr-$ sortzen lagundu duela, alegia.

Aurreko datuen eta arrazoien indargarri, *h*- “etimologikoa” dela erakusteko argudiaketa-modu berri bat ere gehitu nuela uste dut Lakarra (2008c: §VII)-n: ezker parte berbera ((*h*)*ur* erroa) duten lau hitzetarik (*ibar*, *hibai*, *idor*, *hidoi*) bik *h*- dute eta $\emptyset$ - beste biek, ezinbestean hasperena hitzon bigarren zatitik abiatuaz baino ezin azal litekeelarik. Hasperen hori eskubitatik mugitu den lehenagoko $*-n-$ dugu bi kasuetan horrelako ezer falta delarik $-bar$ eta $-dor$ -en, gertakari honek goikoetan ere ber gauza gertatu dela iradokiaz.

Hedoi eta *hoge* —baina *ekai* edo *azai* bikoteek (batzuek $*-n-$, besteek ez)— erakusten dute *h*-aren gehiketa prosodiko hutsak ezin dezakeela guztia azal (beharbada ezta interesgarriena ere); lehendik (cf. Lakarra 2006b) ezagutzen genuen *heriol/jario* ($*e-CVC-ol$ $*e-da-CVC-o$) edo *harotz/arrotz* ($*e-ra-CVC-tz$ [$*h_3$]/ $*e-da-ra-CVC-tz$

Asi *harroka* sería *arroka* x *barri* ‘piedra’, *hezkabia* debería la inicial al cruce con *batz* ‘prurito, sarna’, etc.”. Konposaketan sortutako ez gogoeta zenbait Lakarra (prest.-5)-en.

¹⁵ Gogora (cf. aurreko oharreko aipua) Mitxelena berak ematen duela *harroka* edo *hezkabia*-ren *hh*-en azalpena.

¹⁶ Erantsi lan honetako §V-en akabuko iruzkina *aibotz* > *haiotz* aldaketaz.

[*h₄]) itxura oso diferenteko bikoteetan aurkitzen ditugun /h/-arekiko ezberdintasunak ere gehitu ahalko genituzke orain gure hurbilketa segmentala laguntzeko.

III. *hire/leure* kontraesana ote?

/h/ fonemaren distribuzioak garai historikoetan gorde lurraldeetan dituen irregulartasun zenbait aipatu zuen Mitxelenak (*FHV*, 209-210 [gehiago, 2. arg., 525. or.]): batetik, hitz berak hizkera eta lekukotasun ezberdinetan dituenak (*hauzi/auzi*, *hauzo/auzo*, etab.); bestetik, erro eta familia bereko kideen artean. Azken hauetarik dira bigarren graduko izenordainaren genitiboarekikoak:

4) Dentro de la misma variedad hay discrepancias en formas emparentadas: Leiz. *hire* ‘tuyo’/leure ‘de tí mismo’, sul. ant. *hire/ore*; Leiz. *bi* ‘tú’/leuror ‘tú mismo’;¹⁷ Leiz. (y Ax. 267) *amorz* ‘quince’, junto a la forma no contracta *hamaborz*, cf. *hamar* ‘diez’; Leiz. *erts* ‘cerrar, etc.’, part. *ertsi*, pero adj. *bersi* ‘estrecho, apretado’ (Ax. *hertsi* ‘cerrado’ y ‘estrecho’); sul. *hats* ‘aliento’ (Gèze), *atsegin* ‘placer’ (*FHV*, 210; hiru enpatuez ikus § II-ren hasierako aipua).¹⁸

Ene ustez, *hire/leure* bikotean ez da inongo kontraesanik eta ezta /h/-aren distribuzio-irregulartasunaren eta, azken batean, haren modernotasunaren aldeko inongo frogarik; bai, aldiz, hots horren galeraren eta erakusleetatik artikuluetarako bilakabidearen kronologiarentzako datu edo gogoeta-gai interesgarriak.

Krimenik handienetik ere zerbait onik atera behar eta, are Veleiako faltsutzeak ere, —hobe, haien azterketak— alderdi onik eta aurrerapenik izango bide du euskararen bilakabidearen ikerketan. Itxuraz, ez da hor gaurko gairako gauza interesgarri askorik: /h/ ez gustatu edo idazkiak egin (nahiz egiteko agindu) zituen norbait horri, eta ez da horrelako bakar bat ageri “euskal” hitzetan, bai aldiz YAVHE (edo IOSHE !) bezalakoetan.

Harrigarri ere bada Veleiako “idazleek” zuten posesiboekiko zaletasuna, batez ere posesibo indartuei (*neure*, *zeure*, *geure*) dagokienez. *Nere*-ren batez landa, badira (15910) NEURE/AMA, [sic] RO/MAN ILTA CIS/TIANA, (15912) NEURE ATA/GAU ILTA/NEURE AM[ ], (15925) NEU XII UR/NEURE AM[ ], (16363) NE[U] ELOSI TA NEURE AMA MIRTO TA eta (16365) NEURE ATA ARAINA ARRAPA bezalako Aresti-Linschmann legearen kontrako eta ondoko esaldi “altubetarragoak” (cf. Sarasola 1980). Gehi bekizkie,

¹⁷ Oharrean “En Dech. (*h*)eure, Etcheberri de Ciboure normalmente *heure*. La forma protovasca debió de ser *hi-baur-e, o *hi-bor-e lit. ‘de este, ese, tú’. En Dech. ‘tú mismo’ es *hiaur*, act. *hiaurc*, *ihaurc*, *ihaurorrec*” (*FHV*, 210, 12. oh.). Ez naiz batere seguru eraketa hori aitzineuskarakoa den, aski berankorragoa baizik. Ikus 24. oharra -*r* formen iraupenaz.

¹⁸ Bigarren argitalpenean ahapaldi honi erantsia oso interesgarria dugu Mitxelenaren pentsaera zehazteko: “El texto [lehen argitalpenekoak] parece dar a entender, erróneamente, que el número de los casos de discrepancia respecto a la aspiración es más bien pequeño” (*FHV*, 525) baina berehalakoan “añado, sin ánimo de ser exhaustivo, algunos otros razonablemente seguros en que son siempre las formas complejas, más largas, las que carecen de *h*”. Ohar bekio lehen edizioako ondokoari ere: “Hay que añadir que, dado lo confuso de la situación moderna, es difícil precisar qué consonantes desaparecidas en posición inicial dejaron como resto una aspiración ni en qué condiciones pudo después perderse ésta. Cabría admitir, para citar una sola posibilidad, que en palabras complejas, al encontrarse la inicial a mayor distancia del acento que en la simple de que procedía su primer elemento, haya desaparecido la aspiración que en éste se conservó: sul. *ardai* ‘yesca’, sin duda oxítono, cf. guip. *ardagai*, lab. *hardo* (vid. infra, 12.16)” (*FHV*, 219-220).

orobat, (15920) NEU XII/URT[E] TU, [sic] III/REBA TU edo (16365) NEU LAIKE NA, [sic] XI URTE TU eder askoak.¹⁹

Gogora dezagun (ik. Manterola 2006) oraindik Done Miliagako Rejan (1025) hirugarren graduko artikulua forma ez zela bakarra (/h/ gabea), ondoko mendeetan ohituak garen legez; honek ez du kentzen, jakina, *-a* IX. mendetik —baina ez K. aurreko seigarren mendeko iberieraz²⁰ ez K. ondoko lehen mendeetako inongo euskaran!— dokumentatua egotea. Gaur egun ere *ene bada* eta *ai ene* ditugu eta ez ***nire bada* eta ***ai nire*, duela ia hiru mende *ene* erabilera arruntetik desagertua den bizkaieraz, demagun. Hortaz, ulertu beharko dugu oraindik XI. mendearen hasieran amaitzeke zela hirugarren graduko *har* erakuslearen artikulua gisako gramatikalizazioa —honi lotua baita autonomia fonologikoaren galera eta, horrekin azentu propioarena eta, horrenbestez, hasperenarena—, hasperen gorde horiek (*-ha*) *fase sparita* gisa hain urrutiko ez zen oso bestelako egoeraren arrasto ditugarrik.²¹

Nabarmena da, beraz, Veleiako *arraina, lurra, sua, ura, izana, (a)mona, polita...* alderdi horretatik *ere* (lehenago eta ondotik badira beste hainbat arrazoi) faltsuak direla III. mendean edota VI.ean nahiz beranduago ere. Alvar-ek eta Pottier-ek Hispaniako erromantzeek mintzo “En la Península Ibérica hay *casos evidentes* de artículo [hots, ez kategoria hori orokorturik] en sintagmas en los cuales el sustantivo se aduce por vez primera —uso no anafórico— y que datan del siglo VII” (1983: 111) dioskute, Lapesari jarraiki, eta gogoan izan bedi gramatikalizazio teoriak erakusten duen bezala (cf., adibidez, Harris & Campbell 1995), hizkuntza hartzaileak ezin lezakeela horrelakorik garatu emaileak aski hedatu aurretik. Are gehiago, logikoa den bezala, idatziz islatu baino lehenagotik, izan, bazela artikulua aitortu arren, Lapesa oso garbia da, Dauzat eta besteren aurka, V. eta VI. mendetan oraindik artikulua ez —Galian ez Hispanian— ez zela garatua esatean (1961: 369-370).

¹⁹ “sic” horiek komak beleierazko testuetan direla adierazteko baino ez dira. Luze joko luke ergatibo-markagabeko “euskara” [hizkuntza ez-ergatiboa ote?] honen azterketak; ikus Gorrochategui (2007), (2008b) eta Lakarra (2008e).

Zorigaitzez, Gratiliano Nieto arkeologoak Iruña-Veleian aurkitutako zenbait pieza desagertu omen da; horietako batek <SENI->/<SEHI-> irakurketa zekarren dirudienez. Aldiz, hor zehar inoiz han aurkitutakotzat aipatu izan den <**ILLUNA> eta *-a* artikulua beste lekukotasun zahar bat litzatekeena Fitaren asmazio bat da, <]UNA> bat “osatuaz”.

Extremadurako IBARRA isolatuari ere Maria Lourdes Albertosek atera nahi izan zion etekinik (ez, aldiz, Mitxelenak baina ez ezagutzen ez zuelako); onomastika ikerketa modernoetan nekez inork egingo luke baieztapenik horren “euskaltasunaz” eta hortik atera ahal diren euskararen bilakabidearekiko ondorioez, deitura hori inongo sare segurutan sartzen ez delarik (ez da horrelakorik Akitanian eta ezta Euskal Herrian ere, bostpasei mendetan gutxienez). Kontua da, gainera, <f. BARRA> irakurtzen duenik ere badela eta, horrela izanik, hortik *-a* artikulua baten aldeko lekukotasuna ateratzeko saioak ahulak ez ezik barregarri ere bilakatuko lirakeela; IRIA (Flavia) eto TICHIA-z ez aipatzea hobe. [Bidebatez, azken *Veleia*-n bada Delamarre-ren artikulua bat IRIA-z non ez den ezertarako euskal artikulurik aipatzen].

Gogoratu beharko ote da EEBBetako *Uribe* deitura guztiak ez direla euskal jatorrikoak eta, hurbilago, badela hor zehar *Barcelona* < *bart-ze-lo-ona azalpen polit askoa onartzen ez duenik ere?

²⁰ Horrela nahi du Hector Iglesias doktore jaunak (FLV 32, 2000) <GUDUA DEISDEA> zaharreakin (berak <*GUDUATE(R)ITZTEA> [< *guduak* (pl.) *eriztea* ‘aimer les combats’]) irakurtzea proposatzen du; pena da arrazoiren batengatik iberieraz arduratzen direnek oro Jurgen Untermannen irakurketa (<KUTUR OISOR>) hobestea azken berrogei urteotan; ikus Lakarra (2008a). *Gudu*-z ik. 58. oh.

²¹ Ezaguna denez, euskaraz ez da /h/-rik morfema lotuetan, ez deklinabideari ez aditz-jokoari dagozkien ugarietan (inperatiboaz landa, noski); gertakari honek erakusle > artikulua bilakaeraz eta azentuearenaz duen garrantziaz ikus Manterola (2008).

Trask ere ez da ilunago:

It is perfectly clear that this distal demonstrative is the source of the modern ‘definite article’ (absolutive singular *-a*, absolutive plural *-ak*). Even today, there is generally no more than a suprasegmental distinction between, say, datives *gizon hari* ‘to that man’ and *gizonari* ‘to the man’. The absolutive singular *gizona* ‘the man’ derives from *gizon *har*. The date of the emergence of the article is not known, but it is generally thought to be late. There is no trace of it in Aquitanian, and Picaud’s twelfth-century word-list records some nouns with the article and others without. The best guess would be somewhere around the eighth to the tenth century, comparable to similar developments in Romance and Germanic languages (Trask 1997: 199).

Gero ere Company eta besteren lanek erakutsi dute Erdiaroko lehen mendeetan gaztelerazko artikulua oso urrun zela gaztelera klasikoan edo modernoan izan zuen hedaduratik... batez ere Julen Manterolak gogoratzen didan legez, *ur* edo *su* bezalako izen zenbakaitzekin; ideia bat egiteko toponimian ezagun den Erdiako akabuko artikulua goraakadara jo beharrik ez dugu horrelakoen zantzurik gure lekukotasun urrietan antzemateko. Hara XII. mendearen hasieran Aymeric Picaud-ena:

Deum uocant *Urcia*, Dei genitricem *Andrea Maria*, panem *ogui*, uinum *ardum*, carnem *aragui*, piscem *araign*, domum *echea*, dominim domus *iaona*, dominam *andrea*, ecclesiam *elicera*, presbiterum *belaterra*, quod interpretatur pulchra terra, triticum *gari*, aquam *uric*, regem *erreguia*, sanctum Iacobum *Iaona domne Iacue...* (TAV, 50).²²

Hots, *-a* gabe ditugu XII. mendean *ogi*, *ardo*, *aragi*, *arrain*, *gari*, *ur*, konta-ezinak edo definitu gabeak direlako; artikulua erekin, *urtzia*, *andrea*, *jauna*, *etxea*, *belaterra*, *erregia*, eta beharbada *elizara*, definituak, mugatuak eta bakarrak, alegia... *arrain*, *lurra*, *sua*, *ura*, *izana* eta *polita* zortzi-bederatzi mende lehenago Veleian “lekukotu” arren.

Dakigunez (cf. *ilhotz*, *ilherri*, etab.) **h...h* hurrenkerak *ø...h* bilakatu izan dira euskararen historian, oraindik zehazgabe den garairen batean;²³ honenbestez, **hi-haur-e* batek **ihaure* behar zuen eman, goikoen antzera. Kontua da guk ez **ihaure* baizik eta *eure* behar dugula azaldu; baina aurreko ahapaldian hirugarren graduko erakusle > artikulua bilakabidean ikusia gogoan hartuaz, ez da askorik behar duguna: gogora bedi ez dela soilik bigarren graduko (eure) *-h* falta duen bakarra; guztiek

²² Azkaratek eta Altunak (2001: 65) “badirudi izen zenbakaitzak direla artikulurik ez daramatenak” dioskute eta hurrengo orrialdean Marineo de Siculo eta Landucciren bitartez baita “beraz, xvi. mendeko guztiz sartua zegoen forma artikuluduna izenak aipatzeko” ere. Seguruenik, xv. mendearen akaburako ere esan liteke beste horrenbeste von Harff-en datu urrien arabera (*aragi* artikulua gabe datorren arren); alabaina, TAV-en badira XII-XIII. mendeetako zenbait lekukotasun, non gaur egun euskaldun gehienentzat agramatikakal lirakeen forma artikulugabeak biltzen diren, eta XVI-XVIII. etako testuetako frango ere badakartzate Azkaratek eta Altunak.

²³ Garai zehazgabe baina berankorren: cf. “Es posible que esta limitación —lehen hasperen horren disimilazioa, alegia— no existiera en época más antigua (vid. infra, 20.13). Téngase en cuenta que la disimilación se ha producido aun cuando la segunda aspiración era secundaria y nacida en virtud de 11.7” (FHV, 211); hots, konposatuetan (*on-berran*, *ilhargi...*) sortutako hasperenez ari da (honetaz ikus Lakarra prest.-5-en). Gogoan izan Rejan bi hasperenetako hitzak —zein bere erroan, Igartuak (2002) azaldu legez— ugari direla.

Lakarra (2008c)-n ikusi genuen **h₂ > h₁* erregela **h - h- > ø - h* aurretik izan zela (bestela ***hao* genuke); aldiz, *hibai*, *ibar*, *idor*, *hidoi* **hur* + CVC batetik atereak izanik (ik. §II-ren akabuan) euskarazko Grassmannen legea (**h - h > ø - h*) **h₃ > h₁* baino zaharrago izan behar.

(*neure, geure, zeure*) dute falta eta, beraz, guztientzat balio duen azalpena behar genuke. Hots, **ni-haur-e, *i-haur-e* (<**hi-haur-e*), **gu-haur-e, *zu-haur-e* > *neure, eure, geure, zeure*, baina *hi* + *-re* > *hire*, inongo Grassmann legek ez gramatikalizazio-higadurak ukitu gabe, /h/ bakarria —eta erroan— izaki.²⁴

Gramatikalizazio prozesu berean galdu dutelarik *h*- lehen eta hirugarren graduko erakusleek (eta bigarrenekoek ere, jakina), baliteke galera horien kronologia ere bertua izatea: honenbestez *hire/eure* “kontraesana”²⁵ IX-X. mendez gerotikoa bide da gehienez ere (lehen *hire/*ihaur* edo *hire / *hibaur* genuen, segurki), posesiboen forma “indartuak” ez direlarik data horiek baino askoz zaharragoak; zorionez edo zorigailteaz, ez Veleiako sasi-euskararen garaikoak, nolana ere.

IV. /h/ ez da hiato-hausle²⁶

FHV-n zera esaten zaigu bokal topaketez eta horien ondorioak saihesteko hizkuntzak dituen baliabideez:

11.15. A *h* intervocálica o entre diptongo y vocal de los dialectos septentrionales corresponde muchas veces cero en los españoles. Muy frecuentemente, sin embargo, la correspondencia es *h* : *g* o *r*, que por disimilación puede pasar a *l* : v.-fr. *beharri* ‘oreja, oído’, a.nav. guip. vizc. *belarri* < **berarri*, cf. v.-fr. *beha*, ronc. *béa*, sal. *bea* ‘atender, escuchar’; con *h* de **n*, vizc. *arabi* ‘arándano’, *agate, arata* ‘pato’, mer. *segi* ‘niño’.

De aquí las correspondientes [¿correspondencias?] *-g-* : *-g-* y *-h-* : *-(g)-* en com. *begi* ‘ojo’, *egun* ‘día’, *nagi* ‘perezoso’, *ago* ‘estás’, *agur* ‘adiós’, pero v.-fr. *behi* ‘vaca’, *ehun* ‘cien’, *nabi* ‘voluntad, deseo’, *aho* ‘boca’, *ahur* ‘hueco de la mano’, v.-esp. *bei, e(g)un, nai, a(g)o, a(g)ur* (221).²⁷

²⁴ Iparraldeko *nihaur*, etab. berreginak dira, noski: *neu(r)* zaharren lekukotasunak dituzte oraindik Etxeberri Ziburukoak, Axularrek eta ekialdeko hainbat hizkerak (ik. *OEHS* s.u.), eta *-r*-dun formak (abs. nahiz erg.) ugari ditugu Lazarragaren testuan zehar eta are Peñafloredarenean... Veleian dagoeneko dozena bat mende- $\emptyset$ izan arren, bi orrialde gorago ikusi bezala.

Mitxelenaren azalpenaz geroz (cf. 17. oh.), ez dirudi Kintanaren (*FLV* 36, 2004) **ene burure* eta besterenak beharrezko direnik [“Etimologiari dagokionez, litekeena da lehen pertsonarena, *neure*, hone-lako bilakaeratik sortua izatea: **ene burure* > (*e*)*ne (b)u(r)ure* > *ne(u)re*, singularreko bigarren pertsonakoa, *heure*, eta pluraleko lehen eta bigarren pertsonetakoak analogikoak izanik: *geure, zeure, zeuen*” (590. or.)]. Bidenabar, oso analogia modu bixia litzateke hau, Kurylowicz eta bestek inoiz deskribatu gabea.

²⁵ “Kontraesan” gehiagoren artean (*FLV*, 210) *hordilordi* eta *hogen/ogen* aipatzen dira; ez dirudi ez batean ez bestean *h*-aren zahartasunaz zalantzarik denik, ezta 18. oharrean aipatu gehienetan ere.

²⁶ Hemen, jakina, soilik bokalarteko hasperenak (edota diptongo — *h* — bokal sigidak) ditugu kontuan, ez leherkari hasperendunak eta ozen + /h/ taldeak. Azken hauetaz eta konposizioan erantsitako /h/-ez ikus Lakarra (prest.-5); *-ViV-* > *-VihV-* aldaketaz badira zenbait ohar hurrengo atalean.

²⁷ Nolanahi ere den, berreraitetarako gaiak duen benetako garrantziaz jabe gaitezten, ezinbestekoa da 5. kapituluaren hasieran Mitxelenak jarritako aitzin-gaztigu hau:

No es propio de este lugar, sino más bien de una dialectología vasca, el estudio detenido de las muy diferentes maneras en que se han resuelto los hiatos en la conjugación y sobre todo en la declinación, por lo que sólo mencionaremos los hechos más salientes. Se trata de fenómenos recientes por lo general y de poca trascendencia, por lo tanto, para la reconstrucción comparativa. No falta información acerca de ellos, porque el príncipe Bonaparte les concedió siempre una extraordinaria importancia (*FHV*, 109-110).

Aspalditik dator eta Schuchardtek sortu ez bazuen berak zabaldu zuen etimologia eta konparaketan hain ondorio gaitoak izan dituen ustekizuna.²⁸ Orain arte genekiena aski zen esateko ezin dela bokal arteko /h/ horietarik bakar bat ere —dela *-h-* : *-ø-*, dela *-h-* : *-g-* alternantzietakoa— segurtasunaz hiato-hausle bezala sailka eta ezta /g/ eta gainerakoekin berdindu.²⁹

Legun: Hitz hau okzitanierazko *teun(e)*-tik datorrelarik (cf. *FHV*, 372 eta lehenago Corominas), bokalarteko belare horrek ez du jatorrian inongo kiderik eta euskaraz —eta berandu gainera— erantsia behar. *Nagusi* eta *jagon* altxor zaharrekoie dagokienez ere, erakutsi dut (cf. Lakarra 2007a) *-g-* horiek baino lehen hiatoa, eta hori baino lehen *-d-* kontsonante ahostun erorkorrak zirela: *na.u.si* hiru silabakoa da oraindik Etxeberri Ziburukoren testuetan *FHV*-n markatu legez; *jagon/jabon* < *edadon-etik dator. Aditz honetan eta beste zenbaitetan (cf. *joan* < *e-da-don, *urgatzi* < *e-da-ra-gotz-i) usuko den [o – a] > [a – o] metatesiarekin —baina *-g-* txertatu gabe— *unai* genuke: *e-da-don-i > *edo-dani > *eodani > *eunani (asimilazioarekin, cf. Lakarra prest.-1) > **unai(n)*.

Orain *legun*-en kide diren beste hainbat kasu gehiago aipa litezke (cf. Lakarra prest.-1, prest.-4); hasteko *hagin* edo *bigun* bezala maileguen artean, baina baita *eza-gun*, *bellegi* zein *-garren* jatorrizkoetan ere:

hagin : *caninu* > *aninu > **ani.un* > **a.bi.un* > **ha.iun* > **ha.in* > *hagin*; /g/ tartekatatu ez balitz lehen eta bigarren silabetako bokalen hiatoan diptongoa sortuko zen bigarrenean eta hirugarrenean bezala (**hain); ikus Lakarra (2009b).³⁰

bigun : *finu* > *binu > **bi.un* > *bigun* (cf. Lakarra 2009b).

ezagun : *e-da-zun > *ezadun > *eza.un* > *ezagun* (cf. Lakarra 2009a).

bellegi : *behi + *ledi* (cf. *ur-din*) > *bei-ledi > *bellei > *bellegi* (cf. Lakarra prest.-1). *-garren*. Ordinaletan, *ezagun* denez, **batgarren ezinezkoa da (ez *hogeitabatgarren*, jakina); bestalde, bada *zortzi egun barru* eta denbora adierazteko esapidea, baina horretan ere **egun bat barru falta da. Itxura guztien arabera, ordinaletako atzizkia **-barren* batetik dator: **-barren* > *-oarren* (bokalartean) > *-garren*, hiatoak hausteko kontsonantea tartekatuz; cf. *Murubarren/Muruarren/Murugarren*, etab.

Bestalde, badira pare bat xehetasun honi lotu beharrekoak: zergatik dugu *igerri* eta *egarri* baina ez **iherrri eta **eharri (ezta goikoetan **lehun, **nahusi, **jahon [bai *johan* < *e-danon], **bihun, **ahin [barneko /h/-ak aurrekoa disimilatuaz, cf. *ilherri*, *ilhargi*], **biharren...)?³¹ *-gg-* horiek berezkoak direlako, betidanikoak edota aitzineuskarazkoak, bederen? Orduan, gure hurbilketa kanoniko monosilabikoaren barnean, *i-* eta *e-* aurrizkiak beharko dira azaldu batetik, eta *ger, *gar erroak bestetik. Kontua

²⁸ Ikus Mitxelenak (1950a) Boudari bokal geminazioaz emandako egurra; /h/ tartekatzearena inoiz gertatu ez den bilakabide horren bidelagun da, jakina.

²⁹ /g/ eta enparatuen artean ere badira bereizkuntzak gure gaurko jardunetik kanpo utzi arren.

³⁰ Cf. *FHV* 123; hor esaten denez, bada bestelako emaitzarik baina forma berankorragoen artean. [Ander Egurceguik gogoratzen didan bezala, agian hobesteko litzakete *aninu > *ahihú > **a.ihú* > **ha.in* > *hagin*, Lakarra (2008c)-n proposatu bezala].

³¹ Arrazoi ezagunengatik, *h* bigarren silabaren hasieran luketenak aipatzen ditut, soilik, ez **ezahun, **bellehi, etab.

da hori egokiro egitea garesti dela, lehendik ere ezagutzen ditugun *ger (cf. *puzker*, *muker*, *oker*, *aker*... in Lakarra 2002b) eta *gar ‘sua’ erro horiek zerikusi gutxi baitute *igerri* eta *egarrirekin*. Iruditzen zait merkeago dela ez erro eta ez aurrizki, **edu(n)-berri* eta **eda(n)-larri*-tik abiatuz, hortik hiato bana sortzean, horiek hausteko *-gg-* horiek sartzea, dagoeneko aipatu *jagon*, *nagusi* eta gainerakoak bezala; cf. Lakarra (2010).

Ahul. Aldiz, tartekatutako bokalarteko *-h-*ak ez dira ugari: har dezagun, esaterako, hau. Mitxelena “préstamo en que el diptongo es reciente: cf. cast. ant. *ávol*, e incluso guip. vizc. *abol*, *arol*” (*FHV*, 94) diosku *l* aurean gorde-tako maileguz ari delarik eta Corominasen *avol* sarrerara bidaltzen gaitu; horrenbestez, *aCol* > **a.ol* > *aul* (eta *ahul*, *ahül*) ulertu behar dugula dirudi. Corominasek “*avol* ‘vil, ruin’, del cat. u oc. ant. *àvol* id, de origen incierto, probablemente del lat. *habilis* ‘apto’” dakar, eta baita Spitzer-ekin ‘apto’ > ‘hábil, mañoso’ > ‘avieso’ esanahi bilakaera eman dela ere. Azkenik, Mitxelena *BAP*-en aipatu *abo*, *arol*, *txaul* “explicables todas con la etimología de Spitzer” direla diosku *FHV*-ren bigarren argitalpenean.

Alabaina, forma guztiak azaltzeko *avol* aukera exkaxa da alde askotatik: bate-tik, esanahia urruti da euskaraz nagusi denetik eta, bestetik, iparraldeko euskalkietan *-h-* gehituko lukeen bilakabide horrek egiantz gutxi du, Mitxelena berak hainbatetan erakutsi bezala (nahiz eta oraingoan kontuan ez izan, dirudienez). Askoz egokiago dugu Simin Palay-k dakarren “*afoulà*, v. —blesser, endommager”, “*afoulat*, *-lade*, s.— blessure”, bai esanahiari dagokionez, baita /f/ > /h/-ren bitartez, formari dagokionez ere.

Lagun. Lehen ere altxor zaharrekotzat genuen, noski,³² baina zer esan orain Veleiako “euskalki zahar” berri hortan agertu delarik horren pare bat adibide, batako *OSO* bat eta guzti aurretik duelarik?³³ Ederki; goragoko ahapaldietan *-g-* zenbaiti buruz ikusia edota *lagun*-en semantika zaharraz (atzo-goizera artekoaz, hobe)³⁴ ezer ez bagenekire —‘kide’, ‘pertsone’, ‘inguruko’, etab., baina ez ‘adiskide’—,³⁵ merezi luke *-g-* horretaz geure buruari galderaren bat egitea:

³² Agud eta Tovarrek (s.u.) soilik urrutiko hizkuntzekin egindako interesik gabeko erkaketak bilzen dituzte baina ez mailegutza proposamenik.

³³ Dirudienez (cf. *OEH*, s.u.) Veleian hain esaldi gutxitan pare bat aldiz agertzen den egitura hori (*oso* + X) ez omen da XVIII. mendera arte lekukotzen benetako euskal testuetan... baina zehaztasun horiei kasu egingo bagenie beharbada inoiz ez genuke ezer aurreratuko; ikus Lakarra (2008e).

³⁴ Gaurdaino erdi-ekialdeko euskalkietan eta XIX. mendera arte edo Bizkai aldean.

³⁵ Ez zebilen oso zorrotz Villasantxe Axularren *lagun* beti edo gehienetan ‘amigo’ itzultzean bere edizio ezagunean, esaterako honelako pasarteotan: (§142) “Abiatu zen bada [Errege Faraon] gibelat, eman zioen ihesari, baiña alferrik, probetxu gutitan, berant orhoitu zen: hura laster, baiña ura lasterrago, han bere lagun guztiakin itho eta hondatu zen” (seguru ote han itotako guztiak Faraonen adiskideak zirela eta, areago, Faraonen adiskide guztiak han zirelarik bertan ito zirela?); (§155) “Ebanjelioko bortz birjiñek bere lagunei bezala (...) Zoazte hortik, Iainkoa lagun dakizuela, emaitak gutitzeintu gauzak, ezugu geuretzat ere sobera” (zeinen adiskide gaiztoak delako bost birjinok, ezta?); (§320) “Konsolamendu handia da, bere traillaletan eta egitekoetan, lagun on baten izaitea. Beraz konsola ahal gaitzke gu ere, zeren gure egitekoetan Iesu Kristo lagun baitugu” (adiskideak behar ala lankideak trabaillu eta egitekoetan? Kristo adiskide ala lankide?)... Jakina, zuzen itzultzen ditu §214 “zeure lagun adiskideak” edo zenbait *lagun proximo*.

Lhanderen hiztegia aztertutako izan balu zer-pentsatua eman ziezaiokeen hor *lagun*-i ordaintzat “compagnon” (era bat baino gehiagotakoak) ematen zaiola ordaintzat, baita “camarade”, “époux, épouse”, “partenaire”, “aide”, “le prochain”, baina inolaz ere ez “ami(e)”-rik.

demagun hitz hori noizbait **la-CVC* zela, *labur* edo *labain* (< **la-ban-i*) edo *labar* bezala; eta zer izan zitekeen *-gun?* *Gune*-ren aldaera arkaiko bat? Bali-teke, nik ere lehenago horrelatsu uste nuen; alabaina, eta Euskal Herri guz-tian gorde *lagun*-en *-g-* hori eta inon ere *ez belaun*-ek (*gune* horregatik beragatik) zuena inon ez? Eta C_1 ez balitz *-g-*, baizik beste edozein leherkari ahostun (*/*b/* edo */*d/*), soilik gero (**-g-* > *-θ-* ondoren) hiatoa hausteko gehitua delarik hots hori? Ohar bedi **da-dun* : **e-da-dun* bikotea **da-dun-tz-i* (> *nagusi*) : **e-da-dun-tz-i* (> *jauntzi*, *Z jauntsi*) bikotearen proportzio berean litzatekeela. Jakina, baldin eta *na.u.si* gordetzen genuelarik XVII. mendean, nekez pentsa genezake **ladun* > **la.un* > *lagun* IV edo VI. mendean erabat bukatua zela, beharbada sei edo zortzi bat mende beranduago baino.³⁶

/g/ hiato-hausle ezagun eta berri frango bai³⁷ baina ez dugu bokal arteko /h/ ez-etimologiko garbi bakarrik kausitu.³⁸ Hots, bai *-VihV-* (*leihar*, *eiha*) eta bai *-VgV-* (*legor*, *igar*) dugun arren, *ez* dirudi *-VigV-* dugunik (***leigor*, ***leigar*).³⁹ Ez ote bai bata (*-i-*) eta bai bestea (*-g-*) erantsiak direlako, ez morfemarenak berarenak? Honenbestez, aski argi iruditzen zait, bai distribuzio geografikoarengatik, bai beren balio etimologikoarengatik, oso jatorri diferentekoak eta are diakronikoki eta kronologikoki bateraezinak direla /h/ eta /g/. Labur esanik, 1) *-VhV-* > *-VθV-* XIV. mendean geroz Hegoaldean (nahiz *-VCV-* > *-VθV-* Euskal Herri osoan)⁴⁰ eta 2) *-VθV-* > *-VgV-* horietako batzutan, nahiz Ipar, nahiz Hego. Ez da, ordea, *-VθV-* > *-VhV-* erregalarik ez batean ez bestean, komposizioan izan litekeen *larrehederra* eta beste bakarren batez landa.

V. *ViV > VihV?

Ahate, *ohore* eta *-h-* duten gainerako maileguetan latineko *-n-* (ez *-θ-*) segurua da, dakigunez. Aldiz, aurreko lan batean (Lakarra 2008c), markatu legez, iruditzen zait ez dela oso egiantzekoa Mitxelenaen *-ViV-* > *-VihV-* erregela:

(...) puede sospecharse generalización [h/-rena] en el tipo representado por el sul. *áiber* ‘qui survient aisément’, *aihen* ‘cepa’, *aihotz* ‘podadera’ (ambos en Gêze; Ax. tiene *haiotz*), *éihar* ‘seco, yerto’, *óihal* ‘paño’, *óihan* ‘bosque’, *óihu* ‘grito’ (FHV, 215).

Lazarragak ere berdin: (7v) “Acabaduric leen esan dogun cantaeteau Siluero eta bere lagunac, joan çitocen çudadera nun Silberoc emun eusten ayn colaço andia beregaz eroan çituan musicoay, eçe... (*lagunac* = *musicooay*); (10v) “ene lagunau eta ni goaç ara” eta “güec al daigun lagundasunic onaena eguingo deusugu”; (21v) “Oy, eseguino lagun deychut/badoçu borondateric/esquerric asco, jentillonbrea,/ez dot ardura laguníc/gaacustenac oi ez daguien/pensadu beste gauçaric”, etab.

³⁶ Bidenabar, atal honetako argudio orokorrari dagokionez, hemen ere ez da **labun*, ez Veleian, noski, eta ezta beste inon ere. Izan ere, **-n-* > *-h-* bilakabideak dirudi hitz barnean soinu honen jatorri bakarra.

³⁷ Eta gehiago ere bide da oraindik, *ugatz* (< **edo(n)* + *batz*) nahiz *agiri* esaterako: **abo-hiri* > **a.a.i.ri* > **a.iri* > *agiri* (eta hemendik *ageri*, FHV-n azaldu legez).

³⁸ Ikus Mitxelenaen iruzkina *ahetz*-ez hurrengo atalaren akabuko oharrean; alabaina, ondokoa bide da honen aitorrik garbiena: “Se ha visto en 11.9 que *h* no ocurre entre el tema nominal y el sufijo ni en el interior de éstos, así como tampoco en la conjugación detrás de la raíz y de los índices personales, cuando en ambos casos el contacto de la vocal inicial del sufijo con una vocal precedente da lugar a tan variados fenómenos de acomodación” (FHV, 421).

³⁹ Ezta Iparaldeko *-g-* bat Hegoaldeko *-θ-* baten ordainetan ere, oker ez banaiz; ikus §VIII-ko azkenaurreko ahapaldian.

⁴⁰ Nafarroaz ikus 5. oharra eta dagokion testua.

Lehenago ere antzera:

otros dialectos presentan variantes con y sin *i* ante vocal, sobre todo detrás de *e*: *lei-hor*, *le(h)or*, *legor* (y *li(g)or*) ‘seco’ ‘tierra firme’, *zeihar*, *zear*, *ziar*, ‘de través, oblicuo’, *sai(h)ets*, *sei(h)ets*, *saets* ‘costado’. Es difícil precisar qué es aquí lo primitivo, aunque nos inclinamos a creer que las formas con *i* son más antiguas por lo general (FHV, 175-176).

Hots, ez zaie kasurik egiten /h/-ei, horiek berriztat baititu; kontua, bada, -*V- ala -*Vi- zaharra den erabakitzea delarik. Alabaina, Mitxelenak ez du hor⁴¹ zerrendatutako hitz dozenaren etimologia bakar bat ere ematen eta “egitura arrazoiak”, prosodikoak edo, bide ditu gogoan, ez etimologikoak edo “segmentalak” (cf. §1 eta §VIII).

Aipatutako nire aurreko lan horren §VIII.ean ez hitz hasierako baizik eta Mitxelenaren ustez diptongo ondoko “*h* ez etimologiko, hedatu” zenbait aztertu dugu: *aiber*, *eihar*, *oiber*; alabaina, horietan erantsia ezer izatekotan *-i-* dugu, *-h-* orain ere sudurkari zahar edo bigarrenkari batetik aterea delarik. Analisi honek Lakarra (2002b)-ko *sabets* < *sa-her-tz azalpena indartzen du, *sai-hets* aldaeraren modernotasuna (morfologiak bezalaxe, cf. *sa-bel*, *sa-kon*, *sa-mur*, *sa-min*) segurutzat emanaz. Honainokoa aski litzateke *saihets* ez zedin *-ViV-* > *-VihV-* gisa azaldu ahal; okerrago edo argiago da, ordea, bigarren zatia dagokiona, hor *-hets* horrek *h-* berezkoa baitu *herts*, *estu*, *itxi*-ren familiakoa delarik,⁴² eta baita, beraz, *heste*, *estari*, etabarrena ere, aurreko batean aldarrikatu bezala. Aurizki horren analisiak sendo eta emankor dirudenez egungo egunean ere (geroztik *sabai* < *sa-ban-i ere gehitu ahal zaio, gutxienez) eta Mitxelenaren formulazioak zirrikituren bat irekita uzten zuelarik, “neurean” irau du, Mitxelenaren susmoei zor zaien begiruneak zalantzaren bat sortuarren noiz edo behin. Hara ondoren *saihets*-en zenbait kide:

aiber. OEH-k, s.u., “1. Intentar, desear, tener afición, inclinarse (a)”, “2. [datiboarekin] Aborrecer, odiar, desear mal” eta “3. Dudar, sospechar” dela esaten du eta, hori bezain interesgarri izan litekeena, “(B, L, BN, Sal, S ap. A), hots, Iparraldeko euskalkietan —segurtasun handirik gabe zubereraz— eta horien Hegoaldeko bi buztanetan, Baztan eta Zaraitzun (baina ez Erronkarin). Hots, ez du lekukotasunik bizkaieraz, gipuzkeraz eta goinafarreraz eta ohar zubereraz esandakoari.

“*Etim.* Se ha sostenido, así por G. Bähr *Baskisch und Iberisch* 37, que *aiber* vale en toponimia por ‘inclinación, pendiente’ en sentido físico: *Ayerbe* “unter dem Hang”, etc. v. *aiberkunde* con un ej. de Eguzk[itza]” dio hiztegi berak, s.u. beheago, eta *igarri* sarreraren pean “*Etim.* Posiblemente emparentado con el or. *ai(h)er*”, besterik gabe, hots, Mitxelenaren inongo lani erreferentziarik egin gabe, ohi dutenaren aurka.⁴³

⁴¹ Ezta beranduagoko lanetan ere, cf. Arbelaiz (1978)-ri kasu egiten badiogu, bederen. Gogora lehen oharrean aipatu bere hitzak /h/-dun berben etimologia ez ezagutzearen ondorioez. Ikus 49. oharra fenomenoaren azalpen alternatiboaren paralelo baterako.

⁴² Gorago jota *her-tz genuke (cf. *hor-tz); *rtz* > *rts* taldearen ondoko eboluzioaz ikus FHV; *-tz* gabe cf. *her-en/hirur* < *her + *-en/-ur* (Lakarra 2002b). Beharbada, *-ur* hori **-bur* genuen, hurrengo *la-bur > *laur*-en bezala, eta ez lan horretan proposatu *-abur*.

⁴³ Arbelaizen liburuan ere ez dut horrelakorik aurkitzen; areago dena, ez du horrelako sarrerarik. Bestalde, §IV-n esan dudanez, nahiago dut *igerri* < *edun-berri-tik atera, *ulertu* bezala, ahostunen eror-

Ikusi dugun hedadura historiko-geografikoarekin hobe deritzot, alabaina, beste nonbaitetik jotzea: Simin Palay-ren *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes*-en s.u., *cragne*, aurkitzen dugu behar duguna formaren aldetik, esanahi eta erabilerarenetik gauzak Frantzia iparraldean bezalatsu direlarik: “craindre. *Noû y a pas arré à cragne*, il n’y a rien à craindre; *noû cragn ni Diu ni diable*, il ne craint ni Dieu, ni le diable, il n’a peur de rien; *qu’ey de cragne que noû arribe*, il est à craindre qu’il n’arrive; *noû l’a pas cragnût*, il ne l’a pas craint”.⁴⁴ Ene ustez, *krañe > *kraïne > *kairne > *airne > *ainer > *aiher* litza-teke hitz honen bilakabidea.

oiher: Etimologiarik eman ez arren, oso interesgarriak dira hitz horri buruzko FHV-ko oharrak; lehen argitalpenean Pouv.-k ‘toruus, oblique, tortu’ itzultzen duela esateaz landa, “de *oi(h)er* parece derivado el b.-nav, *oiheski* ‘umbría’ (= nav. *paco*, *caracierzo*), aezc. *oiezki*, sal. *oeski*, ronc. *oxezki*” diosku orripean,⁴⁵ eta bigarrenean (FHV, 528) soilik itxurazko antza duela *oker*-ekin baina jatorri erabat ezberdina.

Oiher-en ere *h*-k badu jatorri etimologikorik *borgne* batetik atereaz (*borne* > *boñer > *boiner > *oiner > *oiher*) eta *-i*- da euskara barruan garatu edo “erantsi” dena, ez /h/. Hara frantsesaren hiztegi etimologiko batek dioskuna:

Adj. et n. (1165-1170) est d’origine obscure, peut-être issu par un dérivé *bornius “aux yeux crevés”, d’un type prélatin *borna “trou, cavité”, lequel se rattacherait à la racine indoeuropéenne *bher “creuser, percer, couper”, représentée aussi par le latin *forare* (→ *forer*). De nombreux toponymes du type *La Borne*, dont l’aire s’étend du Massif central au bassin moyen du Rhône, se rattacheraient à *borna. Le développement sémantique mènerait de la notion de “cavité” à celle de “cécité”, “aveugle” étant le sens primitif de *borgne*, selon Wartburg. Cette hypothèse se heurte cependant à la chronologie connue des emplois (Rey 2006, s.u.).

Beherago dioskunez, lehen esanahitik (“qui louche des deux yeux”) xiv. menderako aurrekoaz gainera hartua zuen egungo “qui n’y voit que d’un oeil” esanahia; orobat, orain desagertuak izan arren, xvi-xvii. mendeetan “chétif, insuffisant, defectueux”, “sombre”, “sombre et mal famé” izan zituen eta hortik *taverne borgne* eta *cabaret borgne* bezalakoak.⁴⁶

ketak utzitako hiatoa hausten duen *-g-* batekin. Diodan, bidenabar, bitxia dela funtzio horretan /h/ eta /g/ baliokide badira **aiger edo **ager—nahiz ondokoetako ***o(i)ger*, ***e(i)gar*— aldaera lekukoturik ez izatea, lehen **lehun eta ez genuen legez; ikus §VIII.

⁴⁴ Cf. Foix s.u. *cragne* [*cregne*, *crègne*], “vb. act. “craindre redouter” – *Se ha cragne*, se faire redouter. Révéler, respecter (...) vb. neut. “hésiter, ne pas oser”. Frantzia Iparralderagorako, cf. “*Craindre* v. tr. Est la réfection précoce en *crendre* (1080), puis *craindre* (1530) d’après les verbes en *-aindre*, du plus ancien *criembre* (...) Ce verbe est issu du latin *tremere* “trembler” (→ *trembler*), et de là “trembler de peur”, “redouter”” (Rey 2006, s.u.). Bidenabar, *tremere*-ren beste euskal ordain (zaharrago) baterako ikus testuan beherago.

⁴⁵ *OEH*-n “3. “En parlant d’une terre, il a la signification de froide qui ne reçoit que de rayons obliques du soleil. *Lur oihera*, *hotza*”. Hiztegi honetan ematen diren lekukotasun urriak oro iparraldekoak dira, handik sartutako maileguaren hipotesia sendotuaz.

⁴⁶ *borgnon* ‘itsu’ eta ‘gau’ (germanian) eta *éborgner* ‘begin zauritu’ ere badakartza eratorrien artean; Corominas eta Pascualek badituzte *bornear I* “mirar con un solo ojo, teniendo el otro cerrado, para ver si varios cueros están en una misma línea” eta *bornear II* “girar, hacer girar, dar vueltas a algo, torcerse, alabearse (la madera)”. Lehena *borgne*-tik (“voz, de origen oscuro”) eta bigarrena “del cat. *bornejar* ‘dar vueltas (una embarcación)’” direla dioskute.

Orain ere gauzak Frantzia hegoaldetik irits zitezkeela pentsatuaz berriro Palayren lanera bagoaz, hara zer aurkitzen dugun s.u. *bòrni*: “fouroncle dont la tête pustuleuse n’est pas formée”, “oeil-de-boeuf bouché”, “avocat borgne, homme d’affaires véreux” (agrikulturan) “des bourgeons mal formés ou avortés”. Foix-en hiztegian, aldiz, “borgne, à qui il manque un oeil”, “incomplet”, “qui n’a pas des yeux et par conséquent est manquée”.⁴⁷

eihar-en *ihar*-era bidaltzen gaitu *OEH*-k eta han aldaeren lekukotasunen geografiko-banaketari dagokionez, *ihar* bera “(V-gip [sic], L)” dela eta *igar* “(V, G, AN-erro), *eihar* “(L, BN, S)”, *exar* “(R)”, *eixar* “(R)”, *ear* “(AN, Sal)”, *aihar* “(BN-mix)”, *inar* “(AN, B)” eta *iger* “(V)”.

Formari dagokionez, aurreko *aiber* eta *oiber*-ekin ez bezala, hemen badira *-g*-aldakerak (*igar*, *iger*) baina ez Iparraldeko *eihar*-en pareko litzatekeen **eigar*- (ik. §VIII); horrenbestez, aski modernoak izan behar dute, *-ei* > *-i*- eman eta gerokoak, bestela Erronkariko *e(i)xar*-ik ez GN-Zaraitzuko *ear*-ik ez baikenukeen. Iparraldean (eta aipatutako Hegoaldeko eranskinetan) *eihar* zaharrago da *ihar* baino ezinbestean —**ei* > *i* bai, baina ez dugu kontrakorik—, nahiz eta *-h*- horrek ere ez dirudien berri-berria, zalantzarik gabe *-g*- baino askoz zaharragoa, bederen.

Euskararen barnean azalpenik ez eta mailegaketa bitartekoaren bila joanez, *cremare*-tik abiatzen bagara **kerma* > **erma* > **erna* > **enar* > **ehar* genuke eta, beraz, berriro ere *-i*- da gehitua eta, gainera, inongo euskarri segmentalik gabe izan ere, *aiber* eta *oiber*-en kasuetan ez bezala.

deihadar. Mitxelena *dei* + *adar* (konposaketako *-h*- erantsiarekin, cf. *on-herran*, *zin-hetsi*, etab.) azaltzen duen arren, esango nuke ez dela hori bere jatorria, hots, ez dela hor ez *dei* eta ez *adar*-ik eta herri-etimologiak edo gurutzaketaren batek eman diola duen itxura. *OEH*-n begiratzen badugu, ia bakarrik ‘zarata, oihu’ gisa erabili izan dela ohartzen gara eta, aldiz, zaharrago izan behar lukeen ‘deitzeko tresna’ atzo goizekoa baino ez dela, soilik Orixek eta gero haren miresle Berrondok erabilia. Bada *OEH*-n gauza jakingarri gehiago hitz honen inguruan: batetik “de empleo general, si bien es mucho más corriente al Sur que al Norte y no se documenta en la tradición suletina (salvo Eguiateguy)” diosku; bestetik, Iparraldeko egile gehienek *-h*- gabe baliatzen dute Goiheretxeko geroztik eta, forma hori (*deiadar*) den arren xx. mendeko Hegoaldeko egileren batena ere, giputxek ia salbuespenik gabe eta bizkaitarrek ere orokorrean *deadar*/*diadar* darabilte, inoiz *dedar*/*didar*-eraino iritsiaz.

Ene ustez, *tonare* eta *tonitrua*-ren ondokoa dugu hemen: Corominasek dioskuz, *trueno* eta *tronada*-ren *-r*- hori eskubitatik etorria dugu; *tronada*-tik Etxeberri Ziburukok oraindik gordetzen duen *dehadar*-era ez da dagoeneko ikusia

⁴⁷ Cf. *agiri* > *ageri*, goragoko ohar batean gogoratua, edota *bir*- > *ber*-; nolani ere, ez bide da ezinezko **borne*-tik abiatzea eta ez *borni*-tik.

Bestalde, F. Chavarría Múgica-k (*FLV* 40, 2008, 291-300) argitaratu xvi. mendeko testu batean zera irakur genezake: “*viroguei*, que son 40, significa dos veintes que son otros tantos, derivados de *vi*, que son *dos*, y de *oguei*, veinte, y por corrupcion muy recibida en muchas partes se dize *viroguei*, añadiendo la *R* por abuso y muchos dicen *verroquei* con mucha mas corrupcion. Luego se sigue *virogueta vat*, que quiere dezir dos veintes y uno, y por la misma orden los demás números, con la ordinaria corrupción de la conjunción *eta*, hasta 49” (297).

dugun *-r-* horren eskubiratzea eta bokalar-tean ondoren gelditutako *-n-* > *-h-* baizik. Berriro ere *-h-* aurreko *-i-* da erantsia (ez alderantziz) zenbait hizkeratan —bereziki Iparraldeko /h/-dunetan, ez guztietan—, nekez azalduko litzatekeelarik kontrara, *dei-* batetik abiatuaz, Hegoaldeko *dedar/didar/dear/deagar* bezalako zenbait forma. Lehen silabako bokala (*e*) erdararen eragin berantiarri eta *ue* > *e* (cf. *leku* < *luecu*) bilakabideari erantsi nahi ez badiogu, **dohadar* x *dei* gurutzaketa bati zorko litzaiokie, *harroka* edo *hezakabia*-ren *hb-*ak *harri* eta *hatz-i* zor zaizkion legez (ik. *FHV*).⁴⁸

Aiher eta *eihar*-en proposatu dudan *-rm-* > *-rn-* bilakabideaz eta lauretan gertatzen den /r/-aren eskubiratzeaz badut gogo beste nonbait idazteko, ez baita, dakidanez, ezagunegia euskal fonologia diakronikoan; artean halere, *aiher* eta *eihar*-i gutxienez beste pare bat kasu bederen gehitu ahal dizkiegu: *leher* (< *tre-mere* → **terme* > **lerne* > *leher*) eta *nigar* (*lacrima* > **(la)kirma* > **girna* > **nirga* > *nigar*), bigarren hau metatesi goiztar batekin, ondoko bilakabidea erabat ezberdin eginez. Orobat, *bazter*, *izter*, *ater(ri)*, *erne*, *atzapar* —*praesepe*, *ristra*, *uertere*, *pregnare* eta **hatz-zarpa*-tik hurrenez hurren— eta bestetan ere aurkitu ahal dugu /r/-ak (inoiz muta cum liquida taldeak hautsiaz) *oiher* eta *deihadar*-en eskubirantz egindako txangoarentzako kiderik (cf. Lakarra 2009b, prest.-6).

Zailtasunak zailtasun edo zehaztasunak zehaztasun, aurkeztutako hipotesiek ez dute, ene ustez, lehen hitz horien semantikaz eta formaz segurtasunez genekiena apaltzen; areago dena, batean zein bestean hobariak direla esango nuke. Bestalde, bilakabideari dagokionez, ez da arazo berezirik *-h-* hori aurreko segmentu batetik ateratzeko, hiruretan jatorrizko sudurkari (dela arrunt, dela sabaikari) izandako batetik, hain zuzen. *VihV* eredu hedatu egin bada, Mitxelenak proposatu bezala, ez bide da *-h-* “arrazoigabeak” gehitu direlako, bada, baizik eta, izatekotan, *-i-* arrazoi batengatik edo besterengatik garatu delako *sahets* > *saihets*-en, **añer* > **ainer* > *aiher*-en, **boñer* > **oiner* > *oiher*-en edo **ehar* > *eihar*-en ikusi dugun legez.⁴⁹ *-Vih-* eredu osoarentzat (*oihan*, *oihal*, *oihu*, *zeihar*...) balio duen edo ez hemengo azalpenak ondoko ikerketetan ikusi beharko, dakidanez inork ez baitu oraindik enparatuentzat etimologia estandarri eman (ikus §VII *auben*-i buruz). Baliteke, jakina, horiek guztiek edota horietako zenbaitek guk aztertuek ez bezalako bilakabidea izatea; alabaina, bien bitartean gutxienez aitortu beharko dugu ikerketak ez duela laguntzen *-h-* ez-etimologikoaren hedadura. Alderantziz, *-i-* da garatu dena, *-h-* erarik ortodoxoenean *-n* batetik datorkigularik; cf. §VIII.

aihen, *aihotz*. Areago dena, iruditzen zait aurreko ondorioa testatu eta sendotu genezakeela “esperimentu” txiki batez: atal honetako lehen aipuko iruzkinean Mitxelenak *aiher*, *eihar* eta gainerakoekin bildu zituen *aihen* eta *aihotz*, horietan ere *-h-*, ez jatorrizkoa edo jatorrizko segmenturen bilakabide, baizik eta

⁴⁸ Lakarra (prest.-5)-en ukitu beharko dugu gai hau Mitxelenak *larre-hederra* eta beste “konposizioko *h*” rekin lotzen baitu (*FHV*, 211). Bestalde, zergatik ez ote ***kehadar* edo enparaturorik *adar*-ekin osatutako konposatuaren artean? Baina *kbedar* eta bere aldaerak (*kelder*, etab.) ere *adar*-etik ote datoz?

⁴⁹ Burura datorkidan lehen paraleloa *haundi* < *handi*-rena da, dakigunez Gipuzkoa aldean sortua, *VWR-* > *VR-* (*aulki* > *alki*, *aurpegi* > *arpegi*, etab.) erregelaren eremuan, alegia. Baliteke *-VhV-* > *-VihV-* bilakabidea hitz eraketan lehen osagaiaren amaian den *-i* > *-ø* ia orokorrarekin (bai *ogi* > *ot-*, etab., baita *hibai-eta* > *Ibaeta*) lotua izatea; zabalago aztertuko dut gaia Lakarra (prest.-5)-en.

gehitua dela proposatuaz. Alabaina, ez ote dira bata zein bestea gure aurreko ahapaldiotako analisi berean kabitzen? Ez da gauza interesgarri askorik horiez Agud eta Tovarren hiztegian;⁵⁰ alabaina *-i-* gabeko aldaerarik (**ahen*, **ahotz*) abiatuaz Simin Palayrenean *hén*, *héng* ‘foin’, *afenà* ‘affourrager, donner du foin, du fourrage’, *houssé*, *-re* ‘houe, hoyau, pioche’, *houssèjà* ‘houer, piocher’, *houssèjade* ‘piochage; temps de piochage; terre houée’, *houssère* ‘pioche, hoyau dont la lame est plus large que celle du *houssé*’, *housserine* ‘petit hoyau’ eta besteren batzuk aurki ditzakegu.⁵¹

“Errespuestea ezta gaitzo” esan beharko Gamizekin: Mitxelenak (ik. § I) *f > h* erregelaren bitartez azaldu zituen maileguei gehitzeko beste bi ale ditugu (hiru, goiko *ahul*-ekin), beraz;⁵² horrekin batera, beste bi *-i-* erantsi *-VihV-* egituretan eta **h₂ > h₁*, Axularren *haiotz*-ean.⁵³

VI. /f/-ren jatorria eta /h/

Ezagun denez, ez zen /f/ fonemarik AE-n eta, gainera, berandu sartua dugu, maileguetan bereziki eta inoiz jatorrizkoetan beste soinu zaharragoren bat ordezkatuaz (FHV, 262).⁵⁴ Honek ez du esan nahi, noski, beste muturrera joanez hots hori soilik azken urte edo hamarkadetan bertakotu denik, edota euskaldun jatorrek ezin ahoska zezaketenik Mogelek eta uste zutenaren aurka. Jakina, garai ezberdinetan sartu diren maileguetan latineko *f* bat *b-*, *m-*, *f-*, *p(h)-*, *h-* edo *ø-* batez (sei hots ezberdinez!) ordezkatu ikus genezake.⁵⁵ Alderantziz ere, *f-* aurki genezake (asimilazioz, erromanizazioz) /v/-ren ordezkatu edota balio adierazkorrarengatik) *b-*, *v-* nahiz *p-* zaharren ordezkatu: *biku*, *fiku*, *p(h)iku*, *iko*, *biru*, *firu*, *p(h)iru*, *iru*, etab. Mitxelenarentzat hitz barnean *-f-* > *-b-* izan da usadio zaharra maileguetan (*ezaba* < **effaciare*, *iburni* < *ifernu*, etab.) eta badira *-b-* > *-f-* kasuak ere: *afari* < *abari*, *kafia* < *(h)abia*, *nafar* < *nabar*, etab.⁵⁶

⁵⁰ *ariotz* aldaeran *heriotze*-rekin “gurutzaketarik” behar ote? Ez aski bokalarteko *-g-* > *-r-* batekin?

⁵¹ Neurri batean, ahapaldi honetan ez dut egin Mitxelenak berak *ahetz*-i buruz ikusia **ahen* eta **ahotz*-en analisisetara hedatu baizik: “El vasc.-fr. *ahetz* ‘liga de vinos’, lat. *faex*, debe sin duda al gascón su extraño aspecto: gasc. *héts*, *abéts* ‘sediment, lie’ (Rohlf, 185, p. 43). La excepción más clara sería *ahutz* ‘mejilla’ si viene del lat. *fauces*: cf. *autzak* ‘mofletes’ en Añib., quien da *pautza* como equivalente vizcaíno” (FHV, 211, 16. oh.). Bidebatez, ez dakit non datzan *ahutz*-en salbuespen-izaera hori: cf. Simin Palay *haus* “faucille; quelquefois la faulx. On dit aussi *hausse*”.

⁵² Hemen ez gara sartzen —noizbait egin beharko den arren— *f > h* hori euskaraz gertatu zen kasu guztietan edota dagoeneko gaskoieraz jazo zen ikertzen; nolana ere den, batera zein bestera, aski zait oraingoan “*h* etimologikoekin” ari garela frogatzeko. Ikus 83. oharra.

⁵³ *Ahul* bai baina ez *aihen*, *aiber*, *aihotz*, *eihar* ez *oiber* ez datoz Peillen (1998)-n, ezta —oker ez baina— Coyos (2001) eta (2006)-n ere.

⁵⁴ Lehenik genekienari erants bekio orain CVFV, fVVCV, eta beste antzeko erro ereduak emaitzak (urriak etimologia ezezagun eta hondarretan, aberatsak oso mailegu eta fonosinbolismoetan); ikus Lakarra (2004b), (2006a) nahiz (2009a)-ko taulak.

⁵⁵ Gertakari honetan badu garrantzirik aitzineuskararen soilik fonema kontsonantiko ezpainkari bakarra (/b/) izanak, beste hirurak (/p/, /f/ eta /m/) falta zirelarik, baina ondoren hots horiek guztiak zein bere esparrua batez joan direlarik (ikus FHV, 262hh). Inoiz edo behin Mitxelenak aipatu egiten badu ere, ikertu gabe dugu oraindik fonosinbolismoak —mailegaketaz landa— izan duen egitekoa hots horiek sistema historikoan bertakotzeko.

⁵⁶ Hauetan *-p-* aurkitu ohi da Gipuzkoa eta inguruko lurraldeetan: *apari*, *naparreri*, etab.

Puntu honetan hasten da Hualderen (1997) ekarria: maileguen egokitzapenean jazotzen diren aldaera eta txandaketak ulertzeko zenbait hizkeratan [f] duten euskal jatorrizko hitz urriak (*afari, farre, nafar, ifar, ifiñi*) biltzen ditu,⁵⁷ horietan [f]-aren jatorria zein izango ote zen galdetuaz:

Hitz hauetan zein da [f]-aren iturria? Mitxelenaren ustez, lehendabizi zerrendatutako hitzaren kasuan aldaerarik zaharrena **au-hari* da. Nire ustez etimologia hau zuzena da eta [f]-aren iturria zein den argitzen du. Emandako adibideen forma zaharrak bezala [awhari], [awher], *[nawhar], *[iwhar], *[ewhini], etab., proposa ditzakegu, edo agian *[aβhari], *[aβher], *[naβhar], etab. Hau da, [f] moderno [wh] ~ [βh] soinutik etorriko litzateke. Hasperenketa hurbilkari ezpainkari baten ondoren zegoenean [f] sortu da zenbait hizkeratan. Duela guttiago [f]-aren ordez edo ondoan [p] soinua sortu da. Hasperenketa [wh] ~ [βh] > [f] bilakaera baino lehenago galdu bazen, [aβari], etab., izango ditugu (Hualde 1997: 422-423).

Pena da, nire ustez, hitz hauen etimologiak argitzeko orduan Hualdek ez urrats bat ere aitzinatzea Mitxelenak dagoeneko *FHV*-n esandako urriaz eta, horrenbestez, ez ateratzea hortik jalgi zitezkeen hainbat ondorio. Izan ere, ez *[awhari], *[awher], *[nawhar], *[iwhar], *[ewhini], ez *[aβhari], *[aβher], *[naβhar], etab., izan litezke aztertutako hitz formarik zaharrenak eta ongi bide letorkiguke atzeraxeago jartzea, bai [f]-ren sorrera eta kronologiari dagokionez, baita —gure gaurko gaitik hurbilago— Hualdek berak horren sorreraz proposatuaren ondoren, /h/-aren distribuzioaz, sorreraz eta kronologiarek:

1. *f* < *w.h* laguntzeko Mitxelenaren *afari* < *gauhari* onartzen duelarik,
  - a) *gau*-ko diptongoa aski zaharra da edo *afari* aski berria, lehenago hor **gaCu*⁵⁸ bazen *hari*-ko /h/ hirugarren silaban izango baitzatekeen.
  - b) Zubererazko *gaiherdi* eta *aihari*-n *au* > *ai*, *w.h* > *f* baino lehen eman bide zen, bestela **(g)afardi* baikenukeen. Edo, alderantziz, *-w.h-* taldea moderno genuke; cf. §VII *auhen*-ez.
  - c) *janhari, avari/edari, barazkari*-k erakusten dute /h/ zaharra dela —**janhari, *gau-hari/*eda-hari, *baratz-hari*—, ez “adventicia”; zaharra bada ez dugu *-ari* latinetikoa iturburu hitz hauetan. Izan ere, *janhari* eta holaetan erromantzez ere ez dugu *-ero* ohiko atzikia (**nochero, *huertero*, etab.) edo ez esanahi horrekin (*comedero, bebedero*, etab.), bederen. Bestalde, Mitxelenak konposaketan bai baina eratorpenean ez du /-h/-rik gehitzen denik markatzen:

En compuestos hay *h* tras diptongo en final del primer miembro cuando éste tiene sólo una sílaba: Leiz. *gauherdi*, sul. *gaiherdi* ‘medianoche’ (com. *aldi* ‘tiempo, vez’), lab. *de(i)hadar* ‘grito, clamor’ (com. *adar* ‘cuerno’). Esto no parece ocurrir, sin em-

⁵⁷ Berak *alfer* ere badakar, nahiz eta “(< errom. ?)” bat erantsi; ikus §VII.

⁵⁸ *Cadu*-tik seguru asko, ik. Ernout-Meillet s.u. *cado* eta *caedo*, honen kausatiboa. *-du* bukaera du, bidebategi, *gudu*-k ere (ik. 20. oh.); honentzat cf. *cudo* hiztegi berean, “battere les grains, le metal...” eta ikus s.u. *OEH*-n. Esango nuke oso diptongo zahar gutxi (hots, AEZ-erako onartu beharrekoak) gelditzen direla, are azaltzen zailen diren monosilaboetan eurretan ere (*haur, hauR...*); ik. Lakarra (prest.-1) eta (prest.-4). Gaietik, *gau* monosilabo autonomoetan historikoki ohiko den CVC forma kanonikotik urruti dugu, bai diptongoagatik, baita -C faltagatik ere.

bargo, fuera de la composición: com. *maiatz* ‘mayo’, sul. *maiaſtũ*‘(r)ũ ‘carpintero’ (FHV, 211 [oharrean *aieru* gehitzen du]).

Se ha probado (11.7) que *h* ha nacido en vasco mismo detrás de nasal, lateral y vibrante en numerosos préstamos y compuestos” (FHV, 222) diosku —konposatueta-tik kanpo zub. *be(r)héz* eta *berhañ* aipatzen ditu— eta baita are “la aspiración mantenia separados ambos miembros [hitz-elkarketan] y este modelo frecuente pudo atraer a sí cierto número de voces introducidas en la lengua en épocas distintas” (FHV, 223). Antzera “es también evidente, como lo demuestran los préstamos y palabras compuestas, que la aspiración se ha desarrollado dentro del vasco mismo, tanto entre vocales en hiato como detrás de *n*, *ñ*, *l*, *ll*, *r* y *rr*” (FHV, 210).

Hobe genuke, bada, —jateko eta jatorduekin lotuetan bederen—,⁵⁹ bigarren osagaietako hori noizbait kategoria lexikoren batean kokatua zela pentsatzea, gero gramatikalizazioz atzizki izatera helduaz; *hari* < *har-i* ‘tomar, -ado’ (gogora Etxeparearen *haritu*), ez bide litzateke desegokiegi.

2. *ifini* *edun-en konposatu bat dugu, ene ustez, *igerri* (< *edun-berri) eta *ulertu* (id)⁶⁰ bezala: *edun-heben-i batetik **ew-he(b)en-i* > *e-fen-i genuke eta *efini* gehi gainerako *ifeni*, *ebini*, *ibeni*, *ipini*, *imini* lekukotuak ditugu hizkera ezberdinetan. Begi bistan da [f] horren jatorriak (eta ez gutxiago *heben*-enak) oso berandu jartzen duela aditz jokatu honen sorrera. Are gehiago: gogotan izan bedi *-fin-l-bin-* erroa aditz eratorrien sare tupituan sartzen dela, *e-CVC-ren aldamenean, *irabio*, *jafin (cf. Lazarragaren *jafindazu* eta gainerakoak) eta *RS*-eko (eta bestetako) *arbin* ere baitira: *e-ra-CVC, *e-da-CVC eta *e-da-ra-CVC, hurrenez hurren *edul-ki (> *ilki*) : *e-da-dul-ki (> *jaulki*) : *e-ra-dulki > *irauli*) : *e-da-ra-dul-tze (> *arraultze*), nahiz *e-don-ki (> *idoki*) : *e-da-don (> *jagon*) : *e-ra-don (> *herro*) : *e-da-ra-don (> *arran-*), etab. (cf. Lakarra 2007a).

Ez da zer pentsatu aditz sintetiko guztiak —hobe, adizki jokatuak oro— aitzineuskaratik datozkigula zuzen-zuzenean. Izan ere, *dihardut* batera iristeko lehendabizi *jardun* behar dugu eta horretarako *e-da-ra-dun-ek zenbait aldaketa pairatu eta oinarri berria (*-ihardu-*) ateratzea. Orobat, *drugatzula* eta *nindoan* sortu aurretik *urgatzi* eta *joan* aditz-oinarriak behar ditugu, baina horiek ere ez bide ziren horrela Tubalek euskara alde hauetara ekarri zuzenean: *urgatzi* < *e-da-ra-gotz-i, *joan* < *e-da-non. Forma hauezaz eta adizki jokatugabeek horien kide jokatuetik duten lehentasunaz Andolin Eguzkitzaren eta Larry Trasken Omenaldietarako lanetan mintzatu naiz eta ez naiz hemen luzatuko.

⁵⁹ Interesgarria da Mitxelenaen FHV 246-ko 38. oharra atzizki honekin eratutako hitzez, batez ere Schuchardtek latinetik mailegutzat zituen *aubari* eta *barazkari*-z. Alabaina, ez naiz seguru *barazkari*-rentzat *baratzal-tze* hain “poco satisfactorio” ote den eta beharrezko ote den *baratu*-tik (“préstamo evidente”) abiatu. Gainetik, *baratzal-tze* ez ote *baratu* adinako mailegu argi?

[Orain ikusten dudanez, bigarren argitalpenean zera gehitu zuen ohar honetaz: “12.14, nota 38. Para la relación posible entre *barazkari* ‘almuerzo, comida del mediodía’ y *baratze*, sust. verbal de *bara*, part. *baratu*, cf. acaso lat. *apparare*, *parare*” (FHV, 533)].

⁶⁰ *Edu(n)-berri* > **ew.eri*-tik hiatoa hausteko *-g-* batekin *ewgerri genukeen bientzat; gero, bata (mendebalago) /eu/ diptongoa *u-* bezala tratatzen duen bitartean (cf. *urten* < *ewrten), besteak (erdialderago) *i-* bezala (cf. *irten* < id eta gogora Lazarragaren *nirteanean*); azkenik, *-i* > *-tu* berrikuntza morfolo-giko ohikoaz landa, *-g-* > *-r-* genuke, *sorotsi*-n (< *so-egotzi*) bezala, hemen aldameneko dardarkariaren eraginak fenomenoaren erraztasuna areagotzen zuelarik.

3. *Ifar* Mitxelenak *ibar/ipar* bikotearekin berdindu zuen,⁶¹ baina nago hori ez dela guztiz zehatza esanahien aldetik: *ifar* ez da inoiz ‘haran’ eta ezta ‘ibar’ ere (berdin esan liteke *ipar*-ez), eta *ibar* ez da ‘mapetan goiko aldea’ ere. *Ibar* < *hur-bar-etik badator (cf. Lakarra 2002b), iruditzen zait *ibar* eta *ibai*-k duten lotura formalak kontuan harturik, batetik, eta Euskal Herriko geografia fisikoa, bestetik, —hots, bortuak hego aldean,⁶² itsasoa eta lautada kontraktik— *ibar-bar behar dugula *ifar*-era (eta hortik gero⁶³ *ipar*-era) iristeko, *bar horrek ez ‘barru’ baizik eta ‘barren’, ‘beheko partea’ esanahi zaharra duelarik, *ubar-bar-etik **uwahwar*⁶⁴ > *uwahwar > *ufwar eta *ifar* genuke.
4. *Zufiri*-ri dagokionez *zubi-hiri-tik *zuw-hiri > *zufiri* (cf. *atari*, *elizari* < *ate* + __, *eliza* + __, FHV 91); dena den, *zufi/zuhi* *zubi*-ren aldaera dugularik (*zur + *-bi* > *zuhwi-tik?), beharbada hobe da *zufi* horri gehitutako *-iri* batean pentsatzea.
5. *Nafar* eta *Nafarroa*-ri buruz esan dezadan hitzok *naba* batekin lotu ohi direla (Mitxelenak 1973: §§463-465). Fonetikoki **nau(a)* + *har(ri)* batekin aski genuke “à la Hualde”, baina ez dakit hori semantikoki egokia litzatekeen eta ezta nola edo zergatik iritsiko ginatkeen *nau horretara. Aldiz, *ifar*-en kasuan legeza, *nabar* + *-bar* batetik abiatuz, aldaketak testuinguru berbera luke (*bar + *bar* > *nawahwar > *nawhwar > *nafwar eta *nafar*) semantikoki ere ‘naba azpiko, beheko’ lurraldea genukeelarik; kontua, nola iritsi *nabar* horretara.
6. *Farre* eta *fan*-i dagokienez⁶⁵ *gogo-harre eta *e-da-non ezaguna (ik. Lakarra 2006b, 2006c) genituzke. Bigarren honetan *jo(h)an*-era iritsi beharrean *edonan > *edohan > *eohan > **ewhan*⁶⁶ > *efan > *fan* (edo, agian, *ewhan > *efan > *fan*).⁶⁷

Uste dut Hualdek (2006) proposatu *w.h* > *f* aldaketatik abiatutako aurreko etimologiek bermatzen dutela /h/-aren aintzinasuna eta baita haien balio etimologikoa aldarrikatzen ere; orobat, eginkizun dugun euskal hotsen kronologiarako zenbait datu lagungarri eransten dituzte.

⁶¹ Ezaguna da *p/b/f*-tik ateratzen zuen etekina; ikus orain 67. oharra.

⁶² Lakarra (2008c)-n erakutsi nuenez, *hego* **h*₃ > *h*₁ izan liteke: *e-gan-o (cf. *gain* < *gan-i) eta hortik *e-gaho > *hegao > *hego*.

⁶³ Gogora Mitxelenak (FHV, 263-266) *f* > *p* aski berankortzat duela, *flb* txandaketa baino berankortzat nolana ere.

⁶⁴ Ohar bedi, besteren artean, *-r* > *-h* onartzen dudala —hasiera batean, bederen— Igartua (2006)-n aldarrikatzen denaren aurka; esango nuke sortzez *uholde*, *zubaitz* eta beste *hur*, *zur* eta *lur*-en eratorrietako *-h*- lehenengo *-r* horretatik datorrela. Gero, ordea, morfologizatu ondoren, oso logikoa eta erraza litzateke *-h*- eranstea, *-r* inoiz izan ez dutenetan ere. Ikus Lakarra (prest.-5) *larre-hederra*, *on-he-rran* eta beste ezanak.

⁶⁵ Azken biok erakusten dute ez dela guztiz egia hasierako *f*-falta denik, Hualdek (oharkabean berak aipatzen baitu *farre*) esan bezala. Bidebategi, Hualdek hor diotenaren aurka, ez dirudi mailegu zaharretan [wh-] ahoskatzen zail eta euskaldunek [w-] egingo zutenik (eta hortik *b*-). Izan ere, badirudi mailegu zaharretan latineko *w*-galdu egiten zela: cf. *uescor* > *eskatu*, *uoster* > *esker*, *uexanu* > *ezain*, *uertere* > *ater(i)*, etab.; beraz, latineko jatorriarekin erkatzean maileguetan *w- > *b*- aurkitzen dugunean aldaketa hori euskarara igaro aurreko maileguetan gertatu bide da.

⁶⁶ Hemen hasten da aldaera hedatuarenakiko bilakabide ezberdina: ... *eohan > *jo(h)an*.

⁶⁷ Jatorrizko /f/ guztiak [wh] batetik sortuak balira soinu hori hain berankorra litzateke non iruditzen zaidan nekez erabili ahalko litzatekeela [f]/-/b/-/p/ alternantzia AE-ko leherkarien bortitz/ahul sistemaren alde argudiatzeko, Mitxelenak (1951b, 1957a) —beste arrazoi sendo batzuekin batera— egin bezala.

VII. *auben* ez ***afen* baina *alfer* eta *auher*

V. ataleko aipuan, oharkabeen beharbada, Mitxelenak ez du *auben* sartzen *saihets*, *aihen*, *oiher*, *ehar* eta enparatuekin, *-h-* erantsia luketenen zerrendan; egitura berekottzat jo behar dugu nolana ere.⁶⁸ Bestalde, Hualderen **wh > h* bilakabidearen analisia (§VI) *alfer* “mailegu (?)” zalantzazko markarekin hornitzeraino iristen da, gero ez baitu gainerakoekin egin bezala aurreragoko urratsik ematen (**[aβari]*, etab).⁶⁹ Badirudi Hualdek arrazoi izatera —eta han erakutsi uste dugu hainbat datu direla bere alde— *auben* ***afen* bilakatu behar zela, **(g)auhari > afari* egin zen bezala; aldiz, ez da garbi *alfer* batek zer lukeen ikustekorik *wh > f* aldaketarekin, mailegua delarik /f/ berezkoa izan baitezake eta, gainera, ez baita begi bistako nola iritsi zitekeen euskaraz *wh > f* delako hori. Gainera, *alfer*-en aldean *auher* ere badugu Nafarroa Beherean eta Zuberoan.

Lehendabizikoari lotuaz, *auben > **afen* ez bilakatzeko modu bakarra edo *w* edo *h* (nahiz biak) berankorrak izatea da, gutxienez hitz honen kokagune horretan.⁷⁰ Hala izan dadin aukera bat baino gehiago bide da, esaterako, *aw-* < **aCo-* bateatik etortzea (cf. *gaude < gagode*, etab.) eta *-h-* horrekin kontaktuan oso berandu jar-tzea, nahiz *-n-* > *-h-* erregela *wh > f* baino berankorrago delako, nahiz *h* hori *wh > f* erregela pasatu ondoren “erantsi” delako —nahiz eta orain arte (§IV) horrelako “eransketarik” ez aurkitu—, edo are eskubiragotik etorri delako *h-a*, *offende- > *obeden > *obenen > *obeheh > hoben*-en antzera.⁷¹ Beharbada, azalpenez onartuko ez genukeen bakarra **ahen > auben* proposatzea izango litzateke, *handi > haundi*-en erara (cf. 49. oh.); gogoan izan bedi azkena gipuzkeraz sortua dela inon baino lehen (eta berandu oso, nolana ere), hots *auR-* > *aR-* prozesua aurreratuen zuen lurraldean, erregela bihurtuta gisara.⁷² *Auben*, ordea, Iparraldekoa dugu funtsean⁷³ eta hor ez da bidea prestatuko dion beharrezko bilakabiderik (**auC-* > *aC-*).

⁶⁸ §V-n esandakoaz landa erants bekio ondokoa ere:

Entre vocales son regulares las correspondencias a.-nav. guip. *aien* ‘cepa, sarmiento’, *leio* ‘ventana’, *oial* ‘paño’, *saiets* ‘costado’, pronunciados [*a-jen*], etc.: b.nav. lab. sul. *aihen*, *leiho*, *oibal*, *saihets* (*seibets*). La aspiración en los dialectos vasco-franceses aparece solamente entre la primera y la segunda sílaba. En a.-nav. y guip. la pronunciación de *i* en esa posición es muy aproximadamente la del cast. *y* entre vocales en Castilla la Vieja.

Sin entrar por ahora en la cuestión del carácter secundario o no de la aspiración (vid. para ello 11.11), señalaremos que en la totalidad de los dialectos españoles *j* forma o forma parte de la misma sílaba que la vocal siguiente (*FHV*, 175-176).

Uste dut 11.11 hori akatsa dela eta §V-en testuan nik aipatu 11.10ko pasarteari dagokiola.

⁶⁹ Mitxelenak *FHV*-n garbiri diosku mailegua, dela nondik sortua eta euskarara iritsi baino lehen eta ondoren izandako bilakabidea argitzen ez bada ere.

⁷⁰ *OEH*-k “*auben* (Lar)” eta “*haben* (H[arriet, Maurice])” ere ematen ditu aldaera gisa, ez jakin zenbateko hedadurarekin; bigarrena egiazkoa izatera beste **h₂ > h₁* bat izango genuke, goragoko *haiotz*, *heuskara*, *haitz* edo *hezur* bezala (ikus §SII eta V).

⁷¹ Egia esan, **au.ehVn > auben* **h₃ > h₂* litzateke eta ez **h₃ > h₁* **obeheh > hoben* bezala; alabaina, *lehoi* ere honelakoa dugunez, badirudi maileguetan gutxi edo asko gertatu zela, nahiz jatorrizko lexikoan ez jazo.

⁷² Antzeko kasuak lirateke *ekendu*, *torri*, *kusi*, etab. esaten duten tokietan (Nafarroan), *lora*, *laba*, etab. *-a + -a* zein *e + -a > -ea* egiten dutenetan (Mendebalean), etab.

⁷³ *OEH* s.u. “Tr. Propio de la tradición septentrional. Entre los suletinos se encuentra sólo en Eguiateguy. Al Sur hay ejs. en K. Etxegarai, D. Agirre, Zaitegi, etc.”. Hasierako dialekto marken artean dagoeneko Azkuerengandik datorren (inongo ahozko zein idatzizko lekukotasunik gabe, halere) “G” sartzenean dute, baina ez dirudi, oso berandu arte bederen, Larramendiz kanpo inork darabilenik hor.

Nire ustez, *auben*-en distribuzioa kontuan izanik, biarnetik hartutako maileru baten aurrean bide gara, seguruenik; ez oso zaharra eta ez oso erabilia Hego-Mendebalean hedaturarik ez izateko edo izan badu ere lekukotasunik ez uzteko (cf. *OEH* s.u.).⁷⁴ Izan ere, hara zer aurkitzen dugun Simin Palayren hiztegian: “*anouï*: v.-Anéantir, exténuer, harasser; *anouï-s*, magrir, s’étioier, venir à rien. En Arm. *anouisi*, -s. *Que soy anouït*, je suis anéanti, recru de fatigue, harassé, rendu; *le-chà las terres anouï-s*, laisser le sol s’épuiser”. Eta Foxenean “*anouï* vb neut. Etre exténué —*Que le deche*” *anouï*, on la laisse se mourir de faim (*I.de*)” eta “*anouit* adj Exténué (Labouheyre), affaibli— *Qu’è anouit de hami*, il est mort de faim (*I.de*)”.

Badirudi, beraz, *anue > *abuen gertatu dela noizbait, *-n* > *-h*- eta *-n* batekin;⁷⁵ eta norbaiti berdintsu irudituko bazaio ere, ez da *-h*- izan *au diptongoaren eskubitara sortu, garatu edo erantsi dena, §I.ean erakutsi ditugun Mitxelenaren /h/-aren lau jatorri etimologikoen barnean modurik ortodoxoenean sortu baita bokalarteko *-n*-batetik. Diptongoa da berria, bada, berria zen bezala (§V) *saihets*, *oiher*, *aiher*, *aihotz*, *eihar* eta, beharbada, gehiagotan. Oraingoan, ordea, *-w*- ez da gehitua edo eskubiko kontsonante sabaikari batetik /i + n/ berranalizatua haietan legez; *auben*-en *-u*- bigarren silabatik igaro da lehendabizikora, *-u.e*- hiato zaharra saihestuaz.⁷⁶ Antzeratsu, bigarren silabatik lehendabizikora igaro diren diptongoen —edo hauen bigarren zatia dituzten hitzen— artean ditugu baita *hausnar* (*bats-naur < **bats-nabar/labur*) edo *heura/lheuregi* (< *herauegi < *eradun-egi) ere; ikus Lakarra (2008c).⁷⁷

Alfer (Biz, G, GN, Bazt, L), *alper* (Biz, G, GN), *auher* (BN, Zar, Z), *auger* (Zar), *afer* (Aez), *arpel* (Biz), *aulfer*, *aurer* (Er)... ditugu lekukotuak euskaraz erromantzetiko mailegu batetik. Guztiek lukete zeresana, jakina: *auger* bezalako zerbaitek, demagun, *-h*- desagertu ondokoa behar du, gutxienez K. ondoko bigarren milurtekoa Nafarroa Garaian ere.⁷⁸ Orobat, *auher* batetik **afer behar genuen *-h*-gorde zuten euskalkietan eta *-f*-dugu izan ere Araba, Bizkaia, Gipuzkoa, Lapurdi nahiz Nafarroa Garaian... baina *-l*-bat tartean, izan ere *-f*-oraingoan maileguak euskarara sartu aurrekoa baitu, ez euskara barnean garatua. Badugu *arpel* ere (ez **arfel, aldiz), eta eremu urrikoa izan arren, bere lekukotasuna interesgarri da ozenen bilakabideari dagokionez: begitantzen zait *alfer > *arper > *arpel* gertatu dela Bizkaian. Nafarroa Behereko eta Zuberoko *auher* ez da zaharra, alde askotatik: batetik *wh* > *f* egingo zelako noski; bestetik, baina, diptongo horrek gehienbat *ai* eman duelako. Erronkariko forma bitxiak asimilazio eta disimilazio ezberdinetarik datozkigu (Bizkaiko *arpel* legez hein batean) eta kontsonante aurreko soiltzea dugu Aezkoako *afer*.

Aurrekoaren ondoren uler genezake zergatik ez dugun **afen eta bai *auben* —edo ez **lafortz baizik eta *lauhortz*, *gauherdi*, ez *gafardi (ikus Lakarra prest.-5)— eta baita non-

⁷⁴ Agud-Tovar s.u. *auen* “Acaso etimol. pop. de *ao* ‘boca’, o bien onomatopeya. *EWBS* lo deriva del lat. *lamentum* (!)”.

⁷⁵ Bi prozesuak batera dira *hebain* edo *habuin* bezalakoetan; ikus Lakarra (2008c) eta hemen 9. oh.

⁷⁶ *abuen > **abugen izan zitekeen beste aterabide bat, *-g*-tartekatuz, §IV-n tratatutako kasuetan bezala; **abuen ere (eta hortik *auben* disimilazioarekin) norbaitek aldarrika lezake baina han ikusi dugunez ez da beste *-h*-antihiatikoren arrastorik. 70. oharrean aipatu *haben* ez da **hauben, noski.

⁷⁷ Esanahiak denborarekin hurbilduaz joan arren, *auben* (< *inodiare, frantsesezko *ennuyer* bezala; cf. Rey, s.u.) ez da jatorriari dagokionez *anu* (*egin*), *auno*, *unhatu* eta beste hainbat aldaera dituen hitzaren (< *cauma*, *FHV* 307, oh.) nahasi ahal; ohar bedi bigarrena hedaturaz ere askozaz zabalduagoa dela, hizkuntzan izan duen sarrera zaharagoaren adierazle.

⁷⁸ Ikus lehen atala Mitxelenak lurralde horretarako eman /h/-aren galeraren azalpenaz.

dik datorren *alfer*-en aldaera ugarion artean den erlazioa, bereziki itxuraz hizkera batzuek *VV.VC > VV.hVC eta VV.VC > VV.gVC beste batzuek edo zenbaitek (gehienek) *wh* > *f*egitea (baina *-l* ondotik) eta beste batzuek *wh* gordetzea, goian (§VI) ikusi ditugun *afari*, *nafar*, *ifini* eta bestetan —are euskalki horietan bertan— ikusitakoaren aurka.

VIII. Amaitzeko

Aurreko orrialdeotan zenbait ikertzailek euskal fonologiaren eta lexikoaren birreiraketan eman izan dion baino /h/-ak garrantzi larriagoa duela erakusten saiatu naiz, Lakarra (2008c)-n hasitako bidetik. Bestela esan, “*h* ez-etimologikoak” uste edo esan baino gutxiago direla eta, seguruenik, diren horiek ere, zuzenean edo zeharka, bokalarteko *-n* > *-h*- bilakabide zahar eta zabalari lotuak sortu zirela azken finean.

Aurreko lan horretan erakutsi genuen hitz hasierako *h*- erantsi horietarik asko erabat etimologikoak direla beren sorreraz (*-n* > *-h*-), nahiz eta ezkerretan mugitu dituen erregelak Mitxelena eta gainerakoak desbideratu horren ikerketan, “arrazoi segmentalik” gabe erantsitaz emanaz soilik tokialdatuak zirenak izatez.⁷⁹

Oraingoan batez ere hitz barneko /h/ gutxi batzuek aritu naiz, —ez C+h taldeez edota leherkari hasperenduz, demagun—, *fan* ta *farre*-ren garapenean den (ia) hasierako *h*-ez (§VI) eta *hire/eure* bikotean Mitxelenak faltan boteaz (§III) ere jardun dudan arren.⁸⁰ Uste dut hainbat arrazoi bildu direla /h/ bestelako (ez “gainerako”) kontsonante epentetikoekin —bereziki /-g/-rekin— berdintzearen aurka (§IV), dela batarren eta bestearren fonotaktikari, dela kronologia eta geografia hedadurari dagozkienak; orobat, *-VihV-* hots segidetan *Fonética histórica vasca*-n agertutako susmoaren aurka, ez *-h*- baizik eta *-i-* dela sortu eta hedatu dena baieztatu ahal izan dugu, Mitxelenak (zein enparatuek) ez bezala, ondorio hori laguntzen duen zenbait etimologia bildu ahal izan dugularik (§V); §VI-n Hualdek proposatu /f/ < *w.h* bilakaerak beste zenbait /-h/-ren balio etimologikoa indartzeko duen interesa erakutsi nahi izan dut, hark erabilitako Mitxelenaren etimologiak harago eramanez eta berriak erantsiaz; §VII-n, azkenik, *auhen* zergatik ez den **afen bilakatu azaltzen dugu (cf. *auhari* > *afari*) eta baita *alfer*-ekin batera zergatik *auher* eta *auger* ere aurkitzen dugun: Hualderen hipotesia indartua agertzen da, batetik, eta *-w.h-* taldearen kronologia ikertzearen beharra, bestetik.

Egia esan, /h/-aren balio etimologikoaren auziaren zergatia —horren aurkako jarrera, alegia— inoiz baino ilunago eta ahulagoa begitantzen zait, are lan honetan ekarri ahal izan diren aldeko etimologiaren bidezko frogak positibo eskas edo ugariagoak kontuan hartu baino lehen ere.⁸¹ Bildu ditudan adabakiek bata bestea sendotzen dute /h/-aren balio horri eusterakoan, baina artean ere bazen kontrako dossierrean hainbat pitzadura larri, haren pisua erabat arintzen zutenak:

⁷⁹ /h/-aren ezkerretzearen —eta *-n*-, *-r*- (> *-R*-) eskubiratzearren— bitartez erro zahar monosilabikoen forma kanonikoa erabat aldatzen da, bisilabo eta trisilaboak sortuz, barneko morfema etenak hautsiz eta forma modernoak bestelako tamaina eta itxura hartuz: lehenagoko gramatikako morfema horiek defuntzionalizatu, higatu eta fosildu egiten dira, erro berri (usuenik zabalagoek) bere barnean hartuz: cf. *e-da-din-o > *jaio*, *e-lin-o > *herio*, etab. Ondorioz, esanahiaren lexikalizazioa eta kategoria aldatetako datoz, hortik lehenagoko hitz-familiak hausten eta desagertzen direlarik (ikus Lakarra 2009b).

⁸⁰ Bidenabar, *harotz/arrotx* eta *herio/jario* bikoteetako ezberdintasunaz ikus §II-ren akabuan.

⁸¹ *Contra factum non valet argumentum*, argudioak onak direnean, noski. Ez dut ezagutzen ez onik ez txarrik, ordea, aurkako hurbilketaren alde.

- a) ez da halabeharra fonema horren hedadura bat ez etortzea /g/, /r/ edo beste-lako hiato-aurkako kontsonanteekin, ezta hauek ere bokalarteko /h/-dun oso hitz gutxiren (eskutada baten bai?) alomorfoetan agertzea, eta, areago dena, honelakorik inoiz ere ez gertatzea /h/-a historikoki gorde duten euskalkietan. Zergatik /h/ gainerakoen kide bada?
- b) Ez da ahaztekoa ere DhV eruedetan /h/ Iparralde osoan eta “kontraesanik” gabe azaltzea, hots, hots hori historikoki gorde izan den eremu guztian; ez ote “orokortze” perfektuegia? Bidenabar, horrelakoetan halabeharrez ere ez /g/, ez /r/ ez besterik ez da lekukotzen. Zergatik ez da -*Vig*- talderik (**leigor, **saigets, **eigar, etab.) /h/ gabeko euskalkietan baldin eta /g/ = /h/, nahiz eta Iparraldean *leihor* (baita *lehor* ere), *saihets* (eta *sahets*) edo *eihar* (zein *ihar*) lekukotu? Ez ote berdintasun hori ez delako hainbestekoa, batetik, eta -*i*- delako, bestetik, hizkera batzuetan bai eta enparatuetan ez (Ipar nahiz Hego) za-baldu dena?
- c) Akitania, Lerga eta bestelako lekukotasun zaharretarik hasita lekukotzen diren bokalarteko /h/-en artean zergatik ez da antihiatiko seguru bakar bat? Lehen nahiz orain zergatik ez zaigu aurkezten horrelako /h/ bakar baten etimologia ezagunik (eta bai -*i*- eta -*g*-dunen asko)? Zergatik lehen eta orain hainbat *n* (edo *f*) > *h*?

Ez dut, alabaina, ukatu nahi hitz barnean badela arrazoi segmentalik ez duen hasperen alerik, hots, aitzineuskarako inongo fonemaren jarraipen ez denik, dela Mitxelenak lehen eta Hualdek gero aipatu arrazoi morfologikoengatik (*on-herran*, *on-heritzi*, *larre-hederra*),⁸² dela bestelako arrazoi prosodikoengatik edo analogia-motaren baten ondorioz —hots, jatorrizko lexikoak izandako bilakabideen eredura— sortuak. Ordea, hitz hasierako kokagunean legez (ikus §II), egokiago eta emankorrago deritzot birreraketaren aitzinamendurako hurbilketarik hertsiena hartzeari, alegia, -*h*- guztiek dutela edo (guk ikusi ez arren) ukan dutela noizbait hor izateko arrazoiren bat; zehatzago, —besterik erakusten ez den bitartean— arrazoi segmentalen bat, hots, aitzineuskarazko (nahiz hizkuntza emaileko) /h/ edo /n/, /f/⁸³ nahiz horiekin berdindu

⁸² Lakarra (prest.-5)-en honetaz arituko naiz berariaz. Orobat, Lakarra (prest.-3)-n gogo nuke hitz hasieran nahiz barnean /h/ duten hitz sailen azterketaren bitartez datu eta azterbideak erantsi soinu honen bilakabideari.

⁸³ Aurrekoak gogoan, beharbada bostgarren sail bat erantsi beharko litzaioke Mitxelenak (cf. §I) ezarritako euskal /h/ modernoan jatorri etimologikoei: gaskoierazko hitz barneko /h/ (ala /f/?), ik. 38. oh.), alegia. Rohlf's-ek dioskunez (1977: 145-149) “un des traits les plus caractéristiques du domaine gascon est le passage de *f* à *h* aspirée”, hainbat adibide ematen dituelarik, bai hitz hasierarako, bai barnerako eta hemen, nahiz bokal arteko kokagunean, nahiz kontsonante batekin talde eginaz. Hortik, gaztelaniaz bilakabide berak duen baino hedadura handiagoa duela ondorioztatzea, nahiz eta hainbat lurraldetan *h*-ren galera ugari izan.

Oso interesgarria —lan honetan hortik ondorioz atera ez dudana arren—, egile berak 202. oharrean dioskuna ere: “Cette articulation doit être de date assez ancienne, bien que les textes médiévaux écrivent presque toujours *f*. Il s’agit ici évidemment d’une orthographe traditionnelle qui s’explique par l’influence du latin et de la langue littéraire provençale”, Baldinger aipatuaz.

Chambon eta Greub-ek —hainbat zehaztasun eta aitzinamendu egin ondoren— zera ondorioztatzen dute (2002: 486): “4.6. Du point de vue chronologique, on retiendra que le changement [ø] > [h] était en cours avant 511 et qu’il a été partiellement interrompu pendant une période comprise entre 418 et 511. Le traitement /f-/ des emprunts au gotique n’en fournit pas moins un *terminus ad quem* valable pour le dé-

zen beste fonemaren baten (/d/, /r/) jarraitzaile direla. Horrela jokatzeari iruditzen zait modu bakarria aspaldiko alomorfia eta hitz-familia erlazio atzenduak eta denborak ilundu dituen aldaketa fonetikoak gehi horien kronologiak berreskuratzeko.

Izan ere Trasken §I.eko hitzei aldaketa txiki baina erabatekoarekin “With just a tiny handful of possible exceptions, the Basque aspiration IS etymological” esan ahalko genuke, bide hori emankor gertatzen zaigun neurrian euskal fonologia, morfologia eta lexikoaren ikerketan. Kontrako bidea —pentsatzea arrazoi ez-segmentalengatik (morfologikoak nahiz bestelakoak) sortu eta hedatu direla hitz barneko /h/-ak (guztiak, gehienak nahiz zaharrenak)— faltsua eta antzua da euskararen historia nahiz historiaurrea birrerakitzerakotan.⁸⁴

Besteren baterako nahi nuke zerbait esan dardarkariz amaitutako erroek hitz eraketan hartzen duten *-h* ezagunaz edo *-h-* horrek konposaketa zaharrenean (hots, osagai monosilaboaren gainean eratuan) *CVC-hVC* ereduak izan zezaketen garrantziaz, etab.⁸⁵ Alabaina, nago bakoitzean premiazkoago bihurtzen dena zera dela, Benvenistek konparatista ororen egiteko nagusitzat ezarri kronologiari heltzea, hain zuzen.⁸⁶

---

but d'activité de ø-GLOTT, à savoir 511. Cette conclusion corrobore et précise celle de Ronjat (v. ci-dessus §1.1.3.)”. Bidenabar, “Il n'est pas besoin de souligner que cette argumentation est des plus sommaires et des plus faibles” diote egileek (476) Gavelenaz, zeinen ustez bilakabidea x. mendekoa litzatekeen.

⁸⁴ Trasken baieztapen hori (eta hasperenari buruzko ataleko hainbat puntu) lehenagoko Gavelen oihartzun aski garbia dugu:

on pourrait énoncer, non pas avec certitude, mais au moins avec vraisemblance, une théorie d'ensemble sur la genèse d'un très grand nombre d'*h*. On pourrait la formuler de la façon suivante : à un moment donné, dans les dialectes qui pratiquent l'aspiration, il y a eu tendance à intercaler une *h* devant toutes les voyelles qui étaient initiales de syllabe, à moins qu'elles ne fussent précédées d'une pause. Dans le corps des mots, une voyelle pouvait être initiale de syllabe dans deux cas : lorsqu'elle était en hiatus avec une voyelle précédente (...) ou quand la consonne qu'elle suivait était rattachée dans la prononciation à la syllabe antérieure (1920: 475).

Beste une baterako utziko dut hipotesi bitxi baina eraginkor hau bere osoan aztertzea —izan duen botere kutsatzailea ere ukituaz—, funtsean *FHV-z* geroz interes historiografiko hutsa izan beharko lukeen arren. Artean hara hipotesi horren ondorio nagusia:

Si cette hypothèse générale est exacte, on pourra en conclure que *la très grande majorité (sinon la totalité) des h actuelles sont adventices* et ne se sont développées qu'à une époque relativement tardive ; et il devient assez douteux que les dialectes basques espagnols aient jamais possédé aucune aspiration (1920: 478).

Etzana nirea da; ondorenak ere badu garrantzia garaiko filologiaz, ez soilik Luchaire-ren azterketei baina baita Errioxako eta Burgosko lekukotasunei dagokionaz ere.

⁸⁵ Nago ez zaiola eman behar zuen arreta eta azterketa ondoko pasarteari, batez ere etzanean jarri dudanari:

Las fuertes, sordas y plenamente oclusivas, eran aspiradas o no, según la posición. De aquí que, en circunstancias y fecha no exactamente precisables, las aspiradas —o algunas de ellas— llegaron a aflojar la oclusión y terminaron por reducirse a *h* y naturalmente a cero en los dialectos que perdieron la aspiración e incluso en los otros muy a menudo. *Lo más probable es que este proceso se cumpliera no solamente en inicial absoluta, sino también en muchos compuestos y derivados cuando la oclusiva no se apoyaba en una sibilante —o al menos en una consonante— anterior* (FLV, 254).

⁸⁶ Saio berdeegia izan zen (Lakarra 2007c)-koa. Hasperenaren ezkererako mugimenduak alderdi horren egitura eta aldaketan kronologia aztertzen laguntzen gaitu, Lakarra (2008c)-n esaten genuen legez. Orobat, esanguratsua da gertatu diren eta ez diren erorketa eta aldaketei buruz **h₃ > h₂* maileguetan baino ez izana ere. (Lakarra 2008c)-ko §X.ean noizbait garatu nahi genukeen hots-aldaketen kronologiako lanabes gisa biltzen ditugu aurreko ataletan proposatu guztiak. Gehiena da hor ikertzeke dena.

IX. Eranskina. Aztertutako hitzen aurkibidea

-a (III),	bortz (VII),	harma (I),	ibar (II), (III), (VI),	nafar (VI),
adar (V)	deihadar (VI),	harotz (II), (VIII),	idor (II), (III),	Nafarroa (VI),
afari (VI), (VII),		harrapa (I),	ifar (VI),	nagusi (IV),
ageri (V),	edari (VI),	harroka (II),	ifini (VI),	na.u.si (IV),
agiri (IV),	egarri (IV),	haundi (V), (VII),	igerri (IV), (V), (VI),	nigar (V),
ahal (II),	eihar (IV), (V),	hautatu (II),	ihar (IV), (V), (VIII),	
ahate (II), (V),	ekai (II),	hauzi (III),	ilherrri (III),	ohol (II),
ahetz (IV), (V),	ene bada (III),	hauzo (III),	ilhotz (III),	ohore (II), (V),
ahul (IV),	erdi (VII),	hebain (I), (II),	ipar (VI),	oiher (V),
ahutz (V),	erne (V),	hedoi (II), (VII),	izana (III),	on-herran (V),
ai ene (III),	eure (III),	hego (VI),	izter (V),	
aihari (VI),	ezagun (IV),	heren (V)		polita (III),
aiher (V),		herio (I), (II), (VIII),	jagon (IV),	
aihotz (II),	fan (VI),	herri (II),	jaio (VIII),	sabai (V),
alfer (VI), (VII),	farre (VI),	herro (II),	janhari (VI),	sabel (V),
(a)mona (III),		hertz (V),	jardun (VI),	sa(i)hets (V), (VIII),
arraina (III),	gaiherdi (VI),	heuragi (II),	jario (II),	sakon (V),
arrotz (II), (VIII),	gau (VI),	hezkabia (II),	joan (VI),	samur (V),
ater(i) (V),	(g)auhari (VII),	hibai (II), (III),		samin (V),
atzapar (VII),		hidoi (II), (III),	kafia (VI),	sin-hetsi (V),
auben (VII),	-ha (III),	higuin (I), (II)	kedar (V),	sua (III),
auger (VII)	haben (VII),	hire (III),	kelder (V),	
auhen (VII)	habuin (II),	-hiri (VI),	lagun (IV),	ugatz (IV),
auher (VII)	hagin (II), (IV),	hirur (V),	legun (IV),	uholde (VI),
auzi (III),	haiotz (II), (V),	hoben (VII)	leher (V),	ulertu (V), (VI),
auzo (III),	handi (VII)	hodei (I), (II),	lehoi (I),	unai (IV),
azai (II),	*har (erak.) (III),	hogei (II),	leihor (IV), (VIII),	urgatzi (VI),
	haran (II),	hogen (II),	lurra (III),	
barazkari (VI),	haragi (II),	hor-tz (V),		zufi/zuhi (VI),
bazter (V),	harea (I), (II),	hur (III),	nabar (VI),	zufiri (VI),
bellegi (IV),	hari (=hartu) (VI),			zuhaitz (VI),

X. Bibliografia

- Agud, M. & Tovar, M., 1988-1995, *Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca*. ASJU-ren Gehigarriak, Donostia, 7 lib.
- Alvar, M. & Pottier, B., 1981, *Morfología histórica del español*. Gredos, Madril.
- Arbelaiz, J. J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de L. Michelena*. Tolosa, Kardaberatz.
- Artiagoitia, X., P. Goenaga & J. A. Lakarra, 2002 (arg.), *Erramu Boneta. Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*. ASJU-ren Gehigarriak 44.
- Azkarate, M. & P. Altuna, 2001, *Euskal morfologiaren historia*, Mundaiz, Donostia.
- Chambon, J.-P. & Greub, Y., 2002, «Note sur l'âge du (proto)gascon», *RLiR* 66, 473-495.
- Corominas, J. & Pascual, J. A., 1980-91, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madril, Gredos, 6 lib.
- Coyos, J.-B., 2001, «[Iruzkina] Peillen 1998», *Lapurdum* 6, 391-419.
- , 2006, «L'apport lexical de l'occitan gascon bearnais au basque souletin: recherche des champs conceptuels», *BMBB* 201-223.

- Elordieta, G., inpr., «Euskal azentuaren bilakaera: hipotesiak eta proposamenak». Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarreko (Iruña, 2008/X/6-10) komunikazioa.
- Fernández, B. & I. Laka (arg.), 2006, *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, UPV/EHU: Bilbo.
- Foix, Abbé V., 2003 [1885-1932], *Dictionnaire gascon-français. Suivi de son Lexique français-gascon et d'éléments d'un thesaurus gascon*. Presses Universitaires de Bordeaux.
- Gavel, H., 1920, *Éléments de phonétique basque*. Paris (Berrargitalpena RIEV 12).
- Gorrotxategi, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo, UPV/EHU.
- , 2001, «El área de Bilbao en la Antigüedad», in ZZ.EE., *Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo: 103-120.
- , 2007, «Las armas de la filología». In Lakarra, Urgell & Gorrotxategi (arg.).
- , 2008a, «Euskara zaharra». Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarreko txostena. Inprimategian.
- , 2008b, *Dictamen de Joaquín Gorrochategui a la Comisión Asesora de la Diputación Foral de Álava sobre los hallazgos epigráficos de Iruña-Veleia (Campanas 2005 y 2006)*. Arabako Foru Aldundiaren web orrian argitaratua.
- & J. A. Lakarra, 1996, «Nuevas aportaciones a la reconstrucción del protovasco», in F. Villar & J. D. Encarnaçao (arg.), *La Hispania prerromana. VI Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica*. Salamancako Unib. & Coimbrako Unib., Salamanca: 101-145.
- & —, 2001, «Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco», in F. Villar & Mª P. Fdez. Álvarez (arg.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*. Salamanca, Unibertsitatea: 407-438.
- Güter, H., 1989, «Elementos de cronología fonética del vascuence», *ASJU* 23, 797-800.
- Harris, A. C. & Campbell, L., 1995, *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge U. P.
- Hualde, J. I., 1997, «Aitzineuskararen leherkariak», *ASJU* 31: 2, 411-424.
- , 2006, «Laringalak eta euskal azentuaren bilakaera» in Fernández & Laka (arg.), 497-511.
- , 2009, «Acentuación y cronología relativa en la lengua vasca», *Oihenart* 23, 199-217.
- & Gaminde, I., 1997, «Vowel interaction in Basque: a nearly exhaustive catalogue», *ASJU* 31, 211-245.
- , J. A. Lakarra & R. L. Trask, 1995 (arg.), *Towards a history of Basque language*. John Benjamins: Amsterdam-Philadelphia.
- Igartua, I., 2002, «Euskararen hasperena ikuspegi tipologiko eta diakronikotik», in Artiagotia, Goenaga & Lakarra (arg.), 366-389.
- , 2006, «Del origen de la aspiración como elemento morfológico en vasco». In Lakarra & Hualde (arg.), 519-530.
- , 2008a, «La aspiración de origen nasal en la evolución fonética del euskera: un caso de rinoglottofilia». *ASJU* 42/1.ean argitaratzeko lana.
- , 2008b, «Algún paralelo tipológico más para la *h* vasca de origen nasal», *ASJU* 42/2, inprimategian.
- , 2008c, «Historia abreviada de la aspiración en las lenguas circumpirenaicas». Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarra (Iruña). Inprimategian.
- Lakarra, J. A., 1995, «Reconstructing the root in Pre-Proto-Basque», in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 189-206.
- , 1996, «Sobre el europeo antiguo y la reconstrucción del protovasco», *ASJU* 30, 1-70.

- , 2002a, «Ez zirenez: **TVTV eta haren lagunez: I. So bat erro disilabiko kodagabeez». *ASJU*-n argitaratzeko lana.
- , 2002b, «Etymologiae (proto)uasconicae LXV», in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (arg.), 425-442.
- , 2004a, «Etimología y reconstrucción en el campo vasco». In E. Ridruejo (arg.), *Las otras lenguas de España*, Univ. Valladolid, 41-116. Zuzendu eta zabaldua Lakarra (2008a)-n.
- , 2004b, «Bisílabos (¿proto?)vascos». In Lakarra (inprimategian).
- , 2005, «Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco», *Palaeohispanica* 5, 407-470.
- , 2006a, «Protovasco, munda y otros: reconstrucción interna y tipología holística diacrónica», *Oihenart* 21, 299-322.
- , 2006b, «*Jaun* eta *jabe*, *jaio* eta *herio*, *jin* eta *joan*... etimologiaz eta aditz zaharraz». In Fernández & Laka (arg.), 575-611.
- , 2006c, «Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco», in Lakarra & Hualde (arg.), 561-621.
- , 2007a, «Irregularidades radicales y extensiones verbales antiguas». *ASJU*-n argitaratzeko.
- , 2007b, «Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen berreraiketa: zenbait alderdi eta ondorio». Argitaratzeko in Lakarra, Urgell & Gorrotxategi (arg.).
- , 2007c, «Protovasco: reconstrucción, cronología y periodización». Deustuko Unibertsitatean emandako hitzaldia (2007ko urria); UPV/EHUko eskuizkribua.
- , 2008a, «Forma canónica, etimología y reconstrucción en el campo vasco», *ASJU* 37, 261-391.
- , 2008b, «Aitzineuskararen gramatizarantz malkar eta osinetan zehar». In Artiagoitia & Lakarra (arg.), 451-490.
- , 2008c, « $*h_3 > h_p$, $*h_2 > h_1$ eta horiei datzekien zenbait fenomeno». Baionan CNRS-ek antolatu biltzarreko komunikazioa (XII/12-13). Inprimategian *Lapurdum*-en.
- , 2008d, «Aitzineuskara». Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarraren Aktetan argitaratzeko.
- , 2008e, *Informe sobre supuestas inscripciones eusquéricas de Veleia*. Arabako Foru Aldundiarentzat egindako txostena eta haren web orrian argitaratua.
- , 2009a, «Temas para un prólogo: forma canónica, tipología holística diacrónica y reconstrucción del protovasco», *Oihenart* 23, 277-347.
- , 2009b, «Forma canónica y cambios en la forma canónica en la prehistoria de la lengua vasca». *X. Congreso de Lenguas y Culturas Paleohispánicas* (= *Palaeohispanica* 9).
- , 2009c, «Zergatik ezkerra?». Euskaltzaindiko Sarrera hitzaldia. *Euskera*-n argitaratzeko.
- , 2010, «Ohar etimologikoak *Refranes* y *Sentencias*-eko zenbait hitzez». Inprimategian Omenaldi batean.
- , inprimategian, *Raíz y reconstrucción del protovasco*. *ASJU*-ren Gehigarriak L, Donostia.
- , prest.-1, «600 etimologías y subiendo. Materiales para un diccionario etimológico vasco». Eskuizkribua, UPV/EHU.
- , prest.-2, «Antiguas y nuevas iniciales en (proto)vasco». Eskuizkribua, UPV/EHU.
- , prest.-3, «Fragmentos y forma canónica en (proto)vasco». Eskuizkribua, UPV/EHU.
- , prest.-4, «200 nuevos (antiguos) préstamos latino-románicos: transformaciones estructurales y fonotáctica diacrónica». Eskuizkribua, UPV/EHU.
- , prest.-5, «/h/ konposizioan». Eskuizkribua, UPV/HU.

- , prest.-6, «Oharrak dardarkariez». Eskuizkribua, UPV/EHU.
- & J. I. Hualde (arg.), 2006, *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask* (= *ASJUXL*, 1-2), UPV/EHU, Bilbo.
- , B. Urgell & J. Gorrotategi (arg.), inprimategian, *K. Mitxelena Katedraren II. Biltzarra (urriak 8-11, Gasteiz)*. UPV/EHU, Gasteiz.
- Lapesa, R., 1961, «Del demostrativo al artículo». Berrarg. in *Estudios de morfosintaxis histórica del español*, R. Cano eta M. Echenique (arg.), Gredos: Madril 2000: 360-387.
- Manterola, J., 2006, «-a euskal artikulu definituaren gainean zenbait ohar». In Lakarra & Hualde (arg.), 651-676.
- , 2008, «Is Basque an agglutinative language?». Santa Barbara Unibertsitateko hitzaldia.
- Martinez, M., 2006, *El consonantismo protovasco*. Doktorego tesia. UPV/EHU.
- , 2008, «Hitz-konposakera euskaraz eta aitzineuskaraz», *ASJU* 37, 2003, 1-84.
- , 2009, «El acento protovasco», *ASJU* 38, 2004, 135-206.
- Mirones Lozano, E., 2009, «*Mehe*: un apellido vasco escrito en aljamía hebraico-navarra», *FLV* 41, 117-123.
- Mitxelena, K., 1950a, «De etimología vasca». Berrarg., *SHLV*, 439-444.
- , 1950b, «De fonética vasca. La aspiración intervocálica». Berrarg., *SHLV*, 190-202.
- , 1951a, «De fonética vasca. La distribución de las oclusivas aspiradas y no aspiradas». Berrarg., *SHLV*, 212-219.
- , 1951b, «La sonorización de las oclusivas iniciales. A propósito de un importante artículo de André Martinet». Berrarg., *SHLV*, 203-211.
- , 1954, «De onomastica aquitana». Berrarg. *Lengua e historia*, Paraninfo: Madril, 409-445.
- , 1957a, «Las antiguas consonantes vascas». Berrarg., *SHLV*, 166-189.
- , 1957b, «Basque et roman». Berrarg. in *SHLV*, 106-115.
- , 1964a, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Ed. Auñamendi. [Berrarg., *SHLV*, 1-73].
- , 1964b, *Textos arcaicos vascos*. Berrarg., *ASJU*-ren Gehigarriak, Donostia 1990.
- , 1973, *Apellidos vascos*. 3. arg. zuzendua, Txertoa: Donostia.
- , 1977 [1961], *Fonética histórica vasca*, 2. arg. zuzendu eta emendatua, *ASJU*-ren Gehigarriak 4, Donostia.
- , 1977b, «Notas sobre compuestos verbales vascos». Berrarg. *Palabras y textos*, UPV/EHU, Bilbo: 311-335.
- , 1979, «La langue ibère». Berrarg., *Lengua e historia*, Paraninfo: Madril, 341-356.
- , 1981, «Lengua común y dialectos vascos», *ASJU* 15. Berrarg., *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Bilbo: 35-55.
- , 1987, *Orotariko Euskal Hiztegia-Diccionario general vasco*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, J. A. Lakarra (arg.), *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia, 2 lib.
- Palay, S., 1991, *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes*. CNRS Éditions, Paris, 3ème édition complétée.
- Peillen, Tx., 1998, *Les emprunts de la langue basque à l'occitan de Gascogne*. UNED, Madril.
- Peterson, D., 2007, «Toponimia vasca medieval: novedades del Becerro Galicano de San Millán de la Cogolla», *ASJU* 49/1, 289-322.
- Rey, A. (zuz.), 2006, *Dictionnaire historique de la langue française*. Dictionnaires Le Robert, Paris. 3 lib.

- de Rijk, R. P. G., 1970, «Vowel interaction in Biscayan Basque». Berrarg. in id *Selected Writings*, ASJU-ren Gehigarriak, Bilbo-Donostia: 39-53.
- Rohlf, G., 1977, *Le gascon. Études de philologie pyreneenne*. Troisième édition, augmentée. Max Niemeyer. Tübingen.
- Sarasola, I., 1980, «Nire/neure, zure/zeure literatur tradizioan», *Euskera* 25/2, 430-446.
- Straka, G., 1951-54, «Observations sur la chronologie et les dates de quelques modifications phonétiques en roman et en français pré-littéraires», *RLaR* 71, 247-307.
- , 1956, «La dislocation linguistique de la Romania et la formation des langues romanes à la lumière de la chronologie relative des changements phonétiques», *RLR* 20, 249-267.
- Trask, L. R., 1985, «On the reconstruction of Pre-Basque Phonology», in J. L. Melena (arg.), *Symbolae L. Mitxelena*, UPV/EHU, Gasteiz: II, 885-891.
- , 1997, *The history of Basque*. Londres, Routledge.

KLOTILDAREN MIRARIA *KLOBIS* PASTORALEAN

Ane Loidi Garitano

(Hitzerean)

Abstract

In this work, we present a small sample of the Soule Pastoral. We give two texts that narrate the same fragment of the work Klobis, taken from the XVIIIth and the XIXth century manuscripts. The strophes we have chosen describe the miracle carried out by Klotilda, King Clovis' wife. Our objective is to compare both parts. On the other hand, this work is an attempt to provide a solution to the problems that appear when transcribing this type of text into current orthography.

0. Sarrera*

*Klobis*¹ pastoralaren lau eskuizkribu nagusiak eta horietatik egindako beste bi kopia erkaturaz, Loidi (2008b)-n aipatu genuenez, gutxienez hiru motatako azterketak egin daitezke: literaturakoak, hizkuntzazkoak eta estiloari dagozkionak. Horrez gainera, eskuizkribuen arteko jatorri eta erlazio ezberdinak ikusirik, beste hiru erkaketa aukera aurkeztu genituen: hiru bertasio ezberdinen arteko erkaketak batetik, jatorrizko testuen kopia zehatz diren F eta H eskuizkribuek hurrenez hurren A eta Brekin duten erlazioa bigarrenik, eta testu beraren kopia diren A eta B eskuizkribuen artekoa, hirugarrenik.

Orduko hartan A eta B eskuizkribuen arteko aldaera nagusiak erakutsi genituen; kopiatzean nahita nahiz oharkabean egindako aldaeren berri eman genuen. Oraingoan, berriz, bi bertasio erabat ezberdin diren B eta D eskuizkribuetan jasotzen den Klotildaren miraria ekarri nahiko genuke.

Loidi (2008b)-n erkatu genituen A eta B eskuizkribuez gain, orduan ere aipatzen genuenez, baditu *Klobis* pastoralak beste bi eskuizkribu ere (C eta D). Beste testu bi horien gaia ere *Klobis* erregea denez, oro har gauza bera kontatzen dute, baina ikuspuntua nahiz kontamoldea arras ezberdinak dira. Gai beraren inguruan, besteen be-

---

* Ohore handia da niretzat pastoralei buruzko ikerketa lanetan ere hain lan bikaina egin duen Beñat Oyharçabalen omenezko liburuan parte hartzea. Eskerrik asko paratzaileei tartetxo hau eskaintzeagatik eta goraintzi omenduari. Eskerrik asko, gainera, Gidor Bilbaori, beti bezain fin, lan hau irakurri, txukundu eta hobetu izanagatik.

¹ Aurreko lanetan (Loidi 2008a-b) *Clovis*, *Clorilda*... aipatu ditugu eskuizkribuetako grafiari jarraiki. Zuzenago irizten diogu, baina, hemendik aurrera eskal grafiara ekarriak ematea. Klotildaren kasuan, dena dela, Euskaltzaindiak eskal izentzat *Klotilde* ematen badu ere, guk *Klotilda* idatziko duguk eskuizkribuetan *-a* bukaeradun forma agertzen baita nagusiki.

rri izan gabe, edo haiek kontuan hartu gabe idatzitako bi lan dira, beraz. Klobisen bizitzaren inguruko gertaera nagusiak (Klotildarekin ezkontzea, bataioa...) denek jasotzen badituzte ere egile bakoitzak bere kontatzeko modua du eta pasarte garrantzitsuetatik kanpo nahi dituenak aukeratu eta besteak baztertzeko eskua du. Loidi (2008a)-n esan bezala, horretan ere D izendatu dugun eskuizkribua da agian bereziena. Hainbatetan badirudi eskuizkribu honetan Klobisen bataioa eta Klotildarekin ezkontzea aitzakia huts direla bestelako batailak eta pasarte miragarritzkoak (Klotildarenak nahiz Martinianenak) agerrarazteko.

Lan honetan erkaketarako emango ditugun bi pasarteak, esan bezala, B eta D izendatu ditugun eskuizkribuetatik hartuak dira. Eliza bat eraikitzea erabaki du Klotildak eta horretan ari diren langileek, egarriturik, edateko ardorik ez duten artean lanari uztea erabaki dute. Eskakizun horren ondotik dator Klotildaren miraria. Eskuizkribu bietan pasarte horretara mugatu dugu hona ekarriko dugun zatia. B eskuizkribuan guztira 84 ahapaldi ditu pasarteak eta 38 bakarrik dira Dkoak. Ikusten denez, beraz, hari nagusia bietan berbera den arren, Bko kopiatzaileak askoz luzeago eman du kontaketa, besteak beste tartean satanak sartu dituelako.

Liburu honetan omentzen den B. Oyharçabalek berak (ik. Oyharçabal 1991: 47 eta hh.) aipatu zuen gai baten beste erakusgarri bat ekartzen saiatuko gara, beraz. Bi pastoralgilek, itxura batean behintzat elkarren berri izan gabe, gertaera bera kontatzeko duten modua erakutsi nahi dugu. Bere garaian Oyharçabalek bai *Xarlemaina* pastoralak (Bassagaixen eskuizkribuak) eta bai *Jundane Jakobe*-renak jasotzen duten berpiztutako urkatuaren mirariaren bi bertsoak erkatu zituen.² Badirudi kasu hartan miraria, berez, *Jundane Jakobe* pastoralari zegokiola,³ baina *Xarlemaina*-ren moldatzaile horrek ere jaso zuela. Dena dela testua erabat ezberdina da aldaera bietan: “Il est peu probable qu’il s’agisse d’une même version avec variantes de copie, car il n’y a pas un seul vers qui soit commun” (Oyharçabal 1991: 48).

Oyharçabalek garrantzia ematen dio pasarte horri, bi pastoraletan elkarren berri izan gabe egiten den kontakizun beraren oholtzaratzea dugulako eta pastoralgileek egin ohi zituzten moldaketen erakusgarri egoki izan litekeelako.⁴ Bere iritziz, testua ezberdina izanik ere, pastoralgile biek aurkezpen bertsoa eman diote gertaerari.

Guk dakargun honetan ez dira erabat gai ezberdina duten bi pastoral, sujet beraren inguruan mende erdi pasako tartearekin idatzitako bi pastoral baino. Labur bada ere, testuan eta emateko moduan dauden ezberdintasunak erakustea eta aipatutako pasarteok argitaratzea da lan honen helburua.

1. Iturriez

Loidi (2008a)-n aipatzen genuenez eskuizkribu horiek idazteko erabilitako iturri ezberdinak izan litezke kontakettetan diren ezberdintasunen jatorri. Iturri bera izanik

² Geroago Urkizuk (1996: 155. or. eta hurrengoak) ere aipatzen ditu bi aldaerak.

³ J. de Voraginek jasotzen du *Légende dorée*-ko Done Jakueri dagokion atalean; hala ere, Oyharçabalek (1991: 48) dioenez ez da hori pastoralaren iturri zuzena, hura baino osoagoa baita.

⁴ «Nous avons ainsi à le cas rare d’un même récit mis en scène dans deux pastorales de façon séparée, ce qui est un élément important pour voir quel type d’adaptation réalisaient les pastoraillers» (Oyharçabal 1991: 49).

moldatzaile eta pastorgile bakoitzak testu ezberdina lortzea ere litekeena den arren, ia seguru esan liteke bi eskuizkribu hauetan egileek erabili dituzten iturriak ezberdinak direla. Hona ekarri dugun pasartearen aukeraketan biak bat datozen arren, beste hainbat eta hainbatetan erabat ezberdin jokatu dute. Aipatutako lanean esan genuen zenbateraino den ezberdina horretan D eskuizkribua. A, B eta C eskuizkribuetan Klobisen bataioa arteko kontaketa berdintsu doa, bai ordenaren aldetik eta bai hainbat xehetasunetan. D eskuizkribuan, berriz, Klobisen bizitzaren ildo nagusietatik bereziago dauden hainbat kontaketa tartekatzen dira. Litekeena da pastorgileak, Klobisen bizitzako gertaera nagusien artean, erakargarri, atsegin edo egoki iruditzen zitzaizkion beste hainbat pasarte, handik eta hemendik hartuak, txertatu nahi izatea; baina errazago iruditzen zaigu iturriko testuan daudenak moldatuz eman izana. Pastorgile bakoitzak bere kontatzeko modua izanik ere, B eta D eskuizkribuetan aukeraturako pasarteek eta horiek antolatzeke molde ezberdinak atzean bi iturri ezberdin daudela salatzen dute, gure ustez.

Aurreko lan hartatik hona iturrien bilaketan ahalegin bat edo beste egin badugu ere, ez dugu egiteko horretan arrakasta handiegirik izan. Dena dela, argi utzi nahiko genuke pastoral honen iturritzat aipatu izan den *Miracles de Nostre Dame* bildumako “Miracle de Clovis” (aurrerantzean *MC*) izenekoak ez dela A eta B eskuizkribuen zuzeneko iturria.⁵ Mota horretako Erdi Aroko testuak ez ziren XIX. mendea arte argitaratu eta mende horretan argitaratu zen hori ere. Gainera, *MC*-ren kontaketa Klobisen bataioarekin bukatzen da eta, esan bezala, B eta D eskuizkribuek hortik aurrerako gertakariak ere jasotzen dituzte. C eskuizkribuak, gertaera nagusietan *MC*-ren kontaktarekin bat egiten badu ere, badu erabat bereizten duen pasarterik ere. Badirudi, beraz, *MC*-ek jasotzen duen tradizio beretik edan duen testuren bat izan litekeela A, B eta, neurri batean, Cren iturri. D eskuizkribuarentzat, berriz, beste iturri bat aurkitu beharko genuke.⁶ Garaiari begiratuz ere, lehen hiru eskuizkribuak XVIII. mendekoak dira eta XIX. mendekoa laugarrena.⁷

Iturrien bilaketan aipagarria da milaka haurren odoletan bainatzea sendagai bezala erakusten duen pasarteare. *MC*-n jasotzen ez den eta gainera Klobisen bizitzarekin zuzeneko loturarik ez duen gertakari bat da, C eta D eskuizkribuetan datorrena eta bietan oso ezberdin emana. Loidi (2008a)-n aipatu genuen bezala, D eskuizkribuan pastoreko pertsonaia biren gaitza sendatzeko erremediotzat aipatzen da eta Cn, berriz, San Remik kontatzen du Konstantinoplako enperadorearen legena sendatzeko erabilitako erremedioa izan zela. Beraz, batean emanaldian zehar aipatzen den gertakari bat da, eta bestean, berriz, trajerian gertatzen denaren parte da.⁸

⁵ Hérellek berak ere (1922: 696) aipatu zuen lan horren eskuizkribu bakarra ez zela 1874a arte argitaratu, eta hortaz, nekez izan litekeela euskarazko pastoralaren iturri zuzen.

⁶ Badu eskuizkribu honek, hain justu ere hona ekarri dugun pasartearen, iturri bila jarduterakoan gako izan litekeen esaldi bat ere. 572. ahapaldian Britainia aipatzen da eliza eraiki omen zuten Andelys Normandia Iparraldean dagoen arren (*Jaunak [ardua] arraro da / Bretaña üngürünian / eta partikülarski / Pariseko birian*); esaldi horrek iturri bila Britainiako misterioaren batera jo beharko genukeela adierazten ote digu?

⁷ C eskuizkribuak ez du datarrik, baina ur marketatik orain arte ikusi ahal izan dugunagatik, badi-rudi, erabilitako papera behintzat XVIII. mendekoa izan litekeela.

⁸ Pasarte horrek ere garbi erakusten ditu gertakari beraren eszenifikazio ezberdinak.

Lehen ere aipatu genuen bezala, iruditzen zaigu hainbat pertsonaia izendatzeko erabiltzen diren izenek, pasarteen aukeraketarekin batera, izan dezaketela zer esanik iturriak aurkitzeko bidean.⁹

Pasarteen aukeraketan garrantzi handia izan dezakete pastoralen moldatzaile nahiz kopiatzaileek erabilitako iturriek. Testua idaztean hartu den jatorrizko ereduak bide batetik edo oso bestelako batetik eraman dezake kontaketa haria eta horrek eragindakoa izan liteke sujet beraren inguruko pastoral ezberdinen arteko aldea. Lan honetara ekarri dugun Klotildaren miraria, esan bezala, B eta D eskuizkribuek bakarrik jasotzen dute; A eskuizkribuaren kasuan, pasterala bukatzen da kontaketa pasarte horretara iritsi baino lehen, eta ezinezkoa zen, hortaz, miraria agertzea; Cren kasuan, ordea, ez du argudio horrek balio, baina halere, Ck ere ez du miraria jaso.¹⁰

Klotildaren miraria, bestalde, ez du MC-ek ere jaso. Hérellek (1928: 128) *Petits Bollandistes* deitutako bilduma aipatzen du Klotildaren bizitzako gertaeren iturritzat. Bilduma horrek, baina, Klotildari dagokion atalean, bide batez bakarrik aipatzen du mirari hori.¹¹ Bollandistek testuak asko garbitu eta zaindu zituzten, alegiazkoegi eta miragarriegi zirudien guztia kenduz; santuen bizitzak ahalik eta zehatzen eta egiantzekoan ematen saiatu ziren. Badirudi, beraz, horregatik baztertu zela bilduma horretako Klotildaren bizitzaren kontaketatik hona ekarri dugun mirariaren pasartea. Santuaren bizitzari dagokion atalean, beraz, ez da gertaera hori jasotzen, baina Klotildaren gurtzari dagokion atalean (“Culte de Sainte Clotilde”) aipatzen du mirari hori dela-eta erromesaldia antolatzen dela Andelysen:

La Sainte avait, de son vivant, fondé aux Andelys une abbaye de filles. Pendant qu'on bâtissait, elle encourageait par toutes sortes de moyens le zèle des ouvriers. Un jour qu'ils étaient harassés par la fatigue et l'ardeur de la chaleur, elle obtint du ciel que l'eau d'une fontaine voisine aurait pour ces hommes le goût et la force du vin (*Les Petits Bollandistes. Vies des Saints*. VI. liburukia, 427).

2. Kontatzen dena

Iturriak iturri, behean transkribatu ditugun mirariaren aldaera bietan oso antzekoa da hari nagusia, goian esan dugun bezala hainbat xehetasunetan eta kontaketa beraren luze-laburrean bat ez badatoz ere. Beheko lerroetan eskuizkribu bakoitzean

⁹ Esaterako, C eskuizkribuan azaltzen diren *Aurelianus* eta *Clotillis* izenen iturrian izen horiek modu horretara idatzirik dituen testu bat izan beharko genuke, beste eskuizkribuetako *Aurelian* eta *Clotilda*-ren lekuan. Pastoralgileak *Aurelianus* eta *Clotillis* edo (seguruago) *Clotildis* dioen jatorrizko testu batetik *Aurelian* eta *Clotilda* eman ditzake, baina kontrako bidea ia ezinezko iruditzen zaigu; *Clotillis* idazten baldin badu, jatorrizkoan hori edo *Clotildis* irakurri duelako izango da. Era berean, bigarren mailako hainbat izenek ere lagun dezakete iturrien bilaketan. Dena dela, pertsonaien izenen bide honek norazko bakarrean lagun dezake, eta beti ere pastoralgileak izenak aldatu ez baldin baditu.

¹⁰ Badirudi B eskuizkribuan pasarte honek dituen sataneriak behintzat sortze lana direla, pastoraletan hain berezkoa den pertsonaia hori tartekatu baitu pastoralgileak kontaketa.

¹¹ Euskaraz ez dugu Klotildaren bizitza kontatzen duen beste testurik aurkitu. Biltzaile eta kontatzaile garrantzitsuen diren Joannateguy (1876, 1890, 1900) eta Lizarraga Elkanokoak ez dute jasotzen eta gainerako bilduma txikiagoetan ere ez dugu santu horren bizitzaren berririk aurkitu. Badirudi euskaraz santuen bizitzen bildumetarako iturri nagusi Voragine eta Ribadeneyra izan direla eta, beraz, horiek jasotzen ez dutelako, euskal bildumetan ez dela santu horren bizitza kontatzen. Pastoraletan ere ez dago santu horri bereziki eskainitakorik.

zer eta zenbat ahapalditan kontaktzen den jarri dugu, horrela eskuizkribu bien arteko aldea argiago ikusiko delakoan:

B eskuizkribua (1224-1307).

- 1224-1231. Eliza eraikitze gogo adierazi die Klotildak Injuriari eta Mameli.
- 1232-1235. Langileekin hitz egin du Klotildak.
- 1236-1240. Satanak. Lana eragotzi nahi dute eta horretarako langileak elkarren aurka jartzea bururatu zaie.
- 1241-1250. Leon buruzagiak Tabor eta Terrade lanean jarri ditu.
- 1251-1253. Satanak berriz. Langileak zirikatzen.
- 1254-1257. Liskarra langileen artean.
- 1258-1263. Leon buruzagiak berriz ere langileak bere lekura ekarri ditu. Elkarri pot egin eta lanean hasi dira.
- 1264-1265. Langileak egarri dira.
- 1266-1273. Satan berriz langileak zirikatzen.
- 1274-1277. Klotilda lanaren berri jakin nahian. Langileak kexu dira.
- 1278-1281. Florinda eta Klotilda. Ardorik ez da inguruetan.
- 1282-1287. Klotildak Jainkoari erregutu dio.
- 1288-1290. Ardoa iturritik.
- 1291-1292. Langileentzat ardo izango den iturriko ura eman die Florindak langilei.
- 1293-1304. Langileek, mesfidati hasieran eta miretsirik ondoren, edan dute ardoa Klotilda goratuz.
- 1305-1307. Lana amaitu artean ardoa izango dutela agindu die Klotildak langilei.

D eskuizkribua (553-590).

- 553-559. Klotildak langilei dei egin eta eliza bat eraikitze eskatu die.
- 560-562. Langileak neurriak hartu eta lanean hasi dira.
- 563-571. Langileak egarri dira, eta ardorik ez badute ez dutela lanik egingo adierazi dute.
- 572-576. Klotildak Jainkoari erregutu dio ardo pixka bat eman diezaion langileek lanean jarraitu ahal izan dezaten.
- 577-580. Uriel aingerua agertu zaio eta miraria egin ahal izateko hagatxo bat eman dio.
- 581-583. Miraria. Klotildak haitza hagatxoarekin jo du eta bertan ardoa ematen duen iturria sortu da.
- 584-586. Horditu gabe edan dezatela eta gero lanean has daitezela esan die Klotildak langilei.
- 587. Langileak lanean hasi dira. Eliza eraiki dute.
- 588-590. Elizarekin pozik dago Klotilda eta lansariarekin gustura langileak.

Ikusten denez, D eskuizkribuak Bk baino azkarrago eta ingurumari gutxiagorekin kontaktzen du miraria. Ez dakar alferrikako elkarrizketa eta luzagarririk. Inguruko gehigarri eta eranskinez gain, ezberdinak dira mirariari berari dagozkion xehetasunetan ere: eskuizkribu zaharrenean Klotildak Jainkoari erregutze hutsarekin azaldu da iturria, eta bestean, berriz, Uriel aingeruaren bitartez,¹² hark Klotildari emandako hagatxoari esker lortu da ardoa isurtzen duen iturria.

---

¹² Gogoan izan behar da Zuberoako pastoraletan ez dela Jainkoaren agerpenik egiten; haren lekuan aingeruak azaltzea, berriz, ohikoa da.

Miraria gertatu ondoren, D eskuizkribuan eliza bukatuik “erakusten” zaigu; Bn, berriz, ez da horren berririk ematen; miraria erakutsaraztea zen pasarte horretan eliza eraikitzea bera baino garrantzitsuago.

Trajerian pasarte honek duen lekua ere ezberdina da eskuizkribu bietan. B eskuizkribuan, Klobis hil ondorengo gertakaria da, behean transkribatu dugun 1236. ahapaldian ikus daitekeenez; trajeriak guztira 1405 ahapaldi ditu eta, beraz, bukaera aldekoa da pasarte hau. Beste eskuizkribuan, berriz, guztira 1419 dira eta, hortaz, trajeriaren lehenengo erdian gertatzen da. Gainera, Klobis artean bizirik da 588-589 ahapaldietan ikusten denez.

Satanerietan dago bi pasarteen arteko beste ezberdintasun bat. B eskuizkribuan hiru aldiz azaltzen dira satanak tarte horretan, eta Dn, berriz, ez dago horrelakorik mirariari dagokion pasarteetan. B-ko satanek, gainera, nolabait parte hartzen dute istorioan. Satanek eta Buljiferrek bertatik bertara zirikatzen dituzte Terrade eta Tabor igeltseroak; eliza eraiki behar duten langileak zirikatu eta bata bestearen kontra jartzeko asmoarekin azaltzen dira, lanak aurrera egin ez dezan. Egia esan, satanek eta igeltseroek ez dute zuzenean elkarrekin hitz egiten, ez baitago batzuen eta besteen arteko elkarrizketarik, baina Satanen hitzek eragina dute langileen jarreran eta jokamoldean.¹³

Badirudi, beraz, sataneriak tartekatzean dagoela eszenifikazioari dagokionez testu bien arteko alderik handiena. Kontaketaen xehetasunez gain satanen partehartzeek sortzen dute antzespenean ezberdintasuna.

3. Testuak

Hona dakartzagun testu zatiak, esan bezala, *Klobis* pastoralaren bi eskuizkribu-tatik hartuak dira. Lehenengoa aurreko lanetan ere B izena eman diogun eskuizkribukoa da (J. C. D’Etchevers, 1799). Eskuizkribu hori gaur egun Mauleko Peyrot anderearen etxean gordetzen da.¹⁴ Bigarrena, berriz, Donostiako Koldo Mitxelena Liburutegiko Julio Urkixoren bildumakoa da, guk D izenez aipatzen dugun eskuizkribukoa (J. P. Busson, Atharratze 1858).

¹³ Pastoraletako satanen lana ikusleei barre eragitea, dantzan eginaz ikuskizuna arintzea eta gainerako arizaleei atsedean ematea da batez ere. Lan hori, ordea, bi modutan egin liteke. Hainbatetan sataneriak trajeriatik guztiz kanpo dauden etenak edo partehartzeak dira; satanak azaltzen direnean kontaketa eten egiten da eta hauek dantzan egin, gordinkeriak esan eta elkarrekin istilu eta liskarrak izaten dituzte, besterik gabe. Horrelakoak dira, esaterako, D eskuizkribuko Satanen hainbat eta hainbat agerpen: ikusleekin jarduten du, herriko neskei buruzko iruzkinen bat egiten du, dantza saio bat eskainiko diela esaten die, edo, besterik gabe, gordinkeriak eta zatarkeriak esan ondoren, etorritako bidetik alde egiten du. Beste batzuetan, baina, satanak nolabait trajeriako pertsonaia-edo bihurtzen dira, badute kontaketa-aren harian gorabeherarik; eta beste pertsonaiek zirikatzen dituzte. Hala ere, oraingo honetan ikusi dugun bezala, gehienetan ez dute pertsonaiekin zuzeneko elkarrizketarik. Bada, dena den, pastoraletan satanen eta pertsonaien arteko zuzeneko elkarrizketarik ere. *Sainta Catherina* pastoralean (ik. Loidi 1996), esaterako, santuak zuzenean erantzuten dio Satani honek zirikatzen duenean (466-473), eta enperadorearen zerbitzari izandakoekin ere zuzenean hitz egiten du eta bere zerbitzura hartzen ditu (856-889).

¹⁴ XIX. mendean Francisque Michelek izan zuen eskuartearen eta XX. mendean hasierarako F. Larrue mediku zuberotarraren bildumakoa zen. Bilduma horretatik berreskuratu zuen Peyrot anderearen aitak mediku euskaltzalea hil zenean. Esker ona agertu behar diogu Peyrot andereari, eskuizkribua ikusten eta erabiltzen utzi digulako eskuzabaltasunez.

Goian esan bezala B eskuizkribuko pasarteak 84 ahapaldi ditu (1224-1307), eta 38 (553-590) Dkoak.

Orain arteko beste lan batzuetan (Loidi 1996 eta 2004, eta are Bilbao 1996) eskuizkribuen transkripzio filologiko ia paleografikoak argitaratu baditugu ere,¹⁵ oraingo honetan ariketa bat egin nahi izan dugu, ikusteko zein diren grafia gaurkotzean sortzen diren arazoak, jakinik orain hartu ditugun erabaki batzuk agian ez direla egokienak. Gure ustez, beste transkripzio mota hark (transkripzio paleografikoak, edo transkripzio filologiko ia paleografikoak) joan behar du aurretik pastoralen testuak argitaratzean, hizkuntzari buruzko ahalik eta informazio gutxien galtzeko; baina, hartan oinarriturik, beste urrats bat ere eman behar da noizbait, pastoralen testuak ortografia gaurkotuan eman eta publiko zabalagoarentzat ere irakurgarri egiteko.

Artikulu honek saio bat egiteko eta grafia gaurkotzean sortzen diren arazo batzuk mahai gainean jartzeko aukera egokia eskaintzen duela iruditu zaigu, ia paraturik ditugun transkripzio paleografikoak oraindik argitaratu gabe badira ere.

Lehenengo-lehenengo puntuazio ikurrak ezarri ditugu eta hitzak gaurko idazkeraren arabera banatu ditugu. *ezpadiüzie, eztirot, eztiüdalakoz, eniz, eztakika*, edo *etzüüügü* bezalakoetan, aldaketa fonetiko edo kontrakzioen bat dagoenean, loturik utzi ditugu. Arrazoi hori dela eta ezberdin idatzi ditugu *ürkarazi* (1259) eta *ürka eraziren* (1247).

3.1. Bokalak

Eskuizkribuko bokalen ordainak ematerakoan, oro har, ez dugu arazorik izan: <a> *a*, <e> *e*, <i, y> *i*, <o> *o*, <ou> *u* eta <u> *ü* eman ditugu. <entepreneur> eta <malheur> bezalakoetan azaltzen den <eu> ere *ü* eman dugu (hitz horiek berak <inteprenur> eta <malhur> grafia ere badute eskuizkribuetan).

Eskuizkribuetako *o* / *ou* grafiekin izan ditugu zalantzak: B eskuizkribuan, esaterako, <onxa> (gehienetan) eta <ounxa> (gutxiago) azaltzen dira; kasu horretan *o* transkribatu dugu <o> dakarrenean, eta *u*, berriz, <ou> dakarrenean, nahiz eta jakin <o> grafiak /u/-ren balioa ere izan dezakeenez, kasu guztietan *untsa* ere transkribatu zitekeela. Beste horrenbeste egin dugu <contentamentu>, <convertitu>, <fondatu>, <contre> eta <noblia> bezalakoetan ere.¹⁶

-e eta *-a* bukaerak eskuizkribuan agertzen diren formetan eman ditugu, ez baitakigu ziur zelan irakurtzen ziren. Klotilderen kasuan, esaterako, oharretan *Clotilde* azaltzen da gehienbat B eskuizkribuan, baina testuan *Clotilda*, *Clotildaq...* Gehienbat emakumeen izenetan agertzen dira, baina baita bestelakoetan ere: *madama* / *madame*, *retira* / *retire*.

¹⁵ Erdiko bidea da, nolabait esatearren, lan horietan hautaturikoa. Bi muturretan dira B. Oyharçabalen lan klasiko ahaztezina (Oyharçabal 1991) eta P. Urkizuren oraintsukoa (Urkizu 2007). Oyharçabalen bidea erabat zuhurra eta kontserbatzailea da: transkripzio paleografiko zehatza. Urkizuren bidea, inongo ohar paleografikorik gabe testua ortografia gaurkotuan eskaintzea (askotan transkripzio arretagabean), beste muturrera doa, gure ustez jauzi handiegia emanez.

¹⁶ Biarnesaren grafia sistema zaharretik hainbat euskal testutara pasatu zen grafia berezitzat aipatzen du Mujikak ere bere tesian (2002: 27) idazkera hori.

iturri hitzari dagokionez, B eskuizkribuan <ithurrity> eta <ithurrian> azaltzen da bi aldiz, horietan *i-* transkribatu dugu, beste guztietan <uthurri> dakar eta *üthürri* eman dugu.

3.2. Kontsonanteak

Atal honetan herskari belare hasperendun eta hasperengabeen arteko bereizketa izan da buruhauste gehien eman diguna. Azkenean eskuizkribuetan <kh> grafia duten hitzetan bakarrik eman dugu guk ere *kh*; <c^{a,o,u}>, <qu^{e,i}> nahiz <k>, berriz, *k* transkribatu ditugu. D eskuizkribuak nahiko sistematikoki markatzen du kontsonante hasperenduna <kh> grafia erabiliz; B eskuizkribua, berriz, ez da hain sistematikoa hasperen hori markatzerakoan, baina guk bientzat bide bera aukeratu dugu.¹⁷

Gainerako herskari hasperendunak ere eskuizkribuan <h> dakartenean hala eman ditugu guk ere (*phentsamentia*, *phakü*, *pharka*, *othoi*, *othe*, *üthürri*...). <lh>, <rh> eta <nh> multzoak ere *lh*, *rh* eta *nh* eman ditugu eskuizkribuak hala dakarrenean (*bilho*, *belharika*, *ürbent*, *berhala*, *erhoren*, *mahantzen*, *sinbesten*, *anhartio*...).

Txistukarrietan, oro har, <s> eta <ss> grafiak *s* transkribatu ditugu, <ch> *x* eman dugu eta <ç> edo <c^{e,i}>-ren ordain *z* eman dugu. <ç> edo <c^{e,i}>-ren kasuan *n*, *r* eta *l*-ren eskuinean *tz* eman dugu <ençun>, <minça>, <cençu> edo <hilcera> bezalako hitzetan; hala ere *abanzatzen*, *pazenziareki* eta *delijenzia* utzi dugu <abançatcen>, <pacenciarequy> eta <deligencia>¹⁸ dioen lekuan. Afrikatueta <tc> edo <tç> dakarren lekuan *tz* eman dugu, <tch> dakarren lekuan *tx* eta <x> dakarren lekuan *ts*. Hitz bukaerako txistukari afrikatueta *bakoitz* eta *hanitz* bezalako hitzetan badira zalan-tzak eskuizkribuetan; horietan *-tz* nahiz *-tx* eman dugu unean uneko grafiaren arabera: <-tz> dakarrenean *tz* eman dugu eta <-x> nahiz <-ts> dakarrenean, berriz, *-tx*.¹⁹ Zenbaitetan, hitz bera modu bat baino gehiagotan idatzirik azaltzen denean grafia bakarrera biltzen saiatu gara; hala egin dugu, esaterako, B eskuizkribuko <suraç> (1252) eta <çur> (1254), <eliça> (1226, 1233), <elisa> 1237 eta <elisça> (1238), <sourça> (1288) eta <sourssa> (1292) hitzekin: *zur*, *eliza* eta *sursa* eman ditugu. Herskari aurrean gertatzen den txistukarien asimilazioari dagokionez (*gaiski*, *biskar* eta *aiskora* bezalakoetan) eskuizkribuan azaltzen den forma gorde dugu sistematikoa denean. Bukatzeko, <afflicione> bezalako grafia etimologikoetan *-zione* eman dugu.

Kontsonante bustiei dagokienez, <gn> dakarrenean *ñ* aldatu dugu eta <travallatu>, <faillitcera>, <bouteilla>, <miracuillia> edo <huillant> bezalakoetan *ill* eman dugu guk ere, nahiz eta jakin *-i-* gabe ere eman zitekeela. B eskuizkribuak <miraculu> bustidurarik gabe dakarren adibideetan hala eman dugu guk ere.

Oharretan frantsesez ematen diren hitzak ere egungo ortografiaren arabera eman ditugu (<agenous> *à genoux*).

¹⁷ Ikus, esaterako, *ükanen* (1268 <ukanen>) baina *ükhaiten* (1276 <ukhaiten>) B eskuizkribuan.

¹⁸ B eskuizkribuan, <deligencia> dakarrenez *delijenzia* eman dugu eskuizkribu honetako bi adibideetan.

¹⁹ Ik. D eskuizkribuko *hanitz* hitzari buruz 581. ahapaldiari egin diogun oharra.

4. Transkripzioak**B eskuizkribua (1224-1307)²⁰**

[G]²¹ *Mamel, Nestorin, Aurelian, Florinde, Klotilde jalki. Azken biak jar.*

KLOTILDE

1224 Heriua zait hüillantzen,
harek benai lotsatzen,
eztüdalakoz aski ontsa
Jinkua zerbützatzen.

1225 Behar düt egin karitate
eta beste zerbait obra hunik,
inütilki nure denbora
oro igaran gabetarik.

1226 Behar deitazie erakarri
enteprenür, mazon eta maiastrü;
nahi düt eliza bat
hiri huntan bastitü.

INJURIEN

1227 Zure phentsamentia, madama,
ezinago düzü jüstua;
admiratürük düzü izanen
Jinko egiazkua.

1228 Khortiaren erdian diren
plazer eta solazetan
bere bihotzak dütie hanitxek
korronpitürük haietan.

1229 Bena zü relijioniari, madama,
osoki estekatürük zirade;
hanitz obra hun egiten düzü,
debeiatü gabe behin ere.

KLOTILDE

1230 Mamel, juan zite langile
eta inteprenür xerka,
bai eta sala huntara
bertan erakartera.

MAMEL *xapela eskian.*

1231 Madama, banuazü;
delijentzia dit eginen,
bai eta mementian
zitit erakarriren.

Mamel juan xerka eta jin mementian.
[D] *Mamel, Tabor, Terrade, Leon.*

LEON *xapela eskian.*

1232 Erregiña illüstria,
salütatzen zütügü;
zure meziala huna
jin izan gütüzü.

KLOTILDE

1233 Jaunak, honki jin,
zien beharra banian;
eliza bat nahi nüke
heben eragin presentian.

LEON

1234 Madama, mementian
debisa diret emanen,
bai eta lana ere
gero bertan eraginen.

KLOTILDE

1235 Hots, arren, jaunak, delijentzia
egin ezazie bertarik,
zeren eta ezpeita
denbora galtzekorik.

Oro retira. Sonez.
Buljifer, Satan jalki.

SATAN

1236 Klobis bugre harek
biskarra hautse dik,
bena orano erregiña
hor diagü bizirik,

1237 zointan orai nahi beitü
eliza bat fonda erazi,
eta kartiereko langiliak
han travailla erazi.

1238 Bena ni bizi baniz
behar die samürtü,
moien harez eliza
ezpeita izanen fondatü.

²⁰ Eskuizkribuan 1227, 1228 eta 1229 aha-
paldiek goitik beherako marra bat dute.

²¹ Arizaleek eskuinetik, ezkerretik ala erditik
sartu behar duten adierazteko G[auche], D[roit]
eta C[entre] markak ditu eskuizkribu honek di-
daskalien ondoan.

BULJIFER

1239 Hori abis huna düzü;
ditzagün tenta mementian,
eta gero batak bestia
erhoren beitu agian.

1240 Bena, hots emazü orai
lehenik baraskaritera,
goserik han ere ezpeitüü
eginen hanbat katüra.

Satanak retire. Sonez.

[D] *Tabor, Terrade, Leon jalki. Lehen
biak aiskorekin.*

LEON

1241 Jaunak, haur düziela plana
eta debisa eskiribüz,
aïsa eginen beituëie
lana huni bürüz.

1242 Kontentamentü emaiteko
gisako lana egizie,
eta oroz gaineti solido
eta bertan travailla zitie.

TABOR

1243 Jauna, lanaren egitera
gütüzü manhatzen;
zer phakü ükhanen dügün
eztüzü, aldiz, erraiten.

1244 Uste düzia aski dela
langitera manhatzia
akordatü edo erran gabe
zer ükhanen dügün phakia?

LEON

1245 Ale, inpertinenta!
eta hiri deia mintzatzia,
erregiñaren odrez
denian obraia?

1246 Eztakika ezi tatsa
jenerala badela
eta hari bethi ere
konformatü behar dela?

1247 Hori izanen dük kestionia,
preso behait ezar eraziren
eta gero heltü bada
bihar ürka eraziren.

TERRADE

1248 Jauna, othoi, grazia!
Othoi, pharka izozü
eta oro zure obedient
bethi izanen gütüzü.

1249 Trabaillatüren gütüzü
deüs ere erran gabe
eta deüsetan ere
seküla plaiñitü gabe.

Leon retira. [D]

TABOR *mintza.*

1250 Alo, dügün has obraia
eta erakats gure jakitia,
gure adrezia mündü oroz
izan dadin estimatia.

*Has elizaren bastitzen.
Satan bera jalki.*

SATAN

1251 Terrade, hire lagünak
eztik deüs ere balio;
horreki eztük elizarik
seküla fondatüko.

1252 Horrek etzakik zurak
nula behar dian lanthü;
hori eztük maiastürü
seküla travaillatü.

1253 Emok aiskora horrez
bürüti behera bat
eta, *fera foutre*, igor
bertan beste mündialat.

Satan retira.

TERRADE

1254 Zur horrek eztük behar
ezari gisa hortan;
hik eztakik deüs egiten,
ez zer ari hizan.

TABOR

1255 Ale, asto-bürüa! Hiaurek
seküla eztük ikhasten,
phiko baten behar bezala
ez gisaz emaiten.

1256 Hiri deia eman eni
deüsetan rebokatzia?
Güti sarritan aiskora hunez
trenka nitzirok büria.

TERRADE

1257 Ale, banitatus xarra!
Jakin behar diagü;
perrüka nahi deriat
orai untsa aphaintü.

Has bilho thirakan.

[D] *Leon jalki; eman kana kaldü.*

LEON

1258 Ale, kokiak, zer da haur?
Aleta jakinen düzie;
alo, jaunak, jalkirik
atzaman itzazie!

1259 Nahi düüt ürkarazi
erremisionerik gabe;
ale, fripuak, sarri
dolütüren zaizie.

Biak belharika.

TERRADE *à genoux.*

1260 Jauna, othoi, pharka,
Jinkuaren izenian;
etzütügü ofentsatüren
haboro seküla bizian.

1261 Baketüren gütüzü
eta bake izanen,
khexatzeko süjetik
ezteizügü emanen.

LEON

1262 Alo, arren, jaiki zitie
eta algarri pot egin
eta azota eraziren zütiet
lehen bilhakutzen zirenin.

Pot egin.

[D] *Leon retina. Sonez.*

TABOR

1263 Bake giren gero
behar diagü egin lan,
bai etare eliza bastitü
ahal bezain bertan.

Sonez. Trabailla.

TABOR

1264 Aiei! Ala ekhi berua,
eta nik egarri handia!
Kolpü bakoitx edan nirok
balin banü pinta erdia!

1265 Ardurik, othian, orai
eztüguia haboro ükhanen?
Oro ütirik hebeti
güti sarritan nük juanen.

Satan bera jalki.

SATAN

1266 A, miserable,
erho, bürü-nahasiak!
Balima sarri biak
hilen zütie egarriak!

1267 Ontsa zentzü gabe
izan behar dik gizonak,
gisa hortan inütikli
trabaillatüren denak.

1268 Hots emazie eneki,
lan triste hori ütirik;
seküla ezüzie ükanen
hor ariz profetitirik.

TERRADE

1269 Tabor, nahi düka,
lan haur kitatürik,
xerka dezagün beste
hobeki izateko biderik?

SATAN

1270 Bai, jaunak, hobe düzie;
ez egin phikorik haboro,
nik emanen deiziet diharü
nahi düziena oro,

1271 bai etare edatera
ardu nahi düziena,
solamente sekülakoz
üzten badüzie lana.

1272 Ni banua aitzina
arduaren idokitera;
zentsürrik badüzie, ziek ere
jinen zirie edatera.

Satan retira.

TABOR

1273 Hots emak, bego!
eztezala egin phikorik.
Ni ja enük egonen
haboro edan gabetarik.

Florinde, Klotilda jalki. [G]

KLOTILDE

1274 Jaunak, obrajia
abanzatzen düzieia?
Eta sarri fidable
izanen othe da?

TABOR

1275 Madama, nula nahi düzü
hula travailla gitian?
Egarriak hil hüillenik
gütüzü aspaldian,
1276 hur gaistuak gaitz egiten,
ardurik, aldiz, ez ükhaiten;
madama, lan güti dizügü
gisa huntan eginen.

1277 Etzekit ala ezteiküzün
ardurik batere igorten
ala dien ekharlek berek
bide huntan edaten.

KLOTILDE

1278 Florinda, zer erran nahi da
plainta horik diradian
eta ene langiliak
patitzen dien travaillian?

FLORINDE

1279 Madama, hanbat düzü
aurthen ardua arrarotü,
nun fornizaliak ezin
probeditzen dütüzü.

1280 Iseiatü dizie, madame,
nuntipaiti erakarera,
bena batere eztüzü heltü
deüs fortünarik egitera;

1281 eta ezin egiten dizie
ahala beno haboro,
egin onduan phentsa
ahal iseiak oro.

KLOTILDE *à genoux.*

1282 O, Jaun jüstua, othoi,
züik sokorri nezazü
eta zure grazia handiaz,
othoi, probedi nezazü.

1283 Kanako ezteietan ere, Jauna,
egin zünian mirakülü,
nun ardu güzia oro
izan beitzen faltatü.

1284 Hur xahia ardotara
zünian konberti erazi
eta han ziren jentiak
oro kontenta erazi.

1285 Photere bera, Jauna,
egun²² ere badüzü.
O, Jinko egiazkua, arren,
othoi, fabori nezazü!

1286 Jüsto bada ene galthua,
Jauna, entzün nezazü,
eta ene langilen egarria,
othoi, idoki ezazü.

1287 Zuretako inposiblerik,
Jauna, deüs ere ezpeita,
zure probidentzia handian
hartzen dit esparantxa.

Ardua jalki ithürriti.

KLOTILDE

1288 O, graziazko üthürria,
sursa miraküülluskua,
züik probeditzen düzü,
o, ezpiritü egiazkua!

---

²² <egoun> da eskuizkribu honetako forma
bakarra; beraz, *egun* transkribatu dugu eta ez *egün*,
zubereraz ohiko den bezala.

1289 Nurk zintzake, Jauna,
aski laida edo remestia?
nula daite aski admira
egun zure maiestatia?

Xüti.

1290 Florinde, har ezan bertan
hur huntarik buteilla bat
eta gero eraman
langile horietalat.

Klotilde retire. Sonez.

*Florindak buteilla betha ithürrian eta
eman edatera.*

FLORINDE

1291 Jaunak, orizie edatera
ardu hun batetarik,
erregiñak igorten deizie
buteilla haur betherik.

1292 Üthürri bat sorthü da
sursarik etzen lekian;
hanko hureti da, bena
ardua date agian.

TERRADE

1293 Anderia, eztizü horrek
aperentzia handirik,
bena zer ere beita
xeste phürü behar dit,

1294 ezi hanbat nüzü
aspaldian egarri,
faillitzera beininduan
edo hiltzera sarri.

Edan eta mintza.

TERRADE

1295 A, zer ardua den!
A, zer arduaren gozua!
Azkartzen beitiü ezipiritia,
indarra eta gogua.

1296 Tabor, xeste ezak,
eztük edan hulakorik,
hain aphürrek estomaka
gozatzen dian ardurik.

Taborek edan.

1297 Ala gaiza huna!
Ala ardu mirakülia!
Posible deia, othian,
hain ardu hunik izatia?

1298 Bai, hunek dütü, hunek,
flakiak azkartüren,
eta lotsa diradianak
oro korajatüren.

Florinde retire.

TABOR *mintza.*

1299 Bena ezin sinhesten düt
üthürri hartürrik dela,
ez hulako edatekorik
lürreti jalkiten dela.

1300 Hots, Terrade, guazan
üthürri haren ikhustera,
eia posible denez
osoki segürtatzera.

Juan üthürri eta xesta.

TERRADE

1301 A, ikhusten dizügü
Jinkuaren mirakülia,
eta gure erregiñaren
jüstotarzün handia!

1302 Mündian delarik hura
dük pharadüsiaren erdian,
bethi edireiten beita
Jinkuaren grazian.

Klotilde jalki haietara. [G]

Tabor eta Terrade belharika.

TERRADE *à genoux.*

1303 Erregiña noblia,
othoi, pharka izagüzü
zure kontre girelakoz
egun gaiski mintzatü.

1304 Ikhusten dizügü segürki
gaiski egin dügüla,
eta Jinkua ere bentürüz
ofentsatü dügüla.

KLOTILDE

1305 Jaiki zitie eta eni
ez seküla belharika;
Jinkuari baizik ezta zor,
jaunak, sümisione hura.

1306 Mündian behar da jakin
zerbait phenaren sofritzen,
aflikzione süerte ororen
pazenziareki pairatzen.

1307 Eta eliza ürhent artio
ardu hortarik düzie ükhanen,
zeren üthürri hartan
anhartio ezta faltatüren.

Klotilde paseia. Sonez.

Beste biak retina. [D]

D eskuizkribua (553-590)

[27.2]²³

Klotilda jalki bera eta mintza.

553 Nun ziradaie, ubrierak?
Ager zitaie berhala;
behar deitadazie egin
Saint Pierraren eliza.

*Mazerona, Godolena eta Nizeta jalki.
Nizeta mintza ubrier-arropan, Mazerona
harrigile-martelü bateki, bestiak aiskoreki,
erregla eta sega eta konpasareki.*

NIZETA *mintza.*

554 Zer plazer düzü, madama,
oihü presant hortan?
Badüzia, aments, malhürrik
zure persunan?

KLOTILDA *mintza.*

555 Jaunak, ezta malhürrik;
nahi züntiedan mintzatü;
Saint Pierraren eliza
behar düzie konstruitü.

556 Othoi, har ezadazie
entrepresa güzia;
segür emanen deiziet
behar den diharia.

NIZETA *mintza.*

557 Madama, emadazü
hamar milla libera
plazer balin badüzü,
Frantziako muneda.

*Klotildak mursa handi bat idoki. Nize-
tari eman bresetaren erraitiareki.*

558 Orizie, jaunak,
erran den diharia,
bena, othoitzen zütiet,
gero untsa travailla.

559 Ezpadüzie aski,
gero haboro ükhenen düzie;
erran bezala, jaunak,
delijenzia egizie.

Klotilda retina.

MAZERONA *mintza.*

560 Jaunak, behar dügü
hasi travaillatzen,
manü ükhenaren
bertan etsekütatzen.

[28.1]

561 Marka ezagüzü, Nizeta,
bastizaren handigua,
eta untsa har ezazü
behar den mesüra.

*Nizetak erregla eta konpasa har eta
mesüra gainti orotarar, eta mesüratü on-
duan mintza.*

562 Jaunak, hebetxe eliza
behar dügü bastitü;
nik segür mesürarjia
untsa hartü düt.

²³ Eskuizkribu hau orrialdeka zenbakitua dago; kako artekoak orrialdearen zenbakia eta zutabea (1 ezkerrekoa eta 2 eskuinekoa) adierazten ditu. X txiki batez markatuta daude eskuizkribuan 559, 573, 576, 580, 582, 585 eta 586 aha-paldiak.

Has oro langiten eta gero jar oro. Has jaten eta Nizeta mintza.

563 Jaunak, eztirot jan
hanbat niz egarri;
Klotildak ezteita nahi
ardu xorta bat igorri?

564 Bestela eztirot nik
phikorik emanen,
ezpadüt zunbait
ardu xorta edaten.

GODOLENA mintza.

565 Segür, Nizeta, hik
untsa arrazu dük;
gisa huntan traillaitezkoz
ardu edan behar diagü gük.

566 Ezpadeikü Klotildak
emaiten ardurik,
eztiagü gük ere
lan hunen beharrik.

567 Jaunak, armak hartzen dütüt;
eniz traillaatüren;
lana egin unduan düt
esker gaiztua ükhenen.

Jaiki. Armak har. Paseia.

568 Eta hola zer profetiü,
heben zapartatürrik!
Ene amak ezti sorthüren
segür beste semerik.

MAZERONA mintza.

569 Godolena, segür hik
untsa arrazu dük,
zapartatürrik ere heben
gero profetiürrik eztiük.

570 Nik ere eztiat
phikorik emanen,
Nizeta, ezpadeiküzü
ardu hunat ekarten.

[28.2]

Klotilda jalki.

NIZETA mintza.

571 Madama, langile hoiek
etziztadatzü nahi traillaatü,
ardu xorta bat hunat
igorten ezpadeiküzü.

KLOTILDA mintza.

572 Jaunak, arraro da
Bretaña üngürünian
eta partikülarski
Pariseko hirian;

573 bena Jinkuaren moianez
nahi düt iseiatü,
eliza saintü haur
izan dadin fundatü.

Belhariko mintza.

574 Jinko zelietakua,
othoi, ikhus nezazü;
zure photere handia
heben heda ezazü.

575 Emadazü ardu xorta bat,
Jesüs, zure photerez,
langile hoiek edan dezen
traillaü hunen egitez.

576 Bestela ikhusten düzü
üzten diela traillaia,
eztela finitüren
gure eliza saintia.

*Aingürü Uriel jalki bageta bat eskian,
eta mintza. Klotilda egon belhariko.*

577 Konsola zite, Klotilda,
Jinkuak entzün zütü;
behar diren moienak
eneki igorten deitzü.

578 Har ezazü bageta haur
eta jo arroka hori,
agertüren zaizü üthürri bat
oro ardutan zuri.

579 Ber bagetaz Moisa
izan züzün zerbütatü
nuiz eta israelitak beitzütian
egarriak faillitü.

580 Ükhen ezazü koraje,
bai eta berthüte;
konplitürük izanen da
nik errana heben.

Klotildak bageta har. Uriel aingüria retira.

KLOTILDA *mintza.*

581 Esker hanitx²⁴ deizüt,
Jesüsen aingüria,
zü ziradienaz geroz
ene begiraria.

[29.1]

582 Pharkamentü galtho nauzü
jarririk belhariko,
zeren zü beitzira,
jauna, ezinago jüsto.

Jaiki eta jo arroka bagetaz eta mintza.

583 Arroka, obedi nezak,
emadak ardu xorta bat;
Jinkuaren photerez,
bertan üthürri bat.

*Xiringa batez eman ardu üthürriaren
imitatzeko eta Klotilda mintza.*

584 Jaunak, hüillant ziteie
edatera arduatik,
bena begira, othoi,
jente hunak, orditzetik.

585 Jinkuak emaiten dü
gaiza ororen argi,
partikülarski bihotzez
hari egoiten denari.

586 Jente hunak, adio,
orai travailla ziteie;
Jinkuaren miraküillia
ikhusi düzie.

Klotilda retira.

NIZETA *mintza.*

587 Jaunak, ardua badügü
dezagün orok edan
eta gero travailla
orai instantian.

Edan orok eta travailla. Egin eliza.

*Klobis eta Klotilda jalki, Nizeta min-
tza.*

588 Horra, haur düziela
erran den eliza,
untsa konstrütürük
gük hitz eman bezala.

*Klobisek eta Klotildak egin so hanitz
elizari.*

KLOTILDA *mintza.*

589 Jente hunak, kontent niz
ziek egin obrajiaz;
arauz, kontent ziradaie
ziek ere zien phakiaz.

NIZETA *mintza.*

590 Bai, ni ere kontent niz
ziek eman phakiaz;
pharkatüren deitadazie
ene nabastarriaz.

²⁴ Esquizkribuan <hanix> dator gehienbat eta <hanitz> gutxi batzuetan; eratorpen atzizkiekin <hanitch-> azaltzen da hirutan eta <hanix-> behin. Goikoa da <hanits> dioen kasu bakarra, beraz, *hanitx* idatzi dugu. 588-589n <hanitz> daren lekuan *hanitz* eman dugu.

Aipatutako bibliografia

- Bilbao, G., 1996, «Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastorala (1793)», *ASJU* XXX-1, 239-332.
- Coyos, J.-B., 2002, «Zubereraren idazkeraz: fonetika, fonologia eta ortografia», *Lapurdum* VII, 201-219. <http://lapurdum.revues.org/index_1088.html>.
- Guérin, P., 1880, *Les petits bollandistes. Vies de Saints de l'Ancien et du Nouveau Testament*, VI. liburukia, Paris.
- Hérelle, G., 1922, «Les sources des pastorales et la méthode de travail des pastoraux», *Gure Herria*, 691-701.
- , 1928, *Répertoire du théâtre tragique. Catalogue analytique*, Baiona.
- Joannateguy, B., 1876, *Ehunbat sainduen bizitzea*, Baiona.
- , 1890, *Sainduen bizitzea. Lehen zatia*, Baiona.
- , 1900, *Sainduen bizitzea. Bigarren zatia*, Pau.
- Larrasquet, J., 1939, *Le Basque de la Basse-Soule Orientale*, Paris.
- Lizarraga, J., 1994, *Jesukristo, Maria eta Santuen bizitzak*, J. Apecechea eta F. Ondarraren edizioa.
- Loidi Garitano, A., 1996, «Santa Catherina pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu», *ASJU* XXX-2, 497-603.
- , 2004, «Antiokiako San Julianen Pastorala (1770)», *ASJU* XXXVIII-1, 1-133.
- , 2008a [argitaratzeko], «*Clovis* pastoralaren eskuizkribuak», 2008ko urrian Euskaltzaindiak Iruñean antolatutako XVI. Biltzarrean aurkeztutako txostena.
- , 2008b [argitaratzeko], «Aldaerak *Clovis* pastoraletan», 2008ko abenduan Baionan Ikeerrek antolatutako «Aldaketak, aldaerak, bariazioak euskaran eta euskal testugintzan» izeneko mintegian aurkeztutako txostena.
- Mitxelena, K., 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, 16 liburuki, Desclée de Brouwer, Mensajero, Bilbo.
- Mujika, J. A., 2002, *Euskal ortografiaren hastapenak Iparraldeko literaturan*, UPV/EHU.
- Oyharçabal, B., 1991, *La pastorale souletine. Édition critique de Charlemagne*, *ASJU*-ren Gehigarriak, XVI, Donostia.
- Paris, G. eta Robert, U., 1876-1897, «Miracle de Clovis», *Miracles de Notre-Dame par personages*, VII. liburukia, 193-277. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5082t.image_r=clovis.f198.langEN>.
- Urkizu, P., 1997, *Jundane Jakobe handiaren trageria*, Errenteriako Udala.
- , 2007, *Teatro popular vasco. Manuscritos inéditos del siglo XVIII. Estudio y edición*, UNED, Madril.

OYHARÇABAL ETA SANTA GRAZIKO BESTE TOPONIMO ETA OIKONIMO BATZUK 1838 ETA 1914KO KATASTROEN ARABERA (GRAFIA ARAZOAK EBAZTEN)

Juan Karlos Lopez-Mugartza Iriarte

(Universidad Pública de Navarra/Nafarroako Unibertsitate Publikoa)

Abstract

It is not easy to write a word in a language following the spelling rules of a foreign one. Writing a Basque name by using the rules of French appears obviously not a simple task. However, that was precisely the case of the notaries in charge of land registry of the French Basque population of Sainte Engrâce (Pays de Soule) both in 1838 and 1914: they had to write the names of some places in that village following the spelling rules of French, although most toponyms were Basque and consequently they could not be easily adaptable to the other language. The notaries had presumably to write these place names in spite they hardly managed with Basque language. That is why the sheets of the cadastral book of Sainte Engrâce are plenty of mistakes. First, because notaries could not understand the language they were transcribing. And second, because they wanted to transcribe the Basque place names under the rules of French spelling. This article tries to show part of the history of the contacts between Basque and French, between a subordinated language and a majority one. The author tries to reveal the rules of transcription used by notaries to achieve their aim: to write a Basque place name according to the rules of French, the only language they really knew.

0. Sarrera

Bada esquiribatceaz denaz beçan batean ere ez naiz eguiteco gabe. Ceren bada huetan ere differentcia. Batac esquiribatcen du chehero, bertceac *gehero*. Batac ichilic, bertceac *igilic*. Batac lachoa, bertceac lajoa. batac choil, berceac joil. Batac quecho, bertceac quejo. Batac chuchen, bertceac jugen. Eta hunela bada, bertceric ere cenbait hitz, batac eta bertceac, norc bere herrico edo erresumaco arauaz differentqui esquiribatcen baitituzte (Axular, *Gero* 1643).

Egunak iragan dira Henrike Knörr Borràs irakasleak Pirinioko ibarretara joateko agindua eman zidanetik. Erronkari eta Ansoko toponimia aztertu nahi nuelarik, aholku eske joan nintzaion maisuari. Metodologiari buruzko ohar garrantzitsuak egin ondoren, Erronkari eta Ansoko toponimia behar den bezala ikertzeko, Pirinioz bestaldeko egoera ezagutzea ezinbestekoa zela esan zidan, eta haran mugakide haien toponimoen jitea ezagutzera joan joan behar nintzela eskatu ere bai.

Ondoko orrietan 1993an eta 1994an Pauera eta 1994ko bazkoan Santa Grazira egin nituen bidaien ondorioa biltzen da. Hamabost urte luze iragan dira Piri-

nio Atlantikoak Departamentuko Artxiboetan zaintzen diren 1838ko eta 1914ko Santa Graziko katastro garrantzitsuak arakatzen eta Zuberoako Basabürüko Santa Grazi herrira bisitak egiten hasi nintzenetik. Herri hartan, Txomin Peillen irakaslearen laguntza izan nuen artxiboetan jasotako datuak, herriak erabiltzen zituenekin alderatzeko.

Txomin Peillen irakasleak emandako irizpideei jarraituz, frantsesaren grafiaz eta ortografia arauak errespetatuz idatzita zeuden artxiboko toponimoei beharrezko moldaketa ortografikoak egin nizkien. Bestalde, geratzen ziren zalantzak argitzeko Santa Graziko Anbrosi Jonet jaunarengana eraman ninduen, berak egin behar zizkidan iruzkinak eta oharra kontuan har nitzan. Anbrosi Jonet jauna, *Jünetenea* etxekoa, 1916an jaio zen eta Txomin Peillenek aurkeztu zidan bezala “Arrozpidean sorthü, bethi artzain. Hirurogeita sei urte luzez, hamaika urte zituenetik hirurogeita hamazazpi izan arte, bortuetan artzain”. Jonet jaunak udal artxiboko katastroetan aipatzen ziren toponimoen zuzenketa egin zidan. Ondoko orrietan, bazkoako opor haietan frantsesaren grafiatik euskararenera igarotzeko irakasleak eta informatzaileak aholkatu zizkidaten transkribaketa bideak argitara ematen dira.

Agiriei dagokielerik, 1838ko eta 1914ko katastroen izenburuan hauxe irakur daiteke: *Matrice Cadastrale. Département des Basses Pyrénées. Arrondissement de Mauleon. Canton de Tardets. Commune de Ste. Engrace*. Katastro liburuok 3P3/475 signatura dute eta Pauen sinatuak izan ziren aipatu urteetan. 1914ko liburua 1838ko katastroan oinarrituta dagoela dirudi, nahiz eta ordenaren eta aipatzen dituen toponimoen aldetik guztiz bestelakoa izan. Hala eta guztiz ere, argi dago 1914ko notarioak beste katastro bat duela begien aurrean, toponimoak idazten ari delarik, grafia akats batzuk, kopia akatsak baitira (esaterako, “g + u” eta “g + n” grafiak nahastea). Gauza bera gertatzen da 1838koarekin: zaharrena izan arren, beste baten kopia dela nabaritzen da, 1914koak dituen arazo bertsuak dituelako.

1914ko katastroa osatuena dela ematen duenez gero, hauxe bera izan da eredutzat hartu dena, zaharrena ez izan arren. Osotara 492. orrialde dira. 1838koari dagokionez, lagin bat aukeratu da: 361. orrialdetik bukaeraino, alegia, 487. orrialdera. Ehun orri baino gehiago.

Oikonimoak parentesien artean aipatzen dira, etxeak edo etxe eroriak direla esanez. Bestalde, toponimoak eta oikonimoak jatorrizko katastro liburuetan zuten grafia bera errespetatuz, deus ere aldatu gabe, aipatzen dira eta ulermen arazoak izan litezkeen kasuetan ortografia batuaren araberako idazketa bat proposatzen da, zenbait kasutan bat baino gehiago izan daitezkeelarik. Toponimo bakoitzaren ondoan, parentesien artean, urtea aipatzen da (jakiteko ea 1838koa edo 1914koa den) eta aipatua izan den katastro liburuaren orriari dagokion zenbakia.

Egun, hizkuntzen ukipenaren ondorioei buruz mintzatzen da maiz, etorkinak gureru hurbiltzen hasi eta beren hizkuntzak ekarri dituztelako, gure hizkuntzan eragina izanik. Dena den, hizkuntzen ukipena ez da egungo kontua gurean, gertakari zaharra da euskararen historian. Zuberoan, betidanik, gaskoiera eta aragoiera izan dituzte auzoko, aldameneko hizkuntzak. Hauei frantsesa eta gaztelera gehitu zitzaizkien, aurreko bien prestigioa galtzen eta azken bi hauena indartzen hasi zen une beretik. Artikulu honetan aditzera ematen da zer nolako lanak izan zituen frantsesak euskararen jite moldakaitza hizkuntza nagusiaren gerruntze estuan sartzeko. Ez zen lan erraza izan, eta, ageri denez, ez zuen erabat lortu.

1. Grafia akatsak

Frantsesaren ortografia arauetara jarraikiz euskaraz dagoena adierazi nahi izateak dakartzan arazoei grafia akatsak hutsak gaineratu behar zaizkie. Katastro hauek beste zaharrago batzuen kopia direla dirudi eta, kopiaren kopiaz, akatsez josita daude.

Izan ere, behin baino gehiagotan nabaritzen da katastroko arduradunak ez duela oso ongi ulertzen zer ari den kopiatzen eta, orduan, saiatzeko delatzen adierazten, ahal duen bezala, ulertzen ez duen hori. Adibidez, 1838ko katastroan *Nahardoquiletta gagnia* (442. or.) dena, *Uahardoquilette-gagnie* (35. or.) da 1914koan; notarioak hitz hasierako kontsonanteak nahastu ditu. 1838ko katastroan *Urdanoleta* (edo, bestela, *Ourdanolette*) espero genuelarik, *Erdanolette* (361. or.) irakur dezakegu; jakina, guretzat grafia akats argia da, zuzentzeko erraza, baina euskaraz ez dakien notario batentzat ez da horren erraza jakitea ea asmatu edo kale egin duen.

Egia esan, guztiz zaila da jakitea ea *Matrice Cadastrale* hauek idatzi zituztenek euskaraz bazekiten ala ez. Egiten dituzten akatsak kontuan harturik euskaraz ez zekitelakoan nago (are gehiago, bertakoak ez zirela erranen nuke), oinarritzko gauzetan axolagabeki jotzen baitute; honela 1838ko katastroa idatzi zuenak *Ulthurrico malla* (428. or.) transkribatu zuen, baina euskaldun batek ez zukeen sekulan ere *l* bat tartekatuko *üthürri* hitzaren erdian, eta bertako biztanle batek ez zukeen inoiz ere *malla* bilakatuko betidanik *maltha* dena (gainera oso generiko hedatua da inguru hauetako toponimian: cf. Izaban, *Belagoa Bagomalta*).

Orobat, 1914ko katastroan era honetako akatsak ugariak dira. Gehienetan normalizatzeko unean arazoa ez da oso larria forma zuzenak begibistakoak baitira baina beste kasuetan toponimoa, berez, bakana bada eta, horretaz gainera, gaizki idatzia, erabat iluna gerta dakiguke bere jatorrizko forma. Adibidez, erraza da jakitea *Bolchia* (169. or.) grafia *Botchia* grafia zuzenaren ordean dagoela; ildo beretik, argi dago *Gastagnaloye* (288. or.), *Gastagnastoye* (alegia, *Gaztañaztoia*) dela edo *Borde ayeineco sorhoua* (1914: 055), *Borde aycineco sorhoua*; baina ez da horren erraza igartzea *Sunborde* (460. or.), *Punborde* (*Pünttborda*) dela edo *Delenty* (1838: 474, 1914: 39, e.a.), *Dolainti* dela; eta, jakina, hango informatzaile on baten laguntza ez bada ia-ia ezinezkoa da antzematea *Uthursobia* (1914: 475), *Üthürsorgia* dela, edo *Poscialeco alhorre* (51. or.; *Poscialeco alhorra*, 355. or.), *Botchelaco alhorra*.

Bestalde, gerta liteke akats guztiak kopia txar baten ondorio ez izan eta notarioaren beraren zalantzen ondorio izatea. Konparazio baterako, ez da erraza frantsesaren ortografia arauak gordez, *sagardoia* idaztea; katastroetan gehien erabiltzen den forma *sagardoye* (1914: 062, 214, 239, 380. or.) da. *Ibarrecosardoge* (1838: 464. or.) toponimoaren kasuan, berriz, *y* erabili beharrean, *g* aukeratu du notarioak.

Beraz, aztergai ditugun bi katastro hauetan grafia akatsak daudela onartu ondoren, saia gaitzen ekartzen gure sistema ortografikora, berez akastunak ez diren formak baina frantsesaren idazmoldera egokitu behar izan diren euskal toponimoak eta oikonimoak.

Toponimoak aldakorrek dira, grafia anitzekoak, erabiliaren erabiliaz etengabeko garapenean daudelako. Oikonimoak, berriz, egonkorragoak dira, etxeokoe eta aldamenekoek finkatu dituzte, etxeak jabearen deituraz izendatuak izaten dira behin baino gehiagotan, *Oyharçabal* (1914: 289, 383) etxearen kasuan bezala; izan ere *Oyharçabal* Santa Graziko deitura zabaldua eta ospetsua dugu: *Anne Ilhero Oyharçabal* (id. 339), *Jean Oyharçabal* (383), *Jean Oyharçabal (allié Halçaren)* (384, 385), *Jo-*

seph Oyarçabal (386), *Marie Oyarçabal* (387), *Jean Oyarçabal*, *Alçat* (388). Barnera gaitezen, bada, Beñat Oyharçabal irakaslearen omenez egindako artikulu honetan, grafien oihan zabal bezain sarri honetan, eta saia gaitezen, ahal delarik, Santa Graziko toponimian frantsesaren erregelek eragin grafia arazoak ebazten.

2. Bokalen idazketari dagozkion grafia arazoak

2.1. Asimilazioa

Asimilazioa erronkarieraz zuen bizkortasun maila ia noranahiko hartara (*zubi*, *zubu*, *zibi*) ailegatzten ez den arren, zubereraz ere asimilazioa garrantzi handikoa da, euskalki honen nortasunaren ezaugarri nagusienetakoa. Izan ere, asimilazio mota guztiak ematen dira:

Gertuzko asimilazio aurrerakaria, *o-o-e / o-o-o*: *Otoberroa / Oçoborroua* (1914: 167), *Ocoborroua* (id. 233).

Asimilazio atzerakaria, *e-a / a-a*: *Zerrategia / Sarrateguia* (1838: 417, 436).

Mota ezberdineko asimilazio anitzak izen berean, *u-u-o / u-o-o* (asimilazio atzerakaria, *i-ü / ü-ü* + asimilazio atzerakaria, *u-o / o-o*): *Uthorrodia maltha* (1914: 216).

Mota bereko asimilazio anitzak izen berean, *u-u-i / u-u-u* (asimilazio atzerakaria, *i-ü / ü-ü* + asimilazio aurrerakaria, *ü-i / ü-ü*): *Uthurruru* (1838: 438), *Uthururu* (1838: 407).

2.2. Diptongoak

Badirudi katastroak zailtasunak dituela *ai* diptongoa adierazteko, frantsesez “ai” grafia [e] adierazten duelako; hori dela eta, notarioak *Dolainti* beharrea *Delenty* (1838: 474, 1914: 039, 098, 135) idatzi ohi du; cf. orobat, *Delanty Cosubia* (1914: 298, 436, 446).

Bestalde, arazoak ere badira *aü* diptongoa adierazteko, behin baino gehiagotan *u*-ren grafia *n* letrarenarekin nahasten baita: *Anhanbelhague* (1914: 169; cf. *Anhaubelague*, 368. or.; grafia batua, *Anhäübelhaña*), *Artiganeburia* (78; cf. *Artigaue buria*, 73; grafia batua, *Artigaübürria*).

Diptongo faltsuak ere badira, “au” grafia, [o] baten ordeaz egon daitekeelako; adi ibili behar da kasu hauetan okerrik ez egiteko, zeren eta zenbait kasutan argi dagoen arren (*Olhobelascaua*, 1914: 153; grafia batua, *Olhabelaskoa*), beste kasu batzuetan zalantzak egon baitaitezke: 1838ko katastroan, *Jaura* (412. or.; cf. Izabako toponimian, *Saura*), baina, 1914ko katastroan, *Jora* (241. or.).

Goranzko diptongoei dagokienez, *jod* adierazteko “j” grafia erabiltzen da, frantsesaren modura:

- (1) *jod + a*: *Jandanburu* (1914: 452).
- (2) *jod + e*: *Jeandoy* (1914: 392; “*Jandoi*, etxea”, Peillen); *Jeandoypia* (1838: 452; “*Jandoipia*, etxea”, Peillen), *Jeandoypie* (id. 398)
- (3) *jod + o*: *Jouet* (1914: 227; “*Jonet*, etxea”, Peillen).
- (4) *jod + au*: *Jaurèguy* (1914: 326), *Jaureguiber* (1838: 468), *Jaurgain* (id. 326), *Aphez Jauscaquia* (id. 460).

Hala eta guztiz ere, “j” grafia guztiak ez dira *jod* modura irakurri behar, zenbaitetan zubereraren txistukari ahostunak adierazteko erabiltzen baitira (jakina den bezala, ez gazteleraren idazketa sisteman, ez eta euskara batuarenean ere, ez dago grafia egokirik doinu horiek erakusteko, eta, agian, frantsesarena hurbilago egon liteke: Santa Graziko 1838ko katastroan, *Trebuja* (466. or.; graf. bat. *Trebeza*; cf. 1914koan, *Trebessa* (11, 14. or.).

2.3. Hitz bukaerako hiatoak

2.3.1. -ia

[*i + a*] hiatoa maiz gertatzen da hitz bukaeran (artikulu honetan bi ikur hauekin adierazia: ##). Gertakari ezaguna da alde batetik *i* bokalaz bukatu hitz anitzek mugatzailearekin batzean hiato hori bera sortzen dutelako (*Acaileteco ordoquia*, 1838: 439; *Borda Abusteguia*, 1914: 065; *Alçace Altia*, id. 46; *Ourdaybie*, 1838: 466, 1914: 14), eta beste alde batetik, bai *-ea*, bai *-üa* hiatoez bukatutako hitz guztiak neutraldu eta *-ia* bezala ebakitzen direlako.

-ea## > -ia## neutralizazioaren adibideak: *Bidartia* (1838: 409, 484), *Bordaix Copia* (1914: 121), *Lourto Borda Pia* (id. 70, 193), *Bordapia* (1838: 365, 370, 449, 474), *Botchepia* (1914: 192), *Garatia* (id. 3, 10, 463), *Larria* (1838: 432; *Larrie*, id. 371), *Organbidia* (1838: 415, 1914: 331), *Othia* (1914: 379, 406, 408; cf. *Othècart*, 284, 290; *Othècouricé*, 167; *Otheguilla*, 345), *Paretia* (1914: 172, 368; *Alborra paretia*, 277; *Crutchague coparetia*, 345; *Oyhan paretie*, 55; *Sorho paretie*, 55), *Sorhacarría* (1838: 452; cf. *Sorhaçarre*, 1914: 76), *Sorholucia* (1914: 18, 214; *Sorholuciaco maltha*, id. 18), *Uciagagnia* (id. 35, 129).

Morfema mugan (artikulu honetan hau bezalako ikur bakar batekin adierazia: #) gauza bera gertatzen da. Izen elkartu baten lehenengo osagaiaren bukaeran ere, *-ea# > -ia#*: *Bidialhorrette* (1914: 295, 431). Ikus daitekeen bezala garapen honek indar handia du Santa Graziko alde honetan eta Zuberoa osoan ere. Hori dela eta, gerta liteke hiztunen batek ahanztea zer dagoen *-ia* bukaeraren azpian, *-ea* edota *-üa*, dena *-ia* baita; eta *-ia* hiatoaren azpian *-ea* edo *-üa* dagoela ongi dakiena, ahantz dezake *-ia* bukaera bera ere egon daitekeela. Halaxe gertatuko zitzaiokeen, apika, 1838an Larrainen lanean ari zen notarioari ongi zegoena zuzendu zuelarik, hiperzuzenketa kasu eder hau katastro liburuan betiko utziaz: *Caparhandea* (Larraine, 1832: 160; cf. herri berean, *Caparhandia*, id. 185).

-üa## > -ia## neutralizazioaren adibideak: *Murria* (1838: 439, 1914: 208; *Murrie*, 1914: 193), *Picateburia* (1914: 121, 144, 145, 161, 165), *Uthursobia* (id. 65; *Uthursobia*, 475; grafia batua, *Üthürsorgia*, hau da, *Üthürsorgüa*), *Uthursorguburia* (1914: 190). Ildo beretik, ez da ahantzi behar honako garapen hau ohikoa dela hegoaldeko eremu mugakidean, Erronkarin, alegia; konparazio baterako, cf. Bidoankoze, top. *Iraztoiburria* (EAT 305).

2.3.2. -ua

[*u + a*] hiatoari datxekolarik, jatorrizkoa ez dela, hots, eratorria dela gogoratu behar da, [*o + a*] hiatoaren garapenaren ondorioz sortua. Izan ere, jatorrizko *-ua* hia-

toa *-üa* modura garatu da sistematikoki goiko paragrafoan ikusi ahal izan dugun moduan. Hiato zaharrak (*-*ua*) utzitako lekua betetzera etorri zen *-oa* hiatoaren *-ua* bilakaera berria (frantsesaren ortografia arauetara jarraikiz *-oua* modura adierazia).

Berhoua (1838: 449; *Eyharcia berhoua*, 1914: 165), *Bordapeco Sorhoua* (1838: 410), *Bordascoa* (id. 382), *Bustan chiloua* (1914: 71), *Pistachiloua* (id. 301; *Pistacheloua*, id. 11), *Pistondoua* (1838: 377, 428; Txomin Peillenen oharra: “Azkarateil Alkhat borden artean”), *Urrulepo Ondoua* (1914: 3, 251), *Uthurru ondoua* (id. 253, 450), *Urrulepoua* (id. 3, 251; Tx. Peillen: “Medoc-en aizo”), *Sococoua* (1838: 405, 406).

2.3.3. Sabaikaritzea

Erronkarin (Bidankozeko azpieuskalkian bederen), hiatoa apurtzeko sabaikaritze (*-ua > -uia*) edo ezpainkaritze (*-oa > -oba*) garapenak ohikoak diren arren (cf. EAT 285, Garde, top. *Poitondoba*, Burgi, top. *Opakuia*), Zuberoako alde honetan behintzat joera hau ez da batere emankorra, *-ua* hiatoa *-üa* eta *-oa* hiatoa eskuarki *-ua* bilakatzen direlako, beste edozein garapen mota oztopatuz. Hala eta guztiz ere, adibide bakanen bat jaso dut Santa Graziko katastroan: *Bordalteco Sorboye* (1914: 247).

2.4. Bokalen bilakaerak

2.4.1. Aferesia

Aferesiaren kasuak ezagunak dira Santa Grazin; hauek dira garapen honen tesuinguru nagusiak: *a*-ren ezabaketa hitz hasieran dardarkariaren aurrean (*Rospide*, 1914: 12), *e*-ren ezabaketa albokari baten aurrean (*Lishapia*, 1838: 436; *Lissapia*, id. 474), *o*-ren ezabaketa hitz elkarketaren ondorioz, bigarren osagaiaren hasieran (*Erreca Chinette*, id. 419).

Aferesiak bokalei ez ezik, kontsonanteei ere eragin diezaieke, ondoko kasuan bezala, non bokalen arteko kontsonante belare ahostuna ezabatu baita: *Etche oyhenco alborra* (1914: 403, 442; grafia batua, *Etzegoiheneko alborra*); izan ere, *g*-ren ezabaketa ohikoa da *ur* hitzetiko izen eratorrietan (*ur-*, *ug-*, *ub-*): *Ugartia* (id. 136, 304, 305, 455), baina *Uhalteçayexe* (id. 366), *Uhaltié* (id. 366), *Uhart* (id. 123).

2.4.2. Epentesia

Ezaguna da Pirinioko alde honetan *kr* taldeak desagiteko joera duela eta bokal epentetiko bat har dezakeela (cf. Izaba, top. *Kurutxaga*, EAT 305; epentesiaz Erronkarin, cf. 286). Halaber, Erronkarin bezala, Santa Grazin ere, anaptisiak jokatuko adibideak aise aurki daitezke: *Khürütçaga* (*Curutchague*, 1914: 274), eta, jakina, han bezala, hemen ere garatu gabeko formak baditugu sinkronia berean: *Khriütçaga* (*Crutchague*, id. 345). Eskuarki forma garatu bat sortzen denean, garatu gabea baztertzeke joera egon ohi da (Erronkarin, adibidez, *gaztulu* aldaerak *gaztelu* zokoratu du guztiz), kasu honetan, berriz, bi aldaerak elkarren ondoan mantendu dira eta, ageri denez, bata bestea oztopatu gabe, biak batera, eremu osoan.

2.4.3. *Metatesia*

Metatesiaren adibideak ere badira: *olharre* vs. *alhorra*: *Etchaburru olharre* (1914: 90, 169, 302, 345); baina, *Etchaburuco alhorre* (id. 90).

2.4.4. *Paragoea*

Erronkari ibarrean inesiboaren arrastoak paragoeak eragin ditu (esaterako, Burgin eta Garden, top. *Aranea*, EAT 286). Santa Grazin hau bezalako adibide bakanen bat dagoen arren (*Alhorrea*, 1914: 73), oro har, inesibo zaharraren zantzuari jarraitzea ez da beti erraza, mugatzailearekin batzean desitxuratu egiten baita *-ia* bilakatu: *Caparria* (1914: 3). Orobat, Larrainen, *Caparrie* (1823: 365) eta inesibo zaharra gorde duen adibide bat: *Sarrateguico caparrea* (id. 365). Bada adibide bitxi bat Santa Graziko kastastroan, inesiboarekin eta guzti: *Oyhanondouan* (1914: 004).

Bestalde, azter dezagun paragoearekin zer ikusirik izan dezakeen bilakaera bat: hitz bukaerako [txistukari + e] taldearena, *-oze* atzizkia sortzen duen bera. Izan ere, hitz bukaeran *e* bat gorde da (edo paragoeak sortu du) txistukariaren atzean, bukaera txistukariak galerazteko. Hala gertatzen da nabarmenki Pirinioko *-os* (Akitalia *-os*, naf-arag. *-ués*) atzizkiaren multzoko izenekin (cf. EAT 283: Bidankoze, top. *Viñosse*, 1561 NPA): Santa Grazin, *Zokhorozebürüa* (*Socorrosiburüa*, 1914: 169. or.; *Soccorosse buria*, id.), *Ganoze* (*Ganosse*, id. 187, 213; cf. Urzainki, top. *Ganuzandia*, 1651 NPA, *Ganuz luzeandia*, 1651 NPA; *Ganuz* Nafarroako deitura da), *Akhozberri* (*Acosseberry*, 1914: 16; segur aski, Aspe ibarreko *Accous* herriaren izenarekin erlazionatuta).

2.4.5. *Sinkopak*

Sinkopak jotako toponimo ugari aurkitzen ditugu Santa Graziko katastroetan: *Berterretx* (*Bertereits*, 1914: 82; *Bertereix*, id. 80; *Bertereix Sorhoua*, id. 173; *Bertereix Sorhoua*, id. 80; *Berterreise*, id. 173), *Kharkabürü* (*Carrcaburu*, id. 315), *Kharrikabürü* (*Carricaburu*, id. 462), *Larزابala* (*Larrcalbala*, 1838: 395), *Larrezabala* (*Larreçaballa*, 1914: 166, 274; *Larreçabala sorhoua*, 1838: 369; *Larrecaballa*, 1914: 166; *Larrecaballa sorhoua*, id. 274).

Bestalde, katastroan jasotako toponimo batzuk, osagai guztiak beren osotasunean gorde dutenak, era sinkopatuan ahoska daitezke gaur egun; esate baterako, Txomin Peillen irakasleak *Biscarreçoborda* (1914: 120, 416) toponimoa, *Bixkarkoborda*.

2.5. Hitz bukaerako artikuluz

Euskaltzaindiak argitaratutako 92. arauan, Zuberoako herrien idazkera zuzenaz ari den horretan, aipatzen du espresuki 1979ko izendegiak sortu zuen nahasmena argi eta garbi ezberdindu ez zuelako izena bere mugatzailetik. *Ospitalepea* toponimo nagusiaren kasua aipatzen du, honen erakusgarri. Beraz, behar-beharrezkoa da argi uztea zeintzuk diren mugatzailea duten toponimoak eta zein, berriz, *a* berezkoa dutenak. Honetaz gainera, beste ohar garrantzitsurik egiten digu Euskaltzaindiak, hau da, ez dugula ahaztu behar *-ea* hiatoren eratorrietan nor kasuan agertzen den *i* bokala

(*Ospitalepia* edo *Sarrikotapia* toponimo nagusietan adibidez) ahozko gertakaria dela eta ez dela hizkuntza idatzira pasatu behar, *etxia* aldaera pasatu ez den bezala.

Jakina, honek toponimia txikiaren alorrean ere erabakiak hartzera behartzen gaitu: izan ere, era berean jokatu beharko al dugu alor honetan? Herritarren sostengua eta onespina izanen ote dugu beren toponimoak beste era batera (“desitxuratuak”) ikustean? *Baxepea* aukeratuko dugu, dokumentatu den *Bachepia* (1838: 366) grafia ordezkatzeko?, eta *Larrea* / *Larria* (id. 432), *Bidartea* / *Bidartie* (1914: 70, 193, 335), *Bordaitzinea* / *Bordaycinie* (id. 10, 66, 407), *Organbidea* / *Ourganbidia* (id. 27, 161, 166, 197, 227, 422), *Bizübihartea Antzinxarra Botxea* / *Bicubihartia Ancincharra Bolchia* (id. 169)?

Toponimo hauek finkatzeko unean bukaeran *-ea* edo *-ia* idaztea ez da garrantzi gutxiko kontua. Jakin badakigu idatzita dagoenak duen indarra eta gainerako aldeak menperatzeko eta ezabatzeke duen gaitasuna. Bukaeran *-ia* kausitzeak ekialdeko doinua dakarkit, *-ua* kausitzeak, berriz, beste euskalkiengana hurbiltzen gaitu eta, filologian aditua ez denarentzat, eginahal berezia eskatzen dio: idatzitako *-ua* eta *-ea* bukaera gutziak *-ia* bezala ebaki ditzan.

Bestalde, arau berean *n̄*-ari buruz hitz egitean, *Larrañe* beharrean *Larraine* onartu dela esaten da eta arrazoi nagusi bezala, usadio zaharraren aurka joateko, hauxe argudiatzen da: *-ain(e)* taldea beti *-añ(e)* ahoskatu dela; hori dela eta, *-ain* idazkera proposatzen du Euskaltzaindiak. Erabaki hau Toponimia Nagusirako zuzena izan litekeen arren, gogoeta egin beharko genuke arau hauen egokitasunaz Toponimia Txikiaren alorrean ere. Izan ere, *Uciagagnia* (1914: 35, 129) toponimoaren kasuan aurreko paragrafoan ematen diren argudioei jarraikiz *-ea* behar dugu hitz bukaeran, eta *n̄*-ri buruz esaten dena kontuan hartuz *-ain(e)* beharko luke izan, eta hemendik *Ûtziagañe* aldaera sortuko genuke, *Ûtziagañia* ordez.

2.6. Bokalen grafien azterketa bokalez bokal

2.6.1. [a] bokala

Oro har, “a” grafiak ederki adierazten du [a] fonema eta, eskuarki, halaxe transkribatuko ditugu katastroko toponimoak kasu gehienetan. Dena den, badirudi zenbait kasutan arazoak sor daitezkeela [e] eta [a] neutraldu baitaitezke grafia arazoak erakarrit. Nahasketak testuinguru garrantzitsuenetan gertatzen dira, alegia, hitz hasieran (*lieu Araice dit Borthala*, 1914: 160; graf. bat. *Eraize-Borthola*), morfema mugan (*Saldagnabetce*, 1914: 288; Peillen, “*Zaldañabeltza*, Behiagotiko erreka”, Peillen; ald. *Zaldañabeltza*) eta, bereziki, hitz bukaeran (*Garateguna*, 1838: 468; graf. bat. *Garategüne*). Izan ere, bukaerako “e” grafia gehienak “a” bezala transkribatzen ditugu aldaera batueta, baina, arrazoi berberarengatik, “a” grafia batzuk [e] baten lekuan egon litezke eta, hori dela eta, komeni da tentuz jokatzea: *Gastellugara* (1914: 22, 382; “*Gastelügarre*, etxea”, Peillen) eta *Gnabarigna* (id. 161; graf. bat. *N̄bariñe*).

2.6.2. [e] bokala

Hitz bukaeran katastroko grafia (kat. graf.) *e##* > *a##* grafia batua (graf. bat.): *Bagasarre* (1914: 74, 75, 165), *Bagole* (1838: 361, 468, 470; 1914: 205, 280, 466),

Bassagache (1914: 208, 252, 439), *Bidartie* (id. 70, 193, 335), *Biscorre* (id. 313; graf. bat. *Bizkarra*), *Bordalecacharre* (id. 168; graf. bat. *Bordalekhüxarra*), *Bordaycinie* (id. 10, 66, 407), *Larrie* (1838: 371), *St. Lene* (id. 459; proposaturiko graf. bat. *Santa Lena*, *Xanta Lena*; ald. *Ste. Line*, 1914: 298, 299; prop. graf. bat. *Senta Lina*, *Xenta Lina*), *Ourdaybie* (1838: 466; 1914: 014; “*Urdaibi*, eihera”, Peillen), *Saldagne* (1914: 464). Atzizkien sailean, *-doye* > *-doia*: *Hardoye* (id. 331; “*Hardoia*, etxea”, Peillen).

Morfema mugan, kat. graf. *e#* > *a#* graf. bat.: *Bachepia* (1838: 366), *Bassehon* (1914: 048), *Chuttepé* (id. 104; “*Xütape*, etxea”, Peillen), *Olhecharre* (1838: 420), *Ste. Linepia* (1914: 067, 101; graf. bat. *Xentalinapia*). Dena den, transkribatzeko modu hau ez da beti betetzen; izan ere, *Larregorry* (id. 313, 168) toponimoaren kasuan *Larre-* dugu lehenengo osagaian, eta ez *Larra-*; hala eta guztiz ere, Erronkarin bi aldaerak erabiltzen dira; alde batetik, artzainek *Larragorri* izena ibiltzen dute mugaldeko aurkintza hau izendatzeko, eta mapetan, berriz, *Larregorri* izena jasotzen da: *Portillo de Larregorri* (Izaba). Justo Baqué Salvoch jaunak *Larragorri* ebakitzen zuen: “*El Puntal de Larregorri* (...). *Larragorri* está en Francia. El portillo *Larregorri* es muga de Francia; *Ligoleta* monte de Santa Engracia del portillo de *Eraiz* un poquito más allá; detrás de *Lakora* está *Aixkondize*.” Ildo beretik, Izabako Julio Uhalde jaunak era berean ebakitzen zuen: “*Larregorri*, ese puesto chiquitico; eso no era pateado por los viajeros, sino por los pastores; por lo insignificante de él (los mapas) no lo nombrarán.”

Hitz bukaeran, kat. graf. *e##* > *e##* graf. bat.: *Chuttepé* (1914: 104), *Garategune* (1838: 468, 1914: 027), *Larre* (1914: 186), *Garatchie Larre* (id. 284), *Bordascoua larre altia* (227), *Larre altia* (380), *Larrealteco Maltha* (1838: 370), *Larrealtia* (id. 390), *Larrebiscarra* (1914: 239, 241), *Larreburia* (1838: 432, 1914: 80, 350), *Larreçaballa* (1914: 166, 274), *Larrecaballa* (id. 166), *Larreçabala sorhoua* (1838: 369), *Larrecaballa sorhoua* (1914: 274), *Larreco elhorra* (id. 60), *Larreco elhorré* (id. 85), *Larregorry* (id. 168, 313).

2.6.3. [i] bokala

i / ü txandaketa: *Neguisorhoue* (1914: 309; graf. bat. *Negüsorhua*)

i / e txandaketa: *Bilhagua* (‘pâturè’, bazkagia; 1914: 413; *Belhague*, id. 171; *Belague*, id. 128, 439). Badira zenbait zalantza toponimo honentzat grafia batu proposatzeko unean; *Belhagüa* (*Belhagi*, *Belhagia*) ontzat ematen duten arren (Santa Grazin ere “*Belagua*” bat baitago, Izaban bezala), *Belhaña* ez dute erabat baztertzen, bukaerako *u* horren egiazko jitea zein den: benetako bokal itxiarena edo grafia akats baten desitxuratu duen kontsonante sudurkari batena. Izan ere, *Anhanbelhague* (1914: 169) eta *Anhaubelague* (id. 368) toponimoak *Anhaubelhaña* transkribatzen dituzte. Gauza bera gertatzen da gorago aipatu den *Belhague* (171), toponimoarekin, lehenengo idatzaldian *Belhaña* bezala transkribatua. Dena dela, *Belhaguy* (400) aldaera ere bada eta badirudi honek argi eta garbi egiten duela *Belhagi*, *Belhagia*, *Belhagüa* taldearen alde; baina, katastroko orrian bertan, toponimoaren izenaren ondo-ondoan, galde ikur bat idatzi du notarioak (“*Belhaguy*?”), idatzen duenez erabat ziur ez balego bezala, guztiz idazketa zuzena ez balitz bezala, eta honek ez digu arazoa erabat konpontzen.

i / e txandaketaren beste adibide bat: *Ilhorriague* (1838: 401, 1914: 164, e.a.); *Ilhouagueco borda* (1914: 366); baina, *Elhorriette* (id. 163, 271), *Elhorrico Sorhopia* (id. 227, 363), *Elhorrico Sorhoua* (1838: 370).

2.6.4. [o] bokala

o / a txandaketa, morfema mugan; ohiko bilakaera dugu euskalki guztietan eta, noizean behin, Santa Graziko toponimo batzuetan joera hau nabaritzen da, baina ez beti, ez sistematikoki: *Sorhaluchia* (1838: 467, 1914: 290), *Sorhacarría* (1838: 452), *Sorhaçarre* (1914: 76); baina, *Sorholuciaco maltha* (id. 18), *Sorholuchia* (id. 53, 333, 363), *Sorholucia* (id. 18, 214). Edo, bestela, *Olhabelascana* (id. 450), *Olhatseberde* (id. 100, 159, 484); baina, *Olhobelascaua* (id. 153), *Olhoherria* (id. 62), *Olhoqui* (id. 167: cf. Nafarroa Garaian, toponimo nagusia).

o / ü txandaketa: *Othurruberría* (1838: 455)

o / u txandaketa; “o” grafia erabil daiteke [u] adierazteko: *Apeçal Lortié* (1914: 334; graf. bat. *Apezaren Lurta [Lurtea]*). Hori dela eta, kasu anitzetan “o” grafia ego-kia eta etimologikoa izan arren [u] bezala ebaki daiteke: *Bassahon* (48. or.), *Bassehon* (48); ebakera hau ziurtatzeko, *Bassahoun* (1838: 409; Basajaunaren mitoaren oinarrian honelaxe “baso on” bat egon liteke apika). Sail honetako beste adibide bat: *Mossempés* (1914: 55, 317; hau da, *Mosen Pes*, “Mosen Bernat” bezala), egun *Musenpes* eta *Musunpes* bezala ahoskatua: 1. “*Musenpes*, etxea”, 2. “*Musunpes* gaur *Eihera-barren*” (Tx. Peillenen oharrak).

2.6.5. [u] bokala

Asko izan dira (Uhlenbeck, Gavel, Lafon, Mitxelena, Txillardegí eta beste; cf. Gavel 1925) Zuberoako *u* eta *ü* bokalen jite bereziaren inguruan aritu direnak. Zuberera da, euskalki guztien artean, seigarren bokal ezpainkari bat garatu duen bakarra: *ü*. Jakina, honek distorsio txiki bat sortzen du eta behartzen gaitu ulertzea zein baldintzengan gordeko den *u*, eta zeinetan garatuko den *ü* bezala.

Bokalen artean eta hitz bukaerako dardarkari bakunaren aurrean *u* zaharra gorde ohi da: *Arrichourie* (1914: 355), *Otheçouritcé* (id. 167; cf. Ansó, top. *Zuriza* eta *Izaba*, top. *Soriza*). Hala eta guztiz ere, zenbait kasutan zalantzak sor daitezke, zubereraz dardarkari bakuna isildu eta anitza bakundu egiten delako; bestalde asimilazio atzekariak *u*-ren ezpainkaritzea eragin dezake: *Burusqui* (id. 311; graf. bat. *Bürhüzki*, *Bürhüzkia*), *Muruché* (1838: 390, 1914: 97, e.a.; *Muruche*, 1914: 380, eta *Muruche Borda*, id. 95; graf. bat. *Mürüxe*).

Bestalde, dardarkariak eta herskari horzkariak osatzen duten taldearen aurrean, eskuarki, *u* zaharrak iraun du. Konparazio baterako, horzkari ahoskabearekin: *Lourta* (1914: 93, 110, 293), *Lourtachiloua* (id. 121), *Lourtapia* (id. 326), eta horzkari ahos-tunarekin: *Ourdaybie* (1838: 466, 1914: 14; “*Urdaibi*, eihera”, Peillen). Hala eta guztiz ere, *Lakburda* toponimoaren kasuan, modu honetan dokumentatu da beti: *Lacurde* (1838: 378, 1914: 35, 161, 163, 165), *Lacourde espero genukeen arren.

Transkripzio erregelei dagokienez, oro har *ou / u* da transkripzio forma ohikoena eta zabalduena, frantsesez “ou” grafiak [u] adierazten baitu: *Chouchourt* (1914: 239, 396; “*Xuhurt*, etxe eroria”, Peillen), *Lourta* (id. 93, 110, 293).

ou / o transkripzioa; “ou” grafia ager daiteke “o” espero genukeen tokian; izan ere, gorago aipatu den bezala, “o” grafia bera [*u*] adierazteko erabili denez, behin baino gehiagotan “ou” grafia aurkituko dugu zuzenean, [*u*] ebakera ziurtatzeko: *Arraco Oundoua* (1914: 45), *Alhorre Oundoue* (id. 247), *Bassahoun* (1838: 409), *Couloumetta* (1914: 110, 259; “*Kolometa*, aldapa, Kasernatik behera”, Tx. Peillen), *Larrondoua* (1838: 392, 1914: 135, e.a; cf. Izaba, top. *Larrondo*), *Ourganbidia* (1914: 27, 161, 166, 197, 227, 422).

Kasu batzuetan oso nabarmena da joera hau; izan ere, *-oa* bukaera sistematikoki *-ua* bezala ahoskatzen denez gero, beti “*-oua*, *-oue*” grafia aurkituko ditugu batere hutsik ere egin gabe: *Uthurruguilla Pecoua* (1914: 39), *Sorbua* (id. 44, 104), *Sorbue* (id. 169).

Bestalde gorago aipatu den bezala, berez, [*o*] etimologikoa duten toponimoak [*u*]-ren lekura atzeratu dira, eta idazkerak garapen hori indartu ohi du behin baino gehiagotan: *Uthurria houna* (1838: 366, 388, 391, 468, 472; “*Üthürühuna*, etxea”, Peillen).

2.6.6. [ü] bokala (cf. FHV, 52)

Zuberoako seigarren bokalaz denaz bezainbatean, eskuarki, dardarkari anitzaren aurrean kausitzen da: *Erreca Urrutia* (1914: 388, 464), *Murrupia* (id. 363), *Murrupunta* (363. or.), *Urrulepo Ondoua* (3, 251), *Urrulepoua* (3, 251), *Urrusterry* (309, “*Ürrüsterri*, etxea”, Peillen), *Urrustoye* (53, 171, 366). Morfema mugan, dardarkari anitzaren aurrean: *Liabursorhoua* (92; graf. bat. *Labürsorhua*).

Ildo beretik, dardarkariak beste kontsonanteekin osatzen dituzten talde kontsonantiko gehienek (herskariekin egiten dituztenak izan ezik) taldearen aurrean dagoen bokalaren ezpainkaritzea eragiten dute; adibidez, dardarkari gehi herskari ahostun ezpainbikoarekin: *Egurberroua* (1838: 388, 1914: 59, 348), *Egurbide* (1914: 045), *Egurburu* (id. 477); era berean, herskari belareekin: *Burguburu* (1838: 432, 473; 1914: 235, 326; “*Bürgübürü*, etxe eroria”, Peillen), *Egurguie* (1914: 229).

Bestalde, txistukarien sailean, mihi puntako albeolarearen aurrean *u* zaharrak iraun du, ez, ordea, [*s*], [*c*] edo [*c*] aurrean: *Arrustoy* (1838: 264; 412; graf. bat. *Arrüztoi*), *Bustan chiloua* (1914: 71; *Bustanchiloua*, id. 135, 462; graf. bat. *Büztanxilloa*), *Suscousse* (id. 161, 162; graf. bat. *Züskoze*).

u / ü transkripzioa; frantsesaren usadioari jarraikiz, eskuarki “u” grafia guztiek [ü] adierazi nahi dute: *Bicubihartia Ancincharra Bolchia* (1914: 169), *Chuburu* (1838: 466; “*Xübürü*, etxea”, Peillen), *Chutte* (1914: 159; “*Xüta*, etxea”, Peillen), *Chuttepé* (id. 104; “*Xütape*, etxea”, Peillen), *Crutchaguecopoca* (id. 300; graf. bat. *Krütxagako pheza*), *Garateguna* (1838: 468), *Garategune* (1838: 468, 1914: 27), *Gastellugara* (1914: 22, 382; “*Gaztelügarre*, etxea”, Peillen), *Lacurde* (1838: 378, 1914: 35, e.a), *Lecharçu* (1914: 171; graf. bat. *Lexartzü*), *Luchulo* (id. 311; graf. bat. *Lüxilo*), *Luroua* (id. 145; “*Lürua*, etxe eroria”, Peillen), *Uciagagnia* (id. 35, 129).

Orobat, *Müga* izenetiko toponimo guztiak sail honetakoak dira: *Muga* (1914: 189); *Muga handia* (id. 286, 357, 440), *Mugaburia* (48, 413. or.), *Mugahandia co borda* (286, 440), *Mugahandie* (121), *Mugaicin* (1838: 466), *Mugalandia Coborda* (1914: 357), *Mugapéta* (id. 379, 406), *Mugapeta* (408. or.), *Mugapia* (14, 229, 232), *Mugapila* (53), *Mugarria* (284, 302, 337, 372, 389).

Akats batzuk ere badira; izan ere, *Errecachurietta* (1838: 441) grafiaren kasuan notarioaren idazketa (edo kopia) akats baten aurrean gaude, *ü* ezin baita ager testuinguru horretan (cf. *Arrichoury*, 1838: 461); kasu honetan *Errekaxineta* espero genuke, hots, *Erreka Oxineta: Errecachinette* (1914: 159, 163, 266). Bestalde, *Urganbidia* (1838: 375) idazketaren kasuan argi dago aldaera akastuna dela, “ou” espero genukeelako, edo, hoberenean, “o”, baina inolaz ere ez hemen darabilten grafia.

3. Kontsonanteen idazketari dagozkion grafia arazoak

3.1. Herskariak

np: Zubereraz herskari ezpainkarien ahoskabetzeak ugariak dira, erronkarietaz bezala (lat. *denbora* > erronk. *tenpra*, cf. EAT 286). Santa Graziko toponimian garapen honen adibideak ere badira: *Aranperro* (1914: 135, 426, 462), *Bassehonpia* (id. 385).

lt: Herskari horzkarien sailari dagokionez, Zuberoan Erronkarin ohikoa den *alde* > *alte* garapena bera ere gertatzen da: *Bordalteco Sorhoye* (1914: 247), *Bordaltia* (1838: 375, 386; 1914: 119, e.a.), *Bordaltie* (1914: 60, 229, 416), *Etqui altia* (id. 12, 319), *Eyhèralt* (id. 326; “*Eiheralte*, etxea”, Peillen).

Bitxia gerta badaiteke ere, *-alte* edo *-altia* forma nagusien ondoan bi aldiz dokumentatu du *-alde*, beti ere, testuinguru berean, *Errekaldeburie* izenaren zati bezala: *Errekaldeburie* (1914: 483), *Errekaldeburu* (1914: 357); hala eta guztiz ere, katastroaren beste orri batean *-alte* aukeratu da, *-alde* beharrean: *Errekalteburie* (311. or.).

rt: Dardarkariaren atzeko horzkari ahoskabeak hitz bukeran gelditu daitezke hitz bukaerako [e] bokalaren erorketaren ondoren (*Bidart*, *Elgart*, *Etxart*, *Etxekopart*, *Iriart*, *Karrikart*, *Oihenart*, *Othekart*, *Uhart*). Testuinguru honetan, eta kasu batean bederen, horzkari ahoskabearen ozenketa gertatu da: *Oyhénard* (1914: 8); “*Oyhénart*, Jean a Ste. Engrâce à Cabalcoig” (id. 110). Honek adieraziko liguke kontrako bidea ere gerta zitekeela, hau da, *rd* taldetik *rt* taldera igarotzera: *Bernard Eyhéra* (159. or.); cf. *Bernart* (euskararen historiaren bidegile klasiko ospetsuaren izena: “Mossen *Bernart* echaparere cantuya” *Linguae Vasconum Primitiae* liburuan) eta, honen garapen hipokoristikoa, *Beñat* (euskararen historiaren egungo bidegile ospetsu baten izena).

nk: Sudurkarien atzeko herskari belareei dagokienez, kasu honetan ere kontsonante hauen jokamoldea guztiz berezia da gainerako euskalkietakoekin alderatuta. Izan ere, honetan ere ahoskabetzeko joera dute: *Etche oyhenco alhorra* (1914: 403, 442), *Etcheoyhencoalhorra* (id. 357); hala eta guztiz ere, *Unguraturu* (413. or.; “*Üngüratürü*, etxe eroria”, Peillen).

“s” grafiaz: Txistukariez denaz bezainbatean, “s” grafia, herskarietara batzean [s] modura ebaki ohi da:

sp: Frikari txistukaria + ezpainkaria, *sp* > *zp* (gask. *espona* / eusk. *ezponda*); gaskoierak eragindako toponimoak: *Espanne berria* (1838: 370), *Espona* (id. 403; 1914: 103, 159). Euskara hutsezko aldaerak: *Espondabure* (1914: 119), *Espondaburia* (id. 65, 163, 475; “*Ezpondabürria*, etxea”, Peillen), *Espondaburie* (416. or.), *Espondaburu* (119). Sail bereko beste adibide bat, *sp* > *zp*: *Espel* (215, 242, 244, 319, 485, 492; “*Ezpel*, etxe eroria”, Peillen), *Espil* (26), *Espildoy* (162).

st: Frikari txistukaria + horzkaria, *st* > *zt*: *Astarinhandy* (1914: 254; graf. bat. *Azarinhandi*), *Borda Abustegua* (id. 65; graf. bat. *Borda Ahünztegia*), *Esteretchie* (170; graf. bat. *Ezteretxia*), *Gastagnastoye* (136, 151, 305, 311, 455; graf. bat. *Gaztañaztoia*), *Gastambide* (1838: 481; “*Gaztanbide*, etxea”, Peillen), *Gastanbidie* (1914: 70, 254, 336; “*Gaztanbidia* edo *Lepoko Sorhoa*, etxe eroria”, Peillen), *Gastandoya* (id. 311; graf. bat. *Gaztandoia*), *Gastarrette* (id. 4, 33, 164; graf. bat. *Gaztarrieta*), *Gastellu Sayhetça* (22, 29, 335, 436; graf. bat. *Gaztelü Saihetza*), *Irastorra* (1838: 454, 1914: 039; graf. bat. *Iraztorra*).

sk: Frikari txistukaria + belarea, *sk* > *zk*: *Esques* (1838: 389; “*Ezker*, etxea”, Peillen); *Esquer* (1914: 380).

3.2. Herskari belareak, frikariak, afrikariak eta “c”, “ç” grafiak

Nahasketa handia dugu frikarien eta afrikarien sailean, soinu asko adierazteko letra gutxi ditugulako. Gainera, letra gutxi horiekin euskaraz ohikoak diren hiru frikari eta hiru afrikariak adierazteaz gainera, zubererak berezkoak dituen frikari ahostunak ere adierazten saiatu behar dute. Bestalde, “c” eta “ç” grafien ebakera zehaztugabeek eragin ditzaketen irakurketa anitzek (*çapar* / *capar*) anabasa areagotzen dute. Saia gaitzen, ondoko lerroetan, delako anabasa hori sailkatzen.

3.2.1. “c” grafia

3.2.1.1. Gauzatze herskari belarea

c > *c*: “c” grafia “c” bezala transkribatu da, gaskoiera hutsezko hitzetan; adibidez, *Cayolar* hitza (cf. *olha*) ez da euskal grafiaz idatzi, gaskoiera delako; beraz, ondoko toponimoak *olha* hitzaren bitartez adieraziak izanen dira euskaraz: *Cayolar d’Ascourés* (1914: 119, 245, 468), *Cayolar de Cotholatxe* (id. 168, 173); *Cayolar de Çotholatxe* (id. 381); *Cayolar d’Isseyto* (id. 211). Txomin Peillenek erakusten duen bezala, “*cayolar* hitz hori ez dute Santa Grazin ezagutzen. *Cayolar* hitza ez da Zuberoan erabiltzen, Biarnoko hitza da”.

c > *k*: Hala eta guztiz ere, “c” grafia “k” bezala transkribatuko da, euskaraz ongi txertaturik dauden gaskoieratiko izenetan: *Casterè* (1838: 441; “*Kastera* edo *Kostera*, jabearen izena”, Peillen), *Cazenave* (1914: 37, 90, 302, 478; “*Kazenave*, gure berriemailearen etxea”, Peillen), *Costère* (1838: 485, 1914: 42, 104, 159; “*Kostera*, jabearen izena”, Peillen).

Jakina, “c” grafia “k” bezala transkribatuko da leku genitibo deklinabide atzizkiarren zati denean: *Botchelaco alhorra* (1914: 62; graf. bat. *Botxelako alhorra*).

c > *kh*: *Lekhü*, *khapar* eta, oro har, hasperenketa duten hitzak adierazteko “c” grafia “kh” bezala transkribatuko da: *Bordalecacharre* (1914: 168; graf. bat. *Bordalekhüxarra*); *Bordaleco* (id. 151), *Capar* (3; graf. bat. *Khapar*), *Caparartia* (163; graf. bat. *Khaparartia*), *Caparchiloua* (222; graf. bat. *Khaparxilua*), *Caparia* (10, 66; graf. bat. *Khaparria*, *Khaparrea*), *Caparraco maltha* (331; *Khaparreko maltha*), *Caparria* (3), *Capherraguilha* (393; graf. bat. *Khapar hegila*), *Capouelhorre* (287, 443; *Khapar alhorra*), *Catharreco Sorhoua* (21; *Khaparreko Sorhua*), *Carricart* (426, 491; “*Kharrikarte*, etxea”, Peillen), *Carriquiry* (203, 456; graf. bat. *Kharrikiri*).

3.2.1.2. *Gauzatze frikaria*

c > z: Katastroetako “c” grafia, euskararen egungo erregelei jarraikiz “z” bezala transkribatuko da frikari bizkar hobietakoa duten hitzetan: *Asconcilo* (1914: 157; graf. bat. *Azkonzilo*), *Aycaguer* (id. 355; graf. bat. *Aizagerrea*), *Bicubiartia* (id. 169; graf. bat. *Bizübiartia*), *Crutchague co peca* (id. 116; *Crutchaguecopoca*, 300; graf. bat. *Khrützagako pheza*), *Larrecaballa* (166; graf. bat. *Larrezabala*), *lieu Araice dit Borthala* (160; graf. bat. *Eraize-Borthola*).

Hasiera batean, eman lezake “ce”, “ci” grafiak “z” bilakatzea errazagoa dela, “ca” edo “co” grafiak gauza bera egitea baino. Baina gorago erakutsi den bezala (*Aycaguer*) “ca” grafia duten toponimo asko “za” modura irakurri behar dira. Gauza bera gertatzen da “co” taldea duten toponimoekin; ondoko adibidean, taldea hitz hasieran kokatua dago, oso ingurune desegokia “c” grafia igurzkarri bezala ulertzeko; kasu honetan “ç” hautsia espero genuke: *Cotholatxe* (1914: 169; graf. bat. *Zotholatze*).

Bestalde, hitz bukaerako “oce” grafia “oze” bezala transkribatuko dugu: *Accoce* (1914: 8; graf. bat. *Akhoze*). Era honetan transkribatuko dira sail bereko atzizki gutiak.

c > s: Katastroetako “c” grafia, euskararen egungo erregelei jarraikiz “s” bezala transkribatuko da frikari apikoalbeolarea duten toponimoetan: *Aicecardoye* (1838: 463; graf. bat. *Aizesagardoia*), *Bacaberria* (1914: 364; graf. bat. *Basaberria*).

Bestalde, *Alçassolarre* (1914: 258), *Alçassoordoquia* (id. 121) eta *Alçasse* (388. or.) toponimoak badirela kontuan harturik, Txomin Peillen irakasleak *Alcace* toponimoaren bukaerako “ce” taldea “s” modura transkribatu zuen, *e* mutua balitz bezala; *Alcacé althia* (1914: 326; *Acacé altia*, id. 172; *Alcace altia*, 135, 461; *Alçace Altia*, 46, 235; graf. bat. *Altsasaltia*).

3.2.1.3. *Gauzatze afrikaria*

c > tz: *Aitzin*, *beltza*, *haltza* eta, oro har, afrikari bizkar hobietakoa duten hitzak adierazteko “c” grafia “tz” bezala transkribatuko da:

Bagosaincia (1914: 222; graf. bat. *Bagosaintzia*), *Borde ayeineco sorhoua* (id. 55; graf. bat. *Borda aitzineko sorhoa*), *Borda Aycinia* (1838: 382; 1914: 22; *Bordaycinia*, 1914: 124; *Bordaycinie*, id. 10, 66, 407; *Bordaycinié*, id. 91; graf. bat. *Bordaitzinia*), *Mugaicin* (1838: 466; graf. bat. *Mügaitzin*).

Errecabelce (1914: 94, 99, 171, 411; graf. bat. *Errekabeltza*), *Halcépoburie* (id. 229; *Haltzepobüria*), *Halcartia* (1838: 487; graf. bat. *Haltzartia*), *Uciagagnia* (1914: 35, 129, 173; graf. bat. *Ütziagaña*, *Ütziagañia*).

Dardarkariaren atzean (“rtz”): *Eyharce cordoquia* (1914: 18; *Eyharceco ordoquia*, id. 165; graf. bat. *Eihartzeko ordokia*).

Sudurkariaren atzean (“ntz”): *Alhancette* (1838: 466; graf. bat. *Arhantzeta*).

Albokariaren atzean (“ltz”): *Alcepo* (1914: 313; graf. bat. *Altzepo*), *Alcacèbe* (id. 379, 406; graf. bat. *Altzazebe*), *Alcaceoordoquia* (id. 229; graf. bat. *Altzazeko ordokia > Altsasoko ordokia*, ik. beheko paragrafoa), *Alcas* (1838: 447; graf. bat. *Altzas > Alsas*, ik. beheko paragrafoa). Beraz, oro har, “lc” taldea “ltz” bezala transkribatuko dugu.

c > ts: Esanak esan, zenbait kasutan “c” grafia mihi puntako afrikari hobietakoaren ordezkari egon liteke (cf. *Alsas*, 1914: 46, 135, 461). *Altzaze > Altzas* toponi-

moaren bukaerako txistukari hobietakoa, aurreko afrikariaren artikulazio puntuaren lekualdatzea eragin dezake apikoalbeolarea bilakatuz: *Alcacé althia* (1914: 326; *Alcace altia*, id. 135, 461; *Alcacé altia*, 172; *Alcaz altia*, 470); graf. bat. *Altsas altia*), *Alcassolarre* (172; graf. bat. *Altsasolarra*).

Jakina, berez afrikari apikoalbeolarea eskatzen duten hitzak “ts”-rekin transkribatuko dugu: *Ocoborroua* (id. 33; graf. bat. *Otsoberroa*).

3.2.2. “ç” grafia

3.2.2.1. *Gauzatze herskari belarea*

Gutziz bitxia gerta daitekeen arren, noizean behin “ç” grafia erabiltzen da herskari belarea ahoskabea adierazteko: *Orçacolatxe* (1914: 170); kontrakoa ere gerta daiteke, eta “c” grafia aurki dezakegu “ç” espero genukeen lekuan: *Orcacolaxe* (1838: 452). Ondoko adibidean, berriz, katastroko arduradunak asmatu du bete-betea: *Orçaçolaxe* (1914: 076; graf. bat. *Orkhatzolatze*)

3.2.2.2. *Gauzatze frikaria*

ç > z: *Ayçaguia* (1914: 214, 219; graf. bat. *Aizagia*), *Ayço Eyhera* (id. 322; graf. bat. *Aizo Eihera*), *Aiçosarria* (254; graf. bat. *Aizosarria*, *Aizosarrea*), *Çabalcoig* (48, 110; graf. bat. *Zabalkotx*), *Ordoquiçarre* (417; graf. bat. *Ordokizarra*).

ç > s: *Ayelçagardoye* (1914: 237; *Aizesagardoia*), *Baçaberria* (id. 239, 389; graf. bat. *Basaberria*), *Gastelu Çahitce* (277; graf. bat. *Gaztelü Saihetza*).

3.2.2.3. *Gauzatze afrikaria*

ç > tz: *Beltza*, *haltza*, *orkhatz* eta, oro har, afrikari bizkar hobietakoa duten hitzak adierazteko “ç” grafia “tz” bezala transkribatuko da: *Odillabelça* (1914: 167; graf. bat. *Odilabeltza*), *Halçartia* (id. 162, 167, 197, 201; graf. bat. *Haltzartia*), *Orçaçolaxe* (76; graf. bat. *Orkhatzolatze*). Dardarkariaren atzean (“rtz”): *Lecharçu* (170, 171; graf. bat. *Lexartzü*). Albokariaren atzean (“ltz”): *Alçacebe* (408; graf. bat. *Altzazebe*).

ç > ts: *Oçoborroua* (1914: 167; graf. bat. *Otsoberroa*)

3.2.3. “cc” grafia (cc > kh)

Katastroetako “cc” grafia guztiek gauzatze herskari belare hasperenduna izanen dute eta “kh” bezala transkribatuko dira: *Accoce* (1914: 8; graf. bat. *Akhoze*), *Acculetabehty* (id. 121; graf. bat. *Akhületabehty*), *Acculettecoordoquia* (208; graf. bat. *Akhületako ordokia*), *Laccarriçabalette* (163 “*Lakharrizabaleta*, Lakurda ondoan bordalte”, Peillen), *Laccugna* (164, 252; *Lacugna*, 250, 253; graf. bat. *Lakhüña*), *Sococoua* (1838: 405, 406; 1914: 116, e.a.; graf. bat. *Zokhokua*, *Zokhokoa*), *Soccorosse buria* (1914: 169; graf. bat. *Zokhoroze büria*). Ondoko adibidean, hasperenketa ziurtatzeko “cc” taldeari “h” bat erantsi zaio: *Occholia* (1914: 40; *Occholie*, 1838: 370; graf. bat. *Okholia*).

3.2.4. “ch” grafia

3.2.4.1. *Gauzatze herskari belare hasperenduna (ch > kh)*

Ocholia (1838: 370, 390, 447, 468; 1914: 37, e.a.; *Ocholie*, 1838: 436; graf. bat. *Okholia*). Hasperenketa ziurtatzeko beste grafia batzuk saiatu dira: “ck” (*Ockolia*, 1914: 97, 350, 432) eta “ckh” (*Ockhobia*, id. 3).

3.2.4.2. *Gauzatze frikaria*

ch > x: Gauzatze frikari sabaikaria. Katastroetako “cc” grafia gehienak egungo euskal alfabetoaren “x” letraren ordezkari daude: *Chouchourt* (1914: 239, 396; *Chouhourt*, id. 124; “*Xuhurt*, etxe eroria”, Peillen), *Aguichiloue* (119; graf. bat. *Agixilua*).

Alhorcharra (1838: 456, 1914: 345; *Alhorcharre*, 1914: 136, 305, 455; *Alhorcharrie*, id. 65, 475; graf. bat. *Alhorxarra*), *Aytachaberro* (164; *Aytachaberre*, 252; graf. bat. *Aitaxaberro*), *Bachacoborda* (392; graf. bat. *Baxakoborda*), *Bachepia* (1838: 366; graf. bat. *Baxapia*), *Bordalecacharre* (1914: 168; graf. bat. *Bordalekhüxarra*), *Bustan chiloua* (id. 71; graf. bat. *Büztanxilua*), *Chubuco Ibarra* (1838: 387, 396, 406; 1914: 56, e.a.; graf. bat. *Xübüko Ibarra*), *Chuburu* (1838: 466; “*Xübürü*, etxea”, Peillen), *Chutte* (1914: 159; “*Xüta*, etxea”, Peillen), *Chuttepé* (id. 104; “*Xütape*, etxea”, Peillen), *Elichagaray* (396; “*Elixagarai*, etxe eroria”, Peillen), *Ibarcharre* (55; graf. bat. *Ibarxarra*).

ch > z: Gauzatze frikari bizkar hobietakoa; adibidez, *Elichalt* (1914: 233; graf. bat. *Elixalt*; “*Elizalt*, etxea”, Peillen).

3.2.4.3. *Gauzatze afrikaria*

ch > tz: *Belcha* (1914: 237), *Belche* (id. 65, 269; graf. bat. *Belxa*, *Beltza*), *Sorhoua Belcha* (1914: 237; *Serhena Belcha*, 1838: 390; *Sorhouabelcha*, id. 436; graf. bat. *Sorhoua Belxa*, *Sorhúa Beltza*), *Halchartia* (1914: 11, 455; graf. bat. *Halxartia*, *Haltzartia*), *Halchague* (1838: 387; 1914: 59; graf. bat. *Halxaga*, *Haltxaga*, *Haltzaga*).

ch > tx: *Cruchague alhorra* (1914: 292, 293, 342), *Cruchaguealhorra* (id. 93), *baina*, *Crutchagueco alhorra* (345), *Bastarrèche* (423, 425, 426), *Arhechia* (65; graf. bat. *Arhetxia*), *Bassagache* (208, 252, 439), *Echaburie* (87; graf. bat. *Exabüria*, *Etxabüria*), *Echacandia* (1838: 369; graf. bat. *Exakantia*, *Etxakantia*), *Echarriette* (1914: 382; graf. bat. *Exarrieta*, *Etxarrieta*).

3.2.5. “tch” grafia

tch > tx: Afrikari sabaikaria adierazteko; adibideak: *Aretcheix* (1914: 461), *Arotcharen Sorhoue* (id. 213), *Arotchen Eyhera* (461), *Botchelaco alhorra* (62), *Botchepia* (192), *Botchia* (232), *Cruthecantia* (166).

tch > tz: Afrikari bizkar hobietakoaren adierazlea da; adibideak: *Garatchia* (1914: 241; *Garatchie*, id. 132, 239, 284; graf. bat. *Garatzia*), *Itchaneguilia* (1838: 406; graf. bat. *Itzainbegila*), *Itcharreguillipia* (id. 392; *Itzainbegilapia*).

tch > ts: Afrikari mihi puntako hobietakoaren adierazlea; adibideak: *Latcherreca* (1838: 402, 1914: 170; *Latcharreca*, 1914: 114; graf. bat. *Latserreca*).

3.2.6. “tc” grafia

tc > tz: Katastroetako “tc” grafia gehienek gauzatze afrikari bizkar hobietakoa dute: *Baratcia* (1838: 361, 366, 369, e. a.), *Gastelu Çahitce* (1914: 277), *Itcambeguil-la-pia* (id. 436; *Itcambeguillapia*, 455; graf. bat. *Itzainhegilapia*), *Lapitce* (167; graf. bat. *Lapitza*), *Asconchiloco lapitce Agara* (114), *Asconchiloco Lapitce co Sorhoua* (327), *Lapitce co sorhoua* (430), *Lapitce Sorhoua* (114, 328, 430), *Lapitcésarhoua* (1838: 478), *Saldagnabetce* (1914: 288; graf. bat. *Zaldañebeltza*), *Utciaoyhana* (id. 167; graf. bat. *Ûtziaoihana*), *Utciapia* (id. 5, 6; *Ûtziapia*).

tc > ts: *Ayaratcia* (1914: 301; graf. bat. *Agaratsia*; cf. *Agaras sorhoua*, 1838: 478; 1914: 11, 328).

3.2.7. “ts” grafia, “tz” adierazteko

Baratsia / > tz (1914: 10, 74, 288, 326, 388; graf. bat. *Baratzia*), *Haritshandico sorhue* (id. 169; graf. bat. *Haritshandiko sorhoa*), *Olhatseberdé* (id. 100, 159, 484; graf. bat. *Olhatzeberde*; cf. Izaba, top. *Olazeberdea*).

3.2.8. “tx” grafia, “tz” adierazteko

Gastellu Sayhetxa (1914: 207; graf. bat. *Gaztelü Saihetza*), *Orçaolatxe* (id. 76; graf. bat. *Orkhatzolatxe*), *Cotholatxe* (169; graf. bat. *Zotholatxe*)

3.2.9. “ss” grafia

ss > z: *Ganosse* (1914: 187, 213; graf. bat. *Ganoza*; cf. Urzainki, top. *Ganuzandia*, 1651 NPA, *Ganuz luzeandia*, 1651 NPA), *Issarbe* (1914: 149, 161; graf. bat. *Izarbe*), *Isseyto* (1838: 400, 402, 422; graf. bat. *Izeito*), *Lissapia* (id. 474; graf. bat. *Elizapia*).

ss > s: *Bassaberria* (1914: 12; graf. bat. *Basaberria*), *Bassadarra* (1838: 391, 1914: 345, e.a.; graf. bat. *Basadarra*), *Bassagache* (1914: 208, 252, 439; graf. bat. *Basagatxa*), *Bassahoun* (1838: 409; graf. bat. *Basahun*, *Basahon*).

3.2.10. “g” grafia, txistukarien sailean

Losa toponimoaren kasuan *Loge* edo *Logea* modura idatzita agertzen zaigu beti, txistukari mota berezi bat adierazi nahiko balu bezala, txistukari ahostunen bat, agian. Izan ere, zubereraz txistukarien sail ahoskabeari, gauzatze ahostunak gainerratu ohi zaizkio: *Loge* (1838: 487, 1914: 202, 266, 325; Peillen: “*Losa*, zubereraz ‘arbelat’”), *Logea* (1914: 031; Peillen: “*Losa*, Goillartetik gora”), *Logeaco uthurrie* (1914: 202, 266), *Logeacouthurrie* (1914: 169; graf. bat. *Losako Ûthürria*). Axularrek berak “g” grafia erabili zuen (*gehero*, *igilic*) txistukari igurzkarri sabaikaria adierazteko; cf. artikulu honen hasieran, Axularren *Gero* (1643) liburutik kopiatutako aipua.

3.3. Hasperenketa

3.3.1. Hasperenketa hitz hasieran

Hitz hasierako hasperenketa galdu da zenbait toponimotan (*Ayço Eyhera*, 1914: 322; *Aiçosarria*, id. 254), eta galtzar dago beste batzuetan (*Alçasa Alhorra*, 55. or.; *Alcassabarre*, 171, 269; *Alçassolarre*, 91, 121, 172; baina, *Halçaren*, 114; “*Haltzaren*, etxea”, Peillen; *Halçartia*, 162, 167, 197, 201; graf. bat. *Haltzartia*; *Halehague*, 58; “*Haltxaga*, etxea”, Peillen). Ildo beretik, *Arrichouria* (37), *Arrichourialoco Alhorre* (51), *Arrichourialt co alhorra* (355), *Arrichourie* (355) eta *Arrichoury* (1838: 461), baina *Harrichouria* (1914: 62), *Harrigagnia* (id. 53) eta *Harriguilie* (id. 280).

Honetaz gainera, hatxea gorde duten toponimoak badira: *Haguignega* (1914: 166; graf. bat. *Hagiñaga*), *Hagunicepia* (id. 481; graf. bat. *Hagintzepia*), *Handia* (103. or.), *Handie* (33), *Harchincho* (102), *Harchiloua* (66), *Hardoy* (27), *Harispe* (307), *Haristoy* (222), *Haristoya* (9), *Haritchandia* (172), *Harmailleta* (214), *Hastoye* (4), *Hegoburu* (384), *Heguie* (247), *Heguihandia* (166), *Heguilla* (53), *Hilague* (33), *Hurbusten altie* (55), *Hustu* (210), *Hiscondisse* (173; graf. bat. *Ihizkondize*), *Hiscondisse co oyhana* (1914: 184), *Hiscondisse* (410).

3.3.2. Herskari hasperendunak (*ph*, *th*, *kh*)

ph > *ph*: *Suphidie* (1914: 167; graf. bat. *Züphidia*).

pp > *ph*: *Appateguia* / > *ph* (1914: 259; graf. bat. *Aphategia*), *Suppudia* (1838: 447, 451; 1914: 41, e.a.; *Suppudie*, id. 472; graf. bat. *Züphüdia*, *Züphidia*).

p > *ph*: *Etchapia Copessa* (1914: 153; *Etchapia copessa*, id. 450; graf. bat. *Etxapeko pheza*); *Etchecantie co Pessa* (274, 278; *Etchecantie copessa*, 274; graf. bat. *Etxekantüko pheza*), *Pistachiloua* (301; graf. bat. *Phistaxilua*, *Phistaxiloua*), *Pistondoua* (1838: 377, 428; 1914: 4, 164, 219; graf. bat. *Phistondua*, *Phistondoa*).

th: *Bordapeco Maltha* (1838: 370; 1914: 40), *Borthiry* (1914: 097, 145, 259, 359), *lieu Araice dit Borthala* (1914: 160; graf. bat. *Eraize-Borthola*), *Maltha* (1838: 362, 1914: 216, 340), *Barucinondoco maltha* (1914: 018), *Besarre maltha* (1914: 216), *Bordapeco Maltha* (1838: 370, 1914: 040), *Caparraco maltha* (1914: 331), *Larrealteco Maltha* (1838: 370), *Sarre altia co Maltha* (1914: 040), *Sorholuciaco maltha* (1914: 018), *Uthurrodia maltha* (1914: 216), *Motholibar* (1914: 288; “*Motholibar* edo *Motholibar*, etxea”, Peillen); *Motholibareco Eyhera* (id. 288).

kh: cf. gorago, “c” grafiaren gauzatze herskari belare ahoskabeak.

3.3.3. Sonanteen ondoko hasperenketak

lh: *Bolheta* (1914: 26, 242, 458), *Elhorriette* (id. 163, 271), *Ilharbiscorra* (164), *Ilharhandie* (232), *Ilharlepho* (290), *Ilharrecharre* (170), *Ilharrecoordoquia* (041), *Ilharreguichipi* (163), *Ilharreguy* (163), *Ilharrescoua* (388), *Ilherro* (362).

nh: *Anhanbelhague* (1914: 169), *Astarinhandy* (id. 254), *Itcamheguillapia* (id. 436); *Itcamheguillapia* (id. 455).

rh: *Bordapeco Sorhoua* (1838: 410, 1914: 53, 151, 384). Dardarkariaren eta albokoaren arteko txandaketak ere gerta daitezke (*sorho* / *solho*): *Solhondoua Coordoquia* (1914: 454; graf. bat. *Sorhondoko ordokia*). Ondokoak ere, sail berekoak ditugu: *Burhurqui* (id. 289, 383; graf. bat. *Bürhüzki*, *Bürhüzkia*), eta *Garhondo* (id. 161).

3.3.4. ur hitzaren ondorengoak

Dardarkariaren erorketaren ondorioz hasperenketa sor daiteke: *Uhalteçayexe* (1914: 366), *Uhaltié* (id. 366), *Uhart* (id. 123)

3.3.5. Hasperenketa beheanzko diptongoen eskuinean

aih: *Gastellu Sayhetça* (1914: 22, 29, 335, 436), *Mayhordoquia* (id. 252).

aub: *Jean Mauhorade* (1914: 364).

eih: *Eiyhera* (1838: 369), *Sainta-Co Eyhera* (1914: 166), *Eyharcia berhoua* (id. 165).

oih: *Erroyhabie* (1914: 120, 416; graf. bat. *Erroihabia*), *Elgoyhen* (id. 137, 214, 219, 221, 227, 456; deitura), *Utciaoyhana* (id. 167), *Oyhènart* (110), *Oyhénard* (8; cf. gorago *Bernard*, *Bernart... Beñat*), eta 1914ko katastroaren 289 eta 383. orrietan... *Oyharçabal...*

Bibliografia eta laburdurak

EAT: ik. Lopez-Mugartza (2008).

FHV: ik. Mitxelena (1985).

Gavel, H., 1925, «A propos de l'ü en souletin», *RIEV* 16, 230-234.

Lopez-Mugartza, J. K., 2008, *Erronkari eta Ansoko toponimiaz*, Mendaur bilduma, Nafar Gobernua, Euskaltzaindia, Iruñea.

Mitxelena, K., 1985 [1961], *Fonética Histórica Vasca*, Publicaciones del Seminario Julio de Urquijo de la Excma. Diputación Foral de Guipúzcoa, Donostia, 3. arg.

NPA: *Nafarroako Notarioen Protokoloen Artxiboa*.

ELGOIBARKO ETA DEBABARRENEKO HIZKEREN KOKAPENAZ GEHIAGO

Jesus Mari Makazaga Eizagirre

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In the works on dialectology, the linguistic junction is discussed that is formed by the varieties from Low Deba, a region where many characterizing isoglosses meet. This article tries to throw a little more light on this linguistic crossroads. Both dialectologists and linguists have had their doubts when establishing the limit that marks the end of Biscayan and the beginning of Guipuzcoan in many places that belong to this geographical area (e.g. Larramedí used to say “in Elgoibar, and even more in Eibar, the Biscayan dialect begins”). On the one hand, after having analysed in detail the Basque from Elgoibar, and using it as a basis, the author wishes to address the place of this variety in the Basque dialectal system (following the lines begun by Zuazo 1999, 2000, 2006), and, on the other hand, he attempts to compare that variety with the surrounding ones to clarify, among other things, the recent evolution of the most significant isoglosses.

0. Sarrera

Azken urteetan, Elgoibarko euskara nahiko sakon aztertzeke parada izan dut. Abiapuntutzat 2007 urtean argitara emandako liburua (Makazaga 2007) hartuz, berrikitan gehiago ikertu dut Elgoibarko euskararen gainean, eta Elgoibarko euskara ahalik eta xeheki ezaugarritzen ahalegindu naiz;¹ liburu hartako kapituluak hartu, eta atalez atal aritu naiz eginkizun horretan: fonologiaren arloan, izenaren morfologiarenean (kasu-markak eta postposizioak batetik; eratorpena eta elkarketa bestetik), aditzaren morfologian, sintaxi mailan eta hiztegian.

Atalez ataleko ibilbide horretan, nabarmena da mendebaleko nahiz erdialdeko hizkeren ezaugarriak dituela Elgoibarkoak: batzuetan alde batera jotzen duela, eta beste batzuetan bestera. Zenbaitetan, erdibideko jokaera erakusten du Elgoibarko euskarak: alegia, fonema, lexema, atzizki edo egitura jakin batean (ezaugarri batean) bietariko ezaugarriak erabiltzea (maiztasun edo indar handiagoarekin edo txikia-goarekin), mendebalekoa eta erdialdekoa; gertatzen da hori, ez gutxitan, eta are hiztun baten jardunean bertan ere.

Bi indarren arteko dialektikan aurkitzen da, beraz, Elgoibarko euskara: mendebaleko hizkeretara hurbiltzen duen indarra eta erdialdekoetara hurbiltzen duena. Elgoi-

---

¹ Argitaratu gabe dago oraingoz material hori.

bartarren artean sarri erabiltzen den esaera tipiko batek deskribatzen du ondo egungo egoera linguistikoa: “nahaste haundixa dago gure euskeran”. Batzuetan, indartsu eusten zaio mendebaleko ezaugarriari; beste batzuetan, ahulago, eta gehiago nabaritzen da erdialdeko euskalkiaren eragina.

Hori formalizatzen ahaleginduko naiz artikulu honetan, zer ezaugarrik lotzen duten Elgoibarko euskara mendebalera eta zer ezaugarrik erdialdekora.

Bide batez, Elgoibar bezala euskalki-muga horretan dauden beste herri batzuetako ezaugarriekin egingo dut konparazioa, erakusteko herri horietako euskarak nora egi-ten duen gehiago, mendebalera edo erdialdera: Mendaro eta Mutriku aztertuko ditut bereziki, baina ekarriko ditut hona Debako eta Eibar aldeko ezaugarriak ere,² erakusteko euskalki batetik besterako igarotzea ez dela bortizki gertatzen.

Koldo Zuazo izan da aztergai dudan Debarreneneko eremu honen kokapen dialektologikoari buruz gehien ikertu eta idatzi duena, eta haren lanak hartu ditut hemen abiapuntutzat (Zuazo 1999, 2000, 2006, eta Zuazo & Badihardugu 2002). Lan horietatik abiatu, eta datu gehiago ekarri nahi izan dut inguru honetako hizkeren arteko konparaziora, haien bereizketa dialektologikora.³

1. Elgoibarko euskara mendebaleko euskararekin ala erdialdekoarekin?

Arloz arlo egingo dut ezaugarrien laburbilpena, kasu bakoitzean mendebaleko garbi diren Eibar aldeko hizkeretara hurbiltzen duten ezaugarriak eta erdialdekoetara hurbiltzen dituztenak ekarri;⁴ bi indar horien arteko dialektikan mugitzen da Elgoibarko euskara, eta indar horien arteko bat nabarmen nagusituz gero, bage-nuke Elgoibarko euskararen kokapen dialektologiko zehatza.

Gatozen, bada, ezaugarriak aztertzeraz, eta horietako zer indar nagusitzen den egiaztatzeraz (bietakoren bat nagusitzen baldin bada behintzat).

---

² Deba ibarraren hegoalderagoko beste inguru batzuetan, muga markatua dago Oñati eta Legazpia artean, eta leunxeagoa (Larrañaga 1998: 5), Zumarraga-Urretxu eta Antzuola-Bergara artean, zeren Antzuolara eta Bergara sartzen baitira erdialdeko zenbait ezaugarri; haietan ez bezala, edo leunago behintzat, mailakatze bat gertatzen da azterkizun dudan euskalki-muga honetan: Ermua, Eibar eta Soraluzeko hizkera mendebaleko «garbi» jo daitezkeenetatik hasi (mendebalekotzat hartu izan diren ezaugarri asko eta asko betetzen dira Ermua-Eibar-Soraluze inguruan) eta erdialdeko hizkera «garbi»etan (Deba eta, areago, Itziar) amaitu dut mailakatzea: pixkana-pixkana goaz euskalki batetik besterako igarotze horretan, Eibar-Elgoibar-Mendaro-Mutriku-Deba-Itziar kate horretan. Igarotze mailakatu hori ilustratzeko, herri horietako ezaugarriak ekarri ditut hona.

³ Eibarko hizkera oso ondo ezaugarrituta dago, eta bibliografia-iturrietara jo dut hango hizkerako datuak jasotzeko; Elgoibartik ibarrean beheragoko hizkeretan, berriz, batez ere bertako hiztunengana jo behar izan dut.

⁴ Basaurik eta Sarasuak (2003: 19) diote mendebaleko euskalkiaren markatzat hartutako 33 ezaugarritatik 31 betetzen direla Eibarren.

1.1. Ezaugarri fonologikoak

Fonologiaren arloan, ezaugarri hauek partekatzen ditu Elgoibarko euskarak, oro har, mendebalarekin, eta, hurbilagoko erreferente zehatzago bat hartuz, mendebaleko garbi diren Eibar aldeko hizkerekin:⁵

- *-a + a > -ia: loria, alabia, gonia...*
- *-e > -a: lora, andra, landara, altara, laba...*
- Txistukari frikarietan eta afrikatuetan, oposizioaren neutralizazioa.
- *a > e / i, u (C)__: ikesi, uezaba, siketu, izen (<izan), bihetza, i(g)uel...* betiere hitz-barruan.
- Soinu frikariak sandhietan: *esan zaban, hil zan, ze(r) zan hori?, ahal zabana...* batez ere.
- *-i + V arteko <x>: ogixa, zatixa, zelaixetan...*
- *-e > -a / __R: edar, baztar, txarri, izardi...* (baina ez Eibarren bezain sarri: **bardin, *barri*).
- *-AI- > -EI-: geiztua, geizki, geñera...*
- *-Z + J- > -TX- aditzetan: etxako jausi, etxaukan bildurrik...*
- *L > D: bedarra, idarra, zidarra...*

Hona, berriz, Elgoibarko euskara mendebaleko hizkeretatik urruntzen eta Erdialdeko hizkeretara hurbiltzen duten ezaugarriak:

- *a > e / i, u (C)__: laguna, harrixa...*, eta ez **lagune, *harrixe ...* izenaren flexioan.
- *f*-rekin batera *p: apari, praillia, perixia...*
- *-AIÑ* eta ez **-AN: ezpañ, zaiñ, gaiñ, labaiñ...* eta ez Eibar eta Soraluzeiko **ezpan, *zan, *gan, *laban...*
- *-INDD-*, *-ILDD-* soinu-kateak badira, baina Eibar inguruko aldean indargalduta daudela esan behar: *indar, beldur, hilda...* gehiagotan aldaera palatalizatuak baino.
- Ez da gauzatu mendebaleko arau hau: *Vj + z, tz > V + x, tx: haize, haritz, bakoitz, gaitzizen...* eta ez **haixe, *haretx, *bakotx, *gatzizen...*
- *D > R: biria, ero, abaria, ostikaria...*

1.2. Izenaren inguruko ezaugarri morfologikoak

Izenaren jokoan, ezaugarri hauek partekatzen ditu Elgoibarko euskarak, oro har, mendebalarekin, eta, zehatzago hitz eginda, mendebaleko garbi diren Eibar aldeko hizkerekin:

- Hurbiltze adlatiboko *-rutz* atzizkia: *etxerutz, horrutz, harutz...*

⁵ Berezi ki aipatu ditut hemen Debaerdikotzat jotzen diren Eibar aldeko hizkerak (Eibar, Ermua, Elgeta eta Soraluze, Eibar ardaztat hartuz haiekin egin baitut konparazio estuena; horrek ez du esan nahi, ordea, ez dugunik Debagoieneko hizkerekin ezaugarri komunik, ez eta gutxiagorik ere; ezaugarri dezente daude Deba ibar osoari dagozkionak (ikus, besteak beste, Zuazo & Badihardugu 2002 eta Zuazo 1999).

- Ezker-eskuineko erakuslea erabiltzen da: *hau semiau, hori etxiori, haura gizona...*
- Erakusleek erro bera dute singularrean eta pluralean (azentuak bakarrik bereizten ditu): *etxe honetan, horretan, haretan...* Ez da erabiltzen **hauetan, *horietan, *haietan* gisakorik.
- *Neuk, zeuk* erako izenordain indartuak: ez da **neronek* erakoa erabiltzen.
- -TXO atzizki txikigarria erabiltzen da, eta ez erdialderagoko *-XE.
- Izenaren osteko *bi* zenbatzailea ere erabiltzen da: *etxe bi, herri bi...*

Hona, berriz, Elgoibarko euskara mendebaleko hizkeretatik urruntzen eta, ondorioz, erdialdeko hizkeretara hurbiltzen duten ezaugarriak:

- Ez da erabiltzen sozietiboko -gaz atzizkia: -kin bakarrik ezagutzen da.
- Ez da erabiltzen destinatiboko -endako atzizkia: -tzat/-tzako bakarrik ezagutzen dira: *amantzat, aittantzako, alabantzat...* baina ez **amandako, *alabandako...*
- -AN espletiboa erabiltzen da -K amaiera duten atzizkietan: *etxetikan, handikan, horregatikan, ogirikan, ez daukat etortzerikan...*
- HAURA erakuslea erabiltzen da, eta ez mendebaleragoko HA.
- -ZIO atzizkia erabiltzen da hitz maileguzko eta eratorrietan, eta ez *-ZIÑO.
- Adberbioetan ez da -N amaiera erabiltzen: *zela* (eta ez **zelan*), *holaxe* (eta ez **holantxe...*).
- [EDO + galdetzailea] erako izenordainak indargalduta daude: *edozein, edozer* hedatuak bai, baina ez mendebaleko **edonun, *edonungo, *edonora...*
- [galdetzailea + EDO + galdetzailea] egiturak indargalduta: ez dira erabiltzen **nonor (nor edo nor), *nonoren (nor edo noren)...* Salbuespenen bat edo beste bai: *nora-nora* (< *nora edo nora?*), eta zabalduak diren *noiz edo noiz, nun edo nun*.
- Ez da erabiltzen BARIK postposizioa: *dirurik bage/be*, eta ez **diru barik*.

1.3. Aditzaren inguruko ezaugarri morfologikoak

Ezaugarri hauek partekatzen ditu Elgoibarko euskarak, oro har, mendebalarekin:

- EGIN erroa ahalerako, subjuntiboko eta aginterazko aditzetan: *ekarri (eg)ik, erosi daixen, egin neike...*
- -z pluralgilea: *dauaz, diodaz, dioz, dakidaz...*
- 2. pertsona pluraleko -(i)e: *dittue, dakixe, zinakie, leukie...* Nahiz ez beti (*zerate/*zarie, zabizte/*zabizie*).
- EDUN erroan, -o-: *dot, dozu...* (Altzola auzoan, baina, *det, dezu...*).
- IZAN erroan, -a-: *gara, zara...*, baina baita -e-dunak ere (*gera, zera...*).
- Nor-Nori paradigmak *j-: jausi jata, etorri jako...*
- EDUN-en hitanoan, *j-: esan juat, ekarri jok...*
- N-N-N hitanoan, *j-: eman jauat, esan jan...*
- JARDUN aditzaren forma trinkoak erabiltzen dira: *dihardut, niharduan...*
- ERTEN, IXO erabilera iragankorrean: *erten dot, ixo dozu...*
- Zenbait aditzen erregimen bereziak: *damutu jata, hasarrau jako...*
- -AU partizipio-amaiera maileguzko -ado aditzetan: *kantsau, preparau...*
- -I(D)U partizipio-amaiera maileguzko -ido aditzetan: *eskribidu, aburridu...*

- -TZEN amaierak -N partizipioko aditzetan: *jakitzen, jardutzen, entzutzen...*
- Aditz faktitiboak -TU ERAGIN: *Liburua erosi eragin diot alabari.*

Hona, berriz, Elgoibarko euskara mendebaleko hizkeretatik urruntzen eta erdialdeko hizkeretara hurbilarazten duten ezaugarriak:

- ARI IZAN ere erabiltzen da (*jardun*-ekin batera...).
- Iraganeko 3. pertsona ez da $\emptyset$ -, z- baizik: *esan zaban, erosi zeбен, za(g)uan...* eta ez **esan eban, *erosi eben, *eguan...*
- Mendebalean baino pluralgile aukera handiagoa dago: -z-rekin batera, *daude/daure, -it-* mendebaleko hizkeretan baino gehixeago...
- Aditz-izenetan ez da erabiltzen Debagoieneko -etan: *apurtzen/apurketan*.
- Nor-Nori paradigmak, iraganean, *zit-* hasierako formak ere erabiltzen dira: *zitzakon, zitzakun...*
- Nor-Nori-Nork paradigmak ez da erabiltzen EUTSI erroa: *esan dio, diot, nion...* eta ez Eibarko **detsa, *detsat, *netsan*, ez eta Soraluzeko **dotxa, *dotxat, *notxan...*
- JOAN aditzean, erdialdera egiten duten formak: *nixe, dixe...* eta ez **noia, *doia...*
- -AU partizipio-amaiera euskal jatorriko aditz batzuetan ere: *hasarrau, aukerau, aixkirau, ingurau...*
- Ez dira -ITTU partizipio-amaierak erabiltzen: *hoztu, belztu, hustu...* eta ez **hoztzittu, *beltzittu, *hutsittu...*
- Ez da erabiltzen mendebaleko -TZEN aditz-izena mugimenduko aditzetan: *Ogixa erostera juan da*, eta ez, besteak beste, Debagoieneko **Ogixa erosten juan da*.
- Ez da erabiltzen mendebaleko -TUTEN/-DUTEN aditz-izena: *aburritzen, hartzen...* eta ez **aburriduten, *hartuten...*
- ESAN aditzaren forma trinkoa *-IO-, eta ez *-IÑO-: *hala dio, jio, jiu...* eta ez **diño, *jiñok, *jiñuan...* gisakorik.

1.4. Ezaugarri sintaktikoak

Ezaugarri hauek partekatzen ditu Elgoibarko euskarak mendebaleko garbi diren Eibar aldeko hizkerekin:

- Perpaus osagarrietan -NA atzizkia: *Horixe etorriko dana!*
- BARREN lokailua erabiltzen da, Debaerdiko herrietan bezala.
- EDO-rekin batera, ALA juntagailua ere erabiltzen da.
- Kontzesio-perpausetako BAIÑA menderagailu enklitikoak erabiltzen da.
- -TU ORDUKO menderagailuaren aurrekotasunezko balioa: *eguna zabaldu orduko, mendixa kazariz beteta egoten da*.
- -TU OSTIAN menderagailua erabiltzen da.
- -TZIARREN menderagailuak bi balio izan ditzake, helburuzkoa eta kausazkoa.
- -TZIAGATIK menderagailuak bi balio izan ditzake, kausazkoa eta helburuzkoa.
- Debaerdikoan (Bergara aldean) ezaguna den -TUANIAN menderagailua erabiltzen da: *Hartu guardasola, eurixa egiñanian ere* ($\equiv$ euria egiten badu ere).

- -TZE ALDERA menderagailua erabiltzen da, helburuzkoen mota bat osatzeko.
- Mendebaleko BEHIÑEPEIÑ (*behinik behin*) lokailua erabiltzen da.
- Mendebaleko OSTIAN eta OSTONTZIAN lokailuak erabiltzen dira.

Hona, berriz, Elgoibarko euskara mendebaleko hizkeretatik urruntzen eta erdialdeko hizkeretara hurbiltzen duten ezaugarriak:

- Baldintza-perpausetan BALDIÑ lokailua ere erabiltzen da (hautazkoa da).
- NOLA ... hutsuneagan -EN kausazko perpausetan, ZELA-rekin batera.
- Konparazio-perpausetan, mendebalean arrotzak diren BEZELA eta BEZELAKO erabiltzen dira (MODUAN/MODUKO-rekin batera).
- Ez da LEGEZ postposizio konparaziozkoa erabiltzen.
- Ez da LAKO postposizio konparaziozkoa erabiltzen.
- *Bai-ez* erako galderak egiteko AL partikula ere erabiltzen da.
- Ez da erabiltzen aurkaritzako BAIÑO juntagailua (*baizik*-en baliokidea): **Hori eztoz nik eñ, Mirenek baiño*.
- Ez dira ezagunak *etorri dator* gisako egitura enfatikoak.
- ERE lokailua aldaera horretan erabiltzen da Elgoibarren, eta ez Eibar aldeko BE aldaeran.

1.5. Lexikoa eta aldaerak

Jakina den bezala, hiztegiaren eta aldaeren arloa oso zabala da, eta hemen, labur beharrez, hitz-sailak eta hitz esanguratsuenak bakarrik hartuko ditut aintzat.

Hona, hasteko, Elgoibarko euskarak oro har mendebalarekin eta, zehatzago hitz eginda, Debaerdiko hizkerekin partekatzen dituen item lexikalak eta aldaerak:

- Item lexikalak: asteko egunak (*martitzen, eguasten, eguen, barixaku, zapatu, domeka*), *abade, amaitu, antxixika, apurtu, armozu, artaxiak, batu, berba, berba egiñ, bihar* ('lana'), *berakatzu, ei, eskuma, eztei, gorantziak, gatzatu, ganora, higuñ, ixutu, jaurti, jausi, karu, lantzian behiñ, korta, kantsau, oratu, ortu, odoloste, urriñ, zill...*
- Aldaerak: *ardau, sardau, barre, burdi, ete, gitxi, gizur, eruan, narru, urten, ugarixo...*

Hona, berriz, mendebalarekin barik erdialdearekin partekatzen dituenak:

- Item lexikalak: *laga* (eta ez *itxi*), *bukatu, eskubi, esnatu, faborez* (*mesedez eta faborez* gisako esamoldeetan), *urruti* (eta ez *urriñ*), *nahi izan* (eta ez *gura izan*), *saltaka, zaiñ* (eta ez *gatx*), *mingaiñ, guraizak, hitz, hitz egiñ, heldu, lan, ilbeltza, otsailla, pixka* (*ba*)*t, pareta, damutu, triku, noizian behiñ, aurrena, anai* (eta ez *neba*), *hankautsik* (eta ez *ortozik*), *simaur* (eta ez *sats*), *urruti* (eta ez *urriñ*), *buelta* (eta ez *ostera*), *azkar/bizkor* (eta ez *ariñ*)...
- Aldaerak: *ille, iltze, iriñ, beltz, berdin, berri, berriz, eman, ezpaiñ, adberdioetako -ki* (*edarki/ederki, poliki, gaizki*), *etzan, iritzi* (eta ez *eritxi*), *premixa* (eta ez *premiña*), *soro, zaiñ...*

Zerrenda hauek ez dute esan nahi, kasu jakin bakoitzean, item edo aldaera jakin bakoitzean, alde batera edo bestera egiten duenik Elgoibarko euskarak: zenbai-

tetan, bistan den bezala, bietariko aukera egiten da, bietariko hitzak eta aldaerak erabiltzen dira, elkarren lehian: *eskumaleskubi, lantzian behiñ / noizian behiñ, moduan/ bezela, antxitxika/saltaka, kirikixo/triku, artazixak/guraizak, berbal/hitz...* Halako kasuez ohartzeko, ikus beheraxeago prestatu ditudan taulak (+ eta – ikurrak, biak, agertzen dituztenak dira Elgoibarren bietara erabiltzen direnak), edo, bestela, Makazaga (2007) laneko seigarren kapitulua, hiztegiari dagokiona.

2. Elgoibarko euskara Debabarreneko batzuekin alderatzen

Ikus dezagun orain, tauletan, goiko ezaugarri horiek nola betetzen diren inguruko herrietan: horrela ohartuko gara non amaitzen den ezaugarri baten esparru geografikoa eta non hasten den haren osagarria den ezaugarriaren esparrua; ezaugarri bakoitzari dagokion isoglosa bereizi ahal izango dugu era horretara.

Hego-mendebaldera Eibar hartu dut, eta Ipar-ekialdera, Mendaro, Mutriku eta Deba.

Hona hemen, bada, ezaugarrien taulak arloz arlo sailkatuak.⁶

⁶ Ezertan hasi aurretik, ezaugarrien taulak egoki interpretatu ahal izateko ohar batzuk egin nahi ditut.

- a) Koherentzia gordetzeko, mendebaleko hizkeren ikuspuntutik planteatu ditut ondorengo taula hauek; zer esan nahi dut horrekin? Bada, mendebaleko ezaugarriak hartu ditudala erreferententzat, eta erdialdeko ezaugarriak direnean Elgoibarren erabiltzen direnak, horiek itzulikatu, eta haietako bakoitzari dagokion mendebaleko ezaugarri osagarria ezarri dut lehenbiziko, eta parentesi artean, erdialdekoa); hortik dator ezaugarri batzuen ezezko forma («-AN espletiborik gabeko formak bakarrik»; «ARI IZAN aditzik eza (*jardun...*)»; «JOAN aditzean, erdialdeko formarik eza: *nijua, nixe...* motakoak»). Era horretara, ezaugarriei dagokien ezkerreko zutabea, beti ezarri dut hasieran mendebaleko ezaugarria, eta bigarrenik eta parentesi artean, erdialdekoa: hartara, zeinu bakoitzak, (+) eta (-) zeinuek, beti gauza bera adieraziko dute: (+) zeinua (+ mendebaleko) izango litzateke, eta (-) zeinua, (- mendebaleko).
- b) Batzuetan, gorago esan bezala, bietariko ezaugarriak egokitzen dira hizkera jakin batean (+/- eta -/+ markatu dut halakoetan); horietan, lehentasunak markatu nahi izan ditut, zeinuen hurrenkeraren bitartez (lehenbizi markatzen dudana zeinua bigarrenari nagusitzen zaio maiztasunean; zeinuren bat parentesi artean jartzen dudanean, esan nahi du indar handiegirik ez duela ezaugarri horrek.

Iruditzen zait (+) eta (-) zeinuekin nahiko argi ikusten direla ezaugarrien isoglosak: Eibarko euskaren eta Debabarrenekoen artean bada isoglosa-mordoxka bat (Eibarkoan, guztietan (+), eta (-) gainerakoetan); Eibar, Elgoibar eta Mendaro elkarrekin doazan kasu dezentee badira (herri hauetan (+), eta Mutriku eta Deban (-)), eta isoglosa horiek Mutrikuko auzo den Astigarribia ere hartuko lukete mendebalekoen barruan; azkenik, Deba Debabarrenako gainerako herrietatik aparte geratzen den kasuak ditugu (Deba (-), eta gainerakoak (+)); azken kasu horietan, Debak erdialdeko hizkerak bezala jokatzen du, eta gainerako herriek, mendebaleko bezala. Azterketa honetan Itziar sartu izan banu, hor ere isoglosa batzuk izango lirarekeela iruditzen zait, Debaren eta Itziarren artean, mendebaleko ezaugarriak Debara bai baina Itziarrera iristen ez diren kasuetan (adibidez, -z pluralgilearena: Deba *dioz* / Itziar *dizko*).

2.1. Ezaugarri fonologikoak Debarrenean

Ezaugarriak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
-a + a > -ia: <i>loria, alabia, gonia...</i>	+	+	+	+	+
-e > -a: <i>andra, laba, lora, landara, al-tara...</i>	+	+	+	+	+/-
Txistukari frikarietan eta afrikatuetan, oposizioaren neutralizazioa.	+	+	+	+	+
a > e / i, u (C)__: <i>ikesi, uezaba, siketu, izen...</i>	+	+	+	+	-
Soinu frikariak sandhietan: <i>esan zaban, hil zan, ze(r) zan hori?</i>	+	+	+	-/+	-
-i + V arteko <x>: <i>ogixa, zatixa, zelaixetan...</i>	+	+	+	+	+
-e > -a / __R: <i>edar, baztar, txarri, izardi...</i>	+	+/(-)	+/(-)	+/(-)	+/-
-AI- > -EI-: <i>geiztua, geizki, geñera...</i>	+	+	+	-	-
-Z + J- > -TX- aditzetan: <i>etxako jausi, etxaukan...</i>	+	+	+	-	-
L > D: <i>bedarra, idarra, zidarra...</i>	+	+	+	+	-
a > e / i, u (C)__: <i>lagune, harrixe...</i>	-	-	-	-	-
f-dunak bakarrik (p-dunik ez: <i>apari, praillia, perixia</i>)	+	-	-	-	-
-AN, eta ez -AIÑ: <i>ezpan, zan, gan, laban...</i>	+	-	-	-	-
-INDD-, -ILDD- soinu-kate palatalak.	+	-/+	-/+	+	-
Vj + z, tz > V + x, tx: <i>baixe, haretx, bakotx...</i>	+	-	-	-	-
D > R: <i>biria, ero, abaria, ostikaria...</i>	+	+	+	+	+/-

2.2. Izenaren morfologiaren ezaugarriak Debabarrenean

Gatozen gauza bera egitera izenaren morfologiako ezaugarriekin.

Ezaugarriak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
Hurbiltze adlatiboko <i>-rutz</i> : <i>etxerutz</i> , <i>horrutz</i> ...	+	+	+	+	-
Ezker-eskuineko erakuslea erabiltzen da: <i>hau semiau</i> , <i>hori etxiori</i> ...	+	+	+	-/+	-
Erakusleek erro bera singular nahiz pluralean	+	+	+	+	-
<i>Neuk</i> erako izenordain indartuak (vs. <i>neronek</i> erakoak)	+	+	+	+	+
<i>-TXO</i> atzizki txikigarria (vs. <i>-XE</i>)	+	+	+	+	+/-
Izenaren osteko <i>bi</i> zenbatzailea erabiltzen da: <i>etxe bi</i> , <i>herri bi</i> ...	+	+	+	-	-
Soziatiboko <i>-gaz</i> atzizkia	+	-	-	-	-
Destinatiboko <i>-endako</i> atzizkia	+	-	-	-	-
<i>-AN</i> espletiborik gabeko formak bakarrik <i>-K</i> amaierako atzizkietan	+	-	-	-	-
HA erakuslea (ez HAURA)	+	-	-	-	-
<i>-ZIÑO</i> atzizkia (vs. <i>-ZIO</i>)	+	-	-	-	-
Adberbioetako <i>-N</i> amaiera: <i>zelan</i> , <i>bolan</i> ...	+	-	-	-	-
[EDO + galdetzailea] erako izenordainak: <i>edonun</i> , <i>edonundik</i> ...	+	-/+	-/+	+	-
[galdetzailea + EDO + galdetzailea] egiturak: <i>nonor</i> , <i>nonoren</i> ...	+	-/+	-/+	+	-
BARIK postposizioa	+	-	-	-	-

2.3. Aditzaren morfologiaren ezaugarriak Debarrean

Ezaugarriak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
EGIN erroa ahaleran, subjuntiboan eta aginteran	+	+	+	+	-/+
Nor-Nori-n, <i>zit-</i> hasierako formarik ez iraganean: oraina + <i>-n: jatan, zatan</i>	+	+/-	+/-	+	-
ARI IZAN aditzik eza (<i>jardun...</i>)	+	+/-	+/-	+	-
Iraganeko 3. pertsona <i>ø-</i>	+	-	-	-	-
-z pluralgilea	+	+	+	+/- ⁷	-/+
pluralgile aukera txikiagoa (+) / handiagoa (-)	+	-	-	-	-
EDUN erroan, <i>-o-: dot, dozu...</i>	+	+/-	-	-	-
IZAN erroan <i>-a-: gara, zara...</i>	+	+/-	-	-	-
N-N-N EUTSI: <i>detsa, dotsa, dotxa...</i>	+	-	-	-	-
Nor-Nori paradigmak, <i>j-: jausi jata, etorri jato...</i>	+	+	+	-	-
EDUN-en hitanoan, <i>j-: esan juat, eka- rri jok...</i>	+	+	+	-	-
N-N-N hitanoan, <i>j-: eman jauat, esan jan...</i> motakoak	+	+	+	-	-
Aditz trinkoen hitanoan <i>j-</i>	+	+/- ⁸	+/-	-	-
2. pertsona pluraleko <i>-(i)e: dittue, da- kixe, ziñakie, leukie...</i>	+	+/-	+/-	-/+	-
JARDUN aditzaren forma trinkoak erabiltzen dira: <i>dibardut, niharduan...</i>	+	+	+	+	-
ERTEN, IXO erabilera iragankorrean: <i>erten dot, ixo dozu...</i>	+	+	+	+	+
Aditz batzuen erregimen bereziak: <i>damutu jata, hasarrau jato, zorau jato...</i>	+	+	+	-	-
-AU partizipio-amaiera maileguzko <i>-ado</i> aditzetan: <i>kantsau, preparau...</i>	+	+	+	+	+
-ATU partizipio-amaiera euskal ja- torriko aditzetan: <i>zorau, hasarrau, auke- rau, aixkirau...</i>	+	+/-	+/-	+/-	+/-

⁷ Mutriku oso gutxi erabiltzen da pluralgilea; erabiltzekotan, hori bai, *-z* erabiltzen da nagusiki.

⁸ *D-* ere erabiltzen da: *daok, dabik...*

Ezaugarriak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
-I(D)U partizipio-amaiera maileguzko -ido aditzetan: <i>eskribidu, aburridu...</i>	+	+/(-)	-	-	-
-TZEN amaierak -N partizipioko aditzetan: <i>jakitzen, jardutzen...</i>	+	+	+	+	-
Aditz-izenetan -etan atzizkia: <i>apurketan...</i>	-	-	-	-	-
Aditz faktitiboak -TU ERAGIN: <i>liburua erosi erain diot.</i>	+	+	+	+	+
JOAN aditzean, erdialdeko formarik eza: <i>nijua, nixe...</i>	+	-	-	-	-
-ITTU partizipio-amaierak: <i>hotzittu, beltzittu, buzsittu...</i>	+	-	-	+	-
-TZEN aditz-izena mugimenduko aditzetan: <i>ogixa erosten jua</i>	-	-	-	-	-
Mendebaleko -TUTEN/-DUTEN aditz-izena	-/(+) ⁹	-	-	-	-
ESAN aditzaren forma trinkoa: *-IÑO- (vs. *-IO-)	+	-	-	-	-

2.4. Ezaugarri sintaktikoak Debarrenean

Ezaugarriak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
BARREN lokailua erabiltzen da	+	+	+	-	-
EDO-rekin batera, ALA juntagailua ere bai	+	+	+	+/-	-
Kontzesio-perpausetako BAIÑA enklitiko	+	+	+	+	+
-TU ORDUKO-ren aurrekotasunezko balioa:	+	+	+	+	-
-TU OSTIAN	+	+	+	-	-
-TZIARREN-ek helburu- eta kausa-balioak	+	+	+	+	-

⁹ *Ahaztutzen* omen da Eibarren salbuespen bakarra: ikus Sarasua, Agirrebeña & Zenarruzabeitia (2005: 253).

Ezaugarriak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
-TZIAGATIK-ek kausa- eta helburu-balioak.	+	+	+	+	-
-TUANIAN menderagailu baldintzazkoa	-	+	-	-	-
-TZE ALDERA menderagailua	+	+	+	+	+
BEHIÑEPEIÑ lokailua	+	+	+	+/-	-
OSTIAN lokailua	+	+	+	-	-
OSTONTZIAN lokailua	+	+	+	+	-
Baldintza-perpausetan BALDIÑ lokailurik ez	+	-	-	-	-
NOLA ...-EN formarik ez kausazko perpausetan (ZELA bakarrik).	+	-	-	-	-
BEZELA eta BEZELAKO konparaziozkozik eza	+	- ¹⁰	-	-	-
LEGEZ konparaziozkoak osatzeko postposizioa	+	-	-	-	-
LAKO konparaziozkoak osatzeko postposizioa	+	-	-	-	-
Galderatako AL partikularik eza	+	-	-	-	-
BAIÑO juntagailua (<i>baizik</i> -en balio-kidea).	+	-	-	-	-
<i>Etorri dator</i> gisako egitura enfati-koak.	+	-	-	-	-
BE(RE) lokailu-aldaera erabiltzen da (eta ez ERE)	+	-	-	-	-

¹⁰ MODUAN eta MODUKO ere erabiltzen dira Elgoibarren, Mendaron eta Mutriku.

2.5. Item lexikalak eta aldaerak Debabarrean

Item lexikalak

Item lexikalak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
abade (vs. apaiz) ¹¹	+	+	+	+	-/(+)
amaittu ¹² (vs. bukatu)	+	+/(-)	+/-	+/-	+
aittona (vs. aittitta)	+/-	-	-	+	-
aittajaan (vs. aittitta)	(+)	-	-	-	-
amona (vs. amama)	+/-	-	-	+	-
amandre (vs. amama)	+	-	-	-	-
antxixika (vs. saltaka)	+	+/-	-	-	-
apur (vs. pixka bat)	+	-/(+)	-	-	-
apurtu	+	+	+	+	+
Aratuztiak (vs. Karnabalak)	+	-	-	+	-
ardi (vs. arkakuso)	+/-	-	-	-	-
armoz (vs. gosari)	+	+	+	+	+/-
artazixak (vs. guraizak)	+	+/-	-	-	-
barixaku (vs. ostiral)	+	+	+	+	-
batu (vs. bildu)	+	+	+	+	-
begittandu (vs. iruditu)	+	+	+	+	-
berakatz (vs. baratxuri)	+	+	+	-	-
berba (vs. hitz)	+	+	+	-	-
berba egin (vs. hitz egin)	+	+/-	+/-	-	-
berrito (vs. berriz)	+	-/(+)	-	-	-
bider (vs. aldiz)	+	+/-	+/-	+/-	-
bihar (vs. lan)	+/(-)	+/-	-	-	-

¹¹ Item lexikaletan eta aldaeretan, bi aukera daude lehiari: aurrean ematen dudana da (+) markari dagokiona, eta parentesi artean ematen dudana, berriz, (-) markari dagokiona. Herriren batean bi formak agertzen badira, bi markak agertuko zaizkigu: antzeko maiztasunarekin erabiltzen badira, markak bakarrik agertuko dira, eta bietakoren bat nagusitzen bada, besteari dagokion marka parentesi artean eman dut. Adibide bat emateko: *berrito* (vs. *berriz*)-i dagokionez, Elgoibarren hau eman dut: -/(+). Horrek esan nahi du *berriz* (hau da, (-)) erabiltzen dela gehiago, *berrito*-ri dagokion marka (+) parentesi artean baitago.

¹² Herri guztietan baiezko emaitzak ematen dituzten kasuak ere erakustekoak direla iruditzen zait, hitz edo aldaera horien esparru geografikoa zedarriztatzeko besterik ez bada ere.

Item lexikalak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
domeka (vs. jai)	+	+	+	+	-
drogan ibili	+	(+)	-	-	-
egusten (vs. asteazken)	+	+	+	+	-
eguen (vs. ostegun)	+	+	+	+	-
ei (vs. omen, emen)	+	+	+	+	-
emendau/amatau (vs. itzali)	+	+	+	-	-
eskaratz (vs. sukalde)	+	-	-	-	-
eskuma (vs. eskubi)	+	+/-	-	+	-
eskeko (vs. eskale)	+	+/-	-	-	-
etzun/etzin (vs. etzan)	+	-	-	-	-
eztei/eztegu (vs. boda)	+	+/-	+/-	-	-
febrero (vs. otsaila)	+	+/-	+/-	+/-	+/-
gaitzizen (vs. ezizen)	+	+	+	-	-
gaizto (vs. zaill)	+	+/-	-	-	-
ganora	+	+	+	+	+
garbatu (vs. damutu)	+/-	-	-	-	-
gatzatu (vs. mami)	+	+	+	+	+
gatx (vs. zaill)	+	-	-	-	-
gorantziak (vs. eskumiñ)	+	+	+	-	-
gura izan (vs. nahi izan)	+	-	-	-	-
hagiñ bakarrik (vs. hagiñ/hortz)	+	+	-	+	-
higiñ (vs. nazka)	+	+	+/-	-	-
horma (vs. pareta)	+	-	-	-	-
hurrian (vs. gertu, hurbill)	+	+	+	+	-/+
enero (vs. ilbeltz)	+	+/-	+/-	+/-	+/-
itxi (vs. laga)	+/-	-	-	-	-
itxuria	+	+	+	+	+
ixutu/ixotu (vs. piztu)	+	+	+	-	-
itzal/itzel (vs. demaseko)	+	+	+	+	-
jaurti (vs. bota)	+	+	+	-	-
jausi (vs. amilddu, erori)	+	+	+	-	-

Item lexikalak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
kantsau (vs. nekatu)	+	+	+	+	+/-
karu (vs. garesti)	+	+	+	+	+/-
kerizpe (vs. itzal)	+	+	+	+	+
korta (vs. ukuillu)	+	+	+	+	+/-
kipula (vs. tipula)	+	+	+	+	+
kirikixo (vs. triku)	+	+/-	-	+	-
lantzian behiñ (vs. noizian behiñ)	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
larregi (vs. gehixegi)	+	-/(+)	-	-	-
lehelengo (vs. aurren)	+	+/(-)	+/-	+/-	+/-
mesedez (vs. faborez)	+	+	+/-	+/-	-
miñ (vs. mingaiñ)	+	-	-	-	-
mitxilikote (vs. tximeleta)	+	+	+	-	-
neba (vs. anai)	-	-	-	-	-
odoloste (vs. odolki)	+	+	+	+	-
olgetan (vs. jolasian)	+	-	-	+/-	-
oratu (vs. heldu)	+	+/-	+/-	-	-
orri (vs. ostro)	+/-	-	-	-	-
ortozik (vs. hankautsik)	+	-	-	-	-
ortu (vs. baratze)	+	+	+	-	+/-
ostera (vs. buelta)	+	-	-	-	-
ostu (vs. lapurretan)	+	+/-	-	+	-
pastore (vs. artzai(n))	+/-	+/-	+/-	+/-	-
piku (vs. moko)	+	+	+/-	+/-	+/-
sats (vs. simaur)	+/-	-	-	-	-
pernill (vs. urdaiazpiko)	+/-	-	-	-	-
txar (vs. gaizto)	+	+/-	+/-	+/-	+/-
ugar/ubar (vs. herdoi)	+	+	+	+	+
ugazaba	+	+	-	-	-
urriñ (vs. urruti)	+	-/(+)	+/-	-	-
zapatu	+	+	+	+	+
zill (vs. zilbor)	+	+	+	+/-	-

Aldaerak

Aldaerak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
*-ani > -aiñ (arrañ, usaiñ...)	+	+	+	+	+
-an: ezpan, zan, laban (vs. -aiñ)	+	-	-	-	-
-l->-d- (edur, idar...)	+	+	+	+	+
ahizta (vs. ahizpa)	+	+	+	+	+
ardau (vs. ardo)	+	+	+	+	-
atzamar (vs. atzapar)	+	+/-	+/-	-	-
baltz (vs. beltz)	+	-	-	-	-
barri (vs. berri)	+	-	-	-	-
bardin (vs. berdin)	+	-	-	-	-
barre (vs. parre)	+	+	+	+	-
burdi (vs. gurdi)	+	+	+	+	-
denpora (vs. denbora)	+	+	+	-	-
ebagi (vs. ebaki)	+	+	+	-	-
emon (vs. eman)	+	-	-	-	-
erabagi (vs. erabaki)	+	+	+	-	-
eruan (vs. eraman)	+	+	+/-	+/-	-
ete (vs. ote)	+	+	+	+	+
etzun/etzin (vs. etzan)	+/-	-	-	+	-
exegi/ixigi (vs. exeki)	+	+	+	+	-
gizur (vs. gezur)	+ ¹³	+	-	+	-
gitxi (vs. gutxi)	+	+	+	+	-
jentia (vs. jendia)	+	+/-	+/-	-	-
kipula (vs. tipula)	+	+	+	+	+
matraill (vs. masaill)	+	+	+	+	+
mustur (vs. mutur)	+	-	-	-	-
narru (vs. larru)	+	+	+	+	+
nasai (vs. lasai)	+	+/-	+/-	+/-	-
nor (vs. zein)	+/-	-	-	-	-

¹³ *guzur*.

Aldaerak	Eibar	Elgoibar	Mendaro	Mutriku	Deba
adberdioetan -to (vs. -ki)	+	-/(+)	-/(+)	-	-
premiña (vs. premixa)	+	-	-	-	-
solo (vs. soro)	+	-/+	-/+	+	-
txarri (vs. txerri)	+	+	+	+	+
ugarixo (vs. igel)	+	+	+/-	+	-
ule (vs. ille)	+	-	-	-	-
ultze (vs. iltze)	+	-	-	-	-
urten (vs. erten)	+	+/-	+	+/-	-
urun (vs. iriñ)	+	-	-	-	-
zantzuna	+	+	+	+	-
-tzu: zeintzuk, zertzuk...	+	+	+	+	-/+

3. Ondorioak

Arlo guztietako ezaugarri mordoxka bat izan dugu hizpide lan honetan, eta datuon nolabaiteko kuantifikazioa edo balioespina egitera dator azken atal honetan.

Lehen azpiatalean arloka eman ditudan 173 ezaugarrien artean (hitzak eta aldaerak barne) hau da Elgoibarko euskarak ematen duen emaitza:

Elgoibarko euskararen ezaugarriak

Ezaugarriak Arloka	Mendebalekoak	Erdialdekoak
Ezaugarri fonologikoak	10	6
Ezaugarri morfologikoak: izena	6	9
Ezaugarri morfologikoak: aditza	15	12
Ezaugarri sintaktikoak	12	9
Ezaugarri lexikoak: hitzak	34	31
Ezaugarri lexikoak: aldaerak	11	18

Jakina, ezaugarri guztiek ez dute erabilera eta garrantzi bera; ezin du sistematikoki gauzaten den arau fonologiko batek item lexiko batek duen garrantzia izan; hori argi dago. Ez eta ezaugarri sintaktiko edo aditz-ezaugarri batek, erabilera askoz mugatuagoa duen erro lexikal jakin batek baino. Horregatik egin dut ezaugarrien arloz arlokako kuantifikazioa.

A) Lehendabiziko ondorioa da Elgoibarren orekatu samartuta daudela bi in-darrak, Elgoibar mendebalarekin lotzen duena batetik, eta erdialdearekin lotzen duena bestetik; hizkuntzaren arlo guztietan ikusten dugu oreka hori. Ikusi berri dugun taulari begiratu bat ematea besterik ez dago.

B) Mendebaleko euskalkitik erdialdekora iragaitean, ez dago jauzi bortizik Debarrenean: era mailakatuan egiten da iragaite hori. Hauek lirateke aipatu mailakatzearen katebegiak, +mendebaleko eta +erdialdeko irizpidetzat hartuz:

(+MENDEB.) Eibar/Soraluze-Elgoibar-Mendaro-Mutriku-Deba-Itziar (+ERDIALD.)

Argi eta garbi esan daitekeen bezala Eibar eta Soraluzekoak mendebalekoak dira, berdintsu esan daiteke Itziarkoa erdialdekoa dela. Tarteko hizkera horietan, kate-mailan duten lekuaren arabera, euskalki bataren eta bestearen ezaugarri gehiago edo gutxiago dituzte: Debakoak (mendebaleko eragin batzuk izan arren) gehiago ditu erdialdekoak eta Elgoibarrek (eta berdintsu Mendarok), gehixeago mendebalekoak, nahiz erdialdeko hizkeren eragin nabariarekin.

Euskalkien arteko jauzi bortitzagoa dago, orografiak eta giza harremanek hala eraginda, Debaerdian (Antzuola-Bergara eta Zumarraga-Urretxu) eta batez ere Debaioanean (Oñati eta Legazpia-Zegama-Segura).¹⁴

C) Inguruko herrien artean, Elgoibarko hizkeratik hurbilenekoa Mendarokoa da, zalantzarik gabe (Astigarribia auzoko hizkerak ere, administrazioz Mutrikukoa izan arren, Mendarora egiten du ia erabat hizkuntzari dagokionez). Ezaugarri gutxi dira bi hizkerak bereizten dituztenak.¹⁵ Eta hizkera horiek dira Debarrenean mendebalekoekin lotura handiena dutenak, Mutriku eta, batez ere, Deba baino gehiago.

Ez da kasualitatea izango seguruenik Elgoibar eta Mendaro izatea hizkeren “bidegurutze” linguistiko honetako hizkera mendebalekoenak: bat dator datu hori erromatarren aurreko leinuen banaketa antzinakoarekin eta leinuen banaketa errespetatuz egin zen geroagoko elizbarrutien banaketarekin (Kalahorra eta Iruñea, x. mendetik 1862 urtera bitartekoa). Dakigun bezala, hor zegoen antzinako karistiarren eta bardularren arteko banaketa-lerroa, eta banaketa-lerro hori erabili zuen elizak antzinako elizbarrutiak antolatzeke: bai Elgoibar eta bai Elgoibarri zegokion Mendaroko Mendarozabal auzoa Kalahorrako elizbarrutikoak ziren, eta Mutriku eta Deba, eta, hurrenez hurren, haietara egiten zuten Mendaroko Azpilgoeta eta Garagartza auzoak, Iruñekoak.

Ezaugarri dezente legoke, eta pisuzkoak gainera, Elgoibar eta Mendaro mendebalekoarekin lotzea justifikatuko luketenak (ezaugarri horietatik ez gutxi bereizi egiten dituzte alde batetik Elgoibar eta Mendaro eta bestetik Mutriku eta Deba); hona horietako batzuk:

- Fonologian, -a + a > -ia (*loria, alabia, gonía*), -e > -a: (*lora, andra, landara*), -i + V arteko <x> (*ogixa, zatixa, zelaixetan*), -e > -a / __R (*edar, baztar*)...
- Izenaren morfologian, ezker-eskuineko erakuslea (*au semiau, ori etxióri*), izenaren osteko *bi* zenbatzailea (*etxe bi*), erakusle singularrek eta pluralek erro berebera izatea.

¹⁴ Zuazok (2000: 50) dio kokapen horretan gertatzen dela hizkeren arteko alderik handiena, ez bakarrik, gainera, arrazoi orografikoengatik, baita arrazoi ekonomikoengatik ere, Oñatik Gasteizekin zuen lotura handiagoagatik.

¹⁵ Aditz-forma gutxi batzuetan (Elgoibar: *dot, dau-deu, debe, esan zaban, harek esan jan, na(g)o, aburri(d)u* / Mendaro: *det, deu, deue, esan zauan, harek esan jian, no, aburrítu*) eta hitz eta aldaera zenbaitetan (Elgoibar: *izan-izen, eruan, higuñ, biharra-lana, artazixak-guraizak, mesedez, gizur* / Mendaro: *izan, eraman-eruan, higuñ-nazka, lana, guraizak, faborez, gezur*).

- Aditz-sistemaren parte nagusia mendebalekoa da: EGIN erroa, *-z* pluralgilea, 2. pertsona pluraleko *-(i)e*, EDUN erroan, *-o-* (Elgoibarren bakarrik), adizki zenbaitetako hasierako *j-*, JARDUN aditzaren forma trinkoak...
- Sintaxian, perpaus osagarrietako *-eNA* menderagailua, BARREN lokailua, *behiñepeiñ*, *ostian* eta *ostantzian* lokailuak, *-TZIARREN* eta *-TZIAGATIK* menderagailuen balio-bikoiztasuna...
- Hiztegia eta aldaeretan hainbat eta hainbat erro eta aldaera mendebaleko: *abade*, *apurtu*, *armozu*, *batu*, *ei*, *gatzatu*, *korta*, *ortu*, *odoloste*...

Gauzak aldatu egingo ziren, ordea, gerora. Lehenago hasita ere bai, Zuazok dioenez (2000b: 49), baina 1862an elizbarrutien banaketa berri baten ondorioz, Gasteizko elizbarrutiak hartzen ditu gaur egungo Arabako, Gipuzkoako eta Bizkaiko lurraldeak, eta hortik aurrera sendotu zen “euskara giputzaren nagusitasuna” —hala dio Zuazok (2000: 48)—, apaizen sermoien eta predikuen bidez, Deba ibar osoan.

Harrezkeroztiko erdialdeko hizkeren eta, garai modernoagoetan, euskara estandarren eraginez, Elgoibar mendebalarekin lotzen zuten ezaugarri batzuk indargaldu eta are desagertu ere egin dira, eta, goian ikusi dugun bezala, gaur egun badira Elgoibar erdialdearekin lotzen duten ezaugarri nahikotxo (ezaugarri horiek isoglosa dezentente ezartzen dituzte batetik Eibar-Soraluze eta bestetik Elgoibar-Mendaro artean); hona horietako batzuk:

- Fonologian, *f*-rekin batera *p*: (*apari*, *praillia*), *-INDD-*, *-ILDD-* soinu-kate palatalizatuen indargaltzea, [Vj + z, tz > V + x, tx] gertatu ez izana (*haize*, *haritz*/**haixe*, **haretx*)...
- Izenaren morfologian, *-gaz* eta *-endako* postposizioak ez erabiltzea, *-AN* espletiboa erabiltzea, *HA* erakuslea ez erabiltzea, *-ZIO* eta ez *-ZIÑO* erabiltzea, adberbioetan *-N* amaiera ez erabiltzea, *BARIK* postposizioa ez ezagutzea...
- Aditz-sistemaren parte handi bat mendebalekoa izanik ere, badira honetan ere Elgoibar eta Mendaro mendebaletik bereizten dituzten ezaugarriak: iraganeko 3. pertsona ez da *ø-*, *z-* baizik, *IZAN*-en erroa *-e-* (*zera*), Nor-Nori paradigmako *zit-* hasierako formak, Nor-Nori-Nork paradigmaman *EUTSI* erroa ez erabiltzea; horietaz gain, *ARI IZAN* erabiltzea, *ESAN* aditzaren forma trinkoa **-IO-* izatea, *JOAN* aditzean erdialdeko formak erabiltzea (*dixe*)...
- Sintaxian, baldintza-perpausetan *BALDIÑ* lokailua erabiltzea, *NOLA ...-en* egitura erabiltzea, konparaziozkoetan *BEZELA(KO)* erabiltzea, galderetako *AL* partikula, *ERE* lokailua (eta ez *BE*), *LEGEZ* eta *LAKO* ez ezagutzea...
- Hiztegia eta aldaeretan ere badira erdialdeko eragina erakusten duten hainbat hitz eta aldaera: *laga*, *bukatu*, *eskubi*, *esnatu*, *faborez*, *hitz egiñ*, *urruti*...

D) Bateko eta besteko ezaugarriak ikusi ditugu, eta iruditzen zait ez dagoela erabateko nagusitasuna alde batekoen edo bestekoen alde; seguruenik garai batean gauzak, ez ziren hala baina gaur egun oreka bat badagoela iruditzen zait lehen aipatu ditugun indarren artean, mendebaleko eta erdialdeko indarren artean. Gauzak horrela, ongi ulertzen ditut orain arteko dialektologoek Elgoibarko euskararekin izan dituzten zalantzak eta duda-mudak (ikus Makazaga 2007: 34-37): Elgoibarko euskara bizkaieraren barnean kokatzen zela, Elgoibarkoa bai baina Altzolakoa ez zela bizkaieran

kokatzen, bai Elgoibarkoa eta bai Altzolakoa gipuzkeran kokatzen zirela, bizkaiera Elgoibarren eta areago Eibarren hasten zela, eta abar eta abar.

Berrikiagotan, Koldo Zuazok berak ere berpiztu egin ditu Larramendiren, Azkueren eta Yrizarren zalantza historiko haiek, eta hark ere zalantzak izan ditu: izan ere, Zuazo (1998: 230) lanean Elgoibar eta Mendaro mendebaleko hizkeretan sartu zituen, eta hark aipatzen duen Debabarreneko “hiruki” horretatik (Elgoibar, Mendaro eta Mutrikuk osatzen duten hiruki horretatik), Mutriku bakarrik jo zuen tarteko hizkeratzat (ez bateko eta ez bestekotzat, baizik zubi-hizkeratzat). Geroago, lan horretan bertan, dio Elgoibar eta Mendaroko hizkerak sakonago aztertzeak ekarri diola erabakia aldatu beharra: Debabarreneko hiru hizkerak, Elgoibarkoa, Mendarokoa eta Mutrikukoa, ezin har daitezkeela ez euskalki batekotzat ez bestekotzat, bien “tarteko hizkeratzat” baizik (ik. Zuazo 2000: 47).

Gaur egungo datuen arabera, ados nago Zuazoren azken ondorio horrekin, eta halakotzat hartzen ditut nik ere hiruki honetako hizkerak; hark dioen bezala, hurbilago betiere mendebaleko hizkeretatik Elgoibarkoa eta Mendarokoa Mutrikukoa baino, eta, gaineratzen dut, hurbilxeago daude Elgoibarkoa eta Mendarokoa Eibar aldeko hizkeretatik erdialdekoetatik baino.

— Deba ibarrean barrena dagoena baino jauzi linguistiko handiagoa dago, zalantzarik gabe, batetik, Elgoibarren eta Markinaren artean, eta, bestetik, Elgoibarren eta Azkoitiaren artean. Oraingoz, eginkizun uzten dut hizkera hauekiko konparazioa, baina berri-emailei oharmenezko dialektologiari buruzko galdekizunak eginda, bi herriotako berri-emailei egindako elkarrizketak entzunda eta hizkera haien gainean egindako lanak kontsultatuta,¹⁶ argi geratzen da, kidekotasunak kidekotasun, hurbiltasun handiagoa duela Elgoibarko euskarak Eibarkoarekin eta are Mendarokoarekin, ezen ez Markinakoarekin (Zuazok Lea-Artibaiko azpieuskalkian sartzen duenarekin —2000: 71—) eta Azkoitiakoarekin: orografiak badu seguruenik hor eragina, zeren eta, Deba ibarrean zehar gora eta behera batere mendetarik zeharkatu beharrik gabe ibil gaitzkeen bitartean, Markina eta Elgoibar bitartean Urkaregiko lepoa eta Azkoitia eta Elgoibar bitartean Azkaratekoa baititugu; horretaz gain, Elgoibarrek Deba ibarrearekin izan du mendeetan zehar harreman komertzial nagusia, Lea-Artibairekin eta Urolarekin izan duena baino handiagoa, Debatik itsasoz (Altzolan zehar) zetozen produktuak Deba ibarrera eta handik zehar Gaztela aldera eramaten baitziren, eta alderantzizko bidea egiten baitzuten beste salgai batzuek.

E) Azkenik, aipagarria da ez dudala bereizketa nabarmenik antzematen Elgoibarko auzoetako hizkeren artean; egia da Azkoitia aldera dauden baserri batzuetan (Azkarateko gainaren aldean dauden batzuetan) Azkoitiko hizkeraren eragina sumatzen dela eta Etxebarria aldera dauden batzuetan (Urkaregiko lepoaren aldean dauden batzuetan) Markina aldeko hizkeren “ukitu” bat nabaritzen dela (“toketxo” bat, berri-emaile batzuen esanetan), baina oro har ez dago desberdintasun aipagarriarik auzoen artean.

¹⁶ Hor dira, Markina-Xemeingo euskarari buruz, Baraiazarraren lana (1986) eta dezente lehenagoko Rollorena, eta, Azkoitiakoari buruz, Castillo, Romo & Giralte (2001), eta, nola ez, Yrizarren aditz-taulak (1991, 1992).

Nire iritziaz gain, berri-emaileena ere halaxe da: oiharmenezko dialektologian egiten diren galdera moten aurrean (“Zer desberdintasun dago Elgoibarko auzoetako hizkeren artean?”, “Nongo ukitua nabaritzen diozu zure auzoko euskarari?”, “Mendebaleko edo Erdialdeko hizkerekin du zerikusirik handiagoa Elgoibarkoak?”...), nik azaldu bezalaxe erantzun digute elkarrizketatu guztiek.

Bibliografia

- Aranzadi Zientzia Elkarte, 1983-1990, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* (2 liburuki), Aranzadi, Donostia.
- Areta, N., 2003, *Eibarko euskara: izen sintagmaren deklinabidea*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- Arrieta, J. A., 1974, *Un estudio sobre el habla vasca de Motrico*, Deustuko Unibertsitateko lizentziatura-memoria argitaragabea.
- Aurrekoetxea, G., 1996, «Hizkerak banatzeko ezaugarriez», *ASJU* 30, 127-143.
- , 1997, «Ahozko testuak transkribatzeko irizpideak», *Uztaro* 23, 87-94.
- Basauri, S. eta A. Sarasua (koord.), 2003, *Eibarko hiztegi etnografikoa*, Eibarko Euskara Mintegia, Eibarko Udala, Eibar.
- Echaide, A. M., 1984, *Erizkizundi Irukoitza*, Iker 3, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Elxepuru, J. M., 2005, *Bergara aldeko hiztegia. Leintz-Aramaio, Oñati eta Eibar inguruko berbekin osotuta*, Bergarako Udala, Bergara.
- Etxebarria, T., 1965-66, *Lexicón del euskera dialectal de Eibar* (= *Euskera* 10-11).
- Euskaltzaindia, 1987, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Larrañaga, J., 1998, *Antzuolako euskara*, Antzuolako Udala, Antzuola.
- Makazaga, J. M., 2006, *Elgoibarko aditz-taulak*, Badihardugu Euskara Elkarte, Deba ibarra.
- , 2007, *Elgoibarko euskara: berbak, egiturak eta irakurgaiak*, Elgoibarko Udala, Elgoibar.
- , 2009, *Elgoibarko hizkera*, EHU-ko material argitaragabea.
- Mendebalde Euskera Alkartia, 1998, *Mendebaldeko euskeraren ekarria*, BBK, Bilbo.
- Michelena, L., 1981, «Lengua común y dialectos vascos», *ASJU* 15, 289-313.
- San Martín, J., 2000, «Toribio Etxebarriaren *Lexicón*-i gehigarriak», *Euskera* 43, 1001-1020.
- Sarasua, A., A. Agirrebeña eta L. Zenarruza, 2005, *Eibarko euskara. Gure hizketaren doinu eta berbak*, Eibarko Udala.
- Txurruka, A. eta J. Urbietta, 2003, *Debako euskara*, Debako Ostolaza Kultur Elkarte, Deba.
- Yrizar, P., 1981, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca* (2 liburuki), Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia.
- , 1991, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano* (2 liburuki), Euskaltzaindia eta Kutxa, Donostia.
- , 1992, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno* (2 liburuki), Euskaltzaindia eta BBK, Bilbo.
- Zuazo, K., 1998, «Euskalkiak, gaur», *FLV* 78, 191-233.
- , 1999, *Deba ibarreko euskera*, Deba ibarreko udalak, Eibar.
- , 2000, «Debabarreneko euskara», in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, EHU-Arabako Foru Aldundia, Vitoria-Gasteiz.
- , 2003, *Euskalkiak Herriaren lekukoak*, Elkar, Donostia.

—, 2006, *Deba ibarreko euskara. Dialektologia eta tokiko batua*, Badihardugu Euskara Elkartea, Eibar.

Zuazo, K. eta Badihardugu elkarteak, 2002, *Deba Ibarretik Euskararen Herrira*, Badihardugu, Deba ibarra.

Erabili ditudan webguneak:

Ahotsak proiektua: <<http://www.ahotsak.com>>.

Bergara aldeko hiztegia: <<http://www.bergarakoeuskara.net>>.

Eibarko Euskaria: <<http://www.eibarko-euskara.com>>.

BASQUE WRITING IN THE IBERIAN CONTEXT: BRIEF NOTES ON THE TRANSLATIONS OF BASQUE LITERATURE

Mari Jose Olaziregi

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract¹

After considering the function of translated literature (from Basque, into Basque) in our literary system, the article analyzes the relations between the literatures of Spain (Catalan, Galician and Spanish). Some reflections on the evolution of translated Basque literature, and the contribution this translated Basque literature is making to the Iberian Interliterary System, complete the article.

The purpose of this article will be to make some thoughts on translation, analyzing the function of translated literature (from Basque, into Basque) in our literary system. We have come a long way since the time when Dasconaguerre's lie in claiming that his novel, *Les échos du pas de Roland* (1867), had been translated from Basque was enough to alleviate, though briefly, the anxiety that our literary history lacked a genre (the novel), which was not to have its true birth until 1897. What writer Ramón Saizarbitoria called a "narcissistic hallucination" (Saizarbitoria 1999) is merely one more episode in the recurring debate on the capacity of the Basque language to create fictional worlds.

The excellent work of Basque translators in the enhancement of a Basque literary language cannot be underestimated. Manuel López Gaseni (2008) speaks precisely to this point when he argues that the impact of translated literature can be seen in "the creation of an indigenous literary language, the contribution of literary repertoires previously lacking in Basque literature, and the revival of certain models that were beginning to become outdated". This important function that translated literature has had for literature in the Basque language is consistent with the centrality that Even-Zohar (1990: 47) attributes to weak systems:

... (a) when a polysystem has not yet been crystallized, that is to say, when a literature is "young," in the process of being established; (b) when a literature is either "peripheral" (within a large group of correlated literatures) or "weak," one or both; and (c) when there are turning points, crises, or literary vacuums in a literature.

---

¹ This article is an extract of the contribution I wrote for a volume of the Hispanic Issues Series, to be published by the University of Iowa. Translated from Spanish by Kristin Addis.

In the opinion of Mónica Domínguez (2008), this is the function that translations still have in some literatures of the Iberian sphere, such as the Basque and Galician literatures.² In the case of Basque literature, the agreement that Euskal Itzul-tzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkarte (EIZIE; the Association of Translators, Interpreters and Correctors of the Basque Language, founded in 1987) signed with the Basque Government in 1989 to translate into Basque a collection of works of world literature, the *Literatura Unibertsala* (World Literature) collection, has had a positive influence on the legitimation of the work of the translator in the revival and standardization of the Basque literary language. At the time of this writing, the *Literatura Unibertsala* collection included 139 titles. The same can be said of another collection, *Pentsamenduaren Klasikoak* (Classics of Thought), which came into existence in 1991. This corpus, together with collections of crime novels published by Basque publishing houses such as Igela, Erein and Elkar, have made available to the Basque reader quality translations of canonical authors like Eliot, Faulkner, Dostoyevsky, Maupassant, Queneau and Barthes. The Basque literary institution has recognized the importance that translation has for literature in the Basque language through awards such as the Euskadi Prizes for Translation (first awarded in 1997) and with the creation in 2000 of a program in Translation and Interpretation at the University of the Basque Country. Does this mean to say that translations in the Basque literary system have a centrality that they do not have in other systems? To date, there has been no rigorous study that would offer trustworthy data on print runs, sales or processes of canonization. However, the data suggest that translations have a very limited acceptance among Basque readers (Olaziregi 2000), and that outside academic circles their real impact is very limited. This is the situation in a context in which cultural consumption in Basque continues to be low: according to *Kultura 07* (Publication of the Observatory of Culture of the Basque Government, November, 2007), 67% of the population of the Autonomous Basque Community do not read a single book, newspaper or magazine in Basque per year. This percentage is as high as 78% in the French Basque country, and 83% in Navarre. Although the last few decades have seen an increase in the number of Basque speakers, their impact on the consumption of Basque literature has not been as high as it was hoped. This might be due to what writer Anjel Lertxundi describes as “a deficit in the transmission of the language” (Etxeberria 2002: 193) or “the crisis of a model of Basque speakers, of readers” (Etxeberria 2002: 194). It is highly significant that young Basques who have studied their subjects and materials in Basque through secondary school have (linguistic) difficulty in reading Basque literature, and that their reading habits in the language decrease toward the end of their secondary education.

To the best of my knowledge, there has been no exhaustive study to date on the translation into other languages of works written originally in Basque. At the present

---

² In any case, it must be noted that the number of translations of children's and young people's literature continues to be greater than those of what is traditionally considered «literature for adults». Domínguez states that in the 1990s, «the percentage of children's and young people's literature in translation was approximately 50% of the total production of children's and young people's literature in Spain» (16). This percentage has been decreasing and, according to the INE (Instituto Nacional de Estadística, National Institute of Statistics), was 15.28% between 1999 and 2005.

time, the number of titles translated from Basque into other languages is estimated to be approximately 210 (www.basqueliterature.com). There is no doubt, however, that since the 1960s, the Basque *intelligentsia* has been convinced of the importance that translation into other languages has for the survival of the Basque language and the professionalization of Basque writers. There has been a very slow increase in the number of titles translated from Basque into other languages, and it was not until the end of the twentieth century that this trend was truly confirmed. Bernardo Atxaga was to mark a turning point in the international image of Basque literature (Olaziregi 2005). His *Obabakoak* (1989), with its translations into 26 languages, marks a milestone in our historiography. Moreover, Atxaga's fame constitutes for many authors a model to follow, even if it has generated a certain anxiety to "homologize" Basque literature and place it on the map of the modern global scene.³ What seems clear is that the promotion of Basque writing needs a professional and/or institutional infrastructure and should not be left to the scattered success of individual authors. There has been a reliance on direct contact with foreign readers and publishing houses, or on the endorsement of prizes such as Spain's Premio Nacional (National Prize) received by Atxaga, Unai Elorriaga and Mariasun Landa. The case is similar to that of Catalan literature: "(...) when Catalan identity achieves international status, language, that key historical element, becomes a hindrance, a problem" (Subirana 2008: 260). As an example, we could mention that among the 16 people who have been awarded the prize "Universal Basque" by the Basque Government since 1997, only one was a Basque writer.

The Basque Government did not fund the translation or promotion of Basque literature until the year 2000, and its presence in forums such as the Frankfurt Book Fair has not as yet generated the desired curiosity. Other projects and initiatives backed by institutions such as the Committee to Promote Basque Literature, which was created under the aegis of the European organization, Literature Across Frontiers (LAF) in 2005, or the Euskal Idazleen Elkartea (EIE, the Association of Basque Writers, founded in 1982) which launched the Plan for the Promotion of Basque Literature Abroad, also had limited effects in the promotion and dissemination of Basque literature. This is now changing thanks to the existence of translators with sufficient literary and linguistic competence to translate directly from Basque into other languages. A book series was created for this purpose in 2004 by the Center for Basque Studies at the University of Nevada, Reno. The success of its first publication, *An Anthology of Basque Short Stories* (2004), has resonated with other translations into Spanish (2005), Russian (2006), and Italian (2007). This case shows that the preeminence of English in the global market can help to overcome the "invisibility" of minority languages such as Basque.

There is no doubt that the Basque literary system is dependent on the central system of the Iberian space, that is, the Spanish system. There is still a need to study the relationships between the different literatures of the Spanish State and to overcome the "ethnic, linguistic and cultural homogeneity" (Cabo 2001: 52) which dominates Span-

---

³ Professor Cabo Aseguinolaza sees the same anxiety to reach the world «or at least Western stature» among Basque academics. As an example, he quotes (incorrectly) the title of the anthology that we published at the Center for Basque Studies: *An American Anthology of Basque Short Stories* (Cabo 2006: 5).

ish literary historiography. Researchers like Arturo Casas (2003) from the University of Santiago de Compostela have begun very promising examinations of concepts like Even-Zohar's "interliterary system" and Dionyz Durisin's "interliterary community" applied to the Iberian situation. Other interesting work can be found in the reflections in the book coedited by Brad Epps and Luis Fernández Cifuentes (2005). Their volume includes proposals in favor of a new focus that would overcome the monolingual concept of the Spanish State "by delving into either the place of the so-called peripheral languages and literatures (Catalan, Galician, and Basque) or the place of emigrants and exiles in Spanish literary history" (Epps and Fernández Cifuentes 2005: 20).

The data reported by Hooft Comajuncosas are quite remarkable and inspire reflection on the hierarchical relationships and interferences among the various literatures of the Iberian sphere. Hooft Comajuncosas describes the Spanish intercultural space from 1990 to 1998 as very unbalanced due to the dominance of Spanish over the other Iberian languages as a vehicle for translating novels, stories and poetry written originally in Catalan, Galician and Basque; Spanish has served as a *lingua franca*. The statistics do not change significantly for the period from 1999 to 2003: the Catalan, Galician and Basque systems continued translating a great percentage of their works into Spanish (in the case of Basque, as many as 88%, compared with 12% translated from Basque into Catalan or Galician). It is notable that it is the Basque literary system that is most willing to engage in intercultural exchange, that is, the one that translates the greatest percentage of its works into the other languages of the Spanish State.⁴ However, the extremely low number of works that are translated from Spanish into the other languages of the Spanish State is particularly striking. While 317 works written in Basque, Catalan and Galician were translated into Spanish from 1999-2003, only 20 were translated from Spanish into the minority languages.⁵

⁴ Mario Santana (2009) makes this interesting comment about Atxaga's centrality in the Iberian literary context:

While a limited number of the 121 narrative works to have won the Critic's Prize in Spain since 1976 have made it into other languages, Atxaga's *Soinujolearen semea* enjoys the distinction of being the only one that has been translated into *all* the other official languages of the State—from Basque into Catalan, Galician, and Spanish. This extraordinary circumstance undoubtedly accounts for the popularity of the novel and its iconic status as perhaps the most prominent materialization of an ideal, cross-linguistic literature in Spain.

⁵ Similar numbers are seen in children's and young people's literature. According to data provided by Domínguez (2008), the percentages of translation are the following:

Diagram 16: translations between the central and peripheral literatures of the Spanish sphere. Percentage of translations from each original language out of the total translations into the target language (books for children and young people only, fiction and non-fiction). 1967, 1977, 1987, 1997.

	TRANSLATIONS FROM SPANISH			TRANSLATIONS INTO SPANISH		
	Translations from Spanish	Total translations	Percentage	Translations into Spanish	Total translations	Percentage
Catalan	158	1,002	15.77%	160	3,991	4.01%
Galician	33	122	27.05%	17	3,991	0.43%
Basque	98	286	34.27%	14	3,991	0.35%

Despite these data, Hooft Comajuncosas sees a notable trend toward the construction of an intercultural literary space, which is corroborated by the anthologies of poetry and short stories published in the last two decades, and the number of writers who have seen their work published in the various languages of the Spanish State (Hooft 2004: 330). According to him, two Basque authors, Bernardo Atxaga and Unai Elorriaga, are the best example of authors who facilitate the existence of an intercultural space by having their work published in Basque, Catalan, Galician and Spanish. The practice of translating works into all of those languages is more common in children's and young people's literature.⁶ It is tempting to paraphrase Aresti's well-known verse in homage to a socialist from Bilbao, Tomás Meabe ("He is a true Spaniard / who knows the four languages of Spain"), and to disparage the contribution of Basque literature to the creation of an Iberian inter-literary space. Irony aside, the percentages mentioned above reflect the processes of *invisibility* inflicted on the peripheral literatures of the Spanish sphere by the central (Spanish) literature. The problems in the ISBN database in defining the original language of a text, and the omission in the credits of translations of the original title in Basque are only some of the processes that occur constantly in the case of Basque authors like Atxaga.

It is worth mentioning the translations into Spanish that Basque publishing houses like Hiru, Erein, Alberdania and Ttartalo have produced since the 1990s. While these translations are distributed throughout the Spanish State, they nevertheless find most of their potential readership in the Spanish-speaking Basque community. The comments of Basque authors on the relative lack of interest shown by their fellow citizens toward their work speaks to the relegation of literature written in Basque even in the Basque Country. One can only hope that, in the not-too-distant future, literature written in Basque will establish itself as a more effective means of communication among the different linguistic communities.

Works Cited

- Abuín González, A. and Tarrío Varela, A. (eds.), 2004, *Bases metodológicas para unha historia comparada das literaturas da península Ibérica*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela.
- Cabo Aseguinolaza, F., 2001, «National Canon Formation as Interliterary Process: The Spanish Case» [online]. *Literary Research/Recherche littéraire* 18 (35), 51-62. Ibid. <http://collection.nlc-bnc.ca/100/201/300/literary_research-ef/n28-n36/old35/Articles/Cabo.htm>.
- , 2006, «Dead, or a Picture of Good Health? Comparatism, Europe, and World Literature», *Comparative Literature* 58.4, Fall 2006: 418-435.
- Casas, A., 2003, «Sistema interliterario y planificación historiográfica a propósito del espacio geocultural ibérico», *Interlitteraria* 8, 68-97.

---

⁶ As Domínguez (2008) points out, this practice is common in a number of collections, including «El barco de vapor» (published by SM), «Infantil Alfaguara» (Alfaguara) and «Ala delta» (Edelvives). The collection «La chalupa» / «La xalupa» / «Txalupa» / «A chalupa», created by the publishing houses La Galera, Elkar and Galaxia, is also outstanding.

- Domínguez, M., 2008, *Las traducciones de la literatura infantil y juvenil en el interior de la comunidad interliteraria específica española (1940-1980)*. Unpublished dissertation. Universidad de Santiago de Compostela.
- Epps, B. & Fernández Cifuentes, L. (eds.), 2005, *Spain Beyond Spain*, Bucknell U. P., Lewisburg.
- Etxeberria, H. (ed.), 2002, *Cinco escritores vascos. Entrevistas de Hasier Etxeberria*, Alberdania, Irun.
- Even-Zohar, I., 1990, «Polysystem Studies», *Poetics Today* 11.1, 97-194.
- Hooft Comajuncosas, A., 2004, «¿Un espacio literario intercultural en España? El polisistema interliterario en el estado español a partir de las traducciones de las obras pertenecientes a los sistemas literarios vasco, gallego, catalán y español (1999-2003)». In Abuín González & Tanío Varela (eds.), 313-333.
- López Gaseni, M., 2008, «Literatura traducida». www.basqueliterature.com/basquelhistorial/itzulia.
- Olaziregi, M. J., 2000, «Aproximación sociológica a los hábitos de lectura de la juventud vasca», *Oihenart* 18, 79-93.
- , 2005, *Waking the Hedgehog. The Literary Universe of Bernardo Atxaga*, Center for Basque Studies. University of Nevada, Reno.
- (ed.), 2009, *Writers in Between Languages: Minority Literatures in the Global Scene*, Center for Basque Studies. University of Nevada, Reno.
- Saizarbitoria, R., 1999, *Aberriaren alde (eta kontra)*, Alberdania, Irun.
- Santana, M., 2009, «On Visible and Invisible Languages: Bernardo Atxaga's "Soinujolearen semea" in Translation», in Olaziregi (ed.).
- Subirana, J., 2008, «National Poets and Universal Catalans. Writers and Literature in Contemporary Catalan Identity», in J. M. Barbeito, J. Feijoo, A. Figueroa, and J. Sacido (eds.), *National Identities and European Literatures*, Peter Lang, Bern, 247-266.

OHAR BATZUK BOKAL BATEZ: ZUBERERAREN [y]

Miren Lourdes Oñederra

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

The diachronic evolution from /u/ to /y/ in the Souletin dialect of Basque has traditionally been considered a borrowed sound change. Researchers have mostly focused on the issue of the environments impeding the change, which seems to be a specificity of Basque. This paper criticizes the traditional analysis via a diachronic chain of diphthongizations and monophthongizations, based on the theory of vocalic processes developed by Patricia Donegan. From that hypothesis, it follows that conditions motivating (or blocking) the change might have been prosodic factors nowadays opaque. Whether Basque shares with other languages those prosodic factors remains an open question. At any rate, given that the new sound results from older Souletin /u/ in native non-borrowed forms (also corresponding to /u/ in other modern varieties of the language), it seems clear that the evolution from /u/ to /y/ must have taken place throughout the history of Souletin Basque. Phonetic motivations should therefore be sought within Basque.

1. Bokalaz eta oharrez*

1.1. Bokala zubererazko «u» da, nazioarteko alfabeto fonetikoaren arabera [y], goiko bokal edo bokal itxia, palatal edo aitzineko, eta ezpainkaritu edo biribila.¹ Oharrak hizkuntzetan hots-unitate berriak sortzeari dagozkio eta Fonologia Naturalaren (FN) molde teorikoan kokatuko dira. Saillkapena eta deskripzioa baino areago iristeko, esplikazio fonologikorako aintzat hartu behar liratekeen alderdi fonetikoen berri ematera dator lan hau, esplikaziora iristeko esperantzarik gabe oraingoz.

Zoritxarrez ez dut denborarik, ez ezagutza nahikorik, Beñat Oyharçabalek mezezi adinako lan bat egiteko. Ez naiz gauza oraingoz duela gutxi gai honi buruz idatzi nuena baino askoz areago joateko (ik. Oñederra 2009). Ordukoa Blust-en (2005)

---

* Baionako CNRS-IKERen, MECeko mugikortasunerako laguntzaz (PR2008-0259) egindako egoaldiaren erdi-erdian idatzi dut lan hau. IKEReko kideei, denen artean sortzen duten lan giro atseginagatik eskerrak. Eskerrak, bereziki, Irantzu Epelderi eta Jasone Salaberriari beren irakurketa arretatsu eta iruzkin oparoengatik. Eskerrik asko Iván Igartuari ere ireki dizkidan eztabaida-gai sakonengatik.

¹ Lan honetan, gauzak errazteko eta baldintza berezirik ezean, marra artean jarriko da zubereraren /y/ eta, baita ere horren analisisan jatorrizkotzat jo ohi den /u/, alde batera utziaz horrela, bai jatorrizko hotsaren estatus berreraiki edo dokumentatua, bai hotsen balio fonemikoaren alderdi kronologiko eta bestelakoei dagozkienak (ik. horretaz Michelena 1977: 469-471). Halaber, irakurketa arintzeko, tasun bikote horietatik lehenak (*goiko*, *palatal* eta *ezpainkaritu*) erabiliko dira nagusiki lan honetan (cf. Donegan 1978: 22 tasun terminologiaz).

iritzi zenbaiti aurre egiteko saiotik abiatu bazen, oraingo honek Doneganen (1978) berrirakurketa pausatua du euskarri. Bide batez, fonologiaren historian merezi baino ezkutatuago gelditu den Doneganen lan mamitsu horren balioa aitortu ere nahi dut artikulu honen bidez, hango zenbait proposamenei oihartzun eginez zubereraren bokal sistemaren azterketarako. Esan behar da, halere, Doneganen lan horrek axola duela, ez bakarrik bokalei buruz eskaintzen digun irakasgai oparoagatik, baizik Stammeren teoriaren trinkotasunean barneratzeko laguntza ezin hobea delako.

Diakroniaz oro har eta euskararen historiak zehazki nire ezagutzaren urritasun nabarmena onartzearekin gomita egiten diet hemendik gai horietan aditu direnei, lana osa dezaten, ea denen artean aurrera egiten dugun lehengo eta oraingo gai historikoen ezagutzan.

Hots aldaketak garbi nabaritzeko denbora behar da, batez ere aldaketa horren hasiera mailakakoa eta alofonikoa izan bada.² Iragandako denbora hori oso luzea izan daiteke, bidean gertatuaren xehetasunak lanbrotzen dituelarik horrek, areago, noski, hots aldaketaren abiapuntuaren eta helmugaren artean ezer gutxi denean ezagun. Horregatik, batzuetan, ikerketa diakronikoez ezin dute helmuga bati abiapuntua egotzi besterik egin. Sarritan ezin da gertatutakoa esplikatuz, ez dago ikusterik zein den hots aldaketa baten arrazoia. Baina horrek ez du esan nahi, noski, aldaketa arrazoirik gabe gertatu denik. Kontua da hizkuntzalariak ez dakiela zein den arrazoi hori.

Hizkuntzak aldatu egiten dira, etengabe eta ezinbestean. Urruti gaude, haatik, horretarako azken arrazoiak ezagutzetik, bai orokorrean, bai aldaketa bakoitzaz. Aurretik eta ondoren askok egindako galdera jasotzen du Blustek (2005: 219-220): zergatik aldatzen ote dira hizkuntzak. Horri aurre egiteko, Sapir (1921: 152) hartuko dut babes, modu ezin hobean azaltzen baitu berak aldaketaren ezinbestekotasuna, aintzat harraraziz hitzun banakoen aldagarritasuna, gehi hizkuntzaren eta hizkuntz osagaien konplexutasun izugarria. Honetaz pentsatu nahi duenak irakur beza osorik aipatu liburuan (Sapir 1921) «Language as a historical product: drift» kapitulu. Hain zuzen ere, hizkuntzak ez aldatzea litzateke harrizkekoa.

Oyharçabalek gure mintegietako gai fonologiko zehatzez galdetzen duenean bezala, aldaketa bakoitzaren formaz egiten du Blust-ek bigarren galdera, *the “channeling” problem* deitzen duena: alegia zerk egiten duen delako hots garapen bat beste bat baino onargarriago, gertatu izana bera baino areago (esaterako, gure gaurko gaira ekarriaz eztabaida eta gerokoak aurreratuz, zergatik den onargarriago [y] → [i] gertatzea [u] → [y] gertatzea baino). Maizegi, besterik gabe, gertatu izanak hartu ohi du esplikazioaren lekua, areago, erlatiboki askotan gertatu bada (arinegi eta usuegi “tipologiko” deituraz onetsi ohi delarik). Horri gaineratzen bazaio tasun fonikoen erabilera sarri zirkularra, nabarmen gelditzen da gertakari fonologikoan alderdi esplika-tzaileen ahulezia.

Zubererazko /y/ hotsaren sorreraz pozik geundeke “zergatik” galderara hurbiltzeko “nola” galderatik bederen abia bagintezke. Oraingo honetan, ordea, zailtasunak galderaren ingurutik beretik sortzen zaizkigu: nola galdetu nola gertatu den ezer, gertatu dena bera denean ilun.

² Ez naiz hemen hots-aldaketen mailakakotasuna vs. bat-batekotasunaren eztabaida luze bezain kopilatuan sartuko, nahiz baden artikulu honetako gaiaren inguruan zer esanik horretaz. Eztabaida hori, halere, beste mota bateko lana litzateke.

Oso ezezko irudia eman lezake lan honek. Hain zuzen ere lanaren xede da orain arte emandako irtenbideetan zerk ez duen balio arazoak ulertzeko edo datuen deskripzioa baino harantzago heltzeko. Deskripzioaren beraren baldintzak ere betetzen ote diren zalantzan jarriko da, galdetzean zer esan nahi duen fonologikoki aldaketa inguruko hizkuntzetatik mailegatua izan zela adierazteak.

Hasieran iragarri bezala fonetikarekiko kezka da diakroniaren mahai gainean ipini nahi dudana: alegia, ahoskera aldaketak, bai orain eta bai lehen, gertakizun erreale eta arrazoidunak direla, nahiz batzuetan ez dakigun aski gertatua zehaztu ahal izateko. Ez da teoria berri bateko segitzaile izan behar hori hala ulertzeko, *mutatis mutandis*, 1891rako Paul-ek (1975: 11) aldarrikatzen zuen fonetikaren balio esplikatzailea diakronian:

(...) the motory-sensation always remains the really decisive motor power. One of the commonest errors is the supposition that a change which has arisen in a long period by numerous small displacements is to be referred to a single act resulting from a desire for convenience.

Zuberoako euskalkian aurkitzen den /y/ren etorbidea ilun horietakoa da. Berez da [y] fonetikoki hots markatua, eta jatorritzat hartu ohi den /u/ horretatik erakartzeara beste hots garapen batzuk baino ulergaitzagoa suertatzen da (ik. 4. beheago). Gainera, aspaldi gertatua izateak, hainbatik hainbatean, beti lanbrotzen badu hizkuntz gertakarien ikuspegia, areagotu egiten dira zailtasunak iraganeko datuetan euskara bezain urri dabilen hizkuntza batean (ik. 1.2). Euskarazko ordezkatzeari, gainera, beste hizkuntza zenbaitetan aurkitzen diren aldaketa alderagarriek baino murriztapen gehiago ditu (ik. 3).

Horrenbeste zailtasunen aurrean etsipena, ulergarria izanik ere, ez da bide. Igar-tuak euskal hasperenaren historiaren inguruko lan sendo eta interesgarri batean, erakusten du badela esperantzarik euskalarien artean Fowler-ek (1995: 3) ikerketa filologikoan salatzen zituen gabeziak gaingintzeko, azterketa diakronikoan hots aldaketaren alderdi fonetiko ahantzi gabe arituz (ik. Igartua 2008).

1.2. Zubererazko /u/ > /y/ aldaketari sinkronikoki begiratuta, ikusten dugu zubererak sei bokal dituela (/y, i, e, a, o, u/), gainerako euskalkiek baino bokal bat gehiago. Begirada sinkroniko horretatik interpreta lezake fonologialariak zubereraz beste euskalkietan baino mugatuagoa dela aitzineko bokalak ez-ezpainkari izateko joera unibertsala (FNak desezipainkaritze bilakabidearen bidez jasotzen duena). Gainerako euskalkietan esperogarrien den egoera aurkitzen dugu (/i, e, a, o, u/): aitzineko bokal ez-ezpainkariak (/i, e/) eta atzeko bokal ezpainkaritu edo biribilak (/o, u/).³ Izan ere, desezipainkaritzea aitzineko bokalei dagokie usuen helduen ahoskeretan. Erabateko desezipainkaritzea, erabateko bokal ezpainkaririk eza, umeen ahoskeretan edo hizkuntza bakan batzuetan aurki omen daiteke (adyghe eta abkhas hizkuntzak aipatzen ditu Doneganek, 1978: 16, Trubetzkoyri jarraiki). Kontu horiek gorabehera, garbi dago bokal palatalen ezpainkaritasuna gauza markatua dela. Gainera, zubereraz edo, esaterako, atikoz bezala (Donegan 1978: 100) bokal palatal

³ Izan ere euskal bokal sistemaren berezitasunak aipatzean zubereraren /y/ eta euskalki horren beraren bokal sudurkariak aipatu ohi dira gainerako euskalkiekiko desberdintasunagatik. Hualdek (2003: 50) eta Traskek (1997: 151) euskal bokalismoaz ari direla hemengo «desezipainkaritze» (*delabialization*) terminoaren baliokide den *unrounding* erabiltzen dute.

ezpainkaritu bakarra goikoa izatea ulertzeko, kontuan izatekoa da irekitasunak ere baduela zerikusirik ezpainkaritasunarekin: gero eta irekiago (ozenago) izan bokala, errazago da desezipainkaritzea (Donegan 1978: 16).

Diakronikoki badakigu gaia aztertu duten hizkuntzalariek aho batez esan dutena: zubererazko /y/ horren jatorria /u/ dela, atzeko bokal goiko eta biribildua. Delako /u/ oraindik ere forma alderagarrietan beste euskalkietan ikus daiteke eta, halaber, zubererazko forma zaharragoetan, berreraikita edo ez, aurki daiteke. Alegia, atzeko bokalen eremu belarretik eremu palatalerainoko aitzineratze bat egon da, palatatze ere dei genezakeena.⁴ Ez dakigu askoz gehiago aldaketaz berez.

Aldaketa honen kidekoa izan bide duten beste hizkuntza batzuetan, adibidez gaskoieraz edo frantsesez, erdiko bokalekin ere jazo da aitzineratzea. Pentsa liteke, atal honen lehen paragrafoan hizpide izan dugun aitzineko bokalen desezipainkaritze bilakabideak beste hizkuntza horietan baino indar handiagoa zuela edo hartu zuela euskaraz. Hartara, desezipainkaritzeak bere ezartze-hierarkian berezkoagoak dituen bokal irekiagoekin irabazi egin zien partida bokal belarrak aitzineratzen zituzten palatalizazio bilakabideei, joera biak (desezipainkaritzea eta aitzineratzea) kontrajartzeko uanean, une hori inoiz gertatu bazen.

Euskarazko bokal aitzineratzean, ordea, bada pareko aldaketa ezagutu duten hizkuntzekiko bereizgarri askoz ulergaitzagoa: zubereraz bokalaren aitzineratzea eragotzi duten inguruneak hain zuzen. Beherago ere ikusiko denez (4), oso zaila da ingurune horiek bateratuko dituen ezaugarriak aurkitzea, areago /u/ren aitzineratzea eragotzeko arrazoirik eman lezakeenik. Hori arazo garrantzitsua da zerrendak baino areago joan nahi duen fonologia batentzat.

2. Hots-aldaketen fonologia

2.1. FNaren funtsez baliatuko naiz gure analisiari buruzko zalantzak aurkezteko. Jakina da teoria horren ikuspuntutik ahoskera gertakariak oinarri fonetikoa dutela eta fonologiaren zeregina dela azaltzea hizkuntzak hizketa bihurtzeari zor diona. Fonetikak, ikuspegi honetatik, zentzu zabal baina zehatza du, entzumenaren eta ebakerearen alderdi fisiko oro jasotzen duelarik.⁵

FNaren oinarriko kontzeptua dugu bilakabide edo prozesu fonologikoa, bilakabide fonologikoan adierazten baitira fonologia kudeatzen duten indar implizituak: hotsen oharmen eta ekoizpenerako giza gaitasunak (Donegan & Stampe 1979: 126). Bilakabideak tasunei dagozkie, tasunetan gertatzen dira, tasunek eragiten dituzte. Beraz, bilakabideak azaltzeko erabili ohi diren hots-unitateak (bokal eta kontsonanteak) laburpen tresnatzat hartu behar dira soilik. Horrek ez du esan nahi, noski, unitateek ez dutenik axola hizkuntzaren fonologian. Hiztunaren oharmenean, hain zuzen, unitate edo segmentuak daude. Bestalde, bilakabideen bidez antolatutako tasunek hotsak

⁴ Deitura horrek, bestalde, ez lituzke ekarriko euskararen analisisan frantsesarenean Bichakjian-ek (1974: 83) azaltzen dituen zalantzak, euskaraz goiko bokalekin bakarrik gertatu baita aldaketa eta, horiek, goiko bokal edo bokal itxiak dira «palatatzat» hartzeko arazo gutxien dutenak.

⁵ FNean fonetikari ematen zaion lehentasunak ez du inola ere esan nahi esplikazioa hor agortzen dela uste denik. Ikus, adib., Fonologia Esperimentalarekiko desberdintasunen inguruan, Hurch (1988), besteak beste.

kontrastatu, aldatu eta osatzen dituzte. Kontraste eta aldaketa horiek dira txandakatze sinkronikoetan eta garapen diakronikoetan nabarmendu ohi direnak.

Esandakoagatik, hemen /u/ > /y/ garapena aipatzean batetik bestera dagoen tasun desberdintasunaz ari gara, gorago azaldu bezala, atzeko vs. aitzineko tasunez funtsean. Desberdintasunaz gain, berdintasunak ere gogoan izango dira, batez ere, arazo honen inguruan inor gutxik aipatzen duen ezpainkaritasuna. Izan ere, hotsen garapen sinkroniko zein diakronikoak ulertzeko, aldatzen diren tasunak bezain garrantzizko edo garrantzizkoago izan daitezke aldatzen ez, baina hotsak edo inguruneak osatzen dituztenak. Alde horretatik, era berean, ezin da egin tasun fonemikoen edo alofonikoen artean alde aurretikako bereizkuntzarik.⁶

Azpmarratu behar den beste aldarrikapen teoriko garrantzitsu bat bilakabide sinkroniko eta diakronikoak funtsez bat izateari dagokio. Hori hala da, esandakoagatik: FNaren arabera, hitzunen hots-ekoizpen eta -oharmen gaitasunek kudeatzen dutelako hizkuntzaren fonologia, bai bere ibilbide diakronikoan, bai bere dinamika sinkronikoan. Eskematikoki esanda, horregatik uste dugu egungo txandakatze eta aldagarritasunaren esplikazioak irits daitezkeela eta, baita ere, historian zehar gertatu diren edo ez diren aldaketak. Ezin da muga zeharkaezina eraiki ikerketa sinkronikoaren eta ikerketa diakronikoaren artean, gertakarien zergatiak baditugu helmuga. Aspaldian bizi izanagatik ez ziren gure arbasoak gu baino zentzugabeago izango beren ahoskeraren kudeaketan.

2.2. Hizkuntza batean bereizten diren fonema edo oinarrizko hotsak urritzeko arrazoiak ingurunegabeak izan daitezke: bilakabide ingurunegabeek hizkuntza batek hots gutxiago bereizteko arrazoiak ematen dituzte, bilakabide horiek esaten baitigute, hots batean zein tasun edo ezaugarri bateratzen den hobeto beste batekin ikuspuntu fonetikotik. Bestela adierazirik, bilakabide ingurunegabeek hots onenak egituratzeko aukerak dira, hots ez-horren-onak baztertzeko bilakabideak, tasun-ordezkatze murrizleak. Esate baterako, bokaltasunarekin batera ahokaritasuna hautatzeak (sudurkaritasunaren gainetik), fonetikoki bokal artikula-errazagoak eta oharterrazagoak egiteko, bokal sudurkariak hizkuntzaren inbentariotik baztertzea dakar. Bokal sudurkariak bereizten dituen hizkuntzak, hartara, bokalak ahokaritzen dituen bilakabideari (bokaltasuna ahokaritasunarekin lotzen duen murriztapen fonetikoari) uko egin dio. Era berean eta gure gaurko gaiari dagokiola, /y/ren motako bokal palatal ezpainkariak bereizten dituen hizkuntzak aitzineko bokalen desezipainkaritzea gaingitu edo mugatu behar izan du.

Gauzak horrela esatea, alegia /y/ren presentzia aitzineko bokalen desezipainkaritzea gaingitu izanari egozte ez da esplikazioak atzekoz aurrera jartzeko gogo zoroa, alderantzizkoa baizik: gertatzen denari edo inoiz gertatuari justifikazio fonetikoak bilatzetik dator. Beste zenbait ondorioren artean, aitzineko bokalen berezko ez-ezpainkaritasuna onartzen bada, ez da ondo ulertzen zergatik gertatu ahal izan den /u/ > /y/ motako palatalizazio edo aitzineratze bat.

Ez da erraz, beraz, /u/ren /y/rako aldaketa ingurunearen eraginik gabeko bilakabideren baten ondoriotzat jo ahal izatea. Hainbatik hainbatean, ingurune gabeko bilakabideek, beren egiteko edo funtzioaren aldetik hots unitate hobeak eratzen dituzte

⁶ Horretan interesa duenari gomendatuko nioke biziki irakur dezan Stamperen ohar trinkoa tasun pisugabeen esplikazio-gaitasunaz (Stampe 1979: 76, Afterthought 5). Oraingo aurrerapen teknikoei eskerrak berri diruditenak azaltzen ditu hor Stampek.

hotsen tasunen bateragarritasuna handituz. Ez litzateke halakoa [u] → [y] ordezkatzeko bat. Horrelako ordezkatzeko baten emaitza tasunen arteko bateragarritasuna gutxitzea bailitzateke, hotsaren ontasun fonetikoa urritzea. Ez dago arrazoi fonetikorik [u] bokala [y] ahoskatzeko, ez baita hobetzen ez artikulatarioki, ez akustikoki (ik. 4).

Beste aukera bat, noski, hots (klase) berria inguruko hizkuntzetatik sartuzat ematean datza. Hori izan da zubereraren /y/ren inguruan euskalari gehienek edo guztiek ahapeka edo ozen egin duten aukera. Euskarazko datuak direnak izanik, ulertzekoa da aldagakaren inguruneak hartzea ikerlarien arreta nagusia, besterik gabe ontzat ematea aldagaketa bera, zetorrenetik zetorrela, bazela. Beherago (5) ikusiko diren arrazoiak direla medio, uste dut ezin dela zubererazko /y/, gertatzen den formetan gertatzen delarik, kanpotikako mailegutzat hartuz azaldu, osorik behintzat.

Kanpotik sartua ez bada, hizkuntzak lehenago bereizten ez zuen hots edo hots klase bat bereiztera iristeko bidea inguruneari lotutako hots aldagaketan hasia izan daiteke. Besterik ezean, noizbait presente izango ziren baina denboraz ilundu diren ingurune baldintzetara jo behar da; baldintza horiek denboran ezkatututako ezaugarri prosodiko edo segmentalak lirateke, gerora aldatu eta, tarteko aldagaketen lekukotasunik ezarekin batera, /u/ > /y/ aldagaketen bat-batekotasunaren itxura eman dutenak. Harira datorkigu hemen Doneganen (1978: 62) gogoeta bilakabide ingurunegeben eta ingurunedunen muga lausotuaz:

Besides the effects of a process and its possible sets of input segments, the conditions under which a change is apt to occur must be considered. Such conditions, both suprasegmental and segmental, must be considered even with so-called “spontaneous” or “unconditioned” changes, because substitutions are in fact rarely completely unconditioned.

Gai dugun /u/ > /y/ aldagaketen abiapuntua ingurunearekin lotzeak, beraz nolabaitteko arrazoi kombinatorioen aldeko hipotesia egiteak aldarrikatzen du ingurunearekin egokitzea legokeela jatorrizkoa baino okerragoa den hots bat sortzearen atzean, alegia fonetikoki kaxkarragoa den fonema berrira iristeko zioa ingurunera egokitzean legokeela. Ditugun datuekin, halere, ez da erraz arrazoiak bilakabide ingurunedunetan bilatzea.

Euskarak baino datu ezagunagoak eta gehiago eskaintzen dituzten hizkuntzen historian ere, ez dirudi soberan ezagutzen denik /u/ zaharretatik /y/ berrietarako igarobidearen aro bakoitzeko ingurune baldintzatzaileez. Esate baterako, frantsesez ez da gelditu aldagaketen urrats diakronikoen arrasto dokumentaturik ortografiaren edo errimaren bidez, goiko bokalen kasuan, euskaraz aldagaketa jasaten duten bakarren kasuan, alegia (beste zenbait hizkuntzaz, ik. Donegan 1978: 95 hh).

Bichakjianek (1974: 78) aldagaketen balizko alofonikotasunarekin lotzen du arazo hori (ik. beheragoko 4. ataleko 17. oinoharra). Jakina da, noski, hasieran eta agian luzaroan alofoniko izan daitezkeela tasun txandakatzeak eta fonemizatu arte ez direla ortografikoki islatzen. Fonemizatze hori maiz egoten da lotua modu estuan (ez nahitaez kausalean) ingurune baldintzatzailea galtzarekin, hala nola alemanezko bokalen umlautu edo frantsesezko sudurkaritzea. Bide horretatik pentsa genezake esku artean dugun bokal aldagaketa ere inguruneak eragindakoa izan zela eta, beranduago, eragin horren indarra ahuldu eta itxuraldatu arren, aldagaketen emaitzak fonemiko bihurtuta iraun egin duela.⁷

⁷ Hemen eta oro har *aldaketa* singularrean adierazteak ez du esan nahi bilakabide bakarraz ari garenik; hain zuzen ere ondorengo ataletan bilakabide katearen aldeko apustua egingo da.

Definizioz, aldagarritasun alofonikoak ez du isla grafikorik izaten testuetan, ahoskatzen dituzten hiztunek ez baituzte hautematen aldaerak. Idazten diren hizkuntzetan eta idazten duten hiztunek ere ez. Hori oso aintzat hartzekoa da lekuko zuzenean, nonbaiten uztekotan, testu idatzietan utzi diguten garaiez ari garenean.

Askotan aldaketa honekin lotu izan da /o/ > /u/ aldaketa.⁸ Haatik /o/ > /u/ oso desberdina da ikuspuntu fonetikotik, aldatzen diren hotsen ezaugarrien aldetik, nahiz azterketa diakronikoetan arinegi onartu eta erabili ohi diren *push/pull chain* motako tramankulu estrukturalisten arabera erraz uler litekeen /o/ batek /u/ bere lekutik aterarazi eta /u/ hori /i/ aren ondora joatea. Esplikazio horiek, narrazio bezainbatean datuak txukun biltzen badituzte ere, oso gutxi azaltzen digute hiztunen ahoskerarekin gertatu ahal izan denaz, hots aldaketaren zergatiak. Berez [o] → [u] *raising* edo igotze modura uler daitekeen bilakabide kolore-indartzailea da, bokal sistemen garabideetan maiz jazo dena (Donegan 1978: 60). Baina ez da berezko edo nahitaezko (A) fonema bat hots aldaketa bategatik beste (B) fonema baten eremura igarotzen denean, (B) fonemaren gauzatze fisikoak (C) hirugarren fonema baten esparrura aldatzea, haren antzeko (C') fonema berri bat sortuz. Aztertzen ari garen gaian horrek esan nahi luke, eskematikoki adierazita, [o] (/o/) → [u] igotzeak ekarriko lukeela [u] (/u/) → [y] aitzineratzea. Horrela, noski, neutralizazioak saihestuko lirateke. Bada-kigu, ordea, estrukturalistei lan handia eman bazieten ere, neutralizazioak oso gauza arrunta direla hizkuntzen fonologietan eta hiztunek ez dutela hizkuntzalariek adinako arazorik izaten halakoekin. Goiko bokalaren aitzineratzea, erdikoaren igotzearekin kateatzea, fonemen egitura fonologikoaren aldetik erakargarria bada ere, ez da esplikazio (aski) ikuspuntu fonetikotik. Alde horretatik, inplikazio erlazioak mota bereko ordezkatzeeen artean bakarrik uler daitezke. Adibidez, erdiko bokalak igotzeak ([e] → [i]) berarekin dakar behekoak ([æ] → [e]) ere igo izana baldintzape berean (Donegan 1978: 60-61). Batera gertatzen diren bilakabideak ere mota bereko bilakabideak izan ohi dira, adib., [e] → [i] eta [o] → [u] igotzeak (Donegan 1978: 61), nahiz ez duen batak bestea ekartzen (alegia inplikaziorik ez dago aldi berean gertatzen diren ordezkatzee paraleloen artean). Baina esku artean dauzkagun bi ordezkatzeeak guztiz mota desberdinekoak dira: /o/ > /u/ aldaketa igotze bilakabide baten ondorio izan daitekeen bitartean, /u/ > /y/ aitzineratze bat litzateke, ahoskune aldaketa bat nolabait, horren atzean legokeen tasun ordezkatzee bakarra hori balitz behintzat (baina ik. beheagoko 4. atala).

Oro har orain arteko azalpen guztiek egin dute bekatu Andersen-ek (1972: 12) gogorarazten digun legearen kontra:

An essential fact about evolutive phonetic change (...) is its gradual character. This is yet another fact about phonetic change which finds no expression in statements of diachronic correspondences. These may convey the impression that differences between different stages of a language come about suddenly. It is perhaps not surprising that many linguists who do not differentiate between phonetic change and diachronic correspondences believe that phonetic change is abrupt.

⁸ Ik., besteak beste, hizkuntza zenbaitez, Haudricourt & Juilland-ek (1949) bilduak eta zubererazkoaz, Michelena (1977), Haase (1992: 41-42). Trask (1997: 151) iritzi horren kontrakoa da.

Horrela bada /y/ra iristeko aldaketen arrazoiak ez dira garbiak, ezta aldaketa horiek zenbat eta nolakoak izan diren ere. /u/ zena /y/ dela esateak ez garamatza /u/ > /y/ formulak berak baino askoz urrutiago. Tasun bakar baten aldaketa gisa azaltzeak ere (belar → palatal) sinpletasunaren itxuraz ezkututzen du fonetikoki ilun dena eta inplikazio arauz geroztik behintzat jakina dena, bokaletan palaltasuna ezpainkaritasunarekin batzea gauza markatua dela (ik. horretarako arrazoi akustikoen laburpena 4. atalean).

Euskararen analisisan, ordea, ezin gara pobre baina lasai ere gelditu, datu urritasunaren aitzakian eta dagoeneko galdutako ingurune eragileen hipotesi fonologikoan babestuta. Kontua da euskaraz badirela inguruneaz datuak, eta txarrena ez da datu horiek ez dutela argitzen aldaketarako zioa, baizik eta erabat nahasgarri gertatzen zaizkiola ahoskera-gertakariak ulertu nahi lituzkeen fonologialariari.

3. Euskararen ingurune eragozleak

Pareko aldaketa bat izan duten hizkuntzetan ez bezala, euskarazko /u/ aitzinertua (/y/) ez da edozein ingurunetan agertzen. Horregatik ezinezko gertatu zaie ikerlarietara inguruneaz ahaztea, nahiz «[l]a conservación o palatalización de *u en suletino depende de los sonidos siguientes» (Michelena 1977: 52) idatzi zuen Mitxelena ez zuela aldaketa bera inguruneekin lotu nahi, alderantziz baizik, nolabait.

Nahita ere, oso zaila da zubereraz aurkitzen diren ingurune baldintzatzaileetan inolako esplikazio-iradokizunik aurkitzea. Aldaketa eragotzi duten inguruneak izanik gutxien (hiru multzotan biltzen ditu Mitxelena, *ibid.*), sailkapena hortik hasi ohi da (eta baita bukatu ere gehienetan), baina hain dira heterogeneoak non ezinezko gertatzen den ezaugarri fonetikoaren bidez klase gisa biltzea ere.

Horrek, ordea, arazo larria dakarkio analisi fonologikoari. Hasteko, orain arteko ikerleek berezitasun horretan bildurik beren arreta, ez du inork zalantzarik agertu bokal berri hori euskaraz agertzearen inguruan. Hots hori (sortu bide) zuten hizkuntzekiko hurbiltasun geografikoa aski izan dutelarik, onartzeko, besterik gabe, aldaketa.⁹

Bestalde, ingurune eragozleen kontzeptua bera da harrigarri samarra. Fonologiak aintzat hartu ohi ditu, esaterako, fonema baten ahoskeran eragina izan dezaketen ingurunearen ezaugarri fonetikoak, hala nola, bokalen berezko jarraitutasuna edo bokalen ahostuntasunaren funtsezkotasuna, hurrenez hurren azaltzeko bokal artean gertatu ohi diren kontsonante jarraitutze edo ahostuntzeak, edo, era berean, /i/ren palaltasuna horren ondoko kontsonante zenbaiten sabaikaritzearen berri emateko. Jakina da, bestalde, ingurunearen ezaugarriek kontrara ere joka dezaketela, disimilazioz, desberdintzeak gertaraziz (/ea/ > [ia] gertatzen denean bezala). Baina zailago da ulertzen nola ekar dezaketen inguruko hotsen ezaugarriek ordezkatzeko bat ez gertatzea.¹⁰

⁹ Lafonek euskararen baldintza estuagoekin lotzen zuen hizkuntza honek besteetatik hartu izanarekin aldaketa, baina zuhurtasuna erakusten du bere iritzietan. Halaber aipatzen du, Bonapartegandik hartuta, [u] eta [y]ren arteko bokal bat egon izan ahal zela (Lafon 1962: 902).

¹⁰ Beldur naiz *disimilación preventiva* bezalako izenak horixe direla, izen, eta ezer gutxi konpontzen digutela gauzen edukiaren aldetik.

Mitxelenak bere aurreko ikerlariengan oinarrituta egin zuen sailkapena ematen da ondoren (Michelena 1977: 52-53). Aldaketa eragotzi bide duten inguronei (a.1-3) kontrajartzen zaizkio aldaketari bide eman dioten antzeko beste batzuk (b.1-3). Aldaketa gainerako ingurune guztietan ere gertatzen da noski, hemen, ezaugarri fonetikoan aldetik gertuen leudekeenak azaltzen ditu Mitxelenak, ingurune eragozleen sailkapenaren zailtasuna nabarmenduz horrela.¹¹

Ez da gertatu aitzineratzea ondorengoetan (u > u):

- a.1. / ___ r (dardarkari bakun edo ttakaren aurrean)
adib.: *gú(r)e, gú(r)i; barur, hirur(híu), hur, ú(r)in,*
- a.2. / ___ rð, rt, rt^h (dardarkari-horzakari kontsonante multzoaren aurrean)
adib.: *úrde, úrthe*
- a.3. / ___ ś (txistukari igurzakari apikariaren aurrean)
adib.: *úste, ikhúsi, bústa, bústi*

Bai gertatu da aitzineratzea (u > y) ondorengoetan:

- b.1. / ___ r (dardakariaren aurrean)
adib.: *hür, úrrin*
- b.2. / ___ rp^(h), (rβ), rk^(h), rɣ (dardarkari-epainkari edo -belar kontsonante multzoaren aurrean)
adib.: *úrpho, búrkhi, úrgaiztú*
/ ___ rl (dardarkari-albokari kontsonante ozen multzoaren aurrean)
adib.: *khürlo*
/ ___ rs, rs, rj (dardarkari-igurzakari txistukari kontsonante multzoaren aurrean)
adib.: *úr'sañ, úrzo, úr'xantx*
/ ___ rh (dardakari gehi hasperen kontsonante multzoaren aurrean)
adib.: *úrbe, úr'hats*
- b.3. / ___ s, ts, ts (i.e. txistukari igurzakari lepokariaren eta afrikatuen aurrean)
adib.: *gúzi, hűts, hűtz*

Mitxelenaren gauzak aurkezteko moduan garbi gelditzen da berarentzat gertakarien hurrenkera kronologikoak duen garrantzia. Aldaketaren aldeko eta kontrako inguruneak zerrendatzen dituenen ere, bereizi egiten dira /u/tik eratorritzat hartzen zituena, lehenagoko /o/ baten igotzetik sortutakoetatik. Adibidez, *hunki* bezalakoak ez dira azaltzen aldaketa eragozten dutenen artean, hortik ulertzen delarik Mitxelenarentzat /u/ > /y/ eta /o/ > /u/ aski garaikide zirela (*push chain* dinamikan) edo, izatekotan, bigarrena berantiarrago (*pull chain*). Edonola ere, /o/ > /u/ igotzeak ez du /u/ > /y/ aitzineratzea bazkatu (*feeding*).¹²

Ez dago berrikuntza handirik Mitxelenaren ondoko lanetan datuen sailkapen eta deskripzioaren aldetik. Haasek (1992: 41-42) ez ditu inguruneak eztabaidatzen eta euskal aldaketa gaskoieraren eragintzat hartzen du. Trask (1997: 150) baiezko inguru-

¹¹ Mitxelenak zerrendatzen dituen inguruneak ikur fonetikoetara itzuli dira Nazioarteko Alfabeto Fonetikoaren (NAF) arabera. [ś] txistukari apikaria eta [s] lepokaria ohiko ikur arinagoetan eman dira. Adibideak ortografikoki ematen dira.

¹² Ik. Trask (1997: 151): kronologia erlatiboan oinarritu eta iritzi horren alde agertzen da.

neetatik abiatzen den bitartean, Zarabozok (1972) ezezkoen esplikazioa garatzen du. Mitxelenak *Fonética Histórica Vasca*-ren bigarren ediziorako jasotzen du Zarabozoren analisia kritikatu gabe. Zarabozo, fonologia sortzaile klasikoenaren tasun sistemak mugatzen du, baina, era berean, ikusmolde horixe da esplikazio saiorako ausardia ematen diona ere. Halere, akatsik nagusia, nire aburuz, aldaketa zuzenean azaldu nahi izatetik dator.

4. Ezpainkaritasuna, palataaltasuna: tasun fonetikoaren alderdi fonologikoak edo tasun fonologikoaren sustrai fonetikoak¹³

4.1. Gatozen berriro FNaren eskakizun funtsezkoa: ordezkatzeko fonologiko emankor orok (eta, emaitzak ikusita, halako izan bide da gaur hizpide duguna) zio fonetikoak du. Fonologiak gauza izan behar du hizkuntzaren hots izateari dagokiona esplikatzeko, baina hori bakarrik: alegia fonetikaren laguntzarekin esplikatu daitekeena soilik (eta guztiz) dagokio fonologiari, hori da fonologiaren eremua. Bilakabide fonologikoek, horregatik, arrazoi fonetikoak izan ohi dituzte. Haatik, bilakabide fonologiko biziak, benetakoeak, hiztunen asmo fonologikoak hizketaren baldintzetara egokitzen dituzten ordezkatzeko mentalek, bakoitzak, aldaketa fonetiko txiki bat bakarrik gertaraz dezakete. Aldaketa txiki horietako bakoitza beste batzuekin katea daiteke era harmoniko edo gatazkatsuan, baina esplikazio fonetikoak bilakabide bakoitzean bilatu beharko dira. Ez dago norabide bakarreko zio globalik ahoskera osoarentzat ez diakronikoki, ezta sinkronikoki ere. Ezin eutsi diot hemen Stamperen (1979: 17) aipu luzexka hau emateko gogoari, ikuspegi monolitikoagoetatik eredu teoriko esplikatzailerik egin ohi zaien kritikaren gaizkiulertuaren mamia ukitzen baitu muinuetik:

If one were the god of language, free to create any sort of system for mortals to adapt difficult sounds to their limited speech capacities, one would surely reject a system involving such atomistic responses to specific difficulties as these individual processes represent, and instead attempt to devise a unified, global system. However, nature has not managed to furnish such a system. The pronunciations of children and of adult languages reveal themselves to be the result of numbers of substitutions which, however natural they may seem individually, have collective results which are perversely cross-purposeful.

Zubererazko hots-aldaketaren ageriko emaitza fonetikoak, alegia [y] bokala, goiko ezpain-sabaikari edo ezpain-palatala (*high labiopalatal*) da, itzulpena aski onargarri bada. Alde batetik, ezpainen biribiltasunak (*lip rounding*) edo ezpainkaritasunak bereizten du [y] [i] hotsetik, alegia, beste goiko bokal palataletik. Tasun horren izenak garden salatzen du ezaugarriaren oinarri artikulatorioa, gauzatze akustikoa ilunagoa delarik haatik (Donegan 1978: 3). Bestalde, [u] atzeko bokaletik bereizten duen [y] ren palataaltasunari ez zaio horren erraz egokitzen ordain artikulatorioa (Donegan 1978: 15). Beheraxeago hitz egingo dugu alderdi akustikoez. Tasunei modu eskematisiko eta abstraktuan begiratuta, esan litekeen gauzarik errazena da /u/ > /y/ ordezkata

¹³ FNean tasunak mugimendu edo imintzio artikulatorioen eta horien ondorio akustikoen arteko lotura mentalak dira.

tzeak diakronikoki gertatutako ahoskune aldaketa bat islatuko lukeela, bokalen ahoskuneaz hitz egitea zilegi bada behintzat.

Baina garbi dago fonemak sailkatzeko (i.e. bereizteko) balio diguten tasun horiek berez ez digutela aski erakusten /y/ren etorbidez, ez digutela gertatuaren arrazoia azaltzen. Aipatu da gorago (2. atalean) bokalen azterketa fonetikoaren arabera balizko /u/ > /y/ aitzineratzeak sortzen duen tasun elkarketa zail dela esplikatzen eta horrek aitzineratzea zentzugabetzen duela horregatik.

Ezinbestekotzat ematen du Doneganek tasunen gauzatze edo oinarri fisikoak bilatzea, hizkuntzen fonologietan gertatzen edo gertatu diren bilakabideak ulertuko baditugu, horrek batzuetan tasunen izen edo edukiak aldarazten baditu ere (Donegan 1978: 26). Goiko bokalek batzan dituzten jokabide fonologikoak aintzat hartuta,¹⁴ *color* aukeratzen du, palataltasuna eta ezpainkaritasuna biltzeko ematen duen auke-ragatik (Donegan 1978: 44) Martinet eta bestek batik bat kontsonanteetarako erabili-aren bidetik (ik. Donegan 1978: 38). Beraz, /u/ > /y/ ordezkatzean “kolore” gehitze edo eransketa bat gertatu da. Beraz atzeko bokal edo bokal belarraren lekuan aitzineko bokala edo bokal palatala egitea F1 eta F2 gertuago eta maiztasun baxuagoetan dituzten bokal “ilunen” eremutik, bokal argiagoen eremura igarotzea litzateke (ik. Oñederra 2004: 105, formanteen eskema erraz baterako); baina ezpainen biribiltzea gordetzen bada, kolore bi dituen bokal bikromatikoa eratuz, tarteko F2 bat gertatzen da, bokal akromatikoa ilunen antzekoagoa palatal argiena baino (Donegan 1978: 45, 47). Beraz, artikulatorioki bateragarri diren bi imintzio horiek, palataltasuna eta ezpainkaritasuna, elkarren kontrako suertatzen dira emaitza akustikoaren aldetik. Horrek Stampek (1972: 583, 15. oh.) zioena dakarkigu gogora: “palatality and labiality are not wholly compatible properties”.

Inor gutxik erin dio kasu gure artean ezpainkaritasunari. Aitzineratze edo palatal-tzea izan da deskripzio eta esplikazio saioen gune. Arazo diakronikoen azterketan maiz gertatu ohi denez, honetan ere aldatzen denari eman zaio lehentasuna gordetzen denaren gainetik, kontuan hartu gabe garapena osorik ikusteko aldatzen dena bezain garrantzitsu dela aldatzen ez dena. Nahiz gertatu bide dena ez den desezpainkaritze edo despaltaltzea, kolore galtzea (*bleaching*) alegia, mihi aurreratze bat baizik, jatorrizko kolorea galdu gabe beste bat erantsi denez, ondorio akustikoa *bleaching* batenaren parekoa da bokal nolakotasuna akustikoki marguldu egin den bezainbatean (Donegan 1978: 71). Ez dago, bestalde, benetako *bleaching* batek ekarriko lukeen ozentasun irabazirik, bokal ordezkatzaillea ordezkaturik bezain goikoa baita gutxienez, goiko bokalak izanik ozentasunaren ardatzean ezezko muturrean daudenak.

Alderantziz, [y] → [u] despaltalizazioa (hau bai *bleaching* bat) ulertzekoa litzateke bere horretan eta aurkitzen da hizkuntzen diakronietan edo hizkuntzaz jabetzen ari diren haurren ahoskeran (Donegan 1978: 87). Desezpainkaritzea ([y] → [i]) azaltzeko ere baleudeke arrazoiak lehen ere agertu denez lan honetan.¹⁵ Baina [u] → [y] ezin da esplikatu ez bada kolore galtze eta irabazte kate moduko baten bidez.

¹⁴ «(...) palatal and labial vowels undergo similar kinds of substitutions which are different from the substitutions which affect non-palatal non-labial vowels» (Donegan 1978: 15).

¹⁵ Bilakabide hori erabat betetzen da zubereraz gainerako euskalkietan, eta zubereraz ere emankor izan da aitzineratzea gertatu ondoren bokal aurrean (eta erronkarieraz edonon). Cf. *merkatu/merkatia* gisako txandakatzek ekialdeko hizkera zenbaitetan.

4.2. Emandako arrazoiak direla medio, /u/ batetik /y/rainoko aldaketa zuzena baztertuta, Patricia Doneganek garatu duen bokal sistemen teoria sendoan (Donegan 1978, 1993, 2001) bada bide bat kolore galtze edo irabazte sinpleek esplikatzeko ez dituzten bokal aldaketak azaltzeko:

Since such changes produce less-optimal vowels like [y] or [ø] from more-optimal ones like [u] or [o], they run counter to the basic phonetic causalities of fortition processes (...). I want to suggest, instead, that most, if not all, such palatalizations of labial vowels (and corresponding labializations of palatal vowels) are the results of diphthongizations of the color-dissimilating variety, with subsequent re-monophthongization (Donegan 1978: 95).

Nahiz ez dugun lekurik hemen FNaren diptongatzeari buruzko proposamenean sakontzeko, bego oraingoz gogoraztearekin diptongatze eta monoptongatze katean, noski, bilakabide bakoitzak izango lukeela legokiokeen zio fonetikoa (ez /u/tik /y/rainoko bidaia diakronikoan bata bestea bazkatuz osatzen duten eratorpen kate osoak globalki).

Doneganek FNaren esplikazio fonetikoaren beharrari erantzunaz garatutako irtenbidea ez da berria. Lehen ere, egin dituzte proposamenak beste autore batzuek diptongatzearen bidetik. Abiapuntu teoriko desberdinagatik baina emaitzen antzagatik aipa daiteke frantsesezko /y/ bokalarentzat Bichakjianek (1974) proposatu bidea: $u > uw > iw$ (ondoren monoptongatuz) $> y$). Doneganen (1978: 96) proposamena fonetikoki xeheago da eta ondoko sei urratsak berreraikitzen ditu frantsesarentzat: $u > uw > iw > yw > yç > y$.¹⁶

Aldaketen kronologiari buruzko eztabaida lehen ere oparoa izan da diakronis-ten artean. Gaiaren interesa ukatu gabe eta leku mugen aitzakiarekin, oraingoz nahikoa zaigu labur aipatzea besteak beste Bichakjianek diptongatze horien hasiera latinetik Galiako hizkera errromantze zenbaitetarako igarobidean kokatzen duela eta Doneganek ere frantsesaren lehen urratsetarako proposatzen dituela diptongatzeak Pope-ren 1934ko lanari jarraiki. Agian horrek baino garrantzi handiagoa du gure gaurko eztabaidan, gorago aipatu bezala, frantsesez, biarnoeraz eta, oro har, gaskoieraz, beste bokal batzuk ere aitzineratu zirela.¹⁷ Bestalde, bereziki esanguratsua suerta litezke ingelesak garai batean frantsesetik (adib.: *fortune*), nederlandetatik mailegatutako hitzetan ere ikus omen daitezkeenak (Bichakjian 1974: 77-78; Stampe 2002).

Diptongazioak, monoptongazioak... Zalantzarik gabe hizketaren baldintza prosodikoekin zerikusia izan ohi duten gaiez ari gara. Zehazki, diptongazioak silaba erlatiboki luzeekin egokitzen dira eta, berez, sorreraren aldetik, erraz batera daitezke silaba luzatzearekin. Paradoxa liteke, zubererazko bokal sistemaren analisisian, bestelako

¹⁶ Jatorrizko testuan ez dira NAF ikurrak erabiltzen. Urratsen izenak ondokoak dira hurrenez hurren: *diphthongization*, *bleaching* (!*dissim.*), *coloring* (!*dissim.*), *labial assim.* (!*labial*), *palatal assim.* (!*pal*l ___), *monophthongization*. Harridura markak getagarritasun hierarkian lehentasuna adierazten du.

¹⁷ Bichakjianen arabera (1974: 78) goiko bokalen diptongazioa hautemangaitzagoa izango zen bokal irekiagoena baino hasieran bederen, irristariaren eta bokal-gailurraren arteko antza handiagoagatik. Antzeko bokal aldaketak jasan dituzten hizkuntzez, ik. Bichakjian (1974: 81-82), Donegan (1978: 95), Haudricourt & Juilland (1949).

berririk gabe, bokal itxiak bakarrik luzatu izana, luzatutako bokalen diptongatzeak abiatu bazuen /y/ren etorrera.¹⁸

5. Aurrekotik ateratzen diren ondorioetarantz

Bereizi egin behar dira hotsak eta hots horiek osatzen dituzten tasunak kudeatzen dituzten (ordezkatz) bilakabideak. Hots bat mailega daiteke. Hots aldaketak ez dira mailegatzen, prozesu edo bilakabideak ez dira mailegatzen. Gorago (2.2) esan bezala, hiztun talde baten sistema fonologikoan fonema mota berri bat sortzeak, berez beste hizkuntza batetik hartzearen bidez gerta daitekeena —maileguen edo elebitasunaren hedadura nahikoagatik, eman dezagun—, esan nahi du bilakabide bat gainditu edo murriztu egin dela. Adibidez, igurzkari koroari → txistukari edo estridente egiten dituen bilakabidea (igurzkari koroari → txistukari edo estridente) gainditu bide dugu Hegoaldeko euskaradunok, /θ/ ahoskatu ahal izateko; edo igurzkariak ahoskabe egiten dituen (igurzkari → ahoskabe), Iparraldekoek /v/ ahoskatu ahal izateko.¹⁹ Haatik, horrek ez dakar edozein lekutan hots horiek erabiltzea, ez bada hori eskatzen duten mailegutan (*endivak*), edo elebidunek beste hizkuntzan maiz erabiliaren poderioz joan-etorriko mailegu bihurtu diren izen propioetan (*Izaskun*, *Zearreta*). Forma jator arruntetan (i.e. ez mailegatueta edo aspalditik, eta erabat, barneratueta) /y/ ahoskatzeak (lehenagoko /u/ baten orde) esan nahi du hizkuntzaren barrenean garatu dela hots hori.

Gauzak oraingo sinkronian ikusita, garbi dago ez garela ari fortitio ingurunegabe batez, bokal bat gehitu baita inbentarioan. Baina posible da hizkuntzaren historian zehar eta aldaketa honen garabidean fortitioak gertatu izana. Monoptongatzearen aroren bat izan ahal izan da horietako bat, esaterako. Horrekin euskarak inoiz bokal diptongatuak maila fonemikoan eduki izanaren hipotesiaren alde egiten ari garen nire gaitasuna eta lan honen neurriak gaintitzen dituen zerbait da.

Dударик gabe diptongazioaren hipotesiarekin jolasean irekitzen ari garen atea da inguruko hizkuntzen eragina, edo mementu batean zubererak eta bere ingurukoek batzan izan zutena baldintza prosodiko erritmikoak izatearena. Ezaugarri prosodiko heda-erraztasuna gauza ezaguna da, nahiz ez oraindik aski ikertua eta, ziurrenera, desberdintasun interesgarriak eskainiko dituen elkar ukitzen duten fonologiaren ezaugarri tipologikoen arabera.

¹⁸ «It (...) appears that if only the high vowels diphthongize, they often become diphthongs that polarize sonority and color with height dissimilation, as in English, Standard German, Yiddish, etc.» (Donegan 1978: 122). Euskararen beste bokal txandakatzetaz zenbait ere bide honetatik berrinterpretatu ote litezkeen gerorako utzi behar den galdera da. Edonola ere, ezjakinaren ausardia baliatuz, agian kontuan izatekoak dira Iparraldeko *afrusa*, *malurusa*, *faktur* (fr. *affreux*, *malheureux*, *facteur*) bezalako formek salatzen duten ezpainkaritasunaren goiko bokalen aldeko joera (baina cf. *afroza*, *malerusa*, *maluros*).

¹⁹ Tasunen izen zehatzak beren eduki fonetikoaren indar esplikatzailarekin lotu behar direnez, emandakoak behin-behinekoak dira. Igurzkarien ahotsari dagokion bilakabideak ikergai interesgarria dakarkio euskarari eta, euskaratik, fonologiari: izan ere, ez da erraza afrikatu eta igurzkariak biltzeko tasuna(k) aurkitzea, herskariak kanpoan utzia eta hori behar da euskararen analisirako, hizkuntza honetan herskariak baitira berez ahostun izan daitezkeen bakarrak trabariaren artean. Gaztelaniaz ere arazoa berdin agertzen da.

Era berean ez genuke ahaztu behar ezaugarri prosodikoetan egon daitezkeela euskal hizkeren arteko desberdintasun funtsezkoenak, nahiz ez beti nabarmenenak hikuntzalariarentzat. Ekialdeko hizkeren berezitasun segmental zenbait ulertzeko bidea prosodiatik abia liteke, onenean hor aurkituko delarik halaber berezitasun horiek elkarren artean lotzeko irizpidea ere.

Esanak esanda, noizbaiteko /u/ren eta oraingo /y/ren artean diptongatze eta monoptongatzeak gertatu direla onartzearen ondorio liteke zubererazko aitzineratzea eragotzi duten inguruneek ez dutela aitzineratzea bera eragotzi, diptongatzea baizik.²⁰ Hori hala izanik, ingurune eragozleak ulertzeko orduan, ez dira ondoko kontsonanteen ahoskuneak edo beste ezaugarri segmentalek gehien axola dutenak, osatzen den silaba egiturak baizik, edo silabak hitzaren barrenean duen lekua, edo azentu baldintzak: baldintza prosodikoak azken batean.

Diptongatze-monoptongatzearen bidezko azalpena ongi batzen da /u/ > /i/ aldaketa garatu duten beste ekialdeko hizkera batzuetako datuekin ere. Azken emaitza hori diptongoak [iw] mailan [i] bokal-gailurraren alde egin eta irristaria galtzetik uler liteke, Carmen Pensadoren omenez egindako lanean pentsatu nuen bezala. Orain, Doneganen proposamenak polikiago berrirakurri ondoren, uste dut beste aukera bat ere badela: alegia, garabideak [y]raino segiko luke, gero [y] → [i] desezipainkaritze bilakabideari amore emanez (txandakatze sinkronikoek oraindik ere bokal aurrean erakusten dute bilakabide horren bertsio inguruneduna, ik. goragoko 15. oinoharra). Eratorpenaren hurrengo urrats gisa uler liteke, hain zuzen ere bokal kolorebidunaren desezipainkaritzea, kolore kontraesanik gabeko nolakotasuna ematen diona bokalari (fortitio garbia). Diptongoaren sinpletze soilak ere antzeko interpretazioa izan lezake, baina baldintzak eritimoarekin lotuko lirateke zuzenean. Ez du merezi, dena den, bide honetatik fonologi fikzioan segitzea datuen aingurarik eta kronologia erlatiboan euskarririk gabe.

Ez da erraza halere. Ingurune eragozleak, orain agertzen zaizkigun bezala, ezaugarri prosodikoen arabera sailkatzea ez da, ez, berehalako kontua. Badakit gainera honekin ez garela /y/ hotsaren inguruko hipotesietatik ateratzen. Bakarrik egiantzekotasun handiagoa ematen zaio hipotesiari fonetikaren aldetik eta teoria fonologiko sendoen gainean egituratzen da. Ez dut hemen ez denbora, ez lekurik, Doneganen proposamena luzeago azaltzeko. Onartzeko nahiko arrazoi jaso ez duenari eskatuko nioke jo beza zuzenean haren lanera. Nik onartzen dut lan hipotesi gisa, bai teoriak asetzen nauelako, baita, frogatu bitartean, sinesgarri gertatzen zaidalako ere, eta oso eskertzekoa iruditzen zaidan hirugarren arrazoi bategatik: orain arteko geldiunetik abiarazteko aukera ematen digulako, hizkuntzaren diakronian lanerako galdera berriak irekiaz.

Prosodian azentua (eta, gehien jota, esaldi-doinua) besterik sartzen ez badu fonologiak eta arazo segmentalak berezko beste atal baterako uzten baditu, gaitz izango zaigu segmentaltzat hartzen ditugun arazo askoren arrazoiak bilatzea. FNean bilakabide prosodikoak dira lehenengo ahoskeraren eratorpen fonologikoan eta ahoskera biziaren eragile funtsezkoentzat jotzen dira baldintza prosodikoak, besteak beste, baina muin-

²⁰ Diptongatze aroaren ondoko monoptongatzea eragotzi balitz, pentsatzekoa da diptongo aztarnak geldituko litzaizkigukeela, ez bada maila alofonikoak gainditu ez, eta atzera /u/rantz monoptongatu zela diptongo jaio berria.

muintetik, erritmoarekin uztartutako silaba. Gogoeta aberatsak eskaintzen dizkigu Doneganek (1978: 117) diptongo moten iraupenaren eta silaba irekirako joeren arteko erlazio posibleez frantsesaren historiaren inguruan. Horrek bezala, baluke zubereraren ezaugarrien hausnarketan lekurik diptongo-iraultzeek edo monoptongatzeek bokalen sudurkaritzearekin batera dutenez irekitzen den galderak, gauzak erritmo tipologiatik begiratzan direnean (ik. Donegan & Stampe 1978: 34). Hain zuzen ere euskalki bera da bokal sudurkariak eta bokal ezpain-sabaikaria dituena.²¹

Aurkeztutako hipotesiak ez ahal dira arinkeria funtsgabeak izango. Teoria sendoa eta datu ezagunetatik abiatu naiz beti ere, euskarazko gertakariei zentzua bilatuz. Gehiegikeriarik izan bada, uler bedi Beñat Oyharçabal omentzeko gogoak bultzatuta aritu naizela, eskertu nahian fonologian gabiltzanoi ematen digun arnasa, egiten dizkigun galdera zail eta erakusten digun interes biziagatik. Badakit, gainera, hots berrien sortzeak eta zaharren galtzeak biziki pizten diola jakingura. Bere galderen eta interesaren bultzada eskertzeko idatzi ditut lerro hauek.

Bibliografia

- Aitchinson, J., 1974, «Phonological change: some causes and constraints», in Anderson & Jones (arg.), *Historical Linguistics II: theory and description in phonology*, North Holland, Amsterdam, 1-15.
- Andersen, H., 1972, «Diphthongization», *Lg* 48:1, 11-49.
- Anderson, J. M. & C. Jones (arg.), 1974, *Historical linguistics II: Theory and description in phonology*, North Holland, Amsterdam.
- Bichakjian, B. H., 1974, «The evolution of French /y/: an integrated change», in Anderson & Jones (arg.), 71-88.
- Blust, R., 2005, «Must sound change be linguistically motivated?», *Diachronica* 22:2, 219-269.
- Donegan, P. J., 1978, *On the Natural Phonology of Vowels*, The Ohio State University, 1985, Garland, New York.
- , 1993, «Rhythm and Vocalic Drift in Munda and Mon-Khmer», *Linguistics of the Tibeto-Burman Area* 16, 1-43.
- , 2001, «Normal vowel development», in M. J. Ball & F. E. Gibbon (arg.), *Vowels and Vowel Disorders*, Butterworth-Heineman, Boston, 1-35.
- & D. Stampe, 1978, «The syllable in phonological and prosodic structure», in Bell & Bybee Hooper (arg.), *Segments and Syllables*, North-Holland, Amsterdam, 25-34.
- & —, 1979, «The study of natural phonology», in D. A. Dinnsen (arg.), *Current Approaches to Phonological Theory*, Indiana U. P., Bloomington, 126-173.
- Fowler, C., 1995, «Preface», *Rivista di Linguistica* 7:1, 3-4.
- Haase, M., 1992, *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland. Die Einflüsse des Gaskognischen und Französischen auf das Baskische*, Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Haudricourt, A. G. & A. G. Juillard, 1949, «La palatalisation galloromane de l'«u» latin», *Essai pour une Historie Structurale de Phonétisme Français*, Klincksiek, Paris, 100-113.

²¹ Eta baita hasperen eta hasperenduntze oparoenak ere: cf. Igartua (2008) sudurkarietatik datozen hasperenak diptongoen sinpletzearekin lotzeko iradokizunak.

- Hualde, J. I., 2003, «Segmental phonology», in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, 15-65.
- Hurch, B., 1988, «Phonetics and phonology or phonology and phonetics», *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 41:3, 346-352.
- Igartua, I., 2008, «La aspiración de origen nasal en la evolución fonológica del euskera: un caso de rhinoglottophilia», *ASJU* 42:1 [inprim.].
- Lafon, R., 1962, «Contact de langues et apparition d'une nouvelle voyelle: *u* et *ü* en basque», *Actes du Xe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* III. Strasbourg, 901-909.
- Lindblom, B., S. Guion, S. Hura, S.-J. Moon & R. Willerman, 1995, «Is sound change adaptive?», *Rivista di Lingüística* 7:1, 5-37.
- Michelena, L., 1977, *Fonética Histórica Vasca*. San Sebastián: Seminario Julio de Urquijo de la Excma. Diputación de Guipúzcoa.
- Oñederra, M. L., 2004, *Fonetika Fonologia Hitzez Hitz*, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- , 2009, «Diacronía y motivación fonética», in Sánchez Miret (ed.), *Romanística sin complejos. Homenaje a Carmen Pensado*, Peter Lang, Bern 47-67.
- Paul, H., 1975, «On sound change», in Ph. Baldi & Werth (arg.), *Readings in historical linguistics*, The Pennsylvania State U. P., University Park and London, 3-22. 1886ko *Prinzipien der Sprachgeschichte*, H.A. Strong-ek itzulitako *Principles of the History of Language*, London, 1891, 36-64 zatia.
- Sapir, E., 1921, *Language: An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt Brace and World, New York.
- Stampe, D., 1979, *A Dissertation on Natural Phonology*, Garland, New York.
- , 2002, «English Phonology», «Prosody», 2001-2002 ikasturteko graduondoko ikastaroak, University of Hawaii at Manoa.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*, Routledge, London.
- Zarabozo, C., 1972, «Two borrowed sound changes in Basque», *ASJU* 6, 174-182.

ERROREAK AUTOMATIKOKI DETEKTATZEKO TEKNIKEN AZTERLANA ETA EUSKARARENTZAKO APLIKAZIOAK

Maitte Oronoz, Arantza Díaz de Ilarraza, Koldo Gojenola

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

In this article, we study the techniques used for detecting errors in Natural Language Processing (NLP). We classify the techniques according to their approach (symbolic or empirical), and then we describe them in depth. Following that, we describe the systems we have developed for detecting syntactic errors in Basque, by using that technique as a criterion for the classification of those systems, and enhancing it with examples.

1. Sarrera

Ikasten ari garenean, bai orokorrean, baita hizkuntzen ikaste-prozesuan ere, bidetik aldentzea, hots erroreak egitea, ezinbestekoa da. Jendeak ezin du hizkuntzarik ikasi lehenengo sistematikoki errorerik egiten ez badu (Dulay et al. 1982). Erroreak garai batean gaizki ikusiak baziren ere, ikaste-prozesuaren parte kontsideratzen dira gaur egun. Hizkuntza zuzen ikasteko, ikasketa-prozesuaren uneren batean egindako erroreak detektatzea, eta beharrezkoa kontsideratzen denean zuzentzea, garrantzitsua da.

Erroreak testuetan automatikoki detektatzeko, IXA taldean ordenagailuak eta zehazkiago hizkuntzaren tratamendu automatikoko edo lengoia naturalaren prozesamenduko (LNP) teknikak erabiltzen ditugu. Artikulu honen helburua, erroreak automatikoki detektatzeko teknikak zeintzuk diren aztertzea eta horiek euskarazko zenbait errore detektatzeko nola erabili diren azaltzea da.

Erroreak edo gaizki erabilitako egiturak detektatzea ataza oso garrantzitsua da hizkuntzaren tratamendu automatikoko ondorengo bi alorretan:

- Ortografia- eta gramatika-zuzentzaileetan.
- Ordenagailuz Lagundutako Hizkuntzen Irakaskuntzan¹ (OLHI).

Erroreak automatikoki nola detekta daitezkeen azaltzen hasi aurretik, *errorea* konzeptua bera definituko dugu lehenengo, eta erroreen detekzio automatikoa gero.

---

¹ Irakaskuntza terminoa modu honetan idatzita, «ikaskuntza» eta «irakaskuntza» terminoak bildu nahi ditugu.

1.1. Errorea

Hizkuntzaren erabilera estandarren paradigmatik hizkuntza-erabiltzaile indibidualak egiten dituzten desbideratzei *errore* deitzen diete batzuek (adibidez, www.wikipedia.com hiztegi entziklopedikoan).² Vandeventer-en arabera (2003) erroreak *zuzena* zer den adierazten duen araua existitzen delako soilik detekta ditzakegu. Laburtuz, *errorea* honela definituko dugu: egitura zuzenetik, arautik, desbideratzen den egitura da.

Egin dugun definizioa orokorra da eta hizkuntzarekin lotutako edozein erroretarako, errore ortografiko, sintaktiko, semantiko edo pragmatikoetarako izan daiteke baliagarria. Lan honetan *edizio mekanikoaren* ondorioz sortutako erroreak alde batera utzi eta errore *kognitiboei* erreparatuko diegu. Testu zati batean errorea dagoela esatea ez da lan erraza izaten, eta askotan eztabaidagarria izan daiteke kontu hau.

1.2. Erroreak automatikoki detektatzea

Errorea terminoa definitu ondoren, artikulu honen izenburuan haren jarraian ipini dugun terminoaren inguruan arituko gara orain: *detekzioa*. Guk, erroreak *detekzioa*, *diagnosia* eta *zuzenketa* bereiziko ditugu. Kasu honetan, dudak, lehen bi terminoen artean suerta daitezke, batzuetan detekzioa eta diagnosia terminoak fenomeno bera izendatzeko erabiltzen baitira.

Gure ustez, testu bat aztertu ondoren, erroreak daudela esatea eta erroreak *kokatzean* datza erroreak *detektatzea*, zergatik edo argibiderik eman gabe. Erroreak agerian jartzen dira inolako deskribapenik egin gabe. *Diagnosia* egiten denean, ordea, errorea deskribatu egiten da; gaizki dagoena aztertu egiten da zehatz-mehatz arazoa zein den adierazteko; kokatzea baino gehiago egiten da. *Zuzenketa* egitean egitura erroredunaren ordezko zuzenak ematea da helburua, gehienetan alde aurretik erroreaken diagnosia eginez, eta gutxi batzuetan, diagnosirik egin gabe. Ikus ditzagun definizioak adibideak erabiliz:

— Esaldia:

- Zentral nuklearrak zakar erradiaktiboa eratzen dute.

— Detekzioa:

- [Zentral nuklearrak] zakar erradiaktiboa eratzen [dute].

— Diagnosia:

Esaldiko subjektuak, *Zentral nuklearrak*, eta aditz laguntzaileak, *dute*, ez dute numeroan edo/eta kasuan komunztatzen.

— Zuzenketa:

1. Zentral nuklearrak zakar erradiaktiboa eratzen du.
2. Zentral nuklearrak zakar erradiaktiboa eratzen dute.

---

² Ingelesezko bertsiotan, *error in oral and written language*.

Sarreratxo hau egin ondoren, tekniken deskribapen zabala egingo dugu *teknikak* izeneko atalean (2 atala). Aspaldidanik gabiltza IXA taldean euskarazko erroreak automatikoki detektatzen, horretarako teknika ezberdinak erabiliz. Horren adibide batzuk emango ditugu, 3 atalean. Amaitzeko, ateratako ondorio batzuen berri emango dugu 4 atalean.

2. Teknikak

Erroreak detektatzeko eta zuzentzeko erabiltzen diren teknikak ugariak dira, hizkuntzaren tratamendu automatikoan erabiltzen diren ia teknika guztiak eginkizun zehatz honetarako erabil daitezkeela esan baitezakegu. Teknika guztiak zenbait eredu formaletan dute oinarria. Jurafsky eta Martin-en arabera (2000), eredu horiek *egoera-makinak*, *erregela-sistema formalak*, *analisi logikoa*, *probabilitatearen teoria* eta *ikasketa automatikoan* oinarritutako erremintak dira.

Egoera-makinak eta *erregela-sistema formalak* fonologiako, morfologiako eta sintaxiko ezagutza lantzeko tresna nagusiak dira.

Semantikarekin, pragmatikarekin eta diskurtsoarekin lan egitean erabiltzen den eredu formala *analisi logikoa* da normalean, baina alor horiek ez dira artikulu honetan aztergai, eta beraz, ez dugu analisi logikoari buruz hitzik egingo.

Probabilitatea da aitatu dugun azken eredu formala. Probabilitatearen erabilera nagusia anbiguotasun-arazoak ebaztea da eta LNPko arazo gehienak “sarrera (*input ingelesez*) anbiguo barentzako N aukera emanda, probabilitate handienekoa aukeratu” moduan definitu daitezkeenez, oso erabilia da. *Ikasketa automatikoarekin* oso lotuta dago probabilitatea.

Tekniken eredu formalak aztertu ondoren, oinarrian erabiltzen duten informazio mota irizpide hartuta, honako sailkapena egin dugu:

1. Hizkuntza-ezagutza oinarritutako teknikak.
2. Corpusetan oinarritutako teknikak.

Hizkuntza-ezagutza oinarritutako teknikek, teknika sinboliko izena ere jasotzen dute. Metodo sinbolikoak honela definitzen dira (Dale 2000) lanean: “symbolic methods —where knowledge about language is explicitly encoded in rules or other forms of representation—”. Hau da, teknika sinbolikoetan hizkuntzari buruzko ezagutza erregelatan edo beste adierazpideetan kodetzen da modu esplizituan. Teknika sinbolikoak oso erabiliak izan dira azken 40 urteetan, baina mundu errealeko arazoei aplikatzen zaizkienean *bedagarritasunaren arazoa* dute.

Arazo honen aurrean, azken 10 edo 15 urteotan *corpusetan oinarritutako teknikek* edo teknika *empirikoek* hazkunde izugarria izan dute. Horietan, datu kopuru oso handiak erabiltzen dira (LNPren kasuan corpus oso handiak), eta horiekin batera, estatistikaren inguruko prozedurak. Ezagutza testuetatik automatikoki erauzi egiten da, erregelatan eskuz kodetu beharrean. Hau horrela izanik, hurbilpen hau hizkuntza-ezagutzarekiko independentea da.

Gaur egun, giza-hizkuntzaren prozesamenduaren gako teknika sinboliko eta empirikoen konbinazio egokian dagoela onartzen dute ikertzaile gehienek.

Metodo sinbolikoak erabiltzen dituzten teknikak hurrengo atalean aztertuko ditugu (2.1). Empirikoak, berriz, 2.2 atalerako utzi ditugu.

2.1. Hizkuntza-egagutzan oinarritutako teknikak (sinbolikoak)

Hizkuntza-egagutzan oinarritutako tekniketan erregelak eskuz garatzen dira eta testuek informazio linguistiko handia erabilia analizatuta egon behar izaten dute. Hiru azpimultzotan banatu ditugu behar duten informazio linguistikoaren arabera:

1. Ezagutza morfologikoa edo hitz-mailako informazioa behar dutenak.
2. Ezagutza sintaktikoa edo esaldi-mailako informazioa behar dutenak.
3. Esaldi-mailatik haratago dagoen ezagutza —semantika, pragmatika eta diskurtsoa— behar dituztenak.

Multzo hauek 2.1.1, 2.1.2 eta 2.1.3 ataletan aztertuko ditugu, hurrenez hurren. Garrantzirik handiena sintaxia oinarrian duen atalari eman diogu, hauxe baita bereziki landu duguna.

2.1.1. Ezagutza morfologikoa (hitz-maila)

Hitza, sintagma eta goragoko mailetako egituren osagaia den unitatea da. Hitzen barne-egitura *morfologiak* lantzen du eta hitza lemekin eta zenbaitetan morfemekin osatuta egoten da. Morfemetan esaldi-mailako funtzioak topa ditzakegunean, honek propietate morfologikoak eta sintaktikoak edukitzen ditu, eta kasu horietan *morfosintaxia* terminoa erabiltzen da. Euskara hizkuntzaren izaera eranskaria dela eta, morfosintaxia terminoa oso erabilia da.

Hitzekin maila morfologikoa lan egiteko *adierazpen erregularrak* eta *automatak* erabiltzen dira normalean. Teknikaren aukeraketa, hizkuntzaren ezaugarriek erabakitzen dute maiz. Adibidez, ingelesaren antzeko hizkuntzetan errore ortografikoak lantzeko, hitz baten forma flexionatu guztiak zerrenda batean gorde daitezke, eta zerrenda horrekin hizki-zuhaitz moduko egoera finituko automata bat eraiki. Horrela, hitz zuzenak ezagutuko lirateke eta hitz erroredunak baztertu. Suomiera, hungariera, turkiera eta euskara moduko flexio-maila handiko hizkuntzetan, ordea, arazoak egoten dira forma guztiak hiztegian gorde ahal izateko. Arazoa konpontzeko premiazkoa da hitzak morfologikoki behar bezala lantzen dituzten teknikak erabiltzea.

Batzuetan, egiaztatzaileetan hizkuntza bakoitzerako izaten duten hiztegian lemak eta morfemak gordetzeaz gain, hitzen sorkuntzarako erregelak gordetzen dira. Adibidez, ingeleserako hiztegian *twenty/H* bikotea gordeko genuke. Zuzentzaileak *twentieth* topatuz gero, H erregelaren arabera, *ieth* ezabatuko luke eta *y* gehitu. Hiztegian *twenty* balego, *twentieth* zuzena litzateke.

Euskarazko hitzen analisisirako Koskeniemi-k (1983) garatutako *bi mailatako (lexikoa, azalekoa) morfologian* oinarritutako analizatzailea erabiltzen da, zeinetan analisisia eta sorkuntza egiten diren. Hitzen analisisia egiteko, sarreran *azaleko* forma (adibidez, *etxean*) jasotzen da eta emaitzan dagokion adierazpen *lexiko* zuzena itzultzen da (adibidez, *etxe[IZE][ARR] + an[INE]*). Sorkuntzan, forma lexikala emanda, azaleko forma lortzen da. Bi mailatako erregelek, transformazio morfofonologikoen eraginez sakoneko eta azaleko mailen artean sortzen diren diferentziak adierazten dituzte. Eta honetaz gain, eransketa eta ezabaketaren ondorioz sortutako erroreak deskribatzen dituzte. *Xuxen* zuzentzaile ortografikoan (Agirre et al. 1992) erabiltzen da.

Flexio handiko turkiera hizkuntzarako, erroreak onartzen dituzten egoera finituko eredu ezagutzaileak erabiltzen ditu Oflazer-ek (1996). Egoera finituko ezagutzaileak, hitz zuzenetatik *urruntzen* diren karaktere-kateen ezagutza ahalbidetzen du. Karaktere-kate bat beste batean bihurtzeko zenbat edizio-eragiketa (eransketa, ezabaketa, aldaketa, transposizioa) behar diren neurtzen duen *edizio-distantzia* izeneko kontzeptua erabiltzen du erroreak detektatzeko.

2.1.2. Ezagutza sintaktikoa (esaldi-maila)

Hitza aztertu ondoren, unitate handiago bat aztertzea joko dugu: esaldia. Sintaxiak hitzak sintagma izeneko egituretan antolatzen ditu eta egitura sintagmatiko horiek, era berean, perpausetan/esaldietan³ antolatzen ditu.

Esaldi bat sintaktikoki analizatzen denean, egituraren bat esleitzen zaio. Egiturak esaldiko osagai linguistikoak erreprezentatzen ditu, eta beren arteko harreman gramatikalak azalarazten ditu.

Lan hori guztia modu mekanikoan gauzatzen duten algoritmo eta programek *parser* edo analizatzaile sintaktiko izena hartzen dute. Analizatzaileetako askotan hizkuntza-ezagutza *gramatiketan* kodetzen da *hizkuntza-egiturak* deskribatzen dituzten erregelen bidez. Erroreen detekzioaren lan eremuan, hizkuntza-egiturak gramatikalak edo ez-gramatikalak izan daitezke.

Gramatika bat idazteko garaian, aukera ezberdinak egin daitezke (Gojenola 2000). Erroreen detekzioaren ikuspuntua kontuan hartuta erabil daitezkeen irizpideen zerrendapena egingo dugu:

- Hizkuntzaren teoria vs hizkuntzaren tratamendu automatikoa. *Hizkuntzaren teoria* hizkuntza baten (edo hizkuntzen arteko) oro deskribatzeaz arduratzen den bitartean, hizkuntza modu automatikoan ulertzea eta sortzea du helburu *hizkuntzaren tratamendu automatikoak*. Azken honetarako ordenagailuak erabili beharrak, eragin handia izaten du sintaxiaren eta semantikaren teorizazioan, teoriak konputagarriak izan behar duten eragiketetara murriztu behar baitira. Hori egitean, LNP sistemek gehienbat formaltasuna, erazagutzaile izateko gaitasuna eta egokitasun linguistikoa mantendu behar dituzte (Shieber 1986). Hizkuntzaren teoriako formalismoetan normalean datu gutxi eta laborategikoak erabiltzen dira, erabilitako esaldiak gramatikalak dira eta desanbiguazioa, puntuazioa eta antzeko fenomenoak ez dira tratatzen. Aplikazio errealetarako erabiltzen diren gramatiketan, berriz, datu askorekin eta esaldi errealekin lan egin behar da: esaldi gramatikalekin eta esaldi ez-gramatikalekin.
- Esaldiaren analisi osoa vs analisi partziala. Testu errealekin lan egin beharrak, *analisi partzialaren* erabilera bultzatzen du. Edozein egitura, gramatika zein ez-gramatika, analizatzeko gai den sistema behar dugu, eta sistema horietan ezin izaten dira aurreikusi hizkuntza-egitura posible guztiak; beraz, ezin izaten da beti analisi osoa egin. Analisi partzialak, fidagarritasuna eta sendotasuna

³ Artikulu honen helburua teknikak aztertzea da, eta ez egitura linguistikoak, beraz, hemendik aurrera «esaldi» kontzeptu orokorra erabiliko dugu, perpausen eta esaldien arteko bereizketarik egin gabe.

ditu helburu, sakontasuna eta osotasuna neurri batean galduaz. Beste aldetik, badira sistemak, teoria linguistiko baten azterketarako pentsatuak, *analisi osoa* bakarrik lortzea helburu dutenak, fenomeno linguistiko interesgarriak aztertzeko pentsatuta daudelako, eta ez testu errealetako esaldiak.

- Osagai-egitura vs mendekotasun-egitura. Osagai-egituretan oinarritutako analisiaren ideia nagusia hau da: hitz multzoak *osagai* deituriko unitate bakar moduan kontsidera daitezke (Jurafsky eta Martin 2000). Adibidez, izen-sintagma izeneko hitz multzoak unitate bakar moduan jokatzen du maiz. Mendekotasun-egituretan egitura sintaktikoak dependentzia izeneko erlazio bitar asimetrikoekin elkarren artean lotutako elementu lexikalekin osatuta daude (Nivre 2005).

Sintaxia lantzeko teknikak era askotarikoak dira, baita sintaxi-mailako erroreak detektatzeko teknikak ere. Guk Chomskyren hierarkiako eredu ezagutzaileak —egoera finituko mekanismoak— eta eredu sortzaileak —gramatikak—aztertu ditugu sailkapenerako eredu baten bila. Egoera finituko mekanismoak eta, beraz, lengoia erregularrak, morfologia deskribatzeko nahikoak izan ohi dira. Sintaxia deskribatzeko, berriz, baliabide ahaltzuagoak behar izaten dira. Orokorrean, zeregin horretarako, *testuingururik gabeko gramatikak (TGG)* erabili izan dira (Aho et al. 1985), esaldien egitura hierarkiko eta errekurtsiboak definitzeko egokiak baitira. Bestalde, egoera finituko mekanismoak (automatak eta transduktoreak) oso erabiliak izan dira hizkuntzaren tratamendu automatikoan, eredu linguistikoetan oinarritutako patroiak definitzeko duten erraztasuna dela eta. Egin dugun azterlanean, bai *TGGak baita egoera finituko mekanismoak* ere, testu erreal erroredunetan gertatzen diren egiturak deskribatzeko erabili direla ikusi dugunez, sistemak irizpide honen arabera antolatu ditugu:

- Egoera finituko mekanismoak erabiltzen dituzten teknikak.
- Gramatikak oinarrian dituzten teknikak.
- Bestelakoak.

Egoera finituko mekanismoak

Lan honetan zehar, egoera finituko mekanismoei buruz ari garenean, patroierregelak aipatuko ditugu, behin eta berriro. Egia esateko, guk baliokidetzat hartuko ditugu, patroierregeletan oinarritutako formalismo gehienek patroiak automata bihurtzen baitituzte. Patroierregelak egitura edo ereduren bat definitzen duten erregelak dira. Gramatika-zuzentzaileetan, erregelak egitura ez-gramatikalak deskribatzeko erabiltzen dira. OLHI sistemetan, berriz, batzuetan funtzio hori dute, baina maiz, sistemak espero duen erantzuna eta ikasleak eman diona konparatzeko erabiltzen dira.

Erregelaren bidez deskribatzen ditugun patroiak dagoeneko morfosintaxi-mailan analizatuta dagoen testu baten kontra parekatzen ditugunean, patroiparekatze teknika erabiltzen ari gara. Erregelek egitura oker bat deskribatzen dutenean, metodoa testuetan erroreak topatzeko erabil dezakegu. Patroiparekatzearen teknikak abantaila anitz ditu; besteak beste: i) ez da esaldi osoa analizatu behar egitura mugaturaren batean errorea dagoela salatuzko, ii) erregelak modu indibidualean erabil daitezke eta iii) erroreari buruz xehetasun handiko mezuak eskaini daitezke komentario la-

gungarriekin. Gainera, erregelak ulerterrazak izan ohi direnez, erabiltzaileek erregela multzoak erraz heda ditzakete errore-kasu sinpleak modu inkrementalean garatuz. *Patroi-erregelak* erregela-lengoaia ezberdinak erabiliz idatz daitezke, batzuk ezagunak diren formalismoetan (*Murritzapen Gramatika* eta *Xerox Finite State Tool* tresnak erabiliz), besteak norberak garatutakoetan.

Murritzapen Gramatika formalismoa (MG) (Karlsson et al. 1995, Tapanainen 1996) azken urteotan azaleko sintaxia eta desanbiguazioa lortzeko sistemarik arrakastatsuenetakoa izan da. Desanbiguazioa egiten duela diogunean, forma baten interpretazioen artean, analisi zuzenak/egokiak aukeratzen dituela esan nahi dugu. Nahiz eta tresnaren helburu nagusia desanbiguazioa den, formalismoa testuari etiketak esleitzeko gai da islapen-erregelen bidez. Islapen-erregelak erabilita errore baten hasiera eta errorearen bukaera deskribatzeko gai bagara, MGk errorea mugatzeko eta, beraz, detektatzeko aukera ematen digu.

Erroreen detekzioarako maiz erabili da MG. Katalanerako (Badia et al. 2004), suediarako (Birn 2000, Arppe 2000) eta norvegierarako (Johannessen et al. 2002) sistemetan erabili dute formalismo hau modu arrakastatsuan. MG erabiliz definitutako errore-patroiak analizatzaile morfologiko baten bidez analizatutako testuari aplikatzen zaizkio. Analizatzaileak informazio zuzena analizatzeko prestatuak egoten direnez, egokitzapenak, murritzapenen “erlaxazioak” egin behar izaten dira testu ez-gramatikalak analizatu ahal izateko.

Xerox-eko ikerketa-taldeak sarreratzat adierazpen erregularrak jasotzen dituen eta horiek automata transduttore bihurtzen dituen *Xerox Finite State Tool (XFST)* tresna garatu du (Karttunen et al. 1997, Ait-Mokhtar eta Chanod 1997). Tresnak eragiketa multzo aberatsa du eta ezaugarri honek adierazpenerako indar handia ematen dio.

Hashemi et al. (2003) lanean erroreen detekzioarako XFST erabiltzen duen sistema bat deskribatzen da. Lan horretan erabilitako teknika transduttoreen arteko kenketan oinarrituta dago. Egitura linguistiko zuzen eta okerrak deskribatzen dituen *gramatika zabal* bat konpilatuz lortutako transduttorearen, eta egitura zuzenak soilik deskribatzen dituen *gramatika estuaren* bidez lortutako transduttorearen arteko kenketa egiten dute. Kenketa egin ondoren lortutako automategen, egitura okerrak detektatzeko gaitasuna dute.

Aipatutako formalismo ezagunez gain, patroieta oinarritutako errore-erregelak idazteko modu gehiago definitu dira. Naber-ek (2003) *Extensible Markup Language*-n (XML) eta *Python* programazio-lengoaian idatzitako erregelak erabili zituen erroreak deskribatzeko.

Patroi-erregelak definitzeko erregela-lengoaia egituratu propioa erabiltzen dute Granska gramatika-zuzentzaile hibridoan (Carlberger et al. 2002, Domeij et al. 1999). *Granskan*, erregelak aplikatzeko estatistika erabiltzen dute. Aldez aurretik, kategoria bakoitzeko aplikatzeko probabilitate handieneko erregela kalkulatu da. Testuan hitz edo etiketa konkretu bat agertzen denean, estatistikei kasu eginez, dagozkion erregelak soilik aplikatzen dira, ez guztiak.

Testuingururik Gabeko Gramatikak (TGG)

Aipatua dugu testuingururik gabeko gramatiken egokitasuna esaldien egitura hierarkikoa definitzeko. TGG sinpleak eta *baterakuntzan* oinarritutakoak bereiz ditz-

kegu. TGG sinpleetan erregelekin osagai atomikoak deskribatzen diren bitartean, gainontzeko TGGetan osagaiei informazioa gehi diezaiekegu ezaugarri-egituren bitartez (gramatikaren sinpletasuna eta trinkotasuna bultzatzen da). Ezaugarri-murritzapenen arteko bateragarritasuna egiaztatzeari eta bateragarriak direnean informazio hori trinkotzeari, baterakuntza deitzen zaio. Baterakuntza oinarritzat duten formalismorik ezagunenak, *Lexical Functional Grammar (LFG)*, *Generalized Phrase Structure Grammar (GPSG)* eta *Head-Driven Phrase Structure Grammar (HPSG)* ditugu.

Oinarrian TGGak dituzten sintaxi-analizatzaileak asko erabili izan dira erroreen detekziorako, emaitza onargarriak lortuaz. Erroreen detekziora bideratuta ez dauden TGGak ez dira prestatuta egoten sintaxi-egitura ez-zuzenak analizatzeko, beraz, gaizki eraturako esaldi bat jasotzen dutenean, ez dira gai izaten esaldiaren analisi-zuhaitza eraikitzeke. Hori egin ahal izateko, moldaketaren bat behar izaten dute. Analisi-zuhaitza ez sortzeko arrazoiak murritzapenak ez betetzea denean, murritzapenak *erlaxatzearekin* nahikoa da. Beste batzuetan aldatzen dena gramatika-egitura bera denean, *errore-gramatikak* erabiltzen dira.

Baterakuntza + Erlaxazioa

Baterakuntza-formalismoak egokiak dira *murritzapenen erlaxazio* izeneko teknikaren aplikaziorako. Baterakuntzan, ezagutza sintaktikoa ezaugarri-balio egituren bidez adierazten dela esan dugu. Egitura horietan bete beharreko murritzapenak ekuazioen bidez deskribatzen dira. Esaldi baten analisi-zuhaitza lortzen ez denean, ekuazio horietako batzuk kendu egiten dira (erroreen sorburua izan daitezkeenak, adibidez, numeroa komuntaduran) analisia lortu ahal izateko. Kendutako ekuazioek adieraziko dute akatsaren iturria. Patroi-erregeletan gertatzen ez zen bezala, errore-mezu zehatzak ematea zaila da analizatzaileak esaldi zuzenen analisia egiten baitu.

Erroreen detekziorako murritzapenen erlaxazioa erabiltzen duten sistema ugari teknika hau beste batzuekin konbinatzen dute. Testu erroredunetan topa daitezkeen erroreak era askotakoak direnez, estrategia ezberdinak jarraitzen dira errore mota bakoitzaren detekziorako. Sistema batzuetan, *erroreei aurre hartzen* dieten erregela esplizitu lokalekin eta heuristikoeekin konbinatzen da erlaxazioa (Bustamante eta León 1996, Teixeira Martins et al. 1998). Beste zenbaitetan, murritzapenen erlaxazioa errore-gramatika batekin konbinatzen dute (Vosse 1992).

Erlaxazioaren teknika erabiltzean, analizatzaileak analisi posible ugari eman ohi ditu, esaldi bat analizatzeko erregela erlaxatu gabeak eta erlaxatuak erabiltzen baitira. Erlaxazio-konbinazioak murrizteko (Gojenola 2000), lanean ezaugarrien erlaxazio mailakatua proposatzen dute.

Baterakuntza + Errore-gramatikak

Esaldi erroredunetan hizkuntza-egiturak aldatzen direnean, esaldiaren analisi-zuhaitzak lortzea ez da posible izaten. Analisia ahalbidezteko, hizkuntza-egitura okerrak *errore-gramatiketan* deskribatzen dira. Errore-gramatika bat errore tipikoak adierazten dituzten esaldi egiturak deskribatzen dituen gramatika bat da. Hizkuntza-egitura zuzenak deskribatzen dituen gramatikarekin sarrerako testu erroredunaren analisia egitea ezinezkoa denean, errore-gramatikari pasatzen zaio testua. Errore-gramatikako

egituraren batekin analisisa posible bada, errore-mezu bat erakusten da. Kasu honetan ere, egoera finituko mekanismoetan gertatzen zen moduan, erroreari aurrea hartu behar zaie, hau da, aldeztu aurretik ezagutu behar ditugu errore posibleak.

Foster eta Vogel-en lanean (2004) errore-gramatiken alde egiten da eta erlaxazioaren eta analisi partzialen bateraketa erabiltzen duten teknikei zenbait kritika egiten zaie. Hona hemen kritika horietako batzuk:

1. Erlaxazioaren teknika erabiltzean esaldi zuzen batean eta esaldi oker batean hitz kopuru bera egoten dela suposatzen da. Eta, beraz, hitzak esaldian ekiditen edo gehitzen direneko kasuak ez omen dira lantzen. Errore-gramatika fenomeno hori lantzeko gai da.
2. Esaldi okerra analizatu ahal izateko erlaxazioa erabiltzean, murriztapen ugari erlaxatzeko beharra egon daiteke, eta horien ondorioz, zentzurik gabeko analisiak lor ditzakegu. Hori ez da errore-gramatikekin gertatzen, errore-erregelak modu kontrolatuan gehitzen baitira.
3. Errore-gramatikek gramatikala ez denaren eredu linguistikoa bat ematen dute eta azpitik ezagutza dutenez, diagnosirako informazio zehatza emateko gai dira.

Orain arte, Chomskyren hierarkiarekin zerikusia duen sailkapena erabili dugula esan dugu: teknikak egoera finituko mekanismoetan eta gramatiketan sailkatu ditugu. Irizpide horren ordeztu irizpidetzat esaldiko egitura sintaktikoak errepresentatzeko modua hartzen badugu, erroreak lantzeko teknikak *osagai-egituretan* eta *mendekotasun-egituretan* sailka ditzakegu. Gure kasuan, interes berezia dugu mendekotasun-egituretan oinarritutako tekniketari, beraz, horien inguruan arituko gara hurrengo lerroetan.

Mendekotasun-egiturak oinarri dituzten teknikak

Mendekotasun-gramatikak sintaxia adierazteko modu bat izan dira tradizionalak. Tradizio horrek gramatika-teoria eta -formalismo multzo handi bat du azpian, eta horiek ideia bera (Nivre 2005):

The fundamental notion of *dependency* is based on the idea that the syntactic structure of a sentence consists of binary asymmetrical relations between the words of a sentence.

Mendekotasun-gramatiken inguruan egiten diren lanek maiz Tesnière-ren lanetik edaten dute (Tesnière 1959). Mendekotasun-erlazioak, hitz-formen artean definitzen dira gehienetan, baina adabegitza sintaxi-osagaiak, lema eta morfema (Mel'čuk 1988) dituzten mendekotasun-zuhaitzak existitzen dira. Erlazioei dagokionez, nahiz eta gehienetan sintaxi-mailakoak diren (subjektu, objektu...), zenbait kasutan semantika-mailakoak izaten dira (egile, jasale...). Gu, sintaxi-mailako erlazioak dituzten mendekotasun-zuhaitzen inguruan arituko gara. Ohiko mendekotasun-egiturez gain, bereziki esteka-gramatikak (*Link grammar* ingelesez) aipatuko ditugu (Sleator eta Temperley 1993), erroreak detektatzeko saiakerak egin baitira sistema gramatikal formal honekin.

Esteka-gramatiketan hitzen arteko estekak ipintzeko bi parametro nagusirekin egiten da lan: noranzkoarekin eta distantziarekin. Hiztegi batean hitz bakoitzak eskuinera (“+”) edo ezkerrean (“-”) zein gramatika-kategoriako hitzekin egin dezakeen

lotura (D-, O- e.a.)⁴ definitzen da eta hitzen artean beharrezko baldintzak betetzen badira, hitzen arteko lotura sortzen da. Arku bat ezarri ahal izateko baldintza hauek bete behar dira: i) hitz bakoitzaren baldintza lokalak bete behar dira, ii) estekak ezin dira gurutzatu esaldian eta iii) hitzek grafoa osatu behar dute. Esaldi erroredunak analizatu ahal izateko, detektatu nahi den errore motarentzako garrantzitsuak diren hitzen definizioa aldatu egin behar da (Brehony eta Ryan 1994).

Mendekotasun-egiturak hitzen ordena librea duten eta beraz, sintaxi-egitura ez-jarraituak dituzten hizkuntzetarako egokiak dira (Mel'čuk 1988). Erroreak detektatzeko mendekotasun-egiturak erabiltzen dituzten txekierarako (Holan et al. 1997), errusierarako (Mitjushin 1996) eta frantseserako (Courtin et al. 1991) sistemak topatu ditugu.

Txekierarako egindako lanean zuhaitzetan gerta daitezkeen trinkotasun ezak metaerregelatan deskribatzen dira (Holan et al. 1997). Esaldia analizatzerakoan metaerregelaren bat erabiltzen bada, eraikitako zuhaitzean ikur negatibo bat txertatzen da. Erregelatan murriztapenen erlazazioa egiteko aukera dago. Analisia faseka egiten da eta *ondoz ondoko harreman sintaktikoak deskribatzen dituen ezaugarria (projectivity)*⁵ eta zuhaitzeko ikur negatiboak kontuan hartzen dira, zuhaitzak errorerik ote duen edo ez erabakitzen duen modulura bidaltzeko.

Sintaktikoki ez-konektatuta egotearen ezaugarria erabiltzen dute errusieraz erroreak detektatzeko (Mitjushin 1996). Konektatutako segmentuen kopurua 1 denean, egitura sintaktiko osoa lor daiteke analisisan. Bestela, hasierako esaldian aldaketa batzuk egin behar dira esaldi erroredunaren aldaeraren baten analisisa lortu arte. Horrela, esaldi erroredunaren zuzenketa lortzen dutela diote. Ez dute diagnosia egiten, bazuetan ez baitakite zein errore gertatu den.

Frantseserako egindako lanean (Courtin et al. 1991), mendekotasun-zuhaitzei baldintza-ekintza moduko erregelak aplikatzen dizkiete komunztadura-erroreak detektatu ahal izateko.

Bestelakoak

Atal honetan inolako multzotan sailkatu ezin ditugun teknikak azalduko ditugu motz motzean.

1. DeSmedt-ek (1995) *predikatuak zuzendurikoa* izeneko teknika proposatzen du. Teknika honetan lehenik aditza identifikatzen da, eta gero, esaldiaren gainontzeko elementuak aditzaren osagarri moduan identifikatzen saiatzen da. Adibidez, aditz trantsitibo bat edukita, objektua izan daitekeen sintagma baten bila hasiko da analizatzailea. Esaldiko elementu guztiei, aditzarekiko betetzen duten funtzioa esleitzen zaie. Elementuren bat funtziorik gabe geratzen bada, esaldia ez dela guztiz zuzena suposatzen dute.

⁴ Hitz baten definizioan D- topatuz gero, ezkerrera D konektore bat (ustez determinatzailea) behar duela adierazten da. Adibidez, *cat* hitzak ezkerrera *the* edo *a* . . . behar du hauek sintagma batean lot daitezten.

⁵ «A dependency graph satisfies the constraint of projectivity with respect to a particular linear order of the nodes if, for every arc $b \rightarrow d$ and node w , w occurs between b and d in the linear order only if w is dominated by b » (Nivre 2005).

2. Vandeventerrek (2003) *zation berrinterpretazioa* erabiltzen du. Ideia nagusia honakoa da: “sintaxi-analizatzaile bat analisi osoa lortzeko gai ez denean, analisi partzialak edo zatiak lortzen ditu. Zati hauek bilduz gero, esaldi osoa lortuko dugu. Beraz, zatiak aztertuko ditugu, esaldi osoaren analisisa ez lortzearen zergatia ezagutzeko.” Analizatzailearen estaldura nahikoa bada, analisi osoa ez lortzearen arrazoa errore bat izan daiteke.

2.1.3. Ezagutza semantikoa

Erroreen sailkapenak aztertuz gero, *errore semantikoaren* kontzeptua ez dela gehiegi aipatzen ikusiko dugu. Ortografia- eta sintaxi-mailan zuzenak diren baina kokatuta dauden testuinguruan zentzurik ez duten hitz edo esaldiek *errore semantiko* bat sortzen dutela esan ohi da. Hori, ordea, *hitz zuzenen erabilera nahasketa* izeneko kontzeptuari egiten zaion definizioa da.

Jo dezagun hitz zuzenen erabilera nahasketa labur-labur azaltzera, adibide baten bidez. Har dezagun **Atetik begiratu eta esan zegoela ikusi zuen* esaldia. Bertan, *esan* eta *esna* hitz-formak nahastu egin dira, baina bi hitzak zuzenak direnez, latza gertatzen da nahasketaren ondorioz sortutako errorea automatikoki detektatzea. Testuingurua behar da hitza egoki erabili den ala ez jakiteko. Kukich-en arabera (1992), “real-word errors” deitutakoak, hots, baliozko hitzetan gertatzen diren erroreak, erroreen % 25-40 izaten dira; beraz, honakoa garrantzi handiko gaia da. *Context-sensitive spelling correction* edo *testuingurua aztertuta ortografiaren zuzenketa* du izena arazo honetaz arduratzen den alorrak.

Errore semantiko eta *hitz zuzenen erabilera nahasketa* kontzeptuen artean diferentzia bat egitekotan, errorea egitearen arrazoi posiblerik jo dezakegu. Hitza testuinguru okerrean kokatu bada esanahi zehatza ezagutzen ez delako, *errore semantikoa* dugula aurrean esan dezakegu (adib. *bilatu* vs *topatu*). Tipografia edo tekletze-arazoak dira eta antzeko hitza sortu bada, edo hitzak homofonoak izateagatik nahastu bada, nahastutako hitzen esanahia ezaguna eta zeharo ezberdina izanik, *hitzen nahasketa* simple baten aurrean gaudela esango dugu, inolako kutsu semantikorik ez duena (adib. *hura* vs *ura*).

Errore semantikoa egiten denean, esanahi zehatza ezagutzen ez dela esan dugu. James-ek (1998) zentzu-erlazioen nahasketak, i) esanahi orokorragoa duten hitzak zehatzagoen ordeztarabiltzea (hiperonimoa, hiponimoaren ordezt), ii) termino zehatzegia erabiltzea (hiponimoa, hiperonimoaren ordezt), iii) bi hiponimo-anaien artean desgokiena erabiltzea edo iv) hurbileko sinonimoen artean okerra erabiltzea, errore semantiko mota desberdinak kontsideratzen ditu. Horietaz gain, kolokazio-erroreak ere aipatzen ditu. Hau da, esanahiagatik elkarren ondoan ager ez daitezkeen hitzak. Adibidez, *makila okertu* dela esatea egokia da, baina *eguraldia* ezin da *okertu*. Antzekoak dira lekuz alda ezin diren hitz bikoteak. Adibidez, *karakola* eta *barea* esango dugu eta ez **barea* eta *karakola*.

Idazleak gaizki erabilitako hitzaren esanahia ezagutzen ote duen ala ez jakitea oso zaila denez, hitz zuzenen erabilera nahasketak eta errore semantikoak detektatzeko eta zuzentzeko teknika berdinak erabiltzen dira. Teknika horiek ikasketa automatikoari dagokion atalean (2.2.2 atalean) aipatuko ditugu. Teknika sinbolikoen azalpen orokorrak amaituta, teknika empirikoen inguruan arituko gara hurrengo lerroetan.

2.2. Corpusetan oinarritutako teknikak (enpirikoak)

Azken 10 edo 15 urteotan aipatzekoa izan da hizkuntzaren tratamendu automatikoan teknika enpirikoen garapena. Teknika horiek datu kopuru handien erabilera dute oinarria, datuak arakatzeko prozedura estatistikoak erabiltzen direlarik.

Hurbilpen enpirikoen ezaugarri nagusia corpus etiketatuen erabilera da (gure kasuan, testuzko corpusak). Teknika enpirikoetan ataza ezberdinak lantzeko beharrezko hizkuntza-ezagutza corpusean agertzen diren elementuetatik (eta beren maiztasunetatik) erauzten da. Gertaera linguistikoen deskribapen zabala izateko, corpusak tamaina handia behar izaten du.

Erroreen detekzioari dagokionez, corpusean oinarria duten teknikak ez dira gehiegi erabili. Oso zaila da teknika enpirikoak erabili ahal izateko egokia den testu erroredun kopuru handia biltzea. Gainera, testuan topa daitezkeen errore posible guztien etiketatzea ataza konplexua eta garestia da. Hala ere, zenbait abantaila badiutuzte teknika enpirikoek. Ez dira alde aurretik ezagutu behar errore posibleak. Testuetan dute isla. Desabantaila moduan esan dezakegu, erroreak detektatu ondoren sistema hauetan normalean ez dela errore-mezurik ematen, horretarako erregela bereziak erabiltzen ez badira, behintzat.

Zenbaitetan Interneteko corpus izugarria erabili da terminoren baten zuzentasuna neurtzeko (Moré et al. 2004). Ideia sinplea da: Interneten oso maiz azaltzen diren terminoak zuzenak dira. Gutxi azaltzen direnekin, ordea, duda izan dezakegu. Hurbilpen honek Interneten argitaratzen diren testuen zuzentasuna suposatzen du. Hipotesia, ordea, ez da erraz neurgarria.

Teknika enpirikoak orokorrean *teknika estatistikoetan* eta *ikasketa automatikoan* sailkatzen dira. Batzuetan, ordea, teknika horien arteko banaketa ez da argia. Teknikak tei-lakatu egiten dira, bi diziplinetan datuen analisisa egiten baita, eta maiz ikasketa automatikoa erabiltzen duten sistemak estatistikarekin konbinatuta erabiltzen baitira.

2.2.1. Metodo estatistikoak

Esan dugun bezala, testu kopuru handia eskura duten hizkuntzetan estatistika erabili ahal da informazio linguistiko aberatsa testuetatik erauzteko. Zenbait gramatika-zuzentzailek metodo estatistikoak baliatzen dituzte erroreen detekziorako atazak garatzeko. Normalean, maila morfologikoan etiketatutako corpus bat erabiltzen da gramatika-kategorien etiketen zerrenda bat eraikitzeke. Etiketa-sekuentzia batzuk (n-grama) oso arruntak dira (adibidez *izena determinatzailea*), eta beste batzuk, oso gutxitan agertzen dira (adibidez, *izena determinatzailea determinatzailea*). Corpusetan maiz gertatzen diren sekuentziak *zuzentzat* joko dira, eta arruntak ez direnak, okertzat. Metodo estatistikoekin honakoak hartu behar dira kontuan: i) Etiketa zehatzen agerpen ezaren arrazoa *datu urritasuna* izan daiteke, eta beraz, egitura ez-ohikoak errore kontsidera ditzakegu, *agerpen urrikoak* besterik ez direnean. ii) n-grametan hitzaren kategoria soilik kontuan hartuz gero, gramatika-kategoria berdineko baina oker erabilitako hitzetan gertatutako erroreak ez lirateke detektatuko. Metodo hauekin alarma faltsu kopuru handia sortzen da. Estatistika hutsezko zuzentzaile bat sortzea zaila da, eta normalean, hauek erregeletan oinarritutako teknikekin hedatzen dira.

Informazio zuzena oinarrian hartu beharrean, *errore-probabilitatea* neurtzen saiatu izan dira zenbait egile (Atwell 1987): erroreetan zein gramatika-etiketa konbina-

zio agertzen den aztertu nahi izan dute. Hurbilpen hau baztertua izan da erroreekin etiketatutako corpus ezagatik.

Estatistika hutsezko sistemei hizkuntza-ezagutza gehituz gero, errorearen detekzioaren doitasuna izugarri hobetzen dela, eta alarma faltsuen kopurua asko jaisten dela, egiaztatu dute zenbait lanek (Bigert eta Knutsson 2002, Sjöbergh 2005).

Azken aldian, hizkuntzaren tratamendu automatikotik aldentzen diren teknikak erabiltzen hasiak dira erroreak detektatzeko. Adibidez, Kumar eta Nair-en lanean (2007) immunologia-sistema artifizialeko (*Artificial Immune System (AIS)* ingelesez) oinarriak erabiltzen dituzte gramatika-erroreak detektatzeko. Erroreak testuetako patogenoak bailiran tratatzen dituzte, eta antigorputz detektatzaileak eraikitzen dituzte horiek detektatzeko. Hizkuntza-informazioa kategoriatan gramatikalen bigrametan, trigrametan eta tetragrametan biltzen denez, estatistika oinarria duen lanen artean kokatu dugu honakoa, nahiz eta algoritmoak AIS eremukoak diren. Teknika honekin detekta daitezkeen zortzi errore mota topatu dituzte soilik, eta gramatika-liburu batetik ateratako esaldiak erabili dituzte probarako, hots, laborategiko esaldi motzak.

2.2.2. Ikasketa automatikoa

Ikasketa automatikoaren helburu nagusia, ordenagailuek *ikas* dezaten teknikak garatzea da. Zehazkiago, adibide moduan emandako informazio ez-egituratutik abiatuta, portaera zehatz batzuk garatu nahi dira. Hizkuntzaren tratamendu automatikoari dagokionez, informazio ez-egituratu hori corpusetan egoten da. Corpusetik datuak jaso eta testuan egon daitezkeen egiturak inferitzen dira datu-meatzaritza izenekoa eginez. Teknika hau alor desberdinetan erabil daiteke, eta horien artean errorearen detekzioan eta, batez ere, hitz zuzenen erabilera nahasketan.

Corpus erroredunak biltzeko, batzuek eskuzko etiketatzea erabili duten bitartean (Izumi et al. 2003), beste batzuek lan hau ekiditeko erroreak automatikoki sortzen dituzte, era berean erroreak etiketatuz (Sjöbergh eta Knutsson 2005). Hitz zuzenen erabilera nahasketaren atazarako ez da testu erroredunik behar, ongi samar idatzitako edozein testu erabil daiteke; beraz, ez da arazo handirik egoten corpusak lortzeko. Hori izan da azken ataza honetan ikasketa automatikoak lortu duen arrakastaren arrazoi nagusia.

Erroreak detektatzeko lanetan erabilitako algoritmoen dagokionez, *transformazioan oinarritutako ikasketa*⁶ (Sjöbergh eta Knutsson 2005), *memorian oinarritutako ikasketa*⁷ (Örvar Kárason 2005) eta *entropia handieneko eredua*⁸ (Izumi et al. 2003) erabiltzen dituzten lanak topatu ditugu. Ikasketa prozesurako, errore mota bakoitzeko ikasketa automatikoko modulu bat entrena daiteke, edo errore mota desberdinetarako modulu bakarra. Lehen hurbilpenak, zuzenketak proposatu ahal izatearen abantaila du.

Hitz zuzenen erabilera nahasketaren atazarako oso teknika egokia da, arazoa desambiguazio-ataza moduan ikustea erraza baita. Era formalean, honela definitzen da arazoa (Carlson et al. 2001) lanean: sarrerako esaldi bat eta *helburu hitz* bat emanda,

⁶ Transformation-Based Learning.

⁷ Memory-based Learning.

⁸ Maximum Entropy (ME) model.

jakin nahi da hitz hori noiz den zuzena edo noiz aldatu behar dugun. Hitzen arteko anbiguotasuna *nahasketa multzoekin* modelatzen da (adibidez, ingelesezko (*among, between*), (*cite, sight, site*)...). $C = w_1, \dots, w_n$ nahasketa multzo batean w_i hitz bakoitza anbigua da multzoko beste hitzekiko. Testuingurua kontuan izanik zein hitz den egokiena aukeratu behar da. Arazo honi buruzkoak dira (Golding eta Roth 1999, Carlson et al. 2001) lanak. Horietan, nahiz eta emaitza onak lortzen diren (% 92-95eko zuzentasuna), lan eremua nahasketa multzo zehatz batzuetara mugatuta dago.

Aipatutako teknikak datu kopuru eskergarekin probatuta, emaitzek bat egiten dutela frogatu da. Hori dela eta, LNPko ikerlarion etorkizuneko lana etiketatutako corpusak sortzera bidera dadin proposatzen dute Banko eta Brill-ek (2001), ikasketa teknikak probatu eta konparatzera baino.

2.3. Tekniken era bilera gramatika-zuzentzaileetan

Gramatika-zuzentzaile bat garatzen hasi aurretik, bi gauza hartu behar izaten dira kontuan:

1. *Landu beharreko hizkuntzaren ezaugarri sintaktikoak zeintzuk diren.* Ezaugarri sintaktikoek zuzentzaileak detektatuko duen fenomeno multzoa zehaztuko dute. Adibidez, euskara moduko hizkuntza eranskari batean, non aditz laguntzaileen osaketa nahiko konplexua den, aditza eta osagai gramatikalen (subjektu, objektu, zehar-objektu) arteko komunztadura oso garrantzitsua izango da; eta suedierarako, adibidez, ez (Arppe 2000).
2. *Zein formalismo linguistikoa daukagun eskuragarri hizkuntzaren analisia eta gerago erroreen detekzioa eta zuzenketa egin ahal izateko.* Zeretik hasi nahi ez badugu behintzat, aurretik garatutako tresnak berrerrabiltzeak garrantzi handia izango du.

Gramatika-zuzentzaileei gainbegiratu bat eman diegu 1 taulan, horietako bakoitza bi parametroren arabera sailkatuz: i) erroreak detektatzeko erabilitako teknika eta ii) helburu duen hizkuntza.

3. Euskararentzako aplikazioak. Adibide bat

Aipatutako teknikak euskaraz gertatzen diren erroreak detektatzeko erabiltzen direnean topa daitezkeen ezaugarri eta zailtasunak erakusteko, atal hau adibide batekin hasiko dugu.

Lan bat egin dugu Murriztapen Gramatika erabiliz euskarazko postposizio-lokuzioetan gertatzen diren erroreak detektatzeko eta zuzentzeko (Díaz de Ilarraza et al. 2008, Oronoz 2009). Zehazkiago, murriztapen-gramatikako islapen-erregelak erabili ditugu, erroreak automatikoki etiketatzeko. Islapen-erregela hauetan errorepatrioiak definitu ditugu, eta lehenago ere aipatu dugun moduan, horiek morfosintaxi-mailan analizatutako egiturei aplikatu dizkiegu. Lortu dugun sistemaren baliagarritasuna neurtzeko, erroreak postposizio-lokuzio zuzenetan, postposizio-lokuzio erroredunetan eta postposizio antzeko egituretan probatu ditugu.

Landu dugun egitura linguistikoa —postposizio-lokuzioa— aipua erabiliz zehaztuko dugu:

Hizkuntza	Gramatika-zuzentzaileak eta erabilitako teknikak							
	Sinb.						Enp.	
	Egoera finituak			Gramatikak			Estat.	IA
	MG	XFST	Best.	TGG		Mend.		
+ Erlax.				+ Errore gram.				
Katalana (Badia et al. 2004)	✓	—	—	—	—	—	—	—
Suediera <i>Grammatifix</i> (Arppe 2000) (Birn 2000)	✓	—	—	—	—	—	—	—
(Hashemi et al. 2003)	—	✓	—	—	—	—	—	—
<i>Granska</i> (Carlberger et al. 2002)	—	—	✓	—	—	—	—	—
(Domeij et al. 1999)	—	—	—	✓	—	—	—	—
<i>Scarrie</i> (Paggio 2000)	—	—	—	—	—	—	—	—
(Bigert eta Knutsson 2002)	—	—	—	—	—	—	✓	—
(Sjöbergh 2005)	—	—	—	—	—	—	✓	—
(Sjöbergh eta Knutsson 2005)	—	—	—	—	—	—	—	✓
Islandiera (Örvar Kárason 2005)	—	—	—	—	—	—	—	✓
Norvegiera (Johannessen et al. 2002)	✓	—	—	—	—	—	—	—
Espainiera <i>Gram Check</i> (Bustamante eta León 1996)	—	—	—	✓	—	—	—	—
Italiera <i>JDI</i> (Bolioli et al. 1992)	—	—	—	✓	—	—	—	—
Brasilgo portugesa <i>ReGra</i> (Teixeira Martins et al. 1998)	—	—	—	✓	—	—	—	—
Arabiera <i>Arabic Gram Check</i> (Shalan 2005)	—	—	—	✓	—	—	—	—
Euskara (Gojenola 2000)	—	—	—	✓	—	—	—	—
Nederlandera (Vosse 1992)	—	—	—	✓	—	—	—	—
Txekiera (Holan et al. 1997)	—	—	—	—	—	✓	—	—
Errusiera (Mitjushin 1996)	—	—	—	—	—	✓	—	—
Frantsesa (Courtin et al. 1991)	—	—	—	—	—	✓	—	—
Ingelesa (Naber 2003)	—	—	✓	—	—	—	—	—
(Foster eta Vogel 2004)	—	—	—	—	✓	—	—	—
<i>Abi Word</i> (Brehony eta Ryan 1994)	—	—	—	—	—	✓	—	—
(Arwell 1987)	—	—	—	—	—	✓	—	—
(Chodorow eta Leacock 2000)	—	—	—	—	—	—	✓	—
(Cucerzan eta Brill 2004)	—	—	—	—	—	—	✓	—
(Kumar eta Nair 2007)	—	—	—	—	—	—	✓	—
(Izumi et al. 2003)	—	—	—	—	—	—	—	✓
Ingeleseko nahasketa multzoak (Mangu eta Brill 1997)	—	—	—	—	—	—	—	✓
(Golding eta Roth 1999)	—	—	—	—	—	—	—	✓
(Carlson et al. 2001)	—	—	—	—	—	—	—	✓

1 taula

Gramatika-zuzentzaileek erabiltzen dituzten teknikak

Egungo ikuspegitik, bada, postposizioen artean bi mota nagusi bereiz daitezke: alde batetik lehari erantsirik ageri diren atzizkiak (1), eta bestetik, osagai nagusia elementu beregaina dutenak (2).

- (1) *etxetik* (2) *etxearen gainetik*

Zabala eta Odriozola-ri (2004) jarraiki lehenengo multzoko postposizioei *atzizki-postposizioak* deituko diegu (*posposiciones sufijales*). Bigarren multzokoak, ostera, *postposizio-lokuzioak* direla esango dugu.

Euskaltzaindiaren arabera:

Postposizio diren neurrian kasu markaren bat hartzen dute [...] Kasu marka hau aldakaitza izan ohi da.

- (3) Elizaren *bitartez* (4) Astearen *buruan*

Ezin da esan **elizaren bitartean*, **elizaren bitarteari* edo **astearen buruaz*.

(Euskaltzaindia 1985: 438).

Aipuaren amaieran aipatzen diren moduko erabilera okerrak dira aztertuko ditugunak. Erabilera oker horien deskribapena errazte aldera, nahiz eta unitate osoa postposizio-lokuziotzat jo (ikus 3 adibidea), *postposizio-atzizki* (PA) (*-ren*) eta *osagai beregain* (OB) (*bitartez*) terminoak zehaztuko ditugu tokenei erreferentzia egiteko.

Postposizio-lokuzio egitura nola ulertu dugun azaldu ondoren, ikus dezagun egituratan azaldu ohi den erroreetako bat detektatzeko modua adibide batekin.

3.1. Adibidea: postposizio-lokuzioetako erroreen detekzioa patroierregelak baliatuz

Postposizio-lokuzioetan gertatzen diren erroreak detektatzea ez da berehalako lana. Zailtasun handiak topatu ditugu egituron anbiguotasuna dela kausa, eta baliabide ugari erabili behar izan dugu lana aurrera eramanez ahal izateko. Ikus dezagun adibide moduan *buruz* hitz-forma osagaitzat duen errore bat detektatzeko erabilitako islapen-erregela (ikus 1 eta 3 irudiak). *Buruz* postposizio-lokuzioaren erabilera zuzenak “*-ra/-i -Ø/-ko*” eskema jarraitzen du. Hots, postposizio-atzizkian adlatibo (*-ra*) edo datibo (*-i*) marka du, eta *buruz* osagai beregaina markarik gabe, edo lekuzko genitibo (*-ko*) markarekin agertzen da. Adibidez, *oihanera buruz abiatu zen edo liburu honi buruz mintzatu gara* egiturak zuzenak dira (Euskaltzaindia 1985), baina *ez*, **bidaia buruz hitz egin genuen* egitura. Azken adibideko moduko egitura okerrak detektatu nahi ditugu, eta horretarako, hasiera batean 1 irudiko erregela definitu genuen:

LIST POSTPOSIZIOAK-BURUZ = «buruz»;

MAP ((POSTBURUZ) TARGET IZE-DET-IOR IF (NOT 0 DAT-ALA)

(1 POSTPOSIZIOAK-BURUZ + ADB);

1 Irudia

*Buruz*en erabilera oker bat deskribatzen duen islapen-erregela baten lehen hurbilpena

Hau da, idatzi “{POSTBURUZ” etiketa, baldin eta izena, determinatzailea edo ize-nordaina kategoriako uneko hitzak (TARGET IZE-DET-IOR) ez duen datibo edo adlatibo postposizio-atzizkirik (NOT 0 DAT-ALA), eta gainera, ondorengo hitza (1 posiziokoa), buruz adberbioa den (1 POSTPOSIZIOAK-BURUZ + ADB).

<p>0. «<bidaiia>»</p> <p>“bidaiia”IZE ARR DEK ABS MG AORG {POSTBURUZ</p> <p>“bidaiia”IZE ARR DEK ABS NUMS MUGM AORG {POSTBURUZ</p> <p>“bidaiia”IZE ARR ZERO AORG {POSTBURUZ</p> <p>“bidaiatu”ADI SIN AMM ADOIN NOTDEK</p> <p>1. «<buruz>»</p> <p>“buru”IZE ARR DEK INS MG</p> <p>“buruz”ADB ARR ZERO</p>
--

2 Irudia

Bidaiia buruz egituraren analisi morfosintaktikoa, errore-etiketekin

1 irudiko islapen-erregelak, 2 irudiko analisisan ongi markatu du errorea, baina beste hainbat adibideren azterketak erakutsi digu erregela *orokorregia* dela: 2 irudiko analisisan errorea detektatzen duen era berean ipin lezake errore-etiketa *bidaiia buruz ari zitzaigun kontatzen* egitura zuzenean. *Buruz* hitza tartean duten eta postposizio ez diren esamolde/egitura zuzen ugari daude, eta horiek ezin ditugu erroretzat jo. Honela landu ditugu ekidin nahi ditugun egiturak:

- Esamoldean aditza lagun duten egiturak (adibidez, *buruz eroriljo, buruz ikasil hartu, buruz jokatu, buruz ari izan...*) BURUZ-ADI zerrendan bildu ditugu. Aditza, buruz hitzaren aurretik ala atzetik ager daiteke perpaus berean eta ez du zertan ondoan agertu (adibidez, *kanta buruz eta letraz letra ikasi du,*⁹ edo *ez ikasi testua buruz*). Aipatutako esamoldeak zuzenak dira, eta errorea detektatzera goazenean, ez daitezela inguruan ageri eskatu dugu 3 irudiko errege-lan. Horretarako, BURUZ-ADI zerrendako elementuak ez daitezela agertu buruz OBaren eskuineko edozein posiziotan (NOT * 1 BURUZ-ADI), ezta ezkerreko edozein posiziotan ere (NOT *-1 BURUZ-ADI) zehaztu dugu.
- Aditza osagai ez duten gainontzeko esamoldeetan *buruz* hitzaren kidea haren ondoan azaltzen da eskuineko aldean (*buruz buru* eta ez **buru buruz*). BURUZ-GAIN zerrendan bildutakoek ez dutela buruz hitzaren ondoan agertu behar (NOT 2 BURUZ-GAIN) zehaztu dugu.
- Futbolarekin lotutako zenbait egitura ere ekidin behar izan ditugu alarma faltsuen kopurua jaisteko. *baloi, gol, sare* eta antzeko lemak BURUZ-FUTBOLA zerrendan bildu ditugu eta analizatu beharreko testuetan agertzen direnean, alde batera utzi ditugu.
- Alarma faltsuak ekiditeko definitutako baldintza hauetaz gain, uneko hitza lexikorik gabe (guesserraren bidez) analizatua ez izatea (NOT 0 EZEZAGUNA) eskatu dugu.

⁹ **kanta buruz hitz egin* postposizio-egitura, okerra litzateke.

Ikusi dugun moduan, errore-patroiak definitzen ditugunean, postposizio erredunduz gain, erroretzat jo daitezkeen egitura zuzenak izan behar ditugu kontuan, baita postposizio ez direnak ere. Alarma faltsuak ekiditeko ezarritako baldintzek, ordea, egitura erredundu bat ez detektatzea eragin dezakete. Adibidez, **baina hori buruz zerbait esatea diote* egitura erredundua ez genuke detektatuko, *buruz . . . esan* esamoldea topatu dugulako. Sistemak detektatzen duen errore kopuruaren eta ematen duen alarma faltsu kopuruaren arteko oreka mantentzen saiatu bagara ere, erabaki bat hartu dugu horien arteko erlazioari dagokionez: gure ustez egokiagoa da egitura erredundu bat ez detektatzea, alarma faltsu bat sortzea baino. Erabaki honek badu bere arrazoiak: erabiltzaile askori ordenagailuak hutsik gabekoak direla iruditzen zaioenez, alarma faltsuak zalantzan ipin dezakete gramatikalki zuzena denari buruzko duten ezagutza.

```

LIST BURUZ-ADI = "crori" "jo" "ikasi" "hartu" "jokatu" "ari_izan" "esan" "errematatu"
                "jakin" "gogoratu";
LIST BURUZ-GAIN = "behera" "belarri" "buru" "gain" "gora";
LIST BURUZ-FUTBOLA = "falta" "baloi" "jokalari" "gol" "futbol" "sare" "zutoin" ...;
LIST POSTPOSIZIOAK-BURUZ = "buruz";
MAP ((POSTBURUZ) TARGET IZE-DET-IOR IF (NOT 0 DAT-ALA)
                                           (NOT 0 EZEZAGUNA OR BURUZ-ADI OR BURUZ-FUTBOLA)
                                           (1 POSTPOSIZIOAK-BURUZ + ADB)
                                           (NOT 2 BURUZ-GAIN)
                                           (NOT *1 BURUZ-ADI OR BURUZ-FUTBOLA)
                                           (NOT *-1 BURUZ-ADI OR BURUZ-FUTBOLA);

```

3 Irudia

Buruzen erabilera oker bat deskribatzen duen islapen-erregela

Erroreak detektatzeko egitura zuzenak uneoro buruan eduki behar ditugula ikusi dugu, alarma faltsuak ekidin nahi baditugu behintzat. Azkenak lantzeko, gramatikaren garapenean corpus erredunduak erabiltzeaz gain, errorerik gabeko corpusak ere erabili behar direla uste dugu.

Ondoren azalduko ditugun esperimentuetan, erroreen detekzioaren eta alarma faltsuen ekiditearen arteko konpromisoa mantendu dugu, detekzioarako teknika edozein izanda ere.

3.2. Euskararentzako aplikazioak

Euskarazko erroreak detektatzeko orain arte garatu diren sistema gehienek hizkuntza-ezagutzan oinarritutako teknikak (sinbolikoak) erabili dituzte. Gure ustez, teknikaren aukeraketa guztiz lotuta dago landu nahi den hizkuntza-egiturarekin. Gehiago ere esango dugu: hizkuntza-egitura desberdinak lantzeko, teknika ezberdinak erabili behar dira, errore mota bakoitzarentzako teknika/tresna bat egokiagoa baita.

Gure ustez, elementuen galerarekin, ordezkapenarekin eta gehitzearekin zerikusia duten erroreak lantzeko corpusetan oinarritutako teknikak egokiak dira. Osagai lin-

guistikoen edo horien ezaugarrien arteko adostasuna edo komunztadura neurtu nahi denean, ordea, teknika sinbolikoak egokiagoak dira. Zehazte aldera esango dugu, gramatika-zuzentzailei gainbegiratu eman diegunean, detektatutako erroreen eta erabilitako tekniken artean harremana topatu dugula: horrela, sintagma-mailako erroreak detektatzeko patroierregelak erabili ohi dira (MG, XFST formalismoekin, adibidez), esaldi-mailakoak lantzeko analisi-zuhaitzak (TGGak, mendekotasun-zuhaitzak...) eta hitz zuzenen erabilera nahasketak tratatzeko, teknika sinbolikoak.

Jarraian aztertuko ditugun sistemetan eredu hau bete-betean betetzen da: koma puntuazio-ikurraren galera edo leku-aldaketa tratatzeko ikasketa automatikoa erabili da, teknika enpirikoa, beraz. Datetan, postposizio-lokuzioetan eta determinatzaileetan gertatzen diren erroreak detektatzeko patroierregelak erabili dira; eta komunztadura lantzeko, mendekotasun-zuhaitzen gainean aplikatutako patroierregelak.

Hona hemen labur-zurrean sistema horien deskribapen bat erabiltzen duten teknika motaren eta aztertzen duten fenomeno linguistikoaren arabera antolatua:

Puntuazio-erroreak (teknika enpirikoak)

- KOMA. Lan honek XUXENG gramatika-zuzentzailearen estilo- eta puntuazio-erroreen detektziorako atala osatzea du helburu, horretarako ikasketa automatikoko teknikak erabiltzen dituelarik (Alegria et al. 2006). Koma puntuazio-marka lantzen du bereziki, arrunki markarik anbiguoena eta gutxien landutakoa. Gainera, nahiz eta euskaraz puntuazio-markei buruzko oinarritzko arau batzuk definituak diren, ez da ezer arautu komaren erabilerari buruz. Hortaz, lehen pausoa euskararako komaren erabilerari buruzko teoriak aztertu eta nolabaiteko dokumentua osatzea izan da. Koma-zuzentzailea garatzeko haien artean konbina daitezke bi bide hartu dira: perpausen mugetan oinarritzea edo/eta corpusean oinarritzea. Ideia nagusia honakoa da: esaldia perpausetan banatzea lortuz gero, erraza izan daiteke komak ipintzeko lekua adieraziko duten erregelak idaztea. Hots, lehenengo perpausak ezagutzeko tresna garatu behar da. Hori faltan, corpusetan oinarritzea erabaki da. Trebatzeko corpusatzat *Euskaldunon Egunkaria* hartu da, “komaren teoria” hobekien betetzen zuena baitzen. Ikasketarako hiru algoritmo (*Naive Bayes*, *Support Vector Machine* eta erabaki-zuhaitzak) eta ahalik eta atributu kopuru (informazio linguistiko) handiena erabilia, honako emaitzak lortu dira: trebatze-lanetarako 100.000 hitzetako corpus bat erabiliz, *komarik ez ipintzeko* atazan % 96ko doitasuna eta % 98ko estaldura, eta *koma ipintzeko* atazan % 70eko doitasuna eta % 49ko estaldura.

Sintagma-mailako erroreak (teknika sinbolikoak)

- DATAK. Datak ez dira egitura anbiguoak, '[leku-izena,]¹⁰ urtea hilabetea eguna' katea topatuz gero, data dugu parean. Datetako gramatika-erroreak detek-

¹⁰ [ ] ikurrek leku-izena aukerazkoa dela adierazten dute.

tatzeko eta zuzentzeko, egoera finituko transduktoreak erabili ditugu (Díaz de Ilarraza et al. 2007, Oronoz 2009). Erroreetako ezaugarri eta murriztapenak zehaztu ditugu *Xerox Finite State Tool* (XFST) tresnak gramatikak definitzeko duen formalismoa erabiliz, eta honek automata eta transduktore bihurtu ditu. Automata horiek daten analisi morfosintaktikoari aplikatu zaizkio. Sistema bi egoera finituko transduktore multzok osatzen dute, batak erroreak detektatzen ditu eta besteak data zuzenak sortzen ditu. Sistemak euskaraz daten inguruan maizen egiten diren errore motak lantzen ditu. Hots, leku-izenak inesibo kasua izanik eguna adierazten duen zenbakiak inesibo kasurik ez izatea (**Donostia[n]*, 2007ko maiatzaren 27a[]), urtea adierazten duen zenbakia deklinatzeko marratxoa erabiltzea (*Donostian, 1995[-]eko maiatzaren 14an), hilabeteak genitibo kasua izanik, egunak absolutibo kasua izatea (*Donostian, 1995eko maiatzaren 22[])...

Lortu ditugun emaitzak oso onak izan dira, 411 esaldirekin osatutako garapenerako corpus batean % 95,9ko estaldura eta % 97,8ko doitasuna lortu baititugu. Probarako corpusean (247 esaldi), % 92,1eko estaldura eta % 89,7ko doitasuna lortu ditugu.

- DETERMINATZAILEAK. Murriztapen Gramatika erabili da euskarazko determinatzaileekin zerikusia duten erroreak detektatzeko. Landutako erroreak beskeen artean (guztira 8 kategoria) errore-kategoria hauetakoak dira: determinatzaileen galera (adib., **kotxe[] erosi nuen*), determinatzaileen errepikapena (adib., *Euskal Herria nazioa bat da), determinatzaileen ordena okerra (adib., **asko lagunak joan ziren, -a* organikoaren ezabaketa... Ikasleen testuekin osatutako 113.290 hitzetako corpus batean, 788 determinatzaile-errore eskuz etiketatuta dira. Bost errore-kategoria lantzea erabaki da, eta horretarako, 85 patroierregela idatzi dira MG erabiliz. Ebaluazioan % 45,45eko doitasuna eta % 44,78ko estaldura lortu dira corpus erroredunean. Alarma faltsu kopuru handia sortu da hitz ezezagun, analisi oker eta egitura arraroak direla eta. Horiek baztertuta, doitasuna % 80ekoa litzateke.
- POSTPOSIZIO-LOKUZIOAK. Prozesu luze baten ondoren, euskarazko bost postposizio-lokuzio erabilienak aukeratu ditugu (*arte*, *aurre*, *bitarte*, *buruz* eta *zehar*), haietan gertatzen diren erroreak MG erabiliz detektatzeko eta horien ordain zuzenak emateko (Díaz de Ilarraza et al. 2008, Oronoz 2009). Egituren anbiguotasun handia dela eta, sintaxi-erroreak ezagutu ahal izateko beskeen artean semantika erabili behar izan dugu. Adibidez, *arte* osagai beregaina duen postposizioaren erabilera aldatu egiten da lekuari edo denborari buruz ari garenean: *gero arte* esan dezakegu, baina ez, *etxea arte (egokiagoa da *etxeraino*).¹¹ Erroreen deskribapenerako leku/denbora ezaugarri semantikoak lortzeko, Lersundik bere tesi-lanean (Lersundi 2005) Euskal Hiztegiko definizioetatik erauzitako *genusak*¹² baliatu ditugu. Semantikaren beharra izan dugu era be-

¹¹ EGLU-1 (395): «Has gaitezen lehenetik. Batak, *-raino*-k, lekua adierazten duela eta hainbestez leku izenekin gehienbat erabili behar dela esan izan da gramatika guztietan; bigarrenak, *arte*-k, aldiz, denbora adierazten duela eta denborazko adberbio eta sintagmekin erabili behar dela batik bat. [...] Bi atzizki horien gurutzaketak askotxo dira.»

¹² Genus: definizioaren gune sintaktiko eta semantikoa.

rean *aurre* OBa duen postposizio-lokuzioarekin. Kasu honetan, bizidun/bizigabeak bereizi behar izan ditugu *etxe aurrean* modukoak ontzat emateko, eta **zu aurrean* erakoetan errorea detektatzeko.

Batzuetan gramatiketan zuzentzat jotzen diren egiturak (“-Ø artean”) dituzten errore-adibideak topatu ditugu: *proposamen artean*, *beste arraza artean*... Beste batzuetan, zehaztapan falta topatu dugu: “-en artean” zuzena omen da (adib. *zuhaitzen artean*), baina guk **Mendiaren artean bezala biziko gara* egitura okertzat jo dugu; gramatika-liburuetan, egitura hori postposizio-atzizkian pluraleko mugatasun ezaugarria duten hitzekin soilik dela zuzena zehaztu beharko litzateke.¹³

Postposizio-lokuzioetan erroreak detektatzeko 30 erregela idatzi ditugu, horietatik erdia *arte* postposizioa lantzeko eta 2 soilik *zehar* lantzeko. Hau horrela izanik ere, sistemak *arte* postposizio-lokuzioarekin lortu ditu doitasunari dagokionez emaitzarik okerrenak, eta *zehar* postposizioarekin doitasun hoberena. Erregelen eraginkortasuna testuinguruko baldintzen konplexutasunaren eta anbiguotasunaren arabera dela ondorioztatu dugu.

Ebaluazioa corpus erroredun orokor batekin, eta corpus zuzen batekin egin dugu. Zuzenean alarma faltsuak gertatzeko aukera askoz ere handiagoa da, oso errore gutxi baitaude, beraz, emaitzak ez dira oso onak izan (% 40ko doitasuna garapenerako corpusean eta % 42koa probako corpusean).¹⁴ Corpus erroredunean % 96 doitasuna eta % 83ko estaldura lortu ditugu garapenerako atalean, eta % 67ko doitasuna eta % 34ko estaldura probarakoan.

- BESTELAKOAK. XUXENG euskarazko gramatika-zuzentzailearen lehen bertsioa dagoeneko garatua dago eta Microsoft Word testu-prozesadorean integratua (Otegi 2006). Lehen prototipoak informazio linguistikorik gabe detekta zitezkeen estilo- eta puntuazio-erroreak (puntu eta komaren ondorengo espazioak, esaldi luzeegiak...) detektatzen zituen, baina gaur egungo prototipoak hizkuntza-informazioa lortzeko beharrezko tresnak integratuta dauzka. Hau horrela, sintaxi-mailako hainbat errore detektatzeko gai da. Besteak beste, postposizio-lokuzioetakoak, determinatzaileetakoak, *hilabete bat*, *5 urte bete*, *ez du ezer ez egin* eta antzekoak.

Esaldi-mailako erroreak (teknika sinbolikoak)

- KOMUNZTADURA PATROI-ERREGELEKIN. Perpaus-mailako komunztadura-erroreak detektatzeko (subjektuaren, objektuaren eta zehar-objektuaren komunztadura aditz laguntzailearekin numeroan eta kasuan) *Saroi* izeneko tresna erabili dugu (Ornoz 2009). *Saroi*ren kontsulta-lengoaia erabiliz, mendekotasun-zuhaitzetako egitura eta ezaugarriei buruzko kontsultak egin ditzakegu. Kontsulta horietan, komunztadura-erroreek eduki ditzaketan egiturak deskribatzen direnean *Saroi*k erroreak detektatzeko balio du. Helburu nagusia, corpusetako

¹³ Segur aski, munduaren ezagutza suposatzen delako ez da zehazten ezaugarria, baina datu hau erroreak detektatzeko ezinbestekoa da.

¹⁴ Corpus zuzena oso handia denez, ez ditugu errore guztiak etiketatu, beraz, ezin izan dugu estaldura zehaztu.

fenomeno linguistikoaren analisia du. Adibidez, 4 irudian *Zentral nuklearrak zakar erradiaktiboa eratzen dute* komunztadura-errorea detektatuko lukeen kontsulta-erregela ikus dezakegu. Erregela, azken esaldiaren analisiaren ondorioz sortzen diren mendekotasun-zuhaitz guztiei aplikatuko zaio (ikus horietako bat 4 irudiaren eskuinaldean).

Esaldi bat analizatzen denean, esaldi horri dagozkion hainbat mendekotasun-zuhaitz lortzen da. Erregela bakoitza, zuhaitz guztietan aplikatzen da. Analisi prozesuan zehar analisi-erroreak metatzen direnez, honakoa erabaki dugu: esaldi batean komunztadura-errorea gertatu dela esango dugu, komunztaduraren detekzioarako erregela baten baldintzak esaldiko zuhaitz guztietan betetzen badira.

Esan beharra daukagu euskaraz perpauseko subjektua, objektua eta zehar objektua elidituak egon daitezkeenez, aditz laguntzaileko ezaugarriak horietan bilatzea erabaki dugula, eta ez alderantziz. Hona hemen, detektatutako errore mota batzuk:

- Aditzen azpikategorizazioa erabiliz detekta daitezkeenak:

(5) **Eta orduan nire amak esnatu zidan eta konturatu nintzen lotan nengoela.*

- Behar ez direnean, objektuaren edo zehar-objektuaren agerpena aztertzen dutenak:

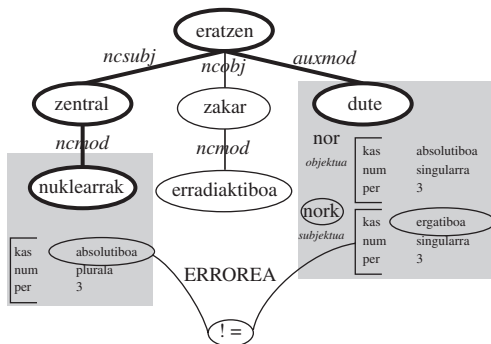
(6) **Erabiltzaileari urruneko beste ordenagailuekin konektatzeko aukera ematen du.*

- Perpauseko funtzio gramatikaletan eta aditz laguntzaileko komunztaduramarketan agertzen diren ezaugarriak konparatuaz ezagut daitezkeenak:

(7) **Zentral nuklearrak zakar erradiaktiboa eratzen dute.*

KOM_SUBJ_KAS_NOR_NORK

```
(
  Bilatu (
    @ !ncsubj!ncmod- &
    @ !auxmod.paradigma == "NOR-NORK" &
    @ !ncsubj!ncmod.kas != @!auxmod.nork.kas)
  Ordeztu (
    (@ !ncsubj !ncmod.kas := @!auxmod.nork.kas)
    # Zentral nuklearrEK zakar erradiaktiboa
    eratzen DUTE.
  )
  Info (Subjektuak eta aditz laguntzaileak
  ez dute kasuan komunztatzen.)
)
```


4 Irudia

Ezkerraldean, komunztadura-erroreen detekzioarako erregela bat. Eskuinaldean, zein mendekotasun-zuhaitzetan detektatzen duen errorea

4. Ondorioak

Erroreak detektatzea, haien diagnosis egitea eta ordain zuzen posibleak ematea, ezinbestekoa da ortografia- eta gramatika-zuzentzaileetan, eta garrantzitsua, OLHI sistemetan. Hizkuntzaren tratamendu automatikoaren alorrean erroreak detektatzeko eta zuzentzeko erabiltzen diren tekniken eta hauek erabiltzen dituzten sistemen errepasoa egin dugu artikulu honetan (informazio gehiago nahi izanez gero, jo Oronozen 2009ko tesi-txostenera).

Teknikak, bi multzotan banatu ditugu: alde batetik hizkuntza-egagutza oinarritutako teknikak edo teknika sinbolikoak daude, zeintzuetan hizkuntzari buruzko egagutza erregeletan edo beste adierazpideetan kodetzen den modu esplizituan (gogoratu 2.1 atala). Beste alde batetik, corpusetan oinarritutako teknikak edo teknika empirikoak daude (2.2 atala). Teknika sinbolikoak egoera finituko makinetan eta testuingururik gabeko gramatiketan sailkatu ditugu. Teknika empirikoek informazio iturria corpusetan duten prozedurak erabiltzen dituzte: estatistika eta ikasketa automatikoa.

Zenbait ondoriotara iristeko parada izan dugu azterketa bibliografikoa egin ondoren:

- Corpusen tamainari dagokionez, corpus gero eta handiagoak lortzea erraza denez, azken urteotako joera corpusetan oinarritutako teknikak erabiltzea da. Gizakiok egindako erregelak ez omen dira inoiz gai izango hizkuntzak duen konplexutasuna jasotzeko. Corpus handiak etiketatuz gero, ordea, testuetatik jasoko dugu behar dugun egagutza. Corpusen etiketatzean izaten dute teknika empirikoek zailtasun handiena. Lan hori eginga duten hizkuntzetan, ingelesean adibidez, teknika erabilerrazak eta egokiak dira. Euskara modukoetan, berriz, informazio zuzena duen corpusa biltzea zaila bada, interesatzen zaigun atazari dagokion erroredun corpusa biltzea, are neketsuagoa da.
- Egagutza linguistikoari dagokionez, egindako azterketatik ondorioztatu dugu corpusetan oinarria duten teknikak lema eta batzuetan kategoria gramatikala besterik ez dutela erabiltzen. Teknika sinbolikoak oinarrian dituzten sistemek, berriz, informazio linguistiko kopuru handiagoa erabiltzen dute maiz. Zehatzagoak izateko, sintagmei buruzko informazioa (izen- eta aditz-kateak), eta zenbait kasutan unitate lexikoen arteko erlazioei buruzko informazioa (funtzio sintaktikoak eta beren arteko erlazioak, mendekotasun-erlazioak kasu) erabiltzen dituzte. Azterketatik ateratako beste ondorio bat honakoa da: egagutza linguistikoa erabiltzeak sistemen doitasuna izugarri hobetzen du.
- Emaitzei dagokionez, aztertutako lan bibliografikoetan maiz ez da ebaluazioari buruzko daturik ematen. Teknika empirikoak deskribatzen dituzten lanetan zenbait emaitza ematen dira, baina ez, estaldura eta doitasuna; beraz, zaila da batzuetan gainerako sistemekin konparazioa egitea. Teknika sinbolikoak deskribatzen dituzten lanetan, berriz, neurri horiek erabiltzea ohikoagoa da. Gainbegiraturako sistemek testuinguru mugatuko erroreekin (sintagma barruko komunztadura, adibidez) era askotariko emaitzak lortu dituzte. Emaitzarik onenak alde aurretik eskuz trataturako laborategiko esaldi motzekin lortu dira (Shalan 2005). Sintagma-mailako erroreak detektatzeko testu errealak erabili dituzten sistemen artean emaitzarik onenak MG erabiltzen du-

tenek lortu dituzte, % 70 inguruko doitasunarekin (Birn 2000, Johannessen et al. 2002). Testuinguru zabaleko erroreak landu dituzten sistemek (subjektu-aditza komuntzadura, adibidez) orokorrean ez dute emaitzarik eman.

- *Errore motei dagokionez*, erroreak hitz zuzenen nahasketarekin edo gabeziarekin zerikusia dutenean teknika enpirikoak oso egokiak direla ikusi dugu. Sintagma-mailako erroreak patroi-erregelekin (MG, XFST tresnekin, adibidez) lantzea ohikoa dela ondorioztatu dugu; esaldi-mailako erroreak detektatzeko, ordea, osagaien arteko lotura egiteko hizkuntza-egitura konplexuak, analisi-zuhaitzak, esaterako, behar direla uste dugu.

Azken ondorioan aipatutakoak, bat datoz euskararako garatutako sistemetan erabili dugun eskemarekin. Komaren falta edo leku aldatzea teknika enpirikoekin landu da. Sintagma-mailako erroreak, hots, datetan, postposizio-lokuzioetan, determinatzaileetan eta bestelakoetan gertatzen direnak, batez ere Murriztapen Gramatika erabiliz detektatzen dira. Horietako asko, XUXENG gramatika-zuzentzanean integratuta daude dagoeneko. Esaldi-mailako erroreak detektatzeko, komuntzadura, esaldien analisi-zuhaitz osoa behar izan dugu.

Erreferentziak

- Agirre, E., Alegria, I., Arregi, X., Artola, X., Díaz de Ilarraza, A., Urkia, M., Maritxalar, M. eta Sarasola, K., 1992, «XUXEN: A spelling checker/corrector for Basque based on two-level morphology». *Proceedings of ANLP'92*, Italy.
- Aho, A.V., Sethi, R. eta Ullman, J. D., 1985, *Compilers: Principles, Techniques, and Tools*.
- Ait-Mokhtar, S. eta Chanod, J. P., 1997, «Incremental finite-state parsing». *Proceedings of the fifth conference on Applied Natural Language Processing 72-79*, San Francisco, CA, USA. Morgan Kaufmann Publishers Inc.
- Alegria, I., Arrieta, B., Díaz de Ilarraza, A., Izagirre, E. eta Maritxalar, M., 2006, «Using machine learning techniques to build a comma checker for Basque». *Proceedings of Coling-ACL 1-8*, Sydney. Australia.
- Arppe, A., 2000, «Developing a Grammar Checker for Swedish». *Proceedings from the 12th Nordiske datalinguistikdager, Department of Linguistics*, Norwegian University of Science and Technology (NTNU). Nordgard.
- Atwell, E., 1987, «How to detect grammatical errors in a text without parsing it». *Proceedings of The 3rd Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics 38-45*, Copenhagen, Denmark.
- Badia, T., Gil, A., Quixal, M. eta Valentín, O., 2004, «NLP-enhanced error checking for Catalan unrestricted text». *Proceedings of the fourth international conference on Language Resources and Evaluation*, LREC, Portugal.
- Banko, M. eta Brill, E., 2001, «Scaling to very very large corpora for natural language disambiguation». *ACL '01: Proceedings of the 39th Annual Meeting on Association for Computational Linguistics 26-33*, Morristown, NJ, USA. Association for Computational Linguistics.
- Bigert, J. eta Knutsson, O., 2002, «Robust error detection: A hybrid approach combining unsupervised error detection and linguistic knowledge». *Romand 2002 (Robust Methods in Analysis of Natural language Data)*, Frascati, Italy.

- Birn, J., 2000, «Detecting grammar errors with Lingsoft's Swedish grammar-checker», *Proceedings from the 12th Nordiske datalingvistikdager*, Department of Linguistics, Norwegian University of Science and Technology (NTNU), December 9-10. Nordgard.
- Bolioli, A., Dini, L. eta Malnati, G., 1992, «JDII: Parsing Italian with a Robust Constraint Grammar». *Proceedings of the 15th International Conference on Computational Linguistics (COLING-92)*, 1003-1007.
- Brehony, T. eta Ryan, K., 1994, «Francophone stylistic grammar checking (FSGC) using Link Grammars», *Computer Assisted Language Learning* 7(3).
- Bustamante, F. R. eta León, F. S., 1996, «Gramcheck: a grammar and style checker», *Proceedings of the 16th conference on Computational linguistics* 175-181, Morristown, NJ, USA. Association for Computational Linguistics.
- Carlberger, J., Domeij, R., Kann, V. eta Knutsson, O., 2002, *A Swedish grammar checker*. Unpublished. Submitted 2002 Association for Computational Linguistics.
- Carlson, A. J., Rosen, J. eta Roth, D., 2001, «Scaling up context-sensitive text correction». In Hirsch, H. eta Chien, S. (arg.), *Proceedings of the Thirteenth Innovative Applications of Artificial Intelligence Conference (IAAI-01)* 45-50, Menlo Park CA, august 7-9. American Association for Artificial Intelligence.
- Chodorow, M. eta Leacock, C., 2000, «An unsupervised method for detecting grammatical errors», *Proceedings of the first conference on North American chapter of the Association for Computational Linguistics* 140-147, San Francisco, CA, USA. Morgan Kaufmann Publishers Inc.
- Courtin, J., Dujardin, D., Kowarski, I., Genthial, D. eta Strube de Lima, V. L., 1991, «Towards a complete detection/correction system», *International Conference on Current Issues in Computational Linguistics* 158-173.
- Cucerzan, S. eta Brill, E., 2004, «Spelling correction as an iterative process that exploits the collective knowledge of web users». *Proceedings of Empirical Methods in Natural Language Processing* 293-300.
- Dale, R., 2000, «Symbolic approaches to Natural Language Processing». In Dale, R., Moisl, H. eta Sommers, H. (arg.), *Handbook of Natural Language Processing*. Marcel Dekker Inc.
- DeSmedt, W., 1995, «Herr Komissar: An ICALL conversation simulator for intermediate German». In Holland, V., Kaplan, J. eta Samsm M. (arg.), *Intelligent Language Tutors: Theory Shaping Technology* 371-381.
- Díaz de Ilarraza, A., Gojenola, K. eta Oronoz, M., 2008, «Detecting Erroneous Uses of Complex Postpositions in an Agglutinative Language», *Proceedings of the 22nd International Conference on Computational Linguistics (COLING 2008)*, Manchester, 18-22 August.
- , —, —, Otaegi M., eta Alegria, I., 2007, «Syntactic error detection and correction in date expressions using finite-state transducers», *Proceedings of Finite-State Methods and Natural Language Processing (FSMNLP07)*, Postdam, Germany, 14-16 of September.
- Domeij, R., Knutsson, O., Carlberger, J. eta Kann, V., 1999, «Granska- an efficient hybrid system for Swedish grammar checking». *Proceedings of the 12th Nordiska Datorlingvistikdagarna (NoDaLiDa)*, Trondheim, Norway.
- Dulay, H., Burt, M. eta Krashen, S., 1985, *Language Two*. Oxford U. P.
- Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I*. Euskaltzaindia.
- Foster, J. eta Vogel, C., 2004, «Parsing ill-formed text using an error grammar», *Artificial Intelligence Review* 21(3-4): 269-291.

- Gojenola, K., 2000, *Euskararen sintaxi konputazionalerantz. Oinarrizko balibideak eta beren aplikazioa aditzen azpikategorizazio-informazioaren erauzketan eta erroreen tratamenduan*. Doktoretza-tesia, Informatika Fakultatea. Euskal Herriko Unibertsitatea, Donostia.
- Golding, A. R. eta Roth, D. A., 1999, «Winnow-Based Approach to Context-Sensitive Spelling Correction», *Machine Learning* 34(1-3): 107-130.
- Hashemi, S. S., Cooper, R. eta Andersson R., 2003, «Positive grammar checking: A finite state approach», *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing, 4th International Conference, CICLing 2003*, Mexico City, Mexico, February 16-22, 2588 lib. of Lecture Notes in Computer Science, 635-646. Springer. ISBN 0302-9743.
- Holan, T.; Kuboň, V. eta Plátek M., 1997, «A prototype of a grammar checker for Czech», *Proceedings of the fifth conference on Applied Natural Language Processing* 147-154, San Francisco, CA, USA.
- Izumi, E., Uchimoto, K., Saiga, T., Supnithi, T. eta Isahara, H., 2003, «Automatic error detection in the Japanese learners' English spoken data», *ACL '03: Proceedings of the 41st Annual Meeting on Association for Computational Linguistics* 145-148, Morristown, NJ, USA. Association for Computational Linguistics. ISBN 0-111-456789.
- James, C., 1998, «Errors in Language Learning and Use», *Applied Linguistics and Language Study*, Sydney.
- Johannessen, J. B., Hagen, K. eta Lane, P., 2002, «The performance of a grammar checker with deviant language input», *Proceedings of the 19th international conference on Computational linguistics* 1-8, COLING, Taipei, Taiwan. Association for Computational Linguistics.
- Jurafsky, D. eta Martin, J. H., 2000, «Speech and Language Processing». *An introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition*. Prentice Hall, USA. ISBN 0-13-095069-6.
- Karlssohn, F., Voutilainen, A., Heikkilä, J. eta Anttila, A., 1995, *Constraint Grammar: Language-independent System for Parsing Unrestricted Text*. Prentice-Hall, Berlin.
- Karttunen, L., Gaál, T. eta Kempe, A., 1997, «Xerox finite state tool». Barne-txostena, Xerox Research Centre Europe.
- Koskenniemi, K., 1983, *Two-level Morphology: a general computational model for word-form recognition and production*. University of Helsinki, Helsinki.
- Kukich, K., 1992, «Techniques for automatically correcting words in text». *ACM Computing Surveys* 24(4), December.
- Kumar, A. eta Nair, S., 2007, «An artificial immune system based approach for English grammar checking». *ICARIS 2007, Lecture Notes in Computer Science, number LNCS 4628* 348-357.
- Lersundi, M., 2005, *Ezagutza-base lexikala eraikitzeke Euskal Hiztegioko definizioen azterketa sintaktiko-semantikoa. Hitzen arteko erlazio lexiko-semantikoak: definizio-patroiak, eratorpenak eta postposizioak*. Doktoretza-tesia, Euskal Filologia Saila, Euskal Herriko Unibertsitatea, Leioa.
- Mangu, L. eta Brill, E., 1997, «Automatic rule acquisition for spelling correction», *Proceedings of the 14th International Conference on Machine Learning* 187-194. Morgan Kaufmann.
- Mel'čuk, I., 1988, *Dependency Syntax: Theory and Practice*. State University of New York Press.

- Mitjushin, L., 1996, «An agreement corrector for Russian», *Proceedings of the 16th conference on Computational linguistics* 776-781, Morristown, NJ, USA. Association for Computational Linguistics.
- Moré, J., Climent, S. eta Oliver, A., 2004, «A grammar and style checker based on Internet searches», *Proceedings of the fourth international conference on Language Resources and Evaluation, LREC 2004* 1931-1934, Lisbon, Portugal.
- Naber, D., 2003, *A Rule-Based Style and Grammar Checker*. Doktoretza-tesia, Universität Bielefeld.
- Nivre, J., 2005, «Dependency grammar and dependency parsing». Barne-txostena, Växjö University: School of Mathematics and Systems Engineering.
- Oflazer, K., 1996, «Error-tolerant finite-state recognition with applications to morphological analysis and spelling correction», *Comput. Linguist.* 22(1): 73-89. ISSN 0891-2017.
- Oronoz, M., 2009, *Euskarazko errore sintaktikoak detektatzeko eta zuzentzeko baliabideen garapena: datak, postposizio-lokuzioak eta komuntadura*. Doktoretza-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Örvar Kárasón, 2005, *Detecting grammatical errors with memory-based learning*.
- Otegi, A., 2006, «Zuzentzaile sintaktikoa Word-en integratzeko liburutegi baten sorruntza». Barne-txostena, UPV/EHU.
- Paggio, P., 2000, «Spelling and grammar correction for Danish in SCARRIE», *Proceedings of the sixth conference on Applied Natural Language Processing* 255-261, San Francisco, CA, USA.
- Shaan, K. F., 2005, «Arabic GramCheck: a grammar checker for Arabic: Research articles», *Software: Practice and Experience* 35(7): 643-665. ISSN 0038-0644.
- Shieber, S. M., 1986, *An Introduction to Unification-Based Approaches to Grammar*. Number 4. CSLI Lecture Notes, Stanford.
- Sjöbergh, J., 2005, «Chunking: an unsupervised method to find errors in text». *Proceedings of NODALIDA 2005*, Joensuu, Finland.
- eta Knutsson, O., 2005, «Faking errors to avoid making errors: Very weakly supervised learning for error detection in writing», *Proceedings of RANLP 2005* 506-512, Borovets, Bulgaria.
- Sleator, D. eta Temperley, D., 1993, «Parsing English with a Link Grammar», *Proceedings of the Third International Workshop on Parsing Technologies*, Tilburg, The Netherlands and Durbuy, Belgium, August.
- Tapanainen, P., 1996, *The Constraint Grammar parser CG-2*. Publications of the University of Helsinki, 27, Helsinki.
- Teixeira Martins, R., Hasegawa, R., Volpe Nunes, M. D. G., Montilha, G. eta Osvaldo Novais de Oliveira, J., 1998, «Linguistic issues in the development of ReGra: A grammar checker for Brazilian Portuguese», *Natural Language Engineering* 4(4): 287-307. ISSN 1351-3249.
- Tesnière, L., 1959, *Éléments de syntaxe structurale*. Paris.
- Vandeventer, A., 2003, *Syntactic Error Diagnosis in the context of Computer Assisted Language Learning*. Doktoretzatesia, Université de Genève, Genève.
- Vosse, T., 1992, «Detecting and correcting morpho-syntactic errors in real texts», in *Proceedings of the 3rd Conference on Applied Natural Language Processing* 111-118.
- Zabala, I. eta Odriozola, J. C., 2004, «Los complejos posposicionales en vasco». In E. Pérez Gaztelu, I. Zabala eta Ll. Gracia (arg.), *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, 281-315.

XVIII. MENDEKO GUTUN BATEN AZTERKETA SOZIALA ETA LINGUISTIKOA

Rosa Miren Pagola

(Universidad de Deusto/Deustuko Unibertsitatea)

Abstract

In this work, the paleographic edition of a letter written at the end of the XVIIth century is shown and a version adapted to current criteria is also given. The letter was written by Martin Urrutia, who lived in Madrid, and it was addressed to the famous Don Domingo Dutari from Zugarramurdi. Urrutia was asking for help for himself and his family and told Dutari what had led him to such a situation. In spite of its brevity, the letter contains relevant information and some keys to Navarre's inner history that could be of considerable importance. The language used is analysed and the most significant characteristics are gathered, with the aim of determining what variety it represents.

Nafarren presentzia Madrilen XVIII. mendean

Aspalditik ezaguna da XVIII. mendean Madrilerako joan ziren nafar aunitzek gizarte mailan arrakasta handia lortu zutela, batez ere pilatu zituzten ondasunei esker.¹ Egia da aurreko mendean ere bere herria utzi eta kanpora mugitu izan zirela, baita Ameriketara ere, historiarako utzi zituzten aztarnak lehenengo mailakoak izatera iritsiz. Edonola ere, euskaldunen presentzia hori kanpoan, nafarrekin batera oro har, Euskal Herri guztira zabaltzeko behar da, hainbat euskal izen ospetsu gelditu baita edonon munduko historiari bere ekarria eginez. Egin zuten lan onari esker, bazuten Espainian, jadanik XVI. mendeko, 'bizkaitar' izenpean, errespetua, errekonozimendua eta izena. Hala ere, hizkuntzaren ikuspegitik begiraturik, euskaldunen aipua eta presentzia gehitu eta igo ahala bai Madrilen, bai erresumako beste lurraldeetan oro har, deigarria gertatzen da euskararekiko begiramenak, berriz, nola beherantz egiten duen. Horren lekukorik argiena XVI. mendetik aurrera sortzen den euskal apologisten lan anitza da.

Hitz gutxitan esanda, kontraesana badirudi ere, euskaldunak gortean eta botere inguruko sektoreetan indarra eta eragina lortu zuten garaian, gure nortasunaren

---

¹ Bide hori aztertzen eta argira ateratzen lehenengoa Caro Baroja izan zen (1969).

ezaugarriak, eta lehena euskarak berak, goiti beheiti egin zuen gaztelaniadunen artean.²

XVIII. mendean nabarmendu ziren nafarretatik, finantza eta merkatalgo munduan batez ere, bereziki baztandarrak izan ziren. Madrilera joanak ez ziren gutxi izan, baina agertzen diren deituei begiratu, ez dirudi hainbeste izan zirenik, haien izenen kopurua aski murrizta baita: Juan de Goyeneche, Juan Bautista Iturralde, Miguel Arizcun, Francisco Mendinueta, ezagunen artean. Beste alor batzuetan osperik izan zuten zenbait ere aipa daitezke, hala nola Acha eta Iturbide. Normalizat jo daitekeen bezala, negozioetan zebiltzanek beren senitartekoak eta lagunak eramaten zituzten, agian baita herrikideak ere, beren negozioak kudeatzeko eta haietan lan egiteko; beraz, barneko harremanak familia eta honen inguru mugatuko horretan lotzen ziren. Esan daiteke klan bezalako gizataldeak sortu zituztela eta horrek ematen zien, noski, sendotasun berezia egoera ekonomiko indartsua garatzeko.³

Baztandarrak zirela batik bat esan da laburtzarren, baina Baztan bailararen inguru hurbilenean dauden herrixka batzuk ere sartzen dira ikuspegi orokor horretan, ia-ia bat baitira espazioz eta harremanez Baztanekoekin, eta horietan ere sortu baitziren ondasunak eta izena lortu zuten gizonak. Hala da hemen dakargun Dutarri jaunaren kasua.⁴

Juan Bautista Dutarri Zugarramurdin (1714) jaio zen eta gazterik joan zen Madrilera. Han zituen osabek lagunduko zuten ikasketak egiten, hango gizartea ezagutzen eta hartan sartzen. Argia izango zen, segurki, 24 urterekin bere denda propioa baitzuen. Denda txiki gelditzen zitzaizolarik, laster hasi zen negozioak arlo ezberdinetara hedatzen, finantzen alorrean ere sartuz. Lehenengo Madrilén, eta aurrerago Madrildik kanpo, Espainiako eta Europako merkatuetara ere hedatu zituelarik negozioak. Luzaro gabe egin zen gizartean ezaguna eta eragineko pertsona, Madrilgo aristokraziari dirua mailegatuz eta eurekin tratuetan ere sartuz. Hortik etorri zitzaion bankero izena, beste negozio askotan baziharduen ere. Besteek bezala, senitartekoak eraman zituen berekin, anaiak, hainbat iloba eta ingurukoak. Bere bi anaiekin batera “Dutarri Hnos.” deitzen zen etxe indartsua sortu zuen. Maiz hartzen zituen zugarramurditarren errekomendazio gutunak, konfiantzako jendez inguratu zen.⁵ Juan Bautista

² Honen adierazle gaztelaniako literaturan egiten diren aipamenak lirarteke. *Don Quixote* eleberria, aurreko eta ondoko jokabideak marka dezakeen zedari izan daiteke. Hori ikusteko aski da, agertzen den pasarteetan, «vizcaino» hitzari atxikitzen zaion balioa.

³ Aipatu den bezala, elkarren arteko laguntasuna ez zen nafararren artera mugatzen. Euskal Herriatik at zebiltzanen artean, eta berdin Euskal Herrian bertan, garai haietan, batez ere Euskal Herriko hegoaldeko lurraldeetakoan artean batasun sendoa lortzen zen. Esanguratsua dira honi buruz, hurrengo mendekoak badira ere, Espoz y Minak bere memorietan idatzi zituen hitzak: «Los guipuzcoanos, vizcaínos y alaveses, que en el interés de derechos y nacionalidad siempre han marchado unidos con los navarros, no podían en esta guerra dejar de adoptar el mismo partido que estos» (Caro Baroja 1969: 36).

⁴ Azken aldi honetan asko ikertu eta argitaratu den gaia da. Nahi izanez gero bibliografia kontsultatu, azkenetarikoa argitalpen hau interesgarria da (González Enciso 2007). Argitalpen honetan bertan Dutariri buruzko lan bat dago R. Torres Sánchezena; horretatik jaso dira Dutariz hemen aipatzen diren datu nagusiak.

⁵ Ikus, 1765ean jaso zuen horietako gutun baten zatia: «Amigo acuértese VM de la pretensión que le hice en quanto al acomodo de mi sobrino, pues desde entonces lo tengo en Casa, escribe medianamente, su edad es de 13 años cumplidos» (Torres Sánchez 2007: 294).

Dutari 1785. urtean zendu zen, eta bere anaiek eta familiakoek jarraitu zuten haren negozioarekin, baina, dirudienez, epe laburrez.⁶

Dutariren bizitza profesionala eta izan zituen erlazio komertzialak ezagutzeko aukera ezin hobea dago, haren espediente eta etxe eta negozioen dokumentazio guztia Espainiako Bankaren artxibora joan zelako. Bestalde, kontuan hartzen badira Dutari Anaiei etxeak izan zituen harremanak, batez ere komertzialak, ez da harritzekoa ugaria izatea ondarean dagoen gutuneria, 1742an hasi eta 1814raino. Gaztelaniaz idatziak dira gutun gehienak, italieraz ere asko daude eta frantsesez gutxiago. Hemen aurkezten dugun dokumentua euskaraz idatzita dago, euskaraz aurkitu dugun bakarra.⁷

Dokumentua

Gutun hau, 1794. urtean Martin Urrutiak idatzia, ez dio Juan Bautista Dutari ospetsu eta ezagunenari idazten, Domingo Dutariri baizik, Juan Bautista, ikusi den bezala, aspaldi hila baitzen.⁸ Gutunaren idazlea, Martin Urrutia, eta Domingo Dutari senitartekoak zirela dirudi, koinatuak hain zuzen, eta hortik izan daiteke ematen dion konfiantzazko tratamendua, birritan deitzen baitu “ene coinata maitea”. Dirudienez, egoera larri batean aurkitzen dira Urrutia eta bere familia, eta gutunean azaltzen du pasatzen ari diren une estua. Garbi ez bada agertzen ere, Debanosen izurrite edo epidemiaren bat sufritzen ari zirela dirudi⁹ eta handik Cintruenigora alde egin du bere familiarekin eta Sansinenekoa deitzen duenarekin batera.¹⁰ Egiten duten aldaketa ez da handia, gaurko errepideen arabera 36 kilometro baino ez baitaude bi herrien artean. Dena den, osasunerako leku hobegotzat joko zuten ziurrenez eta, agian, gaixotasunetik urrutiago ere bai. Martinek ez daki, ordea, eurek ere kutsatuak ez ote dauden, “ezdaqigu oraino libro garen” baitio; ez dute, beraz, osasunaren ziurtasunik, eta horregatik izanen da isilpean gorde nahi izatea bizilekuaren aldaketaren arrazoa: “baina eçayo declaratu behar cer casuz goan garen Debanostic”. Hurbiletik ikusi dute heriotza, biek ezaguna duten Tomasa bati “bulharreco aur< r>a hil çayo” eta Cintruenigon San Migel egunean ehortzi zutela dio. Bestalde, izan daiteke Martin Urrutiaren emaztea Dutari bat izatea, edo, alderantziz, Dutarirena Urrutiaren arreba, koinatu bezala agertuz gain, egin duten bizitzeko leku-aldaketa justifikatzen baitu esanez: “çure familençat toquiac ez dire onac”. Baina bera eta familia aurrera

⁶ Porrota eta soldaten etena 1794-1804 urteren artean gertatu zen bankuaren dokumentazioaren arabera.

⁷ Eskerrak Aingeru Zabalari euskarazko gutun honen berri eman zidalako.

⁸ Domingo Dutari, Juan Bautistaren anaia ziurrenez, askotan agertzen da dokumentuetan, eta artxiboan karpeta oso bat dago berari eskainia.

⁹ Ez dut aurkitu zehazki garai honi buruz izurrite zehatzen berririk, baina izurriteak izan zirenen dudarik ez dago: «En el siglo XVIII hubo brotes de peste y otras enfermedades infecciosas que obligaron al consejo real a intervenir de nuevo y emitir disposiciones para atajar el grave problema de salud pública» (Martínez Arce 1997: 253). Nafarroan mende horren bukaerarako, hartu zituzten ingurumen-osasun neurrien arabera, aski gaintuita zegoen (Monteano 2002: 240-245). Hala ere, 1794-1795 urteetan, Urrutiak gutuna idatzi zuenean beraz, aipatzen dituen inguruetan tifus epidemia zabaldua zegoen.

¹⁰ Gutunean agertzen diren bi herrien izenak «Debanos» eta «Ceintornio», *Debanos* (Soria-Gaztelaniaz Dévanos, egun) eta *Cintruenigo* (Nafarroa) bezala hartzen dira. Ikus behegaro esaten dena.

ateratzeko biderik ere ez du, nonbait, gutun bukaeran, post-scriptum gisa, larritasunez eskatzen baitio, osasuna baldin badute bizitzeko lana behar dutela: “biçiceco emaitiaz cerbait lanpisca guri ungui bagara”.

Interesgarria da gutunean aipatzen den Don Pedro Liges pertsonaia ezaguna;¹¹ artile negozioan sartua zegoen cintruenigotar hau tratulari indartsua zen. Garai hartan, Nafarroan eta ardiak hazten ziren Penintsulako beste lurraldeetan artilea erotetik hasi eta Roan, Amsterdam edo Londreseko portuetan saldu arte merkaturatze prozesu luzea gertatzen zen, eta horretan sartuak zeudenek dirua erruz egiten zuten. Liguesek komertzio hori eramaten zuen, batez ere lehenengo partea, Nafarroako eta inguruko lurraldeetan artilea erosiz. Juan Domingo Dutari ere negozio horretan sartua zegoenean, Ligues hartu zuen bitartekari eta biei hagitz ongi joan zitzaizen. Elkarrekin oso adiskide egin bide ziren, zeren J. D. Dutari hil zenean, bere negozioaren testamentu-betearazlea, Juan Domingoren anaiarekin batera, Ligues izan zen. Ez da harritzekoa, bada, Martin Urrutiak gutunean Dutariri laguntza zuzena baino bitartekaritza eskatzea, Cintruenigon bertan lana ematea Liguesen esku baitzegoen.

Gutuna bere soiltasunean gogorra gertatzen da. Gizon baten larritasuna agertzen du, heriotzaren beldurra gainean zutelarik eta, aldi berean, familia aurrera ateratzeko ere baliabide ekonomiko mugatuez aurkitzen zela. Nolanahi ere, gizartean maila jaso samarra izango zuen, beste zenbaitek ez bezala, gaixotasunari ihes egiteko aukera baitzuen familia hartu eta beste herri batera joanez. Hala ere, inoren laguntza behar eta erregutzen du, baina lana eman ziezaiokeenaren aurrean estigma moduko eritasunaren beldur denik agertzea ere ez du nahi. Horregatik, gutunaren estilo narratiiboan, apal agertzen du bere burua, “çure cerbiçari humila” formula erabiliz senitarte-koak ziren arren.

Dutariren korrespondentzia, goian esan den bezala, gehiena gaztelaniaz idatzia dago, italieraz eta frantsesez idatzitakoak ere badaudelarik. Euskaraz, aldiz, hemen editatzen den hau bakarra da. Zergatik idatzi ote zuen euskaraz? Baliteke Martin Urrutiak hurbiltasuna bilatzea, eta euskaraz mintzatzea biderik hoberen bezala ikusiko zuen Dutariren bihotza hunkitzeko. Horretan, segurki, ez zitzaion arrazoirik faltako. Baina helburu kriptiko bat ere eduki zezakeen: bere egoera zabaltzeko arriskua saihestu nahi izatea, eta gutuna beste batzuen eskutara iritsiko balitz ere, ez zezatela ulertzeko aukerarik izan. Gutuna Madrilera bidali behar zuenez, bestalde, ezkutuan gordetzeko eta koinatuak besterik ez irakurtzeko modurik seguruen euskaraz idaztea zuen.¹² Eta asmo hori iradokitzen duela dirudi lehen aipatu den hark: “baina ezçayo declaratu behar cer casuz goan garen Debanostic”. Nolanahi ere, euskararen erabilerak arrazoi eta helburu biak izan zitzaizkeen: hura berez, eta bestea berariaz. Baina gauza bat gelditzen da aski garbi: biak euskaraz mintzatuko zirela elkarren artean eta

¹¹ Ligestarrek Zuberoako Larrañen zuten jatorria. Izan ere, xvii. mendean, 1647an, Pedro Ligeste Nafarroako Cortes herrira joan zen bizitzera eta ezkondu ondoren Tuterara aldatu zen. Haren semea, Juan Francisco, deitura laburtuz Ligeste deitzera pasatu zen, «debido a la distinta pronunciación del francés y el español» (Erdozain 1997: 139). Honen semea, Pedro Ligeste, Cintruenigora ezkondu zen, eta bera eta bere semea, Pedro Miguel Ligeste, oso aberatsak eta eragin handikoak izan ziren; azken hau «Inkiszioaren Ofizio Santuko Familikide» izatera iritsi zen (Erdozain 1997: 139-140).

¹² Praktika hau ezaguna da Erdi Arotik ere. Bestela ikus Nafar Erregeen idazkariak zelan baliatu ziren errekurto horretaz (Mixelena 1964: 59-60).

euskara zutela berezko hizkera. Bestalde, duen idazkerak berak kultura maila bat bazuela erakusten du, euskaraz idazteko ohitura falta agerian gelditzen bada ere, nahiz formalki duen moduagatik, nahiz perpausak osatzean nabari zaion erdarazko joskeraren eraginagatik. Gutunaren estiloa, beraz, ez da oso zaindua.

Dokumentua *Banco de España* Madrilen duen egoitza nagusiko “Archivo Histórico”aren *Dutari* ondarean aurkitzen da. Ondare horrek osatzen duen 1153 kaxan: “Secretaría. Año 1794-1804. (Quiebras y suspensión de pagos)”]; horren barruko “Expediente nº 259 de la quiebra de la Casa de Dutari Hermanos, 1794 y 1795” izena duen sortan; halaber, “Correspondencia de Dⁿ. Domingo Dutari / Srs. Dutari Hermanos / Contiene además poderes y otros documentos”en barruan. Gutuna idatzia dagoen orriak 200 × 150 mm ditu eta erditik tolesturik dago. Lehenengo orrialdeak “Archivo Histórico. Banco de España. Secretaría” ezarritako zigilua du. Ezkerreko margenean “A Don Domingo / de Dutari goarde Dios / mes a es de / Madril” idatzia. Gainean zigilu moduan “<N>AVARR<A>” idatzia. Beheko partean, “AHBE, Secretaría, Caja 1153” katalogatzerakoan beste esku batek sartua. Papera arrunta da eta ez du ur markarik.

Jarraian, testuaren transkripzioa, paleografikoa esan nahi baita, ezkerreko zutabearen ematen da, eta egungo irizpideetara lotua eskuinekoan. Azken hau egiteko jarraitu diren irizpideak honako hauek dira: erratuak zuzendu egiten dira eta hitzen arteko amalgamak banandu, etendura dagokion puntuan eginez. Gorde dira, hala ere, “ezdaquigu” moduko elkarketak. Maiuskulen eta minuskulen erabilera egungo irizpideetara egokitu da. Puntuazioari dagokionez, testu originalean erabat falta den puntuazioa ezarri da; hala ere, jatorrizko testua zainduz, ezinbestekoak ziruditenak baino ez dira sartu. Grafietan aldaketa hauek egin dira: bokal irekia <y>z emana <i>z ezartzen da, baita bokal artean gertatzen den sabaiko hurbilkaria ere: <j> ala <y> idatzia, “hilcajo”, “ezcayo” > “hil zaio”, “ez zaio” bezalako kasuak; <qu> grafia ere eguneratu da: “familiarrequi” > “familiaraki”, “biac” > “biak”; inoiz, leherkari ahoskabe horrek ahoskeran ahostunaren balioa ere eduki dezake, horietan <g>z aldatu da: “equina” > “egina”, “unqui” > “ungi”; alderantzizko kasua da “adisguide” rena, “adisquide”ren ordean idatzia; bizkar hobietako igurzkaria, <ç> eta <c>, beti <z>z aldatu da, baita, huts eginez, hautsia ez balitz bezala idatzia dagoenean ere: “icangaitecin” > “izan gaitezin”, “hilcayo” > “hil zaio”, “becala” > “bezala”, “decala” > “dezala”. Grafia bikoitzak, <ss>ak ere, murriztu egin dira, ez baitute ezer berezirik adierazten. Gorde dira xistukariaren bi grafiak “pizka” eta “piska” arrazoi etimologikoagatik. Zenbaitetan ahoskera zein den agertzen dutelako, eta tradizio kultuari erantzuten diotelako ere, dauden bezala utzi dira: hasierako posizioko sabaiaurreko hurbilkaria <y->, eta sabaiko igurzkari ahoskabea <ch> grafiak: “Yondoni Michele”, “yaun”. Afrikari grafiaz ezarri dira partizipioaren “-tze-” forma dutenak: “partitzeaz”, “atheratzeaz”, “minzatzeaz”; aldiz, sonante baten ondokoak igurzkariaren grafiarekin gorde dira, neutralizatzen direlako eta gutunaren hizkera kokatzen den lurralde horretan, batez ere, igurzkari bezala ahoskatzen direlako: “ehorzi”, “familenzat”, “minzatzeaz”, “sarzean”. Gehiketak giltzen artean sartu dira “etor<r>i”. Aparatu kritikoaren oin-oharretan sartzen da.

Edizio paleografikoa

Çeitornian equina buruilarren 30an 1794¹³ / a Don Dominco Enecoinata maitea ethori naiz / debanostic Enefamilarequi Eta Sansineneco familiaere¹⁴ / biacElcarrequin Çeintorniara¹⁵ Egoitera Çueiunqui / baçaïque Cerdena¹⁶ Causa yçitugara Eritasun ytsusihor- / taz Cutsatuac ycangaitecin Ezdaquigu oraino librog- raen¹⁷ Eta Tomassari bulhareco haurra hilcajo / yondoni michele Egunian Ehorçi guinuen Ceintornion¹⁸ / Çure familencat toquiac Ezdireonac debanos Eta / agrada (sic) oguia Ezdaona Cecheheada¹⁹ Eta çuveçeçin²⁰ / haraquiric Eros biperrenecoequin Eta dolharecoequin / adisguidepartitu gara Sarçean becala atheracean²¹ / baina yduritu çaicu damupizcabatçutela²² gurepar / ticeaz²³ Cetroniorat Don pedro Liges hordelaadi- / tudugu Eta ycanbehar duçu misericordia yaun / hori mincaceaz nolagaren horren herian Eta / yzan decala misericordia gurezat toquipiscabatez / _{1v} Cegatic hainiz gara beharetan²⁴ baina ezçayo²⁵ / declaratubehar Cercasuz²⁶ goangaren debanostic / Ceintorniara Ezdut deus gehiago presentea gatzigaceco / gueldicen²⁷ naiz curecerbicari humila martin urrutia / Ene²⁸ coinata Maitea Don Donmigo (sic) / de Dutari / eta denbora berean Erraiteaz yaunhori biçiceco / Emaiteaz Cerbait Lanpisca guri unquibagara.

¹³ «Çeitornian» eta data gero azpimarratuak.

¹⁴ Azken <e> lerro gainean idatzia.

¹⁵ Lehenengo <i> lerro gainean idatzia.

¹⁶ Lehenengo <a> lerro gainean.

¹⁷ Lerroaldaketan <a>rekin nahastu egin da.

¹⁸ Lehenengo <i> lerro gainean idatzia.

¹⁹ <h> hori ez da hain garbia, gero zuzendua dirudi.

²⁰ Lehenengo <e> lerro gainean idatzia eta bigarren dagoen lekuan zirriborroen artean idatzia; dena den, ez da ongi irakurtzen, «cuevec» edo «cueuec» ere irakur daiteke.

²¹ Azken <n> lerro gainean idatzia.

²² <t> lerro-gainean.

²³ Hasieran «guri», gero lerro-gainean zuzendua.

²⁴ <n> grafia zuzendua eta, garbiago uzteko, lerro gainean berriz idatzirik.

²⁵ Normalean <y> gutziari puntu bat gainean ezartzen die; kasu honetan dieresia.

²⁶ Hasieran «casuc», erratuz.

²⁷ <u> lerro gainean eta lehenengo <e> lerro azpian.

²⁸ Aurretik «zou» edo horrelakoren bat ezabatua.

Edizio normalizatua

Zeitornian egina buruilaren 30an 1794

A Don Domingo.

Ene koinata maitea, ethor<r>i naiz Debanostik ene familiareki eta Sansineneko familia ere, biak elkarrekin, Zeintorniara egoitera zuei ungi bazaizue. Zer dena²⁹ kausa, izitu gara eritasun itsusi hortaz kutsatuak izan gaitезin. Ezdakigu oraino libro garen. Eta Tomasari bulhar<r>eko haurra hil zaio. Yondoni Michele egunian ehorzi ginuen Zeintornion. Zure familenzat tokiak ez dire onak Debanos eta Agreda³⁰. Ogia ez da ona ze xehea da, eta zubez ezin haraquirik eros³¹.

Biperrenekoekin eta Dolharekoekin adiskide partitu gara, sarzean bezala atheratzean, baina iduritu zaiku damu pizka bat zutela gure partitzeaz Zetroniorat.

Don Pedro Liges hor dela aditu dugu eta izan behar duzu miserikordia yaun hor<r>i minzateaz nola garen horren her<r>ian. Eta izan dezala miserikordia guretzat toki piska batez, zegatik hainiz gara behar<r>etan, baina ez zaio deklaratu behar zer kasuz goan garen Debanostik Zeintorniara.

Ez dut deus gehiago presentea gatzigatzeko. Gelditzen naiz zure zerbitzari humila, Martin Urrutia, ene koinata maitea Don Domingo de Dutari.

Eta denbora berean erraiteaz yaun hor<r>i bizitzeko emaitiaz zerbait lan piska guri, ungi bagara.

Azterketa linguistikoa

Gutun honetan, bost aldiz eta hiru modutara agertzen da Cintruenigo herria: “Ceintorniara” (2), “Ceintornion”, “Cetroniorat” eta “Çeitornian”. Eta horiek idazterakoan ere dudak darabiltza eta gehiketak edo aldaketak egiten ditu. Cintruenigo herriaren izena dokumentatzen den forma zaharrena, XII. mendekoa, “Centroneco” (1128) da, baina ordurako beste aldaki bat ere sortua zegoen, <o> bokal tonikoaren diptongazioaren ondoren sortutako murrizketa, agian, “Centruneco”.³² Hurrengo mendeetan, XIII. eta XIV. ean dokumentatzen diren aldakietan, bokal arteko leherkari ahoskabea ahostundua agertzen da, “Centruynego”, “Centruynnego” eta “Centruynigo”, “Centrynigo”. Ikusten denez, ordurako, bokal arteko leherkari ahoskabea ahostundua agertzen da eta <o> bokal tonikoa diptongatua eta murriztua ere. Txandaketa eta bazilazio aunitz izan ditu, beraz, herri honen izenak eta orduko formetatik azkenean gelditu zenera gertatu izan diren beste bilakabideen berri faltako litzateke. Gutun honetako txandaketek izena artean finkatu gabe zegoela, euskaldunen ahotan behintzat, agertzen dute. Lehenengo silabari dagokionez, “Cen”en aldeko ahoskera egiten zuela dirudi, hirutik bitan <i> gero sartua baita eta laugarrenean ez

²⁹ «dena» baino «den» normalagoa litzateke.

³⁰ Eskuizkribuko «agrada» erratua izango da, «Agreda», Sorian, Debanos ondoan dagoen herri baten izena baita. Eskualde osoari deitzen zaio «Tierra de Agreda».

³¹ «Zubec» hitzaren idazketa zailak eragozten du perpausa ongi osatzea; agian, egokiago litzateke «hemen» bezala interpretatzea: «hemen ezin haraquirik eros», alegia.

³² Toponimo honen aldakiak Jimeno Jurio (1990: 220)tik jaso dira.

Guixotxé 14 de Septiembre de 1954

A Don Domingo
de Oñate, Godaxi, Dios

189

A Don Domingo insigne poeta y autor
del poema "Eufemio", en el que
vuestro nombre y apellido se
cantan en gloriosa armonía
con los nombres de los santos
de la Iglesia. Vuestro nombre
es el que más se oye en los
cantos de los niños de la
Iglesia. Vuestro nombre es el
que más se oye en los cantos
de los niños de la Iglesia.
Vuestro nombre es el que
más se oye en los cantos
de los niños de la Iglesia.
Vuestro nombre es el que
más se oye en los cantos
de los niños de la Iglesia.
Vuestro nombre es el que
más se oye en los cantos
de los niños de la Iglesia.

ABE, Sevastian, Caja 1153
251

Ceoati haiz gaa behar eta baina Ecago
 Declinatubehar Caracas, gaganaren dehorostia
 Conformata Ecut dorgelago presenten gualigues
 it' dican naitz Cuarterbucari Amula maaten maute
~~de~~ Eze Comata Maite Don Domingo
 de Duran

Ela don beneran Caraitan, j' auohori buisico
 Enaiton, Carait' Larasca, ouai maui, agasa

du <i>rik. Bestalde, forma guztietan bokal arteko leherkari ahostunaren galera dute eta, azkenik, *muta cum liquida* taldea, euskaraz saihesten dena, hemen ere, behin izan ezik, gertatzen da. Horiez gain, <o> jatorrizko bokala diptongatu gabea gordetzen du. Euskaltzaindiak proposatutako izena “Zentroniko”, “zentronikoar” da (Jimeno Jurio 1990: 220) nahiz eta bere web orri ofizialean “Cintruenigo”, “cintruenigoar” agertzen den.³³

“Debanos”, esan den bezala, Sorian kokatzen den herria da, Cintruenigotik hurbil gelditzen dena, 36 kilometrotara hain zuzen. Azkenik, agertzen den hirugarren herri izena “Agreda”, Soria probintziakoa hau ere, Dévanostik 7 kilometrotara dago.

Onomastikarekin jarraituz, hiru etxeren izenak ematen dira gutunean: Dolarea, Biperrenea eta Sansinenea. Egun, Zugarramurdin “Dolarea” etxea baino ez dute. Edonola ere, etxe-izen hauek arruntak dira eta nonahi aurki daitezke Nafarroako iparraldeko herrietan.

Dokumentu guztian zenbait txandaketa grafiko daude, baina ez sobera. Gehienek, ez denek, ahoskeraren desoreka edo normalizazio-eza baino gehiago agertzen dute euskaraz idazteko ohitura falta: <qu> / <gu>; <gu> / <qu>; <ç> / <c>; <r> / <rr>. Leherkari ahostunez ahoskatuko zituen zenbait hitz <qu> grafiaz idatzirik daudenak. Horrela, “equina” hitzean leherkari ahostuna irakurri behar da. Berdin “unqui” hitzean, ‘ungi’ behar duelarik; zubereraz “hunki” eta erronkarierez “onki”, bi euskalki hauetan baino ez baita gertatzen ahoskabearen ebakera eta, hauetan ere, ahostunarekin txandakatzen da (*OEH XIII*: 389). Ez da, agian, berdin, “haraquiric” kasua, “haraki”, “haragiki”ren forma bilakatua dokumentatzen baita lapurteraz XVIII. eta XIX. mendeetan. Duvoisinek “Partie de viande, de la nature de viande” eta Harrietek “haragi-gauza”, “haragi-gende” esanahiarekin ekartzen dute (*OEH II*: 306). Leherkari ahoskabearekin jarraituz, “Becala” hitza, hegoaldeko goinafarreraren forma bereizgarria, ez da lapurteraz eta baztandarrez eta inguruko hizkeretan ere agertzen; beraz, kasu hori grafiazko huts bezala interpretatu behar da eta bizkar hobietako ahoskera behar du. Grafiaren nahasketa izango da “adisguide” hitzarena ere, hemen leherkari ahoskabea ziurra baita. Xistukari igurzkarietan, behin agertzen du txandaketa bat eta bera arrazoi etimologikoan egon daiteke oinarritua: “damu pizca bat”, baina, aldiz, “toqui pisca bat” eta “lan pisca”. Bizkar hobietako afrikaria beti igurzkarien grafiaz adierazten du, behin izan ezik, “damu pizca batçutela”, baina bera ere hitzen banaketa egin gabe duelako, beste guztiak igurzkariatz: “atheracean”, “particeaz”, “gurezat”, “cerbiçari” “geldicen”. Ezin da jakin, beraz, zein den sonanteen ondoko ebakera: “ehorci”, “familiençat”, “sarcean”, “minçaceaz”, goian esan den bezala, lurralde horri dagokion ahoskera arruntena igurzkariarena bada ere. Ezin daiteke jakin azken posizioan doana ere: “hainiz”. Mihipunta hobietakoa <ts> grafiaz emana dago: “cutsatuac”. Beste hots hauek ondo adierazten dira grafien bidez: saibako ahostuna, ziurrenez hurbilkari bezala ahoskatua, <y>: “yaun”, “Yondoni”; “Liges” deiturak, erromantzeko dokumentazioan “Ligues” idatzia agertzen zena, hemen ere belare hurbilkaria adierazi nahiko du ziurrenez. Aspiraketa ere bizirik eta ahul-

³³ «Nafarroako udal izendegia», <http://www.euskaltzaindia.net/dok/arauak/Araua_0155.pdf> (Kontsulta 2009ko maiatzean egin).

tasunik gabe posizio guztietan ebakitzen du: “hortaz”, “haurra”, “hil”, “haraguiric”, “hor”, “herrian”, “hainiz”, “behar”, “ehorçi”, “gehiago”; baita leherkari aspiratuak ere: “atheracean”, “ethor<r>i”; eta sonanteen ondokoetan ere: “bulhar<r>eco”, “Dolharecoequin”. Beraz, denak etimologikoak direnez eta ez dagoenez ultrazuzenketarik eta faltan ere botatzen ez direnez, idazlearen hizkeran aspiraketa ondo gordetzen zela esan daiteke.

“Goan” Nafarroan maiz dokumentatzen da XVIII. mendean, Baztango hizkeran idatzirik dauden, besteak beste, honako egile ezezagunen lan hauetan: *Familiaren Instruziorako Dotrina* liburuan³⁴ eta “San Bartolomeren Sermoia”n eta baita “Sermoi Bilduma”n ere. XIX. mendekoa zen Bruno Echeniquek itzulitako *Testamentu Zahar eta Berriko* “Apostuluain Apocalipsis edo Revelacioa”, “Ruthen Liburua”, “San Mateoïn Evangelioa” liburuetan ere aunitzetan ageri da “gan” formarekin txandakaturia. Edonola ere, adierazgarria da Echeniqueren eskuizkribuetan, Bonaparte, “goan” formetako <o> ezabatuz, “gan”en alde jartzen dela. Bistan da, beraz, XIX. mendearen erdian “goan” / “gan”en artean polimorfismoa gertatzen zela, baina Printzearen zuzenketak murrizketa bidea abiatua zegoela adierazten du, baztandarreko “gan” jatorrago edo erabiliagotzat jotzen zuelarik. XX. mendean ere erabilera polimorfikoa zuen, “goan”, “guan”, “gan” formak biltzen baitzituen Mariano Izetak, “Baztandar gehienek *gan* erabiltzen dute” esan arren (Izeta 1996: 92-93). Lapurteraz, aldiz, *Bonaparte Ondarean* “gan” da Donibane-Lohizuneko hizkerara itzulia dagoen Doktrinan: “Norat ganen da arima yuiatua diteken ondoan?” (Pagola et alii 1994: 376). Aldiz, Doktrinaren pasarte berean, Sarakoan “guanen” eta Ainhoakoan “joanen” ageri dira (Pagola et alii 1994: 306 eta 342).

Sudurkariaren eraginez, aurreko bokalen hersketaren bat ere gertatzen da: “unqui”, “guinuen”, “gaitezin”, kasu honetan bokalen disimilaketa ere lagungarri gerta daitekeelarik. Hain aldakorra izaten den armonia bokalikoaren fenomenoak, hemen behin baino ez da agertzen “egunian” eta aipagarria litzateke “zubec” kasua ere, zenbait lekutan, armonia bokalikoak hain arrunta izan dena eta atzera egin duena, <u>ren ondotik biezpainetako kontsonantea, hiatoa gordetzeko, sortua, baina hitz horren irakurketa ez da ziurra. Baztango zenbait hizkeretan XIX. mendean dokumentatua zegoen eta XX. ean galdutzat eman daiteke. Bokalen sekuentziekin jarraituz, [au] dip-tongoaren murrizketa gertatzen da [o] emanaz, “Yondoni” hitzean. Izan ere, “jaun” eta “done”ren forma bilakaturia da, azken bokalaren hersketarekin. Santuen izenak deitzeko latinezko bokatibotik hartua izaten da. Hitz honek, zenbait forma bilakatu ditu, Iparraldean batez ere euskalkien arabera hedatuak: “Jondane” zubereraz; “jondone” eta “jondoni” lapurteraz eta azken hau baita behenafarreraz ere. “Michele” izenak ere duen xistukari igurzkariaren grafiak berak ere lapurteraren aldera eramaten du testua. Azkenik, aldaketa fonetikoekin amaitzeko, “oraino”, “baina”, “coinata”, “humila”, “buruila” hitzek bustidura automatikoaren eza erakusten dute.

Orain arte aipatu diren gertakizunak, baztandarrez eta, behar bada gehiago, lapurteraz ere gertatzen edo gertatu diren fenomenoak dira, diakronian ere dokumentatuak baitaude denak.

³⁴ Jaime Barón y Arín, gaztelaniaz idatzia dagoen liburu mardularen itzulpena. Honetan eta hurrengoetan aipatzen diren berri zehatzagotarako, ikus Pagola et alii (1995).

Testuaren laburtasunak ez du aukera handirik ematen morfologian eta sintaxian ere gauza handirik ikusteko. Polimorfikoa ote da adlatiboaren erabilera?: “gure particeaz Cetroniorat”, “Çeintorniara egoitera”, “cer casuz goan garen Debanostic Ceintorniara”, ez da garbi agertzen funtzio bereizgarririk dagoen ‘-rat’ eta ‘-ra’ren artean; izan ere, bien arteko bereizgarritasuna edukian kokatzen bada, bertan gelditzeko edo ez, hiru kasuek atzizki bera beharko lukete. Agian, “egoitera” eta “Ceintorniara” formek ‘-rat’ atzizkia eramatea espero zitekeen eta, alderantziz, “partitu”ren esanahiaz hobeki letorke ‘-ra’, nora bidean jarri, nora abiatu.³⁵ Polimorfikoak dira soziatiboaren atzizkiak, zaharra, oraindik bizirik zirauena, “ene familiarequi”, eta forma bilakatua, bizkorragoa zena: “biac elcarrequin”, “Biperrenecoequin”, “Dohlarecoequin”. Nafarroako euskalkietan, hegoaldekoan batez ere, azken bi mende hauetan —XVIII. eta XIX. ean— oraindik erabiltzen zen genitibo objektiboa ere agertzen da: “gure particeaz”. “iduritu çaicu” adizki laguntzaile hau eta bere eratorriak, “zaicun”, “zacun”, “zaicuna”, “zaicula”, “zitzaicun”, lapurteraz eta Baztango hizkeran arruntak ziren, XVIII. eta XIX. mendeetan ugari dokumentatzen baitira. Gutxiagotan bada ere, baztandarretik at, Araiz, Arakil eta Bortzirietako azpieuskalkietan ere erabiliak izan dira; eta, zenbait kasutan, ahoskabeko forma ahostunarekin txandakatuz ere.³⁶

Gaztelaniaren kutsua du jarraian aipatzen den perpaus konpletiboak: “minçaceaz nola garen horren her< r>ian”; zergatiko perpausaren kutsua duen beste konpletiboa hau ere nabarmena da: “Cer dena causa yçitu gara eritasun ytsusi hortaz cutsatuac yçan gaitecin”, subjuntiboko azken adizki honek helburuzko edukia ere ematen diolarik. “Oguia ez da ona ce chehea da” zergatiko perpausa, ez da hain arrunta lapurteraz eta Iparraldeko goinafarreraz, bietan, besteak beste, “ceren ... -n / bait-” formez garatzen baitituzte.

Lexiko mailan, aipagarriak dira oraindik hotsak murriztu gabe dituzten zenbait hitz: “aditu”, ez aipatzen ari garen hizkeretan ahoskatzen den egungo “aitu”, ‘entzun’, alegia; “gastigaceco”-“Gaztigatu”, ‘abisatu’, ‘oharterazi’. Egungo ahoskeran “gaztiatu” eta “gaztutu”. XIX. mendean, Bruno Echeniquek artean forma osoa biltzen zuen bere itzulpenetan.³⁷ “Hainiz” hitza gutunean, eta ez Bruno Echeniquek zerabiltzan edo Urdazubiko Sermoietan ageri idiren “aunitz” / “auniz” / “aniz” formak txandakatuz. Zugarramurdiko XIX. mendeko doktrina batean ere “aunitz” dokumentatzen da, “hainitz”, aldiz, garai bertuko Sara eta Ainhoa herrietako hizkerara itzuliak dauden Doktrinetan (Pagola et alii 1994). “Iraila” adierazteko “buruila” darrabil. Forma honen isoglosak Nafarroako zenbait hizkera eta Lapurdi hartzen ditu eta zubererara ere zabaltzen dute hiztegi gileek.³⁸ Aipagarria da ere “damu”, “yduritu çaicu damu pizca bat çutela gure particeaz Centroniorat”, Lhandek hiztegian ematen dion laugarren azepzioaren esanahiz ‘jalousi’, ‘envie’, sinonimo bezala ‘bekhaizko’, ‘bekhaizkeri’ ipintzen dituelarik: “Damurik eztu izanen nihork bertzeren onaz (Zi-

³⁵ «La desinence *-rat* est très souvent réduite à *-ra*; beaucoup d’auteurs ne voient pas de différence de sens entre les deux formes; pourtant *banoa Pariserat* veut dire: *je vais à Paris, sans retour*, et *banoa Pariserat: je vais à Paris, simple aller et retour*» (Lafitte 1979: 60).

³⁶ *Bonaparte Ondarean* lapurterarako eta Iparraldeko goi-nafarrerarako (Pagola et alii 1994 eta 1995).

³⁷ «Eta bere tribunalean yarria zagoiaic, bere andreac gaztigatu cion» (Pagola et alii 1995: 74).

³⁸ Azkuek eta Lhandek, biek «buruila» biltzen dute Zuberokan eta Lapurdin.

buruko Joanes Etxeberri) (Lhande 1926: 195). “libro garen”, “libre”, alegia, Iparraldean, lapurteraz eta behe-nafarreraz, batez ere, xvii. mendetik dokumentatzen den forma da. Iparraldeko erabilera arrunta da, bestalde, “coinata” hitzarena, generoaren aldetik ezberdintzen ez dena, Hegoaldeko ‘koinatu’ eta ‘koinata’, esanahi biak, hartzen dituelarik. Frantsesetik jasotako mailegua “partitu”, ‘abiatu’, ‘irten’. Formaz eta esanahiz “egoite” hitza Iparraldeko hizkeretan kokatzen da; edukiz, kasu honetan, ez du “egon” esanahia, ‘toki baten bizi’ baizik. Lhandek ematen dion ‘demeurer’, ‘habiter’, ‘rester’: “*Etxe huntan nago, je demeure en cette maison-ci*” (Lhande 1926: 222). “Misericordia”, gutunean birritan agertzen dena, esanahi berdina badu ere bietan, pasarte bakoitzean bere ñabardura hartzen du, adiera klasikoa gordetzen duelarik, ‘urrikalmentu’, ‘erruki’: “Eta yçan behar duçu misericordia yaun hor<r>i miñca-ceaz nola garen horren herrian”, “Eta yzan deçala misericordia gurezat toqui pisca batez”. Aipatzekoa da perpaus horretan bertan agertzen den “toki” hitzaren kutsua, Axularretik hasita dokumentatua, ‘lanbide’, ‘postu’, ‘posizio’ren antzekoa dena: “Saran muthil zen, galdu du tokia”, ‘il était domestique, à Sare, il a perdu sa condition’ (OEH XV: 238). Esanahi hori ontzen du sinaduraren ondoren berresaten duen eskari berak: “Eta denbora berean erraiteaz yaun hor<r>i biçiceco emaitiaz cerbait lan pisca guri”. “Yondoni Michele”k ere Iparralderanzko hizkeretara eramaten du testua, frantsesaren interferentzia erakutsiz. Azkenik, “familia”, “familarequi” frantseseko “famille” formatik jaso da, “familençat” formak, singularra denak, garbi agertzen duen bezala.

Amaiera

Bukatzeko, non koka daiteke, hizkeraren aldetik, gutuna? Ez dago erantzun garbia ematerik. Urrutia deitura Zugarramurdin egun ere bada, baina froga horrek ez du balio orientagarri handirik, abizen arrunta baita. Zugarramurdi eta Urdazubi herri bereziak izan dira beti. Urdazubiko San Salbadarren Monasterioaren pean zeuden biak, eta, exentzioa erdietsi ondoren, bakoitzak bere nortasuna gorde zuen bere udal propioarekin.³⁹ Bestalde, Zugarramurdi eta Urdazubik, Nafarroako herriek, Lapurdiko Sara eta Ainhoa herriekin batera bailara natural bat sortzen dute, inongo ofizialtasun deklaraturik ez duena, baina beraiek horrela sentitu eta bizitzen dutena. Eskualde horri *Xareta* deitzen diote. Izan ere, muga politikoen gainetik, herri hauen arteko harremanak betitik izan dira oso estuak, eta bi administrazioen menean banandurik aurkitzearen ondorioek eragozpen gutxi sortarazi dizkie alderdi horretatik. Baztango herriarekin lotuagoak egoteko Urdazubi eta Zugarramurdiko herriek izan duten benetako muga Otsondoko portua izan da eta bizitza guztia eta loturak, ezkontzak ere barne, Lapurdiko ia auzokide diren herri horiekin izan dituzte.⁴⁰ Herri hauen hizkera ere arrunt berdintsua izan da, beti lapurtera bezala hartua izan delarik⁴¹ eta oraino ere izaten jarraitzen du, azken bi mende hauetan, Nafarroako bi herri hauek baztandarrera aldatuz joan badira ere.

³⁹ Zugarramurdik exentzioa 1667an lortu zuen (Pavón 2001: 270).

⁴⁰ Horren testigantzak oso goiztiarrak dira; ikus, esaterako Irigoyen y Olóndriz (1890: 74-75).

⁴¹ Horren lekukotasunik argiena Axularrena da, urdazubiar ospetsuenarena, alegia. Eta, noski, Bonapartek egindako sailkapena, biak lapurteran kokatzen baitzituen.

Hemen editatzen den gutunaren egilearen hizkera, beraz, *xaretarra* dela esango nuke. Ikusi denez, zenbait ezaugarri, hemen komentatuak batzuk eta arruntak direlako komentatu gabe utzi direnekin batera, iparraldeko goinafarrerara, Baztan, Bortzirieta, begira baititu eta beste zenbait, aldiz, egungo ikuspuntutik begiraturaz, lapurteratik hurbilago aurkituko lirateke. Baina zatiketa horrek ez digu balio hizkera hori dialektoen arteko mugan kokatua dagoelako.⁴² Horregatik, dokumentuak XVIII. mendeko aipaturiko eskualdeko hizkera islatzen duela esan daiteke eta, horrekin batera, baita Nafarroako gizartearen parte batek bizi zuen une bereziaren egoera ere.

Erreferentzia bibliografikoak

- Azkue, R. M., 1906, *Diccionario vasco-español-francés*, Edizio faksimila, Martín de Retana ed., La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1969 (2 ale).
- Caro Baroja, J., 1969, *La hora Navarra del siglo XVIII: personas, familias, negocios e ideas*, Príncipe de Viana, Pamplona.
- Erdozain Gaztelu, A., 1995-1999, *Linajes en Navarra con escudos de armas*, Mogrobejo-Zabala, Bilbao (9 ale).
- González Enciso, A. (arg.), 2007, *Navarros en la Monarquía española en el siglo XVIII*, Eunsa, Pamplona.
- Irigoyen y Olóndriz, M., 1890, *Noticias y datos estadísticos del noble valle y universidad de Baztán*, Imprenta Provincial, Pamplona. Edizio faksimila, Anacleto Ediciones y Libros, Pamplona. Argitalpena urterik gabe.
- Izeta Elizalde, M., 1996, *Baztango biztegia*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Jimeno Jurío, J. M. (koord.), 1990, *Nafarroako Herri izendegia. Nomenclátor euskérico de Navarra*, Euskaltzaindia-Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 1997, *Navarra: historia del euskera*, Txalaparta, Tafalla.
- Lafitte, P., 1979, *Grammaire basque (Navarro-Labourdin littéraire)*, Elkar, Donostia.
- Lhande, P., 1926, *Dictionnaire Basque-Français*, Gabriel Beauchesne ed., Paris.
- Martínez Arce, M.ª D., 1997, «Entre la ciencia, la fe y la superstición», *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra* 70, 243-254.
- Mitxelena, K., 1964, *Textos arcaicos vascos*, Minotauro, Madril.
- , 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Monteano, P. J., 2002, *La ira de Dios. Los navarros en la Era de la Peste (1348-1723)*, Pamiela, Iruñea.
- Pagola, R. M. et alii, 1994, *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Lapurtera*, Deustuko Unibertsitatea, Euskal Ikaskuntzen Institutua, Bilbo (2 ale).
- , 1995, *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak: Iparraldeko goi-nafarrera*, Deustuko Unibertsitatea, Euskal Ikaskuntzen Institutua, Bilbo (3 ale).
- Pavón Benito, J., 2001, *Poblamiento altomedieval navarro*, Eunsa, Pamplona.
- Torres Sánchez, R., 2007, «La hora Navarra y el triunfo de los navarros. El banquero navarro Juan Bautista Dutari y sus relaciones con Navarra durante el siglo XVIII», in González Enciso (arg.), 283-307.

⁴² Baztango hizkera ere muga horretan kokatzen zen, baina Xaretakoaren kasua oraindik nabarmenagoa da.

ERDAL AURRIZKIEN IRTENBIDEAK ZEHAZKI HIZTEGIAN (eta II)

Elixabete Pérez Gaztelu

(Universidad de Deusto/Deustuko Unibertsitatea)

Abstract

The disparity between the lexical resources of Castilian and Basque, the former being rich in prefixes and the almost total lack of them predominating in the latter, has put Basque lexicologists, terminologists and lexicographers in the predicament of giving an appropriate solution in Basque to the Castilian prefixes.

In this context, we have considered that it may be interesting to investigate the solutions that Ibon Sarasola proposes in his dictionary, Zehazki gaztelania-euskara hiztegia (Zehazki Castilian-Basque dictionary).

In the first part of this work (Pérez Gaztelu 2009), we examined the locative, temporal and comitative prefixes. In the present one, we examine the prefixes that cover four other domains. When classifying the solution given in Basque to the Castilian prefixes, we have established as a main criterion whether the Castilian prefix is maintained (loan-word) or not; from there on, we have specified the order of the elements and whether they use lexical and/or syntactic resources. In the conclusions, we have indicated the general procedure adopted by the dictionary.

1. Atarikoak

‘Leku-denborazko’ aurrizkiez eta ‘komitatiboez’ eratutako erdal hitzak euskarara itzultzeko Ibon Sarasola *Zehazki* [ZHZ] hiztegian zein irtenbidez baliatu den jorratua dugu aurreko lan batean (Pérez Gaztelu 2009).¹ Oraingo honek nahi luke hura osatu aztertzeke utzitako aurrizkiak begiz jota (§ 2) eta orotariko ondorioak atera (§ 3). Hau da, ZHZren erdal aurrizkidun hitzak itzultzeko jokamoldearen ildo nagusien berri eman nahi du.

Varela eta Martínez erdal aurrizkien sailkapena hartuko dugu ardatz (GDLE: § 76) eta, berriz ere, erdal hitz eratorritzat hartuko ditugu batez ere² egungo hitzuen erdalduen ikasi batek halakotzat jotzen dituenak. Hona aztergaia:

1. NEGATIVOS [Ukatzaileak]
  - a. Oposición [Aurkakotasuna]: ANTI-; CONTRA-
  - b. Contradicción [Kontraesana]: NO-

---

¹ Hara igortzen dugu lan osoaren nondik norakoaren eta bibliografiaren berri zehatzagoetarako.

² Salbuespenik gabe ez: adibidez, zenbatzaileak (§ 2.1.1.2).

- c. Contrariedad [Kontrakotasuna]:³ A(N)-; DES-; IN-
  - d. Privación [Gabezia]: A(N)-; DES-; IN-
2. GRADATIVOS [Mailakatzailleak]: USOS INTENSIVOS Y VALORATIVOS
- a. Tamaño o cantidad: HIPER-; MACRO-; MAXI-; MEGA-; SUPER-; SOBRE-; MICRO-; MINI-
  - b. Cualidad: SUPER-; HIPER-; RE-; SOBRE-; ULTRA-; EXTRA-; ARCHI-; CASI-/CUASI-; ENTRE-; MEDIO-; SEMI-, INFRA-; HIPO; SUB-
3. ASPECTUALES-DIATÉTICOS
- a. Reversión [Lehengoratzea ('lehen')]: DE(s)-
  - b. Iteración [Errepikatzea ('errep')]: RE-; SOBRE-; SUB-
  - c. Causatividad [Arazletasuna ('arazl')]: A-
  - d. Reflexividad [Bihurkaritasuna ('bihur')]: AUTO-
4. MODIFICADORES [Modifikatzaileak]
- a. Cuantificadores [Zenbatzaileak ('zenb')]: MONO-; UNI-; BI-; TRI-; CUATRI-/CUADRI-; TETRA-; PENTA-; HEXA-; HEPTA-; OCTO-; ENEA-; DECA-; ENDECA-; DODECA-; HECTO-; SEX-; OCTA-; DECI-; CENTI-; MILI-; CENTI-; POLI-; PLURI-; MULTI-
  - b. De modo o manera [Modu-adierazleak. ('mod')]: BIEN-; MAL-
  - c. Calificativos [Kalifikatzaileak ('kal')]: HOMO-; EQUI-; ISO-; HETERO-; NEO-; PALEO-; SEUDO-

—Aurrizki guztiek ez dute gaztelaniaren lexikoan leku bera: ez dute emankortasun bera, ez dituzte hitz eratorriak sortu eta finkatu modu berean gaztelaniaren hiztegi-sarreretan —DRAEn NO-, CASI- duen hiztegi-sarrerarik ez dago; MEDIO- eta CUASI-dunik, apenas—, batzuk hizkera arruntean erabiltzen dira batez ere, beste batzuek, berriz, jakintza- edo espezializazio-hizkerak beste erabil-esparrurik ez dute. Jatorriz ere, batzuk latin-grekoetatik zuzenean hartuak dira; bestetarik erromantzerara egokituak...

Horrek guztiak eta ZHZ den bezalako hiztegia izateak⁴ badu eraginik gure aztergaiari. Esate baterako, DRAEn lekurik ez duten aurrizki horiek ZHZn ere hiztegi-sarrerarik ez dute.

—Bestetik, aurreratu nahi dugu gure azterketan adiera nagusiak hartuko ditugula ardatz eta ñabardura semantikoak itzulpenean ondorioa izan ezean ez ditugula ekarriko. Gainera, ñabardurak ez dira beti guztiz gardenak izaten eta, aldizka, hitz berak ñabardura bat baino gehiago adieraz ditzake,⁵ eta euskaraz ez dago zertan irtenbide bera eman ñabardura guztiei. *repintar/se* aditza oso adibide

³ Horrela itzuli dugu ZHZn oinarrituz, arestiko «aurkakotasunetik» bereizteko.

⁴ «Diccionario bilingüe» beste ezaugarriarik ez du aipatzen hiztegiak, baina, gure ustez, orokortzat jo daiteke, egile berak *Euskal Hiztegia* (EH) sailkatzen duen bezala.

⁵ Honelaxe aitortzen dute Varela eta Martínek aurrizki mailakatzailleak hizpidean dituztela: «Algunos prefijos intensivos de la cualidad (*superhombre*) pueden indicar a su vez tamaño o cantidad (*supermercado*) o los dos sentidos indistintamente (*superpiso, superbombardero, superpotencia*)» (Varela & Martín 1999: 5027).

egokia da ikusteko nola eman dien irtenbide bana RE- aurritzaren bi adiera nagusiei ('maila' eta 'errep'): *repintar/se* (nork bere burua) ASKO margotu, ARTAZ makillatu. GEHIEGI makillatu. BERRIZ margotu, birmargotu.

- Ortografiaren alderdiari ere erreparatuko diogu, batez ere kontuan hartuta erabat normalizatua ez dagoen euskara bezalako hizkuntza bateko hitzunik askotan hiztegi-tara jotzen dutela ortografia zalantzak argitzera; batik bat Hiztegi Batuan (HB) lekurik ez duten hitzak badira.

2. Sailkapena

Euskal itzulpenak sailkatuko ditugu erdal aurritzari emandako irtenbidearen arabera. Funtsean, bi multzo nagusitan banatuko ditugu: aurritzari eusten diotenak eta eusten ez diotenak. Azken hauen multzoan beste azpisail batzuk antolatuko ditugu bi irizpide gurutzatuz: osagaien hurrenkera eta irtenbide mota. Uste dugu guztiz funtsezkoa dela osagaien hurrenkera lehen ardatz moduan hartzea, erdal aurritzidun hitzaren osakerak baldintza baitezake, hain justu, euskarara itzultzeko modua (Larramendi 1745, Amuriza 1974, Mujika 1978).

Hiztegi-aren iritziari jarraituz,⁶ sailkatzeko lehentasuna emango diogu hiztegiak eskaintzen duen lehen itzulpenari, eta beharrezkoa iruditzean besterik ez dugu joko hurrengo aukeretara.

2.1. Erdal aurritzari eutsita

2.1.1. Erdal hitza mailegatu

Mailegutzat noiz arte hartu behar den hitz bat erabakitzen erraza ez da. Eta are zailagoa egiten da baldin eta, oraingo corpusean bezala, erdal aurritzia euskal morfemaren baten homonimoa bada: CONTRA-/ *kontra*, DES-/DES- eta BI-/*bi* ditugu horren lekuko.

Gure hautua hauxe da: *kontra* ('aurkakotasuna'), DES- eta *bi*, Bahuvrihi elkartuetako (edo zenbatzailedun sintagmako) osagaia, euskal morfemak dira eta sortzen dituzten egitura lexikoak euskal hitz eratuak dira. BI- erdal osagaitzat hartuko dugu, berriz, euskararen ikuspegitik aztergaitzak diren hitzen osagaia bada (*biatlón* biatloi...).

2.1.1.1. Mailegatu gabeko aurritzia

Hiztegi-sarrerarik ez duten arestian aipatuez gain, ZHZn ez dago adibiderik euskal itzulpenetan honako aurritziaz baliatuta: SOBRE-, ENTRE- ('maila'), SEMI-, SUB- ('errep'), A- ('arazl'), SEX-, BIEN-.

Ohargarria da adierak eragina izan dezakeela. Adibidez, adiera bat baino gehiago dituen SUB- aurritziaz inoiz baliatzen da 'lekua' (*subalpetar*) eta 'maila' (*subtotal*) adierazteko, baina ez du halakorik egiten 'errepikapena' aditzen emateko.

⁶ «(...) HITZEN EUSKAL ORDAINAK egokitasunaren arabera paratu ditut, nire ustez egokiena den aurrena jarritz. Ene iritziz, aurren hori saiatu behar luke lehendabizi erabiltzaileak (...)» (ZHZ: ix).

2.1.1.2. *Aurrizki batzuez eraturako hitzak oso bakan egokitu ditu euskal itzulpenetarako.*

Adibide banako aurrizkiak: MAXI-, ENEA-, ENDECA-, PLURI-, MAL-, SEUDO-.

maxisingle maxisingle; *eneágono* eneagono;⁷ *endecasilabo* hamaika silabako, hendekasilabo; *pluricelular* zelulaniztun, plurizelular; *malformación* malformazio; *seudópodo* (de célula) pseudopodo

Beste hauek dituztenak ere gutxitan mailegatu ditu: IN-, MINI-, RE- ('maila'), ULTRA-⁸ EXTRA-⁹ SUB- ('maila'), RE- ('errep'), CUATRI-/CUADRI-, DECI-, EQUI-

impersonal inpersonal; *minibar* minibar; *reactivo* erreaktibo; *rematar* akabatu, errematatu; *ultramoderno* ultramoderno; *extrasístole* estrasístole; *subcultura* azpikultura, subkultura; *reformatorio* erreformatorio; *cuádriceps* koadrizeps; *decigramo* dezigramo; *equipotencial* ekipotenzial

Aurrizkia "erro landua" (Azkarate 1990) bada batez ere, hitz horietako batzuek gaurko ikuspegitik ez dituzte osagai gardenak, baina irtenbideen erakusgarri ekarri ditugu. Erabilesparru aski murriztekoak dira batzuk.

2.1.1.3. Aurrizki hauen bidez eratorriak, berriz, askotan dira euskarara mailegatzeko abiapuntua. Baina horrek ez du esan nahi adibide askokoak direnik: CONTRA-, DES- (adiera guztietan), MACRO-, MEGA-, SUPER-, MICRO-, ARCHI-¹⁰ HIPO-, AUTO-, MONO-, TRI-, TETRA-, PENTA-, HEXA-, HEPTA-, OCTO-, DECA-, DODECA-, POLI-, HOMO-

contraconcepción kontrazepzio; *descafeinar* deskafeinatu; *macroeconomía* makroekonomia; *megabit* megabit; *superego* super-ego;¹¹ *microclima* mikroklima; *archidiácono* artxidakono; *hipoglucemia* hipoglizemia; *autocrítica* autokritika; *monofonía* monofonia; *trifoliado* trifoliatu(a);¹² *tetracordio* tetrakordo; *pentatleta* pentatleta; *hexápodo* hexapodo; *heptágono* heptagono; *octosilábico* oktosilabo; *decatleta* dekatloilari; *dodecágono* dodekagono; *poliandria* poliandria; *homosexual* homosexual

2.1.1.4. Azkenik, beste aurrizki hauek hitz mailegatuetan —batzuk hibridoetan ere bai— besterik ez ditu erabili: HIPER-, MAXI- (arestiko *maxisingle* bakarra), HECTO-, CENTI-, MILI-, ISO-, HETERO-, NEO-, PALEO-

hipertenso hipertentsiodun;¹³ *hectovatio* hektowatt; *centígrado* zentigrado; *milimetrado* milimetratu(a); *isobutano* isobutano; *heterocigoto* heterozigoto; *neoliberal* neoliberal; *paleoclima* paleoklima

⁷ Aurrizki honezaz eraturiko bi hiztegi-sarrera besterik ez, eta bigarrenean, gainera, bigarren aukera gisa ematen du ENEAduna: *eneasilabo hamaika silabako*, *eneasilabo*. Itzulpena oker dago; *hamaika* ez baina *bederatzi* behar zuen.

⁸ Hitz osoa mailegatzeko gutxitan; hibridoetan askotan darabil.

⁹ Oso adibide gutxiko sarrera da. Jasotako biak eta beste hiru (hibridoa bata eta itzulpen askeko bi) besterik ez.

¹⁰ ZHZn ez dago Mitxelenaren (1968b; 1972) *ARKI fonemaren* moduko egokitzapenik (Pérez Gaztelu 1995a).

¹¹ Baina *superyó* super-ego.

¹² Ez du eman *hiru hostoko* edo antzekorik. *de(s)foliar hosto galtze* itzuli du.

¹³ *Hipotenso* sarrerari ere molde bereko aterabidea eman dio: *hipotentsiodun*.

Aurrizki hauetako batzuk terminologietan besterik ez dira erabiltzen. Osagaiak ez dira beti gardenak egun.

2.1.2. *Hibridoak: erdal aurrizkia + euskal oinarria*

ZHZk ez ditu aurrizki guztiak hibridoak eratzeko erabili. Erabide honetatik kanpo utzi ditu: NO-, A(N)-, IN-, MAXI-, MEGA-, SOBRE-, RE-, ENTRE-, MEDIO-, SEMI-, HIPO-, SUB-, eta zenbatzaileen saileko (4.a.) MONO-, TRI-, MULTI- UNI- ez beste guztiak (BI-, CUATRI-/CUADRI-, TETRA-, PENTA-...). Moduzko modifikatzaileez (4.b.) ere ez da baliatu hibridoak osatzeko eta modifikatzaile kalifikatzaileetatik (4.c.) NEO-aurrizkira besterik ez du jo.

Alegia, euskarak bereganatuentzat jo bide daitezke aurrizki hauexek:¹⁴ ANTI-, HIPER-, MACRO-, SUPER-, MICRO-, MINI-, ULTRA-, EXTRA-, ARCHI-, INFRA-, AUTO-, MONO-, TRI-, MULTI-, NEO-

anticuerpo ANTIGORPUTZ; *hipersensibilidad* HIPERSENTIBERATASUN; *macroestructura* MAKROEGITURA; *superconductor* SUPER-EROALE; *microsurco* MIKROILDO; *minifalda* MINIGONA; *ultraalto* ULTRAGARAI; *extraplano* (pantalla etc) ESTRAZAPAL; *arhicofradía* ARTXIANDAI; *infrarrojo* INFRAGOITI; *autovacuna* AUTOTXERTO; *monocultivo* MONOLABORANTZA (adibide bakarra); *triángulo* (triangular) TRIANGELU-, TRIANGELUAR (hibrido garbi samar bakarra); *multiacceso* MULTISARBIDE; *neogramático* NEOGRAMATIKALARI (hau ere hibrido garbiena)

2.2. Erdal aurrizkiari eutsi gabe

Hemendik aurrerako sailetan aurrizkiari berariaz ematen dio era bateko edo beste irtenbidea hiztegian. Bi multzo nagusitan sailkatuko ditugu irtenbideok, osagaien hurrenkeraren arabera.

Puntu honetan lexikoaz edo sintaxiaz baliatuz egina den itzulpena erabakitzeo duda-sortzailea euskal ordainaren izaera izan daiteke. Esate baterako, euskalari guztiak ez dute aho batez ontzat ematen EZ aurrizkitzat jo daitekeela,¹⁵ eta onartzekotan ere, zein egitura lxiokotan erabiltzekoa den.

2.2.1. *Erdal osagaien hurrenkerari eutsita*

2.2.1.1. *Irtenbide lexikoak*

2.2.1.1.1. *Aurrizki ukatzaileak*

ANTI-, NO-, A(N)-, DES-, IN- + I/Izond → EZ-¹⁶ + I/Izond:

¹⁴ *kontra* eta DES-dunak euskal hitz eratutzat jo ditugunez, ez ditugu hemen aipatuko.

¹⁵ Erakusgarri txiki bat: Villasantek (1974: 51) —Azkueren eta Lafitteren bidetik— eragozpenik ez du aurrizkitzat hartzeko: «El vocablo que expresa la negación *empleado como prefijo* da origen también a diversas palabras». Oyharçabalek (2003: 362), berriz, ez dirudi aurrizki izaera aitortzen dionik: «Erdarak duen *in-* euskal ordaina (Larramendik proposatu hitzetan) *morfema beregaina da: ez*» (letra etzana gurea). Irigoyenek (1988) ez du oso begi onez ikusten EZ- aurrizki bezala bultzatzea; nahiago ditu DES- eta ezezko perpausak. Bi euskal aurrizki ukatzaileen deskripzioa: Pérez Gaztelu (1998).

¹⁶ Itzulbide honen azterketa xehea OEH, EH, Elhuyar eta 3000 (orduko paperezko) hiztegiak alderatuta egina dago (Pérez Gaztelu 1998).

antieconómico EZ-ekonomiko, *anticonformista* EZkonformista; *antibigiénico* EZ higieniko, EZ osasungarri; *no. 4* (prefijo) ez:¹⁷ *no consumado*, EZ-burutua; la no violencia, indarkeriarik eza; *agramatical* EZ-gramatikal; *anormal* EZ normal; *deshora* EZordu; *desemejante* EZberdin; *inexistencia* EZ-existentzia; *inexacto* EZ-zuzen

DES-, IN- + I/Izond/A → DES- + I/Izond/A:

desacuerdo DESadostasun; *desagradable* DESatsegin, ezatsegin; *desaparecer* desagertu; *improcedente* DEsegoki; *impropiedad* DEsegokitasun, ezegokitasun

CONTRA- + I/A → kontra+I/A:

contraataque KONTRAeraso, *contrabalancear* KONTRapisatu

— EZ-dun itzulpen gehienak izenen edo adjektiboena dira, eta aditzak, oro har, bi kategoria hauetatik eratorrita gauzatzen ditu (*agramaticalidad* ez-gramatikaltasun...). DES-, berriz, aditzei lotuta askotan darabil bai irtenbide honetan, bai geroago ikusiko ditugun bestelakoetan.

EZ- aurrizkiak baliatu da erdal aurrizki ukatzaileen ñabardura guztiak ordaintzeko. DES-dun euskal itzulpenek batik bat ‘kontrakotasuna’ adierazten dute.

Ñabardurak direla eta, galdetzekoa da zenbateraino adierazten duen ezek ‘aurkakotasuna’. ZHZko CONTRA-dunen itzulpenetan EZ-dunik ez dago. Zenbateraino den beharrezkoa *ez-zuzen* egitea *oker* ere eskura izanda...

Era berean, agerian dago erdal hitz berari DES- eta EZ-dun itzulpenak eman dizkiola behin baino gehiagotan, baina ez dugu uste bi aurrizkiok guztiz baliokideak direnik. Goiko adibideetako pareek ‘kontrakotasuna’ adierazten dute, baina DES- nekez erabiliko genuke egun¹⁸ behintzat ZHZk EZ- erabili duen ‘aurkakotasuna’ (*ezekonomiko* / *desekonomiko), ‘aurkaesana’ (*ez normal* / *des normal) adierazteko.

— ZHZk “kontra + I” modukoak badarabiltza. “kontra + A” modukoak, bi: goikoa eta *kontraerasotu*. EHk ere *kontrajarri* (1977) beste lekukorik ez dakar. OEHn Larramendiren¹⁹ eskua dago batez ere gisa horretako aditz askoren atzean. Gerora ere, ez dirudi euskal idazleen artean arrakasta handirik izan duenik.²⁰

Euskaltzaindiaren sailkapenetan (HE/4:81) “kontra + I” osaerako segidak Eguzki-lore motako “Mugatzaila bereziko izen elkarteetan” aipatzen dituzte, “elkar + I” erakoekin batean. Osaera hauen sailkalekuaren berezitasuna berezitasun,²¹ Akademiak ez du aipatzen “kontra + A” erakorik hitz elkartuen artean.

¹⁷ Horrelaxeko parekidetasuna ezartzen du. Adibideak ere jaso beharrea gaudе; hiztegi-sarrerarik ez dago eta.

¹⁸ OEHn bada adibide bat edo beste adiera hau duena: *desmezu contre-ordre*, baina ez dira asko. (Pérez Gaztelu 1998: 199).

¹⁹ Hona batzuk: *kontraifini*, *kontragindu* contramandar, *kontrajoan* contramarchar, *kontraesan* contradecir (Lar, Añ), *kontrapisatu* contrapesar (Lar, Chaho). Beste autore batzuenak (gutxiarenak) ere badaude: *kontradezidu* (Landuchio, xvi), *contradecir*; *kontraparatu* (Duhalde, xviii) *contraponer*.

²⁰ Ereduzko Prosa Gaur datu basea begiratu besterik ez dago horretaz ohartzeko: <<http://www.chu.es/cgi-bin/ereduzkoa/multzo.pl?h1=kontra&m=has&o=alf&k=edo&bi=3&chi=3>>.

²¹ Ez dituzte betetzen ez «Eguzki-lore» motaren eskakizunak (ez da mendekotasunezko harreman semantikoaren arabera juntaturiko bi izenen elkarketa), ez hitz-elkarketarenak, oro har, osagaiak ez baitira kategoria lexiko nagusiak. Gehienez ere, *kontra egin* aditz-esapidearen eta *elkartu* aditz eratorriaren ointzat har zitezkeen, hurrenez hurren, baina ez dugu uste.

2.2.1.1.2. *Aurrizki mailakatzailleak*

SUPER-,²² SOBRE-, RE-, ULTRA- + I/Izond/A → GAIN + I/Izond/A:

superdesarrollo GAINgarapen; *superdotado* GAINdohatu(a); *sobrealimentar* GAINelikatu; *reconcentrar* (sustancia, líquido) GAINkontzentratu; *revestimiento* (acción) GAINeztatze; *ultracongelar* GAIN-izoztu.²³

INFRA-, SUB- + I/A → AZPI + I/A:

infraestructura (de una organización) AZPIegitura; *inframundo* AZPImundu; *subalimentar* AZPIelikatu.

SUB-+ A → GUTXI + A:

subestimar GUTXIetsi; *subvalorar* GUTXIetsi. Euskal aditz elkartu arrunta (HE/4:62).

Hainbat aurrizki adierakideri irtenbide bera eman die. Baina aurrizkiaren ordainez erabilitako izen horiek —“aurreproiektu motako” elkartuetako mugatzailleek— ongi adierazten al dute gaztelaniazko aurrizki mailakatzailleen adiera? ‘Lekua’ edo adiera horretatik neke handirik gabe erator daitekeena (*AZPI mundu...*) leku-denborazko izenen bitartez adieraztea onartzeko eragozpenik ez bide dago, baina oinarriak adierazten duen dena delakoa mailan gehiago/gehiegia, edo gutxiago/gutxiegi adierazteko *gain*, *azpi* izenak egokiak al dira? Ez dira adibide asko horrela itzuliak, gehienak aurrizkia mailegatuta (§ 2.1) itzuli baititu.

2.2.1.1.3. *Aurrizki aspektual-diatetikoak*

3.a. ‘lehen’. DES- + A → DES- + A:

descasarse DESEzkondu; *desacoplar* DESahokatu

3.b. ‘errep’. RE-, SUB- + A → BER-/BIR- + A:

reacondicionar BERregokitu; *recrear* (volver a crear) BIRsortu; *subarrendar* BERRalokatu

RE-, SUB- + A → AZPI- + A:

realquilar AZPIalokatu, berralokatu; *subdividir* AZPIzaititu.

— DES- euskal aurrizkiaren adieretako batek²⁴ guztiz egoki adierazten du erdal ki-dearen ‘lehengoratzea’.²⁵ Hiztegi-sarrera askoren itzultzeko modua da hau.

²² «Leku-denborazko» adierakoak aztertuak ditugu (Pérez Gaztelu 2009). Orain bazter utziko ditugu.

²³ Gure aztergaien ez dago Azkaratek (1992: 216) jasotzen duen Larramendiren GEHI bidezko ordainik: *GUElcarga...*, ez Amurizaren (1974) eta Irazolaren (1985) *LARpopulazio...* bezalakorik.

²⁴ DES- + A osaerako ñabardura hauxe aztertzen dute (CMEA: 435).

²⁵ «Posibilidad de realizar una acción para volver a un estado previo, de donde parte la acción no-reversiva» (Varela & Martin 1999: 5028).

— Erdal RE- ‘errepikapena’²⁶ adierazten duenaren ordain zuzen-zuzena d(ir)a BER-/BIR- aurrizkia(k).²⁷ Nābardura beretik atera gabe, aipatzekoa da gaztelaniaz sinonimoak²⁸ diren *subarrendar* eta *realquilar* aditzei ZHZk eman dien irtenbidea: RE-dunari eman dio, hain justu, AZPIren bitartezko itzulpena eta ez, itxura batean, errazago lotuko litzatekeen SUB-dun beste aditzari. Zernahi gisaz, lexikora jotzekotan, gure ustez hobeto lotzen zaie biei euskal aurrizkiaren ildoko irtenbidea, “berriz errentan eman/hartzea” baita adierazkizuna.

ZHZk askotan jotzen du bai irtenbide lexiko honetara, bai geroago aipatuko ditugun sintagmatikoetara.

3.d. ‘bihur’. AUTO- + I → BURU + I:

autoprotección BURUbabes, autobabes; *autorretrato* BURUpotret, autoerretratu

Asko ez badira ere (gehienak aurrizkia mailegatuta itzuli ditu), badira ZHZn AUTO- erdal aurrizki bihurkaria *buru* euskal izenaz ordaindutako adibideak. Itzulpen bitxiak dira, *buru* izenak ez baitu adierazten bihurkariak ezaugarri duten bi izen-sintagmaren erreferentziakidetasuna (EGLPB: 67); *buru* hori inoren, edonoren burutzat hartuko du euskal hitzunak.

Har dezagun OEHko *buruberritu*. Ez dugu aditzen “nork bere burua berritu”, baizik eta, hiztegiko itzulpenak dioen moduan, “renovar (a algo) la cabeza”. Nork ulertuko luke ‘(trabajador) autónomo’ (ZHZn ez dagoen) *burulangile* entzunda?

Ondare lexiko idatzian²⁹ begiratu besterik ez dago ohartzeko ezkerreko osagaia *buru* duten elkartuak edo izenondoak direla (“buru + Izond” osaera (*Bahuvrīhi*): EH: *buruarin*, *buruargi*), edo, izenak badira, *buru* eskuineko osagaiaren osagarri —‘ekintza’, ‘egile’ elkartu sintetikoetan (OEH: *buru-hauste* “lo que da quebraderos de cabeza”; *buru-muntatzaile* “incitador”)—, edo, batez ere, modifikatzailea dela, eta hainbat erlazio semantiko sortzen dira bi osagaien artean. EH: *burulan* (‘baliabidea’), *buruzapi* (‘helburua’, ‘onuraduna’)...

Itxura guztien arabera, AUTO- bihurkaria duten hitz eratorriok euskaratzeko edo syntaxira (§ 2.2.1.2.3) edo mailegatzera (§ 2.2.1.) jo beste irtenbiderik ez dugu.³⁰

²⁶ CMEA lanean jasotzen den bezala. Erdal RE- eta euskal BER-/BIR-en parekotasun ezaz, lan berean (CMEA: 426-430).

²⁷ *Bior*, *bi(h)ur*-etik (FHV: 122) datorren hau aurrizki bakarra edo bi diren euskalariak ez datoz bat: Villasantek (1974) *bir*-; Lafittek (1944) *bir*- eta *ber*- pluralean aipatzen ditu. Michelenak ere «prefijo *ber*-, *bir*-», dio (FHV: 122). Azkuek (1923-25) morfema bakar baten alomorfoztat hartzen dituela esan daiteke, baina *bir*- emankorrago eta jatorragotzat eta *ber*- sabindarrek bultzatutzat dauka.

²⁸ *subarrendar*.1. tr. Dar o tomar en arriendo algo, no de su dueño ni de su administrador, sino de otro arrendatario de ello. *realquilar*.1. tr. Dicho del arrendatario de un piso, local o habitación: Alquilarlo a otra persona. 2. tr. Tomar en alquiler un piso o un local de una persona que no es el dueño, sino que es, a su vez, arrendatario (DRAE).

²⁹ Badaude ZHZkoen tankerako adibide gutxi hiztegi-gileek sortuak: Bera-Lopez Mendizabal (1916) nabarmen (*bur(u)jabe* arrakastatsua barne, antza), ondotik Plazido Mugica dutela.

³⁰ Amurizak (1974) ere bi irtenbide horietatik proposatzen ditu.

2.2.1.1.4. *Aurrizki modifikatzaileak*4.a. 'zenb'. BI- + I/Izond → BI + I(-KO)(-DUN)³¹/Izond:³²*bigornia* BIBurdina; *biaxial* ardatz BIKO, BIardatz; *bimstral* BI hilabeteKO; *bimstre* BI-hilabeteKO; *bilingüe* eleBIDUN; *bisilábico* silaba BIKO, BISilabaDUN

→ BIR- + I:

bisabuela BIRramona, BIRramama; *bisnieto* BIRbiloba, biloba

TRI- + I/Izond → HIRU + I(-KO)(-DUN)/Izond:

tricolor hiru-kolore; *tricornio* HIRUadarreKO, HIRU-adar; *trienal* HIRU urteKO; *trienio* (periodo) HIRUurteKO; *trilingüe* HIRUEleDUN

CUATRI- / CUADRI- + I/Izond → LAU + I(-KO)(-DUN)/Izond:

cuatrimotor LAU-motor, LAU motorreKO; *cuadrilátero* LAU aldeKO; *cuadrúpedo* LAUoi-neKO, LAUoiDUN

Zenbatzaileoi bitariko irtenbidea ematen die: Bahuvríhi elkarketako *lauburu* azpisailaren araberakoa (HE/4: 56-57) eta eratorpena (-KO (aldizka -DUN)) atzizkietara jota.

Hemendik aurrera, adibideak eta irtenbideak errepikatzen dira. Adjektiboak dira ia denak (salbuespena: *sexenio m* seiurteko) eta aurrizkiaren itzulpena euskal zenbatzaile zehaztuaren bitartez egin du: Zenb zehaztua + I]KO]Izlag. Ez dira adibide asko.

pentadecasilabo HAMABOST silabako; *pentasilabo* BOST silabako; *hexasilabo* SEI silabako; *heptasilabo* ZAZPI silabako; *octosilabo* oktosilabo, ZORTZI silabako;³³ *eneasilabo* HAMAIIKA[sic] silabako; *decasilabo* HAMAR silabako; *endecasilabo* HAMAIIKA silabako; *do-decasilabo* HAMABI silabako2.2.1.2. *Irtenbide sintagmatikoak*

Ikusiko dugun bezala, kategoriak badu zerikusia irtenbide honen aukeran. Esate baterako, euskal hitz-eraketaren ezaugarriek hartaratuta, eta adiera batzuetan batez ere, askotan aditzak euskarara itzultzeko irtenbide sintagmatikoak egokiagoak dira lexikoak baino.

2.2.1.2.1. *Aurrizki ukatzaileak*

CONTRA-+ A → AURREZ AURRE + A:

contraponer AURREZ AURRE jarri³¹ -KO/-DUN atzizkiez (Azkarate & Altuna 1992).³² Labur beharrez eman dugu horrela. Beste aldagai batzuk ere onartzen ditu, adibideek erakusten duten bezala: I + BIKO]I/Izond. Guztiak bilduko ditugu hemen.³³ Zenbatzaileen itzulpen hauetan mailegua lehen aukera gisa ematen duen bakarra. Gainerakoetan, lehenik euskal izenlaguna eta ondoren mailegua paratzen ditu. Ildo beretik, ez du irtenbide bera errepikatzen adjektibo hauetan guztietan: batzuei irtenbide bakarra ematen die; beste batzuei, berriz, bi.

DES- + A → EZ + A:

descreer (no creer) EZ sinetsi; *desconocer* EZ jakin

Postposizioa (ez dira adibide asko) eta perpausaren ukazioa (hauek bai; franko) eman dituzte erdal aurrizkidun aditzak itzultzeko.

2.2.1.2.2. Aurrizki mailakatzailleak

SOBRE- + A → GEHIEGI, AREAGO/SINS GAIN + A:

sobrecalear/se GEHIEGI berotu; *sobrecalear* GEHIEGI berotze; *sobreexcitar/se* neurriZ GAIN asaldatu, areago asaldatu

RE- + A → ARRETAZ, ERABAT, BIZIKI, GEHIEGI, OSO... + A:

rebañar (recoger) ERABAT bildu; ERABAT ahitu; *rebrillar* BIZIKI distiratu; *rebuscar* (ARRETAZ) miatu, arakatu; *requemar/se* GEHIEGI erre; *repintarse* (nork bere burua) ASKO margotu, ARTAZ makillatu. GEHIEGI makillatu. BERRIZ margotu, birmargotu

ARCHI- + Izond → GUZTIZ, ZEHAROKO + Izond:

archiconocido GUZTIZ ezagun; *archienemigo* ZEHAROKO etsai

ENTRE- + A → ERDI, ERDIZKA + A:

entreatrir ERDI ireki; *entreoir* ERDIZKA entzun

SEMI- + I/Izond → ERDI³⁴ + I/Izond:

semiautomático ERDIAutomatiko; *semiconductor* ERDieroale

INFRA- + A → GUTXIEGI + A:

infrautilizar GUTXIEGI erabili

Aditzaren eta izenondoaren modifikatzaileek (“maila aditzondoak”, EGLPB: 138) adierazten dute erdal aurrizkiaren adiera.

2.2.1.2.3. Aurrizki aspektual-diatetikoak

3.a. ‘lehen’. RE- + A → BERRIZ + A:

reabastecer BERRIZ hornitu; *reactualizar* BERRIZ eguneratu

→ ATZERA(NTZ) + A:

rebobinar ATZERA bildu, birbobinatu; *refluir* ATZERANTZ isuri

³⁴ Euskaltzaindiaren sailkapenean «Erdi ase» motakoa (HE/3: 161-170). Hitz-elkarketan sailkatuagatik, gure ustez, ez dago batere garbi hor *erdi* kategoria lexiko nagusiaren eginkizuna betetzen ari den. Ez ote dago izenondoaren modifikatzaile («maila aditzondo») izatetik gertuago? EHk Adlag kategoria alboratzen dio.

3.d. ‘bihur’. AUTO- + A → (nork) BERE (BURUA) + A/I:

autoabastecerse (NORK) BERE BURUA hornitu; *autolesionarse* (NORK) BERE BURUA zau-
ritu, BERE BURUA kolpatu; *autógrafo* BERE eskutiko (adibide bakarra)

Hauxe da, mailegatze eta itzulpen bakanagoekin batean, AUTO- euskarara itzul-
tzeko modua.

2.2.1.2.4. *Aurrizki modifikatzaileak*

4.b. ‘mod’. BIEN- + I/Izond → ON(GI) + I/Izond:

bienestar ONGIZATE; *bienhechor* onuragarri; ongile

MAL- + A → GAIZKI + A:

malbaratar (malvender) GAIZKI saldu; *malcasar* GAIZKI ezkondu

BIEN-dunak itzultzeko bide honetatik jo duen adibide apurretan batik bat lexika-
lizazioaz baliatu da (Contreras & Suñer 2004). Ongile bestelakoa da: irtenbide
lexikoa eman dio; eratorbidea eta/edo elkarketa sintetikoa (HE/3: 33), hain zuzen
ere. MAL-en irtenbideak ere sintagmatikoak dira. Itzulgaiak aditzak izateak zerikusia
du irtenbidean: euskaraz ere behar du aditzaren ekintza/gertaera... modifika dezakeen
hizkuntza-elementua.

2.2.2. *Erdal hurrenkerari eutsi gabe, baina aurrizkiari berariaz ordain (bera) emanez*

Batzuetan, “aurrizkia + oinarria” osaera euskaraz ez dago itzultzerik —edo itzul-
tzeko beste aukeretako bat da— hurrenker horretan, baina badago erdal aurrizkia
euskal hizkuntza-elementuren batez ordaintzeko modua. Adieraka deskribatuko di-
tugu aurrizkiei emandako irtenbideak, kasuan-kasuan irtenbide lexikoen eta/edo sin-
tagmatikoen berri emanez.

Kategoriak ere oso gogoan eduki beharko ditugu, erabakigarriak baitira hainbat
aurrizkiren itzulpenak emateko. Baliabide lexikoetara joz gero, esate baterako, kon-
tuan izatekoa da eskuineko osagaia dela hitz eratuari kategoria (eta azpikategoriza-
zioko gainerako ezaugarriak) ematen dizkiona.

2.2.2.1. *Aurrizki ukatzaileak*Izenak

A(N)-, DES-, IN- + I → I + galera, galtze, gabetasun, gabezia.../ SPART + ez:

abulia gogorik ez(a), gogogabekeria; *afonía* ahots galera; *desánimo* adorerik ez(a); *defo-
liación* hosto galtze;³⁵ *desprestigio* ospe galera; *impaciencia* egonarririk ez(a); *imprecisión*
zehaztasunik ez(a), zehazgabetasun; *imprevisión* aurreikuspen gabezia

³⁵ Aditza *hostogabetu* eginagatik, izena ez du *hostogabetze* egin. Badaude, ordea, «I + gabetu» aditze-
tatik eratorritako izenak ZHZn: *anulación* baliogabetze; *decapitación* burugabetze...

- Erdal aurrizki ukatzaileen barneko ‘gabezia’ ñabardura adierazten dute izenaren eskuineko euskal izen horiek. Oro har, hitz-elkarketa eratuz eman dio irtenbidea aurrizkidun erdal hitzari.³⁶
- *behartu* hizpidean hartu behar da, *gabek* izenondoa (*zehatz*) baitu hor osagarri (Odriozoloa 2004). Osaera horretako bi adibide besterik ez daude (hori eta *ziurgabetasun*) hiztegi honetan.³⁷ Guztiarekin ere, euskal erabidea bortxatu gabe *zehaztasun ezalgabezialfalta...* egitea bazegoen, ZHZko beste hainbaten bidetik.
- Irtenbide sintagmatikoen artean aipatzekoa da “i + ez” hitz elkartua eratu baino nahiago izan duela sintagma partitibora jotzea.
- IN-dun izen asko adjektiboetatik eratorriak dira³⁸ (-BLE → -BILIDAD) eta euskaraz ere bide berari jarraitzen zaio, *ezin*, *gaitz*, *gabe* izenondoa oinarrian eta -TASUN atzizki izen-sortzailearen bidez izenak eratuz: *imperceptibilidad* haute-manezintasun; *inaccesibilidad* iritsiezintasun; *inestabilidad* egongaitzasun.
- Eskuineko osagaia *txar*, *gaitz* duten adibide batzuk ere badaude (*desconfianza* uste txar; *desdicha* (desgracia) zoritxar, zorigaitz), baina ez dira asko. Euskaltzaindiaren hitz elkartuen sailkapenaren araberako “galtza-motxak” ereduko “Hitz andana ihartuak” (HE/3: 177) edo justaposizioak³⁹ (Azkue 1923-25; Villasante 1974; Azkarate 1990...) bide dira. Guretzat, berriz ere, elkarke-taz baino garbiagoa da sintagma lexikalizatuz hitz egitea (Contreras & Suñer 2004).
- Batzuetan hitz elkartu sintetikoen bitartez itzultzen ditu erdal eratorriak, ez aditzetik eratorritako izenez (*oroimengaldu, *legehautsi, *barruarindu): *amnesia* oroimen galtze; *desafuero* lege hauste; *desahogo* (barru-)arintze.

Aditzondoak

→ i + kontra:

contracorriente a contracorriente, haize kontra; • *a contraluz*, argi kontra; *contrapelo a contrapelo*, ile kontra; haize kontra; • *a contratiempo* neurri kontra

Izenondoak

ANTI-, CONTRA-, A(N)- + Izond → I/SGEN + aurkako, kontrako:

antiabortista abortatzearen aurkako; *anticongelante* izotz-aurkako; *contracarro(s)* (gudu) orgen kontrako; *contrarreloj* erloju kontrako; *atérmico* beroaren aurkako

³⁶ Harrigarri samarra egiten da euskal literaturan hain tradizio aspaldikoa (EH, 1545) duen —areago, hitz elkartu mota bat (*lo falta*) izendatzeko Euskaltzaindiak darabilen— *falta* izena ia hutsaren parean erabili duela, eta ez bakarrik aurrizki hau itzultzeko. Hiztegi-sarreretan, behin besterik ez dugu *falta* duen izen elkarturik ikusi (eta bigarren aukera moduan, gainera): *descuido* artagabetasun, *ohartasun falta*.

³⁷ Bi hitzok erabili ditu honako erdal hitzok itzultzeko: *inconcreción*, *incertidumbre* eta *indeterminación*.

³⁸ Bada besteak ez bezalako adibide bat: *impudicia* lotsagalduetasun, lizunkeria. EHk ez dakar. OEFlk ere ez; *lotsagaldukeria* bai, adibide bakarra, Altuberena.

³⁹ Ez ditu Euskaltzaindiak bere azken sailkapen orokorrean (HE/4) berariaz aipatzen.

- Ukatzaileen artean, ‘aurkakotasuna’ adierazten duten aurrizki hauentzat hiztegiileen lexikoaren eta sintaxiaren arteko irtenbidea (*kontra* postposizioaren osagarria determinatzaile gabe ko is hautatuta) eta sintagmatiko garbia (osagarria SGEN dela (Zabala & Odriozola 2004)) erabili dituzte.
- *Aurka/kontra* aukera dela eta, berriz, aipagarria da *aurka* gehiagotan darabilela ANTI- itzultzeko CONTRA- itzultzeko baino.
- Berez halako ñabardurarik ez duen A(N)- aurrizkidun hitza itzultzeko (atér-mico) behin ‘aurkakotasuna’ adierako irtenbidez baliatzen da.

A(N)-, DES-, IN- + Izond → I + gabe(ko), galdu(ko), gutxiko, txarreko, gaiztoko/SINS kanpoko, atiko/SPART gabe ko:

alógico logikagabe; *alegal* legez kanpoko; *atemporal* denboratik ateko; *desalzado* arima galduko, bihozgabe, bihotz-galdu; *desvergonzado* lotsagabe; *desafortunado* zoritxarreko; *impenitente* damugabe; *impaciente* egonarri gutxiko; *imparcial* alderdikeriarik gabeko

DES-/IN- + A →]_{Izond} → A+ gaitz]_{Izond}⁴⁰/ A + gabe(ko):

desconfiado fidagaitz; *impensado* pentsatu gabeko, pentsatugabe⁴¹

Perpausen bidezko itzulpenak ere badaude. Perpau erlatiboak:

desaplicado saiatzen ez den; *desnutrido* haz-nekea duen; *inconveniente* komeni ez den; *impropio* ez dagokion, desegoki. 2 berezko ez den; *impuntual* orduan heltzen ez den, orduan zuzena ez den

Askotan jotzen du ZHZk irtenbide hauetara. Ñabardura nagusiak ‘gabezia’ eta ‘kontrakotasuna’ dira. Lexikoen artean, “lotsagabe” moduko izenondo elkartuak (HE/4: 60), “emagaldu” ereduko hitz-andana ihartu (HE/3: 181) (edo “gogo-landu” motako bahuvrihi (HE/4: 56)?) bat —hirugarren aukeran ematen duen *bihotz-galdu*—, eta -KO atzizkiak eraturako eratorri batzuk (Determinatzaile gabe ko is + -KO). Sintagmatikotan, kategoria lexiko bat itzultzeko perpau erlatiboetara jotzen du.

— IN + [A + -BLE]_{Izond} (*estar* → *estable* → *inestable*)

Egitura honi berariaz erreparatu izan zaio (Amuriza 1974; Mujika 1978; Azkarate 1992; Pérez Gaztelu 1995a, 1995b, 1995c; Oyharçabal 2003...) izan duen eta duen bizitasuna dela medio. Hiztegiileen ere ez diote euskaraz irtenbide bakarra eman izan. Hona ZHZren jokamoldearen ildoak:

→ A + gaitz]_{Izond}:

inestable egongaitz, ez-egonkor;⁴² *improbable* gertagaitz

⁴⁰ Erabide hau ohikoagoa da «IN + [[A + BLE →]_{Izond}]] osararako, ikusiko dugun bezala.

⁴¹ Ez da horrela idatzitako adibide bakarra: *zikiratugabe*, *irendugabe*; *azentugabe*; *zehaztugabe*... Partizipio marka duela batean idaztea ez da ohikoena (HBk ere ez dakar), baina EHK jasotzen ditu aspaldi samarreko adibide batzuk (ez gehiegi): *ezaugutugabe*, *ohitugabe* (1664), *burutugabe* (1858), *argitaratugabe* (1933), *zehaztugabe* (1978). Alberdi, García eta Ugarteburuk (2000) horrela idatziak lexikalizatutzat ematen dituzte.

Euskaltzaindiak, berriz, honela dio «Lotsagabe» elkarteaz: «lehen osagaia izena izan ohi da sarrienik. Zenbaitetan aditz(oin)a izaten da, halere» (...) «Besterik dira, noski, (...) *jorratu gabeko (saila)*...moduko izenlagunak. Berez idazten dira guztiok, eta ez dira hitz-elkarketaren alorren sarten» (HE/4: 60).

⁴² Egia esan, guri itzuri ezean, bitan edo besterik ez du ZHZk halako eratorririk egin: goikoa eta *infecundo antzu*, *ez-emankor*. Amurizak (1974), berriz, usu jotzen du egitura horretara (*ez-sineskor*, *ez-hil-*

→ I / SPART + gabeko]_{Izond}:

imprevisible ustekabeko; *indeclinable* deklinabiderik gabeko

“Izaera-elkarteak” (“A + gaitz”) eta lehen ere jasotako “I + gabe]ko/ SPART + gabeko” osaeren arabekoak.

→ A + ezin(ezko) / ezin + [Partizipio burutua + zko]:

impalpable ezin haztatuzko; *impenetrable* barneraezin. 2 (bosque) ezin sartuzko, sartu ezinezko; *infallible* hutsezin⁴³

EZINEN gainean itzuliak dira ugarietak eta ez dirudi alde semantiko handirik dagoenik hitz-elkarketaren eta bide sintagmatikotik emandako bi irtenbideon artean.

Perpau mailako irtenbideak (perpau erlatiboak: *imbebible* ezin edan daitekeen)⁴⁴ eta itzulpen askeak ere (*impasible* sor, sorgor, soraio goi; hotz; *inextricable* guztiz korapilatu(a)...) aipatzekoak dira.

Aditzak

DES- + A/DES-dun aditz parasintetikoa⁴⁵ → I + gabetu, txartu, moztu/IS + kendu, moztu, arindu:

desfigurar desitxuratu, itxuratxartu; *decapitar* burugabetu, burua ebaki; *defoliar* hostogabetu; *degollar* lepoa moztu, lepo egin, lepomoztu; *desgravar* (zerga) arindu;⁴⁶ *destetar* titia kendu

Irtenbide lexikoetan, “I + gabetu” aditz elkartu arrunta da nagusi (HE/4: 62). Bestelakoa da, ordea, itxuraz aditz elkartuaren tankera duen *lepomoztu*. Azkaretek aspaldixko esan bezala (1990), tradizioko euskal aditz-elkarketan ez da egin izan “osagarri zuzena + Aditza” egituraren arabeko aditzik, baizik eta, irtenbide sintagmatikoetan hemen ere erabilitako, Determinatzailedun IS + A.

Berriz ere, perpau mailako irtenbideak ere badaude; ezezko perpauak, hain zuzen ere: *desacatar* ez gorde; 2 men ez egin; *desaprovechar* etekinik ez atera; *desestimar* aintzat ez hartu.

---

kor...); baita Larramendigan oinarria bide duen (*tolesezkor* inflexible, *ilezkor* inmortal...) eta bizkaitarrak atzikitzen daukan -EZKOR (Oyharçabal 2003: 362) irtenbidera ere (*inestable* egon-ezkor...). Mujikak (1978) berariaz bazterten du irtenbide hori eta, beste aukera batzuen artean, EZ-Aditza-KOR ematen: *ez-baliakor inválido*, etab.

⁴³ *indefectible* ere modu berean itzultzen dute. Berezi samarra da *hutsezin* (EH 1920) argumentu-egituraren ikuspegitik (Azkarate 1993). Ildo beretik *impeccable* (incapaz de pecar) *obenik-eziña*, *obengaitz*, itzultzen du Mugicak (1964).

⁴⁴ Oso adibide bakanak IN-dunak; DES-dunak gehiago (*desaconsejable* gomendagarri ez den...). -BLE baiezkoak ere, asko: *alargable* (luza daitekeen), *reciclable* (birzikla daitekeen)...

⁴⁵ Batzuetan erdaraz ez bide da eratorpena gertatu, parasintesia baizik (*capitar → decapitar / capita → DECAPITAR) (Serrano-Dolader 1999), baina euskararen irtenbideei begira, ez du ematen eraginik duenik eratorria (*desactivar* indargabetu) edo parasintetikoa (*decapitar* burugabetu) izateak.

⁴⁶ Alberdi, García & Ugarteburuk (1997: 308) *zergarindu* bezalakoak «gramatikaltasunaren muga» dauden elkartutzat daukate. ZHZk ez dakar bat bera ere.

2.2.2.2. *Aurritzki mailakatzailleak*

SOBRE- + Izond → I + gaineko, gaindiko:

sobrehumano gizagaineko, gizagaindiko

INFRA- + Izond → I + azpiko, -petiko:

infracumano giza-azpiko, gizapetiko

MACRO- + I → I + handi, zabal:

macroconcierto kontzertu handi; *macroencuesta* inkesta zabal

HIPO- + Izond/I → I + urri, apal:

hipocalórico kaloria-urri; *hipotensión* odol presio apal

SUB- + I → I + orde, peko, bigarren:

subdirector zuzendariorde; *subgobernador* gobernariorde; *subalterno* agindupeko; *subalterno* bigarren mailako; *subcampeón* txapelketako bigarren

- “andregai moduko” elkartuak (“I + orde”) darabiltza irtenbide lexikoetan.
- “I + gaineko, azpiko...” osaera azter daiteke irtenbide lexikoen bidetik ([I + I]KO]_{Izlag}), nahiz sintagmatikoetatik: “I + [postposizioako]_{Izlag} (Zabala & Odriozola 2004).
- Gaztelaniazko kategoria lexikoak (I, Izond) euskaraz IS bidez itzuli ditu batzuetan.
- *kaloria-urri* adjektiboaren osaerako beste adibide bat besterik ez dago ZHZn: *jan-urri*, *edan-urri*, *frugal* adjektiboa itzultzeko. Inon sailkatzekotan, Bahuvrihi motan aipatu beharko litzateke, baina HE/3ko corpusean ez dago era horretako adibide bat bera ere. EHN ere *janurri* (1858) izena (‘dieta’) besterik ez dugu ikusi.

2.2.2.3. *Aurritzki aspektual-diatetikoak*

3.a. ‘lehen’. DES- + A → IS + utzi, hustu, kendu, galdu, arindu/I +gabetu]_A:

desabonarse harpidetza utzi; *desacostumbrarse* ohitura kendu/galdu; *desahogar/se* (barua) hustu, barrena arindu; *desamparar* (persona) babesgabetu; *desenamorar/se* maitasuna galdu

3.b. ‘errep’. RE- + A → I + berritu]_A:⁴⁷

recrear (*volver a crear*) birsortu, sorberritu *goi*; *reforestar* basoberritu

⁴⁷ Irtenbide hauxe gomendatu zuen Sarasolak (1989: 417): «... eta orobat, *re-* guztiak *ber-* edo *bir-*en bidez, bide jatorragoak eta egokiagoak egon daitezkeela burutik pasatzen ere ez zaigularik (...) Kontua ez da hitza [*bergaitzen*], baizik eta sortu duenari ez zaiola burutik pasa ere egin beste bideren bat, *gaiberritzen* adibidez, *egokiago* eta *ulerterrazago* izan daitekeenik» (letra lodia, gurea). ZHZ: *rehabilitación* (persona) birgaitze. 2 (edificio) berritze, gaiberritze. 3 berriz hezte, berrezte.

Arestiko (§ 2.2.1.1.3.) aurrizki bidezko irtenbide lexikoari,⁴⁸ hemengo hitz-elkarketa erantsi behar zaio: *gabetu*, *berritu* aditzen bidezko aditz elkartu arruntak. Irtenbide sintagmatikoak ere maiz darabiltza. Aditzek adierazten dute erdal aurrizkiaren esanahia.

2.2.2.4. Aurrizki modifikatzaileak

4.a. ‘zenb’. MONO-, UNI- + Izond/I → I + bakar(eko),⁴⁹ bakoitz:

monocarril errailbakar; *monocular* begi bakarreko; *unicolor* kolorebakar; *unicornio* adarbakar, adarbakoitz *goi*

POLI-, PLURI-, MULTI- + Izond → I + aniztun, asko(ta)ko, anitzeko:

policromo koloreaniztun; *polifacético* aurpegi askotako (adib. bakarra); *pluriempleado* enpleguaniztun; *pluridimensional* alderdi askoko; *multicines* zinema(k), areto askotako zinema; *multimillonario* milioi askoko,⁵⁰ miloi askotako; *multipartidista* alderdi anitzeko (adib. bakarra), alderdianiztun; *multirracial* arrazaniztun

— Erdal aurrizkien ordainezko zenbatzaile zehaztugabeen aukeran ZHZn bata-sunik ez dago, baina joera batzuk nabarmen daitezkeela dirudi.

askotako / *askoko*. Bietako irtenbideak daude, baina -TAKO gehiago.⁵¹ *anitz* / *anitzeko* / *aniztun*. «I + anitz» behin ere ez.⁵² Goiko alderdi *anitzeko* bakarra ez beste guztiak «I + aniztun» modukoak dira.⁵³ *bakar* / *bakarreko*.⁵⁴ Apenas dagoen *bakarrekoren* bidezko itzulpenik. Dauden gehienak bigarren aukerak dira. Alegia, itxura guztien arabera, ZHZk *askotako*, *aniztun* eta *bakar* bultzatu gogo ditu.⁵⁵

— Eratorbidearen (-KO, -DUN) eta Bahuvrîhi motako izenondo elkartuen bidezko itzulpenak.

— Erdal zenbatzaileen ordezkio euskal zenbatzaile zehaztuen gainean eratu batzuk ere hemen sailka daitezke: *trifurcarse* hirutan adarkatu; *trimensual* hilean hiru

⁴⁸ Egia esan, euskaraz oinarritzko aditza gauzatua izanez gero, ez du ematen arazorik legokeenik DES-en bidezko eratorpenaz itzultzeko: ohitu → desohitu (ik. lehengo *desezkundu*...).

⁴⁹ *familia* sarrerako *familia monoparental* azpisarreran ematen du *familia gurasobakar*, *guraso bakarreko familia*, baina *monoparental* hiztegi-sarreran *gurasobakar* besterik ez dakar.

⁵⁰ Hau eta *multicoloreko kolore askoko* bigarren aukerakoa besterik ez.

⁵¹ EHN ere hiru adibide *askoko* eta hogei bat *askotako* (*kolore askotako* barne). Gure lanean ere (Pérez Gaztelu 1995a) Mitxelenaen corpus aztertuan *hizkuntza askotako* jasoa dugu *plurilingüe* adierazteko. Adibidea *Zenbait Hiztzaldi* lanekoa da. Ez genuen *anitzen* bidezko alerik atzeman.

⁵² Itxura batean, ez du arrakasta handirik izan Amurizak (1974) aurrizki horiez eraturakoak itzultzeko proposaturiko «anitz + I» osaerak: *anitz-hortz*...

⁵³ EHN: *zelulanitz* (1976) eta sarrera honen aldaera *zelulanitzeko* urte berekoa beste adibiderik ez dator. «I + aniztun» erakoa ere bakarra: *eleaniztun* (1977).

⁵⁴ EH: «I + bakar»: hamar bat hiztegi-sarrera, ia denak xx. mendekoak. «I + bakarreko» hiztegi-sarrerarik bat ere ez; daudenak adibideetako izenlagunak dira.

⁵⁵ Ez bide dator bat Euskaltzaindiaren 34. arauarekin: «*Orotariko Euskal Hiztegiak* eskaintzen dituen datuak kontuan hartuta, ez da zalantzarik idazle gehienek -ko aukeratzen dutela halakoetan, eta ez -tako. Horrela, *gutxi/guti/gixi* zenbatzailea daramaten izen sintagmetan ikusten denez, 167 adibide dira -koren aldeko (*neurri gutxiko gauza bezalakoak* alegia), euskalki guztietakoak, eta 19 bakarrik -takoren aldeko (*balio gutitako lanak bezalakoak*). *Gauza bertsua gertatzen da asko eta anitz-ekin ere*» (letra lodia gurea).

aldizko; *trisemanal* astean hiru aldizko; *cuatrimestral* 2 (en frecuencia) lau hilean behingo...

4.b. ‘mod’. BIEN- + Izond → I + garbiko, oneko: *bienhablado* mihi garbiko; *bienhadado* asturu oneko

MAL- + Izond → I + gaiztoko, gaitzeko, txar(reko), itsusi...:

malaventurado zorigaiztoko; *malcarado* aurpegi-txar, aurpegi-itsusi; *malhadado* zorigaitzeko, patu gaiztoko; *malhablado* aho-zikin, mihi-zatar; *malintencionado* asmo txarreko, asmo gaiztoko

MAL- + I → I + gaitz, gaizto, ez, txar,⁵⁶ oker:

malandanza zorigaitz; *malaventuranza* zorigaizto; *malestar* ondoez; *malnutrición* elikadura oker; *maltrato* tratu txar, gaizki erabiltze

On, garbi eta *gaizto, txar, oker...* izenondoek ordezkutzen dituzte gaztelaniazko aurrizkien esanahiak. Berriz ere, ‘jabegoa’ adierako erator-atzizkiez eta bahuvríhi elkartuez baliatu da izenondoak itzultzeko batik bat, eta “justaposizio” deituez izentzat. Irtenbide sintagmatikora ere jo du, MAL-en itzulpenetan batez ere.

4.c. ‘kal’. EQUI- + Izond/I → I + kide,⁵⁷ berdin: *equiángulo* angeluberdin; *equidistante* distantziakide; *equilátero* aldeberdin, aldekode

NEO- + Izond → I/A + berri:

neonato jaioberri; *neologismo* neologismo, hitz berri (azken hau izena)

Elkarketara jo du, oro har, bi aurrizkiok ordaintzeko.

“I + berdin” osaera (lehengo “I + urri” bezala), bitxia egiten da adjektiboak eratze-ko.⁵⁸ Ez du adibide askorik ZHZn.⁵⁹ HE/3n ere alerik ez dago.

2.2.3. Itzulpen askeak

Erdal hitz eratu osoaren esanahian oinarritzen den irtenbide honetara ere jotzen du ZHZk, baina ez beti. Esate baterako, aurrizkiok ez dute bide horren arabera itzulpenik: HIPER-, MACRO-, MAXI-, MEGA-, ARCHI-, MEDIO-, INFRA-, HIPO-, SOBRE- (‘leh’), SUB- (‘leh’), UNI-, TETRA-, PENTA-, HEXA-, HEPTA-, OCTO-, ENEA-, DECA-, ENDECA-, DODECA-, HECTO-, SEX-, OCTA-, DECI-, CENTI-; MILI-, PLURI-, ISO-, HETERO-, NEO-, PALEO-.

Hauek ere oso adibide bakanekoak dira. Batek baino gehiagok adibide bat besterik ez du: ANTI- (*antipático* zakar), A(N)- (*apático* geldo), SUPER- (‘maila’) (*supervivencia* bizirik iraute),⁶⁰ MICRO- (*microlentilla* (lentilla) lentilla, ukipen leiar (adibide bakarra)), MINI- (hau ere bakarra: *minifundio* lur jabetza txiki), ULTRA- (*ultradere-*

⁵⁶ *DESConfianza* uste txar; *DESdicha* (desgracia) zoritxar, zorigaitz.

⁵⁷ Predikatu honen azterketa xheha: Pérez Gaztelu (2002, 2004).

⁵⁸ Bestelakoa da *udaberri* izena: justaposizioa, «hitz-andana ihartua» edo IS lexikalizatua.

⁵⁹ *parisilabo silaba-berdin* ere badator, baina oso gutxi dira.

⁶⁰ Osaeraren aldetik sasikotzat jo behar den *biziraupen* ere jasotzen du. *Supervivir* aditzean ez du horrela jokatu: *bizirik irauten*. *Sobreviviente*, *sobrevivir* bikotean, berriz, kontrara egin du: izenean ez,

cha eskuin-mutur), EXTRA- (*extralimitarse* muga gainditu), ENTRE- (*entrecano* urdin), SEMI- (*semicorchea* krako bikoitz), SUB- (‘maila’) (*subfusil* errifle automatiko), AUTO- (*autopase* izkin), MONO- (*monopatín* ohol (gurpildun), BI- (*bifido* sardetu(a)), TRI- (*triforio* (de iglesia) galeria), CUADRI- (*cuadrilongo* (rectangular) angeluzuzen), POLI- (*polideportivo* kirol-: pabellón polideportivo, kirol pabiloia), MULTI- (*multicolor* nabar), BIEN- (*bienamado* kutun), HOMO- (*homologar* ofizialki onartu), EQUI- (*equilibrio* (estabilidad) oreka), SEUDO- (*seudónimo* m izenorde).

Beste hauek itzultzeko, berriz, frankotan jo du bide honetara: CONTRA- (*contradecir* gezurtatu), DES- (adiera guztietan: *demérito* akats, *desacertado* oker), IN- (*impasible* sor, sorgor, soraio goi; hotz), SOBRE- (‘maila’) (*sobrecogedor* lazgarri), RE- (bi adieretan, ‘kualitatean’ batez ere: *recambiar* aldatu / *rechupado* argal), MAL- (*malasangre* (persona) zital)...

Ez dago aurrizkirik itzulpen askeen bide soiletik itzulirik.

— Itzulpenen multzo berezi bat osatzen dute parasintesiak eraturako aditzak (Serrano-Dolader 1999). Gure aztergaietan batik bat A- arazleari eta DES-en eramodu batzuei dagokie. Parasintesiaren berezkotasuna dela eta, ez dago aurrizkiari irtenbide berriazkorik ematerik, baina euskal itzulpenetan joera batzuk agerikoak dira.

3.c. ‘arazl’. A-. Erdaraz izenondoa edo aditza izan ohi da oinarria. Euskaraz, oro har, aditz soila, eratu gabea, aski izan daiteke bi balioak ($\pm$ arazlea) adierazteko, edo “elementu arazleren” (EGLPB: 202) bat erabil daiteke (*acallar/se* isildu: *para acallar las críticas*, kritikak isilarazteko; *allegar* urreratu, hurbilarazi, helarazi). Erdal aditzaren oinarria izenondoa bada, euskarara itzultzean erdal aditzaren oinarriko izenondoa eratorrita aditz bihur daiteke (*aBELLACar/se* GIZATXARTU, ZITALDU, BILAUTU; *aQUIETAR* BARETU, NARETU).

Gauza bera gertatzen da parasintetikoan azpimultzoko «gauzatze aditzak»⁶¹ eratzten dituen DES-etako batekin. Euskaraz ere oinarrian dagoen izena eratorgai hartzen da aditza, nahiz aditz-esapideak eratzeko: *desCUARTizar* LAURDENkatu; *desMIGAJAR* MAMI-MAMI egin, *APUR-APUR* egin, birrindu; *desPIEZar* (*dividir en piezas*) ATALDU.

3. Ondorioak

3.1. Aurrizkiez

— *Zehazkik ez die sarrerarik eman* DRAEn hiztegi-sarrera gauzatu-finkoa ez duten aurrizkiei: NO-, MEDIO- (‘maila’), CASI-. Aurrizki hauezaz eratorritako hitzik ez dago, hiztegi-sarreretan bederen.

— Horietaz gain, ez du SOBRE-, ENTRE- (‘maila’), SEMI-, SUB- (‘errep’), A- (‘arazl’), SEX-, BIEN- (bai, ordea, MAL-, bitan: *malformazio*, *malnutricio*), aurrizkirik mailegatu (PLURI-k adibide bakarra du: *plurizelular* (bigarren aukeran)). A- ez erabiltzea uler-

baina aditzean *biziraun* eman du, hirugarren aukeran. HBk ez dakar *biziraun*, *biziraupen*, *biziraute* bezalakorik.

⁶¹ «Verbos efectivos» direlakoak. «La acción verbal consiste en la producción del objeto designado por el sustantivo verbal» (Serrano-Dolader 1999).

tzekoa da, egitura parasintetikoetako morfema baita. Hauei erantsi behar diegu gure aurreko lanean jasotako VICE-/VI-, SOBRE-, SO-/SOTO-/SOTA-, ANTE-.

— Kontrara, aurrizki batzuk maileguetan besterik ez ditu erabili: oraingo MAXI-, HECTO-, CENTI-, MILI-, ISO-, HETERO-, NEO-, PALEO-, eta lehengo ECTO-, ENDO-, EXO-. Bistan da hauetako batzuk jakintza-hizkeretako terminoen osagai (ez beti garden)ak direla, eta ZHZ ez da hiztegi terminologikoa, nahiz aldizka terminoei sarbi-dea eman.

Aurrizki hauek guztiak, oraingoz bederen, euskarak bereganatu gabetzat jo daitezke.

— Badira, bestalde, beste irtenbide batzuetan ere erabiliagatik, maileguetan askotan darabiltzan aurrizkiak. Hauexek: ANTI-, A(N)-, DES-, SUPER-, AUTO-, MONO-, MICRO-, HIPO-. Zenbatzaileak —SEX- eta adibide bakarreko PLURI- kenduta— ia maileguetan besterik ez ditu erabili. MACRO- eta MEGA- ere mailegu ez diren oso hitz gutxitan erabili ditu.

— Hibridoetan erabilitako aurrizkiak har daitezke ZHZren euskarak bereganatutzat, euskal hitz eraketako osagaiak baitira (Amurizak 1974, Mujikak 1978, Irazolak 1985, horietako asko euskal aurrizkitzat hartzen dituzte). Oraingo corpusean hauek ikusi ditugu: ANTI-, HIPER-, MACRO-, SUPER-, MICRO-, MINI-, ULTRA-, EXTRA-, ARCHI-, INFRA-, AUTO-, MONO-, TRI-, MULTI-, NEO-. LEHENGO RETRO- CONTRA- ('lekua'), EXTRA-, SUPER-, INFRA-, META-, ULTRA- erantsi behar zaizkie. Guztiak, baina, ez ditu proportzio berean erabili: SUPER-, ULTRA-, AUTO- nabarmentzen dira besteen gainetik. INFRA- ('kual'), berriz, hibridoak eratzeko bai, baina maileguetan ez darabil.

Aldizka, erdal aurrizki baten ordeaz beste erdal aurrizki batez baliatzen da itzulitzeko (*CONTRAterrorista* ANTITerrorista; *ULTRASensible* HIPERSentibera; *ULTRACorrección* HIPERzuzenketa; *POLICopia* MULTIkopia) edo beste erdal aurrizkidun hitz mailegatu bat izan daiteke (*ANTIconcepción* KONTRAzepzio). Gure aurreko lanean ere joera bera sumatu genuen (*INjerirse* INTERferitu).

— Aurrizkiaren adiera(e)k ere zerikusia izan dezake(te) euskaran txertatu edo ez txertatzeko. Kasurik bihurriena, gure ustez, CONTRA-/kontrarena da. Guk 'lekua' adierako CONTRA- erdal aurrizkitzat jo dugu eta 'aurkakotasuna' adierako *kontra*, berriz, euskal lexikokotzat. Horretan oin hartuz jaso genituen lan honen aitzinekoan hibridoaren artean lehenak (*contrapuerta*: KONTRA-ate...), baina *kontradunak* euskal hitz eratutzat hartu ditugu hemen.

Bestetik, SUPER-, ULTRA- adiera bat baino gehiago duten aurrizkiak 'maila' adiera dutela askotan erabili ditu, baina 'lekua' adierazteko, hutsaren hurrengo.

3.2. Itzulpen-irtenbideez

— *Zehazkiko* itzulpenak erdal hitz eratorriaren azterketan oinarrituta daude: aurrizkiaren adiera, ñabardura semantikoa eta hitz eratuaren kategoria erabakigarriak dira.

— Arestikoak dakar lehenik eta behin osagaien hurrenkera eta esanahia ardatz hartzea. Gaztelaniaren hurrenkera berari eutsita, euskarak batzuetan badu erdal aurrizkiaren pareko aurrizkirik, baina aurrizkien urriak eta erabateko parekidetasun semantiko ezak gutxitan jartzen du eskura aukera hau: BER-/BIR- 'errep', DES- 'kontrakotasuna', 'lehen' eta EZ- ukazioaren barrengo ñabardura guztiak adierazteko erabili ditu ZHZk.

— Horrexegatik jo behar da beste irtenbide batzuetara. Baliabide lexikoetan elkarketa izan daiteke batzuetan erdal hitza itzultzeko modu egokia. Elkartuko ezkerreko osagaia da, aldizka, erdal aurrizkiaren ordaina. Itzultzeko modu hau, baina, ez da beti eroso gertatzen: *gain*, *azpi* izen leku-denborazkoak bere ohiko esanahitik “destokituak” gertatzen dira ‘maila’ adierazteko; bestela esan, ez dira erdal aurrizkien bana-banako ordainak. *Buru* izena balio bihurkariarekin erabiltzeak sortzen dituen hitz bitxiak ere jaso ditugu.

— Eratorbidea eta, batez ere, hitz-elkarketa baliagarriak gertatu zaizkio (batik bat aztergai nagusi diren aurrizki ukatzaileak) itzultzeko: -KO/-DUN atzizkiak, “izaera elkarteak”, “lotsagabe”, “hitzaurre”, “andregai” modukoak, sintetikoak, Bahuvrīhiak, aditz elkartu arruntak, justaposizioak (IS lexikalizatuak)... erabili ditu. Ordaintzeko modu honetan gogoan izan behar da erdaraz aurrizkiak adierazten duena euskaraz eskuineko osagaiak adierazten duela, baina beti ere erdal hiztegi-sarreraren kategoriarri utsi behar zaiola. Deskribapenean aipatu dugun adibide bat edo beste kenduta, oro har, ongi bete du hori ZHZk.

— Baina bi hizkuntza arteko simetria faltak —gaztelaniaz era batera (aurrizki bidez) gauzatu dagoena euskaraz beste hizkuntza-elementu bat(zu)ez adierazteak— behartzen du hiztegi-gilea beste irtenbide batzuk bilatzera, beti ere, kategoria eta esanahia muga dituela.

Irtenbide lexikoetatik haratago, irtenbide sintagmatikoak ere eskura ditu hiztegi-gileak, erdal osagaien hurrenkera berean izan edo ez izan. Amuriza (1974) eta Mujikaren (1978) proposamenak proposamen, sintagmetara —are perpausetara— jo ahal izatea abantaila da, batez ere kategoria batzuk itzultzeko; izan ere, euskarak izenak eta adjektiboak eratzeko baliabide lexiko indartsuak baditu ere, aditzak sortzeko ez du halako ahalmenik. Horrexegatik, hain zuzen ere, darabiltza maizago aditzak itzultzeko lexikoak ez diren baliabideak (§ 2.2.1.2.).

— Ildo beretik, ez dira zokoratzekoak eransten dituen adibide “bide-proposatzaile edo irtenbide-iradokitzaileak” (ZHZ: ix). Esate baterako, *desaprobar* aditza *ez onartu* itzultzen du bigarren adieran, baina ondo-ondoan dakarren adibideak erabiltzaileari adierazten dio nola erabiltzeko gomendatzen dion: *sus padres desaprueban esa relación, gurasoek ez dute harreman hori onartzen* (**gurasoek ez onartzen dute modukorik egin ez dezan?*).

Itzultzeko modu honek sorrarazten duen galdea da ea hiztegi-gintzaren ikuspegitik aho batez onartzen ote den kategoria lexiko baten ordainez kategoria sintagmatiko bat ematea. Ez dirudi, baina, askotan gaztelania eta euskararen arteko itzulpenetan beste aukerarik dagoenik.

— Arestiko guztiarekin batean dator erdal aurrizkiaren adiera-ñabardurak aztertu, bereizi eta itzuli beharra. Erakutsi dugun bezala, badaude adiera eta/edo ñabardura bat baino gehiagoko aurrizkiak. Nabarmenenak aipatzearren, DES-, SUPER-/SOBRE-, SUB-, RE- ekarri behar dira; adiera-ñabarduren araberako itzulpena eman die, eta, ildo beretik, erdal hiztegi-sarrera polisemikoa bada itzulpenak ere egokitu dizkio.

— Ekarri dugun guztiak garamatza ondorioztatzera *Zehazkik* hitzaurrean (ZHZ: ix) salatzen dituen “itzulpen klonikoak” egiteko arriskuari iskin egin nahi izan diola. Era berean, mailegatzea baztertzen ez badu ere (§ 2.1.1., § 2.1.2. lekuko), ahalegintzen da beste irtenbide batzuk (ere) eskaintzen eta, ahal dela (baina ez beti, ik. ANTI-dunen hiztegi-sarrerak), mailegua ez du lehen aukeran ematen. Ahalegin horrek, hala

ere, ez darama ez kategoria, ez esanahia bortxatzera. Ez du mailegutza bultzatzen (Amuriza 1974ren beste aldean), ez esanahia gehiegi lausotzen, Mugica 1964k batzuetan egin bezala,⁶² baina errazkerian ez erortzearren ez du euskara ere behartzen (Mujika 1978k behin baino gehiagotan egin bezala).

3.3. Ortografiaz

Idazkera erabat normalizatuta ez duen hizkuntza baten zantzuak ikusten dira hiztegi honetan ere. Hona sumatu ditugun batzuk.⁶³

	Adjektiboak	Izenak
Bereiz	lau urteko, ez normal, patu gaiztoko	lau hilabeteko, ez agertze
Marratxo lotuta	lau-kolore, ez-zuzen	lau-aldeko, ez-existentzia, supereroale
Batuta	lauoineko, lauoin dun, ezkonformista, zorigaiztoko	laurteko, ezordu, supergizon

— Aurrizkia eta oinarria marratxo bidez lotuta idazten ditu batzuetan: EZ-, SUPER-. Aurrizkiak badira, zergatik ez idatzi dena batean, DES- eta BER- aurrizkiak bezala?

— Bahuvríhi motako elkartuentzako idaztaraua da dena batean idaztea (<http://www.euskaltzaindia.net/dok/arauak/Araua_0025.pdf>). ZHZk ez du beti betetzen.

— Hitz batzuen grafian sumatzen da gaztelaniaren ereduari ez baina etimozalea-goia den frantsesari eta ingelesari jarraitzeko nahia: hendekasilabo, pseudo-.

4. Azkena

Euskal lexikoak hamaika auzi ditu azter-, deskriba- eta azalkizun. Lan honetan (eta honen aurrekarietan) erabili dugun bibliografiak agerian uzten du erdal aurrizkiak euskarara nola itzuli aspaldi samarretik izan dela euskalari eta hiztegi gile askoren kezka bidea. Gu hemen saiatu gara sistematizatzen itzal handiko euskal hiztegi gile baten gai honetan proposatua.

Euskal aurrizkien urriak eta bi hizkuntzen arteko simetria faltak bultzatu ditu ikertzaile-lexikografoak euskararen ahalmenetan, lexikoan (eta sintaxian), arakatzera. Oyharçabalek ere, bidenabar bada ere, gai honekin egin zuen topo, -KOR atzizkia ikertzen ari zela (2003).

Espero dugu lan honek Beñat Oyharçabali gure zorion eta esker ona adierazteko ez ezik, euskal lexiko-sorkuntzan argibide pittin bat emateko ere balio izatea.

⁶² *microbio xomorro; autócrata autokrata, ni-nagusi*, eta beste.

⁶³ Halako grafia-auziak berariaz jorratzen dituzte eta proposamenak egin Alberdi, García eta Ugarburuk, Zuzenbideko termino batzuk aztergai dituztela (1997).

5. Bibliografía

- Alberdi, J., J. García & I. Ugarteburu, 1997, «Erdal hitz bakarra: euskal hitz bakarra» jokamolde mimetikoa euskal terminologian», in *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*, Donostia, UZEI/HAEE, 307-340.
- , — & —, 2000, «X “gabe” tankerako hitz elkartuak», *ASJU* 34:1, 5-64.
- Amuriza, X., 1974, «Euskal aurrizkiak», *Euskera* 19, 9-104.
- Azkarate, M., 1990, *Hitz elkartuak euskaraz*, Euskal Filologia, 3, Donostia, Deustuko Unibertsitatea.
- , 1992, «Larramendiren hitz-eraketa», in J. Lakarra (arg.), *Manuel Larramendi, Hirugarren Mendeurrena (1690-1990)*, Andoain, Andoaingo Udala, 207-219.
- , 1993, «-garri eta -kor atzizkien erabileraz», *Berba* 10.
- & P. Altuna, 1992, «-ko, -dun atzizkiez», in *Iker* 6 *Luis Villasanteri omenaldia*, Bilbo, Euskaltzaindia, 91-112.
- Azkue, R. M., 1923-25, *Morfología vasca* (1969, Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca).
- Bosque, I. & V. Demonte (arg.), 1999, *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, Real Academia Española / Espasa Calpe. [GDLE].
- Contreras, J. M. & A. Suñer, 2004, «Los procesos de lexicalización», in Pérez Gaztelu, Zabala & Gràcia (arg.), 47-107.
- Euskaltzaindia, 1991, *Hitz-elkarketa*/3, Bilbo, Euskaltzaindia. [HE/3].
- , 1992, *Hitz-elkarketa*/4. *Hitz elkartuen osaera eta idazkera*, Bilbo, Euskaltzaindia. [HE/4].
- , 1993, *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus bakuna*, Bilbo, Euskaltzaindia. [EGLPB].
- Gràcia, L., M. T. Cabré, S. Varela, M. Azkarate et al., 2000, *Configuración morfológica y estructura argumental: léxico y diccionario. Resultados del proyecto de investigación DGICYT. PB93-0546-C04*, Bilbo, EHU. [CMEA].
- Irazola, J. M., 1985, *Hitz konposatuak, aurrizkibidea, atzizkibidea eta ariketak*, Bilbo, Hizkuntza Eskola Ofiziala.
- Irigoyen, A., 1989, «Ez ukatzailea euskal tradizioaren bidetik noiz ta nola», *Euskera* 34, 241-245.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire basque (Navarro-labourdin littéraire)* [1962²]. Bayonne, Des «Amis du Musée Basque» et «Ikas»; 1979, Donostia, Elkar].
- Michelena, L., 1961, *Fonética histórica vasca*, San Sebastián, Diputación de Guipúzcoa (1977, 1985). [FHV].
- Mitxelena, K., 1968a, «Euskararen batasun bideak» (= «Ortografia»), *Euskera* 12, 203-269 [MIH, 95-116; SHLV, 972-983; MEIG VII, 135-153].
- , 1968b, «Linguistika berriaren berri onak», *Jakin* 1968-1 ilbeltza-otsaila, 7-14 [MIH, 191-199; MEIG VI, 89-96].
- , 1972, *Zenbait hitzaldi*, [J. A. Letamendia (itz.)], Bilbo, Etor [1990, Euskal editoreen elkartea, Klasikoak 36, Donostia].
- & I. Sarasola, 1987-2005, *Orotariko euskal hiztegia*, Bilbo, Euskaltzaindia. [OEH].
- Mugica, P., 1964, *Diccionario castellano-vasco* [1989⁶, Bilbao, Mensajero].
- Mujika, L. M., 1978, *La prefijación, clave del euskara técnico y urbano*, Donostia, Ediciones Vascas.
- Odrozola, J. C., 2004, «Estructuras con gabe “sin” en vasco», in Pérez Gaztelu, Zabala & Gràcia (arg.), 355-386.
- Oyharçabal, B., 2003, «kor atzizkiaz», in *Iker* 14 *Piarres Lafitteren jaiotzaren mendeurrena dela-eta (1901-1985)*, Bilbo, Euskaltzaindia, 357-383.

- Pérez Gaztelu, E., 1995a, *Koldo Mitxelena Elissalt, egitasmoa eta egitatea*, Errenteria, Errenteriako Udala.
- , 1995b, «Aurrekoz atzera? (I)», «Orri debozinezkoa», *Euskaldunon Egunkaria*, 1995/04/21, 26.
- , 1995c, «Aurrekoz atzera? (II)», *Euskaldunon Egunkaria*, 1995/04/28, 26.
- , 1998, «Ezikasiak ikasi, ikasiak desikasi?», in Túrrez, I., A. Arejita & C. Isasi (arg.), *Studia Philologica in honorem Alfonso Irigoien*, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 175-205.
- , 2002, «Aldi, bide, kide, erdi-atzizkiak?», in Artiagoitia, X., P. Goenaga & J. Lakarra (arg.), *Erramu Boneta. Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk, ASJU-ren Gehigarriak*, Bilbo-Donostia, 525-536.
- , 2004, «Fronteras entre la sufijación y la composición: algunos casos del vasco (*alde, aldi, bide, kide, zain, zale*)», in Pérez Gaztelu, Zabala & Gràcia (arg.), 165-238.
- , 2009 (moldiztegian), «Erdal aurritzien irtenbideak Zehazki hiztegian (I)», *Koldo Mitxelena katedraren II. Biltzarra*.
- , I. Zabala & L. Gràcia (arg.), 2004, *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, Donostia, Deustuko Unibertsitatea.
- Sarasola, I., 1989, «Euskal hitzez», *Euskera* 34, 405-419.
- , 1997, *Euskal Hiztegia*, Donostia: Kutxa [2007², Donostia, Elkar]. [EH].
- , 2005, *Zehazki. Gaztelania-euskara hiztegia*, Irun, Alberdania. [ZHZ].
- Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, 22. edizioa (CD-ROM edizioa). [DRAE].
- Serrano-Dolader, D., 1999, «La derivación verbal y la parasíntesis», in *GDLE* § 72.
- Varela, S. & J. Martín, 1999, «La prefijación», in *GDLE* § 76.
- Villasante, L., 1974, *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oñate, Edit. Franciscana Aranzazu.
- Zabala, I. & J. C. Odriozola, 2004, «Los complejos posposicionales en vasco», in Pérez Gaztelu, Zabala & Gràcia (arg.), 281-315.

HB: Hiztegi Batua. <<http://www.euskaltzaindia.net>>.

EPG: Ereduzko Prosa Gaur. <<http://www.hiztegia.net>>.

ON THE POLYSEMY OF THE SUFFIX *-KE* IN THE HISTORY OF NORTHERN BASQUE

Georges Rebuschi

(Sorbonne-Nouvelle & Centre Nationale de la Recherche Scientifique, UMR 7107)

Abstract

The various semantic values of the suffix -ke in Northern Basque are shown to depend, in the analytic conjugations, (a) on the type of verbal complex - aspectually marked participles plus the auxiliaries izan/°edun vs. aspectually unmarked radicals plus the auxiliaries °edin/°ezan (the synthetic conjugation is ambiguous, since it neutralizes this opposition), and (b) on the “tense” of the inflected auxiliaries (present/past/hypothetical). Depending on the context, three epistemic values can thus be computed: equi-possibility, probability, and prediction — hence a specialized interpretation as an ulteriority marker, i.e. a future tense marker when used with a verb in the present tense. This future value is shown not to have been limited to the Souletin dialect, and to have enabled 16th century Basque to have an analytical “future in the future”. Finally, a pragmatic value, the strong commitment of the speaker, will also be identified.

1. Introduction*

If Azkue’s (1923-25: § 762-B) description of the morpheme *-ke* as: “característica del modo potencial” is correct as far as the Southern dialects are concerned, the situation is much more complex in the Northern dialects. To wit:

Il est impossible de faire entrer dans une formule simple et brève toutes les significations que peut avoir le suffixe *-ke*. Elles ne sont d’ailleurs pas les mêmes dans tous les dialectes ni à toutes les époques. Elles relèvent du discours. (Lafon [1970] 1999: 491).

In this paper, I will try to be more systematic, and show that many shades of meaning of this affix can be computed from the verbal morphology it is a part of. But I will also show that other uses can be given a more specific interpretation than Lafon’s mere allusion to “speech” or “discourse”.

The first part of the paper consists in an overview of NB (Northern Basque)¹ conjugation, and will progressively introduce the various uses of *-ke*, in particular

---

* I’m very happy to dedicate this short paper to my friend Beñat, with whom I’ve exchanged ideas on Basque grammar — and many other topics — for nearly three decades. I am sure that, had he had the necessary space, in Oyharçabal (2003), to deal with the future perfect in *-ke* and the “future in the future” described below, he would have done a far better job than me.

¹ The following abbreviations will be used.

a) Dialects: *B-N*, *behe-nafarrera* (French *bas-navarrais*); *Lap.*, *lapurtera* (French *labourdin*); *NL*, *na-far-lapurtera* (French *navarro-labourdin*); *Zub.*, *zuberera* (French *souletin*).

(i) in some conditional tenses (and sentences), and (ii) in the aoristic conjugations. In the second part (starting with §7), the use of *-ke* as a future morpheme will be examined: contrary to the received view, it will be shown that this value was not limited to the easternmost Souletin dialect (*Zub.*), until at least the middle of the 20th century. Moreover, this futural value of *-ke* in the analytic conjugation (yielding in particular a “past in the future”, and a “double future”) will be described in detail. Finally, a specific pragmatic content will be attributed to Lafon’s intuition that some occurrences of *-ke* really had to do with “discourse”.

2. The synthetic conjugation

As is well-known, only a handful of verbs (Lafitte’s [1962]; ‘strong verbs’) can be directly inflected for tense and agreement — the ‘synthetic conjugation’. The basic distinction is between a present tense form which anchors the event referred to in the present time, and another. (Using Reichenbach’s [1947]; vocabulary, unfortunately devoid of any aspectual considerations, the present tense corresponds to the identification of S, the *Speech point*, R, the *Reference point*, and E, the *Event point*). Consider the unaccusative verb *joan* ‘go/gone’.² There are present (continuous) forms like *n.oa* ‘I’m going’ and *h.oa* ‘you’re going’ (where the initial *n-* and *h-* refer to an absolutive argument, 1st and 2nd p. singular, respectively, cf. the personal pronouns *ni* ‘I’ and *hi* ‘thou/you [familiar]’) and another (abstract) type of form, inattested as such if no affix is added: ^o*n.ind.oa* / ^o*h.ind.oa*.³ Such forms become “real” once a past tense morpheme (*-(e)n*) or an epistemic one (*-ke*) is suffixed to them: *nindoa.n* ‘I was going’, *nindoa.ke* ‘I could/would go/be going’ (conditional), *ba.nindoa* ‘if I went/were going’.

Basically, the forms derived from ^o*nind.oa* and the like therefore denote a break between the world *hic et nunc* in which the speaker and the hearer(s) are located, and the world (or states and processes therein) referred to: this latter world may be either located in the past, or be purely hypothetical, even fictitious or counter-factual. Moreover, when the absolutive argument is 3rd person, there is a subdivision in the morphology of the finite verb. Thus, the prefix is *z-* in the past tense: *z.oa.n* ‘he was going’, but *l-* otherwise: *ba.l.oa* ‘if he went’, *l.oa.ke* ‘he would go’.

Importantly, the suffix *-ke* can also be suffixed to a present tense form: *n.oa.ke* ‘I can go’ in ‘common Basque’, but ‘I will go’ in *Souletin/zuberera* — and, as we shall see, in other northern dialects until a not too forlorn past.

Izan ‘be’ is a strong verb; note, among its many irregularities, that the epistemic suffix mentioned above in fact never occurs as *-ke*: it has two allomorphs uniquely used with this verb — a long one, *-teke*, and its shortened variant *-te*, as illustrated by *n(a).iz* ‘I am’, *n(a).iza.te(ke)* ‘I can be’ / ‘I will be’ (see Lafon 1970, 1972).

b) The references to the Bible will be given as is customary. LV stands for Latin Vulgate, KJV is for the King James Version, and CDR for Chalonnier’s revision of the Catholic (hence, translated from the LV) Douay-Rheims translation. Finally, *Imit.* refers to Thomas a Kempis’ *De imitatione Christi* (early 15th century), which has also been translated many times into Basque.

² The perfective participle is also the citation and dictionary form of Basque verbs.

³ The symbol “^o” will precede diachronically reconstructed, and/or synchronically abstract forms, so as to avoid any confusion with ungrammatical forms and expressions.

Turning to transitive verbs, they follow the same distinctions. (i) In the present tense, the active or ergative argument is always cross-referenced by a suffix, e.g. *na₁.kar.(t)zu₂* ‘you₂’re carrying me₁’ (dictionary form: *ekarri*). The same pattern can be observed in the other ‘tenses’, if the absolutive argument is 1 ou 2 p. (sg. or plural): *ninde₁.kar.(t)zu₂.n* ‘you₂ were carrying me₁’, *ninde.kar.ke.zu* ‘you would carry me’. But when the absolutive argument is 3rd p., and the ergative one, 1st or 2nd p., the latter is cross-referenced by a prefix, and no absolutive affix appears:⁴ *ne₂.karr.en* ‘I₂ was carrying (it)’; *ne.kar.ke* ‘I would/could carry (it)’. This phenomenon, which has come to be known as ‘ergative displacement’, provides additional morphological evidence in favour of a primary split between the present forms on the one hand, and past or fictitious/hypothetical forms on the other (compare the temporal and modal values of the English preterite and the French *imparfait*).

3. The first analytic conjugation: Aspectually specified compound tenses

The strong verbs just mentioned may, and the weak verbs must, have recourse to compound ‘tenses’, also known as ‘analytic tenses’.⁵ The basic facts are these: (a) the lexical verb is realized by a participial form, followed by an inflected auxiliary; (b) there are three aspectual participles: perfective (ending in *-tu*, *-n*, *-i*, $\emptyset$), imperfective/iterative (*-ten*, *-tzen*), and prospective (derived from the perfective forms by the addition of *-ko* or *-(r)en*); (c) the distinctions described in §2 concerning the synthetic conjugation of the strong verbs carry over to the auxiliaries.

The three participles can be combined with any inflected form of the auxiliaries which they select — or which select them — with only one fundamental constraint: unaccusative verbs are only associated with *izan* ‘be’; as for transitive participles, they are normally associated with *°edun* ‘have’,⁶ unless a valency reduction (yielding a medio-passive meaning) has taken place, in which case the auxiliary is again *izan* ‘be’.⁷

Some of the combinations — typically those with the auxiliary in the present tense *sans plus* need no special comments:

- (1) a imperfective + present
ja.ten d.u ‘he eats/is eating (it),’ lit. ‘eaing he-has(it)’

⁴ Although absolutive number remains explicitly marked — to wit: *d₁.u.t₂* ‘I₂ have it₁’ / *d₁.it_{pl.}.u.t₂* ‘I₂ have them₁’, but *n₂.u.en* ‘I₂ had it’ / *n₂.it_{pl.}.u.en* ‘I₂ had them’.

⁵ In order to avoid confusion, I will depart from Lafitte’s expression (*conjugaison périphrastique*) and follow the clearer distinction made by Oyharçabal (2003) and Ortiz de Urbina (2003): some periphrastic expressions proper will illustrated in the Appendix.

⁶ It so happens that the perfective and citation form of Basque ‘have’ is *ukan* in the eastern varieties (*BN* and *Zub.*), but homophonous with the perfective form of ‘be’, *izan*, in the westernmost dialect of Northern Basque (*Lap.*), as well as in the Southern dialects. Using the reconstructed form *°edun* has become the rule.

⁷ De Rijk (1985) is probably the first Bascologist who explicitly noticed that it is impossible to use the synthetic forms of transitive verbs and to simultaneously delete reference to the agent. Thus, *dakar* is necessarily ‘he’s carrying (it)’, with a zero ergative suffix, never ‘he is (being) carried’ whereas *ekar.tzen d₁.a* ‘it₁ is carried/brought’ is the natural agentless version of, say, *ekar.tzen d₁.u.te₂* ‘they₂ carry/bring it₁’. Moreover, it is impossible not to make reference to the existence of a (possibly irrelevant or unknown) object or patient, whence the brackets around the *it*’s in the translations of the examples (1a-c) below.

- b perfective + present
ja.n d.u 'he has eaten (it)', lit. 'eaten he-has(it)'
 c prospective + present
ja.nen d.u 'he'll eat (it)', lit. 'to-eat⁸ he-has(it)'⁹

When the auxiliary is [-present], some cases are semantically more delicate.

- (2) a imperfective + past
ja.ten z.u.en 'he ate/was eating (it)', lit. 'eating he-had(it)'
 b perfective + past
ja.n z.u.en 'he ate¹⁰/had eaten', lit. 'eaten he-had(it)'
 c prospective + past
ja.nen z.u.en 'he was about to eat 'it' / he would have eaten 'it'

Note, on the one hand, the ambiguity (at least from the point of view of the translation) of (2b), which can be rendered either by a purely narrative preterite, or by a pluperfect in English). On the second interpretation of (2c), see the comments that follow (5) below.

4. The suffixes *-ke* and *-ko* in the conditional tenses

In general, no distinction is made between the imperfective and the prospective participles in a suppositive protasis,¹¹ whereas the perfective participle forces a past conditional (hence necessarily counterfactual) interpretation:

- (3) a *ikus.ten / ikus.iko ba.lu* 'if he saw it (now or later)'
 b *ikus.i ba.lu* 'if he had seen it'¹²

In the apodosis, the logical consequent is typically expressed as in (4):

- (4) a *ja.nen/har.tuko lu.ke* 'he would eat/take it' [(a continuation of (3a))
 b *ja.nen /har.tuko zu.en* 'he would have eaten it' [a continuation of (3b) - recall (2c)]

⁸ "To-eat" is, I must confess, a poor gloss for the prospective participle, but I'm unable to propose anything else. In any case, there is no deontic modality "naturally" associated with this participle. In Rebuschi (1984), I suggested that the *-kol-(r)en* suffix reversed the time relation between the (Reichenbachian) Reference point (R) and the closer boundary of the process: in the case of the perfective aspect, the *right* boundary precedes R, and in the case of the prospective aspect, R precedes the *left* boundary of the process. Today, this still seems to be a reasonable description of the fact, but I'm not sure I would still maintain the sketchy "explanation" I proposed at that time.

⁹ Note, however, the neutralization of the opposition between the imperfective and prospective aspects in adjunct/adverbial clauses, with a possible evolution in the choice of the preferred form. For instance, for Mt 21,40 (Latin Vulgate *Cum ergo venerit dominus vineae*, KJV *When the lord therefore of the vineyard cometh*), AnBa 1828, Sal 1856, Irib 1860, Caz 1860, have *etor.tzen* [or: *ji.ten*] *denean*, but Harriet 1855, Dv 1859-65, Léon 1946 and the more recent translations, Ezk 1974, and EdyB, *etorr.iko denean*.

See (6d) for a fourth compound form.

¹⁰ The translation into 'ate' in (a) above must be understood as iterative or continuous; in (b), as a pure narrative past.

¹¹ Recall footnote 9 above for adjoined temporal clauses.

¹² The anteriority of the event or state referred to in the protasis (with respect to the contents of the apodosis) can be underlined by the duplication of the auxiliary — see (c) in footnote (14) for instance: *madarikatu izan banindu*, lit. 'if he had *had* cursed me', *mintzatu izan balitz*, lit. 'if he had *had* spoken'.

In (4a), *-ke* indicates prediction, somehow grammaticalizing the *then* of the *if-then* correlative couple of complex conditional sentences.

Three variants of the past conditional (4b) deserve to be mentioned. Until the 17th century, the epistemic morpheme *-ke* was usually affixed to the auxiliary root, see (5a).¹³ As for (5b), although Lafitte's grammar describes the form as usual, it has fallen out of use (see also Oyharçabal 2003), but it was well-attested until the very end of the 19th century;¹⁴ what is interesting in this particular case is the fact that the morphological quasi-symmetry <perfective *ba+l...*> (in the protasis) / <perfective *l...+ke*> (in the apodosis) has been replaced by a morphologically distinct form in the apodosis, probably owing to the intuitive semantic proximity of the future in the past (recall the first translation of (2c)).

Finally, (5c), which, to my knowledge, is rarely mentioned in Basque descriptions, is attested in (mainly, but not only) in the *Zub.* translations provided in Aurrekoetxea & Videgain (2004) (see the Appendix).¹⁵

- (5) a *ja.nen / har.tuko zu.ke.en* 'he would have eaten / taken it'
 b *jan / hartu l.u.ke* (*id.*)
 c *jan / hartu zu.ke.en* (*id.*)

In any case, both (4a) and (5a) point towards two distinct ways of referring to 'ulteriority': the prospective participles *ja.nen* and *har.tuko* indicate temporal poste-

¹³ (5a) is also the standardized construction recommended by the Basque Academy (*Euskaltzaindia*).

¹⁴ To wit, consider the alternation between the *Zub.* and *Lap.* translations of Ps 54/55,12-13: Archü (1862) first uses the structure (4b), and next the one illustrated by (5b), whereas Duvoisin (1859-65) reverses his choices:

- (a) LV-54,13 Quoniam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique. Et si is qui oderat me super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. / CDR-54/55,13 For if my enemy had reviled me, I would verily have borne with it. And if he that hated me had spoken great things against me, I would perhaps have hidden myself from him.
 (b) Arch-54,12 Ene etsaiak gaitzetsitü banündü, *enizün* hitzik ere erra.*nen*. 13 Eta hügüntzen nündienak nitzaz gaizki handi erran balü, behar bada *gorde nündükeüzün* harenganik. [*gorde* 'keep, kept' has a phonetically null perfective ending].
 (c) Dv-54,13 Ezen baldin ene etsaiak madarikatu izan banindu, *jasan nukeen* segurki. Eta gaitzirizkotan nindaukana, ene kontra goraki mintzatu izan balitz, *gordeko nintzen* eiki haren ganik.

See also the Appendix.

¹⁵ Lafitte (1962: § 720) does not mention the use of this compound tense as a past (counterfactual) conditional, and in the table that follows his § 639, *galdu zateken* is only translated by "il devait s'être perdu" — i.e. it is understood as a past tense associated with the expression of the epistemic modality of (fairly strong) probability. Likewise, Ithurry (1895: 381) only translates *ukhan zukeen* by "il l'avait probablement eu". In Gêze (1873), a book devoted to *zuberuera*, the combination is not even mentioned. See, however, Bonaparte's ([1869] 1991: 192-196) "Conditionnel passé parfait" (tense No 34), Gavel & Lacombe's (1937: 57) "conditionnel parfait antérieur" and Lafon's ([1951], 1999: 306-307) "conditionnel passé, 2e forme". In the footnote 7 to his "Septième tableau préliminaire — Temps dits composés", concerning the forms *erori zatekian* (and *ikhusi zükian*), Bonaparte writes: "[...] le futur passé et le futur passé absolu y [i.e. in *Zub.*] sont moins employés que le passé parfait et le passé antérieur absolu du conditionnel: *erori zatekian*, *eroririk izan zatekian* [sont employés] plutôt que *eroriko zen*, *eroririk izanen zen*."

riority with respect to the reference point R provided implicitly or explicitly by the protasis,¹⁶ whereas *-ke* in the auxiliary marks a special type of assertion, expressing a logical prediction made by the speaker (prediction, and the expression of (high) probability, although intuitively very proximate, are distinct psychological attitudes, even if formal semanticists almost never consider prediction as a special subtype of modality). We shall see another association of the prospective ending on the lexical verb and the affixation of *-ke* on the auxiliary in section 11.

5. The second analytic conjugation and the aoristic (defective) auxiliaries

Let us now consider two defective verbs, which can only be used as (inflected) auxiliaries in certain compound tenses, and whose reconstructed forms are °*edin* (used with unaccusative verbs, root *-a(d)i-*) and °*ezan* (with unergative and transitive verbs, root *-eza-*).¹⁷ They will be noted AUX₂ below. A specific property of these pure auxiliaries is that they do not combine with any of the aspectually marked participles, but with the radical of the lexical verbs.¹⁸

Sticking to the unmarked present tense for the time being, and choosing verbs in which the radical is distinct from the perfective participle, we thus do not only have three distinct analytic combinations (as suggested by (1) above), but four:

- (6) a *ekar.tzen du* 'he brings it', lit. 'carrying he-has-it'
 b *ekarr.i du* 'he has brought it', lit. 'carried he-has-it'
 c *ekarr.iko du* 'he'll bring it', lit. 'to-carry he-has-it'
 d *ekar °deza*¹⁹

Here again appears the symbol °, and no translation can be directly provided. This is because, like the forms of the °*nindoa* type, but now even in the present tense, an affix is compulsory for an AUX₂ to be licit — and the verb complex to be interpretable.

Until the end of the 17th century,²⁰ at least in the easternmost varieties of Northern Basque, the past suffix *-(e)n* (with *z-* replacing the present tense prefix *d-* of °*deza* above) was sufficient to license the forms, cf.:

¹⁶ Hence a “future tense” when the auxiliary is in the present tense, i.e. when Speech Time and the Reference Point either coincide, or belong to the (subjectively defined) same time interval — but a “future in the past” when it is in the past tense.

¹⁷ Lafitte (1962), who used *ukan* for “have” in his conjugation tables, unfortunately labelled this auxiliary *izan*, although it has nothing to do with “be”. There is, by the way, a third defective auxiliary, *iron*, an inherently potential variant of (transitive) °*ezan*, which I’m leaving out here, because the affixation of *-ke* to it seems to have been merely pleonastic.

¹⁸ For the strong verbs, one must distinguish between the radicals, which often have a vowel prefix that drops in inflected forms, and the roots proper, which are devoid of that prefix. Thus *etorri* and *ekarri* are the perfective participles of “come” and “bring”, *etor-* and *ekar-* their radicals, and *-tor-* and *-kar-* their roots.

¹⁹ Ithurry (1895: 58) already listed *dadi* and *deza* among a list of strong verbs in the present tense.

²⁰ As is well-known to Bascologists, Leizarraga’s (1571) *New Testament* is replete with such aoristic past forms, which were the unmarked narrative past tense in that text.

- (7) a Aingerua [...] Nazarete hirira *ethor ze.di.n.* (Oy. 1657-64, XX: 25-28)²¹
 angel-SG Nazareth town-to $\sqrt{\text{come AUX}_2\text{-PAST}}$
 ‘The angel came to the town of Nazareth.’
- b *Inhardets ze.za.n* hitz hotan: ... (id., XX: 43)
 $\sqrt{\text{answer AUX}_2\text{-PAST word these-in}}$
 ‘She replied with these words: ...’

The affixes that bridge the gap between the speech situation and the event or state referred to (which gap I suggested was conveyed by the *°nindoa* type paradigms), and those that licence the aoristic combinations are partly distinct. Besides the case of the past tense suffix, which has just been dealt with, two more morphemes belong to both lists: hypothetical *ba-* ‘if’ and its consequent counterpart *-ke* in the two conditional paradigms (*ikus ba.l.eza*, *har l.eza.ke* ‘if he saw it, he’d take it’).²²

With the prefixes *d-* and *z-*, i.e. when the meaning is really temporal, *-ke* always yields a potential interpretation: *ekar d.eza.ke* ‘he can bring it’, *eror d.ai.te(ke)* ‘he can fall down’ (*eror.i*, ‘fall(en)’), whereas it does not normally do with the non aoristic forms: *ekarr.i du.ke* and *ekar.tzen du.ke* today have a pure (epistemic) value of probability (superior to equi-possibility): ‘he must have brought it’, ‘he probably brings it’ (but see below for another semantic value of *-ke* in non-aoristic conjugations).

Finally, the complementizers *-(e)n* and *-(e)la* help form various subjunctives, see (8b) below for instance for the former one.

6. On the opposition between the synthetic and the analytic conjugations

A quite lucid description is provided by Oyharçabal (2003: 251-2):

For those few verbs which possess synthetic forms, the synthetic present expresses continuous aspect, whereas the analytical present has a habitual meaning; e.g. *nator* ‘I’m coming’, *nago* ‘I am / stay’ vs. *etortzen naiz* ‘I come’, *egoten naiz* ‘I usually am/stay’.²³

But the author immediately adds that “this distinction is not always made” in the Eastern [i.e. Northern] dialects, in which “synthetic forms tend to be used only as stylistic variants of the corresponding analytical present forms.” The reason seems

²¹ Oyhenart wrote in the Low Navarrese subdialect of the *Pays de Mixe* (*Amikuzera* in Basque), which is very proximate to (northern) Souletin (see Camino 2004); now, as far as the verbal morphology is concerned, these dialects are far more conservative or “archaic” than the western varieties of Northern Basque: for instance, there is no aoristic past in Axular’s *Gero* (1643), the great classical Labourdin book.

²² For some speakers, there is an additional potential nuance introduced here — perhaps under the influence of the Southern dialects and the Basque Academy’s prescriptions.

²³ Let me add that *izan* itself could be used in the imperfective aspect with an explicit iterative value when, for instance, used in the periphrastic passive (in which the perfect participle agrees in number with the promoted subject NP/DP in *NL*), as in (a) or as the lexical verb “have”, as in (b):

- (a) Zuek baino altxatuagoak izaten dire zeruko erresuman. (Lar. 1777, ch. 41)
 ‘They are praised higher than you in the kingdom of heaven.’
- (b) Guziek bardin grazia izaiten dute? (Dih. 1892, ‘Sacramenduak’)
 ‘Do they all have (=get) the same grace?’

clear: given that the synthetic forms are morphologically simpler, they are unmarked — whence also their use in stage directions for example (Rebuschi [1982] 1997).

As for the weak verbs, although there does exist a specific imperfective or continuous periphrasis,²⁴ Oyharçabal (*ibid.*) also notes that (depending on the context or the situation), their participles in *-t(z)en* can be used with an imperfective, rather than iterative, interpretation.

More important is the fact that in some contexts (typically in embedded clauses), the synthetic conjugation is also ambiguous from the point of view of the opposition between the imperfective value and the aoristic one; thus *datorr.en*, in which the *-en* suffix is a complementizer, has two analytic counterparts:²⁵

- (8) a *Ez dakit [nor etortzen d.en].*
 NEG I-know who come-IMP AUX-*en*
 'I wonder who comes.' [embedded question]
- (b) *Nahi dut [etor dadi.(e)n].*
 want AUX $\sqrt{\text{come}}$ AUX₂-*en*
 'I want him to come', lit. '... that he come' [governed subjunctive]

An example that illustrates the long-standing alternation between the synthetic and the analytic conjugations in the subjunctive mood is provided in (9):

- (9) Mk 14,12
 LV - Quo vis eamus et paremus tibi ut manduces pascha?/ KJV - Where wilt thou that we go and prepare that thou mayest eat the passover?
 a Hnd (1740: *Lap.*) - Norat nahi duzu **goazen** eta prepara diezazugun...
 b Dv (1859-65: *Lap.*) - Norat nahi duzu **goan gaitezen** behar denaren zuri aphaintzera...
 c Léon (1946: *B-N*) - Norat nahi duzu **goazen**...²⁶

²⁴ With the adjective *ari* 'busy' (Trask 1995). What shows that the lexical verb which precedes *ari*, and ends in *-t(z)en* is not an imperfective participle, but a nominalised form, is the fact that the direct object either must (in Souletin) or may (in the other northern dialects) be in the genitive case, rather than the zero/absolute (see also Mounole 2008).

A lesser noted explicitly progressive or continuous periphrasis consists in using *izan* 'be' (rather than *egon* 'be/stay') as a main verb, also governing a nominalized form in *-t(z)en*. Here are two examples:

- (i) *Egun batez nangoela zuhaintze baten itzalbian neure oren.en_a erraiten nintzala_g...*
 'One day as I was [=sat/lay] in the shade of a tree, ([and] as I was) saying_g my prayers_a[GEN]...'
 (Tartas 1666: *Irakurtzailiari*)
- (ii) *Nuiz nizateke zu.re ikhusten?*
 when I-shall-be you-GEN seeing
Quando stabo ad videndum te? / 'When shall I stand beholding you?'

²⁵ This was already true in the 16th century: see Lafon (1944: vol. 1, 162-163). The same ambiguity arises with another C° suffix, *-(e)la*, governed by verbs of saying. For instance, *datorrr.ela* corresponds either to (*Erraiten dute*) *etor dadi.la* 'They say [=order] that he (must) come' (subjunctive) or to (*Erraiten dute*) *etor.tzen d.ela* 'They say [=report] that he comes'.

²⁶ In (9a,c), the initial *g-* of *goazen* indicates a 1st p. plural absolutive argument. On the other hand, in (9b), the initial *g-* of *goan* is the radical prefix of the typical *Lap.* form of '(to) go' — in other dialects, the prefix is *j-*. Consequently, the initial *g-* of the AUX₂ *gaitezen* in (9b) is simply (a part of) the absolutive prefix *g(a)-*.

7. The suffix *-ke* as a ‘future’ morpheme in the synthetic conjugation

Up to now, we have already seen that the modal suffix *-ke* has several readings: first, suffixed to the aoristic auxiliaries in the present and past tenses —and consequently also sometimes in the synthetic conjugation— it contributes to a merely potential interpretation of the verb complex; second, when it is attached to any inflected form in *-l-*, it marks the logical consequence expressed by the apodosis in a complex conditional sentence; third, in the other cases, it ‘normally’ expresses probability in today’s *NL*.

It is also well-known that in the Souletin dialect, it can form a ‘synthetic’ (in fact, agglutinative, but definitely not analytic) future tense (Archu 1862, Gèze 1873, Gavel & Lacombe 1937, Coyos 1999: 241) if it is suffixed to an inflected form in a non-aoristic present.

But it is less generally known that the same fact was also true of the other northern dialects, even fairly recently.²⁷

Here are two illustrations with ‘have’ as a lexical verb.²⁸

(10) *Imit* 3,4,1

Non curabis de vanis hominum verbis. ‘You will not care for men’s vain words.’

a Inch (1883: *Zub.*) - *Eztükezu* axolik jenten gaizki erranez.²⁹

b Hst (1896: *Lab.*) - Gizonen elhe hutsalez zer axola *dukezu*?

c Léon (1929: *B-N*) - Jendeen solas alferrez ez *dukezu* axolarik.

(11) *Mt* 6,1

LV - Alioquin mercedem non habetis apud Patrem vestrum...

KJV - Otherwise ye have no reward of your Father... / CDR - Otherwise you shall not have a reward of your Father who is in heaven.

a Dv (1859-65: *Lap.*) - saririk ez *dukezue* zuen Aita zeruetan denaren baita[tik].

b Léon (1946: *B-N*) - saririk ez *dukezue* zuen Aita zerukoaren ganik.

²⁷ Ithurry (1895: 59) only translates *dagoke* and *zegokeen* by “*il peut rester*” and “*il pouvait rester*” respectively. This future was however also acknowledged for the Labourdin dialect in Bonaparte (1869), but was accompanied by the following disputable qualification: “Le futur de l’indicatif, en labourdin, a une signification qui est toujours conjecturale et qui diffère de celle du futur composé.” Oyharçabal (2003) also gives one example from the end of the 19th century in which the value is clearly futural, but does not discuss its use and implications.

²⁸ The possibility of course existed with other transitive verbs. In two distinct translations of the Revelation (Apocalypse), Duvoisin thus writes:

(a) Rev/Apoc 3,3

LV - veniam ad te tamquam fur et nescies qua hora veniam ad te.

CDR - and thou shalt not know at what hour I will come to thee.

(i) Dv ‘1859-65’ [*Bible*] - ez *duzu jakinen* zein orduz ethorriko natzaitzun.

(ii) Dv (1853) - ez *dakikezu* zer mugaz ethorriko natzaitzun.

AnBa (1828) also has *ez dakikezu*. Interestingly, none of the earlier translations used this synthetic form.

²⁹ Maister (1757: *Zub.*) had an analytic future here: *Eztüzü gizonen elbe banuetzaz axolik ükhenen*. In fact, it appears that Inchauspé’s more recent text has many more examples of the “futural” *-ke* than Maister’s.

- c Ezk (1974: *N-L*) - Bertzela saririk ez *dukezue* zuen Aita zerukoaren aintzinean.³⁰

Here are now examples with two unaccusative verbs.

- (12) *Imit* 3,48,9 - Ipsi stabunt foris ejulantes. ‘They will stay out lamenting.’
Léon (1929: *B-N*)³¹ Kanpoan *baitagozke* hek orrobiaka.
- (13) Mt 6,23
LV - Si autem oculus tuus nequam fuerit, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen, quod in te est, tenebrae sunt, tenebrae quantaerunt!
CDR - ‘But if thy eye be evil thy whole body shall be darksome. If then the light that is in thee, be darkness: the darkness itself how great shall it be!’
a Lç (1571)³² - Baina baldin hire begia gaixto bada hire gorputz guzia ilhun *da.te.k*: beraz baldin hitan den argia ilhunbe bada, ilhunbe hura zein handi *date*?³³
b Dv (1859-65: *Lab.*) - Aitzitik zure begia gaitza *badaite*, beltza *daite* zure gorputz guzia. Baldin beraz zure baithan den argia ilhunbea [*ba*]*daite*, ilhunbeak berak *zenbatekoak ez daizte*?³⁴
c Léon (1946: *B-N*) - eri balin *baduzu* aldiz begia, ilhun *dukezu*³⁵ gorputz guzia. Zutan den argia ilhunbe balin *bada* beraz, nolakoak *ditazke* ilhunbeak berak?

³⁰ I have even found examples in which only Léon (first half of the 20th century) uses *-ke* with a future value, e.g.:

- (a) Mk 16,(17-18)

LV - 17: signa autem eos qui crediderint haec sequentur... 18: serpentes tollent et si mortiferum quid biberint non eos *nocebit* super aegrotos manus inponent et bene habebunt / KJV - 17: And these signs shall follow them that believe... 18: They shall take up serpents; and if they drink any deadly thing, *it shall not hurt them*; they shall lay hands on the sick, and they shall recover.

Léon (1946) - 40 - 17: Sinesten dutenek huna zer mirakuluak eginen dituzten: ... 18 sugeak eskuetan erabiliko, eta phozoinkia iretsirik ere ez *dukete* kalterik, eskuak erien gainean emanen dituzte eta eriak sendatuko dira. [Lit. “they shall have no harm”.]

³¹ Here again (see the preceding footnote) all the other translations in Northern Basque I know of have an analytic future here, *egonen dire/dira*: Pouvreau (1669), Arambillaga (1684), Chourio (1720), Haristoy (1896) in the *Labourdin* dialect, and Maister (1757) and Inchauspé (1883) in *Souletin*.

³² It is difficult to classify Leizarraga’s language dialectwise; the translation obviously was intended to help build a Northern Basque *koinè*, and displays many Labourdin properties. However, as far as the conjugation is concerned, it definitely displays many eastern features — see the detailed discussion in Lafon (1944: I, 59-65).

³³ Leizarraga never used the familiar or “allocutive” forms (*da.te.k* here) in questions.

³⁴ Note first that the “futural” form *ba.dai.te* is also used in the two protases here — compare Lafon ([1970] 1999: 497): “Aujourd’hui même, [il] s’emploie rarement. Au lieu de dire *badoake* ‘s’il peut venir’, *har badezake* ‘s’il peut prendre’, on ajoute plutôt *ahal* ‘possible à des suppositifs ordinaires’: *Joaïten ahal bada, hartzen ahal badu.*”

Second, note that this sentence also illustrates the (purely morphological) neutralisation between the *izan* “be” and *edin* in some varieties of *Lap* and *NL* (as described in Bonaparte (1869) and Lafitte (1962), between others). This is also true of the plural form *daizte* at the end of this example, and of *ditazke* in (13c). See also e.g. (16b) and (16d) below. But, as shown by ex. (12a) and (c), this was neither the case in Leizarraga’s *NT*, nor in late 19th century *Zub*.

³⁵ The copula is twice translated by its bivalent variant “have” here.

Of course, one might argue that a potential “flavour” has been added to the Latin future, but in the following example, two unmarked (prospective) futures, (α) and (β), are explicitly paraphrased by a futural use of *-ke* (γ) and (δ), thereby excluding such a possibility:

(14) Etcheberry (1875, pp. 212-213: *Lap.*)³⁶

Zer ere neurritz edo izarriz bertzeak izartuko, neurtuko baitituzue _{α} , zeroniek neurtuak izanen zarete _{β} . Erran nahi baita, zenbatenaz bertzentzat urrikalmendu, miserikordia baitukezu _{γ} , hanbatenaz Jainkoa miserikordiatu ditakela _{δ} zuretzat. Lit. ‘By whatever measure you will measure or gauge _{α} the others, you will yourselves be gauged _{β} . Which means that by how much you will have _{γ} mercy or forgiveness for others, by so much will God be _{δ} merciful with you.’

Likewise, in the contexts to be presently examined, this objection does not hold either.

8. The perfective future or future perfect (*-tu + -ke*)

As could be expected, this use of *-ke* is also available with auxiliaries. This most often happens to express a “past in the future”, i.e. an accomplishment in the future, in adverbial clauses. We thus find many passages like the following:

(15) Rev/Apoc 11,7

LV Et cum finierint testimonium suum, bestia... faciet adversum eos bellum / CDR And when they shall have finished their testimony, the beast shall make war against them...

- a Lç (1571) - Eta akabatu dukeitenean bere testimoniajea, bestiak gerla eginen dik haien kontra.
- b AnBa (1828: *Lap.*) - Eta beren lekhukotasunaren bihurtzen akabatu duketen ondoan, ... Abreak gerla eginen diote.
- c Dv (1859-65: *Lap.*) - Eta akhabatu duketenean beren lekhukotasuna, basabe-reak gerla emanen diote.
- d Inch (1856: *Zub.*) - Eta ürhentü dükeienian bere jakilegoa, saia güdükan ariko da hoién kontre.

(16) Rev/Apoc 20,7

LV - Et cum consummati fuerint mille anni, solvetur Satanas de carcere suo, et exhibit...

CDR - And when the thousand years shall be finished, Satan shall be loosed out of his prison and shall go forth...

- a Lç (1571) - Eta konplitu diratenean milla urtheak laxaturen date Satan bere presoindegitik.³⁷
- b Hnd (1740: *Lap.*) - Eta akhabatu ditezkenean milla urtheak, lexatua izanen da Satana eta atherako da bere presondegitik...

³⁶ Etcheberry’s book is another translation, but I have not been able to access the original text.

³⁷ On the “double future” *laxa.turen da.te* in the second clause, see §10.

- c Inch (1858: *Zub.*) - Eta *bethe diratekienian* mila urthiak, soltatürük izanen da Satan bere presuntegitik, eta elkhiren da Satan bere presoindegitik...³⁸
- d Dv (1859-65: *Lap.*) - Eta *bethe ditezkeenean* mila urtheak, presondegiko es-teka hautsiko *zaio* Satani, eta ilkhiko da...

But the future perfect also appears in the apodosis (or main clause) of a non-fictitious conditional clause; in such cases, *-ke* does double duty, since it also marks the logical consequence that follows from the preceding clause in *ba-* ‘if’ — note the very late date of ex. (17e).

(17) Mt 18,15

LV - Si te audierit, *lucratus es* fratrem tuum. / KJV - if he shall hear thee, thou hast gained thy brother. / CDR - If he shall hear thee, thou shalt gain thy brother.

- a Hnd (1740: *Lap*) - Aditzen *bazaitu*, *irabazi dukezu* zure anaia.
- b Dv (1859-65: *Lap*) - Entzuten *bazaitu*, *irabazi dukezu* zure anaia.
- c Sal (1856: *B-N*) - behatzen *bazauzu*, *irabazi dukezu* zure anaia.³⁹
- d (Léon 1946: *B-N*) - ontsa hartzen *bazitu*, zure aneia *irabazi dukezu*.
- e (Ezk 1974: *N-L*) - Entzuten *bazaitu*, zure anaia *irabazi dukezu*.

In (18) now, the first occurrence of the future perfect (α), although it appears in an embedded clause (governed by *uste duzue* ‘(do) you think’), functions as if it were in a root clause: *Zenbatez tormenta borthitzagoa merezitu duke?* ‘How much harder torment will he have deserved?’ More interesting is the duplication of the auxiliary, which marks relative anteriority, in the second occurrence (β), thereby creating a “future pluperfect”:

(18) Heb 10,29

LV - quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculca-verit...? [Nova Vulgata: quanto deteriora putatis *merebitur* supplicia...] / KJV - Of how much sorer punishment, suppose ye, shall he be thought worthy, who hath trodden under foot the Son of God...?

Lç (1571) - Zenbatez uste duzue tormenta borthitzagoa merezitu *dukeela* _{α} , Iainkoaren Semea oinen azpian ezarri *ukan dukeenak* _{β} ...?

Lit., ‘How much worse torment do you think he will have deserved _{α} , he who will “have had” trodden _{β} upon the Son of God under his feet?’⁴⁰

9. The imperfective future (*-tzen + -ke*)

The combination of a *-t(z)en* participle and an auxiliary in *-ke*, on the other hand, is much rarer. Here are some examples— the first one from a translation, the

³⁸ Here in (c), and in (d), *bet(h)e* “fill, fulfill” is a perfective participle with a zero suffix.

³⁹ The other three 19th century *NL* translations available have the same compound form: Sal. (1856), Irib (1860), *idaazi dukezu*; Caz (1860), *iazi dukezu*.

⁴⁰ Just as the duplication of the auxiliary in past /counterfactual conditional protases is natural (recall footnotes 12 and 14), such instances as this one seem to have disappeared in the 17th century. Thus, the purported “modernized translation” of Lç (1571), referred to here under the abbreviation “AnBa (1828)” never uses such complex forms.

second one from a grammar of the same *Zub.* dialect, but the third one is indisputably in the *Lap.* dialect:⁴¹

(19) Mt 21,40

LV - *Cum ergo venerit dominus vineae, quid faciet agricolis illis?* /KJV - When the lord therefore of the vineyard cometh, what will he do unto those husbandmen? / CDR - When therefore the lord of the vineyard shall come...

Inch (1856: *Zub.*) - *Jiten datekienian* mahastiaren nausia zer eginen dü mahasti-zañ haier?

(20) Arch (1868, *Zub.*: 45)⁴²

Egün batez, ikhusten *nükezünian* zure nahiküntienzat ernetürük... kontent zirate...

'One day, when you see me anxious to please you, you'll be glad'⁴³

(21) Lk 21,31

LV - Ita et vos, *cum videritis* haec fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei.

KJV - So likewise ye, when ye see these things come to pass, know ye that the kingdom of God is nigh at hand.

Hnd (1740: *Lap.*) - Hala zuek ere *ikusten dituzketzuenean* gauza horiek gerthätzen, jakizue hurbill ditekela⁴⁴ Jainkoaren Erresuma.

(19) cannot be compositionally interpreted, because the act of coming must logically precede the one referred to in the second clause. As for (20) and (21), the case is unclear, since the seeing of the speaker doing this or that need not be over for the addressee to be glad in the first case, and the seeing and the learning in the second one may also be interpreted as simultaneous.

Finally, the next example is clearly compositional (and, here again, induced by the context):

⁴¹ Gèze (1873: 197) does not make any difference between the three forms *eskentüren düit*, *eskentüko düit* and *eskentzen düiket* translated by “j’offrirai / je l’offrirai” and labelled “*futur présent*”, i.e. future with respect to the present time. But if the first and second forms are mere free variants, it is difficult to admit that the third one is grammatically on a par with them.

⁴² Archu (1862) also used this form at least once (induced by the context — the preceding clause) when translating a text originally in the present tense:

(i) Ps 62/63,10/12

LV - Rex vero lætabitur in Deo; laudabuntur omnes qui *jurant* in eo...

KJV (63,11) - But the king shall rejoice in God; every one that *swareth* by him shall glory / CDR-62/63,12 ... all they shall be praised that *swear* by him.

Ar (1862: Ps 62,10) - Errege aldiz alegeratüko düzü_a Jinkuan; laidatürük dütükezü_p haren izenian zin egiten düükienak_r oro.

Here, there is first an unmarked analytic future: *a*; next, a resultative medio-passive (the perfective participle is followed by the partitive suffix *-(r-)ik*: *ß*; finally, the verb complex *γ* is another illustration of the imperfective participle associated with an auxiliary in the future.

⁴³ The author’s own translation into French reads: “Un jour, quand vous me verrez docile à vos désirs... vous serez content...”.

⁴⁴ On the *-ke* in this verb and the like, see §11 below.

(22) Mt 24,19

LV - Vae ... *nutrientibus* in illis diebus! / KJV - And woe unto them ... that *give suck* in those days!

a Lç (1571) - Dohain-gaitz ... *eredoskiten dukeitenen*⁴⁵ egun hetan!

b Hnd (1740: *Lap.*) - Zorigaitz, ordean, ... haurrak *eredoskiten duketentzat* egun hetan.⁴⁶

10. The prospective future or “double future” (-*tuko* + *-ke*)

Cross-linguistically, the notion of “future in the future” is an interesting one — see among others the discussions in Jespersen (1924: ch. 19), Gardies (1975: 146-147) on the ‘compound tenses according to meaning’ in the Port-Royal *Grammaire*, and Arces & Blackburn (2005).

In any case, the association of a prospective participle and an auxiliary with *-ke* in a non-conditional sentence was attested from the 16th century till the 18th. However, it is only in Leizarraga (1571) that this compound tense systematically expresses ulteriority with respect to a (preliminary) event which is itself located in the future. Here are a few examples.⁴⁷ In (23), the context is clear: the first conjunct (which contains a relative clause) predicts that a time and event will happen later, and the second conjunct (introduced by *eta* ‘and’) refers to a posterior event:

(23) Mt 9,15

LV - Venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus, et tunc ieiunabunt.

KJV - but the days will come when the bridegroom shall be taken from them, AND THEN shall they fast.

⁴⁵ Note yet another allomorph of *-ke-*: *-kei-*, only attested, as far as I know, in Lç (1571) with °*edun*. Besides, re: the ending *-en* here, recall that in early Northern Basque, the genitive could convey a prolativ or destinative meaning (cf. *-ent.tzat* in (21b)).

⁴⁶ See also:

(i) Lk 9,48

LV - Quicumque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit; et, quicumque me receperit, recipit eum, qui me misit. / KJV - Whosoever shall receive this child in my name receiveth me: and whosoever shall receive me receiveth him that sent me.

Hnd (1740: *Lap.*) - Nork ere errezibituko *baidu* haur hau ene izenean, ni nauke *errezibitzen*, eta ni errezibitzen *nauenak duke errezibitzen* ni igorri nauena.

The first conjunct is particularly clear: the imperfective participle indicates the simultaneity of the two actions (that of receiving this child, located in the future, and that of receiving the speaker), a clear contribution to the intended identificational meaning of the sentence. But since the participle fulfills this function, the only way to express the future is to have recourse to *-ke*. If, admittedly, the second conjunct is less transparent (owing to the use of the imperfective, rather than prospective, participle in the free relative), both uses of *-ke* are parallel.

⁴⁷ Intriguingly, if Lafon ([1972] 1999: 517) does write: “Tandis que le futur composé [usuel] exprime un fait futur, sans autre précision, le future [‘double’ — cf. Lafon 1944, II, 69-74] à suffixe *-ke* set à exprimer soit un fait futur de date indéterminée et qui est sujet à se répéter, soit un futur qui s’accomplira intégralement et instantanément (futur non-duratif), soit un fait futur qui s’accomplira après un autre fait futur (futur que l’on pourrait appeler ultérieur)”, however, none of the examples that follow in that text (1999: 517-519) illustrate the third case, which is the one on which I naturally wish to concentrate.

Lç (1571) - Baina ethorriren *dirade*⁴⁸ egunac edekiren *baitzaie* ezkondua ETA ORDUAN barur eginen *baitukeite*.

In (24) now, there is a succession of two instances of a perfective future (α, α'), which mark the anteriority of the actions with respect to the unmarked analytic future (β), and finally a prospective future which indicates the fact that yet another action will take place later on (γ):

(24) Rev/Apoc 2,26-27

LV - 26: *Et qui vicerit, et custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, 27: et reget eas in virga ferrea...* / KJV - 26: And he that overcometh, and keepeth my works unto the end, to him will I give power over the nations. 27: And he shall rule them with a rod of iron...

Lç (1571) - 26: Ezen biktoria *ukan dukeenari*^a, eta ene obrak finerano begiratu *ditukeenari*_a, emanen *draukat*_b bothere Jentilen gainean. 27: Eta gobernaturaren *dituke*_c burdinazko zihorrez...⁴⁹

A few examples of a transparent use of the future in the future are attested until the 19th century, see (25), where, now, the imperative clause that precedes the relevant one clearly implies that a future preliminary action will have taken place:

(25) Mt 7,5

LV - (Eice *primum* trabem de oculo tuo,) et *tunc* videbis eicere festucam de oculo fratris tui. / KJV - (*First* cast out the beam out of thine own eye;) and *then* shalt thou see clearly to cast out the mote out of thy brother's eye.

Hrt (1855: *Lap.*) - Khen ezazu *lebenik* eta *orduan* ikhusiko *dukezu* nola khien dezakezun zure anaiaren begitik phitsa.

Haraneder (1740) also has quite a few prospective participles associated with a future auxiliary. In one case, his use is parallel to Leizarraga's:

(26) Rev/Apoc 10,6-7

LV - 6: et juravit... quia tempus non erit amplius: 7: sed ... cum cœperit tuba canere consummabitur mysterium Dei...

CDR - 6: And he swore ... That time shall be no longer. 7: But... when he shall begin to sound the trumpet the mystery of God shall be finished...

a Lç - 6: Eta iura zezan ... ezen gehiago denborarik eztela izanen: 7: Baina zazpigarren Aingeruaren bozeko egunetan tronpetaz ioiten hasiren *denean akabaturen datela* Iainkoaren misterioa...

⁴⁸ The reader must carefully distinguish between the present form *dira.de* "they are", 3rd p. pl., and the future form *dira.te* "they will be": *-de* is a (redundant) pluralizer, whereas *-te* is an allomorph of *-ke* and *-teke*, as mentioned above.

⁴⁹ Interestingly, In Leizarraga's text, because the second form is the unmarked one, the sentences that follow are of the same type β :

(i) LV - ...et tamquam vas figuli confringentur, 28: sicut et ego accipi a Patre meo; et dabo illi stellam matutinam. / KJV - ...as the vessels of a potter shall they be broken to shivers: even as I received of my Father. 28: And I will give him the morning star.

Lç (1571) - ...eta xehekaturen *dirade* lurrezko unziak bezala, nik ere Aitaganik rezebitu ukan dudan bezala; 28: Eta emanen *draukat* hari artizarra.

- b Hnd (1740: *Lap.*) - 6: juramentu egin zuen ... denborarik ez *zela izanen* gehiago, 7: baiñan ... tronpeta *jonen zukenean*, akhabatuko *zela* Jainkoaren misterioa...⁵⁰

But in the overwhelming majority of the cases, there is, as far as I can see, absolutely no possible semantic difference between such forms and the unmarked analytic future.⁵¹

11. Other uses of *-ke* with non-aoristic verb forms

Finally, there remain quite a few (pragmatic) uses of *-ke*, both in the synthetic and the analytic conjugations, which can best be defined as conveying *the speaker's strong commitment* to the content of his speech. Here are three examples, the first two with an *izan* 'be' synthetically conjugated, and the third with *-ke* suffixed to an auxiliary.⁵²

- (27) Mt 13,19

LV - Omnis, qui audit verbum regni et non intellegit, venit Malus et rapit, quod seminatum est in corde eius; hic est, qui secus viam seminatus est.

CDR - When any one heareth the word of the kingdom, and understandeth it not, there cometh the wicked one, and catcheth away that which was sown in his heart: this is he that received the seed by the way side.

Hnd (1740: *Lap.*) - Nork ere aditzen baidu Erresumako hitza eta ez baidu hartzen ungi, heldu da izpiritu gaixtoa eta arrapatzen du haren bihotzean erein izan dena; hura *diteke* biderearen basterrean erein izan dena.

- (28) Etcheberry (1875, p. 263: *Lap.*) - 'Jauna, zein da beraz salduko zaituena?'

Jesusek ihardetsi zuen: 'Hura *ditake* nik ogia bustirik emanen diodana.'

Lit., "Lord, which is, then, the one who will betray you?' Jesus replied: 'It is/will be the one to whom I shall give the moistened bread.'⁵³

⁵⁰ *Cæpere* "begin" is left untranslated, but this does not affect the point under discussion.

⁵¹ A century later, such vacuous double futures were still to be found:

- (i) Mt 6,6

LV Tu autem cum orabis, intra in cubiculum tuum... / CDR - But thou when thou shalt pray, enter ...

Hrt (1855: *Lap.*) - zure othoitza eginen *dukezunean*...

⁵² In the following translations (with *°edun* used as a lexical verb), it is difficult to know whether *-ke* marks a situation-induced future, or the speaker's strong commitment:

- (i) Jn 12,48

LV - non accipit verba mea, *habet* qui iudicet eum / KJV & CDR - He that ... receiveth not my words, *hath* one that judgeth him.

a Hnd (1740: *Lap.*) - ene hitzak errezibitzen ez dituenak, *baduke* bere jujea.

b Hrt (1855: *Lap.*) - ene hitzak onhesten eztituenak, *baduke* juierik asko.

c Urr (1873: *Zub.*) - ene elhiak sinhesten ezütianak, *badüke* nurk jüja.

⁵³ A passage inspired by Jn 13,26. Even Haraneder used the present tense here-but he did use a double future in the (semi-)free relative clause: *Haiña da nik ogia bustirik emanen diokedana*.

(29) Mt 26,25

LV - “Numquid ego sum, Rabbi?”. Ait illi: “Tu dixisti”. / KJV - Master, is it I? He said unto him, Thou hast said. / CDR: ... Thou hast said it.

Hnd (1740: *Lap.*) - “Nausia, ni othe naiz?”. Ihardetsi izan zioen Jesusek: “Erran *dukezu*”.

It should be obvious that the suffix *-(te)ke* in the foregoing examples does not contribute any epistemic value of potentiality, or of probability; neither does it help to refer to ulteriority: its rôle is to highlight the assertion as such.

This pragmatic use of *-ke* is restricted to root clauses — as could be expected, since root clauses are the normal locus for the expression of the illocutionary force of an utterance.

The same usage can be found in the 20th century, as in the following excerpt (in the original Latin text, note the ellipsis of ‘be’, which can only be understood as a generic present):

(30) *Imit* 2,1,1

Frequens illi visitatio cum homine interno, dulcis sermocinatio, grata consolatio, multa pax, familiaritas stupenda nimis. / Benham - ‘He often visiteth the inward man and holdeth with him sweet discourse, giving him soothing consolation, much peace, friendship exceeding wonderful.’

Léon (1929: *B-N*) - Gizon bilduak ardura *duke* Jesus ikusliar; ardura *dituzke* haren bake nasai, elhe gozo, kontsolamendu eztiak, eta harekin adiskidetasun bat harritzekoa.

In (31) now, the reference to ulteriority and the speaker’s commitment are conflated — in any case, since it is the Lord who is (supposed to be) speaking, neither potentiality nor probability can be involved:

(31) *Imit* 3,43,2

Cui ego loquar, cito sapiens erit... / He to whom I speak will be quickly wise.

Léon (1929: *B-N*) - Nori ere mintzo bainiz eta hura laster *ditake* jakintsu...⁵⁴

A final example from is provided in (32) — again, only Léon’s translation displays *-ke*:

(31) Mt 13,12

LV - Qui enim habet, dabitur ei, et abundabit / KJV - For whosoever hath, to him shall be given, and he *shall have* more abundance.

Léon (1946: *B-N*) - Baduenari emanen izanen zaio, eta hola gaindika *baduke*.

Conclusions

In the aspectually specified analytic conjugation, when the (primary, non-defective) auxiliaries are in the present or past tense, the suffix *-ke* basically indicates prob-

⁵⁴ For this passage, only Léon has *-ke*: all the other translators (see the list in footnote 31) simply use the unmarked prospective future.

ability in *NL* today, but it could also have a future value until at least the middle of the 20th century (just as it has always had in *Zub.*). This latter semantic import is obviously linked to the “prediction” contribution *-ke* has always had in the inflected verb forms used in the apodoses of conditional sentences (referring to either a fictitious or a possible or real world). Thus, in *NL*, the suffix *-ke* is not inherently potential: in these dialects at least, it is only potential when suffixed to the defective, aoristic auxiliaries (*AUX*₂) in the present and past tenses, associated with the radical of a lexical verb (and the corresponding synthetic forms).

Finally, *-ke* could also indicate the speaker’s strong commitment to what s/he said. This suffix is thus an underspecified modal morpheme, whose more precise interpretation is sometimes, but not always, dictated by its morpho-syntactic environment.

Appendix: the distribution of *-ke* and related conjugated forms in the *Recueil Bourciez*

As the examples in the paper all come from religious sources, and can thus be considered to be stylistically biased, I wish to provide here a description of the 140 over translations into Northern Basque of the five French future tenses, and the one past conditional, found in a text⁵⁵ which was systematically translated into the local subdialects in the very late 19th century (Aurrekoetxea & Videgain eds., 2004).⁵⁶ Here are the main results.

- (a) The “pure” future:⁵⁷ (*Je vais me lever, j’irai trouver mon père*) et [je] lui dirai... , ‘I’ll go to my father and will tell him...’ (§5) [Lk 15,18]
‘[Je] lui dirai’ is *always* translated by a (morpho-phonological variant of the) basic form of the unmarked type: *joanen naiz*.
- (b) A future passive: *Tu seras puni*, ‘You’ll be punished.’ (§2) [No counterpart in Lk]

This case is more interesting, since the passive is periphrastic:⁵⁸ the perfective participle either agrees in number with the (promoted) subject (*Lap.* & *NL*) or is followed by the partitive suffix *-(r)ik* (*Zub.*). The question is then whether *izan* ‘be’ is itself in the prospective, and followed by an auxiliary (the same ‘be’) in the present

⁵⁵ In spite of its title, it is a secularized —and expanded— version of Lk 15,11-32, translated in almost every local variety of Basque and Gascon in the last decade of the 19th century. Of course, A&V (2004) only provides the Basque versions. For details, see Videgain (2005).

⁵⁶ 150 translations are announced, but some texts are simply distinct transcriptions of the very same translations. Besides, sometimes, the translation is either skipped, or too removed from the original to be considered here.

⁵⁷ The idiomatic use of *aller* is usually translated by a simple prospective future, e.g. *xuti.tuko naiz*, except in a handful of periphrases, namely *xutizera(t) noa* with “to go” and a nominalized verb in the allative case (4 instances in *Lap.*), but also with *nabi izan/°edun* “want” (*BN*, 2 instances, *Zub.*, 3 instances), and with *behar izan/°edun* “must/have to” (*Lap.*, one case). The translation of the second verb (*j’irai*) is often dependent on the translation of the first one, which is the reason why I’m also leaving it out here.

⁵⁸ It is the (proportionately) high frequency of the word order of type III below which I take as a test that the Basque passive is periphrastic rather than analytic. See also ex. (a) in footnote 23 on this matter.

tense, or whether passive ‘be’ is directly inflected, but suffixed with *-ke*. I’ve distinguished three types:

- I: *Punitua/puniturik h(a)izate(ke)* [synthetic conjugation of the passive copula/auxiliary]
- II: *Punitua/puniturik izanen hiz* [analytic conjugation of the passive copula/auxiliary]
- III: *Izanen hiz punitua/puniturik* [analytic, with reversed word order]

In *Lap.* and *BN*, type I is *never* used, not even in the Pays de Cize (*Amikuze*); but there are 10 examples of type I in *Zub.*, as against 21 instances of type II and 8 cases of type III.⁵⁹

- (c) A volitive future: *Comme tu voudras* ‘As you like.’⁶⁰ (§1) [No counterpart in Lk]

We have here another periphrasis, with *nahi* which can be interpreted (here) as an uninflected noun, ‘will’ and a form of °*edun* ‘(to) have’. Four constructions are used:

- I: *Nahi duk(an bezala)*, often contracted into *nabuk(an b.)*, i.e. with no futurity expressed (*duk* is in the present tense).
- II: *Nahiko duk(an bezala)*, with the prospective morpheme directly suffixed to *nahi*.⁶¹
- III: *Nahi dukek(an bezal)a*, where it is *ukan/°edun* which is marked for the future by *-ke*.
- IV: *Nahi izanen/ukanen duk(an bezala)*, with a periphrastic future for ‘to have’ replacing the synthetic form of type III.

In the historical province of Labourd (*Lapurdi*), there are 30 translations of type I, two of type II (in *Urcuit-Urketa* and *Jatxou-Jatsu*), and one of type III (in *Bardos-Bardoze*, the easternmost village of the province). In Low Navarre (*Bebe-Nafarroa*), there are 60 translations of type I, only one of type II (in *Aincille-Aintzila*), and 6 of type III (two in the territory of *Arbone/Arberoa*, 3 in the *Pays de Mixel/Amikuze*, and one in the *Pays de Cizel/Garazi*). As we turn to Soule-*Zuberoa*, the situation is dramatically different: there are 18 translations of type III, almost as many as of type I (21); finally, there is only one instance of type II (in *Haux-Hauze*), and this area is the only one in which an occurrence of type IV can be found (in *Etcharry-Etxarri*).⁶²

⁵⁹ Therefore, there is, in fact, no example of *punitua h(a)izate(ke)*: only *pünitürük hizate(ke)* is really attested.

⁶⁰ Context: ‘Donnez-moi ce que je dois avoir.’ [...] ‘Give me what I’m entitled to.’

⁶¹ There does exist a verb *nabitu* ‘to have come to desire’ (*DGV/OEH*, vol. 12), for which both a perfective use (with an inflected auxiliary) and an imperfective use (*nabitzen*) are attested. Therefore, the expected prospective would be *nabituko*; it follows that *nahiko* must be analyzed differently, probably as an elliptical form of *nahi izan/ukan* + the prospective suffix.

⁶² The enormous proportion of type I translations is probably due to the idiomatic character of the future tense in the French expression in the text. It is therefore difficult to draw definite conclusions from the figures obtained, although the contrast between the use of type III (in which *-ke* appears) in *Zub.* vs. the other dialects no doubt reflects the contrasting figures obtained in case (b), the future passive.

- (d) A deontic future: *'Il faudra que tu chantes toi aussi'* 'You will have to sing too' (§ 9) [No counterpart in Lk]

Here again, a periphrasis is used, in which *behar* replaces *nahi* of (c) above, and in which the word order varies: the lexical verb generally follows the *behar*+aux. sequence.

The following types are attested:

- I: *Behar dukek kantatu / kantu egin*, with the inflected aux. in the *-ke*.
 I': *Kantatu behar dukek*, id., with the lexical verb preceding the *behar*+aux. sequence.
 II: *Beharko duk kantatu / kantu egin*, where prospective *-ko* is directly suffixed to *behar*.
 II': *Kantatu beharko duk* (same difference with II as in I' vs. I).
 III: *Behar izanen/ukanen duk kantatu*, where the verb 'have' is itself submitted to the analytic prospective conjugation.

Here again, there is a strong contrast between the subdialects spoken in Labourd/*Lapurdi* and Low Navarre/*Behe-Nafarroa*, and Soule/*Zuberoa*. Thus, all the direct translations are of type II in the first two groups of dialects, in which neither type I nor type III are used. In the third province, on the contrary, there are only 9 translations of type II, but 18 of type I, and 7 of type III.

- (e) A potential future: *'Vous pourrez aussi prendre des coqs...'* 'You may [FUTURE] also take roosters...' (§ 7) [No counterpart in Lk]

'Be able/allowed to' can be rendered with the word *ahal* associated with either the imperfective, or the prospective, participle of the lexical verb, but also with its radical, associated with a defective auxiliary suffix with *-ke*. What is more, double (morphological) futures are possible, The possibilities are thus much larger than before, but some trends are clear. (Many texts do not use any means of referring to the future).

(i) When only one morpheme is used which can express futurity, it can be: *-ko* on *ahal* (in which case the lexical verb is the imperfective aspect): *hartzen ahalko d(it)uzue* (type I) or *-ko/-ren* as part of the prospective participle (in which case *ahal* remains unaffected): *hartuko ahal d(it)uzue* (type II). Type III has *-ke* suffixed to the inflected verb; in type IV and IV', it is *izan* 'be' which is in the prospective aspect and associated with an inflected form of the same verb *izan* used as an auxiliary.

- I: *Hartzen ahalko d(it)uzue* - Lap.: 7 occurrences; B-N: 11; Zub.: 2
 II: *Hartuko/harturen ahal d(it)uzue* - Lap.: 7; B-N: 20; Zub.: 5
 III: *Hartzen ahal d(it)ukezue* - Lap.: none; B-N: 5; Zub.: 17
 IV: *Hartzen ahal izanen/ukanen d(it)uzue* - Lap.: 1; B-N: none; Zub.: none
 IV': *Hartu ahal izanen/ukanen d(it)uzue* - Lap.: none; B-N: none; Zub.: 2

(ii) There also are three (purely morphological) double futures:

- V: *Hartuko/harturen ahal d(it)ukezue* - Lap.: none; B-N: none; Zub.: 2
 VI: *Hartuko/harturen ahal izanen/ukanen d(it)uzue* - Lap.: none; B-N: none; Zub.: 1 (Musculdy-Muskildi)

VII: *Hartukol/harturen ahalko d(it)uzue* - *Lap.*: none; *B-N*: 1 (Irissarry-*Irisarri*); *Zub.*: none

Note that *-ke* on the inflected auxiliary remains typical of the *Zub.* dialects, and that there are no counterparts to IV/IV' (i.e. neither *hartzen ahalko d(it)ukezue* nor *hartu ahalko d(it)ukezue* are attested in the corpus).

(f) The past conditional (§3): *Il avait quelquefois si grand faim qu'il aurait bien mangé ces feuilles de choux [...]. Mais personne ne lui donnait rien* 'He would have fain eaten...'. [Lk 15,16]

The various possibilities to express a past, counterfactual conditional were discussed in section 4. We therefore expect four types to be used:

- I (type) *jan zukeen*, cf. (5c)
  - II (type) *janen zuen*, cf. (4b)
  - III (type) *janen zukeen* cf. (5a)⁶³
  - IV (type) *jan luke*, cf. (5b)
- Interestingly, type IV is *never* used.

In the province of Labourd, type II is the overwhelming winner: 28 instances; type I has 3 occurrences (Lahonce-*Lehuntze*, Halsou-*Haltsu*, Espelette-*Ezpeleta-a*),⁶⁴ and type III only one (Urcoit-*Urketeta*). In Low Navarre, if type II is also widely predominant (58 cases); type I has 5, but type III has 8. Again, the province of Soule behaves differently: if type II is still predominant (21 cases), the number of cases of type I is almost as large (16), and there is no occurrence at all of type III.

To conclude, we can note that *-ke* appears five times out of five only in three places in *Haute Soule* — more exactly in the traditional territory called *Basabürüa*: Esquiule-*Ezkiula*, Trois-Villes-*Iruri* and Laguinge-*Liginaga*. On the other hand, the proportion of places in which *-ke* was not used in any of the passages is highest in the Western province of Labourd (31 texts out of 36), the situation of Low Navarre being naturally intermediate.

References

(i) *The corpus*

Notes. The references followed by a star (*) can be downloaded in r.t.f. (generally with a modernized spelling) at: <<http://klasikoak.armiarma.com/alfa.htm>>.

Those followed by two stars can be downloaded as photographic documents at: <<http://www.euskadi.net/LiburutegiDigitala/>>.

[A&V] Aurrekoetxea, G. & Videgain, X. (arg.), 2004, *Haur prodigoaren parabola ipar euskal herriko 150 bertsiotan* (= *ASJU* 38/2), UPV/EHU, Bilbao/Bilbo.*

⁶³ *Hartü zükean* and even *hartzen zükean* are mentioned as possible past conditionals in today's Soule (Arbailles-*Arbaila*) in Coyos (1999: 245).

⁶⁴ The other translation from Espelette has type II.

- [AnBa] (anon.), 1828, *Testamen berria*, Lamaignière, Bayonne.**
- Arambillaga, d'—, 1684, *Jesu Christoren Imitacionea*, Fauvet, Bayonne.*[only books III & IV].
- [Arch] Archü, J.-B., 1862, «Daviden gorantzak edo psalmiak». Ms. ed. by R. M. Pagola et al., *Bonaparte ondareko eskuizkribuak, Zuberera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao/Bilbo, 1999, vol. I, 114-242.*
- [Caz] Cazenave, A., 1860, «Jesu Khristoin Ebanjelio Seindia San Mathiüin aäbera», ms. published by R. M. Pagola et al. (arg.), in *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak, Ekialdeko Behe-nafarrera*, I, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao/Bilbo, 1999, 17-76.
- [Dih] Diharassarry, L., 1892, *Giristino legea laburzki*. Bayonne: Lasserre.*
- [Dv] Duvoisin, J.-P., 1853, «Yaundoni Yohane Apostoluaren Apokalipza»-1, ms. published by R. M. Pagola et al. (eds.), in *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak, Ekialdeko Lapurtera* I, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao/Bilbo, 1994, 231-244.
- , 1865, *Bible edo Testament Zahar eta Berria [...]*, London. Facsim., La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao/Bilbo, 1972.*
- [Edy] Etchehandy, M., 1992, *Hebreairei [...] gutunak; Apokalipsia, grekotik euskararat itzuliak*, Elkar, San Sebastián/Donostia.
- [EdyB] Etchehandy, M., 2007, *Elizen Arteko Biblia [lapurtar-baxenabartarrez]*. Beloc: Biblia Elkarte & Belokeko Fraidetxea.
- [Etch] Etcheberry, J.-B., 1875, *Testament Zaharreko eta Berrico istorioa. Francez liburu aphezpikuek onhetsia den baten gainean bekuaraz eguina*. Lasserre, Bayonne.**
- [Ezk] (anon.), 1974, *Jesu Kristoren Berri Ona*. Ezkila, Bonloc/Lekuine.
- [Hnd] Haraneder, J., 1740, *Jesu Christoren Evangelio Saindua*, Ms., ed. by P. Altuna, Euskaltzaindia, Bilbao/Bilbo, 1990.*
- [Hrt] Harriet, M., 1855, *Iesu-Christo gure Jaunaren Testament Berria [...]*, Lasserre, Bayonne.
- [Hst] Haristoy, P., 1896, *Jesu-Kristoren Imitacionea, P. Haristoy Ziburuko errotaraz argitara emana*, Dufau & Vignancour, Pau.**
- [Inch] Inchauspé, E., 1856, *Le saint Evangile selon saint Mathieu, traduit en basque souletin*, Bayonne, Lamaignière.
- , Inchauspé, E., 1883, *Jesu-Kristen Imitacionia*, Veuve Lamaignère, Bayonne.**
- [Irib] Iribarnegaray, X., 1860, «Yesu Kristoin Ebanjeliua San Mathiöin arabera», ms. ed. by R. M. Pagola et al., in *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak, Mendebaldeko behe-nafarrera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao/Bilbo, 1999, p. 17-81.
- [Lar] Larréguy, B., 1777, *Testamen Berrico Historia*. Bayonne: Fauvet-Duharte.*
- [Lç] Liçarrague/Leiçarraga, J., 1571, *Iesus Christ Gure Jaunaren Testamentu Berria [...]*. Léon, L. 1929, *Jesu-Kristoren Imitacionea*.*
- , 1946, *Jesu-Kristo gure Jaunaren Ebanjelio Saindua*, published by the author, Ustaritz.
- [Mai] Maister, M., 1757, *Jesu-Kristen Imitacionia*. Dugué & Desbaratz, Pau.*[books I & III]**[the four books]
- [Oy] d'Oyhénart(e), A., 1657-1664, *Proverbes et poésies basques*. Reed. by J.-B. Orpustan, Izpegi, Saint-Etienne-de-Baïgorry/Baigorri, 1992.
- [Sal] Salaberry, M., «d'Ibarrole», 1856, «L'Evangile selon Saint Mathieu, sur la version de M. le Maistre de Sacy [...]». Veuve Lamaignère, Bayonne. Facsim. in L.-L. B., *Opera omnia vasconice*, 1991, Euskaltzaindia, Bilbao-Bilbo, vol. III, 335-420.
- Tartas, I., 1666, *Onsa hilceco bidia*, Jacques Rouyer, Orthez. Critical ed. by P. Altuna, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao/Bilbo, 1995.*

[Urr] Urruthy, A., 1873, *Ebanjelio Saintia Jesus-Kristena Jondane Johaneren arabera*, Bayonne, Lasserre.**

Grammar and linguistics

- Archu, J.-B., 1868, *Grammaire bilingue, française et basque / Bi mihiren gramatika, iuskara eta frantsesa*, Lasserre, Bayonne.
- Areces, C. & Blackburn, P., 2005, «Reichenbach, Prior and Montague: A semantic get-together», in S. Artemov et al. (eds.), *We Will Show Them! Essays in Honour of Dov Gabbay*, London College Publications, London, vol. I, 77-87.
- Azkue, R. M., 1923-25, *Morfología vasca (Gramática básica dialectal del Euskera)*. *Euskera*. Facsim. reed. in 3 vols., La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao-Bilbo, 1969.
- Bonaparte, L.-L., 1869, «Le verbe basque en tableaux, accompagnés de notes grammaticales, selon les huit dialectes de l'euskara [...]», Strangeways & Walden, London. Reed facsim., in L.-L. B., *Opera omnia vasconice*, 1991, Euskaltzaindia, Bilbao-Bilbo, vol. I, 174-442.
- Camino, I., 2004, «Nafarroa Behereko euskara», *FLV* 97, 445-486.
- Coyos, J.-B., 1999, *Le parler basque souletin des Arbailles*, L'Harmattan, Paris.
- [DGV/OEH]. *Diccionario General Vasco - Orotariko Euskal Hiztegia*, 16 vols., 1987-2005, Euskaltzaindia, Desclée De Brouwer & Mensajero, Bilbao/Bilbo.
- Gardies, J.-L., 1975, *Esquisse d'une grammaire pure*, Vrin, Paris.
- Gavel, H. & Lacombe, G., 1937, *Grammaire basque*, vol. II, *Le verbe*, Imprimerie du Courrier, Bayonne.
- Gèze, L., 1873, *Éléments de grammaire basque (dialecte souletin)*, Veuve Lamaignière, Bayonne.
- Hualde, J. I., 2003, «Structural analysis of basic verbal paradigms», in J. I. Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 246-249.
- Inchauspé, E., 1858, *Le verbe basque*, Lamaignière & Duprat, Bayonne & Paris.
- Jespersen, O., 1924, *The Philosophy of Grammar*, Allen & Unwin, London. New ed., Chicago, University of Chicago Press, 1992.
- Ithurry, A., 1895, *Grammaire basque. Dialecte labourdin*. Bayonne. Reed., facsim., 1979, San Sebastián/Donostia.
- Lafitte, P., 1962, *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, Editions des Amis du Musée basque & Ikas, Bayonne.
- Lafon, R., 1944, *Le système du verbe basque au XVIe siècle*, Bordeaux, 2 vols. Reed. facsim. in one vol., Elkar, San Sebastián/Donostia, 1980.
- , 1951, «Indications pour l'étude du verbe basque», *EJ* 5, 93-106. Reed. in *Vasconiana*, Euskaltzaindia, Bilbo/Bilbao 1999, 295-310.
- , 1970, «Le suffixe *-ke*, *-te* dans la conjugaison basque», *BSL* 65:1, 184-212. Reed. in *Vasconiana*, Euskaltzaindia, Bilbo/Bilbao 1999, 479-504.
- , 1972, «Le suffixe *-ke*, *-te* dans la conjugaison basque (suite et fin)», *BSL* 67:1, 239-265. Reed. in *Vasconiana*, Euskaltzaindia, Bilbo/Bilbao 1999, 505-528.
- Mounole, C., 2008, «Sintaxi diakronikoa eta aditz multzoaren garapena: inperfektibozko perifrasiaren sorreraz», in X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (eds.), *Gramatika jaietan: Patxi Goenagaren omenez*, UPV/EHU, Bilbao/Bilbo, 585-604.

- Oyharçabal, B., 2003, «Tense, aspect and mood», in J. I. Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 249-284.
- Rebuschi, G., 1980, «The Structure of the Basque Hypothetical System», Ms., Université de Nancy II. [Was to appear in W. H. Jacobsen Jr. (eds.), *Topics in Basque Linguistics*, Associated Faculty Press, Reno (Nevada)].
- , 1984, *Structure de l'énoncé en basque*, SELAF, Paris.
- , 1997 [1982], «Temps, mode et aspect dans les indications scéniques». In *Essais de linguistique basque*, UPV/EHU & Supplements of *ASJU*, Bilbao/Bilbo & San Sebastián/Donostia, 154-160.
- Reichenbach, H., 1947, *Elements of Symbolic Logic*, Random House, New York.
- De Rijk, R., 1985, «Un verbe méconnu», in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, 921-935.
- Videagain, X., 2005, «Présentation du Recueil Bourciez», *Lapurdum* 10, 315-323.
- Zuazo, K., 1989, «Zuberaren sailkapenerako», *ASJU* 23:2, 609-650.

ON THE UNIFIABILITY OF REPAIRS FOR THE PERSON CASE CONSTRAINT: FRENCH, BASQUE, GEORGIAN AND CHINOOK*

Milan Rezac

(Centre Nationale de la Recherche Scientifique UMR 7023)

Abstract

The Person Case Constraint blocks 1st/2nd person agreement in the presence of an applicative dative. Unlike other sources of ungrammaticality, it often has repairs: constructions that exist only to fix it and not otherwise. Across the four languages considered here, the repairs are apparently heterogeneous, ‘constructional’: clitic-to-strong dative, agreeing-to-nonagreeing dative, pronoun-to-”pronoun’s self” object, absolutive-to-ergative subject. Yet there are profound and far-reaching commonalities across them, hinting at a single mechanism of strengthening by added Case that underlies them all.

1. Introduction

In English, *Wulfgar brought us to him* is as fine a sentence as *Wulfgar brought them to him*. In French, Basque, Georgian, and Chinook, this is not so: one cannot build *Wulfgar brought us to him* in the same way as *Wulfgar brought them to him*, in the way one would expect from the properties of transitives, datives, and pronouns in these languages. Something goes awry in combining a dative and a 1st/2nd person direct object. Bonet (1991) brings together such person-based restrictions on clitic and agreement systems in many languages as the *Person Case Constraint (PCC)*. Adopting a way of looking at it due to Anagnostopoulou (2003) and other work, the PCC blocks person agreement with a 1st/2nd person pronoun if an applicative dative inter-

---

* The faded, crumpled, scribbled-on copies of Beñat Oyharçabal’s ergaccusativity and allocutivity papers have been with me for ten years of wonder at the language shining out through them. *Tokiz kanpoko komunztadura* is still a keen surprise in my mind, and harder to believe the date on the email when Beñat sent it: With a kind word then, and at other times when it mattered. I am glad to offer this to him, with a heartfelt and much-encompassing *milesker*. This article ties together strands of work in progress, esp. Rezac (2008c), and many have contributed to it. I should particularly like to thank M. Duguine, U. Etxebarria, R. Etxepare, D. Harbour (who pointed out Chinook), M. Jouisseau, J. Ormazabal for recent discussions, and especially P. Albizu who generously shared Albizu (1997a) as I was writing this, and K. Erdozia who endured a sad and poor story about lamias to help. Partial funding provided by grants MEC FFI 2008-00240 and Research Nets in Humanities Basque Government HM-2008-1-10.

venes, (1), and as consequence the pronoun is not licensed for Case or a similar requirement.

(1)	T/v	DAT-Appl	1 st /2 nd person
	*Case/Agree		

It is a spectacular discovery of Bonet's and the work that followed hers that this ban is shared by languages of diverse character across all the inhabited world and the lifetime of humankind between them: Shambala, Yimas, Warlpiri, Kambara, Ojibwa, and Mapudungun are some that belong to the long list. The study of it is young. Among its mysteries are its *repairs*: structures that exist only to express what it bars.

Syntax does not usually have the means to fix ungrammatical structures, and so language ends up with much 'ineffability'. When a *wh*-word cannot move out of a coordinate structure, **What did the smith's daughter bring back __ and the moon?*, the only way to ask the question is through a paraphrase, *What did the smith's daughter bring back __ along with the moon*, which exists independently of the goodness or badness of the extraction, as in *She brought back the sun and along with the moon*. Yet for the PCC there often do exist repairs: constructions that are dedicated solely to expressing that which the PCC bars, and impossible in all other contexts.

These repairs are discussed here. They are drawn from languages close in some sense to Basque, yet they present a good sample of what is known to exist. Their description is of interest in its own right, but it suggests further that their apparent heterogeneity belies profound similarities, and perhaps even a single mechanism. More of it is said in Rezac (2007, 2008c). As with the PCC itself, the discovery of dedicated repairs for it cross-linguistically is in the first place due to Bonet (1991), and the emphasis on syntactic commonalities across their wilderness to Albizu (1997a).

2. French transitives

French makes for a good starting point, because its PCC repairs have been researched longer and deeper than others. The PCC bars combinations of dative clitic and 1st/2nd/reflexive accusative clitic arguments. As a repair, datives assume strong rather than clitic form, (3)b. By doing so, they escape an otherwise exceptionless requirement that dative (and accusative) pronouns be clitic unless focused, (3)a. By contrast, locative (and genitive) pronouns can be either clitic or strong even when not focused, (3)c. Because datives and locatives have the same form except as clitics, namely *à* + DP, Couquaux (1975) saw the repair as turning a dative into a locative argument. Indeed, his variety of French also allows for a repair substituting the locative clitic *y* for a dative one in PCC contexts only, (3)b (an option linked to a freer use of *y* in this grammar).¹

¹ S refers to the subject of intransitives or unaccusatives, EA of transitives, O to their object, and IO to the remaining core argument whether applicative or not. Nonobvious glosses are A, D, E short for usual ABS/ACC, DAT, ERG; in Georgian, PV preverb, SU subject(-marker), AOR aorist, O/S/NV object / subject / nonspecified or neutral 'version' (discussed later); in Chinook, RPT for recent past.

- (2) PCC (French): *1st/2nd/*se* ([+person]) accusative + dative argumental clitics.
REPAIR: dative clitic → *à* + strong pronoun / % locative clitic.
(Couquaux 1975, Kayne 1975, Postal 1990, Albizu 1997a, Rezac 2009ab)
- (3) [What do you mean they_i don't know her/you? Of course they_i know her/you.]
a.	Je <i>la</i>	<i>leur_i/! *y_i</i>	ai présenté		hier.
	Je <i>l'</i>		ai présenté	*à eux _i /√EUX _k	hier.
	I them.ACC	them.DAT	have introduced	to them	yesterday
b.	Je <i>vous</i>	* <i>leur_i/! % y_i</i>	ai présenté		hier.
	Je <i>vous</i>		ai présenté	à eux _i /√EUX _k	hier.
	I you.ACC	them.DAT	have introduced	to them	yesterday
cf.	c. Elle ⟨y _i ⟩	pense tout le temps	⟨à eux _i ⟩.		
	she LOC	thinks all the time	to them (locative argument)		
- (Rezac 2009a)

The PCC in French fits (1) if clitic datives reflect applicative objects while non-clitics datives do not. Apparent exceptions to (2) go in this direction. First, some datives trigger the PCC even without being clitics, and they have a good claim to applicativity: causees and psych-experiencers, discussed below. Second, Postal (1984) observes that some speakers allow the clitic combinations banned by the PCC if the dative clitic originates as the complement of an adjectival predicate, arguably non-applicative:

- (4) Pierre *nous lui* croit [_{SC} *e_{nous}* fidèle *e_{lui}*], nous autres communistes.
Pierre us.ACC him.DAT believes faithful, us other communists
(Postal 1984: 153, 1990: 178)

The repair (2) targets specifically the PCC. It does not help with other clitic problems, which are many and varied. Among them are clitics trapped in islands without a cliticization site and binding theory violations (Kayne 1975, Rezac 2009a). A different kind and one we will see again in Basque is morphophonological gaps in the clitic cluster, such as the incompatibility of 3SG.DAT *lui* + LOC *y* clitics, or double dative sequences like the one below. Some speakers tolerate some of these, others none, and whichever ones are out, cannot be repaired by using a strong pronoun instead:

- (5) a. ?*Paul me semble reconnaissant à eux
b. *Paul me leur/y semble reconnaissant (, à ses amis)
Paul me.A them.D/LOC seems grateful to them to his friends
(Couquaux 1975: 53, 71 n. 11, cf. Rezac forthc a)

The repair does not fix all instances of the PCC. It can only affect datives that are 'basic' indirect objects as that of *présenter* 'introduce', and not datives like possessors or benefactives, (6)-(7). In languages that allow both prepositional and applicative constructions and clearly signal the difference, like Basque and Georgian, the latter kind of datives is applicative, while the former is either applicative or prepositional. French also distinguishes the two kinds of datives: basic indirect objects are free to be clitic or *a* + DP, but possessors and benefactives must usually be clitics, (6 c, with ex-

plicable exceptions (cf. Rezac 2008c, cf. Rooryck 1988, Cuervo 2003). Apparently, an *a* + DP possessor or benefactive would necessarily be prepositional, and this cannot be. Following Couquaux's (1975) lead, the irreparability of possessor and benefactive datives may be attributed to their inability to appear in the prepositional *a* + DP structure.

- (6) a. *On me *leur/ly* a jeté dans les bras.
 b. *On m' a jeté dans les bras à elles.
 c. On *leur* a jeté Paul dans les bras , à ces filles.
 one me.A them.D/LOC has thrown Paul into the arms to them to the girls
 One threw Paul/*me into their(, the girls') arms.

(Couquaux 1975: 58, cf. Postal 1990: 140-2)

- (7) a. *Philippe *vous lui/ly* achètera.
 b. *Philippe *vous* achètera à lui.
 Philippe you.ACC him.DAT/LOC will.buy to him
 Philippe will buy you for him. (ok. as *from him* with a subcategorized dative)

(Postal 1990: 131-2)

The PCC repair is thus only available to those datives that can appear in the prepositional construction. This dovetails with syntactic consequences to the repair, which eliminates the properties of dative clitics, like the licensing of floating quantifiers, and adds those of strong pronouns (Rezac 2009a-b). The repair turns an unfocused dative pronoun, which can only appear in the applicative dative construction and must cliticize, into a strong one, which appears as complement to the preposition *à* of the prepositional construction. The similarity or identity to locatives is not accidental. Locative arguments are always basically prepositional, even as clitics (Kayne 1975). Their preposition like that of datives is *à*, and it is unsurprising that the cliticization of the repaired dative PP should be the locative pro-*à*-PP *y* as well. This basic story can be told in different ways, depending on whether one takes as basic the strengthening of the pronoun, or the mapping of an applicative to/from a prepositional construction (Couquaux 1975, Postal 1990, Albizu 1997a, Rezac 2007, 2008c, 2009a-b; cf. Ormazabal and Romero 1998).

Two applicative datives show a different but expected behaviour. Unlike possessors and benefactives, they are free to be nonclitic *a* + DPs. Yet because they are applicative, they trigger the PCC, and naturally cannot be repaired. One is the dative experiencer of the transitive verb *falloir* 'it needs DAT ACC'. For many speakers, even the nonclitic dative blocks a 1st/2nd/*se* accusative clitic, creating the PCC. No repair is available, because the strong pronoun so created would still be applicative and create the PCC.

- (8) a. Il *la/*vous lui* faut
 b. *Il *vous y* faut , à Philippe
 c. *Il *vous* faut à lui
 d. Il *la/% vous* faut à Philippe
 it her/you.ACC him.DAT needs to my friends

(cf. Kayne 1975: 241 note 47, Postal 1990: 172)

A similar situation obtains with most transitive verbs in the *faire à* causative. The causee is dative and the causative and causativized verb form a single domain for cliticization. The object cannot be a 1st/2nd/*se* accusative clitic, whether the causee is a clitic or an *à*-phrase, and so again no repair for the dative is possible, (9). Exceptions are mainly *connaître* 'know' and *voir* 'see', with experiencer-like subjects. They are fine with nonclitic causees and do allow the repair. However, Postal (1989) shows that the causee is then hierarchically lower than the accusative object, as if a prepositional dative.

- (9) a. Jean *la*   *leur*   a fait   connaître/choisir.
 b. Jean *m'*   a fait   connaître/*choisir   à ses amis
 c. Jean *me*   **leur/√y*   a fait   connaître   , à ses amis.
 d. Jean *me*   a fait   connaître à eux   , à ses amis.
     Jean her/me.A them.D/LOC has made know   to them   to his friends
     Jean made them(, his friends,) know me/Marie.

(cf. Couquaux 1975: 46, Kayne 1975: 298 note 25, Postal 1989)

This is the shape of the PCC repair in French. It is similar in Spanish except on one point, which will concern us when we come to Georgian. In French, the accusative clitic cannot be affected by the PCC repair to become strong, even when the dative is applicative and irreparable.² This may be related to the highly marked status of focused accusative pronouns in French, which must commonly be clitic-doubled even for many who allow non-doubled focussed datives (cf. Cardinaletti and Starke 1999). The Spanish PCC repair looks like the French one, turning a clitic into an undoubled *a* + strong pronoun, and undoubled *a* + DPs are prepositional rather than applicative (Cuervo 2003). However, the repair can affect either the dative or the accusative: a 3rd person dative if there is one, but otherwise either of the 1st/2nd person dative and accusative (Bonet 1991: 203). This ought to be related to the full identity of 1st/2nd person dative and accusative pronouns in Spanish, unlike in French. In both languages, dative and accusative clitics are identical for 1st/2nd but not 3rd person. In Spanish only, dative and accusative strong pronouns also have both the same form *a* + pronoun, and must both be clitic doubled.³

Two further remarks are in order about French. First, the PCC applies in infinitives because they host object clitics in the same manner as finite clauses. Second, there is no PCC in applicative unaccusatives, banning (agreement with) a 1st/2nd person nominative when there is an applicative dative. This is unsurprising as will be seen below, since the nominative raises to [Spec, TP] past the dative and T Agrees with it there.

² Except as in (i) when the dative is an inherent clitic, yet even then the accusative seems marked/focused.

(i) Je *me* ⟨*l'*/t'*⟩   imagine mal ⟨**lui/√toi*⟩ à cet âge-là.
     I me.DAT him/*you.ACC imagine badly him/you at that age (Postal 1990: 178)

³ One might expect that even 3rd person accusatives can be repaired in that *leísmo* in which they acquire all the properties of a dative in form and in doubling possibilities (Ormazabal and Romero 2006).

3. Basque transitives

In Basque, the PCC arises in both applicative transitives, similar and repaired similarly to French, and unaccusatives, discussed in a later section.

Basque is a morphologically ergative language, marking EA by ergative, S/O by absolutive, and IO by dative, all differentiated by agreement as well as by case, (10). Agreement with the absolutive and ergative arguments is obligatory, and, outside the PCC, with the dative as well in the western dialects. For the northeastern dialects, there is a split governed by the applicativity of the dative (Etxepare and Oyharçabal 2008a-b, Fernández et al. this volume). Applicative datives must agree: possessors, datives of interest, psych-experiencers, and, mostly, causees. Prepositional datives have the same case but do not agree. They are indirect objects such as the goal of *eraman* 'bring'. It can be either prepositional or applicative, giving apparent optionality of agreement:⁴

- (10) Polizia-ri_j ikasle-ak_k eramango di-zki_k-e_j-te_i / % d-it_i-u-zte_i
 police-DAT students-PL.ABS bring.will AUX.3pA.3pD.3pE AUX.3pA.3pE
 [T with *dituzte, H with √*dituzte*]

The PCC bars agreement of a 1st/2nd person absolutive in the presence of an agreeing dative (Laka 1993). Thus in (11), there is no form like *zaizki-e-zte AUX.2pA.3pD.3pE available. Historically such forms did exist in Basque varieties immune to the PCC, but they do not now (Oyharçabal and Etxepare 2008, Lafon 1949: 397-9). The repair is the suspension of dative agreement. This is naturally so for speakers of dialects with nonagreeing datives (Lafitte 1979: §574). However, it is also possible for many, although not all, speakers of the western dialects, as in (11) (Artiagoitia 2000: 405, Albizu 1997a: 38, 95, 2001: 50). The constraint holds across the full range of transitive + agreeing dative constructions and it is not sensitive to the phi-features of the dative.

- (11) Polizia-ri zu eramango zait-u-zte / *d(it)u(z)te/*di(zki)ete
 police-DAT you.ABS bring.will AUX.2pA.3pE *AUX.3s/pA.(3pD.)3pE [T]
 (12) Miren-i aurkeztu/eraman gait-u
 Miren-DAT introduced/brought AUX.1pA.3sE [H]

Applicative datives fall prey to the PCC but there is no rescuing them. Datives of interest seem robust in refusing the repair, in both northeastern and other dialects. To say (13)b in a story where fierce lamias are likely to 'eat you on Miren' while walking in their woods with her, paraphrase must do: *Lamiek zu jango zaituzte* (or, *zuri jango dizute*) *Mirenekin zauden bitartean* 'The lamias will eat you while you are with Miren' [T].

- (13) a. Lami-ek Miren-i Pello eta Mona jango di-zki-o-te / *d-it-u-zte
 lamias-E Miren-D Pello and Mona.A will.eat AUX.3pA.*(3sD.)3pE

⁴ [T] is a native speaker from Tolosa (western), [H] Hasparren (northeastern, dative omission). All data new to this paper are to be viewed as suggestive only. They are limited to a couple of speakers, not always pressed about alternatives at first rejected, with only a couple of examples of each construction. Still more informal discussions with others do suggest a reality to the patterns here.

- b. *Lami-ek Miren-i zu jango zaituzte/diote
lamias-E Miren-D you.A will.eat AUX.2pA.3pE / 3sA.3sD.3pE
The lamias will eat Pello and Mona/*you on Miren. [T]
- (14) Polizia-k emaztea-ri hautsi di-o / *n-au
police-ERG wife-DAT broke AUX-3sD / *1sA.3sE
The police broke him/*me on [my/his] wife. [H]

Possessor datives also cannot be repaired for both dialect types, (15). Albizu (1997a) has already demonstrated this through (16). There is some variation even within a speaker's grammar, and [T] for instance accepts (16) (or rather: *Aitak amari zu besoetatik kendu zintuen* 'Father removed you mother.DAT arms.from'). The culprit might be a purely ditransitive construal of these verbs, with a goal/source indirect object.

- (15) a. Miren-i haurr-ak beso-etara bota di-zki-o/*d-it-u-zte
Miren-DAT children-ABS arms-into thrown AUX.3pA.3sD.3sE [T]
- b. *Miren-i zu beso-etara bota zait-u-zte
Miren-DA you.ABS arms-into thrown AUX.2pA.3pE [T]
- %??Miren-i Ø beso-etara bota na-u / gait-u
Miren-DAT arms-into thrown AUX.1sA/1pA.3sE [H]
- They threw the children/*you/*me/*us into Miren's arms.
- (16) Aita-k ume-a ama-ri beso-e-tatik kendu zion.
father-ERG child-ABS mother-DAT arm-s-from removed AUX.3sA.3sD.3sE
?/*Aita-k Ø ama-ri beso-e-tatik kendu ninduen/zidan
father-ERG mother-DAT arm-s-from removed AUX.1sA/1sD.3sE

(Albizu 1997a: 175 note 52, 197)

Finally, causative datives trigger the PCC, (17), and probably cannot be repaired, (18).⁵ The causative *ezagutarazi* 'make known' ought to be a case where repair is possible if it is anywhere, as discussed for French *faire connaître* (both clumsy when 'introduce' or 'show' will do, not controlled for here). Yet it is not in (18).⁶

⁵ Albizu (1997a: 41, 202) reports that dative causee agreement cannot be suspended to repair causatives based on *eragin*, and that the way to express a PCC context is to omit absolutive agreement: *Pello ni jo eragin diote* 'They made Pello.DAT(agr) kill me.ABS(no agr)'. Ortiz de Urbina (2003) lists *eragin* among the variants of *arazi*. However, in his examples agreement with the downstairs absolutive object need not take place for *eragin* (*Amak umeari indabak jatea eragin zion* 'The mother made the child.DAT(agr) eat the beans.ABS(no agr)'), while it always does for *arazi* (*Gurasoek indabak janarazi dizkiote umeari* 'The parents made the child.DAT(agr) eat the beans.ABS(agr)'). If this is so, nonagreement with the absolutive in Albizu's examples a possibility independent of the PCC, not a repair; but this remains to be investigated.

⁶ Fernández et al. (this volume) find that in the northeastern dialects, causee dative agreement can sometimes be omitted (outside the PCC), unlike for other applicative datives, and the most robust being like *ezagutarazi*, though not only (cf. note 8 below). It would not be surprising to find that speakers can repair *ezagutarazi* but not, say, *hilerazi* 'make kill'. Of interest is Oyharçabal's (2005: note 13) (i): an ECM absolutive becomes a nonagreeing dative only to allow agreement with an A'-extractee. Cf. *je lui ai fait/vu écrire la lettre - je l'ai fait / vu écrire* 'I saw/made him.D write the letter / them.A write' in

- (17) a. Ama-k bera etxe-ra ekarr-arazi di-o anaia-ri
 mother-ERG him.ABS house-to bring-CAUS AUX.3sD.3sE brother-D
 b. *Ama-k ni etxe-ra ekarr-arazi n(a)-i-o anaia-ri
 mother-ERG me.ABS house-to bring-CAUS AUX.1sA.3sD.3sE brother-D

(Albizu 2001: 58 note 13)

- (18) a. Pello-ri ikasle-ak ezagut-arazi-ko di-zki-o-te / *d-it-u-zte
 Pello-DAT students-ABS know-make-will AUX.3pA.*(3sD.)3pE
 b. *Pello-ri zu ezagut-arazi-ko zait-u-zte / di-o-te / d-u-t-e
 * you.ABS AUX.2pA.3pE / 3sA.(3sD.)3pE
 [T]

We have the same pattern as in French. All applicative datives trigger the PCC and the repair is to turn them into prepositional ones, available only to indirect objects and not to datives of interest, possessors, or causees. As in French too, the examples show that only dative, not absolutive agreement can be suspended to repair the PCC (but cf. note 5).

Unlike in French, nonfinite clauses in Basque do not show the PCC, as in (19) and (21). This has been deemed significant, since nonfinite clauses have, at first sight, the same case-marking pattern as finite clauses, but lack agreement (Bonet 1991, Laka 1993, Albizu 1997ab). The absence of agreement might even be seen as quite superficial, since a type of anaphor that in finite clauses requires an agreeing antecedent can be bound by its homologue in nonfinite clauses (Rebuschi 1995, Albizu 2001). Here then might be an argument for tying the PCC closely to agreement morphology (Albizu 1997a-b; see Sigurdsson and Holmberg 2008 for a subtler situation in Icelandic).

- (19) Gaizk iruditzen zai-t [zu-k ni harakin-ari saltze-a].
 wrong seeming AUX-1sD you-ERG me.ABS butcher-DAT selling-ABS
 Your selling me to the butcher seems wrong to me.

(Laka 1993: 27)

- (20) [Aita-k ni ama-ri beso-e-tatik ken-tzea] gaizki iruditu zitzaidan.
 father-ERG me.ABS mother-DAT arm-s-to removing wrong seemed AUX-1sD
 Father taking me from mother's arms seemed wrong to me.

(Albizu 1997a: 176)

However, there are some case marking asymmetries between finite and nonfinite clauses, as Oyharçabal (1992: 317) points out. There are also indirect signs of a difference for the dative specifically. The dative goal of a causativized ditransitive can survive without agreement if it is taken up by the dative causee, and worse, can-

a French variety, and the last-resort approach to such dative Case in Folli and Harley (2007), Bobaljik and Branigan (2006).

(i) Bertze haurr-eri, bil-tzen ikusi n-it-u-en/*n-i-zki-e-n sosek_i xoratu (...) ninduteyan
 other children-DAT gathering seen AUX.3pA.(*3pD.)1sE-REL money-ERG bothered me
 The money that I saw other children gathering bothered me.

not agree even if the causee is impersonal and controls no agreement; in contrast, the embedded absolutive object must agree (Albizu 2000, Ortiz de Urbina 2003). The most obvious possibility is that datives in nonfinite clauses can always be prepositional and so avoid the PCC — yet (20) shows a possessor dative, as Albizu points out. We return to the issue with Georgian.

4. Georgian transitives

Georgian makes for an excellent parallel to Basque in aspects of case and agreement and the PCC (Rezac 2003, 2008b), and a striking contrast in the apparent character of its PCC repairs — and so a good testbed for the unifiability of the repairs.

The Georgian case system is nominative-accusative in the present and ergative-nominative (= absolutive) in the aorist. The accusative of O in the present is superficially the same as the dative of IO, but the two can be distinguished because the dative of O becomes nominative in the aorist and in detransitivizations, while the dative of IO remains. Thus we have present EA/S nominative, IO/O dative, beside aorist EA ergative, IO dative, S/O nominative as in (21). 1st/2nd person pronouns do not mark these cases, but a bracketed gloss indicates the case that a 3rd person would have in their place.

- (21) did-i   tevz-i   mo-m-i-ṭan-a   babua-m   Tamaz-s
 big-NOM   fish-NOM   PV-1s-OV-bring-3sSU.AOR   grandfather-ERG   T.-DAT
 Grandfather brought me, Tamaz, a big fish.

(Boeder 2002: 88)

There is a unique prefix slot for 1st/2nd person agreement with EA, O, S, IO; it and its controller are underlined here. The form of the morphemes that occur here has accusative alignment in the present as well as the aorist: S controls the same ones as EA and not as O/IO. When two arguments are 1st/2nd person, O/IO beats EA for control of the prefix (as in Basque ‘ergative displacement’). 3rd person EA/O/IO have no overt agreement, but a 3rd person IO has a special prefix dedicated to it (also as in Basque and elsewhere). In the suffix field can be marked person and number of the subject which is not pertinent here.

- (22) nino-m   me   da-m-xat-a
 Nino-ERG   me(NOM)   PV-1s-painted-3sSU
 Nino painted me (= a picture of me).

(Nash 1995: 199)

- (23) (me)   da-y-u-xat'e   deda-s   surat-i
 I(NOM)   PV-1s-3D+OV-painted   mother-DAT   picture-NOM
 Mother painted me a picture.

(Anderson 1984: 168)

- (24) deda-m   da-m-i-xat'-a   (me)   surat-i
 mother-ERG   PV-1s-OV-painted-3sSU   me(DAT)   picture-NOM
 I painted mother a picture.

(Anderson 1984: 168)

The PCC bars agreement with 1st/2nd person O in the presence of IO. Thus while O in (22) agrees, in (25) it cannot. In (25) is also shown the PCC repair, known as *Object Camouflage* (Harris 1981: III). The O is realized as the 3SG expression *X's tav* 'head, source, self' where the possessor pronoun *X* has O's phi-features: *čems tav* 'my head' for *me* 'me'. Outside the PCC context, *X's tav* cannot be used for a pronominal O.

- (25) važa-m   da-m-i-xat-a   *sen / *Ø / √šeni tav-i   (me)
 Vazha-ERG PV-1s-V-paint-3sSU.AOR you / you / your self-NOM me(DAT)
 Vazha painted you for me.

(Harris 1981: 92)

As in Basque, the PCC is triggered by various datives: indirect object, benefactive in (25), causee in (26) (Harris 1981: 80, Bonet 1991: 194, Boeder 2005: 55). Unlike in Basque, the repair is not restricted by the nature of the dative, since it affects O.

- (26) anzor-ma   ga-(*m-)a-lan3yv-in-a   vano-s   *me / *Ø / √čem-i tav-i
 Anzor-ERG PV-(*1s-)V-insult-CAUS-3sSU vanos-DAT me / me / my self-NOM
 Anzor made Vano insult me.

(Harris 1981: 80)

Georgian yields extraordinary evidence for the abstract character of the PCC, as Boeder (2002: 104) points out. As has been mentioned, the person agreement prefix is unique; so in a combination of 1st/2nd person EA and IO/O, only IO/O controls the prefix, and the EA is wholly unmarked on the verb (even by suffixes, if singular), (27). Yet that does not prevent it from *pro*-drop, (27), or appearing as a regular pronoun, and it does not license the use of *X's tav* for it, (28). Morphologically, the PCC looks the same: IO blocks the agreement of 1st/2nd person O. Yet the consequence is the obligatory use of the *X's tav* form in the place of an impossible *pro* or pronoun.⁷

- (27) [mində]   (*v-)g-a-koc-o,   (*x-)m-a-koc-o
 [I.want.it] (*1s-)2s-NV-kiss-OPT   (*2s-)1s-NV-kiss-OPT
 I kiss you, [and] you kiss me.

(Boeder 2002: 94, phonotactics is fine)

- (28) *čem-ma   tav-ma   g-a-koc-o-s
 my-ERG head-ERG 2s-NV-kiss-Opt-3sSU
 Intended: I kiss you.

(Boeder 2002: 102)

The Georgian repair contrasts with Basque in two ways. First, no recourse to a nonagreeing dative is usually reported. Second, there is no parallel in Basque to Object Camouflage, as Oyharçabal and Etxepare (2008) point out: *?*Jonek neure burua aipatu dizut* 'Jon-ERG my head-ABS mentioned AUX-2pD-1sE' — despite, as we will see, the use of 'X's head' for reflexives in both languages.

⁷ This point cannot be made in Basque, even in those varieties where IO controls the prefix, because its ergative displacement analogue of the Georgian prefix competition leaves the EA marked by a suffix.

However, the first point seems to be false. Boeder (2002: 97-8) observes that in a limited set of contexts, Object Camouflage stands beside the use of a nonagreeing dative in Georgian, so the following example either is possible (cf. also Hewitt 1995: 140f.):

- (29) a. mi-m-q'id-i-s   me   ma-s
           PV-1s-sell-TS-3sSU   I   he-DAT
       b. mi-Ø-q'id-i-s   ma-s   čem-s tav-s
           PV-3D-sell-TS-3sSU   s/he-DAT   my-DAT head-DAT
           s/he will sell me to him/her

(Boeder 2002: 98)

Two conditions must be met for the use of a nonagreeing dative to repair the PCC. Georgian distinguishes two types of datives in its verbal morphology (Harris 1981, Boeder 2005: 34-38). One is applicative, signalled by dedicated 'version vowels', such as *i* for beneficiaries, experiencers, possessors, near locations, and for subject-oriented reflexives, or *a* for location on or movement from a surface. The other lacks a version vowel, or has one lexically determined by the root with no correspondence to meaning; these are basic indirect objects of verbs like 'give'. Only this latter kind may become nonagreeing in the PCC repair, as in French and Basque. The further condition on the repair is that the nonagreeing dative must be 3rd person, even if it has none or lexically-determined version vowel. This has no analogue in Romance or Basque.⁸

⁸ Cf. 1/2-3 asymmetries where only 3rd person can assume a strong/non-doubled form, as in French *eux (ils) sont venus* 'they[strong] (they[weak]) are come' vs. *moi *(je) suis/est venu* 'I *(I) am/is come' (Kayne 2000), to be used in governing either the 'strengthening' discussed below, or of 1/2 accusative - 3 'dative' marking splits of indirect objects (Jelinek 2000), interpretable as applicative-prepositional. An independent diagnostic of applicativity partially confirms the applicative character of irreparable datives in Georgian, but also suggests that the restriction on 1st/2nd persons is not to be reduced to their obligatory applicativity. There are various contexts where dative agreement is impossible, and an IO then assumes the form of a PP headed by *tvis*, which independently marks 'for' benefactive PPs (in Old Georgian, it remained a nonagreeing dative): in causativization and in 'inversion' where the EA is the agreeing dative, and in the nonfinite, nonagreeing infinitives, masdars, and participles. One might expect *tvis*-phrases to be restricted to basic indirect objects (and their independent benefactive use). For participles forming the analytical passive, Harris (1981: 115-6) does restrict *tvis* phrases to basic indirect objects, because they cannot realize possessors (cf. the lack of benefactive reading in French *la voiture achetée à ELLE* 'the car bought from/*for her' (Postal 1990: 151); contrast (20)). However, 1st/2nd person indirect objects, which cannot suspend agreement in PCC repair, can be realized by *tvis* both in causatives (p. 82) and in inversion (p. 123). The situation of causees is unclear. It is impossible to take the causative of a transitive, with a dative causee for the EA, and causativize it again, so that the causer becomes the agreeing dative and the embedded EA a *tvis*-phrase (p. 285 note 6). However, a dative causee, and 1st/2nd person at that, surfaces as a *tvis*-PP in inversion when the EA becomes the agreeing dative (p. 132, 172). Georgian inversion is in many other ways a mystery, but there is something else going on with causee datives. Their agreement can be omitted to repair the PCC in (i), and their version *a* is grouped with the lexically-determined kind (Boeder 2005: 37; note 6 above); cf. double dative (ii) where the version vowel and causee agreement disappear to make way for the benefactive.

- (i) is ma-s   m-a-žarcv-in-eb-s   me
       is ma-s   a-žarcv-in-eb-s   čem-s tav-s
       he he-DAT 1s-NV-rob-CAUS-PRES   me / my head
       he makes him rob me (Boeder 2005: 47)
- (ii) mi-g-i-šver-in-e   (me šen)   žox-i   mc_q'ems-s   xbo-s-tvis / xbo-s
       PV-2-OV-hold.out-CAUS (I you)   stick-NOM   shepherd-DAT   calf-GEN-for / calf-DAT
       I made the shepherd hold out the stick at your calf. (Boeder 2002: 96 note 22, Khevsur dialect)

Consider now Object Camouflage itself. At first sight, the use of ‘X’s head’ for ‘X’, a pronoun, is unlike the Romance and Basque repairs by a strong pronoun. Yet a story can be told highlighting the similarity, starting from Cardinaletti and Starke’s (1999) proposal that strong pronouns have a richer internal syntax than weak ones, being more like PPs than DPs, and notably with an internal Case-licenser of their own. They are thus autonomous of the clausal Case/Agree system, which French clitics and Basque agreeing datives need. In transforming a clitic/weak pronoun to *a* + strong pronoun in French and a nonagreeing dative in Basque, the repair strengthens it by adding to it its own internal Case licenser. The result is a PP, realized in the prepositional construction, and leaving the Case/Agree system of the clause entirely for the direct object. Along these lines Object Camouflage can be analysed as well (Rezac 2007, cf. Albizu 1997a: 256).

We may think of pronouns as a nominal core $N \lambda_{x.x=x}$ and a phi-containing functional projection φ , [φ N] (Déchaine and Wiltschko 2002). Ordinarily, N raises to φ and the whole is Case-licensed by Agree with T/*v*. These are the ordinary agreeing pronouns and *pro* of Georgian. In the PCC repair, the pronoun is strengthened by an internal Case licenser for φ , and DP-internal [Case + φ] is naturally a possessive pronoun. The N head is left in-situ, and Case-licensed by the clause, where it agrees as 3SG. It is realized by the lexical item closest to its meaning $\lambda_{x.x=x}$: *tav* ‘self’.

- (30) a. Ordinary pronoun: [φ +N t_N] $\rightarrow$ bare pronoun
 b. Case added: [[Case + φ] N] $\rightarrow$ possessive pronoun + *tav* ‘self’
 (Rezac 2007: 125f.)

On this view, one would hope for other uses of *X*’s *tav* as strong pronouns. Outside Object Camouflage, *X*’s *tav* forms mostly serve as subject-oriented O/IO reflexives, but not as logophora which would be relatable to emphasis (Harris 1981: 23-6, 281 note 4, Amiridze 2006). Nevertheless, Boeder (2002: 100-2, 2005: 54-6) notes some uses as emphatic pronouns. Clearest are vocatives, *čem-o tav-o* ‘my-VOC head-VOC’ = ‘O me!’. Less obviously nonanaphoric are oblique nonarguments such as ‘by yourself’, (31), and emphatic subjects, (32) (Amiridze 2006: VII treats the latter as metonymous anaphors).

- (31) rac mo-g-i-va dav-ita-o, q’vela šeni tav-ita-o
 whatever PV-2s-OV-will.come dispute-INS-QUOT all your head-INS-QUOT
 ...it all happens to you by/because of yourself, it is said’ (proverb)
 (Boeder 2002: 100)

- (32) čem-ma tav-ma m-a-ižul-a me
 my-ERG head-ERG 1s-NV-force-3sSU.AOR me(NOM)
 It was me who forced myself.

(Boeder 2002: 101)

The Basque expression *X*’s *buru* ‘X’s head’ is parallel to Georgian *X*’s *tav* in its use as a reflexive (Lafon 1944: 397). It also has some attestations as nonreflexive emphatic internal argument (Artiagoitia 2003), and a use as an ergative subject through a metonymous nonreflexive interpretation (Oyharçabal 2003). In both languages, *X*’s *tav/buru* is a *specialized* strong form — not it, but rather plain strong pronouns, usually serve as nonagreeing strong forms, for instance in PPs. Yet despite these parallels *X*’s

buru cannot be used for a 1st/2nd person absolutive to rescue the PCC, unlike *X's tav*. It may be that *X's buru* is less grammaticalized than *X's tav*; one thinks of the optionality plurality of *buru* if it has a plural referent, *geure buru(ak)* 'our head(s) = ourselves' (Artiagoitia 2003), found for *tav* in Old but not Modern Georgian (Boeder 2005).

Perhaps more is needed than having a form like *X's buru* to repair O. In French and Basque, O (and S) cannot be strengthened to repair the PCC even when the IO is irreparable, and this ought to relate to the more PP-like character of the IO to start with, even when applicative: to its having dative rather than direct case. In Georgian this too might be reflected. Harris (1981: 282 note 4) notes that in some dialects, Object Camouflage is available only when the dative is 1st/2nd person (thus not in (29)b). One would like to relate this to the availability of dative agreement suspension to repair the PCC when the dative is 3rd person; perhaps it pre-empts using *X's tav* for the absolutive.⁹

To finish with Georgian, there is no PCC in nonfinite forms (Harris 1981: 165, Bonet 1991: 190-1). Unlike in Basque, this is unsurprising. The IO in them is realized not as a dative but as a *tvis* 'for' PP (cf. note 8). Like all other PPs, *tvis* PPs are nonagreeing and do not create the PCC even in finite clauses.¹⁰ In Old Georgian nonagreeing datives are found where *tvis*-phrases are used for IOs now, including nonfinite forms. One wonders then whether the absence of the PCC in Basque nonfinite clauses is not due to a similar use of a nonapplicative, prepositional structure for datives, leaving (20) unresolved.¹¹

- (33) *šeni / *šeni tavis*   *čabareba*   *mašavleblis-tvis*
 you.GEN / your self.GEN   rendering.NOM   teacher-for
 Turning you over to the teacher.

(Harris 1981: 165)

5. Basque unaccusatives¹²

In French, there is no PCC in unaccusatives with a dative, and it is not expected. The nominative S raises past the dative IO to [Spec, TP] to satisfy the EPP. At that point it has by-passed the intervention effect in (1) of the dative on Agree with T. This should be true in accusative languages whenever S satisfies the EPP.¹³ Similarly

⁹ Often when a strong O for a clitic or agreement rescues the PCC, it is allowed independently and so not a repair, as in Greek (Anagnostopoulou 2003: 314f., 349 note 92). Particularly interesting is the contrast between the closely-related Warlpiri and Jaru: only in the latter of are nonagreeing strong accusative 1st/2nd person pronouns licensed, both to avoid the PCC and independently (Simpson 1983: 193-4, Tsunoda 1981).

¹⁰ Moreover, O is genitive, not nominative / dative, and there is no evidence for the PCC affecting genitives.

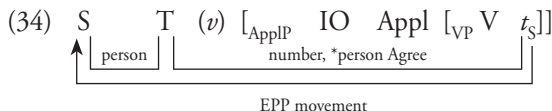
¹¹ If tenable, see Albizu (2001) for options regarding *bere*-type anaphora.

¹² This section resumes Rezac (2008a).

¹³ When the nominative remains in-situ, other constraints often make the facts of agreement difficult to evaluate. Thus in French (i): no pronominal arguments and no person agreement can occur in inversion - perhaps relatable to the PCC via intervention of the A'-trace.

(i) Je voudrais que Marie et toi veniez/*viennent // viennent/*veniez Marie et toi
 I would.like that M and you come.2PL // come.3PL M and you (Marandin 2001).

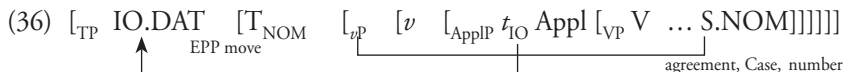
in Georgian: agreement treats S as EA rather than O/IO, so at some point refers to a configuration where S has raised over IO, whether to [Spec, TP] or lower (Rezac 2008a: 92 note 21).

- (35) Je   me/lui   plais   *t*_{me/lui} *t*_{je} avec les cheveux longs.
 I.NOM me.DAT/him.DAT please.1SG   with the hair   long
 I like myself with long hair. / She likes me with long hair.

(Rezac 2008a: 92)

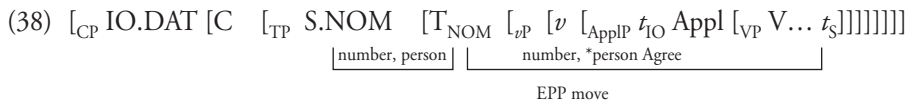
In quirky-subject languages like Icelandic, it is the dative that satisfies the EPP of T. T-nominative person Agree then remains blocked by the dative, giving the PCC:

- (37) *Hverjum*_i mundi/*mundum_j (*t*_i) þá *t*_i virðast **við**_j vera hæfir?
 who.DAT would.3SG/1PL   then seem we.NOM be competent
 To whom would we then seem to be competent?

(Sigurðsson and Holmberg 2008, Rezac 2008a: 89-91)

However, there is derivation that creates a French-like configuration in Icelandic. The dative may A'-extract from its base position rather than [Spec, TP], the nominative may then raise to [Spec, TP] in 'long raising', and there is no PCC:

- (39) *Hverjum*_i mundum/*mundi **við**_j þá *t*_i virðast *t*_j vera hæfir?
 who.DAT would.1PL/3SG we.NOM then seem   be competent
 To whom would we then seem to be competent?

(Sigurðsson and Holmberg 2008, Rezac 2008a: 89-91)

In Basque, the PCC occurs in applicative unaccusatives, and this seems common in ergative languages of its type. Basque has both DAT-ABS applicative unaccusatives and ABS-DAT motion verbs. DAT-ABS psych-verbs like *gustatu* 'like' with an applicative dative experiencer generated above S are subject to the PCC, while ABS-DAT motion verbs like *hurbildu* 'approach' with a dative goal of motion below S are not. Various diagnostics converge on this difference, including the one already discussed: in the northeastern dialects the dative of ABS-DAT but not DAT-ABS verbs can be of the nonagreeing type (Rezac forthc a; for other diagnostics, 2008a).¹⁴ Otherwise the two

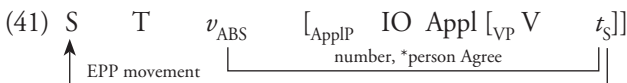
¹⁴ Even in the western dialects where dative agreement is usually obligatory, there is an asymmetry between a basic indirect object and an applicative object in agreement omission: an agreeing dative of

verbs use exactly the same morphology, so the expected but PCC-banned agreement forms for *gustatu* are instantiated by *hurbildu*. This identity is curious yet thoroughgoing: not just in absolutive and dative agreement exponents, but in root allomorphy and in a separate agreement marker known as the ‘dative flag’ that looks like an applicative head. We shall see the same in Chinook. In many western varieties, even for ABS-DAT verbs some or all 1/2.ABS-DAT forms like (40)a are missing, not through the PCC, but in a haphazard way indicative of morphological gaps (Rezac forthc b).¹⁵

(40) a.	(N _i)	Miren-i _i	hurbiltzen /?gustatzen	n _i -atzai-o _i .
	I.ABS	Miren-DAT	approaching / liking	1sA-AUX-3sD
b.	Miren-i _i	(haiek _i)	hurbiltzen / gustatzen	zai-zki-o _i .
	Miren-DAT	they.ABS	coming / liking	AUX-3pA-3sD

(q.v. Albizu 1997b: 21, Rezac 2008a: 73, forthc)

Unlike in Icelandic, S rather than the dative satisfies the EPP of T in Basque for true subjecthood, so the explanation for the PCC in its unaccusatives cannot be quite the same. Yet it is similar under the Bobaljik/Laka theory of ergativity, (41). Absolutive Agree occurs with *v* and the EPP belongs to T. Within the *v*P, S stays below the dative, which thus intervenes for *v*-S person Agree and creates the PCC.

To repair the PCC, absolutive agreement cannot be suspended to give **gu gustatzen zai(zki)o* AUX.3sA/3pA, just as with transitives (but cf. Rezac 2008a: 101 for one variety). Nor can a nonagreeing dative be used, since it is applicative. However, some varieties have another option (Arregi 2004, Rezac 2008a, Arregi and Nevins 2008). S is realized as ergative in a PCC context, that is when 1st/2nd person S combines with an applicative dative, and nowhere else. The ergative is not available to the O of applicative transitives, even to repair the PCC, which already have an ergative EA. Nor is it available to the S of plain unaccusatives, or to the 3rd person S of applicative unaccusatives, where there is no PCC. And importantly, it is also unavailable to the S of ABS-DAT verbs, even in those varieties mentioned above where a given 1/2.ABS-DAT combinations like *zatzaikezio* is a morphological gap.

(42) a.	Itxaso-ri _i	liburu-ak/*ek _k	gustatzen	zai-zki _k -o _i	/ *di-o _i -te _k
	Itxaso-DAT	books-ABS/ERG	liking	AUX-3pA-3sD	/ *AUX-3sD-3pE
b.	Itxaso-ri _i	(zu-k/*Ø)	gustatzen	*z _k -atzai-zki _k -o _i	/ di-o _i -zu _k
	Itxaso-DAT	you-ERG/ABS	liking	*2pA-AUX-pA-3sD	/ AUX-3sD-2pA
c.	Zu-Ø/*k _i	Itxaso-ri _k	etortzen	*di-o _k -zu _i	/ % z _i -atzai-zki _i -o
	you-ABS/*ERG	Itxaso-DAT	coming	*AUX-3sD-2sE	/ % 2sA -AUX-pA-3sD

(Tolosa Basque, variant T1, Rezac 2008a)

interest can to some extent be added to a ditransitive or an ABS-DAT verb leaving its argument non-agreeing. It cannot be added to a DAT-ABS verb (Joppen and Wunderlich 1995: 159-161).

¹⁵ Of a sort that occur also commonly in ERG-DAT(-ABS) and less in ERG-ABS combinations involving two 1st/2nd person markers (Fernández 2001, Arregi and Nevins 2006).

Icelandic yields a clue to how this repair works. Movement of S to [Spec, TP] creates a configuration where person Agree between the ergative Case/Agree locus T and S can occur without intervention of the dative. However, T is not usually an active Case/Agree locus in the unaccusative configuration of an ergative language. The PCC licenses its activation, while a morphological gap does not.

This difference between the PCC and morphological gaps we have already seen in French, and perhaps the mechanism of the two repairs can be related as well. There is an abstract similarity between the emergence of an ergative and of a strong pronoun to repair the PCC. Both are marked choices for the coding of an argument, S on the one hand, unfocussed IO/O on the other. On Optimality-Theoretic models of grammar, they would emerge automatically if another constraint is ranked higher (cf. Bonet 1994). However, not only PCC but any grammaticality problem should license them, and this is not the case. Some theories of these elements permit a more narrow unification: the ergative is a marked or *dependent Case* available only when the absolutive has done its job, while a strong pronoun differs from a weak(er) one in having its own Case licenser. Both repairs are thus viewable as the addition of a Case-licenser to rescue the Case-licensing failure created by the PCC in (1) (Rezac 2007, 2008a,c).¹⁶

It would be worrisome if the few varieties of Basque with ‘ergativization’ were alone in the world. Finnish might be a good candidate for an image of it through the ergative-accusative mirror: DAT > NOM configurations surface as DAT > ACC if the nominative is an animate pronoun (Rezac 2007, 2008c). However, a true parallel occurs in Chinook.

6. Chinook unaccusatives

Chinook presents the PCC and a repair remarkably similar to Basque, and the main difference between the two languages is expected independently. The ergativized argument is the applied object, but in Chinook unlike in Basque, applied objects have the direct case of S/O. In both languages then, the highest absolutive becomes ergative.

Chinook cross-references the EA, O, S, and IO on the verb using pronominal affixes of two series: *unmarked* for S, O, and IO, and *ergative* for EA.¹⁷ They are arranged in the order EA-O/S-IO. There is no case marking for these arguments.

- (43) (i-kala_i) ga-č_i-ł_i-(a)š_k-l-u-ł_iada ((i)ł-šq^wa_i) ((i)š-Gagila_k_k)
 3sm-man RPT-3smE-3n-3du-Appl-DIR-threw 3n-water 3du-woman
 He (the man) threw it (the water) at the two of them (at the two women).

(Silverstein 1985: 185)

¹⁶ See Rezac (2008a: 87) for a locus of parametrization among Basque varieties in allowing the repair.

¹⁷ Often the ergative affix = default + *k*, but there are opaque forms like 3SGM.E č_i; some forms are syncretic for the two series and so I do not gloss them as E. For 3DU and 3PL, S has an extra suffix compared with the O/IO morpheme. A similar exception occurs in Itelmen, Bobaljik (2000 note 10), who suggests that the realization of the agreement marker is sensitive to the presence of EA.

The PCC prevents a ditransitive from having a 1st/2nd person O.

- (44) *č-n-a-l-u-√i-amit
 3smE-1s-3sf-?Appl-?DIR-√?take-?
 He is taking me for her.

(Silverstein 1985: 190)

Intransitives with S and an extra argument, IO, split into two types. Some like ‘go’ are immune to the PCC, so that S can be of any person. By this and by their meaning they correspond to Basque ABS-DAT unaccusatives with a dative below S.

- (45) ga-nš-i-gl-u-√ya
 RPT-1p-3sm-?-?DIR-√go
 ‘we (excl pl) went toward him’

(Silverstein 1985: 191)

Others like ‘smell’ are constrained by the PCC. Silverstein (1985: 191) characterizes this class as those whose IO is “a kind of dativised agent”, and gives an example with an experiencer. The description suggests DAT-ABS applicative unaccusatives. As in Basque, the two classes do not differ in their morphology, including apparently an ‘applicative’ marker signalling the extra argument. DAT-ABS verbs are good with 3rd but not 1st/2nd person S. The missing forms are supplied by what Silverstein (1985: 191-4) calls *thematization*: the IO is coded by the ergative rather than the unmarked series. Thus expected unmarked *i* of (46)b (cf. (46)a) appears as the ergative *č* in (46)c.¹⁸

- (46) a. i-n-l-√łta
 3sm-1s-Appl-√stink
 He wafts towards me, *es shtinkt mir*, I smell him.
 b. *nš-i-l-√łta → c. č-nš-l-√łta
 1p-3sm-Appl-√stink   3smE-1p-Appl-√stink
 He smells us (excl).

(Silverstein 1985: 192)

There is striking parallelism between Chinook and Basque. The PCC affects O and S in the presence of an applicative argument. Intransitives fall into two classes individuated by the applicative vs. prepositional character of the IO. The latter is not affected by the PCC, and exhibits the morphology that the PCC bans in the former. Unaccusatives with an applicative IO repair the PCC by coding one of their arguments in the same way as the EA, the ergative.

Unlike in Basque, the ‘ergativized’ argument of the Chinook repair is the IO rather than the S. However, the difference seems to derive from another. The

¹⁸ It is unclear whether S under thematization uses O in 3DU/PL where different from S (preceding note), as might be thought since an ergative is present: p. 193 ex. 49 *š* for *št*, p. 194 above ex. 52. The PCC and thematization extend (partly?) to 3SGM animate S, no surprise crosslinguistically (Ormazabal and Romero 2007, Rezac 2009a): «for third person animate nominative and third person indirect object, there is a tendency among speakers» for the PCC and thematization to occur” (Silverstein 1985: 193). Thus *š-i-l-√łta 3du-3sm-Appl-√stink → č-š-l-√łta 3smE-3du.

IO in Chinook uses the same morphological marking as the O/S of plain transitives and intransitives, not a distinct one as in Basque. The identity is profound. It holds across a rich inventory of suffixes, and across allomorphy that modifies the normal exponents of 1st person EA/S in the context of 2nd person O/IO.¹⁹ Thus Chinook belongs to the same class of languages as Wichita, Mohawk, Southern Tiwa, or English (Baker 1996: 194-5). In them it is the IO rather than O of applicative structures that assumes the case and agreement properties of the O/S of plain transitives, and the remaining O/S is relegated to a secondary object (though it may, as in Chinook, agree using the same number morphology as the IO).

This primary-object behaviour of the IO is the key to the Chinook-Basque difference. Basque ergativization targets the S because S lacks dative case. As the highest direct case argument, it raises to [Spec, TP] to satisfy the EPP, as in English: *She was baked two cakes*, **Two cakes were baked her*. Upon raising to [Spec, TP], the IO Agrees with T in a PCC contexts. As in Basque, such extra T activation is restricted to repairing the PCC, where the regular Case/Agree system fails to license a 1st/2nd person argument.

- (47) a. [S T_(ERG) [*v*_{ABS} IO_{DAT} *t*_S]] (Basque)
 b. [IO T_(ERG) [*v*_{ABS} *t*_{IO} S]] (Chinook)

7. Prospects

Languages do not, in general, have syntactic repairs for ungrammaticality, whether it lies in syntax, interpretation, or realization. To pick an example from each domain, there is no way to fix the failure of Case licensing with unaccusatives in *The river thundered* / **fell its way into the ravine*, the Condition B violation in overlapping reference **Vous t'avez sauvé la vie* 'You(PL) saved your(SG) life', the morphophonological gap in *By now, she has strid__ across the desert for twenty years*. The existence of PCC repairs is revealing about the PCC, and perhaps about the architecture of language.

The repairs we have looked at suggest that there is promise to seeking common factors to them, and perhaps even a single underlying mechanism. They are dedicated to the PCC and cannot rescue other problems. They can be thought of as the strengthening of a structure by Case so that all arguments be Case-licensed: a clitic or agreeing pronoun becomes a strong nonagreeing one, an ergative is added to unaccusatives. Otherwise the strengthening is 'conservative'. The ergative goes on S or IO according to which is the subject, prepositional datives do not acquire applicative interpretation, the new strong pronouns exist already in some use, IO is preferred to O as a PP-like strong pronoun.

Yet not all PCC repairs fit. I end on ones uncovered in Ormazabal and Romero (2006) for Spanish and in Albizu (1997a, 2001) for Basque, completing the inventory of known repairs in the languages here. (48) comes from *leísmo* Spanish where the 3SGM *animate* direct objects normally use 'dative' clitic *le* along with its prop-

¹⁹ 1SG *n* → ∅, 2DU/2PL *nš/nt* → impersonal *q* / __2nd person O/IO, contiguous or not as in EA₁-O-IO₂.

erty of freely doubling *a* + DP objects. The PCC is avoided by using the accusative clitic *lo* otherwise reserved for inanimates, with its inability to double. Something different seems to be at work, relating to the syntax-interpretation relationship of phi-features (Rezac 2009a). In (50) from a *leísmo*-like variety of Basque, there may be a similar phenomenon (P. Albizu p.c.). Some of its speakers have the unsurprising (49): to repair the PCC, dative agreement is omitted as in (11), the animate direct object is dative as ordinarily in this grammar, and perhaps for parsing reasons the two datives need a separation. Others, extraordinarily, have an *absolute* pronoun with *dative* agreement, (50). Interesting work lies ahead.

- (48) Te *le/√lo lleve (*a tu hijo)   a casa
       you him.*D/√A (*A your son)   to home

(Ormazabal and Romero 2006, cf. Rezac 2009a)

- (49) Polizi-ari*(,)zuri/*zu   eramango di-zu-te. [comma/pause is necessary]
       police-DAT you.DAT/*ABS bring.will AUX.2pD.3pE   [T]

- (50) Azpisapo-ek ni/*niri   etsaia-ri   saldu didate
       enemies-ERG me.ABS/*DAT enemy-DAT   sold   AUX.1sD.3sE

(Albizu 1997a: 194, *niri based on P. Albizu p.c.)

8. References

- Albizu, P., 1997a, *The syntax of person agreement*. Doctoral dissertation draft, University of Southern California.
- , 1997b, «Generalized Person-Case Constraint». In *Theoretical issues on the morphology-syntax interface* (eds.), M. Uribe-Etxebarria, A. Mendikoetxea, 1-33. Donostia: UPV/EHU.
- , 2000, *Sobre la distribución sintáctica de las formas finitas del verbo vasco*. Ms.
- , 2001, «Datibo sintagmen izaera sintaktikoaren inguruan». In Fernández & Albizu (eds.), 49-69.
- Amiridze, N., 2006, *Reflexivization strategies in Georgian*. Doctoral dissertation, Utrecht.
- Anagnostopoulou, E., 2003, *The syntax of ditransitives*. The Hague: Mouton de Gruyter.
- Anderson, S. R., 1984, «On representations in morphology», *NLLT* 2: 157-218.
- Arregi, K., 2004, *The have/be alternation in Basque*. Ms., U. Illinois.
- & A. Nevins, 2006, «Obliteration vs. Impoverishment in the Basque *g/-z-* constraint». In *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 13, 1-14.
- , 2008, *A principled order to postsyntactic operations*. lingbuzz/000646
- Artiagoitia, X., 2000, *Hatserreak eta parametroak lantzen*. Gasteiz: UPV/EHU.
- , 2003, «Reciprocal and reflexive constructions». In *A grammar of Basque* (eds.), J. I. Hualde, J. Ortiz de Urbina, 607-630. Berlin: Walter de Gruyter.
- Baker, M., 1996, *The polysynthesis parameter*. Oxford: Oxford U. P.
- Bobaljik, J. D., 2000, «The ins and outs of contextual allomorphy». In *University of Maryland Working Papers in Linguistics* 10, 35-71.
- & P. Branigan, 2006, «Eccentric agreement and multiple Case checking». In *Ergativity: Emerging issues* (eds.), A. Johns, D. Massam, J. Ndayiragije, 47-77. Dordrecht: Kluwer.

- Boeder, W., 2002, «Syntax and morphology of polysynthesis in the Georgian verb». In *Problems of polysynthesis* (eds.), N. Evans, H. J. Sasse, 87-111. Berlin: Akademie.
- , 2005, «The South Caucasian languages», *Lingua* 115: 5-89.
- Bonet, E., 1991, *Morphology after syntax*. Doctoral dissertation, MIT.
- , 1994, «The Person-Case Constraint». In *MITWPL* 22, 33-52. MIT.
- Cardinaletti, A. & M. Starke, 1999, «The typology of structural deficiency». In *Clitics in the languages of Europe* (ed.), H. van Riemsdijk, 145-233. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Couquaux, D., 1975, «Une règle de réanalyse en français», *Recherches linguistiques de Vincennes* 4: 32-72.
- Cuervo, C., 2003, *Datives at large*. Doctoral dissertation, MIT.
- Déchaine, R.-M. & M. Wiltschko, 2002, «Decomposing pronouns», *LI* 33: 409-442.
- Etxepare, R. & B. Oyharçabal, 2008a, «Locational datives and dative agreement in the eastern dialects of Basque». *European Dialect Syntax III*, Venice, September 2008.
- & —, 2008b, «Bi datibo egitura ifar-ekialdeko zenbait hizkeratan». *Aldaketak, aldaerak, bariazioak euskaran eta euskal testugintzan*. Baiona, Dec. 2008.
- Fernández, B. 2001. «Absolutibo komuntaduradun ergatiboak, absolutibo komuntaduradun datiboak». In Fernández & Albizu (eds.), 147-165.
- & P. Albizu (eds.), 2001, *On case and agreement*, Bilbo: UPV/EHU.
- , J. Ortiz de Urbina & J. Landa, this vol., «Komuntadurik gabeko datiboen gakoez».
- & M. Rezac, in prep., «Datibo-osagarri bitxiak eta Datiboaren Lekualdatzea: *ari nai di-yot* eta *kanta egin nazu* bidegurutzean». Ms., UPV/EHU and CNRS.
- Folli, R. & H. Harley, 2007, «Causation, obligation, and argument structure», *LI* 38: 197-238.
- Harris, A., 1981, *Georgian syntax*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Hewitt, B. G., 1995, *Georgian*. Amsterdam: John Benjamins.
- Jelinek, E., 2000, «Datives and argument hierarchies». In *Papers in honor of Ken Hale* (eds.), A. Carnie, E. Jelinek, M. Willie. Cambridge, Mass: MITWPL.
- Joppen, S. & D. Wunderlich, 1995, «Argument linking in Basque», *Lingua* 97: 123-169.
- Kayne, R., 1975, *French syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- de Kok, A., 1985, *La place du pronom personnel régime conjoint en français*. Amsterdam: Rodopi.
- Lafitte, P., 1979, *Grammaire Basque (Navarro-Labourdin littéraire)*. Donostia: Elkar.
- Lafon, P., 1944 [1980], *Le système du verbe basque au XVIe siècle*. Donostia: Elkar.
- Laka, I., 1993, «The structure of inflection». In *Generative Studies in Basque Linguistics*, J. I. Hualde, J. Ortiz de Urbina (eds.), 21-70. Amsterdam: John Benjamins.
- Marandin, J.-M., 2001, «Unaccusative inversion in French». In *Going Romance 1999* (eds.), Y. de Hulst, J. Rooryck, J. Schrotten. Amsterdam: John Benjamins.
- Nash, L., 1995, *Portée argumentale et marquage casuel dans les langues SOV et dans les langues ergatives: L'exemple du géorgien*. Doctoral dissertation, Paris 8.
- Ormazabal, J. & J. Romero, 1998, «On the syntactic nature of the *me-lui* and the Person-Case Constraint». *ASJU* 32: 415-434.
- & —, 2006, *Object clitics and agreement*. Ms.
- Ortiz de Urbina, J., 2003, «Causatives». In *A grammar of Basque*, J. I. Hualde, J. Ortiz de Urbina (eds.), 592-606. Berlin: Walter de Gruyter.
- Oyharçabal, B., 1992, «Structural Case and inherent case marking». In *Syntactic theory and Basque syntax*, J. A. Lakarra, J. Ortiz de Urbina (eds.), 309-342. Donostia.

- , 2003, «Lexical causatives and causative alternation in Basque». *ASJU* XLVI: 223-253.
- , 2004, «Tokiz kanpoko numero komuntadura». *Iker* 17: 395-408.
- & R. Etxepare, 2008, *The absence of Person-Case Constraint in Early Lapurdian*. Ms.
- Postal, P. M., 1984, «French indirect object cliticization and SSC/BT», *Linguistic Analysis* 14: 111-172.
- , 1989, *Masked inversion in French*. University of Chicago Press: Chicago.
- , 1990, «French indirect object demotion». In *Studies in Relational Grammar* 3, P. M. Postal, B. D. Joseph (eds.), 104-200. University of Chicago Press: Chicago.
- Rebuschi, G., 1995, «Weak and strong genitive pronouns in northern Basque». In *Towards a history of the Basque language*, J. I. Hualde, J. A. Lakarra, R. L. Trask (eds.). Amsterdam: John Benjamins.
- Rezac, M., 2003, «The fine structure of cyclic Agree», *Syntax* 6: 156-182.
- , 2007, «Escaping the Person Case Constraint», *Linguistic Variation Yearbook* 6: 97-138.
- , 2008a, «The syntax of eccentric agreement», *NLLT* 26: 61-106.
- , 2008b, «The forms of dative displacement: from Basauri to Itelmen». In *Gramatika jaietan*, X. Artiagoitia, J. A. Lakarra (eds.), 709-724. Supplements of *ASJU*: UPV/EHU.
- , 2008c, *Phi across modules*. Ms., lingbuzz/000765.
- , 2009a, *Modular architecture and uninterpretable phi-features*. Ms., lingbuzz/000845.
- , 2009b, *Dative-locative syncretisms in Romance clitics and the relationship between syntax and morphology*. Ms.
- , forthc a, «Ineffability through modularity». In *Defective paradigms*, M. Baerman, G. Corbett, D. Brown (eds.).
- , forthc b, «Person restrictions in Basque intransitives», *Lapurdum*.
- Rooryck, J., 1988, «Formal aspects of French nonlexical datives», *Folia Linguistica* 22: 373-386.
- Sigurðsson, H. Á. and A. Holmberg, 2008, «Icelandic dative intervention». In *Agreement restrictions*, R. D'Alessandro, G. Hrafnbjargarsson, S. Fischer (eds.), 251-280. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Silverstein, M., 1985 [1976], «Hierarchy of features and ergativity». In *Features and Projections*, P. Muysken, H. van Riemsdijk (eds.), 163-232. Dordrecht: Foris.
- Simpson, J. H., 1983, *Aspects of Warlpiri morphology and syntax*. Doctoral dissertation, MIT.
- Tsunoda, T., 1981, «Interaction of phonological, grammatical, and semantic factors», *Oceanic Linguistics* 20: 45-92.

ERRENTERIAKO EUSKARAREN KOKAGUNEA

Josep del Rio - Itziar Aduriz

(Universitat de Barcelona)

Abstract

In this study, we wish to describe the current Basque language in Renteria to determine which dialect it belongs to. In order to offer an accurate description of the variety and its sociolinguistic situation, we have decided to describe the speech of three age-groups with one clear objective in mind: to check whether the linguistic change shows specific trends so that this allows us to place that variety within the appropriate Basque dialect.

1. Sarrera¹

Artikulu honetan gipuzkerako edo erdialdeko euskalkiaren aldaera batzuk aztertuko ditugu, erdiguneko azpi-euskalkikoak hain zuzen ere, eta bereziki, Errenteriako belaunaldi desberdinen hizkeraren deskribapena egingo dugu. Aukeratutako aldaerak ez ditugu besterik gabe aukeratu, erdiguneko eta sortaldeko euskalkiak bereizten dituzten isoglosak finkatzeko asmoz baizik. Gure azterketa honetan, sortaldeko euskalkiekin muga egiten duten erdiguneko azpi-euskalkiko aldaerak aztertu ditugu bakarrik, hau da, Astigarragako, Pasaiako, Lezoko eta Errenteriako hizkerak, azken honi erreparatuz bereziki.

Era berean, gure ikerketaren bidez metodologia berri bat eskaini nahi diogu dialektologiari, jakintza-arlo horren muga klasikoak berariaz gainditzearren, hizkuntz aldaketaren ikuspegi holistikoagoa ematen diguten printzipio soziolinguistikoak ere aintzat hartzeko horrela.

Azken hamar urteotan halako nahiz halako herri euskaldunetako hizkera bereziari buruzko monografiko ugari argitaratu dira. Euskal dialektologiak gaur egun garai oparoa bizi duela ikusten dugu, beraz.

Zalantzarik gabe, euskarak oraindik daukan aberastasun dialektalari zor zaio lanketa emankor hori, bai eta zenbait ikerlarik euskalkien etorkizunaren inguruan dituzten kezkei ere.

XIX. eta XX. mendeetan hizkera horiei buruz egindako deskribapenak eguneratu beharragatik aukeratu dugu azterketa honetako gaia.

Errenteriako euskara nafarreratzat jotzen zen hastapenetako ikerketetan, nafar hizkeren hainbat ezaugarri bereizi zeuzkalako, eta gaur egungo zenbait ikerlarik ere

---

¹ Eskerrik asko Koldo Zuazori artikulu honen atzean dagoen lanaren garapenean nahiz idazketan emandako laguntzagatik.

hala sailkatzen dute. *xxi*. mendera iritsita, ordea, beste batzuek —Koldo Zuazok, esaterako— auzitan jarri dute sailkapen hori, eta Errenterian erdialdeko gipuzkera hitz egiten dela esan dute.

Eztabaida hori ikusita, garbi dago Errenteriako euskarari buruz ditugun datuak eguneratu beharra daukagula, hizkera hori nafarrera bihurtzen zuten ezaugarriak aldatu direntz ikusteko eta erdialdeko euskarako beste ezaugarri batzuk hartu dituen argitzeko. Belaunaldien arteko ikuspegia beharko dugu beste edozein kasutan baino gehiago, erdialdeko euskararanzko ustezko aldaketaren nondik norakoak azalera-tzeko.

Gure lehen helburua Errenteriako euskara zein euskalkitakoa den argitzea bada ere, aipatu dugunez, Errenteria inguruko hizkerek duten joera dialektala ere azaldu nahi dugu, hau da, mendebaldeko ezaugarriei eusten dieten ekialdeko eragin pixka batekin ala, aldiz, sortaldeko azpi-euskalkietarantz jotzen ari diren.

Bi helburu horiek lortzeko, ezinbestekoa zaigu erdialdeko euskalkiaren berezitasun orokor eta komunak aztertzea eta euskalki horretako sortaldeko azpi-euskalkiaren ezaugarri bereziak ezagutzea. Horretarako, oso egitura zehatza finkatu dugu gure azterketa hau egiteko. Hala, hiru puntu nagusi bereizi ditugu artikulu honetan eta, inbutu baten gisa jokatzuz, Errenteriako hizkeraren inguruko ikuspegi argiagoa emango digute.

Bigarren puntuan euskalkien sailkapen historikoei buruzko xehetasun orokorrak ematen dira.

Hirugarren puntuan, berriz, erdialdeko euskalkiari heltzen zaio. Trantsizioko hizkerak deskribatzen dira hurrena, sortaldeko azpi-euskalkiari (Irunaldea) erreparatuz, bereziki. Hori guztia behar-beharrezkoa da gure helburuetarako funtsezkoak diren datuak ulertzen hasteko.

Laugarren puntuan Errenteriako euskara aztertzen da bete-betean. Dagoeneko ezagutzen ditugu erdialdeko euskararen ezaugarri orokorrak eta erdiguneko eta sortaldeko azpi-euskalkien berezitasun nagusiak, baina Errenteriako hizkera genetikoki kokatzeko erantzunak falta zaizkigu oraindik. Puntu hau bi zatitan banatuta dago: lehenbizikoan, datuak biltzeko erabilitako metodologia eta oinarri teorikoak aurkezten dira; bigarrenean, Errenteriako hizkera belaunaldi bakoitzak nola erabiltzen duen azaltzen da.

2. Euskararen banaketa dialektala

Sarreran adierazi dugun moduan, hizkuntzak ez dira homogeenak. Komunitate etnikoek —adjektibo hori bere adiera soziolinguistikoa ulertu behar da— merkataritzako trukeak, migrazioak, etab. izan dituzte antzina-antzinatik (Boix 1998: 218). Nahiz eta komunitateren bat edo beste gainerako gizakietatik aldentuta bizi izan, komunitateen artean hartu-emanak egotea da gauza arruntena gizakion historian. Izan ere, komunitate etniko bat bere lurraldean milaka eta milaka urtetan bizi arren, komunitate horrek izandako hartu-emanen lekukoa izaten da hizkuntza.

Hala, eta diogunari jarraiki, euskalkiak mendeetako bilakaera baten fruitu dira, nahiz eta adituak ez bat etorri euskara euskalkitan banatu zeneko garaiaren inguruan. Batzuen iritziz —Núñez Astrainen iritziz, adibidez (2003: 25)— euskara Erdi Aroan banatu zen euskalkietan (Mítxelena 1987: 51). Beste batzuen iritziz, aldiz, hizkuntza

bera bezain aspaldikoa da euskalkien banaketa, eta horregatik datoz bat antzinako tribuen mugak gaur egungo euskalkien mugekin.²

Arrazoibide guztiak aztertuz gero, denek izango dute beren arrazoi puntua, seguruenik. Euskalkien banaketa erromatarren aurreko garaian hasiko zen beharbada, baina ezkutuan geldituko zen (Núñez Astrain 2003: 27): “V. eta VI. mendeetako hizkuntz batasunaren ondorioz eta Elizbarrutiek batasun hori bultzatzen zuten, gainera”.

Gogoeta horiek alde batera utzita, euskalkien aniztasuna orain arte nola ikertu izan den, zein sailkapen egin diren, sailkapen horiek indarrean jarraitzen duten eta gauzak orain zertan diren jakitea interesgarria izango litzateke, baina hemen ez dugu lekurik gai horretan luzatzeko, eta jauzi bat egingo dugu Bonaparterengandik (1862 urte inguruan gutun bat idatzi zion Bruno Etxenikeri, euskalkien lehen sailkapenaren zirriborroarekin), Arturo Kanpionen (1854-1937) ekarpenetan gelditu gabe (bere *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara* lanean atal bat dauka euskal dialektologiari buruz). Van Eys, Vinson,³ Lacombe, Resurrección M.ª Azkue eta Mitxelena ere alde batera utziko ditugu, egin den azken sailkapenera jauzi eginez. Koldo Zuazok egin zuen sailkapen hori xx. mendeko azken hamarkadan —orain arteko ekarpenik berritzaileena, beharbada—, eta horixe da gure lanaren oinarritzat hartu duguna. Zuazoren arabera, sei euskalki daude: mendebaldekoa, erdialdekoa, nafarrera, nafar-lapurtera, zuberera eta ekialdeko nafarrera.

Euskalkien izenak aldatu egin ditu Zuazok, euskalkiok zein lurraldetan erabiltzen diren zehatzago mugatzearren. Hala, *mendebaldeko euskara* deritzo orain arteko tradizioan *bizkaiera* deitu izan denari, Bizkaiaz haratago hedatzen delako, Deba bailara eta Araba ekialderaino, hain zuzen, eta iraganean Araba osoa hartzen zuen. Irizpide berari jarraiki, orain arte gipuzkera zenari *erdialdeko euskara* deritzo Zuazok, Nafarroan ere erabiltzen delako.

Ekialdeko euskalkien sailkapenari dagokionez, sailkapenak egiteko irizpide berririk erabili ditu, eta orain arte ezagutzen genituen euskalkien mugak aldatzea eka- rri du horrek. Goi-nafarreraz beharrean, nafarreraz hitz egiten du, eta beste euskalki batzuetan sartu ohi ziren zonaldeak bertan sartzen ditu: Baztan eta Aezkoa, esate- rako. Lapurdiko, Nafarroa Behereko eta Zuberoa iparraldeko hizkerak nafar-lapur- teraren barruan sailkatzen ditu. Nafarroa Garaiaren ekialdean mendebaldeko na- farrera kokatzen du eta, 1980ko hamarkada amaieran galdu zenez, erronkaria ez du aintzat hartzen. Iparraldean, *zuberera* izena erabiltzen jarraitzen du Zuberoako euskalkia izendatzeko.

Euskalkien mugak berregituratzeaz gain, trantsizioko hizkerak ere aztertu izana da Zuazoren ekarpen nagusia. Horrenbestez, aipatu berri ditugun sei euskalkiak, ha- mabi azpi-euskalki eta trantsizioko zortzi hizkera bereizten ditu Zuazok. Hauek dira

² J. Allieres (*apud* Pagola 1991: 83): «...la différenciation dialectale serait extrêmement ancienne, et les “peuples” dont parlent les historiens de l’Antiquité, à savoir les Caristii, les Varduli et les Vascones, se seraient trouvés des origines distincts par la langue. Il y aurait donc là un fait ethnolinguistique essentiel, qui rappelle d’assez près la différenciation également ethnolinguistique que l’on observe chez les grecs de l’Antiquité, où Achéens, Doriens et Ioniens se distinguaient autant par le “dialecte” que par d’autres traits culturels.»

³ Aipatutako ikerlari guztien azalpen sakonago baterako, ikus Pagola (1991).

trantsizioko hizkerak: Deba ibarreko iparraldekoak, Aezkoakoa, Burundakoa, Lapurdi kostaldekoa, nafarrerarantz jotzen duten Gipuzkoa ekialdekoak, Nafarroako mendebaleko ibarrak, Baztangoa eta Amikuzekoa.

3. Erdialdeko euskara. Trantsizioko hizkerak eta inguruko hizkeren eragina

3.1. Erdialdeko euskararen ezaugarri nagusiak

Tradizionalki gipuzkeratzat jo izan diren hizkerek osatzen dute erdialdeko euskara (Zuazo 2003: 115-144). Beterri eta Tolosaldea eskualdeak dira euskalki horren gune nagusiak, eta bataren nahiz bestearen hiriburuak (Donostia eta Tolosa) eragin handia izan dute inguruko herri eta herrixketan.

Hainbat lurraldetan erabiltzen da erdialdeko euskara. Batetik, administratiboki Gipuzkoaren barruan dauden eskualde guztietan dago hedatuta, Deba bailaran izan ezik, hangoa mendebaldeko euskara baita. Gipuzkoatik kanpo, Nafarroara hedatzen da sartaldetik: Aranoko, Aresoko, Araitz-Beteluko eta Larraungo mendebalaren hizkerak gipuzkeratzat hartzen dira.

Euskal Herriko gainerako lurraldeetan ez bezala, Gipuzkoan ez da gertatu hiri batek edo bik hizkuntz eredu gisa jokatzea, alderantziz baizik. Herri handi ugari daude, eta haien inguruan eskualdeak sortu dira. Eragin-gune horietako bakoitzak eskualde osora hedatu den euskara eredu esportatu du. Eredu horietako garrantzitsuenak aipatzen ditu Zuazok (2003: 136-137): Irun-Hondarribia, Lezo-Errenteria-Pasaia, Donostia, Hernani-Andoain, Tolosa, Beasain-Ordizia, Urretxu-Zumarraga-Legazpi, Azkoitia-Azpeitia, Arrasate, Bergara-Eibar-Elgoibar.

Hori kontuan izanda, erraz ulertzen da Gipuzkoako euskalkien ugaritasuna eta “euskalkiaren eredu osoan agertzen diren hain bereizgarri gutxi egotea bertan”.⁴

Zuazok erdiguneko hizkerak sailkatzean hiru azpi-euskalki bereizten ditu (2003: 137-138). Tolosaldeko eta Beterriko hizkerek erdiguneko azpi-euskalkia osatzen dute. Nafarrerako trantsizioko hizkerek (Basaburua, Larraun, Imotz, Hondarribia, Irun eta Oiartzun), berriz, sortaldekoa. Goierriko eta Urolaldeko euskarek, azkenik, sartaldekoa osatzen dute.

Erdialdeko euskararen ezaugarriak finkatzea lan zaila da, oso heterogeneoa delako, baina, halere, euskalki hori definitzen duten berezitasun batzuk agertzen dira. Kontuan hartu behar da, baina, ezaugarriren batzuk bakarrik giputzak direla eta besteren batzuk mendebaleko eta erdialdekoak direla. Azken kasu honetan, zabaldura aipatuko dugu. Hauek dira garrantzitsuenak:

1. Antzinako /j/ fonemak [x] eman du, eta ahoskera hori Nafarroako zenbait lekutara ere hedatu da.
2. Ohikoa da /-i/ ondorengo epentesia eta, ez hain arrunta, /-u/ ondorengoa.
3. *Al* partikula erabiltzen da galde-perpauis orokorretan.
4. *Izan* aditzak /e/ erroa du pluraleko formetan: *gera, zera, zerate*. Hirugarren pertsonan eta lehenaldiko formetan, aldiz, /a/ erroa erabiltzen da: *dan, dala, zan, zala*, etab. Esan behar da gertakari hau Araban eta Bizkaian ere dagoela.

⁴ «...eta euskalkiaren eremu guztian betetzen diren hain ezaugarri gutxi izatea» (Zuazo 2003: 137).

5. *Edun*-en erroa /e/ da orainaldian: *det, dezu, degu*.
6. Lehenaldiko aditz trinkoak /e/ bokalarekin osatzen dira: *nekin, zekan*, etab. Ezaugarri hau Araban eta Bizkaian ere horrela gertatzen da.
7. Geroaldia *-go* atzizkiarekin osatzen da beti, aditza *-N* batekin amaitzen denean erabiltzen dena. Araban eta Bizkaian ere erabiltzen da.
8. N-N-N aditz-paradigmaren pluralgilea /-zki/ da.
9. Analogia-prozesuak: a) *-tu* atzizkiarekin indartutako partizipioak: *egondu, izandu*, etab.; b) *joan* aditza lehenaldiko ereduaren arabera jokatzen da: *nijua, dijua (noa, doa)*.
10. Gaur egun adberbioak eratzeko erabiltzen den atzizki bakarra *-ki* da, baina mendebaleko taldearen *-to* atzizkiarekin osatutako adberbio gutxi batzuk ere erabiltzen dira. Adib.: *ondo, obeto*.
11. *Nor* izenordainaren ordeztze *zein* erabiltzen da ia kasu guzti-guztietan.
12. *-ko* eta *-lako* atzizkiak erabiltzen dira kausazko perpausak eratzeko. Araban eta Bizkaian ere erabiltzen dira.
13. Hitz arruntak dira *aitona* eta *amona, esnatu, eskum(u)in, korrika, mami, mingai(n), triku, txukun*, etab.

3.2. Erdialdekoaren trantsizioko hizkerak: Irunaldeko kasua

Erdialdeko euskaratik nafarrerako euskarara iragaitean aurkitzen ditugun hizkerak, berez Gipuzkoako lurralde administratiboaren barruan egon arren, batzuetan erdialdeko euskararen eta bestetan nafarreraren nahiz nafar-lapurteraren barruan kokatzen dituzten isoglosen artean daude.

Oiartzunen, Irunen, Hondarribian eta Aranon erabiltzen dira hizkera horiek. Dena den, ikerlari guztiek ez dute hori modu berean interpretatzen. Iraganeko sailkapen guztietan ipar-nafarreraren, Irungo aldaeraren barruan, kokatzen zituzten hizkerok. Guk, ordea, gorago esan dugunez, Koldo Zuazoren sailkapena (2003) erabiltzen jarraituko dugu eta, ondorioz, hizkera horiek (Oiartzungoa, Irungoa, Hondarribikoa eta Aranokoa) erdialdeko euskararen barruan sartuko ditugu, nafarreranzko trantsizioko hizkeren ezaugarriak izan arren eta Errenteriako eta Lezoko hizkerak erdialdeko euskararen eta erdiguneko azpi-euskalkiaren berezitasunak ere izan arren.

Nabarmenezkoa da, bestalde, hizkerak gero eta gehiago homogeneizatzen ari direla azken urteotan, euskara batuaren eraginez beharbada, eta, horren ondorioz, edozein azterketaren emaitzak aldatu egingo lirateke berriemaileak gazteak ala adinekoak diren arabera (2003: 131). Izan ere, gazte gehienak euskara batuan daude alfabetatuta, eta hizkeren homogeneizazioa dakar horrek.

Aztergai ditugun hizkerak ikertzeko erabilitako materialak hainbat iturritatik hartu ditugu. Batetik, Irungo eta Hondarribiko hizkeretan egindako elkarrizketa batzuk hartu ditugu, Sagarzazuren (2005) CD batetik. Bestetik, bibliografiara jo dugu (Sagarzazu 2005, Fraile 1996, Yrizar 1992 eta Zubiri 1998).

Grabazioei dagokienez, Koldo Zuazok grabatutako Oiartzungo Mari Karmen Iraztortza eta Hondarribiko Ana Ribaguda Egurrola berriemaileen grabazioak erabili ditugu.

Hizpide ditugun hizkera hauen trantsizioko izaera kontuan izanik, erakusten duten joeraren arabera jaso ditugu haien bereizgarriak, nafar hizkerara hurbiltzen

direnak eta erdialdeko euskarara hurbiltzen direnak bereiziz. Esan beharra dago, ordea, erdialdeko euskararen formetarantz jotzen dutela gehienbat eta, ondorioz, hizkera horiek sailkatzeko lagungarriak zaizkigun ezaugarriak aipatuko ditugu bakarrik.⁵

1. Azpi-euskalki hau nafar hizkeretara hurbiltzen duten berezitasunak:
  - a. Ohikoa da aferesia: *karri ekarri*-ren ordez, *sagutu ezagutu*-ren ordez, etab.
  - b. Hitz amaierako *-i/-u* ireki eta *-e/-o* ahoskatzen dira. Ezaugarri hori galtzen ari da, halere.
  - c. Mendebaldeko *oso* formaren pareko ekialdeko *arrunt/arrant* formak ezautzen dira.
  - d. Iraganaldiko aditz trinkoek bi euskalki-taldeetako aditz-jokoak tartekatzen dituzte: */a/* eta */e/*: *zagon/zagon*, *zekien/zakien*, etab. */a/-n* egiten den ekialdeko aditz-jokoa gehiago erabiltzen da, halere.
  - e. N-N-N paradigmaman */-it-/* da objektuen pluralgilea: *dizkiot* beharrean *ttiót*, *dizkigu* beharrean *ttigú*, etab.
  - f. *Bait-*kausazkoa da eta, batzuetan, erlatiboa.
  - g. Ekialdeko lexikoa: *pa(ra)tu*, *kontent*, etab.
2. Erdialdeko euskarara hurbiltzen duten berezitasunak:
  - a. */j/* fonemak [x] eman du, azpi-euskalkiaren hedadura gehiengan.
  - b. *Izan* aditzean */a/* eta */e/* erroak lehian agertzen dira pluraleko formetan: *gera*, *zera* / *gara*, *zara*. *Edun* aditzak */e/* eta */u/* erroak ditu orainaldian: *det*, *dezu* / *dut*, *duzu*.
  - c. Geroaldiko aditzen morfema *-go* da.
  - d. *Al* partikula erabiltzen da galde-perpau osoetan, Hondarribian izan ezik.
  - e. Kausazko perpausetan *-ko/-lako* erabiltzen dira gehienbat, *-kotz/-lakotz* ere existitu arren.
  - f. Mendebaldeko lexikoa: *asko*, *beste*, *esan*, *esnatu*, *eskumin*... Mendebaldeko *oso* eta *ezer* formekin lehian egon arren, ekialdeko *arrunt/arrant* eta *deus* ere ezautzen dira.

3.3. Trantsizioko hizkeren inguruko euskararen eragina

Aurreko puntuan azaldu dugunez, Gipuzkoa eta Nafarroa arteko zerrenda batean erdialde-ekialdeko euskara erabiltzen da, hau da, nafarreranzko trantsizioko hizkerak. Oraintxe hasi dugun puntu honetan zerrenda horretako muga erabiltzen diren erdiguneko hizkerak aztertuko ditugu, hain zuzen ere.

Eta horretarako, aipatutako bibliografiaz gain, K. Zuazok Astigarragan egindako grabazio bat erabili dugu. Juani Garmendia da hizlaria, eta 68 urte zituen grabazioa egin zenean (2003). J. L. Agirretzek, O. Olaetxeak eta M. Lersundik Pasaian egindako grabazioak ere erabili ditugu. Azken grabazio horretako berriemaileei buruz ez

⁵ Artikuluak espazio-mugak dituzenez, puntu honetan ere ezin gara gehiago zabaldu. Etorkizun laburrean etorriko diren argitalpenetan saiatuko gara gaiok merezi duten tokia eskaintzen.

dugu datu askorik: grabazioa egin zen urtea (1996) eta berriemaileen izena (Xipriano Mancisidor eta Florentino Legorburu), besterik ez.

Orain aztertuko dugun erdiguneko azpi-euskalkiko hizkera Oiartzunaldean (Pasai San Pedro, Pasai Donibane, Lezo eta Errenteria)⁶ eta Astigarragan erabiltzen da. Mendebaldean Donostia dute gertu-gertu eta ekialdean, Irun.

Koldo Zuazok erdialdeko euskararen erdiguneko azpi-euskalkian sartu ditu hizkera hauek guztiak, baina, halere, guztiak ere ez dira beti erdiguneko hizkeratzat jo izan.

Zuazoren sailkapenaren aurretik, Lezoko eta Errenteriako hizkera iparraldeko goinafarreraren barruan sailkatzen zen, Irungo, Oiartzungo, Hondarribiko eta Aranoko aldaeren ondoan, beraz. Horixe egin zuten Yrizarrek (1992: 367) eta Mitxelenak, esate baterako.

Azterlan honetan ez gara sartuko Mitxelenaren eta besteren eztabaidan, alegia, Errenteriako eta Lezoko hizkeraren substratua nafarra edo erdialdekoa ote den hizpide duena. Horren ordez, gorago aipatu ditugun herrietako euskararen deskribapen sinkronikoa egingo dugu (Errenteriakoa izan ezik) eta hizkeron berezitasunak inguruan dituzten euskarakin erlazionatuko ditugu. Bestela esanda, hizkera hauek erdialdeko euskararen erdiguneko azpi-euskalkira hurbiltzen diren bi azpi-euskalkiren mugan dauden ala sortaldeko azpi-euskalkirantz hurbiltzen dituen indar homogeneizatzaile bat ote dagoen argitzen saiatuko gara. Berriemaileen adinak gure azterketaren emaitzak baldintzatzen dituela konturatzen gara, dena den.

1. Azpi-euskalki hau nafar hizkeretara hurbiltzen duten berezitasunak:
  - a. Aferesia ez da erabiltzen, jeneralean, eta Lezon bakarrik aurkitu dugu horren adibiderik: *san esan*-en ordez, *men omen*-en ordez, *torri etorri*-ren ordez, etab.
  - b. /u/ bokalaren atzean ez da epentesirik egiten.
  - c. Lezoko laguntzaile iragankorretan /u/ erroa erabiltzen da: *dut*, *dugu*, etab.
  - d. Nafarrerako lexikoa: *euskara* eta *erdara*, *betti* eta *gotti*, biak ere Lezon bakarrik; *paratu*, etab.
2. Erdiguneko azpi-euskalkira hurbiltzen duten berezitasunak:
  - a. /j/ [x] ahoskatzen da.
  - b. /i/ atzean epentesia egiten da: *barriyuan bizi zana*.
  - c. *Ezer/deus* bikotea sinplifikatu eta *eser*-era mugatzen da.
  - d. *Izan* laguntzaile iragankorraren kasuan erdialdeko formak erabiltzen dira orainaldian: *se(r)a*, *ge(r)a*, etab. Iraganaldian 3. pertsonako erroan *-a* agertzen da (*nitzan*, *san*, *giñan*), Lezoko formaren bat (*sen*) kenduta.
  - e. *e-* duten EDUN-ren adizkiak ez dira hain modu homogeneoan agertzen. Pasaian eta Astigarragan /e/ errokoa erabiltzen dute bakarrik. Lezon, berriaz, /u/ erroa erabiltzen da beti, gorago esan dugunez.
  - f. Iraganaldiko aditz trinkoetan mendebaldeko jokoa erabiltzen dute, /e/-rekin: *negon*, *segon*, etab.

⁶ Oiartzun ez dugu aipatu, Oiartzunaldearen barruan egon arren, hemen erdiguneko azpi-euskalkiari dagozkion hizkerak jorratzen ari garelako bakarrik.

- g. N-N-N paradigmaren pluralgilea /-zki-/ da.
- h. Geroaldia *-go* morfemarekin osatzen da beti. Lezon, halere, galtzen ari den ekialdeko *-en* forma ere erabiltzen da tarteka: *esaintzut* (<**esaen'izut* (Elortegi 1997: 67)).
- i. *Al* partikula erabiltzen da galde-perpau osoetan.
- j. Kausazkoak *-ko/-lako* atzizkiekin eratzen dira gehienbat, baina Pasai San Pedron eta Lezon *-lakos* forma ere existitzen da.
- k. Mendebaldeko lexikoa: *agindu, esan, esnatu, gogoratu, gutxi, oso, etab.*

4. Errenteriako hizkera. Azterketaren metodologia

4.1. Azterketaren metodologia

4.1.1. Elkarrizketa

Azterketa honetan elkarrizketa ireki eta arautu gabea erabili dugu, honelako prozeduretan ez duelako garrantzi handirik inkestagilearen jardunak eta, gainera, hizlariak erosoago sentitzen direlako elkarrizketa-modu horrekin. Hizketaldiaren erritmoa naturalagoa da eta gaien aldetik dagoen askatasunari esker, elkarrizketa ez da galdera sorta hotz bat, lagunarteko edo senideen arteko elkarrizketen tankerako hizketaldi eroso baizik.

Lagunarteko elkarrizketetako ohiko baldintzak errepikatu nahian, elkarrizketak egiteko garaian taldetxoak eratzen saiatu gara, ahal izan dugun guztietan. Taldeok bizpahiru berriemailez osatuta zeuden, eta inkestagileak hasiera batean egindako galdera bati erantzunez hasten ziren hizketan elkarrekin.

Inkestagileak berriemaileen ezagunak izatea bilatu dugu ahal izan dugun guztietan, konfiantza eta patxada ematen dielako horrek. Horrela jardunetz gero, inkestagileak ez ditu berriemaileak bere hizketa-moldearekin baldintzatzen, edo egitekotan oso gutxi, biek ere aldaera bera erabiltzen dutelako. Inkestagileak Lau Haizetara elkarteko boluntarioak izan dira. Errenterian euskara zabaltzeko lanean diharduen elkartea da Lau Haizetara.

Berriemaileen artean mesfidantza sortu zezakeen gauza bakarra ikerlariak bertan egotea zen. Inkestagileek ikerlariak aurkeztu zituzten lanari ekin aurretik, eta haiek hitza hartzen zuten tarteka, interesa erakusteko eta errezelarik ez sortzeko.

Kasu bakanen batean, antolakuntza arazoak zirela eta, ikerlaria bera izan da inkestagilea, baina ez dirudi horrek aldaketa nabarmenik eragin duenik inkestatuen hizkeran. Guztira, 11 talde eta 31 elkarrizketa grabatu dira.

4.1.2. Elkarrizketatuen adin-taldeak eta aldaketa linguistikoa

Aurreko puntuan azaldu dugunez, berriemaileak hiru adin-taldetan banatu ditugu. Lehen taldean 57 urtetik gorakoak bildu ditugu; bigarren taldean, 26-56 urte bitartekoak; eta hirugarrenean, berriz, 17-25 urte bitartekoak.

Errenteriako hizkeran egondako hizkuntz aldaketa islatu nahia izan da banaketa hori egiteko arrazoia. Agerikoa denez, aztergai hartutako hiru belaunaldi hauek hizkuntzarekin izandako erlazioa oso desberdina izan da. Diktadura garaiko euskara erabiltzeko debekuak, euskara batuaren sorrerak eta euskararen koofizial-

tasunak, adibidez, egoera soziolinguistiko berriak eragin dituzte adin-talde bakoitzaren kasuan, hizkuntzan aldaketak ekarri dituztenak, zalantzarik gabe. Gorago azaldu dugunez, azterketa honen helburua Errenteriako hizkera inguruko hizkerekin genetikoki erlazionatzea eta sailkatzea baldin bada, hiru belaunaldi horietan oinarritutako deskribapena egin beharko dugu, Errenteriako euskara erdiguneko hizkeretarantz jotzen ari den ala, aldiz, nafarreranzko trantsizioko hizkeretara jotzen duen ikusteko. Gainera, hitzun gazteen hizkera aztertuta, biharko euskararen arrastoak aurkituko ditugu.

4.2. Errenteriako udalaren historia

Errenteriako udala Gipuzkoa ipar-ekialdean dago, Donostiatik hamar kilometro eskasera. Iparraldean Lezo, ekialdean Oiartzun, ipar-mendebaldean Pasaia, mendebaldean Astigarraga, Hernani eta Donostiako Altza auzoa eta hegoaldean Nafarroako Arano eta Goizueta herriak ditu mugakide.

Bere kokapen geografikoaren, lurralde-hedaduraren eta historia industrial eta ekonomikoaren ondorioz, Euskal Herriko udalerririk populatuenetako bat da Errenteria. INEren arabera,⁷ 38.505 biztanle zituen 2008an.

Errenteriako historia garaikidea XIX. mende amaieran hasitako industrializazioak markatu du, funtsean. Ekoizpen-ereduan egondako aldaketaren ondorioz, lehen sektorean ziharduten asko hirigunera jaitsi ziren, industria sortu berrian lan egiteko. Horrekin batera, jende asko eta asko etorri zen Errenteriara bizitzera, bai Euskal Herriko beste lurralde batzuetatik, bai Espainiatik.

Adin-talde zaharrenekin egindako elkarrizketetan maiz aipatu da gai hori: herriak alor guztietan —hirigintzan, demografian, hizkuntzan— bizi izandako aldaketa sakona aipatzen dute denek. Adibide gisa, berriemaile zaharrenek kontatu ziguten, artean umeak zirela, beren senide batzuek gaztelaniaz jakin ez eta komunikatzeko arazoak izaten zituztela, ordurako gaztelania beharrezkoa baitzen herrian, immigrazioaren pisu handiaren eta euskara erabiltzeko debekuaren ondorioz. Berriemaile zaharrenek bizi izandako egoera soziolinguistikoak zeharo markatu zuen Errenteriako herria, berriemaile haien haurtzaro eta gaztaroan.

Errenteriak izandako immigrazio handiak oraindik ere sumatzen diren ondorioak izan zituen bertako hizkuntz egoeran: herritarren ehuneko handi-handia erdaldundu egin zen, garaiko egoera politikoak ere bultzatuta. Hori ikusita, ez da harritzekoa Errenteria izatea, hain zuzen, Gipuzkoan euskaldunen ehunekorik txikiena duen herria.⁸

Egoera horri aurre egiteko, irabazi asmorik gabeko hainbat elkarte⁹ eta ekimen sortu dira herrian, euskararen erabilera bultzatu eta sustatzeko.

⁷ Espainiako Estatistika Institutu Nazionala. Datu gehiagorako, INEren web-orrira jo: <<http://www.ine.es/>>.

⁸ Eustaten (EAEko Estatistika Institutua) 2006ko datuen arabera, Errenteriako 4.333 biztanlek egiten dute euskaraz etxean, eta gaztelaniaz, aldiz, 28.902k. 3.850k bakarrik erabiltzen dituzte biak. Xehetasun gehiagorako, ikus Eustaten web-orrria.

⁹ Lau Haizetara elkarteak egiten duen lan txalogarria nabarmendu nahi dugu hemen.

4.3. Errenteriako hizkeraren ezaugarriak

1. Azpi-euskalki hau nafar hizkeretara hurbiltzen duten berezitasunak:
  - a. Aferesia galtzen ari da hiztun zaharrenen artean: *tortzen tzitzaizun etortzen zitzaizun*-en ordez, *kartzen digute ekartzen digute*-ren ordez, etab. Belau-naldien artean, aferesia gero eta gutxiago erabiltzen dela ikusten dugu, eta gazteen artean ia guttiz desagertuta dago.
  - b. /i/ bokalaren eta bereziki /u/ bokalaren atzeko epentesia gutxitan egiten dute helduek, eta gazteek ia inoiz ez. Berez, hemen daukaguna ez da Errenteriako hizkerak ekialdeko hizkeretarako joera, euskara batuaren eragina baizik.
  - c. Hiztun zaharrenek amaierako *-u* ireki eta [o] ahoskatzen dute: *diro, kato*, etab. Bereizgarri hori galtzen ari da, halere.
  - d. Hiztun zaharrek *eser/deus* formak lehian erabiltzen dituzte, *eser* nagusitzen ari bada ere.
  - e. Hiztun zaharrek *arunt* nahiz *oso* erabiltzen dituzte. Dena den, azken forma hori biziago dago.
  - f. Iraganaldiko laguntzaile trinkoak *-en* hartzen du amaieran belaunaldi guztietan, *-an* ere existitzen bada ere. Hirugarren pertsonan *izan* aditzeko /e/ erroa erabiltzen da gehien-gehienetan bigarren eta hirugarren adin-taldeetan.
  - g. Bigarren taldeak /u/ erroa erabiltzen du laguntzaile trinkoan.
  - h. Hiztun zaharrenek mendebaldeko eta ekialdeko aditz-jokoak erabiltzen dituzte iraganaldiko aditz trinkoetan, baina mendebaldeko ereduak erabiltzeko joera nabariarekin.
  - i. Nafarrerako lexikoa galtzen ari da, eta lehen adin-taldeko hiztunen artean agertzen da bakarrik: *pozik* beharrean *konten*, etab. *Betti* eta *gotti* formei dagokienez, ez dugu haien erabilerarik aurkitu.
2. Erdiguneko azpi-euskalkira hurbiltzen duten berezitasunak:
  - a. Aferesia gutxi-gutxitan agertzen da helduen artean, eta gazteen artean inoiz ez.
  - b. /i/ ondorengo epentesia zaharren artean erabiltzen da bereziki: *gustiya, erriya*, etab. Baina hiztunak zenbat eta gazteagoak, orduan eta gutxiago agertzen da, euskara batuaren eraginez.
  - c. *Ezer/deus* bikotea sinplifikatu egiten da heldu eta gazte gehienen kasuan, eta *eser/ez* erabiltzen dute.
  - d. Beste bi adin-taldeetan beti erabiltzen da *oso arunt*-en ordez.
  - e. Mendebaldeko adlatibo eta ablatiboak hiru adin-taldeetan: *-(e)(r)a* eta *-(e)tik(an(en))*.
  - f. Aditz laguntzaile iragangaitzaren kasuan erdialdeko formak erabiltzen dira orainaldian: *se(r)a, ge(r)a*, etab. Hirugarren pertsonaren kasuan, baina, /a/ nahiz /e/ erroak erabiltzen dira: *den, dan; dela, dala*, etab.
  - g. *Edun* laguntzaile iragankorrean /e/ nahiz /u/ erabiltzen dira, lehen eta hirugarren adin-taldeetan.

- h. Iraganaldiko aditz trinkoetan mendebaldeko aditz-jokoa erabiltzen da gehienbat, eta ekialdeko aditz trinkoak oso noizbehinka baino ez dira agertzen bigarren eta hirugarren taldeetan: *nekan, sekan*, etab.
- i. N-N-N paradigmaren pluralgilea /-zki-/ da.
- j. Geroaldia *-go* morfemarekin osatzen da beti.
- k. *Al* partikula erabiltzen da galde-perpau osoetan.
- l. Kausazkoak *-ko/-lako* formekin eratzen dira gehienbat. Dena den, lehen adin-taldeko hiztunen artean *-lakos* ere erabiltzen da noiz edo noiz.
- m. Mendebaldeko lexikoa: *elkar* beharrean *alkar*, *erdara* eta *euskara* beharrean *erdera* eta *euskera*, *guti* beharrean *gutxi*, *oroitu* beharrean *go(gor)atu*, *erran* beharrean *esan*, *guzi* beharrean *guzti*, *bezala* beharrean *bezela*, *hetsi/hetsi* beharrean *itxi* eta *aiton* eta *amona*, etab., aztertutako hiru hiztun-belaunaldietan.

5. Ondorioak

Dakigunez, dialektoek eta hizkuntzek hizkuntz *continuum* bat osatzen dute geolinguistikarentzat, eta *continuum* horren arabera ulertzen dira dialekto eta hizkuntza bakoitzeko eraikuntzak, egiturak, fonologia-arauak, etab. Inguruko herrietako hiztunekin izandako harreman kulturek, komertzialek, etab. beren aztarna uzten dute hizkuntzan. Hori dela eta, Nafarroako Erresumak Gipuzkoarekin zeuzkan harremanak aintzat hartu behar ditugu hemen. Hala, Hondarribia Nafarroako Erresumako portua zen, eta hemen aztergai hartu ditugun Gipuzkoako ipar-ekialdeko herriak Baionako elizbarrutiaren barruan zeuden. Geroago, Nafarroako Erresuma desagertu eta gure herria administratiboki zatikatzean, herri horiek Gipuzkoara begira jarri eta bertako herriekiko loturak sendotu behar izan zituzten.

Ikusi dugunez, harreman horiek guztiek beren eragina izango zuten hizkuntzaren esparru guztietan. Hori kontuan izanda, eta trantsiziokotzat jotzen diren hizkeren erabilera-eremua zedarritu eta gero, bi helburu genituen lan honetan: batetik, hizkuntza aldetik nafarreranzko trantsizioan zeuden erdiguneko hizkeren “mugakide” ziren herrien berezitasun linguistikoak deskribatzea, eta, bestetik, Errenteriako hizkera sakonean aztertzea, hiru adin-talde kontuan hartuta, gaur egungo hizkera dagokion euskalkian sailkatzeko.

Jorratu ditugun alor linguistikoak (fonetika, morfologia, sintaxia eta lexikoa) banan-banan azalduko ditugu:

1. Fonetika:
Errenteriako hizkerak erdialdeko euskararen gainerako hizkeren dagokien fonetika bera du eta, gainera, eredu hartatik bereizten dituen ezaugarri urriak galtzeaz daude, gero eta gutxiago agertzen baitira hiztun zaharrenean artean.
2. Morfologia:
Errenteriako euskarako formek mendebalderako joera nabarmena dute, Donostiatik gertu egotearen eta erdialdeko euskarak duen entzutearen ondorioz, seguruenik. Halere, beste indar batek ere eragina dauka: euskara batuak, pisu handia baitu hiztun heldu eta gazteengan.
Hiztun horietako askok etxean ikasitako euskararekin seguru sentitu ez, heldutan alfabetatu, eta gutxi gorabehera herriko forma tradizioaletara egoki-

tutako euskara batuaren aldaerak erabiltzen dituzte. Herriko demografiaren berezitasun soziolinguistikoengatik seguruenik, ekialdeko formak (aditzak adibidez) erabiltzen dituztela pentsarazten die ordea, batez ere helduei. Esango genuke, “ekialderanzko joera” hori euskara batuaren erabilerari zor zaiola, berez. Hitzun askoren iritziz, herriko euskara desegina dago eta gutxietsi egiten dute inguruko herrietako (adibidez, Oiartzungo) beste hizkeren aldean.

3. Sintaxiari dagokionez, hemengo euskaran erabiltzen diren prozedura guztiak erdialdeko euskararako joera dute eta gelditzen diren jatorrizko ekialdeko ezaugarriak ordezkatzan ari dira.
4. Lexikoak joera orokor horri berari jarraitzen dio. Nafarrerako hitzak zaharrenek erabiltzen dituzte gehienbat, eta beste bi belaunaldietan mendebaldeko hitzekin ordezkatzan dira. Hitz horiek euskara batuko hitzak ere badira, oro har.

Azken batean, Errenteriako euskarak erdialdeko euskararen erdiguneko hizkerak dituzten ezaugarri gehienak agertzen ditu, eta dauzkan berezitasunak ezaugarri horiekin lehian agertzen dira, batzuetan, eta ordezkatuak izaten dira, beste batzuetan. Argi ikusten dugu, beraz, zein diren gaur egungo Errenteriako hizkeran bizirik dauden ezaugarriak eta hizkera horrek dituen joerak.

Bi belaunaldien buruan, Errenteriako euskarak erdiguneko azpi-euskalkiaren ezaugarri guztiak izango ditu, beharbada, eta Lezo bi azpi-euskalkien arteko zubihizkera bihurtuko da. Ikerlariak Errenteriako hizkera nafarreratzat jotzen zutenean zubi-lan horixe egingo zuen seguruenik. Azken batean, euskararen historian atzeranzko joera agertzen zaigu ia beti, eta gaur egun globalizazioa gehitzen zaio horri, gure hizkuntzari orain bizitzea egokitu zaion garai berri honetan.

6. Bibliografia

- Agirretxe, J. L., M. Lersundi & O. Olaetxea, 2000, *Pasaia hizkera*, Pasaia udala.
- Axular, P., 1643, *Guero*, Bordel: G. Milanges.
- Azkue, R. M.^a, 1969 [1905], *Diccionario vasco-español-francés*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo.
- Boix, E. & F. X. Vila i Moreno, 1998, *Sociolingüística de la llengua catalana*, Ariel Lingüística, Barcelona.
- Bonaparte, L.-L., 1877, *Observations sur le Basque de Fontarabie, d'Irun, etc.*, Ernest Leroux, Paris.
- , 2005, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak* [CD-ROM], Bonaparteren obra osoaren edizio digitala.
- Camino, I. (arg.), 1998, *Nafarroako hizkerak*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo.
- Campión, A., 1884, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*, Lz. Mendizabal, Tolosa.
- Elortegi, A. M., O. Olaetxea, J. L. Agirretxe & M. Lersundi, 1997, *Pasaia eta Lezo hizketan*, Pasaia-Lezo Lizeoa & Gipuzkoako Foru Aldundia & Ikastolen Elkarte, Kilometroak 97.
- Ezeizabarrena, M. & B. Fernández, 2003, «Itsasaldeko solezismoa, datiboaren lekualdatzearen argipean», in *Euskal gramatika eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen aitarien*, Iker 14 (I). Bilbo: Euskaltzaindia.

- Fraille, I. & A. Fraile, 1996, *Oiartzungo hizkera*, Oiartzungo Udala: Mugarri.
- Hurtado, I., 2001, *Goierriko eta Tolosalde hegoaldeko hizkerak*, IX. Gerriko ikerlan-sariketa, Lazkao.
- Iturain, I. & L. Loidi, 1995, *Orioko euskara*, Orioko Udala.
- Lacombe, G., 1952 [1924], «La langue Basque», *Les langues du monde*, Champion, Paris.
- Laka, I. (d.g.), *A Brief grammar of Basque*, <<http://www.chu.es/grammar/index.htm>>. [5-10-09].
- Leizarraga, J., 1571, *Jesus Christ gure Iaunaren Testamentu Berria*, Rochellan: Pierre Hautin.
- Mitxelena, K., 1950, «En torno a algunos aspectos del habla de Rentería (Guipúzcoa)», *BAP* 6:1, 89-90.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, *ASJU*-ren Gehigarriak 4, 2. argitalpen zabalduan. Donostia.
- , 1985, *Lengua e historia*, Paraninfo, Madrid.
- , 1987, *Palabras y textos*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Gasteiz.
- , 2001, *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia. 2. arg.
- & I. Sarasola, 1990, *Textos arcaicos vascos*, *ASJU*-ren Gehigarriak 11, Donostia.
- Núñez Astrain, L., 2003, *El euskera arcaico: extensión y parentescos*, Txalaparta, Tafalla.
- Pagola, R. M., 1991, *Dialektologiaren atarian (Euskal Dialektologiaren historiara hurbilketa)*, Gero, Bilbo.
- Sagarzazu, T., 2005, *Hondarribiko eta Irungo euskara*, Irungo Udala & Alberdania, Irun.
- Yrizar, P., 1991, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano (estudio dialectológico)*, I eta II aleak, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional (estudio dialectológico)*, I eta II aleak, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Zuazo, K., 1997, «Oiartzungo hizkeraren kokagunea», *FLV* 76, 397-425.
- (arg.), 2000, *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia. Gasteiz.
- , 2003, *Euskalkiak, Herriaren lekukoak*, Elkarlanean, Donostia.
- , 2008, *Euskalkiak, euskararen dialektoak*, Elkarlanean, Donostia.
- Zubiri, J. J., 1998, *Goizueta eta Aranoko hizkerak*. Iruña: Nafarroako Gobernu.

LITERATURAREN ZERTARAKOA, ITZULPENAK ETA HIZKUNTZAREN AUZIA ORIXERENGAN

Iñigo Ruiz Arzalluz

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea - JUMI)

Abstract*

Since a time that has to be placed approximately after the war, Orixe moved away from the opinion —common among the euskatzale groups of the time— that literature would be what would give the Basque language life and the degree of development it needed; consistent with the belief that language is “every country’s first literary work”, he saw literature as a mere instrument at the service of language and he thought that, at the moment in which Basque was, it could lead to more harm than good: “I am not in favour of literature being developed among us, for it would affect the language”; “[literature] corrupts [the language] the more it is written”. Therefore, it was not only a moral issue. For Orixe, there were properly developed languages and degenerated ones; but that did not only depend on the purity of their lexis, but —just like grammar— on it being developed according to the “mood” of the language itself in such a way that, for example, neologisms would be also crystal clear for the people with had no education: this is the path that languages like Latin or German followed and which Basque was still on time to follow. Also, literature did not guarantee the healthy development of a language: there was Greek, with extraordinary literature, which, however, had degenerated into the current Demotike. So, the mater was not making Basque a useful instrument for any field of life, but extracting the natural resources it hid by putting it to test in humanistic disciplines: this is where languages can go a long way with regards to what they are capable of, and not in the scientific disciplines which, in this particular regard, offer nothing. At first, Orixe found himself confronting both the Sabinians and those he considers in favour of a “popular Basque” —Lafitte, Altube—, although also in some way Azkue and Olabide; since the fifties, he had been witnessed with astonishment the rise of what he considered a perverse continuation of that populist trend and which, at least initially, he identified with Krutwig and Villasante. In his final years, Orixe found a satisfactory model in the Basque of Mitxelena who, in turn, will cited some of Orixe’s beliefs when criticising the translations that started to spread from the end of the seventies. The attempts that Orixe made in the final stage of his life, most especially with Aitorkizunak, are only understood in this context.

---

* Lan hau egin ahal izan da Eusko Jaurlaritzaren ikerketa taldeentzako diru-laguntza bati esker (GIC 07/89-IT-473-07).

Gerra ondoko —eta aurreko— euskal letren izaera eta izatea bera hizkuntzari buruzko iritziek eta asmoek baldintzatu zituzten inoiz baino sakonago: orduko literaturaren zati handi bat, izan ere, hizkuntzaren iraupen soilaren edo hizkuntz eredu jakin baten mesedetan egin zen. Orixek ere oso kontuan izan zuen beti zein zen bere egitekoaren helburua, eta askotan idatzi zuen honen gainean, argitaratu zituen lanetan zein argitaratzeko ez zirenetan. Merezi du burutapen eta aburu hauen sistematizazio bat saiatzea: haren obra eta nortasuna bera hobeto ulertzeko —ohiko banalizazioetatik at— eta, aldi berean, garaiko literaturaren alderdi zenbaiten —eta batez ere itzulpenen— nondik norakoaz zehazkiago jabetzeko.¹

Lehenago eta oraingo beste askoren ustez bezala, Orixeren iritzian ere literaturak —arteak oro har— gizakiaren heziketaren zerbitzuan behar du egon.² Literaturari eskatu behar zaion heziketa horrek aurpegi asko izan ahal ditu: Orixeren ustez, bizitzea egokitu zaion euskararen historiaren momentuan euskaltzaleek duten zeregin nagusia —hizkuntza bizirik iraunarazteaz landara, esan gabe doa— euskara jasoago bat egitea da. Hasiera batean, gerra aurrean gutxi gorabehera, zeregin hau euskaraz sortzen ari den literaturak beteko duela uste du: hau da, euskal literatura batek berez ekarri behar lukeela hizkuntzaren jasotze bat.³ Puntu honetan Orixe ere bere garaiko semea izan zen: gauza jakina da zeinen zabaldua egon zen hamarkada haietan —Aitzol izanik honetan gehien lagundu zutenetakoa— literatura euskararen iraupenaren giltzarrietako bat zelako ustea.⁴ Gaur harrigarri egiten zaigu uste hark izan zuen arrakasta eta gerra osteko Orixek ere, ezinbestean, iritzia aldatu behar izan zuen: ezin zuen gehiago sinistu euskal literaturak zerikusirik izan lezakeenik ez euskararen iraupenarekin ez euskarak irits lezakeen mailarekin. Honela hitz egiten du, esaterako, 1951ren hasiera aldean:

Es una ligereza que ha corrido como dogma el decir que la literatura es la vida de un idioma. Al contrario, lo corrompe cuanto más se escribe. (...) Por eso, aunque yo

¹ Laburdurak: *AHT* = I. Ruiz Arzalluz, *Aitorkizunen historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Leuonaren ediziora*, Donostia 2003; *EG* = *Euzko gogoa*; *G* = Orixe, *Gutunak (1917-1961)*, ed. P. eta I. Iztueta, Donostia 2006; *IG* = N. Ormaetxea Orixe, *Idazlan guztiak*, ed. P. Iztueta, Donostia 1991; *MEIG* = K. Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak*, Donostia 1988; *OBG* = P. Iztueta, *Orixe eta bere garaia*, Donostia 1991.

² Gai honek biziki kezkatzen zuen Orixe: ikus, esaterako, «Sofismas del corazón» (*Euzkadi* 1924-11-30 = *IG*, III, 221-222, bereziki 222 or.); «La cara de las cosas. Finalidad del arte» (*Euzkadi* 1928-9-8 = *IG*, III, 109-110, batik bat 110 or.); eta agian batez ere 1936an idatzitakoa den baina askoz geroago argitaratu zen *Eстетика* (*EG*-n zatika agertu zen 1950-1955 bitartean; orain idazlan guztien edizioan irakur daiteke: *IG*, III, 115-155; datari buruz ikus Orixe Mokoroari egindako bi gutun hauek: 1936ko apirilaren 28koa [*G*, 101 zenb.] eta 1936ko ekainaren 12koa [*G*, 102 zenb.]). Literaturaren zertarakoa dago auzitan, azken batean, klasikoen itzulpenei berriki eskaini zaien lan honetan ere: I. Aldekoa Beitia, «Euskal literaturaz hiru apunte solte», *Jean Haritschelhar-i omenaldia*, Bilbo 2008, 1-15, zehazki 7-11.

³ «Literatura y literatura» ha sido nuestro lema, no ya para los particulares que quieran dedicarse al cultivo de nuestro idioma, sino aun respecto de la más alta Corporación, que, teniendo por fin el estudio reflejo de la lengua, debe subordinarlo momentáneamente al manejo de ella o a su fomento entre otros, hasta que quede en salvo y se la pueda atender con científica exclusividad. Después que las lenguas estén cansadas de producir es cuando se las debe estudiar anatómicamente» («Temas nuestros. Orientaciones literarias», *Euzkadi* 1928-12-16 = *IG*, III, 293-294, 293 or.).

⁴ Ikus honetaz Iztueta, *OBG*, 599-600 eta 655-660 or.

he dado mal ejemplo, no soy partidario de que se desarrolle entre nosotros la literatura, porque sería con perjuicio del idioma, que es la primera obra literaria de cada país.⁵

Axola du nabarmentzeak berezko euskal literatura bati buruz ari dela, hots, euskaldunek berez eta, nolabait esateko, *naturaliter* egin dezaketenari buruz: «...de que se desarrolle entre nosotros...». Eta komeni da kontuan hartzea, aurrera egin baino lehenago eta behin betiko, Orixek ez duela poesia literaturaren barruan sartzen, ez behintzat era honetako gauzei buruz ari denean.

Hizkuntza dela nagusia eta literatura morroia bagenekien; hizkuntza «la primera obra literaria de cada país» dela esateak ere ez gintuke harritu behar Orixek erromantikoarekin —berak bere buruaz uste zuena uste zuela— ari garelarik;⁶ euskal literatura «con perjuicio del idioma» egingo delako baieztapena, berriz, oso esanguratsua da eta oso kontuan hartzekoa. Beraz —eta, noski, hemen ere paraje ezagunean gaudelarik—, hizkuntza bat oso landua eta oso jaso izan daiteke berezko literaturarik gabe: hau da, hizkuntza horretan bertan mamitutako literatura batek, berez, ez dio hizkuntza horri ezer ematen ez kentzen; euskaltzalearen zeregina hizkuntza lantzea da, gaitzea, jasotzea, eta Orixek ez du uste berezko literatura bat garatzea egokia denik, hemen eta orain, helburu hori iristeko. Hobeto esateko, literatura ez da ezinbestekoa —are gehiago, askotan ez da ezta bide egokiena ere izango— eta, bestalde, kalterako izan daiteke oso erraz: ez bakarrik —Orixeri buruz aritzean beti ere gogorazten zaigun bezala— moralari ekarri ahal eta ohi dizkion arriskuengatik, ezpada ez dagoelako inongo arrazoirik literaturagileen eskuetan uzteko hizkuntzaren auzia, ez behintzat *qua* literaturagileak. Hona garbi adierazita:

⁵ «Un artículo euskérico de F. K. Krutwig», *G*, 533 or. (bere momentuan argitaratu ez zen artikulu garrantzitsu honi buruz ikus Iztueta, *OBG*, 834-835 or. eta bertako 90 oh.); garai berean emandako beste iritzi batzuk 7 eta 28. oharretan irakurri ahal dira. Oro har literaturari dagokionez, auzia dirudien baino korapilatsuagoa —eta interesgarriagoa— da: Orixek, batez ere gerra ondokoa, literaturaren etsai agertzen da askotan, eta bereziki literatura modernoaren etsai; honetan eragina dute, nola ez, literatura modernoan zaharrean baino maizago agertu ohi diren lizunkeriek eta kristaubidea ordezkatu nahi omen duten «humanismoa» eta «kultura» izenekoek (gauza jakina da Orixek gorrotatu egiten zuela *kultura* hitza: «k...» idazten zuen, gordinkeria bat izango balitz bezala). Baina, beste alde batetik eta —agidanean— batez ere, jarrera honek zer ikusi du Orixek literaturari eskatzen dion betebeharrarekin, hots, literatura hezibide hustzat edo adimen-ariketa hustzat hartzetik datorren ondorioa da; literaturak, hezibidea den neurrian, hasiera eta bukaera ditu gizakiaren heziketan eta, beraz, oso zehazki mugatutako testu gutxi batzuen bitartez bideratu daiteke: ez du, hortaz, gauza berri askoren bila ibili behar. (Literaturaren aurkako jarrera horren erakusgarri, eta 28. oharrean aipatzen direnetatik landara, ikus esaterako «La sintaxis primitiva en la lengua española», *Eusko-Jakintza* 4, 1950 = *IG*, III, 876-882, 877 or.: «No soy ningún enamorado de la literatura, y preciso mi tiempo para otras aficiones que mejor me sientan». Ez du ordea onartzen oraingo gauzen etsaia edo lehengoan adiskideagoa denik; adibidez, «Uskeriak [Egi-Eder]», *Karmel* 11, 1961 = *IG*, III, 457-458, 458 or.: «Ez niri etorri antziñakoekaz eta oiñ-oiñgoekaz. Ekarki niri bali daben gizonak edonozko ditezala»; edo, *ib.*, 457 or., Antzinateko modernistei buruz dioena. Gogora dezagun, azkenik, beherago ere aipatu beharko dugun «Euskerari nola eutsi» artikulua Orixek hain maite zuen Ibiñagabeteiak egindako Ovidioren *Ars amatoria* poemaren itzulpenak eragin ziola eta ez «ipuñ berri» horietako batek).

⁶ Ikus, honen inguruan, L. Mitxelena, «Lengua y cultura», *I Semana internacional de antropología vasca*, Bilbo 1971 = *Id.*, *Lengua e historia*, Madril 1985, 143-162, 154 or.

Beste zenbait erritan, *periodistak* eta *novelistak* dira izkuntzan nagusi. Akademiak eta geiago ikasiak ez dute fitsik egitekorik. Ori okerrago da oraino.⁷

Honelakoei buruz ari baitzen Orixe literaturari buruz mintzatzen zenean.

Orixeren ustez, hizkuntza ederrak eta hizkuntza zatarrak daude edo, zehazkiago mintzatzeko, ondo landutako hizkuntzak eta hizkuntza endekatuak: izan ere, bere historian zehar hizkuntza eder bat itsustu egin daiteke edo, alderantziz, hizkuntza kaskar bat garatu eta edertu. Haren ustez —eta honetan ere ez dago ezer berririk— euskara erabat ‘egin’ gabe dago, latina, gaztelania edo frantsesa ez bezala: hots, ez ditu oraindik ez hiztegia ez bestelako baliabideak bere baitako indarrez ahal beste hazi; hitz batean, ez du eman, betiere bere baitatik, eman dezakeen guztia. Eta honek oso ondorio garrantzitsua dakar: euskara oraindik saio garaian dela edo, hobeto esateko, saioak egiteko garaiz, frantsesa edo gaztelania —eginda daudenez gero, onerako zein txarrerako— garaiz ez dauden bezala. Gauzak horrela, saio guztiak, hots, ‘aurrerapen’ zerbait ekar dezaketen saio guztiak ongi etorriak dira eta honengatik, bera bide horretatik ibiliko ez bada ere, ez du erabat gaitzetsiko sabindarren jarrera; Azkueri ere ez zaio orpoz-orpo jarraituko, ezta —bere-berea badu ere— Olabideri ere.⁸ Orixek aldeztzen duen bidea bestelakoa da; ez diote trabarik egiten, esaterako, neke handirik gabe baztertu litezkeen —eta, zalantzarik gabe, Azkue batek berehalakoan baztertuko zituzkeen— maileguak: «duda», «engañatu», «mugimentu», «numero», «seguru», «zerbitzu», «siñale», «umil», etab. topatzen ditugu esku beteka, esaterako, *Aitorkizunetan*. Zeren eta, hiztegiari dagokionez —ez da, noski, hizkuntzaren auzi honek duen alderdi bakarra baina bai, seguruenik, gehien axola zai-guna—, hizkuntzaren edertasuna ez baitatza horrenbeste beste hizkuntza batetik hitzik ez izatean, beste zerbaiten baizik. Mailegu soilek, benetako hiztun jatorrek ondo ulertzen dituzten neurrian, ez diote aparteko kalterik egiten hizkuntzaren gorputzari edo, behintzat, ez diote hauek ekartzen kalte handiena; hizkuntzaren baliabideetatik kanpo eratutako hitz berriak —hau da, hizkuntza horren barruan ‘fossilak’ diren hi-

⁷ «Itun zar eta berria. Aita Olabide», *Egan* 5-6 (1959) = *IG*, III, 442-446, 443 or. Orixek literaturaren gainean izan zituen iritziez eta jarreraz ikus 5 eta 28. oharrak; literaturagileek hizkuntzan izan dezaketen eraginari buruz zuen aburua osatzeko esanguratsua dira beste hitz hauek: «literatòk bai [sc. izan ditugu geure artean], baiñan orik ez dute iakintsu izenik merezi» («*Izaki, izate, eza*. [J. A. Intxaustiri]», *Egan* 12, 1960 = *IG*, III, 173-175, 175 or.).

⁸ Orixek ez zuen inoiz Olabideren hizkuntza, den bezalakoxea, eredu gisa aurkeztu, euskara aurreratze bidean ipin lezakeen jarrera baten erakusgarri goren bezala baizik, hau da, ikasteko asko eskaintzen duen eredu gisa. Mitxelena Olabideren Bibliari egin zion iruzkinean bota zituen iritzi eta arrazoibideak ez dira bigunak inondik ere (*Egan* 1-4, 1959 = *MEIG*, II, 111-122); hala eta guztiz ere, honela hasten da «Olabide bai» izenburua duen Orixeren erantzunaren lehenengo zatia («L. Mitxelena»): «*Egan*-en Olabiderengaz eman duzun iritzia (...) aski polita arkitzen dut erabat, edo oro har» (*Egan* 5-6, 1959 = *IG*, III, 442-446, 442 or.). Izan ere, Orixe Olabide baino mila aldiz moderatuagoa izan zen, bere azken bizpahiru urteetan beste aurpegi bat erakutsi bazuen ere. (Egiteko dago, noski, Olabideren testuaren historia: Itun berriarena baina, batez ere, Itun zaharrarena; Orixek bai batean bai bestean izan zuen eragina ere ondo aztertu gabe dago oraindik, Iztuetak lekukotasun ugari bildu baditu ere: *OBG*, 991-1000 eta 1094-1095 or. Adierazgarria da hemen darabilgun auzirako nola saiatu ziren, Orixe eta Martin Oiarzabal, Itun zaharraren hizkuntza lautzen edo biguntzen Olabideri Frantziako Tolosara 1938-1940 bitartean egin zizkioten bisitetan: «Itun Zârrean, eta azken aldera areago, bi O-eri [sc. Oiarzabali eta Orixeri] “tira, tira” esaten zigan, zerbait zuzengarri aurrean ipinten genionean, “emazute orrela”; eta gorago: «Azkenarago ta geiago erortzen zan gure aldera». Bi aipua «Olabide bai» aipatuan, 444 or.; honetaz ikus baita Ruiz Arzalluz, *AHT*, 28 or. 7 oh.).

tzak, hots, erabat ulertu ezinak— dira hizkuntza endekatzen dutenak, hizkuntza horretako hitzun garbiek ezin dituztelako ulertu beren hizkuntzaz bakarrik baliatuz: Orixerentzat edertasuna ulergarritasunaren neurriarekin neurtzen da. Hauxe da, izan ere, hizkuntza lantzea: haren egituran eta haren hiztegian dauden dohainei etekina ateratzea. Gaztelaniazko *pluviómetro*, esaterako, fosila da, ezin baitu ulertu hitzaren esanahia ikasi ez duen hitzun batek, *midelluvias* hitza uler lezakeen bezala (gaztelaniak bai baitu era honetako hitzak egiteko ahalbidea: cf. *cascanueces*, *portamonedas*, etab.): gauza berbera gertatzen da frantsesean edo ingelesean, ez ordea alemanean, non *Regenmesser* edozein alemanek uler baitezake bere hizkuntzatik irten gabe. Hor-taz, *pluviómetro* hitzaren antzeko zerbait ez litzateke gaitzesgarria euskaraz kanpo-tik sartua delako, ulertezina delako baizik.⁹ Eta hauxe da Orixeren egitasmoa eta hauexek dira bere ereduak:

¿Y cómo se haría culto [sc. euskara]? Por uno de dos procedimientos: por el de las lenguas romances o por el procedimiento alemán. El primero nos sería llano, pues lo tendríamos todo hecho con usar el mismo diccionario, cosa que, aunque nuestros vecinos [sc. erdaldunek] han hecho, ya por su limitada composición gramatical, ya porque, al fin y al cabo, es coger elementos de las mismas lenguas de que ha procedido su lenguaje popular, nosotros no lo debemos hacer *por nuestros abundantes recursos gramaticales*. Entre el escandaloso método inglés, que de la noche a la mañana nos permitiría tener un diccionario culto, y el alemán, de traducción y calco en todo aquello que sin forzar se puede, el vasco opta por éste, que, aunque más lento, *es el que menos divorcia el lenguaje popular del erudito*. Los alemanes han exagerado mucho la nota, y los vascos actuales no dejan de seguirles en los neologismos repentinos y numerosos que tienen que crear; pero el tiempo y la cultura se encargarán de podar lo vicioso y completar lo que falta. (...) *No olvidando, sin embargo, que el lenguaje erudito siempre tiene que apartarse algo del popular*. (...) No comparemos, pues, el euskera popular con el francés culto; ni siquiera el castellano popular con el castellano culto.¹⁰

Saia gaitezen, beraz, euskara idatzia herri euskararen oinarriaren gainean lantzen, biak elkarrengandik ahal den gutxien aldendu daitezten: egitea dugu, euskarak gai-

⁹ Hauetaz landa badira beste hitz mota batzuk onartu behar ez direnak: batez ere, beren jatorrizko hizkuntzetan ere gaizki eraturik daudenak edo gaizki erabiltzen direnak; esaterako, gaztelaniazko *acto* ezin da erabili etorkizunean kokatzen den zerbait adierazteko: «los actos de mañana» hitzez hitz itzuliko bagenu «biar egiñak» barregarria gertatuko litzateke («atzo egiñak» eta «biar egitekoak» izan behar bailuke); *asunción* ez da hitz bakar baten bidez eman behar, berez osagarri bat behar duelako, latinean bezalaxe: «*assumptio beatae Virginis in caelum*»; etab. («Neologismos y arte de traducir», *Gernika* 25, 1953 = *IG*, III, 961-964).

¹⁰ «Idioma de cultura universal», *Euzkadi* 1924-5-21 = *IG*, III, 497-498, 498 or.; etzana nirea da. Ideia hauek guztiak barreiatu daude Orixeren idazlanetan zehar. Bereziki ondo antolatuta eta azalduta aurki daitezke honako artikulua hauetan: «Errores de vascólogos nuestros», *Gernika* 10 (1950) = *IG*, III, 863-869; «Cultismos, pedantería, barbarie», *Gernika* 22 (1953) = *IG*, III, 951-954; «Neologismos y arte de traducir» aipatua; «Euskerari nola eutsi», *EG* 5-8 (1954) = *IG*, III, 966-968; eta Zaitetik itzulitako *Bidalien egiñak* (Zarautz 1955) liburuari ipinitako hitzaurrean (= *IG*, III, 1301-1306). Baita ordea hurrengo beste hauetan ere: «El genio de un pueblo. Su manifestación más genial: la lengua», *Gernika* 1 (1945) = *IG*, III, 831-834; «Mintzaera bakarra, giza-enda bakarra», *Eusko-Jakintza* 2 (1948) = *IG*, III, 845-852; «Las expresiones y la expresión», *Gernika* 7-9 (1949) = *IG*, III, 856-858; «Euskera antiguo y moderno», *Gernika* 12 (1950) = *IG*, III, 872-875; «Krutwig yauna euskeraz», *EG* 11-12 (1950) = *IG*, III, 917-920; «Comentarios a un artículo de *Gernika*», *Gernika* 14 (1951) = *IG*, III, 922-925; «Erria, erria! Berriz eta azkeneko», *EG* 1-2 (1951) = *IG*, III, 927-929.

tasun berezia baitu hitz berriak bere baitatik sortzeko. Ez dezagun ahantz ordea hizkuntza landu guztiek dutela herri hizkeratik alden du beharra, hots, ez diezaiozun uka euskarari gainerako hizkuntz guztiei onartzen diegun eskubidea. Azken kontu hau, izan ere, auziaren alderdi garrantzitsuenetakoa da.¹¹

Arerioa, sabindarrek hizkuntza kontuetan behera-edo egin zutenetik eta berrogeita hamargarrenetako iraultza heldu arte behinik behin, ‘herri euskararen’ edo ‘euskara errazaren’ defendatzaileak dira: noski Iparraldeko idazle gehienak —Lafitte buru— eta, bestalde, Altuberen *La vida del euskera* ernagarriaren alde bildu genitza-keenak.¹² Bat dator Orixe Altuberekin liburu honen puntu gehienetan:¹³ esaterako —ñabardura zenbait egin beharko balira ere— bizkaitarren hizkeraren gaitzespe-anean eta herri euskararen aldarrikapenean; ez du ordea onartzen, eta hil edo biziko kontua da Orixerentzat, euskara idatziari herri euskaratik aldentzeko jartzen zaion debekua: norbait baldin bada euskara jaso herri hizkuntzaren gainean lantzearen eta garatzearen aldekoa, hori Orixe da; baina hala eta guztiz ere, hizkuntza landuak —ondo landuta egonda ere— nahitaez alden du behar du herri hizkeratik, hizkuntza landu guztiek egin duten bezalaxe: zeren eta euskarari jartzen zaion eragozpen hau, izan ere, ez baitzaio beste inongo hizkuntzari jarri. Nago banaketa hau, euskara jaso bat nahi zutenen eta euskara herrikoia aldekoe artekoa, ez zegokiola horrenbeste alderdi bakoitzak zuen hizkuntzaren ereduari berari, orduan behar ziren liburuei buruz zituzten iritziei baizik. Ikus dezagun nola nahaspilatzen diren orain arte aipatu ditugun literaturari eta hizkuntzari buruzko arrazoibide asko 1950eko azaroaren 25ean

¹¹ Ohar bedi bide honetatik jotzeko arrazoi nagusia ez dela euskara hizkuntz erromanikoa ez izatea, hitz elkartuak eta eratorriak egiteko duen erraztasuna baizik; gorago aipatutako testuan baino argiago gelditzen da honako beste honetan: «No se puede emplear el mismo criterio en nuestra lengua y en las romances en punto a neologismos. Lo que en español o francés resulta neologismo, en vasco no resulta muchas veces tal por la capacidad de composición gramatical de que las romances y el latín mismo carecen»; eta adibide hau ipintzen du: «*maremoto* (...) será siempre neologismo en castellano para el labriego de la tierra, mientras el vasco del terruño ni notará que junto a *lur-ikara* sea neologismo *itsas-ikara*» («Neologismos y arte de traducir» aipatuan, 961 or.).

¹² S. Altube, «La vida del euskera. Divulgación de los principios de la lingüística general aplicables a su defensa», *Euskera* 14 (1933), 299-397 eta «Más sobre la vida del euskera. Barrío euskeraren bizitzari buruz», *ib* 17 (1936), 3-192; Lafittek garai honetan eta auzi honetaz zituen iritzia Orixek askotan aipatzen zuen artikulua honetan irakur daitezke ondoena: P. Lafitte, «La langue basque de 1939 à 1947», *Gernika. Eusko-Jakintza. Revue des études basques. Revista de estudios vascos* 1 (1947), 9-18. Orixeren aldetik, Iparraldeko idazleek ikus «“Erria, erria!” Berriz eta azkenekoz» aipatua; Hegoaldeko artean, honako hauek aipatu ohi zituen: «(...) Aitzol, Altube, Larreko, principales portaestandartes de lo “popular” (...)» («Comentarios a un artículo de *Gernika*» aipatua, 924 or.). Azken urteetan ere itzuli zen, behin baino gehiagotan, gai honetara; zerbait berri dakar, besteen ondoan, honako honek: «Erria eta populua», *Karmel* 10 (1960) = *IG*, III, 988-989.

¹³ «Le agradecemos también [sc. Altuberi], y ¡respiremos!, el que parece que nos autoriza a usar la palabra *Euskalerría*, que nos querían quitar de los labios motejándonos de carlistas. La usa él [sc. Altube], como la usaba el bien ejemplar nacionalista Lizardi y preferentemente al neologismo, que otros nunca hemos usado. ¡Ya era hora de que empezase a amainar! (...) Que acaben todas estas vergüenzas y procedimientos contraindicados que dice Altube, en la propaganda política y en los trabajos literarios. En el fondo de la cuestión de Altube, aunque en accidentes importantes hemos disentido, estamos muy conforme, lamentando no se hubiese dado antes la voz de alarma. Le repetimos nuestros plácemes por su valentía. Su libro, a esta hora, está ya produciendo los frutos que él deseaba» («Un libro de Euskaltzaleak», orain arte argitaratu gabeko artikulua bilduma: *IG*, III, 406-420, 419 or.).

Telesforo Monzoni —‘bere etsai leialari’— Guatemalatik igorritako gutun baten pasarte ezin pagatuzko batean (*G*, 140 zenb.):

(...) «Nornaik irakurri dezazken lanak». Xoxoturik al zaudete? GUK EGITEN OMEN DUGUN EUSKERA ZAILLAK EUSKERA EZ DU ILGO *ERRIAN*, ez baikaitute irakurriko. BESTE OIEK EGITEN DUTEN EUSKERA ERRITARRAK *ez dio euskerari bizirik emango*, ERRIKO EUSKERARI. Erriarentzat ere ez ote dugu egin berriketontzi oiek aña? Inongo erritan ez da izan literaturarik erri-erriarentzat. Dabiden Salmuak ez daude erri-izkuntzan egiñak (ordukoan ez beintzat); Homeroren seiko aundia ez da erritarra, tragikuen seiko txikia dan bezala; Mistral aipatu ori, «doublement inaccessible» dala dio Henri Bremond-ek. Sekulan ez dute ulertu provenzar erritarrak. Or dago poema [sc. Euskaldunak], ez-ikasientzat egiña, ez baituzute ulertzen erritarrak bezain ongi. (...) Altube, Arotzarena ta abar, ez-yakin batzu dira mundu zabaleko literaturan. Zaute ixilik, Yainkoaren izenean. Aitzol zanak ere xoxokeri batzuk esan zitun edo esanerazi zizkioten: «La literatura es la vida de las lenguas» eta olakoak. Zein errik Greziak baño literatura oberik? Ala ere gaurko *demotiké* izkera *erritarra* auntz-erdera zikin bat da, turkoz eta eslaboz nasia, ta Gramatika ederra yoan zaie ipurdiz gora. Ori bañoen obe da latin illa. Gutxiena yota, milaren bat lagun baditezke elizgizonen artean latinez ederki dakitenak. Erri-euskera[k] erri-griego antzera biurtu bear badu, naiago dut milloi erdi baten euskera ori baño gu bezalako Quijoteena. Zenbat idazle gera? Ogeitamar? Eta beste eun irakurle? Oiek galtzen ez badira, gure euskera ez da galduko, errian galdu baledi ere. Gure erriak, Hendaiaitik Donosti alderakoak, oso gutxi irakurtzen du. (...) *Argia* olako ulerkaitza ote zan?¹⁴

Hona, bada, argi baino argiago azalduta: batetik, hizkuntza ederrak eta zatarrak dirrela, eta edertasuna edo zatartasuna ez dietela beren literaturek ematen, beren gramatikek eta hiztegiek baizik; bigarrenik, literaturak, munduan den ederrenak ere, ez duela hizkuntzaren endekatzea eragozten;¹⁵ azkenik, literatura —liburuak, azken batean— ez dela inon izan, eta inon baino gutxiago euskaldunen artean, herriari hizkuntza garbi edo zuzen bat irakasteko bidea eta, hortaz, liburuak ez diotela horrenbeste herriari begiratu behar, herria beste bide batzuen bitartez hezi ahal izango duten irakurle ikasiei baizik —funtsean, noski, eskolaren bitartez, euskal eskolak berriaz sor daitezenean—.¹⁶

¹⁴ Letra larria eta etzana Orixerena da; puntuazioa, ohi bezala, nirea. Honela jarraitzen du pixka bat beherago: «Gaur bertan ere Olabide geiago irakurtzen da (maizago esan nai nuke yakintsuen artean) Perrando Amezketarra edo *Garoa* baño. Misala ere ez da erri-erriarentzat, ez baita egunoro Mezetara yoaten, eta ezin baitezake pagatu irakurtzeko. Eun idealistaren eta berreun emakume elizkoien agoan euskera ikusi naiago dut, gure erri osoan *demotiké* baño. (...) BIDEA BAT BESTERIK EZ DA; GUZIOK ORTATIK YO BEAR DUGU. Bide ortan urrats nola egin, ortan dago *untzea*; baña bide ortan gero?: EUSKERAZ EGIN, BAI IKASIENTZAT BAI ERRIARENTZAT».

¹⁵ Bi iritzi hauek gorago aipatu den «Euskerari nola eutsi» artikuluko garrantzitsuan ere zabal samar azaltzen ditu (bereziki 966-967 or.). Artikuluaren mamia honelako zerbait da: euskara salbatuko duen gauza bakarria izango dela gurasoek seme-alabei euskaraz hitz egitea eta ez, orduan askok esaten zutenaren kontra, literatura.

¹⁶ Eta beste zerbait ere bai: nahiago duela euskara hiltzea —eta jakintsuen artean bakarrik bizi-tzea— endekatzea baino. Gauza bera dio «Euskerari nola eutsi» aipatuan (966 or.): «Nik euskerarentzat, griegoa bezala bizi baño latíña bezala il ledin naiago nuke. Iakintsuen artean latin iatorra egiten dutenak badira. Orrela bederen euskera bizi baledi, ez nuke ioko ildakotzat. Latin iatorra ez da il, idazleena; erriko latíña il da, edo osotara izan-aldatu». Baina ez gara oraindik egoera horretara iritsi: «Erria orain bezala mintzatu baledi, naikoa genuke» (*ib.*). Badu honekin zer ikusi Mitxelena, orexarraren iritziokin

Oinarri hauetatik abiatuta, kontua ez da horrenbeste izango hitz berriak sortzea, hots, hitz berriak edozein gauzatarako sortzea, hitz berri guztiek ez baitute balio berdina, hau da, ez diote hizkuntzari mesede berdina egiten: bizimodu apalenetik gora egin bezain laster sortzen diren oinarritzko kontzeptuak adieraztekoak dira euskarak orain beharrezkoen dituen hitzak. Hortaz, filosofian eta inguruko jakintza alorretan probatu beharko da euskara, hor sortutako eta antolatutako hitzak baitira hizkuntza jaso baten muina eta ardatza. Berriz, kimikaz euskaraz aritzeak, esaterako, ez dio mesede handirik ekarriko hizkuntzari, zientzietan erabiltzen diren hitz eta esapide gehienak hizkuntza guztietan direlako arbitrarioak, hizkuntzaren muinarekin zerikusirik gabeak.¹⁷ Merezi du ikustea 1951ko maiatzaren 3an Krutwigi zuzendutako gutun batean honetaz dioena (*G*, 160 zenb.):

Creo que es un error, el de esta banda y el de la contraria, pretender hacer de la lengua vasca una lengua de cultura en el sentido en que Vd. dice y yo explicaba en mi artículo. Primero, explotemos y agotemos los recursos de ella en el terreno puramente gramatical y aun filosófico, pero no en ciencias. (...) No ha ganado nada la lengua española con adoptar esa jerga bárbara de *imperfecto*, *perfecto*, *plusquamperfecto*, *infinitivo*, *gerundio*, *gerundivo*, palabras que seguirán siendo siempre neologismos en español y en francés. (...) Como le he dicho, hay que estudiar el genio de nuestra lengua y agotar sus propios recursos primero. Hecho esto el problema de los temas culturales se podrá plantear y resolver con más fundamento que hoy. Para hacerlo tan mal como lo han hecho españoles y franceses, mejor es que acudamos al latín, [n]o al español y francés estropeados, y no estropear nuestro idioma. Yo he escrito de Estética, Metafísica, Gramática (que no sé cuándo se publicarán) pero no he escrito de Física, Química, Matemáticas. Ni falta que hace.

Bistan da, beraz, oso eredu ezagunak dituela buruan:

En Alemania han quedado muchos y hermosos neologismos, aunque haya habido que rechazar otros muchos. El criterio francés que nos quieren imponer es completamente anticientífico y antiartístico. Al menos, el criterio de algunos académicos vascofranceses. Nuestros modelos deben ser el alemán y el griego, y no esa triste lengua comercial que se habla al Norte del País Vasco

diotso berriz ere Krutwigi 1951ko apirilaren 7koa bide den gutun batean (*G*, 156 zenb.). Orixeren ereduak, izan ere, alemana, grekoa eta, hemen aipatu ez badu ere agian beste bi hauen gainetik, latina ziren.¹⁸ Oso ondo zekien —eta ez zen, agida-

---

oso estu lotuta zegoen kontu bati buruz ari zelarik, aipatzen zuen harako «propter vitam vivendi perdere causas» hark, hau da, «bizitzearren, bizitzeko zergatikoa galdu», gutxi gorabehera (L. Mitxelena, «Nuestra irresistible ascensión de la poesía a la ciencia», *Muga* 19, 1981 = Id., *Sobre historia de la lengua vasca*, ed. J. A. Lakarra, Donostia 1988, II, 1000-1010, 1010 or.).

¹⁷ «Jakinkizunari dagokion sailla edozein izkeratan ditekete. Beraz, ez gaitzen larritu, gurean oraindik erabili ez badugu. Artara ezker, Krutwigen eta Villasanteren euskerara edozer irauli ditekete» («Euskerari nola eutsi» aipatuan, 967 or.). Ikus, orobat, «Itz gogorak euskeraz», *Jakin* 14 (1961) = *IG*, III, 990-993, 993 or.: «Ez daukagu prisaka ibilli bearrik. (...) Edozer iakite gai erabilteak emanen diola euskerari bizia ta bizkortasuna? Zozokeri galanta! Literaturak ere ez. (...) Mugaz aindiko gure anaiek (...) ongi egin dute jakinkizun berritan ez erabiltea».

¹⁸ Hitz berriei buruzko kontu honek bi alderdi ditu: bata da hitz berriak egiteko moduari dagokiona eta bestea hitz berriak herrian zabaltzeko ahalbideari dagokiona. Lehendabizikorako ereduak, esan bezala, grekoa, latina eta alemana dira; bigarrenakoak, hauetaz gain, baita gaztelania ere: honetan as-

nean, edonoren esku zegoen jakinduria— hizkuntza hauek beren baitan izan zuten garapena filosofiatik hur dauden alorren inguruan saiatzean izan zutela: grekoaren kasu nabarmena alde batera utzita, Orixek behin baino gehiagotan aipatzen du latinak lehendabizi Zizeronen eskuetan eta mila urte geroago eskolastikoenetan izan zuten berriztatze onuragarria; ba ote zekien alemanaren hitz berri eredugarrienak eta zabalduenak —*Eindruck, Einfluss, gleichförmig* eta ehunka diren hauek bezalakoak— mistikoez asmatuak zirela? ba ote zekien, bestalde, alemanaren batasunaren eragile nagusia Eliza izan zela? Baiezkoan nago, agian Gerhard Bähri eskerrak.

Behar diren hitz berrien auzi hau beste aurpegi batekin —eta, batez ere, oinarri sendoago baten gainean— agertuko da berrogeita hamargarrenetan: euskarak kultur hizkuntza izan behar du eta horretarako behar diren hitz berriak kanpotik eta beldurrik gabe hartu beharra dago. Gerra aurrean Orixek bi muturren artean ikusten zuen bere burua: Aranaren jarraitzaileak alde batean zeuden —ikuspuntu honetatik begiraturata, Azkue eta Olabiderekin batera— eta bestean gorago aipatu diren euskara herrikoia go baten aldekoak;¹⁹ berrogeita hamargarrenetan Orixek harrituta eta sinetsi ezinik ikusiko du nola nagusitu den bat-batean hark lehengo euskara errazaren aldekoaren antzaldaketa berrituz hartuko duen alderdia —hitz batean esateko, Krutwigek edo Villasantek ordezkatzen zuten alderdia—. ²⁰ Orixek oso ondo ulertu zuen alderdi honen proposamena: hitz berrien kontuari zegokionez, lehengo euskara errazaren aldekoek legez, ez zion hizkuntzari inongo ahaleginik eskatzen, hots, euskarak falta zuen guztia bat-batean lortzeko bidea ematen zuen. Hona zeren gainean ari garen:

‘Abismua’, ‘firmamentua’, ‘reptila’, ‘realidadea’, ‘aktibidadea’, ‘positibua’, ‘negatibua’... Zer da ori? Euskeraz ederki esan ditezken gauzak. Lehenik ikasi bearra daukagu filosofia, gero erdera, gero euskera, gauza oriek gure izkuntzara egokitzeko. Ez da aski au esatea: «Euskeraz ez ditezke esan yakite-gauza asko ta asko»; obe lizake au esatea: «Nik ez dakit gauza asko euskeraz esaten». Ba-du euskerak bere edertasuna non agertu: ele-eder edo literaturan, izate-gaiean edo metapisikan, eder-legeetan edo estetikan, izkeran edo gramatikan. Utzi detzagun kimika ta olakoak, oriek ez baitira giza-izkuntza yatorra. Oriek ez dute batere edertu inongo izkuntzarik. Itsusitu bai, gogotik. (...) Ortara ezkeru, iakingai oriek erabilli detzagun beste edozein izkuntzetan.

kotan aipatzen du, ezkatutu ezin duen atsegin batekin, Quevedoren «Receta para hacer Soledades en un día» («Quien quisiera ser culto en solo un día» hasten den hamalauko alegia: F. de Quevedo, *Obra poética*, ed. J. M. Blecua, Madril 1971, III, 227-228 or., 825 zenb.).

¹⁹ Askotan errepikatzen du Orixek bera erdibidean dagoelako iritzia hau: ikus, esaterako, «Yakin-erako», *Yakin* 5 (1957) = *IG*, III, 969-971, 969 or., eta beheago aipatzen ditudan Mitxelenari buruzko hitzak.

²⁰ Krutwigek berrogeigarrenetan eta berrogeita hamargarrenetan izan zuten eginkizunaz ikus, oro har, Iztueta, *OBG*, 816-888 or., eta K. Mitxelena, «Euskararen bide luze bezain malkarrak», *Euskararen liburu zuria*, Bilbo 1978, 15-28 [= Id., *Sobre historia de la lengua vasca* aipatua, II, 1011-1023, 1020 or. = *MEIG*, VI, 25-45, 41 or.; egilearen beraren erderazko bertsio bat: «El largo y difícil camino del euskara», *El libro blanco del euskara*, Bilbo 1977, 15-29, 24 or.]. Nago, dena den, «Euskaltzaindi berriaren» kontrako auzi honen oinarrian beste zergatiko batzuk daudela: Orixek berak politika kontuak aipatzen baditu ere (esaterako, «tantos académicos de estirpe germánica y falangista» dio: «La primera Academia vasca», *Gernika* 9, 1949 = *IG*, III, 858-862, 860 or.), esango nuke askoz indartsuagoa dela, kontrako jarrera horretan, ikuste berea eta bere artaldekoena ez den hizkuntz eredu baten aldekoen nagusitzea; hortik, orobat, Iparraldetik ordezkarri «gehiegi» izendatzearen aurkako jarrera.

Ez al zien Fray Luis de Leon-ek erdalduneri baimena eskatu Gaztelako erderaz idazteko? Eta ori literaturan! Ez al du Fray Luis de Granada-k Eliziz-itzaldi sail ederra latinez? Eta irureun urteko literatura aurretik zutela. Guk gauetik goizera nai dugu egin guzia, eta lanik gabe, alegiñik gutxieneko legean zabartuz. Landu dezagun euskera. Bada zura naikoa.²¹

Besteak beste, gauza batek bereizten zuen gehienbat Orixe alderdi berri honengandik: orexarrak ez zuela batere presarik. Haren ustez euskara ez zen oraindik pasatu hark erredutzat zituen hizkuntzek izan zuten sortze aldi batetik. Gorago aipatu ditugun hitzek ezin hobeto azaltzen dute Orixeren iritzia: «Creo que es un error (...) pretender hacer de la lengua vasca una lengua de cultura (...). Primero, explotemos y agotemos los recursos de ella en el terreno puramente gramatical y aun filosófico, pero no en ciencias (...). Hay que estudiar el genio de nuestra lengua y agotar sus propios recursos primero. Hecho esto el problema de los temas culturales se podrá plantear y resolver con más fundamento que hoy». Orain proposatzen den bideari lauegi irizten baitio Orixek —eta berriz gaude ondamedirra daraman bide zabalaren eta bide on baina meharraren artean aukeratu beharrean—:

Si «ese argot de las ciencias debemos aceptarlo» [Krutwigek Orixeri 1951ko maiatzaren 20an bidalitako gutunetik <G, 333 zenb.> hartutako aipua] traduzca V. de la noche a la mañana todos los Manuales de ciencias, que no le costará mucho en su teoría.²²

Bati baino gehiagori oso ezagunak egingo zaizkio Orixeren hitzok.²³

²¹ «*Mea culpa* eta *Quos ego...*», *Jakin* 9 (1959) = *IG*, III, 978-980, 980 or.; ikus, orobat, «Itz gorrak euskeraz» aipatua, bereziki 992-993 or., eta *Bidalien egiñak* liburuaren aipatu hitzaurrea, 1303 or.

²² Orixek Krutwigi egindako gutuna, 1951ko ekainaren 2koa (*G*, 165 zenb.). Bestalde, hizkuntza lantzea ez da, nahitaez, gauza guztietan erabiltzea: «Si cultivar una lengua es emplearla en todo, no hace falta sino lo que hacen Krutwig y Villasante: llenarla de la noche a la mañana de términos fósiles» («Neologismos y arte de traducir» aipatuan, 964 or.).

²³ Ikus, hitz hauen ondoan, K. Mitxelena hogeita hamar urte geroago idatzitako beste hauek: «(...) el afán de traducir —cuya motivación se justifica a sí misma— es probablemente común al pasado y al presente, sólo que no se traduce la misma clase de cosas. En los veinte, en los treinta y hasta hace poquísimos años, predominaba el empeño de traducir obras literarias: esto, aunque hoy parezca pensarse de otra manera, no es insensato, y me limitaré a aludir a la colección Bernat Metge catalana. Entre los traductores estaban Zaitegui y el padre Iraizoz, recientemente fallecidos, y también Jon Mirande y Gabriel Aresti (...). Hasta en las obras de carácter religioso, y me limito a citar a Orixe, abundan los originales que han sido de primera importancia en el desarrollo de todas las literaturas europeas y de sus prolongaciones, por lo menos. (...) Lo que se traduce ahora es, ante todo, el texto escolar de uno u otro grado, el trabajo académico (curiosamente suele tratar por lo común de ciencias, formales o empíricas, no sociales) y el documento administrativo. (...) Traducir el *Ulysses* será siempre empresa ardua, pero, desde el punto de vista del lenguaje ordinario, traducir una obra de física (...) no ofrece, salvo en el léxico, dificultad particular. (...) Una fase intermedia en esto de las traducciones, en la que se hallaría acaso una clave de desarrollos más recientes, es la etapa de la postguerra que subsigue al regreso de Orixe. Me refiero a unas muy curiosas polémicas o intercambios de puntos de vista entre éste y personas, alguna de las cuales es hoy posiblemente más conocida que entonces. Una reimpresión, total o en selección, de este intercambio que apareció, si no me equivoco, en las páginas de *Yakin*, sería hoy de lectura apasionante. El episodio es ilustrativo, a mi entender, para descubrir por fin la piedra en que se tropezó entonces y en la que en cualquier momento se puede volver a tropezar. Convendría recordar que la filosofía empezó a hablar alemán de veras con Fichte y Hegel, y simplifico, en un sentido muy distinto a aquel en que hablaron alemán Wolff (...) o el mismo Kant» (L. Mitxelena, «Nuestra irresistible ascensión de la poesía a la ciencia» aipatua, 1005-1007 or.).

Alderdi berri honen nagusitzeak, ezinbestean, bultza egingo dio Orixeri garbizale amorratuenean ukulura.²⁴ Hara zer dioen 1959an, gorago aipatu behar izan dugun Olabideri buruzko eztabaida haren barruan:

Ni, orain arte, erdian nindagon, ustez. L. Mitxelena iaunak ezagutu du. Zenbait mordoilokeri egotzi nai baditit ere ez da oker ibiliko. Beraz, emendik ara, eskuifñetara goaioaiteko asmoetan nago.²⁵

Orixeren garbizaletasunaren neurria —berrogeita hamargarrenetako Orixeren garbizaletasunarena, zehazki— ezin hobeto ematen du euskaraz idazten hamar bat urte besterik ez zeraman Koldo Mitxelenaren hizkuntzaz —hizkuntzaz hitz egiten baitu Orixek— behin baino gehiagotan eman zuen iritziak:

Ni ez nau batere kezkatzen euskera idatziaren etorkizunak. (...) Gipuzkoan ere, irititzo batzuk gora-beera, emen daukagu Luis Mitxelena, oraingo aldiko idazlerik oberenena. Geroak au gure gizaldiaren ondorengorik iatorrena aitortuko du.²⁶

²⁴ Oso adierazgarria da, Krutwigek «Euskara' Euskalerrriaren kultur-bidea ledin izan» artikulua argitaratzen duenean (*Gernika* 14, 1951, 8-11) eta, garbizaleen gainean arituz, «karramarroaren izpiritua» eta «kabyleria» aipatzen dituenean, nola erantzuten dion Orixek nabarmena izango balitz bezala bera ere aipatutakoen artean dagoela. Honela dio Isidoro Fagoagari, 1951ko apirilaren 7ko gutun batean (*G*, 157 zenb.), Krutwigen aipatu artikuluen gainean ari delarik: «(...) el Sr. Krutwig ha hablado de *kabileñismo* y de espíritu de *camarón* refiriéndose a nuestra banda y me ví aludido». Gerrak ere, noski, izan zuen zer ikusi bizkaitarregana hurbiltze honekin; berriz ere *Gernika* aldizkarian agertutako artikuluari buruz ari delarik, honela dio Isidoro Krutwigi 1951ko maiatzaren 3koan (*G*, 160 zenb.): «Empecé a batallar en Bilbao en 1923 hasta el 1931, yo el carlista y el euscalerriaco enemigo de Juventud Vasca. Como me han visto reconciliado con ellos en el terreno puro de la fraternidad, por artificio lógico y no por realidad me he sentido aludido con ellos». Ez baitago zalantzarik gerra aurrean zuen tokiaz; hona hemen Orixek berak dioena «De mi vida externa» izeneko txostenean (apud Iztueta, *OBG*, 175-183, 182 or., eta orain *G*, 511-525, 522-523 or.): «Mi actuación en el periódico [sc. *Euzkadi*] fue un tanto violenta, sobre todo desde que me hicieron jefe de la Sección Vasca. Era yo *giputz*, no pertenecía al Partido Nacionalista, y resultaba además "contradictorillo del maestro". Yo tenía mis ideas gramaticales adquiridas por propio estudio y no me fijaba si el que sostenía lo contrario era Azkue o Sabino Arana. (...) La fracción nacionalista que llamaban de la Compañía me estimaba y animaba, pero la que se llamaba el Partido Nacionalista Vasco me hacía guerra a muerte. Los de Juventud Vasca sobre todo, aquellos a quienes Kirikiño llamaba "terribles", me dijeron desde sus publicaciones en castellano y en vasco cosas que no se dicen a nadie. Confieso que yo también me excedí un tanto». 1951ko egoerara itzuliz, adierazpen gutxi dira honako hau bezain esanguratsuak: «Ni ez naiz Alderdiko, ez Euzko-Gastedi-ko, ez inongo politikako; baña bai euskalzale, bai abertzale ere. Izen ori kentzeko eskubiderik ez duzute zue-tako ez danari» («*Eusk, Euskadi*», *EG* 3-4, 1951 eta 11-12, 1951 = *IG*, III, 931-935, 932 or.; ikusgarria da, orobat, Roman Berari 1953ko uztailaren 3an egiten dion gutun gogorra [*G*, 204 zenb.]). «Ezker-tiarren» jarrerak hari eta hura bezalakoei «eskuinerago» bultza egin liekeela esana zuen Orixek berak ja 1955ean: «Zer iritzi dute bide ortaz? Erdi xamarrean gaudenok beste muturrerago ioatea» (hitzaurrea *Bidalien egiñak* liburuari, 1303 or.); eta, izan ere, bere bizitzako azken bizpahiru urteetan oraindik sabin-darren aldekoago agertuko da: ikus hurrengo orrialdeak.

²⁵ «Itun zar eta berria. Aita Olabide» aipatua, 444 or. Orixek gerra aurreko sabindarrekin izan zuen jarrera eta, oro har, hizkuntzak momentu hartan behar zuenaren gainean zuen iritzia ondo ikus daitezke Joseba Altunak egindako Oscar Wilderen itzulpenari buruzko iruzkinean («Nuevo libro euskérico. Su significación literaria», *Euzkadi* 1928-1-6 = *IG*, III, 278-279, batez ere 278 or.; liburu honen iruzkina da: Wilde-tar Oscar, *Ipuñak*, Altuna-tar Joseba-k euskeralduta..., Bilbo 1927) eta baita garai bertsu-koa den Joanategiri buruzko artikuluan («El padre Yoanategui [Yoanateguy]», *Euzkadi* 1924-9-23 = *IG*, III, 210-211, batez ere azken paragrafoan, 211 or.).

²⁶ «*Yakin*-i erantzuten. Iritzi-billa. [Orri ialkiari erantzuna]», *Yakin* 11 (1960) = *IG*, III, 983-984, 984 or. Honekin guztiarekin zeharka baizik lotua ez badago ere, jakingarri deritzot Iztuetak behin baino

Berrogeita hamargarrenetako bukaera aldean eta bere inguruan zabaltzen ikusten duen euskara ‘ezkertiar’ hark eraginda, areagotu egiten da —nabarmen, batik bat teoriar— Orixeren garbizaletasuna; beste alde batetik, euskara batuari buruzko eztabaida indarberrituak saio-euskararako joera ere areagotu egiten dio, kasu honetan teoriar eta baita praktikan ere: aspalditik baldin bazezilen zati batean behintzat berak berreraikitakoak ziren paradigmatik proposatzen eta erabiltzen, orain inoiz baino arreta gehiago ipiniko du gai horretan. (Azpimarra dezagun Orixek bereiz samar eduki zituela beti —ez hainbeste ordea, esan bezala, azken urteetan— teoria eta praktika, bai hiztegi kontuetan bai morfologian, honetan guztian ere gorabeherak daudelarik —gehienak berariaz eginak— lan mota batzuetatik beste batzuetara eta, esan bezala, garai batzuetatik beste batzuetara).²⁷

Ikusi dugu, beraz, zein den, Orixeren ustez, euskararen bizitzaren momentu honetan euskaltzaleek duten zeregin nagusia: hitz batean, euskararen beraren ahalbidetatu; eta ikusi dugu, halaber, zein den eginkizun honetarako bide hobetua, hain zuzen ere eredugarri diren hizkuntzetan ibili den bidea: hizkuntzaren oinarritzko kontzeptuak bere baitako baliabideen bitartez adierazi. Gauzak horrela, bistan da literaturak egiteko gutxi duela auzi honetan eta, nolana ere den, axola gutxikoa dela idazten edo argitaratzen dena euskaraz asmatua izatea edo beste hizkuntza batetik euskaratua. Alegia, literaturak ez du zertan onurarik ekarri behar eta bai, agian, kalte handia: ez bakarrik kristau moralari dagokionez, hizkuntzari berari dagokionez ere bai —gorago azpimarratu behar izan dugun bezala—.²⁸ Itzultzea, berriz, bide ezin egokiagoa izan daiteke, batetik, literaturan ezer esateko ez duten baina hizkuntzari buruzko proposamen interesgarriak badituzten euskalariak zerbaiz irakats diezagu-

---

gehiagotan adierazi duen iritzi honi: hots, Orixeren euskara hurbilago dagoela Mitxelenarenetik Zaitegirenetik baino, edo Mitxelenaren euskara hurbilago dagoela Orixerenetik Krutwigenetik baino (Iztueta, *OBG*, 849 eta 886 or.); Orixe eta Mitxelenari buruz ikus baita ere Ruiz Arzalluz, *AHT*, 56-58 or.

²⁷ Orixek ordea —gorago esan bezala— ez zuen presarik: «no es hora todavía de crear Academias ni de escoger dialectos literarios», ziotson Krutwigi 1951ko ekainaren 2ko gutun batean (*G*, 165 zenb.). Bat dator, beraz, batasunari buruzko jarrera hau hizkuntzaren garapenaren aurrean erakutsi duenarekin. Baina gauza bat da erabakiak hartzeko garaia oraindik heldu ez izatea eta beste bat, oso bestea, bakoitzak proposamenak egin ahal ez izatea: eta Orixe, ja gerra aurretik, hizkuntza batu moduko bat proposatzen zebilen. Hara zer esaten dion Krutwigi aipatu eskutitzean: «Afirma también V. en *Gernika* [14, 1951, 56-57: Krutwigek aldizkariaren zuzendariari zuzendutako karta bat da] que los vascos “jamás intentaron crear un idioma literario”. Va V. más lejos que Altube. Gracias por el reconocimiento de mis esfuerzos de treinta años! (...) Sigam diciendo Altube y Compañía que nada se ha hecho que valga estos cincuenta años». Besterik da Orixek morfologian maite duen aldakortasuna, baina ezin eztabaidatuzkoa da hogeita hamargarrenetik aurrera hizkuntza eredu jakin eta garbi bat dagoela Orixeren lan guztietan. «Berreraikitako» paradigma horien inguruan ikus Ruiz Arzalluz, *AHT*, 444-453 or.

²⁸ Berezko euskal literatura batek hizkuntzari ekar diezazkiokeen gaitzei buruz mintzatu gara hasieran; moralaren ikuspegitik begiratura dituen arriskuak ere oso kontuan ditu beti Orixek eta ezaguna da honetan zuen neurri zorrotza. Badirudi, gainera, Orixeren ustez literatura egin nahi izateak berak berezko arrisku bat duela berarekin; oso adierazgarria da Martin Oiarzabali 1953ko azaroaren 10ean igorritako eskutitzean dioena (L. A[kesolo], «Orixeren eskutitzak [Martin Oiarzabal apaizari, II]», *Karmel* 1980, 33-39, 36 or.; orain *G*, 208 zenb.): «*Ele edertzale oriek burua galtzen dute edozer ausarkeri ta gordinkerri ontzat emanez.* (...) Zaitegiri esana daukat ez dutala aurrera *EG* irakurriko. “Mosu-garai[a]” [sc. “Musu garaia”], “Iturriko laztana”, *Ars amandi* ta olako oriek *nec nominentur in nobis*. Olerki-gudu ortarako gauza bat igorri dute guziz nabarmena: García Lorcaen “La esposa infiel” antzera, emazte zintzoa baiñan *incidit descriptio coitus valde vivida*. Gure adiskide E’tar N apaizarena da. Burua galdu ote du? (...) *Literatura orrek gizona asko buruarintzen du*» (etzana nirea).

ten euskara hobego horretako bidean eta, bestetik, idazten eta argitaratzen dena bideratu ahal izateko hizkuntzak orain gehien behar dituen hiztegi alorretatik. Hortaz, itzulpen hauen zergatiko nagusia —nagusia diogu— ez da ja hizkuntzaren gaitasuna frogatzea, ezta ere maila jasoagoko gauzak adierazteko ahalmena erakustea —euskara ‘noranahiko’ egite hau, ikusi dugunez, ez baita edozeren trukean egin behar—, ezpada maila jasoago horretako gauzak esateko bide jakin bat proposatzea: kontua ez da ja euskarak zernahitarako izan behar duela, baizik eta nola izan daitekeen zernahitarako bere izaerari —bere *Geist* delakoari, Orixek eta Mokoroak *genio* esaten dioten horri— uko egin gabe. Hauxe da Orixek euskararen inguruan urtetan gogoeta egin ondoren iritsi duen ondorioa eta hauxe da bere helduarorako —kontu hauetan askatasun aroa izango den helduarorako—²⁹ egin duen egitasmoa. Zeren eta aurrera pauso bat egon baita honetan guztian: esan bezala, kontua ez da ja hizkuntzaren gaitasuna frogatzea, zerbait gehiago baizik. Ez gaude ja *Tormesko itsu-mutilla* eta *Mireio* itzuli zitueneko garaian; hauek bai, helburu hori zuten, beste edozein baino gehiago:

(...) esas traducciones se hicieron con el único fin de autorizar la lengua vasca, aunque no fuesen entendidas por el pueblo-pueblo (que, aunque secundariamente, hay que atender también a otros), y, ya que el euskera habría quizá de morir, muriese habiendo expresado algo más que *kaikukeris*

zioen ja 1935ean.³⁰ Begira diezaiogun, ordea, azken urteetako Orixeren ekarpenari eta lan hauen zergatikoari; poesiak, artikulua, gramatikazko lanak eta gauza txiki-
ren bat alde batera utzita, idazten dituen liburu nagusiak honako hauek dira: *Aitorkizunak*, misala, *Quiton arrebarekin*, salmutegia, san Benitoren erregelak eta *Jainkoaren billa*. Nabarmena da misalak, salmutegiak eta san Benitoren erregelak sail berezi bat osatzen dutela: inork eskatuak dira eta baita, modu ezberdinetan izan bazen ere, pagatuak; *Aitorkizunak*, *Quiton arrebarekin* eta *Jainkoaren billa*, berriz, gorago aipatutako helburu jakin horri daude begira eta bistan da zerk bereizten dituen, hizkuntzari dagokionez, *Tormesko itsu-mutilla* edo *Mireio* bezalako liburuen itzulpenetik: hots, hiru haietan hizkuntza une oro bortxatu behar dela bere baitatik inoiz eman ez duena eman dezan.³¹ Eta hau bezain adierazgarriak dira 1954ko martxoaren 26ko gutun batean (*G*, 218 zenb.), *Aitorkizunak* bukatu dituelako berria ematen dionean Zaitegiri, etorkizunerako aipatzen dituen asmoak:

Neronek bakarrik Euskalerrian argitara-ala aiña liburu emango dudala nago. Lenbizi, asteko, Sta. Teresa ta S. J. de la Cruz eman nezazke, zatirik ederrenak itzez itz eta gainarokoa laburtuz eta euskerari egokituz. Kikeronen aburuko naiz ontan:

²⁹ Honetarako ere axola du jakiteak —eta beharrezkoa da esatea, oso zabaldua dagoelako aspalditik kontrako ustea— 1950era arte gutxi gorabehera ez zuela izan Orixek askatasuna berak nahi zuena eta nahi zuen bezala —nahi zuen euskarari, batzuetan— idazteko. Ikus, honen gainean, Ruiz Arzalluz, *AHT*, 36 or. 46 oh. eta 58-62 or.

³⁰ Mokoroari Orixetik bidalitako gutuna, 1935eko apirilaren 12koa (*G*, 92 zenb.); dirudienez, hizkuntza Orixeren beraren artikulua batetik daude hartuta: agian orain arte argitaratu ez den «Un libro de Euskaltzaleak» bilduman falta den bakarretik? (ikus Iztuetaren oharra: *IG*, III, 406 or.).

³¹ Gerra aurrean ere bide honetatik abiatua zen: gogoratu, lan osoa eta seguruenik nekezena baizik ez aipatzearen, 2. oharrean aipatu dugun *Eстетика* (esan bezala, 1936koa, 1950era arte argitaratzen hasi ez bazen ere); 1944aren ingurukoak bide dira bere «Gogoetak metafisikaz» (orain arte argitaragabeak, osorik behintzat: *IG*, III, 53-102; ikus Iztuetaren sarrera, *ib.*, 11-12 or.).

itzuli ez-baiñan egokitu. Gero, Elizako Gurasoak, lenbizi, ustez, *De virginitate et virginibus*, Anburusi gurenarena: *aingerutasuna* = 'la virtud angelical'. Urrena S. Bernardo etc. etc.

Zati batean bakarrik bete zituen asmo hauek *Jainkoaren billa* liburuan.

Orixek nahi zituen euskal liburuek, beraz, bi helburu bete behar zituzten: hizkuntzaren aldetik, aurrera pauso bat izan behar zuten jasotasun eta jatortasun horietan; edukiaren aldetik —nolabait esateko—, gizakia kristautasunaren bidetik hobetzeko balio behar zuten edo, behinik behin, ez zuten horretan oztopo izan behar. Liburu horiek itzulpenak izateak edo euskaldun batek bere kolkotik ateratakoak ez zien ezer ipintzen ez kentzen. Helburu hauek iristeko aukera ezin hobea eman zioten *Aitorkizunek*: kristau literaturaren eta filosofiaren historian liburu bikainenetakoa izanik eta bertan aztertzen eta azaltzen diren auziak kristautasunaren oinarri sakonenean daude-nak direlarik, Orixek euskararentzat nahi zuen aurrerapen hartarako probaleku ezin egokiagoa zen san Agustinen liburua eta, izan ere, itzulpen bikain hau bere bizitzan zehar aldeztu zituen asmo eta iritzien gauzatze ezin bukatuago eta beteagoa baita. Horregatik, bere liburu guztien artean hoberena zeini irizten zion galderari erantzuten, «euskerari begiratuta, *Aitorkizunak*» esan ohi zuen;³² eta horrela bakarrik ulertu ahal dira hitzurrean jarritako hitz hauek: «Gaurgoitik au gelditu diteke, Biblia leku, euskal-libururik bikaiñena», hots, 'Biblia salbu', 'Biblia izan ezik'. Ez zen, seguruenik, Orixeren asmoei hobeto egokitzen zitzaizen libururik.

³² Halaxe dio, esaterako, Jon Garmendia «Zeletak» hura hil baino hilabete lehenago Añorgan egin zion elkarrizketan: «[Garmendia] Zure iritziz, zein, danetan onena [sc. zure liburuetan]? [Orixek] Nola ta nola... [G] Euskerari begiratuta, alegia. [O] Euskerari begiratuta, *Aitorkizunak*. Ori aztertuko dute, geienik, euskera sakonago ikasi nai-dutenak» (J. Garmendia, «Jainkoak ekarri nau onera...», *Orixek. Omenaldi*, Donostia 1965, 53-59, 54 or.). Orixek berak *Aitorkizunei* buruz zituen iritziez ikus Ruiz Arzalluz, *AHT*, 62-63 or.

EUSKAL DEITUREN JATORRIA ETA ETXE IZENGOITIAK

Patxi Salaberri Zaratiegi, Juan Jose Zubiri Lujanbio

(Universidad Pública de Navarra/Nafarroako Unibertsitate Publikoa)

Abstract

This contribution seeks to explore the main sources of Basque family names: patronymics, toponyms and nicknames (oikonymic, social and lexical). Family names which are possibly based on oikonymic nicknames could be explained by two competing hypotheses: a) they come from nicknames; b) they were born as a consequence of the deletion of a genitive of place. In fact, some family names like Arretxea, Etxeberria, Indartea... can only be explained by means of the deletion of a genitive of place, since, otherwise, they would not have the final -a. Lastly, this paper comments on the oikonymic nicknames formation processes: palatalization, deletion of the ending -a or -ea, deletion of the desinence -nea (with the occasional addition of a hypocoristic suffix), the use of accent shift and, finally, the combination of two processes.

1. Sarrera

Euskal deituren sistema aspaldixko finkatua dugu eta ez du aldaketa handirik izan azken mendeotan. Trentoko Biltzarrean (1545etik aitzina) hartutako erabakiek zerikusi handia izan bide zuten finkatze horretan, baina xvii. mendean, artean ere, zalantza franko zeuden jendea aipatzeko tenorean, sortetxearen izenean oinarritutako izengoitiaren bidez egiten baitzen zenbaitetan, finkatu nahi zen deituraren bidez egin beharrean:

Existe mucha confusión entre los apellidos y los nombres de las casas donde nacían (...) María de Auloa, siendo el [apellido] paterno Arruertena (...) Joanes de Escolarena, siendo el paterno Zozaia (...) Ernando de Escolenea, siendo el paterno Escolarena (...) (Sunbilla, xvii. m., Hernandorena).

Euskal deituren iturburuak, funtsean, ondoko hauek dira:

1.1. Patronimikoak

Hauek, sistema bizirik egon zen bitartean (ix. mendetik xvi.era, goiti-beheiti), belaunaldi batetik bestera aldatzen ziren, hots, aitatik (gutitan amatik) seme-alabertara, eta azken hauen identifikatzailea —ezin garai hartakoa «deitura»-tzat hartu— aitaren lehen izenaren gain moldatzen zen: *Garcia Semenitz d'Assiayn*, *filltz de don Semen de Çaualdjca* (Iruñea, 1269), *Iohan Sanç fiio de don Sancho Martinez* (Gasteiz, 1282)..., eta aldaera bat baino gehiago izan zitzakeen dokumentazioan: *Garcia Ferrandç de Tayssonar* = *Garcia Ferrandiz de Tayssonar* = *Garcia Ferrandeyz* = *Garcia Ferranditz de Tayssonar* (Taxoare, 1227), *don Romir Sancheýç d'Assiayn* = *Don*

Romiro Sancheitz de Assiain (Iharte - Asiain, 1247, 1250) edo *Orti Semenez de Azqueta* = *Fortun Semeroiz de Azqueta* = *Forti Semeroiz de Azqueta* (Artaxoa, XII. mendea), seinale artean finkatu gabe zeudela. Hemen sartu beharko ditugu, halaber, patronimiko atzizkirik ez izanda ere halakotzat funtzionatu duten lehen izenak ere: *Garcia*, *Gil*, *Miculas*, *Miguel* eta beste anitz, *Mayora* eta *Oneca* emazteki izenak barne direla, matronimikoak gure artean arrunt urriak izanagatik ere.

1.2. Toponimoak

Sail honetan azpisail bat baino gehiago daude:

1.2.1. Auzo, herri, hiri eta ibar izenak: *Arbizu*, *Bilbao*, *Buztintze*, *Eihalarre*, *Elizondo*, *Iriarte*, *Iribarren*, *Irigibel*, *Irigoién*, *Iriondo*, *Lazkano*, *Uribarren*, *Zubiri*...

1.2.2. Etxe izenak: *Etxeberria*, *Karlosena*, *Mitxelena*, *Pedroarena*, *Salaberria*, *Xoraxuria*...

1.2.3. Mikrotoponimoak (aurkintza izenak): *Arrizabalaga*, *Intsausti*, *Lertxundi*, *Mugartza*, *Zubiaurre*... Hauetako asko baserri izenak dirateke alabaina, deizioa kokaturik zeuden lekutik hartu bazuten ere maiz aski.

1.3. Izengoitiak

Multzo honetan ere azpimultzo bat baino gehiago ditugu:

1.3.1. Oikonimoetan oinarri duten izengoitiak, hots, etxe izenetatik sortu direnak: *Arretxe* (< *Arretxea*), *Bidondo* (< *Bidondoa*), *Dorai* (< *Doraia*), *Etxeberri* (< *Etxeberria*), *Salaberri* (< *Salaberria*)... Hauek dira, hain zuzen, lan honetan bereziki aztertu gogo ditugunak.

1.3.2. Gizarte izengoitietan iturburu dutenak. Lanbide edo gizarte maila (zentzu zabalean ulerturik) adierazten duten hitzetan dute etorki: *Eskutari*, *Lander*... Ergoieneko *Senar* deitura ere hemen sartu beharko, itxuraz.

1.3.3. Izengoiti lexikalak (ikus Viejo 1998: 121 eta Salaberri 2009b). Multzo honetakoak aurreko bietakoei kontrajartzen zaizkie, pertsonaren beraren ezaugarria adierazten dutelako, ez ingurunean, baina kanpoan, dagoen zerbait, hots, ez diote espazioari edo gizartean lagun horrek duen egoerari erreferentzia egiten. Izengoiti lexikaletan honako azpisail hauek egin ditzakegu:

1.3.3.1. Ezaugarri fisikoren bat adierazten dutenen artean biziki ohikoa da pertsonaren larruaren kolorea edo ilearena nabarmentzen dutenak: *Beltza*, *Esku(t)xuri*, *Gorri(a)*, *Gorritxo*, *Urdin*, *Xurio*...

1.3.3.2. Pertsonaren tamaina ere azaltzen da, maiz xamar izengoititako, baina gutitan finkatu da deituratako: *Andia*, *Luzea*, *Txikirrin*, *Zabala*, *Zabalo*...

1.3.3.3. Agirietan arruntak dira edertasunari erreferentzia egiten dioten izengoitiak, baina deituratzat gelditu direnak urriak dira, *Ederra* eta *Oñederra* besteak beste, eta menturaz baita *Polit* ere.

1.3.3.4. Indarra ere estimatua da egun eta estimatuagoa bide zen behinola. Deitura bakarra gogoratzen zaigu orain, hala ere, ildo honetako (gehiago ere badirateke, jakina): *Sendoa*.

- 1.3.3.5. Ilearekin edo ile faltarekin zerikusia duten izengoitiak ardura agertzen dira dokumentuetan, baina bide honetako gaurko deiturak bakanak dira; Nafarroan *Ixurko* dugu, *Galbarra* segur aski izen bereko herri izenetik hartua baita. Erdaraz *Crespo* eta *Calvo* ongi ezagunak dira.
- 1.3.3.6. Pertsonaren izaera ere maizko aurkitzen dugu izengoitietan, nahiz behin edo beste izaerazkoa den edo gorputzezkoa arrunt garbi ez den ageri. Deituratzat bizirik daudenen artean, *Ona* eta *Ongai* ditugu onesgarrietan, eta gaitzesgarrietan *Garratza* eta *Gaiztarro*, baina azken hau, denboraz, lehen izentzat ere ibiltzen zen eta patronimikoa sortu zuen (*Gaztarroiz*). Gorputzari dagozkionetan izaerazkoa ere izan daitekeen *Zallo* dugu, eta *maingu*-rekin loturik dagokeen (ez da segurua) *Makua*.
- 1.3.3.7. Buru eta gorputz arintasun, argitasun eta zorrotzasunarekin —edo hauen faltarekin— lotuak ere usaiakoak ziren behiala, orain horietatik ateratako abizenak asko ez diren arren: *Arin*, *Zoroza* (*zorrotza*-rekin lotu behar bada bederik). Beharbada *Ezker*, *Ezkerra*, *Ezkerro* ere hemen sartzekoak izanen dira, orain gutxi arte, zenbait eremutan behinik behin, ezkerra izatea gaizki ikusia baitzen. Honen osagarria den *Eskubi* bizirik dago orain, baina guk ez dugu agirietan aurkitu, segur aski nabarmena eskuina izatea ez, baizik ezkerra izatea zelako.
- 1.3.3.8. Animalia izenetan iturrama duten izengoitiak ohikoak izan dira eta dira gure onomastikan, normalki eramailea animaliarekin alderatzen eta identifikatzen delako, hots, aberearen ezaugarri nabarmenena ematen zaiolako. Deitura gisa bakarrik *Artza* dugu orain gogoan, eta hau zalan-tzazkoa da, toponimikoa ere ('hartzea', 'harridia') izan daitekeelako.
- 1.3.3.9. Bukatzeko, adinarekin zerikusia dutenak ditugu, aski ugariak ezizenetan, baina ez deituratako finkatuetan. Egia erran, *Zarlarruki*-tik (< *zahar* + *larrru*, eramaileak pertsona zahar baten larrua zuelako, irudi duenez, zuen adinerako larrua aski andeatua zuelako edo) atera den *Zarraluki* Zaraitzuko deitura besterik ez zaigu gogotaraten, eta hau itxura fisikoa adierazten dutenen artean ere sailka daiteke, 1.3.3.1. puntuan sartu ditugunekin alegia.

Lan honetan bakarrik oikonimoetan jatorri duten izengoitiez ariko gara, baina argitu nahi dugu, aurrera baino lehen, usu bi aukera ditugula gure leku deiturak azaltzeko garaian:

- a) Etorkiz etxe izengoitiak direla kontu egitea: *Arretxea*, *Bordaberria*, *Etxeberria*, *Etxeberria*, *Gamioa*, *Gaztelua*, *Indartea*, *Iturraldea*, *Kaminondoa*, *Karrikaburua*, *Salaberria*, *Salaburua*, *Zubiria* → *Arretxe*, *Bordaberri*, *Etxeberri*, *Etxeberri*, *Gamio*, *Gaztelu*, *Indart*, *Iturralde*, *Kaminondo*, *Karrikaburu*, *Salaberri*, *Salaburu*, *Zubiri*...
- Bide honetatik bukaeran artikulua falta duten deitura oikonimikoak azal ditzahegu, baina ez kasu frankotan aurkitzen ditugun artikuludunak: *Arretxea*, *Etxeberria*, *Salaberria*, *Zubiria*, e.a.
- b) Beste aukera, jatorriz euskaraz gibelean leku genitiboaren hondarkia zutenak izatea da (ikus *AV*, 21. or.), maiztxo artikuluz hornituak etxe izenak baziren, eta artikulurik gabe auzo, herri edo ibar izenak baziren. Cf., dokumentazioko

lekukotasunetan, ondoko deizio konposatu hauek: *Eneco Arceiz Iriarteco* (*Iriartea*), *Garcia Lopeiz Barbatai[n]go* (*Barbatain*), *Garcia Yuainnes Guaraycoeherecoa* (*Garaikoetxea*), *Garcie Ortiz done Miqueleco* (*Done Mikele*), *Maria Arceiz Iturric* (*Iturria*), *Miguel Sanz Lauçacoa* (*Lauza*), *Pero Periz Gortelucequoa* (*Gorteluzea*)... Bakunak franko gehiago dira, honako hauek, besteak beste: *Anso Gascueco* (*Gaskue*), *Anso Olacarizquetaco* (*Ollakarizketa*), *Catalin Michelarenecoa* (*Mitxelarena*), *Domeca Navaço* (*Nabatz*), *Dota Ovanosco* (*Obanos*), *[E]necones Yrunieco* (*Iruñea*), *Eneco Urruticoa* (*Urrutia*), *Garcia Echandico* (*Etxandia*), *Garcia Oivarco* (*Oibar*), *Garcia Çubirico* (*Zubiri*), *Garcia Eulzco* (*Eultz*), *Miguel Arreco* (*Arre*), *Orti Biurrungo* (*Biurrun*), *Peru Aramendiquo* (*Aramendia*), *Sandor Mendigorrico* (*Mendigorria*)...

Hauek guztiak, Erdi Aroan, holaxe agertzen dira anitz aldiz dokumentazioan, euskal eran, baina garai batetik aitzina beti erdarara itzulirik azaltzen dira, itzul zitezkeen heinean usu, hots, *Orti Sanz de Legarra*, *Pero Saes de Voliaga*, *Garcia de Cerca el Pozo*, *Garcia Miguel de la casa de Losa*, *Maria Peça de la Era* moduan, inoizka bi erak nahasten badira ere: *Pedro Yaurico de Oyerça*, *Pedro de Landa Arteco*, *Onecha Legarrecoa de Esparça*, *Yenego de Bassaburuco*; *Maria Çubico et Peydro de la Puent, su marido*; *Semeno Larracecoa* edo *Semeno de Larrança*, e.a. Azken lekuko hauek erakusten dute adibidez (eta hauek guk asmatu deizioak dira) *Garzia Mitxelenekoa* edo *Orti Karlosenekoa*-ren modukoak¹ agirietan *Garcia de Michelena* eta *Orti de Carlosena* zirela eta gero, hemendik, eta behin erdarazko *de* preposizioa galduz gero, *Michelena* eta *Carlosena* horiek deituratzat finkatu zirela. Egia erran, *-ko* eta *de*-rik gabeko aldaerak goiz azaltzen dira dokumentazioan, hain segur ere eskribauak, edo eskribau batzuek behinik behin, ohitura hori zutelako: *Orti Erro* (1003 eta *Orti Erroco*, data berean edo bertsuan, Artaxoa, Jimeno 1968: 25, 32), *Domiqu Esparça*, *Domiqu Subiça* (XIII. mendea, Garzia Larrageta 1957: 104, 108), *Garcia Burunda* (1350, Carrasco 1973: 308), *Machin Baztan* (1366, *ibid.*, 570), *Sancho Gorça* (*ibid.*, 479), e.a.

Nolanahi ere, identifikatzailea sortetxearen izenetik abiatutik eratzea kontu zaharra da gurean. Cf. hauek: «... la casa de Goyenechea [...] Item esto es de Toda Goyenechea [...]» (Zai, Nafarroa, 1290, Ostolatza 1978: 314), «Pero Butron e Juanchen d'Iarça, moradores en el solar d'Iarça» (Lazkao aldean 1426; Hid. et al. 1989: 1, 1. or.), «Juanes de Legarrea de la casa de Legarrea, Pedro de Yriartea o Errea de la casa de Yriartea» (Etsain 1640, UE.p., 40).

Egia da, geroxeago ikusiko dugun moduan, Etxalarko egungo *Lopénià*-tik *Lopéne* izengoitia ateratzen dela, ez *Loperena*, jakina, baina egia da, berebat, oikonimoa XVII-XVIII. mendeetan *Loperena* izanik, gero XIX-XX.etan *Loperenea* bilakatu zela eta ondoren aipatutako *Lopénià* atera zela, eta hortik izengoitia. Erran nahi dugu garai batean, oikonimoa *Loperena* zelarik izengoitia ere *Loperena* bera zatekeela, nahiz beste aukera ere, *Lope* alegia, beti aintzat hartzekoa den (cf. herri bereko *Martikorena* > *Martikorena* > *Martikonià*, *Martikenià* → *Martiko* edo *Marttiko*).

¹ Nolanahi ere, *Gracia domequarenaqua* (*Grazia Domekarenakoa*, *Domekarena* etxekoa, *Domikenià* bihurtua egun, Etxalekun) bezalako batzuk ere (*-akoa* dutenak alegia, ez *-ekoa*) izan dira eta oraindik ere badira.

Leku genitiboaren erabiltzea oraindik bizirik dago euskaraz mintzatzen den alderdian lagun bat zein etxetako den adierazi nahi denean, nahiz, jakina, egun deitura berririk ez den sortzen bide honetatik. Halaber, eta *-rena* bukaera duten deiturak jatorriz oikonimikoak izan arren (ez patronimiko edo matronimikoak, gutiz gehiengotan), egun genitiboa bizi-bizirik dago pertsona bat noren seme edo alaba den aditzera emateko, eta, tarteka ilobetara ere igaro daiteke genitibodun forma. Kasu honetan ere, bistan da, genitibodun forma horiek ez dira abizentzat finkatzen, erran dugun bezala deitura sistemak aspaldixkodanik aldaketarik onartzen ez duelako.

Etxea oinarritzat dutenak, Goizuetan erraterako, ondoko hauek dira, besteak beste: *Amaia Zabaletanekoa, Ixiar Untxarikoa, Jabier Zinkonekoa, Jexux Errenekoa, Koro Loidinekoa, Maritxo Torrekoa, Miel Labekoa, Mila Zabalakoa, Oxe Jabier Urrutinekoa, Patxi Yandenekoa...* Hitzen ordena kontuak direla eta, esan behar da Urumearen ertzeko herrian berdintsu erabil daitezkeela ordena hori aldatuz, hau da, *Erreneko Jexux, Labeko Miel, Loidineko Koro, Torreko Maritxo, Untxariko Ixiar, Zinkoneko Jabier...* Maizago zein ordena erabiltzen den? Ziur esaterik ez dugu; beharbada ohitura kontuak ere badira, baina susmoa dugu bitik batean *izena + -koa* ordena maizago erabiltzen dela *-ko + izena* baino.

Lekuzko atzizki honekin lotutako beste kontua da izenaren ondotik ematen denean artikulua erabiltzen den edo ez. Goizuetan eta beste hainbat tokitan erabiltzen da, baina Lizundiak idazten duenez (1977; ikus Salaberri 2003: 135), Durango aldean, esaterako, ez da jartzen: *Juan Duñabeitiko, Julian Uriengo, Felipe Gueneko, Angel Lapitete, Matias Larriñako, Margarita Etxeiteko, Julian Solabizkarko...* Gaur egun isoglosak nondik nora doazen ikustea interesgarria izanen litzateke, eta diakronikoki zer gertatu den aztertzea ere bai (cf. gure lehen idazlearen *Bernard etchepare-coac* eta *Mossen Bernat echaparere cantuya*).

Etxearen nagusia —edo honen ezaugarriren bat— aintzat hartuz lotura hori ere egin daiteke. Kasu honetan *-en* genitibo atzizkia erabiltzen da: *Axun Mañolirena, Bixente Bixkiarena, Koro Makatxarena, Mari Joxe Besamotxarena, Xabier Telefonixtarena...* Hemen ere, ordena kontuari gagozkiola, alderantzizko ordenan eman daitezke: *Bixkiaren Bixente, Makatxaren Koro...* Baina azkeneko ordena hau ez da oso ohikoa, arrunt gutxitan erabiltzen dena baizik. Hortaz, bi genitibo hauen arteko ezberdintasun nagusietako bat ordenaren erabileran dago: *-ko* izenaren bi aieketan joan daiteke, baina *-en* atzizkia ia beti izenaren ondoren aurkitzen dugu, artikuluairekin (*-ena*), bistan da.

Luzaiden, berriz, *-ko*-ren bidezko izenlaguna arrunki aitzinean dago, ez giblean (ikus Salaberri 2003: 114-115 eta Kamino & Salaberri 2007: 5, 15 *et passim*): *Agerreko Martxelo (Agerrea), Amallaingo Janpier (Amallaunea), Bidarteko Ferranddo (Bidartea), Bidondoko Piarre (Bidondoa)*, baina hemen ere atzean emateko aukera bada: *Dominika Ortxaixenekua (Ortxaixenea), Maria Luixa Madaritxetakua (Madaritxeta)*. Garaziko herri honetan, dena dela, oikonimoaren oinarria ere erabil daiteke lehen izenaren ondoan: *Elena Xurgina (Xurginaenea etxekoa), Pedron Altzon (Altzonenea etxekoa), Peio Bartzelona (Bartzelona etxekoa)* edo oinarria bakar-bakarrik, femeninoak *-(e)sa* duelarik: *Atzo joan zen Toloxesa Baionarat (Toloxa-ko etxekoandrea)*; beste pare batzuk hauek dira: *Agerre / Agerresa (Agerrea), Antxuriz / Antxuizesa (Antxurizenea), Hargina / Harginesa (Harginaenea), Karrikaburu / Karrikaburusa (Karrikaburua), Xaindu / Xaindusa (Xainduaenea)...* Ikus Kamino & Salaberri (2007: 62).

2. Etxe izengoitien inguruan

Ohitura zaharra da, ikusi dugun bezala, etxe edo baserri bateko nagusiari etxeiko izenaz deitzea, edo norbaiti erreferentzia egiterakoan bizi (izan) den etxea aintzat hartzea, eta hauxe da bereziki aztertuko duguna, hots, etxe izenaren eta goitzenaren artean formaren aldetik lotura ertxia erakusten duten kasuak. Lotura hau era desberdinez egin daiteke: palatalizatuz, izengoitian oikonimoan ageri ez den osagairen bat agertuz (atzizki hipokoristikoren bat adibidez), oikonimoa laburtuz, azentuaren bidez, e.a. Gatozen, bada, polikiago ikustera nolako baliabideak erabiltzen diren etxe izenak eta goitzenak bereizteko garaian:

2.1. Palatalizazioa

Jakina da euskaraz hitz bati ñabardura berezia emateko dagoen baliabide nagusietako bat bustidura erabiltzea dela (cf. *gizon* → *gixon*, *bizi* → *bixi*...), eta orobat izen ttipiak (cf. *Ana* → *Aña*, *Benantzio* → *Benantx(i)o*, *Dolores* → *Dollores* eta *Dolorex*, *Fernando* → *Ferrando*, *Natalia* → *Nattali*, *Sole(dad)* → *Xole*, *Salaberri* → *Xala*, *Zubiri* → *Xubiri*...) eta izengoitiak sortzeko (cf. *zapo* → *xapo*, *Arotza* → *Arotxa*, *potzolo* → *Potxolo*...). Haur hizkeran ere arrunt erabilia da palatalizazioa (cf. *hotz egiten du* → *hotx itteñ ddu*, *zer duzu?* → *xer duxu?*...).

Etxe izenatarik abiatuak izengoitiak erdiesteko egiten den palatalizazioa dela eta, honako aukera hauek aurkitu ditugu:

- a) *s* → *x*: *Arrósenià* → *Arróxene* (It.), *Arrósià* → *Arróxe* (El.), *Desóla* → *Dexóla* (El.), *Espelosín* → *Expólsin* (Sun.), *Porróstà* → *Porròxtà* (Goi.), *Tomásenià*, *Tomásnià* → *Tomáxenè*, *Tomáxnè* (El.).
- b) *z* → *x*: *Bekozúbi* → *Békoxubí* (El.), *Bordázpi* → *Bordáxpí*, *Domíñazpi* → *Domíñaxpi* (Goi.), *Enázti* → *Enáxtí* (Ar.), *Gaztónéa* (< *Gazitonea* < *Gazitorena*, *Gaztóneko bórda* → *Gaxíto* (Am.), *Zabálà* → *Xabàlá* (Goi.), *Ziméldi* → *Ximéldi* (El.).
- c) *ts* → *tx*: *Latsábià* (< *Latsabea*) → *Latxábe* (El.), *Pertaláts* → *Pertalátx* (Ari.).
- d) *tz* → *tx*: *Aldúntzìn* → *Aldúntxín* (Goi.), *Altzwikordà* (*Altzugarai* > *Altzúgaià* ere badago) → *Altxúgai* (El.), *Batzabaléa* → *Batxábal*, *Batxabál* (Ari.), *Erratxúríz* → *Erratxúttx* (Ari.), *Íntzekórda* (< *Intzeko borda*; *Intzea* > *Íntzia* ere badago) → *Íntx* (El.), *Zapatonéa* → *Xapáto* (Ari.).
- e) *t* → *tt*: *Arterenea* > *Arténià* → *Artténe* (El.), *Bénta* → *Béntta* (An.), *Baáta* (< *Bagata* < *Bagatea*) → *Baátte* (El.), *Ernótenià* (< *Arnotenea*) → *Ernóttene* (Oitz), *Karrétò* → *Karréttò* (Goi.), *Lakátenià* → *Lakátte* (El.), *Lopetenia* (< *Lopetenea*) → *Lopéttene* (Gaz.), *Portólò* → *Porttòlò* (Goi.).
- f) *d* → *dd*: *Aldálurrià* (< *Aldalurra*) → *Alddálur* (El.), *Domék(e)nià* (< *Domekenea*) → *Ddoméka* (El.), *Índe* → *Índde* (Berr.), *Errándonekórda*, *Errándenekórda* (< *Errandoneko borda*; *Errandonea* > *Errándonià* ere badago) → *Erránddo* (El.), *Landáburuà* → *Landdáburu* (El.).
- g) Zenbait aldiz bi aldaerak, palatalizatugabea eta palatalizatua, batera aurkitzen ditugu, behin edo beste funtzio banarekin: *Gaztélua* → *Gaztélú* (nagusia), *Gaxtélú* (maizterra); *Martikonea* > *Martikonià*, *Martikenià* → *Martítko* eta *Martíko*; *Mendjónkórda* (< *Mendiondoko borda*; *Mendjóndua* ere

bada) → *Mendjónodo* (aita), *Menddjónodo* (semea); *Múrdenià* → *Murdéne* eta *Murddéne*; *Zamáteluà* → *Zamátelu* eta *Xamátelù*; *Zamwinià*, *Zambwínja* (< *Zamudionea*) → *Zanbúio* eta *Xanbúio*, *Xamúio*, denak ere Etxalarren (Apeztxea & Salaberri).

Ikusten den bezala, arduraren palatalizazioa izengoitiak sortzeko ibiltzen diren beste baliabide batzuekin batera agertzen da; Goizueta eta Aranoren argibidez, bustidura ez ezik azentuak ere desberdinak dira oinarriko etxe izenean eta izengoitian (ikus aitzinago).

2.2. Etxe izenaren bukaerako *-a* edo *-ea* ezabatzea

Ez oraintzeko kontua da hau. Salaberriek (2003: 133-134) honako adibide hauek biltzen ditu: «Pedro de Manary [...] vecino [...] en la caseria de Mannaria» (Durango, 1498), «Sancho de Veoyde, morador en el lugar de Veoydea» (Markina, 1512). Eta dokumentazioan bertan agertzen diren berdinketa hauek erakusten ditu: *Juan de Larravri* = *Juan de Larravria* (Markina, 1512), *Christobal de Estacon* = *Christobal de Estacona* (Markina, 1512), *Miguel de Abaytu* = *Miguel de Abaytua* (Markina, 1511), *Esteban Axtarlo* = *Esteban Axtarloa* (Ziortza, 1556).

Gaurkoagoak dira ondoren emanen ditugun beste hauek: a) genitibo hondarkiarri bukaerako *-a* edo *-ea* kentzen diotenak, eta b) genitibo hondarkia ez dutenei *-a*, eta zenbaitetan azkeneko *-ea* ere bai, kentzen diotenak.

- a) *Albinià* → *Albíne* (It.), *Aminea* → *Amine* (Les.), *Apézenià* → *Apézené* (Eu.), *Beltranià* → *Béltrané* (Eu.), *Gartxénja* → *Gartxéne* (An.), *Loprénià* → *Lopréne* (Sal.), *Luisenià* → *Luisene* (Zubi.), *Martjórnià* → *Martjórne* (Oitz), *Matxite-neà* → *Matxitene* (Les.), *Mikéltxoníà* (< *Mikeletxorena*) → *Mikéltxoné* (Eu.), *Otxónià* → *Otxóne* (Lab., Sal.), *[X]wálpitzenià* (< *Juanlopitzena*) → *[X]wálpitzené* (Eu.), *Xixtérnià* → *Xixtérne* (It.).
- b) *Agérrja* → *Agérrre* (Err.), *Agorreta* → *Agorret* (Beskoitze, Duhau 2003: 334), *Albérruà* → *Albérrro* (Am.), *Andalorréa* → *Andalórre* (Ari.), *Arrétxia* → *Arrétxe* (Sun.), *Ártxĕa* → *Ártxe* (Am.), *Barrántxja* (< *Barrenetxea*) → *Barrántxe*, *Batzabaléa* → *Batzábal*, *Batzabál* (Ari.), *Bidóndwa* → *Bidóndo*, *Bidártja* → *Bidárt* (Luz.), *Burkátzja* → *Burkátz* (Err.), *Datxípja* → *Datxípi* (Am.), *Dolátxéa* → *Dolátx* (Ari.), *Dórtoà* (< *Dorrotoa* < *Dorretoa*) → *Dórto* (*Dórto Joxé* deizioan, hots, ez *Dórto* huts-hutsa; Eu.), *Edarréta* → *Edarrét* (Luz.), *Etxézarrià* → *Etxézar* (Oitz), *Gámjjoa* → *Gámjo* (Err.), *Garroa* → *Garro*, *Haranederrea* → *Haraneder*, *Harrieta* → *Harriet* (Bes.), *Hégja* → *Hégi* (Onda., Arn.), *Indartéa* → *Indárt*, *Iriertéa* → *Iriért* (Ari.), *Índja* → *Índe* (An.), *Irírtĕa* (< *Iriarte*) → *Irírtĕ* (El.), *Itxinikja* → *Itxiníke* (An.), *Íxtalártja* → *Íxtalárt* (Err.), *Kamíuà* → *Kamío* (It.), *Karakótĕja* → *Karakótx* (Err.), *Kokótĕja* (An.) / *Kokótĕià* (Oitz) → *Kokótx* (An., Oitz), *Kortaria* → *Kortári* (Ari.), *Larraldéa* → *Larralde* (Ari.), *Larróñe* → *Larróin* (Err.), *Maatxéta* → *Maatxét* (Luz.), *Máixtamattià* (< *Mariestebanbaita*) → *Máixtamatté* (It.), *Mokórróà* → *Mokórrro* (Eu.), *Olásuà* → *Oláso*, *Olázarrià* → *Olázarre* (Sal.), *Ormartéa* → *Ormárt* (Ari.), *Salabérrje* → *Salabérri* (Err.), *Txáberrià* → *Txáberri* (Sal.), *Ubéldja* → *Ubélde* (Err.), *Uhagonea* → *Uhagon*, *Uzpuruià* → *Uzpuru* (Bes.), *Zamálla* → *Zamáil* (An.).

2.3. Etxe izenaren bukaerako *-a* ezabatzea eta bustidura

Apézenià → *Apéxene* (It.), *Arrósenià* → *Arróxene* (It.), *Ernótenià* → *Ernóttene* (Oitz), *Estámua* → *Extámo* (Sun.), *Lopétenià* → *Lopétene* (Gaz.), *Zubildja* (< *Zubialdea*) → *Xubilde* (It.), *Zamáteluà* → *Xamátelu* (eta *Zamátelu*, El.).

2.4. Genitiboaren hondarkia ezabatzea

Etxe izenari genitiboaren hondarki osoa kentzen zaio: *Amalláinja* → *Amalláu* / *Amalláusa* (Luz.), *Antonjónja* → *Antónjo* (Onda., Arn.), *Árginénja* → *Argín* (Err.), *Bérgatxénja* → *Bérgatx* (Err.), *Donférmiñene* (< *Donfermiñenea*) → *Donfermiñ* (Goi.), *Íxtikoténja* → *Íxtikót* (Err.), *Kanakónja* → *Kanáko* (An.), *Kartxótenià* → *Kartxót* (Dona.), *Kaxáinja* → *Kaxáu* (Arn.), *Maestráinja* → *Maéstru* (Luz.), *Maitonéa* → *Máito* (Ari.), *Martískenià* → *Martísco* (Saldias), *Matxintonéa* → *Matxínto* (Ari.), *Maxtónja* → *Máxto* (Am.), *Mikeláinja* → *Mikeláu* (Luz.), *Mingótxeñià* → *Mingót* (Dona.), *Mamutsénja* → *Mamúts* (Err.), *Martikoténja* → *Martikót* (Err.), *Ñoblerenea* → *Ñoble* (Bes.), *Oxeténja* → *Oxét* (Arn.), *Petrínja* → *Pétri* (An.), *Xabáltenià* → *Xabált* (Dona.), *Xamarnéa* → *Xamár* (Ari.), *Xenperénja* → *Xenpér* (Err.), *Txurdinéa* → *Txúrdi* (Ezk.).

2.5. Genitibo hondarkiaren ezabaketa eta bustidura

Aurreko gertakariaren antzekoa da; aldea, berriz, kontsonantea bustitzen dela: *Errándenià* → *Erránddo* (It.), *Erratzenea* → *Errátzo* (Sun.), *Koméntzane* → *Koméntza* (Ezk.), *Plazenéa* → *Pláxe* (Ezk.), *Zapatonéa* → *Xapáto* (Ari.).

2.6. Oikonimoaren azken zatia ezabatzea, eta, inoiz, beste elementuren bat, atzizki hipokoristikoa gehienbat, eranstea

Arginénja → *Argíntto* (Am.),² *Mái[x]wanià* (*Marijuanena* 1726-27an) → *Mai[x]wántto* (ttikia da; *Mai[x]wáne* arruntean, Eu.),³ *Mokotikobórda* → *Mokótto* (Oitz), *Oztabanéa* → *Ózta* (Ari.). Sail honetan *-(r)en* / *-(e)ko* + *borda* duten baserri izenak ere sar daitezke, baina hauen azpian oinarriko etxearen izena ere egon liteke: *A(r)ótzenekórda* (< *Arotzeneko borda*; *Arotzenea* ere bada herrian) → *Aótzene* (El.), *Sástrjainbórda* → *Sástrja* (Err.), *Zipuntekobórda* → *Zipúnt* (Ari.).⁴ Artetan *-tegia* atzizkia da lekutzen dena: *Xurtotegia* → *Xurto*, *Xuxutegia* → *Xuxu* (Bes.). Behin edo beste higatze fonetikoak eta oikonimoa elkarketan joateak eragin diotela dirudi: *Txamóberri* (< *Txamoraberri*; *Txamózàr* < *Txamorazar* ere bada) → *Txámó* (Goi.).

² Cf. *Kastónja* (*Castorena*, 1726-27an, *Castorenea* 1825ean, *Castorena* 1826an) → *Kastón*, edo *Xixpérrje* (*Chisperrria* 1825ean eta 1826an) → *Zizpérrri* Erratzun, biak ere mutil handiak direlako (*Felix* → *Feliz*, *Jesus* → *Jezuz* eta besteren ildotik).

³ Neke da jakitea *Mai[x]wántto* honen azpian genitibodun forma dagoen (*Marijuanene*) edo oinarri hutsa (*Marijuan*) eta *-tto*, oikonimoa haplologiak *Mari[x]juanenea*-tik *Mari[x]uanea*-ra igaro baitateke, eta hemendik *Mái[x]wanià*-ra.

⁴ Hau, hala ere, ez da beti gertatzen: *Agerrekoborda* → *Agerrekoborda*, *Harrietakoborda* → *Harrietakoborda* (Bes.).

Beintza-Labaienen bukaerako *-a* edo genitiboaren hondarkia galtzen denean gizezkoen izengoitiek, gehienetan, *-o* hartzen dute: *Arráintzenià* → *Arráintxo*, *Béintxenià* → *Béintxo*, *Borósenià* → *Boróso*, *Buxíndenià* → *Buxíndo*, *Garáxnia* → *Garáxo*, *Iñárria* → *Iñárro*, *Joándenià* → *Joándo*, *Joántonià* → *Joánto*, *Joántxenià* → *Joántxo*, *Miándenià* → *Miándo*, *Petrikenià* → *Petriko*, *Pizárnia* → *Pixárro*, *Súittenià* → *Xúitto*, *Txíspià* → *Txíspo*, *Xaráxià* → *Xaráxo*, *Xorgíñ(e)nià* → *Xorgíño*. Baina salbuespenen bat ere bada: *Iñátià* → *Iñáte*. Bokal hori (*o*) azaltzearen arrazoia etimologikoa da kasu batzuetan, ikus daitekeen moduan (*Joando*, *Joanto*, *Petriko*...), baina besteak analogiaren gain eman beharko ditugu (*Graxirena* > *Garáxnia* → *Garáxo*, adibidez).

Inguruko herrietan ere zenbait adibide aurki daitezke: *Errándenià* → *Erránddo* (*Errando* dugu oikonimoaren oinarrian; It.), *Katxálinià* → *Katxálo* (*Katxalin* dago oinarrian, It.), *Koskórrenià* → *Koskórro* (*Coscorrena* 1709an, *Koskor*-etik, antza), *Martískenià* → *Martísko* (*Martisko* izen ttipitik, Sal.), *Zurgíñia* → *Zurgíño* (*Zurguiñenea* 1726an, *zurgin*-etik, jakina).

2.7. Azentua

Goizuetan etxearen edo baserriaren izena eta honi lotutako goitizena azentua-rekin edota tonu aldaketarekin bereizten da, hein batean beharbada historikoki bukaerako *-a* oikonimo gehienetan (ez denetan: *Barréintxeà*, *Békítxeà*, *Goikítxeà*..., baina *Bórderrè*, *Donfèrminènè*, *Exkúrrenè*...) galdu delako, modu honetara izengoitiak morfologikoki eratzeko aukerak murrizten zirelarik, ez erabat hala ere, ikusi bezala bukaerako *-a* galdutako genitiboaren hondarkia ken baitaiteke. Kasu gutxi dira hauek, alabaina.

Hualde eta Lujanbioren arabera (2008) Goizuetako azentua bi eratakoa da: goranzkoa eta beheranzkoa, hau da, zenbait hitzek goranzko azentua dute eta beste zenbaitek beheranzkoa; areago, hainbat hitzetan azentua da esanahia erabakitzen duena: *arrántza* (astoak egiten duena) edo *arrántza* (arrainak harrapatzea), edo zenbait hitz motatan sing./pl. bereizketa egiteko erabiltzen da: *sémekin* (sing.)/*sèmekin* (pl), *ardíri* (sing.)/*ardíri* (pl.), e.a. Azentubide hauxe ber-bera erabiltzen da etxe izena eta goitizena bereizteko: etxe izenak goranzkoa du (cf. *Oláso*), eta izengoitiak, berriz, beheranzkoa (cf. *Oláso*).

Ulgergarriago egiteko, lan honetan azentu bakarra erabili beharrean bi paratu ditugu hitz berean, nolatsu ahoskatzen den ikusteko unitate bakarretan, isolatuetan, ematen direnean. Kontuan izan behar da beheranzko azentua duten hitzek (gure kasuan izengoitiek), bukaeran gorakada nabarmena dutela bakarrik, beste inolako testuingururik gabe, ahoskatzen direnean; baina hitz-katean ematen direnean, beste unitate edo segmentuekin batera ematen direnean bukaerako igoera hori jaitsi egiten dela, zuten azentua “galdu” egiten dutela. Horrek adierazten (omen) du azentu hori berez ez dela hitzarena berarena, prosodikoa baizik, eta esaldiaren barrenean txertatzen denean ustezko azentua “lekutu” egiten dela, baina alderantziz, bakarrik gelditzen denean —bakarturik ematen denean— berreskuratu egiten duela. Hona hemen adibideak:

- a) Berezko azentua lehenengo silaban dutenak([+1]): *Gárrenè* → *Gàrrené*, *Górrrenè* → *Gòrrené*, *Máìò* → *Màìó*...

- b) Azentua bigarren silaban ([+2]) dutenen artean hiru eta lau silabako hitzak aurkitzen ditugu.
- b.1. Hiru silaba dituztenak: *Aldái* → *Aldài*, *Aldüntzìn* → *Aldüntzín* (*Aldüntxín* ere bai, ikusi bezala), *Alkàsò* → *Alkàsó*, *Arízti* → *Ariztí*, *Aròtxà* → *Aròtxá*, *Artántxù* → *Artántxú*, *Belákò* → *Belàkó*, *Bordázpi* → *Bordázpí* (baita *Bordàxpí* ere), *Deskàrgà* → *Deskàrgá*, *Errènè* → *Errèné*, *erróta* → *Errótá*, *Faròlà* → *Faròlá*, *Gorgòri* → *Gorgòrí*, *Itxórtxà* (< *Egixorrotxa*) → *Itxórtxá* (Goi.), *Kapèrò* → *Kapèró*, *Kardèlà* → *Kardèlá*, *Karrètò* → *Karrètó* (*Karrèttó* ere bai), *Korròxkà* → *Korròxká*, *Labìtxà* → *Labìtxá*, *Mertxènè* → *Mertxèné*, *Minttèi* → *Minttèí*, *Olàsò* → *Olàsó*, *Olàtxò* → *Olàtxó*, *Untxàri* → *Untxàrí*, *Perònè* → *Peròné*, *Portòlò* → *Portòló* (*Porttòló* ere bai), *Roèri* (< *Drogeria*) → *Roèrí*, *Sanàntòn* → *Sanàntón*, *Txakùrtxò* → *Txakùrtxó*, *Txukàldà* → *Txukàldá*...
- b.2. Lau silaba dituztenak: *Bikàinbórdà* → *Bikàinbòrdá*, *Bordàberri* → *Bordàberrí*, *Domíñazpi* → *Domíñazpí* (*Domíñaxpí* ere bai), *Errèkaldè* → *Errèkaldé*, *Kapèlòrri* → *Kapèlòrrí*, *Oàttolò* → *Oàttoló*...

Beste herri batzuetan (Salaberri 2003: 131) azentuaren lekunea aldatuz egiten da bereizketa (*Santúko* Ermuko baserria / *Sántuko* bertakoa) eta, J. I. Hualdek dioskunez, Gipuzkoako zenbait lekutan ezizenak eta herri izenak azentua lekuz aldatuz bereizten dituzte: *Tólosa pilótaria ez da Tolósakoa*. Zeberion ere, Bizkaian, azentuaz baliatzen dira baserrien izenak eta berauetan oinarritutako baserritarren izenak bereizteko garaian (Etxebarria 2002: 16): *Sabàle* / *Sábale*, *Artxánda* / *Ártxanda*, *Laitóki* / *Láitoki*, *Élórria* / *Élorria*, *Ápála* / *Ápala*, e.a. Bestalde, Patziku Perurenaren irudiko, Leitzan, etxe izenak eta goitizenak berdintsu ahoskatzen dira, baina «erregela jeneral gisan esateko, izengoitiak beti azentu fuertean du, jatorrizko etxe izenak kasik azenturik ez duenean ere: *Tardo* → *Tárdò*, *Ozparrun* → *Ozpárrun*, *Barun* → *Barún*, *Motxene* → *Mótxene*...».

2.8. Aldaketarik gabeko izengoitiak

Beste batzuetan ez da batere alderik, ez morfologiko edo fonologikorik, etxe izenaren eta izengoitiaren artean; arrunki morfologikoki zer kendu askorik ez duten oikonimoak izaten dira, zenbait kasutan bustiduraren bidez batetik bestera dagoen tartea adieraz zitekeen arren: *Aórla* → *Aórlla* (Err.), *Arrákoitz* → *Arrákoitz* (El.), *Axúlar* → *Axúlar* (El.), *Aztarráin* → *Aztarráin* (Eu.), *Eskórtz* → *Eskórtz* (Am.), *Kattón* → *Kattón* (El.), *Meáka* → *Meáka* (Ari.), *Sarrán* → *Sarrán* (Goi.).

3. Ondorioak

3.1. Euskal deituren iturri nagusietako bat etxe izengoitiak dira, kopuruari ohar-tuz gero.

3.2. Bukaerako artikulua (edo *-ea*) galdu duten deituren oinarrian etxe izengoiti hutsa dagoela dirudi: *Bidartea* → *Bidart* eta *Bidarte*, *Etxeberria* → *Etxeberri*, *Indartea* → *Indart*, *Karrikaburua* → *Karrikaburu*, *Salaberria* → *Salaberri*, *Salaburua* → *Salaburu*, *Zubiria* → *Zubiri*. Artikulua atxiki dutenen kasuan, berriz, euskarazko leku genitiboaren hondarkia edo, dokumentuak erdaraz idazten baitziren

(zein baitzen ere erdara hori), erromantzeko *de* preposizioa galdu dela dirudi eta, leku genitiboa zegoelarik, morfema kentzean oinarriko artikulua berreskuratu dela: *Frantzes Karlostenekoa* → *Frances de Carlosena* → *Frances Carlosena*; *Petri Mikelarenekoa* → *Petri / Pedro de Miquelarena* → *Pedro Miquelarena*...

3.3. Etxe izengoitietan funtsean hiru baliabide nagusi erabiltzen dira: ezabaketa (mota batekoa edo bestekoa, atzizki hipokoristikoaren gehiketaz inoiz), palatalizazioa eta azentua.

3.4. Herrien arabera baliabide desberdinak erabiltzen dira: leku gehienetan baliabide morfologikoak ditugu (laburdurak, atzizki hipokoristikoak...) edota fonologikoak (bustidura), eta beste zenbaitetan, Goizuetan bezala, baliabide prosodikoak (azentua) ere ibiltzen dituzte.

3.5. Maiz baliabide horietako bi elkarrekin agertzen dira: *Aldüntzin* → *Aldüntxín* (Goi.), *Enázti* → *Enàxtí* (Ar.) (bustidura + azentua), *Arrósenià* → *Arróxene* (It.), *Errándenià* → *Erránddo* (It.) (ezabaketa + bustidura), *Arginénja* → *Argíntto* (Am.), *Mokótikobórda* → *Mokóitto* (Oitz) (ezabaketa + hipokoristiko atzizki bustia)...

3.6. Oikonimoaren eta izengoitiaren artean batere alderik ez dagoenean, arduraxko, zaila izaten da izenari zerbait kentzea edo soinuren bat bustitzea, besteak beste oinarriari soinua bustia egon daitekeelako: *Aórla* → *Aórla* (Err.), *Axúlar* → *Axúlar* (El.), *Xindóla* → *Xindóla* (El.), baina ez beti hala ere: *Saróiberri* → *Saróiberri* (El.), *Sarrán* → *Sarrán* (Goi.)...

3.7. Irudi luke Goizuetan (eta bestetan ere bai, segur aski) oikonimoaren azken *-a*-ren galtzeak azentuaren erabilera bereizgarria bultzatu duela, alegia, laburtze morfologikoak alderdi prosodikoa sustatu eta suspertu duela.

Bukatzeko, erran nahi dugu ondorio seguruagoak ateratzeko gure herrietako etxe izenak eta hauetan oinarritutako izengoitiak biltzen dituzten lan monografikoak behar ditugula, Euskal Herriko herrialde guztietakoak. Gure oraingo saio hau hondar ale bat besterik ez da osatu beharra den hondartzan.

4. Bibliografia

4.1. Laburdurak

Am.: Amaiur	Ezk.: Ezkurra
An.: Aniz	Gaz.: Gaztelu (Nafarroa)
Ar.: Arano	Goi.: Goizueta
Ari.: Arizkun	It.: Ituren
Arn.: Arnegi	Lab.: Labaien
Berr.: Berroeta	Les.: Lesaka
Bes.: Beskoitze	Luz.: Luzaide
Dona.: Donamaria	Onda.: Ondarrola
El.: Etxalar	Sal.: Saldias
Err.: Erratzu	Sun.: Sunbilla
Eu.: Etxaleku	Zubi.: Zubieta (Nafarroa)

4.2. Erabilitako bibliografia

- Apezetxea, P. & P. Salaberri, *Etxalarko etxeen izenak*, lan argitaragabea.
- Carrasco, J., 1973, *La población de Navarra en el siglo XIV*, Universidad de Navarra, Iruñea.
- Duhau, H., 2003, *Hasian hasi. Beskoitzeko euskara (Beskoitzeko heskuara)*, Euskal Kultur Erakundea & Beskoitze herria, Donibane Lohizune.
- Etxabarría, J. M., 2002, «Azentua ezaugarri bereizlea homonimoetan», *Enseiukarrean* 16, 9-20.
- Garzia Larrageta, S., 1957, *El Gran Priorado de la Orden de San Juan de Jerusalén. Siglos XII-XIII. Colección Diplomática*, Príncipe de Viana, Iruñea.
- Hernandorena, M., «Sunbillako oikonimia», lan argitaragabea.
- Hidalgo de Cisneros, C. et al., 1989, *Colección documental del Archivo Municipal de Durango. Tomo I*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 20, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Hualde, J. I. & O. Lujanbio, 2008, «Goizuetako azentuera», in X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika jaietan. Patxi Goenagaren omenez, ASJU-ren Gehigarriak* LI, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 377-394.
- Iñigo, A., 1996, *Toponástica histórica del valle de Santesteban de Lerín*, Nafarroako Gobernua, Lizarra.
- Jimeno Jurio, J. M., 1968, *Documentos medievales artajoneses*, Príncipe de Viana, Iruñea.
- Kamino, P. & P. Salaberri, 2007, *Luzaideko euskararen hiztegia*, Mendaur bilduma III, Nafarroako Gobernua - Euskaltzaindia, Iruñea.
- Lizundia, J. L., 1977, «“Tar”, “ko”, “eneko” izen-deituretan», *Euskera* XXII, 168-173.
- Mitxelena, K., 1997, *Apellidos vascos (AV)*, Txertoa, Donostia, bosgarren argitaraldia.
- Ostolatz, I., 1978, *Colección diplomática de Santa María de Roncesvalles (1127-1300)*, PV-CSIC, Iruñea.
- Perurena, P., P. Salaberri & J. J. Zubiri, *Arano eta Goizuetako etxe izenak*, lan argitaragabea.
- Salaberri, P., 2003, *Euskal deiturategia: Patronimia*, UEU, Bilbo.
- , 2006, «Nafarroako euskal oikonimiaz», in J. A. Lakarra eta J. I. Hualde (arg.), *Studies in Basque and historical linguistics in memory of R. L. Trask / R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritaz eta hizkuntzalaritza historikoaz*, Gipuzkoako Foru Aldundia-Euskal Herriko Unibertsitatea, Donostia-Bilbo, *ASJU* XL:1-2, 871-894.
- , 2008, «La patronimia vasca y su relación con la romance vecina», *Rivista Italiana di Onomastica* XV:2, 389-401.
- , 2009a, *Izen ttipiak euskaraz*, *Onomasticon Vasconiae* 26, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 2009b, «Nicknames, origin of some family names in Basque», in *I nomi nel tempo e nello spazio. Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche, Pisa 29 agosto - 4 settembre 2005*, vol. IV, Pisa, ETS.
- Salaburu, P., 1984, *Arau fonologikoak. Hizkuntza teoria eta Baztango euskalkia: fonetika eta fonologia (II)*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.
- Viejo, J., 1998, «La onomástica asturiana bajomedieval. Nombres de persona y procedimientos denominativos en Asturias de los siglos XIII al XV», *Patronímica Romanica* 10, Niemeyer, Tübingen.

DERIVED NOMINALS FROM THE NOMINAL PERSPECTIVE

Itziar San Martin

(University of the Basque Country/
Hizkuntzalaritza Teorikorako Taldea Basque Research Group of Theoretical Linguistics)

Abstract*

Derived Nominals are considered to be the last stage in the nominalization scale. This scale includes a continuum of structures with both nominal and verbal characteristics, and derived nominals are the most nouny in it. Unlike other intermediate structures¹ derived nominals may be ambiguous between an event reading (event nominals)² and a result reading (result nominals). Pluralization is one of the criteria proposed by Grimshaw (1990) to distinguish between the two: unlike result nominals, event nominals never admit pluralization. However, several recent works have argued that telic/bounded event nominals generally pluralize, unless some structural condition blocks it (Iordăchioaia & Soare 2008, Alexiadou et al. 2008).

This paper gathers evidence showing that (a)telicity/(un)boundedness alone does not explain the asymmetric behavior of event nominalizations with respect to the possibility to pluralize. In fact, certain telic event nominals are inherently equivalent to mass terms in the nominal domain and never admit pluralization or quantization. Syntactically, it is these derived nominals that lack the ClassP projection in their internal structure.

The paper has the following parts. Section 1 places derived nominals within the nominalization scale. Section 2 gathers evidence from the literature showing that, contra Grimshaw (1990), event nominals can generally pluralize across languages. Section 3 introduces the exceptional cases for the current standard view: certain telic event nominals do not pluralize. In section 4 I follow Kamiya (2001) in relating the impossibility of those exceptional cases to pluralize to the inherent mass property of such nominals, and ultimately, to the lack of the nominal functional projection [+count] ClassP. Conclusions are reached in section 5.

---

* This research was funded by the research grants IT-210-07 and HM-2008-1-10 from the Basque Government as well as by UPV-EHU grant (EHU06/94) and the DGICYT grant (HUM2007-65966-CO2-02/FILO).

¹ For example, English verbal gerunds are invariably interpreted as verbal and they contain internal verbal structure. This is reflected by the presence of AspP, which hosts imperfective aspect. In contrast, nominal gerunds contain NumP/ClassP and are invariably interpreted as nominal (Alexiadou 2001).

² Throughout the paper, I will employ the general term «event nominals» to refer exclusively to the Complex Event Nominals in Grimshaw (1990) and I leave aside Simple Event Nominals such as *trip*, which denote events without involving any verbal base.

1. Derived nominals in the nominalization scale

The term nominalization refers to the process by which certain (usually) verbal categories are turned into a nominal group. This implies the loss of typical verbal characteristics and the adoption of nominal features. Nominalizations do not form a uniform class, and typologically, there is a scale of nominalization that includes various structures involving more or less noun-like structures.

Nominalizations usually display overt morphological traces of their verbal and/or the nominal character. In interpretative terms, we expect that the more verbal-like, the more event/process-like interpretation it gets. After all, the genuine function of verbs is to report events, in contrast to nouns, which refer to terms.

Typical examples discussed in the literature are (1-3). Morphologically, the verbal gerund in (1) is the most verbal among the three and this is signaled by the progressive *-ing*. (2) is a mixed nominal: it includes both the *-ing* verbal trait as well as the preposition *of* responsible for the accusative case on the object. (3) is the most nominal among the three: rather than the *-ing* form, it includes the derived nominal (*criticism*) as well as the preposition *of*.

- (1) John's criticizing the book.
- (2) John's criticizing of the book.
- (3) John's criticism of the book.

Basque also displays a range of nominalization structures similar to that of English (Ortiz de Urbina 1989, Zabala & Odriozola 1996, among others). Zabala & Odriozola (1996) note that the clausal infinitival formed with the nominalizing suffix *-tze* (4a) is the most verbal. Its arguments may be regular Ergative, Absolutive and Dative. It allows manner and time adverbs, subcategorized and secondary predicates, embedded clauses, negation and modal and aspectual variants. The nominal characteristic is that the infinitival clause itself is a DP that bears regular structural case. On the other extreme, the nominalization that includes a derived nominal (4c) is the most nominal. It disallows all the modifiers allowed for clausal infinitivals and takes adjectival and genitive modifiers. Also, the subject is marked Genitive rather than regular Ergative, Absolutive or Dative. Finally, (4b), which is formed with suffix *-tze*, has mixed characteristics: its subject is in Genitive, but it patterns with verb-like clausal nominalizations in allowing mood and time adverbials.

- (4) a. [Zu egunero berandu heltzea] parkaezina da.
you-Abs every day late arrive-TZE-the unforgivable is
(lit.) 'You arriving late every day is unforgivable.'
- b. [Zure egunero berandu heltzea] parkaezina da.
you-Gen every day late arrive-TZE-the unforgivable is
'Your arriving late every day is unforgivable.'
- c. [Negozazioen bat bateko apurketa] harrigarria izan zen.
negotiation-Gen(pl.) sudden break-KETA-the amazing been has
'The sudden break of the negotiations was amazing.'

Assuming that adverbs are VP modifiers whereas adjectives are NP modifiers, we may conclude that both (4a) and (4b) contain internal verbal structure, whereas (4c)

contains internal nominal structure. Thus, it is not surprising that Basque clausal infinitives and mixed instances formed with *-tze* denote processes rather than entities, as shown by (5-6).³ In fact, in Basque, “examination” only admits an object reading in the shape of a derived nominal⁴ (7). More specifically, derived nominals are ambiguous between an event reading and a result reading: (7a) refers to the event and (7b) to the entity resulting from the event denoted by the predicate that serves as the base form for the derived nominal.

- (5) a. [Kritikari hark Benedettiren olerkiak aztertzeak] luzaroko joko du.
critic that Benedetti-Gen poems analyze-TZE-det-Erg long take Aux
(lit.) ‘That critic Benedetti’s poems analysis will take long.’
b. *[Kritikari hark Benedettiren olerkiak aztertzea] argitaratuko dute.
critic that Benedetti-Gen poems analyze-TZE-det-Abs publish-fut Aux
(lit.) ‘They will publish that critic Benedetti’s poems analysis.’
- (6) a. [Kritikari haren Benedettiren olerkiak aztertzeak] luzaroko joko du.
critic that-Gen Benedetti-Gen poems analyze-TZE-det-Erg long take Aux
(lit.) ‘That critic’s Benedetti’s poems analysis will take long.’
b. *[Kritikari haren Benedettiren olerkiak aztertzea] argitaratuko dute.
critic that-Gen Benedetti-Gen poems analyze-TZE-det-Abs publish-fut Aux
(lit.) ‘They will publish that critic’s Benedetti’s poems analysis.’
- (7) a. [Kritikari haren Benedettiren olerkien azterketak] luzaroko joko du.
critic that-Gen Benedetti-Gen poems-Gen analysis-Erg long take Aux
(lit.) ‘That critic’s analysis of Benedetti’s poems will take long.’
b. [Kritikari haren Benedettiren olerkien azterketa] argitaratuko dute.
critic that-Gen Benedetti-Gen poems-Gen analysis publish-fut Aux
(lit.) ‘They will publish that critic’s analysis of Benedetti’s poems.’

The ambiguity that arises in derived nominals in Basque is expected from a crosslinguistic perspective. Since Chomsky (1970), it is well-known that certain derived nominals are ambiguous between a process and a result reading. In (8) below, we understand that *criticism* refers either to the act/event where John criticized the book or to the concrete manifestation of the act in the shape of oral or written text.

- (8) John’s criticism of the book.

³ The purpose of introducing clausal infinitivals and mixed nominalizations in this paper is just to exemplify some of the structures that exist in the scale of nominalization and to place derived nominals in it. Further investigation on this field is beyond the scope of the present work and I leave it for future research.

⁴ Derived nominals are typically construed with other affixes such as *-keta*, *-kunde*, *-pen*, etc. Note that nominalizing morpheme *-tze* may also form derived nominals (deverbal nouns) but only when no other competing suffix is available. Thus, root *aztertu* («to analyze») is compatible with either *-tze* or *-keta*, but selects only *-keta* for the most nominal structure.

The event vs. result distinction explains the apparent optional argument taking properties of certain derived nominals.⁵ Eventive derived nominals behave like verbs in that their complements are obligatory (9-10). In contrast, result nouns, like regular nominals, can not take bare NPs and when they do, such NPs are optional (11). In other words, event nominals, like verbs, have argument structure, whereas result nouns, like regular nouns, lack it.⁶

- (9) The instructor examined *(the papers).
- (10) a. *The instructor's intentional/deliberate examination took a long time.
b. The instructor's intentional/deliberate examination of the papers took a long time.
- (11) The examination (of the papers) puzzled us.

Argument structure is one of the criteria Grimshaw (1990) introduced to distinguish between the process/event and result nominals in English: process nominals denote events (12a), license event-related PPs (13a), they have argument structure (14a), allow agent-oriented adverbs (15a), disallows indefinite determiners (16a) and they must be singular (17a). Result nominals have no event interpretation, they refer to the output of the event (12b). They fail to license event related PPs (13b), they lack argument structure (14b), they disallow agent-oriented adverbs (15b), they allow for indefinite determiners (16b) and they may be plural (17b).

- (12) a. The examination of the patients took a long time.
b. *The exam of the patients took a long time.
- (13) a. The examination of the dog for an hour.
b. *The exam of the student for an hour.
- (14) a. John's examination *(of the patients).
b. John's exam.
- (15) a. Bill's intentional examination of the weak candidate.
b. *Bill's intentional exam of the weak candidate.
- (16) a. *An examination of the cat was interrupted by the fireworks.
b. One exam was rejected because it was written in red ink.
- (17) a. *Five/some examinations of the cat.
b. One, two exams.

Several authors have recently argued that pluralization is not a valid criterion to distinguish event nominals from result nominals. The next sections investigate into this matter.

⁵ The theoretical distinction between event and result nominals is reflected in their internal syntactic structure (cf. Alexiadou 2001): result nominals contain exclusively nominal layers, whereas the structure of event nominal also contains verbal layers.

⁶ Note that there are other nouns like *trip* that denote events but do not have argument structure. These are Simple Event nominals (cf. Grimshaw 1990).

2. Pluralization

Since Grimshaw (1990), the standard assumption is that derived nominals of the event type behave like mass nouns in the nominal system, since they cannot pluralize. In contrast, result nouns are like count nouns. In fact, the claim is that when event nominals pluralize, they cease to be interpreted eventively and instead carry a result interpretation (18c).

- (18) a. *Five/some examinations of the cat.
 b. One, two exams.
 c. One examination, two examinations.

Closer investigation to the phenomenon of pluralization has recently revealed that the standard assumption on pluralization is not accurate or even correct. Roodenburg (2006) claims that pluralization of event nominals is parametric. For some authors, the possibility for pluralization is related to the telicity/boundedness of the event denoted by the nominal (Mourelatos 1978, Borer 2005, Alexiadou 2007). Finally, Alexiadou (2007), Iordăchioaia & Soare (2008a) and Alexiadou et al. (2008) elaborate on this idea and propose that telic/bounded event nominals generally pluralize unless some structural condition blocks it. This section summarizes the evolution of the investigation of this phenomenon and presents the relevant data.

Several recent works have attested that pluralization of event nominals is not subject to Grimshaw's restriction. We may find examples in the literature from French (19), Czech (20), Russian (21) German (22),⁷ Dutch (23), Portuguese (24) or from Romanian (25),⁸ among others.

- (19) Les désamorçages de bombes lourdes par les recrues.
 'The dismantlements of heavy bombs by the young soldiers.'
 [Roodenburg (2006)]
- (20) Čast-á hlášení výsledk komentátor-em jsou nezbytn-á.
 frequent-nom.pl announcement.nom.pl result-gen.pl commentator-instr.sg
 be.3.pl.pres necessary-nom.pl
 'The frequent announcements of results by a commentator are necessary.'
 [Prochazkova (2006)]
- (21) vmesto nastupatel'nyx dejstvij prixodilos'zanimat'sja evakuacijami
 instead aggressive campaigns had.to be.busy evacuations.pl
 'Instead of aggressive campaigns one had to be busy with evacuations.'⁹
 [Pazelskaya (2007)]

⁷ Rathert (2007) notes that the German data are not uncontroversial. She rejects the plural in nominalizations like *Untersuchungen* «examinations», but notes that for example, Bierwisch (2009) considers plural nominal events acceptable in a general manner:

(i) Unsere Erkundungen der Insel dauerten jeweils bis zum nächsten Morgen.
 'Our explorations of the island went on always to the next morning.'

⁸ The situation in more complex and more interesting: only Infinitival nominalizations allow for plural event nominals; nominalizations formed by the supine disallow them. See examples of this below in (34).

⁹ The author notes that *evakuacijami* «evacuations» in this sentence is eventive, since the agentive subject of the event denoted by the event nominal is controlled by the semi-auxiliary *zanimat'sja* «to be busy with».

- (22) Die gezielten Tötungen der politischen Führer durch die Armee
the targeted kill-UNG-pl the-Gen political leaders via the army
[Alexiadou (2007)]
- (23) Tijdens de martelingen van de politieke gevangenen door de zwarte brigades
moesten alle journalisten het gebouw uit.
'During the tortures of the political prisoners by the black brigades all the re-
porters had to leave the building.'
[Van Hout (1991)]
- (24) Os jornalistas estavam a assistir a várias destruições de pontes, quando chegaram
as tropas.
'The journalists were watching several destructions of bridges, when the troops
arrived.'
[Brito & Oliveira (1997), *apud* Sleeman & Brito (2007)]
- (25) Demolăire frecvente ale cartierelor vechi de către comuniști.
'The frequent demolitions of the old quarters by the communists.'
[Iordăchioaia & Soare (2008)]

Roodenburg (2006) claims that Romance is more permissive with respect to pluralization for event nominals than Germanic languages. However, as Sleeman & Brito (forthcoming) correctly suggest, the Dutch example in (23) shows that pluralization is possible in Germanic too, even in contexts that are agentive, more verbal and, in principle, less inclined to quantization. Alexiadou et al. (2008) also show that contra Roodenburg/Grimshaw, English and German eventive nominalizations can pluralize (26-27):

- (26) My frequent readings of economic magazines.
- (27) Neben den ständigen Verletzungen des Grundgesetzes durch Polizei
besides the constant violate-UNG.pl the-Gen Constitution.Gen via police

Alexiadou (2007) shows that pluralization is not subject to cross-linguistic variation: event nominalizations generally pluralize across languages. Building on several authors such as Mourelatos (1978) and Borer (2005), she argues that pluralization is related to aspectual properties such as telicity and perfectivity (boundedness). The idea is that count nouns are similar to bounded events and mass nouns to unbounded events. Later works such as Alexiadou et al. (2008) and Iordăchioaia & Soare (2008a, 2008b) show that the basic assumption concerning the relation between boundedness and plurality is correct. I elaborate on this below.

Mourelatos (1978) showed that like count nouns (28), telic events can pluralize. Count nouns can be governed by the informal phrase 'there is at least one', which is equivalent to the existential quantifier (28b). They also admit adjectives such as *many* or *few*. Mass terms, in contrast, do not generally have plural forms (without a meaning shift) (29). Mourelatos admits that having a count or mass object determines the character of the predicate as a whole (for example, (30a) is an activity but (30b) is an accomplishment). However, he focuses on the behavior of predicates independently of the nature of the object that they select in each instance.

- (28) a. squirrel, squirrels, 5 squirrels, a squirrel
 b. There is at least one squirrel.
- (29) a. wine, wines (= types of wines)
 b. much wine, too little wine
- (30) a. He played a little Mozart.
 b. He played a Mozart Sonata.

Mourelatos employs the test of nominalization-transcriptions to determine whether predicates have the count or the mass feature. Thus, in (31b), the transcription of (31a), activity predicate *push* does not include the determiner *alan* equivalent to the existential construction.¹⁰ In contrast, telic predicate *capsize* qualifies as countable according to this test (32). Of course, activity predicate *push* can be turned into countable once the pushing is understood as telic, as in (33).

- (31) a. John pushed the cart for hours.
 b. For hours there was *a pushing of the cart by John.
- (32) a. Mary capsized the boat.
 b. There was a capsizing of the boat by Mary.
- (33) a. John pushed the car three times over the hill.
 b. There were three pushings of the cart over the hill by John.

In short, atelic events are mass-quantified and telic events are count-quantified. This strong association between telicity and quantization has led several researchers to investigate into the aspectual characteristics of different nominalization strategies across languages. As expected, the inherently imperfective aspectual character of certain structures correlates with the impossibility of pluralization.¹¹ One such example is Romanian, where the infinitives and the supine differ in that only the former accepts the plural (34). Interestingly, following Cornilescu (2001), Iordăchioaia & Soare (2008a) argue that the infinitive is bounded as opposed to the unbounded aspect of the supine.¹²

- (34) a. demolă-r-i-le frecvente ale cartierelor vechi de către comuniști.
 demolish-INF-pl-the frequent-pl of quarters-Gen old by communists
 'The frequent demolitions of old quarters by the communists.'
- b. *demola-t-uri-le frecvente ale cartierelor vechi de către comuniști.
 demolish-SUP-pl-the frequent-pl of quarters-Gen old by communists
 'The frequent demolitions of old quarters by the communists.'

¹⁰ Similarly, Mourelatos notes that imperfective aspect, as in *John was painting the Nativity*, does not qualify for pluralization (**John was painting the nativity twice*), unless it is understood as referring to occasions by, for example, adding adverb *again* (*John was again painting the Nativity*).

¹¹ As cited in Alexiadou et al. (submitted), several authors (Rouveret 1994, Alexiadou 2001, Rijkhoff 2002, Fassi-Fehri 2005, among others) have previously noted that verbal outer Aspect (perfectivity) is in complementary distribution with nominal Number.

¹² Cornilescu (2001) shows that the infinitive is incompatible with unergatives, because they are atelic. Only the supine structure allows for unergatives.

Further evidence of the structural constraint on pluralization of event nominals comes from English gerund nominals (Alexiadou 2001, Borer 2005) and Spanish nominal infinitives (de Miguel 1996), as exemplified in (35) and (36), respectively. These structures are incompatible with telic verbs and hence, also with the plural:

- (35) *The constant pushings of the cart by John.
 (36) *Los constantes construíres casas de los albañiles.
 the.pl constant.pl build.INF.pl houses of the workers
 ‘The constant building of houses by the workers.’

To summarize, the pluralization of event nominals seems to be possible across languages and it may be constrained by two independent factors: one is inner aspect or telicity, the lexically determined value of aspect (e.g. states and activities per se do not admit pluralization). The other is associated to the inherent perfective/imperfective aspect of the nominalization strategy involved in each instance, the outer aspect (e.g., Romanian supines are imperfective/unbounded and do not allow for nominal pluralization). In the next section I will add an additional twist to the phenomenon of pluralization of eventive nominals. I will show that not all telic eventive nominals accept pluralization.

3. Not all telic derived nominals pluralize

Kamiya (2001) shows that the test of nominalization-transcriptions reveals that not all telic event denoting nominals can pluralize. Consider the contrast in (37-38): *destruction*, in contrast to *discussion*, does not allow for cardinal count adverbials.

- (37) a. They discussed the presidential voting 17 times.
 b. There were 17 discussions of the presidential voting.
 (38) a. Taro destroyed the volcano/17 times.
 b. There was *a destruction/*17 destructions of the volcano by Taro.
 (cf. There was destruction of the volcano by Taro.)

Other predicates that behave like *destruction* are *construction* (39) and *pollution* (40). In contrast, *revision* (41) or *correction* (42) pattern with *discussion*:

- (39) a. They have constructed the hotel.
 b. There is *a construction of the hotel.
 (40) a. They have polluted the river.
 b. There is *a pollution of the river.
 (41) a. They have reviewed the paper.
 b. There has been a revision of the paper.
 (42) a. He has corrected the essay.
 b. There has been a correction of the essay.

It is interesting to note that two works from two different approaches to the phenomenon of event nominalizations attest that certain telic nominalizations are countable and others are not. To start with, in a lexical-semantic investigation of Italian nominals, Bisetto & Melloni (2007) mention that two accomplishment predicate-

classes display a different syntactic behavior. On the one hand, *construire*-type predicates (result-object verbs) respect the ban on pluralization stated in Grimshaw (43). In contrast, other classes such as the *tradurre*-class (44) and the *corregger*-class (45) allow for the plural form in the nominalization.¹³

- (43) La creazione di quella scultura (da parte dell'artista) fu lunga e difficoltosa.
'The creation of that sculpture (by the artist) was long and troubled.'
- (44) Traduzioni frettolose possono altere considerevolmente il significato originale del testo.
'Rushed translations can consistently alter the original meaning of the text.'
- (45) Ripetute correzioni hanno modificato il testo originale.
'Repeated corrections modified the original text.'

From a lexico-semantic perspective, what is special about the *construire*-class is that the nominal denotes an event that puts into existence a new object/entity which corresponds to an incremental theme in the sense of Dowty (1991). In contrast, the internal argument of nominalizations formed by *tradurre* and *corregger* are either new objects created in relation with the existing one (*tradurre*) or by altering the existing object (*corregger*).

Next, consider the argument presented by Pazelskaya (2007) for the Russian data: the author notes that not all event nominals can be pluralized in this language. For example, *gluyings*, *buildings* and *cleanings*¹⁴ are out (46) whereas *evacuations* is accepted (47). Interestingly, the author mentions that repetitive and distributive pluralities are excluded, "since the result of this action is usually irreversible".

- (46) a. *prikleivanija 'gluing, sticking'
b. *stroitel'stva 'buildings'
c. *uborki 'cleanings'
- (47) vmesto nastupatel'nyx dejstvij prixodilos'zanimat'sja evakuacijami.
instead aggressive campaigns had.to be-busy evacuations.pl
'Instead of aggressive campaigns one had to be busy with evacuations.'

The general idea behind the unacceptable plural morphology in event nominalizations seems to be that, in such instances, the object is beyond altered, i.e., it is new created, destroyed, etc. This is related to the notion of "affectedness" on the object.¹⁵ For

¹³ Bisetto & Melloni (2007) note that, unlike in the *construire*-class, the lack of argument structure in the *tradurre* and the *corregger*-classes does not trigger a result reading. This goes against the Grimshaw criterium on Argument Structure.

¹⁴ Contrary to the data from other languages, according to Pazelskaya (2007) in Russian *razrušenie* «destructions» is acceptable in an event reading. If *destruction*-type predicates are exceptions to pluralization across languages, we expect that in the Russian case too, the event denoted by the plural refers to different occasions of destructions. This requires that the object that was destroyed has been rebuilt and that destructions actually refer to re-destruction instead.

¹⁵ The notion «affectedness» has syntactic consequences related to the process vs result readings in Spanish. According to Picallo (1999), when the theme is affected by the event denoted by the derived nominal, the agent may not be introduced by preposition *de* («of»), it must be introduced by agentive *por* ('by'). The former structure typically denotes a result reading and the latter are processes.

the present purposes, what I would like to stress is that, although most nominalizations built on telic predicates allow for pluralization, not all of them accept it. In what follows, I will introduce the proposal presented in Kamiya (2001) for explaining the asymmetric behavior of telic nominals with respect to pluralization. The set of data presented in this proposal will reveal the nature of the internal structure involved in telic nominals that pluralize and those that do not: only the former contain [+count] ClassP.

4. A Dimensional approach: Process vs. Individuation of event

As Kamiya (2001) correctly notes, there is a distinction between the nouns *water* vs. *desk* that is somehow reflected in derived nominal pairs like *knowledge* vs. *discussion*: in the former, semantically, mass nouns imply substance, and count nouns do individuation. Similarly, although both derived nominals *knowledge* and *discussion* are nouns, “intuitively, *knowledge* means some kind of state, but *discussion* means some kind of event”. Kamiya investigates whether mass/count properties can correlate with different eventualities in derived nominals.

He presents the paradigm in (48-50) involving different types of derived nominals and he is interested in the gradation in the grammaticality of the sentences. The (a) examples show that derived nominals can be modified by degree modifiers, the (b) examples illustrate that certain derived nominals (*destruction* and *discussion*) can be measured by the duration of time. The (c) examples show that only *discussion* can be counted by a numeral.¹⁶

- (48) a. John's knowledge of French is great.
 b. *John's two hours of knowledge of French is great.
 c. *John's three knowledges of French is great.
- (49) a. The destruction of the city was incomplete.
 b. (?) There was destruction of the city for two hours.
 c. *There were three destructions of the city.¹⁷
- (50) a. The discussion of the presidential voting was insufficient.
 b. There were two hours of discussion of the presidential voting.
 c. There were seventeen discussions of the presidential voting.

Kamiya analyzes the proposal in Muromatsu (1998) for the classification of nouns and suggests a parallel analysis for derived nominals. Muromatsu adopts the Dimensional theory in Uriagereka (1999), whereby lexical concepts are recursively built on layers or dimensions. Dimensions (henceforth D) are defined inductively, based on the previous D. As a consequence, higher D include the lower ones. Muro-

(i) *La construcción de los albañiles de una casa./La construcción de una casa por los albañiles.

(ii) La traducción de Juan de ese texto/La traducción de ese texto por Juan.

¹⁶ According to the judgments that I have gathered, the paradigm illustrated in (48-50) also holds for Spanish and for Basque.

¹⁷ As Kamiya claims, *destructions* is not possible, because once an object is destroyed it is gone. However, he attests that some English speakers accept *destroyings*. He mentions the possibility that *destroying* can be a 3D of *destruction* (see below on D (Dimensions)).

What convert 1D into 2D are measure words, and classifiers turn 2D to 3D. According to the dimensional theory, higher dimensions include lower ones, but not vice versa. This is the reason why a derived nominal like *discussion*, apart from being countable by numerals (50c), can also be measured by duration adverbials (50b) or for that matter, modified by degree modifiers (50a). *Destruction* type nominals belong to 2D: they admit degree modifiers (49a) or modification by time adverbials (49b), but cannot be counted (49c).²⁰

Considering all this, we may state that the asymmetric behavior of derived event nominals with respect to pluralization is due to a difference in the internal complexity of the derived nominal. In other words, only derived nominals that belong to 3D pluralize. According to Kamiya, the additional complexity in 3D is the existence of Classifiers in the relevant nominals. From this, we may conclude that only derived nominals whose internal structure contains Classifiers can pluralize.

Evidence for the idea that Classifiers are the key ingredient distinguishing 2D and 3D comes from Japanese. *Destruction* (2D) contrasts with *eruption* (3D) in that only the latter admits classifiers in the presence of count adverbials:

- (54) a. *John ga sono ie o zyuunana-kai torikowasita.
 John nom that house acc seventeen CLASS (times) destroyed
 (*John destroyed the house seventeen times.)
 b. *John niyuru sono ie no zyuunana-kai no torikowasi.
 John by that house gen seventeen CLASS (times) destruction
 (*John's seventeen destructions of the house.)
- (55) a. Kazan ga zyuunana-kai hunka sita
 volcano nom seventeen CLASS (times) erupt past
 'The volcano erupted seventeen times.'
 b. Kazan no zyuunanakai no hunka
 volcano gen seventeen CLASS (times) gen eruption
 'Seventeen eruptions of the volcano.'

To summarize, this section has shown that, whichever the semantics that distinguishes among telic nominals *destruction* and *discussion*,²¹ languages seem to consider them as belonging to different classes. Syntactically, the Japanese data show that the

²⁰ Kamiya notes that the compatibility/incompatibility of certain adjectives with derived nominals suggests that adjectival modification is sensitive to the internal hierarchy of derived nominals and provides further support for the idea that there are dimensions in derived nominals.

- (i) John has a complete/*careful/*particular *knowledge* of French.
 (ii) The complete/careful/*particular *destruction* of the paper was observed by John.
 (iii) There was a complete/careful/particular *discussion* of the problem by people.

²¹ According to Jackendoff (1991), the plural is a function that maps a bounded entity into an unbounded multiplicity of entities. If it is not telic it is not bounded, hence not compatible with plurality. On the other hand, Jackendoff's view to plurality may reveal why intuitively, 2D *destruction*-type derived nominals cannot pluralize. Once the object is destroyed it is gone, once the object is constructed it cannot be constructed again (however, it can be re-constructed if it is demolished or destroyed repeatedly), etc. In other words, no multiplicity of entities can be construed in events whose existence is dependant upon the physical object they take as complement.

difference lies in the projection ClassP which hosts the [+count] feature. More specifically, assuming the proposal in Picallo (2006), *destruction*-type predicates are mass nouns and prevent the projection of NumP and hence, pluralization.

5. Summary and conclusion

This paper has investigated into whether the general criterion of plurality is valid for distinguishing process nominals from result nominals. Evidence from recent literature on the topic suggests that it is not: event nominalizations generally pluralize across languages. However, the standard assumption that telicity is the ingredient responsible for this phenomenon is not accurate, since certain telic event nominals do not pluralize. The syntax of the exceptional cases in Japanese reveals that only countable derived nominals project a rich enough functional structure so as to host [+count] ClassP. From this we may conclude that the correct generalization regarding the phenomenon of pluralization of event nominals is not that telic nominals generally pluralize, but that event nominals whose internal nominal structure contain [+count] ClassP pluralize.

References

- Alexiadou, A., 2001, *Functional Structure in Nominals. Nominalization and Ergativity*. Amsterdam: Benjamins.
- , 2007, «On argument supporting nominals and the mass vs. count noun distinction». Presented at *Syntactic variation and interfaces, Grand Meeting 2007 at Lake Myvatn*. [Available at: <<http://www.sfu.ca/~jeffpell/Ling480.08/AlexiadouMassCount.pdf>>].
- , G. Iordăchioaia & E. Soare (submitted), «Nominal/Verbal Parallelisms and Number/Aspect Interactions in the Syntax of Nominalizations». [Available at: <<http://www.esoare.ro/fichiers/jl-final+.pdf>>].
- , — & —, 2008, «Plural Marking in Argument Supporting Nominalizations», presented at the *Workshop on Nominal and Verbal Plurality*, Paris, November 2007.
- Artiagoitia, X., 2000, *Hatsarreak eta Parametroak lantzen*, UPV/EHU & Arabako Foru Aldundia.
- Azkarate, M., 2008a, «Gertaera-eta emaitza-izenak», in X. Artiagoitia & J. Lakarra (eds.) *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagaren omenez*, Bilbao, UPV/EHU.
- , 2008b, «Hitz-elkarte sintetikoan argumentuak eta gertaerak», *IKER* 21, 117-134.
- Azpiaz, S., 2004, *Las estrategias de nominalización: Estudio contrastivo del estilo nominal*. Peter Lang.
- Bierwisch, M., 2009, «Nominalization - Lexical and Syntactic Aspects», in A. Giannakidou & M. Rathert (eds.), Oxford: Oxford U. P.
- Bisetto, A. & Melloni, C., 2007, «Result Nominals: A Lexical-Semantic Investigation», in G. Booij et al. (eds.), *On-line Proceedings of the Fifth Mediterranean Morphology Meeting (MMM5)*, Fréjus 15-18 September 2005, University of Bologna, 393-412. [Available at: <<http://mmm.lingue.unibo.it/proc-mmm5.php>>].
- Borer, H., 2005, *Structuring sense*, Oxford U. P.
- Brito, A. M. & Oliveira, F., 1997, «Nominalization, aspect and argument structure», in G. Matos, I. Miguel, I. Duarte & I. Faria (eds.), *Interfaces in Linguistic Theory*, 57-80. Lisbon: APL/Colibri.

- Chomsky, N., 1970, «Remarks on nominalizations», in Jacobs, R. A. & Rosenbaum, P. S. (eds.), *Readings in English Transformational Grammar*, Waltham, MA, Ginn & Company, 184-221.
- Cornilescu, A., 2001, «Romanian Nominalizations: Case and Aspectual Structure», *J. of L.* 37:3, 467-501.
- de Miguel, E., 1996, «Nominal Infinitives in Spanish: An Aspectual Constraint», *Canadian Journal of Linguistics* 41.29-54.
- Dowty, D., 1991, «Thematic proto-roles and argument selection», *Lg* 67: 574-619.
- Fassi-Fehri, A., 2005, «Verbal and Nominal Parallelisms», *Documents & Reports* 8. Rabat: Publications IERA.
- Grimshaw, J., 1990, *Argument structure*. MIT Press.
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina (eds.), 2003, *A Grammar of Basque*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Iordăchioaia, G. & E. Soare, 2008a, «Two Kinds of Event Plurals: Evidence from Romanian Nominalizations». To appear in *Empirical Issues in Syntax and Semantics* 7 ed. by O. Bonami & P. Cabredo-Hofherr. [Available at: <http://www.cssp.cnrs.fr/eiss7/index_en.html>].
- & E. Soare, 2008b, «Structural Patterns Blocking Plural in Romance Nominalizations». Amsterdam: Going Romance 2007. To appear in E. Aboh, E. van der Linden, J. Quer & P. Sleeman (eds.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2007*, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Jackendoff, R., 1991, «Parts and Boundaries», *Cognition* 41: 9-45.
- Kamiya, M., 2001, «Dimensional Approach to Derived Nominals», *University of Maryland Working Papers in Linguistics [UMWPL]*, 11.
- Koptjevskaja-Tamm, M., 1993, *Nominalizations*. London: Routledge.
- Malchukov, A. L., 2004, *Nominalization/Verbalization: Constraining a Typology of Transcategorical Operations* (Lincom Studies in Language Typology, 8.). München: Lincom Europa.
- Mourelatos, A. P. D., 1978, «Events, Processes and States», *L & Ph* 2:3, 415-434.
- Muromatsu, K., 1998, *On the Syntax of Classifiers*. University of Maryland Ph.D dissertation.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Pazelskaya, A., 2007, «When eventual semantics meets nominal form: plural of Russian event nouns», paper presented at *Workshop on Plurality*, CNRS, Paris, 10.11.2007. [Available at: <<http://www.umr7023.cnrs.fr/IMG/pdf/PazelskayaWSpl07.pdf>>].
- Picallo, M. C., 1999, «La estructura del sintagma nominal: las nominalizaciones y otros sustantivos con complementos argumentales», in Bosque, I. & V. Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, Espasa, vol 1, pp. 363-393.
- , 2006, «Some Notes on Grammatical Gender and *l*-Pronouns», in K. von Heusinger, G. A. Kaiser & E. Stark (eds.), *Proceedings of the workshop «Specificity and the evolution/emergence of nominal determination systems in Romance»*, Fachbereich Sprachwissenschaft der Universität Konstanz, Arbeitspapier Nr. 119, 107-121.
- Prochazkova, V., 2006, *Argument structure of Czech event nominals*. MA Thesis, CASTL; Tromsø.
- Rathert, M., 2007, «Deverbal nominalizations in German and English», paper presented at the workshop *Nominalizations across languages*, Stuttgart University. [Handout available at: <<http://web.uni-frankfurt.de/fb10/rathert/forschung/pdfs/nom/rathert.pdf>>].

- Rijkhoff, J., 2002, *The Noun Phrase*, Oxford U. P., Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory.
- Roodenburg, J., 2006, «The role of Number within Nominal Arguments: the Case of French Pluralized Event Nominalizations», paper presented at the 36th *Linguistic Symposium on Romance Languages*. Rutgers, March-April 2006.
- Rouveret, A., 1994, *Syntaxe du Gallois*. Editions du CNRS, Paris.
- Sleeman, P. & A. M. Brito (forthcoming), «Nominalization, Event, Aspect, and Argument Structure: a Syntactic approach», to appear in M. Duguine, Huidobro, S. & N. Mada-riaga (eds.), *Argument Structure from a Crosslinguistic Perspective*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- & —, 2007, «Nominalization, Event, Aspect, and Argument Structure: a Syntactic approach», presented in *Workshop on Argument Structure and Syntactic Relations*, University of the Basque Country, Vitoria-Gasteiz, Spain, May 23-25, 2007. [Available at: <[http://www.ehu.es/argumentstructure/Sleeman&% 20Brito.pdf](http://www.ehu.es/argumentstructure/Sleeman&%20Brito.pdf)>].
- Uriagereka, J., 1999, «Warps: Some Thought on Categorization», *Theoretical Linguistics* 25, 31-73.
- Van Hout, A., 1991, «Deverbal nominalization, object versus event denoting nominals: implications for argument and event structure» in F. Drijkoningen & A. van Kemenade (eds.), *Linguistics in the Netherlands* 8, 71-80. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Zabala, I. & J. C. Odriozola, 1996, «On The Relation between DP and TP. The Structure of Basque Infinitivals», *Catalan Working Papers in Linguistics* 5: 231-281. [Available at: <<http://ddd.uab.cat/pub/cwpil/1132256Xv5n2p231.pdf>>].

HIZKUNTZAK ETA ALDAERAK EUSKAL NARRATIBAREN SORRERAN

Ana M. Toledo Lezeta

(Universidad de Deusto/Deustuko Unibertsitatea)

Abstract

An analysis is provided of how the writers who told stories in the last third of the XIXth century faced the portrayal offered by linguistic reality. To be specific, the object of study can be summed up as follows: to examine the procedure followed by Jean Baptiste Daskonagerre, Jean Baptiste Elizanburu, Resurreccion Maria Azkue and Txomin Agirre when they published their novels or short stories, when the place they referred to in their stories was in the Basque Country or some other real place where several languages were heard or where a particular variant of the language was used. The analysis concludes that, although in some story creating an imaginary reference or a mimesis has an influence on the chosen linguistic option, in most cases the linguistic option depends on the internal requirements of the story related.

Poetika klasikoek bete beharrekotzat jotzen zuten arauen multzoak barneratzen zuten aginduetako bat sinesgarritasunarena zen. Idazlanak egiantza izan behar zuten; sinesgarria izan behar zuten. Sinesgarritasuna kategoria estetiko bat edo idazlanak bere baitan gorde beharreko ezaugarri bat zen. Ezaugarri horren arabera idazlanak errealitatearen ilusioa sorrarazi behar zuten hartzailearengan, errealitate hori mimetizatzearen ondorio bezala.

Hizkuntzak berak, idazleak idazlana mamitzeko darabilen bitartekoak berak, errealitatearen ilusioa sorrarazi dezake ala ez. Idazlanera lehen pertsona gramatikaren berbaldia biltzen bada, saihets daiteke errealitatearen ilusioa sorrarazi beharra edo nahia; izan ere, “ni”aren berbaldi horrek gizarte-erreferentziak alboratzen badiu, ez dago errealitatearik mimetizatzea eskatzen duenik. Bete-betean “ni”aren berbaldia bada, ez dago gizarte-erreferentziarik eta gizarte-erreferentziaren bati lekua eginez gero, poetaren “ni” bortitz horren iragazitik iragazia dator, subjektibitate bat azaltzeko aitzakia bihurtuz. Ahots bakarra dago idazlanean eta, horrenbestez, ez zaio lekurik egiten ahots-aniztasunari: “ni” horren ahotsa bakarrik entzuten da. Baina, “besteez”, hirugarren pertsonen diharduten berbaldiek, dela narratibarenak, dela antzerkiarenak, ahotsak aurkezten dituzte. “Ni”arengandik at kokatzen den munduaz diharduten genero literarioek —genero narratiboek edo antzerki-generoek— mundu horretan egiten diren hizkuntza erabilerekin topo egiten dute, mundu horretan entzuten diren ahotsak jasotzen baitituzte.

Mendetan zehar euskara ez da izan, ez non-nahikoa, ezta noranahikoa ere, Euskal Herriko gizartean. Ez hori bakarrik, euskaraz bizi zen (eta den) gizarteak berak euskalki desberdinak zituen (eta ditu) adierazpide. Beraz, Euskal Herriko leku erreal bat idazlanean eraikitako fikziora zeraman antzerkigileak edo eleberrigileak, baldin eta ilusio erreferentziala sorrarazi nahi bazuen, gizarte-errealitate horretan entzun zitezkeen hizkuntzekin edo euskara-aldaerekin topo egiten zuen.

Berez, poetika klasikoek agintzen zuten sinesgarritasunaren araua bete nahi izan zuen euskal idazlea edo araua ontzat eman zuen euskal kritikoa ohartu zen euskararen egoerak —euskara euskalkitan bizi izateak, euskarak gizartean zuen bizitzak...— eragiten zuen arazoaz. Antzerkigile baten eskutik dator errealitate linguistikokoak idazlana mamitzeko erabili nahi zuen hizkuntza baztertzea gomendatu diola adierazten duen lehen testigantza. Hala aitortzen du, esaterako, Peñafloidako Kondeak *El borracho burladore* (1764) paratestuan. Paratestuan, egileak, Peñafloidako Kondeak, ohar bat txertatzen du. Ohar horretan, besteak beste, honakoa irakur daiteke:

La primera [advertencia] se dirige a aquellos que notarán la mezcla que se hace del vascuence y castellano, pareciendoles más regular el que todo fuese en uno de los dos idiomas. Digo, pues, que mi primera idea fue de que toda esta ópera fuese en vascuence; pero luego me saltó la dificultad del dialecto de que me había de servir en ella. Si me valía del de Azcoitia, hubiera sido poco grato a todo el resto del País hasta la frontera de Francia, por la preocupación que tienen contra el vascuence o dialecto de *Goi-erri*, y si quería usar del dialecto de Tolosa, Hernani, San Sebastián, etc. exponía a los actores a hacerse ridículos; pues sería difícil que todos pudiesen imitarle bien. Por esta razón, pues, me hube de contentar con reservar el vascuence para lo cantado, haciendo que todo lo representado fuese en castellano.¹

XVIII. mendeko egile baten aitorpenean ez da agortzen errealitate linguistikokoak antzerki-testutan sinesgarritasuna gordetzeko jarritako eragozpenen aipamena. Peñafloidako Kondeak euskalkietan atzeman zuen oztopoa; XIX-XX. menden arteko muga Karmelo Etxegaraik errealitate linguistiko horrek antzerkigileari ezartzen zizkion “murrizketei” leporatu zien euskal antzerki-testuetara gizarte-geruza jakin batzuetako pertsonaiak bakarrik eraman izana:

Los personajes que desfilan por las tablas son siempre, con rarísimas excepciones pertenecientes á las mismas clases sociales: labradores, pescadores, obreros, indios, alguno que otro galán joven, como diríamos en lenguaje de bastidores, por caso raro. Se obra así por exigencias de la verosimilitud y de las leyes o cánones del arte dramático. Como esas son las clases que de ordinario se valen del vascuence en sus conversaciones cotidianas, ellas son las únicas que pueden presentarse en escena hablando el idioma de Aitor, sin que esto pugne con la realidad y les impide volar por horizontes más extensos, en que quizá pudieran desarrollar más libremente sus facultades.²

Dirudienez, euskal antzerkigilearen sorlda mugatzen ari da errealitate linguistikoa. Alegia, gizarte-dialektoek, sozioklektoek murrizketak erakusten dituzte euskararen errealitate linguistikokoan eta egoera soziolinguistikoko honen aurrean aukera jakin

¹ Munibe, Xavier de, 1991, *Gabonsariak. El borracho burlado*, Eusko Legebiltzarra, Vitoria-Gasteiz, 204. or. Xabier Altzibarrek prestatutako edizio kritikoa.

² Etxegaray, Carmelo de, 1901, *Apéndice á la obra Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa de D. Pablo de Gorosabel*, VI, Imprenta, Librería y Encuadernación de E. López, Tolosa, 49. or.

batzuk egiten ditu antzerkigileak: euskaraz hitz egiten duten gizarte-taldeetara mugatzen du antzezlaneraturatuko pertsonaien jatorria.

Prezeptiba literarioen, poetika klasiko arauemaileen garaiak amaitu ziren, jakina. xx. mendeko poetikek ez diote agindurik ematen idazleari, noski; gertaera literarioa deskribatzea dute jomuga nagusi. Bestalde, sinesgarritasunaren gaia bera ez da izan historikoki aldagaitza, arau eta kode aldakorren menpe egon baita, errealitatearen ideia bera bezala. Haatik, poetika klasikoen diktaduraren amaierarekin eta sinesgarritasunaren ulerkuntzan egondako aldaketekin ez da bukatu genero narratiboetan eta dramatikoetan bizitza hartzen duten pertsonaien hizkera beren bizilekuko errealitate linguistikoaren argitan atzeman nahi izana, bizileku horrek erreferente erreala duenean. xx. mendearen 80. urteetan, adibidez, euskal eleberriak bere lehen aldiarekin hautsi ondoren, eguneratzeko ahaleginean urratsak emanak zituenean eta, ematen jarraitzen zuenean, kritikaren alorrean egin zuen agerrerarik sinesgarritasunaren gaiak. Hona, lekukotasun bat:

Aurrerapenak [eleberriaz dihardu orokorrean] pertsonaien hizketa errealago bat ekarri zuen (...). Eskerrak gure prosista batzuk ulertu dutela (...). Hemen, problema, izugarria bihurtu zen derrepente. Euskal Herriak aurrerapen ekonomikoarekin batera erdalduntzea ezagutu zuen, eta horrek bilinguismoa, eta horrek neurri berean euskararen aldaketa bat. Euskaldunak erdaraz eta euskaraz hitzegiten du erdaraz josia, ez bakarrik 'erderismo'z josia. Hortaz, literatura unibertsalaren historian narradorearen ahotsa gero eta gehiago desagertzen bada eta pertsonaiena, aldiz, gero eta gehiago azaltzen bada, nola soluzionatu problema euskaraz idaztean, euskaldunak erdara-euskara batean hitzegiten badu, nola, euskaldunak erdaldunekin erdaraz hitzegiten baldin badute. Faulkner-ek, Marquez-ek edo Benet-ek sortutako lurralde mitiko bat sortzen badugu ez da problema, hizkuntza homogeen bat erabili dezakegu (...) baina idazten Euskal Herriko erreferentzia konkretoak azaltzen badira, ez da posible dena euskaraz jartzea —hori da '100 metro' ren kaso— (...).

Gure literaturan hizkera, bi moduz faltseatu egin da; lehenengo, normalean erabiltzen diren hitz erdaldunen trukean neologismo horribreak egiten (...); faltsezeko bigarren modua, nahiz eta euskaraz idatzi euskara jartzea da erdara den lekuan.³

Sinesgarritasunaren gaia oso gai konplexua da. Hizkuntzaren erabileraren alorrari dagokionez, fikziozko barrutia eraikitzeke erreferente erreala daukan leku bat hautatzen duenean idazleak, erreferente erreal horretako hizkera edo hizkeri leial zaion ala ez epaitzera ezin murriz daiteke sinesgarritasunaren auzia. Jesus M.ª Lasagabasterrek Mikel Zarateren *Haurgintza minetan* (1973) eleberriko polizien kilimetrak ulertezinaz ziharduela esan bezala:

El recurso, que es, en el fondo, inverosímil, sirve a una finalidad de la novela más alta que la mera reproducción verosímil de la realidad: expresar, mediante la dialogía discursiva, el enfrentamiento irreconciliable de actitudes e intereses entre dos grupos sociales, más allá o con independencia de una posible diversificación lingüística.⁴

Euskarazko lehen kontaketak ez dira argitaratzen hasten XIX. mendearen azken herenera arte, nahiz eta aurretik idatzitako kontaketa baten testigantza ezagutzen den

³ Hernandez Abaitua, Mikel, 1981, «Hizkuntza, hizkera eta erdera euskal narratiban», *Oh! Euzkadi* 12, orrialderik gabe.

⁴ Lasagabaster, Jesus M.^a, 1988, «La novela vasca al borde de la realidad», *II. Euskal Mundu-Biltzarra. Literatura eta bere intertestualitatea II*, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, Victoria-Gasteiz, 170. or.

2004. urteaz gero, Juan Perez de Lazarragak XVI. mendeko 60. urteetan idatzitako artzain-eleberriarena, hain juxtu.

XIX. mendearen azken herenean istorioak kontatu nahi zituzten idazleek nola egin zioten aurre errealtate linguistikoak erakutsitako erretratuari —dela euskal herritar guztien hizkuntza euskara ez izateari, dela herritar euskaldunak euskalki desberdinetan mintzatzeari, dela atzerritarren aldiren bateko bizileku Euskal Herria izateari...— bihurtuko da hurrengo lerroetan aztergai. Gehiago zehaztuz: beren istorioetan kontatutako gertaeren lekua Euskal Herriko edo atzerriko leku errealean batekin bat zetorrenean, leku errealean horretan entzuten ziren hizkuntzak zirela eta, edo zerabilten hizkuntza-aldaera zela eta, zein jokabide hartu zuten aztertuko da, baita jokabide hori eragin zezakeen motiboez galdetuko ere, honakoa atzemaitea jomuga: erabilera linguistikoak ilusio erreferentziala sorrarazi nahiari erantzuten dion —errealtatearen mimesia egin nahiari, alegia— ala idazlanak kontatzen duen istorioak eraikitzen duen barne-legeen eskakizunen aginduetara egoteari.

1. Jean Baptiste Daskonagerre: *Atheka-gaitzeko oihartzunak* (1870)

Jakina denez, Ganix kontrabandista ospetsua Daskonagerrengana, Baionako notarioarengana, joan zen bere azken ondasunen hipoteka egitera. Ganixen ondasunen egoera tamalgarriaz gupidatu Daskonagerre eta, harentzat diru-iturriren bat bilatzeko asmoarekin, eleberri bat idaztea deliberatu zuen. Eleberri horretan kontatutako istorioak Ganixen bizitza izango zuen ardatz, bereziki honek mugalari lanetan behin batean egindakoa: Carlos Maria Isidoro Espainiako erregegaiaren emazte Beirako printzesa mugaren alde batetik bestera pasatzen lagundu zueneko.

Lehen idazketa bat taxutu frantsesez eta, zenbait aholkulariren esku utzi zuen lehen zirriborro hori. Eragiketa honen ondotik itxuratutako testua Parisen argitaratu zuen 1867an *Les échos du Pas de Roland* izenburupean. Itzultzaile-talde batek euskaratu ostean, 1870ean kaleratu zuen *Atheka-gaitzeko oihartzunak* izenburupean.

Gauzak honela, baldintza aski berezitan mamitutakoa da euskaraz argitaratutako lehen eleberria. Batetik, egileak berak aitortzen duenez, ongile izateak bultzatzen du idaztera; bestetik, gaia emana datorkio; izan ere, Daskonagerre notarioa bere bulegoan Ganixi agindutakoa betetzera mugatzen da: “Etzare nahi mintzatu, Ganix; bada ni mintzatuko naiz zuretzat”.⁵ Azkenik, jatorrizko testua bera frantsesezkoa da eta elkarlanean burututakoa, gainera. Talde-lan horretan Daskonagerrearen ekarria luma nagusi izatera mugatzen da eta euskarazko itzulpenari dagokionez, itzulpena edo moldaketa ontzat eman zuena izatera.

Beraz, oso baldintza berezitan jaiotako eleberria da. Aholkulariak izan zituen idazketa-prozesu baten ondotik, itzultzaile-talde batek frantsesetik euskaratutakoa da, nahiz eta ibilbide osoa Daskonagerrearen esanetara eta gogara burututakoa izan.

Lehen idazketaren egile eta ondorengo prozesu osoaren zaintzaile izan zen Daskonagerrek ezin utz zitzakeen oharkabean eleberriko zenbait pasarte jatorrizko hizkuntzan, euskaratu gabe. Badira bi pasarte eta lokuzioren bat edo beste frantsesez gordetzen direnak euskaratutako testuan.

⁵ Dasconaguerre, Jean Baptiste, 1990, *Atheka-gaitzeko oihartzunak*, Klasikoak Saila, Elkar, Donostia, 118. or. Ander Lakarrak prestatutako edizioa.

“Athea gaitza” eta bere inguruak ditu gertaera-leku Daskonagerrek kontatutako istorioak:

Athea-gaitzak badu bere mendetako omen ederra, guziek dakitena. Hosiñen gainerat makurtua den arroka horren erditik, Errolanek ideki zuen beretzat bide bat; haren itzal handia, gora hegaldatua, dabilla orai ere gure mendien gainian. Baiñan Athea-gaitzak baditu bere orhoitzapen berriak; hoiñen orhoitarazteko hartu dut hemen xedia (41. or.).

Honela bada, *Athea-gaitzeko oihartzunak* eleberriak osatzen duen fikziozko mundutik at izate erreala duen lekua hautatzen du istorioa kokatzeko. Leku erreala horretako bizilagunek hizkuntzaren bat darabilte beren komunikazio-beharretarako, baita inguru horietara etorri den Beirako printzesak ere. Daskonagerren aginduz eta honen gainbegirapean egindako itzulpenean jatorrizko testuan frantsesez mintzatzen ziren pertsonaiak euskaraz mintzatzen jarri zituzten, baina pasarteren baterako frantsesa gordeaz.

Frantsesez gordetzen den lehen pasarte honako testuinguru honetan txertatzen da:

Eta pastoralerat edo pillota partidarat bildua den jendia, solasian, jostetan, alde batetik bertze titxua titxuari, irriz eta bat bertzeari oihuz aditzen dire eskaraz.

Betbethan, haro horren erdian, harrabots illun bat aditzen da, panderu urratu batek jotzian duena iduri. Makaiako herriko-mutilla da, zerbeiten erantzuterat ethorria, bere boz eihar-marrhantarekin.

Ordu berian, oihu guziak ixiltzen dire, joko guziak gelditzen. Aditzagun zer othe dioen:

“Més habitants dé mon pays,

Par l’ordonnancement dé messiu lé Maire, lé poublic il est erréprévenu que lé fâme, grand dame de don Carlos Quinto, il est caché dans quelque coin ici, dans lé village dé Macaye. Il est errésousentendu qué si l’attrape il est erréussie, grand errécompense il sera donnée à son rattrapement”

— Tiens! on parle donc français ici —dio soldaru batek (64. or.).

Jaso den aipamenak, gutxienez, bi egoera uzten ditu agerian; bata, giro euskaldun batean herriko pregoilariaren pregoia frantsesez egiten dela; bestea, Ganix eta Beirako printzesa atxilotzeko Makaiara joandako soldadu baten hizkuntza frantsesa izanik, harriturik azaltzen dela Makaiako norbaiti frantsesa entzun diolako.

Beraz, barruti ofizialean izan ezik —dela herriko mutilaren pregoia, dela Makaiara zeregin ofizial zehatz batekin joan den soldaduen esana— Makaian hitz egiten den hizkuntza euskara da.

Lehen itxura batean, badirudi Daskonagerrek sinesgarritasuna gorde nahi duela; alegia, gertaera-leku errealeko hizkuntza-erabilera islatu nahi duela fikziozko sortu duen gertaera-lekuan. Alabaina, “erakuskari” horretan eta ezer gutxi gehiagotan gelditzen da soldadu-jendearen ahotsean gordetako frantsesa. Ezer gutxi gehiago hori honako lokuzio honetara mugatzen da: soldaduen mintzairako “*en avant, marche!*” (75. or.) edo “*En avant, pas accéléré, arrrche!*” (84. or.). Gainontzean, soldaduen arteko harreman-mintzaira euskara da. Euskaraz hitz egiten die Kaporal Hitzederrek aurrean dauzkan soldaduei, baita hauek ere kaporalari. Euskaraz hitz egiten du, halaber, Burrunba kapitainak, Jeneralak Makaiara bidali duen soldadu-konpainiaren buru egiten duenak: honen gogotak, kasu, euskaraz jasotzen ditu testuak.

Haatik, Burrumba kapitainaren ahotsean bada kontrasterik; izan ere, honen go-goeten berri euskaraz eman ostean, kontalariak hautsi egiten du eraikitzen hasi den araua, kapitainak idazten duen pasartea transkribatzera igarotzen denean:

Aintzindaria berriz jartzen da; su eta khar burua berotua eskribatzen du kordokarik gabe bere soldaruentzat erantzute hau:

“Soldats!

Le ciel s'est montré un instant jaloux du succès réservé à nos armes.

Un orage épouvantable nous a fatalement condamnés à l'inaction cette nuit; mais il a aussi empêché nos ennemis d'exécuter leurs desseins perfides.

La princesse de Beira est chez Ganich.

Dans quelques heures, l'un et l'autre seront en notre pouvoir.

Soldats, vous ne faillirez pas à votre devoir; songez que du haut de ces Pyrénées quarante siècles vous contemplant” (83. or.).

Beraz, pertsonaia berari, unean uneko zereginaren arabera, hizkuntza aldatzen dio kontalariak: soldaduen aurrean egingo duen proklama idazteko frantsesa; bere pentsamenduen berri emateko euskara.

Azken batez, Daskonagerre ez da gehiegi arduratu kanpo-errealitate linguistikoa islatzeaz. Hala, esaterako, inolako arazorik gabe jarri du euskaraz hitz egiten Salburgeko hiritik Espainiarantz abiatzen den Beirako printzesa portugaldarra edo printzesa atxilotzeko agindua duen Burrumba kapitaina, kanpo-errealitate linguistiko horrekiko sinesgarritasuna gorde nahian ibili gabe. Nahiz pertsonaia nagusia den Ganich kontrabandista, nahiz honek mugako pasabideetan zehar gidatu behar duen printzesa atzerritarra, nahiz hauek atxilotzeko agindua duen kapitaina, euskaraz mintzo dira.

Gauzak honela, ez dirudi kanpo-errealitate linguistikoa zehatz-mehatz islatzeko premiarik sentitu duenik Daskonagerrek. Alabaina, une jakin batzuetan frantsesa gordetzea erabaki du, euskaratu gabe utziaz. Une jakin horietako berbaldia gainontzeko berbalditik bereizten duen ezaugarriak, honako kontraste honi erantzuten dio: barruti ofizialeko jarduna / barruti ofizialekoa ez den jarduna. Barruti ofizialeko jardun hori, gainera, idatzia da; izan ere, testuetako bat Makaiako pregoilariak aldarrikatutako pregoia da; bestea, soldadu-konpainiaren buru den kapitainaren proklama. Barruti ofizialekoa ez denak, ordea, ez du euskarri idatzirik: kontalariaren eta pertsonaien esanek osatzen dute.

Hitz batean, Daskonagerren eleberriak heterogenotasun linguistikoa aurkezten du. Kontatzen duen istorioaren gertaera-lekuan dabiltzanak, zeinahi dela ere beren jatorria, euskara dute adierazpide, baina pregoi eta proklametarako hizkuntza frantsesa da. Gisa horretan atzeman du Daskonagerrek Makaiako erabilera linguistikoa. Eginkizunaren arabera egindako aukera linguistikoa da: Burrumba kapitainaren barne-gogoeten adierazpen-hizkuntza euskara izanagatik, proklama egiteko frantsesa du adierazpide. Daskonagerrek irudikatutako Makaiian, zeinahi zelarik ere Makaiarealalak eskainitako erretratu linguistikoa, erabilera ofizial / ez ofizialak erabakitzen du hizkuntza batez ala besteaz baliatzea.

Honako jokabidearekin, Daskonagerrek ez du bilatu errealitatearen mimesia egitea, errealitate-efektu bat sorraraztea, motibazio errealista bati erantzutea. Horrelako asmo batek frantsesaren erabilera zabalagoa eskatuko ziokeen berez erabili duena baino. Testuak erakusten duen heterogenotasun linguistikoak, azken finean, kon-

notazio-mailan funtzionatzen du: Ganixek, legeak urratzen dituen kontrabandistak, legeen gain eraikitzen den mundu ofiziala garaituko du; izan ere, mundu ofizial horrek pregoi eta proklama bidez iragarritakoa, galtzaile aterako da. Makaiako pregoilariaren pregoiak saria agintzen zuen Beirako printzesa atxilotzen zuenarentzat; Burrumba kapitainaren proklamak zenbait orduren buruan Ganix eta printzesa atxilotzea espero zuen. Beirako printzesak Ganixen laguntzarekin muga igarotzea lortzen duenez, mundu ofizial horrekin daukaten lehian garaile aterako dira. Frantsez adierazitako mundu ofiziala garaituko dute euskara adierazpide duten Ganixek eta Beirako printzesak.

2. Jean Baptiste Elizanburu: *Piarres Adame* (1888)

Piarres Adame kontaktetan, Piarres Adame pertsonaia ziztorlaria hautatzen du Elizanburuk Pello mutikoaren bidaia lagun bihurtzeko Oletako jaietarako joan-etorrian. Herria atzean utzi eta gero, bi saratarrok elkartzen direnean, honako gomita luzatzen dio Piarres Adamek Pello mutikoari:

Ongi duk; ni ere Oletara nohak; nahi baduk, eginen diaguk bidaia elgarrekin, eta nola iduri baituk, nahiz behar bada zerbait badakikan, badukala oraino gauza hainiz ikasteko, bidean guazilarik erranen daroskiat nere haur denborako eta geroztikako zenbait istorio; nahi duk?⁶

Pellok gomita onartzean, Piarres Adamek hel diezaioke bere lantegiari, istorioak kontatzeari. Adamek kontatzen dion hirugarren istorioa honakoa da: “1555an, Erremundegibehere Sarako hauzapezak egin zuen abilezia”.

Istorio honek kontatzen duenez, aldi horretan bazuten liskarrik saratarrek eta zugarramurdiarrek elkarrengandik banatzen zituen mugarriko gorabeherak zirela eta:

Sarako artalde bat mugarriz alde hartara alatzen zenean, Zugarramurdiko artzainek, zeinen nagusiak komentuko fraideak baitziren, frantses artalde hori, inguruan harturik, erematen ziteian, aitzinean, fraiden komentura. Orduan, fraiden eskuetaraz geroztik, adio artaldea Saratarrentzat.

Sarako artzainek ere, nola erne baitzauden, pentsatzen dukan bezala, artalde bat mugaz alde huntara alatzen, edo xoilki mugarat hurbiltzen, hek ere inguratzen ziteian berehala artalde hori eta ekartzen Sarako plazara. Gero han, lehenago hamar ardi edo zikiro galdu zituenak, atzematzen zitian hogoi, eta gehiago ere ba, ahal bazuen (45. or.).

Liskarraren nolakotasuna modu orokorrean azaldu ondoren, behin batean gertaturikoaren berri ematen du Piarres Adame kontalariak: Erremundegibeherek, Sarako auzapezak, Zugarramurdiko fraileak baino abilagoa zela erakutsi zueneko, hain zuzen ere.

Erremundegibeherek, Sarako auzapezak, hainbat artalde zituen. Artalde horietako baten zaintzaile den Piarresek, Hartxuriako artzainak, aditzera ematen dioenez, “Zugarramurdiko fraidek ereman edo ereman-arazi dituzte beren komentura gure berrehun ardiak, beren ahariekin, mugarriez hunatago alan ziren lekutik. Ohartu naizen bezein laster, guan naiz Zugarramurdira, eta han ikusi ditut gure ardiak preso dau-

⁶ Elissamburu, J. B., 1982, *Piarres Adame*, Elkar, Donostia, 10. or.

dela komentuko korrale handi batean!” (46. or.). Gertaeraz jabetuaz bat, ardi horiek berreskuratzeko trikimailua asmatuko du Sarako auzapezak.

Sara eta Zugarramurdiren arteko mugarri politiko-administratiboaren izaera banatzailea izan arren, nahiz arazoa sortzen duen osagaia, nahiz Sarako auzapezari bururatutako trikimailua garatzeko bitartekoa, izaera banatzailea duen beste mugarriren batek ere egingo du agerrera ardi horiek berreskuratzeko abian jarritako abilezia-erakustaldian: mugarri linguistikoak, hain juxtu. Mugarri linguistiko hau ez dator bat mugarri politiko-administratiboarekin, Sara eta Zugarramurdi bereizten dituenarekin, alegia.

Sarako alkateak asmatutako trikimailuak gutunak idaztea eskatzen du; bata, Zugarramurdiko alkateari idatziko dio, bestea, Zugarramurdiko fraileei. Zugarramurdiko alkateari euskaraz zuzenduko zaio, baina Zugarramurdiko fraileei zuzentzerakoan, honela diotsa bere laguntzaileari:

Lahetxipi, fraidek ez zakitek frantsesa; nik ere ez hainitz; are gutiago zakitek eskuara...; ni berriz, ez nauk arras trebe españolean...; iskribatzen baniote latinez?... Zer iruditzen zaik? (48. or.).

Erremundegibeherek esana idazten du Lahetxipik. Idatzia latinez doa eta, jarraian, “Zeinak erran nahi baitu euskaraz:” (48. or.) erantsi ostean, itzulpena gehitzen dio. Berdin jokutzen du gutun-azalean; izan ere, hartzaileari buruzko xehetasunak latinez eman ondoren, “Erran nahi baita:” (49. or.) gaineratu eta, euskaratu egiten du.

Piarres Adameko Piarres Adame saratarrak bere istorioen entzule bihurtzen duen Pello saratarriari gisa honetan aurkezten dio bere burua: “Sarako herrian, ez dela bat nik baino irri gehiago egiten duenik” (11. or.). Pertsonaia ziztorlaria da Piarres Adame. Honentzat Sara eta Zugarramurdiren arteko mugarrian gertaturikoa pasadizo irrigarri bat kontatzeko eta bere herikideak aldamenean dauzkaten zugarramurdiarrak baino abilagoak direla azaltzeko baliabidea besterik ez da.

Testuinguru honetan latinaren erabilera alderdi barre eragilea eta burlazkoa indartzeko elementu da. Haatik, ez da horretan agortzen bere indar iradokitzailea.

Jakintsuagoak eta abilagoak direla saratarrak frogatzen du. Lahetxipik Sarako auzapezari ea latina ere badakien galdetzean erantzuten dioenez, jakintsuagoak dira:

Nik, bazakiat zer nahi, behar denean! (48. or.).

Abilagoak ere badira, Sarako auzapezarena baita garaipena. Hala, saratarrei ematen die zugarramurdiarren kontura barre egiteko aukera. Latinaren erabilerak, ordea, mugarri linguistikoa jartzen du zugarramurdiarren artean eta mugarri hori ezabatzen saratar eta gainontzeko zugarramurdiarren artean.

Lur-mugarriaren bi aldeetara hizkuntza bera hitz egiten da: euskaraz idazten dio eskutitza Sarako alkateak Zugarramurdikoari, baina, dirudienez, Zugarramurdin bada komunitate bat euskaraz ez dakiena, fraileena, eta horregatik latinez idazten die. Era honetan, fraileen komunitatea gainontzeko zugarramurdiarretatik banatu eta, mugarri berri bat ezartzen du zugarramurdiarren artean: herritarrak / fraileen komunitatea.

Saratarrak eta zugarramurdiarrek komunitate politiko-administratibo desberdinak osatu arren, hizkuntza bera darabilte; saratar eta zugarramurdiarrak hizkuntzak bereizten ditu Zugarramurdiko fraileen komunitatetik. Elizanburu saratar gorriak Sarako alkatea aurkezten badu ere garaile Zugarramurdikoaren aurrean, Zugarramurdiko fraileen komunitateari ordainarazten dio adarjotzearen prezioa.

Sarako alkateak bitartekari huts bihurtzen du Zugarramurdikoa: Zugarramurdiko fraileen komunitateari helarazi nahi dion mezuaren mandatari soil da Zugarramurdiko alkatea. Fraileak dira mandatariak iragartzen duena gerta ez dadin, bi herrien arteko mugarria igaro duten ardiez gain, beste ehun ematen dizkietenak Sarako alkateari. Nahiz eta Zugarramurdiko alkatea izan Sarakoak jarritako trikimailuan erortzen dena, fraileak dira trikimailua nozitzen dutenak. Honela, Elizanburu saratarrak adarra jo izanagatik zugarramurdiarrei, Elizanburu gorriak Zugarramurdiko fraileei egotzi zien ordainketa.

Sara eta Zugarramurdi artean bada mugarri politiko-administratiboa eta berau abilezia erakusteko bitarteko moduan erabiltzen da. Bada, halaber, mugarri linguistiko bat aurrekoarekin bat ez datorrena. Elizanburuk mugarri politiko-administratiboaren alde batera kokatzen du pertsonaiarik abilena, baina mugarri linguistikoaren beste aldean dagoenari ordainarazten dio pertsonaia abilak lortutako garaipena. Bestela esanda, euskaldunak elkarrengandik bereizten dituen mugarri politiko-administratiboa dago. Mugarri horren bi aldeetara bizi direnak lehiaren gain eraikitako harremanak dituzte. Lehia horretan 1555eko pasadizo batean Sarako auzapeza ateraz ena garaile. Garaipena, euskaraz ez zekien Zugarramurdiko komunitateak ordaindu zuen: fraileen komunitateak.

Honela bada, bi komunitate politiko-administratiboren arteko lehiari, latinaren erabilerak dakarren hizkuntza-komunitateen arteko bereizkuntza gehitzen zaio. Komunitate politiko-administratibo garaileak lehiakide duen komunitate politiko-administratiboko hizkuntza-komunitate jakinari ordainarazten dio garaipena, euskaraz ez dakienari, hain juxtu.

Azken batez, latinaren erabilerak testurazten duen heterogenotasun linguistikoa ez da soilik beste osagai barre eragile batzuei erantzen zaien osagai barre eragilea, bada, baita ere, eta bereziki, banaketa-osagaia.

Elizanburuk Sarako auzapezaren ahotsera daramanean, “fraidek ez zakitek frantsesa; nik ere ez hainitz; are gutiago zakitek eskuara...; ni berriz, ez nauk arras trebe españolean...; iskribatzen baniote latinez?” eta latinez gutuna idazten duenean, ez du lortzen bakarrik errealitate linguistiko bat islatzea, errealitate linguistiko baten ilusioa sorraraztea, errealitate linguistiko baten mimesia egitea. Baliabide honen erabilerak mimesiaz harantz beste eginkizunik bereganatzen du konnotazio-mailan: kontatutako istorioan euskaraz ez dakien hizkuntza-komunitateari ordainarazten zaio muga administratibo bateko gorabeherek eragindako trikimailutik ateratako irabazia.

3. Resurreccion Maria Azkue: *Lenengo irakurgaia. Bein da betiko* (1893)

Azkuek lehenengo irakurgaitzat aurkeztu zuen *Bein da betikorako* Lekeition entzuna zuen legenda batera jo zuen. Lehenengo irakurgai izatearen ohorea eman zion bere kontaktari, hots, euskarazko lehen eleberria izatearena; izan ere, “irakurgai”, “irakurgei” hitzak erabili zituzten eleberria izendatzeko.⁷ Gerora, “lenengo irakurgai” horren laburtasunarengatik, egokiagotzat jo zuen Txomin Agirrerren *Auñemendiko*

⁷ «Irakurgei / irakurgai» deitu zituzten beren idazlan narratibo luzeak Txomin Agirrek edo Jose Manuel Etxeitak, egun *eleberri* deitzen diren idazlanak, hain zuzen ere.

Loreari (1898) egostea lehen irakurgaia izatearen ospea. Honela zioen *Euskalzale* aldizkariaren orrialdeetan:

Auxe da euskeraz egin dan lenengo irakurgaia. Au baiño aurrerago iaio direnak, batzuk erdiz erdizean baiño eztira agertu (*Batxi guzur, Peru Matraka ta Pedranton* da besteren bat); beste batzuk irakurgaia baiño irakurgaitxuaren izena egokiagoa edo aiutuagoa dabe.⁸

Ez da hau genero mugagabe bezala definitu den eleberria mugatzeari heltzeko leku, ezta unea ere. Bakar-bakarrik erantsi, eleberria gainontzeko genero narratiboetatik bereizteko egin diren ahaleginetan luzeraren irizpidera jo dela, nahiz eta gisa honetako kanpo-ezaugarri batean oinarritzea ez izan gogobetekoa.

Agerikoa denez, luzeraren irizpidea hartu zuen gogoan Azkuek “lenengo irakurgaia” plazaratu izanaren ondrea bere buruari kendu eta besteri emateko. Zinez, *Bein da betiko* oso laburra da. Liburuxkaren neurrietan dabil Azkuek 1893an argitaratutako testua: 102 orrialdeetara biltzen du istorioa eta bukaeran, eranskin gisa, erabilera urriko hitzak azaltzeaz gain, erraten zuzenketa ematen du. Baina, berez, istorioa kontatzeko 51 orrialde aski izan zituen. Izan ere, bi bider kontatu zuen istorio bera hizkuntza-aldaera desberdina erabiliz batean eta bestean. Bere hitzetan,

Eskerreko erreskadaan Bizkai guztiko izkera edo berbeta bat egiña oitu daugu; eskumakoan ‘Lekeitiokoa.’⁹

Ez du argitzen jokabide honen zergatia. Bistakoa da bi hizkuntza-aldaeratan istorio bera idazteak ez diola erantzuten istorioaren eskakizunei: ez du inolako eraginik istorioaren barne-egituran.

Arrazoi desberdinek bultzatzen zezaketen horrelako aukera bat egitera, dela Lekeition entzundakoa zenez, horko aldaera linguistikoaren oihartzuna gorde nahi izana, dela Azkue hizkuntza-aztertzaileari interesgarria iruditzea horrelako saio bat, dela liburuxka bat argitaratzeko ere, luzeraz eskas antzean ibiltzea bestela... Azken arrazoi hau ez da hutsala: liburuxka plazaratu eta sei urtera, zabalkunde handirik ez duela izan argudiatuz, berriro ematen du *Euskalzale* aldizkariaren orrialdeez baliatuz, baina, orain, atalka-atalka egindako argitalpen honetan, “Bizkai guztiko izkera” bezala jo zuena darabil soil-soilik, Lekeitioko aldaerari leku egitea baztertuz. Zergatik ezabatuko ote du bi aldaeretako bat aldizkari bateko ale desberdinetako atal bihurtzen deanean argitalpena? Ez ote, liburu moduan egindako edizioan eta aldizkari ale desberdinetan egindakoan, tamaina ez delako berdina atzematen?

Lekeition entzundako istorioa izateagatik bertako hizkuntza-aldaerari eutsi nahi izanak ez du justifikazio handirik, ahoz kontatu ziotena ez baitzuen eraman idatzira bere horretan, ez 1893an *Bein da betiko* izenburuean argitaratu zuenean, ezta *Euskalerrriaren Yakintzan* bildu zuenean ere: bilketa-lan honetan adierazten duenez, ahoz kontatu ziotena laburtxoagoa izan zen.¹⁰ Beraz, entzun zuena, entzun bezala jasotzea

⁸ *Euskalzale* II, 1898, 12. or.

⁹ Azkueko, Resurreccion Maria, 1893, *Bein da betiko*, Imprenta de la Casa Misericordia, Bilbao, 102. or.

¹⁰ «Gazte gaztetxo nintzala, Lekeition bertan, Jose Francisco Maruriren ezpanetatik eldu zan nere belarrietara, laburtxoago». Azkue, Resurreccion Maria, 1966, *Euskalerrriaren Yakintza (Literatura popular del País Vasco)*, II, Espasa Calpe, Madrid, bigarren argitalpena, 87. or.

izan ez bazuen jomuga, ezerk ez zion eskatzen esatariaren hizkuntza-aldaerari leial izatea: istorioa birmoldatu bazuen, istorioaren transmisiorako erabilitako hizkuntza-aldaerari estu lotu beharrik ez zeukan. Liburuxkan, gainera, inon ez du esaten Lekeition entzundakoa denik. Horrenbestez, ezin izan daiteke entzun bezala testuratzak eragindako ilusio erreferentziala sorrarazi nahia Lekeitioko hizkuntza-aldaerari atxikitzea gomendatzen diona, aldamenean “Bizkai guztiko izkera” erabiltzera zihoanean. Beste ilusio erreferentzial bat sorrarazi nahia da, seguru aski, Lekeitioko hizkuntza-aldaerari ere toki egitera daramana: *Bein da betikon* kontatzen den istorioaren gertaeralekua; Lekeition kokatu izana kontatzen dituen jazoerak, hain zuzen ere.

Azkueren zeinahi motibok eragina izan arren —liburuxkaren tamaina handitu, egileak barne-barnean zeraman hizkuntzalariaren nahiei irtenbidea eman, jaioterriari ohore egin...—, istorioa birritan kontatzeak, hizkuntza-aldaera aldagai bakarra dela, ez du irakurketa errazten; izan ere, kontaketa bera bi hizkuntza-aldaeretan edukitzeak traba besterik ez dio egiten irakurketaren jarraikotasunari. Dena dela, irakurketa erraztearen kaltetan doan hautu hau hobesteko Azkuek izan zezakeen baldintzarik erabakigarriena sinesgarritasuna gordetzea izan zitekeen. Bi hizkuntza-aldaera horietako bat Lekeitiokoa izateak errealitate linguistikoaren mimesia egin nahi izanari erantzun diezaioko: kontatutako gertaerak herri horretan garatzen direnez, ilusio erreferentziala sorrarazteko asmoarekin “erantsiko” zukeen horko aldaera jarraituz osatutako bertsioa.

Azkuek kontaketa honetara eramandako beste hizkuntza-erabilera batek ere indartzen du arestian esandakoa. Bada beste hizkuntza-erabilera bat xede berdinak gomendatua izan daitekeena: errealitate linguistikoaren itxura eman testuratutako hizkerari.

Bein da betikoko pertsonaietako bat Fernandez mandazain errioxarra da. Fernandez mandazainaren hizkerak kontrastatu egiten du gainontzeko pertsonaien hizkerarekin. Kontrastea baliatutako euskararen kalitatearen gain eraikitzen da: zeharo eskasa da mandazainarena; ez horrela gainontzeko pertsonaiek darabiltena. Hainbesteraingo kontrastatzen du mandazainaren euskara eskasak gainerako pertsonaien euskara-mailarekin, euskararen ezagutzaile eta zaintzaile aparta zen Azkuek oin-ohar bat txertatzeko premia sentitu zuela. Hala zioen oin-oharrean:

Irakurgai onetan euskarazko esakeraak ikasi gura dauzanek ‘ezpeiz aintzat artu mandazainan esakeraak (24. or.).

Maileguz zipriztinduriko hizkera ez ezik, non-nahi akats gramatikalak erakusten dituen da mandazainarena; hitz batean, euskara kaxkarra.

Errealitatearen itxura islatzeak soil-soilik eraman zezakeen Azkue hain euskara traketsa errioxar mandazainaren ahotan jartzera. Azken batez, errealitate linguistikoan atzemandakoa —bada errioxar mandazainik euskara zeharo arrotza ez duenik, baina jatorriz euskaldunak direnen ezaguera-mailatik urrun gelditzen denik— mimetizatu nahi izan du.

Hizkuntza jatorra, eredugarria izango dena erabiltzeaz arduratzen den Azkuek, gainontzeko euskaldunen ahotsean ere euskara zuzena, egokia eta aberatsa entzun nahi duen Azkuek, *Bein da betikoko* kontalariak eta pertsonaiek baliatutako laurhundik gora hitz, erabilera urrikotzat jotzen dituelako, kontaketaaren amaieran hartzaileari argitzeko lana hartu duen Azkuek, istorioaren kontaketarako behar zuen hiz-

kuntzan berebiziko arreta jarri du. Azkuek euskara menderatzen duela erakustearekin batera irakurle izan daitezkeen euskara-maila hobetu nahi du.

Hizkuntzaren erabilera onaren zaintzaile eta defendatzaile nekaezina izan zen Azkuek ez dio muzin egin euskara mordoiloa pertsonaia baten ahotsera eramateari. Errealitatearen itxura islatzearen eskakizunari eta horri bakarrik egotzi beharko zaio Azkuek errioxar mandazainaren hizkerarekin azaldutako jarrera.

4. Txomin Agirre: *Auñemendiko Lorea* (1898)

Txomin Agirreren eleberrigintzan ere, bada hizkuntza eta aldaera desberdinen erabilerarik.

Nola *Auñemendiko Lorean*, hala *Kresalan* (1906) eta *Garoan* (1912), gehienetan latinaz baliatzen da otoitzak testuratzean. Latinez eman eta, segidan, itzuliz edo mol-datuz euskaraz jartzen ditu. Errealitatearen itxura eman nahiak eragindako jokabidea izan daiteke. Latinez ipini dituen esaldiak euskaratzeko zioa, berriz, bere idazlanak euskaldunentzat idatzi izanean bilatu behar da.

Kresalan eta *Garoan* latinarekin batera gaztelerari ere tartetxoren bat egiten dion arren, ez da beste horrenbeste gertatzen *Auñemendiko Lorean*, nahiz eta gaztelerari ez, baina “frankotarren hizkuntzari” leku egiteko aukera paregabea eskaintzen zion. Izan ere, Riktrudis, *Auñemendiko Lorea*, orduko euskal agintaririk ospetsuena zen Arnoldoren alaba bakarra, *Auñemendiko Loreako* pertsonaia nagusia, Adalbaldo frankotarren dukearekin ezkontzen da.

Bada mugarri politikorik frankotar eta auñemenditarren artean *Auñemendiko Lorean*. Gertaerak kokatzen diren garaian, Riktrudisen ama den Andre Luziak dioenez, “Eun urte oneetan guda bat amaitu orduko beste bat asi oi daroagu, or beeko prankotarrakaz, gu menderatu eta euren legeen azpian ipiñi gura gaituelako”,¹¹ baina, mugarri linguistikoa ezabatu egiten du Txomin Agirrek sortutako kontalariak: Adalbaldo frankotar dukeak euskaraz hitz egiten du; Riktrudisek, frankotarren herrian, Ostrabenton, bizi zelarik, “Erbeste” izenaz bataiatu zuen bere etxean, Euskal Herri txiki bat eraiki zuen: euskaraz hitz egiten zen beti bertan.

Auñemendiko euskal agintari nagusiaren alaba bakarra den Riktrudis Adalbaldo frankotar dukearekin ezkontzekotan delarik, eta, ezkondu ostean, modu batean ala bestean, ekintza hori hizkuntza-arazo baten sorburu ere izan daitekeela iradokitzen da. Ezkontzera doala, honako hitz hauek jartzen ditu kontalariak Riktrudisen ahotan:

Naroiari tokira naroiara patuak edo Iaungoikoak, euskalduna eroango nau, euskaldun biziko naz toki guztietan. Neugaz ioango dira erririk-erri Euskal-Erria, bere izkerea eta bere ekanduak; euskerea erakutsiko dot non-nai, neure erritarren lege zarra adierazoko dot, al dodan giñoan (123. or.).

Adalbaldo dukearekin ezkontzen denean Ostrabento izango du bizileku. Hemen,

Riktrudisek, bere atsekabeak errezago eroateagaitik, eta biotzak alan eskatuten eutsalako, Euskal-Erri txiki bat egin eban Ostrabenton. “Erbeste” ipiñi eutsan

¹¹ Agirre, Txomin, 1998, *Auñemendiko Lorea*, Klasikoak Saila, Ostoa, Donostia, 7-8. orr. Ana Toledok prestatutako edizioa.

etxeari izena, zerren, lurra gizonentzat erbestea dan legez, erbestea zan Riktrudisentzat prankotarren erria. Baiña guztiz ondo eta euskaldun bizi zan. Euskeraz itz egiten zan beti Erbesten, euskeraz arren, euskeraz erestu, Euskal-Erriko ipuiñak esan, euskaldunen ekanduakaz bizi, euskaldunen gisara iantzi... (146. or.).

Agirrerentzat euskara balore bat da, nahiz eta zerua irabazteko aski ez izan:

Baiña ez daigun aztu euskaldunak garala esanda beste barik ez garala zeruetan sartuko (174. or.).

“Beste barik” ez, kristau fededuna izan behar delako. Edozein modutan, Agirrerentzat, betiere, Riktrudis bezalako pertsonaia eredugarriak —eredugarri izateko nahitaezko baldintza da kristau fededuna izatea— euskara gorde behar du.

Errealitatearen itxura emateak, seguru aski, Ostrabenton frankotarren hizkuntzaz baliatzea eskatuko zukeen. Haatik, errealitatearen itxura ematearen gainetik zegoen istorio honen kontaketaarekin igorri nahi zen mezuetariko bat: Riktrudisek ez zituen traizionatu añaemenditarrak, euskaldunak, frankotar dukearekin ezkondu zenean. Istorioaren barne-koherentzia gordetzeak galdegiten zuen Riktrudisek, Ostrabenton bizi zelarik ere, hizkuntzaz ez aldatzea eta, badaezpada, argi eta garbi gera dadin, zeharo agerian gera dadin, kontalaria esatera heltzen da.

Kresalan gazteleraz ari zirenen elkarrizketa euskaraz jarri duela dio, euskaldunentzat idazten duela argumentatuz. Argumentu bera erabiliz, itzul zezakeen “frankotarren hizkuntza” *Añaemendiko Lorean*, baina ez du horrelako premiarik izan Adalbaldo frankotar dukeak eta Ostrabentoko “Erbesten” bizi direnak euskaraz hitz egiten dutelako. Barne-koherentziaren eskakizuna, helarazi nahi den mezuaren eskakizuna, gainezarri egiten zaio erreferentearen eskakizunari hizkuntzaren erabileran egindako hautuan.

Nahiz eta ilusio erreferentzial handiegirik ez eragin, barne-koherentziak “Erbeste”n euskaraz hitz egitea eskatzen du. Barne-koherentziak agindutako sinesgarritasunari erantzuten dio; izan ere, bestela, Riktrudisekin irudikatu nahi zuen erueda —euskarari, euskal ohiturei eta kristau fedeari erakutsitako atxikimendua euskarri duen erueda— birrinduta geldituko zitzaiokeen: herrikideekin etsaigoan bizi den herriko herritarrarekin ezkontzeari, herrikideen hizkuntza ere baztertzea gehituko zitzaiokeen.

Agirrek euskararen erabilera, oro har, eta batik bat euskara zuzenaren erabilera balore-sistema bati lotzen dio. Horregatik ez du inolako eragozpenik izan *Añaemendiko Lorean* Riktrudisek Ostrabenton Euskal Herri txiki bat eraiki zezan eta han euskaraz mintza zedin, nahiz eta errealitatearen ilusio handiegirik erretzeko ahalmenik ez izan.

5. Ondorioak

XIX. mendeko narratiban bada ilusio erreferentziala sorrarazi nahiak eragindako hizkuntza-erabilerarik. Esaterako, Resurreccion Maria Azkuek *Bein da betikon* “Bizkai guztiko izkera”n eta Lekeitioko hizkeran istorio bera kontatzen duenean, seguru aski, errealitate linguistiko bat mimetizatzea bilatzen du: nola kontatutako istorioaren garapen-lekua errealitate geografikoan toki ezaguna den, erreferentea islatzeak eraman zezakeen Lekeitioko hizkeran emandako aldaera txertatzera. Arrazoi

berdinari, ilusio erreferentziala sorrarazi nahiari, erantzun diezaioke, halaber, Fernandez errioxar mandazainaren ahotsari darion euskarak: gainontzeko pertsonaien hizkeraren erregistrotik berezirik, euskara traketsa darabilen nola-halako euskaldun berria ispilatzen du. Badirudi Azkuerentzat sinesgarritasunaren ikuspegi zaharrak indarrean dirauela eta horregatik, bere kontaketako gertaera-lekua, leku erreal batekin bat zertorenez, leku erreal honetako paisaia linguistikoaren erretratutik ez duela urrundu nahi izan.

Haatik, XIX. mendeko narratiban gertaera-leku errealak fikziozko eraikuntzara eramaten direnean, ez da beti bilatzen leku errealeko hizkera mimetizatzea. Errealitate geografikoan izatea zuten lekuez baliatu dira, Azkue bezala, Daskonagerre, Elizanburu eta Agirre. Alabaina, gertaera-leku horietan bizi diren pertsonaien erabilera linguistikoek, leku errealeko erabilera linguistikoekin bat egitea baino gehiago, idazlanaren barne-koherentziari erantzutea dute helburu.

Nahiz Daskonagerren *Atheka-gaitzeko oihartzunak* eleberrian, nahiz Elizanbururen *Piarres Adamen* kontalariaren hizkuntza euskara da, baita pertsonaia nagusiarena ere. Pertsonaia nagusiarengandik urruntzen direnak dira beste hizkuntza bat darabiltenak. Nola pikarokerian jardun, hala legeak urratu, kontalariak babestu egiten du pertsonaia nagusia: Sarako auzapeza da Piarres Adame kontalariak hobesten duen pertsonaia; Ganix kontrabandista *Atheka-gaitzeko oihartzunak* eleberriko kontalariak hobesten duena. Pertsonaia nagusi honekin norgehiagoka daukatenak dira euskararik ez dakitenak edo uneoro erabiltzen ez dutenak: Zugarramurdiko fraileak; Ganix eta Beirako Printzesa atxilotu nahi dituen kapitaina.

Elizanburuk eta Daskonagerrek mugarri politiko-administratiboan dauden pasabideetan gertaturiko pasadizoen berri eman nahi izan dute eta inplizituki beste mugarri bat jarri dute agerian: elkarren lehian dabiltzanen artean mugarri linguistikoa dago.

Bada mugarri politikorik Txomin Agirrenen *Auñemendiko Lorean* ere. Mugarri linguistikoa, ordea, ezabatu egiten du. Berez, egiantzik txikiena duen aukerara jotzen du idazlanari eman nahi dion barne-koherentzia gordetzeagatik. Pertsonaia nagusia eredugarria da eta honen eredugarritasunari guztiaren gainetik eutsi beharra dago. Kristau fededuna izan arren Rikrudisen senar Adalbaldo, frankotar den aldetik euskaldunen etsaia izaki, frankotarren herrira bizi izatera doan Rikrudisek, Auñemendiko Loreak, bizileku-aldaketa honekin euskara utzi izan balu, kolokan jarriko zituen Agirrek euskaldunak izan beharko lukeen nortasunari ezarri zizkion hiru zutabe banaezinak: kristau fededun sutua, euskara zalea, euskal ohituren zalea. Zutabe hauekoren bat eroriz gero, gainontzekoak ere erori egiten zaizkie Txomin Agirrenen eleberrietako pertsonaiei. Adierazi nahi den mundu-ikuskeraren eskakizunak, ilusio erreferentziala sorraraztearen gainetik daude eta, horrenbestez, Ostrabentoko “Erbesten” euskaraz hitz egiten da.

VIVA JESUS DOTRINAREN AZTERKETA BIBLIOGRAFIA MATERIALAREN ARABERA

Koldo Ulibarri

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract

Viva Jesús is an anonymous doctrine printed around the XVIIth century in which the author or translator's name does not appear and neither does the printer's mark. In spite of the importance the text has for understanding old Biscayan, little has been done so far to determine its origin and date. In this article, we shall do the following: in the first part, we shall try to summarize what has been said about this doctrine and in the second part, we shall present the existing copies and the data we have on them. In the third part, we shall proceed to analyse the graphic elements from the point of view of the material bibliography and we shall compare them with the works carried out by the printers around Biscay in order to discover where and when it was printed. Finally, with the help of the results of the analysis, we shall place the book within the history of printing in the Basque Country and we shall try to provide a new dating.

0. Sarrera*

Euskal liburu inprimatu gutxi izan dira gure historian, edo gutxienez gugana heldu direnak ikusita gutxi izan beharko ziren, bai obrak berak eta baita euren edizioak ere. Esan dezakegu euskal liburuen historian bibliofilian erabiltzen den *libro rarísimo* izena erabiltzea figura erretoriko bat baino ez dela, guretzat liburu guztiek behar baitute epiteto hau. Euskal obren historia oraindik egiteke dugun lana da, baina ezaguna denez, ez da oso historia sinplea izan eta ditugun gutxiekin oso zatikako historia lor dezakegu, hipotesi eta ideia solte eta loturarik gabeez osatua. Zatikako historia hau areagotzen da XVI. eta XVII. mendeetako liburuekin, hauetan miragarriena ez baita euren historia berreraikitzea; aleren bat guganaino heltzeak berak ere badu miragarritzko zerbait.

Historia honen mugak ikusirik, askotan pentsatu dugu egin ahal den guztia egina dela XIX. mendeko euskaltzaleen lanekin, eta, ondorioz, liburuen gaineko datu historikoak biltzeko orduan Vinson edo Urkijo bezalakoek bildurikoak emateko ohitura

---

* Lehenik eta behin Beñat Oihartzabal zoriondu nahi nuke ondo merezitako omenaldi honengatik. Bigarrenik, eskerrak eman nahi nizkioke Blanca Urgelli, testu honi egindako ohar eta hobekuntzengatik; ni naizelarik testuan zehar aurkitzen diren akatsen errudun. Amaitzeko esan behar dut testu honek Eusko Jaurlaritzak ikertzaileak prestatzeko ematen dituen beka baten laguntza izan duela.

dugu, ezer berririk gehitu gabe (cf. Altuna 2006: 47).¹ Honela, Europa mailan sortu den bibliografia materialaren gaineko jakin-mina euskal filologiara berandu heldu da, eta oraindino gure artean oso garaturik ez dagoen ikerlerroa dugu.

Gure lanean, hain zuzen, bibliografia materialaren aldetik egin daitekeen azterketako bat egingo dugu: elementu grafikoaren azterketa, alegia. Honetarako *Viva Jesus* izenaz ezagutzen den dotrina izango dugu mintzagai, oso historia berezia izan duen dotrina delako. Lehenengo atalean berari buruz esan dena laburtzen saiatuko gara eta bigarrenean ditugun aleen gainean bi hitz esango ditugu. Hirugarren atalean bibliografia materialaren bitartez, inprimakia inprimatzaile baten bestelako lanekin erlazionatzen saiatuko gara; honela, laugarren zatian *VJ*-en datazioan aurrerapauso zenbait egiten ahaleginduko gara, XIX. mendeko idazleek emandakoei datu gehiago bilduz, honela edizioaren gainean dugun ikuspegia zabalduz.

Artikulu hau beste ikerlan zabalago baten atala dugu, bertan *Viva Jesus* dotrinaren edizio berri bat agertu nahi dugularik eta bere hizkeraren azterketa egin, nongo hizkera izan daitekeen zehazteko asmoz (Ulibarri-prestatzen).²

1. *Viva Jesus*: zer esan den

Viva Jesus dotrinaren gaineko lehenengo berriak Vinsonek ematen dizkigu bere *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque* liburuan, 24bis zenbakian. Alea deskribatzeko orduan diosku ez daukala ezarrikerik ez inprimatzeko lekua eta ezta data ere. 8 orritz osaturik dago, in-8 eginda. Bere aleak ez du inolako signaturarik, baina bai erreklamoak orrialde bakoitzean. Lerro luzeetan idatzirik dago, eta orrien neurri hauek ematen dizkigu: 133 mm × 71,5 mm.³

Liburuan ez digu esaten norena den berak deskribatzen duen alea, ez eta non dagoen, baina bai hau datatzeko lehenengo pausuak ematen, J. I. Arana eta bion iritzia jasoz. Aranaren arabera, Bizkaiko eta Arabako mendebaleko bizkaieraz idatzia genuke, eta Kapanagaren dotrina baino zaharragoa. Vinsonek, ordea, modernoagoa dela uste du "...pour plusieurs raisons, entre autres à cause du *v* médian..." Hala ere, guk dakigularik ez du inon azaltzen zeintzuk diren "arrazoi ugari" horiek.

Beste datu hauek ere gehitzen ditu bere alearen gainean:

Le seul ex. connu, [...] paraît complet et en bon état. Il mesure 99^{mm} sur 146; il est peu rogné, comme en témoigne le premier feuillet qui a sa marge naturelle en queue. Dans le volume dont il fait partie, il est précédé de deux fts blancs et suivi de deux autres fts blancs qui ont les mêmes dimensions et sont par suite comme lui plus petits que le reste du volumes (*sic*) (Vinson 1891: 98).

¹ Hala ere, gauzak aldatuz doazelako adibide dugu Isaak Atutxak Etxeberri Ziburukoaren lanekin egiten diharduen lan eskerga, edizio guztien historia berreraikiz eta euren arteko konparaketa eginez (Atutxa 2008).

² Oraindik egin gabeko lana den arren, Joseba Lakarra ikerlariak lehenengo saiakera bat egin zuen bere 1997ko artikulu batean, eta bertan Orozkoko erregru batzuekin lotu zuen (Lakarra 1997: 501).

³ Gure neurketan, ostean, beste neurri hauek lortu ditugu: 145 mm × 90 mm. Vinsonen neurrietatik hurbilago dago formak izan behar zukeen tamaina, izan ere testuak orrialdean duen zabalera 134 mm × 73 mm baitira, Vinsonek dakartzan neurriekin ados baitaude.

Honegatik, uste dugu Vinsonek dakartzan neurriak ez direla orrien tamaina, testuak orrialdean betetzen duen tamaina (mantxa izenez ezaguna) baizen.

Jon Bilbaok ere *Eusko Bibliographian* sarrera bat egiten dio *VJ* dotrinari eta bertan Vinsonen datuak errepikatzen ditu; hala ere, ausartagoa da datatzeko orduan, gutxi gora behera 1660koa dela esanaz. Dena dela, ez digu azaltzen zeintzuk diren bere oinarriak data hau emateko orduan.

2. *Viva Jesusen aleak*

Dotrina honen ale bat ikusi zuen lehenengoa Vinson izan zen eta bera izan zen honen gainean zerbait idatzi zuen lehena ere. Hala ere, goian esan bezala, *Essaiean* ez digu esaten non aurkitu zuen alea, eta *VJ*ren testuari buruz xx. mendean izandako ezagutza guztia eskuzko kopia baten bitartez lortu dugu; Vinsonek berak Urkijori eginiko eta bidaliriko kopia baten bitartez, alegia. Gaur egun Urkijoren funtsean gordetzen da kopia, Koldo Mitxelena Kulturunean. Hau dela eta, Mitxelenak 1954an egin zuen edizioan Vinsonen kopia erabili behar izan zuen, gehiagorik ezagutzen ez baitzen. Hala ere, orduarik hona gauzak asko aldatu dira, eta bi ale original ezagutzen ditugu gaur egun: lehenengo alea osorik dugun bitartean, bigarrenaren lau orri baino ez dira guganaino iritsi.

Lehenengoa Lacombe bibliotekan gordetzen da, eta egun Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekan kontsultagai dago. Esan bezala, honako hau osorik aurkitzen da eta gutxira erabilitako 16 orrialde dauzka. Enkoadernazioa modernoa da, holandar erara; hau da, azala kolorezko orrialdez eta bizkarra larru marroiz taxututa, eta dirudienez Lacomberen mandatuz egin zen, liburuaren bizkarrean “Catechisme Biscayen” idatzirik baitago urrezko letrekin. Dotrina txikia izanik, nonbait, enkoadernatzean hainbat orri gehitu ziren; hau dela eta, Lacomberen aleak 24 orri dauzka. Ez dakigu Lacomberen eskuetara enkoadernaturik heldu ote zen, ez eta nolako azala izango zuen, baina bai ikus dezakegu zenbait orri gaur agertzen duen enkoadernazioaren aurretik aleri atxikita bazeudela, zehazki testuaren aurretik dauden hiru orrialde eta testuaren osteko orrialde bat, goian dauzkaten hezetasun orbanek erakusten duten legez. Honetaz aparte, orrialde hauetatik lehenengoak tinta mantxa bat dauka, testudun lehenengo orrialdeak duen marrazkiarekin bat egiten duena. Orri zuri hauek Vinsonen deskribapenera hurbiltzen gaitu, berak ikusitako alean aurretik eta atzetik orri zuri bina zeudelako; hala ere, Lacomberen orriek ez dute ordena bera, agian enkoadernatzaileak aldatu zuelako. Beraz, ezin dugu baieztatu hau denik Vinsonen ezaguturiko alea: ale bera baten, Lacombe enkoadernatzean ertzetatik moztu zituen, ez baitugu ikusten bibliografoak aipatzen duen “...qui a sa marge naturelle en queue”. Ale ezberdinak balira, adierazi nahiko luke aleek paper-azalez egongo zirela enkoadernaturik, bina paperekin.

Ezagutzen dugun bigarren alearekin ez dugu zorte hori izan eta, esan bezala, lau orri baino ez ditugu ezagutzen. Lau orri hauek Otxoa de Arinen dotrinaren ale batean aurkitzen dira,⁴ ale horren guarda egiteko berrerabiliak, eta hau dela eta ezin ditugu orrialde guztiak irakurri. Lau orri izanda, 8 orrialde genituzke aztertzeko, baina hauetatik bi kendu behar ditugu, larruzko azalera itsatsirik baitaude; honez gain, aurreko guarda izango zen orria apurturik dago, eta gelditzen den zatia aurrekoarekin itsatsirik; ondorioz, amaieran aurkitzen diren hiru orrialdeak bakarrik ditugu osorik (2., 15 eta 16. orrialdeak), aurrean dauden bi orrialde pusketekin batera (14. eta 4.a).

⁴ Espainiako Biblioteka Nazionalan gordetzen den ale batean, 3/3445 sinatura daukana. Ale honen berezitasunaz Fidel Altuna ikertzailea konturatu zen; bihoazkio hemendik gure esker onak.

Gure ustez, guganaino iritsi diren ale biak edizio berari dagozkio. Hau frogatzeko dugun arrazoirik indartsuena 15. orrialdearen hasieran genuke: lehenengo lerroko *jandone* hitzaren lehen letra konposizio kutxatik kanpo aurkitzen da bi aleetan, hau da, ertzean gehitu zen tipoa, seguruenik forma egiterakoan ahaztu zutelako. Horrezaz gain, biek akats berak izatea ere argudiotzat erabil dezakegu ale bien arteko erlazioa finkatzeko: Mitxelenak bere edizioaren sarreran aipatzen dituenetarik atera gabe, hor ditugu 15. orrialdeko *Iuan San Paulori* edo 14ko *deustegneena*.

Amaitzeko, argitu nahiko genuke bi aleak berdinak direnez, lan honetan Lacomberen ale osotik ateratako irudiak erabiliko direla.

3. Bibliografia materiala

Esan bezala, bibliografia materialaren ikuspegitik ikertu nahi dugu liburua. Labur esanda, liburu inprimatu baten azterketa formala egingo dugu, bere ezaugarri fisikoak aztertuz eta garaiko beste liburuekin erkatuz, gure ikergaiaren edizioa non, noiz edo nola inprimatu zen argitzeko. Ez dugu ikerketa hau egiten liburua objektu bitxi bat legez ikusten dugulako, horrek testuaren gaineko datu baliotsu asko ematen digutelako baizik.

Identifikazio tipobibliografikoarekin hasi aurretik, honen metodo eta arazoan aurkezpen gisa egokia izango da J. Moll-en hitz klasiko hauek ezagutzea:

No es preciso insistir en la necesidad e importancia de la asignación a una imprenta y época de los impresos sin indicaciones tipográficas. [...] la metodología usada es la misma en ambos casos [gaur egungo helburuetarako eta garai haietarako, hau da, isilpeko argitalpenen jatorria ezagutzeko]: análisis y atribución de los elementos gráficos a un determinado taller por comparación con los que se encuentran en obras con pie de imprenta y fecha. [...] La falta de estudios tipográficos a partir de 1521 y de repertorios de elementos decorativos dificultan el trabajo (J. Moll 1994, ap. Fernández 2003: 11).

VJ kateximaren alea ez da luxuzko edizioa, edizio merke bat baizik; hau dela eta, bertan aurkitzen ditugun elementu grafikoak urriak dira. Bi dira erkagarri ditugunak: batetik, testuaren hasieran dugun *IHS* bineta (1. irudia); bestetik, amaierako orrialdean dagoen *finala* (2. irudia). Hauetara joan baino lehen, hala ere, komeni da papearak izan ditzakeen ur marken gainean zer edo zer esatea.

1. irudia

2. irudia

3.1. Paperaren azterketa: Ur markak

Papergileak bere lana egiten hasi eta gutxira euren obra markatzeko beharra ikusirik, horretarako ur markak erabiltzeari ekin zioten. Honela “Ur marka motak eta erabiliak izan ziren urteak ongi ezagutzea lortzen bada, ez da dudarik aparteko laguntza izan daitekeela ikertzaileentzat” (Segurola 2001: 223).

Hala ere, paperaren markak liburuetan aurkitzea ez da kontu erraza. Plegua inprimatu ostean koadernoa egiten zutenean pleguaren paper markak tolesturiko atalean geratzen ziren, eta tolestura hauek irekitzeko egiten zioten mozketek filigranaren irudia hausten zuten. Hauxe gertatu zaie gure aleei, bertan egon zitezkeen ur marken zati txo batzuk baino ez baititugu aurkitu. Horrezaz gain, badirudi marka apur hauek ez zudela oso markaturik, dela papera oso zaharkiturik zegoelako edo dela bere kalitatea onegia ez zelako.

Ikusi ditugun ur marka zatiak hirugarren irudian erreproduzitzen ditugu, pleguan izango zuketan lekuan.⁵ Txikiegiak direnez, tamalez, ezin izan dugu ur-marka identifikatu, nahiz eta edizioaren *post quem*-eko data lortzeko oso garrantzitsua izan. Honezaz gain, beste ur marka bat ere bada orri zuri original batean (hau da, Lacombeko enkoadernatu aurretik dotrinarekin zen orri batean): gaur egun testuaren aurreko orri zurian *F* bat irakurtzen da, eta baita beste letra baten hasiera ere, gure ustez *U* izan daitekeena. Kasu honetan ere, aurrekoan bezala, ezin izan dugu identifikatu ur marka honen jatorria.

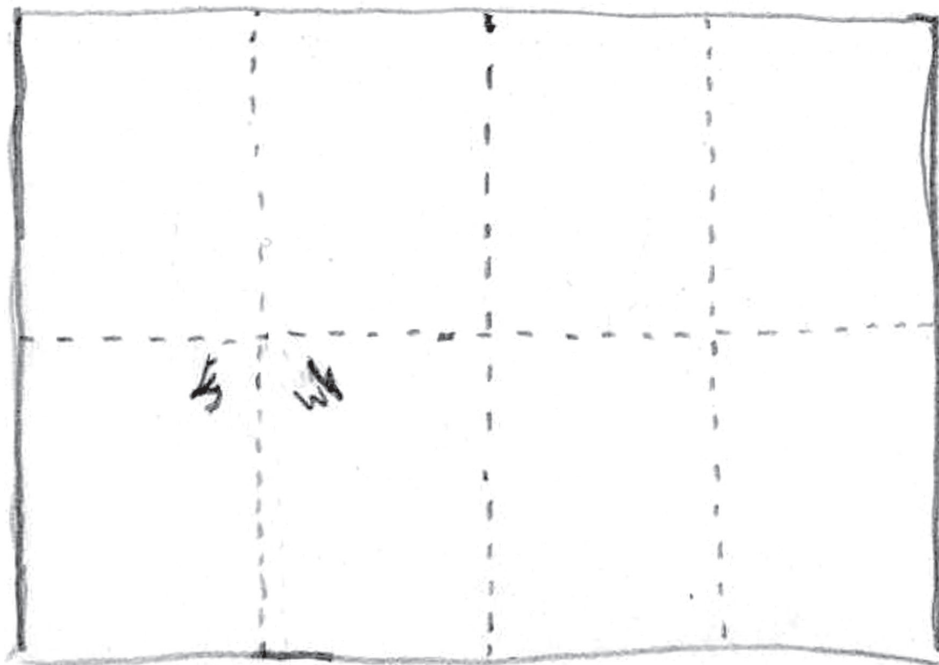
Halaz guztiz, ez dugu ahaztu behar ez ditugula erabili hurrengo atalean (§ 3.2.3) aipatzen ditugun obren originalak, faksimileak baizik; eta, ondorioz, ezin izan ditugu ur marka zati hauek erkatu beste liburu horietako paperetan egon daitezkeen ur markekin.

3.2. Elementu grafikoak

3.2.1. *IHS bineta*

Lehenengo irudian *IHS* anagrama ikusten dugu obalo bikoitz baten barruan; *H*-aren erdiko makilatik gora gurutze bat ateratzen da, eta anagramaren azpian hiru iltze ikusten ditugu. Obalo horri eguzki izpiak diruditenak ateratzen zaizkio, batzuk zuzenak eta besteak izurtuak eta guztia marra finez ilundutako beste obalo baten barruan sartuta dago.

⁵ Inprimatze normala hartu dugu kontuan marrazkiak kokatzeko orduan; izan ere, beste inprimatze mota bat ere baikenuke alderantzizko inprimatzea (Gaskell 1998: 127), non filigrana eta *kontramarka* (Gaskell 1998: 79) alderantziz agertzen baitira orrialdeetan (inprimatze normalaren eta alderantzizkoaren arteko aldea ikusteko, Gaskell 1998: 113-114).

3. irudia

Anagrama hau oso ezaguna da kristautasunean eta lehenengo mendeetatik erabili izan zen. Oso erabilia izan zen Erdi Arotik aurrera eta gure marrazkiak dituen bestelako elementu ikonografikoak (gurutzea, eguzki izpiak, iltzeak) ere oso arruntak dira anagrama honetan aurkitzea (O'Neill & Domínguez 2001: 1992).

3.2.2. *Bukaerako finala*

Bigarren irudia, finala dugu: testuaren zabalera osoa betetzen duen orla baten bidez ematen dio bukaera testuari. Orla honek bederatzi mahats parra hostoz eta gurutze batez osaturik dago, eta gure ustez ez da tako oso bat, hainbat takoz osatua baizik. Hau pentsatzera azterna bik eraman gaituzte: batetik asimetriak, gurutzearen alde batean bost orri dauden bitartean beste aldean lau baino ez ditugu, eta, bestetik, hostoen arteko distantzia ezberdinak.

3.2.3. *Marrazkien konparaketa*

Bizkaiko euskaran idatzirik denez, gure lehenengo lana Bilbon inprimaturiko beste liburuetan aurkitzen diren marrazkiekin konparatzea izan da. Konparazio lan honek emaitza interesgarriak eman ditu berehalakoan, ikusi baitugu irudi mota biak (*IHS* eta finala) euskaraz idatzitako beste liburu batean ditugun marrazkiekin bat datozela: 1596an argitaratu zen Betolazaren kristau doktrinarekin, alegia.

Hona hemen *Viva Jesusen* eta Betolazaren azalean ageri diren *IHS* binetak batera: (4. irudia).

Betolazaren dotrina

Viva Jesus dotrina

4. irudia

Nabarmena denez, irudi bera aurkitzen dugu bi liburuetan, edo eredu beraren gainean egindako bi tako. Hala ere, Betolazaren obran ageri denak landare irudiz egindako marko bat badauka, *Viva Jesusek* ez bezala. Honek, gure ustez, bi obraren arteko kronologia erlatibo bat egiteko aukera ematen digu, suposatzen badugu biak tako berarekin eginda daudela; izan ere, egur zatia higitzen zenean⁶ (edo, espazioa dela eta, behar zutenean) inprentakoek beldurrik gabe hauek limatzeko eta berriz erabiltzeko ohitura baitzuten (cf. Fernández Valladares 2003: 13).

Finalaren marrazkiak ere Betolazaren dotrinan aurkitu ditugu, zehazki dotrinaren atal bakoitzaren izenburuetakoak *Viva Jesusen* dotrinaren finalean erabiltzen diren marrazki berak dira. Ezinezkoa da zehaztea *VJ*ren marrazki bakoitzari Betolazaren zein marrazki dagokion, baina lagin bezala, hemen dakarkigu Betolazaren zenbait irudi batera: (5. irudia).

Hasierako letrei dagokienez, zehaztu behar da gure kasuan berez ez direla elementu grafikoak, ez baitaukate beste liburuek dauzkaten marrazkidun letra kapitularrak. Hala ere, halaberharrez, *VJ*k eta Betolazak hasieran *C* letra daukate, eta hau dela eta biak hona ekarri ditugu. Konparaketa hau bakarrik bagenu, ezingo genuke inolako ondorioarik atera; baina aurretik ikusitakoarekin lotuz, bere balio erlatiboa badu, eta honegatik erakutsi behar zelakoan gaude: (6. irudia)

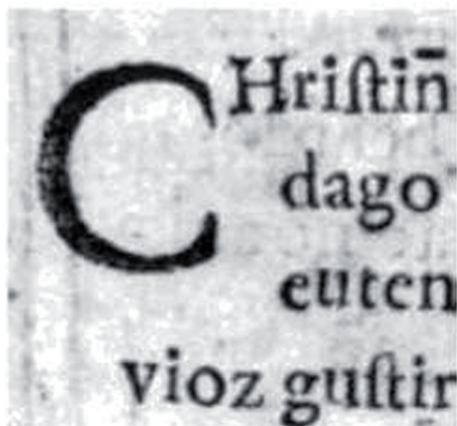
⁶ Betolazaren irudiaren beheko aldean ikusten dira higitze horren ondorioak, markoaren marrazkia ez baita ondo markatzen paperean.

5. irudia

Betolazaren dotrina

Viva Jesus dotrina

6. irudia

Azterketa formal honen bitartez, beraz, lehenik eta behin ikasi dugu *Viva Jesus* dotrina eta *Betolazaren dotrina* inprenta beretik atera zirela. Bigarrenik, *Betolazaren dotrina*ren ondoren inprimatu zela, irudiaren takoa higituago baitzen *Viva Jesus* inprimatu zenean.

3. Pedro Cole de Ybarraren inprenta eta VJ-ren datazioa

Aurreko atalean ikusi bezala, *VJ* eta *Betolazaren dotrina* inprenta beretik atera ziren; beraz, *Betolazaren inprenta*-oina ikusiz, badakigu *VJ* Bilbon egin zela, *Pedro Cole de Ybarra* inprimatzailearen edo bere ondorengo baten inprentan, XVII. mendeko Jaurerriko inprenta eta materialak Jaurerriarenak baitziren eta inprimatzaile batetik bestera eskualdatzen baitziren. Orduan, behin jakinda zein inprimatzailek egin zuen (edo gutxienez zein inprimatzailearen tailerrean egin zen), beharrezko ikusten dugu dokumentaturiko inprimatzaile horren historia apur bat egitea. Ez dugu Bilboko inprenten historia bat idatzi nahi ohar xume hauekin, oraindik asko baita iker-

tzeko gai honi buruz; ohar hauek irakurlea non garen kokatzeko ekarri ditugu hona. Honezaz gain, *Viva Jesus* datatzen laguntzeko datu batzuk ere baitakartzate ohar hauek.

Pedro Cole de Ibarak Bizkaiko Jaurerriaren inprimatzaile legez jardun zuen bere aurrekari izan zen Matias Maresek Jaurerria utzi zuenean eta, honela, 1581ean agertzen zaigu lehenengoz, Mathias Maresen inprentan, *Orden de bien casar* liburu sinatzen duenean. Honela dator aipaturik Jaurerriko 1592ko eta 1599ko agiritan (Rodríguez *u.g.*). Hainbat liburu agertu zituen 1593tik 1626ra horien artean Betolazaren dotrina eta Bizkaiko Foruen bi argitalpenen amaierako gehigarri zenbait.

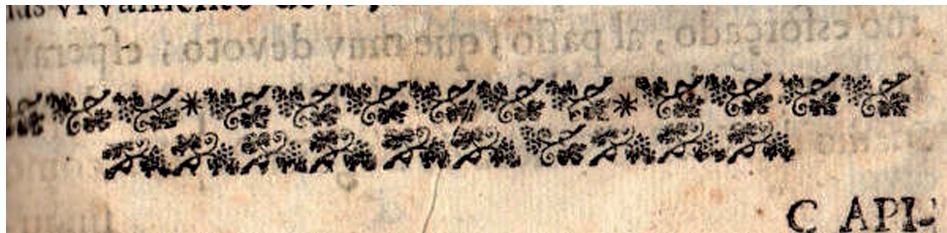
Hala ere, frogatu dugun arren Cole de Ibarren inprentako tako xilografikoa eta *Viva Jesus*-en inprentarenak berdinak direla (ez dute zertan *bera* izan behar), ezin dugu esan gure obra inprimatzaile horrek lanean egindako denbora tarte horretan inprimatu zenik ezinbestean. Izan ere, gauza jakina da Bizkaiko Jaurerriari izandako inprimatzaile ezberdinek aurrekoen takoak berrerabiltzen zituztela: adibidez, badakigu 1609an Colek erabiltzen duen Bilboko ezkutu bera 1646an eta 1665an agertzen dela *Pedro de Huidobro* (1646) eta *Martín Morovelliren* lanetan (1665) (Rodríguez *u.g.*); ondorioz, antzeko zerbait suposa dezakegu gerta zitekeela gure *IHS* binetaren takoarekin.

Hala ere, zehaztu dezakegu *ante quem*-eko data bat; izan ere, 1689rako Jaurerriko tipoak oso higaturik zeuden eta berriak egin behar izan ziren, Santoyoren pasarte honetan irakur dezakegunez:

...el 25 de enero de 1689, el Consulado de la villa acuerda imprimir sus ordenanzas en Madrid porque «la imprenta de este Señorío, que está a cargo de Nicolás de Sedano, su impresor, se halla muy exhausta de letras, en tal manera que por lo gastado y consumido en ellas no estampan ni señalan sus caracteres con la formalidad y claridad que es necesario...».

A la muerte de Sedano le sucedió José Gutiérrez Baraona, que renovó el material de la imprenta del Señorío «con la nueva letra que se ha hecho después del fallecimiento de Nicolás de Sedano». Con ella imprimió ya las Ordenanzas de la Casa de Contratación de Bilbao. (Santoyo Mediavilla 2005: 113)

Ez dakigu gure *IHS* binetaren takoa berritu ote zen tipoen berrikuntza honetan, baina jakin badakigu finalaren elementu grafikoak bai berregin zirela, 1699an Arrete y Leceak inprimaturiko *Historia de Nuestra Señora de Begoña* liburuan agertzen baitira kapitulu baten finala eginez mahats multzo eta mahasti hostoen zenbait tako (7. irudia).

Laburbilduz, gure ikerketa honen bidez badugu *Viva Jesus* inprimatu zen garaia zehazteko *post quem*-eko data bat, Betolazaren 1596koa, eta *ante quem*-eko data bat, orain ikusitako 1689koa. Hala ere, Cole de Ibarrek erabilitako takoen berrerabilpenak noiz agertzen diren ikusita, gure ustez tartea zabalegia da eta, ondorioz, 1689ko data hau hurbildu beharko genuke 1640 ingurura.

4. Ondorioak

Lan honetan zehar bibliografia materialaren metodoak erabiliz datatu eta kokatu gabe dugun *Viva Jesus* dotrinaren gainean gauza gehiago ikasteko aukera izan dugu. Honela, jakin izan dugu dotrina hau Bilbon inprimatu zela, eta Jaurerriko inprentatik irten zela, Cole de Ibarra inprimatzaile zen garaian kokaturiko tako xilografikoak erakusten duenez. Hau ikusita, eta takoak izan dezakeen iraupena kontuan hartuz, *Viva Jesus* inprimatze garaia 1596 eta 1640. urte tartean kokatu dugu.

Honetaz gain, paperaren ur markak ere aurkitu ditugu, eta zati gutxi batzuk bakarrik aurkitu arren, gure ustez geroko lan baterako parada badugu; izan ere, § 3.1 atalean esan dugunez, ezin izan ditugu zatiok Bilboko inprentatik ateratako beste lanen ur markekin konparatu, ezin izan baitugu obra hauen originalik eskuratu. Ondorioz, oraindik *VJ*ren datazioan zer esanik badela uste dugu.

5. Bibliografia

- Altuna, F., 2006, «Nafarrerazko “Romance bazquenze a la deuocion de Maria Santissima” (1656)», in J. A. Lakarra & J. I. Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz* (ASJU 40:1/2), GFA-EHU: Donostia-Bilbo, 47-79.
- Atutxa, I., 2008, *Las obras de Joanes Etxeberri de Ziburu*, Interneten kontsulta-gai: <http://www.ehu.es/monumenta/pdf/mintegia2008/Atutxa-Las_obras_de_Etxeberri_de_Ziburu.pdf> [kontsulta eguna: 2009/05/28].
- Betolaza, J. P., 1596, *Doctrina Christiana en Romance y Basquence*, Pedro Colle de Ibarren inprimategia: Bilbo.
- Fernández Valladares, M., 2003, «Un taller de imprenta para la Farsa llamada *dança de la muerte*: Burgos como foco difusor del teatro de cordel en el siglo XVI», *Revista de Filología Románica* 20, 7-23.
- Gaskell, P., 1998, *Nueva introducción a la bibliografía material*, Ediciones Trea: Madril.
- Granada, T. de, 1699, *Historia de Nuestra Señora de Begoña*, Jose Antonio Arrete-ren inprentan: Bilbo.
- Lakarra, J., 1997, «Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri», *ASJU* 31:2, 447-535.
- Martínez de Sousa, J., 2001, *Diccionario de edición, tipografía y artes gráficas*, Ediciones Trea: Madril.
- Mitxelena, K., 1954, «Textos vascos antiguos. Un catecismo vizcaíno del siglo XVII», *BAP* 10:1, 85-95.
- O'Neill, C. & J. M.ª Domínguez (S. J.), 2001, *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús (II tomo)*, Institutum historicum S.I.-Universidad Pontificia de Comillas: Roma-Madril.

- Rodríguez, C., *u.g.*, «El grabado barroco en los impresos vasco-navarros», Interneten ikusgarri: <http://www.hiru.com/es/artea/artea_euskal_herrian/16> [Kontsulta eguna: 2009/05/28].
- Ronco, M., 1997, «Primer siglo de la imprenta en Vizcaya», *Revista General de Información y Documentación* 7:2, 359-364.
- Santoyo Mediavilla, J. C., 2005, «La imprenta en el País Vasco: breve panorama histórico», in *I Seminario sobre Patrimonio Bibliográfico Vasco*, Eusko Jaurlaritza: Gasteiz, 109-123.
- Seguro, K., 2001, «Paperaren ur markak», *ASJU* 35:1, 215-240.
- Ulibarri, K., prestatzen, «Viva Jesús dotrina: edizioa eta azterketa».
- Urkijo, J., 1923, «Cosas de Antaño», *RIEV* 14, 335-352.
- Vinson, J., 1891, *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque* [berrargitalpen faksimilea: Caja de Ahorros Vizcaina: Bilbao, 1986].

MARTIN HARRIETEN HIZTEGIAK: ERAKETARI BURUZKO ZENBAIT BERRI

Blanca Urgell

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea - JUMI)

Abstract

In this work, we present new data and an original hypothesis regarding Martin Harriet's grammar (1741), and in particular concerning the two vocabularies —Basque-French (BF) and French-Basque— that it contains. First, we will offer the testimony of the author himself regarding his work, larger and more ambitious than usually acknowledged (1.1). Furthermore, we will place the vocabularies in the context of the history of Basque lexicography, by comparing the size of his nomenclature with other dictionaries of the time (1.2). Then, we will show that a formal analysis reveals that BF comes from a French Basque dictionary similar to FB, but probably larger than that one. This allows us to say that FB is not a mere re-elaboration of BF, the hypothesis currently admitted. We speculate that both dictionaries are the outcome of a separate selection of lexical entries having their origin in the hypothetical bilingual dictionary proposed (2 and 3). Finally, we show that Harriet used as a source some previous works: besides Axular, that we already knew, we also find traces of Voltaire, Leizarraga and Xurio at least (4).

0. Sarrera*

Lan honetan Martin Harrieten gramatikako hiztegiak —euskara-frantsesa eta frantsesa-euskara— hobeto ezagutzeko zenbait datu eta hipotesi berri aurkezten dira. Alde batetik, azterketa formalak erakutsiko digu hiztegi bien arteko erlazioa orain arte oinarritzko hipotegi gisa erabili dugunaz oso bestelakoa datekeela (§ 2 eta 3). Bestetik, aise frogatu daiteke, baita azaleko hurbilketa batez ere, Harrietek hiztegiotan aurreko liburu batzuk —jadanik ezaguna zen Axularrez gainera— baliatu zituela (§ 4). Hauetara baino lehenago, baina, Harrieten lanen berri apurra dakargu (§ 1).

Lan hau Beñat Oihartzabalengan pentsatuz burutua da. Hizkuntzalari bezala ezagunago bide den arren, Filologian lan handiak egin ditu, eta azken urteotakoetan zalantzarik gabe maisu-lan izena merezi dutenak, hemen gutxitan ibili diren bideak jorratu baititu gure artean. Lan xume honekin ikertzaile gisa eta pertsona gisa diodan begirune eta lege ona adierazi nahi diot. Urte askotako!

---

* Lan hau Madrilgo Ministeritzak lagundutako “Monumenta Linguae Vasconum (III)” (FFI 2008-04516) Ikerketa-Egitasmoaren eta Eusko Jaurlaritzako GIC07189-IT-473-07 Ikerketa Taldearen emaitzen artean kokatzen da.

1. Harrieten lanen berri apurra

1.1. Gramatika bere gainerako lanen artean

Martin Harriet “Larresoroko jaun notari erreialaren” lan bakarra ezagutzen dugu: *Gramatica escuaraz eta francesez, composatua francez bizcunça ikhasi nahi dutenen faboretan*, Baionan argitaratua 1741. urtean. Gramatikan zehar, ordea, egileak beste lau lan aipatzen ditu; bi hasiera-hasieran, oniritzien ondoan, “Abisua Autorac” deriztan ataltxoan, biak laster argitaratuko zirelakoan:

Uste dut laster içanen dela imprimatua *escuaraz eta españolez* eguiña dudan Gramatica bat. Baita berce liburu bat Lapurdico Costuma escuararat itçulia, berce cerbait escualdunençat guisa den gauçarequiñ.

Eta beste bi “Escualdunei gomendioa eta Abisua” atalean:

...eta nola frances hitzcunçac ez baitu escribatcen duen beçala irakhurcen, eta haiñitz premia baita escualdunençat francesa irakhurcen iaquitea, liburu chumetto bat eguiña dut nausiric gabe francesa irakurcen ikhasteco, baita berce liburu bat bi partetan, lehenbicicoa escuaratic verbo gaitz eta erreguelan ez diren batçuen khenceco (...), berce partea da escualdunec berce hitzcuncetatic hartuac dituzten hitcen khenceco (Harriet 1741: 507).

Gure hitzetan ipinita, lanok honako hauek ziratekeen: (1) beste gramatika bat, oraingoan gaztelania ikasteko; (2) Lapurdiko kostumaren euskarazko itzulpena, euskaldunentzat egokiak diren beste zenbait gauzarekin; (3) frantsesa irakurtzen ikasteko abeze bat; eta (4) lan arauemaile bat, ondo bitxia, euskara hobetzeko asmoz ondua; zehatzago, aditz trinkoak eta maileguak euskaratik kentzeko asmoz.²

Horrezaz gainera, gramatika bera ez dugu osoki ezagutzen, haren laurdena bakarrik baizik:

J’ay partagé mon travail en quatre tomes égaux, le premier tome est tel que vous voyez, le second tome contiendra les cinq Conjugaisons des verbes tout au long, qui sont *naiz, &c. dut, &c. daroiat, &c. aut, &c. & nitçαιο, &c.* le troisième tome est un dictionnaire, pour les mots qui ne se trouvent pas dans les deux premiers tomes, & le quatrième tome contiendra la construction des noms propres, la construction des cinq Infinitifs, la construction des verbes, la construction des prépositions, & un autre recueil des phrases choisies dans la langue basque. Le second tome est achevé de composer. Le troisième l’est aussi quelque chose près, & le quatrième tome aussi est presque recueilli, & on trouvera assez de remarques en abrégé en ce tome seul, pour comprendre la propriété de la langue basque, quoique mon dessein n’alloit jusques l’à au commencement de ce travail (1741: 504-505).

Egilearen esanok alde batera utzita, ez dago gainerako lan hauen aztarrenik ere. Suntsituak bide ditugu guztiak, eta agian batzuk bukatu ere gabe alde batera utziak —ez litzateke ezinezkoa baten bat egilearen gogoan baino ez egotea ere—, garai haie-tako hainbat eta hainbat bezalaxe: gogora ditzagun Pouvreau, Bidegarai, Etxeberrri Sarako edo Urteren izenak, besteak beste (ik. Lakarra 1992b: 281-284). Testuin-

² Larramendirenean hasita (1729), sistema perifrastikoa —erregularra izaki— jatorragotzat jotzen dute gramatikagile gehienek oso berandu arte; haatik, Harriet dugu hortik eta trinkoak euskaratik kentzeko asmora iristen den gramatikagile bakarra (Gómez 1989: 361; Gómez & Sainz 1995: 237-238).

guru honetan mirarizkoa da ia gramatikaren argitalpena bera (berrargitalpenik ez: cf. Vinson 1891-1898: 61. zb.); izan ere, hauxe dugu XVII-XVIII. mendeetako Lapurdiko loraldiren alderdirik ahulena: elizliburuak erraz xamar argitaratzen ziren, une batez bederen, *Gero* bezain jantziak izan arren; gramatika eta hiztegiak, ostera, egin bai, baina argitaratu ez. Harrieten gramatika honen alboan salbuespen bakarra dugu, salbuespen xume-xumea, halere: Voltaire-ren hizkuntz eskuliburutxoa (cf. Lakarra 1997, 1999). Euskara soziologiko eta kulturalki zertan zen argi uzten duten adierazle nagusietako bat dugu hau (ik. orain Oyharçabal 2001a, 2001b).

1.2. Hiztegien nomenklaturaren tamaina

Gramatikaren heren bat egiten dute bi hiztegien artean: *Dictionarioa escuaraz eta francesez, çoiñetan hasten baitire hitzçac* [sic] *escuaratic* deritzonak (hemendik aurrera *EF*) 56 orrialde (268-323) ditu, eta *Dictionarioa francesez eta escuaraz* delakoak (*FE*) 117 (324-440). Orritan bezala sarreratan ere *EF* alderantzizkoaren erditsuan geratzen da: 1.590 sarrera ditu, eta *FE*-k 3.190.³

Zuzen zebilen Larramendi, beraz, “cortitos” deitu zienean (1745: xxxv). Egiazki, tamainaren aldetik ez dira hiztegitzat hartzeko modukoak, hitz zerrenda luzexkak baizik,⁴ Pouvrearen hiztegitik (8.100 bat sarrera; Sarasola 1998: 32) urrun, eta Larramendiren erraldoitik are urrunago (40.000 sarreratik gora; Urgell 2000). Halere, Larramendiren *Hirukoitza* arte ez zegoen Euskal Herrian hiztegitzat hartzeko moduko ezer argitaraturik, eta argitaratuaren artean luzeenak dira Harrieten hauek, biak batera ez ezik bakoitza berez ere, Voltaireren eskuliburuko 1.050 sarreraren ondoan.⁵

Harrieten hiztegien nagusitasun honek ez zuen *Hirukoitza*-renak beste iraun, baina ez dabilkio oso atzetik: XIX. mendearen lehen zatian oraindik ere ezinutzizkoak ziren Iparraldeko lexikoaz deus jakin nahi izanez gero, Añibarro, Lécluse eta Aizkibel lekuko, besteak beste, mendearen erdialdera arte ez baitzen lortu hango euskarari buruz Harrieten bano ezer handiagorik argitaratzea.⁶

2. Nomenklaturaren antolakuntza

Izenek aditzera ematen dutenez, “Harrieten hiztegiak” izenez ezagutzen dugun lan lexikografiko hau norabide bietan eraturakoa dugu.⁷ Hizkuntzek zutabe bana

³ Lakarraren estimazioa (1994: 21), sarreraren orriko batz bestekoa erabiliaz, nahikoa hurbiltzen zaie egiatzko kopuruei.

⁴ Svensén-ek (1987: 36) 5.000 sarreratan jartzen du hiztegitik txikienen (sakel-hiztegien) beheko muga, adibidez.

⁵ Argitaraturik, oso gauza gutxi zeuden, eta denak Harriet eta Voltaireren lanak baino are xumeagoak: Leizarragaren Testamentuko hiru zerrendak —izen berezien azalpen etimologikoa (Mm 3 v-Mm 4 v)—, hitz zailen azalpena (â 1 r-â 7 r) eta lapurtera (?)—zubererazko hiztegiñoa (â 7 r-v), Oihenarten *Notitia*-ko zerrenda etimologikoa eta *Neurtitz*-etako glosarioa eta Larramendiren *De la Antigüedad*-eko etimologikoa (Urgell 2002a).

⁶ Eta Harrietenaz besterik nekez: Lécluse-ren lanak baino ez, dakidalarik, Archuren gramatikakoa (1852) arte; une honetan, ostera, Iparraldeko hiztegitzaren loraldia dei dezakeguna hasten da, Chahoren hiztegi bukagabearekin (1855) hasi ere (Urgell 2002a).

⁷ Halere, ez dira bata bestearen iraulketa hutsak, ez eta hurrik eman ere. Aurrerago mintzatuko gara bien artean dauden ezberdintasun garrantzizko zenbaitez (§ 3).

hartzen dute (ik. beheraxeago 5. adibidea); euskal zutabeen letra borobila erabiltzen da bi zerrendetan, eta frantsesezko zutabeen letra etzana.

Alfabetoaren arabera antolatutako hiztegia da, egileak berak azaldu bezala:

Seguidan aurquituco dituçu jesueco letrac beçala⁸ hitz beharren direnen explicacione edo balioa, escuaraz *atic* hasten diren hitçac lehenic, guero *betic* hasten direnac, eta guero berceac seguida hartan, halatan noiz ere jaquiñ nahi baituçu nola deitzen den *aita* francesez, beha dioçoçu nola hasten den escuaraz hitz hori, eta aurquitcen duçu *ai* hasten dela, goan çaita bada *ai* hitçac hasten diren plamura, eta aurquituco duçu *aita*, *pere*, eta hala eguiñen duçu bercecan ere, hitçac escuaraz hasten diren dictionarioan, eta jaquiñ nahi duçunean cembait francez hitz, aurquituco duçu guisa hartan berean francez hitçac lehenic eçarriac diren dictionarioan... (Harriet 1741: 266).

Oso pasarte garrantzizkoa da euskal kulturaren historian, eta oso adierazgarria. Antzeko azalpenak aurkitzen dira lehen hiztegi alfabetikoetan (cf. Osselton 1995), egileek sentitzen baitute irakurleak sisteman hezi beharra. Esan beharra dago, halere, berandutxo dela Europako testuinguruan eta areago Frantzian, non aurreko mendean alfabetoaren arabera ordena «le bell ordre» bilakatua baitzen (Quemada 1967: 328). Honek ematen digu, azalpen askok baino gardenago, Harrietek buruan zeukan erabiltzailegaiaren —ziurrenik erdi-mailako euskaldunen (Oyharçabal 2001a: 31)— heziketaren berri: bistan da Larresoro eta Paris ez zirela bat.⁹

2.1. Lakarraren analisia

Lakarrak oso ondorio jakingarriak atera zituen Harrieten lan egiteko formari buruz hiztegien antolakuntzaren analisitik. Aurkez dezagun ezer baino lehenago berea, punturen batean osatu ere, handik aurrera egin ahal izateko.

Orduko hiztegieta ohi zen bezala (cf. goian aipatutako Osselton eta Quemadaren lanak, besteak beste), alfabetatzea ez da erabatekoa Harrietenean, baizik eta gehienetan lehenengo bi letrak bakarrik kontuan harturik eratua (Lakarra 1994: 21). Ezau-garri hau ez diogu zabarkeriari egotzi behar: hitzak antolatzeko era hau primitibo baina oso iraunkorra dugu. Honek beste bi fenomeno izan ohi ditu lagun, batzuetan eragile, bestetan ondorio, maizenik bietatik agian (Quemada 1967: 323): lehenik, errazagoa da handik eta hemendik hartzea zerrenda osatzeko, eskuarki zerrenda ezberdinetatik;¹⁰ bigarrenik, familia bereko hitzak elkarrekin jar daitezke, alfabetoari hertsiki jarraituz gero bata bestetik berezita eta are batzuetan urruntxo agertuko lirartekeen bitartean. Harrieten iturriez ezer gutxi dakigu oraingoz alderdi honi etekinik ateratzeko,¹¹ baina bestalde agerian jarri du Lakarrak Harrieten hiztegieta bigarren graduan sarrerak familiaka antolatuta daudela, AD hasierako hitzen segidan egiazta dezakegun bezala (taket artean elkarrekin jarritako familiakideak bildu ditut):

⁸ *Jesus* ‘abecedario’ esanahiarekin ondo ezaguna da Iparraldean eta: ik. *OEH*, s.v. *jesus* 3. Harrieten agerraldi honek —*OEH*-ko errolda osatu beharko lukeena— urte asko kentzen dizkie gainerakoei. *Jesu* aldaeraren beste berririk ez da jaso, baina ez dirudi ezinezkoa denik.

⁹ Atera kontuak maila apalekoei buruz, eta orduan are hobeki ulertuko da zer esan nahi duen Oyharçabalek esaten duenean —euskal liburugintzaren soziologiak egin duen lan bikain horretan— Sarako eskolaren gainbeheraren arrazoi nagusietako bat irakurlegaien mailaren jaitsiera izan zela.

¹⁰ Oso adibide argia da Larramendiren *Eranskina*: ik. Urgell (2002b: § 1.5).

¹¹ Gero luzatuko gara gai honetaz: ik. § 4.

- (1) adiña - [adreçatcea - adreça - adreta] - [adisquidea - adisquidea - adisquide-tassuna] - adarra - adaraillua - [adarduna - adarra] - [aditcea - aditua] - affligi-tcea - affarma - [affalcea - affaria] - (...) - [aitaso - aita - aitaguñarriba]...

Sistema ez da zeharo trinkoa, halere,¹² batez ere *EF*-n, eta batez ere hiztegitxo ho-nen hasieran,¹³ eta honegatik inoiz hitzen bat familiarik bereizita agertzen da, eta sarri adierak bata bestetik bananduta (azpimarra nirea):

- (2) adarra, *branche* - adaraillua, *brique* - adarduna, *cornart* [sic] - adarra, *corne* agradagarria, *agreable* - agorra - agradatcea, *agréer* - agradamendua, *agrément* - aguercea - aguertua - aguertua - agorienta - agradatcea, *plaire* *incapacité*, ecindura - incertain, menturacoa - *inclination*, talendua, pendura - *incertitude*, mentura

Oharkabeko errepikapenen bat ere eragin du honek:

- (3) boucher, *carnacera* - boucle - boudin - bouë - boüis - boule (...) bourse - boucher, *tapacea* - boucher, *carnacera*, *haraguina* - bouchon...

Inoiz *EF*-n gaikako segidaren bat dago, hitzak buruz gogoratu izan bailituan:

- (4) abostua - abendoa
 lana - laboratcea - laborança - laboraria

2.2. Azalpen berri bat *EF*ko antolakuntzarako

Lakarraren azalpena eta handik eratortzen diren beste gogoeta guztiak oso interes-garriak badira ere, bada gertakari horietatik *EF*-ko batzuk argi eta errazago azaltzeko biderik. Azter dezagun *AM*-z hasten diren hitzen segida, esate baterako:

(5) amiragarria,	<i>admirable</i> .
amodioa,	<i>amour, m.</i>
amodiosa,	<i>amoureux, m.</i>
amodiosa,	<i>amoureuse, f.</i>
amicionea, irrixa,	<i>ambition, f.</i>
amoiña, erremusiña,	<i>aumône, f.</i>
amaguñarriba,	<i>belle mere, f.</i>
ampola,	<i>fiolle, f.</i>
amaičuna,	<i>marastre, f.</i>
amabitchia,	<i>marraine, f.</i>
ama,	<i>mere, f.</i>
amexa,	<i>songe, m.</i>
amurraiña,	<i>truite, m.</i>

¹² Eta hau ere ohikoa zen orduko hiztegitzian (cf. Osselton 1995 berriz).

¹³ "Salbuespen bide da *EF*-ko 1. orrialdeko hasierako 'nahasketa' letra diferenteko sarrerarekin" dio Lakarrak (1994: 21, 71. oh.), *Abondancia-abandonatcea*, *largatcea-largatua-largatua-abostua* segidari buruz. Hiztegian zehar hainbat dira ondotik partizipioa bi aldiz duten aditzizenak (frantsesezko zuta-bean genero bereizkuntza egin ahal izateko). Hori ez da bitxia, beraz, baina bai sarrera buruan bi euskal hitz agertzea (*EF*-ren hasieran maiztxo gertatzen da, baina) eta bigarrenaren partizipioak ematea.

Ezkerreko zutabera begiratu beharrea, begiak eskuinekora aldatzea aski da ohar-tzeko AM hasierako euskal hitzen hurrenkera frantsesezko baliokideek eman dutela: izan ere, A-B-F-M-S-T hurrenkera nagusi bat dugu, eta are AD-AM-AU hurrenkera A letraren barruan, bigarren letraraino iritsi ohi den alfabetatze batean espero bezala.

Berrar dezagun *adarra*-ren errepikapena (2. adib.): frantses zutabearen hurrenkera da, hemen ere, *adarra* sarrera birritan agertzeko arrazoa, behin B letrako adieraren azpian, eta gero C letrakoaren:

(6)	adarra,	<i>branche</i>
	adaraillua,	<i>brique</i>
	adarduna,	<i>cornat</i>
	adarra,	<i>corne</i>

Ez da kasualitatea. Hori bezain argia da, adibidez, hurrengo segida laburra, frantsesezko F letratik osoki hartua:

(7)	alferra,	<i>fainéant</i>
	alferra,	<i>fainéante</i>
	alaba,	<i>fille</i>
	aldiz, colpez	<i>fois</i>
	aldi batez, behiñ,	<i>une fois</i>
	alkhabuça,	<i>fusil</i>

Halaber, frantsesari jarraitzen dio zintzoki *s* eta *z* elkarrekin nahaste dakartzan hurrengo segidak:

(8)	asqui,	<i>assez</i>
	azquena,	<i>dernier</i>
	azquena,	<i>derniere</i>
	azpian	<i>dessous, sous</i>
	aztala,	<i>jambe</i>
	aztala,	<i>jarret</i>
	azpia,	<i>jambon</i>
	astia,	<i>loisir</i>
	asteleguna,	<i>jour ouvrable</i>
	astelehena,	<i>lundi</i>
	astehartea,	<i>mardi</i>
	asteazquena,	<i>mercredi</i>
	astea,	<i>semaine</i>
	asqui içatea,	<i>suffire</i>

Adibideak nahi adina pila daitezke, nahiz —hau ere aitortu behar— den-denak azaldu ez. Hona begi-bistako azalpenik ez duen segida bat, adibide modura:

(9)	Manua,	<i>Ordre</i>
	maitatcea,	<i>aimer</i>
	maitatua,	<i>aimé</i>
	maitatua	<i>aimée</i>
	maiz,	<i>souvent</i>

makhilla,	<i>bâton</i>
makhillaca,	<i>à coup de bâton</i>
maitea,	<i>cher</i>

...

Salbuespenak salbuespen, beraz, badirudi frantsesezko nomenklatura batetik abiatu zela Harriet *EF* egiteko, zehazkiago frantses-euskara zerrenda batetik,¹⁴ eta euskal ki-deak han aurkitu ahala —eta han aurkitu hurrenkera berean— ezarri zituela hemen.¹⁵

Zein ote zerrenda hura? Hona berriz ekarri dugun AM-ko segidaren arabera, frantses-euskara zerrenda hura *FE* bera izan liteke, eransketa gutxi batzuekin: eskui-neko zenbakiak (*FE*-ko orrialdea eta, behar denean, lerroa) erakusten digute frantsesezko hitz guztiak, bat izan ezik, bertan sarrera buru agertzen direla:

(10) amiragarria,	<i>admirable.</i>	—
amodioa,	<i>amour, m.</i>	326-25
amodiosa,	<i>amoureux, m.</i>	326-26
amodiosa,	<i>amoureuse, f.</i>	— ¹⁶
amicionea, irrixa,	<i>ambition, f.</i>	327
amoiña, erremusiña,	<i>aumône, f.</i>	331
amaguñarreba,	<i>belle mere, f.</i>	332
ampola,	<i>fiolle, f.</i>	362
amaiçuna,	<i>marastre, f.</i>	382
amabitchia,	<i>marraine, f.</i>	383
ama,	<i>mere, f.</i>	385
amexa,	<i>songe, m.</i>	426
amurraña,	<i>truite, m.</i>	435

Bat hura, *admirable*, salbuespena baino zer edo zer gehiago izan liteke, baina. Izan ere, frantsesezko hurrenkeran dagokion lekuan agertzen da —lehen lekuan, hain zuzen—, hitz guztiak gure *FE* baino (aldez behintzat) osoagoa zatekeen frantses-euskara zerrenda batetik hartuak bailiran.

Hurrengo hitz sailak bigarren aukera hau sendoago bihurtzen du. Gero erraz azalduko ditugun salbuespenak eskuinetara sartuago agertzen dira, alfabetatzea agerian jartzeko:

(11) Laguncea,	<i>Ac[c]ompagner.</i>	325
lagundua,	<i>accompagné, m.</i>	—
lagundua,	<i>accompagnée, f.</i>	—
laguna,	<i>compagnon, m.</i>	341

¹⁴ Frantses hiztegi batetik abiatzea ezinezkoa ez izan arren (Ricardo Gómezek gogoratu didan bezala), intuizioaren kontrakoa ematen du. Horrezaz gainera, hurrengo oharrean aurkituko du irakurleak frantses-euskara zerrendaren aldeko argudio bat, eta *FE* eta *EF*-ren arteko kidetasunen kopuru handia ere (% 45) alde letorke (honetaz ik. beherago, § 3.1).

¹⁵ Bidenabar, honek ederki azaltzen du nolatan dauden hainbeste euskal bikote *EF*-ko A letraren hasieran ("abandonatzea, largatzea, *abandonner*" erakoak): eratzen ari garen hipotesiaren arabera, frantsesa-euskara hiztegitik *EF*-ra aldatzen hasi zenean bertako ordainak ere osoki-edo kopiatzen zituen sarrera buru, bat izan zein bi izan; aurrera egin ahala, berriz, gehien-gehienetan ohiko prozedurari heldu zion, iturri-hizkuntzako sinonimoetan letrari zegokiona bakarrik harturik.

¹⁶ *FE*-n ez zaio frantsesezko genero bereizkuntzari lekurik ematen (ik. beherago, § 3.1).

laburra,	<i>court, m. courte, f.</i>	343
laburtcea,	<i>racourcir.</i>	—
laburtua,	<i>racourci, m.</i>	—
laburtua,	<i>racourcie, f.</i>	—
larrua,	<i>cuir, m. peau, f.</i>	344
larrutcea,	<i>écorcher.</i>	—
larrutua,	<i>écorché, m.</i>	—
larrutua,	<i>écorchée, f.</i>	—
lama,	<i>flame, m.</i>	362-4
lausengatcea,	<i>flater.</i>	362-5
lausengatua,	<i>flaté, m.</i>	—
lausengatua,	<i>flatée, f.</i>	—
lausengua,	<i>flaterie.</i>	362-6
labea,	<i>four, m.</i>	364
lana,	<i>travail, m.</i>	377-1
laboratcea,	<i>labourer.</i>	—
laboratua,	<i>labouré, m.</i>	—
laboratuac [sic],	<i>labourée, f.</i>	—
laborança,	<i>labourage, m.</i>	377-3
laboraria,	<i>laboureur, m.</i>	377-4
laiecoa, arrontera,	<i>laïque, m.</i>	377-6/7 ¹⁷
lanceta,	<i>lancette, f.</i>	378
largoa,	<i>large.</i>	—
largatcea,	<i>élargir.</i>	—
largatua,	<i>élargi, m.</i>	—
largatua,	<i>élargie, f.</i>	—
largotassuna,	<i>largeur, f.</i>	—
laudorioa,	<i>louange, m.</i>	381-3
laudatcea,	<i>louier.</i>	381-4
laudatua,	<i>loué, m.</i>	—
laudatua,	<i>louée, f.</i>	—
laur,	<i>quatre.</i>	411-12
laur hogoi,	<i>quatre-vingts.</i>	411-13
laur hogoietahamar,	<i>quatre-vingts-dix.</i>	411-14
laugarrena [sic],	<i>quatrième.</i>	—
lastoa,	<i>paille, f.</i>	395
laurdena,	<i>pinte, f.</i>	403
lasterrago,	<i>plûtôt.</i>	—
lakhoa, dolharea,	<i>pressoir, m.</i>	408
laurdena,	<i>quart, m.</i>	411-10
laparra,	<i>ronce, m.</i>	419
larombata,	<i>samedi, m.</i>	420
laster,	<i>tôt, bientôt, d'abord.</i>	432

¹⁷ Euskal ordainak ez dira berak, baina aurrerago aurkituko dugu azalpena (§ 3).

Dakusgunez, hemen ere nagusiki frantsesak erabakitzen du hurrenkera, ez bakarrik lehen bi hizkien arabera, ohi bezala: AC-CO-CU-EC-FL... baita are hirugarrenaren arabera ere: LAB-LAI-LAN-LAR.

Araua hausten duten sarrerak denak bat dira, haustura naturalak, familiak euskaraz eragindako eransketa errazak: hala bada, *laburra-k laburtcea* gogorarazi bide dio, *laboratcea-k lana* eta *largoa-k largatcea*.¹⁸ Alabaina, segidatxo honetan badira hiru eransketa (*large, quatriéme, plutôt*) zein bere lekuan kokatuak frantsesezko hurrenkerearen arabera, nahiz *FE*-n agertu ez, lehenago *admirable* bezalaxe.

Orain arte esandakotik bi galdera sortzen dira. Lehenengo, hurbilketa formalak agerian ipini digun frantsesa-euskara zerrenda hori zein ote? Bigarrena, Harrieten hitz zerrenda hauetaz eta hauen arteko erlazioaz geneukan irudia zertan eragiten du honek? Lehenengo galdera erantzuten saiatu baino lehen, azken finean Harrieten gainerako lanak ezagutzen ez ditugun heinean anekdotiko xamarra baita, bigarrenari ekingo diogu, lehen hurbilketa gisara baino ez bada ere, askoz ere garrantzi handiagokoa baita, izan ere.

3. Bi hiztegien arteko aldea

3.1. Lehenengo hipotesia: EF-tik FE-rako garbiketa eta osaketa

Begien bistan dagoen *EF* eta *FE*-ren arteko tamaina eta hizkuntzen ordenaren aldetiko ezberdintasunez gain, Lakarrak (1994) garbi frogatu du badirela bestelakoak ere. Labur bildurik, *FE* zerrenda aberatsago, landuago eta garbiagoa da alde askotatik, Harrietek euskal lexikoari buruz zituen ideien eta asmoen ondorio. Ezberdintasunon berri emateko, Lakarrak asumitzen du *FE EF* xumeagoa —oinarrizkoagoa— berregitetik sortua dela; bestela esanda, lehenengo hiztegia *EF* delako hipotesiaren arabera jokatzeko du, oinarrizkoena jaso ondoren, handik abiatuta Harrietek euskal lexikoa aukeratu, garbitu eta osatu zuelako ustean.

Lakarraren emaitzak borobildurik, *EF*-ko edukitik *FE*-n hauxe gertatu da:

	gordeak	desagertuak
A	% 55,0 ¹⁸	% 45,0
E	% 51,5	% 48,5
F	% 40,0	% 60,0
H	% 72,5	% 27,5
P	% 64,0	% 36,0

Berriz, *FE*-ko edukiari egindako gehiketak honela banatzen dira:

¹⁸ Bai eta *larrua-k larrutcea* ere, nahiz honetan frantsesezko hurrenkera hausturarik izan ez, hala-beharrez.

¹⁹ Nahasketaren bat dago Lakarraren zenbakietan (1994: 26) atal honetan, oso oker ez banago; ehuneko hau hurrengo atalekoaren arabera eman dut, ez bere zenbakietan oinarrituta.

	sarrera berrietan gehituak	lehengo sarreretan gehituak	EF-ko hitzetan oinarriturik erantsiak
A	% 61,0	% 10,0	% 29,0
E	% 46,0	% 8,0	% 46,0
F	% 71,1	% 5,8	% 15,2
H	% 36,0	% 9,0	% 28,0
P	% 74,3	% 4,0	% 9,7

Beraz, Lakarrak bi joera antzematzen ditu: *EF*-tik *FE*-ra igarotzerakoan sarrerak maiztasun jakingarri batez desagertu egin dira eta, gainera, *FE*-n sarrera berriak ugari erantsi dira, lehengoak batzuetan osatzeaz gainera.

Lakarrak hiru talde egin ditu *EF*-tik *FE*-rako bidean desagertutako hitzekin: (1) frantsesezko genero bereizkuntzak eragindako sarrerak dira galeraren zatirik handiena (% 50etik gertu lagin guztietan); adibidez, «ahalguetia, *honteux*, *m.*» eta «ahalguetia, *honteuse*, *f.*» vs. «*honteux*, ahalguetia, berastemioa»;²⁰ (2) mailegu gordinegiak bide zeritzatenak (gogoan har gorago aipatu bere asmoa) desagertuen % 20 inguru dira A letran, eta gutxiago beste letretan, hauetan ere garbiketaren aztarren nabarmenak egon arren; adib., «arroganta, *furfuiatxua*, *arrogant*» vs. «*arrogant*, *furfuiatxua*»; eta (3) «itzuriak edo mailegu larriegiak iruditurik baztertuak» (Lakarra 1994: 29) litrateke aurreko bi sailetan sartzen ez diren apurrak; adib., batetik «abiadura, joanhara, *cours*», eta bestetik «*avocata*, *avocat*».

Gehiketan, berriz, hiru joera antzeman ditu: (1) sarrera berriak; (2) lehengo sarretan oinarrituaz moldatu edo sortutakoak; eta (3) lehengo sarrerei egindako gehiketak. Sarrera berriak dira gehienak (A-n % 62, E-n % 46, F-n % 76, H-n % 49 eta P-n % 84) eta, gutxi izan arren, interesgarriak dira oso osatutako sarrerak —*EF*-ko hitzaren aldameneari «beste berri bat gehitu da hura baino garbiago edo zehatzago, edota haren aberasgarri gerta zitekeena» (Lakarra 1994: 31)—; adib., «errenta, *rente*» vs. «*rente*, alo-carioa, errenta», baina baita «*piztea*, *alumer*» vs. «*allumer*, erachiquitcea, *piztea*».

Lakarrak, beraz, hiru joera azpimarratzen ditu: (1) *FE*-n sarrera gehiago dago, hiztegi osoagoa delako; (2) maileguaren ordeaz beste ezer jartzea, haren alboan beste ezer proposatzea eta are mailegu gordinegiak dituzten sarrerak ezabatzea, dena sar daiteke joera nagusi baten azpian; (3) honekin batera, noski, hitzberrigintzaz ere hitz egin behar: hala maileguen ordezkotako proposamenetako asko nola lehengo sarretatik sortutakoetako asko lehen lekukotasunak dira eta, zalantzarik gabe, ehuneko gora batean hitz berriak bide dira (gai zehatz honetaz, ik. Lakarra 1994: 32-39).

Oraindik ere oinarrituko hipotesitik atera gabe, zehatz daiteke desagertuaren arrazoiak bi era oso ezberdinekoak dira: (1) egiturazko arrazoi bati zor zaio bai frantses generoak bereizi beharrez, bai frantses aditza infinitiboan eta partizipioan (maiz hau ere maskulino eta femeninoan) jaso beharrez *EF*-n zeuden sarrerak *FE*-n

²⁰ Atal honetan zehaztu behar da partizipioak ere *EF*-n maskulinoan eta femeninoan agertu arren, hauen galera (emandako ehunekoan sartuta badago ere) ezin zaiola genero bereizkuntzari egotzi: aitzitik, berez desagertu dira, gehienbat bederen, *FE*-n infinitiboan izan ohi baita aditzaren ordezkari bakarra, *EF*-n ez bezala. Salbuespenen bat bada: cf. «*accoutumer*, trebatzea. *accoutumé*, trebatua. *accoutumé*, ohi-tua».

jaso gabe geratzea:²¹ bestela esanda, gai hauetan xede-hizkuntzaren gramatikak agintzen zuen iturri-hizkuntzan zer eman eta nola; (2) gainerako ezabaketetan bakarrik isla litezke —ezer islatzekotan— egileak lexikoari buruz zituen ideiak.

Zehaztaperen honen ondoren, A eta L letretatik hautatu dugun laginaren arabera²² *EF*-ko euskal hitzen % 45 inguru berdin-berdin agertzen da *FE*-n, eta % 9 soilik desagertu da batetik bestera. Desagertzeko arrazoiak egiazki ez dira argiak, denetariko hitzak baitaude, egon ere. Batetik besterako igarobidean dagoen gertakaririk deigarriena, mailegu garbiketa da, nahiz eta, antza denez, handiagoa izan den A lettran L-n baino, Lakarrak antzeman bezala. Alabaina, ez da garbiketa hutsera mugatzen. Hona mailegukiko hiru joera nagusiak:

- 1) Hautapena. Mailegu gordinaren alboan agertzen den hitza nahiago du *FE*-n:

abandonatcea, largatcea, <i>abandonner</i>	<i>abandonner</i> , largatcea
accordatcea, bakhetea, <i>accorder</i>	<i>accorder</i> , bakhetea

- 2) Ordezkapena. Mailegua ez eta beste zerbait ipini du:

affligitcea, tristatcea, <i>affliger</i>	<i>affliger</i> , axekhabeztatcea
agradagarria, <i>agreable</i>	<i>agreable</i> , nahicaria

- 3) Hautapena eta frantses aldaketa. Honela begiratuta, balirudike *EF*-n berariaz mailegutasuna agerian jartzen duen frantses kidea hautatu zukeela; *FE*-n, berriz, horren beharrik gabe, askeago jokatu bide zuen:

acta, patua, <i>acte</i> , <i>contrat</i>	<i>pacte</i> , tratua, patua
adreçatcea, amaiñatcea, <i>adresser</i> , <i>dresser</i>	<i>regler</i> , chuchentea, amaiñatcea

Egitadok bat datoz erabat egileak bere hirugarren liburu galduaren bigarren partez dioenarekin:

...berce partea da escualdunec berce hitzcuncetaric hartuac dituzten hitcen khen-tecco, hala nola

<i>Intencionea,</i>	<i>chedea</i>
<i>inclinacionea,</i>	<i>pendura</i>
<i>inquietatcea,</i>	<i>khechatcea</i>
<i>ingrata,</i>	<i>esquergabea, &c.</i>

Lehenbicioac berce hitzcuncetaric dire eta berceac escuara dire.

Edo, hobeto esanda, haratago doa, adibide ematen dituen hitzetatik bakar bat ere ez baita *EF*-n jadanik agertzen; *FE*-ri dagokionez, agindutakoa bezain garbia ez eze, aberatsagoa ere bada:

<i>intention</i> , chedea, gogoa
<i>inclination</i> , talendua, pendura
<i>inquieter</i> , khechatcea
<i>ingrat</i> , eskhergabea

²¹ Lakarrak jadanik zehazten zuen generoa dela eta egindako ezabaketak “edukin galerarik suposatzen ez duen ezabaketa moeta” dugula (Lakarra 1994: 27).

²² Laginak honela osatuta daude: A letarako *a-alogatcea* zatia (80 sarrera orotara; 62 partizipioak eta generoagatik errepikatutako izenondoak kenduta) eta L letra osoa (90 sarrera orotara; 65 kenketa beren ondoren).

Ildo honetatik, kenketak baino eransketak anitzez ugariago ditu *FE*-k, sarrera eta ordain kopuruek aditzera ematen duten bezala. Iraun duten mailegudun sarrerek ez ezik, bestelakoek ere bigarren hiztegian esanahikideak, aberasgarriak edota zehazgarriak erdiesten dituzte, gehienbat *EF*-n jasota ez dauden osagaiak:

airatcea, <i>voler</i>	<i>voler</i> , <i>avec ailes</i> , hegaldatcea, airatcea
akhusatcea, <i>accuser</i>	<i>accuser</i> , acusatcea, gaineguiteda <i>il m'a accusé</i> , ene gain eguin du
laborança, <i>labourage</i>	<i>labourage</i> , laborança, lurlana
larombata, <i>samedi</i>	<i>samedi</i> , egubacoitça, laranbata [sic]

EF-ko hitzak frantses sarrera-buru gehiagoren azpian aurki daitezke, gainera:

aitorensema, <i>gentil'homme</i>	<i>gentil'homme</i> , aitorensema <i>chevalier</i> , aitorensema
lehiatcea, <i>hâter</i> , <i>presser</i>	<i>hâter</i> , lehiatcea <i>presser</i> , <i>se hâter</i> , lehiatcea <i>precipiter</i> , lehiatcea

Edota zehaztasun gehiagoz:

achala, <i>croute</i>	<i>croute du pain</i> , ogui achala
lorea, lilia, <i>fleur</i>	<i>fleur</i> , lorea <i>fleur avant fruits</i> , lilia

3.2. Bigarren hipotesia: balizko hiztegitik *EF* eta *FE*-ra

Kontua areago berrazter daiteke, baldin eta gorago jaulkitako zerbait gogoratzen badugu: egiturazko azterketak erakutsi digu ezin dela pentsatu *EF* izan dela bietan lehena: aitzitik, frantses zutabearen antolakuntzak argi eta garbi adierazten du lehenago ondutako frantsesa-euskara hiztegi baten bihurketa dela. Zenbait zantzutan oinarrituta, iradoki dugu hiztegi hau ez dela *FE* bera, dena dela, hau baino osoagoa zena baizik. Ongi asmatzen ari baldin bagara, beraz, gure ustez bada bai *EF*, bai *FE*, bi hiztegien iturri izan den aurreko frantsesa-euskara hiztegi bat.

Gure hipotesi osoa hau da: Harrietek ezagutzen duguna baino hiztegi zirriborro handiago bat egina zuen, dela laugarren liburuko hura —aditz trinkoak eta maileguak euskaratik kentzeko asmoz ondua—, dela gramatikaren 3. liburukia —aurreko bi liburukietan ez zeuden hitzak bilduko zituen hiztegi bat, prestatuxe zuena— (bietarako cf. gorago, § 1.1), edo dela beste bat, eta bertatik atera zituen *EF* eta *FE* eratzeko gaiak.

Lakarrak bi hiztegien artean aurkitu aldeak, beraz, lehen bezain zuzen eta garrantzizkoak dira, eta azalpen beretsukoak, baina abiapuntua zeharo aldatu da, bai eta zerrendak eratzeko erabilitako prozedurari buruz geneukan ustea.

Zuzen bagabiltza, hizkuntzen ordenak zenbait kontu erabakitzeaz gainera (gene-roa jaso ez jaso, eta abar), iturritik gai ezberdinak bildu zituen zerrenda baterako eta besterako, bakoitzean zer eta zenbat nahi zuen eta horren arabera.²³

²³ Bideanabar, honek azaltzen ditu lehen hipotesiaren arabera «itzuriak» ziruditen sarrera ustez desagertuak, *EF*-n bai eta *FE*-n arrazoi argirik gabe ez daudenak, *FE*-n gehitutakotzat genituen horien pare.

Orokorrean, beraz, ez dago esaterik *EF*-tik *FE* garbiago bat atera zuela. Aitzitik, honen haritik zehaztu behar da *EF* berariaz dagoela maileguz beterik, berariaz sarrera gutxiago, eta sarrera bakoitzean euskal hitz gutxiago dauden bezalatsu.

4. Harrieten iturriak

Edozein hiztegi dela, izan litezkeen iturriak arakatzea oinarrizko zereginetako bat dugu, zeren eta hiztegi-gile gutxi baitago munduan, dena bere burutik atera duenik.²⁴ Iturriak arakatzea hiztegi-gilearen *background*-a ezagutzeko aukera bikaina izateaz gain, haren lan prozeduraz berri jakingarriak eman diezazkigukeen ikerbidea dugu. Nabarmena da, izan ere, Harrietek ez duela hiztegia bere kabuz osatu, bere etxeko euskara hutsean soilik oinarrituta. Aitzitik, hein oso handi batean (% 70 inguru gure laginaren arabera) euskal hitzak iturri idatzietatik hartuak bide dira. Gutxieneko kontuan, bi iturri ziur izan ditu: Axular eta Voltaire. Baliteke, gainera, Leizarraga edo Xurio ere iturrien artean sartu behar izatea. Ikus ditzagun banan-banan.

4.1. Axular

Honen ekarria inoizko nabarien antzeman dezakegu berak pilatutako sinonimoak sarrera berean agertzen direnean (Lakarra 1994: 62-64):

arrerages, intresac, sensuac
 ... *censuco eta interesecco diruaren irabacia pagatcen ez tuenari...* (Ax 81).
couper, ebaquitcea, picatcea
Baiña mahastiac behar cirela ebaqui eta picatu (Ax 408).
familier, ausart, trebe, entregu
 ...*eztela iendartean ausart, entregu, bithore eta ez trebe* (Ax 19).

Axular Harrieten iturri izan zela hala frogatu eta gero, idazle lapurtarraren lexikoa hiztegi-gilearen zerrendekin erkatuz hainbeste kidesun eta hain adierazgarriak aurkitzen dira, non halabeharri oso leku gutxi geratzen baitzaio. Honela begiratuta, eta xehetasun filologikoetan sartu gabe, ez dago dudarik oso iturri garrantzizkoa dela, besteak baino emankorragoa, irudiz. Hona A eta L letretako gure laginean topatu ditugun kidesun nabarietako zenbait:

EF: abiadura, ancea, aiticic, aise, aisequi, aitorensemea, airatcea... larrutcea, lausengatcea, lausengua, arrontera, lasterrago, legata, lekhucotassuna, loratcea, loria...
FE: axekhabeztatcea “affliger”, *lehentassuna* “âinesse”, *nabiqundea* “ambition”, *lurlana* “labourage”, *segada* “lacet”, *nekhaçalea* “laïque”, *hitzcunça* “langue”, *airatcea* “lever”, *legata* “legat”, *lchoa* “libre”, *libratcea* “livrer”...

4.2. Voltaire

Hiztegi-gileen ohiturak ezaguturik, handia izango litzateke aurreko hiztegi argitaratu bakar bat eskura izan eta ez erabiltzea.²⁵ Arazoa horrexetan datza, alegia: ea

²⁴ Lakarra da honetan ere aitzindari, testuak eta, beraz, beren artean litezkeen loturak anitzez gutxiago direla gogoratu baitu (cf. Lakarra 1994: 24, besteak beste), hiztegi zenbaitenak —Harrietenak barne— ikertzeaz landara.

²⁵ Harriet bera lehenago bezala (cf. Lakarra & Urgell 1988, Lakarra 1991, Urgell 1992, etab.), Voltaire alde batera utzi izan dugu zeharo iturrien bilaketan. Harrietenean ez ezik, Pouvreurenean iturri

eskura izan zuen, dakigularik Voltaire osorik —hiztegitxoa barne— argitaratu zen azkenekotik (1642) ia ehun urte igaro dira eta. Eta badirudi baietz. Dena dela, Voltaireren eragina frogatzea ez da lan xamurra, oso hitz gutxitan urruntzen baita beste iturri-gaiek dakartenetik. Bestela ezin azal daitezkeen batetortzeak aurkitu behar ditugu, beraz. Huts bateratzailerik ezean, oraingoz eragina bi eratara froga dezakegu.

Batetik, bi lanak bat ditzaketen bitxikeriak edo ohiz kanpoko gertakariak aurkituz. Beheko adibideetan, Harrietek —ohi ez bezala, baina Voltairek bezalaxe— (a) artikulua mugatua eta mugagabea eskaintzen ditu sarrera banatan; (b) segidako bi sarrera, biak mugagabe ematen ditu, eta (c) gramatika kategoria edota adiera banaketa ez ditu begiratzen (hiztegi osoko adibide bakarra da, oso oker ez banago):

Harriet	Voltaire
(a) <i>lieuë</i> , lekhoa <i>une lieuë</i> , lekhoa bat	<i>lieu</i> , leqhoua <i>vne lieuë</i> , leqhoua bat
(b) <i>midi</i> , eguerdi <i>minuit</i> , gauherdi	<i>midy</i> , egoberdy <i>mynuit</i> , gaberdy
(c) <i>mort</i> , heriotzea, hilla	<i>mort</i> , hilla edo heriotzea

Bestetik, alfabetatzeak zuritzen ez dituen sarrera segidak:

Harriet	Voltaire
<i>chercher</i> , billatzea <i>chêne</i> , haritça	<i>chercher</i> , bilhatzea <i>chesne-arbre</i> , haritça ²⁶
<i>servir</i> , cerbitçatzea <i>serviteur</i> , cerbitçaria <i>servante</i> , nescatoa	<i>seruyr</i> , seruytzatzea <i>seruïteur</i> , seruytzaria <i>seruante</i> , nescatoua

Bien arteko erlazioa zantzu hauen bitartez erakutsi eta gero, ikus dezakegu Voltaireren hitz zerrendak ez ezik, liburuaren beste zatiek ere eragina izan bide dutela Harrieten lanean, gutxienez elkarrizketek:

EF: larrutcea “écorcher” (Volt 230 *larrotçea* “escorcher”)...

FE: laburcea “accourir” (Volt 135 *labourçequo* “pour accourir”), *errestuna* “an-neu” (Volt 247 *errestonaq* “bagues”), *arrobotçaillea* “larron” (Volt 145 *arrobotçalleriq* “larrons”)...

4.3. Leizarraga

Honen eragina behar bezalako frogekin egiaztatzeko dago, baina badira aintzat hartzeko moduko aztarnak, bitara ekar ditzakegunak.

---

garrantzizkoa izan zela frogatu berri du Etxagibelek (2008), hain garrantzizkoa non ziurrenik —ikertzaileak hala deritzo, bederen— haren hiztegiaren ardatza bide baita. Voltaireren berbaloratzea Lakarraren argitalpenari (1997, 1999) zor zaio, inondik ere.

²⁶ *chesne* > *chêne* grafia aldaketari erreparatu behar zaio, hitza Harrietenean lehengo lekuan geratu bada ere. Frantses Akademiaren 1740ko hiztegiaren ezabatu omen zen lehenengoz, beste zenbait berrikuntzarekin batera, ahoskatzen ez zen kontsonante aurreko *s* hori, eta azentu zirkunflexuaz ordezkatu (Cohen 1987: 224). Harrieten modernotasunaren beste zantzu bat, bidenabar.

Alde batetik, *EF*-ko mailegu pilaketaren oinarrian egon liteke Leizarraga, anitz baitira —eta ez oso ohikoak— bietan kausitzen ditugunak:

acceptatcea, açotea, affligitcea, ampola, armada, arroganta, arditia, attencionea, berga, benediçoiña, benedicatua, conquestatcea, colpatcea, communionea, crudela, delicatua...

Bestetik, mailegu nabariez kanpoko zorrak ere ba bide dira, artean familia osoak:

frangoqui “abondamment”, *frangatcea* “abonder”, *gosetea* “affamé”, *oneritcia* “ami”, *chedatcea* “limiter”...

4.4. Xurio

Aurrekoek azaltzen ez dituzten hitz bereziok sala lezakete:

ahidura “lassitude”, *ainxikhabetasun* “lâcheté”, *largotasun* “liberalité”...

5. Ondorioak

Martin Harrieten gainerako lanak ezagutzerik ez badugu ere, gaitzerdi, he-men bildu dugun bere lekukotasunari esker Larresoroko notarioaren irudi osoagoa daukagu. Ez zen izan, bada, behingo gramatikagilea, frantsesaren amorez eta ezustean bezala gramatika bat egin zuena. Aitzitik, lehenen artean kokatu beharreko euskaltzale eta euskalari dugu: inor gutxi baina euskaldunak euren hizkuntzan alfabetatze aldera lan handiagoa egin zuen Harrietek, eta euskara deskribatze eta duintze aldera. Aurrekoekin alderatzekotan, esango nuke hainbat aldetatik Bidegarai eta Etxeberri Sarakoa dakartzala gogora. Hauek ez bezala, ordea, Harrietek asmatu zuen garai zail haietan argitara zitekeen lan bat bederen egiten, eta honegatik, hobe izan zein ez, hauek baino gorago jarri behar dugu gure tradizioaren barruan: besteak isilean ia geratu ziren bitartean, Harrietek hurrengo urte eta mendeetan merezi zuen oihartzuna izateko parada izan zuelako, hain zuzen.

Irudi berri hau zeharo bat dator, bide batez, hiztegiaren analisiak ematen digunarekin, hots, aurreko euskal liburuak —Axular, Voltaire, Leizarraga, baita agian Xurio ere behinik behin— ezagutzen zituen eta ezinbestean garbizale eta hitzberrigile azaltzen zaigun hiztegiarekin.

Hiztegi lanari dagokionez, erakutsi ahal izan dugu ziurrenik frantsesa-euskara zerrenda handiago batez —agian aipatzen dituen bere beste lanetako batez— baliatu zela gramatikako bi hitz zerrendetan —*EF* eta *FE*-n— sartu zituen sarrerak hautatzeko eta, beraz, zerrenda bakoitzerako nahita hautapen ezberdinak egin zituela: mailegu gehiago eta sarrera gutxiago *EF*-n, euskal lexiko zainduago eta aberatsagoa *FE*-n.

Gogora dezagun Harrietek buruan dituen erabiltzaileak euskaldunak direla —elebakarrak edo, gehienez ere, oso elebidun eskasak—, eta xedea hauek frantsesez ikastea dela, kultura daitezentzat, egilearen beraren esanetan. Erabiltzailegai eta xede horien araberakoa izan behar, bada, hitz zerrendotan hizkuntzek hartzen duten lekua eta egitekoa. Lakarrak egin zerrenden arteko konparaketaren argitan, dena dela, azken xedea gehiago ematen du euskaldunek frantsesa ikasi eta gero euskaraz nola emango —era garbi batean— laguntzea dela, errazkeriaren errazkeriaz mailegu gordinetara jo gabe, besteak beste. Hemen egin dugun formazko azterketak alde honetatik berretsi baino ez du egin Lakarraren ondorioa.

Bibliografia

- Cohen, M., 1987, *Histoire d'une langue. Le français*, Paris: Messidor/Éditions sociales.
- Etzagibel, J., *Silvain Pouvreuren iturriak*, Gasteiz: UPV/EHUko DEAKo lan argitaragabea.
- Gómez, R., 1989, «Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», *ASJU* 23:2, 355-392.
- & K. Sainz, 1995, «On the Origin of the Finite Forms», in L. Trask, J. I. Hualde & J. A. Lakarra (arg.), *Towards the History of the Basque Language*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 235-274.
- Lakarra, J. A., 1991, «Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi», in J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia (*ASJU*-ren Gehigarriak 14), I, 217-258.
- (arg.), 1992a, *Manuel de Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*, Andoain: Andoingo Udala, etab.
- , 1992b, «Larramendirekin aurreko hiztegiaren historiak: aztergai eta gogoeta», in Lakarra 1992a, 279-312.
- , 1993, *xviii. mendeko hiztegiaren etorkiez*, Gasteiz: UPV/EHUko tesi argitaragabea.
- , 1994, «Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)», *ASJU* 28:1, 1-178.
- , 1996, «Lexiko berrikuntza euskal hiztegiaren zaharrean: zenbat ikergai», *Uztaro* 19, 3-40.
- , 1997, «Hizkuntz eskuliburuen tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque (-1620)*», *ASJU* 31:1, 1-66.
- , 1999, «*L'interprète ou traduction du français, espagnol & basque (-1620)*: II. Elkarrizketak», *ASJU* 33:2, 493-568.
- & B. Urgell, 1988, «Lécluse-ren Hiztegia. Euskalaritzaren Historiarako Lanabesak (II)», *ASJU* 22:1, 99-211.
- Larramendi, M., 1729, *El Imposible Vencido. Arte de la Lengua Bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villagordo Alcaraz. [Faks., Donostia: Hordago, 1979].
- , 1745, *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*. Donostia. [Berrarg. faks. Donostia: Txertoa, 1984].
- Mitxelena, K., 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia. Diccionario General Vasco* (15 lib.). Bilbo: Euskaltzaindia, etab.
- OEH = Mitxelena 1987-2005.
- Osselton, N. E., 1995 [1989], «Alphabetization in early dictionaries of English», in *Chosen words. Past and present problems for dictionary makers*. Exeter: University of Exeter Press, 117-126.
- Oyharçabal, B., 2001a, «Zenbait gogoeta euskarak letra hizkuntza gisa izan duen bilakae-raz», *Litterae Vasconicae* 9, 9-46.
- , 2001b, «Statut et évolution des lettres basques durant les xviiième et xviiième siècles», *Lapurdum* 6, 219-288.
- Quemada, B., 1967, *Les dictionnaires du français moderne (1539-1863). Étude sur leur histoire, leurs types et leurs méthodes*. Paris: Didier.
- Sarasola, I., 1998, *Irakaskuntza egitasmoa [Euskal Lexikografiaren historiak]*, Bilbo: UPV/EHU (argitaragabea).
- Svensén, B., 1993, *Practical Lexicography. Principles and methods of dictionary-making*. Oxford/New York: Oxford U. P.

- Urgell, B., 1992, «Martin Harriet Añibarrorengan», *ASJU* 26:1, 221-258.
- , 1998, «*Hiztegi Hirukoitza* eta *Diccionario de Autoridades* erkatuaz (I): oinarrizko ezau-garri zenbait», *ASJU* 32:1, 109-163.
- , 2000, *Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*, Gasteiz: UPV/EHUko tesi argitaragabea.
- , 2002a, *Euskal Lexikografia*, Gasteiz: UPV/EHUko irakaskuntza proiektu argitaragabea.
- , 2002b, *Larramendiren Hiztegi Hirukoitza-ren Eranskina: Saio bat hiztegi gintzaren tes-tukritikaz*. Bilbo: Monumenta Linguae Vasconum. Studia et Instrumenta 1 (= *ASJU*-ren Gehigarriak 47).
- Vinson, J. [1891-1898], *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Berrarg. faks. J. Ur-quijoren oharrekin (*ASJU*-ren Gehigarriak, 9), Donostia, 1984.

EUSKARAZKO HITZ ANITZEKO UNITATE LEXIKALEN TRATAMENDU KONPUTAZIONALA

Ruben Urizar, Iñaki Alegria, Juan Carlos Odriozola, Nerea Ezeiza*

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

0. Abstract

Multi-word Lexical Units (MWLU) are of great importance in language in general, and in Natural Language Processing in particular, since they are not governed by the free rules of the system. In this article, we give an overview of the different types of phraseological units, explaining briefly each one's features. Our priority being to process idioms automatically in Basque texts, we concisely analyze several approaches for the inflectional description of MWLUs, and then, we explain the system we have developed for Basque: (i) a general representation for describing MWLUs in the lexical database for Basque (EDBL), (ii) HABIL, a tool capable of detecting and analyzing them based on the features described in the database, and (iii) a constraint grammar for disambiguating ambiguous MWLUs.

1. Sarrera

La formación, el funcionamiento y el desarrollo del lenguaje están determinados no sólo por las reglas libres del sistema, sino también por todo tipo de estructuras prefabricadas de las que se sirven los hablantes en sus producciones lingüísticas (Corpas 1996).

Gloria Corpasen hitzok argi uzten dute sintaxi asketik kanpo finkaturik dauden egiturek hizkuntzan duten garrantzia. Izan ere, Jackendoffen (1997) estimazioen arabera, hiztunen lexikoan, hitz bakunen besteko munta dute hitz anitzeko unitateek. Beste autore batzuek are proportzio handiagoak ematen dituzte.

Euskararen prozesamendu konputazionalan, IXA taldeak garatua du mendekotasun-egituretan oinarrituriko *parser* edo analizatzaile sintaktiko sendoa (Aduriz et al. 2004). Analizatzaileak mailaka gauzatzen du analisisa, kate-maila bakoitzean hizkuntza-ezagutza desberdina baliatuz, hasi tokenizaziotik eta mendekotasun sintaktikoen erlazioak ezarri arte. Hitz Anitzeko Unitate Lexikalen (HAUL) tratamendua berebiziko garrantzia du prozesu horretan.

---

* Halaber, biziki eskertu nahi dugu Kike Fernández, HABILen inplementazioan egindako lan esker-gagatik.

2. Unitate fraseologikoak eta HAULak

HAULaren definizioa eta hizkuntzaren prozesamenduan tratatu beharreko unitate motak nabarmen aldatzen dira helburuen arabera eta burutu nahi den prozesuaren sakontasunaren arabera (Copestake et al. 2002).

Txitean-pitean darabilgun *hitz* kontzeptua bera ez da argia, inondik ere. Bestelako hizkuntza-auziak alde batera utzita, hizkuntzaren prozesamenduan, eta testu mailan, unitate *grafikoari* egiten dio erreferentzia. Alegia, *berezileen (separator)* arteko karaktere-katea da hitza (Savary 2008). Berezileak karaktere ez-alfabetikoak izan ohi dira —nagusiki zuriuneak eta puntuazio-markak— baina aldatu egiten dira hizkuntzatik hizkuntzara edo ikerlanen arabera. Japonieraz edo thailandieraz, esate baterako, zuriunerik gabe idazten da. Halaber, zenbait ikerlanetan (Silberztein 1993) apostrofoa edo marratxoa hitz-berezileztat hartzen dira eta, hala, ingelesezko *don't* edo frantsesezko *aujourd'hui*, esate baterako, bi hitzez osatuak lirateke. Beste ikerlan batzuetan, berriz, apostrofoa edo marratxoa hitz barruko osagaia izatea onartzen da, eta, hortaz *don't* eta *aujourd'hui* hitz bakartzat hartzen dira (ikus «tokenizazioa» 4. atalean).

Bestalde, euskara bezalako hizkuntza eranskarietan unitate tipografiko bakarra osatzen duten hainbat hitz HAULak lirateke flexiorik gabeko hizkuntzetan (*aurrerantzean* 'en adelante', *baraurik* 'à jeun', *ziurrenik* 'most probably'). Beraz, euskaraz horiek hitz bakarra balira bezala tratatzen dira, datu-base lexikalean hitz bakun gisa sarrera emanaz.

Corpasek (1996) hiru multzo edo *esfera* nagusitan banatzen ditu unitate fraseologikoak, alegia, sistemaren erregela askeetatik at dauden egiturak: kolokazioak, lokuzioak eta enuntziatu fraseologikoak.

Konbinazio libreek, kolokazioek, eta lokuzioek, ostera, continuum bat osatzen dute, eta sarri askotan, euren arteko mugak ez dira batere argiak izaten. Hala ere, unitate fraseologiko horien definizio eta ezaugarrien berri ematen saiatuko gara ondoren, batez ere Corpasen (1996) irizpideei jarraiki.

Kolokazioak

Zale amorratua, arrain sarda, izerdia bota, pozez zoratu edo *politikoki zuzena* bezalako konbinazioei deritze kolokazioak. Erlazio sintaktikoren bat duten bi unitate lexikok osatzen dute (izen-izenondo, izen-izen, adberbio-aditz, adberbio-adjektibo). Erabilerak ezarritako *konbinazio-murritzapenak* dituzte: *oinarriak* (adib. *zale*), semantikoki autonomia izanik, *kokakidearen (amorratu)* hautapena determinatzen du, eta gainera, honen adiera berezi bat hautatzen du, sarritan abstraktua edo figuratiboa dena ('grinatua'). Bestalde, morfosintaktikoki konposizionalak eta aldagarriak dira, eta, hau dela eta, zenbait aldaki formal onartzen dituzte, hala nola, kokakidea ordezkatea (*zale amorratu/sutsu/porrokatu*), modifikatzailea gehitzea (*izerdi hotza egin*), nominalizazioa (*zuzentasun politikoa*), erlatibizazioa (*bota dudan izerdia*), etab.

Lokuzioak

Idiomatikotasuna edo/eta zurruntasun formala ezaugarri duten egitura finkoei deritze lokuzio. Batetik, esapide hauetako asko semantikoki ez-konposizionalak dira, hau da, horien interpretazioa nekez egin daiteke hura osatzen duten osagaien esana-

hietatik abiatuta (*hanka sartu, begitan hartu, zorri piztua, batez beste, hala ere, behinik behin*). Beste batzuetan, ostera, predikatu konplexu batzuetan kasu (*lan egin, min hartu, berri eman*), lokuzioaren esanahia osagaien esanahiak konbinatuz lor daiteke hein handi batean. Euren sintaxi idiosinkratikoak bihurtzen ditu lokuzio. Izan ere, Koikeren (2001) hitzetan, «en la fijación estructural se basan todos los comportamientos de las locuciones». Zabalak (2004) honelako zenbait egituratan gertatzen diren berezitasun sintaktiko batzuen berri ematen du, argi utziz lokuzio guztiek ez dutela zertan ezaugarri guztiok eta neurri bertsuetan bete behar.

Esate baterako, objektu zuzen arruntak euskaraz beti determinatzailearen bat eskatzen badu ere (1), *lan egin* bezalako hainbat aditzetan, ustez objektua denak ez du mugatzailearik hartzen (2).

- (1) *Arroz jan dut
- (2) Jonek goizean lan egin du

Maila indibidualeko predikatuak ere mugatuta joan ohi dira (Zabala 1993); horregatik (3) adibidea ez da gramatikala. Ostera, *zilegi izan* predikatu konplexua mugatzailearik gabe doa beti (4).

- (3) *Harrigarri da zuk hori esatea
- (4) Zilegi da hori egitea

Beste kasu batzuetan, konposatuaren aditzak azpikategorizazio-ezaugarri berria be-
reganutzen du, bere kabuz doanean ez daukana. Berbarako, *ekarri* aditzak normalean ez du mendeko perpaus konpletiborik azpikategorizatzen; *gogora ekarri-k*, aldiz, bai.

- (5) *Gogora ekarri* zidan lana egin behar nuela

Halaber, ez da ohikoa *egin* aditz iragankorrak adizlaguna hartzea objektu zuzenaren ordez, *begaz egin* edo *eztulka egin* bezalako hainbat predikatu konplexutan gertatzen den moduan.

Bestalde, sekuentzia hauetako askotan agertzen diren elementu batzuk ez dira azaltzen beste inongo testuingurutan, eta sarritan zein kategoriatakoak diren zehaztea ere zaila gertatzen da. Adibidez, *noizik* hitza bakarrik agertzen da *noizik behin, noizik behinean, noizik noizera* eta *noizik behinka* esamoldeetan; *behinik* hitza *behinik behin* HAULEAN azaltzen da soilik; zer kategoriatakoak dira *zirt, zart, trikun-trakun, laprast* edo *fio*, ia eskusiboki *zirt edo zart egin, trikun-trakun egin, laprast egin* eta *fio izan* aditzetan agertzen direnak hurrenez hurren?

Beste zenbaitetan, fosildurik dagoelako-edo, ezinezkoa gertatzen da hitz-konbinazioaren interpretazioa (semantikoa edo sintaktikoa) egitea osagaiak egun duten kategoria (edo esanahia) kontuan izanik. Esate baterako, *beldur* —*gose* edo *egarri* ez bezala— izena da soilik; *beldur naiz (beldur izan)* HAULA ulertzeko, ostera, izenondo (edo aditzondo) interpretazioa behar luke (6). Berdintsu gertatzen da *mintzo izane-kin* (7). (8) esaldia sintaktikoki analizatu ahal izateko, berriz, elipsi bat-edo gertatu dela pentsatu behar genuke: *egarriak «jota» nago*.

- (6) Oso beldur ginen
- (7) Gipuzkeraz mintzo da
- (8) Emadazu edaten ur pittin bat, egarriak nago eta

Enuntziatu fraseologikoak

Azkenik, enuntziatu fraseologikoak esaldi osoak dira. Corpasek (1996) hiru multzo nagusitan banatzen ditu hirugarren esferako unitateok: paremiak (*balizko olak burdinarik ez, urak dakarrena urak darama*), formula diskurtsiboak (*Zer moduz?, Egun on*) eta formula psikosozialak (*Sentitzen dut, Bai horixe, Zer egingo diogu?, Hor konpon, Alde hemendik, Bizi al gara?*).

Gure ikerlanaren fase honetan, ez ditugu enuntziatu fraseologikoak aintzat hartu, ezta kolokazioak ere, lokuzioak lantzeak lehentasuna zuela iritzi baitiogu.¹

Datu-base lexikalean zein hitz anitzeko unitate landu erabakitzerakoan, lexiko-grafoen ezagutzaz baliatu gara, eta bi iturritatik edan dugu, batez ere, orain arteko lanean. Batetik, *XX. Mendeko Euskararen Corpus Estatistikoa*² erabili dugu, eta bertan lematizaturiko HAULen artean maiztasun handienez ageri direnak hautatu ditugu. Bestetik, Euskaltzaindiaren *Hiztegi Batuko* (Euskaltzaindia 2002) hitz anitzeko sarre-rak hartu ditugu. Guztira 2300 bat HAUL landu dira.

3. Hitz anitzeko unitateen prozesamendurako hurbilpen lexikoak

Savaryk (2008) HAULen flexioak adierazteko zenbait hurbilpen lexikoren azterketa kontrastiboa egiten du. Azterketa horretan, lau multzo nagusitan banatzen ditu ikerlanak: DELA hiztegiak, egoera finituak kaskadan (*cascaded fnite-state*), baterakuntza-gramatikak eta datu-base erlazionalak.

3.1. DELA hiztegiak

Parisko DELA eskolaren hiztegi elektronikoetan (Courtois eta Silberztein 1990) hitz bakunak eta izen-lokuzioak sistematikoki zerrendatzen dira eta horien flexioaren deskribapena egiten da banan-banan. Alabaina, hitz elkartu jarraituak bakarrik deskribatu dituzte.

Flexio-kode baten bidez adierazten dute osagaien flexio-paradigma guztia eta osagaien arteko genero- eta numero-komuntadura (*toile d'araignée, toiles d'araignée, toiles d'araignées*).

3.2. Egoera finituak kaskadan

Hurbilpen honetako tresnarik ezagunenak ditugu *xfst*, adierazpen erregularren konpilatzailea, eta *lexc*, egoera finituko lexiko-konpilatzailea (Beesley eta Karttunen 2003). Bi hauek lan-tresna paregabea eskaini dute HAULak prozesatzeko hainbat ikerlanetan. Horien artean azpimarratzekoak dira Karttunen et al.-en frantseseko hitz

¹ Beste modulu batzuetan, datak eta zenbakizko esapideak ere tratatzen dira. Horiek multzo irekia izanik, ez daude datu-basean sarturik. Hala ere, osagaiak beti elkarren ondoan joan ohi dira, egitura finkoak dituzte, eta lexikoi itxia darabilte. Beraz, erraza da horiek identifikatzea egoera finituko transduttore sinple batekin (Ezeiza 2002).

² www.euskaracorpusa.net.

elkartuen kasu-ikerketa (Karttunen et al. 1992, Karttunen 1993), IDAREX (Breidt et al. 1996) edo turkierarako HAULEN prozesadorea (Ofazer 1996).

Adibidez, IDAREXek, alemanezko aditz-lokuzioen deskripzioa egiten du, batez ere. Adierazpen erregularren bidez adierazten ditu forma flexionatu posibleak. Osagaien flexio-murriztapenak ez ezik, hautazko osagaiak, bikoizketak edo elementuen tartekatzeak ere deskribatzen ditu, bai eta transformazio sintaktikoak ere. Elementuren bat tartekatzen denean, zehaztu egin behar da elementu hori zein den (aditzondoa, izenordaina...).

3.3. Baterakuntza-gramatikak

Zenbait ikerlanek baterakuntzan oinarrituriko gramatikak baliatu dituzte HAULEN deskripziorako, osagaien arteko komuntadura ez ezik konputazionalki konplexuagoak diren bestelako dependentziak adierazteko ere egokia delako. Horien artean, *Lingo* proiektua (Sag et al. 2002, Copestake et al. 2002, Villavicencio et al. 2004) eta FASTR (Jacquemin 2001) dira aipagarrienak.

Ingeleseko hitz anitzeko esapideen deskripzio semantiko eta sintaktikorako proiektu handia da *Lingo*. Sintaxia deskribatzeko gramatikek ezaugarri-egiturak erabiltzen dituzte, murriztapenetan oinarrituriko HPSG formalismo baten baitan. Semantikarako, ostera, *Minimal Recursion Semantics* izeneko baliatzen dute.

3.4. Datu-base erlazionalak

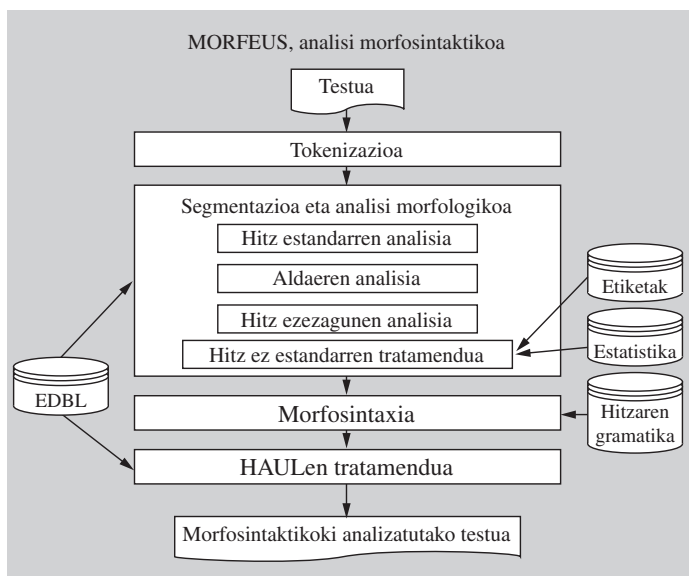
Hitz bakunak ez ezik unitate konplexuak ere deskriba daitezke datu-base erlazional batean, noski, areago unitate konplexuaren osagaiak datu-baseko hitz bakunak izanik.

Euskarazko hitz anitzeko unitateen prozesamendurako garatu dugun modeloan, HAULEN deskripzioa datu-base erlazional batean gauzatzen da. Hala ere, datu-basean eginiko deskribapenetatik adierazpen erregularrak lortzen dira, gero HABIL programak (ikus 5.2. atala) interpretatzen dituena. Ondorengo ataletan azalduko ditugu deskripzio horren nondik norakoak bai eta unitate konplexu horien tratamenduan esku hartzen duten prozesu guztiak.

4. Hitz bakunen tratamendua

Sarreran aipatu dugun moduan, euskarazko analizatzaile sintaktikoak mailaka burutzen du testuen analisisa, modulu bakoitzak aurrekoaren oinarritzen baita. Hitz anitzeko unitateen prozesamendua, 1. irudian ikus daitekeenez, hitz bakunen analisisen ostan —eta beraz haietan oinarrituta— egiten da.

MORFEUS (Aduriz et al. 1998) analizatzaile morfosintaktikoarekin emaitzetan hasten da analisi-prozesua. MORFEUSEN helburua testuko *hitz* orori analisi posible guztiak esleitzea da, bakoitzari, dagokion *lema* eta kategoria gramatikalez gain, informazio morfolo­giko egokia esleituz. Horretarako, Ezeizak (2002) azaltzen duenez, lau pauso nagusi ematen dira: tokenizazioa, segmentazioa eta analisi morfolo­gikoa, morfosintaxia eta HAULEN prozesamendua. Atal honetan, bada, hitz bakunen prozesaketan esku hartzen duten hiru moduluak azalduko ditugu, labur bada ere.

1. irudia

MORFEUSEN eskema orokorra

4.1. Tokenizazioa

Edozein testu analizatu nahi bada, egin beharreko lehen pausoa tokenizazioa da, alegia, *token* edo unitateak bereiztea. Jakina da puntuazio-markak, esate baterako, hitzaren hondarrean itsatsirik ageri direla. Bada, hitza eta puntuazio-markok banatzen ditu tokenizazioak. Baina, hitzak eta puntuazio-markak ez ezik, zenbakiak —arabiarrek zein erromatarrek—, laburdurak, siglak eta abar ere identifikatzen ditu testuan, deklinaturik zein deklinatu gabe egon. Halaber, tokenei zenbait informazio tipografiko gehitzen die etiketen bidez, hala nola, letra larritz hasten den, hitz osoa maiuskulaz idatzita ote dagoen, sigla edo zenbaki deklinatua ote den, etab.

Beraz, tokenizazioa urrats garrantzitsua da, izan ere, ondorengo prozesu guztiak unitate horietan oinarriturik daude.

Gainera, ez da kontu hutsala. Tokenak banantzeko erabiltzen diren bereizleak (*separators*) aldatu egiten dira hizkuntzatik hizkuntzara edo ikerlanen arabera. Adibidez, zenbait ikerlanetan (Silberztein 1993) karaktere ez-alfabetiko guztiak hartzen dira hitz-bereizletzat.

Euskararen kasuan, MORFEUSEK ez du marratxoak bereizletzat hartzen. Marratxoaren tratamendua bi modutara gauzatzen da. Zenbait marradun hitzek, lexikalizaturik daudela iritzita, sarrera dute Euskararen Datu Base Lexikalean (EDBL), marratxo eta guzti (*botoi-zulo*), eta beraz, hitz bakunen tratamendu bera dute. Marratxoak, baina, beste erabilera batzuk ere baditu euskaraz, hala nola, izen berezietan oinarri lexikoa eta morfema dependentea bereizteko (*Shakespeare-k*). Kasu

horiek —eta konbinazio askez sorturiko hitz elkartuak (*mahai-hanka*)— analizatu ahal izateko marratxoak sarrera du EDBLN «elementu lexiko» gisa, eta hartara MORFEUS, morfotaktika egokiari esker, gauza da horiek ezagutzeko (ikus hurrengo puntua: segmentazioa).

4.2. Segmentazioa eta analisi morfologikoa

Testu-hitz bakoitza esanahia duten osagai txikienetan (lexema eta morfemetan) zatitzea du helburu segmentazioak, token bakoitzaren interpretazio (analisi) posible guztiak emanaz (Alegria 1995, Urkia 1997, Ezeiza 2002). Halaber, osagai bakoitzari dagokion informazio morfologikoa ere gehitzen zaio, besteak beste, kategoria eta azpikategoria, deklinabide edo postposizio-atzizkiaren kasua, numero eta mugatasuna edo, aditzen kasuan, modu/denbora, aspektua, pertsona... Hizkuntza-informazio hau guztia EDBLETik jasotzen du segmentatzaileak. Datu-base aberats honek laurogei bat mila sarrera ditu, hiru multzo nagusitan banatuak: hiztegi-sarrerak, adizkiak eta morfema dependenteak (deklinabide-atzizkiak, postposizio-atzizkiak, erlazio-morfemak, atzizki eta aurrizki lexikalak, aspektu-morfemak, elipsia, elkarketa-marra). Horietako sarrera bakoitzak bere informazio morfologikoa du datu-basean, eta, horrekin batera, bere *morfotaktikari* buruzko murriztapena, hau da, erantsi dakizkion morfema guztien multzoa eta horien hurrenkera-murriztapenak adierazten dituen *jarraitze-klasea*.

4.3. Morfosintaxia

Testu-hitz bakoitzaren lexemei eta morfemei buruz segmentazioan lorturiko informazio morfosintaktikoa *biltzea* eta *optimizatzea* da analizatzaile morfosintaktikoaren helburua (Aduriz 2000, Arriola et al. 2005). Analisi morfosintaktikoa gauzatzen duen gramatika testuingururik gabekoa da, hitzaren barruko egitura deskribatzen baitu (Gojenola 2000, Aduriz et al. 2000). Gramatikak, lexema eta morfemetatik lortutako informazioa konbinatuz, ezaugarri-egitura bana sortzen du testu-hitzaren interpretazio bakoitzeko. Ezaugarri-egituren arteko bateragarritasuna egiaztatzeko, *baterakuntza* erabiltzen du. Programari dagokionez, PATR formalismoaren inplementazio bat aukeratu da (Shieber 1986), bere sinpletasun eta malgutasunagatik.

5. Hitz Anitzeko Unitate Lexikalen tratamendua

Arestian azalduko hitz mailako analisi morfosintaktikoan oinarriturik burutzen da HAULen prozesamendua. Bada, prozesamendu horretarako honakoak garatu behar izan ditugu:

- HAUL horiek guztiak EDBLN deskribatzeko *adierazpide orokor* bat.
- Datu-basean eginiko deskribapenetan oinarrituta, HAULak (edo HAUL hautagaiak) detektatu eta analizatzen dituen HABIL tresna, HAULen interpretazio guztien analisi morfosintaktikoak sortu eta katean integratuko dituena.

- *Murriztapen-gramatika* bat, HABILEK hautagai gisa aurkezten dituen HAULak desanbiguatuko dituen, alegia, ebatziko duena zein testuingurutan diren egiaz hitz anitzeko unitate, eta zeintzuetan ez.

Ondorengo ataletan azalduko dugu pauso horietako bakoitza.

5.1. HAULak deskribatzeko adierazpidea

HAUL bat EDBLn gehitzean, honako informazio linguistikoa zehazten da datu-ba-searen taula ezberdinetan:

- *Sarrera*.
- HAULaren *kategoria* eta *azpikategoria*.
- *Barne-osaketa*: taula honetan adierazten da zeintzuk diren HAULaren osagaiak, eta zein osagaik ematen dion informazio morfologikoa unitate osoari.
- *Gauzatz-e eskemak*: HAULA, testuetan, zein patroien arabera gauzatu daitekeen adierazten da taula honetan.

5.1.1. *Sarrera. Kategoria eta azpikategoria*

Taula hauetan, HAULaren lema kanonikoa eta unitate osoari dagozkion kategoria eta azpikategoria zehazten dira, batez ere.

Hiztegi-sarrera bakunen kategoria berberak izan ditzakete HAUL osoek ere (izen arrunta, adjektiboa, adberbioa, aditza, izenordaina, juntagailua, lokailua, interjekzioa...)³.

5.1.2. *Barne-osaketa*

Barne-osaketaren taulan, HAULaren osagaiak zehazten dira. Horretarako osagai bakoitza dagokion hiztegi-sarrera bakunarekin lotzen da. Horrela, flexioa har dezakeen osagaiak lema horren arabera hartuko duela adierazten dugu. Halaber, HAUL osoari zein osagaik ematen dion informazio morfologikoa ere zehazten da. Esate baterako, *aditzera eman* HAULaren lehen osagaia *aditu* sarrerarekin lotua dago eta bigarren osagaia, ostera, *eman* sarrerarekin. Era berean, HAUL osoari informazio morfologikoa emango dion osagaia *eman* dela ere adierazi dugu.

Gerta liteke, baina, HAUL baten forma kanonikoa eta osagaietako batena beti bat ez etortzea. Esate baterako, *maite izan* aditzaren bigarren osagaiak *izan* aditz nagusiaren formez gain (*izan, izango, izaten, izateko...*) (9), *ukan* aditzari dagozkionak ere har ditzake, aditz nagusi moduan (*ukan, ukanen...*) (10) zein aditz trinko bezala (*zaitu, du, gintuen...*) (11).

³ Merezi du aipatzea, baina, hitz anitzekoen osagai gisa bakarrik ager daitezkeen hitzentzat HAOS (hitz anitzekoen osagaia) kategoria sortu genuela, hain zuzen, esana dugun bezala, beti ez baita posible HAUL osagaien kategoria zein den zehaztea (*zirt, zart, trikun-trakun, behinik, fio*).

- (9) *Maite izatea* hobea da, ikaragarria da, ordea. (*Fantasiatzko ipuinak*, G. de Maupassant / Josu Zabaleta)⁴
- (10) Loreak beti *maite ukan* ditut. (*Bihotzeko mina*, Janbattitt Dirassar)
- (11) *Maite zaitu* haatik zentzuduna bazina bezala. (*Harreman arriskutsuak*, Ch. de Laclos / Jon Muñoz)

5.1.3. Gauzatze-eskema

2. atalean azaldu dugun moduan, lokuzio askoren ezaugarrietako bat egitura-zurruntasuna bada ere, lokuzio batetik bestera zurruntasun maila asko aldatzen da. Adibidez, lokailu-lokuzioak (*behinik behin*, *hain zuzen ere*, *batik bat*) edo adberbio-lokuzio askok (*bide batez*, *hitzetik hortzera*, *gehienez ere*) erabateko zurruntasun morfosintaktikoa dute. Aldiz, beste muturrean, *maite izan* moduko aditz-lokuzioek aldagarritasun morfologiko eta sintaktiko handia dute.

- (12) [...] *ez duzula* lehendakariaren emaztea gutxiago *maite* (*Harreman arriskutsuak*, Choderlos de Laclos / Jon Muñoz)
- (13) [...] Jaungoikoak *maite* ez *dituelako* (*Hainbat idazlan*, San Agustin / Imanol Unzurrunzaga)

Bada, gauzatze-eskemen taulan, patroien bidez deskribatzen da HAULA zein forma desberdinetan gauzatu daitekeen testuetan. Patroi horiek zehazteko *hurrenkera*, *flexio-murriztapenak* eta *ziurtasuna* eremuak baliatzen ditugu.

Hurrenkera

Taula honetan, osagaien hurrenkera zehazten da; patroï bakoitzeko bat. Horretarako, lehen osagaiari 1 zenbakia egokitzen zaio, bigarrenari 2a, eta abar. Osagaien artean HAULEkoa ez den hitzik ager badaiteke, ikur bereziak tartekatzen dira zenbakien artean:

- + (osagai bat edo gehiago)
- * (zero osagai edo gehiago)
- ? (gehienez osagai bat)

Adibidez, 1·2 ordenan, HAULAREN bigarren osagaia lehenengoaren segidan agertuko da, tartean beste hitzik ez duela.

- (14) Badaezpada ere, ez nion *aditzera eman*, behar baino lehenago ikara ez zedin. (*Rock'n'roll*, Aingeru Epaltza).

2*1 ordenan, ostera, bigarren osagaia lehenengoaren aurrean azaltzeaz gain, tartean hitz bat edo gehiago ager daitezkeela esan nahi du.

⁴ HAULAREN erbilerari buruzko argibideak ematean, adibide errealekin hornitzen saiatu gara. Adibideok *Ereduzko Prosa Gaur* corpusetik hartuak dira gehienbat, eta horrelakoetan, liburuaren izenburuarekin batera, egilea eta, hala dagokionean, itzultzailea ere zehaztu ditugu adibideen ostean. Gainerako kasuak Internetetik atereak izanik, erreferentziarik gabe eman ditugu.

- (15) Idazkerak aztoramendu handia *ematen* du *aditzera* (*Kontakizunak*, E.A. Poe / Koro Navarro)
- (16) Besterik gabe *emango* dut, hortaz, *aditzera* ikasle harekin izan nuen harremana (*Ez balego beste mundurik*, Karlos Linazasoro)

Flexio-murritzapenak

Behin osagaien hurrenkera zehaztuta, HAULAREN osagaiak zein flexio har ditzaizketen zehazten da taula honetan. Osagaia dagoen-dagoenean azal daiteke beti, edo, beste muturrean, edozein flexio onar dezake. Adibidez, *aditzera eman* sarreraren lehen osagaia beti forma berean agertuko da testuetan (*aditzera*), bigarrenak, ostera, edozein flexio hartu ahal izango du (*eman, ematen, emateko, emanaz, emaiizu...*). Berriz, osagaiak flexio jakin batzuk besterik onartzen ez dituzenean, halaxe adierazten dugu. Adibidez, *maita izan* aditzaren lehen osagaia absolutibo mugagabea ez ezik (17), graduaturik ere ager daiteke, gradu konparatiboan (18), superlatiboan (19) zein gehiegizkoan (20).

- (17) Eromeneraino *maita* izan nuen! (*Fantasiatzko ipuinak*, G. de Maupassant / Josu Zabaleta)
- (18) [...] nik gero eta *maita*go ditut boz isilak eta kolore apalak (*Lur bat haratago*, Joan Mari Irigoien)
- (19) Ama: nor duzu *maita*en ni ala Asier? (*Traizioak*, Iban Zaldúa)
- (20) Ondikotz! neska xarmant bat *maita*egi ukan zuen [...] (*Gauaz parke batean*, Jon Mirande)

Halaber, *Euskal Herri* izen bereziaren azken osagaiak letra larriz eta singularrean joan behar du beti (21). Hala ez balitz, *Euskal Herri* HAULA barik, beste zerbait litzateke (22, 23).

- (21) Zalantzarik gabe, *Euskal Herriaren* zatiketa administratiboarekin dauka horrek zerikusia (*Euskara batua*, Koldo Zuazo)
- (22) [...] eta *euskal herri* xehearen defentsa du helburu eta ardatz (*Putzu*, Txilardegi)
- (23) [...] egia agertu eta argi egin baitzait gure *euskal herrietako* besta gozagarrietan (*Trapuan pupua*, Patziku Perurena)

Flexio-murritzapenak adierazteko, analisisetan ageri den edozein informazio erabil daiteke, berez: deklinabide-kasuak, numero eta mugatasuna, aditz mota, ortografia (maiuskula)...

Hauxe litzateke, bada, *maita izan* lokuzioaren lehen osagaiak (*maita*) duen flexio-murritzapena:

(KAS = ABS ETA MUG = MG)   edo   (MAI = * + (KAS = ABS ETA MUG = MG))

Bertan adierazten da osagaiak har dezakeela bai absolutibo mugagabea (*maita*: KAS = ABS ETA MUG = MG) bai graduatzaile bat gradu-maila edozein duela (MAI=*),

beti ere atzetik absolutibo mugagabea duelarik (KAS = ABS ETA MUG = MG), hau da, *maiteago*, *maiteegi* edo *maiteen* (18, 20, 19), baina ez, esate baterako, *maiteagoak* edo *maiteenak* (24, 25). Bi adibide hauek, hortaz, ez dira *maite izan* aditz-lokuzioaren agerpenak.

- (24) Geroz eta *maiteagoak* dira Miguel bezalako pertsonen esker
 (25) Elkarteko aretoan zintzilikatu dituzten argazkiak egilearen irudi *maiteenak* ziren

Ziurtasuna

Azkenik, HAUL bakoitzeko patroia *ziurra* ala *anbigua* den zehaztuko da. HAULAREN osagaiak, patroian zehazturiko hurrenkera eta flexio-murriztapenekin, testu batean agertuz gero ezinbestean hitz anitzeko unitatea izango bada, patroia hori ziurra dela esango dugu.

Esate baterako, *hala eta guztiz ere* hitz anitzeko lokailua ziurra dela esaten dugu zeren eta, *hala, eta, guztiz* eta *ere* osagaiak testu batean ordena eta forma horietan agertzen diren guzti-guztietan, hitz anitzeko lokailuaren interpretazioa izango baitute.

Aldiz, patroian zehazturiko baldintzetan, osagaiak HAULA ez beste konbinazioaren batean ere agertzen ahal bada, HAUL hori anbigua dela esango dugu. Adibidez, baldin eta *bat* eta *egin* hitzak 1·2 ordenan agertzen badira, *egin* osagaiak edozein flexio hartzen duelarik, batzuetan *bat egin* aditz-lokuzioaren agerpenak izaten dira (26); beste askotan, oster, bestelako konbinazio bati dagozkio (27).

- (26) Eta, jendearen txalok eta oihuek airean *bat egiten* zutela, turutots bat aditu zen (*Lur bat haratago*, Joan Mari Irigoien)
 (27) Emilek buruz baiezkoko keinu *bat egin* zuen, serio-serio (*Manhattan Transfer*, J. Dos Passos / Lopez de Arana)

Ohar bedi HAUL bat ziurra izan daitekeela hurrenkera- eta flexio-baldintza jakin batzuetan, eta anbigua, aldiz, beste patroia batzuen arabera.

Bestalde, anbiguotasuna bi motatakoa izan daiteke. Batzuetan, hitzak patroian zehaztutako eran agertzen dira testuan, baina euren arteko erlazio sintaktikoa HAULAREN osagaien artekoa ez bezalako da. Konparazio baterako, (27) eta (28) adibideetan *bat egin* eta *aldean beste* HAULAREN patroiak zehatz-mehatz betetzen diren arren, osagaiak sintagma bereizitan azaltzen dira (*baiezkoko keinu bat / egin zuen; ezkerreko aldean / beste horrenbeste*), eta ez dute, beraz, hitz anitzeko unitaterik osatzen.

- (28) Ezkerreko *aldean beste* horrenbeste egin zion (*Fantasiatzko ipuinak*, G. de Maupassant / Josu Zabaleta)

Beste batzuetan, (29) eta (30) adibideetan bezala, testuko hitzen arteko erlazio sintaktikoa eta HAULAREN osagaien artekoa bat badatoz ere, agerpenak ez dagozkio HAUL interpretazioari.

- (29) [...] eta sukaldeko burdina eskuan hartu, eta *kolpe batez* akabatu zuen katua (*Lur bat haratago*, Joan Mari Irigoien)

- (30) Neskamearen atzetik zaunkaka joan zen etxeko *txakur txikia* (101 gau, «Txiliku»)

Kasu hauetan, hitzok euren zentzu literalean erabiliak izan dira, inolako idiomatikotasun aztarnarik gabe, eta beraz ez dute unitate lexikalik osatzen.

5.1.4. Adibideak

Adibide pare baten bidez saiatuko gara argitzen HAULak deskribatzeko adierazpideaz 5.1. atal honetan orain arte azaldutakoa. Horretarako, EDBL datu-basetik *a bildua* eta *lan egin* sarreraren informazioa esportatu dugu modu irakurgarrian 2. eta 3. irudietan hurrenez hurren.

«a bildua»	0	IZE	ARR		
a	3	IZE	ARR		
bildu	0	ADI	SIN	MORF	
12	ZIUR				
a					[-]
bildua					{/ADM=PART/}

2. irudia

a bildua HAULaren gauzatze-eskema

«lan egin»	0	ADI	ADK		
lan	0	IZE	ARR		
egin	1	ADI	SIN	MORF	
1*2	ANBI				
lan					{(KAS=ABS ETA MUG=MG) EDO KAS=PAR}
egin					[%]
2*1	ANBI				
lan					{(KAS=ABS ETA MUG=MG) EDO KAS=PAR}
egin					[%]

3. irudia

lan egin HAULaren gauzatze-eskemak

a bildua sarreraren deskripzioan (2. irudia) hauxe irakur dezakegu:

- Lehenengo lerroan, HAULaren lema kanonikoa (“*a bildua*”) eta homografo-identifikatzaileaz gain (0),⁵ kategoriaz izen arrunta dela adierazten da (IZE ARR).

⁵ Lema bera duten sarrera ezberdinak bereizteko erabiltzen den zenbakiari deritzo homografo-identifikatzailea (adib. *bero* izena eta *bero* izenondoa).

- Hurrengo bi lerroetan, HAULaren osagaiak dagozkien sarrera bakunekin lotzen dira: lehenengo osagaia *a* izen arruntarekin (a 3 IZE ARR) eta bigarrena *bildu* aditzarekin (bildu 0 ADI SIN). Halaber, HAULak bere informazio morfologikoa *bildu* osagaitik hartzen duela ere zehazten da (MORF).
- Ondoren, gauzatze-eskema deskribatzen da. Hasteko, hurrenkera eta anbiguitasuna adierazten dira. Kasu honetan, HAULaren osagaiak ordenaturik eta jarraian (elementu tartekaturik gabe) azal daitezke (1·2), eta hurrenkera horretan HAULA ez da anbigua (ZIUR).
- Hurrengo lerroetan, osagai bakoitzaren flexio-murritzapenak azaltzen dira, alegia, *a* osagaiak ez du batere flexiorik hartzen ([−]) eta *bildua* osagaiak, aldiz, *bildu* aditzaren partizipioko aspektu-morfema har dezake bakarrik⁶ ({/ADM=PART/}).

Era berean, *lan egin* sarreraren kasuan (3. irudia):

- *egin* osagaiak ematen dio informazioa HAUL osoari (MORE).
- Bi gauzatze-eskema ditu: lehenengoa (1*2) hurrenkerari dagokio, alegia, osagaiak ordenaturik doaz, eta jarraian zein etenik ager daitezke (tartean zero hitz edo gehiago dutela). Ordena honetan, HAULA anbigua da (ANBI).
- Bigarren gauzatze-eskeman, osagaiak trukatuak dute ordena eta jarraian zein etenik azal daitezke (2*1). Hurrenkera honetan ere, HAULA anbigua da (ANBI).
- Bi gauzatze-eskemetan, osagaien flexio-murritzapenak berdinak dira: *lan* osagaia absolutibo mugagabea zein partitiboan joan daiteke ({(KAS=ABS ETA MUG=MG) EDO KAS=PAR}), eta *egin* aditzak edozein flexio har dezake ([%]).

5.2. HABIL

HAULEN tratamendua burutzeko, HABIL izeneko tresna inplementatu dugu. Tresna honek hitz anitzeko unitateok identifikatu eta dagozkien interpretazioak esleitzen dizkie, datu-base lexikalean eginiko deskripzioetan oinarriturik.

HABILEN ezaugarri nagusiak honakoak dira:

- HAUL jarraituak zein etenak tratatzen ditu.
- Osagaien ordena posible guztiak hartzen ditu kontuan.
- Flexio-murritzapen guztiak betetzen direla egiaztatzen du.
- HAULEN interpretazio morfosintaktikoak sortzen ditu.

Horretarako guztirako, analizatzaile morfosintaktikoak sorturiko hitz bakunen analisisietatik abiatzen da (ikus 4. atala). Bi fasetan burutzen da prozesua. Lehenengo, motor bilatzaile batek (*searching engine*) HAULA identifikatzen du testuan, bere deskripzioa (barne-osaketa eta gauzatze-eskema) baliatuta. Ondoren prozesadore morfosintaktiko batek HAULARI dagozkion interpretazioak sortzen ditu.

⁶ Kasu honetan, lema hartzen duen lehenengo morfema zehazten da bakarrik. Beraz, partizipioko aspektu-morfemaren atzean zer beste atzizki joan daitezkeen (*bildu*, *bildua*, *bilduarekin*...) aspektu-morfema horrexen jarraitze-klaseak zehazten du.

Interpretazioak eraikitzeko, batetik, HAULak berak EDBLN dituen lema kanonikoa eta kategoria/azpikategoria ezaugarriak eransten dizkio. Bestetik, —HAULak osagaie-tako baten informazio morfologikoa heredatu behar duenean— prozesadoreak patroi-parekatze (*pattern-matching*) teknikak aplikatzen ditu, osagaiaren analisisietatik dagozkion ezaugarri morfologikoak erauzi, eta ezaugarriok HAULaren interpretazioan eransteke. Esate baterako, *lan egin* aditz-lokuzioak *egin* osagaitik hartzen du informazio morfosintaktikoa. Ostera, *batez ere* lokuzio fosilduak ez du informazio morfologiko gehigarririk behar, beste formarik onartzen ez duelako, eta aski du lema, kategoria eta azpikategoria informazioarekin.

Ondoren, lokuzioa ziurra bada, osagaiei dagozkien interpretazioak ezabatu eta HAUL osoari dagozkionak gehitzen dira. Aldiz, lokuzioa anbigua denean, hitz anitze-koren interpretazioak *erantsi* egiten zaizkio osagaien analisisiei.

4. irudian, *Erljio alorrean Zaitegi-k berak egin zuen lan batez ere* esaldiaren analisia ikus dezakegu, testu-hitz bakoitzaren interpretazio guztiekin. Ikus dezakegunez, *egin* eta *lan* osagaien kasuan, *lan egin*-en interpretazioak gehitu egin zaizkio osagai gisa zituztenei, izan ere, *lan egin* lokuzioa, hurrenkera jakin horretan, anbiguo gisa dago deskribatua datu-basean (*Hainbat lan egin ditugu*). Aldiz, *batez ere* lokailuak analisi bakarra du, lokuzioari dagokiona, HAUL ziurra baita.

5.3. Desanbiguaziorako murriztapen-gramatika

Arestian esan dugun moduan, HAULA anbigua denean, HABIL tresnak hitz anitzeko unitateari dagozkion interpretazioak eransten ditu, osagaiei dagozkienak ezabatu gabe. Une horretan, HAUL-hautagaiak besterik ez dira. Bada, hautagaiok zein testuingurutan diren egiaz hitz anitzeko unitate eta zeintzuetan ez diren ebatziko duen gramatika bat garatzen ari gara hurrengo urrats honetan.

Gramatika egiteko, *Murriztapen Gramatika*⁷ (MG) formalismoa (Karlsson et al. 1995, Voutilainen eta Tapanainen 1993, Tapanainen 1996) baliatu dugu. MG egoera finituko prozesadore sendoa da, eta bere egitekorik behinena desanbiguazioa du, hau da, testu-hitzen irakurketa desegokiak baztertzen joatea harik eta interpretazio zuzen bakarrarekin (edo ahal den gutxienekin) gelditu arte. Horretarako, erregelak idazten dira, testuinguruko informazioa erabiliz. 1990ean lehenengoz merkaturatu zenetik, hainbat hizkuntza motatarako analizatzaile morfologikoak zein sintaktikoak garatu dira MG erabiliz, emaitza zinez onekin.

Gramatikaren ondorengo erregelak, adibidez, HAUL gisa markatuko ditu *hitz egin* erako aditzak *egin zuen hitz* edo *egin zezakeen hitz* bezalako segidetan.

```
ADD (%HAUL_BAI) TARGET HITZ-EGIN IF
(O EGIN)
(I EDUN/EZAN) (NOT I NOR-HAIEK)
(2 HITZ AND HITZ-EGIN)
(NOT 3 IZENONDO OR POSDET);
```

⁷ Ingelesez *Constraint Grammar*.

```

«<Erlijio>» <HAS MAI>>
    «erlijio» ize arr zero has mai @km>
    «erlijio» IZE ARR ABS MG HAS MAI @OBJ @PRED @SUBJ
«<alorrean>»
    «alor» IZE ARR INE NUMS MUGM @ADLG
«<Zaitegi-k>» <HAS MAI>>
    «Zaitegi» IZE LIB ERG NUMS MUGM HAS MAI @SUBJ
«<berak>»
    «bera» ADJ ARR ERG MG AORG @SUBJ
    «bera» ADJ ARR ABS NUMP MUGM AORG @OBJ @PRED @SUBJ
    «bera» ADJ ARR ERG NUMS MUGM AORG @SUBJ
    «berak» DET ERKIND NMGP ABS NUMP MUGM @OBJ @PRED @SUBJ
    «bera» DET ERKIND NMGS ERG NUMS MUGM AORG @SUBJ
«<egin>» «<1-2>»
    «egin» ADI SIN ADOIN NOTDEK @-JADNAG
    «egin» ADI SIN PART BURU NOTDEK @-JADNAG
    «egin» IZE ARR ABS MG @OBJ @PRED @SUBJ
    «lan_egin» ADI ADK ADOIN NOTDEK @-JADNAG
    «lan_egin» ADI ADK PART BURU NOTDEK @-JADNAG
    [...]
«<zuen>»
    «*edun» ADL B1 NOR NORK NR HURA NK HARK @+JADLAG
    «ukan» ADT PNT B1 NOR NORK NR HURA NK HARK @+JADNAG
    «zuek» IOR PERARR ZUEK GEN NUMP MUGM ZERO @<IZLG @IZLG>
    [...]
«<lan>» «<2-2>»
    «landu» ADI SIN ADOIN NOTDEK @-JADNAG
    «lan» IZE ARR ABS MG @OBJ @PRED @SUBJ
    «lan_egin» ADI ADK ADOIN NOTDEK @-JADNAG
    «lan_egin» ADI ADK PART BURU NOTDEK @-JADNAG
    [...]
«<batez ere>»
    «batez_ere» LOT LOK EMEN @LOK
«<$.>»<PUNT PUNT>>
    PUNT PUNT

```

4. irudia

Erljio alorrean Zaitegi-k berak egin zuen lan batez ere esaldiaren analisisa

Erregela honek %HAUL_BAI etiketa ezarriko dio (ADD) *hitz egin* lokuzioaren (TARGET HITZ-EGIN) *egin* osagaiari (0 egin), baldin eta:

- hurrengo hitza eskuinera **edun* edo **ezan* aditzaren formaren bat bada (1 EDUN/EZAN), baina nor eremua haiek balioa ez badu (NOT 1 NOR-HAIEK)
- 2. hitza lokuzioaren *hitz* osagaiari badagokio (2 HITZ AND HITZ-EGIN) eta
- 3. hitza ez bada izenondoa edo izen osteko determinatzailea (NOT 3 IZENONDO OR POSDET)

Ikerlanaren une honetan, *XX. Mendeko Euskararen Corpus Estatistikoko 20 HAUL* anbiguorik maizkoenak desanbiguatzeko gramatika garatu dugu. Horretarako, 110 erregela sortu ditugu guztira. Erregela multzo bera, jokaera berdina duten aditz-lokuzio guztiei aplikatzen zaie. Adibidez, *hitz egin* aditz-lokuzioarentzat garaturiko erregelak *lan egin* eta *ihes egin* aditzei ere aplikatzen zaie,⁸ eta aurrerago, mota bereko aditz guztiei aplikatuko zaie.

5.4. Ondorioak

Hizkuntzan oro har, eta hizkuntzaren prozesamenduan partikulariki, hitz anitzeko unitateek duten berealdiko garrantziaz ohartarazi nahi izan dugu artikulu honetan. Unitate fraseologikoen mota ezberdinei gainbegiratu egin diegu, eta gure lehentasuna lokuzioak tratatzea dela adierazi dugu. Horien prozesaketa automatikoa egiteko dauden hurbilpenak labur-labur aztertu ondoren, geure erdua azaldu dugu: HAULEN deskripziorako adierazpide bat, horiek detektatzeko eta analizatzeko HABIL tresna eta HAUL anbiguoaren desanbiguaziorako gramatika.

Bide luzea dago oraindik zeregin azkengabe honetan. Deskribaturiko unitate konplexuen kopurua txikia da beste hizkuntza batzuetakoen aldean. Desanbiguaziorako gramatika ere oso mugatua da oraindik, eta gainera, ebaluatzeko dago.

Beraz, eman beharreko hurrengo pausoak hauexek lirateke. Oso epe laburrean, egindako gramatika ebaluatuko dugu. Hurrenik, EDBLN deskribaturik dauden HAUL anbiguoak sailkatuko ditugu, jokaera berdina dutenak multzokatuz. Horietako batzuei —20 HAUL maizkoenen multzokoak izanik— eginda dauden desanbiguaziorregelak aplikatu ahalko zaizkie; gainontzeko multzoetarako, ostera, erregela berriak sortu beharko dira.

Aurrerago, datu-basea aberasten eta desanbiguazio-gramatika eguneratzen jarraitu beharko dugu etengabe.

Erreferentziak

- Aduriz I., 2000, *EUSMG: Morfologiatik sintaxira Murriztapen Gramatika erabiliz. Euskararen desanbiguazio morfologikoaren tratamendua eta azterketa sintaktikoaren lehen urratsak*. Doktoretza-tesia, Filologia eta Geografia-Historia Fakultatea. UPV/EHU, Gasteiz.
- , Agirre, E., Aldezabal, I., Alegria, I., Ansa, O., Arregi, X., Arriola, J. M., Artola, X., Díaz de Ilarraza, A., Ezeiza, N., Gojenola, K., Maritxalar, M., Oronoz, M., Sarasola, K., Soroa, A., eta Urizar, R., 1998, «A framework for the automatic processing of Basque». *Proceedings of Workshop on Lexical Resources for Minority Languages*, Granada, Spain.
- , —, —, —, Arregi, X., Arriola, J. M., Artola, X., Gojenola, K., Maritxalar, M., Sarasola, K., eta Urkia, M., 2000, «A word-grammar based morphological analyzer for agglutinative languages». *COLING, 18th International Conference on Computational Linguistics*, 1-7, Universität des Saarlandes, Saarbrücken, Germany. Morgan Kaufmann.

⁸ 20 HAUL anbiguorik maizkoenen artean daude *lan egin* eta *ihes egin* ere.

- , Aranzabe, M. J., Arriola, J. M., Díaz de Ilarraza, A., Gojenola, K., Oronoz, M. eta Uria, L., 2004, «A cascaded syntactic analyser for Basque». In Gelbukh, A. (arg.), *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing: 5th International Conference CICLing2004*, 2945 lib. of *Lecture Notes in Computer Science*, 124-134. Springer-Verlag GmbH, February 15-21. ISBN 3-540-21006-7.
- Alegria I., 1995, *Euskal morfologiaren tratamendu automatikorako tresnak*. Doktoretza-tesia, Informatika Fakultatea. UPV/EHU. Kepa Sarasola eta Xabier Artola, UPV/EHUko irakasleen zuzendaritzapean eginiko tesia.
- Arriola, J. M., Esparza, I., Ezeiza, N., Gojenola, K., eta Sologastoa, A., 2005, «Analizatzaile morfosintaktikoa», Barne-txostena, UPV/EHU.
- Beesley, K. R. eta Karttunen, L., 2003, *Finite State Morphology*. CSLI Publications.
- Breidt E., Segond F. eta Valetto G., 1996, «Formal description for multi-word lexemes with the finite-state formalism IDAREX». *Proceedings of COLING-96, Copenhagen*, 1036-1040.
- Copetake, A., Lamban, F., Villavicencio, A., Bond, F., Baldwin, T., Sag, I. eta Flickinger, D., 2002, «Multiword expressions: linguistic precision and reusability». *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation. LREC, 1941-1947*, Las Palmas.
- Corpas, G., 1996, *Manual de fraseología española*. Editorial Gredos, Madril.
- Courtois, B. eta Silberstein, M., 1990, *Les dictionnaires électroniques du français*, 87 lib. Larousse, Langue française.
- Euskaltzaindia, 2002, *Hiztegi Batua*. Euskaltzaindia, Bilbo, 2002.
- Ezeiza, N., 2002, *Corpusak ustiatzeko tresna linguistikoak. Euskararen etiketatzaile sintaktikotik sendo eta malgua*. Doktoretza-tesia, UPV/EHU, Donostia.
- Gojenola, K., 2000, *Euskararen sintaxi Konputazionalerantz. Oinarrizko balibideak eta beren aplikazioa aditzen azpikategorizazio-informazioaren erauzketan eta erroreen tratamenduan*. Doktoretza-tesia, Informatika Fakultatea. UPV/EHU, Donostia.
- Jackendoff, R., 1997, *The architecture of the language faculty*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jacquemin, C., 2001, *Spotting and discovering terms through Natural Language Processing*. MIT Press.
- Karlsson, F., Voutilainen, A., Heikkilä, J. eta Anttila, A., 1995, *Constraint Grammar: Language-independent System for Parsing Unrestricted Text*. Prentice-Hall, Berlin.
- Karttunen, L., 1993, *Finite-state lexicon compiler*. Barne-txostena, Xerox PARC.
- , Kaplan, R. M. eta Zaenen, A., 1992, «Two-level morphology with composition», *Proceedings of COLING-92*, Nantes, 141-148.
- Koike, K., 2001, *Colocaciones léxicas en el español actual: estudio formal y léxico-semántico*. Universidad de Alcalá / Takushoku University.
- Oflazer, K., 1996, «Error-tolerant finite-state recognition with applications to morphological analysis and spelling correction», *Computational Linguistics* 22(1):73-89. ISSN 0891-2017.
- Sag, I. A., Baldwin, T., Copetake, F. B. A. eta Flickinger, D., 2002, «Multiword expressions: a pain in the neck for NLP», *CICLing-2002*, México, 1-15.
- Savary, A., 2008, «Computational inflection of multi-word units. a contrastive study of lexical approaches», *LiLT*, 1 Issue 2:1-53.
- Shieber, S. M., 1986, *An Introduction to Unification-Based Approaches to Grammar*. Number 4. CSLI Lecture notes, Stanford.

- Silberztein, M., 1993, *Dictionnaires électroniques et analyse automatique de textes: Le système INTEX*. Masson, Paris.
- Tapanainen, P., 1996, *The Constraint Grammar parser CG-2*. Publications of the University of Helsinki, 27, Helsinki.
- Urkia, M., 1997, *Euskal morfologiaren tratamendu informatikorantz*. Doktoretza-tesia, Filologia eta Geografia-Historia Fakultatea. UPV/EHU.
- Villavicencio, A., Copestake, A. eta Fabre Lambeau, B. W., 2004, «Lexical encoding on MWEs». *Second ACL workshop on Multiword Expressions: Integration Processing*, 80-87.
- Voutilainen, A. eta Tapanainen, P., 1993, «Ambiguity resolution in a reductionistic parser». *Proceedings of the sixth conference on European chapter of the Association for Computational Linguistics*, 394-403, Morristown, NJ, USA. Association for Computational Linguistics. ISBN 90-5434-014-2.
- Zabala, I., 1993, *Predikazioaren teoriak gramatika sortzailean (euskararen kasua)*. Doktoretza-tesia, EHU/UPV, Gasteiz.
- , 2004, «Los predicados complejos en vasco», in *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, 445-534. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.

DOMINIQUE DUFAU (1880-1956) NOTARIO SENPERTARRAREN TESTU JURIDIKOAK EUSKARAZ: LEXIKOA ETA ITZULTZE-LANA

Andres Urrutia Badiola

(Euskaltzainburua - Universidad de Deusto/Deustuko Unibertsitatea)

Abstract

Few juridic texts are known in the Basque language's history. They have an strong interest, both for the linguists as for the lawyers. In the same way they are a truthful tool to know the Basque strategies for the expression of the law and contract spaces. In this way, the text remembers Dominique Dufau (1880-1956) public notary, "Euskaltzaleen Biltzarra" society's treasurer and Basque writer. His command of the Basque language and of the fine notarial technique give us a powerful comprehension of two legal documents that he translated into Basque during the 1927 and 1930 years. In this article are included both linguistical and legal topics, in a way to show the use of Basque as an official language for French notarial documents. The article includes too a brief terminological list with French and Basque legal terms.

1. Hizkera juridikoa, itzulpena eta kontratuak, oro har

Hizkuntzaren barruko gorabeherak jakin-min berezia sortu dute azken urteetan. Batera nahiz bestera, hizkuntzaren barruko hizkerak gero eta ikertuago gertatzen dira hainbat arlotan, guztiz aplikagarri direlako eguneroko zereginetan eta praktikan. Hizkuntza bati dagozkion hizkera eta genero horien artean, bada bat zuzenbideari eta administrazioari hertsiki lotuta, hots, estatuak mendebaldeko tradizioan duen zeregin nagusi horiei barne-barnetik estekatuta, legearen bitartez arautzen baita giza seme-alaben arteko bizikidetzak.

Bistan da zuzenbide orori dagokiola hizkera propioa. Are gehiago Europan, non XIX. mendetik datorren tradizioak bermatzen baitio nazio-estatu bakoitzari halako zuzenbide eta antolamendu juridiko berezia. Hortaz, garrantzi handikoa da estatua-ren hizkuntza nazional bakar horren barruko hizkera juridiko deiturikoa, horren bitartez ahalbidetzen direlako, legegintza ez ezik, ofizialtasunari dagozkion puntu guztiak ere bai. Hainbatez, hizkuntza nazional eta ofizial horren jakiteak herritar orori bermatzen dio halako gaitasun apartekoa, ofizio publikoetan inolako mugarik gabe jarduteko.

Agerian dago, bestalde, nor diren hizkuntza nazional horren eramaile nagusiak, alegia, eskola, armada eta administrazioa, hain zuzen ere, estatuaren adarrik nabarietak. Agerikoa da, orobat, hizkuntza nazional horren esparrutik at dauden gaine-

rako herritarrek, aldi berean, sistema juridiko eta administratibotik kanpo daudela, ez baitira gai estatu orogile eta ahalguztidun horren mintzoa partekatzen.

Hego nahiz Ipar Euskal Herrian, horren guztiaren aztarnak ezagunak dira. Frantziako Iraultzaren ondotik, frantsesa da hizkuntza nazionala, ez bairik gabe, Frantziako antolamendu juridikoaren esatari bakarra. Kontrako jokaerak, beraz, arau-hauste gogorrek dira, kasuan kasuko egintza juridiko edo administratiboaren deuseztasuna eragin arte.

Ezaguna da Frantzia *Ordonnance de Villers-Cotterêts* izenekoak ezarritako ofizialtasuna (Souchon 1989);¹ ez horrenbeste, ordea, hiru mende geroago, Frantziako Iraultzak hasi eta XIX. mende osoan garatu zen ofizialtasun bakarra, Frantzia bertan mintzo ziren beste hizkuntza guztien gaineko debekua eta zilegitasun eza ekarri zituen. Horiek horrela, XIX. mende azkenean eta XX. mendean kokatu behar dira, gure kasuan, berrikitan Henri Duhau ikertzaileak (2007: bereziki, 75-114) azaldu dizkigun euskal testuak, Dufau notarioarenak. Bertan ditugu, bateko, herri euskalduna, eta, besteko, Frantziako legeria, frantsesez besteko hizkuntza idatziak onartzen ez dituen jarduera juridikoetan.

Nola lotu bi horiek? Mundua mundu deino, ez dago beste biderik itzulpena baino. Jatorrizko hizkuntza, frantsesa; xede-hizkuntza, euskara. Helburua: itzulgai diren testu horiek ulergarri egitea euskaldunei. Kontua ez da berria, garai berekoak baitira, besteak beste, doktrina euskaraz erakusteko zailtasunak, estatuak elizari jarriak (Tauzia 1973). Berria izan ez arren, bai, ordea, bestelakoa, zuzenbidearen konplexutasuna adierazi nahi delako euskaraz. Arartekotasuna eta bitartekaritza behar ditu horiek, edukia eta hizkera batera egokitu behar baitira.

Ararteko hori izango da, Ipar Euskal Herrian, halako klase berezia, “notable” bazuen inguruan antolatua, eta apaizak, abokatuak, notarioak eta errentadun aberatsak barruraten dituen. Lanabesa dute “Euskaltzaleen Biltzarra” (Altonaga 2006) izeneko elkarteak, eta, egitekoen artean, herri euskaldun xeheari hainbat informazio euskaraz ematea eta elebitasun baten barruan hezteak, azken helburuak ere ideologikoak direla, klase hauek aurre egiten dietelako aldi berean zabaltzen ari diren errepublikazaletasunari eta laizismoari.

Lekuko ezagunak dira, bidegintza horretan, “Euskalduna”² astekaria eta bertako idazleak, buru Jean Hiriart-Urruti dutela. Ez daude hain aparte, hortaz, eite bereko baina eduki desberdineko ahaleginak, esaterako, herriak bere egunerokotasunean erabiltzen zuen dokumentazio juridikoa euskaraz emateko saioak. Gutxi dira, alabaina, ha-

¹ Ikus, orobat, Académie des Sciences Morales et Politiques (1983: 584): «Mais, bien loin de s'en tenir aux écritures judiciaires, les dispositions de l'article 111 concernant aussi les actes notariés. Il y avait également un précédent en la matière: par des lettres patentes du 28 mars 1533 (t. VII du présent recueil, pp. 20-22), les notaires de Languedoc avaient été invités à passer leurs actes «en langue vulgaire des contractants et non en latin». Après les procédures, la mesure était donc étendue aux «instruments publics» à la demande même des États du pays. Le rédacteur de la présente ordonnance, si attentif à la réforme du notariat (voir ci-dessus, art. 67, p. 570, et ci-dessous, art. 173 à 180, pp. 618-623), n'a pas manqué de prendre sur ce point une disposition applicable à tout le royaume, mais, ce faisant, il a supprimé d'un trait de plume la distinction entre «langage maternel» et «français», c'est-à-dire, en fait, la liberté d'opter, le cas échéant, pour la langue vulgaire locale. Du même coup, la réforme prenait subrepticement un caractère à la fois nouveau et radical».

² Hiriart-Urruti (2004) eta, ildo beretik, Hiriart-Urruti (1944).

lakoak. Askoz gutxiago, gainera, hizkera juridikoaren barruan, lege-hizkerari edota epaileen hizkerari baino, herritarren arteko kontratu eta hitzarmenei dagokiena. Horiek badute euren pisu esanguratsua, batez ere, literaturaren erresumatik kanpo, egun arlo sozioekonomiko deitzen dugun horretan bete-betea sartzen direlako.

Izatez, horrek aukera aparta ematen du, halako bitasuna agerian uzteko: a) orduko aditu batek, alegia, notario batek, legezko mugetatik gaindi, frantsesarekin batera euskara ere erabili zuela bere agirietan, agiri horiekin fede publikoa emateko asmoarekin; eta b) nola erabili zuen aditu delako horrek, euskaldun eta euskaltzale zenak, euskara bera, tradizioz ezagutzen zuen hizkuntza eta ofizioz menderatzen zuen teknika (notarioarena), hain justu ere, elkarrekin uztartzeko.

Bi-bitakoa da, beraz, azterketa, bi-biotan baita itzulpen-bidea esanguratsua. Lehenak ematen ditu sarri ahazten diren itzulinguru soziolinguistikoak, eta bigarrenak, bestalde, garai bateko euskal traduktologiaren bideetan sarrarazten du irakurlea, egun ere baliagarri izan daitekeena.

2. Dufau notarioaren testu juridikoak euskaraz

2.1. Nor Dominique Dufau notarioa (1880-1956) eta zein haren notario-testuak

Esan legez, luze eta egoki jardun zuen Henri Duhau ikertzaileak Dufau senpertia anaiez, liburu esanguratsu batean (Henri Duhau, *Dufau bi anaiak*). Harena gidari dugula, etor bedi, besterik gabe, laburpen azalekoa, Dufau notarioaren nondik norakoak zehazteko. Sortu, Mexikon, Zacatecas hirian sortu zen. Euskal Herrira etorri zen laster Dufau anaien familia, eta Senperen kokatu zen, arbasoen herrian. Han izan zen notario (1911-1941), auzapeza (1919-1935) eta *conseiller d'arrondissement* izenekoa (1928). Euskaltzale sutsua, "Euskaltzaleen Biltzarra" elkarteko kidea eta diruzaina izan zen luzez, hogeit urtetik gora, hain zuzen ere. Orobat, euskaltzain urgazlea (1953) eta euskaldunen laguntzailea, batez ere, Hegoaldeko gerra zibilaren ondorioz, Ipar Euskal Herrira joan ziren euskaldunetatik hainbatena. Idatzi ere, euskaraz eta frantsesez idatzi zuen GURE HERRIA, EUSKO JAKINTZA, GERNIKA, AGUR... eta abarreko aldizkarietan.

Hitz gutxitan esateko, gizon ikasia, euskaraz irakurtzen eta idazten zekiena, eta notarioaren ofizioa aise menderatzen zuena. Bazituen, hortaz, behar besteko ezauzgarriak, letra ederretatik harago joan ahal izateko, eta, jakina, bere eguneroko lana, testu juridikoena, euskaraz ere egin ahal izateko. Horretarako, dena den, baldintza batzuk bete behar ziren, eta baldintza horiek, zuzenbidearen ikuspegitik behinik behin, hertsiki lotzen eta uztartzen zuten haren aukera, muga juridiko eta linguistiko jakin batzuk uztartzen baitzizkioten bere jardunbidean. Jardunbide horretan, ez ahaztu, ohikoak izango ziren bertako gizarteari zegozkion agiriak: salerosketak, oinordetzak, aktak, elkarteen estatutuak eta abarrekoak.

Egin-eginean ere, halakoxeak dira Dominique Dufauk euskaraz ondu zituen testuak.³ Are zehatzago, bi testu nagusi dira, bi-bietan nabari dela testu horien sinatzaileak bertakoak zirela, hots, senperrak. Edukiaren ikuspegitik, bi testu horie-

³ Henri Duhau jaunari esker ditugu bi testu horiek: Duhau (2007: 75-114).

tan, abereen aseguruak bermatzeko elkarteak sortzen dira. Tradizio luzekoak dira horiek Euskal Herrian, eta testu horien elebitasuna ere aipagarria da aspalditik, besteak beste, nekazari euskaldunen premiei erantzuten zielako, eta horien ezagumendua, frantsesari eta gaztelaniari buruzkoetan, mugatua zelako (Urrutia 2002; halaber, 1998).

Lehen testuak haxe du titulua: *Statuts de la Mutuelle-Assurance "Saint-Pierre". Siège à Saint-Pee-sur-Nivelle quartier d'Olhaso*. Data, 1927ko apirilaren 29a. Hurrean ere, testuak notario-agirien ezaugarriak ditu bete-betean, geroxeago azalduko den bezala. Bigarrenak ere bide bertsutik dakartza bere titulua eta edukia: *Statuts de la Mutuelle-Assurance "Saint-Jean". Siège à Saint-Pée-sur-Nivelle quartier d'Urgury*. Horren data 1930eko urtarrilaren 19koa da. Bitzuotan, hortaz, elkarteen estatutuak eta barne araudiak ageri dira.

2.2. Testugintza juridikoa euskaraz: kanpo baldintzak

2.2.1. Frantziako legeria

Zein zen, bada, 1927 eta 1930. urteetan, Frantziako legeriak ezartzen zuen arabi-dea, notario-agirien hizkuntzari buruz? Galdera horri erantzun egokia emateak mende bat gibelago eramaten gaitu, Frantziako Iraultzaren garaietara, hain justu ere. Hasian hasi, bidaia horren lehen geltokiak dira, bateko, 1803ko ekainaren 13ko Dekretu Kontsularra, eta, besteko, II. urteko Thermidor hilabetearen 2. eguneko Dekretua. Horietan ezarri zen, besteak beste, frantses hizkuntzaren nahitaezko erabilera, akta, kontratu eta *procès-verbaux* (berbal) guztietan.⁴ Hartara, horixe zen, mende bat pasatuxe, Dufau notarioak indarrean zuen legeria. Zer zegoen, aldiz, legeria horretan, notario-agirien partaide eta sinatzaileek frantsesa ulertzen ez zuten kasuetarako? Erantzuna, Frantziako legeriaren arabera, bitarikoa izan zitekeen (94e Congrès des Notaires de France, 1998):

- a) Notarioak bete behar zuen, ezinbestean, agiria frantsesez idaztea.
- b) Notarioak, era berean, argi izan behar zuen zein zen sinatzaileen borondatea, eta hura jaso.

Horren aurrean, eta, arau zehatzik izan ezean, notarioak ulertzen bazuen sinatzaileen hizkuntza, frantseseko testuarekin batera egin zezakeen berak halako itzulpena, testuarekin batera agirian barneratzen zena. Itzulpen hori hautazkoa zen, eta notarioak zehatz jaso behar zuen itzulpenaren hizkuntza hori ezagutzen zuela. Bestela, alegia, notarioak hizkuntza hori ezagutzen ez zuenean, itzultzailearen partaidetza premiazkoa zen. Testua frantsesez idazten zen, eta itzulpena barruratzea ere hautazkoa zen. Nolanahi ere, itzulpen hori frantses hizkuntzaren testuaren aldameneari jarri behar zen, eta kopietan ere jaso behar zen.⁵

Begien bistakoa da lehen sistema erabili zuela Dufau notarioak. Horretarako baldintzak ere aldeko zituen: bera euskalduna izanik, euskaraz eginak zituen ordurako

⁴ JurisClasseur notarial (Notarial Formulaire) (1988).

⁵ Salbuespen bakarra zen testamentuarena, horretan ez baitzen onargarria notarioak testamentua eskuestea, testamentugilearen hizkuntza ezagutzen ez zuenean. Ikus 4. oin-oharra.

bere artikuluetatik zenbait; euskaldunak ziren, orobat, sinatzaileak; eta kontratua ere nekazaritzari lotua zen barne-barnetik, abelgintzaren gaineko aseguru bideratzen baitzen bertan.

Egintza komunikatiboa, hizkuntzaz denaz bezainbatean, ziurtatuta zegoen euskararen aldetik, hots, zer esan nahi zen eta zertarako. Kontuan hartu behar da, gainera, etorkizunerako kontratua zela, bertan arautzen baitziren hainbat gertakizun, ondorio ekonomiko esanguratsuak ekar zitzaizkien sinatzaileentzat. Egoera komunikatibo horrek ondorio juridikoak ekarriko zituela argi zegoen, eta, berebat, indar performatiboa ere bazuela, bertan sortzen baitzen sinatzaileen arteko elkarte, berorientzat ahalmenak eta betebeharrak ekarriko zituen. Labur esanda, performatibitatea, hau da, elkarte sortzea, eta preskripzioak edo aginduak sinatzaileentzat, kontratuaren barruan (Harvey 2005). Beste modu batera esanda, ondorio juridiko bete-beteak.

Bestetik ere, ezin alde batera utzi, aurrekoarekin batera, kontratu horien berezitasunak, hizkera juridikoaren barnean kategoria markatuak baitira horiek, are gehiago notarioaren esku-hartzea gertatzen denean. Horra, hitz gutxitan esanda, Dufau notarioaren lanak gogora dakarren aztergaia: egoera komunikatibo formala, performatiboa, itzulpenaren bidez, frantsesa eta euskara jokoan jartzen dituen, 1927 eta 1930. urteetan. Zinez ohargarriak, inondik inora, senperraren ahaleginak, legeria estuaren gainetik euskarari lekua egiteko, duintasun osoz, zeregin juridikoetan. Azpimarratzeko modukoa, aldi berean, euskararen estatusa eta corpusa lantzeko gogo, halako testuetan ez baitzen alferrekoa zer jasotzen zen eta nola jasotzen zen. Bitzuok, beraz, aintzat hartzeko modukoa.

2.2.2. Testugintza juridikoaren ezaugarriak

Gorago esan den bezalaxe (ikus 2.1), bi notario-testu dira aztergai: lehena, *Statuts de la Mutuelle-Assurance "Saint-Pierre". Siège à Saint-Pee-sur-Nivelle quartier d'Olhaso*, 1927ko apirilaren 29koa (aurrerantzean, S.P. 29.04.27), eta, bigarrena, *Statuts de la Mutuelle-Assurance "Saint-Jean". Siège à Saint-Pée-sur-Nivelle quartier d'Urgury*, 1930eko urtarrilaren 19koa (aurrerantzean, S.J. 19.01.30).

Izan ere, hauexek dira testuon xehetasunik nabarietak:

A) Testuen ezaugarriak

Lehenengo testuak idazmakinaz paratutako hamaika folio eta erdi ditu, bi aldeetatik idatzita. Izenburua, frantsesez, lehen aipatutakoa; euskaraz, berriz, jarraikoa: *"Jondoni-Petri" deitzen den azienda lagungarriaren bitezardeak edo kondizioneak. Egon lekhua Semperen Olhasoko kartierean*. Bigarren testuak idazmakinaz paratutako zazpi folio ditu, bi aldeetatik idatzita. Izenburua, frantsesez, lehen aipatutakoa; euskaraz, berriz, jarraikoa: *"Jondoni-Joani" deitzen den azienda lagungarriaren bitezardeak edo kondizioneak. Egon lekhua Semperen Urguriko kartierean*.

Bi testuon eskuineko aldean, euskarazko bertsiota dago jasota, eta, ezkerrekoan, frantsesekoa. Bi-aki ere jatorrizkoak dira, notarioak bere protokoloan gorde beharrekoak, eta ez kopia kolazionatu edo kautotuak (Pillebout & Yaigre 2009: bereziki, 91-97). Eta, jatorrizko agiriak diren heinean, sinatzaileen sinadurak berorietan agertzen dira. Itxierako formulak ere frantsesez eta euskaraz daude jasota.

B) Testuak eta paratestuak

Ezaguna da notario-agirietan, testuaz aparte, sarri-sarri agertzen direla beste-lako paratestuak, notario-legeriak arautzen dituenak. Hartara, bi testuetan, folioen zenbaketa agertzen da bazterretan. Goian, ezkerreko aldean *texte français*, eta eskuineko aldean *texte basque* izenburuak jarri dira. Eta, folio bakoitzaren aurreko aldean, paper bereziaren zenbakiak jasotzen dira, notario-agirietan erabiltzen direnak, kautotasunaren berme. Zigiluak ere paper horri dagozkionak dira. Bi testuek beren karpeta dute. Osoagoa, irudi batez, 1930. urtekoa. Dena den, bi testuen artean, desberdintasunik bada izan: S.P. 29.04.27 agirian, notarioaren sinadura erdia agertzen da bazterretan; S.J. 19.01.30 testuan, aldiz, notarioaren eta sinatzaileen sinadura osoak agertzen dira bazterretan.

C) Edukia

S.P. 29.04.27 deituriko agiriak elkarte berriaren hamasei artikulua jasotzen ditu. Bertara biltzen dira, besteak beste, eta notario-legeriak agindu bezala, honako hauek:

1. Notarioaren izen-abizenak eta notariotzaren kokalekua.
2. Agertzaileen identifikazioa.
3. Agertzaileen borondatea, elkarte edo "konfraria" eratzeko.
4. Hamasei artikulua, horien gaiak hurrengoak direla: kide eratzailak, egoitza, izena, helburuak (1 eta 2. artikulua); administrazioa (3, 4 eta 5. artikulua); kide berriak (6 eta 7. artikulua); abereen inguruko gertakizunak (8 eta 9. artikulua); ordainketa (10 eta 11. artikulua); urteko kontuak (12, 13 eta 15. artikulua); kofraria ezabatzea (14. artikulua); administratzaileen ahalak (16. artikulua).
5. Notarioak fede ematea.
6. Lekua eta data.
7. Sinadurak, irakurketaren ondoren.

S.J. 19.01.30 deituriko agiriak elkarte berriaren hogeia artikulua jasotzen ditu. Bertara biltzen dira, besteak beste, eta notario-legeriak agindu bezala, honako hauek:

1. Notarioaren izen-abizenak eta notariotzaren kokalekua.
2. Agertzaileen identifikazioa.
3. Agertzaileen borondatea, elkarte edo "konfraria" eratzeko.
4. Hogeia artikulua, horien gaiak hurrengoak direla: kide eratzailak, egoitza, izena, helburuak (1 eta 2. artikulua); administrazioa (3 eta 4. artikulua); kide berriak (5 eta 6. artikulua); abereen inguruko gertakizunak (7, 8 eta 9. artikulua); ordainketa (10. artikulua); urteko kontuak (12, 13, 14, 15, 16, 17 eta 18. artikulua); administratzaileen ahalak (19 eta 20. artikulua).
5. Notarioak fede ematea.
6. Lekua eta data.
7. Sinadurak, irakurketaren ondoren.

Bi testuak, hortaz, itxura bertsukoak dira. Horrek, besterik gabe, bide ematen digu uste izateko formula berberaren arabera eginak direla, alegia, behin lehena eginenez gero, besteak molde berean egiteko modukoak direla.

Horren aldeko arrazoiak dira, apartera joan gabe, notarioen hizkuntzak daukan izaera formularioa, hau da, formula finkatu ondoren, formula bera egokitu egiten du hainbat aldiz notarioak, kasuan kasuko zertzeladen aurrean. Bestalde ere, esan daiteke Dufau notarioak euskaratu zuela formula hori eta halakoetan erabili zuela. Horrek ere gogora ekartzen du osterantzeko aukera, bestelako agiriak ere euskaraz egin zirela gogoetatzeko, behin formula eskuratu eta gero, formula hori aplikagarri izan zitekeelako beste kasu batzuetan.

Oraingoz, hala ere, ez dago horren frogarik. Egia esan, ezari-ezarian bada ere, halakoak ari dira agertzen, eta espero izatekoa da beste batzuk ere bide beretik egungo euskaldunen eskuetara etortzea, garai horretan, Ipar Euskal Herrian bederen, horretarako baldintza eta goera egokiak izan bazirelako.

2.3. Testugintza juridikoa euskaraz: barne baldintzak

2.3.1. “Euskaltzaleen Biltzarra”: notarioak eta abokatuak

Azken urteetan ari da zabaltzen, Euskal Herri osoan, euskarak Iparraldean, XIX. mendearen azkenean eta XX. mendearen erdia arte izan zuen bultzada nahiz presentzia eder eta eragilearen lekukotza. Izan ere, badira horren inguruan jardun izan duten ikertzaileak.⁶ Giro nahasia zen hura, batez ere, politikaren aldetik. Eza-gunak ere, “xuri-gorrien” arteko liskar latzak, Frantziako Errepublikaren laikotasuna zabaltzeko tenorean (Arbelbide 2007). Horretan ari zen “Euskaltzaleen Biltzarra” izeneko elkarteak, Hendaian 1901. urtean eratu zena, eta Iparraldeko nahiz Hegoaldeko hogeita hamar-berrogei lagunek osatu zutena (Charriton 2003 eta, orobat, Xarriton 2002).

“Euskaltzaleen Biltzarra” deituriko elkarteak, sorreratik bertatik, bazituen bere jomugak eta helburuak, Jean Goyhenetche historialariak egoki adierazi bezalaxe:

Au moment du triomphe de la République “radicale” en France, Euskaltzaleen Biltzarra est porté sur les fonds baptismaux par des basquistes d’horizons politiques divers sincèrement épris de la langue basque et désireux de la défendre à tout prix.

Au-delà des querelles et des polémiques, tous ont en commun un point important: la limitation de leur action au terrain linguistique, dans une vision idéaliste et élitiste, pseudo-académique, sans qu’il y ait une réflexion sérieuse sur les aspects sociaux, sociologiques de la langue basque.

Il faut donc nous interroger sur les caractéristiques sociales et culturelles de la base de départ, car c’est sur cette base que se développera pendant plus d’un demi-siècle le mouvement culturel basque.

Les fondateurs de la Fédération Littéraire Basque puis d’Euskaltzaleen Biltzarra se considèrent les détenteurs d’un savoir littéraire ou linguistique, chargés d’imposer —telles des élites— les normes que chacun estime les meilleures, les plus rationnelles, les plus scientifiques. Le champ culturel et linguistique basque devient égale-

⁶ (Zenbait egile 2001). Bide beretik, Hernández Mata (2007), eta ikus, halaber, 4. oin-oharra.

ment le lieu d'exercice du pouvoir détenu au nom du savoir, le lieu de déploiement de rapports de pouvoir (Goyhenetche 1993: 13).

Elite horren barruan, zer esanik ez, notarioek leku berezia zuten, haren esanetan:

A partir des renseignements fournis par les listes de 1903, 1904, 1905, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912 et 1913, nous avons pu dresser un tableau assez complet de l'activité sociale ou professionnelle des adhérents.

Rubrique "professions libérales": nous y avons regroupé d'un côté les médecins (les plus nombreux), dentistes, pharmaciens, vétérinaires, de l'autre les notaires (les plus nombreux), les avocats, quelques huissiers. Les rares étudiants relevés font soit du droit, soit de la médecine. Nous les avons donc classés dans cette même rubrique (Goyhenetche 1993: 16).

Haiek urtero egiten zuten euren ospakizuna, eta horretara biltzen ziren kideak, atseginen bildu ere. Horretan jartzen du bere kritika Jean Goyhenetcheak, euskal kulturaren alde egiten zuten lanak ez baitu behar beste fruiturik ekarri:

La pratique culturelle devient une activité dilettante, une agréable conversation de salon, l'occasion de sacrifier au rite bourgeois du banquet, pendant que le peuple basophone travaille dans les champs et les usines (Goyhenetche 1993: 25).

L'observation des photographies de 1910 et 1911 permet de restituer assez facilement l'atmosphère feutrée où devaient évoluer ces basquistes endimanchés à la mode urbaine; leur vernis de raffinement culturel ou intellectuel peut dissimuler des situations sinon d'exploitations économiques, du moins de disparités sociales, servir de paravent à l'indifférence, l'agressivité, l'hostilité entre les classes (Goyhenetche 1993: 28).

Le combat pour la langue servant de support du conservatisme social et idéologique, le mot "Eskualzale" revêt une sorte de mutation, acquiert désormais une connotation idéologique confisquée par le groupe social dominant (Goyhenetche 1993: 29).

Testuinguru horretan ari zen lanean Dominique Dufau notarioa. Lehen aipamena 1929. urtean egiten zaio.⁷ Kidea ez ezik, elkartearen diruzaina ere izan zen, 1931. urtetik gerora, aurrerago Donapaleuko notarioa zen Diriarart jaunaren ardura hartuz (Goyhenetche 1974a; ildo beretik 1974b). Maulen hartu zuen kargua, eta, urte horretan bertan, lehen abisua igorri zuen, Hegoaldeko euskaldunek euren kuota ordain zitzaten (Dufau 1932: 2). Areago, 1936ko urtekarian, Dufauk artikulutxo bat argitaratu zuen, titulu honen azpian: *Eskualdun emaztea, ohiduren begirale* (Dufau 1936). Haren lana, diruzain moduan, ohoratua izan zen hainbat aldiz; 1933. urtean, Louhossoan:

M. Dufau, trésorier, se lève quand le tonnerre des applaudissements a fini de saluer la péroraison de notre sympathique secrétaire. Il fait remarquer que M. l'abbé Elissalde est le plus actif artisan des concours primaires et qu'il faut le remercier de l'œuvre accomplie. Il donne ensuite des nouvelles de la caisse: on n'est pas riche, mais on n'a pas de déficit à déplorer. L'Assemblée est heureuse de féliciter son fidèle administrateur (Lafitte 1933: 468).

⁷ Etchepare (1929: 178): "Bospasei minuta ez ditu hasia dela, non agertzen baita Oxobi, dakizuen aurpegi orozbat samur-gorri eta ezti harekin; Oxobiren ondotik —ardura, bethi ez arren— Dufau, Sempereko notari arraia. Eskuak elgarri tinka orok, eta buruzagia bere egitekoari aizinat, batzuek ala bertzek artetan gure iduripena adiarazten dakogularik".

1937. urtean, Hazparden: “Dazantze ichildu eta guhaur esku jotzetik gelditu gireneko, Elissalde, Gerezieta-ko jaun erretorak eta Dominique Dufau, Senpereko jaun notarioak chehe chehea eman dute iragan urtheko lan eta konduen berri” (Oxobi 1937: 208).

1938. urtean, Domezainen: “M. Dominique Dufau, notaire à Saint-Pée-sur-Nivelle, donne d’excellentes nouvelles des finances de l’Association et sa gestion est approuvée à l’unanimité” (Lafitte 1938: 217). Gerra ondoren ere, lan berean dihardu Dufauk. 1953. urtean, kargua uzteko erabakia adierazten du:

Dominique *Dufau* nekhatua omen da eta harek ere diruaren zaintzea bertze bati fidatu dio: Andre Ospital Aldudarrari. Frantziako buruzagiek beren untziarentzat Dufau jaunaren artha balute, Frantzia ez loake doan bezen gaizki! Eskugain pollita gelditzen zaio Eskualzaleen Biltzarrari aurthen oraino. Hobe! Eta agian hainitz urthez... (Eskualzalea 1953: 353).

Harik laburrera, 1956. urtean, haren heriotzaren berri ematen da:

Dominique Dufau, Senpertarra, hogoi urthez goiti batasunaren diru-zain izana; ororen adichkide nahi zena eta orok maite zutena, hain zen izpiritu argi eta esku zabaltoa, eskuaraz ala erdaraz berdin izkiriatzaile pollita eta ichtorio kondatzaile paregabea (Begiluz 1956: 392).

Azken aipamena *Herria* astekariak egin zion:

Erran behar dugu, luma ona zuela gisa berean deseinen egiteko; eta behin baino gehiagotan aphaindu dauzku Eskualzaleen Biltzarreko kartak eta gainerateko paperak. Bertze afizione bat bazuen: Erran behar litake ere zoin laket zuen zerbitzu egitea nor nahiri, bere ahalen arabera (Eskualzalea 1956).

2.3.2. *Zergatik euskaraz?*

Zerk eraman zuen Dufau notarioa, bi testu horiek euskaraz egitera? Zaila da erantzuna asmatzen. Nolanahi ere, bera aurretiaz ere ibilia zen horrelako gorabeheretan, elkarte euskaltzaleen barruan. Hara zer esaten zion aita Lafitte gazteari, 1930. urtean, igortzen zionean gutuna: “Un cordial merci de votre aimable lettre du 5 Mars courant. Les felicitations de Monsieur le Supérieur, notre Président, me flattent et me touchent je l’en remercie vivement. Le projet des statuts plaît; le notaire se trouve satisfait et amplement récompensé” (Dufau 1930: 1. lerrokada).

Han bertan azaltzen ditu bere euskal kezkak:

Très curieuse l’existence à ce jour de “Gure-Herria”. La docte revue conçue dans l’esprit de quelques prêtres, vrais et dignes enfants de l’Eskual-herri, prit naissance, ne vous voilez pas la face, en la cure de Saint-Pée un lundi de Pentecôte, si la mémoire m’est fidèle, et reçut aussitôt le baptême, ce qui était tout à fait chrétien.

Elle partit attrayante, séduisante, vers les divers coins du Pays Basque vers l’Etranger aussi et fut partout accueillie avec sympathie et par certains intellectuels avec une curiosité étonnée. Elle ne possédait aucune ressource, mais elle avait vie, santé, excellents bagages.

Nous l’aimions d’un amour ardent, nous en étions très fiers (Dufau 1930: 3, 4 eta 5. lerrokadak).

Elkarteen giroa ere egoki azaltzen du:

Nous nous assemblions de temps à autre. Nos réunions, amicales avant et jusqu'au milieu du repas (particulièrement soigné pour la circonstance) dégénéraient en fâcheries burlesques au dessert, devenaient "Bourbonniennes au café... L'heure de la séparation nous trouvait tout étonnés... d'avoir à peine effleuré les questions à l'ordre du jour et de nous être mutuellement enguirlandés avec plus ou moins d'art pour... que sais-je?... tics, travers, raisons personnels..." (Dufau 1930: 7. lerrokada).

Horren ondorioz, esan daiteke, behin-behinean bada ere, Dufauk aurrerapausoa eman zuela, eta euskarazko prosa juridikoan berebiziko aurrekaria eman zigula. Egia da ez zuela erabili euskara bere zeregin juridiko idatzietan, modu sistematiko eta antolatu batean. Legeriak, eta, ziur asko, formazio akademikoak ere ez zitzaizkion horretan lagungarri gertatuko. Zinezkoa da, alabaina, euskaraz eta euskaldunei zerbitzu eman nahian, *Herria* deituriko astekariak haren heriotza-unean gogoratu zenez, ahaleginak egin zituela halako tresna juridikoak euskaraz emateko, frantsesez ziren notario-formulak euskaratuz eta erabiliz.

Euskara doitu eta osatu behar izan zuen horretarako, hau da, bitartekotza-lana egiteko. Beste horrenbeste egin zuten "Euskaltzaleen Biltzarra" aipatuan aritu ziren beste ogibide batzuetakoek, euskal testugintza baten eskizari. Apaizak eta medikuak ez dira horretan azkenak (Xarriton 2008). Eurek ere eguneroko harremanetan ziren euskal bezeroekin, eta haien beharrak asebate behar zituzten.

Egia da, orobat, bazutela kultura aski horretarako. Elite burgesekoak ziren neurrian, kultura hori euskaraz emateari ekin zioten, herri xehe euskaldunak horren ezaupidea izan zezan. Ez zuten goi mailako jakituria eman euskaraz; bai, ordea, jakitate instrumentala, aldi berean gai jakingarri eta ohargarriekin osatzen zena. Dufauren hitzak dira horretan erabakigarri. Haren lana ere, erakusgarri, frantsesez eta euskaraz ari delako, kultura-gaietan, ipuinetan eta abarrekoetan. Aldi berean, eta horra berrikuntza, noizbait ere, luma (edo, hobeto esanda, idazmakina) erabili zuen bere ofizioko testuak euskaraz emateko, debekuen eta erabilera ezaren gainetik.

3. Testuen ezaugarri linguistikoak eta traduktologikoak

Dufauk, senpentera izanik, Iparraldeko euskara darabil, lapurtera, alegia. Testu juridikoen kasuan, bestelako testuetan bezalaxe, Iparraldek tradizio urria ezagutzen du (Saint-Pierre 1951). Horretan ere, lapurtera idatziaren jabea da, eta haren ezaugarriak betetzen ditu (Pikabea 1993 eta, orobat, Oyharçabal 2001). Hala ere, Dufauk eskura duen euskararen aldetik, badira on-gaitzak. Hasteko, frantsesa da testu horien sorburu-hizkuntza (SH) eta euskara xede-hizkuntza (XH). Bi hizkuntzen arteko harremanak, itzulpenaren bidez, luzeak dira, nahiz eta arlo juridiko eta administratiboan euskarak presentzia laburragoa izan. Bestalde, testu horiek itxiak dira, hau da, hasieratik azkeneraino egitura osoa daukate, eta erreferentzia egiten diote antolamendu juridiko zehatz bati, Frantziakoari, hain zuzen ere.

Horiek eramaten dute Dufau bera, dela lexikoan, dela fraseologian, dela morfjoskeran, dela diskurtsoan, frantsesaren egituretara eta esamoldeetara. Legeak bakarrik ez, lege horrek daraman tradizioak ere horra lerratzen du Dufau, testuaren maila desberdinetan. Hartara, hiru arlo hauek bereiz daitezke banan-banan:

3.1. Grafia

Testuen grafia euskararena da, Iparraldeko euskararena, alegia, garai hartan erabiltzen zena. Grafia horren barruan, konturik nabarienak hauexek izan daitezke: batetik, “ch” eta “kh” kontsonante-taldeak erabiltzea (“ichtripu”, “ekharri”); eta, bestetik, “m” hizkia erabiltzea (“kampo”). Nolanahi den ere, erregularitate osoz darabiltza forma horiek, literatura-testuetan bezalaxe (Mujika 2002).

3.2. Terminologia juridikoa

Terminologia juridikoaren barruan bereiz daitezke, lehen so batez bederen, kontzeptu tekniko-juridiko hutsak, erdi teknikoak (hizkera erkideak eratorriak eta hizkera juridikoan esanahi berezia hartzen dutenak) eta hizkera erkidekoak (Alcaraz Varó & Hughes 2009). Ildo beretik ere, Cornu jaunak bereizi ditu termino juridiko propioak eta bitarikoak, azken horiek hizkera juridikotik harago doazen neurrian (Cornu 2005).

Dufauk baditu halakoak bere testuetan. Oro har, bere lexikoan askoz gehiago narbarentzen dira hizkera erkidetik hizkera juridikoak hartzen dituen hitzak. Bestalde, zuzenbidean ohiko den bezalaxe, Dufauk ematen ditu termino horiek, arlo bakoitzaren barnean. Horretara jarrita, koherentzia eta sistematikotasuna ez zaizkio falta, arloz arlo terminologia euskaraz eraterakotan. Har bitez, adibide gisa, elkartearen administrazio-arduradunak: *President edo Buruzagi, Tresorierkoa edo moltserokoa eta lau Komisario* (S.P. 29.04.27 3/4).

Sinonimia ugaria da, batik bat, hitz teknikoetan, frantsesezko maileguak berarekin baitakar esamolde neurtuagoa. Lexikoaren aldetik ere, begien bistakoa da frantsesaren eragina, maileguen bidez. Hortaz, testuen lexiko juridikoan nabariak dira horiek, lan honetako testuen hustuketa terminologikoaren arloan erakusten den bezala. Larramendiren zantzuetatik bat ere ez da falta: *bitezardeak edo kondizioneak* (S.P. 29.04.27 agertze-atala).

3.3. Morfojoskera

3.3.1. Artikuluetan sailkatuta dago testua, eta, horren ondorioz, gehienetan, perpausak laburrak eta aginduzkoak dira.

3.3.2. Aditzaren aldiari eta aspektuari buruz, bi hizkuntzen arteko baliokidetasunak ez dira beti errespetatzen. *Oraina*, *iragana* eta *geroa*, sarri askotan, hala itzultzen dira. Ez beti: *oraina*, askotan, *geroaren* bidez agertzen baita.

S.P. 29.04.27 2

Article Deuxième

La Société a son siège à Saint Pée sur Nivelles, au quartier d’Olhasso;
Elle est dénommée «Saint-Pierre»
Elle assure les taureaux, bœufs, vaches, génisses, bouvillons, veaux, à la condition que le bétail réside dans les quartiers d’Olhasso et d’Olha.

Bigarren artikulua

Lagungarri hunen egoitza da Semperen Olhasoko kartier edo etchealdean;

Izendatua da “Jondoni-PETRI”.

Seguratzzen ditu zezenak, idiak, behiak, zokorrak, migak eta chahalak, bainan Olhaso eta Olhako kartier edo etchealdetan bakarrik.

S.P. 29.04.27 3/4

Articles Troisième et 4ème

La Société *sera administrée* par un Président qui remplira en même temps les fonctions de Trésorier et par quatre Commissaires.

Ils sont élus pour un an, mais le Président est rééligible. Les fonctions de Président-Trésorier sont rétribuées SIX CENTS francs pour frais divers.

Celles de Commissaire sont gratuites et sont dévolues par roulement entre les Sociétaires.

Celui qui, sans motif sérieux refuserait ces dites fonctions, *serait exclu* de la Société.

Pour les tournées qu'ils doivent faire pour les évaluation annales, il leur est alloué une indemnité globale de quarante francs.

Chaque année, les nominations des Commissaires *ont lieu* à la majorité, à la réunion de la Saint-Blaise (3 février)

Hirugarren eta Laugarren artikulua

Lagungarri hau *administratua edo erabilia izanen da* President edo Buruzagi batez, Tresorierkoa edo moltserokoa eginen duena, eta lau Komisarioez.

Hautatuak dire urthe batentzat, aldiz, berriz utz liteke kargu berean President edo Buruzagia; hunek hunkituko ditu SEI EHUN libera urthetik fresentzat.

Komisarioen kargua urririkakoa da eta denek aldizka bethe beharko dutena.

Kargu hori, arrazoinik gabe, bethe nahi ez duenak lagungarri huntarik kampo *izanen da*. Urtheko estimuen egiteko urratsentzat bereziak dire, komisarioentzat urthean berrogoi libera.

Urthe guziz, komisarioen hautatzea *eginen da* San Blas egunean, egun hortan egin den anai guzien bilkuran (otsailaren hiruan).

Hartara, oso adierazgarria da aurrerago esan dena, batez ere, ikuspegi traduktologikoari begira:⁸

S.P. 29.04.27 12

Article Douzième

Le produit de tout animal sinistré, pris à la charge par les Commissaires, *appartient* à la Société.

Hamabigarren artikulua

Komisarioek beren kargu hartu duten alimaleen probetchu guziak *onduko du* lagungarria.

3.3.3. “Egitezko kasua/ondorio juridikoa” silogismoa ohiko bidetik itzultzen du: “ba-” partikula, lokailu baldintzazkoaren kutsua denean, eta bestetik aditza geroan jarrita.

⁸ Aierbe Mendizabal (2007). Ikus, orobat, Orpustan (1997: eta, bereziki, 95-129).

S.J. 19.01.30 15

Article Quinzième

Dans le cas ou un sociétaire voudrait se débarrasser sous le couvert de la société d'une bête atteinte de tuberculose, maladie constatée par le vétérinaire, il supportera une perte de 25 pour cent sur ce que toucherait la société.

Hamabortzgarren artikulua

Azienda bat hetikatzen denean marechalaz kondenatua, jabeak nahi badu enkaminatu konfardiaren gain emanik, galduko du ehunarentzat 25 libera konfardiak hunki dezaken dirutik.

3.3.4. Formula estereotipatueta, Dufauk beti egiten ditu ahaleginak, formularik sinpleenak eta euskaldunenak emateko:

S.P. 29.04.27 6

Article Sixième

Toute personne qui voudra faire assurer son bétail à la Société devra prévenir les Commissaires; ceux-ci examineront avec soin la bête; s'il y avait un doute à son admission, elle sera soumise à la visite du vétérinaire et il sera statué suivant sa décision.

Seigarren artikulua

Lagungarrian azientak sartu nahi dituztenek beharko dituzte komisarioak abisatu; hauk ikusiko eta miatuko dituzte alimaliak; ez badire satisfos miatuak izanen dire marechalaz; hunen erranak eginen du legea.

3.3.5. Anaforikoak ere ez dira asko; nahiago du Dufauk puntuazioaren bidez eta beste teknika batzuen bidez horien ordainak eman:

S.P. 29.04.27 13

Article Treizième

Les admissions dans la Société pourront avoir lieu pendant les quinze jours qui suivront la Saint-Blaise (3 février) où s'ouvrira le livre des entrées et sorties des sociétaires. Les trimestres qui suivront, l'on pourra, pendant un délai de huit jours, effectuer des augmentations et des diminutions dans le capital assuré, mais aucun assuré ne pourra définitivement quitter, en cours d'année, la confrérie, à moins d'y laisser assurée au moins une tête de bétail. S'il veut y entrer, au contraire, il sera tenu d'assurer au moins une tête de bétail.

Hamahirugarren artikulua

Lagungarrian sartu edo ateratu nahi direnentzat liburua idekia izanen da San Blas egunean eta hamabortz egunez. Bertze trimestretan zortzi egunez kapitalak emendatu edo ttikitu abalko dire. Manera guziz, urthe hasian atheratzen den anaiak beharko du azienta bat lagungarrian utzi urthea akabatu arte. Hala hala epetarik kampo sartu nahi duenak, azienta bat bederen beharko du asuratu.

3.3.6. Aposizioen jokoak ere argia da:

S.P. 29.04.27 5

Article Cinquième

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

Bortzgarren artikulua

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kamporat manatzen ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten ondotik finkatuko dituzte bakotchak eman behar duen diru partea; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan legea eginen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

3.4. Diskurtsoaren nondik norakoak, traduktologiaren bide-zidorretan

3.4.1. Lehendabizi esan behar da testuak bi kontratu direla. Bi-bietan, hortaz, sinatzaileen artean ezartzen dira, aurrerago esan bezala, halako aginduak, guztientzat bete beharrekoak direnak. Horien barruan ibiliz gero, hiru maila desberdin bereiz daitezke:⁹

3.4.1.1. Azaleko mailan, grafia, lexiko eta gramatikaren ikuspegitik, banaketa artikuluetan egiten da, horretarako ere lehen banaketa notario-agiriari dagokiela. Hala ere, berehala aurkitzen ditugu bi hizkuntzetan (SH eta XH) halako ezaugarri markatuak, zuzenbidearen hizkera erakusten dutenak: zehaztasun terminologikoa, sinonimia eta polisemia, forma hertsia eta erritozko hizkera.

Hori lexikoaren arloan nahikoa bada, sintaxiak ere erakusten digu zuzenbidearen marka. Perpaus luzeak ere ez dira gutxi, eta zenbait artikulutan punturik ere ez dago. Bestalde, hirugarren pertsona erabiltzen da aginduak ezartzeko. Eta, hari beretik, debekuen formulazioa eta errepikapenak, nominalizazioarekin batera, oso esanguratsuak dira.

3.4.1.2. Diskurtsoaren eta testuen mailan, multinomia lexikala agertzen da, bertan hitz-kate luzeak datozela, abereek izan ditzaketen arriskuak eta salbuespenak adierazten dituztenak. Euren artean ere, oro hartzaileak izan nahi eta den-denak artikulatu batean sartzen dira:

S.P. 29.04.27 5

Article Cinquième

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas

⁹ Orts Llopis (2005). Ikus, halaber, Ivanova (2009).

de sinistre, et *statuent* en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission *délibère* en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

Bortzgarren artikulua

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek *onhetsiko dituzte* lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kampionat *manatzen abalko dituzte*; malur edo ichtripu baten ondotik *finkatuko dituzte* bakotchak eman behar duen diru parte; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan *legea eginen dute*. Manera guziz *bozkatuko dire*; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

3.4.1.3. Maila pragmatikoan, bistan da testuek lege-, arau- edo manu-indarra daukatela sinatzaileen artean, askatasunez hitzartuak izan baitira. Indar performatiboa daukate, eta aditz performatiboak ere ugari dira. Ezaugarri propio horien bidez, eta itzulpena baliatuta, diskurtso juridiko beregaina lortzen da bi hizkuntzetan. Frantsesezko testuak, hala ere, oinarrian du Frantziako sistema juridikoa; euskarazkoa, aldiz, isla da, berez ez da autonomoa, eta, onik onenean ere, helburu informatiboak ditu, arau-emaileak baino. Caoren hitzetan adierazteko:

This category of legal translation may also include private documents such as contracts, the bilingual texts of which are equally authentic in a bilingual or monolingual jurisdiction. For instance, in a non-English speaking country, contracts sometimes may stipulate that the versions of the contract in the official language of the country and English are both authentic, even though the language of the court and the country does not include English. In this first category of legal translation, the communicative purposes of the SL and TL texts are identical.

Secondly, there is legal translation for informative purpose, with constative or descriptive functions. This includes the translation of statutes, court decisions, scholarly works and other types of legal documents if the translation is intended to provide information to the target readers. This is most often found in monolingual jurisdictions. Such translations are different from the first category where the translated law is legally binding. In this second category, the SL is the only legally enforceable language while the TL is not (Cao 2007: 11).

3.5. Itzultze-lana: baliokidetasunaren arazoa

Hurrengo kontua, traduktologiaren ikusmiratik, izan daiteke noraino den itzulpen-lan hori baliokidea, hots, noraino gerta daitekeen bi testuotan halako autonomia osoa, zein bere hizkuntza eta sistema juridikoan. Ezezkoa erantzun behar, tamalez, kasu honetan. Izatez, sistema juridiko baten barruko bi testu baliokide bilatzen dira. Hariari segiz, bistan dago euskarazko testuak ez duela bere oinarrian halako sistema juridiko-linguistiko propiorik. Hona hemen Gemar-en iritzia horren inguruan:

Dans ces conditions, peut-on, en traduction juridique, atteindre les deux objectifs simultanément, soit l'équivalence des textes (langue) dans chaque système (juridique), sans sacrifier l'un au détriment de l'autre? Si sacrifie il y a, doit-on, afin de réaliser l'équivalence fonctionnelle, sacrifier soit l'application de la règle de droit, objet

même de cette équivalence, soit l'expression de la règle? Le dilemme de la traduction juridique tient dans cette alternative: "D'un côté, elle [l'équivalence] doit se garder de corrompre la langue par le calque servile qui n'en respecte pas le génie et la structure, de l'autre côté, il lui faut ne pas trahir le sens du message par l'imperfection inhérente à ce genre d'équivalence" (Pigeon 1982: 279).¹⁰

Hitz gutxitan esateko, euskarazko testuak ez du berezko autonomiarik. Puntu honetara iritsita, hurrengoa da galdetzea noraino baldintzatzen duen horrek Dufauk eginiko lana, edo, beste modu batera adierazteko, noraino den itzulpen hau sorburu hizkuntzaren zordun ala xede hizkuntzaren eramaile. Erantzutea, kasu honetan ere, ez da erraza. Horretarako metodologia jarrita badago ere (Houbert 2005), metodologia horrek beharrezko du itzulpen-estrategiak xehe-xehe menderatzea, terminologia eta fraseologia egoki zertu arte.

Taxu berean, esan daiteke, gure kasuan, Dufauk egoki egin zuela bere itzulpen-lana, eta lortu zuela sorburu hizkuntzaren kultura xede hizkuntzan artez adieraztea. Horretarako lagungarri izan zituen, besteak beste, euskara idatzi eta ahozkoa menderatzea, bi kontratu hauen gaia gizarte nekazariari buruzkoa izatea (bertako terminologia sakon ezagutzen baitzuen) eta kontratuen eduki juridikoak, legearen arabera izanik ere, sinatzaileen arteko borondateari bide zabala ematea (Dullion 2007).

Ez zuen eskuratu, bistan da, halako diskurtso juridiko osoa (horretarako asmoa ere ez zuen izan, ziur asko); bai, ordea, itzulpen egokia, geroko batean euskarari ireki ziezaiokeena halako mundu berria, ofizialtasunaren bidetik. Zernahi gisaz, aurrekari baliotsua, kontuan hartzekoa.

4. Testuen hustuketa terminologikoa eta datu-basea

4.1. Argigarriak

Testuen hustuketa honetara egin da: lehendabizi, hautatu dira zuzenbidearen ikuskeratik esanguratsu diren hitz eta esamoldeak. Gero, TRADOS sistemaren barruko Multiterm erremintarekin tratatu dira, datu-basea osatu arte. Datu-base horrek hirurogeita sei (66) sarrera edo fitxa ditu. Fitxa bakoitzak honako egitura hau du: —Frantseseko sarrera (SH); —Frantseseko testuingurua; —Euskarazko ordaina (XH); —Euskarazko testuingurua; —Iturria.

Iturria identifikatzeko letrak eta zenbakiak erabili dira honetara:

S.P. (*Saint-Pierre*) 29.04.27 (testuaren data) 6 (artikuluaren zenbakia).

S.J. (*Saint-Jean*) 19.01.30 (testuaren data) 7 (artikuluaren zenbakia).

Gisa horretan, irakurleak badu termino horien berri, eta, aldi berean, zein testuingurutan erabili diren. Ez dira barruratu kategoria gramatikalak, askoz adierazgarriago iritzi baitira, hustuketa horren bidez, Dufauk jorratu zituen estrategia traduktologikoak plazaratzeari, inguruan zituen baldintzak izanda.

¹⁰ Gemar (2007). Ikus, orobat, Gemar (2006).

4.2. Datu-basearen edukia: fitxak

après lecture faite

Frantsesezko testuingurua:

DONT ACTE.

Fait et passé à Saint Pée sur Nivelles.

En l'Etude de Me DUFU.

L'an mil neuf cent trente.

Et après lecture faite, tous les comparants ont signé avec le notaire.

irakurtu ondoan

Euskarazko testuingurua:

DONT ACTE

Semperen egina.

Notariaren buregoan.

Mila bederatzi ehun eta hogoi-ta hamarreen.

Irakurtu ondoan, gorago izendatu guziek signatu dute notariarekin.

Iturria: S.J.19.01.30

---

assurance mutuelle

Frantsesezko testuingurua:

Lesquels, en vue de la création et constitution d'une assurance mutuelle contre la mortalité du bétail, en ont établi et arrêté les statuts de la manière suivante:

azienden konfraria

Euskarazko testuingurua:

Zoinek, azienden konfraria baten egindura bati buruz, ezarri baitituzte bitezardeak edo kondizionaleak gisa huntarat:

Iturria: S.P.29.04.27

---

avis verbal

Frantsesezko testuingurua:

Tout assuré qui aura négligé de payer deux cotisations successives sera, après simple avis verbal de l'un des Commissaires, exclu de la Société.

hitzez abisatuko du

Euskarazko testuingurua:

Bi paga huts egiten dituen anaia lagungarritik kampo emana izanen da. Bere komisarioak hitzez abisatuko du kasu hortan ematen dena.

Iturria: S.P.29.04.27 9.

---

avoir droit à une indemnité

Frantsesezko testuingurua:

Dès qu'un veau naît, provenant d'une vache assurée à la Confrérie, l'assuré est tenu de prévenir immédiatement les Commissaires, ou au moins l'un d'eux, qui devra constater que le nouveau-né est bien vivant, pour qu'il puisse, le cas échéant, avoir droit à une indemnité.

lagungarriak emateko

Euskarazko testuingurua:

Chahal bat lagungarri huntan den behi batetik sortzen denean, jabeak beharko du beherala kartiereko komisarioa abisatu edo hunen orde bertze komisario bat. Komisa-

riok beharko du ikusi chahala bizi denez behar orduan balio bat lagungarriak emateko.

Iturria: S.P.29.04.27 6.

Basses-Pyrénées

Frantsesezko testuingurua:

Par devant Me Dominique DUFAU, notaire à Saint Pée sur Nivelles, canton d'Ustaritz (Basses Pyrénées) soussigné.

Basses-Pyrénées-ko Departamendu

Euskarazko testuingurua: Dominique DUFAU Sempereko Jaun Notariaren aintzinean, Uztaritzeko kantonamenduan, Basses Pyrénées-ko Departamenduan.

Iturria: S.P.29.04.27

bête atteinte de tuberculose

Frantsesezko testuingurua:

Dans le cas où un sociétaire voudrait se débarrasser sous le couvert de la société d'une bête atteinte de tuberculose, maladie constatée par le vétérinaire, il supportera une perte de 25 pour cent sur ce que toucherait la société.

azienda bat hetikatzen denean

Euskarazko testuingurua:

Azienda bat hetikatzen denean marechalaz kondenatua, jabeak nahi badu enkaminatu konfardiaren gain emanik, galduko du ehunarentzat 25 libera konfardiak hunki dezaken dirutik.

Iturria: S.J.19.01.30 15.

boeuf

Frantsesezko testuingurua:

La Société a son siège à Saint Pée sur Nivelles, au quartier d'Olhasso;

Elle est dénommée «Saint-Pierre»

Elle assure les taureaux, bœufs, vaches, génisses, bouvillons, veaux, à la condition que le bétail réside dans les quartiers d'Olhasso et d'Olha.

idi

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hunen egoitza da Semperen Olhasoko kartier edo etchealdean;

Izendatua da "Jondoni-PETRI".

Seguratzten ditu zezenak, idiak, behiak, zokorrak, migak eta chahalak, bainan Olhaso eta Olhako kartier edo etchealdetan bakarrik.

Iturria: S.P.29.04.27 2.

bouvillon

Frantsesezko testuingurua:

La Société a son siège à Saint Pée sur Nivelles, au quartier d'Olhasso;

Elle est dénommée «Saint-Pierre»

Elle assure les taureaux, bœufs, vaches, génisses, bouvillons, veaux, à la condition que le bétail réside dans les quartiers d'Olhasso et d'Olha.

zokor

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hunen egoitza da Semperen Olhasoko kartier edo etchealdean;

Izendatua da “Jondoni-PETRI”.

Seguratzin ditu zezenak, idiak, behiak, zokorrak, migak eta chahalak, bainan Olhaso eta Olhako kartier edo etchealdetan bakarrik.

Iturria: S.P.29.04.27 2.

---

canton

Frantsesezko testuingurua:

Par devant Me Dominique DUFU, notaire à Saint Pée sur Nivelle, canton d’Ustaritz (Basses Pyrénées) soussigné.

kantonamendu

Euskarazko testuingurua:

Dominique DUFU Sempereko Jaun Notariaren aintzinean, Uztaritzeko kantonamenduan, Basses Pyrénées-ko Departamenduan.

Iturria: S.P.29.04.27

---

commissaire

Frantsesezko testuingurua:

La Société sera administrée par un Président qui remplira en même temps les fonctions de Trésorier et par quatre Commissaires.

komisario

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hau administratua edo erabilia izanen da President edo Buruzagi batez, Tresorerkoa edo moltserokoa eginen duena, eta lau Komisarioez.

Iturria: S.P.29.04.27 3. et 4.

---

cotisation

Frantsesezko testuingurua:

C’est cette évaluation d’origine qui servira de base pour déterminer le quantum des cotisations à payer à chaque sinistre, ainsi que pour toutes autres dépenses s’il y a lieu.

zombat diru beharko duen anai bakotchak eman

Euskarazko testuingurua:

Estimu edo balio hunek jakinaraziko du, malur edo ichtripu baten ondotik zombat diru beharko duen anai bakotchak eman, despendio guziera buru egiteko.

Iturria: S.P.29.04.27 7.

---

création et constitution

Frantsesezko testuingurua:

Lesquels, en vue de la création et constitution d’une assurance mutuelle contre la mortalité du bétail, en ont établi et arrêté les statuts de la manière suivante:

egindura

Euskarazko testuingurua:

Zoinek, azienden konfraria baten egindura bati buruz, ezarri baitituzte bitezardeak edo kondizionaleak gisa huntarat:

Iturria: S.P.29.04.27

---

décider

Frantsesezko testuingurua:

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas

de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

onhetsi

Euskarazko testuingurua:

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kaborat manatzen ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten ondotik finkatuko dituzte bakotchak eman behar duen diru parte; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan legea egingen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

Iturria: S.P.29.04.27 5.

délibère

Frantsesezko testuingurua:

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

bozkatuko dire

Euskarazko testuingurua:

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kaborat manatzen ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten ondotik finkatuko dituzte bakotchak eman behar duen diru parte; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan legea egingen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

Iturria: S.P.29.04.27 5.

dépense

Frantsesezko testuingurua:

C'est cette évaluation d'origine qui servira de base pour déterminer le quantum des cotisations à payer à chaque sinistre, ainsi que pour toutes autres dépenses s'il y a lieu.

despendio

Euskarazko testuingurua:

Estimu edo balio hunek jakinaraziko du, malur edo ichtripu baten ondotik zombat diru beharko duen anai bakotchak eman, despendio guziera buru egiteko.

Iturria: S.P.29.04.27 7.

déposer

Frantsesezko testuingurua:

Il est donne pleins pouvoirs au Président-Trésorier, de déposer à la Banque Le Crédit Basque, Agence de Saint Jean de Luz, le montant de toutes les cotisations perçues, d'en opérer totalement ou partiellement tous les retraits nécessaires au fur et à mesure des paiements à effectuer aux sociétaires en cas de sinistre; ledit Président-Trésorier pourra signer toutes pièces, tous registres utiles, recevoir les sommes, en donner quittances et décharges.

pausatu*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-tresorierak izanen du podorea pausatzeko Donibaneke "Credit Basque" deitzen den bankoan konfardiako diru guziak; banko hortarik altchatzen ahalko ditu maluren pagatzeko beharko diren diru soma guziak; firmatuko ditu pausa edo altchamen horientzat behar diren paper guziak; emanen ditu ere behar diren kitantza guziak.

Iturria: S.J.19.01.30 19.**en donner quittances et décharges***Frantsesezko testuingurua:*

Il est donne pleins pouvoirs au Président-Trésorier, de déposer à la Banque Le Crédit Basque, Agence de Saint Jean de Luz, le montant de toutes les cotisations perçues, d'en opérer totalement ou partiellement tous les retraits nécessaires au fur et à mesure des paiements à effectuer aux sociétaires en cas de sinistre; ledit Président-Trésorier pourra signer toutes pièces, tous registres utiles, recevoir les sommes, en donner quittances et décharges.

emanen ditu ere behar diren kitantza guziak*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-tresorierak izanen du podorea pausatzeko Donibaneke "Credit Basque" deitzen den bankoan konfardiako diru guziak; banko hortarik altchatzen ahalko ditu maluren pagatzeko beharko diren diru soma guziak; firmatuko ditu pausa edo altchamen horientzat behar diren paper guziak; emanen ditu ere behar diren kitantza guziak.

Iturria: S.J.19.01.30 19.**enchère publique***Frantsesezko testuingurua:*

L'assuré qui aura réussi, ou même essayé de tromper la Confrérie en y faisant introduire une bête tarée, provenant soit d'une enchère publique, soit de toute autre voie malsaine, sera exclu de la Société s'il en est ainsi décidé par la Commission.

inkante*Euskarazko testuingurua:*

Lagungarriaz baliatzen dena edo baliatu nahi duena sarraziz sano ezden alimalerik, inkantean edo bertze manera tcharrez erosirik, kamporat emana izanen da, hala nahi badute komisarioek.

Iturria: S.P.29.04.27 6.**Etat***Frantsesezko testuingurua:*

Si un animal meurt de maladie donnant droit à une indemnité de l'Etat, le Sociétaire qui l'aura touchée devra faire retour de pareille somme à la caisse de la Société qui la lui aurait déjà payée.

Gobernu*Euskarazko testuingurua:*

Alimale hil batentzat Gobernutik jabeak hunkitzen badu soma bat, beharko du lagungarriari gibelarat eman hunen ganik hunkitu saria.

Iturria: S.P.29.04.27 10.

évaluation annal*Frantsesezko testuingurua:*

Pour les tournées qu'ils doivent faire pour les évaluation annales, il leur est alloué une indemnité globale de quarante francs.

urtheke estimu*Euskarazko testuingurua:*

Urtheke estimuen egiteko urratsenzat bereziak dire, komisarioentzat urthean berrogoi libera.

Iturria: S.P.29.04.27 3.et 4.**exclu de la Société***Frantsesezko testuingurua:*

L'assuré qui aura réussi, ou même essayé de tromper la Confrérie en y faisant introduire une bête tarée, provenant soit d'une enchère publique, soit de toute autre voie malsaine, sera exclu de la Société s'il en est ainsi décidé par la Commission.

kamporat emana izanen da*Euskarazko testuingurua:*

Lagungarriaz baliatzen dena edo baliatu nahi duena sarraziz sano ez den alimale-rik, inkantean edo bertze manera tcharez erosirik, kamporat emana izanen da, hala nahi badute komisarioek.

Iturria: S.P.29.04.27 6.**fonction***Frantsesezko testuingurua:*

Celui qui, sans motif sérieux refuserait ces dites fonctions, serait exclu de la Société.

kargu*Euskarazko testuingurua:*

Kargu hori, arrazoïnik gabe, bethe nahi ez duenak lagungarri huntarik kampo izanen da.

Iturria: S.P.29.04.27 3.et 4.**frais***Frantsesezko testuingurua:*

Ils sont élus pour un an, mais le Président est rééligible. Les fonctions de Président-Trésorier sont rétribuées SIX CENTS francs pour frais divers.

fresa*Euskarazko testuingurua:*

Hautatuak dire urthe batentzat, aldiz, berriz utz liteke kargu berean President edo Buruzagia; hunek hunkituko ditu SEI EHUN libera urthetik fresentzat.

Iturria: S.P.29.04.27 3.et 4.**génisse***Frantsesezko testuingurua:*

La Société a son siège à Saint Pée sur Nivelles, au quartier d'Olhasso;

Elle est dénommée «Saint-Pierre»

Elle assure les taureaux, bœufs, vaches, génisses, bouvillons, veaux, à la condition que le bétail réside dans les quartiers d'Olhasso et d'Olha.

miga

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hunen egoitza da Semperen Olhasoko kartier edo etchealdean; Izendatua da "Jondoni-PETRI".

Seguratzten ditu zezenak, idiak, behiak, zokorrak, migak eta chahalak, bainan Olhaso eta Olhako kartier edo etchealdetan bakarrik.

Iturria: S.P.29.04.27 2.

---

gratuite

Frantsesezko testuingurua:

Celles de Commissaire sont gratuites et sont dévolues par roulement entre les Sociétaires.

urririkako

Euskarazko testuingurua:

Komisarioen kargua urririkakoa da eta denek aldizka bethe beharko dutena.

Iturria: S.P.29.04.27 3. eta 4.

---

il sera estatué suivant sa décision

Frantsesezko testuingurua:

Toute personne qui voudra faire assurer son bétail à la Société devra prévenir les Commissaires; ceux-ci examineront avec soin la bête; s'il y avait un doute à son admission, elle sera soumise à la visite du vétérinaire et il sera statué suivant sa décision.

hunen erranak eginen du legea

Euskarazko testuingurua:

Lagungarriari azientak sartu nahi dituztenek beharko dituzte komisariari abisatu; hauk ikusiko eta miatuko dituzte alimaleak; ez badire satisfos miatuak izanen dire marechalaz; hunen erranak eginen du legea.

Iturria: S.P.29.04.27 6.

---

imprévus faits

Frantsesezko testuingurua:

Les comptes de la Société se liquideront, tous les ans, le trois février, à la Saint-Blaise. Le Trésorier portera dans les frais toutes dépenses quelconques de vétérinaire, médicaments et imprévus faits dans l'intérêt les assurés.

bertze uste gabeko despendio guziak

Euskarazko testuingurua:

Lagungarriaren kontuak eginak dire urthe guziz San Blasez. Moltseroak sartuko ditu fresetan marechalaren, erremedioen eta bertze uste gabeko despendio guziak.

Iturria: S.P.29.04.27 15.

---

indemniser

Frantsesezko testuingurua:

Il est formé entre les ci-dessus et toutes les personnes qui adhéreront aux présents statuts une Société d'assurances mutuelles, ayant pour objet d'indemniser les sociétaires de la perte ou de la dépréciation des animaux assurés, mais seulement pour cause de mort, maladie incurable, blessure ou sinistre.

pagatu*Euskarazko testuingurua:*

Egina da, gorago izendatuak diren Jaunen artean eta edozoin presuna kondizione hauk onetsi nahi dituztenen artean, lagungarri bat, aziendetan gertatuko diren bidegabe, domai edo mendretasunen pagatzeko, bainan haatik, lagungarri huntan sartuak izanen diren alimalen malura behar du ekharri heriotzeak, ezin sendatuzko gaitz batek, kolpe batek edo ichtripu batek.

Iturria: S.P.29.04.27 1.**indemnité***Frantsesezko testuingurua:*

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

Frantsesezko testuingurua:

L'indemnité, en cas de sinistre, sera fixée par les quatre Commissaires d'après la valeur de la bête au jour du sinistre.

bakotchak eman behar duen diru parte*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kamporat manatzen ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten ondotik finkatuko dituzte bakotchak eman behar duen diru parte; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan legea eginen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

Iturria: S.P.29.04.27 5.**soma***Euskarazko testuingurua:*

Ichtripu bat denean, komisarioek finkatuko dute eman behar den soma, malura gertatu den egun hartako alimalearen balioaren arabera.

Iturria: S.P.29.04.27 8.**infirme***Frantsesezko testuingurua:*

Si elle vient à mourir, elle sera payée comme il est dit ci-dessus; si elle demeure infirme ou atteinte d'une maladie de durée et que tout espoir de la sauver est perdu, les quatre Commissaires en exercice s'adjoindront les quatre Commissaires en fonctions l'année précédente et les huit statueront sur les meilleurs moyens d'utiliser la bête malade. S'il s'agit d'un membre cassé, de la colonne vertébrale brisée, mettant l'animal dans l'impossibilité de tout service, il en sera tiré parti, ainsi que le décideront les Commissaires consultés.

inbalier*Euskarazko testuingurua:*

Azienda hiltzen bada, gorago erran den moduan hunkituko du saria. Alimala inbalier, edo luzezko, ezin sendatuzko eritasun batekin gelditzen bada, komisarioek, aintzineko urtheiko komisarioak deitu ondoan, manatuko dute zer egin

azienda hortaz; gauza bera eginen dute alimaleak hausten badu membro bat edo bizkar hezurra.

Iturria: S.P.29.04.27 10.

---

l'assurance cesse

Frantsesezko testuingurua:

L'assurance cesse, par la retraite volontaire du sociétaire, par la vente ou la mort de l'animal assure ou par l'exclusion du sociétaire prononcée par les Commissaires.

lagungarriaren alderako egin bideak hausten dire

Euskarazko testuingurua:

Lagungarriaren alderako egin bideak hausten dire: Bere burua kampo emanez; Barne ziren azienda guziak hil edo saltzarekin; Eta Komisarioek kamporat manatuentzat.

Iturria: S.P.29.04.27 14.

---

le plus petite évaluation

Frantsesezko testuingurua:

Le plus petite évaluation sera de cinquante francs; les autres, au-dessus, ne pourront être que des multiples de cinquante.

estimurik ttikiena

Euskarazko testuingurua:

Estimurik ttikiena izanen da berrogoi-ta hamar libera. Handik goiti berrogoi-ta hamar liberaz osotuko dire balioak.

Iturria: S.P.29.04.27 7.

---

les comptes de la Société

Frantsesezko testuingurua:

Les comptes de la Société se liquideront, tous les ans, le trois février, à la Saint-Blaise. Le Trésorier portera dans les frais toutes dépenses quelconques de vétérinaire, médicaments et imprévus faits dans l'intérêt les assurés.

lagungarriaren kontuak

Euskarazko testuingurua:

Lagungarriaren kontuak eginak dire urthe guziz San Blasez. Moltseroak sartuko ditu fresetan marechalaren, erremedioen eta bertze uste gabeko despendio guziak.

Iturria: S.P.29.04.27 15.

---

l'exclusion du sociétaire prononcée par les Commissaires

Frantsesezko testuingurua:

L'assurance cesse, par la retraite volontaire du sociétaire, par la vente ou la mort de l'animal assure ou par l'exclusion du sociétaire prononcée par les Commissaires.

Komisarioek kamporat manatuentzat

Euskarazko testuingurua:

Lagungarriaren alderako egin bideak hausten dire: Bere burua kampo emanez; Barne ziren azienda guziak hil edo saltzarekin; Eta Komisarioek kamporat manatuentzat.

Iturria: S.P.29.04.27 14.

---

majorité des voix

Frantsesezko testuingurua:

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas

de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

gehienen bozek

Euskarazko testuingurua:

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kampoat manatzen ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten ondotik finkatuko dituzte bakotchak eman behar duen diru partea; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan legea egingen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

Iturria: S.P.29.04.27 5.

maladie de durée et que tout espoir de la sauver est perdu

Frantsesezko testuingurua:

Si elle vient à mourir, elle sera payée comme il est dit ci-dessus; si elle demeure infirme ou atteinte d'une maladie de durée et que tout espoir de la sauver est perdu, les quatre Commissaires en exercice s'adjoindront les quatre Commissaires en fonctions l'année précédente et les huit statueront sur les meilleurs moyens d'utiliser la bête malade. S'il s'agit d'un membre cassé, de la colonne vertébrale brisée, mettant l'animal dans l'impossibilité de tout service, il en sera tiré parti, ainsi que le décideront les Commissaires consultés.

luzezko, ezin sendatuzko eritasun

Euskarazko testuingurua:

Azienda hiltzen bada, gorago erran den moduan hunkituko du saria. Alimalea inbalier, edo luzezko, ezin sendatuzko eritasun batekin gelditzen bada, komisarioek, aintzineko urtheho komisarioak deitu ondoan, manatuko dute zer egin azienda hortaz; gauza bera egingen dute alimaleak hausten badu membro bat edo bizkar hezurra.

Iturria: S.P.29.04.27 10.

médicament

Frantsesezko testuingurua:

Les comptes de la Société se liquideront, tous les ans, le trois février, à la Saint-Blaise. Le Trésorier portera dans les frais toutes dépenses quelconques de vétérinaire, médicaments et imprévus faits dans l'intérêt les assurés.

erremedio

Euskarazko testuingurua:

Lagungarriaren kontuak eginak dire urthe guziz San Blasez. Moltseroak sartuko ditu fresetan marechalaren, erremedioen eta bertze uste gabeko despendio guziak.

Iturria: S.P.29.04.27 15.

montant de toutes les cotisations

Frantsesezko testuingurua:

Il est donne pleins pouvoirs au Président-Trésorier, de déposer à la Banque Le Crédit Basque, Agence de Saint Jean de Luz, le montant de toutes les cotisations perçues, d'en opérer totalement ou partiellement tous les retraits nécessaires au fur et à mesure des paiements à effectuer aux sociétaires en cas de sinistre; ledit Président-Trésorier pourra signer toutes pièces, tous registres utiles, recevoir les sommes, en donner quittances et décharges.

konfardiako diru guziak*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-tresorierak izanen du podorea pausatzeko Donibaneko "Credit Basque" deitzen den bankoan konfardiako diru guziak; banko hortarik altchatzen ahalko ditu maluren pagatzeko beharko diren diru soma guziak; firmatuko ditu pausa edo altchamen horientzat behar diren paper guziak; emanen ditu ere behar diren kitantza guziak.

Iturria: S.J.19.01.30 19.**mutuelle-assurance***Frantsesezko testuingurua:*

STATUTS de la Mutuelle-Assurance "SAINT-PIERRE"

Siège à Saint-Pée-Sur-Nivelle Quartier d'Olhaso.

azienda lagungarri*Euskarazko testuingurua:*

"Jondoni-Petri" deitzen den azienda lagungarriaren bitezardeak edo kondizioeak. Egon lekhua Semperean. Olhasoko kartierean.

Iturria: S.P.29.04.27**notaire***Frantsesezko testuingurua:*

Par devant Me Dominique DUFU, notaire à Saint Pée sur Nivelle, canton d'Ustaritz (Basses Pyrénées) soussigné.

notaria*Euskarazko testuingurua:*

Dominique DUFU Sempereko Jaun Notariaren aintzinean, Uztaritzeko kantonamenduan, Basses Pyrénées-ko Departamenduan.

Iturria: S.P.29.04.27**on pourra assurer***Frantsesezko testuingurua:*

On pourra assurer le veau d'une vache pleine de six mois; en cas d'accident, il sera payé à l'assuré une somme de Cent francs si le veau naît vivant, si le veau meurt par la suite, il sera estimé.

sartuko da konfardian*Euskarazko testuingurua:*

Behi ernari baten chahala sartuko da konfardian sei hilabetetarik goiti; malura heldu bada pagatua izanen da 100 libera, bizi sortzen bada eta gero hiltzen bada estimatua izanen da.

Iturria: S.J.19.01.30 16.**ont comparu***Frantsesezko testuingurua:*

Par devant Me Dominique DUFU, notaire à Saint Pée sur Nivelle, canton d'Ustaritz (Basses Pyrénées) soussigné.

Ont comparu:

agertu dire*Euskarazko testuingurua:*

Dominique DUFU Sempereko Jaun Notariaren aintzinean, Uztaritzeko kantonamenduan, Basses Pyrénées-ko Departamenduan.

Agertu dire:

Iturria: S.P.29.04.27

personne

Frantsesezko testuingurua:

Il est formé entre les ci-dessus et toutes les personnes qui adhèreront aux présents statuts une Société d'assurances mutuelles, ayant pour objet d'indemniser les sociétaires de la perte ou de la dépréciation des animaux assurés, mais seulement pour cause de mort, maladie incurable, blessure ou sinistre.

presuna

Euskarazko testuingurua:

Egina da, gorago izendatuak diren Jaunen artean eta edozoin presuna kondizione hauk onetsi nahi dituztenen artean, lagungarri bat, azientetan gertatuko diren bidegabe, domai edo mendretasunen pagatzeko, bainan haatik, lagungarri huntan sartuak izanen diren alimalen malura behar du ekharri heriotzeak, ezin sendatuzko gaitz batek, kolpe batek edo ichtripu batek.

Iturria: S.P.29.04.27 1.

perte

Frantsesezko testuingurua:

Il est formé entre les ci-dessus et toutes les personnes qui adhèreront aux présents statuts une Société d'assurances mutuelles, ayant pour objet d'indemniser les sociétaires de la perte ou de la dépréciation des animaux assurés, mais seulement pour cause de mort, maladie incurable, blessure ou sinistre.

mendretasun

Euskarazko testuingurua:

Egina da, gorago izendatuak diren Jaunen artean eta edozoin presuna kondizione hauk onetsi nahi dituztenen artean, lagungarri bat, azientetan gertatuko diren bidegabe, domai edo mendretasunen pagatzeko, bainan haatik, lagungarri huntan sartuak izanen diren alimalen malura behar du ekharri heriotzeak, ezin sendatuzko gaitz batek, kolpe batek edo ichtripu batek.

Iturria: S.P.29.04.27 1.

pouvoir

Frantsesezko testuingurua:

Le Président-Trésorier représentera en justice la Société, toutes les fois que cela deviendra utile, tant comme demandeur que défendeur; il demeure, à cet effet, muni de tous pouvoirs nécessaires à l'effet de citer et comparaître devant tous tribunaux compétents, transiger, compromettre, se concilier, sinon assigner et défendre, obtenir tous jugements et arrêts et les faire mettre à exécution par tous les moyens et voies de droit.

podore

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hunen menbroek ematen diote President Buruzagi-Moltseroari podore behar diren guziak lagungarriaren izenean nun nahi agertzeko, eta partikulazki Justizian lagungarriaren dretchoen agertzeko, defenditzeko, baliarazteko.

Iturria: S.P.29.04.27 16.

Président*Frantsesezko testuingurua:*

La Société sera administrée par un Président qui remplira en même temps les fonctions de Trésorier et par quatre Commissaires.

President edo Buruzagi*Euskarazko testuingurua:*

Lagunari hau administratua edo erabilia izanen da President edo Buruzagi batez, Tresorierkoa edo moltserokoa eginen duena, eta lau Komisarioez.

Iturria: S.P.29.04.27 3.et 4.**Président-Trésorier***Frantsesezko testuingurua:*

Tout sociétaire qui ne soignera pas convenablement un animal malade pourra, suivant décision du Président-Trésorier et Commissaires, être déchu de tout droit à l'indemnité. La Société ne répond pas des sinistres provenant de mauvais traitements manifestes de la part de l'assuré.

Buruzagi-Molsero*Euskarazko testuingurua:*

Behar den bezala azientak tratatzen ez dituen anaiak, ez du, Buruzagi-Molseroak eta komisarioek ala manatzen badute, saririk hunkituko ichtripuentzat. Hala hala, lagunariak ez du deus emanen ichtripuak azienten jabeen faltaz gertatzen badire.

Iturria: S.P.29.04.27 11.**prévenir***Frantsesezko testuingurua:*

Toute personne qui voudra faire assurer son bétail à la Société devra prévenir les Commissaires; ceux-ci examineront avec soin la bête; s'il y avait un doute à son admission, elle sera soumise à la visite du vétérinaire et il sera statué suivant sa décision.

abisatu*Euskarazko testuingurua:*

Lagunarian azientak sartu nahi dituztenek beharko dituzte komisariak abisatu; hauk ikusiko eta miatuko dituzte alimaleak; ez badire satisfos miatuak izanen dire marchalaz; hunen erranak eginen du legea.

Iturria: S.P.29.04.27 6.**prononcer***Frantsesezko testuingurua:*

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

manatu*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagunarian sartu nahi direnak, hala hala kampionat manatzen ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten on-

dotik finkatuko dituzte bakotchak eman behar duen diru parte; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan legea eginen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

Iturria: S.P.29.04.27 5.

se débarrasser sous le couvert de la société

Frantsesezko testuingurua:

Dans le cas ou un sociétaire voudrait se débarrasser sous le couvert de la société d'une bête atteinte de tuberculose, maladie constatée par le vétérinaire, il supportera une perte de 25 pour cent sur ce que toucherait la société.

enkaminatu konfardiaren gain emanik

Euskarazko testuingurua:

Azienda bat hetikatzen denean marechalaz kondenatua, jabeak nahi badu enkaminatu konfardiaren gain emanik, galduko du ehunarentzat 25 libera konfardiak hunki dezaken dirutik.

Iturria: S.J.19.01.30 15.

sera administré

Frantsesezko testuingurua:

La Société sera administrée par un Président qui remplira en même temps les fonctions de Trésorier et par quatre Commissaires.

administratu

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hau administratua edo erabilia izanen da President edo Buruzagi batez, Tresorierkoa edo moltserokoa eginen duena, eta lau Komisarioez.

Iturria: S.P.29.04.27 3.et 4.

siège

Frantsesezko testuingurua:

STATUTS de la MUTUELLE-ASSURANCE "SAINT-PIERRE"

Siège à SAINT-PEE-SUR-NIVELLE Quartier d'Olhaso.

Frantsesezko testuingurua:

La Société a son siège à Saint Pée sur Nivelles, au quartier d'Olhaso;

Elle est dénommée «Saint-Pierre»

Elle assure les taureaux, bœufs, vaches, génisses, bouvillons, veaux, à la condition que le bétail réside dans les quartiers d'Olhaso et d'Olha.

egon lekhu

Euskarazko testuingurua:

"Jondoni-Petri" deitzen den azienda lagungarriaren bitezardeak edo kondizioneak.

Egon lekhua Semperen

Iturria: S.P.29.04.27

egoitza

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hunen egoitza da Semperen Olhasoko kartier edo etchealdean;

Izendatua da "Jondoni-PETRI".

Seguratzten ditu zezanak, idiak, behiak, zokorrak, migak eta chahalak, bainan Olhaso eta Olhako kartier edo etchealdetan bakarrik.

Iturria: S.P.29.04.27 2.

signer toutes pièces*Frantsesezko testuingurua:*

Il est donne pleins pouvoirs au Président-Trésorier, de déposer à la Banque Le Crédit Basque, Agence de Saint Jean de Luz, le montant de toutes les cotisations perçues, d'en opérer totalement ou partiellement tous les retraits nécessaires au fur et à mesure des paiements à effectuer aux sociétaires en cas de sinistre; ledit Président-Trésorier pourra signer toutes pièces, tous registres utiles, recevoir les sommes, en donner quittances et décharges.

firmatuko ditu pausa edo altchamen horientzat behar diren paper guziak*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-tresoreriak izanen du podorea pausatzeko Donibaneko "Credit Basque" deitzen den bankoan konfardiako diru guziak; banko hortarik altchatzen ahalko ditu maluren pagatzeko beharko diren diru soma guziak; firmatuko ditu pausa edo altchamen horientzat behar diren paper guziak; emanen ditu ere behar diren kintantza guziak.

Iturria: S.J.19.01.30 19.**sinistre***Frantsesezko testuingurua:*

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

malur edo ichtripu*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kaborat manaten ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten ondotik finkatuko dituzte bakotchak eman behar duen diru partea; lagungariaren harat-hunat eta makur guzietan legea eginen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

Iturria: S.P.29.04.27 5.**sociétaire***Frantsesezko testuingurua:*

Tout sociétaire qui ne soignera pas convenablement un animal malade pourra, suivant décision du Président-Trésorier et Commissaires, être déchu de tout droit à l'indemnité. La Société ne répond pas des sinistres provenant de mauvais traitements manifestes de la part de l'assuré.

anai*Euskarazko testuingurua:*

Behar den bezala aziendak tratatzen ez dituen anaiak, ez du, Buruzagi-Molseroak eta komisarioek ala manaten badute, saririk hunkituko ichtripuentzat. Hala hala, lagungarriak ez du deus emanen ichtripuak aziendan jabeen faltaz gertatzen badire.

Iturria: S.P.29.04.27 11.**sont dévolues par roulement***Frantsesezko testuingurua:*

Celles de Commissaire sont gratuites et sont dévolues par roulement entre les Sociétaires.

aldizka bethe beharko dutena*Euskarazko testuingurua:*

Komisarioen kargua urririkakoa da eta denek aldizka bethe beharko dutena.

Iturria: S.P.29.04.27 3.et 4.**statuer***Frantsesezko testuingurua:*

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

legea egin*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kamporat manatzen ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten ondotik finkatuko dituzte bakotchak eman behar duen diru parte; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan legea eginen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienek bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

Iturria: S.P.29.04.27 5.**statuts***Frantsesezko testuingurua:*

STATUTS de la Mutuelle-Assurance

"SAINT-PIERRE"

Siège à Saint-Pée-Sur-Nivelle

Quartier d'Olhaso.

bitezardeak edo kondizioneak*Euskarazko testuingurua:*

"Jondoni-Petri" deitzen den azienda lagungarriaren bitezardeak edo kondizio-neak.

Egon lekhua Semperen. Olhasoko kartierean.

Iturria: S.P.29.04.27**taureau***Frantsesezko testuingurua:*

La Société a son siège à Saint Pée sur Nivelle, au quartier d'Olhasso;

Elle est dénommée «Saint-Pierre»

Elle assure les taureaux, bœufs, vaches, génisses, bouvillons, veaux, à la condition que le bétail réside dans les quartiers d'Olhasso et d'Olha.

zezen*Euskarazko testuingurua:*

Lagungarri hunen egoitza da Semperen Olhasoko kartier edo etchealdean;

Izendatua da "Jondoni-PETRI".

Seguratzan ditu zezanak, idiak, behiak, zokorrak, migak eta chahalak, bainan Olhaso eta Olhako kartier edo etchealdetan bakarrik.

Iturria: S.P.29.04.27 2.

trésorier

Frantsesezko testuingurua:

La Société sera administrée par un Président qui remplira en même temps les fonctions de Trésorier et par quatre Commissaires.

tresorier

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hau administratua edo erabilia izanen da President edo Buruzagi batez, Tresorerkoa edo moltserokoa eginen duena, eta lau Komisarioez.

Iturria: S.P.29.04.27 3.et 4.

trimestre

Frantsesezko testuingurua:

Les admissions dans la Société pourront avoir lieu pendant les quinze jours qui suivront la Saint-Blaise (3 février) où s'ouvrira le livre des entrées et sorties des sociétaires. Les trimestres qui suivront, l'on pourra, pendant un délai de huit jours, effectuer des augmentations et des diminutions dans le capital assuré, mais aucun assuré ne pourra définitivement quitter, en cours d'année, la confrérie, à moins d'y laisser assurée au moins une tête de bétail. S'il veut y entrer, au contraire, il sera tenu d'assurer au moins une tête de bétail.

trimestre

Euskarazko testuingurua:

Lagungarrian sartu edo ateratu nahi direnentzat liburua idekia izanen da San Blas egunean eta hamabortz egunez. Bertze trimestretan zortzi egunez kapitalak emendatu edo ttikitu ahalko dire. Manera guziz, urthe hasian atheratzen den anaiak beharko du azienda bat lagungarrian utzi urthea akabatu arte. Hala hala epetarik kampo sartu nahi duenak, azienda bat bederen beharko du asuratu.

Iturria: S.P.29.04.27 13.

vache

Frantsesezko testuingurua:

La Société a son siège à Saint Pée sur Nivelles, au quartier d'Olhasso;

Elle est dénommée «Saint-Pierre»

Elle assure les taureaux, bœufs, vaches, génisses, bouvillons, veaux, à la condition que le bétail réside dans les quartiers d'Olhasso et d'Olha.

behi

Euskarazko testuingurua:

Lagungarri hunen egoitza da Semperen Olhasoko kartier edo etchealdean;

Izendatua da "Jondoni-PETRI".

Seguratzen ditu zezenak, idiak, behiak, zokorrak, migak eta chahalak, bainan Olhaso eta Olhako kartier edo etchealdetan bakarrik.

Iturria: S.P.29.04.27 2.

vache pleine

Frantsesezko testuingurua:

On pourra assurer le veau d'une vache pleine de six mois; en cas d'accident, il sera payé à l'assuré une somme de Cent francs si le veau naît vivant, si le veau meurt par la suite, il sera estimé.

behi ernari*Euskarazko testuingurua:*

Behi ernari baten chahala sartuko da konfardian sei hilabetetarik goiti; malura heldu bada pagatua izanen da 100 libera, bizi sortzen bada eta gero hiltzen bada estimatua izanen da.

Iturria: S.J.19.01.30 16.**valeur***Frantsesezko testuingurua:*

Il indiquera le plus exactement qu'il le pourra la valeur du bétail assuré.

balio edo estimu*Euskarazko testuingurua:*

Ezautarazi beharko du ahal bezen chuchen azienden balioa edo estimua.

Iturria: S.P.29.04.27 7.**veau***Frantsesezko testuingurua:*

La Société a son siège à Saint Pée sur Nivelles, au quartier d'Olhasso;

Elle est dénommée «Saint-Pierre»

Elle assure les taureaux, bœufs, vaches, génisses, bouvillons, veaux, à la condition que le bétail réside dans les quartiers d'Olhasso et d'Olha.

chahal*Euskarazko testuingurua:*

Lagungarri hunen egoitza da Semperen Olhasoko kartier edo etchealdean;

Izendatua da "Jondoni-PETRI".

Seguratzten ditu zezenak, idiak, behiak, zokorrak, migak eta chahalak, bainan Olhaso eta Olhako kartier edo etchealdetan bakarrik.

Iturria: S.P.29.04.27 2.**voix prépondérante du Président-Trésorier***Frantsesezko testuingurua:*

Le Président-Trésorier et les quatre Commissaires, étant administrateurs de la Société, décident des admissions, prononcent les exclusions, fixent les indemnités en cas de sinistre, et statuent en dernier ressort, sans appel, sur toutes les difficultés relatives à l'Association.

Cette Commission délibère en toute matière, à la majorité des voix; celle du Président-Trésorier, est prépondérante.

buruzagiaren bozak bia balio ditu*Euskarazko testuingurua:*

Buruzagi-Moltseroak eta Komisarioek onhetsiko dituzte lagungarrian sartu nahi direnak, hala hala kaborat manatzen ahalko dituzte; malur edo ichtripu baten ondotik finkatuko dituzte bakoitxak eman behar duen diru partea; lagungarriaren harat-hunat eta makur guzietan legea eginen dute. Manera guziz bozkatuko dire; gehienen bozek manatuko dute. Buruzagiaren bozak bia balio ditu.

Iturria: S.P.29.04.27 5.

4.3. Hiztegiñoa: euskara-frantsesa

Euskaraz	Frantsesez
abisatu	prévenir
administratu	sera administré
agertu dire	ont comparu
aldizka bethe beharko dutena	sont dévolues par roulement
anai	sociétaire
azienda bat hetikatzen denean	bête atteinte de tuberculose
azienda lagungarri	mutuelle-assurance
azienden konfraria	assurance mutuelle
bakotchak eman behar duen diru parte	indemnité
balio edo estimu	valeur
Basses-Pyrénées-ko Departamendu	Basses-Pyrénées
behi	vache
behi ernari	vache pleine
bertzte uste gabeko despendio guziak	imprévus faits
bitezardeak edo kondizionaleak	statuts
bozkatuko dire	délibère
buruzagiaren bozak bia balio ditu	voix prépondérante du Président-Trésorier
Buruzagi-Molsero	Président-Trésorier
chahal	veau
despendio	dépense
egindura	création et constitution
egoitza	siège
egon lekhu	siège
emanen ditu ere behar diren kitantza guziak	en donner quittances et décharges
enkaminatu konfardiaren gain emanik	se débarrasser sous le couvert de la société
erremedio	médicament
estimurik ttikiena	le plus petite évaluation
firmatuko ditu pausa edo altchamen horien-tzat behar diren paper guziak	signer toutes pièces

Euskaraz	Frantsesez
fresa	frais
gehienek bozek	majorité des voix
Gobernu	Etat
hitzez abisatuko du	avis verbal
hunek erranak eginen du legea	il sera estatué suivant sa décision
idi	boeuf
inbalier	infirmes
inkante	enchère publique
irakurtu ondoan	après lecture faite
kamportatutako emana izanen da	exclu de la Société
kantonamendu	canton
kargu	fonction
komisario	commissaire
Komisarioek kamportatutako manatuak	l'exclusion du sociétaire prononcée par les Commissaires
konfardiako diru guztiak	montant de toutes les cotisations
lagungarriak emateko	avoir droit à une indemnité
lagungarriaren alderako egin bideak hauten dire	l'assurance cesse
lagungarriaren kontuak	les comptes de la Société
legea egin	statuer
luzeko, ezin sendatuzko eritasun	maladie de durée et que tout espoir de la sauver est perdu
malur edo ichtripu	sinistre
manatu	prononcer
mendretasun	perte
miga	génisse
notaria	notaire
onhetsi	décider
pagatu	indemniser
pausatuta	déposer

Euskaraz	Frantsesez
podore	pouvoir
President edo Buruzagi	Président
presuna	personne
sartuko da konfardian	on pourra assurer
soma	indemnité
tresorier	trésorier
trimestre	trimestre
urririkako	gratuite
urtheko estimu	évaluation annal
zezen	taureau
zokor	bouvillon
zombat diru beharko duen anai bakotchak eman	cotisation

5. Bibliografia

- 94e Congrès des Notaires de France, 1998, *Le Contrat (Liberté contractuelle et sécurité juridique)*. Maury-eurolivres, Manchecourt.
- Académie des Sciences Morales et Politiques, 1983, *Ordonnances des Rois de France. Règne de François Ier*. Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, tome neuvième, troisième partie, mai-août 1539, 550-631.
- Aierbe Mendizabal, A., 2007, «Gaztelaniazko agindu- edota betebehar-balioko geroaldiaren ordainak euskarazko administrazio-testuetan». *Espezialitateko hizkerak eta terminologia II. Euskara estandarra eta espezialitate hizkerak*. Euskal Herriko Unibertsitatearen Argitalpen Zerbitzua, Bilbo, 171-183.
- Alcaraz Varó, E. eta Hughes, B., 2009, *El español jurídico*. Ariel Derecho, Bartzelona, 2. argitaraldi eguneratua (eguneratze horren arduraduna, A. Gómez).
- Altonaga, K., 2006, *Etxepare, Aldudeko medikua*. Euskaltzaindia eta Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Amundarain, I., 2008, «Behar izan + partizipioa: geroaldiko balioaz», *Artiagagoitia eta Lakarra* (arg.), 47-55.
- Arbelbide, X., 2007, *Xuri-gorriak*. Elkar-historia, Donostia.
- Artiagagoitia, X. eta Lakarra, J. A. (arg.), 2008, *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren omenez, ASJU-ren Gehigarriak*, UPV/EHU, Bilbo.
- Bach, L., 1991, *Droit civil. Régimes matrimoniaux. Successions-libéralités droit privé notarial*. Éditions Sirey, Paris, 4. argitalpena.
- Begiluz, 1956, «Izurako Biltzarra», *Gure Herria* XXVI, 1956ko urtarrila-otsaila, 289-294.

- Bermann, S. eta Wood, M. (arg.), 2005, *Nation, Language, and the Ethics of Translation*. Princeton U. P., Princeton, New Jersey.
- Cabré, M. T.; Bach, C. et al. (arg.), 2006, *Terminología y derecho: complejidad de la comunicación multilingüe. V Actividades de IULATERM de Verano (4-14 de julio de 2005)*. Institut Universitari de Lingüística Aplicada. Universitat Pompeu Fabra, Bartzelona.
- Cámara Aguilera, E., 1999, *Hacia una traducción de calidad. Técnicas de revisión y corrección de errores*. Grupo Editorial Universitario, Granada.
- Cao, D., 2007, *Translating Law*. Multilingual Matters LTD, Toronto.
- Castonguay, L. eta Kasirer, N. (zuz.), 2006, *Étudier et enseigner le droit: hier, aujourd'hui et demain. «Études offertes à Jacques Vanderlinden»*. Éditions Yvon Blais, Quebec.
- Charriton, P., 2003, *Euskalzaleen Biltzarraren historia laburra (1901-2003)*. Euskalzaleen Biltzarra, Baiona.
- Commission des Affaires Européennes (CAE), 1983, *Le Notaire dans les pays membres de la Communauté Européenne*, Grandidier, G. (zuz.), Union Internationale du Notariat latin (U.I.N.L.).
- Congrès des notaires de France, 1992, *Le Notaire, le contrat et l'Europe: 88e Congrès des Notaires de France. Grenoble, du 24 au 27 mai 1992*. New print création, Levallois-Perret.
- Cornu, G., 2005, *Linguistique juridique*. Domat droit privé, Montchrestien, Paris, 3. argitaraldia.
- Día Fouces, O., García González, M. et al. (arg.), 2002, *Traducció i dinàmica sociolingüística*. Llibres de l'índex, Bartzelona.
- Donostia, J. A. de, 1942, «Un Testament en basque», *Aintzina* 3, 16-17.
- Dufau, D., 1930/3/9, *Monsieur l'abbé Lafitteri gutuna*, Saint-Pée-sur-Nivelle.
- , 1932, «Avis important. Cotisations», *Eskualzaleen-Biltzarra*. 1931^{eko} Bil-aldia Maulen buruilaren 17^{an}, Dassance, L. (zuz.), La Presse, Baiona.
- , 1936, «Eskualdun emaztea, ohiduren begirale». *Eskualzaleen-Biltzarra*, 1935^{eko} Bil-aldia, Atharratzen buruilaren 12^{an}, Louis Dassance jauna buru. Baiona, La Presse, 6-9. artikulua berbera irakur daiteke, in Duhau, H., *Dufau bi anaiak*, 115-117.
- Duhau, H., 2007, *Dufau bi anaiak (Dominique 1880-1956. Christophe 1888-1922)*. Elkarlanean, Donostia.
- Dullion, V., 2007, *Traduire les lois. Un éclairage culturel*. Proximités, Droit, Éditions Modulaires Européennes, Genève.
- Eskualzalea, 1953, «Eskualzaleen Biltzarra Donazaharren 1953'eko buruilaren 10'ean. Biltzar eguna nolakoa izan den», *Gure Herria*, 249-354.
- , 1956, «Dominique Dufau semperetarra», *Herria*, 1956ko urtarrilaren 12koa, 283. zk.
- Etchepare, J., 1929, «Mendiz hunaindian», *Gure Herria* 8, 177-184.
- Garrido, C., 2002, «L'eficàcia de la traducció de textos científicotécnicos en la promoció d'una llengua socialment minoritzada (a propòsit del gallegoportugués a Galícia)», *Traducció i dinàmica sociolingüística*, Día Fouces, O.; García González, M. et al. (arg.), Llibres de l'índex, Bartzelona, 151-173.
- Gémar, J. C., 2006, «Traduction spécialisée et droit. Langages du droit, styles et sens», *Insights into Specialized Translation*, Gotti, M. eta Šarčević, S. (arg.), Peter Lang, Berna, 79-106.
- , 2007, «Traduire le droit ou le double langage de thémis». *Traduction et mondialisation*, Hermès 49 (Cognition, Communication, Poitique), CNRS éditions, Paris.

- eta Kasirer, N., 2005, *Jurilinguistique: entre langues et droits. Jurilinguistics: Between Law and Language*. Éditions Thémis. Éditions juridiques Bruylant, Montreal-Brusela.
- Gotti, M. eta Šarčević, S. (arg.), 2006, *Insights into Specialized Translation*. Peter Lang, Berna.
- Goyhenetche, J., 1974a, «Idéologies culturelles et espace social en Pays Basque de France à la veille de la première guerre mondiale». *La production sociale des espaces*, Publication de l'université de Pau et des Pays de l'Adour, 81-90.
- , 1974b, «Les origines sociales et historiques de l'association Eskualzaleen Biltzarra». *Processus sociaux idéologies et pratiques culturelles dans la société basque/Ibilbide sozialak, ideologiak eta ekintza kulturalak Euskal Herrian*. Publié avec le concours du CNRS, 79-91.
- , 1993, «Les origines sociales et historiques de l'association Euskalzaleen Biltzarra (1893-1913)», *Bulletin du Musée Basque* 135, 1-68.
- Halpérin, J. L. (zuz.), 1996, *Avocats et notaires en Europe. Les professions judiciaires et juridiques dans l'histoire contemporaine*. Librairie générale de droit et de jurisprudence, E.J.A., Paris.
- Harvey, M., 2005, «Incroyable mais vraie: la traduction juridique». *La langue, le discours et la culture en anglais du droit*, Langues et langages, 27. Publications de la Sorbonne, Paris, 57-68.
- Hernández Mata, A., 2007, *Piarres Lafitteren ekintzabideak (1920-1944) kultura jasoko eskualzaleen sarearen baitan*. IKER bilduma-20, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Hilaire, J., 2000, *La science des notaires. Une longue histoire*. P.U.F., Paris.
- Hiriart-Urruti, J., 2004, *Ni kazeta-egilea naiz. Artikulu, berri, istorio* (sarrera eta edizioa Altzibar, X.). Sutondoan Sorta, Labayru ikastegia eta Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, Bilbo.
- , 1944, *Zer eta zer (Jean Hiriart-Urruty jaun kalonje zenaren hamar bat artikulu, Euskalduna delako kazetan agertuak)*. Aintzina bilduma, Baiona.
- Houbert, F., 2005, «La traduction des contrats: état des lieux et perspectives». *Jurilinguistique: ente langues et droits. Jurilinguistics: between law and language*, Bruylant/Themis, Montréal, 505-521.
- Ivanova, V., 2009, «La dimension diatopica en la traducción de contratos de trabajo (español-alemán)». *La comparación en los lenguajes de especialidad*, Frank & Timme, Leipzig, 265-276.
- JurisClasseur notarial (Notarial Formulaire), 1988, *Acte Notarie (Minutes et brevets)*. Fascicule B-1, 8, 19.
- Kasirer, N., 2006, «L'Outre-Loi», *Étudier et enseigner le droit: hier, aujourd'hui et demain. «Études offertes à Jacques Vanderlinden»*, Castonguay, L. eta Kasirer, N. (zuz.), Éditions Yvon Blais, Quebec, 329-354.
- Lafitte, P., 1933, «Eskualzaleen Biltzarra», *Gure Herria* XIII, 466-472.
- , 1938, «Eskualzaleen Biltzarra. A Domezain», *Gure Herria*, uztaila-iraila, 216-219.
- Laurent, J. P., 1982, «L'ordonnance de Villers-Cotterêts (1539) et la conversion des notaires à l'usage exclusif du français en Pays d'Oc», *Le Gnomon. Revue Internationale d'histoire et droit* 26, 41-64.
- Lavault-Olléon, É. (arg.), 2004, *Traduction/adaptation des littératures et textes spéciliés*. Institut des langues et des cultures d'Europe et d'Amérique. Université Stendhal-Grenoble, Grenoble.

- Legendre, M. J., 1993-1994, «Rapport fait au nom de la commission des Affaires culturelles sur le projet de loi relatif à l'emploi de la langue française», *Sénat* 309.
- Legrand, P., 2005, «Issues in the Translatability of Law», *Nation, Language, and the Ethics of Translation*, Bermann, S. et Wood, M. (arg.), Princeton U. P., New Jersey, 30-50.
- Lepschy, A. L. et Tosi, A. (arg.), 2002, *Multilingualism in Italy. Past and Present*. European Humanities Research Centre, University of Oxford, Oxford.
- Loi n.º 94-665 du 4 août 1994 relative à l'emploi de la langue française, 1994, *Journal Officiel de la République Française*, 5 août 1994, 11392-94.
- Macdonald, R. A., 2006, «Here, There ... and Everywhere. Theorizing Legal Pluralism; Theorizing Jacques Vanderlinden», *Étudier et enseigner le droit: hier, aujourd'hui et demain*. «Études offertes à Jacques Vanderlinden», Castonguay, L. et Kasirer, N. (zuz.), Éditions Yvon Blais, Québec, 381-412.
- Madariaga Orbea, J. J., 1979, «Municipio y vida municipal vasca de los siglos XVI al XVIII», *Hispania* 39, 505-557.
- Martínez Motos, R., 2006, «La traducción de términos del derecho de sucesiones: asimetría cultural y búsqueda de equivalentes», *Terminología y derecho: complejidad de la comunicación multilingüe. V Actividades de IULATERM de Verano (4-14 de julio de 2005)*, Cabré, M. T., Bach, C. et al. (arg.), Institut Universitari de Lingüística Aplicada. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 217-231.
- Mooser, M., 2005, *Le droit notarial en Suisse*. Staempfli Editions, Berna.
- Moreau-David, J., 1997, «La coutume et l'usage en France de la rédaction officielle des coutumes au Code Civil: Les avatars de la norme coutumière», *Revue d'Histoire des Facultés de Droit et de la Science juridique* 18, 125-157.
- Mousnier, M. et Poumarède, J. (arg.), 2001, *La coutume au village dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XXes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran. Septembre 1998*. Presses Universitaires du Mirail, Tolosa.
- Mujika, J. A., 2002, *Euskal ortografiaren hastapenak iparraldeko literaturan*. Doktorego Tesiak Saila, Euskal Herriko Unibertsitatearen Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.
- Naciff, S., 2008, «Terminología y traducción jurídica», *La traducción. Hacia un encuentro de lenguas y culturas*. Comunicarte Editorial, Córdoba, Argentina, 217-224.
- Nacq, G., 1979, «Introduction du français et disparition du gascon dans la pratique notariale à Bordeaux et dans le bordelais (1450-1539)», *Lengas. Revue sociolinguistique Montpellier*, 3. bolúmena, 5. zk., 77-121.
- Orpustan, J.-B., 1997, *Basque et français. Méthode abrégée de traduction (Navarro-labourdin classique)*. Editions Izpegi, St-Etienne-de-Baïgorry, bereziki, 95-129.
- Orts Llopis, M. Á., 2005, «El espacio para la complejidad en los textos contractuales. Análisis de dos géneros legales», *Lingüística forense, lengua y derecho (Conceptos, métodos y aplicaciones)*. Série Monografies 8, Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra Barcelona, 233-246.
- Oxobi, 1937, «Eskualzaleak Hazpainen», *Gure Herria*, 203-209.
- Oyharçabal, B., 2001, «Statut et évolution des lettres basques durant les XVIIème et XVIIIème siècles», *Lapurdum* VI, 219-287.
- Pallard, H., 2006, «De la déconstruction de l'outre-langue à la construction de l'histoire par la langue», *Étudier et enseigner le droit: hier, aujourd'hui et demain*. «Études offertes à Jacques Vanderlinden», Castonguay, L. et Kasirer, N. (zuz.). Éditions Yvon Blais, Québec, 319-328.

- Picard, J., 1992, *Le notariat et la CEE. Introduction au droit communautaire*. Éditions Litec, Paris.
- Pigeon, L., 1982, «La traduction juridique. L'équivalence fonctionnelle», *Langage du droit et traduction: Essais de jurilinguistique*, Conseil de la langue française, Montreal, 271-281.
- Pikabea, J., 1993, *Lapurtera idatzia (XVII-XIX). Bilakaera baten urratsak*. Euskal Herriko Unibertsitatea eta Kutxa Fundazioa, Donostia.
- Pillebout, J.-F., Yaigre, J., 2000, *Droit professionnel notarial*. Éditions Litec, Paris, 5. argitalpena.
- Richard, I., 2004, «Les trois futurs de l'anglais juridique. Ce que la traduction doit prendre en compte», *Traduction/adaptation des littératures et textes spécialisés*, Lavault-Olléon, É. (arg.), Institut des langues et des cultures d'Europe et d'Amérique. Université Stendhal-Grenoble, Grenoble, 183-202.
- , 2005, «Les marqueurs verbaux de l'obligation en français et en anglais dans les textes juridiques à fonction normative: quelques pistes de traduction», *La langue, le discours et la culture en anglais du droit*, Greenstein, R. (zuz.), Publications de la Sorbonne, Paris, 69-85.
- Rioufol, J. eta Rico, F., 1992, *Le notariat*. Presses Universitaires de France, Paris, 2. argitalpena.
- eta —, 2004, *Le notariat*. P.U.F., Paris, 3. argitalpena.
- Saint-Pierre, J., 1951, «Le Basque dans les actes publics», *Gure Herria XXIII*, 289-294.
- Snow, G. eta Vanderlinden, J. (zuz.), 1995, *Français juridique et Science du droit. Textes présentés au deuxième colloque international du Centre international de la common law en français (CICLEF)*. Bruylant, Brusela.
- Soffritti, M., 1995, «Il codice civile in versione originale e in traduzione tedesca: problemi di linguística contrastiva e di analisi testuale», *La traduzione. Nuovi approcci tra teoria e pratica*, Arntz, R. (arg.), CUEN, Bolzano, 110-135.
- Souchon, C., 1989, *Ordonnance de Villers-Cotterêts (450e anniversaire)*. Conseil Régional de Picardie. Conseil Général de l'Aisne. Ville de Villers-Cotterêts. 23-29.
- Stevens, F., 2004, *La loi de Ventôse contenant organisation du Notariat et sa genèse. De Ventôse-Wet of Het Notarisambt en Haar Genese*. Bruylant, Brusela.
- Tauzia, P., 1973, «La IIIe République et l'enseignement religieux en langue basque (1890-1905)», *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne*, 129, 367-384.
- Turell, M. T. (arg.), 2005, *Linguística forense, lengua y derecho. Conceptos, métodos y aplicaciones*. Institut Universitari de Linguística Aplicada, Bartzelona.
- Ugarteburu Gaztañares, I. eta Salaburu Etxeberria, P. (arg.), 2007, *Espezialitateko Hizkerak eta Terminologia II. Euskara estandarra eta espezialitate hizkerak*. UPV/EHU, Bilbo.
- Urrutia Badiola, A., 1998, «Legearen zirrikituetatik barrena: ahozkotik idatzizkora» (Andres María Urrutia Badiola Euskaltzaindian sartzea). *Euskera* 43/1, 68.
- , 2002, «Bilbo, euskara eta herri erakundeak (1876-1936)», *Bilbao. El espacio lingüístico (Simposio 700 Aniversario/Bilboren 700. urteurrena. Hizkuntza gunea (Sinposioa))*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 375-390.
- Vignal, F. eta Dutour, N., 1998, «La rédaction du contrat», *Le Contrat. 94e Congrès des Notaires de France. Lyon, du 17 au 20 mai 1998*. Crédit Agricole, Paris, 237-523.

- Xarriton, P., 2002, «Euskalzaleen Biltzarra (1919tik 2001era)». *Hermes (Pentsamendu eta Historia Aldizkaria* 4, 80-85.
- , 2008, «Medikuak euskal literaturan», *Euskalingua aldizkari digitala*, Mendebalde Kultura Alkartea (CD euskarria).
- Zenbait autore, 2001, *Piarres Lafitte (Luhuso-Ustaritze, 2001-IX-21, 22)*. *Euskera* 46/2 (2. aldia), separata.
- Zenbait autore, 2006, *Traductologia i discurs*. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Valentzia.
- Zenbait autore, 2007, *Traduction et mondialisation*. CNRS Éditions, Paris.

ON THE POSITION OF CENTRAL ADVERBIAL CLAUSES

Vidal Valmala

(Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea)

Abstract*

One major concern of syntactic theory has been the identification of the structural position of adjuncts in the clausal architecture with the ultimate goal of explaining their properties in a number of respects. In this paper I concentrate on the analysis of central adverbial clauses, providing evidence that when in initial position they always appear in specifier positions, either in [Spec,TopP], as proposed in Borgonovo and Valmala (2009), or in [Spec,FocP]. Concerning their sentence-final position, I explore the traditional right-adjunction approach to the position of adverbials, the adjunct-in-complement analysis argued for in Larson (1988), Stroik (1990), Kayne (1994), and the adjunct-in-specifier approach defended in Baltin (2004) and Cinque (1999, 2006), showing that Cinque's (2006) analysis is more adequate on both empirical and conceptual grounds.

1. Sentence-initial central adverbial clauses and adjunction

Haegeman (2004) distinguishes two types of adverbial clauses on the basis of their internal and external syntax. Central adverbial clauses like conditional [1a], temporal [1b], causal [1c] and purpose [1d] clauses “modify the proposition expressed in the clause with which they are related” and thus “structure the event”, whereas peripheral adverbial clauses like concessives and contrastives [2] “provide background propositions that are to be processed as the privileged discourse context for the proposition expressed in the associated clause” and thus “structure the discourse” (Haegeman p. 61). There are strong arguments which indicate that central adverbial clauses, but not peripheral adverbial clauses, are syntactically fully integrated into their associate clauses (see Haegeman 2004 and references therein).

- (1) a. John will come if Sue invites her.
- b. John came after Sue left.
- c. John came because Sue had invited him.
- d. John came so (that) he could meet Sue.

---

* This research has been funded by the Basque Government (grants GIC07/144-IT-210-07-Grupos Consolidados, and HM-2008-1-10-Programa para el Desarrollo de Redes de Investigación en Humanidades 2008), and the Spanish Ministry of Science and Technology (grant FFI2008-04786). A previous version of this paper was presented in Baiona at the CNRS/IKER workshop on June 2009. I would like to thank the participants in that workshop for their comments and suggestions. The usual disclaimers apply. I would also like to thank my informants John Tynan, Brendan Costello, and Bryan Leferman.

- (2) a. John attended the party, although Sue hadn't invited him.
 b. I always attend Ann's parties, whereas John always attends Sue's parties.

Central adverbial clauses can often appear before or after the main clause, as illustrated in (3) for conditional and temporal clauses. The sentence-final position of adverbial clauses shown in (3a,c) is often considered to instantiate the 'basic' order in which the main and the embedded clause are part of the same intonation contour and there is thus no prosodic break between them. In (3b,d), on the other hand, there is a change in the intonation contour and often a pause between the adverbial and the main clause, features which are often referred to as the 'comma' intonation.

- (3) a. We'll go by car if John arrives late.
 b. If John arrives late(,) we'll go by car.
 c. We go by car when John arrives late.
 d. When John arrives late(,) we go by car.

There is general agreement that sentence-initial adverbial clauses occupy a high position in the main clause which is not c-commanded by the subject in [Spec,IP], whereas sentence-final adverbial clauses occupy a lower position which is c-commanded by the subject (Iatridou 1991, among others). One fact which has been taken as supportive of this is the asymmetry observed in the behaviour of sentence-initial [4a,c] and sentence-final [4b,d] adverbial clauses with respect to the possibility of having a referential expression in the adverbial clause coreferential with a pronominal subject in the main clause. It is thus assumed that in the ungrammatical examples below there is a principle C violation because the pronominal subject of the main clause binds the lexical subject of the embedded clause.

- (4) a. If John_i arrives late, he_i'll go by car.
 b. *He_i'll go by car if John_i arrives late.
 c. When John_i arrives late, he_i goes by car.
 d. *He_i goes by car when John_i arrives late.

As for their structural position, it has often been argued that both sentence-initial and sentence-final adverbial clauses occupy adjoined positions, in the former case left-adjoined to IP or CP, and in the latter right-adjoined to V/vP, or I'. In the case of sentence-initial *if*-clauses, for instance, the fact that they follow complementizers in embedded contexts [5a,b] and relative pronouns [5c,d] favours an IP-adjunction analysis. On the other hand, the fact that they precede *wh*-phrases in questions [5e,f] supports an analysis in terms of adjunction to CP. The lack of principle C violation effects illustrated in (4a,c) also favours a CP-adjunction analysis, as a definition of domination as in May (1985) in which a category is dominated by XP only if it is dominated by every segment of XP would result in c-command of the lexical subject of the embedded clause by the pronominal subject of the main clause if the adverbial clause were adjoined to IP.

- (5) a. I think **that** if John doesn't get enough support, he'll resign.
 b. *I think if John doesn't get enough support **that** he'll resign.
 c. John is the type of guy **who**, if you knew better, you'd get to appreciate.
 d. *John is the type of guy, if you knew better, **who** you'd get to appreciate.

- e. If John doesn't get enough support **what**'ll he do?
- f. ***What**, if John doesn't get enough support, will he do?

Concerning the issue of whether sentence-initial adverbial clauses are externally or internally merged in their surface position, a number of facts support the view that they can be both generated and moved to that position. Iatridou (1991) claims that English sentence-initial *if*-clauses are sometimes base-generated and sometimes moved to their surface position. The lack of principle C violation effects illustrated in (4a-c) supports the possibility of base-generation, as reconstruction is well known to be obligatory for principle C [6] (see Sportiche 2005, and references therein). But Iatridou proposes that the surface sentence-initial position of *if*-clauses in English can also be a derived position, as shown in the reconstruction effects observed in (7a) and (7b).

- (6) a. *Whose examination of John_i did he_i fear? (Sportiche's (18))
- b. *He_i feared Mary's examination of John_i.
- (7) a. If pictures of himself are on sale, John will be happy. (Iatridou's 1991)
- b. If his_i mother is late, every boy_i is upset.

The possibility of a sloppy identity interpretation of the pronoun in the elliptical VP in (8) noted by Haegeman (2003) also supports the possibility of a movement analysis from a VP-internal position for sentence-initial *if*-clauses. As shown in (9), the same applies to temporal clauses.

- (8) a. If his paper is accepted, John will go to the conference and so will Mary.
- b. Mary will go to the conference if John's paper is accepted.
- c. Mary will go to the conference if her paper is accepted.

(Haegeman's (19))

- (9) a. After Mary_i arrived, she_i opened the window.
- b. After his paper was accepted, John decided to attend the conference, and so did Mary. (= and Mary also decided to attend the conference when her paper was accepted)

The common feature of all adjunction-based approaches to the external syntax of sentence-initial and sentence-final adverbial clauses is that they do not provide an explanation for why left-adjunction is restricted to IP or higher projections whereas right-adjunction is restricted to I' or lower projections; if adjunction is allowed by UG and if within a language both left and right-adjunction are shown to exist, why left-adjunction to I' or VP/vP [10a,b,c] and right-adjunction to IP or CP [10d] are not possible remains a mystery.¹

- (10) a. *We if John arrives late, will go by car.
- b. *We'll if John arrives late, go by car.
- c. *We'll go if it doesn't rain, by car.
- d. *He_i will go by car if John_i arrives late.

---

¹ The impossible (10a-c) should not be confused with examples in which there is a pause before the *if*-clause, in which it is a parenthetical.

It is important to notice that the asymmetry observed in (5c-f) concerning the relative order of initial adverbial clauses and relative pronouns/wh-operators in questions is reminiscent of the contrast observed by Rizzi (1997) in the relative order of topics in the general case and relative pronouns/wh-operators [11].

- (11) a. the man to whom liberty, we could never grant (Baltin 1982)
 b. *the man, liberty, to whom we could never grant
 c. On the table, which dishes are you going to put?
 d. *Which dishes are, on the table, you going to put? (Culicover 1991)

The above mentioned tension —i.e. the fact that some data support adjunction to IP whereas other data favour adjunction to CP— does not arise in Borgonovo and Valmala (2009). They observe that adverbial clauses in final and initial position are interpreted as foci [12] and topics [13] respectively, and propose that the latter sit in the specifier position of a topic phrase [14] assuming Rizzi's (1997) split CP.² Within their analysis, the data in (5) receive a straightforward explanation. The complementizer *that* and relative pronouns, which sit in Force and [Spec,Force] respectively, are expected to precede adverbial clauses in [Spec,TopP]. On the other hand, wh-operators, which as Rizzi (1997) proposes I assume occupy [Spec,FinP], are correctly predicted to follow them.³ The lack of principle C effects naturally follows from the fact that the subject of the main clause does not c-command the subject of the embedded clause in Spec,TopP.⁴

- (12) A: In which circumstances will John go by train?
 B: He'll go by train if he arrives late.
 B: #If he arrives late he'll go by train.
- (13) A: What will John do if he arrives late?
 B: If he arrives late, he'll go by train.
 B: # He'll go by train if he arrives late.
- (14) [_{ForceP} [_{Force} Force [_{TopP} [_{AdverbCl}] [_{Top} Top [_{FinP} [_{Fin} Fin ...]]]]]]

Assuming Borgonovo and Valmala's analysis of topical sentence-initial adverbial clauses to be correct, in the next section I will show that adverbial clauses in sentence-initial position can also receive a focus interpretation and propose a syntactic analysis for such cases.

² Although Borgonovo and Valmala (2009) focus on the analysis of Spanish adverbial clauses, their proposal can be easily extended to English.

³ The possibility of having adverbial clauses sandwiched between two topical clitic left dislocated elements in languages like Spanish also supports the topical nature of the former:

- (i) A *Íñaki*(,) *si tengo tiempo*(,) *el informe se lo envío mañana*.
 to *Íñaki* if have-I time the report to him clitic-it send-I tomorrow
 'If I have time, I'll send *Íñaki* the report tomorrow'

⁴ This also explains the possibility of parasitic gaps in sentence-initial adverbial clauses licensed by a variable in subject position [ii] observed in Haegeman (1984a); the parasitic gap of the embedded clause located in [Spec,TopP] is not c-commanded by the trace of *which* in [Spec,IP].

- (i) This is a note which will ruin our relationship unless we send *(it) back.
 (ii) This is a note which, unless we send back, will ruin our relationship. (Haegeman's (9))

2. Sentence-initial focal adverbial clauses

Sentence-initial adverbial clauses receive a topic interpretation in contexts of neutral intonation, but in other contexts they receive a focus interpretation. This is the case of (15B2), whose information-structural properties are identical to those of (15B1), where the content of the *if*-clause is in a contrastive focus relation with the content of the *if*-clause in (15A). Similarly, in the examples in (16) the focus particle *only* has scope over the *if*-clause, which can appear in final position [16a], in initial position without subject-auxiliary inversion in the main clause [16b], and in initial position with subject-auxiliary inversion in the main clause [16c]. The same applies to temporal adverbial clauses [17,18].

- (15) A: I suppose that John will come if Mary invites him.
 B1: No, he will come IF YOU INVITE HIM (not if Mary invites him).
 B2: No, if YOU INVITE HIM he will come (not if Mary invites him).
- (16) a. The students will accept to negotiate only if the Chancellor resigns.
 b. Only if the Chancellor resigns the students will accept to negotiate.
 c. Only if the Chancellor resigns will the students accept to negotiate.
- (17) A: I think that John left after Mary arrived.
 B1: No, he left AFTER YOU ARRIVED (not after Mary arrived).
 B2: No, AFTER YOU ARRIVED he left (not after Mary arrived).
- (18) a. The students accepted to negotiate only after the Chancellor resigned.
 b. Only after the Chancellor resigned the students accepted to negotiate.
 c. Only after the Chancellor resigned did the students accept to negotiate.

As shown in (19), sentence-initial adverbial clauses can also be focal in Spanish.

- (19) (SÓLO) SI ACABAS LOS DEBERES podrás salir.
 only if finish the homework can-fut-you go out
 'Only if you finish your homework will you be able to go out'

The focal character of the sentence-initial adverbial clauses under discussion is confirmed by the fact that they are subject to the same prosodic restrictions that apply to focal elements in initial position in the general case: the impossibility of a pause between the focal element and the material to its right [20b,21b], in contrast to what is observed in topical elements [20a,21a], and the different intonation contour (Jackendoff's 1972 A vs. B accent).

- (20) a. John(,) I will meet on Friday. (topicalization)
 b. JOHN(*,) I will meet on Friday (, not Bill). (focus preposing)
- (21) a. If you really need it(,) I will lend you my car.
 b. ONLY IF YOU REALLY NEED IT(*,) I will lend you my car.

The question which emerges is what structural position focal adverbial clauses occupy when in initial position. Considering the parallelisms just considered, it is tempting to propose that they occupy the same structural position in the main clause as other focus-fronted constituents. A number of facts support this claim. The first is

that focal adverbial clauses in initial position trigger obligatory postverbal subjects in Spanish [22a,b] in the same way in which other focus fronted elements do [22c,d], which is not the case in topical sentence-initial adverbials [23]. Similarly, obligatory subject-aux inversion is triggered in English when a focal adverbial clause is introduced by a negative particle [24a,b], in clear parallelism with other focus fronted elements introduced by negative particles [24c,d]. Once again, this restriction does not apply to topical elements [25].⁵ In both languages, sentence-initial adverbial clauses can be preceded by topics [26], exactly like other focal constituents [27].

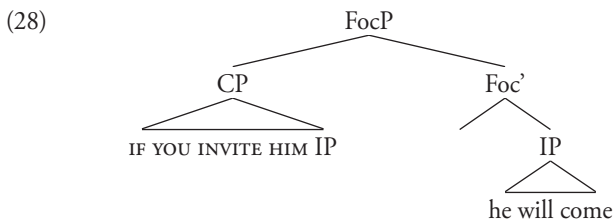
- (22) a. SI VIENES AHORA te dará Miren el certificado
if come-you now to-you give-fut Miren the certificate
'Mary will give you the certificate if you come right now'
b. *SI VIENES AHORA Miren te dará el certificado.
c. HOY ha llegado Miren tarde.
today has arrived Miren late
d. *HOY Miren ha llegado tarde.
- (23) a. Si vienes ahora, Miren te hará el certificado.
b. Hoy, Miren ha llegado tarde.
- (24) a. Not even if I was rich would I be caught in any of those, they all look like doo-doo.⁶
b. *Not even if I was rich I would be caught in any of those, they all look like doo-doo.
c. Not even in theory do differences in growth depend solely on the burden of taxation and tax wedges.
d. *Not even in theory differences in growth depend solely on the burden of taxation and tax wedges.
- (25) a. If I was rich, I would be caught in those, although they look like doo-doo.
b. Even in theory, differences in growth do not solely depend on the burden of taxation and tax wedges.
- (26) a. The certificate ONLY IF YOU COME TODAY I will give it to you. (left dis.)
b. El certificado SI VIENES HOY te lo dará. (clitic left dis.)
- (27) a. The certificate, TODAY I will give it to you.
b. El certificado HOY te lo dará.

Considering all these parallelisms in the behaviour of focal adverbial clauses and other focal constituents in initial position, I propose that the former also occupy the specifier of a focus phrase in the left periphery [28].

⁵ The same applies to fronting of complement clauses in Spanish:

- (i) a. QUE ÉL NO TIENE DINERO dice Luis
that he not has money says Luis
'Luis says that he has no money'
b. *QUE ÉL/pro NO TIENE DINERO Luis dice!

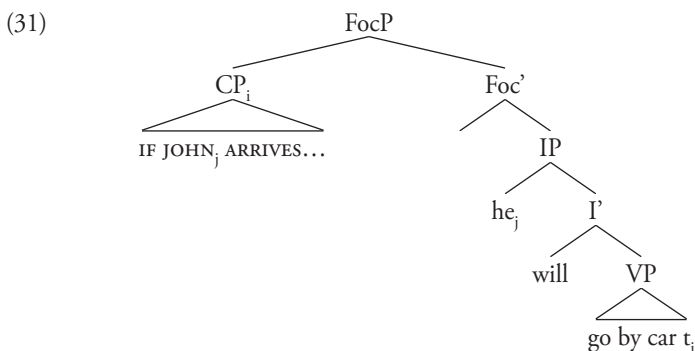
⁶ The source of this example is: <<http://www.google.co.uk/search?hl=en&q=%22not+even+if+I+was+rich+would%22&btnG=Search&meta=>>>

The second question concerning the structural position of sentence-initial focal adverbial clauses is whether they are externally or internally merged in that position, i.e. whether they are generated in or moved to [Spec,FocP]. If, like in topical sentence-initial adverbials, there are no obligatory principle C reconstruction effects when a referential expression in the adverbial is coreferential with a pronominal in the subject position of the matrix clause, the conclusion will be that the adverbial can be generated in [Spec,FocP]. In English there is variation across speakers concerning principle C effects in focal *if*-clauses [29a], whereas in Spanish most speakers have principle C effects in these contexts [29b]. The same facts apply to temporal adverbials [30c,d].

- (29) a. %ONLY IF MARY_i GETS THE JOB will she_i be happy.
 b. *(SÓLO) SI MIREN_i CONSIGUE EL TRABAJO pro_i será feliz.
- (30) a. When Joxi_i comes, he_i prepares rice with vegetables.
 b. Cuando Joxi_i viene, pro_i prepara arroz con verduras.
 c. %(ONLY) WHEN JOXI_i COMES does he_i prepare rice with vegetables.
 d. *(SÓLO) CUANDO JOXI_i VIENE pro_i prepara arroz con verduras.

These facts could be taken as evidence in favour of treating sentence-initial focal adverbial clauses as base-generated in a position in which they are c-commanded by the subject of the matrix clause, with obligatory principle C reconstruction at LF. If this is the case, the correct representation would be as in (31).

The obvious question is why focal sentence-initial adverbials cannot be merged in the specifier position of a focus phrase in the left periphery. Notice that this is part of a more general restriction also observed by other fronted constituents; there is topic left dislocation [32a], but not focus left dislocation [32b]. This is probably due

to the fact that focus is quantificational (Rizzi 1997); focal elements must thus move in order to bind a variable.

- (32) a. John, I really like him.
 b. *JOHN I really like him.

The conclusion is thus that there is no difference concerning the syntactic representation of sentence-initial adverbials and other sentence-initial constituents: topical adverbial clauses are sometimes generated in their surface position —the equivalent of left dislocation—, or moved from a post-verbal position —the equivalent of topicalization—, but focal adverbial clauses (almost always obligatorily) move from a post-verbal position —the equivalent of focus fronting—. They all sit in specifier positions.

3. The position of sentence-final adverbial clauses

Assuming our conclusion that sentence-initial adverbial clauses are not adjoined to the matrix clause, an asymmetry would result if no changes were introduced concerning the analysis of sentence-final adverbial clauses: sentence-initial adverbial clauses would occupy specifier positions whereas sentence-final adverbial clauses would occupy adjoined positions.

The obvious question is whether we want to stop here and assume that for some reason clausal adjunction is only possible to the lexical domain (v/VP), which would at least give us a neater theory although the restrictive character of adjunction should be accounted for, or whether we should also pursue a non-adjunction analysis for sentence-final adverbial clauses. In the latter case, the result would be a more conceptually desirable theory which would treat all adverbial clauses in a uniform fashion and would be compatible with antisymmetry (Kayne 1994). If they are not right-adjoined, adverbial clauses must occupy either complement positions, as proposed by Larson (1988, 1990), Stroik (1990), Kayne (1994) for adverbials in the general case, or specifier positions of some dedicated functional projections, as proposed by Cinque (1999, 2006) and Baltin (2004) for other adverbials. In the following sections I consider these issues.

3.1. The canonical order of central adverbial clauses

Let us consider the relative order of different types of central adverbial clauses —event time [33a], event cause [33b], event condition [33c], event purpose [33d]— when they appear in final position.

- (33) a. I will hide the Wii *before the children arrive*.
 b. I will hide the Wii *because the children have a lot of homework to do*.
 c. I will hide the Wii *if it is too late*.
 d. I will hide the Wii *so that the children don't get distracted*.

As shown in the examples below, with neutral intonation E.Time adverbial clauses precede E. Condition [34a,b], E. Purpose [34c,d] and E.Cause [34e,f] adverbial clauses.⁷

- (34) a. I will hide the Wii before the children arrive if they have homework to do.
 b. *I will hide the Wii if the children have homework to do before they arrive.
 c. I will hide the Wii before the children arrive so that they don't spend the whole afternoon playing.
 d. *I will hide the Wii so that the children don't spend the whole afternoon playing before they arrive.
 e. I will hide the Wii before the children arrive because they have a lot of homework to do.
 f. *I will hide the Wii because the children have a lot of homework to do before they arrive.

E.Condition clauses precede E.Cause clauses [35a,b] but can follow or precede E.Purpose clauses [35c,d].

- (35) a. I will hide the Wii if it is too late because the children have to get up early.
 b. *I will hide the Wii because the children have to get up early if it is too late.
 c. I will hide the Wii if it is too late so (that) the children can concentrate on their homework.
 d. I will hide the Wii so (that) the children concentrate on their homework if it is too late.

E.Purpose clauses always precede E.Cause clauses [36].

- (36) a. I will hide the Wii so (that) the children won't get distracted because they have a lot of homework to do.
 b. *I will hide the Wii because the children have a lot of homework to do so that they don't get distracted.

The relative order of central adverbial clauses in final position is thus as indicated in (37) illustrated in (38).

- (37) E.Time > E.Condition / E.Purpose > E.Reason
 (38) a. I will hide the Wii before the children arrive if it is too late so that they don't get distracted because they have a lot of homework to do.
 b. I will hide the Wii before the children arrive so that they don't get distracted if it is too late because they have a lot of homework to do.

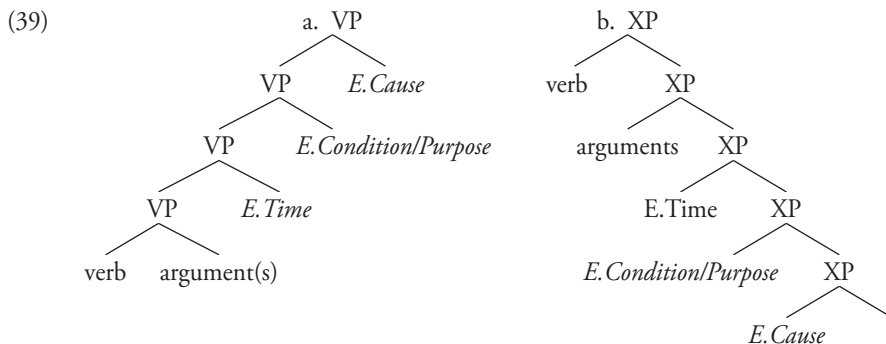
3.2. Central adverbial clauses, hierarchy and Pesetsky's paradox

The effects of Pesetsky's (1995) paradox also become apparent when considering the structural position of adverbial clauses in the VP; some aspects of the behaviour

---

⁷ The (b) examples are good if there is a clear pause before and after the first adverbial clause, but in that case they are parentheticals.

of postverbal adverbial clauses support the ‘layered’ representation in (39a), whereas others militate in favour of the ‘cascade’ representation in (39b).

The first empirical argument in support of a ‘layered’ representation comes from VP-fronting constructions like (40) in which adverbial clauses are left stranded; under the assumption that only constituents can move, this data supports a representation in which the verb and its argument(s) are dominated by a node which excludes the adverbial clauses. The second argument which favours (39a) is the fact that combinations of adverbial clauses cannot undergo movement operations like clefting [41b] or topicalization [41c]; as they are not a constituent, movement is impossible.

(40) John said that he would hide the Wii before the children arrived, and *hide the Wii* he did *before the children arrived*.

- (41) a. Bob will hide the Wii before the children arrive if they have homework to do.
 b. *It is *before the children arrive if they have homework to do* that Bob will hide the Wii.
 c. *Before the children arrive if they have homework to do, I will hide the Wii.

The possibility of coordinating combinations of adverbial clauses, on the other hand, supports a ‘cascade’ representation where sequences of adverbial clauses are likely to form constituents [42].

(42) I will leave *before the concert starts if I am tired* and *after the party is over if I'm having a good time*.

As for the hierarchical relation between argument DPs and adverbial clauses, the possibility of a bound variable reading for pronominals inside temporal, conditional and purpose adverbial clauses bound by quantifiers in direct [43a,b] and indirect [43c,d] object positions of main clauses supports the representation in (39b) in which these adverbials are c-commanded by the theme and goal DPs.⁸

⁸ We should expect to find the opposite judgements when a pronominal occupies the position of the quantifier and an r-expression occupies the position of the pronominal, as a principle C violation would result. Although some speakers have the judgements expected, others, unexpectedly, allow for the readings in which the r-expression and the pronominal are coreferential [i]. However, all the speak-

- (43) a. They will accept every paper_i for publication *iff/after* it_i is positively evaluated by two reviewers.
 b. They sent every paper_i to three reviewers *so that* it_i was evaluated according to the highest standards.
 c. They will give every female teacher_i a substantial salary increase *after/iff/so (that)* she_i accepts more teaching load.
 d. They will give a substantial salary increase to every female teacher_i *after/iff/so (that)* she_i accepts more teaching load.

The situation is completely different for causal clauses, as they cannot contain a pronominal bound by a quantifier in direct or indirect object position [44]. Thus, although the coordination of combinations of adverbial clauses one of whose components is a causal clause [45] is possible, if coordination is assumed not to be a reliable constituency test (see Jackendoff 1990 among others), (45) would not constitute a decisive argument in support of a 'cascade' for the representation of causal clauses, with the result that all the empirical evidence would support a layered structure for their representation, i.e. there would be no paradox. At any rate, the conclusion is that causal clauses surface in a position which is higher than that occupied by the direct and indirect object but lower than the subject position, as they can contain a pronominal bound by the matrix subject [46a] but not a referential expression coreferential with the matrix subject [46b].

- (44) a. *They accepted every paper_i for publication *because* it_i had been positively evaluated by two reviewers.
 b. *They gave every female teacher_i a substantial salary increase *because* she_i had accepted more teaching load.
 c. *They gave a substantial salary increase to every female teacher_i *because* she_i had accepted more teaching load.
- (45) Susan left *after John arrived because she wanted to greet him*, and/*but before Tom came because she didn't want to meet him*.
- (46) a. Every female teacher_i has been hired *because* she_i is intelligent.
 b. *She_i has been hired *because* Mary_i is intelligent.

Thus, the syntactic representation of the postverbal adverbial clauses under discussion should have the following properties:

- (47) a. Combinations of adverbial clauses do not form a constituent.
 b. The subject of the matrix clause c-commands all types of adverbial clauses.
 c. The internal argument(s) c-commands E.Time, E.Condition and E.purpose adverbial clauses, but not E.Cause adverbial clauses.

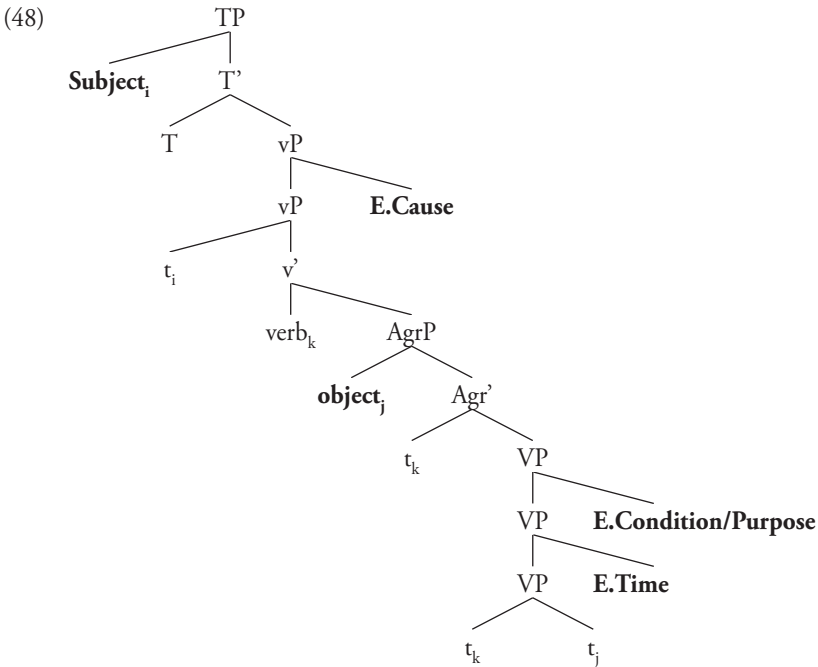
---

ers agree concerning the contrasts in the bound-variable data, which is why those are used to illustrate Pesetsky's paradox effects in the text. Obviously, the unexpected judgements below, also a paradox, deserve an explanation.

- (i) a. √/*They will hire her_i *iff/after* Mary_i accepts their conditions.
 b. √/*They hired her_i *so that* Mary_i would not sell her formula to any other company.
 c. √/*They will give her_i a salary increase *iff/so that/after* Mary_i accepts more teaching load.
 d. √/*They will give a salary increase to her_i *iff/so that* Mary_i accepts more teaching load.

3.3. Right-adjunction

Within a right-adjunction approach to the position of adverbial clauses, the representation in (48) would incorporate the necessary ingredients. The crucial assumption in order to capture the binding facts is that, as proposed in Johnson (1991), the verb and the object move overtly outside the VP to check features, so that the object c-commands E.Time, E.Condition and E.Purpose adverbial clauses, which would be adjoined to the inner VP.⁹ If E.Cause clauses, which are the most peripheral ones in linear order, can be argued to be adjoined to a higher projection of the VP-shell —vP in our representation— they will only be c-commanded by the subject, thus explaining the impossibility of (44).

The fact that, as shown in (49), Heavy NP-shifted objects can follow E.Time, E.Condition and E.Purpose but not E.Cause clauses would constitute an additional argument in support of a representation like (48) in which the former and the latter are adjoined to different projections.

- (49) a. I will buy if Mary finally comes for dinner a couple of bottles of that wine she likes so much.
- b. I bought after Mary had left a couple of bottles of that wine she likes so much.

---

⁹ It is not crucial for present purposes that there be an Agr head; the same results are obtained if the object moves to [Spec,VP] to check case.

- c. I bought so (that) Mary would enjoy the party a couple of bottles of that wine he likes so much.
- d. ??I bought because Mary was attending the party a couple of bottles of that wine she likes so much.

One potential empirical problem for the representation in (48) is that the verb and the object do not form a constituent, which is not compatible with the VP-fronting facts considered in (40). Baltin (2005), however, has convincingly shown that the verb and the object of fronted VPs do not constitute a unit and that the phenomenon is the result of a series of independent movement operations.

Additionally, a problem for any adjunction-based approach to sentence-final central adverbial clauses is that unlike other adjunct clauses they do not seem to be able to be inserted post-cyclically. As shown in (50), principle C effects arise when the pronominal subject of a matrix clause is coreferential with a referential expression inside an adverbial clause modifying a clause which has been fronted as part of a complex NP, which means that the adverbial clause undergoes obligatory reconstruction to its original position at LF.

- (50) a. *Whose claim that John committed suicide because Mary_i had abandoned him is she_i willing to refute?
- b. *Whose claim that John committed suicide after Mary_i abandoned him is she_i willing to refute?
- c. *Whose claim that John will succeed if Mary_i helps him is she_i willing to spread?
- d. *Whose claim that John left so (that) Mary_i wouldn't see him is she_i willing to discuss?

On the other hand, as we have concluded that sentence-initial central adverbial clauses are in specifier positions, an adjunction-based representation is less desirable than one in which they are merged as specifiers (or complements) when they appear in final position. Such an approach would also be compatible with antisymmetry, the more restrictive theory of structure-building proposed in Kayne (1994).

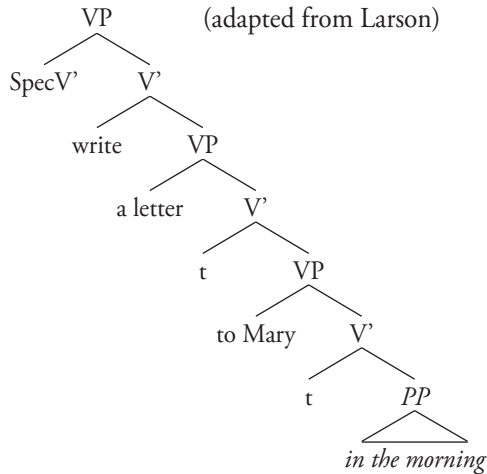
3.4. Adjuncts as complements

Larson (1988), Stroik (1990) and Kayne (1994) propose that adverbial PPs are merged in complement positions, as shown in (51b) for the VP of (51a). This type of 'cascade' representation is compatible with antisymmetry but is not compatible with one important aspect of the representation of adverbial clauses. Remember that the data in [44] indicates that causal adverbial clauses are not *c*-commanded by the direct and indirect object. In a representation in which adjuncts are in complement position, the causal adverbial clause of (52) would occupy the (complement) position occupied by the PP *in the morning* in (51). But then the adverbial causal clause would be *c*-commanded by the direct and indirect object, wrongly predicting the grammaticality of (44).

(51) a. John will write a letter to Mary in the morning.

b. (adapted from Larson)

(52) John will write a letter to Mary *because he loves her*.

3.5. Adjuncts in specifiers

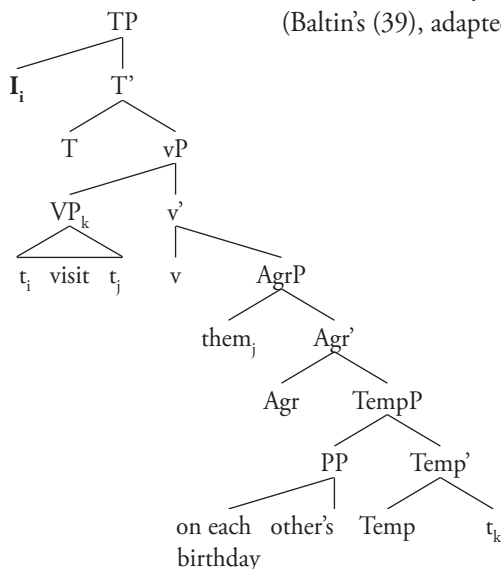
There have been two attempts to provide representations for adverbials in the general case in which, following Cinque (1999), they occupy specifier positions.

3.5.1. Baltin (2004)

Baltin (2004) proposes an explanation of the properties of postverbal PPs on the basis of three premises. The first, following Cinque (1999), is that adverbials are generated in the specifier position of designated functional projections above the verb phrase, the second, following Johnson (1991), is that the object undergoes overt movement to a specifier position, and the third is that the VP, which after all the arguments have moved only contains the verb, undergoes remnant movement to a specifier position which is higher than the landing site of the object. In this context, the representation of (53a) is that of (53b).

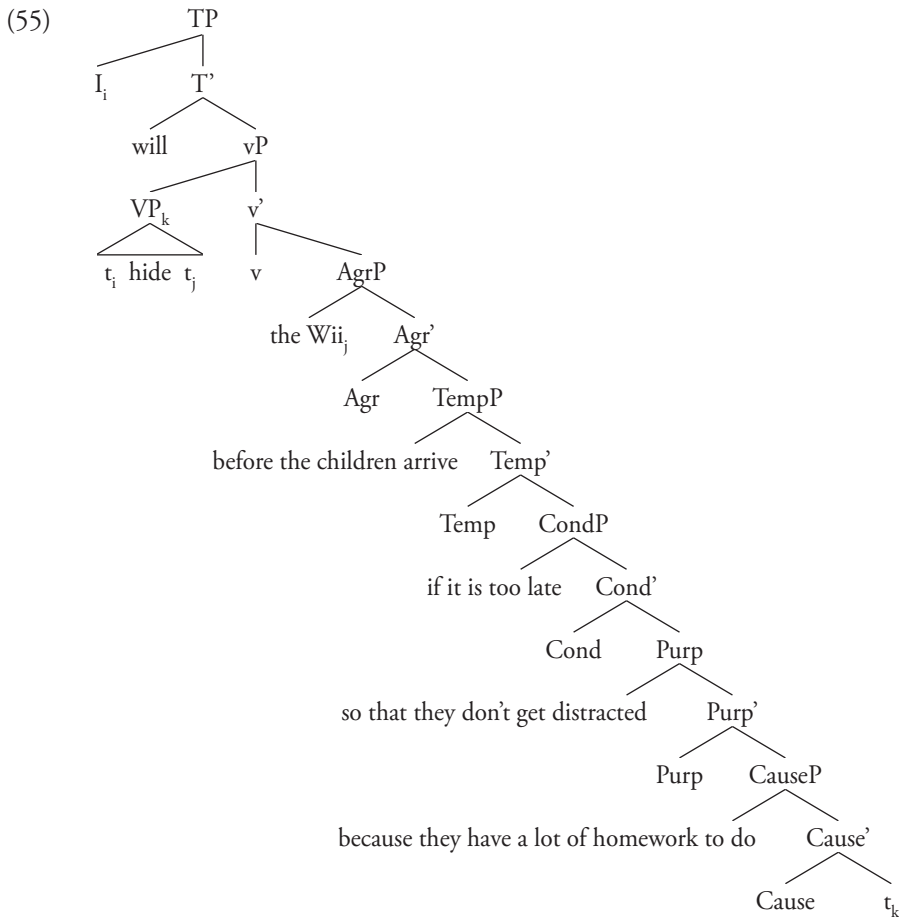
(53) a. I visited the students on each other's birthdays.

b. (Baltin's (39), adapted)

If we assumed this type of solution for the representation of central adverbial clauses, they could be argued to occupy the specifier positions of the relevant (functional) heads —temporal, condition, purpose and cause— located between Agr and the VP. But there is a conceptual problem for this representation; as linear order reflects asymmetric c-command in (53), if we adopted this type of representation for (38a), repeated below as (54) for convenience, we would obtain (55), where the hierarchical relation between the different types of phrases in the VP would be the mirror image of the surface order; E. Time is the most 'external' and thus the furthest from the event that it modifies, and E.Cause would be the projection immediately dominating the core of the event. This clearly cannot be the right approach, as the scope relations between the different heads in this representation would result in an interpretation in which Temp, and thus the temporal clause in its specifier position, provides temporal specification for the cause of an event, which is not the case. On the other hand, as in the adjunct-as-complement approach, we wrongly predict the possibility of a bound pronoun in the causal clause bound by the direct or the indirect object.

(54) I will hide the Wii before the children arrive if it is too late so that they don't get distracted because they have a lot of homework to do.

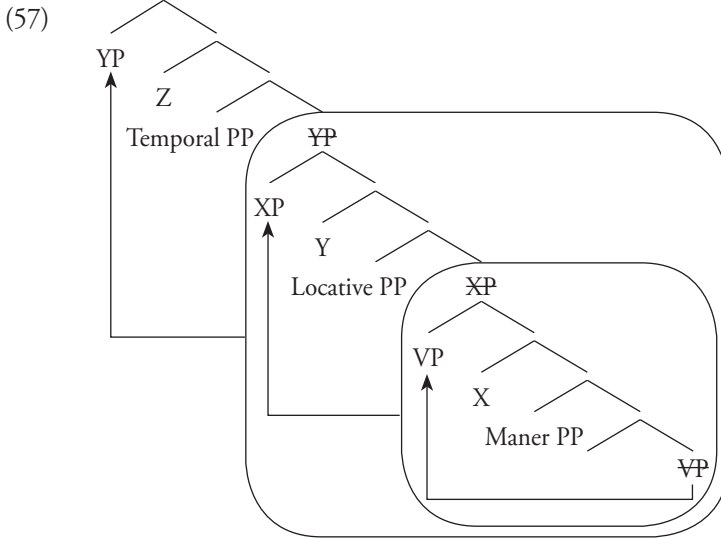
I thus conclude that both binding facts and the scope relations between the different types of adverbial clauses militate in favour of a representation in which E.Cause is the most external adverbial clause, with E.Condition/E.Purpose in an intermediate position and E.Time immediately dominating the VP, which is what we had in the adjunction approach. The problem is that if we simply reverse the hierarchy of heads in (55), after the verb and the object move out of the VP we obtain the wrong surface order: verb + object + E.Cause + E.Condition/E.Purpose + E.Time.

3.5.2. Cinque (2006)

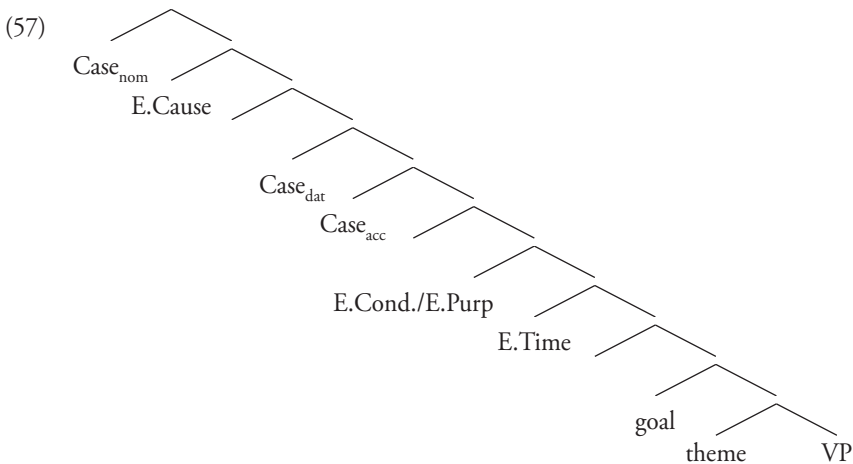
On the basis of crosslinguistic evidence, Cinque (2006) proposes that, although in many OV languages like English the canonical order of non-argument PPs is Manner > Locative > Temporal [56], the universal order of merge for these types of PPs is as in (57), i.e. it is the mirror image of their surface order in English-type languages. In his analyses, their surface order in these languages is the consequence of the fact that the VP moves to specifier positions pied-piping the projection immedi-

ately dominating the specifier position from which it is moving, as shown in (57), a derivation compatible with antisymmetry.

(56) John cleaned the lamps *with ammonia in the backyard on Thursday*.

Notice that Cinque’s analysis features the crucial property needed for the representation of adverbial clauses; it gives us the possibility of locating them in the correct hierarchical relation. Although merged in order E.Cause > E.Purpose/E.Condition > E.Time, pied-piping triggered by movement of the VP reverses their order. In this context, the simplified representation of postverbal adverbial clauses would thus be as in (58).

E.Condition, E.Purpose and E.Time adverbial clauses are merged below the positions to which the theme and goal arguments move to check Case, so that at some

point in the derivation these adverbial clauses are bound by the direct and indirect object, which explains the data in (43).¹⁰ E.Cause clauses, on the other hand, are merged above dative and accusative Case checking positions, so that at no point in the derivation are they bound by these arguments, which explains the data in (44). The sentence-final position of E.Cause clauses is the result of the last pied-piping operation triggered by movement of the VP to a position past it. All adverbial clauses can contain a pronoun bound by a quantifier in subject position because they are all c-commanded by the subject in its nominative Case checking position. Movement of combinations of adverbial clauses is correctly predicted to be impossible, as they do not for a constituent. The resulting representation thus features all the properties considered in (47).

4. Conclusion

This paper is a first approximation to the external syntax of central adverbial clauses. I have shown that sentence-initial adverbial clauses always occupy specifier positions of discourse-related functional projections. As for sentence-final adverbial clauses, I have shown that there is a canonical linear order of different types of adverbial clauses—event time > event condition/event purpose > event cause—which is the mirror image of the order in which they are merged in the clausal architecture—event cause > event condition/purpose > event time—. I have concluded that temporal, conditional and purpose clauses are merged below the Case checking positions of the goal and theme arguments, whereas causal clauses are merged above those positions. After considering several alternatives to the representation of sentence-final adverbial clauses, I have concluded that the mechanisms developed in Cinque (2006) to explain the syntax of adverbial PPs can also be utilized when providing a representation of adverbial clauses compatible with antisymmetry.

5. Bibliography

- Baltin, M., 1982, «A landing site for movement rules», *LI* 13: 1-38.
 —, 2004, *The Position of Adverbials*, Ms, New York University.
 —, 2005, *The Non-Unity of VP-preposing*, Ms, New York University.
 Borgonovo, C. and V. Valmala, 2009, *Constructions and the theory of grammar*, Ms, U. Laval and U. of the Basque Country.
 Cinque, G., 1999, *Adverbs and Functional Heads*, Oxford U. P.
 —, 2006, «Complement and Adverbial PPs: Implications of Clause Structure», in *The Cartography of Syntactic Structures*, Oxford U. P.
 Culicover, P., 1991, «Polarity, Inversion, and Focus in English», *Proceedings of the Eighth Eastern States Conference on Linguistics*: 46-68.
 Haegeman, L., 1984a, «Parasitic gaps and adverbial clauses», *J of L* 20: 229-232.
 —, 1984b, «Pragmatic conditionals in English», *Folia Linguistica* 18: 485-502.

---

¹⁰ Like in Cinque's (2006) analysis of the binding relations between the DPs contained in adverbial PPs, the binding properties considered here are a function of reconstruction.

- , 1984c, «Remarks on adverbial clauses and definite anaphora», *LI* 15 (4): 712-715.
- , 2003, «Conditional Clauses: External and Internal Syntax», *Mind and Language* 18 (4): 317-339.
- , 2004, «The syntax of adverbial clauses and its consequences for topicalisation», *Antwerp Papers in Linguistics* 107, «Current Studies in Comparative Romance Linguistics», Martine Coene, Greet de Cuyper and Yves d'Hulst (eds.), 61-90.
- , 2006, «Conditionals, factives and the left periphery», *Lingua* 16: 1651-1669.
- Iatridou, S., 1991, *Topics in Conditionals*, Ph.D diss. MIT.
- Jackendoff, R., 1972, *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, MIT Press.
- , 1990, «On Larson's Analysis of the Double Object Construction», *LI* 21 (3): 427-456.
- Johnson, K., 1991, «Object Positions», *NLLP* 9 (4): 577-636.
- Kayne, R., 1994, *The Antisymmetry of Syntax*, MIT Press.
- Larson, R., 1988, «On the Double Object Construction», *LI* 19 (2): 335-391.
- , 1990, «Double Objects Revisited: Reply to Jackendoff», *LI* 21 (4): 589-632.
- May, R., 1985, *Logical Form: Its Structure and Derivation*, MIT Press.
- Pesetsky, D., 1995, *Zero Syntax*, MIT Press.
- Rizzi, L., 1997, «The fine structure of the left periphery», in L. Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*: 281-337, Dordrecht: Kluwer.
- Sportiche, D., 2005, «Reconstruction, binding, and scope», in: M. Everaert & H. van Riemsdijk (eds.), *The Blackwell Companion to Syntax*, Oxford: Blackwell.
- Stroik, T., 1990, «Adverbs as V-Systems», *LI* 21 (4): 655-661.

PINTATU (ETXEPARE 1545): ‘EDAN’?

Xarles Videgain

(UPPA, IKER-CNRS UMR5478)

Abstract

The first known book published in Basque language (Etchepare 1545) may yet harbour a few surprises. As a matter of fact the verb pintatu in the following excerpt: Nyri unja ez padaguit vehardicit pintatu has always been consistently translated as ‘to drink’ or ‘to drink excessively’, ‘to drink like a fish’, but this direct translation can be challenged by a more plausible contextualized proposal such as ‘to pretend’, ‘to lure’ or ‘to hoax’, which would take into account the various Castilian and French meanings of ‘pintar’ and ‘peindre’ (to paint), originated from the Latin word pingere.

Frantses estadian, lizeoko erakasle izateko badago CAPES izeneko azterketa bat, zeinen prestakuntzan B. Oyharçabalek parte hartzen baitzuen Unibertsitateko beste lagunekin. Ikasleek B. Etchepare ikertu izan behar zuten frankotan, azterketa horren programan sarturik baitzen Garaziko idazlea. Nik Baionan goizeko zortzietan kurtsoa ematen nuen Etchepareren hizkuntz-arazo zenbaiten inguruan, noiz eta ere bederatzi orenetan ttanko horra non Beñat agertzen baitzen bere jakitatearen berri emateko hizkuntzalaritzari buruz.

Erran gabe doa, alta, Bernard Etchepare nik baino xehekiago ezagutzen duela beste Bernard honek, egin dituen artikulu mamitsuak lekuko (Oyharçabal 2008, Arcocha & Oyharçabal 2008, 2009). Ausartzia ez dut ttipi izan behar, Etchepareren obran aspaldidanik kilikatzen nauen pundu ttipi baten hemen aipatzeko, hau da, Etcheparek darabilan *pintatu* hitza.

Pintatu aditza orai arte Etchepare argitaratu duten guziek dudamudarik gabe ‘boire / beber’ aditza emanez itzuli dute. Beraz ‘edan’ erran nahi omen du. Nahiz itzultzaile guziak bat etortzea, aspalditik iduri zait gatu honek badukeela beste buztanik. Itzulpen hori maingu dela uste dut eta beste manera batez itzuli behar dela proposatzen dut: ‘feindre / fingir’ edo eta Etchepareren garaiko erdarak kontuan harturik, ‘peindre / pintar’ adiera hobetsi nahi dut.

Egia errateko, *pintatu* hitza dakarren olerki berean, badago beste pasarterik ene ustez ilun denik hala nola 31. lerroan *sarويا da lohitu* elementu fraseologikoa: ez naiz hartaz ariko.

Goazen ikus datuak zein diren. *Pintatu* aditza agertzen da “Amoros gelosia” olerkian. Horra Etcheparek (1545) “Amoros gelosia” olerkian dioena:

Secretuqui vehardicit harequila minçatu
Ordu hartan iagoyticoz'exay ezpa vaquetu
Nyri vnra ez padaguit vehardicit pintatu
Ene buruya ciaydaçu harendaco abaftu.

Euskaltzaindiak (1999) atera duen bertasio gaurkotuan horrela etortzen baita testu bera, VII olerkian (11-14 lerroetan):

Sekretuki behar dizit harekila mintzatu,
ordu hartan jagoitikozez etsai ezpa baketu;
niri untsa ezpadagit, behar dizit pintatu;
ene buruia ziaidazu harendako abastu.

Iduri luke Etxepareren bertso hauen itzultzeko dudarik ez duela nehork ere ukan. Gazteleraz, horrela dio Euskaltzaindiaren argitarapenak:

Debo hablar con ella a solas y en secreto
Y romper de una vez para siempre o amistarnos.
Si no me recibe bien, tendré que darle a beber.
Mi persona es sobrada persona para ella.

Frantsesez horrela dator itzulpena:

Il faut que je m'entretienne en secret avec elle.
Alors, pour toujours, ennemis ou réconciliés!
Si elle ne se montre pas bonne pour moi, il faut que je boive;
Je me suffis à moi-même pour cela.

Interesatzen zaitan pasartea bera *behar dizit pintatu*, ingelesez emana da: *I must take to drink*, alemanieraz: *ich miß wohl betrinken müssen* eta italieraz: *dovrò darmi al bicchiere*. Beraz *pintatu* hitza bost mintzaitretan ber moldean adierazia da.

Ez dut hemen luzaz aipatuko pasarte honen laugarren lerroari buruz agertzen den desberdintasuna. Alabainan, frantsesez eta gazteleraz ez da gauza bera adierazten. Gaztelerazko itzulpenak *ella* dakar (eta gizonak maite duen emazteaz ari dela ematen du) eta frantsesezko itzulpenak aldiz *cela* dakar eta edateaz ari da, edateko ekimenaz beraz, ene ustez, ez emazteaz, *cela* gauza bati baizik ez baitakioke aplikatu. Ez dut pundu hortaz aburu finkorik, hain zuzen *abastu* hitza ongi ulertzen dudanetz ez naitzelako fida. Bainan bego: bi itzulpenen arteko desberdintasunak eta ene zorrotzasunak *pintatu* hitza bera ez dute zuzen hunkitzen.

Lafonek berak (1952 [1999: 777]) ez du dudarik:

“Il faut que je boive”. Lhande traduit *pintatu* (p. 870) par «pinter». Mais le mot *pintatu* n'est pas étranger au style soutenu; Argaignarats l'emploie (*Devoten breviariora*, 1665, p. 44 de l'édition Vinson) en parlant du breuvage que les Juifs présentèrent au Christ sur la Croix.

Noan beraz *pintatu* aditzari berari buruz. Ez banaiz oker, *Orotariko Euskal Hiztegiak* bi sarrera desberdin eskaintzen ditu *pintatu* hitzaz. Lehenbizikoan ez du aipatzen Etxepareren gertaketa eta 'boire / beber' adieraren berririk ez du ematen. Bigarren sarrera batean sartu du. Aldiz lehenbiziko sarreran, 'Pintar, dibujar, teñir', edo 'dibu-

jarse', edo 'pintar, expresar' ageri dira, eta ondotik 'pintxatu' adiera; azkenik 'dar resultado, medrar' ematen du. Lehenbiziko "pintatu" hori garai guzietan eta euskalki guzietan erabili dela dio *OEHk*. Bigarreneko sarreran Salaberryren lana aipatzen du *OEHk* "pinter, boire dans les cabarets, sans mesure" adierarekin eta Etxepareren gure gertaketa bera ematen du: "Niri untsa ezpadagit, behar dizit pintatu". Ikusten den bezala, *pintatu* hortan bi lexia desberdin badaudela kontsideratu dute *OEHko* arduradunek. Toki handiena 'dibujar/dessiner' adierak hartzen du. Eta 'edan' adieran, Etxepareren adibidea baizik ez dago. Hain zuzen, dudan ezartzen dudana adiera.

Pintatu aditza *pinta* izenetik dator, naski, eta horra zer dioen *OEHk* *pinta* hitzaz. Lau sarrera ematen du. Lehen adierak dauka garrantzia: "Pinta (medida de vino)" dio *OEHk* eta Salaberryrengatik ateratzen duen glosa ematen du: "pinte, mesure de capacité, notamment de vin, équivalent à un litre". Adiera honekilako adibide guziak, Orixerena salbu, Iparraldekoak dira. Egia da gaur ere, *pinta* hitza Iparraldean komunzki erabiltzen dela 'litro bati doakion neurria' adierazteko. Bigarren sarreran *OEHk* gaztelarazko 'esqueje' ematen du lehenbiziko adiera gisa (agian fr. 'bouture') bainan galderazko ikurra dakar. Bigarren adiera 'pinta, mota' glosatzen du (hain zuzen *pintatu* aditzari buruz emandako lehen sarrerari doakiona) eta hirugarren adieran 'pinta, imagen' agertzen da. Hirugarren sarrerak naipeak edo kartak ditu gogoan 'pintas, juego de naipes' baitio *OEHk*. Laugarren eta azken adierak *pinta* hitza lotzen du *pinda* hitzarekin, hau *pindar* hitzaren aldaki gisa agertzen delarik.

Beraz, bere logika badu *OEHk*. Bi *pintatu* ikusi nahi izan ditu, bata nagusiki 'dibujar / dessiner' adierazten duena, eta bestea 'beber / boire'. Molde berean lau *pinta* berezten ditu, bata nagusiki neurria dena, 'medida de liquido / mesure de liquide', eta bestea 'imagen / image'. Beste bi sarrerek ez dute eraginik gure lanerako.

Nahiz Salaberryk dioen *pintatu* aditza erabiltzen dela 'edan', 'beber / boire' adierazteko, uste dut askoz gehiago erabiltzen dela eta erabilia izan dela *pintukatu*, *pintokatu* aditza. Baina 'edan' hutsik edo 'boire / beber' baino zehazkiago, 'larregi edan', 'trop boire / beber demasiado' adierazten du *pintukatu* hitzak. Eta hala dio, zuzen ene ustez, *OEHk* ondoko azalpenekin: "Pinter, boire sans mesure", "Chopiner", "Beber, vulg. echar cuartillos", "Beber algo más que de costumbre". Bestalde, erregistro apalekoa da hitz hori. Mozkorraldiaren alor semantiko zabalean, lagunaren artean, gizonen artean bereziki erabiltzen den hitza da. Izatekotz, aldi berean, badauka hitz horrek zerbait eufemistiko: ostatuan dauden jendeak *pintukatzen* ari direlarik erraiten delarik, mozkor kronikoaren figura eztiturik agertzen da. Etxeparek baliatzen duen lexikoa, oro har, ez da mail apalekoa. Nabasi denik ezin da erran.

Beste ohar bat egin behar dut: Salaberryren lekukotasunaren eta Etxepareren lekukotasunaren artean —eta Lafonek goragoko aipamenean ematen duen Argaignaratsen gertaketa (1665) ez balinbada kontuan hartzen—, jauzi kronologiko handia da, hiru ehun urtetakoa, nonbait han *pintatu* hitzaren gertaketen artean. Erran nahi du Etxepare aitzindari zitekeela *pintatu* lexia erabiltzeko 'beber / boire' adierarekin, *pintatu* ez baita beste behin ere agertu ondoko hiru mendeetan. Nahiz frogatuko zaitan jauzi bera gertatu dela beste hitz andana batekin, (erran nahi baita, Etxeparek hitz bat erabiltzea eta hitz hori ez dokumentatu izatea hiru mendez) tarte luze hori datu susmagarritzat daukat. Argaignaratsen gertaketa bakarra (1665, *apud* Lafon 1952 [1999: 777]) ez da aski ene susmoaren suntsiarazteko.

Euskal lexikografiak dioena ikusirik, eta parte batean behintzat ez sinetsirik, so egin diot ea ‘beber / boire’ adiera egoki jiten zaion Etxepareren testuari. Tama-
lez, P. Altunak egindako edizio kritikoa gutietsi gabe, Etxeparek baliatzen duen
lexikoaren ikerketa sakonik ez daukagu. Halere, iduritzen zait gorputza eta gorpu-
tzaren funtzio fisiologikoak ez dituela asko aipatzen gure idazleak (famatu den pa-
sarte bat kendurik, zeinetan *dardoaz* mintzo baita). Zurkaiztatzen ez dudan inpre-
sio hori ez da aski ‘beber / boire’ adiera suntsitzeko. Bainan *pintatu* hitza zein
olerkitan datorren so egiten balinbadugu, beste norabide bat hauta genezakeela
uste dut.

Literaturaren alorrean doi bat sarturik, ikusten da bi pertsonaia badaudela “Amo-
ros jelosia” olerkian. Bi gauza elkarren aurka erakusten digu egileak. Alde batetik
leialtasuna, leialtasun osoz ari omen baita gizona (*ni* delakoa) eta bestetik desleialta-
suna, aldatuz eta tronpatuz ari baita emaztea.

Gizona tinko egoiten da fidel, ondoko pasarteek erakusten bezala: *enuien nik fal-
tarik* (5), edo *faltatu ez tut bizian* (17). Bere leialtasuna gaizki ordaindua dela eta
kexatzen da, ondoko hitzak metatuz: *penaz* (1), *dolore* (2), *minez* (6), *nigarrez* (23),
gaiaz lorik ezin daidit (25).

Gizona bere buruaz mintzo da, eta bere buruaren alde. Emazteaz ere gizona da
mintzo. Eta hitz gutiesgarriak metatzen ditu haren kontra: *muthatu* (7) eta *muthatu-
rik* (16) erran nahi baitu okerrera jo duela emazteak; *anderehantu* da (10), *lehen mi-
ragarri jentilik* (3) baizik ez zen emaztea. Fideltasunik eza finki adierazten du *bethe
nuien adarrez* pasarteak (26). Eta *eztaduka unsa leialdaterik* esaldiak azkenik agerian
uzten du emaztearen faltsua.

Areka hartatik eskapatzekotan joangiak bilatzen ditu gizonak: edo beste emazterik
biltzea edo bederen emazte harenganik berez egotea aipatzen du, nahiz horren obra-
tzeko ez duen kalipurik. Egin gei badu halere eta horren gogoa errepikatzen du: *zu-
hur banintz, baninzade ni ere hura gaberik* (21). *Elikaturen* (29) hitzaz adierazten du
hobe lukeela emazte hura bere gogotik bazter baleza, *elikatu* ulertu behar baita, naski,
‘abstenerse / abstenir (s)’ gisa; *ukhenen dut orai ere berririk* (32) esaldiak geroan ideki
lezakeen beste bidea aipatzen du.

Oposaketa horiek labur emanik, hots, gizonaren leiala eta emaztearen makurra,
proposatzen dut kontestu horretan sartzea *behar dizit pintatu* esaldia eta kontestu
horren arabera argitzea. Amoros jelos batek edan behar ote du maite duen emazteaz
mendekatzeko edo harenganik bereizteko? Edo hobeki erranez, edarian eta edanez ito
behar ote du amoros jelosak bere ezbeharra? Deus ez da testuan hartara garamatza-
nik. Garai hartako literaturan edale bihurtzeko beharra aipatzen denik ez dut uste,
baina ez dut puntu hori gehiago barnatu.

Beraz, proposatzen dut *behar dizit pintatu* beste molde batez kontuan hartzea,
hots, olerkiko amoros jelosak egiten dituen beste aterabide edo beste mehatxu balitz
bezala. Bainan hortarako semantikaren aldetik susmatzen dudana lexikografiak ez ote
duen debekatuko ikusi behar dugu.

Pintatu erdaratik datorrela ezin uka. *Pinta* ‘neurria’ ere bai. Erdarazko ‘pintar /
peindre, pinter’ eta ‘pinta / pinte’ hitzez hiztegiek diotena ikus dezagun. *Trésor de
la langue française* hiztegiak (TLF) *pinte* ‘neurri’ eta ‘untzi’ bat dela azaldu ondoan,
horrela dio etimologiaren aldetik:

D'après FEW, t. 8, p. 252 a, du b. lat *pincta*, part. passé fém. de *pingere* (*peindre*), qualifiant à l'origine un subst. fém. désignant une mesure de capacité étalonnée (*canna, hemina, quarta...*) et signifiant 'pourvu d'une marque'. *Pincta* est relevé en 1249, à l'emploi subs. au sens de «mesure pour les liquides» [...]. L'angl. *pint* «pinte» est relevé dep. 1384.

Beraz, *pinta* hitza, 'neurri' eta 'untzi' adiera duenean ere, hitz motibatua da eta latinezko *pingere* dauka etorburu. *Pinta* deitutako untziak badauka marka bat pintaturik untziak zenbat jasaten duen adierazten baitu marka horrek. Beraz *pinte* eta *pinter* hitzek lotura etimologikoa dute *pingere*-tik datorren *peindre* hitzarekin. Eta uste izateko da gaztelarazko *pinta* hitzak lotura etimologikoa duela *pintar* formarekin, nahiz denboraren poderioz bien erranahiak, partez, elkarretarik urrundu diren.

Garazitik urrun ez dagoen Biarnon, horra S. Palayren hiztegiak gaskoierari buruz *pintà* aditzaz ekartzen duena: "Pinter, vider des pintes, boire beaucoup, avec excès, d'habitude; pintà-s, se saouler, s'enivrer". Untzia ere aipatzen du Palayk *pinte* sarrean: "pinte, broc, cafetière, ancienne mesure de capacité valant 9 décil., 24". Erranahi bereko aditz eratorriak ematen ditu: *pintassejà, pintounejà, pintourlejà*.

TLFek *pinter* aditzaz dio: 'Boire (des boissons alcoolisées) avec excès'. *Pinter* hitza dokumentua da 1269-78 urtean (Jean de Meun) eta 'boire beaucoup, avec excès' adierazten du. xvi. mendean ere agertzen da, mozkor baten mintzatuz erabilia baita.

Pingere aipatu dugu *pinte* eta *pinta* hitzen etimoi gisa, baina frantsesez ontsalaz *pingere*-k *peindre* eman du, eta *pintar* gaztelaraz. Ikusi behar dugu ba ote duen zerbait egitekorik Etxepareren pasartearekin? Uste dut baietz, gazt. *pintar*, fr. *peindre* hitzek izan dituen adierak aztertzen balinbadira behintzat.

Ikus ditzagun frantsesez Erdi Aroan *pingere*-tik etorritako *peindre* lemak izan dituen erranahiak *Dictionnaire du Moyen Français* (DMF) obraren arabera. Adiera gehienak 'couvrir de peinture' dira, erran nahi baita 'pinturaz, tinduz estali'. Adibidez:

...semblables sont à la beauté des fiens couvers de noif, ou, comme dit Jhesu Crist, aux sepultures blanches et *paintes*, ou comme les pommes [que dit Josephus croistre en Sodome, qui par dedans sont] plaines de cendres et par dehors belles (GERS., *Concept.*, 1401, 416)

Molde bereko adibideak ez dira bekan. Bainan besterik bada ere ondoko adieraren berri ematen baitu DMFek: 'farder' 'maquiller', 'teindre', erran nahi baitu 'berregin, itxura hobetu' hala nola ondoko adibidean:

Ce chapeau [la couronne d'épines] vous fait grant encombre, Car il s'efondre Pour soy rescoudre —dans vostre chief tant précieux. C'est pour vous oindre Le chief et *paindre*— d'oighnement doux et gracieux. (*Pass. Auv.*, 1477, 254).

Bigarren adiera honek bide bat idekitzen digu: adiera horren arabera 'peindre' ez da zerbaiten ganean tindu ematea, ez eta ere zerbaiten edo norbaiten potret fidel ematea. 'Errealitatea kukutu', 'errealitatea aldatu' erran nahi du; segurki, 'ez egiazko', 'faltsu' konzeptua ez dauka urrun adiera honek.

Ber ildotik, *peinture* hitzaren adiera, Godefroy hiztegiaren arabera: ez da bakarrik tinduz egindako obra. Hauxe erran nahi du ere: 'discours trompeur, illusoire'. Adibidez Jeh. des Preisen adibidea dakar: "Guyon l'en at mentit, qui li fist la peinture"

(Jeh. des Preis, *Geste de Liege*, II, 9124, Scheler, *Gloss. philol.*) Beste adiera hurbila ematen du Godefroy-k: 'fausse apparence'. Beraz 'egia disimulatu' eta 'gezur' adieraziak ager ditekete 'peindre' eta 'peinture' hizen adiera zenbaitetan.

Urrunago doaz Hugueten hiztegiak ematen dituen beste adierak 'peindre' aditzaren inguruan. Huguetek 16. mendeko korpusa hartzen du aztergai, beraz Etxepareren garaikideak. Lehenik *achever de peindre* kolokazioak 'l'amener tout à fait à tel ou tel état' adierazten du. Bigarrenekorik, 'rendre complet son malheur, son embarras' adiera ematen du. Hirugarrenekorik 'etre au comble du malheur'. Hiru adierak elkarretarik hurbil daude. Lehen adierari doakion adibidea hauxe da: "De toutes de ces ruses elle usa en vers Dinias. Puis le sentant tourmenté et bien englué en son amour, elle acheva de peindre le miserable: et feignit, estre grosse de luy" (Bretin, tr. Lucien, Toxaris, 15). Bigarren adierari doakiona hauxe da, eta kontuan har Paben zegoen Nafarroako Erregek idatzia dela, eta beraz, hizkuntzaren aldetik, Etxepareren garaikide batena dela: "Pour achever de me peindre, il m'est arrivé un des plus extremes malheurs que je pouvois craindre, qui est la mort subite de monsieur le Prince" (1588 Henri IV, *Lett. Miss.*, t. II, p. 343, G., Compl.). Gaskoinako Aubigné-k ere adibidea ematen du: "[Montbrun] esprouva ce qu'il pouvait sur Valence qu'il faillit... Pour l'achever de peindre, Gordes mit en route ceux du Vivarez qui venoyent le trouver" (Aubigné, *Hist. Univ.*, VI, 13). Hirugarren adiera Belleau-k ematen du: "J'ai peur que ceste amour secrette Ne se brasse pour maistre Jean. —Pour moy? —Ouy, pour vous. —Han, han, je serois achevé de peindre" (Belleau, *Reconnue*, II, 4).

Etxepareren hizkuntzak eragina izan zezakeen frantsesetik edo gazteleratik jinik. Frantsesetiko eragina kontuan harturik, norbaitek erran lezake adiera horietarik bat ongi joan lekiokela Etxepareren testuari. Alabaina, Huguetek ematen duen adiera haren kalko baten bitartez; *niri untsa ezpadagit, behar dizit pintatu* esaldia horrelako perifrasiaren bitartez eman ditekete: 'Niri ongi egiten ez balin badit, nik sofrikario latza jasan behar dut'. Bide hori baztertzen dugu arrazoin baten bitartez: 'zoritxarrean egon' adiera hemen agertzekotan, 'achever de peindre' kolokazio osoa behar luke etorburu. Baina *pintatu* hitz hutsa baizik ez baitu ematen Etxeparek, ez da adiera sinegarria.

Orain arte frantsesa hartu dut kontuan. Gaztelerazko *pintar* eta *pinta* hitzek ere arretra hartze dute. Eta 'itxurakeria', 'faltsukeria', 'azakeria' denotatzen dituzten adierak bilatu ditut *Diccionario de Autoridades* obran. *Pinta* lehenik 'seinale' edo 'tona' adierazten du, izan dadin naipetan egiten den markarekin, edo eta aurpegian egoten den arrastoarekin. Metaforikoki *pinta* da 'kanpotik zerbaitek gauza baten kalitateaz erakusten duen seinalea'. Sema bat ikusten dut horretan, erran nahi baita 'itxura, faltsua ala egiazkoa'. Sema hartatik 'engainatzeko gogoia izan' semara lerratzea bidezko da. Ikus ondoko adiera: 'pintar, empezar a mostrar la calidad buena o mala de alguna cosa'. Beste adiera bat ematen du hiztegiak: 'fingir, engrandecer, ponderar o exagerar alguna cosa'. Zentzu hurbileko adiera ere badu *pintar* hitzak: 'se toma algunas veces por imaginar a su arbitrio, o fingir en la imaginación a medida del deseo'. Egia erran, azken bi adiera hoietan etimoia lotzen du latinezko *fingere* hitzarekin. Dena dela, *fingere*-tik ala *pingere*-tik jinik, *pintar* hitzak 'gezurra sakatzeko ahala eman' adierazten duela edo adieraz dezakeela berezten dut.

Gaztelerazko *No quitar pinta* erran nahi baita 'egite handia izan' interesgarri da baina kolokazio honi doakion egitura ez da osoa Etxepareren testuan. Ez liteke hain

zentzugabekoa, beti ere kalkoaren bitartez, *pintatu behar dizit* horrela ulertzea: 'zuk bezala jokatu behar dut'; fr. 'je dois vous renvoyer la pareille'. Baina *quitar* hitzaren kidea falta da euskarazko testuan eta hipotesi hori baztertzen dut.

Gaztelarazko *pintar* aditzak nola frantsesezko *peindre* aditzek 'faltsukeria egin' edo bederen 'errealitatea desgisatu' adiera badute. *Pintatu* hitza ez dut itzultzen ez 'engañar' hitzaz gaztelaraz ez eta ere 'tromper' frantsesez bi aditz horiek izan lezaketen sexu-konotazioaren gatik. 'La engañaré' edo 'Je la tromperai' itzul baneza, gizonak besterekin harremanik nahi duela konpreni ditekete eta hain zuzen 'mehatxu' edo espantu hori olerkiaren azken lerroan aipatzen du testuak berak: *ukhenen dut orai ere berririk*. Baina nola *pintatu* hitzak ez duen hori zehazki adierazten, goiko erdarazko hitzak ez ditut hobesten.

Beste ñabardurarik gabe, Etxepareren testuaren ulertzeko proposatzen dudana glosa hauxe da: 'Niri ongi ez balin badit egiten, nik engainatu behar dut', edo 'nik alegia egin behar dut'. Gaztelarazko itzulpenerako proposatzen dut: 'tengo que fingir, que disimular'. Frantsesez aldiz: 'je dois la berner, l'abuser, ruser, je dois feindre, dissimuler'.

Ibilaldi bihurri honetan izan dukedan bidaideak erran beza ene proposamena onargarri zaionetz.

Bibliografia

- Altuna, P., 1979, *Etxepareren hiztegia. Lexicón Dechepariano*, Bilbo.
- , 1979, *Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación*, Bilbo.
- , 1980, *Linguae Vasconum primitiæ* (Edizio kritikoa), Bilbo.
- Arcocha-Scarcia A. & B. Oyharçabal, 2008, «Siglo xvii: desarrollo y edición de las letras vascas septentrionales». Interneten eskura: <<http://www.basqueliterature.com>>.
- & —, 2009, «xvi. mendea: euskal idatzien lehenengo emaitzak». Interneten eskura: <<http://www.basqueliterature.com>>.
- ATILF/Équipe "Moyen français et français préclassique", 2003-05, *Dictionnaire du Moyen Français (DMF). Base de Lexiques de Moyen Français (DMF1)*. Interneten eskura: <<http://www.atilf.fr/dmf/>>.
- Etchepare, B., 1545, *Linguae Vasconum primitiæ*, Bordeaux, Mornay [Euskaltzaindiaren argitarapena, Bilbo, 1995].
- Godefroy, F., 1881-1902, *Dictionnaire de l'ancienne langue française (IXe-XVe siècle)*, Paris, F. Vieweg.
- Huguet, E., 1925-1967, *Dictionnaire de la langue française du XVIème siècle*, Paris, E. Champion.
- INALF-CNRS, 1797, *Trésor de la langue française*. Interneten eskura: <<http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv4/showps.exe?p=combi.htm;java=no>>.
- Lafon, R., 1951, «La langue de Bernard Dechepare», *BAP* VII, 309-338.
- , 1952, «Notes pour une édition critique et une traduction française des *Linguae Vasconum Primitiæ* de Bernard Dechepare», *BAP* VIII, 139-180 [orain in *Iker*-11, Euskaltzaindia, 1999, 759-794].
- Oyharçabal, B., 2008, «Ohar bat literatura historiografiaz: B. Echepare Erdi-aroko autore?», *Iker*-21, Bilbo, Euskaltzaindia, 491-521.
- RAE, 1984, *Diccionario de autoridades*, Madril, Gredos.

HAZPARNEKO BERTSOLARI XURIEN ETA GORRIEN ARTEKO AZKEN UZTARRAK

Piarres Xarriton

(Euskaltzaindia)

Abstract

In this paper, I present and comment a verse composition of the bertso paper genre, produced in the context of the departmental elections of the Low Pyrenees of 1893 in the locality of Hazparne (Hasparren). I discuss the political situation in which the verses were composed and the significance of the political actors they allude to, as well as the probable authorship of the verses.

Sarrera

Edozein euskalkitakoak izanagatik, haurretik euskara etxen ikasi dutenek bezala gure Hazketa auzoaldekoek ere Ahazparne gure herrian baditugu gure kantu xaharrrak, hala nola «Iruñeko feirietan...», «Galerianoaren kantua...», «Iruten ari nuzu...», «Ai, ai ai mutila!» edo beste.

Azken kantu horrek ordea jadanik politikaraino eta etxe-aitzineko mendiez haraindira Hegoaldeko Karlistadetaraino eremaiten gintuela ohartu gabe ere. Geroztik ikasia dukegu «Karlisten» eta «Liberalen» arteko, txapel txuriak eta beltzak ez baziren nahasi behar, Iparraldean, gutartean beste leize batek bereizten zituela, 1914eko Gerla Handiarde bederen, Errege edo Enperadoreen aldeko *xuriak* eta Errepublikaren aldeko *gorri* guziak. Horra zer kontestutan aurkezten ditugun ondoko lerroak Beñat Oihartzabal aspaldiko adiskidearen omenez.

Erosi bezala saltzen dugu XIX. mende hondarreko *Kantu berriak* bertsu paper hau eta beraz orduan zerabilaten ortografia uzten dugu:

- C eta K aldizkatuz: < berriak > = *berriak*.
- S, Z eta Ç aldizkatuz: < Hasparneco > = *Hazparneko*; < bacen/baciren > = *bazen/baziren*.
- I, J edo Y berdin balira bezala: < Ioanes > = *Joanes* = *Yuanes*; < Yin > = *Jin*; < oyhuz > = *oihuz*; < Yaun > = *Jaun*.
- U berdin O: < otsua > = *otsoa*, < berua > = *beroa*, < pondu > = *puntu*, < zoru-rueri > = *zoroeri*.
- I berdin E: < sartzia > = *sartzea*.
- CH berdin X: < Morrochko > = *Morroxo*.
- H-ak nasaiki erabiltzen dira Lapurdi mendean ez bezala: < ukhan > = *ukan*; < sarthu > = *sartu*; < Heskual Herria > = *Eskual Herria* = *Euskal Herria*.

CANTU BERRIAC(laur ponduco airea)¹*1en bertsuya*

Arrondizamendua dugu Baionaco²
 Aurten izan baitugu oroc lana frango
 Deputatu berri bat bacen egiteco,
 Biga baciren present gure cerbitzucu

2en bertsuya

Chemartin Harriague dugu presentatu,
 Lehen ere gurekin baitcen abiatu.³
 Zaharrac duenean lanari barkatu,
 Haren plazan behar da ganberetan sartu.

3en bertsuya

Bien artean, bacen lehenic auzia
 Ortzaitzeco artzainac eginic yaucia.
 Bainan gosta ceraco Hasparnen sartzia;
 Trinketian galdu du partida.

---

¹ Bertsulariak eskaintzen dituen 13 bertsu berriak aire zahar batean emaiten zaizkigu, hots bertsu bakoitzak bere 13 silabetako lerro buruetan hoskide edo errima berak dituela.

² 1893ko agorrilaren 20ean, Frantzia guztian bezala, Pirinio Aphaletako “departamenduan” ere III. Errepublikaren deputatuak hautatu ziren eta, lehen aldikotz, errepublikazale “gorriak”, beren zazpi hautesgaiak iraganaraziz, nagusitu zitzaizkien zazpi erregezale edo bonapartista hautagai “xuriei”.

³ “Lehen ere” horrek erran nahi du aintzineko bozkaldian, hau da 1890 eko martxoaren 2an, Baionako 2. hausteslekuan eta beraz Hazparnen berean, Jules Labat “zaharrak” irabazi zuen partida, 924 botz bilduz bere alde eta 194 botz utziz bakarrik Chemartin Harriague Hazparneko auzapez “abiatu” berriari.

Jaun hau, alabaina, Gilamarienea deitu Elizaberriko etxe xume batetarik ateraia zen eta 20 bat urteetara heltzearekin Buenos-Airesetako Labirytar Harriague-Broussain Morrochkoteiko osaba-izeba aberats puxant batzuen ganik sekulako fortuna etorri zitzaion eta ondorioz laster Hazparne sorterriko auzapez hautatua izan zen. Horra zergatik 1889an Montevideorat itzuli bat egitearekin hango bertsulari ospetsuenak, François Mendiague Guardaren seme Josek, “Hazpandar lagun guzietaz ingurikatutik” 19 bertsu kantatu omen zizkion; ikus: *Jose Mendiague, haren bizia eta haren kantua*, Piarres Xarriton. 1890ean orde, oraintxe erran bezala, Hazparneko auzapezak berak, gorrien deputatugai agertuz, galdu zuen partida.

4en bertsuya

Andredena Maria ez da ahantzico;⁴
 Egun seinalatua zuten trinketeco,
 Ehun emazte bacen bederen sareco;⁵
 Oro alde izanez, ez çuen galduco.

5en bertsuya

Haspárneco merari yuan zayo borthala
 Haren herrico bozac behar dituela.
 Iduriz nahi çuen ichuri odola,
 Gizon buru berua ibiltcen da hola.

6en bertsuya

Haspárneco herrian ez cen behar sartu.
 Fidel anhitz bacela behar cen orhoitu.
 Yaun mera nahi çuen lurrerat botatu;
 Proposatu du bainan ez da baliatu.

7en bertsuya

Artzainac arthaldea behar du gidatu.
 Ez da behar borthatic hola escapatu.
 Eri bat nahi bacen hari cofesatu,
 Harengatic penetan behar cen phartitu.

8en bertsuya

Otsoa artzain dela aspaldico fama;
 Orai ikhusten dugu egiazco lana.
 Ez du arropa hori gerlaco ukhana;
 Bakean bici dadin dakote emana.

⁴ “Andre Dena Maria” eguna, egundainotik besta handia izanez Hazpárneco, pilota partida handia egin ohi zen herrian. Bainan aurren, bertsolariaren atseginerako, Kaskoidegiko trinketea (“Kaskoia” deitu XIX. mendeko Darritchon pilotari aipatuaren trinketea, buruz buru jokatu ziren bi “pilotari” arraro, herriko auzapeza Morroxo eta Mgr Diharassarry Ortzaizeko “artzaina” edo erretora.

⁵ Trinketaren barnean ezker aldetik aurkitzen den taularen azpian dago “sarea”. Azpi hortan pilota sartzen duenak irabazten du puntua. Sare horren bete emazte izanez geroz, erran nahi du ehun emazte bederen bazirela hor sartuak sekulan ez bezala. Hauek oro apezaren alde izanez auzapezak gal zezakeen partida. Horra zer zuen espero Ortzaizeko artzainak baina bertsolariak diotenaren arabera ez zen hala gertatu; alderantziz baizik; ondortik datozen bertso sail guziaren arabera: Hazpárneco emazteak “fidel” egonen ziren jaun merari eta oharitu behar ziren “artzainak” ez zuela bere apez arropa gerlako ukana, ez eta ere odolaren ixurtzeko; are gutiago artzaina bera otso bilakatzeko.

9en bertsuya

Yuanes eta Maria biac ezkontzeco
 Espos geya gorria boza emaiteco,
 Maria nahi zuten Yuaenesen biltceco;
 Bertcenaz ez cirela ceruan sarthuco.

10en bertsuya

“Utz-kina yaun horiec⁶ bere gisa, haurra;
 Bardin eginen diun hire hasi lana!”
 —“Obedituco zaitut, ichil zaite ama!
 Batere ez dut maite churien chicana!”.

11en bertsuya

Azkenian, cernahi yin zaye burura.
 Boza hitzeman eta gizona cerura,
 Ez bazuten emaiten, artzain yoco hura;
 Kendu nahi baitzuten batayoco ura.

12en bertsuya

Orhoit gaiten Hasparne bici dela ongi,
 Trabarc egin gabe deusetan nehorri;
 Iguzkitic hedoya nahi duenari
 Izpiritu sainduac egin beza argi.

13en bertsuya

Harriague Morrochco oyhuz gaude zuri.
 Barkatu behar duzu etsai zorueri.
 Zu izanen zarela gucien sokorri,
 Kantuz nahi dut erran heskual herriari.

Pax vobis⁷

Imp. Lespes

⁶ Amak alabari erraiten dion azken solas horrek eta alabak amari ihardesten dionak erakustera emaiten dute partida galdua duela Ortzaizetik Hazparnera etorri “Otso artzainak”. Eta orain badakigu ondoko igandeko emaitzak hauexek izan zirela Hazparneko herrian: 1394 izenatarik, 1155 botz emaille; Harriague-Morroxo auzapezak 925 botz alde; Diharassarry Ortzaizeko apezak 195 botz baizik ez alde.

⁷ Nor ote zen “Pax vobis” sinatzailea, Chemartin Harriague Morrozkoren aldeko bertsu hauen egilea? –Ez araz Gratien Adema-Zalduby bederen; nahiz zenbait hilabete lehenago, 1891ean, herriko bikari ohia, aitzineko urtean Katedraleko Kalonje izendatua, aspaldian etxen bezala zebilen “Hazparneko Barrandegian” bildu zen Biarnotik etorri Chesnelong Senatore xuriari eta honen konpainia guziari, bazkalondoko usaia xaharren arabera, bazkaltiar bakoitzari bertsu bedera eskainiz: lehen bertsuak eskatzen du “Kristau Frantses” guziak bat ditezen Biarnotik jin jaunarekin lege zuzenen egiteko; bigarrenak berriz Jainko Ona otoizten du “Murde Labat” aspaldiko gure gizona luzaz oraino bizi dakigun; ondotik heldu diren beste izenak hauexek dira Louis Etcheverry Mauleko deputatua, Garroko Baroina eta Hazparneko

“Lespès” moldiztegia Baionan, joiten ohi ziren XIX. mendean “Pax vobis” honen iduriko gorrien bertso paper gehienak, Agosti Chaho ziberotar profeta gorriaren ildoari jarraikiz, bainan ez menturaz guziak, ez baitziren alabaina ez bertso ez kantu xuri, gorri ala berde guziak on, ez elizetan, ez plazetan, ez ostatueta, ez sutondoan emaiteko. Dena dela, XIX. eta XX. mendeko euskal bertsolarien historia luzea apur bat sarhatu duten zaharretarik naizenaz geroz, nahi nirokete salhatu Beñat Oihartzabal aspaldiko adiskide beti gaztearen ikasleei, ez jakin nondik ez nola eskuratu ditudan 1893ko 13 bertso berrien egilea ez bazen, ez Zalduby apezza, ez eta ere Jose Mendiague bertsolari ospetsua, nihonek 1992an Montevideoko itzulia eginik ikuskatu bainituen Tosi-Mendiague anai-arrebei esker beren aitaso zenaren hilobia, orhoitgarriak, argazkiak eta paperak. Bizkitartean Baionako Gaztelu Berrian edo atzoko Château-Neuf deitu Kazernako presondegian gaur lan egiten duten euskal ikasle, irakasle, ikerle guziek behar lukete nihonek egin dudana bezala irakurri edo berrirakurri Jean Hiriart-Urruty zenak 1977ko martxoaren 27an Hazparneko bere sorterrian egin zuen “Euskaltzaindian sartzeko mintzaldia”, *Euskera* XXII (2. aldia). Ikus 3. partean *Xuberriren berri*.

Zuzen den bezala jakin dezakegu denek horrela Jauregi edo “Gaztelu berri” honetako dorre batean preso egona dela 1870eko gerla denboran hazpandar bertsolari gazte gorri bat, Zelai Xuberriko seme “Durruty” sinatzen zuena eta berak dioen bezala bere biziko lehen bertsoa Espainian eginik, bigarrena egin zuela “Château-Neuf”-eko presondegian eta horrela *eskualdun poeta* bilakaturik, eta hemen behe-reko “Tonneliers” karrikan bizi baitzen, nondik zer lan jinen zen beti gogoeta, langile xume izanez geroz, langabeziak ekarri zuela Xuberri San Andreseko auzoan zapata-gintzan bere gain jartzera eta horrela, beraz, 1889ko bozkaldian bezala eskutan ditugun Morroxxoren aldeko 13 bertsoen 1893ko aldian ontzerat. Ikus Jean Hiriart Urruty zenaren aipatu hitzaldi berean ondoko testua.

“Musde Morroxxok⁸ lagunduren gaitu
munduko behar-orduetan,
Zuk aldiz zeruko bidean,
Zaude zure artaldean.”

---

kontseilari orokorra, Albert Goyhenetche Adémaren askazi eta Donibane Lohizuneko mediku eta auzapez erregezalea, Piarres Juanchuto Kanboko mediku auzapez eta kontseilari orokorra, Léon Guichenné abokata Marie Broussain etxeko alabaren senarra, Harriague Morrochko Parisen hil zelarik supitoki 1905ean, haren ondotik eta anitz urtez deputatu egon zena, bera zendu arte, Salha amikuztar familia ezaguneko nagusia eta, azkenik 10. bertsoan Laurent Diharassary oraino Kanbon erretor den jaun apez adiskide mina, hau “aphez ez balitz” Eskual herriak menturaz bere gizontzat hauta lezakeena. Ikus: Gratien Adéma Zalduby, *Kantikak eta Neurtitzak*, Klasikoak 47, Mensajero, 1991 (208-210. orr.).

⁸ Hitzaldi eder horretan alabaina aurkitzen ditugu, besteak beste, berak ordezkatzen zuen Luis Dassance bere aitzineko lapurtar euskaltzainaren gorazarrea eta Hazparneko euskaltzain edo idazle batzuen aipamenak hala nola Morroxxoren ondotik 1905ean; Herriko Etxean sartu zen eta bera ere supitoki hil aitzin Azkue adiskide minarekin Euskaltzaindia sortu zuen Pierre Broussainena, bai eta haren adinkide 1859an Hazketa Joanesederraenean sortua zen Manex Hiriart Urruty kazetaria *Eskualduna* astekariaren egilearena. Bere mintzaldiaren 3. partean, ordea, gure adiskide zenak Hazparneko bertsolari famatuaren izenak eta heien “Kantu Xaharrak” ditu aipatzen: lehenik jakina Jose Mendiague bere 1900etako euskal kantu liburuan, “Buenos Airesen” argitaratua izanagatik, Hazparneko etxe anitzetarat heldua zenean, aipatzen zituen lehengo bertsolarien izenak, Etxahun eta Katxorenak, jakina, bai eta ere 1815ean Hazparnen preso sartu zuten “Bordaxuri galerianoarena”, gero ondotik 1831an Lekuine Xetretetean sortu eta Hazparnen kokatu Xetre zaharrarena,

1889-an beraz, Xuberrik Morrozkoren alde egin zituen Kantuak: lehengo errege eta enperadoretarik deus ez du nahi, errepublikan du bere sinestea.

-1-

Buruilaren hoita bian bozak ditugu Frantzian,
Deputatuen berexteko xurigorrien artian,
Guk Hazparneko herrian baitugu hemen berian.

-2-

Izan dira ainhitz errege, bai eta enperadore,
Frantziari ekarri dute kalte eta desohore,
Hek xuriak deitzen dira, fidatu nahi bagire.

-3-

Orai ditugun xuriak, lehenekoak iduriak,
Ez ditugu ez ahantziak odol gaizki ixuriak,
Utz ditzagun gerlariak, parerik ez du bakiak.

-4-

Aurten hemeretzi urte orai behar ditu bete,
Errepublika dugu eta aurdiki nahi daukute,
Errege nahi lukete, hark ekar lezake kalte.

-5-

Oraiko legea da gorri, berma gaiten denak horri.
Ez ginuke behar xuririk ganbaretarat igorri.
Boza eman Morrozkori, gizon gisakoa da hori.

Otxalde guarda seme gorrastarena, Zaldubi xuri-xuriarena eta azkenekotz ez dakit nundik Abittuk bildu zizkigun Zelaiko eta gero Baionako Morroxo puxantaren aldeko bertsulari gorri Durruty-Xuberrirena.

Katixima honen iruzkin hondarrak uzten ditut ezin ahantzizko Jean eta André Hiriart-Urruty lagun-nen ilobasoa dugun Céline Mounole ikasle-irakaslegaiaren gain.

LES TEXTES DE CERQUAND. LES CONTES QUI N'EXISTENT PAS

Natalia M. Zaïka

(Institut de Recherches Linguistiques Académie des Sciences de la Russie Saint-Petersbourg)

Abstract

Our article is about the Basque stories that Jean-François Cerquand published between 1875 and 1882 in the Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau. The principles of the collection as stated in the comments (the fidelity to the text) are described, as well as the results obtained by Cerquand, which do not correspond to those principles. Many digressions, expansions and modifications are characteristic of the texts translated into French. If the translations of the first parts are relatively true to the Basque texts, the reader will find the most considerable changes in the fourth part. Having analysed the difference between the first parts and the fourth, as well as some comments in the third and fourth parts about the reception of the traditional text, one reaches the conclusion that Cerquand was the one who modified the translation of the texts of the stories sent by the teachers.

Cerquand et le Bulletin

Jean-François Cerquand travaille comme inspecteur d'Académie dans des villes différentes. Dans les tomes 3, 4 et 5 du *Bulletin*, Cerquand est présenté comme «inspecteur d'Académie, à Pau», dans le tome 6, comme «inspecteur d'Académie, à Avignon», du 7ème au 13ème il est présenté comme «inspecteur d'Académie en retraite, à Avignon» (Bulletin 1874-1882). Cerquand joue un rôle important dans la vie du *Bulletin*: à partir du 4ème tome, en 1875-1876, il remplit les fonctions du président du bureau de la Société, et participe aux réunions. Dans le 5ème tome, le travail de Cerquand publié dans le tome précédent est caractérisé comme «une œuvre vraiment originale, aussi importante pour les savants philologues qu'attrayante pour tout homme instruit» (Bulletin 1875: 31). En 1875 l'inspecteur résigne des fonctions de président en raison de changement de résidence. Comme en 1876 il commence à travailler déjà à Avignon où il prend sa retraite, on peut en déduire que les derniers contes basques n'étaient préparés pour la publication au Pays Basque et c'est probablement sa retraite qui a permis à Cerquand de prendre son temps pour préparer les textes plus soigneusement. La dernière partie du recueil de Cerquand est présenté par un autre savant, M. Soulice.

Sachant que Cerquand a passé peu de temps (environ 4 ans) comme inspecteur à Pau, il est certain qu'il n'a pas pu bien apprendre le basque, contrairement aux autres

folkloristes basques (Barandiaran et Azkue, Barbier étaient bascophones et Webster a appris le basque assez bien pour comprendre les contes, probablement, à l'aide de Vinson). Il est remarquable que l'un des recueils les plus connus et qu'on croit les plus authentiques a été fait par une personne qui ne parlait pas basque. Contrairement aux autres folkloristes, pour Cerquand, qui était plutôt fonctionnaire, les contes basques n'étaient qu'une œuvre publiée dans une revue locale.

Les buts

Les principes de la collecte et la publication

Les folkloristes basques et étrangers envisageaient depuis longtemps le problème du fonctionnement et de la collecte des textes des contes. Selon Cerquand, le folkloriste ne doit rien changer dans les contes recueillis. Cette approche nous semble extrêmement honnête, bien qu'elle ne soit pas toujours suivie par les folkloristes. Mais comment ce principe s'applique-t-il dans les publications de Cerquand? Les textes de Cerquand avec leur traduction ont été recueillis par les instituteurs de Soule et de Basse-Navarre que l'inspecteur a choisi pour leurs connaissances de la langue basque, qu'ils parlaient et entendaient «sans finesse, comme leurs voisins» (Cerquand 1874: 237).

Dans la collecte des contes, beaucoup dépend des personnes qui ont recueilli les textes. Cependant, il existe aussi des principes communs, selon lesquels étaient supposés de travailler les assistants de Cerquand («...j'ai recommandé à mes collaborateurs de transcrire les récits avec la fidélité qu'ils mettraient à reproduire une réponse du catéchisme ou une définition de mathématiques et de conserver précisément les idées, les faits, les mots qui leurs paraîtraient le plus étranges. Je leur ai défendu de rien ajouter, de changer rien sous prétexte d'élégance et de clarté [...] En ce qui concerne la traduction, je demandais qu'elle fût plus littérale que grammaticale, c'est-à-dire, plus fidèle qu'élégante»; Cerquand 1874: 236).

Cerquand voit son travail comme le premier abord aux contes basques qui mérite d'être poursuivi, tout en espérant qu'il sera complété «dans le Labourd, la Basse-Navarre et dans les provinces basques de l'Espagne» (Cerquand 1874: 244).

Il y a une grande différence entre les recueils de Cerquand et ceux des autres folkloristes célèbres basques: Webster, Azkue et Barbier ont été publiés leurs recueils en tant que livres (bien que certains contes de Barbier et Azkue aient paru plus tôt), tandis que celui de Cerquand a paru dans quelques numéros d'un bulletin. Le folkloriste en donne des raisons: «J'aurais voulu réviser toutes les traductions avec un basquisant habile, mais il m'a semblé qu'avant tout il fallait constater avec les premiers résultats obtenus, la possibilité d'en obtenir davantage» (Cerquand 1874: 237).

Cerquand nous laisse peu de remarques sur sa méthode de collecte des contes. Pourtant, on peut en savoir quelque chose, en analysant les revues *Bulletin de la société Sciences, lettres et arts de Pau* où les résultats de sa collecte ont paru. Cerquand fait publier les textes du folklore basque en quatre parties: tome 4, tome 5, tome 6 et après, six ans plus tard, tome 11. Dans les trois premiers tomes, les textes sont plus courts (57, 78 et 82 pages respectivement), dans le dernier (195 pages) il apparaît

plus d'analyses et les textes sont plus longs et moins typiques du Pays Basque, ils ressemblent plus aux contes d'autres peuples européens. On voit que les textes sont préparés et analysés sérieusement, bien que les traductions soient moins littérales et plus littéraires.

En analysant le recueil de Cerquand d'un point de vue textuelle, il est indispensable de poser la question suivante: vu que la quatrième partie des contes a été publiée 7 ans après la première, ces contes étaient-ils recueillis plus tard? En ce qui concerne au moins une partie des contes du 11ème tome, on peut dire que les contes ont été recueillis en même temps. Ainsi, M. Malet, en transcrivant deux contes récités par Marianne Etchebarne de Charrite-de-Bas (contes 5 et 102, publiés dans le 4ème et le 11ème tomes respectivement) indique même l'âge de la conteuse — 74 ans. Dans le 4ème tome, Cerquand mentionne le récit 111 *La charité basque* (Cerquand 1874: 243) qu'on trouve dans le 11ème tome, et fait par ailleurs un résumé des conte 91 et conte 95 (Cerquand 1874: 261, 274).

Cerquand, contrairement à un autre folkloriste basque du même temps, Webster, fait publier plus de variantes de contes. Webster fait une sélection pour son livre, ce qui peut s'expliquer par le fait que le nombre de pages d'un livre standard est limité (si Webster avait voulu publier tous ses contes, il lui aurait fallu doubler le volume du livre), tandis que Cerquand a publié ses contes en plusieurs parties dans une revue, donc le nombre de contes n'a pas été limité. Il fait publier plusieurs variantes de contes de laminak et de Tartalo, mais on ne trouve qu'une seule variante de beaucoup de contes merveilleux. Il est probable qu'il ait décidé de publier d'abord des textes plus originaux.

Cependant, même si Cerquand croit nécessaire de publier plusieurs variantes du même conte, il ne le fait pas systématiquement, n'en choisissant que les textes les plus dignes de l'attention du lecteur. Ainsi, de trois variantes du conte 16 *Le dragon d'Alçay*, il ne publie qu'un seul, en ajoutant les commentaires fondés sur les textes des autres conteurs (Cerquand 1874: 269) et en reprenant la deuxième variante dans la 4ème partie. Dans la 1ère partie, le folkloriste publie une variante de Beyrie de la légende de Saint-Sauveur en note de bas de page, et ce n'est qu'en dernière partie il en donne toutes les trois, ce qui peut également s'expliquer par le fait que premièrement Cerquand choisit les contes les plus représentatifs.

Les instituteurs et les informants

Le folkloriste, ne résidant pas au Pays Basque, choisit les instituteurs pour effectuer la collecte de contes. Cerquand explique le choix des collaborateurs instituteurs par le fait que le basque est leur langue maternelle, comme ils ont passé toute leur vie au Pays basque, et «ils ne se distinguent des paysans que par leur diplôme» (Cerquand 1874: 237). Il s'adresse aux «instituteurs des cantons de Tardets, de Mauléon, de St.-Palais, de St.-Jean, réunis en conférence scolaire» (Cerquand 1874: 235). Le premier abord n'a pas été facile: d'après Cerquand, il fallait insister pour obtenir les résultats (Cerquand 1874: 236).

A l'époque il existait une tradition de s'adresser aux instituteurs pour obtenir les textes folkloriques, et cette approche était pratique même en Russie. Parfois, les instituteurs, se rendant compte de l'importance du folklore, organisaient la trans-

cription des textes eux-mêmes. Ainsi, Mabire parle de la jeune Rouennaise, Amélie Bosquet, qui a incité des chercheurs à participer à la collecte des textes oraux (Mabire 1997: 11).

Bien qu'on n'ait pas accès aux manuscrits de Cerquand et que pour le moment personne ne sache où ils se trouvent (s'ils se trouvent quelque part), dans le texte publié, on voit des remarques très importantes concernant les informants, qui sont parfois plus précises que celles d'autres folkloristes basques. D'après Cerquand (Cerquand 1874: 236), les villageois des cantons dont il s'est intéressé sont des bascophones monolingues, sauf les instituteurs qui sont bilingues.

Dans les publications de Cerquand, le folkloriste intègre des remarques concernant la source des textes. On peut connaître le nom et le prénom du locuteur, ceux de l'instituteur qui a transcrit le texte, le lieu de la résidence du locuteur, et parfois son âge qu'on ne leur demande pas systématiquement. Normalement, les informations concernant les instituteurs et leurs informants sont indiquées à la fin des contes. Quelquefois, on trouve des remarques occasionnelles concernant les villageois; «Mme Sallano ne sait ni lire ni écrire» (Cerquand 1874: 240). En comparant les principes de Cerquand avec les principes de la collecte de l'époque, par exemple, à ceux de Luzel, on verra que ce dernier «a eu soin de mentionner après chaque conte le nom et la profession du conteur ainsi que la date approximative et souvent le lieu de la moisson» (Luzel 1870: xiv).

La plupart des instituteurs et informants portent des noms basques, et, plus rarement, gascons. Presque tous les informants sont des femmes. Dans la première partie, Cerquand indique les dialectes. Ce classement est en quelque sorte arbitraire, puisqu'on trouve que deux contes, 18 et 20, qui sont notés par le même instituteur (M. Puyade), et sont récités par le même informant (M. Etcheberry), d'après les notes, appartiennent à deux dialectes différents, le navarrais et le labourdin.

En indiquant le lieu, Cerquand mentionne tantôt le village de l'informant, tantôt celui de l'instituteur. On peut supposer que souvent les instituteurs et leurs informants venaient des mêmes villages.

On ne sait pas, de quelle façon (par courrier où lors d'une autre réunion scolaire) les instituteurs lui ont remis les textes (un des instituteurs qui a fourni le conte 68 est mentionné comme correspondant (Cerquand 1876: 493), mais on ne peut pas être sûr que Cerquand a reçu tous les textes de la même façon).

En ce qui concerne le processus de la collecte, une question importante s'impose: pourquoi les instituteurs choisissent-ils très peu d'informants, bien que normalement les informants aient une tendance de réciter plusieurs contes? Contrairement à la plupart des recueils folkloriques, il y a très peu de conteurs qui racontent plus d'un conte. Il est extrêmement improbable que Cerquand élimine une grande quantité des textes, donc, il est assez plausible que comme les instituteurs étaient en quelque sorte forcés de recueillir les textes, ils ne faisaient que le minimum nécessaire pour leur inspecteur.

Parfois les informants racontent plusieurs contes en même temps: dans le conte 33, il s'agit de Basa Jaun (Ancho) qui a enlevé la fille de la maison Ithurburu, et le conte 29 commence par «Le même Ancho, Basa Jaun, ayant perdu la fille d'Ithurburu de Béhorléguay (qu'il avait dérobée) se retira aux Aldudes».

Les résultats

Les commentaires de Cerquand

Sauf les textes des contes, dans les numéros du *Bulletin*, on trouve des commentaires analytiques de Cerquand. La collecte et la publication des textes comprennent également l'analyse des textes. Si dans la 1ère partie, le folkloriste présente un échantillon des textes appartenant aux types différents et publie les textes les plus originaux, dans la 2ème partie, il a l'intention d'«examiner [...] les rapports qu'ils [les récits populaires basques] peuvent offrir avec les contes similaires des autres pays, d'origine aryane» (Cerquand 1875: 183). Ses commentaires sont souvent assez exactes, étant lui docteur ès lettres, mais on trouve également qu'il y manque la connaissance profonde du folklore européen, ce qui est normale à cette époque. Parmi les folkloristes basques, Cerquand compare ses contes à ceux de Webster, à partir du 6ème tome (3ème partie), qui paraît après la première publication de *Basque Legends* de Webster en 1877.¹

Dans ses analyses, Cerquand travaille avec le texte français, ignorant le basque. Ainsi, il se demande à propos du conte 102: «Un *page* basque a-t-il jamais existé?». Ce mot de page qu'on trouve dans la version française, est absent dans la basque où il s'agit d'un *mouthico* 'garçon, valet'. Dans le conte 85 *Le gabes de Roland et de ses frères*, dans le texte français, un personnage, Olivier, mentionne «le phare de Babylone». Après le conte, Cerquand remarque: «*Le phare de Babylone* n'est pas autre que la tour de Babel» (Cerquand 1882: 124). Au fait, dans le texte en basque, il s'agit de «*Babyloneco dorrea*», c'est-à-dire, d'une tour, ce qui prouve que l'inspecteur ne travaille pas avec le texte basque, ayant besoin d'ajouter cette explication.

Dans ces commentaires, on retrouve quelquefois certains contes courts que Cerquand n'a pas voulu publier parmi les autres, tels que deux anecdotes de la dame de Ruthie (Cerquand 1874: 269).

Dans la 1ère partie de son travail, Cerquand remarque qu'après avoir beaucoup insisté et expliqué, il lui a été possible de réunir «soixante textes réellement basques, d'origine populaire» (Cerquand 1874: 236). Comme quatre parties du recueil contiennent 117 contes, on peut supposer que le folkloriste recevait les contes progressivement ou qu'il croyait que plusieurs contes n'étaient pas d'origine basque (probablement les contes merveilleux de la 4ème partie).

En comparant ces contes à ceux de Perrault, Cerquand revendique systématiquement l'originalité des textes basques: «Quelle que soit l'analogie de la seconde partie du conte avec la Cendrillon de Perrault, il ne faut pas croire qu'il ne soit qu'une imitation du français. L'intervention du chien est significatif à cet égard» (Cerquand 1882: 207). En analysant le conte 62 *Le Tartare et les trois enfants*, Cerquand le compare à celui de Perrault et accepte que ce soit plutôt une version indépendante. Pour les autres contes, Cerquand accepte l'influence de Perrault: «Cendrillon, le petit Poucet et Peau d'Ane même ont pénétré chez les Basques, et il ne sera pas sans intérêt d'étudier ce qu'y sont devenues les gracieuses inventions de Perrault» (Cerquand 1882: 249).

¹ Webster même utilise, à son tour, ceux de Cerquand (la 1ère et la 2ème parties).

Les textes et la traduction en général

Mais quels étaient les résultats de la collecte et de la traduction? Cerquand même avoue ses craintes concernant la méthode de recueil des instituteurs: «Je n'affirmerais pas que ces conditions pour le texte et pour la traduction aient été observées avec une fidélité absolue» (Cerquand 1874: 236). Il croit indispensable de donner au lecteur non seulement la traduction française, mais également l'original basque qui la suit. Il y a très peu de contes dont on ne connaît l'original basque (contes 68, 113, et deux des trois variantes du conte de Saint-Sauveur 94).

Malgré l'intention raisonnable de Cerquand, en analysant les deux textes, en basque et en français, on remarque une différence énorme entre l'original et la traduction, ce qui a été critiqué par Vinson, qui n'utilise pas la traduction réalisée par les correspondants de Cerquand: «M. Cerquand a eu l'excellente idée de donner le texte de ces contes, j'ai pu encore traduire directement sur le basque et je l'ai fait avec autant de raison que les traductions fournies à M. Cerquand par ses collecteurs sont très souvent de déplorables paraphrases» (Vinson 1883: xiv).

En ce qui concerne l'aspect linguistique, le plan du présent dans les textes basques (le présent historique qui est typique de la narration folklorique) correspond souvent à celui du passé dans les versions françaises, cf. «Egun bates hatcemaiten diçu arragnen erreguia» vs. «Pendant plusieurs jours il n'avait pas apporté à la maison que du fretin lorsqu'il ramena dans son filet le roi des poissons». Les propositions simples sont plus caractéristiques du texte basque, tandis que dans le texte français on trouve plus de subordonnées.

Au niveau du lexique le texte français est beaucoup plus riche que le basque: cf. le conte 96 «Ordian erraiten dioçu jin behar ciala harequi eta badouaçu etcherat. vs. «Mais cette fois le roi des poissons eut beau renouveler sa prière, le pêcheur resta sourd: «Non, non, dit-il, je ne puis m'exposer, pour vous plaire, aux reproches de ma femme. Aujourd'hui vous irez dans la casserole de ma ménagère».

Les instituteurs utilisent les principes d'orthographe différents (dans certains textes, le *z* basque correspond au *ç*). L'orthographe de la partie basque est très incertaine, cf. les variantes dans le conte 104: *Vergina*, *Bergina*, *Birgina*.

On ne peut pas douter que les instituteurs ont changé le texte basque, en le transcrivant, ce qui s'explique par le choix de clarté, cf. l'analyse de Decourt qui remarque que les changements que font d'habitude les transpositeurs des textes folkloriques sont suivants: «L'ordre canonique du récit est rétabli»; «La narration s'enrichit de nombreuses additions explicatives qui tiennent au souci de clarté»; la réinterprétation est possible (Decourt 1992: 137-139).

Quels sont les contes qui ont été changés par les traducteurs et quels sont les principes de ces changements? En général, le sujet du conte n'est pas changé, on ajoute les détails qu'on peut prédire à partir du sujet, puisque les changements stylistiques sont plus faciles à faire. Cependant, toutes les modifications rentrent dans le schéma proppien du conte merveilleux que les traducteurs ont acquis inconsciemment.

Dans la 1ère partie de son travail, Cerquand affirme: «Les traductions sont donc, à peu de chose près, et j'en réclame la responsabilité, telles que me les ont adressées les instituteurs des Basses-Pyrénées» (Cerquand 1874: 237). Effectivement, biens que

Vinson les appelle «déplorables», les premières traductions sont relativement fidèles. En analysant d'autres contes de la 1ère, 2ème et 3ème parties, on remarque que la différence entre une partie considérable de traductions de Cerquand et celles de Vinson n'est pas grande. A titre d'exemple, on comparera certaines traductions publiées dans le *Bulletin* et celles de Vinson.

Conte 1 (la 1ère partie). *Attention à la prière (Prière)*

Jesús Kristek egun batez Joundane Phetiriri erran ceron: «Zamari nat emanen derat *pater* bat erraiten baduc phenxamentia barreiatu gabe.» Pierra hasten da: «*Pater noster, qui es in caelis et in terra*: bena, Jauna, celarequi alla gabe? Jesusec: «Orai batetic ere.»

Jésus-Christ dit un jour à saint Pierre: —Je te donnerai un cheval si tu récites une seule fois le Pater sans laisser distraire ta pensée. — Saint Pierre commença à réciter; puis s'interrompant: —Mais Seigneur, dit-il, le cheval ira-t-il sellé ou non? —Maintenant, répondit Jésus, tu ne l'auras ni sellé, ni sans selle.

Jésus-Christ dit un jour à saint Pierre: «Je te donnerai un cheval si tu dis sans distraction le *Pater*». Saint Pierre commence: «*Pater noster qui est in caelis...* mais, Seigneur, avec ou sans la selle?» Et Jésus: «Maintenant, tu ne l'auras d'aucune façon».

Dans le conte 63 de la 3ème partie, *Le prêtre sans ombre*, bien que le traducteur change plus considérablement le texte du conte, il reste assez proche de l'original:

Nouizpait. Salamancaco lecian, debru zaharrac formatu ciçun appezgueyen ezscola bat. Dohañic, eta ourte bakhoits, escolatcen citiçun; beste escoleratic elkhi appheçac beno hanitchez sabantago çutuçun escola hartaric jelkitcen cirenac eta sustout kunjurria hanitz azcar cicien; bena outhe oroz escolier batec behar ciçun baratu lecian debru zaharretaco; eta azkenik jelkhiçalia çuçun bethi han baraçalia...

Le diable un jour ouvrit un école de théologie à Salamanque. Il ne demandait rien aux étudiants et les rendait en une seule année bien plus instruits que les autres, surtout dans la science de détourner les orages. Seulement, chaque année, un des écoliers, celui qui sortait le dernier de la grotte au moment des vacances, restait en son pouvoir...

A une certaine époque, le vieux diable avait fondé, dans la grotte de Salamanque, une école pour ceux qui voulaient devenir prêtres. N'acceptant que des cadeaux, et en une seule année, il les instruisait; ceux qui sortaient de son école étaient surtout fort dans les conjurations. Mais chaque année un élève devait rester dans la grotte pour le vieux diable, et celui qui sortait le dernier était toujours celui qui devait rester.

Les traducteurs de Cerquand en français essaient de réparer ces incohérences. Ainsi, dans le conte 107 on ajoute un passage manquant dans le texte basque «Le jeune homme serra les soirs présents de la vieille et alla vendre ses légumes. Puis il se dit qu'il serait bien agréable de courir le monde sans avoir besoin de rien faire et sans rien craindre; et, au lieu de retourner à la ferme, il s'en alla tout droit devant lui» (Cerquand 1882: 219).

Parfois, dans les titres en français on emploie les noms des recueils traditionnels d'autres peuples. Ainsi, dans plusieurs titres de Cerquand il apparaît «le corps sans âme», attesté dans les contes bretons dans le recueil de Luzel, très connu à cette époque. Les titres des contes donnés par les conteurs sont parfois arbitraires. Ainsi, le conte 57 a un titre *La lamigna aveuglé*, bien qu'il s'agisse d'une lamigna battue sur les fesses.

Les incohérences dans les contes d'un point de vue typologique sont tout à fait normales, elles prouvent plutôt l'absence des corrections stylistiques. Les traducteurs, ce qu'on voit très souvent dans le recueil de Cerquand, essaient de corriger ces incohérences en remplaçant les parties manquantes en changeant quelquefois le contenu du texte.

En analysant les diverses traductions de contes dans le recueil de Cerquand, on remarque que les instituteurs traduisent plus fidèlement les contes courts, et surtout les légendes. Pour les contes longs, surtout les contes merveilleux les digressions très longues sont possibles, bien qu'il s'agisse des traductions des *instituteurs différents*. A titre d'exemple, on comparera quelques morceaux de la «traduction» du conte C97.²

Muthil gaste bat, bere paqueta biscarian, ethetic phartitu cen, sei ardit eta ganiet char bat saquelan muthil plaçatceco nombait. Errecontratcen ditu bidean bele bat, arano bat eta chignuri bat saldi hil baten gainean phausatuyac...

Il y avait une fois un jeune homme qui, depuis plusieurs semaines, manquait de travail. Un matin il ouvrit sa bourse et n'y trouva plus que six liards. Six liards ne sont pour aller loin. C'est ce que pensa le jeune homme. Machinalement il ouvrit aussi son couteau et alla vers la huche pour se tailler son déjeuner. Mais il n'y avait pas un seul morceau de pain dans la huche. Il referma son couteau et le mit dans sa poche; il referma la bourse et la mis dans sa poche. Il réunit quelques hardes dans sa musette et pendit la musette à son cou.

«Adieu à la vieille maison ! dit le jeune homme en ouvrant sa porte, puisque la fortune n'y veut pas venir, allons dehors chercher la fortune».

Il allait d'un pas léger, ayant l'estomac vide; et il avait laissé plus d'une lieue derrière lui quand il fut arrêté par un cheval mort, étendu dans toute la longueur de la route. A côté se tenait, discutant vivement, un aigle, un corbeau, une fourmi.

Même si la traduction est plus littérale, les phrases basques sont plus courtes, dans le texte français il y a moins de subordonnées (cf. conte 99: «Mendi bat gainti baçoen. Mendi hura deitcen cen Mendi-Berdia» vs. «Il marcha tant et tant qu'il arriva à une montagne qu'on appelait la montagne verte»; conte 61: «Hamallaü joaiten da laborari etchebatera: bortha joiten du» vs. «Quand le grand air et la marche lui eurent bien crevé l'estomac, il s'arrêta devant la maison d'un laboureur et frappa bruyamment à la porte»).

La différence entre les premiers et la quatrième parties

Après avoir comparé les textes des mêmes instituteurs on peut supposer que Cerquand a changé considérablement les textes de la 4ème partie.

Dans les premières parties Cerquand déclare sa fidélité au texte: «Je sens cependant qu'ils [les instituteurs] n'ont pas écrit sous la dictée, qu'ils ont reproduit à distance» (Cerquand 1874: 237). Le folkloriste élimine les textes qui, d'après lui, ont conservé les traces d'un travail personnel et déclare publier les textes tels qu'il a reçus, en indiquant la raison — le désir ardent de publier les textes le plus vite possible.

Dans la section des contes divers de la troisième partie (6ème tome, à partir des contes 63-73), Cerquand ajoute une remarque importante concernant la traduction:

² Ce conte correspond au conte C98 en basque.

«Il aurait été très-facile d'en [les contes] faire des récits réellement littéraires. Cependant, sauf quelques mots ajoutés pour *mieux lier les incidents*, nous avons conservé l'intégralité du texte». ³ Evidemment, c'est ici que Cerquand commence à accepter des changements dans le texte.

Qu'est-ce qui correspond à «nous» dans le texte? C'est plutôt un pronom qu'on emploie pour désigner Cerquand (probablement, il a fait quelques corrections stylistiques). Donc, plusieurs années plus tard, il change son principe, en faisant des contes des récits tout à fait littéraires. Dans la 3ème partie, Cerquand essaie de simplifier la traduction qui lui semble modifiée (dans une note de bas de page du conte 68): «Je ne donne pas de texte basque de cette pièce que mon correspondant avait un peu trop modernisée. J'ai essayé de ramener la traduction à la simplicité des autres, sans rien ajouter, mais en retranchant tout ce qui est inutile, et en disposant plus logiquement les incidents» (Cerquand 1876: 473).

On peut supposer que c'était Cerquand même qui a essayé d'améliorer la qualité littéraire des textes, ce qui explique pourquoi cela lui a pris six ans (les changements stylistiques dans les textes des instituteurs différents se ressemblent beaucoup). On peut aussi supposer que Cerquand a pris son temps pour comparer les contes de son recueil à celui de Webster qui venait de paraître en anglais et que Cerquand cite dans ces commentaires.

Plusieurs instituteurs recueillent les contes qu'on voit paraître dans les premières et la 4ème parties. On trouve les modifications du texte les plus importantes dans la dernière partie. Pour prouver que ce n'est pas dû au style individuel d'un instituteur, on comparera quelques traductions des mêmes instituteurs publiés dans les tomes différents.

M. Malet présente trois contes: 5 (1ère partie), 39 (2ème partie) et 102 (4ème partie). Le conte de la 4ème partie est le plus modifié. En revanche, pour le conte 5 la traduction reste très proche d'original:

Ordin, emazte chahar biltçalic erran ceyon: «Nin nun amabergina; neskeguna ene eguna dun; eta hic aldiz praubari egun eguïteco amouina handiegui edireyten hilacotz, hebentic harat eztun, hire herrin, secula haboro oguïric alchatuco.». Hori erran eta Amabergina hantic galdu cen.

Gueroztic emaztec oguïac labin eçari ondoun erraiten die: «Jinco hounac haz ditzala ahurhutexecouac beçala.

Alors la vieille mendiante dit: «Moi, je suis la sainte Vierge; le samedi est mon jour, et parce que tu as trouvé que ton aumône était trop grande pour un pauvre, désormais il ne se récoltera plus de froment dans ton village.» Cela dit, la sainte Vierge disparut.

Depuis ce temps, lorsque les femmes mettent les pains au four, elles disent:

«Le bon Dieu les nourrisse comme les pains d'Ahurhutxe.»

Le conte 39 (la 2ème partie)

Haur hori handitu cen; escolalat joun, eta hanitch ikhasten cian: Jauna eta Madama hanitcha bostariotan ciren. Egun batez, escolier lagunac gelossi beïtciren certaco haimbeste ikhasten cin, erraiten dere: «Hic ouste duc jaun andere hoyen semea hiçala, bena ehiz hoyen haura; borthan edirenic hiz.»

³ Il s'agit plutôt des contes 72 et 73 de M. Servaberry.

Mithicoua etcheat jouayten da hanitch triste, eta erraiten du escolan cer entçun din.

L'enfant grandit cependant: il alla à l'école et apprenant bien, en sorte que monsieur et madame étaient dans la joue. Mais les autres écoliers étaient jaloux, et un jour ils dirent à l'enfant: «Tu crois être le fils de monsieur et de madame; mais tu ne leur es de rien. Ils t'ont trouvé à leur porte.»

L'enfant retourna bien triste à la maison et raconta ce qu'on lui avait dit à l'école.

Dans la 4ème partie, le texte devient plus élaboré. Le discours direct s'y ajoute:

Le conte 102

...Abelac buria eramaiten anderari. Bena harec erraiten deyo: «Estuc aski eguin; beita lece baten çolan uthurri bat laü alanoc beguiratcen, eta uthurri hartaco hourac jentic bethi gazte etchekitcen beitu, behar dutac ekharri hour hartaric foila hounen bethia.» Mithicoua jouyten da coragia galduric, eta ikhusten du bere huntza çouignec erraiten beitero: «emac eni fiola hori; ni sarthuco nuc lecuaren çolala, eta alano hourac lo dielaric, gaiaz betheco diat.» Hala eguiten du, eta andere urhe bilhoc azkenian er-rayten deyo aski eguin dila. Jouyten dira arren erregue gana, çouignec biac irous eguin beitçutin...

...il lui coupa la tête et la porta à la princesse.

La belle aux cheveux d'or ne daigna pas jeter les yeux sur la tête du géant:

«Ce N'EST PAS TOUT, dit-elle. Au fond d'un puits, quatre dogues gardent une fontaine dont l'eau a la vertu de conserver une éternelle jeunesse à ceux qui s'en lavent. Je veux que tu me rapportes une fiole de l'eau de Jouvence».

Abéla prit la fiole, tout découragé. Il se croyait au bout de ses épreuves. Et maintenant comment descendre dans ce puits et venir à bout de ces quatre dogues? Le hibou vint à son secours: «Donne moi cette fiole, dit le hibou. Quand la nuit sera venue et que les dogues dormiront, je descendrai sans bruit au fond du puits et je remplirai la fiole d'eau de Jouvence».

Cette fois, lorsque le page, tenant en main la fiole pleine, se présenta devant la belle aux cheveux d'or, elle le regarda enfin et sourit. Puis elle lui dit:

«C'EST TOUT MAINTENANT, et je suis prête à vous suivre».

Le page et la princesse allèrent donc trouver le roi.

Mais qui s'y serait attendu?

Quand le roi vit entrer son jeune page et la princesse, aussi beaux l'un que l'autre, voilà que le roi sourit aussi. Puis il mit la main de la belle aux cheveux d'or dans la main du page.

Et puis il s'en alla.

M. Constantin a recueilli les contes 23, 25, 46, 47, 54, 79, 95, 96, 99, 100, 108, 109. La plupart des contes des premières parties sont traduits sans digressions:

Le conte 23

Bi anaiac holaz guelditu ciren bakharric etchian. Egun batez behar çutela cherri bat erossi, yuan ciren merkhaturat. Cherria erossi eta chuhurac içanez bertce lanic eguiteco oraino merkhatian, eman cian anaiari cherria khordatic eraman eraz ceçan etcherat. Bidian cherria bere lengoayan mintço cen; erho hori eneaturic bethi haren entçunez, erraiten daco eya nahi duen yocatu çoin lehen etchera. Hain sarri uzten di khorda eta lasterrari emaiten etcherat buruz. Arraxian chuhurra yin cenian hasten da non den cherria.

Ainsi, il ne resta que les deux frères à la maison. Ils allèrent un jour au marché pour acheter un cochon. L'achat terminé, le sage, ayant encore affaire sur le marché, confie le cochon à son frère pour le conduire à la maison avec une corde. En route, le cochon parlait dans son langage; et le fou, ennuyé de l'entendre: «parions, dit-il, à qui le plus tôt arrivera chez nous.» Il lâche la corde, et se met à courir. Le soir venu, le sage rentre et s'informe du cochon.

Le conte 54

Gay batez Tartaroa einheric jin çuçon eta lo jarri çuçon suphazter kahntian. Ordian haurrac cer eztu eguiten? Hartcen diçu guerren bat eta irazten dioçu boron-teco begui bakhotcha. Guero Tartaroaren aharien artian gordatcen duçu. Bortha ezytcian idequitcen ahal etçaquiçun noula behar cian escapatu. Hartcen diçu aharien handiena eta lahardecatcen diçu: guero haren larriaz ungaratcen duçu eta tcintçaurria lepouan eçaten diçu.

Un soir le Tartare rentra fatigué et s'endormit près du foyer. Que fait l'enfant? Il prend une broche et en crève l'œil unique que le Tartare avait au milieu du front, puis il va se cacher parmi les moutons. Mais il n'était guère plus avancé parce qu'il était trop petit pour ouvrir la porte. Il imagine donc d'écorcher le plus grand des béliers, il en endosse la peau et pend la sonnette à son cou.

Le style du texte de la 4ème partie change beaucoup. On peut relever de nombreuses digressions, notamment dans l'introduction des contes (c'est la partie des contes où l'on trouve le plus de digressions):

S'il y a jamais eu deux amis inséparables, c'étaient Goyenette et Etchegoyen, nés le même jour dans deux maisons voisins d'aspects également misérable. Leur amitié datait du moment où ils eurent la liberté de se rouler dans la poussière, sur la porte du logis paternel. Dès lors on les vit user leur culottes sur les mêmes bancs à l'école et au catéchisme, mener leurs chèvres le long des mêmes haies et grandirent jusqu'au moment où ils furent appelés par la conscription. Ils eurent la même chance de tirer un mauvais numéro et allèrent ensemble rejoindre le régiment (Cerquand 1882: 148).

Le texte à partir duquel a été faite cette «traduction» est le suivant: «Bi muthil gatzé hortian eroriac phartitu ciren soldado elgarrequi eta gorphuts bererat» (Cerquand 1882: 260).

Dans le conte 96, au lieu d'une simple constatation dans le texte basque, on voit une explication dans le texte français (évidemment, à l'avis du traducteur il manque une explication de la conduite de la femme dans le texte du conte: le lecteur ne peut pas comprendre pourquoi la femme est mécontent tandis que le mari «trouve le marché avantageux».

Eta emastiac erreprotchatcen dioçu certaco utci cian escapatera arragnen erregue. La femme du pêcheur trouva que son mari avait fait un marché de dupe.

Qu'était-ce que les goujons qu'il rapportait à côté du roi des poissons, qu'on se serait disputé sur le marché? Le pauvre homme n'osa rien répondre; il connaissait la sottise avidité de sa femme.

Enfin, on va comparer plusieurs morceaux des publications de Cerquand qui nous semblent prouver la bonne volonté de l'inspecteur de changer le texte. Dans la 1ère partie de sa collection, après le conte 16 *Le Dragon d'Alçay*, Cerquand parle de

sa variante que pour le moment il ne croit pas nécessaire de publier: «Le rédacteur de la version de Sanguis termine ainsi son récit de l'exploit du seigneur d'Athéguy: «Il mourut de frayeur; mais il délivra les Basques du maudit serpent.» (Cerquand 1874: 270). Dans la 4ème partie de l'œuvre de Cerquand, où l'on voit le reste de ses textes, on retrouve aussi le conte dont il a parlé dans la première partie (la variante 87, transcrite par M. Bordachar de Sanguis). La dernière proposition de ce texte est très proche de la citation que Cerquand donne dans la 1ère partie: «Mousde Çaro hantic dembora illabur gabe hil loxeriatric, bena Escualdunac libratu Sugue madaricaturic» (Monsieur Çaro, peu de temps plus tard, mourut de peur, mais il délivra les Basques maudit serpent). On voit que la citation est presque littérale, d'autant plus que Cerquand même l'attribue à l'instituteur de Sanguis. Pourtant, dans la version française de ce conte, on trouve un passage suivant, plus long et plus élaboré que le basque, ce qui confirme notre hypothèse des changements postérieurs: «Le chevalier de Çaro, à la vue du dragon gigantesque, fut pris d'un tel saisissement qu'il se mit au lit en rentrant chez lui et mourut. Mais il avait délivré les Basques du maudit dragon».

Malheureusement, on n'a pas d'originaux français de la plupart des textes de la 4ème partie, puisque, comme on peut le supposer, les textes français tels qu'on les voit dans le *Bulletin*, ont été changés. Cependant, on a eu de la chance de trouver un seul texte de la 4ème partie dont on a le double dans la première. C'est le texte du conte 94 *Le chandelier de Saint-Sauveur*, que Cerquand cite entièrement dans une note de bas de page de la 1ère partie à titre de comparaison. On voit que le texte cité est très proche de la version basque, et stylistiquement est différent de la deuxième version française, ce qui nous prouve que Cerquand même a changé le texte. On ne peut pas douter qu'il s'agisse du même texte, puisque dans la 4ème partie, Cerquand fait publier toutes les trois variantes (celles de Mendive, Camou-Souhast et Beyrie dont il parle dans la 1ère partie). Cependant, on trouve dans la 4ème partie en français et en basque les motifs qui sont absents dans la 1ère partie: les trois dents du râteau, etc.

La version basque de la 4ème partie (Cerquand 1882: 259):

Bithirinan, oraino ikhusten den Iñhurri deithu etchean, bi mutil nesca sehi zauden. Arratz batez, etche hartaco yendeac artho churitzen ari zire, bethi bezala, ez-caratzean. Muthila ohartzen da languiletarat arthoaren hurbiltzeco, zerbitzatzen zen hirur hortzetaco arrastelua landetan urruncho zen etchola batean ahantzirick utzi zutela. Gaua beltza zelakotz, tresmaren bilha yoaiteco lotza zen. Nescatoac, ongi trufatu ondoan, erraiten dio: «Jokatzen daizkiat bortz sos ni haur bilha joaiten naizela?»

Parioa ohnartua da, eta nesca gaztea partitu zen ilhumparean erdian.

Hainitz dembora gabe aditzen dituzte horen gibelerat ethortzeco urhatzac. Bainan etzen etchean sarthu. Bortha gaina idekia baitzen, handic arthikitzen du arrastelua eranez: Hor duzue falta zinutena, ni, ene diru gosearen gatzigutan, ezin ikhuzizco Esch batec eramaten nau». Gisa hortan airez aire zaramatelaric Mendibeco Capillaren gainerat heldu; eta oiuhu egiten du: «Salbatore, laguntzerat ethor zaizkit!».

Orduan boz batec ihardesten dio: «Baru itchiki duna? —Nic ez; bainan ene amac urthe guziez begiratzen du. —Horrec salbaturen hau», dio bozac.

Ordu berean hil hotza phausatua da Capillaren athean.

Ez da gauaz parioric egin behar.

La version française donnée dans une note de bas de page de la 1ère partie (Cerquand 1873: 253):

Dans la maison appelée Inhurria (qui existe encore à Beyrie) servait un eune [sic] homme et une jeune fille. Un soir, selon l'habitude, les voisins s'étaient réunis dans le vestibule pour dépouiller le maïs, lorsque le domestique s'aperçut que le râteau avait été oublié dans une grange des champs. Il proposa à la jeune fille de l'aller chercher, lui promettant cinq sous pour sa peine. Quoique la somme fut minime, la jeune fille, par passion de gain, accepta et partit. Bientôt après elle revint, et jetant le râteau par-dessus la porte de vestibule auprès de travailleurs, elle s'écria: «voilà l'objet qui vous manque; quant à moi, en punition de ma cupidité je me sens enlevée par une main invisible.» Ainsi emportée à travers les aires jusqu'à la chapelle du Sauveur, auprès de Mendive, elle implora Dieu: «Saint-Sauveur, venez à mon aide.» Une voix lui demanda: «As-tu observé le jeûné?» —Non pas moi, mais ma mère l'observe tous les ans.» —Cela te servira, dit la voix. Au même instant, elle fut déposée morte à la porte de la chapelle.»

La morale, dit le conteur, est qu'il ne faut pas faire de paris la nuit.

La version française du conte 94 *La fille ravie dans les airs* publiée dans la 4ème partie (Cerquand 1882: 145-146):

Pendant les longues soirées d'hiver, les gens de la maison Inhurri, de Beyrie —cette maison se voit encore— se réunissaient sous le vestibule pour éplucher le maïs, ainsi qu'on fait dans le pays. Vous savez que, pour mettre les épis pleins à portée des travailleurs, on se sert d'un râteau à trois dents. Eh bien ! on s'aperçu un soir que le râteau avait été oublié dans les champs.

Il y avait deux domestiques dans la maison, un jeune garçon et une jeune fille. C'était le devoir du jeune garçon d'aller chercher le râteau. Mais il avait peur; la nuit était profonde; et qui sait ce qui rôde dans les champs pendant la nuit? La jeune fille se moqua de lui: «J'irai pour cinq sous, moi !» dit-elle. Je te donnerai les cinq sous si tu rapportes le râteau;» répondit le garçon.

La jeune fille s'en alla en riant à travers la nuit.

Un peu de temps se passa et les gens d'Inhurri entendirent du bruit à la porte. Mais la porte ne s'ouvrit pas, et le râteau fut lancé du dehors dans le vestibule par le panneau ouvert au dessus. Et en même temps on entendit la voix de la jeune fille qui disait: «Voilà votre râteau; pour moi, en punition de ma cupidité, je me sens emportée à travers les airs par une main invisible.

Quand la jeune fille emportée à travers les airs fut au dessus de la chapelle de St-Sauveur, auprès de Mendive, elle pria Dieu et cria: «St-Sauveur, venez à mon aide!»

Une voix lui répondit: «As-tu observé le jeûné?

—Je n'ai pas observé le jeûné; mais ma mère l'observe tous les ans.

—Tu es sauvée,» dit la voix.

Au même instant la jeune fille fut déposée morte à la porte de la chapelle.

Il ne faut point faire de paris la nuit.

On peut remarquer que le texte le plus modifié se trouve dans la 4ème partie, le moins modifié — dans la 1ère et la 2ème. Puisque il n'y a qu'un seul instituteur qui a «embelli» les textes des contes en les traduisant, cela aurait pu être Cerquand même qui a décidé de «perfectionner» les textes de sorte qu'ils ressemblent plus aux contes

traditionnels. Toutes ces modifications rentrent bien dans la stylistique de la fin du 19e siècle.

Les changements du sens

Bien que les modifications soient par excellence stylistiques, il y en a certaines qui changent le contenu du conte. Ainsi, le conte 101 a pour titre (assez arbitraire) «L'oiseau dont le chant guérit». ⁴ Cependant, dans le texte basque ce motif n'est pas mentionné, la traduction en français est arbitraire:

1. Aita eritu cen, eta entcunic tchori khantari batec, hora hounkitcen ciren eriac oro sendatcen çutela, igorri cin bere seme çaharrena tchorri haren atçamaïtera...

Il entendit dire qu'il y avait quelque part un oiseau dont le chant était si mélodieux et avait une telle vertu qu'il suffisait aux malades de l'entendre et de le toucher pour être aussitôt guéris.

2. ...arrapostu emaiten dio badouala tchori khantari baten tcherkhara, aita eria- ren sendo erazteco.

Je vais, répondit le voyageur, à la recherche de l'oiseau dont le chant guérit. Peut-être guérira-t-il mon père que les médecins ont abandonné.

Dans l'épisode suivant l'oiseau n'est pas du tout mentionné.

3. Nahi iça jalki hour hortaric? —Bai», arrapostu emaiten deyo tchanquiac. Ordian acheriac presentatcen dioçu bere buztana...

—Renard, mon ami, j'ai eu tort, je le vois bien. Mais ne ferais-tu pas mieux, au lieu de me reprocher ma sottise, de me montrer comment je puis sortir d'ici et trouver l'oiseau dont le chant guérit? —Accroche-toi à ma queue», dit le renard.

4. Tchanquiac hartu ciçun tchoria eta harçtaz hounki bere aita çougna ossoqui sendoric içan beitzen.

L'oiseau chanteur sauta sur l'épaule du vieillard et chanta à son oreille si bien que le père fut guérit et embrassa son fils.

On voit que dans le conte basque, bien que l'oiseau en question soit chanteur, le conteur ne mentionne nulle part que son chant a des forces guérissantes. C'est à force de le toucher que le père du héros guérit, comme l'indiquent les épisodes 1 et 4. Le motif du chant qui guérit vient d'autres contes traditionnels qu'on trouve chez Webster et d'autres folkloristes européens.

Très souvent les modifications sont du genre stylistique, cf. le conte 106 «Ikhus- ten du haren khamberan arras eder andre bat lo fotuil baten jarria; khechatchen çaco eta andrea iraçartcen da...» vs. «Elle [la gouvernante] se servit d'une de ses clefs pour entrer dans sa chambre et fut bien étonnée de voir une si belle fille endormie sur un fauteuil. Elle lui fit d'abord des questions qui n'eurent point de réponse, puis la secoua en l'appelant «effrontée» et finalement lui donna un soufflet. Ce soufflet rompit le charme...».

Dans certains cas, il est relativement difficile de comprendre pourquoi le traducteur modifie le texte. Ainsi, dans le conte 107 *La nappe nourricière* (*La nappe nourri-*

⁴ Dans les titres des contes qui sont attribués par les folkloristes et non pas par les informants, on voit souvent le motif le plus intéressant du conte. Le conte en question aurait pu porter un autre titre, tel que *Les frères traitres*, etc. comme c'est le cas dans d'autres contes européens.

cière, la flûte et le couteau enchantés en version française) le troisième frère va vendre des fruits en version basque et des légumes frais dans la version française. Pourquoi fallait-il modifier cette partie du texte de sorte que le conte ne devienne plus traditionnel ni plus élaboré d'un point de vue stylistique? On peut supposer que cela est dû au texte précédent. Le premier frère va au marché vendre des raisins et le deuxième des pommes. Comme les pommes sont une sorte des fruits, le traducteur a décidé de changer le mot basque.

Parfois des modifications se basent sur les connaissances folkloriques du traducteur. Ainsi, dans la version basque du conte 107, le rôle de la nappe nourricière reste incompréhensible. Au lieu de traduire le passage français «Nahi cen beçala bici çuçun» comme «Il vivait comme il voulait», le traducteur basque ajoute plusieurs illustrations: «Il avait fait essai de la nappe et en avait été satisfait...», «Arrivé à la montagne, le pasteur étendit la nappe nourricière, se fit servir un bon déjeuner, puis s'étendit sur l'herbe pour faire sa digestion, sans s'occuper des moutons», etc.

Le conte 108 a pour titre *Le prince et le moine*. Cependant, dans les deux versions, la basque et la française, il s'agit d'un roi. Le gardien des porc demande de laisser l'abbé («hitz eman daçut utcico duçula gure guehiena oray bethicotz tranquil»), tandis que dans la version française le roi veut remplacer l'abbé, l'intention qui est absente dans le conte basque: «nahi hut aberastu eta altsatu» (je voudrais te faire riche et t'élever) vs. «Et que diriez-vous, mon révérend, si je vous tirais d'où vous êtes et que je vous fisse asseoir parmi les princes de l'Eglise?» ... «Et puis, sire, laissez-nous notre abbé. Il est indulgent pour nos faiblesses; il entretient parmi nous l'esprit de concorde. Entre mille, vous savez bien que vous en trouveriez à peine un pour le remplacer».

Dans le conte 102 il s'agit d'un diamant dans la variante basque et d'une bague avec un diamant dans la variante française. Le traducteur du conte 52 préfère Tartaro au Basa Jaun original, ce qui s'explique par le fait que dans le conte sur ce sujet il s'agit presque toujours de Tartaro. Dans le texte original du conte 60, le Tartaro découpe la pierre en morceaux, et dans la traduction il le coupe en deux: «Tartaruac proposatu cion çoinec harri handiagogua escuetan phorosa, eta chehatu cien harri pheça bat. Muthilac chehiago eçarri cien bere gasna, eta irabaci cien» vs. «...Le Tartare prit une pierre et la serra si fort qu'il la brisa en deux. Le valet tire de sa poche le fromage et l'écrasa».

Les amplifications

Dans certains contes (qui ne sont pas toujours des contes merveilleux) les amplifications changent dans une certaine mesure le sujet. Les contes qui leur correspondent en français ne sont point une traduction, c'est plutôt une réécriture du transcripateur. Evidemment, il s'agit des textes qu'on ne peut pas utiliser dans les analyses comparatives. Comme on l'a déjà remarqué, une tendance à embellir plutôt caractéristique des débuts des contes.

En analysant le conte 89, on remarque que presque une page en français correspond à moins de trois lignes en basque. Cerquand, ce qui est rare dans son recueil, donne une explication à cette amplification:

«Nous avons cru devoir développer, contre notre habitude, la première phrase du texte, qui est ainsi conçue:

«*On* remarquait depuis quelque temps que l'huile de la lampe de l'église d'Ixas-sou disparaissait chaque nuit. Les membres du conseil, etc.»

Nous voulions d'abord simplement remplacer l'indéterminé *on* par le personnage réel et déterminé; puis nous avons été entraîné à mettre en scène ce personnage qui joue un certain rôle dans les petites communes basques» (dans le conte, il s'agit d'une béate)» (Cerquand 1882: 134).

Evidemment, dans cette épisode également, «nous» correspond plutôt à Cerquand qu'à un de ces instituteurs à qui on a demandé de rendre le texte le plus fidèlement possible.

Dans le conte 99, on voit une amplification qui explique le travail qu'a fait le personnage en détail.

Bigarren eguneco lana ukhan cian baratce eder baten eguitia landare suerte guciequin arroca baten erdian.

Le lendemain Barbe-rouge conduisit le jeune homme sur un plateau pierreux où pas un brin d'herbe n'eût trouvé à se nourrir et il lui dit:

«Ce plateau est déplaisant. Ta besogne de ce jour est de le changer en un jardin d'agrément avec des pelouses, des bassins, des fleurs et des arbres qui donnèrent de l'ombre.

— Cela paraît difficile; mais je peux toujours essayer».

Avec l'aide de la baguette, cela ne fut pas difficile. Les pelouses sortirent de terre, les bassins se creusèrent, les fleurs poussèrent et les bosquets étendirent leur ombre là où il fallait. Un jardin délicieux remplaça le plateau déplaisant.

La vue de jardin surprit fort Barbe-rouge; mais il ne fit pas voir et s'en alla sans mot dire.

Parfois, des passages moraux sont ajoutés aux contes:

Phettiri ontsa hartu cien hura eta olache familia hura ičan cen sokhorriturik bera berritz bicitcen has artino.

Cela se fit ainsi et Manech partagea son pain avec Phettiri *tant qu'il plût à ceux qui décident de la paix et de la guerre de faire tuer des Français par les Espagnols et des Espagnols pas les Français.*

Quand il y en eu beaucoup de couchés sous la terre de deux côtés des Pyrénées, on fit la paix et Phettiri recommença à travailler vigoureusement.

Dans la variante français du conte 96 le chien obtient un nom: «Tayaut, Tayaut ! mon bon chien...».

Les traducteurs ajoutent des réalités absentes dans les contes basques: cf. le conte 98 «Le roi fit publier à son de trompe», «*La fille du roi était fort belle, mais fort dédaigneuse*», «...il résolut d'aller combattre le Eren-Sugué. *Pour cela il n'eut pas de peine à obtenir un congé de l'intendant.*».

Les cas de disparition sont beaucoup plus rares que les cas d'amplification. Ainsi, dans le conte 108 l'épithète crudela (cruel) qu'on voit régulièrement dans le texte basque disparaît dans le texte français, bien qu'on voie que cet épithète est justifié dans le texte basque: «Pierro crudela hitz eman çacon eta atchiqui cian bere hitça».

Dans le conte 19 le traducteur saute la dernière proposition, qui, probablement, lui semble évidente et n'a pas besoin de traduction: «Tratia atceraturic ičan çuçon,

eta horra biguerren emazte gachouac, bestiaren sudurraren senditceco plazerarentaco, behar ukhen ciela urun bost libera capita», cf. la traduction de Vinson «La proposition fut accepté, et voilà que la seconde femme, pour le plaisir de flairer le nez de l'autre, dut filer cinq livres de filasse». Dans le conte 116, le transcripteur remplace une partie du texte qui décrit en détail le comportement du loup vis-à-vis des chèvres par une sobre phrase, «*il leur donna ses instructions*, et leur fit répéter leur rôle».

Dans le conte 82, le traducteur ne traduit pas deux fois le nom du Pays Basque en basque (évidemment, pour le narrateur, Roland est un héros surtout basque): «Hescoual herri goucian yaquin çuten Arrolanen balentria hori» cf. «Les gens du voisinage apprirent bientôt cet exploit de Roland...»; «Hescoual herri gicia Mairec ikharan çaucaten, sustout Ispoura Laoustaueco...» vs. «Les Mairiac occupaient alors les maisons Laoustau, d'Ispoure...».

Conclusion

On a donc des raisons importantes de douter des principes de fidélité au texte que Cerquand déclare. Bien que ses connaissances en folklore soient vastes (les remarques et les commentaires dans les éditions du texte le montrent), il ne faut pas oublier que Cerquand travaille avec le texte secondaire sans comprendre toujours l'original. On va résumer plusieurs raisons pour lesquelles Cerquand aurait pu modifier les traductions des instituteurs (qui n'étaient pas à leur tour une reproduction fidèle du texte, étant donné que les changements du texte transcrit qui servent à le rendre plus cohérent sont inévitables):

1. Comme Cerquand leur a défendu de changer quoi que ce soit, il serait très peu probable que plusieurs instituteurs aient décidé de changer considérablement le texte, ce qui est le cas dans les publications du *Bulletin*.
2. Les modifications des mêmes instituteurs sont moins grandes dans les premières parties.
3. Cerquand avoue deux fois modifier le texte, donc il croit acceptable de le faire.
4. Tout en ayant un motif (adaptation des textes pour un public qui s'est déjà habitué au style des contes «arrangés»), il a eu également une possibilité (la quatrième partie est sortie beaucoup plus tard que les autres, et à ce temps-là Cerquand avait déjà pris retraite).

Après avoir analysé les contes basques recueillis par Cerquand et leurs traductions, ou plutôt variantes, en français, on peut en tirer les conclusions valables pour d'autres recueils des contes européens et, peut-être, les contes du monde. Pour que la comparaison des contes soit valable et scientifique, il faut avoir recours aux originaux des textes, de préférence aux brouillons. Dans le cas contraire, on utilise quelquefois les textes déjà changés où certains motifs sont ajoutés, supprimés et modifiés.

Néanmoins, le plus souvent, les folkloristes utilisent les recueils publiés sans se rendre compte des différences entre le texte du livre et le texte du conte tel qu'il a été raconté. Cela ne veut pas dire qu'il faut renoncer à toute l'utilisation des textes imprimés, mais il faut comprendre qu'il ne s'agit pas du texte original. Par exemple, cela a peu de sens scientifique de comparer les contes basques de Cerquand en fran-

çais dans la 4ème partie publiée dans le *Bulletin* aux contes européens pour prouver les ressemblances ou les différences entre les contes basques et contes d'autres peuples européens, puisque les contes basques traduits en français ont été déjà modifiés d'après le modèle européen. De cette façon, on peut y trouver plus de ressemblances qu'il n'y en a.

La plupart des contes de Cerquand, sauf quelques-uns, qui ont été traduits par Vinson n'ont pas d'équivalent même en français (l'édition d'Aubéron ne fait que reprendre le texte français de Cerquand), ni dans d'autres langues indo-européens, bien que les chercheurs trouvent que le recueil de Cerquand est l'un des plus représentatifs. Il serait souhaitable que ces contes soient traduits pour que les chercheurs non bascophones aient accès au folklore basque.

Bibliographie

- Bulletin de la la Société de sciences, lettres et arts de Pau*, 1874-1882. II série. Tomes 4ème, 5ème, 6ème, 11ème.
- Cerquand, J.-F., 1874, «Légendes & Récits Populaires du Pays basque», *Bulletin de la Société de sciences, lettres et arts de Pau. 1874-1875*. II série. Tome 4ème, pp. 233-289.
- , 1875, «Légendes & Récits Populaires du Pays basque», *Bulletin de la Société de sciences, lettres et arts de Pau. 1875-1876*. II série. Tome 5ème, pp. 183-260.
- , 1876, «Légendes & Récits Populaires du Pays basque», *Bulletin de la Société de sciences, lettres et arts de Pau. 1876-1877*. II série. Tome 6ème, pp. 450-531.
- , 1882, «Légendes & Récits Populaires du Pays basque», *Bulletin de la Société de sciences, lettres et arts de Pau. 1882-1883*. II série. Tome 11ème, pp. 101-294.
- Decourt, N., 1992, *La vache des orphelins. Conte et immigration*. Lyon: Presses universitaires de Lyon.
- Holbek, B, 1987, *Interpretation of fairy tales. Danish folklore in a European Perspective*. FF Communications N 239. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Luzel, F.-M. 1870, *Contes Bretons*. Quimperlé: E. Clairet.
- Mabire, J., 1997, *Légendes traditionnelles de Normandie. Coutumes, croyances, superstitions*. Edition L'encre de Marine.
- Vinson, J., 1883, *Le folklore du Pays Basque*. Paris: G.-P. Maisonneuve & Larose, Editeurs.

INTERFERENTZIA, HIZTUN GARBIEN GALERA ETA MINTZALDAKETA: HIRIART-URRUTIREN GARAIKO ZENBAIT KORRELATO

Mikel Zalbide
(Euskaltzaindia)

Abstract

Language contact often results in three different types of outcome: a jump from language maintenance to language shift in the use of the languages at work, an increase in the numbers of bilinguals with varying language dominance configurations in the speech communities involved (in one of them, at least) and an intensification of interference and similar novelties with regard to the internal composition of the language. The journalist Hiriart-Urruti (1859-1915) was fairly familiar with instances of those three planes. His society was moving rapidly from the spread of French to language shift towards it: he attempted to reflect that on a number of occasions.

When he did so, he often strove to give a structured presentation of events as they unfolded, without much technical terminology. To that effect he used specific outlooks and drew specific consequences. In addition, he occasionally believed he could detect the underlying logic of events. This article seeks to inform about those outlooks, main consequences and underlying logical concatenations.

Sarrera moduan

Jakintza-alorren arteko muga zorrotzak errazago markatu ohi dira paperean, eguneroko jarduera profesionalean baino. Non dago, esate baterako, ingeniarien eta arkitektoen arteko muga zehatza? Enpresa-munduko eraikuntza industrial askoren, zubiaren eta bideen diseinua ingeniariari egotzen zaie sarri; etxebizitzena, aldiz, arkitektoen kontu joan ohi da. Lan-banaketa hori nekez esplikatu liteke bere osoan, batzuek eta besteek aplikatu beharreko ezagutza zientifiko-teknikoen berezitasun zorrotzagatik. Iturri beretik elikatzen dira, hainbatean, batzuk eta besteak. Iturri beretik elikatzea eta elkarren osagarri izate hori ez da, bestalde, jakintza-alor teknikoetan bakarrik gertatzen. Giza eta gizarte-zientzien esparruan ere lege-arau zabala izan ohi da hainbat kasutan.

Nabarmena da hori guztia, gaurkoan ukitu nahi nukeen puntuan: linguistikaren, psikolinguistikaren eta soziolinguistikaren arteko muga-kontuan eta perspektiba osagarrian. Linguistika, psikolinguistika eta soziolinguistika¹ ez dira elkarrengandik zo-

---

¹ Soziolinguistika edota, jatorrizko izan-izenei bere hartan eutsiz, *hizkuntza-soziologia*. Lehenengo terminoa ari da han-hemen nagusitzen, bistan denez. Motibo asko ditugu, ordea, makro- eta meso-mailetan bederen *hizkuntza-soziologia* delakoa ez baztertzeko.

rotz eta zeharo bereizitako jakintza-esparruak. Badute elkarrengana biltzen dituen lokarri sendorik. Has gaitzen binakako lotura ezagunekin: har ditzagun linguistika eta psikolinguistika. Hiztun bihurtzeko (hots, hizkuntza baten edo gehiagoren egitura-arauez eta beren moldaera praktikoaz jabetzeko) gizakiok dugun ahalmena ongi ezaguna da. Bestek hitzez edo idatziz adierazitakoa ongi jasotzeko eta zuzen ulertzeko gaitasuna ere bai.² Bere-berea du gizakiak, orobat, adierazi nahi dituen asmo-usteak, gogo-beldurrak edo agindu-zalantzak solaskideek entenditzeko moduan adierazteko doaia. Hiztunak eraten du, bere jardunaz, linguistikaren aztergai zentral dugun gertakari konplexua, “hizkuntza” deitzen duguna. Hiztunaren gaitasun-maillak eragin bizia du bere produkzio linguistikoan: bai zenbatekoan eta bai, bereziki, zer-nolakoan. Elkar-eraginezko harremana dute, horregatik, batez ere hizkuntzaren barne-osaeraz arduratzen den linguistikak eta hiztun jakinen hitz-etorria eta hizkuntza-gaitasuna berariaz aztertzen dituen psikolinguistikak.

Elkar-eraginezko harreman argia dute, orobat, linguistikak eta soziolinguistikak. Hizkuntza eta hiztun-elkartea, kode linguistikoa eta hartaz baliatzen den giza taldea, hiztun-multzo edo harreman-sare sotileneztatik hasi eta estatu-nazio zabalenetaraino iristen dena, elkarren eskutik joan ohi dira eskuarki. Azalpen jeneralei, hiztun-elkartea bere osoan hartzen dutenei, ikerbide zehatzagoak erantsi dizkie soziolinguistikak: hiztun-talde jakinek darabiltzaten hizkuntza-aldaerak eta aldaera-sortak deskribatu ditu batetik, hizkuntzaren barne-aldakortasuna azterketa askoren erdigunean ezarriz. Mintzajardunaren giza arteko moldaerak denboraren arian ageri dituen bilakaera-bideak, eta horien iragarle diren gizarte-giroko faktoreak, berariaz landu ditu bestetik. Aurrera begirako perspektiba erantsi du, azkenik, hizkuntzen barne-osaeran eta status-alorrean gizakiaren delibero espresak (hizkuntza-plangintzak) duen eragina aurrez aurre arakatu. Osatu, zabaldu eta hezurdura berriz aberastu ditu, horrela, hizkuntzalaritzaren hurbilbideak. Uztarri berean loturik ageri dira, nolahi ere, linguistika eta soziolinguistika.

Ez dira hiru jakintza-alor horiek, antzinatasunez eta ekarpen akademikoz, maila berekoak. Linguistika da hiruretan, askogatik, zaharrena, landuena eta ekarpen emankorrez osatuena. Beste biekiko lotura aspaldikoa du hizkuntzalaritzak, bestalde: mende-erdiko ibilera mugatua izanik ere ere osoan hartuta, beste bi perspektibekin. *Contact linguistics* horretara mugatuko gara, dena den, gaurkoan.³

² Hiru esparru horietan daukagu, oker ez banago, psikolinguistikaren muina. Xavier Frías Conde- ren hitzetan esanik (Frías 2002) «la psicolingüística o psicología del lenguaje es una disciplina híbrida dentro de la psicología y la lingüística, interesada en el estudio de los factores psicológicos y neurológicos que capacitan a los humanos para la adquisición, uso y comprensión del lenguaje».

³ Are berriagoa da, sortzez, *contact linguistics* terminoa: «the term was introduced at the First World Congress on Language Contact and Conflict, held in Brussels in June 1979» (Nelde 1997: 287). Winford-en hitzetan (2002: 5), «the diverse kinds of mixture, change, adaptation, and restructuring that result from interaction between (the users of) different languages have long been of interest to linguists. At the same time, scholars in the social sciences have devoted much attention to the social aspects of contact between different linguistic groups. For instance, they have investigated the nature of group relationships and group loyalty and how they are reflected in processes of accommodation in some circumstances, and by divergence and conflict in others. These two broad lines of research have converged significantly over the last few decades, resulting in a new cross-disciplinary approach to language contact that attempts to integrate the social and the linguistic in a unified framework».

I. Hizkuntza-kontaktua: hiru ondorio

Hizkuntza (edo hiztun-talde) bik elkar jotzen dutenean, normalean⁴ bietako batek bestean inpaktatzen duenean, bien arteko ukipena edo kontaktua gertatzen dela esaten da eskuarki. Horrek, jakina, kontakturik gabeko egoera postulatu du. Bala da, izan, halakorik? Erantzuna argia da: inoiz inolako kontakturik izan gabeko hizkuntza (argiago esanik: menderik mende erabat isolaturik bizi izan den eta bere baitan hizkuntza-aldaera bakarra duen hiztun-elkartea) salbuespen hutsa da.⁵ Perspektiba historiko zabaletik begiratu, ez da halako isolamendu-egoera zorrotzik Europako mendebal honetan ezagutzen: hizkuntza gehienak (eta beren baitako aldaerak) kontaktuan egonik dira beste hizkuntzekin (edo hizkuntza bereko beste aldaerekin). Hala egonik dira sarri, aldiaren aldiko kontaktu hori aski berezia izana delarik zabaleraz,⁶ intentsitatez eta iraupenez. Gurea bezalako hiztun-herri txikietan are salbuespen larriagoa da erabateko isolamendua. Hizkuntza (eta, hainbatean, hizkuntza bereko aldaera) bat baino gehiago ageri ohi da normalean, hiztun-elkartean espazio territorialaren eta soziofuntzionalaren zenbait gunetan; bertako hainbat jardun-gunek, situazioak eta harreman-sarek berekin izan ohi du, halakoetan, hizkuntza edo aldaera biren, edo gehiagoren, kopresentzia.⁷

Kontaktu horrek baditu bere sorburu-kausak, batetik, eta bere ondorioak bestetik. Azken hauek argitzen saiatuko gara gaurkoan, batez ere. Erraz bereizten dira oro har, kontaktu-gune eta -aldi bakoitzean, ukipenaren hiru ondorio nagusi: batetik, kontaktu horrek hizkuntz(ar)en barne-osaeran (hots-ebakeran, hitz-altxorrean, morfosintaxian...) eragiten dituen aldaketak; bestetik, hiztun-elkarte bateko (edo bietako) hainbat hiztunengan sortzen den elebitasun moldea;⁸ azkenik, hizkuntza bien erabileran gertatzen diren galdu-irabaziak. Jarduera akademikoari dagokionez aparte landu ohi dira, normalean, hizkuntza-kontaktuaren hiru ondorio moldeok. Ikuspegia dute horiek, lehenik eta behin, diferente. Ikuspegi *linguozentrikoa* du batek nagusi, *psikozentrikoa* besteak eta *soziozentrikoa* azkenak.⁹ Adibide ezagunetara etorri ikuspegi linguo-

⁴ Hala da «normalean», baina ez beti. Hizkuntza-kontaktua era askotara gerta liteke. Guk hemen (gure artean) eta orain (demagun, azken berrogei urtean) ezagutzen dugun hizkuntza-ukipena ez da kontaktumolde bakarra. Perspektiba zabaletik ari da Donald Winford (2002: 5) honako hau dioenean: «in some cases, externally induced changes do not even require speakers of the different languages to have actual social contact. For instance, lexical borrowing can be accomplished through book learning by teachers, writers, lexicographers, and the like who pass on the new vocabulary to others via literature, religious texts, dictionaries, and so on. In other cases, prolonged social interaction between members of different speech communities may result in varying degrees of mixture and structural change in one or the other of the languages involved. In extreme cases, pervasive contact may result in new creations distinct from their original source languages».

⁵ «Most, if not all, languages have been influenced at one time or another by contact with others» (Winford 2002: 5).

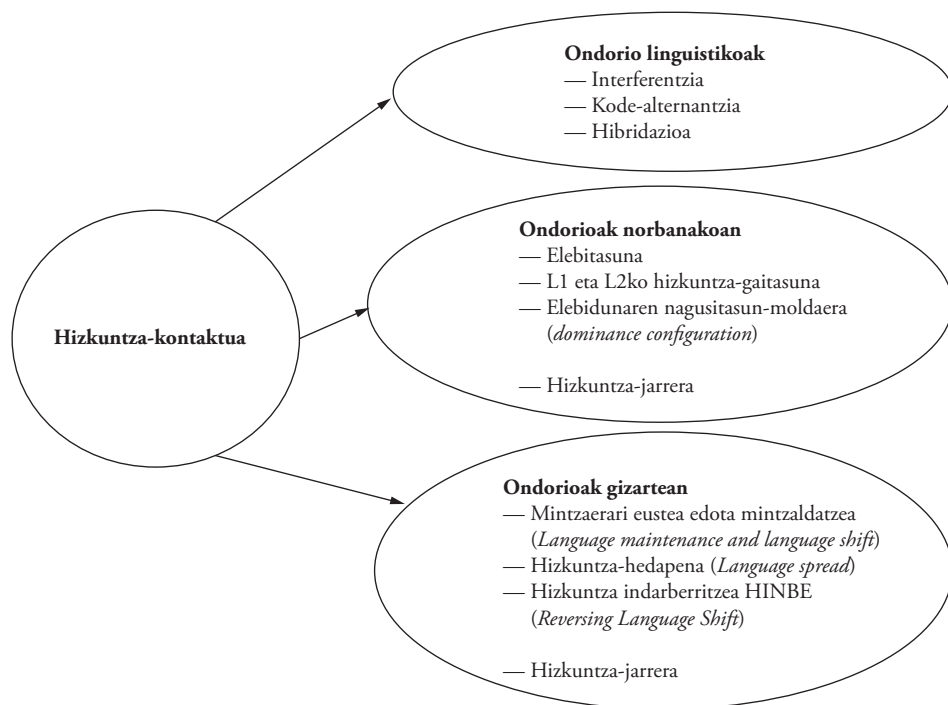
⁶ «Zabaleria» diogunean hizkuntza-kontaktu horren *locus*-a, ukipenaren espazio fisiko-territorialean zein soziofuntzionalan une jakinean duen hedadura konkretua, adierazi nahi da.

⁷ Kopresentzia horren zernolakoa, zenbatekoa eta noiztik noiz artekoa, hori da kasu batetik bestera nabarmen aldatu ohi dena eta hizkuntza-kontaktu bakoitzea besteetatik bereizten duena.

⁸ Iraupen luzekoa (konbentzionalki, hiru belaunalditik gorakoa) izan liteke elebitasun hori, edo aldi baterakoa. Aurrerago hitz egingo da horretaz.

⁹ *Soziozentriko* eta *linguozentriko* terminoak ez dira lan honetarako berariaz asmatuak, aspalditxodanik datozen delimitazio kontzeptual-terminologikoak baizik. Ikus, adibidez, Fishman-en azalpen ezagu-

zentrikoa du, nagusiki, Uriel Weinreich-en 1953ko *Languages in Contact* delakoak.¹⁰ Funtsean psikozentrikoa da, bestetik, W. E. Lambert-en *language competence* eta *language attitude* edo *motivation* direlakoen paradigma.¹¹ Batez ere soziozentrikoa dugu, azkenik, Fishman-en 1964ko paradigma, bibliografia teknikoan *language maintenance and language shift*-en mantupean bildu ohi dena. Hizkuntzaren osakerari berari gertatzen zaizkion aldaketak ditu linguistikak muin-muineko ikasgai; norbanako hitzunak hizkuntza batean edo bestean, hitzez edo idatziz, jarduteko duen gaitasunak osatzen du psikolinguistikaren azter-eremu zentrala; hizkuntzaren jendarteko erabilera du hizkuntza-soziologiak abiaburuko aztergai nagusi. Ondoko azalpen grafikoan jaso dira, labur bilduz, hiru ondorio mota horiek: ondorio linguistikoak batetik, norbanako hitzuneraren eragiten diren ondorioak bestetik eta gizartean gertatu ohi direnak azkenik:

nak. *Linguozentriko* hitzak egungo egunean berekin dituen adiera ugarietako bat du delimitazio horrek gogoan: hurbilbideari dagokiona. Horrela ulertzekoak dira, adibidez, Danko Sipka-ren «*linguocentric and anthropocentric approaches*». Erreparorik sortuko balu hitzak, dena den, hor legoke alternatiba: *glo-tozentriko*. Bi termino (*soziozentriko* eta *linguozentriko*) horien antzera eratu da azkenik, lantxo honetarako berariaz, *psikozentriko* hitza.

¹⁰ Bere hitzetan esanik, «to predict typical forms of interference from the sociolinguistic description of a bilingual community and a structural description of its languages is the ultimate goal of interference studies». Weinreich (1953: 86). Ezin esan liteke ordea, inola ere, ikuspegi psikozentrikoa eta, bereziki, soziozentrikoa bere lan handi hartan erabat falta direnik: soziolinguistikaren zenbait termino eta hainbat definizio operatibo Weinreich-ek asmatuak edo zabalduak dira funtsean.

¹¹ Ikus, adibidez, Lambert eta Tucker (1972).

Beherago azalduko diren testigantza batzuen argitan, balirudike beregainak direla hiru ondorio nagusi horiek.¹² Hots, besterik frogatzen ez den artean ondorio nagusi horietariko bat ez dela beste bien iturri. Aldi bereko fenomeno lokabeak direla hirurak, ez kausa-efektuzko kateamendu baten baitako elementu lotuak. Testigantza horren arabera, posible da ondorio horietariko bat (interferentzia, ele biko hizkuntza-gaitasuna, mintzaldaketa) gertatzea eta, aldiz, beste biak ez. Posible da, horrela, A hizkuntza Bren interferentziaz betetzea eta, aldi berean, mintzaira horretaz baliatzen diren hiztunak aski hiztun trebe izaten jarraitzea A hizkuntza horretan eta, orobat, hizkuntza horren erabilerak gorabehera nabarmenik (batez ere galerarik) ez izatea espazio fisiko-territorialean zein soziofuntzionaletan. Posible da hori guztia eta, zenbait testigantzaren argitan, badirudi gertatu ere hala gertatzen dela. Ikuspegi horren arabera kontaktu molde batzuk mononuklearrak dira: plano batean (hizkuntzaren baitan, norbanakoan, gizartean) aldakuntza bat gertatzeak ez dakar, ezinbestean, parez pareko aldakuntzarik beste bi planoetan.

Ez da gure bibliografia zaharrean ere adibiderik falta, hizkuntza-kontaktua batez ere ikuspegi bakarrera bildu izan duenik. Fenomenu linguistikoa zentratu izan dira bertako idazle batzuk, hizkuntza-ukipenaren ondorioak azaltzerakoan; psikolinguistikoa zentratu izan dira besteak, eta soziolinguistikoa azkenak. Gain-gaineko begiratua emango diegu hirurei.

II. Hizkuntzaren galera: idazle zaharren testigantza

Hizkuntza-kontaktuaren ondorio posibleetako bat, ez bakarra, bi hizkuntzetariko bat galtzea da. Zer da, ordea, hizkuntzaren “galera”? Nola enfoka liteke, eta zer kontzeptutan oinarritu? Egungo esparru akademikoan bezala, hiru erataria planteatu izan da gure artean ere euskararen galera hori: a) lehen baino “pobreagoa” da oraingo euskara (ikuspegi linguozentrikoa: interferentziaren eragina); b) lehen baino okerrago egiten da orain euskaraz (ikuspegi psikozenetrikoa, hiztunen gero eta hizkuntza-gaitasun apalagoan oinarritua), eta c) lehen baino gutxiago egiten da orain euskaraz (ikuspegi soziozenetrikoa, erabileran oinarritua: gero eta jende gutxiagok, gero eta jardun-gune eta situazio gutxiagotan, egiten du euskaraz). Adibide ugari dago gure artean, literatura-lanetan eta bestelako dokumentu zaharretan, hiru ikuspegi horien berri ematen duenik. Tradizio soziokultural aberatsa osatzen dute, jarrerara-iritzien kontuekin batera, gure arteko izkribu eta dokumentu horiek.¹³

a) Hizkuntzaren beraren ikuspegi linguozentrikoa

Hizkuntzaren barne-osaera bestelakotzea, desitxuratzea eta (sarri, ez beti: ikus Urquijo 1918 eta 1920) mordoilotzea esan nahi izan du lehenik eta behin, gure artean,

¹² Kode-alternantzia ondorio linguistikoetatik kendu eta soziologikoetara eraman liteke, bistan da. Egia da, ordea, linguistikatik gero eta sarriago arakatu izan dela. Horrela egingo da hemen, berez soziolinguistikaren esparruan bete-betean sar litekeela jakin eta onartu arren. Hizkuntza-jarrerekin ere, bestetik, norbanakoan bezalatsu eragiten dute gizar-te-esparruan.

¹³ «Hizkuntzaren galera», halere, plano soziozenetrikoan planteatu izan da gure artean argien: «lehen euskaraz egiten zen hemen, eta orain ez». Aspaldiko kezka da gure artean, euskarazko jarduna gizar-tean galtzen ari delakoa: gauza ez dator Arrese-Beitiaren garaitik. Otxandioko santuginak 1879an, Elizondoko Euskal Festetan, etsipenezko olerkiz adierazitako gertakaria ondotox lehenagotik dator.

perspektiba linguozentrikotik jardundako adituarentzat, hizkuntza-kontaktuaren ondoriozko galbideak.¹⁴ Bere haria ez da antzematen zaila: erdararen eraginez galtzen ari da “euskara garbia”. Hitz-altxorra maileguz josteaz gainera bere egitura fonikoa, morfosintaktikoa eta semantikoa bestelakotzen, desitxuratzen eta, hainbatentzat, mor-doi lotzen ari da. Euskararen bestelakotze horrezaz hona Azpeitiko bikario D. Sebastian Alejok 1853an, Hiriart-Urruti jaio baino sei urte lehenago, esana:¹⁵ “El transcurso de los siglos, las continuas guerras y trastornos, en especial de medio siglo aca, han dado el triste resultado de adulterar nuestra primitiva lengua Vascongada con la adopcion de multitud de vocablos tomados de otros idiomas, en terminos que se hace ya notable el desaliño é incorreccion con que aun los mismos naturales del país hablan su propia lengua”. Interferentziaz eta, belauenez belaueneko emari egonkortuaren perspektibatik, maileguz eta kalkoz jositako hizkuntza ari da, bere ustean, euskaldun-jendearen artean zabaltzen eta nagusitzen. Hizkera bera pobretzen ari da: horra hor euskararen galeraren ikuspegi linguozentrikoa.¹⁶ Alejok hala uste izan arren gauza ez dator, ordea, mende-erdiko gerra-kontu eta trastorno ugari haietatik. Are perspektiba zabalagoetik planteatu liteke euskara-erdaren arteko kontaktu-ukipena. Horrela ikusten zuen Mogelek kontua, 1800 inguruan:¹⁷ “la lengua bascongada está tan alterada y desfigurada, que no la conocería la Madre que la parió. Si resucitaran los antiguos bascongados, no la entenderian”. Nekez esan liteke Mogelen azalpen hori hizkuntza-kontaktuaren ondorio moduan esplikatu litekeenik huts-hutsean. Hizkuntza bizi orok, beste batekiko kontaktu handirik gabe ere, bere baitarik izan ohi duen aldaketaz dihardu hor Mogelek, besteak beste. Hala dirudi, behintzat, adierazpen esplizituei dagokienez. Ez dago ordea punta-mutur batetik bestera joan beharrik, testu-zati hori interpretatzerakoan: barne-aldaketaz gainera interferentziaren eta, are, hibridazioaren fenomenoaren begien aurrean du Mogelek. Interferentziaz jardun, hibridazioaz edo bere baitariko hizkuntza-aldaketaz, gauza bat dago argi: perspektiba linguozentrikotik ari ziren funtsean, bai Mogel eta bai Alejo, bilakaera azaltzen. Tradizio horren zordun ditugu, gutxi-asko, Hiriart-Urruti eta bere garaikoak.

b) Hizkuntza-gaitasunaren ikuspegi psikozenetrikoa

Euskararen galera ez da beti hizkuntzaren barne-osaeraren alorrean definitu izan. Hitzun jakinek (eta, integrazioz, hitzun-taldeek) euskaraz (hitzez edo ida-

¹⁴ Uztarkide ezagunak ditu ikuspegi horrek, hemendik kanpora ere. Gogoratu *Stammbaum-en* teoria ortodoxoa.

¹⁵ Zehaztasun handiagorako ikus Zalbide eta Muñoa (2006).

¹⁶ Ez dago argi, Sebastian Alejok pasarte horretan ikuspegi psikozenetrikoa ere kontuan hartzen duen. Nola interpretatu behar da bertako «se hace ya notable el desaliño é incorreccion con que aun los mismos naturales del país hablan su propia lengua» pasarte? Batetik, eta agian zuhurrenik, maileguz beteriko euskara darabiltela esan nahi du Alejok. Posible litzateke, ordea, besterik ere ondorioztatzea: erdaraz baino «okerrago» («traketsago», «nekezago») dihardutela euskaraz. Bigarren interpretazioa balitz zuzena (ez dut uste hala denik), ikuspegi psikozenetrikoaz ere ari litzateke Alejo.

¹⁷ Mogelek hori dioenean, buruan beste zerbait duela pentsa liteke berez: ez dela ezinbestean bere bizi-denborako interferentziaz ari, hizkuntza orok mendeen joanean pairatu ohi duen aldaketaz baizik. Egiaren zati bat bakarrik da, ordea, lehenaldi urruneko perspektiba hori. Markinako parrokoak *Peru Abarkan* azaldu nahi duena bere belaualdiko gertaera da, batez ere: Mogel ez da aldi joanetako bilakaera pausatuta baina etengabeen balorazio hutsa egiten ari, bere bizi-denborako fenomeno ongi ezagunaren testigantza ere ematen baizik.

tziz) jarduteko gaitasunik ez izatea edo gaitasun hori nabarmen urriturik izatea: hori da, hainbat iturriren argitan, euskararen galbidearen benetako funtsa. Demagun, esate baterako, Juan Inazio Iztuetaren 1824ko azalpena: “Gure seme campoetan guenduena bart etorri zaicu echera, chit galanturic, osasunarekin, eta guztiz jakinduria aundiakicoa. Aztu zaio bada euskera guzi-guzia: ez du itzcho bat bacarra-ere ez-esaten, eta ez endelegatzen edo comprenditzen itzcunza onetan”. Azalpen pertsonalizatu hori adibide gisa eman zuen Iztuetak, jakina denez: adibide hori azaltzean ez zen ordea kasu partikular batez ari, bere garaiko¹⁸ Gipuzkoan dimentsio sozial ohargarria eskuratua zuen gertakariak baizik. Demagun, konparaziorako, Mogelen 1800 baino lehenxeagoko beste aipamen hau: “Los que salen de estos Países con el motivo de los estudios, y la buena crianza, (y no lo digo sin dolor) la dejan olvidar en gran parte. Pasados seis ó siete años entre estrangeros, vuelben á su Patria. Si sigue el rumbo Eclesiastico, tiene que predicar, ó confesar en bascuence; si es Cavallero, que tratar de diferentes Negocios, y con toda suerte de Personas. Ia se ven perdidos, sin poder formar una mediana Oracion, y poder atinar con los significados puros de las voces” (ikus Moguel 1987: 88). Goi-ikasketak urte luzez kanpoan egin dundoan herrira aski erdaldundurik itzultzen zirenek euskaraz egiteko ageri zuten zailtasun-neke, gaitasun-eskasia edo falta azpimarratzen zuten Iztuetak eta Mogelek.¹⁹ Ama-hizkuntza ahazten ari zitzaion hainbat euskaldun buru-jantziri, neurri batean edo bestean: aski atzendurik zuten horiek beren ume-garaiko lehen hizkuntza. Hitzunen hitz-etorria eta erraztasuna, gauzak egoki eta zuzen esateko gaitasun-galera, zuten perspektiba psikozentrikoak ikergai nagusi. Eragin bizia izan zuen tradizio horrek ere, aurrerago ikusiko denez, Hiriart-Urrutiren eta bere garaikoen artean.

c) Erabileraren ikuspegi soziozentrikoa

Har dezagun, esate baterako, Fermin Ulzurrun nafarraren 1662ko gogoeta hau: “Que por ser el lenguaje cantábrico o vascongado el natural de Navarra, y tan antiguo que se presume lo trajo el patriarca Túbal a España, y *por ver que se pierde* (etzana nirea), habiendo de hacerse en Navarra por ambas causas la debida estimación de él, se establezca para que se conserve siquiera en los lugares a donde hasta ahora se habla; que en los tribunales de dichos lugares se escriba y hable en vascuence”. Zer galera modu adierazi nahi zuen Ultzurrunek “por ver que se pierde” horrekin? Nafarrekin euskaraz lehen baino okerrago hitz egiten zutenik ez zioen Ultzurrunek. Garai horretan egiten zen euskara lehen baino nahasiagoa, lehen baino erdarakadaz beteagoa zenik ere ez. Besterik zioen berak: Nafarroan gero eta jende gutxiagok egiten zuela euskaraz. Gero eta leku gutxiagotan egiten zela.²⁰ Horregatik planteatzen ere zuen berak euskararen zabalkunde soziofuntzionala. Konkretuki, euskarari sarbide zuzena ematea idatzizko jardunaren eta situazio-estilo formalen esparru paradigmaticoa den

¹⁸ Bere garaiko eta, Larramendi, Kardaberatz edo Mogel lekuko, lehendik zetorren gertakaria genuen hori. Ikus Larramendiren 1745eko pasarte ezagunak.

¹⁹ Pasarte hori zabalago irakurtzen bada, bistan da beste elementurik ere mahaigaineratzen zuela Iztuetak: gipuzkoar horien euskara-erdarekiko jarrera, iritzi eta jokaera diferentzial nabarmena.

²⁰ Gero eta herri gutxiagotan eta, agian, herri horietan ere euskarazko mintzajarduna gero eta harreman-sare eta situazio interaktibo gutxiagotan hezurramitzen zela. Bigarren hori ez dago, dena den, (hain) garbi.

justizia sailean: “que en los tribunales de dichos lugares se escriba y hable en vascuence”. Hitz egitea eta idaztea, bistan da, hizkuntza-erabileraren funtsezko atributuak dira: hots, perspektiba soziozentrikoaren elementu nagusiak. Erabilera zen dudarik gabe, ez “hizkuntza ona” edo erabiltzaileen “gaitasun beta”, Ulzurrunen kezka-gai eta gogoeta-iturri. Garrantzi handia izan zuen tradizio horrek ere, aurreko biek bezala, Hiriart-Urrutiren eta bere garaikoen formulazioetan.

Horra hor, labur bilduz, euskararen galeraz gure artean aspaldidanik indarrean dauden hiru ikuspegi klasikoak. Hiru ikuspegiok ez dira beti banaka, aparte, agertzen: bada ikuspegi biren edo hiruren konbinazioa ematen duen testigantzarik ere. Hizkuntza galtzearen hiru perspektiba diferenteez, eta beren elkar-hartzeez, ondo jakitun ageri dira horietariko hainbat: lehendikako testigantzarik falta ez den arren, konkretzio-lana bereziki nabarmena da Larramendigandik hasita. Labur bilduz: eza-gunak dira ikuspegiok egungo zientzia-esparruan eta, horrezaz gainera, ondo ezagunak ditugu etxeko tradizioan. *Hintergrund* horretan txertatzekoak ditugu Hiriart-Urrutiren eta bere garaikoen kezka-azalpenak, beldur-gogoak eta gogoeta hotza.

III. Hiru ikuspegiak, Hiriart-Urrutiren eta bere garaikideen artean

Hiriart-Urrutiren testigantza idatzia *Eskualdun* kazetako bere artikulua ugariatatik hartzen bada, eta motiborik badago noski horretarako, 1891 eta 1915 artean kokatu behar dugu bere garaia.²¹ Mende-laurden garrantzitsua da hori, mugarri argiak izanik 1892, 1896-97, 1902-03 eta 1909 urteak. *Zazpiak Bat*-en gozameneko leher-ez-tanda sinbolikoa izan zen 1892koa, gozamen horrek berekin zekartzan asmo-berritze sendoez hornitua. Ondotxo hotzagoa izan zen hurrengoa: “euskararekin zer egin behar da, gerora begira?” galderari goi-mailan (aginte-esparruan eta akademia-alorrean) inoiz baino erantzun kontrajarri ageriagoak eman zitzaizkioneko urteak dira 1896-97koak.²² Ez da kasualitatea, Hiriart-Urrutiren artikulua interesgarrietako ba-

²¹ 1892koak dira *Eskualdun*ko bere lehen artikulua seguruak, *Ni kazeta egilea naiz* bilduman, gaital horretan. Badakigu, ordea, Louis Etcheverryk dei ginik 1891n hasi zela Hiriart-Urruti *Eskualduna*-rentzat lanean: ikus Lafitte eta Intxausti (1971: 29-30).

²² “Dans son rapport du 22 avril 1896, Jules Deffes, préfet des Basses-Pyrénées, proposait au ministre des Cultes de la République Française E. Combes, la suppression total des sermons en basque, ainsi que du catéchisme basque, afin de combattre le triple inconvénient de la prédominance de l’idiome basque dans les églises du pays Basque: 1e empêchement de la diffusion de l’instruction, 2e puissance du clergé, 3e atteinte à l’idée de la patrie française. Il conseillait toutefois d’attendre un moment plus favorable, après les élections, pour prendre ces mesures” (Archives Nationales, F 19 5502).

Abbadia, aginte-esparruko asmo horien berri izanik agian, aurre egin zion ekimen horri bere esparru akademikotik. Hona nola: ahuldutako hizkuntzak indarberritzen saiatzeari zer zeritzon galdetu zion Abbadia *Société Linguistique* delakoari. Galdera, nolana ere, Zientzia Akademiari egin nahi zion opari-sorta baten ildotik bideratu zuen. Hizkuntza Elkartearen aho batezko onespina jaso zuen Abbadia. Horra orduko dokumentazioak justu-justu zer dioen: «M. Bréal donne lecture d’une lettre de M. d’Abbadie, l’un des fondateurs de la Société Linguistique, au sujet d’une donation qu’il se propose de faire à L’Académie des Sciences: une des clauses de cette donation étant relative à la préservation de la langue basque. M. d’Abbadie consulte la Société pour savoir s’il est, comme il pense, utile préserver les idiomes locaux. Après un échange d’observations, la Société charge à l’unanimité son secrétaire de répondre affirmativement à cette question» (Abbadia 1896: «Sur la préservation de la langue basque (notice)», *BSL* 1895-1896, IX, lxxxviii. Ikus orain Urkizu (arg. 1997: 446). 1896 inguruko tentsio-une horren ondorio izan litezke, orobat, 1897ko *Fêtes de la Tradition Basque* famatuak.

tzuk justu ordukoak izatea. Liskar handiko urtealdia dugu 1902-03koa: mendeetako ohitura urratuz euskara, *top-down* plangintzaz,²³ eliza-esparruan debekatu zenekoa.²⁴ Debekatu zenekoa eta, debeku zorrotz hari aurre egin nahirik, eskuarazko kazetari-tzari eta eskuaraz irakurtzeko ohitura sozialari aparteko zabalkundea ematen hasi zitzaionekoa. Eliza-hierarkian aski gora iritsia zelarik, eta bere ingurumen-baldintzez ongi jabeturik, Hiriart-Urrutik euskalgintzarako argibide zehatzak eman zituen urtea dugu, azkenik, 1909koa:²⁵ testamentu modukotzat har dezakegu dokumentu hori, euskarari bizirik eusteko bere saioen alorrean.

Ez da bakarria Hiriart-Urruti, garai-inguru horretan hizkuntza-kontaktuaren ondorioez, kontaktu horrek euskarari sortzen dizkion kalte-arriskuez eta kalte-arrisku horiei aurre egiteko bide egokiez mintzo dena. Berekin (bide-erakusle, bidelagun edo jarraikitzaile) ditu hainbat idazle iparraldean, eta bakarren bat hegoan.²⁶ Iparraldekoetan ezin alboratuzkoak ditugu, zaharrenetatik hasiz,²⁷ Anton Abbadia (1810-1897), Charles Petit, Martin Guilbeau (1839-1912), Martin Landerretxe (1842-1930) eta Albert Goienetxe medikua (1848-1900). Oso kontuan hartzekoa da, bestetik, bere adinkide-lagun Pierre Broussain (1859-1920). Ezin dira alde batera utzi, azkenik, interferentziaz, hiztun garbien galeraz eta mintzaldatzeaz berriaz kezkatu izan diren gazteagoak ere.²⁸

Hiru bide nagusi ditugu aukeran, Hiriart-Urrutik eta bere garaikoek hizkuntza-kontaktua nola bizi izan zuten aztertzeko: a) kontaktu horren hiru eratako ondorioak, batzuen eta besteen esanean, zer neurritan zabaldurik zeuden ikustea; b) Hazpandar kazetariak eta bere inguruko zenbait eskualtzalek ondorio horietaz zer ikuspegi zuten aztertzea, eta c) kontaktuaren ondorio horiek Hiriart-Urrutiri berari zer neurritan eragiten zioten arakatzea. Hirutan banatuko ere dugu beraz, ahal delarik, azterlana.

III.1. Ondorio linguistikoak

Interferentzia eta kode-alternantzia gertaera ezagunak dira Iparraldean, Hiriart-Urrutiren garaiko gizarte-bizitzan. Ez dira biak neurri eta hedadura berean ageri, ez

²³ Termino horretaz, eta bere definizioaz, ikus Kaplan eta Baldauf (1997).

²⁴ Ikus, adibidez, 1865eko eta 1896ko aurrekariak; orobat bere segizioko jarduera, 1906koa adibidez. Horretaz zabalxeago dihardugu txosten honen III.3.1.a atalean.

²⁵ Ikus, horretaz, *Dugun atxik eskuara* in Hiriart-Urruti (1909).

²⁶ Hegoaldekoak izanik iparraldean eragin zuzena izandakoan artean Campion eta Azkue ditugu, antza, adierazgarrienak. Urkixo ere hor sar liteke, agian: bere ikuspegia eta bere kezkek aski bestelakoak dira ordea garai inguru horretan (konkretuki, 1907tik aurrerako bere aldizkarian). Egia da jarrera eta jokabide berririk agertu zuela Urkixok 1918-19tik aurrera. Beste garai bat da hori, ordea (Hiriart-Urruti hil eta Lehen Mundu Gerra amaitu ondokoa), eta beste lekua (Bizkai-Gipuzkoetz ari da hor, nagusiki, ez Iparraldeaz). Arana eta Azkue, ondo ezaguna denez, bere zirkulutik kanpora utziak ditu Hiriart-Urrutik goiz asko: beste giro batean ibilia da bera, eta hori esatean ez gara soilik giro politikoaz ari.

²⁷ Kurioso da Elizanburu *Innocentius* anaia mutu ageri dela, kasik, hizkuntza-kontaktuaren ondorioez. 1889ko eta 1890eko bere bizpahiru liburuxken argitan ondorio batzuk (interferentzia, mailegutza) ez zaizkio kaltegarri iruditzen, eta beste galera-modu bieci (euskaraz «gaizki» mintzo direnak ugaritzeari; euskaraz egitetik erdaraz egitera pasatzen ari diren gizatalde zabalei) erreparatu ere ez die egiten.

²⁸ Albert Constantin medikua, esate baterako, multzo horretan sartzekoa dugu bete-betean.

eta hiztun beraren ezpain-lumetan, baina aski bizirik daude han-hemen.²⁹ Interferentzia da, garaiko eskualtzaleen dokumentuetan, gehien aipatzen (eta, aurrerago azalduko denez, gehien deitoratzen) den fenomenoa. Zenbaiten kasuan, badirudi interferentzia lexikalera mugatzen dela. Interferentzia lexikal sendo hori lehendik ere aktibo izana da Iparraldean. XVIII. mendearen bigarren erdialdekoak dira, esate baterako, euskara “bastart”-ari buruzko kezakak, gaitzespenak eta argudio-bideak, Urkixok bere garaian ongi azalduak (Urquijo 1925: 153-8). Indarrean dago beraz gertaera soziolinguistiko hori, hazpandarra idazten hasten denerako. Aspaldikoa izanik ere indar berriaz ageri da ordea 1895etik aurrera, hainbat idazleren aipamenak lekuko.

III.1.1. Interferentzia eta kode-alternantzia gizarte-giroan

Gatozen lekukotasun horietara, hazpandar kazetaria hartuz eskumutil. Honela dio Hiriart-Urrutik 1896an, interferentzia kontuez diharduela:

Ene buruarekin buruz buru eleketa nindagon: Pauvre basque! Gaixo eskuara! Nork, noiz arte, nola begiraturuko hau, osoki galtzetik? Frantses eta kaskoin solas bihurri batzu baizik ez duzu entzuten, asko eskualdunen ahotik. Nehor ez da gehiago eskuara garbiz mintzo. (...) Alegia eskuaraz mintzo direnean ere, beti edo ardura frantximant hitza dariozkate”. Interferentzia lexikalen adibide zehatzak eskaintzen ditu zenbaitetan, zertaz ari den azaltzeko: “Jainkoa deitzen dugu *Jauna*; Jesu-Krixto, gure *Jauna*. Salbatzailearen ama deitzen dugu *Andre-dena* Maria. Egungo jaun eta andre batzuentzat ez dire izen hoik aski eder. Ama Birjina eta Jainkoa bera baino gehiago dire. Emozute izen: «Monsieur, Madame, Mademoiselle». Eta hori ez bakarrik frantsesez mintzo zaskiotenean. Eskuaraz ere horrela nahi dire deituak izan (“Pauvre basque!”, *Eskualduna* 182, 1896-9-11, in Alzibar 2004: 35).

Interferentzia gehienak lexikalak izanik ere, bada tartean bestelakorik. Guztien (lexikalen eta bestelakoen) berri ematen saiatzen da Hiriart-Urruti hurrengo pasartean:

Batek erranen derautzu: «Nola ekartzen zira?» (Comment vous portez-vous?), errateko orde laburkiago eskuaraz: «Nola zira?» Zer diozue nik dakidan etxeoandre batez, bere seme haur batez mintzo zelarik zionaz: «Drole da; nere haurra *cependant* orai arte beti *assidu* izan da eskolarat». *Assidu* hori behar zuten entzun gure etxeoandarearen amaso zenak! «Probable» da etzuela «du tout» konprenituko. Bertze andre bat nihaurek neure beharrez entzun dut erraten: «Jaun hunek *introduisatuko* gaitu barnerat». Barka otoi, eskualdun menditar gaizoak, ez balin badakizue zer den *introduisatzea*. Lehengo eskualdunek erraten zuten horrentzat «sartzea, sarraraztea». Eta holako zenbat, zenbat! Orotakoa da. Bertze orduz «agur» eta «bai zuri ere» edo “Jainkoak dizuela egun on, gau on!», erraten zen tokietan adituko duzue: “Bonjour, jauna; bonsoir, Monsieur le cure”. Ez dakit ez direnez are bitxiago mezen oihu egiteko hizkuntza batzu; hala nola: «meza bat Monsieur eta Madame edo Mademoiselle holakoaren partez”. Orok bardin ongi har lezakete: «meza bat holako eteko-nausiaren edo etxeoandarearen izenean»; «holako izeneko jaun-andrek emanarazten dutena», edo holako zerbait.. eskuaraz, karanba! (“Pauvre basque!”, *Eskualduna* 482, 1896-9-11, in Alzibar 2004).

²⁹ Aldiz, hibridazio kontua oso da gertaera exotikoa, baldin halakorik gertatzen ari bada: bidenabar baizik ez da aipatzen eta, orduan ere, belaunez belauneko transmisio-indarra lukeen fenomenoaz baino areago une eta hiztun jakinen baitako interferentzia gotorra adierazi nahi dela dirudi. Ez koine eta ez pidgin berezirik sortzen ari da, luze-zabal, Hiriart-Urrutiren garaiko Ipar Euskal herrian.

Eskuara garbiaren galera da interferentzia, Hiriart-Urrutirentzat. Jakin badaki, mailak eta mailak daudela galera horretan ere. Badaki kontaktu-aldi zaharragoetan ere aldea dagoela intentsitatez eta iraupenez. Konturatzen da hainbat interferentzia etxekotzen ari dela, interferentzia lexikaetik mailegurako jauzia eginez. Horrela dio hazpandarrak:

Eskuara garbiz mintzatu nahi lukenak erran lezake: «Gure bihitegiak, belartegiak ezin handiagoak dire». Bainan enormiak? Hori da eskuaraz horribleki parlatzea. Ez nuke zin egin nahi parlatzea ez dela egungo eskualdun askoren eskuara. Behinik behin «horrible» hori Xuberoko aldean aspaldi eskuarizat dabil. Bainan ez dugu laster, guk lapurtarrek, ez eta garaztarrek xuberotarrei huntan zorrik izanen (“Pauvre basque!”, *Eskualduna* 182, 1896-9-11, in Altzibar 2004: 35).

III.1.2. Hiriart-Urrutiren ikuspegia bere garaiko interferentziaz

Zer diote Hiriart-Urrutik eta bere ingurukoek interferentziaz eta, oro har, hizkuntza-ukipenaren ondorio linguistikoez? Zer bide hobesten du Hiriart-Urrutik? Erantzuna argia da: beti bateko jarrera ageri du gai horri buruz. Honela dio Hiriart-Urrutik 1891n, *Eskualduna* kazetan egiteko asmoa duen lanaren aitzin-azalpentsat har litekeen dokumentuan:

Eskuara garbiz izkiria dezagun. Horrek ez du erran nahi frantsesetik hartu hitz guziak baztertu behar ditugula; batzutan hitz arrotz horiek, polliki sartzen direlarik, gatz berezi bat badute, bertzek ez luketena; hortan ere hein bat atxikitzeke dela, bixtan da. Bainan hitzak ez dira mintzaiaren alderdi bat baizik; hitzak nola josten diren elgarri, hortan da mintzai bako txaren segetua. Eskuarazko hitz garbiz, askok, uste gabean, erdal-saltsa izigarria egiten daukute, heien hitzen arrimua arrotza dela ohartu gabe (Lafitte eta Intxausti arg., 1971: 31-32).

Labur bilduz: idatzizko jardunari dagokionez, eta plano formal edo erdi-formalean ari izanik, eskuara garbiz egiteko proposamena da Hiriart-Urrutirena. Garbitasun hori ez dago batez ere hitzetan (“horrek ez du erran nahi frantsesetik hartu hitz guziak baztertu behar ditugula”). Joskeran edo, nahiago bada, morfosintaxian zentratzen du Hiriart-Urrutik *eskuara garbia*: “hitzak nola josten diren elgarri, hortan da mintzai bako txaren segetua”. Konturatzen bagara, ez da hain gauza berririk esaten ari. Eskueran dituen eredu ezagun biren erdibidean kokatzen da bera, iritiz eta jarreraz: Jean Duvoisinen eta Michel Elizanbururen erdibidean. Biek diote joskera jatorri errespetu argia, baina oso neurri diferentean baliatzen dira bata eta bestea maileguzko hitzez eta azken orduko interferentzia lexikalez. Erdibide bat proposatzen du horretan Hiriart-Urrutik: hori da bere iritzi-jarrera, hil arte aski fermuki defendatuko duena.

Oreka modu baten bila dabilelarik, gizarte-urak punta-mutur batera doazela iruditzen zaio. Punta-mutur hori ez du gogoko, eta aurre egiten dio joera horri: “zer ez da entzuten? Hemendik *promes*, handik *disposizione*. Hots, erogarri da”. Antzera dihardu beste hainbatetan: “Nardagarri da; eta ez naiz harritzen egun batez nere ezagun jaun eskualdun, egiazko eskualdun batek haur ttipi eskualdun ume bat buruz buru eginik aditu zuenean erraiten: “Bonjour, Monsieur», ihardetsi baitzion: “K... ka hire”. Hiriart-Urrutik ez du uste hizkuntzaren beraren muga-baldintzek hartaritzen dutenik hiztuna. Interferentzia horietariko asko ez dira beharrezko: “Bertze hitzik ez denean, ahal denari lotzen da; bainan eskuarazko hitz garbi orok dazkitenak utzi-

rik, zertako ibil frantses hitz batzuen ondotik?” (“Pauvre basque!”, *Eskualduna* 182, 1896-9-11, in Altzibar 2004: 35).

Hazpandar kazetariaren irizkide dira, horretan, iparraldeko idazle asko. Bai idazle eskualdunak eta bai, are, frantsesez idazten duen zenbait. Ezin eztabaidatuzko *factum* soziazat ageri da interferentziaren kaltegarritzko gertaera hori M. Petit-en lanean, 1897ko Euskal Tradizioaren gorazarrezko festetan irakurritakoan: “D’aucuns l’appelleront décadence, puisque la langue va se dénaturant chaque jour de plus en plus, s’encombrant de mots ni français ni euskariens” (Petit 1899). Asko dira, gehiengo zabala itxuraz, ikuspegi ezkor horri heltzen diotenak. Badaki Hiriart-Urrutik, halere, idazle eta gogoetagile guztiak ez direla iritzi bereko. Zenbaiten ustean, izan ere, euskara ez da mordoilotzen ari, garbitzen (eta indartzen) baizik. Hala ihar-detsi berri dio, antza denez, ezagun batek: “Eskuara galtzera doala, zer derasaguzu? Ez duzu bada ikusten eskuara ez dela izan behin ere azkarrago eta garbiago?” (*Eskualduna* 182, 1896-9-11, in Altzibar 2004: 35). Gero eta hizkera-molde duinagoa, gero eta landu-jasoagoa, irakur liteke *Eskualdun* kazetan eta beste hainbat testutan: hori dela-eta, interferentziaren gainbeherako ikuspegi soziologikoa bitxi gertatzen zaio bati baino gehiagori. Hazpandarra ez dator bat, inola ere, ikuspegi baikor horrekin;³⁰ irizkide ditu, ikuspegi etsi horretan, iparraldeko euskaltzale gehienak.

Garbitasun beharrean dago eguneroko euskara arrunta, Hiriart-Urrutiren ustean. Eskualdun-jende xeheak ezpainetarutzen duen mintzaira oso dago frantsesak bere mendean hartua. Mugak jarri behar zaizkio, aurrez aurre eta jakinaren gainean, erdal uholde horri. Gogoratu goragoko “horribleki parlatze” hura. Euskaldun elebidunek dute, batez ere, garbitasun-mugak ongi zaintzeko beharra: “Deus ez dakitena ez dire holakoei hain ongi ohartzen, nola jakitate izpi bat dutenak. Bi mintzaiak dazkitenei loakokete bakotxa bere zedarrietan egonaraztea. Mintza eskuaraz edo mintza frantsesez alde bat; bainan ez biak nahas” (*Eskualduna* 182, 1896-9-11 in Altzibar 2004: 35). Elebidunei eransten dien karga hori badaki hazpandarrak, ongi asko, elebidun jantziei eransten diela praktikan. Protoelite euskaltzale baten eskutan jartzen du berak, azken finean, “euskara ona”ren defentsa. Horregatik egiten die hain harrera gozoa³¹ Azkueri eta bere modukoei, aldizkariaren bidez euskara garbia zabaltzen saiatzen direnei: “Berritan hasia du agerrarazten bere kazeta bipila, eskuara garbi, gozo, ederrez betea bururen buru. Haren kazetak *Eskualzalea* du izena eta ohorezki dakar izen hori. Jainkoak lagun dezala, luzaz eskuararen eta Eskual Herriaren onetan!” (“Eskuara Espainian”, *Eskualduna* 536, 1897-9-24, in Altzibar 2004).

³⁰ Gauza bi dira, funtsean, bere *eskuara garbia* eta zenbaiten *eskuara garbia*. Garbitasun-eredu biz dihardute hor, batak (Hiriart-Urrutik) eta besteek. Zer dago, zuzen interpretatzen bada iturria, beste zenbaiten baieztapenaren atzean? Nolatan diote horiek, inoiz baino eskuara garbiagoa egiten dela? Nork egiten du hala, zertarako eta non? Erantzun posible bakarra datorkit burura, hipotesi gisa: idatzizko nafar-lapurtera elaboratua. Hori ere hizkuntza-kontaktuaren (iparraldeko euskalkien, batez ere behe-nafarreraren eta lapurteraren, kontaktuaren) ondorioztat har liteke noski. Beste kontaktu modu bat da hori ordea: besterik du kontaktu modu horrek jardun-gunea, besterik agerbidea eta oso beste-lakoa harreman-sarea. Besterik du, azkenik, xedea eta belaunez belauneko transmisio-perspektiba.

³¹ Hasiera batean egin zien harrera gozoa, ez handik urte gutxira. Azkue eta beste hainbat euskaltzale gero eta urrunago sentitu zituen Hiriart-Urrutik, ezaguna denez. Urruntze horrek iturburu asko ditu: tartean, batak eta besteek hizkuntza-plangintzaren alorreko lehenetasun-zerrenda diferentea, zenbaitetan kontrajarria, izatea. Hizkuntza-kontaktuaren esparrutik kanpora eramango gintuzke iturburu horien azalpenak, eta alde batera utziko dugu gaia.

Euskaltzale askoren iritzia da Hiriart-Urrutiren goiko hori. Horixe da Jean Broussain batena, besteak beste. Garbi dago ordea, ezer garbirik baldin badago interferentzien eta hizkuntza-garbitasunen alorrean, aldian behingo iritzi-jarrera bateratuek ezer gutxi balio dutela eguneroko praktikaren ondoan. Iritzi berekoa da Broussain, baina Hazparneko jaun medikuak ez daki irizpide hori bere lagun kazetariaren trebeziak eta etekinez aplikatzen. Ez da gai. Are gehiago: euskara garbitzeko soluzio konkretuak ematerakoan urrun, oso urrun kokatzen da jaun medikua *Eskualdun* kazetaren bidegile nagusiaren soluzio praktikoetatik. Aldian aldiko aplikazio praktikoak markatzen eta definitzen ditu, argudio teorikoen gaintetik, benetako iritzi-jarrerak. Aplikazio praktikoa, berriz, testigantza pertsonalean islatzen da. Emaiozun testigantza horri gain-gaineko begiratu.

III.1.3. Hiriart-Urrutiren testigantza pertsonala, interferentziaz eta kode-alternantziak

Zer euskara modu zerabilen hazpandar kazetariak, eguneroko jardunean? Zer egin zuen berak, hitzez eta idatziz, interferentziazko aukera baten aurrean? Ageri al da hibridazio-zantzurik bere lanean? Baliatzen al da, praktikan, frantses-eskuaren arteko kode-alternantziak? Hiriart-Urrutiren hitzeko jardunaz ez dugu ebidentziarik, bai aldiz idatzizkoaz. Idazle joria izana dugu Jean, eta bere langintza jori horrek gutxi bezalako hedadura izana du garai hartako idazle-irakurleen artean. Idatzizko jarduera horren testigantzara mugatuko gara, beraz, atal honetan.

Ez du Hiriart-Urrutik hibridazio-kutsu handirik ageri bere idazkietan. Kontsekuentea da horretan, oso, bere iritzi-jarrerekin. Euskara-euskara da bere mintzaira: eskualdun gehienek erraz eta zabal entenditzeko moduko eskuara. Ez dago hor *creole* edo *pidgin* moduko produkturik tartean. Bada bere idazkietan, aldiz, interferentziaren (interferentzia lexikalen, oso gutxitan bestelako) arrastorik: ez da erraza, baina bai egingarria, halakorik topatzea. Ondotxo errazagoa da, azkenik, hazpandar kazetariaren lanetan *code-switching* edo kode-alternantziazko adibiderik dokumentatzea. Goazen bietara, azkenekotik abiatuz.

Maiz baliatzen da Hiriart-Urruti, euskaraz ari delarik idazten, *code-switching* delakoaz. Adibide soil batzuek eman dezakete argien alternantzia horren berri. Erdarazko izen-sintagma bakarra tartekatzen du hazpandarrak zenbaitetan, euskara hutsezko hitz-katearen altzoan. Horrela egiten du, esate baterako, adibide xume honetan: “Iduri du gero ez dakit zer! *Olla podrida*” (*Eskualduna* 482, 1896-9-11). Hori baino erdaratik sintagma-zati zabalxeagoz baliatzen da, ordea, maizenik: “Zuri bai? Niri ez. Chacun son goût” (*Eskualduna* 471, 1896-6-26), “Azkenekotz (frantximantak diona, «pour la bonne bouche») beiratu dugu don Azkue” (“Eskuara Espainian”, *Eskualduna* 536, 1897-9-24, in Altzibar 2004), edota “gero zuek niri erran, ez dela galtzen ari eskuara? Pauvre, pauvre basque!” (*Eskualduna* 482, 1896-9-11). Kasu bakanetan, azkenik, aparteko afizioz saiatzten da *code-switching* horri bere zukurik ederrena ateratzen. Ikus, adibidez, 1902ko pasarte hau:

Dio behin ontsa jostatu dela; bazter ederrik ikusi ere ba; (...) mendi hegal gozo, itzalpe eta soropil ezin utzizko, nolakoak, eta zenbat! Joli pays, oh, oui! Eta jendea? Jendeak, mon ami, a, c'est autre chose. Zozoak ez naski oro tout a fait ... bainan kasik hala iduri. (...) Bi sorbaldak altxatuz, nolazpeit adiarazten dio jaunari, ez dakiela zer galda-

tzen dion. *Pauvres gens!* (...). Eskualduna erlisioneari atxikia dea ba? Eskuaraz ikasten dutuia katixima eta otoitzak? *Mauvais, mauvais; ken eskuara fuera.* (...) «*Nous y reviendrons.*» (“*De Musculdy à Saint-Esteben*”, *Eskualduna* 1902-8-15, in Altzibar 2004).

Badu hori baino jauzi handiagoko *code-switching* pasarterik ere. Adierazgarria da honako hau:

Deus ez da bitxiagorik, ez nardagarriagorik, nola baita Eskual Herriko zenbait herritan aditzea igandeetan neskatxa gazteak elizan kantuz *frantsesez*. Eta zer kantuak! Eta non! Iainko maitea! *Ce qui etonne le plus en ceci, ce n'est pas l'aberration de ses saintes femmes; C'est la patience ou l'indifference de certains cures* (“*Zerk du galtzen eskuara?*”, *Eskualduna* 530, 1897-8-13, in Altzibar 2004).

Ez dago dudarik: elebiduna da Hiriart-Urruti eta maisukiro darabil frantsesa hainbat situazioetan.³² Badaki bere irakurle askotxok ere badakitela frantsesez. Irakurriz, bederen, gai direla frantsesezko esapideak jasotzeko. Badaki, orobat, frantses gehigarri osaturiko esapideok, zenbaitetan, euskara hutsezkoek baino adierazkortasun handiagoa dutela une horretako gizarte-giroan. Badaki, azkenik, kriptohizkuntzaren funtzioa betetzen duela frantsesak zenbaitetan, bere testuetan: apaiz-jendeak erraz ulertuko dion zenbait esaldi kiribil, irakurle arruntak ez ulertzea nahiago lukeena, frantses-mintzaira dotore eta korapilotsuan ematen du. Abantaila da beretzat *code-switching* hori: azaldu nahi duena nori azaldu nahi dion, eta zer neurritan, jakinik abantaila da kode-alternantziak egoki baliatzea. Hori dela-eta, euskararen kaltetan gabe frantsesezko hitzak, izen-sintagmak eta are hortik aurrerako hitz-moldaera konplexuagok txertatzen ditu euskal testuetan, probetxugarri direla deritzanean.³³ Modernoa da, horretan, Hiriart-Urruti: ikuspegi komunikatiboa ez da, inondik ere, 1970 inguruan jaioa.

Ikuskizun dugu, bestalde, Hiriart-Urrutiren idazkietako interferentzia: zenbaitetan baliatzen den interferentziak, eta noiz-non. Leku meharra dute interferentzia lexikalek Hiriart-Urrutiren idazkietan. Are meharragoa, hartaz jakitun garen neurrian, bestelako interferentziek: fonetikoek, morfosintaktikoek eta semantikoek. Hartan saiatu garen arren ez dugu, egia esan, halakorik asko bilatu bere testuetan. Izan bada halakorik, jakina, eta ez dago zertan harritu: ez dago hiztun-elkarte txiki-txikiaren hiztun elebidunen kontestuan interferentzia horietaz zeharo libratzen den idazlerik. Kanpoko iturrietatik elikatzen gara gehienok hainbatean, idatzizko jardunean bereziki, eta kanpoko elikadura horrek bere ordainsaria ezartzen digu maiz. Hiriart-Urruti ez dago inpaktu horren ondorioetatik zeharo libro. Berrikuntza teknologikoen inpaktuari dagozkion sorkarrietan nabarmena da hori, bereziki: *telegrafa*, *dinamita* eta antzekoetan antzematen da hori argien. Halakoetan ere badaki, ordea, *beribil* modukorik sortzen. Oro har, aski berekasa dabil: beregaintasun handia ageri du hazpandar kazetariak, kontzeptu-dentsitate handi samarreko formulazioak ere erdal makuluen behar handiegirik gabe adierazteko. Ideia hartu ohi du berak oinarri,

³² Elebiduna ez ezik eleaniztuna ere bada, izan, *Eskualdun* kazetaren artikulugile nagusia. Jakin badakigu, hasteko, frantses-eskuarez gainera alemanez ere badakiela Hiriart-Urruti: aleman-irakasle da Larresoroko apaizgaitegian. Latinez eta grekoz ere jakin behar du, ikasbide sakroklasikoen bidetik. Gaztelania ere, bistan da, ez zaio erabat arrotz gertatzen. Ez dakigu, halere, frantses-euskaraz aparteko beste lau hizkuntza horietan noraino den trebe.

³³ Gaztelaniazkoak ere txertatzen du inoiz edo behin. Ingelesaren inpakturik, aldiz, ez da Hiriart-Urrutiren idazlanetan ageri. Ez kode-alternantzia gisa, bederen.

jakin-iturria erdarazkoa duenean: ideia, ez ideia horren adierazle den erdal hitza edo hitz-katea. Jokabide horri eskerrak, ondotoxoz interferentzia-arrisku ahulagoa izana du *Eskualdun* kazetaren eragileak. Aparteko doaia erakutsi izan du horretan Hiriart-Urrutik. Doai handia izanik ere horretan, ez da interferentziarik gabea bere produzio idatzia. Arrisku hori nozitua du berak ere, nahiz eta arrisku horren sarean noiz-non erortzen den zehazten zail izan. Interferentzia hutsen eta maileguen arteko muga aski lausoa da, jakina, Hiriart-Urrutiren kasuan ere.³⁴ Ustez interferentzia dirudien hainbat elementu mailegu ezaguna dela pentsatzeko motiborik ez da falta. Ongi erroturiko maileguei ez die aparteko eragozpen-trabararik ezartzen berak: horri eskerrak testu naturalak, garbizaletasun molde gehienetatik aski urrun dauden testu naturalak, dira bereak. Naturaltasun horrek bihurtu izan du bere idaztanka hain ulerterraz eta hain erakargarri.

Labur bilduz: interferentzia, lexikala eta bestelakoa, eskualdunen artean indar biazin zabaltzen ari den garaikoa dugu Hiriart-Urruti. Gertakari horren jakitun da bera eta, batere gogoko ez duelarik, joera horri aurre egiten saiatzan da buru-belarri. Arrazoizko argudio-bidea erabiltzen du horretarako, batetik. Bere testigantza praktikoa eskaintzen du, bestetik. Interferentzia gutxiko testuak dira bereak. Halere, zenbait kasutan ez dio bide horri ihes egiten: interferentzia-poxi bat onargarri eta are mesedegarri dela iruditzen zaio. Oro har nahiago du berak, ordea, eskuara eta frantsesa ongi bereizirik atxiki, zein bere moldaeraz, bai mintzatzeko eta bai idazteko orduan: frantsesez egin nahi edo behar duenean frantses onean egin ohi du, eta eskuaraz jarduterakoan eskuara garbian. Salbuespen bakarra egiten du hazpandar kazetariak, irizpide nagusi horretan: kode-alternantzia da salbuespen hori. Segun zertaz diharduen, eta begiz jotako irakurleak nor dituen, zuzen eta egoki deritzo *code-switching*-az baliatzeari. Egoki deritzo kode-alternantziari eta, kontestu-baldintzen arabera, egin ere maiz egiten du halakorik. Hori ez da defektu-akatsa, Gumperz-en garaitik aurrera ongi aitorturiko abildadea baizik: “code switching is a communicative skill, which speakers use as a verbal strategy in much the same way that skillful writers switch styles in a short story” (Gumperz eta Hernández-Chávez 1972: 98). Bistan da, ordea, ikuspegi horrek perspektiba linguozentrikotik psiko- eta soziozentrikora garamatzala.

III.2. Kontaktuaren ondorio psikolinguistikoak

Apreziazio psikolinguistiko finez beterik daude Hiriart-Urrutiren kazetari-lanak. Apreziazio partikular horietatik abiatuz jeneralizazio minimo batera iristea da atal honen asmoa.

III.2.1. *Eskualdunen nagusitasun-moldaera gizarte-giroan*

Zail da, zinez, Hiriart-Urrutiren eta bere inguruko idazleen aipamenetatik abiatuz zehaztaperik psikolinguistiko jeneralik egitea. Zertzelada partikularregiak dira bere apunte asko. Hipotesi gisa izango bada ere badugu, guztiarekin, zertzelada horiek perspektiba teorikoan proiektatzen hasteko modurik. Horrela, Fishman-en za-

³⁴ Orduko eta lehenxeagoko dokumentazio zabalaren trataera informatikoak bakarrik argitu dezakeen puntua da muga kontu hori; orduan ere aski era tentatiboan argitu liteke hori, gaurkoz.

tiketa laukoitz ezagunetik abiatuz lau giza multzo nagusi ageri dira Eskual herrian, XIX. mendearen erdi inguruan,³⁵ diglosia-izaerari eta hiztunen ele biko nagusitasun-moldaerari dagokionez.³⁶

- a) Zenbait eskualdun, Basanafarroan eta Zuberoan bereziki, *diglossia without bilingualism* egoeran ageri da. Euskaldun huts dira hiztun horiek: eskual elebakarrak. Bertako elebidunak (apaiz, mediku, errient, kargudun, jaun-andere zenbait...) dituzte erdal munduarekiko zubi. Ugariago dira nesken artean, eskolara sarbide handixeagoa eta (soldadutzaz, lan-kontuz) herritik kanporako lotura duten mutilen artean baino. Haurren artean batetik, eta aitatxi-amatxi zaharren artean bestetik, dira hiztun horiek nagusi.
- b) Beste zenbait eskualdunek *both bilingualism and diglossia* ageri du. Ez da erraza, multzo horretan euskal- eta erdal-elebidunen artean bereiztea: denetik dago. Eguneroko bizimoduak berekin dituen jardun-esparru arruntei dagokienez, hitzezko jardunean euskal-elebidun dira gehienak, ez parez pareko elebidun; are gutxiago erdal-elebidun.
- c) Beste egoera batean dago hainbat eskualdun: *bilingualism without diglossia* delakoan. Hitzezko jarduera arruntean erdal-elebiduna da horietariko asko. Hiztun horien ezpainetan antzematen dira interferentziak argien.
- d) Frantseseko elebakartasunean kokaturik dago, azkenik, Eskual herriko hiztun sail osoa: *no bilingualism* eta *no diglossia* bizi dute horiek. Eskuaraz ez dakite hitz egiten; hainbatek ez du ulertu ere egiten.

Lau multzo horiek beroriek ageri dira gero ere: adibidez 1900etik 1915era arte, Hiriart-Urrutiren zahartzaro goiztiar eta heriotza-aldian. Kontuak errazegi atera litezke hortik: “denetarik zegoen lehen, eta denetarik dago gero: ez da, beraz, aldaketa handirik gertatu”. Kontuak ez dira ordea horrela: lau multzo horien pisua eta hedadura aldatuz doa, nabarmen, 1860 ingurutik 1910 ingurura doan mende-erdian. Era batera ziren kontuak, hazpandar kazetaria sortu zenean: oso bestelako egoera da nagusi, aldiz, Gerla Handiaren atarian. Hiztun multzo batzuk indartuz doaz oro har, eta beste zenbait mehartuz: neurri-izariz aldatu egin dira lau multzo horiek, hiztun-sail osoak irabaziz batzuek eta nabarmen galduz besteek. Hiztun sail gehienetan, horrezaz gainera, aldatu egin da eskuara-kaskoin-frantsesen banaketa soziofuntzionala. Are gehiago: eskuarazko mintzajardunaren barnean (idazlangintzan bereziki), etxetik eta herritik jasotako euskalkitik harreman-sare zabalagoetarako nafar-lapurtar *Hochsprache*-ra daraman bilakaera ageri da bertako protoelite eskualtzalearen (batez ere maila batetik gorako apaizen) artean. Aldaketa horien oihartzun da Hiriart-Urruti.

III.2.2. Hiriart-Urrutiren ikuspegia, hiztun garbien galeraz

Hiztun garbiak (elebakarrak eta euskal-elebidunak) galtzen ari dira, eta erdal-elebidunak zein frantses elebakarrak ugaritzen. Joera hori ez du Hiriart-Urrutik begi onez ikusten. Eskuarazko elebakartasuna ere ez du, ordea, gogoko. Goiko lau multzoen ar-

³⁵ Zehazkiago esanik, 1830 ingurutik 1880 arteko epealdi zabalean.

³⁶ *nagusitasun-moldaera* esatean U. Weinreich-en 1953ko *dominance configuration* adierazi nahi da, ez Fishman-en handik hamar-hamabost urtekoa: izen berekoak izanik ere aski diferenteak dira biak.

tean bigarrena du Jeanek, askogatik, nahiago. Eskualdun garbia du amets, batetik, baina frantsesez ere txukun moldatzen den eskualdun jantzia iruditzen zaio etorkizunerako eredu-garri. Bata eta bestea uztartzen zailak dira ordea: frantsesez ere hainbatean moldatzen den eskualdun jantzia nekez gerta liteke, hazpandar kazetariari bizi izatea tokatzen ari zaion gizarte-giroan, eskualdun garbi. Frantsesa ezinbesteko duen harreman-sareetan murgildurik bizi denak, ez bestek, lortzen du normalean frantsesez ongi moldatzea. Frantsesez bideratzen diren rol-harremanetan (rol horiei datxezkan situazio komunikatiboetan) parte hartzea eskatzen du horrek, interakzio horietan ohikoak diren mintzagaiak eta kontzeptuak, terminologia eta errepertorio berbala bereganatuz. Erdarazko rol-harremanen errepertorioa euskarazkoetatik ongi mugatzen eta isolatzen ez den neurrian, bateko hizkera-moldeak bestean (euskarazkoan) eragiten du. Interferentzia eta kode-alternantzia ugaritzea dakar konpartimentazio falta horrek, batetik, eta erdal-elebitasunera makurturiko nagusitasun-moldaera indibiduala bestetik. Hori da Hiriart-Urrutiren korapiloa, erabat askatzera inoiz iritsiko ez dena.

III.3. Kontaktuaren ondorio soziolinguistikoak

Bere hartan al dirau eskuara-frantsesen erabilerak Eskual herrian, Hiriart-Urrutiren garaiko gizarte-bizitzan? Eskuaratik frantseserako mintzaldatzea gertatzen ari al da? Hala baldin bada, nola ageri da mintzaldatze hori (luze-zabal ala parte mugatuan) eta non (espazio fisikoan, soziofuntzionalean)? Nola ageri dira bere aurrekari, bidelagun edo ondorio ezagun ditugun frantsesaren hedapena batetik, eta euskara indarberritzeko saioak bestetik? Zer iritzi-jarrera pizten ditu gertakari multzo horrek? Nola islatzen eta nola hezurramitzen da hori guztia hazpandar kazetariaren jardura pertsonalean?

III.3.1. *Gizarte-bizitzan zer*

Begien bistako datu zentraletik abiatu behar da, perspektiba soziozentriko honi heltzerakoan. Eskuarak ez du, Hiriart-Urrutiren bizi-denboran, Eskual herriko mintza- eta idatz-jardura osoaren zati bat baizik estaltzen. Eskuara ez da aspalditxetik eskualdunen hizkuntza bakarra, beren adierazbehaz guztiak asetzen dituen. Are gutxiago harreman-sare eta situazio guztietan, hitzez eta idatziz.

Diglosiazko konpartimentazio-egoera aski egonkor batetik dator eskuara. H funtzio gehienak (ez guztiak: cf. eliza-esparrua) bestek (kaskoinak garai batean; frantsesak gero eta zabalago) bereganatuak zituen diglosia zaharrea. Baina eguneroko mintzajardun arrunta, hiztun-elkarteari nortasun betea erantzen ziona eta ama-hizkuntzaren belaez belaezko jarraipen osoa segurtatu ohi zuena, kontrolpean zuen eskuarak. Diglosiazko konpartimentazio hori ahultzen eta birrintzen ari da Hiriart-Urrutiren garaian. Batez ere eskuara hiztun-talde trinkoen eguneroko mintzabide nagusi izana den herribildu nagusietan eta, oro har, modernitateari estuago loturiko jardun-guneetan.

Ordura arteko diglosia molde tradizional horrek, aparteko babes-indarra eta belaez belaezko iraupen-aukera emateaz gainera, L esparruko soziolekto³⁷ izaera

³⁷ Soziolekto ala domolekto? Ez da hau xehetasun horietan sartzeko lekua. Bada ordea garrantzizkoa, euskararen bilakaera molde desberdinak xeheki arakatu ahal izateko bihar edo etzi. Bego bere horretan, oraingoz.

erantsia dio ordea eskuarari. Gero eta markatuago ageri dira gizartean, soziolektokutsu hori dela medio, eskuaraz mintzo direnak. Eskola-prestaera apaleneko herri-tarrak, diruz estuen dabiltzanak, lanbide tradizionalenei josiak eta, oro har, gizarte-eskalan behereneko estratu-geruzan kokaturik daudenak mintzo dira sarri eskuaraz. Campionen hitzetan esanik, “aujourd’hui, (la langue basque) c’est une langue bien humble, le parler familial de quelques milliers de paysans et de pêcheurs” (Campion 1899: 414).

Diglosiazko egoera horrek egonkor izateari utzi dio Hiriart-Urrutiren garaian: hori da berritasuna. Etxean eta auzoan, lagunarte hurbilean eta kale-bizitzan berekin zuen nagusitasuna galduz doa eskuara, frantsesaren mesedetan. Ordura arte (demagun, 1830 ingurutik aurrera) frantsesaren *language spread* izandakoa, frantsesaren L2 moduko hedapena alegia, fase berrian sartu da: *language spread* izandakoa *language shift* edo luze-zabaleko mintzaldatzea bilakatu da. Horren ondorioz, eskuararen belaunez belauneko jarraipen-katea eteten ari da: erabat edo nagusiki eskuaraz egiten zen eskualdeetan, jardun-guneetan, harreman-sareetan eta situazioetan hala egiteari utzi eta frantsesaz egiteari ekin zaio. Fenomeno horren jakitun eta gogoz kontrako ikusle dugu Hiriart-Urruti, bere inguruko hainbat eskualtzalerekin batera.

a) *Mintzaldatzea*

Mintzaldatze horren aipamen espresik ez da falta Hiriart-Urrutiren idazkietan. Gai horri aurrez aurre heltzen diotenen artean esplizituenetarikoa da hazpandar kazetaria. Hogeigarren mendeko hizkuntza-soziologiaren oinarrizko postulatuekin erraz uztartzeko gogoetak eskaintzen ditu halakoetan. “Gainez gain, oro hartuz, Eskual Herri guzia inguruan begiztatzen dugularik (...) aitorturen dautazue badoala eskuara galtzera tarrapatan. Arronkal(en) eta Izaba(n) (...) nere adiskideak (...) etxe berean ikusi zitue(n) horrela mintzo, adin arau; zaharrak eskualdun, bitartekoak eskualdun-español, gazteak (eskuara utziz) español garbi” (“Eskuara Frantzian”, *Eskualduna* 477, 1896-8-7).³⁸ Hazpandar kazetaria iritzi pertsonal hutsa ematen ari dela uste izan dezake norbaitek. Ez da horrela: askok, eta ikuspegi askotatik, berretsia dute urte-inguru haietan Hiriart-Urrutiren baieztapen hori. Ikus, adibidez, Pierre Broussainek handik gutxira adierazia:

Eskuara aiphatzen du(d)anaz ge(r)oz enitake e(g)on erran ga(b)a galtzeko irrisküan dela, Espainiako Eskualherrietan bereziki. Nafarroan eta Bizkaian, lehen eskuaraz mintzo ziin anhitz o(r)ai espáñolez mintzo da. Frantziako eskualherrietan nahiz gu(r)e mintzaia zaharra o(r)ai artio aski azkar den, hale(r)e zombeit lekutan galtzen â(r)i da, hala nola Endaian, Doniane-Ziburun, Donapaleun eta Maulen. Hiri horiitan badi(r)a haur franko aitamak eskualdunak tiuztenak eta eskuara ezta-kitenak (Broussain 1913, in Charriton 1985a: 219).

Euskararen galera territorialaz mintzo da hor Broussain: ordura arte eskuaraz egiten zen hainbat lekutan frantsesaz egiten da orain, gero eta sarriago.³⁹ Euskararen ga-

³⁸ Zail da zinez, Hiriart-Urrutiren aipamen hori irakurritz, Campionen *El último tamborilero de Erraondo* gogoan ez izatea. Bazekien iruinsenak zer zioen, mintzaldatzeari buruzko bere azalpen nobelatuan.

³⁹ Bibliografia zabala dago urte-inguru horietan, European bereziki, hizkuntza jakinen kontaktuzko ondorio nagusiez, esparru-mugez eta irabazi-galera territorialez: bai kanpo-mugen hedapen-contrakzioez

lera hori ez da espazio territorialean bakarrik gertatzen ari, ordea. Horrekin batera, eta bereziki, espazio soziofuntzionalean ari da eskuara “bere betiko lekua” galtzen. Elizan (eta bidenabar, fraide- eta serora-eskolak direla medio, hezkuntza-esparruan) ari da, bereziki, euskaratik frantseserako *language shift* nabarmena gertatzen. Espazio horretako galerak aparteko bihozmina eragiten dio Hiriart-Urrutiri. Ikus 1896ko bere aipamenok:

liburu baten bete banuke hemen erraiteko, Eskual Herriko elizetan eskuaraz mintzatzeari datxikola (...) Behar nintuzke aipatu eta nahi ere ba eskuarazko katiximak eta otoitz-liburuak, urte oroz gutitzen ari direnak, zeren egungo egunean zerbait eta norbeit direla uste duten buraso eskualdunek beren haurren eskuetan liburu frantsesak ikusi nahiago baitituzte, ezen ez eskuarazkoak, haur gaixoek frantsesa ez ongi jakinikan ere. Burasoak bezala huntan hobendun dire haurren eskoletako aitzindariak. Orotaz mintzo naiz; jaun errientez bezenbat edo gehiago fraidez eta sererez. Oraiko errientez eta errientez axola guti dute bada elizako liburuez. Bainan eskola giristinoetako aitzindariak zenbat frantses liburu ez dituzte sarrarazten gure eskualdun elizetan? Balakite ongi zer ari diren! (“Eskuara elizan”, *Eskualduna* 478, 1896-8-14).

Aldaketa handia ari da gertatzen, iparraldeko hainbat eskualdetan, eskuarak ordua arte aski berea izanikako H esparru bakarrean: elizan eta hari atxikitako eskola giristinoetan, bai eta batean zein bestean maiz erabiltzen ziren eskal katiximetan. Eskuaratik frantseserako mintzaldatzeko selektibo azkarra ari da hor gertatzen. Atzera doa eskara, eta gailentzen ari da frantsesa: baita neska-mutikoek kasik frantsesez ez dakitenean ere. Mintzaldaketa horrek *top-down planning* orenen ezaugarri nabarmenak ditu berekin: Pariseko goi-agintearen desio aitortua da, lehenbailehen eta ahal den neurrian mintzaldatzeko hori zabaldu eta osatzea.⁴⁰ Ez da goi-agindu espres hori

---

eta bai barne-esparruan erdal-uharteak sortzeaz. Ikus, esate baterako, Zimmerli (1891-99), Wackernagel (1904) eta Viatte (1908).

⁴⁰ Eliza-esparruko mintzaldatzeko behartuaren *top-down* izaera hori behar bezala estudiatu gabe dago. Honako puntuok kontuan hartzekoak dira, nolana ere:

- a) Euskara elizatik baztertzeko asmoak indarrean daude, jadanik, 1865ean: III Errepublika aurretik eskabide horixe egin zuen Duruy ministroak: «On remarque avec peine que le clergé basque continua à enseigner le catéchisme en basque, ce qui nuit à la propagation de l'usage du français». Eta ministroaren oharra: «Relever les points du territoire où le clergé exige le catéchisme en patois ou en langue étrangère, afin que j'en écrive aux évêques par le garde des sceaux (justizia ministroaz)» (Moreaux 1970: 508), in Intxausti (1972: 97).
- b) 1891ko liskarra, apezpikuaren eta apez eskualdun askoren (eta bertako protoelite eskualtzalearen) artean.
- c) 1896ko gorabeherak: «Dans son rapport du 22 avril 1896, Jules Deffes, préfet des Basses-Pyrénées, proposait au ministre des Cultes de la République Française, E. Combes, la suppression totale des sermons en basque, ainsi que du catéchisme basque, afin de combattre le triple inconvénient de la prédominance de l'idiome basque dans les églises du pays Basque: 1° empéchement de la diffusion de l'instruction, 2° puissance du clergé, 3° atteinte à l'idée de la patrie française. Il conseillait toutefois d'attendre un moment plus favorable, après les élections, pour prendre ces mesures» (Archives Nationales, F 19 5502).
- d) 1902ko inarrosaldia: «Ez ginuen sinetsi nahi; eta egia den bezala hemen aitortzeko gerla bat egundaino ez bezalakoa heldu zitzaunka ikusten ginuelarik, ez nahiz gerla hau guhaurek piztu ginauden, Eskualdun huntan, eskuaraz hanbat aipatu gabe. Bainan holetan egia da; Mauleko suprefet nahasiak ahoa betez omen derasa orori, Donibane Garazin erriente bilkura batean egun hoitarik batez goraki erran zuena: «Urtatsetik harat eskualdun apezak ez zirela gehiago haizuko

bakarrik, ordea, eskualdun-jendea hartara mugitzen duena: badago eskualdun horien “bere baitariko erdal gogoa” ere, elizan zein kalean; hori da Hiriart-Urruti bereziki mintzen duena.

Eragin instrumental nabarmenak ditu, azkenik, eliza-esparruko mintzaldatzeko selektiboak. Ordura arte gizaseme eskualdunetik osaturik zegoen apezkeriak ez du aurrez aurrerantz ezaugarri hori izan beharrik izango. Bere hitzetan esanik, “hemengo apezpikuek eskualdun herrietan ezartzen dituzte apez eskualdunak. Baionan berean ere badelakotz anitz eskualdun, ez dute nahi ahalaz ezarri apez biarnesik ez eta kaskoinik. Ez da errateko baizik gure apezpikuak ez direlarik alta berak eskualdunak, nolako artarekin begiratzen dituzten eskual mintzaiaren zedarriak”. Mendeetako konpartimentazio-arau bat hausten ari da, 1896ko une horretan, bere begien aurrean.⁴¹ 1902ko urritik aurrera etorriko diren goi-agintaritzako debeku lazgarriak ezin entendi litezke ongi, alde aurretiko giro-aldatze hori aintzakotzat hartu gabe. Bereziki ernea da horretan Hiriart-Urrutiren begia.

b) *Frantsesaren eta euskararen hedapena*

Zer dio Hiriart-Urrutik hizkuntza-hedapenaz? Zer dio eskuararen hedapenaz eta, batez ere, frantsesaren hedapen ukaezinaz? Ezer gutxi dio hazpandar kazetariak eskuararen hedapenaz, lehen besterenak izandako (edo inorenak izan gabeko) pentzelarretan eskuarari leku bat eskuratzeaz. Ez da harrizkoa: atzera doa eskuara gizarte-bizitzaren jardun-gune gehienetan. Bereak izandako esparru gehienak (etxea eta lagunartea, auzoa eta lantegia, eliza eta kale-bizitza) galduz doa, eta modernitateari loturiko jardun-gune eta harreman-sare berriak frantsesak okupatu ditu hasieratik, ia erabat. Hori guztia horrela izanik ere, bada jardun-gune bat eskuarak bere hedapen-leku bihurtuko duena: kazetaritza. Hiriart-Urruti bera izango da, hein handi batean, Ltik Hrantz daraman hedapen horren eragile nagusi. 1903tik aurrera zabalduz joango da *Eskualdun (Ona)* kazetaren salmenta, 10.000 aleko tiradara inguratuz urte gutxiren buruan. Harrigarritzko hedapena da hori, eskola bidezko alfabetatze-aukera gehienak espreski edo praktikoki debekaturik dituen hizkuntza batentzat. Harrigarria da baina, itxura osoz, egia ere bai. Ezin da gertakari hori alde batera utzi, garai

---

eskualdun haurrei katiximaren eskuaraz erakasterat. Gobernamentuak zor dioten paga, bizitzeko ogia galdu nahi ez badute, beharko dutela Eskual Herriko eskualdun ume haur gaixoei katixima egin frantsesez. Biba eskuara!» (E 810, 1902-12-26).

- e) 1906ko epaia. Prediku eta elizkizunetan euskara alde batera uzteko agindua eman zuen Pabeko Prefetak. Baigorriko auzapezak (Etcheverry-Aintchart alkate «gorri»ak) begiratu behar zuen hango erretorearen jokaera. Honek euskaraz hitz egin zuen, eta alkateak ez zion prefetari jokabide horren berri eman. Auzapez gorria presondegira eramane zuten horregatik. Ikus Inxauti (1972: 97), Piarres Lafitteren oharra jasotzen duena.

⁴¹ Badago datu gehiago ere, gertaera horren egiantza ziurtatzen duenik: 1897an, Donibane Lohizuneko Euskal Festa handien erdian eta apezpikuaren aurrean, «M. Ch. Petit a surtout chaleureusement plaidé auprès de San Grandeur la cause de cette chère langue basque qui doit être pieusement conservée en nos écoles, en nos séminaires, en nos paroisses». (...) «Il paraît que, dans nos écoles libres même et surtout dans celles dirigées par des religieuses, le catéchisme est appris en français. *L'Eskualduna*, ce vaillant défenseur de nos moeurs et de nos traditions, et M. l'abbé Haristoy, le dévoué collaborateur de m. l'abbé Dubarat, ont fait entendre à ce sujet une éloquente protestation, qui a trouvé l'écho dans le coeur de tous nos compatriotes» (Petit 1899: 550).

hartako hizkuntza-kontaktua perspektiba soziozentrikotik analizatzerakoan. Beste jardun-gune gehienetan atzera doan une berean, eta aspaldiko partez, hedapen ohargarria bizi du eskuarak.

Language spread edo hizkuntza-hedapen nagusia frantsesarena da ordea. Frantsesaren hedapen hori, L2 moduan lehenik, aurrera doa etengabe. Frantses hutsezko eskola da, askoren esanean, hartarako tresna eragingarriena. Baita mingarriena ere, erabiltzen dituen metodoak lekuko.⁴² Ez da eskola, ordea, frantsesaren hedapen-gune bakarra: turismoa, bidegintza berria eta transformazio demografikoaren, ekonoteknikoaren eta soziokulturalaren beste hainbat elementuk ere eragin bizia (eskolak bakar baino erabakigarriagoa) dute frantses mintzairaren garai hartako hedapenean. Horretaz jakitun da Hiriart-Urruti: euskaltzale gutxi bezain jakitun.

c) *Euskarari bizirik eustea: elizaren zeregina*

Euskal hiztun-elkartearen babesgune da eliza, Hiriart-Urrutiren eta bere inguruko askoren ustean. Babesgune hori arrisku bizian dago ordea: eliza-esparrura sartzen hasi da frantsesa, partez goitik hala beharturik eta partez eskualdunen beraien gogoz edo onarpenez. Mendeen joanak sozialki santzionaturik izan duen arau bat urratuz doa. Min egiten dio horrek kazetari hazpandarrari. Galera hori ez da, bere ustez, eliza-esparrura mugatuko. Konpartimentazio soziofuntzional horrek babes-indar handia eman izan dio euskararen belaunez belauneko iraupenari. Bata kentzeak bestea ahultzea ekarriko du ezinbestean. Elizkizunak eta bere inguruko joan-etorriak, katixima barne, euskaraz bideratu behar dira aurrerantzean ere euskarari bizirik eutsiko bazaio. Hartarako, jakina, apez eskualdunak behar dira. Horra bere hitzak:

Zer da hori (apaiz izateko eskualdun izan beharra) bano zuzenagorik eta ederragorik? Horrek dauku eta emaiten guri, frantses eskualdunei eskualdun espainolen gainean dugun eskugaina. Espainian ez direlakotz mintzo elizetan apezak eskuaraz, hainbertzetaraino galtzen ari dute beren eskuara ederra non azken berrogoita hamar urte hautan, hori delakotz, eskuarak Espainian lauetarik bat eremu edo lur ja galdurik baitu. Laster erditara dadin beldurtzeko da. Frantzian aldiz apezek daukute bizirik eskuara. Eta nola? Elizetan beti edo ardurenik eskuaraz mintzatuz. Eta zer nahi lukete? Apez eskualdunak has ditzen Eskual Herriko elizetan franximantez mintzatzen? Ez dezagun holakorik amets, nahi bagira eskualdun egon ("Eskuara elizan", *Eskualduna* 478, 1896-8-14).

Erremedioa argia da Hiriart-Urrutirentzat:

Erlisionea ororentzat da; baina bego tokian tokiko mintzaia nausi; Eskual Herrian eskuara. Eskuara ez dakitenek, alaxintxo, aski dute ikastea; Jainkoari esker badukete arrotz hoitarik zenbaitek ikasteko asti edo aizina... guk heienaren ikasteko dugun baino gehiago. (...) Aitzakia edo estakuru emanen derauzute: frantsesean trebeago

⁴² Eskola-sistema (gobernamenduarena bereziki, baina elizaren aginte-alorrekoa ere hor nonbait) eralduntze-gune deneko aipamenak ugari dira han-hemen. Kontua atzetik dator. Euskal debekua salatzen du Van Eys-ek bere euskal gramatikan. Hots, «eratzunaren metodoa» (berez, eratzuna ordez «morceau de règle sur lequel est écrit le mot antibasque»). Antzeko testigantza jasotzen da beranduago ere: «On sait que, dans plusieurs villes et villages, le maître d'école a l'habitude d'administrer chaque samedi une correction à celui de ses élèves qui s'est rendu coupable d'avoir parlé sa langue maternelle» (Petit 1899: 550).

direla haur batzu ezen ez eskuaran. Hori ez da egia. Egia baliz, hanbat gaixtoago. Sormintzaia utzirik bertze bat nahiago duenak ahantziko du laster mintzaiatz bertzetik ere. Hots, buraso edo aitzindari haurren altxatzaileak, erakats ezozuete haurrei nahi bezenbat frantses; bainan erlisionekeo irakaspenak emozkitzute otoi beti orok eskuaraz. Eskuaraz katixima; eskuaraz goiz-arratsetako otoitzak; eskuaraz meza. Eta predikua? Predikua frantsesez ala eskuaraz dire hobe? Ala aldizkaxe? Hemen, hemen nahi nintuzke zenbait jaun eta andreren buruak xuxendu. Hemen hogoi, han hamar, prediku frantses baten gutizia edo beharra luketenak. Jaun kargudun eta andre karguduntsa eta bertze asko badirela eskuararik ez dakitenak; hala nola Kanbon, Ustaritzen, Saran, Ezpeletan, Hazparnen, Baigorriin, Atharratzen ... eta Santa Garazin ere ba naski (?). Heientzat igande oroz edo bederen noizetik noizera nahi lukete zenbaitek emana izan dadin herriko elizan prediku frantsesño bat. Zer zautzue? Ez dakit oren orotako berri; bainan gutiz gehien tokietan etzaut iduri holako baitezpadako beharrik badela (“Eskuara elizan”, *Eskualduna* 478, 1896-8-14).

d) *Euskara indarberritzea: kazetaritza*

Eskuarari bizirik eustea: hori dute Hiriart-Urrutik eta bere ingurukoek lehentasuneko xede. Denbora, esfortzu eta baliabide gutxiago xahutzen dute euskara (asmoz behintzat) indarberritzera lihoazkeen ekimen berri-kutsukoetan. Orain arte esandakotik, bistan da eskola bidezko alfabetatze- (zer esanik ez L2 gisako euskalduntze-) programarik ez dagoela Hiriart-Urrutiren garaiko gizarte-giroan, ez *top-down* eta ez *bottom-up* gisa (Kaplan eta Baldauf 1997). Ez demografiako kontzentrazioa indartzera letozkeen neurriak hartu dira, ez euskaldun-jendearen arteko harreman-sareak ugartu eta ez, azkenik, sare berri horiek soziofuntzionalki nabarmen zabaldu. Kazetaritza da, gorago esan denez, salbuespen bakarra. Aski ote da ordea kazetaritza bizi, erakargarri, zabalkunde handiko eta iraupen luze samarreko hori, eskuarari bizirik eusteko? Erantzuna bistan dago: ez, ez da aski. Motiboak ugari dira, baina bizpahiru oso dira nabarmen: batetik, kazetaritzaren kontsumoak ez du indarririk, eguneroko jardun-gune arruntetan eskuara jasaten ari den atzeramartxari eusteko; are gutxiago norabide hori itzulipurdikatzeko. Lau trebetasunetatik bat, irakurmena, lantzen da gainera kazetaritza bidez, onenean. Eskual protoeliteak, bestalde, inor baino ahulago baliatzen dira aukera horretaz. Eskualdun kazetak salmenta-igoera nabarmena izanik ere, azkenik, aspaldiko konpartimentazio funtzionalari (idatzizko jarduna frantsesean oinarritua duen nagusitasun-moldaerari) firmo eusten diote euskaltzaleek beraiek. Hiriart-Urrutiren eta Broussainen arteko dokumentazioa da, urrutirago gabe, gertaera horren testigu: bien arteko eskutitz gehienak frantsesez idatziak daude: “Le Fds. B. possède 29 lettres de l’abbé Hiriart-Urruty á Pierre Broussain (1894-1906). La plupart d’entre elles sont en français, mais celles qui sont en basque (4) présentent ( ) un valeur littéraire certaine”. Ez dago hor oinarri sozialik, kazeta baten laguntza hutsaz H esparruko buru-jasotze handirik abiarazteko. Are gutxiago “etxe-auzo-lagunarte-kale” esparru-multzoan gertatzen ari den atzerakadari freno jarri eta indarberritze sendorik eratzeko.

III.3.2. *Hiriart-Urrutiren ikuspegia, luze-zabaleko mintzaldaketaz*

Mintzaldatzearen aurkakoa da, oro har, Hiriart-Urruti. Euskara-erdaren elkarbizitza du xede. Eskualdun-jendeak frantsesari leku bat egitea eskatzen du xede

horrek. Ez da frantsesaren etsai. Elebitasunari abantailarik ikusten dio: gogo onez aitortzen du hori. Eskuara ikusten du ordea kolokan: horrek kezkatzen du bereziki. Leku bat behar du eskuarak, zeharo galduko ez bada, frantses-eskuaren panteoi horretan. Leku propio bat, eskualdunek fermuki galdutua eta erdadunek begirunez onartua. Leku propio hori zehazteko orduan, ez dabil iraultza sakonen bila. Ez dira bere iritziak eta bere jarrera gehienak aldakuntza handien aldeko. Honetara bil daiteke, itxuraz, bere ikuspegi nagusia: “On da gazteek (mutikoek hainbatean, neskatok nabarmen guttiago⁴³) frantsesegiten ikas dezaten. Datorkigun gizarteak, dituen ezaugarriak dituela, marginalia miserablera baztertuko lituzke bestela. On da, horregatik, gazte-jendeak frantsesegiten ikastea eta aurrerantzean, zenbait jardun-gune, harreman-sare eta situaziotan, frantsesegitea. On da, era berean, hizkuntza bien arteko elkar-bizitza ahalik eta liskar-gatazka txikienaz antolatzen saiatzea. Luze-zabaleko elebitasun mugagabe bat ezin izan liteke, ordea, etorkizun-molde eredu-garriena. Bere-bereak dituen jardun-guneak mantendu behar ditu eskuarak, indar betean, etorkizunik izango badu. Konpartimentazio-arau zorrotzak errespetatzea eta errespetaraztea eskatzen du horrek. Oso nabarmena da behar hori, eliza-esparruari dagokionez”. Hori da Hiriart-Urrutiren ikuspegia, hainbat aldiz frankozale deklaratu-tzat hartu izan dena. Ez da juzku horretarako motiborik falta, batez ere 1910 ingurutik aurrera. Ordura arteko bere jardunean ordea, eta hazpandarraren ordura arteko jarduna da ekarpen-kopuruz eta dentsitate kontzeptualez deigarriena, besterik da nagusi: arazoei bere gordintasunean heltzeko adimen argia eta delibero sendoa du Jeanek.

Ez da Hiriart-Urrutiren testigantza idatzia, *Eskualduna* kazetatik jaso litekeena, gizarte-bizitzan gertatzen ari den mintzaldatzearen erakusgarri zuzena: ez zuzena eta ez zeharkakoa. Astero-astero, jendaurrean eta hizkera zaindus, eskuaraz ari den gizona dugu Jean. Oro har gailentzen ari den joera nagusiaren kontra dihardu funtsean; kontra jardute horretaz ondo asko jabetua dago. Kanpañar-baserritarren mintzajardunarekin eta barne-aldeko hainbat hirixkatak bizilagunekin (batez ere adinez gora doazen “eskualdun”ekin) bat egiten du eskuarazko jardueran. Baina hiriburuetan, Lapurdiko kostaldean eta han-hemengo hiribildu nagusietan bizi den gero eta hiztun-talde zabalagoaren jokabidearekin nekez uztar liteke berea.

Protoelite eskualtzalearen jardunetik hurbil dabil Hiriart-Urruti: iparraldeko elizgizon askoren (ez guztien) eta profesio liberaletako (batez ere medikuntzako) eskualtzale batzuen jardunetik hurbil. Ez hori bakarrik: ildo beretik ibiltzeaz gainera, haietako askoren bide-erakusle ere bada bera. Ez da Jean euskara hutsezko gizarte-bizitzaren babesle eta hezur-mamitzaille. Bai, ordea, euskara-erdarek (batez ere eskuara-frantsesek) elkarrekin jarduteko eginbeharra izango duten gizarte-molde baten formulatzaile. Elkar-bizitza horrek, bideragarria izango bada, gauza bat du Hiriart-Urrutiren ustean ezinbesteko: hizkuntza bien arteko konpartimentazio soziofuntzional (eta, agian, territorial) zorrotza, ihespide alferrik gabea. Aski modernoa da hazpandarra, alde horretatik: diglosiarik gabeko elkar-bizitza egonkorrik posible denik ez du uste. Diglosiazko bizimodua opa die, horregatik, eskuarari eta frantses-kas-

⁴³ Sexu-bereizketa argia egiten du Hiriart-Urrutik, elebiko nagusitasun-moldaeraz denaz bezainbatean. Europako korrespondentzia posibletarako ikus, esate baterako, Lévy (1928).

koineri. Honelatsu doa bere leloa, laburkiro emanik: “beude modernitateari loturiko hainbat jardun-gune, harreman-sare eta situazio frantsesaren mende; gainerakoetan, eliza barne, bego eskuara jaun eta jabe”.

III.3.3. *Hiriart-Urrutiren testigantza pertsonala, mintzaldaketaz*

Zail da, Hiriart-Urrutiren baitan, mintzaldaketa-arrasto handirik antzematea. Eskuara-frantsesen konpartimentazio soziofuntzional egonkorraren apostolu da bera, hitzez eta egitez. Belaunez belaun transmitituz bizirik iritsi den diglosia molde zahar-raren jarraitzaile eta indar-emaile. Badaki gauza batzuek aldatu egin beharko direla diglosia tradizional horretan: frantsesari leku jakina egin beharko zaio, ohiko H funtzioetan lehendik duenaz gain, eskualdun gazteen modernitateari eta urbanizazioari loturiko zenbait interakzio-moldetan. Horren ordainetan, ordea, eskuarari ere zabaldu egin nahi dio espazio soziofuntzional berria: ahozko jardunari idatzizkoa (batez ere irakurketa) erantsi nahi dio. Hori da bere apustu euskaltzalerik euskaltzaleena, inork inoiz ukatu ez diona. Gainerakoan, eta gainerakoa da nagusi, konpartimentazio tradizionalaren aski jarraitzaile ortodoxoa dugu hazpandarra: segun non ari den, norekin eta zertaz, frantsesez egiten du, herriko hizkera arruntaz dihardu edo, idatziz eta jendaurrean bereziki, eskuara landu bizia darabil. Konpartimentazio horren ildotik, adibidez, frantsesez idazten dizkio gutunak zenbait euskaltzaleri. Labur bilduz: ahal delarik minimizatu egin nahi du Jeanek luze-zabaleko mintzaldaketa, frantsesari leku jakina eskainiz bere mintza- eta idatz-jardunean. Diglosia zaharberritu baten bila dabil hazpandarra, eskuarari belaunez belauneko jarraipen-aukera segurtatzeko asmoz.

IV. Hiru gertakarien elkar-eraginezko harremana

Zer elkar-eragin dute gertakari linguistikoek, psikolinguistikoek eta soziolinguistikoek? Beregainak al dira, erabat, hiru ondorio horiek? Ez: beregintasuna ez da arau nagusia. Maizago gertatzen da elementu horiek loturik agertzea, etxeko zein mundu zabaleko testigantza praktikoetan. Maizago ikusten da, adibidez, plano linguistikoan gertatzen dena eta plano psikolinguistikoan antzematen dena korrelazio jakinean egotea. A hizkuntza interferentziaz betetzea, A-hiztunak hizkuntza horretan (ez Bn) lehen baino traketsago moldatzea (edo beren A-zaletasuna ahultzea) eta, plano soziologikora hegaldatuz, A hizkuntzaren erabilerak situazio, rol-harreman eta jardun-gune jakinetan atzera egitea (lehen baino erabiltzaile gutxiago izanik, edo erabilera-esparru mugatuagoa) nolabait loturik ageri dira sarri. Elkar-eraginezko harremanean agertu ohi dira maiz.⁴⁴

Nondik norakoa da eragin hori? Zein fenomenok dirudi aurrekari, eta zeintzu litrateke oihartzun? Zein fenomeno da enbor, eta zein dira adar? Zein da hiru plano horien kausa-efektuzko kateamendu-ordena nagusia? Beste konfiguraziorik posible bada ere, bi kateamendu hauek antzematen dira sarrienik testigantza askoren oinarrian: a)

⁴⁴ Elkar-eragin horren zer-nolakoaz eta zenbatekoaz bibliografia zabala dago han-hemen. Hemen-goaz, eta jarrera-kontuak hizkuntza-gaitasunean (bakanago erabileran) duen eraginaz, ikus, adibidez, Lasagabaster (2003).

hizkuntza-kontaktuak hiztun batzuen elebitasun desorekatua edota hizkuntza-jarrera epeltzea eragiten du eta, horren ondorioz, hizkuntzen ordura arteko erabilera-araua modifikatzen; b) hizkuntza-kontaktuak hiztun-talde jakinen erabilera-araua modifikatzen du, erabilera-arau berri horrek hiztun batzuen elebitasun desorekatua eragiten duelarik batetik, eta hizkuntz(ar)en barne-egitura modifikatzen bestetik. Lehenengo kasuan ondorio psikolinguistikoa da enbor; bigarrenean, aldiz, ondorio soziolinguistikoa. Nola dira kontuak Hiriart-Urrutiren eta bere garaikoen artean?

IV.1. Fenomeno eta prozesu psikolinguistikoak enbor, beste biak adar

Garrantzi handia du kateamendu honek Hiriart-Urrutiren pentsaeran. Hizkuntza-jarrera elementu zentrala da beretzat, plano bateko eta besteko berrikuntzen iturria bilatzerakoan. Zentraltasun horren adibide ugari jaso liteke bere lanetan. Demagun, esaterako, ondoko hauek:

Behar nintuzke aipatu eta nahi ere ba eskuarazko katiximak eta otoiitz-liburuak, urte oroz gutitzen ari direnak, zeren egungo egunean zerbait eta norbeit direla uste duten buraso eskualdunek beren haurren eskuetan liburu frantsesak ikusi nahiago baitutuzte, ezen ez eskuarazkoak (“Eskuara elizan”, *Eskualduna* 478, 1896-8-14).

Konfigurazio psikosoziala, prestigio kontuen alorrean kokatua antza, hizkuntza-erabilera baten edo besteren eragile bizkorra da bere ustez. Hona beste adibide bat:

Diren bezalako gizon mutur-zuri, emazte moko-meheak! Horrela deramate gure mintzai eskuara zaharra gabetzerat bere hitz eta hizkuntza eskualdun guziez. Uste duzue bederen apezek arta gehixago dutela, beren eretzean, beren ahal oroz eskuara oso eta garbi begiratzeko? Zenbaitek ba; betidanik izan dire, eta badire egungo egunean ere badakitenak eskuaraz ederki mintzatzen. Bainan ... bainan, gizona, bertze batzuek axola guti dutela eskuaraz nolana mintza! Askotan solas bat errexago, ederrago liteke predikalkitik eskuara garbiz emanikan. Baduk hoberik! Nahiago dute frantsesez emokaturik eman (“Pauvre basque”, *Eskualduna* 482, 1896-9-11).

Ikus dezagun azken adibide bat:

Nork, noiz arte, nola begiratuko hau, osoki galtzetik? Frantses eta kaskoin solas bihurri batzu baizik ez duzu entzuten, asko eskualdunen ahotik. Nehor ez da gehiago eskuara garbiz mintzo. Anitzi ederrago zaiote frantsesez mintzatzea, ustez frantsesa errotik badakitela. Alegia eskuaraz mintzo direnean ere, beti edo ardura frantximant hitza dariozkate. Egiazki trufaz bezala mintzo direla iduri dute. Bainan ez da trufarik; zin-zinez ari dire; batzu ezazolakeriaz, bertzeak zozokeriaz, ustez ederrago den (*Eskualduna* 182, 1896-9-11).

Kontura gaitezen hizkuntza-jarrerei ematen diela lehentasuna, ez hizkuntza-gaitasunari edo gaitasun-faltari: “haur gaixoez frantsesa ez ongi jakinikan ere” dio batean, eta “ustez frantsesa errotik badakitela” bestean. Hizkuntza-jarrera hori kognitiboa da hainbatetan. Bada bestelakorik ere, ordea, Hiriart-Urrutiren ikuspegi horretan: bai jarrera mota afektiboa eta bai konatiboa.⁴⁵ Euskararen (eta eskualdun

⁴⁵ Jarrera mota kognitiboen, afektiboen eta konatiboen arteko bereizkuntzaz ikus Rosenberg eta Hovland 1960. Gure artean sintesi-lan ona eskainia digu David Lasgabasterrek (2003: 32-5).

garbien) aurkako jarrera ere mintzaldaketaren iturburu argi da Hiriart Urrutiren us-tez. Horrelako adibidez beterik dago, esate baterako, 1909ko bere *Dugun atxik eskuara*: “Hain dute hastio askok eskuara non, izenak berak okastatzen dituela iduri baitute” (1971: 201), edota “Hiritarrek menditarrak ez ditutzue hastio, ba ordean heien mintzaia higuin” (1971: 208). Eskuaraganako higuina edo hastioa: horra hor Hiriart-Urrutiren bigarren enbor-azalpena.

Labur bilduz: hizkuntzaganako jarrera kognitibo, afektibo edo konatibo ezkorrek hiztun garbien galera dakarte askotan, ikuspegi honen arabera. Hiztun garbien galera horrek eragin linguistikoak ditu, batetik: hiztun horiek egiten duten (eta, itxuraz, horien jardunaz beste askoren ezpainetara hedatzen den) hizkuntza pobretuz doa, bestelakotuz, “bere betiko izaera” galduz. Bestetik, berriz, eragin soziologiko argiak ditu jarrera ezkor horrek: hizkuntza “pobre” horren ezintasun-eragozpenek eraginik, frantsesaren “berezko edertasunak” edo gizartean gora egiteko berekin dakarren laguntza-indarrak erakarririk, jendeak utzi egiten dio eskuaraz egiteari. Utzi egiten dio erabat edota, gutxienez, zenbait jardun-gunetan, zenbait funtziotan A hizkuntzatik Bra pasatzen da.

Jarrera kontua ez baina hizkuntza-gaitasun desorekatua, gero eta frantsesaren aldera makurtuagoa, da beste zenbait kasutan mintzaldatzearen iturburu. Hasieran jarrera ezkorriari egozten zaion kausaltasuna gaitasun-eskasiari egozten zaio une batetik aurrera. Apaiz-jendearen *dominance configuration* delakoa, gero eta frantsesera makurtuagoa, enbortzat hartzen da sarri. Har dezagun, ikuspegi horren abiaburuko, Charles Petit-en aitormen ezaguna (1899: 551): “Le basque est peut-être encore interdit (...) au petit séminaire de Larresore et au grand séminaire de Bayonne. Le jeune clergé l’y désapprend; par suite, il ne le parle, après dix ou quinze ans d’études classiques et théologiques, qu’avec un odieux mélange de mots français”. Hasieran apaiz gazteen ezaugarri berezitat ematen den erdal-elebitasun horrek adin orotako ezaugarri zabala dirudi handik urte batzuetara: “beaucoup de nos curés trovent plus commode de parler et d’écrire en français” (Albert Constatin medikuak Broussaini 1919an, in Charriton 1985: 239, 279). Tradizio luze samarra du kausa-efektuzko ikuspegi horrek ere gure artean.⁴⁶ Hiztunen gaitasun-galera eta, horren ondorioz, hizkuntza bestelakotzea eta hizkuntza horretan (lehen adina) ez egitea txanpon beraren aurpegi bi direla azpimarratu izan da aspaldidanik. Kontura gaitetzen, halere, Petit-en azalpenean euskaraz egiteko debekua dagoela iturrian, eta horren ondorioztat ematen dela apaiz gazteen erdal-elebitasun desorekatua. Hurrengo atalera garamatza horrek.

IV.2. Fenomeno soziolinguistikoa enbor, beste biak adar

Erabilera alorreko aldaketa (lehen baino gehiago egitea, gutxiago edo, debe-kuz, egiteari uztea) iturburu edo enbor gisa hartzen da hainbat azalpenetan. Aldaketa horren mekanismoetako bat emulazio soziala da. Dezakeen jendearen luze-zabaleko mintzaldatzea, bereziki, beste bi fenomenoaren aurrekari argizat hartzen da sarri. Mintzaldatze horren difusio-bidea imitazio edo emulazio soziala da. Hala dio

⁴⁶ Antzeko testigantzak jaso litezke Europako beste hiztun-herri askotan.

Broussainek: “Jende xehia beti jende handiâi jarraitzen zako; ala beztitzeko maneran ala mintzatzeko maneran. Eskualherriko jende handiek, mi(r)iku, aphez, notari, abokat aspaldian eskuara utzi dute frantsesez edo españolez ar(i)tzeko eta hek bezala (eg)iteko jende xehiak e(r)e â(r)i di(r)a frantsesez edo españolez mintzaten, ahal dutenean”⁴⁷ (in Charriton 1985: 217; Pierre Broussainek Lacomberi 1903-X-3an). Goikoek euskaraz egiten ez dutelako gaizki dakite egiten; egiten duten apurra interferentziaz eta “defektuz” betea dago. Beren eredu hori gizartera zabalduz doa, imitazio soziala dela medio. Antzeko esplikaziorik jaso liteke Hazparneko kazetariaren lumatik, bere ondorio linguistikoetan zentratuz halere:

gu gira eskualdunak guhaur eskuararen etsai; eskuararen galarazle. Jende xehea bera, kasik eskuara baizik ez dakiena, erdi eskuara, erdi frantximan nahasiz mintzo da. Behin baino gehiagotan erran dugu; bainan ez daukagu hargatik jende xehea, populua hobendun. Ezen ez daki populua eskuara garbiaren garbi ez denetik berexten. Ez da ohartzen garbiz mintzo den, ala ez. Nor da beraz hobendun? Eskualdun argituak, buruzagiak. Zerbait direnak eta zerbait dakitenak edo jakin behar luketenak (“Zerk du galtzen eskuara?”, *Eskualduna* 530, 1897-8-13).

Bada noski mintzaldatze selektiboagorik, gainerakoen pizgarri gertatzen denik: elizako eta eskoletako euskal debekua, bestek beste. Euskara jardun-gune horietatik bazterteak (fenomeno soziologikoa hortaz) ondorio zabalak ditu bai bestelako jardun-guneetan, bai hiztun gazteen elebitasun-moldaeran eta bai, azkenik, beren ezpainenetik jalgi ohi den euskara moldean. Hiriart-Urruti dugu ikuspegi selektibo honen berri-emaile: “Mintzo naiz eskoletako buruzagi eskualdunetz. Utz ditzagun bazterrerat gobernamentuko eskoletan diren errientak eta errientsak, nahiz balitaken hetaz ere zer erran. Bainan hek bederen badute estakuru bat, eskuararen bazterrerat uzteko. Goragoko buruzagiak manuz, frantsesa dute bakarrik erakatsi behar. Hori gaizki bertzenaz; ezen zer litake zuzenagorik Eskual Herriko haurrek eskuaraz irakurtzen eta izkribatzen ikastea baino, frantsesarekin batean? Bainan errienteak eta errienteak egin ez dezaketena, egin dezakete fraidek eta serorek; bereziki serorek. Ezen mutikoez baino frantses gutiago aski dute neskatxek. Eta gero serorak eskola libroetan kasik osoki beren jabe dire, nahi dutena erakats eta nahi ez dutena ez. Ez dute gobernamentuko buruzagiak eskuarari buruz han deus ikustekorik. Iduri du beraz serora eskualdunek eskuara behar luketela begiratu beren eskoletan. Frantses poxi bat ere erakats ba; bainan eskuara lehen. Eskuaraz otoitzak, eskuaraz katixima, eskuaraz elizako kantuak”. Erabilera-aldaketa ageri da horrelakoetan, Hiriart-Urrutiren baitan, iturburu nagusi.

Azken hitz

Ez da erraza jakitea, aurreko bi ikuspegi horietan eragingarriena zein den. Erabaki argirik hartu ezinik sumatzen da Hiriart-Urruti puntu horretan, eta ez da harritzekoa. Antzeko duda-mudak ageri dira handik ehun urtera ere, ukipen-linguistika-

⁴⁷ Difusio-bide horrek erakusten dio Hazparneko jaun medikuari, eskuara indarberritzeko zer egin behar den: «Guk bertzez baino eskola gehiago dugunek eta eskuarari atxikiak garenek, behar ginuke usu eskuaraz izkiriari, erakusterat emaiteko eskuara ez dela bazterrerat aurdikitzen ahal den mintzaira bat, piltzar baten pare» (testu-pasarte beretik jasoa).

ren alorreko espezialista ezagun askoren artean: “Neben dem sozialen System, dem sich das Individuum anpaßt (vgl. das synergetische Modell), und der Familie, in der es seine ersten Sprachkompetenzen erwirbt, ist die individuelle kognitive Organisation von Sprache der Hauptort des Prozesses “Sprachkontakt” als Kontakt zwischen unterschiedlichen Varietäten und Sprachen” (Wildgen 1988). Ehun urte pasa dira Hiriart-Urrutiren kazetari-lan erakargarri haietatik, eta mende-erdi luze Uriel Weinreich-en teorizazio-saio sendotik. Gauza asko ikasi dugu bidean, batzuei eta besteei esker, hizkuntza-kontaktuaren alorrean. Apal onartu beharra daukagu, ordea, azken puntu honi buruzkoan ugariagoak ditugula oraindik ere zalantzak eta duda-mudak, irizpide artezak baino. “Die individuelle kognitive Organisation von Sprache” kontsideratzen da orain ere hizkuntza-kontaktuaren muin, Weinreich-en ildotik aldendu gabe horretan. Baina “neben dem sozialen System, dem sich das Individuum anpaßt, und der Familie” egiten da muineratze hori: hots, perspektiba soziozentrikoaren lehengai diren postulatuak hartzen dira eskumutil. Horietatik abiatuz ekiten zaio, orain ere, interferentziaren, kode-alternantziaren eta abarreko gertaera horien analisiari. Ez da erraza, hiru perspektibon baterabilduzko garapen akademikoa zein mugatua izan den gogoan izanik, lankidetzaz horretatik ondorio erabatekorik ateratzea. Gutxi dago halakorik, hor zehar, eta aski etsigarria da egoera gure artean: duda-mudak eta epai hotzak dira azter-eremu honetan nagusi. Duda-mudek eta epai hotzek, mingotsa izango bada ere beren ondorena, aurrera egiten lagutzen dute ordea. Ez dago beste biderik, hizkuntza biren edo gehiagoren arteko kontaktua, batez ere bere ondorioak, ikuspegi integratu batetik aztertu nahi badira. Aurrekoen usteak, iritziak eta argudio-bideak ez dira lagungarri eskasak, integrazio horren bila ari garenontzat.

Uste-iritziak eta argudio-bideak argi, edonork entenditzeko moduan eta aski era objektiboan, plazaratzen saiatua dugu hazpandar kazetaria orain dela ehun urte inguru. Hori erakusten digu bere jardunaz: begien aurrean ditugun gertakari sozio-linguistikoei posible dela, bihotza bihotz izanik ere, arrazoi-bidez heltzen. Whitney (1881), Schuchardt (1884), Zimmerli (1891), Möhl (1892), Wakernagel (1904), Viatte (1908), Mc Dougall (1908), Hoffman (1909), Wundt (1911, 1912) eta abarren berri izan gabe ari delarik ere, haien bidetik dabil hazpandarra, uste baino sarriago, mintzajardunaren gizarte-moldaera argitu nahirik ari denean. Hurrengo hamarkadetan psikologia sozialaren eta hizkuntza-soziologiaren aztergai nagusi izango diren gai jakinak jendarteratzen ari da bera: ikus Öhmann (1924), Makensen (1926), Lévy (1928), Schmidt-Rohr (1932 eta 1934), Kuhn (1933), Karsten (1935), Isbert (1936), Lurie (1938), Sandfels (1938), Schultze (1943), Kainz (1943), Haugen (1938, 1950 eta 1952) eta Kloss (1952). Airoski eginik digu lan hori: orduko irakurleek lehen begi-kolpean entenditzeko moduan, batetik; egungo egunean gai horien jakin-mina dugunoi hizkuntzen gizarte-dimentsioaz jabetzeko lagungarri sendoak eskainiz, bestetik. Ezin baztertuzko erreferentzia dugu Hiriart-Urruti, Euskal herriko hizkuntza-kontaktuaren 1900 inguruko joan-etorriak zientzia-arauz aztertzeke orduan.

Bibliografia

- Abbadie, A., 1896, «Sur la préservation de la langue basque (notice)», *BSL* 1895-96, IX, lxxviii. Ikus orain Urkizu (arg.), 1997: 446.

- Altzibar, X. (arg.), 2004, *Ni kazeta-egilea naiz*. Hiriart-Urrutiren *Eskualduna (Eskualdun Ona)* kazetako artikulua-bilduma. Bilbo: Labayru ikastegia eta Bilbao Bizkaia Kutxa fundazioa.
- Campion, A., 1899, «La langue basque», in *La Tradition au Pays Basque*, 413-459. Erabilitako argitalpena, Elkar etxearen 1989koa.
- Castoreo, P., 1993, *Langue Basque et Enseignement, en France, de 1789 a 1993*. Université de Pau et des pays de l'Adour.
- Charriton, P., 1985, *Pierre Broussain. Sa Contribution aux Études Basques*. Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- Cooper, R. L. (arg.), 1982, *Language Spread. Studies in Diffusion and Social Change*. Bloomington: Indiana U. P.
- Elissamburu, M., 1889, *Lehenagoko eskualdunak zer ziren*. Baiona.
- , 1890a, *Zer izan diren eta zer diren oraino framazonak munduan*. *Eskualdun* gazetan argitaraturiko artikuluen bilduma.
- , 1890b, *Framazonak (bigarren edizioa) eta Frantziako hirur Errepubliken ixtorioa laburzki*.
- Ferguson, Ch. A., 1959, «Diglossia», *Word* 15, 325-340.
- Fishman, J. A., 1964, «Language maintenance and language shift as a field of inquiry», *Linguistics* 9, 32-70.
- , 1987, «Language spread and language policy for endangered languages», in P. H. Lowenberg (arg.), *Georgetown University Round Table of Languages and Linguistics*. Washington: Georgetown U. P.
- , 1991, *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- et al. (arg.), 1966, *Language Loyalty in the United States*. The Hague: Mouton.
- Frías Conde, X., 2002, «Introducción a la Psicolingüística», *Ianua. Revista Philologica Romanica*. Suplemento 06.
- Gumperz, J. eta E. Hernández-Chávez, 1972, «Bilingualism, bidialectalism and classroom interaction», in J. Cazden eta P. Hymes (arg.), *Functions of the Language in the Classroom*. New York: Columbia Teachers College Press.
- Haugen, E., 1938, «Phonological shifting in American Norwegian», *Lg* 14, 112-120.
- , 1950, «The Analysis of Linguistic Borrowing», *Lg* 26, 210-231.
- , 1952, «The impact of English on American-Norwegian Letter Writing», in *Studies in Honor of Albert Morey Sturtevant*, Lawrence.
- Hiriart-Urruti, J., 1891-1915, *Eskualduna (Eskualdun Ona)* kazetako artikulua, X. Altzibarrek bildua in 2004 *Ni kazeta-egilea naiz*.
- , 1909, «Dugun atxik eskuara», 1971n berrargitaratua in *Mintzaira, Aurpegia: Gizon*, 195-221. Arantzazu-Oñati: Jakin.
- Hoffman, H., 1909, «Einfluss des polnischen auf Aussprache, Schreibung und formale Gestaltung der deutschen Umgangssprache in Oberschlesien», *Zeitschrift für deutsche Mundarten*, 264-279.
- Intxausti, J., 1972, *Iraultzaren Hildotik*. Oñati: Jakin Historia (3. zkia.), eta Baiona: Ikas.
- Isbert, O., 1936, «Die Psychologie der Madjisierung», *Deutsches Grenzland*, 59-71.
- Kainz, F., 1943, *Psychologie der Sprache*. Stuttgart.
- Kaplan, R. B. eta R. B. Baldauf, 1997, *Language Planning. From Practice to Theory*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Karsten, J. E., 1935, «Mélange des langues et emprunts», *Scientia* 58, 182-92.

- Kloss, H., 1952, *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*. Munich: Pohl.
- Kuhn, W., 1933, «Die Bedeutung der geographischen Schutzlage für Kremnitz, Deutsch-Proben und andere deutsche Sprachinseln», *Geographischer Jahresbericht aus Österreich* 17, 8-26.
- Lafitte, P. eta J. Intxausti (arg.), 1971, *Mintzaira, aurpegia: gizon!* Oñati: Jakin Historia (2. zkia.), eta Baiona: Ikas.
- & —, 1972, *Zezenak Errepublikan*. Oñati: Jakin Historia (4. zkia.), eta Baiona: Ikas.
- Lambert, W. E. eta G. R. Tucker, 1972, *Bilingual education of children: the St. Lambert experiment*. Rowley, Newbury House.
- Lasagabaster, D., 2003, *Trilingüismo en la enseñanza. Actitudes hacia la lengua minoritaria, la mayoritaria y la extranjera*. Lleida: Editorial Milenio.
- Lévy, E.-H., 1928, «Langue d'homme et langue de femme en judéo-allemand», in *Mélanges Andler*, Strasburgo.
- Lurie, W. A., 1938, «The Measurement of Prestige and Prestige-Suggestibility», *Journal of Social Psychology* 9, 219-25.
- Makensen, L., 1926, «Sprachmischung als Wortbildungsprinzip», *Zeitschrift für deutsche Philologie* 51, 406-12.
- McDougall, W., 1908, *An Introduction to Social Psychology*. Londres: Methuen.
- Moguel ta Urquiza, J. A., 1987, *Cristaubaren Icasbidea edo Doctrina Cristiana*. Euskaltzaindia: Bilbo.
- Möhl, F. Geo., 1892, «Le mécanisme grammatical peut-il s'emprunter?», *Mémoires de la Société Linguistique de Paris* 7, 196.
- Muhr, R., 1981, *Sprachwandel als soziales Phänomen: eine empirische Studie zu soziolinguistischen und soziopsychologischen Faktoren des Sprachwandels im südlichen Burgenland*. Wien: Braumüller. VIII, 208 or. Schriften zur deutschen Sprache in Österreich, 7.
- Nelde, P. H., 1997, «Language conflict», in F. Coulmas (arg.), *The Handbook of Sociolinguistics*, Oxford: Basil Blackwell, 285-300.
- Öhmann, E., 1924, «Zur Frage nach der Ursache der Entlehnung von Wörtern», *Mémoires de la Société Néo-Philologique de Helsingfors* 7, 281-289.
- Petit, Ch., 1899, «Antoine d'Abbadie», in Elkarlanean, *La Tradition au Pays Basque*, 539-580. Erabilitako iturria Elkar, 1989.
- Rosenberg, M. J. eta C. I. Hovland, 1960, «Cognitive, affective and behavioral components of attitudes», in Rosenberg (arg.), *Attitude Organization and Change*. New Haven: Yale U. P.
- Rosetti, A., 1945/49, «Langue mixte et mélange des langues», *Acta Linguistica* 5, 73-79.
- Sandfells-Jensen, K., 1938, «Les interferences linguistiques», in *4th International Congress of Linguists. Actes*, 60-65. Copenhagen.
- Schmidt-Rohr, 1932, *Die Sprache als Bildnerin der Völker*. Jena.
- , 1933, *Mutter Sprache*. Munich.
- , 1934, «Stufen der Entfremdung; ein Beitrag zur Frage der Assimilation von Sprachgruppen», *Volksspiegel* 1, 75-82.
- Schuchardt, H., 1884, *Dem Herrn Franz von Miklosich zum 20. November 1883: Slawo-deutsches und Slawo-italienisches*. Graz.
- Schultze, E., 1943, «Die Dynamik des Sprachenwechsels in Schleswig», in *Volkwerdung und Volkswandel* 21-40, Leipzig.

- Thomason, S., 2001, *Language Contact. An Introduction*. Edinburgh U. P.
- eta T. Kaufman, 1988, *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. University of California Press.
- Ulzurrun, F., 1662, «Carta del doctor d. Fermin Ulzurrun al diputado del reino d. Martin de Agoiz», in J. Estornés Lasa, 1968, *Los Vascos y la Universidad*. Donostia: Auñamendi.
- Urkizu, P. (arg.), 1997, *Recueil des textes ethnographiques, géodesiques, linguistiques, littéraires*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Urquijo, J., 1918, «Estado actual de los estudios relativos a la lengua vasca», 1918ko irailaren 3an Oñatiko kongresuan irakurritako txostena. Akta-liburua eta aparteko argitalpentxo Bilbon: Elexpuru.
- , 1920, *Lengua internacional y lenguas nacionales. El euskera, lengua de civilización*. Bilbo: Bizkaiko Aldundia.
- , 1925, «El vascuence de San Juan de Luz», *RIEV* XIV, 153-8.
- Viatte, L., 1908, «La germanisation du Jura», in *Actes de la Société Jurassienne d'émulation* (2. saila) 15, 61-77.
- Wackernagel, J., 1904, «Sprachtausch und Sprachmischung», in *Nachrichten der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, 26-43.
- Wagner, K. H. eta W. Wildgen (arg.), 1988, *Studien zum Sprachkontakt. Sprach- und Kommunikationswissenschaftliche Grundlagenforschung*. Bremen: Universität Bremen.
- Weinreich, U., 1953, *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.
- Whitney, W. D., 1881, «On mixture in Language», *Transactions of the American Philological Association* 12, 1-26.
- Wildgen, W., 1988, «Darstellung einiger wichtiger Methoden der Kontaktlinguistik», in K. H. Wagner eta W. Wildgen (arg.), *Studien zum Sprachkontakt*, 3-23.
- Winford, D., 2002, *An Introduction to Contact Linguistics*. Wiley: Blackwell.
- Wundt, W. M., 1911, *Probleme der Völkerpsychologie*.
- , 1912, *Elemente der Völkerpsychologie*.
- Xarriton, P., 1985: ikus Charriton (1985).
- Zalbide, M., 2007, «Iparraldeko euskalgintza, XIX. mendearen bigarren erdian: Zaldubi eta bere garaia», *Euskera* 52, 876-1008.
- eta I. Muñoa, 2006, «Lardizabal eta bere euskal gramatika, perspektiba soziolinguistikoan», in Lardizabalen *Gramática Vascongadaren berrargitalpena*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Zimmerli, J., 1891-99: *Die deutsch-französische Sprachgrenze in der Schweiz*. 3 liburuki. Darmstadt.

«Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiaren Aldizkariaren Gehigarriak
Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
Publications of «Julio de Urquijo» Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario "Julio de Urquijo". Antecedentes y constitución*, 1955. Agotado.
- II. JOSÉ MARÍA LACARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agotado.
- III. MANUEL AGUD - LUIS MICHELENA, *Landuccio, Dictionarium Linguae Cantabrigae (1562)*, 1958. Agotado.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1990 (1961¹, 1977², 1985³). 18 €.
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1991 (1964¹). 12 €.
- VI. LUIS VILLASANTE, *Pedro A. de Añibarro, Gramática vascongada*, 1970. 8 €.
- VII. CÁNDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes. (Índice inverso de Gerardo Markuleta)*, 1994 (1970¹). 12 €.
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974.* 10 €.
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 18 €.
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. 2 vols. Agotado.
- XI. LUIS MICHELENA - IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 12 €.
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*, 1989. 8 €.
- XIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 36 €.
- XV. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendak*, 1992. 18 €.
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de "Charlemagne"*, 1990. 18 €.
- XVII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendak*. Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatikako biztegiak (1741)*, 1994. 10 €.
- XIX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, II. Ardun-Beuden*, 1990, 1993. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1990 (1963, 1986). 8 €.
- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. Semiótica de la representación*, 1991. 12 €.

- xxii. LASZLÓ K. MARÁ CZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 15 €.
- xxiii. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 10 €.
- xxiv. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor (Barraso-Bazur)*, 1991. Agotado.
- xxv. JOSÉ M.ª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 15 €.
- xxvi. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- xxvii. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ de URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 18 €.
- xxviii. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailaren 2-6)*, 1994. 21 €.
- xxix. JOSÉ I. HUALDE - XABIER BILBAO, *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*, 1992. 8 €.
- xxx. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 8 €.
- xxxi. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de "Biotz-begietan"*, 1993. 18 €.
- xxxii. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans "Maldan behera" de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 18 €.
- xxxiii. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VI. Ipiztu-Korotz*, 1993. 8 €.
- xxxiv. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 18 €.
- xxxv. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 18 €.
- xxxvi. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 12 €.
- xxxvii. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi*, 1994. 8 €.
- xxxviii. PATXI GOENAGA (ed.), *De grammatica generativa*, 1995. 18 €.
- xxxix. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca. (Literatura, historia, significado)*. En preparación.
- xl. AMAIA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBE-ETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 21 €.
- xli. BERNARD HURCH - MARÍA JOSÉ KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 21 €.
- xlii. JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 15 €.
- xliiii. RUDOLF P. G. de RIJK, *De lingua Vasconum: Selected Writings*, 1998. 15 €.
- xliv. XABIER ARTIAGOITIA - PATXI GOENAGA - JOSEBA A. LAKARRA (arg./eds.), *Erramu Bona: Festschrift Rudolf P. G. de Rijk*, 2002. 30 €.
- xlv. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologi az. Argitaratzeko*.

- XLVI. BEÑAT OYHARÇABAL (ed.), *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, 2003. 18 €.
- XLVII. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz*. Argitaratzeko.
- XLVIII. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekuonaren edizioa*, 2003. 21 €.
- XLIX. GOTZON AURREKOETXEA - XARLES VIDEGAIN (arg.), *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*, 2004. 21 €.
- L. JOSEBA A. LAKARRA, *Raíz y reconstrucción del protovasco*. En prensa.
- LI. XABIER ARTIAGOITIA - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren Omenez*, 2008.

MONUMENTA LINGUAE VASCONUM
STUDIA ET INSTRUMENTA

- I. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz* (= Gehigarriak XLVII). Argitaratzeko.
- II. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekuonaren edizioa*, 2003, (= Gehigarriak XLVIII). 21 €.
- III. OROITZ JAUREGI, *Correspondencia de Gerhard Bähr con R. M. Azkue, H. Schuchardt y J. Urquijo (1920-1944)*, (= ASJU_{XXXVI}-2), 21 €.
- IV. CÉLINE MOUNOLE HIRIART-URRUTY, *C. H. de Belsunce Bizkondea Tableau analytique et grammatical de la langue basque (1858) azterketa eta edizioa* (= ASJU_{XXXVII}-2).

BIBLIOGRAFIA-LABURDURA GOMENDATUAK
ABREVIATURAS BIBLIOGRÁFICAS RECOMENDADAS
RECOMMENDED BIBLIOGRAPHICAL ABBREVIATIONS

Hemen agertzen ez denerako, erabil bitez *Orotariko Euskal Hiztegia*-n direnak.

Para las obras no citadas abajo, se emplearán las abreviaturas del Diccionario General Vasco.

For any works which do not appear below, the abbreviations given in the *Diccionario General Vasco* should be used.

- AEF* = *Anuario de Eusko Folklore*, Vitoria-Gasteiz, 1921-1936; Donostia-San Sebastián, 1956-
- AION* = *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, Napoli, 1979-
- ASJU* = *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*. *International Journal of Basque Linguistics and Philology*, Donostia-San Sebastián, 1954-1955, 1967-
- Azk* = Resurrección M.ª de Azkue, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao, 1905-1906 [1969², 1984³].
- Azk Morf* = Id., *Morfología vasca (Gramática básica dialectal del euskera)*, Bilbao, 1923-1925 [1969²].
- BAP* = *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*, Donostia-San Sebastián, 1945-
- BGS* = *Beitrag zur Geschichte der Sprachwissenschaft*, Münster, 1991-
- BISS* = *Boletín de la Institución "Sancho el Sabio"*, Vitoria-Gasteiz, 1957-81. Vide *Sancho el Sabio*.
- BMB* = *Bulletin du Musée Basque*, Baiona, 1924-43, 1964-
- BRAE* = *Boletín de la Real Academia Española*, Madrid, 1914-
- BRAH* = *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, 1877-
- BSL* = *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, Paris, 1884-
- BLS* = (*Proceedings of the*) *Berkeley Linguistics Society*, Univ. of California, Berkeley, 1975-
- CAJ* = *Central Asiatic Journal*, Wiesbaden, 1955-
- Campión* = Arturo Campión, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua éuskara*, Iruñea/Pamplona, 1884 [1977²].
- CEEN* = *Cuadernos de Etnografía y Etnología de Navarra*, Pamplona, 1969-
- CIL* = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863-
- CLAO* = *Cahiers de Linguistique - Asie Orientale*, Paris, 1971-
- CLS* = (*Proceedings of the*) *Chicago Linguistics Society*, Univ. of Chicago, 1965-

- Contr* = Ibon Sarasola, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17 (1983): 69-212. L. Michelena & I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, Anejos de *ASJU* 11, Donostia-San Sebastián, 1989.
- DCECH* = Juan Corominas & José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid, Gredos, 1980-1991.
- DELL* = Alfred Ernout & Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1932 [1939², 1951³, 1959⁴].
- DGV* = vide *OEH*.
- Diachronica* = *Diachronica. International Journal for Historical Linguistics*, Amsterdam-Philadelphia, 1984-
- DRA* = Manuel de la Sota, Pierre Lafitte, Lino de Akesolo et al., *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca*, Bilbao, 1976-1989.
- Euskera* = *Euskera. Euskaltzaindiaren lan eta agiriak*, Bilbao, 1920-1936, 1953-
- EAA* = *Estudios de Arqueología alavesa*, Vitoria-Gasteiz, 1966-
- EFDA* = Luis Michelena, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbao, 1970 [= Azk 1984].
- EFOu* = *Études finno-ougriennes*, Paris, 1964-
- EH* = Ibon Sarasola, *Euskal hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1996.
- EI* = Ana M.ª Echaide (arg.), *Erizkizundi irukoitza*, Bilbao, 1984.
- EJ* = *Eusko Jakintza*, Baiona, 1947-1957.
- ELH* = *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Madrid, 1959-
- FEW* = W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1928-
- FHV* = Luis Michelena, *Fonética histórica vasca*, Anejos de *ASJU* 4, Donostia-San Sebastián, 1961, 1977² [1985, 1990].
- FLV* = *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta*, Iruñea/Pamplona, 1969-
- FL* = *Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, Berlin-New York, 1967-
- FLH* = *Folia Linguistica Historica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, Berlin-New York, 1980-
- GH* = *Gure Herria*, Baiona, 1921-
- HEL* = *Histoire, Epistémologie, Langage*, Paris, 1979-
- HL* = *Historiographia Linguistica: International Journal for the History of the Language Sciences*, John Benjamins, 1974-
- HLEH* = Ibon Sarasola, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1984-1995. Vide *EH*.
- HLV* = Luis Michelena, *Historia de la literatura vasca*, Madrid, 1960 [1988].
- HLV* = Luis Villasante, *Historia de la literatura vasca*, Bilbao, 1961, 1979².
- HomUrq* = *Homenaje a don Julio de Urquijo e Ybarra*, Donostia-San Sebastián, 1949-1951.

- HSLV = Ibon Sarasola, *Historia social de la literatura vasca*, Madrid, 1976 [1982].
- IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Berna, 1951-1969.
- IF = *Indogermanische Forschungen*, Berlin, 1892-
- IJAL = *International Journal of American Linguistics*, Chicago, 1917-
- IL = *Indian Linguistics. Journal of the Society of India*, Pune (India), 1931-
- IMU = *Italia medioevale e umanistica*, Padova, 1958-
- Incipit = *Incipit. Seminario de edición y crítica textual*, Buenos Aires, 1981-
- JALL = *Journal of African Languages and Linguistics*, Berlin-New York, 1979-
- JEAL = *Journal of East Asian Linguistics*, Berlin, etc., 1992-
- JWAL = *Journal of West African Languages*, Dallas, 1964-
- Lexicographica = *Lexicographica. Internationales Jahrbuch für Lexikographie*, Tübingen, 1985-
- Lg = *Language*, Baltimore, 1924-
- Lb = P. Lhande, *Dictionnaire Basque-Français*, Paris, 1926.
- LH = Luis Michelena, *Lengua e historia*, Madrid, Paraninfo, 1985.
- LI = *Linguistic Inquiry*, Cambridge (Mass.), 1971-
- MDEV = Manuel Agud & Antonio Tovar, *Materiales para un diccionario etimológico vasco*, Anejos de ASJU 13, Donostia-San Sebastián, 1989-
- Memoriae = Joseba A. Lakarra (ed.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Anejos de ASJU 14, Donostia-San Sebastián, 1991.
- NLLT = *Natural Language and Linguistic Theory*, Dordrecht, 1983-
- NTS = *Norks Tidsskrift for Sprogvidenskap*, Oslo, 1928-
- OEH = Luis Michelena, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1987-2005.
- OL = *Oceanic Linguistics*, Univ. of Hawaii, 1962-
- Phonology = *Phonology*, Cambridge, 1984-
- PT = Luis Michelena, *Palabras y textos*, Bilbao, UPV/EHU, 1987.
- PV = *Príncipe de Viana*, Pamplona, 1940-
- RDTP = *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, Madrid, 1944-
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1930³.
- RFE = *Revista de Filología Española*, Madrid, 1914-
- RIEV = *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, Paris-San Sebastián, 1907-1936, 1983-
- RLPhC = *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, Paris, 1867-1916.
- RPh = *Romance Philology*, Berkeley (CA), 1947-
- SAL = *Studies in African Linguistics*, Bloomington (Indiana) / Columbus (Ohio), 1970-

- Sancho el Sabio* = *Sancho el Sabio: revista de cultura e investigación vasca* = *euskal kultura eta ikerketa aldizkaria*, Vitoria-Gasteiz, 1991-
- SHLV* = Luis Michelena, *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos de *ASJU* 10, J. A. Lakarra (ed.), Donostia-San Sebastián, 1988.
- Symbolae* = José Luis Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, Vitoria-Gasteiz, Instituto de Ciencias de la Antigüedad-Antzinate-Zientzien Institutua, 1985.
- Syntax* = *Syntax, A Journal of Theoretical, Experimental and Interdisciplinary Research*, Oxford, etc., 1998-
- TAV* = Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, Minotauro, 1964 [= Luis Michelena - Ibon Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución*, Anejos de *ASJU* 11, Donostia-San Sebastián, 1989].
- TPhS* = *Transactions of the Philological Society*, London, 1842-
- UAJ* = *Ural-Altäische Jahrbücher*, Wiesbaden, 1981-
- Vinson = Julien Vinson, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Paris, 1891-1898 [vide Vinson-Urquijo].
- Vinson-Urquijo = Julien Vinson, *Essai... con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, Anejos de *ASJU* 9, Donostia-San Sebastián, 1984.
- ZRPb* = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877-

EGILEENTZAKO OHARRAK

ASJU-n euskaraz edo nazioarteko zientzi elkarteetan ohiko diren hizkuntzetako batean idatziriko euskal linguistika eta filologiazko lanak argitaratzen dira, baita eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izan arren, euskalaritzarako interesgarri izan daitezkeenak ere. Originalak helbide honetara bidali behar dira: Joseba A. Lakarra, Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila, Letren Fakultatea, Unibertsitateko ibilbidea 5, 01006 Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

ASJU-ra igorritako artikulua gutxienez bi aztertzailek irakurriko dituzte, haien iruzkinak kontuan izanirik atera edo ez erabakitzeko; erabakia ahalik eta lasterren gaztigituko zaie egileei. Artikulua onartzekotan, oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda ere emango zaie. Egileek lehendabiziko inprenta probak jasoko dituzte (eta originalarekin batera itzuli beharko dituzte); eskuratzen dituztenetik astebeteko epea izango dute zuzentzeko. Argitaratzailearen baimenik gabe ezingo dute garrantziko aldaketa, gehiketa edo kenketarik egin. Egileei *ASJU*-ko zenbakiaren ale bana eta lanaren 25 separata emango zaizkie (10, liburu iruzkinak badiira); gehiago nahi izanez gero, kostu prezioan agin ditzakete aurretiaz.

Ez da inongo murrizketarik originalen luzeraz, baina ez lukete izan behar berez behar baino gehiagokoa; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan. Berariazko abegia egingo zaie ohar laburrei, batez ere dagoeneko argitaratu beste lanen bat kritikatzan edo garatzen dutenean.

Originalen hasieran egilearen/egileen helbidea, telefonoa eta helbide elektronikoa ezarriko dira; biko espazioan, orrialde bakarrean, eta zein-nahi argitasun edo zuzenketarako albo guztietan zuriune zabalekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira. Lana euskarri elektronikoa (programa erabilienetako batean) eta paperean (3 kopia) bidaliko da. Horrekin batera 10-20 lerroko laburpena ere erantsiko da. Aurkeztu baino lehen zuzen bedi ahalik eta hobekienik originala, inprenta hutsak gutxitzeko; orobat, argazki, lauki, mapa, grafiko, taula, irudi, etab. eman ez gero, izan bidez kalitate handienekoak gardentasunik gal ez dezaten. Hauek guztiak zenbatuko dira eta ezagutzeko oinperpau laburra erantsiko zaie, testuan ere non jarri nahi diren argiro markaturik. Adibideak zenbatu egingo dira: (1), (2)a, (2)b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era honetan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab. Inprentan ohiko ez den zein-nahi zeinu, letra edo diakritikoren azalpen argia ezarriko da lehendabiziko agerraldiaren testu aldameneko zuriunean.

Testua honako arauok beteaz aurkeztuko da: Aipu luzeak ahapaldi berezian joango dira, sangratuta, hasiera eta amaiera kakotxik gabe, letra borobilean; aipu laburrak ere borobilean, testuan bertan eta kakotx bikoitzen artean (“ ” edo « »). Kakotx bakunak (‘ ’) adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira. Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz beste bateko hitzak letra etzanean ezarriko dira.

Liburu eta aldizkarien izenei letra etzana dagokie, eta kakotxak artikuluci. Aldizkarien zenbaki, urte eta orrialdeak eta liburuen argitaletxe eta edizio (ez inprimatze) tokia emango dira. Hala dagokionean, berriinprimatzea, berrargitalpena edo itzulpena den zehaztuko da. Aipuetarako erabil bedi urte-egile sistema, ahal den neurrian, eta urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada, a, b... hurrenkeran bereiziko dira: adib. (Vinson 1897a: 35-38), (ikus Lacombe 1924, Azkue 1923-25, Unhlenbeck 1947b). Amaierako bibliografiarik ez bada, eman bitez bibliografia zehaztasunak oro soilik lehen agerraldian, eta ondokoetan egilearen deitura eta lanaren izenburu laburtua bakarrik, *op. cit.* eta *ibidem* direlakoak saihestuaz: adib. Guerra, *Cantares*, 22-24. Bibliografia ere biko espazioan idatziko da, eta honako formatu honi atxikiko zaio:

Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Berrarg. bere *Sobre historia de la lengua vasca*, *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Berrarg. bere *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mixelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

Bibliografi laburdurarako erabil bedi ale honetan bertan erantsi den laburdura gomendatuen zerrenda. Beharrezkoa balitz, egileak besterik ere erabili ahalko luke, beti ere esangura lehendabiziko agerraldian azalduz.

INFORMATION FOR AUTHORS

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related or of interest to Basque studies are accepted, provided they are written in the languages most used by the international scientific community. Submissions should be sent to: Joseba A. Lakarra, Department of Linguistics and Basque Studies, Faculty of Letters, Unibertsitate Etorbidea/Paseo de la Universidad 5, 01006 Vitoria-Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

Papers received by *ASJU* are submitted to at least two reviewers; the decision on publication is communicated to the author(s) within as short a time as possible. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s). When the authors receive the first proofs of their work, these should be returned to the editor together with the original within one week. No changes, additions or deletions may be made without the permission of the editor. Authors receive a copy of the *ASJU* volume in which their article appears and 25 offprints of their papers (10 in the case of reviews). Further additional offprints may be ordered at cost price.

There is no restriction on the maximum length of submissions, but they should be no longer than is necessary; authors must be concise and clear. Preference will be given to short notes, especially when they offer critique or elaborate on previously published papers.

The originals, which should include the address, telephone number(s) and e-mail of the author(s) in the first lines, must be typed and double-spaced throughout on single-sided sheets; this also applies to the notes. Wide margins for possible corrections or clarifications are required. Pages are to be numbered serially, as are the notes. Manuscripts must be submitted in digital format (in one of the commonly used program formats) together with three printed copies, and must include an abstract of 10-20 lines. It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors, and that photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. be of the best possible quality to avoid loss of detail in reproduction. These graphics should all be numbered and have a short footnote or key for identification; their approximate position in the text should also be indicated. Examples should be labelled consecutively by numbers enclosed in brackets: (1), (2)a, (2)b, etc.; these bracketed numbers should be used in the body of the text when referring to examples, like so: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. A clear description of any unusual symbols, characters or diacritics should be provided in the margin on their first occurrence.

The text must be formatted as follows: long quotations must be indented, without inverted commas at the beginning and end of the text, in plain type; short quotations, also in plain type, must be enclosed by double inverted commas (“ ” or « »). Single quotation marks (‘ ’) are to be used to denote translations of isolated terms. Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text should be in italics.

The titles of books and journals should be in italics and those of papers between inverted commas. The issue, year and page numbers of journals should be given, and for books, the publisher's name and place of edition; where relevant, state whether the quotation is from a reprint, reedition or translation. Where possible use the author-year system for quotation, e.g. (Lafitte 1976a: 35-38), (see Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). Otherwise, the complete bibliographical information should be given only on the first occurrence, limiting any subsequent references to the surname of the author and the abbreviated title (avoiding notations such as *op cit.* and *ibidem*), e.g. Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. The bibliography must also be double-spaced, with the following format:

- Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Reed. in *Sobre historia de la lengua vasca*, Supplements of *ASJU* 10, Donostia 1988, I, 191-202.
- , 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Reed. in *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, 35-55.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, 921-935.
- Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

For abbreviations of secondary sources the “Abbreviation Index” published in this issue should be used. If necessary, other abbreviations may be used, and these should be made explicit on their first appearance in the text.

INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES

ASJU publica artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados con o de interés para la vascofilología, escritos en euskera o en cualquiera de los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional. Los originales se enviarán a: Joseba A. Lakarra, Depto. de Lingüística y Estudios Vascos, Facultad de Letras, Paseo de la Universidad 5, 01006 Vitoria-Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

Los artículos recibidos en *ASJU* son examinados al menos por dos revisores, cuyos informes condicionan su aceptación; la decisión será comunicada a los autores lo antes posible. En caso de aceptarse el artículo, se enviará al autor una lista de objeciones o cambios necesarios. Los autores recibirán las primeras pruebas de su trabajo (que deberán devolver junto con el original), y dispondrán para corregirlas de un plazo no superior a una semana desde su recepción. No podrán hacerse cambios, adiciones o supresiones importantes sin permiso del editor. Se entregará a cada autor un ejemplar del *ASJU* y 25 separatas de su artículo (10 en el caso de las reseñas), si bien es posible encargar con antelación otras adicionales, que le serían facturadas a precio de coste.

No existe restricción alguna sobre la longitud máxima de los originales, pero no deben ser más largos de lo necesario; los autores han de ser concisos y claros. Se dará preferencia a notas breves, particularmente cuando critiquen o desarrollen artículos publicados con anterioridad.

Los originales, al comienzo de los cuales se hará constar la dirección, el teléfono y la dirección electrónica del(os) autor(es), se presentarán escritos a doble espacio y por una sola cara, con márgenes amplios para posibles correcciones y aclaraciones. Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas. Los manuscritos se enviarán en soporte electrónico (en alguno de los programas más usados) y en papel por triplicado, e irán acompañados de un resumen de entre 10 a 20 líneas. Se recomienda que el original sea corregido antes de su presentación para minimizar las erratas, y que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc., sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción; todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto. Los ejemplos irán numerados: (1), (2)a, (2)b, etc.; al referirse a ellos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. Se aclarará al margen en su primera aparición en el texto cualquier símbolo, carácter o marca diacrítica inusual.

El texto se presentará de acuerdo con las siguientes normas:

1) Las citas largas irán en texto sangrado, sin comillas al principio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán entre comillas dobles (“ ” o « »). Se usarán los ápicos (‘ ’) para denotar acepciones o traducciones de términos aislados. Los términos utilizados metalingüísticamente o en una lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva.

2) Los títulos de libros y revistas irán en cursiva, y los de los artículos entre comillas. Se indicará el n.º, año y páginas correspondientes de las publicaciones periódicas, y editorial y lugar de edición de los libros; en su caso se indicará si se cita de una reimpresión, reedición o traducción. Úsese en la medida de lo posible el sistema autor-año para las citas, p. ej. (Lafitte 1967a: 35-38), (véase Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). En su defecto, se darán datos bibliográficos completos sólo en la primera ocasión, limitándose en las siguientes a señalar apellido del autor y título abreviado, evitando *op. cit.* e *ibidem*: Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. La bibliografía irá también a doble espacio, ajustándose al siguiente formato:

Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Reproducido en su *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del *ASJU* 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Reproducido en su *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

3) Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al índice de abreviaturas recomendadas publicado en este mismo número. En caso necesario el autor podrá utilizar otras, cuyo valor explicará en la primera aparición.

BERNHARD HURCH, «Emakume-bahitzea» eta lege fonetikoak Georg von der Gabelentzen <i>Hizkuntza arrotzak jasotzeko eskuliburua</i> -ren ingurukoak . . .	503
ORREAGA IBARRA MURILLO, <i>-(e)la</i> morfemaz osaturiko esaldien erabilera gaurko euskaldun gazteen mintzairan	517
IVÁN IGARTUA, Euskara hizkuntza zeltikoa zenean: oharra XVIII. mendeko ueste genetikoez	531
JON KORTAZAR, Jokin Zaitegiren poesia	539
ITZIAR LAKA, ADAM ZAWISZEWSKI, KEPA ERDOZIA, Euskal Gramatika prozesatzen: hastapenetako zenbait emaitza	553
JOSEBA A. LAKARRA, Adabakiak /h/-aren balio etimologikoaz	565
ANE LOIDI GARITANO, Klotildaren miraria <i>Klobis</i> pastoralean	597
JUAN KARLOS LOPEZ-MUGARTZA IRIARTE, <i>Oyharçabal</i> eta Santa Graziko beste toponimo eta oikonimo batzuk 1838 eta 1914ko katastroen arabera (grafia arazoak ebazten)	615
JESUS MARI MAKAZAGA EIZAGIRRE, Elgoibarko eta Debabarreneko hizkeren kokapenez gehiago	635
MARI JOSE OLAZIREGI, Basque Writing in the Iberian Context: Brief Notes on the Translations of Basque Literature	657
MIREN LOURDES OÑEDERRA, Ohar batzuk bokal batez: zubereraren [y]	663
MAITE ORONOZ, ARANTZA DÍAZ DE ILARRAZA, KOLDO GOJENOLA, Erroreak automatikoki detektatzeko tekniken azterlana eta euskararentzako aplikazioak	679
ROSA MIREN PAGOLA, XVIII. mendeko gutun baten azterketa soziala eta linguistikoa	707
ELIXABETE PÉREZ GAZTELU, Erdal aurrikien irtenbideak <i>Zehazki</i> hiztegian (eta II)	721
GEORGES REBUSCHI, On the polysemy of the suffix <i>-ke</i> in the history of Northern Basque	745
MILAN REZAC, On the unifiability of repairs for the Person Case Constraint: French, Basque, Georgian and Chinook	769
JOSEP DEL RIO, ITZIAR ADURIZ, Errenteriako euskararen kokagunea	791
IÑIGO RUIZ ARZALLUZ, Literaturaren zertarakoa, itzulpenak eta hizkuntzaren auzia Orixerengan	805
PATXI SALABERRI ZARATIEGI, JUAN JOSE ZUBIRI LUJANBIO, Euskal deituren jatorria eta etxe izengoitiak	819
ITZIAR SAN MARTIN, Derived nominals from the nominal perspective	831
ANA M. TOLEDO LEZETA, Hizkuntzak eta aldaerak euskal narritibaren sorreran KOLDO ULIBARRI, <i>Viva Jesus</i> dotrinaren azterketa bibliografia materialaren arabera	847
BLANCA URGELL, Martin Harrieten hiztegiak: eraketari buruzko zenbait berri RUBEN URIZAR, IÑAKI ALEGRIA, JUAN CARLOS ODRIOZOLA, NEREA EZEIZA, Euskarazko hitz anitzeko unitate lexikalen tratamendu konputazionala . .	861
ANDRÉS URRUTIA BADIOLA, Dominique Dufau (1880-1956) notario senper-tarraren testu juridikoak euskaraz: lexikoa eta itzultze-lana	873
VIDAL VALMALA, On the position of central adverbial clauses	891
XARLES VIDEGAIN, <i>Pintatu</i> (Etxepare 1545): 'edan?'	909
PIARRES XARRITON, Hazparneko bertsolari xurien eta gorrien arteko azken uztarrak	951
NATALIA M. ZAIKA, Les textes de Cerquand. Les contes qui n'existent pas . . .	971
MIKEL ZALBIDE, Interferentzia, hiztun garbien galera eta mintzaldaketa: Hi-riart-Urrutiren garaiko zenbait korrelato	979
	985
	1003

INDEX

Atarikoak	viii
Preface	ix
XABIER ALBERDI LARIZGOITIA, Kalkoen tipologia eta eragina gaurko euskarazko neologian	1
GONTZAL ALDAI, Aoristo Perifrástico, perfectivo y pluscuamperfecto: Leizarraga vs. Lazarraga	19
IZASKUN ALDEZABAL ROTETA, MARÍA JESÚS ARANZABE, ARANTZA DÍAZ DE ILARRAZA, AINARA ESTARRONA, NEREA EZEIZA, LARRAITZ URÍA, Corpusen etiketatze linguistikoa	37
XABIER ALTZIBAR ARETXABAETA, <i>Amodioaren martirra</i> (1900-1901), foiletoinobela ezezaguna	51
AURELIA ARCOCHA-SCARCIA, Martin Goyhetche-ren alegien peritestuan: "nota" eta "hitztegui"	67
XABIER ARTIAGOITIA, Jabetza-genitiboaren sintaxia eta erkatze anizkuna.	97
GOTZON AURREKOETXEA, Euskalkien dialektotasunaz	119
MIREN AZKARATE, <i>Du contrat social-etik gizarte-hitzarmenera</i> , edo nominalizazioen eragina diskurtso berezituetan	137
K. JOSU BIJUESCA, <i>Filotearen</i> lehen itzulpenen <i>electio verborum</i> -erako hurbiltze saioa	159
JON CASENAVE, Francisque Michel eta euskal literaturaren historia	173
JESÚS ANTONIO CID, Metamorfosis parnasianas de <i>Atharratze Jauregian</i> : Albert Glatigny, 1868	181
JEAN-BAPTISTE BATTITU COYOS, Errealitate soziolinguistikoaren deskribapena eta irudikatzea-hiru aldagairekiko modeloak	193
GORKA ELORDIETA, ARTZ IRURTZUN, The prosody and interpretation of non-exhaustive narrow focus in Basque	205
AGURTZANE ELORDUI, IGONE ZABALA, Euskara Batuaren garapen lexiko-diskurtsiboa: batasunetik aniztasun funtzionalerantz	231
ANTTON ELOSEGI ALDASORO, <i>Gailuren</i> bilakabidea garai bateko testuetatik oraingoetara	247
IRANTZU EPELDE, Maileguen erabilera ekialdeko eskuizkribu batean	261
MICHEL ETCHEBARNE, Cas locatifs et cas grammaticaux en damana	283
JAVIER ETXAGIBEL, Inflexio kanporatze gertakariak euskaraz	295
URTZI ETXEBERRIA, Euskal artikulua bultzatze ditzakeen interpretazioez	315
RICARDO ETXEPARE, MYRIAM URIBE-ETXEBARRIA, Hitz hurrenkera eta birregituraketa euskaraz	335
BEATRIZ FERNÁNDEZ, JON ORTIZ DE URBINA, JOSU LANDA, Komunitadurarik gabeko datiboen gakoak	357
PATXI GOENAGA, Hauta-galderez	381
RICARDO GÓMEZ, Eredu latindarraren eragina euskal deklinabidearen XIX. mendeko deskribapenetan	405
BILL HADDICAN, A note on Basque participles	423
JEAN HARITSCHELHAR, Toberak Baigorriin 1973an	435
BITTOR HIDALGO, Erlatiboak iparraldean <i>Haur prodigoaren</i> 141 itzulpenetan	447
JOSÉ IGNACIO HUALDE, OIHANA LUJANBIO, Goizuetako azentuaz zerbait gehiago: oharmena	485